UNIVERSITY OF VIRGINIA LIBRARY
X030221914
Digitized by Google

R
Prof. T. T. Hewmore

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

II. KNJIGA

Digitized by Google

ŠTAMPA: ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA (ZAGREB, FRANKOPANSKA ULICA 26)
ZA ŠTAMPARIJU ODGOVARA : Dr. JANKO HÖRER (ZAGREB, PRILAZ ĐURE DEŽELIĆA 2)

Digitized by Google

PROF. ST. STANOJEVIĆ

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

II. KNJIGA

I—M

IZDAVAČ:
BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D. ZAGREB, GUNDULIĆEVA 29
ZASTUPA DR. ERIK MOSCHÉ, MIHANOVIĆEVA ULICA BR. 1

Digitized by Google

R
AE
59
.S7
1925
V. 2
Copy 1

SVA PRAVA PRIDRŽANA

POSEBNA SU OTŠTAMPAVANJA IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ZABRANJENA. LISTOVI I ČASOPISI MOGU PREŠTAMPAVATI IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ČLANKE DO TRI STUPCA, ALI SA NAPOMENOM, DA JE TO UZETO IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE

Digitized by Google

Saradnici:

Albrecht Fran (F. A.), urednik Ljubljanskog Zvona — Ljubljana.
Alimpić Dušan (D. A.), načelnik Ministarstva Unutr. Djela — Beograd.
Anastasijević Drag. Dr. **(D. An.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Andrić Nikola Dr. **(N. A.)**, pomoćnik ministra Prosvjete — Zagreb.
Antula Milan (M. An.), sekretar Ministarstva Trg. i Ind. — Beograd.
Arandelović Dragoljub Dr. **(D. Ar.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Avramović Mihajlo (M. A.), upravnik Glavnog Saveza Zemljoradničkih Zadruga — Beograd.
Avramović Ranisav (R. A.), pomoćnik ministra Saobraćaja — Beograd.
Barac Antun Dr. **(A. B-c.)**, profesor — Zagreb.
Bazala Albert Dr. **(A. Baz.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Belić Aleksandar Dr. **(A. B.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Belić Vladimir (V. B.), brigadni đeneral — Beograd.
Bosanac Stjepan Dr. **(S. Bos.)**, rektor Više Pedagoške Škole — Zagreb.
Bošković Stevan (S. B-ć.), brigadni đeneral — Beograd.
Bučar Franjo Dr. **(F. B.)**, profesor — Zagreb.
Bulat Petar Dr. **(P. B.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Burmazović Stevan (S. B.), direktor Građevinske Direkcije — Novi Sad.
† **Cvijić Jovan** Dr. **(J. C.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Čajkanović Veselin Dr. **(V. Č.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Ćorović Vladimir Dr. **(V. Ć.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Deroko Eugen (E. D.), načelnik Ministarstva Saobraćaja — Beograd.
Deželić Stanko Dr. **(S. D.)**, profesor — Zagreb.
Dimitrijević Dragutin (D. D.), generalni direktor Ministarstva Pošta i Telegrafa — Beograd.
Dobronić Antun (A. D.), prof. Muzičke Akademije — Zagreb.
Drobnjaković Borivoje Dr. **(B. D.)**, kustos Etnograf. Muzeja — Beograd.
Džonić Uroš (U. Dž.), bibliotekar Univ. Biblioteke — Beograd.
Fancev Franjo Dr. **(F. F.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Filipović Milenko (M. F.), suplent gimnazije — Veles.
Frangeš Oton Dr. **(O. F.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Gangl Engelbert (E. G.), savjetnik — Ljubljana.
Gavazzi Milovan Dr. **(M. G.)**, kustos Etnografskog Muzeja — Zagreb.
Gavrilović Bogdan Dr. **(B. G.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Glonar Jože Dr. **(J. G.)**, bibliotekar — Ljubljana.
Grafenauer Ivan Dr. **(I. G.)**, profesor — Ljubljana.
Grivec Fran Dr. **(F. G.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Grujić Radoslav Dr. **(R. G.)**, prof. Univerziteta — Skoplje.
Hadži Jovan Dr. **(J. H.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Hadžić Osman (O. H.), načelnik Ministarstva Unutr. Djela — Beograd.
Hauptman Ljudmil Dr. **(Lj. H.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Häusler Antun (A. H.), šef Katastralne Reambulacije — Zagreb.
Ibrovac Miodrag Dr. **(M. I.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Iveković Ćiril (Ć. I.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Ivić Aleksa Dr. **(A. I.)**, prof. Univerziteta — Subotica.
Jelenić Julijan Dr. **(J. J.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Joksimović Hranislav Dr. **(H. J.)**, liječnik — Beograd.
Jorgović Aleksandar (A. J.), prof. Učiteljske Škole — Beograd.

Digitized by Google

Jovanović Milan (M. J.), načelnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda — Beograd.
Jovanović Slobodan (S. J.), prof. Univerziteta — Beograd.
Jovanović Vasilije Dr. **(V. J.)**, ministar Poljoprivrede i Voda — Beograd.
Jurić Stjepan (S. J-ć.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Kargačin Celestin (C. K.), inspektor Ministarstva Trg. i Ind. — Beograd.
Kidrič Fran Dr. **(F. K.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Knežević Lazar (L. K.), direktor gimnazije — Beograd.
Körbler Đuro Dr. **(Đ. K.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Kos Milko Dr. **(M. Kos)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Kosić Mirko Dr. **(M. K-ć.)**, pomoćnik ministra Trg. i Ind. — Novi Sad.
Kostrenčić Marko Dr. **(M. K.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Košanin Nedeljko Dr. **(N. K.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Kovačić Fran Dr. **(F. K-ć.)**, prof. Univerziteta — Maribor.
Kukić Sava (S. K.), generalni direktor Carinske Uprave — Beograd.
Kušević Rajko Dr. **(R. K.)**, inžinjer — Zagreb.
Lazarević Petar (P. L.), pukovnik — Beograd.
Laxa Vladimir (V. L.), general — Zagreb.
Manojlović Kosta (K. M.), prof. Muzičke Škole — Beograd.
Mantuani Josip Dr. **(J. M.)**, direktor Muzeja — Ljubljana.
Marković Bran. (B. M-ć.), direktor konzul. odjeljenja Ministarstva Inostranih Djela — Beograd.
Matić Svetozar (S. M.), pomoćnik upravnika Narodne Biblioteke — Beograd.
Melik Anton Dr. **(A. M.)**, profesor — Ljubljana.
Milenović Miomir (M. M.), urednik Politike — Beograd.
Miljković Branislav (B. M.), profesor — Beograd.
Modestin Josip Dr. **(J. M-n.)**, profesor — Zagreb.
Nedić Milan (M. N-ć.), profesor — Beograd.
Nenadić Đuro Dr. **(Đ. N.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Nenadović Laza Dr. **(L. N.)**, docent Univerziteta — Beograd.
Novak Viktor Dr. **(V. N.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Njegovan Vladimir Dr. **(V. Nj.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Odavić Rista (R. O.), arhivar Državne Arhive — Beograd.
Olić Ljubiša Dr. **(Lj. O.)**, sekretar Ministarstva Trgov. i Ind. — Beograd.
Pantić Dušan Dr. **(D. Pan.)**, inspektor Ministarstva Trg. i Ind. — Beograd.
Paulova Milada Dr. **(M. P-a.)**, docent Univerziteta — Prag.
Pavičić Slavko Dr. **(S. P-ć.)**, advokat — Zagreb.
Perić Živojin (Ž. P.), prof. Univerziteta — Beograd.
Petković Vladimir R. Dr. **(V. P-ć.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Petrović Mihajlo Dr. **(M. P.)**, sanitetski brigadni đeneral — Beograd.
Petrović Mihajlo Dr. **(M. P-ć.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Petrović Veljko (V. P.), inspektor Ministarstva Prosvjete — Beograd.
Pilar Martin (M. P-r.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Polić Ladislav Dr. **(L. P.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Poljanac Leopold Dr. **(L. P-c.)**, prosvjetni referent — Maribor.
Popović Dobrosav Dr. **(D. P-ć.)**, narodni poslanik — Beograd.
Popović Dušan Dr. **(D. P.)**, docent Univerziteta — Beograd.
Popović Đura (Đ. P.), član Glavnog Sekretarijata Lige Naroda — Genève.
Popović Milorad Dr. **(M. Pop.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Popović Miloš Dr. **(M. P-p-ć.)**, liječnik — Beograd.
Popović Relja Dr. **(R. P.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Popović Vasilj Dr. **(V-lj. P.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Popović Vladeta Dr. **(Vl. P.)**, asistent Univerziteta — Beograd.
Predić Svetislav Dr. **(S. P.)**, vicedirektor Prometne Banke — Beograd.
Prelog Milan Dr. **(M. P-g.)**, prof. Univerziteta — Skoplje.
Prestini Vladimir Dr. **(V. Pr.)**, profesor — Zagreb.
Prijatelj Ivan Dr. **(I. P.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.

Digitized by Google

Prodanović Jaša (J. P.), profesor — Beograd.
Protić Ljubomir (Lj. P.), direktor Ženske Učiteljske Škole — Beograd.
Radivojević Todor (T. R.), pomoćnik ministra Prosvjete — Beograd.
Radojčić Nikola Dr. **(N. R.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Radovanović Vojislav Dr. **(V. R.)**, upravnik Liceja — Skoplje.
Ramovš Fran Dr. **(F. R.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Rešetar Milan Dr. **(M. R.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Rittig Ivan (I. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Rittig Svetozar Dr. **(S. R.)**, docent Univerziteta — Zagreb.
Rössler Ervin Dr. **(E. R.)**, profesor — Zagreb.
Sagadin Stevan Dr. **(S. S-n.)**, državni savjetnik — Beograd.
Saria Balduin Dr. **(B. S.)**, prof. Univerziteta — Ljubljana.
Schneider Artur Dr. **(A. Sch.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Schumann Janko Dr. **(J. Sch.)**, predsjednik Uprave za zaštitu industrijske svojine — Beograd.
Selesković Momčilo Dr. **(M. S-ć.)**, prof. Pomorske Akademije — Dubrovnik.
Signjar Rudolf Dr. **(R. S.)**, ravnatelj Statističkog Ureda — Zagreb.
Sondermajer Tadija (T. S.), inžinjer — Beograd.
Stanarević Nikola (N. S.), direktor osiguravajućeg društva »Šumadija« — Beograd.
Stanojević Vladimir Dr. **(V. S.)**, sanitetski potpukovnik — Beograd.
Stele Franjo Dr. **(F. S.)**, profesor — Ljubljana.
Stojadinović Milan Dr. **(M. St.)**, ministar Financija — Beograd.
Stražnicky Milorad Dr. **(M. S.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Szabo Đuro Dr. **(Đ. S.)**, direktor Obrtničkog Muzeja — Zagreb.
Šević Milan Dr. **(M. Š.)**, profesor — Beograd.
Šišić Ferdo Dr. **(F. Š.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Šobajić Petar (P. Š.), profesor — Beograd.
Tkalčić Vladimir Dr. **(V. T.)**, čuvar Etnografskog Muzeja — Zagreb.
Tomić Svetozar (S. T.), direktor gimnazije — Beograd.
Trojanović Sima Dr. **(S. Tr.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Tućan Fran Dr. **(F. T.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Ulmansky Sava Dr. **(S. U.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Vitezica Vinko Dr. **(V. V.)**, docent Univerziteta — Beograd.
† **Vodnik Branko** Dr. **(B. V.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Vujević Pavle Dr. **(P. V.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Vulić Nikola Dr. **(N. V.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Wester Josip Dr. **(J. W.)**, inspektor srednjih škola ljubljanske oblasti — Ljubljana.
Zavrnik Fran Dr. **(F. Z.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Zega Nikola (N. Z.), direktor Etnografskog Muzeja — Beograd.
Živanović Toma Dr. **(T. Ž.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Žižek Ciril (C. Ž.), inspektor Ministarstva Trgov. i Ind. — Beograd.
Žujović Jovan (J. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.
Županić Niko Dr. **(N. Ž.)**, direktor Etnografskog Muzeja — Ljubljana.

Digitized by Google

REDAKCIJA NARODNE ENCIKLOPEDIJE:

Direktor i urednik: **St. Stanojević,** profesor Univerziteta.
Tehnički urednik: **Emilo Belić,** divizijski đeneral.
Glavni korektor: **Mato Pukšec.**
Sekretar: **Vera Stojić.**

Digitized by Google

I

IBAR, 1. Desni pritok zapadne Morave. Protiče kroz Crnu Goru, južnu Srbiju i Srbiju. Izvorište mu čini veliki broj potoka, koji izviru sa Smiljevice (Skrivena 1.700 m) i Kruševice Planine (Musina Jama 1.554 m). Odatle do Ribarića I. je većinom duboko usječen u kanjonima, i teče k istoku-sjeveroistoku, zatim na istok-jugoistok, a kod Mitrovice naglo skreće na sjever i uglavnom tako teče sve do utoka, 5 km ispod Kraljeva. I na donjem toku, od Raške do sela Progoretice, I. je duboko usjekao korito, te većim dijelom teče kroz klisuru. Glavni I. pritoci su s desne strane Sitnica i Jošanica, s lijeve Raška i Studenica. Dužina I. toka je 241 km, površina porječja 8.470 km², srednja veličina pada 2·97 m/km. Po tolikom padu I. raspolaže znatnom hidrauličkom energijom: pri srednjem najnižem vodostaju sa 107.000 HP. *P. V.*

2. Predjel oko rijeke Ibra, u raškoj oblasti, sjevernim dijelom u sjevernoj, južnim u južnoj Srbiji. Zove se po rijeci I. Oblast I. pruža se meridijanskim pravcem dolinom rijeke I., od stare župe i tvrdave Zvečana na jugu, oko ušća Sitnice, u dnu Kosova Polja, pa na sjever do klisure kod staroga grada Magliča, između planina Troglava i Stolova. I. zahvata u dužinu oko 80 km. Predjel oko rijeke I. više Zvečana čini župu Stari ili Ibarski Kolašin, a niže Magliča, do ušća u zapadnu Moravu, župe Nadibar i Podibar. Na istoku je I. zatvoren visokim bilom Kopaonika i njegovim sjevernim ogrankom Željinom, a na zapadu Rogoznom i Golijom i njihovim ograncima. U širinu zahvata I. oko 20 km, a pobočno se jače proširuje samo oko I. pritoka Raške, Studenice i Jošanice, čija porječja ne spadaju u oblast I., već obrazuju zasebne župe.

Ovakav oblasni pojam I. potiče iz najranijih srpskih vremena. Tako je veliki župan Stevan Nemanja oko 1196 podario neka sela »u I.« svojoj zadužbini manastiru Studenici. A u vrhbrezničkom rodoslovu navodi se da je Nemanja podigao »u I.« crkvu Sv. Nikole (Nikoljača ili Končul). I dva vijeka kasnije imamo o I. kao oblasti sličan spomen. Tako je knez Lazar 1387 potvrdio vlastelinu Obradu Dragosaljiću njegovu zadužbinu »u I.« crkvu Vavedenja, i darovao joj je sela i zaseoke. Malo zatim (1389) i patrijarh Spiridon potvrdio je ovu zadužbinu »u I.« Najposlije oko 1392, knez Stevan Lazarević oduzeo je vlastelinu Obradu baštinu »u I.«, i dao je drugom vlastelinu u proniju, a njegovu zadužbinu darovao je Hilandaru.

Skoro već u doba prvog spomena, izvori razlikuju u I. dvije župe. Tako je kralj Stevan Prvovjenčani oko 1220, obdarujući svoju zadužbinu manastir Žiču, naredio da budu »oba I.« i još dvije susjedne župe Jelšanica (Jošanica) i Pnuka (Deževo, u porječju Raške) »ot protopop svobodne«. Skoro čitav vijek kasnije (1313—1318) kralj Milutin je podario svojoj zadužbini, manastiru Sv. Stevana u Banjskoj, jedno selo »u I.«, a zatim je u istoj povelji odredio, da duhovna oblast raškog episkopa bude »po Ibru Gornjemu«, pored još nekih drugih susjednih župa (Jelšanica, Sitnica, oba Laba i Držkovina). Donji I. ostavio je svakako manastiru Žiči. Poznato je da je grad Maglič, u Donjem I., pripadao srpskom arhiepiskopu, čija je prva stolica bila Žiča.

Pored župa Gornjeg i Donjeg I. u pravoj oblasti I. izdvajala se i treća župa, Brvenik, oko istoimenog grada na ušću rijeke Brvenice, lijevog pritoka rijeke I., niže ušća Raške. Župa i grad Brvenik držao je do 1363 čelnik Musa, zet kneza Lazara, kada je, po odobrenju cara Uroša, uzeo u zamjenu župu i grad Zvečan. Od župe Brvenika na niže pružala se župa Donji I. do ispod grada Magliča, a župa Gornji I. zahvatala je dolinu rijeke I. od ušća Raške pa na više, do župe Zvečana, odnosno do Banjske na lijevoj i grada Trepče na desnoj

Digitized by Google

strani doline niže Zvečana. Baština i zadužbina Obrada Dragosaljića nalazila se u Gornjem I. — Kasnije, pod Turcima i u naše vrijeme, ime I. nije uzimano za naziv upravne jedinice, te je sad pojam o oblasti I. slabiji i rjeđe u upotrebi kod naroda.

I. je u sredovječnoj srpskoj državi bio središnja i vrlo važna oblast. Ovdje i u susjednim ibarskim župama nalaze se kraljevske zadužbine, tu je bila arhiepiskopska stolica, a tu su bile i prijestolnice srpskih vladara. — U I., u podgorini Kopaonika, bilo je jako razvijeno rudarstvo, o kome ima tragova još i iz rimskog doba. U srednjem vijeku I. je imao više rudarskih i trgovačkih varoši, iz kojih se kretao živ trgovinski saobraćaj, naročito prema Primorju. U Brveniku je bila kolonija Kotorana, koji su tu podigli crkvu zaštitnika gradskog Sv. Trifuna. A u Trepči su sjedili Sasi i Dalmatinci, koji su podigli katoličku crkvu Sv. Bogorodice. I u Plani, na desnoj obali rijeke I., niže ušća Jošanice, bilo je također veliko rudarsko naselje i trg, koji se često spominju u našim starim spomenicima (1346—1415). — Kroz I. je vodila i vrlo važna saobraćajna linija, koja je spajala sjeverne srpske oblasti sa južnim: Beograd—Rudnik—Borač—Žiča—Maglič—Studenica—Ras—Peć—Dečani—Đakovica—Prizren i dalje. Od Žice se odvajao desnom stranom rijeke I. drugi krak ovoga druma za Planu, Jošaničku Banju, Brvenik, Pavlicu, Kaznoviće, Trepču, Zvečan i dalje preko Kosova. Stari ibarski put i u novije vrijeme dobiva sve veću važnost. — Kao što južna Morava preko niske Preševsko-kumanovske udoline do doline Vardara kod Skoplja čvrsto spaja sjevernu i južnu Srbiju, tako i rijeka I. veže ove dvije srpske zemlje, jer je probila veliko planinsko razvođe između oblasti sjeverno i južno od Rogozne i Kopaonika, i u porječje zapadne Morave uvukla prostranu kosovsku oblast, preko koje se, sasvim niskim razvođem, u južnom dijelu Kosova Polja, dolinom Nerodimke i Lepenca, prelazi u dolinu Vardara kod Skoplja. Ova druga saobraćajna linija, kroz oblast I., koja za sada još nije iskorišćena, ima još veću važnost za vezu između sjeverne i južne Srbije. Ibarska komunikacija, koja bi preko Šumadije i Kosova spajala Beograd sa Skopljem i Prizrenom, ne bi bila granična u našoj zemlji, kao što je Moravska dolina na liniji Niš—Skoplje.

Literatura: R. M. Ilić, Ibar (Naselja, 3, 1905, 521—692); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912), 569, 573, 624, 629, 775—777, 458, 316; J. Cvijić, Konformni i inversni reljef, poligenetske doline i nakalemljeni meandri (Glasnik Geografskog Društva, Beograd, 5, 1921, 94—112); K. Jireček, Istorija Srba, 2 (1923) 22, 24.

V. Radovanović.

IBARISKI KOLAŠIN. V. Stari Kolašin.

IBARSKI PUT. V. Ibar 2.

IBLER JANKO, književnik i publicist (19/4 1862, Stara Gradiška). Svršio je osnovnu školu u Brodu na Savi, a gimnaziju u Vinkovcima, Zagrebu i na Rijeci, gdje je, još kao maturant, radio u redakciji sušačke Slobode. Posvetio se publicistici. 1886 do 1909 bio je u redakciji Narodnih Novina, prvo kao saradnik, a kasnije kao redaktor. 1909 je penzioniran. — I. se prvi put istakao u kolu književnika, koji predstavljaju hrvatski realizam u pravaškim, političkim i beletrističkim listovima (Sloboda, Hrvatska Vila, Hrvatska). Pod pseudonimom Desiderius pisao je feljtone i književne kritike. 1883 živio je nekoliko mjeseci u Beogradu. Upoznavao je hrvatsku javnost sa savremenom srpskom literaturom. Kao publicist pisao je vrlo mnogo o aktuelnim političkim i socijalnim pitanjima. Izdao je posebno dvije knjige, Hrvatska politika 1903—1914 (1914, 1917), i u Zabavnoj Biblioteci roman Zora (1920, 159—60).

Literatura: D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921, 146). *B. V.*

IBRIŠIMOVIĆ LUKA FRA, narodni borac protiv Turaka (oko 1620, Požega — u martu 1698, Požega). Osnovne nauke učio je u samostanu Veličkom, kod Požege, a više po svoj prilici u Italiji. Bio je član franjevačkog reda države »srebrne«, gvardijan u Velikoj i Našicama, a 1675 definitor franjevačke države »srebrne«. Starao se mnogo za napredak katoličke crkve u Slavoniji i za škole pod turskom vlašću. Dvadeset godina vršio je zvanje vikara zagrebačkog biskupa u turskoj Slavoniji. Za vrijeme rata za oslobođenje Slavonije ispod turske vlasti osuđen je I. od

Digitized by Google

Turaka na smrt, ali je sretno izmakao sigurnoj smrti, odmetnuo se u hajduke i stavio se na čelo kršćanskom ustanku u Slavoniji. U kolu narodnih ustaša pomagao je carsku vojsku u borbi i riječju i djelom (»Mudro zbori Ibrišim Sokole«, »Sokole je momče na oružju«). Naročito se proslavio pobjedom nad Turcima na brdu Sokolovcu, kod Požege (12/3 1689). I. je vojevao u ustaškim redovima do potpunog oslobođenja Slavonije.

Literatura: R. Lopašić, Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović (1888). *M. P-g.*

IBROVAC MIODRAG DR., profesor univerziteta, književni historičar (24/8 1885, Gornji Milanovac). Svršio je gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu 1907, a doktorat književnosti u Parizu 1923. Bio je jedno vrijeme suplent, pa 1911 profesor beogradske realke, a 1912/13 na radu u ministarstvu prosvjete. 1915 bio je u sofijskom poslanstvu, a 1919 jedan od redaktora francuskog biltena naše delegacije na konferenciji mira. Učestvovao je u pokretu jugoslovenske omladine od 1904, i bio je jedan od pokretača Slovenskog Juga i Jugoslovenske Biblioteke. Za vrijeme izbjeglištva držao je u Francuskoj više predavanja i objavljivao članke o našem nacionalnom problemu, književnosti i umjetnosti. Predavao je srpsko-hrvatski jezik 1918—1923 u Školi za istočne jezike i u Društvu za širenje stranih jezika u Parizu. 1923 izabran je za vanrednog profesora beogradskog univerziteta, za katedru francuskog jezika i književnosti. — Glavni I. radovi su: José-Maria de Heredia, sa vie, son oeuvre (1923), Les sources des Trophées (1923, nagradila Francuska akademija), La langue serbo-croate (1918), Un poète de Raguse (1918), ogledi o nekim srpskim i bugarskim piscima, prijevodi stihova, priča i romana sa francuskog i s bugarskog. *V. P.*

IČKOV MIR, prozvan po Petru Ičku, Makedoncu, koji je bio dragoman u turskoj diplomatskoj službi i kao takav služio u Beču i Berlinu, a poslije bio serdar u kneza Muruzija i najposlije kao neki (bazrđan-baša) konzul grčkih trgovaca u Beogradu. I. je jedan od glavnih organizatora prvog ustanka, koji je imao veza i sa srpskim vođama i sa Turcima Mustafa-pašinih nazora. Poslije je radio svima silama da ustanicima pomogne u diplomatskim poslovima. 1/8 1806 opremljen je I. u Carigrad sa srpskim punomoćima, da vodi direktne pregovore za mir između Srbije i Porte. Prema I. imali su mnogo nepovjerenja i vlaški knez i ruski konzul u Bukureštu. On je, uglavnom, posredstvom patrijarha, ušao u pregovore, i našao Portu, koja je željela da izbjegne tuđe intervencije, voljnu na popuštanje. Srbiji je, po I. M., priznavano: 1. da danak plaća odsjekom, 2. da se u zemlju pošalje carski muhasil, kome će se danak predavati, 3. da javne službe u Srbiji vrše Srbi, i 4. da se iz zemlje istjeraju janjičari i krdžalije, i da Srbi čuvaju granice. Rezultati, koje je I. bio postigao, bili su, pored gornjih, još i ovi: da u Srbiji bude glava nasljedni baš-knez, koji će sa svojim knezovima prikupljati danak i da Turci žive samo po tvrđavama. I. se vratio već septembra sa muhasilom u Srbiju, a narodna skupština u Smederevu primila je oktobra sporazum. I. se poslije toga vratio u Carigrad, da sporazumu dade definitivan oblik, a muhasil je ostao u zemlji. Kako je Turska međutim u taj mah ušla u otvoren sukob sa Rusijom, ona je rado pristala da umiri Srbe i da sporazum utvrdi. Ali, baš taj turski sukob s Rusima i osvajanje Beograda od ustanika djelovali su na Srbe, da nastave borbu, nadajući se punom oslobođenju. Turska pratnja, koja je januara 1807, sa I. stigla u Srbiju, bila je u Paraćinu poubijana, a turske ponude za mir odbijene. 1815, knez Miloš je tražio obnovu pregovora na osnovi I. M.

Literatura: M. Gavrilović, u Srp. Književnom Glasniku, 9 (1903). *V. Ćorović.*

IDIORITAM (OSOPŠTINA), manastir, u kome je dopušteno, da svaki kaluđer ima svoju ličnu imovinu, da sam za sebe živi, hrani se i odijeva. I. je sasvim protivan prvobitnom kinovijskom manastirskom komunizmu, koji je bio jedini legalni način monaškog života u sredovječnoj Srbiji. I. se pojavio u Sv. Gori i razvio se naročito od 14 do 15 vijeka. Danas su gotovo polovina (9 od 20) svetogorskih manastira idioritmi, a među njima i Hilandar. *R. G.*

IDRIJA, grad u talijanskoj Slovenačkoj. Leži u dubokoj, a tijesnoj

Digitized by Google

dolini na rijeci Idrijici. I. ima 5.427 stanovnika. — Početak I. je u uskoj vezi s početkom rudnika za živu. Oko 1490 neki seljak slučajno je našao u nekom bunaru živu. Od toga doba mnogi rudari su pokušavali da pronađu tu skupocjenu rudu. 22/6 1508 pronađene su bogate žice škriljevca, u kojima se nalazila živa. Uskoro je tu došlo dosta rudara i proizvodnja žive brzo se povećala. — 1500 postala je I. s ostalim posjedima goričkih grofova vlasništvo Habsburgovaca, a ostala je dio Goričke. 1783 ujedinila se I. sa Kranjskom. — Rudnik je bio u početku u rukama privatnih lica, a 1580 postao je austrijska državna svojina. Rudari su došli prvo iz Koruške i Salzburga, zbog toga se zvala nova naseobina u početku i Nemška I. U mletačko-habsburškom ratu Mlečani su 1509 osvojili I., a poslije njihovog odlaska (1520) podignut je grad, koji je utvrđen zidom i jarkom. — Ruda se izvozila preko Žira u Poljansku Dolinu na Loku i Kranj, i odatle dalje. U novije doba usavršen je idrijski rudnik tako, da je pored španjolskog Almadena najveći evropski rudnik za živu. Proizvodnja je iznosila godišnje 500—600 tona žive i bilo je posla za 1.200 rudara.

U I. ima mnogo pilana. I. je središte trgovine drvima, jer je okolina vrlo bogata sa šumama. U I. i okolini je i jako razvijen zanat izrađivanja čipaka, a u gradu postoji i škola za čipke. Osim toga, imala je I. i državnu realku. Poslije 1918 Talijani su prenijeli u I. slovenačku gimnaziju iz Gorice. Posljednjih godina zatvorene su realka i gimnazija, a Talijani su osnovali samo nekakvu građansku školu. U I. je sjedište potprefekture, suda, poreznog ureda, šumske uredbe, malih novčanih zavoda i kulturnih društava.

A. Melik.

IGLA. V. Šivalica.

IGMAN-PLANINA, planina u Bosni, između rijeka: Krupe—Zujevine—Željeznice—Presjenice, oko 16 km jugozapadno od Sarajeva. Na jugozapadu od I.-P. diže se Bjelašnica. Najveći visovi su od sjeverozapada k jugoistoku: Igman 1.248 m, Trešnjevo 1.325 m, Debelino Brdo ili Homar 1.505 m, Đurin Vrh 1.541 m, Raći Vrat 1.494 m, Crni Vrh 1.502 m, Javornik 1.667 m, Hrastnica 1.450 m, Vijenac 1.361 m. Sjeverozapadnim podnožjem planine prolaze drumovi i željeznička pruga Sarajevo—Konjic, a sjeveroistočnim drum Travnik i Fojnica—Kiseljak—Krbljina—Nevesinje i Foča.

P. V.

IGNJATOVIĆ JAKOV (JAŠA), književnik (12/12 1824, Szentendre, kod Budimpešte — 4/8 1888, Novi Sad). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Vácz-u, Ostrogonu i Budimpešti. Slušao je pravo u Pešti. Nemirna duha i svojeglav, došao je u sukob sa svojim profesorima i morao je napustiti univerzitet. Stupivši svojevoljno u vojsku, kao husar-konjanik, I. je ipak na vrijeme svršio pravo u kečkemetskoj akademiji. Tek što je počeo advokatsku praksu izbila je revolucija 1848, u kojoj je učestvovao i on s Kossuthovim Madžarima protiv Beča. Zbog takvog držanja poslije madžarske kapitulacije emigrirao je i I. u Beograd. Radio je u redakciji Srpskih Novina do 1850. Tada ga je nestalo. Pojavio se ponovo tek 1853 u Pešti. Za to vrijeme mora da je lutao po svijetu; izgleda da je dospio bio čak i u francusku stranačku legiju, gdje mu je tobože, u jednoj borbi stradalo jedno oko. 1854 pozvan je da uređuje Srpski Letopis. 1859 je imenovan za »narodnog sekretara« pri patrijaršiji u Srijemskim Karlovcima. Kad je 1860 Sv. Miletić poveo protibečku a madžarofilsku politiku, i I. je uletio u borbu. 1861 i 1864 izabran je I. za poslanika. No kada je Miletić ponovo okrenuo frontu protiv Madžara, koji su bili iznevjerili svoja obećanja, I. ne htjede napustiti svoja madžarofilska načela, već se odvojio od narodne stranke. Zbog toga je bio žigosan kao madžaron, i veoma žučno napadan u srpskoj javnosti, tako da je do smrti živio gotovo izoliran od srpskoga društva. Međutim, I. nije nikada bio nacionalni izdajnik, niti je bio plaćenik Madžara. To svjedoči njegov teški napor, da od pera živi. Pa ako je pred kraj života i uživao državnu pomoć, kao što se tvrdi, madžarska vlada time nije njega predobila, jer on je cijelog života bio dosljedan madžarofil i austrofob, kao što je bio i tipičan srpski šovinist.

I. je rano počeo da sastavlja pjesme, no pravu književnu djelatnost razvio je tek kad je ušao u Letopis. Tada je I. počeo rijetko plodnu književnu karijeru teorijski svijestan zadatka, kojeg se prihvatio. On je odmah ustao

Digitized by Google

protiv klasicizma i školskog, diletantskog oponašanja starih i tuđih književnosti. Tražio je i u književnosti da bude istinsko ogledalo onoga društva i naroda, čijim se jezikom piše. I odmah je sam dao i primjere za takvu, narodnu i socijalnu književnost. Izuzev nekoliko historijskih pripovijedaka i romana — kao Manzor i Đžemila (1862), Krv za rod (1862), Đurađ Branković (1859—1880 i 1881), Kraljevska snaha i nedovršeni Deli-Bakić (1886—1888), — sve I. knjige pripadaju najizvornijem naturalizmu. Za historijske stvari I. je nedostajalo i mašte i znanja i historijskog smisla, stoga su one slabe. Ali njegovi »socijalni« romani odišu istinskim životom. Njegove ličnosti, skoro bez izuzetka avanturisti sa dna društva, u najboljem slučaju amoralni tipovi, vanredno su reljefno date. Prije francuskih naturalista i romana s tezom, I. je postavljao probleme, i umio ih je snažno i konkretno predstaviti. I. je pretjerivao u namjernom upotrebljavanju prostih izraza, te je njegov stil često banalan i brutalan, a kompozicija neskladna. Ali I. djela daju ne samo punu iluziju našeg života po ugarskim kolonijama i u Vojvodini prije jednog vijeka, nego i najdragocjenije dokumente o stihijskoj sirovosti naše rase, pa i ljudske rase uopće.

I. manje pripovijetke i neki njegovi članci izašli su u dvije knjige Skupljenih Djela (1874 i 1878), a romani: Trideset godina iz života Milana Nerandžića (1860 i 1863, drugo izdanje 1900 u Srpskoj Književnoj Zadruzi), Čudan svet (1869), Trpen spasen (nedovršeni roman, u Srbadiji 1874 i 1875, a prerađen u drami Adam i berberin, 1881), Vasa Rešpekt (1875, u S. K. Zadruzi, 1913), Uveo listak (1875), Večiti mladoženja (1878 i 1910 u S. K. Zadruzi), Stari i novi majstori (1883) i, najzad, najveći i posljednji I. roman, Patnica (1888).

I. je kao pisac naglo počeo da pada u zaborav, ne samo iz političkih razloga, već i zbog često neprobavljivog stila. Skerlićeva je zasluga što je ovaj izvanredno daroviti, vrijedni i veoma snažni, inventivni romansije ponovo dignut na ono ugledno mjesto u našoj književnosti, na kome danas stoji.

Literatura: M. Savić, Iz srpske književnosti, J. Ignjatović (1898); M. Ivanić, Predgovor Milanu Nerandžiću (S. K. Zadruga, 1900); J. Skerlić, Jaša Ignjatović, književna studija (izdanje S. K. Akademije, 1904); predgovori izdanjima S. K. Zadruge pred Večitog mladoženju (1910) i Vasu Rešpekta (1913). *V. Petrović.*

O naučnom historijskom radu I. ne može biti govora, i ako on ima radova, čiji bi natpisi mogli značiti, da su historijski. Takva je njegova studija: Misli o srpskom narodu i njegovoj prošlosti (Letopis, 89—92; nedovršeno). Ali to su rezoniranja na osnovu Rajićeve Istorije i glose uz nju. Uvijek zanimljivi I. je i ovdje, pored malog znanja, nanizao čitav niz duhovitih refleksija. Još je zanimljivija njegova rasprava kao iz teorije historije: Memoari, Monografije, Biografije (Glas Istine 2, i Bršljan 1), razumije se više za upoznavanje I. nego li historijske metode. Još neposrednije se može proučavati I. ličnost u njegovim memoarima (Bršljan, 1 i 2). I. je pisao i retorske historijske sastave, kao: Dušan, srpska slava (Bršljan 2), Crnogorstvo (Javor, 1863) i t. d. *N. R.*

IGNJATOVSKI ALEKSANDAR DR., redovni profesor medicinskog fakulteta u Beogradu za internu medicinu (4/3 1875, Smolensk, Rusija). Svršio je gimnaziju u Novgorodu, a vojno-medicinsku akademiju u Petrogradu 1899. Poslije diplomskih ispita zadržan je u akademiji, radi usavršavanja, a zatim je poslat u Francusku i Njemačku na tri godine, radi specijaliziranja. Po povratku u Rusiju izabran je za redovnog profesora varšavskog univerziteta. Za vrijeme revolucije prešao je u Rostov na Donu, a odavde je, 1921, došao u Beograd, gdje je uskoro izabran za profesora na novootvorenom medicinskom fakultetu. Bio je sekretar ruskog liječničkog društva u Petrogradu, kasnije predsjednik medicinskog društva u Rostovu na Donu, a u Beogradu predsjednik srpsko-ruskog liječničkog društva. Za vrijeme rata radio je na fronti u ruskom Crvenom Krstu, osnovao je i bio šef infektivnog odsjeka varšavske fronte. Ima preko 40 štampanih radova; najglavniji su: Klinička semiotika, Skrivene forme primarne tuberkuloze, Typhus exanthematicus, Načini desinfekcije i izolacije zaraznih bolesnika. *V. S.*

IGRANE, selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, kotar i općina Makarska. Ima luku, parobrodarsku postaju na linijama Split—Brač—Igrane—Metko-

Digitized by Google

vić i Trpalj—Igrane—Makarska. I. ima poštu, rimokatoličku župu, osnovnu školu, kupalište, uljarsku zadrugu i seosku blagajnicu, i 831 stanovnika. *J. M-n.*

IGRE OMLADINSKE uvedene su kod nas u škole od kako je uvedena obavezna gimnastika. I. ima narodnih, koje narod igra od pamtivijeka, i umjetničkih, koje su, pomoću škole ili gimnastičkih društava, uzete od drugih naroda. Od Engleza uzete su igre: lawn-tennis, nogomet, rukomet, cricket, croquet, hockey i golf, a od Čeha: hazena.

U Hrvatskoj i Slavoniji je zemaljska vlada (odjeljenje za bogoštovlje i nastavu 13/5 1892), pozvala sve učitelje, da prikupe narodne i dječje igre svoje okoline, i da ih točno opišu. Sabrani materijal je za štampu spremio učitelj Ivan Tomašić, koji je izdao knjigu pod naslovom: Gimnastičke igre (1896, sa 200 slika). U toj se zbirci nalaze opisane igre iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i južne Ugarske, sa dodatkom modernih gimnastičkih igara. Osim ove ima i drugih zbirki igara (Hajdenjak Andrija; Djetinje sigre, 1878; Jelica Belovićeva, 110 igara za mladež, sa slikama [1894]; Dr. Franjo Bučar, Igre za društva i škole [1906, III izdanje 1925, sa dodatkom modernih engleskih igara]; Dr. Franjo Bučar i Viktor Rudolf, Gimnastika i igre u pučkoj školi, sa slikama, izdanje kr. zem. vlade [1909]; Jori Oskar i Dr. Franjo Bučar, Vježbe u tlu te igre u prirodi, izdanje kr. zemaljske vlade [1917, sa slikama]).

Kod Slovenaca postoji lijepa zbirka igara Dr. Ljudevita Pivka: Telovadne igre (u tri dijela, 1911—1923, a neke u drugom izdanju). Druga zbirka je: Dr. Ive Pirca, Mladinske in telovadne igre (I, 1919, II, 1921).

Kod Srba ima nekoliko lijepih zbirki igara: Tihomir Đorđević, Srpske narodne igre (1907); Nikola Stojanović, Dečje igre za srpsku mladež (1866); Đorđe Glibonjski, Gimnastičke igre (1880); Kat. Šarčević i Stjepan Nikolić, Dečje igre 1902, (II izdanje Kat. Šarčević, Dečje igre i gimnastika, sa 100 slika, 1911); Milenko Arsović, Viteške igre i sportovi (1911, sa slikama); Antun Brazdil, Gimnastičke igre (sa 25 slika: II izdanje, 1922).

F. Bučar.

IGUMAN (po grčkom vođa), starješina pravoslavnog manastira. Postavljao ga je ktitor ili ga je biralo manastirsko bratstvo. Izbor je bio doživotan u kinovijama, a na godinu dana u idioritmima, gdje se stari iguman nazivao proigumanom. I. u dogovoru s bratijom postavlja ostale časnike - vladalce manastirske: ikonoma, ekslisijarha, dohijara i dr. — Dužnost je I. da bude duhovnik i učitelj vjere i života u manastiru. Upravljao je u kinoviji gotovo neograničeno manastirskom imovinom, u granicama ktitorskog ustava. U feudalno doba vršio je I., kao vlastelin, također gotovo neograničeno, i svjetovnu i duhovnu jurisdikciju nad manastirskim podanicima, kmetovima. Zavisnost od oblasnog episkopa često je bila minimalna. U idioritmijskim manastirima vlast je I. bila mnogo neznatnija. Ranije se nije tražilo, da iguman mora imati izvjestan jerarhijski stepen, te su i prosti nepismeni monasi, kao i obrazovani jeromonasi, postajali manastirski starješine. *R. G.*

IGUMANOV (ANDREJEVIĆ) SIMA, narodni dobrotvor (30/1 1804, Prizren — 24/2 1882, Prizren). Bio je trgovac u svom rodnom mjestu. Uslijed turskog pritiska krenuo je 1836 u svijet, baveći se i dalje trgovinom. Živio je u Srbiji, pa u Bitolju, Carigradu, Odesi i Kijevu. Od 1865, kad je izgubio jedinca sina, sav se predao poslu za narodno dobro, pomažući crkve i podižući škole u svom rodnom kraju. 16/4 1871 udario je temelj srpskoj bogosloviji u Prizrenu, koja je dala čitav niz sveštenika i narodnih radnika, i koja i danas postoji. 1872 vratio se I. u Prizren, gdje je, osim prekida od 1875 do 1881, proveo veći dio života, do svoje smrti.

Literatura: P. Kostić u Brastvu, 9—10 (1902), 329—349.

V. Ć.

»IKARUS« A. D. PRVA SRPSKA INDUSTRIJA AEROPLANA, AUTOMOBILA I STROJEVA, u Novom Sadu. Osnovana je 1923. Kapital je 5,000.000 Din. Izrađuje aeroplane.

S. P.

IKONIĆ DRAGOMIR DR., profesor, novinar (5/10 1883, Čačak). Svršio je učiteljsku školu u Jagodini, a filozofski fakultet (grupa pedagoško-psihološka) u Zürichu. Proveo je kao učitelj u Milanci i Lazarevcu pet go-

Digitized by Google

dina. 1908 do 1912 bio je na studijama u Švajcarskoj, koje je zbog rata morao prekinuti. Krajem 1913 promoviran je na univerzitetu u Zürichu za doktora filozofije. Početkom 1914 postavljen je za suplenta učiteljske škole u Jagodini. Do našeg povlačenja kroz Albaniju bio je na vojnoj dužnosti. Krajem 1915 izabran je od ministarstva prosvjete da prati učenike u Francusku. — Prije Svjetskog Rata radio je na pedagoškom časopisu Naša Škola i na političkom listu Odjek. Za vrijeme rata 1916 osnovao je u Parizu na francuskom jeziku reviju La Patrie Serbe. Bio je i vlasnik i urednik toga odlično uređenog časopisa, na kome su radile najbolje književne i političke snage Srba, a koji je stekao simpatija i u Francuskoj. List je izlazio dvije godine. Uz taj list izlazio je na srpskom jeziku dodatak: Naša Otadžbina. Po svršenom ratu I. je premješten iz Jagodine u Beograd i bio je najprije referent za osnovnu nastavu, a onda profesor III gimnazije. Premješten iz političkih razloga u Berane (1921), zahvalio se na državnoj službi. Od tada se bavi isključivo novinarskim radom. Bio je direktor Republike, a sada je glavni sekretar Jugoslavenske republikanske stranke i glavni saradnik njenog partijskog organa. Saradnik je književno-političke revije: Buktinja. Za štamparske krivice izdržao je 1 godinu zatvora. — Štampao je na njemačkom jeziku svoju doktorsku disertaciju Benekes Erziehungslehre vom Standpunkte der neueren empirisch-pädagogischen Forschungen betrachtet. Preveo je Osnove sociologije od Palanta.

J. Prodanović.

IKONOM, prvi među manastirskim časnicima, poslije igumana. Dužnost mu je bila, da se bavi manastirskom privredom. Zastupao je igumana. U srednjovječnim velikim manastirima I. su zvani i monasi, koji su šiljani u metohije na upravu ekonomijom. Glavni I. nazivan je i velikim I. Ovaj je obično imao i pomoćnika, koji se zvao paraikonom. *R. G.*

ILARION MEGLENSKI, episkop, misionar i svetitelj u Meglenu u Makedoniji (oko 1100 — 21/10 1164, Meglen). I. je bio vlasteoski sin, bio je dobro odgojen i naučen knjizi. Zamonašio se u 18 godini, i uskoro je postao iguman. 1134 postavio ga je za episkopa u Meglenu ohridski arhiepiskop Evstatije. I. je izdržao tešku borbu sa Manihejima, Jermenima i bogomilima, kojih je bilo vrlo mnogo u njegovoj eparhiji. Pretrpio je od njih i mučenja, ali je svojim postupcima najzad uspio, da ih mnoge obrati i povrati u pravoslavlje, te je uskoro i sasvim nestalo tih heretika u meglenskoj episkopiji. Crkva ga je proglasila za svetitelja i slavi ga 21/10. 1204 prenio je njegove moći bugarski car Jovan Asen iz Meglena u Trnovo. U doba turskih osvajanja sakrili su ih Turci u podzemlje, a u 19 vijeku pronađene su i prenešene u Carigrad. Kult Sv. Ilariona Meglenskog bio je raširen i po svoj srpskoj crkvi.

Literatura: Starine, 1, 66—85; P. Sirku u Zborniku ruske akademije, 71 (1901); F. Černigovski, Sveci Južnih Slovena (1894, ruski).

R. G.

ILEŠIĆ FRAN DR., književni historičar (30/7 1871, Št. Jurij, na Ščavnici, mariborska oblast). Svršio je gimnaziju u Mariboru, a filozofski fakultet u Grazu. Promoviran je 1901. 1896—1898 bio je suplent više gimnazije u Ljubljani, do 1910 profesor ženske učiteljske škole u Ljubljani, zatim je postao profesor druge državne gimnazije u Ljubljani. Od 1914 bio je privatni docent za slovenački jezik i književnost na sveučilištu u Zagrebu. Za vrijeme rata 1914—1918, kao politički sumnjiv, bio je suspendiran. Od 1919 je profesor sveučilišta u Zagrebu. — I. je objavio u izvještaju više gimnazije u Ljubljani disertaciju Dramatika iz slovensko slovstvo, 1898 počeo je sarađivati u Ljubljanskom Zvonu i proučavati ilirsko doba. Glavna su mu djela: O pouku slovenskega jezika (1902); u časopisu za Zgodovino in narodopisje: O slovenskem Štajerju v jožefinski dobi (1904), Iz prvih časov romantike, Iz borbe med ilirsko in madžarofilsko stranko 1848—49 (1905), Početki štajersko-slovenske književnosti v 18 stoletju (1906); u Zborniku Slovenske Matice: Pohlinova Bibliotheca Carnioliae (1904), Korespondenca Dr. Jos. Murška (1904, 1905), Češko-slovenska vzajemnost v minulih dobah, Jovan Rajić in Urban Jarnik (1906), Slovenski rokopis iz l. 1551 (1908), Iv. Ant. Župančič (1912) i dr.; u Radu Jugoslavenske Akademije: Hrvatski utjecaji

Digitized by Google

u starijim istočno-štajerskim tekstovima (162), Đuro Mat. Sporer (218); u Građi: Stanko Vraz u školama (V, 1907). I. je sarađivao i u Izvestjama Muzejskega Društva za Kranjsko, Slovanu (urednik 1910—1913), Slov. Přehledu, Matici Hrvatskoj, Archiv für slav. Philologie, Popotniku, Nastavnom Vjesniku i t. d. I. je radio na književnom i jezičnom ujedinjenju Slovenaca sa Hrvatima i Srbima, a učestvovao je i u političkom radu.

I. Grafenauer.

ILICA-PLANINA, planina u Bosni, između rječica Tiškovca-ponornice Struge, istočno od Grahova Polja, a sjeverno-sjeveroistočno od Dinare. Planina se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a najveći su visovi: Sokolova Greda 1.492 m, Vrla Listanja 1.501 m, kota 1.567 m, Ilica 1.654 m, Gola Glavica 1.556 m, Cremušnjak ili Veliki Vrčić 1.542 m, Tiškovački Vrh 1.310 m. Sjevernim i zapadnim podnožjem I.-P. prolazi željeznička pruga Zagreb—Split, a istočnim i južnim drum Bosanski Petrovac—Drvar—Grab—Knin.

P. V.

ILIĆ AĆIM, paroh svilajnački i crkveni pisac (1848 — 17/1 1904, Svilajnac). Pisao je više članaka i rasprava u Sionu, Pastiru i Vesniku Srpske Crkve, a pored toga je dobro uređivao i izdavao kalendar Nedeljnik.

R. G.

ILIĆ DANILO, učitelj, jedan od organizatora sarajevskog atentata (1889, Sarajevo — 3/2 1915, Sarajevo). U Sarajevu je svršio osnovnu i trgovačku i, poslije dužeg prekida, učiteljsku školu. 1912 postao je učitelj u Avtovcu i poslije u Foči, ali je ubrzo napustio dužnost, i sav se dao na organizaciju nacionalno-revolucionarne omladine. Bio je saurednik socijalističkog lista Zvono u Sarajevu. 1913 bio je bolničar u Velesu, u koleričnom odjeljenju. Na vijest o dolasku austrijskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda u Sarajevo organizirao je s drugovima atentat. Radi toga je osuđen na smrt i 3/2 1915 obješen. Njegovi prijatelji izdali su u Sarajevu 1922 njegovu Spomenicu, gdje su prikupljeni njegovi članci i prijevodi iz ruske buntovne književnosti, i gdje je dato nekoliko članaka o njemu.

V. Ć.

ILIĆ ILIJA, advokat (16/5 1865, Niš). Svršio je pravni fakultet u Beogradu, bio je sudski činovnik, a otpušten je iz službe zbog toga, što je pripadao radikalnoj stranci. Zatim je postao advokat u Prokuplju. Prvi put je izabran za narodnog poslanika 22/7 1901, i od toga doba bio je, sa malim prekidom, u Narodnoj Skupštini do izbora od 28/11 1920. Kao narodni poslanik sudjelovao je I. u mnogim skupštinskim odborima, i po svojim govorima u Skupštini i radu u odborima dolazi među najaktivnije narodne poslanike. Kao đak velike škole bio je saradnik Narodne Misli (1890), a njegovi poslanički govori štampani su u Samoupravi, organu radikalne stranke. Kao predstavnika te stranke Narodna Skupština birala ga je za delegata u internacionalnoj parlamentarnoj konferenciji za trgovinu, te je sudjelovao u radovima konferencije u Parizu (1916), Rimu (1917), Londonu (1918), Bruxelles-u (1919), Parizu (1920).

J. P.

ILIĆ LAZA DR., liječnik (prosinca 1852, Zaječar — 25/1 1918, Zaječar). Po svršetku gimnazije počeo je da uči pravni fakultet u Beogradu. Zatim je prešao na medicinu, koju je studirao u Beču. 1876 promoviran je za doktora. Bio je liječnik u Prokuplju, Čačku, Aleksincu i Zaječaru. Poslije atentata na kralja Milana (1899) bio je penzioniran, pa je kasnije opet vraćen u službu. Izabran je za narodnog poslanika prvi put 16/1 1892, a za senatora 22/7 1901. Pripadao je radikalnoj stranci i bio je jedan od njenih prvaka. Za vrijeme timočke bune uspio je da svojim savjetima spriječi Zaječarce da se pridruže pobunjenicima. — Radio je na književnosti svoje struke. Prvi rad I. štampan je 1881 u Pobratimstvu (Beleške jednog medicinara iz 1876 i 1877). Kasnije je pisao u Srpskom Arhivu za cjelokupno liječništvo i u Timočaninu. Izdao je posebno: Brestovačka Banja, i preveo Prava kuća i zdravstan od Dr. J. Fodora. Bio je čovjek staložena temperamenta, tolerantan i pitom, a govorio je uvjerljivo i razložno, ali bez govorničke dikcije.

Literatura: Timočki Glasnik, 1922; Pobratimstvo, 1881.

J. P.

ILIĆ LUKA-ORIOVČANIN, književnik (1817, Oriovac, Slavonija — 5/2 1878, Novska, Slavonija). Bio je svećenik; mnogo godina do svoje smrti župnikovao je u Novskoj. — Počeo se javljati u doba Ilirizma, pod pseu-

Digitized by Google

donimom Slavoljub Slavončević. Posebice je izdao ove knjige: Slavonske varoške pjesme (1844), Baron Franjo Trenk i slavonski panduri (1845), Slavonski narodni običaji (1846), Historische Skizze der kais. königl. Militär Communität Pančova (1855) i Lovorike gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8 opijevaju narodne pjesme (1874). Najveći dio njegova rada ostao je neštampan. Matici Hrvatskoj ostavio je oporučno svoje rukopise, od kojih su najvažniji: Starožitnosti kraljevstva Slavonije (sada u Sveuč. knjižnici), Slavonske svatovske pjesme i velika zbirka nar. pjesama, skupljenih po Slavoniji i Dalmaciji. I. je sabirač narodnoga blaga, historik, numizmatik i prvi hrvatski etnograf. Slika njegova priopćena je u Vijencu (1878, str. 433).

Literatura: Luka Ilić Oriovčanin, Vijenac 1878, 112. *B. V.*

ILIĆ MIHAILO, inžinjer, generalni direktor državnih željeznica (13/3 1866, Valjevo). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Valjevu, višu u Kragujevcu, tehničku u Beogradu, a diplomirao je za građevinskog inžinjera u Hannoveru 1894. Radio je u Njemačkoj na građenju raznih pruga. 1895 vratio se u Srbiju, i bio je inžinjer valjevskog okruga, pa podrinskog do 1904, kada je premješten u direkciju državnih željeznica, gdje je trasirao prugu Valjevo—Obrenovac, poslije čega je postao inspektor i šef odsjeka za državne pruge. Poslije aneksione krize bio je predsjednik međunarodne komisije za sporove na Drini. 1910 bio je delegat srpske vlade sa ruskim i francuskim trupama za građenje pruge San Giovanni—Prahovo. 1911 postao je ministar u kabinetu Milovana Milovanovića i zatim Marka Trifkovića, u kome je zastupao i ministra financija i vojnog, do augusta 1912, kada je izabran za narodnog poslanika za grad Niš, što je ostao do izbora za Konstituantu. Bio je delegat srpske vlade za zaključenje ugovora o mostu kod Brze Palanke, a potom ekspert na konferenciji mira u Londonu. 1921 postavljen je za generalnog direktora državnih željeznica. Sarađivao je na stručnim listovima, našim i stranim, a duže vremena bio je direktor Samouprave.

S. P.

ILIĆ MIHAILO, DR. (1855 — 9/10 1905. Kragujevac). Učio je gimnaziju u Kragujevcu, a filozofiju u Beogradu. Kao student radio je 1881 na Radniku, a 1882 na Borbi. Poslije Ilkinog atentata na kralja Milana (1882) protjeran je bez razloga iz Beograda. Otišao je u Beč na medicinske nauke, a odatle u Petrograd, gdje je završio studije. Kao liječnik boravio je u Rusiji 15 godina, pa se početkom 1902 vratio u Srbiju, i nastanio kao liječnik u Kragujevcu. Za narodnog poslanika izabran je u junu 1903 i bio je prvi socijalistički poslanik. U Kragujevcu je neko vrijeme bio i urednik socijalističkog lista Radnik.

J. P.

ILIĆ MIHAJLO, đeneralštabni major (14/11 1845, Jagodina — poginuo 24/8 1876, pod Javorom). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u Vojnu Akademiju 9/10 1861 i proizveden je za štabnog potporučnika 17/11 1866, za đeneralštabnog kapetana 2 kl. 1874, đeneralštabnog majora 2/8 1876. Kao potporučnik služio je u pješadiji, pionirima i artileriji (4 poljskoj bateriji). 1866—1874 bio je štabni oficir u narodnoj vojsci u užičkom i rudničkom okrugu, 1874 bio je komandir čete i ađutant pješadijske brigade stajaće vojske. U ratu 1876 bio je oficir za đeneralštabne poslove pri zapadno-moravskoj diviziji, komandirao je kolonom, koja je operirala uz Ibar, a jula 1876 bio je postavljen za šefa štaba divizije i odmah zatim za komandanta šabačke brigade 1 klase, pa rudničke brigade 1 klase, pa užičke brigade 2 klase, na čijem je čelu i poginuo. — Pored mnogih članaka u raznim časopisima (Otadžbina, Vojin, Glasnik Učenog Društva) poglavito iz geografije, štampao je niz svojih predavanja (1876): Istorisko razviće taktike konjice, Konjičko oružje i sprema, Nešto o turskoj konjici, Napad austrijskih ulana u bitci pod Kustocom. Iz 10 i 11 predavanja u pripravnom tečaju za kadar narodne pješadije, Konjica u bitci (od V. Scherfa), Nekolika upustva za borbu (od Scherfa), O turskoj vojnoj snazi i t. d. Preveo je Putovanje kroz porečinu Drina i Vardara od J. Hana (1876).

V. Belić.

ILIĆ MILUTIN-GUČANIN, proto i vojvoda u Dragačevu za vrijeme prvog ustanka (1739, Guča — 14/1 1814, manastir Sv. Trojica, u Ovčaru). Već do ustanka cijela nahija slušala

Digitized by Google

je I. kako se govorilo »kao svetog kralja«. Kao dragačevski vojvoda, pogubio je sarajevskog Ord-agu i razbio mu vojsku 1806. 1813 nije htio da bježi iz otadžbine niti da se preda Turcima, te se star i bolestan krio po šumama i manastirima.

R. G.

ILIĆ PETKO, četnički vojvoda (Staro Nagoričino, okrug kumanovski — 17/3 1912, na Stracinu). Počeo je da četuje vrlo mlad, skoro dečko. Kako je uz to bio malen rastom, drugovi ga u prvi mah nisu uzimali ozbiljno, ali se on ubrzo pokazao kao jedan od najhrabrijih i najvrednijih četnika, pa mu je povjerena i četa. Samo je njegova skromnost učinila da je ostao manje poznat široj javnosti. Imao je samo jednu želju: ako pogine ili umre, prije nego što dođe oslobođenje, da mu kosti počivaju u slobodnoj Srbiji. Poginuo je 17/3 1912 u selu Stracinu u borbi s Bugarima. Mrtav je prenijet u Srbiju i sahranjen kod manastira Sv. Panteleja, u selu Lepčincu.

M. M.

ILIĆ RADOMIR, profesor gimnazije (8/10 1877, Preljina, srez ljubićki — 12/5 1909, Kruševac). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, a gimnaziju u Čačku i Kragujevcu. Svršio je historijsko-geografski odsjek na filozofskom fakultetu velike škole u Beogradu. 1901 postavljen je za pripravnika u gimnaziji u Čačku, a 1902 premješten je za suplenta prve beogradske gimnazije. Kao profesor služio je u Užicu, Čačku i Kruševcu. — Pored savjesnog rada u gimnaziji I. se bavio i naukom, naročito antropogeografijom i historijskom geografijom. Najvažniji su mu radovi: O Ljubićkim selima, antropogeografska proučavanja (Naselja, 2, 1903), Ibar, antropogeografska proučavanja (Naselja, 3, 1905). Manje su rasprave: Plana, jedno rudarsko mjesto srednjega veka (Delo, 1902), Prilozi našoj srednjevekovnoj topografiji (Delo, 1903), O religijama; vrste religija i njihovo geografsko rasprostiranje (Izveštaj užičke gimnazije 1903/04), Čačak u prošlosti (Izveštaj čačanske gimnazije 1904/05), Jedan prilog geografiji Srbije (Delo, 1904), Kruševac, istorisko-topografska monografija (Delo, 1908). Osim toga je I. spremio novo izdanje Karićeva Zemljopisa i napisao je veći broj referata u Pregledu geografske literature Balkanskog Poluostrva (sv. 4 i 5).

P. V.

ILIĆ TODOR, ČEŠLJAR, slikar, ikonograf i portretist (1745 ili 1746, Čurug, Bačka ili Sirig, Banat — 20/11 1793, Petrovo Selo, Bačka). Sve što se zna o ovom izvrsnom umjetniku, osniva se na predaji. Prema toj I. je bio siromašna podrijetla (roditelji su mu bili možda iz Kumana u Banatu, po zapisu na Plaštanici, koju je on izradio za to selo). Sklonost slikarstvu i izvanredni dar pokazao je vrlo rano, te je bez sumnje počeo da uči u radionici kojeg domaćeg slikara. Prvi veći posao trebalo bi da mu je bila crkva u Mokrinu, kod Velike Kikinde, zatim ikonostas u Staroj Kaniži. Osjećajući, da nema dovoljno znanja za takve poslove većega razmjera, I. je, kaže se, tada, zaštedjevši nešto u Mokrinu i Staroj Kaniži, otišao u Beč, i učio je u ondašnjoj Slikarskoj Akademiji. To je bilo oko 1786. 1789 bio je u Italiji, a zatim, da bi se usavršio kao pravoslavni ikonopisac, otputovao je na izvjesno vrijeme u Rusiju. Početkom devedesetih godina 18 vijeka vratio se u rodni kraj, ali mu sigurni trag nalazimo tek 1792, kad je ugovorio s petrovoselskom srpskom crkvenom općinom, da joj naslika ikonostas i svod novosagrađene crkve. I. je tu izradio evanđeliste na svodu i dvadesetak ikona, u pola posla stigla ga je smrt »od suhe bolesti«. Slikanje iste crkve nastavio je jedan njegov učenik iz Srijemskih Karlovaca, »mnogo gorši slikar od Češljara«. Na žalost, ta je crkva stradala 1848, te ju je poslije »restaurirao« Petar Čortanović. Prije Petrova Sela, a bit će poslije putovanja, ispisao je I. i hram manastira Kovilja u Bačkoj, a po narudžbi slavnoga historičara Rajića, tadašnjeg koviljskog arhimandrita. Taj hram su Madžari 1848 razrušili i sagorjeli, tako, da je od I. ikona samo nešto bilo ostalo u skloništu manastira, a dvije manje, i veoma interesantne, nalaze se danas u zbirci J. Vujića. — I. se bavio i portretima. Beogradski Narodni Muzej ima jedan njegov portret, a Kukuljević osobito ističe onaj protopresvitera Nikole Popovića. Koliko je I. bio cijenjen u svoje vrijeme kao slikar vidi se i po tome, što je unijatski biskup u Velikom Varadinu (sada u Rumunjskoj) naručio bio od njega ve-

Digitized by Google

liku ikonu, kompoziciju, o mučeništvu Sv. Varvare. O istom predmetu, možda jednu varijantu spomenute slike, izradio je I. i za srpskog episkopa u Pakracu, a tu je opet kopirao, po naredbi bačkog vladike, za novosadski dvor, poznati slikar Pavel Đurković početkom 19 vijeka. Ova kopija je propala za vrijeme bombardiranja 1848.

I iz onih nekoliko preostalih I. slika, usprkos rđavom restauriranju i grubom lakiranju, stiče se uvjerenje, da je I. bio zaista dobar slikar. Na petrovoselskim ikonama, osobito na Krstitelju i na Snimanju s krsta, osvaja izvanredno meko i nježno »sfumato« modeliranje i sjenjenje i jedan, za ono vrijeme, izuzetno bogat i fini kolorizam. Kanitz veli, da se »na njegovim portretima osjećaju mletački uzori«.

Literatura: Srpski Narodni List, 1842, br. 16 i 38; Kukuljević, Slovnik jugoslavenskih umjetnikah (1858, 116 i 117); Lazar i Vl. Nikolić, Srpski slikari (1895); I. Berkesy, Temišvarski slikari (1909, na madžarskom); Š. Borowsky, Monografije torontalske i tamiške županije (1909, na madžarskom); Zapisi Lj. Stojanovića, II, 4702; Kanitz, Serbien (1868, 741).

V. Petrović.

ILIĆ VELIMIR (13/8 1876, Jagodina — 14/9 1899, Kruševac). I ako tek student geologije, dospio je da Srpskom Geološkom Društvu saopći više originalnih rezultata svojih promatranja jurskih terena u Srbiji. Rasprava O fauni i stratigrafskom položaju nekolikih lijasnih terena u istočnoj Srbiji, naštampana je, poslije njegove smrti u Geološkim Analima Balkanskog Poluostrva 6, dio 1, str. 74 do 108. *J. Ž.*

ILIĆ VOJISLAV, MLAĐI, književnik (7/10 1877, Oreovica u Srbiji). Pravni fakultet svršio je u Beogradu 1903. Služio je po sudovima u Čačku, Kruševcu, Aleksincu, Ćupriji i Jagodini. 1919 postavljen je za sekretara Apelacije u Beogradu, a od 1920 je inspektor u ministarstvu pravde. — I. je počeo da objavljuje stihove u Zvezdi Janka Veselinovića, a poslije je sarađivao u većini srpskih književnih časopisa. I. je najpoznatiji kao pjesnik, a pisao je i pripovijetke i vodio je mnoge, opširne i žučne polemike s predstavnicima književne kritike. U književnosti su najviše cijenjene njegove subjektivne lirske pjesme, a u srpskom građanstvu je stekao popularnost svojim patriotskim stihovima, koji se često recitiraju. Dosad je objavio ove knjige; Tuđinski biser, stihovani prevodi (1901), Pesme, Čačak (1909), Krvavi cvetovi (1914), Novi krvavi cvetovi (1915; te tri knjige zajedno su skupljene kao Pesme, 1920), Pripovetke (1922), Celokupna lirika (1924) i t. d.

V. P.

ILIČIĆ FOTIJA (»STARI FOČA«), glumac i upravnik putničkog kazališta (8/7 1845, Čanad — 28/5 1911, Beograd). I. je stupio prvi put na pozornicu, kao član trupe J. Kneževića, 1/1 1862 u Srpskom Bečeju. Glumio je sedam godina, a tada je postao učitelj u Soko-Banji (Srbija). Na tom poslu ostao je svega godinu dana (1869 do 1870), jer se ponovo posvetio glumi. Do 1873 radio je u tuđim trupama, a te godine osnovao je i poveo svoju družinu po Bosni i Hercegovini (Banja Luka, Brčko, Bijeljina i dr.). O radu iz toga vremena govorio je kasnije: »U Bosni me i muslimani lijepo primahu. Priznavali su junaštvo Obilićevo i Veljkovo, i divili im se isto kao i Srbi«. — 1878 ponovo je napustio glumu, i stupio u redove boraca za nezavisnost Kneževine Srbije. Čim se rat svršio, I. se ponovo vratio u glumce. Sa svojom trupom proputovao je sve srpske i hrvatske krajeve. U njegovom radu po negdašnjim austro-ugarskim krajevima naročito treba istaći i pohvaliti, da je trpio svaku nevolju i gonjenje, ali da nikada nije htio promijeniti ma u koje drugo ime svoj naziv Srpsko Pozorište. 1908 oduzele su mu austrijske vlasti koncesiju, i naredile mu, da se odmah ukloni iz Hrvatske i Slavonije. — U repertoaru je, pored ostalih komada, uvijek imao: Svetislav i Mileva, Vladislav, Ciganin, Poturica, Stari baka i njegov sin, Sačurica i šubara, Boj na Kosovu, Graničari, Maksim Crnojević, Ikonija, vezirova majka (koju je sam I. inscenirao za svoje kazalište), Pola vina pola vode, Školski nadzornik, Đido, Zapolja, Ljuba Kraljevića Marka, Nemanja, Hajduci i dr. — Jezgra I. trupe bila je njegova porodica (on, žena, pet sinova, kćerka i sestra mu »Seša«, koja je stupila na pozornicu u Beogradu 1855). Darovitije članove svoje trupe, isto kao i svoje sinove, upućivao je na veće pozornice.

Digitized by Google

1902 proslavio je I. u beogradskom Narodnom Pozorištu 40 godina svoga glumačkog rada i 30 godina upravljanja putničkim kazalištem. — Izvještaji o njegovom radu, bez izuzetka, glase da je njegova inscenacija bila prikladna, a kostimi mnogo bolji, no što bi se moglo očekivati od putničke družine koja je upućena jedino na svoju zaradu. — Kada je njegov sin Ljubiša, 28/8 1911, polazio u Ljubljanu, gdje je bio angažiran za pjevača, stari Foča, vraćajući se svojoj kući u Skadarliji (Beograd), dobije srčani napad i umre na ulici, nedaleko od svoga stana, da tako i svojom smrću potvrdi svoju sudbinu vječitog putnika i idealnog beskućnika. *R. Odavić.*

ILIDŽA, 13 km od Sarajeva. 499 m visine; u ravnici. Srednja temperatura je ljeti 19·9° C. Izvor sumporovite vode 57·5° C. Tresetno blato iz Žepča. Tri kupališta, hidroterapija, elektroterapija, masaža. Liječi: reumatizam, neuralgije, ženske bolesti, skrofulozu, sifilis, kronične katare organa za disanje. Svojina je D. D. *L. N.*

ILIDŽANOVIĆ DIMITRIJE, advokat (24/7 1860, Kragujevac). Svršio je pravni fakultet na beogradskoj Velikoj Školi. 1889 postavljen je za sudiju prvostepenog suda. Poslije državnog udara 1894 uklonjen je iz državne službe, i prihvatio se advokature u Nišu, gdje i danas živi. Prvi put je biran za narodnog poslanika 1890, kao član radikalne stranke. Kad se 1901 ta stranka pocijepala, I. je prišao samostalnoj radikalnoj stranci, i bio je jedan od njenih istaknutijih ljudi. Kao član te stranke biran je za narodnog poslanika, do 1912. *J. P.*

ILIJAŠEVIĆ STJEPAN DR., književnik (1/1 1814, Oriovac, Slavonija — 3/1 1903, Varaždin). Gimnaziju je svršio u Požegi, a filozofiju u Zagrebu. U Budimpešti dobio je 1836 doktorat bogoslovije, pa je iste godine zaređen za svećenika. Služio je u Zagrebu kao podbilježnik i ceremonijal kod biskupa Alagovića, a poslije kao bilježnik kod biskupa Haulika. 1843 postao je profesor bogoslovije u zagrebačkom sjemeništu. Ban Jelačić imenovao ga je 1849 za savjetnika banskog vijeća za crkvene poslove, a 1851 postavljen je za školskog savjetnika u Zagrebu. 1857 postao je kanonik čazmanskog kaptola u Varaždinu, gdje je živio do smrti, a sahranjen je u arkadi preporoditelja na Mirogoju u Zagrebu. — I. je, pored nekoliko školskih udžbenika, izdao ove zbirke pjesama: Izabrane pjesme (1876), Nove pjesme (1884) i Šala i satira (1892).

Literatura: Iv. Milčetić, Stjepan Ilijašević (Vijenac, 1883, 226).
B. V.

ILIJĆ DRAGUTIN, književnik (14/2 1858, Beograd — 1/3 1926, Beograd). Najstariji sin Jovana Ilijća. Sve škole i pravni fakultet svršio je u Beogradu. 1886 postavljen je za pisara, prvo u okružnom sudu u Vranju, zatim u beogradskom trgovačkom sudu, ali je 1887, iz političkih razloga, morao napustiti i službu i Srbiju. Iste godine je, osim mnogih drugih novinarskih članaka, u duhu tadašnje radikalne opozicije, objavio i brošuru Baroni u Srbiji, uperenu protiv kralja Milana i naprednjaka. Kao emigrant boravio je u Novom Sadu, u Rumunjskoj i Bugarskoj, dok na posljetku nije ušao u redakciju zagrebačkog Srbobrana P. Jovanovića. 1889 je bio amnestiran. 1892 bio je saradnik Staroga Barda, Vl. Kaćanskog, pri pokretanju i uređivanju Velike Srbije. Poslije Bardove smrti osnovao je Ligu Velike Srbije, za nacionalnu propagandu u korist neoslobođenih nacionalnih krajeva, u prvom redu protiv okupatorskih vlasti u Bosni i Hercegovini i protiv egzarhijske akcije u Makedoniji. Kratko vrijeme bio je I. kmet palilulskog kvarta u Beogradu. Bio je jedan od glavnih organizatora građanskog otpora i krvave demonstracije prilikom protjerivanja kraljice Natalije. Tada se opet morao ukloniti iz otadžbine. Jedno vrijeme, 1898, uređivao je novosadsku Zastavu. Kao gost kralja Nikole zadržao se 14 mjeseci u Crnoj Gori, zatim je otputovao u Moskvu (1900), i stupio u vezu sa staroobrjacima, koji su mu pomogli da u Bukureštu pokrene list Pravoslavni Vostok, na ruskom i francuskom jeziku. Kad je ruska vlada zabranila ulaz u Rusiju tome listu, I. se vratio u Beograd, gdje je izabran za bibliotekara Narodne Skupštine, na kom se položaju s kratkim prekidom, nalazi i danas.

I. je jedan od najplodnijih srpskih pisaca. Počeo je 1876 stihovima u Javoru i 1884 je izdao knjigu pjesama. Napisao je desetak dramskih sastava, većinom u stihu. 1878 napisao je tra-

Digitized by Google

gediju Vukašin, koju je Matica Srpska nagradila, i koja se igrala u Beogradu i Novom Sadu. 1883 dao je tragediju Jakvintu, zatim drame: Za veru i slobodu (1890) i Pribislava i Božanu (1897). U Živaljevićevu Kolu objavio je tragikomediju Posle milijun godina, 1903 donio je Letopis dramu Saul, a iste godine napisao je i alegoriju Karađorđevo viđenje. U sarajevskoj Nadi štampan je operni libreto Ženidba Miloša Obilića i, na posljetku, napisao je religioznu dramu Neznani gost.

I. je pisao mnogo i u prozi. Osim mnogobrojnih novinskih članaka, I. je radio na pripovijetki, recenzijama, kritici, prikazima i ogledima o raznim književnim i društvenim pitanjima i pojavama. 1892 izdao je Novele, napisao je tri sveska Svetlih slika iz prvih dana hrišćanstva, od kojih je Srpska Književna Zadruga načinila jedan izbor 1903 za svoje 12 kolo. Duža pripovijetka Hadži Đera štampana je u 13 kolu Srpske Književne Zadruge 1904, a roman Hadži Diša u 17 kolu. 1896 izdalo je ministarstvo inostranih djela, pod naslovom Posljednji prorok, I. opis Muhamedova života i djelovanja. I. je pisao između ostalih, Roman u Srba (Vienac, 1898), o Jaši Ignjatoviću (Stražilovo, 1888), Dah materializma u srpskoj književnosti, povodom pjesama Jaše Tomića (Brankovo Kolo, 1896), o Jovanu Ilijću (Letopis, 207), o Branku Radićeviću (Letopis, 141), o Lukijanu Mušickom (Brankovo Kolo, 1898). I. je 1924 počeo da objavljuje u Vencu svoje Memoare, a za štampu, odnosno kazalište, svršio je jedan autobiografski roman Pesma jednog života i dramski misterij u 1 činu Prvi greh.

I. važi kao posljednji predstavnik književnog naraštaja, koji se neposredno nadovezuje na plejadu velikih srpskih romantičara: Zmaja, L. Kostića i Đ. Jakšića. *V. Petrović.*

ILIJĆ JOVAN, književnik, pjesnik i političar (28/8 1823, Beograd — 12/3 1901, Beograd). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, licej u Beogradu, a filozofiju u Eperiesu i u Beču. Još đakom istakao se u omladinskim krugovima kao liberalac i slovenofil. Pred 1848 dobio je mjesto praktikanta u Državnom Sovjetu, igrajući, ujedno, vidnu ulogu u Družini Mladeži Srpske. Učestvovao je aktivno i u narodnom pokretu 1848, prešavši, s Knjićaninovim dobrovoljcima, u pomoć vojvođanskim Srbima, da se bori protiv Madžara. Vrativši se u Srbiju, prvo je zauzeo svoj stari položaj, pa je onda postao korektor Službenih Novina dok, najzad, nije imenovan za profesora gimnazije, prvo u Negotinu, pa zatim u Šapcu, i naposljetku u Beogradu. Za sve to vrijeme I. je igrao znatnu političku ulogu, kao voda slobodoumne omladine pripremao je režimsku i dinastičku promjenu, koju je izvela t. zv. Svetoandrejska Skupština 1858, i kojoj je on bio sekretar. Odmah po povratku kneza Miloša I. je imenovan članom velikog suda; 1869 postao je ministar pravde, 1873 državni savjetnik, sa kog mjesta je 1882 penzioniran. Poslije 1858 I. se više nije bavio toliko politikom. Rezultati pokreta od 1858 razočarali su I., kao starog liberalca.

I. je počeo da piše pjesme 1843 u dotadašnjem pseudo-klasičarskom duhu, ali je uskoro prišao potpuno narodno-romantičarskoj školi, trudeći se da imitira i oblik i ton narodnih pjesama, a pošto je bio po prirodi liričar oponašao je ženske narodne pjesme, naročito bosanske sevdalinke. Samo što je prava pjesnička osjetljivost i mašta digla I. iznad tadašnjih čestih manirista. Čak i u I. istočnjačkim, poluturskim, danas teže razumljivim pjesmama, nalazi se izvjesna toplina iskrene uzbuđenosti. I. je za života izdao tri sveska lirskih Pesama, I 1858 i II knjiga 1858, i Dahire 1891. U rukopisu mu je ostala zbirka Slijepac. 1868 štampao je idilični ep Pastiri. Srpska Književna Zadruga izdala je u 17 svojoj knjizi izbor iz tih I. zbiraka, s predgovorom Ljub. Stojanovića. U prozi je I. napisao 1853 Kratku istoriju Grka i Turaka za mladež, 1859 političku studiju Pogled na sadašnje stanje naše, a 1860 izašla mu je filološka rasprava Srpska pismenica.

Literatura: Lj. Nedić, Iz novije srpske lirike (1893); J. Prodanović, Jovan Ilijć (Srpski Književni Glasnik, II, 1901); Drag. J. Ilijć, Nekrolog (Letopis Matice Srpske, 1901, knj. 207); A. G. Matoš, Jovan Ilijć, Lične uspomene, (Brankovo Kolo, 1901, br. 16); D. Nikolajević, Jovan Ilijć, o stogodišnjici rođenja.

V. Petrović.

Digitized by Google

ILIJĆ VOJISLAV, pjesnik (14/4 1862, Beograd — 21/1 1894, Beograd). Drugi sin pjesnika Jovana Ilijća. Boležljiv u djetinjstvu, nije uredno svršio ni srednju školu. Slušao je predavanja na velikoj školi kao vanredan đak, i to samo neko vrijeme. Ali njegovom obrazovanju, u prvom redu za javnog radnika i književnika, mnogo je pripomoglo što je dom njegova oca bio stjecište najistaknutijih tadašnjih književnika i patriota u Beogradu. Tako se I. lično približio Đuri Jakšiću, te se kasnije i oženio jednom od Jakšićevih kćeri. 1885 učestvovao je u bugarskom ratu kao dobrovoljac. 1887 stupio je u službu kao korektor Državne Štamparije, a 1892 namješten je bio za učitelja u srpskoj školi u Turn Severinu. Iste godine postao je pisar ministarstva unutrašnjih djela. 1893 vicekonzul u Prištini, po njegovoj želji da dođe na Kosovo. Ali njegovo slabo zdravlje primoralo ga je da se vrati u Beograd, gdje je uskoro i umro.

I. je počeo da piše pjesme 1878, i odtada se redovno javljao po savremenim književnim listovima i časopisima. Brzo je izašao na glas kao najbolji pjesnik svoga naraštaja. Prvo izdanje I. Pesama izašlo je 1887, već 1889 drugo, dok je treće, prošireno, štampano 1892. Poslije njegove smrti izašla su dva potpuna izdanja I. Pesama, 1907 i 1909 u Kolu Srpske Književne Zadruge, a 1922 i 1923 ponovo u dvije knjige.

I. je, naročito u prvo vrijeme svog književnog rada, pisao dosta i u prozi. Po političkom uvjerenju pripadao je radikalno-demokratskoj i nacionalističkoj omladini, te se i u političkim novinama nalazi izvjestan broj njegovih članaka, kao Zadatak ujedinjene omladine, govor koji je 1887 izašao u Novom Beogradskom Dnevniku. Osim toga napisao je I. dosta bilježaka, prikaza i ogleda o knjigama i književnim pitanjima, kao Shakespeare ili Bacon, o pjesniku Belušu Đure Jakšića (Javor, 1882), o Kraszewskom (Srbadija, 1883), o Koriolanu, Shakespeare-ovoj tragediji (Gusle, 1882). Činio je pokušaje i u novelistici, pišući crtice i skice, kao Nedelja sviće (Zimzelen, 1893) i Strašni ljubavnik (1893). U početku i I. je podlegao zarazi pisanja historijske tragedije u jambima, ali se zadržao samo na prvom činu tragedije Radoslav (Srbadija, 1882). Dijalogizirane scene iz mitologije tipične su I. pjesme.

Glavni I. rad je u stihu. Izuzev nekoliko jakih političkih i književnih satira i nekoliko dužih poema, donekle epskog karaktera, kao Mileva, komičan ep Amor na selu i 1889 rađen najveći I. spjev Ribar, I. je dao najbolje u kraćim, lirskim i opisnim pjesmama. I. je došao kao reakcija na već iznemoglu i Jakšić-Zmajevim epigonima šabloniziranu romantičarsku poeziju s jedne, i na stihovanu prozu takozvanih realista liričara, s druge strane. I ako su I. pjesme većinom opisne, one spadaju u najbolje primjerke u srpskoj lirici. Usprkos njihovom objektivnom predmetu, iz njegovih stihova izvija se jedna izvanredna i lirički sugestivna lična nota. I. je možda, poslije Branka, najosjetniji reformator u srpskoj književnosti. I. je nesumnjivo proširio područja srpske poezije, umnogostručio je, i ritmički i sadržajno i izražajno. I. utjecaj na savremene i kasnije srpske pjesnike bio je ogroman i pretežan. I. se može nazvati pretečom srpske moderne poezije i najvećim pjesnikom, koga je do sada Srbija dala.

Literatura: Ljub. Nedić, Iz novije srpske lirike (1893); Vojislavljeva spomenica (1905); Marko Car, Moje simpatije (1897); Milan Savić, Iz srpske književnosti, Vojislav J. Ilijć (1898); J. Dučić, Spomen Vojislavu (Delo, 1902); Milan Begović, V. J. Ilijć (1904); Vladimir Ćorović, Vojislav Ilijć, književna studija (1906) i Još gdjekoja o Vojislavu (Brankovo Kolo, 1907); J. Skerlić, Vojislav J. Ilijć (1907); Sima Pandurović, Uvod skupljenim delima u dvije knjige, 1922.

V. Petrović.

ILIJIĆ STJEPKO, književnik (1864, Starigrad, na Hvaru). Kao učitelj služio je u Dalmaciji do 1899, u Bosni do 1917. Penzioniran je i živi u Zagrebu. — I. je pjesnik, književni kritičar, pedagoški pisac i publicist. Prva mu je pjesma izašla u zadarskom Narodnom Listu (1885). Kasnije je saradivao u mnogim časopisima (Prosvjeta, Nada, Savremenik, Bosanska Vila, Behar i t. d.). Uredivao je stručni časopis Učiteljska Zora. Izdao je pjesme u stihu i prozi (1901) i romantični ep iz dalmatinsko-hercegovačkog života u 17 vijeku, Ali-beg Čengić i Biserka (1907), a dopjevao je Prera-

Digitized by Google

dovićevu Lopudsku siroticu (Vijenac, 1903).

Literatura: D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921, 116). *B. V.*

ILINDANSKI USTANAK (jula 1903). Neuspjeh reformne akcije u evropskoj Turskoj pokazao je već početkom 1902 očito, da se stanje kršćana ne će moći popraviti pod turskom upravom. Naprotiv, dolazak reformnih oficira zainteresiranih evropskih sila još je više pogoršao stanje. Počeli su se javljati sve zapleteniji sukobi. S druge strane, Bugarska je opazila, kako se umanjuju izgledi za predominantan položaj bugarske stvari u Makedoniji. Grčka propaganda počela je jačati. Počele su se javljati i grčke čete, a srpska sela, nasilno potčinjena bugarskome egzarhatu, stala su se vraćati patrijaršiji. Proces je bio dug i mučan, ali je razvitak bio nesumnjiv. Bugarima nije ostajalo ništa drugo, nego da učine jedan odlučan pokret, koji će uništiti suparnike i dati čisto bugarski karakter naporima Makedonije i Stare Srbije za slobodu.

Već s proljeća 1903 Bugari su otpočeli ubacivati u Staru Srbiju i Makedoniju, u sve većem obsegu, i čete i oružje. Najčuveniji vojvode, sa Borisom Sarafovom na čelu, i mnogi viši bugarski oficiri pošli su »na teren«. Narodu je bilo govoreno, da se spremi za ustanak, u kome će morati da intervenira i Evropa i da dâ slobodu Makedoniji od Vranje do Soluna. Početak ustanka bio je utvrđen za 20/7, Ilindan. Seljaci su počeli svoju čeljad sklanjati u planine, a sami su se pridružili četama. Na Ilindan ustanak je zbilja buknuo u cijelom bitoljskom vilajetu, a naročito u srezovima kruševskom, kičevskom, bitoljskom i u Poreču. Ali su drugi krajevi, naročito gradovi, ostali mirni. Pored toga Arnauti su odjednom promijenili svoje držanje. Njihov ustanak, koji je buknuo još u proljeće te godine, bio je uperen uglavnom protiv paša, valija i mutesarifa. Čim su saznali da su se kršćani digli protiv sultana, odmah su ponudili turskoj vojsci i vlastima svoju pomoć za ugušivanje Ilindanskog ustanka. Bitoljski vilajet se za nedjelju dana napunio vojskom i Arnautima. Veliki odredi sa artilerijom počeli su ići od sela do sela i u krvi ugušivati ustanak. Spaljeno je i opustošeno preko 150 sela. Vojska i Arnauti ubijali su svakoga seljaka, koji bi im pao šaka. Komitske čete, koje su došle iz Bugarske da podignu ustanak, prve su se povukle u prostrane i neprohodne planine, ostavljajući narod i sela njihovoj sudbini. Ali kako je granica prema Bugarskoj bila tako blokirana, da je povratak četa na toj strani bio potpuno onemogućen, bugarski vojvode i četnici odlučili su da pređu u Srbiju. Oni su tu bili primljeni vrlo lijepo, pa im je čak data pomoć ne samo za stanove i hranu, nego i novčana. Odužili su se međutim na taj način, što su već idućega proljeća otpočeli borbu, uglavnom ne više protiv Turaka, nego protiv Srba, srpskih sela i srpskih prvaka. Takvo bugarsko držanje bilo je odlučujuće za razvitak srpske četničke akcije. — I. U. bio je čisto sofijsko djelo, poduzeto sa ciljem, da se Makedonija (podrazumijevajući tu i Staru Srbiju) pripoji Bugarskoj. Zbog toga je u samoj makedonskoj unutrašnjoj revolucionarnoj organizaciji došlo do sukoba. I dok je u bitoljskom vilajetu buknuo ustanak, istočni okruzi, pod utjecajem vojvode J. Sandanskog i njegovih pristalica, ostali su mirni pa čak i protivni ustanku. Dubok sukob i međusobna razračunavanja između agenata dvora i federalista, pristalica balkanskog sporazuma, započeti povodom nesrećnog I. U., uzimali su sve šire razmjere i nisu se mogli izgladiti ni do danas. *M. Milenović.*

ILINSKA PLANINA, u Makedoniji, zapadno od izvorišta Crne Reke, 19 km sjeverno od Resna. I. P. pruža se pravcem od sjever-sjeverozapada k jugo-jugoistoku a najveći visovi su: Konjarnik 1.910 m, Široka rudina 1.881 m, Plake 1.999 m. Sjeveroistočnim podnožjem ide drum Kičevo—Bojišta. *P. V.*

ILIRCI. V. Francuski utjecaj na jugoslovensku književnost.

ILIRI su bili stanovnici zapadnog dijela Balkanskog Poluostrva prije rimske okupacije i dolaska Slovena na jug. I. su romanizirani i kasnije poslovenjeni, u koliko nisu iščezli kao nosioci svog starog, odnosno poromanjenog jezika. Ime I. održalo se kroz historijske epohe u većem ili manjem opsegu zapadnog dijela Balkana, tako da je čak i renesansa nacionalnog i kulturnog života zapadnog dijela Južnih Slovena, u prvoj polovini 19 vijeka, prozvana Ilirizmom.

Digitized by Google

Prema shvaćanju Herodota, prostirala se ilirska zemlja u 5 vijeku prije Krista, od Jadranskog mora do izvora Morave, na istoku, i do rijeke Adiže na sjeverozapadu. Na jugu dopirao je ilirski jezik do granice Epira, po svoj prilici do rijeke Aherona, a na sjeveru do Dunava. Poslije rimskog vojevanja, pod carem Augustom, bila je stvorena provincija Illyricum, između rijeka Raše i Mati, a uskoro je ona povećana Panonijom. Pod Dioklecijanom i Konstantinom Velikim javlja se novo upravno područje, prefektura Ilirija, koja je zahvatila gotovo cijelo Balkansko Poluostrvo, osim istočnog dijela Tracije i sjeverozapadnog kuta. Takav geografsko-teritorijalni pojam imao je, od prilike, Ilirik i u početku 7 vijeka poslije Krista, kada su ga naselili Sloveni.

U koliko se, na osnovu siromašnih ostataka ilirskog jezika, najviše ličnih i topografskih imena, može utvrditi, ime I. imalo je svoju opravdanost ne samo za zemlje na Jadranu, već i za njihovu pozadinu, do dunavske linije na sjeveru i sjeveroistoku. Karakteristični su sufiksi imena: -et, -etium, -este, -ista, -untum, -ongo, -ant, -on i t. d. Na pr. Clambetae (Liburnija), Aleta i Seretium (Dalmacija), Tergeste (Istra), Argyruntum (Liburnija), Salona (Dalmacija). U vezi sa stvaranjem ovih imena pojavljuje se, prvo, pitanje jezične pripadnosti I., i drugo, pitanje njihovog odnosa prema Arbanasima, koji danas žive na I. zemljištu, a nisu ni Romani, ni Grci, ni Sloveni, ni Germani.

Prije se mislilo, da I. pripadaju indoevropskoj kentum-grupi, no već je H. Hirt poricao to, a D'Arbois de Jubainville proglasio je I. zapadnim Tračanima. Njemački lingvist N. Jockl drži I. jezik za indoevropski satem-idiom, i odvaja Venete, kod kojih nalazi kentum-elemente. Jockl dalje priznaje bliske jezične odnose srodstva između I. i Tračana, u obliku glasovne i morfološke paralelnosti razvoja. Zato je razumljivo, što je antična literatura ubrajala neka I. plemena i u Tračane.

Gentilna i topografska imena, naročito ona u pozadini tršćanskog zaliva, označuju i prisutnost Italika, koji su, seleći se na jug, ostavili područje istočnih Alpa i spustili se na Apeninsko Poluostrvo, preko tršćanskog Krasa.

Na osnovu toponomastičkih istovjetnosti imena i morfološke analize jezične ostavštine, N. Jockl zaključuje više manje tijesne veze između ilirštine i baltičkih jezika, kao što se, prema ovom lingvisti, slažu mnoge jezične pojave Arbanasa i Balta. Jockl drži Arbanase direktnim potomcima I., a njihov jezik za organski nastavak antičke ilirštine. Isti lingvist vidi u kavkaskoj Kolhidi veze između tamošnjih Indoevropljana starog vijeka, i zaključuje, da su se I. doselili sa evropskog sjeveroistoka, negdje iz blizine Balta i Fina, jer nalazi i finske elemente u albanštini. Prisutnost pak satem-elemenata u prehistorijskoj Grčkoj, naročito u Peloponezu, znači, prema istom piscu, da je pravac seobe I. išao od sjevera na jug, i da su I. došli u jadranske i egejske zemlje krajem bakrenog doba, t. j. prije dolaska Grka na jug. Ljubljanski lingvist K. Oštir, međutim, naziva predarijevsko stanovništvo Balkanskog Poluostrva i srednje Evrope, do Baltičkog mora, I., koji treba da su pripadali alarodijskoj porodici, kao bliža ili dalja braća Ligraca, Etruščana, Pelazga, Hetita, Sumeraca, kavkavskih autohtonih plemena i Egipćana. Alarodijski etnički supstrat I. preplavili su, prema mišljenju Oštira, Kimero-Tračani iz južne Sarmacije, kao prvi arijevski talas. Kao posljednji naselili su zapadni dio Balkanskog Poluostrva, po Oštiru, Arbanasi, podrijetlom iz indoevropske satem-skupine, koja je bliska Sloveno-Baltima i Jermenima, ali nikako ne I.

U pogledu imena I. izgleda, da se tako u početku nazivalo jedno južno pleme na granici Epira, vjerojatno ono, koje Plinije naziva Illyrii propriae dicti, a već u 5 vijeku prije Kr., bilo je ime I. prošireno na mnogobrojna srodna plemena do nizine Veneta, uz sjeverni ugao Jadrana. Poznatija plemena I. su: Enhelejci, Pirusti, Dicioni, Dasareti, Desitijati, Autarijati, Taulantini, Dalmati i Dardanci i t. d. U 3 vijeku prije Kr. osvojili su Kelti zemlju I., i pomiješali se s njima. U gornjoj Meziji i Panoniji naselili su se Skordisci, a Japodi u južnoj Kranjskoj i gornjoj Hrvatskoj predstavljali su ilirsko-keltsko pleme, u kulturnom i jezičnom smislu. Poslije rimske okupacije razvio se brzo proces romanizacije I., a na ilirskom jezičnom sup-

Digitized by Google

stratu razvili su se razni romanski govori, na pr. istarski i dalmatski, koji su izumrli tek u 19 vijeku.

Značenje imena I. tumačilo se na razne načine. Tako Truhelka misli da I. znači »slobodnjak«, no izgleda da ovo ime nije arijevskog, već alarodijevskog podrijetla, od korijena ilur — zmija, srodno sa baskijskim luur i hetitskim zmijskim božanstvom Ilurjanka. Zato je mitski heroj I., Ilirios, bio predstavljen u obliku zmije. Ime Bato, koje su često nosili I. vladaoci i vođe, znači princeps, i može se objasniti iz baskijske riječi bato »prvi«. Baton znači i u gruzinskom jeziku »gospodar«. Alarodijskog podrijetla su i imena Mezija, sa značenjem Šumadija, od čerkesko-kabardinskog mez — šuma, i dalje Ibar, od baskijskog ibari — rijeka.

U historijskom pogledu I. se dugo nisu istakli, jer su živjeli pocijepani, bez političke koncentracije i državne organizacije. Tek u 3 vijeku prije Kr. stvorila se na jugu jedna država, sa središtem u Skadru, koja se na sjeveru prostirala do preko Neretve. Za vrijeme vladavine kralja Argona i kraljice Teute zaplela se ova država u prvi (229—228) i drugi rat (219) sa Rimljanima. Rezultat primirja bio je gubitak južnog dijela, a 168 pala je I. država pod rimsku vlast, kao Illyricum (regnum). Uskoro su počeli Rimljani da osvajaju i zemlje ostalih sjevernih I. plemena, a definitivno su ih pokorili 9 poslije Kr. Od tada su davali I. rimskom carstvu najhrabrije legionare, od kojih su mnogi došli čak i do carskog prijestola (Trajan-Decius, Probus, Dioklecijan, Konstantin Veliki i t. d.).

U 15 vijeku počeli su Bizantinci (Laonik Halkondilas) nazivati Srbe i Hrvate (Bosance) I., i taj se običaj zadržao kod izvjesnih pisaca sve do polovine 19 vijeka, u pogrešnom mišljenju, da su južni Sloveni zapadnog dijela Balkanskog Poluostrva potomci starih I. Slovenački i hrvatski pjesnici, naročito Vodnik, Vesel-Koseski i Demeter, slavili su u svojim pjesmama Argona, Teutu i Batone, kao vladare i junake slovenske krvi.

U antropološkom pogledu, O. Reche drži, da je gornji sloj I. stanovništva pripadao nordijskoj rasi (homo europaeus), i da se još danas dosta često nalaze na Jadranskom primorju ljudi »njemačkog« izgleda, odnosno rasta, crta i fizionomije. U brdovitim predjelima unutrašnjosti Ilirika Reche nalazi elemenat mnogo tamnije kompleksije (homo dinaricus), i ljude gotovo mongolske spoljašnjosti (homo brachycephalus var. europaea). Prema mišljenju Wirtha, ima u području između Skadra i mora ljudi sa nimalo arijevskim osobinama, jer ga podsjećaju više na Dravide, nego na nordijskog čovjeka. Rechè piše, da su antički pisci ocrtali I., njihove rodake Panonce, kao mali, suhonjavi i crnomanjast ljudski soj, vjerolomnog i podmuklog karaktera, što, prema njegovom mišljenju, govori u prilog prisuću mediteranske rase u I. Ovom metodom rasne analize I., teško se može složiti antropološka nauka, jer je prvo trebalo opisati plemensko, rasno obilježje prema prehistorijskim i historijskim epohama, pošto se stanovništvo vremenom može preobraziti ukrštavanjem sa tuđim rasnim elementima. Već kod dolaska I. u naše zemlje sukobila su se dva elementa, naime došljaci sa arijevskog sjevera i alarodijski starosjedioci, od kojih su prvi, bez sumnje, pripadali ksantodolihokefaliji, a drugi melandolihokefaliji, vjerojatno nešto pomiješanoj sa melanobrahikefalijom. Sukobila se dakle svjetla kompleksija (plava kosa, modro oko, bijela koža), sa tamnom kompleksijom (crno ili kestenjevo oko, tamna kosa, mrka koža). To se može pretpostaviti na osnovu paleolingvističkih i prehistorijsko-arheoloških rezultata. U pojedinim prehistorijskim epohama vidimo u Iliriku ovo: U neolitsko doba imamo tjelesne ljudske ostatke iz Lenđela u Panoniji, Ljubljanske bare, Vučedola, Babske u Srijemu i Vinče kraj Beograda. Prema tim osteološkim ostacima bilo je tadašnje stanovništvo Ilirika nježnije konstitucije, na granici između srednjeg i niskog uzrasta, izduženog oblika mozga i u pogledu kompleksije, po svoj prilici tamno. Lubanje su bile mahom izduženog oblika (dolihoidne). Koliko ti neolićani naših krajeva nisu bili autohtoni, mogli su se doseliti s juga i jugoistoka i biti uglavnom hamitskog podrijetla. Sačinjavali su jednu rasnu komponentu za etnološki amalgam, koji su Grci kasnije nazivali Pelazgima. Svakako se neolitska populacija Ilirika odlikovala ljubavlju za agrikulturu, a imala je i umjetničkog osjećaja, o

Digitized by Google

čemu svjedoči ukusno ukrašena keramika iz Ljubljanske bare, Butmira i Vučidola, vjerojatno iz vremena propasti drugog naselja na Hisarliku (oko 2500 prije Kr.). Iz bakrenog doba otkriveni su ostaci bakrenog oruđa u slijedećim mjestima: Prestranek u Kranjskoj, Boljun u Istri, Brekinjska u Hrvatskoj, Vukovar, Kozarac, Ripanj, Bor, Jelašnica u Srbiji. Uz bakreno oruđe spomenutih nalazišta nisu nađeni osteološki ostaci tadanjeg stanovništva, no ovo doba identificiraju neki arheolozi sa t. zvanom eneolitskom epohom; prema tome bi, na pr. lubanje iz Ljubljanske bare bile karakteristične za doba prve pojave bakra u Iliriku. Na domaku trupa Balkanskog Poluostrva, u Trojadi, očito predstavlja ženska brahikefalna lubanja iz Troje 11 krvni rezultat mješavine delikefalnih neolitičara starosjedilaca s ratobornim došljacima s istoka. U početku brončanog doba opaža se širenje brahikefalije u pravcu od istoka zapadu, dok se u toku brončanog doba kratkoglavi elemenat pojačavao i širio, i ako nije sasvim preoteo maha. Konstatirana je brahikefalija na manjim ostrvima Egejskog mora, a na Naksosu se pojavila mezokefalija. Bečki anatom E. Zuckerkandl premjerio je 43 prehistorijske lubanje iz Kranjske, koje, prema njegovom mišljenju, većinom potiču iz brončanog doba, i konstatirao je 33·3% brahikefalaca, što ne izgleda sasvim točno. Sigurno pripada ovom dobu lubanja iz Zagorja kod Postojne, koja po svome karakteru predstavlja nosioce Unjetičke kulture u Češkoj, a to bi možda značilo, da se narod ovog tipa širio u brončano doba iz Češke na jug, u zemlje istočnih Alpa i čak do zapadne Kranjske. U Bosni, srcu južnog Slovenstva, arheologija pokazuje, da se ni jedno neolitsko naselje nije produžilo u doba bronze, ali da je većina naselja iz ove epohe produžilo život prijelazom u periodu ranog željeza. Postepeno su se izgladile protivnosti izmedu autohtona i osvajača. Lubanje, nađene u sojeničkim naseljima na rijeci Uni (Ripač kod Bihaća) i na Savi (Donja Dolina, kod Bos. Gradiške) pokazuju ekstremno dolihokefalne oblike, dok je samo jedna lubanja mezokefalna. U položaju vertikalne norme pokazuju prve elipsoidan, odnosno dugoovalan oblik osnovne linije, a tjeme je ravno i zatiljak natrag povijen. Brahikefalna lubanja ima široko čelo, debele kosti, i smatra se kao mješavina između starosjedilaca i osvajača sa istoka. U Vinči, blizu Beograda nisu otkriveni nikakvi skeleti u kulturnim slojevima brončanog doba, no ima statueta iz pečene zemlje, crne boje, i njihove glave pokazuju hetitski tip, sa naprijed isturenim srednjim licem, položenim čelom i donekle natrag povinutom bradom. Uz ove statuete otkopani su u Vinči 1913 idoli, slični ili identični onima iz prednje Azije, koji predstavljaju hetitska božanstva Teŝhuba i Išharu. Možda nećemo pogriješiti ako tvrdimo, da je Balkansko Poluostrvo 2500—1500 prije Kr. stajalo pod jakim utjecajem prednje Azije u fizioetničkom i kulturnom pogledu, i da je mnogo toga ostavilo traga sve do današnjeg doba. U brončano doba, koje je na trupu Balkanskog Poluostrva trajalo 2000—1000 prije Kr., a u Heladi počelo ranije, i nešto se ranije završilo, počeli su prodirati i plavi Arijevci prema jugu. U 17 vijeku prije Kr., već su, vjerojatno, živjela helenska plemena u porječju Morave i silazila postepeno prema jugu, dolinom Vardara, dok su međutim, istodobno, zauzeli istočni dio balkanskog trupa Jermeni i Mizici (šumadinci). Izgleda naime, da se u početku 20 vijeka prije Kr. poremetila ravnoteža izmedu naroda, ne samo u Evropi, već i u cijeloj Aziji. Oko 1500 uzmakoše Jermeni i Mizici, pred navalom Tračana, preko Bospora i Helesponta u Malu Aziju, avangarde pak Grka, Danajci i Jonjani, zauzeli su Atiku i Argolidu. Posljednja straža Grka bili su Makedonci i Dorci, koji su na sjeveru potiskivani od I., tako da su sve više uzmicali na jug, dok se u 11 vijeku prije Kr., dorskom seobom, nisu sredile etničke prilike i stvorila ravnoteža među plemenima. Gospodari zapadnog dijela balkanskog trupa ostali su I. a istočnog Tračani.

Kultura brončanog doba prešla je u željezno doba, bez jakih trzavica i poremećenja ravnoteže među narodima Ilirika. U drugoj polovini ove prehistorijske epohe opaža se jak saobraćaj i kulturni utjecaj Italije i Grčke na Ilirik. Metalurgijska industrija Veneta dominirala je u pozadini Tršćanskog i Riječkog zaliva, dok se u Dalmaciji i Bosni poznavao utjecaj grčkog uvoza. Najpoznatija je nekropola željeznog doba u jugo-

Digitized by Google

slovenskoj zemlji Glasinačka visoravan u Bosni (istočno od Sarajeva). Ovdje ima oko 20.000 gomila (tumula), s okruglom i elipsoidnom bazom i dobar je dio ovih prekopan i arheološki ispitan. Tom prilikom otkriven je i izvjestan broj ljudskih lubanja, koje nam donekle objašnjavaju fizički karakter tadašnjeg stanovništva u Bosni. Od 63 premjerene lubanje sa Glasinca bilo je 20 dolihokefalnih (31·5%), 27 mezokefalnih (43%) i 16 brahikefalnih (25·5%). Dolihoidni oblici (74·5%) bili su u velikoj većini prema kratkim (25·5%), što je protivno današnjim kraniološkim prilikama Bosne i Hercegovine. Stanovnici ovih zemalja imali su u željezno doba obično vertikalno, rjeđe nagnuto čelo. Ova osobina bila je mnogo više skopčana s dolihoidnim, nego s brahikefalnim ličnostima. Pada u oči, što izvjestan mali broj lubanja ima istaknute nadočne kosti (Arcus supercilliares), dok se kod većine ne mogu ni primijetiti. Kod dolihoida zatiljak je obično peterouglast i odozdo okruglast, a kod brahikefalaca je odozgo okruglast, a odozdo široko ulučen. Zaušne kosti kod većine stanovništva bile su velike, bez razlike na index cranii. Isto je tako kod dolihokefala i brahikefala nos prominentan, s velikim nosnim kostima. Bogat i raznovrstan kulturni inventar dale su nekropole halštatskog željeznog doba u slovenačkim zemljama: Podzemelj, Slepšek i Ostrožnik kod Mokronoga, Vače, Hrastje kod Grosuplja (Kranjska), Vrba na obali Vrbskog Jezera (Koruška), Škocjan (kod Trsta), Sv. Lucija i Kobarid u grofiji Goričkoj i t. d. Industrija pronađena u nekropolama jugoistočne Kranjske, ima značaj starohalštatski, a ostala nalazišta pokazuju neobično jak utjecaj venetske kulture, naročito metalne industrije iz druge periode u Este. U. Vram, na osnovu osteoloških ostataka, tvrdi, da je tada možda živjelo u Kranjskoj ljudstvo iste rase kao i za vrijeme eneolitskih sojenica u Ljubljanskoj bari. Tibije iz škocjanske pećine pored Trsta pokazuju u poprečnom presjeku izrazitu platiknemiju, kakva je opažena u premikenskih Trojanaca i izvjesnih neolitičara (River bed typus). Kultura i osteološki ljudski ostaci željeznog doba zapadnog dijela Balkanskog poluostrva pripadali su I., jer su oni, prema iskazu Herodota, živjeli u 5 vijeku prije Kr. na tome terenu. Što se tiče kompleksije starih I., imamo njihov opis od Kl. Galena (— 210 poslije Kr.), koji stavlja crnokosim i grgurave kose Arapima, Egipćanima i Indima, kao kontrast, narode najsvjetlije kompleksije: I., Dalmatince, Germane, Sauromate i druge skitske narode. I. su se odlikovali plavom kosom, koja je prelazila u crvenkasti ton, kao i kod Germana. O očima I., koje su svakako bile modre, kaže A. Gelije, da su imale fascinirajuću magičnu moć. Prema tome bi mogli kazati, da su I. pripadali ksantodolihokefaliji, t. j. da su imali izdužen oblik mozga, svijetlu kosu i kožu i modre oči. Treba napomenuti, da je Galen živio i pisao mnogo kasnije no što se završilo prehistorijsko željezno doba u Iliriku, te njegov opis može vrijediti za tu epohu samo u slučaju ako nisu Kelti donijeli plavu kompleksiju među I.; u ostalom je dosta vjerojatno, da je Galen crpio materijal i podatke za svoje spise iz starih grčkih pisaca, naročito iz kruga peripatetičke škole, iz 4 i 3 vijeka prije Kr.

Da je među evropskim narodima potrajao više vjekova mir, bez svake sumnje bi Italija, svojom razvijenom civilizacijom, utisnula pečat Iliriku. No Kelti su omogućili kulturu La Tène, seobama, pobjeđivanjem i poplavljivanjem tuđih naroda. Najprije je keltski utjecaj preobrazio stariju kulturu u zapadnoj i južnoj Njemačkoj, zatim u istočnim Alpama, i naposljetku u Iliriku. U prvoj polovini 4 vijeka prije Kr. pojavili su se Kelti u sjevernom Iliriku, a odatle su prodrli u Makedoniju, Heladu, i čak u Malu Aziju, pod imenom Galata. Keltski osvajači osnovali su grad Noviodunum, na Krškom Polju u Kranjskoj, i već rano, u 4 vijeku, upali su u Bosnu i Hercegovinu, i prouzrokovali velika komešanja među tamošnjim I. plemenima. Pobijeđeni I. Autarijati iselili su se u porječje južne Morave, i napali su odavde na Aleksandra Velikog (335). Keltske naseobine u današnjoj Hercegovini, osobito u dolini Neretve, bile su toliko jake, da im se još i krajem 2 vijeka poslije Kr. nije zatro trag, jer na nadgrobnim kamenima nalaze se, pored I., i keltska imena. Seoba Kelta u jugoistočnom pravcu nastavila se i poslije smrti Aleksandra Velikog, i oni su jednog dana osvanuli pred samim delfijskim hramom Grčke.

Digitized by Google

I ako su se Kelti u Iliriku naselili u velikoj množini, njihova La Tène, civilizacija nije potpuno osvojila teren, svladavši domaću civilizaciju željeznog doba, već je u istočnim Alpama i u zemljama dinarskog gorskog sistema postala t. zv. »ilirsko-keltska« industrija. Najvažnija nalazišta La Tène doba jesu: Šmihel kod Postojne, Idrija u Gorici, Prozor kod Otočca, Sanski Most, Jezerine, Gradac kod Leskovca i gornji sloj nalazišta Vinče kod Beograda. Ostaci ljudskih skeleta otkriveni su na tri mjesta, u Jezerinama, na desnoj obali Une (6 km od Bihaća), na Vitlu kod Prozora (Lika) i u Vinči. U nekropoli Jezerine, gdje su otvorena svega 553 groba, konstatirano je 59% slučajeva spaljivanja. Svega imamo iz La Tène doba, na tlu Ilirika, 11 lubanja, i to 3 dolihokefalne, 2 mezokefalne i 6 brahikefalnih (54·5%), a to karakterizira stanovništvo ovog doba kao većinom brahikefalno i sastavljeno od najmanje dva ili tri glavna, sasvim različita rasna elementa.

Rimska vladavina nad Ilirijom nije imala posljedica samo u jezičnom i kulturnom pogledu, nego i u antropološkom. Nije to bila elementarna seoba Italika na istočnu obalu Jadrana, ali je vojna i civilna administracija polako infiltrirala staro stanovništvo tudom krvlju, naročito uz Dunav. U Iliriku su služile najviše kohorte, rekrutirane u Siriji, Maloj Aziji, Hispaniji, Kreti i t. d., a to je značilo uglavnom infiltraciju starosjedilaca krvlju mediteranaca, i pojačanje starog evrafrikanskog elementa. Rimske legije i auksilijarne kohorte ostajale su obično na istom mjestu dug niz godina, a vojnik je bio obvezan da služi po 20 i 25 godina, i vrlo se rijetko vraćao kući. Tako su mnogi iz Sirije i Hispanije osnovali porodice i domove u Iliriku. Podunavska vojska bila je sastavljena najviše iz vojnika mediteranske rase, koji su govorili semitski, iberski, keltski ili grčki, a sporazumijevali se međusobno na latinskom jeziku. Brakovi I. žena s ovim vojnicima pojačali su krv neolitskih Pelazga, i zato nije čudo, što nalazimo u rimsko doba po nekim gradovima Ilirika, naročito u pristaništima Dalmacije, tjelesne ostatke dolihokefalnog stanovništva, sa skromnim kapacitetom lubanje. Od 7 lubanja iz staro-kršćanske bazilike u Saloni (Solin, kod Splita), vjerojatno iz doba cara Diokleci jana četiri lubanje su dolihokefalne (indices cranii: 70·4, 71·4, 70·7, 74·1), dvije mezokefalne (80·2). U morfološkom pogledu ove su lubanje, uglavnom, dolihoidne, različite visine, i naginju nanokefaliji, imaju nisko položeno čelo, plosnato tjeme i natrag izvučena krila u pozadini velikog mozga. Gornja se vilica odlikuje visokim alveolarnim dijelom i razmaknutim ižečnim lukovima (Index fronto-iugalis: 69·7), dok je alveolarni dio lica prognatan. Sve to opominje na evrafrikansku rasu. Lubanje iz Emone (Ljubljane), iz 2 i 3 vijeka poslije Kr., vrlo variraju po obliku, no uglavnom su dolihoidne, te prevladuje mezokefalija: dvije dolihokefalne (indeks lubanje 72·1, 74·2), četiri mezokefalne (75·9, 78·5, 77·1, 78·5), dvije brahikefalne (80·9, 88·19). Prema osnovnom crtežu (norma verticalis), ovi Kranjci iz doba rimskih careva imali su većinom ovoidne i elipsoidne, a uz to i sfenoidalne i platikefalne glave.

Sasvim drukčije razvijale su se fizioetnološke prilike kod stanovništva u brdovitoj unutrašnjosti Ilirika, kuda su malo dolazili Italici i drugi narodi, jer se ovdje rasni amalgam naroda razvijao prema embriološkim zakonima naslijeđa, bez novih utjecaja i novih poremećenja. Lubanje iz rimskog doba u nalazištima: Stolac kod Mostara, Hodbina u Hercegovini, Lipa kod Livna, Gradac kod Neuma, Ćatići kod Visokog i Zenica, pokazuju, da je stanovništvo Bosne i Hercegovine bilo većinom kratkoglavo. Od 23 lubanje samo su tri (dakle 13·04%) dolihokefalne (indeks 71·5, 72·6, 75·2), sedam (30·43%) mezokefalne (76·1, 76·4, 76·6, 87·2, 77·0, 77·7, 79·7), a apsolutna je većina (56·52%) brahikefalna. Dobar dio ovih posljednjih, njih 5 (38·09%), pokazuju ekstremno kratkoglave okruglaste oblike, hiperbrahikefaliju.

Od kraja bronzane epohe pa do kraja rimskog doba, neposredno pred dolazak Slovena u Ilirik, stanovništvo je mijenjalo oblik mozga u pravcu metamorfoze izduženih oblika u kratke i okruglaste. Bez sumnje su se promijenile i ostale rasne osobine I. u toku 1500 godina; naročito kompleksija, koja je prema antičkim izvorima bila svijetla, bit će da je u vremenu dolaska Slovena na jug već i potamnjela.

Digitized by Google

Literatura: Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien (1877); R. Virchow, Zur Kraniologie Illyriens (Monatsber. d. preuss. Akad., 1878); P. Kretschner, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache (1896); K. Pauli, Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler (1891); H. Hirt, Die sprachliche Stellung des Illyrischen (Festschrift für H. Kiepert, 1898); N. Županić, Die Illyrier (Sitzungsber. d. Anthropologischen Gesellschaft, Wien, 1906/07); Arhiv za albansku starinu, jezik i etnologiju I; N. Županić, Tragom za Pelazgima; N. Županić, Sistem istoriske antropologije balkanskih naroda (1908); O. Menghin, Diskussion über die Illyrierfrage (Sitzungsberichte d. antrop. Ges., 1916/17); N. Vulić, Illyricum (Pauly-Wissowa, Realencyclopädie, IX, 1085—88); N. Županić, Etnogeneza Jugoslovena (Rad, 222); K. Oštir, Illyro-Trakisches (1923); N. Jockl, Die Illyrier (Reallexikon d. Vorgeschichte, VI, 33—50, 1925); K. Oštir, Vorindogermanische (= alarodische) Zahlwörter auf dem Balkan (1925/26).

N. Županić.

ILIRIJA. V. Francuski utjecaj na jugoslovensku književnost.

ILIRSKA DVORSKA ĐEPUTACIJA, jedna vrsta ministarstva pri austrijskom dvoru u Beču, u 18 vijeku za srpske (ilirske) poslove. Austriji je trebala jedna institucija, koja će stalno voditi nadzor nad Srbima u austrijskim zemljama, koji su još uvijek bili sumnjivi, pa je 1745, pod izgovorom da izlazi u susret želji srpskog narodno-crkvenog sabora u Srijemskim Karlovcima od 1744, carica Marija Terezija osnovala Dvorsku Komisiju za srpske stvari. Ta komisija pretvorena je 5/8 1747 u I. D. D., sa kompetencijom, da raspravlja sve stvari rackog ili ilirskog naroda quoad religiosa et spiritualia. Protiv ove institucije ustala je energično Ugarska Dvorska Kancelarija, koja, kao i ostale ugarske vlasti, nije nikada htjela da prizna ugarskim Srbima nikakvih posebnih prava ni privilegovan položaj. Ali su Srbi bili potrebni Austriji, i kao odlični vojnici, i kao protuteža madžarskim aspiracijama, te se srpsko ministarstvo pri bečkom dvoru, pod predsjedništvom vrlo uglednih državnika, kao što su bili grof Kolovrat, barun Bartenstein, barun Koller, održalo sve do njegovog ponovnog neuspjeha sa donošenjem uredbe ili Regulamenta o ustrojstvu srpske crkve u Mitropoliji Karlovačkoj. Ugarske državne vlasti iskoristile su narodne nemire, koji su tim povodom izbili i carica Marija Terezija je 2/12 1777 ukinula I. D. D. Tada su Srbi po oblastima ugarsko-hrvatskog provincijala potpali pod direktnu vlast Ugarske Dvorske Kancelarije, a Srbi u Vojnoj Krajini pod Dvorski Ratni Savjet. Poslije toga učinjen je još jedan pokušaj da se Srbi izuzmu ispod ugarske vlasti, za vrijeme političke borbe između Austrije i Ugarske 1790—1792. Potaknuti od Austrije, Srbi su na saboru u Temišvaru tražili ekskorporaciju ili poseban teritorij u Ugarskoj, pa im je car Leopold odmah izašao u susret i kao prvi korak odredio 20/2 1791 da se ustanovi Ilirska (srpska) Dvorska Kancelarija, i da se na nju prenesu sve srpske stvari, koje se imaju oduzeti od Ugarske Dvorske Kancelarije. Ali, čim su se Austrija i Ugarska izmirile, novi car Franjo II. ukinuo je već 3/6 1792 Ilirsku Dvorsku Kancelariju, a sve srpske poslove ponovo prenio na Ugarsku Dvorsku Kancelariju, pošto su Srbi XXVII zakonskim člankom od 1791 priznati za državljane Ugarske. To konačno ukidanje srpskog ministarstva pri austrijskom dvoru u Beču utvrdio je i X članak zakona od 1792.

Literatura: J. M. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880).

R. Grujić.

ILIRSKI POKRET. V. Srpskohrvatska književnost.

ILIRSKI TELEGRAF, list francuske uprave, koji je izlazio u Ljubljani 1810—1813, i koji je 1813 uredivao Charles Nodier. *M. I.*

ILIRSKO GOVEDO. Ovo ime uveo je Adametz u stručnu literaturu, kao skupni naziv za kratkorožno (brahicerno) autohtono govedo u sjeverozapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva. To blago njegovali su stari Iliri, što dokazuju vijesti iz 4 vijeka prije Krista. Ovaj tip goveda sačuvan je u čistoj krvi do danas u mnogim krajevima naše države. Prema pojedinim predjelima nastale su razne bagre ilirskog goveda, koje se među sobom razlikuju samo u pojedinostima spoljašnjeg oblika, naročito u boji. Adametz ubraja među ilirsku pasminu ove bagre goveda:

Digitized by Google

u dolini Bosne, Drine, Lima, Gornjeg Vrbasa, dalje govedo cijele Hercegovine, sjeverne Crne Gore i u mostarskom blatu. Tu skupinu naziva Adametz: ilirsko smeđe govedo. U području ovih bagra umiješano je crno ilirsko blago (Adametz). Trećoj skupini ilirskog goveda, svijetlom odnosno sivom ilirskom blagu, pribraja Adametz ove bagre: banjalučko (sjeverno od Banja Luke) gradačačko blago, govedo u dolini Spreče, dalmatinsko, ostrvsko blago sa Krka, livanjsko, sjenicko i starosrpsko govedo (v. Govedarstvo). Ovom tipu kratkorožnog goveda pripada i buša, makedonsko i albansko blago.

Literatura: L. Adametz, Die Rinderrassen und Schläge in Bosnien, der Herzegovina und im nördlichen Teile des Sandžak von Novipazar (1892); L. Adametz, Studien zur Monographie des illyrischen Rindes (1895, 1896). *S. Ulmansky.*

ILKIĆ JOVAN, arhitekt (25/3 1857, Zemun — 9/1 1917, Nežider, u madžarskom ropstvu). Osnovnu školu i realku svršio je u rodnom mjestu, odsjek za arhitekturu Akademije Umjetnosti u Beču 1883. Bio je arhitekt ministarstva građevina. — I. je izradio veliki broj planova za privatne i javne građevine, većinom u Beogradu, a neke u unutrašnjosti, u prekosavskim krajevima i u Pešti. Od javnih zgrada najpoznatije su: crkva u Paraćinu, Oficirski Dom u Beogradu, u društvu s M. Ruvidićem, crkva u Jagodini, s Dim. Živanovićem, Nova Narodna Skupština. Po I. skici izrađen je u Petrogradu definitivni plan palače Rosije u Beogradu. I. je dobio prvu nagradu na natječaju za plan Umjetničkog Doma, a druge nagrade za planove Narodne Banke, Uprave Fondova i Činovničke Zadruge. 1911 I. je radio kao arhitekt i poduzetnik u Pešti, no već 1912 vratio se u Beograd. Od I. većih privatnih građevina postoje u Beogradu: Krsmanovićeva na Terazijama, Pirocančeva u Birčaninovoj, J. Ristića u Kralja Milana ul. i t. d. Po planovima I. izrađeno je do Svjetskog Rata oko 100 zgrada.

Literatura: Srpski Neimar (1912). *V. P.*

ILKIN ATENTAT. Kralj Milan Obrenović vratio se 11/10 1882 iz Bugarske, kuda je išao u pohode bugarskom knezu, i otišao je sa svitom u Sabornu crkvu. Ilka-Jelena Marković, udovica potpukovnika Jevrema Markovića, strijeljanog 1878, zbog topolske bune, ušla je u crkvu prije kralja. Kad se kralj sagnuo da cjeliva ikonu, ona je iz neposredne blizine pucala iz revolvera na njega, ali ga nije pogodila. Odmah je zatvorena, a istog dana stavljeni su u pritvor: Nikola Nikolić, advokat, urednik Borbe, i saradnik Boža Vučković, zatim Ilkina sestra, žena agenta P. Mohačanina, koja je u zatvoru poludjela, profesor Gavrilo Vitković, njegova žena i Lenka-Jelena Knićanka. Pretresana je redakcija Borbe i stanovi pritvorenih. Laza Nančić protjeran je iz Beograda. Kako nije bilo dokaza o saučesništvu, suđena je samo Ilika. Prije suđenja, Lenka Knićanka nađena je (28/2 1883) obješena u zatvoru. Ilka je 12/4 1883 osuđena na smrt, ali je pomilovanjem smrtna kazna zamijenjena sa 20 godina robije; upućena je u Požarevac, i tamo je 29/5 nađena ugušena. Smrt ovih dviju žena dala je povoda javnom mnijenju da posumnja u ta samoubijstva. Kasnije, u jednoj polemici (1891) između bivšeg kralja Milana i Milutina Garašanina, oni su jedan drugog, u jasnim aluzijama, optuživali kao krivce za smrt ovih žena.

Literatura: Videlo i Samouprava za 1882 i 1883; Srpske Novine za 1882; Raša Milošević, Timočka buna; Živan Živanović, Politička istorija Srbije, P; P. Todorović, Male Novine, 1901. *J. Prodanović.*

ILLALIO DOMENICO, arhitekt, v. Delaglio Dominik.

ILLYRICUM (Ilirikum), područje u kojem su živjeli Iliri. I. se pružao otprilike od Jadranskog mora do Morave, i od Epira do srednjeg Dunava. Ilira je bilo i u Italiji, u njenom sjevero - istočnom i jugo - istočnom dijelu. Iliri su bili Indo-evropljani, t. j. po jeziku su bili srodni sa Slovenima, Romanima, Germanima i dr. narodima. Njihov jezik poznajemo dosta slabo, jer nam se od njega malo očuvalo (dosta geografskih i ličnih imena, nešto natpisa i t. d.). Možda je i današnji arnautski jezik ostatak od ilirskog. U sjevernom dijelu ilirskih zemalja stanovništvo je bilo dosta izmiješano, jer je tu bilo i keltskih plemena (kod Beograda Skordisci, između Istre i Une Japodi i t. d.). Iliri su bili podijeljeni na

Digitized by Google

mnogobrojna plemena (Dalmati, Mezeji, Dezitijati, Piruste i t. d.). Oni su došli rano u dodir s Grcima. Već u 7 i 6 vijeku prije Kr. osnovali su Korinćani i Krfljani dvije kolonije u ilirskoj zemlji, Apoloniju (kod Valone) i Drač, a kasnije su zauzeli izvjesna ostrva u Jadranskom moru (Hvar, Vis). Tako je počela živa trgovina između Grka i Ilira, osobito sa Salonom (Solin kod Splita) i Naronom (na ušću Neretve). Dok su Iliri bili nezavisni, oni se nisu nikad ujedinili i nisu igrali važniju političku ulogu; oni su živjeli patrijarhalnim životom i svako pleme za sebe. U drugoj polovini 3 vijeka prije Krista osnovana je u južnom dijelu našeg Primorja jedna veća država, koja se pružala od prilike od Lješa do Neretve, i u kojoj je glavno mjesto bio Skadar. S ovom državom vodili su Rimljani prvi rat 229—228, a 219 drugi. Tim ratovima ilirska je država smanjena. Treći rat vođen je s kraljem Gencijem. Ovaj put ilirska je država sasvim uništena, i potpala je pod rimsku vlast. Gotovo u isto vrijeme osnovana je sjeverno od Neretve jedna nova država, manje čvrsta nego ranija. U toj novoj državi glavnu ulogu su igrali Dalmati. I s tom su državom naskoro otpočeli Rimljani rat. 155 rimska je vojska zauzela glavno dalmatsko mjesto Delminium (Županjac, na Duvanjskom Polju). 119 prošla je jedna rimska vojska kroz njihovu zemlju. 78 Dalmati su se pobunili, ali je ustanak ugušen. I oko sredine prvog vijeka prije Krista ratovali su Rimljani s njima. 50 jedna je rimska vojska sasvim potučena u dalmatskoj zemlji. U ratu, koji se vodio između Pompeja i Cezara, Iliri su bili na Pompejevoj strani. U zimu 48/47 opet je jedna rimska vojska uništena u njihovoj zemlji. 46 oni su se predali Cezaru. Međutim, ni poslije toga oni nisu sasvim bili mirni, i Rimljani su morali često da se bore s njima. Čak i poslije rata, koji je s njima vodio kasniji car August (35—33 prije Krista), oni su pokušali više puta da zbace rimski jaram (buna 16 prije Krista; rat kasnijeg cara Tiberija s njima 12—10 prije Krista; dalmatinsko-panonski ustanak 6—9 po Kristu). Ipak su oni naskoro potpuno pokoreni.

Za dugo se cijelo područje ilirsko zvalo I. Tek u početku prvog vijeka po Kristu jedan dio dobio je ime Dalmacija, a drugi Panonija. I. je, izgleda, postao provincijom pod Cezarom, Najprije su osvojenim rimskim predjelima upravljali konzuli iz Rima. Kasnije su te zemlje dodavane čas sjevernoj Italiji, čas Makedoniji. Kad je August podijelio sa senatom rimske provincije, I. je pripao senatu. Ali pošto je Tiberije I. jako proširio granice i pošto je to područje bilo u velikoj opasnosti od barbara, ona bude oduzeta senatu i data caru. Iliri su brzo romanizirani, zahvaljujući mnogobrojnim gradovima, trupama i dobrim putovima u njihovoj zemlji. Iliri su davali Rimljanima dobre vojnike, a dali su im i više znatnih vladalaca. *N. Vulić.*

ILLYRICUM SACRUM (Ilirikum sakrum), zove se veliko djelo crkvene historije Južnih Slovena. Štampano je od 1751 do 1819, u 8 svezaka, a napisali su ga Filipo Riceputi, Daniele Farlatti i Jacopo Coleti. 9 svezak izašao je 1902 do 1909, kao suplement Bulićevom Bullettino di archeologia e storia dalmata u redakciji samog Bulića.

F. Riceputi (11/7 1667, Forlì — 5/10 1742, Cesena), je bio jezuita (1694), pa je kao jezuita bio venecijanski vojni svećenik nekoliko godina na Balkanu. 1720 vratio se R. u Rim, i odlučio je, da napiše crkvenu historiju Balkanskog Poluostrva. Taj svoj plan izložio je u spisu Prospectus Illyrici sacri cuius historiam describendam typisque mandandum suscipit P. Fil. Riceputi (1720). Taj plan R. našao je na puno razumijevanje rimskih papa Klementa XI (1700—1721), Inocenta XIII (1721—1724) i Benedikta XIII (1724—1730). U poslu bio je R. pomagač mladi jezuita Daniele Farlatti. Njih dvojica su skupljali i izrađivali građu za tu crkvenu historiju kroz punih 20 godina. Sabrali su preko 300 svezaka rukopisne građe. R. nije doživio štampanje svog i Farlatti-evog truda, jer je umro već 1742. Posao je nastavio i velikim dijelom priveo kraju njegov drug D. Farlatti.

D. Farlatti (22/2 1690, Furlanija, San Daniele — 25/4 1773, Padova) je učio u Gorici, a 1707 stupio je u Bologni u jezuitski red. Studirao je u Padovi i Rimu. Od 1722 pomagao je Riceputi-u, i izdao je prvih 5 tomova. Ali ni F. nije dovršio djelo. Njemu je u poslu pomagao Jacopo Coleti,

Digitized by Google

koji je poduzeo poslije smrti F. da privede kraju Riceputi-Farlatti-evo djelo.

Jacopo Coleti (2/5 1734, Mleci — 15/8 1827, Mleci) je 1752 ušao u jezuitski red, a u Padovi je dovršio nauke.

I. S. je prvorazredno djelo crkvene historije, osnovano na kritičnom pribiranju arhivalne i arheološke građe. To je velika enciklopedija, ne samo za crkvenu historiju južnih Slovena, nego u mnogome i za političku historiju. Važno je i zbog toga, što su tu, bilo u cijelosti bilo u odlomcima, saopćeni mnogi izvori, kojih danas više nema. Naročito je to djelo dragocjeno za historiju Dalmacije.

Prvi (1751) i drugi svezak (1753) prikazuju historiju rimske Salone do razorenja, treći svezak (1765) nadbiskupiju splitsku, četvrti (1769) sufragantske biskupije splitske: Biograd, Skradin, Bosnu, Krbavu, Modruš, Senj, Otočac, Duvno, Makarsku, Nin, Hvar, Knin, Trogir i Šibenik, peti svezak (1775) zadarsku biskupiju i njene sufragane: Osor, Rab, Krk, Sisak i Zagreb. Ovaj je peti svezak napisao još sam Farlatti, ali je izdao Coleti. Šesti svezak (1800) ima dubrovačku biskupiju i njene sufragane: Trebinje, Mrkan, Zahum, Ston, Korčula, Risan i Kotor, sedmi (1817) Duklju, Bar, Drač uz ostale arbanaške biskupije, i Srijem, osmi (1819) episkopije u Srbiji i Bugarskoj (Skoplje, Peć, Sofija, Ohrid, Trnovo i dr.). Deveti svezak sadrži dodatke i ispravke cijelome djelu. Napisao ga je Coleti, ali je izdan tek 1901—1909, u redakciji F. Bulića, s napisom Accessiones et correctiones ad Illyricum Sacrum del P. D. Farlatti di P. G. Coleti (1909).

Literatura: F. Šišić, Enchiridion, 79. *V. Novak.*

ILOČKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN osnovao je iločki vlastelin Ugrin 1349. U početku je pripadao konventualcima, koji su u njemu 1353 i 1361 držali svoje kapitule. 1454, posredovanjem Sv. Ivana Kapistranskog, dobili su ovaj samostan opservanti. Za vrijeme austrijsko-turskog rata doselili su se u samostan franjevci iz Olova. Oni su tom prilikom morali sobom donijeti i kadionicu u gotskom stilu, koja se i danas u Iloku čuva. Gospina slika, koja je u novije vrijeme prenijeta iz Iloka u Petrićevac, kod Banjaluke, ne potiče iz Olova, već vjerojatno od Brnjakovića, koji su se doselili iz Bosne u Ilok, gdje su bili samostanski apostolski sindici i imali u iločkoj crkvi svoju posebnu kapelicu Majke Božje. — Kada su se 1757 od bosanske redodržave odcijepili Srijem, Slavonija i Madžarska, pripao je i Ilok novoj redodržavi Sv. Ivana Kapistranskoga. Od 1900 Ilok pripada pod-redodržavi Sv. Ćirila i Metoda. — Crkva je, kao i samostan, više puta obnavljana, na posljetku 1907. Crkva je u početku stajala sa samostanom pod zaštitom blažene djeve Marije, a od početka 18 vijeka je pod zaštitom Sv. Ivana Kapistranskoga, koji je tu i umro (23/10 1456) i sahranjen. U tursko doba nestalo je tijelo Sv. Ivana Kapistranskoga. Najvjerojatnije je, da su ga Turci uništili, da mu se osvete, što ih je 1456 s Hunyadi-em pod Beogradom pobijedio. U I. F. S. odgajala se nekada redovnička mladež, a samostanci su podučavali i mjesnu omladinu, dok duhovnu pastvu još i danas vode. Župa im stoji pod patronatom Odescalchi-a. Osim župe, I. F. S. upravlja i 4 podružnicama.

Literatura: Pavić, Ramus viridantis Olivae (1766); Cuvaj, Grada za povijest školstva (I, 2 izd. 1910); Barbarić, Povjest crkve iločke (1919); Szabó, Ferenczrendiek a Magyar történelemben (1921). *J. Jelenić.*

ILOK, trgovište u Srijemu, podno Fruške gore, na Dunavu (133 m), u krasnoj i vinorodnoj okolici, pola na povišem zaravanku, a pola u nizini kraj rijeke; parobrodska postaja prema bačkoj varošici Palanci. Uz Dunav vodi cesta u Vukovar i u Petrovaradin, a k jugozapadu, preko Fruške Gore, na željezničku stanicu Šid (20 km). Ima 5.423 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast i kotarski sud, porezni ured, šumski ured kneza Odescalchi-a, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, evangeličku augsburšku pastoriju, židovski rabinat, realnu gimnaziju, nižu gospodarsku školu (1920 preuređena voćarska i vinogradarska škola). Imanje ovoga zavoda zaprema 56½ hektara. Moderno uređeno pivničarstvo proizvodi fina buteljna vina i pjenušac marke »Ilok«. U I. je sredotočna pecara žeste, tvornica vunene robe (trikotaža, ćebeta, sukna) D. D. osnovana 1922 (dionička glavnica 5,000.000 Din). Nedaleko od I. je kamenolom Ljuba i

Digitized by Google

tvornica opeke. U I. ima tri novčana zavoda. Najuglednije su zgrade u I. dvor »srijemskih vojvoda« Odescalchi-a, s bogatom knjižnicom, i crkva franjevačkoga samostana.

J. M-n.

U I. je bilo sjedište iločkih knezova, od kojih je Nikola imao i naslov kralja bosanskoga. Grada zapravo nema više, ali je cijela gornja varoš opasana zidom, na kojem se još dijelom sačuvalo krunište. Taj je zid pojačan sa četiri četverostrane, četiri polukule i jednom okruglom kulom, a sačuvan je i ogromni bastion. Tvrđava je iz 14 i 15 vijeka. *Đ. S.*

ILOUŠEK. V. Jelovšek.

ILOVA, rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Lonje. Izvire sa jugoistočnog kraja Bilo Gore (Gorova 252 m, Repušnica 260 m); teče prema jugozapadu, uliva se na Lonjskom Polju, oko 6 km sjeverno od mjesta Lonje. Dužina toka je 85·3 km, a površina porječja 1.049 km². *P. V.*

ILOVICA. V. Prevlaka.

ILOVŠEK FRANC. V. Jelovšek.

ILUSTROVANI LIST, zabavni list. Prvi broj izašao je 25/12 1919 u Beogradu. Pokretač i vlasnik lista je Ivan Zrnić. U početku je I. L. izlazio jedamput mjesečno, kasnije nedjeljno. Prvi brojevi su štampani u Beču, kasnije u Zemunu. I. L. je objavio, pored ostalog, mnogo slika iz rata.

U. Dž.

ILJAL'K, nakit za ukrašivanje mladine glave, mrežasto nanizano biserno zrnje pomiješano sa zlatnim sitnim paricama. Nosi se u Prizrenu.

N. Z.

IMBRINA, vrsta vinove loze. V. Kraljevina.

IMENDAN. V. Običaji seljački.

IMOTSKI, trgovište u Dalmaciji, oblast Split; u »Dalmatinskoj ostruzi«, gdje se je granica 6 km daleko u Hercegovinu izbočila. I. se diže (365 m) na pristranku brda Podine, ispod koga je puklo Imotsko Polje; raskršće je od četiri ceste (u sjevernu i južnu Dalmaciju, u Mostar i Ljubuški). Ima 1.600 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, ured za otkup duhana, rimokatoličku župu i franjevački samostan, pravoslavnu parohiju, građansku školu i dvije pučke škole. U I. je znatna trgovina, slab obrt (mlin, zemljane lule). Tu je i pučka štedionica. Iznad trgovišta diže se grad I., veoma star, još iz doba hrvatskih vladalaca. Oko 950 spominje car Konstantin VII. hrvatsku županiju Emotu (Imotu). Po izumiranju narodnih vladalaca I. je pripadao humskoj kneževini, sve do njezina pada pod Turke. U gradu I. sjedio je nekad i herceg od Sv. Save Stjepan Kosača. 1503 i 1519 spominje se grad Imoczka u turskoj vlasti, u kojoj je ostao sve do 1717, kad su ga osvojili Mlečani pod providurom A. Mocenigom. Mocenigo ističe stratešku znamenitost I. i rodnost njegove okoline. Od onda je grad I. opustio, a podiglo se današnje trgovište. Usred gradskih razvalina samo se još drži crkvica.

J. Modestin.

IMOTSKO JEZERO, jezerce u Dalmaciji, 500 m sjeverozapadno od Imotskog. Leži u velikoj vrtači s okomitim stranama, oko 200 m ispod njene površine. Oko 30 m daleko od južne obale jezero je duboko 21 m, ali podleži vrlo velikim promjenama i nivo mu se može uzdići još za 40 m, o čemu svjedoče obalne linije na zapadnoj strani. Površina mu je 0·175 km². *P. V.*

IMOTSKO POLJE, veliko kraško polje u Dalmaciji, u dinarskom pravcu pružanja (sjeverozapad-jugoistok), između planina: Orljače (909 m), Osoja (Gradina 868 m, Jajina 862 m) i Babjače (693 m) na jugozapadu, Kapluna (699 m), Podi (717 m), Nečajana (795 m), Gradca (900 m) na sjeveroistoku i Malog Malića (622 m) na jugoistoku. Polje je dugačko 23 km, široko do 6·5 km, na apsolutnoj visini od 285 do 250 m. Sa ravnice se mjestimično uzdižu humci, a okolni visovi većinom su nagi, opaljeni. Kroz polje protiču rječice Vrlika i Suvaja; pored njih ima mnogobrojnih jakih vrela. Iz ovih u jesen izviru ogromne količine vode te polje bude povremeno pretvoreno u jezero sa velikim brojem riba. Stalna su jezera na njemu Blato, sjeveroistočno od sela Lokvičića i Krenica, sjeveroistočno od Drinovaca. I. P. podleži periodskim preplavama, jer vodeni tokovi nemaju normalne otoke nego poniru u relativno uske ponore. Površina mu je 101·5 km². Polje je nazvano po istoimenom mjestu na sjeveroistočnom obodu. *P. V.*

Digitized by Google

I. P. je rodno i dobro obrađeno. Imoćani su na glasu radiše. Naročito uspijeva kukuruz i izvrstan duhan, po obroncima okolnih visova vinova loza. Obilan je lov na zečeve i prepelice. Na I. P., ispod samog grada Imotskog, je Imotsko jezero, a 2 km dalje k sjeverozapadu još manje Crljeno jezero (0·15 km²), koje se tako zove zbog svojih crvenkastih stijena. Divlje romantična okolina pobunila je narodnu fantaziju, da je i ovamo smjestila priču o nemilostivome Gavanu i njegovim propalim dvorima. Sjeverozapadni manji dio I. P. zove se napose Proložačko polje (po selu Prološcu). I na njemu ima Proložačko jezero, a u njemu zeleno ostrvce, gdje je do 1609 stajao maleni franjevački samostan. *J. M-n.*

IMOVNE OPĆINE postoje na teritoriju bivše Vojne Krajine, u Hrvatskoj i Slavoniji. Šume u Vojnoj Krajini činile su posebno dobro, koje je vojnička uprava unovčivala gdje je samo mogla. One su bile glavni izvor, odakle je vojna uprava dobivala novac za svoje vojničke potrebe. Po tadanjim su zakonima imali stari Graničari pravo uživanja šumskih koristi. Ta su stara prava graničara bila sve više prikraćivana, kao što se vidi iz posebnog spisa, upravljenog 1848 na bana Jelačića pod imenom Zahtjevi naroda, u kom se izlažu tegobe i želje naroda, i u kom narod u točki 24 zahtijeva: Općinama krajiškim neka se povrate njihove šume i pašnjaci. — Na osnovu starih zakona imale su, osim graničarskih zadruga, pravo dobivanja drva iz šuma još i mjesne, crkvene i školske općine. To je pravo služnosti u šumama bilo otkupljeno zakonom od 8/6 1871 »o ustanovama za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda, što ih krajiški stanovnici imaju u državnim šumama Vojne Krajine«. Tim je zakonom bilo određeno, da se krajiškim općinama odvoji i u potpuno vlasništvo preda polovina državnih šuma, u kojima su graničari imali pravo služnosti, a druga polovina državnih šuma ostala je i dalje vlasništvo države.

Od ukupne površine krajiških šuma 1.245.467 jutara procijenjenih tada na 257,042.875 forinti, dobila je država 493.543 jutara šume, u vrijednosti od 128,521.423·65 forinti, dok su krajiške imovne općine dobile zajedno 751.933 jutara, u istoj vrijednosti od 128,521.422·56 forinti.

Jednu I. O. čine sve političke (upravne općine), koje su činile jedno krajiško pukovnijsko okružje. Na taj je način postalo 10 I. O. (bez ličke). Kako su bile podijeljene šume na pojedine imovne općine, vidi se iz pregleda na slijedećoj strani.

Slobodni i kraljevski gradovi: Zemun, Brod, Bjelovar, Ivanić, Kostajnica, Senj i Karlobag, koji su bili na teritoriju Vojne Krajine, i koji su u ono vrijeme uživali besplatno sve koristi šume, nisu bili tada segregirani. Ključ, po kom je segregacija provedena, bio je određen od države bez prethodnog sporazuma s interesentima odnosno članovima I. O.

Zakon od 3/2 1860 fiksira prava graničara, koja su imali u krajiškim šumama po zakonu od 1850. Čl. 71 određuje da se potreba ogrjeva za krajiške porodice ustanovljuje sa 3—7·5 kubnih hvati (29—71 prostorni metar). Po čl. 68 istog zakona dobivalo se građe, koliko je bilo nužno za domaću potrebu. Isto tako bilo je propisano, da se besplatno daje građa za novogradnju i održavanje općinskih zgrada, crkava, škola i ostalih javnih građevina.

Osnova je za zakonitu i pravednu diobu imala biti gore navedena pripadnost, propisana zakonom od 1860. Imala se po broju krajiških porodica (kuća) ustanoviti ukupna pripadnost ogrjeva i građe za cijelo područje jedne I. O., i osigurati tolika površina šuma, koja bi bila u stanju godišnje sve potrebe pokriti. Ali se o tome nije vodilo obzira, već su I. O. stavljene pred gotov čin gore spomenutim zakonom od 8/6 1871 o segregaciji krajiških šuma. Ta je segregacija obavljena vrlo površno, bez sistema i reda. U šumarskoj nauci nije poznata metoda, po kojoj bi se taj veliki posao proveo u kratkom vremenu od 4 godine. Sve je rađeno vrlo lakoumno, nesavjesno i površno, sve od oka i od prilike. Kao članovi povjerenstva za provađanje segregacije bili su od strane I. O. neuki seljaci i bivši podoficiri, koji ne samo da nisu imali pojma i pravoga razumijevanja o važnosti diobe šuma, nego kao disciplinirani vojnici nisu oponirali višim časnicima, koji su kao šumarski stručnjaci i sudije u povjerenstvu zastupali državu. Zastupnicima naroda je rečeno, da će krajišnici

Digitized by Google

U bivšoj Krajiškoj pukovniji	Za diobe		Šume				Dodijeljeno je									
			površina	prije diobe		novčana vrijednost	površina				novčana vrijednost					
	površina u jutru	broj duša					državi		imovnoj općini		državi		imovnoj općini			
			jutara	forinti	n.		jutara		jutara		forinti	n.	forinti	n.		
1. Ličkoj	504.400	84.069	151.900	735	11,545.027	71	62.193	636	89.704	99	5,772.513	85	5,772.513	86		
2. Otočkoj	525.700	76.787	234.880	1.320	28,506.230	26	97.221	1.552	137.658	1.368	14,253.118	54	14,253.111	72		
3. Ogulinskoj	460.000	83.284	176.504	571	37,908.612	59	71.330	875	105.173	1.296	18,954.306	40	18,954.306	19		
4. Slunjskoj	243.300	68.825	46.543	1.164	4,593.347	49	18.696	1.325	27.846	1.439	2,296.673	61	2,296.673	83		
5. I. banskoj	229.100	70.035	49.364	1.103	7,557.453	12	24.115	534	25.249	569	3,778.724	60	3,778.728	52		
6. II. banskoj	252.400	66.096	72.563	677	8,442.024	29	32.684	1.059	39.878	1.218	4,221.010	69	4,221.013	60		
7. Križevačkoj	674.400	159.248	96.276	250	10,831.978	62	44.536	1.084	51.739	766	5,415.987	84	5,415.990	78		
8. Đurđevačkoj			111.217	1.383	19,757.150	97	33.922	691	77.295	692	9,878.575	49	9,878.575	48		
9. Gradiškoj	335.200	82.540	100.315	844	15,259.902	28	41.966	122	58.349	722	7,629.951	14	7,629.951	14		
10. Brodskoj	382.900	61.596	113.501	1.234	72,131.762	51	39.465	552	74.036	682	36,065.868	26	36,065.894	25		
11. Petrovaradinskoj	595.900	102.765	92.407	530	40,509.383	20	27.409	1.462	64.997	668	20,254.692	23	20,254.692	97		
Ukupno	4,203.300	855.245	1,245.476	211	257,042.874	99	493.543	292	751.932	1.519	128,521.422	65	128,521.452	34		

poslije segregacije dobiti u dovoljnoj količini šuma, iz kojih će trajno u potpunoj mjeri i opsegu dobivati drvo i sve šumske koristi, kao i za vrijeme vojničke uprave. Vjerujući tim izjavama pristali su na sve, što su im časnici predlagali, i najzad su »dobrovoljno« potpisali nagodbu s državom.

Kako se iz ove tabele vidi prilikom segregacije državnih šuma nisu I. O. jednako pravedno obdarene sa šumama, i ako su dužnosti graničara u Vojnoj Krajini bile jednake. Za neke I. O., poznate pod imenom pasivne imovne općine, priznata je odmah ta nepravda, te je carskom naredbom od 15/6 1881 određeno: »Moja ugarska vlada imat će se još postarati, da se ličkoj, slunjskoj, I. i II. banskoj imovnoj općini pruži potpora, u koliko je doista potrebna njihovom opstanku«. Od početka samostalnog života nisu te pasivne I. O. mogle plaćati ni državnog poreza, jer im je materijalno stanje bilo vrlo loše. Bivša ugarska vlada je to uvidjela, pa je dala slunjskoj i I. banskoj I. O. novčanu potporu od 120.000 kruna. No to nije ništa koristilo. Tužbe pasivnih I. O. bivale su sve češće i veće, dok im se 1913 nije oprostio dužni zaostatak državnog poreza.

Pravoužitnici mnogih imovnih općina plaćaju takse na drvo, pašu, žiropašu, dok su u doba krajiške uprave sve te prihode šume besplatno uživali. Poučeni Ličani tim primjerom opirali su se uvijek ustrojenju ličke I. O. sve do danas, i ako je bivša ugarska vlada pokušala da ih silom primora, da preuzmu ograničene šume ličke I. O. Oni iz državnih šuma dobivaju drvo besplatno kao i u doba Vojne Krajine.

Đ. Nenadić.

IMPREGNACIJA DRVA, ELEKTRIČNA PILANA I MLIN D. D., Karlovac. Osnovano je 1910, kao privatno poduzeće, a 1920 je pretvoreno u dioničko društvo, s kapitalom od 3,000.000 Din. Društvo ima pilanu, tvornicu drvene vune, tvornicu sanduka, mlin i impregnaciju drva. Pilana ima električnu pokretnu snagu od 600 HP, pet gatera, a godišnji kapacitet je 15.000 kubnih metara hrastovine, ili 25.000 kubnih metara jelovine. Broj zaposlenih radnika je 200 do 400. Impregnacija drva može da impregnira godišnje oko 1,500.000

Digitized by Google

željezničkih pragova, i u njoj je, kad radi, zaposleno oko 70 radnika.

S. P.

INARONIJA. V. Makarska.

INDUSTRIJA ČELIKA I TURPIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1922. Kapital je 6,000.000 Din. Ima u Zagrebu u Trnju tvornicu turpija i alata. *S. P.*

INDUSTRIJA DRVA. Po službenoj statistici ima u našoj državi 7,343.973 hektara šuma; velikih pilana na paru i turbine 302, a malih pilana (potočara) 2.376, u njima se preradi godišnje oko 15 milijuna kubnih metara različitih sortimenata drva u vrijednosti od okruglo 2·5 milijarde dinara.

Važnost industrije drva u našoj izvoznoj trgovini pokazuju ovi zvanični podaci:

Godina	vrijednost izvezenog drveta i proizvoda iz drveta	u % cjelokupnog izvoza
1920	392,074.198 Din	29·6%
1921	218,430.958 „	8·8%
1922	660,710.896 „	17·8%
1923	1.615,757.398 „	20·0%
1924	1.768,360.100 „	24·7%

Vrijednost cjelokupnog našeg izvoza 1920 do 1924 iznosila je oko 25 milijardi i 50 milijuna Din; od toga na drvo otpada 4 milijarde i 653 milijuna Din, što prosječno čini 18·57% cjelokupnog izvoza za posljednjih 5 godina. Valja istaći, da u ovim podacima nije sadržana vrijednost proizvoda suhe destilacije drveta, nego da gornji podaci obuhvataju samo drvo za građu, ogrjev, pragove, izrade iz drveta, tanin. Ako se uzmu u obzir još i proizvodi suhe destilacije drveta, kao i druge koristi od šume, sigurno je, da je udjel naše industrije drveta sa svima njenim proizvodima u našoj izvoznoj trgovini znatno veći, te se ne će pogriješiti, ako se uzme da prosječno iznosi 20% cjelokupnog izvoza. Po težini količina izvezenih proizvoda industrije drveta je: 1920 63.348, 1921 43.454, 1922 78.506, 1923 129.064, 1924 150.230 vagona (po 10 tona) drva.

Bosna i Hercegovina. Šume u Bosni i Hercegovini su najveće narodno bogatstvo. Površina šuma iznosi 2,554.771 ha, ili preko polovine (50·06%) cjelokupne površine, tako da je Bosna, poslije Finske, najjače šumom obrasla zemlja u Evropi. Po vrsti drveta najviše je zastupana bukva (40%), a najmanje ima hrastovih šuma (7%). Stare hrastove šume počele su se u Bosni najprije iskorišćivati, te su skoro sve već isječene.

Iskorišćivanje šuma Bosne i Hercegovine prošlo je kroz više faza, te je način sječe šuma bio najbolji primjer rđavih prilika, u kojima je naš narod u Bosni i Hercegovini živio.

Za turske vladavine sve do okupacije, nisu šume nikako bile iskorišćivane, nego su, prepuštene same sebi, primile oblik prašuma, u kojima su se nagomilale i trunule ogromne količine drveta. U to doba šume su za tursku državnu ekonomiju predstavljale jedan potpuno mrtav kapital.

S promjenom državne uprave, za vrijeme okupacije, nastao je u bosanskim šumama nov život. Počela su se osnivati, i ako dosta primitivna, poduzeća za iskorišćivanje šuma. Ti šumski poslovi nisu nikako odgovarali zahtjevima moderne racionalne eksploatacije šuma. Uzrok je bio potpuni nedostatak javnih uslova za valjano iskorišćivanje šuma. Modernoj državnoj upravi trebalo je odmah novaca za upravu zemlje, te je prirodno bilo da je počela šume sjeći i prodavati. U vlastitoj režiji počela je šumska uprava da eksploatira 126.394 ha, dok je veću površinu od 343.027 ha predala na eksploataciju raznim poduzećima. Tako je udaren temelj sistemu koncesija i zakupnih ugovora, koje je austro-ugarska uprava sklopila s nekim stranim firmama, a koji su još i danas na snazi. Ti ugovori bili su u početku sklapani na duže vrijeme, a cijene drvetu bile su utvrđene za cijelo vrijeme trajanja ugovora, ili su se u izvjesnim periodama povisivale, dok se danas plaća šumska taksa za drvo u šumi u procentima od prodajne cijene gotove robe na najbližoj željezničkoj stanici. Trupci i drveni ugalj, koji je bio izraden u vlastitoj režiji, izdavao se različitim firmama po ugovorima.

Broj firma za iskorišćivanje šuma rastao je iz godine u godinu sve više, tako da danas u Bosni i Hercegovini ima oko 30 velikih firma, koje po veličini uloženog kapitala i kapaciteta rada imaju svjetski glas. Davanje šuma na eksploataciju putem slobodnih pogodaba trajalo je sve do 1911, kada je, na osnovu zaključka bosansko-hercegovačkog sabora, vlada morala pristupiti prodaji šuma putem javnih licitacija na osnovi pi-

Digitized by Google

smenih ponuda. Na taj su način bila otvorena mnoga šumska područja sa ogromnim masama zrelog drveta, u kojima se do tada, zbog nedostatka komunikacija, nije moglo započeti s racionalnim iskorišćivanjem. Zbog novih načina prodaje šuma porasla je slobodna konkurencija, u kojoj su i domaći sinovi mogli sudjelovati. Tako je 1911 putem licitacije prodano 12 velikih šumskih kompleksa, sa masom od 5,721.000 kubnih metara drva, za koje je bila dobivena ukupna svota od 24,000.000 kruna. Uspjeh tog načina natjecanja kod prodaje šuma bio je vrlo velik, a za šumsko gospodarstvo tako povoljan, da je cijena drvetu znatno porasla. Dok je prije kod izdavanja šuma u slobodnim pogodbama i kod izrade u vlastitoj režiji taksa iznosila jedva 3 krune po kubnom metru mekanog drveta i 2 krune bukovog, kod prodavanja putem javnih natjecanja postizavala se cijena za meko drvo 6·20 kruna, a za bukovo drvo 2·10 krune po kubnom metru.

Velika je to bila korist i za budžet Bosne i Hercegovine koji je uglavnom zavisio od uspjeha prodaje šuma. Ako se uvaži da su to bile cijene drvetu u šumi u zapuštenim krajevima, bez ikakvih javnih saobraćajnih sredstava, i da su cijene drvetu u krajevima sa povoljnim saobraćajnim prilikama iznosile 8 do 8·5 kruna po kubnom metru, može se razumjeti blagotvoran utjecaj zaključka bosansko-hercegovačkog sabora, da se šume ne smiju više prodavati iz slobodne ruke, nego putem javnog natjecanja.

Uporedo sa iskorišćivanjem šuma širila se po Bosni i Hercegovini i mreža šumskih željeznica i drugih prometnih sredstava. Tako danas u Bosni i Hercegovini ima oko 2.000 km šumskih željeznica sa lokomotivom, i oko 1.500 km željeznica bez lokomotive. Najveći dio svih šumskih željeznica izradile su privatne firme. Na nekim šumskim željeznicama vrši se i putnički saobraćaj.

Kako smo naprijed spomenuli, ima danas u Bosni i Hercegovini oko 30 velikih pilana na paru i oko 120 manjih pilana potočara. Većina velikih pilana na paru bila je stranog podrijetla, a danas su gotovo sve nacionalizirane.

Prva strana firma, koja se u malenom opsegu počela baviti eksploatacijom bosanskih šuma, bila je jedna češka firma iz Praga, koja je 1882 u Podgracu podigla prvu parnu pilanu. 1888—1890 pokušavala je bosanska vlada da zainteresira neke firme iz Trsta i talijanske firme iz Milana za eksploataciju šuma, i to u prvom redu prostranih i bujnih šuma u Crnoj gori i Grmeč-planini, koje gravitiraju Jadranskom moru. Išlo se zatim, da se osnuje veliko bosansko eksportno društvo za drvo, u kom bi sudjelovao i francuski kapital, a u kom bi poslu i bosanska zemaljska uprava bila upola interesirana. Do ostvarenja toga društva nije došlo, jer je, zbog nedostatka komunikacija, trebalo u to poduzeće uložiti veliki kapital, a osim toga posao je izgledao skopčan sa ogromnim rizikom. Daleko veći uspjeh imali su pregovori, povedeni sa jednom njemačkom firmom, s kojom je 1892 potpisan ugovor na 20 godina (Steinbeis). Poglavica Bosne i Hercegovine Kalay dao je Steinbeisu koncesiju za iskorišćivanje ogromnih kompleksa prezrelih šuma u području planina: Grmeč, Klekovača, Ilive i Janja, Staretine, Šatora i Jedovnika. Izvažanje drva iz ovih planina gravitira rijekama: Vrbasu, Sani i Uni. Čitavi kompleks eksploatacije današnje šumske industrije Steinbeis zaprema ogromnu površinu od 180.000 ha. Po tome ugovoru firma se obvezala, da će za čitavo vrijeme trajanja ugovora plaćati temeljnu taksu od 2 krune po kubnom metru građevnog drveta i 60 filira po kubnom metru gorivog drveta. Firma je odmah u Doberlinu osnovala ogromnu pilanu, na kojoj je već 1893 izradila skoro 1,000.000 kubnih metara drveta. U godini 1900 protegla je firma Steinbeis poslovanje i na druge komplekse, izgradivši do svršetka rata oko 600 kilometara željeznica. Tom željeznicom vezana je pilana u Drvaru sa Šibenikom, gdje je firma izgradila vlastito pristanište za brodove. Pilana u Doberljinu, koja leži na željeznici Banjaluka—Novi, dobiva trupce iz šume i vodenim putem, te je, s obzirom na to proširenje, produžen i ugovor izmedu nje i tadanje bosanske vlade na dalnjih 10 godina. Pri obnavljanju toga ugovora povišena je nešto cijena drvetu, i to ovako: firma će plaćati u drugom deceniju taksu od 2·40 kruna po kubnom metru građevnog drveta i 80 filira po kubnom metru gorivog drveta, a u trećem deceniju 2·60 kruna

Digitized by Google

i 1 krunu po kubnom metru. Ova firma, jedna od najvećih firma u našoj državi, po opsegu rada, visini uloženog kapitala, tehničkoj savršenosti njenog unutarnjeg uređenja, nema ravne na cijelom svijetu. Poslije oslobođenja vodi država upravu poduzeća u vlastitoj režiji, ali se ne može reći, da je to najbolje i najkorisnije za državu. — Uspjeh ove prve eksploatacije na veliko osokolio je još mnoga druga poduzeća da sklope sa bosanskom vladom slične dugoročne ugovore. Tako je u 1899—1903 sklopljeno više ugovora za iskorišćivanje šuma. Ti su ugovori, već prema važnosti eksploatacije i po prostoru koncesionirane šumske površine, sklapani na duže ili kraće vrijeme (3 godine, a najduže 30 godina). Sve te firme počele su izvoziti iz Bosne ogromne količine piljenog drveta u sve krajeve svijeta, i tamo osvajati dominirajući položaj na drvarskom tržištu. Tamo, gdje je šumarstvo bilo razvijeno i stajalo na visokom stepenu svoga razvitka, teško se osjećala konkurencija bosanskog drveta, a u Njemačkoj se smatrala ozbiljnom opasnošću za razvitak njemačkog šumarstva, te su je nazivali »bosnische Gefahr«.

Na svjetskom je tržištu, a naročito u južnoj Italiji i sjevernoj Africi, uvela firma svoju marku mekane robe »Steinbeis«.

Poslije oslobođenja podvrgnuti su ugovori svih tih firmi reviziji, te su cijene drvetu znatno podignute i trajanje ugovora točno fiksirano.

1. Feltrinelli, Milano	(17 g.)	čet.	drv.	520.000	m.	st.	c.	7·23	K	nova c.	135·30 K
		buk.	drv.	987.000	„	„	„	2·06	„	„ „	51·80 „
2. Šerif beg Filipović	(17 g.)	čet.	drv.	285.000	„	„	„	7·60	„	„ „	103·40 „
3. Br. Šabanović, Sarajevo . .	(6 g.)	čet.	drv.	35.000	„	„	„	4·25	„	„ „	112·76 „
4. Ivanišević i Dr., Konjic . .	(10 g.)	čet.	drv.	196.000	„	„	„	2·78	„	„ „	81·18 „
		buk.	drv.	113.000	„	„	„	1·70	„	„ „	37·09 „
5. Gašević, Mostar	(10 g.)	čet.	drv.	4.000	„	„	„	3·82	„	„ „	90·20 „
		buk.	drv.	26.000	„	„	„	1·64	„	„ „	39·39 „
6. Babić, Banja Luka	(10 g.)	čet.	drv.	75.000	„	„	„	5·96	„	„ „	81·40 „
		buk.	drv.	150.000	„	„	„	3·42	„	„ „	22.43 „
7. Pavlović, Sušak	(8 g.)	buk.	drv.	113.000	„	„	„	2·25	„	„ „	43·54 „
8. B. H. otp. i trg., Sarajevo .	(6 g.)	buk.	drv.	64.500	„	„	„	2·56	„	„ „	51·16 „
9. Neuberger, Zagreb	(10 g.)	čet.	drv.	147.000	„	„	„	6·5	„	„ „	125·28 „
		buk.	drv.	40.000	„	„	„	1·35	„	„ „	45·17 „
10. Una D. D., Zagreb	(8 g.)	čet.	drv.	64.000	„	„	„	1·60	„	„ „	126·28 „
		buk.	drv.	160.000	„	„	„	1·68	„	„ „	45·39 „
11. Jela D. D., Sarajevo . . .	(5 g.)	čet.	drv.	35.000	„						135·30 „
		buk.	drv.	33.000	„						48·00 „
12. Turčić, Sisak	(10 g.)	buk.	drv.	500.000	„						67·20 „
		hrast.	drv.	16.000	„						341·60 „
13. Gajeret D. D.	(10 g.)	čet.	drv.	120.000	„						187·39 „
14. V. Janković, Beograd . . .	(15 g.)	čet.	drv.	160.000	„						135·30 „
		buk.	drv.	687.000	„						73·00 „

Za ostale velike firme svršeni su također pregovori za povišenje cijena, koje su cijene određene u procentima prodajnih cijena na najbližoj željezničkoj stanici.

Crna Gora ima šuma 198.224 ha i goleti 71.237 ha, ili ukupno pod šumom računa se površina od 269.761 ha. Drvo što se u tim šumama siječe, većim se dijelom splavi Pivom, Tarom i Drinom u Bosnu i Beograd. Industrija drveta vrlo je slabo razvijena. Spominjemo dvije parne pilane, jednu pilanu na turbinu, i 10 manjih pilana potočara.

Hrvatska i Slavonija. Trgovina s drvetom je ovdje najstarija i najviše razvijena. To dolazi ne samo, što se tu nalaze najbogatije hrastove šume, nego i od geografskog položaja Hrvatske i Slavonije, koja je, u neposrednom dodiru sa susjednom Italijom, razvijala s njom trgovačke odnose od najstarijih vremena do danas. Drvo iz šuma Dalmacije i Primorja bilo je od najstarijih vremena do danas trgovački artikal prvog reda.

U Primorju vodi naš narod više od hiljadu godina žilavu borbu s Italijom za svoju ekonomsku i nacionalnu slobodu. U središtu te borbe leže naše šume, naše drvo, na kom Italija oskudijeva od kada postoji. Ta borba za drvo bila je najžilavija za mletačke republike. Republika je za građenje svoje trgovačke i ratne flote i za po-

Digitized by Google

dizanje zgrada trebala mnogo drveta; dobavljala ga je iz šuma našeg Primorja, ili silom ili po ugovorima (senjsko-mletački ugovor iz 1248). U 14 vijeku sjedio je u Senju mletački konzul, koji je nadzirao izvršenje tog ugovora između mletačkog dužda i gospodara Senja, knezova Frankopana. Po tom ugovoru plaćala se za izvezeno drvo neka vrsta izvozne carine od 5% vrijednosti, a kod tovarenja vesala plaćalo se 15% izvoznine. — Te takse za izvezeno drvo sačinjavale su znatan dio prihoda knezova Frankopana.

Podaci o površini šuma u Istri, Dalmaciji i Primorju iz 15 vijeka (iznosila je oko 350.000) dokazuju, da je u ono doba današnje golo kamenje bilo pokriveno šumama. — Oko polovine 16 vijeka bilo je u Dalmaciji vrlo malo stanovništva, jer je ono izginulo u čestim ratovima s Turcima. Da tome zlu doskoče, počeli su Mlečići nagovarati naš živalj iz Bosne, da se naseli u Dalmaciji oko gradova, dajući mu zemlju, pašnjake i šume. Narod, koji je taj poziv poslušao i u Dalmaciju došao, poznat je pod imenom uskoka. Uskoci su morali republici davati daću, pod imenom erbatico, i priznati vrhovno gospodstvo republike. Na svoj način i u svoju korist umjeli su Mlečani u šumama Dalmacije steći pravo besplatne sječe drva, koje se pravo zvalo rezerva. Pored toga su zahtijevali da narod drvo siječe i da ga dovozi do obale. Za narod je to bio veliki teret, zato je počeo šumu sjeći, paliti i krčiti.

Trgovina s drvetom razvijala se od davnine na raznim točkama Jadrana, poglavito na njegovom gornjem dijelu, koji je dobrim putevima bio vezan sa unutrašnjošću sve do Zagreba. Uglavnom se izvozilo mekano drvo, nešto bukovine i drveni ugalj. Pa i njemačka uprava u Krajini je podizala skladišta drva u Kraljevici, Sv. Jurju, Jablancu i dr.

Glavni putevi, pó kojima se drvo izvozilo, bili su ovi: 1805—1809 izradio je general Filip barun Vukasović odličnu Lujzinsku cestu (10 m) od Karlovca preko Delnica, Lokava i Jelenja do Rijeke, remek djelo tehničke vještine. 1878 izgrađena je znamenita Rudolfova cesta (»Rudolfina«) od Novog Vinodolskog preko Jasenika u Ogulin. 1732 izradio je car Karlo VI. cestu od Rijeke na Bakar, Fužine, Mrkopalj, Karlovac (»Karolina«).

Trgovina je iz Slavonije i Ugarske prije željeznice Karlovac—Rijeka (1874) išla Dunavom, Savom i Kupom do Karlovca, a odatle je skretala Lujzinskom cestom na Rijeku, odnosno Josipovom cestom na Senj, preko Modruša i Brinja.

Trgovina s hrastovinom počela je oko 1820 preko Senja, Bakra, Kraljevice i dr. Uglavnom se izvozila hrastova dužica iz okoline Karlovca na Primorje, a odatle u Francusku (Marseille, Bordeaux, Cette) i Španiju. Oko polovine 19 vijeka počelo je oko Karlovca da nestaje hrastovih šuma, pa je izradivanje dužica počelo u šumama oko Siska i Zagreba.

U šezdesetim godinama prošlog vijeka udaren je temelj današnjoj trgovini drvetom, izgradnjom željeznica. Drvo se sve više šalje željeznicom na Rijeku, koja počinje da biva centar trgovine drvetom. Uporedo stim počinje da propada trgovina cijelog niza naših gradova i gradića na gornjem Primorju (Bakar, Kraljevica, Senj, Karlobag i t. d.).

Među drvarske trgovce najstarijih vremena za mekano drvo i gorivo možemo ubrojiti mnoge hrvatske plemiće, čije kuće još i danas u Senju postoje, kao Lavićeva (1425), Skalca (1483), Vlahovićeva (1487), Vranicanijeva (1565) i t. d. 1852 zna se za 43 drvarska trgovca, koji su u Gorskom Kraju (Lika) imali pilane potočare. — U trgovini s hrastovim drvetom bili su poznati i to za francusku dugu: Turković, Türk, Davila, Lađević, Rogović, Lukšić, svi iz Karlovca, dalje Kotur i Vidale iz Siska, a na Rijeci Franković, Ciotta i dr., a kasnije domaći ljudi: Janković, Veselinović, Šipuš, Maravić, Gašparić, Dražić, Gamiršek, Blažić i dr. — U trgovini s njemačkom bačvarskom dugom bile su poznate ove trgovačke kuće: Stevan Petrović, kao najstariji u Slavoniji, Ružička, Njerš, Knoll, Banheyer i dr., i stranci: Schmidt, Hermann iz Regensburga, Vuk i sin iz Budimpešte.

Trgovina drvetom bila je u početku u rukama domaćih sinova. Naš čovjek u Primorju bio je novčar i preprodavalac prema inostranstvu, dok je domaći trgovac u unutrašnjosti kupovao šumu, gradio pilane i tvornice i pokretao prodaju s drvetom i po Ugarskoj, Bosni i Srbiji, gdje je ta vrsta trgovine s hrastovim drvetom

Digitized by Google

imala tek da započne. Taj povoljan položaj za domaće trgovce vladao je sve do sedamdesetih godina 19 vijeka, kada je, izgradnjom željezničkih pruga do mora, omogućeno kapitalistima iz najudaljenijih krajeva Francuske, Njemačke, Engleske i dr. da mogu trgovati drvetom iz naših šuma. Od tada se javlja sve veća opasnost i konkurencija domaćem trgovcu da ga kasnije još više ugrozi i sa dosadanjeg položaja potisne.

Sa razvojem trgovine drveta razvijala se uporedo i I. D. U najstarije vrijeme, u početku trgovine s drvetom, stabla su se sjekirom rušila i tesala, napredak tehnike doveo je kasnije do piljenja drveta na daske. Koliko je moguće pratiti osnivanje naših prvih pilana za meko drvo, najstarije su od njih iz 1740. To bi bile pilane potočare Petra Vukelića i dr., i Rade Kneževića u Jesenici (srez ogulinski). — Prvu parnu pilanu u nas podigao je 1850 Nikola Durbešić u Crnom Lugu (kotar delnički). Sve te pilane bile su manjeg opsega i kapaciteta (do 3.000 kubnih metara, dok 1874 nije knez Thurn-Taxis u Lokvama podigao veliku parnu pilanu, s kapacitetom od 15.000 kubnih metara jelovine i 5.000 kubnih metara bukovine. Danas je broj velikih parnih pilana u Gorskom Kraju i Lici vrlo velik, i godišnje se izraduju znatne količine mekanog drveta.

Mnogo kasnije došlo je i iskorišćivanje hrastove šume i trgovina s hrastovim drvetom. Prvi počeci trgovine s hrastovim drvetom udareni su 1820, i to u šumama iz gornjih krajeva Hrvatske, ali su one, zbog malih količina, brzo bile iscrpljene, pa se moralo za hrastovim šumama zalaziti sve dublje i bliže u Slavoniju. 1842 počela se u slavonskim šumama izradivati njemačka duga u dosta malenoj količini od 1 do 2.000 akova. Izradbom njenom 1850 bavili su se najviše Njerš iz Bošnjaka, koji je radio za firme iz Regensburga, Knoll iz Komletinaca, koji je radio za firme u Beču i t. d. Za njima su se poveli i neki naši ljudi, kao V. Kotur u Sisku, i N. Vranicani u Karlovcu, koji su uglavnom izradivali hrastove šume u Moslavini, idući sve niže do Podgorača i Đakova. — Sva je ta izrada bila malena, prosta i jednostavna, u dosta skučenim dimenzijama, i ako je u godinama življe tražnje broj izradene duge rastao i do 60 hiljada komada dužica.

Intenzivna izrada hrastovih šuma spada u početak šezdesetih godina 19 vijeka, kada su se u Slavoniji počele instalirati parne pilane. Tako je nuštarsko vlastelinstvo grofa Khuen-Belassy 1862 prvo podiglo parnu pilanu. Poslije toga je bečki trgovac s drvetom Pfeiffer podigao parnu pilanu u Orahovici i Našicama (1868), a za ovim je došao Lorenz Jäger, iz Bavarske, koji je svojim parnim pilanama (1876) po Slavoniji otvorio put slavonskoj hrastovini u cijelu Evropu. U isto doba pada i dolazak francuskog društva Société d'importation de chêne (1875), koje je za svog tridesetpetgodišnjeg boravka (1910) u Slavoniji posjeklo oko 1 milijun najljepših hrastovih stabala i na svojim pilanama u Daruvaru, Siraču, Vukovju, Gorjanima, Barču, Slatini, Vrbanji i u Normancima izradilo u različitu hrastovu gradu. Iza ovih počeli su svoje poslovanje u podravskim šumama Slavonije firma Marchetti i Lamorsche iz Belgije, koja je izrađivala prekrasne hrastove šume našičkoga vlastelinstva, i najzad firma S. Guttmann u Belišću (1884), koja još i danas postoji.

U Posavini, odnosno u šumama bivše Vojne Krajine, nije se dugo mogla da razvije djelatnost u mehaničkom preradivanju drveta, jer se u Posavini nisu prodavali veći kompleksi šuma na jednom mjestu ili jednom komadu. Tek 1892 podiglo je prvu veću parnu pilanu spomenuto francusko društvo, a kasnije Vuk u Vinkovcima i Gamiršek u Mitrovici. No pored svega toga, izradivale su se hrastove šume najviše u dugu, sve do 1900, kada se počelo hrastovo drvo na pilanama rezati u raznovrsnu robu. — Jedna prilično velika hrastova šuma u blizini Vinkovaca izradena je bila u kocke za popločivanje ulica u velikim gradovima. Pa i temelj druma, koji vodi iz Vinkovaca u Vukovar, načinjen je 1861 iz hrastovih kocaka.

Kako je istaknuto, njemačka bačvarska grada izradivala se većim dijelom u šumama Podravine, dok se francuska dužica izradivala isključivo u krajiškim šumama Posavine. Ta podjela u izradivanju duge bila je zbog puta izvoza gotove robe. Naime, njemačka bačvarska grada imala je produ u Austriji i Njemačkoj, te je imala najlakši i najjeftiniji izvoz po

Digitized by Google

Dravi i Dunavu do Regensburga u Bavarskoj, francuska pak dužica imala je svoju glavnu prodju u Francuskoj, Španiji, Italiji i Portugaliji, te su u izvozu težile k moru, i to do 1890 u Trst, a od tada na Rijeku. Najjeftiniji i najlakši put k moru vodio je Savom do Siska, gdje je bilo glavno tržište za francusku dužicu. Proizvodnja hrastove bačvarske građe bila je u početku neznatna, ali se ubrzo jako razvila, te je već krajem šezdesetih godina skoro na svima svjetskim tržištima prevladivala.

Rat između Njemačke i Francuske (1870) dao je našoj I. D. drugi pravac. Za vrijeme trajanja rata padala je proizvodnja dužica na najmanju potrebu, a na njeno mjesto stupila je hrastova tesana i rezana građa. U Njemačkoj i Francuskoj izradivale su se velike građevine, koje su trebale sve više rezane hrastovine. Zbog te veće tražnje za rezanom hrastovom građom, počele su se podizati parne pilane u slavonskoj Podravini, gdje su vlastelinstva prodavala svoje prostrane stare hrastove šume.

Uporedo s razvitkom I. D. u Podravini nije koračala ona u krajiškim šumama u Posavini, gdje je zavladao zastoj. Zbog toga je prodaja šuma u Posavini bila stala. Ali ne za dugo. Niska cijena drveta u šumi, sve veća tražnja hrastove građe brzo su doveli do toga, da je rad i u slavonskim šumama oživio. Proizvodnju cijepane hrastove građe u Slavoniji najbolje pokazuju ovi podaci: 1860 izrađeno je bilo oko 1·5 milijuna akova njemačke bačvarske građe i oko 15 milijuna komada (1 : 36) francuskih dužica. Najveći broj njemačke duge, sa 4 milijuna akova, postignut je 1889, dok je broj francuskih dužica sa 50 milijuna komada postignut 1893.

Kako smo spomenuli izvoz njemačke duge išao je preko Osijeka Dunavom u Austriju i Njemačku, dok je izvoz francuske duge išao Savom do Siska, a odatle željeznicom preko Trsta i Rijeke do mora. Od interesa je spomenuti, da je 1880 bilo izvezeno preko Trsta oko 42 milijuna francuskih dužica, a preko Rijeke samo 4 milijuna, dok je 10 godina kasnije (1890) preko Trsta izvezeno oko 6 milijuna, a preko Rijeke 38 milijuna komada dužica. — Poslije toga vremena pada proizvodnja hrastove duge, a na njeno mjesto stupa iskorišćivanje hrastovih šuma na pilanama, gdje se izrađuje raznovrsna roba iz hrastovih trupaca.

Tehnika iskorišćivanja tako je daleko napredovala, da se danas iz grana režu najmanji frizi (parketi), dok je za vrijeme izrade duge veliki dio debla hrastova stabla ostajao u šumi neiskorišćen.

Poslije rata porastao je broj poduzeća, a mnoga se od tih poduzeća po veličini kapitala i kapaciteta mogu ubrojiti među prva poduzeća u Evropi. Pošto ta poduzeća predstavljaju najveću našu industriju, to ćemo za neka od njih pokazati veličinu dioničarskog kapitala i godinu osnivanja: Arbor, Zagreb (3 milijuna Din, 1920); Bilo, Senj (250.000 Din, 1922); »Bitoraj«, Fužine (1,250.000 Din, 1920); Berger, Zagreb (1,500.000 Din, 1907); Croatia, Zagreb (1,250.000 Din, 1918); Dioničko Društvo za Eksploataciju Drva, Zagreb (12,500.000 Din, 1899); Domovinska Proizvodnja Drva, Zagreb (5,000.000 Din, 1920); Drach, Sisak (10,000.000 Din, 1898); »Dugo Selo«, Zagreb (3,000.000 Din, 1920); »Goranin«, Zagreb (1,500.000 Din, 1919); S. H. Guttmann, Belišće (20,000.000 Din, 1884); Impregnacija Drva, Karlovac (3,000.000 Din, 1910); Braća Janeković, Zagreb (2,000.000 Din, 1921); Jugoslovenska Šumska Industrija, Zagreb (5,000.000 Din, 1919); Karlovačka Industrija Drva, Zagreb (5,000.000 Din, 1918); T. Katnić Sinovi, Josipdol (1,000.000 Din, 1918); Krapinska Tvornica Pokućstva i Parna Pilana (5,000.000 Din, 1920); »Krndija«, Zagreb (2,500.000 Din, 1921); Mitrovačka Paropila, Mitrovica (1,000.000 Din, 1916); Šumsko D. D., Moslavina-Popovača (1,000.000 Din, 1914); Našička Tvornica Tanina i Paropila, Zagreb (12,500.000 Din, 1920); Nihag, Zagreb (16,000.000 Din, 1919); Ogulin-Lika, Zagreb (1,500.000 Din, 1918); Petrinjska Parna Pilana, Zagreb (5,000.000 Din, 1923); Milan Prpić, Zagreb (7,500.000 Din, 1921); »Radnik«, Mrkopalj (1,500.000 Din, 1922); Silvestris, Sušak (1,000.000 Din, 1922); Slatinska Industrija Drva, Zagreb 3,500.000 Din, 1920); »Slaveks«, Zagreb (15,000.000 Din, 1918); »Slavia«, Vinkovci (10,000.000 Din, 1919); »Slavonija«, Zagreb (40,000.000 Din, 1924); »Šuma«, Zagreb (1,000.000 Din, 1922); Varda, Laćarak (5,000.000 Din, 1922); »Velebit«, Zagreb (3.000.000 Din, 1920); S. Wolfner, Vinkovci (1,000.000 Din, 1921); Parna Pilana, Vrbovsko (500.000 dinara, 1921); i Zagrebačka Šumska

Digitized by Google

Industrija, Zagreb (2,500.000 Din, 1920) i t. d.

Tvornica tanina ima pet: Belišće, Sušine-Đurđenovac, Mitrovica, Županja i Sisak. Kapital ovih poduzeća je domaći i strani.

Osim toga ima još veliki broj privatnih pilana sa domaćim kapitalom, od kojih su neke vrlo velike kao Filip Deutsch Sinovi, Zagreb; Ivan Bolf, Zagreb; Ivan Majnarić, Delnice; Vilhar, Josipdol; Minah, Vrata; Dimitrijević, Lokve; Šutej, Zagreb; Binder Polgar, Zemun; Ivan Katušić, Vinkovci; dok je broj malenih pilana potočara vrlo velik.

Uz neka šumska poduzeća postoje napose i industrijska poduzeća za izradu raznovrsne robe iz drveta, kao parketa, furnira, žigica, drvene vune, sanduka, kutija, bačava. No ima i posebnih poduzeća, tako izradom bačvarske građe (dužica) bavi se više pilana i poduzeća, naročito ona za hrastovinu, jer je potražnja za dužicom još uvijek vrlo velika. Tu vrijedi spomenuti Zagrebačku Tvornicu Bačava (7,500.000 Din, 1920); Našičku Tvornicu Tanina S. Guttmann, Belišće; Ogrizek, Osijek; V. Meisatz, Srijemska Mitrovica i t. d.

Osim toga valja spomenuti industrijska poduzeća za izradu kola, kočija, dječjih kolica, kao Prva Sremska Fabrika Kola, Vukovar (300.000 Din, 1922); J. G. Kronast, Varaždin (1,500.000 Din, 1922) i t. d.

Među poduzećima za izradu drveta zauzima prvo mjesto industrija pokućstva, među kojima ima takvih, koja uživaju svjetski glas. Spominjemo: Bothe i Ehrmann, Zagreb (1.500.000 Din, 1875); »Javor«, Zagreb (1,000.000 Din, 1920); Prva Jugoslovenska Stolarska Zadruga, Zagreb (1,500.000 Din, 1910); Tvornica Pokućstva, Zagreb (375.000 Din, 1919); Societas, Zagreb (1900); Slakola, Zagreb (1.250.000 Din, 1920); »Stan«, Zagreb (273.000 Din, 1918); »Smreka«, Zagreb (250.000 Din, 1920); L. F. Kohn, Zagreb (1893); Prva Osječka Tvornica za Preradu Drveta, Osijek (2,500.000 Din, 1921); Nikola Borota, Srijemska Mitrovica (1883); Tatić, Srijemska Mitrovica (2,000.000 Din, 1921); A. Moor, Indija (500.000 Din); Hajman Höffler, Zemun (10,000.000 Din, 1921); Toonet-Mundus, Varaždin (750.000 Din, 1893); Krapinska Tvornica Pokućstva (5,000.000 Din, 1920); Karlovačka Tvornica Pokućstva (2,000.000 Din, 1920).

Industrija drvenih kuća zaslužuje da se napose spomene: »Dom«, Zagreb (4,000.000 Din, 1919); Hentoč, Brod (1923); Braća Vidaković, Zagreb, industrija žaluzija i kapaka.

Od industrije drvenih građevina za obućarske kalupe, pete i klince spominjemo: Kutaš i Vajda, Virovitica (125.000 Din, 1922); Tvornica Drvenih Peta »Slaveks«, Korana, Karlovac (1920).

Industrija drvenih izrađevina za proizvodnju razne robe: Croatia, Vrbovsko (1919), proizvodi sanduke, strojeve za pranje rublja, držalice za metle, tačke, okvire za sušenje crijepa i t. d. J. Gmaz, Zagreb (1850), bavi se izradom rezbarske i tokarske robe; najviše radi slavine, lule, okvire za novine i t. d.

Industrija dječjih igračaka razvija se polagano, a spominjemo tvornicu Franje Valića u Vukovaru (1924).

Industrija tambura na veliko razvila se oko Siska. Spomena je vrijedna Prva Hrvatska Tvornica Tambura T. Kovačić, Zagreb (1872).

Industrija štapova ograničena je u Hrvatskoj (Samobor, Krapina, Karlovac, Petrinja, Glina, Sisak, Pakrac i Vrbovsko), a proizvodi 8—10 milijuna štapova na godinu.

Industrija razne robe (okviri, ormari za led, lusteri, drvene remenice i t. d.) zastupana je J. Kaplanom, Zagreb (1898), koji izrađuje ikonostase, oltare i druge potrebe za crkve.

Industrija kefa, četaka i metala radi se u slijedećim poduzećima: Silva, Osijek (2,000.000 Din, 1922); Prva Hrvatska Tvornica Metala i Kefa, Sušak-Velika Gorica (1,500.000 Din, 1918); A. Rosner, Novo Čiče (1921); »Maja«, Zagreb (1920); Em. Weiss (1911).

Industrija košara je vrlo stara i spominjemo: Salix, Velika Gorica; Košaračka Industrija, Varaždin; »Vrba«, Zagreb; Barbieri A., Velika Gorica.

Na kraju valja spomenuti i drveni domaći obrt, koji je u Gorskom Kraju Hrvatske lijepo razvijen, gdje se savršeno izraduju iz drveta tanjiri, zdjele, žlice, lopate, grablje, vile, kosišta, čačkalice, škafovi, barila i t. d.

S l o v e n a č k a. U našoj državi najviše je i najbolje razvijena industrija drveta u Slovenačkoj. Površina šuma u Slovenačkoj iznosi 677.686 ha, što čini 42% cjelokupne površine Slovenačke. Godišnji priraštaj tih šuma iznosi oko 2·5 milijuna kubnih metara drva; od toga ide 1 milijun na

Digitized by Google

građevno drvo, a 1·5 milijun kubnih metara drva na gorivo.

Kako je industrija drveta u Slovenačkoj napredna i vrlo lijepo razvijena najbolje se vidi po broju pilana, kojih je 1922 bilo 94 na parni pogon, 18 na električni pogon, 19 na vodenu turbinu, i 1856 potočara pilana. Na tim mnogobrojnim pilanama najviše se prerađuje mekano drvo (5/6) dok jedva 1/6 ide na tvrda drva, što dolazi otuda što u Slovenačkoj ima najviše četinarskih šuma.

Prvobitna industrija drva (piljenje i rezanje trupaca) nalazi se u privatnim rukama (više od 100), a osim toga ima oko 20 društava. Isto toliki broj poduzeća bavi se preradivanjem piljenog drveta. Privatna industrijska poduzeća većim su dijelom stara porodična poduzeća, koja prelaze u nasljedstvo od oca na sina. Poslije ujedinjenja počela su se i ta privatna poduzeća pretvarati u dioničke društva, da što bolje zaštite svoje interese. Kapital tih dioničarskih društava veoma je malen, te se to provodi u formi, u bivšoj Austriji običajnih, društava sa ograničenim jamstvom, koja se redovno sastoje od nekolicine ljudi.

Uz velike pilane postoje ova industrijska poduzeća: za parkete (8), sanduka (3), bačava iz mekanog drveta (4), tvornica za pokućstvo (21), pokućstva iz savijenog drveta (6), cipelarskih kalupa (3), cipelarskih klinaca (3), tvornica krovne ljepenke (7), tesarske robe (7), peta za ženske cipele (1), žigica (1), impregnacije drva (1), glasovira (1), tanina (5), čačkalica (1), rešeta (1), destilacije arišev ulja (1).

Bukovog ugljena izvozi se na godinu najmanje oko 2—3 hiljade vagona.

Srbija. Površina šuma u Srbiji računa se da iznosi oko 2,000.000 ha, ili 31% cijele površine Srbije. Od većih industrijskih poduzeća drveta valja spomenuti: Prometnu Banku u Beogradu, koja iskorišćava po ugovoru 600.000 kubnih metara drva u državnoj šumi Tara, Crni Vrh i Zvezda (ugovor ističe 1932); Boža Jeličić iz Brusa, koji godišnje siječe 12.000 kubnih metara drva u državnoj šumi na Kopaoniku (ugovor ističe 1930); Društvo Zvečan iz Kosovske Mitrovice, koje siječe godišnje 20.000 kubnih metara drva (ugovor ističe 1933). Eksploatacija Šuma D. D. u Kruševcu podigla je veliku parnu pilanu.

U novije vrijeme u Srbiji se I. D. brzo razvija. U svemu ima oko 30 velikih pilana parnih i električnih i vrlo veliki broj malih pilana potočara. Osim toga postoje još i ova poduzeća: stolarskih tvornica (12), zavod za impregnaciju bukovih pragova u Kruševcu, tvornica bačava (1), tvornica kola (3), tvornica parketa (1), tvornica kalupa (2), pletenja košara (3), sita i rešeta (4). Inače je u Srbiji više razvijen kućni drvni obrt, kao kačarski, koji proizvodi kace za sir, kupus, šljive, burad za vodu, pekmez i drugo, kao i ostale seoske potrepštine: kola, košare, naćve, vile, lopate, držalice i slično.

Vojvodina. Površina šuma u Vojvodini računa se da iznosi 87.300 hektara, ili 4·5% cijele površine Vojvodine. No faktično je šumom obraslo samo 58.700 ha. Industrija drveta u Vojvodini vrlo je mala, te je uglavnom zastupana parnim pilanama (7), tvornicama namještaja (6), tvornicama kola (4), tvornicama žigica (1), tvornicama za košare (1), tvornicama za gradnju drvenih lađa i čamaca (3).

Žigice. U našoj državi ima pet tvornica žigica i to: Osijek, Vrbovsko, Dolac, Vrbas i Ruše. Osječka je najstarija i najveća (osnovana je 1856). Ona sama proizvodi godišnje koliko sve ostale zajedno. Godišnja produkcija svih naših tvornica iznosi 15.000,000.000 komada, dok je potreba u državi 17.520,000.000 komada. Manjak, koji iznosi 20% od cjelokupne proizvodnje, pokriva se uvozom sa strane. Za izradu žigica upotrebljava se topolovo i jalševo drvo, koga kod nas ima u izobilju.

Štapove proizvodi u Bosni Tvornica štapova u Derventi.

Papir se izraduje ne samo od lanenih, konopljenih i pamučnih krpa, nego i od drveta. Za papir se najviše upotrebljava drvo od smreke i topole, koje je sastavljeno od dugih i finih vlakanaca.

Naše tvornice papira većinom se nalaze u Slovenačkoj, u Goričanima, Medvodama i Vevčama. One proizvode godišnje 1.400 vagona papira. Tvornice u Zagrebu i Sušaku proizvode godišnje preko 1.500 vagona papira. U Beogradu je osnovao Milan Vapa modernu tvornicu papira. Drvenjaču proizvode tvornice u Drvaru (Bosna), oko 1.400 vagona godišnje, i u Slove-

Digitized by Google

načkoj u Sv. Katarini kod Tržića, u Slatkoj Gori, Prevalju proizvode 1.000 vagona kartona i drvenjače na godinu. Nešto manja tvornica u Zrečama (Slovenačka) kod Konjice proizvodi papir za pakovanje. Najstarija (200 godina stara) je tvornica papira u Radečama, kod Zidanog Mosta, koja proizvodi papir iz krpa i celuloze, oko 50 vagona godišnje. Naša proizvodnja papira ne pokriva sve domaće potrebe.

Tanin. U našoj državi postoje tvornice tanina u Belišću, Đurđenovcu, Srijemskoj Mitrovici i Županji, koje iz hrastovog drveta dobivaju taninski ekstrakt. Tvornica u Sisku proizvodi ekstrakt iz kestenovog drveta. U Slovenačkoj postoje tvornice u Polzeli i Majšperku, koje iz hrastove, kestenove i smrekove kore dobivaju ekstrakt. Neke tamošnje tvornice koža proizvode ekstrakt za svoju vlastitu upotrebu. Cjelokupni kapacitet naših tvornica iznosi oko 2.000 vagona ekstrakta, koji se izvozi u Čehoslovačku, Austriju, Rumunjsku, Njemačku, Ugarsku, Belgiju, Poljsku i dr.

Destilacija drveta. U našoj državi postoje dvije velike tvornice za suhu destilaciju bukovog drveta, i to u Belišću, kod Osijeka, i u Teslići, u Bosni. Tvornica u Belišću (S. H. Guttmann A. D.) proizvodi godišnje oko 400 vagona drvenog ugljena 120 vagona kalcijevog acetata, 100 vagona katrana, 20 vagona drvene žeste, 40 vagona octene kiseline, 24 vagona acetona, 4 vagona olovnog acetata, 12 vagona formaldehida i pola vagona kemički čistoga kreozota. Tvornica u Teslići proizvodi godišnje 600 vagona kalcijevog acetata, 2.000 vagona kemički čistog kloroforma, 12 vagona natr. acetata, 4 vagona acetonskog i denaturiranog ulja. U Višegradu, u Bosni, postoji tvornica, koja iz borovog drva proizvodi kalafonij razne tvrdoće, terpentin i pivarsku smolu.

Bilanca izvozne trgovine iz cijele države za drvo posljednjih 5 godina navedene naprijed najbolje pokazuje važnost šuma i korist trgovine drveta za našu državu.

Literatura: Izvještaji trgovačko-obrtnih komora u Zagrebu, Sarajevu, Senju i Osijeku; J. Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije, Srbije, Slovenije (1924); M. Marinović, Šumarstvo naše države (1923).

Đ. Nenadić.

Pregled izvezenog drveta i t. d. po težini i vrijednosti.

Vrsta robe	1920		1921		1922.		1923		1924	
	t (tone)	Dinara à 1.000	t	Dinara à 1.000	t	Dinara à 1.000	t	Dinara à 1.000	t	Dinara à 1.000
Gorivo	11.454	1.155	50.439	6.005	113.013	35.893	351.903	151.339	508.797	166.656
Građa	436.480	310.580	333.810	170.921	589.420	520.818	844.597	1,286.236	1,046 291	1,620.556
Izrade od drveta	9.614	11.261	23.951	21.085	34.177	43.967	19.352	46.512	9.077	65.130
Tanin	8.087	34.310	4.653	9.980	3.666	16 860	4.210	52.061	2.949	24.698
Ekstrakti za štavljenje	4.757	34.767	4.874	10.767	9.438	20.801	11.087	—	11.615	63.551
Drvene preradevine	—	—	9.309	37.360	—	—	—	—	—	—
Željeznički pragovi	—	—	—	—	29.621	22.372	b. 49.117 h. 11.402	b. 40.894 h. 14.590	b. 537.373 h. 487.826	b. 23.989 h. 30.353
Svega	470.392	392.073	327.036	256.118	779.335	660.711	1,291.668	1,615.758	2,603.928	1,994.923

INDUSTRIJA DUHANA nalazi se pod upravom državnih monopola. Sadenje duhana vrši se pod nadzorom

Digitized by Google

monopolskih organa, a duhan se otkupljuje po utvrđenim cijenama. Prerada se vrši u tvornicama Uprave državnih monopola, kojih danas u našoj državi ima 8. U Srbiji je prije rata postojala u Beogradu tvornica duhana, koja je u ratu uništena. Prije te tvornice postojala je mala tvornica Länderbanke, kojoj je 1885 ustupljen monopol duhana, i to prvo na mjestu, gdje je danas palača akademije nauka, a kasnije na Batal-Džamiji. Odatle je premještena u novu zgradu kod Vajfertove pivare (1886), gdje je bila sve dok nije uništena 1914, pošto je djelomice premještena u Niš, gdje je 1915 instalirana privremena tvornica. Poslije rata nastavljen je rad u niškoj tvornici i u tvornicama, koje su zatečene u ostalim krajevima.

Danas postoje ove tvornice duhana: 1. U Nišu. Ima 22 stroja za križanje duhana, 17 strojeva za pakovanje, 19 strojeva za izradu cigareta. Pokretna snaga je električna, a struja se dobiva iz centrale kod Sv. Petke. Izrađuje sve vrste prerađevina, a kapacitet je 55,000.000 cigareta, 8,750.000 križanog duhana po 30 gr, svega 230.000 kg prerađenog duhana, u vrijednosti oko 45,000.000 Din. Radnika je zaposleno 835. Vrijednost investicija je, bez duhana 25,000.000 Din. — 2. U Sarajevu. Osnovana je 1876. Ova tvornica je postepeno povećavana do 1901. Ima pokretnu snagu od 120 HP, sa 2 dinamo-stroja. Ima 12 strojeva za križanje duhana, 11 strojeva za pakovanje, 16 za cigarete i druge strojeve i sporedne radionice. Ima i kupatila, trpezarije, park i t. d. Zaposleno je 696 radnika. Kapacitet tvornice je mjesečno 112,000.000 kg križanog duhana i 56,000.000 cigareta. Vrijednost investicija je 60,000.000 Din. — 3. U Ljubljani. Osnovana je 1871. Ima 13 strojeva za križanje duhana, 37 strojeva za punjenje cigareta, 9 strojeva za pakovanje, i druge strojeve. Zaposleno je 1000 radnika. Kapacitet je mjesečno: 50,000.000 cigareta, 550.000 cigara u listu, 100.000 kg križanog duhana i 15.000 kg duhana za žvakanje. Cjelokupna vrijednost investicija je 100,000.000 Din. — 4. U Mostaru. Osnovana je 1880. Ima parnu pokretnu snagu od 26 HP i 7 strojeva za rezanje duhana, 4 stroja za pakovanje, 7 strojeva za cigarete i dr. Radnika je zaposleno 404. Kapacitet je mjesečno: 50.000 kg križanog duhana i 20,000.000 cigareta. Vrijednost godišnje proizvodnje je oko 120,000.000 Din, a vrijednost investicija 30,000.000 Din. — 5. U Travniku. Osnovana je 1893. Pokretna snaga je električna i lokomobila, od 30 HP. Zaposleno je 363 radnika. Pored tvornice duhana postoji i pilana, s 1 gaterom, i tvornica beskrajnih vrpca. Tvornica ima 6 strojeva za križanje, 5 strojeva za pakovanje, 12 strojeva za pravljenje čahura, 13 strojeva za punjenje čahura, 2 stroja za pravljenje cigareta. Kapacitet je 45.000 kg duhana i 10,000.000 cigareta mjesečno. Vrijednost prerađevina iznosi godišnje 100,000.000 Din, a vrijednost investicija 25,000.000 Din. — 6. U Banjoj Luci. Podignuta je 1888. Ima parni stroj od 5 HP, i ove strojeve: 8 za rezanje duhana, 9 za pakovanje, 12 za pravljenje čahura, 6 za izradu cigareta, i dr. Kapacitet je 50.000 kg križanog duhana i 20,000.000 cigareta mjesečno. Vrijednost godišnje proizvodnje je 150,000.000 Din, a vrijednost investicija 35,000.000 Din. — 7. U Zagrebu. Osnovana je 1869. Izrađuje ručno samo cigare u listu. Godišnji kapacitet je 10,000.000 cigara, u vrijednosti 20,000.000 Din. Radnika je zaposleno 245. Tvornica je smještena u općinskoj zgradi. — 8. U Senju. Podignuta je 1899. Izrađuje samo cigare u listu. Godišnja proizvodnja je 15,000.000 cigara, ali bi mogla da proizvodi do 40,000.000 komada, koliko je proizvodila do rata. Vrijednost godišnje proizvodnje je 12,000.000 Din, a vrijednost investicija 13,500.000 Din. Zaposleno je 335 radnika.

Dnevna zarada svih radnika u svima tvornicama iznosi 130.928 Din.

Prerađuje se domaći duhan, kome se, za finije vrste cigareta, dodavaju aromatični duhani uvezeni iz Smirne i Jake (Kavala). Za cigare se uvozi duhan iz Holandije. Posljednjih godina je proizvodnja povećana, tako da je uprava monopola mogla i da izvozi naš duhan.

Literatura: Kalendar Nova Zora za 1925. *S. Predić.*

INDUSTRIJA I ZANATI. Ako se riječ I. uzme u najširem značenju, tako da se njome obuhvate sve tri vrste I. proizvodnje: kućna I., Z. i tvornička I. (I. u užem smislu), zastupana je I. u našoj zemlji sa sve tri navedene vrste. Razvitak je počeo s kućnom I., koju je naš narod donio još iz svoje praotadžbine, poslije koje

Digitized by Google

su se razvili Z. i, nešto u srednjem vijeku a uglavnom u najnovije vrijeme, velika I.

Najstariji, najnesavršeniji, ali i danas još vrlo rasprostranjeni oblik I. jest kućna I. Ona se razvija u opsegu jedne porodice, odnosno zadruge, i cilj joj je, u prvom redu, da snabdije svoju privrednu jedinicu potrebnim odijelom, alatom, hranom i t. d., i to prerađujući isključivo sirovine proizvedene u samoj porodici ili u zadruzi. Naročito za vrijeme robovanja našeg naroda pod Turcima bila je važna uloga kućne I., jer je ona uglavnom snabdijevala naš narod potrebnim prerađevinama. I u kućnoj I. bila je, naročito u zadrugama, izvedena podjela rada, tako da su žene plele i tkale kudjelju, lan, vunu, i, izuzetno, pamuk, šile i vezle rublje, spremale zimnicu, a ljudi su izrađivali poljoprivredne sprave i alate, burad, kola, tesali građu, vadili kamen za kuću i t. d., krojili opanke, što žene nikad nisu radile. U većini slučajeva je cio tok proizvodnje obavljan u samoj zadruzi, a samo izuzetno je uziman u pomoć i kakav zanatlija izvan zadruge, i to jedino kovač (po pravilu Ciganin), terzija, bojadžija, abadžija, koji su često također stanovali u selu, i ljeti se bavili zemljoradnjom, a zimi zanatom. Ako je što od proizvedenih dobara preostalo, po podmirenju potrebe zadruge ili porodice, iznošeno je to na trg i prodavano. U prvo vrijeme iznošen je samo višak, ali se vremenom i tu pokazala podjela rada između pojedinih sela ili čitavih krajeva, tako da su se u nekim krajevima neki predmeti počeli sve više proizvoditi u većoj količini, no što je bilo potrebno za vlastitu potrebu, tako da se postepeno prelazilo na proizvodnju za tržište. Ali se i tada ta proizvodnja vršila uvijek u granicama jedne privredne jedinice, izuzev slučajeve pečalbe, kada su više lica iz jednog mjesta udruženi odlazili u udaljenije krajeve na rad za vrijeme »sezone« (zidari, ćeramidžije). Ta specijalizacija izvedena je ili pod utjecajem obilja jedne vrsti sirovine, ili naročite njene kakvoće u tom kraju, ili zahvaljujući specijalnoj vještini stanovništva.

Razvitkom Z. i, u najnovije vrijeme, tvorničke I., kućna I. izgubila je mnogo od svoje važnosti, jer su i seljaci počeli sve više da kupuju proizvode Z. i I. Pored toga mnoge su grane kućne I. pretrpjele štetu izmjenom državnih granica (ćilimarstvo u Pirotu), ili promijenjenim ukusom i načinom života.

Z. su još u našim starim državama bili dostigli visok stupanj, naročito u 13 i 14 vijeku. Naročito su Z. bili razvijeni u Dubrovniku, koji je svoje proizvode izvozio u sve naše države. Položaj zanatlija u staroj srpskoj državi bio je često ravan položaju seljaka. Zanatlije su u prvo vrijeme živjeli u selu, radili zemlju i, pored zemljoradnje, bavili se i Z. Vjerojatno se njihov broj počeo množiti, kada je državna vlast morala da propisuje, da ako jedan zanatlija ima više sinova, svega jedan može da bude zanatlija, a ostali moraju da ostanu zemljoradnici. Često se dešavalo, da čitav jedan kraj, ili selo, radi jedan Z., tako da su i sela dobivala ime po tom Z. Kasnije se javljaju zanatlije sve više i po gradovima. U našoj staroj državi bili su poznati ovi Z.: kovači (i mačari, klinčari), šavci svitari i šavci kožuhni, zlatari, grnčari, obućari, kotlari, drvodjelje, klobučari, kamenari, zidari, sedlari, uzdari i t. d. I u Z. su se pojedini krajevi naročito specijalizirali, tako je bio naročito razvijen Z. kujundžijski i zlatarski u Peći, Prizrenu, Kruševu, Dubrovniku, Janjevu, grnčarski u Velesu, Strugi i Resnu, slikarski i drvorezački u Debru, kožarski u Skoplju, Velesu, Visokom, Ohridu, terzijski u župi Siriniću na Kosovu, gdje su svi terzije, kovački i bravarski u Dubrovniku, u Bosni, u Novom Pazaru, tkalački u Pirotu, užarski u Leskovcu i Vranju, kotlarski u Kratovu i t. d.

Zanatlije su i kod nas, kao i u drugim zemljama, još u srednjem vijeku bili organizirani u esnafe (cehove), koje su primili iz Bizanta, a kasnije su stara imena esnafskih časnika zamijenjena turskim imenima. Svaki Z. imao je u jednom mjestu svoj esnaf, na čijem je čelu bio ustabaša, a njemu su pomagali čauši i prvi majstori. Članovi su bili majstori, iščije (pomoćnici) i šegrti (čiraci). Ustabaša s prvim majstorima upravljao je esnafom i izricao je presude, koje su izvršivali čauši. Svaki esnaf imao je svoju zastavu, čugljene od srebra, falake. Tko je htio da izuči Z., morao je prvo biti šegrt 3—5 godina, prema tome, da li ga majstor i odijeva i hrani ili ne. Kad je izučio Z., postao je iščija, a kada se dobro usavršio i položio majstorski

Digitized by Google

ispit, postajao je majstor i bivao uveden u esnafski tefter (cehovsku knjigu), te je onda otvarao dućan. Nadležnost esnafa bila je u nekim mjestima uža, a u nekim šira, tako da su neki esnafi obezbjeđivali svojim članovima i pomoć u slučaju bolesti. Za vrijeme robovanja dolazio je iz Carigrada svakih 15—20 godina »veliki čosem« i vršio inspekciju esnafa; on je dočekivan s velikim svečanostima. Pravoslavni zanatlije imali su uvijek jednog sveca kao patrona, te su svake godine slavili esnafsku slavu. — Organizacija esnafa zadržana je i u novoj srpskoj državi poslije oslobođenja od Turaka, ali je, radi jednoobraznosti organizacije i dovođenja u sklad s novim prilikama, državna vlast 1847 propisala esnafsku uredbu. Esnafska uredba osnivala se na načelima, na kojima su i dotle bili organizirani esnafi. Vrijedila je za Z. i radnje u varošima. Z. su bili podijeljeni na esnafske i neesnafske. Za prve je bio potreban majstorski ispit. Esnafi su bili prinudne organizacije, i morali su se osnivati u svakom mjestu, gdje je bilo 12 majstora jednog Z. Ako ih nije bilo toliko, mogli su se udruživati majstori iz više općina, ili majstori raznih i sličnih Z. u istoj općini (mješoviti esnafi). Vrhovni organ esnafa bila je skupština, a izvršni organ uprava od 3 člana sa starješinom esnafa. 1876 bilo je u Beogradu 5 trgovačkih esnafa: boltadžijski, bakalski, lončarski, magazadžijski, duhandžijski, i 26 zanatskih: abadžijski, hasurdžijski, alaski, berberski, bojadžijski, baščovanski, zidarsko-tesački, kujundžijsko-zlatarsko-sadžijski, kolarsko-sedlarski, kovački, voskarsko-lecederski, mehandžijsko-kafedžijski, molerski, mljekadžijsko-bozadžijski, opančarski, obućarski, pintersko-kačarski, piljarski, svjećarsko-sapunarski, hljebarski, stolarsko-bravarski, terzijsko-jorgandžijski, tenećarsko-limarski, krojački, ćurčijski.

Od zaključenja ugovora s Austro-Ugarskom nagrnuli su u Srbiju proizvodi austro-ugarske I. i mnogi Z. su propali. Sve većom upotrebom i potrošnjom I. proizvoda i promjenom navika i načina života, prestala je, pored toga, i potreba za proizvodima nekih Z., te su oni ili sasvim iščezli ili se povukli na sela (nožarski, puškarski, kujundžijski, barudžijski, bojadžijski, terzijski, abadžijski, donekle sapundžijski, tkalački i dr.). 1910 donijet je nov zakon o radnjama, koji je propisao savremenije odredbe o Z., ali zbog ratova, koji su uskoro nastupili, nije bilo dovoljno vremena da se njegovo djelovanje ocijeni i u praksi.

Poslije ujedinjenja, Z. su, koliko nisu za prvo vrijeme bile uništene radionice, kao u Srbiji, uslijed velike tražnje njihovih proizvoda vrlo lijepo napredovali. Danas se dobro održavaju i ne trpe od tvorničke konkurencije, bilo što se više traže Z. proizvodi nego tvornički, ili što uopće tvornička konkurencija nije moguća, Z.: krojački, bačvarski, tapetarski, mesarski, slastičarski, obućarski, pekarski, kolarski, brijački, stolarski, knjigovezački, limarski, bravarski. Održavaju se još u pojedinim krajevima Z.: opančarski, klobučarski, kožuharski, hasurdžijski, voskarski, kotlarski. Naročito je razvitak stolarskog, bravarskog i drugih građevinskih Z., zatim obućarskog, krojačkog bio povoljan, tako da su mnoga Z. poduzeća za kratko vrijeme, bilo proširenjem pojedinačnih poduzeća, bilo udruživanjem više zanatlija, pretvarana u industrijska poduzeća.

Dok su se kućna I. i Z. u cijelom našem narodu za sve vrijeme razvijali na sličan način, dotle se tvornička I. razvijala drukčije u Srbiji, a drukčije u krajevima, koji su potpadali pod Austro-Ugarsku.

U Srbiji se I. razvijala samostalno, po pravilu pretvaranjem manjih poduzeća u veća, dok se nisu razvila u prava I. poduzeća, a rijeđe, i to samo u najnovije vrijeme, osnivanjem novih poduzeća u većem opsegu. Druga karakteristika I. razvoja u Srbiji bio je pretežno agrarni karakter njene I., koja je najvećim dijelom osnivana radi prerade agrarnih proizvoda. Dalje se I. u Srbiji razlikuje od I. u ostalim krajevima naše današnje države time, što je ona osnivana uvijek u interesu nacionalne privrede onako, kako je to odgovaralo srpskim interesima. U I. je učestvovao gotovo isključivo domaći kapital, a kada se strani kapital puštao i davale mu se koncesije, za osnivanje I. poduzeća, činjeno je to uvijek samo s obzirom na opći interes naroda, radi njegovog privrednog napretka. U krajevima, koji su bili u sastavu Austro-Ugarske, I. se razvijala kao dio velike I. austrijske, češke, madžarske, kao dio velikog privrednog područja

Digitized by Google

Austro-Ugarske. Poduzeća su osnivana ne onako, kako je bilo u interesu naroda, nego, naprotiv, pretežno onako, kako je bilo u interesu austrijskog, češkog i madžarskog kapitala. Stoga je i najveći dio kapitala u I. poduzećima u tim krajevima, s izuzetkom manjih poduzeća lokalnog značaja, bio stran. Većina najvećih poduzeća, naročito u Bosni, imala su eksploatatorski karakter, tako da tu I. do ujedinjenja ne možemo smatrati kao nacionalnu I.

Početke I. nalazimo u mjestima blizu bogatih rudnika. Prva od svih I. javila se rudarska, zahvaljujući doseljivanju Sasa (u 13 vijeku), koji su na području naše države imali mnogo svojih velikih kolonija i uživali znatne povlastice. Naročito je bilo razvijeno rudarstvo u području Kopaonika (Trepča, Plana), gdje se vadilo srebro sve do 18 vijeka, u Novom Brdu, gdje se vadilo zlato i srebro, u Krivoj Palanci, gdje se vadilo i talilo željezo, u Kratovu, gdje su sve do 18 vijeka kovali novce; u Brskovu, Kreševu, Fojnici vadilo se željezo, bakar i srebro, u Olovu, Srebrnici, Zajači, Krupnju, na Rudniku i t. d. Svuda se u blizini rudnika razvila metalna I., i tu je izrađivano oružje, nakit, novac i t. d. Velikim dijelom se sirov materijal izvozio u Dubrovnik, gdje je prerađivan. O drugim vrstama I. nema podataka. Ali zato je I. u Dubrovniku bila jako razvijena. Tu se, pored izrađevina od metala, izrađivalo staklo, sapun, svijeće i, naročito, čoha. Sačuvani su podaci o tome, kako su Dubrovčani 1433 sagradili tvornicu čohe dvojici braće i dali im beskamatni zajam od 5.000 perpera za 10 godina, poklonili im kuću i vinograd i obećali nagradu od jednog dukata za svaki komad izrađene čohe, samo da osnuju tu granu I. u svojoj državi. Ta I. se tako razvila, da su Dubrovčani konkurirali mletačkoj I. i ova se svim sredstvima borila da spriječi uvoz dubrovačke čohe u svoje područje. U ostalim krajevima Dalmacije nisu Mlečići dopuštali da se razvija I., izuzev građenje brodova.

Dolaskom Turaka I. je u našim zemljama postepeno propala, tako da je ostala samo Z. proizvodnja, pa i u nju su Turci unijeli mnoga ograničenja. Prvi ustanak zatekao je Srbiju bez ijednog I. poduzeća, ali je već pod Karađorđem osnovana ljevaonica topova u Beogradu, u kojoj su lijevani topovi za vojsku, i barutana u Stragarima, koja i danas postoji. Pored toga, pred propast 1813, činjeni su pokušaji vađenja ruda na Rudniku, opet radi vađenja željeza za izradu oružja, ali je propašću prvog ustanka sve to prestalo, i Srbija je ostala bez ikakve I. sve do 1847, kada je obnovljena ljevaonica topova u Beogradu, koja je 1857 premještena u Kragujevac gdje je i danas.

Ako ostavimo na stranu ta državna poduzeća, za razvitak I. u Srbiji sve do početka 20 vijeka nije bilo ni kapitala, ni stručne spreme kod poduzetnika i radnika, ni dovoljno velikog privrednog područja, ni goriva, ni saobraćajnih sredstava, ni potrebnog zakonodavstva za razvitak I. Zato je osnivanje I. poduzeća išlo teško, i većina osnovanih su životarila ili su brzo propala. Najbolje sudbine bili su mlinovi, koji su u prvo vrijeme podizani na mjestima, gdje su dotle postojale vodenice s jakom vodenom snagom, tako u Bratincu, Letnjikovcu, Malom Crniću. Prvi parni mlin podigao je Anton Njemec u Beogradu 1863 (sada mlin J. F. Všetečke), prvi mlin s turbinom podigao je Ignjat Bajloni u Malom Crniću 1870. Pored mlinova počela se javljati među prvima i pivarska I. (Kneževa Pivara u Beogradu 1850, Jovan Kosovljanin u Jagodini 1852, Ferdinand Kren u Čačku 1852, Đorđe Vajfert u Beogradu 1873). Rudarstvo je također počelo da se podiže oko polovine 19 vijeka, te je otvoren rudnik željeza u Majdan Peku 1847, rudnik uglja kod Senja 1857, rudnik olova kod Krupnja 1860. Intenzivniji rad na rudarstvu počeo je sa otvaranjem raznih rudnika Đorda Vajferta, od 1873, za kojim su u osamdesetim godinama i kasnije pošli mnogi drugi istraživači. Prvu tekstilnu tvornicu (čohe) podigao je Samuilo Minh u Paraćinu, a 1883 javljaju se tvornice gajtana u vranjskom okrugu. 1870 osnovana je u Beogradu Munkova tvornica šipdiuma, koja je kasnije počela da izraduje tutkalo.

Kad je sagrađena željeznica, počela su se javljati i druga poduzeća. Pored popravka saobraćaja popravili su se i ostali uslovi: kapital je već počeo da se koncentrira u novoosnovanoj Narodnoj Banci i drugim novčanim zavodima, seljačko stanovništvo, proletarizirano raspadom zadruga i prelazom u novčanu privredu, počelo je

Digitized by Google

da dolazi u grad, i moglo je biti upotrebljeno kao I. radnik. Privredno područje se uvećalo oslobođenim južnim okruzima. Državna nezavisnost omogućila je bar donekle vođenje samostalne privredne politike na onim poljima, na kojima nije mogla da smeta austro-ugarska konkurencija (rudarstvo, pivarstvo). Ali je ipak još uvijek I. bio onemogućen jači razvitak uslijed trgovinskog ugovora s Austro-Ugarskom (1881), koji je širom otvorio vrata proizvodima austro-ugarske industrije, jer nije pružao nikakvu carinsku zaštitu domaćoj I.

To stanje trajalo je sve do carinskog rata između Srbije i Austro-Ugarske 1905, jer su se srpski državnici u prvom redu trudili da koncesijama austro-ugarskoj I. omoguće izvoz srpskih sirovina i agrarnih proizvoda, tako da su I. žrtvovali poljoprivredu. Zato je za sve vrijeme trajanja toga ugovora bio gotovo bez ikakvog utjecaja na razvitak I. zakon o I. poduzećima od 1873 i zakon o pomaganju domaće I., pošto je novim poduzećima nedostajao glavni uslov za napredak, carinska zaštita. Za vrijeme carinskog rata postalo je i srpskim državnicima jasno, kolika opasnost prijeti zemlji i njenoj samostalnosti, ako i dalje ostane čisto zemljoradnička zemlja, te je donijeta nova autonomna carinska tarifa, sa mnogo jačom carinskom zaštitom, i u svima ugovorima, koji su zaključeni poslije 1910, provedena je zaštita domaće I. 1907 dato je mnogo koncesija za podizanje I. poduzeća, i to većinom velikih.

Od 320 poduzeća, za koja se zna kada su osnovana, osnovano je: prije 1881 22, 1882—1892 41, 1893—1905 81, a 1906 do 1910 121. Od posljednjih poduzeća bilo je: 25 pilana, 76 mlinova, 8 raznih tekstilnih tvornica, 2 tvornice stakla, 2 metalne talionice. Cjelokupna I. u Srbiji brojila je 1910, prema izvještaju Industrijske Komore, 465 poduzeća (od kojih 190 s kapacitetom do jednog vagona dnevno), među ovima: pilana 51, tvornica za preradu drva 7, pivara 7, tvornica duhana 1, tvornica šećera i bombona 3, klaonica 5, kemijskih tvornica 6, kartonaža 5, tekstilnih tvornica 32, tvornica stakla i cementa 6, ciglana 26, talionica metala 10, tvornica strojeva 3, električnih centrala 6, rudnika 55, ostalih 3. Cjelokupna pokretna snaga srpske I. iznosila je 24.000 HP, broj svih radnika bio je 16.000, investirani kapital 70,000.000 Din, a obrtni kapital 20,000.000 Din. 1911 osnovano je 23, 1912 38, a 1913 6 novih poduzeća.

Posljednje dvije godine I. je imala da se bori s velikim teškoćama zbog balkanskih ratova, naročito zbog odlaska svih radnika na frontu. Kako je nepunu godinu dana poslije drugog balkanskog rata izbio Svjetski Rat, I. nije mogla više da se vrati u redovne prilike. Naprotiv, u toku rata, jedno za drugim morala su gotovo sva poduzeća da obustave rad, dok najzad okupacija nije zadala i posljednji udar srpskoj I., upropastivši ogromnu većinu poduzeća i oštetivši ostala, tako da je njihovim vlasnicima poslije rata trebalo vremena i ogromnih napora i troškova, dok su uspjeli da u njima obnove rad.

Velika većina poduzeća u krajevima izvan Srbije bila su svojina društava u posljeratnom inostranstvu. Većina tih poduzeća bila su poslije rata stavljena pod sekvestar, uslijed čega je prestao gotovo svaki rad. Neka poduzeća su ubrzo po ujedinjenju prešla u domaće ruke, otkupom akcija, druga su samo prividno »nacionalizirana«, time što su formalno svoja sjedišta premjestila u našu državu, promijenila ime, dodavši obično svom ranijem imenu epitet »jugoslavenski« i uzela u upravni i nadzorni odbor kojeg viđenijeg političara. Pored svih tih nesređenih prilika došla je još i komunistička agitacija, tako da se u novim krajevima u prvo vrijeme nije moglo pomišljati na obnovu I. rada. Ali kad je uslijed inflacije nastao prividan privredni polet i tražnja I. proizvoda postajala sve veća, a uvoz iz inostranstva bio otežan zbog nesređenih saobraćajnih i međunarodnih trgovinskih prilika, otpočela je i domaća I. u cijeloj državi intenzivan rad. Novaca je, uslijed prve periode inflacije, bilo u obilju, kamatna stopa je bila niska, na proizvodnji se zaradivalo dobro, i, pored dotadašnjih poduzeća, otpočelo se s nepromišljenim osnivanjem novih poduzeća, naročito u Hrvatskoj. Ali poslije prve periode inflacije, došla je, kao uvijek, druga, praćena novčanom oskudicom, te su se naglo i nepromišljeno osnovana I. poduzeća našla u neprilici. Mnoga poduzeća morala su obustaviti rad, mnoga ranije nacionalizirana otišla su ponovo u ruke predašnjih vlasnika,

Digitized by Google

a osnivanje novih poduzeća skoro je sasvim prestalo. Država je pak bila ravnodušna prema I. i nije pružala ni carinsku zaštitu. Tek 1925 počela je država da vodi politiku pomaganja domaće I., zavođenjem specijalnih željezničkih tarifa, jačom zaštitom u carinskoj tarifi i drugim mjerama, ali je i ta zaštita često ukinuta naknadnim propisima. Stabilizacija valute, koja je imala kao posljedicu pad cijena I. proizvoda, naročito onih, koji se izvoze, nije u isto vrijeme smanjila troškove proizvodnje, tako da se većina I. poduzeća u našoj zemlji nalaze u velikoj krizi. Nesumnjivo je da naša I. ima da izdrži jednu tešku periodu previranja, prečišćavanja i prilagođivanja novim prilikama, dok ne dobijemo jednu jedinstvenu, organski razvijenu i jaku domaću I.

Crna Gora, osim dvije-tri pilane, pivare, električne centrale i drugih manjih poduzeća, nema uopće I. Srbija je prve dvije-tri godine poslije ujedinjenja morala da obnavlja svoja poduzeća, oštećena ili uništena u ratu, ali je uz njih osnovano i novih poduzeća. Naročito je poslije rata otvoreno mnogo ugljenih rudnika, podignuto mlinova, strojarskih radionica, stolarskih tvornica, prošireno je mnogo dotadašnjih tekstilnih tvornica i pivara. U posljednje vrijeme se naročito osjeća živ rad na podizanju I. u Južnoj Srbiji, gdje je podignuto više velikih mlinova, električnih centrala, tvornica sapuna i drugih poduzeća. Srbija bi, i po obilju sirovina i po obilju uglja i vodene snage, imala sve uslove da se u njoj brzo razvije solidna I., što će svakako biti čim se popuni ratom prorijeđeno stanovništvo i pojača koncentracija kapitala.

Vojvodina je ne samo naše glavno žitarsko područje, nego je i u isto doba i glavno područje mlinarske I. u cijeloj državi. Ona ima najveće i najsavršenije mlinove. Pored mlinarske I. u njoj je najrazvijenija ciglarska, šećerna, kemijska, metalna i stolarska I.

Slovenačka je naša industrijski najrazvijenija pokrajina. U njoj je najrazvijenija drvarska, rudarska, metalna i električna I.

Hrvatska i Slavonija su poslije Slovenačke naše industrijski najrazvijenije pokrajine. Do rata, osim nekoliko većih šumskih poduzeća, mlinova i I. građevinskog materijala, u Hrvatskoj je I. bila slabo razvijena. Poslije rata je broj konjskih snaga u poduzećima više nego podvostručen. Osnivanje novih poduzeća je bilo previše naglo; nije se vodilo računa o stvarnim prilikama, tako da je danas još teško reći, kakav će biti dalji razvitak I. u Hrvatskoj. Najrazvijenija je drvarska I., u koju je uložena trećina cijelog kapitala uloženog u I. u Hrvatskoj. Poslije nje treba istaći metalnu I., mlinarsku, kožarsku i I. keramičku i građevinskog materijala.

U Bosni su naša najveća šumska poduzeća, bogati rudnici ugljа i željeza i etivaže šljiva.

Dalmacija ima veliku cementnu I., konzervnu I. i velike električne centrale. U povoju je eksploatacija bogatih ležišta boksita, te će se svakako i u Dalmaciji razviti I. aluminija, kada se ostvare veliki projekti za građenje novih hidroelektričnih centrala.

Stanje pojedinih grana naše I. (koliko nije iznijeto u posebnim člancima, rudarska, mlinarska) je ovako:

Alkoholna I. bila je do rata zastupana u poljoprivrednim tvornicama žeste, ali su mnoge poljoprivredne tvornice, zbog agrarne reforme, koja ih je lišila velikog dijela sirovine, danas od sporedne važnosti. U cijeloj našoj državi ima tvornica i rafinerija žeste, tvornica likera, konjaka, ruma i t. d. ukupno oko 170. Pored tih I. poduzeća ima bezbroj kotlova po selima za pečenje rakije od šljiva, komine, dudića i dr. Najglavnija I. poduzeća ove vrste su: Bosanska Industrija Špirita (V.) u Brčkom; »Krndija« u Našicama; Makso Mayer u Savskom Marofu (200 radnika, 670 HP); Vladimir Arko u Zagrebu (300 radnika, 600 HP, likeri, rum, konjak, žesta i t. d.); J. F. Všetečka A. D. u Beogradu (50 radnika, 85 HP, žesta, likeri, konjak, šljivovica); Braća Königstättler u Novom Sadu (60 radnika, 32 HP); Stock konjak medicinal D. D. u Požegi; »Bosna« u Sijekovcu (V.); Buzolić i Komp. u Splitu (i maraskin); V. Morpurgo u Splitu (maraskin); Tvornica šećera u Crvenki, ima najveću tvornicu žeste u zemlji. Šampanjac se proizvodi u 12 tvornica, od kojih su najvažnije: Bouvier u Gornjoj Radgoni, »Fruškogorac« u Novom Sadu, Franc Čuček i Komp. u Ptuju, »Vis« D. D. u Zagrebu.

Digitized by Google

Tvornica sodne vode ima u cijeloj zemlji oko 50, po svima većim mjestima.

Tvornica leda ima oko 50, većinom uz pivare, a rjeđe uz klaonice ili druga poduzeća.

(O Pivarskoj, Kemijskoj, Šumskoj i Drvarskoj, Ciglarskoj i Cementnoj I. v. posebne članke.)

Kamenarska I. razvijena je najjače na dalmatinskim ostrvima Braču i Korčuli, odakle je nošen kamen za velike građevine u Mlecima i u Levantu. Pored ostrva vadi se mramor i oko rijeke Cetine (Dalmatinska Mramorna Industrija u Splitu; Mramorno Društvo Lučane u Sinju). Nalazišta dobrog kamena ima dosta i u Srbiji, južnoj Srbiji (Radalj, oko Kruševca, na donjem Dunavu, kod Kraljeva, kod Skoplja i Prilepa, Venčac, Džep i t. d.), ali se zasad još ne vadi dovoljno, zbog oskudice prevoznih sredstava. Kamen se vadi kod Džepa, kod Dobre na Dunavu, i kod Aranđelovca, gdje se nalazi najveće i najmodernije poduzeće te vrste u Srbiji (Jovan Milošević). U Bosni je najveće poduzeće »Bihacit« D. D. u Bihaću, kod koga je zaposleno oko 100 radnika. U Vojvodini se vadi samo bazalt kod Popovca, u Baranji. U Slovenačkoj ima više kamenoloma u kojima se vadi kamen, a najglavnija su poduzeća u Josipdolu i Rogatcu. U Hrvatskoj i Slavoniji nema finijeg kamena, nego, kao i po mnogim mjestima u brdovitim krajevima, obični kamenolomi granita i vapnenca. Prerada kamena vrši se u svima većim gradovima, i takvih većih poduzeća ima u cijeloj zemlji oko 30. Najglavnija su: Mirko Weiss u Zagrebu, Franjo Hendrich u Osijeku, Anđelo i Avanti Bertoto u Beogradu, Franc Svati u Mariboru, Industrija Mramora i Kamenoreza u Subotici. — Mlinsko kamenje izrađuje se u Trsteniku, Brodu, na Kupi, kod Bakra i još na nekoliko mjesta.

Asfaltna I. tek je u začetku, tako da u cijeloj zemlji ima svega 8 poduzeća, od kojih su najglavnija: Zemunska Fabrika Asfalta i Krovne Lepenke u Zemunu (50 radnika, 200 HP); Anton Szirmay u Sarajevu (100 radnika, 40 HP); D. D. za asfaltiranje i taracanje u Zagrebu (45 radnika, 80 HP).

Sadrena I. zastupana je sa nekoliko poduzeća, od kojih su najveća Sana D. D. za Industriju Gipsa i Umjetnog Gnojiva u Zagrebu (V.) i 3 poduzeća u Samoboru.

Vapnena I. razvijena je u krajevima, u kojima ima vapnenca, ali se vapno najviše peče u primitivnim pećima. I. poduzeća za proizvodnju vapna ima svega oko 30, od kojih su najvažnija: Sjedinjene Krečane D. D. u Zagrebu; Siračka Proizvodnja Vapna D. D. u Zagrebu; Gligorije Jevtanović u Hadžićima; »Pionir« A. D. u Beogradu; Braća D. Đorđević u Žarkovu; Trbovljanska Premogokopna Družba u Zagorju.

Keramička i porculanska I. ima kod nas sve uslove da se razvije u važnu I. granu. Danas ima u našoj zemlji oko 20 većih keramičkih tvornica, pored velikog broja zanatskih poduzeća. Najglavnije su keramičke tvornice: »Keramika« A. D. u Beogradu (tvornica u Nuštru sa 50 radnika), koja izrađuje peći i pločice; Keramička Industrija D. D. u Petrovcu (70 radnika, 30 HP), koja izrađuje predmete od majolike; Šamotna Tovarna D. S. O. Z. u Storama (60 radnika, 40 HP), izrađuje šamotne predmete; »Račica« D. S. O. J. u Tivtu, koja izrađuje peći, pločice, cijevi i t. d. Tvornica porculana ima svega nekoliko, od kojih su najvažnije: »Črna-Kaolin« D. D. u Ljubljani sa tvornicom u Črni; Fabrika Porculana i Majolike D. D. u Novom Sadu (80 radnika, 50 HP).

I. cementnih izrađevina, koju su izazvale povećane građevinske potrebe poslije ujedinjenja, počela je naglo da se razvija, zahvaljujući i odličnom cementu, koji se u zemlji proizvodi u velikoj količini. Oko 40 većih poduzeća proizvode cijevi od betona, umjetni kamen, pločice, crijep, eternit i t. d. Najvažnija poduzeća ove vrste su: »Beton« D. D. (V.) u Zagrebu; Samoborska Industrija Umjetnog Kamena i Cementne Robe D. D. u Samoboru (2,000.000 Din, 50 radnika); »Eternit« u Zemunu (V.) i »Inžinjer« A. D. i t. d.

Brodogradilišta, Električne centrale, Elektrotehnička I., Grafička I. V. u posebnim člancima. I. papira (V. Papirna I.) i Kartonaže (V. Papirna Industrija).

Staklarska I. tek je u začetku. U Srbiji je prije rata tvornica stakla za prozore u Kostocu počela da zadovoljava cjelokupnu potrošnju u zemlji. U ostalim krajevima naše današnje države nije mogla ova I. da se razvija zbog jake češke I.

Digitized by Google

stakla. Kako u zemlji imamo sve sirovine, potrebne za izradu stakla (pijesak kod Rgotine, Sevnice, Lipika, Pakraca i Jagme, vapna u cijeloj zemlji, a sode i Glauberove soli u Bosni i Slovenačkoj), ova će se I. svakako razviti u važnu I. granu. Danas imamo 8 tvornica stakla: Srpska Fabrika Stakla A. D. (V.) u Paraćinu; Sjedinjene Tvornice Stakla na dionice prije Vilima Abela baštinici (V.) u Hrastniku, Straži, Zagorju, Svetom Križu; Daruvarska Tvornica Stakla D. D. (V.) u Daruvaru; Fabrika Stakla Industriske Privredne Zadruge u Zaječaru. Glačanjem stakla i izradom ogledala bavi se oko 15 poduzeća, od kojih su najvažnija: Fabrika Ogledala i Šlifovanje Stakla Šplihal i Jarolimek u Beogradu (45 radnika, 23 HP); Kopista, Dubsky i Krstić u Osijeku (35 radnika, 60 HP); »Ogledalo« u Ljubljani; »Kristal« u Mariboru; »Spectrum« u Zagrebu i t. d.

(Mljekarska I., Klaonička I. V. u posebnim člancima.)

Konzervna I. počela je poslije ujedinjenja da se razvija. Konzerviranje riječne ribe vrši ribarska centrala državnog dobra Belja u Apatinu, koja ima 400 ribara, 35 radnika, i godišnje proizvodi oko 60 vagona soljene ribe. Morsku ribu konzervira nekoliko poduzeća (Mardešić i Komp. u Komiži, »Sardina« D. D. u Splitu i dr.). Konzerve od voća i povrća izrađuje oko 20 poduzeća, od kojih su najvažnija: »Kulpin« Tvornica Konserva u Novom Sadu (V.); »Pehar« u Sarajevu (V.); »Eta« Tovarna Gorčice u Kamniku; Svetozar Stefanović u Kragujevcu (200 radnika, 180 HP); »Konserva« u Mariboru; »Bosna« D. D. u Sijekovcu (V.). Za šljive V. Etiže. — Neke od ovih tvornica proizvode i konzerve od mesa.

I. surogata kave zastupana je s dvije tvornice: Kolinska Tovarna Kavnih Primesi u Ljubljani (do 100 radnika, 180 HP) i Hinka Francka Sinovi u Zagrebu (200 radnika, 80 HP).

Filmska I. bavi se umnožavanjem filmova, dobivenih od velikih poduzeća iz inostranstva i ispisivanjem tekstova, većinom nakaradnim srpskohrvatskim jezikom. Danas ima oko 12 takvih poduzeća u zemlji, od kojih su neka isključivo zastupstva stranih tvornica. Glavne su tvornice: »Bosna« D. D. za Filmsku Industriju u Zagrebu; »Jugoslavija« Tvornica Filmova D. D. u Zagrebu; »Balkan« Zavod za Filmsku Industriju u Zagrebu.

I. soli zastupana je solanama u Primorju, Kreki i Simin Hanu (Bosna). Solane imamo u Pagu i u Stonu, a čine se pripreme za novu solanu u Ulcinju za morsku so. U Kreki i Simin Hanu se so dobiva iz izbušenih zdenaca, iz kojih se crpi slana voda i isparivanjem dobiva so. Kapacitet svih 16 zdenaca u Kreki je do 2.500 hl dnevno, ali je današnja proizvodnja dostigla jedva polovinu te količine; solana u Simin Hanu može da proizvodi 7.000 tona krupne soli. Cjelokupna proizvodnja soli u našoj državi premaša 50.000 tona, ali je to samo jedna trećina godišnje potrošnje. Kako je so monopolski artikl, vađenjem soli upravlja Uprava Državnih Monopola.

I. petroleja sastoji se iz poduzeća, osnovanih radi istraživanja petrolejskih izvora i iz rafinerija petroleja. Poduzeća prve vrste vrše istraživanja naročito u Hrvatskoj, u predjelu između Drave i Mure i između Drave i Save, od Varaždina do Nove Gradiške. Glavna su poduzeća ove vrste: »Bitumen«, Hrvatsko Društvo na dionice za Iskorišćavanje Zemnog Plina i Ulja u Zagrebu; »Uljanik«, Petrolejsko D. D. u Zagrebu (V.); Jugoslavensko Petrolejsko D. D. u Zagrebu (V.); Amerikansko-Jugoslovensko Petrolejsko D. D. u Zagrebu (V.) i još oko 12 poduzeća. Dosadašnja bušenja nijesu još dala takve rezultate da bi se moglo smatrati pitanje eksploatacije tih izvora kao riješeno. (O rafinerijama petroleja v. Kemijska I.)

Pored tih glavnih I. grana, postoje u našoj državi i druge, manje važne, po broju i veličini poduzeća ili po važnosti, koju imaju za našu privredu. Tako za izradu češljeva i četaka, pored dosta zanatskih poduzeća, postoji oko 10 tvornica, od kojih je najvažnija »Siva«, Mehanička Tvornica Kefa i Četaka u Osijeku (180 radnika, 50 HP). Izradom umjetnog cvijeća bavi se nekoliko manjih poduzeća. Preradom crijeva bavi se nekoliko poduzeća. Za mljevenje paprike postoje u Vojvodini (Horgoš) naročiti mlinovi. Za izradu predmeta od celuloida postoje tri poduzeća, od kojih je najvažnija tvornica A. Weinhuth i Sinovi u Subotici. Igračke izrađuje nekoliko tvornica, većinom u Slovenačkoj.

Digitized by Google

Literatura: M. Savić, Naša industrija i zanati (I—III); M. Lazarević, Kratak pregled naše industrije; J. Lakatoš, Industrija Slovenije, Industrija Dalmacije, Industrija Hrvatske i Slavonije; J. Grašević, Industrija Srbije i Crne Gore; A. Stanojlović i M. Damjanović, Industrija Vojvodine; J. Lakatoš i A. Desnić, Industrija Bosne i Hercegovine; Kompas; specijalni brojevi Nove Evrope, Jugoslavenskog Lloyda, Revue Économique et Financière de Belgrade; Izvještaji: Industrijske Komore u Beogradu, Trgovačko-Obrtničkih Komora u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Novom Sadu, Osijeku, Zemaljskog Saveza Hrvatsko-Slavonskih Industrijalaca u Zagrebu, Zveze Industrijcev na Slovenskem Ozemlju u Ljubljani. *S. Predić.*

INDUSTRIJA MESNIH PROIZVODA D. D., Zagreb. Osnovana je 1918. Kapital je 2,250.000 Din. Ima u Zaprešiću tvornicu mesa i salame. Može da zaposli oko 500 radnika, a kapacitet joj je oko 1.000 vagona godišnje. Ne radi. *S. P.*

INDUSTRIJA ŽESTE D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 4,500.000 Din. Društvo ima dvije tvornice žeste i sudjeluje u druge četiri. Izraduje sirovu žestu i rafinira žestu iz drugih tvornica. *S. P.*

INDUSTRIJSKA ZAJEDNICA D. D., Omiš. Osnovana je 1921. Kapital je 10,000.000 Din. Ima tvornice građevinskog materijala, tvornicu opeka na Cetini, kapacitet 5,000.000 opeka, tvornicu namještaja, tvornicu mreža, predionicu, tvornicu kudjelje i konopa, tvornicu kože. 1921 preuzela je I. Z. fuzijom tvornicu cementa »Cement« u Splitu, a 1922 otkupila je od manastira trapista u Banjoj Luci električnu centralu, pilanu, pivaru, mehaničku radionicu i tvornicu čohe. *S. P.*

INDUSTRIJSKO GRAĐEVINSKO AKCIONARSKO DRUŠTVO ETERNIT, Zemun. Osnovano je 1921. Kapital je 3,000.000 Din. Ima tvornicu azbestno-cementnih pločica za pokrivanje kuća. *S. P.*

INDUSTRISKA BANKA, Beograd. Osnovana je 1913. Kapital je 500.000 Din. *N. S.*

INDUSTRISKA KREDITNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1906, kao Vračarska Založna Banka. Kapital je 2,000.000. Fondovi 242.977, dužnici po tekućem računu 2,676.901, nepokretnost 105.437, dobit 140.973 Din. Dividenda 12%. Predsjednik Čeda Pavlović, direktor Vlad. Šišmanović. *N. S.*

INDUSTRISKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Boljevac. Kapital je 692.780 Din. Predsjednik Milić S. Marinković, direktor M. Živković. *N. S.*

INDUSTRISKO DRUŠTVO ORAO D. D., Skoplje. Osnovano je 1923. Kapital je 4,000.000 Din. Ima mehaničku radionicu i ljevaonicu u Skoplju. *S. P.*

INDUSTRISKO-PRIVREDNA ZADRUGA A. D., Zaječar. Osnovana je 1911. Kapital je 3,000.000 (I—IV kolo). Fondovi 653.612, ulozi 1,775.455, gotovina 538.891, mjenice 792.052, nepokretnosti 386.505, ciglana, tvornica stakla 1,896.000, dobit 312.500 Din. Dividenda 10%. Predsjednik Milan Miljković. *N. S.*

INĐIJA, trgovište u Srijemu, kotar Ruma; željezničko raskršće pruge Beograd—I.—Vinkovci s krakom I.—Novi Sad. Ima 6.760 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, tri osnovne škole, trgovine i priličnu industriju (mlinska, pokućanstvo, električna centrala, cementna umjetna kamena roba, tvornica opeka, pecara žeste) i tri novčana zavoda. *J. M-n.*

INHOF BARTOL, književnik (23/8 1866, Nijemci, Slavonija). Svršio je gimnaziju u Vinkovcima, a filozofiju u Beču. Bio je nastavnik u Bjelovaru, Zagrebu i Karlovcu, gdje je sabirao novac za relegirane studente, koji su 1895, za vrijeme boravka Franje Josipa I. u Zagrebu, spalili madžarsku zastavu, pa je zato otpušten iz službe. Bio je urednik Vijenca i saradnik Obzora (1896—1899). 1899 ponovo je namješten u Bjelovaru, a 1900 prešao je u Bosnu, i služio je u Tuzli, Mostaru i Sarajevu. 1917 postao je I. direktor male realne gimnazije u Sarajevu, a 1918 direktor muške učiteljske škole u Mostaru. 1921 penzioniran je. — I. je filolog, književni kritičar, feljtonist i prevodilac. Kao filolog i kritičar saradivao je u Jagićevu Arhivu, Vijencu i Obzoru. Feljtoni su mu većinom humorističke sadržine, a pisao ih je u Obzoru, sarajevskom Hrvatskom Dnevniku i mostarskoj Narodnoj Slobodi. Kao feljtonist služio se

Digitized by Google

pseudonimima: Ralf Jernej, Smiljan, Smail; ili je pisao bez imena. Prevodio je u Vijencu i Obzoru sa češkog jezika. *B. V.*

INICERUM. V. Požega.

INKIOSTRI - MEDENJAK DRAGUTIN, dekorativni umjetnik u narodnom stilu (18/10 1866, Split). Svršio je osnovnu školu i pet razreda realke, pa se posvetio slikarstvu, učeći isprva samouški (1885 do 1892), a zatim u Firenzi. Poslije toga obišao je Dalmaciju, Bosnu, Crnu Goru, Kosovski vilajet, i Makedoniju do Ohrida i Prilepa, radeći na živopisanju crkava i prikupljanju narodnih šara. Krajem 1905 I. je došao u Beograd, i tu je ostao do 1911. Tu je dekorirao Narodno Pozorište, Kolarčevu salu (u društvu sa P. Vučetićem), salu Narodne Banke, Dunavsku Banku, Ministarstvo Financija, Ministarstvo Prosvjete i dr. 1906 postavljen je za učitelja crtanja i krasopisa u ženskoj gimnaziji i za honorarnog nastavnika narodne ornamentike u zanatlijsko - umjetničkoj školi. 1911 poslat je u Turin, da dekorira paviljon Srbije po tuđim nacrtima. Od 1912 boravio je najviše po Bosni, radeći srpske alegoričke patriotske plakate i slike, koje su bile izložene i u narod rasturane. Zbog toga je bio gonjen od austro-ugarskih vlasti, i naposljetku je prognan. Za vrijeme Svjetskog Rata I. je bio u Italiji i u Trstu. Poslije toga živio je u Ljubljani (1920—1923), a 1923 ponovo je došao u Beograd. — I. je radio na osnivanju originalnih jugoslovenskih dekorativnih stilova, naročito srpskog, i narodnih etnografskih elemenata. Svoje nazore je izlagao i u člancima i knjigama. I. nije samo sabirač narodnih ornamentalnih motiva i primjenjivač istih u gruboj nepreređenoj formi, već je često i kompozitor ornamentalnih slikanih i izdubenih simfonija. Svakako je I., pored Slovenca Ivana Jagra, prvi naš dekorativni umjetnik u narodnom stilu. Glavno mu je djelo: Moja teorija o novoj dekorativnoj srpskoj umetnosti i njenoj primeni (1925). *N. Županić.*

INOGOŠTE, predjel, koji se pruža sjeverno od Vranje, između rijeka Veternice i južne Morave. *B. D.*

INSPEKCIJA RADA je organ Ministarstva Socijalne Politike za nadzor nad izvršenjem svih zakona, uredaba, pravilnika i naredaba, koji se odnose na zaštitu radnika u privatnim i javnim poduzećima. I. R. postojala je u zemljama naše države i prije rata, na osnovu raznih obrtnih zakona odnosno Zakona o radnjama u Srbiji (ali u Srbiji privredni inspektori nisu stupili u život, kao ni mnoge druge odredbe zakona o radnjama iz 1910). Ugovorom o miru u Versailles-u i zaključcima Washingtonske konferencije (1919), predviđa se obaveznost i jednoobraznost radničko-zaštitnog i radno-inspekcionog zakonodavstva za sve države. Vodeći o tome računa i o potrebi izjednačenja zakonodavstva na samom našem državnom teritoriju, zakonom o I. R. od 30/12 1921 izvršena je unifikacija odredaba o nadzoru zaštite radnika na cijelom teritoriju države. — U ministarstvu socijalne politike postoji središnja inspekcija rada (kao odjeljenje ministarstva), koja rukovodi radom oblasnih inspekcija rada, i ujedno je vrhovna prizivna vlast u svim slučajevima žalbi protiv postupka inspektora rada. Oblasne (i specijalne) I. R. vrše neposredan nadzor nad poduzećima u svome području.

Teritorij države podijeljen je na 18 oblasti I. R. i to: Beograd I i II, Niš, Čačak, Skoplje, Veles, Bečkerek, Novi Sad, Osijek, Zagreb I i II, Ljubljana, Celje, Maribor, Split, Dubrovnik, Sarajevo, Tuzla i Banja Luka. Osim toga postoje specijalne I. R., kao za rudarstvo, riječnu i morsku plovidbu, za domaću i kućnu industriju, građevinarstvo i dr.

Inspektori rada, po kvalifikaciji inžinjeri ili pravnici, vrše nadzor poduzeća obzirom na tehničke naprave, radi sigurnosti i zdravlja zaposlenih radnika, izriču kazne i nalažu ukidanje nedostataka, interveniraju u tarifalnim pokretima i kod štrajkova. Središnja I. R. objavljuje godišnji izvještaj, u obliku knjige o radu svih njezinih organa. *M. Kosić.*

INSTITUCIJE. V. Justinijanova kodifikacija.

INSTITUT SLOVENSKIH STUDIJA (Institut d'Etudes Slaves) osnovan je u Parizu 1920 od Ernesta Denisa. Ima za zadatak da postane središte za slovenske nauke u Francuskoj. U tu svrhu okupio je oko sebe sve francuske slaviste, s kojima saraduju i slavisti po drugim zemljama. Ima svoj dom, u kome je smještena velika knjižnica, gdje se daju sati iz

Digitized by Google

slovenskih jezika i predavanja o slovenskim narodima. Tu je i središte slovenskih studentskih organizacija u Parizu. Od 1921 I. S. S. izdaje svoj časopis Revue des Etudes Slaves. I. S. S. ima za sada jugoslovensku, češku i poljsku sekciju. Izdao je: A. Collection historique: C. Jireček, La civilisation serbe au Moyen-Age (1920), E. Denis, Du Vardar à la Sotcha (1923); B. Collection de grammaires (poljska, češka i srpsko-hrvatska); C. Collection de manuels: I Manuel de l'antiquité slave (L. Niederle): L'Histoire, la Civilisation, II Le Slave commun, par A. Meillet; D. Travaux publiés par l'Institut: I Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale (A. Mazon), II Mélanges publiés en l'honneur de Paul Boyer, III Les formes du duel en slovène (L. Tesnière). *M. I.*

INSTITUTI. V. Seminari.

INVALIDI se po projektu našega zakona dijele na lake I., čija je sposobnost za rad smanjena sa 20 do 40%, teške I., čija je sposobnost za rad smanjena sa 50, 60 i 70%, pune I., čija je radna sposobnost smanjena za 80, 90 ili 100%. Osim ovih postoje još i preteški I., čija je radna sposobnost smanjena sa 100% t. j. ravna 0, ali im je, pored toga, još potrebna i tuđa fizička pomoć, da bi mogli da žive. Takvi su: slijepi I., I. bez i jedne ruke, I. potpuno oduzeti, i uopće oni, koji su vezani za postelju.

U našoj državi, poslije ujedinjenja, ima 72.830 ličnih I. Od toga broja lakih je I. 48.434, teških 17.721, punih 6.029, preteških 646. Po činovima oglašeno je za I.: 252 viša oficira, 808 nižih oficira, 3.955 podoficira, a ostalo su kaplari i redovi.

Među današnjim I. naše države ima ih: 93 iz srpsko-turskoga rata (1876 do 1877 i 1878), 118 iz okupacije Bosne (1878), 168 iz srpsko-bugarskog rata (1885), 3.580 iz balkanskih ratova (1912 do 1913), a ostali su iz Svjetskog Rata.

Od ukupnoga broja I. neoženjenih je 20%, oženjenih 77%, udovaca 3%. Oženjeni I. i I. udovci imali su, po podacima iz 1924, 126.549 djece.

Osim toga broja ličnih I. invalidninu prima još oko 2.913 udovica poginulih oficira, 179.295 udovica poginulih redova i podoficira, 19.410 ratne siročadi bez oca i majke, i 163.760 djece siročadi, čiji su očevi poginuli, a matere primaju invalidninu. *P. Lazarević.*

INVESTICIONALNA ZAKLADA. Kulturne i gospodarske prilike naroda u bivšoj Vojnoj Krajini bile su vrlo žalosne. One su jednako žalosne bile i za vrijeme segregacije šuma i stvaranja imovnih općina. Da se kulturno i materijalno blagostanje naroda digne, bilo je carskom naredbom od 8/1 1871 naređeno, da se na području Brodske i Petrovaradinske pukovnije, izluči površina od 30.000 jutara starih hrastovih šuma u svrhu, da se iz prihoda tih šuma osnuje »Krajiška imovna, uzgojna i obrazovna zaklada« ili kraće »Krajiška investicionalna zaklada« sa zadaćom, da kulturno i gospodarsko stanje naroda na bivšem području Vojne Krajine podiže i promiče, te pošumljivanje Kraša provodi.

Odmah, nakon provedenog izlučenja tih šuma, htjela je austrijska vlada da sve šume na jedamput proda, iskrči i da na toj prostranoj površini, strani elemenat naseli. Tadanji upravitelj zaklade general Molinary, sklopio je s konzorcijem (koga su činile Franko-ugarska banka, Anglo-Hungaria banka, Ugar. Zemljokreditno D. D., barun Erlanger i Bernhard Polak) ugovor, po kom se cijela površina šuma prodaje za svotu od 33,300.000 forinata, a rok sječe, izrade i izvoza drveta određen je bio na 25 godina.

No kada je godine 1873 u Evropi nastupila opća gospodarska kriza, izgubi taj konzorcij poduzetnost duha, te ne čekajući dok se konjunkture svjetskog tržišta poprave, prekinu ugovor i pusti da mu propadne kaucija od 3,330.000 forinata u korist zaklade, a osim toga izgubio je još na račun raznih troškova svotu od 2,000.000 forinata.

Tako na svu našu narodnu sreću, ostaše šume vlasništvo zaklade, koja ih je počela pomalo prodavati i do godine 1910 sve je prodala. Svota, koju je investicionalna zaklada iz tih šuma dobila, zacijelo je tri puta veća od one, koju je general Molinary prvi postigao. U kulturnom i materijalnom napretku naroda našega imala je ova zaklada vidan udio. Veći dio inteligencije školovao se od prinosa ove zaklade; ceste, mostovi i željeznice na teritoriju bivše Vojne Krajine izgrađene su većim dijelom od prinosa zaklade; škole i crkve podignute su iz prinosa ove zaklade. Zašumljivanje

Digitized by Google

krša i izgradnja cisterna (nakapnice) po Lici i Primorju izvađale se iz prihoda ove zaklade. Iz ostatka novca krajem godine 1910 osnovane su posebne zaklade za opisane ciljeve, no njihov novac za vrijeme Svjetskoga Rata uložen je u austro-ugarski ratni zajam. *Đ. Nenadić.*

INŽENJER, stručni časopis, organ Hrvatskog Društva Inženjera i Arhitekta u Zagrebu, Društva Inženjerjev v Ljubljani i Društva Inženjera i Arhitekta Dalmacije. Izlazio je u Zagrebu 1913 do 1/8 1914, jedamput mjesečno, u redakciji Mije Filipovića. I. je bio nastavak časopisa Vijesti Hrvatskog Društva Inženjera i Arhitekta. Kao nastavak I. može se smatrati Tehnički List, koji izlazi od 1919 u Zagrebu, kao organ Udruženja Jugoslovenskih Inženjera i Arhitekta. *R. K.*

INŽINJERSKE KOMORE osnovane su na cijelom području Kraljevine SHS krajem 1924. Do tada je postojala samo I. K. za Slovenačku i Dalmaciju, sa sjedištem u Ljubljani. Sada ima četiri I. K.: za Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, u Beogradu; za Hrvatsku i Slavoniju, u Zagrebu; za Slovenačku i Dalmaciju, u Ljubljani; i za Vojvodinu u Novom Sadu. I. K. nose ime po svom sjedištu. Osnovane su na osnovu privremene uredbe o osnivanju I. K. u kraljevini SHS, koju je propisao ministar gradevina 8/10 1924, na osnovu čl. 118. Financijskog zakona za 1924/1925.

Zadatak je I. K. da se staraju za zaštitu interesa svojih članova, za čuvanje njihove časti i ugleda, da se bave rješavanjem svih odnosa i pitanja, koja proizlaze iz djelovanja u privatnoj praksi onih ovlašćenih inžinjera i arhitekta, koji su članovi dotične I. K. Poslove I. K. obavljaju njihove uprave i skupštine. Predstavnik svih I. K. je glavna uprava I. K., sa sjedištem u Beogradu, koja rješava sva pitanja, koja se tiču zajedničkih interesa inžinjera i arhitekta, odobrava i donosi zajedničke pravilnike, propise i t. d. za sve I. K., rješava sve žalbe, daje državnim vlastima, na zahtjev, mišljenje o svima pitanjima, koja se tiču zajedničkih interesa ovlašćenih inžinjera i arhitekta, o izmjenama uredbe o ovlašćenim inžinjerima i arhitektima i odnosnih pravilnika, o propisima za ispite civilnih inžinjera i arhitekta, i o svima pitanjima, koja spadaju u nadležnost I. K.

Članovi I. K. su ovlašćeni inžinjeri i arhitekti, koji su dobili dozvolu za vršenje privatne prakse, po propisima privremene uredbe o ovlašćenim inžinjerima i arhitektima u kraljevini SHS, izdane zajedno sa privremenom uredbom o osnivanju I. K. Ovlašćenje daje ministar građevina, na prijedlog glavne uprave I. K. i ono vrijedi za cijelo područje SHS.

Uprava I. K. zvanično vrši i dužnost suda časti i mirovnog suda prema svojim članovima. Ona može kažnjavati svoje članove: 1. ukorom, 2. novčanom kaznom do 10.000 Din, 3. oduzimanjem, privremeno ili stalno, aktivnog i pasivnog prava glasa u I. K., 4. oduzimanjem prava privatne prakse. O posljednjoj kazni rješava skupština I. K.

Nadzor nad radom glavne uprave i ostalih uprava I. K. vrši glavna skupština izaslanika svih I. K., a također i ministarstvo građevina neposredno preko svoga izaslanika, odnosno preko svojih viših građevinskih ustanova. *R. Kušević.*

IPAVEC BENJAMIN DR., kompozitor (24/12 1829, Šent Jurij, Štajerska — 20/12 1908, Graz). I. je učio osnovnu školu u svom rodnom mjestu, gimnaziju u Celju, a licej i medicinu u Grazu. U Grazu bio je i zborovođa društva Slovenija. Doktorat iz medicine položio je u Beču. Živio je kao liječnik u Grazu, i tu je produžio muzičke studije kod Vilj. Majera, naročito u pogledu kontrapunkta i instrumentacije. — I. je komponirao oko 120 pjesama (solo-pjesme, zborovi), kompozicije za klavir naročito za igranje, operetu Tičnik i lirsku operu Teharski plemići. *J. M.*

IPAVEC GUSTAV DR., kompozitor (15/8 1831, Šent Jurij, Štajerska — 20/8 1908, Šent Jurij). I. je učio osnovnu školu u svom rodnom mjestu, gimnaziju u Celju i Grazu, medicinu u Grazu i Beču, gdje je promoviran za doktora medicine. Živio je kao praktični liječnik u svom rodnom mjestu. Muziku je učio kod kuće, a usavršavao se kod različitih stručnjaka. I. je komponirao slovenačke pjesme, najviše mješovite zborove (preko 60 komada). Karakteristični znak I. napjeva je narodno osjećanje. *J. M.*

IPAVEC JOSIP DR., kompozitor (21/12 1873, Šent Jurij, Štajerska). I. je učio osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju u Št. Lambertu, Št.

Digitized by Google

Pavlu i Celju, muziku kod kuće, kod svoga oca i učitelja F. Vučnika, u Št. Lambertu kod o. Karla Grica, a u Št. Pavlu kod Severina Hristena. Univerzitet je učio u Grazu, muzičku teoriju u Grazu kod dr. Torglera, i zatim u Beču, instrumentaciju kod Aleks. Zemlinskog. I. je služio kao vojni liječnik, a kasnije se povukao u svoje rodno mjesto. Komponirao je mnogo pjesama (solo-pjesme sa klavirom, zborovi), kompozicije za violinu i klavir, pantomimu Možiček u jednom činu, jednu operetu i nekoliko klavirskih komada. *J. M.*

IRAM, vunena četvrtasta pregača od lakše tkanine. Nosi se u Beranima. U Prizrenu zovu I. vunenu šarenu prostirku za krevet. I. se zove i ćilim na rijetko tkan u užičkom okrugu. I. je arapska riječ i znači ogrtač. *N. Z.*

IRENEJ, srijemski episkop i mučenik (poginuo 26/3 304). Za vrijeme Dioklecijanova gonjenja Kršćana doveden je pred Proba mlad i revnostan sirmijski episkop (Srijemska Mitrovica). Prob je tražio od njega, da prinese žrtvu bogovima, a on to nije htio učiniti ni na vapaj roditelja, žene i djece svoje. Stoga je bačen u tamnicu, pa zatim mučen, posječen i bačen u Savu. Crkva mu slavi spomen 26/3. *R. G.*

IRIG, trgovište u Srijemu; ispod Fruške Gore južno, uz drum Petrovaradin—I.—Ruma (željeznička stanica 13 km). Ima 5.159 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, 3 osnovne škole, parni mlin, sredotočnu pecaru žeste, 3 novčana zavoda. — I. se u latinskim pismima srednjega vijeka zove Irugh. 1225—1539 bio je tu samostan Pavlina, koji su kasnije do temelja razorili Turci. 1780 bila je u I. škola »sljepačka akademija«, u kojoj je mladež učila epske, satiričke i vjerske pjesme pjevati i guslati. *J. M-n.*

IRINA. V. Jerina.

ISAIJA. 1. Hilandarski kaluđer i prevodilac sa grčkog jezika. Živio je u drugoj polovini 14 vijeka. Po želji sereskog mitropolita Teodosija, preveo je sa grčkoga na slovenski jezik Dionisija Areopagita. Na kraju toga prijevoda ostavio je I. dragocjen zapis o bici na Marici 1371, i o teškim prilikama nastalim poslije te srpske pogibije. *R. G.*

2. Svetogorski monah i diplomat (početkom 14 vijeka, Kosovo — 21/8 poslije 1375, Sveta Gora). I. je bio vlasteoski sin. U mladosti je bio paž na dvoru kralja Milutina, pa je odatle pobjegao u manastir Sv. Joakima u Sarandaporu (Osogovu), više Krive Palanke. Kasnije je prešao u Hilandar, i tu je vodio strog isposnički život. — Za vrijeme boravka cara Dušana na Sv. Gori (1347—1348), I. je zadobio careve simpatije i kasnije, pomoću carevom, iz temelja obnovio ruski manastir Sv. Pantelejmona na Sv. Gori i od Grka preuzeo u srpske ruke manastir Sv. Pavla. Kad su se počele plesti intrige oko njega, napustio je za neko vrijeme Sv. Goru i bavio se misionarstvom u »zapadnim krajevima«. 1375 povjerio mu je knez Lazar, da bude vođa naročite deputacije u Carigrad, koja je uspjela da izmiri srpsku i grčku crkvu, da izradi priznanje pećke patrijaršije i da skine grčko prokletstvo, bačeno na cara Dušana, patrijarha Janićija i njihove saradnike oko stvaranja i proglašenja srpskog carstva i patrijaršije.

Literatura: N. Dučić, Životopis starca Isaije (Glasnik, 56). *R. G.*

ISAIJLOVIĆ MIHAILO, glumac i glavni redatelj (15/10 1870, Kalafat). I. je svršio realku u Grazu, pa je otišao u Beč, u konzervatorij. Glumačku karijeru počeo je u Linzu, zatim je bio u Pragu i Brnu. Tu je primio angažman za Nürnberg (Stadttheater), a zatim je glumio u Bremenu. Iz Bremena je otputovao u Sjevernu Ameriku, gdje je glumio u raznim kazalištima (New-York, Chicago, Milwaukee). Po povratku u Evropu ponovo je glumio u Bremenu (tri godine), pa se opet vratio u Ameriku, gdje je ostao godinu dana. Po ponovnom povratku iz Amerike otišao je u Petrograd (Mihailovski Carski Teatr), a zatim u Frankfurt na Majni. Svjetski Rat zatekao ga je u Švajcarskoj, u Baselu. Tu je proveo 5 godina, a odmah po oslobođenju došao je u Beograd. Za glavnog redatelja angažiran je 1920. — U Beogradskom Narodnom Pozorištu gostovao je prvi put 1898, a poslije toga vrlo često, gotovo svake godine. Najduže je gostovao 1912—1913. — Glavne su mu uloge na raznim pozornicama

Digitized by Google

u inostranstvu: Rikard III., Shylock, Jago (Otelo), Hanibal, Kralj (Hamlet), Budala i Lir (Kralj Lear), Franjo Mor (Razbojnici), Kralj Filip II. (Don Karlos), Dr. Stokman (Narodni neprijatelj), Dr. Tokerama (Tajfun), Leša (Posao je posao), Kolega Kramf, Kapetan Oto (Mrtvačka igra). U Beogradu je igrao ove uloge: Franjo Mor (Razbojnici), Grengoar, Shylock (Mletački trgovac), Narcis, Henrik (Lovorika i prosjački štap), Svengali (Trilbi), Tokerama (Tajfun), Rikard III., Ivan Grozni.

R. Odavić.

ISAJLOVIĆI, slikari. Jovan (ili Jevrem) (18 vijek, Irig). Živio je u Dalju krajem 18 i početkom 19 vijeka. 1796 izradio je, u društvu s Jezdimirovićem, ikonostas u Čepinu, u Slavoniji. Njih dvojica bit će da su svršili slikarski i pozlatarski posao i u crkvi sela Tenja kod Osijeka. Glavni, slikarski, posao pripada I., a Jezdimiroviću sporedniji i zanatski. Bio je bolji slikar. — Drugi je I. slikar Jovan mlađi, unuk predašnjeg i bratić poznatog pedagoga Dimitrija I. (1803, Dalj — 1885, Stapar, Bačka). Svršio je učiteljsku školu pod stričevom upravom u Somboru. Tri godine je učiteljevao u Srijemu, a 1836 upisao se u bečku Slikarsku Akademiju. Poslije četiri godine učenja u Beču preuzeo je slikanje ikonostasa u Bijelom Brdu, Vukovaru, manastiru Orahovici, sve u Slavoniji, zatim u Gradištu i još u dva obližnja manastira u Srbiji. Vrativši se iz Srbije, izradio je znatan broj portreta, kao »dvorski slikar« patrijarha Maširevića. Iz toga doba je i poznati portret Dimitrija Davidovića i veliko Sv. Trojstvo na svodu osječke crkve, što spada u bolje poslove. Za vrijeme kneza Mihajla ponovo je prešao u Srbiju, gdje je naslikao kneza i kneginju, i nacrtao i izdao u litografiji veliki broj znamenitih ljudi, kao Petronijevića, Vučića, Simića i t. d. Po povratku u Vojvodinu obišao je sve veće gradove, slikajući portrete i ikone. Bio je obrazovan čovjek, govorio je i čitao na nekih sedam jezika.

Literatura: S. Milutinović-Sarajlija, Istorija Serbie (1837), 439; Miličevićev, Pomenik, 184; Srpski Sion (1900), 555 i 570; Srpski Sion (1901), 694; Srpske Novine od 1838; Arnotov Magazin za hudožestvo i modu, br. 96.

V. Petrović.

ISAK I KOMNIN, bizantski car (1057 do 1059). Prvi je bizantski vladalac iz porodice Komnina. Došao je na vlast zahvaljujući buni, koju je digla bizantska stranka vojvoda velikoposjednika, kojoj je pripadala i Komninska porodica, protiv birokratskog režima posljednjih izdanaka »makedonske« dinastije, t. j. carice Zoje i Teodore, i njihovih krunisanih kreatura. Revoluciju i kandidaciju I. pomogao je i tadašnji carigradski patrijarh Mihailo Kirularije, koji je zbog toga htio da zapovijeda i samom caru I., ne dajući mu da dira u crkvene i manastirske veleposjede. Zbog toga ga je I. najzad dao odvući u zatvor i poslao u izgnanstvo, gdje je patrijarh i umro. — I. je s uspjehom odbijao Seldžučke Turke u Maloj Aziji, Pečenjege i Ugre na Dunavu.

D. An.

ISAK II ANĐEL, bizantski car (1185 do 1195). Oborio je i pogubio, zajedno s drugim pobunjenim bizantskim velikašima u Carigradu, i sa carigradskim narodom, posljednjeg bizantskog cara iz Komninske dinastije, Andronika I., i osnovao je novu dinastiju Anđela. Mekušac i kukavica, I. nije bio za vladaoca. U njegovim slabim rukama veliki Komninski Bizant naglo je pošao nizbrdo. Normani su, doduše, izbačeni iz Soluna i sa Balkana i natjerani na mir (1185), no rat s Madžarima, koji je obnovljen odmah po smrti Manuela I. Komnina, završen je mirom, kojim je Bizant dobio natrag samo dunavske pogranične tvrđave, i to kao miraz uz kćer ugarskog kralja Bele III., kojom se oženio I. No Madžari su zadržali nekadanju Manuelovu tekovinu, Dalmaciju. Zatim, od Bizanta se sasvim odcijepila Bugarska, a zapadni imperator, Fridrik I. Barbarossa, pri prolazu s krstašima trećeg krstaškog rata preko Balkana, napravio je I. velike štete u Traciji, zbog neiskrenog grčkog držanja prema krstaškoj vojsci.

Srpski veliki župan Stevan Nemanja, zajedno sa svojom braćom, šurujući sa Madžarima, s Bugarima i sa Fridrikom, dovršio je, na račun Bizanta, zauzeće Zete, a osvajao je i rušio i po sjevernoj Makedoniji. Doduše, kad je I. odahnuo od Fridrika, koji je otišao na Seldžuke u Malu Aziju, Nemanja je potučen na Moravi (1190). Ali po miru, koji je slijedio, i koji je pojačan ženidbom Nemanjina sina, Stevana, sinovicom

Digitized by Google

cara I., Eudokijom, Srbima je ostala i dalje ne samo Zeta i južna Dalmacija, nego i granica skoro do Ćuprije, Niša, Skoplja, Prizrena i Lješa. — U Maloj Aziji napali su Seldžuci na susjedne bizantske zemlje, i I. je morao kupiti od njih mir stalnim godišnjim dankom.

Pod I. je olabavilo i unutrašnje stanje u Bizantu. Sama I. nesposobnost stvarala je među velikašima pretendente i odmetnike. Velikaške bune nizale su se jedna za drugom. Najzad je I. srušio njegov brat Aleksije, s kojim je bio pošao u novi pohod na Bugare i ulogorio se kod tračke Kipsele. I. je tu proglašen za zbačenog, dok je boravio u lovu, uhvaćen je na bijegu, oslijepljen i zatvoren u Carigradu, a njegov brat je sjeo na prijesto, kao Aleksije III. Anđel. — Kad je sin I. Aleksije IV., s Mlečićima i s krstašima opsjeo Carigrad i natjerao Aleksija III. u bijeg, I. je ponovo postao car, zajedno sa Aleksijem IV. (1203). No kad su se Mlečići i krstaši posvadili i s njima i kad su ponovo opsjeli bizantsku prijestolnicu, slijepi I. je umro (1204), a sin mu Aleksije IV. bi udavljen od novoga cara Aleksija V. Duke Murzufla, koji, u ostalom, ni sam nije mogao obraniti Carigrad od Mlečića i krstaša.

Literatura: F. Cognasso, Un imperatore bizantino della decadenza: Isacco II Angelo (Bessarione 19, 1915, 29—60, 247—289).

D. Anastasijević.

ISELJENIŠTVO je napuštanje narodnog ili državnog teritorija s namjerom dužeg ili trajnog boravka u stranoj zemlji, a u svrhu privredne zarade. Od I. se razlikuju unutarnja seljenja u okviru jedne nacionalne ili državne zajednice i kratkoročni odlazak u inostranstvo a) u svrhu zarade fizičnih radnika, t. zv. pečalbarenje, b) u svrhu obavljanja trgovačkih poslova, c) radi studija, d) radi razonode, e) iz zdravstvenih razloga i t. d. I. dobiva značaj nacionalnog problema kada broj iseljenog dijela dostigne znatan procenat ukupnog narodnog ili državnog življa, pa se u inostranstvu osnivaju relativno velike narodne kolonije.

Iseljivanja su iz našeg narodnog područja vršena veoma rano, bilo iz političkih, bilo iz privrednih razloga (seoba pomoriških Srba u Rusiju, Dalmatinaca i Primoraca po sredozemnomorskim zemljama i t. d.).

I. je za nas postalo važnom pojavom tek u drugoj polovini 19 vijeka, kada je otpočelo u masama iseljivanje u Ameriku, prvo iz Slovenačke i Dalmacije, zatim iz zapadne Hrvatske, Hercegovine, Crne Gore, Južne Srbije i Vojvodine. Devedesetih godina 19 vijeka i prvog decenija 20 vijeka postiglo je iseljivanje iz naših narodnih krajeva takve razmjere, da je postalo pravim nacionalnim i socijalnim problemom. Dok su se ranije, u prvoj polovini 19 vijeka, iseljivali uglavnom Primorci, koji su vjekovima bili vični da napuštaju zavičaj i zarađuju u dalekoj tudini, sada su se počeli iseljivati u masama seljaci, stočari i zemljoradnici, zbog neplodnosti i relativne prenaseljenosti njihovih krajeva. Mnogi su napuštali kuće i iz ličnih i porodičnih razloga, a nisu rijetki ni slučajevi, da su seljaci napuštali zavičaj iz ogorčenja zbog socijalne nejednakosti. Razlozi iseljivanja nisu dakle bili samo čisto privredne prirode.

Opseg iseljivanja našeg naroda iz pojedinih krajeva i u pojedine zemlje tokom vremena nije moguće ni približno utvrditi. Statistika iseljivanja je veoma kasno postala relativno pouzdanom, pa i to samo za pojedine krajeve. U samim zemljama useljivanja nije postojao ni interes ni sposobnost da se točno utvrđuje narodnost, odnosno državna pripadnost pojedinih doseljenika. Tako su naročito lako zamjenjivani: Slovenci, Slovaci, Slavonci, i Sloveni uopće, ili su čak označivani proizvoljno jednim od tih naziva ili ubacani među Austrijance i Madžare i t. d. Zvanična useljenička statistika Sjedinjenih Država bilježila je na pr. zajedno Slovence i Hrvate, pa Dalmatince, Bosance i Hercegovce, a isto tako i Bugare, Srbe i Makedonce, a neko vrijeme posebno Crnogorce. Postoje razne procjene o jačini naših I. kolonija. Izgleda da je najtočnije tvrđenje Benka Bojničkog, da u Sjedinjenim Državama živi okruglo 500.000 podrijetlom Jugoslovena, u Kanadi oko 20.000, u Južnoj Americi do 50.000, u Australiji i Novoj Zelandiji do 3.000, u Južnoj Africi jedva 500 i t. d. Iseljenika izvan otadžbine imamo do 700.000, izvan Evrope oko 600.000, raštrkanih na ogromnom prostoru, pod veoma različitim ekonomskim, geografskim i kulturnim prili-

Digitized by Google

kama, i u veoma različitom stepenu asimilirani, pa već i politički naturalizirani.

Ta I. masa organizirala je u novim postojbinama i ustanove za održanje svog narodno-kulturnog života i individualnosti: crkve, škole, udruženja, štampu. Ali koliko duže ostaje u novim krajevima, koliko više uspijeva da se tamo probije, ekonomski i socijalno, toliko se brže i potpunije, i kulturno i politički, asimilira. Proces asimiliranja izvršio bi se još mnogo brže, da nisu pojedine narodnosti, odnosno ljudi iz pojedinih krajeva, koncentrirani u manjem broju naselja, pa tako uspješnije razvijaju svoje ustanove i duže održavaju veze sa starim zavičajem, a time i odlike svoga plemena i kraja. Slovenci (oko 100.000) u Sjedinjenim Državama koncentrirali su se velikim dijelom u državama: Pennsylvania, Ohio, Illinois, Michigan, Minneapolis, Colorado i dr., kao rudari, radnici na visokim pećima, po farmama, u šumskoj drvenoj industriji, ali i kao trgovci. Oni su možda najjače amerikanizirani, i ako imaju mnoštvo, naročito klerikalnih, udruženja. Hrvata ima u Sjedinjenim Državama u velikom broju u državama: Pennsylvania, Illinois, Ohio (po rudnicima, na gradnji željeznica, u drvenoj industriji, po kamenolomima), u Kaliforniji; Dalmatinci, Primorci i Ostrvljani kao vrtlari, vinogradari, ribari. Srbi su (svega oko 100.000) zastupani iz svih krajeva, i to otprilike: iz Bosne i Hercegovine do 25.000, iz Hrvatske-Slavonije 25.000, iz Vojvodine 20.000, iz Crne Gore oko 8.000, iz predkumanovske Srbije jedva koja stotina, ostalo iz Južne Srbije, Boke i Dalmacije. Koncentrirani su u državama: Pennsylvania, Illinois, Ohio, Kalifornija, Minnesota i dr. Rade u rudnicima, po tvornicama, klaonicama i t. d. S porodicom je oko 10% do 25%. Od Jugoslovena pojedini su uspjeli da steknu i velika imanja i da dodu do znatnih poduzeća. Inače su naši ljudi rijetki u obrazovanim slojevima američkog društva. Ima ih u višem katoličkom kleru, profesora univerziteta, brodovlasnika, liječnika i t. d. U Canadi su Srbi, Hrvati i Slovenci razmjerno u mnogo jačem broju ostali u poljoprivredi i na šumskom radu. U Južnoj Americi igraju vidnu ulogu u trgovini, rudarstvu i brodarstvu. Tu je (osobito u Argentini i Chile-u) i socijalno najuspjeliji dio našeg I. svijeta. Izgleda da naš elemenat lakše prosperira među Latinima, no među Anglosasima i Germanima.

Poslije Svjetskog Rata nastupio je znatan preokret u našem I.: počelo je vraćanje u stari kraj i u oslobođeni zavičaj u velikim razmjerima. 1919 do 1923 vratilo se 8.348 lica više, no što se za to vrijeme iselilo. U tome momentu počinje i da djeluje restriktivna politika Sjedinjenih Država, koje ne žele više pritok novih doseljenika, osobito ne Slovena, Latina i Orijentalaca, nego su se odlučile, da izvrše forsirano amerikaniziranje svih inorodaca u Uniji. Kontingenat dozvoljenog useljivanja iz naše Kraljevine bio je 1923 okruglo 6.000, a 1924 već samo oko 600. Pa ipak se iseljava i sada (1925) godišnje oko 12.000 više, no što se vraća, tako da najveći dio našeg I. sada ide u Južnu Ameriku, naročito u Braziliju (većinom Madžari i Nijemci iz Vojvodine).

Stvaranje nacionalne države SHS i inauguriranje nove emigracione politike od strane Sjedinjenih Država nametnulo je i nama potrebu vođenja jedne više sistematske I. politike, kako iz nacionalnih, tako i iz socijalnih razloga. Sa gledišta nacionalne demokratske države postavljaju se drukčije pitanja koristi i štete od iseljavanja, no što je to bio slučaj za Austro-Ugarsku. Pred odlučnom namjerom Sjedinjenih Država da izvrše potpunu asimilaciju doseljenika, moralo se pročistiti i pitanje, da li treba svim sredstvima održavati nacionalne odlike našeg življa u Novom Svijetu. Ta načelna pitanja nisu do danas raspravljena, niti je što osjetnog na njima rađeno. Kraljevina SHS donijela je, kao prva od t. zv. država nasljednica, nov i moderan iseljenički zakon (30/12 1921), kojim je uređena socijalno-politička strana I. pitanja, osobito privredna, higijenska i pravna zaštita iseljenika za vrijeme odlaska i povratka preko Oceana. Tim zakonom i Pravilnikom za njegovo izvršenje (3/8 1922), kao i o ustrojstvu Generalnog Iseljeničkog Komesarijata Kraljevine SHS (4/11 1922) izvršena je organizacija naše državne I. službe, koja je stavljena u nadležnost Ministarstva Socijalne Politike. Pri Ministarstvu Socijalne Politike postoji Odsjek za iseljivanje i useljivanje. U važnijim domaćim lukama

Digitized by Google

postavljaju se komesari za iseljivanje i useljivanje, koji, u saradnji sa policijskom vlašću, vode brigu o iseljenicima i useljenicima. Našim diplomatskim i konzularnim predstavnicima, u zemljama i mjestima koji su za naše iseljivanje važni, dodijeljeni su izaslanici Iseljeničkog Odsjeka Ministarstva Socijalne Politike. Funkcija je tih izaslanika i da održavaju veze između naših I. organizacija u tuđini i svog ministarstva, odnosno područnih mu I. organa. Oni prate rad koncesioniranih parobrodarskih društava, koja vrše prijevoz naših iseljenika i povratnika, dalje putničkih agentura i bankarskih radnja, koje rade sa našim iseljenicima. Oni saraduju na privatno-pravnoj zaštiti iseljenika, na statistici i informativnoj službi i na organiziranju novčanog saobraćaja s domovinom. Generalni Iseljenički Komesarijat funkcionira u Zagrebu, kao tehnički autonomno nadleštvo, sa zadatkom: a) nadzora nad cjelokupnim poslovanjem zastupstava koncesioniranih parobrodarskih društava, koliko se tiče I., b) upravljanja državnim konačištima iseljenika i povratnika u Zagrebu, c) rješava molbe za I. pasoše, u sporazumu sa ostalim zainteresiranim ministarstvima, d) vrši neposredni nadzor nad djelovanjem svih izvršnih organa I. službe u zemlji (lučki, željeznički i brodski I. komesari i dr.), e) vodi evidenciju matičnih promjena državljana SHS u inostranstvu, f) vrši privatno-pravnu zaštitu podesnom intervencijom, naročito u predmetima ostavina, osiguranja i odšteta naših iseljenika u izvanevropskim zemljama, obavljajući u tome i prijevod dokumenata, g) informira o prilikama i izgledima za iseljenike u pojedinim zemljama i privrednim granama, h) vodi I. statistiku. Generalni Iseljenički Komesarijat postao je stvarno vrhovni organ i naše I. politike i uspio je, da postavi na rješenje i krupna načelna pitanja naše iseljeničke politike. Od tih krupnih pitanja nije do danas nikako riješeno pitanje nacionalnog održanja iseljenika i racionalnog iskorišćivanja njihovih ušteda za našu narodnu privredu. Za održanje I. službe i pomaganje I. organizacija osnovan je, zakonom o iseljivanju, poseban I. fond, koji se popunjuje t. zv. I. glavarinom, kaznama i taksama od parobrodarskih društava i dr.

Izgradnjom boljih željezničkih veza za naše jadranske luke (osobito Split), postat će naša država tranzitnom zemljom za iseljivanje iz Madžarske, Poljske, Rumunjske za Južnu Ameriku, Afriku i Australiju, i onda će naša I. služba imati još jedno novo polje rada. Ta služba je već sada jedna od relativno dobro organiziranih grana naše državne uprave.

Literatura: Pero Slepčević, Srbi u Americi (1917); Iseljeničke Vijesti (1922, 23); Stenogram ankete o iseljavanju (16—18/9 1924); Benko Bojnički, Koje bi smjernice trebalo dati našoj emigracionoj politici (Socijalni Preporođaj, 1925). *M. Kosić.*

ISIHASTI (MOLČALNICI), pristalice mističkog pokreta među svetogorskim kaluđerima 13—15 vijeka. Bilo ih je dosta i među Srbima. Bizantski car Andronik II. u potvrdi dobara hilandarskih (1292), naročito ističe i pohvaljuje isihazam hilandaraca. Ćelija Sv. Save u Kareji nazivana je sihastarijom ili molčalnicom, gdje su se najodličniji Srbi monasi povlačili na kraći ili duži kontemplativni život. Jedan od najuglednijih pobornika toga mističkog pokreta bio je Grigorije Palama, potonji episkop solunski. Od njega je ostalo nekoliko asketskih spisa i po rukopisima naših manastira, kao na pr. u manastiru Slepču, kod Demir-Hisara i dr.

R. G.

ISKRA, ilustrovani književni list. Izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu 1898. Urednik je bio A. Gavrilović, a vlasnik A. M. Stanojević. 1899—1912 list je izlazio sa prekidima pod imenom Nova Iskra pod uredništvom R. O. Odavića. *U. Dž.*

ISKRA-KRŠNJAVI ŠTEFA, književnica (27/12 1869, Vrbovec). Škole je učila u Salonti, Križevcima i Zagrebu. Kao učiteljica bila je 1892 u Parizu, gdje je slušala dva semestra predavanja iz literature na Sorbonni i College de France, zatim je bila dvije godine na univerzitetu u Bernu. 1902 položila je ispit iz filološko-historijske grupe. Bila je nastavnica u zagrebačkom ženskom liceju i u ženskoj realnoj gimnaziji, gdje i danas službuje. — I. je izdala dvije zbirke svoje nježne poezije: Pjesme I (1905) i Pjesme II (1912). Pored toga pisala je crtice i novele, najviše u feljtonu Narodnih Novina, i prevodila sa francuskog jezika (Rostand, Corneille,

Digitized by Google

Sardou). Piše pod pseudonimom Iva Rod.

Literatura: D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921, 124). *B. V.*

ISKRULJEV JOVAN DR., direktor okružnog ureda u Vršcu (8/10 1886, Jasenovo, Banat). Svršio je četiri razreda realke u Vršcu, a učiteljsku školu u Somboru. Gimnazijsku maturu položio je u Novom Sadu. Filozofski fakultet apsolvirao je na univerzitetu u Budimpešti, a na sveučilištu u Zagrebu položio je doktorat iz filozofskih i pedagoških nauka. — Bio je učitelj u Čoki i Vranjevu, nastavnik učiteljske škole u Somboru, inspektor prosvjetnog odjeljenja u Novom Sadu i sekretar ministarstva prosvjete. 1925 izabran je za docenta više pedagoške škole u Beogradu. — Napisao je: Računica u slikama I—II (1920), Universitet i učitelji (1923), Koedukacija u svetlosti eksperimentalne pedagogike (1924), Reforma profesionalnog obrazovanja profesora srednjih škola (1926). Napisao je, osim toga, znatan broj članaka u raznim filozofskim i pedagoškim časopisima.

D. P.

ISKUTAČA, šarena vunena pregača. Nosi se u okolini Niša.

N. Z.

ISPANO ĐURO, ugledan liječnik dubrovački 15 vijeka. Nauke je svršio u Parizu i, vrativši se u zavičaj, napisao je spis De ratione medendi eos, qui sub climate Ragusae nati sunt, koji se nije sačuvao. U Dubrovniku se oženio Tomasinom, kćerju Radosava Utješenovića, s kojom je imao više djece, među njima sina Marina. Petar, sin Marinov, bio je ugledan liječnik. Porodica I. bila je podrijetlom iz Albanije, a preselila se u Dubrovnik pod kraj 14 vijeka.

Đ. K.

ISPOSNICI. V. Manastiri i monaštvo.

ISPOSTAVE SRESKE. Članom 20 zakona o općoj upravi ovlašćen je ministar unutrašnjih poslova da u pojedinim krajevima, udaljenim od sjedišta sreza, ustanovi, po prijedlogu velikog župana, sreske ispostave (ekspoziture), kojima na čelu stoji starješina, diplomirani pravnik, koga određuje ministar unutrašnjih poslova, po prijedlogu velikog župana. Starješina I. S. vrši samostalno, pod neposrednim nadzorom velikog župana, a u opsegu svoje pomjesne nadležnosti, sve poslove, koji spadaju u nadležnost sreske upravne vlasti, izuzev onih, koji prema svojoj prirodi traže jednoobrazno vršenje u cijelom srezu. Broj posljednjih poslova mnogo je veći i važniji od poslova, za čije vršenje nije potrebna jednoobraznost. U prve, pored ostalih, spada i akcija na održanju reda i bezbjednosti, koja ni u kom slučaju ne može biti izuzeta iz nadležnosti starješina sreskih ispostava, i ako bi se to na prvi pogled moglo zaključiti. U stvari se poslovi, koji spadaju u nadležnost starješine sreske ispostave, dijele u dvije grupe: a) jedni se ne moraju vršiti jednoobrazno u cijelom srezu, i oni se stoga mogu vršiti samostalno, pod neposrednim nadzorom velikog župana, i b) drugi se, zbog svoje prirode, moraju vršiti jednoobrazno u cijelom srezu, i zbog toga se ne mogu vršiti samostalno, već naređenjima i pod nadzorom sreskih poglavara.

Starješine I. S. nadležni su, dakle, za sve poslove opće uprave u srezu (izuzimajući one, koji su samim zakonom rezervirani sa sreske poglavare: nadzor nad sreskom samoupravom, izdavanje općih naredaba i t. d.), ali dok jedne (one iz prve grupe) vrše pod neposrednim nadzorom velikog župana i samostalno, dotle druge (one iz druge grupe) ne mogu vršiti samostalno već po naredenjima i pod nadzorom sreskih poglavara.

D. Alimpić.

ISSA, u grčko-rimsko doba ime današnjeg ostrva Visa i jedne grčke kolonije, koju je tu osnovao, oko 390 prije Kr., sirakuški tiranin Dionizije Stariji. I. je bila najvažnija grčka kolonija u Jadranskom moru; samo joj je krajem 3 vijeka prije Kr. Pharos na Hvaru, za jedno kratko vrijeme preoteo prvenstvo. I. je bila vrlo napredna u trgovini. Njeno vino bilo je čuveno već u staro doba. Po jednoj priči u I. se rodio heroj Jonios, koji je dao ime Jonskom moru. I. je osnovala u našem Primorju više kolonija: Salonu (Solin), Tragurium (Trogir), Epetium (Stobreć, kod Splita), i vjerojatno jednu varoš na Korčuli. Najstariji njeni natpisi i novci su iz 4 vijeka prije Kr. I. je stupila rano u prijateljske veze s Rimom. Pritisnuta ardijejskom državom, ona je pozvala u pomoć Rimljane, i tako je otpočeo prvi ilirski rat 229 prije Kr. Poslije toga je I. bila uvijek u dobrim odno-

Digitized by Google

sima s Rimom. Rimljani su joj priznavali slobodu; 167 oslobodili su je poreza, a još kasnije dali su joj gradsko pravo. U ratu između Pompeja i Cezara I. se je stavila na stranu Pompeja, dok je Salona bila uz Cezara. I. se poslije brzo romanizirala. Grčko-rimske starine su mnogobrojne na Visu. Tu se nalaze i ruševine rimskog amfiteatra. *N. V.*

ISTARSKI KNJIŽEVNI JEZIK. V. Književni jezik srpsko-hrvatski u prošlosti.

ISTINA, list za bogoslovsku nauku i pastirsku praksu. Zadar 1886—1888. Uređivao ga je profesor Jovan Vučković, a osnovali ga episkop dalmatinski Stevan Knežević i boko-kotorski Gerasim Petranović. *R. G.*

ISTOČNIK, duhovni list za crkveno-prosvjetne potrebe srpsko-pravoslavnog sveštenstva i naroda u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1887—1914. Izlazio je dvaput mjesečno pod raznim redaktorima. Prvo se zvao Dabro-Bosanski I., zatim Bosansko-Hercegovački I., i najzad I. Vlasnik I. bila je isprva Dabrobosanska Konsistorija, a kasnije bosanski arhijereji. Pored zvaničnog dijela I. je donosio i propovijedi, kraće članke iz sveštеničke prakse i prijevode raznih bogoslovskih rasprava i članaka, a katkad i originalne radove. *R. G.*

ISTOČNO PITANJE (pitanje bližega Istoka) je pitanje opstanka turske državne vlasti na Balkanskom Poluostrvu i u Levantu, i s tim u vezi pitanje njezina nasljedstva. To je najmlađa faza vjekovne borbe između Azije i Evrope za njihovo dodirno područje. U razna vremena imalo je I. P. razno značenje. Jedno značenje je uvijek postojalo: ukidanje turske vlasti i podjela nasljedstva Turske. Pored toga, u prvoj periodi, do vrhunca turske ekspanzije, u opsadi Beča 1683, značilo je I. P. zaustavljanje turskog prodiranja; u drugoj periodi, poslije 1683, protjerivanje Turaka. Od kraja 18 vijeka dalje za turkofilske države značilo je I. P. reformiranje i civiliziranje Turske, da bi mogla ostati kao evropska država, za turkofopske države to reformiranje shvaćano je kao političko i kulturno jačanje kršćanskih naroda za oslobodilačku akciju.

Ispred Džingiskanovih Mongola uzmakla je jedna turska nomadska horda, pod vođom Sulejmanom (do 1231), iz područja na istoku Kaspijskog Jezera u Armeniju. Sulejmanov sin Ertogrul (1231—1288) poveo je tu hordu na zapad, dobivši od sultana seldžučke države Ruma (Male Azije) ili Ikoniuma ispaše oko Dorileja u Maloj Aziji, kao vazal. Ertogrulova se država razvila kao krajina, šireći se na račun pograničnih grčkih krajeva. Pošto Mongoli srušiše ikonijsku državu (1307 posljednji sultan), postade samostalan, najprije sa titulom emira, Ertogrulov sin Osman ili Otman (do 1326; od toga Osmanlije ili Otomani), prihvati Islam, osvoji Brusu (1317) i učini je prijestolnicom. Njegov je sin bio Orkan (do 1358). Kao pomoćne čete pretendenata u bizantskoj borbi oko prijestola (1341 do 1355) upoznali su Turci Balkan. Orkan je zauzeo prvu evropsku točku, Galipolje (1354). Srbi su prvi uvidjeli opasnost od ovih azijskih osvajača i dali im otpor. Car Dušan je dao ideju organizacije evropskog kršćanstva protiv azijske islamske opasnosti, i tražio je od pape, koji je tada stolovao u Avignonu u Francuskoj, naslov »kapetan kršćanstva« u borbi protiv Turaka. Ali, centralistička, apsolutistička, vojnička Turska bila je moćnija od feudalnih balkanskih država. Sin Orkanov Murat I. (do 1389) zauzeo je Drinopolje (1363), i učinio ga prvom turskom prijestolnicom u Evropi, potukao je Srbe (1371) i učinio makedonske države vazalnima. On je poginuo u boju na Kosovu (1389). Tu je pobijedio Srbe sin mu Bajazit I. (do 1402), i učinio tributarnom Srbiju i Vlašku, osvojio je zatim Bugarsku (1393), potukao ugarskog kralja Sigismunda s njegovim zapadnoevropskim pomoćnim četama kod Nikopolja na Dunavu (1396), a poslije je poražen i zarobljen kod Angore u Maloj Aziji 1402, od tatarskog kana Timur-Lenka (Tamerlana). U borbi između Muse, Sulejmana i Mehmeda ostao je pobjedilac Mehmed I. (1413—21). Murat II. (do 1451) obnovio je vojničku moć Turske. On je prelazno pokorio Srbiju, ali je naišao na uspješan otpor Đurđa Kastriotića-Skenderbega u Albaniji.

Sibinjanin Janko gojio je nadu, da će jednim velikim ratnim pohodom protjerati Turke iz Evrope. On je pobijedio Turke 1443, te oni izgubiše Srbiju, ali 1444 pobijediše kod Varne

Digitized by Google

u Bugarskoj krstašku vojsku, u kojoj su bili Sibinjanin Janko, ugarski kralj Vladislav II. i papin legat Cesarini. Tu su poginuli kralj i legat. Janko je poslije toga poražen na Kosovu 1448. Muratov sin Mehmed II. »Elfatih« (Osvajač; 1451—1481), zauzeo je Carigrad (1453) i učinio ga prijestolnicom, pokorio je Srbiju (1459), Bosnu (1463). Papa Pio II., Mleci i ugarski kralj Matija Korvin pokrenuli su misao križarskog rata protiv Turaka. Matija je osvojio sjeverozapadnu Bosnu i Jajce (1463—1464). Mlečani su ratovali s promjenljivom srećom u Levantu i Moreji. Pokorenje Albanije dovršili su Turci 1479. Mehmed II. dovršio je osvajanje gotovo cijelog Balkanskog Poluostrva i Male Azije. Vlada Bajazita II. bila je neaktivna. Zapad ga je zastrašivao pretendentom, bratom mu Džemom, pjesnikom, koji je umro u Italiji. Turci su pokorili Hercegovinu 1482, a Zetu 1499. Moldavska je postala tributarna, a Turci su počeli provaljivati u Poljsku. Zapad je upro oči u Rusiju, gdje je Ivan III. (1462—1505) »okupio rusku zemlju«. Posredovanjem pape Siksta IV. i kardinala grčkog Besariona oženio se (1472) car Ivan Sofijom Paleologovom, bratučedom posljednjeg bizantskog cara. On je uzeo dvoglavog orla Paleologova i ideju o ruskom nasljedstvu Bizanta.

Tek poslije dva stoljeća počele su ozbiljnije borbe između ruskog pretendenta i turskog posjednika Carigrada za tu baštinu. Selim I. (1512 do 1520) silno je proširio granice osvojenjima u Aziji i Egiptu (osvojenje mamelučke egipatske države 1517). Od zadnjeg Abasovića preuzeo je sultan dostojanstvo vrhovnog islamskog poglavice: Kalifat. Sulejman II. Veliki (1520—1566) osvojio je Beograd (1521), pobijedio kod Mohača (1526) ugarskog kralja Ljudevita II., koji pogibe, zauzeo je srednju Ugarsku, Budim (1541), i osvojio velika područja od Perzije.

Ferdinand I. austrijski, vladar i u zapadnom i sjevernom dijelu Ugarske i Hrvatske poslije mohačke bitke, nastavio je obranu od Turaka. Prva turska opsada Beča 1529 ostala je bezuspješna. Drugi turski pohod zaustavio je Petar Jurišić kod Kiseka (1532). Zajednička protivnost Francuske i Turske prema Habsburgovcima dovela je do saveza između Sulejmana II. i Franje I. (1535) i političkih i trgovačkih privilegija za Francusku, zagarantiranih u kapitulacijama. To se prijateljstvo dugo u budućnosti održavalo. U Erdelju i Madžarskoj istočno od Tise zavladao je, od 1526, Zapolja, pod protektoratom sultanovim. Habsburgovci i Turska borili su se dugo za vrhovnu vlast nad Erdeljom. Od 1571 vladali su tu Báthory. Knezovi Bethlen Gabor i Rákóczi bili su neprijatelji Austrije. Ferdinand je sklopio mir (1547) sa sultanom, sa obvezom plaćanja godišnjeg danka od 30.000 dukata (plaćan je do 1606). U šestom ugarskom pohodu zadržao je Sulejmana Nikola Šubić Zrinski u tvrđavi Sigetu (1566). Sultan je umro prije pada tvrdave, ali njegovu smrt zatajiše, dok ne pade tvrdava s braniocima. Selim II. (1566—1574) sklopio je mir. On je osvojio Cipar od Mlečana. Mleci, papa, habsburška Španija i Genova osnovali su svetu ligu i poveli križarski rat. Don Juan d'Austria pobijedio je tursku flotu kod Lepanta (1571). Pobjeda je izazvala veliko oduševljenje u kršćanstvu, ali nikakav rezultat.

Pod nasljednicima Muratom III. (— 1595), Mehmedom III. (— 1603), Ahmetom I. (— 1617), Mustafom I. (— 1618), Osmanom II. (— 1622) održala se spoljašnja moć Turske, ali je unutra pokvarenost, korupcija, protekcija, podmitljivost, gramzivost i utjecaj harema slabio snagu. Izbijale su bune janjičara (i Osman II. im je pao kao žrtva) i bune u provincijama. Teški ratovi u Perziji i Ugarskoj iscrpli su tursku silu. Car Rudolf II. mirom u Žitva Dorogu 1606 oslobodio se godišnjeg danka jednim otkupom od 200.000 dukata. Turska se opet oporavila i podigla za vlade Murata IV. (1623—1640), krvnika janjičara, koji je ukinuo (1638) uzimanje kršćanske djece za janjičare i osvojio Bagdad, i (poslije Ibrahima I.) za Mehmeda IV. (1648—1687) pod velikim vezirima Ćuprilićima. Tada je postigla Turska najveći opseg, zavladala je privremeno Ukrajinom i Podolijom, osvojila (1645—1669) Kretu od Mlečana. Zbog rivalstva u Erdelju došlo je do rata sa Habsburgovcima. Kod Sv. Gottharda na Rabi (1664) pobijedila je habsburška kršćanska vojska Nijemaca, Madžara, Slovena, Francuza i dr. turske evropske i azijske čete. Mir u Vašvaru zadržao je status quo i nezavisnost za Erdelj. Ovaj loš mir pojačao je ne-

Digitized by Google

zadovoljstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj i izazvao zavjeru (Zrinsko-Frankopansku). Represalije poslije otkrivene zavjere izazvale su bunu u Ugarskoj, koju je pomagala Francuska i Turska. Potaknut ovima osvoji vođa kuruca, ustanika, Tököli sjevernu Ugarsku. Papa Inocent XI pomože novčano i moralno cara Leopolda I., a Poljska priđe u savez sa Austrijom. Veliki vezir Kara Mustafa pođe sa 200.000 vojnika i 300 topova na Beč i opsjednu ga, ali Karlo Lotarinški i poljski kralj Ivan Sobjeski potukoše Turke pod Bečom 1683.

Odbivši Turke od Beča Austrija nastavi da ih progoni iz Ugarske. Ona sklopi sa papom, Poljskom i Mlecima Svetu Ligu (1684), osvoji Budim 1686 (poslije 145 godina, turske vlasti). Ugarska i Erdelj potpadoše pod habsburšku vlast. Osvojivši Beograd (1688) Austrija stvori plan, da osvoji od Turske zapadne kršćanske balkanske zemlje i da se posluži ustankom kršćana. Vojska joj, pod generalom Piccolominiem, prodre do Kosova, Novog Pazara, Prizrena i Skoplja. Novi veliki vezir Mustafa Ćuprilić obnovi savez sa Ljudevitom XIV. francuskim, protjera Austrijance iz Srbije i povrati Beograd (1690). Povlačenje Austrijanaca izazva veliku seobu Srba. Mustafa izgubi protiv Ljudevita Badenskog bitku i život kod Slankamena (1691). Oslobođenje Južnih Slovena propade, posjed Ugarske i Erdelja utvrdi još austrijski vojskovođa princ Eugen Savojski pobjedom kod Sente (1697). Mlečani međutim ratovahu u Crnoj Gori i osvojiše Moreju (1685—1687). Pri zauzeću Atene eksplozija barutane razori Partenon. Rusija je pristupila u Sv. Ligu težeći za izlaskom na more, i poslije više neuspjeha zauzela Azov (1696). Karlovačkim mirom 1699 dobila je Austrija: Ugarsku i Erdelj, bez Banata i istočnog Srijema, Mleci Moreju, Poljska Podoliju, Rusija Carigradskim mirom (1700) Azov i pravo da drži rezidente u Carigradu (prvi Tolstoj). Tököli umre u Turskoj (1704).

Turska je pokušala da povrati gubitke. Na poticaj ispred Rusa pobjeglog pobijeđenog švedskog kralja Karla XII., zaratila se Turska. Uz Petra Velikog pristao je moldavski gospodar (knez) Kantemir, ali Petar bi s vojskom na Prutu doveden gotovo do kapitulacije, a spase se, povratkom Azova i podmićivanjem velikog vezira, mirom u Hušu (1711), ponovljenim u Drinopolju (1713). Petar je pozvao proglasom i balkanske kršćane osobito Crnogorce (poslanstvo Miloradovića) na ustanak. Od tada su balkanski kršćani sve više polagali nade u Rusiju. Rusija je počela istiskivati austrijski i mletački utjecaj. Crnogorci se odazvaše. Njihovo sklanjanje na mletačko zemljište, dalo je izgovor Turcima, da pokušaju od Mlečana preoteti Moreju (1715 do 1718). To im je uspjelo već u prvoj godini rata. Austrija ustade na obranu Karlovačkog mira, sklopi savez s Mlecima. U ratu (1716—1718) pobijedi Turke kod Petrovaradina (1716) i Beograda (1717) princ Eugen, najuspješniji predstavnik austrijske ekspanzivne politike na Balkanu. Mirom u Požarevcu (21/7 1718) dobila je Austrija istočni Srijem, Malu Vlašku do Alute, sjevernu Srbiju i pojas bosanskog područja uz Savu. Mleci se odrekoše Moreje.

U poljskom nasljednom ratu (1733 do 1735) radila je Francuska uzalud na tome, da Turska zarati na Rusiju. Turska je bila zauzeta ratom s Perzijom (1733—1736). Rusija je zaratila na Tursku (1736—1739) i osvojila Azov (1736). Ruski vojskovođa Minih sanjao je o osvojenju Carigrada i oslobođenju Moldavske, Vlaške i Grčke. Ruska saveznica (od 1726) Austrija nadala se ratom (1737—1739) ostvariti zavjet Eugenov (— 1736). Austrijanci zauzeše Niš i podigoše Srbe na ustanak, ali su morali uzmicati, a s njima i Srbi (seoba). Turci pobijediše generala Valisa kod Grocke blizu Beograda (1739), te Najperg sklopi, posredovanjem francuskog poslanika Villeneuva, Beogradski mir 1739, kojim povrati Turskoj sve tekovine Požarevačkog mira, osim Banata i istočnog Srijema. Tako je Austrija napustila akciju za osvojenje kršćanskih zemalja Turske (do 1878), koje su još više pojačale nade u Rusiju. Francuskim posredovanjem zadovoljila se Rusija neutralizacijom Azova. Nasljednik Rumjanceva kao ruski rezident u Carigradu Vješnjakov (1741—1745) uvjeravao je caricu Jelisavu, da s pomoću kršćana može srušiti tursko carstvo, ali je te planove oživila tek Katarina II. Francuski utjecaj na Portu bio je vrlo jak. Kapitulacije od 1535 su obnovljene 1740. Francuski grof Bonneval (poturčen kao Ahmet-paša) nastojao je da reorganizira tursku vojsku i pri-

Digitized by Google

donio je uspjesima od 1736—1739. Turska je u unutrašnjosti propadala, a Rusija se počela miješati. Borbe s Perzijom (1723—1727, 1733—1736, 1743 do 1746) i rivalstvo s Rusijom u tom području oteščavale su jaču akciju u Evropi.

Za vrijeme austrijskog nasljednog i sedmogodišnjeg rata Porta, u miru, nastojala je provesti reforme. Veliki vezir Ragib (do 1763) uredio je financije, stegao janjičare i mameluke. Turski otpor reformama, ekonomski i duševni polet Grka i rusko obraćanje prema jugu za Katarine II. (1762 do 1796), pokrenuli su življe rješavanje istočnog pitanja. Carica ustade kao zaštitnica Grka i namisli da protjera Turke iz Evrope. Da oteščaju širenje ruskog utjecaja u Poljskoj potakoše francuski predstavnici Choiseul i barun Töth Portu na rat (1768—1774). Galicin i Rumjancev zauzeše Besarabiju, Vlašku i Moldavsku. Grk Papaz-Ogli uvjeravao je Orlova, da će Grci podići ustanak. Orlov i Elfinston (Engleź), doveli su baltičku flotu u Egejsko more. Ustanak Grka ugušili su Turci krvavo. Elfinston je spalio tursku flotu kod Česme (blizu Hiosa) 1770. Kao i lepantska pobjeda (1571) i ova je učinila jak utisak u Evropi, ali bez vidnih posljedica. Protivnost Austrije i Pruske ublažila je Rusija diobom (prvom, 1772) Poljske.

Mirom u Kučuk-Kajnardžiju 1774 (kod Silistrije) ustupila je Turska Rusiji Kerč i područje između Dnjepra i Buga, odrekla se vrhovne vlasti nad krimskim Tatarima i kavkaskim narodima, dopustila slobodu trgovanja i prolaza ruskim brodovima na Crnom i Egejskom moru, obećala štititi kršćansku vjeru i crkve. Posljedica toga bilo je rusko miješanje u unutrašnje prilike Turske. Oslabljenjem Porte pojačaše se separatističke težnje provincija, osobito Sirije i Egipta. Austrija je zauzela Bukovinu (1775), a Francuska i Pruska suzbijale su austrijske težnje u pravcu prema Rajni. Josip II. (1780—1790) okrenu se prema Istoku. On je sklopio sporazum s Katarinom II. U dugotrajnoj njihovoj korespondenciji iščahurio se tako zvani »grčki projekt« o podjeli Balkana na rusku i austrijsku sferu. U osnovi je ta ideja uvijek uskrsavala pri svakom rusko-austrijskom sporazumijevanju. Francuski ambasador u Petrogradu De Ségur oduševio se tim planom, po kome je Francuskoj rezerviran Egipat i Sirija, ali Ljudevit XVI. odlučio se za tradicionalnu politiku integriteta Turske. Ljubimac Katarine II. Potemkin, podigao je južnu Rusiju, proveo ratne pripreme i priredio na Krimu, anektiranom 1783, sastanak carice s Josipom II. (1787). Porta je, potaknuta Pruskom i Engleskom, objavila Rusiji rat (1787), a Austrija se pridruži Rusiji (1788). Suvarov je prodro do Dnjestra, a austrijski general Laudon osvojio Beograd (1789). Srpski frajkorci pomagahu Austriju (Kočina Krajina). Engleska i Holandija, zbog trgovačkih interesa u Levantu, zauzeše se za Tursku, a Pruska sklopi s njom savez (1790). Njezin ministar Herzberg sastavio je projekat: Rusija da dobije područje do Dnjestra, Austrija da anektira Moldavsku i Vlašku, a da ustupi Poljskoj Galiciju, Poljska Pruskoj spojno područje između zapadne Pruske i Šlezije. Nasljednik Josipov, Leopold II., htio je povratiti unutrašnji i spoljašnji mir, te sklopi s Turskom Svištovski mir (1791), uglavnom na osnovi status quo. Po smrti Potemkina (1791) sklopila je i Rusija mir u Jašu 1792, kojim je dobila područje između Buga i Dnjestra. Veliki grčki plan je propao, a osvajačke težnje zadovoljiše se opet diobama Poljske (1793, 1795).

Sudjelovanjem u ratovima protiv Turske kroz cijelo stoljeće i ekonomskim napretkom, a pod utjecajem nacionalnih ideja francuske revolucije, razvila se nacionalna samostalnost kršćanskih naroda. Upravna i vojna desorganizacija i slabost, nasilje i zloupotrebe režima, dadoše mogućnost i poticaj za oslobodilačku akciju kršćanskih naroda. Napredniji elementi Turske pokušaše reformama omogućiti njezin opstanak u Evropi. Za cio vijek (1789—1878) reformna struja, često i pod pritiskom Evrope, s mukom je uvodila reforme, koje su se u suštini razbijale o konzervativnost turske mase. Selim III. (1789 do 1807) otpočeo je periodu reforama nastojanjem da samovoljne janjičare zamijeni evropski organiziranim pukovima (nizam džedid). Neuspjesi u ratu protiv Rusa i pobunjenih Srba olakšali su uspjeh akcije ulema, da se sultan svrgne. Ali on dobije (poslije Mustafe IV.) u Mahmutu II. (1808 do 1839) odlučnog nasljednika u radu za reforme. Ovaj predobi muftiju i velikaše, i u velikom državnom vijeću

Digitized by Google

bude pročitana sultanova naredba, kojom se između janjičara osnovala nova disciplinirana stajaća vojska: eškindžije. Otpor većine janjičara protiv »daurskih« novotarija je, razvijanjem prorokove zastave, u krvi ugušen, a janjičarstvo ukinuto i zabranjeno (1826). Ukinuta je i stara konjica spahije, protjerani su saveznici janjičarski derviši Hadži-Bektaši, preuređen opasni esnaf (ceh) hamala (nosača) i jangindžija (vatrogasaca).

Bonaparte je obnovio stare francuske snove o gospodarstvu nad Sredozemnim morem, što je pretpostavljalo uništenje engleske vlasti na njemu i vlast u najvažnijim okolnim zemljama. Mirom u Campoformiu (1797) raskomadao je on mletačku republiku i zauzeo jonska otrva i luke na epirskoj obali, a sklopio veze sa Ali-pašom janjinskim i Pasvan-Oglu-om vidinskim. Pomaganjem Mainaca postavljeno je pitanje grčkog oslobođenja s francuske strane. Pohodom Bonapartovim na turski Egipat (1798) zametnula se borba između Engleske i Francuske za puteve prema Indiji. Francuska je prikazivala to kao ekspediciju protiv sultanu nepokornih mameluka, koji su i Francuskoj nanosili štete. Turska i Engleska navališe na Bonaparta u Egiptu. Poslije dugih borba povukli su se Francuzi iz Egipta (1801), koji je, kao i jonska ostrva, povraćen vrhovnoj sultanovoj vlasti i garantiran integritet Turske (mirom u Amiensu između Engleske i Francuske 1802). Mirom u Požunu (1805) oteo je Napoleon Austriji tekovine Campoformijskog mira (1797), Dalmaciju i Istru, a mirom u Schönbrunnu (1809) još i slovenačko i hrvatsko područje do Save i preko tih »ilirskih provincija« stvorio je direktnu kopnenu trgovačku vezu između Francuske i Istoka preko Turske, da i ovdje ostvari »kontinentalni zatvor« protiv Engleske.

Preko vlaškog kneza Konstantina Ypsilanti-a stupili su Srbi u vezu s Rusijom. Rusi zauzeše Moldavsku i Vlašku, a Porta, protivno ugovoru u Jašu, na poticaj Francuza, zatvori ruskim brodovima Bospor i Dardanele, i najzad im objavi rat (prosinca 1806), i protiv savjeta Engleske, koja flotom zaprijeti Dardanelima i Carigradu. Po uputama francuskog ambasadora, generala Sebastiani-a (1806 do 1808), utvrdiše se Turci u morskim prolazima. Englezi su se morali povući. Porta im onda navijesti rat. Engleski napad u Egiptu odbio je zapovjednik Arnauta Mehmed-Alija (1807). Ministar pobijeđene (1807) ruske saveznice Pruske, Hardenberg, predlagao je da Rusija dobije istočni dio Turske s Carigradom, Austrija Bosnu i Srbiju, Francuska Grčku i Arhipelag, Pruska Sasku, i da se oživi Poljska. Ali Aleksandar I. ruski car sporazumje se u Tilzitu (1807) s Napoleonom, da evakuira Vlašku i Moldavsku. Napoleon se obvezao da posreduje za mir između Rusije i Turske, a Aleksandar između Francuske i Engleske; gdje posredništvo ne uspije, zaratit će posrednik kao saveznik prijateljske sile. U slučaju nastavljanja rata s Turskom sporazumit će se oba vladara da oslobode od turskog jarma sve evropske zemlje Turske, osim Carigrada i Rumelije. Primirje rusko-tursko bude onda sklopljeno u Sloboziji (1807), ne obuhvatajući formalno Srbe. Na ruski pritisak protegoše stvarno Turci primirje i na Srbe. Rusi nisu htjeli evakuirati, a kancelar Rumjancov predlagao je izvanrednom poslaniku Napoleonovu Savari-u, da za naknadu Francuska zauzme Bosnu i Albaniju. Napoleon je želio kompenzaciju u Pruskoj, a Aleksandar je to odbijao. Napoleon se bojao podjele Turske, da Engleska ne bi zauzela Egipat i ostrva. Nade u mir s Engleskom propadoše. Francuski ambasador Collencourt ponudi onda Rumjancevu podjelu Turske (1808): Rusija da dobije Moldavsku, Vlašku i Bugarsku, Francuska Bosnu, Albaniju, Grčku, a Austrija Srbiju i Rumeliju do Soluna. Aleksandar nije htio podjelu bez morskih prolaza. Collencourt onda predloži Rusiji Carigrad, a Francuskoj Dardanele. Rumjancov je međutim zahtijevao oboje za Rusiju.

Cilj rješenja istočnog pitanja bio je za Rusiju, da dobije pristup na Sredozemno more. Pomorske sile opirale su se pojavljivanju tog novog suparnika na tom moru. Ni za kompenzaciju s Egiptom, Sirijom i levantskim pristaništima nije se Napoleon htio odreći tradicionalnog francuskog otpora izlasku Rusije na Sredozemno more. To bi možda Napoleon bio učinio samo za ostvarenje svog velikog sna: pobjede nad Engleskom, tako da francuska, austrijska i ruska vojska sruše tursko carstvo i preko njega prodru do Indije (Misija generala

Digitized by Google

Gardana u Perziji, 1807—1809, imala je da pripravi tamo teren za to). Bezbrojna flota iz svih mediteranskih i atlantskih pristaništa uništila bi gusarskom gerilom svu trgovačku englesku flotu, ekspedicioni kor iskrcao bi se u Engleskoj; vrhovni cilj Napoleonov ostvario bi se: suparnik za svjetsko gospodstvo bio bi uništen. Ali ustanak u Španiji protiv francuske vlasti spriječio je to. Da dobije slobodne ruke u Španiji, sklopio je sporazum sa Aleksandrom I. u Erfurtu (1808) sa užim programom; za garanciju mira u srednjoj Evropi priznao je Napoleon Aleksandru pravo na Finsku, Vlašku i Moldavsku. Obvezaše se održavati integritet Turske i ne dopustiti nikakav pothvat protiv nje, bez njihova prethodnog sporazuma. Dok je Napoleon bio zaposlen ratom u Španiji (1808), a zatim u Austriji (1809), nastavi 1809 Aleksandar rat protiv Turske, koji se mlitavo vodio tri godine. General Kamenski osvoji većinu bugarskih tvrdava na Dunavu (1810). Pošto je Rusija onemogućivala ostvarenje kontinentalnog zatvora, zbog svojih trgovačkih interesa s Engleskom, odlučio je Napoleon da i nju podloži, pa da tako, kao gospodar kopna, uništi gospodara mora, Englesku. Aleksandar I. povuče vojsku Kamenskog (1811) i povjeri zapovjedništvo na Dunavu Kutuzovu sa zadatkom, da pregovara za mir. Kutuzov vještim manevrom opkoli tursku vojsku. Pregovori se oduljiše, a završi ih admiral Čičagov, nasljednik Kutuzova. Mir u Bukureštu potpisan je 16-28/5 1812. U njemu se zadovoljio Aleksandar dobitkom Besarabije do Pruta i sjevernog dunavskog rukava Kilije, a odbacio je prvi panslavistički plan Čičagova, da pobuni Slovene uz Dunav i Savu, i da prodre do Trsta i Mletaka.

Propast Napoleonova u Rusiji (1812) i ustanak naroda sruši Napoleonovo djelo. Na Bečkom kongresu (1814/15) malo je bilo govora o Istoku, jer Napoleon nije tu pravio promjena. Rusija je zadržala Besarabiju i dio Moldavske, Austrija je dobila »ilirske pokrajine«, Engleska protektorat nad jonskim ostrvima. Usprkos autonomije, zagarantirane čl. VIII Bukureštanskog mira, Srbi se nisu sporazumjeli s Turcima, i Turci ih pokoriše (1813), ali su se oni ponovo digli, pod Milošem Obrenovićem (1815), i pomoću Rusije povratili autonomiju. U Albaniji, Epiru i dijelu Makedonije odmetnuo se okrutni Ali-paša janjinski, koji se isticao i kulturnim radom. U dvogodišnjem ratu (1820/22) on je svladan, na vjeru izmamljen iz tvrde Janjine i ubijen.

Trgovačke veze s republikanskom Francuskom probudile su ideju oslobođenja kod Grka. Otac grčke slobode i njezin prvi mučenik, pjesnik grčke Marseljeze (Na noge, sinovi helenski!) Rigas (1754—1798) pregovarao je s Bonapartom. Turci su ga utopili u Dunavu. 1814 osnovana je u Ateni heterija filomuza (društvo prijatelja Muza). Korfanac Kapodistrije, predstavnik Rusije na Bečkom kongresu, protežirao je to društvo. U Odesi je osnovana čisto politička heterija filika, iste godine. Aleksandar Ypsilanti stade na čelo heteriji, pozva Grke na ustanak, ali mu je četa uništena (1821) u Moldavskoj i pokret je propao. U isto vrijeme izbila je pobuna u Moreji (Peloponezu), Tesaliji, Rumeliji i na ostrvima. Turci su se osvećivali ubijstvom patrijarha, mitropolita i drugih uglednijih Grka, pokoljem na Hiosu (23.000 pobijenih). Vođe su ustanka bili Kolokotronis, vođa Klefta iz Mesinije, i beg Mauromihalis, vođa ratobornih Mainaca (s juga Moreje). Moreja bi oslobođena. Narodna Skupština, pod predsjedništvom A. Maurokordala, izradila je nacrt Ustava (1822).

Oduševljenje Evrope, osobito liberalnih elemenata, za Grke pokazalo se u slanju pomoći preko filhelenskih društava. Engleski pjesnik Lord Byron lično je pomagao pokret u Grčkoj, gdje je i umro (1824, u Misolungi-u). Ustanak je uspijevao do 1825. Porta je obećala svom vazalu namjesniku Egipta Mehmed-Aliji, Kretu i Moreju, ako pomogne svladati ustanak. Njegov sin, Ibrahim, pokorio je i opustošio (1825) Moreju, zauzeo i spalio tvrdi Misolungi sa hrabrom posadom (1826). Nesloga u grčkoj vladi olakšala mu je uspjeh. Javno mnijenje kršćana, osobito u Rusiji, uzbunilo se. Metternichova konzervativna legitimistička i protiv-revolucionarna politika Sv. Alijanse postala je neodrživa. Car Nikola I. (1825—1855) primorao je sultana, oslabljenog pokoljem janjičara, da Akermanskom konvencijom (7/10 1826) potvrdi Bukureštanski ugovor. Zatim sklopiše Engleska, Rusija i Francuska ugovor u Londonu (6/7 1827; tribut i uske gra-

Digitized by Google

nice za Grčku). Savezničkoj floti u Levantu bi naređeno, da spriječi sukob između zaraćenih strana. Ova htjede primorati Ibrahima da otpremi svoju flotu u Egipat. Flote se sukobiše kod Navarina (20/10 1827), i turska bi uništena.

Trgovački interesi Engleske natjeraše je na turkofilsko držanje, protiv predsjednika Grčke Kapodistrije, izabranog 1827, pod ruskim utjecajem, i protiv francuske ekspedicije u Moreji, kojom je Ibrahim primoran na evakuaciju (1828). Ta francuska intervencija i pregovori ministra La Ferronays s Rusijom o savezu, pomogli su Rusiju diplomatski. Sultan je otkazao sve evropske ugovore, a Rusija mu onda objavi rat (26/4 1828). Paskjević je napredovao u Aziji. Dibić je prodro, tek u junu 1829, preko Balkana do Drinopolja sa oslabljenom vojskom. Posredovanjem diplomacije sklopljen je mir u Drinopolju (14/9 1829). Rusija je dobila teritorije u Aziji. Morski prolazi su otvoreni u miru za trgovačke brodove svima silama, Srbiji i dunavskim kneževinama priznata je autonomija pod ruskom zaštitom, a za Grčku obveznost zaključaka Londonske konferencije. Ova proglasi nezavisnost Grčke (3/2 1830). Predsjednik Kapodistrije bi ubijen (1831). Londonska konferencija povukla je Grčkoj granicu između zaliva Volo i Arta i postavila je za kralja Otona I. (1832—1862) iz bavarske dinastije. Nade na izgnanje Turaka iz Evrope nisu se ispunile, ali je učinjen dobar korak naprijed u rješenju I. P. po načelu narodnog samoodređenja. Rusija je potisla tursku vlast južno od Kavkaza, a Francuska na najzapadnijoj točki, zauzećem Alžira (1830).

Oligarhijsku vlast mamelučkih begova uništio je namjesnik Mehmed-Alija, uredio je vojsku i upravu u Egiptu po evropskom uzoru (1811) i podigao privredu i prosvjetu. Kao nagradu za pokorenje Vahabita dobio je on Arabiju kao pašaluk (1818), a za pomoć protiv Grka Kretu, i za sina Ibrahima Moreju. Poslije Drinopoljskog mira tražio je on, kao naknadu za Moreju, za sina pašaluk Damask, i zaratio je na sultana; osvojio je do 1832 svu Siriju i Ciliciju. Porta je prihvatila rusku ponudu za pomoć, ali posredovanjem sila, zavidnih ruskom utjecaju, dobio je Mehmed-Alija Siriju mirom u Kutahiji (1833). Ipak je Porta sklopila s Rusijom defenzivni savez u Unkijar Iskelesi (1833), kojim se, kao protiuslugu za obećanu rusku vojnu pomoć, tajno obvezala zatvoriti Dardanele stranim silama. Mahmudu II. reorganiziraše pruski oficiri (Helmuth Moltke) vojsku, i on obnovi rat protiv Mehmed-Alije, ali mu vojska bi potučena (1839). Za Mahmudova nasljednika Abdul Medžida (1839—1861) umiješaše se velike sile. Francuska sa Tiers-om zauzela se za Mehmed-Aliju, da bi vezala uza se Egipat. Engleska se odvojila od Francuske, pridružila Rusiji i s njom, Austrijom i Pruskom sklopila na Londonskoj konferenciji četvornu alijansu za održanje integriteta Turske (1840). Mehmed-Alija povrati Siriju, a dobi nasljedno namjesništvo u Egiptu i Nubiji, uz plaćanje danka. Pet velikih sila sklopiše u Londonu Dardanelski ugovor (13/7 1841), po kome su zatvoreni Bospor i Dardaneli ratnim brodovima svih naroda.

Još od 15 vijeka činjeni su često predlozi za podjelu Turske. Usred turskog prodiranja na Balkanu predlagao je Bertrandon de la Broquier (1432), poslije svog puta na Istok, da papa i zapadni kršćanski vladari opreme vojsku, koju bi pomogli pobunjeni balkanski kršćani, te bi Turci bili protjerani. Tim se planovima dugo bavio njegov gospodar, burgonjski vojvoda Filip Dobri (1419 do 1467). Francuski kralj Karlo VIII. (1483—1498) htio je (1495) osvajačke težnje za Italijom, a Franjo I. (1515 do 1547) ambicije za njemačkom krunom (1515—1517) opravdati popularnim obećanjima križarskog rata protiv Turaka. Ljudevit XIV. mislio je također na diobu Turske između Francuske (istočni dio), Mletaka i Poljske (1685—1687). Mnogi su se pape bavili tim projektima: 1513—1517 Lav X., 1570 Pio V., 1594—1600 Klement VIII.; učenjaci Erazmo Roterdamski 1530, Kuspinijan 1541, Leibnitz 1672; razni ambiciozni avanturisti, kao Bartolomej Đorđević 1542, Đorđe Branković 1689; državnici, kao francuski ministar Sully 1607 (le grand dessein de Henri IV o evropskoj konfederaciji od 15 država; Turska bi bila isključena iz te kršćanske republike, i Turci ratom primorani na iseljenje ili pokrštenje), španski ministar Alberoni (1736), Talleyrand (1805), francuski ministar Polignac

Digitized by Google

(1829), koji je htio da iz turskog teritorija stvori kompenzacije za rješenje evropskih spornih pitanja. Francuska se nije nikada mogla angažirati ozbiljno i trajno za uništenje Turske u korist evropskih sila. Rusija je kušala da predobije Englesku. Car Nikola I. nastojao je uzalud i prilikom posjete u Londonu (1844) i 1853 preko engleskog ambasadora lorda Seymour-a, da predobije Englesku za sporazum u slučaju propasti Turske.

Engleska i Francuska se združiše, kada je, povodom spora između katoličkih i pravoslavnih redovnika u Jerusalimu o posjed svetih mjesta (1850—1853) ruski izvanredni poslanik, knez Menšikov, tražio, da se Porta, jednim svečanim fermanom prema Rusiji, obveže čuvati privilegije kršćana u Turskoj, što bi značilo ruski protektorat nad njima. Porta je to odbila, Rusija zauzme Moldavsku i Vlašku. Turska onda objavi Rusiji rat (1853). Francuska i Engleska (1854) i Sardinija (1855) povedoše Krimski rat za obranu Turske, koji se svrši ruskim porazom i Pariškim kongresom (25/2—16/4 1856). Austrija, Francuska i Engleska sklopiše 15/4 1856 ugovor, kojim zagarantiraše nezavisnost i integritet Turske prema pariškom ugovoru od 30/3 1856. U Krimskom ratu Austrija nije zaratila protiv Rusije, ali je natjerala na evakuaciju Moldavske i Vlaške, koje je okupirala zajedno s Turskom, ne postigavši da dobije evropski mandat za upad u Bosnu i Srbiju (1854). Pri kraju je natjerala Rusiju, da prihvati uslove za mir izradene na bečkoj konferenciji sila.

Da ukloni povode za stranu intervenciju, nastojala je napredna struja u Turskoj i turkofilske sile, da se Turska modernizira. Pod Abdul-Medžidom (1839—1861) izdade Rešid-paša Hatišerif (sultanovo ručno pismo) od Gilhane (ime kioska u saraju) 3/11 1839 kao neki »list slobode«. Njime je obećana sigurnost života, časti i svojine svih podanika, uredenje poreza (ukidanje zakupljivanja poreza) i vojne službe. Na osnovu ovog hatišerifa izdala je Porta niz reformnih zakona (»tenzimati hairije« — korisne, srećne uredbe), Evropa je to shvatila kao coup de théâtre. Otpor bosanske oligarhije protiv uvodenja reforama (Husein-kapetana Gradaščevića 1831, begova 1850—1852) svladala je Porta u krvi. Poslije ovog zadnjeg uspjeha navalio je Omer-paša (Latas, poturica) na Crnu Goru. Misijom Leiningenovom u Carigradu (februara 1853) povratila je Austrija status quo. Da bi izbjegli odluku sila o četvrtoj točci programa za mir u Krimskom ratu, izradili su veliki vezir Ali-paša i ministar spoljnih poslova Fuad-paša Hati-Humajun »carsko pismo« od 18/2 1856. Njime je potvrđen hatišerif od Gilhane i stare kršćanske privilegije, sloboda vjere priznata, ponižavajući nazivi za kršćane zabranjeni, državne službe i za kršćane otvorene, uvedeno je javno suđenje pred mješovitim sudovima i proglašena je jednaka vrijednost svjedočanstva kršćanina kao i muslimana, modernizirani su zatvori i kazne, uvedena je i za kršćane vojna obveza kao i za muslimane, stranci su dobili pravo posjedovati nekretnine, uvedena je jednakost poreza za sve podanike svih vjera, ponovo je ukinuto izdavanje poreza u zakup, ureden je budžet, podmitljivost da se strogo kazni, određeno je osnivanje banaka, pomaganje produkcije i uređenje prometnih sredstava.

Ali konzervativna Turska nije se mogla preko noći modernizirati i učvrstiti. Bune u istočnoj Hercegovini (1852—1862), poraz Turaka na Grahovu (1858), agrarni pokreti u Bosni samo su provizorno smireni agrarnim seferskim zakonom (1859). Umorstvo konzula u Dželi (1858), pokolj Maronita u Siriji (1860), rat s Crnom Gorom (1862), uspjeh Moldavske i Vlaške da se sjedine pod domaćim knezom Kuzom (1859), osobito uz diplomatsku potporu Francuske, svrgnuće Kuze i proklamiranje Karla Hohenzollernskog za kneza (1866), tursko bombardiranje beogradske varoši (1862) i predaja gradova Srbiji (1867), neuspjeli ustanak na Kreti (1866—1869), priznanje prava nasljedstva egipatskom vicekralju (Kedivu, 1867) — sve je to pokazivalo propadanje Turske. Engleska je čuvala njezin integritet zbog opasnosti od Rusije, koja je, pomoću panslavističkog pokreta (vođa Aksakov, sveslovenski kongres »slavofila« u Moskvi 1867), bunama kršćana htjela razdrobiti Tursku i dokopati se vjekovnog cilja, morskih prolaza, za slobodan izlaz na Sredozemno more. Midhad-paša sa učenjacima i studentima teologije (ulemama i softama) stavio je protiv toga pokreta panislamski pokret. Francuska

Digitized by Google

je željela postanak nacionalnih država, Austrija održavanje status quo, dok ona ne dobije mandat. Knez Mihailo je pripravljao akciju balkanskih kršćana za ujedinjenje.

Poslije Pruske pobjede nad Austrijom 1866 nastade opasnost za Francusku od ujedinjenja Njemačke, i ona se odluči za odgađanje akcije balkanskih kršćana. Popuštanje njihovim opravdanim težnjama, reforme (prosvjete, financija, saobraćaja, po francuskom prijedlogu od 1867) trebale su to omogućiti. Austrijski ambasadori u Parizu, Hübner do 1859, i Metternich poslije 1859, uzalud su nastojali oko sporazuma sa Francuskom. Austro-ugarski ministar Beust tajno je pregovarao sa Francuskom o savezu, na osnovu status quo na Balkanu (1868 do 1869). Porazom Francuske (1870—71) propala je antipruska politika austro-ugarskog ministra spoljašnjih poslova Beust-a. Namjesto njega dođe Andrassy, koji je prije (1868/69) htio sa Srbijom dijeliti Bosnu, da bi Srbiju otrgnuo od ruskog utjecaja. Rusija je postigla ukidanje neutralizacije Crnog mora na Londonskoj konferenciji (1871). Načelo zatvora morskih prolaza modificirano je tako, da ih Porta u nuždi može otvoriti za prijateljske sile. Utjecaj Rusije je rastao (poslanik u Carigradu general Ignjatijev), po njezinoj želji osnovala je Porta samostalnu bugarsku crkvu, Egzarhat (1870), koji je zahvatio i makedonske i neke južno-srpske i staro-srbijanske krajeve. Time je Rusija pripravljala za sebe prostranu interesnu sferu. Državni bankrot (1875) zapečatio je neuspjeh turske financijske reforme.

Na Berlinskom sastanku tri cara (11/9 1872) njemačkog Vilima I., ruskog Aleksandra II. i austro-ugarskog Franje Josipa I., sklopljen je trocarski savez za održanje status quo (kancelari: Bismarck, Gorčakov, Andrassy). Konferencija ta tri kancelara u Berlinu (11/5 1876) osigurala je sporazum u I. P., i t. zv. Berlinskim memorandumom predložila Porti reforme. Povodom ustanka u Bosni i Hercegovini (1875—1878), izazvanog agrarnim i poreznim teretima, pravnom i ličnom nesigurnošću, objavio je veliki vezir Mahmud-Nedim 12/12 1875 reforme. Ustanak je našao odjeka i u Bugarskoj (1876). Andrassy-ev reformni plan (30/12 1875) prihvatile su signatarne sile Pariškog mira, te je predložen Porti (31/1 1876) i od nje, uglavnom, prihvaćen (13/2). Fanatizirana masa ubila je francuskog i njemačkog konzula u Solunu (6/6), a softe su iznudili, demonstracijom u Carigradu (10/5 1876), pad rusofilskog Mahmuda Nedima. Novi ministri Ruždi, Husein-Avni i mladoturčin Midhat-paša očekivali su od Ustava spas financija i odstranjenje evropske intervencije. Abdul Azis (1861—1876) bi svrgnut i podignut Murat V. (29/5 1876), a knez Milan i Nikola zaratiše na Tursku (2/7 1876).

Na sastanku cara Aleksandra II. i Franje Josipa I. u Reichstatt-u, u Češkoj (18/7 1876), sporazumješe se Andrassy i Gorčakov za slučaj turskog poraza, da se Srbija proširi na Drini i Limu, Crna Gora u istočnoj Hercegovini i do Lima, a Austro-Ugarska da anektira ostatak Bosne i Hercegovine; Bugarska, Rumelija i Albanija da se urede kao autonomne države. Grčka da dobije Tesaliju i Kretu, Rusija Besarabiju i područja u Aziji razmjerno austro-ugarskom povećanju, a Carigrad s okolinom da se proglasi slobodnim gradom. Usprkos agitacije vođa liberalne partije vigovaca, Gladstone-a, s »bugarskim strahotama« protiv torijevske vlade Disraeli-a (lorda Beaconsfield-a), Engleska ostade, protivno preteženom raspoloženju svoga javnog mišljenja, turkofilska. Murat V. bi svrgnut, a podignut Abdul Hamid II. (31/8 1876 — 27/4 1909).

Carigradska pretkonferencija ambasadora (12-20/12 1876) predložila je izvođenje reforama u Bosni, Hercegovini i Bugarskoj i uvela nadzor evropske straže od 6.000 ljudi. Midhat-paša izbjegnu prihvaćanje toga plana proglašenjem Ustava (23/12) za cijelu državu. Naskoro zamijeni Midhata Edhem-paša (5/2 1877), a Rusija zarati na Tursku (23/4 1877). Knez Karol rumunjski proglasi se nezavisnim. Rusi osvojiše sjevernu Bugarsku, a panslavista knez Čerkaski uredi joj upravu. Generali Gurko i Mirski osvojiše Šipka i Hankije klanac. Osman-paša »lav od Plevne« utvrdi rovovima Plevnu. Rusima se pridružiše Rumunji. Skobeljev spriječi prodor posade. Poslije petmjesečne opsade predade se 30.000 turske vojske u Plevni (10/12 1877). Predade se i vojska pred Šipka klancem. Primirje od 1/9 prekide Srbija (14/12) i osvoji Pirot i Niš. I grčka vojska prede granicu 2/2 1878,

Digitized by Google

ali na vijest o drinopoljskom primirju (od 31/1) odmah obustavi akciju. Rusi su zauzeli Drinopolje 19/1 1878.

Engleska se počela spremati protiv Rusije, te Rusija sklopi primirje u Drinopolju 31/1 1878, zatim mir u San-Stefanu, kod Carigrada (3/3), glavno djelo Ignjatijeva. Engleska je poslala flotu u Mramorno more. Grof Andrassy i lord Salisbury ustadoše protiv samovlasnog postupka Rusije. Srbija i Rumunjska bile su nezadovoljne malim dobicima u korist Velike Bugarske. Na Berlinskom kongresu velikih sila i Turske (1878) stvorene su u manjem opsegu vazalne Bugarska i Istočna Rumelija, Srbija je proširena, a Bosna i Hercegovina predate Austro-Ugarskoj na okupaciju i upravu.

Porta se sporazumjela i s Krećanima, koji su se za vrijeme ruskog rata bili pobunili, o provincijalnom statutu i saboru. Sultan odgodi parlamenat na neodredeno vrijeme i vladaše apsolutistički. U Bugarskoj bi izabran za kneza ruski kandidat Aleksandar Battenberg (1879), u autonomnoj Istočnoj Rumeliji bi postavljen za guvernera Aleksandar Vogorides (Aleko-paša). U obje zemlje razvila se propaganda za ujedinjenje i makedonska akcija. Stari ustaša Stojanov i Dr. Stranski sa oficirima milicije proklamirali su ujedinjenje Istočne Rumelije s Bugarskom pod Aleksandrom Battenbergom (18/9 1885). Zbog poremećene ravnoteže i ugroženih srpskih pretenzija u Makedoniji, zarati kralj Milan, ali bi suzbijen kod Slivnice (17—19/11 1885). Intervencijom Austro-Ugarske i sila sklopljen je mir u Bukureštu (3/3 1886) na osnovu status quo. Izgubivši naklonost Rusije knez Battenberg abdicira (7/9 1886), a protivno ruskim intencijama izabrano Veliko Sobranje izabra za kneza Ferdinanda Koburga (7/7 1887), kome potpora postade ministar Stambulov. Rusija, pomognuta Francuskom, Njemačkom i Turskom (i agitacijom panslaviste Cankova), pokuša uzalud poništiti izbor. Ferdinand bi priznat tek 1896.

Povodom nacionalističkog pokreta protiv stranaca okupirala je Engleska vojnički Egipat (12/7—14/9 1882), ostavivši kediva i suverenost sultanovu, a postavivši svoju financijsku kontrolu, i održala je vlast usprkos dugog otpora Porte i sila. Porta nije provela reforme, zagarantirane Armeniji i Kreti na Berlinskom kongresu. Kršćanski Armenci ustadoše protiv tlačitelja Turaka, Kurda i Čerkeza. Turci odgovoriše pokoljem Armenaca u Carigradu i unutrašnjosti (1895). Kretska buna, ugušena 1889, izbi ponovo 1896. Proglas ujedinjenja s Grčkom doveo je do tursko-grčkog rata 1897. Grčka vojska je provalila u Makedoniju, ali je potučena. Posredstvom sila Kreta je dobila autonomiju, a Grčka ispravak granice. Time se utvrdilo načelo, da Turska ne može dobiti zemlju, koju je jednom izgubila, makar je i ponovo osvojila. Grčki princ Đorđe imenovan je komesarom Krete. Ujedinjenje je provedeno u balkanskom ratu 1912.

Bugari međutim počeše svojatati područje, za koje ožive stari naziv Makedonija bez preciznih granica. Bugarski egzarhat preote od patrijaršije i eparhije Strumicu, Bitolj i Debar (1894—97). Poslije krvavih sukoba (1897) dobiše Srbi za eparhiju Skoplje administratora (Firmilijana). Naskoro se razvi komitska akcija u Makedoniji i buna 1902. Car Nikola II. i Franjo Josip I. sporazumješe se na sastanku o zajedničkom reformnom prijedlogu za Makedoniju (Mürzstegski sporazum, 1903). Makedonija bi podijeljena u strane policajne srezove.

Medutim je Njemačka dobila jak utjecaj u Turskoj. Ona i Austro-Ugarska predvidjele su tursko područje za srednjo-evropsku ekspanziju. Gradenjem željeznica u Anatoliji, Siriji i Mezopotamiji podizala se ekonomska i vojnička snaga Turske. Njemačka Kruppova tvornica liferovala joj je topove, a njemački instruktori obrazovali vojsku. To ugrožavanje Indije, panislamski pokret i njemački utjecaj, odbili su Englesku od Turske. Sir Edward Grey i Izvoljski sklopiše u Petrogradu sporazum (31/8 1907) o podjeli interesnih sfera u prednjoj Aziji. Rusija, poražena na krajnjem istoku (1904/05), okrene ekspanzivne težnje prema bližem istoku. Na sastanku Nikole II. sa Eduardom VII. u Revalu (u junu), sa francuskim predsjednikom Fallièresom (u julu) 1908, stavljeno je na dnevni red makedonsko pitanje. Mladoturci, proganjani od 1897 nastavili su akciju za liberalno uredenje države i oslobodenje od evropskog tutorstva. Vojničkom revolucijom (u julu 1908) iznudiše oni uspostavljanje

Digitized by Google

Midhad-pašina ustava. Novi režim istakne parolu: Otomansko carstvo Otomanima.

Uvođenje parlamentarnog režima u Turskoj dade povoda Bugarskoj da proglasi nezavisnost, a Austro-Ugarskoj (ministar Ährenthal) da anektira Bosnu i Hercegovinu (5/10 1908). Porta je protestirala i oglasila bojkot austro-ugarske robe. Srbija i Crna Gora uzbuniše se protiv aneksije. Ährenthal je umirio Italiju, odrekavši se Novopazarskog Sandžaka, ali je ipak veza ove u trojnom savezu olabavila. Giolitti, Titoni i Izvoljski sklopili su na sastanku cara Nikole II. i kralja Vittorija Emanuela III. u Raconiggi-u (oktobra 1909) sporazum: Italija će pomagati nastojanje za otvaranjem Dardanela, a Rusija priznati talijanske pretenzije na Tripolis, održavat će integritet Turske, a pri eventualnim promjenama na Balkanu primijenit će načelo narodnosti. Ako Austrija predloži jednoj od obje sile sporazum o Istoku, moći će se pregovarati samo uz sudjelovanje i Rusije i Italije. U aneksionoj krizi trojni sporazum, nespreman vojnički, podlegao je diplomatski. Turska, Srbija i Crna Gora priznadoše promijenjeno stanje (1909). Srbija nije postigla ni minimum, teritorijalni ili željeznički spoj s morem.

Na revoluciju Staroturaka odgovoriše Mladoturci vojničkim pohodom pod Mahmud Šefket-pašom i osvojenjem Carigrada, svrgnućem Abdul Hamida (— 1918) i proglašenjem Muhameda V. (27/4 1909). Ustanci u Libanonu, Jemenu i Albaniji, rat sa Italijom u Tripolisu 1911—1912 (branitelj Enver-beg), iscrpli su sasvim vojna i financijska sredstva Turske. Talijanskom napadaju na Albaniju oduprla se Austro-Ugarska, a na Dardanele sve sile. Italija posjednu Dodekanez (Rodos i dr. ostrva). Prisiljena balkanskim ratom sklopila je Turska s Italijom mir u Lausanni 18/10 1912. Turska dade Tripolisu potpunu autonomiju, a Italija se obvezala davati godišnje odštetu Turskoj za izgubljene prihode te zemlje. Dodekanez ostade privremeno u posjedu Italije. Italija je 1919 ustupila Grčkoj ostrva Dodekaneza osim Rodosa.

Poslije aneksione krize nastojali su panslavisti da stvore sporazum među balkanskim kršćanskim državama za podjelu Turske po načelu narodnosti. Prednjačio je Hartwig (— 10/7 1914), od oktobra 1909 ruski poslanik u Beogradu. On je bio duša balkanskog saveza, cijelog niza saveznih ugovora i vojnih konvencija, koje su od februara 1912 sklopljene između Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore. Rat u Tripolisu i unutrašnji nemiri u Turskoj davali su poticaj balkanskim državama, da navale na Tursku. Pri pojavi ratne opasnosti uputile su velike sile Turskoj i balkanskim državama notu od 8/10 1912 za održanje mira ili bar status quo.

Balkanske države nisu vjerovale u iskrenost note i slogu velikih sila. 8/10 objavila je Crna Gora, a 17/10 Srbija, Bugarska i Grčka rat Turskoj. Srbi pobjediše kod Kumanova, osvojiše Staru Srbiju i Makedoniju i izbiše na more kod Drača i sjeverno. Grčka (na čelu vlade krećanin Venizelos, od 1910) zauze Solun, u koji udoše i bugarske trupe, ali kasnije biše izbačene. Prije objave rata proglasi Kreta sjedinjenje s Grčkom (14/10). Poslije uspjeha kod Janjine (6/3 1913) prodriješe Grci do Valone i Berata. Bugari pobijediše Turke kod Kirk-Kilisa (22 i 23/10), opsjedoše Drinopolje i pomoću Srba osvojiše ga (26/3 1913). Na Čataldži i Galipolju razbiše se bugarske navale. Austrija, pomognuta Italijom, oduprla se uspješno pretenzijama Srbije, pomognute Rusijom, za jadranskom obalom. Ustanovljena je samostalna Albanija. Novi veliki vezir Ćamil-paša (od 30/10) zamolio je velike sile za posredovanje i dobi primirje (3/12 1912—3/2 1913). Pod predsjedništvom Sir Edwarda Grey-a otvorena je londonska konferencija za mir (16/12 1912—30/5 1913) i sklopljen je preliminarni mir u Londonu, kojim je Turska ograničena do linije Enos—Midija.

Srbija je tražila kompenzaciju za Albaniju i za svoj vojni rad, koji je preko obveze izvršila, i predlagala je u ugovoru predviđenu arbitražu cara Nikole. Bugari mučki otvoriše drugi balkanski rat, težeći za cijelom Makedonijom, ali ih Srbi potukoše na Bregalnici. Rumunji prodriješe u Bugarsku, a Turska, u kojoj su ponovo zavladali Mladoturci (Enver-beg, reorganizator vojske) zauze Drinopolje. Kralj Ferdinand zamoli posredovanje kralja Karola. Pod vodstvom rumunjskog ministra predsjednika Majorescu-a, potpisan je 10/8 1913 u Buku-

Digitized by Google

reštu mir. Bugarski ministar predsjednik Radoslavov (19/7 1913—16/6 1918) uzalud se uzdao u reviziju ugovora od strane velikih sila. Bugarsko-turski ugovor bi sklopljen u Carigradu 29/10, grčko-turski 14/11 1913, srpsko-turski tek 9/3 1914. Turska se ograničila u Evropi na područje od 19.000 km², istočno od Enosa-Čermena sa Drinopoljem.

Poslije raspada evropske Turske po načelu narodnosti dolazila je na red Austro-Ugarska. Neriješena nacionalna pitanja u cijeloj Evropi sazrela su za rješavanje. Ubijstvo nasljednika prijestolja Franje Ferdinanda u Sarajevu (28/6 1914) bi uzrokom da Austro-Ugarska objavi Srbiji rat. To dovede do rata između Austro-Ugarske i Njemačke s jedne, i sila Antante s druge strane. Turska proglasi najprije neutralnost. Kasnije zatvori morske prolaze, i 13/11 1914 proglasi sveti rat (džihad) protiv Antante. Bugarska zarati na Srbiju 11/10 1915. Poslije jakog pritiska i blokade i abdikacije kralja Konstantina (12/6 1917), proglasi grčka vlada (Venizelos) rat Bugarskoj i njenim saveznicima. Akcija Antante protiv Turske upravljena je bila najprije protiv morskih prolaza, da bi se njihovim osvojenjem dobila veza s Rusijom. Svi pokušaji flotom, a kasnije i sa iskrcanim četama na Galipoljskom poluostrvu (1915 pod Hamiltonom i Sarail-om), razbiše se o otpor Turaka, predvođenih od Nijemaca (Liman von Sanders). Francuzi i Englezi povukoše trupe sa Galipolja (krajem 1915 i između 8 i 9/1 1916) i koncentriraše akciju na solunskoj fronti. Pokušaj Turaka krajem 1914 i početkom 1915 da prodru do Sueskog kanala ne uspje. Englezi su potisli sa sirske i palestinske obale Turke i zauzeli Jerusalim (9/12 1917), a poslije odlučnih navala, u septembru i oktobru 1918, i Damask i Alepo, a Francuzi Beirut (oktobra 1918).

Boljševička Rusija odrekla se zavjetnih težnja za Carigradom i sklopila je s Turskom za ovu uglavnom povoljan mir u Brest-Litovsku (3/3 1918). Ipak je Turska pred Antantom gotovo kapitulirala. 30/10 1918 sklopili su Turci primirje, kojim su zadržali uglavnom samo Anatoliju. Saveznici su posjeli Carigrad 12/11 1918. Grci zauzeše u maju 1919 zapadnu Traciju i vilajet i grad Smirnu, i držahu gotovo sva Egejska ostrva. Tek 10/8 1920 nametnu Antanta Turskoj mir u Sèvres-u, po kome je Turskoj u Evropi ostao Carigrad s jednom uskom zonom, i Mala Azija. Morski prolazi i Mramorno more, s jednom obalnom zonom, bili su neutralizirani i otvoreni za sve trgovačke i ratne brodove i aeroplane za vrijeme mira i rata. Samostalne države postadoše: Palestina i Mezopotamija pod engleskim, Sirija pod francuskim protektoratom. Hedžas bi priznat kao samostalna kraljevina, a Armenija kao nezavisna država. Turska se odreče suvereniteta nad Egiptom i priznade nad njim engleski protektorat. Priznata bi aneksija Cipra Engleskoj. Turska priznade francuski protektorat nad Marokom i Tunisom.

Sevrski mir ne htjede Turska ratificirati. U Grčkoj bi po smrti Aleksandra (24/10 1920) povraćen na prijestol (3/12) Konstantin, koji nastavi velikogrčku osvajačku politiku u Maloj Aziji.

Turci nacionalisti pod Kemal-pašom sastavili su posebnu vladu u Angori, otvorili konstituantu (23/4 1920) i proglasili Ustav (20/1 1921), protiv koga bezuspješno pokuša državni udar sultan Muhamed VI. (1919—1922). On bi svrgnut (28/10 1922) i ukinuto sultansko dostojanstvo, a uvedeno republikansko uređenje. Abdul Medžid II. (1922—1924) ostade samo kalif, dok i ta čast ne bi ukinuta (3/3 1924), a on i dinastija prognani iz Turske. Grci su i dalje težili za zapadnom Anatolijom i izazvali su rat (početkom 1921), s početka srećan za se, ali završen strašnim porazom 1922. Ne samo vojska nego i stanovništvo grčko morade izbjeći iz Male Azije pred pokoljima. Engleska htjede ponovo nametnuti Turskoj Sevrski mir, ali zauzimanjem Francuske i Italije sastade se konferencija u Mudaniji (3/10 1922), na kojoj bi sklopljen sporazum (10/10). Turskoj bi vraćena istočna Tracija do Marice sa Drinopoljem, a neutralna zona oko morskih prolaza bi sužena. Antanta izradi na konferenciji u Lausanni (23/11 1922 do kraja januara 1923) definitivan ugovor o miru, koji je Turska odbila, ali na ponovnoj konferenciji od 23/4 do 24/7 1923, u Lausanni sklopljen je mir. S kraljevinom SHS potpisan je ugovor o miru u Angori 28/10 1925.

Tako se riješilo istočno pitanje po načelu narodnosti: balkanski kršćani

Digitized by Google

osnovali su slobodne narodne države, Turskoj je ostala na Balkanu još Tracija istočno od Marice s Carigradom i Drinopoljem. Interesi velikih sila izmireni su neutralizacijom morskih prolaza i podjelom interesnih sfera u Levantu.

Literatura. Opća djela: La question d'Orient od pisaca: Ed. Driault (7 izd. 1917), Cahuet (1905), M. Choublier (2 izd. 1899), Sorel (3 izd. 1902, srp. prijevod 1899), C. R. Geblesco (1904); F. Bamberg, Geschichte der orient. Angelegenheiten (1892); Jacques Ancel, Manuel Historique de la Question d'Orient 1792—1923 — (1923). Historije Turske: Geschichte des osman. Reiches od pisaca: J. v. Hammer-Purgstall (10 sv. 1827—35, 2 izd. 4 sv. 1834—36), J. W. Zinkeisen (7 sv. 1840—60), N. Jorga (5 sv. 1908—13); Histoire de la Turquie od pisaca: A. de la Jonquière, Y. Fehmi (1909), Everlay-Chirol (engleski 1923); K. R. v. Sax, Geschichte des Machtverfalls der Türkei (2 izd. 1913).

Zbirke diplom. akata: Plave, žute i t. d. knjige; State papers; Das Staatsarchiv; Recueil des traités de la Porte ottomane, publ. par Baron Testa (8 sv. 1864—94); Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman par G. eff. Noradounghian (4 sv. 1897—1904); Opće zbirke ugovora: I. Du Mont, G. F. de Martens; Zbirke ruskih ugovora: F. de Martens, Juzefović; Austrijski ugovori: L. Neumann et le Plason (24 sv.), A. Pribram.

Priručnici i specijalne zbirke: F. W. Ghillany, Diplomatisches Handbuch (1855); K. Strupp, Documents... (2 izd. 5 sv. 1923); Jasmund, Aktenstücke zur orient. Frage (1855); Lepsius, Bartholdy; Thimme, Die grosse Politik 1871—1914 (velika serija njemačkih služb. akata), 1922 i dalje; Petrescu-Sturdza, Actes et documents... de la Régénération de la Roumanie (9 sv. 1888—1901).

Bibliografije: V. Jovanović, Engl. bibliogr. o Istočnom pitanju (Spomenik S. K. A., 48, 1908); Bengescu, Essai d'une notice bibliogr. (1897).

Memoari i pisma: Prokesch-Osten, Zur Geschichte der orientalischen Frage; Briefe von Gentz (1877); M. Thouvenel, Trois années de la Question d'Orient 1856—1859 (1897); Pages de l'histoire (1903); I. A. v. Hübner, Neun Jahre der Erinnerungen... 1850—59 (1904); Memoari prote Matije Nenadovića 1856 (1893) i Istorija srpskog ustanka Lazara Arsenijevića-Batalake, I (1898), II (1899); J. Ristić, Spoljašnji odnošaji Srbije, I—III (1884, 1885, 1887, historija i memoari); J. Grujić, Zapisi I—III (1922—23). Memoari, pisma, biografije: Bismarck-a, Konrada Hötzendorf-a, Goltz-paše, lorda Grey-a, Buchanan-a, Paleologa, Izvoljskog, Witte-a, cara Vilima II., Nikole II., Steed-a, Giolitti-a, Čed. Mijatovića (engleski 1917) i t. d.

Specijalna djela i rasprave: St. Novaković, Srbi i Turci 14 i 15 vijeka (1893); Tursko carstvo pred srpski ustanak (1906); J. Radonić, Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini 15 vijeka (1905); grof Đorđe Branković (1911); K. Jireček, Istorija Bugara (1876); Istorija Srba (1911, 4, 1922—23); St. Stanojević, Istorija srpskog naroda (1908, 1910, 1926); J. Ristić, Diplomatska istorija Srbije, I—II (1896, 1898); N. Popov, Srbija i Rusija (1870, ruski 1869); L. Rancke, Srbija i Turska (1879); V. Đorđević, Evropa i Rumunija (1911); Crna Gora i Rusija (1914); Crna Gora i Austrija u 18 veku (1912); Crna Gora i Austrija 1814—1894 (1924); J. Tomića, M. Dragovića, L. Tomanovića i drugih radovi iz historije Crne Gore, Drag. M. Pavlovića iz historije Srba i pokreta u Turskoj, M. Gavrilovića, M. Vukićevića, S. Jovanovića, N. Popova, St. Novakovića, B. Kallay-a i drugih iz historije Srba; G. Jakschitch, La Russie et la Porte ottomane de 1825 do 1827 (sep. iz Rev. hist. 1906 (1906); L'Europe et la résurrection de la Serbie 1804—34 (1907, 1917/2); Vlad. Ćorović, Luka Vukalović (1923); H. Uebersberger, Russlands Orientpolitik (1883); A. Beer, Die orient. Polit. Oesterr. (1883); S. Žigarov, Ruskaja politika v vostočnom voprosje (ruski 1896); T. G. Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie (1914); (Iomini), Étude diplom. sur la guerre de Crimée; Ch. Fr. Wurm, Dipl. Geschichte der orient. Frage (1858); A. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen? (1909); Stojan Bošković, La mission du peuple serbe dans la Question d'Orient (1886); J. Cvijić, Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem (1908); St. Novaković, Najnovija balkanska kriza i srpsko pitanje (1910); Marković, Srbija na Istoku (1892/2, cjelokupna djela VI); Svet. Miletić, Die Orientfrage (1877); Vl. Jovanović, Problem

Digitized by Google

bliskog Istoka (1909); Ed. Driault, La politique orientale de Napoléon (1904); E. v. Wertheimer, Graf J. Andrassy (3 sv. 1910—13); E. Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat (1882—83); A. Schoppoff, Les reformes en Turquie (1904); S. Gorjainov, Bospor i Dardaneli (ruski 1907, franc. 1910); Ž. Balugdžić, Stare i nove borbe oko moreuza, Srpski Književni Glasnik 16/12 1922; Vas. Popović, Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III (1925).

V-lj. Popović.

ISTRA je veliko poluostrvo, trouglastog oblika, na sjevernom kraju Jadranskog mora, između Kvarnera i Tršćanskog zaliva. Najvećim dijelom ima prirodne granice: na sjeveru tok Rijeke, na zapadu, jugu i istoku more. Na površini od 4.016 km², bez kvarnerskih ostrva: Cresa, Krka i Lošinja, koja su pod Austrijom bila dva politička kotara I., bilo je u I. (po popisu 1910) 344.477 stanovnika, što odgovara gustini od 85·8 na 1 km². Od cijelog stanovništva 55% su Hrvati i Slovenci, 39% Talijani, a 7% je drugih narodnosti. Talijani prevladuju u pet zapadnih sudskih kotara, gdje ih je 59 do 96%, u sudskom kotaru Motovun je Talijana tek nešto više (51·2%), a u ostalima je znatno više Hrvata i Slovenaca (57·6 do 99·8% cijelog stanovništva). Primorje je gušće naseljeno od unutrašnjosti, a najrjeđe je stanovništvo na Ćićariji i na vijencu Učke. Osim toga su visoravni naseljenije od dolina, Siva I. naseljenija je od Crvene I., a ova je gušće naseljena od Bijele I.

Prema prirodnim granicama i najkrupnijim morfološkim crtama, I. u svojoj cjelini predstavlja dosta izrazitu visoravan, koja se blago diže od niske jugozapadne obale prema unutrašnjosti, pa se na sjeveroistoku, u produženju najdublje uvučenih dijelova Tršćanskog i Riječkog zaliva, dižu visoki planinski grebeni. Oni odvajaju I. od evropskog trupa, a sa antropogeografskog gledišta daju joj ostrvski karakter. Te su planine ujedno i baza poluostrva, koja je dugačka oko 50 km, dok se od sjevera k jugu I. pruža dužinom od 59 km. Po tolikim dimenzijama u I. nema uslova za razvitak velikih rijeka.

Oblici zemljišta ovise u velikoj mjeri od geološkog sastava. U I. se, naime, mijenjaju dva pojasa vapnenca sa dva pojasa fliša, t. j. tercijarnog pjeskovitog i muljevitog materijala, koji se kasnije sčvrsnuo u pješčanike, lapore i glinence, a oskudan je u fosilima. Svi pojasevi se, uglavnom, pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok. Prvi flišni pojas zauzima niski planinski predjel s jedne i druge strane doline Rijeke, kojim je I. odijeljena od zaleđa, ali je sa južne strane doline bregovito zemljište znatno šire i više no sa sjeverne. Inače se ovaj pojas, koji predstavlja tektonsku kotlinu, prema jugoistoku sužava, i kod mjesta Klane, južno od planine Plesca (932 m), prelazi u dugu, usku podolinu, koja se nastavlja dolinom Rječine i Vinodola sve do Novog.

Iznad flišne kotline diže se na jugu vapnenački pojas visokog krša, koji se od donjeg toka Soče pruža na jugoistok, i na zapadu čini niži Tršćanski krš sa vrhovima: Trstelj 643 m, Velnik 546 m, Medvedak 475 m, Gradiška 741 m, a istočno od druma Divača—Klanec—Gradina sve širu i višu planinsku masu Ćićariju. Ova je u sjeverozapadnom dijelu sastavljena od numulitskih i alveolitskih, a na jugoistoku od kretacejskih vapnenaca i, u manjoj mjeri, od dolomita. Suprotno od flišne kotline Rijeke, vapnenački se pojas proširuje prema jugoistoku, gdje dopire do Kvarnerske obale od Rijeke do Mošćenice, a odatle se kao uski primorski pojas produžuje, preko Plominskog zaliva, sve do Crnog Rta. Ćićarija ima sve odlike ljutog krša, a najveći su joj visovi blizu Riječkog zaliva: Gomila 1.234 m, Planik 1.273 m, Učka 1.396 m.

Sjevernu granicu pravog poluostrva, u geografskom smislu, predstavljaju jugozapadne, strme, gdjegdje stepenaste padine pojasa visokog krša, i dijele ga od drugog flišnog pojasa, t. zv. buzetsko-pazinske flišne kotline. I ovdje, kao i na sjeveru, vapnenac podilazi pod fliš, te se predjelni karakter znatno mijenja, jer su na površini ogoljćeni pješčanici i glinenci. Buzetsko-pazinska kotlina na zapadu je dosta široka, prostire se od Trsta do Piranskog zaliva, ali se prema jugoistoku sužava i dopire do Čepićkog jezera; samo pojedini komadi nastavljaju se do Plomina i Labina.

Četvrti pojas, pretežno od kretacejskih vapnenaca, gdjegdje i dolomita, zauzima cijelu južnu I., i geološki i

Digitized by Google

morfološki ima vrlo jednolik karakter. To je istarska ploča: niska nagnuta površ, koja siječe bore dinarskog pravca pružanja, i od prosječne visine 450 m blago se spušta prema moru.

U vapnenačkim predjelima I. zemljište je porozno, isprepucano, izlomljeno, bjeličasto, neplodno i bez vode, sa prostranim površinama bez ikakve vegetacije i sa svima oblicima krša. U flišnim krajevima, međutim, zemljište je nepropustljivo, ispresijecano malim dolinama sa mnogo rijeka, rječica i bara, blagih oblika sa brežuljcima i umjereno visokim bregovima, puno zelenih šuma i livada, polja, njiva i vrtova, i gušće naseljeno. Ipak se I. može nazvati kraškom zemljom, jer ¾ njene površine pokriva vapnenac, oko ¼ pješčanik, lapori i glinenci, a tek 1·5% otpada na aluvij. Ali, i ako je u I. donekle u krš pretvoreno sve vapnenačko zemljište, predjelni se karakter mijenja od mjesta do mjesta, ma da su vrlo rasprostranjena područja siromašna vegetacijom, dok su najviši krajevi Ćićarije pod gustim bukovim šumama i četinarima. I, dok vapnenačko područje sjeverne I. pokazuje sve surove strane kraških krajeva, ravna I. ploča ima više prijatan izgled. Na njoj nema nigdje bregova, nego je u cjelini veoma prostrana ravnica, mjestimično prošarana plitkim vrtačama ili izbrazdana dolinama, ali ipak lišena površinske cirkulacije vode. Nagog zemljišta je samo po najvišim krajevima na sjeverozapadu, a sve padine, dna vrtača i najveći dio ravne ploče pokriveni su dosta debelim slojem crvenice, koja uslovljava plodnost toga dijela I. Iz toga se razloga ovaj kraj zove Crvena I., područje visokog krša Bijela I., dok predjele pješčanika i glinenaca stanovništvo zove Sivom I., jer je prevladujuća boja tog zemljišta, ne zelenilo vegetacije, nego siva boja tamošnjeg kamenja.

Obale I. većinom su strme, ali ipak dosta razuđene, što I. uslovljava veći broj zaliva i luka. Longitudinalnu razuđenost olakšavaju stepenasto spuštanje zemljišta duž rasjeda, kao i zonalan raspored flišnih sinklinala i vapnenačkih antiklinala. Na mjestima, gdje pješčanici i lapori dopiru do mora, javljaju se vrlo prostrani uzdužni zalivi u dinarskom pravcu pružanja: Miljski, Koparski i Piranski, na koje se nastavljaju doline rječica Rosandre, Rijeke, Rižane i Dragonje. Ti dijelovi obale su mnogo pogodniji za saobraćaj od veoma strme i visoke obale sjeverozapadno od Trsta. Na I. ploči obala je također gotovo svugdje strma, ali nešto drukčijeg tipa: na njoj je prilično veliki broj malih polukružnih ili rašljastih zaliva, kao kakvi urezi, koji su mjestimice produženi u suhim dolinama. Izuzetak su 12 km duga Limska Draga, široka i oko 2 km duboko uvučena Mirna Draga, u kojoj je sigurno sidrište za brodove, i 20—30 m dubok Puljski Zaliv, koji je opkoljen brežuljcima, 50—70 m visokim, i uvlači se oko 4 km duboko u kopno. Pored toga se u blizini obale od Poreča do Medulinskog Zaliva javljaju mnogi školji, od kojih su tek 2—3 naseljena, a između Peroja i puljske luke nešto veća ostrva, grupa Brionskih Otoka. Njih dijeli od kopna Fazanski Kanal. Na istočnoj obali I. ploče more je dublje nego na zapadnoj i pri njoj nema ostrva. Tek nekoliko kilometara daleko su ostrva Cres, Zečje i dr. Na toj se obali nalazi najveći zaliv u I., Raška Draga, koja je tipičan primjer potonule doline. Ona je dugačka oko 15 km, široka 1—2 km, pruža se od juga na sjever, skoro u pravoj liniji, prema toku Raše, a jedan se krak pruža na sjeveroistok, prema suhoj Karpana dolini. Cijela ostala obala uz Kvarner gotovo je pravolinijska, strma, visoka i nerazuđena, jer tuda prolazi rasjed, duž kojega je zemljište spušteno. Jedino su izrazitiji zalivi Plominski, Dugi i luka Raban.

Prema geološkom sastavu I. mijenja se i hidrografija. Rijeke su, sa rijetkim izuzecima, ograničene na flišne krajeve. Na cijelom visokom kršu nalaze se po gdjegdje kratki potočići, a u Crvenoj I. nema ni jedne rijeke, kojoj je na njoj izvorište. Jedino sa Ćićarije izviru neke rijeke: Rosandra i Boljunščica, koja se uliva u Čepićko Jezero. Fojbica izvire na sjeveroistočnom kraju buzetsko-pazinske kotline, teče na jugozapad kroz fliš, ali kad naiđe na vapnence I. ploče ponire u ponore. — U I. je riječna mreža radijalna: od krajeva Ćićarije rijeke teku na sjeverozapad, zapad i jug, a samo nekoliko potočića teku sa sjeverozapada i zapada na jugoistok i istok, i ulijevaju se u Kvarner. Najveće su rijeke Mirna (dužina 50 km), Rijeka (34 km), Dragonja (28 km) i Raša (23 km), koja ističe iz Čepićkog Jezera. Od starog vijeka se dno doline

Digitized by Google

Mirne Rijeke povisilo za 8 m, a zbog stalnog nagomilavanja blata i čestih poplava, ratarstvo je u njoj nemoguće. Dolinske strane su, međutim, plodne i naseljene, dok su sastavljene od fliša, ali kad rijeka počne teći kroz vapnenac, gotovo opuste. Dolina je u tome predjelu barovita, nezdrava, i nepristupačna. Plimski talas prodire dosta daleko uzvodno, a voda je na tome dijelu slana. Slične su pojave i u dolini Raše. Na njenom gornjem toku, zapadno od Čepićkog Jezera, dolina je vrlo široka i barovita, ali kad zađe u vapnenac, suzi se, strane postanu strme, i, osim nekoliko vodenica, nema na tome toku od 16 km ni jednog naselja. Time se može objasniti i prividna čudnovatost, da su najveće doline u I. najmanje nastanjeni krajevi i da predstavljaju najveće teškoće za saobraćaj.

Obalske rijeke zauzimaju jedva četvrtinu površine I., a povećane i područjem ponornica, u vapnenačkim krajevima, nemaju ni blizu onoliki prostor kao predjeli bez potoka, odnosno predjeli podzemne cirkulacije vode. Za ove je karakterističan vrlo veliki pad. Tako se, na pr., Rijeka od prvog ponora, odnosno ulaza u pećinu, do podzemnog Jezera Smrti, spušta od 324 do 187 m, dakle za 137 m, a potok-ponornica kod Hotičine, 12 km južnojugoistočno od Divače, ima na dužini od 302 m pad od 194 m, što bi odgovaralo padu od 642 m/km. U južnoj I. još nisu otkrivene prave pećinske rijeke. — Jedino jezero u I. je kraško, barovito Čepićko Jezero, ali je zato pri južnim obalama I. ploče puno bara, uslijed čega su malarične i nezdrave.

Primorje I. odlikuje se blagom, zdravom klimom, sa izuzetkom spomenutih močvarnih krajeva, ali prema unutrašnjosti klima postepeno prelazi u oštriju, više kontinentalnu klimu kraških područja. Utjecaj zemljišta na klimu je nesumnjiv, kao što i klimatski činioci utječu na strukturu zemlje. Iz razloga što se zemljište od jugozapada k sjeveroistoku povisuje, prelazak od modificiranog tipa mediteranske prema tipu srednjoevropske klime mnogo je brži, no što bi bio, da je zemljište ravno. Najvišu prosječnu godišnju temperaturu od 15° C ima Poreč, ostrvce na južnom vrhu I., zapadno i istočno primorje 14·5° do 13°, dok je u centralnim krajevima, u Belaju (222 m) i Pazinu (272 m), 12·6° i 11·2°, a u sjevernim predjelima, na visinama od 300 do 600 m, između 11° do 9° C. Pored utjecaja kontinentalnosti i visine, osjeća se naročito i položaj mjesta. Najmarkantnija od primorskih mjesta imaju najblaže zime, a zaklonjena zalivima odlikuju se vrlo toplim ljetima. Tako se, na pr., na zapadnoj obali I. prosječna zimska temperatura od juga k sjeveru mijenja ovako: Poreč 7·7°, Pulj 5·8°, Rovinj 6·3°, Trst 5·2°. Pulj ima znatno nižu temperaturu od Rovinja, što je velikim zalivom zaklonjen od neposrednog utjecaja toplijeg morskog zraka, ali zato ljeti ima istu temperaturu kao Rovinj, 22·8° C. Ipak su godišnja gibanja na svima primorskim mjestima dosta neznatna (17 do 19·5° C). U unutrašnjosti kopna pokazuju se u temperaturama razlike kod prisojnih i osojnih strana, kod mjesta na padinama ili u kotlinama i t. d. Mjesta kao Veprinac, nad Opatijom, koji je na jugoistočnoj padini Ćićarije, na visini od 520 m i izložen sunčevom sjaju, a zaklonjen od sjevernih vjetrova, imaju u svima godišnjim dobama više temperature, no što bi inače imale (Veprinac: januar 3·3°, juli 21·2°, godina 11·6°, gibanje 17·9° C), dok Trnovo, u flišnoj kotlini Rijeke, ili Pazin, u slijepoj dolini ponornice Fojbice, imaju dosta topla ljeta, neugodnu jesen i oštru zimu (Trnovo, 410 m: januar 0·1°, juli 19·4°, godina 10·7°; Pazin: januar 1·9°, juli 21·4°, godina 11·2°).

Površi, sa kojih puše bura, u martu su još jako rashlađene, viša brda su pod snijegom, i još se mogu očekivati navale hladnoće. Slana u južnoj I. nije ni u aprilu rijetkost, naročito u vrtačama i uvalama, ali su padine i ravni prostori od nje pošteđeni. — Trajanje sunčevog sjaja naglo se smanjuje prema sjeveru. Godišnje sunce sija u Lošinju 2.474 sata, u Trstu 2.175, u Gorici tek 1.957 sati. Najvedriji je august, a najoblačniji su pozna jesen i januar, a gdjegdje i maj. — Od vjetrova su u zimskoj polovini godine najčešći bura i širok, kao i na ostalom Jadranskom Primorju. Oni naizmjence pušu po cijelom predjelu ili, kad su istovremeni, bura puše na sjeveroistoku, širok na jugu. Širok je topal, vlažan vjetar sa jugoistočnog kvadranta, donosi oblačnost i kiše, zrak je pri njemu zamarajući i nezdrav, a more uzburkano. U Poreču, gdje nesmetano puše, broj bura na moru je

Digitized by Google

dvaput veći no u zaklonjenom Pulju. Za vrijeme ljeta se na zapadnoj obali I. izmjenjuju majistral, svježi povjetarac s mora, koji puše danju sa sjeverozapada, rjeđe sa zapada, sa borinom, noćnim, blagim vjetrom sa kopna, koji u kasnijim satovima postaje hladniji. U unutrašnjosti i na istočnoj obali, prije podneva je većinom tišina, a po podne počne puhati tramontana, vjetar sa mora, a rjeđe sa Kastavskog krša. — Godišnja količina kiša zavisi od konfiguracije zemljišta i, uglavnom, se povećava k sjeveroistoku. Prosječno u toku godine padne više od 100 cm atmosferskih oborina: duž zapadne obale 74 do 116 cm, u unutrašnjosti 100 do 160 cm, na Ćićariji 150 do 320 cm, a u Opatiji i na Rijeci preko 110 cm. Najviše je kiše za vrijeme jeseni, 30—35%, naročito u oktobru, zatim u proljeće, gdje je sporedan maksimum u aprilu ili maju. Juli ili februar su najsuhlji mjeseci, kada ne padne više od 4—8% cijele godišnje količine atmosferskih oborina. Nepogode su u I. česte; u Trstu ih ima prosječno 21 dan godišnje.

U privrednom pogledu I. je pretežno poljoprivredna zemlja, jer se od cijelog stanovništva oko 67% bavi poljoprivredom, 13% industrijom, oko 1% ribarenjem, a isto toliko rudarstvom. Po statističkim podacima je tek 2·5% cijele površine neproduktivno, u predjelima najljućeg krša i baruština; pod kulturama su 26% i to: 12·5% njive, 10·5% vinogradi, 3% bašće; šume, većinom kržljave, zauzimaju 34·5%, pašnjaci 28%, a livade 9%. Ali su u raznim predjelima I. ovi odnosi različiti. U Crvenoj I. na kultivirano zemljište otpada 34%, u Sivoj I. 27·5%, dok u Bijeloj I. tek 8·5%. Kod pašnjaka su odgovarajuće površine 23·5%, 41%, kod livada 5·5%, 13·5%, 11·5%, a pod šumom su podjednake relativne površine tih krajeva: 34·5%, 29·5% i 37·5%.

I ako skoro cijela zemlja donosi prihode, nijedna se vrsta poljoprivrede ne iskorišćuje dovoljno. Ratarstvo većinom nema pogodne uslove. Na visokom kršu je ograničeno skoro samo na vrtače i veće uvale, kao i uske pojase pješčanika, gdje ima njiva sa nekoliko voćnjaka i malo vinograda. U buzetsko-pazinskoj kotlini kultivirano zemljište je bliže jedno drugom, ali je njivâ samo po pristrancima, jer su šira dna dolina močvarna. Za veće njive ima pogodnosti jedino na podnožju brijegova i na blagim brežuljcima, kao na pr. oko Kopra, inače, zbog velikog nagiba zemljišta, prevladuje kultura na umjetno stvorenim terasama. Najpogodnije je tlo za ratarstvo Crvena I., ali mu dosta smeta ljetna suša. Ipak su tu najveće obrađene površine, koje iznenađuju raznolikošću proizvoda.

Od žita se u I. pretežno goje pšenica i kukuruz, pored njih, na dosta velikom prostoru, krupnik; heljda i činkvantino su kasniji plodovi, a raži je vrlo malo. Pored žita i povrća, na zapadu je puno vinograda, maslinjaka i voćnjaka. Vinograda ima dijelom i u unutrašnjosti, a na istočnoj obali jako zaostaju. Od vina prevladuje crno. Najbolje vrste vina su refosko i teran. — Maslinjaka je najviše oko Rovinja i Pirana, čija godišnja žetva koleba između 5.000—20.000 q. Centri voćarstva su oko Kopra i doline Mirne, ali se voće goji i u unutrašnjosti, zatim u okolini Kastva i u dolini Rijeke. Pored jabuke i breskve uspijevaju kesten, badem, smokva i neka druga južna voća. Dudova ima na cijeloj zapadnoj obali, gdje stanovništvo goji svilenu bubu, bez znatne koristi, dok istočna obala obiluje lugovima lovora i kestena.

Stočarstvo u I. nije toliko razvijeno da bi bilo od veće koristi. Racionalno gojenje je naročito spriječeno općom nestašicom vode za vrijeme ljeta, nedovoljnom njegom stoke, osobito u nižim krajevima, i, najposlije, što se u toplim mjesecima sva trava sprži. Stoga goveda ima samo u Ćićariji, sa sočnijim ledinama, dok koza, a naročito mnogo ovaca, ima i u više pustim krajevima. Stoka je ljeti na visinama, a zimi pastiri Ćići, iz Ćićarije, silaze i pasu svoja stada po ravnicama. Konja je uopće malo, mnogo više magaraca i mazgi, kao i svinja. Dosta se goji i pčelarstvo. — Ribolovom se bavi vrlo mali broj stanovništva, zbog strmih obala, ma da bi inače ribolov mogao biti važna privredna grana. Od 115 uhvaćenih vrsta riba, najvažnije su sardele, koje se u ljetnoj polovini godine pojave u velikim rojevima. Mnogo se hvataju tune, naročito u Kvarneru, brancine, zatim rakovi i oštrige.

Industrija je u I. slabo razvijena. Vrlo je stara industrija proizvadenje morske soli, kojom se više bavi oko Piranskog i Koparskog Zaliva. — U

Digitized by Google

rudarskim produktima I. je siromašna. Rudnika mrkog uglja ima zapadno od Labina i kod Buzeta, stipsa se pravi u Rovinju i Labinu, pored toga se producira vitriol. Mnogo je veće bogatstvo građevnog kamena i mramora, naročito u južnim krajevima. — Pravljenje ulja je primitivno, a u Piranu se od ostataka masline pravi sapun, mašinsko ulje, pored toga potaša i soda. Za konzerviranje sardela, mariniranje jegulja i usoljivanje drugih riba ima nekoliko malih tvornica.

Literatura: Norbert Krebs, Die Halbinsel Istrien (Penck's Geogr. Abh. Bd. IX, Hf. 2, 1907). *P. Vujević.*

I. je bila nastanjena već u prehistorijsko doba. Najviše prehistorijskih spomenika nalazi se u špiljama i u kamenitim, okruglim utvrđenjima na vrhu brda, u kojima su prehistorijski stanovnici stanovali. Narod ova brda zove gradišće, gradine, gomile. Gradišća ima u I. na stotine, a na nekima su izvršena iskopavanja. Tu je nađeno mnogo predmeta iz t. zv. mikenske kulture, svjedočanstva ranog trgovačkog saobraćaja I. s Grčkom. Ne da se pouzdano reći, koji su narodi u to doba stanovali u I. Spominju se tradicionalna imena Istrana i Liburna, a ne znamo ni kojoj su jezičnoj skupini i rasi oni pripadali.

Po dolasku Rimljana, u 3 vijeku prije Kr., izlazi i I. više na historijsku svjetlost. U doba kada su rimske legije prodrle preko Pada (238), stanovali su u I., od Timave do Raše i od Jadrana do Okre, smjeli gusari, vjerojatno tračkog i keltskog podrijetla, koji su se, pod zajedničkim imenom Istri (Istrani), stopili u jedan narod. Od Okre do Snježnika stanovali su čisti Kelti, Japodi, a od Raše do Tersatike i na otocima, valjani pomorci, Liburni. Kad su Istrani htjeli da spriječe gradnju Akvileje, započela je ogorčena borba izmedu njih i Rimljana (178—177), koja je završena padom tvrdoga grada Nectona (blizu Pulja). I. je sjedinjena sa Cisalpinskom Galijom. Japode su pokorili Rimljani 129, a Liburne 50 prije Kr. I. s Venecijom postala je tada posebna rimska pokrajina. Za vrijeme Augusta dobili su I. urođenici građansko pravo, a za vrijeme cara Karakale i Liburni.

Rimljani su obezbijedili posjed I. gradnjom drumova, utvrđenja i gradova. U I. su se razvili novi municipiji: Pula (Pictas Julia), Poreč (Colonia Julia), Labin i dr. O napretku gradova u rimsko doba, naročito primorskih, u kojima je prevladao latinski elemenat, svjedoče mnogi sačuvani spomenici. Naročito je Pula bogata rimskim spomenicima (amfiteatar, kazalište, hram Augusta i Rome i t. d.). Za vrijeme diobe rimskog carstva u zapadno i istočno, pripala je I. zapadnom carstvu. 476 bila je I. dio Odoakrove države, zatim države istočnih Gota. 539 pridružena je I. Bizantu i ostala je pod njim 200 godina. I. je upravljao magister militum u Puli; on je bio podređen egzarhu u Ravenni. — Kršćanstvo se počelo širiti u I. već u 1 vijeku, a uskoro su osnovane biskupije (Trst, Kopar, Poreč, Pula) pod mitropolitima u Akvileji i Gradežu.

Krajem 6 i u početku 7 vijeka prodrli su u I. Hrvati s istoka, a Slovenci sa sjevera. Po svjedočanstvu Konstantina Porfirogenita pripadala je istočna I. hrvatskoj državi (do rijeke Raše). Prolazno su zavladali I. iz Italije Langobardi. Kad je Karlo Veliki svladao Langobarde, vratila se I. opet Bizantu, ali je Karlo Veliki oteo, i od 810 priznala je I. franačku vlast. Mjesto dotadanjeg autonomnog administrativnog sistema uveli su Franci feudni sistem. I. je postala franačka grofovija (u području Italije), a kasnije dio furlanske markgrofije, ali je i dalje zadržala svog posebnog upravitelja. 952 prestala je neposredna veza I. s italskim kraljevstvom, i I. je došla u sklop njemačke države, te je zajedno s furlanskom markgrofijom sjedinjena sa Bavarskom, 976 odcijepljena je Koruška, zajedno s Furlanskom i I., od Bavarske i data, kao posebna vojvodina, rođaku cara Otona II. Henriku. U daljem svom historijskom razvitku I. je postala lenski posjed vojvoda iz kuće Eppenstein, od 1120 iz kuće Spannheim, a od 1173 iz kuće Andechs-Meran. Mnoga su lena, osim toga, imali u I. i akvilejski patrijarsi i freizainški biskup. Dok su vojvode, gospodari I., ratovali po Njemačkoj, primorski su se gradovi I. razvijali u trgovačke emporije, sklapali su ugovore s gradovima na suprotnoj obali Jadrana, s Trogirom, Splitom i Dubrovnikom. Kad je Pulj htio da se stavi na čelo saveza primorskih gradova I., došao je u sukob s Mlecima, kojima je posjed I. primorja bio neophodno potreban za obezbjeđenje njihove vlasti nad gornjim Jadranom. Polovinom

Digitized by Google

12 vijeka primorali su Mleci I. primorske gradove na tribut i na pomorsku pomoć u ratu.

1000—1200 nastanilo se u I. mnogo Slovenaca, pošto su gospodari I. vladali i Koruškom i Kranjskom.

U početku 13 vijeka postala je I. leno akvilejske patrijaršije. Međutim, akvilejski patrijarsi nisu imali u svojim rukama cijelo poluostrvo. U aktima se govori o markgrofiji i grofiji I. već u 11 i 12 vijeku, ali nije jasno, koje značenje imaju ove titule, dok u 13 vijeku znače dva strogo odijeljena područja. Markgrofija je obuhvatala čitav dio poluostrva, koji je pripadao akvilejskom patrijarhu, a kojim su upravljali njegovi namjesnici, markgrofi, sa sjedištem u Kopru. Ova se markgrofija sastojala većim dijelom od primorskih gradova. Grofija, s glavnim gradom Pazinom, obuhvatala je područje ovoga grada do Učke i do gornjih dolina Dragonje, Mirne i Raše. Sastojala se iz biskupskih lena, plemićkih gradina i seoskih općina. U grofiji je stanovništvo bilo pretežno slovenačko, a u markgrofiji talijansko.

Za vrijeme vlade patrijaraha sukobili su se u I. municipalni i feudni sistem. Cio 13 vijek ispunjen je ratovima. Patrijarsi su zabranili svojim podanicima da plaćaju danak Mlecima, i ograničili su gradovima njihovu samostalnost. Ugroženi gradovi našli su potpore u Mlecima. Kad je, međutim, patrijarh popustio, i oni se oslobodili straha za svoju samostalnost, pokušali su gradovi da se oslobode i zavisnosti od Mletaka. Ali Mleci su ih silom pokorili i upustili se onda u borbu s patrijarhom. Krajem 13 i u početku 14 vijeka Mleci su pokorili čitav niz primorskih gradova (Poreč, Umag, Kopar, Piran, Rovinj, Pulj i t. d.). U početku 15 vijeka postali su Mlečani gospodari cijele I. markgrofije. Grofija I. bila je neko vrijeme u vlasti goričkih grofova, a po ugovoru s njima pripala je I. 1374 Habsburgovcima, koji su poslije svoj posjed u I. povećali.

Koliko je I. bila mletačka, mnogo je stradala zbog toga, što je mletački senat regulirao trgovinu primorskih gradova u svoju korist. Vino, ulje, ribe, smjele su se prodavati samo u Mlecima. Kad su se Istrani htjeli osloboditi od toga, Mlečani su još strožim prohibitivnim sredstvima zaustavili slobodnu produkciju. U grofiji I. održao se strogi feudni sistem, dok su Mleci ostavili municipalni sistem, samo što su sebi pridržali pravo imenovanja podestata (načelnika), a oni su bili Mlečani.

Austrijski vojvode nisu mnogo marili za I. grofiju. Davali su je u zakup ili u zalog raznim porodicama. 1380—1766 pazinska je grofija promijenila 21 gospodara, 1644 nudili su Habsburgovci I. grofiju Mlecima, za 350.000 forinti.

U doba uskočko-mletačkih borbi mnogo su stradali I.-mletački gradovi. Madridski mir (1617) učinio je kraj borbama i stradanjima.

Mnogi ratovi i razne nesreće, umanjile su znatno broj stanovništva I. Austrijski vojvode i Mleci dovodili su nove naseljenike, naročito t. zv. Morlake (Vlahe), Hrvate, Grke i Arnaute. U prvoj polovini 16 vijeka nastanili su se u I. t. zv. Ćići. U doba Karla Velikog I. vojvoda Ivan naseljavao je po sjevernoj I. Slovence. Od toga vremena, pa do polovine 17 vijeka, selili su se Hrvati i Slovenci sve više u unutrašnjost zemlje, da se nastane u onim krajevima, koji su zbog ratova opustjeli.

Poslije primirja između Austrije i Napoleona (1797), austrijska je vojska zauzela mletačku I., a mir u Campoformiju je to potvrdio. 1805 ustupila je Austrija mletačku I. Napoleonu, te je sjedinjena s kraljevinom Italijom. 1809 ustupila je Austrija i grofiju I. Napoleonu, i on je tada odijelio mletačku I. od kraljevine Italije i spojio s austrijskom I. u administrativno područje I. (Intendenza d'Istria). Ona je sačinjavala jednu od sedam ilirskih pokrajina. I. s ove strane Učke, zajedno sa kvarnerskim otocima, sjedinjena je sa civilnom Hrvatskom. 1813 zaposjela je I. austrijska vojska, poslije bitke kod Leipziga. 1814 Austrija je veći dio mletačke I. spojila s Trstom; te je sačinjavala tršćanski okrug. Istočni dio I., s kvarnerskim otocima, dodijeljen je riječkom okrugu. 1816 osnovala je Austrija Ilirsko Kraljevstvo (Kranjska, civilna Hrvatska, Koruška, I., Trst, Gorica i Rijeka), ali ubrzo je od toga ostao samo naslov. 1822 ukinut je riječki okrug, i osnovan je pazinski, a 1825 cijela je I. sjedinjena u jedan okrug, s glavnim gradom Pazinom.

Nova era za I. počela je 1862. I. je postala autonomna pokrajina, pod naslovom markgrofije, sa saborom u

Digitized by Google

Poreču. U administrativnom pogledu bila je I. podređena namjesništvu u Trstu.

Talijani, ma da su bili u manjini, gospodarili su u I. i nisu htjeli priznati ravnopravnost hrvatsko-slovenačke većine. Naročito su Talijani smetali razvijanju hrvatskih i slovenačkih škola. Tome su doskočili Hrvati i Slovenci osnivanjem Družbe Sv. Ćirila i Metoda. Ustrajnim radom čitave plejade nacionalnih Istrana (Dobrila, Vitezić, Volarić, Spinčić, Laginja i t. d.), I. se otela svim talijanskim nasrtajima, i tamošnje su se prilike počele povoljno razvijati u korist hrvatsko-slovenačkog elementa. Poslije sloma Austro-Ugarske Monarhije, bila je prema sporazumu Antante (3/11 1918) Italiji povjerena zadaća, da privremeno zaposjedne medu ostalim krajevima i I. Ugovorom u Rapallu (14/11 1920) pripala je I., osim Kastva, kraljevini Italiji.

Literatura: D. Gruber, Povijest Istre; Vj. Spinčić, Narodni preporod u Istri (1924); Die österr.-ungar. Monarchie in Wort u. Bild (Band 10, 1891). *M. Prelog.*

ISTRANI (Antropologija). Prosječna mjera visine uzrasta kod I. je: sa poluostrva 1672 mm, sa Lošinja 1676 mm, sa Cresa i Krka 1654 mm. Najvišu staturu imaju dakle Lošinjani, dok Cresani i Krčani prave prijelaz od poluostrvljana k primorcima Hrvatske između Rijeke i Karlobaga (1662 mm). Prosječna visina uzrasta svih ovih kvarnerskih Hrvata iznosi 1678 mm, t. j. nešto više nego kod sjeverno-dalmatinskih ostrvljana (1671 mm), a mnogo manje nego kod primoraca sa dalmatinskoga kopna (1708 mm). U pogledu boje kose imaju I. sa ostrvljanima (14·63%) i primorci Hrvatske (15·78%) najviše plavokosog elementa, koji iznosi na pr. u dubrovačkoj oblasti 6·57%, a kod Bokelja (kotorska oblast) 5·99%. Paštrovići iz kotorskog sreza imaju samo 1·83% plavokosih ljudi. Otvoreno-kestenjevi ton boje kose iznosi kod istarskih ostrvljana 14·41%, kestenjevi ton 30·37% (kod primoraca Hrvatske 30·39%), zatvoreno-kestenjevi kod I. 31·21% (kod primoraca Hrvatske 29·60%) i crna boja kose kod I. 8·78% (kod Bokelja 17·55%, kod Talijana bivše Austrije 16·28%). Od svih jadranskih Jugoslovena I. se odlikuju najvišim procentom modrookih ljudi (31·21%), koji iznose kod primoraca Hrvatske samo nešto manje (29·60%), na sjeverodalmatinskim ostrvima (24·69%), na južnim dalmatinskim ostrvima (22·15%). Dalje ima kod I.: 14·63% sivih, 18·78% sivožutih, 13·17% otvoreno-kestenjevih, 19% kestenjevih, 12·68% zatvoreno-kestenjevih i 0·67% crnih očiju. Tamni tipovi očne iride (otvoreno-kestenjevi, kestenjevi, zatvoreno-kestenjevi i crni) iznose kod I. ukupno 45·36%, a to znači manje nego kod ostalih jadranskih primoraca (na pr. Bokelja 67·28%).

Literatura: A. Weisbach, Die Serbokroaten der Adriatischen Küstenländer (1884).

N. Županić.

ISTVANFFY NIKOLA (Ištvanfi), ugarski historik (8/2 1538, Kisászonyfálva, kod Pečuha — 1/4 1615, Vinica, kod Varaždina). I. je bio član veoma ugledne i stare madžarske porodice. Škole je svršio u Pečuhu, a univerzitet u Padovi i Bologni. Kad se vratio kući, sudjelovao je u ratovima protiv Turaka, neko vrijeme pod čuvenim braniocem Sigeta, Nikolom Zrinskim. Na dvoru su ga brzo upotrijebili kao diplomatu u raznim misijama. 1578 postao je I. član kraljevskog vijeća kralja Rudolfa II., a 1581 ugarski propalatin, te je kao takav imao u svojim rukama gotovo svu upravu, jer u to vrijeme nije bilo popunjeno mjesto ugarskog palatina. Kao posjednik Vinice, Trakošćana i znatnog dijela Hrvatskog Zagorja, sudjelovao je I. i na hrvatskim saborima, te je kao veoma uvažen faktor svog vremena mnogo utjecao na važne političke odluke. 1606 bio je I. pri sklapanju Žitvadoroškog mira. 1608, poradi bolesti, povukao se u Vinicu, gdje je i umro, pa je tu i sahranjen. Svoju znamenitu biblioteku ostavio je zagrebačkim jezuitima. — Napisao je veliko djelo, i rukopis je dao kardinalu Petru Paszmany-u, koji ga je izdao 1622, pod naslovom Nicolai Isthvanfi Pannonii historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV (štampano u Kölnu 1622). U djelu se izlaže historija Ugarske 1490—1606, a s njom zajedno i zemalja, koje su s njom bile, u direktnoj i indirektnoj vezi. — I. je pisao sjajnim latinskim jezikom, i zato je dobio nadimak madžarskog Livija. Vrijednost djelu je toliko veća, koliko je bliže vremenu, u kome je I. živio. Konciznost izražaja i isti-

Digitized by Google

canja bitnosti u pripovijedanju osobite su, uz objektivnost, odlike I. I. je odličan historičar u starijoj epohi. Njegovo je djelo i za hrvatsku i srpsku historiju od velike važnosti.

V. Novak.

ISUSOVCI (JEZUITI) sačinjavaju red, koji se obično naziva Družba Isusova (Societas Jesu). Osnovao ga je Sv. Ignacije Lojolski (— 31/7 1556, Rim), a odobrio papa Pavao III. 1540. Red se brzo proširio i istakao, naročito na prosvjetnom polju. U Zagreb su došli I. već 1606. Tu im je grad poklonio napušteni dominikanski samostan s kapelom Sv. Katarine, koju su I. zamijenili s današnjom sveučilišnom crkvom. U Zagrebu su I. obučavali mladež, sve dok im nije red ukinut. Osim toga držali su I. škole u Dubrovniku (Collegium Ragusinum), na Rijeci, u Požegi, Varaždinu i t. d. Zbog njihova djelovanja izdašno su ih potpomagali pape, vladari i velikaši. No u isto vrijeme stekli su I. i moćne neprijatelje, naročito među jansenistima i protestantima. Najzad su ih Portugalska, Francuska, Španija i t. d. prognali, a papa Klement XIV. ukinuo. Ali su ih u Pruskoj i u Rusiji vladari zbog škola i dalje zadržali, isto je papa Pio VII., na molbu ruskoga cara Pavla I., 1801 odobrio, a zatim 1814 čitav red ponovo uspostavio.

U državi SHS ima I. u Zagrebu (pokrajinsko namjesništvo), u Sarajevu (drže nadbiskupsko bogoslovsko sjemenište), Travniku (drže nadbiskupsko sjemenište i gimnaziju), Splitu, Dubrovniku i t. d. U Zagrebu izdaju: Život (apologijski časopis za inteligenciju), Glasnik Srca Isusova i Kalendar Srca Isusova.

Literatura: Cuvaj, Građa za povijest školstva², I (1910); Mrkun, Crkveni priručnik (1922); Lazowski, Povijest zagrebačkih isusovaca od 1608 do 1618 (Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog Arhiva, 1913).

J. Jelenić.

ISUŠIVANJE I NAVODNJIVANJE ZEMLJIŠTA. U Državi SHS često su vršeni radovi za I. Z. zajedno sa radovima na obrani od poplava. To biva najčešće u dolinama velikih rijeka, gdje razlika između najmanje i najveće vode dostiže i do 8 m visine, pa je isušenje većinom i nemoguće bez zaštite od poplava. Prema terenskim i klimatskim prilikama u SHS, potreban bi bio, za veliku većinu slučajeva, jedan melioracioni projekat za I. i N. Z., da bi radovi bili najjeftiniji, a korist od njih najveća. Dosad je rijetko gdje tako urađeno, naročito kod starijih radova.

U predjelima višim, izvan užih dolina velikih rijeka, javlja se isušenje močvara — bara i gorskih jezera, bez zaštite od poplava, no i u tim slučajevima korisno je istim projektom obuhvatiti i navodnjivanje.

Po podacima generalne direkcije voda dosad je u našoj Kraljevini zaštićeno od poplava odnosno isušeno 1,016.635 hektara, a ima još da se zaštiti i isuši preko 1,100.000 hektara (V. Poplave).

Troškove oko radova za I. Z. snose uglavnom vlasnici, čija se zemlja isušuje. Država je po zakonu obvezana da izrađuje projekte o trošku svoga budžeta. Osim toga, zainteresirana je da za izvršenje radova daje pomoć, koja naročito mora biti obilata u, inače rjeđim, slučajevima, kad se posao ne rentira sa čisto poljoprivrednog gledišta, već se više vrši u interesu narodnog zdravlja. Ministarstvo za narodno zdravlje donijelo je troškove za izvršenje nekojih radova isušenja, prinos od dobivenog zemljišta dostigao je vrijednost izdataka za 1—3 godine.

Na navodnjivanju zemljišta rađeno je veoma malo, no ipak tih radova (svih vrsta: od najstarijih i najprimitivnijih do najmodernijih) ima pomalo širom cijele države. Najmanje ih ima u Šumadiji, svakako zbog toga, što je ona, ranije bogata šumama, manje osjećala potrebe za te radove, no i tu su svuda u primjeni navodnjivanja (najmanjega tipa) vrtlara, umjetnim crpljenjem vode, većinom jarcima.

Interesantni su veoma stari radovi navodnjivanja zemljišta u južnoj Srbiji, sačuvani još iz rimskoga doba ili i raniji. Najčešće je to dobro smišljeno i izvedeno razvođenje vode iz rijeka i rječica, a to je ne samo najjeftinije, nego i najbolje navodnjivanje zemlje, uslijed povoljne temperature vode i za vegetaciju hranljive njene sadržine. Natapanje pirinčanih polja kod Radošvišta, Strumice, Štipa, Kočana i t. d.

Tamo, kao i u porječju Jadranskoga mora, osjećala se uvijek velika potreba navodnjivanja zemlje, uslijed

Digitized by Google

oskudice ljetnih kiša, a i uslijed težnje da usjevi što bolje napreduju, odnosno, da se mogu obdjelavati kulturne biljke, koje ne podnose sušu, ili one, koje napreduju samo u zemljištu zasićenom vodom, te da na taj način poljoprivrednik dobije najveću korist od svoga rada.

Ista potreba i težnja nalaže, da su u cijeloj državi na dnevnom redu radovi za navodnjivanje zemlje.

S obzirom na naš kontinentalni položaj i veliku promjenljivost količine vlage u jednome mjestu, ne samo u raznim godinama, već često i u jednoj istoj godini (1924 bila je kod Beograda najveća voda niža samo za 5 cm od apsolutnog maksimuma, a najmanja za 40 cm viša od apsolutnog minimuma), najsigurniji uspjeh poljoprivrede osniva se jedino na radovima I. i N. Z., izvedenim zajedno, da djeluju organski kao krvotok u čovjeka.

I ako su količine kiše dosta različne (u dolinama Save i Dunava oko 700 mm godišnje, u porječju Jadrana do 2000 mm godišnje, a u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji 400—500 mm godišnje), potreba za N. Z. svuda je vrlo velika, a zbog oskudice ljetnih kiša i vapnene formacije terena tim veća i podjednaka u predjelima najmanje i najveće količine godišnjih oborina.

Poslije riječne i jezerske slatke vode, najbolje je navodnjivanje površinskom vodom iz umjetnih jezera, vodojaža, ili iz plovnih kanala, kao u Bačkoj, gdje se tako natapaju pirinčana polja. — Vrlo je korisno upotrijebiti vodu iz tvornica za proizvađanje životnih namirnica, kao i kanalsku vodu iz gradova. Uslijed hranljivosti te vode za kulturne biljke, rentira se dizanje te vode sisaljkama i na veće visine. — Podzemna voda daje malo hrane bilju, ali, u nedostatku spomenutih, zagrijana na suncu i umjetno nagnojena biva vrlo korisna za poljoprivredu.

Navodnjivanje natapanjem ravnih površina za vrijeme zime vrši se i ondje, gdje se ne obraduju biljke, koje rastu samo iz vode, već u cilju rezerviranja vlage u zemljištu i u cilju zaštite biljaka od insekata (na pr. vinogradi na isušenoj ritskoj zemlji). — Prelivanjem nagnutih površina tankim slojevima vode navodnjivaju se naročito livade. Infiltracijom iz malih rovova — brazda, ili iz kanala, koji služe za isušenje, a naročito usporena voda u njima za N. Z. — vrtlare i dr. Škropljenjem ili prskanjem — umjetnom kišom (vodom iz cijevi pod pritiskom) vrši se u nešto većem samo N. Z. na nekojim potpuno uređenim dobrima.

Rad u vrtlarstvima na navodnjivanju i inače (gdje se to radi kao zanat) uređen je od vajkada, a tako se očuvao sve do danas, na zadružnoj osnovi — zajednici, u kojoj nema gospodara ni posluge, već su svi saradnici interesirani da prinos bude što veći. A nagrađuju se prema onome, što ulažu, bilo materijalno, bilo svojom stručnom spremom i radom. Na pr. vlasnik zemlje i navodnjivanja ima polovinu prihoda (»drugu paru«), ako i lično radi dobiva još »osmu«, »šesnaestu« i t. d. »paru«; stručni radnici sudjeluju tako isto na četvrtinu, osminu, šesnaestinu, prema svojem stručnom znanju i uloženom trudu; učenici-dječaci na 32, 64 i t. d. paru.

To je, dakle, jedan od najstarijih a u isto vrijeme i najsavršeniji način ljudskog udruženja u kulturnome radu. Slična organizacija postoji u našim krajevima pri ribolovu, naročito sardela. *M. Jovanović.*

IŠČICA, rječica u Slovenačkoj, desni pritok Ljubljanice. Izvire pod Golecom (766 m), teče k sjeveru, od mjesta Pijave Gorice protiče kroz Ljubljansko Barje i uliva se oko 3 km južno od Ljubljane. Dužina toka je 22·8 km, a površina porječja 112·5 km². *P. V.*

IŠKA, rječica u Slovenačkoj, desni pritok Ljubljanice. Izvire sjeverozapadno od Platnika (870 m) pod kotom 828 m, teče kroz klisuru u pravcu sjevero-sjeverozapad, kraj Krvave Peči i Iške Vasi, a odatle kroz Ljubljansko Barje. Uliva se u Ljubljanicu oko 5 km nizvodno od mjesta Podneči, odnosno od kote 290 m. Dužina toka je 27·5 km, a površina porječja 96 km². *P. V.*

ITINERARIUM ANTONINI, spisak antičkih puteva, s naznakom mjesta (gradova, prenoćišta, postaja, gdje je pošta mijenjala konje) na njima i razmaka između njih. Sastavljen je oko 300 po Kr. U I. A. se nalaze mnogi putevi, koji su bili izgradeni u našoj zemlji u rimsko doba. *N. V.*

Digitized by Google

ITINERARIUM HIEROSOLYMITANUM, Jerusalimski itinerar ili Itinerarium Burdigalense (po antičkom imenu današnjeg francuskog grada Bordeaux), spisak mjesta na putu Bordeaux—Jerusalim, s naznačenim razmakom između njih. Pošto je taj put prolazio dijelom kroz našu zemlju, I. H. je od važnosti i za historiju naše zemlje u rimsko doba. Sastavljen je 333 po Kr. Put kroz našu zemlju išao je, po I. H., od talijanske granice preko Ljubljane, Celja, Ptuja, Osijeka, Vinkovaca, Srijemske Mitrovice, Beograda, Viminatiuma, Ćuprije, Niša i Pirota na Sofiju. *N. V.*

IVAČKOVIĆ SVETOZAR, arhitekt (10/12 1844, Deliblato — 30/1 1924, Beograd). Visoku tehničku školu učio je u Beču, a 1869—1874 učio je specijalnu školu za klasičnu i bizantsku arhitekturu na akademiji za plastične umjetnosti u Beču. Radio je kao arhitekt i inspektor ministarstva građevina. Glavno mu je djelo projekat i izgradnja pančevačke pravoslavne crkve. Osim toga, gradio je mnoge crkve u predratnoj Srbiji. Kao dobar arhitekt I. je bio pozvan od srpske države i reformirao je građevinsku struku. Pokrenuo je oživljavanje i ujedinjenje udruženja inžinjera i arhitekta. *S. D.*

IVAKIĆ JOZA, književnik (18/3 1879, Vinkovci). U Vinkovcima je svršio gimnaziju, a u Zagrebu filozofiju (klasičnu i srpsko-hrvatsku filologiju). Služio je na srednjim školama kao profesor, 1915—1917 bio je direktor drame osječkog kazališta, 1917 do 1919 sekretar Društva Hrvatskih Književnika, 1918 redaktor časopisa Omladina, a 1919, sa A. Milčinovićem, urednik Savremenika. Od 1920 je dramaturg Narodnog Kazališta u Zagrebu. — I. je pripovijedač i dramatičar. Kao pripovijedač izdao je posebno knjige: zbirku novela Iz našeg sokaka (1905), Mladost i život, povijest jedne ljubavi (1912), zbirku novela Selo i varoš (1912) i Knjiga od žena i od ljubavi (1912) i napokon roman Kapelan (1918). Napisao je drame: Pouzdani sastanak, komedija u 3 čina, Proslava saveza pjevačkih društava, lakrdija u 3 čina, Inoče (Matica Hrvatska, 1919), Majstorica Ruža, drama u 3 čina, i Samoborski kolodvor. I. su pojedine drame prikazivane u Narodnom Kazalištu u Zagrebu, Osijeku i drugim gradovima. Drama Inoče štampana je u češkom prijevodu J. Hudetza. Kao kritičar sarađivao je I. u raznim časopisima, a posebno su izašle rasprave: Književni rad Josipa Kozarca (1907) i Selo u hrvatskoj književnosti (1914). *B. V.*

IVAKIĆ VLADO, pisac (30/10 1880, Slakovci). I. je učitelj, i sada je u službi u Osijeku. Radio je šare iz narodne ornamentike i objavio je više pripovijedaka iz života hrvatskih seljaka. *U. Dž.*

IVAN, arhiđakon goričkí, historijsko-pravnički pisac 14 vijeka (oko 1280, okolina Daruvara — poslije 1353). Podrijetlom je bio iz plemićke porodice Tolinega. Škole je bez sumnje učio najprije kod Belostenskih benediktinaca, a kasnije u Bologni teologiju i pravne nauke. Sa svojim velikim pravničkim znanjem I. je mnogo poslužio sredini, u kojoj je radio. 1319 bio je kanonik zagrebačkog kaptola, u vrijeme kad je zagrebačkom biskupijom upravljao čuveni biskup Augustin Kažotić (Casolti) (1303—1322). Već u prvim svojim javnim radovima, za koje nam izvori govore, I. je branio razna ugrožena prava zagrebačkog kaptola, i to sa strane susjedne općine Grič (Zagreb), pojedinih plemića a i samih kmetova. I. je radio i u pitanjima, u kojima je kaptol kao locus credibilis rješavao pravne sporove i izricao presude. Kao spreman, učen, i veoma moralan čovjek, što je u ono vrijeme mnogo značilo, I. se popeo i do visoke časti goričkog arhiđakona. — Kao zastupnik kaptola vršio je I. i diplomatske dužnosti, a odlazio je i na sabore i na dvor ugarsko-hrvatskih kraljeva, da intervenira u korist kaptola. Radi kaptolskih stvari odlazio je i u Francusku, u Avignon, papi Benediktu XII. (1338). 1343 bio je imenovan za generalnog vikara zagrebačke dijeceze in spiritualibus et temporalibus. Njegovom inicijativom i darovima osnovana je 1343 i kolonizirana Nova Ves (predjel do zagrebačkog kaptola, danas periferijska ulica Zagreba), i župa Sv. Ivana. Posljednji put se spominje I. 1353.

I. je literarno i historijski znamenit osobito stoga, što je sarađivao na kaptolskom statutu, koji je u prvoj redakciji postao 1334, a u drugoj između 1352 i 1354. Zbornik tih prava i dužnosti, zove se Album capitulare

Digitized by Google

ili Liber acclavatus (jer je lancima bio prikovan u katedrali za glavni žrtvenik). Koliko je važan bio, i čuven u ono doba ovaj zbornik, vidi se po tome, što je varadinski kaptol 1374 izradio svoj statut prema ovom zagrebačkom. Ovaj je zbornik prvoklasni historijski i pravni spomenik privatno-pravnih odnosa Hrvatske 14 vijeka. Zbornik je od eminentne važnosti, osim toga, i za historiju, geografiju, kulturu i pravo Hrvatske i Slavonije. Zbornik je podijeljen u 4 dijela, a ti dijelovi u poglavlja (capitula). Zbornik je izdao Ivan Tkalčić 1854 u Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis, II. I. arhiđakon napisao je još i Chronicon (historiju Slavonije). No na žalost to se djelo izgubilo. Još u vrijeme Krčelića bilo je poznato, jer ga je on upotrebio za svoje djelo o historiji zagrebačke biskupije.

Literatura: F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povjest srednjega vijeka (Književnik, I, 1864, 548—557); I. Tkalčić, Ivan, arhiđakon gorički, domaći pisac u 14 vijeku (Rad, 79); V. Klaić, Ocjena odlomaka iz hronologije i Letopisa Ivana arhiđakona (1874).

V. Novak.

IVAN (ANŽ), krčki knez, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1392 do 1393 (— 29/11 1393, Senj). Sin je Bartola (VIII.), koji je poslije mira u Zadru (1358) zavladao čitavim posjedom porodice. Bartol je ostavio svoj posjed sinovima Stjepanu i Ivanu V. Oba brata pomagali su kralja Ljudevita I. u uređivanju novo stečene Dalmacije. — Poslije smrti Ljudevita I. (1382) istakao se Ivan kao odličan pristalica njegove kćeri Marije, dok je stariji brat Stjepan naginjao Karlu Dračkom. Za usluge kraljici Mariji, koju je oslobodio (1387) ropstva, dobio je od Sigismunda za sva vremena grad Cetin s klokočkim kotarom (25/11 1387). Poslije smrti brata Stjepana (1390) bio je knez Ivan jedini gospodar velikih posjeda. Ivana su naročito cijenili u Mlecima, pa i u drugim talijanskim gradovima (Anconi i Firenzi) imao je prijatelja. Kad je Stjepan Tvrtko zavladao cijelom Dalmacijom do Zadra i Hrvatskom od Cetine do Zrmanje, jedini je Ivan ostao vjeran Mariji i Sigismundu. 1392, poslije Tvrtkove smrti, kad su neki velikaši pristali uz Ladislava Napuljca, a neki uz bosanskog kralja Dabišu, imenovao je Sigismund Ivana jedinim banom hrvatskim (1392—1393).

Literatura: Klaić, Krčki knezovi Frankapani (1901).

M. P-g.

IVAN VIII., papa 872—882. Bio je 20 godina arhiđakon rimske crkve, i kao takav saradnik Nikole I. i Hadrijana II. U duhu ovih velikih prethodnika, I. se energično borio za univerzalnost crkve, i u tu svrhu tražio je veza sa Francuzima, Slovenima i sa Bizantom. — I. je imao mnogo razumijevanja za ideje Sv. Ćirila i Metoda. Sa velikom odlučnošću oteo je Sv. Metoda iz ruku bavarskih biskupa (873). Jednostrano informiran, zabranio je 873 slovensko bogoslužen je, možda baš zato, da bi mogao lakše braniti Metodovu crkvenu organizaciju protiv njemačkih protivnika. No poslije razgovora sa samim Sv. Metodom, odobrio je slovensku liturgiju (880). Pošto je bio u prijateljskim odnosima sa Sv. Metodom, uspio je da zadobije povjerenje slovenskih knezova. Bio je u prijateljskim odnosima sa moravskim knezom Svetopukom, panonskim Koceljem, hrvatskim Domagojem, Sedeslavom i Branimirom, sa srpskim knezom Mutimirom, sa slovenskim, dalmatinskim biskupima i sa bugarskim knezom Mihailom. Mutimiru je 873 preporučio da prizna crkvenu vlast panonskog arhiepiskopa Metoda. Osobito su prijateljski bili I. odnosi sa Hrvatima pod knezom Branimirom (879—892). Moravski knez Svetopuk želio je da stavi Moravsku pod pokroviteljstvo I., i bio je spreman, da za to žrtvuje Metoda i slovensko bogoslužje, ali I. je branio Metoda i protiv Svetopuka. U želji da oslobodi južnu Italiju od Saracena tražio je I. pomoć i od Bizanta, i za cijenu ove pomoći priznao je carigradskog patrijarha Fotija. — I. je bio čovjek velikih sposobnosti i izvanredne energije, ali malo oprezan u biranju sredstava, a političke prilike nisu bile povoljne za njegove smjele planove.

F. Grivec.

IVAN RAVENJANIN (Johannes de Ravenna) prezimenom Malpaghini, talijanski naučnjak (oko 1345, Ravenna — oko 1420, Firenza). Bio je jedan od prvih talijanskih humanista i učenik Petrarkin, u čijoj je kući u Padovi živio preko tri godine kao pisar. Učio se i učio je u raznim talijanskim

Digitized by Google

gradovima, 1384—1387 bio je notar u Dubrovniku, a najposlije je bio učitelj visoke škole u Firenzi. Iz vremena kad je bio u Dubrovniku ostale su nam od njega dvije još neizdane stvari: zbirka pisama raznim prijateljima u Italiji i Historia Ragusii, koja je upravo samo opis Dubrovnika i njegovog državnog uređenja, sa nešto historičkih podataka do njegova vremena. Obe stvari za nas su vrlo važne, jer je I. u njima iskazao svoje, vrlo nepovoljno, mišljenje o kulturnom i intelektualnom životu tadašnjeg Dubrovnika.

Literatura: F. Rački, Prilozi za poviest humanizma (Rad, 74).

M. R.

IVANČAN LJUDEVIT DR., kanonik i historik (2/8 1853, Zagreb). Osnovnu školu, gimnaziju i bogosloviju svršio je u Zagrebu. 1875 zaređen je za svećenika, 1876 postao je kapelan u Zagorskoj Kamenici, pa katiheta u Bjelovaru i u Zagrebu (1878), 1880 župnik u Zaboku, 1895 u Stenjevcu, a 1906 kanonik u Zagrebu. 1909 promoviran je u Rimu za doktora kanonskog prava. Sarađivao je u Vjesniku Zemaljskog Arhiva i u Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva, solidnim raspravama historijskog i literarno-historijskog značaja. Uredio je riznicu stolne crkve u Zagrebu. Veliko djelo I., Povijest zagrebačkih kanonika, spremljeno je za štampu.

V. N.

IVANČICA, planina u Hrvatskoj, dio hrvatskog Zagorja između rijeka: Bednje gornjeg toka Lonje-Krapine-Velikog Potoka, jugozapadno od Varaždina. Bilo joj je sagrađeno od mezozojskog vapnenca, a sjeverno i južno su tercijerne tvorevine. I. je ispresijecana rasjedima, čime joj je određen pravac pružanja od zapada na istok. Najveći su visovi u tome pravcu: Košenica Gora 732 m, kota 798 m, Ivančica 1.061 m, Gradinovo 778 m, Ham 678 m. Sjeverno je podgorje obrađeno, izmjenjuju se njive sa vinogradima i livadama; brežuljci su pokriveni borovinom i prorijedenom hrastovom šumom. U višim dijelovima planine prevladuje bukva, koja se oko vrhova miješa sa četinarima. Južni su brežuljci većinom zasađeni vinovom lozom. Zbog vapnenačkog sastava I. na planini je dosta pećina, od kojih su poznatije Žrvena, Jelenova i Gospodsko Pešće. Sjevernim podnožjem I. prolaze željeznička pruga i drum Varaždin—Golubovac, istočnim i južnim Varaždin—Konjšćina—Zabok—Zagreb, zapadnim vodi drum Golubovac—Beleci, a preko planine drumovi Varaždin—Zaveršje—Budinšćina, i Grančari—Zlatar—Lobor.

P. V.

IVANEC. 1. Selo u Hrvatskoj, u županiji Varaždin, kotar Ivanec; na sjevernom podnožju gore Ivančice, u dolini rijeke Bednje; željeznička stanica pruge Varaždin—I.—Golubovec. Ima 1.837 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast (Ivanec), kotarski sud, rimokatoličku župu, 2 osnovne škole. I. je glavno rudarsko mjesto u Ivančici. Ugljeničko-Industrijsko D. D. kopa dobar lignit (1922: 61.814 tona), 2 mlina. — Stari dvor u I., koji su od početka 16 vijeka držala vlastela Petheő de Gerse, a od 1740 Erdődy, dobili su kasnije potomci Peteovaca Kukuljevići.

J. M-n.

2. Rudnik uglja, kod istoimene stanice u Hrvatskoj. Svojina je Ugljenokopnog Industrijskog D. D. Ugalj je lignit, ima preko 3000 kalorija. Zaposleno je oko 400 radnika, a proizvodnja se kreće oko 60.000 tona godišnje.

S. P.

IVANIĆ DELFA, potpredsjednica Kola Srpskih Sestara (6/3 1881, Podgorica). Rodila se u bjegunstvu u Podgorici, kamo joj je otac, vojvoda Ivan Musić, pobjegao po okupaciji Hercegovine. Srednju školu svršila je u Beogradu, a filozofske nauke učila je u Genèvi. Bila je nastavnica na srpskoj ženskoj gimnaziji u Skoplju, koju je službu napustila, pošto se udala za Ivana I. — I prije svoje udaje i poslije radila je I. vrlo mnogo na ženskom pokretu kod nas. Sudjelovala je kao osnivač i saradnik gotovo svih ženskih i humanih pokreta kod nas, kao i kod pokretanja naših listova za ženski pokret. Bila je od glavnih osnivača Kola Srpskih Sestara i pokretač i glavni radnik Rezervne Bolnice Kola Srpskih Sestara, koja je učinila velike usluge srpskoj vojsci u ratu. U izbjeglištu, za vrijeme Svjetskog Rata, pokrenula je I. i organizirala šiljanje paketa interniranim i zarobljenim Srbima, i održala znatan broj predavanja o srpskom narodu i srpskoj ženi.

D. P.

Digitized by Google

IVANIĆ-GRAD u Hrvatskoj, u županiji Bjelovar-Križevci, kotar Čazma, na lijevoj obali Lonje; željeznička stanica na pruzi Dugo Selo—I.-G.—Novska. Ima 888 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, štedionicu. Od I. 4 km sjeveroistoku nalazi se općinsko i župno mjesto Kloštar-Ivanić s franjevačkim samostanom.

I. je staro mjesto. Već je od 12 vijeka, kao i Čazma i Dubrava, pripadao zagrebačkim biskupima, kojim ga je po svoj prilici darovao kralj Vladislav I., kad je osnovao zagrebačku biskupiju (1094). Isprva je »gornji« Kloštar-Ivanić bio znatniji od »donjega« I. Ondje je bio koludrički samostan (1226—1551), po kome je valjda i mjestu oznaka »Kloštar«, i grad Castrum, stolica županije ivanićke, kojoj je župan bio zagrebački biskup. Već je 1295 I. dobio neke povlastice od biskupa Ivana I., koje su propale 1386, kad je ban Vladislav od Lučenca oplijenio I. 1406 dobio je I. od biskupa Eberharda nove povlastice, koje je potvrdio kralj Sigismund 1407, a 1438 kralj Albert. I. je utvrđen 1567, po zaključku hrvatskog sabora. U ono doba spominje se I. više puta kao važan branik protiv Turaka. I poruka (19/1 1530) bana F. Batthyány-a, premda negativna, da se sabori kraljevine Slavonije ne drže u I., već u Križevcima, in loco solito, svjedoči, da je I. bio onda znatno mjesto. 1746 oba su I. bila dodijeljena varaždinskoj županiji. 1786 desio se u I. car Josip II. On je htio oba I. sjediniti u jednu gradsku općinu, ali tome su se protivili građani I. *J. Modestin.*

IVANIĆ IVAN, šef odjeljenja za štampu ministarstva inostranih djela u penziji (24/6 1867, Bačko Gradište). Gimnaziju je učio u Novom Sadu, Novom Vrbasu i Karlovcima, a pravo, kao izvanredni slušač, u Budimpešti. Živo je učestvovao u nacionalnom životu Srba u Ugarskoj. Kao takav, bio je politički mnogo gonjen, zatvaran i interniran. Iz internacije prebjegao je u Srbiju, odakle je za vlade Nikole Hristića protjeran u Rumunjsku, gdje je ostao godinu dana. Poslije abdikacije kralja Milana (1889) vratio se I. u Srbiju, i stupio je u državnu službu, te je bio konzularni činovnik u Budimpešti, Prištini, Solunu, Bitolju, Skoplju, zatim u poslanstvu u Carigradu, i najposlije šef Presbiroa. 1912 bio je sekretar za strano dopisivanje u štabu treće armije, a za vrijeme srpsko-bugarskog rata činovnik ratnog presbiroa vrhovne komande u Skoplju. Po oslobođenju Primorja bio je prvo načelnik lješkog sreza, zatim dračkog, a poslije Svjetskog Rata državni komesar u Vršcu. — Bio je urednik raznih listova: Trgovinskog Glasnika, Carigradskog Glasnika, Dnevnog Lista u Beogradu, Sremca u Iloku i Volje Naroda u Pančevu. Sarađivao je na Zastavi u Novom Sadu, Odjeku u Beogradu i Srpstvu u Vršcu, i bio je dopisnik raznih stranih listova. Napisao je: Makedonija i Makedonci, Iz crkvene istorije Srba u Turskoj u 18 i 19 veku, Bunjevci i Šokci. Na Kosovu i dr.
D. Popović.

IVANIĆ MOMČILO, profesor gimnazije i filolog (2/3 1853, Pivnice, u Bačkoj — 23/4 1916, Beograd). Svršio je osnovnu školu, gimnaziju i veliku školu u Beogradu, kao đak Daničića i Novakovića. 1879 bio je predavač gimnazije, 1885 profesor beogradske realke, 1898 upućen je na rad u leksikografski odsjek Srpske Akademije. Pomagao je u radovima Daničiću i Novakoviću, prevodio je naučne i popularne članke, pisao je prikaze i referate, ali samostalnih radova nema. Kupio je vrijednu građu za veliki rječnik Srpske Akademije dugo godina i napisao je Ogled (Srpski rječnik književnog i narodnog jezika, 1913) toga rječnika, kako ga je on zamišljao. *A. B.*

IVANIĆ MOMČILO DR., profesor, protozoolog (8/9 1886, Mali Mokri Lug, srez vračarski). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, prirodne nauke na beogradskom univerzitetu. Diplomirao je 1910. Do 1912 bio je državni pitomac u Münchenu. Doktorat je položio u Beogradu 1913 (promoviran je tek 1920). Za vrijeme rata radio je u laboratoriju profesora Caullery-a. Bio je asistent zoološkog instituta beogradskog univerziteta. I. radi naučno u stalnoj bakteriološkoj beogradskoj stanici. — I. naučni rad sastoji se uglavnom od serije rasprava iz područja protistologije (ispitivanja o slobodnim i parasitskim amebama 1—6, prvi dio je ujedno disertacija, ostali su štampani većinom u Radu).

Digitized by Google

Citološki je rad: Tragovi promitotičke deobe u nekih metafida (Rad, 228). Publicirao je i nekoliko manjih radova na njemačkom jeziku.

J. H.

I. se bavi i politikom. 28/11 1920 izabran je za narodnog poslanika Ustavotvorne Skupštine. Kao protivnik Obznane i zbog razilaženja u ustavnom pitanju odvojio se, kao nezavisni radikal, od radikalne stranke, i bio je glavni saradnik i urednik lista Radikal, čiji je vlasnik bio Stojan Protić. Kad je organizirana nezavisna radikalna stranka I. je postao prvi sekretar njenog glavnog odbora. Ranije je bio glavni saradnik Samouprave, a radio je i na Tribuni, Trgovinskom Glasniku, Obzoru, Novom Životu, Novostima i dr.

J. P.

IVANIĆ STEVAN, šef stalne bakteriološke stanice u Beogradu (25/12 1884, Mali Mokri Lug, okrug beogradski). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, medicinu u Beču 1910. Specijalizirao se u bakteriologiji u Beču, Hamburgu i Varšavi. Bio je sreski i okružni liječnik, od 1922 je na sadašnjoj dužnosti. U ratovima je bio trupni liječnik. Kao gimnazist pisao je pjesme i pripovijetke, kasnije je sarađivao na socijalističkim listovima (Borba, Radnik, Radničke Novine). Štampao je veliki broj popularnih i stručnih medicinskih članaka u dnevnim listovima i časopisima (Glasnik Ministarstva Narodnog Zdravlja, Arhiv, Zdravlje, Vreme, Trezvenost). Najznatniji su mu radovi: O dezinfekciji, Upustvo za uzimanje zaraznog materijala, Anopheles maculi penis est-il homophile, O bijeloj ognjici kod ovaca, O angorskoj bolesti kod koza (posljednja dva rada u društvu sa prof. Džunkovskim).

V. S.

IVANIŠ BERISLAV, despot srpski od 1503, jajački ban od 1511 (— krajem 1513). Poslije smrti despota Jovana Brankovića (10/12 1502) preudala se njegova udovica Jelena, kći Stevana Jakšića, nadlačkog vlastelina, za I. B., člana čuvene slavonske vlastelinske porodice Berislava od Grabarja, kojoj su pripadali mnogi gradovi i spahiluci u Slavoniji i sjevernoj Bosni. Uslijed ženidbe sa udovom despoticom Jelenom prenio je kralj Vladislav na I. B. dostojanstvo srpskog despota i despotske gradove u Srijemu, Kupinik, Slankamen i Berkasovo. Napori, kojima je bio izložen kao jajački ban, narušili su I. B. zdravlje, te se on, zbog bolesti, zahvalio na banskoj časti (25/5 1513), a ubrzo potom je i umro. Za sobom je ostavio udovicu Jelenu, sinove despota Stefana i Đorđa od Broda, i dvije kćerke.

A. I.

IVANIŠ KORVIN, herceg i ban hrvatski 1490—1493, 1495—1498, 1499 do 1504 (1473, Vratislava, Šleska — 12/10 1504, Krapina). I. je bio nezakoniti sin kralja Matije Korvina. Otac ga je pažljivo odgajao, a kako je imao sjajnih sposobnosti, mislio je otac, da mu osigura nasljedstvo. Dao mu je, između ostaloga, svoj grad Hunyad u Erdelju, da bi se znalo, da je I. pravi potomak Sibinjanin Janka, i imenovao ga je vojvodom liptovskim, opavskim i šleskim. 1487 zaručio se I. s Blankom Marijom, sestrom milanskog vojvode Gian Galeazza. Vjenčanje se imalo izvršiti kad I. bude izabran za kralja. Velikaši i slobodni gradovi položili su kralju Matiji zakletvu, da će I. poslije njegove smrti izabrati za kralja. Međutim, poslije Matijine smrti, izabrali su velikaši za kralja Vladislava Jagelovića, a I. se zadovoljio čašću nasljednog slavonskog hercega (dux), zatim je izabran i za bana hrvatsko-dalmatinskog, a obećano mu je, da će ga novi kralj okruniti i za bosanskog kralja, ali do toga nije došlo. Pored toga, I. je naslijedio kraljevsko blago svoga oca i sva imanja u Hrvatskoj, Slavoniji, Ugarskoj i Erdelju, Austriji, Štajerskoj i Kranjskoj. I. se zato odrekao svoga prava na hrvatsko-ugarski prijestol, i pomagao je kralja Vladislava u borbi protiv Maksimilijana i kraljeva brata Alberta, koji su htjeli da mu otmu prijesto. Prvih godina svoga herceštva i banovanja morao se I. boriti stalno s Turcima, a i sa nekim velikašima, koji su mu htjeli oteti baštinu. Kad su knezovi Frankopani htjeli da mu otmu Senj, i kad su se i međusobno zavadili, i porekli pravo I. kao banu da im sudi, tvrdeći da to pravo pripada samo kralju, ogorčilo je to tako I., da se odrekao herceštva i banske časti (1493). — 1495 na saboru u Virovitici, što ga je sazvao kralj Vladislav II., primio je I. opet na ponudu hrvatskih staleža bansku čast. 1496 vjenčao se I. s Beatricom, kćerkom Bernardina Frankopana. Od tada je stanovao u Bihaću na Uni,

Digitized by Google

ili u Krapini, u Zagorju. Iz Bihaća mnogo je ratovao s Turcima, i naročito se starao za obranu Jajca (1501 pobijedio je Turke kod Jajca). Ma da su Turci sklopili s kraljem Vladislavom sedmogodišnje primirje, ipak četovanja nisu prestala. 1504 počeo je I. u Dalmaciji s malenom vojskom četovanje. U septembru se sukobio s Turcima kod Knina. Turci su mu rastjerali vojsku, a I. je jedva umakao. Tu je obolio i vratio se u Krapinu, gdje je brzo poslije toga umro, u 32 godini života.

Literatura: R. Horvat, Ivan Korvin ban hrvatski (1896); I. Kukuljević, Beatrica Frankopanka i njezin rod (Vienac, 1885); V. Klaić, Povjest Hrvata, IV (1904, 148—288).

M. Prelog.

IVANIŠEVIĆ FRANO, svećenik i književnik (1863, Jesenice, kod Splita). Osnovnu školu svršio je u Jesenicama, gimnaziju u Splitu, a bogosloviju u Zadru. 1887 zaređen je za svećenika. 1887 do 1894 bio je prefekt u biskupskom sjemeništu u Splitu, a istovremeno je predavao na realci hrvatski jezik. 1895 postao je upravitelj župe u Vranjicu, kod Solina, 1897 župnik u Jesenicama, gdje je mnogo radio za prosvjetu. Bio je župnik do 1913, kada je tražio penziju, da se sav posveti književnom i publicističkom radu. 1891—1895 bio je urednik Pučkog Lista u Splitu, 1910 urednik Pučkih Novina i Zadrugara, organa Zadružnog saveza u Splitu. Posvetio se podizanju prosvjete i nacionalne svijesti kod omladine i seljaka, za koje je naročito osnivao seoske blagajne, i time mnogo pomogao ekonomskom podizanju siromašnih seljaka. U nacionalnom pogledu slijedio je ideologiju Strossmayera i Račkoga. 1907 izabran je u kotaru Vrlike-Sinja za narodnog poslanika u carevinsko vijeće u Beču. Kao predsjednik Narodne Prosvjete i podpredsjednik Jugoslovenske Matice u Splitu priređivao je predavanja za široke slojeve naroda. Sarađivao je u mnogim političkim dnevnicima i književnim revijama, pišući članke iz ekonomskih, socijalnih i opće prosvjetnih pitanja, pa i politike. Glavna su mu djela: Seoske blagajne (Izdanje Matice Dalmatinske, 1896), O težačkoj vjeresiji (1898), Statistika (1910), Mihovilj Pavlinović (1917), Veliko folklorističko-historijsko djelo Poljica, Narodni život i običaji, izdala je Jugoslavenska Akademija 1906. 1920 štampao je Prava i dužnosti u novoj državi, a 1921 pokrenuo je u Splitu ilustrovani mjesečnik Pučka Prosvjeta, čiji je urednik.

V. Novak.

IVANIŠEVIĆ IVAN, pjesnik (1608, Dol, na otoku Braču — 1665, Brač). Filozofiju i bogosloviju učio je u »ilirskom sjemeništu« u Lorettu (Italija). Mlad je postao kanonik, pa doktor i profesor u hvarskom sjemeništu. 1641 je imenovan za generalnog vikara crkve hvarske i bračke. Izdao je zbirku Kita cvitja razlikoga (1642), refleksivne i pobožne pjesme u narječju svoga kraja.

Literatura: I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati (1866, 206—224).

B. V.

IVANIŠEVIĆ JOVAN, muzičar (Cetinje — 23/12 1889, Prag). U Beogradu je svršio četiri razreda gimnazije i učiteljsku školu. Po svršenoj učiteljskoj školi, a nakon dvije godine, otišao je u Prag, i bio je učenik Fibihov na konzervatoriju. 1889 položio je završne ispite, ali ga je te godine i smrt zadesila. — I. je komponirao solo pjesme (Kaži mi kaži, Sećanje. Ala je lep) uz pratnju klavira i zborove. Od zbornih pjesama najljepša mu je Devojčin i slavujev svatovac za mješovit zbor.

K. M.

IVANIŠEVIĆ JOVAN (JOŠO), novinar (2/6 1868, Cetinje). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u rodnom mjestu, a 1868 postao je učitelj. 1893 napustio je Crnu Goru i prešao u Bosnu. Od 1897 stalno je u redakciji službenog Sarajevskog Lista, a od oslobođenja 1918 glavni je urednik novog službenog lista, Narodno Jedinstvo. Osim publicističkih radova I. mnogo se bavio i folklorom, i dao je nekoliko korisnih priloga: Oro, crnogorska narodna igra, Pokajanje, pokajnice i korota, narodne pripovijetke o Vuku Zloćeviću i dr. Važan mu je spis: Imenik narodnih naziva rodbine i srodbine.

V. Ć.

IVANKOVAC, selo blizu Paraćina, gdje je bila borba između Srba i Turaka 1805.

V. Ć.

Boj kod Ivankovca 6/8 1805. Poslije protjerivanja dahija, ustanici su očistili od Turaka cio beogradski pašaluk, a Porta je poslala Hafispašu, da uspostavi sultansku vlast. Hafis-paša je prikupio vojsku i kra-

Digitized by Google

jem jula 1805 došao u Paraćin. Ustaničke vođe prikupili su ustanike na granici beogradskog i leskovačkog pašaluka, i odlučili su, da spriječe Hafis-paši prolaz k Beogradu. Bojište je visoravan oko Ćuprije i Paraćina, sa obje strane Morave. Ustanici su posjeli položaj od Kavadara do Ivankovca zaključno. Položaj je bio pojačan utvrđenjima, na oba krila su bila po dva utvrđenja, a u centru opkopi. Utvrđenja su bila pojačana palisadama i brkljačama. Snage: turska 15.000 konjanika i pješaka; ustanička oko 8—10.000, od kojih 2.500 pješaka i 1 top na lijevom krilu u Ivankovačkim utvrđenjima; rezerva, 4.000 vojnika, bila je kod Topole. Moral kod ustanika bio je visok. Plan Hafis-paše bio je, da napadne svom snagom lijevo srpsko krilo i prokrči put k Beogradu, a ustanički, da se drže obranbeno u utvrđenjima, a rezervom da napadnu pozadinu Hafis-pašinu. Hafis-paša je pokušao lukavstvom da prođe, no kad nije uspio, naredio je 6/8 napad. Konjički turski napad bio je odbijen, a pješadija je uspjela, s velikim gubicima, da pred mrak zauzme mali Ivankovački šanac. Ustanici su onda uzmakli u veliki šanac. Noć je prekinula borbu. Karađorđe je međutim sa rezervom prešao Moravu i noću stigao na Ivankovac. Noćnom borbom ustanici su primorali Turke, da napuste mali šanac i da uzmaknu u Paraćin. 7/8 ustanici su zauzeli visove oko Paraćina. — Rezultat boja bio je veliki plijen i moralna pobjeda, jer je ovo bio prvi boj sa sultanovim vezirom i carskim trupama. Posljedica boja bilo je uspješno razvijanje ustanka. *V. Belić.*

IVANOŠIĆ ANTUN, pjesnik. Bio je župnik u Čađavici, u Slavoniji. Osamdesetih godina 18 vijeka živio je u Zagrebu, a onda je postao župnik u Štefanju, kraj Križevaca, gdje je valjda i umro. — I. je izdao Opivanje sličnorično groba Josipa Antuna Čolnića (1785), lijepu alegorijsku prigodnicu povodom smrti biskupa đakovačkog, i knjigu Svemogući neba i zemlje Stvoritelj (1788), gdje je opjevao postanje svijeta i čovjeka, a veliki dio knjige zaprema polemičan predgovor protiv prosvjetiteljskog racionalizma. U prigodnicama Pjesma od junaštva viteza Peharnika (1788) i Pisma od uzeća turske Gradiške (1789), opjevao je dvije epizode iz rata Josipa II. s Turcima. U prve dvije knjige povodio se I. za baroknom pjesničkom dikcijom A. Kanižlića, a u posljednje dvije prigodnice pjevao je po izgledu narodne pjesme kao najbolji nastavljač A. Kačića.

Literatura: B. Vodnik, Slavonska Književnost u 18 vijeku (1907).

B. V.

IVANOV JORDAN, filolog, historik i arheolog (16/1 1872, Ćustendil, Bugarska). Osnovne i srednje škole svršio je u mjestu rođenja, slovensku filologiju slušao je na univerzitetu u Sofiji, a romansku u Lausanni. Služio je kao profesor gimnazije u Slivenu i Sofiji, kao lektor univerziteta u Sofiji i profesor na školi za istočne jezike u Parizu. Sada je profesor za slovensku filologiju, osobito za bugarsku i srpsku književnost, na univerzitetu u Sofiji. — Rad mu je obilan i mnogostran. Napisao je čitav niz školskih knjiga i političkih brošura. Od važnijih radova su mu: Kritični beleški po fonetikata na ćustendilskija govor (1894), Kult Peruna u Južnih Slavjan (1903), Severna Makedonija (1906), Blgarski starini iz Makedonija (1908), Car Samuilova stolica v Prespa (1910), Asenovata krepost nad Stanimaha i Bačkovskijat monastir (1911), Eparhiite v Ohridskata arhiepiskopija prez načeloto na 11 vek (1911), Starinski crkvi v jugozapadna Blgarija (1912), Istorija slavenoblgarskaja, sobrana i nareždena Pajsijem jeromonahom, v leto 1762 (s dobrim uvodom, 1914), Sveti Ivan Rilski i negovijat monastir (1917), Bogomilski knigi i legendi (1925).

N. R.

IVANOVA KULA, grad jugoistočno od Kuršumlije, u Srbiji. Na dominantnom je lokalitetu (u okolini još 6 gradova), ima pravokutnu kulu na brdu (7·70 m dužine, 5·80 m širine), do nje ovalni obor (40 m dužine), porušen do temelja, dok je kula još 14 m visoka. *Đ. S.*

IVANOVCI. V. Hospitalci.

IVANOVIĆ JEFTIMIJE, prota i pisac (20/1 1773, Kuveždin, Srijem — 28/1 1849, Srijemska Mitrovica). Gimnaziju sa filozofijom svršio je u Segedinu (1796), a bogosloviju u Karlovcima (1798). Bio je profesor karlovačke gimnazije do 1806, a zatim paroh i prota u Karlovcima, Šidu, Zemunu, Vukovaru i Mitrovici. I. je bio nemiran duh, ali vrlo vrijedan i

Digitized by Google

koristan radnik. U Zemunu je osnovao školski fond i napisao mu statut. Bio je revnostan propovjednik i štampao je dvije knjige svojih propovjedi, izrađenih po raznim stranim propovjednicima (Kratke poučitelne besede I i II, 1838 i 1841). Uz to je izdao i 4 knjige biografija znamenitih ljudi cijeloga svijeta, po Blanchardu i Scholleru, dodavši im biografije Dušana Silnog, Karađorđa, Nemanje, Sv. Save i Jovana Rajića (Novi Plutarh, I 1809, II 1834, III i IV 1840 i 1841). Ovaj mu je rad vrlo lijepo primljen od njegovih savremenika, a donio mu je i nadimak Plutarh. *R. G.*

IVANOVIĆ KATARINA, slikarica (1811 ili 1819, Stolni Biograd, Madžarska — 22/9 1882, Stolni Biograd). I. je rano počela da se bavi crtanjem, ali kao dijete siromašnog trgovca, već spočetka je morala da prima potporu svoga zemljaka, trgovca Đorđa Stankovića, koji joj je plaćao učitelja crtanja u rodnom mjestu, a kasnije je poslao u Peštu, u radionicu slikara Josipa Pesky i Revay-a. Tu je I. zapazila grofica Csáky, i pomogla joj je da ode u Beč, i da se oko 1835 upiše tamo u slikarsku akademiju. Ona je tako brzo napredovala, da je već 1837 Pavlovićev Srpski Narodni List donio o njoj pohvalnu bilješku i snimku njenog autoportreta. Poslije bečke akademije otišla je na duže vrijeme u Pariz, a 1842 pohodila je Zagreb. U to doba, radeći u svome mjestu rođenja, slala je više puta radove na izložbe u Peštu, te je tako jednom i narodni muzej u Pešti otkupio od nje portret cara Ferdinanda. 1866 I. je došla u Beograd, gdje se neko vrijeme zadržala, u kući Sime Milutinovića Sarajlije, portretirajući neke istaknute ličnosti, među njima i knjeginju Ljubicu. Takav jedan portret nalazi se i u galeriji umjetničkog odjeljenja. Iz Beograda vratila se u Stolni Biograd, gdje je ostala do smrti.

I. je i u porodici odgajana kao Srpkinja, no tek u Beču ju je potpuno osvojio novi narodni duh, koji je zavladao u omladini, Vukovim nastojanjem. Tako je još đakom naslikala »Srpskog Omira«, slijepoga guslara. Ta je slika kasnije i litografirana. Sima Milutinović je njoj posvetio svoje Trojesestarstvo, a Srpsko Učeno Društvo ju je izabralo za svoga člana, jedinu od svih istaknutih srpkinja. 1874 I. je poklonila narodnom muzeju u Beogradu osam, a 1879 sedam svojih slika, u lijepim okvirima i s legatom od 1.000 forinti, 2.115 dinara, radi održavanja tih stvari. Među tim slikama nalaze se historijske: Osvojenje Beograda 1806, Zakletva kralja Matije Korvina, Evdokija, carica grčka, Jelena, Srpkinja kraljica ugarska i Mileva, Srpkinja carica turska, tri portreta: Sime Milutinovića-Sarajlije, vojvode Stevana Knićanina i njen autoportret u ateljeu, tri genre-a: Bogatašica i Sirota na umoru i Italijan prodavaoc voća i dvije »mrtve prirode«, dvije korpe s grožđem. Narodni Muzej ima, osim toga, još jedan njen autoportret, a i u Vujićevoj galeriji se nalazi nekoliko njenih radova, među ovima vrlo uspjela Devojka s poslužavnikom stakala i voća.

I. je samo duh vremena nagnao da slika historijske scene, kompozicije, genre likove i prizore, jer ona uopće nije imala dara za komponiranje, što više i njenim portretima nedostaje jači izraz i moć individualiziranja. Ali je zato I. bila vještak u davanju materije i u slikanju boja. Ona je polagala na svoj portretski rad, i zvala sebe »obražarkom«, međutim i na njenim portretima najviše vrijedi ono, gotovo holandansko, ne samo minuciozno, već i strasno osjećanje materije, raznolikih mekoća i tvrdoća, glatkosti i hrapavosti, sjaja i ugaslosti, čohe, svile i kadife, metala, zlata i stakla, svježeg voća, rastinja i mrtvog i tupog drveta i kamena.

Literatura: Srpski Narodni List, 1837 broj 49; I. Kukuljević, Slovnik Jugoslavenskih Umjetnikah (1858); Javor, 1874, 317; Kalendar Orao, 1881; Zastava, 1883, br. 133; A. Gavrilović, Znameniti Srbi 19 veka, II (1903); Lazar Nikolić, Srpski slikari (1895); K. Lyka, Bidermajerska umetnost u Ugarskoj (1922, madžarski); Katalog Galerije historijskih portreta (1907, 119, madžarski) *V. Petrović.*

IVANOVIĆ LJUBOMIR, deneralštabni pukovnik, počasni adutant Nj. Sv. Kneza, upravnik vojne akademije (14/10 1836, Kragujevac — 20/3 1879, Beograd). Po svršetku polugimnazije u Kragujevcu, stupio je 8/10 1851 u vojnu akademiju. 6/11 1856 unaprijeđen je u čin artilerijskog potporučnika. Iste godine poslat je u Francusku, gdje je 1856—1857 svršio politehniku, a 1858—1859 deneralštabnu akademiju u Parizu. 1859 proizveden je za artilerijskog poručnika, 1863 za deneral-

Digitized by Google

štabnog kapetana 1 kl., 1870 za majora, 1876 za pukovnika. Kao poručnik 1859 bio je na službi u opće-vojnom odjeljenju glavne vojne uprave. 1860 do 1868 bio je pri adutanturi Nj. Sv. Kneza (Mihaila). 1865 bio je detaširan poslanstvu u Carigradu, kao vojni izaslanik. 1868—1872 bio je na službi u ministarstvu vojnom, 1872 bio je načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1874 bio je prvi ađutant Nj. Sv. Kneza i od aprila iste godine kao počasni ađutant Nj. Sv. Kneza bio je ministar građevina. 1875 bio je upravnik vojne akademije, 1876 bio je načelnik štaba vrhovne komande. Po svršetku rata 1876 bio je po drugi put upravnik vojne akademije. U ratu 1877—1878 bio je komandant 2 šumadijske divizije. Po završetku rata po treći put upravnik vojne akademije, na kom je položaju i umro. Osim članaka u vojnim časopisima štampao je djelo Četnička vojna.

V. Belić.

IVANOVIĆ LJUBOMIR, slikar, grafičar (12/2 1882, Beograd). I. je svršio 4 razreda gimnazije i umjetničku školu u Beogradu (1905), a potom je 1909 diplomirao, s medaljom, u münchenskoj slikarskoj akademiji, kod profesora Levca i Wagnera. 1909 postavljen je za nastavnika večernjeg akta i crtanja glave i akta u umjetničkoj školi u Beogradu, gdje se i danas nalazi. Učestvovao je na Prvoj Jugoslovenskoj Izložbi, kao đak, a poslije i na svim ostalim, kao i na svima izložbama Lade, a 1919 priredio je u Beogradu svoju kolektivnu izložbu, 1921, pak, s Đ. Jovanovićem kiparom zajedno. 1921/22 bavio se u Parizu na studijama godinu dana, i tamo dva puta izlagao u Velikom Salonu. Nekoliko puta je obilazio radi studija Srbiju, a poslije rata u tri maha proputovao je Staru Srbiju i Makedoniju. Poslije škole slikao je najviše portrete i enterijere, a poslije se specijalizirao u crtežima olovkom. U toj grani umjetnosti uživa vrlo lijepu reputaciju, i kod nas i na strani.

V. P.

IVANŠĆICA. V. Ivančica.

IVANYI ISTVAN, madžarski historičar (17/12 1845, Lugoš — 7/7 1917, Subotica). Od 1875 bio je profesor u Subotici. Najviše se bavio historijom Subotice i Bačke. Od radova, koji se odnose na našu historiju, najznatniji su Szabadka története i Bácsbodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára.

D. P.

IVANJDANSKI ATENTAT. 24/6 1899 oko 6 sati po podne Đura Knežević, bivši vatrogasac, pucao je iz revolvera na kralja Milana, tada komandanta aktivne vojske. Atentat se desio nedaleko od Kalimegdana. Kralj Milan je samo okrznut, a njegov ađutant lako ranjen. Atentatora su uhvatili kad je skočio u Savu, i odmah zatvorili i okovali. Istoga dana uhvaćen je u Požarevcu šef radikalne stranke Nikola Pašić, doveden u Beograd, zatvoren i okovan. Osim njega, stavljeni su u pritvor, pod istragu i u okove još neki prvaci radikalne stranke. 28/6 proglašeno je iznimno stanje u Beogradu i podunavskom okrugu, i ustanovljen je prijeki sud. Broj anonimnih dostava protiv pojedinih opozicionalaca bio je vrlo velik. Izvršen je pretres u redakciji Dela i Odjeka i po drugim stanovima u Beogradu i unutrašnjosti. Radikalni listovi obustavljeni su, sastanci su zabranjeni. Iz naroda su, utjecajem vlasti, iz straha i iz dinastične revnosti, slate čestitke za sretno spasenje bivšeg kralja, i dolazile su mnoge deputacije da mu lično čestitaju. Bilo je i dosta radikala, koji su se odrekli radikalizma. Istragu o atentatu vodili su članovi uprave grada Beograda, N. Trpezić i M. Đorđević, a poslije su određeni za istražitelje Vasa Simić, predsjednik beogradskog prvostepenog suda i Sava Đukić, sudija iz Zaječara. Za predsjednika prijekog suda imenovan je bio Laza Popović, a za članove Tasa Kuzmanović i Aleksa Stevanović. Državni tužioci bili su Vasa Simić i Žika Joksimović. Pretres je počeo 27/8 1899. Najveći dio optuženih držao se hrabro i dostojanstveno, naročito Stojan Protić, Aca Stanojević i Ivan Pavićević. Iz obrane optuženih i govora njihovih branilaca jasno se vidjela njihova nevinost. Protiv njih nije bilo nikakvih dokaza, osim nekih tvrđenja atentatora Kneževića, od kojih je on veći dio porekao u toku pretresa. Optužene je najviše teretio D. Krezović iz Plevalja, za koga se s pravom vjerovalo, da ga je policija uplela u proces, kao svoga povjerenika. Gotovo sva srpska štampa izvan Srbije i najbolji evropski listovi uzeli su u zaštitu optužene prvake radikalne stranke. Prije presude, 11/9, Nikola Pašić je dao pred

Digitized by Google

sudom izjavu, da žali, što nije s dovoljno energije suzbijao antidinastične elemente u radikalnoj stranci, što nije razumio vladu od 11/9 1897, što nije raspustio radikalnu stranku, što je uvrijedio kralja Milana i nije ga molio za oproštenje, i što nije poradio da radikalni kabinet 1894 dopusti kralju Milanu povratak u Srbiju.

Presuda je izrečena 13/9 1899. Osuđeni su na smrt: atentator Knežević i bivši narodni poslanik Ranko Tajsić, na 20 godina robije u teškim okovima: Vlajko Nikolić, pukovnik u penziji, Petar Kovačević, Mihailo Dimić, Dim. Krezović, Prota Milan Đurić, Radomir Milenković, Ljuba Živković, Ivan Pavićević, Đoka Novaković, Stojan Protić i Anta Urošević. Na 9 godina zatvora osuđen je Kosta S. Taušanović, bivši ministar, na 5 godina zatvora Nikola P. Pašić, Anđa, žena kapetana Mladena Jovanovića, Gaja Miloradović, Jovan Stevanović, Jovan Todorović, Milan i Jovan Stevanović i Jovan Rajković. Oslobođeni su kao nevini: Aca Stanojević, bivši narodni poslanik, Uroš Pantić, kapetan Mladen Jovanović, Đoka Stojković, Adam Savić i Nastas Marinković. Prije pretresa prekinuta je daljnja istraga nad Dr. Đokom Nikolićem i Dr. Vladom Đorđevićem. Optuženi Živko Anđelić, načelnik okruga podrinskog, objesio se u zatvoru 26/8, a Ranko Tajsić i A. Urošević bili su izvan domašaja srpskih vlasti. Nikola Pašić pomilovan je na dan izricanja osude. Atentator je strijeljan po pročitanju osude, a ostali osuđenici izdržavali su svoju kaznu do ženidbe kralja Aleksandra sa kraljicom Dragom (1900), kada su pomilovani. *J. Prodanović.*

IVANJICA, varošica u Srbiji, u raškoj oblasti. Ima 950 stanovnika. Na rijeci je Moravici. Sresko je mjesto. Ima poštu. Stočno je tržište.

Literatura: R. Uskoković, Ivanjica (Glasnik Geografskog Društva, sv. 6). *B. D.*

IVANJIČKA ZADRUGA. Osnovana je 1889. Centrala Ivanjica. Kapital je 150.000 Din. *N. S.*

IVČEVIĆ VICKO DR., advokat i političar (1843, Trogir — 14/11 1922, Zadar). Učio je gimnaziju u Zadru, a pravo u Grazu. 1873 otvorio je u Zadru advokatsku kancelariju. U politici se priključio narodnoj stranci, a pripadao je njenom konzervativnijem dijelu. Od 1877 bio je član dalmatinskog sabora, od 1889 član zemaljskog odbora, a od 1901 poslanik na carevinskom vijeću u Beču, 1900 imenovan je za predsjednika dalmatinskog sabora. Poslije sloma Austro-ugarske monarhije branio je I. prava zemaljskog odbora u doba talijanske okupacije protiv talijanske kontrole.

Literatura: B. Bijankini, Vicko Ivčević (Jubilarni broj Narodnog Lista, 1912). *M. P-g.*

IVEKOVIĆ ĆIRIL, profesor tehničke visoke škole u Zagrebu (1/6 1864, Klanjec). Osnovnu školu svršio je u Klanjcu, realnu gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, a višu obrtnu školu u Beču. 1885—1886 bio je učitelj klesarstva na obrtnoj školi u Zagrebu, 1886—1889 studirao je arhitekturu na umjetničkoj akademiji u Beču, zatim je praktično radio kod prof. Hasenauera na gradnji dvorskog Muzeja i dvora u Beču. 1890—1896 služio je kao arhitekt kod bosansko-hercegovačke zemaljske vlade u Sarajevu, a 1896 do 1920 kao arhitekt za bogoštovne zgrade, u rangu građevinskog savjetnika, kod namjesništva u Zadru. 1920 izabran je za redovnog profesora arhitekture srednjeg vijeka na visokoj tehničkoj školi u Zagrebu. Gradio je mnoge katoličke i pravoslavne crkve, javne i privatne zgrade u Dalmaciji, većinu u Sarajevu i t. d. — I. je specijalno radio na istraživanju naših starina u Dalmaciji i Crnoj Gori. Medu ostalim je 1899—1903 i 1910 do 1911 vodio radove na iskopavanju u Aseriji (kod Benkovca), a 1912—1924 u Burnumu (kod Kistanja). Rezultate svojih istraživanja objavljivao je u raznim stručnim časopisima. Veći su I. naučni radovi: Die Entwicklung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien (1910), Die römische Stadt Doclea in Montenegro (1913, u zajednici sa P. Sticoti-em i M. Jelićem; izdanje Akademije nauka u Beču), Dalmatiens Architektur und Plastik (1910—1914 i 1926, svega 8 svezaka atlasa i teksta), Bunje, čemeri, poljarice (1925, u Milenijskom zborniku Jugoslavenske akademije), Građevno umjeće u Dalmaciji 10 do 16 stoljeća (1926, u Milenijskom Zborniku Matice Hrvatske). *R. Kušević.*

IVEKOVIĆ FRANJO DR. (10/9 1834, Klanjec, u Hrvatskoj — 2/3 1914, Zagreb). Učio je teologiju u Zagrebu, Pešti i Beču, gdje je postao doktor

Digitized by Google

teologije (1866). 1866 postao je profesor biblijskih nauka Staroga Zavjeta u zagrebačkom nadbiskupskom liceju, 1874 redovni profesor teološkog fakulteta u Zagrebu, a od 1886 zamjenio je profesuru kanonikatom zagrebačke prvostolne crkve. Glavna I. djela su: Hrvatska Zrinijada prema Madžarskoj (Književnik, III, 319—335). Po materijalu Iv. Broza i svome novosakupljenom materijalu izdao je 1910 Rječnik hrvatskog jezika, potpuniji od dotadašnjih, ali još uvijek nedovoljno potpun. I u njemu se ne vodi računa o jeziku novijih književnika druge polovine 19 vijeka. Pisao je rasprave o jeziku u Radu (162) i Nastavnom Vjesniku (19).

Literatura: Katolički List (1914, 11—12); Ljetopis Jugoslavenske Akademije (38, 63—76). *A. B.*

IVEKOVIĆ OTON, slikar (17/4 1869, Klanjec, varaždinski okrug). Učio je slikarsku akademiju u Beču, zatim je nastavio studije u Münchenu i Karlsruhe. 1894 vratio se u Zagreb, gdje je imenovan za učitelja crtanja u realnoj gimnaziji. 1908 postao je profesor umjetničke škole, a sada je profesor na umjetničkoj akademiji u Zagrebu. I. je mnogo putovao po balkanskim zemljama, Italiji i Njemačkoj. 1908 bio je predsjednik Jugoslovenskog umjetničkog društva Lade. Izlagao je u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani, Sofiji, Parizu, Kopenhagenu, Petrogradu i Pragu. 1923 izložio je u Beogradu svoj veliki triptih: Kajmakčalan-Dobropolje-Kozjak. Najviše je obrađivao motive iz hrvatske historije. Utiske sa svojih putovanja opisao je I. u člancima: Pabirci s puta po Italiji, Iverje s puta po Americi, a u Kolu Hrvatskih Umjetnika štampao je svoj Pogled na umjetnost u Južnih Slovena. *A. Sch.*

IVEZIĆ GERASIM DR., liječnik (14/6 1876, Brus — 9/2 1915). Gimnaziju je svršio u Kruševcu, medicinu u Beču (1908). Bio je sreski liječnik. Sudjelovao je ratovima 1912—1915. Pisao je u Srpskom Arhivu i Narodnom Zdravlju, prevodio je Häckel-a, Runge-a. Radio je na lijepoj književnosti, saradivao je na Srpskom Književnom Glasniku, Iskri, Kolu. Bavio se i umjetnošću i iz Beča je redovno slao izvještaje o slikarskim izložbama, najviše Iskri (Pisma iz Beča). *V. S.*

IVIČEVIĆ STJEPAN, publicist i političar (24/1 1801, Makarska — 16/12 1871, Makarska). Bio je neobično talentiran samouk. U ranoj mladosti zanimao se filologijom, matematikom, historijom, filozofijom i pravom. 1818 postao je činovnik kod preture u Makarskoj. 1820 uhapšen je tobož zbog dogovaranja s karbonarima. U istražnom zatvoru proveo je gotovo dvije godine. — I. je počeo književnim radom u Gajevoj Danici Ilirskoj i u Zori Dalmatinskoj, oduševljavajući se za ilirstvo i slovenstvo. 1848 izabrala ga je Makarska za bečki ustavotvorni parlamenat. Poslije premještenja ustavotvornog parlamenta u Kroměřiž, radio je I. veoma agilno u različitim parlamentarnim odborima; uputio je i adresu Makarske banu Jelačiću za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Poslije raspusta ustavotvornog parlamenta, vratio se I. u Makarsku, gdje je bio načelnik 10 godina. 1851 publicirao je raspravu o uvođenju hrvatskog jezika u dalmatinske urede, i tražio je osnivanje hrvatske gimnazije. 1861 izabran je u splitskom kotaru da učestvuje na banskoj konferenciji u Zagrebu, ali tadašnji dalmatinski namjesnik spriječio je njegov odlazak u Zagreb. I. je ipak učestvovao na hrvatskom saboru 1861 kao gost. Njegov mandat za dalmatinski sabor bio je poništen, zbog veleizdaje, što je tobože počinio 1820. 1871 bio je I. poslanik na dalmatinskom saboru, gdje je tražio sjedinjenje s Hrvatskom. Posljednje godine proveo je u Makarskoj, baveći se književnošću i naukom.

Literatura: Jubilarni broj Narodnog Lista, 1912, 62. *M. Prelog.*

IVISINI. V. Ubisini.

IVKOVIĆ ĐORĐE, vlasnik štamparije, papirnice i knjigovežnice (1858, Sombor — 1/4 1920, Novi Sad). Svršio je nižu gimnaziju u Somboru, pa se odao trgovini, koju je izučio u Novom Sadu kod Braće Popovića. 1895 preduzeo je štampariju Arse Pajevića u Novom Sadu i proširio je knjigovežnicom. *D. P.*

IVKOVIĆ MILOŠ, šef odjeljenja za štampu ministarstva inostranih djela (3/5 1880, Osijek). Gimnaziju je svršio u Karlovcima, a filozofske nauke u Beogradu (1906). Do 1913 bio je profesor na drugoj gimnaziji u Beogradu, a zatim je premješten u Skoplje. 1920 postao je honorarni profesor na

Digitized by Google

univerzitetu u Skoplju, a 1922 postavljen je za šefa odjeljenja za štampu u ministarstvu inostranih djela. — Bavio se školskom književnošću, proučavanjem srpskih dijalekata, eksperimentalnom fonetikom i novinarstvom. U Solunu je izdavao i uređivao Srpski Glasnik (1916—1918), a u Skoplju Staru Srbiju (1919). Naučne radove objavio je u Revue de phonetique u Parizu, u Južnoslovenskom Filologu, Prilozima u Beogradu, i u Revue des études slaves u Parizu.

D. P.

IVKOVIĆ MOMČILO DR., liječnik i narodni poslanik (14/8 1874, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a medicinu u Petrogradu. 1901 do 1920 bio je općinski liječnik u Beogradu, 1920—1921 liječnik državne bolnice u Beogradu, potom je penzioniran. Kasnije je izabran za narodnog poslanika i bio je državni podsekretar. Učestvovao je u mnogim društvenim, kulturnim i političkim pokretima. Bio je predsjednik Srpskog, Jugoslovenskog i Rusko-Srpskog Lekarskog Društva, privremenog odbora Sveslovenskog Liječničkog Saveza, član glavnog odbora Društva za čuvanje narodnog zdravlja i t. d. Pored mnogih popularnih članaka o zdravlju, štampao je: Tuberkuloza u Beogradu (1905), Cholera asiatica (1910), Uticaj plemenske podele na procenat oboljevanja od tuberkuloze (1911), Posmatranja jednog lekara u ratu 1912—1913 (Referat na češkom jeziku, prilikom proslave 100-godišnjice Češkog Liječničkog Društva 1914).

V. S.

IVOŠEVCI. V. Kistanje.

IVOVIK-PLANINA, visoravan u Staroj Srbiji, 11·5 km jugoistočno od Pljevlja, sa najvećim visom 1.321 m.

P. V.

IVŠIĆ MILAN DR., sociolog (28/7 1887, Orahovica, Slavonija). Gimnaziju je učio u Požegi i Zagrebu. Već kao petogimnazijalac izdavao je vrsni đački list Zora. Teološke nauke svršio je u Zagrebu. Za vrijeme njegova predsjedništva u najstarijem hrvatskom književnom društvu Zbor duhovne mladeži, dostiglo je ono vrhunac svoje djelatnosti. Kao student putovao je I. po evropskim zemljama, saradivao je u listovima Prosvjeti, Hrvatstvu, Vijencu i t. d. Kao kapelan u Feričancima 1911—1912 osnovao je Hrvatsku seljačku zadrugu, organizirao je uspjelu kolonizaciju Zagoraca u one krajeve. 1912—1913 postao je kapelan u Vrbovcu, gdje je bio zborovođa hrvatskog pjevačkog društva Petar Zrinski, i blagajnik Hrvatske seljačke zadruge. Glavno njegovo djelo ovdje je organizacija tehnička i artistička čuvenih Pasionskih igara seljaka u Vrbovcu, prikazivanih u ljeto 1913, po uzoru onih Passionsspiel-a u Oberammergau.

Nakon praktično-socijalnog studija u Njemačkoj, Holandiji, Belgiji, Francuskoj, Švajcarskoj 1913/1914, postao je I. u Zagrebu glavni tajnik Hrvatskog katoličkog narodnog saveza, gdje je organizirao Seljačke socijalne tečajeve. U isto vrijeme djelovao je kao pomoćni urednik Katoličkog Lista i urednik radničkog lista Glas Naroda. Od 28/7 1914 do novembra 1918 služio je na različitim frontama: u Rusiji, Srbiji, Rumunjskoj, kao vojni svećenik. Saradivao je i kroz to vrijeme u Novinama, u Hrvatskoj Obrani, Katoličkom Listu, priređivao je popularne brošurice (8), a uz to je kao ekonomski izvjestitelj ratnoga ministarstva izradivao mjesečno opširne stručne izvještaje. U svim ovim »ratnim« radovima propagirao je ideju: pravo na slobodan život, politički i ekonomski, svih naroda. — Nakon prevrata stupio je I. odmah u organizacionu sekciju Narodnog Vijeća u Zagrebu, gdje je djelovao do 1/5 1919. Poslije toga nastavio je narodno-prosvjetni rad kao glavni tajnik Hrvatskog katoličkog narodnog saveza, 1920 (12/4) imenovan je sveučilišnim učiteljem za sociologiju na teološkom fakultetu u Zagrebu. Iste godine išao je u Pariz, radi daljeg stručnog obrazovanja u socijalnim, ekonomskim i pravnim naukama. U Parizu je stupio u vezu s francuskim učenjacima, pisao je u francuske revije, a Action Populaire izdala je njegovu brošuru La réforme agraire en Yougoslavie. Na slobodnoj školi političkih nauka predao je tezu o Zadrugarstvu (200 strana). 1922 diplomiran je. U isto vrijeme svršio je svoje studije na pariškom univerzitetu i položio je ondje ispite za doktorat prava, političkih i ekonomskih nauka s odličnim uspjehom. Vrativši se (1924) iz inostranstva u Zagreb, nastavio je ovdje svoj nastavnički rad kao učitelj na bogoslovskom fakultetu. U 1925 publicirao je nekoliko studija o našoj poljoprivredi na fran-

Digitized by Google

cuskom jeziku u Revue Économique et Financière. Glavni njegov stručno-ekonomski rad je djelo Les problèmes agraires en Yougoslavie.

J. Jelenić.

IVŠIĆ STJEPAN, profesor zagrebačkog sveučilišta za slavensku filologiju (13/8 1884, Orahovica, Slavonija). Gimnaziju je učio u Požegi, sveučilišta u Zagrebu i Krakovu. 1913 postao je docent sveučilišta, 1913—1914 proveo je u Pragu i Petrogradu, 1915 postao je izvanredni, 1918 redovni profesor istog sveučilišta. Bavi se proučavanjem naših dijalekata i glagoljskih spomenika. Pisao je o šaptinovačkom narječju (Rad, 168), o posavskom govoru (Rad, 196, 197), o posavskom akcentu uopće (Rad, 187), o gramatikama M. A. Reljkovića i I. A. Brlića (sve Rad, 194) i o drugim sitnijim pitanjima.

A. B.

IZ STARIH RIZNICA, nedjeljni dodatak lista Napred, koji je 1916 do 1918 izdavao u Bizerti (Tunis) prof. V. M. Čajkanović. *M. I.*

IZAČIĆ-GRAD, selo u Bosni, sjeverozapadno od Bihaća, sa ostatcima grada I. Ima 658 stanovnika. — U srednjem vijeku ovdje je bila plemićka općina Berišić. Kasnije se mjesto zvalo Dol. Ime je I. dobio po porodici Izačića, koja se javlja krajem 15 vijeka. 1592 zauzeli su I. Turci. Često je stradao od austrijske vojske, posljednji put 1836.

Literatura: Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

IZJEDNAČENJE ZAKONODAVSTVA. U Kraljevini Srbiji, se je od više godina prije evropskog rata počelo raditi na projektima privatnog i krivičnog zakonodavstva, koji bi imali zamijeniti postojeće zakonike. 1914 komisija za projekat građanskog zakonika predala je opći dio projekta s nekim odsjecima posebnog dijela ministarstvu pravde. Projekat građanskog sudskog postupka bio je završen 1915. Projekat trgovačkog zakonika bio je dovršen još 1912, i iste je godine službeno objavljen. Projekat stečajnog postupka imao je više komisijskih redakcija, od kojih je posljednja od 1909. Projekat mjeničnog zakona je bio dovršen 1912, i iste je godine službeno objavljen. Komisija za projekat krivičnog zakonika, sastavljena 1908, dovršila je rad 1910, i iste je godine njen projekat, s opsežnim motivima, službeno objavljen. Šira komisija za pregled istoga, sastavljena 1911, dovršila je bila svoj posao 1912. 1912 bila je sastavljena komisija za projekat krivično-sudskog postupka, ali ona do rata nije bila završila izradu ovog projekta.

Poslije ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, 1/12 1918, ostala su u pojedinim područjima i dalje na snazi zatečena zakonodavstva. U tom pogledu dijeli se kraljevina još i danas u 7 područja: Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Vojvodina, Hrvatska i Slavonija, Slovenija. Radi izjednačenja zakonodavstva osnovano je 1919 posebno ministarstvo, ministarstvo za konstituantu i izjednačenje zakonodavstva. Ali se ovo ministarstvo ograničilo na izradu projekata Ustava i upravnih zakona, koji su u vezi s njegovim izvršenjem. Posao oko izjednačenja krivičnog i privatnog zakonodavstva poduzelo je ministarstvo pravde. Pri njemu je toga radi osnovan krajem 1919 stalni zakonodavni savjet, podijeljen u tri odsjeka, privatno-pravni, krivično-pravni i javno-pravni, svaki sa po 7 stalnih članova. Zadatak je ovoga savjeta: 1. izrada projekata zajedničkog zakonodavstva iz područja ministarstva pravde; 2. izrada i pregled projekata zajedničkog zakonodavstva iz resora drugih ministarstava; 3. rad na projektima izmjena i dopuna postojećeg zakonodavstva. Ostala su ministarstva obvezna, da zakonske projekte, od njih izrađene, šalju na pregled savjetu. Pri savjetu postoji jedan uži odbor, koji ima tri člana, po jednoga iz svakog odsjeka. Zadatak je ovog odbora, da se stara o tome, koji se zakonski projekti treba da izrade od pojedinih odsjeka, kao i da pregleda projekte, izrađene od drugih ministarstava, u koliko ih ne uputi pojedinim odsjecima, i da daje mišljenja o pojedinim zakonskim pitanjima.

Krivično-pravni odsjek savjeta je do sada izradio projekat krivičnog zakonika, s kratkim motivima (objavljen službeno 1922), projekat krivičnog sudskog postupka (dovršen 1922), projekat zakona o istupima s postupkom za njih, s kratkim motivima (dovršen 1923), projekat zakona o poroti i projekat zakona o izvršenju kazne (dovršeni 1922). Privatno-pravni odsjek je dosad izradio izvjestan dio projekta građanskog zakonika, zatim projekat redovnog građansko-sudskog

Digitized by Google

postupka i donekle projekat trgovačkog zakonika, projekat zakona o mjenicama i čekovima i projekat stečajnog postupka. Oba su odsjeka zajedno izradila projekte zakona o uredenju sudova, zakona o sudijama i zakona o javnim pravozastupnicima. Ni jedan od spomenutih dovršenih projekata nije još postao zakonom.

Ministarstvo za izjednačenje zakonodavstva je od svoje strane izradilo projekte više upravnih zakona, potrebnih za izvršenje izvjesnih administrativnih ustavnih odredaba. Po donošenju Ustava od 28/6 1921 više projekata ovih zakona, izradenih prije ili po tom, postali su zakonima. Tako je od ovog ministarstva potekao zakon o općoj upravi od 26/4 1921, zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi od 26/4 1922. Tako su isto i druga ministarstva izradila projekte više zakona iz svoga resora, i od njih su neki poslije obnarodovanja Ustava postali zakonima. To je slučaj na pr. sa zakonom o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 2/8 1921.

Radi zadovoljenja novopojavljenih potreba i radi izjednačenja zakonskog reguliranja izvjesnih pravnih odnosa, čije se izjednačenje smatralo neodložnim, a zbog nemogućnosti zakonodavnog rada od strane privremenog narodnog predstavništva, koje je trebalo da vrši ulogu zakonodavnog tijela prije Ustavotvorne skupštine, izabrane 28/11 1920, vlada je bila uzela na sebe zakonodavnu funkciju. Tako su se prije Ustava pojavile mnogobrojne uredbe i ukazi, sa silom zakona, i privremeni zakoni. To je slučaj s uredbom o stanovima od 29/5 1920, zamijenjenom uredbom o stanovima i zakupima zgrada uopće od 8/4 1921, s ukazima od 22/2 1919 i od 16/3 1921 o proširenju gl. 9 i 10 srpskog kaznenog zakonika na cijelu državu, s privremenim zakonom za izbore općinskih časnika od 12/5 1920, s ukazom od 19/8 1919, kojim su vojni kazneni zakonik, zakon o postupku vojnih sudova u krivičnim djelima i mnogi drugi vojni zakoni prošireni na cijelu državu.

Kako bi se pri redovnom zakonodavnom postupku narodne skupštine teško moglo za kraći niz godina izvršiti izjednačenje cjelokupnog zakonodavstva, ustanovljen je u čl. 133 Ustava skraćeni zakonodavni postupak. Prema njemu jedan uži skupštinski odbor, t. zv. zakonodavni odbor, sastavljen od 42 člana, vrši uglavnom zakonodavnu funkciju narodne skupštine, u koliko je u pitanju izjednačenje postojećeg zakonodavstva. Ovaj skraćeni postupak može se primijeniti za pet godina po stupanju na snagu Ustava. Zahvaljujući ovom kratkom postupku izjednačen je do sada izvjestan dio zakonodavstva.

U Ustavu je također ustanovljen skraćeni postupak za ozakonjenje spomenutih mnogobrojnih vladinih uredaba, ukaza i privremenih zakona, da bi im se što prije dao karakter pravih zakona. To je učinjeno u čl. 130. Za njih je ovdje propisano, da će i u buduće vrijediti kao zakoni, dok se ne izmijene ili ne ukinu. Ali ih vlada mora u roku od mjesec dana po stupanju na snagu Ustava od 28/6 1921 podnijeti radi pregleda spomenutom zakonodavnom odboru. Odbor mora u roku od pet mjeseci donijeti odluku o svakome u svome plenumu, da li ga zadržava bez izmjene ili ga mijenja ili ukida, i te se odluke moraju kao zakoni obnarodovati. Uredbe, o kojima odbor u ovome roku ne donese nikakvu odluku, vrijede i u buduće u cjelini, a one, koje vlada u spomenutom roku nije poslala odboru, prestaju da vrijede. Najveći dio vladinih uredaba, ukaza i privremenih zakona, izdatih prije Ustava, uzakonjen je na ovaj način. Oni od njih, koji su od zakonodavnog odbora izmijenjeni i dopunjeni, obnarodovani su kao zakoni, dok su ostali zadržali svoj stari naziv. Tako je uredba o stanovima i zakupima zgrada uopće od 8/4 1921 obnarodovana kao zakon o stanovima od 30/12 1921, dok je uredba o ubrzanju rada kod sudskih i istražnih vlasti od 22/6 1921 ostala i dalje na snazi pod tim istim nazivom, i ako je ona od tada postala pravim zakonom.

Literatura: T. Givanovitch, L'état du droit et de la science juridique serbe et le travail législatif dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, u Bulletin de la Société de legislation comparée (1925, 437—451).

T. Živanović.

IZMORNIK. V. Morava Binča.

IZVESTJE DRUŠTVA ZA KRŠČANSKO UMETNOST, periodična publikacija, posvećena crkvenoj umjetnosti u Slovenačkoj. 1894—1912 izašlo je 5 svezaka. Posljednji urednik je bio Jos. Dostal. *F. S.*

IZVOLJSKI ALEKS. PETROVIĆ, ruski državnik (18/3 1856 — 17/8 1919).

Digitized by Google

Bio je ministar spoljnih poslova 1906 do 1910, zatim do juna 1917 ruski ambasador u Parizu, gdje je i umro. Za vrijeme aneksione krize, balkanskog i Svjetskog Rata razvio je veliku djelatnost. *V-lj. P.*

IZVOR, rječica u Makedoniji, lijevi pritok Belog Ibra. Izvorište I. je na Kariniku (2.210 m) i Mokroj Planini (1830 m), s koga teče nekoliko potoka k jugu, a I. tok ima pravac jugoistoka. Uliva se dva km južno od sela Brekova. Dužina toka je 22·2 km, a površina porječja 249·3 km². *P. V.*

IZVOZ. Glavna grana privrede u našim zemljama bilo je u starija vremena stočarstvo, koje je i danas jedna od najglavnijih naših privrednih grana, pored zemljoradnje i šumarstva. Prema tome su i u stara vremena glavni predmeti I. iz naših narodnih država bili proizvodi stočarstva, zemljoradnje i šumarstva. Uz njih se izvozilo, za vrijeme cvjetanja naše stare rudarske industrije u Srbiji i Bosni, i dosta proizvoda rudarstva. Glavni predmeti I. iz naših sredovječnih samostalnih država bili su: stoka, suho meso, maslo, mast, sir, suha riba, žito, brašno, variva, krzna, konoplja, vino, med, vosak, katran, luč, drvo, srebro, zlato, olovo, bakar, željezo.

Izvozna trgovina bila je u našim starim državama uglavnom u rukama Dubrovčana i drugih Primoraca, te je i glavni I. išao u Primorje, naročito u Dubrovnik, u kome su se naši proizvodi često preradivali, radi daljeg I. Zna se, da su u Dubrovniku postojali mlinovi, koji su mljeli pšenicu, dovezenu iz zagorskih zemalja. Pored toga, u Dubrovniku su preradivani i sirovi metali, izvezeni iz zagorskih zemalja.

Sa nestankom naših samostalnih država, dotadašnja I. trgovina postala je unutrašnja trgovina u Turskoj i Austro-Ugarskoj, ili I. trgovina tih dviju država, tako da se više ne može govoriti o našem I. u međunarodnom smislu sve do Karađorđevog ustanka za Srbiju, odnosno do ujedinjenja za Kraljevinu SHS.

Kada je izbio Karađorđev ustanak 1804, Srbija je sva bila pokrivena gustom šumom, u kojoj je odgajan veliki broj svinja i, manje, koza i goveda. Zemljoradnja je bila zaostala, a uslijed ustanka, koji je onemogućivao miran život, svakako je poljoprivredna proizvodnja još više unazađena. Čim su se prilike malo sredile (1807), počela je da se razvija i I. trgovina, tako da je te godine izvezeno, u prvom redu stoke, za preko 3,000.000 groša, što odgovara sumi od 4,500.000 zlatnih dinara, pri čemu treba imati na umu, da je Karađorđe dotle bio oslobodio samo jedan dio kasnije Kneževine Srbije. Izvozila se hrana, šišarke, šljive, vuna i kože, i to uglavnom u Austriju, a manjim dijelom u Bosnu. Stočno bogatstvo moralo je biti ogromno, jer se iz podataka za kasnije godine (1827, 1828, 1829) vidi, da je tih godina izveženo vrlo mnogo stoke. Tako po knjigama pograničnih carinarnica kod skele šabačke, mitrovačke, višnjičke, smederevske i t. d. vidi se da je izvezeno:

	1827	1828	1829.
svinja (okruglo)	100.000	230.000	170.000
goveda „	10.000	11.000	12.000

Pored toga izvozilo se na mnogo točaka preko suhe granice.

Vrijednost toga I. ne može se danas točno utvrditi, ali se njegova važnost vidi iz samog broja izvezenih svinja i grla. U manjem broju izvezeno je i koza, konja, i drugih predmeta. — Što su se više krčile šume, povećavana je i zemljoradnička proizvodnja, i u kasnijim godinama počeli su u sve većoj mjeri da se izvoze i zemljoradnički proizvodi, i to poglavito u Austriju (kasnije Austro-Ugarsku), koja je u toku cijelog 19 vijeka bila glavna i uvozna i I. država za Srbiju. Pouzdane statistike za I. nema sve do osamdesetih godina, ali se iz približne statistike za 1866—1870 vidi, da je prosječan godišnji I. iznosio tih godina 30,000.000 Din, od čega je u Austro-Ugarsku izvažano za 23,500.000 Din, dakle $^4/_5$ cjelokupnog I. Taj odnos ostao je i dalje, zahvaljujući trgovinskim ugovorima kojima je Austro-Ugarska umjela sebi da sačuva monopol I. i uvoza.

I. se 1864—1911 kretao ovako (u milijunima zlatnih Din):

		u Austro-Ugarsku			
1864	15·4		1874	35·4	25·0
1865	18·0	14·9	1875	35·0	25·1
1866	19·0	17·1	1876/77/78 rat		
1867	25·0	20·5	1879	39·0	
1868	38·0	23·1	1880	35·2	
1869	34·0	20·7	1881	40·1	29·1
1870	30·6	22·2	1882	40·3	38·8
1871	27·6	23·1	1883	40·2	40·1
1872	33·0	23·0	1884	40·0	40·0
1873	32·0	19·0	1885	37·6	30·7

Digitized by Google

1886	40·7	27·9	1899	66·0	55·0
1887	36·1	26·3	1900	66·5	56·5
1888	39·0	33·4	1901	66·0	55·6
1889	36·0	34·3	1902	72·1	57·5
1890	46·0	39·3	1903	60·0	51·3
1891	52·3	45·7	1904	62·1	55·4
1892	46·4	41·0	1905	72·0	64·7
1893	39·0	43·2	1906	71·6	31·3
1894	46·0	41·1	1907	82·0	12·9
1895	43·0	38·7	1908	77·0	21·5
1896	53·4	47·0	1909	93·0	29·2
1897	56·0	49·1	1910	98·0	17·8
1898	57·0	51·0	1911	116·9	48·4

Do 1906 I. u Austro-Ugarsku stalno je rastao, ali te godine izbio je između Srbije i Austro-Ugarske carinski rat, koji je izazvao važan preokret, ne samo u trgovinskoj, nego i u industrijskoj politici Srbije. Od zaključenja prvog trgovinskog ugovora (i tajne konvencije s Austro-Ugarskom) 1881, I. žive stoke, kao najvažnijeg I. artikla, bio je reguliran t. zv. veterinarskim konvencijama, koje je Austro-Ugarska upotrebljavala kao prinudno sredstvo protiv Srbije, kadgod je bila nezadovoljna njenom spoljnom politikom. Zabrana I. žive stoke iz Srbije u takvim trenucima, nanosila je srpskim privrednicima ogromne štete. 1905, kada je bugarsko Sobranje primilo projekat zakona o carinskoj uniji sa Srbijom, Austro-Ugarska je prekinula započete trgovinske pregovore, i 1906 došlo je čak do zatvaranja njene granice za najveći dio srpskog I. Takvo držanje Austro-Ugarske primoralo je Srbiju, da traži nova tržišta za svoj I., i ona ih je našla u Levantu, Francuskoj, Italiji i Njemačkoj. Ali zbog daljine novih tržišta i iz drugih razloga, umjesto dotadašnjeg I. sirovina moralo se prijeći na I. prerađevina ili polupreradevina; umjesto žive stoke počela se izvoziti mast i meso, umjesto pšenice brašno i t. d. U zemlji su podignute klaonice i povećani mlinovi, tako da je Austrija svojom naopakom politikom postigla suprotno od onog, što je željela, i pridonijela je i nehotice pojačanju domaće industrije u Srbiji. Solun je postao glavno I. pristanište za Srbiju. Austro-Ugarska je iz carinskog rata izašla pobijeđena, tako da i poslije zaključenja novog trgovinskog ugovora, koji je stupio na snagu 1/1 1911, ona nije više mogla da povrati svoj dotadašnji položaj u Srbiji. I. je poslije carinskog rata jako porastao i dostigao je cifru od 116 milijuna Din, ali je od njega išlo u Austriju samo za 48 milijuna (oko $^2/_5$), dok su $^3/_5$ išle u Njemačku i Tursku (29 i 12 milijuna), a ostatak u ostale države (u Francusku 3·8; u Ameriku 3·68, u Rumunjsku 6·1; u Belgiju 6·1; u Italiju 4·4 milijuna Din). Glavni I. predmeti bili su: živa stoka, žito, voće (naročito šljiva) i stočni proizvodi.

Za vrijeme ratova 1912—1918 nije bilo normalne I. trgovine, jer je I. zabranjivan zbog snabdijevanja vojske, što je jedan dio granice bio zatvoren ratnim operacijama, i što je cio privredni život bio prigušen.

Ujedinjenje 1918 zateklo je pokrajine, koje su pripale SHS državi, u nejednakom privrednom stanju. Srbija je bila iscrpljena, stoka je uništena od neprijatelja; u zemlji skoro nije bilo ni konja, ni ovaca. Poljoprivredne proizvode je oduzimala okupatorska vlast. Drugi krajevi su također dosta pretrpjeli od rata, ali je u Vojvodini bilo žita i stoke, a u Hrvatskoj mnogo stoke. Pokrajine iz dotadašnje Austro-Ugarske zadržale su mnoge ustanove ratne privrede austro-ugarske. Srpska vlada donijela je sa sobom s Krfa zabranu I., jer se držalo, da su sve namirnice u zemlji potrebne za ishranu stanovništva. Pojedine pokrajine su zabranjivale I. namirnica u druge pokrajine, a dopuštale su I. samo ako se iz druge pokrajine uvezla odgovarajuća količina drugih namirnica. Zaključivani su skoro međunarodni ugovori između pojedinih pokrajina. Ali kako je zemlji trebalo da uveze mnogo predmeta za obnovu, a nije imala novaca da ih plati, a i države, iz kojih su se ti predmeti mogli uvesti, nisu htjele da prime novac, nego namirnice, moralo se naći sredstvo, da se regulira ta izmjena proizvoda između naše države i drugih država.

Toga radi osnovana je 31/3 1919 Centralna Uprava za trgovinski promet s inostranstvom, koja je zaključivala t. zv. rekompenzacione ugovore s Austrijom, Čehoslovačkom i dr. Pored toga, ona je davala i dozvole za I. (izvoznice). Izvoznice su davale i pojedine pokrajinske uprave, a pored toga izvoženo je dosta i kriomčarskim putem. Nastao je pravi kaos u trgovinskoj politici, u kome su se naglo bogatili oni, koji su uspijevali da dobiju izvoznice. Da bi se usporio I., a i da bi se državi stvorio nov izvor prihoda iz razlike cijena u našoj državi i u inostranstvu, zavedene

Digitized by Google

su 5/11 1919 I. carine, kojima je opterećen najveći dio naših proizvoda. Kada se pokazala štetnost sistema izvoznica, koje su davali pored Centralne Uprave, i ministarstvo financija i ministarstvo ishrane i obnove zemlje, ukinuta je Centralna Uprava 17/4 1920, a mjesto nje je 29/4 1920 osnovana Središnja Zadruga za I., koja je trebala da monopolizira sav I. Ali je poslije prvih neuspjeha i ona ukinuta. Jedini regulativ I. ostale su I. carine, koje su najvećim dijelom ukinute 1/12 1925, tako da one danas postoje još samo za mali broj proizvoda.

Prve 2—3 godine poslije rata bile su prvenstveno ispunjene radom na obnovi zemlje. Na sistematskom pojačanju I. nije rađeno, jer su nedostajali važni uslovi za intenzivni I.: uređen saobraćaj, dovoljan kredit za I. sezonu, uređeni trgovinski odnosi s inostranstvom, dovoljna sloboda raspolaganja platežnim sredstvima i t. d. Pored toga, stanje je još pogoršano dvjema uzastopnim slabim žetvama 1921 i 1922, tako da je tek bogata žetva 1923 omogućila intenzivniji I., koji je od tada rastao svake godine. Za razliku od I. Kraljevine Srbije, broj predmeta koji se izvoze iz naše današnje države mnogo je raznovrsniji, i industrijske izrađevine zauzimaju danas vrlo važno mjesto u cijelom našem I. Pored toga, važno je, što se danas, uslijed te velike raznovrsnosti predmeta, koji se izvoze, izvozi preko cijele godine, tako da se pojam I. sezone mora ograničiti samo na poljoprivredne proizvode.

Po godinama kretao se naš I. od ujedinjenja ovako:

godina	milijuna zlatnih Din
1919	164
1920	284·6
1921	321·6
1922	259·2
1923	477·9
1924	671·2
11/12 1925	722

Po vrstama izvezenih predmeta I. je iznosio u papirnim Din.:

	1922	1923	1924	11/12 1925
drvo za građu	520·1	1.286·2	1.620·2	1.217
drvo za gorivo	35·9	151·3	166·6	118
pšenica	116·5	381·5	683·6	393·5
ostalo žito	16·2	9·8	121·1	201·6
živa goveda	333·8	845·9	745·3	396·6
jaja	321·2	530·9	618·6	584
kukuruz	42·8	333·7	585·2	1.952
meso i proizvodi	342·3	538·2	538·4	297·4
sirov bakar	122·9	172·4	346·5	
brašno	136·3	233·2	343·1	185
žive svinje	220·5	448·1	271·4	105·3
živi konji	111·4	207·9	231·7	116·6
cement	72·2	143·2	189·4	
šljive	222·9	344·6	179·1	161·3
kudelja	107·2	93·5	158·2	
grah	26·3	77·6	155·7	71
željezne rude	4·6	59·9	142·5	
olovo	29·5	95·4	122·8	
kaškavalj	48·9	117·5	108·1	55·3

i t. d.

Ukupna suma I. u papirnim Din iznosila je:

3.691·1 8.043·8 9.538·7 . . .

Po glavnim zemljama, u koje je izvoženo, statistika je za 1924 u milijunima papirnih Din:

Italija, ukupno 2.757	(28·9%):	
drvo za građu		1.171·1
drvo za gorivo		78·2
goveda		339·9
konji		119·6
meso i proizvodi		107·7
grah		89·8
jaja		65·8
Austrija, ukupno 2.332	(24·5%):	
meso i proizvodi		346·1
kukuruz		285·9
volovi		223·2
jaja		188·4
svinje		172·1
brašno		167·9
Čehoslovačka, ukupno	943·7	(9·89%)
žito		184·5
kukuruz		146·2
brašno		119·6
Madžarska ukupno	756·1	(7·93%)
Grčka „	676·2	(7·09%)
Švajcarska „	389·5	(4·08%)
Njemačka „	388·9	(4·08%)
Francuska „	362·9	(3·80%)
Rumunjska „	252·9	(3·65%)
Engleska „	131·5	(1·38%)

Po količinama I. je iznosio okruglo u hiljadama tona:

	1922	1923	1924	1925
drvo za građu	588	844	1.046	2.311
drvo za gorivo	113	352	509	320
pšenica	24	96	172	132·7
jaja	13	17	20	26
kukuruz	11	102	245	939·6
meso i proizvodi	21	22	19	14
brašno	22	38	59	34·6
cement	182	235	341	
šljive	40	66	20	29·7
grah	74	13	32	23

Digitized by Google

a u komadima (okruglo):

	1922	1923	1924	1925
konji	26.730	52.480	55.200	31.100
goveda	105.390	206.515	168.100	105.000
svinje	117.400	140.440	86.180	57.200

Literatura: J. Petrović, Naša spoljna trgovina (Ekonomist, 4, 10 i 5, 4); J. Petrović, Revue économique et financière de Belgrade; Povremeni pregledi u Privrednom Pregledu i Trgovinskom Glasniku; Statistika Generalne Direkcije Carina; Statistički godišnjaci Kraljevine Srbije do rata.

S. Predić.

IZVOZNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1901 (zakon o povlasticama od 9/1 1901) u cilju potpomaganja i unapređenja zemaljske izvozne trgovine, sa kapitalom od 5,000.000 Din. Uplatom prvog kola akcija i spajanjem sa Srpskom Trgovačkom Zadrugom (osnovana od Koste Taušanovića), dobiven je kapital od 3,135.000 dinara, koji je ostao sve do 1908. Usljed carinskog rata sa Austro-Ugarskom i davanja novog pravca izvoznoj trgovini, srpska privreda i trgovina, a s njima i I. B., pretrpjeli su znatne štete, tako da je I. B. za otpis svojih šteta upotrijebila cio rezervni fond i reducirala kapital na 2,500.000 Din. Od tada je imala, pod upravom pok. M. Draškovića, perijodu sređivanja, preporođaja i jačanja, sve do 1914, kada je povećala kapital na 5,000.000 Din. U početku Svjetskog Rata preselila je I. B. svoju imovinu u Kruševac, zatim u Niš, a pri povlačenju iz otadžbine u Marseille. U početku 1919 vratila se u zemlju i nastavila je rad. U 1920 povećala je kapital na 10,000.000 Din, u 1921 na 15,000.000, a u 1922 na 30,000.000 Din. — Bavi se bankarskim, izvoznim i komisijonim poslovima. Gotovina je 4,285.000, potraživanja 182,183.000, eskompt 35,056.000, nepokretnosti 29,175.000, vrijednosni papiri 14,500.000, rezervni fondovi 24,345.000, obveze po tekućim računima 196,352.000, ulozi 8,286.000, čista dobit 6,312.000 Din. Dividenda 100 Din (16·6%) po akciji (1924). Predsjednik upravnog odbora Aca N. Z. Popović, glavni direktor Dr. Vlada T. Marković.

N. Stanarević.

IZVOZNA I PROMETNA BANKA, osnovana je 1920. Centrala Skoplje. Kapital 5,000.000. Fondovi 262.900, ostale rezerve 387.535, ulozi 749.580, mjenice 7,777.500, zajmovi na zaloge 112.369, dužnici 4,056.995, nepokretnosti 334.890, vrijednosni papiri 264.870, dobit 689.214 Din, dividenda 10%. Predsjednik Miloš Savčić, potpredsjednik Mih. Dragićević, direktor Drag. Dimitrijević.

N. S.

IZVRŠNI NARODNI ODBOR izabran je na sjednici Podgoričke Velike Narodne Skupštine 13/11 1918 sa misijom, da privremeno upravlja Crnom Gorom, i da svrši sve, što je potrebno za prelazak vlasti u ruke organa, koje bude postavila centralna vlada iz Beograda. I. N. O. primio je dužnost 15/11 1918. Izabravši sa skupštinom delegaciju, koja će izvijestiti vladu i kralja u Beogradu o izglasanom narodnom ujedinjenju i ostalim odlukama Padgoričke Velike Narodne Skupštine, I. N. O. je o svemu tome izvijestio i bivšeg kralja Nikolu i savezničke trupe u Boki i Albaniji. Istovremeno I. N. O. objavio je narodu, proklamacijom, ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, i pozvao je činovnike, oficire i vojnike, da polože zakletvu na vjernost I. N. O., i da se stave na raspolaganje novome stanju. Od odanih oficira i vojnika osnovao je I. N. O. Narodnu Gardu sa zadatkom, da čuva slobodu i jedinstvo, dok se ne formiraju nove državne vlasti, i dok ne stigne državna vojska. Kako je iz Beograda tek 12/1 1919 predsjednik ministarstva, St. Protić, odgovorio, da vlada prima na znanje odluke Podgoričke Velike Narodne Skupštine od 13/11 1918, I. N. O. je imao da izdrži i cetinjsku božićnu pobunu i sve druge nezgode i intrige, koje su davale nade separatistima i sokolile ih na akciju. Poslije ugušene božićne pobune i izvršene ankete od strane međusavezničke komisije, maršal Franchet D'Esperey, predsjednik te komisije, čestitao je I. N. O. i konstatirao je, da se cijela Crna Gora izrazila za ujedinjenje, a protiv bivšeg kralja Nikole. Vlast I. N. O. trajala je 15/11 1918—23/4 1919. Toga dana I. N. O., u kome je bilo pet ravnopravnih članova: vojvoda Stevo Vukotić, Marko Daković, Spasoje Piletić, Lazar Damjanović i Risto Jojić, podnio je ostavku Podgoričkoj Velikoj Narodnoj Skupštini, koja je prenijela vlast nad Crnom Gorom na novopostavljenog povjerenika centralne vlade iz Beograda, Iv. Pavićevića.

M. Milenović.

Digitized by Google

Iž, ostrvo u Jadranskom moru, između Uljana i Dugog Otoka, oko 11 km jugozapadno od Zadra. I. je vrlo izdužen, dugačak 12·5 km, širok do 2·5 km, a površina mu je 18·8 km². Ostrvo je kamenito, na južnom je kraju dijelom pošumljeno, a najviši visovi su od sjeverozapada na jugoistok: Straža 125 m, Korinjak 170 m, Orsenj Vrh 124 m, kota 135 m, Vodenjački Vrh 116 m i Suhi Arat 90 m. Na I. ima nekoliko naselja, od kojih su najvažnija Velji Iž, Porovac i Mali Iž. *P. V.*

Digitized by Google

J

JABLANAC, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar Senj; na drumu Senj—J.—Karlobag; ispod Velebita, preko koga vodi drum J.—Stirovača—Gospić; na Jadranskome moru, koje se tu između kopna i jugoistočnog kraja ostrva Raba suzilo u Planinskome kanalu na 2 km; parobrodarska stanica na liniji Sušak—Pag. Ima 222 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, morsko kupalište. — Kod J. su nađeni predmeti iz prehistorijskog doba. Prvi se put spominje J. (Ablana) 1179. Više sela, na brijegu, vide se ostaci grada J., što ga je 1251 sagradio ban Slavonije (Hrvatske) Stjepan, i dao mu ime varoši, s istim povlasticama, kakve su imali Trogir i Šibenik. Posljednja su vlastela J. bili Frankopani. Još se 1639 Nikola Frankopan Tržački tužio, da mu Herberstein otima od Turaka opustošeni Stari Grad i J.

Od J. se 1·5 km k jugu nalazi morska draga Zavratnica, »hrvatski fjord«, 1 km duga, bregovima dobro zaštićena. Od J. k sjeveru, na obali morskoj, selo je Stinica (rimska Ortopula) gdje je otkriveno rimsko groblje. Spominje se 1071 za vrijeme kralja Petra Kresimira IV.

J. M-n.

JABLANICA. 1. Planina u Makedoniji, zapadno od Ohridskog Jezera i Crnog Drima, na granici naše države sa Albanijom. Najviši visovi su: Crni Kamen 2.257 m, Strižak 2.132 m, Krstac 1.945 m, Beličko Brdo 1.946 m. Istočnim i jugoistočnim podnožjem ide drum Debar—Struga—Elbasan.

2. Rječica u Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. To ime nosi od sastava Medvođe i Šumanske Reke, kod Lebana. Odatle do sela Čekavice teče na istok, zatim skrene na sjever-sjeveroistok i uliva se u Južnu Moravu preko puta sela Grdanice. Dužina toka je 38 km, sa Medvođom i Šumanskom Rekom 82·5 km, a površina porječja 886 km². Hidraulička snaga pri srednjem najmanjem vodostaju je 6.230 HP. *P. V.*

JABLANIK, planina u Srbiji, na izvorištu rijeke Ljubovide i Jablanice, oko 17 km jugoistočno od Pecke, odnosno 15 km sjeveroistočno od Rogačine. Visoka je 1.306 m. Pokraj J. prolazi drum Valjevo—Rogačina—Bajina Bašta—Užice i Rača. *P. V.*

JABLANOVA LOKVA, malo jezero u Crnoj Gori, na Durmitoru, 2 km jugoistočno od Crvene Grede (2.201 m), odnosno 4·2 km sjevero-sjeveroistočno od Ćirove Pećine (2.528 m). Površina J. L. je 0.0415 km², a apsolutna visina 1.918 m. J. L. je glacijalnog podrijetla. *P. V.*

JABUČARA, vrsta pregače, koja se nosi u okolini Beograda. *N. Z.*

JABUKA, vrsta voća, veoma rašireno u našoj državi. Broj stabala u cijeloj državi je 7,758.094, najviše na području sjeverne Srbije (1,979.955), a od okruga najviše u zagrebačkoj županiji (308.272). Godišnja produkcija dostiže 1,751.427 q. Time se izdašno pokriva domaća potreba, i preostaje i za izvoz. Prije 1914 izvozilo se iz Slovenačke i iz Hrvatske (Varaždin) u Austriju i Njemačku, iz Južne Srbije (Tetovo) u Solun. Saobraćajne prilike smetaju izvozu. Jak je izvoz J. iz Srbije u Grčku, osobito iz Ohrida, Gostivara (tetovke), Peći i t. d., iz okruga Vranjskog u Čehoslovačku i Italiju, iz Hrvatske izvozi se u Trst i Beč, iz Slovenačke u Austriju, Njemačku, Italiju i Egipat. *I. R.*

JACIMIRSKI ALEKSANDAR IVANOVIĆ, profesor univerziteta (1870, Bajramča, južna Besarabija — 1925, Rostov na Donu). Poslije svršene gimnazije u Kišinjovu, svršio je moskovski univerzitet. Bio je docent petrogradskog, pa profesor varšavskog i rostovskog univerziteta. Bio je plodan naučnik i najveći dio svoga života i rada posvetio je opisivanju starih rukopisa, izdavanju tekstova, među njima i mnogih južnoslovenskih.

Digitized by Google

Često je obradivao predmete, koji su se ticali rumunjsko-slovenskih odnosa. J. su djela: Opis starih slovenskih i ruskih rukopisa zbirke P. I. Ščukina (1896—97), Sitni spomenici i napomene o staroj slovenskoj književnosti (Izvešća, II odjeljenja, počevši od 1897), Grigorije Camblak (1904), Slovenski i ruski rukopisi rumunjskih biblioteka (1905), Iz historije slovenske propovijedi u Moldaviji (1906), Iz historije slovenske književnosti u Moldaviji u Vlaškoj 15—18 vijeka (1906), Studije o apokrifima i legendama u južnoslovenskoj književnosti (Izvešća za 1909 i 1910), Nepoznate rumunjske pjesme o Kraljeviću Marku (Izvešća, 9), Opis južnoslovenskih i ruskih rukopisa stranih biblioteka (I, 1921).

A. B.

JADAR. 1. Predjel u porječju rijeke Jadra. (V. Podrinska oblast.)

B. D.

2. Rijeka u Srbiji, desni pritok Drine. Izvire na Vlašić-Planini (Velike Belege 444 m, kota 429 m), teče k sjeverozapadu, a uliva se oko 3·5 km jugozapadno od Lješnice. Glavni su pritoci Likodra i Pecka. Dužina toka je 40·5 km, a površina porječja 885·8 km².

P. V.

JADER, u antičko doba ime današnjeg Zadra. U borbi između Cezara i Pompeja (49—46 prije Kr.) stanovnici J. bili su na Cezarevoj strani, i hrabro su se borili protivu neprijatelja. August je proglasio J. za koloniju. Natpisi spominju mnoge njene činovnike. Poslije Augustovog ilirskog rata (35—33 prije Kr.), J. je naglo napredovao, kao i ostali gradovi u našem primorju. On je bio kulturni posrednik između Italije i svoga zaleđa. Ostaci iz toga doba najbolje svjedoče o blagostanju J. U 1 vijeku po Kr. naselili su se u J. mnogi veterani iz legija, koje su bile u sjevernoj Dalmaciji, i mnogi grčki i orijentalni trgovci. Car August je opasao grad zidovima s kulama, koje je podigao o svom trošku. Ove kule popravio je kasnije jedan privatan čovjek. Car Trajan je sagradio gradu vodovod. Jedna bogata žena popločila je tržište u čast svoga muža, i sagradila na ulazu vrata, koja su bila ukrašena statuama. Možda je J. imao i amfiteatar i kazalište. Rimskih ostataka malo je danas u Zadru. Na forumu vidi se još jedan komad pločnika, preko puta glavne crkve nalazi se jedan dugačak zid i t. d.

N. V.

JADOVA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Like. Izvire pod Golešnim Brdom (605 m), više Mogorića, teče vrlo vijugavim tokom k sjeverozapadu i uliva se u Liku 4 km nizvodno od sela Barlete, odnosno oko 4 km istočno od Gospića. J. neko vrijeme teče podzemno, kao ponornica, ma da se na površini vidi oko 6 km dugo staro korito, kojim je nekad tekla. U okolini je puno pećina, iz kojih prima vodu. Dužina toka joj je 35 km, a površina porječja oko 142 km².

Literatura: M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 1900).

P. V.

JADOVNIK-PLANINA, planina u Staroj Srbiji, između rijeka: Lima-Grobnice-gornjeg toka Uvca-gornjeg toka Milješeve, oko 16 km jugoistočno od Prijepolja, odnosno 18 km zapadno-sjeverozapadno od Sjenice, visoka 1.599 m. Sjeveroistočnim podnožjem J. P. prolazi kolni put Prijepolje—Sjenica.

P. V.

JADRAN. V. Jadransko more.

JADRANSKA BANKA, osnovana 1905. Centrala Beograd, filijale: Dubrovnik, Sarajevo, Ljubljana, Zagreb, Šibenik, Split, Prevalj, Metković, Kranj, Kotor, Korčula, Jelsa, Herceg Novi, Celje, Cavtat. Od maja 1924 spojena je J. B. sa Podunavskim Trgovačkim A. D. pod imenom Jadransko-Podunavska Banka. Bilanca 31/12 1923: kapital 60,000.000, rezerve 32,515.000, ulozi 200,187.294, vjerovnici 174,483.051, gotovina 10,497.155, mjenice 103,154.282, dužnici 194,554.545, vlastiti efekti 95,586.503, nepokretnosti 59,591.820, dobit 5,101.006 Din, dividenda 8% (1925). — Predsjednik je bio Franjo Duboković, direktor Ćiro Kamenarović.

N. S.

JADRANSKA STRAŽA, patriotsko i kulturno društvo. Osnovano je u Splitu 1922, gdje je centralno sjedište, a glavni odbori su po svima većim mjestima države. Zadatak J. S. je: rad na kulturnom, privrednom i općem unapređenju jugoslovenskog Jadrana. Od 1923 izdaje J. S. časopis Jadranska Straža.

B. M.

JADRANSKO MORE je sastavni dio istočne kotline Sredozemnog mora. Ono se kao dugačak jezik uvlači u evropsko kopno i donekle ima samo-

Digitized by Google

stalni značaj. Leži između Apenina, Alpa i Dinarida (dinarskog i pindskog planinskog sistema), a politički graniči sa Italijom, našom državom i Albanijom. Na jugu se J. M. neposredno nastavlja u mnogo dublje Jonsko more, od koga je odvojeno Otrantskim morskim prolazom, odnosno linijom Akrokeraunijsko Predbrežje—rt Otranto, ali mu je morfološka granica nešto sjevernije, gdje se morsko dno diže do 741 m. J. M. pruža se od sjeverozapada na jugoistok, od 45° 48′ do 40° 6·5′ sjeverne širine; u pravoj je liniji dugačko 765 km, po središnjoj osovini od Miramara do sredine Otrantskog morskog prolaza 835 km, široko je 120 do 200 km, prosječno 160 km, a površina mu je oko 135.000 km². U starom vijeku se zvalo Jonius Sinus, nešto kasnije Mare Hadriaticus (po nekadanjem gradu Hatria, Hadria, sadašnja Adria u Italiji), a i Mare Superum, po njegovom položaju.

Po novijim je ispitivanjima vjerojatno da je J. M. postojalo još u mlađem tercijeru, t. j. prije 6.500 i više vijekova, ali su za vrijeme ledenog doba alpske rijeke donašale u njega toliko pijeska i blata, da su mu sjeverni dio potpuno zasule, otprilike do granice sadašnjeg plitkog mora, ili do linije Biograd—Porto d'Ascoli. Krajem ledenog doba počelo je spuštanje toga suhog zemljišta i njegove okoline, koje je sve više plavljeno, i danas predstavlja blago nagnuto morsko dno. Ali taj proces nije bio jednak, jer je naročito jako spušten sjeveroistočni dio, do Medonskog zaliva, prosječno za 90 m, dok se jugozapadni kraj relativno dizao. Zato cijelo talijansko primorje predstavlja monotonu ravnicu, a žal se ispod morske površine nastavlja sa blagim nagibom; zato je primorje od Ravenne do Otranta lako pristupačno, vrlo malo razudeno i skoro nigdje nema veće luke. Osim toga, rijeke Soča, Tagliamento, Piave, Brenta, Adige i Po, koje se ulivaju u sjeverozapadni kraj J. M., donose sa Alpa velike količine pijeska i blata, pa se stalnim nasipanjem plitkog dna površina kopna povećava, te je grad Adrija sada oko 23 km daleko od obale, dok je nekada bila pri moru. S druge su strane, iz istog razloga, neke rijeke u historijskom dobu češće mijenjale svoja ušća, naročito Po i Adige.

Sasvim su drukčije posljedice na sjeveroistočnom dijelu J. M. Tamo je predbrežje Dinarskih planina djelomično došlo do mora, i danas predstavlja paralelne nizove kanala, kao potonule dijelove ranijeg kopna, a između njih su ostala manja i veća poluostrva, ili mahom izdužena, kamenita i dosta visoka ostrva i školji, koji zauzimaju površinu od 3420 km². Zbog toga je naša obala J. M. izlomljena, jako razudena i većinom teško pristupačna, a ostrva i duboko usječeni zalivi osiguravaju veći broj zaštićenih luka.

Nivelmanom od Baltičkog do J. M. utvrđeno je, da je površina ovog mora za 49·9 cm niža od nivoa Baltičkog mora kod Swinemünde, a za 43·3 cm niža od nivoa Sjevernog mora kod Ostende-a, isto onako kao što je nivo Sredozemnog mora oko 15·5 cm niži od površine Atlantskog oceana.

U reljefu dna J. M. pokazuju se dva raznolika dijela, čija se granica približno pruža po submarinom uzvišenju od Korčule preko Sušca, Palagruže, Pianose k Monte Garganu, kao podmorske veze između tih ostrva. Sjeverno je korito uglavnom plitko, naročito na sjeverozapadu i sjeveru, gdje se dno vrlo blago spušta k jugoistoku, i izgleda kao da je potopljeni nastavak prostrane Padske ravnice. Cio Tršćanski i Mletački zaliv, i zapadni kraj Kvarnera, skoro nigdje nemaju veću dubinu od 50 m, dok je istočno od ostrva Cresa, Lošinja i Premude, pa do naših obala, dno većinom dublje, do 103 m, jer taj dio nije bio zasipan. Izobatom (linijom, koja veže mjesta istih dubina) od 100 m obuhvaćeni su cio sjeverozapadni dio J. M., do linije Biograd—Porto d'Ascoli, i dva uža pojasa duž zapadne i istočne obale, sa svima dalmatinskim ostrvima. Tu je skoro svagdje dno pliće od 100 m. U izobatama do 70 m ocrtavaju se još prilično jasno pravci riječnih dolina, kao njihova submarina produženja, osobito kod Neretve, Krke, Zrmanje, Boke Kotorske, Marekije, Po-a, Adige i, možda, Raše. Tek oko srednjeg dijela J. M. udubljen je u poprečnom pravcu do 130 km dugačak i 12 do 44 km širok žlijeb, po liniji ostrvo Žirije—Ortona, sa dubinom do 258 m, a južnije odatle dno je opet pliće, do 130 m.

Južni dio J. M. ima izrazit oblik eliptične kotline. U ovoj se od krajeva prema središtu dubine sa svih

Digitized by Google

strana povećavaju, do izobate 200 m sporo, od 200 do 1000 m mnogo brže, t. j. nagib dna je mnogo veći, dok je u središnjem dijelu, koji zauzima površinu od 10.400 km², dno gotovo ravno, sa najvećom dubinom od 1.228 m pod 41° 53′ sjeverne širine, 17° 53·4′ ist. Gr., oko 80 km jugozapadno od Herceg Novog; skoro je ista dubina (1.227 m) na pučini, oko 55 km zapadno-jugozapadno od Dubrovnika.

Mineraloški sastav morskog dna uopće je jednolik; ono je pretežno pokriveno kvarcovitim pijeskom i konglomeratom od njega, a samo su na nekim mjestima nađena zrna magnezita. — Mnogo su veće razlike u kemičkom sastavu vode, t. j. u količini rastvorenih soli. Za J. M., kao sastavni dio Sredozemnog mora, uopće je karakteristično, da mu je voda veoma slana. Po površini se sadržina soli uglavnom povećava od sjeverozapada k jugoistoku, prosječno od 33 do 38‰. Najmanji je salinitet vode blizu ušća velikih rijeka, zatim u blizini obala, osim toga je manji uz zapadne no uz istočne obale, sa izuzetkom nekoliko neznatnih odstupanja.

Ovaj se opći raspored mijenja u toku godine, osobito na sjevernom, plitkom dijelu J. M. Zimi je na njemu voda mnogo slanija nego u ostalim godišnjim dobama, jer rijeke donose mnogo manje slatke vode, pošto su sve okolne planine pod snijegom. Tada se izohaline, t. j. linije istih sadržina soli, prilično prilagođivaju konfiguraciji obala, i salinitet se već oko 25 km daleko od njih poveća do 37‰. U ljetnim je mjesecima raspored izohalina znatno promijenjen, jer je na sjeverozapadnom kraju J. M., zapadno od linije Piran—Ancona, kao i na jugoistoku od Ulcinja do Valone, salinitet vrlo smanjen, uslijed velike količine slatke vode koju donose rijeke. Druga je razlika što sjeveroistočna polovina J. M. ima stalno slaniju vodu od jugozapadne, bar južnije od linije Lošinj—Valona, i što je znatno manji dio morske površine ograničen izohalinom 38‰. — Ti prosječni odnosi se od godine do godine mijenjaju, u zavisnosti od promjena klimatskih uslova. Uopće sjeverna polovina J. M. podleži znatno većim promjenama, i u raznim mjesecima iste godine i u istim mjesecima raznih godina, dok južna polovina, naročito na pučini, ima mnogo konstantnije uslove u podjeli saliniteta. Po velikoj sadržini soli, ona neposredno odvodi odnosima na srednjem dijelu Sredozemnog mora.

Temperature na površini i u manjim dubinama J. M. podleže također dosta velikim promjenama, a izoterme (linije, koje vežu mjesta istih temperatura) morske površine prilično se prilagođuju pravcu pružanja obala. Zimi su najniže temperature na površini sjevernog Jadrana, pa se uglavnom prema jugoistoku povećavaju, ali su na pučini osjetno veće (7° do 8° na sjeverozapadu, 14° do 16° na jugoistoku), nego u primorju, a duž naših obala su veće no kraj talijanskih. Najniže su temperature oko ušća velikih rijeka sa hladnom vodom (Po, Tagliamento, Krka, Zrmanja), a relativno niske su u Boki Kotorskoj. U proljeće su temperature J. M. znatno povećane, ali zagrijavanje nije proporcionalno razlikama u geografskoj širini, nego se sjeverni dio više zagrije (za 7° do 14°) od južnog, dubokog mora (za 3° do 6° C), vjerojatno zbog snažnijeg talasanja, pri kome se toplija voda na površini miješa sa hladnijom vodom iz većih dubina. I u tome dobu su temperature na pučini veće, no pri obalama, ali je pri zapadnoj obali voda toplija, jer je na istočnoj razhlađena hladnim vrelima iz krša. Ljeti su razlike u temperaturama neznatne; na pučini od sjevernog do južnog kraja nisu veće od 3°, i u tome se pravcu povećavaju, prosječno od 23° do 25° C. Osim toga, pučina ima topliju vodu od obale, jer je ovdje rashladena tekućim riječnim vodama, a u našem primorju i izvorima. Pri kraju jeseni su u podjeli površinskih temperatura donekle uspostavljeni normalni uslovi, jer su na sjevernom dijelu niže nego na južnom, i na cijelom moru dosta niže no za vrijeme ljeta. Ali se prema normalnim ljetnim uslovima toliko razlikuju, što je istočna polovina J. M. stalno toplija od zapadne.

U vertikalnoj podjeli temperatura nema vidljive pravilnosti, naročito na sjevernom dijelu J. M. Po teoriji bi trebalo da su pri kraju zime temperature u svima dubinama podjednake, a to se događa samo na pučini oko najvećih dubina, gdje je temperatura bar do 100 m dubine podjednaka (13·5° do 13·35°), a u dubini od 1.000 m tek je za 0·8° niža od površinske. Na pučini

Digitized by Google

Mletačkog Zaliva se, međutim, temperatura sa dubinom povećava, od 7·3° na površini do 8·4° u dubini 30 m, što se u plitkom moru može objasniti hladnim riječnim vodama, čija je specifična težina manja, no kod morske vode, i mogu se održati na površini. Krajem proljeća je u vertikalnoj podjeli toplote veća pravilnost, jer se u cijelom moru temperature sa dubinom smanjuju, ma da se gdjegdje u površinskim slojevima pokazuje težnja za homotermijom. Ljeti je, zbog intenzivnog zagrijavanja morske površine, snižavanje temperatura sa dubinom još izrazitije, ali je u površinskom sloju sporo, naročito u južnim krajevima, a u većim dubinama brže. Na pučini Mletačkog Zaliva, 45 km zapadno-sjeverozapadno od Rovinja, temperatura se od površine do dna (30 m) smanji za 8·4°, od 23·5° do 15·1° C; na pučini srednjeg dijela, oko 60 km zapadno od Dugog Otoka, temperatura se do 70 m dubine smanji od 23° do 13·2° C, a na pučini najdubljeg mora, 95 km jugozapadno od Dubrovnika, toplinsko je stanje mnogo jednoličnije, jer se do dubine od 1.100 m temperatura smanjila za 10·8°, od 23·6° do 12·8° C, t. j. za 15 odnosno 30 puta sporije nego u sjevernijim krajevima. U jesen more počinje da izdaje ranije magaziniranu toplotu, dijelom zračenjem, dijelom vertikalnim konvekcionim strujama, i od 30 do 50 m dubine uspostavi se manje više homotermičko stanje, a u većim dubinama se temperature sa dubinom smanjuju, odgovarajući zaostatku proljetnih i ljetnih uslova u vertikalnoj podjeli toplote. Tek pri kraju zime može da se toplotno stanje vodenih slojeva po mogućnosti izjednači do morskog dna.

Zbog visokih temperatura na površini J. M., isparivanje je vrlo intenzivno, a njegova posljedica su veliki salinitet i velika prozirnost. U tome se J. M. bliži tropskim morima sa najbistrijom vodom. Po ispitivanju je J. M. najprozirnije oko najdubljih dijelova do 56 m; manje je prozirno na pučini sjevernog korita, 30 do 45 m, a još manje pri obalama. U blizini riječnih ušća prozirnost je također smanjena, a isto je tako smanjuje izobilje planktona i organskih ostataka. Sa salinitetom i bistrinom vode u vezi je i boja, koja u velikoj mjeri zavisi od stanja neba, da li je vedro ili oblačno, od visine sunca, kretanja vode, dubine i boje dna i t. d. Na Jadranu je voda tim plavetnija, što je veći salinitet, a sa bliženjem žalu i u blizini riječnih ušća boja prelazi u zelenkastu.

Kod kretanja vode najvidljiviji su talasi. Uopće je pučina češće i jače zatalasana od kanala između ostrva i od velikih zaliva, naročito u kasnoj jeseni, pri početku i pri kraju zime, pod utjecajem bure i široka, kada je more uzburkano. Bura sa svojim naizmjeničnim udarima izaziva nepravilne talase, koji se često ukrštaju i koče svaki saobraćaj. Ona, kao slapovit vjetar, ima izrazitu vertikalnu komponentu kretanja, i zbog ogromnog pritiska na morsku površinu ne stvara više talase od 2 do 2·5 m. Njihovi su brežuljci oštri, prednja strana strma, nisu široki ni dugački. Najveće vale, do 3 i 3·5 m visine prouzrokuje širok, jer puše više horizontalno, i ne vrši veliki pritisak na more. Prosječna visina tih talasa je oko 2·5 m, širina 6·5 do 10 m, dužina često veća od 30 m, i većinom imaju zaobljen, pravilan oblik. U kanalima se talasi kreću pravcem njihova pružanja, te se stoga često događa, da pri istom vjetru izlaze na otvoreno more iz raznih pravaca, sudaraju se i obrazuju vrtloge, a time dovode brodove u opasnost.

Pri bliženju obalama talasi izgube pravilnost oblika: prebacuju se, izlome, rasprskaju, zapjenuše, a kadikad ispnu do vrlo znatne visine, stvarajući pojavu mlata ili bibavice. Taj proces je u stanju da na žalu i obalama izvrši duboke promjene njihovih oblika, ili da umjetno sagradene nasipe i lukobrane obori, a u rjedim slučajevima do nekoliko metara daljine odbaci. Ali se pri uzburkanom moru erodirajuće djelovanje talasa osjeća i u većim dubinama: u J. M. bivaju čestice pijeska pokrenute sa dna, sve do dubine od 30 do 40 metara, voda se zamuti, otkida morske trave, alge ili za dno prirasle životinje.

Sredinom zime i za vrijeme ljeta vlada često tišina, naročito u najtoplijim mjesecima, i tada je ogledalo J. M. prilično glatko, a plovidba sigurna.

O strujama na J. M. ima podataka još iz druge polovine 17 vijeka, i oni se podudaraju sa najnovijim ispitivanjima. Struje na J. M. u vezi su sa strujama Sredozemnog mora, jer već kod Jonskih Ostrva počne prevladi-

Digitized by Google

vati sjeverna struja, koja teče uz zapadnu obalu Balkanskog Poluostrva. Ona uđe kroz Otrantska vrata u J. M., ali se od Boke Kotorske do Pulja manji ogranci odvajaju i skreću na lijevo, prema talijanskoj obali, naročito između Dubrovnika i Korčule, a glavna se struja kreće na sjeverozapad. Ispred južnog kraja Istre ona se razgrana. Manji joj ogranak otiče kroz Kvarner prema Rijeci, jedan počne teći uz zapadnu obalu Istre i okruži cio Tršćanski i Mletački Zaliv, a znatno veći ogranak skrene na zapad, da pri talijanskoj obali naglo savije u jugoistočni pravac, i duž nje teče do Otrantskih vrata. Odatle većim dijelom nastavi put u Jonsko More, manjim u Tarentski Zaliv.

Sve ove struje vrlo su spore. Najbrže su zimi, kad prijeđu 7·6 km na dan, najsporije u jesen, 5·2 km na dan, a u proljetnim i ljetnim mjesecima kreću se prosječnom brzinom od 5·9 do 6·7 km na dan. Ali je jugoistočna struja pri talijanskoj obali mnogo brža od sjeverozapadne, vjerojatno zbog velike razuđenosti zapadne obale Balkanskog Poluostrva i velikog broja ostrva. Prosječna je brzina pri zapadnoj obali J. M. oko 14 km na dan, pri istočnoj 7·2 km. Ovdje je najsporija od Visa do Pulja, jer ne prijeđe više od 3·7 km na dan, dok na srednjem dijelu, od Boke Kotorske do Visa teče prosječnom brzinom od 13 km, a na najjužnijem dijelu brzinom od 7·5 km.

Treće kretanje vode J. M. su plima i osjeka, ili morska doba, ali u mnogo neizrazitijem obliku nego na većini oceanskih obala. Osim toga se dizanje i spuštanje vodene površine ne osjeti istovremeno na cijelom moru, nego ga plimski talas okruži u istom pravcu kao i struje. Zato suprotni dijelovi J. M. imaju i suprotne pojave: u isto doba kad je na sjevernom dijelu osjeka, na južnom je plima, kad je na zapadnom osjeka, na istočnom je plima, i obratno. Ali, zbog velike razlike u dubini sjevernog i južnog dijela J. M. morat će kod toga ljuljuškavog kretanja plima na prvome biti veća nego na drugome dijelu, a isto tako i osjeka. Zato je razlika između niske i visoke vode na južnoj kotlini neznatna, i ne može se jasno zapaziti, dok je na sjeveru mnogo veća. Tako je prosječna razlika od niske do visoke vode kod Dubrovnika i Komiže (na Visu) 31 cm, kod ostrva Sestrica 28 cm, kod Rijeke 47 cm, a kod Trsta 88 cm. Pored razlike u visini plime, ima velikih razlika i u brzini kretanja plimskog talasa. Ona je pri obim obalama najveća na jugu oko 300 km na sat, ili 83 m u sekundu, zatim na sjeveru, oko 150 km na sat, a najmanja je na srednjem dijelu, ali je tamo pri jednoj i drugoj obali nejednaka; uz dalmatinsku se obalu, od Sestrica do Bijelog Rata (na Dugom Otoku), plimski talas kreće približnom brzinom od 25 km na sat, ili 7 m u sekundu, a dvaput većom brzinom od Ancone do San Benedetta. — Naposljetku se znatne razlike pokazuju i kod lučkih doba, t. j. istinitog lokalnog vremena mjesta, u koje se poslije mjesečeve gornje kulminacije pojavi visoka voda u danu ravnodnevnih sizigija, kada su Sunce i Mjesec na nebeskom ekvatoru, kada im je deklinacija ravna nuli i kada su na srednjem udaljenju od Zemlje. Taj sat se kod istog mjesta ne mijenja. U Dubrovniku je lučko doba $3{\cdot}8^h$, u Komiži 3·9, Šibeniku 4·6, Bijelom Ratu 7·0, Senju 8·3, Pulju 9·2, Trstu 9·6, t. j. za toliko se sati pojavi visoka voda poslije mjesečeve gornje kulminacije pri spomenutim uslovima. Kao što se vidi, lučka doba imaju prema sjeveru sve veću vrijednost.

Zbog kemijskih i fizičkih osobina morskih voda, i u J. M. se i pri procesu hlađenja i pri procesu zagrijavanja njegove površine razbijaju konvekcione struje, t. j. spuštanje hladnijih ili slanijih, specifički težih čestica vode u dubinu i dizanje toplijih ili manje slanih, lakših čestica k površini. Tom izmjenom vodenih masa omogućeno je izjednačivanje toplotnog stanja između površinskih i dubljih slojeva, izjednačivanje saliniteta, sadržine kisika i t. d., što je naročito važno za biološke prilike u moru. Konvekcionim strujama magazinira se u ljetnoj polovini godine u J. M. oko 350.000 do 450.000 kg-kal/m², a isto toliko u zimskoj polovini godine izda.

Posljednje su kretanje na J. M. nepomični talasi, t. j. takvo kretanje, u kome se čestice vode vraćaju istim putem unatrag ili na više, kojim su pošle naprijed ili na niže. Za njih se doznalo prije 50 godina, kada se pri obradi vodostaja na Rijeci pokazalo, da se za vrijeme bure u toku plimskog talasa pojavljuju poremećaji

Digitized by Google

sa visinom od 3 cm i trajanjem oko 5 minuta. Za toliko se nivo mora spusti i digne u roku od 5 minuta. Ti poremećaji su posljedice naizmjeničnih udara pri buri. Pri široku morska površina podlegne većem gibanju tek kad počne jače duhati, i to gibanju do 45 cm i trajanju oko 135 min. U zatonima i u kanalima između ostrva javlja se po dimenzijama neizrazitiji oblik nepomičnih talasa, koji se tamo zovu gajola.

Literatura: A. Grund, Die Entstehung u. Geschichte des Adriatischen Meeres (Geogr. Jahresber. aus Österreich, VI, 1907); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Pencks Geogr. Abhandl., IX, 3, 1910, 116—121); G. Ricchieri, Il cañon del medio Adda in relazione coi movimenti tettonici della Valle Padana e dei mari Adriatico e Ligure (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, 1924); J. R. Lorenz, Physikalische Verhältnisse und Vertheilung der Organismen im Quarnero Golfe (1863); J. Wolf, J. Luksch u. J. Köttstorfer, Bericht an die Königl. Ungarische Seebehörde in Fiume (I, II, 1877, III, IV, 1878); J. Wolf u. J. Luksch, Physikalische Untersuchungen im Adriatischen u. Sicilisch-Jonischen Meere während des Sommers 1880 (1881); J. Wolf u. J. Luksch, Physikalische Untersuchungen in der Adria (1887); Jahresberichte zur Förderung der naturwiss. Erforschung der Adria (1904 bis 1910); R. Com. Talassografico Ital., Risultati fisico-chimici delle prime cinque crociere Adriatiche; Com. internaz. perm. per lo studio dell'Adriatico, Bollettino delle crocieri periodiche (1912, 1913, 1914); Perman. Internat. Komm. f. die Erforschung der Adria, Berichte über die Terminfahrten (1912, 1913 u. 1915); Izvještaji o naučnom istraživanju Jadranskog mora (Prir. istraž. 1914); A. Merz, Hydrographische Untersuchungen im Golfe von Triest (Denkschrift. d. Akad. d. Wiss. Wien, 87, 1911); A. Gavazzi, O pomicanju morske vode u Kvarnerskom zalivu (1915); E. Mazelle, Flaschenposten in der Adria zur Bestimmung der Oberflächenströmungen (Denkschr. d. k. Akad. d. Wiss., Wien, Mathem.-naturw. Kl. 1914); Generalmajor R. Sterneck, Das Fortschreiten der Flutwelle im Adriatischen Meere (Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss., Wien, CXVII, 1908); H. Dannies, Die Gezeiten von Ragusa, St. Andrea u. Pelagosa (Annal. d. Hydrogr. u. marit. Meteorol., 1912); F. Hopfner, Die Gezeiten im Hafen v. Triest (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. CXXII, 1913); W. Kesslitz, Die Gezeiten im Adriatischen Meere (Mitt. a. d. Gebiete des Seewesens, Pola, 1913); A. Defant, Zur Theorie der Gezeiten im Adriatischen Meere (Annal. d. Hydrogr. u. marit. Meteorol., 1914); R. Sterneck, Über den Einfluss der Erdrotation auf die halbtägigen Gezeiten der Adria (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., CXXIII, 1914); R. Sterneck, Zur hydrodynamischen Theorie der Adriagezeiten (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., CXXIV, 1915); R. Sterneck, Die Gezeitenerscheinungen in der Adria. Die theoretische Erklärung der Beobachtungstatsachen (Denkschrift. d. Akad. d. Wiss., XCVI, 1919); Kontreadmiral W. Kesslitz, Die Gezeitenerscheinungen in der Adria. Die Beobachtungsergebnisse der Flutstationen (Denkschrift. d. Akad. d. Wiss., XCVI, 1919); E. Stahlberger, Die Ebbe und Flut in der Reede von Fiume (1874); A. Gratzl, Über die durch Böen verursachten stehenden Wellen (Seiches) im Hafen von Pola u. in der Bucht v. Triest (Meteorol. Zeitschrift, 1891).

P. Vujević.

Prvi znatniji radovi naučnog ispitivanja J. M., iz 18 vijeka jesu zoološki, a dali su ih Talijani (Donatti, Olivi, Spalanzani), naročito Mlečani. U prvoj polovini 19 vijeka, uz Mlečane (Renier, Chieregini, Nardo i dr.) počeli su raditi Nijemci (Gravenhorst, Vil, Beer, Miller i dr.), a Švajcarac Koch dao je pobudu za osnivanje prve prirodnjačke naučne organizacije (1846, Unione di Storia naturale) za ispitivanje J. M., iz koje je postao Museo Zoologico-zootomico (poslije 1852) Gradska institucija u Trstu (Museo civico di storia naturale); ova je dosta pridonijela izučavanju J. M. U drugoj polovini 19 vijeka pridošlo je pojedinačnom radu Talijana (Trois, Stalio, Peruggia, Vale, Marchezetti i dr.) i Nijemaca (Grube, Heller, Schmidt, Lendenfeld, Heckel, Hertwig i dr.), a poslije i Hrvata (Stošić, Accurti, Brusina, Car, Kolombatović i dr.), i osnivanje raznih naučnih organizacija i institucija. Tako je 1868 u krilu bečke Akademije osnovana naročita komisija za ispitivanje J. M. 1874 osnovano je u Trstu društvo So-

Digitized by Google

cietà Adriatica di scienze naturali, koje je do danas izdalo 27 svezaka svojih Bollettino. No najvažnije je osnivanje austrijske zoološke stanice u Trstu (1875), koju je najprije vodio Graeffe, a od 1900 do Svjetskog Rata Cori. Na ovoj je učilo i radilo podosta Jugoslovena. — U to doba padaju i prvi veći radovi na pučini. 1890—1894 radila je u Jadranu austrijska Pola-ekspedicija, idući za Levant. Kvarner je intenzivno proučavao riječki profesor J. Lorenz. Nastavnici riječke pomorske akademije J. Luksch i J. Wolf (1874—1901) prvi su intenzivno počeli obradivati oceanografiju. U to doba padaju i prve naučne ekskurzije hrvatskih stručnjaka sa »Zvonimirom« školskim brodom bakarske nautike, »Margitom« (1894). Iz jednostavne stanice za snabdjevanje berlinskog akvarija (1891), postala je odlična njemačka zoološka stanica u Rovinju u Istri, koja je prva imala i oveći brod za ispitivanje debelog mora. Ova stanica sad služi Talijanima, dok su tršćansku napustili.

Još intenzivnije je J. M. proučavano u novije doba. Da i ne spominjemo pojedinačna ispitivanja, u kojima u većoj mjeri sudjeluju i Jugosloveni, navodimo samo organizirane institucije i poduzeća. Austrijska zoološka stanica u Trstu i njemačka u Rovinju radile su s punom parom i proširile krug rada i na južnija područja J. M. Madžari su osnovali na Rijeci biološku i ribarsku stanicu s akvarijem. U Beču je 1903 osnovan vrlo agilni Verein zur Förderung d. naturwiss. Erforschung d. Adria, koji je dao izgraditi istraživačku lađu i organizirao terminske vožnje za biološko i hidrografsko ispitivanje Jadrana. Pobudom ovog društva osnovana je, zajedno s talijanskom komisijom Regio comitato talassografico italiano, permanentna komisija za ispitivanje J. M., po uzoru slične međunarodne komisije za sjeverna mora i Sredozemno more. Pomognuti odnosnim državama, poduzeli su Austrijanci i Talijani s preuređenim ratnim brodovima, po utvrđenom planu, terminske vožnje 1911 do 1914 (svega 12 vožnja). Postignuti su bogati rezultati. Odbor za istraživanje zemlje u krilu Jugoslavenske Akademije organizirao je uz pomoć zemaljske hrvatske vlade, slične terminske vožnje (4) po Kvarnerskom zalivu, sa školskim brodom bakarske nautike »Vilom Velebita« (1913 i 1914) s ne malim uspjehom. Madžari su 1910 osnovali Jadransko društvo, a 1913 i 1914 poduzeli su s »Najadom« dvije vožnje. Bile su prije rata učinjene i sve pripreme za osnivanje hrvatske biološke pomorske stanice. Sada se vrše pripreme za osnivanje jugoslovenske talasografske institucije. Pored pojedinačnih ispitivanja, organizirao je odbor za istraživanje zemlje u ljetu 1925 ekspediciju na neke srednjo-dalmatinske otoke, uz pomoć broda naše ratne mornarice »Ustrajni«. — Talijani vode dalje samo stanicu u Rovinju; više pažnje posvećuju ispitivanju mletačkih laguna.

Najveći dio dna J. M. pokriven je finim, mekanim, sivkastim muljem s primiješanim skeletnim ostacima različnih morskih životinja i biljaka. Ima podosta i zrnaca kremenoga pijeska i drugih minerala. Od znatnije primjese organskih tvari mulj je lokalno crn, gdjegdje žućkast od raspadnutog fliša, ili crvenkast od zemlje crvenice. Prema pličinama nadovezuje se na muljeviti facijes dna često tek nekoliko desetina pred obalom, a gdje je obala u većoj udaljenosti, zona dna s miješanim muljevito-pjeskovitim facijem, koja prelazi u čisto pjeskoviti facijes. Uzduž zapadne obale mnogo je pjeskovitog facija; u sjevernom Jadranu ga ima i po sredini, a uz istočnu obalu više mjestimično, naročito u plićim dragama. Mjesto finog pijeska nalazi se lokalno, uz kamenitu obalu, krupniji, školjkasti pijesak, sastavljen iz grubljih krhotina ljusaka molusaka i dr. Uz kršnu i strmu obalu nalaze se i tvrda dna, često nasuta otkrhanim većim i oštrim kamenjem, koje se u manjim, položitijim dragama izvalja u glatki šljunak.

Uslijed znatnog pomicanja i miješanja voda J. M. je bogata kisikom. Na površini rijetko pada ispod 96% (1911 u sjevernom J. M. palo na 50%), a može se dići do znatne prenasićenosti (113%). Ni u najvećim dubinama obično ne pada ispod 80%. Izuzetno može na dnu pasti do 37%. Prosječno najmanje kisika pokazuje dubina pri Jabuci (minimum 49%). Dobro je provjetrovana voda Kvarnerskog zaliva, naročito u zimu (minimum na dnu 75%, a obično oko 96%); na površini je uvijek blizu zasićenja. Isto vrijedi za čitav plići sjeverni dio

Digitized by Google

J. M., koji je do dna skoro zasićen kisikom.

S vremena na vrijeme postaje more gusto i sluzavo od sluzi, što je izlučuju neki fitoplanktoniti (jamačno kremenjašice). Tada more »cvijeta« ili je »bolesno«, jer donosi ribarima štete. Sluz se pojavljuje samo u obalnim vodama. U J. M. ima dosta svijetlećih organizama, naročito mikroplanktonata, a i račića i većih životinja, zato se ne rijetko svjetluca i krijesi.

Najveći dio dna J. M., t. j. onaj muljem pokriveni, skoro je bez svake vegetacije. Pored mnogobrojnih bakterija, žive na mulju mikroskopske alge kremenjašice (dijatomeje), a tu se nalaze i spore (truske) planktonskih — plutavih dijatomeja. Bujnija i prostim okom vidljiva morska vegetacija uspijeva na obalnoj i, razmjerno plitkoj, suncem osvijetljenoj, zoni do maksimalno 200 m (najbujnije do 50 m) dubine, ukoliko dno ima karakter kamenit, krupno pjeskovit ili bar pjeskovit. Prema strmini obale pojas bentoske vegetacije različito je širok; obično iznosi 0·5—2 morske milje, a mjestimično, na pr. duž zapadne istarske obale, može dostići i 30 mm, dok u Bakarskom zalivu iznosi jedva 8 metara. — S izuzetkom nekolicine viših ili fanerogamnih biljaka (sjemenjača), sačinjavaju glavnu masu flore dna niže organizirane, bescvjetne biljke, poznate pod zajedničkim imenom alge (haluge) ili resine. One se razploduju putem spora ili truski, a ne upijaju u vodi otopljene hrane kroz korijenje, nego po svoj površini svoje stelje. Pravih listova nemaju. Podloge se drže samo mehanički. Razlikujemo nekoliko odjelitih većih hrpa, koje se spolja lako razlikuju po boji: crvenoljubičaste, smeđo-zelene, jasno-zelene i modro-zelene alge. — Plitko i plosno muljevito-pjeskovito dno obraslo je povećim, a naročito u sjevernom dijelu J. M., često veoma prostranim tratinama kajišaste morske trave ili voge (Zostera marina i nana); usplieva do dubine od 20 m, cvjeta s proljeća, a inače se i vegetativno umnožava; slatka joj voda ne škodi. Na tvrđem, školjno-pjeskovitom dnu i do veće dubine (70 m) raste slična, ali jača alga ili resa (Posidonia Caulini). Valovi izbacuju otrgnute listove u masi na žal, gdje se isuše i upotrijebe za punjenje i pakovanje. Lokalno se nalaze još dvije fanerogame: Cymodocea i Ruppia, naročito na napuštenim solanama.

Veoma je raznolika flora algi. Najbogatija je uz jugoistočnu, dalmatinsku, kamenitu obalu, naročito prema otvorenom moru. Što dalje prema sjevernom kraju J. M., flora je sve siromašnija, najviše nestaje crvenih algi krečnjača, no to se kompenzira velikim brojem otpornijih, smeđih i zelenih oblika. Najbrojnije je zastupana hrpa crvenih algi, sa oko 80 rodova i 260 vrsta. Najveće i najupadljivije s obale jesu smeđe, s jedno 32 roda i preko 60 vrsta. U lukama se na obali najviše ističe svijetlozelena. Manje udjela imaju modrozelene Cyanophyceae i nitaste Schirophyceae. I ako za prosto oko nevidljive, znatnu ulogu igraju žućkaste kremenjašice, s nekoliko stotina vrsta, a mogu se toliko namnožiti da prerastu svu krupniju vegetaciju uz obalu. — Manje su ispitane prave bakterije. Predstavnice ovih hrpa udružuju se raznoliko, ali ipak donekle pravilno u pojedine zajednice ili vegetacije, u kojima često pojedina vrsta prevladuje i čini čistu vegetaciju, koju po toj vrsti nazivamo. Veće zadruge čine lica ili facije. Za sastav facija od odlučne su važnosti: slanost, toplota, svjetlost, pomicanje vode, čistoća, karakter dna i dr. Prema vrsti podloge razlikujemo i litofilne, psamofilne i celofilne alge, dok veoma mnoge nalazimo stalno ili najčešće na drugim (epifitski). Glavna je razdioba učinjena prema zonama dubine. Dok Lorenz razlikuje u Kvarneru šest takvih pojaseva, Hauck razlikuje četiri, a dovoljni su i Kjelmanovi tri: litoralni (između najviše plime i najniže osjeke, sublitoralni (do 40 m) i elitoralni.

Supralitoralna zona pokazuje manju raznolikost facija. Kamenita obala i rjede od mora ovlažena, skoro je prevučena mikroskopskim zelenim algama, koje prodiru i u najfinije pukotine. Karakteristične su: crvena i gusta, Catenella opuntia, s proljeća crvena, Polysiphonia sertularoides, zelena, Rivularia polyotis, crvolika crvena, Nemalion lubricum, a i halofilni lišaj, Dermatocarpon adriaticum. Bogatija vrstama i facijama je nešto niža podzona, koja je većinom pod vodom. Na kamenitim, otvorenim mjestima južnijeg J. M. čest je facijes, u kome prevladuju vapnom

Digitized by Google

inkrustirane crvene alge, koje stvaraju prave, tvrde grebene, slične koraljnim. Na mirnim mjestima, lukama, ušću rijeka i sl., pojavljuje se facijes krpastih, jasno-zelenih algi u masama. U blizini je obično i formacija gljigave smeđe-zelene alge, koje bez štete ostaju i duže na suhom, pocrnivši pri tome; ovih se često drže zelene i crvene alge. Ravno plitko dno, pokriveno s mrtvim kamenjem, utaknutim u pijesak, često nosi formaciju zelene alge, slične kijačici, koju prate neke manje, crvene ili smeđe. Veće je kamenje u neznatnoj dubini često obraslo vapnom inkrustiranim, minijaturnim kišobranićima, sličnim zelenkastim algama, a pored njih dolaze uškama slična Padina Panonia i dr. Žive hridine i pliće tvrdo dno nose veoma rašireni facijes smeđaste, malim grmićima slične Cystosire s vrstama carniculata, crinita, erica marina i dr. Na njima i iza njih žive mnoge druge alge, crvenih i zelenih vrsta. Na hridastoj obali ima i drugih formacija. — Nešto dublje (do 25 m) od formacije Cystosire prostiru se čitave šumice do 1 m visokog Sargossum-a, koga drže zrakom ispunjene bobice uspravno, a kad ih talasanje otkine s tvrda dna, plutaju dugo (pseudoplankton), i služe kao podloga mnogim priraštenim životinjicama. Dublju partiju sublitoralne zone s krupno pjeskovitim dnom pokrivaju mnogobrojne zelene i crvene alge. Znatno se smanjuje broj vrsta u elitoralnoj zoni. Obično nalazimo u dubinama lokalne jednolične formacije. Samo na jednom mjestu (kod Palagruža) izvađena je (iz 70—80 m), najveća alga, smeđe-zelena Laminaria rodriquezi, a kod Zlarina (100—140 m), na školjkama Arca noae, inače tropska Marquesettia spongioides.

Bentoska morska flora J. M. podvrgnuta je, u priličnoj mjeri, sezonskim promjenama. U sjevernom, plitkom J. M., utjecaj godišnjih doba najveći je, a prema jugu postaje sve manji, pa se ističe u gornjih 20 m. Ipak je konstatirano, da i za dubinske alge postoji periodicitet u vegetaciji. Maksimum je vegetacije u proljeće, koje u Dalmaciji počinje već polovinom februara, a što dalje na sjever, sve kasnije. U Bakarskom Zalivu je maksimum u jesen. U Dalmaciji je gotovo polovina svih algi karakteristična za proljeće. Kad se gornjih 20 m prezagrije, ugibaju se mnoge osjetljivije alge, pa se sačuvaju samo u dubljoj hladnijoj vodi (»povlače se«). U plitkim, mirnim dragama ljeti flora posve osiromaši. Naprotiv na otvorenim, dubljim mjestima, skoro i nema ljetnje pauze, pa proljetni maksimum neprimjetno prelazi u jesenski, samo što mjesto proljetnih vrsta nastupaju jesensko-zimske. Cistozira strada preko zime u plitkoj vodi. Nekoje alge podnose i najveće ohlađivanje, za druge je ustanovljena temperatura, kad počinju da rastu. Na neke alge veoma utječe intenzitet svjetlosti, pa na sjenovitim mjestima idu bliže površini, a na suncem obasjanim mjestima, povlače se u dubinu. Izgled alge u velikoj mjeri zavisi od spoljnih prilika.

Planktonska (pelagična) flora ili fitoplankton je sastavljena od samih mikroskopski drobnih, jednoćelijskih biljnih organizama. Ona je, zbog svoje mase i rasprostiranja, važnija za bilancu živoga prometa u moru nego bentoska flora. Planktonske alge, lebdeći slobodno u morskoj vodi i nošene morskim strujama, nastavaju čitavu ogromnu površinu J. M. do dubine, u koje prodire sunčana svjetlost. Ipak živi glavna masa fitoplanktona u sloju 0—80 m, a naročito u gornjih 30 m. Jadranski fitoplankton sačinjavaju dvije, veličinom različite, kategorije jednoćelijskih biljaka: nešto krupniji — mikroplankton — koji ostaje na svilenoj mreži, sačinjavaju, s jedne strane, alge kremenjašice (Bocillariacae ili Diatomeae), a žive sve do 250 m dubine i više vole hladniju i manje gustu vodu, s druge strane bičevima snabdjevene, celuloznim oklopima ovijene Peridineae (iz grupe Dinoflagellata), žive u gornjih 20 m i više vole toplu vodu. Drugu kategoriju čini nanoplankton, sastavljen uglavnom od tako drobnih flagelata, da i kroz najgušću svilenu mrežu prolaze, te ih dobivaju centrifugiranjem morske vode. Glavne su grupe: Coceolithophoridae (nekih 80 vrsta), s vapnenim skeletom, Silicoflagellata, s kremenim skeletom Chlamydomonadae, Chrysomonadae i drobne peridineje. I pored krajnje sitnoće (mjerimo ih mikromilimetrima), igraju zbog velikoga broja znatnu ulogu kao životinjska hrana.

U J. M. razlikujemo dva glavna tipa fitoplanktona. Jedan je oceanski, s otvorenog, tamno-modrog mora,

Digitized by Google

s manjim brojem individua, ali s više različitih vrsta. U njemu prevlađuju peridineje, među njima i suptropske vrste, koje propadaju čim ih struja odnese dalje na sjever, preko širine Lošinja. Drugi tip fitoplanktona je obalni (neritički), s velikim masama duguljastih dijatomaseja. Uspijeva u hladnijoj i nešto zasladenoj vodi. Često se izvrgne u monoton plankton, u kome prevlađuje pojedina vrsta. — I u životu fitoplanktona javlja se periodicitet u kvalitativnom i kvantitativnom sastavu, naročito u sjevernom dijelu J. M. Dva su godišnja maksimuma u produkciji: jači i duži u proljeće, a kraći i manji u jesen. Zavise od priticanja slatke vode; zato vidimo na krajnjem sjeverozapadu (između Soče i Ravenne), u pojasu od 25/30 morskih milja, da oba maksimuma splinu u jedan. Naročitim bogatstvom dijatomaseja, odlikuje se jesenski fitoplankton Kvarnerskog Zaliva i zapadne obale. More može da se zamuti ili da postane sluzavo. U srednjem J. M. (gornjih 200 m) dolazi u proljeće prosječno 55.200 fitoplanktonata u 1 l vode, u jesen samo 5.600, a u zimu 9.800. Razmjer pojedinih sastavnih grupa je za srednji dio istočne obale, ili na otvorenom moru: od 10.500 planktonskih organizama u 1 l vode (za gornjih 20 m), višećelijskih životinja, metazoa ima oko 150, jednoćelijskih, protozoa, oko 300, fitoplanktonata 10.000 i to dijatomaseja oko 4.500, peridineja oko 1.400, kokolitoforida 1.400, hrizomonada 2.400 i t. d. Sezonski, prosječni, odnos glavnih grupa fitoplanktonata je za Kvarner ovaj: u proljeće sadrži 1 l vode 10.070 peridineja, 10.406 kokolitoforida, 186.813 dijatomaseja, t. j. razmjer 1 : 1 : 18, u ljeto 3.476 perid., 7.810 kokolit., 1.758 dijat. (2 : 4·4 : 1), u jesen 8.911 perid., 8.430 kokolit., 2.882 dijat. (2·9 : 2·8 : 1), zimi 876 perijod., 5.664 kokolit., 5.392 dijat. (1 : 7 : 6·6). Dok peridineje imaju minimum u zimi, a dijatomeje u ljetu, dotle su kokolitoforide uvijek podjednako razvijene, u njih nema izrazite depresije, za njih leži optimum između 13—20° C. Prosječna produkcija kokolitoforida u gornjih 200 m iznosi 4.000 individua u 1 l vode, t. j. pet puta više nego u Atlantskom Oceanu u istoj geografskoj širini, a 20 puta više nego u tropskom dijelu Oceana. U Boci Kotorskoj je opažen maksimum od 580.000 kalciomonada u 1 l vode (pored 2,100.000 fitoplanktonata svega). Najrašireniie su vrste: Pontosphaera Huxleyi, Calyptrosphaera oblonga i dalmatica, Syracosphaera pulchra i mediterranea.

Sezonske promjene, izražene u prostornoj količini taloga (cm³), procijedenog stupca vode od 47 cm promjera (od dna do površine), ilustriraju ovi brojevi: za drugu polovinu novembra 191·2 cm³ maksimum (prosječno 87 cm³), za februar 8·6 cm³ (8·5 cm³), za maj 36·0 cm³ (29 cm³), za august 26·5 cm³ (25·1 cm³). Prosječni je maksimum u jesen deset puta veći od prosječnoga minimuma u februaru za isto mjesto. Fluktuirajuću masu čini baš sezonski fitoplankton (bacilorijaceje ili kremenjašice). Mineralni sediment uginulog fitoplanktona (vapneni kokoliti i kremene kožice dijatomeje) čini znatan dio morskoga mulja na dnu. Kako se kokoliti, vapneni skeletni djelići kokolitoforida, lako tope i u moru i u organima za probavu morskih životinja, imaju znatnu ulogu u cirkulaciji ugljeno-kiseloga vapna u moru. Fitoplankton je glavni producent organske materije, i po tome glavni hranitelj morskih životinja; otuda velika važnost izučavanja fitoplanktona za čistu i primijenjenu nauku (ribarstvo).

Bentoska fauna jednaka je nešto osiromašenoj fauni Sredozemnog mora, a dalje prema sjeveru sve je očitije to osiromašenje. Pored tipično mediteranskih vrsta ima mnogo atlantskih, dok je broj toplomorskih (crvenomorskih i indijskih) neznatan. U glavnome odgovara fauna J. M. tercijernoj fauni atlantskoj. Doduše poveliki je broj vrsta (među njima i nekoliko vrsta manjih riba, na pr. roda golius 7, a roda Slennius 4 vrste) opisan, koje drugdje nisu nađene, a prema tome bi se mogle smatrati endemičnima, no mnoge od tih nađene su naknadno i u Sredozemnom moru, pa je vjerojatno, da će se i ostale naći. Fauna J. M. raznoličnija je od one sjevernih mora, jer obiluje i raznoličnijim facijima, ali na drugoj strani obično zaostaje po množini individua. Naročito je to očito za ribe. Plitkija i hladnija mora produciraju više planktona, a imaju i bentosku floru bujniju, pa im je i bentoska fauna masom bogatija, dok su duboka mora ekonomski neizdašna. Najveći muljem pokriveni dio dna J. M. ima manje više monotonu, ali ribama razmjerno dobro snabdjevenu faunu.

Digitized by Google

Od jedno 170 vrsta riba (svega ih ima J. M. preko 340 vrsta), kojima se trguje, 35 ih živi na muljevitom dnu u većem broju individua. Još je opaženo, da su prema sjeveru sve manji i slabiji individui mnogih vrsta.

U novije doba sve više gubi vrijednost nauka o egzistenciji t. zv. glacijalno-reliktne faune u hladnim dubinama J. M., naročito u Kvarneru. To bi imale biti vrste (na pr. rak Nephrops norvegicus, koralj, anelidni crvi i dr.), koje su dospjele u J. M. u ledeno doba, pa dok su drugdje propale, zbog zagrijavanja, ostale su lokalno, diskontinuirano, sačuvane, gdje hladni podmorski izvori održavaju životne prilike pogodne za te borealne tipove. Ne samo nalaženje tih tipova i na drugim pogodnim mjestima J. M. i Sredozemnog mora, nego i okolnost, da J. M. nije nikada bilo u direktnoj vezi s hladnim morima, i da je sjeverni dio J. M. tek postglacijalna tvorevina, govore protiv nauke o glacijalnim reliktima. Na svaki način ima t. zv. stenotermijskih životinja, koje ne podnose zagrijavanje iznad 13° C. Pravih arktičnih tipova u J. M. nema, a i za nekoliko pojedinaca tropskih vrsta (na pr. od raka deseteronožaca ili rakovica: Platymaia wywellthomsoni, Uca coaretata, Neptunus sanguinolentus i dr.) sigurno je, da su slučajno donijete s algama obraslim brodovima.

Kao što je fauna širokog korita J. M. monotona, pa se od plitkog sjevera prema dubokom jugu mijenja samo postepeno, tako je i ona uzduž zapadne obale siromašna i monotona po vrstama, ali brojem individua često veoma bogata. Od svega 143 vrste dekapodnog raka J. M., dospijeva njih 69 do najsjevernijeg dijela, a od 116 vrsta kamenite i algama obrasle istočne obale, nađeno je samo 65 vrsta na zapadnoj. Pri tome nema ni jedne (za jednu još je neizvjesno) vrste na zapadnoj obali, koje ne bi bilo i na istočnoj. Samo najdublji dio J. M., s preko 1.000 m, ima pravu abisalnu faunu, jednaku onoj Sredozemnog mora, a samo neke abisalne vrste (izgleda sezonski) nalaze se i u manje dubokoj kotlini Jabuke. Izuzetno mogu jače struje zanijeti abisalne životinje i u pliće dijelove, ili do same površine. Bentosku faunu možemo vertikalno razdijeliti u četiri zone: obalnu ili litoralnu, čija donja granica dostiže, prema lokalnim prilikama, jedno 20—60 m duboko; dublju, elitoralnu s muljevitim dnom, do oko 250 m dubine; dubinsku, do oko 500 m; i abisalnu, veoma ograničenu u južnom dijelu J. M. Najviše različitih zadruga (biocenoza) ima litoralna zona, ali su zato i najmanje oštro odijeljene, tako da ima dosta tipova, koji lako prelaze iz jednog facijesa u drugi (naročito su srodni fino pjeskoviti i muljeviti), ipak ima uglavnom svaki dio dna izvjesnih fizikalnih osobina (pored osobina mora, svijetla, pomicanja i dr.), svoju tipičnu zadrugu. — U obalnoj zoni imamo dva glavna facija: na našoj obali više rašireni kameniti i hridinasti sa strmijom obalom, i pjeskoviti s ravnijom obalom. Kamenita obala pokazuje veći broj manje ili više različnih biocenoza. Već one povremene barice u zoni plime i mlatanja imaju svoju faunu, pored sve nevjerojatno velike i nagle promjenljivosti životnih uslova. Pored mikroskopske faune i slučajnih stanovnika (inače iz zone tida), žive tu neki koleopteri, kopepodni račići, larve mušica i dr. Po golom kamenju na rubu mora hitaju mase morskih mokrica, a potpuno prirasli rakovi vitičari, pužićima slični brombuljci, mjestimično prekrivaju izjedene hridine. Sve je puno nepomično prilijepljenih štitastih puževa, a nađe se i crvena mesnata moruzga, s potpuno retrahiranim vijencem lovki. Uz crne prevlake sitnih školjčica, klapunica, žive i holofilni insekti; iz većih pukotina viri četvrtasta siva rakovica. Tromo gamižu zeleno obrasli stoščasti pužići i niže manji, crvenim floridejama i sitnim crvima cjevašima pokriveni puževi. Ispod linije osjeke pridolaze još i drugi tipovi. Tu su tratine, voštanožute povelike moruzge (morske sase), s rumenim vrhovima lovki, po pukotinama kamenja jaka rakovica Eriphia spinifrons. Polako gmiže velika bradavičasta i tamno obojena morska zvijezda (križalina) Asterias glacialis uz Echinoster sepositus i dr. Mjestimično se u masama kamena drže tamno ljubičasti morski ježevi (Paracontrotus lividus), često školjkama i algama maskirani. Manje upadljivi su različiti puževi, dok više poraste plosnati Haliotis (uho Sv. Petra ili puzlatka), s krasno sedefastom unutrašnjom stranom kućice. U ispražnjenim kućicama puževa zavučen živi mali rak samac. Kamenja se drže cijevke raznih crva, a

Digitized by Google

pod većim kamenjem vreba hobotnica. Od kamena do kamena plaho prepliva riba babica, mirno leži crni glavoč i danju sakriveni zmijoliki grug. Sliku oživljavaju skakutavi prozirni račići kozorepe, i živo obojene spretne ribe plivačice, usnače iz rodova: Labrus (smokvica), Crenilabrus (lijenica), sjajni knez Coris julis i spori kanji. Opet je nešto drukčija kombinacija faunističkih elemenata, ako su hridine obrasle svakojakim nižim životinjama (foraminiferama, hidroidima, briozoima, kalcispongijama i sinascidijama, a po njima plaze raznobojni goli puževi, račići i. crvi. Sporo se pomiče rakovica, sva obrasla algama i dr. Preko tratine vijaju se srebrnaste i crno šarene ribice (špari, orušac, kantar i dr.). Malo dublje obraslo je kamenje raznobojnim spužvama, a najviše se ističe sumporno žuta Aphysina aërophoba. Uz kamenje su prirasle oštrige kamenice i srodni kvrgavi kopitnjak, a samo nitima se kamenja prolazno drži jestiva crna dagnja (Mytillus galloprovincialis). Još dublje uz hridastu obalu uspijevaju mnoge spužve, rožnjače, naročito kućna spužva Euspongia officialis adriatica, koja se mjestimice (ostrvo Krapanj, blizu Šibenika) vadi u trgovačke svrhe, pa tvrda puna kremenastih iglica Geodia gigas, naranči slična Tethya lyncurium i dr. Dublje niz strmu, kamenu obalu žive naši najveći jestivi rakovi — velika rakovica (Maja squinado), jastog Homarus gammarus i češći rarog ili prug Palinurus vulgaris, i odlične ribe iz roda Dentex (zubaci). Tu je i domena tvrdih koralja, prije svega plemenitog crvenog Corallicum rubrum, čijim su se vađenjem naročito bavili Zlarinjani, kamenog Cladocora caespitosa, koji mjestimice stvara male grebene (kod Šibenika), granate Eunicella, vrste s rožnim unutarnjim skeletom i Gorgonia, koje se umije da drži karakteristična školjka Avicula tarentina i ciripedni rak Scalpellum vulgare.

Posebnu skupinu čine tipovi, koji buše obalne stijene i koji žive u bušotinama. Od školjaka bave se time kamotoč u mekšem kamenju, jestivi Sithodomus lithophagus, koji može i beton da nabuši, i izvjesni broj manjih. Veoma su raširene spužve bušačice (vrste roda Vio-a). One tako izrešetaju tvrdo kamenje, da dobije izgled šupljikave spužve. Buše i neki anelidni crvi. Među stalne stanovnike izbušenih rupa spadaju mnogi anelidi, smaragdno-zelena Bonellia viridis, školjkica Arca barbata, račić Alpheus i dr. Drvo buše: brodotoč, asifipodni rakovi Chelura terebrans i izopodni rak Limnoris lignorum.

Sasvim različito društvo živi na plosnatoj pjeskovitoj obali. Ako nije obrasla morskom travom, vidimo manje životinje pješčane boje, a pokazuju tendenciju, da se u času opasnosti zariju u pijesak. Na samom prudu žive u pijesku veliki crvi. Inače prevlađuju rakovi, puževi i školjke. Od prvih pješčana rakovica, koja jednako brzo trči i zakopava se, hitre kozorepe, savim prozirni Mysis i mnogobrojni branburači, rak samac, u praznim kućicama puževa, Diogenes varians. U pijesku zabodene žive jestive školjke šljanak, bibernjača, dok venerke i srčanke i dr. življe riju po pijesku.

Još je raznoličnija fauna nešto dublje na fino pjeskovito-muljevitom dnu, obraslom vogom (travom). Već na samoj travi živi, bilo stalno prirašteno (mahovnjaci, hidrondi i dr.), bilo samo pridržavajući se nje (crvi. račići i dr.), množina životinjica, dok se veće životinjice okolo pomiču (ribe šila, paucima slične rakovice i dr.). Za dno su prirašteno raznolike spužve, a u pijesak upuštene krasne aktinije i crvi cjevaši, koji kao da nestanu, čim sjenka preko njih prijede. Mnoge korisne ribe i velika sipa (Sepia fillionzi), dolaze ovamo na mriještenje. U mekanom dnu ubodena živi najveća naša školjka, do 80 cm duga šunkasta periska (Piuna squamosa, nobilis i dr.). U pijesak zarivene žive i neke ribe, otrovni pauci, a u dubljoj vodi riju u pijesku iregularni ježevi, ili leže po površini ribe listovi (poklopci) Solea vulgaris i dr.

Na tvrdom dnu, s krupnim pijeskom živi opet druga zadruga. Tu su velike kolonije jestive mušule i velikih, i inače po pjeskovitom dnu raširenih, trpova, dok je u većoj dubini zamjenjuje crvenkasti trp, u čijem zadnjem crijevu živi kao gost ribica Fierasfer. Bogata je fauna iglokožaca; jasno crvena zvijezda Echinoster sepositus, dinjama slični ježevi i mali sivi ježići, a najzanimljiviji je pokretni morski ljiljan ili dlakovica, u lijepim

Digitized by Google

crvenim bojama. Ima i mnogo zmijača. Od moruzga karakteristične su Ragaetis i Cereactis, od rakova Pisa i Maja, živo obojeni, goli i drugi puževi, ascindije i spužve. Ribama ova zadruga nije bogata. Pored manje važnih glavoča i škorpina, nalaze se lastavice, plosnatice i rjede kamenice.

Manje točno je poznata podanska fauna, dubinska i abisalna. Mnogi stanovnici čisto muljevitog i pjeskovito muljevitog dna žive u svim dubinama (naročito puževi i crvi), a tek kod dubine od oko 500 m pridolaze i specijalno abisalne forme, koje su opet jednake onima u Sredozemnom moru. Među dubokomorskim bentontima ističu se, pored spužva, rakovi, iglokošci (ježevi, zvijezda), zmijače, trp Synopta digitata (živi i po plitkom), dlakavica Artedon phalangium, anelidni crvi, puževi, školjke. U južnoj dubokoj kotlini imamo pravu abisalnu faunu, pored životinja, koje žive i u manjim dubinama. Broj vrsta nije veliki. Od poznatih predstavnika važniji su: vrste dekapodnih raka, ehinoderma, brahiopoda, moluska, anelidni crvi, spužve i dr.

Na najraširenijem faciju dna J. M., na muljevitom, sabrala se zadruga manje više mrko obojenih bentoskih životinja, dok po dubljem tvrdom dnu prevladuju crvenkaste boje. I prije naučnjaka znali su ribari, da muljevito dno nije pusto i ako je vegetacija veoma slabo razvijena. Da se uzdrže nad mekim muljem, moraju bentoske životinje ili biti utaknute (na pr. neki koralji, morska pera, koja svijetle, karakteristična Virgularia multiflora i školjke), ili korjenastim nastavcima učvršćene (mnoge spužve i dr.), ili hodaju dugim, tankim nogama (cijenjeni rak Nephrops norvegicus, Galatea strigosa i dr.), ili leže plosnatim tijelom, pa ne ugreznu (mnoge ribe, kao na pr. morska žaba, ili grdobina, Lophius piscatorius, s ogromnim ustima i mamcem nad njima, tromi bezmekčača Uranoscopus scaber, drhtulja električna Torpedo marmorata, golubi, žutulje ili sovice i dr.). Druge opet ribe čas legnu, čas plivaju neposredno nad dnom, seleći se tako, na pr. gadidi, trilje, cijenjeni Zeus faber, male vrste morskih pasa, kostelj, glavonošci i dr. I u samom mulju živi mnogo životinja: različnih crva, račića, puževa, čije kuće često zauzme rak samac i naseli na kuću ili moruzgu, ili okruglu crvenu spužvu, koja potpuno preraste puževu kućicu. — Među slobodno pokretnim podanskim životinjama ima ih uz obalu, koje nemaju stalnog staništa, tako na pr. među ribama: igla, cipale, dubin, ušata, lovrata i dr.

Za razliku od fitoplanktona ima u zooplanktonu pored mikroskopskih (nano- i mikroplankton) i većih i velikih (mezo-, makro- i megaloplankton) životinja, s kompliciranim spravama za plutanje (ritmična stezanja, udaranje s pločicama, trepavicama, bičevima, hidrostatske sprave i dr.). Ipak su nošene strujom, jer im je slobodno pokretanje ograničeno, i to najviše u vertikalnom pravcu. Pored tog zooplanktona ima još životinja na morskoj pučini (glavonožni mekušci, ribe, kornjače i morski sisavci), koje su toliko jake u pomicanju, da su nezavisne od struje i vjetra. To su nekterične životinje (nekton).

Zooplankton razlikuje se bitno od fitoplanktona i po znatno većoj količini vrsta i tipova, kao i po tome, što nije vezan samo na gornji sufotični (dobro osvijetljeni do 30 i 80 m) sloj mora, nego ga ima i u sutonskim (knefoplankton do 200—500 m), pa i u tminskim slojevima (skotoplankton, samo u južnom dijelu J. M.). — Više nego u ma kom drugom moru, razlikujemo u J. M. po horizontalnom prostiranju, dva glavna tipa zooplanktona. U većem dijelu godine, po svom sjevernom dijelu J. M., zatim stalno naokolo uz rub mora, a gdjegdje i u prugama poprijeko J. M. (naročito nad Palagruškim pragom) pluta plitkomorski, obalni ili neritični zooplankton. Odlikuje se, s jedne strane, množinom prolaznih sastojaka, t. j. mladim stupnjevima (larvama, jajima) bentoskih životinja, koje se priključe planktonu samo za određeno vrijeme, da se poslije preobražaja vrate na dno, proširivši teritorij rasprostiranja, pa plutavim stalnim generacijama takvih bentoskih životinja, koje imaju nespolnu za dno priraslu generaciju (meduze u planktonu, polipi u bentosu). Od tih meroplanktonata razlikujemo neritične holoplanktonte, stalne članove planktona, karakteristične za obalne vode (eurihalini i euritermni tipovi, kao na pr. mali kopepodni račići, izvjesni tintinidi, sagite i dr.). Sredinu južnog dijela J. M. drži pravi oceanski plankton, manje gust i izdašan, ali sa-

Digitized by Google

stavljen od velikih i specifičnih tipova (veliki kopepodi, kolonijalni radiolariji i dr.). Ljeti dospijeva oceanski plankton, zajedno s gušćom vodom, daleko na sjever.

Zajedno sa strujama teče i cirkulacija planktona. S jugoistoka pridolaze, glavnom strujom nošeni, južnjački oceanski planktonti svih slojeva. Najprije zaostaju batipelagični (skotoplankton), jer ne nalaze dalje na sjeveru uslove za život (uslijed sve manje dubine); nešto ih dopre do kotline Jabuke, a drugi nestaju. I iz srednjih slojeva nestaju sve više, za promjene osjetljivije, forme. Naprotiv sve se više umnožavaju površne i neritičke forme. Potonjih naročito mnogo pridolazi glavnoj struji iz dijelova obalnih, što ih prema otvorenom moru zatvaraju nizovi ostrva, naročito dijelovi u koje se izliva obilnija slatka voda. Tu su pravi propagacioni centri neritičkog planktona (na pr. Korčulanski Kanal, Planinski Prodor i dr.). Od južnog rta Istre pogotovo prevlađuje pravi neritički plankton, a od oceanskog planktona, s kojim je struja pošla, ostaju samo najotporniji ostaci. — I planktonti iste vrste veći su i jači u oceanskom planktonu, a manji i slabiji u neritičkom. Od 181 vrste kopepodnih račića (veslonožaca), koji čine glavnu masu zooplanktona, preko 30 vrsti nije zapaženo sjeverno od kotline Jabuke i 26 od tih ograničeno je na samu duboku kotlinu.

I zooplankton je u J. M. podvržen znatnim promjenama. U sjevernom, plitkom dijelu, promjene su znatnije i više sezonske prirode, u dubini južnog dijela promjene su sporije i manje pravilne, a uslovljene više hidrografskim prilikama. Mnogi se zooplanktonti pojavljuju u većoj masi poslije pauze od po nekoliko godina. U J. M. možemo razlikovati tri planktonske provincije. Prva je sjeverna, u kojoj Kvarner predstavlja posebno područje, Autohtoni plankton, po pravilu slabo ili samo prelazno (zbog miješanja) uslojen, s množinom meroplanktonata i neritičkih holoplanktonata, a malom primjesom alogenetskih južnjačkih holoplanktona (najviše zimi). Sezonske su razlike velike. Drugu provinciju čini kotlina Jabuke, s više oceanskim, pravilnije uslojenim fao- i knefoplanktonom; gore: mali kopepodi, tintinidi i dr., u sredini zona Euchacta hebes s Fritillaria, Salpa, radiolarijama i dr.; dolje: Calanus-horizont s radiolarijama Conchoccia, velike Sagittae, Doliolum i dr. Treća je provincija u južnoj kotlini s tipično uslojenim oceanskim planktonom (fao-, knefo- i skotoplankton); dok je faoplankton tu često veoma siromašan i ispod Euchacta-horizonta može da bude praznine, raznovrstan je, i ako kvantitativno neobilan, dubinski plankton sa masom specijalnih radiolara, skotoplanktonskim ribama amfipodnim i deseteronožnim rakovima i dr. Glavni sastojci jadranskog zooplanktona jesu: od protozoa u prvom redu radiolarija (broj vrsta ide u stotine), onda tintinidi to je grupa epitrihih infuzorija s velikim brojem oblika, pa flagelati s luminiscentnom, veoma raširenom Noctilnea miliaris, pored nanoplanktonskih i u fitoplankton ubrojanih drobnih oblika. Spužve nikako nemaju zastupnika u planktonu, osim larvi, što vrijedi i za moruzge i koralje. Veoma su raširene, lokalno i u masi, hidromeduze i s polipnom sedavom generacijom i bez nje.

Najveće naše planktonte daju skifomeduze (klobuci), koje nastupaju u velikim jatima. Prema Sredozemnom moru, s divno obojenim nježnim i načičkanim sifonoforama, J. M. je veoma siromašno, obične su samo dvije sasvim neznatne vrste, rjede su Halistemma tergestinum i dubinska Hippopedius luteus. Od prekrasnih i nježnih ktenofora najčešće se sretaju velika jata Eucharis multicornis i kristalne Cygippe (Hormiphra), a nalazi se i Callianira, venerin pojas, beroe i dr. U bentalu tako mnogobrojni crvi imaju veoma malo odraslih predstavnika u planktonu: nekoliko drobnih turbelara, uz obalu nešto rotatorija, nekoliko anelida; sasvim je planktonska mala grupa Chactognatha, bez njene predstavnice (Sagitta) nema planktonskog ogletka. U obalnom planktonu pojavljuju se sezonski ogromne mase larava najrazličnijih bentoskih crva. Pojedini tipovi karakterističnih ličinki nose naročita imena: trohofora, poligordijeva, dezorova i milerova larva, mitarija, aktinotroha foronida, notohetna anelidska larva, mitrarija i dr. I mahovnjaci daju samo larve u plankton. Od mekušaca ima samo larvi od školjkara, a od puževa su dvije pelagične grupe: pteropodi i heteropodi; glavonošci su

Digitized by Google

malobrojni u planktonu: na jugu po površini jedrilica Argonauta Argo, a u dubini više oblika.

Po masi najveći udio imaju rakovi, naročito kopepodni (s preko 180 vrsta) iz familije kalanide i dr. U malo oblika ali svuda su raširenі filopodni račići. Dobro su zastupani amfipodi, a ima i izopoda i ostrakoda, dok viticari daju samo larve. Dekapodi daju masu larava, a i nešto holoplanktonata, naročito dubinskih. I druge manje grupe rakova daju ili larve ili prave planktonte. Iglokožaca nema odraslih u planktonu, ali zato daju masu veoma karakterističnih larava (aurikulorija trpova, ehinoplutezu ježeva, ofiopluteus zmijača, pa bipinarija i dr.: njima je slična i tornarija). Mnogo daju planktonu tunikati (plaštenjaci). Čitava grupa kopelata je pelagična, isto i Thaliaecae s masom salpi, doliolima i rijetkim pirosomama; ascidijske su larve pelagične. Znameniti Anphioxus (predkičmenjak) šalje svoje larve, a od riba naročito Clupeidae i Pleuronectidae (jaja i mlađ).

Količina zooplanktona znatno varira i sezonski i prema provincijama. Najviše planktona ima s proljeća uz obale i u plićem sjevernom dijelu. Tada se može u svakoj litri vode nabrojati do 500 protozoa i do 150 metazoa. Minimum je ljeti na otvorenom moru, kad treba procijediti 140 l vode, pa da se dobije 6 kopepodnih račića 1 erodne i 1 kolonijski radiolar. Naročito zona između 100 i 200 m je siromašna. Najvažnije sezonske promjene u sastavu zooplanktona jesu ove: za ljeto je karakterističan neritički plitkomorski plankton s drobnim kopepodima, Erodne, Acanthometron, Noctiluca, Creseis, Tintimidae, jaja i mlađ klupenda, larve bentoskih životinja, malo meduza, nešto salpi i doliola, Eucharis; uz istočnu obalu počinju pridolaziti: Tomopteris, Sphaerorum, Thalassicola, Sophirinae i dr. U jesen je plankton mnogo različitiji, jer je primjesa južnih oceanskih oblika veća, ima velikih kopepoda; u masi dolaze jata salpi, velikih skifomeduza a Aequorea, Acanthometron i Creseis počinju da se povlače na jug, a nastupa s juga iz dubine Stichollonche i Tomopteris. Zimi je svuda podjednak »lijep«, plankton s većom oceanskom primjesom. Od meroplanktonata počinje sezona za trohofore (poligordius, larve moluska i tornarije). Mnogo ima sagita Stichollonche, Aglaura, Diphyes, Fritillaria, Cydoppe, Phialidium. U proljeće pokazuje plankton velike lokalne razlike i na istom mjestu može se, uslijed bure, preko noći sasvim izmijeniti njegov sastav. Nastupa bujanje meroplanktonata; ima mnogo ribljih jaja i mlađa, velikih meduza, ktenofora i salpi; javljaju se Podon, Erodne, Acanthometron, Noctiluca, Tintimidi male hidromeduze Cydoppe, Sphaeronectes i dr. Sticholonche ide u dubinu.

Nekton se sastoji iz velikih, ali zato ne rijetko razdijeljenih pelagičnih životinja. Najvažnije su, naročito za ljudsku ishranu, ribe selice, koje stalno nastupaju u velikim jatima, a koje se većinom drže obalne i sjeverne plitke zone, gdje ima najviše planktona. U J. M. imamo tri vrste klupeida: minćun, sardela i papalinka. Manje su u cijeni menule. Veće su skuše ili lokarde i plavice, koje pred ljeto dolaze s otvorenog mora k obali. Istoj porodici pripada i ponajveća naša riba, tunj ili tuna; može narasti do 2 m (500 kg). Uz obalu putuju s proljeća prema sjeveru, a u ljeto se opet vraćaju u Sredozemno more. Manje su važne srodne ribe: palamida i voj. Na otvorenom moru sreta se još Coryphaena hoppuris, Nancrates ductor, Hyphias gladius i dr. Rjeđi su bucanj, rancanija, poletuša i dr. Kao stalni gosti dolaze u J. M. velike morske psine (ajkule). Najobičniji je do 13 m duga psina ljudožder i psina dugonosica, rjeđi je pas modrulj, psina atlantska, velika ali bezopasna psina gorostasna, i psina lisica, s veoma dugačkim gornjim krakom u repnoj peraji. Jedini češći morski reptil u J. M. je kornjača Thalassohelys caretta (željva glavuša), veoma su rijetki gosti: golema željva, koja može dostići 2 m i kornjača žljebasta, koja može biti još veća. Od sisavaca najobičniji su zadružne pliskavice ili dupini iz grupe zubatih kitova; ima u J. M. tri vrste: prosta ili zla pliskavica (Delphinus delphis) do 2 m duga, dobra (Tursiops tursio) do 4 m, i jadranska (Tursiops parvimanus), koja je samo jednom zapažena. Kao češći gost zapažena je još pliskavica glavata, a rjeđe do 20 m dugačka uljarka ili ulješura obična. Od usatih kitova zašli su katkad u J. M. kit debeloglavac (do 16·5 m), kit biskajski, mediteranski i kljunasti.

Digitized by Google

Literatura: K. Babić, Pogledi na biol. i bianom. odnose u Jadranskom moru (1911); C. Cori, Der Naturfreund am Strande d. Adria (1910); A. Steuer, Biol. Skizzenbuch für die Adria (1910); Cori, Charakteristik d. Fauna d. nördlichen Adria (Verh. intern. zool. Kongress, 1912). O flori: Hauck, Die Meeresalgen Deutschlands u. Oesterreichs (1885); Frauenfeld, Die Algen d. dalmat. Küste (1885); A. Hansgirg, Beitrag zur Kenntnis d. quarn. u. dalmat. Meeresalgen (Oesterr. botan. Zeitschr., 1889); V. Vouk, Nekoliko rasprava u Prirodosl. istraživanja, publikacija Jugoslavenske Akademije; J. Schiller, Bericht über die allgem. biol. Verhältnisse der Flora d. Adriat. Meeres (Intern. Revue d. Hydrobiol., 1913); J. Schiller, Die plankt. Vegetation d. Adriat. Meeres (Archiv für Protistenkunde, 1925); Stossich, Prospetto di fauna del mare adriatico (Boll. Soc. adr., 1880); E. Graeffe, Uebersicht der Seetierfauna d. Golfes von Triest (Arch. zool. Institutes Wien-Triest); S. Brusina, Naravoslovne crtice, 1—4 (Rad, 1907) i druge rasprave; A. Perugia, Elenco dei pesci dell' Adriatico (1881); D. Kolumbatović, članci u izvještajima realke u Splitu i u Glasniku Hrv. Prir. Dr.; Car, Kopepodni plankton u Jadranu (Glasnik Hrv. Prir. Dr., 1896) i druge rasprave; Pesta, Die Decapodenfauna d. Adria (1918); Pesta, Die Planktoncopepoden der Adria (Zool. Jahresb., 1920). Rasprave Babića i Hadži-a u publikacijama Jugoslavenske Akademije. Mnogo literature do 1910 ima u Babićevoj knjižici. Mnoge novije radnje o planktonu J. M. iz innsbruckškog zoološkog instituta su u publikacijama bečke Akademije.

J. Hadži.

JADRANSKO - PODUNAVSKA BANKA. Osnovana je 1924. Centrala je u Beogradu. Osnovni kapital je 120.000.000 Din. Predsjednik je Vladimir Matijević, direktor Stevan Karamata. *N. S.*

JADRO, rječica u Dalmaciji. Izvire iz vrlo snažna vrela na jugozapadnom podnožju Mosora (Debelo Brdo 1.061 m) na apsolutnoj visini od 33 m, i odmah od izvora bogata je vodom. Teče k sjeverozapadu, a uliva se u Jadransko more ispod Solina, oko 4 km sjeveroistočno od Splita. Prosječna veličina otoka je 12 km³ u sek., a cjelokupna hidraulična snaga oko 2.380 HP. Dužina toka joj je 4·3 km. *P. V.*

JAGAR ANTUN, književnik (1867. Novska, Hrvatska — 5/10 1899, Novska). Svećenik je zagrebačke nadbiskupije. Služio je kao kapelan i katihet u Novoj Gradiški, upravitelj župe u Orubici i duhovnik u zavodu za umobolne u Stenjevcu, najzad kao katihet samostanske škole u Zagrebu. — J. je pjesnik, narodni pisac i prvi urednik časopisa Kršćanska Škola. Svoje pjesme izdao je J. pod naslovom Vjeri i domu (1895). Kao narodni pisac izdao je knjižice Neću psovati ni proklinjati, i Vračanje i gatanje. *B. V.*

JAGAZOVIĆ VASA, narodni dobrotvor (1826, Osijek — 27/2 1890, Novi Sad). Bio je trgovac u Drenovcima u Slavoniji. Posljednje godine svoga života proveo je u Novom Sadu. Svotom od 35.000 forinti osnovao je (1883) Fond Vase i Saranfile Jagazović za pomaganje srpske djece, koja se uče u ratarskim, zanatlijskim ili trgovačkim školama. Fondom upravlja Matica Srpska u Novom Sadu.

D. P.

JAGIĆ VATROSLAV DR., filolog (6/7 1838, Varaždin — 5/8 1923, Beč). Osnovnu školu i 3 razreda gimnazije svršio je u Varaždinu. 1851 prešao je u Zagreb, i 1856 svršio je gimnaziju. U Beču je studirao klasičnu filologiju. 1860 postao je suplent gimnazije u Zagrebu, a poslije godinu dana stalni učitelj. Bio je profesor gimnazije 1860—1870, kada je otpušten iz državne službe, zbog jedne antinacionalne demonstracije (Davida Starčevića), protiv koje je protestirao. Tek pred kraj svoga službovanja u gimnaziji predavao je hrvatski i staroslovenski, inače je predavao klasične jezike. J. je bio sekretar Matice Ilirske (kasnije Hrvatske) do 1871, sekretar zemaljskog školskog vijeća; 1863 je pokrenuo časopis Književnik (sa Račkim i Torbarom); 1866 sastavljao je statut (sa Račkim) Jugoslavenske Akademije, i poslije otpuštanja iz službe postao je njen drugi tajnik. 1871, dobivši doktorat u Leipzigu, bio je postavljen za vanrednog profesora uporedne gramatike u odeskom univerzitetu. 1874 postao je profesor berlinskog univerziteta (ponudu zagrebačkog sveučilišta odbio je, jer mu vlada nije htjela priznati godine službe). U Berlinu je počeo 1875 izda-

Digitized by Google

vati svoj Archiv für slavische Philologie. 1880 otišao je za profesora univerziteta u Petrograd, i ostao je tamo do 1886, kada je postao nasljednik Miklošićeve katedre na bečkom univerzitetu. 1908 navršio je godine službe i otišao u penziju, ali je do kraja života ostao u Beču.

J. je bio centralna ličnost slovenske filologije za posljednjih pedeset godina, čovjek rijetkoga talenta, ogromne radinosti i najvećih i najtjesnijih veza sa svima slavistima. Njegov Archiv für slavische Philologie (1875—1920), u 37 velikih knjiga, sadrži bezbroj njegovih članaka, ocjena, prikaza i najrazličnijih priloga. Njime je održavao J. vezu slovenske i evropske nauke za cijelih 45 godina. Bio je član mnogih svjetskih i svih slovenskih akademija.

J. je bio izvanredan izdavač starih tekstova, koji idu u hiljade štampanih strana (Zografsko jevanđelje, 1879. Marijino jevanđelje, 1883, Razmišljanja južnoslovenske i ruske prošlosti o crkveno-slovenskom jeziku, 1895, Staroruska mineja, 1886, Bolonjski psaltir, 1907 i t. d.). Naročito su važni J. pregledi glagoljskih spomenika i njihove grafike (Glagoljsko pismo, na ruskom, 1911), rasprave o podrijetlu staroslovenskog jezika i radu Ćirila i Metoda (sve skupio u knjizi Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2 izdanje 1913) i ogromna po materijalu i opsegu, ali kompilativna i memoarska, Historija slovenske filologije (1910).

J. je važnost za cijelu slovensku filologiju vrlo velika. On je radio na jeziku, filološki i lingvistički, opisujući jezik spomenika (na pr. Dobromirovo jevanđelje), ili ispitujući pojedine pojave u jeziku (O podmlađenoj vokalizaciji, Rad, 9, O poluglasnicima u Zografskom jevandelju, Arhiv, I—II, O jeziku Marijina jevanđelja i t. d.). Kasnije je J. sve dublje ulazio u slovenske starine, kulturu i književnu historiju, ma da i jezične studije nije sasvim napustio. Zasluga što se, poslije pogrešne teorije o panonskom podrijetlu staroslovenskog jezika, prišlo točnom pogledu o njegovoj južnomakedonskoj postojbini, pripada, ako ne isključivo, nesumnjivo u znatnoj mjeri, J. Naročito se moraju istaći J. filološko-starinarske studije o starim glagoljskim hrvatskosrpskim spomenicima (Rad, 2, Starine, 26, Denkschriften Bečke Akademije, 38), koje predstavljaju ukras cjelokupne slovenske naučne literature. J. veliki naučni talenat i vrlo velika erudicija vidi se naročito u onim raspravama, gdje se dotiču različna polja nauke: etnografija, jezik, historija, stara kultura i književnost. Karakteristična je u ovom pravcu J. studija: Jedna glava iz historije južnoslovenskih jezika (Arhiv, 17, 47—87). — Starom književnošću bavio se J. cijeloga vijeka. Već u početku svoje naučne karijere izradio je J. djelo o našoj staroj književnosti (Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga, 1867), koje još nije u potpunosti zamijenjeno novim. Izdao je jednu knjigu o ruskoj književnosti 18 vijeka (1895) i 1917 veliko djelo o Jurju Križaniću, koji ga je stalno interesirao, kao idejni panslavist 17 vijeka.

Isto onako, kao što je interes J. prelazio svaki čas sa jezika na književnost, historiju kulture ili kritiku u najrazličnijem pravcu, tako je i u području pojedinih nauka J. bio nestalan u svom interesiranju. Sa staroslovenskog i hrvatsko-srpskog jezika J. je prelazio na ruski jezik, na pitanja akcentuacije, uporedne gramatike indoevropskih jezika, uporedne gramatike slovenskih jezika, slovenske sintakse (Beiträge zur slavischen Syntax, 1899) metrike i t. d.

U svima svojim radovima J., svojim pronicavim pogledom, određuje točno naučno središte pitanja i stara se da pitanje unaprijed pokrene. I uvijek mu je to polazilo za rukom. Svojim sugestivnim stilom, svojim jasnim razlaganjem, svojim dubokim cijenjenjem svih kulturnih i duhovnih poslova, J. je umio da utječe na čitaoca, da stvori u njemu pravo interesiranje za iznešeno pitanje. Zato je bilo vrlo korisno što je J. tako dugo, više od 40 godina, držao u svojim rukama naučni časopis, koji su čitali svi slavisti, ma gdje se u svijetu nahodili. J. je neosporno, i po količini izdatih radova, i po širini utjecaja, i po svestranosti svoga rada, a, možda, i po lakoći, s kojom je savladivao sva nova polja rada — najveći slavist one škole, koja je obuhvatala cijelu slavistiku, i kojoj pripadaju Dobrovski, Kopitar, Šafarik i Miklošić. J. je stizao da uradi mnogo i na historiji slavistike. Najbolje strane J. historije slovenske filologije posvećene su Dobrovskome, Kopitaru, Karadžiću i

Digitized by Google

Šafariku, čijim se vremenom najviše bavio.

J. je vrlo mnogo značio za one naučne ustanove, u kojima je radio. Što je rad Jugoslavenske Akademije odmah od njenog osnivanja (1867) stavljen na solidnu osnovicu, zasluga za to pripada u znatnoj mjeri J., koji je predložio, da se odmah otpočne sa serijom Starih Pisaca Hrvatskih. Kasnije, u Petrogradu, J. je također pokrenuo nekoliko većih naučnih poduzeća, među kojima i posljednje, koje nije mogao dovršiti, Enciklopediju Slovenske Filologije. J. je i iz Beča, kao pravi član Petrogradske Akademije, vrlo blagotvorno utjecao na njen razvitak. Jedna od J. krupnih zasluga je, što je Šahmatov u vrlo mladim godinama ušao u Akademiju i u njoj, zajedno sa J. i Fortunatovom, razvio neobično rad II odjeljenja za ruski jezik i književnost.

Kao profesor univerziteta, naročito od vremena svoga boravka u Beču, J. je privukao veliki broj Slovena. Nema slovenske zemlje, u kojoj ne bi bio znatan broj njegovih učenika. J. je bio i jedini pravi član Srpske Akademije, koji nije bio srpski podanik i nije stanovao u Beogradu.

U pitanju hrvatskosrpskom J. je ispovijedao, od svoje rane mladosti, od vremena svojih prvih radova, do smrti potpunu identičnost hrvatskog i srpskog jezika i zajedničko etnografsko podrijetlo Hrvata i Srba.

Prvi J. naučni članak izašao je 1859, pod nazivom Quomodo scribamus nos? u Narodnim Novinama, a posljednji već poslije smrti njegove (1924) u Bulićevom Zborniku, pod nazivom Mommsen i Rački. Pored J. većih i manjih rasprava iz najrazličnijih područja slavistike u naučnim časopisima i kolekcijama, kao Književniku (1, 1864), Kukuljevićevu Arhivu (9—10, 1868), Radu (9. 13, 37), Starinama (1, 3, 5, 6, 9, 10), Glasniku (40, 1874), Otadžbini (3, 1875), njegovu Arhivu (1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 13, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28 i dr.), Byzantinische Zeitschrift, 1, Indogermanische Forschungen (3, 1894), Izvješćima 2 Odjeljenja (1, 1896, 3, 1898) i drugim časopisima i pored onoga, što je naprijed spominjano, treba spomenuti još: Primjere starohrvatskoga jezika (1—2, 1864—66), Gramatiku jezika hrvatskoga (1864), Das Leben der Wurzel dê in den slavischen Sprachen (1871, J. dizertacija), Kritičke bilješke iz historije ruskog jezika (1889, Zbornik 2 Odjeljenja 46), Missale glagoliticum Hervoiae (1891), Die Geheimsprache bei d. Slaven (1895), Evangelium Dobromiri (jezik i objašnjenja rječnika, 1—2, 1898), Tipik Hilandarski (Spomenik, 34, 1899), Ein unedierter griechischer Psalmenkommentar (1904), Napomene i uvod uz Pjesme Marka Marulića (Stari Pisci Hrvatski, 1, 1869), izdanje Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Đore Držića (Stari Pisci Hrvatski, 2, 1870), izdanje (zajedno sa Kaznačićem i Daničićem) Pjesme Mavra Vetranića Čavčića (Stari Pisci Hrvatski, 3—4, 1871—1872), izdanje (zajedno sa Đ. Daničićem) Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića (Stari Pisci Hrvatski, 5, 1872), Konstantin Filosof i njegov Život Stefana Lazarevića, despota srpskog (Glasnik, 42, 1875), Zakon Vinodolski (na ruskom, 1880), Specimina linguae palaeoslovenicae (1882), Svetostefanski hrisovulj (1890), Statut Poljički (1890), Das byzantinische Lehrgedicht Spaneas in der kirchenslavischen Uebersetzung (1892), Slavorum carmina epica selecta (1892), Razum i filozofija. Iz srpskih književnih starina (Spomenik, 13, 1892), Der erste Cetinjer Kirchendruck vom Jahre 1494 (1894), Vsih prorokov stumačenje hrvatsko (1897), Kirchenslavisch-böhmische Glossen, saec. 11—12 (1903), Evangelium Bukovinense (1916), Supplementum Psalterii Bonensis (1917), Zum altkirchenslav. Apostolus 1—3 (1919—1920), Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen (1893), Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 13—14 Jahrh. (1898), A. S. Puškin u južnoslovenskim književnostima (na ruskom, 1901), Jihoslovené (češki Naučni Slovnik, 1864), Četiri kritičko-paleografske rasprave (na ruskom, 1884), Pitanje o Ćirilu i Metodiju (na ruskom, 1885), Kozma Indikoplov. Paleografsko-jezička studija (Spomenik, 44, 1922), Prepiska Dobrovskog i Kopitara (1808—1828, 1885), Nova pisma Dobrovskog, Kopitara i drugih jugozapadnih Slovena (1897).

Bibliografija J. radova: od 1861 do 1907 u Zborniku u slavu Vatroslava Jagića (1908, 1—29), a od 1907 do njegove smrti Južnoslovenski filolog, III (1922—1923, 102—111). Najiscrpnija biografija (do 1911) od P. Oreškova (Izvjestija na seminara po slovjanska filologija, III, 1911). *A. Belić.*

Digitized by Google

JAGNJEDOVAC, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Koprivnica, općina Sokolovac; u Bilo-Gori od Koprivnice 7 km k jugu. Ima 499 stanovnika, osnovnu školu, rudnik ugljena, koji proizvodi godišnje 10.000 tona smedega ugljena. *J. M-n.*

JAGNJILO je vrijeme kad se ovce jagnje. U dinarskim krajevima, naročito u Hercegovini i u Crnoj Gori, J. počinje u drugoj polovini marta i traje do konca aprila. U drugim našim krajevima J. počinje i završava se, prema vremenu, kada se ovnovi (prazovi) puštaju na ovce. I mjesto, gdje se ovce jagnje zove se J.; otuda ima dosta sela i zaselaka, koja nose ime J. (V. Pripust). *S. T.*

JAGODA ŠUMSKA, vrsta voća. Raste svuda u šumama. U vrtovima se po cijeloj državi goji krupna jagoda, koja nema prijatni miris kao J. Š. *I. R.*

JAGODINA, varoš u Srbiji (Moravska oblast). Ima 4.847 stanovnika. Na rijeci Belici, u plodnoj i bogatoj okolini. Tržište za hranu i stoku. Ima pivaru. Izvozi živinu. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, učiteljsku školu, prvostepeni sud, sreski sud. — Spominje se pod imenom Jagodnja u 14 i 15 vijeku kao lijepo mjesto. U 16 i 17 vijeku putopisci je spominju kao dobro naseljenu i lijepu varošicu na Carigradskom drumu. *B. D.*

JAGODINSKA BANKA. Osnovana je 1905. Centrala Jagodina. Kapital 1,000.000. Fondovi 316.105, ostale rezerve 5.333, ulozi 1,497.384, mjenice 4,473.490, zajmovi na zaloge 7.527, dužnici 1,005.843, vrijednosni papiri 409.233, dobit 106.666 Din, dividenda 8%. — Predsjednik je Živ. A. Zlatanović, direktor Živ. P. Taušanović. *N. S.*

JAGODINSKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1925, sa kapitalom 1,250.000 dinara. Predsjednik i direktor Tih. Đ. Stanojević. *N. S.*

JAGODINSKA PROMETNA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Jagodina. Kapital 1,000.000. Fondovi 204.445, ostale rezerve 8.600, ulozi 1,030.434, mjenice 2,615.377, zajmovi na zaloge 242.913, dužnici 289.661, nepokretnosti 196.292, vrijednosni papiri 21.200, dobit 180.000 Din, dividenda 12%. Predsjednik je Mijajlo Milanović. *N. S.*

JAGODINSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1885. Kapital 1,000.000 (5.000 akcija po 200 dinara). Rezerve 148.889, ulozi 1,026.245, mjenice 752.930, dužnici 746.276, vrijednosni papiri 632.494, nepokretnosti 145.000, dobit 175.612 Din, dividenda 15%. Predsjednik je bio pokojni Mih. J. Kosovljanin, direktor Marko Đ. Đorđević. *N. S.*

JAGODINSKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Jagodina. Kapital 1,000.000. Fondovi 20.574, ostale rezerve 7.009, ulozi 91.868, mjenice 1,062.737, zajmovi na zaloge 7.300, dužnici 45.060, vrijednosni papiri 650, dobit 128.180 dinara, dividenda (50.000 unijeto — za kupovinu zgrade). Predsjednik je Mladen D. Veličković. *N. S.*

JAGODNJA, rudna planina u Srbiji, između rijeka: Drine-Triješnjice-Boranjske Reke-Male Reke-Bogoštice-Postenjske-Gračanice, oko 7 km jugozapadno od Krupnja. Najveći su visovi: Čavčići 813 m, Košutnja Stopa 944 m, Jagodnja 864 m, Šanac 835 m, Obednik 762 m, Veleš 855 m. Pokraj i preko planine vode drumovi Krupanj—Gračanica, Loznica—Ljubovija. *P. V.*

JAHORINA. V. Javorina.

JAJCE, živopisno mjesto sa vanredno lijepim padom Plive. Važno je još od rimskih vremena, sa okolinom punom tadašnjih spomenika. U 10 vijeku spominje se župa Pliva, koju je u 14 vijeku držala porodica Hrvatinića. Sam grad Jajce podigao je vojvoda Hrvoje početkom 15 vijeka. Hrvoje je bio pristaša napuljskog kralja Ladislava protiv kralja Sigismunda. Taj Ladislav imao je svoj grad Uovo t. j. »jajce«, po kom je vjerovatno i Hrvoje prozvao svoj grad Jajce, talijanski Ovo. Za vlade kralja Stjepana Tomaša (1443—1461), J. je postalo kraljevska prijestolnica. Tu je kraljica podigla crkvu Sv. Katarine, u koju su 1459 bile prenešene moći Sv. Luke. Uz tu katedralnu crkvu podigao se i franjevački manastir. U J. je 1463 pogubljen i posljednji bosanski kralj, Stjepan Tomašević, čije se tijelo, nedovoljno sigurno, čuva u franjevačkoj crkvi. 26/12 1463 osvojili su grad Madžari s kraljem Matijom, i osnovali t. zv. jajačku banovinu. Održali su posjed tog grada, koji je dobio veliku strateško važnost, sa mnogo borba i napora, sve do ljeta 1527, kad su ga po-

Digitized by Google

sjeli ljudi austrijskog cara Ferdinanda. Domalo, početkom 1528, osvojili su Turci grad i uništili cijelu banovinu. *V. Ć.*

J. ima 4.132 stanovnika. Pod Turcima J. nije imalo onu važnost kao prije, i rijetko se spominje; bilo je samo sjedište kadiluka. Prilikom okupacije Bosne i Hercegovine Jajčani su pokušali da se odupru. Grad i okolina puni su sredovječnih starina: grad, Medved-Kula, gradska vrata, zvonik Sv. Luke, katakombe iz srednjega vijeka. — J. se razvija kao trgovačko i industrijsko mjesto. Sresko je mjesto. Tvornica Bosansko D. D. za Elektrinu u J. proizvodi razne kemijske produkte, naročito karbid. Na vodopadu Plive su mnogi mali mlinovi. Ima jednu parnu pilanu.

Literatura: Ć. Truhelka, Kraljevski grad Jajce (1904); L. Taloci, Povjest (banovine, grada i varoši) Jajca (1916). *M. F.*

Grad je sagradio veliki vojvoda bosanski i hercegovačko-splitski Hrvoje oko 1404, na utoku Plive u Vrbas u obliku nepravilnog četverokuta. Dvoja vrata vode u grad; uz Plivska nalaze se manja stara vrata s grbom u nadvratku. Turci su grad pretvorili nekako u tvrđavu, sagradivši bastione, tako da od stare unutrašnjosti nije ostalo ništa, a od kraljevskog dvora samo nekoliko klesanih kamena, očevidno talijanski rad. Nešto nižu Medvid-kulu i sahat-kulu povezali su Turci zidovima s gradom na Jajolikom Brdu. *Đ. S.*

JAKA, djevojački ukras od bijele čipke. Nosi se oko vrata, a ide do ramena i na niže do pola grudi. Nosi se na Kosovu. *N. Z.*

JAKAC BOŽIDAR, slikar (1899, Novo Mesto). J. je učio realku u Ljubljani, a umjetnost u Pragu (Bremse, Tile, Obrovski) i u Berlinu. Izlagao je svoje radove u Ljubljani, Pragu i Beogradu. J. radi slike uljem, a u prvom redu grafičke radove. Glavna su mu djela: Kurent (ulje), Autoportret (litografija), Album drvoreza za ciklus Pisma A. Gradnika. J. radi i ilustracije i vjerske slike.

Literatura: B. Radica, Vijenac (1924), 550. *F. S.*

JAKARČE, vrsta koporana, od sukna vranog i sa rukavima do lakata; kratak je do kukova, na plećima ima jakuljaču. Nosi se u Prizrenu i okolini. *N. Z.*

JAKETA, vrsta ženskog kaputa, koji je kratak do kukova, sa uskim rukavima. Pravi se od kadife razne boje, uokviren je zlatnim gajtanom. Nosi se u Crnoj Gori. *N. Z.*

JAKIĆ ANTUN, trgovac i političar (16/1 1828, Kostajnica — 27/12 1878, Zagreb). Svršivši osnovnu školu u rodnom mjestu, stupio je u trgovinu s mješovitom robom. 1849 počeo je samostalno raditi u Kostajnici, a nešto poslije toga došao je u Zagreb, gdje je otvorio trgovinu s kolonijalnom robom. Svojim prirođenim talentom nadoknadio je nedostatke svoga školovanja, pa je, u zajednici s Mijom Krešićem i Đurom Crnadkom, mnogo uradio oko pohrvaćivanja trgovačkoga staleža. J. je živo učestvovao u svima nacionalnim poduzećima, a 1860, poslije povratka Ustava, uredio je o svom trošku štampariju, u kojoj se štampao Pozor, a i mnogi drugi zabavni i politički hrvatski listovi i knjige. 1861 izabran je J. za poslanika na hrvatskom saboru, kao član narodne stranke, u kojoj je ostao do smrti. Kao poslanik sarađivao je u Obzoru, i učestvovao je u svima važnim saborskim odborima; naročito se njegova riječ uvažavala u financijskim i ekonomskim pitanjima. 1873 bio je član regnikolarne deputacije, koja je provela reviziju Nagodbe. J. se posvećivao s mnogo ljubavi i komunalnoj politici, pa je u više mahova bio i gradskim zastupnikom zagrebačkim. Radio je vrijedno i kao član Trgovačke Komore, koja ga je izabrala za svoga predsjednika. Da potpomogne kroatizaciju trgovačkog pismenog poslovanja izdao je 1862 Hrvatski Trgovački Listar. 1864 do 1868 izdavao je trgovački list Sidro. Sav svoj dosta znatan imetak ostavio je J. hrvatskim kulturnim institucijama.

Literatura: Biografija Jakićeva u Bl. Lorković, Počela političke ekonomije (1889). *M. Prelog.*

JAKLIČ FRAN, pisac (6/12 1868, Podgorica, v Dobrepoljah). Svršio je dva razreda gimnazije i učiteljsku školu u Ljubljani. 1893 došao je kao učitelj u Dobrepolje, gdje je postao i nadučitelj. 1924 je penzioniran. Živi u Št. Janžu u Dolenjskoj. 1900—1918 bio je J. zemaljski, od 1907 i državni poslanik. — Od 1889 objavio je mnogo

Digitized by Google

prostih pripovijedaka, najviše u Domu in Svetu, nešto i u Ljubljanskom Zvonu i Slovenskoj Matici, a u novije doba u Mladici. U svojim pripovijetkama slikao je J. najviše narod u Dolenjskoj. U Ljubljanskom Zvonu objavio je: Tkalčev Anton (1891), Svatba na Selih (1894), u Dom in Svetu: Lepi Tomček, Vojvoda (1895), O ta testament (1900), Od hiše do hiše (1901), u Mladici: Zadnja na grmadi (1924).

Literatura: Grafenauer, Zbirka slovenskih povesti, III, 4. *I. G.*

JAKOB THERESE ALBERTINE LUISE VON (26/1 1797, Halle — 13/4 1870, Hamburg). J. je prevoditeljica srpskih narodnih pjesama, koje su, u dva sveska, izašle 1825 i 1826 u Halle-u. Pjesme su izdate pod pseudonimom Talvj, koji je sastavljen iz početnih slova prevoditeljičinog imena. T. je bila kći prof. Ludviga Heinrich von Jakob. 1806 otišla je s ocem u Rusiju, u Harkov, a četiri godine kasnije u Petrograd. 1816 vratila se u Halle, a 1828 se udala za Eduarda Robinsona, američkog ispitivača Palestine. S mužem je 1830 otputovala za Ameriku, odakle se 1864, poslije muževljeve smrti, vratila u domovinu.

1824 J. se u Halle-u upoznala s Vukom. Sudeći po njenom pismu od 7/6 1825, upućenom Grimmu, ona je počela da se bavi narodnim pjesmama tek po odlasku Vukovom, poslije 1/3 1824. Ona je učila srpsko-hrvatski, što joj je razmjerno bilo lako, pošto je već znala ruski. Već 12/4 1824 ona se pismom obratila Goethe-u, znajući da se on interesira za srpsko pjesništvo, i molila ga je za njegovu moralnu pomoć. Dva mjeseca kasnije, 18/6, ona je s ocem otišla u Weimar i posjetila Goethe-a, ostavljajući mu svoje prijevode, koje je Goethe klasificirao. Oktobra J. je ponovila svoj posjet, a novembra je završila prijevod i dala ga u štampu. Knjiga je izišla 1825 i posvećena je Goethe-u. 29/9 1826 J. je posjetila po treći put Goethe-a, kod koga se upoznala sa austrijskim dramatičarem Grillparzerom. Četvrti i posljednji put se s Goethe-om vidjela 28/8 1828. 1835 izašlo je drugo izdanje J. prijevoda, a 1853 treće. Ovo posljednje izdanje izmijenjeno je u toliko, što sadržaje nov predgovor i oko 30 novih pjesama. J. je pisala i o germanskim narodnim pjesmama (1840). O slovenskim jezicima i književnostima izdala je na engleskom jeziku jednu raspravu, koja je izašla 1850 u New-Yorku, pod naslovom Historical view of the Slavonic languages, a koja je dvije godine kasnije prevedena na njemački. Novele J. izišle su poslije njene smrti (1884).

M. Selesković.

JAKOPIČ RIHARD, slikar (12/4 1869, Ljubljana). Učio je realku u Ljubljani, 1889 godinu dana slikarsku akademiju u Beču, 1890 akademiju u Münchenu. Od 1891 radio je tri godine kod Ažbea u Münchenu, a 1903—1904 kod Hinajsa u Pragu. 1902—1906 živio je u Škofjoj Loki, a od 1906 živi u Ljubljani. 1907 osnovao je, zajedno sa Sternenom, crtačku i slikarsku školu u Ljubljani, kojom je upravljao do 1914. 1908 podigao je paviljon za umjetničke izložbe i atelje u Ljubljani (arhitekt Fabiani), a 1923 prodao ga je gradskoj općini u Ljubljani. — J. je vođa slovenačkih impresionista. Najviše je radio pokrajine i portrete u impresionističkom smislu i tehnici. Izlagao je od 1900 više puta u Ljubljani, 1904 u Beču i Beogradu, 1905 u Londonu i Sofiji, 1906 u Varšavi i Krakovu, 1910 u Rimu, 1912 u Beogradu, više puta u Zagrebu, 1919 u Parizu. Glavna su mu djela: Markov Evangelijum (izgubljeno), Zeleni pajčolan (Narodna Galerija), Križanska Crkva (Narodna Galerija), Eva (prodano općini grada Beograda), Kosci, Bajka, Kod klavira. J. se smatrao kao najizrazitiji predstavnik i idejni vođa slovenačkog impresionizma.

Literatura: V. I. Cankar, Obiski, 48. *F. S.*

JAKOVLJEVIĆ SAMUILO, arhimandrit studenički i vođa narodni (1760, Podgora, Novi Pazar — 14/8 1824, Carigrad). J. se zađakonio i postao jeromonah u Studenici 1785, a 1817 proizveden je za arhimandrita. Još kao kaluđer 1794, braneći narod od nasilja, ubio je siledžiju Kadriju Stupljanina, a za vrijeme Karađorđeva ustanka borio se uporedo s prvim vojvodama. 1813 uklonio se u Srijem, i tamo je boravio do 1815, u manastirima Feneku i Jasku, zatim se vratio u Srbiju i nastanio u manastiru Kaleniću. 1820 poslao ga je knez Miloš, kao vođu narodne deputacije, s važnom političkom misijom u Carigrad, gdje je 1821, kada je buknuo grčki ustanak, s cijelom deputacijom zatvoren. J. je umro u zatvoru,

Digitized by Google

i sahranjen je u Hasćoju, kod Sv. Petke, na Bosporu. Knez Miloš je mnogo cijenio J. i odredio, da se ovom »serpskomu primernomu otečestvoljupcu« čini pomen. *R. G.*

JAKŠA ČEDOMIL, pseudonim. V. Ćuka Jakov Dr.

JAKŠIĆ DANILO, episkop gornjokarlovački, nacionalni radnik (25/12 1715, Srpske Moravice, Hrvatska — 27/1 1771, Plaški). J. je 3/6 1750 izabran za vladiku. Živio je skromnim monaškim životom, u stalnom postu. Podigao je lijepu katedralnu crkvu u Plaškom i energično se borio sa Unijom, ali nije uspio da spasi Žumberak od pounijaćenja. Uživao je veliki ugled među narodnim predstavnicima; na narodno-crkvenom saboru u Karlovcima 1769, skoro sa dvije trećine glasova, bio je biran za karlovačkog mitropolita, ali je carski komesar prisilio većinu, da se prikloni manjini i izabere dvorskog kandidata Jovana Đorđevića.

R. G.

JAKŠIĆ DMITAR, sin vojvode Jakše, koji je u vrijeme despota Đurđa Brankovića predvodio srpske čete uz tursku vojsku pri osvajanju Carigrada 1453. Poslije pada Smedereva pod tursku vlast, napustio je J. svoj zavičaj Jagodinu, te je sa starijim bratom Stevanom i sa 1.200 srpskih ratnika prešao u Ugarsku, gdje im je kralj Matija poklonio 1464 nađlačko vlastelinstvo i druga dobra oko Moriša. J. je učestvovao u svima ratovima kralja Matije, i vidno se istakao junaštvom. Naročitih je zasluga stekao u šleskom ratu 1473 i 1474, pri osvajanju gradova Nagy-Mihály i Homonne od Poljaka, u borbi protiv Ali-bega 1476, u borbi protiv cara Fridrika 1437—39 i u bici na Hlebnom Polju 13/10 1479. Kao nagradu za mnogobrojne ratne zasluge poklonio je kralj Matija Dmitru i Stevanu J. čitav niz gradova i spahiluka u čanadskoj, kološvarskoj, aradskoj i srijemskoj županiji. Oktobra 1486 poslao je kralj Matija J. u diplomatskoj misiji sultanu Bajazitu II. Pri povratku dočeka J. u blizini Smedereva, na mostu rječice Jezave, njegov neprijatelj Gazi Mustafa i rani ga, te J. umre od rane 8/11 1486. Za sobom je ostavio četiri sina, Jovana, Dmitra, Petra i Đorđa. Od ovih se istakao Jovan, pri vojnom pohodu protiv Turaka 1481, i mladi Dmitar, koji se proslavio junaštvom 1490, pod gradom Košicama u borbi sa jednim Tatarinom. Poginuo je kao vođa zavjerenika protiv vlaškog vojvode Mihne 12/3 1510 u Sibinju. Petar je nadživio ostalu braću, a njegovi sinovi, Dmitar, Nikola i Jovan, koji poumiraše od 1532 do 1543, jedan za drugim, bili su posljednji muški potomci iz loze Jakšića.

A. Ivić.

JAKŠIĆ ĐURO, pjesnik, književnik i slikar (27/7 ili 8/8 1832, Srpska Crnja, Banat — 16/11 1878, Beograd). J. je bio sin stare, ugledne sveštaničke porodice. Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju je počeo kod pijarista u Segedinu, ali, zanešen neodoljivom ljubavlju k slikarstvu, poslije trećeg razreda napustio je gimnaziju i otišao u Temišvar, da se upiše u gradsku crtačku školu. Nastavnik mu je bio crtač, slikar i kipar Dunajski. 1847 J. je zapisan bio u toj školi kao »početnik-slikar«. Pred bunu 1848 J. je učio neko vrijeme u prvoj ugarskoj slikarskoj školi u Pešti. Prekinuo je studije zbog narodnog pokreta u Vojvodini, i borio se do konca 1849 s dobrovoljcima. Kad je nastao mir, J. je otišao u Veliki Bečkerek, u atelje čuvenog slikara Konstantina Danila. 1851 poslao je otac J. u Beč, u slikarsku akademiju. 1853 proveo je pola godine u Münchenu, pa pošto nije htio više da redovno uči, otac ga je pozvao kući, te je u Velikoj Kikindi dvije godine zarađivao kruh slikajući ikone i portrete. 1856 pokušao je da se kao slikar zaposli u Novom Sadu, pa je, ne uspjevši, prešao u Srbiju i primio učiteljsku službu, prvo u Podgorju, a zatim u Sumrakovcu, u timočkom okrugu. 1858 došao je J. u Beograd, gdje se dvije godine mučio učeći djecu i predavajući crtanje u jednom privatnom odgojnom zavodu. 1860 ponovo se primio za učitelja osnovne škole u Požarevcu. Oženivši se tu 1861 opet je otišao u Beč, radi usavršavanja u slikarstvu. Zatim je jednu godinu živio u Novom Sadu, dok se, najzad, definitivno nije nastanio u Srbiji.

Živio je u krajnjoj oskudici, slikajući i pišući za koru kruha i boreći se s lokalnim i birokratskim predrasudama i zlom voljom tadašnjih vlastodržaca u Srbiji. Tek što je 1863 dobio mjesto za nastavnika crtanja u kragujevačkoj gimnaziji, 1865 opet je

Digitized by Google

bio bačen u osnovnu školu, na selo, u Sabantu, kraj Jagodine, a 1868 u kragujevačku Raču, još uvijek za privremenog učitelja. 1869 imenovan je za nastavnika crtanja u jagodinskoj gimnaziji, ali 1871 su ga otpustili iz službe, tobože, zbog neuljudnog ponašanja. 1872 postavljen je J. za korektora Državne štamparije u Beogradu, te je na tom položaju ostao do smrti. Umro je u krajnjoj bijedi, a sahranjen je vrlo lijepo na državni trošak. Ostavio je maloljetnog sina Beluša, koji je rano pokazao dara i za slikarstvo i za poeziju, ali je umro ne navršivši ni 20 godinu. Jedna J. kći udala se za pjesnika Vojislava Ilijća.

J. je bio, i kao čovjek, prava romantičarska priroda. Bujna temperamenta, preosjetljiv, ponosan, nesavitljiv, plemenit, velikodušan i borben, nesposoban za sitničarstvo ma koje vrste. Potpuno svijestan svoje lične vrijednosti, J. je teško podnosio nerazumijevanje, na koje je nailazio u tadašnjem našem, u osnovi palanačkom građanstvu, i o koje se odbijao njegov čisti, u nas po svemu revolucionarni lirizam. Neprestano u sukobu i s pojedincima i sa sredinom, J. je nagnan u sukob i sa samim sobom, te je tako posljednjih godina, kad je bio najzreliji, skoro posve napustio slikarstvo, za koje je bio u prvom redu obdaren, i čistu liriku, a svoju snagu iscrpljivao je u retorici, epici, pripovijetki i drami.

J. je sve do kraja 50-ih godina smatrao sebe u prvom redu slikarem. Za slikara se uopće jedino i spremao. Pisati je počeo tek 1853, a sve do Sumrakovca smatrao je to svoje pisanje i pjevanje sporednim zanimanjem i potpisivao se Živopisac. I J. se uglavnom, nije varao. On je zaista imao jedan od najjačih slikarskih talenata u novijoj našoj, srpskoj, pa i jugoslovenskoj umjetnosti. Velika je šteta što J. nije svladao osnovna, školska, anatomska, crtačka i kompoziciona znanja, tako da skoro i nema J. slike, na kojoj, pored jedinstvenih slikarskih, koloristićkih kvaliteta, nema i grubih omašaka. Može biti da je krivica isključivo do J. karaktera, što nije mogao da izdrži mučne studije i školsku disciplinu, a može biti da je dobrim dijelom krivica i do njegovih učitelja. Pa ipak, usprkos i takvog njegovog djela, sve do Đorđa Krstića nemamo originalnijeg i snažnijeg umjetnika, koji bi s toliko energije, smjelosti, svježine i ukusa postizavao svjetlosne fenomene i oživljavao svoje likove s toliko duševne dubine.

Pošto je J. književna reputacija već za njegova života zasjenila njegovu slikarsku važnost, mnoge njegove slike su propale. Od ikona sačuvane su neke u crkvi njegovog rodnog mjesta, u porodici, a još ih ima po kućama u Požarevcu, Jagodini i po okolnim selima i po manastirima. Njegove ikone su uistinu jakšićevski slikarski doživljaji, a sveci romantičarski shvaćeni, rasni i srpski heroji. Portreta se još najviše sačuvalo. J. Vujić u Senti i Narodni muzej u Beogradu imaju ih nekoliko, kao i kompozicija (Crnogorci na straži, knez Mihailo na odru). U umjetničkom odjeljenju u Beogradu čuva se kompozicija Narod pronosi knez Miloševu sliku u noći. U njegove najbolje portrete može se uračunati knez Miletina unuka i njen muž s djetetom, u posjedu porodice Mladenović u Beogradu. Poznate su i dvije J. dječje slike u bijelom, jedna u Kikindi, druga u Beogradu. Zasad se zna za nekih 50 J. slika i ikona. — J. nikada nije sudjelovao ni na kakvoj izložbi, niti je dosad pokušavana kakva, ma i djelomična, izložba njegovih radova. Uopće, osim nekoliko pohvalnih primjedaba, još nitko nije opširnije govorio o J. kao slikaru.

Mnogo je više poznat i cijenjen J. kao književnik, osobito kao pjesnik. Uostalom J. je pjesnik u svemu svom književnom dijelu, t. j. kod njega osjećajni, lirski, ili bar retorički element prevladuje i u dramama i u pripovijetkama. J. je napisao svega 32 pripovijetke, među kojima ima nekoliko većih novela. Ima ih čisto romantičnih, iz historije i iz našeg društva, kao Sin sedoga Gamze, Neverna Tijana, Dva prestola i t. d., satiričnih, kao Komadić švajcarskog sira, Čiča Tima i t. d., koje su lični i politički pamfleti u dobrome smislu, priča iz 1848 i iz života naših Banaćana, kao Spahija, Milan, Sirota Banaćanka, Čobanče i t. d., pripovijedaka sa sela u Srbiji, kao Seljaci, Bela Kućica i t. d. i, najzad, priča i skica iz rata, kao Mihailo Ilić, Kapetanov grob, Odskok i t. d. — U tim pripovijetkama, koje služe više kao njegovi lični i vremenski dokumenti, najviše osvajaju i danas još živopisni opisi

Digitized by Google

prirode i ličnosti, koji sa svojim oštrim osvjetljivanjem, podsjećaju na J. slikara.

Drama je J. napisao svega tri: 1862 Seobu Srbalja, kojom je dobio 100 dukata nagrade od Matice Srpske, 1868 Jelisavetu, knjeginju crnogorsku, i 1878 Stanoja Glavaša. J. je pisao drame, kao i svi njegovi pjesnički drugovi, s naročitom nacionalnom tendencijom omladinskoga doba. Izvorne žice za konstruiranje drame i karaktera, kao ni za dramsku akciju, J. nije imao. Samo mjestimična, krepka rječitost mogla je da naknadi kod gledalaca odsuće dramskih elemenata. Seoba Srbalja se do Svjetskog Rata držala na beogradskom repertoaru.

U J. književnom radu, bez sumnje, zauzimaju prvo mjesto stihovi, i to lirski. Epske pjesme, kao Bratoubica, Nevesta Pivljanina Baje, Mučenica, Barjaktarovići i Pričest, imaju istu unutrašnju relativnu vrijednost kao i slične Brankove stihovane pripovijetke. Najviše i jedino vrijede u njima lirska mjesta. Za epsko, pa ni za dinamično baladsko prikazivanje J. nije imao sposobnosti. Ni u lirici nije J. jednak. U njemu je, uopće, jako zvučila socijalna nota, te ga je ona često navodila na bombastiku i retoričnu frazu, ali J. ima desetak pjesama, kao Na liparu, Na straži, Ponoć i t. d., u kojima se digao do najviše visine velikih liričara svjetske poezije. S tim pjesmama zauzima J. daleko prvo mjesto u srpsko-hrvatskoj lirici. To su pjesme, koje se izdižu iz romantike, čiji je on nesumnjivi prvak, i vjekuju, neprestano i prvobitno svježe, iznad školskih i pomodnih efemernosti.

J. skupljena djela izašla su dosad u dva izdanja: 1882—1883. s predgovorom Sv. Vulovića, i 1912 u izdanju Napretka.

Literatura: Predgovor Sv. Vulovića, Đura Jakšić, pesnik i slikar (1882); Ljub. Nedić, Iz novije srpske lirike; J. Skerlić, Đ. Jakšić u godini 1870 i 1871 (Srpski Književni Glasnik, 1905), Đ. Jakšić kao saradnik Vragolana (Odjek, 1906), Đ. Jakšić kao pripovedač, (Pisci i knjige, I, 1922); Pera Todorović, Đura Jakšić (Straža, 1878); Galac, Đ. Jakšić, srpski slikar i pjesnik (Vienac, 1885); A. Gavrilović, Lipar (Kolo, 1901); Prvenčad Đ. Jakšića (Kolo, 1902); Prilošci o Đ. Jakšiću, Brankovo Kolo (1903); Ž. Aćimović, Đ. Jakšić pred prekim sudom (Delo, 1903); Ž. I., Od čega je umro Đ. Jakšić (Zastava, 1906); Emilo Cvetić, Đ. Jakšić u Jagodini (S. K. Glasnik, 1911); Spomenici stare Jagodine, II (1914); Pismo Đ. Jakšića St. Novakoviću iz 1868 (Javor, 1892).

V. Petrović.

JAKŠIĆ GRGUR DR., profesor univerziteta (21/2 1871, Čačak). Osnovnu školu i nižu gimnaziju učio je u Valjevu, a višu u Beogradu. Filozofski fakultet je svršio u Beogradu na velikoj školi. Kao đak je izradio nekoliko historijskih rasprava. Postavljen je 1892 za korektora srpskog jezika u direkciji državnih željeznica u Beogradu, i ostao je na tom položaju nepunu godinu dana. 1893—1898 bio je predavač u čačanskoj gimnaziji, a tada je, kao državni pitomac, upućen u Pariz, radi izučavanja moderne historije. Pošto je svoje studije završio i postao doktor filozofije, stavljeno je J. u dužnost, da u Parizu obavještćuje strani svijet o Srbima. Radi toga je, osim sitnijih poslova, napisao čitav niz članaka, u Le Journal des Débats i Le Temps. J. je tu dužnost vršio od 1907 kao činovnik ministarstva inostranih djela, od 1910 kao sekretar direkcije državnih željeznica, a od 1914 kao generalni konzul Kraljevine Srbije u Pireju, ali je veći dio svega toga vremena provodio u Parizu. Na Konferenciji mira u Parizu bio je J. prvo član, a kasnije šef odjeljenja srpske delegacije za štampu. Marta 1921 je penzioniran kao generalni konzul, maja 1921 je izabran za vanrednog profesora političke historije Srbije na pravnom fakultetu univerziteta u Beogradu, a za redovnog 11/11 1924. J. je koncentrirao svoj naučni rad oko moderne historije Srbije. Radove ove struke piše J. po štampanoj i arhivskoj gradi. Njegova kritika izvora je savjesna, a prikazivanje sažeto i jasno. — Glavniji su mu radovi: La Russie et la Porte ottomane de 1806—1827 (1906), L'Europe et la Résurrection de la Serbie 1804—1834 (1907, ovom je djelu napisao predgovor E. Haumant i u prvom i drugom izdanju, 1917; ono je, kao prvo srpsko naučno djelo, nagradila Francuska Akademija); Akermanska konvencija, 1826 (1911, nagradila Srpska Kraljevska Akademija), Le Banat (1915); La Bulgarie et les Alliés

Digitized by Google

(1916); Ernest Denis (Godišnjica, 35, 1923); Prvi srpsko-grčki savez, 1867 do 1868 (Arhiv za pravne i društvene nauke, 1924); Istorija tajne konvencije 1881—1889 (Arhiv za pravne i društvene nauke, 1924—1925).

N. Radojčić.

JAKŠIĆ MILETA, pjesnik i pripovjedač (29/3 1869, Srpska Crnja, Banat). Poslije gimnazijske mature u Novom Sadu i bogoslovije u Srijemskim Karlovcima J. je bio nastavnik monaške škole u manastiru Hopovu, zatim podbilježnik konsistorije u Temišvaru, pa sveštenik-paroh u Srpskoj Crnji. 1919 napustio je sveštеničku službu i prešao u Novi Sad za bibliotekara Matice Srpske. 1921 preselio se u Beograd, gdje i danas živi kao sekretar ministarstva socijalne politike u penziji. U posljednje vrijeme zaposlen je u akademiji nauka. — Prve svoje književne radove, uglavnom pjesme, počeo je J. objavljivati 1892, pod pseudonimom Lenski, u Javoru, Stražilovu, Brankovu Kolu, Otadžbini, Kolu, Novoj Iskri, u Srpskom Književnom Glasniku i po mnogim kalendarima, kao Srbobranu, Srpskom Kolu, Prosveti i t. d. Posebno je štampao dosad Pesme (1899), i poslije jedan izbor iz te knjige kao i od kasnijih i neskupljenih, u izdanjima Srpske Književne Zadruge (1923). 1900 J. je izdao u mostarskoj Maloj Biblioteci jedan mali svezak pripovijedaka, koji je 1923 proširio i štampao kod pančevačkog Napretka, pod naslovom Crno Mače. — J. je, poslije Vojislava, prvi »modernist« u srpskoj poeziji, prethodnik našeg simbolističkog pjesništva i jedan od najboljih pejsažista u srpskoj lirici. *V. Petrović.*

JAKŠIĆ STEVAN (— 5/1 1489, Beč), sin je vojvode Jakše, a brat Dmitra Jakšića. Rijetko je sudjelovao u borbama, nego je upravljao i unapređivao porodični imetak. Imao je tri sina, Dmitra, Stevana i Marka i tri kćerke, Jelenu, koja se udala za despota Jovana Brankovića (—10/12 1502), a preudala za despota Ivaniša Berislava (— 1513), Irenu, udatu za Matiju Hercegovića, potomka hercega Stjepana, osnivača Hercegovine, i Anu, udatu za Vasilija Lavovića. Marko je nadživio ostalu braću i umro je 1537. Imao je sedam kćeri, koje su se poudale za madžarske magnate, te je imanje Jakšića prešlo u madžarske ruke. *A. I.*

JAKŠIĆ SVETOLIK, publicist (22/3 1868, Čačak). Gimnaziju je učio u Užicu, Beogradu i Valjevu, a pravo na velikoj školi u Beogradu. Još kao student posvetio se novinarstvu. Bio je više godina stalan saradnik Videla, u kome je objavio znatan broj političkih i književnih članaka, pod pseudonimom Meri. Poslije svršenih nauka služio je u diplomatskoj struci, kao pisar, sekretar i vicekonzul, u ministarstvu u Beogradu, u Berlinu, Skoplju, Bitolju i Carigradu, kao generalni konzul u Skoplju, i kao zastupnik šefa propagande u ministarstvu inostranih djela. Kao sekretar poslanstva u Carigradu uređivao je Carigradski Glasnik. 1901 premješten je, iz političkih razloga, u ministarstvo unutrašnjih djela. Početkom 1902 pokrenuo je dnevnik Štampa, koji je izdavao sve do augusta 1914. *D. P.*

JAKŠIĆ VLADIMIR, profesor liceja, načelnik statističkog odjeljenja u ministarstvu financija (23/4 1824, Kragujevac — 16/8 1899, Beograd). J. je sin Jakova Jakšića, glavnog blagajnika kneza Miloša. Osnovnu školu učio je u Kragujevcu, gdje je počeo i nižu gimnaziju, a svršio je u Beogradu; dalje je učio u Oravici i Srijemskoj Mitrovici. U Beču je 1843 svršio trgovački tečaj na politehnici, pa je otišao u Njemačku, gdje je učio državne nauke u Tübingenu i Heidelbergu. 1847 stupio je u ministarstvo financija kao besplatni službenik, a 1848 postao je knjigovođa. Za vrijeme službe skupljao je i sređivao statističke podatke, i 1850 podnio je državnom savjetu prijedlog o ustrojstvu i programu državne statistike. Ali je trebalo 14 godina rada i uvjeravanja, da se ovo ostvari. 1852 postavljen je J. za profesora liceja, gdje je predavao narodnu ekonomiju, nauku o financijama i statistici i trgovačko pravo. 1862 primio se za načelnika ekonomskog odjeljenja u ministarstvu financija, a 1864 kad je osnovano samostalno statističko odjeljenje, postao je njegov načelnik. 1888 J. je penzioniran. — Glavna je zasluga J. što je u Srbiji organizirao državnu statistiku i meteorološku službu. Sam je počeo vršiti meteorološka promatranja u Beogradu 1854, a podaci su dijelom odštam-

Digitized by Google

pani u prva dva sveska Statistike. Od pisanih radova najvažniji su: Državopis Srbije (I i II, 1855 i 1857; sa natpisima u tekstu na francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku), Meteorološko zavedenije u Srbiji (1857), Predlog prvozvano-andrejskoj narodnoj skupštini 1858 (najoriginalnije J. djelo, u kome je iznio suštinu narodne ekonomije), Postanak i razviće štampe u Srbiji (1873), Statistička zbirka iz srbskih krajeva (1875), Državopis Srbije (zvanično izdanje 1863—1884). J. je kao delegat Srbije učestvovao na mnogim političkonaučnim kongresima, konferencijama i u komisijama.

Literatura: Svečani sastanak Srpskog Učenog Društva radi proslave 50-godišnjice književnog rada g. Vladimira Jakšića, redovnog člana društva (Glasnik, 1890, 292—325).

P. Vujević.

JAKŠIĆI, slikari iz Bele Crkve: Arsenije ili Aksentije, Josif i Dimitrije. Bez sumnje prvi je bio otac potonje dvojice. A., čini se, nije radio veće poslove. U Beloj Crkvi postoji jedna litija koju nazivaju »remekdjelom«. D. i J. počeli su učiti slikarstvo kod A. Od obojice se nalaze u Beloj Crkvi manji radovi.

D. je 1837 bio upisan u bečkoj akademiji umjetnosti, s J. Isajlovićem, K. Ivanovićevom, P. Čortanovićem i Ž. Petrovićem. Poslije svršenih nauka otišao je u Rumunjsku, gdje je, po svoj prilici, i ostao.

J. je isto tako morao biti akademski slikar, jer je kao takav preporučen Jevremu Obrenoviću, čiju je crkvu, na imanju Manasiji u Vlaškoj, izradio (1853) u cjelini, i ikonostas i zidove. Ni o njemu se ne zna, da li se ikad vratio iz Rumunjske u otadžbinu. Savremenici su visoko cijenili njegove sposobnosti.

Literatura: Kukuljević, Slovnik Jugoslavenskih Umjetnikah, 120; Svetovid, 1852, 44; Srpski Sion, 1901, 643; V. Nikolić, Srpski slikari (1895); K. Lyka, Bidermajerska umetnost u Ugarskoj (madžarsko djelo u 4 knjige), 1922, II, 55. *V. P.*

JAKUPICA, planina u Makedoniji, između rijeka: Vardar-Treska-Babuna, jugozapadno od Skopske Kotline. Najviša su bila u toj planinskoj grupi Karadžica, Solunska Planina, Salakova, Golešnica, sa srednjom visinom oko 2.000 m, a najviši su vrhovi: Jakupica 2.530 m i Pepeljak 2.400 m. J. je poglavito sastavljena iz paleozojskih škriljevaca, sa debelim umecima mramora. Ona je važan hidrografski čvor zapadne Makedonije, bogata je izvorima, ispašama i vrlo je šumovita, ali saobraćaju čini velike prepreke. Na najvišim dijelovima planine očuvani su tragovi nekadašnje glacijacije.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (1, 1906). *P. V.*

JALIJA je dio Beograda, ispod Donjeg Grada, između Dušanove ulice, Dunava i Car-Uroševe ulice. J. je turska riječ i znači pribrežje, prostor kraj vode. Ranije je to bio čisto židovski dio grada i imao je najstarije kuće. Međutim od 1910, na J. su se počele dizati i kršćanske kuće, a Židovi su se počeli seliti i u ostale krajeve Beograda. Za vrijeme Svjetskoga Rata, po ulicama na J. vodile su se duge i krvave borbe, pri ulasku austro-ugarskih i njemačkih trupa u Beograd. Mnoge J. kuće bile su još prije toga pogođene topovskim mecima, ili čak i srušene, a 24 i 25/9 1915 sve su zgrade na J. izrešetane puščanim mecima. Na kraju same J., u Dušanovoj ulici, postoje još i danas ostaci čuvene Pirinčane, nekadašnjih dvorova princa Eugena Savojskog.

M. M.

JALOVEC, planina u Julskim Alpama, na granici Slovenačke i Italije, 13 km zapadno-sjeverozapadno od Triglava, visoka 2.643 m. J. leži na južnom kraju pitome doline Planince pri Ratečahu, slikovit je i teško pristupačan. *P. V.*

JAMA. V. Bistra Planina.

JAMA MATIJA, slikar (4/1 1872, Ljubljana). J. je učio gimnaziju u Zagrebu, pravo u Beču, od 1892 slikarstvo u Münchenu, gdje je od 1897 stajao u vezi sa Ažbeom. J. je živio i radio u Ljubljani i okolini, na Sotli, Hrvatskoj, Gadenu kod Mödlinga, Holandskoj (prvi put 1910), Dürrensteinu na Dunavu, Beogradu (1923), a danas živi opet u Ljubljani. — J. je impresionist i skoro isključivo pejsažist. Izlagao je, zajedno sa ostalim impresionistima, u Ljubljani, Beču, Londonu, Krakovu, Varšavi, Zagrebu, Beogradu i Sofiji. Glavna su mu djela: Hrvat (privatna svojina), Vrbe (Narodna Galerija u

Digitized by Google

Ljubljani), Ljubljana (više puta), Šmarna Gora, Kopice sena i t. d. J. je virtuoz impresionističke tehnike.

Literatura: J. Regali u knjizi Iz. Cankara Obiski, 63. *F. S.*

JAMBREŠIĆ ANDRIJA (20/9 1706, Zagorje — 13/3 1758, Požega u Slavoniji). Bio je isusovac. Učio je u Zagrebu, Beču i Grazu. 1737/38 bio je svećenik u Zagrebu. Predavao je u zagrebačkom Kolegiju različne predmete. Izdao je 1742 u Zagrebu latinsko-ilirsko-njemačko-madžarski rječnik, koji je sastavio zapravo Francisk Sušnik (25/9 1686, Međumurje — 30/4 1739, Zagreb), u kojem je ilirski jezik kajkavski dijalekt.

Literatura: F. Fancev, O autorstvu i postanju rječnika Lexicon latinum 1742; Južnoslovenski Filolog, III (1922—1923), 11—25 i tamo navedena literatura. *A. B.*

JAMBRIŠAK MARIJA, književnica (5/9 1847, Karlovac). U samostanu milosrdnica svršila je preparandiju i položila učiteljski ispit (1866). Službovala je na osnovnoj školi u Krapini (1867—1871). Prva od hrvatskih učiteljica primljena je 1871 u višu pedagogiju u Beču, gdje je svršila trogodišnji tečaj i položila ispit za više djevojačke škole. Zatim je službovala kao nastavnica u Zagrebu, i to do 1892 na višoj djevojačkoj školi, a onda u ženskom liceju do svoga penzioniranja (1892—1912). Živi u Zagrebu. — Kao književnica J. je sarađivala u Hrvatskoj Lipi, Vijencu i Pobratimu. U borbi za prava žene u javnom životu i za žensku naobrazbu nastavljala je rad Dragojle Jarnevićeve. 1884 izdala je brošuru o potrebi više naobrazbe djevojaka. Njezine su knjige Znamenite žene i O pristojnom vladanju. Pored toga naročito se isticala svojim radom u staleškim, prosvjetnim i humanitarnim udruženjima. *B. V.*

JAMNICA, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar i općina Pisarovina. Ima 101 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu. Staro mjesto (spominje se 1535) izašlo je na glas po jamničkoj kiselici. *J. M-n.*

JAMNICKY IVAN (13/4 1868, Gospić). Filozofski fakultet svršio je u Zagrebu. 1895 položio je ispit za učitelja stenografije, a 1888 imenovan za saborskog stenografa. Kao profesor služio je od 1890 na realnoj gimnaziji u Zagrebu, a od 1921 kao učitelj hrvatske i njemačke stenografije na visokoj školi za trgovinu i promet u Zagrebu. Glavna su mu djela: Samoznaci i pokrate hrvatske stenografije (1898). S bratom Leonom izdao je 1919 prvi metodički udžbenik hrvatske stenografije, Poslovno pismo, Govorno pismo (1911). *S. D.*

JAMNIČKA KISELICA izvire u ravnici na lijevoj obali Kupe od Pisarovine 4 km k jugu. Alkaličnomurijatična J. K. svojom analizom slična je Selterskoj vodi i kiselici Vichy. Temperatura je 15·6° C. Pije se, a raznosi u bocama. Liječi bolesti pluća i organa za disanje. *J. M-n.*

JANDRIĆ MATIJA, književnik (oko 1776 — 13/2 1828, Crikvena, Hrvatska). Bio je prosvijetljen svećenik, i mnogo godina župnik u Crikveni. Preveo je na kajkavski Goldonijevu veselu igru Il vero amico; taj je prijevod izdao T. Mikloušić pod naslovom Ljubomorović ili prijatelj pravi (1821). J. je ostavio dva djela u rukopisu, O domaćem gospodarstvu, i Propovijedi za čitavu godinu, koja nisu nikad štampana.

Literatura: P. J. Šafarik, Geschichte der südslavischen Litteratur, II (1865). *B. V.*

JANEŽIČ ANTON, redaktor i pisac (19/12 1828, Leše u Rožu, Koruška — 18/9 1869, Celovec). Svršio je gimnaziju i licej u Celovcu, zatim je bio učitelj slovenačkog jezika u gimnaziji u Celovcu, a u isto vrijeme upisan i na bečkom univerzitetu. 1853 bio je suplent, a od 1855, poslije položenog ispita, profesor realke u Celovcu. Napisao je udžbenike: Kurzgefasster Unterricht in der slovenischen Sprache (1849, 9. izdanje 1875), Slovensko berilo za Nemce (1854), Popolni ročin slovar slovenskega in nemškega jezika (1850 i 1851), Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence (1854), Cvet slovenske poezije (1861), Cvetnik, berilo za slovensko mladino (1865, 1867), Cvetnik, berilo za višje gimnazije in realke (1868). J. je u svoje vrijeme bio i glavni organizator slovenačkog literarnog rada. Osnovao i uređivao je prve znatnije slovenačke literarne ča-

Digitized by Google

sopise, Slovenska Bčela (1858—1863), Glasnik Slovenskega Slovstva (1854) i 1858—1868 glavni književni časopis svog doba, Slovenski Glasnik. Pred svoju smrt osnovao je J. popularni zabavni list Besednik (1869). Osim toga uređivao je J. i izdavao zbirku Cvetje iz domačih in tujih logov (1861—1867, 22 rada), sarađivao je pri osnivanju Društva Sv. Mohorja (1851). Kao tajnik Družbe Sv. Mohorja uređivao je sve njene publikacije.

Literatura: L. Ferčnik, Večernice, 23 (1870); Žigon, Donesek o razmerju med Janežičem in Levstikom (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1907; Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II, 267; Koledar Družbe Sv. Mohorja za 1919; Med Glasnikom in Zvonom (Dom in Svet, 1918). *I. Grafenauer.*

JANIĆ DUŠAN, kozmetičar i brijač, srpski i engleski književnik i publicist (15/6 1859, Mokrin, Banat). Svršio je samo 4 razreda osnovne škole, pa je počeo kao trinaestgodišnji dječak učiti brijački zanat (1874), i produžio ga u Temišvaru. 1876 otišao je u Beč, gdje ga je čitanje Schiller-ovih dramskih djela toliko oduševilo za kazalište, da je gotovo napustio svoj zanat, slušajući tri puta nedjeljno dramsku umjetnost kod Rollmann-a glumca Wiener Stadttheater-a. 1884 otišao je u London kao brijački majstor, gdje je postao član velikog njemačkog radničkog kluba i redatelj njihovog kazališta do 1888. Prvo je napisao kazališni komad Ambition (1906), zatim dramu The raven's cry (1908), koja se davala (1910) u londonskom Strand-Theatru. 1913 preradio je, pod pseudonimom Volnay, Balkansku caricu kralja Nikole, koja je kod književnih kritičara dobro prošla. Za vrijeme Svjetskog Rata J. je preveo Nušićevu dramu Knez Ivo od Semberije i R. Odavićevu Hej Sloveni, a poslije rata B. Stankovića priču Slava u The Balkan Review (1920). Napisao je mnoge političke članke u londonskim dnevnicima u korist Srbije i jugoslovenskog programa oslobođenja i ujedinjenja. Napisao je i: Where is the serbian flage? (The Near East, 1915.) *N. Županić.*

JANIĆIJE, prvi srpski patrijarh (— 3/9 1354, Polumir na Ibru). Kao svjetovnjak bio je logotet kralja Dušana. 3/1 1338 postao je pećki arhiepiskop, a na Cvijeti 1346, na državnom saboru u Skoplju, proglašen je i ustoličen kao prvi »patrijarh Srba i Grka«. Odmah zatim, na Uskrs iste godine, J. je, u društvu sa bugarskim trnovskim patrijarhom Simeonom i ohridskim arhiepiskopom Nikolom, u prisuću vlastele, svećenstva i svetogorskih kaludera, krunisao Dušana za cara, kraljicu Jelenu za caricu, a njihova sina Uroša za kralja. Patrijarh J. izveo je reorganizaciju svoje patrijaršije: uglednije episkopije dobile su naziv mitropolije i jurisdikciju nad jednim ili više episkopa, grčke episkope u osvojenim krajevima zamijenio je Srbima, redio je i obogatio vlastelinstvo pećke arhiepiskopije, podigao je u Palestini crkvu Sv. Ilije na Karmelskoj Gori i crkvu Sv. Nikole na Tavoru, gdje se zbilo Preobraženje Kristovo. Utjecaj J. bio je vrlo velik i na spoljašnje i unutrašnje državne poslove za vrijeme Dušana. Patrijarha J. car Dušan je visoko poštovao i tražio je njegov savjet u svima važnijim državnim poslovima. J. je umro na putu za Peć, vraćajući se bolestan iz Žiče, iz tabora Dušanova, gdje je bio pozvan na savjet. Sahranjen je u Peći, gdje je proglašen i svetiteljem. *R. Grujić.*

JANIĆIJE DEVIČKI, pustinjak, svetitelj (— 16/4, krajem 13 vijeka). J. je roden u Zeti. Vrlo rano došao je na Ibar i tu je dugo živio kao strog isposnik u Crnorečkoj Steni. Kasnije se povukao u jednu pećinu u planini Devič, u župi Drenici, gdje je i umro. Despot Đurađ Branković podigao mu je hram na tom mjestu. Srpska crkva slavi J. kao svetitelja. *R. G.*

JANKOVAC, planinski šumovit kraj u planini Papuku, od Slavonske Požege dolinom Veličanke k sjeveru do Velike željeznicom, dalje gorskim putem. Ima jezeraca, slapova i pećina. U pećini kod glavnoga jezerca, u stijeni je izrađena grobnica Josipa Jankovića (1780—1861), po kome je kraj dobio svoje ime *J. M-n.*

JANKOVIĆ ALEKSA, političar (1806, Temišvar — 10/6 1869, Beograd). Poslije svršene gimnazije u Temišvaru prešao je 1834 u Srbiju. Služio je neko vrijeme u sudu i u kneževoj kancelariji, zatim se vratio u Madžarsku, i 1838 položio u Pešti advokatski ispit. Nanovo je došao u Sr-

Digitized by Google

biju 1839 i služio je u kneževoj kancelariji, ali je već iduće godine istupio iz državne službe i stao na stranu Vučića. 1842 bio je uz Vučića za vrijeme bune, a poslije Mihailovoga pada postao je direktor kneževe kancelarije. 1847/48 i 1854 bio je ministar pravde i prosvjete, 1855/56 kneževski predstavnik i ministar inostranih djela; ovo njegovo ministarstvo bilo je jedan neuspjeli pokušaj izmirenja kneza Aleksandra Karađorđevića i Vučića. Za vrijeme pokreta 1858 bio je u kolu onih savjetnika, koji su htjeli da s pomoću vojske održe na prijestolu Karađorđevića, koga je Skupština bila zbacila. Poslije Miloševoga povratka, uklonjen je iz Savjeta, i time je njegova politička uloga završena.

Literatura: Milićević, Pomenik, II, 196. *S. J.*

JANKOVIĆ AMVROSIJE, slikar-ikonopisac (oko 1731, Sečuj, madžarska Tolna). Učio je u Szentendreji kod budimskog episkopa Vasilija. 1760 postrižen je u manastiru Rakovcu za monaha. Nezna se, da li je i gdje na strani učio slikarstvo. 1771 pogodio je, da u trpezariji vrdničkog manastira izradi veliku sliku Kosovske bitke (»batalije«), koju je za četiri godine svršio. U Rakovcu manastiru zapisan je kao hudožestveni ikonopisac. 1760 primio je 6 dukata nagrade za neke radove u kameničkoj crkvi, a radio je i za vukovarsku. *V. P.*

JANKOVIĆ BOGDAN, direktor gimnazije (26/4 1868, Valjevo — 11/7 1918, Nizza). Po svršetku filozofskog fakulteta u Beogradu postavljen je 1890 za predavača u Valjevu. Po padu radikalne vlade, premješten je 1892 u Aleksinac. Poslije državnog udara od 1/4 1893 vraćen je u Valjevo i 1895 postavljen je za profesora. 1897 poslat je za profesora srpske gimnazije u Solunu, a 1899 postao je njen direktor. 1902 premješten je za profesora Bogoslovije Sv. Save u Beogradu. 1904 vraćen je za profesora valjevske gimnazije, kojoj je 1906 postavljen za direktora. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 10/7 1905 i ostao je to sve do smrti. 1907 postao je prvi sekretar Narodne Skupštine. — Kao učenik velike škole radio je na Narodnoj Misli, a kasnije na Odjeku i Samoupravi, na stručnim listovima Nastavniku, Lovcu i na Delu. 1917 na Krfu odvojio se sa 12 drugova od radikalne stranke u posebnu grupu. *J. P.*

JANKOVIĆ BOŽIDAR, đeneral, komandant 4 armijske oblasti (7/12 1849, Beograd — 7/7 1920, Novi). Po svršetku gimnazije u Beogradu, stupio je 1/3 1869 u vojnu akademiju. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 20/9 1874, za đeneralštabnog kapetana 2/8 1883, za đeneralštabnog pukovnika 1/11 1897; penzioniran je 1901, reaktiviran i proizveden za đenerala 26/2 1902, penzioniran je ponovo 1903, a reaktiviran 1912. Kao inžinjerski oficir bio je vodnik do rata 1876, prije rata 1877 bio je ađutant pontonirskog bataljona, a poslije rata 1878 bio je na višoj školi i pripremi za đeneralštabnu struku. Kao đeneralštabni oficir bio je komandant bataljona i pješadijskog puka (1893), i na raznim dužnostima u glavnom đeneralštabu i ministarstvu vojnom, načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (ibarske), načelnik štaba komande aktivne vojske (1900 do 1901), 1897 bio je komandant divizijske oblasti, a 27/4—2/8 1901 bio je ministar vojni. Od 1919 do smrti bio je komandant 4 armijske oblasti. 1884—1887 bio je profesor vojne akademije (premjeravanje sa krokiranjem). Za vrijeme penzije bio je predsjednik narodne obrane (1908—1914). U ratu 1876 bio je u štabu ćuprijske brigade 1 klase, ađutant i šef štaba ove brigade, a jedno vrijeme zastupao je komandanta iste brigade (kao inžinjerski potporučnik). U ratu 1877/78 bio je ađutant i šef štaba ćuprijske brigade I. klase. U ratu 1885 bio je oficir za đeneralštabne poslove u štabu vrhovne komande i pomoćnik načelnika štaba nišavske vojske. U ratu 1912/13 bio je komandant III armije. U ratu 1914 bio je glavni rukovodilac operacija crnogorske vojske. Od 1915 nije vidnije sudjelovao u ratu. Pored članaka u Ratniku, štampao je, sa kapetanom Stanojlom Stokićem, vojnu topografiju. *V. Belić.*

JANKOVIĆ DRAGOMIR, vanredni poslanik i punomoćni ministar (augusta 1867, Beograd). Gimnaziju i veliku školu svršio je u Beogradu, a zatim je nastavio filozofske nauke u Beču i Berlinu. Bio je gotovo stalno u diplomatskoj službi, osim u dva maha, kada je bio dramaturg i upravnik Narodnog Pozorišta u Beo-

Digitized by Google

gradu. Bio je šef kraljeve kancelarije i poslanik na strani. Sada je ministar kraljevskog dvora. Pisao je članke o kazalištu u Otadžbini, Srpskom Književnom Glasniku i Videlu, i prevodio je sa francuskog jezika.

D. P.

JANKOVIĆ EMANUILO, književnik (1758, Novi Sad — 20/9 1792, Subotica). Svršivši gimnaziju, otišao je u Njemačku, gdje je, u Halle-u, učio medicinu. Putovao je mnogo po Njemačkoj, Francuskoj i Italiji. Rano se počeo baviti naučnim radom i bio je pod utjecajem Dositeja. 1788 izabralo ga je prirodnjačko društvo u Halle-u za člana. Bio je dobar znalac fizike i matematike, što je i u diplomi spomenutog društva naglašeno, i zbog čega ga je i deneral Zorić pozvao u Rusiju, da u njegovoj vojnoj školi za plemićke sinove predaje iste predmete. J. je to odbio, jer je htio da se posveti prosvjetiteljskoj misiji u svome narodu. Nezna se, da li je Dositej dao J. misao da osnuje srpsku štampariju u Novom Sadu, ali 1789 J. je s planom i ozbiljno poduzeo taj korak. 1790 donio je u Novi Sad gotovu štampariju, nabavljenu u Leipzigu, i ispunio je sve formalnosti da dobije pravo štampanja. I ako su J. molbu potpomogli svi srpski krugovi, čak i sam mitropolit Stratimirović, J. je 1791 odbijen na protest bečkog štampara Kurtzbecka. J. se u to vrijeme bavio i idejom da u Beču pokrene jedan srpski list. Nije dugo preživio slom svojih velikih planova.

J. je radio na nauci, pisao je rasprave u kojima je htio da popularizira prirodne nauke i filozofska, točnije rečeno racionalno-etička, načela. Ostali su samo, jedan u Leipzigu 1787 štampan spis Fizičeskoe sočinenie o isušeniju i razdjeleniju vode u vozduh i rasjasnenie razlivanija vode iz vozduha na zemlju, i, u rukopisu, Moralna filosofija i načalo mudrosti.

Mnogo je važniji i opsežniji prevodilački rad J. 1787 štampao je u Leipzigu prijevod Goldoni-eve komedije Tergovci, a 1789 u Beču prijevod slabe njemačke moralizatorske vesele igre za djecu od Starka, Zao otac i nevaljao sin, ili Roditelji učite vašu decu poznavati. Čini se, da je taj komad bio prva dramska predstava u Srba (1793, u Vršcu). 1789 izdao je J. seosku veselu igru Blagodarni sin od Jakova Engela. J. je taj komad posrbio, te se u njegovom prijevodu radnja dešava u Banatu, s našim seljacima. To je prvi slučaj posrbljivanja u našoj književnosti.

Najvažnije je u J. radu što je on pisao skoro potpuno čistim srpskim narodnim jezikom, što je otvoreno ustao protiv kabinetskog rusiziranja savremenih književnika i počeo reformirati i pojednostavnjivati stari, crkvenoslovenski pravopis, a predlagao je čak da se i »jer« izbaci. — J. je bez sumnje mnogo naučio od Dositeja, ali se može slobodno tvrditi, da je Dositej samo pripomogao formiranju njegovog modernog shvaćanja. — J. je po svemu bio u idejama svoga prosvjetiteljskog vremena, naprednog i racionalističkog 18 vijeka, te, da nije tako mlad umro, možda bi još više pripravio tlo za Vuka. Inače, s lijepom književnošću imao je J. veze samo u tolikoj mjeri, što je i nju shvaćao kao prosvjetiteljsko sredstvo.

Literatura: Đ. Rajković, Manojlo Janković, biografsko-književna slika (Letopis, 181); N. Andrić, Prijevodna beletristika u Srba od god. 1777 do 1847, književna studija (1892).

V. Petrović.

JANKOVIĆ JEFREM-TETOVAC, episkop (Tetovo — 1718, Rusija). J. je prešao u Ugarsku s patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem. 1691 postavljen je za episkopa petocrkvanskog (pečuhskog), šiškoškog, sigetskog, kapošvarskog, kanjiškog i mohačkog, u Baranji i jugozapadnoj Ugarskoj, gdje je trebalo suzbijati rad na uniji Srba sa katoličkom crkvom. Bio je ljubitelj knjiga i čovjek viših pobuda. Pred Rakoczy-ev ustanak uklonio se u Rusiju 1703, gdje je kasnije postao mitropolit suzdaljski i jurjevski.

Literatura: V. Krasić, O episkopima mohačkim i sigetskim (Stražilovo, 1885); I. i D. Ruvarac, O eparhiji pečujsko-mohačko-sečujsko-sigetskoj od 1695—1733 (Glasnik Srpske Patrijaršije, 1922).

R. G.

JANKOVIĆ JOSIP, franjevac Bosne Srebreničke, generalni vijećnik franjevačkog reda (1708, Vukovar — 25/3 1757, Rim). Nauke je svršio u Italiji. Zatim je više godina poučavao redovničku mladež u Mantovi i u Budimu, pa postao lector iubilatus. Uz to je bio u svojoj redodržavi ku-

Digitized by Google

stos i redodržavnik (1751—1754). Osim toga je tri puta bio generalov povjerenik: u Hrvatskoj, Dalmaciji i Bugarskoj, pa je za generalove povjerenike sastavio Promptuarium commissarii visitatoris (1752). Uz to je objavio u Mlecima 1751: Compendium sacrarum caeremoniarum pro alma et antiquissima provincia Bosnae Argentinae, što ga je sastavio fra Jeronim Lipovčević.

Literatura: J. Jelenić, Biografija franjevaca Bosne Srebrničke (I, 1925). *J. J.*

JANKOVIĆ MILICA, književnica, pripovjedačica (23/11 1881, Požarevac). Svršila je šest razreda srednje škole, slikarsku školu u Beogradu i ispit za nastavnicu crtanja. Predaje crtanje i pisanje u II ženskoj gimnaziji u Beogradu. Objavila je dosad posebno ove sveske pripovijedaka: Ispovesti (1923), Čekanje, Kaluđer iz Rusije, Smrt i život, dvije zbirke za djecu i roman Plava gospođa u izdanju Srpske Književne Zadruge 1924. Pripovijedački rad J., koja se u današnjoj srpskoj književnosti izdvaja neposrednošću i plodnošću, naročito je omiljen u srpskoj ženskoj omladini. *V. P.*

JANKOVIĆ MILOVAN (1/11 1828, Vlaška, okrug beogradski — 8/10 1899, Beograd). Slušao je filozofske i političke nauke u Njemačkoj. Izdao je zajedno sa Jevremom Grujićem, brošuru: Les Slaves du Sud. 1854 stupio je u državnu službu; 1856 postao je profesor ekonomije na liceju; 1858 izabran je za narodnog poslanika, i na Sv. Andrejskoj skupštini vidno je sudjelovao u dinastijskom prevratu, koji je ona izvršila. Pod knezom Milošem bio je isprva njegov sekretar, potom je pao u nemilost i morao je ići iz zemlje. Knez Mihailo ga nije trpio, i za njegove vlade bio je dva puta zatvaran (1861 i 1863). Veći dio Mihailove vlade proveo je J. u emigraciji. Vratio se u Srbiju tek poslije Topčiderske katastrofe, i 1870 ponovo je stupio u državnu službu. 1875 bio je ministar financija u Kraljevićevom ministarstvu, ali krajem iste godine dao je ostavku. Bio je upravnik Fondova do 1880, zatim predsjednik Glavne Kontrole do 1889, kad je penzioniran. Sa Jevremom Grujićem J. je bio jedan od osnivača liberalne stranke.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 56; Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 13. *S. J.*

JANKOVIĆ PAUN (BAĆA), političar (1808, Konjska, kasnije Mihailovac, nahija smederevska — 13/7 1865, Smederevo). Školovao se u Rusiji. Služio je u kneževoj kancelariji, gdje je dotjerao do čina direktora. 1840 do 1857 bio je član Savjeta, kao jedan od prvaka ustavobraniteljske stranke. Bio je zastupnik kneževskoga predstavnika i ministra inostranih djela 1840, ministar pravde i prosvjete 1842 do 1847, ministar financija 1848—1852. Kao ministar prosvjete izdao je Ustrojenije javnog učilišnog nastavlenija, prvi srpski školski zakon, koji je obuhvatao nastavu osnovnu, srednju i višu. Veliki rusofil, preporučivao je J. Srbiji bezuslovno pristajanje uz Rusiju za vrijeme Krimskoga rata. 1857 bio je J. u t. zv. Tenkinoj zavjeri, koja je bila sklopljena protiv kneza Aleksandra od nekih savjetnika zbog njegovog suzbijanja oligarhijskih težnja Savjeta i njegove austrofilske politike. Osuđen na smrt, J. je, na zauzimanje Porte, pomilovan na doživotnu tamnicu u teškim okovima u Gurgusovačkoj kuli. Tu je proveo nekoliko mjeseci do Edhem-pašine misije, kada je pušten iz tamnice i prognan u Ruščuk. Iz progonstva se vratio 1859, poslije uspostavljenja dinastije Obrenovića.

Literatura: Milićević, Pomenik, 2, 201. *S. Jovanović.*

JANKOVIĆ PETAR, kustos geografskog instituta na univerzitetu u Beogradu (1874, Smederevo — 1909, Beograd). Osnovnu školu i nižu gimnaziju učio je u Smederevu, višu gimnaziju i veliku školu u Beogradu. Bio je suplent i profesor u našoj solunskoj gimnaziji i odgojitelj u internatu. U Solunu su mu povjeravani i mnogi nacionalni zadaci, koje je najsavjesnije izvodio. 1903 premješten je u Beograd za profesora I muške gimnazije, a kasnije je tri semestra proveo na studijama u Bernu i Hallu. Po povratku postao je kustos geografskog instituta. — Sa prof. Cvijićem bio je J. na mnogim ekskurzijama po Staroj Srbiji, Makedoniji, Traciji, Grčkoj, gdje je na terenu učio metodu naučnog ispitivanja i promatrao geomorfološke probleme. Iz te su mu grane nauke i

Digitized by Google

većina radova: Glacialni tragovi na Pirinu (Glas Akademije, 65, 1903), Plauš i Strumica, Pirin (J. Cvijića, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 1, 1906), Pajak (Osnove, 2, 1906), Istorija razvitka nišavske doline (izdanje Akademije Nauka, 1909). Pored toga, J. je radio i na limnološkom ispitivanju, o čemu je napisao: Ajvasilsko i Bešičko Jezero, i Dojransko (Poleninsko) Jezero (Osnove, 3, 1910), a mnogo ranije je štampana njegova vrlo temeljita studija: O solunskom zemljotresu (Delo, 1902). I u hidrografskom radu: Površine rečnih slivova i dužine reka Kraljevine Srbije (Spomenik Akademije, 35, 1901) jedan je dio obradio J. pri kraju svojih studija. Osim naučnih radova imaju vrijednost i mnogi savjesno izrađeni J. referati u Pregledu geografske literature Balkanskoga Poluostrva, Srpskom Književnom Glasniku i Delu. — Zbog mučnog života i bijede, a ogromnih tjelesnih napora za svoje uzdržavanje i rad na nauci, J. je kao mlad čovjek podlegao sušici.

P. Vujević.

JANKOVIĆ STOJAN, čuveni uskočki junak, opjevan u narodnim pjesmama. Sin je Janka Mitrovića, branioca Šibenika 1647. U februaru 1666 J. je dopao turskog ropstva, i odveden u Carigrad. Poslije 14 mjeseci spasio se i došao kući. Istakao se u više prilika ličnim junaštvom. Radi toga 13/3 1670 odlikovan je mletačkim kavaljerstvom i zlatnom kolajnom. 1686 dobio je Sinj od Turaka, 1688 odlikovao se u borbama u Hercegovini, 1689 znatno je pridonio da se oslobodi od Turaka Lika i Krbava.

Literatura: A. Soerensen, Entstehung der kurzzeiligen serbokroat. Liederdichtung im Küstenland (1859); B. Desnica, Ropstvo Jankovića Stojana (Prilozi, 2, 1922). *V. Ć.*

JANKOVIĆ VLADIMIR-VELMAR, književnik (10/8 1895, Čaglić, Slavonija). Poslije svršenih pravnih nauka u Budimpešti, stupio je 1918 u državnu službu. Sada je sekretar umjetničkog odjeljenja. Počeo je pisati pripovijetke za vrijeme rata u Jugoslovenskoj Njivi, Književnom Jugu i Savremeniku. U izdanjima Društva Hrvatskih Književnika izašao mu je 1919 jedan svezak novela, Svjetla u noći. 1920 davala mu se u Beogradskom Narodnom Pozorištu drama U vrtlogu, a 1922 drama Novi, koja je nagrađena na konkursu ministarstva prosvjete. Iste godine objavio je u Beogradu i veću novelu Ivan Mandušin. U rukopisu ima gotove drame Životnici i Robovi i oveću pripovijetku Moć patnje. *V. P.*

JANSENIZAM, od katoličke nauke odvojen teološki sistem u nauci o milosti božjoj. Ime je dobio po svom osnivaču Korneliju Janseniju, biskupu u Ypernu (1636—1638). Ne dogmatičku, nego praktičnu stranu, J. uveo je u svećenstvo ljubljanske biskupije knez-biskup grof Karlo Herberstein (1772—1787). Pristaše ove struje pokazali su pretjeranu strogost u upravi Sv. Otajstva, osobito otajstva pokajanja i euharistije; bili su ljudi mračni pesimisti, u moralnim pitanjima tjesnogrudni rigoristi, koji, s druge strane, padaju u veliki laksizam. Tragovi ove struje dugo su se povlačili u literaturi i duhovnoj pastvi ljubljanskog klera.

F. K-ć.

JANŠA LOVRO, slikar i bakrorezac (30/6 1749, Breznica, Gorenjska — 1/4 1812, Beč). J. je učio kod Weirottera i M. Brandt-a u Beču. Dobio je 1771 drugu nagradu bečke akademije, i 1790 postao je carski penzioner ove akademije. Šest godina kasnije radio je u školi za bakrorez u Beču, i postao je 1801 korektor pokrajinskog crtanja na akademiji. Poslije smrti Brandt-a (1806) postao je profesor akademije (redovan 1811) i umro je kao carski savjetnik. Crtao je i slikao pokrajine, grupe drveća, ruševine, poglede zgrada i gradova. Po J. bakrorezima izrađeni bakrorezi J. Zieglera nalaze se u biblioteci umjetničke akademije u Beču. J. je izradio panoramu Beča, i rezao je u bakru slike ruševina, vodopada, šuma i t. d., a izdavao ih kod Artari-a, Ivana Capi-a, Molla i t. d. u Beču i M. Böra u Pragu. J. je rezao i po Brandt-u, Roseu i dr.

Literatura: Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslovenskih, 121 (sa spiskom literature); Steska, Umetnost koncem 18 stoleća (Mladika, VI, 106). *F. S.*

JANUŠIĆ JURISLAV, publicist (17/4 1881. Varaždin — 16/6 1908, Zagreb). Osnovnu i srednju školu svršio je u Varaždinu, a filozofiju u Zagrebu. Službe nije primio, već se posvetio organiziranju omladine i

Digitized by Google

publicistici. Sudjelovao je aktivno u prvim pokretima protiv bana Khuena. — J. se počeo javljati kao gimnazist u srednjoškolskom časopisu Pobratimu. Kasnije je sarađivao u Vijencu, Nadi i Savremeniku, kao pjesnik i kritičar. Bio je jedan od pokretača Mlade Hrvatske (1902), osnovao je i uređivao đački časopis Hrvatski Đak (1907). Omladinski pokret, kome je J. bio na čelu, vodio je borbu za slobodnu misao, za napredne ideje, a protiv klerikalizma, koji se tada prvi put u Hrvatskoj počeo afirmirati. J. pogreb, bez svećenika, bio je manifestacija slobodne misli. J. je životom i djelom jedan od najčistijih hrvatskih idealista. Njegov omladinski pokret nastavio je rad jugoslovenske omladine u Pragu i pripremao nacionalistički omladinski pokret od balkanskog rata do oslobođenja. J. je bio odličan govornik i organizator, a omladinske organizacije pod njegovim imenom postoje i danas.

B. V.

JANJA. 1. Mjesto u Bosni, na lijevoj obali Drine. Ima 3.945 stanovnika. Spominje se prvi put početkom 18 vijeka kao trgovačko mjesto. Trguje hranom. *M. F.*

2. Rijeka u Bosni, lijevi pritok Drine. Izvire sa Majevice Planine (kota 898 i kota 847 m), uliva se oko 4 km nizvodno od mjesta Janje. Od izvora do sela Maleševca J. teče k sjeveru, odatle uglavnom na istok. Dužina toka joj je 57 km, a površina porječja 299·6 km². *P. V.*

JANJEVO, varošica u Južnoj Srbiji, u Kosovskoj oblasti, u izvornom kraju rijeke Janjevke, desnog pritoka Sitnice, pod vulkanskim brdom Beletin, na istočnoj strani Kosova Polja. Ima 1.375 stanovnika, sa 497 kuća (1921). Današnje J. je novije naselje, a prvobitna je varoš bila dalje, između brda Borelina i Surnjevice, gdje je sada pusto mjesto (Staro J.). J. se prvi put spominje 1303, kao katolička naseobina. Postalo je kao rudarsko naselje u ovom kraju, bogatom srebrnim i gvozdenim rudama. U J. je bilo i Sasa rudara, od kojih je i sada u blizini selo Šaškovce. Katolici u J. dobili su 1328 svoga župnika. 1433 spominju se u J. dubrovački građani, radi čijih se prava Dubrovnik obraćao despotu Đurđu. Kasnije pod Turcima kao važno mjesto, J. je bilo kadiluk u vučitrnskom sandžaku, a rudarstvo se nastavlja i unapređuje. 1597 spominju se ovdje i zlatni rudnici. U 16 vijeku u J. je katolička naseobina imala preko 1.000 duša i svoga kapelana. No bilo je u J. i pravoslavnih, koji su u varoši imali dvije crkve, Sv. Mihaila i Gavrila i Sv. Bogorodice. Oni su pripadali novobrdskoj eparhiji, čijem je mitropolitu Nikanoru, sa stolicom u Gračanici, 1548 dolazio u posjete ohridski arhiepiskop Prohor. U 17 vijeku bilo je u J. više pravoslavnih Srba od katolika, a imali su i svoju školu, čiji je daskal (učitelj) Hadži-Andrija Lava umro 1672, a njegov je sin, Vićentije Popović Hadži-Lavić iz J., kasnije bio u Austriji arhiepiskop. 1610 J. je imalo 500 kuća, od kojih 200 pravoslavnih, 180 muslimanskih i 120 katoličkih. J. je u to vrijeme, kao i neki drugi rudarski gradovi, imalo i svoje gospodare (knezove). Tako se 1613 spominje Marko Artofilaht »gospodar bogospasnog mesta J.« U 17 vijeku većina stanovnika u J. bili su rudari, a bogati rudnici u okolini stalno su radili. 1671 zabilježeno je, da J. ima mnogo srebrnih rudnika. Polovina od dobijenog srebra pripadala je sultanu. Onda se u J. spominje katolička crkva Sv. Nikole. I 1674 bilo je u J. više pravoslavnih od katolika, a jedan dubrovački putnik kaže, da je J. vrlo naseljeno mjesto. Austrijanci sa svoga pohoda 1689 i 1690 spominju J. i njegove srebrne rudnike.

U ovo vrijeme, krajem 17 vijeka, ili malo kasnije, početkom 18 vijeka, raseljeno je Staro J. zbog zuluma arnautskih pljačkaša, i Janjevci su se naselili kod kula begova Spahijića, koji su bili silni i pružali im zaštitu. Tada je, radi arnautske anarhije, koja je brzo uzimala maha u poljuljanoj Turskoj, počelo opadati staro rudarstvo čuvenog J. Od starih Janjevaca ima sada samo dvije porodice, katolici Glasinovići i Palići, koje su 1910 brojile 110 kuća. U to je vrijeme doseljeno i ostalo katoličko stanovništvo današnjeg J.: iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije, od Berišа iz Malesije, iz Skadra, Prizrena, Peći, Kratova, Novog Brda, Skopske Crne Gore, Skoplja. Pri doseljenju neki su od ovih bili pravoslavni, pa su se kasnije pokatoličili, za vrijeme nekih Džinovića, koji su satrli silu Spahijića, ranijih zaštitnika Janjevaca. Sve do kraja 18 vijeka bilo je u J. još

Digitized by Google

pravoslavnih Srba, jer je postojala njihova crkva Sv. Nikole, mjesto koje je današnja katolička crkva. U blizini J., na desnoj strani Gračaničke Reke, više Badovaca, postojao je i pravoslavni manastir, Vojsilovica, koji je opustio 1762. Poslije toga nema više u J. pravoslavnih. Katolici u J., koji se zovu Latini, čine sad katoličku oazu na Kosovu. 1910 bilo je u J. 515 kuća, od kojih 400 katoličkih, 75 Arnauta i Arnautaša (među ovima spomenuti Spahijići), 20 Muhadžira (iz Sjeverne Srbije 1878), 18 turskih Cigana i 2 Turaka iz Šama (Mala Azija).

J. je danas prava rudimentarna varoš. U njemu su se očuvali posljednji ostaci metalne industrije, koja je nekad cvjetala ovdje, u Trepči i u Novom Brdu. Posljednji oblici ove industrije bile su izrađevine od tuča i mesinga: kandila, svijetnjaci, krstovi, grivne, prstenje, điduve, lule, havani, vodenice za kavu, zličice. Sve do 1873 ova se stara industrija prilično držala, i kujundžije iz J. su svoje izrađevine nosili na trgove i sajmove po Staroj Srbiji i Makedoniji do Soluna, po Sjevernoj Srbiji, Bosni, Bugarskoj i Vlaškoj. S uvođenjem kosovsko-vardarske željeznice (1873) i drugih željezničkih linija, i nailaskom tvorničkih izradevina, i to je opalo, te je J. danas neznatno mjesto u gračaničkom srezu, bez starog rudarskog rada i industrije, i bez života.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911), 1112—1113, 1271—1272; K. N. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922), 131—133; K. Jireček, Istorija Srba, II (1923), 22.

V. Radovanović.

JANJIĆ VOJISLAV DR. (8/1 1890, Kraljevo). Svršio je bogosloviju Sv. Save, a zatim nastavio studije na teološkom fakultetu u Černovicama. Poslije svršenih nauka postao je suplent bogoslovije Sv. Save, a zatim profesor. Za vrijeme ratova sudjelovao je kao dobrovoljac. 1916 bio je ataše srpskog poslanstva pri Vatikanu, a zatim u službi srpske propagande u Engleskoj, gdje je bio i profesor bogoslovije u Kadsdownu i Oxfordu. 1919 postavljen je za profesora bogoslovije u Beogradu. 1920 izabran je za poslanika u Ustavotvornu Skupštinu, u kojoj je bio i prvi sekretar. Od 1/8 1923 do 27/7 1924 bio je ministar vjera. Napisao je: Članci i Rasprave (1922) i Uvod u Novi Zavet (1924). Saradivao je u raznim bogoslovskim časopisima. Od 1922 vlasnik je Hrišćanskog Života. *D. P.*

JANJIČARI (TURSKI JENI ČERI = NOVA TRUPA), turska (spočetka direktno sultanova) stajaća pješačka vojska. Osnovao ju je sultan Orkan od kršćanskih zarobljenika, koje je poturčio, a posvetio ju je Šeih Hadži Bektaš. Murat II. organizirao ih je i dao im mnoge velike povlastice. Kad nije bila dovoljna 1/5 zarobljenika, uveden je »dešme«, t. j. oduzimanje svakog desetog djeteta (preko 7 godina) od kršćanske raje (stoke), koje su poturčili i odgajali za J. (danak u krvi svake pete godine). Dobra plaća primamljivala je mnoge kršćanske mladiće i da dobrovoljno stupaju u J. Sulejman II. dopustio im je da se žene, a Selim II. da uvrste i svoje sinove u J. Murat III. dozvolio je da se i Turci primaju u J. Njihov privilegovani položaj postao je privlačiv. Oni su utjecali na postavljanje sultana. Murat IV. ukinuo je 1638 uzimanje kršćanske djece u J. J. je bilo najviše oko 100.000 (od toga boraca oko 40.000). Jamaka (zamjenika), koje su J. slali mjesto sebe u pogranične posade bilo je oko 400.000. Većina upisanih janjičara i jamaka nisu imali plaće i bavili su se građanskim zanimanjem (bili su kafedžije, hamali, bakali i sl.). Glavni zapovjednik zvao im se janjičarski aga. Samovoljom i bunama postali su J. opasni za državu i sultane, i nisu više odgovarali novim vojnim zahtjevima. Mahmud II. ukinuo je J. 1826 u krvavom pokolju.

V-lj. Popović.

JANJINA. 1. Rječica u Bosni, desni pritok Drine. Izvire pod Golim Brdom (1.459 m) i Borovim Vrhom (1.345 m). U gornjem toku, do Čajniča, teče k zapadu, odatle postepeno svija u pravac sjeverozapada, sjevera i sjeveroistoka, probijajući se u velikom luku kroz planine. Uliva se u Drinu oko 2 km niže sela Seoca, odnosno kod kote 314 m. Dužina J. toka je 26·5 km, a površina porječja 150·3 km².

P. V.

2. Selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, kotar Korčula; nasred poluostrva Pelješca, gdje je najuži s tržištem i lukom Dračama na njegovoj sjevernoj, a s tržištem i lukom Trstenikom na njegovoj južnoj strani. Ima 706 sta-

Digitized by Google

novnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, pelješko nadšumariju, ribarsku i uljarsku zadrugu, seosku blagajnicu. U J. je dvor, u kojem je za dubrovačkoga gospodstva (1333 do 1806) sjedio knez. J. izvozi dobra vina, ulja i duhan. Cijela polja, strane i brežuljci zasađeni su lozom i maslinom. Od luke Drače 4 km k jugoistoku u luci Sutvidu ima oštrižnjak, gojilište oštriga (kamenica). — J. je staro mjesto: ima starinskih gomila, latinskih natpisa i ostataka iz rimskoga poganskoga i kršćanskoga doba. J. se spominje u 13 vijeku s katoličkim crkvama Sv. Stjepana i Sv. Đurđa. 1333—1806 J. je s cijelim Pelješcem pripadala Dubrovniku. U J. je pjevao svoje lirske pjesme Ivan Bunić-Vučićević. *J. M-n.*

JAPAGE, ponornica u Bosni, južno od Bosanskog Petrovca. Izvire na sjeverozapadnoj padini Lom-Planine, pod Biojlom (952 m), teče k sjeverozapadu i ponire oko 3 km jugozapadno od Bosanskog Petrovca. Dužina J. toka je 12 km. *P. V.*

JAPODI (Iapodes), ilirsko-keltsko pleme, koje je živjelo od Istre do Une. Prvobitno su tu bili čisti Iliri. Oko 400 prije Kr. došli su Kelti i s njima se izmiješali. J. su se dijelili na više plemena, koja su se nazivala po svojim glavnim mjestima, Monetini (Monetium, danas Brinje), Avendeati (Avendo, Crkvina, između Otočca i Senja), Arupini (Arupium, Vidal, kod Otočca). Spominju se i druga mjesta u njihovoj zemlji: Terponos, Poseni, Metullum, koji je bio najveći i glavni grad japodski prije nego što će Rimljani osvojiti ovo područje. 129 prije Kr. ratovao je s J. Sempronije Tuditan. On najprije nije imao sreće, ali je poslije pobijedio. Po svoj prilici Tuditan je tom prilikom pokorio zemlju do Krke. Možda su Rimljani upali u japodsku zemlju i između 78—76. Možda od tog doba do 35 prije Kr. oni plaćaju redovno danak. Samo može biti onaj dio plemena, koji je stanovao istočno od Alpa, ne miruje uvijek. J. su potpuno pokoreni u ratu, koji je vodio Oktavijan u našoj zemlji 35—33 prije Kr. On je lako pokorio one, koji su živjeli zapadno od Alpa. Monetium i Avendo predadoše se dragovoljno. Arupini, najveće i najjače pleme na toj strani, najprije su se povukli iz sela u grad, ali kad su se Rimljani približili, oni su se razbjegli u šume. Oktavijan je zauzeo grad, ali ga ne htjede spaliti, i tom blagošću je prinudio Arupine, da se predadu. — Istočni J. pokoreni su teže. Najteže je bilo osvojiti Metullum. Pri napadu na taj grad odlikovao se Oktavijan hrabrošću, i bio je ranjen. Metullum je osvojen i spaljen. Pošto Oktavijan otide iz ovog područja, pobunili su se Poseni, ali ih je jedan Oktavijanov vojvoda pobijedio i strogo kaznio. 29 prije Kr. proslavljen je u Rimu triumf nad J. — Područje J. jamačno je bilo osigurano malim posadama. Na nekoliko mjesta nalaze se danas tragovi od stražara i t. d., koji pokazuju, da je zemlja bila posjednuta. Po osvojenju zemlja je brzo romanizirana. To pokazuju mnogi natpisi, koje su podigli domoroci, čak i iz nižega staleža. Dižu se gradovi, grade se dobri putovi (na pr. Salona—rijeka Sana). Otočac je bio rimski uređeni grad već 97 po Kr. Iz natpisa nam je poznato i nešto bliže o uređenju japodskih općina. J. imaju u rimsko doba iste bogove, koje imaju i druga plemena u rimskoj imperiji (Jupiter, Dolihen, Mitra, Silvan i t. d.). Osim toga, J. su poštovali i jedno lokalno božanstvo po imenu Bindus. Ono je bilo slično Neptunu. Jedno veliko svetilište Bindusovo otkriveno je u blizini izvora Privilice, nedaleko od Bihaća.
N. Vulić.

JARC MILAN, književnik (5/7 1900, Črnomelj, Bijela Krajina). J. je svršio gimnaziju u Novom Mestu, učio je slavistiku i romanistiku na sveučilištu u Zagrebu i Ljubljani, a sada je činovnik Ljubljanske Kreditne Banke. Od 1918 sarađivao je, najprije s pjesmama, a zatim i novelama i dramama, u Dom in Svetu, Ljubljanskom Zvonu, Srpskom Književnom Glasniku, Mladiki, Ženskom Svetu, Mentoru, Križu na gori i t. d. J. je i kritičar. Glavna su mu djela: zbirka pjesama Skrivnostni roman 1918—1922 (pripremljeno), novele Črni čarodeji (Ljubljanski Zvon, 1923), Bog in pustolovec, Na zakletem gradu (Dom in Svet, 1925), drame Izgon iz raja (Ljubljanski Zvon, 1922) i Ognjeni zmaj (Dom in Svet, 1926). J. izražava u svojim radovima tragiku današnjeg čovjeka u njegovom odnosu prema kosmosu. Osobito voli J. ispitivanje religioznih pitanja. *I. G.*

Digitized by Google

JAREB (Caccabis saxatilis) je jedna od najljepše bojadisanih vrsti pernate divljači iz porodice koka. Karakteristična je ptica našega Krša. Živi u jatima i danas još u velikom broju po planinama Srbije, osobito Makedonije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije i na ostrvima Braču i Hvaru pa u hrvatskom Kršu i u Slovenačkoj. *E. R.*

JARIĆ MUK (Muk de Jari), pjevač (28/9 1891, Brod na Savi). Svršio je gimnaziju i filozofiju u Zagrebu. Pjevanje je učio kod čuvenog poljskog tenora Jean Reszke, člana pariške opere. Prvi put je pjevao u Parizu 1914, u Trocadéru, sudjelujući u Beethoven-ovoj Missa Solemnis. Odmah je angažiran u Kasselu na dvorskom kazalištu, gdje je debitirao kao Don José u Bizet-ovoj operi Carmen. U berlinskoj dvorskoj operi pjevao je Fausta, u Varšavi Parsifala. Na poziv direktora Gregora kreirao je na bečkoj dvorskoj operi glavnu tenorsku partiju u Korngoldovoj Violanti. Tu je prešao u operetu. U Zagrebu je prvi put pjevao 17/11 1914 u Bohemu, u Tosci i Cavaleriji. 1919 bio je angažiran u pariškom Champs Elysées, a od maja 1921 u londonskom The Prince of Wales Theater. Od 1922 je u New-Yorku. *N. A.*

JARNEVIĆ DRAGOJLA, pjesnikinja (4/1 1812, Karlovac, na Kupi — 12/3 1875, Karlovac). Svršila je u Karlovcu samo osnovnu školu, a obrazovala se dalje sama u njemačkoj književnosti. U Grazu se upoznala sa Ivanom Trnskim, koji ju je uveo u kolo narodnih preporoditelja, kao prvu ilirsku pjesnikinju. 1839—1840 živjela je u Mlecima kao odgojiteljica, a onda se vratila u Hrvatsku. 1850 osnovala je u Karlovcu privatnu djevojačku školu, sa J. Kunović-Kubinovom, koja je bila za vrijeme revolucije prognana iz Praga, ali ta je škola bila kratkoga vijeka. 1853 ostavila je Karlovac i živjela je punih 13 godina u nedalekom selu Pribiću, gdje je osnovala privatnu školu, baveći se poučavanjem seoske djece. 1866 vratila se u Karlovac, gdje je živjela do smrti. — Njezina prva pjesma, Želja za domovinom, izašla je u Gajevoj Danici (1839). Najveći dio njenog rada su novele. 1843 izdala je zbirku novela domorodne povijesti. Poslije su izlazile njene novele u Nevenu, Glasonoši, Naše Gore Listu, Dragoljubu, Hrvatskom Sokolu, i Leptiru. U Domobranu (1864) izašao je njen roman Dva pira. Napisala je u stihovima dvije historijske drame, Veronika Desinićeva i Marija, ugarsko-hrvatska kraljica (Hrvatska Prosvjeta, 1918). — J. se bavila i pedagogijom. Objavila je u Slavenskom Pedagogu i Napretku više stručnih radova; 1872 postala je član Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. J. je najveće i najvažnije književno djelo njen dnevnik, koji je počela pisati kao djevojka od 20 godina, a vodila ga sve do smrti. Zaprema u rukopisu 1.194 strane. To je psihološki roman, pun neobične iskrenosti, života jedne osamljene ženske duše, koja se radi svojih osobina nije nikad mogla snaći u životu svoje društvene sredine. Dnevnik, koji je ujedno važan prilog za hrvatsku kulturnu historiju 19 vijeka, nije štampan; rukopis se čuva u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu.

Literatura: Adela Milčinović, Dragojla Jarnevićeva, Životopisna studija (1907). *B. Vodnik.*

JARUGA. 1. Periodski potok-ponornica na sjevernom dijelu Livanjskog Polja. Protiče kroz Ždralovo Blato za vrijeme sušne periode, kad polje nije poplavljeno. J. izvire na sjevernom kraju polja, teče k jugu a na jugozapadnom rubu polja ponire u ponor kod sela Kazanaca.

2. Periodska ponornica na srednjem dijelu Livanjskog Polja. Protiče kroz Ševarovo Blato za vrijeme sušne periode, kad polje nije poplavljeno. J. počinje teći od jugoistočnog kraja Ždralova Blata prema jugu; sa sjeveroistočnog ruba polja dobiva nekoliko vrela, a ponire u ponoru Lakal, blizu sela Caprazlije. Zove se i Vrbička Jaruga.

3. Periodski potok-ponornica u Glamočkom Polju, u Bosni, za vrijeme sušne periode, kad polje nije poplavljeno. Izvire niže Glamoča i na svome toku brzo skrene na jugoistok. Za vrijeme sušnog doba ponire oko sela Skučana, ali kad više nabuja tok joj se produži i ponire dalje na jugoistoku, u Pećinama, grupi ponora u blizini Vidimlja.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abhandl. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V, 1903/04). *P. V.*

Digitized by Google

JAŠENAČKO POLJE, malo kraško polje u Hrvatskoj, oko 15 km zapadnojugozapadno od Ogulina, između Bijele Lasice (1.289 m), Debelog Vrha (1.050 m), Kozarske Kose (1.012 m) i Crne Kose (1.139 m). J. P. dijeli kratka prečaga na sjeverno, Gornje Polje, i južno, Donje Polje, koje je za desetak metara niže. Kroz oba polja protiče potok Jasenak, koji izbija iz stijene više sela Vrela, na visini od 621 m, a kod Ponorâ (608 m) uvire u više od 100 malih ždrijela. On je već pod vrelom toliko jak, da goni vodenicu, a sa strana prima nekoliko pritočica. Pri jakim pljuskovima može Donje Polje biti poplavljeno u toku od 24 sata, a djelomično i Gornje Polje, što se na pr. dogodilo 1895. Tada je voda ponirala kroz 20 ponora i poplava je trajala 13 dana, inače se voda povuče za nekoliko dana. J. P. dugačko je 4 km a površina mu je 2·3 km².

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V. Bd., 1903/04); H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopis Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I Lice Domovine (1905), 495—470. *P. V.*

JASENICA. 1. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Morave. Izvire pod Rudnikom (kota 1.159 m), uliva se kod Velikog Orašja. Tok joj je nepravilan: na gornjem dijelu, do ispod Ovsišta, teče uglavnom na istok, na srednjem toku na sjever, od Božurnje do Natalinaca na istok, odatle skrene k sjeveroistoku. Glavni joj je pritok Kubršnica. Dužina toka joj je 79 km, a površina porječja 137·9 km². *P. V.*

2. Područje, koje obuhvata porječje rijeke Jasenice. Dijeli se na Kragujevačku i Smederevsku. U prvoj ima 58, a u drugoj 7 naselja. *B. D.*

»JASENICA« AKCIONARSKO DRUŠTVO ZA OPRAVKU I KONSTRUKCIJU ŽELJEZNIČKIH VAGONA, Beograd. Osnovano je 1923. Glavnica je 6,000.000 Din. Ima tvornicu vagona u Palanci (okrug smederevski). *S. P.*

JASENIČKA BANJA u okrugu kragujevačkom. Ima izvor zemno-alkalne vode. Primitivno je uređena. *L. N.*

JASENIČKA ZADRUGA. Osnovana je 1903. Mjesto Palanka. Kapital je 100.000 Din. U likvidaciji je. *N. S.*

JASENIČKA ZADRUGA A. D. u Aranđelovcu. Osnovana je 1894. Kapital je 1,000.000. Rezervni fond 110.080, ulog 808.435, mjenice 1,031.508, dužnici 838.864 Din. *N. S.*

JASENOVAC, selo u Slavoniji, županija Požega, kotar Novska; na Savi (194 m), prema utoku Une (parobrodarska stanica), željeznička stanica i most preko Save na pruzi Sisak—J.—Slavonski Brod. Ima 2.111 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, kraljevsku šumsku upravu, eksploataciju šume, tvornicu opeka. 1536 spominje se J., grad Mihaila Svetačkoga, kad ga je zeuzeo Usref-beg. 1805—1813 bila je kod J. carska tromeđa (Austrija, Francuska i Turska). *J. M-n.*

JASTREBAC. 1. Planina u Srbiji, između rijeka: Toplice-Morave-Rasine-Blatašnice, jugoistočno od Kruševca. Poslije Kopaonika, J. je najveća planina u Srbiji, jedna od njenih najvećih šumskih prostorija, vrlo bogata rječicama. Pretežno je sastavljena iz arhajskih ili paleozojskih kristalastih škriljevaca i zato ima blage, dosta zaobljene oblike. J. se dijeli na Veliki J., veći, zapadni dio i na Mali J., istočni, manji dio.

2. Planina u Srbiji, između rijeka: Kozarske-Čukarke-Vlasine-Rastovnice, oko 3 km jugo-jugoistočno od Vlasotinca, odnosno 18 km istočno-jugoistočno od Leskovca. Najveći su visovi: Morič 868 m, Šiljegarnik 846 m, Straža 696 m, Čukarka 685 m, Presveta 636 m. J. je dijelom pod šumom. Sjevernim podnožjem vodi drum Leskovac—Vlasotince—Pirot, a zapadnim, drum Grdelica—Vlasotince. *P. V.*

JASTREBARSKO (JASKA), trgovište u Hrvatskoj, županija Zagreb; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Karlovac. Ima 1.498 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, franjevački samostan, osnovnu školu, dvije štedionice. — J. se prostire na rodnome polju. U mjestu je grad grofova Erdödy-a. U 13 vijeku J. je pripadalo podgorskoj župi, čiji se grad »castellum Podgoria« nalazio od J. k sjeverozapadu kod sela Sv. Jane. 1257 dobilo je J. od kralja Bele IV. povlastice slobodnoga trgovišta. 1442 dobio je J. Martin Frankopan. Poslije 1519 pripalo je Tomi Bakaču, a poslije njega njegovim nećacima grofovima Erdödy.

Digitized by Google

U 16 vijeku J. je dosta trpjelo od turskih upada. *J. M-n.*

JASTREBICA, planina na granici Hercegovine i Crne Gore, sjeverno od Orjena, odnosno oko 16 km sjeverozapadno od Risna. J. se pruža od sjeverozapada k jugoistoku i u tome su pravcu najveći visovi: Gubar 1.680 m, Žestikova Glavica 1.695 m, Jastrebica 1.892 m, Kršljev Mramor 1.760 m, Vučiji Zub 1.802 m.

P. V.

JASTREBOV IVAN STEPANOVIČ, ruski generalni konzul u Solunu, historik etnograf i arheolog (27/1 1839, Gromuška, Tombovska gubernija — 7/1 1894, Solun). Proveo je djetinjstvo na Kavkazu, gdje mu je otac služio kao vojni svećenik. Počeo je učiti bogoslovske nauke u astrahanskoj bogosloviji, a svršio ih u kazanskoj duhovnoj akademiji (1864). Iste godine stupio je u ministarstvo spoljnih poslova, u odjeljenje istočnih jezika pri azijskom departmanu. 1866 postavljen je za vježbenika u poslanstvu u Carigradu, 1867 je postao sekretar i tumač konzulata u Skadru, a kasnije upravitelj, 1870 vicekonzul u Prizrenu, 1874 konzul u Skadru, 1879 opet u Prizrenu, a 1880 u Janjini. Ruski generalni konzul u Solunu postao je 1886. — Učinio je mnogo dobra kršćanima u Turskoj. Bio je pravičan spram svakoga, a Srbe je naročito volio. Proučavao je osobito srpsku crkvenu historiju i napisao iz nje 12 članaka u Glasniku, od kojih je prvih 10 izdao u knjizi: Podaci za historiju srpske crkve, iz putničkih zapisnika I. S. Jastrebova (1879). Među ovdje saopćenim izvorima ima ih i vrlo važnih. Pošto je mnogo putovao i odlično poznavao srpske zemlje, to se bavio i etnografijom i arheologijom, te je izdao 1886 znameniti rad Običaji i pjesme turskih Srba (ruski), koji je 1889 izašao u drugom izdanju. J. je njime želio dokazati, da su makedonski Sloveni Srbi. Iznosio je naučnu gradu potpuno objektivno i ispravljao maštanja i izmišljotine M. Milojevića, a gdje je M. Milojević imao pravo, on mu je to priznavao. Poslije smrti J. publicirala je Srpska Akademija Nauka njegovo djelo, koje je on smatrao radom svoga života, ali ga nije dospio dovršiti: Stara Srbija i Albanija (Spomenik, 61; ruski). Historijske partije su u ovom zastarjele, ali je etnografska grada u njemu odlična. *N. Radojčić.*

JAŠKI MIR (9/1 1792—29/12 1791) između Rusije i Turske, sklopljen u Jašu. Sadržavao je 13 članaka. Ustanovljen je trajan mir i data opća amnestija (1). Potvrđen je Mir Kučuk-kajnardžijski od 1774, eksplikativna konvencija od 10/3 1779, trgovački ugovor od 10/6 1783, akt o pripojenju Krima i Tamana Rusiji od 28/12 1783 (2). Trajna granica za uvijek postala je Dnjestar (3). Radi toga vratila je Rusija Turskoj Besarabiju, dalje Moldavsku, uz Portine obveze: da će ispunjavati Kučuk-kajnardžijski Mir i kasnije sporazume, da ne će od ovih zemalja tražiti zaostale poreze niti ikakve za još dvije godine, da će dozvoliti slobodno iseljivanje u roku od 14 mjeseci (4). Porta se obvezala obnoviti naredbu zapovjedniku granica, da ne uznemiruje zemlje i podanike tifliskog kana (5), i da spriječi pogranične upade na Kubanu, eventualne upade da kažnjava, a plijen da vraća, odnosno štetu da nadoknadi (6). Porta se još obvezala ispunjavati 6 član trgovinskog ugovora, poimence da se založi, da gusari Alžira, Tunisa i Tripolisa povrate rusku robu, brodove i zarobljenike kad ih zaplijene (7). Zarobljenicima i robovima dato je oslobođenje bez otkupa (8). Ugovoreno je, da se mir odmah objavi vojsci i floti (9). Evakuacija je imala da se izvede prema određenom planu (11).

V-lj. Popović.

JAŠMAK, poveća bijela marama bez ukrasa. Služi za ukrašivanje glave. Nosi se u okrugu vranjskom.

N. Z.

JAŠUNJSKI MANASTIRI, u srezu leskovačkom, na rječici Jašunji. — 1. Muški manastir Sv. Jovana. Sagradio ga je 1517, po svoj prilici na starim razvalinama, Andronik Kantakuzen sa braćom. Živopisan je 1524, a obnovljen 1693. — 2. Ženski manastir Sv. Bogorodice ili Gornji Manastir, u blizini muškog manastira. Sagradila ga je i dala živopisati kaluderica Ksenija 1499. — Oba su manastira očuvana i imaju svoja stara imanja, i ako već davno u njima nema kaluđera. Okolni narod brine se za J. M., a u crkvama služi

Digitized by Google

s vremena na vrijeme sveštenik iz sela Jašunje.

Literatura: M. Veselinović, Jašunjski manastiri (Godišnjica, 29. 1910). *R. G.*

JAVNA BEZBJEDNOST. Staranje o J. B. stavljeno je u dužnost ministru unutrašnjih djela uredbom o ustrojstvu ovog ministarstva od 8/5 1919, i pojedinim specijalnim zakonima. Njegova akcija na ovom polju dvojaka je: neposredna, preko odjeljenja za zaštitu države i odjeljenja J. B., i posredna, koja se sastoji u naređivanju, upućivanju i kontroliranju policijskih vlasti i organa, kojima je staranje o ovoj bezbjednosti stavljeno u dužnost pojedinim specijalnim zakonima.

Staranje o bezbjednosti države manifestira se u nadzoru, sprečavanju i represiji rada na izdaji zemlje, veleizdaji, špijunaži i svakoj antidržavnoj propagandi, i nadzoru u cilju preventivnom nad fabrikacijom i prodajom oružja, municije i raznih eksploziva; štampom, zborovima i udruženjima; sumnjivim strancima, i uopće nad svima pojavama i ličnostima, koje mogu ugroziti J. B.

U cilju zaštite naše države, pored specijalnog pokrajinskog zakonodavstva, postoje i ova važnija generalna zakonska naredenja: a) zakon od 21/4 1922 (prvobitni ukaz od 25/2 1919, koji je zadobio zakonsku snagu na osnovu čl. 130 Ustava), kojim su odredbe srpskog kaznenog zakonika »O zločinstvima i prestupljenjima protivu otečestva, vladatelja i ustava« (gl. IX) i »O zločinstvima i prestupljenjima protivu zakona, vlasti i javnog poretka« (gl. X) proširene na cijelo područje Kraljevine SHS; b) zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 2/8 1921 i c) zakon o držanju i nošenju vatrenog oružja od 18/2 1922 (prvobitna naredba ministra unutrašnjih djela od 4/2 1921). Posljednjim zakonom formalno je ukinuta »Obznana« (rješenje ministarskog savjeta od 29/12 1920), koja je bila izdata u cilju suzbijanja komunističke i druge antidržavne propagande. Stvarno je Obznana ukinuta zakonom o zaštiti J. B. i poretka u državi, kome je poslužila za osnovu.

Donošenje ovog zakona bilo je ubrzano i najvećim dijelom opravdano atentatima, izvršenim u kratkom razmaku vremena na Nasljednika Prijestola i Milorada Draškovića, bivšeg ministra unutrašnjih djela, ubrzo po obnarodovanju Vidovdanskog Ustava. Donijet je po izuzetnom zakonodavnom postupku u smislu čl. 133 Ustava, i odmah primijenjen na komunističke poslanike u tadanjoj narodnoj skupštini, kojima su poništeni mandati na osnovu čl. 18 ovog zakona, koji propisuje: »Ne mogu vršiti nikakvu javnu službu ili funkciju niti biti narodni poslanici niti časnici samoupravnih tijela oni, koji pripadaju komunističkoj partiji ili uopće kakvom udruženju, koje je ovim zakonom zabranjeno. Ovo se odnosi i na službenike privatnih ustanova, koje imaju izvjesne naročite privilegije od strane države, a koji službenici pripadaju komunističkoj stranci. Lica, koja sada vrše prednje funkcije razrešavaju se istih po stupanju na snagu ovoga zakona. Činovnici i javni službenici, koji bi sa ovoga razloga bili razriješeni od dužnosti, mogu se protiv rješenja ministrovog žaliti Državnom Savjetu. Primljena žalba ne obustavlja izvršenje rješenja«.

Ovaj zakonski propis, kojim je administrativnoj vlasti dato ovlaštenje, da rješava o umanjenju opće građansko-pravne sposobnosti komunista povodom njihovih političkih uvjerenja, nije, po mišljenju teoretičara, u skladu sa čl. 12 Ustava, kojim je zagarantirana sloboda savjesti. U cilju spriječavanja eventualnih zloupotreba u ovom pravcu ministar unutrašnjih djela izdao je 15/10 1921 raspis o pravilnom primjenjivanju ovog zakona, kojim preporučuje policijskim vlastima savjesnost, objektivnost i hladnokrvnost u ovom primjenjivanju.

Po čl. 1 i 2 istog zakona kažnjava se smrtnom kaznom ili robijom do 20 godina: a) svaka pismena ili usmena anarhistička ili komunistička propaganda, ili uvjeravanje drugih, da postojeći politički ili ekonomski poredak u državi treba promijeniti putem zločina, nasilja ili ma kojom vrstom terorizma; b) organiziranje, potpomaganje ili postajanje članom udruženja, koje bi imalo za svrhu propagandu anarhizma, komunizma ili terorizma; c) izdavanje pod zakup ili u ma kojem obliku ustupanje zgrade ili prostorije za skupljanje lica, koja bi imala za cilj pripremu ili rad na ostvarenju ovoga, što je izloženo u prethodnim točkama, ako je onaj, koji je zgradu ili prostoriju ustupio, znao

Digitized by Google

za što će se one upotrijebiti; d) stupanje u vezu sa kakvom ličnošću ili sa kakvim društvom u inostranstvu, u cilju dobivanja pomoći radi pripreme za revoluciju ili nasilnu promjenu postojećeg političkog stanja u zemlji, ili drugog čega u prednjim točkama predvidenog; e) proizvodnja ili prikupljanje oružja, oruđa, sprava ili eksploziva, radi kojega od naprijed spomenutih ciljeva; f) priprema, pokušaj ili izvršenje ubijstva na koga organa vlasti ili na koju političku ličnost; i g) organiziranje, združivanje ili propaganda, kojima se ide na prouzrokovanje vojne pobune, meteža ili nezadovoljstva kod vojnika, ili da se građani ili vojnici ne odazivaju svojim vojnim dužnostima, ili da se spriječava, oteščava ili ograniči proizvodnja, popravak ili prijenos vojnog materijala, ili snabdijevanje vojske za njene potrebe, kao i uopće svaka propaganda protiv ustanove vojske i svaka priprema, pokušaj ili izvršenje u cilju da se poruše ili unište objekti, koji služe javnom saobraćaju, javnim instalacijama i potrebama. Robijom do 20 godina kažnjavaju se lica, koja bi znala da se ovi zločini pripremaju, pa o tome ne bi na vrijeme izvijestila državnu vlast. Pored navedenih djela, zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi još predviđa i kažnjava: a) izradivanje ili prodaju eksplozivnih materija ili sprava i oruđa, potrebnih za njihovu izradu, u cilju izvršenja zločina, ili upućivanje drugih, kako da ih načine, nabave ili čuvaju (čl. 7); b) postupanje protivno zakonima i zakonskim propisima o vatrenom oružju i eksplozivnim materijama (čl. 8 i 9); c) štrajk općinskih i državnih službenika i radnika vojne administracije, sabotažu ili pasivnu rezistenciju (čl. 10); d) sprečavanje rada (čl. 11); e) antidržavne manifestacije i sudjelovanje u njima (čl. 12, 13 i 14); f) skitanje, pijančevanje i bludništvo bez legalnih sredstava za život (čl. 6). Članom 15 ovlaštena je državna upravna vlast da svojim rješenjem rasturi svako udruženje (sindikalnu organizaciju i dr.), za koje utvrdi, da je promijenilo svoj zakonom dopušteni cilj, ili otpočelo tajno ili javno da se bavi drugim, nedopuštenim ili protizakonitim agitacijama i poslovima. Protiv ovog rješenja zakonski zastupnici udruženja imaju pravo žalbe prvostepenom sudu u roku od tri dana, a protiv rješenja sudskog mogu se žaliti kasacionom sudu, u istom roku. Zakonski predstavnici ovakvog rasturenog udruženja kažnjavaju se za nedopušteni rad zatvorom najmanje godinu dana i novčano 5.000 Din, koliko ne bi postojalo teže krivično djelo. Državna upravna vlast još je ovlaštena, da od najbližeg vojnog komandanta traži vojsku radi održanja javne bezbjednosti, kadgod se pokaže da u kojem konkretnom težem slučaju nisu za to dovoljni njeni organi lične i imovne bezbjednosti. Ishrana vojske u ovim slučajevima pada na teret stanovnika općine ili sreza, u kojima je bezbjednost ugrožena, i u ovom cilju svaka kuća dužna je, prema svome imovnom stanju, davati općinskoj vlasti potrebne namirnice radi predaje vojsci. Na teret stanovništva padaju i troškovi, koje bi država uslijed ove upotrebe vojske učinila, ali ako se red ubrzo uspostavi, zakon naređuje, da se stanovništvo oslobodi njihovog plaćanja, i da mu se vrati ono, što je za vojsku dalo (čl. 3 i 4). Sva krivična djela po zakonu o zaštiti J. B. i poretka u državi izviđaju redovne istražne vlasti, a sude redovni državni sudovi, po slobodnom sudačkom uvjerenju. Odredbe općeg dijela srpskog kaznenog zakona (§§ 1—81 zaključno) primjenjuju se u svemu na sva krivična djela po ovom zakoniku, ali se, izuzetno od § 58 kaznenog zakonika, koji zabranjuje da se na smrtnu kaznu osuđuju lica, koja nisu navršila 21 godinu, mogu po ovom zakonu osuditi na smrt i lica, koja su u vremenu učinjenog djela imala punih 18 godina života (čl. 19). Načelnom odlukom opće sjednice kasacionog suda, od 1/1 1924, objašnjeno je, da se čl. 16 zakona o zaštiti J. B. i poretka u državi, koji predviđa izuzetno postupanje prema optuženima za štamparske krivice, odnosi samo na čl. 1 ovog zakona, a ne na zakon o štampi u cjelini.

Zakon o držanju i nošenju vatrenog oružja sadrži ove važnije odredbe: a) držanje vatrenog oružja (puške i revolvera) u kućama slobodno je, ali u izuzetnim prilikama kada je javna bezbjednost ugrožena, mogu policijske vlasti, po odobrenju ministra unutrašnjih djela zabraniti držanje oružja kako pojedincima, tako i čitavim općinama, srezovima, okruzima i oblastima (čl. 1); b) svaki građanin,

Digitized by Google

koji drži pušku ili revolver, dužan je prijaviti nadležnoj državnoj policijskoj vlasti kakvo oružje ima, kao i svaku njegovu promjenu, jer u protivnom može biti kažnjen od 100 do 500 Din u novcu ili zatvorom do 14 dana, koje kazne povlače konfiskaciju neprijavljenog oružja, u korist državne kase (čl. 2 i 3); c) nitko ne može nositi vatreno oružje bez pismenog odobrenja velikog župana, odnosno upravnika Beograda; od ovoga se izuzimaju službenici, koji po dužnosti moraju ili mogu nositi oružje (čl. 4); d) odobrenja za nošenje vatrenog oružja daju se po obrazloženim prijedlozima općinskih i područnih državnih vlasti samo onim licima, »koja pokazuju i osnovanost i potrebu za oružjem i svojom ličnošću daju jamstvo da oružje neće zlorabiti; tko nosi oružje dužan je sobom nositi i odobrenje (oružni list), koji se uvijek izdaje na određeno vrijeme, najduže na godinu dana, ali ga nadležna vlast može i ranije opozvati (čl. 5 i 8); e) za puške, kojima je vojska naoružana, nitko ne može dobiti oružni list, a za oružje historijske i i umjetničke vrijednosti, ili osobite lične ili porodične važnosti, kao i za ono, koje u pojedinim krajevima po uobičajenoj tradiciji sačinjava dio narodne nošnje, može se izdati ovaj list sa trajnom vrijednošću (čl. 6 i 8); f) lice, kome se uskrati odobrenje za držanje i nošenje oružja, može svoje oružje deponirati kod dotične vlasti, kod koje će stajati na njegovom raspolaganju za vrijeme od 6 mjeseci, u kome ga roku može ustupiti ili prodati licu, koje ima odobrenje za njegovo držanje ili nošenje; poslije ovog roka deponirano oružje prodaje se, a novac, dobiven od prodaje, predaje se vlasniku (čl. 9); g) trgovci i prodavaoci vatrenog oružja i municije dužni su voditi knjigu prodaje oružja i u istu upisivati: ime, zanimanje i mjesto stalnog prebivanja lica, kojima ovo prodaju; i h) tko se ogriješi o odredbe ovog zakona, kažnjava se zatvorom do 3 mjeseca ili novčano od 4—500 Din, a prodavaocima oružja, u ponovljenom slučaju, može se zabraniti i obavljanje radnje. — Krivice istražuju po zvaničnoj dužnosti nadležne istražne vlasti, a sude ih, u granicama predašnje Srbije i Crne Gore, pojedinačni suci, a u ostalim krajevima kotarski sudovi. Istražna vlast može donijeti odluku o preventivnom pritvoru samo u slučajevima opravdane sumnje na bijeg krivca, nu u ovakvim slučajevima ovaj pritvor uračunava se u kaznu (čl. 11).

Staranje o ličnoj i imovnoj bezbjednosti manifestira se u preventivnoj i represivnoj akciji nadležnih upravno-policijskih vlasti i žandarmerije. U prvom slučaju one poduzimaju potrebne mjere, da spriječe činjenje krivičnih djela, a u drugom hvataju i predaju nadležnim sudovima na suđenje (a po izuzetku i sude) izvršioce ovih djela (v. Žandarmerija, Općina, Policija).

Literatura: S. Jovanović, Vanredni saziv od 2/7. do 29/10 1921 (Arhiv, knj. 21, 1921); D. Subotić, Istoriski postanak zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi (Policija za 1921). *D. Alimpić.*

JAVNO TRGOVAČKO DRUŠTVO (ORTAKLUK) je udruženje za obrtimično bavljenje trgovačkim poslovima (v. Poslovi trgovački) uz solidarno i neograničeno (cjelokupnom imovinom) jamstvo ortaka pod zajedničkom firmom (v. Firma). To je udruženje svoje vrste. Osnivanje moraju prijaviti trgovačkom sudu svi ortaci. Ulog sačinjava: novac, stvari, prava (hipoteka), rad. Pogodba odlučuje, da li je illatio quoad dominium (sortem) ili quoad usum. Vođenje poslova i zastupstvo pripada po zakonu svim ortacima; pogodba može to zadržati za pojedince. Jamstvo je: diligentia quam in suis. Ortake veže zabrana konkurencije (v. Konkurencije). — Od novca (stvar ili pravo se procjenjuje) daju se ortacima kamate (u Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini 5%; u Sloveniji, Dalmaciji 4%). Za rad daje se nagrada. To je redovni izdatak ortakluka. Ortakluk prestaje: a) ipso facto (napose po stečaju ortakluka ili ortaka, po smrti ortaka, ne ugovori li se naprijed nastavak, po otkazu); b) na zahtjev ortaka, ne postoje li više bitni uslovi, uz koje je sklopljen ortakluk; c) na zahtjev privatnoga vjerovnika kojega ortaka. Ortak može biti isključen: ako nije drukčije ugovoreno, ima poslije prestanka društva mjesta likvidaciji (v. Likvidacija).

Literatura: F. Vrbanić, Udrugarstvo po ustanovama trgovačkoga zakona (1880). *M. Stražnicky.*

Digitized by Google

JAVOR. 1. Planina u Bosni, između rijeka: Bjesnice i Pistice (pritoka Stupčanice)—Žepe—Drine—Zelenog Jadra—Studenog Jadra, sjeverozapadno od Tare Planine. Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a najveći visovi u tome pravcu su: Javorovo Brdo 1.334 m, Igrište 1.406 m, Trešnjovac 1.237 m, Javornik 1.219 m, Vranji Kamen 1.313 m, Žep 1.537 m, Radova 1.434 m, Igrišnik 1.518 m, Zlovrh 1.526 m, Zvijezda 1.399 m, Ljutica 1.243 m. Podnožjem i preko planine vode drumovi: Zvornik—Vlasenica—Sarajevo, Udbina—Vlasenica—Srebrnica.

2. Planina na granici Srbije i Stare Srbije, između rijeka: Tisovice—Uvca—Brnjice—Nošnice—Kućiške, sjeveroistočno od Sjenice. Planina se pruža od sjeverozapada k jugoistoku, a najviši su visovi u tome pravcu: Vasiljev Vrh 1.509 m, Dijelo 1.507 m, Boljetin 1.474 m, Rogopeč 1.464 m, Suvi Rt 1.548 m. Pogled 1.502 m, Stupska Česma 1.514 m, Krš 1.812 m. Preko planine prolazi kolski put Ivanjica—Sjenica.

3. Planina u Slovenačkoj, na granici Kranjske i Štajerske, oko 4 km sjeverozapadno od Trbovlja, visoka 1.131 m. *P. V.*

4. List za zabavu i nauku. Izlazio je tri puta mjesečno, pod uredništvom Jovana Jovanovića-Zmaja, u Novom Sadu 1862 do 1863. J. je ponovo pokrenuo i uređivao Dr. Ilija Ognjanović, kao list za zabavu, pouku i književnost. Izlazio je neprekidno 1847—1893 u Novom Sadu. J. je tada bio jedan od najvažnijih književnih listova u Vojvodini, na kome je sarađivao veliki broj pisaca iz svih krajeva. *U. Dž.*

JAVORINA, visoravan u Bosni, između rijeka: Kameničkog Potoka—Prače — Grabovice — Bistrice — Kasindolskog Potoka—gornjeg toka Željeznice—Crne Rijeke, oko 20 km jugozapadno od Sarajeva. Najviši su vrhovi na jugozapadnom dijelu planine: Crni Vrh 1.789 m, Javorina 1.910 m, Gola Javorina 1.913 m, Trijeska 1.806 m, a na sjeveru se širi vrlo prostrana visoravan, koja se zove i Ravna Planina, sa izrazitim oblicima krša. Ona se spušta k sjeveroistoku od prosječno 1.600 do 1.300 m. Tu su istaknuti vrhovi: Šator 1.599 m, Kladilo 1.539 m, Veliki Stupanj 1.522 m, Dubovik 1.369 m, Palanske Stijene 1.347 m, Kik 1.360 m. *P. V.*

JAVORIŠTE, kršna visoravan u istočnoj Srbiji, sjeverno od gornjeg toka Crne Reke, 16·5 km zapadno-jugozapadno od Zlota. J. se pruža od sjeverozapada k jugoistoku. Najviši visovi su: Javoriti Vrh 1.188 m, Brezovički Vis 1.014 m, Veliki Polom 1.000 m, Rtica 949 m, Tivla Knalta 1.098 m (v. Kučaj). *P. V.*

JAVORJE, planina u Staroj Srbiji između rijeka: Ustibarske—Poblačnice (pritoka Ustibarske)—Kaluđerske—bezimenog potoka od Zagrađe na sjeveroistok Lima, oko 17 km zapadno-jugozapadno od Uvca, odnosno 18 km istočno od Čajniča. Najveći su visovi: Javorje 1.487 m, Jablan 1.366 m, Gradina 1.337 m, Lisa Stijena 1.336 m, Tmor 1.284 m, Orlovina 1.318 m, Hmar 1.328 m. Sjeveroistočnim podnožjem prolazi drum i željeznička pruga Sarajevo—Međeda—Priboj i Užice. *P. V.*

JAVORNIK-PLANINA. 1. Planina u Bosni, između rijeka: Drinjače—Gostilje (pritoka Spreče)—Suhe Rijeke (pritoka Gostilje)—Dubokog Potoka (pritoka Drinjače), 9 km sjeveroistočno od Kladnja. Pruža se od zapada-jugozapada na istok-sjeveroistok, a najviši visovi u tome pravcu su: Mošul 913 m, Svojčica 917 m, Javornik 1.062 m, Vranovina 968 m, Zmajevac 1.017 m, Paljevine 929 m. Preko planine prolazi drum Kladanj—Đurđevik—Donja Tuzla.

2. Planina u Hrvatskoj, istočno od Krbave, oko 11 km sjeverno-sjeveroistočno od mjesta Udbine. Najveći visovi su: Javornik 1.552 m, Ćutin Vrh 1.410 m, Prkos 1.553 m.

3. Kraška visoravan u Bosni, južno od Srnetice Planine, 16 km jugozapadno od varoši Ključa (Na Sani). J. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, a najviši visovi su: Javornik 1.446 m, Jovina Poljana 1.478 m, Plješ 1.257 m, Javornik Sljeme 1.416 m, Veliko Sljeme 1.388 m. J. je većim dijelom pošumljen, zaravni su mu izbušene mnogim vrtačama, a na podnožju su uvale. Sjeveroistočnim krajem J. prolazi željeznička pruga Srnetica—Jajce, a jugozapadnim vodi pješački put. *P. V.*

JAVORNIKI, gusto pošumljena visoravan na granici Slovenačke i Italije, između rijeka: Rijeke—Pivke—Uneca—Raka—Jezerskog Potoka—Obrha, jugozapadno od Cerkniškog

Digitized by Google

Polja. Planina se pruža od sjeverozapada k jugoistoku, u tome su pravcu najviši visovi: Veliki Javornik 1.268 m, Stanovik 985 m, Smrečnica 1.191 m, Bička Gora 1.238 m, Pleča Gora 1.067 m. *P. V.*

JAZAK, manastir (stari je bio posvećen Vavedenju, novi je posvećen Sv. Trojici) u Fruškoj Gori. Nezna se kad je osnovan. Spominje se u 16 vijeku. 1705 ovdje su prenesene moći cara Uroša iz manastira Nerodimlja. 1736 počeo se zidati Novi Jazak, čija je crkva posvećena 1758. J. je 1753 bio ženski manastir, ali je naredbom Marije Terezije ukinut 1775. *V. P-ć.*

JAZYGES (Jaziges), jedno sarmatsko pleme, vrlo srodno sa Skitima. Oni su živjeli u području između Dunava i Tise, dakle i u Bačkoj. Tu su oni bili već u 1 vijeku po Kr., možda već oko sredine toga vijeka. Prije njih to područje bilo je naseljeno Dačanima. S J. je ratovao rimski car Domicijan, može biti dvaput (92, a može biti i 89 po Kr.). Domicijan je išao lično na njih, ali jamačno nije imao velikog uspjeha. Od vremena cara Trajana J. su na rimskoj strani, ali odmah poslije njegove smrti (117 po Kr.), oni upadnu u Meziju (današnju Srbiju). S njima se borio i car Marko Aurelije (161 do 180 po Kr.). 160 J. su potukli namjesnika Mezije i Dacije, i on je u toj bici poginuo. Dvije-tri godine zatim pobijedili su ih Rimljani. S njima su ratovali Rimljani i 174. Poslije mnogih velikih bojeva J. su bili pobijeđeni, zamolili su za mir, koji im je dat, pod uslovom, da se povuku daleko od Dunava, rimske granice. Osim toga morali su da izdadu rimske zarobljenike, i da stave Rimljanima na raspolaganje 8.000 konjanika, od kojih 5.500 biše poslani u Britaniju. Car Marko Aurelije je imao namjeru, da J. sasvim uništi, jer su bili veoma opasni (J. su imali u rukama 100.000 rimskih zarobljenika), ali je zbog jednog ustanka morao da ide u Aziju. 179/180 oni su molili cara, da im ublaži uslove mira, i on je to učinio, samo im nije dopustio da imaju na Dunavu lađa i da mogu stanovati na dunavskim ostrvima. Pod nasljednikom Marka Aurelija J. su potpuno rimski podanici. Ali u 3 vijeku opet se spominju bojevi s J. (283, 294); tako i u 4 vijeku (358). — J. su bili nomadi. Zato moguće da gradovi, koje Ptolomej spominje u njihovoj zemlji, nisu bili pravi gradovi. U svakom slučaju, nije poznato gdje su ti gradovi bili. *N. Vulić.*

JEČAM. V. Žito.

JEČERMA, vrsta muškog prsluka, koji ima sa obje strane grudnog otvora po red metalnih puceta; vrh J. nose se toke. Nosi se u Hercegovini, Crnoj Gori i Podrinju. *N. Z.*

JEČMENIĆ MILAN, brigadni đeneral đeneralštabne struke (13/8 1880, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1896. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 31/5 1899, za đeneralštabnog kapetana 22/12 1908, đeneralštabnog pukovnika 16/11 1918, brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1902 bio je vodnik u pješadiji, 1902—1904 na višoj školi vojne akademije, do 1906 komandir čete u pješadiji, 1906 do 1909 pripravnik za đeneralštabnu struku, 1909—1910 komandir poljske baterije, 1910—1911 na službi u štabu divizijske oblasti (šumadijske), 1911 do 1912 na dopustu u Francuskoj, 1919—1920 pomoćnik načelnika đeneralštaba armijske oblasti (IV), 1920 do 1921 na službi u općem vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, 1921 šef nastavnog odsjeka glavnog đeneralštaba, 1921—1922 komandant I pješadijske brigade vrbaske divizijske oblasti, 1922—1923 načelnik đeneralštaba armijske oblasti (IV), u 1923 načelnik općeg vojnog odsjeka ministarstva vojnog, od 17/9 1923 je vojni izaslanik u Italiji. — U ratu 1912/13 bio je pomoćnik i načelnik đeneralštaba timočke divizije II poziva. U ratu 1914/18 bio je načelnik đeneralštaba šumadijske divizije II poziva, načelnik štaba užičke vojske, ohridskog, krivopalanačkog i vlasinskog odreda, načelnik štaba I armije u Crnoj Gori, na službi u vrhovnoj komandi, načelnik štaba II dobrovoljačke divizije u Rusiji. U 1918 bio je na službi u općem vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, u 1919 načelnik đeneralštaba dunavske divizije. *V. Belić.*

JEDINSTVO, sportsko društvo. Osnovano je u Beogradu 1923, ujedinjenjem nogometnih klubova Vardara i Konkordije. Imalo je dosta uspjeha na nogometnim utakmicama. *B. M.*

Digitized by Google

JEDOVIK, visoravan u Bosni, zapadno od planine Grmeč, odnosno 17 km jugoistočno od Bihaća, visoka 1.050 do 1.200 m. Na jugozapadu J. prolazi drum Bihać—Bosanski Petrovac. *P. V.*

JEDOVNIK, planina u Bosni, sjeveroistočno od Grahova odnosno sjeverozapadno od Livanjskog Polja. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a najveći visovi su: Oklinak 1.562 m, Goli Vrh 1.594 m, Jedovnik 1.850 m. *P. V.*

JEDRENSKI MIR (2-14/9 1829) između Rusije i Turske. Sadržao je 16 članaka. Rusija se obvezala vratiti Turskoj: Moldaviju, Vlašku, Bugarsku, Dobrudžu i Rumeliju, koje je bila okupirala (2). Prut, Dunav i Rukav Sv. Đurđa postali su granica, na Dunavu je proklamirana slobodna plovidba brodovima trgovačkim obiju strana i ratnim turskim, a ratnim ruskim uz vodu do ušća Pruta (3). Georgija, Imerisija, Mingrelija i Gurijel ostale su Rusiji, a Kars, Bajazid, Erzerum i dr. vratila je Rusija Turskoj (4). Moldavska i Vlaška ostale su pod suverenstvom sultanovim, a Rusija je garantirala njihovo napredovanje, održanje svih njihovih privilegija (5). U čl. 6 poslije pravdanja prilikama, što nije izvršila obećanja, data u separatnom aktu od 7/10 1826, Porta se obvezala na najsvečaniji način, da će ih ispuniti, bez ikakva odlaganja i sa najsavjesnijom točnošću; da će neposredno vratiti Srbiji 6 okupiranih nahija; obvezala se zatim da će izdati ferman, snabdjeven hatišerifom, koji će narediti izvršenje obećanih privilegija Srbima, i to će ga izdati službeno, i saopćiti carskom ruskom dvoru u roku od mjesec dana od potpisa ugovora (6). Ruski podanici dobili su slobodu trgovine u Turskoj, i pravo, da su pod isključivom policajnom vlašću i jurisdikcijom poslanika i konzula Rusije. Pored toga, Rusi su dobili i druge trgovačke povlastice. Odredena je ratna odšteta za rusku trgovinu u razna vremena od rata 1806. Turska je imala dati Rusiji 1 i pô milijun holandijskih dukata (8). Porta je prihvatila odredbe londonskog ugovora od 24/6 1827 i 10/3 1829 između Rusije, Engleske i Francuske (10). Porta se obvezala da odmah izvrši obveze, naročito iz člana 3, 4, 5 i 6; Rusija je do izvršenja obveze zadržavala okupirano područje (11). *V. Popović.*

JEFIMIJA, monahinja (koncem 14 vijeka). Bila je kćerka ćesara Vojihne, namjesnika oblasti oko Drame, a žena despota Jovana Uglješe, brata kralja Vukašina, koji je bio gospodar u krajevima oko Sera. Poslije Uglješine pogibije na Marici 1371, J. je živjela kod svoje rođakinje knjeginje Milice, a poslije Kosovske bitke (1389), pomagala je Milici i njenim sinovima u državnoj upravi. Kao kaluđerica živjela je u ženskom manastiru Ljubostinji, zadužbini Miličinoj. Tu je 1402 izvezla zlatnom žicom pohvalu, punu toplih osjećaja, na pokrovu za ćivot (kovčeg za svetačke moći) kneza Lazara, koji se danas čuva u manastiru Vrdniku u Fruškoj Gori, i zavjesu za carske dveri u Hilandaru, gdje su joj otac i sin sahranjeni.

Literatura: L. Mirković, Monahinja Jefimija (1922). *R. G.*

JEFREM, treći srpski pećki patrijarh i svetitelj (oko 1311, kod Trnova — 15/6 1399, u blizini Peći). J. je ranije živio kao isposnik na Sv. Gori, u Hilandaru, na jednom ostrvu, i najzad u pustinji kod manastira Dečana. Poslije smrti Dušanove preselio se u okolinu Peći. Tu je proveo više godina u pećini Ždrelskoga Tjesnaca. 1375 izabran je za patrijarha, ali se 1382 odrekao toga dostojanstva i povukao u Dušanovu zadužbinu, manastir Sv. Arhanđela kod Prizrena, a poslije bitke na Kosovu, ponovo je otišao u pustinju kod Peći, gdje je i umro. Sahranjen je u pećkoj patrijaršijskoj crkvi. Uskoro poslije smrti proglašen je za svetitelja, a episkop Marko napisao mu je biografiju i službu. *R. G.*

JEFTANOVIĆ GLIGORIJE (7/2 1840, Sarajevo). J. je iz ugledne trgovačke porodice. Od 1896 bio je vođa Srba u Bosni protiv austrijske uprave, u borbi za crkveno-školsku autonomiju. 1905—1914 bio je potpredsjednik Velikog Upravnog i Prosvjetnog Savjeta u Sarajevu, i kao takav od 1910 virilni član bosanskog sabora. 1914 zatvoren je kao talac, a poslije je optužen i osuđen radi »draženja« protiv Austrije i smetanja javnog mira. 1918 bio je predsjednik Narodnog Vijeća za Bosnu i Hercegovinu i

Digitized by Google

prvi predsjednik Privremenog Narodnog Predstavništva u Beogradu.
V. Ć.

JEFTANOVIĆEVA STRANKA. V. Srpske stranke u Bosni i Hercegovini.

JEGARSKA I VELIKOVARADSKA EPARHIJA, osnovana je 1695, za pravoslavne Srbe i Rumunje u gradovima Jegri i Velikom Varadu, kao i po njihovim područjima u sjevernoj Ugarskoj. Imala je samo jednog episkopa, Jefrema Banjanina, koji je oko 1698 primio uniju, ali je patrijarh Arsenije III. uspio da ga odvrati od unije i poslao u Srbiju, gdje je i umro. Njegovu episkopiju su administrirali okolni srpski episkopi, pa je 1713 na narodno-crkvenom saboru odlučeno, da se ta eparhija ukine, Jegra pridruži bačkoj, a Veliki Varad aradskoj episkopiji. Tako je bilo sve do 1919, i ako je Srba u oba ta grada već početkom 19 vijeka gotovo sasvim bilo nestalo. *R. G.*

JEGLIČ ANTUN BONAVENTURA DR., ljubljanski knez-biskup (29/5 1850, Ljubljana). Svršio je gimnaziju i sjemenište u Ljubljani, a 27/7 1873 zaređen je za svećenika. Iste godine otišao je u Beč na više nauke, te je 1877 na bečkom univerzitetu promoviran za doktora teologije. 1878 otišao je u Würzburg, gdje je nastavio svoje studije. Vrativši se u domovinu bio je kratko vrijeme podravnatelj u bogoslovskom sjemeništu. 1882 preselio se J. u Sarajevo, gdje je postao kanonik, a 1897 pomoćni biskup. 1898 pozvan je na biskupsku stolicu u Ljubljani. — J. je vrlo plodan na literarnom polju. Već kao gimnazist osnovao je đački list Domaće Vaje (vježbe), a za Maticu Slovensku sabirao je narodne pjesme i pisao članke. Bio je saradnik Besednika. Kao slušalac bogoslovije napisao je mnogo članaka za crkveni list Zgodnja Danica u Ljubljani. Kad se preselio u Bosnu, počeo je J. pisati i na hrvatskom jeziku, kao saradnik lista Vrhbosne i Balkana, lista za zbliženje istočne i zapadne crkve. Izdao je Uzgojeslovje. Kao biskup ljubljanski sazvao je, poslije 125 godina, prvi dijecezanski sinod. Napisao je za društvo Sv. Mohorja knjigu Mesija, i knjigu Na noge u Sv. boj, kojom hoće da popravi ono, što je u moralnom pogledu pokvario u narodu Svjetski Rat. Značaj J. bogoslovnih spisa pretežno je apologetički.

U Sv. Vidu, kraj Ljubljane, osnovao je J. veliki zavod sa gimnazijom, prvu slovenačku gimnaziju. Pošto austrijska država nije dopuštala otvaranje slovenačkih gimnazija, bila je ova privatna gimnazija tim veće važnosti. Ovom zavodu i J. ima se zahvaliti, što su Slovenci, poslije ujedinjenja 1918, imali odmah potrebnih knjiga za gimnazijsku nastavu. J. je pored toga omogućio izdanje velikog latinsko-slovenačkog rječnika.

Literatura: Dom in Svet (1898), Slovenec (1923, 118). *F. Kovačić.*

JEGRA (Eger), grad u Madžarskoj. Ima 28.052 stanovnika (1910), od kojih je bilo 9 Srba, a pravoslavnih 38. Srbi, koji su učili gimnaziju u Karlovcima i Novom Sadu, obično su završavali svoje gimnazijske studije u J. U J. je stanovala čuvena srpska porodica Vitkovića, starinom iz Valjeva. U J. postoji i danas srpska crkva.
D. P.

JEKLARNA NA RAVNAH Jurja grofa Turnskog. Osnovana je oko polovine 18 vijeka, pa je postepeno usavršavana, uporedo sa napretkom tehnike. Sada poduzeće ima 8 peći za proizvodnju čelika. Kapacitet je oko 10.000 tona sirovog čelika godišnje. Pokretna snaga je 1.000 HP. Kovačnica ima 19 parnih čekića, 3 preše (do 20.000 pritiska), 73 pile, radionicu za popravak i t. d. Radnika je zaposleno oko 600. Proizvodi se: čelik za osovine, kose, sjekire, motike i t. d., čelik za alate. *S. P.*

»JELA«, DIONIČARSKO DRUŠTVO ZA EKSPLOATIRANJE I EKSPORTIRANJE DRVA, Sarajevo. Osnovano je 1911. Kapital je 5,000.000 dinara. Ima pilanu u Garčinu sa pokretnom snagom od 200 HP i 7 gatera. Zaposleno je oko 500 radnika. Godišnja proizvodnja je oko 25.000 kubnih metara rezane građe. Izrađuje i sanduke, građevinsku stolariju i t. d. *S. P.*

JELA I PIĆA NARODNA vrlo su raznolika u pojedinim dijelovima naše države, što zavisi od geografskih prilika, t. j. od sredstava za ishranu, koja razni krajevi pružaju, kao i od utjecaja sa strane, ili naslijeđenih od naroda koji su živjeli u našim zemljama. Po načinu na koji se gotove, po materijalu od koga se pri-

Digitized by Google

pravljaju, kao i po imenima, znatno se razlikuju na pr. J. u južnoj Srbiji, Bosni i Hercegovini, od J. u sjevernim i sjevro-zapadnim krajevima. U prvom slučaju osjeća se utjecaj Turaka i Grka, dok su u drugom osjetni utjecaji naroda centralne Evrope. U planinskim i brdskim krajevima kruh je poglavito od kukuruza, raženog i ječmenog brašna; od pšeničnog brašna ga uopće nema, ili je vrlo rijedak. Međutim, u krajevima bogatim pšenicom, upotrebljava se samo pšenični kruh. Naš narod se u toku godine ne hrani na isti način, i ne upotrebljava istu količinu hrane. Slabije se hrani i upotrebljava lakšu hranu u toku ljeta i prvih jesenjih dana, dok u toku zime uzima veću količinu i jaču hranu.

J. se, uglavnom, mogu podijeliti na mrsna i posna. Gotove se od raznih vrsta variva i povrća, od mesa i riba, od bijelog smoka i jaja, od brašna, od raznih vrsta žita i od voća. — Najvažniji dio ishrane i dodatak uz svako J. jest kruh. Mijesi se od raznih vrsta brašna, poglavito od pšeničnog i kukuruznog (proha, kukuružnjak), a u planinskim i brdskim krajevima od brašna: raženog, zobnog (ovsenica) i ječmenog (ječmenica, ječmenjak). Mijesi se u naćvama, koritu ili većem sudu, sa kvascem (u kiselo) ili prijesan, bez kvasca (pogača). Peče se u pećima, koje se po selima grade naročito za tu svrhu, ili u crepuljama. Uz kruh se jedu J., spremljena najvećim dijelom od variva i povrća. Grah, krumpir, kupus, boranija, zelje, luk, paprika i rajčice glavni su materijal, od koga se J. spremaju, i to je svakidašnja narodna hrana. Manje se upotrebljavaju, i to mjestimično: kelj, repa, grašak, bob, pečurke i krastavci.

Od variva i povrća pripravljaju se mrsna J. (začinjena mašću, maslom i kajmakom, i dodavanjem mesa, slanine, pastrme [suhog mesa], jaja i bijelog smoka), i posna (bez masti i ostalih dodataka). Gotove se na razne načine. Grah se kuha i priprema na više načina: čorbast, papula, medžganik. Boranija se kuha (čorbasta), a stavlja se i »na tepsiju«, tako isto i grašak i bob. Kupus se gotovi prijesan (sladak) i kiseo (kuhan sa svježim mesom, pastrmom [suhim mesom] i slaninom, ili pržen — podvarak). Sjeckano meso sa rižom i raznim začinima uvija se u kupusov list i kuha (sarma). Kupus se smatra kao jedna od najboljih zimskih hrana. Zbog toga se s jeseni stavlja u veliku burad i kace, da se ukiseli. Osim prženog i kuhanog, jede se i kao salata, a upotrebljava se i raso, koji se jede u posne zimske i proljetne dane. — Od krumpira se prave juhe i razne vrste paprikaša; kuha se i melje slično grahu. I krumpir se stavlja na tepsiju, ili se priprema »na pirjan«. Dodaje se i u neka J. (đuveč, supa i dr.). Za vrijeme posta naročito se mnogo jede pečen i kuhan. — Od zelja, a gdjegdje i od mladih kopriva, pripravljaju se razne vrste juhe; od zelja posne i mrsne. Paprika, rajčice, luk, a dijelom i krastavci upotrebljavaju se, kao dodatak i začin, gotovo uz svako J., a od njih se pripravljaju i salate. Paprike i rajčice se još pune mesom i rižom, a paprike se stavljaju i u turšiju, da se ukisele.

Meso od goveda zatim svinjsko, od pernate živine, od divljači i riba, svježe i konzervirano, dodaje se varivima i povrću, zatim se od njega gotove razne vrste juha, paprikaši i pečenja. Peče se na ražnju, poštilju (rešetkama) ili u sudovima (tepsijama). Poznata su pečena mesa: ćulbastija i ćevap. Za blagdane i svečanosti (Božić, Uskrs, slava i dr.) u svima krajevima peku se bravi (o Božiću: pečenica, veselica, zaoblica). Pored pečenog i kuhanog, meso se još prži na masti, suši »dimi«. Udi se i suši mahom na dimu i tako spremljeno naročito se zimi troši (pastrma ili suho meso, šunke i dr.). Od mesa se pripravljaju i razne vrste kobasica, zatim kavurma, piktije i dr. — U primorju i u krajevima pored jezera i većih rijeka, ribe su važan dio ishrane; peku se, prže na ulju ili masti; spremaju se i na druge načine (đuveč) i kuhaju (riblja juha). Usoljavaju se, suše i ostavljaju za zimu. Suhe ribe (saraga, jegulja) troše se i prodaju naročito u krajevima gdje ih nema.

Bijeli smok je opća narodna hrana. Jede se kuhano slatko mlijeko (kravlje, ovčje i kozje) udrobljeno prohom ili kruhom, i kiselo. Od mlijeka se pripravljaju razne vrste sira, zatim vrhnje (kajmak, skorup), maslac, a i sirutka, koja se dobiva prilikom prerade mlijeka. Ove prerađevine dodaju se i mnogim J. — Jaja se jedu

Digitized by Google

pečena, pržena i kuhana (naročito o Uskrsu). I ona se, kao i bijeli smok, dodaju mnogim J.

Od brašna se spremaju i razne vrste kolača za blagdane i svečanike. Božićni su kolači: kike, kijaci, opanice, volovi, zatim česnica, polaženikov kolač i t. d. Za Novu Godinu se mijesi veselica, za zadušnice babice i poskurice, krsteljci, za krsno ime slavski kolač, koji se nosi u crkvu. Kad dijete prohoda mijesi se kolač »postupaonica«, koji mu se lomi nad glavom. Osim ovih ima i drugih obrednih kolača. Od brašna se još pripravljaju: tarana, kačamak (mamalulja, polenta), skrob, popara (masaonica), cicvara, rezanci, mlinci. Kolači se rjeđe jedu, obično o većim praznicima, a u nekim krajevima i svake nedjelje. Općenitiji su: uštipci (priganice), razne vrste gužvara i pita, koje se pripravljaju sa sirom i vrhnjem (gibanica), sa orasima (orahnjača), sa tikvama (tikvenjača), sa kupusom (kupusnik), sa zeljem (zeljanica), sa mesom (burek), a u krajevima sa muslimanskim stanovništvom još i razne vrsti halvi, baklava, kadaif i t. d.

I žito služi kao dio hrane; pravi se bungur (samljevena pšenica, koja se suši i stavlja u juhu); kod pravoslavnih, od kuhane pšenice, koljivo (za slavu i zadušnice). Uoči Sv. Nikole kuhaju se pomiješani pšenica i kukuruz (varica). Ljeti, dok je još mliječan, kukuruz se kuha i peče, a zimi se u situ prži, koka (kokice).

I voće je važan dio narodne hrane. Upotrebljava se svježe i konzervirano. — Šljive se suše i sušene zimi jedu, ili se još i kuhaju. Od njih se pravi pekmez, a i naročiti kolačići, koji se suše na suncu. I grožđe se suši i ostavlja na zimu (čerez). U Hercegovini se od grožđa peče pekmez, a u Bosni od krušaka i jabuka. Suše se još i kruške i jabuke, trešnje i drugo voće. Za zimu se u svima krajevima ostavlja voće, negdje u slami, i tako čuva. U Starom Vlahu stavljaju u burad i kace obično sitne kruške (takiše), nalivaju ih vodom i tako dobivaju naročitu vrstu pića (vodnjiku) koje piju a kruške jedu. Osim toga, kruške naročito sijeku na kriške, nižu ih na konac i tako suše. Isto tako nižu na niske (grotulje) orahe. Tikve se zimi, naročito uz post, peku i kuhaju, a i sjemenke se peku i jedu.

B. Drobnjaković.

Naš se narod slabo hrani iz nerazumijevanja i što misli, da je dovoljno najesti se čega bilo. Ipak on osjeća i vrijednost dobre hrane. Najviše zbog štednje u J. kod našeg je seljaka kratak vijek. Stočari se najviše hrane bijelim smokom, zato su izdržljiviji i veći pregaoci; Ostrvljani i Primorci siti su ribe, ali u svemu ostalom trpe oskudicu. Ravničani su više nego napola vegeterijanci. Ranijih godina postili su svaku srijedu i petak, i mnoge postove pred svece. Samo korizma trajala je 7 nedjelja. Osim toga, piliće nisu htjeli jesti dok ne propjevaju, jaganjce do Đurđevadana i t. d. Sad se to sve više blaži, i većina posti samo prve i posljednje nedjelje božićnjeg posta i korizme. — Zimi se seljaci jače hrane, jer im pristigne suho meso: svinjsko, ovčje, kozje, ukiseli se kupus a imaju i dosta slanine, sira i prohina brašna. Zimi su i mnoge slave i praznici, pa o nekim blagdanima kako se prije podne sjedne za stol, do mraka se ne ustaje. Uz to se preko mjere pije, nazdravlja i pjeva. Pošto zima ispija seljaka, izgleda da je ovo racionalna ishrana. Zimi, naime, seljak ima da izdrži velike napore, a pošto je i slabo odjeven, ne bi mogao opstati bez dovoljno hrane. Ljeti se seljaci većinom hrane biljnom hranom.

Seljaci imaju većinom utvrđena tri obroka. U radno vrijeme dižu se već u 3 ili 4 sata i odlaze na posao u polje. Ručak je između 8 i 9 sati na njivi, po pravilu kuhana J.: grah, bob, krumpir, kupus sa slaninom, rjeđe sa mesom. U Dalmaciji se jede i špinat, repa i blitva. Ručkonoša donese užinu oko 14 sati na njivu, najčešće suhu hranu, sira, slanine, luka i što preostane od ručka. Poslije svršena posla u polju, svi se vraćaju kući, pa oko 20 ili 21 sata sjedaju za večeru, koja se sastoji iz boljih i obilnijih kuhanih J. Kad je bolji mrs za sva tri ručana doba jedu prohu (kukuruzovnicu), a kad je lošija hrana, pšenični kruh. Na nekim je mjestima u običaju i četvrto ručano doba (između užine i večere), t. zv. použina, mala užina ili ćindija, a sastoji se iz ostataka užine. Doručak rano, čim se zorom dignu, davan je svuda mladeži, obično malo sira i prohe, a sad se taj obrok većinom uobičajio i za odrasle.

Digitized by Google

Prije no što će seljaci sjesti za J., pravilo je da operu ruke. Neko mlađe žensko čeljade posipa starijim, koji vade svoje ubruščiće iza pojasa, ili uzimaju jedan veliki ručnik za sve, i brišu ruke. Na stol se najprije postavi kruh i so, pa se tek onda donose J. Negdje svi kusaju svojim žlicama iz zajedničke zdjele (činije). U jugozapadnim oskudnim krajevima ni sada nema viljuške, a kod muhamedanskog seljaka uopće nikako nego meso vade i jedu prstima. Običaj je kod pravoslavnih, da se prije i poslije J. prekrste i u sebi spomenu Boga, a katolici izmole molitvu.

Žitom se zove kod našeg naroda onaj usjev, od koga se obično brašno melje i kruh mijesi. Tako se, po Vuku, prije u Hrvatskoj žitom zvalo proso (proha, bar), čime su se tada seljaci najviše hranili; u Moravi je žito kukuruz, u Vojvodini samo pšenica. Stari Sloveni, pa i južni Sloveni, najviše su se hranili prosom. Ali kad su se upoznali s izdašnijim i za našu klimu i zemljište izdržljivijim kukuruzom (mumuruzom, kolombóćem, carevicom i t. d.), po svemu sudeći u 18 vijeku, napustili su proso, zamijenivši ga kukuruzom, osim malo predjela, gdje se još sije. Kukuruz je svakodnevna seljačka hrana. Poslije njega dolazi, po prostranstvu, pšenica i pšenični kruh (u srednjem vijeku pšenica se najviše sijala u našim ravnijim zemljama), pa onda ječam. Raž se rjeđe sije, i po pravilu se za kruh napola miješa sa pšenicom. Krupnik rado miješaju sa pšenicom u kvas. Heljda naročito rodi u Slovenačkoj i Hercegovini, a sijerak, »žito za nevolju« vrlo je malo u upotrebi.

Kuhano žito u zrnu bez sumnje je najstariji način u postepenom razvitku do miješenja kruha. U Crnoj Gori često kuhaju u zrnu kukuruz ili pšenicu, i jedu ga zaprženog ili bez zaprške. U Šumadiji tako čine zimi, uz veliki post. Juhu od ovog žita zašećere, i piju zbog kašlja. Za kultne običaje kuhaju dva žita: varicu za Varin-dan i koljivo (žito) za slave i daće.

Na drugom je mjestu, po starosti i jednostavnosti gotovljenja, prekrup, kad se žito u žrvnju samo prekrupi, t. j. donekle izdrobi, a ne samelje. Kuhan prekrup sirotinjska je hrana. I bungur, je u stvari, naročito vrsta boljeg prekrupa. Sprema se iz ječma, a seljanke ga upotrebljavaju mjesto riže, kuhajući ga s mesom, a začinjavajući mlijekom ili vrhnjem, u rudničkom okrugu najviše slaninom, a kad je post, ništa se ne dodaje. Ukusan je bungur i od krupne pšenice. U Hercegovini čuvaju ovakav bungur za zimu, i od njega kuhaju juhu ili spreme bungur (pilav). U Crnoj Gori spremaju od sitnog bungura kuliješ, a u jugozapadnim krajevima sličan je ćešket (pola mesa ovčijeg a pola od kakve pernate živine pomiješa se i kuha sa pšenicom). U Vasojevićima ćešket jedu i bez kruha, naročito kad se daju daće. Iz pšeničnog brašna, zakuhanog s jajima i kiselim mlijekom, zdrobljenog na sitne mrvice, dobiva se tarana, od koje se kuha juha. Kuhano brašno u vodi zove se najčešće kačamak (kulja, mamaljuga u Banatu, vrtimešaj ili bakrdan u Staroj Srbiji). Kačamak je bio kod starih Slovena omiljeno J. — Pura, iz ječma i ovsa, vrlo je rasprostranjena u zapadnim krajevima, a na nekim mjestima se gotovi i iz kuhanog i samljevenog kukuruza. Zanimljivo je, da u nerodnim godinama ne može seljak da čeka da žito sazri, nego nezrelo klasje, osobito raženo, prži na plamenu, da osje sagori, a zrno otvrdne i ispadne, pa ga djeca odmah jedu kao kokice, a stariji melju i zakuhaju. Pogača se mijesi bez kvasca, a kruh naprotiv, uvijek s kvascem. Proha se češće mijesi bez kvasca. U starim srpskim poveljama ovdje ondje, izričito se spominje »kisel hljeb«, što znači da su ga zamjesivali kvascem. Pogača i kruh mogu biti od svakog žita i polovnice. Siromašni svijet peče pogaču isto kao i kruh.

Uz kruh kao glavnu hranu, naš narod jede izobilno variva. Prema Vukovu popisu (Danica, 1827), Srbi jedu: u Mačvi pšeničan kruh, krumpiri su poznati i više se sade kao rijetkost, nego potrebe radi; sije se grah, kupus, luk, rotkva, repa i blitva (cikla), manje grašak i sočivo. Gotovo nitko ne poznaje kelj, kelerabu, mrkvu i špinat, a hren raste sam po polju i samo se upotrebljava za lijek. — Stari Sloveni znali su za repu i ciklu, za naročitu vrstu graha, bob, sočivo, crni i bijeli luk (česan). Valvasor opisuje hranu kod Kranjaca, a to vrijedi i za cijelu Slovenačku, i veli, da su im J. slaba

Digitized by Google

i rđava, a variva su im glavna hrana.

J. se kuha, kad se uz biljnu ili mesnu hranu dospe mnogo vode, a J. se pirjani, krčka ili tuši, kad se dolije samo malo vode, pa se u pari postepeno ističti. Kuhana J. zauzimaju polovinu seljačke hrane. Kod južnih, pa i ostalih Slovena, ranije je bio bob glavno varivo, zatim naročita vrsta variva, koja se još gdjegdje sije, pod imenom kicoš, ali ga većinom ne razlikuju od graha. Ime pasulj udomaćilo se tek od 16 vijeka, od botaničkog naziva phaseolus, slično slovenački fažol. Grašak je naše najstarije varivo, a tako isto i leća (urov, sočivo). Iz zrna graha kuha se papula (medžganik), koja je nekada bila glavna hrana srbijanskim kiridžijama, kad su tjerali svinje do Pešte i Đura, a njome su se po 10 dana hranili i kiridžije iz Makedonije, kad su dolazili u Beograd. Od boba se gotove i posne piktije. — Krumpir su u sjevernim našim krajevima sadili već početkom 17, a u južnim krajevima tek u 18 vijeku. Sada se sadi svuda. U Hercegovini se krumpir (krtola) izgnječi i s mladim kajmakom isprži gnječenik. — Kupusa ima kod nas dvije vrste: u jugozapadnim krajevima, osobito u srednjoj Dalmaciji i gornjoj Hercegovini, goji se raštan, čije se lišće ne zavija u glavicu, nego svaki list posebno raste, a neprestano se bere; u plodnijim krajevima sije se samo glavičavi kupus. Svuda se na isti način kiseli i gotovi kupus, koji od zelja zauzima prvo mjesto u narodnoj kuhinji. Paprika se uzima i za J. i za začin. Blitva se zimi rado peče u suprašci i s kruhom jede.

U najstarija J. računa se popečak (meso) na žaru. U Dalmaciji peku govedinu ili ribu na roštilju, mazajući često uljem. U Šumadiji peku meso na ražnju, a mažu ga slaninom i posipaju kukuruznim brašnom. Na nekim mjestima premažu blatom cijelu kokošku, zajedno s perjem, pa je tako peku. Slično postupaju i rasporenom kozom ili ovcom, koje s kozinom, vunom spuste u naročito spremljene, usijane rupe u ledini i pokriju zemljom.

Kavurma se sprema u jesen, kad se zakolje svinja: od jetara, tankih crijeva, srca, slezene i bubrega. Turci gotove kavurmu od suhog mesa i sitne prohe. Po Valvasoru Kranjci love puhove, čuvaju ih u salamuri i jedu, a tako ih isto jedu i katolici u Lici.

U našem narodu, osim sjevera, nepoznata je supa, a zamjenjuje je čorba (juha), koju sve seljanke kuhaju, osim siromašne Bukovice i Dalmatinskog Zagorja, južno od Imotskog.

Bijeli smok ima vrlo mnogo imena, kako po raznim predjelima, tako i po načinu spremanja, zauzimajući važno mjesto u ishrani narodnoj.

Narod zove mlijekom samo kiselo mlijeko, dok slatko samo varenikom, a za tek pomuženo, nevareno, kaže jomuža. U stočarskim krajevima mlijeko se cijedi kroz vunena cjedila, a sir kroz prtena. Varenika se rijetko jede, nego se u nju drobi proha. Narod siri mastan sir (presukaču ili »cijeli sir« od jomuže) i postan sir (slani, suhi). Gust sir, jardum, koji gotove i Malisori u Albaniji, dobivaju seljaci iz varenike. Naročita vrsta sira je sirac, koji u narodnim običajima ima kultni značaj; siri se na Ivan-dan, a jede na Petrov-dan.

U Srbiji se od uvijek trošila mast. Muslimansko stanovništvo topi ovčje maslo, a u nekim krajevima (Bosna), vade maslo iz vrhnja. Preostala židina vrhnja zove se mlaćenica (maštenica). Kad se u podgrijano mlijeko uspe sirišta, odvoji se postan, drobljiv sir, koji se zove urda.

Pite i kolači mijese se u priličnom broju. Siromašni krajevi Dalmacije i Crne Gore zadovoljavaju se samo uštipcima. Od pita su najomiljenije gibanica (u Pomoravlju i Povardarju banica, u Hercegovini samo pita), sirnica, od mesa, gužvara i gologlavnik. Po gradovima su poznate baklave, brdarice, gurabije, halva s medom, patišpanja, srijemski sudžuci. U Bosni ima naročito mnogo slatkih poslastica, gotovo sve s turskim imenima. Turskog je podrijetla i burek i sutlijaš. Prave šećerne kolače ne poznaju u zapadnim, istočnim i južnim krajevima. Međutim, pravi je narodni slatkiš recelj, kojim se služe uz veliki post; gotovi se iz šire (mosta) i bijele bundeve. U Hercegovini kuhaju kriške bundeve u medovini, i to nazivaju recelj. — Dubrovčani su u srednjem vijeku bili majstori u slatkom i slatkišima i slali ih čak i sultanima na dar. Do 1860 slatko su kuhali u Srbiji samo sitni-

Digitized by Google

čari po gradovima, po pravilu Grci i Cincari, i to od ruže i višanja, a poslije i od trešanja.

Od voća se ističu pećke jabuke »buzlije« i tetovke, dalmatinske dinje i makedonske zimorke i korajice. Slatko voće meće se i u turšiju za zimu kao grožđe. Još više se cijeni vodnjika od krušaka, osobito takuša. Od šljiva i krušaka kuha se pekmez, u Bosni i Hercegovini i od grožđa, a od grožđa i omiljeni čerez.

Južni Sloveni uopće više piju rakiju nego vino. Prije J. piju rakiju »naštinu«, često uz sir ili kisele paprike. Prvo se uz ručak pije rakija za »Pomozi Bože«, a posljednja za »pribiranje« rakije. Kad domaćin naredi — »u kap«, svi ispiju do dna. Komovicu voli narod »što čisti krv«. Zimi se prvo počne prepečenicom ili komovicom, pa grijanicom, a završi mekom. Rakiju peku od dudinja, murvovaču (u Crnoj Gori), praskovaču od bresaka, pa od jabuka, trnjina, drenjina, oskoruša, rijetko od pečenog ovsa, alovinu, koja odgovara staro-srpskom piću olu ili olovini. Spremaju piće i od ječma. Još u starom vijeku, Srbi su neka pića začinjavali hmeljom (miljovinom), koji se izrično spominje uz »slad«. Vinovu lozu zatekli su u sadašnjoj otadžbini. Još u 6 vijeku za Slovene se izrično navodi, kako su od pijanstva stradali, pa i Srbi su u staro doba bili ljute pijanice. Pod Turcima raja se nije mogla opijati, a poslije je piće ponovo počelo da uzima maha. Nealkoholnih pića gotovo nestaje. Seljanke i djeca piju pomalo jabukovače, medovine, kiselice, a u bezvodnim kraškim predjelima, pastiri piju mjesto vode mliječna nakisela P., kao jogurt, buzu, surutku i t. d.

Literatura: S. Trojanović, Starinska srpska jela i pića (1896); St. Mijatović, Srpska narodna jela i pića (1908); Luka Grdić-Bjelokosić, Srpska narodna jela (1908); M. Jovanović-Batut, Kako se naš narod hrani (1898). *S. Trojanović.*

»JELA«, INDUSTRIJA PAPIRA D. D., Zagreb. Osnovano je 1921. Kapital je 12.000.000 dinara. Društvo je kupilo akcije društva Smith-Menier na Rijeci. *S. P.*

JELAČIĆ ALEKSIJE DR., profesor (18/1 1892, Kijev, Rusija). Gimnaziju je svršio u Kijevu, a filozofiju u Petrogradu. Doktorirao je u Ljubljani (1924). 1913—1917 bio je profesorski pripravnik petrogradskog univerziteta, 1917 do 1919 visokoškolski nastavnik u Kijevu, a zatim vršilac dužnosti vanrednog profesora u Kamenjcu Podolskom, 1920—1925 bio je nastavnik gimnazije u Skoplju i Prištini, a 1925 izabran je za honorarnog nastavnika za slovensku historiju na filozofskom fakultetu u Skoplju. Napisao je veliki broj članaka u srpskim i ruskim listovima. Od djela su mu najznatnija: Samoderžavije i narod v Rosiji 18 veka (1919), Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848/49 (1925), Ruska revolucija i njeno poreklo (1925).

D. P.

JELAČIĆ ĐURO GROF, podmaršal, potkapetan kraljevine (25/5 1805, Zagreb — 20/7 1901, Zagreb). Bio je mladi brat bana Josipa Jelačića. Odgojen je u Terezijanumu, a počeo je vojnu karijeru 1824, kao kadet. 1848 bio je pukovnik, i u tom svojstvu zamijenio je svoga brata, kao komandant prve banske pukovnije u Glini. Sa svojom pukovnijom sudjelovao je 1848—1849 u ratu u Italiji, gdje je dobio čin generala. U doba Krimskog rata (1854—1855) služio je sa svojom brigadom pri okupaciji podunavskih kneževina. 1856 postao je podmaršal i divizijar u Krakovu, zatim u Beču. 1859 ratovao je sa svojom divizijom u Italiji i sudjelovao je u bici kod Magente. Poslije sardinsko-francusko-austrijskog rata služio je neko vrijeme u Padovi i Mlecima. U junu 1861 izabrao je hrvatski sabor za vrhovnog kapetana kraljevine Hrvatske bana Šokčevića, a ovaj je imenovao J. za potkapetana. Sabor ga je pozvao u svoju sredinu, da položi zakletvu. Tom prilikom držao je J. oduševljen govor, zbog koga je 1861 penzioniran, i kako je Kušlan saboru saopćio, interniran u Celovcu. Sabor je za njega intervenirao, ali bez uspjeha. J. se poslije nastanio na svom posjedu u Novim Dvorima, bavio se ekonomijom i pomagao naučna i humanitarna društva. 1873 izabran je za predsjednika Hrvatsko-slavonskog Gospodarskog Društva.

Literatura: I. Tomičić, Rod Jelačića (Prosvjeta, 1898, 328); Polić, Parlamentarna povijest, I, 73.

M. Prelog.

Digitized by Google

JELAČIĆ FRANJO BUŽIMSKI, barun, podmaršal (1746, Petrinja — 4/2 1810, Szála Apáthy). Počeo je služiti 1763 kod 1. banske pukovnije, 1772 postao je kapetan, 1788 major, 1789 potpukovnik. 1790 odlikovao se u boju protiv Turaka kod čardaka Ljubina. 1794 postao je pukovnik i zapovjednik hrvatske streljačke čete i sudjelovao u ratu protiv Francuza kod Templeuve, Meissenheim-a i Würzburg-a. Za hrabro djelovanje u tim ratovima unaprijeđen je 1797 za generala. 1799 odlikovao se pri obrani Feldkircha u Vorarlbergu protiv Francuza. Za ovo dobio je viteški red Marije Terezije i barunstvo. 1800 postao je podmaršal i divizijar u Petrovaradinu, a kasnije u Karlovcu. 1805 sudjelovao je u bici kod tvrđave Ulm i 1809 kod Salzburga i St. Michael-a. Penzioniran je 1810. *V. L.*

JELAČIĆ IVAN BUŽIMSKI, podmaršal i divizijar (1742, Turopolje — 29/4 1813, Zagreb). Počeo je služiti sa 20 godina kod Batthyány-evih draguna. Najslavnije J. djelo je juriš na Dubicu (1787) sa svojim graničarima. Za ovo junačko djelo bio je J. proizveden za generala. U julu iste godine potukao je tri puta jačeg neprijatelja kod Prijedora i Knezpolja. 1801 postao je podmaršal i divizijar u Zagrebu. *V. L.*

JELAČIĆ JOSIP GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1848 do 1859 (16/10 1801, Petrovaradin — 19/5 1859, Zagreb). Svršio je terezijansku akademiju i započeo 1819 vojničku karijeru kao poručnik. 1831 postao je kapetan graničarske pukovnije u Ogulinu i iste godine krenuo je s Ogulincima u Italiju, gdje je proveo četiri godine. 1835 odlikovao se J. sa svojom satnijom u boju s Turcima kod Velike Kladuše. 1841 postao je potpukovnikom prve banske pukovnije, a 1842 pukovnikom i komandantom prve banske pukovnije. U tom zvanju istakao se ne samo kao vojni komandant, nego i kao civilni administrator, stekavši veliku popularnost među krajiškim stanovništvom. 1845 odlikovao se u okršaju s bosanskim Turcima kod Podzvizda. 23/3 1848 imenovan je J. (naročita zasluga baruna Franje Kulmera) hrvatskim banom, generalom i komandantom obiju banskih pukovnija. 7/4 1848 imenovan je J. podmaršalom i ujedno mu je predana komanda nad čitavom vojskom u Hrvatskoj. 19/4 preuzevši svoju bansku dužnost izdao je J. na sve oblasti cirkular, u kome je naredio, da svako poglavarstvo i općina ima djelovati pod ličnom odgovornošću u svom djelokrugu, i da nema ni od koga primati nikakvih službenih naređenja (mislio je ovdje na ugarsku vladu), već se mogu obraćati samo na bana, kao vrhovnog zemaljskog glavara. Tako je Hrvatska prekinula svoje vjekovne veze s Ugarskom. Posebnim proglasom »Narodu hrvatskome i srpskome u trojednoj Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji« identificirao se J. s političkim težnjama Hrvata i Srba. 8/5 1848 sazvao je J. bansku konferenciju, kojoj je povjerio, da izradi osnovu izbornog reda za hrvatski sabor. 18/5 raspisao je J., na osnovu novoga izbornoga reda, izbore u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj Krajini. Sastanak sabora određen je za 5/6. Toga se dana sabor doista i sastao, usprkos pokušaju Madžara, da se omete sabor, a J. je svečano instalirao u banskoj časti patrijarh Josip Rajačić. Kraljevim reskriptom od 10/6 bio je J. skinut s banske časti, nastojanjem Madžara, ali J. je ipak bio primljen 19/6 na carskom dvoru, koji se tada nalazio u Innsbruck-u. Pošavši kasnije u Beč J. je, uz posredovanje nadvojvode Ivana pregovarao sa Madžarima. Pregovori nisu uspjeli, a J. se vratio u Hrvatsku s uvjerenjem, da će ubrzo doći do oružanog sukoba između Hrvata i Madžara. Velikom brzinom stao je J. spremati krajiške čete i posjeo je Rijeku. 4/9 uspostavljen je J. u svim svojim častima, a 7/9 objavio je ugarskom ministarstvu rat. 11/9 prešao je sa 40.000 krajiške vojske Dravu kod Varaždina, ušao u Čakovac i proglasio Međumurje sastavnim dijelom Hrvatske. Poslije toga je J. krenuo preko Kaniže i Stolnoga Biograda prema Budimu. 28/9 sukobio se s madžarskom revolucionarnom vojskom između Pakosda i Velenca. Bitka je ostala neodlučna. 30/9 krenuo je J. sa svojom vojskom prema Beču, da pomogne carskoj vojsci opsjedati Beč, gdje je bila planula revolucija, ispred koje je car pobjegao u Olomuc. 30/10 svladao je J. kod Schwechat-a madžarskog generala Mogu, koji je pohitao u pomoć Beču. Beč se brzo poslije toga predao carskom ge-

Digitized by Google

neralu Windischgrätz-u. 2/12. poslije dolaska Franje Josipa I. na prijesto, imenovan je J. za gubernatora Rijeke i civilnog i vojnog gubernatora Dalmacije. Od 16/12 sudjelovao je J. s Windischgrätz-om u ugušivanju madžarske revolucije. J. je krajiška vojska pobijedila Madžare kod Mosona (18/12), zauzela Györ (27/12), svladala generala Perczela kod Moór-a (30/12), a Görgey-a kod Tétény-a (3/1 1849). 5/1 ušao je J. s Windischgrätz-om u Budimpeštu. U kasnijem ratovanju s Madžarima sudjelovao je J. na južnom bojištu, zauzeo je Osijek (26/4) prodirući s velikim uspjehom u južnu Ugarsku, dok ga Madžari porazom kod Hegyes-a (14/7) ne primoraše na uzmak u Srijem.

Poslije sloma madžarske revolucije i ukidanja kratkotrajnoga oktroiranog ustava (31/12 1851), ostao je J. i dalje na čelu zemlje kao ban, ali se banska vlada preobrazila u c. kr. namjesništvo, za kojeg je započela germanizacija zemlje. 11/12 1852, nastojanjem J., zagrebačka je biskupija podignuta na nadbiskupiju, i time je hrvatska crkva odijeljena od Ugarske. 24/4 1854 postao je J. grofom. 1855 počeo je J. duševno i tjelesno pobolijevati, pa se povukao na svoj posjed Nove Dvore. 1859 pomjerio je pameću i iste je godine umro.

J. spada u najsnažnije i najpopularnije ličnosti hrvatske historije. U mlađim godinama bavio se J. dosta intenzivno lirskom i dramskom poezijom. Štampao je Eine Stunde der Erinnerung (1825; novo izdanje pod naslovom Gedichte, 1851; hrvatski prijevod od D. Demetra pod naslovom: Piesme, 1861). J. dramska pjesan Rodrigo i Elvira doživjela je premijeru u Hrvatskom Kazalištu 1894.

Literatura: Neustädter, Le ban Jelačić (rukopis u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu); R. Horvat, Ban Jelačić (1909); F. Šišić, Kako je J. postao banom (Jugoslavenska Njiva, 1923). *M. Prelog.*

JELEČ, grad kod Novog Pazara. Spominje se od 1149. Sada je u ruševinama. *V. P-ć.*

JELEK (JELEČE), vrsta prsluka, koji se pravi od razne materije, razne je boje i ukrasa. Oblik mu je različan, sa većim ili manjim grudnim isječkom. Obično su ženski jeleci srmom ili zlatnom žicom izvezeni. Nosi se u Srbiji, Staroj Srbiji i Makedoniji, Bosni i Hercegovini. *N. Z.*

JELEN (Cervus elaphus) najglavniji je zastupnik naše visoke divljači. Raširen je osobito po prostranim nizinskim šumama i ritovima Hrvatske i Slavonije i Vojvodine, premda mu je broj poslije 1918 znatno pao. Ovi su J. na svjetskom glasu radi osobite jačine svojih rogova. U Slovenačkoj je skoro sasvim istrijebljen; nalazi se samo još u malom broju u slobodnom lovištu na Notranjskom i u ograđenom lovištu kod Sv. Katarine nad Tržićem. U Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori ga više nema. *E. R.*

»JELEN«, TVORNICA FINIH KOŽA I RUKAVICA D. D., Karlovac. Osnovano je 1921. Kapital je 2,000.000 dinara. Zaposleno je do 200 radnika. Pokretna snaga je 120 HP. *S. P.*

JELENA. 1. Kraljica, žena Uroša I. Udala se oko 1245. Francuskog je podrijetla, i u srodstvu sa anžuvinskom dinastijom. Pomagala je katolički elemenat u Zeti, gdje je poslije pada svog muža (1276), imala svoje upravno područje. U toj revnosti bila je spremna ponekad da radi i protiv interesa svoga muža. Ona se, na pr., obvezala katoličkom Dubrovniku 1267/68, da će mu javljati čak i za namjere i pokrete kraljeve protiv njega. Čitav niz katoličkih crkava u Skadru, Baru, Ulcinju i Kotoru potiče od nje. U srpskim zemljama njena je pravoslavna zadužbina manastir Gradac. Njen dvor u Brnjacima, na gornjem Ibru, bila je neka vrsta škole za domaćice, za sirote srpske djevojke. Umrla je 8/2 1314. Srpska crkva-priznala je J. za svetiteljku. Njeno lijepo žitije napisao je arhiepiskop Danilo. *V. Ć.*

2. Posljednja srpska despotica (— 1474). Bila je kći peloponeskog despota Tome, brata posljednjih bizantskih careva, Ivana VIII. Paleologa i Konstantina XI. Dragaša. Njome je srpski despot Đurađ Branković oženio sina Lazara (1446), kasnijeg svog nasljednika. Po smrti muževljevoj, koji nije ostavio muških nasljednika (1458), J. je upravljala Srbijom, kao namjesnica, uz svog slijepog djevera Stefana i velikog čelnika Mihaila Anđelovića, podrijetlom također Grka (od tesalske grane Anđela), dok ovaj nije, izdavši prije-

Digitized by Google

stolnicu Smederevo Turcima, bačen u zatvor. Zatim je J., u dogovoru s ugarskim kraljem Matijom i sa bosanskim kraljem Tomašem, dovela na srpski despotski prijesto Tomaševa sina, Stjepana, oženivši ga svojom kćerkom Jelenom (Marom) 1459. Tako su ostaci Srbije i Bosne imali da se, uz ugarsku pomoć, zajednički brane od turskog osvojenja. No Muhamed II. je brzo dojurio u Srbiju, koju je potpuno uništio, zauzevši Smederevo (1459). Lazareva udovica J., sa kćerima i zetom, posljednjim srpskim despotom Stjepanom Tomaševićem, pušteni su od Muhameda u Bosnu, gdje je Stjepan Tomašević, po smrti očevoj, postao kralj bosanski (1461). Međutim J. je ubrzo otišla u Dubrovnik (1462), gdje je udala kćerku Milicu za Leonarda III. Toka, gospodara jonskog ostrva Leukade (Santa Maura) 1463. Po padu Bosne i pogibiji Stjepana Tomaševića, J. se nastanila na dvoru Leonardovu, u Leukadi. Tu je i umrla, pokaluđerivši se i nazvavši se Hipomena (1474). Kći J. Jerina, udala se za Skender-begovog sina, Ivana Kastriotu. Kći J., koja se udala za Stjepana Tomaševića, t. j. posljednja bosanska kraljica, sklonila se, po muževljevoj pogibiji, najprije u manastir Sv. Stjepana kod Splita, a zatim je otišla na dvor Muhameda II., spletkareći tamo protiv Dubrovčana i protiv Hilandara.

Literatura: K. Jireček (prev. J. Radonić), Istorija Srba, II, 159; W. Miller, The Latins in the Levant (1908, 454).

3. (Jelača), iz porodice Gatilusija, gospodara ostrva Lesbosa (Mitilene), svastika bizantskog cara Ivana VIII Paleologa. Njome se vjerio despot Stevan Lazarević, spasivši se iz Bajazitove vojske, poslije bitke kod Angore, i doplovivši u Carigrad (1402); zatim se on s njom i vjenčao (1405). *D. Anastasijević.*

JELENA DRAGAŠ, kći Dušanova sestrića (?) Konstantina Dejanovića od Velbužda, bizantska carica, žena cara Manuela II (od prije 1391). Manuel je sa J. imao više sinova, od kojih su Ivan VIII i Konstantin XI Dragaš bili posljednji bizantski carevi. Poslije pogibije svog oca u Bajazitovoj vojsci u Vlaškoj (1394), podigla mu je J. manastir Petru u Carigradu. Umrla je kao monahinja Hipomena u Carigradu (1450).

D. An.

JELENA GRUBA, bosanska kraljica, žena Stjepana Dabiše. Poslije smrti svog muža, 7/9 1395, primila je na se vladu u Bosni. Poslije provale Turaka u njenu zemlju, početkom 1398, vlastela su je smijenila, nalazeći da za upravu treba jaka muška ruka. Od 1398 kraljevao je Stjepan Ostoja, a J. se poslije 1399 izgubio trag.

V. Ć.

JELENEC FEDOR VITOMIL, novinar (24/12 1885, Šenčur, kod Kranja — 10/4 1922, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Kranju, Ljubljani i Sušaku, slušao je pravo u Beču i postao je 1912 novinar. 1913 stupio je u srpsku državnu službu i bio je činovnik presbiroa u Beogradu, zatim činovnik okružne uprave u Pirotu i Tetovu. Kao dobrovoljac sudjelovao je pri prijelazu preko Albanije i bio je neko vrijeme interniran u Asinaru. Zatim je otišao u Genèvu i na solunsku frontu. Poslije povratka u Ljubljanu, postao je 1920 urednik Jutra. — J. je počeo 1903 pisati crtice i feljtone (Slov. Narod, Zvonček, Domači Prijatelj, Jutro, 1910—1912; Slovan) i napisao je i nekoliko pjesama i kazališnih djela. Poslije povratka iz rata napisao je feljtone 1914—1918: Spomini jugoslovanskega dobrovoljca (sabrani 1922). Kao novinar propagirao je J. slobodoumlje i jugoslovensko jedinstvo.

Literatura: 1914—1918 (uvod).

I. G.

JELENIĆ JULIJAN DR. FRA, historik (29/8 1877, Riječani, Bosna). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Bosni, a bogosloviju na univerzitetu u Budimpešti 1903. 1903—1909 bio je profesor bogoslovije u Livnu, a 1909 do 1919 u Sarajevu profesor i direktor bogoslovije. Od 1919 profesor je sveučilišta u Zagrebu na bogoslovskom fakultetu. Uređivao je Serafinski Perivoj (1908—1913) i Našu Misao (1913—1916).

J. je izraziti historik franjevačkog reda, čiji je član, i crkvene historije, koju i predaje na sveučilištu. J. je napisao niz dobrih monografija, i jedno veliko djelo iz opće crkvene historije. Odlikuje se savjesnošću sabiranja i kritičkog ocjenjivanja historijske građe. Najznatniji su mu

Digitized by Google

radovi: Kralj. Visoko ili samostan Sv. Nikole, De patarenis Bosnae, Kultura i bosanski franjevci (1912—1915), Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca (1912—1913), Ljetopis fra Nikole Lašvanina (1916), Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu (1918), Ljetopis franjevačkog samostana u Sutjesci (1923), Povijest Kristove crkve (I, II, 1921—24).

V. N.

JELENSKA MARIJA, glumica (1852, Zagorje — 1882, Barcelona). J. se po ocu zvala Ferko, a ime Jelenska uzela je za kazališno ime. Po očevoj smrti odveli su J. mati i brat u Beč, gdje je svršila glumačku školu, a poslije položenih ispita otišla je u Zagreb, gdje je angažirana za članicu Hrvatskog Kazališta. Zbog nemilih intriga, otišla je iz Zagreba u Osijek, gdje je gostovala u njemačkom kazalištu. 1869 primila je poziv Odbora za podizanje stalnog Narodnog Pozorišta u Beogradu, i stupila u Beogradsku trupu, prvo kao gošća, a odmah zatim kao redovna članica. I ako je imala uspjehe, koji su postajali ugledi ambicioznim članicama Beogradskog Pozorišta, J. je ponovo otišla u Beč, radi nastavljanja svojih studija i rada, ali kao Slovenka nije mogla imati u Burg-Theatru uspjeh, koji je očekivala, i ako je imala odličnu kritiku. Poslije Beča glumila je tri godine u Pragu, zatim u Hamburgu, Grazu i Stuttgartu. 1881 udala se i napustila je pozornicu. Te godine vodila je pregovore sa Upravom Narodnog Pozorišta u Beogradu, da dođe na gostovanje pozorištu, među čijim je članovima osnivačima imala jedno od najuglednijih mjesta. Teška bolest prekinula je njenu želju i odvela je u Barcelonu na liječenje, gdje je i umrla.

R. Odavić.

JELENJE, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Sušak; na zapadnom kraju Grobničkoga Polja. Najzapadnije mjesto u Hrvatskoj. Ima 449 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu.

J. M-n.

JELICA PLANINA, planina u Srbiji, između rijeka: zapadne Morave-Bjelice-Lopatnice (pritoka Ibra)-Ibra, južno od Čačka. J. P. pruža se od sjeverozapada k jugoistoku i u tom su pravcu najveći visovi: Ovčar 998 m, Bijelo Brdo 809 m, Jelica 775 m, Gradina 880 m, Zovljak 904 m, Humka 962 m, Crna Stena 968 m, Usarica 869 m, Vrljan 990 m. Sjeveroistočnim podnožjem prolaze željeznička pruga i drum Užice—Kraljevo, a preko planine kolski putevi Čačak—Negrisori—Požega i Arilje, Čačak—Živica—Ivanjica, Kraljevo—Dubac—Ivanjica.

P. V.

JELIĆ LUKA, arheolog i historik (2/12 1863, Vranjic — 2/2 1922, Kaštel Stari). Učio je osnovnu školu u Vranjicu i u Donjim Kaštelima, gimnaziju u Splitu, a bogosloviju u Zadru (1884—1887). Po svršenim naukama otišao je u Rim. Živio je u Sv. Jeronimskom zavodu (1888—1889). Doktorirao je iz kanonskog prava. 1890 do 1891 bio je u zavodu Campo Santo dei Tedeschi, i spremao se iz crkvene historije i kršćanske arheologije. 1892 i 1893 studirao je arheologiju u Beču. 1894 postao je profesor kanonskog prava i crkvene historije u zadarskoj bogosloviji. Paralelno s radom u bogosloviji J. se bavio i arheološkim istraživanjima u okolini zadarskoj, oko Biograda (na moru) i Nina, gdje je mogao požeti mnogo uspjeha iz područja stare rimske, a i hrvatske historije. Pred Svjetski Rat došao je J. u Zagreb, pošto je napustio službu. Tu je ostao sve do 1918, kad se vratio u Kaštel Stari, gdje je marljivo radio sve do svoje smrti. — Napisao je veliki broj rasprava, koje odaju i veliku erudiciju, i oštroumnost naučnjaka istraživača, ali previše bujna fantazija poremetila je ravnotežu mirnog rasuđivanja. Radovi mu se nalaze u Bullettino di archeologia e storia dalmata, Radu, Starinama, Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva, Vjesniku Zemaljskog Arhiva u Zagrebu, Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Glasniku Matice Dalmatinske, i u nekim njemačkim, talijanskim i francuskim časopisima. Najvažniji su mu ovi radovi: Dvorska Kapela Sv. Križa u Ninu (1911), Povjesnotopografske crtice o biogradskom primorju (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 3, 1898), Hrvatski zavod u Rimu (Vjesnik Zemaljskog Arhiva, 4, 1902), Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 10), Die römische Stadt Doclea

Digitized by Google

(u Schriften der Balkankomission, Antiq. Abt. VI, Wien, 1913).

Literatura: F. Bulić, Don Luka Jelić (Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, 45, 172—179).

V. Novak.

JELIĆ MILOSAV, književnik i novinar (13/3 1883, Skobalj, smederevski okrug). Gimnaziju i vojnu akademiju svršio je u Beogradu. 1903 proizveden je za pješadijskog potporučnika. Napredovao je u vojsci do majora, i kao takav je penzioniran. Sudjelovao je u svima ratovima, kao komandir mitraljeskog odjeljenja, u pukovima drinske divizije i kao komandant II dobrovoljačkog bataljona vojvode Vuka na solunskoj fronti. — Javio se u književnosti rano, pjesmama i pričama, u Srpskom Književnom Glasniku, Delu i Iskri. Posebno je štampao dva sveska pripovijedaka, Nanine priče i Naši dani, i svezak pjesama, Srbijanski venac. U ovoj zbirci opjevao je J. podvige srpskih junaka u Svjetskom Ratu, primjenjujući, na osobit i zanimljiv način, duh i frazeologiju narodnog deseterca iz starih junačkih pjesama. Još od 1903 javljao se J. povremeno kao novinar u Politici. Posljednjih godina sve više se odavao novinarstvu, gdje se naročito istakao reportima, putopisima i člancima o problemima Južne Srbije i Albanije. Sada je urednik skopljanskog lista Vardar. *V. P.*

JELIĆ SABO, inžinjer (19/9 1870, Slano, kod Dubrovnika). Nižu gimnaziju svršio je u Dubrovniku, zatim se neko vrijeme bavio poljoprivredom i trgovinom na imanju svoga oca, a 1893 nastavio je višu gimnaziju i maturirao je u Trstu. 1895 do 1900 učio je visoku tehničku školu u Beču. Stupio je u službu državnih željeznica u Trstu, gdje je položio i komercijalni, saobraćajni i telegrafski ispit. 1901—1903 radio je J. na trasiranju i projektiranju jednog dijela bohinjske pruge u Gorici, 1903 do 1906 sudjelovao je, kao šef dionice iste pruge u Kanalu i Soči, u projektiranju i gradnji mosta na Soči. 1906—1908 bio je šef sekcije u Kninu, za trasiranje i projektiranje dalmatinskog dijela ličke željeznice. 1910 do 1911 radio je na projektu pruga Dugopolje—Aržano i Sućurac—Trogir. 1912—1918 bio je pomoćnik šefa departmana za gradnju željeznica kod zemaljske vlade u Sarajevu, i radio je na projektima pruga Bihać—Bosanski Novi, Banja Luka—Jajce, Lašva—Donji Vakuf. 1918 bio je član narodne vlade (povjerenik za javne poslove i željeznice), 1919 direktor željeznica Bosne i Hercegovine, a 1920 do 1922 pomoćnik ministra saobraćaja. Od 1922 je u penziji, i vrši civilnu inžinjersku praksu. Član je komisije za državni ispit građevinske struke na visokoj tehničkoj školi u Zagrebu, i predsjednik je zagrebačke Inžinjerske Komore. Kao vladin delegat zastupao je 1920—1922 državu kod rješavanja pitanja južne željeznice. 1924 bio je pročelnik jugoslovenske delegacije na Prvoj svjetskoj konferenciji prirodnih snaga u Londonu. Napisao je raspravu: Kako da organizujemo naš saobraćaj. *R. Kušević.*

JELINEK OSKAR, direktor Hrvatskog D. D. za Trgovinu Željezom (21/5 1887, Požega). Svršio je tri razreda realne gimnazije, zatim je stupio u željezarsku radnju u Brodu na Savi. 1910 otišao je u Budimpeštu, Beč, Berlin, Prag, Hamburg, i bio je zaposlen kod raznih poduzeća kao hrvatsko-njemački korespondent. Poslije toga vratio se u domovinu i osnovao je svoju današnju firmu. 1918 osnovao je J. »Titan«, kranjsku tvornicu bravarske robe u Kamniku, koja danas zaposluje 500 radnika. *S. D.*

JELISEJIĆ MARKO, učitelj i upravitelj diletantskog kazališta. J. je 1783 osnovao sa svojim učenicima kazališno društvo u Velikom Bečkereku. Uz pomoć Arkadija Pejića, trgovca u Temišvaru, štampao je J. dva prevedena dramska djela: Velizar (1832) i Aleksandar i Natalija ili Petar Veliki car rosiski (1833). Arkadije Pejić saopćio je 1863 Jovanu Đorđeviću, tada upravniku Srpskog Narodnog Pozorišta (Novi Sad), da je i on bio član J. kazališta. Prema tome J. bi bio začetnik novog srpskog kazališta, a A. Pejić prvi srpski glumac novijega doba. Spominje se, da je J. kazalište prikazivalo i Prekrasnog Josifa, vjerojatno opet u njegovu prijevodu. *R. O.*

JELIVANKE, vrsta jabuka, koje uspijevaju oko Orahovca u Slavoniji, te tamo zamjenjuju srčiku, koja strada od rak-rane. *I. R.*

JELOVA GORA, planina u Srbiji, između rječica: Lužnice - izvorišta Volujca-Bržanske-Jakaljskog Potoka

Digitized by Google

(pritoka Rogačine), oko 11 km sjevero-sjeverozapadno od Užica. Najveći visovi su: Veliki Prisedo 967 m, Đakov Kamen 1.020 m, kota 952 m. J. G. je većim dijelom pošumljena. Jugozapadnim podnožjem vodi drum Užice—Rogačina, a preko planine, drum Užice—Ćebići—Valjevo.

P. V.

JELOVICA. 1. Visoravan u Julijskim Alpama, u Slovenačkoj, između rijeka: Bohinjske Save-Lepnice-izvorišta Selščice. Sa J. se izdižu pojedinačni vrhovi, od kojih su najviši: Visoki Vrh 1.393 m, Kotlic 1.410 m, Črni Vrh 1.170 m. Sjeveroistočnim podnožjem prolaze drum i željeznička pruga Jesenice—Kranj—Ljubljana, a zapadnim Jesenice—Bohinjska Bistrica.

2. Gola kraška visoravan u Crnoj Gori, u Banjanima, oko 20 km istočno-jugoistočno od Bileća. Najviši su visovi: Vitomir 1.269 m, Jelovica 1.238 m, Razvršje i Herakova Gradina, oba visoka preko 1200 m.

P. V.

JELOVŠEK FRANC, slikar (4/10 1700, Mengeš, Gorenjska — 2/6 1764 Ljubljana). J. je 1723 bio u Ljubljani, gdje se u ljubljanskim poreznim knjigama javlja prvi put njegovo ime 1731. J. je radio u prvom redu freske u iluzionističkom baroknom stilu. Uspjelo je J. djelo, izrađeno uljem, Sv. Porodica, u crkvi Sv. Petra u Ljubljani iz 1734. Glavna su mu djela u fresko-tehnici: lađa, kupola i prezbiterij crkve Sv. Petra u Ljubljani (1731—1734), svod u prezbiteriju župne crkve u Kamniku (1734) i t. d.

Literatura: V. Steska, Mladika, IV, 381, 421, 457. *F. S.*

JELOVŠEK VLADIMIR DR., liječnik (15/8 1879, Osijek). Svršio je realku u Zagrebu i Osijeku, medicinu u Pragu. Specijalizirao se u okulistici u Pragu, Beču i Zagrebu. 1907 do 1923 bio je okulist Okružnog Ureda za Osiguranje Radnika, od 1923 u Karlovcu. Od 1912 je urednik Liječničkog Vjesnika i tajnik Zbora liječnika H. S. M. Napisao je dvije knjige pjesama (Simfonije, 1899), Naše očne bolesti i mnoge članke, feljtone i recenzije. *V. S.*

JELOVŠKOVA ERNESTINA, spisateljica (18/12 1842, Ljubljana — 3/12 1917, Ljubljana). Bila je kći pjesnika Prešerna i Ane J. Učila je osnovnu školu u Ljubljani. 1857—1877 bila je švelja rublja u Beču, kasnije u Ljubljani, gdje je osnovala školu za bijelo šivanje. Slabu i skoro slijepu J. podupiralo je posljednjih godina, osim Franje Tavčara i monsignora Tome Zupana, Pisateljsko Potporno Društvo, a gradska općina u Ljubljani davala joj je besplatan stan. 1875 do 1876 napisala je J., na osnovu majčinog pričanja, Erinnerungen an Dr. Fr. Prešeren, koje je u slovenačkom prijevodu izdala 1903 (Spomini na Prešerna). Ovo je jedan od glavnih izvora za Prešernov život, ali ga treba upotrijebiti kritično.

Literatura: Spominci na Prešerna (Slovenski Narod, 1917).

I. G.

JELŠA (talijanski Gelsa), trgovište u Dalmaciji, oblast Split, kotar Hvar: u sjevernom primorju ostrva Hvara u njegovu najrodnijem kraju. Morsko je kupalište. Luka je u parobrodarskoj vezi sa Splitom i Metkovićem; lučko je otpravništvo, carinarnica. Ima 1.616 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, višu osnovnu školu. J. ima vodovod, mlin, tvornicu insektnoga praška (buhač), živu trgovinu vinom i »jelšanskim opancima«, podružnicu Jadranske Banke. J. ima dosta vrtova; okolina je zasađena borom (pinus maritima) ima i dobrih vinograda. Osim bujne vegetacije ima i starih spomenika: ilirsko-grčka građevina »Tor«, rimski »grad«, rimska vila »Crkvica«.

J. M-n.

JEMENIJE, vrsta crvenih polucipela. Nose se u Debru. *N. Z.*

JENKO DAVORIN, kompozitor i kapelnik Narodnog Pozorišta u Beogradu (10/11 1835, Dvorje, kraj Cerkljana, Gorenjska, Slovenačka — 25/11 1914, Ljubljana). J. se još iz rane mladosti, pored školskog učenja, bavio i muzikom. U Ljubljani mu je bio učitelj Mašek, zatim Rihar, a u Trstu Sinoco i Ricci. Kao pravnik u Beču nije napuštao ni muziku, a kada se 1859 osnovalo Slovensko pevsko društvo, izabran je J. za zborovođu. Njegova kompozicija slovenačke marseljeze (Naprej), koja je (isto kao i njegova kompozicija Bože pravde) sastavni dio naše današnje državne himne, pjevana je prvi put

Digitized by Google

22/10 1860 u Beču. Te godine J. je napustio pravne nauke i sav se posvetio mužici. 1863 bio je izabran za zborovođu srpskog pjevačkog društva u Pančevu, odakle je (1865) prešao u Beograd. Od 1871 J. je bio kapelnik Narodnog Pozorišta u Beogradu.

Cjelokupni muzički rad Beogradskog pozorišta, u toku od 20 i nekoliko godina, vezan je za ime D. J. On je obučavao pjevače, komponirao pjesme za pojedine komade, izrađivao orkestarske partiture i dirigirao orkestrom. Od neobično velikog broja njegovih kompozicija pojedinih pjesama ističu se: Sabljo moja dimišćijo, Što ćutiš, ćutiš, Srbine tužni, Bogovi silni, Moja lađa, Lepa Jelka, Gde si, dušo i dr. Komponirao je pjesme i muziku za ove komade: Kućna kapica Dr. Fausta, Seoski Lola, Ženski raj, Dve sirotice, Radnička pobuna, Moje mezimče, Jovanka Orleanka, Don Cezar od Bazana, Đavo u srcu, Poručnik Rajf, Rob, Čika Tomina koliba, Dve neveste, Mramorna srca, Pribislav i Božana, Tri svetla dana, Markova sablja, Vračara, Robert đavo, Četiri miliona rubalja, Đido, Potera, Vanda, Vidosava, Divlji lovac, Knez Dobroslav, Zadužbina, Devojačka kletva, Jurmusa i Fatima (sa uvertirom: Krv za rod), Miloš u Latinima, Srpske Cveti. *R. Odavić.*

JENKO IVAN, pjesnik (21/12 1853, Praše, kod Kranja — 17/5 1891, Gorica). J. je svršio gimnaziju u Ljubljani, a u Grazu je učio klasičnu filologiju i slavistiku. Bio je suplent gimnazije u Ljubljani (1876—77), profesor u Kranju, a od 1878 profesor gimnazije u Gorici. Počeo je pisati pod utiskom pjesama svog brata Simona. Objavio je lirske i epske pjesme u Zori (1873), Ljubljanskom Zvonu (1881), Kresu (do 1885) i Hribarovom Slovanu (do 1887). Izdao je i zbirku Pesmi (1882). U J. lirici prevlađuje pokrajinsko raspoloženje i rodoljubivo osjećanje, s puno reminiscencija na poeziju brata, dok u epskim pjesmama prevlađuju ljubavni i romantični motivi. Lične note J. pjesme nemaju. J. je objavio i građu Iz zapuščine pesnika Simona Jenka (Kres, 1886).

Literatura: Levec, Ljubljanski Zvon, 1891, 373; Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, III, 63. *I. G.*

JENKO SIMON, pjesnik (27/10 1835, Podreče, kod Kranja — 18/10 1869, Kranj). Svršio je gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani, stupio je u bogosloviju u Celovcu, učio na filozofskom i pravnom fakultetu u Beču, i ostao je tamo kao domaći učitelj do 1863. Služio je kod notara u Kranju i advokata u Kamniku i Kranju. — Prve pjesme sastavio je J. kao učenik 4 razreda gimnazije (jedna štampana u Slov. Bčeli, 1851), a osobito je živo počeo raditi u osmom razredu gimnazije, kad je s drugovima osnovao rukopisni list Vaje (1855) i počeo sarađivati u Novicama. 1858 priključio se Glasniku, a seriju pjesama objavio je i u Vukotinovićevom Leptiru (1859). 1864 izašle su J. Pesmi. — J. poezija iz doba gimnazije pokazuje više njegovu fantaziju i karakter nego čuvstvo; sadrži rodoljubive (Slovensko zgodovino, Samo, Adrijansko morje, Gori i t. d.) i ozbiljne meditativne pjesme, a s druge strane i parodiju i šaljivu popijevku, među njima ima i dosta ljubavnih i satiričnih pjesama. Ima više pripovjednih pjesama no liričkih, više veselog raspoloženja no elegičnog. J. se u poeziji ugledao na Prešerna, Koseskog, Levstika, narodne pjesme, Schillera, Goethe-a i Uhlanda. Kao pjesnik sazreo je J. u Beču. U unutrašnjim borbama postalo je njegovo osjećanje dublje, vidik širi, nazori u životu tvrđi. Kad je svladao i utjecaj Heine-a, koji je jedno vrijeme izgledao i previše jak, razvila se do vrhunca vlastita moć J., njegovo duboko elegično čuvstvo, nježna ljubav za prirodu, koju je osjećao i čiji je tajinstven život naslućivao, i meka melodioznost riječi (Obrazi, Obujenke, Trojno gorje, V brezumnosti, Želje i t. d.). Utjecaj J. osjeća se u našoj književnosti još decenije poslije njegove smrti. — Slovenski Glasnik donio je i tri J. novele, od kojih je najzrelija Jeprski učitelj (1858).

Literatura: Levec, Zvon (1879, 338); Stritar, Spisi V, 116; Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II, 369; Glonar, Simon Jenko, Zbrani spisi (kritično izdanje 1921); Erjavec, Simon Jenko (izbor za omladinu 1923). *I. Grafenauer.*

JENOPOLJSKA EPISKOPIJA. Oko polovine 16 vijeka osnovana je za Srbe u sjevero-istočnoj Ugarskoj

Digitized by Google

episkopija sa sjedištem u Jenopolju (Ienopolis, rumunjski Inau, madžarski Boros-Jenő). Kao prvi njen episkop spominje se Matej, a već pri drugom episkopu Savi I. Brankoviću, sinu Matejevu, proglašena je J. E. samostalnom arhiepiskopijom-mitropolijom. Pod J. arhiepiskopiju potpadale su i episkopije: aradska, lipovska i temišvarska, koje često nisu imale svoga posebnog episkopa, te je J. arhiepiskop bio ujedno i episkop temišvarski i aradski. Posljednji J. episkop i arhiepiskop bio je Longin, koji je pred opasnošću od Turaka (1640) napustio svoju eparhiju i mitropoliju, te se preselio u Vlašku, u manastir Komanu. Tada je J. E. ukinuta i spojena sa temišvarskom, a Jenopolj je postao sjedište protopresvitera. *R. G.*

JERAJ KAREL, profesor konzervatorija u Ljubljani (4/7 1874, Beč). J. je učio osnovnu, građansku školu i konzervatorij u Beču (kod Helmesbergera mlađeg i Grüna [violinu], Rob. Fuchsa [kompoziciju] i Ernsta Ludwiga). 1893—1895 bio je učitelj Glasbene Matice u Ljubljani, zatim dirigent orkestra u Imperial Institution u Londonu. Iz Londona se vratio u Beč, gdje je položio državni ispit iz violine kao glavnog predmeta. 1897 postao je zamjenik prvog violiniste u bečkoj dvorskoj operi, a 1900 stalan član opernog orkestra. J. je bio i na koncertnim putovanjima u Rumunjskoj (sa kompozitorom Eneskijem) i u Njemačkoj. U Beču je J. bio i zborovođa u akademskom društvu Slovenija i u društvu Zvezda. Poslije oslobođenja došao je J. na konzervatorij u Ljubljani, gdje je dao ideju za osnivanje orkestarskog društva i spremio koncerte velikih muzičkih djela (Eroica, Symphonie phantastique et symphonie rathetique Čajkovskog). *J. M.*

JERAJ VIDA (FRANČIŠKA JERAJ, ROD. VOVK), pjesnikinja 31/3 1875, Bled). Svršila je osnovnu školu na Bledu i u Ljubljani, građansku školu u Bečkom Novom Mjestu i u Beču, a učiteljsku školu u Ljubljani. Bila je učiteljica u Lubnom i u Zaspu kod Bleda (1895—1901), zatim se udala za člana bečke dvorske opere Karla Jeraja, s kojim sad živi u Ljubljani. — Pjesme je počela pisati 1897 u Ljubljanskom Zvonu. 1908 izdala je J. zbirku Pesmi. Njene pjesme odišu ljubavlju za slovenske zemlje, a dubokim osjećajem pisane su i njene djevojačke ljubavne pjesme i pjesme o majčinoj ljubavi. J. je pisala i ljupke dječje pjesme i izdala knjigu za djecu Iz Ljubljane čez poljane (1921). Sarađuje u Ženskom Svetu. *I. G.*

JERAN LUKA, pobožni pjesnik i pisac (16/10 1818, Javorje, kod Škofje Loke — 27/4 1896, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Karlovcu i Ljubljani, licej i bogosloviju u Ljubljani. 1845 postao je svećenik. Služio je kao kapelan u raznim mjestima, a od 1851 u Ljubljani. 1853—54 bio je misionar u Africi, 1869 postao je papinski komornik, a 1882 kanonik u Ljubljani. — J. je u mladim godinama bio pristalica ilirizma i pomoćnik Bleiweiss-a u uređivanju prvih godina Novica, osnovanih 1843. U Novicama objavio je J. razne članke i dopise, od 1844 i više lirskih i pripovijednih pjesama. Od 1846 pisao je J. skoro isključivo pobožne, poučne i prigodne pjesme i bavio se vjersko-poučnim i polemičnim literarnim radom. Sarađivao je najviše u Zgodnjoj Danici, koju je, s malim prekidom, uređivao od 1852 do smrti. J. je napisao i mnogo pobožnih knjiga (molitvenici, propovijedi i t. d.), nekoliko putopisa i školskih knjiga. J. prigodne i poučne pjesme su bez književne vrijednosti, a njegove pobožne pjesme su izraz dubokog osjećanja. J. ima mnogo zasluga i zbog svog karitativnog rada (osnovao je Dijaška kuhinja i potpomagao omladinu).

Literatura: Marn, Jezičnik, 27; Lampe, Dom in Svet, 1896; Ljubljanski Zvon, 1896; Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II, 157. *I. Grafenauer.*

JEREMIĆ DRAGOLJUB, brigadni pješadijski đeneral (6/6 1874, Valjevo). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1891. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 15/9 1894, kapetana 22/2 1903, za pješadijskog pukovnika 1/10 1915, brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1897 bio je vodnik u inžinjerskom bataljonu, do 1892 komandir u inžinjerskoj podoficirskoj školi, do 1903 komandir čete u inžinjerskom bataljonu, do 1906 komandir čete u pješadiji, do 1912 koman-

Digitized by Google

dant bataljona u pješadiji, 1915—1916 kao rekonvalescent od rane (teške) bio je komandant granične trupe, 1916 do 1917 šef ađutantskog odjeljenja ministarstva vojnog, 1917—1918 na raspoloženju, 1918—1919 pomoćnik delegata ministarstva vojnog u Francuskoj (Marseille), 1920—1923 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (drinske), od 1923 komandant je granične trupe. U ratu 1912/13 bio je komandant bataljona i puka (11). U ratu 1914 bio je komandant puka (8) i kao takav 1914 teško ranjen.

V. B.

JEREMIĆ JOVAN, prota i paroh karlovački, crkveni pisac (17/1 1860, Osijek). J. je svršio gimnaziju u Osijeku, a bogosloviju u Karlovcima. Postao je presviter 1880 i administrator parohije u Sibaču. 1882—1894 bio je paroh u Bačincima. Tada se, na poziv patrijarha Brankovića, primio uredništva Srpskog Siona i upravništva manastirske štamparije u Srijemskim Karlovcima. 1898 izabran je za paroha saborne crkve u Karlovcima i okružnog protopresvitera. — Pisao je vrlo mnogo po raznim političkim i stručnim bogoslovskim listovima i časopisima. Srpski Sion je uređivao 1894—1902, a 1922 pokrenuo je list Život, od koga je izašlo samo nekoliko brojeva. Važniji su mu radovi: Propovedi, I (1886), II (1889), Saborski izborni rad (1900), Primetbe za uredbu o uređenju parohija i o dotaciji sveštenstva (1911), Memoari Dr. Nike Maksimovića (1914), Priložak rešenju našeg crkvenog pitanja (1914), Govori o propovedi iz ratnog doba (1920), Gde je Karlovačka Mitropolija (1923), Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi i njegova vrednost (1925).

R. G.

JEREZ, rijeka u Srbiji, desni pritok Save. Izvire pod Cerom (Vidojevica 404 m, Kušovac 603 m), a uliva se oko 3 km nizvodno od Šapca. Najvećim dijelom J. teče k sjeveroistoku, a pri kraju toka skreće u velikom luku na istok i jugoistok. Dužina toka je 57 km a površina porječja 534.2 km².

P. V.

JERIBASME, vrsta krušaka, sočnih i veoma ukusnih. Uspijevaju osobito u planinskim krajevima Bosne.

I. R.

JERINA (IRINA), srpska despotica, žena Đurđa Brankovića, iz porodice Kantakuzena. Udala se za Đurđa u decembru 1414. U narodu je bila veoma nepopularna i prozvata Prokletom, možda radi velikog utjecaja njenih srodnika u srpskim državnim poslovima. Njena smrt, 2/5 1457, vrlo je tajanstvena; govori se, da ju je otrovao sam njen sin Lazar. Točno je, da su te noći kad je J. umrla, pobjegli iz Srbije Turcima njen brat Toma Kantakuzen, kći joj sultanica Mara i sin slijepi Grgur, brat Lazarev.

V. Ć.

JERIŠA FRANC, pjesnik (3/4 1829, Šmartno, pod Šmarno Goro — 2/9 1855, Beč). Svršio je gimnaziju i licej u Ljubljani, a učio je pravo, zatim filozofiju u Beču. Počeo je pisati pjesme 1848. Sarađivao je najviše u omladinskom časopisu Vedež, a i skoro u svim ostalim časopisima svoga doba. Najprijatnije su J. pjesme za omladinu, a i ostale najviše rodoljubive i refleksivne, odlikuju se lijepim idejama, jednostavnom formom i jedrim izražavanjem. J. je objavio više pripovijedaka i prijevoda sa ruskog, poljskog, srpskohrvatskog, holandeškog i engleskog jezika (Byron, Hebrejske melodije, Novice, 1852).

Literatura: Marn, Jezičnik 17; Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II, 235.

I. G.

JERONIM (Eusebius Sophronius Hieronymus), svetac i crkveni učitelj (druga četvrt 4 vijeka, Stridon, Grahovo Polje, Bosna — 30/9 420, pored Betlehema, Palestina). Ma da su mu roditelji bili kršćani, J. nije bio u mladosti kršten. Tek kad je sa svojim drugom Bonosusom krenuo na retorsko-filozofske studije u Rim, krstio ga je (oko 360) čuveni biskup Liberije. U Rimu je J. upoznao rimsku literaturu i grčku filozofiju. Poslije nekog vremena krenuo je u Galiju, gdje se bavio teološkim radovima i, za svoga prijatelja Rufina, napisao komentare psalmima. Poslije boravka u Galiji pošao je J. na duže vrijeme u rodno mjesto Rufinovo, u Akvileju, a zatim, preko Tracije i Male Azije, u sjevernu Siriju, u koju je stigao oko 373. Obuzet željom da provede jedan dio života u askezi, povukao se J. u pustinju, jugoistočno od Antiohije, u Halkidu, gdje je počeo da uči hebrejski jezik. Po povratku u Antiohiju, zaredio ga je

Digitized by Google

biskup Paulin za svećenika. Želja za studijama odvela je J. u Carigrad, gdje je kod Grgura Nazijanškog proširio svoje znanje o Sv. Pismu. U Carigradu je ostao J. dvije godine, zatim je 382—385 bio u Rimu, te je došao u najtjesnije veze sa vodećim krugovima crkve i Rima. U Rimu je primio nalog da revidira tekst latinske biblije, na osnovu grčkog Novog Zavjeta i Septuaginte. Ovaj naučni posao svršio je J. sa najvećim uspjehom. Poslije smrti pape Damasa (385) pošao je J. ponovo u Antiohiju, u pratnji svoga brata Paulinianus-a i nekih prijatelja, zatim je krenuo u Egipat, posjetivši još i Jerusalim i Betlehem. U jesen 386 prešao je J. u Palestinu, i u blizini Betlehema provodio je, sa nekolicinom prijatelja, strogi asketski i monaški život. Najvažnija J. djela pripadaju toj 36-godišnjoj betlehemskoj periodi. Prijevod Sv. Pisma (Stari Zavjet) sa hebrejskog, biblijski komentari, katalog kršćanskih pisaca, dijalog protiv Pelaginaca, spisi protiv jerusalimskog biskupa Ivana i t. d. Latinska redakcija Sv. Pisma, koju je proveo J., bila je svuda rašírena i dobila svoje ime: Vulgata. U Dalmaciji i Istri proširila se tokom srednjeg vijeka legenda, da je J. izumio glagoljicu. Otac Vulgate imao je u rimskoj crkvi silan ugled, pa su pobožni glagoljaši braneći slovensku rječ i pismo u službi Božjoj od navala Latina, došli na misao, da glagoljicu pripišu tom J. Ova legenda našla je i svoje kodificiranje u listini pape Inocenta IV., koji je 1248 dozvolio senjskom biskupu Filipu, da se njegovi svećenici mogu služiti glagoljicom. U listini se izričito kaže, da su papi rekli svećenici iz Hrvatskog Primorja, da je glagoljicu dao Hrvatima J. To se mišljenje održalo dugo i kod Hrvata i u Rimu (još u 17 vijeku), a prodrlo je i u Češku, kada je glagoljicu uveo češki kralj Karlo IV. Tek u 18 vijeku, radom učenih ljudi, konačno je uklonjena ova legenda.

Literatura: U cijelosti nalazi se u Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, u članku Zöcklera, Hieronymus, 8, 42 do 54; F. Bulić, Stridom-Grahovo u Bosni, rodno mjesto Sv. Jeronima (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 43, 1920, 6—104).

V. Novak.

JERONIM (ZAVOD SV. JERONIMA U RIMU). Podrijetlo zavoda Sv. Jeronima u Rimu seže u vrlo daleku starinu (13 vijek). Nekadašnja hodočašća kršćana u Svetu Zemlju bila su zamijenjena, poslije konačne propasti Svete Zemlje za kršćanstvo, hodočašćima na grob Sv. Petra u Rimu. Takvi su hodočasnici (hadžije) osnovali hospicije (gostinjce), sa zadatkom, da primaju svoje sunarodnjake, i da ih za vrijeme njihova boravka u Rimu ugoste. Brojna hodočašća Hrvata ovjekovječio je Dante u svojoj Božanskoj komediji (Raj, XXXI, 103), što je dokaz, da su zacijelo već i prije njega postojala hodočašćenja u Rim i na sva sveta mjesta po Italiji. Zato od 9 vijeka svjedoče brojna imena knezova i plemića slovenskih, zabilježenih u čuvenom čedadskom (Cividale) evanđelistaru.

Turska najezda na Balkan učinila je, da su mnogi naši ljudi tražili i našli zaklona u Italiji, i to najviše u Rimu. Postoje potpuno sigurni historijski podaci, da se u starom rimskom Borgo Vecchio nalazila naseobina Hrvata, sa zadatkom, kakav su imale slične organizacije ostalih većih naroda, koji još i danas postoje, i ispunjavaju, mjesto one stare humanitarne zadaće, novu, posve kulturnu i naučnu. — Već prije polovine 15 vijeka postojalo je potpuno organizirana bratovština u Borgo Vecchio, pa su imali i svoju zastavu (confallone), po kojoj su bili i članovi nazivani confalloni, a dužnost im je bila, da zajedno prilikom svečanosti prisustvuju, i da za vrijeme rata i oni opreme svoju četu. Nazivala se tada Societas confallonorum Sclavorum dicti Burgi sancti Petri. Na čelu uprave bio bi Hrvat, Dalmatinac ili Slovenac. Hrvatski došljaci pokupovali su nenaseljeno zemljište između Castell S. Angelo i Ripette, obrađujući tlo i sadeći vinograde. U kasnija vremena razvio se tu bujan gradski život, pa su nastale današnje ulice Ripetta, Grottino, Schiavonia i Vicolo degli Schiavoni, kojih nazivi govore o nekadašnjim njihovim naseljenicima i vlasnicima posjeda. Papa Nikola V., bulom od 4/4 1453 dao je Hrvatima crkvicu Sv. Marine, i dopustio im, da smiju osnovati uređeni hospicij. Kad se izgradio novi gostinjac na Ripetti, i kad se crkvica Sv. Marine popravila, prozvao se taj

Digitized by Google

hospicij Societas hominum Sclavorum ili Societas Sclavorum Urbis S. Hieronymi de regione Campi Martis. Oni su crkvicu Sv. Marine popravili i prekrstili je u Sv. Jeronima, jer se već u to doba čvrsto vjerovalo, da je Sv. Jeronim bio rodom iz Dalmacije ili iz Međumurja (Stridon i Štrigovo), da je dakle narodni svetac. Toj novo potvrđenoj bratovštini bio je na čelu Slovenac Jeronim iz Ptuja. Već tada su stizali toj bratovštini obilni darovi i legati, iz svih krajeva, gdje su stanovali Hrvati, tako, da su ovi prinosi najboljim dokumentom, kako je ovaj hospicij kod Sv. Jeronima zadužbina pobožnih Hrvata i čista narodna ustanova, bez ikakve političke tendencije. — Među važnim zaštitnicima (patronima) i darovateljima nalazi se posljednja bosanska kraljica Katarina, koja je u Rimu umrla. Papa Pio V. dao je 1567 crkvi Sv. Jeronima kardinalski naslov, znak da je i crkva i zavod u onom rimskom kvartu bio od velikog ugleda.

Krajem 15 vijeka već izlazi iz upotrebe naziv slovenski, i zamjenjuje ga naziv ilirski. Tada je nad bratovštinom vršio nadzor kardinal, kao pokrovitelj, a upravljao je njome predsjednik (prior), dva nadzornika (guardiani) i blagajnik (camerarius), a i kapelan, koji je morao biti hrvatske narodnosti. 1584 imala je bratovština već ustaljen naziv Societas S. Hieronymi nationis Illyricorum de Urbe, a Siksto V., veliki protektor bratovštine, osnovao je uz crkvu i kaptol, koji je postojao sve do 1901, kada ga je papa Leon XIII. čuvenim breveom Slavorum gentem ukinuo, i time izazvao veliku evropsku aferu.

Najviše i stalno je Sv. Jeronim bio podupiran prilozima iz Hrvatske. U 19 vijeku zavod je primio iz hrvatskih krajeva preko 200.000 kruna. 1842 uzela je Sv. Jeronim pod svoju zaštitu Austro-Ugarska, i taj je protektorat trajao sve do Svjetskog Rata. 1862 bio je osnovan u zavodu Sv. Jeronima kolegij Sv. Ćirila i Metoda, za klerike i svećenike, koji su u Rimu učili. No taj kolegij, koji već od svog početka nije pokazivao nikakvih znakova života brzo je uginuo.

Među kanonicima zavoda bilo ih je poznatijih (Črnčić, Parčić, Rački), no bilo ih je i takvih, koji su, upravo 1901, na svom narodu počinili izdajstvo, prosto iz materijalnog interesa. Po breveu Leona XIII. Slavorum gentem imao se svetojeronimski zavod preurediti u bogoslovsko sjemenište, a izrično se imao dati u ruke Hrvatima. »Pismo apostolsko, kojim se ukida kaptol kolegijske crkve Sv. Jeronima ilirskog naroda, a osniva kolegij Jeronimski za hrvatski narod«. Prvi član zakona tog kolegija kaže: u jeronimski kolegij primaju se samo svećenici pitomci, koji su rodom i jezikom Hrvati, koji se, dovršivši nauke u biskupskom sjemeništu, ili u kojem bogoslovskom liceju, pronađu sposobnima za više studije, naročito svećeničkog prava, kao i raznih svetih disciplina, za što već koga njegov biskup odredi. Član 9 određuje, koji sve biskupi imaju da šalju u taj kolegij svoje pitomce. Čitava literatura, naučna i politička, ponikla je oko tog papinskog spisa. Crna Gora bila je uložila svoj protest zbog naziva Collegium Hieronymianum Croatarum zbog toga, što su i Srbi (i Crnogorci) katolici iz barske nadbiskupije imali pravo na taj zavod, pa je sam naslov, po njihovom uvjerenju, bio preuzak (kad se zna, da su i neki slovenski biskupi i bosanski imali na taj zavod pravo). Intervenciji Crne Gore je uspjelo, da se novi naziv opet zamijeni sa starim Collegium Hieronymianum Illyricorum, koji je uključivao sva naša narodna područja. Diplomatski spor između Crne Gore i Vatikana oko toga pitanja riješen je time, što je Vatikan izdao 1/3 1902, deklaraciju, kojom se Crnoj Gori javlja »da će se zavod zvati Collegium H. Illyricorum, pod kojim se nazivom razumijevaju južni Sloveni dijeceza u apostolskim pismima«. Tako je ime tome zavodu sačuvano preko rata, kad je zavod bio sekvestriran, a tek poslije Rapalla vraćen je pravom vlasniku, zakonitoj nasljednici — ilirskog — zavoda t. j. Kraljevini SHS.

Ideje Račkog i Strossmayera, da se dade zavodu karakter znanstveni ne samo na području teološkom, nego napose za historijska istraživanja, još do danas su ostale neizvedene.

Literatura: L. Jelić, Hrvatski zavod u Rimu (Vjesnik zemaljskog arheološkog društva, IV, Zagreb, 1902). U Uvodu je skupljena i sva ostala, domaća i strana literatura. Izvori o tome predmetu: A. Jelić,

Digitized by Google

Acta Hieronymiana, quibus periodus antiquior (a. 1446—1497) historiae societatis et hospitii S. Hieronymi de Urbe illustratur (Vjesnik zemaljskog arhiva IV). O historiji, i zadaći zavoda Sv. Jeronima u budućnosti: V. Novak, Zavod Sv. Jeronima u Rimu. Njegova uloga u budućoj jugoslovenskoj kulturi (Nova Evropa, 1921, 2/4).
V. Novak.

JESENICE. 1. Mjesto u planinskoj dolini gornje Save, središte željezne industrije u Slovenačkoj. Industrijski kompleks Jesenice—Sava—Koruška Bela—Javornik ima 8.119 stanovnika. Početak željezne industrije u vezi je sa starim rudnicima željeza, koji su se nalazili još davno na obroncima Karavanka, u Rovtama, nad J. U 14 vijeku bila je savska dolina kod J. nenaseljena, jer je bila močvarna, hladna i često plavljena. Bili su naseljeni samo 900—1.000 m visoki južni obronci Karavanka, koji leže prema suncu, gdje se, osim pašnjaka, nalazila i željezna ruda. Već u 14 vijeku bile su tu peći za lijevanje željeza. U početku radili su domaći ljudi, krajem srednjeg vijeka došli su talijanski poduzetnici, sagradili talionice po talijanskom načinu, i naselili se u J., Savi i Javorniku. Rudara u dolini bilo je ubrzo toliko, da su već 1523 osnovali župu u J. U drugoj polovini 19 vijeka ovo primitivno rudarstvo je propalo, a isto tako i primitivni zanati za prerađivanje željeza. Mjesto toga razvila se u J. i u susjednim selima Savi, Koruškoj Beli i Javorniku moderna željezna industrija sa velikim tvornicama. Prije 1914 uvozile su J. željeznu rudu iz Škednja u Trstu, gdje je imalo poduzeće velike talionice za uvezenu rudu, a sada je upućeno na uvoz iz Austrije i staro željezo. — J. su postale znamenite poslije 1906 kao željezničko raskršće, kad se podigla željeznica za Trst. Sada su J. i pogranična stanica. Tu je 8 km dugi karavanski tunel, koji vodi u austrijsku Korušku. U J. se nalazi građanska škola. U blizini na Blejskoj Dobravi nalazi se tvornica elektroda, a u Mojstrani-Dovjem, koje je poznato kao polazna stanica za izlete u divnu gorsku dolinu Vrata i na Triglav, tvornica cementa. J. su polazna točka za omiljene izlete na Golicu (1.835 m).
A. Melik.

2. Selo u Dalmaciji, oblast i kotar Split, općina Poljice (Priko), J. su na poljičkoj primorskoj kosi, nad cestom Split—Omiš. Imaju luku Krilo na parobrodarskoj liniji Split—Omiš. U rimsko doba kod J. je bilo mjesto Nareste. J. imaju 1.434 stanovnika i najveće su naselje u Poljicama. Imaju rimokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

JESENKO DRAGOTIN-DOKSOV, pjesnik (11/8 1864, Ljubljana — 22/1 1902, Ljubljana). Svršio je pet razreda gimnazije u Ljubljani, pa je prekinuo studije i postao činovnik osiguravajuće banke Slavije u Ljubljani. Pjesme koje je pisao u Slovanu (1886—87) i, kasnije, u Ljubljanskom Zvonu, većinom su ljubavne i refleksivne, imaju epigonsko-formalistički karakter i bez idejne su dubine. Samo su neke pjesme sa socijalnim pravcem, nešto dublje. Posljednjih godina pisao je pjesme za Učiteljski Tovariš, Slov. Narod i Brus.

Literatura: Pesmi (1905, sa uvodom Gangla). *I. G.*

JESENKO FRANJO DR., profesor univerziteta u Ljubljani (1878, Škofja Loka, Slovenačka). Gimnaziju je svršio u Ljubljani, a univerzitet u Beču (1902). Habilitirao se 1912 za botaničku genetiku na bečkoj Hochschule für Bodenkultur, a 1919 postavljen je za redovnoga profesora botanike na univerzitetu u Ljubljani. U 1920 i 1921 J. je bio redovan profesor na gospodarsko-šumarskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu, a poslije toga opet u Ljubljani. — Naučni rad J. su istraživanja iz područja biljne fiziologije, naročito iz genetike i citologije bastarda nekih vrsta gramineja (Getreidespeciesbastarde, 1912). Iz ovih područja objavio je J. nekoliko radova, većinom na njemačkom jeziku (1910—1912). *N. K.*

JEVREJI. U našoj državi ima J. 64.159. Dijele se na dvije grupe. Jednu grupu čine Ešk e n a z i, koji su doseljeni iz njemačkih pokrajina. Ima ih po svima većim gradovima preko Save i Dunava. Relativno ih je najviše u Vojvodini. Drugu grupu čine S e f a r d i, koji su došli iz Španije. Ima ih u većem broju u Sarajevu, gdje drže i najveći dio trgovine, zatim u Beogradu, a manje u ostalim gradovima Bosne i S. Srbije. U južnoj Srbiji, ima ih najviše u Bitolju i Skoplju, zatim u manjem

Digitized by Google

broju u nekoliko drugih varoši južne Srbije. Poglavito su trgovci. Eškenazi se služe njemačkim, a Sefardi španjolskim jezikom. *B. D.*

JEVREJSKA CENTRALNA BANKA A. D. Osnovana je 1919. Centrala Sarajevo, filijale: Derventa, Novi Sad, Subotica. Kapital 5,000.000. Fondovi 1,123.932, ulozi 6,450.741, vjerovnici 24,748.919, gotovina 1,811.545, potraživanja kod novčanih zavoda — mjenice 4,991.058, efekti 820.988, dužnici i konzorcijski poslovi 29,984.551, nepokretnosti 525.000, bankarski poslovi poglavito. Dobitak 751.898 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Dr. Vita Alkalay, direktor Aladar Merkler. *N. S.*

JEVREJSKO ŽENSKO DRUŠTVO, humano i filantropsko društvo. Osnovano je u Beogradu 1874, sa zadatkom: da radi na obrazovanju siromašnih djevojaka, da materijalno pomaže siromašne starce, starice i za rad nesposobna lica i da odijeva siromašnu žensku djecu. Do 1919 J. Ž. D. ograničilo je svoj rad na materijalno pomaganje nevoljnih. Od 1919 ima svoju radničku školu. *B. M.*

JEVREJSKO ŽENSKO DRUŠTVO »DOBROTVOR«, humano i filantropsko udruženje. Osnovano je u Beogradu 1896, sa zadatkom: da pomaže sirotinju ženskog spola; da siromašne nevjeste pomaže nabavljanjem djevojačke opreme; da siromašne oba spola pomaže prilozima, u cilju odgoja, i to: djevojčice do 14 godine, a dječake do 13 godine starosti. Za vrijeme ratova 1912/13 J. Ž. D. D. osnovalo je svoju bolnicu za ranjenike. *B. M.*

JEVREMOVAC. V. Botanička bašća.

JEVSTATIJE I., arhiepiskop srpski, svetitelj (Budimlje — 4/1 1286, Žiča). Kao monah posjetio je Jerusalim. Bio je iguman hilandarski i najzad episkop zetski. Za arhiepiskopa izabran je 1279. Nesumnjivo je imao velikih zasluga za uredenje odnosa između kralja Dragutina i Milutina, prilikom stupanja Milutinova na prijesto 1282. Moći su mu kasnije prenešene u Peć, a u Žiči postoji i danas mramorni sarkofag, u kome je J. bio sahranjen. *R. G.*

JEZAVA, rječica u Srbiji. Nema samostalno izvorište, nego se kao lijevi rukav odvaja od Morave oko 3·5 km sjeverno od Velikog Orašja. U Dunav se uliva kod Smedereva. Na donjem toku veoma je vijugava. Dužina toka je 47 km, a površina porječja 775 km². *P. V.*

JEZDIĆ DUŠAN, pješadijski potpukovnik i četnički vojvoda (10/12 1881, Beograd — 9/8 1917, na Sredozemnom moru). Svršio je 32 klasu vojne akademije u Beogradu, i odmah po izlasku iz škole ušao je u patriotske zagranične poslove. Oduševljen nacionalni radnik, strastan sevdalija, neumoran igrač i pjevač, J. nije znao za umor ni odmor. Jednoga dana bio je preobučen u Vojvodini, da bi već prekosutra osvanuo negdje oko Skoplja ili Višegrada. Pošto je pobijedio na trkama po podne, po cijelu noć je igrao na zabavi, sutradan spavao u vozu, a u noć je, neopažen od turskih pograničnih straža, već prelazio granicu, žureći se u borbu. Po reorganizaciji naše vojske na Krfu, J. je postao komandant dobrovoljačkog bataljona u odredu svoga pobratima vojvode Vuka. Na tome je položaju ostao i poslije Vukove smrti, sve do ljeta 1917. Utopio se u Sredozemnom moru kada su njemačke podmornice torpedirale brod, kojim je J. putovao iz Bizerte za Krf. *M. M.*

JEZDIĆ LJUBOMIR, advokat četnički vojvoda (1/10 1884, Loznica, okrug podrinjski). Šest razreda gimnazije svršio je u Šapcu, pa je onda stupio u 34 klasu vojne akademije u Beogradu, ali je pri kraju treće godine morao izaći iz akademije. Položio je ispit zrelosti, i upisao se na pravni fakultet u Beogradu, gdje se odmah istakao kao prvak liberalne (nacionalne) omladine. 1/2 1905 J. je prešao granicu i stupio u četu vojvode Đorđa Skopljančeta. Prešao je zatim u četu vojvode Riste Starečkog, a kada je Starečki povučen u Srbiju J. je ostao kao vojvoda čete, s kojom je sudjelovao i u velikoj borbi sa turskom vojskom na Čelopeku (16/4 1905). Za vrijeme balkanskog rata borio se J. kao vodnik, a u Svjetskom Ratu kao komandir čete, i najzad kao komandir mitraljeskog odjeljenja u jugoslovenskom dobrovoljačkom puku. Obolio, morao je otići sa fronte za vojnog delegata u Tunis (Afrika). — Prije ratova bio je J. stalni saradnik Srpske Zastave, a poslije rata živi kao advokat u Beogradu. *M. M.*

Digitized by Google

JEZERA su prostrana valovita visoravan između Tare, Durmitora i njegovih ogranaka i Sinjajevine. Srednja im je nadmorska visina 1350 do 1450 m. Protežu se u dužinu oko 25, a u širinu 10 km. Po njima ima više jezera, od kojih su najljepša Vražje, Riblje, Pošćensko i Crno. Jezera su jedan od najljepših krajeva u našoj zemlji. Bogata su izvorskom vodom i pašom. J. se spominju 1410, kao katuni. Do prije 300 godina na J. su živjeli Kriči.

Literatura: Naselja, I.

S. T.

JEZERANE, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar Brinje; u dubokoj, bregovima ograđenoj kotlini uza drum Senj—Ogulin, ispod prevale Bila (888 m), što rastavlja Veliku i Malu Kapelu. Ima 273 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, parnu pilanu. *J. M-n.*

JEZERCE. 1. Malo jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, između Gradinovca i Kozjaka. J. je na apsolutnoj visini od 544 m. Najveća dubina mu je 8·4 m, a površina 0·012 km². Preko pet slapova voda mu otiče u jezero Kozjak.

2. Malo kraško polje na granici Dalmacije i Hercegovine, oko 7 km jugozapadno od Ljubuškog. Na sjeveroistoku je ograničeno humcima (Velika Glava 237 m, Veliki Kosor 288 m, Humac 264 m), na jugozapadu grebenom: Šubir 504 m, Divojačka Glavica 325 m i Belengurac 489 m, a na sjeverozapadu i jugoistoku niskim brežuljcima. Polje je na apsolutnoj visini 30 do 35 m, dugačko je 3·6 km, široko do 1·7 km, a površina mu je 3·54 km². Kroz J. ne protiče nijedna rijeka, ali ga hrane četiri izvora, radi kojih bude poplavljeno poslije obilnih kiša. Za vrijeme kišne periode J. se pretvori u periodsko jezero, koje prosječno traje četiri i po mjeseca, od polovine decembra do konca aprila. Po tome je J. dobilo svoj naziv.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abhandl. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V, 1903/04).

P. V.

JEZERITI. V. Sloveni u Bizantu.

JEZERO. 1. Mjesto u Bosni, na Plivi, zapadno od Jajca. Ima 712 stanovnika. U srednjem vijeku J. je bilo grad i varoš sa katoličkim franjevačkim manastirom. Poslije pada Bosne zauzeli su J. Madžari, a od njih Turci 1518. Pod Turcima se zove Đolhisar. Kad je palo Jajce, izgubilo je J. važnost. Ima neznatne ostatke od grada.

Literatura: Ć. Truhelka, Kraljevski grad Jajce (1904).

M. F.

2. Jezero na ostrvu Krku, 1·6 km sjeveroistočno od Njivica, odnosno 4·5 km južno od Omišlja. J. leži na granici kretacejskog vapnenca i eocenih tvorevina, i predstavlja kriptodepresiju, t. j. dno mu je spušteno dublje od morske površine. Apsolutna visina J. je oko 4·5 m, najveća dubina 9·9 m, a površina 0·74 km². Vodu J. dobiva iz nekoliko stalnih i većeg broja periodskih izvora na jugoistočnom rubu, a gubi je kroz dva mala ponora na zapadu.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abhandl. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V, 1903/04).

3. Kraško polje u Dalmaciji, južnojugoistočno od Vrgorca. Na sjeveroistoku je ograničeno nizom strmih bregova: Doci 447 m, Svjec 464 m, Šubir 504 m, Belengurac 489 m, Gradina 480 m; na jugozapadu: Rilić-Planinom 846 m, Rukavcem 447 m i Velikom Planom, a na jugu Šircem 404 m, i Kosteljom 273 m. Polje se pruža od sjeverozapada na jugoistok, i u istom se pravcu spušta. Apsolutna visina J. je 28 do 24 m, dužina 14·4 km, najveća širina 3·9 km, a površina 30·3 km². Za vrijeme sušne periode kroz polje protiče, u vrlo vijugavom toku, Matica, koja na jugoistočnom obodu ponire. U kišnom dobu J. bude poplavljeno, po čemu je dobilo ime, a poplava prosječno traje četiri mjeseca, od polovine januara do polovine maja. Na obodu polja ima nekoliko sela, od kojih su važnija Dusina (880 stanovnika), Umčane (260), Draževitići (205).

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abhandl. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V, 1903/04).

P. V.

JEZERSKA OVCA je pasmina ovaca, koja živi u Koruškoj, zapadnom dijelu Štajerske i sjevernoj i zapadnoj Kranjskoj. Postala je iz ukrštanja domaće ovce s bergamaškom i padovanskom ovcom, u doba austrijske vladavine u Lombardiji.

Digitized by Google

J. O. poznata je i pod imenom koruške ovce. Kasnije su J. O. oplemenjivali merinskom ovcom, kako bi dobili finiju vunu. Posljedice ovog oplemenjivanja vidimo još i danas kod solčavske ovce, koja pripada istoj pasmini, a odlikuje se finijom vunom. J. O. je 50 do 60 kg teška, a ovnovi do preko 100 kg. Hranu iskorišćuju dobro te brzo rastu. Plodnost J. O. je dobra, pa su bliţnjenja vrlo česta. Mrtva teţina je 55%. Meso J. O. je nježno i sočno, traženo na inozemnim tržištima. Vune daje godišnje do 2 kg, srednje kvalitete. Vunu većim dijelom prerađuje seljak sam, ili male tvornice u obično domaće pletivo i odjeću, ali je podesna i za fabrikaciju prostog sukna i češljanje pređe. Glavni uzgojni cilj je kod J. O. produkcija mesa i bolje vune, dok se na mlječnost ne pazi osobito. J. O. je vanredno podesna za planinske krajeve; njena je domovina u srcu Kamničkih Alpa.

S. U.

JEZERSKA PLANINA, planina u Staroj Srbiji, između rijeka: Lepenca-Suhe-Suhanke-Nerodimke, jugozapadno od Uroševca, visoka do 1.900 m. Sjeveroistočnim podnožjem prolaze drum i željeznička pruga Skoplje—Mitrovica. *P. V.*

JEZERSKO, selo i gorska kotlina u Slovenačkoj. Nalazi se 900—950 m nad morem, u divnoj planinskoj dolini, na maloj rijeci Kokri. J. se sastoji iz sela Gornje i Donje J. Ima svega 714 stanovnika. Nad J. kotlinom dižu se Kamniške Planine sa svojim najvišim vrhovima Grintavcem i Kočnom. Zbog divnih šuma u okolini i svježeg planinskog zraka postalo je J. u posljednje doba mnogo, a naročito od Čeha, posjećeno ljetovalište. Česi su sagradili i nad J. kotlinom u visini od 1.543 m. turističku kuću. Kroz J. ide od Kranja uz Kokru preko sedla Jezerski Vrh (1218 m) stari put u Železnu Kaplu u Koruškoj. Do 1918 bilo je J. pod Koruškom.

Literatura: Rudolf Andrejka-Igo Muri, Jezersko (1921).

A. M.

JEŽEVICA, crkva (Sv. Nikole) u oblasti Čačka. Popisana je 1608—1636. Po tradiciji je iz Dušanova doba. Prema arhitekturi pripadala bi još ranijem dobu. *V. P-ć.*

JEŽEVO POLJE. V. Ovčje Polje.

JEŽIĆ SLAVKO DR. (17/2 1895, Dubrava, Hrvatska). Svršio je gimnaziju u Bjelovaru, a učio je romanistiku i slavistiku na univerzitetu u Beču, gdje je promoviran za doktora filozofije. Od 1917 do danas služi na II realnoj gimnaziji u Zagrebu, s prekidom od jedne godine (1921), koju je proveo u Parizu, radi studija. U 8 knjizi Građe (1915) objavio je, pod naslovom Književna ostavština Frana Krste Frankopana, kritički tekst ovećeg dijela Frankopanove poezije, sačuvane u bečkom državnom arhivu, a koji zbog lascivnosti, obilježja galantne erotike 17 vijeka, nije ušao u Kostrenčićevo izdanje Frankopanove književne ostavštine (1871). Ali Jugoslavenska akademija sama je povukla iz prometa 8 knjigu Građe i priredila novo izdanje, bez Književne ostavštine F. K. Frankopana. Egzemplari Građe s ovim prilogom su stoga bibliografska rijetkost. Matica Hrvatska izdala je J. knjigu Život i rad F. K. Frankopana, s izborom iz njegovih djela (1921). U Vijencu (1923) objavio je J. roman Brak male Ra, koji je izašao i posebno. *B. V.*

JIREČEK JOSIP KONSTANTIN DR., historik (24/7 1854, Beč — 10/1 1918, Beč). Mati mu je bila Božena, kći Pavla Josipa Šafarika, a otac Josip, ugledni literarni i pravni historik. Osnovnu školu i gimnaziju svršio je J. kao privatist. Počeo je raditi na slovenskoj nauci još kao gimnazist. Uveo ga je u nju Đuro Daničić s lijepim nadama, koje su visoko premašene. 1872—1875 slušao je na praškom univerzitetu filologiju, historiju i geografiju. 1876 doktorirao je s disertacijom Dějíny národa bulgarského, koju je izdao i njemački: Geschichte der Bulgaren. Naučnjački ugled mu je bio već time osiguran. 1877 je napisao habilitacionu radnju: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, te je postao na praškom, još nepodijeljenom, univerzitetu docent za geografiju i historiju jugoistočne Evrope. Nije bio zadovoljan ni s učenom sredinom u Pragu, ni s učiteljskim uspjesima. Tražio je utjehe u arhivskim studijama i putovanju, te se dao nagovoriti da stupi 1/11 1879 u bugarsku službu, kao generalni sekretar ministarstva prosvjete. Nije se mogao uživjeti u novu sredinu, koja ga je dočekala

Digitized by Google

s nepovjerenjem i nezahvalnošću. Od aprila 1881 do juna 1882 bio je ministar prosvjete, a onda predsjednik Prosvjetnog Savjeta i direktor Narodne Biblioteke do 1/9 1884. 1/10 1884 postao je na praškom univerzitetu profesor opće historije, s osobitim obzirom na historiju Slovena i Balkanskog Poluostrva. Položaj u profesorskom kolegiju bio mu je težak, a među đacima nije njegova katedra bila popularna. J. je nastavljao arhivalne studije, najviše u Dubrovniku, i obrađivao iz Bugarske ponešeni naučni materijal, iz koga su nastali: Cesty po Bulharsku i Das Fürstenthum Bulgarien.

Od tada se pretežni interes J. obraćao srpskoj i dubrovačkoj prošlosti, dok je dotada bio podijeljen između njih i Bugarske. Pravi interes za svoje studije nije mogao izazvati u Pragu. Zato je i pristao na Jagićev prijedlog, da prijeđe na bečki univerzitet. Tu je morao primiti katedru za slovensku filologiju i starine jer njemački profesori nisu htjeli čuti o katedri za slovensku historiju. Počeo je predavati u Beču ljetnog semestra 1893. Svoju školu nije stvorio. Odgojio je neke đake u svojoj metodi. Svoje shvaćanje historije nije im ulivao, kao što ga nije naturivao ni svojim čitaocima. Potreban naučni i naročito komparativni materijal za postavljanje razvojnih analogija i izvlačenje razvojnih pravila i sinteza davao je, ali ih sam nije stvarao. Što je više ulazio u bizantološke studije, postajalo mu je polje rada prostranije i horizonti širi. Bio je najsretniji spoj između slavista historika i bizantologa, svestran balkanolog, primjer naučnjaka, kome su podjednako mili i poznati problemi istoka i zapada. Od najzapletenijih među njima bavio se osobito intenzivno s romanskim i albanskim. Kao najpodesnijoj ličnosti povjereno mu je vodstvo uprave seminara za istočnoevropsku historiju na bečkom univerzitetu (1907).

J. se radovi mogu podijeliti na ove glavne grupe: Historijska geografija, historija Bizanta, Bugarske, Srba, Dubrovnika i Albanije. Ugledno mjesto zauzimaju u njegovim studijama Romani na Balkanskom Poluotoku i drugi manji narodi i ostaci naroda na njemu. Historija prava ga je mnogo zanimala, pa je dao odličnu studiju o Dušanovu Zakoniku i Dubrovačkom Statutu. Za historiju književnosti je dao više arhivalnog materijala nego naročito brižljivo izrađenih studija, ali je taj materijal odlično sabran i osvjetljen, osobito u studijama o Šišku Menčetiću i o Šafarikovu radu među Jugoslovenima. Filoloških radova ima J. veoma malo. Više ga je zanimala etnografija, pa je, osobito iz Bugarske, dao odličnih radova iz ovog naučnog područja. S njom u vezi njegovao je J. i učeni putopis, podjednako vrijedan po plastičnosti opisa i bogatstvu historijskih reminiscencija.

J. nije dospio završiti svoja dva glavna djela, Istoriju Srba, koja je dovedena do 1537, i Država i društvo u srednjevekovnoj Srbiji, koju je doveo Jagić po njegovim bilješkama do 1459. Što je, međutim, J. imao samostalno o srpskoj prošlosti reći, on je to u njima rekao, jer njegove studije su samo izuzetno izlazile iz okvira srednjega vijeka.

Glavniji radovi: Prilikom pedesetogodišnjice J. izdali su 1905 B. Cvjetković i J. Nagy, po J. bilješkama, spisak njegovih radova do 1904. Tamo su notirani i prijevodi J. djela i ocjene koje su na njih izišle. Zato se ovdje mogu spomenuti samo najznamenitiji: Tipik sv. Save za manastir Studenicu (Glasnik, 40, 1874), Dějiný národa bulgarského (1876), i njemački Geschichte der Bulgaren, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe (1877), Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters (Abhandlungen d. königl. böhm. Ges. d. Wiss., VI, 10, N. 2, 1879, preštampano 1916), Ugovor Stefana Prvovenčanog sa Dubrovčanima iz god. 1215—1219 (Glasnik, 47, 1879), Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und König Vlkašin (1355—71) u: Sitzungsberichte der könig. böhm. Ges. d. Wiss., Prag, 1885, opširnije češki: Srbský car Uroš, král Vlkašin a Dubrovčané (Časopis Muzea kral. česk., 1886), Cesty po Bulharsku (Novočeská biblioteka, 27, 1888), Das Fürstenthum Bulgarien (1891), Toljen, sin kneza Miroslava humskog (Glas, 35, 1892), Spomenici srpski (Spomenik, 11, 1892), Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer (Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Classe 136, 1897), Die

Digitized by Google

Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters (Almanach der Kais. Akad. d. Wiss., 49, 1899), preveo na hrvatski Božo Cvjetković; Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan (Archiv für slav. Phil., 22, 1900), Die Romanen in den Städten Dalmatiens während d. Mittelalters (Denkschriften d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, philos.-hist. Classe, 48—9, 1901; 1903), Liber Statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272, zajedno sa Baltazarom Bogišićem (Monumenta hist.-iuridica, 9, 1903) Geschichte d. Serben, I (bis 1371, 1911), II, 1 (1371—1537, 1918), Staat und Gesellschaft im mittelalterl. Serbien, I—IV (Denkschriften d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, philos.-hist. Classe, 56, 58 u. 64, 1912, 1914, 1919). Obadva posljednja djela preveo je na srpski, dopunio i snabdio s registrima Jov. Radonić.

Literatura: R. O. (Vlček Vaclav), Konstantin Jireček (Osveta, 34, 1904); V. Zlatarski, Dejnostša na Dr. Konstantin Ireček v Blgarija (Periodičesko spisanie, 66, 1905), uz tu je raspravu kao dodatak spisak J. radova od B. Cvjetkovića i J. Nagy-a; Murko M.: Josef Konstantin Jireček (Oesterreich, 1, 1917); Jagić, Josef Konstantin Jireček (Almanach der Akad. d. Wiss. in Wien 1918); Radojčić N., Jos. Konstantin Jireček (Narodna Starina, 6, 1923).

N. Radojčić.

JIROUŠEK ANTUN, kartograf, ilustrator (19/5 1873, Križevci). Svršio je gimnaziju i sveučilište u Zagrebu. 1899 postao je asistent u arheološkom odsjeku Narodnog Muzeja. Danas je srednjoškolski nastavnik u Zagrebu. Pored nastavničkog rada bavio se kartografijom i ilustriranjem. Izradio je po V. Klaiću veliki historijski atlas Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Istre i susjednih srpskih i slovenskih zemalja (1908). Ilustrirao je udžbenike za osnovne škole i izradio kostimne i scenske nacrte za drame Ogrizovića Propast vladara hrvatske krvi, Vojnovića Smrt Majke Jugovića i dr. Pisao je mnoge studije i prikaze iz područja naše umjetnosti.

A. Sch.

JISTO, ostrvo na pučini Jadranskog mora, oko 20 km zapadno od ostrva Vira, na 44° 16·5′ sjev. šir., 14° 46′ ist. od Greenwicha. Dugačko je 4·5 km, široko do 3 km, a površina mu je 10·2 km². Kroz sredinu J. uvlače se sa sjeverozapada i jugoistoka dva velika zaliva: Zaliv Kozirača i Široki Zaliv, te je skoro presječeno na dvoje. J. je kamenito, skoro cijelo pošumljeno, a najveći visovi su na sjeveroistočnoj polovini Straža 174 m i kota 164 m, a Vrh Gore 163 m i Beljavka 137 m na jugozapadnoj. Jedino je naselje J., čiji stanovnici žive od ribolova.

P. V.

JOAKIM OSOGOVSKI, pustinjak, svetitelj (11 vijek). Živio je kao pustinjak i isposnik, prvo u Babinu dolu, na rijeci Skupište, a zatim na mjestu Sarandopor, pod gorom Osogovo, iznad današnje Krive Palanke, u skopskoj oblasti. Moći su mu pronašli u planini neki lovci, a u doba bizantskog cara Manuela I. (1143 do 1180) jedan svećenik sa Ovčjeg Polja, po imenu Teodor, sazidao je crkvu i osnovao manastir na mjestu podviga J. Tako je postao Osogovski ili Sarandoporski manastir. U jednom se ljetopisu priča, da je kralj Milutin sagradio ili obnovio hram svetom ocu J. Crkva je J. proglasila za svetitelja.

R. G.

JOAKIM SARANDOPORSKI. V. Joakim Osogovski.

JOANIKIJE. V. Janićije patrijarh.

JOANOVIĆ BRANKO, narodni dobrotvor (4/11 1828, Vukovar — 21/8 1896, Zagreb). Više škole svršio je u Ugarskoj i Beču. 1854 bio je podžupan srijemski, a kasnije je postao septemvir. Bio je prvi predsjednik srpske čitaonice u Zagrebu. Svoju kuću u Zagrebu ostavio je zagrebačkoj srpskoj školi i crkvi.

D. P.

JOANOVIĆ ĐORĐE DR., profesor medicinskog fakulteta za patološku anatomiju u Beogradu (16/6 1871, Beč). Osnovnu školu, gimnaziju i medicinu svršio je u Beču. 1895—1899 bio je asistent u institutu za patološku histologiju i bakteriologiju, 1899—1904 asistent u institutu za opću i eksperimentalnu patologiju, 1904—1910 docent, 1910—1918 vanredni profesor za opću i eksperimentalnu patologiju, 1919 redovan titularni profesor opće i eksperimentalne patologije univerziteta u Beču. Od 1920 je na sadanjem položaju. Štampao je više radova na njemačkom, francuskom i srpsko-hrvatskom jeziku, glavniji su mu: Ueber das Vorkommen, die Bedeutung und Herkunft der Unnaschen Plasmazel-

Digitized by Google

len bei verschiedenen pathologischen Prozessen (Zeitschrift für Heilkunde, 1899), Ueber die Ausschaltung der Milz aus dem Pfortaderkreislauf (1902), Recherches experimentelles sur la pathogénie de l'ictère (1903), Experimentelle Untersuchungen über Icterus (1904), Ueber experimentelle Lebercirrhose (1904), Die Ergebnisse der experimentellen Krebsforschung (1908), Die Zytotoxine (1909), Ueber Plasmazellen (1909), Ueber Kriegsseuchen (1914), Experimentelle Studien zur Frage der Geschwulstdisposition (1916), Zur Wirkung der fermentativ gewonnener Spaltungsprodukte aus Geweben und Bakterien (1920), Rak i maligne neoplazme (1924), Reizgeschwülste (1924), Immunität bei experimentellen Tumoren (1925).

V. S.

JOASAF, monah, ranije car Jovan Uroš Paleolog (— oko 1423). J. je posljednji Nemanjić. Bio je sin cara Simeona Paleologa, po ocu brata cara Dušana. Poslije smrti Simeonove (oko 1369) upravljao je Tesalijom iz Trikale i bio je veliki ktitor tesalskih meteorskih manastira. Najzad se i sam zakaluđerio (1381). Kao monah proveo je 42 godine u manastiru Vatopedu na Sv. Gori i po meteorskim manastirima u Tesaliji, gdje i danas čuvaju njegovu lubanju. *R. G.*

JOGURT (Yoghourt) je vrsta kiselog mlijeka, napravljeno iz kravljeg, bivoljeg i kozjeg ili ovčjeg mlijeka, pomoću naročitog fermenta maja. J. potiče iz Bugarske. J. je vrlo zdrava hrana, bogatija u hranivim sastavinama od običnog mlijeka. Potrošnja J. razvila se posljednjih 10 godina u cijeloj srednjoj Evropi i stalno raste. U našoj državi otpočela je pravilna i racionalna proizvodnja J. tek 1925, od strane firme Jajeks u Zlatar—Bistrici (Hrvatsko Zagorje). *S. U.*

JOHANNES AQUILA DE RAKERSPURGA (Johanes Akvila de Rakerspurga), slikar i arhitekt. J. je radio u drugoj polovini 14 vijeka u Radgoni i u Prekomurju. Poznatiji su mu radovi: freske u crkvama u Velemeru (1378), Turnišču (1383, 1389, 1393), Martijancima (1392), u župnoj crkvi u Radgoni (1405). J. se pripisuju i slike u crkvi u Selu (Totlak). Sagradio je crkvu u Marijancima.

Literatura: Fr. Fl. Romer u Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission, XIX, Supplementband, 1874, 214; J. Wastler, Steierisches Künstler-Lexicon, 3; Fr. Stele, Zbornik za umetnostno zgodovino, I, 7, 84. *F. S.*

JOHANNES DE LAYBACO (Johanes de Lajbako), slikar iz sredine 15 vijeka. J. je sin slikara Friderika iz Beljaka, i bio je građanin u Ljubljani. Poznati radovi J. izrađeni su u »fresko tehnici«. To su: prezbiterij i slike na spoljašnjoj strani crkve u Visokom, u župi Ig u Kranjskoj (1443), crkva u Muljavi kod Stične (1456) i prezbiterij crkve Sv. Nikole na Kamnem Vrhu, u župi Ambrus, u Kranjskoj (1459), koji je najbolji umjetnički J. rad i u isto doba jedan od najljepših spomenika gotskog slikarstva u Slovenačkoj.

Literatura: F. Stele, Zbornik za umetnostno zgodovino, I, 1; Dom in Svet, 1924, 175. *F. S.*

JOJIĆ RISTO, narodni poslanik (2/2 1886, Kranjska Gora, srez andrijevički, Crna Gora). Nižu gimnaziju svršio je u Skoplju, višu u Solunu, filozofski fakultet u Beogradu. 1913 postavljen je za nastavnika beogradske realke. Balkanski i Svjetski Rat proveo je u srpskoj vojsci. Izabran je 1918 za poslanika Crnogorske Velike Narodne Skupštine, koja je 13/11 iste godine izglasala ujedinjenje sa Srbijom i drugim jugoslovenskim pokrajinama i detronizirala kralja Nikolu. Bio je član izvršnog odbora (petorice), koji je upravljao Crnom Gorom do definitivnog provođenja jedinstva. U februaru 1919 izabran je za poslanika u Privremeno Narodno Predstavništvo SHS. Bio je ministar ishrane i obnove zemlje 17/5 1920—1/1 1921. Izabran je za narodnog poslanika 18/3 1923 i 8/2 1925. Pripada demokratskoj stranci. — Pisao je političke članke u raznim listovima, poglavito u cilju obrane ujedinjenja Crne Gore sa ostalim pokrajinama države SHS.

J. P.

JOKIĆ PETAR, buljubaša Karađorđev (oko 1779, Topola — 24/4 1852, Topola). Bio je buljubaša Karađorđeve lične čete, a poslije drugog ustanka sudija valjevskog okružnog suda. Njegova zanimljiva pričanja o ustanku objavio je M. Đ. Milićević (Spomenik, 14). *V. Ć.*

JOKSIMOVIĆ BOŽA, kompozitor (20/12 1868, Svilajnac). Svršio je nižu gimnaziju i učiteljsku školu. U Pra-

Digitized by Google

gu je studirao violinu kod Josefa Urbana (1891—1894) i kompoziciju na konzervatoriju (1896). Radio je većinom vokalne stvari, a i na instrumentalnoj muzici. Napisao je melodramsku muziku za Ugašeno ognjište, operu Ženidba Miloša Obilića, U cara Trojana kozje uši, operetu Šešir, muziku za Mladost, komad sa pjevanjem, za orkestar: Snovi o srpskoj budućnosti; Srpske narodne igre. Radi u duhu karakteristike narodne muzike. Napisao je Muzički bukvar za srednje škole. Profesor je ženske učiteljske škole i muzičke škole Stanković. Bio je zborovođa Obilića. Inicijator je osnivanja Udruženja Srpskih Muzičara. *M. K.*

JOKSIMOVIĆ DRAGOLJUB, advokat (2/4 1872, Bačina, moravski okrug). Svršio je osnovnu školu u Bačini, nižu gimnaziju u Paraćinu i Kruševcu, višu gimnaziju i pravni fakultet u Beogradu. Bio je dvije godine praktikant, a 19/8 1896 postavljen je za sudskog pisara u Beogradu. 1899 postao je sekretar suda; služio je u Šapcu, Požarevcu i Zaječaru. 24/5 1903 otpušten je iz službe, kao istaknuti član samostalne radikalne stranke i učesnik njenog kongresa. 1903 postavljen je za upravnika kaznenog zavoda u Beogradu, a iste godine za sudiju. Poslije Svjetskog Rata postao je načelnik u ministarstvu financija, a 18/3 1921 je penzioniran. J. je bio odbornik beogradske općine 1905—1912, a narodni poslanik 11/6 1906—28/11 1920. Bio je član glavnog odbora samostalne radikalne stranke i duže vrijeme i sekretar odbora. Kao narodni poslanik bio je član vojne ankete, koja je, prije ratova, proučavala stanje vojske i pripremala materijal za njenu reorganizaciju. Prije ratova radio je na Norodu, Narodnom Prijatelju i Odjeku, a bio je član uređivačkog odbora Dnevnog Lista. Napisao je brošuru o Baštenskim knjigama i o Dunavskom Pitanju. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je član glavnog odbora Internacionalne Parlamentarne Konferencije za Trgovinu. Bio je član delegacije na konferenciji mira u Parizu 1919 i 1920. *J. Prodanović.*

JOKSIMOVIĆ HRANISLAV DR., inspektor ministarstva narodnog zdravlja (12/2 1878, Bačina, moravska oblast). Gimnaziju je svršio u Kruševcu, medicinu u Beču 1903. Bio je deset godina sreski liječnik, osam godina okružni i tri godine na sadanjoj dužnosti. Organizirao je školu za nudilje u Valjevu, škole za domaćice u Bačini, Varvarinu i Osipaonici. Sudjelovao je u radu Društva za Čuvanje Narodnog Zdravlja, Crvenog Krsta, bio je član Glavnog Sanitetskog Savjeta, upravnog odbora Srpskog Lekarskog Društva, delegat Crvenog Krsta u Genévi i Varšavi, poslat od države u Belgiju radi proučavanja njenih sanitarnih prilika. J. je napisao mnogo stručnih i popularno-poučnih medicinskih članaka i spisa u dnevnim listovima i u Zdravlju, Narodnom Zdravlju, Glasniku Crvenog Krsta, Glasniku Ministarstva Narodnog Zdravlja, Čuvaru Zdravlja. Napisao je knjigu O jektici i jedan je od trojice pisaca knjige Lekovite vode i klimatska mesta u Jugoslaviji. J. je urednik Glasnika Crvenog Krsta i saurednik Čuvara Zdravlja. *V. S.*

JOKSIMOVIĆ MILIVOJE, brigadni artilerijsko-tehnički đeneral (10/4 1879, Užice). Po svršetku cijele gimnazije u Užicu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1896. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 31/5 1899, za kapetana 22/12 1909, za artilerijsko-tehničkog pukovnika 22/7 1919, za brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u brdskoj artileriji, u 1901 vodnik u artilerijskoj podoficirskoj školi, 1901—1904 u artilerijskoj akademiji u Rusiji, 1904—1906 i 1908—1909 u vojno-tehničkom zavodu u Kragujevcu, 1909 u komisiji za preuzimanje pješadijske municije (Herstal), 1910 do 1913 za preuzeće topova (Creusot), 1914 do 1915 za preuzeće artilerijske municije (Creusot) 1909—1910, 1918—1919 u artilerijsko-tehničkom odjeljenju ministarstva vojnog, 1915—1918 i 1919 do 1922 bio je delegat za snabdjevanje vojske i likvidiranje obračuna za vojne nabavke u međunarodnoj komisiji u Londonu. Od 1922 je načelnik artilerijsko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice, šef artilerijsko-tehničke struke i predsjednik ispitne komisije za čin artilerijsko-tehničkog majora i administrativne oficire artilerijsko-tehničke struke. *V. B.*

JORDANIS, historičar 6 vijeka, podrijetlom Got, alanske krvi, iz ugledne porodice. Bio je najprije notar, poslije svećenik i krotonski

Digitized by Google

episkop. Pored jedne rimske historije, dao je i jedan spis De origine actibusque Getarum, gdje se nalaze vrlo važni podaci o naseljima i kretanjima slovenskih plemena toga vremena (551). *V. Ć.*

JORGOVANIĆ RIKARD, književnik (10/4 1853, Veliki Tabor, Hrvatsko Zagorje — 24/10 1880, Zagreb). J. je prezime Flieder, koje je kasnije promijenio u J. Gimnaziju je učio u Varaždinu i u Zagrebu. Svršivši šesti razred, stupio je u zagrebačko sjemenište, ali je još prije mature izašao iz njega (1872). Živio je jadno, najviše kao stalni saradnik Obzora. Umro je veoma mlad od tuberkuloze. — J. je pjesnik, pripovjedač i feljtonist. Prva mu je pjesma izašla u Vijencu (1873). Njegove pjesme i novele izlazile su u Vijencu, Hrvatskoj Lipi, u almanasima Velebit i Hrvatski Dom. Feljtone je pisao u Obzoru. Upotrebljavao je i pseudonim Žarko Vilinčić. Poslije smrti izašla su njegova izabrana djela u pet svezaka, sa biografijom iz pera A. Harambašića, pod naslovom: Skupljene Pripovijesti R. Jorgovanića (1888—1890). *B. V.*

JORGOVIĆ ALEKSANDAR, profesor ženske učiteljske škole u penziji (8/10 1857, Velika Kikinda). Svršio je realku u Temišvaru i dvije godine politehnike u Budimpešti, a zatim učiteljsku školu u Somboru. Osposobljen je na pedagogiumu u Budimpešti. Bio je nastavnik srpske više djevojačke škole u Novom Sadu, privremeni eparhijski školski referent za bačku i budimsku eparhiju, sekretar ministarstva prosvjete i profesor učiteljske škole. Radio je na dječjoj i školskoj literaturi. Uredivao je list Ženski Svet i saradivao na raznim listovima. *D. P.*

JORKŠIRSKA SVINJA (Yorkshire) je engleska pasmina, koja je postala iz stare domaće pasmine evropskog tipa kompliciranim ukrštanjem sa svinjom sredozemnog tipa i indokitajskom pasminom, koja pripada azijatskom tipu. Uzgoj je tako uspio, da se pasmina brzo raširila ne samo po Engleskoj nego i po cijeloj Evropi, bilo u cilju daljeg čistog uzgoja, bilo u cilju oplemenjivanja običnih domaćih pasmina. — U Engleskoj nastala su tri oblika i to: veliki, srednji i mali. Mali se radi jednostranosti i nerentabilnosti napustio. Soj velikog oblika rasprostranjen je najviše u Engleskoj, dok se srednji tip rasprostranio u Evropi. — Životinje ovoga soja su u tijelu vrlo duboke, široke i pune, a noge su im kratke; glava je vrlo kratka, naročito u ličnom dijelu, te je degenerativna pojava mopsgubice dobila pasminski karakter za ovu svinju. — J. S. odlikuje se izvanrednom plodnošću i tovnošću, te se vrlo rado upotrebljava u cilju ukrštanja sa domaćim pasminama i u nas. Krmače dostižu težinu do 280 kg, a oprase 10—12 komada. Meso je vrlo dobro, a salo čvrsto. U naše krajeve uvezena je u oba cilja. (V. svinjarstvo.) *S. U.*

JOSIĆ BLAŽ, bosanski franjevac, latinski pjesnik (2/3 1820, Rapače, nedaleko od Tuzle — 24/12 1868, Kr. Sutjeska). U franjevački je red stupio u kr. Sutjesci 2/6 1835, a nauke je svršio u Ugarskoj 1842. Zatim je bivao: učitelj franjevačkih novaka, župnik, gvardijan, vijećnik, a 1863—1866 redodržavnik Bosne Srebrničke. Uz to je, poslije smrti fra Sebastijana Franjkovića, bio apostolski provikar. J. je bio veliki pobornik jedinstva Srba i Hrvata. Još kao đak 1840 napustio je školu i s nekim drugovima išao u Bosnu, da organizira ustanak protiv Turaka. 1857, za vrijeme ustanka u Bosni, bio je posrednik između ustanika i Turaka. Napisao je na latinskom jeziku nekoliko uspjelih pjesama, oda i elegija.

Literatura: J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, II (1915); Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke, I (1925). *J. J.*

JOSIĆ MLADEN, slikar (15/7 1897, Stari Bečej, Bačka). J. je svršio u rodnom mjestu četiri razreda gimnazije i umjetničku školu u Beogradu. U Svjetskome Ratu sudjelovao je kao dobrovoljac u našem korpusu u Rusiji. Kad je izbila revolucija pošao je preko Azije, i proputovao je Kinu, Japan, Indiju i Egipat. Sada živi i radi u Beogradu. Sudjelovao je na petoj jugoslovenskoj izložbi u Beogradu, na jubilarnoj izložbi Lade u Beogradu 1924, a iste godine priredio je i svoju kolektivnu izložbu u Novom Sadu. Radi uglavnom kompozicije i portrete. *V. P.*

JOSIFOVIĆ ĐURA, brigadni pješadijski đeneral (23/4 1868, Pančevo). Po svršetku cijele realke u Beo-

Digitized by Google

gradu, stupio je u vojnu akademiju 1/10 1888. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 15/9 1891, za kapetana 6/2 1901, za pukovnika 6/4 1913, za brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1896 bio je vodnik i ađutant puka u pješadiji, 1896 bio je kao vodnik i u štabu 5 pješadijske brigade u Njemačkoj (u Stettinu), 1897—1898 na službi u pješadijskoj inspekciji i kod referenta pješadije u komandi aktivne vojske, 1898—1899 komandir čete u pješadiji, 1899—1902 klasni starješina u vojnoj akademiji, 1902 do 1906 komandant bataljona u pješadiji, 1906—1908 ađutant Nj. Vel. Kralja i komandir čete u kraljevoj gardi, 1907 do 1914 komandant kraljeve garde, 1914 komandant puka i ađutant Nj. Vel. Kralja, 1918—1920 komandant ratne luke Boke Kotorske, 1920—1922 komandant divizijske oblasti (kosovske), 1922 ađutant Nj. Vel. Kraljice, 1922 do 1924 pomoćnik upravnika vojne akademije. Od 1924 je na službi u pješadijskoj inspekciji. — U ratu 1914/18 bio je do 1916 komandant puka II poziva, od 1916 komandant brigade u I dobrovoljačkoj diviziji u Rusiji i komandant brigade i pomoćnik komandanta jugoslovenske divizije. *V. B.*

JOSIMOVIĆ MILIVOJE, inžinjer (1855, Beograd). Tehnički fakultet svršio je u Beogradu. Pokretač je i osnivač Udruženja srpskih inžinjera i arhitekta. Bio je direktor željeznica, profesor velike škole (tehničkog fakulteta), ministar građevina, direktor Srpskog Brodarskog Društva, prvi urednik Srpskog Tehničkog Lista. Radio je mnogo na uređenju Beograda, na vodovodu i projektu za kanalizaciju. Na tehničkom je fakultetu predavao željeznice i puteve. Mnogo je radio na građenju željeznica kao direktor. *S. B.*

JOSIPDOL, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Ogulin; stanica na »ličkoj željeznici«, od Ogulina 11 km k jugoistoku, ispod Stražbenice (621 m) i raskršće puteva u Ogulin, u Karlovac, u Senj i Gospić i (nedaleko kod Munjave) u Plaški (kuda vodi i željeznica) Plitvička Jezera. Ima 721 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, parni mlin, parnu pilanu. *J. M-n.*

JOSIPOVIĆ LJUDEVIT DR., vlastelin (8/8 1863, Jakovlje, kotar Stubica, Hrvatska). Studirao je medicinski fakultet u Grazu, gdje je promoviran za doktora medicine. Studirao je i pravni fakultet u Zagrebu. Nakon medicinskih studija radio je jednu godinu na kirurškoj klinici u Grazu. 1893—1918 bio je župan turopoljski, baveći se upravom i agrikulturom. Kao župan bio je član hrvatskog sabora, i član hrvatsko-ugarskog zajedničkog sabora u Budimpešti. 1905 izabran je za potpredsjednika hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog sabora. Od 1912 potpredsjednik je Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu. *S. D.*

JOŠANICA, rječica u Srbiji, desni pritok Ibra. To ime nosi od sastava Pločke sa Krivom Rekom, koja izvire sa Kopaonika (Gobelja 2.080 m, Šiljača 1.783 m), teče u velikim okukama uglavnom prema zapadu i uliva se oko 1 km zapadno od sela Kašići. Dužina toka joj je 25 km, sa Krivom Rekom 32·8 km, a površina porječja 259·9 km². *P. V.*

JOŠANIČKA BANJA u okrugu čačanskom, 550 m visine. Izvor je indiferentne vode 48·8—75·5° C. Liječi: reumatizam i neuralgije. Primitivno je uređena. Državna je svojina. *L. N.*

JOUINOT-GAMBETTA FRANÇOIS (Žuino Gambeta), divizijski đeneral francuske vojske (6/7 1870, Pariz — 9/11 1923, Antib). Stupio je kao dobrovoljac u 6 puk afričkih strijelaca 27/11 1888, i prešao je u 1 puk »Spahis« 14/12 1891. Svršio je konjičku oficirsku školu 1/10 1893 i proizveden je za konjičkog potporučnika 23/3 1895, za kapetana 25/3 1906, pukovnika 23/9 1913, brigadnog đenerala 26/6 1917, divizijskog đenerala 20/11 1920, preveden (po molbi) u rezervu 20/11 1920. Većinom je služio u puku husarskom, afričkih strijelaca i spahija. Učestvovao je u kolonijalnim ratovima u Alžiru (1891 i 1903, 1908 i 1913, 1919 i 1920), Sudanu (1893), Zapadnoj Africi (1901), Maroku (1905, 1913 do 1915). U Svjetskom Ratu, na Solunskoj fronti komandirao je grupom afričkih strijelaca Istočne vojske (3 puka konjice) od 2/4 1917 do 12/4 1919. S tom konjicom, poslije proboja bugarske fronte nastupao je J. teškim pravcem, desnom obalom Vardara, preko vrletnog terena, odakle se najmanje mogla očekivati konjica, i pojavio se iznenadno kod Skoplja u bok austro-bugarskim trupama, koje

Digitized by Google

su uzmicale, gonjene srpskom armijom (1). Brzim i snažnim napadom onemogućio je Austro-Bugarima da organiziraju obranu Skoplja, te su ga morali napustiti, čim su se pojavile trupe pred frontom. Sa svojom konjicom J. je prvi ušao u Skoplje i produžio dalje gonjenje krajnjim istočnim pravcem sve do Dunava, na koji je izbio kroz Bugarsku.

V. Belić.

JOVAN, patrijarh pećki 1592—1614. 1598 prišao je pokretu kršćanskih sila, koje je vodio papa Klement VIII., da se oslobode balkanski kršćani od Turaka. Prije toga, pokretu se pridružilo više posvećenih lica, među njima i nekoliko vladika, koji su djelomično bili povod, a djelomično došli kao reakcija na spaljivanje tijela Sv. Save (1594). Patrijarh je jedno vrijeme vodio i neposredne pregovore sa austrijskim nadvojvodom Ferdinandom u Grazu, a slao je i posebne deputacije samom caru. Kad je vidio da otud nema prave akcije ušao je u veze sa španskim dvorom i sa savojskim vojvodom Emanuelom I. Od tih planova nije bilo ništa, ali su Turci, obaviješteni o tom, vjerojatno preko Mlečića, zadržali patrijarha u Carigradu, kad je tamo došao narodnim poslom, i tu ga, po svoj prilici, umorili 14/10 1614.

Literatura: I. Ruvarac, O pećskim patrijarsima (1888), 17—59; J. N. Tomić, Pećki patrijarh Jovan (1903).

V. Ć.

JOVAN JANKO, upravitelj Žitnog Zavoda u Ljubljani (18/10 1878, Sv. Vid, kod Ljubljane). Gimnaziju i teologiju svršio je u Ljubljani. Do 1909 bio je župnik. Radio je mnogo na zadrugarstvu. Osnovao je Hranilnicu i posojilnicu u Bohinjskoj Bistrici, 1910 do 1915 u Kamniku. Bio je upravitelj Gospodarske Zveze, a od 1915 upravitelj je državnog Žitnog zavoda u Ljubljani, sa prekidom 1918—1920, kada je bio direktor u ministarstvu ishrane u Beogradu, i 1922—1923, kada je bio pomoćnik ministra socijalne politike. Pisao je i privredne članke u Trgovinskom Glasniku, Novoj Evropi, Dom in Svetu, Slovencu.

M. K-ć.

JOVAN NENAD CAR, vođa Srba u Bačkoj i Banatu (— 26/7 1527). Poslije bitke na Muhačkom Polju 29/8 1526, u kojoj je sultan Sulejman potukao vojsku ugarskog kralja Ljudevita II., i u kojoj je i kralj poginuo, zauzeli su Turci i spalili prijestolnicu Ugarske Budim, te su se preko Bačke vratili u Tursku. Tek što se glavna turska snaga povukla iz Ugarske, pojavio se na čelu jedne odabrane srpske čete čovjek, koji je uspio da za kratko vrijeme protjera zaostale Turke iz Bačke i iz jednog dijela Banata i Srijema. Glas o pojavi ovog neobičnog čovjeka širio se munjevitom brzinom, i Srbi su sa svih strana dolazili u njegov logor, koji je ubrzo brojio oko 15.000 ratnika. Savremenici su zvali ovog srpskog vojskovođu Crnim Čovjekom, radi crnomanjastog lica, a on je o sebi tvrdio, da je carskog podrijetla i, da bi ovo što vidnije istakao, nazivao se carem J. N. Sjedište mu je bilo u bačkoj varošici Sabatki, današnjoj Subotici, koju je utvrdio i snabdio posadom, i kojom je upravljao carev palatin Subota Vrlić. J. N. je, po primjeru madžarskom i turskom, uredio čitav dvor (imao je svog palatina i svoju janjičarsku gardu).

Ugarska je u to vrijeme bila podijeljena u dvije stranke, u stranku šurjaka poginulog kralja, Ferdinanda I. Habsburškog, i u stranku kralja madžarske krvi, Ivana Zapolju. J. N. je najprije bio pristao uz Zapolju, ali je ubrzo prešao Ferdinandu. Zapolja je imao pod svojom upravom cijelu Ugarsku, a Ferdinand se u Austriji i u Češkoj spremao, da oružjem otme Ugarsku od Zapolje. Zapolja je nastojao, da se prije dolaska austrijsko-češke vojske razračuna sa J. N. Prvu Zapoljinu vojsku pobijedio je J. N., početkom aprila 1527, a drugu Zapoljinu vojsku, krajem aprila iste godine. 21/6 sukobila se treća Zapoljina vojska sa J. N. u Banatu, kod mjesta Szégyfalu. Konjica J. N. potukla je Zapoljinu konjicu, ali je Zapoljina pješadija nanijela osjetne gubitke J. N., 8.000 njegovih pješaka poginulo je u borbi. U to se Ferdinand krenuo na Zapolju, i pozvao je J. N., da mu pođe u susret i da se kod Budima sjedine. J. N. se brzo oporavio od ovoga poraza, i pošao je u susret Ferdinandovoj vojsci. Uz put je stigao u Segedin, u kome se nalazilo potajnih Zapoljinih pristalica. Tu je 26/7 1527 izvršen atentat na J. N. Neki Sebastijan Vid smrtno ga je ranio, kada je prolazio segedinskim ulicama. Srbi su odnijeli svog polumrtvog vođu u obli-

Digitized by Google

žnje selo Tornjoš, gdje ga je u agoniji našao Valentin Terek i odsjekao mu glavu. Zapolja je priredio paradu i molitve u slavu ovog događaja, ali mu je radost bila kratkog vijeka. Njegova snaga bila je slomljena udarcima, koje mu je nanio J. N., te je Ferdinand, bez ozbiljnog otpora, ušao u Budim i zauzeo cijelu Ugarsku. *A. Ivić.*

JOVAN RILSKI, pustinjak, svetitelj (oko 876, selo Skrino, između Ćustendila i Dupnice — 18/8 946, Rila, Bugarska). J. je vrlo poštovan svetac medu balkanskim Slovenima, a Bugari ga slave kao svoga zaštitnika. Živio je prvo u planini oko gornje Strume, a zatim u planini Rila. Njegov skit ili stara isposnica nalazi se visoko nad rilskom dolinom pod okriljem Zelenog Vrha. Niže je osnovan manastir Sv. Jovana, poznat pod imenom Rilski. Taj manastir je obnovio i podigao u njemu visoku kulu za obranu (1335) srpski vojskovođa Hrelja, koji je tu, kao monah Hariton, i sahranjen. Moći J. R. dao je već savremenik J., bugarski car Petar, prenijeti u stari Sredac, današnju Sofiju. Odatle su ih 1183 prenijeli Ugri u Ostrogon, a povratili ih 1187. Bugarski car Asen, osvojivši Sredec 1194, dao je prenijeti moći u svoju prijestolnicu Trnovo. Tu su ležale do 1469, kada su na svečan način, zauzimanjem kćerke despota Đurđa Brankovića, carice Mare, prenešene u manastir Rilski. — Postoji šest žitija Sv. J. R. Najstarije je iz 12 vijeka, od nepoznatog pisca, a najmlađe od Dimitrija Kantakuzena iz 15 vijeka, i Vladislava Gramatika, koji je opisao i prijenos svetiteljevih moći iz Trnova u manastir Rilski.

Literatura: Iordan Ivanov, Sv. Ivan Rilski (1917). *R. Grujić.*

JOVAN SV. 1. V. Skoplje, Štip, Svrčin, Serez, Hilandar. 2. Manastiri i crkve: a) Manastir Sv. Jovana Vladimira, kod Elbasana. Po tradiciji osnovao ga je kralj srpski Vladimir. 1273 razoren je zemljotresom. 1380 obnovio ga je Karlo Topija. b) Manastir Zemenski (Sv. Jovan Bogoslov), kod Radomira na Strumi. Sazidao ga je sevastrokrator Dejan, za vlade cara Dušana. c) Sv. Jovan Preteča Robanov (u Belasici?). Spominje se oko 1378. d) Sv. Jovan u Crkolezu (oblast pećka). Spominje se 1395. e) Manastir Jovanje, ispod Ovčara. Po svoj prilici je iz 14—15 vijeka. Spominje se u 16 vijeku. 1723 bio je poluopustjeo. 1809 bio je pust. Sada je sasvim napušten. f) Manastir Jašunje (kod Leskovca). Podignut je 1517, živopisan je 1527 i 1553. g) Manastir Orešić (kod Velesa, kod sela Oreše). Sazidan je 1670. h) Crkva kod sela Dobrodola (pirotski). Spominje se 1640. i) Crkva kod sela Globarice. Spominje se 1674. j) Manastir Jovanje, kod Valjeva. Spominje se u 18 vijeku (1716—1718, 1735). k) Crkva u Krtolama (Boka). Spominje se 1776. l) Crkva u selu Pauni (valjevski). Preživjela je 1789. *V. P-ć.*

JOVANOVAČKA REKA, rječica u Srbiji, desni pritok Morave. To ime nosi od sastava Goleme Reke sa Krćevom Rekom. Ova izvire pod Vučjom Glavom (879 m), a prva pod planinom Žabare (800 m). Opći pravac toka je sa istoka na zapad. Kod sela Donjeg Katuna uliva se Jovanovačka Reka u Moravu. Dužina toka (sa Krćevom Rekom) je 31 km, a površina porječja 246·5 km². *P. V.*

JOVANOVIĆ ALEKSA (19/8 1846, Ćuprija — 6/5 1920, Beograd). Nižu gimnaziju svršio je u Negotinu, višu i pravni fakultet u Beogradu. Služio je kao sudski pisar u Kragujevcu i Kraljevu, kao pisar ministarstva pravde i sekretar suda u Beogradu. 1874—1878 bio je sudija u Smederevu i Kruševcu, do 1884 predsjednik suda u Nišu i Beogradu. Bio je u dva maha član Kasacije (18/10 1884 do 8/5 1890 i 9/5 1894—1/6 1899). U meduvremenu, 8/5 1890—9/5 1894, bio je J. načelnik ministarstva pravde. Postavljen je za predsjednika Apelacije 1/6 1899, a za državnog savjetnika 11/9 1900. Penzioniran je u junu 1903. J. je bio vladin (kraljev) poslanik za skupštinsku periodu 1880—1882, a za doživotnog senatora postavljen je najprije 6/4 1901, a potom 25/3 1903. Postao je predsjednik vlade 12/7 1900 i bio je to, kao ministar inostranih djela do 5/2 1901, i kao ministar pravde do 20/3 1901. Za vrijeme J. vlade vjenčao se kralj Aleksandar Obrenović sa Dragom Mašin, pomilovani su osudenici za Ivanjdanski atentat, popravljeni su odnosi sa Rusijom i zabranjen je kralju Milanu povratak u Srbiju.

J. je počeo rad na književnosti 1867. Osim stručnih pravničkih listova, radio je na Svetovidu, Radeniku, Pravdi (iz 1872), Jedinstvu, Ujedinje-

Digitized by Google

nju, Istoku, Budućnosti, Srpskim Novinama, Videlu, Domovini, Malim Novinama, Dnevnom Listu, Malom Žurnalu, Večernjim Novostima, Pravdi (od 1905 i dalje); na književnim listovima: Otadžbini, Kolu, Delu, Iskri i u Glasniku Srpskog Učenog Društva. Posebno je štampao kao knjige i brošure: Logoteti u crkvi i državi srpskoj (1885), Vranja i njeno Pomoravlje (1888), Pravda i uprava u vranjskoj pokrajini, Istoriski razvitak srpske zadruge (1896), Izborno pravo ženskinja u Kraljevini Srbiji (1898), Prinosci za istoriju Srpskog Prava (1900), Postanak prvostepenog suda za varoš Beograd (1905), Ministarstvo Alekse Jovanovića (1906).

J. Prodanović.

J. je djelatnost bila svestrana. Bio je pisar, sekretar, sudija, predsjednik prvostepenog suda (u Nišu 1881, Beogradu 1881—1884), predsjednik apelacionog suda (1899). U dva maha zauzimao je položaj sudije kasacionog suda. J. je dolazio u red onih srpskih sudija, koji su, i po znanju i po sudijskoj savjesnosti, ostavili najbolju uspomenu. I ako je imao svojih političkih simpatija, i ako je kao sudija, često sudjelovao u suđenju političkih sporova, nikada njegov osjećaj sudačke dužnosti nije bio pod utjecajem političkih momenata. Kao pravni pisac J. nastavlja red onih naših pisaca, koji su, od kodifikacije građanskoga zakonika (1844), srpsku pravnu književnost stalno podizali na sve veću visinu. — J. radovi su većinom iz područja historije srpskoga prava, a glavniji su: Nasledno pravo u Starih Srba (Prilog čl. 100 i 101 Dušanova zakonika, 1888), Pravda i uprava u Vranjanskoj pokrajini za vlade Turaka (1889), Istoriski razvitak srpske zadruge (Prinosci za Istoriju starog Srpskog Prava, 1900), Postanak Prvostepenog Suda Varoši Beograda (1904). Osim toga štampao je J.: Izborno Pravo u Kraljevini Srbiji (Priložak našim ustavnim pitanjima, 1898), u kome se izjašnjavao za potpuno izjednačenje, u toku vremena, izmedu muških i ženskih, i Prevodi o Reorganizaciji Sudovodstva. Kao načelnik Ministarstva Pravde uredio je J. vrlo korisnu zbirku Raspisa Kraljevskog Srpskoga Ministarstva Pravde za godine 1890, 1891, 1892 i 1893. Ostavio je u rukopisu više radova, od kojih su opsežniji: Prilozi za Istoriju Srpskoga Zakonodavstva 1804—1860, čiji su odlomci objavljeni u Arhivu za Pravne i Društvene Nauke i u beogradskom dnevnom listu Pravdi. J. je osim toga štampao veliki broj stručnih članaka u srpskim i hrvatskim pravnim časopisima. — Radio je mnogo na donošenju zakona. Naročito treba zabilježiti Zakon o sudijama (19/1 1909), donešen za vrijeme prve vlade J., u kome je provedeno načelo o sudačkoj nepokretljivosti, za koju se J. uvijek zauzimao. *Ž. Perić.*

JOVANOVIĆ ANASTAS, litograf i dagerotipist (1817, Vraca, sada Bugarska — 13/11 1899, Beograd). Naučio je čitati i pisati u rodnom mjestu od Srbina, Pančevca, daskala (učitelja) Ognjanovića. 1826 doveli su ga djed i otac u Beograd, radi daljeg školovanja. Poslije ujakove smrti u Beogradu 1831, koji ga je uzdržavao, i pošto mu je iste godine umro i otac, J. je napustio školu i otišao na zanat. 1832 osnovao je knez Miloš Državnu Štampariju i Slovolivnicu, pa je izabrao 32 učenika, koji će od Nijemaca majstora učiti lijevanje slova. Među izabranima bio je i J. On se u zanatu toliko odlikovao, da ga je faktor preporučio upravniku Aleksi Simiću da mu podvostruči plaću. Pored lijevanja učio je i rezanje pečata. Pri izradi Prvog Srpskog Bukvara (1838), knez Miloš je naredio da se izrežu kurzivna slova, kakvih nije u štampariji bilo, i to u tako kratkom roku, da se toga posla nije smio da primi ni jedan majstor. Tada se J. prihvatio toga zadatka, i pošto ga je riješio na opće zadovoljstvo, knez ga je odmah poslao kao prvog državnog pitomca u Beč, da tamo izuči rezati u bakru, mjedi i čeliku. Preporučen je velikom trgovcu Tirki, i ovaj ga je odveo bakroresca i slikaru Rahl-u, ali, po njegovom savjetu, radi crtanja, J. se upisao prvo u crtačko odjeljenje bečke akademije umjetnosti. Pohađao je tada i tečaj njemačkoga jezika u grčkoj školi. U isto vrijeme, zbog političkih promjena u Srbiji, J. je ostao bez pomoći, te se godinu dana izdržavao jedino dobročinstvom dvojice naših ljudi, nekoga Jakšića i Pante »Bugarina«. 1839 J. je ponovo ušao među onih 10 pitomaca, koje je srpska vlada poslala u Beč, da uče strane jezike. 1840, uvidjevši da će mu biti potrebno da dugo uči dok bude uspio u bakrorezu, J. se posvetio litografiji, koja je tada

Digitized by Google

naročito ušla u modu. Izgleda, da je stupio u Kriehuber-ov atelje. Prvi njegov litografski rad bio je lik Dositeja Obradovića. 1842 pratio je kneza Miloša na putovanju po Njemačkoj, čime se mnogo koristio, jer je imao prilike da pohodi razne galerije. Za vrijeme toga putovanja izbila je buna u Srbiji, te je J. ne samo izgubio godišnju potporu, nego mu je bio i povratak u otadžbinu spriječen. Srećom, bečki trgovac, podrijetlom Grk, M. L. Kurti, pristao je da ga pozajmicama izdržava, sve do 1845.

Tada je J. odlučio da poduzme crtati i litografski izrađivati znamenite događaje iz srpske historije ili likove zaslužnih Srba. Tako je izradio Stevana Nemanju silazeći s prijestolja, Milutina koji pobjeđuje Tatare, Stevana Dečanskog, kada dobiva vid, Patrijarha Čarnojevića, Kneza Danila crnogorskog i t. d., i likove Lukijana Mušickog, Vuka Karadžića, Kneza Miloša, Milana i Mihaila Obrenovića, Patrijarha Rajačića, Vladike Rade, Bana Jelačića, Generala Stratimirovića, Vojvode Stevana Knićanina, Kneza Danila crnogorskog; i t. d., a kasnije neke pravoslavne ikone. Od prilike 300 slika J. je litografirao do 1858, kada se, s Obrenovićima, i on vratio u Srbiju, i postao upravnik kneževskoga dvora, sve do smrti kneza Mihaila. Tada je zatražio penziju, i živio je, neumorno radeći, naročito na dagerotipiji, sve do svoje smrti, naizmjence u svojoj kući u Beogradu i u Beču.

J. je znamenit po tome, što je on prvi naš čovjek, koji se stručnjački i vještački bavio fotografijom. Čim je 1840 vidio u Beču, izložene u slikarskoj akademiji, prve slike, koje je Dager poslao caru Ferdinandu, on se odmah oduševio za tu vještinu, i 1841 nabavio je, u svijetu treći po redu, Voigtländer-ov objektiv. Šezdeset godina radio je J. fotografije, s punim interesom za njenu umjetničku, estetsku i naučnu stranu. Ne samo da je bio dobar majstor, već je spadao u prve redove njenih unapređivača. Tako profesor Jäger u svome djelu Brille und Fernrohr piše: »G. A. Jovanoviću pripada zasluga, što je on prvi izrađivao stereoskopske predjele na slobodnome mjestu i fotografske stvari na staklu«.

J. je počeo da izdaje i periodičan list Srpski Spomenici, u kome je donosio litografije srpskih vladalaca, župana, knezova, kraljeva i careva, s kratkim opisom njihova života, ali je morao da prestane, zbog slabog odziva. Početkom šezdesetih godina 19 vijeka htio je J. ponovo da krene svoje Srpske Spomenike, a namjeravao je da izdaje i Panteon Slovena, u kom bi donosio litografije zaslužnih i čuvenih ljudi svih slovenskih naroda. J. je za svoga života uživao dobar glas kao umjetnik i kod nas i na strani, a kad mu se jednom priredi izložba, vidjet će se, da je on bio umjetnik-litograf vrlo visokoga ranga uopće. Naš narod je zadužio naročito time, što je ovjekovječio likove skoro svih javnih radnika, koji su se istakli u prvoj polovini 19 vijeka. J. je ostavio i priličan broj studija masnom i vodenom bojom.

Literatura: Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, 1858 (s litografskim likom); Nova Iskra, 1901, 220 (s fotografijom iz njegovih posljednjih godina); Andra Gavrilović, Znameniti Srbi 19 veka; Katarina Jovanović (J. kći), Članak u Srpskom Književnom Glasniku, 1924.

V. Petrović.

JOVANOVIĆ BOGOLJUB, statističar (2/6 1839, Bohdaneč, Čehoslovačka — 13/4 1924, Beograd). Učio je u Pragu realku. 1/11 1866 stupio je u službu beogradske carinarnice, a poslije tri mjeseca premješten je u ministarstvo financija. Krajem 1868 došao je u statističko odjeljenje toga ministarstva, gdje je 28/8 1870 imenovan za pisara, prionuvši svom snagom na statistički rad. 20/8 1873 premješten je u ministarstvo prosvjete, a 1/4 1879 postavljen je za sekretara u ministarstvu financija. 5/3 1880 postao je statističar u ministarstvu prosvjete. 19/4 1888 postavljen je za načelnika statističkog odjeljenja u ministarstvu narodne privrede, a kad je osnovana uprava državne statistike, postavljen je 20/4 1901 za upravnika tog nadleštva. Na tom je položaju ostao do 18/9 1907, kada je penzioniran. — J. radovi dijele se u dvoje: na organizatornom polju i literarni. Glavna su mu djela: Osnova za statistiku nastave (1873—1879), Osnova zakona o redovnom popisu stanovništva i domaće stoke (1890); Osnova o izmjeni istoga zakona (1900); Osnova o upravi državne statistike (1901). Literarni mu se radovi dijele u dvoje: zvanična izdanja srpske statistike, i njegove po-

Digitized by Google

sebne statističke rasprave. U prvu grupu idu: Državopis Srbije, 14—20; Statistika Kraljevine Srbije, 1—30; Građa za statistiku Kraljevine Srbije, 1—7 sv.; Statistički godišnjak, 1—10 sv.; Statistička cena 1—3 sv. i pet svezaka raznih statističkih podataka. Ovim izdanjima sastavio je uvode i objašnjenja uz veliki broj statističkih crteža. — Posebni J. radovi izašli su ili kao samostalna izdanja, ili u pojedinim časopisima (Otadžbina, Delo, Glasnik Srpskog Učenog Društva i dr.). Najraniji su mu radovi ove vrste: prijevod knjige v. Schell, Organizacija zvanične statistike i O rezultatima statistike ljudstva i morala, po radnji G. Schmollera. Originali: Srpska zagranična trgovina 1866—1870; Statistika nastave u Kraljevini Srbiji 1871/72 do 1879/80 u 7 svezaka; Popis ljudstva u Srbiji 1884 i t. d. Posljednji je njegov rad na njemačkom jeziku, podnesen međunarodnom statističkom institutu: Die landwirtschaftlichen Nutztiere im Königreiche Serbien, ihr Wert und ihre Verteilung auf die einzelnen Viehhaltungen. J. je bio saradnik Ritter-ovog Geografsko-statističkog leksikona kao i Mayer-ovog Konversations-leksikona, časopisa Ausland, djela Spiridona Gopčevića Serbien und die Serben. Feliksa Kanitza Das Königreich Serbien und das Serbenvolk. Osamdesetih godina 19 vijeka bio je J. dopisnik političkog dnevnika Narod (izdavan u Pragu). F. Kanitz zove J. »reformatorom srpske službene statistike«, a slična mu priznanja daje čuveni statističar Dr. Georg Mayr. U Mjesečniku Hrvatskog Pravničkog Društva i u Obzoru iz 1894—1897 vrlo su povoljne ocjene njegovog rada (Dr. F. Vrbanić).

R. Signjar.

JOVANOVIĆ BRANIVOJ-VOJVODA BRANA (23/4 1883, Kiseljevo, okrug požarevački — 25/5 1905, Petraljica, srez krivopalanački, okrug kumanovski). Osnovnu školu svršio je u selu Carevcu, dva razreda gimnazije u drugoj beogradskoj gimnaziji, a četiri razreda gimnazije u Šapcu. Vojnu akademiju svršio je 1903. Vatren rodoljub, odličan oficir (iz grupe onih, čije je djelo 29/5), J. je bio među prvim oficirima, koji su pošli u četničku borbu u Staroj Srbiji. U februaru 1905 J. je sa četom prešao granicu. Na Veliku Subotu (16/4) sudjelovao je u čuvenoj borbi na Čelopeku, a zatim je sa svojom četom krstario po krivopalanačkoj kazi. Junaštvom i srdačnim postupkom s narodom pridobio je J. sve, s kojima se sreo, i ime vojvode Brane postalo je omiljeno i popularno u svima našim krajevima.

25/5 1905 J. B. i njegov drug poručnik Bogdan Hajnc-Jugović zatekli su se sa svojim četnicima u selu Petraljici, gdje je na njih naišla turska vojska. Zatvoreni u dvije kuće, četnici su primili borbu i otvorili vatru na Turke. Junački su se držali i neustrašivo produžili da se bore i kad ih je ostalo svega nekoliko i kada je buknula u plamen i sama kuća, u koju su se bili sklonili. Padalo je veče, a četa je bila na izdisaju. Posljednji je pao J. B. — Njegovi posmrtni ostaci, izvučeni sutradan ispod ruševina, sahranjeni su kod Petraljičke crkve. Njegova herojska smrt obavila je njegovu uspomenu u narodu još većim sjajem i dala je sujet za popularni kazališni komad Vojvoda Brana, koji je imao velike uspjehe u Južnoj Srbiji, i koji se još održava na repertoaru pokrajinskih kazališnih trupa. *M. Milenović.*

JOVANOVIĆ BRANKO, đeneral, ministar vojni i mornarice (14/12 1868, Beograd — 29/4 1921, Beograd). Po svršetku realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 4/9 1885. Za konjičkog potporučnika proizveden je 10/8 1888, za konjičkog kapetana 2/8 1896, za konjičkog pukovnika 20/10 1912, za đenerala 29/6 1916. Kao major bio je preveden u đeneralštabnu struku, no kao potpukovnik vratio se u rod oružja (konjicu). 1888—1891 bio je J. vodnik u konjici, 1891 i 1892 bio je na višoj školi vojne akademije, do 1893 adutant puka u konjici, 1894 do 1897 bio je državni pitomac u đeneralštabnoj akademiji u Petrogradu. 1897—1898 bio je u komandi aktivne vojske, 1899 komandant bataljona u pješadiji (kao đeneralštabni major). 1900—1901 bio je načelnik štaba divizijske oblasti, 1901—1903 pomoćnik i komandant konjičkog puka, 1903—1906 načelnik štaba konjičke divizije, 1907—1911 komandant konjičke brigade, 1918 i 1919 komandant divizijske oblasti (moravske), 1919 i 1920 pomoćnik ministra vojnog. Od 1920 do smrti bio je ministar vojni i mornarice. — U ratu 1885 sudjelovao je kao pitomac vojne akademije. U ratu 1912—1913 bio je komandant konjičke

Digitized by Google

divizije, u ratu 1914—1918 bio je komandant konjičke divizije. Štampao je dosta stručnih članaka u Ratniku.
V. Belić.

JOVANOVIĆ ČEDOMIR, divizijski đeneral (8/7 1876, Valjevo). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1893. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 29/6 1906, pukovnika 1/10 1915, brigadnog artilerijskog đenerala 21/10 1923, divizijskog đenerala 20/1 1925. Do 1899 bio je vodnik brdske artilerije, 1899 do 1901 na višoj školi vojne akademije, 1901—1902 komandir baterije haubičke artilerije, 1902—1903 slušalac artilerijske škole gađanja u Rusiji, 1903—1905 komandir baterije poljske artilerije, 1907—1908 na službi u artilerijsko-tehničkom odjeljenju ministarstva vojnog, 1908—1909 komandir baterije u poljskoj artileriji, 1909—1910 ordonans oficir Nj. V. Kralja, 1910—1912 komandant diviziona u poljskoj artileriji, 1919 na dopustu u Francuskoj i na službi u štabu Savske divizijske oblasti za pomoćničke poslove, 1919 do 1922 komandant savskog artilerijskog puka, 1922—1923 komandant savske artilerijske brigade. Od 15/1 1923 je komandant i nastavnik artilerijske škole gađanja. — U ratu 1912—1913 bio je komandant diviziona u poljskom artilerijskom puku (šumadijskom). U ratu 1914—1920 bio je, do 1916 komandant diviziona u šumadijskom poljskom artilerijskom puku, 1916 komandant srpskih trupa u Alžiru, 1916 do 1919 komandant drinskog brdskog artilerijskog puka.
V. Belić.

JOVANOVIĆ DRAGOLJUB, radiolog (21/2 1891, Paraćin). Diplomski ispit (kemija, fizika, fizička kemija) položio je 1919 u Beogradu. Od 1920 radi kod Mme Curie u Institut du Radium u Parizu, kao stipendist fonda Carnegie-Curie do 1922, a dalje kao stipendist Rockefeller-ovog fonda. Član je Société française de Physique. Položio je doktorat u Parizu 1925 na osnovu teze: Sur la Chaleur dégagée par les series du Radium et du Mesothorium. Osim toga publicirao je niz radova iz područja radiologije u Comptes rendus i u Journal de Physique. U svojim dosadanjim radovima izučio je kemijske osobine elemenata Mesothorium II., našao β-zrake vrlo velikih brzina i dao interpretaciju ovih zraka na osnovu teorije kvanta i teorije Compton-Debye. Konstruirao je mikrokalorimetar za mjerenje toplote radioelemenata.
V. Nj.

JOVANOVIĆ ĐOKA DR., zoolog, paleo-etnolog i antropolog (19/3 1860, Beograd — 19/7 1902, Beograd). Osnovnu školu učio je u selu Kolarima (okrug smederevski), gimnaziju u Požarevcu i Beogradu. Na velikoj školi u Beogradu bavio se neko vrijeme zoologijom, zatim je učio medicinu u Parizu. Doktorat je položio 1888, a svoje medicinsko znanje dopunio je na klinikama u Londonu i Berlinu. U državnu službu stupio je 1888, kao vojni sanitetni kapetan II. klase, i u toj je službi ostao do 1889, kada je postavljen za profesora zoologije na velikoj školi, gdje je ostao do 1895, kada je postavljen za sanitetskog majora. U ovom zvanju ostao je do 1898, kad se je zahvalio na državnoj službi. 1890—1897 bio je lični liječnik kralja Aleksandra Obrenovića. 1900 postao je upravnik Vrnjačke Banje. — J. je radio i kao naučnjak i kao beletrist (pripovjedač). Pisao je članke i studije iz medicinskih nauka zoologije i paleo-etnologije. Glavna su mu djela: Entomologie appliquée à la Médicine légale (doktorska teza, 1888), Zoologija i njen obim, Kako naš đak umire, Vrnjačka Banja (1900), Sićevačka klisura, Tutor, Božićnje prase, Prilozi za paleoantropologiju srpskih zemalja (Starinar, 9, 1892), Odgovor na kritiku Jovana Žujovića (1893).
N. Ž.

JOVANOVIĆ ĐORĐE, kipar (21/1 1861, Novi Sad). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Požarevcu. Poslije svršene realke u Beogradu i četiri semestra tehničkog fakulteta, postao je 1884 pitomac ministarstva prosvjete za kiparstvo u umjetničkim akademijama u Beču, Münchenu i Parizu, gdje je diplomirao (1890). U Parizu je živio do 1903, kad se vratio u otadžbinu i stupio u državnu službu, kao nastavnik crtanja za srednje škole. 1923 prešao je u ministarstvo građevina, u činu inspektora. J. kao umjetnik obrazovao se pod vodstvom profesora Helmera u Beču, Widmanna u Münchenu i Chapu-a i Injalbert-a u Parizu. Prve radove izložio je 1889 u pariškom Salonu, na čijim je izložbama od to doba do 1919 sudjelovao 25 puta. Osim toga, izlagao je na svjetskim, međunarodnim izložbama u Parizu 1889 i 1900, i 1903 u pariškoj

Digitized by Google

općini, a više puta je izlagao, koje u društvu s drugim umjetnicima, koje sam, u Beogradu, Zagrebu, Sofiji, Somboru, Novom Sadu, Rimu, Lyonu i Genévi. J. je, kao kipar, nagrađen 1889, prilikom svjetske izložbe u Parizu, medaljom III. klase, a 1900 medaljom I. klase. Srebrne medalje dobio je od pariške općine 1903 i u Petrogradu 1903 za sudjelovanje na izložbi historijskih kostima.

J. je najplodniji srpski kipar. Poslije Ubavkića kod Srba i Rendića kod Hrvata, J. je prvi na slovenskom jugu koji, osloboden diletantizma, svojstvenog malim sredinama, jedno vrijeme sam, a poslije s Frangešom i Valdecom, predstavlja u nas kiparsku umjetnost i majstoriju u evropskom smislu. Glavni radovi su mu: Spomenik Kosovskim junacima u Kruševcu, Milošu Obrenoviću u Požarevcu i u Negotinu (uništili ga Bugari za vrijeme rata), J. Pančiću u Beogradu, J. Subotiću i P. Taušanoviću na Kalimegdanu, Simi Matavulju, Vojvodi Mišiću, Kosti Stojanoviću i Dr. L. Paču-u (sva četiri na novom groblju u Beogradu), Ljubi Nenadoviću u Brankovini, Branku Radićeviću, Savi Tekeliji i patrijarhu Brankoviću u Srijemskim Karlovcima, Zmaj-Jovi u Rumi; zatim: Guslar u Čačku, Crnogorac na straži u pariškoj općini, Tuga, od bronze u Muzeju u Sofiji, a od mramora u Zagrebu, Gordost, od terakote, u Parizu, Srpski vojnik, Siroče, biste od bronze, i mramorna grupa Žrtve bombardovanja u umjetničkom odjeljenju, Žrtva rata, bronza, u ministarstvu inostranih djela, Pobjednik, bronzana statua u ministarstvu financija, Kopačica, u ministarstvu poljoprivrede, Srbija, bronzana bista, u Narodnoj banci i t. d. Naposljetku, J. je izradio preko stotine portreta, koje bista a koje plaketa i medaljona, većinom znamenitijih Srba, državnika i naučnjaka.

V. Petrović.

JOVANOVIĆ EVGENIJE, episkop gornjo-karlovački, pisac (1802, Golubinci, Srijem — 14/9 1854, Karlovac). Kao rakovački arhimandrit posvećen je za episkopa 22/9 1839. Uredio je bogosloviju u Plaškom i često sam u njoj predavao. Nastojao je i inače da podigne prosvjetni nivo u svojoj eparhiji. Napisao je više knjiga filološkog i crkveno-pravnog sadržaja. Važniji radovi J. su: Ortografija serpska (1836), O prevodu Novoga Zavjeta g. Vuka Stef. Karadžića (1850), Gramatika cerkovno-slavjanskago jezika (1851), Načatki cerkovnago prava drevnija pravoslavnija cerkve, s latinskim i srpsko-slovenskim tekstom (1841), Crkovno pravo istočne crkve u austriskoj državi (1842) i O sudjeh cerkovnih svjatija vostočnija, sobornija i apostolskija cerkve jaže vo deržavah avstrijskih (1844). *R. G.*

JOVANOVIĆ ILIJA PČINJSKI, artilerijski kapetan I. klase i prvi šef štaba komitskih četa (21/7 1876, Preobraženje, okrug vranjski — 31/11 1912, Beograd). Osnovnu školu svršio je u Vranju, tri razreda gimnazije u Paraćinu, dva razreda učiteljske škole u Beogradu, a artilerijsku podoficirsku školu u Kragujevcu. Jedan neobičan slučaj i jedno ubijstvo otjerali su 1904 teško bolesnog poručnika J. u planinu. Kao poručnik J. se s jeseni 1904 našao, i ako vrlo bolestan, među prvim srpskim četama u Kozjaku. S vojvodama Dovezenskim, Krstom Preševskim, Spasom Gardom, Đorđem Skopljancem, Ristom Starečkim-Razvigorom i Vanđelom Skopljančetom, on je, kao vojvoda Pčinjski, postao prvi šef štaba naših komitskih četa, išao je iz borbe u borbu i predobivao selo za selom. Teške neprestane borbe i nadčovječni napori, koje su naše čete izdržale u zimi 1904—1905, izgleda da su povratili život i snagu vojvodi J. Uskočio je u Staru Srbiju sa štapom u ruci, bez koga nije mogao izaći ni na najmanji brežuljak, a već s proljeća sa puškom u ruci, na čelu svojih četa, kao njihov šef, prelijetao je u borbi planine i dočekivao srpske čete, koje su išle preko Vardara. Ostao je na poslu sve dok nije iscrpio i posljednje ostatke snage. Početak rata 1912 našao ga je u bolničkoj postelji, sa koje nije mogao više ustati. Dočekao je ipak pobjedu. Izdahnuo je u beogradskoj vojnoj bolnici, kada je srpska vojska osvojila Bitolj i izbila na Jadransko more.

M. Milenović.

JOVANOVIĆ JERONIM, niški episkop i narodni dobrotvor (1824, Šabac — 14/6 1894, Salzburg). Ranije je bio svećenik u Mišaru, zatim profesor gimnazije i rektor beogradske bogoslovije. Za šabačkog episkopa posvećen je 1877, a 1889 je premješten u Niš. Sav svoj imetak ostavio je u

Digitized by Google

dobrotvorne svrhe, a svoju kuću u Nišu darovao je za biblioteku grada Niša. *R. G.*

JOVANOVIĆ JOCA, trgovac (30/1 1850, Šabac — 26/12 1922, Beograd). Rano je ostao bez roditelja, i morao je napustiti školu, da bi prihvatio očevu željezarsku trgovinu. Kasnije je bio zakupnik duhana za okrug podrinski, pa se potom posvetio izvoznoj trgovini sa šljivama i žitom. Osnovao je Šabačku štedionicu i Šabačku čitaonicu, a bio je i jedan od osnivača Izvozne banke (Beograd), i duže vrijeme predsjednik njenog upravnog odbora. Po političkim načelima pripadao je radikalnoj stranci, i bio je dugo vremena njen glavni predstavnik u podrinskom okrugu. J. je bio jedan od petorice prvog radikalnog izbornog proglasa od 8/11 1880. Izabran je za narodnog poslanika prvi put 26/5 1886. 21/10 1887 postavljen je za vladinog (kraljevog) poslanika u narodnoj skupštini. 21/2 1888 izabran je opet za narodnog poslanika, i od tada je biran sve dok 9/5 1894 nije izvršen državni udar, ukinut Ustav od 1888 i vraćen namjesnički Ustav od 1869. U decembru 1888 bio je J. predsjednik ustavotvornog odbora velike narodne skupštine, a 13/2 1892 prvi potpredsjednik narodne skupštine. 1901 J. je bio postavljen za doživotnog senatora. Poslije 29/5 1903 nije se više dao kandidirati. — J. je svojim testamentom odredio svoje imanje u dobrotvorne ciljeve. Jedan fond, sa patriotskim ciljem, imao bi se osnovati za života J. žene, a ostala imanja predat će se, poslije njene smrti: Beogradskoj trgovačkoj omladini, akademiji nauka, fondu siromašnih učenika šabačkih osnovnih škola, šabačkoj općini i šabačkoj trgovačkoj omladini. *J. Prodanović.*

JOVANOVIĆ JOSIF-ŠAKABENTA, episkop vršački i prosvjetni dobrotvor (oko 1743, Irig — 13/12 1805, Vršac). Posvećen je za episkopa pakračkog 1781, premješten je u Novi Sad 1783, a u Vršac 14/7 1786. J. je bio veliki prijatelj prosvjete. Njegova je zasluga da je Vršac još krajem 18 vijeka dobio nižu gimnaziju, uz koju je on podigao internat za siromašne učenike. J. je obnovio 1793 o svom trošku manastir Mesić, porušen od Turaka. *R. G.*

JOVANOVIĆ JOVAN, episkop bački (Karlovci — 12/4 1805 Sombor). Kao hopovski arhimandrit izabran je 1783 za episkopa gornjo-karlovačkog, a 1786 premješten je u Novi Sad za episkopa. Narodni ustanak u Srbiji 1804 pomogao je sa dva topa, koja je, zajedno s jednim topnikom, poslao ustanicima. To su bili prvi topovi ustanički. J. je pomagao ustanak i novcem (12.000 forinti godišnje). Uz to je otkupljivao roblje od Turaka i lično posjetio pogranična mjesta. *R. G.*

JOVANOVIĆ JOVAN, brigadni pješadijski đeneral (2/8 1877, Niš). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Nišu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 2/8 1908, za pukovnika 1/10 1915, za brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u pješadijskom puku i pješadijskoj podoficirskoj školi, 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, 1903 do 1904 ađutant puka u pješadiji, do 1905 pomoćnik klasnog starješine u vojnoj akademiji, 1905—1907 ordonanc oficir Nj. V. Kralja i komandir čete u pješadiji, 1907 djelovođa uprave vojne akademije, 1907—1910 na pripremi za đeneralštabnu struku, 1910 do 1912 ađutant komandanta divizijske oblasti (moravske), u 1912 komandant bataljona u pješadiji, u 1913 vršilac dužnosti načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (moravske), 1918—1920 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (moravske), 1920—1923 komandant pješadijske brigade (vardarske i moravske divizijske oblasti). Od 17/9 1923 do 30/12 1925 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (šumadijske). Od 30/12 1925 je komandant divizijske oblasti (bosanske). U ratu 1912/13 bio je na službi za đeneralštabne poslove u moravskoj diviziji I. poziva, u ratu 1914/18 vršilac dužnosti načelnika đeneralštaba moravske divizije I. poziva i komandant puka (7). *V. Belić.*

JOVANOVIĆ JOVAN, liječnik (14/1 1870, Beograd — 16/7 1923, Beograd). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, medicinu u Beču, gdje se i specijalizirao. 1896 postavljen je za šefa ginekološkog odjeljenja državne bolnice u Beogradu, 1901 i za upravnika babičke škole, a 1910 penzioniran je. 1919 ponovo je postavljen za šefa ginekološkog odjeljenja u Beogradu. Za sve to

Digitized by Google

vrijeme (1896—1908) bio je J. i sekretar u glavnom sanitetskom savjetu. — J. je dijelom potakao, a dijelom sarađivao na mnogim organizatorskim socijalno-ginekološkim poslovima: ostvaranju ginekološkog odjeljenja u staroj općoj državnoj bolnici, osnivanju škole za babice u Beogradu i uređenju babičke službe u Srbiji, osnivanju društva za nahotčad Materinsko udruženje, osnivanju društva Srpska Majka. J. je inicijativa za prvi kongres liječnika i prirodnjaka (1904), pripremni poslovi na uređenju ginekološkog paviljona na Vračaru, osnivanje dispanzera za majke i dojenčad, poliklinika za porodilje, sresko porodište u Grockoj i t. d. Pored mnogobrojnih prikaza bolesnika u Srpskom Lekarskom Društvu, članaka i referata u Srpskom Arhivu i stranim listovima 1895—1921, napisao je J. ove opširnije radove: Prilog kazuistici centralne placente previje (Srpski Arhiv, 1895), O deciduo-celularnom sarkomu (Srpski Arhiv, 1895), O hirurškom i medikamentoznom lečenju osteomalakije (Srpski Arhiv, 1895), (u društvu sa Woerz-om) Ueber die an der geburtsh. Klinik Prof. Schautas in Wien in den J. 1892—94 beobachteten Verletzungen des mütterlichen Dammes (Monatsschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie, 1895), O histologiji decidualnog sarkoma (Srpski Arhiv, 1896), Udžbenik za babice (1900), O komplikacijama trudnoće sa karcinomom (Srpski Arhiv, 1900), Komplikacije trudnoće sa obostranim cistama (Srpski Arhiv, 1900), Trudnoća i porođaj posle materične vaginofiksacije (Srpski Arhiv, 1900), Prvih pet godina rada u beogradskoj babičkoj školi (referat na kongresu liječnika i prirodnjaka, 1904). *V. Stanojević.*

JOVANOVIĆ JOVAN, narodni poslanik (3/9 1869, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Beogradu, licencijat prava na pariškom univerzitetu. Maja 1892 postavljen je za pisara u beogradskom varoškom sudu, februara 1900 za sekretara ministarstva inostranih djela, a maja iste godine postao je vanredni profesor velike škole. Od septembra 1900 do juna 1901 i od januara do oktobra 1903 bio je sekretar ministarstva financija. Sve ostalo vrijeme službovanja proveo je u diplomatskoj struci. U decembru 1903 bio je otpravnik poslova u Sofiji, 4/9 1904 vraćen je za šefa konzularnog odjeljenja ministarstva inostranih djela. U junu 1906 bio je otpravnik poslova u Ateni, u junu 1907 diplomatski zastupnik u Kairu, u oktobru iste godine diplomatski zastupnik u Crnoj Gori, jula 1909 generalni konzul u Skoplju, maja 1911 načelnik ministarstva inostranih djela. Bio je ministar inostranih djela (18/6—30/8 1912). 1912 postavljen je za poslanika u Beču. Kad je počeo rat, postavljen je 4/8 1914 za pomoćnika ministra inostranih djela. 15/7 1916—14/4 1919 bio je poslanik u Londonu, a tada je penzioniran. U januaru 1920 postavljen je za poslanika u Washingtonu, pa je februara iste godine stavljen, po molbi, u penziju. — Za narodnog poslanika izabran je prvi put 28/11 1920, pa potom i 18/3 1923 i 8/2 1925. Pripada stranci zemljoradničkoj i njen je stvarni šef.

J. je radio na književnim listovima: Delo, Srpski Književni Glasnik, Nova Evropa, Zora (Mostar), La Patrie Serbe, Fortnightly Review, i na mnogim dnevnim listovima u Beogradu, Beču, Londonu, Parizu, Ateni, Sarajevu. Svi njegovi radovi tiču se u glavnom nacionalnih pitanja i događaja iz spoljne politike. Preveo je s francuskog: Vaspitanje volje, Intelektualni rad i volja, Veština biti čovek, Čiča Gorio, Beleške o Engleskoj i dr. *J. Prodanović.*

JOVANOVIĆ JOVAN-ZMAJ, pjesnik (24/11 1833, Novi Sad — 3/6 1904, Kamenica, Srijem). Otac mu je bio gradski senator, poznat pod pridjevkom Kis-Janos. Osnovnu školu svršio je J. u rodnom mjestu, a gimnaziju u Halasu (Madžarska) i Požunu (Bratislavi). Pravo je studirao u Pešti, Pragu i Beču. 1861 izabran je za podbilježnika u novosadskom magistratu. 1863 postavio je patronat Tekelijine Zaklade, odnosno Matica Srpska, J. za upravitelja Tekelijina zavoda u Pešti, te je na tom položaju svršio medicinu 1870. Tada se vratio u Novi Sad, a zatim je prakticirao kao liječnik u Pančevu, Srijemskim Karlovcima, Futogu, Kamenici, Beču, Beogradu i Zagrebu. Bio je dramaturg Narodnog Pozorišta u Beogradu.

Kao praktični liječnik J. je neumorno pisao i uređivao razne književne, satiričke i dječje listove. Tako: 1862 Javor u Novom Sadu, a 1864 do 1873 Zmaj, političko-satirički list, po

Digitized by Google

kome je i dobio svoj nadimak; 1871 do 1873 izdavao je u Pančevu Žižu, u istom duhu kao Zmaj, 1877—78, za vrijeme turskog rata, izdavao je Ilustrovanu Ratnu Kroniku u Novom Sadu; 1878 opet je pokrenuo jedan zmajevski list, Starmali, koji se održao do 1889. U isto vrijeme (1880) počeo je da uređuje u Novom Sadu svoj slavni dječji list Neven, izdajući ga preko dvadeset godina, do smrti, jedno vrijeme i u Beogradu i u Zagrebu. Pošto je J. ubrzo postao najpopularniji srpski pjesnik, 1874 mu je svečano proslavljena 25-godišnjica pjevanja, a 1899 isto tako svečano, u znaku velike jugoslovenske misli u Zagrebu 50-godišnjica njegova književnoga rada. 1892 izglasala mu je srpska narodna skupština u Beogradu stalnu godišnju pomoć, kao zaslužnom javnom radniku. Posljednje godine svog života proveo je J. u Kamenici, u svojoj vili, i tamo je i sahranjen. 1910 podignuta je J. bista u Rumi, gdje je do rata postojalo i jedno kulturno udruženje Zmaj.

J. je počeo da piše stihove 1848. Pod te svoje đačke pjesmice potpisivao se Osijan, karakteristično po tada moderno romantičarsko raspoloženje. Ohrabren dobrim primitkom prvih svojih pokušaja, a po njegov život i djelovanje najvažnije je bilo povjerenje Svetozara Miletića u njegov dar i misiju, J. je ubrzo razvio nevjerojatno obilnu i opsežnu pjesničku djelatnost. J. je uopće pisao malo u prozi, ali je zato napisao, koje originalnih, koje prevedenih, najveći broj stihova u srpsko-hrvatskoj poeziji, broj koji bi bio impozantan i u ma kojoj drugoj, velikoj književnosti. Pedesetih godina potpisivao se J. J., a poslije, kad mu je satirični list Zmaj donio toliku popularnost, Z. J. J.

J. je već šezdesetih godina dokazao sve svoje mnogostruke sposobnosti. U to doba J. se već istakao ne samo kao jedan od prvih naših liričara, nego je već i u humorističnoj i političko-satiričnoj poeziji zauzeo prvo mjesto, stvorivši u toj vrsti jedan svoj lični genre i prvorazredne uzore. Uz to je dao i jedinstvene primjere za naročitu prevodnu književnost, za t. zv. Zmajevske prepjeve.

J. je u prozi napisao, osim rasturenih novinskih članaka i bezbrojnih satiričkih aktualiteta po svojim šaljivim publikacijama, samo nekoliko pripovijedaka, kao: Naš Ljubomir i Slavujev Dô (1858) i romantičnu Vidosavu Branković (1864), zatim jedan šaljivi kazališni komad, Šaran (1864) i 1896 Matici Srpskoj predatu građu za rječnik srpskog jezika (Gradljika za što potpuniji rečnik srpskog jezika).

Prijevoda, odnosno prepjeva, ostavio je J. ogroman broj. Tu ima i sasvim beznačajnih, izvršenih zanatski za povremene redakcijske potrebe, po madžarskim i njemačkim pjesnicima trećega reda, često prepjevanih po prijevodima s trećega jezika, pa čak i po nepotpisanim stihovima iz raznih žurnala i zabavnih publikacija. Ali J. ima lijepu zbirku i vrlo dobrih prijevoda i prepjeva po ozbiljnijim djelima iz tuđih književnosti. U ovakve se mogu ubrojiti: Toldijeva trilogija od madžarskog epskog pjesnika J. Aranyi-a (1858, 1870 i 1896), opširna narodna bajka Vitez Jovan od Petöfi-a (1860), kao i neke kratke pjesme istog prvaka madžarske lirike, zatim nekada čuveni ciklus u istočnjačkoj maniri, Istočni biser od Nijemca Bodenstädt-a (1860), Demon od Ljermontova (1863), Aranyi-ev ep Otma Muranj-grada (1877) Enoch Arden od Alfreda Tenisna (1880), Čovekova tragedija, dramski poem Mađara Imre Madách-a (1889), tragedija Majstor Manojlo od Carmen Silve (1897) i Goethe-ova Ifigenija na Tavridi (Letopis, 1899).

Poslije Đulića, štampanih posebno 1864, izašla je 1871 zbirka Sve dojakošnje pesme Zmaj Jovana Jovanovića. 1882 izdata je, u redakciji Antona Hadžića, u Novom Sadu, Pevanija, sa svima J. pjesničkim radovima, u 17 odjeljaka. Iduće godine štampao je J. u Novom Sadu svoje slavne Đuliće uveoce, u kojima je oplakao smrt svoje žene, Ruže. 1895 i 1896 objavila je Srpska Književna Zadruga u svojim kolima, kao 28 i 30 knjigu, Drugu Pevaniju Z. J. J-a, u kojima su lirske, humorističke i satirične pjesme od 1882, zatim skupljene patriotske i druge sitnije, u odjeljku Probe Pera i epigrami i epitafi pod imenom Strižice. 1895 izdao je J. dvije, a 1900 jednu knjigu Snohvatica, u maniri t. zv. ženskih narodnih pjesama. 1900, pod natpisom Devesilje, štampao je J. zbirku rodoljubivih stihova, radi nacionalne propagande među bosanskim muslimanima, a 1901 priredio je čitančicu za djecu, Međnevenče. Iste godine izdala

Digitized by Google

je Srpska Književna Zadruga jedan svezak ilustrovanih dječjih pjesama, Čika Jova srpskoj omladini. 1899, prilikom J. proslave, izdala je Srpska Štamparija u Zagrebu, u jednoj dobro opremljenoj knjizi zajedno Đuliće i Đuliće uveoce. — Izvjesni J. radovi štampani su i latinicom. Tako 1890 prijevod Madách-ove Čovekove tragedije, 1889 Zlatna knjiga za djecu i 1890 Živa knjiga. Još 1887 izašle su J. odabrane pjesme u divot-izdanju, latinicom, kod zagrebačkog izdavača Hartmana, koje je priredio i uz njih napisao uvod Milivoj Šrepel.

J. je najplodniji, najraznovrsniji, možda i najpopularniji, a bez sumnje jedan i od najboljih srpskohrvatskih pjesnika. U epigonskoj poeziji poslije Branka, J. je odmah svratio pažnju na sebe. On je počeo kao romantičar, ali se osjećalo, da taj pjesnik raspolaže naročitim duhovnim fondom, pod uobičajenom romantičarskom frazeologijom i modnim »Weltschmerz-om«. Već krajem 50-tih godina J. se poezija osjetno odvaja od poezije njegovih pjesničkih drugova, rođenih i dosljednih romantičara, kao Đ. Jakšić i Laza Kostić. U J. je naročita, klasičarsko-realistička razumnost zadržavala tipično romantičarsku, neobuzdanu osjećajnost i fantastičnost vizija i izraza. Stoga J. pjesme, više no ikog drugog našeg liričara, čine utisak stvarnih, ličnih doživljaja, kao da je njegovo opsežno pjesničko djelo pjesnički dnevnik jednog mnogostrukog života. J. je preživljavao sve momente tada tako nabujalog nacionalnog, duhovnog i društvenog života, nalazeći se u njegovom središtu i stjecištu, te je ostao najjači književnički predstavnik tadašnjeg našeg borbenog, liberalnog građanstva. Karakteristična razboritost ovog velikog, čednog i borbenog idealista smetala mu je, da se vine do onih visina, kamo koji put uzlijeću Đ. Jakšić i L. Kostić, u svojim vidovitim ekstazama, ali ga je opet sačuvala, da ni u prigodnim pjesmama ne ogrezne u banalnost.

Najveći dio svoje aktivnosti utrošio je J. na prigodne, političke i socijalne, satirične i humoristične pjesme. One su u svoje vrijeme služile kao novinski članci, propagandistički, raspaljivi plakati, te danas imaju skoro isključivo važnost dokumenata. Ali se i u toj vrsti može izdvojiti jedan dobar niz pjesama, koje će ostati vazda svježe, jer je J. uspio, da slično velikim pjesnicima na strani, patriotsko i nacionalno osjećanje digne do općeg čovječanskog značaja. J. je počeo karijeru kao pjesnički pomagač velikog narodnog apostola Miletića, i Miletićevoj ličnosti i njegovim idejama ostao je nepokolebivo vjeran do smrti. Patriotska poezija J. može se nazvati emotivnim, stihovanim komentarom Miletićevih koncepcija, napora i poteza.

U lirici, uopće, a osobito u ljubavnoj i u t. zv. prisnoj poeziji ognjišta, J. pripada jedno od prvih mjesta. U Đulićima i Uveocima, istina nema strastvenosti ni bujnih raspoloženja, navaljivanja i sumnja, moderne cerebralnosti i živčane napetosti, ali je i njegova ljubavna poezija napredak prema Brankovoj, bogatija je u nijansiranju i ličnija je. Nedostatak osjećajnosti J. nadoknađuje jedinstvenom neposrednošću i gracioznošću, čime graniči s naivnim nestašlukom narodne poezije, koja je vazda bila glavni izvor njegovih inspiracija, i to njega, prije svega, čini pravim narodnim pjesnikom. I u Snohvaticama, koje je pisao pod starost, i koje smatraju oponašanjem narodnih pjesama, dao je J. nekoliko izvanrednih stvari, možda najboljih po poetičnosti i artističkoj vrijednosti.

Ali ima jedna grana pjesništva, na prvi pogled podredenog, u kojoj je J. ostao nenadmašiv. To je dječja poezija, u kojoj je J. gotovo bez premca i u svjetskoj književnosti. Čika Jova je napisao čitavu knjigu takvih dječjih pjesmica; njima je on tu edukativnu, moralizatorsku poeziju preporodio i učinio je velikom i zrelom poezijom, pristupačnom za svakoga. J. je umio, ne samo svojom jedinstvenom prilagodljivošću i svojim majstorstvom da pogodi onaj naivni, tepavi dječji ton, već je uspio i da te stihove zauvijek zaogrne ljubavlju oca, i da ih produbi, prošara i prosija simbolikom i fantastikom pravih pjesnika.

J. spada medu naše najveće pjesnike. Medutim po intenzivnosti pjesničkoga osjećanja J. zaostaje za istima. Isto tako, prema svojim prethodnicima, Lukijanu, Branku, Njegošu i Steriji, J. u mnogome nije unaprijedio poeziju. Uopće uzevši, J. je ton, prema tonu tih predhodnika, niži, zemaljskiji, kao što je on, većinom, i nebrižljiviji versifikator.

Digitized by Google

Njegova književna kultura nije bila potpuna, i zbog toga je, donekle, i njegov ukus bio nesiguran. Možda tome treba tražiti razlog i u izmijenjenoj sredini. U J. vrijeme, staro konzervativno građanstvo već je bilo u propadanju, i ustupilo je mjesto novome, istina demokratskijem i liberalnijem, ali i sa svim osobinama površnije obrazovanih skorojevića.

Literatura: Laza Kostić, Dvadesetpet godina pevanja i borbe (Javor, 1874); O J. J. Z., njegovu pevanju, mišljenju i pisanju i njegovu dobu (1912); Bogdan Popović, J. Jovanović Zmaj (Srpski Književni Glasnik, 1904); Sima Pandurović, Zmaj (Nova Iskra, 1904); Ljub. Nedić, Iz novije srpske lirike; Noviji srpski pisci; Marko Car, Moje simpatije (1897 i 1913); Zmajevi ideali (Brankovo Kolo, 1899); Svetislav Stefanović, O Zmaju Jov. Jovanoviću (Pregled Male Biblioteke, 1902); Vl. Ćorović, O Zmajevoj sedamdesetogodišnjici (Pregled Male Biblioteke, 1903); Zora, 1899, Zmaju posvećeni 6 br.; Brankovo Kolo, 1899, br. 23 do 24, posvećen Zmaju; Brankovo Kolo, br. 26 (M. Šević) i br. 48 (J. Maksimović); Pavle Popović, O Šaranu (S. K. Glasnik, 1905); Jovan Maksimović (S. K. Glasnik, 1906); Milan Savić, Đulići i Uveoci (Srpske Ilustrovane Novine, 1882); Humor u poeziji Zmaja J. J. (Stražilovo, 1885); Humor i humoriste u književnosti srpskoj (Letopis, 188); A. Hadžić, Zmaj J. J. (Javor, 1882); Alimpije Vasiljević, Srpski pesnik Zmaj J. J. (Branik, 1904, 165); Miša Dimitrijević, Beseda o dvadesetpetgodišnjici (Zastava i Javor, 1874) i Album o svetkovini; Polit-Desančić, Na rastanku sa Zmajpesnikom (Zastava, 1878); Milan Jovanović-Morski, O prvoj zbirci pesama (Zastava, 1872).

V. Petrović.

JOVANOVIĆ KOSTA, profesor gimnazije (13/5 1866, Beograd). Osnovnu školu, nižu gimnaziju i realku učio je u Beogradu, gdje je svršio i prirodno-matematički odsjek na velikoj školi 1891. Po svršenim studijama J. je stupio u državnu službu, prvo kao predmetni nastavnik, kasnije kao profesor gimnazije u Užicu, Čačku, Pirotu, Negotinu, Zaječaru, a od 1920 u Beogradu. 1909/10 vršio je dužnost školskog nadzornika u Pirotu, a za vrijeme evakuacije bio je šef srpskih đaka u Banjol s/Cez i Ves-u i nastavnik srpske škole u Saint Jean Du Gard-u, u Francuskoj. — J. se bavio ispitivanjem antropogeografskih prilika u Srbiji, a književni rad mu je: Gornje Dragačevo, antropogeografska ispitivanja (Naselja Srpskih Zemalja, V, 1908). Sada sređuje materijal ispitivanja Krajine i Ključa. *V. P.*

JOVANOVIĆ KOSTA, arhitekt (2/3 1881, Bukurešt). Osnovnu školu, gimnaziju do petog razreda, zatim realku svršio je u Beogradu. 1901 stupio je na beogradski tehnički fakultet, na kome je svršio arhitektonski odsjek. Za vrijeme studija putovao je i snimao naše stare crkvene spomenike, od kojih je veći broj publicirao u Starinaru. 1909 sudjelovao je na ponovnom natječaju za izradu planova Zadužbine kralja Petra u Topoli, i dobio je prvu nagradu. 1910—1915 izvodio je, u teškim prilikama, zidanje iste crkve na Oplencu, koju je spolja dovršio pred samo povlačenje. 1917 spremio je i publicirao u Londonu, na engleskom jeziku, album sa tekstom o našim vladalačkim crkvenim zadužbinama Serbian Orthodox Church. 1918 izradio je planove za centralnu duševnu bolnicu, koja se izvodi u Toponici, kod Niša. 1920 osnovao je sa drugovima tehničko poduzeće Obnovu, koje je do danas izvelo više građevina: univerzitetsku biblioteku, generalnu direkciju carina u Beogradu, most na Drini kod Ljubovije i veliki željeznički most na Tisi kod Titela. J. je bio među pokretačima jugoslovenskog pokreta u beogradskoj omladini 1904.

V. P.

JOVANOVIĆ KOSTA DR., (21/9 1875, Vranje). Svršio je gimnaziju i zemljomjersku školu u Beogradu, poljoprivrednu akademiju i univerzitet u Bonnu. Bio je sekretar ministarstva narodne privrede, potom sekretar Beogradske Trgovačke Komore, načelnik ministarstva socijalne politike, vršilac dužnosti predsjednika beogradske općine, honorarni profesor poljoprivrednog fakulteta na beogradskom univerzitetu. Još kao mlad čovjek sudjelovao je J. vrlo aktivno u organiziranju radničkih sindikata i radničkog saveza. Jedan je od osnivača društva socijalnih radnika. Bio je, sa Jovanom Skerlićem i Dragišom Lapče-

Digitized by Google

vićem, jedan od vođa socijal-demokratskog pokreta. Kasnije je prešao u samostalnu radikalnu stranku, i bio je jedan od najistaknutijih mladih radnika u njoj. Stranka ga je birala za odbornika beogradske općine, i J. se na tome položaju istakao kao odličan poznavalac komunalne politike. Radio je na socijalističkim listovima: Radničke Novine, Napred i Novo Vreme; bio je saradnik i član redakcionog odbora Odjeka. Sudjelovao je i u izradi privrednog zakonodavstva i bio je jedan od glavnih radnika na zakonu o radnjama, kojim je uvedeno zaštitno radničko zakonodavstvo. Glavna su mu djela: Zaštita seoskog posjeda (na njemačkom), Profesionalna nastava u Srbiji, Reforma privrednog zakonodavstva, Srpska privredna misija u Engleskoj.

J. Prodanović.

JOVANOVIĆ KOSTA-KONSTANTIN, arhitekt (13/1 1849, Beč — 15/11 1923, Zürich). Sin je Anastasa J., litografa i potonjeg upravitelja knez Mahailova dvora. Rođen je u vrijeme očeve emigracije. Osnovnu školu svršio je u Beču, 1858 vratio se s ocem u Beograd. Pokazao je rano volju za crtanjem, te ga je otac poslao u bečku realku. 1867 primljen je u zürichšku politehniku, gdje je diplomirao 1870. Iste godine otišao je radi studija u Italiju. Rezultate proučavanja renesansne arhitekture objavio je u knjizi Forschungen über den Bau der Peterskirche (1877). Nastanio se u Beču, gdje je otvorio atelje. Od 1880 J. je izradio veliki broj planova za javne i privatne građevine u Beču, u Srbiji i Bugarskoj. Svjetski Rat zatekao ga je u Beogradu, odakle je otišao u Skoplje, a 1915 u Zürich. Glavni J. radovi su: Narodno Sobranje u Sofiji, realka u Lom-Palanci, u Bugarskoj, i narodna banka u Beogradu. Poslije Svjetskog Rata J. je izradio i ostale cjelokupne planove za današnju proširenu Narodnu Banku, koja je, do danas, najuspjeliji primjerak moderne renesanse u našoj zemlji. Od privatnih građevina izvršio je J. u Beogradu: zadužbinsku kuću Nikole Spasića i kuću Jov. Ž. Jovanovića; uz to i srpskopravoslavnu crkvu u Fenju u Banatu. 1891—1892 izradio je sve planove za novu zgradu narodne skupštine u Beogradu, ali taj projekt nije usvojen. Od J. monumentalnih, do tančina izrađenih i nerealiziranih planova, valja spomenuti: Hram sv. Save na beogradskom Savincu, centralnu zgradu pošte i telegrafa i palaču akademije nauka u Beogradu.

Pored arhitekture J. se bavio, amaterski, i slikanjem i crtanjem, naročito pejsaža, akvarelima i slikanjem masnim bojama. Za vrijeme rata J. je neke od tih radova izložio u Zürichu u korist crvenog krsta. Od osobite historijske vrijednosti su njegovi mnogobrojni crteži olovkom iz staroga Beograda 1869—70. J. je i u stranom svijetu uživao ime sposobnog arhitekta, specijaliste u moderniziranom renesanskom stilu.

V. Petrović.

JOVANOVIĆ LJUBA (2/2 1865, Kotor). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Kotoru, a filozofski fakultet na velikoj školi u Beogradu. Kao velikoškolac pridružio se 1882 bokeljskim ustanicima, a 1885 sudjelovao je kao dobrovoljac u bugarskom ratu. 1887—1901 bio je profesor na srednjoj školi, 1901—1903 bibliotekar narodne biblioteke, 1903—1909 profesor velike škole i univerziteta u Beogradu. Sudjelovao je u osnivanju Dela, Profesorskog Društva, Srpske Književne Zadruge i drugih kulturnih i naučnih društava. — 1905 izabran je prvi put za narodnog poslanika, 1906—1909 bio je potpredsjednik i predsjednik narodne skupštine, od juna 1909 do decembra 1910 ministar unutrašnjih djela, od juna 1911 do novembra 1914 ministar prosvjete, a od 1914 do decembra 1918 ministar unutrašnjih djela. Kasnije je bio član državnog savjeta i kao takav penzioniran. 1922—1923 bio je ministar vjera, a od 1923 predsjednik narodne skupštine i potpredsjednik glavnog odbora radikalne stranke. *D. P.*

U historijskim radovima J. je učenik Ljube Kovačevića, s kojim je zajedno napisao Istoriju srpskog naroda za školu i započeo malo opširniju istu takvu historiju u izdanjima srpske književne zadruge. Rasprave su mu redovno bile oštroumne; većinom su bile polemičke, naročito o pitanjima, gdje historijski elementi snažno djeluju na savremenu političku orijentaciju. Glavniji su J. radovi: Ratovanje hercega Stjepana s Dubrovnikom i njegovim saveznicima (Godišnjica, 10), Stjepan Vukčić Kosača (Glas, 38), Prilošci hronologije života Stevana Nemanje i Sve-

Digitized by Google

toga Save (Glas, 64), O Bosni spočetka 7 do sredine 12 veka (Brankovo Kolo, 1900; jedan dio je prerađen i u posebnoj knjizi), Jedna knjiga o legitimnom pravu Habsburškog doma na Bosnu i Hercegovinu (Delo, 22), Stogodišnjica srpskog ustanka (Srp. Kralj. Akademija, 1904).

N. R.

JOVANOVIĆ LJUBOMIR, direktor gimnazije (15/9 1874, Smederevo). Osnovnu školu i tri razreda gimnazije učio je u mjestu rođenja, a ostale u Beogradu i Požarevcu. Svršio je prirodno-matematički odsjek na velikoj školi 1896. Služio je kao suplent u Nišu i Požarevcu, 1902 do 1913 kao profesor u Požarevcu, zatim direktor u Velikom Gradištu, od 1919 profesor, a od 1924 direktor četvrte beogradske muške gimnazije. Pored te dužnosti J. je od 1919 upravnik palilulske opće zanatske škole. — J. se bavio antropogeografskim ispitivanjem i štampao je knjigu: Mlava, antropogeografska studija (Naselja Srpskih Zemalja, 2, 1903). Napisao je rasprave: Nešto o postanku zemljine kore (Zbirka Ž. O. Dačića 1896—1897), Geografski položaj Srbije i njegov značaj (Izvještaj požarevačke gimnazije 1900—1901). J. je napisao pored toga nekoliko članaka u listovima i mnogo referata o geografskim udžbenicima za srednje škole, od kojih su neki štampani u Prosvetnom Glasniku. *P. V.*

JOVANOVIĆ LJUBOMIR ČUPA, direktor Pijemonta, četnik i nacionalni radnik (1877, Brezova, srez moravički, okrug užički — 25/6 1913, Skoplje). Osnovnu školu svršio je u svom rodnom kraju, a gimnaziju u Beogradu, poslužujući i mučeći se. Čim je, kao student prava, došao na veliku školu, stao je u prvi red kao jedan od najaktivnijih i najborbenijih omladinaca. Optužen kao vođa martovskih velikosrpskih demonstracija 1903 i kao prijatelj oficira, osumnjičenih da snuju zavjeru protiv dvora, J. je morao bježati iz Srbije. Pošto je noću čamcem prebjegao u Zemun, sklonio se u Beč, odakle se vratio kad je izvršen prevrat od 29/5. Početkom februara 1905 otišao je u četu i bio u štabu A. Bacete Rujanca. Sudjelovao je u više borba, a poslije Bacetine smrti nastavio je i završio pravo u Beogradu. Poslije toga proveo je duže vremena u inostranstvu, poglavito u Bruxelles-u, ali ni za to vrijeme nije prekinuo veze sa nacionalnim radnicima i nacionalnim poslovima, u koje je bio ušao. Kada je 1911 pokrenut dnevni list Pijemont, kao organ grupe, koja je u maju 1911 osnovala tajno udruženje Ujedinjenje ili Smrt, J. je postao direktor Pijemonta. Kad je navješten rat Turskoj, u jesen 1912, J. je napustio redakciju i otišao na bojište. Na bojištu ga je zatekao i rat sa Bugarskom u ljetu 1913. Teško ranjen u koljeno u borbi niže Velesa, prenijet je na liječenje u Skoplje, ali se na putu zarazio od kolere, od koje je umro u bolnici u skopskome gradu 25/6 1913. Sahranjen je na groblju kraj skopske željezničke stanice, ali je 1923 taj dio groblja prodan jednom Turčinu, koji ga je preorao i pretvorio u njivu. Tako J. danas nema ni groba.

Kao student u Beogradu J. je bio stalni saradnik Slovenskog Juga i izvjesno vrijeme spavao je na stolu u siromašnoj redakcijskoj sobi, pošto stana nije imao niti je mogao da ga plati. Kada je osnivana organizacija Ujedinjenje ili Smrt, J. je sa Bogdanom Radenkovićem bio tvorac njenih pravila, koja su izradili po uzoru sličnih njemačkih tajnih nacionalističkih organizacija i talijanskog karbonarskog udruženja.

M. Milenović.

JOVANOVIĆ MIHAILO, mitropolit beogradski (19/8 1826, Soko-Banja — 5/2 1898, Beograd). Svršio je nižu gimnaziju u Zaječaru i Negotinu, a bogosloviju u Beogradu. 1846, sa prvim pitomcima, poslat je u Kijev, gdje je svršio duhovnu akademiju, i 1856 dobio stepen magistra. 1853 zamonašio ga je i rukopoložio za presvitera kijevski mitropolit Filaret. 1854 vratio se u Srbiju i postao je profesor bogoslovije, a krajem iste godine šabački episkop. Jedan od prvih J. prijedloga u arhijerejskom saboru bio je, da se i srpski episkopi i mitropoliti, kao monasi, nazivaju i potpisuju samo imenom, bez prezimena, što je usvojeno. Poslije odstupanja mitropolita Petra, izabran je J. 1859 za beogradskog mitropolita. S ljubavlju i predanošću nastavio je J. rad svoga rodoljubnog i umnog prethodnika. Odijelio je crkvenu administraciju od sudstva, te su donešena i dva zakona o crkvenim vlastima, kojima su preuređeni duhovni sudovi i drugi crkveni odnosi. Zakon od 1890 i danas je na snazi. Preuredio

Digitized by Google

je bogosloviju, a 1896, prema novim prilikama, donešen je novi zakon i novo ustrojstvo za bogosloviju, ali se sa preuređenjem počelo tek poslije smrti J. (1899). J. je uspio da poslije berlinskog mira dobije od carigradskog patrijarha priznanje autokefalnosti pravoslavne crkve u Srbiji (1879).

Crkvenom progresu u Srbiji, mnogo je smetala J. slabost i mekost, i disciplina je u sveštenstvu jako pala. Uz to je J. bio izraziti političar i aktivan predstavnik jedne stranke, te je zbog toga imao mnogo neugodnosti i burnih dana. Ali pored svega toga, J. je dosta učinio za dobro povjerene mu crkve. 1881 došao je J. u sukob sa vladom, zbog novog zakona o taksama, koji je, protivno kanonima, opterećivao predstavnike crkve, te je silom uklonjen s crkvene uprave. Naslijedio ga je arhimandrit Teodosije Mraović (1883). J. je tada napustio Srbiju i obišao Jerusalim, Palestinu i Sv. Goru, pa se konačno nastanio u Moskvi, gdje je prezaduženo srpsko Podvorje spasio od propasti. Kada je kralj Milan 1889 abdicirao, pozvan je J. natrag, a mitropolit Teodosije otišao je dragovoljno u penziju.

J. se vidno istakao svojom akcijom i na humanom, socijalnom i književnom polju, te je odlikovan i od raznih stranih društava. Tako je 1862 bio izabran za predsjednika Društva za oslobođenje afričkih robova, 1866 za člana Altajske Misije; 1869 postao je počasni član petrogradskog, a 1871 moskovskog univerziteta; 1876 izabran je za počasnog člana društva Bratstva Hristoljubivih u Ateni, 1871 za počasnog člana društva Crvenog Krsta u Bruxelles-u i t. d. — J. književni rad bio je raznovrstan i obilan, naročito je bio jak u obrednom i dogmatskom bogoslovlju. Historijski radovi J. uglavnom su deskriptivni. Glavnija su mu djela: Pogled na istoriju Srpske Crkve (1856), Pravoslavni Propovednik (1866, 1867 i 1871), Skup beseda preko cele godine u nedeljne i praznične dane, Pravoslavna Srpska Crkva u Kneževini Srbiji (1874), Hrišćanske svetinje na Istoku i Sveta Atonska Gora (1886), Književni radovi, dvije knjige (1894) i dr.

R. Grujić.

JOVANOVIĆ MIHAILO, pravnik i političar (31/7 1855, Kragujevac). J. je svršio pravo u Beogradu. Služio je poglavito u sudovima, prvostepenim i višim, a kraće vrijeme u policijskoj struci, kao načelnik okruga i upravitelj grada Beograda. Bio je dva puta ministar pravde: 1903, u ministarstvu Avakumovićevom i 1904/05, u ministarstvu Pašićevom. Od 1908, bio je do 1925 predsjednik kasacionog suda u Beogradu. — Objavio je veliki broj pravnih članaka i rasprava. Glavna su mu djela: Pravo representacije u nasleđu i Svojina (1921). U ovom posljednjem djelu kritizirao je kolektivističke teorije o svojini.

S. J.

JOVANOVIĆ MIHAJLO, divizijski đeneral (10/1 1877, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 28/9 1893. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za đeneralštabnog kapetana 29/6 1905, pukovnika 1/10 1915, divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1898 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1898—1900 na višoj školi vojne akademije, 1900—1904 vodnik u artilerijskoj podoficirskoj školi, 1901 bio je komandir poljske baterije, 1901—1903 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, 1903—1904 na dopustu u Francuskoj. 1905—1906 bio je adutant načelniku glavnog đeneralštaba, 1906 do 1907 komandir čete u pješadiji, 1907—1909 pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (Moravske), 1909—1910 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (Timočke), 1910—1914 bio je adutant Nj. V. Kralja, profesorski pomoćnik i honorarni profesor u vojnoj akademiji (historija ratne vještine i taktika). 1913 do 1914 bio je načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (dunavske) i šef đeneralštabnog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1918 do 1920 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog. 1920 do 15/11 1921 bio je vojni izaslanik u Italiji, 1921—1923 komandant divizijske oblasti (savske), 1923—1924 načelnik đeneralštabnog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice, 26/2 1924 do 30/12 1925 pomoćnik ministra vojske i mornarice, od 30/12 1925 je drugi pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba. Od demobilizacije je član komisije za ograničenje zemlje prema Albaniji. — U ratu 1912/13 bio je na službi u štabu I. armije za đeneralštabne poslove. U ratu 1914—1918 bio je do 15/8 1914 šef đeneralštabnog odjeljenja ministarstva vojnog, do 20/8

Digitized by Google

1914 pomoćnik načelnika štaba I armije, do 31/12 1915 načelnik đeneralštaba šumadijske divizije I. poziva, do 17/8 1916 bio je na službi u opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, do 12/7 1917 načelnik štaba III armije, do 27/7 1917 na službi u operativnom odjeljenju vrhovne komande, do 27/6 1918 šef obavještajnog odsjeka operativnog odjeljenja vrhovne komande, do 8/7 1918 načelnik štaba II armije, do demobilizacije načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog. — Štampao je više članaka u Ratniku.

V. Belić.

JOVANOVIĆ MILAN, divizijski đeneral (18/4 1875, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Nišu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1892. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 29/6 1904, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1900 bio je vodnik u gradskoj artileriji, za koje je vrijeme bio na obuci, kao vodnik I. gradskog artilerijskog puka u Beču i Steinfeldu (1899—1900). Do 1901 bio je komandir čete u gradskoj artileriji, 1901—1903 bio je na višoj školi vojne akademije, 1903—1904 komandir detaširane čete gradske artilerije u Pirotu. 1904—1907 bio je komandir poljske baterije, 1907 do 1908 bio je na dopustu u Francuskoj, 1908—1912 komandant diviziona poljske artilerije, 1919—1921 načelnik artilerijskog odjeljenja armijske oblasti (III), 1921—1923 komandant artilerijske škole gađanja, od 15/1 1923 komandant je vrbaske divizijske oblasti. Bio je nastavnik u artilerijskoj školi gađanja 1911 i 1912 (u Kosančiću). U ratu 1912—13 bio je komandant diviziona poljskog artilerijskog puka (moravskog), za vrijeme arnautske pobune 1913 komandant diviziona u bitoljskoj divizijskoj oblasti. U ratu 1914—1918 bio je 1914 i 1915 komandant poljskog diviziona i divizijske artilerije kombinovane divizije, u 1916, 1917 i 1918 komandant divizijske artilerije vardarske i jugoslovenske divizije. *V. Belić.*

JOVANOVIĆ MILAN, inžinjer, generalni inspektor voda (17/7 1873, Beograd). Realku i tehnički fakultet svršio je u Beogradu. Služio je u beogradskoj općini, zatim u ministarstvu građevina i ministarstvu poljoprivrede i voda. Proučavao je hidrotehničke radove u Austriji, Njemačkoj, Švajcarskoj, Belgiji, Engleskoj i Francuskoj, i iz područja hidrotehnike napisao nekoliko članaka.

D. P.

JOVANOVIĆ MILAN BATUT DR., profesor medicinskog fakulteta u Beogradu za higijenu (10/10 1847, Srijemska Mitrovica). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima i Osijeku, medicinu u Beču. Do 1880 bio je praktični liječnik u Somboru, 1880 do 1882 šef saniteta u Crnoj Gori, 1882 do 1886 na specijalizaciji u Münchenu, Berlinu i Parizu (kod Pasteur-a), u Londonu i u Beču. 1887 izabran je za redovnog profesora velike škole za javnu higijenu i sudsku medicinu, 1919 za redovnog profesora na novootvorenom medicinskom fakultetu u Beogradu. Pokretao je i sarađivao na raznovrsnim pitanjima preventivne i sudske medicine, radio je na otvaranju medicinskog fakulteta u Srbiji, zastupao državu na stručnim kongresima i pri stručnim pregovorima; najviše je radio na populariziranju medicinskih nauka. Osim mnogih manjih članaka i rasprava po raznim listovima, J. ima ove glavnije radove: Zdravlje i napredak naše dece (1877), Muž i žena i Kad počinje nega dece (1877), Brak i narod (1882), Pouke o čuvanju narodnog zdravlja (1884), Građa za medicinsku terminologiju (1887), Kako se naš narod hrani (1899), Medicinski fakultet srpskog univerziteta (1899), Zdravlje kao privredna činjenica (1902), Seljački hleb i zadružne peći (1905), Seljačka postelja (1906), Seljačka kuća (1911), Jektika (1912), Preporodaj (1920), Bukvica za veselu braću (1920), Međunarodna borba protiv zaraznih bolesti (1920), Zdravlje i bolest (1922), Mati i dete (1923), Nadri lekari (1923). J. je pokrenuo 1880 prvi srpski higijenski časopis, Zdravlje, bio je duže vremena urednik Srpskog Arhiva i Zdravlja, predsjednik Glavnog Sanitetskog Savjeta, Jugoslovenskog Lekarskog Društva, Društva za Čuvanje Narodnog Zdravlja i t. d. *V. Stanojević.*

JOVANOVIĆ MILAN (MORSKI) DR., književnik (12/4 1834, Jarkovac, Banat — 25/5 1896, Beograd). Škole je svršio u Vršcu, Budimpešti i Temišvaru, a medicinu u Beču. Šest godina je predavao higijenu i sudsku medicinu na velikoj školi u Beogradu, a 1871 prešao je u Novi Sad

Digitized by Google

za upravitelja realke i praktičnog liječnika. 1875 otišao je u Herceg Novi za općinskog liječnika, odakle je uskoro pozvan za dvorskog liječnika knezu Nikoli crnogorskom. U tome svojstvu pratio je knjeginju i prijestolonasljednika u Napulj. Zatim je za nekoliko godina, služeći kao liječnik Austrijskog Lloyda, proputovao istok do Kitaja. 1882 se ponovo vratio u Srbiju, prvo za liječnika pri gradnji glavne željezničke pruge, zatim za općinskog fizika u Beogradu. 1888 je postavljen za nastavnika higijene u vojnoj akademiji.

J. je napisao tri historijske drame: Kraljeva Seja (prikazana u Osijeku 1862, štampana 1872 u Novom Sadu), San i java (prikazana u Novom Sadu 1874) i Krstonosci (1 čin štampan je u Brankovu Kolu 1897, a 2 u Otadžbini, 38 br.; 3 se izgubio). Osim toga, napisao je J. komediju Nesuđeni (1881), i alegoriju Demon (1872). J. se bavio i književnim i dramaturškim studijama: Pogled na indijsku dramu (Glas, 45), Pogled na dramsku literaturu o Kosovu (1890), a napisao je i velik broj prikaza i recenzija u Pozorištu, Otadžbini i t. d. — Glavni književni rad J. bili su putopisi, kao: S mora i sa suva, Tamo-amo po istoku, Gore-dolje po Napulju. Potonja je štampana kao 47 knj. Srp. Knj. Zadruge (1908).

Literatura: A. Gavrilović, Predgovor Zadružinom izdanju; Milan Savić, U Letopisu, knjiga 194.

V. Petrović.

JOVANOVIĆ MILIVOJE DR. (4/1 1869, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i fakultet svršio je u Beogradu. Produžio je studije na univerzitetima u Berlinu, Münchenu i Leipzigu. Za predavača u Beogradu postavljen je 2/5 1893. Iste godine položio je profesorski ispit. Kao profesor u Beogradu ostao je do 9/9 1919, a tada je postavljen za načelnika osnovne nastave u ministarstvu prosvjete. 9/6 1920 postao je profesor bogoslovskog fakulteta na beogradskom univerzitetu. Bio je poslanik ustavotvorne skupštine, izabrane 28/11 1920. 1/1 1921 ušao je u koalicioni kabinet Nikole Pašića kao ministar trgovine i industrije, ali je već sutradan ustupio taj portfelj i postao ministar socijalne politike (do 26/3 1921). Bio je neko vrijeme urednik Nastavnika, a pisao je u tom listu članak o narodnom prosvjećivanju. Radio je i na arhivu za filozofiju, pedagogiju i društvene nauke. Kao rezervni oficir sudjelovao je J. u našim ratovima za oslobođenje i ujedinjenje; bio je teško ranjen, te mu je jedna noga odsjećena.

J. P.

JOVANOVIĆ MILOJE, ministar u penziji (14/2 1875, Loznica, okrug podrinski). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu, a pravni fakultet u Beogradu. Studirao je pravo i u Berlinu, Münchenu i Heidelbergu. Služio je u policijskoj struci, pa poslije u ministarstvu financija. 1908 otišao je, s odobrenjem srpske vlade na Cetinje, radi reorganizacije crnogorskih državnih financija. Tamo je, kao načelnik ministarstva financija, proveo do kraja 1910. Po povratku u Beograd, bio je direktor banke. Prvi put je izabran za poslanika 1912, kao član demokratske stranke, i ostao je to sve do izbora 18/3 1923. Bio je prvi ministar ishrane i obnove zemlje (7/12 1918—16/2 1919). 1925 penzioniran je. Za vrijeme boravka u Crnoj Gori izradio je nekoliko zakonskih odredaba: O neposrednom porezu, o taksama, o trošarini, o kovanju zlatnog i srebrnog novca, o državnom emisionom zajmu. Po J. prijedlogu kovan je prvi crnogorski srebrni i zlatni novac. U srpskim narodnim skupštinama bio je član financijskog odbora. Osim novinarskog rada napisao je u Finansiskom Pregledu za 1900 raspravu O konversijama javnih dugova i njihovoj politici.

J. P.

JOVANOVIĆ MILOŠ, divizijski đeneral (12/2 1877, Šabac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 28/9 1893. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za đeneralštabnog kapetana 29/6 1905, za pukovnika 30/10 1915, za divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1898 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1898 do 1900 na višoj školi vojne akademije, do 1901 komandir poljske baterije, 1901 do 1903 na pripremi za đeneralštabnu struku, 1903—1904 na dopustu u Francuskoj, 1904—1906 na službi u glavnom đeneralštabu, do 1907 komandir čete u pješadiji, do 1909 pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (šumadijske), do 1910 na službi u đeneralštabnom odsjeku opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, do 1912 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (šuma-

Digitized by Google

dijske), 1919—1/5 1920 načelnik đeneralštaba armijske oblasti (II), 1920 do 1921 načelnik obavještajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1/4 1921 do 15/11 1921 načelnik đeneralštaba I armijske oblasti, 15/11 1921—15/1 1923 komandant divizijske oblasti (potiske), od 15/1 1923 do 30/12 1925 drugi pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba, od 30/12 1925 je drugi pomoćnik ministra vojske i mornarice. Od 20/10 1923 je honorarni profesor u vojnoj akademiji (taktika). — U ratu 1912/13 bio je načelnik đeneralštaba divizije (šumadijske). U ratu 1914—1918 bio je do 20/8 1914 načelnik đeneralštaba divizije (šumadijske I), 8/9—25/9 1914 komandant pješadijskog puka (19), do 1917 bio je pomoćnik načelnika štaba armije (I i III), u 1917 načelnik đeneralštabnog odsjeka općevojnog odjeljenja ministarstva vojnog, od 1/2 1917 do 1/8 1918 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, od 1/8 1918 do 1/9 1919 šef obavještajnog odjeljenja vrhovne komande. — Štampao je više članaka u Ratniku. *V. Belić.*

JOVANOVIĆ MILUTIN, đeneral (30/9 1828, Jagodina — 22/10 1888, Beograd). Po svršetku 1 razreda gimnazije otišao je u trgovinu, i kao trgovački pomoćnik stupio u vojsku 12/4 1847. U artilerijsku školu stupio je 6/9 1850. U čin artilerijskog potporučnika proizveden je 6/1 1855, za kapetana 10/1 1862, za pukovnika 19/5 1875. Stavljen je u penziju 10/1 1886. Do 12/11 1857 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 12/11 1857—15/4 1858 kao artilerijski poručnik bio je u tvornici oružja i municije u Belgiji radi obuke u lijevanju topova i topovskih taneta, do 13/7 1861 bio poduprav nik ljevaonice topova, do 12/7 1863 komandant brdske artilerije i upravnik arsenala, do 3/8 1865 komandir narodne baterije (negotinske i beogradske), 9/2 do 26/6 1866 bio je u Crnoj Gori, radi organiziranja i obuke vojske (1 brdske baterije i 1 čete pješadije). Do 1867 bio je komandant poljske baterije (3) i vršilac dužnosti komandanta artilerije, 13/12 1867—1/1 1870 bio je inspektor artilerije i u tom vremenu (1868) bio je na manevrima austro-ugarske vojske (u Brucku). Do 1874 bio je komandant brigade (aleksinačke), do 1876 komandant južno-moravske divizije, 11/3 do 10/11 1876 inspektor artilerije, do 6/10 1878 komandant divizije stajaće vojske. — U ratu 1876 bio je komandant južno-moravske divizije, u ratu 1877 do 1878 načelnik artilerije vrhovne komande i otkomandiran za komandanta topolske posade. U ratu 1885 bio je komandant dunavske divizije. *V. Belić.*

JOVANOVIĆ MILUTIN, književnik (12/12 1881, Zaječar). Svršio je 1901 vojnu akademiju. Najduže je služio kao oficir u Zaječaru. Sudjelovao je u svima ratovima kao komandant čete. Sada je na službi, u činu potpukovnika u štabu bosanske divizijske oblasti i u sarajevskoj podoficirskoj školi. — Rano je počeo da piše pjesme i pripovijetke, i javlja se i danas često, i prozom i stihom, u glavnim srpskim časopisima. Sarađuje i u Politici. Dosad je posebno izdao 1904 u Beogradu Pesme 1899—1903, i Pesme, 1925, i dvije knjige pripovijedaka, Kasarnske fotografije (1905), i Neznani i Zaboravljeni (1921). Književnu reputaciju stekao je naročito pričama iz vojničkog života. Kao pjesnik spada u najdosljednije pristalice Dučićeva pravca. *V. P.*

JOVANOVIĆ NIĆIFOR, artilerijski pukovnik (2/2 1832, Kragujevac — 7/3 1922, Beograd). Po svršetku cijele gimnazije i jedne godine filozofije u Beogradu, stupio je u vojsku 1/8 1849, a u artilerijsku školu 6/9 1850. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 11/10 1855, za kapetana 4/9 1863, za pukovnika 20/1 1875. Penzioniran je 25/11 1886. Odmah po svršetku artilerijske škole bio je poslat u Beč na politehniku, radi izučavanja fizike i kemije, poslije čega je bio na praktičnom radu u laboratoriju u Karlsruhe i jedno ljeto u njemačkoj artileriji. Od 12/12 1858 bio je profesor u artilerijskoj školi (kemija), od 13/9 1862 bio je komandir baterije, 1873 bio je najstariji oficir okruga požarevačkog, 1874 komandant požarevačke i braničevske brigade, od 16/9 1874 inspektor artilerije, od 1/6 1876 komandant dunavske divizije, 1877 garnizonar Beograda, 1880 komandant dunavske divizije. — U ratu 1876 bio je komandant dunavske divizije I kl. i komandant položaja kod Aleksinca. U ratu 1877 bio je komandant stana vrhovne komande, u ratu 1878, komandant 1 šumadijske divizije. U ratu 1885 nije sudjelovao. *V. B.*

Digitized by Google

JOVANOVIĆ NIKOLA (AMERIKANAC) (21/11 1853, Požarevac). Svršio je nižu gimnaziju u Požarevcu, a višu u Beogradu. Bez znanja roditelja otišao je u Sjevernu Ameriku. Školovao se na univerzitetu u New-Yorku. 1876, zbog rata protiv Turaka, vratio se u Srbiju kao dobrovoljac. Određen je za tumača engleskim ratnim dopisnicima. Po svršetku rata postavljen je za saradnika Srpskih Novina. 1878 poslat je u Pariz za pitomca. Kao kolovođa srpske studentske omladine u Parizu, zbog demonstrativnog dočeka đenerala Skobeljeva, izgubio je 1882 državnu stipendiju. Po povratku u Srbiju postao je glavni saradnik organa liberalne stranke Srpske Nezavisnosti i član glavnog odbora te stranke. Došao je u načelni sukob sa vodstvom stranke (1882), i istupio je iz nje. 1884 postao je sekretar beogradske općine i urednik Beogradskih Opštinskih Novina (do 1889). 21/10 1887 postavljen je bio za vladinog poslanika u Narodnoj Skupštini. 1888 pokrenuo je politički list Borac, kao organ male grupe samostalnih liberala. Te godine određen je za jednog od sekretara ustavotvornog odbora. 1893 postao je generalni konzul u Londonu i Washingtonu, ali je otpušten po padu radikala, prije nego što je otišao na dužnost. 1906 poslala ga je Grujić-Stojanovićeva vlada da radi na obnovi diplomatskih odnosa između Srbije i Engleske, i on je tu misiju dobro izvršio. Padom te vlade J. je izgubio službu. 1908, poslije aneksije Bosne i Hercegovine, poslat je J. u Sjevernu Ameriku kao trgovinski konzul. 1911 premješten je u Egipat, a 1912 razriješen je od dužnosti. 1919 poslat je u London kao trgovinski komesar, a kad je taj položaj ukinut, stavljen je u penziju.

Radio je na Srpskom Listu (Zadar), Beogradskim Novinama, Malim Novinama, Večernjim Novostima, Dnevnom Listu, Uskoku, Srbinu, Bratimstvu, Videlu, Srbobranu (Pittsburg) i Ujedinjenom Srpstvu (Chicago). Napisao je: Jevrejsko pitanje u Srbiji (1879), Gledstonov prijem srpske adrese (1881), Pravdu na sredu (1881), Vojeno-ekonomski izvori Engleske (1882), Ekonomsko Perpetuum mobile (1882), Na grobu đenerala Skobeljeva (1882), Radikalni nekrolog đeneralu Skobeljevu (1882), Liberali i liberalizam (1883), O našim preko mora (1884), Značaj engleskog jezika za srpsku nauku i praktiku (pristupno predavanje kao privatnog docenta na velikoj školi 1884), Šta ćemo ako su se carevi pogodili (1885), Psihologija mitinga (1885), Kasacionom sudu (1896), Na adresu mojih sugrađana (1898). Preveo je, pored ostalog: Srbija u 19 veku od Saint René-a Taillandier-a (1887) i Karakter od Smiles-a (I izd. 1889, II 1908).

J. Prodanović.

JOVANOVIĆ PAVLE, političar (9/2 1849, Zemun — 22/5 1897 Zagreb). Filozofiju je svršio u Zürichu. Kao nastavnik služio je 1873—1884 u Zemunu, Petrinji i Sarajevu. 1881 pokrenuo je u Sarajevu list Trebević, ali je zbog svog nacionalnog rada bio prisiljen da napusti zemlju. 1884 napustio je državnu službu, i u Zagrebu je 4/10 1884 pokrenuo Srbobran. Taj list je bio od velikog utjecaja i važnosti za Srpstvo u Hrvatskoj i Slavoniji. Kao organ srpske samostalne stranke on se održao sve do 1914 (od 1902 pod imenom Novog Srbobrana).

V. Ć.

JOVANOVIĆ PAVLE (PAJA), slikar (16/6 1859, Vršac). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gdje je posjećivao i gimnaziju, a maturirao je u Beču. Još djetetom zaželio je da postane slikar, te je rano počeo da crta. Povodom jednog nacrta, poslatog u Beč, radi izrade figuralnih ukrasa na zvona, koja su se lijevala, J. je poslat u Beč. Poslije godinu dana učenja u slikarskoj akademiji u Beču, dobio je J. stipendiju Matice Srpske. J. je pred svršetkom studija već privlačio pitoreskni narodni život u Crnoj Gori i Albaniji. Za takvu jednu sliku (Ranjeni Crnogorac) odlikovan je J. na završnom ispitu, a sliku je otkupila narodna kasina u Budimpešti. Poslije tog uspjeha J. je izradio čitav niz kompozicija, prema studijama u Crnoj Gori i Albaniji. Povodom izložbe tih slika u Londonu, French-Galerija ugovorila je sa J., da joj deset godina radi u tome genreu. S toga su takve J. kompozicije većinom i dospjele u Englesku, Ameriku i Australiju. 1884 preselio se J. u München, a 1886 u Pariz, odakle je odlazio na duže vrijeme u Italiju, na Kavkaz, u Carigrad i Egipat. 1895 vratio se u Beč, gdje je započeo, po narudžbi patrijarha Brankovića, veliku kompoziciju Seoba Srba pod Čarnojevićem,

Digitized by Google

namijenjenu prethodno za izložbu hiljadugodišnjice ugarske države (1896) u Budimpešti, a potom za patrijarhov dvor u Srijemskim Karlovcima. 1900 izradio je J. veliku kompoziciju za svjetsku izložbu u Parizu, Krunisanje cara Dušana, koju je otkupio srpski kraljevski dvor. Od 1900 do danas J. se, uglavnom, zadržavao i radio u Beču i Parizu, putujući često radi studija i po narudžbama. Neprestano radi i izlaže na glavnim svjetskim slikarskim izložbama, u Parizu, Beču, Berlinu, Londonu i Rimu, a u prvom redu u pariškom Salonu. Poslije Svjetskoga Rata zadržavao se J. duže vremena u Beogradu i u Bukureštu, izrađujući portrete vladalačkih porodica.

J. je počeo da uči i da radi kada je t. zv. realistička slikarska škola zavladala i akademijama u Beču i u Münchenu. J. je, i po svojoj spremi i po svom ličnom nastrojenju, bio i ostao jedan od najjačih predstavnika akademskog realizma u svjetskome slikarstvu, te je kasniji naturalizam i impresionizam samo donekle utjecao na njega. — J. cjelokupno djelovanje do danas razvijalo se, uglavnom, u tri faze. U prvu epohu J. slikarstva spadaju kompozicije iz crnogorskog i albanskog života. Najbolji primjeri te vrste su: Guslar, Mačevanje, Priča o Kosovu (London), Krvna osveta (Nacionalna Galerija u Sydney-u, Australija), Straža (Philadelphia), i možda najbolji, Mirenje krvi. Od 1890 počeo je J. sve više da prelazi velikim dekorativnim platnima. Među ovima, osim Seobe Srba i Dušanova krunisanja, ističu se: Triptihon za grad Vršac i Los Barbaros u čilenskom narodnom muzeju u Santiago. Ovamo treba ubrojiti i dva ikonostasa, u Dolovu i u novosadskoj sabornoj crkvi. Treću epohu čine J. portreti, koje je predanije počeo da slika tek 1906. Već prvim izloženim portretima dobio je J. zlatne medalje u Beču, Münchenu i u pariškom Salonu, obasut je narudžbama, i radio je od tada skoro isključivo portrete. Znatniji su: Studija portreta, u minhenskoj Pinakoteci, Bečkinja u bečkoj Modernoj Galeriji, knjeginja Salm-Salm u Charlottenburgu, g-đa Kan u pariškom Salonu (1908), car Franjo Josip u sali bečkog Rathaus-a, mister Simington, mister Kogshel u New-Yorku, grofica Lagerbijelke u Stockholmu, naročito dobar portret crnogorske knjeginje Milice, grofica Thurn-Valsasina (jedan od J. najboljih portreta), predsjednik Frey, u kantonalnoj sali u Zürichu, crnogorski kralj Nikola (studija) u beogradskom dvoru, belgijska kraljica Jelisava u palači Laken, Kraljica Marija, mali portret Kralja Aleksandra; 1926 dovršava J. dva portreta za pariški Salon.

J. je, tokom svoga umjetničkoga života, prikupio i lijep broj slika od starijih i novijih majstora. Tu svoju zbirku namjerava J. da prenese u Beograd, i tu da je ostavi kao svoju zadužbinu.

Literatura: Londonska štampa od marta i aprila 1884 (marta 1885, aprila 1886 i marta 1887): Times, Morning Post, Daily News, Daily Chronicle, Illustr. London News, The Pictural World, The Graphic, The Observer, Revue intellectuelle (25/6 1907); Le Monde illustré (1907); D. S. Milutinović, Slike P. Jovanovića, povodom izložbe nekolikih njegovih radova u Beogradu (1893); Brankovo Kolo (1897—1901); Godišnjak S. K. Akademije (1900). *V. Petrović.*

JOVANOVIĆ PETAR, mitropolit beogradski (18/2 1800, Ilok — 22/9 1864, Karlovci). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima. 1819—1829 bio je profesor karlovačke gimnazije. 1830 prešao je u Srbiju, gdje je postao sekretar najvišeg narodnog suda u Kragujevcu, a zatim sekretar kneževe kancelarije. 1833 pozvao ga je knez Miloš, na preporuku mitropolita Stratimirovića, da zauzme ispražnjeno mjesto beogradskog mitropolita. J. je tada još bio svjetovnjak. On se ustezao da primi tako visok položaj, ali na kneževo navaljivanje popustio je, zakaluđerio se i postao arhimandrit. Iste godine (1833) posvećen je u Carigradu za episkopa i proizveden za mitropolita beogradskog. Pristupio je odmah uređenju svoje mitropolije. Prije svega je nastojao, da u Srbiji obnovi Svetosavsku crkvu, koja je mnogo prepatila za vrijeme Turaka i Fanariota. Pri tome se u mnogom ugledao na ustrojstvo crkve u karlovačkoj mitropoliji. Prvo je uredio parohije, namjesništva i protopopijate, zatim je uveo matice vjenčanih, krštenih i umrlih, proveo stalan red u bogosluženju i dao štampati crkvene bogoslužbene knjige u novoosnovanoj štampariji u Beogradu, po

Digitized by Google

rusko-slovenskom tekstu; ustanovio je plaće za mitropolita i episkope, uredio arhijerejski sabor, kao vrhovnu duhovnu vlast u mitropoliji, zatim eparhijske duhovne sudove ili konsistorije i veliki duhovni sud; napisao je ustrojstvo za duhovne vlasti i nastojao da se dižu crkve i obnavljaju manastiri. Osnovao je eparhiju timočku u Krajini, sa sjedištem u Zaječaru.

J. je bio odlučan i strog crkveni starješina, te je umio da održi primjerni red u crkvi i sveštenstvu. Svojom spremom i rodoljubljem mnogo je pomagao i u državnim, a naročito u prosvjetnim poslovima, kneza Miloša Obrenovića i Aleksandra Karađorđevića. J. je povjeren vrhovni nadzor nad svima školama, i on se mnogo starao za osnivanje osnovnih narodnih škola, za postavljanje valjanih učitelja i pisanje udžbenika, a kada je uvedena posebna prosvjetna uprava, J. je bio prvi predsjednik školske komisije. Za obrazovanje sveštenstva osnovao je 1836 bogosloviju u Beogradu, a 1846 poslao je nekoliko najboljih učenika u Kijev, da se u duhovnoj akademiji spreme za nastavnike i druge crkvene službe. Time je J. prvi đacima iz Srbije otvorio vrata ruskih stručnih škola. J. se brinuo i za bogoslovsku književnost i pomagao je književne radnike.

Kada je 1859 knez Miloš ponovo došao na vladu, neprijatelji J. oklevetali su ga kod kneza i prisilili da podnese ostavku. Po tom je J. prešao u karlovačku mitropoliju, gdje je izabran za gornjokarlovačkog episkopa. Umro je 1864 u Karlovcima, gdje je došao radi izbora novoga patrijarha na mjesto umrlog Rajačića, a sahranjen je u manastiru Krušedolu.

Literatura: A. Ilić, Petar Jovanović, mitropolit beogradski; njegov život i rad 1833—1859 (1911).

R. Grujić.

JOVANOVIĆ PETAR DR., profesor filozofskog fakulteta u Skoplju (10/3 1893, Dobrača, okrug kragujevački). Osnovnu školu je učio u Ramaći i Dobrači, gimnaziju u Kragujevcu. 1912 upisao se na univerzitet u Beogradu, ali je, zbog ratova, prekinuo studije i kasnije ih je nastavio u Rimu, Firenzi i Parizu (1917/19). Završio je 1920 univerzitet u Beogradu, gdje je 1922 položio doktorat. 1919 do 1922 bio je asistent geografskog instituta na beogradskom univerzitetu, a 1922 izabran je za docenta geografije na filozofskom fakultetu u Skoplju. — J. se naročito bavi geomorfološkim ispitivanjima. Glavni su mu radovi: Pribrežni jezerski reljef beogradske okoline (doktorska teza), Geomorfologija soko-banjske kotline (Glasnik Geografskog Društva, 1924), Zagaćeni karst (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, 1924). Pored toga, J. se bavi i antropogeografskim pitanjima; glavni radovi u tome pravcu su: Banja (Naselja Srpskih Zemalja, 17, 1924), Geografski položaj i komunikacije Južne Srbije (Nova Evropa, 10, 1924). Kraće su rasprave: Jedan detalj iz jezerske plastike u Šumadiji (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921), Točila na Lastri (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921). *P. V.*

JOVANOVIĆ PETAR-VIDAK, episkop i prosvjetni radnik (12/6 1768, Karlovci — 21/12 1818, Vršac). Bio je prvi nastavnik u, 1794 otvorenoj, karlovačkoj bogosloviji. J. je 30/7 1801 kao arhimandrit grgeteški, posvećen za episkopa gornjokarlovačkog. 1802 otvorio je Kliričesku školu u Plaškom, u kojoj je i sam predavao. 1804 osnovao je slovenosrpsku školu u Plaškom. 8/2 1806 premješten je u Vršac.

R. G.

JOVANOVIĆ RADONJA, pseudonim prof. Jovana Radonića za nekoliko njegovih brošura na francuskom jeziku. *M. I.*

JOVANOVIĆ SLOBODAN, profesor univerziteta (21/11 1869, Novi Sad). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a pravni fakultet u Genèvi (1890). Do 1897 bio je sekretar ministarstva inostranih djela, 1897—1905 profesor velike škole, a od 1905 profesor beogradskog univerziteta. Radio je na književnim i stručnim listovima: Zori (Mostar), Srpskom Pregledu, Braniču, Arhivu za pravne nauke i dr., i na političkim listovima: Videlu i Redu. Bio je jedan od osnivača, saradnika i članova redakcionog i upravnog odbora Srpskog Književnog Glasnika i, sa Bogdanom Popovićem, urednik i direktor njegov (1920—1922). Napisao je djela: O suverenosti (1897), O dvodomnom sistemu (1899), Velika Narodna Skupština (1900), Srpsko-bugarski rat (1901), Engleski parlamentarizam (1902), Svetozar Marković (1903, 1920), Osnovi pravne teorije o državi (1906, 1914, 1922), Makijaveli (1907,

Digitized by Google

1912), Ustavno pravo Kraljevine Srbije (1907), Političke i pravne rasprave (1908, 1910), Ustavobranitelji (1912, 1925), Universitetsko pitanje (1914), Vođi francuske revolucije (1920), Druga vlada Miloša i Mihaila (1923), Ustavno pravo Kraljevine SHS (1924), Vlada Milana Obrenovića (1926).

J. je naš najbolji poznavalac javnog prava, nenadmašiv historik obnovljene Srbije i jedan od najsjajnijih stilista naše književnosti.

J. Prodanović.

JOVANOVIĆ STEVAN, arhimandrit tronoški i narodni vođa (oko 1759, Tekerič, Jadar — 1799, Zvornik, Bosna). J. je za vrijeme austrijsko-turskog rata 1787—1791 nastojao energično, da se Srbija oslobodi od Turaka. Kada je 1790 Austrija prisiljena bila da sklopi primirje s Turcima, J. je došao na misao, da se bar Beogradskom pašaluku osigura izvjesna autonomija pod zaštitom Austrije ili koje druge kršćanske države. Za ostvarenje te ideje tražio je J. pomoć na temišvarskom saboru (1790), kod mitropolita Stratimirovića, episkopa, austrijskih generala pa i kod samoga cara. J. molbe i pisma odišu dubokim rodoljubljem. Poslije Svištovskog mira (1791), po kome je Srbija ostavljena na milost i nemilost Turcima, vratio se J. u svoj manastir Tronošu, da pomaže narodu u čuvanju povlastica, dobivenih fermanom od 1793. Baveći se poslom u Zvorniku 1799, umro je tamo, otrovan od turskog paše, koji je u J. gledao opasnog protivnika za turske interese u Srbiji.

R. G.

JOVANOVIĆ STJEPAN BARON, podmaršal, namjesnik u Dalmaciji, tajni savjetnik (1822, Pazarište — 1885, Zadar). Stupio je 1837 u vojsku kao kadet u 40 pješačku pukovniju. 1848 je kao poručnik sudjelovao u ratu protiv Italije u bojevima Castelnuovo, Marengo i Vicenza. Kao satnik bio je u komisiji za uređenje granice između Turske i Crne Gore. 1859 kao major bio je dodijeljen glavnome štabu u Zadru. 1861 postao je potpukovnik i pobočnik bana Šokčevića, 1863 postao je pukovnik i zapovjednik brodske graničarske pukovnije, 1866 vojevao je u Italiji. 1878 kao divizijar je sudjelovao u okupaciji Bosne i Hercegovine. 1881 je postao namjesnik u Dalmaciji, gdje je mnogo učinio za civilnu upravu.

V. L.

JOVANOVIĆ-ŠAKABENTA ARSENIJE IV., pećki patrijarh i karlovački mitropolit (oko 1699, u Raškoj oblasti — 18/1 1748, Karlovci). Vrlo mlad je postao raški mitropolit, za tim pomoćnik patrijarha Mojsija Rajovića i najzad 1725 njegov nasljednik na patrijaraškom prijestolu. J. je još kao mitropolit održavao veze sa predstavnicima srpske crkve i naroda pod austro-ugarskom vlašću i, kao izaslanik patrijarhov dolazio je u karlovačku mitropoliju. Kada je 1737 Austrija, u savezu s Rusijom, objavila Turskoj rat, J. je, kao i ranije patrijarh Arsenije III. Crnojević, digao narod na ustanak, nadajući se potpunom oslobođenju srpskog naroda ispod turske vlasti. Ali neuspjesi austrijske vojske prisilili su J. već u početku rata, u jesen 1737, da napusti svoju rezidenciju, i da se sa jednim dijelom ustanika, Srba i rimokatoličkih Arbanasa (Klimenta), iz okoline Peći, preseli u Srijem, pod austro-ugarsku vlast. Prilikom povlačenja znatan dio patrijarhovih ljudi, Srba i Arnauta, uništili su Turci na putu između Užica i Valjeva, te ih je samo nekoliko hiljada, sa ženama i djecom, uspjelo da prijeđe u Srijem. Beogradskim Mirom 1739 postali su Dunav i Sava u glavnom sjeverne granice između Turske i Austrije, te J. prijeđe iz Beograda u Srijem, i stalno se nastani u Karlovcima.

Predstavnici srpske crkve i naroda u karlovačkoj mitropoliji zamolili su odmah cara, da im patrijarha J. postavi za vrhovnog crkvenog starješinu, na mjesto mitropolita Vićentija Jovanovića, koji je umro 1737. Ali je carica Marija Terezija učinila po narodnoj želji tek 21/10 1741, ostavivši J. i naslov patrijarha. J. je energično nastojao da očuva stečene povlastice srpskog naroda pod austro-ugarskom vlašću, i uspio je, da carica Marija Terezija 24/4 i 18/5 1743, preko dvorskog ratnog savjeta i dvorske kancelarije, izda potvrdu srpskih narodnih privilegija, dobivenih od cara Leopolda I. u doba Seobe Srba pod patrijarhom Arsenijem III. — Za vrijeme J. održan je i jedan narodno-crkveni sabor u Karlovcima 1744, na kome je proglašena potvrda narodnih privilegija; tu su iznijeti zahtijevi narodnih predstavnika o unapređenju prosvjetnog, ekonomskog i političkog života Srba pod

Digitized by Google

austro-ugarskom vlašću, i protesti protiv povreda narodnih prava u pojedinim područjima.

Literatura: M. Jakšić, O Arseniju IV. Jovanoviću-Šakabenti (1899).

R. Grujić.

JOVANOVIĆ TOMA, knjižar-izdavač u Beogradu (1858, Bobetino Brdo, Bosna). Svršio je 3 razreda osnovne škole u mjestu rođenja. 1875, za vrijeme ustanka u Bosni, došao je u Beograd, i tu je svršio 4 razred osnovne škole i dva razreda gimnazije. Poslije četverogodišnje službe, otvorio je svoju radnju, i 1898 izdao je prvu knjigu, Smrt Smail-age Čengića. Izdavao je najviše popularne knjige za narod. Broj njegovih izdanja je oko 120. 38 djela izdao je u jednom izdanju, a jedno djelo u 20 izdanja. Svake godine izdavao je po dva-tri kalendara za narod. Izdao je 20 slika-ikona pravoslavnih svetaca, koje su u velikom broju raširene kao slavske ikone. Za tri godine rasprodao je oko 100.000 historijskih slika. Za vrijeme rata knjižara mu je uništena, ali je J. odmah po oslobođenju obnovio i nastavio izdavački rad. *U. Dž.*

JOVANOVIĆ TOŠA, glumac (1846, Veliki Bečkerek — 5/2 1893, Beograd). J. je stupio 1865 u trupu Adama Mandrovića, koja je tada bila u Beogradu. Ali pošto se bio odmah razbolio, nije mogao ni igrati ni poći na put sa trupom. Čim je ozdravio, J. je otputovao u Szent Miklós, gdje se javio Protiću, upravniku trupe, kao već gotov glumac. On je svoju prvu ulogu (Sretena u Sterijinim Hajducima) tako odigrao, da ni upravnik ni publika nisu osjetili, da je to početnik, koji prvi put izlazi na pozornicu. Pošto se Protićeva trupa ubrzo razišla, J. je otišao u Zemun, gdje je stupio u družinu Joce Popovića Bečkerečanina. U toj trupi razvio se J. kao odličan prikazivač ljubavnih uloga. Ali se i ta trupa brzo razišla, te je J. prešao opet u Beograd, gdje je stupio u družinu Paje Stepića, koja je putovala po Srbiji, Bačkoj i Srijemu. 1867 vjenčao se sa Stepićevom kćerkom Julkom. 1869 dobio je J. stalno mjesto u Narodnom Pozorištu u Beogradu, ali ga je 1872 pridobilo Zagrebačko Kazalište za člana. U Zagrebu je ostao do 1878, kada se opet vratio u Beograd, zajedno sa svojom ženom, da u njemu ostane, kao stalan član i redatelj, do svoje smrti. Stalno članstvo dobio je 16/3 1879. — Ljubavnu struku počeo je J. napuštati 1880, da sa isto tako nenadmašnim uspjehom prijeđe u uloge karaktera modernog i klasičnog repertoara. Rijetki su glumci i najvećih svjetskih pozornica, koji su u svoje uloge unosili više života. J. je doista bio bogodani glumac. Bio je pojava predodređenog glumca. Njegovi pokreti i njegov glas zanosili su i publiku i mlađe glumce, koji su se utrkivali, koji će više biti sličan velikom umjetniku (i ako su najviše imali uspjeha u oponašanju njegovih umjetno pomućenih prijeglasa, koji bi se danas teže tolerirali). 17/2 1890 svečano je proslavljena dvadesetpetgodišnjica njegovog umjetničkog rada (u ulozi grofa Praksa). Njegove su glavne uloge bile: Kralj Lear, Shylock (Mletački trgovac), Đurađ Branković, Otelo, Machbet, Grof Praks, Fileas Fogg (Put oko zemlje), Henrik (Lovorika i prosjački štap), Nemanja, Vukašin, Reif Reiflingen (Rat u miru), Trikoš (Trikoš i Kakole), Marki Vilmer, Riesler (Livničar), Kolatin (Brut i Kolatin), Julije Cesar, Đorđe (Kartaš), Foks (Pit i Foks). Posljednja uloga bila mu je Grof Praks (1892), poslije koje je pao u tešku bolest, od koje je i umro.

R. Odavić.

JOVANOVIĆ VASILIJE, episkop zahumski i skenderijski, ostroški svetitelj (1639—1671). Rodom je bio iz Popova Polja. Stolica mu je ranije bila u Trebinjskom manastiru, a kasnije u Onogoštu, današnjem Nikšiću. Radio je na narodnom oslobođenju od Turaka, pa je u dva maha (1661 i 1671) i sa Rimom pregovarao o tome, i molio pomoć za crkve i manastire svoje eparhije. 1661 papa mu je poslao naročiti krst za Trebinjski manastir. Ipak je J. stalno ostao pravoslavan. Narod ga je već za života mnogo poštovao, a poslije smrti proglasio svetiteljem. Tijelo mu počiva u manastiru Ostrogu, blizu Nikšića u Crnoj Gori, i čuva se kao velika svetinja. *R. G.*

JOVANOVIĆ VASILIJE DR., ministar poljoprivrede i voda (1874, Skoplje). Realku i pravo svršio je u Beogradu, a doktorirao je u Bruxelles-u (1897). Po povratku u Beograd posvetio se advokaturi. 1902 sudjelovao je u organizaciji naše četničke akcije. 1908 branio je, pored Skerlića,

Digitized by Google

Ninčića i Kumanudija, srpsku tezu o Bosni i Hercegovini u Parizu. U Svjetskom Ratu sudjelovao je kao dobrovoljac, a poslije katastrofe držao je u Francuskoj predavanja o Srbiji i srpskom narodu. Po oslobođenju osnovao je kod nas sa J. Žujovićem Udruženje za Ligu Naroda. Bio je delegat naše vlade u raznim misijama za međunarodna pitanja, a naročito u Ligi Naroda (1922, 1923, 1925). 1923 izabran je za narodnog poslanika, na listi radikalne stranke. 24/12 1925 postao je ministar poljoprivrede i voda. Napisao je znatan broj članaka u stručnim i političkim listovima, na našem i francuskom jeziku. *D. P.*

JOVANOVIĆ VIĆENTIJE, mitropolit beogradsko-karlovački i crkveno-narodni reformator (— 6/6 1737, Beograd). Bio je jedan od najznatnijih srpskih mitropolita. Dugo vremena je bio egzarh karlovačkog mitropolita Vićentija Popovića-Janjevca, a 1726 postao je episkop aradski. Za mitropolita ujedinjene beogradske i karlovačke mitropolije izabran je 22/3 1731. Odmah je energično nastavio i razvio prosvjetnu i kulturnu akciju svoga prethodnika, mitropolita Mojsija Petrovića, u srpskom narodu i crkvi pod austro-ugarskom vlašću. Pored redovnih osnovnih škola, uspio je da otvori prvu latinsku školu ili gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, i grčku školu u Beogradu. Za te škole doveo je nastavnike iz Rusije i Njemačke. Da bi razvio propovjedništvo, doveo je naročitog propovjednika iz Rusije, jeromonaha Sinesija Zaluckog, i postavio ga je za svog katedralnog propovjednika. Za predavanje crkvenog pojanja doveo je iz svetogorskog manastira Vatopeda jednog od najboljih pojaca, jeromonaha Anatolija. Urediviši škole, J. je nastojao da reformira i život parohijskih sveštenika i monaha. Stoga je 1733 izdao Pravila za sveštenike i kaluđere, a 1734 za protopope i duhovnike. J. je ustanovio pravedniji »svitak« ili pravilnik o naplaćivanju parohijskih sveštenika i episkopa od naroda i obveznih sveštenićkih davanja episkopima. Pokušao je da bolje organizira i crkveno sudstvo u svojoj mitropoliji. Htio je da uvede veliki duhovni sud pri mitropolitskoj rezidenciji, i male duhovne sudove ili konsistorije po svima eparhijama, ali su ovi mogli biti uređeni tek u drugoj polovini 18 vijeka. Podigao je novu sabornu crkvu, rezidenciju i školske zgrade u Beogradu, pa je namjeravao da uz njih podigne i narodnu biblioteku i bolnicu. Energično je branio stečene narodne i crkvene povlastice. Uspio je da u dva maha dobije dozvolu za saziv narodno-crkvenih sabora (1732 i 1735), na kojima su se iznosile tužbe protiv općih i pojedinih povreda narodnih povlastica. Naročitu pažnju obraćao je J. srpskim seljacima i, pozivom na narodne privilegije, nastojao je, da kod krune izradi naređenje, da se srpski seljaci, naseljeni na državnim domenama, ne smiju ni prodavati ni pod zakup davati. J. je imao znatnih zasluga i za poboljšanje kmetskog stanja po slavonskim spahilucima, jer je car Karlo VI., pod utjecajem njegovih energičnih predstavaka, 1736 izdao prvi slavonski Urbar, koji je regulirao odnose između vlastele i njihovih podanika-kmetova.

Još kao aradski episkop, J. je davao snažan otpor unijatskoj propagandi, i sačuvao je od unijaćenja mnoge Rumunje u biharskoj županiji i okolnim područjima. Pa i kasnije, kao mitropolit, uvijek je branio pravoslavlje od rimske propagande, i ako su ga neki savremenici, iz ličnog neraspoloženja i mržnje, ili iz nerazumijevanja njegova reformatorskog rada, nazivali unijatom. Kao energičan i pun akcije čovjek, a uz to boležljiv, nagao i prijek, J. se mnogima zamjerio i imao je u svome radu velikih teškoća. Naročito je težak i žalostan bio J. sukob sa bačkim episkopom Visarionom Pavlovićem i valjevskim Dositijem Nikolićem, koje je dao oružanom silom zatvoriti.

Nisu točno poznati motivi, koji su rukovodili J., da od cara Karla VI. traži dozvolu, da može osnovati jedan srpski narodni konjički puk, kome će on biti gospodar i postavljati mu oficire. Car je 1735 odobrio prijedlog, i srpski konjički puk je formiran, ali radi bolesti J. i opozicije mnogih narodnih i crkvenih predstavnika, a naročito zbog oskudice u sredstvima, puk je ubrzo bio rasturen, a dugovi učinjeni za njegovo uzdržavanje, plaćeni su mnogo kasnije, naročitim prirezom na sav srpski narod pod austro-ugarskom vlašću.

Digitized by Google

Literatura: J. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880); J. Schwicker, Die Vereinigung d. serb. Metropolien v. Belgrad u. Karlowitz im Jahre 1731 (1881, srpski prijevod u Vesniku Srpske Crkve, 1894); G. Vitković, Kritički pogled na prošlost Srba u Ugarskoj (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 39); D. Ruvarac, Istočno kritična crta o Vićentiju Jovanoviću (1886); M. Jakšić, O Vićentiju Jovanoviću (1910).

R. Grujić.

JOVANOVIĆ VIĆENTIJE-VIDAK, karlovački mitropolit (1774—1780). J. je ranije, od 25/1 1759, bio episkop temišvarski, i pokazao je lijepe upravničke sposobnosti. Za mitropolita je izabran jednoglasno, na prvoj sjednici narodno-crkvenog sabora, kao narodni i krunin kandidat, i ako je na saboru 1769 iznešeno protiv njega teških optužba. Kao mitropolit imao je J. vrlo delikatan položaj, između narodnih želja i državne vlasti, pri reorganizaciji uprave u karlovačkoj mitropoliji, koja je u to doba izvođena. Tako je, na osnovu narodnih zaključaka, molba i žalba, sa izbornog sabora 1774 i raspravnog Sinoda 1776, carica Marija Terezija izdala srpskom narodu pod austro-ugarskom vlašću: 1. 12/11 1774 uredbu o samoupravnom uređenju Srba u novoosnovanom velikokikindskom distriktu. 2. 29/11 1774 potvrdu ustrojstva srpskih škola u Banatu. 3. 2/1 1777 novi regulamenat, koji je imao zadatak, da prema želji rimokatoličke državne vlasti, regulira sve crkveno-upravne i sudske odnose Srba pod austro-ugarskom vlašću; regulamenat je izazvao u narodu ogorčenje i djelomične pobune, te je ubrzo povučen. 4. 2/12 1777 carsku rezoluciju, kojom je ukinuta ilirska dvorska deputacija i ilirska komisija u Osijeku, kao njen egzekutivni organ. 5. 16/7 1779 izdata je, namjesto regulamenta, deklaratorija, na osnovu koje se upravljalo i vladalo u mitropoliji karlovačkoj gotovo čitav jedan vijek.

R. Grujić.

JOVANOVIĆ VLADIMIR, političar i književnik (28/9 1833, Šabac — 19/2 1922, Beograd). Osnovnu školu i nižu gimnaziju učio je u Šapcu, višu gimnaziju i licej u Beogradu. Kao državni pitomac učio je ekonomiju u Njemačkoj. Po povratku u Srbiju (1856), postao je upravnik topčiderske ekonomije. Za vrijeme Sv. Andrejske Skupštine vršio je J. dužnost mlađeg sekretara skupštine i bio je jedan od prvih članova liberalne stranke. 1859 bio je sekretar ministarstva financija i urednik Srpskih Novina. 1860, kada je knez Miloš stao goniti liberale, morao je otići iz zemlje. Po smrti Miloševoj vratio se u Srbiju. Zbog svojeg liberalnog uvjerenja bio je 1861 zatvoren. Poslije bombardovanja Beograda 1862, poslan je od liberalne stranke u London, da kod engleske publike, koja je bila turkofilska, brani srpsku narodnu stvar. 1863 postao je profesor političke ekonomije na velikoj školi, ali je 1864 izgubio službu, zbog jednog predavanja, koje je htio držati u Društvu Srpske Slovesnosti. Povodom njegovoga sukoba sa ministrom prosvjete, društvo je bilo obustavljeno. Po tome je J. otišao u Švajcarsku, gdje je 1864/65 izdavao, na francuskom i na srpskom, politički list Slobodu, u kojoj je objašnjavao srpsko nacionalno pitanje i kritizirao unutrašnju politiku kneza Mihaila. 1866 došao je J. u Peštu i bio je glavni saradnik Miletićeve Zastave. Iste godine vidno je sudjelovao u osnivanju Ujedinjene Omladine. Poslije Mihailovog ubijstva zatvoren je u Novom Sadu, a poslije sedmomjesečnog istražnog zatvora pušten od peštanskog suda kao nevin. 1870 poslan je u inozemstvo od namjesništva u Pariz, da brani srpsku nacionalnu stvar u francuskoj štampi. 1873 stupio je nanovo u državnu službu. 1876—1878 bio je ministar financija u ministarstvu Mihailovićevom. 1878 prešao je, kao ministar financija u Ristićevo ministarstvo. J. je izvršio kovanje prvih zlatnika u novoj srpskoj državi (1878). 1879 odstupio je, zbog teškoća, na koje je naišao kod skupštine, sa svojim pokušajem poreza na radnje. 1880 nanovo je postao ministar financija u Ristićevom ministarstvu. 1881 J. je penzioniran. 1890—1903 bio je, s malim prekidom, državni savjetnik. 1903 penzioniran je. 1884—1886 bio je predsjednik Srpskog Učenog Društva. — J. ima rasprava iz društvenih nauka i o pitanjima naše nacionalne politike. Preveo je Roscher-ovu Ekonomiju (1872) i Milowu Predstavničku vladu (1874). Glavno mu je djelo: Politički rečnik (1870/72, nesvršeno).

Literatura: Srpski Književni Glasnik, 16/3 1922. *S. Jovanović.*

Digitized by Google

JOVANOVIĆ VLADIMIR, pjesnik (27/3 1859, Šabac — 1/8 1898, Šabac). Školovao se do 4 razreda gimnazije u Šapcu, zatim je u Beogradu maturirao i 1882 diplomirao u velikoj školi, iz historijsko-filološke grupe. 1881 bio je predsjednik Pobratimstva, kada je socijalizam osvojio beogradske studente. Pošto je neko vrijeme radio u Državnoj Štampariji i uz urednika Srpskih Novina, 1883 postavljen je u valjevskoj gimnaziji. Tu je proveo do 1885, podlegavši osjetno utjecaju Ljube Nenadovića, u čijem se društvu kretao. 1885 došao je u Šabac, gdje je deset godina služio kao profesor, dok se nije duševno razbolio.

J. spada u red naših književno dobro spremnih i veoma plodnih pjesnika. Počeo je pisati već 1876, i od tada se često javljao humorističnim i satiričnim stihovima u Starmalom. Pod prve svoje ozbiljnije pjesme potpisivao se Alastor. Naročito je mnogo prevodio u stihu, i ti prijevodi, sa sedam jezika, čine njegovu prvu štampanu zbirku, Lepe tudinke (1889, drugo izdanje 1893). Srpska Književna Zadruga izdala je 1893 njegove francuske prijevode, S francuskog Parnasa. Za života izdao je posebno tri knjige originalnih pjesama: 1890 Crtice iz samačkog života, i dječje pjesme, Iz djetinjstva, a 1896 Iz bračnoga života. Osim ovih ostao je veliki broj J. pjesama i ciklusa po raznim časopisima i listovima, kao Amazonke u Letopisu (1890), Iz udovskog života, Iz prestoničkog života, Pogašene zvezde (1896), epski spjevovi Dobrovoljac (1888 u Otadžbini), Ašikov grob (1889). J. je pisao i u prozi nekoliko pripovijedaka: U ustavnoj zemlji (1887), Kobni slučaj i Nesretni otac (1890), a novelu Realista preštampao je posebno 1894 iz Stražilova.

J. je bio, odnosno on je morao i htio da bude programski, realistički pjesnik. Kod njega to nije bio samo ustupak vremenu, već nevolja zaogrnuta u načelnost. J. je bio lišen ne samo svakog sublimiranijeg i tananijeg lirskog osjećanja, nego i oštrine ličnog opažanja pravih književnih realista. Stoga su njegove pjesme stihovana proza jednog običnog promatrača o najspoljnijim oblicima i manifestacijama svakodnevnog građanskog života. J. prema tome nije mogao da stvori školu, i samo je ostao on lično kao najozbiljniji i najvještiji predstavnik onih srpskih pjesnika, koji su se povodili za t. zv. njemačkom muzom.

V. Petrović.

JOVANOVIĆ VLADIMIR, brigadni sudski đeneral (31/1 1870, Požarevac). Po svršetku pravnog fakulteta u Beogradu, stupio je u konjicu na odsluženje đačkog roka 5/7 1892. Za rezervnog konjičkog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za aktivnog vojnosudskog potporučnika 22/2 1897, za kapetana 6/3 1905, pukovnika 16/10 1918, brigadnog đenerala 21/10 1923. 1897 bio je na službi u ekonomnom odjeljenju ministarstva vojnog i sudskom odjeljenju Dunavske divizijske oblasti. 1898 bio je vršilac dužnosti auditora beogradske garnizone, 1898 do 1900 bio je u sudskom odjeljenju Dunavske divizijske oblasti i pri policijskoj žandarmeriji, 1900—1901 pri kontrolnom odjeljenju ministarstva vojnog, 1902—1903 u beogradskoj garnizoni, vojni sudac istražitelj dunavske divizijske oblasti i nastavnih u podoficirskoj školi i đačkoj četi, 1904 do 1908 u sudskom i opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, velikom vojnom sudu i ekonomnom odjeljenju ministarstva vojnog, 1908 do 1912 referent sudstva divizijske oblasti (šumadijske i dunavske) i državni tužilac, 1913—1914 stalni sudija vojnog suda za oficire. Od 1920 je načelnik sudskog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice i šef sudske struke. — Za skoro sve vrijeme službovanja bio je, pored redovne dužnosti, zamjenik ili stalni sudija dunavskog divizijskog vojnog suda i vojnog suda za oficire. Od 1923 J. je predsjednik ispitne komisije za čin sudskog majora, zamjenik stalnih sudija velikog vojnog suda i stalni član vojno-disciplinskog suda. — U ratu 1885 bio je dobrovoljac (u bolnici), u ratu 1912/13 referent sudstva dunavske divizije I poziva, u ratu 1914—1918 načelnik sudskog odjeljenja III armije do 1916, a od tada stalni sudija i zamjenik stalnog sudije velikog vojnog suda i načelnik sudskog odjeljenja vrhovne komande.

V. Belić.

JOVANOVIĆ VOJISLAV DR., književnik i bibliofil (12/9 1884, Beograd). Poslije gimnazijske mature u Beogradu, studirao je književnost i historiju književnosti u Lausanni i Genèvi, i neko vrijeme u Engleskoj, a

Digitized by Google

doktorirao je u Grenoble-u 1911. 1912 izabran je za stalnog docenta beogradskog univerziteta za uporednu književnost, a 1919 za vanrednog profesora. Za vrijeme balkanskih ratova radio je J. u odsjeku za štampu, a u Svjetskom Ratu, po evakuaciji, bio je državnim poslom, 1916—1920, u Engleskoj i Americi. 1920 zahvalio se na državnoj službi, a 1924 postavljen je za šefa arhiva ministarstva inostranih djela. 1920—1921 bio je urednik Srpskog Književnog Glasnika; poslije je saradivao u Politici kao književni kritičar i bavio se nezavisnim književnim radom. — Počeo je da piše satiričke panflete i komedije realističkog karaktera, kao Naš zet (1905), Naši sinovi (1906), Naši ocevi (1906) i Kariera (1907). Prva dva su predstavljana u Beogradskom Narodnom Pozorištu. Prevodio je Voltaire-a i Ibsena. Izradio je, u Spomeniku Srpske Kraljevske Akademije, 49 (1908), Englesku bibliografiju o Istočnom Pitanju u Evropi (1480—1906). Štampao je veći broj članaka iz područja književne kritike i historije, a 1911 objavio je u Parizu svoju francusku tezu La Guzla de Prosper Mérimée, koju je francuska Akademija nagradila. Sastavio je, s Milošem Ivkovićem, Srpske čitanke za srednje škole (1913 i dalje), a 1922 izradio je jednu Antologiju srpskih narodnih pjesama. U štampi su mu Književni ogledi i Književni prikazi. Pisao je, najzad, veći broj političkih članaka po stranoj štampi i sudjelovao je u službenom izdavanju političkih dokumenata.

V. Petrović.

JOVANOVIĆI BRAĆA (KAMENKO I PAVLE), knjižari, javni radnici i veliki narodni dobrotvori (Kamenko, 29/7 1845, Pančevo — 13/10 1916, Pančevo; Pavle, 14/9 1847, Pančevo — 29/11 1914, Arad). Osnovnu školu i realku učili su u Pančevu. Kamenko je nastavio trgovačku školu u Budimpešti, a Pavle u Mariboru. Oba brata živo su sudjelovali u omladinskom pokretu. U vezi sa parnicom protiv Miletića (1876) bio je Kamenko J. optužen i zatvoren. Štampariju su osnovali 1870, a knjižaru su otvorili 1872. 1879 izabran je Kamenko J. za poslanika u srpski narodni i crkveni sabor. 1881—1891 bio je potpredsjednik, a zatim punih dvadeset godina predsjednik crkvene općine u Pančevu. Pavle J. je također vrlo živo sudjelovao u srpskom narodnom i crkvenom životu. — Kao štampari i knjižari osnovali su Biblioteku Braće Jovanovića, i izdali: Domaći Lekar, Pančevac, Graničar i Građanin. Izdali su preko 350 raznih djela, od kojih je skoro trećina pedagoške sadržine. Sav svoj imetak su ostavili u prosvjetne i dobrotvorne svrhe. Osnovali su sirotinjski fond kod srpske crkvene općine u Pančevu (1911), zadužbinu Kamenka i Pavla Braće Jovanovića kod Srpske Kraljevske Akademije u Beogradu, koja predstavlja vrijednost od preko 1,500.000 Din. 1912 osnovali su zadužbinu kod srpskih narodnih crkvenih fondova u Karlovcima, kojoj su oporučno ostavili 348 jutara zemlje. Prihod od ove zadužbine dijele po četvrtinu Privrednik u Beogradu i Srpski Pravoslavni Veliki Upravni i Prosvjetni Savet u Sarajevu, a ostala polovina upotrebljava se u prosvjetne svrhe ostalih krajeva bivše Austro-Ugarske. Dvije kuće u Pančevu ostavili su za potpomaganje srpskih kulturnih ustanova u Pančevu. 1914 oba su brata internirani u Aradu. Pavle, koji je bio teško bolestan, odnešen je na nosilima u Arad, gdje je i umro.

D. Popović.

JOVANOVIĆKA JULKA, glumica (9/3 1846, Velika Kikinda). J. je stupila prvi put na pozornicu 12/7 1862. u Novom Sadu. U Beograd je prešla 1863, i igrala je u diletantskoj družini, iz koje je ubrzo prešla u Mandrovićevu trupu (također u Beogradu), i u njoj je ostala sve dok se družina nije razišla, a Mandrović otišao u Zagreb. Zatim je bila u družini Joce Popovića Bečkerečanina, a poslije nje u družini svoga oca, Paje Stepića. 1867 vjenčala se sa Tošom Jovanovićem, da zajedno s njim i dalje ostane u Stepićevoj družini. 1869 do 1872 bila je u Beogradskom Narodnom Pozorištu, kada je otišla u Zagreb, gdje je ostala do 1878. Te godine vratila se u Beograd, gdje je ostala na radu sve do svog odlaska u penziju. Glavne su joj uloge bile: Frošarova (Dve sirotice), Kreščencija (Ivanski dvor), Mutibarićka (Ej, ljudi, što se ne ženite!), Eponina (Jadnici).

R. O.

JOVIĆEVIĆ ANDRIJA, učitelj i upravitelj osnovne škole na Rijeci Crnojevića (8/2 1870, Rijeka Crnoje-

Digitized by Google

vića). Svršio je nižu gimnaziju na Cetinju, a zatim je postavljen za učitelja (1886), i u toj je službi bio do 1924, kada je po svojoj molbi penzioniran. 1901 izabran je za predsjednika crnogorskog Učiteljskog Udruženja. Napisao je Domaće negovanje i vaspitanje dece u Crnoj Gori (1901), koje je djelo izdalo ministarstvo prosvjete. Zajedno sa Mihailom Strugarom napisao je Slike iz prošlosti Ceklina (1902). U Srpskom Etnografskom Zborniku štampao je: Skadarsko Jezero i ribolov na njemu, Riječka nahija u Crnoj Gori, Crnogorsko Primorje i Krajina, Plavsko-tusinjska oblast, Polimlje, Velika i Šekular, Malesija. Skupio je i predao Srpskoj Akademiji oko 18.000 riječi, koje nisu zabilježene u Vukovom Rječniku.

D. P.

JOVIĆKA EUFIMIJA BARONICA, velika narodna dobrotvorka (1779, Stari Bečej — 17/4 1861, Stari Bečej). Bila je udata za barona Stevana Jovića od Sigenburga, jednoga od kandidata za srpskog vojvodu. Ostavila je 283 jutra zemlje i svoj dvorac srpskoj crkvenoj općini u Starom Bečeju, da se osnuje zadužbina za odgoj srpske siromašne djece, pravoslavne vjere. Za prosvjetne i razne humanitarne svrhe ostavila je srpskom narodu ukupno 380 jutara. Zakladama upravlja srpska pravoslavna crkvena općina u Starom Bečeju. Sahranjena je u Starom Bečeju u svojoj kapeli.

D. P.

JOVIČIĆ ĆIRILO, mitronosni arhimandrit i crkveni pisac (1839, Božurnja — 18/3 1908, Beograd). Kao sveštenik udovac svršio je u Rusiji vitanski seminar i moskovsku duhovnu akademiju 1868. Bio je katihet u gimnaziji, profesor bogoslovije i vojne akademije, upravnik narodne biblioteke u Beogradu. 1891 primio je monaštvo i kao arhimandrit upravljao je do 1898 srpskim Podvorjem u Moskvi. Vrativši se u Srbiju, bio je rektor bogoslovije u Beogradu. Radio je mnogo na bogoslovskoj književnosti. Bio je prvi urednik Vesnika Srpske Crkve, a pisao je na ruskom jeziku razne beletrističke i crkvenohistorijske članke u Ruskaja Besjeda, Ruskoje Obozrenije i u Kalendaru Slavjanskog Obščestva. Na srpskom jeziku pisao je u Pastiru, Sionu, Glasu Pravoslavlja, Vesniku Srpske Crkve i drugim crkvenim listovima. Bio je vanredan crkveni pojac i dobar propovjednik.

R. G.

JOVIČIĆ JOVICA, divizijski đeneral (4/7 1877, Velereč Takovski, rudnički okrug). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1894. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 28/8 1897, za pješadijskog kapetana 29/6 1907, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 20/1 1925. Penzioniran je 20/3 1925. Do 1898 bio je vodnik pionirskog bataljona, 1898—1900 bio je na višoj školi vojne akademije, do 1904 komandir čete u pješadiji, žandarmeriji i klasni starješina u vojnoj akademiji, 1904—1906 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, do 1909 komandir čete u pješadiji, do 1912 bio je komandant bataljona u pješadiji, ordonans oficir i ađutant Nj. V. Kralja, 1913 bio je pomoćnik komandanta puka (7), 1920 komandant pukovske okružne komande (požeške), 1921—1923 komandant pješadijske brigade (šumadijske), 1923—1924 na službi i šef nastavnog odsjeka u pješadijskoj inspekciji, 23/12 1924—30/3 1925 vršilac dužnosti komandanta divizijske oblasti (zetske). — U ratu 1912/13 bio je oficir za đeneralštabne poslove, pomoćnik i vršilac dužnosti načelnika đeneralštaba divizije (dunavske), u arnautskoj pobuni 1913 komandant puka i odreda. U ratu 1914—1918 bio je komandant pješadijskog puka, i teško je ranjen. 1918 do 1920 bio je načelnik đeneralštaba divizijske oblasti.

V. Belić.

JOVIČIĆ MILORAD, kemičar (24/1 1868). 1889 položio je profesorski ispit na velikoj školi u Beogradu, a zatim je nastavio studije na univerzitetu u Münchenu i Leipzigu, gdje je položio doktorat. Poslije toga je, radi usavršavanja, nastavio da radi u Genèvi i Parizu. Vrativši se u otadžbinu bio je neko vrijeme redovan profesor velike škole, a poslije profesor na vojnoj akademiji. Publicirao je u raznim domaćim, njemačkim, francuskim i engleskim časopisima i akademskim publikacijama oko 30 raznih originalnih naučnih radova, nekoliko u zajednici sa S. Lozanićem. Stariji su mu radovi iz područja organske, a noviji iz područja anorganske kemije i teorije relativiteta. Osim toga, napisao je 1890 udžbenik anorganske kemije, a 1904 Hemiju za vojnu akademiju. Za vrijeme rata izdao je u

Digitized by Google

Švajcarskoj brošuru L'attitude des pays balcaniques dans la guerre europeène. *V. Nj.*

JOVKIĆ PROKA, pjesnik, u književnosti poznat kao Nestor Žučni (1886, Lalić, Bačka — 1915, Niš). Kao sin siročnih roditelja nije svršio ni osnovne škole, već je šegrtovao po raznim zanatima, dok 1903 nije otišao u Ameriku. Kao tvornički radnik počeo je da čita, i zanešen socijalističkom književnošću i uzorima Maksima Gorkog i Skitaleca, počeo da se obrazuje sam i da piše buntovne, retoričke stihove, koje je, kao tipograf, objavljivao u čikaškom Jedinstvu, zatim u oaklandskoj Srpskoj Nezavisnosti. Tu u Oaklandu izdao je jednu knjigu, no kada je list prestao, J. ode u San Francisco za mesarskog radnika. Ovdje je štampao drugu knjigu. Međutim energična dikcija i vrednoća toga samouka našla je odjeka kod tadašnje domaće nacionalističke i revolucionarne omladine i kod J. Skerlića, te ga je ovaj 1911 dozvao u Beograd i omogućio mu, da ovdje naknadi školovanje. Svjetski rat ga je dočekao kao studenta filozofije. U početku rata služio je kao tumač pri jednoj engleskoj bolničkoj misiji. Štampao je tri knjige stihova, osim spomenutih, još i: Knjiga borbe i života (1912).

Literatura: Bude Grahovac, Život i smrt Nestora žučkog P. J. (1915). *V. P.*

JOZEFINIZAM. Josip II. (1780 do 1790), sin i nasljednik austrijske carice Marije Terezije, najznatniji je predstavnik prosvijećenog despotizma. Obrazovan u duhu francuske prosvjetiteljske filozofije, bistrog uma i neumorne akcije, bacio se, odmah po stupanju na prijesto, na provađanje reformi u državi. Ne obazirući se na historijske i prirodne prilike, htio je da nacionalno izmiješanu, federalističko-stalešku državu, preobrazi u jedinstvenu, činovničku, strogo centraliziranu državu, sa njemačkim karakterom. Pri tome je mislio da čini dobro svojim narodima, kojima je htio da da slobodouman razvitak duševnoga života. Sve je to htio izvršiti brzo, pa je u državi, koja se dotle razvijala najkonzervativnije, provodio prenagljene reforme. Doživio je potpun neuspjeh svoga prosvijećenog režima, a država je zapala gotovo u anarhiju.

Prvih godina svoje vlade radio je car Josip naročito na polju crkvenih reformi. Naređenjem, zvanim ius placeti (marta 1871), odredio je, da se papinske bule i biskupske naredbe mogu publicirati samo s njegovim dopuštenjem. Saobraćaj samostana s njihovim vrhovnim glavarima u Rimu bio je zabranjen, a tako isto i svako slanje novaca i apelacija u Rim. Za obrazovanje svećenstva osnovao je 5 seminara (za Hrvatsku u Zagrebu 1784, koji je ubrzo ukinut), na kojima su mogli da predavaju samo »prosvijećeni« učitelji. Oktobra 1781 izdao je patent o toleranciji. Ovim patentom poslužili su se i Srbi, nastanjeni u Zagrebu, i osnovali svoju crkvenu općinu i parohiju u Zagrebu. Židovima je nametnuo njemački jezik i njemačka prezimena i dozvolio im je pristup u javne škole, u tvornička poduzeća, a tako isto i zakup posjeda. Od 1781 počeo je car sa zatvaranjem samostana u većoj mjeri. U Hrvatskoj su, osim mnogih drugih, ukinuti pavlinski samostan u Lepoglavi i Remetama, i manastir klarisa u Zagrebu. Velika imanja ukupnih samostana upotrebljena su za ciljeve vjerskog i naučnog fonda. Car se uplitao i u unutarnju organizaciju crkve, čime je izazivao ogorčenje u narodnim masama.

U pogledu političkih reformi, car je najprije pokušao, da ukine kmetstvo, i to u Erdelju. Posljedica je bila pobuna tamošnjih Rumunja. Tada je car došao do uvjerenja, da će kmetstvo moći ukinuti tek po provedenoj reorganizaciji uprave. Vlada je centralizirana u Beču. 1784 izdao je naređenje, kojim se njemački jezik kao službeni uvodi u cijeloj državi. 1786 postao je njemački jezik službeni jezik i u hrvatskim županijama. 1785 podijeljena je Ugarska i Hrvatska na 10 okružja. Slavonija je potpala pod Pečuh, a Hrvatska je sačinjavala posebno okružje, sa sjedištem u Zagrebu. Svakom okružju stajao je na čelu kraljevski povjerenik. U Ugarskoj i Hrvatskoj ukinuo je augusta 1785 kmetstvo. Htio je da provede jednako oporezovanje u cijeloj zemlji i naredio, da se izvrši popis stanovnika i da se točno izmjeri zemlja. Plemstvo je podređeno općem zemaljskom pravu i krivičnim vlastima.

Vladanje cara Josipa II. polazna je točka za novu epohu u razvoju zemalja t. zv. habsburške monarhije.

Digitized by Google

Njegov prosvijećeni apsolutizam izazvao je politički i nacionalni pokret svih naroda u monarhiji, a naročito slovenskih. Strah od bečke centralizacije i germanizacije tješnje je združio Hrvate s Madžarima, ali kad su Madžari pokušali, da nametnu Hrvatima madžarski jezik, došlo je do sukoba i otpora, koji je ubrzo doveo do potpunog nacionalnog preporoda. Kod Srba u monarhiji počeo je za vrijeme Josipa II. nov prosvjetni pokret. 1783 pojavio se veliki prosvjetni reformator Dositej Obradović, koji je započeo borbu za prava narodnog jezika u književnosti, i istakao, da je pravi i jedini postulat narodnog života i najjače oružje u borbi s neprijateljem, prosvijećenost i kultura. Srbi u Ugarskoj, odmah poslije smrti Josipa II. sastali su se, po dozvoli Beča, koji se njima htio poslužiti protiv Madžara, na narodnom saboru, na kome su iznijeli svoje želje o posebnom teritoriju, posebnoj dvorskoj kancelariji i posebnom saboru. Kao posebni svoj teritorij označio je sabor Banat. Manjina na tom saboru, pod vodstvom Save Tekelije, tražila je, da se uzakone srpska prava, i da se prekine sa sistemom privilegija. Većinu je vodio đeneral Sečujac, koji je tražio, da se Ilirija otkine od Ugarske. Bečka obećanja ostala su neizvršena, a realna politika Save Tekelije još za dugo nije našla sljedbenike.

Literatura: F. X. Huber, Geschichte Josephs II. (1892); Šišić, Hrvatska Povijest.

M. Prelog.

JOZEFOVIĆ OSKAR, kompozitor i kapelnik (22/9 1890, Karlovac). Svršio je srednju školu u Zagrebu, a muziku je studirao u Beču, Pragu (gdje je apsolvirao majstorsku kompozicijsku školu kod Vit. Novaka) i u Parizu. Sada je dirigent na Narodnom Kazalištu, zborovoda Kola i predsjednik Jugoslovenskog udruženja muzičara u Zagrebu. — Komponirao je nekoliko muških zborova, tri ženska zbora uz pratnju klavira i nekoliko popjevaka za jedan glas i klavir, a u ovima i zbirku dječjih pjesama, sonatu za violinu i klavir, uverturu k veseloj igri za orkestar, Na Nilu, za solo, mješoviti zbor i orkestar i muziku za nekoliko drama i komedija. — J. naginje našem nacionalnom muzičkom izražaju, sljedbenik je umjetničkijih i naprednijih shvaćanja u našoj muzičkoj tvorbi, a osobito su mu uspjeli neki zborovi. Kao dirigent Narodnog Kazališta u Zagrebu dirigira dio repertoara Kazališta u Tuškancu, a u Kazalištu na Wilsonovom trgu sva veća dramska djela s muzikom, neke Verdi-eve opere, a od domaćih djela Gundulić-Dobronićevu pastirsku igru Dubravku i Dobronićevu simfonijsku dramu Dubrovački diptihon.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike (323—324).

A. D.

JUCKER je laki plemeniti konj za kočije, koji se naročito goji u Madžarskoj, gdje je i postao. J. pripada skupu t. zv. polukrvnih konja, t. j. konjima, koji su nastali ukrštavanjem plemenitih (punokrvnih orijentalnih ili plemenitih engleskih) konja s domaćim pasminama. J. predstavlja jedan tip, ali ne pasminu ni u poljoprivrednom smislu. Njegova je upotreba u luksusne svrhe za brzu vožnju kočija. J. je iz Madžarske došao u naše krajeve, te se na mnogim mjestima drži i goji.

S. U.

»JUG«, SPLITSKO BRODOGRADILIŠTE D. S. O. J. u Splitu. Osnovano je 1918. Kapital je 5,000.000 Din. Pokretna snaga je 50 HP. Zaposleno je 80 radnika. Izrađuje lađe od 1.000 tona zapremine.

S. P.

JUGO-TANIN D. D., Zagreb. Osnovano je 1924. Kapital je 14,000.000 Din. Ima tvornicu tanina u Sevnici (Slovenačka).

S. P.

JUGODRVO D. D. Zagreb. Osnovano je 1923. Kapital je 5,000.000 Din. Ima pilanu u Teslići, sa pokretnom snagom od 320 HP i 180 radnika.

S. P.

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI u Zagrebu, osnovana je 4/3 1866, kada su uzakonjena njena pravila, odobrena zaključkom sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 21/2 1866. Po datumu svoga postanka J. A. najstarija je akademija nauka kod Južnih Slovena. Temelj joj je udario i naziv dao biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je njome, kao središtem nauke i umjetnosti na polju intelektualnog rada želio postići ujedinjenje svih Južnih Slovena. U tu svrhu dao je on (10/12 1860) tadašnjem banu, barunu Josipu Šokčeviću 50.000 forinti. Njegovu je misao prihvatio i s odu-

Digitized by Google

ševljenjem pozdravio hrvatski sabor (29/4 1861), a za osnovni kapital J. A. dati su obilni novčani prilozi iz svih krajeva zemlje.

Kad su pravila potvrđena, prvih 14 pravih članova izabrao je i predložio kralju na potvrdu hrvatski sabor, i oni su potvrđeni 9/5 1866. Ti su članovi bili: Dr. Janez Bleiweiss, Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević-Sakcinski, Šime Ljubić, Antun Mažuranić, Dr. Pavao Muhić, Đr. Franjo Rački, Dr. Jovan Subotić, Dr. Josip Schlosser-Klekovski, Dr. Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolf Weber, Živko Vukasović. Kukuljević i Mažuranić zahvalili su se na časti, a sabor je 4/12 1866 predložio još četiri člana, koji su potvrđeni 1/1 1867 (Dr. Đuro Daničić, Matija Mesić, Dr. Mirko Šuhaj i Ljudevit Vukotinović).

Poslije Svjetskoga Rata izmijenila su se pravila J. A. prema novim državnim prilikama, a potvrdio ih je kralj ukazom od 7/10 1924.

Po članu 1 svojih pravila, J. A. je javni zavod, koji stoji pod osobitom zaštitom države, i ima svoje sjedište u Zagrebu. Svrha je J. A. samostalno istraživanje i svestrano promicanje nauke i umjetnosti, osobito obzirom na Južne Slovene. — Glavne su struke akademije: 1. Historija, sa svojim pomoćnim naukama, filologija (lingvistika) i književnost. 2. Filozofija, pravne i opće društvene nauke. 3. Matematika i prirodne nauke. 4. Lijepe umjetnosti i lijepa književnost. Po tome se J. A. dijeli na četiri razreda: 1. Historijsko-filološki. 2. Filozofsko-juridički. 3. Matematičko-prirodoslovni. 4. Umjetnički (otvoren 1919).

J. A. može imati najviše 32 redovna prava člana (po 8 u svakom razredu), 12 izvanrednih pravih članova (po 3 u svakom razredu), 16 počasnih članova, a članova dopisnika koliko sama odredi. Na čelu je J. A. predsjednik, koga, prema potrebi, zamjenjuje potpredsjednik, a ako su obojica spriječeni, zastupa ih onaj razredni predstojnik, koji je po izboru najstariji član akademije. J. A. može imati i pokrovitelja, koga sama izabere. Još bira akademija potreban broj tajnika, od kojih jedan može biti i izvanredni član. Sve članove bira J. A. u redovnoj godišnjoj skupštini, a tako i članove uprave, i to pokrovitelja doživotno, a predsjednika, potpredsjednika i tajnike na tri godine, kad ih može nanovo izabrati. Razredne svoje predstojnike biraju pojedini razredi, tako isto na tri godine. Izbor pokrovitelja i predsjednika potvrđuje kralj.

Prvi pokrovitelj akademije bio je Strossmayer (od osnivanja njenoga pa do 1905), a od 1915 pokrovitelj je Dr. Ante Bauer, zagrebački nadbiskup. Prvi predsjednik J. A., Dr. Franjo Rački, iz političkih se razloga odrekao te funkcije (1886). Prvi tajnik akademije bio je, od njena osnivanja pa do svoje smrti (15/10 1882), Dr. Đuro Daničić, osnivač i prvi urednik Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika.

Danas ima akademija 31 redovnog pravog člana i u razredu historijsko-filološkom (po novim pravilima) 3 izvanredna prava člana; počasnih članova ima 6, a članova dopisnika, u sva četiri razreda, 49.

Zavodi su J. A.: 1. Strossmayerova galerija slika. Osnovao ju je biskup Strossmayer, poklonivši akademiji u to ime 1868 svoju kolekciju slika i umjetnina. Kad je sagrađena palača J. A. i u njoj uređen prostor za galeriju, čitava njegova kolekcija prenešena je u tu palaču, te je biskup 9/11 1884 otvorio novu galeriju. Strossmayer je tom prilikom poklonio akademiji do 235 slika i, osim toga, za izdržavanje njezino darovao lijepu svotu. Dalnjim poklonima i kupovanjem ova se galerija znatno povećala, te danas ima oko 500 slika i minijatura, 20 skulptura i umjetno-obrtnih radova, stručnu biblioteku sa znatnijim djelima o historiji umjetnosti, a od 1916 i grafičko odjeljenje. Najveću vrijednost imaju u njoj 4 velike i 14 malih minijatura, što ih je izradio Matteo da Milano za dva ferarska rukopisa u početku 16 vijeka. U njoj su od osobite vrijednosti slike starijih talijanskih škola; među njima se ističu fra Angelico da Fiesole, Filippino Lippi, Francia, Albertinelli, Rosselli, Ghirlandaio, Cimada Conegliano, Catena, Schiavone (Medulić), Bordone, Bassano, Tiziano, Salo, Rosa i Correggio. Od slikara drugih naroda zastupani su u njoj holandski prvaci: Van Dyck, Teniers, Molyn; Francuzi Claude Loraine, Burgignon, Guérin, J. Carpeaux; Nijemci Grünewald, Steinle, Rahl, Overbeck, Seitz; a od slovenskih slikara Čermak, Matejko, Siemiradski, Vereščagin, od Hrvata Quiquerez, Mišić, Bukovac, Medović, Iveković, Crnčić, Kovačević, Rački i drugi. Među skulpturama ima radova

Digitized by Google

od Meštrovića, Frangeša, Donegani-a i jedna terakota od Luke della Robbia. Napokon ima galerija uspjelih crteža od Overbecka, Consoni-a i Seitza, i lijepu kolekciju misnih odijela iz 15 do 18 vijeka.

2. Knjižnica. I nju je osnovao (1868) biskup Strossmayer, kad je kupio za J. A. biblioteku Ivana Kukuljevića. Vremenom su joj pripale knjižnice baruna Kušlana, Mirka Bogovića, Franje Račkoga, Ivana Tkalčića, Nikole Mašića i dr. Knjiga ima danas u njoj oko 75.000. U njoj je obilato zastupana naučna literatura za hrvatsku i uopće slovensku historiju i književnost. Najveće su dragocjenosti neke hrvatske i slovenske protestantske knjige, zatim različna prva izdanja starih dalmatinskih pisama, među njima i gdjekoji unikum.

3. Arhiv. 1868—1892 bio je arhiv združen s knjižnicom, a od 1892 je samostalan. I taj je zavod osnovao (1868) biskup Strossmayer, kad je kupio i poklonio J. A. rukopise i listine Ivana Kukuljevića. Kasnije su pripale arhivu zbirke: Mihanovićeva, Keglevićeva, Lopašićeva, Jelačićeva, Ožegovićeva, Sermage-ova, Tajnerova, Tkalčićeva, Strossmazerova, Mažuranićeva, glagoljski rukopisi Ivana Milčetića i dr. U arhivu se nalazi oko 1.250 rukopisnih kodeksa, od kojih 130 glagoljskih i 138 ćirilicom pisanih, zatim listine pisane latinski (od kojih oko 2.600 sredovječnih, najstarija iz 1070) i hrvatski (najstarija iz 1309). Originalnih listina ima oko 32.000.

Dosadašnja izdanja J. A. čine već čitavu biblioteku: svega je J. A. izdala 580 knjiga ili svezaka, i to u ovim zbornicima: 1. Rad (rasprave) I, II i III razreda; 232 knjige (knjiga 1—59 zajedničke su za sva tri razreda; 101 knjiga je posebno za I i II razred, a ostale za treći razred). 2. Stari pisci hrvatski; 26 knjiga (9 u drugom izdanju). 3. Starine; 36 knjiga. 4. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium; 43 knjige. 5. Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium; 11 knjiga. 6. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena; 26 knjiga u 51 svezak. 7. Zbornik jugoslovenskih pučkih popjevaka; 1 knjiga u 2 sveska. 8. Građa za povijest književnosti hrvatske; 9 knjiga. 9. Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti; 39 svezaka. 10. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (obradivači: Đuro Daničić, Matija Valjavec, Pero Budmani i Tomo Maretić; slova A. do O); 42 sveska ili 8 dijelova, i početak devetoga. 11. Prinosi za pravno-povjesni rječnik, napisao Vladimir Mažuranić; 10 svezaka i jedan svezak dopuna. 12. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae; 14 knjiga i indeks. 13. Prirodoslovna istraživanja; 15 svezaka. 14. Izvješća o raspravama matematičko-prirodoslovnoga razreda (u svjetskim jezicima); 20 svezaka. 15. Djela Jugoslavenske Akademije; 28 knjiga. 16. Posebna djela; 24 knjige. 17. Naučna djela za opću naobrazbu; 8 knjiga. 18. Djela, koja su izašla troškom J. A. ili su prešla u njenu svojinu; 8 knjiga.

Đ. Körbler.

JUGOSLAVENSKA BANKA D. D. (Hrvatska Zemaljska Banka). Osnovana je 1909. Centrala je u Zagrebu, a filijale: Beograd, Brod, Osijek, Varaždin, Sušak, Karlovac, Vukovar, Novi, Crikvenica, Novi Sad, Subotica, Ljubljana. Kapital je 50,000.000; u 1924 povećan na 100,000.000. Fondovi 14,166.523, ulozi 191,036.333, vjerovnici 246,000.050, gotovina 36,255.542, potraživanje kod novčanih zav. 31,606.730, mjenice 54,890.868, vrijednosni papiri 40,949.637, dužnici 298,808.445, nepokret. 18,350.905, bankarski poslovi, dobitak 9,560.490 Din. Dividenda 12%. Poduzeća: Jugoslavenski Zerković D. D. Zagreb—Maribor; Novosadske Fabrike Češljeva i Dugmadi; I. Hrvatsko-Slavonsko D. D. za Industriju Šećera Osijek; Domaća Tvornica Predenja i Tkanja Pamuka D. D. Dugaresa; Kranjske Tvornice Željezne, Bravarske i Kovinske Robe »Titan« D. D. Zagreb—Kamnik; Društvo za Osiguranje »Triglav«; Osječka Tvornica Željeza; »Kaštel« D. D. Karlovac Preluka—Sušak i dr. Predsjednik Oskar Weissmayer. Generalni direktor Dr. Nikola Kostrenčić.

N. S.

JUGOSLAVENSKA KUDELJNA INDUSTRIJA D. D., Novi Sad. Osnovana je 1919. Kapital je 2,250.000 Din. Ima tvornice kudjelje u Vojsci i Čestereku.

S. P.

JUGOSLAVENSKA ŠUMSKA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1919, sa kapitalom od 3,000.000 kruna, koji je postepeno povišen na 5,000.000

Digitized by Google

Din. Ima pilanu u Plaškom i Rogu. Ona prva ima 2 gatera i ostalih pila, a kapacitet joj je oko 20.000 kubnih metara trupaca godišnje. Pilana u Rogu (Slovenija) ima 6 gatera, a kapacitet joj je oko 30.000 kubnih metara trupaca godišnje. *S. P.*

JUGOSLAVENSKA ZNANSTVENA KNJIŽARA D. D. u Zagrebu. Nasljednica je knjižare Mirka Breyera (osnovana 1904, a pretvorena u dioničko društvo 1919). Bavi se isključivo sortimentom, a ponajviše i domaćom naučnom literaturom i udžbenicima za visoke škole.

V. Pr.

JUGOSLAVENSKE TEKSTILNE TVORNICE MAUTNER D. D., Zagreb. Osnovano je 1923. Kapital je 10,000.000 Din. Ima predionicu pamuka u Litiji i tkaonicu u Sv. Pavlu.

S. P.

JUGOSLAVENSKI BOKSITI D. D., Split. Osnovano je 1921. Kapital je 3,000.000 Din. Eksploatira ležišta boksita u Dalmaciji. *S. P.*

JUGOSLAVENSKO-AMERIKANSKA PLOVIDBA A. D., Split. Osnovana je 1924. Kapital je 1,187.500 zlatnih Din. Ima 3 lađe, sa ukupno 16.737 tona. *S. P.*

JUGOSLAVENSKO-ČEŠKA TVORNICA BOMBAŠNIH TISKALIN D. D., u Kranju. Osnovana je 1923. Kapital je 5,000.000 Din. *S. P.*

JUGOSLAVENSKO DIONIČARSKO DRUŠTVO GEORG SCHICHT, Zagreb. Osnovano je 1921. Kapital je 6,000.000 dinara. Ima tvornicu u Osijeku, u kojoj izraduje sapun, svijeće i kosmetička sredstva.

S. P.

JUGOSLAVENSKO DIONIČARSKO DRUŠTVO ZA PLIN I MUNJINU, Osijek. Osnovano je 1921. Kapital je 3,000.000 dinara. Vlasnik je osječka plinara, koja je podignuta 1883. Zaposleno je do 60 radnika.

S. P.

JUGOSLAVENSKO DRUŠTVO ZA ZAŠTITU VJEROVNIKA, Zagreb. Društvo je osnovano u krilu zagrebačkog Trgovačkog Doma još prije Svjetskoga Rata, ali je za rata obustavilo svoje poslovanje, a tek je u julu 1922 opet započelo svojim radom uz saradnju Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda, Zemaljskog saveza industrijalaca, Zemaljskog saveza trgovaca i Trgovačkog Doma. Zadatak je društvu zaštićivati interese vjerovnika, a ujedno da provodi ekonomsku politiku odgovarajuću našim gospodarskim prilikama. Društvo je stavilo sebi naročito za zadaću, da u slučajevima, gdje su ugroženi materijalni interesi njegovih članova ove zastupa i zaštićuje. Prema tome bavi se društvo i posredovanjem kod sklapanja izvansudbenih nagoda insolventnih firma, i osobito je u posljednje vrijeme u tom pogledu pokazalo znatnu djelatnost. Dalje društvo ima sekciju za inkaso i pravnu sekciju, kojom pruža svojim članovima pravnu pomoć preko svojih advokata u Zagrebu i u provinciji (oko 120 na broju). Poslovanje društva prošireno je u spomenutom smjeru na cijelo područje Kraljevine, te ono broji već preko 600 redovnih članova. Spominje se dalje, da je društvo zaključilo i kreaciju posebne sekcije za davanje informacija, ali ta ustanova stvarno još ne postoji. Društvo je osnovalo svoje poslovnice u Beogradu, Sarajevu i Ljubljani, a i u ostalim važnijim trgovačkim centrima drži svoje zastupnike.

S. Deželić.

JUGOSLAVENSKO PETROLEJSKO D. D., Zagreb. Osnovano je 1920 od tadanje Narodne, a sada Slavenske Banke, sa Anglo-Saksonskim Petrolejskim D. D., s kapitalom od 12,500.000 Din. Vrši bušenja kod Pitomače. *S. P.*

JUGOSLAVENSKO RUDARSKO I INDUSTRIJALNO D. D. sa sjedištem u Londonu. Podružnica je u Golubovcu. (V. Golubovački ugljenik.)

S. P.

JUGOSLAVENSKO UDRUŽENJE GLAZBENIKA u Zagrebu. Osnovano je 1921, u cilju, da okupi profesionalne, kvalificirane muzičare cijele države. Ima sekciju kompozitorsku, izvađalačku, pedagošku i muzikološku. Radi nedovoljno kristaliziranih naših muzičkih prilika, u radu društva nastao je ubrzo zastoj i sada je ono potpuno pasivno. *A. D.*

JUGOSLAVENSKO ZERKOVIĆ D. D., Zagreb. Osnovano je 1923. Kapital je 15,000.000 Din. Ima u Teznu, kod Maribora, tvornicu vrpca, čipaka i gajtana. Pokretna snaga je električna od 300 HP, a radnika je zaposleno 150. *S. P.*

Digitized by Google

»JUGOSLAVIJA«, sportsko društvo. Osnovano je u Beogradu 1913, pod imenom Velika Srbija. 1919 nazvalo se J. Društvo ima za zadatak: da moralno i fizički odgaja omladinu, i u tome cilju njeguje sve vrste sporta i svoje članove saziva na dogovore i savjetovanja. U početku, do ratova J. nije pokazivala veće uspjehe, a za vrijeme rata 1914—1918 svaki rad u njoj bio je prestao. Poslije rata J. je stalno napredovala, tako da je 1923 postala najbolji nogometni klub u Beogradskom loptačkom podsavezu, a iste godine i u cijeloj državi. Nogometni klub J. igrao je sa uspjehom i na nogometnim utakmicama po drugim državama. — 1925 imala je J. oko 250 aktivnih članova. Pored loptačke ima i hazensku, lakoatletsku, plivačku i tenisku sekciju.

B. M.

»JUGOSLAVIJA«, OPŠTE OSIGURAVAJUĆE DRUŠTVO. Osnovano je 1913 u Beogradu. Ima filijale u Zagrebu, Ljubljani, Osijeku, Novom Sadu, Velikom Bečkereku i Sarajevu. Dionički kapital je 3,000.000 Din. Bavi se svim vrstama osiguranja, a od 1925 zavela je, jedina u našoj zemlji, i osiguranje stoke. Po prihodu od premija J. dolazi na prvo mjesto među domaćim, nacionalnim društvima. Ukupni prihod od premija iznosio je 1924 22·8 milijuna Din. Od toga dolazi na požar 13, na život 5·5, na ostale grane osiguranja 3·3 milijuna. Premijske rezerve J. iznose 9·7 milijuna, od čega dolazi na osiguranje života 7·6 milijuna. Čist dobitak je 272.651 Din. Predsjednik upravnog odbora je Milorad M. Pavlović, generalni direktor Dimitrije Mijalković.

N. S.

JUGOSLOVENSKA BRODOGRADILIŠTA D. D., Sušak. Osnovano je 1921. Kapital je 5,000.000 Din. Ima brodogradilište u Kraljevici i Žurkovu. Zaposleno je oko 240 radnika. Pokretna snaga je 120 konjskih sila.

S. P.

JUGOSLOVENSKA KREDITNA BANKA I TRGOVAČKO A. D. Osnovana je 1920. Centrala Sarajevo, filijale: Mostar, Brod. Do 1921 zvala se Jugoslavenska Komercijalna Banka. Preuzela je Britansko-ugarsku Banku. Kapital je 3,750.000. Fondovi 65.189, ulozi 3,494.595, vjerovnici 10,018.317, gotovina 712.309, potraživanje kod novčanih zavoda uračunato kod gotovine, mjenice 3,794.297, efekti 168.427, dužnici i konzorcijski poslovi 12,937.653, nepokretnosti 15.977, bankarski poslovi, dobitak 378.672 Din. *N. S.*

JUGOSLOVENSKA REPUBLIKANSKA STRANKA. V. Republikanska Demokratska Stranka.

JUGOSLOVENSKA STANDARD OIL COMPANY, Beograd. Osnovana je 1921 od istoimenog amerikanskog društva. Kapital je 30,000.000 Din. Bavi se trgovinom petroleja i sličnim proizvodima. *S. P.*

JUGOSLOVENSKO LEKARSKO DRUŠTVO osnovano je po inicijativi Srpskog Lekarskog Društva, zauzimanjem Dr. Đoke Nikolića, koji je izradio nacrt pravila novog društva. Na prvoj vanrednoj godišnjoj skupštini, održanoj 20 i 21/11 1919 u Beogradu, taj je nacrt u glavnim linijama usvojen i društvo je počelo funkcionirati kao J. L. D. Prvi predsjednik je bio Dr. Jovanović-Batut.

V. S.

JUGOVIĆ IVAN (SAVIĆ JOVAN), političar (oko 1775, Sombor — 1813, Bečkerek). Svršio je pravo u Pešti. 1801—1804 bio je profesor u Karlovcima, a koncem 1805 prebjegao je u Srbiju. Tu je postao pisar i sekretar Praviteljstvujuščeg Sovjeta, profesor velike škole i nasljednik Dositejev u Popečiteljstvu prosvjete. Uživao je jedno vrijeme povjerenje Karađorđevo. Bio je jedan od glavnih predstavnika austrofilske politike u Srbiji. Kao takav onemogućio se 1812. Bio je nemoralan. Vršio je povjerljive usluge austrijskim vlastima. Inače je bio vrlo učen i darovit, i čovjek od jakog ličnog utjecaja.

V. Ć.

JUGOVIĆ ŽIVKO, slikar i ikonopisac (13/3 1855, Čačak — 24/11 1908, Beograd). Svršio je četiri razreda gimnazije u Beogradu, a dva razreda realke u Novom Sadu, zatim je, preporukom i pomoću mitropolita Mihaila, otišao u Kijev, gdje je u pešćerskoj lavri 1873—1874 učio pravoslavnu ikonografiju. 1874 dobio je državnu stipendiju za slikarsku akademiju u Moskvi, 1876 otišao je u Italiju, gdje je proveo četiri godine, a zatim u München. 1883 postavljen je bio za nastavnika crtanja u Kragujevcu, a poslije šest godina premješten je u I beogradsku gimnaziju, zatim u realku. — J. je slikao najviše

Digitized by Google

ikonostase i pojedinačne ikone. Ikonostase je radio u Malom Leskovcu, Saraorcima, u crkvi Ružici u Beogradu (uništeno za vrijeme Svjetskog Rata), u Jagodini, Kruševcu i, sa Stevom Todorovićem, u Pakracu. Najbolje je dao u portretima, od kojih su poznatiji: Svetozara Hadžića, R. Goševca, Ljube Nenadovića, Klidisa, Sv. Čuturila, Jakova Tucakovića, knjižara Valožića i dr. Ostavio je nekoliko dobrih kopija po Rubensu, koji mu je služio kao uzor umjetnika.

V. P.

JUHOR, planina u Srbiji, između rijeka: Morave-Lugomira-Županjevačke, zapadno od Paraćina. Najviši visovi su: Veliki Vetren 807 m, Dobra Voda 730 m, Odžinac 737 m. J. je sastavljen od kristalastih škriljevaca, dijelom od granita, a najviši vrh je od gnajsa. Podnožjem planine vode drumovi: Jagodina—Trstenik, Jagodina—Kruševac, Varvarin—Krčin—Rekovac. *P. V.*

»JUKIĆ«, zbor redovničke bosanske mladeži. Osnovan je 27/12 1854 u Đakovu, kamo su bosanski franjevački klerici, zauzimanjem biskupa Strossmayera, već 1853 došli na nauke, i gdje je već postojao Zbor duhovne mladeži đakovačke. Prije se nazivao Zbor redovničke mladeži bosanske, a J. se prozvao 1907, prilikom pedesetogodišnjice Jukićeve smrti. Svrha mu je, da se mladež što bolje osposobi za narodne, osobito duhovne prosvjetitelje. Kako bosanski franjevački klerici nisu imali, sve do najnovijega vremena, stalna sjemeništa, to je i njihov zbor češće mijenjao svoje sjedište. Prvo se 1876 preselio iz Đakova u Ostrogon, a kada su bosanski klerici 1880 napustili Ostrogon, tada se smjestio u Gučoj Gori, kod Travnika. 1883—1898 nalazio se u Pečuhu, a zatim opet u Bosni, osobito u Livnu, dok se nije 1909 preselio u Sarajevo. Naravno, da se tim zbor mnogo pometao i u svome razvoju i u svome djelovanju. Najsvestranije je djelovao u Đakovu, gdje je stajao u vezi s Račkim, Jurkovićem, Kurelcom, Tordincom i t. d., i gdje su mu Hrvatska Matica i Jugoslavenska Akademija poklanjale svoje edicije. Tu je zbor bio osnovao lijepu knjižnicu i lijepu numizmatičku zbirku (danas su i knjižnica i numizmatička zbirka u franjevačkoj gimnaziji u Visokome), sabirao slike naših velikana (Strossmayera, Gaja, Dositeja Obradovića i t. d.), narodne priče, pjesme i t. d. Odatle je također objelodanio s Nedićem Pjevanje na čast domorodacah i svoje domovine (1857), Bosanske narodne pripovijetke (1870), Bošnjak, Oli Koledar za Bosnu za 1871 (1870) i za 1875 (1874). Od kasnijih su mu edicija vrijednije: Triestgodišnja povjest društva redovničke mladeži bosanske (1885), Socijalna obnova u kršćanskome duhu, socijalne konferencije L. Deona (1910), Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine, što ih je sabrao biskup Šunjić (1915), Kalendar Sv. Ante za 1925 i 1926.

Literatura: J. Jelenić u Našoj Misli, 1915. *J. Jelenić.*

JUKIĆ FRANO IVAN, književnik (8/7 1818, Banja Luka — 20/5 1857, Beč). 1833 stupio je u franjevački red u manastiru fojničkom, 1834 primio je niže redove, a 1835 poslalo ga je starješinstvo u seminar u Zagreb, da uči filozofiju. Po svršenoj filozofiji poslan je u Vesprim, u Madžarsku, da uči bogosloviju. 1840 primio je svećenički red i vratio se u Bosnu. Obično je sjedio u manastiru u Fojnici, ali često je i mnogo putovao po Bosni, a dolazio je i u Dalmaciju, Slavoniju i Hrvatsku. J. je često pratio Omer-pašu u krvavim pohodima, pomagao mu i pjesmom ga slavio, nadajući se, da će nastati bolja vremena za kršćansku raju. Ali Omer-paša slomivši age i begove, počeo je goniti i raju. U januaru 1852 zatvorio je i J., jer ga se bojao, radi njegovih veza sa pokretom u Zagrebu, i smatrao ga je opasnim panslavistom. U tamnici, očajan, pokušao je J. da se ubije, ali rana mu bude izliječena. U maju 1852 bude J., slab i bolestan, otpremljen u Carigrad, i tu bačen u tamnicu. Nastojanjem Mihanovića, austrijskog konzula u Solunu, koji se tada desio u Carigradu, J. je oslobođen i poslan u Rim. Iz Bosne bio je carskom iradom zauvijek prognan. Nastojanjem biskupa Strossmayera dopušteno mu je, da se vrati iz Rima. U januaru 1854 došao je J. u Zagreb. Strossmayer ga je uzeo u svoju biskupiju kao kapelana. 1856 poslao ga je biskup u Beč, da se liječi, ali poslije operacije umre i bude tu sahranjen.

J. je za života izdao dva sveska časopisa Bosanski Prijatelj (I, 1850, II,

Digitized by Google

1851), a III svezak ostavio je u rukopisu, pa ga je izdala Matica Ilirska (1861). To su zapravo tri zbornika njegovih radova iz područja bosansko-hercegovačke geografije, starije i savremene historije, političke i kulturne, i etnografije. Pored toga on je tu saopćio bosansko-hercegovačke narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke. Pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak izdao je J. knjigu Zemljopis i Povjesnica Bosne (1851). Poslije njegove smrti izašle su Narodne pjesme bosanske i hercegovačke (I sv. Pjesme junačke, 1858), što su ih skupili J. i Grga Martić. — J. zauzima odlično mjesto među sakupljačima narodnoga blaga. Vuk Karadžić nije u ono doba mogao obići Bosnu, pa je J. spasio od propasti važan dio naše tradicionalne književnosti.

Literatura: T. Alaupović, Ivan Frano Jukić (Izvještaj velike gimnazije u Sarajevu za 1906/1907. 1907).

B. Vodnik.

JUKIĆ PASHAL, franjevac (1748, Živogošće — 7/11 1806, Zadar). Filozofiju je svršio u Visovcu, a bogosloviju u Šibeniku. U franjevački je red stupio u Makarskoj 1767. 1786 postao je J. generalni lektor. Predavao je više godina filozofiju u Makarskoj i tu je napisao Institutiones philosophiae (rukopis je u Zaostrogu). 1789—1799 predavao je filozofiju u generalnom studiju u Šibeniku, i tu je postao lektor jubilat. 1797 postao je vijećnik svoje redodržave. 1800 do 1806 boravio je u Makarskoj, gdje je 1802 spjevao božićnu pjesmu. J. je providur Dandolo visoko cijenio i povjerio mu uređivanje Kralskog Dalmatina. Osim toga, J. je u narodu bio obljubljen, ponajviše zbog njegovih propovijedi. *J. J.*

JULIJE CEZAR, rimski vojvoda i državnik (— 44 prije Kr.). Bio je namjesnik provincije Ilirika, koji je u to doba obuhvatao naše primorje. Kao namjesnik on je dvaput lično dolazio u Dalmaciju. U ratu, koji je vodio s Pompejem, naša zemlja se podijelila na dva tabora, od kojih je jedan bio za J. C., a drugi za Pompeja. Ostrvo Vis i pleme Dalmata bili su protiv J. C., dok je Salona bila uz njega. Salona se tom prilikom junački branila protiv pristalica Pompejevih, koji su je opsjeli, i i uspjela je da se obrani. I na ostrvu Krku dat je Pompejevcima jak otpor, ali bez uspjeha. Marko Antonije, brat triumvira Antonija, imao je da brani Ilirik od Pompeja s Dolabelom, koji je komandirao jednom malom flotom. Pompejevi vojvode unište Dolabelinu flotu i opkole Antonija na ostrvu Krku. Vojvode J. C. podu s više strana da oslobode Antonija, ali budu potučeni. Glad je primorala Antonija da se preda. Nešto od njegove vojske uspjelo je da se spasi na splavima na kopno. Ostatak su zarobili neprijatelji i uvrstili u Pompejevu vojsku. *N. V.*

JULIJSKE ALPE, veliki planinski vijenac, koji sa zapada ulazi u Slovenačku i pruža se na jugoistok. Granica im je prostrana dolina Save, od Bleda do Ljubljane, i Barje, dio ljubljanske kotline, kroz koje protiče Ljubljanica. J. A. su uglavnom sastavljene iz mezozojskih vapnenaca i dolomita. Stoga se odlikuju oblicima krša i sa nekoliko prostranih visoravni. Masa Triglava najviša je planina u državi, 2.864 m, a tri druga vrha dižu se znatno iznad 2.500 m: na sjeverozapadu Škrlatina 2.738 m i Razor 2.601 m, a na jugozapadu Kanjavec 2.568 m. Prema jugoistoku se vrhovi J. A. snižavaju: Lepa Špica 2.398 m, Kuk 2.086 m, Hradica 1.965 m, Črna Prst 1.760 m, Gladki Vrh 1.666 m, Porzen 1.632 m, Člegaš 1.562 m, Pasji Ravan 1.030 m, Otošec 1.021 m.

P. V.

JULINAC PAVLE, historik i prevodilac. Malo je poznat. Ni prezime mu nije pouzdano utvrđeno. Dositej ga zove Đulinac. On sjeća na Đulince iz Potisja, ali je bilo Julinaca i u Srijemu, a danas ima ih u Bačkoj. Mjesto i vrijeme rođenja J. i vrijeme smrti također nisu poznati. J. je bio u ruskoj vojničkoj i diplomatskoj službi, dodijeljen neko vrijeme ruskom poslanstvu u Beču, odakle je održavao intimne veze sa Srbima. 1781 ili 1782 postao je ruski konzul u Napulju i kada je, malo zatim, u kurirskoj službi došao u Beč, tu je umro. — Najvažnije J. djelo je: Kratkoje v edenije v istoriju proishoždenija slaveno-serbskago naroda... (Mleci, 1765). To je prva srpska štampana historija. Svrha joj je patriotska. J. ju je pisao najviše na osnovu Tomke-Sakoga Illyricum vetus et novum-a, jednog izvoda iz Brankovićevih kronika i drugih izvora. J. kri-

Digitized by Google

tika je redovno samo patriotska. On obično preskoči ili izmijeni u svom izvoru sve što mu nije bilo prijatno o Srbima saopćiti; ime Miloša Kobilića on je u literaturi prvi izmijenio u Obilić. Nije imao potrebne spreme i nužno znanje jezika za ovaj posao, ali se pošteno trudio da sve iskrsle teškoće svlada. Knjižica mu je veoma dobro primljena. Zaharija Orfelin je načinio u svom Večnom kalendaru (1789) izvod iz nje, a prve srpske novine su je preštampavale (1792). Od daljih pisaca su ga najviše upotrijebili M. Milišić i F. Pejačević. — Osim historijom bavio se J. i prevođenjem, a možda i drugim književnim poslovima. Preveo je sa francuskog Marmontel-ova Belizara, za koga ima hipoteza, da ga je J. preveo i s ruskog ili s njemačkog.

Literatura: A. Horányi, Memoria Hungarorum... (II. 1776); J. Engel, Geschichte des hungrischen Reichs und seiner Nebenländer (III, 1801); J. Skerlić, Srpska književnost u 18 veku (1909); M. Kostić, O prvom francuskom romanu u srpskom prevodu (Belizar), odštampano iz Priloga (II, 1, 1922). *N. Radojčić.*

JULSKE ŽRTVE. V. Srpanjske žrtve.

JURAJ III., BRIBIRSKI KNEZ, prvi knez Zrinski (1347—1361). Sin je Pavla II., brata bana Mladena II. Pošto je J. bio maloljetan, odredio mu je otac za namjesnika svoga brata Gregorija II., ostavivši mu u nasljedstvo grad Ostrovicu. Kada je hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit I. htio da pokori bribirske knezove, koji su bili saveznici njegovih neprijatelja Mlečana, Gregorije II. je odlučio sa svojim sinovcem J., da se pokloni kralju. Kao jamstvo predao je Gregorije II. Ljudevitu I. nasljedstvo svoga sinovca J. Ostrovicu. U zamjenu za nju dobio je grad Zrin u Slavoniji (31/7 1347). Tada se Ostrovička loza preselila u Zrin, a knezovi od te loze zovu se od toga doba zrinski knezovi. Od J. su potekli svi kasniji Zrinski.

Literatura: V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do 1347 (1897). *M. P-g.*

JURAK LJUDEVIT DR., profesor na veterinarskom fakultetu u Zagrebu (6/10 1881, Sv. Križ, Zagorje). Osnovnu školu svršio je u rodnome mjestu, gimnaziju u Zagrebu, medicinske nauke u Innsbrucku. 1910—1914 radio je kao asistent kod poznatog profesora za patološku anatomiju Dr. Pommera. U Zagreb se preselio 1914, i preuzeo je vodstvo novoosnovane prosekture. Postao je uskoro zdravstveni savjetnik i sudski vještak za zamašnija i veća pitanja. 1921 izabran je za redovnog profesora za patologiju i patološku anatomiju. Kao honorarni docent radi na medicinskom fakultetu sudsku medicinu. Njegovi naučni radovi iz patološke anatomije i histologije štampani su u Liječničkom Vijesniku, Zentralblatt f. Herz- u. Gefässkrankheiten i Wiener klin. Wochenschrift. *F. Z.*

JURAŠINKA, najviše brdo (674 m) u Bukovici. *J. M-n.*

JURATOVIĆ JOSIP, kompozitor (3/12 1793, Karlovac — 3/5 1879, Zagreb). Bio je franjevac. Kao svjetovni svećenik bio je učitelj crkvenog pjevanja u sjemeništu i regens-kori u Zagrebu. Kompoziciju je učio kod Morgensterna u Zagrebu. Komponirao je pjesmu Ustanimo braća mila, nekoliko latinskih i hrvatskih crkvenih popjevaka Tantum ergo, Te Deum i Requiem. Njegova su djela malo poznata, i ako su neka od vrijednosti.

Literatura: Franjo Ksaver Kuhač, Ilirski glazbenici, 153—54; Gusle, I, 88. *A. D.*

JURČIČ JOSIP, pisac (4/3 1844, Muljava, kod Krke, u Dolenjskoj — 3/5 1881, Ljubljana). Osnovnu školu učio je u Krki i Višnjoj Gori, gimnaziju u Ljubljani. Učio je tri semestra klasičnu filologiju i slavistiku u Beču. 1868 stupio je u redakciju Slovenskog Naroda u Mariboru. Živio je 1871 pola godine u Sisku, kao saurednik Südslav. Zeitung. Jula 1871 postao je glavni urednik Slovenskog Naroda, s kojim se u oktobru 1872 preselio u Ljubljanu.

J. je jedan od najvećih pripovjedačkih talenata i danas još najpopularniji narodni pripovijedač među Slovencima. Već u nižoj gimnaziji počeo je skupljati narodne pripovijetke i pjesme; neke je od njih i objavio u Slovenskom Glasniku (1861) i drugim listovima. Već u posljednjim razredima gimnazije bio je priznat kao najbolji slovenački pripovijedač. Napisao je i nekoliko pjesama. Saradivao je u Novicama, Slovenskom

Digitized by Google

Glasniku, Cvetju iz domačih in tujih logov, Mohorjevoj Družbi i izdao je u osmom razredu gimnazije, zajedno sa Fr. Celestinom i Fr. Marnom, beletristični zbornik Slovenska Vila (1865), a kao visokoškolac, zajedno sa Stritarom i Levstikom, čuvenu Mladiku (1868). Sa izdanjem novog beletrističkog lista Glasnik (1869, jedan broj) nije uspio. Od tada je nastupio u J. beletrističnom radu prekid, koji, osim raznih feljtona u Slovenskom Narodu i manjih priloga u Besedniku, Zvonu i Zori, ispunjava novinarski i politički rad. Tim plodnije su J. posljednje godine, kad je saradivao u svojoj Slovenskoj knjižnici (1876—1880), Zvonu (1876—1880), Ljubljanskom Zvonu (osnovan 1881) i Mohorjevoj Družbi.

U početku bio je J. pripovijedač u stilu Levstika i njegovog Martina Krpana (1858), vezao je romantiku narodnog života kod izbora predmeta s realističnim prikazivanjem ličnosti i života i prirodnim načinom narodnog govora (Spomini na dela, 1863, Jesenska noč med slovenskim polharji, 1864). U isto doba počeo je J. i da ostvaruje Levstikov književni program (Putovanje iz Litije do Čateža, 1858), i za nekoliko godina, u početku po ugledu na tehniku Waltera Scott-a, a kasnije samostalnim načinom, stvorio je novu slovenačku historijsku novelu, seljačku pripovijetku, humoresku i društveni roman, a pisao je i tragedije. — J. je najjači u opisu seljačkog života i seljačkih originala. Glavna su mu djela: romani Deseti brat (1866), Cvet in sad (1867, 1877), Dr. Zober (1876), Med dvema stoloma (1876), Lepa Vida (1877), Rokovnjači (dovršio J. Kersnik, 1881), Slovenski svetec in učitelj (nedovršeno, I dio 1886); novele i pripovijetke Jurij Kozjak (1864), Domen (1864), Tihotapec (1865), Hči mestnjega sodnika (1866), Sosedov sin (1866), V vojni krajini (1872), Ponarejeni banovci (1880) i t. d.; tragedije Tugomer (1876) i Veronika Deseniška (1886).

Literatura: Levec, Slovenski Narod (1882, 101—104); Ljubljanski Zvon (1886); Stritar, Zbrani spisi, 5; Vošnjak, Ljubljanski Zvon (1889); Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, 4, 99; Slovan (1911); Prijatelj, Letopis Matice Srpske, 246; Josipa Jurčiča Zbrani spisi (od 1919); Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva, 211, 239); Spisi (1917 do 1923). *I. Grafenauer.*

JURIĆ STJEPAN, inžinjer agronomije, profesor sveučilišta (25/5 1875, Privlaka, kotar Vinkovci). Visoku školu za kulturu tla učio je u Beču. Tri godine ekonomisao je na seljačkom posjedu kod roditelja, radi praktičnog usavršenja. Služio je u narodno-gospodarskom odjeljenju bivše hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu, na zemaljskom dobru u Božjakovini i na višem gospodarskom učilištu u Križevcima. 1919 postao je stručni direktor hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Osijeku, a 1921 pozvan je za profesora na gospodarsko-šumarski fakultet u Zagrebu. Sarađivao je u domaćim stručnim i privrednim listovima, a glavna su mu djela: Predlog o reorganizaciji niže gospodarske obuke u Hrvatskoj i Slavoniji, Uzgoj stoke, Seljak i zemlja. *S. D.*

JURIČIĆ JURAJ, protestantski pisac (Vinodol, Hrvatsko Primorje — 1578, Ljubljana). Kao pop glagoljaš u Vinodolu pristao je J. uz reformaciju, i sklonio se u Kranjskoj. 1547 propovijedao je u Kamniku. 1561 zamjenjivao je kao propovjednik Trubara u Ljubljani. 1562 došao je u Urach, i tu je radio godinu dana bez prekida za hrvatsku štampariju, a onda se vratio u Kranjsku, gdje je u Kamniku dobio službu i nastavio prevođenje protestantskih knjiga. Kad je odavde protjeran (1564), postao je drugi propovjednik u Ljubljani. Pisao je hrvatski i slovenački. U Tübingenu, gdje su se štampale slovenačke protestantske knjige, izdao je 1563 zbirku, Ene duhovne pesni, gdje ima i njegovih slovenačkih duhovnih pjesama, a preveo je na slovenački II i III dio Spangenbergove Postile.

Literatura: F. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910). *B. V.*

JURINAC ADOLF EUGEN DR., faunist (1854, Varaždin). Osnovnu i srednju školu učio je u Varaždinu, filozofiju u Beču, a doktorat je položio u Jeni (1878). Bio je srednjoškolski nastavnik i direktor gimnazije u Varaždinu. Sada je u penziji. Proučavao je naročito kralježnjake, a među njima ribe i faunu pećina, i napisao je desetak solidnih faunističkih radova. Glavnija su mu djela: Prilog

Digitized by Google

k poznavanju obloustke Petromizon planeri Bl. (Rad, 61, 1882), Prilog hrvatskoj fauni ogul.-slunjske okolice i pećina (Rad, 83, 1887). Kičmenjaci okolice varaždinske (Izvještaj varaždinske gimnazije, 1883), O ribah u Dravi, Plitvici i Bednji (Izvještaj varaždinske gimnazije, 1880 i 1881), Leptiri velikaši (makrolepid.) okoline Varaždina (Izvještaj varaždinske gimnazije, 1884). Osim toga uradio je mnogo za regeneraciju vinograda (predsjednik je filokserske komisije) i pisao je mnogo o štetočinjama loze.

J. H.

JURIŠIĆ GEDEON-JOSIF, iguman i pisac (12/1 1809, Irig — 14/2 1872, manastir Rakovica). 1829 postao je J. dvorski đakon u Kragujevcu, zatim je bio jeromonah u manastiru Savincu, zadužbini kneza Miloša. 1844 otišao je preko Bugarske u Dečane. Kao dečanski jeromonah proputovao je Južnu Srbiju i Albaniju, a kasnije i Dalmaciju i Crnu Goru. 1853 bio je jeromonah i duhovnik manastira Krušedola, a 1857 postao je administrator, kasnije i iguman manastira Bešenova. 1863 prešao je u Dalmaciju, i postao je iguman Podlastve, a zatim Savine u Boci Kotorskoj. 1870 vratio se u Srbiju za igumana manastira Rakovice. — Svoja putovanja J. je djelomično opisao u knjizi Dečanski Prvenac (1852). Ovim djelom učinio je J. mnogo za upoznavanje svojih savremenika sa našim starim krajevima.

R. G.

JURIŠIĆ NIKOLA (oko 1490, Senj — oko 1545, Kiseg?). Stupio je u vojnu službu austrijskoga nadvojvode još prije mohačke bitke. Ferdinand je već 1522 držao posade u nekim pograničnim gradovima Hrvatske za obranu od Turaka, a J. je bio 1526 vrhovni kapetan Ferdinandovih četa protiv Turaka. U tom je svojstvu J. bio naročiti posrednik izmedu Ferdinanda i hrvatskih velikaša, a na saboru u Cetinju jedan od njegovih komesara. 1528 postavio je Ferdinand, tada već kralj, J. za riječkog kapetana, i dao mu je na uživanje posjed Postojnu, u Kranjskoj, i Novigrad, u Istri. 1529 povjerio mu je misiju da ide na dvor Sulejmanov. Tamo je prispio 1530. J. je ponudio sultanu mir, ali Sulejman je dozvolio samo primirje na godinu dana. 1532 poveo je Sulejman veliku vojsku na Ugarsku i Beč. Putem prema Beču zaustavio se u augustu kod tvrđave Kisega, u kojem je tada zapovijedao J., a imao je oko 1.000 vojnika. J. je hrabro odolijevao tri nedjelje neprestanim turskim jurišima, i konačno je spasio grad, i što više i sam Beč od opsade, jer je sultan odustao od dalnje vojne. 1533 dao mu je Ferdinand za zasluge znatnu novčanu nagradu, a 1537 poklonio mu je grad Kiseg. Iste godine postao je J. vrhovni zapovjednik vojske u Austriji i Hrvatskoj, sa zadatkom, da čuva krajiške gradove; ujedno je bio zemaljski poglavar u Kranjskoj. 1541 odrekao se J. zapovjedništva krajiške vojske, a još dvije godine je upravljao Kranjskom. Posljednje godine njegova života nisu poznate. Zna se samo, da je sahranjen sa velikim sjajem u Kisegu, u župnoj crkvi.

Literatura: R. Lopašić, Nikola Jurišić (Koledar i ljetopis svetojeronimskog društva Danica za 1885, 1884).

M. Prelog.

JURIŠIĆ PANTELIJA, divizijski đeneral (26/6 1881, Crna Bara, Mačva). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1897. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 30/9 1899, za đeneralštabnog kapetana 1/1 1910, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1903 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1903—1905 na višoj školi vojne akademije, 1905 komandir čete u pješadiji, do 1906 vodnik u poljskoj artileriji, do 1907 na dopustu u Njemačkoj, do 1909 komandir baterije u poljskoj artileriji, 1909 do 1912 na pripremi za đeneralštabnu struku, 1912 pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (drinske), 1914 i 1919—1920 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (drinske i osječke), 1920—1921 načelnik đeneralštaba armijske oblasti (IV), 1921 načelnik saobraćajnog, pa obavještajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1921—1923 vojni izaslanik u Italiji, od 17/9 1923 komandant je II konjičke divizije. — U ratu 1912/13 bio je pomoćnik načelnika đeneralštaba, načelnik štaba dijelova (kod Skadra), i načelnik đeneralštaba drinske divizije I poziva. U ratu 1914—1920 bio je, do 1916, načelnik đeneralštaba drinske divizije I poziva, 1916—1917 načelnik đeneralštaba moravske divizije I i II poziva ujedno, 1917 komandant konjičke brigade (pješke), 1917—1919 na-

Digitized by Google

čelnik đeneralštaba moravske divizije, 1919 načelnik đeneralštaba banatskih trupa (u Temišvaru).

V. Belić.

JURIŠIĆ-ŠTURM PAVLE, đeneral (22/8 1848, Görlitz, Lužica — 14/1 1922, Beograd). Svršio je gimnaziju u Pruskoj. Stupio je uvojsku 1/6 1876 kao pješadijski potporučnik. Unaprijeđen je za kapetana I klase 1883, za pukovnika 1897, za đenerala 1912. Prije dolaska u Srbiju služio je u pruskoj vojsci kao potporučnik. Svršio je ratnu školu u Pruskoj. Komandir čete bio je 1878—1883, komandant bataljona 1883—1885, komandant puka 1887—1897, pomoćnik komandanta divizije 1897, komandant divizijske oblasti 1898—1900 i 1901—1906. Od 1906 bio je komesar na turskoj granici, 1908—1917 prvi adutant Nj. V. Kralja, 1917—1921 kancelar kraljevih ordena. 15/8 1900 do 1/7 1903 i od 8/9 1921 bio je u penziji. — U ratu 1876 bio je komandant bataljona II klase i lešničke posade, 1877—1878 komandant dobrovoljačkog puka i krajinskog kombinovanog puka, 1885—1886 komandant 6 aktivnog puka, 1912—1913 komandant drinske i dunavske divizije I poziva, 1914—1916 komandant III armije, 1916—1917 bio je u misiji u Rusiji.

V. B.

JURIŠIĆ ŽIVOJIN, botaničar i profesor gimnazije (11/7 1863, Crna Bara, Mačva — 9/12 1921, Beograd). Učio je gimnaziju u Šapcu i Beogradu, a svršio je veliku školu u Beogradu. Bio je pomoćnik u botaničkom zavodu, kasnije profesor gimnazije u Beogradu, zatim kustos u botaničkom zavodu i upravnik botaničke bašte, pa se potom vratio kao profesor u beogradsku realku. Bio je jedan od osnivača muzeja srpske zemlje i prvi kustos u botaničkom odjeljku tog muzeja. Osnovao je Srpsko Botaničko Društvo. Radio je naučno na flori Srbije, Bugarske, Bosne i Makedonije i objavio je o tome nekoliko radova. Napisao je dva udžbenika iz botanike, za gimnazije, skupio je veliku građu narodnih imena biljaka i radio je na populariziranju biljnih kultura.

N. K.

JURJEVIĆ GABRIEL, kajkavski pisac (oko 1620, Varaždin). Kao pisac katoličke strane protiv reformacije, izdao je J. na kajkavskom narječju neizvorno djelo Listi heroov (1675). Svi su heroji sveci, carevi i pape, a događaji iz njihova života opjevani su sa religiozno-moralnom tendencijom. J. je svoju knjigu posvetio Adamu grofu Zrinskom.

B. V.

JURKIĆ GABRIEL, slikar (24/3 1886, Livno, Bosna). Svršio je trgovačku školu u rodnom mjestu, tehničku i srednju školu u Sarajevu. Umjetničku školu u Zagrebu i slikarsku akademiju u Beču. Već 1912 priredio je svoju kolektivnu izložbu u Sarajevu i u Zagrebu, a poslije je sudjelovao na mnogim domaćim izložbama. 1922 je opet priredio kolektivnu izložbu u Zagrebu. J. je veoma plodan, i naročito poznat kao slikar bosanskih pejsaža.

V. P.

JURKOVIĆ JANKO, književnik (20/11 1827, Požega — 20/3 1889, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Požegi, a dvije godine filozofije i bogosloviju u Zagrebu, ali prije no što je zaređen, istupio je iz klera. Zatim, pošto je u Zagrebu svršio pravo (1850), stupio je u državnu službu, kao perovodni pomoćnik kod podžupana u Vukovaru. Ali već 1852 došao je J. u Zagreb, kao namjesni učitelj na gimnaziji, da se može što više posvetiti književnosti. 1853 pošao je u Beč, i učio je dvije godine staroklasičnu filologiju, pa je stekao osposobljenje za nastavnika srednjih škola. Služio je pet godina u gimnaziji u Osijeku, a promjenom političkih prilika premješten je 1860 u zagrebačku gimnaziju. 1862 imenovan je za perovođu u hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beču, a 1865 za školskog nadzornika za Hrvatsku i Slavoniju. Mnogo je radio na razvijanju našega školstva, dok nije 1869, za vrijeme bana Raucha, stavljen na raspoloženje. 1871 postao je tajnik kod vlade, u odjeljenju za bogoštovlje i nastavu. 1874—1887 bio je odsječni savjetnik i inspektor srednjih i osnovnih škola.

J. je pripovjedač, dramatičar i estetičar. Prvu veću originalnu pripovijetku, Nesuđeno-neoteto, objavio je u Gajevoj Danici (1853), a nastavio je taj rad u Nevenu, feljtonu Narodnih Novina, u Naše Gore Listu i u Vijencu, ističući se naročito kao humorist. Prva mu je štampana knjiga Izabrana djela (1862), u kojoj je objavio svoje humoreske i komičnu epopeju u narodnom desetercu, Kako su se zavadili psi, mačke i miševi, pa »igrokaz« Zatečenici. Matica Hrvatska izdala je u dvije knjige J. dramska

Digitized by Google

dijela (1878, 1879), i u dvije knjige Sabrane pripovijetke (1880, 1881). Kao član Jugoslavenske Akademije napisao je u Radu rasprave: O narodnom komosu, Ob estetičkih pojmovih uzvišena, O ženskih karakterih u naših narodnih pjesmah i O metafori našega jezika.

Literatura: Fr. Marković, Janko Jurković, Matica Hrvatska od 1842 (1892); Spomen-knjiga (1892); Vl. Dukat, O našijem humoristima: A. Nemčiću, J. Jurkoviću i V. Korajcu (Rad, 197). *B. Vodnik.*

JURUCI. V. Jurukluk.

JURUK-HANE. V. Jurukluk.

JURUKLUK, pojas naselja Juruka, turkmenskog plemena, bliskog Osmanlijama, koji u južnoj Srbiji zahvata krajnji istočni dio bitoljske oblasti, s lijeve strane Vardara (u kavadarskom, negotinskom, dojranskom i strumičkom srezu), a u njenom produženju obuhvata i južne krajeve bregalničke oblasti (u ovčjepoljskom, štipskom i radoviškom srezu). Pod J. se ne misli jedna prava i cijela geografska oblast. J. zahvata razne dijelove drugih oblasti, prema sudjelovanju Juruka u njihovom etnografskom sastavu. U J. spadaju: naselja Juruka u južnom dijelu Ovčjeg Polja (Ovčjepoljski J.), u istočnom dijelu Tikveša na lijevoj strani Vardara od Velesa do Demir-Kapije (Tikveški J.), u Lakavici, Bojmiji i Dojranskom, u Radoviškom i Strumičkom Polju. Naselja su Juruka razbijena u veće i manje oaze, koje skupa čine jurački etnografski pojas preko raznih oblasti i između srpskog stanovništva. Najviše je jurčkih naselja pod jugozapadnom stranom planine Plačkovice, prema Bregalnici i Štipu, Lakavici i Radoviškom Polju, i to je pravi J. ili, kako Juruci još kažu, Juruk-Hane (Juručke Kuće, Juručka Sela). — Pojas juručkih naselja u južnoj Srbiji s lijeve strane Vardara od Velesa do Strumice i Dojrana pruža se i dalje prema jugoistoku, preko granice u Grčku do Orfanskog zaliva.

Juruci su doseljeni iz Male Azije, gdje ih je i sredinom 19 vijeka bilo u planinskom području između Bruse i jezera Isnik. Juruci Ovčjepoljskog i najvećeg dijela Tikveškog J. doseljeni su početkom 16 vijeka, a u Tikveškom J. u Demir-Kapiji utvrđeno je njihovo doseljivanje i kasnije, krajem 17 vijeka. Izgleda da se glavna masa Juruka i u ostalom J. doselila u 16 i 17 vijeku. Osim Juruka, u Ovčjepoljskom J. ima nešto malo i Konjara, turskog stanovništva podrijetlom od Konja-Vilajeta (Konija) u Maloj Aziji. — Juručki je govor sasvim blizak turskom. Juruci su većinom sačuvali materinji jezik i, kao i drugi Turci, muslimanske su vjere. Poglavito su stočari. U zemlji podrijetla (Maloj Aziji) pravi su nomadi, pa se takav način života i ovamo dugo održao; u nekim dijelovima J. i sada su polunomadski stočari. I samo njihovo plemensko ime Juruk, što znači pješak, onaj koji mnogo ide, označuje njihovo nomadsko podrijetlo. Kao nomadi zauzeli su ove oblasti, koje su, pod utjecajem sredozemne klime i stepskih odlika, slične onim u Maloj Aziji.

Pred navalom Juruka u 16 vijeku i kasnije zbili su se veliki etnografski poremećaji u cijelom pojasu. J. u okolnim oblastima: mnogo je srpsko stanovništvo emigriralo na sjever i zapad, većina Poturica ovih krajeva (koje Juruci nazivaju Kavuri) primili su tada Islam. Pod utjecajem Juruka turski govorni pojas u ovim se krajevima proširivao i na srpsko stanovništvo; ima i srpskih kršćanskih sela u J., gdje se podjednako govori turski i srpski, turski čak više. — Poslije propasti Turske 1912 i oslobođenja južne Srbije, nastalo je iseljavanje Juruka u Malu Aziju. Iseljivanje Juruka i sada traje. Juruci u J. čine glavnu masu turskog stanovništva u južnoj Srbiji. Oni su na najnižem stupnju kulture od sveg stanovništva, ne samo južne Srbije, već cijele naše Kraljevine.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I (1906) 226—227; V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924: 134, 162, 190—193, 203—204, 276—277). *V. Radovanović.*

JUSOVAČA je ime stare turske tamnice u Podgorici. Danas je državna tamnica. Nezna se kada je sagrađena, a polovinom 19 vijeka dogradio je i proširio Juso (Jusuf) Mučin, tadašnji varoški poglavica u Podgorici. U početku zatvarao je u tu tamnicu krivce muslimane, a kasnije, naročito kada je počelo dolaziti do sukoba sa Crnom Gorom,

Digitized by Google

držao je u njoj Srbe, prvake iz Zete, koje je odatle odvodio na stratište. Po njemu je tamnica nazvana J. Svojim krvološtvom Juso je dotjerao dotle, da ga je vojvoda Marko Miljanov 1874 dao ubiti. Poslije oslobođenja Podgorice i Zete od Turaka, J. je postala crnogorska državna tamnica. Pored običnih prestupnika i zločinaca, u J. su izdržavali kaznu i politički krivci, osuđenici iz Bombaške i Kolašinske afere i ostali osuđenici, zatočnici ujedinjenja Crne Gore i Srbije. 1910 u J. je bio zatvoren i sam Vule Popović, jedan od Jusinih ubojica, zbog svojih veza sa crnogorskom naprednom omladinom, koja je bila u emigraciji. U zimi 1918, poslije odluke Crnogorske Velike Narodne Skupštine o ujedinjenju sa Srbijom i poslije svrgnuća dinastije Njegoša, u J. su bili zatvoreni vođe separatista i protivnici ujedinjenja. *M. M.*

JUSTINIJAN I. VELIKI, bizantski car (527—565). Rodio se u jednom selu nedaleko od Skoplja. Do prije jedno 40 godina, u nauci se vjerovalo, da je J. podrijetlo bilo slovensko, da se on najprije zvao Upravda, i da je tek poslije preveo svoje ime na latinski u Justinianus, da su i drugi članovi njegove rodbine nosili slovenska imena, koja su tek kasnije preveli u latinska ili grčka istog značenja, da je, na pr. i žena J., carica Teodora, uzela to grčko ime prema svom slovenskom, Božidara. Tako su u 17 vijeku tvrdili naši dalmatinski historičari, pozivajući se na neki tobožnji drevni slovenski svetogorski rukopis, a to su od njih zatim usvojili i zapadnjački naučnjaci. No u vrijeme, kad se porodica J. javlja, t. j. krajem 5 vijeka, Sloveni se, po svoj prilici, još nisu bili doselili na Balkan. Danas se prema tome drži, da je mišljenje o slovenskom podrijetlu J. legenda, koju je skrojila ili mašta balkanskih Slovena u srednjem vijeku, ili možda čak patriotizam naših dalmatinskih pisaca 17 vijeka, koji su to mišljenje prvi iznijeli na svijet.

J. je vodio politiku pokrštenih rimskih cezara: htio je izvana rimski imperijalizam, unutra rimski carski despotizam, uz naslijeđeno rimsko pravo i zakonodavstvo, a u vjeri i crkvi potpun triumf kršćanstva nad ostacima starog grčko-rimskog mnogoboštva, i jednu zajedničku kršćansku dogmu, kojoj će se svi klanjati, jer u religioznom srednjem vijeku jedinstvo je vjere bilo preduslov i za političko jedinstvo.

J. je bio džinovska vladalačka snaga, i svojim je djelima izvršio dubok urez ne samo u bizantskoj, nego i u općoj historiji. — U spoljnoj politici J. je bio najveći »rimski« imperijalist na bizantskom prijestolju. Pod njim je grčko-latinski svijet, pomoću istočne polovine svoga rimskog carstva, t. j. pomoću Bizanta, još jednom potisnuo mlade germanske osvajače na zapadu. J. je u toj ofenzivi protiv Germana preoteo od Vandala staru rimsku pokrajinu Afriku, t. j. današnji Tunis, Tripolis i Maroko. Zatim je uzeo od istočnih Gota Italiju, provinciju Dalmaciju, i Panoniju, koju je doduše naskoro ustupio germanskim Langobardima. Tako je J. uništio dvije silne germanske kraljevine, vandalsku i istočno-gotsku. Najzad je J. od zapadnih Gota preoteo južni dio nekadašnje rimske Španije.

Ovim osvojenjima Bizant je ponovo pretvoren u nekadašnju rimsku velesilu, gospodaricu ne samo istoka, nego i zapada. J. je za ostvarenje svojih ideala, osim oružja, upotrebljavao i bizantsku diplomatsku vještinu i misionarstvo bizantske crkve.

Unutra, J. je u Bizantu prije svega osnažio rimski despotizam carske vlasti. On je zauvijek slomio i posljednjeg unutrašnjeg činioca, koji je dotle sačuvao slobodu djelovanja iz starih grčko-rimskih republikanskih vremena: siromašni gradski puk, a naročito silni »plebs« Carigrada, sa svojim dvjema strankama plavih i zelenih. Protiv J. su se pobunili zeleni, koji su, zbog svoje monofizitske hereze bili zlostavljani od plavih. J. je pokušao da ih utiša, osudivši na vješala i neke plave i neke zelene pustahije. Na to su se i plavi pridružili buni zelenih i, pod utjecajem prijatelja stare Anastazijeve dinastije, buna je dobila antidinastički karakter. U užasnim uličnim borbama zapalio se Carigrad, i ogromni dijelovi grada pretvoreni su u garište. Međutim vojvode J., sa nešto germanskih najamnika, iznenadili su pobunjenu narodnu masu u zatvorenom prostoru hipodroma i poklali su nekih 30.000 ljudi (532). Time je za uvijek oslabljen carigradski »plebs«.

J. je u Bizantu dao novog poleta rimskom pravu i zakonodavstvu. To

Digitized by Google

je on učinio svojim epohalnim zakonskim zbornicima i pomoću jednog udžbenika, kojeg je, po njegovoj naredbi, sastavio njegov ministar pravde Tribonijan, sa komisijom pravnih stručnjaka. Najprije je izrađen zbornik zakona rimskih i bizantskih careva, zaključno do J. To je t. zv. Codex Justinianus (529), od koga se malo zatim pojavilo i drugo, popunjeno izdanje (534). Zatim je izašao zbornik zakonskih tumačenja starih rimskih pravnih stručnjaka. To su t. zv. Pandectae ili Digesta (533). Još prije Pandekta objavljen je i jedan kraći, doduše ne baš originalan, udžbenik rimskog prava, za studente pravnih fakulteta bizantskog imperija, čuvene J. Institucije (533). Najzad J. je, pred smrt, skupio u jedan zbornik i svoje zakone iz posljednjih godina svoje vlade. To su t. zv. J. Novi Zakoni (Novellae Constitutiones, ili samo Novellae; 565). Karakteristično je, da su neki od tih najkasnijih J. zakona napisani, ne na tradicionalnom latinskom državnom, nego na grčkom jeziku.

Na polju vjere i crkve, J. je ustao da sasvim uništi ostatke nekadašnjeg grčko-rimskog mnogoboštva. On je priredio dvije velike hajke protiv tajnih mnogobožaca u Carigradu i u unutrašnjosti (530 i 546). 592 zatvorio je najvišu školu mnogobožaca, drevnu Platonovu Akademiju u Ateni. Gonio je i sve druge nekršćanske vjeroispovijesti, a naročito Židove. U krilu same kršćanske crkve J. je svom svojom energijom nastojao, da povrati između istoka i zapada jedinstvo dogme. Kada je osvojio Italiju, pokušao je silom da natjera papu, da prihvati uniju s istočnim monofizitima. J. je proširio bizantski carski despotizam i na crkvu, i stao je diktirati crkvi dogme, kao i državi zakone. Pošto se tome najviše odupro papa, J. je počeo s njim nemilosrdnu borbu. Nastalo je zbacivanje, hapšenje i mučenje papa, da bi im se iznudio blagoslov na carsku unionističku politiku. Najzad je papa na petom vaseljenskom saboru u Carigradu (553), sasvim skrhan. Papa Vigilije, dovučen u Carigrad, složio se s rješenjima saborskih otaca, koji su i sami poslušno dali pristanak na careve koncesije monofizitstvu.

J. je, više nego ijedan bizantski vladalac, učinio i za procvjetanje crkvene umjetnosti. Podizao je mnogobrojne veličanstvene javne građevine i obnovio crkvu Sv. Sofije u Carigradu. Pored toga J. je tadanje Skoplje, koje je ležalo malo sjevernije od današnjeg, pretvorio u sjajni veliki grad, i u samoupravnu arhiepiskopiju, sa dijecezom od Save i Dunava do Jadrana, do Grčke i do Tracije (535). Tako je ponikla Prva Justinijana, koju su kasnije srušili valjda Avari i Sloveni, nagrnuvši, pod J. nasljednicima, na bizantski Balkan. Ali krajem 10 vijeka njenu je dijecezu, pa poslije i njeno ime, prisvojio slovenski Ohrid Sv. Klementa, i zbog toga se do prije nekoliko godina čak mislilo, da je Ohrid, a ne Skoplje, bio nekadašnja Prva Justinijana.

J. se svojim djelima proslavio kao jedan od velikih svjetskih vladara. Ali svojim vojevanjima istrošio je Bizantince, i vojnički i financijski a s druge strane, zauzet oslobađanjem rimskog zapada od Germana, zanemario je obranu bizantskog Balkana od germanskih, slovenskih i hunskih plemena, i bizantske Azije od Perzijanaca. Germanski Gepidi u Bačkoj, Sloveni u današnjoj Rumunjskoj, slovenski Anti na dunavskom ušću, hunski Kotriguri i Utiguri na Crnom moru, neprestano su provaljivali preko Save i Dunava u balkanske dijelove Bizanta. Nemajući dovoljno vojske za tu frontu, J. se tu uglavnom borio diplomacijom i zlatom. Po politici »divide et impera«, J. je bacao Langobarde na Gepide, Ante na rumunjske Slovene, Utigure na Kotrigure, istrebljujući barbare jedne pomoću drugih. J. je podigao na Balkanu bezbrojne tvrđave i tvrđavice, u koje su se balkanski stanovnici mogli skloniti, u slučaju barbarskih najezda. No ova defenziva, pomoću tuđinskih plaćenih susjeda i pomoću utvrđenja, izvlačila je iz državne kase silan novac, a Balkan je, naročito na sjeveru, pretvoren od barbara u pustinju. — Još je gore stajalo sa obranom Azije od Perzijanaca. Silni perzijski šah Hozroje, u dugogodišnjem ratu, ojadio je Bizantu njegove najbogatije azijske zemlje, naročito Siriju i Mezopotamiju. J. je i na toj strani morao zlatom kupovati najprije primirje, pa najzad i konačan mir.

Besciljan je bio i J. cezaropapizam u crkvi. Koncesije monofizitima i silni pritisak na papu, nisu donijeli

Digitized by Google

duhovno jedinstvo istoka sa zapadom. Čim je bizantska vlast, zbog upada, Langobarda, oslabila u Italiji, papa se ponovo emancipirao od bizantskog carstva i cezaropapistički režim, koji je osnovao J., ostao je ograničen samo na Bizant.

Najtrajnije je J. djelovao na Bizant i ostali kršćanski svijet svojim zakonodavnim i svojim umjetničkim djelima. Preko njegovih zakonskih zbornika rimsko pravo se i dalje održalo kod Bizantinaca, pa je odatle presađeno i kod mladih evropskih naroda, i sve do danas je ostalo temelj za pravni razvitak cjelokupne kršćanske međunarodne zajednice. Iz umjetničkih pak djela J. nikao je t. zv. bizantski stil, i uopće bizantska umjetnost.

Literatura: Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VI siècle (1901); Byry, History of the later Roman Empire (II, 1923).

D. Anastasijević.

JUSTINIJAN II., bizantski car (685 do 695 i 705—711), posljednji iz Heraklijeve dinastije. Pokorio je makedonske Slovene i preselio više njihovih plemena u maloazijski predjel Vitiniju (oko Bospora). Zatim je on tu namjestio i druge mnogobrojne hiljade Slovena, koji su, bježeći možda od Bugara, prešli preko zaleđenog Crnog mora na obale bizantske Male Azije. Mobilizirao je iz tih svojih slovenskih maloazijskih naseljenika jedan korpus od 30.000 ljudi, pod njihovim vojvodom Nevulom, pa je, uzdajući se u tu silu, otkazao mir Arapima. Ali u bici kod cilicijskog Sevastopolja Nevul je sa većim dijelom slovenskog korpusa prešao na arapsku stranu, te je J. izgubio bitku (692). J. je onda, pri povratku kući, pobio u Vitiniji cio ostatak svojih slovenskih vojnika. *D. An.*

JUSTINIJANA (Justiniana). 1. J. Prima, po svoj prilici današnje Skoplje. Sagradio je car Justinijan I. 536, i učinio glavnim gradom dijeceze Dacije, a episkopa J. P. proglasio je nezavisnim arhiepiskopom. 543 arhiepiskop J. P. potčinjen je vrhovnoj vlasti rimskoga pape. Ali su već u srednjem vijeku i dijeceza Dacija i glavni grad J. P. sa arhiepiskopijom propali, radi invazije Avara i Slovena. Naslov arhiepiskopa J. P. samovlasno su nosili od 12 vijeka arhiepiskopi ohridski, a od 16 vijeka i patrijarsi pećki.

2. J. Secunda, rimski grad Ulpijana, između današnjeg sela Lipljana i Gračanice. Nazvan je tako po svom obnoviocu, bizantskom caru Justinijanu I. (527—565). *R. G.*

JUSTINIJANOVA KODIFIKACIJA je jedan od najvećih događaja pravne historije i najvažnije djelo Justinijanove vladavine. Ona diže Justinijana u red najvećih svjetskih zakonodavaca. Njome se završava historija rimskog, a počinje historija bizantskog prava. U njoj je rimsko pravo dobilo svoj definitivan oblik, u kome je ono, poslije izvršenog procesa nivelacije, oslobođeno uskog nacionalnog obilježja, postalo u istinu univerzalno pravo i moglo, u daljem razvitku, da postane sastavni dio zakonodavstva gotovo svih evropskih naroda. Svojom kodifikacijom Justinijan je sačuvao od propasti rimske pravne spomenike i spasio tako jednu od najvećih tekovina antičke kulture. Bez J. K. rimsko pravo ne bi moglo steći ni približno onaj ogromni utjecaj na pravni život evropskih naroda, koji je ono kroz vijekove imalo, pa i danas ima.

Kodifikacija je postala ne samo iz slavoljublja Justinijanova, već je izazvana prije svega stvarnom potrebom, da se mnogobrojni izvori rimskog prava, razbacani po raznim zbirkama, djelima, rukopisima, a koje je sve trebalo primjenjivati u praksi, dovedu u harmoničnu cjelinu, dakle srede u jedan zakonik. To je u rimskom imperiju pokušao da uradi, jedan vijek prije Justinijana, imperator Teodozije II, ali nije uspio, u prvom redu zbog oskudice stručnih snaga. Justinijan je mogao taj posao uspješno izvesti zato, što je imao oko sebe grupu izvrsnih pravnika (Teofila, Doroteja i dr.), a medu njima na prvom mjestu energičnog i trezvenog Tribonijana, koji je, od početka Justinijanove vlade pa, s neznatnim prekidom sve do svoje smrti 546, bio na najvišim položajima i carev glavni savjetnik u svima zakonodavnim poslovima.

Kodifikacija je izvršena u prvim godinama Justinijanove vlade, do kraja 534, a nastavljena je i dopunjivana sve do njegove smrti 565. Prvo su pokupljene i sređene u jedan zbornik konstitucije rimskih ca-

Digitized by Google

reva. Taj je posao izvršila stručna komisija od 10 članova za vrijeme od 13/2 528, kad je izdana carska konstitucija o sastavu komisije, pa do 7/4 529, kad je izrađeni zbornik objavljen. Ali je taj Codex Justinianus kasnije, po naredbi carevoj, revidiran i popunjen novim Justinijanovim konstitucijama, donešenim u toku dalje zakonodavne radnje, i objavljen je 16/11 534. Sačuvano je samo ovo drugo izdanje.

Kodeks sadrži konstitucije rimskih careva od Hadrijana do Justinijana, podijeljen je u 12 knjiga, a ove u odsjeke po kojima su konstitucije raspoređene kronološkim redom. Knjiga I sadrži crkveno pravo, izvore pravne i zvanja, knj. II—VIII privatno pravo po sistemu pretorovog edikta, IX krivično, X—XII administrativno pravo. Po ovlaštenju Justinijanovom, tekstovi konstitucija su mijenjani, skraćivani, izbacivane su iz njih zastarjele stvari i protivurječnosti. Kod svake konstitucije sačuvano je ime cara, koji ju je izdao, ime lica, kome je upućena i datum, kad je izdana. — Po izradi prvog izdanja kodeksa prešlo se prikupljanju i sređivanju pravničkih spisa. Toga radi, a po uputama konstitucije od 15/12 530, sastavljena je komisija od 17 članova, koja je, pod predsjedništvom Tribonijanovim, svršila taj posao do 16/12 533, kad je objavljena nova zbirka, koja se zove Digeste ili Pandekte.

Digeste su podijeljene u 50 knjiga, a ove na 432 odsjeka, koji idu po sistemu Kodeksa odnosno pretorovog edikta. U odsjecima su rasporedeni, po izvjesnom redu, odlomci iz spisa 40 rimskih pravnika iz vremena od 100 prije Kr. do 300 po Kr. Ispred svakog odlomka stavljeno je ime pisca i naslov djela, odakle je taj odlomak. Protivno naredbi u konstituciji od 15/12 530, neki od ekscerpiranih pravnika nisu imali »ius respondendi«, t. j. pravo da svoje mišljenje daju »u carevo ime«, ali je komisija činila veliku upotrebu od ovlaštenja, da u tekstove unese sve nužne izmjene, kako bi tekstovi bili u skladu sa pravom i potrebama Justinijanovog vremena (t. zv. interpolacije).

Prije no što su Digeste objavljene, ali po njihovom dovršenju, izradili su, po carevoj naredbi, a pod nadzorom Tribonijanovim, Teofilo i Dorotej kratak službeni udžbenik za početnike u 4 knjige, t. zv. Institucije. Djelo sadrži kratak pregled privatnog prava i postupka, s malim dodatkom na kraju o krivičnom pravu i postupku. To je prerada popularne knjige istog imena od Gaja, pravnika iz 2 vijeka po Kr., ali ima dodataka i iz drugih sličnih djela i Justinijanovih konstitucija. Objavljeno je 21/11 533. Sve ove tri knjige čine po Justinijanu jednu cjelinu i po osvojenju Italije uvedene su 554 i tamo kao zakonik.

Posljednji dio Justinijanove zakonodavne radnje čine Konstitucije, donijete naknadno poslije ove tri zbirke, od 535 do 565. To su t. zv. Novellae constitutiones ili samo Novellae. Sadrže većinom propise javnog i crkvenog prava, ali neke unose velike novine u privatno, naročito porodično i nasljedno pravo. Većinom su na grčkom. Od njih nema zvanične zbirke, već samo privatne.

Sva ova 4 djela Justinijanove Kodefikacije obuhvatili su glosatori u 12 vijeku zajedničkim imenom Corpus Iuris, a puniji naziv Corpus Iuris Civilis dao im je prvi put Dionysius Gothofredus u svome izdanju od 1583.

R. Popović.

JUTARNJI LIST, politički izvanstranački dnevnik u Zagrebu. J. L. osnovala je tiskara I. Granitza u Zagrebu 1911. Do oslobođenja bio je J. L. mali i neznatni list. U to vrijeme prešao je on u ruke Tipografije D. D., a njegov urednik postao je Eugen Đemetrović. J. L. je postao veliki informativni organ za najšire slojeve hrvatske publike. U hrvatski žurnalizam unio je on pojačanu telefonsku i telegrafsku službu. Uz J. L. izlazi Večer, kao večernje izdanje njegovo. Današnji je njegov urednik Dr. Milivoj Dežman. *V. P.*

JUTRO (dan oranja), mjera površine tla. Ima u raznim krajevima različit opseg. Katastralno jutro, koje je služilo kao mjerilo za zemljišni katastar u Austro-Ugarskoj ima 1.600 četvornih hvati (svaki sa 36 četvornih stopa, 0·5754642 hektara). Slavonsko jutro (lanac) ima 2.000 četvornih hvati (0·71933 ha), madžarsko ima 1.200 četv. hvati (0·431598). Srpski »dan oranja« jednak je katastralnom jutru.

O. F.

JUVANOVA POLONIJA, glumica (6/2 1886, Mengeš, kod Kamnika). J. je učila 1892—1900 osnovnu i gradan-

Digitized by Google

sku školu u Ljubljani, a 1900—1902 dramsku školu profesora Innemann-a. 1900—1901 J. je članica Narodnog Gledališča u Ljubljani. J. igra karakterno-naturalističke uloge (Anisija Moć tame, Vasilisa Na dnu, Žena-vrag Schönherr), a najbolje prikazuje slovenačke seljanke. *F. S.*

JUŽNA (BINAČKA) MORAVA, desna sastavnica Morave. Protiče kroz Staru Srbiju i Srbiju. Za J. M. je karakteristično da joj je izvorište na vrlo niskom prijevoju, čija visina ne premašuje 600 m, i koje je vrlo blisko gornjem toku Lepenca. Desno i lijevo od izvora J. M. dižu se Žegovac Planina i Crna Gora (Skopska), pa tek sa njihovih padina teku potoci sa velikih visina. Do sela Velekinca, na dužini od 28 km, rijeka teče kroz vrlo široku dolinu u sjeveroistočnom pravcu, sa padom od 2·32 m/km; dalje se probija kroz klisure, i u velikom luku svija oko sjeveroistočnog kraja Crne Gore, da od izlaska u Vranjsko Polje uzme pravac sjevero-sjeveroistoka. Tim pravcem teče kroz Mominu Klisuru, a od mjesta Predejane skrene pod laktom na sjever-sjeverozapad, i tako, uglavnom, teče sve do sastava sa Zapadnom Moravom, 2 km nizvodno od Stalaća. Najveći pritoci s desne strane su: Vlasina, Nišava, Moravica, a s lijeve Veternica, Jablanica i Toplica. Dužina toka joj je 295·9 km, a površina porječja 13.615 km². Sa svojim pritocima raspolaže, pri srednjem najnižem vodostaju, hidrauličnom snagom od 127.550 HP, a bez njih sa 59.760 HP. *P. V.*

JUŽNA SRBIJA (Antropologija). Stanovnici Južne Srbije ili Makedonije su etnološko produženje srpskog življa između Dunava i Šar Planine. Plemenske osobine južnih Srbijanaca (Makedonaca) proučavali su M. Basanović, S. Vatev, J. Deniker, K. Dronćilov i N. Županić, (koji još nije objelodanio materijal). Basanović je skupio kefalometrične podatke kod 45 osoba iz jugozapadnih krajeva (Kostursko, Bitoljsko, Debarsko), i konstatirao je izvjesnu lubanjsku izduženost. Zatim je Vatev proučio 48 ličnosti iz skopljanske oblasti (Sandžaka), 53 iz solunske i 37 bitoljske. Skopljanci su se pokazali kao mezokefalni (index ceph. 79·4), Solunci gotovo dolihokefalni (index ceph. 76·4) a Bitoljci t. j. Makedonski zapad hiperbrahikefalni (index ceph. 85·2), kao što su Dinarci. Prosječna težina mozga (67 osoba) mjeri prema Vatevu oko 1395 grama, opseg glave 644 mm. — Najviše i najpouzdanijih podataka skupio je (1918) K. Dronćilov, i to na 491 odraslom muškarcu iz svih južnosrbijanskih srezova. Prosječna visina uzrasta 1680 mm, na zapadnoj strani Vardara nešto manja (1.675 mm) nego na istočnoj (1.685 mm). Koža uopće nije jako pigmentirana (tipično je zastupan br. 11 Luschanove tablice za boju kože) naime u 234 slučaja od 491). Oči su uglavnom tamne boje (br. 2—6 Martinove tablice sa 54·8%, br. 7—8 sa 30·8%), mješovite (Martinova tablica br. 9—10) sa 6·7% i modre (Martinova tablica br. 11—16) sa 6%. Kosa tamno kestenjava (Fischerova tablica br. 4—5) sa 56%, otvoreno kestenjava (Fischerova tablica 6—7) sa 33·2%, plava Fischerova tablica br. 8—12) sa 9·6%. Boja kose na glavi crna (Fischerova tablica br. 1—3) sa 0·6%, tamno kestenjava (Fischerova tablica br. 4—5) sa 56·6%, otvoreno-kestenjava (Fischerova tablica br. 6—7) sa 33·2%, plava (Fischerova tablica br. 8—12) sa 9·6%. Boja brkova: crvena (br. 1—3) 5·8%, tamnokestenjava (br. 4—5) sa 16%, otvorenokestenjava (br. 6—7) sa 47·6%, plava (br. 8—14) sa 30·6%. Tamna kompleksija (kestenjave oči, tamna kosa) se veže donekle za srednju visinu uzrasta. Najveća dužina moždanog oklopa varira 166—208 mm i veća je na istočnoj nego na zapadnoj strani Vardara; najveća pak širina glave varira između 134—171 mm. Dolihokefalija (x—75·0) 28·5%, mezokefalija (75·1—80·0) 28·5%, brahikefalija (80 do 85·0) 31·3%, hiperbrahikefalija (85·1—x) 31·8%. Zapadna Makedonija (srezovi: Tetovo, Gostivar, Galičnik, Brod, Debar, Struga, Ohrid, Kičevo, Resan, Kruševo, Prilep, Bitolj, Lerin, Korča, Kostur, Kajlar, Voden, Jenidže, Vardar, Skoplje) pripada brahikefaliji vezanoj za splošteni ili odsječeni potiljak (planokcipitaliju) u 69% a sa prosječnim kefalnim indeksom 86·1. Zadnji dio tjemena često je izdignut. Istočni i južni dio nove Srbije (Makedonije) (kao i negotinski, vardarski i devdelijski srezovi sa zapadne strane Vardara) pokazuju mezokefalno i dolihokefalno stanovništvo sa zaobljenim potiljkom. Tu ima samo 29·4% brahikefalaca i samo 2% planokcipitalije. Prosječni index ceph. istočnih Makedonaca 78·7; najniži indeksi u

Digitized by Google

serskoj (76·2), kukuškoj (76·3), đevđelijskoj (76·5), dojranskoj (76·5) i solunskoj oblasti (76·6). Fiziognomska visina lica varira između 160—260 mm, a kod 63·5% između 176—190 mm. Morfološka visina lica 103—139 mm; morfološka visina gornjeg lica 63 do 88 mm; razmak uglova donje vilice 91—125. Kombinacija morfološkog indeksa lica sa kefalnim indeksom pokazuje, da se sa nižim kefalnim indeksom (dolihoidima) obično veže visok indeks lica i obratno, a to znači da se dolihokefalci odlikuju najviše uskim licem, mezokefalni umjereno širokim, brahikefalci pak i hiperbrahikefalci širokim licem. Pri tome treba razlikovati dvije brahiokefalne grupe: jednu mnogobrojniju sa širokim licem i jednu manje zastupanu, leptoprozopnu sa izdignutim stražnjim dijelom tjemena. Kod kranioloških analize južnih Srbijanaca na jugoistoku Makedonije izbija na površinu jedan dolihoidni elemenat, koji vjerojatno potiče od melanodolihokefalnih Pelazga premikenskog doba.

Literatura: J. Deniker, Les Bulgares et les Macedoniens (Bulletins et mémoires de la société d'Anthropologie de Paris, V-e serie, tome V, fasc. 4, 1904); — Krum Dronči1ov, Materijali za antropologijata na Blgarite, 1 (1921).

N. Županić.

JUŽNA SRBIJA, naučni časopis, koji je počeo izlaziti 1921 u Skoplju. Urednici su bili Gliša Elezović i Dr. P. Slankamenac, a postojao je i redakcioni odbor. 1925 je preuređen, ali je ubrzo prestao izlaziti. Donosio je najviše priloge o pitanjima južne Srbije. *U. Dž.*

JUŽNI DIJALEKT. V. Štokavski dijalekt.

JUŽNO-MORAVSKA BANKA. Osnovana je 1920. Centrala je Niš, a filijala Beograd. Kapital je 2,000.000, fondovi 161.933, ostale rezerve 58.247, ulozi 1,970.367, vjerovnici 1,105.575, mjenice 816.984, zajmovi na zaloge 8.300, dužnici 1,364.366, nepokretnosti 118.958. Industrijska poduzeća 551.686, roba 2,683.495, vrijednosni papiri 120.456, dobit 473.744 Din. Dividenda 15%. Direktor je Momčilo Đ. Janković. *N. S.*

JUŽNOSLOVENSKI JEZICI. J. J. nazivaju se jezici, čiji se predstavnici nalaze, uglavnom, na Balkanskom Poluostrvu: bugarski, nekadašnji staroslovenski, srpsko-hrvatski i slovenački. Pitanje je u savremenoj nauci, da li su svi J. J. činili nekada cjelinu po podrijetlu, ili ih treba nazvati jednim imenom samo zbog njihova geografskoga položaja, ili bolje zbog njihova položaja prema ostalim velikim grupama slovenskih jezika, zapadnoslovenskoj i istočnoslovenskoj (ili ruskoj).

Na osnovu glasovnih jezičkih osobina, a naročito na osnovu sintaksičkih i rječničkih, može se s pouzdanošću govoriti o vremenu zajednice svih J. J. Jer svi J. J. na isti način mijenjaju neke praslovenske glasove (na pr. er, or, el, ol među suglasnicima u sredini riječi, imajući metatezu suglasnika r i l i duljenje vokala; svi J. J. izgubili su umekšanost suglasnika pred mekim vokalima i sl.). Svi J. J. imaju sličan rječnik, zato se predstavnici tih jezika uzajamno lako razumiju. Sve su se te osobine morale razviti u ono vrijeme, kada J. J. nisu zauzimali onolike prostore, koliko su kasnije zauzeli, jer se drukčije ne može zamisliti njihova zajednica. To je moglo biti prije dolaska južnih Slovena na Balkansko Poluostrvo. Ako uzmemo, da je odmah poslije prvoga vijeka poslije Kr. prestala materijalna zajednica svih Slovena, zajednica svih južnih Slovena morala je biti između 1 i 5 vijeka po vremenu, a po mjestu, negdje na putu predstavnika potonjih J. J., od stare postojbine svih Slovena k Balkanskom Poluostrvu. Ali, osim južnoslovenske zajednice, o kojoj se danas može s pouzdanošću govoriti, može se učiniti još jedno konstatiranje o uzajamnim odnosima među J. J. Bugarski i nekadašnji staroslovenski jezik uzajamno su bliži, isto onako kao što su uzajamno bliži slovenački i srpskohrvatski, nego li jedan jezik tih dviju jezičkih grupa prema ma kojem jeziku druge grupe. Njihova je glavna razlika u glasovnoj praslovenskoj grupi tj i dj, koja se u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku svodi na glasove ć i đ, a u bugarskom i staroslovenskom glasu št i žd. Osim te osobine, kojom je protkan cijeli glasovni sistem ovih jezika, ima i drugih osobina, naročito u promjeni zamjenica i glagola, kojima se te dvije grupe jezika odlikuju. Zato se može govoriti o dvjema dijalektskim gru-

Digitized by Google

pama J. J., istočnoj, koja se kasnije razvila u bugarski i nekadašnji staroslovenski jezik, i zapadnoj, koja se razvila u srpsko-hrvatski i slovenački.

Danas, kao književni jezici, postoje samo tri od gornja četiri J. J.: bugarski, srpsko-hrvatski i slovenački. Staroslovenski jezik, koji je po svojim spomenicima najstariji od njih, koji je bio od vrlo velike važnosti za razvitak književnosti kod svih južnih Slovena i kod Rusa, nije se sačuvao kao književni jezik. Nesumnjivo je, da su do danas sačuvani njegovi ostaci u narodnim dijalektima južne Makedonije (V. Makedonski dijalekti), ali on kao književni jezik ne postoji više. (V. Staroslovenski jezik.)

I današnji književni J. J., bugarski, srpsko-hrvatski i slovenački, i pored izvjesnih razlika, koje su u njima, pokazuju tragove nekadašnje srodnosti. Narodni dijalekti na granicama tih jezika pokazuju mnogo zajedničkih ili smiješanih osobina. Tako u hrvatskom kajkavskom ima sličnosti sa slovenačkim, a u istočnim dijelovima Srbije, Stare Srbije, u Makedoniji (zapadnomakedonski) dijalekti u izvjesnom pravcu pokazuju slične osobine sa bugarskim dijalektima, i ako u osnovici svojoj ostaju i dalje srpsko-hrvatski. Zato što je u osnovici savremenih književnih J. J. jedan dijalekt (u bugarskom istočnobugarski, u slovenačkom donjokranjski, u srpsko-hrvatskom istočni i južni štokavski), a ne sve šarenilo i sva cjelokupnost njihovih dijalekata, razlike među njima izgledaju krupnije, nego što su u stvari. Osim toga, razlika se među njima pojačava i time, što su savremeni književni J. J. skorašnjeg podrijetla; oni su dobili svoj savremeni karakter tek u 19 vijeku, bez velikog naslanjanja na prošlost, kada su razlike među J. J. bile znatno manje.

A. Belić.

JUŽNOSLOVENSKI PJEVAČKI SAVEZ. Osnovan je 6/4 1894 u Ljubljani od strane Saveza srpskih pjevačkih društava, Zveze slovenskih pevskih zborov i hrvatskih pjevačkih društava: Lisinski, Jeka sa Jadrana (Sušak) i Dubrava (Dubrovnik) sa tajništvom u Beogradu. Zadatak je saveza, da skupi u savez sva južnoslovenska pjevačka društva i podigne ih na najveći stupanj pjevačke umjetnosti, posvećujući naročitu pažnju našoj nacionalnoj muzičkoj kulturi i njenom razvitku.

K. M.

Digitized by Google

K

KABANICA, vrsta ogrtača od bijeloga sukna, sa zatvorenim rukavima, u kojima čobani obično drže svoju hranu. Nosi se u Vojvodini.

N. Z.

KABARE. V. Toke.

KABLAR, planina u Srbiji, između rijeka: Zapadne Morave-Kamenice-bezimenog potoka (desnog pritoka Kamenice)-Asanovca. 13 km zapadno-sjeverozapadno od Čačka. K. se pruža od zapada na istok, južna mu je padina strma, gdjegdje skoro okomita, a sjeverna se spušta dosta blago, kao posljedica staloženih slatkovodnih slojeva. K. je sastavljen od škriljevca, vapnenca, pješčenika i serpentina. U to je kamenje urezana abraziona površ, na koju su staloženi spomenuti sedimenti. Najviši visovi su: kota 902 m, kota 890 m, i trijangulaciona točka 875 m. Pod šumom su blage sjeverne i zapadne padine. Zapadnim i južnim podnožjem K. vodi kolski put Gornja Dobrinja i Požega—Manastir Blagoveštenje—Čačak, a sjeverozapadnim i sjeveroistočnim, put Vračani—Čačak.

P. V.

KABLOVI TELEGRAFSKI I TELEFONSKI. Mi imamo telegrafskih K. sa 5, 7, 10, 14, 18, 22 i 28 žica, a telefonskih sa 5, 10, 22, 24, 56, 103, 112, 140, 168, 224 i 804 para žica (5 × 2, 10 × 2, 22 × 2.... 804 × 2). Ukupna dužina, i jednih i drugih, iznosila je (na kraju 1925) 108 km i 948 m, sa dužinom žica u njima 24.232 km i 657 m. Riječnih K. imamo mi u Dunavu četiri (jedan između Srbije i Rumunije, dva između Srbije i Banata, jedan između Banata i Bačke) i jedan u Savi (između Banata i Srijema). Podmorskih K. imamo u Jadranskom moru za vezu sa ostrvima i Italijom. Njihova je dužina 229 km i 480 m, sa dužinom žica u njima od 254 km i 60 m.

D. D.

KABOGA. V. Kabužić.

KABOGA BERNARD GROF (Caboga), general artilerije (6/2 1785, Dubrovnik — 19/11 1855, Beč). K. je bio potomak stare dubrovačke plemićke porodice. 1814, kada je Dubrovnik pripao Austriji, dobio je titulu grofa. Svršio je inžinjersku akademiju u Beču i postao je oficir 1803. 1809 bio je u štabu podmaršala baruna Jelačića pri obrani Lueg-tjesnaca, gdje se odlikovao. Iste godine ranjen je u bici kod Raba. 1813 kao kapetan bio je u vojsci švedskog kralja, sudjelovao je u bici kod Seestädt-a protiv Danaca. 1828 sudjelovao je u rusko-turskom ratu u ruskoj vojsci. 1831/32 nalazio se za vrijeme rusko-poljskog rata u glavnom štabu maršala Dibića i Paskijevića. 1838 postao je general, 1846 podmaršal, 1854 general artilerije.

V. L.

KABUŽIĆ MAROJICA (Caboga Marin), državnik (5/1 1630—12/12 1692, Dubrovnik). K. je iz stare vlasteoske porodice. Ostao je mlad sirotom, te je dobio zaštitnika nepoštenog srodnika, koji mu je upropašćivao imanje i nije mu ga htio vratiti, jer da je rasipnik i nevaljao. Stoga je K., kad mu je bilo 25 godina, u javnoj raspravi ubio toga srodnika. Pobjegao je u crkvu, i sam se predade, te je zatvoren u tamnicu, iz koje ga je poslije 12 godina oslobodio veliki potres od 1667. K. je tada najviše pomogao da se je vratio red i mir u Dubrovniku, a osobito se istakao deset godina kasnije, kada je prijetila opasnost, da će Turci svojim pretjeranim zahtjevima upropastiti Dubrovnik. K. ode tada kao poslanik u Carigrad, ali je tamo bačen u strašnu tamnicu, u kojoj je čamio do turske pogibije pred Bečom 1683. Iz tamnice je jednako pismima sokolio svoje sugradane, da ne popuštaju, i da se na njega ne obaziru. Vrativši se u domovinu do smrti je živo nastojao, da se izglade štete, nanešene Dubrovniku od velikoga potresa.

M. R.

KACAK, od kozetine spleten dugačak perčin, koji pripleću žene u svoju kosu, okite ga raznim parama,

Digitized by Google

i puste niz leđa. Nosio se u pirotskom okrugu. Sada je izobičajen.

N. Z.

KACLEROVIĆ TRIŠA, advokat (1/2 1879, Boka, Banat). Osnovnu školu je svršio u Nišu, nižu gimnaziju učio je u Nišu i Aleksincu, višu u Kruševcu i Zaječaru, a pravni fakultet u Beogradu (1904). Još u gimnaziji postao je socijalist, te je zato morao napustiti 8 razred gimnazije u Kragujevcu i polagati ispit zrelosti u Zaječaru. Na velikoj školi postao je član socijalističkog kluba i sudjelovao je vrlo aktivno u svima omladinskim slobodoumnim pokretima. Zbog velikoškolskih demonstracija 11/3 1902 kažnjen je gubitkom dvaju semestara. K. je ideja priređivanje martovske demonstracije (23/3 1903). Zbog nje se morao kriti po kragujevačkom okrugu, sve do ubijstva kralja Aleksandra. Poslije 29/5 1903 radio je sa drugovima na marksističkom obrazovanju proletarijata i bio je jedan od osnivača srpske socijaldemokratske stranke. Do Svjetskog Rata živio je u Kragujevcu, i radio je na organiziranju radnika. Prvi put je izabran za narodnog poslanika 18/5 1908 i bio je to do 1921, kad mu je uništen mandat. U Narodnoj Skupštini bio je jedan od najaktivnijih radnika i odličnih govornika. 1906—1914 bio je općinski odbornik u Kragujevcu, 1906 i 1907 glavni sekretar socijaldemokratske stranke, a 1921 predsjednik komunističkog poslaničkog kluba. Poslije zabrane komunističke stranke, K. radi na obnovi sindikalnog pokreta. Pokrenuo je list Organizovani Radnik, i osnovao je sa drugovima Nezavisnu Radničku Partiju. Sudjelovao je na međunarodnim socijalističkim kongresima u Kopenhagenu, Moskvi i Stockholmu i na konferenciji u Kiptalu, na kojoj je bio jedan od predsjednika. Uređivao je Tipografski Glasnik (1901), Radničke Novine (1902) i Radnik (1903—1913). Bio je saradnik Dnevnog Lista, Narodnog Lista, Radničkog Lista, Radnika, Okovanog Radnika, Borbe i svih drugih socijalističkih i komunističkih listova u Srbiji. Radio je i na boljševističkim listovima u Petrogradu i na Socijaldemokratu (Kopenhagen). Sa Dušanom Popovićem napisao je brošuru: Jedan apel civilizovanom svetu, u kojoj je opisana okrutnost okupatorskog režima u Srbiji. Osim toga, napisao je još dvije brošure: Ruska politika na Balkanu i srpska omladina (1902) i O socijalističkom moralu (1902). Zbog svog političkog držanja K. je bio više puta zatvaran.

J. Prodanović.

KAĆANSKI SERGIJE, gornjokarlovački episkop (1/2 1813, Srbobran — 1/1 1859, Temišvar). Osnovnu školu svršio je u Srbobranu, gimnaziju je učio u Novom Sadu, Vrbasu, Temišvaru, Mohaču i Kečkemetu, filozofiju i pravo u Pešti i Požunu, a bogosloviju u Karlovcima. K. se zakaluđerio 1839 u Krušedolu, i postao je nastavnik bogoslovije i upravnik blagodejanja. 1845 postavljen je za starješinu manastira Beočina. 1848, na Majskoj Skupštini, izazvao je K. silno oduševljenje svojim govorom, i učinio je, da je skupština mitropolita Rajačića proglasila srpskim patrijarhom. 1850 postao je K. arhimandrit, 1852—1853 mandator budijske dijeceze, a 1854—1858 administrator gornjo-karlovačke eparhije. 7/12 1858 bio je posvećen za gornjo-karlovačkog episkopa, ali je već 1/1 1859 preminuo u Temišvaru. Jedan dio njegovih govora sačuvan je i štampan 1863 u Novom Sadu, pod naslovom: Toržestvo Dobrodjetelji.

R. G.

KAĆANSKI STEVAN VLADISLAV, pjesnik (24/12 1830, Srbobran — 5/5 1900, Beograd). Osnovnu školu učio je u Petrovaradinu i Srbobranu, a gimnaziju u Srijemskim Karlovcima i u Segedinu. Pravo je počeo u Egeru, a nastavio u Zagrebu, ali kad je 1848 izbio narodni pokret u Vojvodini, K. je prekinuo studije i, kao vojnik, borio se protiv Madžara. Tu u logoru napisao je pjesmu Noćnica, u kojoj je opisao bitku pod Temerinom, koja ga je pjesma, prije no što je i štampana 1855 u Sedmici, odmah učinila poznatim i omiljelim patriotskim pjesnikom. Poslije bune završio je pravo u Zagrebu (1850), pa je zatim proveo sedam godina u rodnom mjestu, javljajući se s vremena na vrijeme, stihovima po savremenim časopisima. 1857 prešao je u Srbiju, i 1858 dobio je nastavničko mjesto u Beogradu. 1862, iz političkih razloga, ostao je bez mjesta, te je pokrenuo list, Srpska Nezavisnost, koji je već 1863 prestao da izlazi. 1864 bio je ponovo postavljen za profesora u Kragujevcu, zatim je premješten u Beograd, gdje je ostao do smrti. Prili-

Digitized by Google

kom bombardiranja Beograda, K. se borio u prvim redovima, a u srpsko-turskom ratu (1877) sudjelovao je aktivno. 1888 napustio je državnu službu i posvetio se potpuno patriotskom i nacionalnom radu, t. j. propagandi za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. Stoga je osnovao list Veliku Srbiju, koju je uređivao do smrti.

K. nije mnogo pisao. Za života izdao je samo jedan svezak pjesama, Skupljene Pesme (1879). 1913 izašla je knjiga Od Balkana do Adrije, u koju su dodane i K. poznije pjesme. Osim nekoliko ljubavnih, svi su K. stihovi patriotski. Već s prvim pjesmama K. je ušao u prvi red srpskih nacionalnih pjesnika. K. je pravo pjesničko utjelovljenje onog bujnog i ustreptalog omladinskog vremena; njegovu poeziju odlikuje neposredna iskrenost i krepak izraz, adekvatan njegovoj nacionalnoj, strastvenoj i nestrpljivoj borbenosti. Stoga su skoro sve K. pjesme rapsodije, ditirambi i himne, u jednom slobodnom, njemu svojstvenom i izvanrednom ritmu. Takve su, opće poznate: Hej trubaču s bojne Drine, Sa Avale oro klikće, Graov-Laz, Na Srbobranu, Gde je srpska Vojvodina, Oj oblaci mutna oka i t. d. U istom duhu pjevao je do pred samu smrt, kao 1889 o 500-godišnjici Kosovske Bitke, Vidov-dan i 20 Juni, te je zbog takve poezije i zbog dosljednog nacionalnog rada dobio naziv Stari Bard. *V. Petrović.*

KAĆULA, KAČULA je velika janjeća šubara, koju Vlasi nose po Krajini, Timoku i Vojvodini. *P. Z.*

KAČANDOLSKA REKA, rječica u Južnoj Srbiji, desni pritok Laba. Izvire pod Kopaonikom (kota 1.472 m), uliva se kod sela Donje Ljupče. Tok je uglavnom upravljen jugo-jugoistoku. Dužina joj je 24·8 km, a površina porječja 134·5 km². *P. V.*

KAČANIČKA KLISURA, ili Kačanički Klanac, tijesna i oko 23 km dugačka klisura u Južnoj Srbiji, u krajnjem jugozapadnom predjelu Vranjske oblasti, na granici između Kosovske i Skopske oblasti, prosječena između visokog bila Šar-planine, na zapadu, i Skopske Crne Gore na istoku dubokom dolinom Lepenca, koji sa svojim pritokom Nerodimkom sa Kosova Polja kroz ovu klisuru pritiče Vardaru u Skopskom Polju. K. K. ide od varoši Kačanika, u dnu Kosova, do sela Ormana, na izlazu u Skopsko Polje. Vrlo je uska od Kačanika do Đeneral-Jankovića (Elez-Hana), na dužini oko 12 km. Iznad tijesnog dna klisure izdvaja se gornji široki dio doline, stara dolina jezerouzine sa jezerskim terasama, kojom je oteklo neogeno Kosovsko u Skopsko Jezero, a zatim je na njenom dnu usječena mlada dolina Lepenca, klisura u pravom smislu, u kojoj su nekoliko riječnih terasa, kao tragovi viših riječnih podova, dok se najzad Lepenac nije usjekao do današnjeg riječnog korita. Klisura je usječena u kristalastim škriljevcima i mezozojskim vapnencima i škriljevcima. Na širokim jezerskim terasama iznad uskog klisurskog usjeka leže sela K. K. Više sela su blage strane sa pašnjacima, a iznad ovih nastaju šume.

Dok su visoke planinske prečage Šare i Crne Gore od znatnog utjecaja na podjelu klime, hidrografije, vegetacije i kulture bilja, u predjelima sjeverno i južno od njih i K. K., gdje na sjeveru prevlađuje srednjoevropski, a na jugu mediteranski tip, dotle K. K. čini da je ova velika planinska barijera od mnogo manje smetnje za kretanje i miješanje naroda, za širenje kulture i historijska kretanja. Kroz K. K. je od najstarijih vremena prolazio put, koji je spajao daleke krajeve na sjeveru i jugu od ove klisure a od 1873 tu prolazi vardarsko-kosovska željeznica. Znatne su migracije Srba ovdje s juga na sjever i obratno. Preko prijevoja Šare, a poprečke na K. K. i preko prijevoja Crne Gore prodrli su Arnauti i u sjeverne i u južne i u istočne krajeve odavde, a u K. K. su se još od starijeg turskog doba počela razvijati i kompaktna arnautska naselja, od čijih je pljačkaša ondašnjeg doba i tursko ime ove klisure (od kačak). I Klisura, kao i njen grad na sjevernom ulazu, postao u starije tursko doba, radi zaštite prolaza na ovoj važnoj saobraćajnoj liniji, zove se i samo Kačanik. — Kao što je kroz K. K. u doba arnautske i turske anarhije bio oteščan trgovinski saobraćaj i kulturne veze sjevernih i južnih predjela, tako je u doba ratnih zapleta ona bila još većom smetnjom prodiranju sa sjevera ili juga. Na južnom ulazu K. K. bio je nekakav još stariji grad, čije se razvaline vide na hridi Vrvešu, na lijevoj strani Lepenca.

Digitized by Google

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije III (1911, 1052—1059).

V. Radovanović.

KAČANIK, varošica u Južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti, na sastavu Nerodimke i Lepenca, na ulazu u 23 km dugu Kačaničku Klisuru, u južnom kraju Kosova Polja. Ima 670 kuća sa 4.100 stanovnika (1921). K. je tipično klisursko (po turskom derventsko) naselje. Postao je radi čuvanja prolaza kroz ravnu i opasnu Kačaničku Klisuru, gdje je bio glavni prolaz makedonsko-bosanskog druma, kojim se kretao saobraćaj od Soluna kroz povardarje, preko Kosova i Sandžaka, za Bosnu, i dalje na sjever. Ovim su drumom preko K. u 16 vijeku prolazili i diplomatski poslanici i glasnici između Turske i evropskih država na sjeveru i zapadu. U Kačaničkom Klancu bio je jedan od najnesigurnijih prolaza na ovoj važnoj saobraćajnoj liniji.

Ime K. došlo je po istovjetnom turskom nazivu klisure (od kačak, razbojnik), koju putopisac jednog poslanstva 1573 opisuje kao teško prohodnu zbog arbanaških kačaka. Ovo razbojničko leglo opjevano je u narodnoj pjesmi o Kraljeviću Marku i Musi Kesedžiji, koga je narod ocrtao kao najtipičnijeg predstavnika hajdučke samovolje i razbojništva, nastalog iza turske najezde. Da bi osigurao prolaz kroz Kačaničku Klisuru, u 16 vijeku Sinan-paša osnovao je K. Tu, kraj Lepenca, podigao je sebi konak i tvrđavu, koja i danas postoji, a kraj ove u novoj varošici sazidao je 1593 džamiju.

Od K. starije je, bar po imenu sudeći, selo Stari Kačanik, 5—6 km sjevernije, u južnom dijelu Kosova, koji se zove Obica. U 16 vijeku gradsku posadu u K. držalo je 70 janjičara. Oni su štitili trgovački saobraćaj, a kraj grada se nalazio karavan-seraj za odmaralište i prenoćište putnika. U 17 vijeku bilo je u K. 150 vojnika i dva topa. U gradu je bilo 40—50 kuća, a izvan grada, u varošici, pored džamije, bilo je bektaško teće (manastir), škola, hamam i veliki han. Nije bilo ni čaršije ni pazara. 1685 gradska je posada imala svega 70 ljudi. 1689 prodro je austrijski general Piccolomini sa Kosova preko K. kroz Lepenčevu klisuru na Skoplje, a ovuda se i povukao. Pored gradskih bedema tvrđavu su štitili tada i široki rovovi, a u gradu je bila posada opet od 150 vojnika. 22/10 turska se posada povukla iz K. pred Piccolomini-evom predstražom od 240 konjanika, pa je, sa pristiglim pojačanjem iz Skoplja, dočekala dublje u klisuri austrijsku konjicu. No Turci su potučeni i razbjegli se na jug, a Austrijanci su zauzeli K. i Kačanički Klanac. Sutradan krenuo je iz Prištine Piccolomini sa glavnom trupom, te je kroz Kačaničku Klisuru izbio u Skopsko Polje (25/10), i uputio se Skoplju. Piccolomini-eve su trupe sa najvećim naporom, naročito zbog topova, ali ipak dosta brzo, prošle kroz Kačaničku Klisuru. Poslije nekoliko dana, zapalivši Skoplje, Piccolomini se povukao preko K. u Prištinu. Piccolomini je u K. bio ostavio posadu, da brani prolaz Turcima. Turci su 1690 nanovo zauzeli K., i austrijsku posadu sasjekli. — Rešid-paša je 1807 preuzeo da Kačanički Klanac očisti od razbojnika, te je donekle osigurao trgovački saobraćaj. Sredinom 19 vijeka u tvrđavi je bilo nekoliko stražara za osiguranje puta, za kontrolu putnika i za naplatu kiridžijskih (vozarskih) dažbina. Oko 1860 bilo je u K. oko 100 arnautskih kuća pored zapuštene tvrđave i razvalina karavan-seraja, starog Kuršumli-Hana, koje se i sada vide iznad varošice. Turci su K. posljednjih godina svoje vladavine dali ime Orhanije.

Od sagrađenja vardarsko-kosovske željeznice (1873), kada je K. dobio željezničku stanicu, varošica se stala razvijati, no za dugo još kao mjesto arnautske anarhije. U K. je bilo i nešto srpskih porodica, koje su se najzad iselile u Skopsku Crnu Goru. Još 1890 K. je bio nesigurno mjesto razuzdanog arnautskog stanovništva. Oko 1900 varošica je imala mirniji izgled, utjecaj vlasti bio je dosta ojačan. Tada je K. imao malu čaršiju i oko 250 arnautskih kuća, pored vojničke posade, koja je još uvijek morala da čuva klisuru od kačaka, naročito radi željezničkog saobraćaja, sa više karaula duž pruge i druma. Prilikom arbanaške pobune (u proljeću 1910) ustanici su zauzeli K. i Kačaničku Klisuru i za neko vrijeme presjekli vezu između Skoplja i Kosova, ali kako arnautsko stanovništvo Kačaničke Klisure nije bilo uz pobunjenike, pobunjeni Arnauti lako su protjerani.

Digitized by Google

Sada je K. mirna klisurska palanka. Čaršija prilično napreduje. K. preko zime najviše snabdijeva Skoplje sa drvima za gorivo, izvozi i građevinsko drvo. Ljeti je K. zračno kupalište za Skopljance. Iznad varošice stoje, na lijevoj obali Lepenca, razvaline staroga grada, a ima razvalina tvrdave i na desnoj obali. Malo niže K. nalazi se Musino Teće, manastir nekoga zapovjednika grada, po predaji Muse Kesedžije, čiji se grob (Musin grob) nalazi gore na brdu. Malo niže drum prolazi kroz tunel ispod klisure Markov Kamen, koja se dovodi u vezu sa Kraljevićem Markom. Kačanički drum vodi lijevom i visokom stranom klisure, teško je prohodan, ma da je skoro popravljen.

U blizini K., kod stanice Đeneral Janković, po imenu vojskovođe iz doba oslobođenja (1912) nazvana stara stanica Elez-Han, nalazi se mineralni izvor, zdrav alkalno zemno-alkalni kiseljak. — U K. su: poglavar sreza Kačaničkog i poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1912, 128—130); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911, 1055 do 1056); M. Kostić, Spaljivanje Skoplja 26 i 27 oktobra 1689 (Južna Srbija I, 1922, 121—128); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi na srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900, 376—377); Ministarstvo Narodnog Zdravlja, Lekovite Vode (1922, 165—166). *V. Radovanović.*

KAČER. 1. Rječica u Srbiji, desni pritok Ljiga. Izvorište su mu tri potoka: Bukulja, Bosuta i Raslova, koji izviru sa Bukulje (720 m), Kuselja (542 m) i Ostrovice (800 m). K. teče k zapadu, uliva se oko 1 km više sela Moravacâ. Dužina toka je 29·7 km, površina porječja 227·4 km², pad oko 5·4 m/km. *P. V.*

2. Predjel u porječju rijeke Kačera. Ima 30 naselja. (V. Šumadijska oblast.) *B. D.*

KAČIĆ MIOŠIĆ ANDRIJA (1704, Brist, blizu Makarske — 14/12 1760, Zaostrog). K. je kršten 17/6 1704 i dobio je ime Ante. Njegov otac, Bartuo, bio je imućan, ugledan i pismen. On je učio u franjevačkom manastiru u Zaostrogu. U spomenicima se zove vojvodom, a sinovi su mu dobili naziv knezova (conte). Fra Šimun Tomašević, pjesnikov ujak, starješina manastira u Zaostrogu, nedaleko od Brista, uzeo je svoga sestrića k sebi, da uči knjigu. Škola je tu onda redovno trajala 5 godina, a učilo se čitanje, pisanje, osnovni računi i gramatika latinska, talijanska i hrvatska. Za narodni jezik vrijedila je kao pismo samo bosančica. Preko običaja već u 16 godini, 10/3 1720, stupio je Ante Miošić u red Sv. Franje u Zaostrogu, primivši redovničko ime Andrija. Iste godine postao je kustos (doglavnik) redodržavnika franjevačke Provincije Bosne Srebrne Fra Šimun Tomašević, pa je mogao utjecati na daljnje obrazovanje svoga sestrića. Poslije godinu dana novicijata, K. je učio filozofiju i bogosloviju, kako je tradicija zapamtila, u Budimu (1721—1727), gdje je bilo prvo učilište Provincije Bosne Srebrne. Krajem 1727 bio je K. u Šibeniku, gdje je 22/5 1728 postao svećenik.

K. se posvetio nauci. U Zaostrogu je bio učitelj filozofije (1730—1733), moralke (1732), i najzad je postao 1735 pravi učitelj (lector generalis) bogoslovije u Šibeniku. Tu je službu vršio punih 10 godina i stekao ime jubilarnoga lektora (1745). Iz Šibenika je K. došao u franjevački samostan u Sumartinu, na Braču (1745). Tu su pobjegli franjevci iz Makarske, da bi se sklonili pred turskom silom. Ali u oskudnom kraju i tijesnoj kući, moglo je živjeti samo nekoliko svećenika. K., kao starješina (1747—1749), zidao je zbog toga u Sumartinu novi manastir, a predaja veli, da je i sam na leđima nosio kamenje. 1750 K. je premješten u Zaostrog, gdje je proživio posljednje godine svoga života (1750—1760). Umro je u Zaostrogu i sahranjen je u franjevačkoj crkvi.

K. je sav svoj vijek proveo kao književnik. Kao učitelj filozofije u Šibeniku nije predavao kao drugi po tudim udžbenicima, već je sam sastavio za sve tri godine filozofije: logiku, fiziku i metafiziku. Kad se K. smirio posljednjeg decenija svoga života u Zaostrogu, objavio je svoje ranije filozofske radove. Tako je izdao Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris Ivannis Duns Scoti (Mleci, 1752); to je samo prvi dio logike (logica minor). Ostali dijelovi: drugi dio logike (logica maior), obje fizike i metafizika, i ako

Digitized by Google

je K. živo želio da ih štampa, ostale su u rukopisu, koji nije sačuvan.

Važniji je K. rad na hrvatskom jeziku: Razgovor ugodni naroda slovinskoga (Mleci, I izdanje 1756, II izdanje 1759) i Korabljica (Mleci, 1760). Između I i II izdanja Razgovora tolika je razlika, da se drugo izdanje može smatrati za novò djelo (u prvom izdanju ima 41 pjesma, a u drugom 137 pjesama).

Kao mladi franjevac bavio se K. filozofijom, a pred kraj života sav njegov rad koncentriran je oko narodne historije. U duhu osnivača naše stare historiografske škole, Orbini-a i Farlatti-a, i K. je sve Južne Slavene smatrao za jedan, »slovinski« narod. Po metodi on je kao Pavao Ritter Vitezović, čijim se djelima i služio, bio pučki kroničar. Razgovor ugodni je kronika dagađaja slovinskoga naroda, koju je K. napisao u stihovima i u prozi, od Aleksandra Velikoga, koji mu je slovinski kralj, pa do svoga vremena. Korabljica je kronika, gdje se u prvom, većem dijelu, crtaju događaji od početka svijeta do Krista, u obliku starozavjetnih priča, a drugi dio uglavnom je sumarna kronika događaja na slovenskom jugu. U Razgovoru K. svuda ističe svoje izvore, kroničare, koji su pisali na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku, jer mu je bilo stalo do historijske istine. Za savremene događaje, on sam traži arhive u općinama, u manastirima, po kućama starih koljenovića, a kadšto se poziva i na žive svjedoke, starce i svećenike. — K. je pravi kroničar, ali sasvim drukčiji od pučkih kroničara onoga vremena (Vitezovića i dr.). I to mu daje veliko značenje u srpsko-hrvatskoj književnosti. Kako sam kaže, on se, »s guslam skitaše od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara«, tražeći »karte s pečatom od vladalaca utvrđene« i drugu građu za svoj Razgovor. K. je kao kroničar narodni pjevač-guslar. — K. shvaća historiju kao naš narod: ona je niz junačkih događaja, izraženih u pjesmama. K. je narodnu poeziju dublje poznavao nego itko do njega, i umio se služiti njenim motivima i dikcijom tako, da su poslije guslari pjevali njegove pjesme kao narodne. K. je uz svu svoju kroničarsku učenost tako blizu naroda, da možda ne bi ni umio drukčije da pjeva. Zato je K. knjiga postala zaista »razgovor ugodni naroda slovinskoga«, jedno zbog svoga oblika, po čemu je lako ušla u narod, a drugo, jer je to bila sadržajem aktuelna i savremena knjiga. Razgovor, pored pokrajinskoga značaja cijele naše dotadašnje književnosti, postao je prva naša opća narodna knjiga, a njen pisac, starac Milovan, kako se sam nazivao, izvršio je znatan utjecaj u 19 vijeku na našu romantičarsku poeziju.

Literatura: B. Vodnik, Povijest književnosti I (1913) str. 382—383; Dr. K. Eterović, Fra Andrija Kačić Miošić (1922). *B. Vodnik.*

KADARKA, vrsta vinove loze. V. Skadarka. *I. R.*

KADIJICA, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Bugarskom, oko 6·5 km sjeveroistočno od mjesta Pehčeva. K. se pruža od sjeverozapada na jugoistok, a visoka je 1.932 m. *P. V.*

KADUCITET. Povlasticom cara Leopolda I. od 20/8 1691 dato je arhiepiskopu austro-ugarskih Srba, prema starom običaju donesenom sa Balkana, pravo K., što znači: pravo da arhiepiskop nasljeđuje ne samo episkope i sveštenike, nego i sve druge pravoslavne Srbe, koji umru bez nasljednika i bez testamenta. Ali je pravo K. kasnije toliko ograničeno, da je arhiepiskop nasljeđivao samo episkope, a ovi sveštenike, umrle bez nasljednika, dok su ostavinu svjetovnjaka, bez djece i bez testamenta, nasljeđivali, u smislu ugarskih zakona, vlastela, ako su bili seljaci, grad, ako su bili građani, a državni fisk, ako su bili vlastela ili krajišnici. Najzad je to pravo definitivno određeno u Deklaratoriju (16/7 1779) ovako: Mitropoliti i episkopi nemaju nikakova prava na nasljeđivanje svjetovnjaka, umrlih bez nasljednika i bez testamenta. Što se tiče umrlih sveštenika, bez zakonitih nasljednika, određeno je, da svoje nepokretno imanje, koje je sveštenik stekao prije primanja u sveštenički stalež, pripada poslije njegove smrti vladaocu, ako je u Krajini, a inače vastelinu. Od ostalog imetka može sveštenik jednu trećinu testamentom raspoređiti, a ostale dvije trećine pripadaju nadležnom episkopu, koji je dužan da se postara za pogreb sveštenikov. Ako pak sveštenik umre bez testamenta, onda cijela imovina, za vrijeme sve-

Digitized by Google

šteničke službe stečena, ima da pripadne nadležnom episkopu.

R. Grujić.

KAFTAN je svilena marama, koja se nosila pozadi džega u Levču.

N. Z.

KAJICA je ženska kapa, raznog oblika, nanizana srebrnim parama. K. se u starije doba upotrebljavala na izobičajenoj ženskoj kapi tarpošu i na ručanicama. Nosi se i sa smiljevcem. U pirotskom okrugu nose K. male crvene pletene kapice, koje bogatije srebrnim novcem kite.

N. Z.

KAJIŠ je kožni, širi ili uži, opasač, koji se opasuje povrh tkanica (kajš opasaći). Na tome K. visi usaračen nož s kanijama. Nosi se u Šumadiji i u užičkom okrugu.

N. Z.

KAJKAVSKI DIJALEKT. Njegov naziv dolazi od zamjenice kaj (ona glasi u govorima kȃj, kej, ke i sl.), koja odgovara po značenju zamjenici »što« u štokavskom dijalektu i »ča« u čakavskom. »Kaj« je arhaizam koji se sačuvao u kajkavskom dijalektu, a koji se svakako nekad upotrebljavao i u drugim osnovnim našim dijalektima, pa u njima iščezao, ili bio potisnut zamjenicama što ili ča. Tako je u svakom od naših osnovnih dijalekata prevladala po jedna od upitnih (neodređenih) zamjenica, po kojoj je on dobio svoje ime.

Ova zamjenica se upotrebljava i u slovenačkom jeziku, i nema nikakve sumnje, da se K. D., u izvjesnom svom dijelu, nahodi u srodničkim vezama sa slovenačkim jezikom; ali to još ne znači da se K. D. u današnjem svome sastavu može smatrati slovenačkim dijalektom. Naprotiv. I ako se, sve do 18 vijeka, pa katkada i kasnije, K. D. naziva »slovenskim«, taj naziv treba razumjeti isto onako kao i naziv »slovinski« u Dalmaciji, kao ostatak od starog naziva »slovenski« za sve Južne Slovene, koji su kasnije potiskivali nacionalno-državni nazivi »srpski« i »hrvatski« u različnim dijelovima našeg teritorija, a ne kao »slovenački«.

Ali bez obzira na to, kako se danas predstavnici toga govora nazivaju (oni se nazivaju Hrvatima, tako da bi se već po tome ovaj govor morao nazivati hrvatskim K. D.), i po osobinama svojim, po svome podrijetlu i sastavu, ovaj govor predstavlja jedan naročiti dijalekt, za koji je nesumnjivo, da se nalazi u vrlo tijesnim vezama sa srpsko-hrvatskim jezikom, i ako su njegova geografska blizost prema slovenačkom jeziku i njegovi uzajamni odnosi sa tim jezikom, naročito od vremena turskih prodiranja u zemlje K. D., učinili, da se u njemu razviju i u novije vrijeme osobine pod neposrednim utjecajem slovenačkog jezika. Na taj način, hrvatski K. D., i ako ulazi u jezično područje srpsko-hrvatskoga jezika, predstavlja u isto vrijeme, i vrlo dragocjenu vezu našeg jezika sa slovenačkim.

Zbog toga naročitog položaja, koji K. D. zauzima među srpsko-hrvatskim i slovenačkim dijalektima, slovenski su se naučnjaci razilazili u pogledima na njegovo podrijetlo. Jedni su ga jezički pripisivali slovenačkom jeziku (Kopitar, Miklošić, Oblak, Valjavec, Murko, Maretić i dr.), drugi srpsko-hrvatskom (Šafařik, Florinski, Rešetar, Rožić, Polivka, Lukjanjenko i dr.), treći su (kao Jagić) smatrali, da K. D. zauzima srednji položaj među slovenačkim i srpsko-hrvatskim jezikom, razlikujući ga u tome, da li smatraju da u njemu prevladuju slovenačke ili srpsko-hrvatske osobine. U posljednje vrijeme svoga života Jagić je naginjao ovom posljednjem. Tako je pitanje o odnosu K. D. prema okolnim jezicima ostalo još otvoreno i čeka još neprestano nova ispitivanja.

Danas se govori kajkavskim govorom, u grubim crtama, sjeverno od Kupe u tri županije nekadašnje civilne (građanske, provincijalne) Hrvatske, u Varaždinskoj, Zagrebačkoj i djelomice u Križevačko-Bjelovarskoj; zatim u Međumurju, nešto u dijelovima madžarskih komitata Salatskog, Šomotskog i Križevskog, još manje u Zapadnoj Ugarskoj i u Slovačkoj (Hrvatski grob); najzad, ima K. D. i nešto južno od Kupe, u sjevernom dijelu Hrvatskog Primorja i nešto u Istri. U Hrvatskoj je teško dati potpuno točnu granicu današnjeg štokavskog i K. D. Nekada je tu granicu dao Jagić, ali ju je znatno ispravio u pojedinostima tek Rešetar.

Između Save i Drave, kao što se i moglo očekivati, ta se granica nahodi među nekadašnjom istočnom i zapadnom granicom Vojne Granice. Pošto ta granica nije prirodna, ona se mora dati po mjestima, kojima se određuje. Na taj način, i ovdje će se

Digitized by Google

dati Rešetarova granica, od koje je stanovništvo na zapadu i sjeveru kajkavsko. Ta granica počinje u Virovitičkoj županiji od mjesta Turanovca, nedaleko Drave. Ona ide dalje »na Viroviticu, odakle u jugozapadnom pravcu dopire do istočne granice obiju Varaždinskih regimenti, nekadašnje Vojne Granice i današnje (1907) granice Virovitičke županije i Bjelovarsko-križevačke kod brda Trimećka; zatim ide tom granicom u sjeverozapadnom pravcu do sela Brzaje, odakle ona, dopire do zapadne granice nekadašnje Vojne Granice kod mjesta Koritna, obuhvatajući svojom krivudavom linijom ova mjesta: Veliku Trešnjevicu, Malu Trešnjevicu, Ribnjačku, Pupelicu, Kašljavac, Orovac, Patkovac, Presnu, Tomaš, Grginac, Višnjevac, Čurlovac, Diklenicu, Staniće, Poljančane, Sredice, Tordu Bijeku, Domankuš, Kovačevac, Novakovac, Cjepidlak, Hrsovo, Majur, Bolč, Zovnik, Žavnicu, Glognove, Habijanac, Čopordu, Remetinac, Stari Glog, Habijanovac. Od Koritna vraća se štokavska granica kroz teritorij obiju Varaždinskih regimenti, u još krivudavijoj liniji, prvo u jugoistočnom, a zatim opet u jugozapadnom pravcu preko Vukšinca, Štefanja, Laminca Starog, Paljevine, Bereka, Krivaje, Potoka, Ploščice Stare, Kozarevca, Nevinca, Bulinca, Drljanovca, Kovačice, Dražice, Trnovitice Velike, Begovače, Oštrog Zida, Šimljanika i Podgarića, u Kutinicu, na među nekadašnjih obiju Varaždinskih regimenti i nekadašnje Križevačke županije. Tu obuhvata oba sela, Selište Srpsko i Mikleušku u kotaru Moslavinskom iste županije i selo Šartovac Kutinskog kotara nekadašnje Požeške županije, da bi, idući po toj granici rijekom Ilovom, došla do granice Lipovljanskog kotara nekadašnje Gradiške regimente a današnje (1907) Požeške županije. Odatle ide štokavska granica preko Piljenica, Kraljeve Velike, Krivaja, Brestače u Jasenovac na Savi. Od Jasenovca ide granica Savom do Siska, zatim Kupom do blizine Karlovca, ali tako, da je i uski pojas na desnoj obali obiju rijeka mahom kajkavski; od Jasenovca uzvodu desna je obala čisto štokavska, sve do Babovca, ali odatle ide pojas kajkavski, koji ograničavaju mjesta: Bistrać, Žreme, Krivaj, Greda, Graduša, Blinski Kut, Komarovo, Crnec, Pračno, Mošćenica, Drenčina, Petrinja (sa izuzećem južnoga mjesta Majdana, koje je štokavsko), Mokrica, Gora, Glinska Poljana, Stankovac, Brkiševina, Bučica«. Vjerojatno je, da ova kajkavska pruga ide još dalje u pravcu Karlovca, ali to Rešetar nije mogao utvrditi. Samo je pouzdano, da je Gliboki Potok, koji leži na obim obalama Kupe, najudaljenije na zapadu kajkavsko mjesto; Kobilić na lijevoj, a Kamensko na desnoj obali već su čakavska mjesta, dok je Popović-Brdo, koje se nahodi između Kamenskog i Glibokog Brda, već štokavsko.

Ali i zapadno od ove granice imamo i većih štokavskih ostrva. Tako se na teritoriju nekadašnjih Varaždinskih regimenti između Koprivnice i Križevaca nahodi malo jezično ostrvo pravoslavnih (ijekavskih) štokavaca (ono obuhvata ova, po većini stanovništva, pravoslavna mjesta: Veliku Mučnu, Paunovac, Sokolovac, Malu Branjsku, Sesvete, Kloštar, Lepavinu, Mali Poganac, Botinovac, Osek, Veliki Poganac, Gabričani Veliki i Radeljevo Selo i zajedno sa mjestima Prkos, Belanovo Selo, Duga Rijeka, Segovina, Bolfan i Čukovac ulazi u područje nekadašnje Križevačke županije; u okolnim selima ima štokavaca u malom broju). Drugo štokavsko jezično ostrvo na teritoriju nekadašnjih Varaždinskih regimenti nahodi se između Ivanić-Grada i Čazme (ono graniči ovim mjestima: Derezom, Dragičevcem, Marinkovcem, Mostarima, sa izuzetkom Marče-Prkosa, Graberja, Bunjana, Palančana, Suhaje, Milaševca i — zaobilazeći kajkavsku Čazmu — opet Derezom), samo je ono, i ako je ijekavsko, mahom katoličko; štokavaca pravoslavnih ima nešto po okolnim mjestima. Najzad, treće štokavsko jezičko ostrvo jest i unijatski Žumberak, koji se prostire i u Kranjskoj u općinama Radovičkoj i Suhorskoj (na njega se nastavljaju Bojanci, koji su ostali pravoslavni).

Nema nikakve sumnje, da se nekad K. D. pružao na istok daleko preko navedene granice, i da je zauzimao veliki dio Slavonije, a, po nekima, i cijelu Slavoniju. U današnjoj Slavoniji ostalo je od starog K. D. nešto ostataka u Podravini (granica je njegova prema štokavsko-ikavskom govoru Slavonije: drum Virovitica—Našice—Podgorač; zatim zapadno od Virovitice u nekoliko sela prema

Digitized by Google

Dravi i sjeveroistočno od Podgorača na ušću Drave u selima Almaš i Erdut), i južno od toga, u kraju ispod Vinkovaca u nekoliko sela. Na granici Slavonije (između Ilove, Lonje i Save) ima sela potpuno štokavskih (ijekavskih), ima ih kajkavsko-štokavskih sa ekavsko-ijekavskim izgovorom, a ima ih i štokavskih sa ekavsko-ijekavskim izgovorom. Sve su to različni stupnjevi gubljenja K. D. među novim štokavskim stanovništvom. Jezičkih ostataka, često minimalnih, od K. D. ima i po drugim krajevima Slavonije, u kojima se danas govori različne vrste štokavskim govorom.

Potiskivanje K. D. iz Slavonije, ako se pretpostavi, da je nekad cijela Slavonija bila kajkavska, vršilo se već vrlo rano. Na osnovu ispitivanja ikavizama (zamjene zvuka jata glasom »i«) u nazivima mjesta u Slavoniji, može se reći, da se već do 13 i 14 vijeka, znatno prije vremena turskih prodiranja u Slavoniju i prije vremena stvaranja Vojne Granice, govorilo ikavski-štokavski, u glavnome, tamo gdje se i danas govori (oko Morovića, Nijemaca, Vukovara, u Đakovačkoj i Požeškoj okolini i u Posavini od Morovića do Gradiške).

Za vrijeme turskih ratova i turskog prodiranja u ove krajeve, od 16 do kraja 17 vijeka, i poslije njih, nestalo je K. D. u cijeloj zapadnoj Slavoniji, koju su tada naselili štokavci-ijekavci, isto onako kao što su tada naselili i veći dio Bjelovarsko-križevačke županije. To isto vrijedi i za centralnu Slavoniju, za kraj između Našica, Đakova i Dilj-Gore i oko Đakova, i za istočnu Slavoniju, za kraj oko Vinkovaca i Vukovara.

Pored starih štokavaca-ikavaca u Slavoniji, nalaze se u njoj i noviji štokavci-ikavci, čiji su se predstavnici također doselili ovamo za vrijeme ili poslije turskih ratova. Ali ima slučajeva, da su štokavci-ijekavci zauzeli i zemljište starijeg ikavskog govora u Slavoniji (na pr. oko Psunja, od okoline Pakračke do Novogradiške i još u nekim mjestima; zatim između Osijeka, Vinkovaca i Vukovara, gdje još ponegdje ima ostataka od ikavskog govora i slično).

Ako je K. D. na istoku izgubio znatan dio svog nekadašnjeg teritorija, on je nesumnjivo na jugu današnjeg svog prostiranja znatan dio teritorija dobio. Teritorij između Save i Kupe, koji je nekada pripadao čakavskom dijalektu, danas je kajkavski. Zatim i južno od Kupe K. D. je znatno proširen, ali ga je ovdje ponegdje teško razlikovati od kajkavskog slovenačkog, čiji su predstavnici, poslije oslobođenja ovih krajeva od Turaka, počeli naseljavati također ove krajeve (u mnogim su slučajevima ovo bili raniji hrvatski bjegunci u Kranjskoj, koji su se sada vraćali na svoja ognjišta ili u svoju otadžbinu). Kajkavski je elemenat jači u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu Karlovačkog kotara nego u ostalom; u Karlovcu se govori kajkavski i štokavski. U Modruško-riječkoj županiji ima K. D. najviše u Čabarskom kotaru, nešto iznad polovine u Delničkom, nešto u Vrbovskom kotaru, u Ogulinskom i Vojničkom.

Među jezičnim osobinama K. D. navest ćemo prije svega one, koje su manje ili više zajedničke svima K. D. Među ovim crtama ne nalazi se č i j, koji zamjenjuju praslovensko tj i dj (i odgovaraju štokavskom ć i đ), jer je to osobina samo jednog dijela K. D. Zato otpada i tvrđenje, koje se dugo držalo, da se na osnovu te crte K. D. prirodno određuje kao slovenački.

Oba stara poluglasnika (i debelo i tanko jer) glase u kajkavskim govorima kao »e« ili kao glas njemu sličan. Ova se crta nalazi i u istočnim slovenačkim dijalektima, ali nije jasno, odakle je ona prvo potekla. Zvuk jat preko zatvorenog e, prelazi u različnim govorima u e, ej, i sl. Dugi vokali dobivaju uopće u K. D. zatvoreniju nijansu: takvo a se razvija u pravcu glasa o, o dugo u pravcu glasa u, i sl. (u Varaždinu a prelazi, pod akcentom, u oa, kao i u Virju; dugo o u Međumurju, Varaždinu daje uo). Vokal u razvija se katkad, naročito u sjevero-istočnim govorima, u pravcu zvuka i, čineći glas sličan njemačkome ü. Mjesto starih nosnih glasova imamo danas, kao i u drugim srpsko-hrvatskim govorima: mjesto nosnoga e — glas e, mjesto nosnoga o — o u sjeverozapadnim govorima (kao u slovenačkom), u sjeveroistočnim govorima u ili zatvoreno o, u jugoistočnim govorima glas sličan glasu u (otvoreno u) i u jugozapadnim govorima u, kao i u ostalim srpsko-hrvatskim dijalektima. Dakle, ovdje imamo sve nijanse, od u do o. Mjesto

Digitized by Google

vokalnog l imamo samo u sjeverozapadnim govorima o i u, a u svima ostalim — u, pored koga se u sjeveroistočnim govorima javlja i zatvoreno o (u Varaždinu u i o, u Koprivnici i Kloštru u, u Virju zatvoreno o, u Prigorju u, a u Trebarjevu srednji glas između u i o). Kratki vokali u K. D., naročito onda, kada su bez akcenta, ili dobivaju otvoreniju nijansu, ili se skraćuju (reduciraju). Ovdje vlada veliko šarenilo među dijalektima, ali treba naročito spomenuti vokalnu asimilaciju, koja je karakteristična za jugozapadne govore (u Trebarjevu o u nenaglašenom slogu prelazi u poluglasnik reda e; u sjevernim govorima, kada su samoglasnici bez akcenta, dobivaju otvoreniju nijansu ili, naročito ako je vokal i, skraćuju se; asimilacija vokala naročito je tipična u Prigorskom govoru, ona je u tome što na pr. o u slogu ispred i postaje i samo vokal, i sl.).

Praslovensko umekšano r, koje daje u ovim govorima »rj«, nalazi se u svima govorima ovog dijalekta. Ali je moguće naročito na istoku, da ima i govora bez ove osobine. Stari umekšani suglasnici lj i nj (dobiveni od lj i nj u praslovenskom jeziku) ili prelaze u neumekšane glasove, ili razvijaju ispred sebe j, prelazeći u tvrde glasove. Pred glasom u razvija se u početku riječi suglasnik v, a pred ostalim vokalima j. Suglasnik h, naročito u istočnim i jugozapadnim dijalektima, gubi se.

U deklinaciji imamo: u lokativu jednine imenica muškog roda nastavak u, u dativu imenica ženskog roda e, u instrum. imenica ženskog roda um ili om, u genitivu množine imenica muškog roda ov; u genitivu jednine ženskog roda, u akuzativu množine muškog i u nominativu i akuzativu množine ženskog roda e, u lokativu množine imenica srednjeg roda ah, u dativu i lokativu jednine pridjeva i imenica ženskog roda e, u padežima množine zamjenica i pridjeva eh, em, emi; u komparativu pridjeva »ši« u većim razmjerima nego u drugim govorima našim, eji (kao i u drugim dijalektima) i eši.

U konjugaciji: u prezentu prvog lica jednine nastavak je m, kao i u drugim govorima, u trećem licu množine eju, iju, mjesto u ili e; u imperativu u množini nastavak je emo, ete; razlikovanje upotrebe infinitiva i supina (drugi sa nastavkom t uz glagole kretanja); imperfekat, aorist i particip prošlog vremena aktivni (na v, vši) gube se; prezent perfektivnih glagola upotrebljava se za buduće vrijeme, a tako isto i konstrukcija sa budu (ili bum) i participom na l, ma da ima i upotrebe glagola hoću-ću sa infinitivom za istu službu.

U K. D. imaju dva stara akcenta ˆ i ˝ kao u starom štokavskom govoru; ˆ i ˝ odgovaraju i čakavskom akutu. ˝ se prenosi sa posljednjeg sloga na prethodni, koji ako je dug može s njim dati u nekim govorima (Prigorju i dr.) i ´. Osim toga i˝ dulji se katkada u ˜ ili ^ (poludugi nizlazni akcenat). I ako ima dosta skraćivanja dužina na neakcentiranim slogovima, ipak ima i čuvanja dužina u govorima pred akcentom. Ima i drugih pojava kod akcenta kajkavskih govora i drugih prenošenja, a ne samo sa krajnjih kratkih slogova; ali na tome se ovdje dalje ne ćemo zadržavati. Uostalom, i obavještenja koja nam daju različni opisivači kajkavskih govora nisu dovoljno izjednačena prema jednom kriteriju. Na pr. Rožić govori o četiri akcenta u Primorskom govoru, i ako je nesumnjivo, da oni predstavljaju nešto drugo nego obična četiri štokavska akcenta. Fancev govori o naročitom sistemu kajkavske akcentuacije sa stvarno dva nizlazna akcenta, jednim kratkim i jednim dugim (i sa još jednim poludugim).

Ove su se osobine razvile u različno vrijeme, i zauzimaju katkada nejednake prostore kajkavskog teritorija. Ali je nesumnjivo, da današnji cjelokupni razvitak kajkavskih govora ide u ovom pravcu, tako da se može govoriti o jedinstvu savremenog razvitka kajkavskih govora, koji se nalaze na sjeverozapadu našeg cjelokupnog jezičnog teritorija.

Opravdano je pitanje, kako treba razumjeti ovakav razvitak jednog od naših osnovnih dijalekata. Mjesto neposrednog odgovora na to pitanje, ja ću iznijeti osobine, po kojima se razlikuju dijelovi dijalektskog teritorija ovoga dijalekta. I ako rad u ovom pravcu još nije završen, mislim, da se već danas mogu razlikovati, u najopćenitijim crtama, tri dijalektska pojasa: istočni, sjeverozapadni i jugozapadni.

Digitized by Google

U grupu istočnih govora ulaze dijalekti onoga tipa, koji je opisao Dr. F. Fancev u Virju i okolnim mjestima, dakle, u sjeveroistočnom dijelu teritorija; zatim dijalekt, koji se vidi u tekstovima iz Trebarjeva; od starijih pisaca takav je na pr. jezik Pergošićev. Prema tome, moglo bi se reći, i to u najopširnijim crtama, da bi linija ili pojas, koji sastavlja sa sjevera na jug mjesta istočno od Varaždina i istočno od Zagreba i siječe Savu i Kupu idući u tom pravcu predstavljala zapadnu granicu istočne dijalekatske grupe. Prostor zapadno od te pruge mogli bismo opet u najopćenitijim crtama podijeliti u dva dijalekta horizontalnom linijom, koja ide Zagrebačkom Gorom i siječe zapadnu liniju istočnog govora u visini te visoravni. Sjeverno od nje bio bi dijalekat zagorski ili sjeverozapadni, a južno od nje, u najgrubljim crtama, bio bi prigorski ili jugozapadni dijalekt. Nema sumnje, da su ovo samo najudaljeniji govori i da među njima ima pojasa, u kojima se ti dijalekti miješaju, kao što je jedan takav pojas i onaj što obuhvata Zagreb, ali će se o svima prelaznim miješanim i manje tipičnim govorima moći nešto točnije reći tek kada budemo imali detaljnijih proučavanja. Ovim odredivanjem triju K. D. daje se samo njihova najopćentija, ali, također, i najtipičnija karakteristika. Prigorski je govor dosta iscrpivo opisao Rožić, a o zagorskom govoru ima najmanje dobra materijala (moralo se služiti tekstovima narodnih umotvorina i sličnim).

Istočni dijalekt odlikuje se od ostalih time, što mjesto praslovenskih glasova tj i dj ima č (svakako meko) i đ (možda prije meko dž). U ranijim spomenicima, na pr. kod Pergošića, pisma druge polovine 16 vijeka, imamo dosljedno ć i đ. Kao što sam spomenuo, ta se osobina nalazi podjednako i u sjevernim dijelovima ovog govora (na pr. u Virju) i u južnim njegovim dijelovima (Trebarjevu). Ovaj govor ima još jednu vrlo dragocjenu osobinu. Tamo gdje čakavski dijalekti imaju šć a štokavski št, čakavski žj, a štokavski žd od praslovenskih glasovnih grupa stj, skj, ske i slično ili zdj, zgj, zge i slično, ovaj istočni K. D. ima šč (svakako meko šć) i žđ (ili možda meko žđž). Time se odlikuje glavna struktura ovog govora, glasovima ć, đ, šć i žđ u prošlosti (jer i za šć i žđ vrijedi u potpunosti ono što je rečeno o č i đ).

Jugozapadni govori (u Primorju, između Kupe i Save) imaju mjesto praslovenskog tj ć, mjesto dj j, dakle, potpuno onako kako imaju danas čakavski dijalekti. Mjesto šć (čakavskog šć), ovaj govor ima samo »s« umekšano, koje jasno pokazuje, da je tu bilo nekad »sć«, pa se drugi dio reducirao, isto onako, kao što mjesto žj imamo u njemu »z« umekšano.

Sjeverozapadno hrvatsko kajkavsko narječje ima mjesto praslovenskog tj č, mjesto praslovenskog dj j, dakle onako, kako obično imaju slovenački dijalekti.

Nije teško, na osnovu ovoga, utvrditi, da je osnovica istočnog K. D. »štokavska«, jugozapadnog »čakavska«, a samo sjeverozapadnog »slovenačko-kajkavska«. Ali, i ako je nesumnjivo osnovica istočnog K. D. »štokavska«, ona nije obična štokavska, jer obično u štokavskim govorima, prema čakavskom šć i žj, imamo št i žd (štokavsko ognjište, dažda — čakavsko ogńišće, dažja). Međutim ovaj govor nema ni jedno ni drugo, već ima šć, i žđ, što vrlo lijepo odgovara najstarijem stupnju razvitka štokavskih govora. Po mome mišljenju, ostataka od takvog štokavskog govora ima u govorima posavskim u Slavoniji, u ikavskim i štokavskim govorima u Bosni i Hercegovini i u Dalmaciji. Što se tiče ostalih starih štokavskih osobina, to je neke od tih osobina ovaj govor nesumnjivo unio u zajednicu kajkavsku, neke je izgubio, a neke opet preinačio. Ali je nesumnjivo, da se u starim spomenicama nalaze još znatni tragovi od toga. I samo »što« nekada se u njemu upotrebljavalo, a i danas se u dijalektima upotrebljava u značenju »tko«.

Da su osobine prigorskog govora u osnovici čakavske, o tome ne treba sumnjati. I zamjena nosnog o čistim glasom u, i zamjena vokalnoga l čistim zvukom u, pokazuje, da je ulazak čakavskog prigorskog govora u kajkavsku cjelinu kasnijeg datuma, dok je zajednica istočnog dijalekta sa ostalim dijelom K. D. veoma stara. I u prigorskom govoru ima ostataka od upotrebe zamjenice ča (če = č). Što se tiče nekadašnjih govora na zemljištu ovih (jugozapadnih) dijalekata, za nas je danas ne-

Digitized by Google

sumnjivo, da su tu do kraja 15 vijeka bili čakavski dijalekti (u cijelom porječju Kupe), pa su po svoj prilici i nešto ranije, počeli ulaziti u sferu jezičnog razvitka kajkavskih govora.

Što se tiče prvobitne osnovice sjeverozapadnog K. D., nova ispitivanja treba da utvrde, koliko je vremena taj govor bio u vezi sa slovenačkim K. D. Ali je nesumnjivo bila stara veza ovog dijalekta sa starim kajkavskim govorom, od koga se razvio, s jedne strane, kasnije, slovenački jezik, a, s druge, ovaj govor, koji je od najranijih vremena svoga života ušao u zajednicu sa ostalim govorima, čineći s njima hrvatski K. D.

U cjelokupnom razvitku hrvatskog K. D. ja vidim dvije epohe, prvu, stariju, do 14 i 15 vijeka, i drugu, noviju, poslije toga vremena. U prvoj epohi razvile su se stare kajkavske osobine, na pr. zamjena poluglasnika glasom, e, izjednačene su neke osobine, kao na pr. specifično kajkavski nastavak ete u drugom licu množine zapovjednog načina i slično. Već tada, ili možda pred kraj te epohe, počelo se širiti »kaj« na račun ostalih zamjenica (što i ča). Po svima znacima sudeći, zajednica starog štokavskog govora, koji se nalazio na istoku (u Slavoniji i dijelu Hrvatske), i starog kajkavskog, koji se nalazio na zapadu, čini osnovni zametak kajkavskog govora. Ovim osnovnim elementima prišao je s juga ili jugozapada i čakavski, vjerojatno tek od kraja 14 vijeka.

I ako su ova tri elementa dala jedan dijalekt, pošto su se u svima njima razvile zajedničke crte od vremena, kada su oni počeli živjeti zajedničkim životom, ipak se tragovi njihove nekadašnje jezične osnovice još i danas jasno vide.

Druga epoha njihova razvitka, poslije 15 vijeka, još ih je više zbližila. Ona je učinila, da se razviju neobično tijesne veze sa slovenačkim govorima. Pod turskim pritiskom, osnivanjem Vojne Granice, koja je bila na granici Slavonije i Hrvatske u jedno vrijeme, izvršilo se pomicanje stanovništva. Ono je išlo ne samo iz Slavonije u Hrvatsku, nego i dalje, u Kranjsku i Štajersku, otuda se vraćalo, selilo od mjesta do mjesta i slično. Tako se izvršilo uspostavljanje vrlo blizih jezičnih veza među slovenačkim dijalektima i kajkavskim hrvatskim govorom. Iz ovoga vremena potiče, vjerojatno, modifikacija vokalnog sistema u kajkavskim govorima, razvitak razlike u vokalnoj boji među naglašenim i nenaglašenim slogovima, koja je vrlo jako razvijena u slovenačkim dijalektima, razvitak redukcije vokala, asimilacije vokala u nekim govorima i slično. Tada je, vjerojatno, i zamjenica »kaj« definitivno proširena.

Svi ovi govori, nalazeći se na teritoriju, koji je bio znatno udaljen od prvih centara naših nacionalnih država, srpske (u Zeti i Raškoj) i hrvatske (u sjevernoj Dalmaciji), živjeli su, relativno, posebnim životom, i imali su od početka prirodni oslon na slovenačke govore. To se po rezultatu njihova razvitka jasno vidi. Prema tome, i ako oni ulaze, po svome sastavu i po svom razvitku, u historiju srpsko-hrvatskog jezika, pokazujući kako se crte njihovih govora u njemu razvijaju, oni predstavljaju i organsku vezu srpsko-hrvatskog sa slovenačkim jezikom. Sve to pokazuje kako su se u K. D., s jedne strane, razvile crte sjeverozapadnog dijalekta, koji je u najbližim srodničkim vezama sa slovenačkim jezikom, i kako su se kasnije razvili utjecaji slovenačkog jezika na njihovom teritoriju. Ali cjelokupnošću svojih crta kajkavski hrvatski dijalekt ne predstavlja samo miješanje slovenačkih i srpsko-hrvatskih jezičnih osobina, nego naročite vrste srpsko-hrvatski govor, sa znatnim svojim, samostalnim osobinama.

Kajkavska književnost, koja je pisana domaćim kajkavskim govorom, i koja se razvijala sve do Gajeva pokreta, predstavlja dragocjen izvor za proučavanje K. D. u prošlosti. Osobine spominjanih govora u njoj se jasno ogledaju. Naročito se u djelima književnika ogledaju dva dijalekta, istočni, sa ć i đ (ili č i dž), i sjeverozapadni, sa č i j. Pored Pergošića (isp. njegov prijevod Verbőczy-evog Tripartita od 1574), Maretić (u svojoj Historiji hrvatskoga pravopisa) navodi veliki broj kajkavskih pisaca, koji su razlikovali ć (č) od đ (dž). Ovamo bi išli: Petar Petretić (1651), Baltazar Milovec (1661), Simon Sidić (1693), Mihailo Šimunić (1697), Juraj Mulich (1742), M. Šilobad (1758), Josip Vračan (1823), Tomaš Mikloušić (1821) i dr. Ali veliki je broj pisaca, koji pored đ imaju i j, kao Vramec

Digitized by Google

ili kasnije Habdelić, tako da je teško utvrditi, koliko je elemenata od gornja dva govora u svakom od njih. Da spomenem, opet po spomenutoj Maretićevoj knjizi, još neke od ovakvih pisaca: Petar Zrinski (1660), Gabriel Jurjević (1675), Stjepan Zagrebac (1715), Stjepan Fuček (1735), Baltazar Krčelić (1747), Hilarion Gašparoti (1752) i drugi. Jagić s pravom pretpostavlja, da se u Zagrebu u 17 vijeku onako govorilo kako je pisao Juraj Habdelić. I ako u tom jeziku ima nesumnjive mješavine dijalekata, ipak ja ne bih mogao primiti Jagićevo mišljenje, da je taj jezik »književni produkat«, već prirodna mješavina narodnih govora.

U ovim djelima naći će se i znatnih potvrda za onaj pogled, koji smo gore iznijeli o sastavu i razvitku K. D. Dovoljno je da se pozovem na opis jezika Pergošićeva, koji je izradio u izdanju Tripartita J. Polivka, pa da se vidi, koliko se osobina, koje su nesumnjivo pripadale starom štokavskom govoru, koji je u osnovici toga govora, izgubilo od kraja 16 vijeka do danas. I za druge osobine (na pr. za upotrebu i gubljenje imperfekta i aorista) ovi su spomenici isto tako poučni.

Literatura: L. Lukjanjenko, Kajkavski dijalekt (1905; sa kartom; na ruskom); V. Oblak, Nešto o međumurskom narječju (Zbornik za Narodni Život i Običaje Jugoslavenske Akademije, I, 1896; u istoj je raspravi i teorijski dio pod nazivom: Karakteristika dijalekta i njegov odnošaj prema slovenskim i hrvatskim dijalektima); F. Fancev, Beiträge zur serbo-kroatischen Dialektologie. Der Kaj-Dialekt von Virje, mit Berücksichtigung der Dialekte Podravina's (Koprivnica-Pitomača) (Jagićev Arhiv, 29, 1907); V. Rožić, Kajkavački dijalekat u Prigorju (Rad, 115, 116, 118, 1893—1894); V. Važny, O hrvatskom kajkavskom narječju Hrvatskog Groba (u Slovenačkoj, u monografiji A. Vaclavika: Podunajska dedina, 1925; 111—176, na češkom); M. Kračmanov Valjavec, Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici (II izdanje, 1890); R. Strohal, Dijalekti u današnjoj bjelovarsko-križevačkoj županiji (Nastavni Vjesnik, 28, 1920, 412—416); R. Strohal, Jezične osobine u kotaru Karlovačkom (Rad, 146, 148); R. Strohal, Današnje oštarijsko narječje (Rad, 180); R. Strohal, Osobine današnjeg lokvarskog narječja (Rad, 162); R. Strohal, Osobine današnjega delničkoga narječja (Rad, 153); R. Strohal, Osobine današnjega ravnogorskog narječja (Rad, 162); Stjepana Vörböczy-a Tripartit (Slovenski prijevod Ivana Pergošića 1574. Izdao Karlo Kadlec, s objašnjenjima Pergošićeva jezika od Đ. Polivke, 1909); F. Fancev, Beiträge zur historischen serbo-kroatischen Dialektologie (Jagićev Arhiv, 31, 32); V. Jagić, Arhiv 26, 31; Habdelić, Kajkavsko-latinski rječnik (1670); Jambrešićev (i Sušnikov) veliki rječnik kajkavsko-latinski (1742) i Belostenčev (i Orlovićev) latinsko-kajkavski i kajkavsko-latinski rječnik (1746); J. Kristianovich, Grammatik der kroatischen Mundart.

A. Belić.

KAJKAVSKI KNJIŽEVNI JEZIK. V. Književni jezik srpsko-hrvatski u prošlosti.

KAJMAK je mliječni produkt, koji po svom obliku naliči na maslac. K. je turska riječ, a znači skorup ili vrhnje. Proizvodnja K. je vrlo raširena u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori, a na glasu je užički K. On se pravi od kravljeg ili ovčjeg mlijeka na taj način, što se svježe pomuzeno mlijeko stavi u kazan i tamo zavri. Vruće se mlijeko izlije u karlice; drugi dan se iz karlica ispušta mlijeko, a skorup se metne u čabar i posoli. To se slijedećih dana ponavlja, dok se čabar ne napuni. Tada se čabar zatvori i metne na hladno mjesto, gdje ostaje do zime. K. za to vrijeme dozrijeva, uz djelovanje posebne mikrobne flore. K. se pretežnim dijelom konzumira u krajevima proizvodnje, a vrlo je zdrava i krepka hrana (75% masti i 5—9% proteina).

S. U.

KAJMAKAMCI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

KAJMAKČALAN je najviši dio Nidže Planine, koja na južnoj granici naše države čini vodomeđu između Ostrovskog i Petrskog jezera i Vardara. Glavni greben najviši je u K. (2.521 metar), pa na jugozapad opada, i prelazi u niski greben Malko Nidže. Prema sjeveroistoku visina se na Dobrom Polju smanjuje (1.700 metara), pa se opet povišava u Kožufu, i dosiže u Dudici 2.180 metara. Odatle

Digitized by Google

pada prema Demir-kapiji. Od Nidže odvaja, pored Crne Reke, ogranak Starkov Grob, preko koga se granica između naše države i Grčke spušta Pelagoniju. S ograncima Nerečke planine veže se Nidže preko sedla Gorničeva (Kirli Derbent), koje opet veže Lerinsko Polje sa kotlinom (Sari Göl), u kojoj su Petrsko i Rudničko jezero. Cijela Nidže Planina je strma, veoma teško prolazna sa prostranim pašnjacima i velikim šumama. Geološki sastav ovih planina je kristalasti škriljevac, vapnenac sa dosta eruptivnog kamenja.

Boj na K. (12/9—4/10 1916). Po dolasku srpskih trupa na Solunsku frontu, još od 23/7 1916, srpsko-saveznička vojska pripremala je jedan demonstrativan napad, u cilju saznanja snage i rasporeda neprijateljske vojske. Ovaj je napad nekoliko puta odlagan u očekivanju stupanja Rumunjske na stranu sporazumnih sila. Međutim bugarsko-njemačka vojska poduzela je 17/8 ofenzivu protiv III srpske armije, na pravcu Kenali-Banjica. I ako je III armija bila potisnuta, bugarsko-njemačka vojska nije mogla postići odlučne rezultate, već je, pretrpjevši ogromne gubitke, bila zaustavljena na liniji Kostur-Vlahoklisura-Novi Grad-Gorničevo-Malko Nidže-Čeganska Planina.

19/8 Rumunjska je stupila na stranu sporazumnih sila, ali je na solunskoj fronti do 11/9 vladalo zatišje, za koje vrijeme je srpsko-saveznička vojska pripremala ofenzivu. U ovom cilju I srpska armija prebačena je na frontu Ostrovo-Vladovo, čineći lijevo krilo, III armija je sastavljala centar, a II armija desno krilo srpske fronte. Francuske jedinice (poglavito artilerija) pojačale su I i III srpsku armiju i konjičku diviziju. Zapadno od I srpske armije grupirana je bila francusko-ruska armija, sa zadatkom, da djeluje pravcem Lerin-Kenali-Bitolj. Ovako grupiranom snagom pripremana je ofenziva, čiji je cilj bio: 1. Zadržati bugarske snage, da bi se Rumunjskoj ostavio maksimum snage na raspolaganje za njenu ofenzivu. 2. Da se stavi izvan djelovanja bugarska snaga ili njeni dijelovi, koji budu stajali protiv ovoj ofenzivi. Ofenziva se imala produžiti doklegod se ne postigne pozitivan rezultat.

12/9 poduzeta je ofenziva, sa planom, da se razvija oko desnog krila kao pivoa, sa lijevim krilom kao manevarskim. Prema tome II armija imala je da napada na frontu Kozjak-Nidže, III armija, pošto zavlada grebenom Malko Nidže, da djeluje u bok bugarsko-njemačkih trupa kod Gorničeva i Banjice, I armija da napada sjeverno od Gorničeva. Težište rada bilo je na fronti I i III armije. Na taj način razvila se 12/9—4/10 bitka (gorničevska), kojom je u najogorčenijoj borbi, srpska vojska izbila na Crnu Reku. Jedan dio te bitke je boj na K.

Prostor, na kojem je vođen ovaj boj, obuhvata najviši dio Nidže-Planine. Bugarske trupe zaposjele su kao glavni položaj, greben od najvišeg vrha K., pa neprekidnim planinskim vijencem sa općim padom k Maloj Reci, do zaključno sa vrhom Vičem. Po grebenu, na većoj i manjoj udaljenosti, pojedini su vrhovi činili otporne točke. Preko prijevoja kod Gorničeva prelazi jedina dobra komunikacija Ostrovo—Bitolj, s kojom se spaja drum Kavalar—Bitolj, nekoliko kilometara zapadno od Banice. Uporedo s ovim putem vodi željeznička pruga Voden—Bitolj. Predteren glavnog položaja čine većinom strme kose, posijane ćuvicima (vrhovima), a razdvojene među sobom dubokim jarugama. Desno krilo bugarskog položaja je topografski slabije od lijevog, i fortifikacijski bilo je lošije utvrđeno. Lijevo krilo (Kajmakčalan) i centar topografski su vrlo jaki, sa veoma strmim padinama, dobro uzajamno branjeni i fortifikacijski solidno utvrđeni. Napad na ovaj dio položaja predstavlja taktički vrlo tešku i rizičnu operaciju frontalnog napada i proboja jake obranbene linije. Ovaj dio položaja još je uz to bio najjače posjednut.

Odnos snaga u raznim periodama boja bio je različit. Sa srpske strane u boju na ovom dijelu sudjelovala je drinska i dunavska divizija i jedna brigada timočke divizije, sa nešto artilerije izvan sastava divizija. Najviše trupa bilo je 29/9 i to: u drinskoj diviziji 29½ bataljona pješadije (8.053 puške), 1 pionirski polubataljon, 30 poljskih i brdskih topova, 8 haubica i 8 dugačkih topova 120 mm, 2 dugačka topa 105 mm i 5 rovovskih oruda; u dunavskoj diviziji 19 bataljona pješadije (5.032 puške), 18 brd-

Digitized by Google

skih, 16 poljskih topova, 8 haubica 120 mm i 5 rovovskih oruda. Armijska artilerija: 3 baterije 120 mm, 2 baterije 120 mm dugačkih, 1 baterija 105 mm i 2 baterije 155 mm kratkih topova. Armijska rezerva: 1 bataljon Srba dobrovoljaca (392 puške). Bugarske vojske bilo je prema drinskoj diviziji 12—13 bataljona (oko 9.500 pušaka) i prema dunavskoj diviziji 12 bataljona (oko 9.000 pušaka) iz 6 vidinske i 8 tundžanske divizije, sa nekoliko grupa teške artilerije, i 8 artilerijskim pukom.

Prema dispoziciji vrhovne komande od 8/9, kojom se konstatira da su bugarsko-njemačke snage zaposjele gornji položaj, savezničke armije imale su 12/9 napasti Bugaro-Nijemce na položaju zapadno od Vardara, s ciljem, da ih prebace na lijevu obalu Crne Reke. III armija, pojačana jednom brigadom timočke divizije, imala je da napadne Bugare na liniji Kajmakčalan-Malko Nidže, do visa sjeverno od sela Gorničeva, sa ciljem, da zavlada grebenom Malko Nidže, da napadne lijevi bok i pozadinu Bugaro-Nijemaca oko Gorničeva i Banice, i time da potpomogne akciju I armije.

Na osnovu te dispozicije, komandant III armije izdao je zapovijest, po kojoj je glavni pravac napada drinske divizije Meteriz—Tepesi—K., sa zadatkom, da zauzme K. Glavni pravac napada dunavske divizije na Trapezastu kosu—drugi ćuvik (vrh) sjeverno od Gorničeva na Malko Nidže. Po zauzeću grebena K.—Malko Nidže obje divizije produžit će napad na greben Starkov Grob—Sovič do Krušograda. Napad ima početi 12/9 u 6 sati. Prema ovoj zapovijesti boj je i počeo.

12/9 kod drinske divizije otpočelo je bombardiranje u 6 sati, sa elementima, koji su se od ranije imali, jer se novi nisu mogli tražiti, zbog magle. Poslije teškog nastupanja desna kolona zauzela je na juriš najvišu točku na Ploči, južni kameniti ćuvik (vrh) Kočobeja, i izbila je na 20—30 metara od rovova na Kara-tepe. Lijeva kolona približila se je Devojačkom Bregu. Kod dunavske divizije do 9 sati i 30 minuta, nije se mogla, zbog guste magle, poduzeti akcija pješadijom, a već kroz nekoliko minuta prednji dijelovi izbili su na Trapezastu Kosu. U 12 sati pješadija je izbila na prednji bugarski položaj ispred Kršnog Visa. Bugari su se povukli u neredu, a njihova artilerija je jako tukla srpske dijelove na zauzetim položajima. Bugari su pojačavali ovaj dio položaja, kako pješadijom tako i artilerijom. Naređeno je divizijama, da se pod svaku cijenu održe na zauzetim položajima i da slijedećeg dana produže napad. U toku noći vodila se, čas jača, čas slabija, borba, a u zoru između 4 i 5 sati, dijelovi drinske divizije, poslije snažnog napada bombama, zauzeli su jurišem Kara-tepe. Bugari su izvršili u toku noći četiri protivunapada na dunavsku diviziju, ali su bili sva četiri puta odbijeni.

13/9 produžen je napad na cijeloj fronti. Drinska je divizija, poslije teških borba, zavladala potpuno linijom Kočobej—Ploča—Kara-tepe—Devojački Breg—Bačije Popadije, i ispred te linije izbacila je jače dijelove prema K. Bugari su bili protjerani iz svih rovova ispred zapreke od žica na K. Kod dunavske divizije, poslije pripreme jakom artilerijskom vatrom, krenule su napadne kolone; desna je isjekla žice na Zelenom ćuviku ispred Šumovite kose i izbila je na padine ćuvika (vrha), srednja i lijeva kolona zadržate su u samom početku jakom artilerijskom vatrom od Gorničeva i Malko Nidže. Kako je I armija ovog dana počela obilaženje Malko Nidže i Ekšisu, naređeno je drinskoj i dunavskoj diviziji, da bi se Bugarima onemogućilo zadržavanje na položaju Mala Reka i da bi se spriječilo da one trupe, koje se od Male Reke povlače, pojačaju obranu na Malko Nidže, da slijedećeg dana počnu u 5 sati napad. Vrhovna komanda naredila je, da se 14/9 zorom produži energično napad, sa zadatkom, da se Bugari razbiju i energično gone. U toku noći drinska divizija odbila je slab bugarski napad na Bačije Popadije, a dunavska divizija zauzela je u 1·30 sati Zeleni ćuvik.

14/9 napad je počeo u 5 sati. Pod strašnom artilerijskom vatrom drinska divizija prišla je zaprekama od žice na K. Dunavska divizija uspjela je, poslije uporne borbe, da do 16 sati izbije na liniju: kota 1.500—greben Malko Nidže južno i jugozapadno od najvišeg vrha, a do noći da zauzme Malko Nidže, i da prednjim dijelovima dopre do rijeke Broda. Bugari su se pred ovom divizijom povukli, prav-

Digitized by Google

cem Carevo—Selo Rosna—Voštaran, na dobro utvrđenu graničnu liniju. Drinska divizija odbila je pred mrak dva protivunapada na bokove napadnih kolona. Za slijedeći dan naređeno je drinskoj diviziji, da produži napad na K., a dunavskoj, da goni tučene Bugare. Ovoga dana zaplijenjeno je na ovom dijelu fronte 7 poljskih topova i 3 haubice 120 m/m, 13 kola, 18 prednjaka, 12 sanduka sa bombama, 4 sanduka eksploziva, jedna teška sprava za bacanje bombi (minomet), mnogo pušaka, municije i ostalog materijala. Noć je prošla na miru.

15/9 Bugari su, sa dobro utvrđene granične linije, tukli jakom artilerijskom vatrom kolone dunavske divizije, koju nije mogla pomagati teška artilerija, jer nije imala zaprege, te se morala vući zapregom poljske artilerije. Stoga je dunavska divizija samo prednjim dijelovima prešla na desnu obalu rijeke Broda, a glavnom silom je ostala na lijevoj obali, a pod zaklonom mraka prebacila se i ona u toku noći 15/16 septembra. Drinska divizija cijeloga je dana vodila, čas jaču čas slabiju borbu, i uspjela je, postepeno napredujući, da dopre na 200 metara pred zapreku od žice na K. i da zauzme ćuvik (vrh) na 700 metara južno od Starkovog Groba. U toku dana drinska divizija je pojačana jednim pukom pješadije (17) i 1 poljskom baterijom, i naređeno joj je, da 16/9 odsudno napadne i zauzme K., poslije čega da poduzme napad na Bugare, na Starkovom Grobu. Dunavskoj je diviziji naređeno, da 16/9 napadne Bugare na položaju Starkov Grob—Sovič—Krušograd, glavnim pravcem Stara Popadija—Sovič. Ovoga dana I armija je izbila na rijeku Brod, samo slabim dijelovima prebacila se na desnu obalu, a sa glavnom silom je ostala na lijevoj obali.

16/9. Kako je K. prvi i najvažniji objekt, koji treba svladati, pa da se operacije mogu produžiti uspješno, poduzeto je jače grupiranje snaga za napad, mjere su bile poduzete i izdata naređenja, da se drinska divizija pojača novim trupama, osim dosad već pridatih joj dijelova. Međutim u toku dana napad je produžen, i na kraju dana, poslije ogorčenih borba i očajnog otpora Bugara, desna kolona drinske divizije uspjela je da zauzme prvi kameniti ćuvik (vrh), na grebenu K., i da se lijevom kolonom probije kroz zapreku od žica i uskoči u bugarske rovove. Iza ovih rovova bilo je još dvije linije rovova, posjednutih Bugarima. Drinska divizija približila se najvišem vrhu K. na 50—100 metara. Kod dunavske divizije kolone su se približile na polovinu nagiba sovičkog položaja, a čeganski odred zauzeo je vis na 200 metara južno od glavnih grebena Starkovog Groba. U toku noći napadne kolone drinske divizije isjekle su na više mjesta zapreke od žica na drugoj liniji rovova na K.

17/9. U toku dana samo je dunavska divizija nešto malo napredovala. U toku noći Bugari su pokušali da popravljaju rupe na mrežama od žica, ali su, vatrom pješadije i mitraljeza, u tome bili spriječeni.

18/9 produžila je napad, i na kraju dana dunavska divizija, tučena jako unakrsnom vatrom, zadržala se na mjestu, gdje je sinoć dospjela: desna kolona na 3—400 metara, a lijeva na 5—600 metara od prednjih bugarskih rovova na sovičkom položaju. Drinska divizija počela je poslije podne napad, i u 21·30 sati zauzela je najviši vrh K. Bugari su se još držali na zapadnom rubu K. Pred zoru su Bugari izvršili jak protivunapad na centar i lijevo krilo drinske divizije, ali su bili odbijeni.

19/9 na fronti prema K. nije bilo pješadijske akcije, osim što se je dunavska divizija približila na 50—80 metara do zapreka. Primijećeno je prebacivanje bugarskih snaga sa Starkovog Groba prema lijevoj koloni na K. Iz ovoga je bilo jasno, da Bugari spremaju protivunapad, te je vrhovna komanda naredila, da III armija poduzme najenergičnije mjere, da se postignuti uspjeh obezbijedi. Na fronti I armije vodile su se žestoke borbe.

20—26/9 vodile su se uporne borbe na cijeloj fronti. Bugari su davali žilav otpor, ne samo braneći se, već i čestim protivunapadima. III armija je svakodnevno izvodila napade na cijeloj fronti, ali zbog nedovoljne artilerije i artilerijske municije, nije bila u stanju da pripremi tako pješadijski napad, da bi on potpuno uspio. Ipak je uspjelo, sa velikim naporima i žrtvama, da se na cijeloj fronti približi glavnim položajima Bugara. Za to vrijeme III armija pojačana je sa nekoliko topova, koji

Digitized by Google

su jedva mogli da zamijene one topove, koji su počeli da se kvare radi velike upotrebe. Bugari su međutim za ovo vrijeme doveli na frontu nove snage, i postepeno pojačali naročito frontu Floka—Kočobej—K.

26/9 rano u zoru Bugari, pojačani, izvršili su napad na drinsku diviziju, ali su, poslije žestoke borbe, oko 6·30 sati odbijeni. U to doba drinskoj diviziji poslato je pojačanje od 2 bataljona (7 puka). Bugari su u toku dana navaljivali sve jače na drinsku diviziju, tako da je III armija, koja je ostala bez rezerve, tražila i dobila kao pojačanje 1 bataljon Srba dobrovoljaca i dobrovoljački odred potpukovnika Vojina Popovića. Napad je bio tako jak, da se, pored sve hrabrosti i požrtvovanja oficira i vojnika i pored ogromnih žrtava (60 oficira i 1.197 vojnika), moralo povući na drugu obrambenu liniju na K., no tu liniju Bugari nisu mogli zauzeti, i pored svih snažnih napada. Na taj način bila je izgubljena najviša točka K. — Dunavska divizija u toku dana pokušala je snažan napad, na svom dijelu fronte ali je bila zadržana jakom vatrom artilerije, pješadije i mitraljeza. Kako su sad Bugari postali nadmoćniji u pješadiji, traženo je iz vrhovne komande, da se srpska armija pojača francuskim jedinicama. No đeneral Sarail je odbio taj zahtjev, i pristao je samo da se srpska fronta skrati. Radi toga pregrupiranja, a prema sporazumu srpske vrhovne komande i komande savezničke vojske (đeneral Sarail), naređeno je, da se 30/9 izvrši odsudan napad na cijelu frontu, od K. do krajnjeg lijevog krila francuskoruskog, a do tog vremena da se izvrše sve pripreme. Bugari su međutim u toku ta dva dana vršili česte napade i na drinsku i na dunavsku diviziju, naročito noću i u zoru, ali su svi ti napadi bili odbijeni. Jasno je bilo, da su Bugari znatno ojačali prema drinskoj diviziji (12—13 bataljona), stoga je komandant III armije odlučio, da prikupi što je moguće više trupa na fronti drinske divizije, i bojeći se novog ojačavanja Bugara, da sa pripremama završi tako, da 29/9 poduzme napad. Stoga je tražio i dobio za to odobrenje. Ali su pripreme za pojačanje drinske divizije bile udešene tako, da su sve trupe, upućene na tu frontu, mogle da se prikupe tek u toku 29/9.

Po svršetku tih priprema, bilo je grupirano na glavnom pravcu (kod drinske divizije) 20 bataljona pješadije (dobrovoljački odred, 3 bataljona 7 puka, bataljon 8 puka, bataljon 2 puka, pored pukova drinske divizije), artilerija je pojačana 1½ poljskom baterijom, na pomoćnoj napadnoj fronti (kod dunavske divizije) 14 bataljona pješadije, a u armijskoj rezervi bataljon Srba dobrovoljaca. 29/9 izdata je zapovijest za napad, po kojoj je drinska divizija imala da odsudnim napadom zauzme K., poslije čega da produži i zauzme Starkov Grob. Dunavska divizija imala je da jako pritisne bugarske trupe na svojoj fronti. Izvršene su sve pripreme, podjela na kolone, način djelovanja artilerijom i predviđeno je sve, da napad uspije.

30/9 drinska je divizija počela napad u 5·45 sati; do podne je zauzela rovove na Kočobeju i Floki, koji su prije bili držani, a do noći uspjela je da zauzme K. Dunavska divizija snažno je pomagala ovaj napad. U ovom napadu zaplijenjena je jedna austrijska poljska baterija. Bugari su se razbjegli na sve strane u potpunom rasulu, zbog čega je i izostao protivunapad.

Već od 1/10 počet je napad na Starkov Grob i sovičke položaje, koji su zauzeti 3/10.

Gubici cijele srpske vojske u periodi od 30/8—23/9 bili su: poginulo je oficira 25, vojnika 711, ranjeno je oficira 146, vojnika 3.490, nestalo je oficira 1, vojnika 65. Do kraja operacije gubici su bili znatno veći. Bugarski gubici su bili mnogo veći, ali o njima nema podataka. Zarobljeno i predalo se oko 1.000 bugarskih vojnika, 40 topova i haubica, znatan materijal svake vrste.

Rezultat boja je proboj jako utvrđene linije, ali eksploatacija pobjede nije mogla da se izvrši kako treba stoga, što je srpska vojska bila izmorena, a rezervi nije imala.

Posljedica boja bila je, da su Bugari 3/10 morali da napuste cijelu frontu, i da se povuku na ranije utvrđenu i spremljenu liniju: desna obala Brodske Reke—s. D. Vrbena— Sakuleva Reka. *V. Belić.*

KAJSIJA, vrsta voća, koje se goji svuda, ali ne u većoj količini. Najviše je ima u Srijemu i Vojvodini.

Digitized by Google

Plod se upotrebljava svjež, ali se i prerađuje u slatko i pekmez. *I. R.*

KAJSIJA IZ NANCY-A uvezena je iz Francuske. Ima je u Slovenačkoj, Hrvatskoj i Vojvodini. *I. R.*

KAKAN. V. Kamičac.

KALAFATIĆ VINKO (27/6 1747, Bribir — 24/3 1792, Zagreb). Bio je župnik u Pokupskom, podarhiđakon i počasni kanonik. K. je bio odličan poznavalac latinskog jezika. Za mladih dana bio je nekoliko godina profesor prirodnog i međunarodnog prava u zagrebačkoj akademiji. Štampao je govor, koji je u ime akademije govorio u spomen Baltazara Adama Krčelića (1778), i dva pisma, što ih je pod pseudonimom Theodosius Trasibulus upravio na zagrebačkog kanonika Josipa Tajspergera (1782), kao odgovor na neku njegovu raspravu. U rukopisu sačuvala su se njegova Adversaria varia pertinentia ad Croatas (u arhivu Jugoslavenske Akademije). *Đ. K.*

KALAFATOVIĆ DANILO, divizijski đeneral (27/10 1875, Kraljevo). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 28/9 1893. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za artilerijskog kapetana 29/12 1903. Preveden je u đeneralštabnu struku 1907, pukovnik je postao 1/10 1915, divizijski đeneral 5/1 1923. Do 1898 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1898—1900 bio je na višoj školi vojne akademije, 1900 do 1902 bio je slušalac artilerijske aplikacione škole u Fontainebleau (Francuska), 1902—1904 komandir baterije u haubičkoj i poljskoj artileriji, 1904—1907 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku. 1900 bio je komandir čete u pješadiji i ordonanc oficir Nj. V. Kralja, 1907—1909 bio je pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (dunavske); 1909 bio je načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (timočke), 1909—1913 bio je vojni izaslanik u Bugarskoj i Rumunjskoj (ujedno), 1913—1914 komandant bataljona u pješadiji (7 puku) i (1/4—13/7 1914) komandant puka u pješadiji (bregalničkog), 1920—1922 vojni izaslanik u Parizu, u 1922 II pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba, 1923 i 1924 pomoćnik ministra vojske i mornarice; u 1924 i 1925 šef sekretarijata savjeta zemaljske obrane. Bio je u jesen 1906 u Havre-u, za probe sa brzometnim topom, u 1907 nastavnik za brzometnu artileriju. Bio je u 1913 ekspert na konferenciji mira u Bukureštu, u 1920 u Parizu i u Rapallu. Bio je predsjednik komisije za razgraničenje sa Rijekom u 1921 i sa Rumunjskom u 1923, ekspert u Društvu naroda u 1924 i član delegacije u 1925 na konferenciji za kontrolu nad trgovinom oružjem. — U ratu 1912/13 bio je na službi za đeneralštabne poslove u štabu II armije; u Arnautskoj pobuni 1913 bio je komandant puka u pješadiji (7). U ratu 1914—18 bio je od početka do 16/4 1916 načelnik đeneralštaba divizije (moravske II) i za to vrijeme predsjednik komisije za ukrcavanje trupa u Valoni (u 1916) pri uzmaku; do 25/7 1917 bio je šef obavještajnog odsjeka vrhovne komande, i do demobilizacije načelnik operativnog odjeljenja vrhovne komande. — Kao kapetan izradio je K. pravila za brzometnu artileriju. Napisao je veliki broj članaka u Ratniku i Književnom Glasniku, kao i više vojnih članaka u pariškim časopisima i novinama. *V. Belić.*

KALAJDOVIČ KONSTANTIN, ruski slavista (1792—1832). K. je bio južnoslovenskoga podrijetla. U mladosti se bavio prirodnim naukama. Istakao se svojim radom na opisivanju i pronalaženju starih ruskih književnih djela. Izdao je veliki broj spomenika, naročito ruskih. Za južnoslovensku književnost vrlo je važno njegovo djelo: Jovan, egzarh bugarski (1824), koje je u vrijeme svoje pojave izazvalo veliko interesiranje i diskusiju. K. je prvi istakao značaj Simeonova vremena (10 vijek) za razvitak slovenske književnosti u Bugarskoj. Izdao je (zajedno sa Strojevom) iscrpni opis slovensko-ruskih rukopisa, koji se čuvaju u Moskvi, u biblioteci grofa Tolstoja (1825). Radio je i na opisu rukopisa Sinodalne biblioteke. *A. B.*

KALAJLIJE su ukras od metala, oblika malog zvonceta, sa podužim grlom. Obično su po dvije kalajlije podužom vrpcom jedna za drugu vezane, i tako upletene u vitice, da na kraju obje K. vise i pri hodu zveckaju. Nosile su ih djevojke po Mačvi, a muškarci su ih prikapčali na podvezice. K. su sada izobičajene. *N. Z.*

Digitized by Google

KALAKAČ. V. Fruška Gora.

KALAMOTA. V. Koločep.

KALCUNJE su obojci bijeli, vuneni ili crni kockasti, koje nose Vlasi po Krajini i u Timoku. *N. Z.*

KALČINE su velike suknene bijele čarape, koje su se nosile ranijih godina, obično zimi, u čizmama u Srbiji i Bosni. Danas su izobičajene. U Hercegovini su K. vrsta dokoljenica od bijeloga sukna. *N. Z.*

KALDRMI-BOGAZ, udolina i važan prolaz u Južnoj Srbiji, koji najkraćim putem i najlakše spaja Tetovo sa Skopljem. Najviši dio ove udoline (u apsolutnoj visini 527 m), koji je nad ivicom Tetovskog Polja, zove se K. B., a niži i istočni, koji se na većoj dužini isto tako postupno spušta prema Skopskom Polju, zove se Suhodolica. To je stara prejezerska dolina, kojom su naširoko komunicirala pliocensko Tetovsko i Skopsko Jezero, a zatim su, zajedno sa splašnjavanjem Skopskog Jezera i usjecanjem epigenetske klisure Vardara u Dervenu, Tetovsko Jezero i jezerouzina K. B. isušeni. — Kroz K. B., između Tetova i Skoplja, prolazi odličan drum, duž koga je za vrijeme Svjetskog Rata (1916) sprovedena željeznica uzanog kolosjeka Skoplje—Ohrid. Tuda je i od najstarijih vremena vodio glavni drum izmedu dviju susjednih kotlina gornjeg Vardara i njihovih daljih zaleđa. — Susjedni Žeden je u sredovječno doba bio pod šumom. U tursko doba bio je kroz K. B. opasan prolaz. Skoro sva naselja u dolini K. B., između Tetovskog Polja i sredorijeka Treske i Vardara u Skopskom Polju, od kraja 17 i početka 18 vijeka zadobila su pretežno arnautsko stanovništvo, koje je sa zapada kroz K. B. prodrlo i dalje na istok, u Skopsko Polje. Stoga je K. B. od toga doba bio stvarno u rukama Arnauta, koji su sa Suhe Gore zaposjedali drum i pljačkali putnike. Arnautski su pljačkaši gospodarili K. B. uglavnom sve do turske propasti (1912). *V. Radovanović.*

KALEMBER STEVAN, narodni poslanik (10/11 1862, Bjelopolje, srez korenički, Lika). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu. Trgovinu je izučio u Vrhovinama, a zatim je kao trgovački pomoćnik služio u Gospiću i Zagrebu. 1887 otvorio je radnju u Korenici. Bavio se i politikom, te je od 1897 stalno biran za poslanika na srpski narodni i crkveni sabor. U veleizdajničkom procesu (1908/09) bio je u zatvoru šest mjeseci, a osuđen je na šest godina. Početkom Svjetskog Rata bio je u zatvoru tri mjeseca, a u internaciji godinu i po. Za narodnog poslanika bio je izabran 1923 i 1925. *D. P.*

KALEMEGDAN. V. Kalimegdan.

KALENDARI. 1. Kod Slovenaca. Prvi slovenački K. izdao je Pr. Trubar, kao prilog prvome djelu Novog Zavjeta (1557), a 1582 zasebno. Iz 1726 poznata je Nova Krainska Pratika, štampana u Augsburgu. Od 1741 štampala se Pratika i u Ljubljani, gdje ju je dugo vremena izdavao O. Pohlin. Stoletnu Pratiku izdao je prvi put A. Breznik 1782. Sve ove Pratike priređene su po njemačkim ugledima, i imale su samo praktični i ekonomski cilj. K. za opće pouke u slovenačkom smislu pokrenuo je, po savjetu baruna Zoisa, prvi V. Vodnik, svojom Velikom Pratikom za 1795 do 1797. Uz ovu, izlazila je, u istim godinama, i Mala Pratika, samo s K. Obadva tipa Pratike očuvala su se do danas. Među ovima najznatnija je Blasnikova Velika Pratika, koja ima svoju neprekinutu tradiciju još iz 18 vijeka, i ima danas izdanje od 100.000 primjeraka. Ovu Pratiku reformirao je i dao joj današnji oblik J. Bleiweiss, kome je J. Kopitar, umoljen da napiše prilog za Novice, savjetovao izdanje Kmetskog Koledara. Njegovu konzervativnost paralizirao je od 1873 K. Dežman, sa Slovenskom Pratikom. — Drugi najstariji K. je Koledar Družbe Sv. Mohorja, koji je 1858—1859 počeo izlaziti pod naslovom Koleda. I Slovenska Matica izdala je 1865—1868, zajedno sa Letopisom, svoj Koledarček. Ilustrovani Narodni Koledar (1889—1912) imao je kao jedna vrsta slovenačkog Letopisa više ambicije. Literarna Pratika za 1914 ima više karakter almanaha. U Americi je izašao prvi K. u New-Yorku za 1895. Ugarski Slovenci imaju od 1903 svoj K. Srca Jezušovoga. — Do 1900 izašlo je 40 različitih tipova K. i Pratika, a za 1924/25 među njima i ovi stručni: radnički, vatrogasni, za domaćice, kovinarski, misionarski, planinski, pogranični, socijalistički, za strojovođe, trgovački, zadružni, željezničarski. V. Almanasi slovenački.

Digitized by Google

Literatura: J. Benković, Naši koledarji in koledarniki (Dom in Svet, 1895). *J. Glonar.*

2. Kod Srba. K. se kod Srba javljaju u rukopisnim zbornicima od 16 vijeka. Pored raznolikih članaka, molitava, žitija svetaca, nalaze se tu i K. za cijelu godinu, ili za nekoliko mjeseci. U jednom rukopisnom zborniku iz kraja 16 vijeka (u Narodnoj Biblioteci u Beogradu) nalaze se na kraju, poslije raznih članaka, i odlomci vječitog kalendara. U 18 vijeku, sa širenjem čitalačke publike, javljaju se s vremena na vrijeme K., štampani u Veneciji, Beču i Budimu. 1767 štampan je u Veneciji Slavenoserpski vostočnija cerkve kalendar. K. su bili t. zv. večni, t. j. udešeni tako, da su mogli služiti stalno, i iz njih su se mogli odredivati datumi praznika. 1784 izašao je u Beču Kalendar Večni, 1792 Mjesacoslov sa dva večna kalendara, 1794 Kalendar serpski veliki, 1795 Kalendar Serpski i t. d. — Od početka 19 vijeka K. su češći. Tako su već 1813 izašla tri K., jedan u Veneciji i dva u Budimu. Pored kalendarskog dijela, ovi su K. donosili i razna obavještenja: o izlasku i zalasku sunca, o mjesecu i vremenu, rodoslov vladalačke kuće, spisak pravoslavnih crkvenih poglavara, obavještenja o vašarima i panađurima i o pošti, uz to ponekad i razne molitve. Po neki K. nosio je još i naslov molitoslov.

K. se otpočinju da izdaju u većoj mjeri i bolji poslije osnivanja štamparije kod Srba (od 1831). Knjižari su ih rado izdavali, jer su se rasturali u većim količinama. Neki K. izlazili su dugi niz godina u istoj knjižari, pod istim naslovom, na isti način uređenja; tako na pr. Ružica, koju je 1827 u Budimu otpočeo da izdaje knjižar K. Kaulicije, pod uredništvom Atanasija Nikolića, zatim u Beču, i najzad u Novom Sadu; Ružica je izlazila oko 50 godina. Domovni i Opšte Polezni Narodni Kalendar izlazio je 1832—1848, u izdanju knjižare K. Kaulicija u Novom Sadu. — Oko sredine 19 vijeka štampano je godišnje oko 10 K. a oko 1880 preko 20. Tada su K. dobili svoj određeni karakter. Neki su imali rođdanik, sanovnik i tablice nesretnih dana, i bili su omiljeni kod najšire publike; drugi su dobili tip književnih almanaha, često sa mnogobrojnim ilustracijama. Svaka pokrajina imala je svoj K., sa lokalnim obilježjem, sa prilozima lokalnih književnika, ali uvijek sa jače ili slabije istaknutim srpskim patriotizmom. U drugoj polovici 19 vijeka ima mnogo knjiga pod naslovom K., ali su one popunjene raznolikom sadržinom prema namjeni: ima ih književnih, političkih, poljoprivrednih, šaljivih i dr. Od 1852 u Beogradu je izlazio K. sa šematizmom u državnom izdanju. Poznatiji su i uspjeli su da se godinama održavaju kod čitalačke publike K.: Zimzelen (1853—1860, Beč), Srpsko-narodni Veliko Bečkerečki Kalendar (od 1854, Bečkerek), Godišnjak, u izdanju Dr. Danila Medakovića, zatim A. Sandića (od 1850, Novi Sad), Penčevac, u izdanju Braće Jovanovića (od 1874, Pančevo), Orao, pod uredništvom S. V. Popovića (od 1874, Novi Sad), Orlić, pod uredništvom J. Sundečića (od 1865, Cetinje), Orlić, pod uredništvom Jeremije Karadžića (od 1877, Beograd). — U 20 vijeku K. dobivaju definitivni oblik almanaha, godišnjih izdanja, često sa vrlo probranom sadržinom, vrlo raznoliki: književni, privredni, patriotski, partijski. Važni su: Prosvjeta, Vreme, Vardar, Selo i dr. (V. i Almanasi). *B. Miljković.*

3. Kod Hrvata. V. u dodatku.

KALENIĆ, manastir (Vavedenje) kod Rekovca. Podignut je u početku 15 vijeka od protovistijara Bogdana. Krajem 17 vijeka je stradao. U početku 18 vijeka obnovljen je monasima iz manastira Morače. 1766 sasvim je obnovljen. 1788 Turci su zapalili K., i monasi su se sklonili u Frušku Goru (Hopovo). 1806 prizidana je priprata (sada ne postoji). 1815 donešen je u K. iz Austrije Sv. Kralj, i tu je ostao do 1839. 1820 otvorena je škola u manastiru. 1844 tu je ubijen i sahranjen episkop šabački Maksim. — Crkva arhitekturom pripada ciklusu crkava 14—15 vijeka (trikonhos). Ima raskošnu plastičnu dekoraciju. Prvobitan živopis je očuvan.

Literatura: V. Petković, freske iz crkve u Kaleniću (Starinar, N. R. Š.). *V. P-ć.*

KALENIĆKA REKA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Morave. K. izvire sa Gledićke Planine (Zagorje, Brezovica 735 m), iznad manastira Kalenića, teče u vijugavom toku k istoku, utiče kod Varvarina. Dužina toka joj je 45·1 km, a površina porječja 196·3 km². *P. V.*

Digitized by Google

KALIĆ MITA, književnik (25/5 1847, Novi Sad — 15/1 1909, Sombor). Osnovnu školu učio je u Srijemskim Karlovcima, Budimu i Novom Sadu. Počeo je slušati pravo u Eger-u, ali ga nije svršio, nego se primio za nastavnika gradske realke u Novom Sadu Kada je ova ukinuta (1873). K. je vršio (do 1881) dužnost privatnog učitelja u aristokratskim porodicama Checha i Wickenburg-a. Te godine imenovan je za profesora srpske više ženske škole u Novom Sadu, u kojoj je ostao deset godina. Za to je vrijeme položio profesorski ispit filozofskog fakulteta u Pešti. 1892 prešao je K. u somborsku učiteljsku školu, u kojoj je radio do 1909. — K. počeo je da piše pjesme u Danici 1864, poslije u Letopisu, Javoru, Stražilovu i Brankovu Kolu. Matica Srpska štampala je u svojim knjigama za narod četiri sveska K. biografija Srba radnika na knjizi. K. je pisao dosta članaka i podlistaka, većinom iz prosvjetnih područja, u Zastavi, Brankovom Kolu i Srpskom Kolu. Najviše je K. radio na dramskoj književnosti. Izdao je za života pet komedija: Preki lek, Svekrva, Moj džep, Maksim i Po komandi, i dvije drame u jambima: Deoba Jakšića i Rastko-Sava Nemanjić. Neke K. komedije bile su i nagrađivane u Matici Srpskoj i predstavljane od novosadskog Srpskog Narodnog Pozorišta. U komediji je K. išao za Trifkovićem. Drame su mu slabije od komedija, koje se drže još na repertoaru naših diletantskih družina u Vojvodini. Kao nastavnik srpske književnosti i historije u jednoj srpskoj učiteljskoj školi u Vojvodini, K. je ostavio najsvjetliju uspomenu. *V. Petrović.*

KALIGRAFSKA ŠKOLA osnovana je u Srijemskim Karlovcima početkom 19 vijeka. 1813 spominje se Karl Eger kao crtač privatne crtačke škole u Karlovcima, a 1815 umro je Joakim Popović (1788 u Ferićhazu) kao učitelj karlovačkija čertežnija školi, koji je učio i bogoslove kaligrafiji. — Prvi spis o lijepom pisanju kod nas izdao je 1778 Zaharija Orfelin, pod naslovom: Sloveno-valahijska kaligrafija. *R. G.*

KALIMEGDAN (KALEMEGDAN), glavni i najstariji beogradski perivoj, između Gornjeg Grada, ruba obronka nad Savom, tramvajske pruge, koja vodi sa Save u Dušanovu ulicu i ulice, koja vodi od glavnih vrata Gornjega Grada u Uzun Mirkovu ulicu. Prostor na kome se proteže K. nije velik, jedva dva hektara. Izgled sa K. na Srijem i banatsku ravnicu jedinstven je. — Za vrijeme Turaka K. se zvao Fićir-Bajir (Brijeg za razmišljanje), pa je zatim dobio ime Kalemejdan (gradski megdan). Tu, pod bedemima grada pogubljivani su viđeniji Srbi, koje su Turci osudivali na smrt. 6/4 1867 knez Mihailo Obrenović primio je na K. iz ruku Rizapaše ključeve od gradova. U trenutku, kada je turski paša predavao gradske ključeve knezu Srbije, na gradu je istaknuta srpska zastava, srpski vojnici zauzeli su na bedemima stražarska mjesta, a knez Mihailo je sa K. svečano ušao u grad. Tek poslije predaje gradova Srbiji, otpočelo je uređivanje K. i pretvaranje K. poljane u perivoj, u kome su kasnije postavljene biste srpskih književnika, umjetnika i političara.

Mali K. Ulica koja vodi iz Uzun Mirkove na glavna vrata Gornjeg Beogradskog Grada, razdvaja K. od Malog K., koji je do prije dva decenija bio golo gradsko polje sa igralištem za djecu. M. K. se proteže od K. do vrata, koja iz Donjega Grada vode u Dušanovu ulicu i do ulice, kojom tramvajska pruga silazi sa K. u Dušanovu ulicu. Niveliranje i parkiranje M. K. otpočelo je poslije 1903, a 1925 uklonjeni su sa M. K. etablismani za zabavu djece i služinčadi. *M. M.*

KALINIK, srpski monah i diplomat, početkom 14 vijeka. Kralj Milutin slao je K., kao vođu diplomatske misije, u Carigrad bizantskom caru Andreniku II. Historik Ivan Kantakuzen zabilježio je za K., da je bio visokih diplomatskih sposobnosti, energičan i vrlo spretan da se brzo snađe u raznim političkim prilikama. *R. G.*

KALINIK I., Skopljanac, pećki patrijarh (1691—1710). Uzeo je upravu nad srpskom crkvom pod turskom vlašću u najteže dane, poslije velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. K. je velikim požrtvovnim radom uspio da očuva samostalnost pećke patrijaršije i olakša sudbinu Srbima, zaostalim na starim ognjištima. *R. G.*

KALINOVIK, mjesto u Bosni, zapadno od Foče. Ima 299 stanovnika.

Digitized by Google

Prije okupacije Bosne i Hercegovine bilo je neznatno selo. Podizanjem vojarna postaje varošica. Glavno je mjesto stočarskog kraja Zagorja i ispostava fočanskog sreza. Danas je K. vojnički poligon. *M. F.*

KALIVODA - FALKENŠTAJNSKI JOSIP DR., liječnik (1820, Osijek — 1892, Zagreb). Gimnaziju je učio u Osijeku i u Pešti, tu je svršio i medicinske nauke (1843). Po svršetku studija bio je u službi u Osijeku, a 1852 postao je fizik virovitičke županije. 1855—1861 bio je privatan i sudbeni liječnik u Osijeku, 1861 ponovo fizik virovitičke županije, 1882 praliječnik zemaljske vlade u Zagrebu. Istakao se u borbi s kolerom 1849, 1867 i 1873, kao gradski zastupnik u Osijeku i u osnivanju i zidanju tamošnje gimnazije, kao pokretač i osnivač Društva slavonskih liječnika u Osijeku i kao agilan član Zbora liječnika, kome je bio predsjednik 1885—1892. Bio je predsjednik Crvenog Krsta za Hrvatsku-Slavoniju. *V. S.*

KALKAN, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, iznad izvorišta Beličke Reke (pritoka Crnog Drima), 19 km sjeverozapadno od Struge. K. je visok 2.132 m. *P. V.*

KÁLLAY BENJAMIN, austro-ugarski državnik (22/12 1839, Pešta — 13/7 1903, Beč). Rano je pokazivao sklonost za politiku, i to naročito za probleme balkanske politike. Kao đak naučio je odlično srpsko-hrvatski i grčki, i počeo se ozbiljno baviti historijom i kulturom tih naroda, naročito srpskom. Glavni svoj rad počeo je u žurnalistici. Svratio je na se pažnju grofa J. Andrassy-a, i kad je ovaj postao madžarski ministar-predsjednik, i počeo da utječe na spoljašnju politiku dunavske monarhije, izradio je, da je K., kao mlad čovjek, imenovan za generalnog konzula u Beograd (27/1 1868). Znajući dobro jezik, veoma inteligentan, dobar promatrač, K. je ušao u srpska društva i davao u svojim izvještajima dragocjene podatke o Srbiji toga vremena. U želji da po instrukcijama pretpostavljenih privuče Srbiju Austro-Ugarskoj, a odvoji je od Rusije, K. je bio pun dobrih nada i s početka neskriveno srbofil. Ali, kada je Srbija, od 1871, obnovila srdačnije veze sa Rusijom, pod utjecajem Jovana Ristića, K. je postao neprijatelj ne samo Ristićev, nego i srpski. Promotrivši srpski problem dublje, K. je jasno vidio, da je ujedinjenje srpskog naroda opća težnja Srbije i cijelog naroda, i da će se ono jednoga dana izvršiti, prirodno, na štetu onih, pod čijom se vlašću srpski narod nalazio. K. se početkom 1875 vratio iz Srbije kao protivnik srpske narodne misli. — Jedno vrijeme bio je poslanik u madžarskom parlamentu i urednik lista Narod Istoka. 1877 objavio je prvi dio svoje Historije Srba. 1878 postao je austro-ugarski delegat u komisiji za izradu organizacionog statuta za Istočnu Rumeliju. Poslije toga (1879) vratio se u ministarstvo spoljnih poslova, kao načelnik. 1881 K. je bio jedan od glavnih pregovarača pri sklapanju tajne konvencije između Srbije i Austro-Ugarske.

Kao krupnija ličnost u našoj historiji, K. se ističe od 5/6 1882, kad je postao zajednički ministar financija, i, kao takav, glavni i odgovorni upravnik Bosne i Hercegovine, »nekrunisani kralj« tih zemalja. Njegov režim u Bosni karakterišu ova načela: 1. Stvaranje posebnog bosanskog patriotizma, da bi se tim suzbile veze stanovništva Bosne i Hercegovine sa slobodnim srpskim državama. 2. Pomaganje muslimanskih feudalaca, kao predstavnika konzervativne politike, i njihovo što jače odvajanje od Srba, osobito od Srba u Srbiji i od hrvatskog zaleđa. 3. Pripremanje promjena okupacije u aneksiju. Zbog svega toga, K. je ostavio neriješeno teško agrarno pitanje u zemlji, sprečavao je rad srpskih narodnih škola i vršio je bezobziran pritisak na predstavnike crkve, da bi pomoću njih djelovao na narod. Karakteristično je, da je K. čak svoju Historiju Srba zabranio za Bosnu i Hercegovinu. Njegova politika pritiska i na Srbe i na Hrvate izazvala je borbu pravoslavnog i muslimanskog elementa za vjersko-prosvjetnu autonomiju i za stvaranje jakog opozicionog pokreta protiv cijelog režima. — Inače, kao organizator, K. je bio čovjek od inicijative, jake volje i ustrajan. Bosna i Hercegovina dobile su dobre puteve, željezničku liniju od Save do mora i mnogo kulturnih ustanova. Mnogo se, istina, činilo, da se naglim dizanjem zasjeni strani svijet, kako bi se lakše opravdala aneksija, ali je

Digitized by Google

mnogo stvari urađeno i od stvarne vrijednosti.

Literatura: L. Thallóczy, Lebensbild und Persönlichkeit B. von Kállays (Die Geschichte des serbischen Aufstandes, 1910). Izvod L. Vojnovića (Savremenik, VI, 1911).

V. Ćorović.

KALNIK. 1. Planina u Hrvatskoj, dio Hrvatskog Zagorja izmedu rijeka: Koprivnice-Glogovnice-Lonje-Bednje, a na sjeveroistoku je ograničena ravnicom Podravine. K. je najvećim dijelom sastavljen iz eocenskih naslaga, a manje prostore zauzimaju kristalasti škriljevci i mezozojske tvorevine. Iz konglomerata se vadi dobar građevinski kamen i ugalj. Ova se planina uglavnom pruža od zapada-jugozapada na istok-sjeveroistok i predstavlja razvođe između Save i Drave. Najveći su visovi: Vranilac (Veliki K.) 643 m, Mali K. 569 m, Ljubej 558 m, Porutina 491 m, Kozji Hrbet 462 m, Glavica 437 m. — K. je gusto pošumljen, a poznat je zbog finih vrsta grožđa i dobrih vina. Ima dva slana izvora, jedan sa kuhinjskom soli, blizu sela Slanja, drugi sa glauberovom soli, kraj Apatovca, koji daje čuvenu apatovačku kiselu vodu. Jugoistočnim podnožjem planine prolaze drum i željeznička pruga Koprivnica—Križevci—Zagreb, jugozapadnim i zapadnim podnožjem drum Križevci—Mođenec—Varaždin, sjeverozapadnim i sjeveroistočnim, drum Zagreb—Mođenec—Ludbreg—Cvetkovec—Koprivnica, a preko planine kolski put Križevci—Marinovec—Cvetkovec. *P. V.*

2. Selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Križevci općina Sv. Petar Orehovec; od Križevaca 13 km k sjeverozapadu, na podnožju Kalničke Gore, gdje je ona najviša (643 m). Ima 813 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu, župnu crkvu, ogradenu visokim zidom kao tvrdava. K sjeveru od sela K., u gori, nalaze se razvaline grada Velikoga i Maloga K. *J. M-n.*

Grad je sagraden na klisuri, u rano gotsko doba. Priča veli, da se tu pred Tatarima sklonio kralj Bela. Među vlasnicima nalazimo Vuka Brankovića, Ulrika Celjskog, Ivaniša Korvina. Bitni dijelovi još su sačuvani. Podno grada sazidan je kasnije dvor, koji se sasvim raspao. *Đ. S.*

KALPAK je ženska kapa, od vunene čohe 25—30 cm visoka. K. je jedna vrsta fesa, koji je gore potpuno okrugao. U taj gornji dio učvrsti se jedna podeblja žica, a strane lijevo i desno prišiju se za tu žicu tako, da taj gornji dio dolazi plosnat. Donji dio stavlja se na glavu, a preko K. dolazi bijela krpa (marama) tako da se sprijeda vidi cijeli K., a pozadi pada marama na pleća, koja se veže pod bradom. Nosi se u Kufalovu u Makedoniji. *N. Z.*

KALUĐER, popularni naziv za monaha na istoku, prema grčkom kalogeros (dobar, pobožan starac).

R. G.

KALUDERSTVO. V. Monaštvo.

KALUN, brdo (475 m) u Dalmaciji, kod Drniša. Vidi se kao nastavak Moseča Planine, od koje ga rastavlja voda Čikola. Znatno je zbog silnih ležaja boksita (1922 10.000 tona).

J. M-n.

KALVIL, vrsta veoma finih jabuka. U nas ih ima malo, no uspijevaju dobro, osobito u Slovenačkoj i u Bosni, naročito bijeli K. u okolini Sarajeva. Kako su te jabuke oko otvora čaške rebraste, dobile su ime rebrače.

I. R.

KALJE, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Jastrebarsko, u Žumberku. Od Jastrebarskoga udaljeno je 18 km k sjeverozapadu. Ima 188 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, šumarsku upravu.

J. M-n.

KALJEVIĆ LJUBOMIR, političar i novinar (1841 ili 1842, Užice — 20/3 1907, Beograd). Slušao je državne nauke u Njemačkoj i u Francuskoj. Po povratku u Srbiju, izdavao je 1867—1870, sa velikim materijalnim žrtvama, politički list Srbiju, koji je bio jedini opozicioni list pod knezom Mihailom, i oko koga se okupila sva liberalna inteligencija. 1871 izabran je K. za poslanika grada Užica. 1873 osnovao je politički list Budućnost. 1874/75 bio je ministar financija u Čumićevom ministarstvu. 1875 bio je prvo predsjednik Skupštine, pa onda predsjednik ministarstva i ministar unutrašnjih djela. K. ministarstvo, sastavljeno od mladih liberala i mladih konzervativaca, trajalo je do proljeća 1876. Ono je činilo pripreme za rat s Turcima, i donijelo vrlo slobodo-

Digitized by Google

umne zakone o štampi i o općinskoj samoupravi. Pod ovim ministarstvom, knez Milan se oženio Natalijom Keško, i desila se u Kragujevcu socijalistička manifestacija sa crvenom zastavom. Poslije silaska s vlasti, K. je bio neko vrijeme načelnik ministarstva financija. 1877 uklonio se iz zemlje, da bi izbjegao gonjenje vlasti i bio je glavni saradnik Narodnog Glasnika, koji je pokrenut od kneza Petra Karađorđevića u Temišvaru. 1881 bio je K. jedan od osnivača napredne stranke, i kao predsjednik financijskog odbora mnogo je sudjelovao u skupštinskom rješavanju o Bontu-ovom ugovoru. 1881—1886 bio je K. poslanik u Bukureštu, 1886—1889 u Ateni, potom je penzioniran. 1895 postavljen je za državnoga savjetnika, u kome je položaju ostao do smrti. 1901 bio je potpredsjednik Senata, a 1903 ministar inostranih djela u Avakumovićevom ministarstvu, poslije pogibije kralja Aleksandra. K. je ostavio memoare, koji su objavljeni 1908. *S. Jovanović.*

KAMBELOVAC (talijanski Castel Cambio), selo sa kaštelom u Dalmaciji, oblast i kotar Split, općina Lukšić; na Kaštelanskom zalivu; željeznička stanica od Splita k sjeverozapadu. Ima 992 stanovnika, rimokatoličku župu, dvije osnovne škole. Kaštel K. sagradio je 1566 Splićanin Franjo Cambio (Kambelović), dobivši od mletačke vlade okolnu zemlju, s pogodbom, da tu sagradi grad. *J. M-n.*

KAMBIČ MIHA, slovenački slikar, profesor crtanja na realnoj gimnaziji u Ljubljani (14/9 1887, Dragovanja Vas, kod Črnomlja, Belokrajna). Osnovnu školu učio je u Dragatušu i u Črnomlju, gimnaziju u Novom Mestu do 1908, umjetničku akademiju u Pragu, kod profesora Bukovca i Hynaisa. Služio je kao gimnazijski suplent u Kufstein-u u Tirolu (1915 do 1918), gdje je 1917 izložio svoje pokrajinske slike, zajedno sa Defregger-om i Egger-Lienz-om). *N. Ž.*

KAMEA je vrsta ženske košulje u pirotskom okrugu. *N. Z.*

KAMEN. Kult K. bio je jako razvijen u starih Srba. Tragovi toga kulta i danas su mnogobrojni. K. može biti sjedište duše pokojnikove, ili kakvog drugog demona. U istočnoj Srbiji takvom sjenovitom kamenju prinose se žrtve (običaj »puštanja vode« o velikom četvrtku). Duša se može i nagnati da uđe u K., i to sredstvo upotrebljava se prema dušama-lutalicama, ili dušama čije raspoloženje nije poznato, ali i prema svima dušama uopće. Kad postoji bojazan da će se netko povampiriti, u njegov se grob bacaju tri K.; kad se odsiječe drvo, za koje se misli da je sjenovito, na njegov panj meće se K.; na grob ubijenog čovjeka (a duše nasilno umorenih obično postaju zli duhovi) svaki prolaznik ostavlja po K.; grob se često ograđuje kamenjem (starinski, po cijeloj Evropi raširen običaj). Sve to kamenje ima cilj, da za sebe veže dušu i tako je spriječi da luta i čini zla. Nadgrobni spomenik, biljeg, mramor, prvobitno je bio sjedište duše. Veliki K. često su predmet lokalnoga kulta; kroz njih se provlače nerotkinje, oni mogu prouzrokovati sušu ili kišu, poslati na ljude pomor. Kod takvih K. prinose se žrtve i iskuplja narod. Žrtva je ranije svakako bila upućena K., odnosno demonu, koji u njemu stanuje. O takvim K. pričaju se priče i legende, i one se obično dovode u vezu sa lokalnim ili opće narodnim herojima (Sv. Savom, Markom, Milošem, Trojanom, Nikolom Predojevićem, i dr.). — U K. može, privremeno ili stalno, ući i duša živoga čovjeka. To vjerovanje našlo je izraza u narodnim pripovijetkama (obično vještice pretvaraju ljude i stoku u K.).

Literatura: V. Čajkanović, Srpski Etnografski Zbornik, 31, 56. *V. Čajkanović.*

»KAMENĐIN«, D. D. za proizvodnju seruma u Novom Sadu. Osnovano je 1922. Kapital je 3,000.000 Din. Izraduje sve preparate protiv stočnih zaraza. *S. P.*

KAMENICA. 1. Planina u Makedoniji, prema granici sa Bugarskom, između rijeka: gornjeg toka Kamenice (pritoka Bregalnice)-Popovice Bregalnice-Polenice-Bezgaćeve (pritoka Pivičanske Reke)-rječice Široki Dol, 10·5 km jugozapadno od mjesta Berova (na gornjem toku Bregalnice). Sa K. na sve strane teku potoci i zato je jako razgranata. Između dolina pružaju se hridi: Petrovski Rid, Kočanski Rid, Dragijski Rid, Dovževica, na sjeveru Srednjo Brdo, Damjanov Ćukar, Priporo, Petrovo Brdo. Najveći visovi

Digitized by Google

su: Kamenica 1.356 m, Glogo 1.237 m, Šolja 1.193 m, Čungovec 1.202 m, kota 1.255 m, Petlec 1.350 m, Gubenek 1.287 m, Petrovo Brdo 1.097 m. Istočnim krajem planine prolazi drum Berovo—Strumica. *P. V.*

2. Rječica u Srbiji, lijevi pritok zapadne Morave. K. izvire sa Maljena (Kraljev Sto 1.110 m, Maljen 997 m), uliva se kod kote 247 m, oko 7 km zapadno-sjeverozapadno od Čačka. Dužina toka je 34 km, a površina porječja 216·8 km². *P. V.*

3. Trgovište u Srijemu, kotar Irig; ispod Fruške Gore na Dunavu (80 m) više Petrovaradina. Ima parobrodarsku stanicu i stanicu na vicinalnoj željeznici Petrovaradin—Beočin. Ima 2.681 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, žandarmerijsku školu za podoficire, dvije osnovne škole, Slavonsko Kamenolomno Građevno D. D., osnovano 1919. — Kod K. je u rimsko doba bilo mjesto Cusi ili Cusum. Antun Vrančić u svome putopisu 1553 spominje K. kao negda gusto naseljenu odličnu i bogatu varoš, na glasu književnim igrama (litterariis ludis). K. je stradala u tursko doba. Danas je K. prijatna varošica, čuvena sa svojih vinograda. *J. M-n.*

4. Selo sjeveroistočno od Niša. Poznato zbog događaja iz srpske historije koji su se odigrali u 1809. *B. D.*

Boj na Kamenici 19/5 1809. Općim ofenzivnim planom za 1809 godinu, podijeljena je bila ustanička vojska na pet operacijskih pravaca. Na moravskom pravcu, ustanici, pod komandom Miloja Petrovića, imali su za objekt Niš. Koncentracija snaga izvedena je kod Deligrada oko 10/4, a nastupanje je počelo 15/4 i 21/4 stiglo se kod Kamenice (sjeveroistočno od Niša) u logor. — Bojište čine kose, koje se spuštaju od Kamenite Glave u dolinu Nišave između Matejevačke i Komrenske Reke, a u užem smislu istaknuti redut na Čegru. U inžinjerskom smislu, Turci osim niškog grada i zapuštenih šančeva oko njega, nisu podizali nove šančeve. Srbi su podigli 7 šančeva, od kojih jedan istaknut na Čegru, za mješovitu posadu, i pet u jednoj liniji na kosama Popadiki, Repištu, Ravništvu, između G. i D. Matejevaca i pod Belim Vrhom—frontom na jugoistoku. Šančevi su bili sa grudobranima jačih dimenzija, pojačani palisadama i brkljačama. — Srbi su imali oko 16.000 ljudi, od kojih do 1.000 konjice, 2 poljska, 2 šestfuntaša i 7 »za šanac« (pozicijskih) topova. Turci su imali u početku do 15.000 ljudi (stalni garnizon Niša) pod Huršid-pašom, a kasnije (u boju) oko 35.000 sa jakom konjicom i artilerijom.

Plan Srba, donesen na ratnom savjetu u logoru kod Kamenice, bio je, da se ostane na mjestu i puste Turci da napadaju. Plan Turaka bio je, da ispadima zadrže Srbe na mjestu do dolaska pojačanja, i tada da ih nadmoćnom snagom tuku. Raspored Srba bio je: u istaknutom šancu na Čegru Sinđelić sa 3.000 vojnika i 2 topa, na desnom krilu, na Popadiki Levčani i Paulj Matejić u centru Milojevi bećari i sam Miloje, sa regularnom vojskom, na lijevom krilu Hajduk Veljko i Dobrnjac sa 3.500 ljudi. Kod Srba bila je nesloga među starješinama i (vjerojatno stoga) pred rješavajući boj Veljko i Dobrnjac sa svom konjicom otišli su prema Knjaževcu, da zatvore put Turcima, ako bi otud dolazili.

Turci su izvršili nekoliko napada iz grada, koje su Srbi lako odbili. Za to vrijeme sa glavnog vojišta (bugarsko) došlo je u Niš 20.000 Turaka, i 19/5 svom snagom napadnu istaknuti šanac. Srbi su se dobro držali i odbili su nekoliko juriša, ali ne potpomagani ostalim dijelovima, pred mrak su morali dopustiti, da Turci uskoče u šanac. Kad je boj u samom šancu naginjao uspjehu Turaka, Sinđelić potpali (iz pištolja) barutni magazin u šancu i ostatak branilaca šanca sa Turcima odleti u zrak. Srbi iz ostalih šančeva, videći ovaj poraz, povukli su se k Deligradu. Turci su ih gonili konjicom no ne daleko.

Gubici srpski bili su: oko 3.000 ljudi, 300 konja, 7 topova, municija i sav prtljag; turski oko 10.000 ljudi. Rezultati boja bili su: poraz Srba, u materijalnom i naročito u moralnom smislu. Posljedica njegova bila je: Turcima je bio otvoren put na desnoj obali Morave i velika opasnost za cijelu istočnu Srbiju i Beograd, što je nagnalo ustanike da prijeđu na svima frontama iz ofenzive u defenzivu. *V. Belić.*

KAMENICA PLANINA, vapnenačka visoravan u Bosni, sjeverozapad-

Digitized by Google

no od planine Vijenca, a jugozapadno od rijeke Unca, 6·5 km zapadno od mjesta Drvara. Sa površi se izdiže vijenac, pravca sjeverozapad-jugoistok, na kome su najviši visovi: Kosa 1.098 m, kota 1.109 m, Metla 1.264 m, kota 1.208 m, Mala Metla 1.115 m. Na zapadu K. P. prolazi željeznička pruga Srnetica—Drvar—Tiškovac—Knin, a južnim krajem, drum Bosanski Petrovac—Drvar—Peći—Knin. *P. V.*

KAMENIK, planina u Crnoj Gori, zapadno od srednjeg toka Morače, a istočno-jugoistočno od planine Lebršnika, oko 20 km sjeveroistočno od Danilov-Grada. K. se pruža od sjevera na jug, sastavljen je od vapnenačkog kamenja i izdiže se sa najviše dinarske visoravni. Zapadne padine K. su pod vegetacijom, dijelom i istočne. Najviši vrh je 1.786 m. Na jugu se K. nastavlja u planinu Bročnik. *P. V.*

KAMENJAK. V. Kvarner.

KAMEŠNICA, planina u Bosni, blizu granice sa Dalmacijom, između Sinjskog i Livanjskog Polja, sjeverozapadno od Buškog Blata, 17 km jugozapadno od mjesta Livna. K. se pruža od sjeverozapada na jugoistok i istok-jugoistok, u kome su pravcu najviši visovi: kota 1.760 m, Burnjača 1.773 m, Miličić 1.693 m, Kamešnica 1.810 m, Konj 1849 m, Gradac 1.631 m, Devešlovac 1.559 m. Niži dijelovi K. su pošumljeni, zapadne se padine dosta blago spuštaju, a sjeveroistočne su vrlo strme, gdjegdje skoro okomite. *P. V.*

KAMIČAC (KAKAN), malo kamenito ostrvo u Jadranskom moru, između Zmajana i Žirija, oko 18 km zapadno-jugozapadno od Šibenika, na 43° 41·5′ sjev. šir., 15° 41·5′ ist. Gr. Površina K. je 3·7 km², dužina 5·5 km, a najveća širina 1 km. Ostrvo je djelomično pošumljeno. Visoko je 112 m. K. nema ni jednog naselja. *P. V.*

KAMIČAK, rječica u Srbiji, desni pritok Jezera. K. izvire sa Cera (Veselinov Vrh, kota 537 m), teče k sjeveroistoku, i uliva se više Šapca. Dužina toka je 33·5 km, a površina porječja 194·7 km². *P. V.*

KAMILAVKA, srbiziran grčki naziv za klobuk bez oboda, u obliku valjka (cilindra), kojim su isprva na istoku pokrivali glavu samo monasi, a kasnije i svjetovno svećenstvo. Panakamilavka je K. za monahe sa običnim monaškim zavjetom, prevučena s posebnim crnim omotom, koji se spušta niz leđa monahova. Monasi sa višim zavjetom nose mjesto panakamilavke kukuljicu. *R. G.*

KAMIŽOT je vrsta zubuna, bez rukava od kupovnog platna. Sprijeda je otvoren i nabran. Nosi se u Istri. *N. Z.*

KAMNIK, grad u Slovenačkoj, pod Kamniškim Alpama, na rijeci Kamniška Bistrica. Ima 1.905 stanovnika. K. se počeo razvijati kao naseobina pod gradom K., od koga se danas vide samo ruševine zvane Stari Grad. K. je postao vrlo važan za promet, jer je odavde vodio po Tuhinjskoj Dolini glavni put iz Ljubljanske Kotline za Celje, Ptuj i Slovenjgradec. Zbog toga su se njegovi vlasnici, grofovi od Andechs-a, mnogo brinuli za njegov napredak. — K. se prvi put spominje u 12 vijeku. Prava trgovanja dobio je krajem 12 vijeka, a u 13 vijeku vjerojatno već i gradska prava. K. je napredovao brzo, tu se naselilo mnogo trgovaca i zanatlija, susjedna gradska gospoda sagradili su ovdje svoje dvorove i skladišta, tako da je K. do kraja 13 vijeka bio veći i znatniji od Ljubljane.

Danas je K. miran grad, krajnja stanica lokalne željeznice Ljubljana—Domžale—K. i polazna točka za ture u Kamniške Alpe. Prije nekoliko godina bio je K. poznato ljetovalište i kupalište. Danas je dolazak stranaca, i pored vrlo lijepe okoline, znatno manji. U K. ima dosta industrije. Tu je velika državna barutana, manja tvornica koža, a u Perovem kod K. veća tvornica za bravarsko oruđe. K. ima, zbog bogatih šuma u okolini, i dosta trgovine drvom. U gradu je franjevački samostan sa posebnom gimnazijom za Franjevce, a u Kekinjama kod K. je ženski samostan Uršulinki (osnovan 1300). Znamenita je trokatna stara crkva u Malom Gradu u samom mjestu. —. U okolini K. je vrlo mnogo gradova iz raznog doba. — K. ima sresko poglavarstvo, sud i porezni ured.

Literatura: Lj. Stiasni, Kamnik, zemljepisno-zgodovinski opis (1894); F. Stele, Politični okraj Kamnik, topografski opis (Umetnostni spomeniki Slovenije, I, 1922 dalje). *A. Melik.*

Digitized by Google

KAMNIŠKA BISTRICA, rječica u Slovenačkoj, lijevi pritok Save. Izvire na Kamniškim Alpama (Baba 2.392 m, Sedlica 1.972 m), teče k jugu, ali se ispred ušća račva i u dva rukava uliva preko puta mjesta Podgrad. Dužina toka je 32 km, a površina porječja 542 km². Pri srednjem najnižem vodostaju K. B. raspolaže hidrauličnom snagom od 5.400 HP. *P. V.*

KAMNIŠKE ALPE (Savinjske Alpe), planine u Slovenačkoj, oko granice Kranjske, Koruške i Štajerske, dijelom na sadašnjoj granici naše države sa Austrijom. Te su planine južno od istočnog dijela Karavanki, između rječica Kokre-Sernice-Savinje-Lučnice-Crne, oko 15 km sjeverno od mjesta Kamnika. K. A. su istočni nastavak Karnijskih Alpa. Sastavljene su pretežno od trijaskih vapnenaca ispod kojih se na sjevernoj strani javlja kamenje silurske starosti, a na jugu naliježu na trijas tercijarne tvorevine. Na jugu i istoku, K. A. se završuju rasjedima, duž kojih se okolno zemljište spustilo. — Najviši visovi od zapada na istok i sjeveroistok su: Kočna 2.484 m, Grintovec 2.559 m, Rinka 2.530 m, Križ 2.441 m, Brana 2.247 m, Planjava ili Baba 2.392 m, Ojstrica 2.350 m, Raduha 2.065 m; na sjeveru su Mrzla Gora 2.208 m, Kopa 1.958 m, Goli Vrh 1.797 m; na jugu Sedlica 1.972 m, Košutna 1.909 m, Krvavec 1.853 m. Oko vrhova i najviših dijelova K. A. ima puno tragova nekadašnje glacijacije. Najveći su se ledenjaci spuštali kroz dolinu Kamniške Bistrice do Kopišća, Logarsku Dolinu do Podbrežnika, i dolinu Kopre do istoimenog mjesta. — Zapadnim krajem K. A. prolazi drum Velikovec—Železna Kaplja—Kranj—Ljubljana i Škofja Loka, a istočnim i južnim, drum Solčava—Radmirje—Stangrob—Kamnik. *P. Vujević.*

KAMPOFORMIJSKI MIR (17/10 1797) između Austrije i Francuske Republike, poslije vojnih uspjeha Napoleona Bonaparte protiv Austrije. Austrija je K. M. odstupila Napoleonu Belgiju, lijevu obalu Rajne i Lombardiju, a dobila je Mletke, Istru i Dalmaciju od teritorija Mletačke Republike, koju je te godine Napoleon ukinuo. *V-lj. P.*

KANABAC KAPA je vrsta ženske kape. Mala je i trouglastog oblika. Nose je žene čim perjanicu — mladinu kapu — prestanu nositi. Nosi se u okolini Peći. *N. Z.*

KANAL KRALJA ALEKSANDRA spaja kanal Kralja Petra sa Dunavom, od Malog Stapara do Novog Sada. Dugačak je 66 km, a zadatak mu je isti kao i Kanalu Kralja Petra. On skraćuje vodeni put od Bezdana do Novog Sada za 75 km, osim toga snabdijeva vodom okolne salaše. *P. V.*

KANAL KRALJA PETRA spaja Dunav sa Tisom između Bezdana i Bačkog Gradišta. On je građen 1793 do 1802. Dugačak je 123 km, širok prosječno 20 m, dubok do 2 m. Njime mogu ići i mali parni brodovi. Između spomenuta dva mjesta skraćuje put za više od 200 km, a suše predjele Bačke snabdijeva dovoljnom količinom vode. *P. V.*

KANALI ZA PLOVIDBU. Pored prirodnih vodenih puteva (mora, u dužini oko 600 km, osobito dobro razvijene morske obale, i mnogobrojnim ostrvima pored nje, sa također vrlo zgodnim prirodnim lukama, rijeka i jezera, sada u saobraćaju oko 1830 kilometara), Kraljevina SHS ima i umjetne vodene puteve: K. za plovidbu. Dužina naših K. iznosi 280 km. — K. Kralja Petra veže Dunav sa Tisom, polazi od Bezdana, u blizini Sombora, pored M. Stapara, Sivca, Srbobrana, do St. Bečeja. Dužina mu je 123 km. Ima šest ustava. — K. Kralja Aleksandra, veže K. Kralja Petra, od M. Stapara, sa Dunavom kod Novoga Sada. Dužina mu je 69 km. Ima četiri ustave. — Šugovički K., od Dunava, kod Baje, do Bezdana. Dužina mu je u Kraljevini SHS 10 km. Ima jednu ustavu, kod Bezdana. — K. Begej veže Temišvar sa Tisom kod Titela. Dužina mu je u Kraljevini SHS 76·7 km. Ima četiri ustave. — Pančevački K. u stvari je kanalizirano korito Tamiša. Dužina mu je 3 km. Nema ustava.

Dužina projektiranih K. je 856 km, i to: 1. K. od Dunava kod Vukovara, pored Vinkovaca, do Save kod Šamca. Skraćuje za 420 km plovidbeni put između gornjih dunavskih i savskih pristaništa. Dužina mu je 56 km, sa dvije ustave. Predvida se trošak oko 30 milijuna zl. dinara. 2. K. Sava—Kupa—Jadransko more. Po projektu dužina mu je 160 km, sa

Digitized by Google

11 ustava, jednim tunelom od 24 km dužine i velikom dizalicom kod Bakra. 3. K. Dunav—Morava—Vardar—Solun. Prelazi vodomeđu kod Preševa na koti 454. Po projektu iz 1908 dužina mu je 640 km, sa 104 ustave, za brodove od 600 tona. Trebalo bi utrošiti 320 milijuna zl. dinara. Po kasnijim studijama, računajući da K. može primiti brodove od 2.000 tona, trebalo bi utrošiti oko 600 milijuna zl. dinara, podrazumijevajući i instalacije za električno vučenje brodova. U vezi sa rijekama i K. na sjeveru, ovaj K. vezat će Sjeverno i Bijelo more, i prema tome imat će veoma veliku važnost. — Osim spomenutih potrebno je graditi mnoge kraće K. lokalnog značaja.

K. Begej, koji je pod državnom upravom, imao je promet 1924 435.000 tona, a 1925 1,240.000 tona.

M. Jovanović.

KANALIZACIJA GRADOVA. U mnogim gradovima Kraljevine SHS, naročito u Južnoj Srbiji i na Primorju, nalaze se tragovi i ostaci starih K., od kojih su neki, bar djelomično, i sada u upotrebi. — Moderno kanaliziranje gradova zahtijeva primjenu skoro svih sistema moderne K., radi raznolikog njihovog visinskog položaja i blizine ili udaljenosti većih rijeka i mora. Mnogi veliki i tehnički napredni gradovi Vojvodine ostali su do sada bez moderne K., ponajviše zbog svoga ravnog i niskog položaja prema velikim rijekama u njihovoj blizini, i zbog velike visinske razlike između najmanje i najveće vode u tim rijekama (7—8 metara). Isti je slučaj i u ravnim primorskim gradovima, koji leže nisko pri moru, gdje se, kad nisu kraj pučine (kao na pr. Trogir i dr.), a imaju kupališta, uopće ne smije izlivati K. voda u more. U svim tim slučajevima moraju se primijeniti odgovarajući sistemi K., i, gdjegod je to moguće, treba vodu iz K., pošto se učini po zdravlje bezopasnom, dizati i razvoditi za zalivanje poljoprivredne vegetacije. Gdje nije moguća takva neposredna upotreba vode iz K., mora se ona prečišćavati, pa ispuštati u rijeku ili u more, a suhi ostatak prenositi i upotrijebiti kao gnojivo u poljoprivredi.

Sarajevo ima K. po separacionom sistemu. Zagreb ima također modernu K. Rogaška Slatina ima K. Dužina glavnog kanala je 1.800 m, a cijele mreže 3.000 m (20 i 25 cm priječnika). Od betonskih cijevi 30 i 35 cm priječnika. Ima dovoljno revizionih okona. Prije izliva u potok, voda iz K. prečišćava se kroz koks. Maribor ima ukupnu dužinu javnih kanala 25.910 m. Oni se (na lijevoj obali na 16, a na desnoj na 6 mjesta) slobodno izlivaju u Dravu, a također i svi privatni kanali iz imanja u blizini Drave. Najveći kanal 1·20 m širine 2·20 m visine ozidan je. Manji kanali, stariji su zidani: 30/40 cm do 40/60 cm, a novi su od betona jajastog profila 50/75 cm, 90/120 cm ili okrugli 30 cm priječnika.

U Ljubljani su prije 1880 građeni samo kanali za odvođenje kišnice od opeka ili lomljenog kamena, u dubini od 1·50 do najviše 2 m. Dužina tih kanala iznosila je oko 7.200 m. Do godine 1890 građeni su moderniji kanali poluovalnoga profila: 70/110 cm u dužini 1.600 m. Dok Ljubljana nije imala vodovod, ovi su kanali služili samo za odvođenje meteorske vode. Fekalije su skupljane u nužničke jame i odnošene s vremena na vrijeme u polja. Po izgradnji vodovoda (poslije 1890) uvedeni su klozeti sa ispiranjem vodom i pristupilo se građenju modernih betonskih prolaznih kanala jajastoga profila. Poslije zemljotresa 1895 nastupio je življi rad na modernoj K. Ljubljane. Do 1899 razvijala se kanalska mreža po momentanoj potrebi, bez općega projekta K., i sagrađeno je 3.800 m betonskih prolaznih kanala. Tada je, po narudžbi općine, inžinjer profesor Vladimir Hraski izradio cjelokupni projekat K. (izuzevši Barje), kojim se predvida ispiranje kanalske mreže, namijenjene za odvod i fekalija i kišnice. Postojeći kanali, koji po dubini, profilu i gradivu odgovaraju uslovima moderne K., zadržani su. Glavni kanali predviđeni su prolazni od betona, sa dnom obloženim keramičkim pločama. U interesu štednje sporedni kanali građeni su od cijevi kamenskih (keramičkih) 30 cm priječnika. Sa obje strane Ljubljanice sagradeni su skupljači-kolektori, kojima se K. voda odvodi izvan grada, a samo pri pljuskovima, desetogubo razređena pušta se neposredno u rijeku. Radi napretka Ljubljane i potrebe za K. Barja, ovaj projekat je 1911 dopunio inžinjer Ludovik Rot, i po njemu je dalje K. izgrađivana. Od 1899 do danas sagrađeno je pro-

Digitized by Google

laznih betonskih i cijevnih kanala, ukupno: 21.700 m.

Beograd je u K. prvi u cijeloj državi. Oskudan u modernom taracu i drugim potrebama, Beograd ima modernu K., sagrađenu po dobro smišljenom projektu. Radovima se pristupilo 1905, i rađeno je vrlo živo do 1912. Visinski položaj Beograda (oko 40 metara nad Savom i Dunavom) nalagao je podjelu u dva sliva: savski i dunavski, a potreba da se kanalska voda ne izliva u Savu, izazvala je građenje 1.400 m dugačkog tunela ispod Beograda, kojim se najveći dio vode sa savskoga sliva odvodi do glavnog skupljača (kolektora) dunavskoga sliva, i zajedno s njime ispustom odvodi u Dunav niže Beograda. Tunel je presjeka 265/230 cm, sa kinetom 100/65 cm; počinje na raskršću Balkanske i Bosanske ulice. Presjek je glavnog kolektora dunavskog sliva 240/400, ispusta u Dunav 265/230. Betonski kanali produženog jajastog presjeka 110/60; 125/70; do 230/250 sračunati su točno prema površini slivova, sa kojih primaju vodu, imaju dobru ventilaciju i odmornice za radnike. Okna — silazi za reviziju, česta su i pokrivena naročitim poklopcima. Radi štednje primijenjene su u manjim ulicama i na kraćim dužinama keramičke cijevi od 25, 30, 35 i 40 cm priječnika sa silazima na svakih 50 do 80 m razmaka, i na svim raskršćima i spojevima kanala. Na najvišim dijelovima grada udešeni su kanali da služe kao ispirači cijele mreže. Radi jakih padova, a da ne bi bila suviše velika brzina vode, primijenjene su, gdje je bilo potrebno, kaskade. Dubina kanala predviđena je većinom tako, da se iz najdubljih podruma može voda odvoditi u kanale. Ventilaciji K. obraćena je naročita pažnja. Svi klozeti imaju ventilacione cijevi, svi olučnjaci, sa neznatnim izuzetkom, spojeni su sa K., te služe i za ventilaciju i za ispiranje K. Slivnici Geiger-ovog sistema služe odlično, i pri najgoroj kaldrmi K. funkcionira vrlo dobro. Zahvaljujući tome, što su svi kanali betonski, obloženi do nivo-a obične vode keramičkim pločama, ili od keramičkih cijevi, dobro zalivenih asfaltom, u beogradskoj K. nema mjesta za legla parcova i drugih štetočinja. Projekat za K. Beograda su radili i građenjem upravljali naši inžinjeri, većinom sa beogradskog fakulteta (Dušan Ninković, Dušan Božić, Veselin Lučić, Milivoje Brkić, Marjan Vujović, Neško Smiljanić, Branislav Jelesijević). Stručni odbor, koji je rukovodio izradom projekta i početkom izvršenja radova, sastavljali su: Nikola Stamenković, profesor univerziteta, Jovan Stanković i Velislav Vulović, viši inžinjeri direkcije državnih železnica, Dr. E. Michel, referent za javnu higijenu ministarstva unutrašnjih djela, i Marko Trifković, načelnik ministarstva narodne privrede.

Radi ratova i skupoće poslije ratova ostao je nedovršen kolektor u dolini Bulbuderskog potoka, cijevni kanali u ponekojim ulicama, kao i kanali u najnižim dijelovima savskog i dunavskog sliva, koji se imaju kanalizirati po separacionom sistemu.

Dosad je utrošeno na K. Beograda oko 15,000.000 zlatnih dinara. Dužina glavnih skupljača (kolektora) iznosi 6.940 m, betonskih kanala 16.100 m, cijevnih kanala 45.000 m.

M. Jovanović.

KANARČE, KANARIJE su svilene ili pamučne raznobojne marame, koje žene i djevojke nose uz pojas, sa obje strane kuka kao ukras. *N. Z.*

KANAVELOVIĆ PETAR (Canavelli), pjesnik (1637 — 1719, Korčula). Premda je K. bio korčulanski vlastelin, ipak se računa u kolo dubrovačkih pjesnika, jer je i živio neko vrijeme u Dubrovniku i bio je dva puta oženjen Dubrovčankama, i jer je uopće svoje literarno obrazovanje dobio u Dubrovniku, tako da je i ponajviše nastojao da piše dubrovačkim dijalektom. Bio je vrlo plodan, ali prilično slab pjesnik. Od njegovih mnogih originalnih i prevedenih pjesama vrijedno je spomenuti nov prijevod Guarini-eva Il pastor fido, crkveno prikazanje Muka Isukrstova, a još više komediju Andro Stitikeca, kojom je obnovio dubrovačku gradansku komediju 16 vijeka, a za koju je donekle upotrijebio Molière-ovu Le malade imaginaire. Sigurno je K. još gdjekoja od bezimenih komedija, što su nam se sačuvale iz istoga vremena. Ali najglavnije, a čini se i posljednje, njegovo djelo je ep u 24 pjevanja Život Sv. Ivana, biskupa trogirskoga, u kome je legendarni život ovoga biskupa iz kraja 11 i početka 12 vijeka dao samo spoljašnji okvir za ovu opsegom veliku pjesmu, u kojoj se, uz biskupov život, opisuje

Digitized by Google

pohod ugarskoga kralja Kolomana na gradove sjeverne Dalmacije, a osobito opsada Zadra, i svakojake romantične avanture raznih junaka i junakinja s jedne i s druge strane, sve skalupljeno sa malo pjesničkog talenta, a sa jakom imitacijom Gundulićeva Osmana. *M. Rešetar.*

KANCELAR SINODSKI. Sinodalni Ustav od 1911 za karlovačku mitropoliju ustanovio je posebnu Sinodalnu Kancelariju i odredio, da njoj na čelu ima biti sinodalni kancelar, u svojstvu vikarnog episkopa pri karlovačkom arhiepiskopu i mitropolitu-patrijarhu srpskom. *R. G.*

KANGRGA JOVAN, inspektor ministarstva prosvjete (23/6 1871, Podum, kod Otočca, Lika). Osnovnu školu svršio je u Otočcu, gimnaziju u Beogradu, Kragujevcu i Nišu, a filozofski fakultet u Beogradu (1886). Kao profesor gimnazije služio je u Velikom Gradištu, Požarevcu, Kruševcu i Beogradu, do aprila 1922, kada je postavljen za inspektora u ministarstvu prosvjete. Izradio je džepni Rečnik nemačko-srpski. U društvu sa Dr. M. Trivuncem izradio je udžbenike za njemački jezik, a u društvu sa Dr. Svetomirom Ristićem veliki rječnik srpsko-hrvatsko-njemački i njemačko-srpsko-hrvatski. *D. P.*

KANICE su pojas od vunene materije. Izatkane su u raznim bojama i šarama. Mogu biti duže, kraće i široke. K. se opasuju muški i ženske po svim krajevima Srbije. V. Tkanice. *N. Z.*

KANITZ FELIKS FILIP, ilustrator, putopisac i arheolog (2/8 1829, Budimpešta — 5/1 1904, Beč). K. se ispočetka bio posvetio muzici, no ubrzo je zamijenio muziku sa slikarstvom. Kada se izvježbao u slikanju, postao je crtač za ilustrovane listove i nastanio se u Beču (1847). Ali je radi studija boravio i u drugim gradovima. Mnogo je putovao radi ilustracija za Leipziger Illustrierte Zeitung. Gornju Italiju je obišao 1857, a Crnu Goru 1858. Otada se bacio najviše na obilaženje i proučavanje slabo poznatih sjevernih balkanskih zemalja, koje je unakrst proputovao. K. mnogobrojni radovi imaju najviše vrijednosti s arheološkog gledišta. K. je želio, da mu opisi putovanja budu svestrani i polagao je mnogo važnosti osobito na geografske i etnografske rezultate svojih mnogobrojnih i napornih putovanja, ali njegova svestranost nije bila naučna, nego novinarska. On je umio naučna pitanja pokrenuti, ali nije imao spreme, da ih do dna prouči i riješi. Bio je vrlo živ, vanredno spretan i jako inteligentan diletant, koji je zbog naučne zapuštenosti sjevernih balkanskih zemalja mogao dati o njima, u svoje doba, veoma cijenjene i zbilja korisne radove. Moderna balkanologija visoko poštuje inicijatorske napore K., koji je jedan od prvih i najokretnijih njenih protagonista.

K. je pisao veoma mnogo. Neki njegovi radovi prevedeni su na srpski, jer su se u ono doba, kada je K. pisao, i njegovi diletantski napori činili Srbima stručni. Mnogo je dizalo ugled njegovih radova što su dobrim dijelom izlazili u publikacijama Bečke Akademije Nauka. — Najvažniji su K. radovi: Die römischen Funde in Serbien (1861), Serbiens byzantinische Monumente (1862). Ovo izdanje je preveo na srpski Aleksandar Sandić i izašlo je u Beču s natpisom: Vizantijski spomenici po Srbiji, 1862; v. Danica III (1862), Beiträge zur Kartographie des Fürstenthums Serbien (1863), Über alt- und neuserbische Kirchenbaukunst (1864), Reise in Südserbien und Nordbulgarien (1864), Serbien, historisch-ethnographische Reisestudien in den Jahren 1859—1868 (1868, 1877²), Tirnovos Altbulgarische Baudenkmale (1876), Donau-Bulgarien u. der Balkan, historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien a. d. J. 1860—1876 (1875—1879, drugo izdanje 1879—1880, treće 1882). Ovo djelo je smatrao K. glavnim djelom svoga života. Dotle su mu još radovi primani s mnogo povjerenja, ali stručne studije su od tada sve više smanjivale naučnu vrijednost K. radova. Zato su s mnogo skepse primljene daljnje njegove rasprave: Die prähistorischen Funde in Serbien bis 1889 (1889), Römische Studien in Serbien: der Donau-Grenzwall, das Strassennetz, die Städte, Kastelle, Denkmale, Thermen und Bergwerke zur Römerzeit im Königreich Serbien (1892). K. veliko djelo: Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart (I, 1904) bilo je potpuno antikvirano i naučno daleko prestignuto još kad je počelo izlaziti.

N. Radojčić.

Digitized by Google

KANIŽLIĆ ANTUN, pjesnik (20/11 1700, Požega, Slavonija — 24/8 1777, Požega). U Požegi je svršio osnovne škole i jezuitsku malu gimnaziju. Svršivši humaniora, stupio je K. u jezuitski red (1716). Poslije dvogodišnjeg novicijata svršio je filozofiju i postao je magister. Školske godine 1721/22—1723/24 K. je bio u Zagrebu magister, a pored toga povjerena mu je briga za školsko kazalište. Učio je teologiju i bio je zaređen za svećenika. Od 1753 živio je u samostanu u Požegi. Kad je 1733 ukinut jezuitski red, K. je i dalje, do smrti, ostao u svom rodnom mjestu.

K. je za života izdao niz pobožnopoučnih knjiga, koje nisu izvorne, već kompilacije, prerade i prijevodi iz tadašnje katoličke pučke književnosti, i to je najveći dio njegovog književnog rada. Poslije smrti izašla su njegova dva najvažnija djela: Kamen pravi smutnje velike (1780), i epskolirska pjesan Sveta Rožalija (1780). — K. je najbolji pučki pisac vjerske obnove u Slavoniji, a njegove su knjige važne za historiju književnosti, jer je on prvi utvrđivao racionalniju ortografiju i mnogo učinio za čišćenje narodnog jezika u književnosti. Ali K. je bio pored toga i naučnjak i pjesnik. Kamen pravi smutnje velike polemičko je djelo na osnovi historijskoj i dogmatičkoj protiv knjige grčkoga episkopa Helija Menijate, Kamen smutuje, o crkvenom raskolu. K. raspravlja ovo pitanje svestrano i govori svuda pomirljivo, a naročito ne dira u pravoslavlje kod Slovena. U predgovoru on kaže: »Bog ubio onoga, koji nas je rastavio!« Prije K. nije ni jedan hrvatski pisac napisao u prozi na narodnom jeziku tako veliko izvorno naučno djelo, a on sam ističe, da ga je na to potakao Ignjat Đorđić, poznatim svojim poticanjem, da se i učena djela pišu narodnim jezikom. Kao autor Svete Rožalije K. je najbolji slavonski pjesnik 18 vijeka, pa ga je mladi savremenik Petar Katančić zato i nazvao takmacem dubrovačkih pjesnika.

Literatura: B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, I (1913), 343; F. Fancev, Isusovci i slavonska knjiga 18 stoljeća (Jugoslavenska Njiva, 1922, I, 365). *B. Vodnik.*

KANKAR, ostrvce u Jadranskom moru, jugozapadno od Vranskog Jezera, južno od ostrva Pašmana, na 43° 52′ sjev. šir., 15° 26·5′ ist. Gr. Površina mu je 3·7 km², a visina 27 m.

P. V.

KANTAKUZEN IVAN, bizantski car (1341—1354) povjesničar (— 1383). Bio je od stare bizantske vlastelinske porodice Kantakuzena. Odlikovao se visokim državnim i vojnim sposobnostima. Andronik III. načinio ga je svojim prvim ministrom. Nudio mu je i da podijele carsko dostojanstvo, što je K. odbijao. Kad je umrlog Andronika naslijedio njegov maloljetni sin Ivan V. Paleolog, pod namjesništvom matere mu, carice Ane Savojske (1341), na K. je ostao teret najglavnijih državnih poslova, naročito diplomatskih i vojnih. (Protiv Bizanta su tada ponovo krenuli svi njegovi neprijatelji. No, on ih je iz svog štaba u Didimotihu ušutkao jednog po jednog). Između ostalog, on je tada sklonio na povlačenje i kralja Dušana, koji je opet bio sišao pod Solun. Kad je umro Andronik III. K. se digao na oružje, proglasio se za cara i za suvladara Ivanu V. Zbog nedostatka domaćih snaga K. se borio poglavito pomoću stranaca, prvo pomoću kralja Dušana, a zatim pomoću maloazijskih turskih emira. Na posljetku je K. pobijedio. Ali je Dušan smanjio Andronikov Bizant spolja, a Turci su ga opustošili i razorili unutra.

Još od početka borbe, K. je imao na svojoj strani, osim sakupljene vojske u Traciji, gotovo samo gornje slojeve bizantskog društva, pa i to ne u cjelini. Prosti pak narod držao se velikom većinom uz Paleologe. Pod takvim uslovima, odmetnik nije mogao ništa učiniti zakonitoj dinastiji. Na tračkom bojištu, gdje je prvo počeo operirati on nije uspio zavladati ne samo Carigradom, nego ni Drinopoljem. Naprotiv, njega su Drinopoljci žestoko pritisnuli, pozvavši u pomoć bugarskog cara Ivana Aleksandra. K. je morao prijeći u obranu i jedva je odbio Bugare. Propavši tako u Traciji, on je pošao u Makedoniju. No ni tu nije bio bolje sreće. K. je izgledao izgubljen. Tada je on, sa sinovima Matejem i Manuelom, i s ostacima trupa, pobjegao u Srbiju. Još iz Velesa, on je, preko tamošnjeg srpskog vojvode silnog Olivera, zamolio Dušana za sastanak, pa je krenuo u srpsku prijestolnicu Skoplje. Dušan je carski dočekao K. u Prištini. Između oba vladaoca ugovoren

Digitized by Google

je savez za osvajanje i diobu Paleologovih zemalja (1342). Savez je utvrđen i vjeridbom mlađeg sina K., Manuela, sa Oliverovom kćerju. Ali je K. odbio da Manuel ostane u Srbiji kao talac. Srpskom kralju je prišao gospodar strumske oblasti Hrelja, koji je nekad bio otpao od Dušana k Androniku III., a zatim je iznevjerio i i Paleologe, pa je primio K., koji mu je poklonio grad Melnik. No kad je K. pobjegao u Srbiju, Hrelja se, čim se dočepao Melnika, opet vratio Dušanu.

Bijegom u Srbiju i savezom sa Dušanom K. je, istina, spasio glavu, i dobio je vremena, da pričeka bolji obrat sudbine. Ali on inače nije imao ništa koristi od Srba. Naprotiv, on je došao u ruke najopasnijoj balkanskoj bizantskoj susjedi, koja je još od kralja Milutina bila pregla više nego itko da osvaja na Balkanu i da ruši bizantsko carstvo. Dušan je nastavio tu politiku svojih predaka. On je jedva dočekao novi građanski rat u Bizantu, kako bi još više raširio Srbiju na bizantsku štetu. On je u K. gledao samo oruđe, kojim će lakše postići taj cilj. On se za njega nije mnogo zalagao vojnički, već se i njime i svojom snagom služio poglavito za svoj račun. Uz Dušanovu pomoć K. nije uspio uzeti Paleolozima ni tvrdi Serez (Ser), koji se nije htio pokoriti ni njemu ni Srbima, a tako isto ni Voden, koji se predao Dušanu. Što više, bizantski je pretendent sad još većma oslabio, jer su ga odmah po prvom neuspjelom pohodu protiv Sereza (u jesen 1342), ponovo ostavili mnogi njegovi ljudi, ne želeći zimovati u Srbiji. Ali, za nj se izjasnila Tesalija priznavši ga namjesto Paleologa za cara. Osim toga, K. je na svom trećem i posljednjem pohodu iz Srbije u Makedoniju, za koji je od Dušana i Jelene izmolio njihovu njemačku gardu, ugrabio Dušanu na prevaru Paleologov južno-makedonski grad Veriju (Ber), koji je i Dušan pritješnjivao da ga podvlasti sebi (ljeti 1343).

Stekavši tako baze, u kojima nisu zapovijedali ni Paleolozi ni Srbi, K. se sklonio u Veriju. Odatle je on zagospodario još nekim južno-makedonskim gradovima Paleologovim. Što više, on se usudio ponovo udariti i na Solun. Pri svemu tome, on umalo nije propao, jer se, zbog njegova zauzeća Verije, okrenuo protiv njega Dušan. K. je od sada imao da vodi dvostruku borbu: unutra sa Paleolozima i spolja sa Dušanom. Srpski kralj je prije odbijao sve molbe i ogromne novčane i teritorijalne ponude, kojima su ga obasipali carica Ana i Apokavk, da bi im živa ili mrtva izdao njihova protivnika, ili da bi ga bar bacio u zatvor. Dušan nije htio skraćivati građanski rat u Bizantu, tako koristan po Srbiju, niti se htio lišiti saveza s glavnim junakom toga rata. Ali, kada mu se K. izvukao iz ruku, Dušan je pošao protiv njega. Ujedno je i Apokavk, sa jakom flotom od bizantskih i turskih lađa, opet dojurio u pomoć Solunu. Pritisnut između Soluna, Srba i Apokavka, K. je preko nabujalog Vardara jedva izmakao natrag u svoju Veriju.

K. je izbavio iz ovog očajanja njegov turski prijatelj u Maloj Aziji, Omar od Smirne. Omar se odazvao K., kad je ovaj utekao od Srba i zatvorio se u Veriju. S njim zajedno K. je još jednom napao na Solun (1343). No, Solunjani su ga i sad junački odbili. Onda je on, sa Omarom, provalio ponovo u Traciju. Ali, i pored ovog uspjeha, za unutrašnju borbu s Paleolozima, on se i dalje morao poglavito oslanjati na Turke. Jer, zbog neraspoloženja narodnih masa prema njemu, on nije ni sad mogao skupiti dovoljno domaćih snaga oko sebe. No Turci su ga pomagali gotovo samo iz želje za pljačkanjem bizantskih zemalja. Za spoljni pak rat sa Dušanom, koji je u novoj ulozi prijatelja i saveznika Anina, produžio još u većem stilu osvajanje bizantskog zapada, K. nije mogao dovoljno računati ni na Turke, kojima se još nije vojevalo čak po dalekoj unutrašnjošti Balkana.

Kad je otišao Omar, zbog bolesti i zbog zahtjeva svojih vojnika, na osamljenog K. poletjeli su svi njegovi neprijatelji, naročito spoljni. No turskom pomoću podigao se K. ponovo. K. je sa svojim turskim pomoćnicima krenuo u dva maha bez uspjeha na Dušana. Dušan je nesmetano provaljivao u Bizant i zauzeo mu je grdne prostore. U Albaniji, on je otrgao Berat (Biograd) i Valonu, čime je dovršeno srpsko osvojenje bizantskih dijelova Albanije. U Makedoniji, on je oteo Kostur, pa čak i Manuelovu Veriju, odakle je Manuel utekao u Tesaliju, tako isto je Dušan zavladao i upornim Serezom

Digitized by Google

(u jesen 1345), a na istoku Sv. Gorom, Dramom, Filipljanskim gradom, primorskim Arfanom (Hristopoljem), sve do kavalskih (hristopoljskih) klanaca. Ohraben tako brzim naprecima, srpski je kralj odlučio, da sasvim sruši staro bizantsko carstvo, i da ga zamijeni srpskim carstvom. On se na saboru proglasio za cara Srba i Grka.

K. je svu nesreću Bizanta morao gledati skrštenih ruku. Unutra pak, on je još jednom, ma i bez Turaka, pokušao prodrijeti u Carigrad, ali opet bez uspjeha. Onda se on, prkoseći naročito carigradskom patrijarhu Jovanu, koji je u Carigradu ganjao njegove prijatelje izihaste, a valjda i Paleolozima i Dušanu, dao krunisati u Drinopolju za cara (21/5 1346). Carica Ana bila je već na izdisaju borbenih snaga. Ona se zavadila sa carigradskim patrijarhom Jovanom, jer Jovan joj je videći prevlast K. i sve veće bizantske nesreće od ovog dugotrajnog građanskog rata, stao savjetovati, da se pogodi sa K. Tada je carica prešla na stranu arhijereja, iz Palamine stranke izihasta, koje je patrijarh bio pozatvarao. S njima zajedno, ona je saborski zbacila patrijarha. No Palama i izihasti bili su prijatelji K. S druge strane, carica je došla u sukob i sa Genovljanima iz Galate. Najzad je došlo do pogodbe (8/2 1347). K. je priznat kao car i kao suvladar maloljetnom Ivanu V. Ivan se imao oženiti jednom od K. kćeri, što je poslije i izvršeno, i za 10 godina ne sudjelovati u vladi. Obostranim pristalicama dato je pomilovanje. Malo zatim, K. se i u Carigradu krunisao za cara. Pobjedilac se pobrinuo i za svoja dva sina, Mateja i Manuela. Matej je dobio rang odmah iza oba vladaoca, i južnu Traciju od Didimotiha do Kavale (Hristopolja), to jest na granici prema Srbiji. Manuel je postao despot u bizantskom dijelu Peloponeza.

K. je, doduše, uložio sve svoje sile, da popravi učinjene štete. No iz smanjene i ojačane carevine on nije mogao skupiti ni novčanih sredstava, ni vojske, niti obnoviti flotu. Protiv Dušana, koji nije htio vratiti ništa od zauzetih bizantskih zemalja, K. je morao moliti pomoć svoga zeta Orhana. Ali Turci pod Orhanovim sinovima, s kojima je Matej upao u srpske posjede zapadno od kavalskih utvrdenja, nisu se nikako dali upotrijebiti da povraćaju gradove za bizantski račun, nego su se i sad samo napljačkali i narobili, pa su se vratili kući. Time su oni samo ubijali volju Dušanovim grčkim podanicima za ponovo spajanje sa Bizantom. K. nije mogao izići na kraj ni sa genovljanskom Galatom. Ova je samovoljno zauzela i utvrdila jedan bizantski položaj do njenih zidova. Car joj je objavio rat, ali ga je ona, potukavši mu njegovu novosagrađenu flotilju, natjerala na sramno popuštanje (1348/49). Ujedno je velika kuga, koja se iz mongolskog carstva u južnoj Rusiji prenijela u Italiju i na Balkan, praveći strahovitu pustoš i u Carigradu i u Grčkoj, pokosila K. sestrića Ivana Anđela, namjesnika Tesalije i Epira (1348), čime se odmah koristio Dušan. On je zauzeo Epir, a njegov ćesar Preljub Tesaliju, sve do Korintskog zaliva. K. je stajao nemoćan protiv ove nove velike srpske najezde. Ujedno su Srbi opet stezali i Solun, oko koga su vladali svud unaokolo. Tamo je prostonarodna zelotska stranka, ne mareći nikako za K., sve više šurovala s Dušanom, da mu preda grad. Dušan je čak pregovarao s Mlečićima i o osvojenju Carigrada.

Po smrti Omarovoj, Osmanlije su ostale kao najjača turska sila u Maloj Aziji. Orhan se i sad odazvao svom tastu, poslavši mu, pod sinom Sulejmanom, nekih 20.000 konjanika. Uz tu pomoć i uz domaće snage krenut je najzad pohod na Solun i na Srbe. Matej je, sa Sulejmanom i sa turskim vojnicima, pošao suhim, a K., sa mladim carem Ivanom V. i sa jednom flotiljom uputio se morem. I sam je trenutak izabran zgodno, jer je Dušan tada ratovao čak na Jadranu s Bosnom oko Huma. Ali se Matejeva vojska raspršila na putu. A Orhanovi Turci su ga opet ostavili, radi pljačke u bugarskoj Traciji. Zatim je Sulejman hitno opozvan natrag svome ocu, zbog borbe sa obližnjim emiratima, te su K. i Ivan V. stigli na mjesto sami. Sa svojom slabom flotiljom, oni nisu mogli svladati ni gusara Aleksija u Elefteropolju, a još manje su smjeli udariti na Solun i na Srbe. No u tom je na ušće Strume pristala neka turska gusarska eskadra od preko 20 lađa. K., saznavši za to od srpskog komandanta u Hristopolju (Orfanu), najmio je tu tursku silu u službu. Sa

Digitized by Google

tom turskom pomoću krenuo je on najprije u Solun. Srbi su uzmaknuli od grada, a K. je ušao unutra. On je očistio Solun od srpskih pristalica »zelota«, po tom se obrnuo i na Srbe. U odsuću Dušanovu, on je uzeo Veriju i Voden, još nekoliko gradova u južnoj Makedoniji, pa i u sjevernoj Tesaliji osim grada Servije, koji je obranio Preljub, pa se vratio u Solun. Čak i Grci u srpskoj prijestolnici Skoplju stupili su s K. u pregovore o predaji. No u tom je sa Jadrana stigao Dušan i pao pod Solun. Pred Solun su oba vladaoca pokušala da sklope mir. Kad se nisu pogodili, oni su jedan drugom zaprijetili bitkom, ali su se razišli i bez mira i bez bitke (1350). K. se, ostavivši Ivana V. u Solunu da čuva grad od Srba, vratio u prijestolnicu. Dušan pak, potčinio je ubrzo opet izgubljena makedonska i tesalska mjesta. Protivunapad K. na srpsku silu svršio se žalosno.

Naskoro zatim, naišle su na K. i na Bizant nove bure. Orhan se zavadio s K., za to što je zet K., Nikifor, uhvatio kod Rodosta jedno Dušanovo poslanstvo, koje je posjetilo Orhana da ga odmami od K. Neki su Dušanovi poslanici čak ubijeni od Nikiforovih ljudi. To je bila ne samo povreda međunarodnog prava, i ne samo uvreda za Srbe, nego i za Orhana. K. je ostao osamljen. Onda on sa genovljanskim admiralom, junačkim Dorijom, zaključi poseban mir (1352). Ali je on time ozlojedio Mlečiće, koji su mu se ubrzo osvetili u njegovom drugom građanskom ratu s Paleolozima.

Kao vrhunac svih dosadašnjih nesreća, izbio je ponovni domaći rat, koji je opet voden uz kobno sudjelovanje tuđinaca, naročito Orhanovih Turaka i Srba. On je upropastio K., a i Bizant je za uvijek gurnuo u ponor. Borbu je prvi otvorio carević Ivan V. On se htio dići protiv tasta, još kad je ostao u Solunu, kao čuvar tog grada od Srba. Tada je on sa Dušanom, koji je živo radio na izazivanju novih nereda u Bizantu, sklopio sporazum, po kome se on imao razvesti sa kćerju K. i predati je Srbima, a oženiti se svastikom Dušanovom, i zavojštiti na K., uz srpsku novčanu i vojnu pomoć. Ali je o tome pravovremeno izviješten K. u Carigradu, pa je poslao u Solun caricu Anu, koja je razbila njihov savez, pa je poslala Ivana V. u Carigrad. No time je plamen samo privremeno ugašen. U Carigradu je Ivan V. zahtijevao od K. podjelu države, tražeći za sebe Matejevu južnu Traciju, pograničnu Srbiju, a i od Nikiforova dijela En, na ušću Marice. K. se i s time saglasio, a Mateju je u zamjenu data oblast Drinopolje (1352). No Ivan V. je zahtijevao za sebe i drinopoljsku oblast. On je od te oblasti dobio Didimotih, tim da Matej u Drinopolju podleži i njemu kao caru, a ne samo ocu. Matej je imao doći u Carigrad, da se na to obveže. No on je oklijevao. Tada je Ivan V., pod izgovorom da želi što prije primiti vlast u svojoj pokrajini, uzeo svoju ženu i svog najmlađeg sina, a ostavio ostalu djecu u taoštvu kod K. u Carigradu, pa je iz prijestolnice otišao u Didimotih, pa je, sa jednim turskim odredom, poslatim mu od Sulejmana, opsjeo Mateja u Drinopolju, zatvorio ga u gornjoj tvrđavi. No sinu je pojurio u pomoć otac. Ivan V. je, ne dočekavši ga, pobjegao natrag u Didimotih, a K. oslobodio je Mateja i uspostavio sinovlje gospodarstvo i u ostaloj Matejevoj oblasti, ne dirajući u zetovljevu oblast (1352). Onda je Paleolog poveo borbu na život i smrt. On je zatražio pomoć od Dušana i od Ivana Aleksandra. Obojica su mu poslala nekoliko hiljada konjanika. Sa svojim grčkim vojnicima, on ih je koncentrirao u Didimotihu. Sam pak, otišao je u En, komandantima jedne mletačke flote. U Enu je između Mlečića i Ivana V. zaključen ugovor, po kome je on, za dati mu zajam od 20.000 dukata, založio Mlecima svoje ostrvo Tened, važan položaj za gospodarstvo nad ulazom u Dardanele. Paleolog je zatim pohitao natrag u Traciju. No u tom je njegova tamošnja vojska uništena od Sulejmana. Bugarsko odjeljenje Paleologovih trupa uspjelo je skloniti se u Didimotih. Grci su se predali. Najgore su prošli Srbi, koji su, pod kaznacem Borilovićem, sami primili bitku. Oni su većinom izginuli. Naskoro poslije toga poraza mladi je car pobjegao iz Tracije na Tened. I sam K. ga je već bio proglasio za zbačenoga s prijestolja, proglasivši na njegovo mjesto svog Mateja kao drugog cara (1353). Međutim spoljna i unutrašnja propast koja je za Bizant nikla iz K. vlastoljublja, izazvale su kod prostonarodnih grčkih masa strahovitu mržnju protiv K.

Digitized by Google

U to se na Galipoljskom poluostrvu desio veliki zemljotres, koji je oborio bedeme tamošnjeg glavnog grada, bizantskog Galipolja. Sulejman se time koristio, pa je posjeo taj grad. Ivan V. se iznenada ponovo pojavio pred Carigradom, u savezu sa genovljanskim moreplovcem Gatilusi-em. Sa malom silom oni su hrabro ušli u jedno carigradsko pristanište. Za Paleologom je listom pošao cijeli carigradski narod. K. je bio prvo prinuđen da pristane na zajedničko vladanje sa zakonitim carem. Ali, poslije kratkog vremena, da bi spasio glavu od svjetine, koja je gromko tražila njegovu ostavku, prijeteći i njegovom životu, K. je morao sići s prijestolja i zakaluđeriti se pod imenom Joasaf (krajem 1354). K. je umro u bizantskom Peloponezu, kod svog unuka peloponeškog despota Dimitrija (1383). U kaluđerstvu je napisao historiju svoga vremena i svoje vlade, pokušavajući u njoj da opere sa sebe krivicu za zla koja je učinio Bizantincima. *D. Anastasijević.*

KANTILI LJUBICA. V. Cantilly. (U dodatku.)

KAP MLIJEKA. V. Dispanzeri za dojenčad (u dodatku).

KAPA je imala veliku važnost u starinskoj našoj religiji i kultu. Ona je prvobitno pravljena od kože demonskih životinja, i zato je upotrebljavana ne samo kao obrana od vremena, nego i kao ustuk protiv zlih demona. Naročitu snagu ima K. »od tri vuka«. U K. se ušivaju i amajlije. K. igra izvjesnu ulogu pri uvođenju u domaći kult. Kum, prilikom davanja imena, poklanja kumčetu K., propisan poziv na svadbu mora se primiti pod K. i t. d. K. može biti supstitucija za čovjeka čija je (na pr. ako bolesnik ne može doći sam, svećeniku se donosi njegova K., da nad njom očita molitvu). *V. Č.*

KAPELA, planinski greben u Hrvatskoj, dugačak oko 100 km. K. se izdiže sa prostrane Ličke Visočine, a pruža se pravcem sjeverozapad-jugoistok i na sjeverozapadu se ortografski veže za terene Gorskog Kotara. Na sjeveroistoku su granice K. rijeke: Dobra i Mrežnica, ponornice: Vrnjika, Dretinja, Jesenica, rječice: Sartuk i Plitvica, i Koreničko Polje na jugozapadu niz ponornica, a na sjeveru depresija, kojom prolazi drum Brod na Kupi—Bakar. K. je pretežno sastavljena od mezozojskih, većinom trijaskih, vapnenaca, kroz koje na sjeverozapadnom kraju probijaju i ograničavaju ih verfenski škriljevci i kameni ugalj. Sjeverozapadni, i viši, dio ovog planinskog grebena (Bijela Lasica 1.533 m), zove se Velika K., a jugoistočni, niži dio (Seliški Vrh 1.280 m) Mala K. I ako su padine K. kamenite i isprepucane, ipak su na istoku dosta gusto pošumljene, i s njih teče nekoliko potoka, kojih na zapadu gotovo nema ili brzo poniru. Oko jugoistočnog kraja K. su Plitvička Jezera. — Sjeverozapadnim i sjeveroistočnim podnožjem K. vodi željeznička pruga Rijeka—Brod Moravice—Ogulin—Gospić i drum Bakar i Rijeka—Moravice—Ogulin—Korenica, jugozapadnim, drum Grede—Jezerane—Lipica, a preko grebena, drumovi i putevi Lokve—Ravna Gora—Vrbovsko, Lokve—Mrkopalj—Vrbovsko i Ogulin, Mrkopalj—Ravna Gora, Novi—Jasenak—Gomirje i Ogulin, Brinje—Jezerane—Oštarije, Klanac—Dabar—Jesenica, Vrhovine—Babin Potok—Saborsko i Plitvice. *P. Vujević.*

KAPETANOVIĆ MEHMEDBEG (19/9 1839, Vitina — 28/7 1902, Sarajevo). Osnovnu i srednju školu svršio je u Mostaru, gdje je naučio turski, perzijski i arapski. 1862 imenovan je za člana Medžlisiidare u Ljubuškom, 1864 postao je major, a 1867 sreski poglavar u Stocu, zatim u Ljubuškom i unaprijeđen je u čin pukovnika. Kao sreski poglavar u Trebinju upoznao se i mnogo drugovao sa Vukom Vrčevićem, koji ga je potaknuo na sabiranje narodnog blaga. 1874 preselio se u Sarajevo, gdje je postao načelnikom grada. 1883 bio je K. član vakufskog povjereništva i komisije za provađanje zakona i naredaba, 1884 član za izdavanje tapija. Iste godine poklonio je zemljište u Britvici kod Bihaća i u Majkić-Japri kod Sanskog Mosta za građenje srpskih crkava i parohijalnih stanova. — K. se bavio i književnošću. 1883 štampao je zbirku narodnih poslovica, izreka i sitnih pjesama (Narodno blago), a 1886 zbirku arapskih, turskih i perzijskih poslovica (Istočno blago). Napisao je i posebno štampao dvije političke brošure, Šta misle muhamedanci u Bosni, i Budućnost muhamedanaca u Bosni i Hercego-

Digitized by Google

vini. Napisao je dva spjeva u narodnom stilu: Boj pod Banja Lukom (1737) i Avdije, religiozno-poučnu pjesmu. *O. H.*

KAPETANOVIĆ RIZABEG, posjednik (1864, Vitina, Hercegovina). Osnovnu školu svršio je u Mostaru, a vojno-kadetsku školu u Sarajevu. Sarađivao je u Bosanskoj Vili, Vijencu, Nadi i Beharu. Posebno je štampao zbirku pjesama i jednu dramu, Hadžun. *O. H.*

KAPETANOVO JEZERO, u Crnoj Gori, jugoistočno od Žurim Planine, između Pločnika (1.857 m) i Četkova Vrha (1.856 m), oko 18 km južnojugoistočno od Šavnika. Površina mu je 0·127 km², a apsolutna visina oko 1.720 m. Jezero je glacijalnog podrijetla. *P. V.*

KAPIĆ JURAJ, pjesnik (24/12 1861, Jesenice, Dalmacija — 1925, Split). Nižu gimnaziju učio je u sjemeništu glagoljaša u Prekom, kod Omiša, a učiteljsku školu u Arbanasima, kraj Zadra. Bio je učitelj u Bristu, pa u Jesenicama. 1901 penzioniran je i živio je naizmjence u Jesenicama i Splitu, i uređivao je svoj Pučki List, osnovan još 1891. — K. je posebice izdao ove knjige: Pučke pjesme (1864 i 1895), zbirku pjesama historijskog sadržaja, po izgledu Kačićevu; Sa putovanja (1900), opis svoga puta po Italiji, Austriji i našim krajevima, Rukovet ratnih pjesama (1918). *B. V.*

KAPITULACIJA CRNE GORE. 28/12 1915 (10/1 1916) pali su u ruke austro-ugarskih trupa lovćenski položaji, za koje se u narodu smatralo da su neosvojivi. Vijest o tome prešla je munjevito kroz svu Crnu Goru. U vojsci je onda nastalo potpuno rasulo, a narod je bio duboko uvjeren, da je Lovćen izdat austro-ugarskoj vojsci. — Sastanci kraljevog sina, kneževića Petra, komandanta vojske prema Budvi, sa austro-ugarskim pukovnikom Hupkom, koji su već i dotle izgledali sumnjivi, činili su se sada kao nesumnjivi pregovori i pripreme za tu izdaju. Bez ikakvog otpora austro-ugarska vojska počela je da nastupa prema Cetinju, prodirući i prema Podgorici i Zeti. 30/12 1915 (12/1 1916) crnogorska vlada uputila je austro-ugarskoj vladi molbu za primirje, a sutradan je i sam kralj Nikola uputio caru Franji Josipu telegram, obraćajući se na njega, da posreduje za jedan častan mir. Odgovor iz Beča stigao je na Cetinje 2-15/1 1916. Kralj Nikola je dva dana kasnije otputovao sa cijelom svojom porodicom, osim sina Mirka, u Skadar, a zatim u San Giovanni, gdje se ukrcao na parobrod i otputovao u Italiju. Sa kraljem i njegovom porodicom otišao je i predsjednik vlade L. Mijušković, tako da su u Crnoj Gori ostala samo tri člana vlade (M. Radulović, R. Popović i đeneral R. Vešović), koji su predali austro-ugarskoj vojsci Crnu Goru i naredili razoružanje naroda po uvjetima, koje je postavila Austro-Ugarska. Tako je Crna Gora prestala da postoji kao posebna država. *M. Milenović.*

KAPITULACIJE, ugovori, koji su u Turskoj, u njezinim vazalnim državama i u drugim istočnim, osobito muslimanskim, državama, davali evropskim državama pravo, da njihovim građanima sude njihovi vlastiti konzuli. U K. su osigurani kršćanskim državama i mnogi drugi pravni, vjerski i trgovački privilegiji (zaštita svetih mjesta, i redovnika i hodočasnika [hadžija] u Palestini i dr.). Francuska je sklopila 1535 K. i kasnije ih obnavljala (1740). K. su ukinute septembra 1914. *V-lj. P.*

KAPPER SIEGFRIED, historik, putopisac i prevodilac (21/3 1821, Smihov, Češka — 7/6 1879, Pisa). Bio je podrijetlom Židov. Srednju školu i filozofske nauke učio je u Pragu i spremao se da ode u Rusiju. Ali nije tamo otišao, nego je u Beču učio medicinu. Još u Pragu mnogo se družio s mladim češkim i njemačkim piscima, i trudio se upoznati Nijemce sa slovenskim literaturama. U Beču je to još više činio, naročito poslije poznanstva s Vukom. 1847 postao je liječnik i došao je u Karlovac. Tu se upoznao s Drag. Kušlanom i I. Tkalcom, te je intenzivno proučavao narodni život i književnost Srba i Hrvata. 1848—49 se bacio na novinarstvo, jako oduševljen kratkotrajnom austrijskom slobodom. Za austrijske reakcije mnogo je putovao: 1850 kroz Bosnu, Srbiju i Bugarsku, 1850/51 kroz Italiju i Njemačku, a 1853 opet po južnoslovenskim zemljama. Plod tih putovanja i studija bili su, među ostalima, i ovi radovi: Südslavische Wanderungen I—II (1851—53), Die serbische Bewegung in Südungarn (1851); preveo je na srpski Svetozar J.

Digitized by Google

Zdravković, a veliki su dijelovi iz nje prevedeni i preštampani i u memoarima generala Đorđa Stratimirovića, Christen in Türkei I—II (1854), Fürst Lazar, Epische Dichtungen (1851—53). Mnogo je prevodio na njemački i češki srpske narodne pjesme. Pod kraj života obilazio je Crnu Goru i napisao je o njoj, kao i uopće o srpskim stvarima, množinu članaka po njemačkim listovima. Rad mu je bio savjestan, ukusan i koristan, osobito djelo Die serbische Bewegung in Südungarn. *N. Radojčić.*

KAPTOLI kao loca credibilia igrali su u Hrvatskoj i Slavoniji u pravnom životu znatnu ulogu počevši od 12, pa sve do polovice 19 vijeka. Kaptolskim, naime, pečatima priznavala se velika autentičnost, t. j. K. su mogli svaku pravnu relevantnu činjenicu, i to na čitavom državnom teritoriju, svojim pečatom posvjedočiti, a javne su vlasti takvim potvrdama imale poklanjati vjeru, osim ako se mogao dokazati falzifikat, drugim riječima kaptolski pečati uživali su fidem publicam. Tako su se onda već tokom 13 i 14 vijeka razvile ove funkcije K.: Oni su sastavljali i izdavali pod svojim pečatima isprave o pravnim poslovima, što bi ih stranke pred njima sklopile. Strankę bi dakle došle u K., pred za to određenim članovima K. izjavile bi svoju volju, pa bi im onda K. pod svojim pečatom izdao ispravu, koja je imala javnu vjeru. Druga je funkcija K. bila, što su oni preko svog izaslanika sudjelovali kod pojedinih poslova, što su ih vlasti poduzimale, te su o tim poslovima sastavljali, pod svojim pečatom, autentične izvještaje, koji su također uživali javnu vjeru. Na kraju, K. su primali na čuvanje od privatnih stranaka originalne isprave, te su o njima davali autentične prijepise.

U K. je za sastavljanje isprava vodio brigu canonicus lector, kanonik štioc, kome su na pomoć u pisanju isprava bili kaptolski notari. Brigu oko čuvanja isprava imao je canonicus custos. Razvoj K. kao loca credibilia stoji u uskoj vezi s razvojem autentičnih pečata. K. kao loca credibilia počeli su funkcionirati vjerojatno već u drugoj polovini 12 vijeka, a najprije se javlja K. zagrebački. Kasnije pridolaze u tom svojstvu i drugi K., tako čazmanski, požeški, srijemski, bosanski, kamenički, modruški i senjski. I dalmatinski K. su katkada vršili te funkcije, tako K. ninski, skradinski, splitski i kninski, ali se ovdje taj institut, radi žive djelatnosti javnih notara, nije nikad snažnije razvio. K. u Ugarskoj u tom pravcu su se podjednako razvijali.

Literatura: M. Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest (1922); M. Erdujhelyi, A közjegyzöség és hiteles helyek története Magyarországon (1891). *M. Kostrenčić.*

KAPUCINI. V. Franjevci.

KAPUCINI su u katoličkim zemljama prilično raširen red. Ustanovio ga je 1525 Matteo Bassi, obnovivši prvobitnu strogost u redovničkoj disciplini Sv. Franje. Propisao je članovima svoga reda odijelo, kakvo je nosio Sv. Franjo Asiški, sa dugačkom kapucom (odatle ime, talijanski capuccio). K. u slovenačkim zemljama dali su starijoj slovenačkoj književnosti više znatnijih pisaca, među njima su spomena vrijedni: Ivan od Sv. Križa (— 1714), koji je 1691—1707 izdao u Mlecima 5 svezaka slovenačkih propovijedi, pod naslovom Sacrum Promptuarium. — Znamenit crkveni govornik bio je i otac Rogerije u Ljubljani, koji je izdao dva sveska propovijedi pod naslovom Palmarium empyreum; prvi svezak izašao je u Celovcu 1731, a drugi u Ljubljani 1743. Dvojica od K. bavili su se i jezikom: otac Hipolit sastavio je latinsko-njemačko-slovenački i njemačko-slovenačko-latinski rječnik, a drugi, otac Bernardo (— 1784), sa porodičnim imenom Ivan Antun Apostel iz Maribora, pisao je 1760 Dictionarium germanico-slovenicum. Ovi rječnici ostali su u rukopisu.

F. K-ć.

KAPUNSKI VRH, gora u Slovenačkoj, na granici naše države sa Austrijom, oko 5 km sjeveroistočno od Marenberga, odnosno 19 km sjeveroistočno od Slovenjgradeca. K. V. je visok 1.049 m. Pošumljen je. Sastavni je dio planine Radovine.

P. V.

KARA MUSTAFA, veliki vezir. Istakao se u borbama na Kreti 1667 do 1669. Od 1676 bio je veliki vezir i malo poslije zet sultana Muhameda IV. Poslije jednog kraćeg rata s Poljacima poveo je 1682 veliki rat protiv Austrije i dopro je do Beča 1683. Predbacivalo mu se, da nije htio ju-

Digitized by Google

rišem zauzeti grad, da ne bi morao dijeliti plijen s vojnicima. Odbijen od Beča, kad je stigla pomoć poljske vojske s kraljem Ivanom Sobjeskim, on se povlačio naglo s ogromnim gubicima. Radi tog neuspjeha zadavljen je u Beogradu 25/12 1683. *V. Č.*

KARA ORMAN. V. Crna Planina.

KARABINI DR., lični liječnik kneza Miloša. Rodom je bio iz Kostura. Svršio je medicinu u Leipzigu. U Srbiji je bio 1833—1836. *V. S.*

KARABURMA, mali brežuljak nad samim Dunavom, kod Beograda, dva kilometra od Terazija, prema selu Višnjici. Ime je K. dobila od turskog naziva Kara Burun (žestoko grlo, vrlo grlo), koji mu je dat zbog toga, što je Dunav na tome mjestu jako sužen. Na K. je vršeno strijeljanje osuđenih na smrt, a tu su i sahranjivani. Na K. su 1868 strijeljani ubojice kneza Mihaila i ostali saučesnici u zavjeri, koji su bili osuđeni na smrt, osim oficira Mrcajlovića, koji je strijeljan u Donjem Gradu. Na K. je 1898 strijeljan Đura Knežević, koji je na Ivanjdan (24/6) pucao na kralja Milana, vrhovnog komandanta vojske. Na K. je izvršivana smrtna kazna i nad običnim krivcima. Posljednje strijeljanje na K. izvršeno je 1912. *M. M.*

KARADAG. V. Skopska Crna Gora.

KARADAG (CRNA GORA), planina u Staroj Srbiji, koja, u užem smislu, zaprema samo sjeveroistočni dio masiva između Skopske Kotline, rijeke Lepenca-izvorišta Južne Morave-Moravice-Banjske Reke (pritoka Goleme Reke). Taj dio predstavlja šumovitu visoravan sa vrlo prostranim ispašama. Najviši su visovi K. od juga k sjeveru: Crni Vrh 1.220 m, Ostrvica 1.164 m, Maja Malit 1.047 m, kota 963 m, Tedol 819 m. *P. V.*

KARADŽICA, planina u Makedoniji, između rijeka Treske-Belešnice i izvorišta Babune-Sipačanske-Kadine-Ramne-Patiške Reke, na sjeveru ograničena Suvom Planinom kao produženjem planinskog bila, oko 33 km južno-jugozapadno od Skoplja, odnosno 36 km sjeveroistočno od Kičeva. K. je sagrađena od kristalastih škriljevaca, preko kojih leže debele mase vapnenca i dolomita; ima oblik vrlo dugačkog bila, pravcem od sjevera-sjeverozapada na jug-jugoistok, sa glavičastim vrhovima. Padine K. su strme i najčešće gole; bukovih i hrastovih šuma ima samo po jarugama i dolinama. Najviši visovi od sjeverozapada k jugoistoku su: Mirska Voda 2.180 m, Karadžica 2.473 m, Popovo Brdo 2.380 m, Marina Rupa 2.428 m, Babina Rupa 2.337 m, Šiljegarnić 1.923 m. Na K. se nalaze tragovi ranije glacijacije. *P. V.*

KARADŽIĆ, list za srpski narodni život, običaje i predaju. Izdavao ga je i uređivao Tih. R. Đorđević. Izlazio je u Aleksincu 1899—1901. U K. je objavljeno mnogo materijala iz područja narodne folklore. *U. Dž.*

KARADŽIĆ (VUKOMANOVIĆ) MINA, kći Vuka K., slikarica (31/6 1828, Beč — 31/5 1894, Beč). Bila je rijetko darovito i odrešito dijete, te ne samo da velike očeve žrtve oko njenog svestranog i pažljivog obrazovanja nisu bile uzaludne, nego je na nju uspješno djelovao i onaj krug najprosvjećenijih Srba, koji su se skupljali redovno u Vukovoj kući. Tako je njeno nježno i istinsko prijateljstvo sa Brankom Radičevićem imalo književno-historijski značaj. Sklonost k slikarstvu pokazala je K. već u ranom djetinjstvu. Učila je kod Pfeiffer-a i Silcher-a, profesora bečke umjetničke akademije. Da bi se usavršila u umjetnosti, proputovala je sve njemačke gradove s čuvenim galerijama, a bila je i u Mlecima. Crtala je olovkom i kredom, i slikala vodenim i masnim bojama. Ali u slikarstvu nije dotjerala dalje od studija. Ipak njene skice, studije portreta i kompozicije, koje se nalaze u Narodnom Muzeju u Beogradu, kamo su dospjele u Vukovoj zaostavštini, odaju osobine neobične za jednog diletanta i pukog amatera (na pr. autoportret, portret brata i djevojčice s crvenom kapom). 1858 udala se za Aleksu Vukomanovića, profesora liceja u Beogradu, bratića knjeginje Ljubice. Poslije godinu i po dana ostala je udovica s jednim sinom, koji je, odgojen u ruskom kadetskom korpusu, umro na Kavkazu, odmah poslije rusko-turskog rata 1878. Poslije muževljeve smrti srpska vlada joj je ponudila upravu nad osnovanom višom ženskom školom, ali se ona, zbog matere, vratila u Beč, i do smrti je čuvala zaostale Vukove rukopise i stvari. Ministarstvo pro-

Digitized by Google

svjete 1874 nudilo joj je 1.000 dukata za pravo preštampavanja Vukovih djela, ali je ona to odbila, i tražila je samo, da ministarstvo plati štamparske troškove novog izdanja. Međutim od toga novog izdanja izašle su samo dvije knjige, i ona je 1884 ustupila ministarstvu pravo štampanja za 6.000 Din godišnje rente.

K. je stekla zasluga i za književnost. Prevodila je na njemački jezik očeve narodne pripovijetke (sa Vukovog drugog izdanja, s Grimm-ovim predgovorom, 1854), opisala je svoje putovanje po Srbiji (1850). Tom je prilikom, u Beogradu, portretirala Simu Milutinovića. 1877 napisala je u Javoru svoje uspomene na Branka Radičevića, a u isto vrijeme nacrtala je, po sjećanju, onaj idealni Brankov lik, koji je litografski rasturan pri prijenosu njegovih kostiju, ali koji, po svjedočanstvu savremenika, nije mnogo vjeran. K. smrtni ostaci prenešeni su na državni trošak u Beograd 4/7 1894, i položeni u očev grob.

Literatura: Kukuljević Sakcinski, Slovnik Jugoslovenskih Umjetnikah (1858); Ljub. Stojanović, Život i rad Vuka St. Karadžića (1924); Znameniti Srbi 19 veka (1901).

V. Petrović.

KARADŽIĆ OBRADOVIĆ JEREMIJA (SLIJEPAC JEREMIJA) (Veliki Petak 1814, Beograd — 28/11 1888, Beograd). Otac K. Obrad, Vukov stričević, bio je trgovac. Kao malo dijete u boginjama izgubio je K. lijevo oko. U Šapcu je izučio osnovnu školu i papučarski zanat. U Beogradu je bio papučar, pa gostioničar, i zatim gostioničar u Bijeljini. Tu ga zabole oči, pa je napustio radnju, i otišao u Beograd i u Beč na liječenje. Pošto je izgubio vid, učio je svirati violinu, ne bi li se kruhom prehranio. Svirajući počeo je raznositi i prodavati knjige (najviše kalendare, časoslove i psaltire). Pod utiscima madžarske bune spjevao je pjesmu o tome, i za dvije nedjelje rasprodao je dvije hiljade primjeraka. To ga je ohrabrilo, pa je ostavio violinu i dao se na pjevanje, štampanje i prodavanje knjiga. Tako je K. postao prvi srpski kolporter, ali je ujedno bio i pisac i izdavač. Mnogu je knjigu on sam sastavio, sam izdao i sam rasprodao. Spjevao je više pjesama na narodnu (nazvao se »prirodnim poetom«), zatim uređivao je kalendare (Zorica, Ljubić, Takovac, Erak i Petak), i izdavao je mnoge druge knjige, među njima i 3 izdanja Gorskoga Vijenca. Štampao je i tursko-srpski rječnik (1867), i više puta Pesmaricu, zbirku popularnih pjesama, iz koje se razvila Lira. Putovao je po Srbiji i rasturao knjige po cijeloj zemlji. Bio se prilično obogatio, ali kasnije, koje konkurencija, koje slabost i starost i porodične nedaće, učiniše da je ponovo osiromašio. 1880 tražio je od skupštine pomoć, i ova mu je jednoglasno data. U Maloj Biblioteci preštampane su iz njegova Takovca za 1869 Srpske narodne pripovetke (92, 1905).

Literatura: J. Miodragović, Autobiografski podaci sa slikom (Srpče za 1885); St. Novaković, Srpska Knjiga (1900); D. Slavić (Književarski Glasnik, 1921); M. Šević, Iz Brankova i iz Daničićeva kruga (Daničićev zbornik, 1925).

M. Šević.

KARADŽIĆ VUK STEFANOVIĆ (26/10 1787, Tršić — 26/1 1864, Beč). K. je rođen kao šesto dijete u porodici, doseljenoj ranije iz Hercegovine (od Drobnjaka). Dobio je prvo obrazovanje u manastiru Tronoši, bio je za tim pisar kod jadarskog vojvode Ćurčije. 1804, kad mu je otac postradao od Turaka, otišao je u Karlovce (učitelj mu je bio Lukijan Mušicki), da se uči, pa u Petrinju u Hrvatsku, ali se uskoro vratio u Srbiju, i postao je sekretar vojvode Jakova Nenadovića (1807), zatim Pravitelstvujuščeg Soveta (1809). Jedno vrijeme bio je učitelj u Beogradu (1810), poslije toga, carinski i sudski činovnik u Kladovu, Brzoj Palanci i drugdje (1811 do 1813). Poslije propasti Srbije (1813), otišao je u Beč, upoznao se, krajem te godine, sa Kopitarom, povodom svoga spisa o propasti Srbije, namijenjenog Davidovićevim i Frušićevim novinama, koji je Kopitar, kao cenzor novina, morao pročitati. Od tada počinje K. rad na srpskoj knjizi. Dio 1815 i 1816 godine proveo je među prijateljima u južnoj Ugarskoj. 1819 bio je K. u Rusiji, gdje se sastao sa Karamzinom, čuvenim ruskim historikom, Žukovskim, književnikom, Šiškovom, grofom Runjancov, poznatim mecenom, Adeluntom, naučnjakom-filologom i drugim znatnim ljudima. 1820 i 1822 bio je u Srbiji, ali nije mogao, zbog intriga, ostati uz kneza Miloša, da ga uči pisme-

Digitized by Google

nosti. Da bi mogao živjeti, odlučio je K. da uči medicinu, i toga radi, a također i radi štampanja narodnih pjesama, otišao je u Njemačku, gdje je uspio, uz pomoć Jakova Grimma, ovo posljednje da uradi. Tu se upoznao sa Goethe-om i drugim znatnim Nijemcima. Za svoje naučne zasluge dobio je 1826 penziju od ruskog cara. Poslije 1825 K. je proveo veći dio života u Beču. 1828—1831 putovao je u Srbiju, radi prevođenja na srpski jezik Code Napoléon, i bio je jedno vrijeme član beogradskog suda, ali je ubrzo, uvrijeđen od ljudi iz okoline kneza Miloša i ozlojeđen, ostavio Srbiju i uputio je (1832) poznato pismo knezu Milošu, u kome je iznio sve ružne strane njegova režima. 1834 do 1836 putovao je K. po jugozapadnim krajevima (Dalmaciji, Boki Kotorskoj, Crnoj Gori), dobivši pomoć od ruske Akademije Nauka. 1837—1838 putovao je po Srijemu, Slavoniji i Hrvatskoj, 1841 po Dalmaciji, sa Rusima Prejsom i Nadeždinom. Kasnije, 1859—1861 proveo je K. u Srbiji (u Beogradu), sa svojom porodicom, a bio je u Srbiji i 1848 (posjetio je Tršić) i 1852. Oko tridesetih godina dobio je K. stalnu pomoć od srpske pravoslavne općine u Trstu, primao je zatim i penziju kneza Miloša (od 1835), a kad se knez Miloš, poslije odlaska iz Srbije, preselio sa svojim sinom u Beč, Vukovo se materijalno stanje znatno popravilo. On je sa knezom Milošem i Mihailom bio u bliskim vezama i oni su ga za sve vrijeme njegova kasnijega života i rada obilno pomagali. — 16/1 1818 vjenčao se K. u Beču sa Anom Krausovom, koja mu je bila cijelog života veoma privržena. Djeca su mu umirala; ostali su mu u životu kći Mina (1858 udata za A. Vukomanovića) i sin Dimitrije, koji je, zbog pijanstva, 1866 morao napustiti srpsku vojsku. — 1897 tijelo Vukovo preneseno je iz Beča na svečan način i sahranjeno u Beogradu, u grobnici Saborne crkve.

K. predstavlja, i po svojim intelektualnim i po moralnim osobinama, vrlo rijetka čovjeka. I ako je radio u vrijeme romantičarskog pokreta, i ako je taj pokret bio od važnosti za njegov rad, jer je poticao sakupljanje narodnih umotvorina i omogućivao njihovu pravu ocjenu, K. je bio realist. Njegov trezveni um nije dopuštao, da se on ne usprotivi svima silama svojim protiv pravca, koji je tada vladao u našoj književnosti, i za koji je smatrao, da je štetan i za našu književnost i za narodnu kulturu. Ali najviše nas zadivljuje, i u tome se i ogleda genijalnost njegove prirode, što je K., bez velikog obrazovanja i spreme, neobično točno i duboko shvatio svu veličinu važnosti svoje reforme i nije od nje kasnije, za sve vrijeme svoga života, nikad odstupio. Njegov prijatelj Kopitar, nema sumnje, savjetovao mu je, da piše čistim narodnim jezikom; on mu je znatno pomagao, i prevođenjem riječi na njemački i latinski jezik, i tehničkim i stručnjačkim uputama, da tako brzo sastavi svoj Srpski rječnik 1818. Ali Kopitar mu nije mogao dati onu snagu, sa kojom je on branio jednom zauzeti položaj, i onu prodirnu osjetljivost za sve što je narodno, počevši od jezika pa do posljednjih znakova narodne patrijarhalne kulture.

I ako je K. više sam radio, nego što je govorio o svojoj reformi i o svome radu, ipak je jasno, da je on osjećao da u osnovici, i književnosti i cjelokupne naše kulture, moraju biti naše narodne osobine u svojoj originalnosti i čistoći svojoj. On je osjećao, da naša kultura, i duhovna i materijalna, može biti stvaralačka samo tako, ako se razvija na narodnoj osnovici i u narodnom duhu. Zato je K. osnivač naše nacionalne kulture, koja se tako otpočinje oslobođenjem naše države od Turaka.

Kao poznavalac narodnog jezika, narodnih umotvorina i narodnih tvorevina uopće, K. je jasno vidio, da je tadašnji razvitak našeg narodnog jezika, koji se tako jasno ocrtavao u narodnim umotvorinama, dospio do takvog stupnja savršenstva, da je narodni jezik mogao vrlo lijepo poslužiti kao osnovica jedne cijele književnosti i umjetne kulture. Zato je K. smatrao, da slobodno može staviti granicu između književnog jezika ovoga vremena, osnovanog na narodnom jeziku toga vremena, i svim onim što mu je prethodilo, i u Vojvodini, i po drugim pokrajinama našim, i tako ga odvojiti i od svega što je sumnjivo i sporno. Od njegovog Srpskog Rječnika, velikih zbiraka srpskih narodnih pjesama i od njegova književnog rada trebalo je da otpočne srpska književnost novoga vremena. To je osnovna ideja cjelokupnog rada K. Zato je on, sa veli-

Digitized by Google

kom ljubavlju i sa neobičnom točnošću, iznosio ono, što se u narodu nahodilo.

1814—1818, vrijeme je Vukova učenja i spremanja. 1814 izdao je pjesmaricu, po sjećanju, još vrlo nesavršenu. Iste godine (1814) napisao je i prvo svoje gramatičko djelo, Pismenicu serpskoga jezika, po govoru prostoga naroda. Ona je iznenadila Kopitara bogatstvom i ljepotom materijala, tako da je on nazvao K. gramatičkim genijem. U stvari, ona predstavlja preradu poznate Mrazovićeve gramatike slovenskog jezika (1794), koja je opet prerada slovenske gramatike Meletija Smotrickog (osnovno izdanje 1619); ona je dopunjena promjenom imenica i glagola, koju je sam K. sastavio, i razmatranjem o akcentima Luke Milovanova, koji je i inače K. pomagao u sastavljanju gramatike. U ortografiji se K. nalazio pod utjecajem Save Mrkalja. 1815 K. je izdao Narodnu Srpsku Pesnaricu (čast vtoru), u kojoj su pjesme sakupljene iz usta pjevača, i to 100 ženskih pjesama, podijeljenih u pet grupa (ljubavne, svjetovne, kraljičke, žetelačke, od prela), i 17 muških. Ovu knjigu napisao je starim pravopisom, zbog nezadovoljstva, koje je podigao ortografijom prve pjesmarice i pismenice.

1816 i 1817 spremao je K. svoj rječnik. Poslije kolebanja u ortografiji, koje je pokazao u drugoj Pesnarici, i naročito u Objavljeniju (1816) o Srpskome Rječniku, a za koje ga je oštro prekoravao Kopitar, K. se definitivno odlučio da izvrši ortografsku reformu, zajedno sa reformom književnoga jezika. U nekoliko polemičko-kritičkih sastavaka, K. je napao samovolju tvoraca slaveno-serpskog jezika (a naročito Milovana Vidakovića), koji što hoće i koliko hoće uzimaju iz crkvenog jezika, a koliko hoće iz narodnog, pišu po »pravilima babe Smiljane«. Ali svoju potpunu reformu iznio je K. tek u predgovoru svome Srpskom Rječniku.

Njegov Srpski Rječnik (1818) znači epohu u njegovu radu i pokretnu točku u razvitku našeg književnog jezika i pravopisa. Što se književnog jezika tiče, K. iznosi neophodnost, da književni jezik bude čist narodni. Kako se tim jezikom govori između Drine i Morave najčistije, on traži da se taj govor i upotrebljava u književnosti, t. j. južno narječje (u kojem jat prelazi u je i ije), i istočno narječje (u kojem jat prelazi u e), ali da se pazi na opću, zajedničku pravilnost oblika, kako se oni u njima upotrebljavaju. U rječniku je završena i njegova ortografska reforma, osnovana na načelu, da svaki zvuk našega jezika ima i poseban znak. Pravilo: piši kao što govoriš, imalo je pravopisnu važnost; ono što izgovaraš obilježi naročitim znacima; sve je ostalo nepotrebno (na pr. različni slovenski znaci, kojima nisu odgovarali naročiti zvuci). Tako je K., tada prvi put, unio svoje nove znakove: nj, lj, ć, đ, dž i j.

1819 K. se u Petrogradu pogodio sa Londonskim Biblijskim Društvom i sa Ruskim Biblijskim Društvom, da prevede Novi Zavjet na naš jezik. On je to i učinio i prijevod poslao. Ali je njegov prijevod dobio na ocjenu At. Stojković, profesor univerziteta u Harkovu (Srbin po podrijetlu), odbio ga, a sam ga preradio i dao kao svoj društvu. Poslije i drugih pokušaja, K. je svoj prijevod štampao tek 1847.

1821—1836, pored kritika, u kojima je branio svoju ortografsku i književnu reformu, K. je izdao Srpske Narodne Pripovijetke (1821) koje su u potpunosti izašle ponovo tek 1897 u državnom izdanju, zatim Narodne Srpske Pjesme (tri knjige, sve 1823, 4 knj. 1833), i najzad (1836) Narodne srpske poslovice i druge različne, kao one u običaj uzete riječi, sa posvetom P. P. Njegošu, i sa vrlo važnim uvodom o dijalektima jugozapadnih krajeva našega naroda i Crne Gore. Prve tri knjige pjesama štampane su u Leipzigu; prva je knjiga posvećena knjeginji Mariji Pavlovnoj, druga grofu N. P. Rumjancovu, treća knezu Milošu, četvrta D. P. Tatišćevu.

Ovo su i danas najdragocjenije zbirke narodnih pjesama. I ako nam se nisu sačuvali originali, sa kojih su štampane, vjerojatno je da je sam K. samo odabrao najbolje od onih, koje je sakupio. U tome je pokazao veliku vještinu i mnogo umjetničkog smisla. Goethe, Grimm, Vater, Kopitar i dr. odmah su ocijenili veliku važnost i neobičnu ljepotu ovih pjesama. Za kasniju pobjedu Vukova književnog jezika one su bile od neocjenjive vrijednosti. Novo izdanje tih pjesama (u Beču) počelo je izlaziti 1841 (I knjiga), 1845 (II), 1846 (III), 1862 (IV); 1865 (poslije smrti Vukove)

Digitized by Google

izašla je V knjiga, u kojoj su junačke pjesme novijih vremena i o vojevanju Crnogoraca; 1866 izašle su, u posebnoj knjizi, troškom narodnih priloga, ženske pjesme iz Hercegovine; 1875 Vukova udovica preštampala je II knjigu Srpskih Narodnih Pjesama. Kasnije su, u državnom izdanju izašle I—IV knj. (1891—1896); a V knjiga i ženske pjesme iz Hercegovine, popunjene pjesmama nađenim u Vukovim rukopisima, izdate su u državnom izdanju u pet knjiga (V—IX, 1898—1902). — Drugo, za polovinu povećano izdanje poslovica, izašlo je 1849, a treće, državno izdanje, 1900, umnoženo sa još 1.500 poslovica, koje su nađene u Vukovim papirima i djelima. — Srpske Narodne Pripovijetke (u kojoj je samo 6 pripovijedaka iz zbirke od 1821) štampane su 1853. Među njima su pripovijetke, koje je Vuk sa različnih strana dobivao. Jezik i stil im je ispravio prema svome jeziku. Cijelu ovu knjigu prevela je na njemački Vukova kći. Izdao ju je Đ. Reimer u Berlinu 1854, sa predgovorom Grimmovim i sa posvetom J. Grimm-u. Novo izdanje izašlo je 1870, dopunjeno sa 20 dužih, 41 kraćom pričom, i sa onim pričama iz izdanja od 1821, koje nisu ušle u izdanje od 1853. Najzad, u državnom izdanju od 1897 preštampano je ovo posljednje izdanje, ali je dopunjeno i pripovijetkama iz Vukovih Danica i zagonetkama iz 1 izdanja i iz različnih Vukovih djela. — U mnogim od ovih knjiga daju se vrlo poučne napomene o narodnim pjevačima, o jeziku narodnih umotvorina, o njihovoj klasifikaciji, o načinu pjevanja, o metrumu i t. d., tako da s te strane one predstavljaju i danas još vrlo bogat materijal.

Iz ovoga su vremena i almanasi Vukovi, Danica za 1826 (štampano 1825), za 1827 (1826), za 1828 (1827), za 1829 (1828), za 1834 (1833). To su zabavnici, sa poučnom, zabavnom, naučnom sadržinom, kritičko-polemičkom o njegovoj reformi i sl. Naročito su interesantni članci iz novije historije, o manastirima i sl. — 1824 izašli su Vukovi Ogledi Sv. Pisma na srpskom jeziku, da bi se vidjela razlika između Stojkovićeva prijevoda i Vukova; zatim njegove historijske monografije o knezu Milošu (1825, u Petrogradu, na ruskom, 1828 na srpskom), Đorđu Arsenijeviću Emanuilu (1827), O Crnoj Gori i Crnogorcima (1837, na njemačkom).

Vrijedi spomenuti, da je 1824 izašla Vukova gramatika u prijevodu Grimm-ovu na njemački jezik, sa velikim Grimm-ovim predgovorom i Vater-ovim napomenama o narodnim junačkim pjesmama, i pregledom najznatnijih takvih pjesama. Još ranije (1821) izašao je Vukov Dodatak k sanktpeterburgskim sravniteljnim rječnicima, u kojem je znatno to, što se u njemu daju, pored popravaka srpskome odjeljku, prvi put ogledi bugarskog jezika, koji su bili vrlo važni za poglede naučnjaka toga vremena na bugarski jezik. 1833 Vuk je izdao, sa svojim predgovorom, Opit Luke Milovanova o našoj metrici.

Protiv Vuka, koji nije dopuštao, da se piše slaveno-serpskim jezikom, koji je bio za fonetički pravopis, i koji je unio tolike nove znakove u našu grafiku, a među njima i latinsko (katoličko) j, bila je moćna crkvena srpska organizacija u Vojvodini (sa mitropolitom Stratimirovićem na čelu), koja je vršila svoj utjecaj i u Srbiji. I ako je bilo pojedinaca, koji su cijenili K. i bili njegovi pristalice (Dim. Frušić, Adam Dragosavljević, Jovan Gavrilović, donekle Platon Atanacković i dr.), ipak se do četrdesetih godina ne može govoriti o širenju kruga njegovih pristalica. Naprotiv, u ovo vrijeme se javlja kao njegov protivnik i Miloš Svetić (Jovan Hadžić), koji se protivio naročito Vukovom pravopisu (on je želio, da pravopis bude bar poluetimološki), ali diskusiju sa kojim je preuzeo 1847 Đura Daničić i dalje je vodio. Ova prepirka, u početku svome, dala je Vuku povod, da još jednom provjeri svoje poglede na književni jezik i da posljednji put pruži definiciju književnog jezika. U ovo vrijeme (1839 do 1845) Vuk govori o jedinstvu i o zajedničkim crtama našeg književnog jezika. 1836 K. je prema govoru u Dubrovniku, Boki Kotorskoj i istočnoj Crnoj Gori, počeo da piše h, gdje mu je, po etimologiji, mjesto i gdje se u tim krajevima upotrebljava. Zatim, opet od 1839, on mjesto đ i ć u svome južnom govoru, u riječima, gdje je ono postalo dodavanjem glasovima d i t glasova je od jata (đevojka, ćerati i sl.) počinje pisati dj i tj (djevojka, tjerati i sl.), i tako kasnije stalno piše. Ali glavno

Digitized by Google

je načelo, koje sada ispovijeda, da po oblicima naš književni jezik mora biti jedan, i to onakav, kako ga on iznosi u svojim djelima, a po glasovima može se razlikovati samo u jednom pravcu: mjesto starog jata po istočnom izgovoru može se upotrebljavati e, po južnom ije (je) i po zapadnom i. I ako je davao ravnopravnost ovom trojakom izgovoru našeg književnog jezika, u stvari K. je želio da pobijedi južni izgovor, kojim je on pisao. — Može se reći, da se ovim teorijski završila njegova reforma. Od ovoga vremena K. je produživao one pravce rada, koje je započeo već ranije, na proučavanju etnografskom, jezičnom i historijskom našeg naroda, dodajući mu kao krunu svoga rada i prijevod Novog Zavjeta (1847).

Ako ostavimo K. polemički rad, u kome je on navodio nove argumente za opravdanost svoje reforme, onda iz ovoga vremena moramo spomenuti još ova veća Vukova djela: Vuka Stefanovića Karadžića i Save Tekelije Pisma visokopresveštenome gospodinu Platonu Atanackoviću, pravoslavnome vladici budimskome, o srpskom pravopisu, sa osobitijem dodacima o srpskom jeziku (1845; u ovom je djelu, u stvari, Vuk preštampao svoje ranije članke o pravopisu i jeziku); zatim, Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona (1849). Od ovoga časopisa izašla je samo prva knjiga. U njemu ima vrlo važnih etnografskih i dijalektoloških fakata. Etnografska građa ušla je kasnije u knjigu: Život i običaji naroda srpskog, koja je izašla (onako kako ju je Vuk ostavio) poslije smrti Vukove 1867, u Daničićevoj redakciji. Još za života njegova izašao je znatno proširen Vukov Srpski Rječnik 1852 u drugom izdanju, u kojem je Daničić preveo nove riječi na strane jezike, izostavio nepristojne riječi prvog izdanja i popravio akcentski sistem Vukov od tri akcenta na četiri. 1898 izašlo je treće, državno, izdanje toga rječnika, dopunjeno materijalom, koji je Vuk ostavio. 1857 izašli su Primjeri srpskoslavenskoga jezika, kojima su pokazane razlike među različnim redakcijama staroslovenskog jezika i našim narodnim jezikom. 1860 izdao je K. knjigu Pravitelstvujušči Sovet Serpski, u kojoj je vjerno opisao prilike u Srbiji do propasti (1813). Poslije Vukove smrti izašao je i Deutschserbisches Wörterbuch (1872), za koji je Vuk ostavio samo građu, koju je sredio F. Miklošić i njegovi pomoćnici, a koja je dala rječnik bez velike vrijednosti.

Potrebno je spomenuti, da je 1850, na književnom dogovoru u Beču izvjesnih književnika srpskih, hrvatskih i slovenačkih, Vuk bio određen, da napiše pravila za književno narječje, koje bi se upotrebljavalo i kod Hrvata, i kojim bi se izvelo jedinstvo našeg književnog jezika i pravopisa. Vuk je to i učinio (Glavna pravila za južno narječje, 1850), primajući Gajevu azbuku, i predlažući samo izvjesne promjene u tadašnjoj ortografiji. U raspravici Srbi i Hrvati (1861) Karadžić misli, da se Hrvatima mogu zvati čakavci, u pravom smislu riječi, i za nevolju, i kajkavci; ako ne pristaju na to, veli on, neka se zovu Hrvatima i svi katolici našeg jezika, koji to hoće.

Naposljetku, da spomenem, da je Vuk ostavio u rukopisu, koji se i danas čuva u Srpskoj Kraljevskoj Akademiji, djelo pod nazivom Osobita građa za istoriju našega vremena, sa napomenom, da se ne otvara prije 1900. Rukopis je nedovršen, i u njemu K. opisuje mračne strane Miloševe vladavine. Rukopis je napisan 1831, kada je Vuk morao napustiti Srbiju, teško uvrijeđen od kneza Miloša i njegove okoline.

Spomenuto je, da su K. spisi, počevši od 1891, počeli izlaziti u državnom izdanju: pjesme, pripovijetke, poslovice i rječnik. Treba dodati, da su i svi K. jezični spisi, zajedno sa spisima, koji su ih izazvali, naštampani, u odličnoj redakciji P. P. Đorđevića, pod nazivom: Gramatički i Polemički Spisi, I (1814 do 1818, 1894), II/1 (1818—1822, 1894), II/2 (1824—1835, 1895), III/1 (1836—1847, 1896), III/2 (1847 do 1864, 1896). Treba da izađe i IV knj., u kojoj će biti dopune i registar. Zatim su izdani Skupljeni Istoriski i Etnografski Spisi, I (Građa za srpsku istoriju našega vremena i životi najznatnijih poglavica ovoga vremena, 1898). Treba da izađe i II knj., u kojoj će biti kraći historijski i publicistički članci i etnografski spisi. Najzad, jedna od najvažnijih publikacija iz ovoga kola jest Vukova Prepiska, u sedam velikih knjiga (1907—1913), u redakciji Ljub. Stojanovića, u kojoj je vrlo

Digitized by Google

važna građa za Vukov život i rad i za našu književnost i kulturu 19 vijeka.

U svima svojim djelima, a naročito u Novome Zavjetu, dao je K. obrasce klasičnog književnog jezika, koji je on i uveo u našu književnost. On je stvorio savremeni fonetički pravopis našega jezika, dao je početnu naučnu obradu književnog jezika, vrlo dragocjen materijal »narodnog jezika, osnove naše etnografije i dijalektologije. On je u početku savremene književnosti u proučavanju nacionalnih nauka naših ne samo duboko darovita centralna ličnost, nego je u svojim djelima pružio izvor materijala našoj nauci i književnosti još za mnogo vremena. Svojom svestranom važnošću za poznavanje našeg naroda, kako kod nas tako i u inostranstvu (isp. njegove veze sa Goethe-om, Grimm-om, Rancke-om, kome je dao materijal za historiju našeg ustanka, Kopitarom, istaknutim Rusima, Šiškovom, Rumjancovom, Kepenom, Kalajdovičem, kasnije Sreznjevskim i tolikim drugima), K. je natkrilio sve druge nacionalne radnike svoga vremena, a u stvaranju naše nacionalne kulture u 19 vijeku on je stup, oko kojega se ona dugo držala.

K. reforma, tako mučno započeta, od pedesetih godina, kada su mu prišli Daničić, Branko Radičević i dr., koji su mogli u potpunosti da je primjene, zatim oko šezdesetih godina kada mu je prišla i omladina u Srbiji, već je bila primljena i širila se na sve strane. Glavna zvanična ograničenja njegove ortografije su još za života njegova pala, i 1864 godine, kada je on umro, do 12/3 1868 godine, kada je njegov pravopis uveden u život državnom vlašću u Srbiji, dijelilo je samo nekoliko godina. U stvari, Vuk je već tada mogao smatrati da je potpuno pobijedio.

Literatura: V. Jagić, Zasluge Vuka Stefanovića Karadžića za naš narodni jezik (Književnik, 1864); Platon Kulakovski, Vuk Karadžić, njegov rad i važnost u srpskoj književnosti (na ruskom, 1882; prva ozbiljna monografija o V. Karadžiću); Ljub. Stojanović, O Vukovu radu na srpskom jeziku i pravopisu (Glas, 55, 1897); A. Belić, O Vukovim pogledima na srpske dijalekte i književni jezik (Glas, 82, 1910); Ljub. Stojanović, Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića (1924; glavno i vrlo iscrpno djelo o K. i njegovom vremenu).

A. Belić.

KARAĐORĐE PETROVIĆ (3/9 1752, Viševac, Šumadija — 13/7 1817, Radovanje, jasenički srez). Porodica K. je podrijetlom iz Vasojevića, a prešla je u Šumadiju vjerojatno poslije ratova od 1737 do 1739. Prezime mu je po ocu Petru. Majka mu je Marica Živković iz Masloševa u Šumadiji. Ime K. je dobio kasnije, kad je postao više popularan, po tamnoj boji svog lica (turski »kara« znači crn).

U mladosti se K. bavio stočarstvom. Braneći jedan čopor svinja od ćudi nekog bijesnog Turčina učinio je ubijstvo, i poslije toga se odmetnuo kao hajduk. 1786, pred rat Katarine II. i Josipa II. protiv Turske, prešao je K. sa svom porodicom u Srijem. Tu je naskoro stupio u jedan odred dobrovoljaca (Freikorps), ali je, zbog oštre discipline, pobjegao iz vojske i prešao u Srbiju, da tamo četuje. Za vrijeme rata 1788—1789 istakao se K. hrabrošću u četi kapetana Radiča Petrovića. 1791—1803 živio je kao miran građanin, baveći se stočarskom trgovinom, ali je sudjelovao u borbama protiv Pazvan-Oglu-a i janjičara u Vidinu kao buljubaša u narodnoj vojsci, koju je vodio vezir Mustafa-paša beogradski. Kad su se janjičari vratili u Beograd, 1801 ubili Mustafu-pašu i počeli silan pritisak na narod, počela je u Srbiji jaka reakcija protiv njih. Veliki dio ljudi otišao je u hajduke, mnogi su stali da se tuže pismeno i usmeno, a neki su počeli da se dogovaraju o ustanku širih razmjera. Među ovima bio je i K.

Pivski arhimandrit Arsenije Gagović, u dogovoru s karlovačkim mitropolitom Stevanom Stratimirovićem, pregovarao je da u ustanku sudjeluju Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i išao je u Rusiju 1803 da traži pomoći. Obaviješteni o pokretu raje, uhvativši jedno sumnjivo pismo, vođe janjičara, dahije, odlučili su da pokret uguše, prije nego se rasplamti i to tako, da poubijaju glavne ljude u zemlji, da narod ostane obezglavljen i lišen vođa. U drugoj polovini januara 1804 počela je sječa knezova u Srbiji. K. je srećno izmakao. Sječa je izazvala silno ogorčenje u narodu, koji se digao na oružje, da se brani i osvećuje. Na

Digitized by Google

narodnom zboru u Orašcu, 2/2 1804, bilo je odlučeno, da se počne borba s Turcima, i K. je izabran za vođu ustanika. Takav stav potištene raje iznenadio je dahije, a još više snažan vojnički otpor, na koji su oni naišli odmah, prvih dana, u borbi s ustanicima.

U prvo vrijeme ustanak je imao karakter borbe protiv janjičarskih siledžija. Tako su uvjeravali ustanici Portu i mnoge ljude iz susjedstva. Portin izaslanik, Bećir-paša, koji je dolazio iz Bosne u Beograd, da izvidi stvari, bio je dočekan od ustanika s pažnjom. Kad su, po njegovoj zapovijedi, pobijeni na bijegu, u Adakale, noću 24—25/7 1804, četiri glavne dahije (Aganlija, Kučik-Alija, Mula-Jusuf i Fočić Mehmed-aga), njemu se činilo, da je tim učinjeno dosta, i da je raja dobila zadovoljštinu. Iznenadio se, s toga, kad je čuo, da raja ipak ne će da položi oružje, sve dok Turska ne pristane da sporazum između nje i raje garantira jedna strana sila. Tada je i paši i Porti postalo jasno, da ustanak dobiva opasne razmjere. Srbi su za to vrijeme tražili veza sa Austrijom i Rusijom, i počeli su da svoju borbu protiv dahija razvijaju u borbu za oslobođenje od turske vlasti uopće. Turski pokušaj, da pomoću Hafiz-paše poduzmu energične mjere, naišao je na oružan otpor raje. Raja je u borbama kod Ivankovca, 6—8/8 1805, odnijela pobjedu.

K. se u borbama, koje su nastale iza toga, istakao velikom ličnom hrabrošću. Sjajan je njegov uspjeh u borbi kod Mišara, 1/8 1806, kad je silno potukao bosansku tursku vojsku. To je najveća srpska pobjeda Prvog Ustanka. 27/12 1806 osvojen je i Beograd, kao glavni grad cijele zemlje. Radi tih uspjeha K. autoritet porastao je i u ostalim srpskim zemljama, a o Srbiji su se, od tog časa pravile ozbiljne kombinacije i kod ruske vlade. 1807 Srbija je ušla u savez s Rusijom. Taj savez nije donio Srbiji one pomoći, kojoj se ona nadala. Što više, pojačao je unutrašnje intrige.

K. je bio plahovit čovjek, prijek, i ponekad stoga nepravedan. Osim toga, mnogo uglednih vojvoda nalazilo je, da se on previše lično osilio i da suzbija njihov ugled i utjecaj. Vođe opozicije, vojvoda Milenko Stojković i Petar Dobrnjac, našli su glavni oslonac kod predstavnika ruske vlasti u Srbiji. To je vrijeđalo K., koji se s vremena na vrijeme približavao Austriji, s kojom je imao starijih veza. Ta unutrašnja borba u zemlji dovela je do jačih sukoba i osjetno paralizirala narodnu snagu, naročito 1809—1813. Nezadovoljstvo protiv K. se jačalo, on sam postao je zlovoljniji, a državne poslove vodili su ljudi bez moralnih skrupula i slabe vrijednosti.

Kada je poslije Napoleonova pohoda u Rusiju 1812, počeo jači pritisak Turske, koja je željela da jednom riješi srpsko pitanje, a 1813 bila krenuta velika turska ofenziva s juga i zapada, K. se razbolio, izgubio je prisebnost, i 21/9 1813 prešao je u Zemun, na austrijsko tlo. Tamo je jedno vrijeme bio interniran u manastiru Feneku, Golubincima, Petrovaradinu i Grazu. Iz Austrije je, koncem septembra 1814, na zauzimanje ruske vlade, pušten u Rusiju, u Besarabiju.

Radi katastrofe 1813 K. je bio s više strana napadan i izgubio je mnogo od svog autoriteta. Kad je izbio novi ustanak 1815, K. je želio da prijeđe u Srbiju i da obnovi borbu. Ali nije mogao za taj korak da dobije pristanak ruske vlade, kod koje je knez Miloš sve poduzimao, da ga spriječi u toj namjeri. K. je ipak imao pristalica u Srbiji i buna kneza Sime Markovića, početkom 1817, krenuta je dobrim dijelom radi njega. U Besarabiji je K. stupio u veze sa grčkom heterijom, koja je, dobro i ako tajno organizirana, željela oslobođenje svih kršćana od Turaka. Heteriste su mnogo polagali na K., kao na bivšeg šefa jedne revolucije, i živo su radili, da mu omoguće povratak u Srbiju. Njihovom pomoću on dobije lažan pasoš i 28/6 1817 iskrcava se u Srbiji. Došao je u Veliku Planu svom kumu, Vujici Vulićeviću, koji ga je pozivao da se vrati u otadžbinu. O svom dolasku izvijestio je K. odmah kneza Miloša. Ovaj, ne želeći imati suparnika i bojeći se, da K. ne povede akciju protiv Turaka i poremeti njegove račune, izdao je naredbu, da bivši vrhovni Vožd bude ubijen. To je izvršeno pred zoru 13/7 1817. K. glava poslata je 18/7 u Carigrad kao znak Miloševe vjernosti i kao dokaz, da je nestalo zauvijek glavnog buntovnika protiv Porte.

Digitized by Google

Literatura: M. Vukićević, Karađorđe, I (1907), II (1912; do 1807); St. Novaković, Vaskrs države srpske (1914); Karađorđe (izdanje Narodnog Dela, 1923) sa člancima V. Ćorovića, St. Stanojevića i F. Šišića.

V. Ćorović.

KARAĐORĐEVA ZVIJEZDA, orden, kojim se odlikuju lica za zasluge prema kralju i otadžbini, u miru i ratu. Ustanovljen je 1/1 1904, kao uspomena na stogodišnjicu prvoga ustanka pod Karađorđem. Orden je sa mačevima ili bez mačeva. Oblika je bijelo emajliranog krsta, čiji su kraci završeni lučno, a isto se tako kraci u luku sužavaju k mjestu ukrštanja. Između krakova krsta utvrđene su zlatne zrake. Na mjestu ukrštanja, na plavo emajliranoj tablici, utvrđeno je crveno ognjilo sa emblemom: »Samo sloga Srbina spasava«. Oko toga, na vijencu od bijeloga emajla, napisano je »Za veru i slobodu — 1904«. Na drugoj strani je u crvenoj, emajliranoj podlozi u zlatu izrađen dvoglavi bijeli orao, a oko njega na plavome emajlu natpis »Petar I — 1904«. Cijeli orden utvrđen je o zlatnu krunu. Ako je sa mačevima, onda su između krakova krsta ukrštena dva mača.

K. Z. sa mačevima najviše je odlikovanje u našoj zemlji. Ona se daje samo onim oficirima koji su aktivno sudjelovali u borbi i u vatri, ili onima koji su neposredno pripremali ratne operacije, načelnik štaba i načelnik operativnoga odjeljenja Vrhovne Komande.

K. Z. ima četiri reda. Prvi red ima crvenu lentu, koja se nosi preko desnoga ramena na lijevi bok. Zvijezda (ploka) nosi se na lijevoj strani grudi. Drugi red nosi se oko vrata, sa zvijezdom na lijevoj strani grudi. Treći red nosi se o vratu, a četvrti o rupici drugoga dugmeta.

Oficiri koji imaju četvrti red K. Z. sa mačevima nose je svakoga dana na lijevoj strani prsiju. Oni koji imaju više redove nose svakoga dana treći red o vratu.

Vojnički orden K. Z. ustanovljen je uredbom od 28/5 1915. Ima dva reda, srebrni i zlatni. Po obliku je isti kao i oficirski orden. Dobivaju ga samo vojnici i podoficiri borci.

Karađorđevom Zvijezdom sa mačevima odlikovani su:

1 redom: Srbi: Prijestolonasljednik Aleksandar, vojvode Stepan Stepanović, i Živojin Mišić. Francuzi: đenerali Joffre, Serail, Franchet d'Esperey, Petain i Guillame. Englezi: Feldmaršali Douglas Haig i John Dentin Pinkstown. Talijani: general Cadorna, predsjednik vlade Salandra i ministar spoljnih poslova Sonino. Amerikanac general Pershing. Čehoslovačke republike predsjednik Masarik. Rumunjski kralj Ferdinand i prijestolonasljednik Karol. — 2 redom: Srbi: vojvode Radomir Putnik, Stepan Stepanović, Živojin Mišić. Đeneral Petar Bojović. Francuzi: đenerali Castelneau, Gérard, Giureau, Henry Clodell, Jacques, Dribell, Gambetta, Žorž Himbert i admiral Toulon Lakas. Talijani: Peccog Geraldi, Ottavio Ragni, Luigi Capello, Ahil Cesare. Englezi: vice-admiral Troubrigde. — 3 redom: Srba 118, Francuza 60, Talijana 10, Engleza 1. Srpskih pukovskih zastava 9. — 4 redom: Srba 1.146, Francuza 87, Rusa 11, Talijana 21, Engleza 7, Rumunja 2, Amerikanac 1. Odlikovane zastave: Ruska brigadna 1. Srpskih pješačkih pukova 17. Srpskih konjičkih pukova 3. Odlikovane srpske komande: Pješad. brigada 12. Artiler. pukova 4. Pješad. bataljona 2. Konjič. eskadrona 1. Baterija 2. Vojničkom K. Z. sa mačevima odlikovano je: Zlatnom: 1.074 Srbina i 37 stranaca. Srebrnom: 1.449 Srba i 836 stranaca.

P. Lazarević.

KARAĐORĐEVCI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

KARAĐORĐEVIĆ BOŽIDAR, knez (1861, Pariz — 1921, Pariz). Brat Aleksija Karađorđevića, unuk Voždov, književnik i umjetnik od izvanrednog dara. K. je proveo život u Parizu, gdje je bio poznat i omiljen. Cijenjen od najvećih pisaca i umjetnika, francuskih i stranih, K. je za sobom ostavio, pored velikog broja umjetničkih radova u metalu i koži, nekoliko putopisnih bilježaka: Notes sur l'Inde, Monténégro-Albanie (prevedeno u Srpskom Književnom Glasniku, 30, 458), En pays scandinave (Revue de Paris, 1/3 1896), više romana i novela, od kojih je nekoliko poslije K. smrti izdao Jan Fineau pod naslovom La vie multiple (1921), umjetničkih kritika, rasturenih po časopisima francuskim, engleskim, američkim i prijevoda (L. Tolstoi, Michaël, 1892).

M. I.

KARAĐORĐEVO. V. Ergele državne.

Digitized by Google

KARAKUL — ovca, skupine masnorepnih ovaca, potiče iz Buhare, a odlikuje se od ostalih ovaca time, što jagnje, 3—5 dana staro, ima sjajno, crno krzno sa lijepim uvojcima, koje je vrlo dragocjeno i traženo, nezavisno od mode. Ovo se krzno u trgovini zove perzijanac. Poslije toga vremena se uvojci gube, i odrasle ovce imaju grubu, prostu miješanu vunu. Mliječnost je slaba, meso dobro. Glavna ekonomska korist K. leži u proizvodnji krzna. Ovce su 35—45 kg, a ovnovi 50—90 kg. Masni jastuk na repu dostiže katkada 16 kg. Import K. krzna iz Buhare u zapadnu Evropu je uvijek bio velik. 1906 importirao je J. Kühn žive K. ovce, radi uzgajanja u Njemačku, a 1908 L. Adametz u Austro-Ugarsku. Ovce su se vrlo dobro aklimatizirale i postoje i danas još razne gojidbe, koje potiču od ovih uvoza. Čisti uzgoj je težak, ali je ukrštanje sa primitivnim pasminama, naročito pramenkom, vrlo podesno, te križanci prve generacije nose kao dominantno svojstvo lijepo kovrčasto runo. Osobito prikladno je ovo gojenje u suhim predjelima. Od Adametz-ovog importa uveli su jedan dio i u Liku i Hercegovinu, no tehničke prilike onemogućile su dalje rasprostranjenje ove pasmine i gojenje, te danas nalazimo samo još pogdjegdje primjesu krvi ovih ovaca u tim krajevima. *S. U.*

KARAMAN LJUBO, historik (15/6 1886, Split). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Splitu, a univerzitet u Beču, gdje je položio profesorske ispite (1910) i rigoroze, te je bio 1920 promoviran za doktora filozofije. Kao nastavnik srednjih škola (u Splitu), služio je 1911—1919, a zatim kao pomoćnik konzervatora spomenika za Dalmaciju. K. se mnogo ističe u tom svom zvanju, čuvanja arheoloških i umjetničkih spomenika, gdje dolazi njegovo znanje i sprema do punog izražaja. Njegovi su radovi pretežno iz historije umjetnosti. On je posvetio naročitu pažnju istraživanju dalmatinske historije umjetnosti iz ranijeg srednjeg vijeka. Rasprave su mu štampane u prvom redu u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, u Starinaru i t. d. *V. N.*

KARAMAN STANKO DR., asistent pri institutu za tropske bolesti u Skoplju (8/12 1889, Sarajevo). Gimnaziju je učio u Sarajevu, a univerzitet u Zagrebu i Napulju. Bio je asistent na zoološkom odjeljenju narodnog muzeja u Zagrebu. Publicirao je čitav niz herpetoloških i ihtioloških radova: Beiträge zur Herpetologie von Jugoslavien (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 33, 1921); ovaj se rad tiče samo Hrvatske i Slavonije i nekih ostrva, Ueber unsere Bombinatorarten (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 34, 1922), Beiträge zur Herpetologie von Mazedonien (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 34). Ihtiološki su radovi: Ueber eine neue Cobitis-Art aus Jugoslavien, Cobitis balcanica u. sp., Ueber die Herkunft der Süsswasserfische unseres Karstes (Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 1923), Pisces Mazedoniae, Split, 1924 i dr. Rad na malaričnoj stanici: Anofeli Makedonije i njihovo suzbijanje (Glasnik Ministarstva Narodnog Zdravlja, 1924). *J. H.*

KARAMANKE, domaća vrsta jabuka. Raširena je u južnim krajevima, osobito u Srbiji. *I. R.*

KARAMAT ATANASIJE (17/6 1821, Zemun — 1866, Zemun). Trgovačke i tehničke nauke svršio je u Beču, a zatim se bavio trgovinom u Zemunu. 1848 poslao ga je Zemun kao svog predstavnika na Majsku Skupštinu. Bio je blagajnik Glavnog Narodnog Vijeća, te se kao načelnik novčano-ekonomskog odjeljenja brinuo za uzdržavanje narodne vojske. Kasnije je postao drugi savjetnik »u struci financijsko-ekonomskoj u sredotočnom pravleniju«. *D. P.*

KARANIK, planina u Makedoniji, jugoistočno od gornjeg toka Ibra, oko 13 km istočno od mjesta Rožaja (na Ibru), visoka preko 2.100 m. K. se pruža od sjeveroistoka na jugozapad i predstavlja zapadno produženje bila Mokre Planine. Padine K. vrlo su strme, u nižim dijelovima pod šumom. Na njima je izvorište mnogih potoka, kao pritokâ Ibra i Belog Drima. *P. V.*

KARANOVIĆ SIMA DR., brigadni sanitetski đeneral, načelnik vojnog saniteta (16/2 1866, Novi, Bosanska Krajina). Gimnaziju je učio u Šapcu i Beogradu, medicinu u Beču. 1895 do 1900 bio je liječnik vojne bolnice u Kragujevcu, 1900—1903 liječnik unutrašnjeg odjeljenja vojne bolnice u Beogradu, 1903—1908 upravnik te bolnice, 1909—1910 referent saniteta dunavske divizijske oblasti, 1910—1912 na

Digitized by Google

službi u sanitetskom odjeljenju ministarstva vojnog, 1912—1913 u sanitetskom odjeljenju vrhovne komande, od 17/8 1913 do danas načelnik je sanitetskog odjeljenja ministarstva vojnog. Bio je jedno vrijeme potpredsjednik Srpskog Lekarskog Društva, član glavnog sanitetskog savjeta i sudija invalidskog suda. — Napisao je nekoliko članaka u stručnim časopisima, radio mnogo na propisima, pravilima i uputama mirnodobske i ratne sanitetske službe i spremi na unapređenju vojnog saniteta. *V. S.*

KARANSEBEŠKA EPISKOPIJA. V. Vršačka episkopija.

KARAS VJEKOSLAV, slikar (16/5 1821 — 5/7 1858, Karlovac). Učio je osnovnu i srednju školu u Karlovcu. 1839 pošao je u Mletke i Firencu, i tu se istakao kao kopist. 1841 K. je bio u Rimu, a 1848 vratio se u Zagreb, gdje je postao nastavnik crtanja u obrtnoj školi. 1852 pošao je u Bosnu, i tu je kopirao stare ikone i slikao pejsaže i portrete. Vrativši se u Karlovac mnogo je radio, a još više stradavao. Biskup Strossmayer pozvao ga je u Đakovo, da slika biskupske portrete. Ali se K., živčano rastrojen, uskoro vratio u Karlovac, i našao je smrt u Korani. — K. se istakao i kao vješt muzičar i kompozitor. Veći se dio K. slika nalazio u Kukuljevićevoj zbirci, a neke su u arheološkom odjeljenju Narodnog Muzeja u Zagrebu. Za zavjesu starog zagrebačkog kazališta naslikao je K. medaljon guslara. *A. Sch.*

KARASEK JOSIP, češki slavist i novinar (1868 — 1916). Studirao je u Pragu i u Beču. 1897—1898 bio je u Istri, Gorici i na Lošinju, gdje je izučavao hrvatske dijalekte. 1899 živio je u Beču. Istakao se kao historičar slovenskih literatura. Njegovo djelo Slavische Literaturgeschichte izašlo je na ruskom jeziku. Pisao je o staro- i novočeškoj literaturi, o narodnim pjesmama i slovenskim narječjima. Jugoslovena se tiče K. članak o Cetinjskom oktoihu (1895), Dubrovačke legende (1913), Članci o Makedoniji i Albaniji (Naše Doba) i t. d. U Letopisu Matice Srpske napisao je K. 1903 informativnu studiju Češka literatura u novije doba, a sarađivao je i u Jagićevu Zborniku i Arhivu. Čitav niz uspomena i kritika publicirao je K. naročito u Moravskoj Orlici, u kojoj je uređivao rubriku o češkoj i o slovenskim literaturama. *M. P-a.*

KARAŠ, rijeka u Banatu, lijevi pritok Dunava. Izvire sa Banatskih Planina. U našu državu ulazi više sela Vranja, do Grebenca teče na jugozapad, a dalje na jugoistok. Uliva se preko puta Rama. Dužina toka joj je oko 60 km, a površina porječja 344 km². *P. V.*

KARAŠICA, rječica u Baranji, desni pritok Dunava. Izvire sa Meček Planine, u državu ulazi više sela Leča. U kanaliziranom toku K. teče k istoku-sjeveroistoku i uzvodno od sela Batine joj je ušće. Dužina K. toka je 29 km, a površina porječja, u granicama naše države, 165 km². *P. V.*

KARAVANKE, dugačak planinski vijenac na granici Kranjske i Koruške, odnosno naše države i Austrije, između doline Zile i Drave na sjeveru, i doline Save i Kamniških Alpa na jugu. K. se pružaju gotovo u pravoj liniji, pravcem zapad-istok, od rijeke Zilice (desnog pritoka Zile) do Mislinje (desnog pritoka Drave). Vrlo se strmo spuštaju prema sjeveru i jugu, a prema istoku se proširuju i dijele u dvije grupe. Prijevojima Kepelova Sedla 1.490 m, Ljubelja 1.266 m i Jezerskog 1.218 m, K. su raščlanjene na nekoliko dijelova: Kepu, Belščicu i Begunjščicu, Košutu Planinu, masiv Pece. — Po geološkom sastavu ovaj planinski vijenac u svojim nižim dijelovima pretežno pripada grupi paleozojskih formacija, a visoki masivi sagrađeni su od trijaskih vapnenaca. Najviši visovi od zapada na istok su: Peč 1.511 m, Murnovec 1.817 m, Kepa 2.144 m, Golica 1.835 m, Stol 2.236 m, Vrtača 2.179 m, Veliki Vrh 2.085 m, Košutnik 2.135 m, Ovčeva (ili Olševa) 1.930 m, a u sjevernoj grupi, koja pripada Austriji: Kozjak 2.016 m, Veliki Gerluc 1.841 m, Selice 1.925 m, Veliki Obir (ili Ojstrc) 2.141 m, Peca 2.114 m, Sv. Uršula 1.696 m. — Južnim podnožjem K. prolaze drum i željeznička pruga Fužine — Jesenice — Kranj—Ljubljana, sjevernim i istočnim, drum i željeznička pruga Bistrica—Beljak—Borovlje — Celovec—Prevalje—Slovenjgradec—Celje, a preko planine vode drumovi Velikovec — Železna Kaplja — Kranj, Borovlje — Tržić — Ljubljana, Beljak—Rekarja Ves—Podkoran. *P. Vujević.*

Digitized by Google

KARGAČIN CELESTIN, inspektor ministarstva trgovine i industrije (8/8 1883, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, a tehniku u Budimpešti. Poslije svršenih nauka bio je kratko vrijeme kod elektrotehničke firme Siemens-Schuckerta u Budimpešti, a zatim je prešao u državnu službu kod Središnjeg Zavoda za Mjere u Budimpešti. Od 1920 je u službi ministarstva trgovine i industrije u Beogradu. *D. P.*

KARIĆ VELIMIR, ljekarnik (3-15/10 1859, Kragujevac). Farmaciju je svršio na univerzitetu u Beču (1881), pa je 1882 otvorio ljekarnu u Vranju. Na granici prema Staroj Srbiji, K. je stekao mnogo veza s one strane tadašnje turske granice, i neobično se interesirao za tamošnje prilike i događaje. Kada je otpočela četnička akcija u Staroj Srbiji, K. je postao član prvog izvršnog odbora u Vranju, i preko njega i njegovih veza svršavani su mnogi važni narodni poslovi. 1906 preselio se K. u Beograd, i ovdje je otvorio ljekarnu, ali se pored toga i dalje najintenzivnije bavio općim narodnim poslovima. Poslije Svjetskog Rata povukao se od svog pofesionalnog posla, ali je i dalje ostao vrijedan radnik na humanom i nacionalnom polju. Član je i upravnog odbora Narodne Banke SHS. K. je 14 godina bio narodni poslanik, biran na radikalnoj listi u Vranju i okrugu vranjskom. Prvi put je izabran 1892. *M. M.*

KARIĆ VLADIMIR, profesor gimnazije (2/11 1848, Svetlić, kragujevački okrug — 27/12 1893, Gries, Tirol). Osnovnu školu učio je u Kragujevcu, gimnaziju u Kragujevcu, Šapcu i Beogradu, pravo u Beogradu. Činovničku službu počeo je u proljeće 1870, kao pisar u požarevačkom načelstvu, ali ju je brzo promijenio, i augusta iste godine postao je suplent u šabačkoj polugimnaziji. 1873 K. je postavljen za profesora polugimnazije u Požarevcu, 1879 u Šapcu, 1881 u Beogradu. Odatle je prešao za činovnika ministarstva inostranih djela. Bio je generalni konzul u Skoplju, gdje je nacionalne zadatke izvodio najsavjesnije, a rad na buđenju i širenju srpske misli bio mu je vrlo uspješan. Augusta 1892 postavljen je ponovo za profesora druge beogradske gimnazije, a malo kasnije je, zbog bolesti, penzioniran.

K. je od svršenog pravnika brzo postao u svojoj struci najodličniji profesor srednje škole, a u toku vremena solidan saradnik na geografskoj književnosti, naročito kao pisac udžbenika, koji su svojom valjanošću prodrli u sve škole Kraljevine Srbije. Stručni radovi K. su: Zemljopis za niže razrede srednjih škola, Školovanje u Srbiji, i njegovi rezultati (o tome je K. još dva puta pisao, kao odgovor na kritiku Dr. M. Jovanovića), Zemljopis za gimnazije, Mali zemljopis za osnovne škole u otomanskoj carevini. Najveće K. djelo je: Srbija. Ono se odlikuje rasporedom građe, jasnoćom stila i pronicavošću. Tu su prikupljeni i naučno sređeni svi podaci, kojih je dotada bilo u našoj književnosti.

U posljednjim godinama K. je pisao u raznim listovima i političko-geografske članke, koje je dijelom potpisivao svojim prezimenom, dijelom pod pseudonimom Crnojević. Tu spadaju: Carigrad, Sveta Gora, Solun. Putnička crtica s beleškama o narodnoj propagandi na istoku; Trojovanje i klasičarska najezda;. Srbija i Balkanski savez. Posljednja je, po metodi, najbolja od političkih rasprava u dotadašnjoj našoj književnosti.

K. je oporučno ostavio zavodu velike škole 3.000 dinara u gotovom novcu, svoje spise i pravo na njihovo preštampavanje, kao i dosta svojih štampanih djela, sa željom, da se prihod od njegove zaostavštine daje u ime pomoći za geografsko ispitivanje srpskih zemalja i Balkanskog Poluostrva. Glavnica te ostavštine iznosi 20.000 dinara, kojima ravna upravnik Geografskog Instituta.
P. Vujević.

KARIKAČA-KARIKLIJA je kapa od crvene abe ili čohe; odozgo je tubasta kao fes, a sa strane ima crnu postavu, za koju se odozgo može što zadijevati (gdjekoji u bojevima pozadijevaju naboje, da su im naručniji, nego u kesama). *N. Z.*

KARIN, grad u Dalmaciji. Starohrvatski grad na rimskom temelju, okrugla kula u sredini odugačkog obzidanog prostora. Sjedište je plemena Karinjana, kasnije Karlovića. Od 1527 je bio turski. *Đ. S.*

KARINGER ANTON, slikar (29/11 1829, Ljubljana — 14/3 1870, Ljubljana). Studirao je od 1845 na akademiji u Beču, kasnije u Münchenu. 1849

Digitized by Google

uzet je u vojsku, 1850 postao je poručnik, a 1861 je penzioniran. Slikao je u prvome redu pokrajine (motivi iz Gorenjske i Dalmacije, Istre i Albanije) i portrete (svojina Narodnog Muzeja u Ljubljani). Sudjelovao je na izložbi 1867 i 1868 u Beču, 1868 na trećoj njemačkoj umjetničkoj izložbi i 1871 u Münchenu.

Literatura: V. Steska, Carniola nova (9, 3). *F. S.*

KARINSKO MORE, jezero u Dalmaciji, 8 km jugozapadno od Obrovca, odnosno 31 km istočno-sjeveroistočno od Zadra. Na sjeveroistoku je K. M. ograničeno vapnenačkim grebenom Vršeljak 354 m, Splitvinska Glava 529 m, Kosa Marina 563 m, na jugoistoku Obaljenicom 483 m i nižim bregovima, na jugozapadu podgorjem Biljanskog Brda 337 m. K. M. dobiva vodu iz kraške rijeke Karišnice, koja izvire iz vrela na visini od 20 m i teče k sjeverozapadu, i iz izvora Vrulje, tik uz zapadnu obalu. Na sjeverozapadu je K. M. oko 2 km dugačkim i 100 do 200 m širokim i strmim kanalom vezano sa Novigradskim morem, a ovo je nešto dužim i širim rukavom vezano sa Podgorskim Kanalom, odnosno Jadranskim morem. Zato je voda u K. M. slana, ali se salinitet u toku godine mijenja, prema promjenama u količini kiša, odnosno količine otoka rijeke Zrmanje, koja utiče u Novigradsko more. Površina K. M. je 5·47 km², prosječna dubina 8·5 m, a najveća dubina 15·5 m, neposredno pri ulasku u kanal.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes I Teil (Abhandlungen der k. k. Geographischen Gesellschaft, V, 1903/04). *P. V.*

KARL POLLAK, DELNIŠKA DRUŽBA ZA INDUSTRIJO USNJA IN USNJATIH IZDELKOV, Ljubljana. Osnovano je 1920, pretvaranjem dotadašnjih tvornica koža Karla Pollaka u Ljubljani, Kranju i Vrhniki. Kapital je 1,500.000 Din. Tvornica u Ljubljani izrađuje cipele i drugu konfekciju, kao i svinjsku kožu, u Kranju izrađuje kožu za potplate, a u Vrhniki gornju kožu i lak. Zaposleno je ukupno 1.000 radnika. Pokretna snaga je 1.000 konjskih sila. *S. P.*

KARLIN ANDRIJA DR., biskup lavantinski u Mariboru (15/11 1857, Stara Loka, kod Škofje Loke). Gimnaziju i teologiju svršio je u Ljubljani, a više crkveno-pravne nauke u Rimu. Služio je kao kapelan u Smledniku, Sv. Jurju kod Kranja i kod Sv. Jakova u Ljubljani. Zatim je bio profesor vjeronauka na ljubljanskoj gimnaziji, pa kanonik stolne crkve ljubljanske. 21/12 1910 imenovan je za biskupa u Trstu. Kad su Talijani 1919 zauzeli Trst, morao je K. ostaviti ovu biskupiju, te je postao ravnatelj biskupskog zavoda u Sv. Vidu kod Ljubljane. 6/6 1923 imenovan je K. za lavantinskog biskupa. — K. se mnogo bavio katehetikom, homilitikom i crkvenom muzikom, te je 1904—1909 bio urednik Crkvenog Glazbenika. Napisao je Povijest objave Božje u starom i novom zavjetu, kao udžbenik za gimnazije, a kod Mohorove Družbe izdao je svoj putopis u Kolin. *F. K-ć.*

KARLO I. (FRANJO JOSIP), posljednji austrijski car i ugarski kralj, 21/11 1916 do 10/11 1918) (1887—1922). Zbog sloma Austro-Ugarske u Svjetskom Ratu abdicirao je, i živio je u Švajcarskoj. U martu i oktobru 1921 poduzeo je neuspješne pokušaje restauracije u Madžarskoj. Antanta ga je zatim internirala sa bivšom caricom Zitom u Funchal-u, na portugalskom ostrvu Madeiri, gdje je i umro. — Početak K. vlade obilježen je velikom aktivnošću Austrije pri ponudi Centralnih Sila za mir od 12/12 1916 i uzaludnim pokušajem preko svojih šurjaka, bourbonskih prinčeva od Parme, da se sporazume, preko Francuske, s Antantom o seperatnom miru (februara-juna 1917). Ovaj je pokušaj mnogo koristio Francuskoj da odbije njemačko-austrijsku političku ofenzivu, poduzetu s istovremenom vojnom ofenzivom u proljeću 1918. Clemenceau je autentično dokazao, da su lažne izjave Czernin-a i cara K., što ih je ovaj dao o tim pregovorima. U posljednjem momentu otkazao je car K. dvojni savez, ponudio separatni mir, uzalud pokušao manifestom »mojim vjernim austrijskim narodima« 16/10 i vojnom zapoviješću 18/10 1918 da pretvori Austriju u saveznu državu, garantirajući »svakoj narodnoj zasebnoj državi njenu samostalnost«, održavajući zajednicu u svemu, gdje to zahtijeva obrana zajedničkih interesa i potreba pojedinih država, ne dirajući ni na koji način »u cjelokupnost zemalja ugarske krune« i ne prejudicirajući »sjedi-

Digitized by Google

njenju poljskog područja Austrije s nezavisnom poljskom državom«.

V-lj. Popović.

KARLO VI. (u Hrvatskoj III.), rimsko-njemački car, posljednji vladar Austrije iz muške habsburgške linije (1711—1740). Uspio je da su narodi habsburg-ške monarhije primili nasljednost i ženske linije, utvrđenu u t. zv. Pragmatičkoj Sankciji (1713). Hrvati su priznali žensko nasljedno pravo na svom saboru već 1712. Po Pragmatičkoj Sankciji naslijedila je K. kći mu Marija Terezija. — K. je vodio dva rata protiv Turske. U prvom (1716—1718) je dobio Požarevačkim Mirom Malu Vlašku, Banat, istočni Srijem, uski pojas uz desnu obalu Save u Bosni i sjevernu Srbiju. U drugom ratu (1737—1739) izgubio je Beogradskim Mirom Malu Vlašku i sav teritorij južno od Dunava i Save.

V-lj. P.

KARLO DRAČKI, herceg hrvatski 1369—1376, ban hrvatsko-dalmatinski 1371—1376, kralj hrvatsko-ugarski 1385 do 1386. Otac K. je nastradao u borbi protiv napuljske kraljice Ivane. Na preporuku pape Urbana V. zauzeo se za njega Ljudevit, koji dotle nije imao nasljednika. 1365 nalazio se Karlo Drački (zvan i Mali) u Dalmaciji. 1365—1369 odgajao ga je Ljudevit; 1369 dao mu je herceštvo Dalmacije i Hrvatske. Upravu Hercegovine preuzeo je K. D. tek 1371. Tada je sebe nazivao »hercegom kraljevine Slavonije« ili »hercegom Dalmacije i Hrvatske«. U Dalmaciji i Hrvatskoj vršio je i banske poslove. U drugoj polovini 1372 ostavio je K. D. Zagreb, i otišao je u Zadar. Kad su se Ljudevitu rodile tri kćeri, izmijenio je svoje odluke o nasljedstvu K. D., i htio je da ga što prije pošalje u Napulj, da zamijeni kraljicu Ivanu (I). Pošto se nije mogao održati u Napulju protiv Ivane sklonio se K. D. u Budim kod Ljudevita I. (1378). 1379 poslao ga je Ljudevit u Italiju, da pregovara o miru s Mlečanima, zatim da ode u Napulj, da zbaci s prijestolja Ivanu i da zavlada Napuljem. Prije svoga odlaska iz Ugarske morao se K. D. zavjeriti, da neće nikada ništa poduzimati protiv Ljudevitovih kćeri Marije i Jadvige. Prije mira između Ljudevita I. i Mlečana krenuo je K. D. u Napulj. Ljudevit mu je poslao nove čete u pomoć. Papa Urban VI. krunisao ga je za napuljskog kralja (1381). Pobijedio je vojsku kraljice Ivane, nju je zarobio i zatvorio u jedan kaštel, a 1382 naredio da se ubije. 1383 borio se protiv francuskog pretendenta Ljudevita, vojvode Anžuvinskoga.

Poslije smrti Ljudevita I. (1382) došlo je do zavjere hrvatskih i ugarskih velikaša protiv njegove kćeri Marije, udovice Jelisave i palatina Nikole Gorjanskoga. Zavjerenici su pozvali K. D. u Hrvatsku, da primi hrvatsko-ugarski prijesto. 1385 došao je K. D. u Zagreb pa u Ugarsku, praćen vojskom hrvatskih velikaša. Sazvao je sabor, koji ga je proglasio hrvatsko-ugarskim kraljem. Poslije krunisanja (1385) nastanio se K. D. u Budimu, u kraljevskom dvoru, gdje je ostavio i kraljicu i njezinu mater. Kraljica mati je 1386 skovala zavjeru. K. D., prvo ranjen, zbačen je s prijestolja, a zatim ubijen (24/2 1386).

Literatura: V. Klaić, Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. 1301—1382 (Rad); V. Klaić, Povjest Hrvata II (1900).

M. Prelog.

KARLO HABSBURG, nadvojvoda (1771—1847). Bio je austrijski vojskovođa u ratovima protiv Napoleona. U prvom srpskom ustanku utjecao je na austrijsku politiku prema Srbima.

V-lj. P.

KARLOVAC, grad u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška. Prostire se u ravnici kod utoka Korane u Kupu (112 m), na 45° 29′ 34″ sjeverne širine i 15° 33′ 31″ istočne dužine. Pošto se nešto više K. u Kupu izliva i Dobra, a u Koranu Mrežnica, ovdje je znatan hidrografski centar. Samo su K. rijeke kratka toka i kraškoga karaktera, mogu služiti industriji, no slabo saobraćaju. K. je raskršće željezničkih pruga Zagreb—K.—Sušak (—Rijeka) i (Sisak—) Caprag—K.—Bubnjarci (—Ljubljana), i 6 drumova. K. je postao sinepizmom: oko jezgre grada (nekadanje tvrđave) okupila se i sjedinila u jednu gradsku općinu okolna mjesta (Rakovac, Dubovac, Švarča, Banija i dr.). Gradsko područje K. sada zaprema 14.516 jutara, 1.342 ha sa 16.863 stanovnika.

K. je dobio ime po nadvojvodi Karlu Habsburg, koji je dao sagradati tvrdavu (temelji su položeni 13/7 1579 na 900 turskih glava, koje su iste godine 15/5 pale u bici pod Dubovcem), da bude na Kupi glavni branič pro-

Digitized by Google

tiv turskih navala. Još se vide tragovi gradskih bedema i šančeva, gdje je danas glavno K. šetalište. Tamo je podignuta nova crkva Sv. Ćirila i Metoda, mramorni spomenik historiku Radoslavu Lopašiću i, među ostalim zgradama, Zorin Dom, u kome se nalaze staro pjevačko društvo Zora i najstarija hrvatska čitaonica (1838). Aleje vode do kupališta i lječilišta (hidroterapija) na Korani, uz Kupu u drevni Dubovac (gradina, župa, pivovara), preko Kupe u Baniju (željeznička stanica, tvornice), k jugu u Švarču, čuvenu sa svoga lijepog izgleda, i dalje u Turanj.

K. se najprije držao i razvijao kao vojničko mjesto, sjedište generala, zapovjednika hrvatske ili K. krajine sve do 1787, kada je preseljen u Zagreb. 1763 K. je postao vojničkim komunitetom, a 1777 kraljevskim slobodnim gradom i predan je građanskoj Hrvatskoj. 1809—1813 bio je K. u francuskoj vlasti. 1821 opet je spojen s Hrvatskom, sa kojom je 1918 pripao Kraljevini SHS.

Sada je K. županijsko mjesto primorsko-krajiške oblasti. Znatnija su javna nadleštva: gradsko poglavarstvo, sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, carinarnica 2 reda, gospodarski ured i šumarija imovne općine slunjske, bolnica, pošta, telegraf i telefon. K. ima realnu gimnaziju, učiteljsku školu, dvorazrednu trgovačku školu, višu djevojačku školu, žensku stručnu školu, muzičku školu i nekoliko osnovnih škola, gradsku rimokatoličku župu sa franjevačkim samostanom, i 5 spoljnih župa, pravoslavnu parohiju (K. vladika sjedi u Plaškom), hrvatsku starokatoličku župu i izraelitski rabinat. — Industrija je napredovala, naročito otkako je grad dobio električnu struju od centrale u Ozlju. Znatnija industrijska poduzeća su: Gradska električna centrala, Impregnacija drva, Električna pilana i mlin, »Jelen« tvornica finih koža i rukavica, »Titanit« tvornica eksploziva, »Vuna« tvornica vunenih štofova, »Kaštel« tvornica kemijsko-farmaceutskih proizvoda. Prvi hrvatski mlin na čigre, tvornica cementne i glinene robe, Kružna peć »Ilovac« i dr. Čuveni i poznati su karlovački sajmovi.

Literatura: R. Lopašić, Karlovac, Poviest i mjestopis grada i okolice (1879). *J. Modestin.*

KARLOVAČKA GIMNAZIJA. Najveći politički i kulturni uspjeh Srba poslije temišvarskog sabora bio je, što je, mjesto seminara, otvorena prva gimnazija, u Karlovcima 1791. Bogati i ugledni građanin i trgovac karlovački Dimitrije Anastasijević Sabov dao je u to doba mitropolitu Stevanu Stratimiroviću 20.000 forinti, da ih upotrijebi na dobro srpskog naroda, kako on najbolje zna. Zauzimanjem mitropolita Stratimirovića upisali su tada drugi karlovački građani još 19.100 forinti za osnivanje gimnazije. Prvo zakladno pismo Dimitrija Anastasijevića Sabova za osnivanje gimnazije potvrdio je car Leopold II. 11/10 1791 tim, da se 16/10 1792 otvore prva dva razreda. Osnivanje K. G. izvršeno je pod nadzorom Ilirske Dvorske Kancelarije, a kad je ova ukinuta (1792) prenešen je vrhovni nadzor na Dvorski Ratni Savjet. — Gimnazija je bila smještena u nekadašnju »latinsku školu«, koju je bio podigao mitropolit Pavle Nenadović. U toj zgradi ostala je K. G. gotovo punih sto godina (do 1890). 1791/92 radio je u K. G. jedan privremeni razred. Prvi nastavni plan udesio je mitropolit Stratimirović, u dogovoru sa Todorom Jankovićem Mirijevskim i Stevanom Vujanovskim, a izrađen je prema madžarskim gimnazijama. 1796 kao da je K. G. imala i peti razred. Pored latinskog, koji je bio i nastavni jezik, učio se i njemački jezik, koji je bio također nastavni jezik za iste predmete. Grčki jezik počeo se učiti tek 1817/18, a pred 1848/49 i madžarski. 1848 K. G. nije radila, a ponovo je otvorena 1/11 1849. U to doba izvršena je reorganizacija K. G. po Bonic-Ekserevoj Osnovi i gimnazija je imala šest razreda. 1852/53 otvoren je sedmi, a 1853/54 osmi razred. 1873 dobila je K. G. pravo javnosti sa ispitom zrelosti, i svjedodžbe K. G. postale su jednake svjedodžbama državnih gimnazija. Zemaljska vlada u Zagrebu, vršila je neposredni nadzor nad radom u gimnaziji. Profesori su morali imati propisnu kvalifikaciju; birao ih je Patronat Gimnazije, ali je izbor podnošen na znanje zemaljskoj vladi. — Od 1891 smještena je K. G. u novu zgradu, zadužbinu braće Anđelića, gdje je u njoj nastao nov život, naročito od 1904, otkada se u njoj primjenjuju u svemu načela napredne pedagogije, javnom organizacijom učenika u različita udruženja, do or-

Digitized by Google

ganizacije Zavodske Općine (1919). 1914—1917, za vrijeme Svjetskog Rata, K. G. bila je zatvorena. Djelomično zavedena koedukacija 1907, provedena je potpuno 1919. U aprilu 1921 podržavljena je K. G., a od decembra 1924 počela je s prvim razredima gubiti svoj staroklasični karakter.

U prvo vrijeme zauzimaju u K. G. važnija mjesta Slovaci, a kasnije i Slovenci. Prvi izvještaj štampan je 1853. Od osnivanja gimnazije bili su direktori: Johann Gross (1791—1798), Andrija Volny (1798—1817), Karlo Rumi (1817—1821), Pavle Magda (1821 do 1824), Jakov Gerčić (1825—1851), Antonije Nako (1851—1852), Jovan Pantelić (1852—1876), Stevan Lazić (1876—1896), Vasa Vujić (1896—1903), Radivoj Vrhovac (1903). — Među znatnijim profesorima bili su: Jovan Savić (Ivan Jugović), Đorđe Magarašević, Grigorije Lazić, Dimitrije Isajlović, Jakov Živanović, Aleksandar Stojačković, Mihailo Ristić, German Anđelić, Teofan Živković, Ilarion Ruvarac, Luka Zima, Pavle Marković-Adamov, Dr. Nik. Radojčić i dr.

Važnost K. G. u prosvjetnoj historiji srpskog naroda vrlo je velika. Podignuta u Karlovcima, prijestolnici srpskih patrijaraha i mitropolita, u mjestu, gdje su se održavali srpski narodno-crkveni sabori, u čisto srpskoj etničkoj masi, pored Fruške Gore — »Svete Gore« srpskoga naroda, sa relikvijama srpskih vladara, mitropolita-patrijaraha i drugih velikih ljudi srpskog naroda, nedaleko od Beograda, a u najbližoj blizini Novoga Sada, na teritoriju Hrvatske, izuzete ispod jačeg utjecaja madžarske vlade, K. G. je odgajala u nacionalnom duhu mnoge srpske generacije iz svih krajeva. Veliki broj velikih ljudi, koji su znatno utjecali ne samo na sudbinu srpskoga naroda u široj Ugarskoj, nego i u Srbiji i Crnoj Gori i u svima drugim krajevima, prošao je kroz K. G. Do danas je prošlo kroz K. G. oko 30.000 đaka.

Literatura: Program srpske velike gimnazije karlovačke 1865; Izvještaj srpske pravoslavne gimnazije karlovačke za školsku godinu 1890/91 i 1903/04; R. Vrhovac, Karlovačka gimnazija (u Šematizmu Srpske pravoslavne mitropolije karlovačke, 1910); D. Popović, In memoriam karlovačkoj gimnaziji (Problemi Vojvodine, 1, 1925). *D. Popović.*

KARLOVAČKA INDUSTRIJA DRVA. Osnovana je 1918. Kapital je 5,000.000 dinara. Ima u Dodošima pilanu sa 2 gatera. Pokretna snaga je 120 HP. Radnika je zaposleno na pilani 30, a u šumi oko 240. Ima svoju šumsku željeznicu. Godišnje sječe oko 30.000 kubnih metara, od čega reže samo jednu četvrtinu, a ostatak iskorišćuje za ugalj, za tesanje i za gorivo. *S. P.*

KARLOVAČKA MITROPOLIJA, crkveno područje, koje je, do 1920, obuhvatalo sve pravoslavne Srbe u Vojvodini, Slavoniji i Hrvatskoj. Ove zemlje imala je pod svojom vlašću Austrija već od kraja 17 vijeka. Samo Banat i donji Srijem ostali su pod Turcima i poslije Karlovačkog Mira 1699. Njih je Austrija dobila tek mirom u Požarevcu 1718, a Beogradskim Mirom 1739 postali su Dunav, Sava i Una glavne granice između Austrije i Turske. Ta međa konačno je uređena i utvrđena mirom u Svištovu 1791. Prema tom razgraničavanju utvrđene su i granice K. M.

U tim krajevima bilo je i ranije dosta Srba, ali je za ratova s Turcima, krajem 17 i početkom 18 vijeka, prešlo sa Balkana u Ugarsku, Slavoniju i Hrvatsku, znatan broj novih srpskih porodica. Od tih seoba, kako po broju tako i po povlasticama, najvažnija je bila ona, koja je krajem 17 vijeka izvedena, ponajviše iz centralnih srpskih oblasti, pod vodstvom pećkog patrijarha Arsenija III. Crnojevića, koji je izveo i prvu organizaciju srpske pravoslavne crkve pod austro-ugarskom vlašću. Patrijarh Arsenije nije imao namjeru da se stalno nastani u krajevima, u koje je izbjegao pred turskom osvetom 1690. On se godinama nadao, da će Austrijanci, pomoću srpskih ustanika, uspjeti da protjeraju Turke iz srpskih zemalja i omogućiti njemu i narodu povratak na stara ognjišta. Stoga je on, tražeći od austrijskog cara naročite povlastice za svoju crkvu i narod, tražio to ne samo za one, koji su izbjegli pod austro-ugarsku vlast, nego za sve Srbe, gdjegod ih ima. Car Leopold I., u svom prvom privilegiju (21/8 1690), naročito je naglasio, da on vrijedi za sve Srbe po svima krajevima.

Povlastice, koje su tada date Srbima, odnosile su se mahom na slobodu pravoslavne srpske crkve pod rimo-

Digitized by Google

katoličkom austro-ugarskom vlašću. One su bile glavna osnova narodno-crkvenoj i prosvjetnoj samoupravi u K. M. Prije svega, Srbima je u njima data sloboda vršenja bogoslužen-ja po pravoslavnom srpskom načinu, i upotreba starog julijanskog kalendara, a patrijarhu i ostalom sveštenstvu darovana su, uglavnom, ista prava, koja su imali i pod Turcima. Tako je određeno, da arhiepiskopom može postati samo Srbin, koga izabere narodno-crkveni sabor; on kao vrhovni crkveni starješina, može slobodno, po starim običajima, upravljati crkveno-narodnim životom, postavljati mitropolite, episkope, igumane i sveštenike, podizati crkve, manastire i t. d. Patrijarh je pod Turcima imao i neka svjetovna prava nad Srbima, a narod je opet imao svoju seosku i gradsku samoupravu. Stoga je car Leopold I., potvrđujući 20/8 1691 prvi privilegij, na molbu narodnih predstavnika dodao, da Srbi zavise od svoga arhiepiskopa i u svjetovnim stvarima, da on nasljeđuje ne samo episkope nego i sve druge Srbe, koji umru bez nasljednika i testamenta (kaducitet), a Srbi u gradovima i selima, da mogu slobodno živjeti u svojim narodnim organizacijama po svojim starim običajima i pod upravom svojih narodnih vlasti (magistrata), kneževa i drugih starješina, koje sami izaberu.

Na osnovu tih povlastica patrijarh Arsenije III. pristupio je odmah organizaciji srpske crkve pod austro-ugarskom vlašću. Ova organizacija bila je požurena i opasnošću od unije, koju su htjele da izvedu rimokatoličke crkvene vlasti, pomagane od vojnih i civilnih državnih vlasti. Stoga je patrijarh, prije svega, pristupio uređenju starih i osnivanju novih pravoslavnih episkopija, naročito po periferijama oblasti, u kojima su Srbi živjeli izmiješani sa Hrvatima, Madžarima i drugim inovjernim narodima. Tako je, pored tri ranije episkopije (budimske, temišvarsko-lipovske i jenopoljsko-aradske) osnovana u srednjoj Ugarskoj četvrta pravoslavna srpska episkopija velikovaradska i jegarska; u južnoj Ugarskoj, pored ranije dvije (bačke i vršačke), osnovana je baranjska ili muhačko-sigetska eparhija; u Hrvatskoj, pored marčanske (kasnije severinske ili lepavinske eparhije), ustanovljene su još dvije episkopije, karlovačko-senjska i kostajničko-zrinopoljsko-lička. Tu organizaciju odobrio je car Leopold I. 4/3 1695 sa dodatkom, da stara slavonska i srijemska eparhija ostaju patrijarhu, koji može stanovati u manastiru Orahovici u Slavoniji ili u manastiru Vrdniku u Srijemu. Ali je patrijarh Arsenije III. postavio posebne episkope i za te eparhije, a sam je stanovao, najčešće, u Szentendre kod Budima, gdje je onda bilo najviše Srba na okupu (preko 12.000), i gdje je bilo glavno središte srpskog narodnog života.

Kad je Arsenije III. umro (1706), izabrao je prvi narodno-crkveni izborni sabor u manastiru Krušedolu (januara 1708) za njegova nasljednika vladiku jenopoljsko-aradskog i patrijarhova pomoćnika, Isaiju Dijakovića. Tom prilikom zaključio je sabor, da starješina srpske crkve u Austro-Ugarskoj ima stanovati u starom despotskom manastiru Krušedolu, da se mitropolija ima nazivati krušedolskom, da mu eparhija bude Srijem sa Osječkim Poljem, da nosi naslov vrhovni mitropolit, i da priznaje vrhovnu duhovnu vlast pećkog patrijarha. Treći izborni sabor (u Srijemskim Karlovcima 1713) donio je odluku, da se sjedište mitropolije prenese u Karlovce na Dunavu, radi zgodnije komunikacije. Od toga doba organizirana srpska pravoslavna crkva u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji nazvana je K. M.

Karlovački mitropoliti nosili su i naziv srpskog arhiepiskopa. Taj naziv je osiguran bio već i carskim privilegijem od 1690, a kad je pećka katrijaršija ukinuta (1766), dobili su karlovački mitropoliti i naslov srpskog patrijarha. Taj naziv dali su mitropolitu Rajačiću predstavnici srpskoga naroda 1/5 1848 na skupštini u Srijemskim Karlovcima. Car Franjo Josip I. potvrdio je taj akt i ostavio naziv patrijarha i ostalim karlovačkim mitropolitima.

Duhovna zavisnost K. M. od pećke patrijaršije održala se dugo, i pored sveg protivljenja austrijskih državnih vlasti. Ona je formalno iščezla tek sa ukidanjem pećke patrijaršije (1766), i ako je faktički već mnogo ranije bila prestala. Poslije toga carigradska patrijaršija, a s njom i ostale samostalne pravoslavne crkve, priznale su pravoslavnu srpsku crkvu

Digitized by Google

pod austro-ugarskom vlašću, kao potpuno nezavisnu i samoupravnu K. M.

Unutrašnji život crkve u K. M. bio je u prvo vrijeme gotovo isti kao i dotle u pećkoj patrijaršiji, ali se on brzo počeo izmjenjivati, pod utjecajem novih prilika, zapadne kulture i odlučnog nastojanja državnih vlasti. Prvi važni reformatori srpskog crkvenog i narodnog života u K. M. bili su beogradsko-karlovački mitropoliti Mojsej Petrović (1713—1726 do 1730) i Vićentije Jovanović (1731 do 1737), u doba kada je Austrija imala pod svojom vlašću i sjevernu Srbiju, te je beogradska mitropolija spojena bila sa K. M. Ova dva prosvijetljena mitropolita obratili su svoju pažnju u prvom redu na najvažnijeg onovremenog činioca u narodu, na parohijsko sveštenstvo, i nastojali su, da ga prosvjetom podignu tako, kako bi što uspješnije mogao raditi u narodu. Stoga su propisali naročita pravila za sveštenstvo (1724 i 1733), po kojima je ono dužno bilo udešavati svoj privatni i javni život. U tim pravilima određen je bio i oblik i boja odijela: dugo, zagasito plavo, crni kožni pojas i t. d. Naročitim uredbama, sinodskim i saborskim zaključcima, ustajali su oni protiv religijsko-moralnih nedostataka, praznovjerica i rđavih narodnih običaja, koji su se uvukli u gotovo podivljali narod za turskog gospodstva. Uz to je određeno bilo, da se u svakoj eparhiji podigne crkva, ali ne niska i tijesna od pletera i drveta, kao za Turaka, nego što veća, ljepša i zidana; za crkve da se nabave zvona i druge potrebne stvari, postave tutori i uvedu knjige-matice, u koje će se upisivati datum vjenčanja, krštenja i smrti. Mitropolitski i episkopski egzarsi obilazili su često sveštenstvo i narod, da ga poučavaju, savjetuju i popravljaju. Za vrijeme posta šiljani su u narod naročiti iskusni duhovnici, da ga ispovijedaju i poučavaju. Radilo se tada i na popravku monaškog života. 1733 izdata su pravila za kaluđere. Određeno je, da u manastiru mogu biti samo kinovije, gdje je sve zajedničko, a nipošto idioritmije, gdje svaki kaluđer ima svoje imanje i uzdržavanje. Tada je bilo još i ženskih manastira. U Srijemu je bio ženski manastir Stari Jazak, a u Slavoniji i Hrvatskoj bilo je po nekoliko kaluđerica uz muške manastire u Pakri, Orahovici i Komogovini. Kada je, po nalogu državnih vlasti, između 1771 i 1779, ukinuto 12 srpskih manastira u K. M., nestalo je i kaluđerica. Mitropolit Vićentije Jovanović pokušavao je 1736, da organizira veliki duhovni sud u Karlovcima, a duhovne sudove ili konsistorije po eparhijama, ali su te institucije mogle biti uređene tek u drugoj polovini 18 vijeka. On je još imao namjeru, da, pored saborne crkve, rezidencije i škola, koje je podigao u Beogradu i u Karlovcima, podigne i narodnu biblioteku i bolnicu. Ali, usred njegova dobro smišljena rada, stiže ga smrt.

Patrijarh pećki Arsenije IV. Jovanović-Šakabenta, koji je u to doba pobjegao iz Peći i postao nasljednik Vićentijev (1737—1748), nije znao da nastavi i usavrši veliko djelo crkvenog uređenja i preporođaja. Taj posao nastavio je tek mitropolit Pavle Nenadović (1749—1768), učenik i saradnik mitropolita Mojsija i Vićentija. On je odmah počeo raditi na obnovi, utvrđivanju i usavršivanju njihovih ustanova. Postarao se i za osiguranje materijalnih sredstava za podizanje i što bolje uređenje religijsko-moralnog i crkveno-prosvjetnog života u K. M. On je osnovao klirikalni ili školski fond, u koji su, pored njega, ulazili episkopi, manastiri i glavniji ljudi iz naroda. Taj je fond iznosio 1920 oko 5 milijuna kruna i podmirivao je mnoge prosvjetne potrebe Srba u K. M. Iz Nenadovićeve ostavine osnovao je narodno-crkveni sabor 1769 jedan drugi, nepovredljivi fond, u koji je, sve do ujedinjenja srpskih crkava, ulazio jedan dio ostavine svih mitropolita i episkopa K. M. I on je iznosio oko 5 milijuna kruna. Iz njega su davane plaće episkopima i podmirivane su druge crkvene potrebe. Osim toga, Nenadović je sagradio veliku sabornu crkvu u Karlovcima, i iz temelja obnovio i ukrasio manastir Grgetek, koji je tada pripadao mitropolitskim dobrima.

Cio unutrašnji i spoljašnji život srpske crkve u K. M. osnivao se, gotovo čitav vijek, samo na narodnim privilegijima, općim kanonskim propisima, izloženim u Krmčiji, i na, vjekovima utvrđenom, običajnom pravu stare srpske crkve. Posebne uredbe o tom nije bilo. Državna austrijska vlast željela je, da dobije što više ingerencije u upravi srpskom

Digitized by Google

crkvom, pa je 1745 osnovala jedno naročito ministarstvo za srpske poslove, a 1747 proširila ga je u t. zv. Ilirsku Dvorsku Deputaciju. Za tim je otpočela živu akciju, da, prema svojim interesima, uredi, ne samo sve građanske, nego i crkveno-pravne odnose Srba u K. M. Stoga je carski komesar na narodno-crkvenom izbornom saboru u Karlovcima 1769 naredio, da narodni predstavnici, prije izbora novog mitropolita, rasprave sva važnija pitanja crkveno-narodnog života i tako stvore podlogu za uredbu o ustrojstvu srpske crkve u K. M. Sabor je taj nalog izvršio, i carica Marija Terezija izdala je (1770) jednu uredbu za K. M. pod imenom Regulament. Ta je uredba uzrujala narod, jer su u njoj mnogi saborski zaključci, na štetu narodnih interesa, sasvim izmijenjeni i dotadašnje narodne povlastice jako okrnjene. Stoga je državna vlast bila prisiljena da povuče tu uredbu. Nešto kasnije poslata je iz Beča arhijerejskom sinodu na mišljenje i prijedlog osnova za novu uredbu. Sinod je učinio na to svoje primjedbe, ali ih bečka vlada nije usvojila, nego je 1777 izdala novi regulamenat, koji je toliko razdražio narod, da je i krv pala. Radi toga ukinuta je Ilirska Dvorska Deputacija, a svi su Srbi pod austrijskom vlašću ponovo, kao i ranije, potčinjeni, ako su živjeli u Krajini, Dvorskom Ratnom Savjetu, a ako su živjeli u provincijama na dobrima feudalnih gospodara, Ugarskoj Dvorskoj Kancelariji. Zatim je povučen i ovaj drugi Regulament, pa je 1779 izdata nova uredba, pod imenom Deklaratorija. Nju je srpski narod, silom prilika, morao primiti, i ako je i ona znatno okrnjila privilegijalna prava srpske crkve i naroda u K. M. Tada su ukinuti i izmijenjeni mnogi običaji stare srpske crkve: Nestalo je duhovnika, egzaraha, kaluđerica; ukinuti su mnogi praznici i t. d. Poslije tri godine (1782) izašla je posebna uredba, poznata pod imenom Konzistorijalna Sistema, koja sadrži norme o Eparhijskim Konzistorijama i o Velikom Duhovnom Sudu, t. zv. Apelatoriji, kao prizivnoj vlasti i t. d. Neki dijelovi ove sisteme još i danas važe.

Tako je K. M. dobila svoje prvo ustrojstvo, i po njemu je ravnala svoj život punih devedeset godina (1779—1869). Za to vrijeme nastale su velike promjene. Polagano su napuštene i zaboravljene mnoge vijekovne tradicije stare srpske crkve, a primljeno je mnogo novog, pod utjecajem Zapada i Rusije. Najznatniji mitropoliti u tom vremenu bili su Stevan Stratimirović (1790—1836) i potonji patrijarh Josif Rajačić (1842—1848 do 1861). Prvi se odlikovao osobitom spremom i odanošću pravoslavlju, te se naročito brinuo za prosvjetu sveštenstva i naroda. On je osnovao i fond za gradnju mitropolitske rezidencije u Karlovcima, koju je patrijarh Georgije Branković (1890—1907) sagradio. To je danas najljepša i najuglednija crkvena rezidencija u cijeloj Kraljevini. Rajačić se istakao osobitom energijom i velikim rodoljubljem, naročito kao narodni starješina za srpskog ustanka 1848—1849 protiv Madžara, u obranu narodnosti. Poslije smrti Rajačićeve, pod utjecajem duha vremena i državne vlasti, došlo je do oštrih sukoba između predstavnika crkve i naroda, koji su se počeli otimati o prevlast u crkveno-upravnom životu. U to doba izvedena je i nova reorganizacija K. M. Naime, 1864—1865, narodno-crkveni sabor i sinod donijeli su novu crkveno-narodnu uredbu, koju je 1868, uz neke izmjene, potvrdio car Franjo Josip I. Ta je uredba poznata pod imenom Kraljevski Reskript. On je zamijenio Deklaratoriju i po njemu se još i danas, uglavnom, upravlja crkveno-narodni život u K. M.

Važni činioci u životu crkve i naroda u K. M. bili su crkveno-narodni sabori i arhijerejski sinodi. Sabori su se razvili iz običaja pećkih patrijaraha, da se u važnijim momentima crkveno-narodnog života pod Turcima, savjetuju sa najuglednijim predstavnicima crkve i naroda. Privilegija od 1690 osigurala je tome predstavništvu kao najvažnije pravo, izbor srpskog arhiepiskopa. U saborima isprva je prevladivao broj crkvenih predstavnika, a kasnije je postepeno ušlo u običaj i uzakonjeno, da, pored arhiepiskopa i episkopa K. M., bude ⅓ sveštenika, a ⅔ svjetovnjaka. 1749 prvi put je određeno, da sabor može imati 75 izabranih poslanika, i to: 25 sveštenika, 25 oficira krajišnika i 25 građana provincijalaca. Djelokrug sabora određen je prvi put u Deklaratoriji 1779, a konačno saborskim ustrojstvom 1875, dok je izborni red za sabor utvrđen 1871. U K. M. odr-

Digitized by Google

žano je 47 sabora, od kojih su 19 imali glavni zadatak da izaberu mitropolita; ostali su se bavili rješavanjem raznih narodno-crkvenih i političkih pitanja. Od raspravnih sabora najvažniji su bili sabor od 1769, čiji su zaključci poslužili za osnov Deklaratoriji od 1779, i sabor 1865, čiji su zaključci ušli u t. zv. Kraljevski Reskript od 1868. Važan je bio i sabor 1790, koji je držan u Temišvaru, ali njegovi zaključci nisu privedeni u život. Ovaj sabor bio je više politički nego crkveni. Jedan politički sabor održan je još 1694 u Baji, na poziv patrijarha Arsenija III. i podvojvode Jovana Monasterlije. Na njemu se radilo o sabiranju rasijanih Srba po Ugarskoj i njihovu naseljavanju po Srijemu, Slavoniji, Baranji i Bačkoj. 1848 održana je t. zv. Majska Skupština u Karlovcima, koja je zaključila rat protiv Madžara, izabrala vojvodu i arhiepiskopu-mitropolitu karlovačkom dala naslov srpskog patrijarha. Najzad, politički karakter imao je i t. zv. Blagoveštenski Sabor, u Karlovcima 1861, koji je donio ustrojstvo za srpsku Vojvodinu, koja je 1849 osnovana, a 1861, po sporazumu Austrije sa Ugarskom, ukinuta.

Od prvog izbornog sabora u manastiru Krušedolu 1708 učestvovali su na narodno-crkvenim saborima K. M. naročiti carski komesari. Samo nekoliko manje važnih raspravnih sabora bilo je bez komesara. Sabori su održavani većinom u sjedištu mitropolita-patrijarha, ranije obično u katedralnoj crkvi, a kasnije u raznim prostorijama. Za patrijarha Georgija Brankovića (1890—1907) sagrađen je u Karlovcima Narodni Dom, sa naročitom dvoranom za sabore. U prvoj polovini 18 vijeka, a i nešto kasnije, sabori su služili mitropolitima kao snažan oslonac u obrani, vrlo često krnjenih, narodnih i crkvenih povlastica od strane državnih vlasti. Stoga su prvi mitropoliti mnogo držali do sabora i pomagali, da se njihova kompetencija što više razvije. Ali su državne vlasti uvijek nastojale, da ometu rad tih sabora. I kada su, tokom vremena, uspjele da raspire borbu između jerarhije i svjetovnog elementa o prevlast u upravi, došlo je dotle, da su mnogi sabori bili više na štetu nego na korist crkve i naroda u K. M.

Arhijerejski sinodi nisu u prvo vrijeme u K. M. imali veliku važnost, jer su mitropoliti, i po povlasticama i po običajnom pravu, donesenom sa Balkana, bili faktički gospodari u crkvi. Tek od druge polovine 18 vijeka, počinju sinodi dobivati više utjecaja, kako pri izboru episkopa, tako i pri rješavanju drugih predmeta crkvenog života. Tada je počela da pada autokratska vlast mitropolitova. Uporedo s tim i državna je vlast počela nastojati, da prisvoji sebi što veći utjecaj na sinod. Stoga je 1760 carica Marija Terezija odredila, da se ni sinodi kao ni sabori ne mogu držati bez naročitog carskog dopuštenja. Kasnije je i zakonom utvrđeno, da i na sinodskim sjednicama mora prisustvovati carski punomoćnik (komesar). Djelokrug sinoda nije bio tačno određen, te se, naročito u 18 vijeku, vrlo često događalo, da je sinod rješavao poslove, koji spadaju u djelokrug narodno-crkvenih sabora i obratno. Tek je 1911 episkopat K. M., sa posljednjim karlovačkim patrijarhom Lukijanom Bogdanovićem, izradio prvo sinodsko ustrojstvo, pod imenom Sinodalni Statut, koji je te godine dobio i vladaočevu potvrdu.

Predstavnici srpske crkve i naroda u K. M. imali su da izdrže tešku borbu sa rimokatoličkom crkvom i sa državnim vlastima, radi svoje pravoslavne vjere. Prije dolaska patrijarha Arsenija III. pod austro-ugarsku vlast, rimokatolički biskupi, pomagani predstavnicima državne vlasti, uspjeli su, prvo u Hrvatskoj, u Marčanskom Vladičanstvu, a zatim i u Srijemu, Slavoniji i Baranji, da zadobiju za uniju sa rimskom crkvom neke predstavnike srpske pravoslavne crkve u tim oblastima. Patrijarh Arsenije III., čim je došao u Ugarsku, poduzeo je, na osnovu dobivenih povlastica, novu akciju, da osigura slobodu pravoslavne vjeroispovijesti u svima tim krajevima. Njegov ugled i utjecaj bio je vrlo snažan, i on je uskoro uspio, da za episkope u Srijemu, Baranji i Slavoniji ponovo postavi ljude pravoslavlju odane. Ali rimokatolički biskupi i državne vlasti nisu napustile misao da pounijate Srbe, i svima mogućim načinima, skoro kroz cio 18 vijek, nastojali su, da tu svoju namjeru ostvare. Stoga su svakom prilikom krnjili narodne povlastice i nastojali da razbiju jedinstvenu organizaciju pravoslavne srpske crkve u K. M. Od rada u tom pravcu zadržavala su ih donekle samo ratna vre-

Digitized by Google

mena, u kojima su Srbi, kao odlični vojnici, bili od vanredne koristi monarhiji. Inače se sistematski radilo na tom, da se stalnim pritiskom na predstavnike srpske crkve utiče, da odstupe od pravoslavlja i da prime uniju. Stoga je pravoslavnim sveštenicima oduzet imunitet, koji su uživali rimokatolički i unijatski svećenici, te su oni snosili sve državne i vlastelinske terete kao i seljaci. Onoga koji bi primio uniju, ne samo da su oslobodili od svega toga, nego su ga još i naročito nagrađivali. Dalje su zabranjivali Srbima, ne samo zidanje, nego i obnavljanje crkava i manastira bez naročite dozvole. Tražilo se da se pravoslavne crkve ne smiju graditi u starom srpsko-bizantskom stilu s kubetima, nego u rimokatoličkom baroknom stilu. Bez dozvole podignute srpske crkve rušene su. Po gradovima i selima, gdje nije bilo pravoslavne crkve, a bilo je katoličkih svećenika, nisu dopuštali pravoslavnim sveštenicima da krste, vjenčaju i druge crkvene obrede obavljaju pravoslavnim stanovnicima, već su sve to izvršivali, po svom obredu, rimokatolički svećenici. U mješovitim brakovima sva su djeca morala biti rimokatolici. Stoga su predstavnici srpske crkve obično zabranjivali mješovite brakove. Ni sužnjima u tamnicu nisu dopuštali pravoslavnog sveštenika. Osuđene na smrt pratio je do gubilišta katolički duhovnik. Strogo su bile zabranjene pravoslavne javne crkvene svečanosti i nošenje litije po gradovima. Srpski su zanatlije prisiljavani, da učestvuju u katoličkim procesijama i da nose svoje zadružne, cehovske, zastave. Oficiri Srbi, koji bi primili uniju ili katoličku vjeru, napredovali su mnogo lakše i bolje. Seljaci i prosti vojnici pri diobi od oca i braće dobivali su, u tom slučaju, veći i bolji dio. Krivci, a naročito sveštenici, oslobađani su od kazne, ako odstupe od pravoslavlja. U provincijalu, na državnim i vlastelinskim zemljama, ni jedan pravoslavni nije mogao biti primljen u državnu službu. 1723 i 1741, na Ugarskoj Dijeti, ponovljeni su zakoni, da u Hrvatskoj i Slavoniji samo rimokatolici mogu biti posjednici zemalja i vlastela. Pravoslavnim Srbima, oficirima i seljacima, koji su se u ratovima naročitom hrabrošću istakli, i zato od careva dobivali plemićke diplome, županijske skupštine nisu htjele priznati darovana im plemićka prava, dok se ne odreknu pravoslavlja i ne prime bar uniju sa katoličkom crkvom. Stoga se dešavalo, da su neki od vrlo uglednih i najimućnijih Srba primili katoličku vjeru i tako popunili redove stare hrvatske, slavonske i madžarske vlastele. Hrvatski sabor je 1629 donio t. zv. Velikaški Zakon (na narodnom jeziku), u kome se pravoslavnim doseljenicima obećavalo, da neće biti kmetovi, a davat će zemaljskoj gospodi ono što su do toga vremena davali generalu i kapetanu, ali da brane zemlju pod banovom upravom i da žive po zemaljskim zakonima. Pravoslavnim episkopima često nije dopuštano da pohode svoju pastvu. Šta više, u Hrvatskoj je bio slučaj, da novoposvećene i od vladara potvrđene episkope, više godina nisu htjeli pustiti u njihove rezidencije. U okolini manastira Marče, koji su unijati silom prisvojili, mučili su ljude, koji se nisu htjeli odreći pravoslavlja i priznati marčanskog unijatskog episkopa za svog starješinu. Najzad, na uniji se počelo raditi i kroz škole. 1774 državna vlast je pokušala, da arhijerejskom sinodu K. M. naturi jedan čisto rimokatolički katihizis, da ga izda kao svoj. Tada je arhimandrit Jovan Rajić sastavio prvi pravoslavni srpski katihizis, koji se kasnije gotovo čitav vijek učio u srpskim školama K. M. U isto vrijeme ukinuti su i svi srpski narodni praznici, osim Sv. Save, smanjen je broj sveštenika, osnovane su njemačke škole po Krajini i u njih su gonjena srpska djeca i t. d. Stoga je srpski narod u K. M. svaku novotariju gledao kao korak bliže uniji, pa se još više priljubio pravoslavlju i njegovim običajima, te nije htio primiti uvođenje gregorijanskog kalendara, ni latinicu u škole, kada je i to državna vlast, krajem 18 vijeka i početkom 19 vijeka, počela uvoditi.

Protiv svih tih i drugih raznih nasilja ustajali su, često vrlo energično, predstavnici crkve i naroda u K. M. Mnogi mitropoliti i episkopi mjesecima su boravili u Beču, kao narodni zastupnici, tražeći kod dvora zaštitu i novu potvrdu privilegija. A crkveno-narodni sabori pomagali su ih u tome revno, šaljući svoje izaslanike u Beč, s mnogobrojnim tužbama iz svih krajeva na nepravde, što su ih Srbima činili katolički biskupi i raz-

Digitized by Google

ni fanatički predstavnici državne vlasti.

Tek sa dolaskom na prijesto cara Josipa II. (1780—1790) i donošenjem Toleranz-Patenta (1781), data je pravoslavnima u K. M. sloboda vjere, a ugarski sabor od 1791 dao im je i gradanska prava. Ali je državna vlast nastojala, još dugo i poslije toga da što više pounijati Srbe, kao i druge pravoslavne narode pod austro-ugarskom vlašću; unijatski su biskupi, hrvatski u Križevcima, rumunjski u Velikom Varadu i rusinski u Munkaču, dobivali od države velike svote novaca za tu propagandu. Mitropolit Stratimirović je 1798 energično nastojao u Beču, da se konačno ukine davanje novčane pomoći onima, koji prime uniju. Kada mu je car Franjo I. (1792—1832) priznao, da država u prvom redu zato nastoji da pounijati ili pokatoliči svoje pravoslavne narode, što se boji njihovih veza s Rusijom, odgovorio mu je mitropolit: »Ne treba se bojati tih veza, ako nam je ovdje dobro. Ali, ako nam ovdje ne bi dobro bilo, tada bi i da smo rimokatolici, potražili inovjerne saveznike«.

U 19 vijeku je sasvim popustila unijatska propaganda, te su se samo u nekim selima po Hrvatskoj pojavljivali kratkotrajni pokreti za unijom, i to većinom zbog nezadovoljstva pojedinaca sa svojim svećenicima (Lasovac, Velika Pisanica, Bedenik, Dišnik, Poganac i Prgomelje). Prijelaz rimokatolicima u pravoslavlje dopušten je bio tek u polovini 19 vijeka, na zauzimanje patrijarha Rajačića. Od toga je doba, radi mogućnosti ponovne ženidbe poslije razvoda braka, znatan broj rimokatolika prelazio u pravoslavlje. 1899 čitavo jedno selo, Santovo, u Bačkoj, rimokatoličkih Šokaca (preko 1.000 duša), prešlo je na pravoslavlje.

Sa protestantskom propagandom imali su pravoslavni u K. M. također da izdrže borbu. Ali je ona bila znatnija samo u 16 i 17 vijeku, prije seobe patrijarha Arsenija III., kada su kalvini, u sjeveroistočnoj Ugarskoj i Erdelju, nasiljima i mučenjem mitropolita Save II. Brankovića i drugih narodnih predstavnika, uspjeli da zadobiju za svoju vjeru i da pomadžare ponešto osamljenih pojedinaca i srpskih porodica. Od druge polovine 19 vijeka jedna protestantska sekta, pod imenom Nazarena, našla je bila dosta pristalica i među pravoslavnima u Vojvodini i Srijemu. Ali je od 20 vijeka i ona u opadanju, i bez naročito organiziranog rada protiv nje.

Sa organizacijom K. M. počela je i snažnija kultura i prosvjetna akcija među Srbima pod austro-ugarskom vlašću. Ali, zbog opasnosti od unije, Srbi su se u to doba bojali utjecaja zapadnjačke prosvjete i kulture. Stoga su se još više priljubili pravoslavnoj Rusiji, i od nje tražili pomoć i prosvjetne radnike. I već prvi pregaoci na prosvjetnom polju u K. M., mitropoliti Mojsej Petrović i Vićentije Jovanović, doveli su iz Rusije učitelje za prve redovne osnovne (1726) i srednje, klasičke, škole (1731) u Karlovcima. Vićentije je doveo i dva protestanta, za nastavnike svoje škole. Osnovne škole održale i razvijale su se lijepo tokom vremena, pod crkveno-narodnom upravom, i mnogo su koristile narodnom prosvjećivanju u srpskom nacionalnom duhu. Prva karlovačka gimnazija (1731—1737), brzo je ukinuta, ali je, naročito pod upravom Rusa Emanuela Kozačinskog, mnogo učinila za postavljanje prvih osnova prosvjeti Srba u K. M. Mitropolit Pavle Nenadović, čim je došao na upravu (1749), prionuo je, da podigne i usavrši zapuštene škole. Ali su poslije njegove smrti (1768) opet prestale da rade dobro uređene srednje škole. One su obnovljene i konačno utvrđene u K. M. tek pred kraj 18 vijeka, kada je (1791), zauzimanjem mitropolita Stevana Stratimirovića, bogatim prilozima karlovačkog zanatlije Dimitrija Anastasijevića-Sabova i drugih, osnovana današnja karlovačka gimnazija. Nju je patrijarh Rajačić podigao od 6 razreda na 8. Novosadska gimnazija otvorena je 1816, zauzimanjem episkopa bačkog Gedeona Petrovića, a prilozima trgovca Save Vukovića i drugih. U njoj je bio prvi upravitelj znameniti slavist Pavle Šafarik. Mitropolit Stratimirović (— 1836) obogatio je dragocjenim djelima mitropolitsku knjižnicu u Karlovcima. On je, 1794, podigao u Karlovcima i bogosloviju sa blagodejanjem (1797), za siromašne bogoslove i gimnaziste. Patrijarh Lukijan Bogdanović (— 1913) pretvorio je blagodejanje u Stefaneum, u kome oko 40 gimnazista ima besplatan stan i hranu. Bogoslovija je naročito reorganizirana gotovo

Digitized by Google

kao fakultet, za patrijarha Georgija Brankovića (1890—1907). Zgradu za bogosloviju i gimnaziju podigli su braća Anđelići (patrijarh German, — 1888, i prota Stefan, — 1892). Seminar, u kome svi bogoslovi imaju besplatan stan i opskrbu, podigao je patrijarh Branković, pomoću ostavine dobrotvora Save Tekelije. Branković je osnovao i fond Sv. Save za škole i prosvjetu u K. M., a prilozima patrijarha Anđelića (1882—1888) osnovan je u Karlovcima i Sveštenički Konvikt, u kome djeca pravoslavnih sveštenika, koja posjećuju karlovačku gimnaziju, dobivaju stan i uzdržavanje uz umjerenu cijenu.

Otvaranjem škola i dizanjem prosvjete u K. M. spremane su i glavne osnove za preporod i razvitak srpske književnosti. Ona je kroz cio 18 vijek imala gotovo isključivo crkveni karakter, i ako je tok stare srpsko-slovenske ili srbuljske pismenosti bio sasvim prekinut. Posljednji predstavnici te pismenosti u K. M. bili su kaluderi Kiprijan i Jerotej, Račani, sa njihovim učenikom Gavrilom Stefanovićem (oko 1750). Poslije njih pojavljuju se djela srpske pismenosti u K. M. samo na sloveno-srpskom, ili bolje rusko-slovenskom, jeziku, koji je sa ruskim učiteljima i knjigama, u prvoj polovini 18 vijeka istisnuo srpsko-slovenski jezik, i postao ne samo crkvenim, nego i književnim jezikom u K. M. Prva knjiga na tom jeziku, i ujedno prva knjiga, koja je štampom izašla među Srbima u Austro-Ugarskoj, bila je Stematografija jerođakona Hristifora Žefarovića (— 1753). Knjiga je štampana u Beču 1741, po Vitezovićevoj (Pavao Ritter) Stematografiji (1701). U njoj su bakrorezi i opisi grbova svih slovenskih zemalja, i kombinirani likovi nekih srpskih vladalaca i svetitelja.

Kao crkveni pisac u K. M. osobito se istakao Zaharija Stefanović Orfelin (— 1785). Orfelin je bio ne samo prevodilac sa ruskoga, nego i dosta originalan bogoslovski pisac. Bio je uz to odličan slikar ikonostasa i bakrorezac. On se smatra i prvim začetnikom nove srpske književnosti. 1768 izdao je on u Mlecima Slovenosrpski Magazin, prvi srpski i jugoslovenski časopis. U tom časopisu prvi se put među Srbima razvija misao svjetovne kulture za sve staleže i potreba pisanja narodnim jezikom. To je ujedno i prva srpska knjiga štampana građanskim, a ne crkvenim slovima. Ove ideje razvio je kasnije osobito hopovski jeromonah Dositej Obradović (— 1811). On se, željan nauke, putujući i učeći po svijetu, toliko digao, da je postao osnivač novog duhovnog i književnog života u Srba svjetovnoga pravca. U crkvenom pogledu on je u svojim djelima tražio mnoge reforme. Njegovo racionalističko shvaćanje bilo je često u opreci sa crkvenim učenjem, i zbog toga je crkva zabranjivala njegova djela. On je bio prvi srpski filozof, čija su djela uvijek rado čitana, pa se i danas još čitaju. — Koviljski arhimandrit Jovan Rajić (— 1801) bio je najveći srpski historik 18 vijeka, a grgeteški arhimandrit Ilarion Ruvarac (— 1905) bio je jedan od najboljih historika-kritičara 19 vijeka. Rajić se bavio vrlo mnogo i prevođenjem i preradivanjem ruskih bogoslovskih djela.

Čiste bogoslovske književnosti bilo je u K. M. vrlo malo i u 19 vijeku. Najbolje ju je zastupao Bogoslovski Glasnik, kojeg su od početka 20 vijeka izdavali profesori karlovačke bogoslovije. To je pred Svjetski Rat bio jedini crkveni list u K. M., a prije ih je bilo više. Na propovjedničkom polju posljednji predstavnik srpsko-slovenskog pravca bio je Gavrilo Stefanović-Venclović, koji je još polovinom 18 vijeka propovijedao narodnim jezikom Komoranicima i Sentandrejcima. Njegove se propovijedi cijene kao najbolji proizvodi stare srpske propovjedničke književnosti uopće. Osim njega, bili su dobri i plodni propovjednici Jovan Rajić i iguman fenečki Vićentije Rakić (— 1824). Rakić je mnogo pisao. Njegova djela su puna didaktičkog ali basnoslovnog sadržaja, po primjeru srpske sredovječne književnosti. U narodu su bila jako omiljela, vrlo su rado čitana, i sve do polovine 19 vijeka preštampavana. U 19 vijeku, pored mnogih, naročito su se istakli kao propovjednici u K. M. pakrački vladika Nikanor Grujić (— 1887), i gornjo-karlovački Teofin Živković (— 1890). — Na pedagoškom polju osobitih zasluga stekao je vrlo plodni crkveni pisac bački vladika Platon Atanacković (— 1867). On je ujedno bio prvi arhijerej u K. M., koji je i književnim radom sudjelovao na podizanju narodne prosvjete.

Digitized by Google

Mnogi predstavnici crkve u K. M. u 19 vijeku odlikovali su se i na polju svjetovne književnosti, a naročito kao pjesnici. Među njima se osobito ističu gornjo-karlovački vladika Lukijan Mušicki (— 1837), pakrački vladika Nikanor Grujić, pod pseudonimom Srb-Milutin, i pančevački prota Vasa Živković (— 1891), koji je spjevao vrlo popularnu pjesmu: Rado ide Srbin u vojnike i mnoge druge. Bilo je i drugih sveštenika, koji su budili i jačali srpsku narodnu svijest. Među njima se u Ugarskoj osobito istakao prota Pavle Stamatović (— 1863), koji je u Segedinu ispjevao svetosavsku pjesmu: Uskliknimo s ljubavlju, a 1848 i 1849 odlikovao se i u bojevima protiv Madžara. U Hrvatskoj je, nešto kasnije, prota Nikola Begović (— 1895) dizao nacionalnu svijest, i živom i pisanom riječju. I na ekonomskom polju prve puteve progresu u K. M. krčili su sveštenici. Paroh somborski Avram Mrazović, u početku 19 vijeka, poznat je kao uzoran ekonom i prvi pčelar-književnik.

K. M. ukinuta je 1920, i sve njene eparhije ušle su u obnovljenu srpsku patrijaršiju. Dotle je ona obuhvatala sve pravoslavne Srbe u Vojvodini, Slavoniji, Ugarskoj i Hrvatskoj. Imala je oko 1,200.000 duša, od kojih je bilo preko 700.000 u Hrvatskoj i Slavoniji, a ispod 500.000 u Vojvodini. — K. M. bila je samoupravno crkveno područje, čije se uređenje osnivalo, i uglavnom osniva još, do donošenja jedinstvenog crkvenog ustava za cijelu srpsku patrijaršiju, na IX članu zakona ugarskog sabora od 1868, carskog reskripta od iste godine i drugih uredaba, koje su donijeli narodno-crkveni sabori i arhijerejski sinodi K. M. poslije spomenutog reskripta. U hrvatskom je saboru donijet 14/5 1887 zakon, kojim je priznata autonomija srpske crkve u K. M. i potpuno ravnopravna upotreba ćirilice.

U K. M. je oko 1920 bilo 721 parohija i 124 filijale, 777 crkava i 722 sveštenika. Parohe biraju crkvene općine u svojim skupštinama. Crkvena općina je zajednica sveštenika i naroda u jednoj ili više parohija, udruženih sa zadatkom, da se brinu za svoju crkvu i školu. Predstavništvo je općine crkvena skupština. Ona se sastoji najmanje od 30, a najviše od 120 članova. Njih biraju svi punoljetni parohijani. Skupština bira stalan crkveni odbor. On vodi sve tekuće poslove, a sastoji se od 8 do 24 člana. Gdje je bila srpska vjeroispovjedna škola, tu se birao i školski odbor. Do 1868 nije bilo ni skupštine ni odbora, već je crkvenom imovinom i svima drugim poslovima upravljao sveštenik, sa 2—3 epitropa ili tutora, koji i danas postoje kao organi crkvenog odbora. — Protopresviterata u K. M. ima 28, sa više ili manje parohija. Okružni protopresviter ujedno je i paroh u sjedištu protopresviterata. On nadzire život i rad sveštenika i crkvenih općina, te jedamput godišnje saziva sveštenike na ispovijest i bratski sabor. Uz protopresvitera postoji i pomoćnik ili kapelan, kome je dužnost, da pomaže protopresviteru i zastupa oboljele i inače zapriječene parohe u protopresviteratu. — Eparhija ima u K. M. sedam (Bačka, Budimska, Vršačka, Gornjo-Karlovačka [sa sjedištem u Plaškom], Pakračka, Srijemsko-Karlovačka i Temišvarska [od 1919 sa sjedištem u Velikoj Kikindi]). Srijemsko-Karlovačka eparhija ima naslov arhiepiskopija. Njen episkop bio je ujedno arhiepiskop karlovački mitropolit i (od 1848) patrijarh srpski. Njegovi su prihodi bili veliki. Uživao je spahiluk Dalj, sa Bijelim Brdom i Borovom, kod Osijeka, u Slavoniji (oko 25.000 jutara), koji je prije rata procijenjen bio na 6 milijuna kruna. Uz to je dobivao preko 60.000 kruna godišnje od države i od narodnog vjerozakonskog prinosa. Episkopi u Ugarskoj imali su placu od 36.000 kruna, a u Hrvatskoj i Slavoniji 24.000 kruna. Pored arhiepiskopa karlovačkog, mitropolita i patrijarha srpskog, postoji, od 1911 episkop posvećenja, kao arhidijecezanski vikar. — Mitropolita-patrijarha birao je narodno-crkveni sabor K. M., a episkope arhijerejski sinod. Izabrane je potvrđivao ugarski kralj, koji je katkad uskraćivao potvrdu i naređivao nov izbor.

Eparhijska skupština predstavlja zastupstvo eparhije. Nju sačinjava episkop, kao predsjednik, i razmjeran broj svešteničkih i svjetovnih članova, staleški izabranih. U djelokrug joj spada: izbor i nadzor organa za crkvenu i školsku upravu, pripremanje prijedloga za sabor o ustrojstvu tih organa i drugih eparhijskih potreba. Rad joj potpada pod kontrolu saborskog odbora i sabora, a mandat je 3 godine. — Konsistorija postoji u svakoj eparhiji, kao duhovno-

Digitized by Google

upravni i crkveno-sudski organ. Predsjednik je episkop, a članovi svešteničko i svjetovnjaci, u razmjeru 2 i 1, kako eparhijska skupština za potrebno nađe. Konsistorija raspravlja razna pitanja svešteničkog života i rada, bračne sporove i druge strogo crkvene poslove. — Administrativni odbor je crkveno-upravni organ za upravljanje eparhijskim i zakladnim dobrima, za nadziranje rukovanja crkveno-općinskim i manastirskim imanjima, za suđenje sporova koji pri tom poniknu i t. d. Sastoji se iz neodređenog broja članova kao i konsistorija, samo u razmjeru: 1 svešteničko lice prema 2 svjetovnjaka. Predsjednik je episkop. — Školski odbor sastojao se od 15 članova (2 učitelja, dva svještenika, 1 školski eparhijski referent i 10 drugih). Njegova je dužnost bila, da vodi upravu i nadzor nad vjeroispovijednim školama u eparhiji, da na prijedlog općina postavlja učitelje, sudi za krivice i t. d. — Mitropolitski crkveni savjet bio je prizivna vlast protiv odluka eparhijskih konsistorija. Njega su činili mitropolit-patrijarh, kao predsjednik, 2 episkopa, 3 svještenika i 3 svjetovnjaka, koje je birao sabor. Sjedište mu je bilo u Srijemskim Karlovcima, a sastajao se dvaput godišnje. — Saborski odbor je bio viša instancija za crkveno-administrativne poslove; pripremao je prijedloge za saborske rasprave, objavljivao i izvršivao saborske zaključke i t. d. Njega je postavljao sabor. Sačinjavali su ga: mitropolit, kao predsjednik, jedan episkop, dva svještenika i pet svjetovnjaka, a sastajao se redovno četiri puta na godinu. — Narodno-školski savjet bio je vrhovna upravna i nadzorna vlast svih osnovnih i srednjih škola. Sastojao se od glavnog školskog referenta i šest drugih članova, koje je birao sabor. — Arhijerejski sinod bio je vrhovna upravna, zakonodavna i sudska vlast u svima čisto vjerskim i strogo duhovnim poslovima. Predsjednik mu je bio mitropolit-patrijarh, a članovi svih sedam episkopa. Po sinodskom ustrojstvu od 1911 imao je sinod i savjetujuće članove: arhidijecezanskog vikara i po jednog svještenika iz svake eparhije, po prijedlogu nadležnog episkopa. Sastajao se redovno dva puta godišnje. Imao je svoju kancelariju, kojoj je na čelu bio arhidijecezanski vikar, kao kancelar. Od svih sinodskih zaključaka samo je izbor episkopa trebao vladarevu potvrdu. — 1909 osnovao je patrijarh Lukijan Bogdanović sinodski fond, u koji je prilagao 50.000 kruna godišnje, za sinodske i crkveno-prosvjetne ciljeve.

Crkveno-narodni sabor bio je najviša autonomna narodno-crkvena vlast u K. M. Imao je svoj izborni red od 1871 i svoje ustrojstvo od 1875. Sastojao se od 75 zastupnika, 25 svještenika i 50 svjetovnjaka, pored patrijarha i episkopa, koji su bili virilni članovi. Predsjednik je bio patrijarh, a zastupnici su birani po okruzima i staležima u eparhijama, prema broju duša. — K. M. imala je svoja naročita crkveno-narodna dobra i fondove, i to: mitropolitska (Dalj i ostale), episkopska (kuće, zemlje i drugo) i manastirska dobra, koja su pred Svjetski Rat vrijedila oko 30 milijuna kruna, najzad crkveno-općinska dobra (parohijske domove i druge kuće, crkve, zemlje i t. d.), koja su cijenjena na 60 milijuna kruna. Fondovi i zaklade iznosili su oko 20 milijuna kruna. Sva crkveno-narodna imovina u K. M. iznosila je oko 110 milijuna kruna. Većina te imovine je u zemlji; zemljišni crkveni posjed u K. M. iznosio je 130.000 jutara. Od toga su sami manastiri imali 35.000, a mitropolija 25.000 jutara.

Među fondovima najznatniji su klerikalno-školski i neprikosnoveni (nepovredljivi) fond. Svaki je od njih imao preko 5 milijuna kruna. Prvi je bio za uzdržavanje škola, a drugi za eparhijsku upravu i za dopune episkopskim plaćama. Jerajhijski fond iznosio je oko 2 milijuna kruna, a osnovan je 1868, za pomaganje iznemoglih i slabo plaćenih parohijskih svještenika. Najzad, među veće fondove spada i svešteničko-udovički mirovinski fond, koji je osnovan saborskom odlukom 1892, a iznosio je oko 1 milijun kruna. Ostali fondovi mnogo su manji, i tiču se škola, manastira, mitropolitske rezidencije i t. d. Zaklade su većinom stipendijske, za razne prosvjetne i kulturne grane. Svima tim fondovima i zakladama upravljao je, uglavnom, saborski odbor, kao vrhovna autonomna vlast.

K. M. imala je, do oslobođenja i svog prestanka, 27 manastira. U njima je broj kaluđera malen, prosječno po 4 kaluđera na manastir, ipak više, nego i u jednom drugom srpskom crkvenom području. — Obrazovanje

Digitized by Google

kaluđera većinom je manastirsko. Samo jedan mali dio svršio je karlovačku bogosloviju, ili više bogoslovske nauke u stranim zemljama. Ovi su mahom arhimandriti, protosinđeli i sinđeli, glavni kandidati za episkope. — 1906 kaluđeri K. M. osnovali su Monaško Udruženje, a 1899 izdao je arhijerejski sinod naročita disciplinarna pravila za monahe. Najviše manastira nalazi se u Fruškoj Gori (12). Među njima su najugledniji: Krušedol, Grgeteg, Beočin, Hopovo i Vrdnik (Ravanica).

Za obrazovanje sveštеničkih kandidata u K. M. postojala je u Srijemskim Karlovcima do 1920 bogoslovija sa seminarom. U nju su primani svršeni maturanti gimnazija. Nastava je trajala 4 godine, i davala je gotovo fakultetsku spremu. Pojedinci su išli na bogoslovski fakultet u Černovicama i u duhovne akademije u Rusiji. — Pod narodno-crkvenom upravom nalazile su se i dvije srpske gimnazije, karlovačka i novosadska, zatim muška i ženska učiteljska škola u Somboru, muška u Pakracu i ženska u Gornjem Karlovcu, tri više djevojačke škole (u Pančevu, Novom Sadu i Somboru), i najzad 356 osnovnih škola, od kojih je samo 21 bila u Hrvatskoj i Slavoniji, a sve ostale u Vojvodini, naročito u Bačkoj i Banatu.

Crkvena književnost bila je u K. M. krajem 19 i početkom 20 vijeka prilično razvijena. Najrazvijenija je bila historija nacionalne crkve, zatim praktično bogoslovlje i tumačenje Svetog Pisma. Strogo bogoslovsku književnost zastupao je Bogoslovski Glasnik, organ profesora karlovačke bogoslovije, a list Pravoslavlje, u Mitrovici, imao je zadatak, da popularnim člancima širi crkvenu prosvjetu u narod. Najzad K. M. njegovala je osobito i crkveno pojanje, poznato pod imenom Karlovačko pojanje.

Literatura: J. Jireček, Actenmässige Darstellung d. Verhältnisse der griechisch-nichtunierten Hierarchie (1861); T. Živković, Srpska narodna crkva (1868); J. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880); E. Piko, Srbi u Ugarskoj (francuski original 1873, srpski prijevod 1883); I. Bidermann, Die Griechisch-Gläubigen und ihr Kirchenwesen in Oesterreich-Ungarn (1884); M. Jakšić, Priroda prelaza Srba u Ugarsku 1690 i privilegije (Letopis Matice Srpske, 206); D. Ruvarac, Srpski narodno-crkveni sabori od 1690 do danas (1889); R. Grujić, Srpske škole od 1718 do 1739 (1898); M. Grbić, Karlovačko Vladičanstvo, I—III (1891—1893). *R. Grujić.*

KARLOVAČKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN. Franjevci su prvi put došli u Karlovac i preuzeli župu 1657. Ispočetka su stanovali u privatnoj kući, a zatim u samostanu, što su ga počeli graditi već 1658. 1670 samostan je imao 12, a 1767 24 franjevca. 1692 samostan je s crkvom izgorio, ali je uskoro nanovo sazidan. Dolaskom franjevaca iščezlo je luteranstvo iz Karlovca. Karlovački su se franjevci bavili i liječenjem i držali su u samostanu ljekarnu dok im to nije 1761 zabranjeno.

Literatura: R. Lopašić, Karlovac (1879); Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910). *J. J.*

KARLOVAČKI MIR, 26/1 1699, između Austrije i Turske uz posredovanje Engleske i Holandije. Sadržavao je 20 članaka, u kojima su određene nove granice i odnosi: Erdelj je ostao u carevoj vlasti, temišvarski Banat, omeđen Tisom i Morišem Turskoj, od ušća Tise ide granica pravom linijom do Mitrovice i odatle na ušće Bosuta, odatle Savom do ušća Une. Hrvatska do Une i južnog Velebita ostaje caru (čl. 1—5). Određena je mješovita komisija da provede razgraničenje (6, 11); sprečavaju se pogranični upadi (8), osobito hajduka i prebjega (9), slobodno je građenje utvrđenja, osim izuzetih (7), emigranti se povlače u unutrašnjost (10), zarobljenici se vraćaju (12); vjerski privilegiji katolika održavaju se i zabranjuju povrede »svetih kapitulacija«, koje se potvrđuju (15); carski svečani poslanici mogu intervenirati na Porti za vjeru i hodočasnička sveta mjesta u Jerusalimu (13); slobodno je trgovanje austrijskim podanicima kao i podanicima drugih država u smislu kapitulacija (14). Ostali članci ugovora govore o formalnostima i utvrđuju rokove. Mir je sklopljen na 20 godina.

U isto je vrijeme sklopljen analogan mir i između Turske i Poljske u 11 članaka. Glavni sadržaj mletačkog ugovora (16 čl.) bio je također određen i privremeno potpisan od

Digitized by Google

strane austrijskog i poljskog ambasadora, jer mletački poslanik nije imao dovoljno punomoći. Mlečanima su ostali: Moreja, Knin, Sinj, Vrgorac, Gabela. Ruski opunomoćenik Bogdanović Voznicin stavio je 10 uslova, u kojima je bio program ruske istočne politike za dva vijeka unaprijed: da sveti grob ostane u posjedu pravoslavnog jerusalimskog patrijarha, da kršćanski narodi Turske uživaju slobodu i da im se ne nameću nikakvi novi nameti. Zbog tih zahtjeva došlo je u Karlovcima s Rusijom samo do dvogodišnjeg primirja. 14-25/7 1700 bio je sklopljen 30-godišnji mir: Rusi su dobili Azov, slobodu za ratne brodove u Crnom moru, za trgovačke i u Sredozemnom, te pravo držanja poslanika u Carigradu. *V-lj. Popović.*

KARLOVAČKO POJANJE. U Karlovcima se počelo njegovati pojanje naročito već za karlovačkog mitropolita Vićentija Jovanovića (1731—1737). On je naime doveo didaskala Anatolija, čuvenog svetogorskog pojca, iz manastira Vatopeda, da bude učitelj crkvenog pojanja u njegovim školama. Anatolije je nekoliko godina proveo u tom poslu u Beogradu i u Karlovcima. Kasnije su dolazili i drugi svetogorski pojci. Krajem 18 vijeka dotjerao je to grčko pojanje arhimandrit Dimitrije Krstić prema svom muzičkom ukusu, a razvio ga je dalje prvi profesor crkvenog pojanja u karlovačkoj bogosloviji, kasnije beočinski iguman Dionisije Ćupić. Profesor Jerotije Mutibarić, potonji dalmatinski vladika, skratio je to pojanje, i u tom novom obliku raširilo se ono po svim pravoslavnim srpskim krajevima pod imenom: velikog i malog K. P. — Malo je obično, i pjeva se samoglasno, podobno, antifonski i troparski, a veliko je svečano i vrlo otegnuto, te se na taj način pjevaju samo pjesme kratkog teksta, kao što su pričasna, sjedalna većih praznika i kerubinska pjesma, gdje je radnja, koja se vrši dok se one pjevaju, mnogo duža, te se osjeća potreba, da se naglasi važnost i svečanost momenta. — K. P. je prvi, potpuno umjetnički, obradio i u note stavio čuveni kompozitor Kornelije Stanković (— 1865, Budim), a zatim: Gavrilo Boljarić, Mita Topalović, Stevan Mokranjac, Tihomir Ostojić i dr. *R. Grujić.*

KARLOVAČKO-SENJSKO-PRIMORSKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje u Hrvatskoj, ustanovljena na narodno-crkvenom saboru u Karlovcima 1713. Obuhvatala je jugozapadni dio Hrvatske, od ponora vode Like, kod Kosinja, prema Senju, i Senj, sa Primorjem i Kapelom, Gorski kotar, sa Gomirjem, Žumberak, grad Karlovac, i sva sela s lijeve strane vode Gline, do njenog utoka u Kupu, kod Brkiševine. Sjedište eparhije bilo je prvo u manastiru Gomirju, a od 1721 u Plaškom. Prvi episkop njen bio je Danilo Ljubotina (1713—1739), a za tim Pavle Nenadović (1744—1749) i Danilo Jakšić (1751—1771). Poslije Jakšićeve smrti sjedinjena je ova eparhija sa eparhijom Kostajničko-zrinopoljskom, i danas postoji pod imenom Gornjokarlovačka episkopija. *R. G.*

KARLOVAČKO-ZRINOPOLJSKO VLADIČANSTVO, pravoslavno crkveno područje u Hrvatskoj, koje je od 1695—1713 obuhvatalo sve pravoslavne Srbe u Lici, Krbavi, Hrvatskom Primorju i Baniji. Za prvog episkopa te eparhije bio je postavljen (4/3 1695 mitropolit beogradski i srijemski Stefan Metohijac, ali on nije nikada zauzeo prijesto te novoosnovane srpske eparhije u Hrvatskoj. Stoga je prvi i jedini episkop te eparhije bio mitropolit dabrobosanski Atanasije Ljubojević. Poslije njegove smrti (1712) narodno-crkveni sabor u Karlovcima podijelio je to vrlo prostrano vladičanstvo na dvije eparhije: Karlovačko-senjsko-primorsku i Kostajničko-zrinopoljsku. *R. G.*

KARLOVCI. V. Srijemski Karlovci.

KARLOVIĆ IVAN KNEZ, ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski (— 1531, Medvedgrad). 1521—1524 i 1527—1531; drugi put u zajednici s Franjom Bathyányem. Imao je svoje posjede s obje strane Velebita. Na istoku su mu graničili s turskom Bosnom, a na zapadu s posjedima mletačke općine u Dalmaciji. Po majci bio je K. u srodstvu s Frankopanima, jedna njegova sestra bila je udata za Nikolu Zrinskoga (oca sigetskoga junaka), a druga za nekog mletačkog patricija. Po tom srodstvu stekao je K. mnogo prijatelja u Mlecima, koji su ga pomagali, da se mogao održati u svojoj

Digitized by Google

očevini. Mlečići su mu davali i godišnju plaću za uzdržavanje četa, kojima je branio i njihov posjed od Turaka.

K. je od rane mladosti navikao na ratovanje s Turcima, u čemu mu je prošao cijeli život. Banom je postao u najjadnije doba hrvatske prošlosti (novembra 1521), kad su Turci grad za gradom otimali i stalno provaljivali u Hrvatsku. Nemajući gotovo nikakve pomoći K. je bio primoran da katkada i s Turcima sklapa ugovore, samo da ima od njih mira. Odmah u početku svoga banovanja obratio se K. za pomoć tadašnjem austrijskom nadvojvodi Ferdinandu, koji se od toga doba, u interesu svojih nasljednih zemalja, počeo starati za obranu pograničnih gradova prema Turskoj. Kad je dvor nametnuo 1524 K. kao druga u banskoj časti Ivana Taha, došlo je do sporova, za vrijeme kojih se K. odrekao banske časti. 1526 stupio je K. u službu nadvojvode Ferdinanda. Poslije Mohačke katastrofe K. se nalazio među poslanicima hrvatskih staleža, koji su pregovarali s nadvojvodom Ferdinandom o njegovom izboru za hrvatskog kralja, i prisustvovao je u Cetinu Ferdinandovom izboru (1527). Još iste godine postao je ban kao drug Franji Baćaniju. S njime je ratovao protiv pristalica kralja Zapolje u Slavoniji, a uz to je i odbijao turske provale. Tada su mu već Turci oteli sav njegov posjed u Lici i Krbavi. Posljednje godine svoga života boravio je najviše na Krajini u svom gradu Krupi.

Literatura: R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina (1890, Matica Hrvatska); V. Klaić, Povijest Hrvata, IV i V (1904 i 1911). *M. Prelog.*

KARLOVIĆA DVORI. Uspomena na bana Karlovića (1511—1538) u Lici tako je jaka, da je narod prozvao tri grada njegovim imenom. Jedan je na Komiću, gdje je sačuvana branič-kula usred prostranih ruševina, drugi u Kozjoj Dragi, nedaleko od Udbine, gdje je sačuvana braničkula osobitoga oblika, a treći je na Ivanovom Vrhu kod Udbine, gdje su ostali tragovi ruševina. *D. S.*

KARLSBADSKI ARANŽMAN. Stevan Popović, ministar financija u naprednjačkom kabinetu Stojana Novakovića, podnio je narodnoj skupštini 27/6 1895 Zakonski prijedlog o konverziji srpskih državnih dugova. To je on učinio po sporazumu, zaključenom u Karlsbadu, sa predstavnicima manjeg broja stranih srbijanskih vjerovnika. Projekat je predvidio državno zaduženje u sumi od 355,292.000 franaka, sa 4% interesa. Sve obveznice zajmova sa 5% interesa, koji se njime konvertiraju, svode se na 4% interesa, a lutrijskom zajmu od 1881 svodi se interes od 3% na 2%. Amortizacija je za 72 godine, s izvlačenjem obveznica dvaput godišnje. Iz ovog zajma imali su se isplatiti: željeznički zajam od 1881. u sumi od 80,790.000 fr.; dva željeznička zajma od 1884, u ukupnoj sumi od 40,025.000 fr.; željezničke rente od 1890, od 29,230.500 fr.; zlatne rente od 1884, od 39,324.500 fr.; duhanske rente od 1885, 37,663.000 fr.; obrtne rente od 28,775.000 fr.; agrarnih zajmova do 1882, od 5,782.775 fr.; zajma od 1893, od 44,000.000 fr.; željezničkog zajma od 1893, od 8,000.000 fr.; ruskog zajma od 1876, od 3,286.000 fr. i solnog zajma od 1890, od 4,065.000 fr. Ostatak novca imao bi se upotrijebiti za namirenje privrednih dugova i povećanje državne imovine. Za obezbjeđenje ovoga zajma dati su: čisti prihodi od željeznica, prihodi od sudskih i administrativnih taksa i krčmarinskih i administrativnih taksa i krčmarinskih maraka, od monopola duhana, od carine, od obrtnih poreza, od petrolejskog monopola, od solnog monopola, kad se budu isplatile obveznice, za koje je on založen. Ako ovi prihodi ne bi bili dovoljni, isplatit će se nedostatak iz drugih budžetskih partija. Imaoci obveznica imaju pravo da biraju dva svoja člana u upravni odbor monopolske uprave. Naša država bit će dužna, da izradi kotu ovoga zajma na svima burzama, na kojima imaoci naših obveznica žele da se one kotiraju. Država plaća za troškove oko isplaćivanja obveznica i kupona ¼%, i sve troškove oko kotiranja, žigosanja i zamjene obveznica.

Financijski odbor je sa 12 protiv 5 glasova usvojio ovaj prijedlog s razloga: što se smanjuje anuitet državnih zajmova za 5,700.288·94 fr.; isplaćuju se privremeni dugovi; iznosi se iz zemlje manje zlata godišnje; nastupa zlatno padanje ažije na zlato; država može nabavljati za gotov novac svoje potrebe, i time ih dobiti jeftinije; podići će se državni

Digitized by Google

kredit; dovesti budžet u ravnotežu i pojačati naš privredni i financijski život. Manjina financijskog odbora odbacila je prijedlog iz tri glavna razloga: 1. Banke nisu na sebe primile nikakve obveze za ovaj zajam, te se ne zna visina emisionog tečaja, i on može biti nizak. To će onemogućiti dovođenje budžeta u ravnotežu, jer su deficiti za ranije dvije godine veliki. Ova prinudna konverzija izazvala je proteste u štampi, i veći dio imalaca naših obveznica nije zadovoljen. Naš kredit, umjesto da poraste, opast će, tim prije, što na to rđavo utječu i česte političke promjene. 2. Kad se založe ovoliki državni prihodi, ono što ostaje ne će biti dovoljno za podmirenje državnih potreba. 3. Uvođenje dvaju stranaca u upravu monopola poniženje je za našu državu i krnjenje njenog suvereniteta. Opozicija K. A. bila je vrlo oštra i u Narodnoj Skupštini i u štampi. Stojan Novaković tvrdi, da su pojedini dvorski časnici javno agitirali protiv usvajanja ovoga prijedloga. — Poslije trodnevne diskusije ovaj je financijski aranžman usvojen u Narodnoj Skupštini, sa 164 protiv 54 glasa. Dva su se poslanika uzdržala od glasanja.

Literatura: Stenografske beleške Narodne Skupštine za 1895; Stojan Novaković, Dvadeset godina ustavne politike u Srbiji.

J. Prodanović.

KARNEUS ANTUN. V. Carneus Antun. (U dodatku).

KARNIOLA (Carniola), stručni časopis za poznavanje zemlje. Organ je Muzejskog Društva za Kranjsku. Izlazio je u redakciji V. Šmida 1908 do 1909 na njemačkom jeziku, a 1910 do 1919 pod redakcijom Jos. Grudena, Jos. Mantuanija i Gv. Sajovica, kao poliglotan list. C. je uzela svoje ime po Carniolii, koja je imala isti pravac, i donosila i beletristiku, a izdavali su je 1838—1844 u Ljubljani Leopold Kordeš i Herman von Hermanstal. C. je produživala naučne tradicije sličnih listova koji su izlazili prije nje u Ljubljani: Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (1846—1868), Mittheilungen des Musealvereines für Krain (1866, 1889 bis 1907), Jahreshefte des Vereines des krainischen Landesmuseums (1856, 1858, 1862), Argo (1892—1898), Blätter aus Krain (1857—1865) i Izvjestja Muzejskega Društva za Kranjsko (1891—1898). Produženje C. je Glasnik Muzejskega Društva za Slovenijo, koji izdaje od 1919 u dvije serije (historijskoj i seriji za prirodne nauke) Muzejsko Društvo u Ljubljani, a uređuje ga Jos. Mantuani.

J. G.

KARPINA, manastir Vavedenja Sv. Bogorodice u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, u predjelu Kozjaka, na izvorištu Živuše, desnog pritoka Slaviške Krive Reke pod manastirom Beljakovcem. Ime K. je od naziva »karpa« za kamenite odsjeke krševa, među kojima se manastir nalazi. Ma da se K. prvi put spominje u 16 vijeku, bit će da je još iz sredovječnog doba. U K. je bila stara manastirska škola. Za vrijeme srpskog ustanka u kumanovskoj i krivopalanačkoj kazi 1878, K. je bila jedno od glavnih pobunjeničkih središta, te je poslije ugušenog ustanka njen iguman Bojko osuđen u Prištini na doživotno zatočenje. Uskoro poslije toga K. je potpala pod Egzarhiju. Oko 1880 u manastiru je bilo na 60 rukopisnih knjiga, od kojih su većina uništene ili odnijete u Bugarsku. K. spada pod selo Orah, a o njoj su se pod Turcima brinula sva sela u Kozjaku.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I (1909, 459—462, 499).

V. R.

KARPUZ, vrsta ženskog jeleka aleve boje. Nosi se na Kosovu.

N. Z.

KARTUZIJANCI, samostanski red, osnovan od Sv. Brunona 1804. Prva Kartuzija u Slovenačkoj i uopće prva u bivšem rimsko-njemačkom carstvu bila je u Žićama, kod Konjica, u Donjoj Štajerskoj. — Jurkloštor, južno od Celja, nekad kartuzijanski manastir, za vrijeme reformacije je propao, te je nadvojvoda Ernest 1591 manastir i njegove posjede poklonio jezuitima u Grazu. 1428 je u crkvi ovog manastira grof Fridrik Celjski dao sahraniti nesrećnu svoju drugu ženu Veroniku Desenišku, koju mu je otac Herman dao pogubiti. — Nakon ukinuća isusovaca samostanska je dobra preuzeo zemaljski religijski fond, a za duhovnu pastvu je postavljen svjetovni svećenik. — Među jurkloštorskim K. bilo je i više pisaca, koji su svoja djela pisali latinskim jezikom; među nji-

Digitized by Google

ma je Čeh iz Praga, prior Mihael (— 1401).

Literatura: Stegenšek, jurklošterski-kartuzijanski pisatelji (Voditelj, 1910); Stegenšek, O početkih Jurklošterske kartuzije (Časopis, 1911). *F. K-ć.*

KASAČ (Traber, trotter) je u Engleskoj (Norfolk) konj križanac, uzgojen kao ustrajan jahaći i karosijerkonj srednje veličine. U sjevernim zemljama se odvajkada gojio za trke sa saonicama. U Rusiji su znameniti Orlov-traberi, a najdotjeraniji su amerikanski kasači, koji su proizašli iz engleskog plemenitog konja za trku (punokrvnjaka). Intenzivnim gajenjem, djelomice u uskom srodstvu, uspjela je proizvodnja vrlo brzih kasača. I engleski i amerikanski kasači importirani su u sjeverne krajeve naše države kao luksus, te se goje na raznim mjestima (V. Konjarstvo i Ergele). *S. U.*

KASAPINOVIĆ SVETISLAV DR., političar (8/12 1839, Pančevo — 10/9 1922, Pančevo). Gimnaziju je svršio u Karlovcima, a pravne nauke u Beču i Grazu. Poslije svršenih nauka bavio se advokatskim poslovima i politikom. U politici je bio jedan od glavnih pomagača i pouzdanika Sv. Miletića u Banatu. Kao poslanik na srpskom narodnom saboru uspio je da se 1871 otvori u Pančevu srpska viša djevojačka škola. U vezi sa parnicom protiv Miletića (1876) bio je i K. zatvoren i optužen radi veleizdaje. Učinio je vrlo mnogo za održanje narodne svijesti srpskog naroda u Ugarskoj. *D. P.*

KASIJE DIO (Cassius Dio), grčki historik (živio otprilike 155—235 po Kr.). Bio je namjesnik u Dalmaciji i u gornjoj Panoniji. Napisao je Rimsku Historiju, od koje nam se jedan dio sačuvao. U njegovom djelu ima dosta podataka o našim zemljama. *N. V.*

KASINDOL, sanatorij za tuberkulozne, blizu Sarajeva. *L. N.*

KASPRET ANTON, historičar (22/4 1850, Lesično, kod Pilštajna — 27/10 1920, Črna, kod Prevalja). K. je svršio gimnaziju u Celju, univerzitet u Beču. Služio je kao srednjoškolski profesor u Celju, Ljubljani, Mariboru i preko 20 godina u Grazu. K. je bio izvrstan pisac historijskih školskih knjiga i jedan od najboljih slovenačkih historičara. Njegov rad je savjestan i osniva se na arhivskoj građi. K. je poglavito radio socijalnu i pravnu historiju (osobito 16 vijek). Za izdanje bečke akademije Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer K. je spremio Kranjsku i staroaustrijski dio Istre. To važno djelo na osnovu arhivskih studija još nije izašlo. K. je bio i organizator naučnog rada: 1903—1917 bio je urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje u Mariboru. Bio je i jedan od osnivača i urednika Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino, koji je pokrenut 1918. — Glavna su mu djela: Ueber die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des 15 und am Anfange d. 16 Jahrhunderts (Mitt. d. Musealv. f. Krain, 1889); Valvasor als Historiker (isto tamo 1890); Razmere gorenjskih kmetov okoli leta 1500 (Ljubljanski Zvon, 1891), O podelitvi deželnega maršalstva na Štajerskem leta 1560 (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1904), O večah, Donesek o uredbi kmetskih in trških sodnih zborov okoli leta 1500 (isto tamo 1907), Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela (isto tamo 1909), Oplenitev kunšperških in podsredskih podložnikov l. 1573 (isto tamo 1911), Juri Dalmatin kot zagovornik škocjanskega župljana (isto tamo 1914). Stare slovenačke pravne termine je objavio i rastumačio u istom Časopisu 1905, 1907 i 1909.

Literatura: M. Dolenc u Ljubljanskom Zvonu, 1920, 700—704 i Njivi, I, 158—159; Fr. Kovačić u Časopisu za zgodovino in narodopisje, 16 (1921), 128—135. *M. Kos.*

KASTAV, drevna i znamenita varošica, 11 km sjeverozapadno od Rijeke, u najjužnijem kraju ljubljanske oblasti, »Biser-zrno Liburnije«, na pobilju brijega (377 m), s vanrednim vidikom na Kvarner i okolinu. U K. se dolazi s južne strane, preko 87 kamenih stepenica, među bujnim maslinicima i vinogradima. Na vrh stepenica širi se trg s ložom (loggia, podignuta 1571), gdje se prije sastajao narod, sudio i vijećao o boljitku grada i okoline (Kastavštine). — Od starih građevina vrijedi spomenuti grad, Kaštel, u kome su stanovali kapetani ili namjesnici K. vlastele. Pod austrijskom vlašću znatna je bila luč narodnog duha

Digitized by Google

Bratovština hrvatskih ljudi u Istri i hrvatska učiteljska škola. — K. ima 605 stanovnika, samih Hrvata, općinsko poglavarstvo, kotarski ured, kotarski sud, porezni ured, carinarnicu 2 reda, komesarijat pogranične policije, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu, pučku školu i stručnu školu za obrtno crtanje.

U K. se vide ostaci rimske tvrđave (castrum), od koje mu valjda potiče i ime. Nekada je K. s Istrom do Raše, pripadao Hrvatskoj. Za vrijeme Karla Velikog došao je pod franačku vlast. Feudna su mu gospoda bila: puljski biskupi, 1139—1399 knezovi od Djevina, porodica Valze do 1465, kad ga je, s Rijekom, Veprincem i Labinom, predala njemačkom caru Fridriku IV. Tada se grad K. upravljao po starom (1490), hrvatski pisanom, statutu. 1508 pripao je K. na kratko vrijeme Mlecima, a iz njihove vlasti došao je opet u ruke Habsburgovcima. 1560 dobila ga je porodica Barbo od Kožljaka, 1583 Vuk Šranc, 1609 baron Wagensberg, 1613 grof Tonhausen; 1630—1773 držali su ga riječki isusovci, a po ukidanju toga reda, carska komora, koja ga je 1784, za 100.000 forinti prodala francuskom vitezu Thiery-u, a on 1843 barunu Vraniczany-u. Gospoštija je K. ukinuta 1848. Do sloma austro-ugarske monarhije K. je bio kotarsko mjesto austrijske pokrajine Istre. Po rapalskom ugovoru (1920) K. je pripao našoj Kraljevini.

Literatura: M. Laginja, Kastav grad i općina (1889).

J. M-n.

KASTAVŠTINA, okolina Kastava. K. pripada istarskom kraškom ravnjaku (Bijela Istra). Najviši je vrh Šija (1.234 m). Duboka brazda kod Rukavca, nad Voloskim, rastavlja K. od više Ćiparije. Najveća živa voda K. je na istočnoj granici Rječina ili Fiumara, koja teče 17 km dugom dolinom. Najdonjim tokom i mrtvim rukavom čini granicu između sada talijanske Rijeke i naše države (grada Sušaka). Inače K. nema dosta žive vode, pa narod već od starine gradi velike vodnjake i zdence (cisterne). Srednja je godišnja temperatura 14·5° C, oborina oko 2.000 mm. Glavni su vjetrovi jugo (jugoistočni) i bura (sjeveroistočni), koju Kastavci zovu »senjska«, ako je više sa istoka, a »kranjska«, ako puše više sa sjevera. Čisti sjeverni vjetar zovu »tramuntana« (vjetar zagorac). — U K. je narod odavno bio razdijeljen na rodove, od kojih su mnogi činili županije ili porezne općine, a kojih je bilo 27 sa 20.503 stanovnika (1910). Narod živi od zemljoradnje i vinograda, od šume, od kamenoloma i od mora.

Literatura: Drag. Hirc, Floristička istraživanja u istočnim krajevima Istre. I Kastav i Kastavština (Rad, 204, 1914). *J. M-n.*

KASTUA VINCENCIJ DE, slikar (druga polovina 15 vijeka). Slikao je 1474 brod crkvice Sv. Marije na Škrilju, kod Berma, u Istri. Freske obuhvataju smrtni ples, veliku sliku Sv. Tri Kralja i scene iz Isusovog života. Stilski predstavljaju K. slike mješavinu talijanskih i srednjeevropskih elemenata. Domaći istarski motivi pojavljuju se osobito u pokrajinama i u odijelu.

Literatura: F. Stele, Gotske freske u Bermu (Zbornik za Umetnostno Zgodovino, III, 156). *F. S.*

KAŠ IGO, pisac (26/6 1853, Vojnik, kod Celja — 25/1 1910, Baden, kod Beča). K. je svršio gimnaziju u Celju, učio je filozofski fakultet u Grazu, sudjelovao je pri okupaciji Bosne i Hercegovine i služio je zatim još neko vrijeme na jugu, a kasnije u Badenu, gdje je, poslije penzioniranja, bio učitelj klasičnih jezika, njemačkog jezika i historije. K. je objavio u Kresu (1883), Slovanu (1887), Ljubljanskom Zvonu (1890—1891) i u Ilustrovanom Narodnom Kalendaru (za 1894—1895) svoje uspomene i putopisne crtice o Hercegovini i Dalmaciji, a u Kresu 1882 beletrističku crticu Osveta. Glavni K. spis su Dalmatinske povesti (Ljubljanski Zvon, 1891—1892). To je serija od 8 novelica u etnografsko-romantičkom slogu. K. je saradivao i u praškoj Politici i prevodio je na njemački jezik za Reformu pjesme Gregorčića.

Literatura: Glaser, Zgodovina slov. slovstva (IV, 145; Schlebinger, Ljubljanski Zvon (1911, 109). *I. G.*

KAŠANIN MILAN, pripovjedač (21/2 1895, Beli Manastir, Baranja). Svršio je gimnaziju u Novom Sadu, studirao je u Parizu, na Sorbonni, estetiku i historiju umjetnosti. 1924 je diplomirao pa se vratio u otadžbinu i postavljen je za pisara ministarstva prosvjete. Od 1925 predaje hi-

Digitized by Google

storiju umjetnosti u umjetničkoj školi u Beogradu. Već za vrijeme Svjetskog Rata počeo se K. javljati književnim recenzijama u zagrebačkom Književnom Jugu. Poslije rata posvetio se novelistici, i radi kao redovan saradnik na skoro svima književnim časopisima. 1925 izdao je prvu knjigu sabranih pripovijedaka, Jutrenja i Bdenja. Osim toga bavi se istraživanjem i opisivanjem starog srpskog živopisa, naročito freska iz 13 vijeka. Zbog tih studija učinio je dosada već nekoliko putovanja i snimao prvi put Belu Crkvu kod Užica i Meleševo. Javlja se često po časopisima i kao umjetnički kritičar.

V. P.

KAŠIĆ BARTOL, gramatičar i književnik (1575, otok Pag — 1650, Rim). U Rimu je K. 1590 stupio u jezuitski red. Bio je ispovjednik u Rimu, zatim učitelj logike i propovjednik u Dubrovniku, gdje je osnovao jezuitsku rezidenciju i bio njen prvi prior. K. je bio vođa prve (1612 do 1613) i druge (1618—1620) papine misije u turske zemlje (Srbiju, Slavoniju i južnu Ugarsku), pa se opet vratio u Dubrovnik. Kasnije je otišao u Rim, gdje je i umro. — K. je bio jezuitski misionar za naše krajeve. Njegov gramatički i književni rad razvija se iz Propagande u Rimu za ciljeve katoličke protivureformacije. Prva mu je knjiga Institutiones linguae illiricae (1604)), prva gramatika srpsko-hrvatskog jezika, pisana za propagandine misionare u našim zemljama. Izdao je više popularnih knjiga u duhu protivureformacije: Perivoj od djevstva (1628), Zrcalo nauka krstjanskoga (1631), Život gospodina našega Isukrsta (1638). K. je preveo Sveto Pismo, oba zavjeta. Rukopis prijevoda čuva se u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. — K. je jedan od najvažnijih hrvatskih pisaca katoličke reakcije. Naročito je mnogo učinio za ideju jednog književnog jezika i pravopisa, o čemu je svoje misli iznio u predgovoru Rituala Rimskog (1640). Protivureformacija je nastojala, ne iz nacionalnih ili kulturnih razloga, već radi vjerske propagande, da stvori popularno-vjersku književnost u svom duhu za cio narod, pa je zato trebala da riješi pitanje književnog jezika i pravopisa. K. je bio rođeni čakavac, ali je poznavao i štokavsko narječje. On je čak i pisao neke stvari štokavski i ijekavski. Držao se načela, da književni jezik treba da bude najopćenitije, najraširenije štokavsko narječje, i prvi je opazio, da je bosansko-hercegovački govor na području štokavskoga narječja najljepši. K. je kao vjerski misionar i teoretičar književnog jezika utjecao na duh i razvitak književnog jezika.

Literatura: M. Stojković, Karakteristika života i djelovanja Bartula Kašića (Nastavni Vjesnik, 22, 1913). *B. Vodnik.*

KAŠIJAK, planina u Slovenačkoj, u Pohorju, između Velike Reke na zapadu i Radovine na istoku, oko 9 km južno od naselja Brezove (na Dravi), odnosno 19 km istočno od Slovengradeca. K. je visok 1.177 m i gotovo je cio pošumljen.

P. V.

KAŠIKA se upotrebljava kao ustuk za zle duše, i srodne demone. Malom ždrebetu veže se o vrat K. (koja je napravljena od gloga), kao ustuk protiv vuka. O Badnjoj večeri uklanjaju se K., da se duše pokojnika, koje toga dana zovemo na gozbu, ne bi poplašile.

V. Ć.

KAŠIKOVIĆ NIKOLA (1861, Sarajevo). Svršio je osnovnu školu i nižu gimnaziju u Sarajevu, a učiteljsku školu u Somboru. Od 1884 bio je učitelj srpske škole u Sarajevu. 1885 bio je među pokretačima Bosanske Vile, a 1887—1914 njen vlasnik i urednik. Svojim listom mnogo je učinio za jačanje narodne svijesti i književnog interesa u Bosni i Hercegovini. Poznat je K. još kao vrlo vrijedan skupljač narodnih umotvorina. U ratu 1914 zatvoren je kao talac i osuđen kao veleizdajnik.

V. Ć.

KAŠKAVALJ. V. Sir.

KAŠMAN JOSIP, operni pjevač (1847, Lošinj — 1924, Rim). Učio je kod Zajca, te je do 1878 bio član opere u Zagrebu. Gostovao je u raznim kazalištima u Italiji, Španiji, Rusiji, a kasnije i u Americi, i svuda se afirmirao kao veliki pjevač-umjetnik.

A. D.

KAŠTEL-GOMILICA pripada općini Sućurac, kotar i oblast Split. Ima 609 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu. Talijanski se zove Castel-Abbadessa, jer je taj kraj 1066 nadbiskup Lovrjenac I.

Digitized by Google

poklonio duvnama samostana Sv. Benedikta u Splitu, čija je opatica često s njima tamo boravila. *J. M-n.*

KAŠTEL-KAMBELOVAC pripada općini Kaštel-Lukšića, splitska oblast. Ima 992 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu. Zove se po svome osnivaču Splićaninu Franji Cambi (1566). *J. M-n.*

KAŠTEL-LUKŠIĆ, sjedište općine, oblast splitska. Ima 1.236 stanovnika, rimokatoličku župu, lijepu crkvu, osnovnu školu. K. L. sagradila su 1487 dva brata iz porodice Vitturi, koja se oko 1300 preselila iz Mletaka u Trogir. *J. M-n.*

KAŠTEL-NOVI, sjedište općine, oblast splitska. Ima 1.416 stanovnika, rimokatoličku župu, dvije osnovne škole. Sagradio ga je 1512 Pavao Cipčić (Cippico). *J. M-n.*

KAŠTEL-STARI pripada općini Kaštel-Novi, oblast splitska. Ima 1.354 stanovnika, poštu i telegraf. Sagradio ga je 1476 Trogiranin Kore (Koriolan) Cipčić. *J. M-n.*

KAŠTEL-SUĆURAC, sjedište općine, oblast splitska. Ima 1860 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu, carinarnicu, Tvornicu Cementa D. D. Dalmatia i državni matičnjak 4·5 ha, osnovan 1907. — K. se spominje već u 9 vijeku; tamo je knez Mojslav sagradio crkvu Sv. Jurja u Putalju, koju je njegov nasljednik Trpimir 4/3 852 poklonio crkvi splitskoj. Mjesto je kasnije utvrđeno (1392, 1489 i 1509). Turci su 1505 navalili na K. i zapalili selo pored grada. *J. M-n.*

KAŠTEL-ŠTAFILIĆ pripada općini Kaštel-Novi, oblast splitska. Ima 1.014 stanovnika. Sagradio ga je 1500 plemić Stjepan Štafilić (Stafileo), otac šibenskog biskupa Ivana Štafilića (— 1528). *J. M-n.*

»KAŠTEL«, TVORNICA KEMIJSKO-FARMACEUTSKIH PROIZVODA D. D., u Karlovcu. Osnovano je 1920. Kapital je 3,000.000 Din. Ima tvornicu farmaceutskih proizvoda. *S. P.*

KAŠTELA, primorski kraj u Dalmaciji, na Kaštelanskom zalivu. Leži ispod gore Kozjaka (780 m), između Trogira i Splita, a zove se po kaštelima (gradićima), što su ih, počevši od 15 vijeka, podizale pojedine trogirske i splitske porodice za obranu od turskih provala. Uz kaštele postala su sela. Nekada ih je bilo 13, a sada ih ima samo 7, od Trogira prema Splitu: Kaštel-Štafilić, K. Novi, K. Stari, K. Lukšić, K. Kambelovac, K. Gomilica i K. Sućurac. — K. imaju blagu, vrlo povoljnu klimu (K. Stari 15·1° C, januara 6·4, jula 25·3, kolebanje 18·9), ljeti suhu i toplu, zimi vlažnu i mlaku, stoga ih posjećuju kao morska kupališta i klimatska zimovališta. Čuveni su K. vinogradi, maslinici i voćnjaci. Kroz K. prolazi državni drum Split—Trogir. Sva mjesta imaju i parobrodsku vezu, a osim Štafilića i Novoga, i željezničke stanice na pruzi Split—dalmatinsko Zagorje. — Stanovnici K. ponajviše su ratari, zatim stočari, ribari i mornari. Lijepa je narodna nošnja, naročito ženskinja.

Krasno »Podmorje« ranije je ime K., odavno je naseljeno. U K. zapadnom kraju se diže starodrevni, prvobitno grčki Trogir (Tragurion), u istočnom kraju rimski Solin (Salona). U srednjem je vijeku K. bilo klasično tlo starohrvatske historije. Tamo su bili kneževski i kraljevski dvori Bihać ili Bijaci, s dvorskom kapelom Sv. Marte, Sv. Juraj od Putalja, zadužbina kneza Mojslava, Sv. Petar od Klobuka, zadužbina tebdžije Ljubimira, savremenika kralja Zvonimira. 1420 došla su K. pod mletačku vlast i postala poprište građanskih borba između Splita i Trogira, na što i danas opominje ime Bojišće (kod K. Lukšića). Za vrijeme turskih navala (15, 16 i 17 vijek), posuto gradićima, »kaštelima«, dobilo je svoje današnje ime. *J. Modestin.*

KAŠTELANSKI ZALIV, zaliv Jadranskog mora u Dalmaciji. Zove se po Kaštelima, koji ga omeđuju sa sjevera, dok ga sa juga omeđuju ostrvo Ćiovo i splitsko poluostrvo, Marjan. Dužina je od zapada k istoku, od Trogira do pod Solin, 18 km, a širina u meridijanu Kaštela Lukšića za polovinu manja. Glavni ulaz u K. Z. čine 1¾ km široka Splitska vrata, sa jugoistoka između Ćiova i Marjana, dok na zapadu samo ¼ km široki Trogirski tjesnac rastavlja Ćiovo od kopna. Sjevernim krajem K. Z. vodi drum Solin—Trogir, uz koji su se smjestila Kaštela, od Solina do Kaštela Lukšića i željeznica. *J. M-n.*

Digitized by Google

KATALINIĆ JERETOV RIKARD, književnik (8/1 1861, Volosko, Istra). Učio je u hrvatskoj gimnaziji na Rijeci, pa je prešao na riječku trgovačku akademiju sa talijanskim nastavnim jezikom, gdje je maturirao (1887); nastavio je trgovačke nauke u Beču (1887/88). 1890—1897 član je trgovačke firme Čorak i drug u Zadru. Živio je u Parizu i Londonu, pa se opet vratio u Zadar (1900). Tu je pokrenuo književni časopis Lovor (1897), sudjelovao je pri osnivanju zadarske Hrvatske Knjižarnice, uređivao je neko vrijeme Glasnik Matice Dalmatinske i kalendar-almanah Svačić. 1907 bio je predsjednik Matice Dalmatinske. 1912 došao je na poziv Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru u Opatiju i Svjetski Rat zatekao ga je u radu kod Družbe. Za vrijeme rata bio je gonjen, dok nije, konfiniran u Beču, doživio slom Austrije. Poslije sloma došao je u Zagreb, gdje je neko vrijeme sa Dr. Werkom i Vl. Nazorom uređivao L' Adriatico Jugoslavo. Živi u Zagrebu kao tajnik Matice Jugoslavenske. — K. je izdao ove zbirke pjesama: Pozdrav istarskog Hrvata (1891), Mrtvoj majci (1894), Primorkinje (1897), Zadnje pjesme (1901), S moje lire (Matica Hrvatska, 1904), Sa Jadrana (1908), Mrtvoj sestri (1910) i najzad dvije knjige crtica i priča: Inje (1902) i Našim morem i našim krajem (1911). *B. V.*

KATALONSKI VELIKI ODRED, najamnička družina, koja je, pod vojvodom Rodžerom Deflorom, služila najprije kod sicilijanskog kralja Fridrika II. Aragonskog, a kasnije kod bizantskog cara Andronika II. Paleologa. Bilo ih je oko 6.500 boraca, od kojih su 4.000 bili t. zv. katalonski amulgavari t. j. čarkaši, najstrašnija pješadija onog vremena. Uskoro su dolazili u Bizant i stavljali se pod Rodžerovu komandu još neki katalonski vojvode, sa svojim odjeljenjima. U Andronikovoj službi, bijesni K. su u Maloj Aziji počinili čuda od junaštva protiv bizantskih neprijatelja Turaka, oslobodivši iz turskih ruku čitav niz gradova i gradića. Ali su oni postali užasan bič i za same oslobođene Grke, koje su pljačkali, a nisu se bolje ponašali ni prema bizantskoj vojsci. Na to je Andronik pozvao Rodžera i njegovu družinu u evropske krajeve da bi ih upotrijebio protiv bugarskog cara Svetoslava (1304). No Andronikov sin i suvladar, car Mihailo IX., koji je rukovodio operacijama protiv Bugara, nije htio da čuje za saradnju sa Rodžerom i sa K., jer se s njima već bio dovoljno napatio u Maloj Aziji. Andronik je onda htio da pošalje K. opet na maloazijsko bojište. Rodžer je otišao u Drinopolje, da se oprosti s carem Mihailom IX., ali je tamo potajno ubijen (1305). K. su onda objavili osvetnički rat Bizantu, utvrdili se u Galipolju, zatim su zauzeli tračku Herakleju. U opasnost je došao i sam Carigrad. No Andronik je već sklopio protiv K. savez sa Genovom, i genovljanska flota ih je razbila. Ali su oni satrli carsku vojsku, koja ih je opsijedala u Galipolju. Tada je sam Mihailo IX. pošao na njih, ali je bio potučen i ranjen, tako da je jedva iznio glavu. K. ja sada stajala otvorena cijela Tracija, gdje su oni osvajali i pljačkali do mile volje. Kada su toliko opustošili Traciju, da im ona nije više mogla davati hrane, pojavio se kod njih glad i zaraze. Onda su oni odlučili, da se presele u Makedoniju, da tamo zauzmu tvrđavu Hristopolj (Kavalu), da u njoj postave svoju glavnu bazu, i da odatle pustoše makedonske gradove i polja. Ali je u tom izbila nesloga među vojvodama i među njima je došlo do borbe. Poslije toga K. su se utvrdili u Kasandri, staroj Potideji (1307). Odatle su oni vršili strašne pljačkaške izlete na sve strane po Halkidici. Naročito su navaljivali na bogatu Svetu Goru, i pri tom zauvijek upropastili mnoge svetogorske manastire. Ali nisu mogli ništa učiniti Hilandaru, zahvaljujući junačkoj obrani njegovog igumana, kasnijeg srpskog arhiepiskopa, Danila, i ostalih srpskih kaludera hilandarskih. U tom je K. uzeo u najam brat francuskog kralja Filipa IV. Lijepog, Karlo Valois. Karlov je cilj bio ponovno osvojenje Carigrada i uspostavljanje latinskog carstva. Za račun Karlov i za svoj, K. su napali na Solun (1208). Savezu Karla, pape i Mlečića, upravljenom protiv Bizanta, pristupio je i kralj Milutin, zet Andronikov. On je uzeo od K. pod najam Turčina Melika i njegovo odjeljenje, pa je, tako pojačan, opet objavio rat Bizantincima. Ali, Andronikov komandant Handrin odbio je i K. od Soluna i Milutina od bizantskih makedonskih granica. Uopće, K. nisu onako uspije-

Digitized by Google

vali kao prije u Traciji. Pod vodstvom Karlova izaslanika, oni su neopaženo od Handrina, otišli iz Kasandre pored Soluna, i spustili se u Tesaliju. U tom je Karlo napustio svoje planove o latinskom carstvu i ostavio je K. K. su onda udarili u pljačku i u Tesaliji, a slabi Ivan II. Anđel od Nove Patre nije mogao da im se odupre. No Handrin je razbio Katalonce, te su se oni pomirili s Ivanom, i sišli su u Beotiju (1310). Ali Walter od Brien-a, gospodar atenski, nije htio dopustiti da Tesalija potpadne pod bizantsko tutorstvo, pa se pogodio s K. te oni za njegov račun opet udare na Tesaliju i osvoje tamo niz gradova, a Andronik i Ivan budu natjerani na mir. Walter se sad htio otresti K. Ali su oni tražili da im se isplati obećani najam, i da im se ostave neki od otetih gradova, koje bi oni držali kao Walterovi kletvenici. Walter nije na to pristao, već je pošao protiv njih da ih izbaci iz svojih zemalja. K. su se onda i sami spremili za borbu. Oni su se utaborili između rijeke Kifisa i Kopajskog jezera, a izrovali su zemljište pred taborom, navodnili ga kanalima, i pretvorili ga u grdno blatište, pa su pustili da ozgo poraste trava, koja je sve to sakrivala. Walter i njegova oklopljena konjica jureći naprijed, zaglibili su se u to blatište, tonući sve dublje unutra pod svojim teškim oklopima. K. su ih onda strijelama gotovo sve pobili (1311). Oni su zatim osvojili atensku vojvodinu, do korintskog zaliva i vladali su njome 76 godina, sve dok im je nisu oteli firentinski Acciaioli (1388).

Literatura: Schlumberger, Expédition des Amulgavares (1902); W. Miller, The Latins in the Levant (1908). *D. Anastasijević.*

KATANČIĆ MATIJA PETAR, pjesnik i arheolog (1750, Valpovo, Slavonija — 1825, Budim). Osnovnu školu svršio je u Valpovu, gimnaziju je učio u Pečuhu, Budimu, Baji i Segedinu, a filozofiju u Budimu i Osijeku. U red franjevaca stupio je u manastiru Baču i primio je ime Petar (1772). Prvu je misu čitao u Valpovu (1776). U bogosloviji bio mu je učitelj Josip Pavičević, najučeniji slavonski franjevac do Katančića; on ga je potakao, da se posveti arheologiji. Kao mlad svećenik premješten je u manastir u Budim, gdje je na univerzitetu nastavio nauke, pa je onda postao profesorom gimnazije u Osijeku (1779), gdje je 9 godina predavao poetiku i retoriku. Zatim je 1789 dobio mjesto profesora na arhigimnaziji u Zagrebu, ali već 1795 postao je profesorom arheologije na univerzitetu u Budimu. Onemogavši od neprekinutog rada morao je veoma rano ići u penziju (1800). Živio je neko vrijeme u Pešti, a onda do svoje smrti u franjevačkom manastiru u Budimu, baveći se jedino naukom.

Prvo je K. naučno djelo Disertatio de collumna milliaria ad Essecum reperta (1781). K. se bavio historijom, arheologijom, numizmatikom i filologijom. Predmetom njegovih istraživanja bio je stari klasički svijet i dohistorijsko doba hrvatske historije. U Zagrebu je izdao raspravu In veterem Croatorum patriam indagatio philologica (1790). K. je proputovao krajeve između Kupe, Save i Drave i prvi je naučno rekonstruirao topografiju tih krajeva u rimsko doba u djelu Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum (1795). Ostala su mu izvorna djela: De Istro eiusque adcolis commentatio (1798), Orbis antiquus ex tabula itineraria Theodosii imperatoris, u dva sveska (1824 i 1825), Istri adcolarum Illyrici geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus et commentariis illustrata, u dvije knjige (1826—1827). Rezultatima K. rada služio se i Momsen. — K. je ostavio mnogo neštampanih rukopisa koji se čuvaju u arhivu Jugoslavenske Akademije i u biblioteci univerziteta u Budimpešti. K. kao pjesnik izdao je knjigu Fructus auctumnales (1794), zbirku pjesama na latinskom i hrvatskom jeziku. Poslije K. smrti izišlo je Sveto Pismo (1832), njegov prijevod biblije staroga i novoga zavjeta u »jezik slavno-ilirički izgovora bosanskoga«. U rukopisu od 1340 strana ostao je njegov veliki rječnik Etymologicon Illyricum ad leges philologiae dialecto Bosnensi exactum.

Literatura: F. Rački, Matija Petar Katančić (Vijenac, 1881); B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, I (1913). *B. Vodnik.*

KATANIĆ MARKO, počasni deneral (25/4 1830, Bečanj, rudnički okrug — 13/12 1907, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije, stupio je u arti-

Digitized by Google

lerijsku školu 6/9 1850. Prije toga proveo je u redovnoj vojsci od 16/6 do 6/9 1850. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 11/10 1855, za poručnika 2/3 1859, za kapetana II kl. 16/10 1859, kapetana 30/6 1862, za pukovnika 2/8 1876. Stavljen je u penziju sa činom počasnog đenerala 12/1 1888. Do 1857 bio je ađutant bataljona u pješadiji, do 1859 vojni komesar. Za to vrijeme dvije godine proveo je u administrativnim trupama u Parizu, radi studija administracije. Do 1861 bio je upravnik lafetnice, do 1865 okružni oficir okruga kragujevačkog i čačanskog, do 1867 komandir čete u pješadiji, do 1873 zastupnik načelnika ekonomskog odjeljenja ministarstva vojnog, do 1876 komandant brigade (smederevske, krajinske i rudničke), 1876 (kao ranjen) intendant drinskog kora i komandant kragujevačke okružne vojske, 1877 pomoćnik komandanta šumadijskog kora, 1878 garnizonar beogradski, 1879 komandant moravskog kora i ađutant Nj. V. Kralja, 1880—1881 komandant timočkog kora, 1881—1882 predsjednik rekvizicione komisije, 1882 načelnik invalidskog odjeljenja ministarstva vojnog do 1888 kad je stavljen u penziju. U ratu 1876 bio je komandant rudničke brigade I kl. U ratu 1877/78 bio je glavni intendant vrhovne komande. U ratu 1885 bio je predsjednik vojnog suda za suđenje ratnim krivcima, a po ukidanju suda, načelnik invalidskog odjeljenja ministarstva vojnog. *V. Belić.*

KATANIĆ MIHAILO, pješadijski major (8/4 1840, Bečanj, rudnički okrug — 28/4 1887, Beograd). Po svršetku 3 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je 19/9 1848 u redovnu vojsku kao dobrovoljac. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 27/5 1864, za kapetana II klase 10/10 1876, za kapetana I klase 20/10 1882, za majora 6/12 1885. Bio je vodnik i ađutant bataljona stajaće vojske i oficir pri narodnoj vojsci okruga požarevačkog, smederevskog i podrinskog, komandir čete stajaće vojske, komandant bataljona (VII) stajaće vojske, na službi pri okružnoj komandi (pirotskoj), pomoćnik komandanta okružne komande (kragujevačke, 1884), komandant okružne komande (valjevske) i na službi pri upravi garnizona beogradskog (1886 i 1887). — U ratu 1876 kao pješadijski poručnik bio je komandant bataljona u smederevskoj brigadi I klase narodne vojske. Za pokazanu hrabrost na bojištu je unaprijeđen u čin kapetana II klase. U ratu 1877—1878 kao kapetan II klase, bio je komandant (jaseničkog) bataljona smederevske brigade I klase. Za pokazanu hrabrost u tom ratu odlikovan je sa četiri velika odličja (Takovskim krstom s mačevima V i IV reda, zlatnom medaljom za hrabrost i ruskim ordenom Sv. Stanislava III reda). U ratu 1885 kao kapetan I klase bio je komandant 2 bataljona 11 pješadijskog aktivnog puka, sa kojim je u boju na Neškovom visu, ličnim junaštvom spasio otetu zastavu 11 pješadijskog puka, ali je bio ranjen na tri mjesta zrnom i na pet mjesta bajonetom. Teško ranjen zarobljen je od Bugara, no i oni su, cijeneći njegovo veliko junaštvo, s njim postupali čovječno. Možda kao jedini primjer on je u bolnici u ropstvu proizveden za pokazano junaštvo u čin pješadijskog majora. Slika momenta u kom on preotima zastavu (slikara P. Ranosa) i danas služi kao primjer za odgajanje vojnika, i rijetka je vojarna bez nje. *V. Belić.*

KATANIĆ VOJISLAV, pješadijski brigadni đeneral (18/7 1874, Kragujevac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je 12/9 1892 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 2/8 1902, za pukovnika 15/10 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1898 bio je vodnik u pješadiji, 1898—1908 komandir pješadijske čete, 1908—1913 komandant pješadijskog bataljona, 1913 pomoćnik komandanta pješadijskog puka. Od demobilizacije je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (kosovske i osječke). U ratu 1912—1913 bio je komandant pješadijskog bataljona, u ratu 1914—1918 komandant pješadijskog puka, 1916—1917 delegat ministra vojnog u Epiru, 1917—1918 bio je delegat vrhovne komande kod Esad-paše, 1918 do demobilizacije bio je komandant pješadijske brigade (I jugoslavenske i kosovske).

V. B.

KATANSKA BUNA izvedena je u Šapcu 22/9 1844, u korist Obrenovića, a protiv vlade kneza Aleksandra Karađorđevića. Voda zavjerenika bio je jedan pariški đak, avanturist Stojan Jovanović Cukić, iz jedne inače ugle-

Digitized by Google

dne beogradske porodice. On je još 1842 bio upleten u jednu zavjeru protiv kneza Aleksandra, i radi toga je zatvoren, ali je naskoro uspio da pobjegne. Živio je poslije u Austriji, pomagan od knezova Miloša i Mihaila. Sa 23 konjanika, obučena u katanske haljine, sam u bogatoj šarenoj uniformi, osvanuo je Jovanović 22/9 u Šapcu, i udario sa svojim ljudima na načelstvo, kličući knezu Mihailu. U prvom prepadu poginuo je predsjednik suda Marko Lazarević i činovnik N. Ninić. Okružni načelnik, Đoka Stojčević, primio je borbu sa svega 2 pandura. Katane su prodrli u načelstvo i upljačkali tu 4.000 dukata iz državne kase. Pošto su proglasili Stojčevića za svrgnuta, katane su pošli u Loznicu, sa još 30 novih drugova iz samog Šapca. Bojeći se, da katanski podvig ne nađe odziva u narodu, vlada je imenovala Tomu Vučića za vojvodu, i povjerila mu, da uguši bunu kako zna. Jovanović je u Podrinju bio na više mjesta srdačno pozdravljen i dočekan. 24/9 on je imao već 500—600 ljudi. 25/9 došlo je do glavne borbe između katana i vladinih četa. Na putu prema Valjevu, na Plavanju, u kratkoj borbi, s četama prote Matije Nenadovića, katane su raspršeni. Tu je pao i Jovanović. 26/9 K. B. bila je potpuno ugušena. Vučić je upotrijebio vrlo oštre kazne protiv svih koji su sudjelovali u pokretu. Naročito je surovo i oštro postupao u samom Šapcu.

Literatura: J. Dimitrijević, Katanska buna; J. Milinković-Alavantić, Katanska buna u Šapcu; A. Ivić, Iz doba Karađorđa i sina mu kneza Aleksandra. *V. Ćorović.*

KATARINA II., ruska carica (1762 do 1796). K. je bila njemačka princesa, udata za ruskog nasljednika prijestola, kasnijeg Petra III., a poslije njegova svrgnuća postala je carica. K. je tip vladara prosvijetljenog apsolutizma. Proširila je Rusiju na račun podijeljene Poljske i na račun Turske (V. Kučuk-kainardžijski i Jaški mir, Istočno pitanje). Stvorila je t. zv. grčki projekat (V.) o podjeli Turske i o osnivanju grčkog carstva. Bila je pod utjecajem svoga ljubimca Potemkina. S K. preuzela je Rusija vodstvo u rješavanju o Istočnom pitanju i o sudbini balkanskih kršćana.

V-lj. P.

KATASTAR ZEMLJARINSKI državna je institucija za istraživanje čistog prihoda od zemljišta i za odmjerivanje poreza na zemlju. Direktan zadatak K. je da prikupi potreban materijal za procjenu. K. sprema osnovu za sastav gruntovnica (baštinskih knjiga). Naš K. je kopija pruskog sistema. On obuhvata dvije grane: katastralno-procjenjivačku, kao financijsku instituciju, i katastralni premjer, kao tehničku instituciju. Katastralni premjer prethodi procjeni i financijsko-administrativnoj obradi K. On sprema točnu kartu svih dijelova zemljišta, izrađenih po svima podacima o posjedu i površini tih dijelova.

Rad katastralnog premjera obuhvata u sebi 4 operacije: triangulaciju, točan premjer, izradu katastralne mape i proračunavanje površina, uz sastavljanje tehničkog dijela zemljarinskog operata. Premjerom ustanovljeni podaci unose se u knjige, zvane katastralni zemljišnik. Iz njega se za svaki posjed sastavljaju posjedni listovi, sa svima potrebnim podacima. S vremena na vrijeme, vrši se revizija premjera, zbog promjena u vlasništvu i obradi zemlje. Svi prikupljeni podaci, karte i dr. čuvaju se u katastralnim arhivima.

Institucija katastralne procjene podijelila je zemlju na potreban broj kotara, grupirajući ih prema sličnosti njihovog geografskog položaja, geološkog sastava, komunikacionih, tržišnih i privrednih faktora. U svakom kotaru prikupljaju se podaci za što točniju procjenu čistog prihoda od zemljišta i troškova za obradu, i za svaki kotar sračunava se i ustanovljava t. zv. ljestvica čistog prihoda. Operat, sastavljen na osnovu tih podataka, predaje se financijskim vlastima za dalji rad na oporezovanju. Vrhovnu upravu K. čini Generalna Direkcija Katastra u ministarstvu financija u Beogradu, koja administrativno i tehnički upravlja radom preko svojih delegacija u Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu i Novom Sadu.

U Hrvatskoj i Slavoniji bio je K. do 1875 vrlo primitivan, osnovan na patentima od 20/10 1849 i 4/3 1850. Premjer i procjena bili su od oka, nedovoljno točni. Za svaku poresku općinu bile su izrađene druge ljestvice čistog prihoda (u Vojnoj Krajini bilo je tri razreda kakvoće, u

Digitized by Google

ostaloj Hrvatskoj i Slavoniji četiri). Tadašnje katastarske knjige zvale su se valovnice. Zakonskim čl. XXV od 1868 naređeno je da se, o trošku općina, izradi nov K. Te odredbe vrijedile su do zakonskog čl. VII od 1875. Ranije primitivno mjerenje počelo se od 1857 (u Hrvatskoj i Slavoniji završeno je 1862), sa točnijim triangulacionim premjerom. Svi zemljišni dijelovi (»čestice«) razvrstane su u t. zv. čestične zapisnike. Ali taj je materijal stvarno upotrijebljen od 1875 zakonskim čl. VII o uređenju zemljarine. Taj je posao i izvršen 1875 do 1885 po načinu modernog istraživanja čistog prihoda novim bonitiranjem zemljišta i sastavom novih zemljarinskih operata. Sistem triangularne mreže za Hrvatsku i Slavoniju izveden je sa Gelertovog brda u Budimpeštu, odakle je mreža nastavljena koordinatnim sistemom preko Kloštra Ivanića. 1909 donesen je zakonski čl. V za ispravak prije izvršenog K. U Hrvatskoj i Slavoniji taj je ispravak izvršen 1909—1912. Za obavljanje svih poslova oko K. postojale su do 1885 u Zagrebu i Osijeku tri katastralne uprave, sa potrebnim stručnim osobljem; od 1885 poslovima je upravljalo Nadzorništvo u Zagrebu. Sada su nadleštva K. za Hrvatsku i Slavoniju ova: a) Nadzorništvo katastralne reambulacije u Zagrebu, sa zadatkom porezno-upravnog (administrativnog) dijela katastra, naime bonitiranje zemljišta, verifikacija posjeda i odmjerivanje katastralnog čistog prihoda i zemljarine. Osoblje su mu agronomski i šumarski stručnjaci, povjerenici katastralne reambulacije. Nadzorništvo je potpuno samostalna vlast; b) Nadzorništvo katastralne izmjere u Zagrebu, vrši katastralni premjer i podatke daje nadzorništvu reambulacije; c) Katastarski odsjeci kod svake financijske uprave, porezno-administrativna nadleštva; d) Arhiv katastralnih mapa u Zagrebu, koji izrađuje i čuva sve potrebne katastarske mape.

Za katastralni premjer u Hrvatskoj i Slavoniji normirane su ove instrukcije: Naputak za provedbu katastralne izmjere od 1870, Naputak od 27/1 1886 br. 850 za mjernike kod sastava gruntovnih uložaka, Naputak o katastralnoj mjerničkoj očevidnosti od 9/4 1894 br. 11.435, Naputak o provedbi zemaljske katastralne izmjere od 17/12 1904 br. 1.583 i Naputak o triangulaciji od 3/5 1908 br. 35.965.

Za katastralnu procjenu i očevidnost u Hrvatskoj i Slavoniji vrijede slijedeći zakoni i naputci: Zakonski članak VII od 1875 o uređenju zemljarine, Naputak od 17/5 1876 br. 24.163 o procjeni šuma, Naputak br. 11.669 — 1877 o ustanovljivanju razreda plodovitosti i ljestvica čistog prihoda, Naputak br. 31.015 — 1879 o razređivanju, Zakonski članak XLII od 1881 o porezovnim pogodovnostima melioracijama isušenih zemljišta, Zakonski članak XXII od 1885 o očevidnosti zemljarinskog katastra, Naputak od 18/7 1885 br. 45.055 o provedbi zakonskog članka XXII: 1885 slovećeg o očevidnosti zemljarinskog katastra, Smodekov priručnik k naputku o provedbi očevidnosti zemljarinskog katastra, Zakonski članak I od 1891 o pogodovnostima za novo nasađene vinograde, Zakonski članak V od 1909 o ispravku zemljarinskog katastra i ustanovljenju postotka zemljarine i Naputak br. 53.501 od 1909 o provedbi zakonskog članka V: od 1909.

Za Vojvodinu, Međumurje i Prekomurje organizacija K. je ista kao i za Hrvatsku i Slavoniju.

U Slovenačkoj i Dalmaciji prvi premjer zemljišta za porez izvršen je još 1790. Novi sistem poreza uveden je 1817, radi čega je izvršen i nov katastarski premjer, na osnovu koga je od 1834 uvođeno oporezivanje zemalja u Austriji. Novo premjeravanje i procjenjivanje izvršeno je na osnovu zakona od 24/5 1869. Ono je izvršeno 1869—1882, na modernoj osnovi, prema pruskom katastru. Taj premjer i danas služi kao osnova. Uprava je koncentrirana u direkcijama katastra u Ljubljani i Splitu, koje imaju pod sobom t. zv. kotarske evidenčne katastarske urede, na osnovu zakona od 23/5 1883. Revizije su provođene na osnovi zakona od 1/1 1895 i 12/7 1896.

Za Slovenačku i Dalmaciju normirani su slijedeći najvažniji osnovni zakoni: Zakoni od 24/5 1869 i od 6/4 1870 o uređenju zemljarine, Zakon od 21/7 1871 o postavljanju povjerenstva za uređenje zemljarine, Zakoni od 15/12 1875, od 20/1 1876, od 6/4 1879 i od 28/3 1880 u pogledu izmjene zakona od 24/5 1869 i od 6/4 1870, Zakon od 23/5 1883 i izvršna uredba od 11/6 1883 o držanju očevidnosti zemljarinskog katastra, Zakon od 26/6 1894 o pogo-

Digitized by Google

dovnostima za vinogradske nasade i Zakoni od 1/1 1895 i od 12/7 1896 o reviziji zemljarinskog K.

U Bosni i Hercegovini bivša austrougarska uprava produžila je, i poslije okupacije 1878. administraciju turskih direktnih poreza, i u materijalno-pravnom pogledu zadržala ih je skoro nepromijenjene. Kao što se zna, Turska je imala u svom poreznom sistemu dva najglavnija člana: desetak i sulusvergiju. Da bi se točno razrezao desetak, okupaciona uprava je po dekretu od 22 i 25/4 i od 7/7 1880 naredila katastralni premjer, povjeren austrijskom geografskom vojnom institutu u Beču. Ali taj katastarski premjer nije uveden u život; i dalje se naplaćivao turski desetak, koji je sada u stvari određeni stalni porez.

Za Bosnu i Hercegovinu su normirani zakoni i naputci: Zakoni od 22 i 25/4 i od 7/7 1880 o katastralnoj izmjeri, Naredba zemaljske vlade od 4/8 1880 br. 18.179, vojna instrukcija za mapovanje, Zakon o desetinskom paušalu od 15/5 1906 i Zakon o evidenciji zemljišnog katastra od 1907.

U Srbiji do 1836 naplaćivan je posredni porez u oblicima turskog poreznog sistema. 1835 odbačen je taj sistem i uveden je samostalni direktnoporezni sistem, koji je vrijedio do 1844. »Građanski danak sa prosječno 6 (neko vrijeme 5) talira po poreznoj glavi«, bio je glavni tip toga sistema i naplaćivan je reparticijom. 1864 donesen je nov zakon o neposrednom porezu, po kome se i danas radi. Katastralni premjer u Srbiji nije izvršen, i ako je 1889 odlučeno da se izvrši. Prema zakonu o neposrednom porezu od 14/6 1884 izrađeni su katastarski listovi, na osnovi kojih je razrezivan porez za trogodišnju periodu. Kako su u ratu knjige bile upropaštene, porez je razrezivan prema popisnim knjigama, općinskim rasporedima iz 1912 i 1914 i podacima, sačuvanim u ministarstvu financija. Za nove krajeve izdane su naročite upute. Na toj osnovi se porez određuje i danas. Pravilnikom za katastarski popis zemljišta u Srbiji i Crnoj Gori od 31/7 1920 određen je nov premjer zemljišta, koji rukovodi generalna direkcija katastra u Beogradu.

U Crnoj Gori od davnih vremena uveden je sistem poreza na zemljišta u obliku t. zv. dacija (porez na zemljišta, na domaće životinje, masline, vino, rakiju). Porezni obveznici podnose pismenu ili usmenu prijavu financijskoj upravi, koja verificira prijave i razrezuje porez. Financijskim zakonom od 1919—1920 predviđeno je, da se i u novim predjelima Crne Gore porez razrezuje kao i u novim krajevima Srbije. Novi zakon o katastralnom premjeru za Srbiju vrijedi i za Crnu Goru.

Kao što se vidi, u raznim dijelovima naše države vrijede razni sistemi, što bi trebalo što prije reformirati i uvesti jedinstven katastralni sistem. *A. Häusler.*

KATENA, malo kamenito ostrvce na Jadranskom moru, između Dugog Otoka i Kornata, na 43° 53′ sjev. šir., 15° 13·5′ ist. Gr. Površina mu je 1·3 km², a visina 117 m. *P. V.*

KATIĆ DANILO DR., inspektor ministarstva prosvjete (2/8 1873, Stalać, kruševački okrug). Svršio je filozofski fakultet u Beogradu 1896. Studirao je botaniku na univerzitetu u Bonn-u i Halli, i položio je doktorat u Halli 1905. Služio je u gimnaziji kao predavač, pripravnik, suplent, profesor i direktor, najprije u Vranji, zatim u Kragujevcu i Beogradu do 1923. Bio je pomoćnik ministra prosvjete 1925. Sudjelovao je u ratovima 1912—1917 kao komandir čete i komandant bataljona. Danas je rezervni pješadijski potpukovnik. — Radio je na floristici Srbije, poglavito na kriptogamama, i dao je više priloga iz ovog područja botanike. Pored doktorske disertacije najglavniji mu je naučni rad iz botanike: Vlasinska tresava i njezina prošlost, u Spomeniku Srpske Akademije Nauka (1910). K. je dao i više članaka iz područja opće botanike. *N. K.*

KATIĆ DIMITRIJE (1845, Crkvenac, srez resavski, okrug moravski — 20/3 1899, Crkvenac). Svršio je trgovačku školu u Beogradu 1859/60 s »prevashodnim« uspjehom. Bio je u trgovini u Beogradu dvije godine. Izabran je prvi put za poslanika 8/11 1874, i bio je neprekidno biran, osim 1884 i 1898. Neko kratko vrijeme pripadao je liberalnoj stranci, pa se poslije pridružio grupi Adama Bogosavljevića. 1888 bio je član velikog ustavotvornog odbora, koji je radio Ustav, ali nije htio ni potpisati ustavni projekt ni glasati za Ustav, jer mu nije izgledao dovoljno slobodo-

Digitized by Google

uman i demokratski. Njegovi govori u Narodnoj Skupštini mahom su kratki, ali razložni, ozbiljni i uvijek dobro dokumentirani. Izabran je za potpredsjednika Narodne Skupštine prvi put u oktobru 1889 a za predsjednika prvi put 1/5 1891. Na tim mjestima K. je pokazao i sposobnost i savjesnost u rukovođenju skupštinskim sjednicama. Bio je čovjek rijetke čestitosti, vrlo staložen i pun takta, i umio se držati dostojanstveno i u najburnijim skupštinskim sjednicama. Bio je do smrti član glavnog odbora radikalne stranke. *J. P.*

KATIĆ SIMA, inžinjer (10/7 1865, Crkvenac, srez resavski, okrug moravski — 27/6 1913, Aleksinačka Banja). Sin je čuvenog narodnog poslanika i radikalnog prvaka Dimitrija Katića. Svršio je gimnaziju u Beogradu, a tehnički fakultet u Münchenu. Bio je inžinjer, najprije u beogradskoj općini, a potom u moravskom okrugu. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 22/7 1901, i ostao je to do smrti. Izabran je za potpredsjednika Narodne Skupštine prvi put 25/7 1905. Bio je član glavnog odbora samostalne radikalne stranke i jedan od njenih osnivača. Kao i otac odlikovao se primjernom čestitošću. Bio je valjan radnik i na stručnom i na političkom poslu. *J. P.*

KATIĆ STOJADIN, đeneralštabni pukovnik (7/1 1833 Bare, požarevački okrug — 15/7 1905, Beograd). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Požarevcu stupio je u artilerijsku školu 8/10 1851. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 6/11 1856, za đeneralštabnog kapetana 1/8 1868, za pukovnika 1/8 1876, 1/4 1880 stavljen je u penziju. Do 1862 bio je djelovođa, računovođa i materijalista Stragarske barutane i ljevaone topova, do 1865 komandir narodne (krajinske i valjevske) baterije, do 1867 šef kancelarije načelnika artilerijske uprave, do 1868 komandir narodne (valjevske) baterije, do 1873 komandir II poljske baterije, do 1876 najstariji oficir i komandir crnorečke brigade, do 1877 komandant okružne vojske (kragujevačke, braničevske, požarevačke i crnorečke), do 1879 komandant divizijske oblasti (timočke) i od 1/4 1879 komandant artilerijske brigade. — U ratu 1876 bio je komandant brigade, komandant Kalafatske pozicije i komandant III korpusa. 1877/78 bio je i komandant zaječarske vojske.

V. B.

KATIĆI, porodica iz Rogače, pod Kosmajem. U njoj se kao jedan od prvih ustaničkih glavara istakao knez Janko, hrabar i mudar vojvoda, koji je poginuo u ljetu 1806, na prevari. On je bio jedan od organizatora prvog ustanka, kao član slobodnozidarskog saveza. Kao narodni vođa zamijenio ga je brat Marko, koji je poginuo 1810. Marka je zamijenio treći brat, Stevan, koji je umro 1813. Njihovo imanje i ime prihvatio je onda sestrić im Nikola, koji je živio do 1833.

Literatura: M. Milićević, Pomenik, II, 243—250. *V. Ć.*

KATLANOVSKA BANJA, toplo kupalište u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, na granici između Skopskog i Ovčjeg Polja, na desnoj obali Pčinje, malo više sela Katlanova, gdje preko Pčinje vodi glavni drum od Skoplja za Veles rubom Ovčjeg Polja. K. B. nalazi se na zjapećoj pukotini (oko 20 m) koja se otvoreno pruža na većoj dužini (oko 350 m) tjemenom uskog vapnenačkog rta, koji je oko 60 m visok iznad korita Pčinje. Iz ove zjapeće pukotine na samom tjemenu rta izbijaju tri veća i dva manja topla sumporovita izvora. Glavni izvor, topao 40° C, jak 150 l u minutu, proveden je u primitivno kupalište pod rtom, koje sada drži pod zakup općina Katlanovo, a prije ga je imala općina grada Skoplja, po kome se K. B. zove i Skopljanska Banja. K. B. spada u sumporovite alkalnozemnoalkalno kisele slabo murijatične hiperterme. Od starine je K. B. dobro poznata kao vrlo uspješna za liječenje reumatizma i vidanje rana. Ma da su kupališne zgrade i cijeli uređaj vrlo primitivni, K. B. je ipak obilno posjećena. Katlanovska zjapeća pukotina pruža jedan od najočiglednijih i najljepših primjera u Evropi o vezi između termalnih pojava i pukotina u zemljinoj kori. Katlanovska pukotina pripada sistemu rasjeda meridijanskog pravca, na kome su na sjeveru Vranjska i Kumanovska Banja.

V. Radovanović.

KATLANOVSKO BLATO. V. Katlanovsko Jezero.

KATLANOVSKO JEZERO, plitko, barsko jezero u južnoj Srbiji, u

Digitized by Google

skopskoj oblasti, u najnižem, jugoistočnom kraju Skopskoga Polja, s lijeve strane Vardara od njegovog ulaza u Taorsku Klisuru. Nalazi se u kutu Skopskoga Polja, iz koga vodi kratka i sasvim niska udolina u dolinu Pčinje kod sela Katlanova. K. J. je prostrano 4·24 km², a nivo mu je u apsolutnoj visini od 222 m. — K. J. ili Katlanovsko Blato dosta je bogato ribom (krap, som, jegulja i druge). Ima spomena o ribolovu na K. J. i u sredovječno doba. Tada se K. J. zvalo samo Blato, a tako se i sada u narodu zove, zajedno sa ostalom podvodnom ravnicom na lijevoj obali Vardara, u Skopskom Polju. Kralj Milutin je 1300 poklonio K. J. svojoj zadužbini manastiru Sv. Đorđa Skoropostižnog u Skoplju, a na jezeru i »selište Dubravice niže Tavora« (selo Taor na ulazu Vardara u Taorsku Klisuru), zajedno »s lovištem ribnim i zvernim i s njivijem«. Tu je kralj naselio »ribara Georgija Grka i s rodom, da lovit ribe u tom blate pod Dubravicama crkvi Svetomu Georgiju«. Ostaci ovog ribarskog naselja na K. J. nalaze se blizu Taora, gdje, za višeg stanja vode, iz jezera vire »duvari od kuća«. U tursko vrijeme K. J. izdavano je ribarima pod zakup. Glavni zakupnik dijelio je jezero na »lovbi«, pa je ove manje dijelove jezera izdavao u zakup pojedinim ribarima da love. 1916 su se na K. J. bili naselili ribari iz raseljenog Dojrana, ali su se 1918 ponovo vratili na Dojransko Jezero. — K. J. komunicira otokom Mrkvičke sa Vardarom, koji se, prilikom povodnja, izliva u jezero. Za vrijeme zimskih poplava K. J., koje ljeti ima manju površinu (4·24 km²), izlije se kroz podvodnu ravnicu Šamak (oko 10 km² tada pod vodom) sve do pod selo Idrizovo, na sredini puta između Katlanova i Skoplja. Znatan je dio Šamka oko K. J. obrastao visokim rogozom, a preko ljeta u isušenim partijama ima bujnih livada. Tako okolna sela, pored ribolova, privređuju i na rogozu, a u livadama goje stoku. Radi dobivanja velikog kompleksa ziratne zemlje, a ujedno i radi suzbijanja malarije sada se radi na isušivanju K. J. Velika je teškoća što je njegovo dno niže od nivoa Vardara i Pčinje.

V. Radovanović.

KATOLIČKA CRKVA U SLOVENAČKOJ. Historija. Prvi pozitivan izvještaj o kršćanstvu u sadanjim slovenačkim zemljama imamo iz početka 4 vijeka, kad se spominje biskup i mučenik ptujski Sv. Viktorin. Kršćanska crkva je mogla biti organizirana oko sredine 3 vijeka. Da se kršćanstvo u većem opsegu proširilo u ovim krajevima već u 1 ili početkom 2 vijeka nije vjerojatno, pošto je i u Saloni došlo tek sredinom 3 vijeka do organizacije biskupije. Osim toga je uz srednju Dravu i Savu bio vrlo raširen preko orijentalnih legija i trgovaca Mitrov kult, koji je bio takmac kršćanstvu. Koncem 3 vijeka ipak je bilo kršćanstvo već u toliko raširenо, da su bili dani uslovi za rad Viktorinov. Jamačno su već onda ovamo dopirale razne sekte, jer je ptujski biskup osjećao potrebu, da napiše posebno djelo protiv hereze.

Od nasljednika Viktorinovih po imenu su poznati samo dvojica: Aprijan sa koncila u Sardici (343) i Marko, protiv koga su Arijanci digli na ptujsku stolicu arijanca Julijana Valensa. Oko sredine 4 vijeka u Iliriku se vrlo raširio arijanizam, ali za kratko vrijeme.

Sigurno je već za rimske vlade imalo i Celje svoju biskupiju, premda je po imenu poznat prvi celjski biskup tek iz 579. U Celju je nađena starokršćanska bazilika, koja je postojala još prije Konstantina, a Konstantinovim ediktom je bila povećana, jer se je očevidno broj kršćana umnožio.

Još za vrijeme Rimljana postale su biskupije u Trstu, Kopru, Tiburniji (Koruška), Virunu (na Gosposvetskom Polju), Jueni (Globasnica) i Emoni (Ljubljana), Savariji, rodnom mjestu Sv. Martina. Važno je, da su Teodoziju, kad je ulazio u grad Emonu, došli u susret u svečanoj povorci poganski svećenici (flamines), znak, da je poganstvo u ovim krajevima bilo još dosta jako. Sve ove biskupije su propale za barbarskih navala, i time su iščezla i kulturna duševna središta, što je bilo sudbonosno za Slovence, koji su se u 6 vijeku ovamo doselili.

Već oko 612 došao je među Slovence irski monah Sv. Kolumban, da im propovijeda Kristovo evanđelje, ali bez uspjeha. Za vrijeme kralja Sama došao je, oko 630, belgijski misionar Sv. Amand, ali se i on brzo vratio, videći da narod još nije zreo za kršćanstvo. Više izgleda za kršćan-

Digitized by Google

stvo je bilo kad su Slovenci stupili u savez sa već pokrštenim Bavarcima. Da se obrani od Avara, karantanski je vojvoda Borut, oko 745, zamolio Bavarce za pomoć. Oni su mu pomogli otjerati Avare, ali su podvrgli Slovence pod svoj jaram. Borut je morao poslati u Bavarsku kao taoce svoga sina Gorazda i sinovca Hotimira. Obojica su bili poučeni u kršćanskoj vjeri i pokršteni. Poslije smrti Borutove (750) vratio se Gorazd u domovinu, i počeo je širiti kršćanstvo u svojoj zemlji. U isto vrijeme je papa Zaharije podredio Karantaniju u crkvenom pogledu salzburg-škoj biskupiji, kojom je onda vladao biskup Virgilije. Poslije kratke Gorazdove vlade postao je slovenačkim knezom Hotimir, kome je Virgilije poslao više svećenika. Pošto sam nije mogao da dođe u Karantaniju, poslao je, kao svoga namjesnika, pokrajinskog ili regionarnog biskupa Modesta. On je posvetio u slovenačkoj zemlji više crkava, među njima i Gospu Svetu. Poslije smrti Modestove (oko 765), digla se među Slovencima poganska stranka, ali ustanci su bili ugušeni. Po smrti Hotimirovoj opet se digla buna, ali sad je prodro u Karantaniju bavarski vojvoda Tasilo II., i pomogao kršćanskoj stranci da pobijedi. Za kneza je postavio Volkuna, koji je bio iskreno kršćanstvu odan.

Sada je za nekoliko decenija bila pokrštena većina karantanskih Slovenaca. Pošto je Salzburg slao među Slovence njemačke svećenike, širila se brzo i germanizacija, osobito kad su Bavarci došli pod franačku vlast. Franački je centralizam stvorio u Salzburgu jako duhovno središte za istočno-alpske zemlje. Posredovanjem Karla Velikog nasljednik Virgilijev Arno postao je nadbiskup, a franačkim pobjedama nad Avarima njegova se vlast raširila i na Panoniju. Šteta što nije u isto vrijeme razvijao jednaku djelatnost i Oglaj, koji bi bio za Slovence, u narodnom pogledu, manje opasan. Oglajsku su crkvu u to doba slabile unutarnje razmirice i raskol, koji je nastao radi poznate borbe za »tri poglavlja« u bizantskoj državi. Oglajskog su patrijarha štitili arijanski Langobardi, a njegovog takmaca u Gradežu, Bizant. Uz to su susjedni Slovenci bili u neprestanim borbama sa Langobardima. Tako se misionarsko djelovanje sa oglajske strane nije moglo razvijati, dok je Salzburg revno širio svoj upliv. Tek pred kraj 8 vijeka digla se moć oglajske crkve, koja se sada sjetila i svojih starih prava na slovenačke zemlje. Patrijarh Pavlin II. (787—802) zove se »Apostol Slovenac«, premda sam lično nije mnogo sudjelovao kod pokrštenja Slovenaca. Po smrti Pavlinovoj došlo je do prepirke među Salzburgom i Oglajem zbog područnog djelokruga obiju crkava.

Karlo Veliki je u Aachenu 811 presudio, da bude Drava, od svojih izvora do utoka u Dunav, međom salzburg-ške i oglajske crkvene pokrajine. Zemlja desno od Drave potpada pod Oglaj, lijevo pod Salzburg. Ova presuda je za historiju Slovenaca vrlo važna, te je ostala u snazi sve dok nije bila patrijaršija 1751 ukinuta.

Kad je 840 knez Pribina dobio veliki dio Donje Panonije, nastojao je da u svojoj zemlji proširi kršćanstvo, gradio je crkve i zvao njemačke koloniste, pošto je zemlja radi mnogih ratova bila većinom nenaseljena. Ali njegov sin Kocel uvidio je opasnost, koja prijeti sa njemačke strane, pa je s radošću primio Sv. Ćirila i Metoda. Kad je Sv. Metod postao nadbiskup panonski, činilo se, da će za panonske Slovence svanuti bolji dani. Salzburg je naprezao sve sile, da uništi Metoda i njegov rad. Pri tome je Nijemcima išao na ruku moravski knez Svatopluk, svojom prevrtljivom i kratkovidnom politikom. Po smrti Metodovoj, njegovi su učenici morali ostaviti Moravsku, a njemački car Arnulf pozvao je u pomoć protiv Svatopluka Madžare, koji su za kratko vrijeme uništili sve. To je bio kraj moravske države i panonske crkve, ali i salzburg-ške vlasti u Panoniji i njemačke kolonizacije u ovoj zemlji.

Poslije velikog poraza Madžara na Leškom Polju, kod Augsburga (955) počela je obnova u slovenačkim zemljama u crkvenom i kulturnom pogledu. U gorovitoj Karantaniji nije mogao madžarski zulum sve uništiti, ali je ipak i ovdje bio sav poredak poremećen. Restauracija je počela za cara Henrika II. (1002—1024), kad su se Madžari pokrstili, pri čemu su Slovenci i Hrvati znatno sudjelovali, kao što kaže Madžarska liturgičko-teološka terminologija.

Digitized by Google

U 11 i 12 vijeku postali su u slovenačkoj zemlji mnogi samostani, koji su gojili ne samo vjerski život, nego i krčili šume i pravili nove naseobine, njegovali crkvenu umjetnost, pisali knjige.

Kao najstariji samostan smatra se Sv. Ivan kod Devina (Duino) u Primorju. Postojao je još za rimsko doba, ali je u barbarskim navalama propao. Obnovio ga je 1112 patrijarh Ulrik I. Tu je bilo čuveno slovenačko hodočašće. Na »štivanskom evanđelju«, pergamentnom rukopisu evanđelja Sv. Marka iz 5 ili 6 vijeka sačuvao se bezbroj lijepih staroslovenskih imena hodočasnika. Redovnici su bili benediktinci ili »crni redovnici«, kako ih je narod zvao. Do konca 11 vijeka bili su uopće svi novo ustanovljeni samostani benediktinskog reda. U Karantaniji su u Osojama, oko 1.000, roditelji patrijarha Popona ustanovili benediktinski samostan. Na furlansko-karantanskoj međi je grof Kocel u testamentu ustanovio samostan u Možnici, ali to je izvršio tek patrijarh Ulrik I. oko 1115. 1106 je isti patrijarh sagradio samostan za saborni kaptol regularnih kanonika u Dobrivasi. I to je bila upravo ustanova rečenoga grofa Kocela. Oko 1085 je Engelberg Spannhei ustanovio benediktinsku opatiju kod Sv. Pavla u Labudskoj Dolini. Taj samostan dobio je mnogo posjeda, osobito u Dravskoj Dolini i u Slovenskim Goricama, među Mariborom i Murom, te je tu proveo crkvenu organizaciju i kolonizaciju. Ovi predjeli su najduže trpjeli od madžarskih navala.

U Kanalskoj Dolini je bamberški biskup Oton ustanovio 1106 samostan u Podkloštru. 1140 je karantanski plemić Kokar (Chagere) ustanovio benediktinski samostan u Gornjem Gradu. U 12 vijeku su ustanovljeni samostani novih redova, cistercijanaca i kartuzijanaca. 1142 utemeljen je cistercijanski samostan u Vetrinju, kod Celovca, a 1136 u Stični, u donjoj Kranjskoj. Cistercijanski samostani su osobito unapređivali poljoprivredu. Oko 1234 su cistercijanci iz Stične naselili Kostanjevicu u pustoj i nenaseljenoj okolici.

Prvi kartuzijanski samostan uopće u zemljama rimsko-njemačkog carstva ustanovio je oko 1157 štajerski međašnji grof Otokar I., u Žićama, kod Konjica. Već 1172 su žički kartuzijanci ustanovili novu kartuziju u Jurjevom (Jurklošter), kod Laškoga. U 13 vijeku postao je kartuzijanski samostan u Bistri, kod Vrhnike (nedaleko od Ljubljane).

U 15 vijeku, 1407, je zadnju kartuziju na slovenskoj zemlji ustanovio celjski grof Hermann, ali je ona poslije izumrća celjskih grofova počela brzo propadati. Stoga je nadvojvoda Ferdinand taj manastir, zajedno sa posjedom, 1596 darovao ljubljanskim isusovcima.

U 11 vijeku uveden je u slovenačkim zemljama župski sistem. U salzburg-škom dijelu uveli su župe nadbiskupi Balduin (1041—1060) i Gebhard (1060—1088). Prvobitne župe su bile vrlo prostrane. Kad se narod namnožio i koncem 13 vijeka svršila kolonizacija, nastale su u okviru pražupa podružne župe, koje su se vremenom razvile u samostalne župe. Sagradilo se u 11 i 12 vijeku mnogo crkava od kojih su se nekoje, naravno kasnije pregrađene i povećane, sačuvale do danas. Za civilizaciju zemlje je osobito mnogo uradio nadbiskup Konrad I. (1106—1147), koji je diplomatskim ugovorima sa Ugrima osigurao mir zemlji, te su se pusti predjeli zasijali naprednim selima i gradovima.

U oglajskoj patrijaršiji osobito se istakao patrijarh Popo (1019—1045). Uz biskupe su gradili mnoge crkve i pojedini velikaši, osobito plemenita gospođa Hema, potomak staroslovenačkog plemića Svatopluka, koji je već u 9 vijeku dobio od cara Arnulfa neke posjede. Pošto su joj oba sina bila ubijena, ostavila je ona svoj ogroman imetak većinom salzburg-škoj crkvi. U Krci i Koruškoj ustanovila je ženski samostan, koji je poslije njezine smrti brzo propao. Nadbiskup Gebhard upotrijebio je njezinu zadužbinu u Krci, za novu biskupiju u Krci, sada u Celovcu. Radi ogromnog opsega salzburg-ške dijeceze uvidio je nadbiskup Gebhard, da ne može sam upravljati tako opsežnim teritorijem, pa je 1071 ustanovio novu biskupiju, pretvoriv ženski samostan Heme Pilstein-ske u biskupsku stolicu. Ali novi biskup nije imao isprva opredijeljene dijeceze, nego je bio samo namjesnik i pomoćnik salzburg-škog mitropolita. Krčki biskupi dobili su velike posjede i u Slovenačkoj Štajerskoj, koji su nekada bili vlasništvo Hemino. Kad je stolica lavantinskih

Digitized by Google

biskupa 1859 prenešena iz Sv. Andrije u Maribor, čitava je Koruška potpala pod Krčkog biskupa, a od 1/12 1923 obuhvata ona samo onaj dio Koruške, koji je po plebiscitu 1920 došao pod Austriju.

U 13 vijeku ustanovio je nadbiskup Eberhard II. još dvije biskupije.

Sekauska biskupija, sada u Grazu, dobila je ime po samostanu Seckau u Gornjoj Štajerskoj, gdje je 1142 neki plemić Adelram Waldeck ustanovio saborni kaptol kanonika. Tu je salzburg-ški nadbiskup Eberhard II. ustanovio novu biskupiju 1218 za istočne, od Salzburga vrlo udaljene i teško pristupačne krajeve. Okružje ove nove biskupije bilo je vrlo maleno, dan i po puta dugo i široko, ali je kasnije ova biskupija dobila veću važnost, jer je sekauski biskup bio generalni vikar za čitav salzburgški dio Štajerske sve do cara Josipa II., koji je među biskupija preuredio 1786.

Poslije blizu 1.000 godina prestala je vlast salzburg-ških biskupa na štajerskom teritoriju. Čitava Štajerska na lijevoj strani Drave potpala je, po tome uređenju, pod sekausku biskupiju; čak je kod Maribora prešla i Dravu te joj je u bivšoj oglajskoj patrijaršiji bilo dodano 17 župa. Ova podjela je značila veliku nepravdu za Slovence, jer je sekauska biskupija bila uvijek posve njemačka, a slovenački narod nije nikada mogao čuti riječi Božje iz usta svoga biskupa. Tek je 1859 došlo do pravednije diobe biskupskih granica. Ali se i ova dioba držala više političkih upravnih okružja nego narodnosnih prilika. Tako je ostalo još mnogo Slovenaca pod sekauskom biskupijom u onim župama, koje su bile u gradačkom političkom okrugu. Radi novih državnih granica po St. Germainskom Ugovoru o Miru rimska je stolica konačno 1/12 1923 dala od sekauske biskupije lavantinskoj u Mariboru ove župe: Kapla, Sv. Duh i Apaće, ali ova posljednja se župa za posljednjeg pola vijeka jako germanizirala.

Za istočni dio stare Koruške salzburg-ški nadbiskup Eberhard II., s pristankom pape Honorija III. ustanovio je 1228 novu biskupiju kod Sv. Andrije u Labudskoj Dolini. Pravo imenovanja zadržao je nadbiskup sebi. Po ispravi nadbiskupa Fridrika II. (1280) ova je biskupija imala pod sobom samo 6 župa uz krajnju istočnu među Koruške i zapadne Štajerske. U kasnija vremena lavantinski su biskupi bili uz to generalni vikari salzburg-škog nadbiskupa u nekojim predjelima. Ovako je ostalo do 1786, kad joj je bilo pridijeljeno u Koruškoj Velikovško, a u južnoj Štajerskoj Celjsko okružje.

Vrlo važna promjena za štajerske Slovence izvršila se 1859. Neumornom nastojanju biskupa Slomšeka pošlo je za rukom da postigne novu arondaciju biskupskih granica. Na temelju ugovora među državnom i crkvenom vlašću stolica je biskupije iste godine prenešena iz Sv. Andreja u Maribor. 1/6 1859 su sve župe u Koruškoj prešle u vlast krčkog biskupa u Celovcu, a 1/9 su slovenačke župe iz sekauske biskupije prešle u vlast lavantinskog biskupa. 4/9 1859 Slomšek je svečano uzeo u posjed svoju novu stolicu. Ujedno je Slomšek, još iste godine, otvorio u Mariboru teološku školu za uzgoj domaćeg svećenstva. Sve je to bilo od zamašne važnosti za štajerske Slovence, koji su sada, poslije 1000 godina, ujedinjeni pod pastirski štap biskupa svoga jezika. Da se nije provela 1859 ova promjena, krajevi uz Dravu i Muru bili bi prosto za slovenstvo izgubljeni, i ne bi nikada došli u državu SHS. Faktično je austrijska skupština svojim zaključkom 22/11 1918 reklamirala za sebe ove krajeve uz male iznimke, baš u onom okviru kako su prije 1859 išle granice među sekauskom i lavantinskom biskupijom.

Od 1/12 1923 su ovoj biskupiji priključene i prekomurske župe iz madžarske sombatheljske biskupije.

U borbi za investituru mnogo su trpjele slovenačke zemlje. Salzburgški su nadbiskupi stajali na strani pape, patrijarsi na strani careva, a plemstvo je bilo podijeljeno na dvije stranke, te se međusobno ljuto napadalo. Ipak se baš u ovo doba vjerski život vrlo razvio, postale su mnoge crkve i samostani. U 13 vijeku župska je organizacija već provedena i kolonizacija zaključena. U to su doba izvršili veliki vjerski pokret dominikanski i franjevački red. Taj pokret zahvatio je i naše zemlje. I jedan i drugi red naselili su se još zarana u našim zemljama. Među biskupima toga vijeka, ističu se Eberhard II. u Salzburgu i patrijarh Bertold u Oglaju. Oba su bili pristaše cara Fri-

Digitized by Google

drika II., ali za crkveni život su mnogo uradili. Eberhard je naselio dominikance u Brežama, u Koruškoj (1220), i u Ptuju (1230), za ustuk protiv bogomila i valdenza.

Patrijarh Bertold uveo je u Slovenačkoj dva ženska samostana, u Velesovu (Velo Selo), u Kranjskoj, i u Studenicama, u Štajerskoj. Oko sredine 13 vijeka postao je isti samostan u Marenbergu. Ovi samostani bavili su se i odgojem ženske mladeži. Među redovnicama je bilo visoko naobraženih dama iz plemićkih porodica. Ti su ženski samostani imali i socijalno značenje, jer su mnoge žene, kojima nije bilo dano da osnuju porodični život, našle u njima sigurno sklonište. Dakako da je to imalo i tamnu stranu, jer su besavjesni očevi i rođaci iz egoističnih razloga kadšto turali u samostane ženskinje, što je onda prouzrokovalo propadanje samostanske stege.

Minorite ili malu braću Sv. Franje Asiškoga isto je tako Bertold uveo u Goricu, Ljubljanu i Celje. Još u 13 vijeku naselili su se oni i u Beljaku, Ptuju, Mariboru.

U tijesnoj je vezi sa kolonizacijom zemlje njemački viteški red, koji je postao u Palestini za vrijeme krstaških ratova. Prvobitna zadaća toga reda bila je njega bolesnika, a kao vitezovi branili su zemlju protiv neprijatelja. Već 1203 uveo ih je Eberhard II. u Breže, odmah zatim darovao im je s pristankom nadbiskupovim salzburg-ški vazal Fridrik Ptujski zemlju oko Velike Nedjelje i Ormuža, koju je oko 1199 oteo Madžarima, pa je bila još pusta i nenaseljena. Vitezovi su tu uredili župu i postavili hospitale za bolesne putnike. 1247 naselili su se njemački vitezovi u Ljubljani, a 1256 u Bijeloj Krajini, gdje je bio narod vrlo zanemaren i odan poganskim bludnjama i bogomilstvu.

Od drugih redova spominju se još augustinci, koji su se naselili u 13 vijeku u Velikovcu i Ljubljani, pa klarise Sv. Franje u Mekinjama, u Kranjskoj i u Celju.

Uopće je bio religiozni i kulturni život u 13 vijeku vrlo bujan. U arhitekturi se kod nas neobično dugo održao romanski stil, tek u drugoj polovini 13 vijeka počinje ustupati pred gotskim stilom.

Sredinom 13 vijeka nastupila je u oglajskoj patrijaršiji važna promjena: patrijarh Bertold je bio posljednji iz stranke Gibelina, koji su stajali u borbi među papom i carstvom na strani careva. Rodom su bili većinom Nijemci. Za Bertoldom dolaze na patrijaraški prijesto Velfovci, pristaše papa, a rodom većinom Talijani. Dokle su pređašnji patrijarsi s vremena na vrijeme posjećivali Slovenačke krajeve, ne brinu se sada više za zemlje »preko gora« baš ništa. I politički odnosi među mletačkom republikom i austrijskom vladom su se doskora tako zapleli, da patrijarsima nije bilo ni moguće miješati se u unutrašnje, bilo političke bilo crkvene, poslove austrijskih zemalja. Najprije su izgubili patrijarsi u ovim zemljama svu svjetsku vlast kao zemaljska gospoda, a uskoro je smalaksala i njihova crkvena vlast, naročito kad su 1420 Mlečani osvojili patrijarhovu državu. Od tada se smatra patrijarh jedino kao mletački patricij, a u stvari patrijaršku su vlast prisvajale različite mletačke ugledne porodice. Ipak su patrijarsi, bar na papiru, čuvali svoja prava, te su pomoću mletačke diplomacije znali osujetiti svaki pokušaj, da se u austrijsko-slovenačkim zemljama osnuju nove biskupske stolice. Štetu je trpio narod, jer je tu, u crkvenom pogledu, zavladala prava anarhija, stega je propala, osobito kad je nastao još tako zvani zapadni raskol. K tomu dođe još turska navala. Crkvenu vlast vrše sada arhiđakoni, koji nemaju dovoljno ugleda. Biskupe upotrebljuju austrijski vladari za svoje političke poslove, a crkvenu službu radi toga zanemaruju.

Važno je, da se je u patrijaršiji sve do reformacije mjestimice sačuvala glagoljica. Patrijarsi je nisu progonili onako kao salzburg-ški nadbiskup. Skloni su joj bili i velmože grofovi celjski. Poznato je, da je Karlo IV. Luksenburg-ški uveo glagoljaše u Prag, a Celjski su bili prijatelji luksenburgovaca. Fridrik Celjski na pr. uveo je glagoljaše-pavline u Štrigovu kod Ljutomera.

U 14 i 15 vijeku javlja se svuda opće propadanje. To se javlja i u crkvenom pogledu. Veliko zlo je bilo, što na našem teritoriju nije bilo nikakve više škole. Siromašno seosko svećenstvo je bilo neuko i zanemareno. Sve bolje nadarbine bile su u rukama tuđinaca. Mnogo zla su prouzrokovali turski ratovi i veliki po-

Digitized by Google

mori. Ipak se ovo propadanje ne smije preuveličavati. Iz 14 i 15 vijeka imamo još sada lijepih crkvenih zgrada, kao spomenike sredovječnog vjerskog oduševljenja. Osobito treba spomenuti zadužbine celjskih grofova, ponajprije krasnu gotsku crkvu na Ptujskoj ili Crnoj Gori, sa znamenitim reljefom na velikom oltaru, na kom su sačuvani portreti celjskih grofova i znamenitih historijskih ličnosti iz okoline kralja Sigismunda, među njima i balkanski knezovi onoga vremena (oko 1409). Celjski grofovi podigli su 1453 dominikanski samostan, Novi Kloštar, više Celja, a Jakov Sekelj u Ormužu minoritski samostan 1493. Iste godine utemeljili su građani u Kamniku franjevački (reformirani) samostan. Već za vrijeme reformacije postao je samostan istoga reda na Sv. Gori, kod Gorice (isto tako reformiran). Stari minoritski samostani su u 15 vijeku pali sa svoje visine.

U to je došla reforma Sv. Ivana Kapistrana, u jugoslovenskoj historiji vrlo zanimljive ličnosti. Taj vatreni borac protiv Turaka proputovao je i slovenačke zemlje. Po Valvasoru, propovijedao je i u Ljubljani. Njegovi reformirani franjevci naselili su se iz Bosne najprije u Bijeloj Krajini, a kad su im Turci razorili samostan, naselili su se u Novom Mestu, gdje još i sada postoji franjevački samostan. Naselili su se i u Ljubljani, gdje je stariji minoritski samostan sasvim bio propao. Među njima su se odlikovali kao izvrsni govornici, Ljudevit Slavonac, Aleksandar iz Požuna, Jakov iz Staubinga. Luterovska oluja je u 16 vijeku gotovo sasvim uništila njihove samostane.

Vrlo važna pojava u slovenačkoj crkvenoj historiji 15 vijeka je ustanovljenje ljubljanske biskupije. Ljubljansku biskupiju ustanovio je car Fridrik III. 6/12 1461, a potvrdio papa Pio II., bulom u Piacenzi 6/12 1462. Tome su se protivili i oglajski patrijarh i mletačka vlada. Ali pošto je papa bio u ličnom prijateljstvu s carem, kao njegov bivši tajnik, nije protest imao nikakva uspjeha. Za dotaciju nove biskupije car je upotrijebio bogatu baštinu, što ju je stekao od celjskih grofova, poslije ugovora sa udovicom posljednjega Celjana, Katarinom, kćerkom srpskoga despota Brankovića. Između ostaloga dobio je biskup bogate prihode opatije u Gornjem Gradu. Pošto su se redovnici protivili carskoj volji, Fridrik je na temelju papine povlastice gornjegradski samostan ukinuo i čitav posjed dodijelio novoj biskupiji. Za prvog biskupa imenovan je Žiga pl. Lamberg. Papa je novu biskupiju izuzeo ispod jurisdikcije oglajskog patrijarha, ali mu je ostavio metropolitanska prava. Ova ustanova je bila vrlo važna, jer je time na slovenačkoj zemlji stvoreno barem nekakvo duhovno središte. Cara Fridrika su kod toga vodili i politički razlozi. Htio je smanjiti upliv oglajskih patrijaraha na svoje zemlje, jer su oni bili potpuno zavisni od mletačke republike, s kojom su Habsburgovci imali neprestane kavge. Ali patrijarh je ipak uspio u Rimu, da se novoj biskupiji nije odredio veći opseg, nego samo one župe, koje su joj bile dane za dotaciju, u Kranjskoj 11 župa, u Štajerskoj 4, u južnoj Koruškoj 2, sa svima filijalama.

Luterov pokret raširio se i u slovenačke zemlje sredinom 16 vijeka iz Njemačke, zahvatio je najprije plemićke krugove, a onda i građanske. Kod prostog seoskog naroda nije uhvatio korijena, osim u Koruškoj i u Prekomurju. Krajem 16 i početkom 17 vijeka počela je katolička protivureformacija. Moralni osnov za vjerski preporod dao je tridentski crkveni sabor svojim reformnim zaključcima. U austrijskim zemljama uzeo je reformu u ruke nadvojvoda Ferdinand. Vodili su ga kod toga više politički nego vjerski motivi, jer se bojao, da mu protestantizam ne potkopa tlo. Inače su baš Habsburgovci pravili mnogo teškoća provađanju tridentskih reformnih dekreta.

Na čelu katoličke reformatorske akcije bila su tri biskupa: Toma Hren u Kranjskoj, Juraj Stobej u Koruškoj i Martin Brenner u Štajerskoj.

Toma Hren rođen je u Ljubljani 13/11 1560. Otac mu je bio bogat građanin i pristalica luteranstva, ali je rano umro. Odgoj mladoga Tome preuzeo je ujak, Gašpar Žitnik, sveučilišni profesor u Beču, koji ga je odgajao u katoličkom duhu. Svršiv pravne nauke u Beču i u Padovi, posveti se svećeničkom staležu, te je 1588 u Seckau-u zaređen za svećenika. Odmah je postao kanonik i propovjednik u Ljubljani, a 1597 imenovan je ljubljanskim biskupom. Kao bi-

Digitized by Google

skup bio je uz Brennera i Stobeja glavni pobornik rekatolizacije u slovenačkim zemljama. Nadvojvoda Ferdinand postavio ga je na čelo reformacionoj ili vjerskoj komisiji, kojoj je bio zadatak, da prevede zemlju natrag u katoličku crkvu, po načelu, koga su se protestanti držali: cuius regio illius religio. U tom poslu bijaše Hren proputovao čitavu Kranjsku i proveo reformaciju u katoličkom smislu. Ali to je bila samo vanjska strana, slomljena je bila politička snaga protestanata, za istinitu unutarnju obnovu trebalo je drugih sredstava i smotrenog rada. Odgajanjem svećeničkog naraštaja, uvađanjem novih redova i kongregacija pokušao je Hren dići religiozno-moralni život. Sam je priredio i izdao evanđelja i listove za sve nedjelje i praznike na slovenačkom jeziku. (Pravi autor toga djela je isusovac Ivan Čandek). Živo je podupirao i crkvenu umjetnost. Nažalost, bio je i on žrtva austrijske dvorske politike, koja je u biskupima htjela imati svoje činovnike. 1614 imenovan je Hren namjesnikom u Grazu, koju je službu vršio do 1621, kad je na svoju molbu bio razriješen. Zauzet državnim poslovima nije mogao posvećivati veću pažnju svojoj biskupiji, te je iza njega ostalo još mnogo nedostataka u ljubljanskoj biskupiji. Posljednjih deset godina je mnogo poboljevao. Umro je 1630. S njime počinje kod Slovenaca novo kulturno doba, koje ima romansko-katoličko obilježje.

Stobej Juraj, pl. Palamburg, biskup lavantinski (1584—1618), 1597 postao je nadvojvodin namjesnik u Grazu. On je upravo duševni vođa katoličke reformacije, koju je po njegovim uputama počeo provoditi nadvojvoda Ferdinand. Postupao je energično ali nije dopustio, da se vjersko pitanje rješava oružanom silom. Svoju malenu dijecezu sasvim je obnovio.

Martin Brenner je došao iz Ingolstadta u Salzburg, gdje je neko vrijeme bio rektor novog duhovnog sjemeništa. 1585 imenovan je biskupom sekauskim, te je vladao svojom biskupijom do 1615, kada je, zbog starosti i bolježljivosti, odstupio. Već u prvoj godini svoga biskupovanja proputovao je čitavu Štajersku, te je osobito nastojao, da digne stegu među svećenstvom i redovništvom. Ali nadmoćnost protestanata je bila već vrlo silna. Kad je došao na vladu mladi Ferdinand, postavio je Brennera na čelo reformacione komisije. Ova komisija je proputovala ne samo one dijelove, koji su bili u salzburgškoj i sekauskoj biskupiji, nego i južnu Štajersku u patrijaršiji. Komisija je obavila svoj posao 1599—1601.

Za katolički preporod u početku 17 vijeka učinili su najviše isusovci i kapucini. Redovi svjetovnih svećenika i starijih redovnika bili su za vrijeme luteranskih smutnja prorijeđeni i nesposobni da sami izvedu vjerski preporod. Isusovci sa svojim školama uplivisali su više na svećenstvo, plemstvo i građanstvo, a kapucini na prosti narod. Isusovce uveo je u Ljubljanu biskup Tavčar 1597. Odmah u početku otvorili su oni dva gramatikalna razreda. 1604 već su imali potpunu šestrazrednu gimnaziju. I za osnovne škole i za književni rad na slovenačkom jeziku stekli su mnogo zasluga. Posebno odgojno sredstvo za mladež i za odraslu publiku bile su im dramatične predstave, zvane školske komedije. Kod tih igara obaziralo se i na slovenački jezik.

U Celovac je uveo isusovce biskup Juraj Stobej. I tu su oni otvorili svoju školu. 1615 došli su u Goricu. 1625 bila je već i tu potpuna šestrazredna gimnazija.

U Trst su došli isusovci iz Češke, kad su u početku tridesetgodišnjeg rata morali pobjeći. I tu su otvorili gimnaziju i uredili slovenačke, talijanske i njemačke propovijedi.

U Maribor su došli isusovci tek 1758, pa su i tu otvorili gimnaziju, koju je, poslije ukinuća isusovačkog reda, preuzela država; ona još danas postoji.

Kapucini su se istakli najviše u narodnim misijama. Još za ljubljanskog biskupa Ivana Tavčara (1580 do 1597) naselili su se oni u Gorici, 1607 u Ljubljani, 1611 u Celju, 1614 u Radgoni, 1613 u Mariboru, 1615 u Ptuju, onda još u 17 vijeku u Trstu, Beljaku, kod Sv. Križa u Vipavi, u Krčkom, u Kranju, Novom Mestu, Celovcu i Škofjoj Loki. Ovaj veliki broj naseobina pokazuje, da su kapucini imali veliki upliv na vjerski preporod naroda, te su malobrojno svjetovno svećenstvo revno pomagali u duhovnoj pastvi. Slično isusovcima, uveli su i kapucini t. zv. pasionske igre, t. j. dramatske prikaze iz muke Isusove

Digitized by Google

U tim igrama su prvi počeci slovenačke dramatike.

Velika borba, koja je nastupila radi vjerske krize u 16 vijeku, dala je mnogo pozitivnih plodova. Odlučujući crkveni krugovi su došli do saznanja da treba narodu pouke na domaćem jeziku. To saznanje je rodilo slovenačku književnost i narodnu školu, za koju se, naravno, trebalo još dugo boriti. Katolička reformacija je uvela mnogo novih župa i usavršila duhovnu pastvu, osobito vjersku pouku (novi katehizam).

U umjetničkom pogledu je otvorila vrata renesansi, ali već u obliku baroka. Od velike važnosti za Slovence i Hrvate je bila visoka škola u Grazu, koju su do svoga ukinuća vodili isusovci. Radi blizine i raznih stipendija bilo je sada omogućeno temeljno obrazovanje svećenstva. U istinu nalazimo u 17 i 18 vijeku čak na običnim seoskim župama akademski obrazovane svećenike, čak i doktore filozofije i teologije. Na visokoj školi u Grazu bila je dana prilika inteligentnim hrvatskim i slovenačkim krugovima, da se međusobno upoznadu i približe. U 17 i 18 vijeku nalazimo na slovenačkim župama mnogo svećenika, rođenih Hrvata. Naravno da se sve zlo, što se uvuklo kroz vjekove, nije moglo jednim mahom odstraniti. Ima i u 17 i 18 vijeku još dosta mana. Glavni je uzrok bio u tome, što austrijska vlada nije dopuštala da se dosljedno izvedu reforme tridentskog koncila, i što u patrijaršiji nije bilo redovne biskupske vlasti, te je u crkvenoj upravi zavladao anarhizam. Međutim vrijeme je i tome donijelo lijeka.

Mlečani su svom snagom nastojali, da spasu oglajsku patrijaršiju; tražili su diplomatsku pomoć i kod francuskog dvora, kod pruskog kralja i kod Engleske. Ali uzalud. Patrijaršija se bila preživjela; trebalo je da dođe do reforme. Tako je papa Benedikt XIV. 6/6 1751 ukinuo oglajsku patrijaršiju. Za njezine austrijske zemlje ustanovljena je biskupija u Gorici, a za furlanski dio u Vidmu. Naziv patrijarha nosi nadbiskup mletački. Prvi gorički biskup bio je grof Mihail Attems. Gorička biskupija je podignuta na nadbiskupiju, i ostala je do 1788, kad je metropolitanska čast prenešena u Ljubljanu. Biskupija u Gorici i u Trstu je te godine ukinuta, a za obje je stvorena nova biskupija u Gradiški. Ali već 1830 obnovljena je u Trstu i u Gorici, i ovoj je vraćena metropolitanska čast. Tako je ostalo do današnjeg dana.

Prvi nadbiskup Attems proputovao je cijelu svoju dijecezu, da upozna potrebe i nedostatke njezine. Za odgoj svećeničkog podmlatka ustanovio je u Gorici biskupsko sjemenište.

Na ljubljanskoj biskupskoj stolici sjedili su, poslije Tome Hrena čitav 17 i 18 vijek sami plemići i tuđinci. Austrijska vlada dijelila je u ono vrijeme biskupske stolice kao nagradu i plaću ljudima, koji su se istakli u njezinoj službi. U pogledu vršenja biskupske službe ne može se tim ljudima ništa prigovoriti, ali oni većinom nisu imali smisla za više duševne potrebe svojih podanika. U to vrijeme se lijepo razvijala crkvena umjetnost, građevinarstvo, kiparstvo i slikarstvo. Najveće arhitektonsko djelo 18 vijeka je ljubljanska katedrala Sv. Nikole (posvećena 1707) i krasna crkva u Gornjem Gradu (posvećena 1754).

Za vlade biskupa Ferdinanda Kienburga u Ljubljani je otvoreno sjemenište za odgoj svećeničkih kandidata, ali je u tom zavodu bilo mjesta i za juriste i medicinare. Car Josip II. je 1783 taj zavod pridružio generalnom seminaru u Grazu. Kad je taj zavod 1790 napušten, iduće je godine opet otvorena teološka škola sa seminarom u Ljubljani, koja još i danas postoji kao fakultet ljubljanskog sveučilišta.

U 19 vijeku dolazili su na biskupske stolice više manje domaći ljudi; tuđi su plemići iščeznuli. Neki su od njih stekli velikih zasluga za crkvu i narodnu kulturu. Na ljubljanskoj stolici osobito Antonije Alojzije Wolf, a na lavantinskoj (mariborskoj) nezaboravni Anton Martin Slomšek.

U novije vrijeme proslavio je ljubljansku stolicu Jakov Misija, a mariborsku Dr. Mihail Napotnik.

Sada su Slovenci, ujedinjeni u državi SHS, podređeni biskupima u Ljubljani i Mariboru. Slovenci u austrijskoj Koruškoj ostali su pod Celovcem, ugarski Slovenci pod Szombathely-em, a primorski pod nadbiskupom u Gorici i Vidmu, i pod tršćanskom biskupijom.

Za odgoj svećenstva ima mariborska biskupija svoju teološku školu u Mariboru, a ljubljanska fakultet na sveučilištu. — Za gojenje teoloških

Digitized by Google

nauka postoji u Ljubljani Bogoslovska Akademija, koja izdaje časopis Bogoslovski Vestnik.

Ljubljanski biskup je od 1898 Dr. Antun Bonaventura Jeglić, rođen u Begunjama 29/5 1850, zaređen 1873. 1897 postao je pomoćni biskup u Sarajevu, a 1898 pozvan je na ljubljansku stolicu.

Mariborsku biskupiju drži od 1923 Dr. Andrija Karlin, 1911—1919 biskup u Trstu, rođen 15/11 1857 u Staroj Loki.

U lavantinskoj biskupiji postoje sada ovi samostani, odnosno redovnička udruženja. Muški: 1. Minorite u Ptuju (od 1239) upravljaju župu; 2. Franjevci u Nazaretu (od 1632) za upravu župe, u Mariboru (1864) za upravu župe, u Sv. Trojstvu u Slovenačkim Goricama (1854) za upravu župe; 3. Kapucini u Studencima kod Maribora (od 1921) za pomoć u duhovnoj pastvi i u školama i u Ptuju (od 1924); 4. Misionari Sv. Vinka Paulskog ili Lazariste u Celju (od 1852) za narodne misije; 5. Trapisti u Rajhenburgu (1881 došli iz Francuske), kontemplativan red; 6. Salezijanci u Veržeju za odgoj muške mladeži sa internatom (od 1912). — Ženska su udruženja: 1. Milosrdne sestre Sv. Vinka Paulskoga za njegu bolesnika: u Mariboru u javnoj bolnici (1843), u vojničkoj bolnici (1923); u Ptuju u javnoj bolnici i Nemoćištu (1874, 1875); u Celju u javnoj bolnici (1876), u vojničkoj bolnici (1919), u invalidskom domu (1921); u Brežicama u javnoj bolnici (1878); u Vojniku u Nemoćištu (1892); u Slovengracu u javnoj bolnici (1898); 2. Kongregacija školskih sestara III reda Sv. Frane Asiškoga za odgoj ženske mladeži i njegu bolesnika podijeljena je 1922 u četiri provincije: Slovenačku, Hrvatsku, Talijansku (za okupiranu zemlju u Italiji) i Američku. Glavna kuća je u Mariboru ustanovljena 1864. Uzdržava žensku preparandiju sa pravom javnosti, četverorazrednu građansku školu, šestrazrednu osnovnu školu, poljoprivrednu gospodarsku žensku školu, dječji vrtić, tri djevojačka internata i dječji azil željezničara. Ista kongregacija ima više zavoda i u drugim mjestima u biskupiji i njegu bolesnika u zdravilištu Topolščica; 3. Magdalenke u Studenicama (1892) su više kontemplativan red; 4. Sestre krstaškoga viteškoga reda vrše njegu bolesnika u bolnici u Ormužu, a švajcarske sestre III reda Sv. Franje u bolnici na Prevratu.

Biskupija je imala 1924 svega 254 župe sa 557 svećenika. Župe su podijeljene u 28 dekanata i 4 naddekanata, te je sa sjedinjenim Prekomurjem i dijelovima Koruške 1924 brojila 600.338 žitelja.

Potanje podatke o crkvenoj statistici pružaju svakogodišnji »Šematizmi«, što ih izdaje biskupski ured.

U ljubljanskoj biskupiji postoje: Muški samostani: 1. Cistercijanaca u Stični, vode upravu župe; 2. Kartuzijanci u Pleterju, kontemplativan red; 3. Franjevci u Ljubljani, Kamniku, Novom Mestu, na Brezjama, u Donjoj Šiški, na Viću, kod Nove Štifte, vode župe i pomažu u duhovnoj pastvi; 4. Kapucini u Škofjoj Loki i u Krčkom, pomažu u duhovnoj pastvi i narodnim misijama; 5. Milosrdna braća, vode bolnicu u Kandiji i kod Kamnika; 6. Isusovci u Ljubljani, vode duhovnu pastvu; 7. Misionari Sv. Vinka Paulskoga u Ljubljani, pomažu u duhovnoj pastvi i vode narodne misije; 8. Krstaški red u Ljubljani, vodi župe i pomaže u duhovnoj pastvi; 9. Salezijanci u Ljubljani i na Radni, vode osnovnu i stručnu školu. — Ženski: 1. Sestre reda Sv. Uršule imaju žensku učiteljsku preparandiju u Škofjoj Loki, osnovne i građanske škole u istim mjestima i u Mekinjama; 2. Sestre karmelskog reda su kontemplativan red; 3. Sestre milosrdnice opskrbljuju bolnice, ubožnice, nemoćišta, dječji i invalidski dom u Ljubljani, na Studencu (umobolnicu), žensku kaznionu u Begunjama, bolnice u Kočevju, Krčkom, u Novom Mestu; 4. Školske sestre (slovenačke provincije) vode u Ljubljani veliku dječačku ubožnicu sa internatom i petrazrednom osnovnom školom, žensku gospodarsku školu u Marijanišću u Ljubljani manje zavode po drugim mjestima; 5. Notre Dame sestre vode kod Novoga Mesta djevojačku osnovnu školu, građansku i žensku gospodarsku, osmorazrednu djevojačku školu sa trgovačkim tečajem u Ilirskoj Bistrici (na okupiranom zemljištu).

Ljubljanska biskupija je imala 1924: 802 svećenika, 304 župe, i 20 drugih samostalnih dušobrižničkih stanica u 22 dekanata, od kojih su dekanati Idrija, Postojna, Trnovo, Vipava okupirani od Talijana. Dekanati su opet podređeni pod pet arcidakonata. U

Digitized by Google

jugoslovenskom dijelu biskupije bilo je 1924: 522.603 katolika, a u okupiranim dekanatima 65.895, ukupno 588.498. Malobrojni prekomurski Slovenci su od vremena ugarskog kralja Stjepana I. bili podijeljeni u đursku i vesprimsku madžarsku biskupiju. Kad je koncem 11 vijeka ustanovljena zagrebačka biskupija, došlo je južno Prekomurje pod Zagreb. Tako je ostalo do 1777, kada je Marija Terezija ustanovila u Szombathely-u novu biskupiju. Ovoj su bili priključeni svi prekomurski Slovenci, te su oni bili bar u crkvenom pogledu ujedinjeni, jer politički su bili podijeljeni u dvije županije, željeznu i zaladsku. Szombatheljska biskupija imala je i svoju teološku školu, u kojoj se mladež školovala u madžarskom duhu. Od 1/12 1923 Prekomurje je, koliko spada u našu državu, potčinjeno mariborskoj biskupiji sa 26 župa. *F. Kovačić.*

KATOLIČKO DRUŠTVO »BOŠKOVIĆ«, kulturno društvo. Osnovano je juna 1906 u Dubrovniku, sa zadatkom, da propagira katolički život, bez obzira na narodnosti ili političke stranke. — Društvo je razvilo svoj rad najviše periodičnim predavanjima, uredilo je svoju čitaonicu i knjižnicu, naročito obzirom na apologetsku katoličku književnost. K. D. B. izdalo je i 6 knjiga: Spomenicu Ruđera Josipa Boškovića (1911), i 5 djela: po jedno iz političke, trgovačke, muzičke historije i dva biografska, koji sačinjavaju malu Boškovićevu biblioteku. *B. M.*

KATONA STJEPAN, historik (13/12 1732 — 18/8 1811). Škole je učio u Eger-u i Ostrogonu, a 3/10 1750 ušao je u jezuitski red. 1765 postao je profesor na univerzitetu u Trnavi. Kad je red ukinut prešao je u sekularno svećenstvo, i došao je na univerzitet u Budimu. 1794 bio je izabran za kanonika u Kaloči. U isto doba povjerena mu je uprava nadbiskupske biblioteke. — K. je bio ugarski historik, važan i za južnoslovensku historiju, jer se u njegovim djelima nalaze podaci i izvori, do kojih je danas teško doći. K. je naročito važan kao skupljač i izdavač izvora za ugarsku historiju. Djela su mu ova: Historia critica primorum Hungariae ducum (1779—1817), 42 knjige (Od početka ugarske historije do 1810), Epitome chronologica rerum hungaricarum, transsylvanicarum et illyricarum (1796—1798), 3 sveska. Historia metropolitanae calocensis ecclesiae. *V. N.*

KATULA je suknja od svile, ili druge kakve materije. Nosi se u Crnoj Gori. *N. Z.*

KATUN (katunište) je pastirsko naselje, koje se bavi stočarstvom. U Dušanovu Zakonu razlikuju se K. od sela, koja su naselja zemljoradnika. Naročito se vlaška sela zovu K. U političkom statutu ne razlikuju se sela od K., nego oba izraza služe sinonimno. *M. K.*

KATUNARIĆ ANTE, slikar i bakrorezac (11/1 1878, Split). Svršio je realku u Splitu, a umjetničku akademiju u Rimu. Zbog studija boravio je u gradu Chioggia i u Mlecima. Živi u Splitu kao gimnazijski nastavnik, a pored toga izdaje humoristički list Duje Balavac. Izlagao je u Splitu, Zadru, Zagrebu, Beogradu, Sofiji i Rimu. Izdao je i nekoliko zbirki novela i napisao je više komedija. *A. Sch.*

KATUNSKA NAHIJA je središte Stare Crne Gore. Zahvata najčistiju kršnu (krasku) površ, punu vrtača, dolova, oblih kršnih glavica i omanjih brda. Nalazi se između Bjelopavlića, Lješanske i Riječke nahije, Boke Kotorske, Grahova i Nikšićkog Polja. Najveće su planine u njoj: Lovćen (1.766 m), Bukovica, Garač i Lastva, a polja: Cetinjsko i Njeguško. Kraj je potpuno bezvodan i, osim Ivanovih Korita pod Lovćenom i Obzovice u selu Prekornici, čija je voda dovedena na Cetinje, nema drugih izvora ni živih voda. Narod pije vodu iz ublova, pišteta, gustijerna (cisterna), kamenica i jama (Čevska Jama). Šume ima po cijeloj nahiji dosta; svuda je pitoma sitnogorica, a samo oko Lovćena ima u izobilju bukovine. Pravu K. N. sačinjavaju plemena: Cetinjani, Njeguši, Čeklići, Bjelice, Cuce, Oznići (Čevljani, Župljani), Komani, Zagorčani i Pješivci, sa ukupno 24.000 stanovnika (1921). — K. N. je dobila ime po katunima, na koje su ljeti, u doba Balšića i Crnojevića, Zećani, Bjelopavlići i Riječani izdizali se stokom. Narod se bavi pomalo zemljoradnjom: sije kukuruz, pšenicu, ječam, krumpir i kupus po onim malim vrtačama i dolovima, i stočarstvom: goji ovce, koze i goveda.

Digitized by Google

Za prijenos najviše upotrebljavaju mazge i magarce. Glavni je grad Cetinje (3.050 stanovnika). Katunjani su hrabri i otmjeni ljudi. Najglavnije su porodice među njima: Petrovići, Radonjići, Vukotići, Martinovići i drugi.

Literatura: N. Dučić, Književni radovi, 3; P. Rovinski, Černogorija, II. *S. Tomić.*

KATURIĆ M., profesor u Zadru i upravitelj gradskog muzeja, faunist (1848, Zadar — 23/12 1912, Zadar). Publicirao je 1881—1910 dvadeset zooloških članaka. Većina ih je izašla u Glas H. P. D., jedan u Spomeniku a tri u Bollet. Soc. Adr. u Trstu. Dva njegova rada raspravljaju o mravima, ostali se bave kičmenjacima. *J. H.*

KATZER FRIDRIH (5/6 1861, Rokićani — 4/2 1925, Zagreb). Školovao se u Pragu, Beču, Mariboru i Giessen-u, gdje je promoviran za doktora. Proučavao je naročito mineralogiju, geologiju i rudarstvo. Služio je u Pragu, Leobenu, Pari (Brazilija), a od 1898 u Sarajevu, kao zemaljski geolog i direktor Geološkog Zavoda. Naštampao je oko 140, mahom njemačkih, naučnih članaka, mineralnog, geološkog, rudarskog i geografskog sadržaja. Glavna su mu djela: Geologie von Böhmen (1892), Geologischer Führer durch Bosnien und die Herzegovina (1903), Geološka karta Bosne i Hercegovine (tri lista, 1907, 1910, 1921), Karst und Karsthydrographie (1909). Počeo je štampati potpun pregled sadašnjeg poznavanja Bosne i Hercegovine na srpskohrvatskom i njemačkom jeziku. *J. Ž.*

KAUPERZ IVAN VID, bakrorezac (15/6 1741, Graz — 31/12 1816, Graz. Sin je bakroresca Ivana Mihaila K., kod koga je i učio. Poslije je od 1765, učio na Akademiji u Beču. 1769 postao je počasni član Akademije u Firenzi, a 1771 član bečke Akademije. Od 1777 bio je učitelj crtanja u Grazu. 1785 osnovao je privatnu crtačku školu, a kasnije pokrajinsku crtačku školu, kojoj je bio vođa 28 godina. 7/9 1813 je penzioniran. U mezzotinto tehnici bio je prvi svog vremena. Glavna su mu djela: Artemizija po slici Eve Doroteje Mišievske (1776), Magdalena po Guido Reni-u (1782), Sibilla persica po Gverčinu. Pored toga izradio je K. i bezbroj grbova, vizitkarata i malih slika, koje su bile vjerskog karaktera. Mnogo je radio za slovenačke krajeve.

Literatura: Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, 146. *F. S.*

KAVADARCI, varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na Velikoj, desnom pritoku Vardara, u središtu prostrane i niske kotline Tikveša. Imaju 1.330 kuća, sa 2.525 stanovnika (1921). K. se nalaze na štipsko-prilepskom drumu, koji preko Krivolaka spaja lijevu i desnu obalu Vardara, a dalje u pozadini Bregalnicu sa Pelagonijom. Ovim je drumom varoš vezana i sa glavnom uzdužnom povardarskom komunikacijom, na kojoj, preko varošice Negotina, ima željezničku stanicu Sv. Đorđe, do koje je svakodnevni automobilski saobraćaj. — K. su osnovali krajem 17 vijeka bjegunci muslimani sa obližnjih selišta Dukene, Raštana i Hoova, koje su uništili arbanaški pljačkaši poslije Piccolomini-jevog ratnog pohoda na jug (1689—1690), kada su Arnauti ovamo i do Vardara prodrli. Bjegunci su se ovdje, niže manastira Sv. Dimitrija, sklonili u starodrevnu kulu, iz koje su se branili. Kod kule osnovano pribježište najprije se zvalo Velehan (i sada žive muslimani Velehančevići, prvi osnivači naselja), a kasnije je nazvano K. ili Kavadar. Kula i sada stoji, od kamena, visoka oko 20 m, na 5 katova, sa ulazom na drugom katu preko ljestvica. — U K. su se poslije doselili i drugi bjegunci, najprije muslimani, pored njih i arnautska porodica Sinanovaca, koji su kasnije zadobili i ajansku vlast nad Tikvešom. Iza ovih nastalo je doseljavanje i kršćana, koji su najprije bili izmećari (sluge) na beglucima muslimana. Kršćani su kao glavni privredni elemenat brzo jačali, tako da su 1838 sa sultanovom dozvolom podigli crkvu, ali zbog prijetnja muslimana ne u varoši, na temeljima porušenog manastira Sv. Dimitrija, kako je carski ferman glasio, već malo dalje od varoši. Kod crkve se stao razvijati nov, čisto kršćanski kraj, od oslobođenih izmećara i čifčija (kmetova), sada većinom zanatlija i trgovaca i od novijih doseljenika iz okolnih sela. — K. su bili od važnosti kao upravno središte Tikveša, pa kao mnogoljudnije naselje, naročito sa mnogih i raskošnih be-

Digitized by Google

govskih konaka, tipičnih sa ondašnjih prostranih dvorova i ogromnih »porta«. U ovo su vrijeme glavnu trgovinu vodili »ćiradžije« (kiridžije), koji su dućandžijama kao preprodavaocima na sitno donosili robu karavanama iz Soluna i sa panađura (vašara) iz Prilepa, Sera i Nevrokopa. K. su oko 1860 imali oko 20 dućana i zanadžinica, a 1865 već oko 800 kuća.

1873 otvoren je željeznički saobraćaj dolinom Vardara, te su K. dobili, i ako udaljenu, željezničku stanicu u Krivolaku. Od 1875 počelo je u Tikvešu gojenje afijona (mak za opijum), te su K. postali, pored grožđa i vina, glavno tržište za tikveški afijon i šarlagan (ulje od makovog sjemena, i od susama, sezama). Ubrzo se kultura afijona tako razvila, da je na pazar iznošeno do 40.000 oka opijuma, onda plaćanog po 3 napoleona od oke, što je činilo blizu dva i po milijuna dinara u zlatu. Čaršija u K. ubrzo je narasla na 60 dućana. Kada je vezana vardarska željeznica sa moravskom u Srbiji (1888), dolazili su mnogi vinarski trgovci iz Niša, Kruševca, Svilajnca, i izvozili tikveško grožđe i vino.

K. su krajem 19 vijeka imali 5.092 stanovnika, od kojih je 1.940 bilo Srba, 3.120 muslimana (najvećim dijelom tikveški poturice, nešto malo doseljenih Turaka i Arnauta, i oko 120 Cigana) i 32 Vlaha. — Od oslobođenja (1912) K. su postali središte Tikveškog okruga, mnogo većeg od ranije Tikveške kaze, i središte Kavadarčanskog sreza. Za vrijeme balkanskih ratova (1912—1913) K. nisu postradali od paljevina kao susjedna varošica Negotino, samo je od onda nastalo iseljavanje muslimana u Malu Aziju, koje i danas traje. — 1922 u K. je bilo 220 dućana (trgovina i zanadžinica). Najveći dio čaršije drže kršćani (90%), ali muslimani su još uvijek u većini (709 kuća) prema kršćanima (620 kuća). Najveći se dio stanovništva u K. bavi zemljoradnjom, jedni na svojim čiflicima, drugi argatujući. K. su još od Karađorđeva i knez Miloševa vremena održavali veze sa Srbijom i Beogradom.

U K. su: načelstvo okruga tikveškog, poglavar sreza kavadarčanskog, prvostepeni sud, agrarno povjereništvo, lozni rasadnik, poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom, građevinska sekcija, sreska financijska uprava, nadzornik narodnih škola za srez kavadarčanski i srez negotinski, gimnazija mješovita četverorazredna, vojni garnizon.

Literatura: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (1924); F. Tućan, Po Makedoniji, putničke slike i dojmovi (1921). *V. Radovanović.*

KAVANJIN JEROLIM (Cavagnini) (4/2 1641, Split — 29/11 1714, Split). Prve nauke svršio je u Splitu, a onda je otišao u Padovu, gdje je učio pravo i dobio doktorsku diplomu (1669). Vrativši se u domovinu, K. je živio u Zadru, na Braču i u Splitu, gdje je vršio različne službe: bio je član gradskog vijeća, odvjetnik splitskoga nadbiskupa i državni odvjetnik. Radi zasluga za Trogir uvršten je K. u red trogirskih plemića (1690). K. je bio veoma ugledan i bogat splitski plemić. U starim danima ostavio je K. svoja javna zvanja, i povukao se na svoje imanje na Braču. Umro je u Splitu, kao posljednji muški potomak plemićke porodice Kavanjina. Nadživjela ga je samo kćerka Saba, udata za splitskog plemića Nikolu Kapogrosovića (Capogrosso), koji je primio ime Capogrosso-Cavagnini. Ta porodica živi na Braču i danas, i čuva književnu zaostavštinu K. - U starosti na Braču K. je spjevao veliku pjesmu Povist vanđelska bogatoga a nesrećna Epulouna i ubogoga a čestita Lazara, u 30 pjevanja sa 32.658 stihova, koja se obično zove Bogatstvo i uboštvo. To je najopsežnije djelo u stihovima u staroj hrvatsko-srpskoj književnosti. U njemu je K. dao sve svoje znanje iz kršćanske moralke, iz Sv. Pisma, iz historije, naročito Južnih Slovena, i skupio sve, što je znao o dalmatinskim gradovima i znamenitim našim ljudima prošlih vjekova i svoga vremena. Bogatstvo i uboštvo pjesnička je enciklopedija, koja ima kulturnohistorijsku važnost, ali nema nikakve pjesničke vrijednosti. Pjesnik je, ugledajući se, a negdje i kopirajući Gundulića, htio da ga opširnošću premaši, ali je pružio samo dokaz, kako je u to doba u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti iščezavala poezija velikog stila.

Literatura: J. Aranza, Jerolim Kavanjin (Predgovor izdanju Bogatstva i uboštva). Stari Pisci, 22 (1913). *B. Vodnik.*

KAVČIČ FRANC (Caucig), slikar (3/12 1762, Gorica — 8/11 1828, Beč). K.

Digitized by Google

je učio škole kod jezuita u Gorici; njegov protektor bio je grof Vid Kobenzl, koji ga je poslao na akademiju u Beč. Zatim je car Josip II. slao K. u Italiju, gdje je u Bologni kopirao talijanske originale, a u Rimu crtao spomenike. Kancelar Kaunitz slao je K. zatim i u Mantovu. Poslije putovanja vratio se K. u Beč, i postao je 1799 profesor slikarstva na akademiji za umjetnost, 1808 učitelj crtanja u carskoj tvornici za porculan, a 1820, poslije smrti Zaunera, direktor akademske škole slikara, bakrorezaca i kipara. — Djela su mu: oltarne slike za Torlu i Imolu, historijske slike za Kobenzla i 20 slika za Mexiku, slike sa klasičnim predmetima (Helena i Paris, Temistokles u progonstvu kod epirskog kralja Admeta, Kleomena, svečanost u Venerinu počast na ostrvu Meliti, Fokion i njegova žena, u galeriji bečke akademije za umjetnost), 8 velikih svezaka crteža u biblioteci bečke akademije, crteži u Albertini u Beču. K. portret izradio je po J. L. Bilwiller-u u bakru J. Merz. K. se smatra za jednog od najboljih slikara svog doba. K. je bio i protektor slovenačkog slikara M. Langusa.

Literatura: I. Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslovenskih.

F. S.

KAVKA PLAVA, vrsta vinove loze, raširena u Slovenačkoj. Ima je i u Hrvatskoj, osobito oko Zagreba.

I. R.

KAZALI ANTUN, pjesnik (29/4 1815, Dubrovnik — 16/1 1894, Dubrovnik). Gimnaziju je učio u Dubrovniku, filozofiju i bogosloviju u Grazu. 1838 zaređen je za svećenika. Kao kapelan služio je u različitim mjestima u dalmatinskom primorju. 1855 postao je profesor zadarske gimnazije, a 1861—1868 bio je u hrvatskoj gimnaziji na Rijeci. U šipanjskoj Luci župnikovao je 14 godina. 1882 postao je nadarbenik prebende Tri crkve na Boninovu, u Dubrovniku, gdje je i umro. — K. je bio čovjek velike obrazovanosti. Poznavao je francusku, talijansku, njemačku i englesku književnost. Naročito je volio Shakespeare-a, Milton-a, Tennyson-a i Byron-a. Tek kad je došao kao kapelan u narod, naučio je hrvatski jezik. Pokret Gajev i Zora Dalmatinska privoljeli su ga narodnoj knjizi. K. je saradivao u Zori Dalmatinskoj. 1855—1859 bio je u Zadru urednik Glasnika Dalmatinskog. 1858 izdao je poveću romantičnu epsku pjesmu Zlatka. Posebice je još izdao Pjesan Trista Vica udovica (1857), elegijsku pjesmu Glas iz pustinje (1862) i epsku pjesan Grobnik (1863) u tri pjevanja. Zna se, da je spjevao veliki ep Čoso (30.000 stihova). Oko toga je radio 40 godina, i u nj je unosio sve svoje doživljaje, ali ga nije objavio niti se rukopis sačuvao.

Literatura: N. Grlović, Album zaslužnih Hrvata (1898—1900); A. Petravić, Razvitak pjesništva u Dalmaciji od početka 19 vijeka do smrti Pavlinovića i Despota; Studije i portreti (1905).

B. Vodnik.

KAZALIŠTE U BJELOVARU. S Okrugićevom Šokicom počelo je 11/4 1915 Dobrovoljno K. u B., koje je sa nekoliko pravih glumaca i diletanata za tri godine dalo oko 80 drama i dvije operete (Mam'zelle Nitouche i Penzionat). Od domaćih autora davani su: Car Emin (Zimsko Sunce), Ogrizović (Hasanaginica), Tucić (Golgota, Povratak i Truli dom), Nušić (Svijet i Običan čovjek), Tomić (Barun Trenk), Petrović (Duše), Šenoa (Zlatarevo zlato), Trifković (Školski nadzornik i Francusko-njemački rat), Freudenreich (Graničari) i t. d. Ovo kazalište je sa uspjehom gostovalo u većim mjestima bjelovarsko-križevačke županije.

N. A.

KAZALIŠTE U DUBROVNIKU. Nezna se, kad su se u Dubrovniku počele priređivati javne predstave, ali je to bilo najkasnije 1546. No i poslije te godine dugo nije bilo pravog K., nego su javne predstave održavane ili na otvorenom polju (na Poljani, gdje je sada Gundulićev spomenik), ili pred dvorom, ili u Vijećnici (gdje sada stoji općinski dom), gdje se inače skupljalo Veliko Vijeće (zakonodavna skupština odrasle muške vlastele). Za te predstave podizala se, bez sumnje, provizorna pozornica, a znamo da je bilo i nekih, sigurno vrlo jednostavnih, scenerija. Predstave su bile pristupačne svakome, ne samo vlastelima, nego i građanima i prostom narodu. 1554 senat je zabranio, da se u Vijećnici daju predstave, pa su, od tada pa sve do kraja 17 vijeka, javne predstave priređivane samo pred dvorom, dok su, bar u 16 vijeku, bivale predstave i po privatnim kućama,

Digitized by Google

naročito prilikom svadba. Tek pred konac 17 vijeka određena je posebna zgrada za K., i to državni arsenal (»orsan«), u kome su se čuvale i opremale državne galije, a bio je iza Vijećnice, do mora, gdje je sada Bundićev Teatar. Pošto je arsenal bio premješten u Gruž, najkasnije 1710, zgrada je preudešena kao K., pri čemu je određena i posebna loža za »vladike« (plemkinje), a 1758 je prvih osam redova klupa u parteru i po tri reda s obje strane rezervirano za vlastelu. Iz osnove se »orsan« imao preurediti 1786, kada, kao u francuskim kazalištima, nije smjelo više biti posebnih loža, već samo tri velike, da mogu primati po 50 lica, jedna za vladike, druga za građanke, a treća za Izraelićanke. Nije nam poznato, da li je »orsan« uopće ovako preudešen, ili je ostao kakav je bio do 1817, kada je zajedno s Vijećnicom izgorio.

Javne su predstave u Dubrovniku priređivane do kraja 17 vijeka ponajviše pred dvorom, a do kraja 18 vijeka u »orsanu«. Predstavljale su se isključivo drame, sastavljene, odnosno prevedene ili prerađene sa talijanskog, od dubrovačkih književnika, i to bez izuzetka samo na našem jeziku. Bile su tu i vesele komedije i pastirske igre i ozbiljne tragedije i tragikomedije, a bilo je, bar u 16 vijeku, i pobožnih »crkvenih prikazivanja«. Naročito je kod pastirskih igara i kod tragikomedija bilo svirke i pjevanja i plesanja, što više čini se da su se u prvoj polovini 17 vijeka neke drame Džona Palmotića pjevale od početka do kraja, dakle da su bile prave opere. Za cijelo to vrijeme predstavljalo se samo u pokladama (mesojedu), dakle od 6 januara do velikog uskršnjeg posta, i to samo jedan dan svake godine. Glumci-pjevači bili su mahom mladi momci, koji su preuzimali i ženske uloge. Oni su se sastajali »u družine«, posebno mlada vlastela, a posebno mladi građani, te su sami priređivali predstave. Posljednji je put takva diletantska družina mlade vlastele predstavljala neku dramu na našem jeziku u »orsanu« 1775 (možda preradu jedne Molière-ove komedije).

Kako je od sredine 18 vijeka u Dubrovniku jako nazadovao interes za narodnu literaturu, a rastao, pod utjecajem latinsko-talijanske gimnazije, interes za latinsku i talijansku, nisu se više nalazile domaće diletantske »družine«, te je senat 1778 odlučio, da se svake godine za poklade pozove koje talijansko glumačko ili operno društvo. Uskoro je udešena ljetna sezona, kada su se lakše mogla dobivati takva društva iz Italije, i jesenska (od prvog novembra dalje). Jesu li se u »orsanu« davale opere, nije poznato, ali svakako su to bile samo talijanske.

Pošto je 1817 izgorio »orsan«, novo je K. bilo udešeno najkasnije 1823 u privatnoj kući (u Zuzorinoj ulici, gdje je sada pjevačko društvo Sloga). Ovo je K. bilo vrlo jednostavno uređeno i siromašno opremljeno, pa su u njemu, sve do 1864, mala talijanska društva davala drame i opere. Domaći su ljudi samo u toliko sudjelovali, što su svirali u orkestru. I opet su davane samo talijanske drame i opere, a samo je 1824 davana tragedija Damjan Juda, dubrovački tiranin, u kojoj je upravitelj tadašnjeg talijanskog glumačkog društva obradio poznatu, legendu o dubrovačkom tiraninu iz 12 vijeka. Osim toga, domaću historiju u repertoaru toga vremena predstavlja Smrt Ivana Trkulje, dalmatinskog hajduka, koja je prikazivana 1833. Tek 1850 davan je u K. i jedan domaći proizvod, ali na talijanskom jeziku, vaudeville Pogrebi i plesovi, književnika Ivana Kaznačića, koji je u njemu obradio neku veselu epizodu iz svoga univerzitetskog života u Padovi, a za koju je neki Jakšić, valjda Dubrovčanin, napisao muziku.

Kada se 1863 na mjestu, gdje je prije stajala Vijećnica i »orsan« počeo graditi novi općinski dom, dubrovački vlastelin Luko Bundić (Bonda) podigao je, od prilike gdje je bio »orsan« sadašnji mali, ali dosta lijepi »Bundićev teatar«. Nacrt je izradio profesor splitske realke Vechietti, a gradio ga je Perišić, koji je sagradio i pravoslavnu crkvu u Dubrovniku. K. je otvoreno 26/12 1864 Verdi-evom operom Ernani. Poslije toga redovno svake godine dolazilo je u Dubrovnik po koje talijansko glumačko, operno ili operetno društvo. Ravno sto godina pošto je u »orsanu« posljednji put družina diletanata predstavljala na hrvatskom jeziku, opet se u dubrovačkom teatru čula naša riječ: 1875 gostovalo je Dramatično Društvo Zemaljskog Kazališta iz Zagreba u Dubrovniku 25/4—17/5, te je prvo veče

Digitized by Google

davalo, pod upravom A. Mandrovića, Scribe-ove Zapisnike vraga, a prije toga je Mandrović izgovorio Šenoin Pozdrav Dubrovniku.

Poslije toga dolazilo je, sve do balkanskih ratova, gotovo svake godine po koje talijansko, a katkada i naše putujuće društvo. Sastala se i družina domaćih diletanata, ali nikada nije osnovano stalno dramatsko društvo. Sada, poslije 1918, postoje dvije takve družine. Jednom je dolazila u Dubrovnik zagrebačka opera, dok su talijanska društva sasvim izostala, a u Bundićevom teatru je bioskop.

Literatura: M. Rešetar, Stari dubrovački teatar (Narodne Starine, 2). *M. Rešetar.*

KAZALIŠTE U HVARU, najstarije je kazalište u hrvatskim krajevima; ono je do danas sačuvalo prvobitne arhitektonske oblike, pa i sada služi kazališnoj umjetnosti. Dao ga je sagraditi zaslužni hvarski knez P. Semitecolo 1612. Kazališna zgrada morala je u Hvaru još prije toga vremena postojati, jer je u njoj davana za života pjesnikova drama Hvarkinja od Martina Benešević, koji je 1607 umro. Ovo kazalište opjevao je u jednoj latinskoj pjesmi Antun Karamanović (Caramaneo). On spominje, da su se u njemu u karnevalsko doba davale drame i pastorali. Za održavanje zgrade brinuo se naročiti odbor. 1800 osnovali su Hvarani za restauriranje kazališta društvo; svaki član društva imao je svoju ložu (oko 40). 1900 ponovo je zgrada restaurirana, a od 1921 kazalište je prešlo u općinske ruke.

Literatura: G. Novak, Hvar (1924). *N. A.*

KAZALIŠTE U OSIJEKU. Do 1907 nije Osijek imao svoga kazališta. U staroj kazališnoj zgradi igrale su naizmjence dugi niz godina njemačke i madžarske putničke družine sa propagandističkom svrhom. Rijetko kada dolazilo je na gostovanje hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba, srpsko narodno pozorište iz Novog Sada i druge manje putničke družine. 1906 osnovan je u Osijeku odbor od hrvatskih i srpskih rodoljuba sa zadatkom, da se osnuje stalno narodno kazalište. Odbor je izradio pravila za kazališno društvo, sakupio 20.000 kruna i pozvao iz Zagreba tamošnjeg dramaturga Nikolu Andrića, da s tim novcem stvori kazalište i složi dramsko, operno i operetno osoblje. Nije bilo ničega osim zgrade. N. Andrić je najprije sakupio umjetničko osoblje. 1/10 1907 u Varaždinu (jer je osječka kazališna zgrada bila u to vrijeme zauzeta novosadskim kazalištem) otvoreno je kazalište Smetaninom Prodanom Nevjestom. Mjesec dana kasnije preselilo se u Karlovac, gdje je davalo drame i opere. 1/12 otvoreno je u Osijeku Hrvatsko Narodno Kazalište, koje je napredovalo i usavršavalo se do danas. Prva sezona završena je gostovanjem u Sarajevu i Mostaru. Druge godine stajao je na čelu zavoda Žarko Savić, poznati basist i kazališni organizator, a treće hrvatski književnik S. Tucić, četvrte i pete ravnatelj zagrebačke opere Nikola Faller, a kasnije Mihailo Marković, Lav Dragutinović, M. Milovanović, Đuro Prejac, Andrija Milčinović, profesor Golija, dramaturg Ljubljanskog Gledališča i dirigent F. Rukavina. 1920 postalo je kazalište državni zavod. Operom je nekoliko godina upravljao s velikim uspjehom Mirko Polić. *N. Andrić.*

KAZALIŠTE U SPLITU. U borbi sa talijanskim kulturnim prodiranjem istakle su se naročito u Splitu osamdesetih godina 19 vijeka pojedine diletantske i putujuće družine. One su, nemajući prave kazališne zgrade (jer im Talijani nisu ustupali svoju), glumile na improviziranoj pozornici, u jednoj staroj kavani i malim dvoranama Čitaonice i Napretka. Pošto je talijansko kazalište izgorjelo, splitski rodoljubi otvorili su 1893 svoje veliko Općinsko Kazalište. Prva predstava bila je Demetrova Teuta, sa zagrebačkim glumcima. Prva dramska sezona bila je ispunjena zagrebačkim narodnim repertoarom (Tomićev Trenk, Bogovićev Stjepan, kralj bosanski, Kumičićeve Sestre, Vojnovićeva Psihe, Derenčinova Tri braka i t. d.). Do 1898 izmjenjivale su se na splitskoj pozornici razne domaće i strane, dramske i operne družine, s predstavama splitskih diletanata. 1898 braća Dragutin i Zvonimir Freudenreich osnovali su prvo splitsko stalno kazalište, koje je postojalo samo jednu sezonu. 1900 osnovali su Splićani kazališno društvo, koje je djelovalo 18 godina. sve do ujedinjenja. Pred kraj rata davana je i opera sa splitskim orkestrom, domaćim solistima i zborom hrvatskog

Digitized by Google

društva Zvonimira. Inače je nekoliko puta gostovala zagrebačka opera, opereta i drama, Markovićevo Hrvatsko primorsko društvo, osječko kazalište i neke talijanske trupe. Za vrijeme rata diletantsko društvo je radilo. Poslije rata došlo je najprije beogradsko, pa sarajevsko kazalište s dramom, svako na mjesec dana. 1920 osnovano je državno Narodno Pozorište. Upravnik je bio Niko Bartulović. U prvi mah bila je samo drama, a već druge sezone opera i opereta. Prve sezone davano je 46 dramskih djela, među kojima 14 domaćih autora.

Literatura: Teatar u Dalmaciji, Osječki almanah Talija 1922 i Nar. Pozorište u Splitu, Kongresni broj Glumac 1/7 1923 (Split).

N. Andrić.

KAZALIŠTE U ŠIBENIKU. 1809 općina, građani i domaća diletantska družina u Šibeniku osnovali su naročiti odbor i prikupili priloge za kazalište. Najmili su za to prostranu zgradu, koja se nalazila pored današnjeg šibeničkog Teatra Mazzoleni, i udesili su je za kazalište. Tu su domaći diletanti svake nedjelje predstavljali manje komedije, ponajviše na talijanskom jeziku, jer u ono doba u Šibeniku nije bilo narodnih škola. Poslije predstave bivala je obično igranka. Od 1820 davale su se predstave sve rjeđe. 1861 kazališnu je zgradu uništio požar. Tada je »autonomaška« (talijanska) manjina, podržavana austrijskim političkim sistemom, odlučila da sagradi novu kazališnu zgradu. Kazalište se počelo graditi u martu 1864, a dovršilo se i otvorilo 14/1 1866. Za tu predstavu stiglo je, naročito pozvano, jedno talijansko dramsko društvo, koje je tada gostovalo u Mlecima. Kazalište je 1873 dobilo ime Teatro Mazzoleni, u počast tenoru Pietru, bratu poznatog talijanskog publiciste Pavla Mazzoleni-a, koji je 1922 umro u Opatiji. U svemu može gledalište da primi oko 800 gledalaca. Svod je slikao slikar Spavanti. U gornjem dijelu nalazi se velika dvorana za zabave i koncerte. 1880—1914 izmijenile su se mnoge dramske, operne i operetne družine, među kojima hrvatska drama i opera iz Zagreba. Kazalište je zatvoreno od konca talijanske okupacije. 1898—1914 i od ujedinjenja (1918) kazališna umjetnost u Šibeniku njegovana je s velikim zanosom u tamošnjim hrvatskim društvima, naročito u Hrvatskom Sokolu, zauzimanjem diletantskog zbora.

N. Andrić.

KAZALIŠTE U VARAŽDINU. U Varaždinu su u 18 vijeku davali đaci predstave na latinskom i njemačkom jeziku, a 1771 davana je Kraljica Tamira na hrvatskom jeziku. Sve do ilirskog preporoda borili su se Hrvati u Varaždinu, kao i u Zagrebu, s njemačkim propagandističkim putujućim družinama. 1836 davana je (20 godina prije zagrebačke predstave) Meissel-ova drama Hrvati u Zadru, a godinu dana kasnije Mejdan Kraljevića Marka s Musom Arbanasom. Varaždin je, pored Zagreba i Osijeka, jedini grad, koji u banskoj Hrvatskoj ima naročitu kazališnu zgradu od 1873. Prvih godina gostovale su u toj zgradi njemačke družine, a tek od konca 19 vijeka domaće, iz Osijeka, Zagreba i Ljubljane. 1923 proslavljena je pedesetgodišnjica zgrade. U istoj zgradi otpočelo je svoj rad i Hrvatsko Narodno Kazalište osječko (1907). 1898 osnovano je u Varaždinu Hrvatsko dramatsko društvo, sa ciljem, da osnuje stalno kazalište, a dotle da se priređuju diletantske, dramske i muzičke predstave. Neko vrijeme davane su diletantske predstave, dok 1915 nije osnovano kazalište sa operom i dramom. Varaždinsko kazalište uspjelo je da odgoji dvadesetak pjevača i glumaca, koji su prešli na veće jugoslovenske pozornice. Od opera davane su za prvih pet sezona: Zajčev Zrinski, Parmina Ksenija i Flottow-ova Marta i Stradela. Od operete razne: Lehar-ove, Nedbal-ove, Fall-ove, Suppé-ove, Planquette-ove, Hervé-ove, Eisler-ove stvari. Od domaćih drama: Nušićeve, Ogrizovićeve (Hasanaginica), Tucićeve, Kumičićeve, Vojnovićeve (Smrt Majke Jugovića), Dragošićeve (Posljednji Zrinski), Begovićeve, Kočićeve (Jazavac pred sudom) i 5 veselih igara od Pecije Petrovića. Od stranih: Gogolj (Revizor i Ženidba), Turgenjev, Čehov, Tolstoj, Zapoljska, Przibiszewski, Molière, Praga, Bracco, Sardou, Ibsen i t. d.

N. Andrić.

KAZALIŠTE U ZAGREBU. Kao gotovo sve svoje kulturne institucije, hrvatski je narod, u prvoj polovini 19 vijeka sam sebi podigao i

Digitized by Google

Narodno Kazalište, bez moralne i materijalne austrijske državne pomoći. Iz skromnih početaka dačkih prikazivanja u 17 i 18 vijeku, nadovezujući na dalmatinsku i dubrovačku dramsku tradiciju, a potaknuti gostovanjem raznih njemačkih kazališnih družina, koje je Beč slao u Zagreb s germanizatorskom misijom od konca 18 vijeka, rano su zagrebački rodoljubi uvidjeli, koliku bi nacionalnu korist mogli imati iz dramske produkcije, davane na narodnom jeziku. I odmah iza znamenite 1832, kad je grof Janko Drašković u svojoj poznatoj Disertaciji razvio narodni program hrvatski, javili su se prvi dramatičari i prevodioci, koji su imali da dadu književnu građu glumačkoj družini, koja je imala tek da se stvori. Iste godine zagrebački građanin Krsto Stanković sagradio je na Markovu trgu prvu kazališnu zgradu, i time je znatno potpomogao razvijanje zagrebačkog umjetničkog života. Koncem 1835 predana je kazališna zgrada narodu, kome je služila 60 godina, sve do preseljenja u novo moderno zdanje na današnjem Wilsonovom trgu (1895). Ali je prošlo još pet godina do prve hrvatske izvorne predstave, davane sa domaćim glumcima. 1838, Dimitrije Demeter, glavni pokretač i osnivač Narodnog Kazališta, napisao je, u predgovoru svojih Dramatičkih pokušaja, prvi teoretski poticaj za dramsku umjetnost, boreći se za osnivanje stalnog kazališta, kao jednog od glavnih sredstava za narodno obrazovanje, i time je potkrepio energiju svojih saradnika. Zato je Henrik Börnstein, tadašnji direktor njemačkog kazališta, rodom Čeh, napisao u Gajevoj Danici (sv. XI, 1839) znameniti članak O utemeljenju ilirskog narodnog kazališta, u kome je iznio prvi realni prijedlog, kako bi se moglo sagraditi narodno kazalište prema uzoru češkoga instituta. Pozornica, orkestar, garderoba i pjevački zbor već su bili gotovi, kao i Kukuljevićeva drama Juran i Sofija ili Turci u Sisku, samo je trebalo još naći glumce i dobrovoljnim prilozima skupiti nešto novaca.

Uskoro se nadoše i novci i glumci: jedna putujuća srpska družina u Novom Sadu, i tako je 10/6 1840 odigrana prva domaća drama u Stankovićevoj kazališnoj zgradi. Proslov je napisao Ivan Mažuranić. Glumci su bili svi od reda početnici, ali je uspjeh ipak bio veliki, jer se nije klicalo ljudima nego ideji. Odmah se pristupilo radu na osnivanju stalnog kazališta, a dva mjeseca kasnije zagrebački je sabor proglasio kazalište »narodnim institutom«, i imenovao prvi kazališni odbor, s grofom Jankom Draškovićem na čelu. Ali zemaljske potpore još nije odredio nikakve. Za sve ovo vrijeme uzdržavalo se hrvatsko kazalište plaćanjem ulaznica i dobrovoljnim prilozima, koji su se skupljali po cijeloj zemlji. Glumačka družina postepeno se popunjavala dobrovoljcima Nijemcima, koji su naučili nešto hrvatski. Na koncu treće godine (1842) bile su već sve glavne uloge prešle u ruke zagrebačkih glumaca.

Ovako složena družina pođe, na poziv srpske vlade, u Beograd. Ovim gostovanjem pojačalo se zanimanje zagrepčana za Srbiju i za odnose hrvatsko-srpske. 1846 davala se na zagrebačkoj pozornici prva hrvatska originalna opera (Ljubav i zloba od Vatroslava Lisinskoga), kao vrhunac zanosa i umjetničkog diletantizma zagrebačkih Ilira. Uspjeh ove opere djelovao je jako i na razvitak drame. Uz njemačko osoblje bilo je angažirano i hrvatsko, koje je, početkom maja 1847, počelo davati redovne predstave s dramom Sedežani i Junaci uz tableau: Oslobođenje Hrvata ispod franačkog jarma. Glavna dobit ovog drugog pokušaja u pokretanju hrvatskog dramskog prikazivanja, bio je dolazak Josipa Freudenreich-a na zagrebačku pozornicu.

U to doba se o pravoj glumačkoj umjetnosti još nije moglo govoriti, i rodoljubima kao da je bilo mjerilo za vrsnoću drame jedino čistoća jezika. No tek što se počelo ozbiljno raditi, plane revolucionarna 1848, i tako rad zastade. Poslije rata stvorena je od zagrebačkih građana dobrovoljačka družina, koja je mogla davati već Ernani od Viktora Hugo-a, Čašu vode od Scribe-a i Gospode i Husare od grofa Fredra. Zagrebačka vlada odredila je kazalištu prvu potporu od 600 forinti, a ostalo da skupi sam narod. Ban Jelačić izdao je 13/12 1851 proglas, da se skupi 100.000 forinti, kojim bi se novcem imala prekupiti zgrada iz privatnih ruku i osnovati stalno kazalište. Jedno pismo u tom smislu poslao je Jelačić i knezu Mihailu u Beograd. Odziv je narodni

Digitized by Google

bio toliki, da je još istoga mjeseca zgrada kupljena.

1852—1854 izdavana je zgrada samo talijanskim i njemačkim društvima. Za te tri godine bila je u zagrebačkom kazalištu njemačka drama, dok 1857 nisu ušli u repertoar Freudenreich-ovi Graničari, koji su toliko zanijeli Zagreb, da se 1879 mogao davati već jubilej stotog prikazivanja. 1858 došao je na zagrebačku pozornicu Adam Mandrović, kasniji, uz Freudenreich-a, najzaslužniji radnik u stvaranju kazališnog repertoara i u skupljanju umjetničkog personala. Ali se iste godine, posljednji put, hrvatska glumačka družina raspada pod strašnim pritiskom bečkog apsolutizma i germanizatorskog režima, koji nije dopuštao ni hrvatskog imena kazalištu, nego je tražio da se nazove »zagrebačkim«, i da njeguje i druge jezike (u prvom redu, naravno, njemački). Bach je rastjerao i kazališni odbor. No dvije godine kasnije, kad se srušio bečki apsolutizam, bili su njemački kazališni apostoli otjerani s hrvatske pozornice, da se nikada više ne vrate. Od 24/11 1860 datira pobjedni period hrvatske dramske umjetnosti; poslije toga glumačka se družina nije nikada više razilazila.

1861 proglasio je hrvatski sabor narodno kazalište »zemaljskim zavodom«, odredio mu stalnu potporu (u početku 1.500 forinti mjesečno), s naročitom napomenom, da se »vremenom ima osnovati i narodna opera«. Već prve sezone davale se 64 predstave, sa 20 noviteta. 1862 gostovala je zagrebačka drama u Beogradu, dok su srpski borci stajali u barikadama. Dočekani su sa zanosom. 1863 obratio se odbor beogradskog kazališta na zagrebački odbor, predlažeći mu, da bi za napredak srpske i hrvatske kazališne umjetnosti trebalo sva naša kazališta dovesti u međusobni odnošaj, šaljući jedno drugome u zamjenu nova djela i obavješćujući se za vremena, koje se drame prevode, da se ne bi na više strana prevodila ista. 1863—1867 bio je predsjednik zagrebačkog kazališnog odbora srpski pjesnik Jovan Subotić, koji je napisao dramu Zvonimir, kralj hrvatski. Ovo je djelo u ono doba bilo triumfalni izraz sporazuma.

Cvetićevog Nemanju davali su pravnici zagrebačke akademije za postradale Hrvate primorce. 1863 davana je, pod Freudenreich-ovom upravom, prva opereta na hrvatskoj pozornici (Offenbach-ova Svadba pod svjetiljkama), a 1867 prva Shakespeare-ova drama (Mletački trgovac). Na mjesto ostarjeloga Demetra došao je za dramaturga mladi i poletni August Šenoa, koji je donio moderniji repertoar, i novi duh u birokratsku upravu. S njim je došla u glumački ensemble Marija Ružička (kasnija markiza Strozzi), najveća dosadašnja umjetnica hrvatske pozornice, a nešto kasnije i Ivan Zajc, koji je 1870 osnovao stalnu operu (v. Opera i Opereta u Zagrebu).

Na mjesto Adama Mandrovića, koji je na četiri godine bio prešao na beogradsku pozornicu, došao je u Zagreb Toša Jovanović, jedan od najvećih srpskih glumaca. 1873 došao je na hrvatsku pozornicu mladi Fijan, kasniji Hamlet, i glavni junak salonskih drama, koji je zamijenio Jovanovića. Mandrović je preuzeo upravu dramę, uz dramaturšku pomoć Josipa Eugena Tomića, a poslije Tomića vodio je Mandrović i dramaturške poslove, sve do 1894, kada je preuzeo od njega tu dužnost novi dramaturg Nikola Andrić.

1877 pokrenuta je misao o zidanju nove zgrade, kada je E. Jelačić oporukom ostavio kazalištu zemljište i jedan dio svoga dobra. Uz dobrovoljne priloge, uz pripomoć grada i novac kazališne zaklade, dozidana je nova zgrada (za 1.300 gledalaca), u nju je prešao 1895 prvi samostalni intendant, Stjepan Miletić, koji je za četiri godine svoje uprave modernim duhom preporodio ovaj narodni institut u umjetničkom i tehničkom pogledu. Za njegova vremena dostigla je inscenacija neviđeni sjaj, a repertoar u dramskoj i opernoj struci, popunjen je klasičnim djelima svih naroda. Od samoga Shakespeare-a bilo je za to kratko vrijeme izvedeno 9, dotle neprikazivanih, drama, a od ostalih velikih dramatičara prikazivani su: Sofoklo, Euripid, Sudraka, Kalidasa, Lope de Vega, Corneille, Molière, Goldoni, Schiller, Grillparzer, Byron, Gogolj, sve do Ibsena, Tolstoja, Vrhlickoga, Hauptmann-a, Rostanda, Kirel-a i Donnay-a. Domaća drama naročito se kultivirala stalnim natječajima, a gostovanjima velikih slavenskih i romanskih umjetnika (Šmaha, Želazovski, Rossi, Salvini i Zacconi) potpomognuto je razvijanje domaćih glumaca u modernom pravcu. U to je doba na zagrebačkoj

Digitized by Google

pozornici definitivno napuštena stara patetička škola i prišlo se realističkom prikazivanju. Za Miletićevih nasljednika (Ive Hreljanovića, Adama Mandrovića, Andrije Fijana, Vladimira Treščeca, Gvide Hreljanovića, Nikole Andrića i Julija Benešića) ustaljen je Miletićev pravac: režija se diže do najsmjelijih samostalnih napora, a dekorativna vještina trudi se da hrvatsko narodno kazalište ne zaostane ni za kojim svjetskim.

Za 15 sezona, 1895—1910, davano je ukupno 630 noviteta ili prosječno 42 noviteta na godinu. Po vrsti dolazi na dramu 502, na operu 55, na operetu 53, na balet 11, na oratorije 4, na vaudeville 2, a na pantomine 3 noviteta. Prema literaturama davalo se hrvatskih djela 158, srpskih, poljskih, slovenskih i norveških po 10, francuskih 146, njemačkih 141, ruska 32, talijansko 31, engleskih 25, češka 23, starogrčkih 7, španjolskih 5, bugarska, japanska i švedska po 4, holandska 2, katalonsko i indijsko po 1.

Od 1924 otvoreno je još malo kazalište za lakšu dramu i operetu u Tuškancu, a pregrađuje se i jedan kino za intimno kazalište, u koje će moći stati oko 800 osoba.

Literatura: Nikola Andrić, Spomen-knjiga Hrvatskog Zemaljskog Kazališta (1895); Vladimir Mažuranić, Uvod u Demetrovu Teutu (1891); Stjepan Miletić, Hrvatsko glumište (2 knj., 1904); Nikola Simeonović Milan, Začetak i razvitak Hrvatskoga Kazališta (1905); Milan Ogrizović, Pedeset godina Hrvatskoga Kazališta, od 1860 do 1910 (1910); Milan Ogrizović, Hrvatska opera, 1870—1920 prigodom pedesetgodišnjega jubileja (1920).

N. Andrić.

KAZIMIROVIĆ RADOVAN DR., profesor (12/7 1882, Jabukovac, oblast timočka). Gimnaziju je svršio u Negotinu, bogosloviju u Beogradu, bogoslovski fakultet u Kijevu (1907) a pravne nauke i doktorat iz pravnih nauka u Tübingenu (1911). Bio je godinu dana učitelj u rodnom mjestu, zatim suplent u Kragujevcu i Valjevu, zatim na radu u ministarstvu prosvjete, a sada je profesor u Beogradu. Napisao je: Das serbische Ehescheidungsrecht im Vergleich mit dem russischen u. deutschen (1911), Rusija, kulturna pisma (1912), Bogoslovski fakultet srpskog univerziteta (1912), Beogradska patrijaršija (1920), Pregled albuma srpskih narodnih šara (1923), Crkveno-pravne rasprave, I (1913). Uradio je vrlo mnogo na sakupljanju srpskih narodnih šara. Njegov album srpskih narodnih šara otkupljen je i poklonjen (prilikom vjenčanja) Nj. V. Kraljici Mariji. Napisao je znatan broj članaka iz prava, književnosti i umjetnosti u našim, njemačkim i ruskim stručnim i dnevnim časopisima. *D. P.*

KAZNAC. U spomenicima, koji se odnose na Srbiju i Bosnu, zove se K. od 12 vijeka činovnik financijske uprave, koji je utjerivao poreze. U dubrovačkim dokumentima prevode ga sa camerarius. U Bosni je u 13 i 14 vijeku K. bio visoki državni dostojanstvenik, dok je nasuprot u primorskim krajevima značio seoskog glavara. *M. K.*

KAZNAČIĆ ANTUN, pjesnik (28/9 1784 — 1/4 1874, Dubrovnik). Bio je kancelar dubrovačkoga konzulata u Genovi, i uz to je učio tamo trgovačko pravo na univerzitetu. Neko vrijeme bavio se K. trgovinom izvan Dubrovnika, a vrativši se kući, u junu 1808, kada je dubrovačka republika bila već ukinuta, stupio je u političku službu. Popunivši pravničke nauke, K. je postao (1812) advokatom, te je do kasne starosti vršio to zvanje. K. je među dubrovačkim pjesnicima posljednji iz vremena republike, a prvi koji je pristao uz ilirski pokret. — Rano se počeo baviti poezijom, i to najprije latinskom, ali doskora se posvetio sasvim našoj pjesmi, naročito »kolendama« (pjesmama za čestitanje) i drugim šaljivim pjesmama, koje su sve pune fine dosjetljivosti i zdravog humora.

Literatura: Pjesme razlike Antuna Kaznačića (1879). *M. R.*

KAZNAČIĆ IVAN AUGUST DR., književnik (25/4 1817, Dubrovnik — 19/2 1883, Dubrovnik). Sin je pjesnika Antuna Kaznačića. Učio je gimnaziju u Dubrovniku, filozofiju u Zadru, ranarstvo u Beču, a medicinu u Padovi, gdje je 1846 dobio diplomu doktora medicine. Živio je u Dubrovniku, kao pristav, pa liječnik i najzad kao upravitelj gradske bolnice. — K. je započeo svoj rad u tršćanskom časopisu La Favilla. 1845 uređivao je, s Preradovićem, u Zadru Zoru Dalmatinsku. 1846 izdao je svoj prijevod Babukićeve gramatike Elementi della

Digitized by Google

gram. illirica, 1848 pokrenuo je u Dubrovniku časopis L'Avvenire. 1872 izdao je antologiju Vijenac gorskog i pitomog cvijeća, gdje ima i njegovih pjesama. Sudjelovao je pri osnivanju dubrovačkog časopisa Slovinca i u njemu je sarađivao.

Literatura: M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata (1898—1900).

B. V.

KAZNE ZA KRIVIČNA DJELA u pravnoj historiji Jugoslovena karakterišu se naročito time, što po pravilu najviše upotrebljavaju imovinske kazne, a ostale vrste kazna, kazne slobode, tjelesne kazne, napose smrtna kazna i sakaćenje, kazne časti i t. d., prihvatili su oni često pod tuđim utjecajima. Imovinske kazne mogu biti ili u novcu ili u stvarima, naročito stoci. Susrećemo, i ako rjeđe, kao kaznu i konfiskaciju cijele imovine (napose za veleizdaju i za uvredu sudaca). Imovinske se kazne upotrebljavaju i za najteže delikte, kao što je ubistvo čovjeka, u kome slučaju ubojica, odnosno njegov rod, plaća rodu ubijenoga vraždu. Smrtna kazna vršila se najčešće sječenjem glave, vješanjem, spaljivanjem na lomači, kamenovanjem, utapljanjem, nabijanjem na kolac, ukopavanjem živa krivca u zemlju, raščereženjem i t. d. Smrtna kazna, naročito u starijim izvorima, nije česta. Dušanov je Zakonik određuje samo u iznimnim slučajevima, kad je trebalo egzemplarno postupati, na pr. ako vojnik na vojni obori crkvu, ako sebar siluje vlastelinku, ako tko ubije svećenika; gusar se vješa strmoglavce. Isto je tako iznimna smrtna kazna i u Vinodolskom Zakonu, dok se s njome u Poljičkom Statutu susrećemo već češće; tu nalazimo što više odredbu, da se bratoubica proglašuje izvan zakona, te ga ima svako pravo ubiti. Izvršenje smrtne kazne ostavlja se često tužitelju, odnosno interesentu. Dešavalo se i to, da je na smrt osuđeni, prije same smrtne kazne, imao još pretrpjeti i druga tjelesna sakaćenja i muke. Tjelesna sakaćenja dolaze inače i kao samostalna kazna. Iz Dušanova Zakonika znamo na pr. za oslijepljenje, sječenje ruku, nosa, ušiju ili drugog koga uda, osmuđivanje krivca, valjda udaranjem biljega usijanim željezom. U Poljicima je bilo određeno u starije doba, da se lažnom pristavu imaju isjeći tri rebra. Tjelesna kazna vršila se i šibanjem; narod je tu kaznu smatrao osobito teškom, i to više zbog sramote nego zbog bola. Bilo je i kazni, koje su imale krivcu da nanesu moralni bol, odnosno sramotu časti; to je klada, brna ili trlica, gdje bi krivca, na neki način vezana, izložili na javnom mjestu. Kazna slobode, dakle tamnica, ne javlja se osobito često, naročito ne u starije vrijeme, jer je u tom pravcu bilo neprilika sa zgodnim mjestima za izvršenje takve kazne. K. Jireček kaže za Srbiju srednjeg vijeka, da se tamnica prvenstveno upotrebljavala kao istražni zatvor, a ne kao kazna. Isto tako nije poznata kazna lišenja slobode ni u Dušanovu Zakoniku, a ni u Poljičkom Statutu ne kao samostalna kazna. Poznata je još kao samostalna kazna i progon krivca iz izvjesnog područja, a s tim u vezi je bilo i proglašenje dotičnog bespravnim, što je značilo da ga svako može nekažnjeno ubiti.

M. Kostrenčić.

KAŽOTIĆ AUGUSTIN (Cassotti), zagrebački biskup (oko 1260, Trogir — 3/8 1323, Lucera u Apuliji). Sin je odlične porodice. Već u mladosti stupio je u dominikovački red i svršio je nauke u Parizu. Proslavio se kao govornik. U domovini je pomagao papinskoga izaslanika stožernika Nikolu Bociasini-a, također dominikovca, koji se trudio da pridobije hrvatske velikaše za Karla Anžuvinca. Kada je Bociasini postao papom Benediktom XI (1303—1304), imenovao je K. zagrebačkim biskupom (1303). Od tada je K. još uspješnije pomagao i papu i Karla, ne samo u Hrvatskoj, nego i Ugarskoj, gdje je u istom smjeru djelovao i novi papinski izaslanik, stožernik Gentili. Najčuveniji su K. govori: pri stupanju na biskupsku stolicu i govor na rakoškom saboru za kralja Karla. Uz to je K. mnogo djelovao i na crkvenome polju. 1311—1312 bio je u Wien-u na općem crkvenom saboru. Starao se i za stegu i naobrazbu klera. U tu je svrhu češće putovao po biskupiji, održao je tri sabora i ponovo doveo dominikovce u Vlašku ulicu. Papa Ivan XXII., na preporuku ugarsko-hrvatskoga kralja Karla, premjestio ga je sa zagrebačke na lucersku biskupsku stolicu, gdje je imao svojom svetošću i učenošću da iskorijeni

Digitized by Google

i zadnje saracenske praznovjerne ostatke, i gdje je djelovao oko 6 godina. Crkva je uvažila i K. svetost i njegovo djelovanje, pa ga je uvrstila u blažene.

Literatura: Farlatti, Illyrici Sacri t. V; Cuvaj, Građa za povijest školstva², I (1910). *J. Jelenić.*

KEDRIN ĐURAĐ, bizantski kroničar 11/12 vijeka. K. je sastavio jednu dosta opširnu kroniku od postanja svijeta do početka vlade bizantskog cara Izaka I. Komnena (1057). Sve što se tu priča od pogibije bizantskog cara Nikifora I. u bitki sa bugarskim kanom Krumom (811) pa na dalje, samo je prijepis kronike Ivana Skilice. Kronika (Skiličina) važan je izvor za srpsku historiju.

D. A-n.

KEFALIJA (ćefalija, u latinskim izvorima capitaneus). K. su bili od početka 14 vijeka gradski službenici, kapetani, koji su imali da vode brigu o javnoj bezbjednosti u svom području, te su lično odgovarali za putnike, koji su pretrpjeli kakvu štetu. Sjedište im je bilo u gradovima.

M. K.

KEGLEVIĆ PETAR OD BUŽINA, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1537—1542 (zajedno s Tomom Nadásdyem 1537—1539). Bio je najznamenitiji član porodice Keglevića. Ljudevit II. imenovao je K. kapetanom, pa banom Jajca (1521—1522), a zatim opet kapetanom (1525). K. se odlikovao vanrednim junaštvom (naročito u bojevima 1521 i 1525). Poslije Mohačke katastrofe (1526) kolebao je K. kratko vrijeme između Ferdinanda i Zapolje, ali se brzo odlučio za Ferdinanda. 1529, za vrijeme opsade Beča, dolazio mu je u pomoć sa 300 ljudi. 1533—1535 vršio je K. službu kraljevskog komesara za Hrvatsku i Slavoniju, a 1535 do 1537 bio je kapetan kraljevskih gradova Bihaća i Ripča na Uni. 9/12 1537 imenovao ga je Ferdinand, zajedno s Tomom Nadásdy-em, za bana. Još prije nego što je postao banom, povećao je K. kupovinom svoje posjede, stekavši Krapinu i Kostel u Zagorju. Njegov sin Franjo dobio je od kralja Opatiju u Topuskom, a sam je dobio od kralja veliki posjed Bijelu Stijenu kod Pakraca i druge gradove. Kao ban nastavio je K., u zajednici s Nadásdy-em ratovanje s Turcima, u čemu su mu smetale pristalice Zapoljine i Kacijaner, koji je poslije svoga poraza i nemilosti intrigirao među hrvatskim velikašima. Tako K. nije mogao spriječiti pad Dubice (1538). Kad se Toma Nadásdy odrekao banske časti (1539) ostao je K. sam, i tako je poslije njega ostao običaj, da Hrvatskom upravlja samo jedan ban.

Kada je poslije smrti svoga šurjaka Ernušta pokušao da uzme njegovo imanje, došao je u sukob s kraljem Ferdinandom, koji mu je zato oduzeo bansku čast (1542). K. međutim ne samo da je i dalje zadržao Ernuštova imanja, nego je činio i nova nasilja, tako da je bio na požunskom saboru proglašen nevjernikom i proskribiran. 1546 ustupio je Ferdinand banu Nikoli Zrinskom Čakovac i Štrigovo u Međumurju, i ovlastio ga, da i gradove i ostali posjed otme od K. Zrinski je zarobio K. i njegova dva sina, i oteo im najveći dio posjeda. K. sinovi izmolili su kraljevu milost i povratak većine predašnjeg posjeda (osim u Međumurju i Podravini). 1548 vratio je kralj slobodu i K. K. je mirno proživio svoje posljednje dane u gradu Bužinu, gdje je pred kraj 1554 ili u početku 1555 umro.

Literatura: L. Thálloczy, Povijest Jajca (1916); R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890), 144—152; V. Klaić, Povijest Hrvata, V (1911), 127 i dr. *M. Prelog.*

KEKAVMEN, bizantski vojni pisac 11 vijeka. U njegovim uputama o vojnoj vještini ima podataka i o balkanskim Slovenima, pa i o Srbima.

D. An.

KEMIČKA INĐUSTRIJA postojala je prije ujedinjenja samo u krajevima, koji su pripadali Austro-Ugarskoj, pa i u njima ona nije bila sistematski razvijena, nego je podizanje pojedinih poduzeća zavisilo od obilja ili odlične kvalitete sirovina, koje su se nalazile na tim mjestima (kao u Lukavcu, Drvaru, Višegradu i t. d.), ili od mogućnosti iskorišćenja jeftine (vodene) pokretne snage (kao što je bio slučaj u Jajcu, Dugom Ratu, Fali i t. d). U ostalim krajevima naše države K. I., izuzev nekoliko neznatnih poduzeća, nije ni bilo. Više no ma koja druga industrijska grana, K. I. zahtijeva čitav niz raznih poduzeća, koja ili proizvode sirovine za poduzeća, koja ih dalje preraduju, ili koja inače dopunjavaju jedno drugo. Za razvitak K. I. potrebna su, više no

Digitized by Google

za razvitak drugih industrijskih grana, duga i skupa ispitivanja, veliko iskustvo, veliki broj stručnog osoblja (čega mi danas još nemamo), tako da se kod nas K. I., i pored obilja sirovina, ni poslije rata nije još onoliko razvila, koliko se prema potrošnji kemičkih proizvoda u zemlji moglo očekivati. Velika poduzeća, koja imamo, rade uglavnom za izvoz, jer njihov kapacitet daleko premašuje potrošačku moć naše zemlje.

Stanje pojedinih grana K. I. u našoj državi danas je ovako:

Elektrokemička industrija razvila se pored jake vodene snage za proizvodnju električne struje u Jajcu, na Fali, kod Šibenika i na Dugom Ratu. U Jajcu je podiglo svoju tvornicu Bosansko D. D. za Elektrinu, u Dugom Ratu i Šibeniku ima svoje tvornice talijansko društvo Sufid, a u Rušama Tvornica za Dušik D. D. Ruše. Sve ove tvornice rade ispod svog kapaciteta, jer se i karbid i cijanamid ne traže toliko, koliko bi one mogle da proizvedu.

Tako zvana »velika« K. I. zastupana je kod nas ovim tvornicama: 1. Tvornica sumporne kiseline i umjetnog gnojiva »Danica«, u Koprivnici. 2. »Zorka«, u Subotici. 3. Tovarna kemičkih izdelkov u Hrastniku. Cjelokupan kapacitet ovih tvornica je oko 2.500 vagona sumporne kiseline, 10.000 vagona superfosfata, i oko 1.000 vagona drugih kemikalija. Druga velika tvornica je tvornica sode u Lukavcu (v. Bosanska Solvay tvornica).

Farmaceutska industrija je tek u začetku, i zastupana je većim brojem manjih laboratorija, koji proizvode pojedine farmaceutske i kozmetičke preparate. Od većih poduzeća vrijedi spomenuti: 1. Kaštel u Karlovcu. 2. Kemika u Zagrebu. 3. Jugopharmacia u Zagrebu (kapital 2,000.000 dinara). 4. Jugoslavenski Serum — Zavod u Zagrebu. 5. Kamendin u Novom Sadu.

Industrija boja, lakova, mastila i krema za cipele razvila se poslije rata, i danas se njome bavi dosta veliki broj poduzeća. Veća su poduzeća: 1. Moster, tvornica laka u Zagrebu. 2. Chromos D. D. u Zagrebu, sa tvornicom u Samoboru. 3. Bojana, Novi Sad. 4. Hemijska fabrika »Imalin« D. D. u Zemunu. 5. Prva Jugoslavenska kemička tvornica crnila Vjenceslav Pech u Zagrebu. 6. Medič-Cankl, Ljubljana (90 radnika, 120 HP).

Još ima oko 20 poduzeća za izradu tih artikla.

Industrijom petroleja i to preradom (za istraživanje izvora v. Rudarska Industrija) bavi se u prvom redu »Danica«, društvo za petrolejske proizvode, koje je preuzelo tvornicu od »Danice«, društva za kemičke proizvode, u Bosanskom Brodu. Pored nje postoje još tri poduzeća manjeg opsega. 2. Dravogradska rafinerija mineralnoga olja G. Gol sen. 3. »Mara«, mariborska rafinerija mineralnoga olja in kemička tovarna u Mariboru. 4. Oleum industriska družba za rafiniranje olja u Ljubljani.

Industrija sapuna i svijeća zastupana je s velikim brojem obrtnih poduzeća, od kojih su se neka razvila u industrijska poduzeća. Velikih poduzeća ove vrste osnovano je nekoliko poslije rata, tako da se veliki dio potrebe u sapunu i svijećama podmiruje domaćom proizvodnjom. U cijeloj državi ima oko 20 tvornica sapuna i oko 15 tvornica svijeća. Najvažnija poduzeća ove vrsti su: 1. »Merima«, Đurković, Ristić i komp. u Kruševcu (60 radnika, 60 HP), jedna od najmodernijih tvornica te vrste. 2. Tvornica »Zlatorog« u Mariboru (50 radnika, 180 HP). 3. Milalna in svečarna D. D. u Ljubljani (50 radnika, 12 HP). 4. Prva Novosadska tvornica sapuna Schützer i sin D. D. (80 radnika, 75 HP). 5. Jugoslavensko D. D. Georg Schicht u Osijeku. 6. Prva osječka tvornica sapuna u Osijeku. 7. Prva velikobečkerečka tvornica sapuna, sveća i parfimerije »Luksol« u Velikom Bečkereku (104 HP, 75 radnika).

Industrija tutkala i preradbe kostiju zastupana je sa 5 poduzeća, od kojih su najvažnija: 1. Munk A. D. za hemijsku preradu kostiju i životinjskih otpadaka u Beogradu s filijalom u Zemunu. 2. Kemička tovarna v Šoštanju.

Industrija ulja bavi se rafiniranjem maslinovog ulja i izradom ulja od ostalih biljaka. Najvažnija su poduzeća: 1. Dioničko društvo za preradu kukuruza i fabrika ulja u Velikom Bečkereku. 2. Josip Jurca, tvornica vegetabilnog ulja u Omišu (140 radnika, 150 HP). 3. Tvornica vegetabilnog i eteričnih ulja D. D. u Makarskoj (50 radnika, 54 HP.). 4. Prva hrvatska tvornica ulja D. D. u Zagrebu. (100 radnika).

Digitized by Google

Industrija eksploziva tek je u začetku. Pored dvije državne barutane (u Kamnjku i Obilićevu) postoji privatno poduzeće »Titanit« u Karlovcu.

K. prerada drveta. V. Industrija drva.

V. Cementna industrija.

V. Šećerna industrija.

Metalurgijska industrija v. Metalna industrija.

Literatura: V. Njegovan, Naša kemijska industrija. *S. Predić.*

KEMIČKA TOVARNA V ŠOŠTANJU D. D., Šoštanj. Osnovano je 1920. Kapital je 3,000.000 Din. Zaposleno je oko 80 radnika. Izrađuje masnoće, tutkalo, umjetno gnojivo. *S. P.*

KEMIJA KOD SRBA, HRVATA I SLOVENACA. K. kao nauka javlja se kod nas tek u drugoj polovini 19 vijeka. 1853 dobio je licej u Beogradu odjeljak za prirodne i tehničke nauke, a za profesora kemije i kemijske tehnologije postavljen je rudarski kemičar Mihailo Rašković, koji je uredio prvu kemijsku radionicu 1863. Kad je licej pretvoren u veliku školu i preseljen u sadašnju zgradu univerziteta, preselila se i kemička radionica i dobila naslov Hemiska Laboratorija. Rašković je predavao svoju nauku enciklopedijski, i to samo anorgansku kemiju i tehnologiju bez organske, držeći se još starih t. zv. ekvivalentnih formula i ističući češće nadmoćnost tih »starih« kemijskih vrijednosti nad »hipotetičnim« atomnim težinama. U prvi mah slušali su kemiju na velikoj školi tehničari i pravnici; prvi su slušali još i kemijsku tehnologiju i izvodili neka vježbanja sa duhaljkom. Prirodne nauke predavale su se isprva na pravnom fakultetu radi razumijevanja sudske medicine, što je vrijedilo naročito za kemiju. Što više prve dvije godine slušali su pravnici samo prirodne nauke. Tek kasnije su prirodne nauke prenešene na filozofski fakultet. Poslije smrti Raškovićeve preuzeo je tu katedru prof. Milivoj S. Lozanić. On je dotadanji rudarski sistem zamijenio savremenim modernim univerzitetskim sistemom, uredio novu slušaonicu sa 60 mjesta i đački laboratorij sa 12 mjesta, uveo gazolinski plin, električnu struju, napisao potrebne udžbenike i t. d. Kad je 1905 velika škola pretvorena u univerzitet izrađen je dublji program, naročito za laboratorijske radove, i time je stvoren Hemiski Institut, koji je poslije rata povećan. Slušaonica ima danas 250 mjesta, a đački laboratorij 80 mjesta. Osim toga imaju i posebne radionice za profesore i asistente. Direktor instituta je sada profesor Dr. Milivoj S. Lozanić. Zavod služi za obrazovanje studenata filozofskog, poljoprivrednog i medicinskog fakulteta.

Pored Hemiskog Instituta postoji na filozofskom fakultetu katedra za fizičku kemiju (profesor M. Stojiljković) u staroj zgradi univerziteta, a na tehničkom fakultetu katedra za kemiju i kemijsku tehnologiju sa kemijskim laboratorijem (profesor K. Todorović), koja je smještena u podrumu nove zgrade univerziteta. U vojnoj akademiji u Beogradu ima kemijski laboratorij, koji služi za obuku pitomaca te akademije.

Kad se je 1875/76 stao uređivati matematičko-prirodoslovni dio filozofskog fakulteta u Zagrebu, nastala je potreba da se osnuje kemijski institut. Prvi nastavnik za kemiju bio je Dr. Aleksandar Velkov, koji je 1876 uredio zavod provizorno u uskim najmljenim prostorijama prizemne kuće br. 1 u Novoj Vesi. Poslije smrti Velkova (1878), suplirao je kemiju profesor botanike Jirouš, dok nije 1879 preuzeo stolicu i zavod profesor Janeček. Prostorije zavoda nisu zadovoljavale, pogotovo od 1882, kad je osnovan farmaceutski tečaj. 1884 preselio se zavod u novu zgradu na Akademičkom trgu, koja je sagrađena prema svima tadanjim savremenim zahtjevima. Slušaonica ima 72 mjesta, a raznih stolova za đake bilo je ispočetka 34, ali su se tokom vremena razne druge prostorije morale adaptirati, tako da je već 1900 radilo oko 50 praktikanata, a u poratnim godinama i preko stotine. Zavod služi kemijskoj obuci studenata filozofije i farmacije. Budući su već prije rata prostorije zavoda postale premalene, počelo se sa gradnjom nove zgrade kemijskog instituta na Mažuranićevom trgu, koja je dovršena 1920 i ustupljena većim dijelom novo-osnovanoj tehničkoj visokoj školi. Od kemijskih instituta ove škole nalaze se u prizemlju laboratorij za analitičku i laboratorij za organsku kemiju. U prvom katu nalazi se zavod za anorgansku kemijsku tehnologiju i zavod za fiziku i fizičku kemiju. U toj zgradi ima velika i mala predavaonica za

Digitized by Google

kemiju. Laboratorij za analitičku kemiju ima 80 radnih mjesta za đake, a uz predstojnika (profesor Njegovan) djeluje jedan pristav, jedan asistent, tri honorarna i nekoliko nehonorarnih pomoćnih asistenata. Laboratorij za organsku kemiju ima 20 radnih mjesta, a uz predstojnika (profesor Marek) djeluje jedan asistent. — Zavod za fiziku i fizičku kemiju ima 25 radnih đačkih mjesta, a uz predstojnika (profesor Plotnikov) djeluju dva pristava i jedan pomoćni asistent. Zavod za anorgansku kemijsku tehnologiju i metalurgiju ima radnih mjesta 24, a uz predstojnika (profesor Hanaman) djeluje jedan asistent. Svi ti instituti tehničke visoke škole služe za obuku slušalaca i za naučni rad u tim specijalnim granama kemijske nauke. Kemijska obuka na zagrebačkoj tehničkoj visokoj školi je najpotpunija i najsavršenija u našoj državi.

Medicinsko-kemijski zavod na sveučilištu u Zagrebu osnovan je 1918. Nalazi se u velikoj zgradi za teoretske zavode na Širokom bregu (Šalati). Ima mjesta za preko 200 praktikanata. Uz predstojnika (profesor Bubanović) djeluju na zavodu dva asistenta i pet pomoćnih asistenata. Zavod služi za kemijsku obuku slušalaca medicine, veterine i farmacije, i za naučni rad na polju medicinske kemije.

Zavod za agrikulturnu kemiju gospodarsko-šumarskog fakulteta u Zagrebu je smješten u zgradi Šumarskog Doma. Ima 24 radna mjesta. (Predstojnik profesor Šolaja.)

Zavod za poznavanje robe na visokoj školi za trgovinu i promet osnovan je poslije rata, a služi za obuku slušalaca te škole. Ima 12 radnih mjesta, a na njemu rade dva profesora i jedan pomoćni asistent. (Predstojnik profesor Georgević.)

Zavod i stolica za gospodarsku kemijsku tehnologiju na gospodarsko-šumarskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu osnovan je 1920, i smješten je u podzemlju zgrade gospodarskog fakulteta. Ima 24 đačka radna mjesta. Uz predstojnika (profesor Koudelka) radi na njemu jedan asistent. Služi za obuku đaka gospodarsko-šumarskog fakulteta i tehničke visoke škole i za naučna istraživanja na polju tehnologije ugljenih hidrata i vrenja.

Kemijski institut univerziteta u Ljubljani osnovan je, 1919, pomoću državnih i privatnih novčanih sredstava. Dijeli se u 6 odjela. Dijelovi za analitičku (40 radnih mjesta), organsku (20 radnih mjesta), za fizičku kemiju (10 mjesta) i za naučne radove (6—10 mjesta) nalaze se u podzemlju ljubljanske realke, a dijelovi za anorgansku kemijsku tehnologiju (20 mjesta) i organsku kemijsku tehnologiju (10 mjesta) u novosagrađenoj zgradi. Uz predstojnika (profesor Samec) rade na institutu jedan izvanredni profesor, 2 docenta, 4 asistenta i 3 pomoćna asistenta. Institut služi za kemijsku obuku slušalaca univerziteta u Ljubljani i za naučni rad.

Osim navedenih instituta, koji služe u svrhe obuke i naučnog istraživanja, ima čitav niz kemijskih instituta za specijalne praktične svrhe.

Najstariji takav institut je Državna Hemiska Laboratorija u Beogradu, koja je proizašla iz t. zv. državne apoteke, a osnovana je 1859. Dalje treba spomenuti Kemijski Analitički Zavod u Zagrebu, osnovan 1898, i Državni Kmetijsko-Kemijski Zavod u Ljubljani. Osim toga imamo razne specijalne institute (rudarski, monopolski, carinski, agrikulturni, enološki, vojni, higijenski i razni privatni) u Beogradu, Zagrebu i ostalim manjim mjestima (Križevci, Maribor, Sarajevo, Split, Osijek, Niš, Skoplje, Kragujevac, Obilićevo).

Literatura: Spomenica o dvadesetpetgodišnjem postajanju sveučilišta u Zagrebu (1900); Kemijsko-inženjerski odio na kr. tehničkoj visokoj školi u Zagrebu (Jugoslovenska Njiva, 1921); Spomenica pedesetgodišnjeg profesorskog rada S. M. Lozanića (1922). *V. Njegovan.*

KENALI, selo u Južnoj Srbiji, u Bitoljskoj oblasti, granična stanica prema Grčkoj na željezničkoj pruzi Bitolj—Solun. Ima 1.564 stanovnika (1920). K. je naseljeno samo Turcima, i ono je najveće tursko selo u Bitoljskom Polju. Stanicu K. drži grčka željeznička uprava, koja eksploatira i dio bitoljsko-solunske željezničke pruge na našem teritoriju sa glavnom stanicom u Bitolju. *V. R.*

KENĐELIĆ MARTIN DR., pravnik (1846, Đurđevac — 17/4 1923, Zagreb). Pravo je studirao u Beču i Grazu. Služio je kod vrhovnoga suda u Sara-

Digitized by Google

jevu, te je 1907 kao predsjednik toga suda penzioniran. Njegovo je djelo uglavnom: Kazneni postupnik za Bosnu i Hercegovinu. *S. D.*

KENGELAC EMILIJAN, vršački episkop (1807, Velika Kikinda — 13/6 1885, Vršac). Ranije je bio profesor privatne gimnazije u Velikom Bečkereku, a zatim katihet u temišvarskom liceju. Za vršačkog episkopa posvećen je 30/6 1853. Stekao je naročitih zasluga za crkveno uređenje i razvijanje srpskih osnovnih škola u svojoj eparhiji. Uz to je osnovao fond za sveštеničke udovice i siročad u vršačkoj episkopiji. Kao protođakon i protosinđel temišvarski štampao je dvije pjesme (1839 i 1840) u čast novog episkopa temišvarskog Pantelejmona Živkovića. *R. G.*

KENGELAC PAVAO, arhimandrit manastira Sen-Đurđa (Banat), prirodnjak i historik (oko 1770, Kikinda — 7/3 1834, manastir Sen-Đurađ). Počeo je učiti trgovinu u Segedinu, ali ga je brzo želja za naukom odvukla u svijet. Gimnaziju je svršio u Šopronju i Köszmarku, pa je otišao u Petrograd, gdje je učio bogosloviju. Kao prefekt sinova Teodora Jankovića od Mirjeva otišao je K. s njima u Halle, gdje je slušao velikog prirodnjaka J. Forstera. Tu se proslavio svojim odgovorima pred kraljem Fridrikom II. Iz Halle je K. otišao i obišao veliki dio Njemačke, a bio je i u Londonu i Parizu. Sa visokih škola i dalekih putovanja vratio se u Kikindu 1797. Zbog zauzimanja za prava Kikindskog Distrikta navukao je na sebe madžarsku mržnju i prijetnju tjelesne kazne. Da to izbjegne, zakaluđerio se. Ali tu je naišao na mnoge smetnje, naročito od strane mitropolita Stevana Stratimirovića. Osobito učen, K. je izazvao zavist svojih savremenika, koji su tvrdili, da je K. svoje znamenito Estestvoslovije (1811) plagirao u Rusiji, i pored potvrda iz Rusije, da je K. djelo samostalno; K. je pisao u njemu i o Golubačkoj mušici. Još na široj osnovi je smislio K. svoju svjetsku historiju, od koje je izdao samo prvi tom, Vsemirnago sbitijaslovija čast pervaja (1821). Cijelo je djelo visoke naučne vrijednosti, a osobito je odličan uvod. Neštampane partije su se nalazile u Beogradskom muzeju, kuda ih je spasio Jovan Sterija Popović. Autobiografija K. je izgubljena. *N. Radojčić.*

KEPA (Velika Kepa, Čepa Kum), planinski vrh u Slovenačkoj, najznamenitija gora zapadnih Karavanki oko 4 km sjeverno od mjesta Dovja (u dolini Korenske Save). K. je visoka 2.144 m, odlikuje se karakterističnim piramidastim vrhom. Sa nje je krasan izgled na Julijske Alpe i Ture. *P. V.*

KERAČASKE IGLE, velike igle ukosnice, koje su nosile mlade u pirotskom okrugu, kad su glavu potpuno ubradile. *N. Z.*

KERAMIČKA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1922. Kapital je 2,500.000 Din. Ima tvornice u Petrovču i Nemškom Dolu. U Petrovču ima tvornicu majolike, u kojoj je zaposleno 70 radnika, a ima 30 HP. U Nemškom Dolu ima sličnu tvornicu. *S. P.*

KERAMIKA NARODNA. Lončari, seljački zanatlije, izrađuju sve lončarske produkte, koji narodu zadovoljavaju sve potrebe u ovoj robi. Posao vrše na ovaj način: lončarsku zemlju, kopanu na naročitim mjestima, gnjetu i mijese, praveći od nje grude. U nekim krajevima upotrebljavaju je bez ikakvih primjesa, u drugima dodaju određenu količinu samljevenog lončarskog kamena (vrste kvarca), od čega postaju lonci od udarca i u vatri stalniji. Zemlju (u grudama) obrađuju na lončarskom »kolu« (»koturu«), a ima ga dva tipa: prostiji, ručni, s kratkom osi na drvenoj osnovi, koji se kreće rukom, i drugi, koji na masivnoj osi ima dolje veće kolo, koje lončar okreće nogom, a na vrh osi manje kolo, za obradu gline. Predmetu što se izrađuje najprije se udesi dno, pa se na nj nastavljaju strane, i to pomoću osobitog komadića kože i prstiju (palca, kažiprsta i srednjega) desne ruke i plosnatog komadića drveta (slična često nožu), kojim se struže i gladi. Posljednji se izradi vrat sa rubom, ako ga ima, pa onda predmet išara udubljenim šarama, uvijek plosnatim komadićem drveta. Tako izrađena veća količina produkata stavlja se redovno na posebnu (od šiblja pletenu) »ljesu« na toplo mjesto, gdje se suše. Kad su dovoljno suhi, slažu se u peć za pečenje.

Peći ima dva tipa. Prostiji je udubina udešena u zemlji, sa (redovno

Digitized by Google

zidanim) svodom, bez ikakvih kanala za promahu, pa se tu naslažu produkti u nizovima jedan iza drugoga i iznad drugoga do vrha peći, a između nizova nameću se drva i trijeske. Na otvoru se zapali oganj, pa plamen struji prema otvoru na drugoj strani, pekući lonce. Drugi je tip savršeniji, s kanalima za promahu plamena i s određenim unutrašnjim razdjeljenjem kod slaganja produkata, često i valjano zidanim.

Pečena se keramika poslije ohlađivanja ne ostavi sasvim neišarena ili neobojena, već se šara ili jednoliko oboji, pa onda ponovo slabije peče, da se boja primi. Najprostije bojenje i prskanje jednom bojom najčešće je crno, pomoću ječmenog, veoma raskvašenog, brašna ili kuhanog korijena od paprati. Za bijelu boju služi i naročita bijela zemlja (»bajsa«). Ostale lončarske boje lončari ponajviše kupuju, a tako i sredstvo za cakljenje. K. se u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji ne cakli uvijek. Što su krajevi kulturniji, ocakljenje je keramike više. Od šara se na našoj K. ističu: među plastičnima valovita (t. zv. »slavenska«) linija; među bojenima osim posljednje i različni krugovi, često praćeni pravilno viticama i drugim likovima.

Od vrsta i oblika K. treba da se spomenu: ćupovi s poklopcem (sudovi za mast i sl.), stucke s grlom (za tekućine), rukatke (redovno za vodu), vrčevi i čuture, pekve (pokljuke za pečenje kruha i drugoga peciva), zatim različne vrsti tanjira, zdjela, petnjaka (za peći i za cvijeće) sve do savremenijih forma šalica, pehara, poljevača, slanika i dječjih igračaka.

K. je prema sjeverozapadu bolje ocakljena i više išarana, prema jugu i istoku je jednostavnija, te se na pr. u Lici dade porediti čak s prehistorijskim tvorevinama.

Literatura: Zbornik za narodni život J. A. K.; Hefele, Naši domaći obrti (1896). *V. Tkalčić.*

KERDIĆ IVO, kipar i medaljer (19/5 1881, Davor). Svršio je obrtnu školu u Zagrebu, umjetničku akademiju i graversku i medaljersku školu profesora Marschala u Beču. Kasnije se usavršio u Parizu, u privatnoj školi medaljera Ratti-a. Živi u Zagrebu, kao profesor Umjetničke Akademije, gdje je uredio ljevaonicu i naročito radionicu za cizeliranje i graviranje. Pored većih plastičnih radova (nadgrobni spomenik Banjavčića u Karlovcu), K. je izradio veliki broj medalja, plaketa i sitne plastike. Izlagao je u Zagrebu, Beogradu, Bruxelles-u, Beču i Pragu. *A. Sch.*

KERESTINEC, selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez samoborski, općina svetonedjeljska, jugozapadno od Zagreba. Ima 570 stanovnika, vlastelinski dvor, pučku školu. Kod K. je nađeno staro rimsko groblje. Tuda je prolazio stari rimski drum iz Nevioduna (Krško) u Sisciu (Sisak). Kod K. je 6/1 1573 banski namjesnik Gašpar Alapić razbio odjeljenje Gupčeve seljačke vojske. *J. M-n.*

KÉRKYRA MÉLAINA (Kerkira Melaina). V. Korčula.

KERN FERDO DR., profesor bivšeg gospodarskog učilišta u Križevcima (25/5 1872, Budimpešta). Osnovnu školu svršio je u Slavonskim Velikim Radincima, gimnaziju u Oberschützen-u u Gradištu (Burgenland) i Novom Sadu, veterinarstvo u Budimpešti. Doktorat je položio 1906 na veterinarskom fakultetu u Bernu. 1894—1898 bio je asistent na bakteriološkom zavodu u Budimpešti kod profesora Preisz-a, zatim je jednu godinu bio kotarski veterinar u Bosni, jednu godinu izaslanik ugarske vlade u Beču na osnovu veterinarskih konvencija. 1900 bio je imenovan za profesora u Križevcima, gdje je predavao veterinarske predmete. U ovom položaju bio je do 1919, kada je penzioniran. 1900 organizirao je i otvorio Bakteriološki Zavod u Križevcima. Upravljao je njime do 1923. 1918 osnovao je privatan zavod za proizvodnju cjepiva kao dioničarsko društvo u Križevcima, koje stalno vodi. Sarađivao je u staleškoj organizaciji i listu. Pisao je za narod u Gospodarskom Listu i Koledaru, samostalnu brošuru o borbi protiv zaraznih bolesti i knjigu Prva pomoć nastradalim životinjama. Njegovi naučni radovi izašli su u Izvještajima o radu Bakteriološkog Zavoda, u Veterinarskom Vjesniku i njemačkim listovima, naročito u Zentralblatt für Bakteriologie. Izvještajima Bakteriološkog Zavoda na njemačkom jeziku, poslanim veterinarskim institucijama, školama i fakultetima u svijetu, pridonio je mnogo ugledu hrvatsko-slavonskog veterinarstva. *F. Zavrnik.*

Digitized by Google

KERNER FRITZ VON MARILAUN DR., šef-geolog u državnom geološkom zavodu u Beču (1866, Innsbruck). K. se u svome naučnom radu najviše bavio geološkim ispitivanjem srednje Dalmacije i ostrva, ali je pored toga obraćao pažnju i geomorfološkim, hidrografskim i klimatskim problemima tih i drugih krajeva. K. je dosad publicirao preko 50 geoloških radova o spomenutom kraju, od kojih su najveći: Der geologische Bau des mittleren u. unteren Kerkagebietes (1895), Der geologische Bau der Insel Zlarin, der Halbinsel Oštrica und der zwischen beiden gelegenen sieben Scoglien (1897), Die Beziehung d. Erdbebens von Sinj am 2. Juli 1898 zur Tektonik seines pleistozänsten Gebiets (1900), Geologische Beschreibung der Mosor-planina (1904), Gliederung der Sinjaner Neogenformation (1905), Neogenpflanzen v. Nordrande des Sinjsko Polje in Mitteldalmatien (1905), Die Grotte von Kotlenice am Nordfusse der Mosor-planina (1905), Das kohlenführende Paläogen von Ruda in Mitteldalmatien (1907), Lias u. Jura auf der Südseite der Svilaja-planina (1907), Untersuchungen über die Veränderlichkeit der jährlichen Niederschlagsperiode im Gebiet zwischen der Donau u. d. nördlichen Adria (1908), Der geologische Bau des Küstengebiets von Mandoler westlich von Traù (1910), Tektonik des Südwestabhanges der Svilaja-planina (1915), Quellengeologie von Mitteldalmatien (1916), Bodenbeschaffenheit u. Wasserverhältnisse des Polje von Nevesinje in der Herzegovina (1916), Die Lignitformation im Vrbastale, Mitteldalmatien (1917), Die Kohlenmulde von Dubravice bei Scardona (1917), Geologie der Bauxitlagerstätten des südlichen Teiles der österreichungarischen Monarchie (1916). Osim ovih radova K. je snimio i nekoliko specijalnih geoloških karata, u razmjeru 1 : 75.000, od kojih su štampane Sinj i Split.

P. Vujević.

KERNIC BLAŽENKA, operna pjevačica (2/9 1870, Glina). Osnovnu školu učila je u Kostajnici i Petrinji, pjevanje u Zagrebu kod Zajca, pa je zatim svršila konzervatorij u Beču. Udata je Döhring. — Kao operna pjevačica prvi put je nastupila u Zagrebu 1888. Kasnije je bila angažirana u operi u Bratislavi, Leipzigu i Münchenu, zatim je bila »komorna pjevačica« u Frankfurtu n/M. i u Hannover-u, gdje je dobila doživotnu penziju. Više puta je gostovala u Zagrebu, tako 1902, kada je pjevala Evu u Zajčevom Prvom grijehu. 1923 postala je operni redatelj u zagrebačkom kazalištu. Sada živi u Hannover-u. Isticala se lijepim mezzo-sopranom, te je kao pjevačica bila uvažena i u inostranstvu.

A. D.

KERSNIK JANKO, pripovjedač (4/9 1852, Brdo, kod Lunovice — 28/7 1897, Ljubljana). K. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1862—1870), a pravo u Beču i Grazu (1870—1874). Bio je koncipijent kod financijske prokurature, a 1877 dobio je notarsko mjesto na Brdu. Kao gimnazist K. je pisao njemačke, a po savjetu Fr. Levca počeo je pisati i slovenačke pjesme, koje su bile najviše pod utjecajem Jenkove i Heine-ove poezije. K. su pjesme objavljene u Slovenskom Glasniku (od 1866) i u Zvonu (do 1877). Već na univerzitetu posvetio se K. i prozi. Za Slovenski Narod napisao je seriju satiričkih i literarnih feljtona (Muhasta pisma, Nedeljska pisma, 1873). 1876 izašao je prvi K. roman, Na Žerinjah. Romantički motivi i rekviziti prevlađuju i u pripovijetki Lutrski ljudje (1882). Sa romanima Ciklamen i Agitator (1883, 1885) i sa pripovijetkama Rošlin in Vrjanko (1889), Gospod Janez (1884) i Jara gospoda (1893) pokazao je K. da je pozvani prikazivač slovenačkog malograđanskog društva i provincijalne inteligencije. Jurčičevi Rokovnjači (1881), koje je nastavio, doveli su K. i do točnijeg proučavanja seljačkih tipova. Tako je postala duža serija Kmetiške slike (1882—1891). K. traži konflikte i tragiku seljačkog života u seljaku samom, a ne više, kao Jurčič, u spoljnim utjecajima. Ovo vidimo i u većim seljačkim pripovijetkama, Testament (1887) i Očetov greh (1894). K. je napisao i više humoreska, Dva adjunkta (1887), Nova železnica (1888), Dohtar Konec in njegov konj (1888), Kolesarjeva snubitev (1892), i više pripovijedaka za narod u izdanjima Družbe Sv. Mohora (Kako je stari Malek tatu iskal 1888, Znojilčevega Majka božja pot 1889, Za čast 1894, Rejenčeva osveta 1895). Moć K. leži u vjernoj karakterizaciji pojedinih tipova i čitavih životnih slojeva, u majstorskom prikazivanju pojedinih prizora, u izboru motiva i

Digitized by Google

živom pripovijedanju. Svojim pripovjednim stilom K. je utjecao odlučno na mlađe pokoljenje, i čak i na naturaliste.

Literatura: Ivan Prijatelj, J. K., njegovo delo ili doba (2, 1910—1914 Zbrani spisi, 6, 1—3); Grafenauer, Kratka zgodovina slov. slovstva (2, 242); K. J., Izbrani spisi za mladino, priredila Fr. Erjavec in P. Flere (Uvod). *I. Grafenauer.*

KERŠA ANTUN (Chersa), Dubrovčanin (1779—1838). K. je odličan latinski pjesnik. On se ugledao, naročito, na Katula. Bio je dobar poznavalac ne samo latinske, nego i talijanske i francuske literature. Kao član rimske Arkadije, s nazivom Salimbus Megaris, drugovao je s talijanskim nekim literatima i ostavio je mnogo latinskih pjesama, originalnih ili prijevoda s talijanskoga, od kojih su samo neke štampane (I. Kasumović u Viencu 1902).

I njegov brat Tomo (3/4 1782—11/6 1826) bavio se književnim radom, sastavljajući prigodne latinske i talijanske pjesme i pišući biografije, od kojih su tri, napisane talijanskim jezikom (o Đuru Feriću, Didaku Piru i o toskanskim građanima, koji su živjeli u Dubrovniku), bile štampane. Kao član rimske Arkadije imao je naziv Dominus Calchidensis.

Đ. K.

KESTEN, vrsta voća, koja se gaji isključivo u sklopovima, u šumama, uglavnom zbog drveta, koje služi za proizvodnju tanina i vinogradskog kolja. Plod se u jeseni kupi i jede, ili se svinje puštaju u kesten (kao u žir ili bukvicu). Kako se K. sadi samo u šumama, to podaci i ako su službeni, nisu i ne mogu biti povjerljivi. Najviše K. šuma ima u zagrebačkoj županiji: 217.929 stabala, od 462.747 u cijeloj državi. Godišnji se prinos K. računa na 70.000 kvintala.

I. R.

KESTERČANEK FRANJO, profesor šumarske akademije u Zagrebu (14/9 1856, Zagreb — 21/8 1915). Osnovnu školu i višu realku svršio je u Zagrebu. Poslije toga je bio na šumarskoj akademiji u Mariabrunn-u, gdje je svršio dva semestra, pa je prešao na novo osnovanu visoku školu za kulturu tla u Beču, gdje je svršio četiri semestra (1875—1877). Poslije svršenih nauka postavljen je (1878) za šumarskog vježbenika, a iste godine za asistenta i učitelja šumarstva na gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima. Zbog svog političkog držanja bio je češće premješten u Zagreb i Varaždin. Kao profesor šumarstva u Križevcima, razvio je K. veliku akciju oko uređenja i izgradnje te škole. 1881 povjereno mu je uredništvo Šumarskoga Lista, koji je, uz kraće prekide, uređivao do svoje smrti. U tom stručnom listu napisao je K. veliki broj članaka iz svih područja šumarske nauke. 1880 izdao je prvu stručnu knjigu na hrvatskom jeziku, Dendrometrija, po profesoru Fr. Bauru. U Šumarskom Listu pisao je članke o povijesti šuma i šumarskog gospodarstva kod Hrvata, koji su u posebnoj knjizi izašli. 1882 izdao je knjigu: Osnova nauke računanja vrijednosti šuma, koju je napisao po knjizi profesora M. D. Haylera. Osim toga K. je napisao više brošura iz područja šumarske nauke, praktične šumarske uprave i šumarskih zakona. No najbolje je njegovo djelo: Lovstvo (1896), koje je jedino te vrsti u našoj književnosti. — K. je najviše stekao zasluge oko podizanja šumarske nastave na njen današnji stepen. K. zaslugom otvorena je u Zagrebu šumarska akademija uz filozofski fakultet (1898), do 1919, kada je osnovan gospodarsko-šumarski fakultet.

Đ. Nenadić.

KESTERČANEK VLADIMIR DR. (16/8 1877, Zagreb). Studirao je slavistiku i germanistiku u Zagrebu, Grazu i Beču. Služio je od 1912 u Mitrovici, u realnoj gimnaziji i trgovačkoj akademiji u Osijeku, u tehničkoj stručnoj školi u Sarajevu i trgovačkoj akademiji u Sarajevu. Vršio je kao ispitani učitelj stenografije stenografsku službu u hrvatskom, dalmatinskom i bosansko-hercegovačkom saboru. Radio je na literarnoj historiji, stenografiji i reklami. Disertaciona radnja Vrazove balade i romance (Nastavni Vjesnik, 10). Od 1922 izdaje, sa M. Kovačevićem, Stenografsku biblioteku. Edicije su mu: Oglasi, anonce, inserati (1924), Kratak pregled povijesti stenografije (1924). *S. D.*

KEŠANSKI JOVAN, slikar, ikonograf i portretist (22/12 1879, Nadalj, Bačka). Svršio je srpsku gimnaziju u Novom Sadu, a potom umjetničku akademiju u München-u. Jedno vrijeme studirao je i u Parizu. 1906 pro-

Digitized by Google

putovao je Italiju. Do 1910 živio je u Novom Sadu, a do 1914 u Beču. Od rata na ovamo živi i radi u rodnom mjestu. Vidno je sudjelovao na Prvoj Jugoslovenskoj Izložbi u Beogradu. Dosad je izradio nekoliko portreta, za Maticu Srpsku, novosadsku gimnaziju i t. d. i cio ikonostas za crkvu u Đurđevu u Bačkoj. Sada dovršava ikonostas i freske pravoslavne crkve u Nadalju. *V. P.*

KEŠUC ALEKSANDAR, književnik (5/12 1875, Kapošvar — 16/8 1920, Zagreb). Svršivši nižu realnu gimnaziju u Bjelovaru, posjećivao je preparandiju u Zagrebu, Petrinji i Osijeku. Kao učitelj služio je u raznim mjestima. Sarađivao je kao novelist u Hrvatskoj Smotri i Hrvatskoj Prosvjeti. Izdao je knjigu crtica i pripovijedaka iz socijalnog života, U kalu (1911). *B. V.*

KETTE DRAGOTIN (19/1 1876, Pren, talijanska Slovenačka — 26/5 1899, Ljubljana). K. je svršio gimnaziju u Ljubljani i u Novom Mestu. 1/4 1894 donio je Angelček prvu K. dječju pjesmu (pod pseudonimom Siljuška), a istog dana i Ljubljanski Zvon prvu njegovu pjesmu, Na blejskem otoku (pod pseudonimom Zvonoslav). U Angelčku i Vrtcu objavljivao je K. dječje basne, pripovijetke, legende u prozi i stihovima, u Zvonu se razvio K. kao liričar (pseudonimi: Zvonoslav, Zor, Mihael Mihajlov). S Cankarom i Župančićem tražio je, preko tradicionalizma Stritarevog i Gregorčičevog, novi, plastičniji poetički oblik. Osnovni ton K. pjesama je jasan i veseo. U kasnijim pjesmama ustupa impresionističko shvaćanje polagano mjesto filozofskoj i osjećajnoj dubini. U tom pogledu je na K. utjecao misticizam Maeterlinck-a. I oblik se približuje sve više klasičnoj umjetnosti Prešernovoj. K. je njegovao osobito formu soneta, koju je nešto prekrojio. Sonetski cikli: Andrija, Moj Bog, Slovo, Tihe noći, Črne noći, spadaju, sa sonetom Na očetovem grobu, među najljepše, što je stvorio K. Odličan je K. i u svojim pripovjednim pjesmama. K. Poezije izašle su prvi put 1900 (ur. Aškerc).

Literatura: A. Aškerc, uvod u Poezije (2 izd. 1907); O. Župančič, Ljubljanski Zvon (1900, 518); O. Mole, Cankarjev Zbornik (32); Iz. Cankar, Dom in Svet (1920, 12); Govekar, Ljubljanski Zvon (1922, 509); N. Županić, Prilozi za književnost, jezik, historiju i folklor (II, 145); Grafenauer, Kratka zgodovina Slov. slovstva (2 izd., 289).

I. Grafenauer.

KIĆA, list za šalu, zabavu i prikupljanje narodnih umotvorina. Izlazio je u Nišu 1905—1914. Vlasnik mu je bio Mih. J. Ocokoljić, urednik Tadija Kostić. Obnovljen je poslije rata u Beogradu, i 1925 mu je deseta godina izlaženja. U listu je objavljeno dosta narodnih umotvorina.

U. Dž.

KIĆANKA je različite boje, izrađuje se od svile ili vune, od dinduva, sitnih parica, šljokica, i od zlatnog i srmali gajtana. K. služi isključivo za ukras. Viđa se na fesovima, zubunima, ćurčetima, košuljama, pojasima, pregačama, mladinim kapama, podvezama. *N. Z.*

KIČEVO. 1. Varoš u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti. Leži u Kičevskom Polju, pod sastavcima izvornih krakova Goleme Reke (Velike, Treske), a kraj ove je u apsolutnoj visini 622 m, pod zapadnim pristrankom u krševitim odsjecima Kapit-Rida, ogranka šumovite Čeloice Planine. Ima 1.003 kuće sa 4.792 stanovnika (1921). K. je administrativno i privredno središte istoimene oblasti (Kičevsko), a u sastav joj ulaze još župe Gornje Kičevo, Zajas i Kopač.

K. se najprije spominje 1018, u povelji cara Vasilija II., kada je pripadalo eparhiji ohridskog arhiepiskopa. Kralj Uroš I. (1242—1276) spominje K. pod imenom Kičava. Sredovječni srpski naziv K. i do danas se zadržao u narodu. Turski spomenici 17 vijeka nazivaju K. raznim iskvarenim oblicima: Firdžova, Firčova, Kirčova, kasnije Krčava, Krčevo.

Od oslobođenja (1912) stanovništvo K. opalo je, zbog iseljavanja muslimana. U Svjetskom Ratu Nijemci su podigli željeznicu uskog kolosjeka Ohrid—Skoplje, na kojoj je K. jedna od važnijih stanica. U K. su: poglavar kičevskog sreza, pukovska okružna komanda, poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom, nadzornik narodnih škola za srez kičevski.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 93.

V. Radovanović.

Digitized by Google

2. Oblast. V. Kičevsko.

3. Boj kod Kičeva 22—23/10 1912. Poslije napuštanja Gostivara, Turci su uzmakli prema Kičevu i Bitolju i odlučili da na rubu Kičeva zaštitnom borbom zadrže nastupanje srpske vojske. Moravska II, po zauzeću Gostivara 21/10, produžila je nastupanje prema Bitolju po ešelonima: prvi (konjički puk, jedan pješadijski puk i brdska baterija) zanoćio je na drumu ne došav do Trapčindola, drugi ešelon (ostali borački dijelovi moravske II) prenoćio je u Gostivaru. Prema Mavrovim Hanovima upućeno je osiguranje. — 22 oktobra, prvi ešelon, po prolasku Trapčindola, dočekan je vatrom sa sjevernog ruba Kičeva, i tada se razvio boj.

Bojište čine ogranci Dobre Vode planine, visoke i teško prolazne kose i čuvici, ograničeni Zajaskom, Studenom i Velikom Rekom. Južni dio tog terenskog odsjeka, od visa između sela Javorac i Dobrenovac, preko Kičeva do visa južno od sela Jerinovac, Turci su posjeli za obranu. Položaj je jak, naročito sa fronte. Turci su imali ovdje oko 8.000 ljudi, sa nešto artilerije. Srbi su sudjelovali moravskom II 22/10, 1 konjički puk je u svom izlasku iz sela Trapčindol bio dočekan vatrom sa sjevernog okrajka varoši Kičeva, i sjahao je za borbu pješke na kosi kod sela Raštana. Oko podne stigao je i razvio se 3 pješadijski puk na istoj kosi, za koje je vrijeme bio napadnut sa oba boka od Arnauta, koji su se poslije kratke borbe raspršili. Na ovom položaju prvi ešelon je i zanoćio. — Drugi ešelon, vršćći težak marš, zanoćio je na prostoru sela Zajas-selo Padalište. 23/10 u 4 sata upućen je 1 puk sa brdskom baterijom (iz drugog ešelona) kao desna kolona, i kad je izbio kod sela Javorca, vidio je, da jedna jača turska kolona nastupa prema desnom krilu 3 puka i da jedna baterija tuče Raštansku Kosu sa ruba varoši. Odmah je upućen jedan bataljon i baterija u lijevi bok te turske kolone. Oko 11 sati jasno je bilo da Turci ojačavaju svoje lijevo krilo. Stoga je sačekano, da izađe i (2 puk) lijeva divizijska kolona u visinu srednje, a kad je to bilo, cijela je divizija širokom frontom napala Turke. U to vrijeme desna obilazna kolona sišla je sasvim u bok i pozadinu turskog lijevog krila, i Turci su žurno i u neredu napustili Kičevo i uzmaknuli k Bitolju. Moravska II zanoćila je na prostoru Dobrenovac—Kičevo—Jerinovci. Gubici moravske II bili su 158 mrtvih i ranjenih. Zarobljeno je 100 Turaka. Rezultati boja bili su: očišćen je bio pravac k Bitolju od zaštitnih dijelova. Posljedice su bile: uhvaćena je veza moravske II sa I armijom za zajedničko djelovanje u bitoljskoj bici.

V. Belić.

KIČEVO DONJE. V. Kičevsko.

KIČEVO GORNJE. V. Kičevsko.

KIČEVSKO, planinska kotlina u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, oko varoši Kičeva, u izvornom predjelu Goleme Reke, koja se dalje, od izlaza u Poreč, zove Velika, a na izlazu u Skopsko Polje naziva se Treska. Planinske strane K. su šumovite. Samo je Bukovik iznad Zajasa sav ogolio s obje strane presjedline Korita. Bukovik je kraška visoravan, dijelom pod pašnjacima, po kojima Arnauti planinu zovu Bešk.

Ime K. je po glavnom gradu ove oblasti, Kičevu, a i sama se oblast zove još Kičevo ili Kičava. K. se, zajedno sa glavnim gradom, spominje 1018 kao eparhija pod ohridskim arhiepiskopom. K. se spominje više puta i u našim sredovječnim spomenicima. Tako se u ugovoru o savezu između kralja Milutina i Karla od Valois naziva kičevski predjel, a u životopisu kralja Milutina nabraja se, među osvojenim predjelima, i kičevska zemlja. Tada se K. zvalo Kičava, što se i do danas u narodu održalo. Turci su K. zvali Kirčava ili Krčava.

Središnji dio K. čini Kičevsko Polje ili Donje Kičevo, u najnižem i istočnom dijelu kotline, oko sastava izvornih krakova Velike i niz ovu do Brodske Klisure, kod varoši Kičeva u apsolutnoj visini 622 m. Prostrano je 43·56 km². To je najplodniji i najžupniji dio K., sa glavnim administrativnim i privrednim središtem. — Stanovništvo je u većini pravoslavno, pored dosta Poturica i nešto malo Arnauta.

Sjeverno i iznad Donjeg Kičeva prostire se Gornje Kičevo, oko srednjeg i gornjeg porječja Temnice. Ovo je brdski dio kotline, naseljen većinom Arnautašima i Poturicama. Najveće je selo Gornjeg Kičeva Srbica, u kojoj žive samo poturčenjaci. To je središnje naselje ove župe. Obje župe, Gornje i Donje Kičevo, čine jednu

Digitized by Google

cjelinu. Razdvaja ih, odnosno spaja, Šutovsko Polje oko Temnice, iznad njenih sastava sa Zajaskom Rekom.

Više Donjeg Kičeva, a zapadno od Gornjeg Kičeva, u srednjem i gornjem porječju Zajaske Reke, desnog pritoka Temnice, nalazi se malena planinska župa Zajas, naseljena skoro samo arnautskim stanovništvom. Zove se po najvećem arnautskom selu istoga imena. — Na jugozapadnoj strani prostire se veća župa Kopač, uokvirena šumovitim planinama i vodom vrlo bogata, u dolinama znatne plodnosti. Župa se dijeli na Gornji i Donji Kopač, prema toku rijeke do izlaza u Kičevsko Polje. Ova je sredovječna kičevska župa očuvala svoje staro srpsko stanovništvo skoro u potpunoj etničkoj čistoći. Sva su sela Srba pravoslavnih, izuzevši jedno arnautsko u Donjem Kopaču. Osim toga, u Donjem Kopaču je selo Srbjani, po vjeri mješovitog srpskog stanovništva (više je kršćana od muslimana). Poviše Srbjana je čisto kršćansko srpsko selo Srbjan-Dolenci. — Proces poturčivanja i poarnaućivanja srpskog stanovništva u K. uhvatio je maha navalama arnautskih Dibralija, koji su od Debra, prijevojem između Stogova i Jame, stalno ovamo upadali. Pritisnuto srpsko stanovništvo, da bi izbjeglo zulume, primalo je tada Islam, zatim i arnautski govor. — Prodiranje Arbanasa počelo je vrlo rano, još u starije tursko doba (prije konca 17 vijeka), i trajalo je sve do propasti Turske i oslobođenja južne Srbije (1912).

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911), 1043—1051; J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 226—230.

V. Radovanović.

KIČEVSKO-DEBARSKA EPARHIJA. Po hrisovulji bizantskog cara Vasilija II. od 1019 Kičevo i njegova oblast bili su sastavni dio ohridske arhiepiskopije. Kada je 1283 kralj Milutin osvojio Kičevo i Debar kičevska oblast pridružena je debarskoj eparhiji, pa je tako ostalo i kasnije, kada su obje te oblasti, koncem 14 i tokom 15 vijeka, ponovo potpale pod ohridsku arhiepiskopiju. — Poznat je samo jedan episkop debarski i kičevski, Jaćim, iz 1698. *R. G.*

KIČEVSKO POLJE. V. Kičevsko.

KIDRIČ FRAN DR., književni historik (23/3 1880, Radanska Vas, kod Rogaške Slatine). Svršio je gimnaziju u Mariboru, a slavističke studije u Beču. Promoviran je 1906. Od 1908 bio je činovnik Dvorske Biblioteke u Beču, a od 1910 privatni docent za slavistiku na univerzitetu u Beču. Septembra 1920 postao je redoviti profesor za starije slovenačke književnosti na univerzitetu u Ljubljani. K. najviše istražuje stariju slovenačku književnost, sa naročitim uspjehom bavi se historijom slovenačkog protestantizma. Radovi K. odlikuju se konciznošću u dokazivanju i vanredno opširnim poznavanjem stranih izvora. Važniji spisi su mu: Primož Trubar, Domovina (1908, 80—143), Epilog k Trubarjevemu Zborniku (Naši zapiski, 1909), Pomote in potvare za razne namene (Naši Zapiski, 1909/10), Paberki o Vrazu, Bibliografija Vrazovih spisov in korespondence (Časopis za Zgodovino in Narodopisje, 1910), Korespondenca med Prešernom in Vrazom (Zbornik Matice Slovenske, 1911), Paberki o Korytku (Ljubljanski Zvon, 1910), Iz prvih časov slovenske umetne pesmi (Veda, 1911), Francosko-ilirska loža v Ljubljani (Slovan, 1914), Francoske lože hrvatških zemelj Napoleonove Ilirije (Rad, 206, 1915), Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im 16 Jahrhundert (1919), Trije prispevki k zgodovini slovenskega pismenstva v 16 stoletju (1. Kdaj je izšla prva slovenska knjiga? 2. Ta pervi psalm..., 1579. 3. Kdo je priredil 4 izd. slovenske prot. pesmarice? Južnoslov. Filolog, 1921), O sumljivih naslovih knjig v zgodovini južnoslov. pismenstva reformacijske dobe (Slavija, 1923), Doneski k zgodovini slovenskega lekcionarja in slovenske pridige od konca srednjega veka do l. 1613 (Bogoslovni Vestnik, 1923), Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja (Razprave, I, 1923), Doneski škofa Hrena za zgodovino reformacije na Slovenskem (Časopis za Zgodovino in Narodopisje, 1924), Fra Gregorio Alasia da Sommaripa (Ljubljanski Zvon, 1924), Iz delavnice za komentar Prešernov (Ljublj. Zvon, 1925), Primož Lovrenčič in njegova pesmarica (Časopis za Zgodovino in Narodopisje, 1925), Ivan Ungnad v prognanstvu, I—II (1918—1920), Korespondenca iz dobe jugosl. protestantizma (Skupni Heneberški Arhiv, I), Trobarji na Raščici, Jurij Kobila, II, Opombe k protireformacijski dobi slov. pismenstva, III (1920/21), Sta-

Digitized by Google

pleton med Slovenci, Otročia Biblia, Otročia Tabla, Bohoričev Elementale Labacense, Slov. knjige v prot. stanovski šoli v Ljubljani, Gregor Vorenc, IV (1924), Dramatične predstave v Ljubljani do l. 1790 (1926).

I. Grafenauer.

KIMOVEC FRAN DR., kompozitor (21/9 1878, Cerklje). Gimnaziju i bogosloviju učio je u Ljubljani, višu teologiju u Rimu, gdje je položio i doktorat. Muziku je učio u Beču u državnoj akademiji (1911—1913). 1913 do 1916 bio je vikar ljubljanske stolne crkve, a od 1916 je kanonik u Ljubljani. — K. je komponirao više misa (jednu i sa staroslovenskim tekstom), crkvenih pjesama i svjetovnih zborova. *J. M.*

KINAM IVAN, bizantski historičar 12 vijeka. Napisao je historiju vlade Ivana II. Komnena i skoro cijele vlade njegovog sina Manuela I. Komnena (1118—1176). U njoj ima važnih podataka za historiju Srba.

D. An.

KINOVIJA ILI OPŠTEŽITIJE, manastir u kome se strogo provodi princip monaški: da nitko ne može imati ništa svoga posebnoga, već da je sve zajedničko i sva braća žive, hrane se i odijevaju u manastirskoj zajednici. Takav je oblik manastirskog života, samo znatno ublažen, uglavnom i danas u običaju po svima pravoslavnim srpskim manastirima. Jedino je Hilandar idioritmija.

R. G.

KIRIDŽIBAŠA. Kad su Turci vladali Srbijom, ni u Srbiji ni u Turskoj nije bilo nikakvih saobraćajnih ustanova. Ni beogradski vezir nije nmao drugog sredstva za službeni saobraćaj sa Portom u Carigradu i guvernerima drugih turskih provincija nego Tatare. Tatari su putovali na konju, brzo, i cio put prelazili su bez zastoja. Stoga su na svima putevima, kojima su oni putovali, naročito na carigradskom drumu, postojale stanice, gdje su umorne konje zamjenjivali odmorenima. Te su se stanice zvale menzulane, koje su bile »carske«, a njihovo je održavanje padalo na narodni trošak, i vezir beogradski ih je izdavao privatnim ljudima pod zakup. Oni su se zvali menzuldžije. Menzulanama je cilj bio da se osigura samo službeni saobraćaj turskih vlasti, i zato su menzuldžije bili dužni, da za određenu nagradu, drže u svako doba na jaslama određen broj dobrih konja, jahaće opreme i pribor za transport službenih pisama, novaca i drugih državnih pošiljaka. Kako nikakvih drugih saobraćajnih ustanova nije bilo, a kroz zemlju su prolazili i strani emisari, ugledni stranci, povlaštena lica i kuriri stranih država, 1824 su jednim fermanom učinjene izmjene u carskim menzulanama. Namjesto menzuldžija postavljeni su tada K., koji su morali držati u menzulanama veći broj konja i davati ih pod kiriju (zakup) i privatnim licima. Od tada su sa Tatarima mogla putovati i privatna lica. Put do Carigrada trajao je 10 dana, a plaćalo se za konja i dva Tatarina kao pratioce 80 forinti srebra.

D. Dimitrijević.

KIRILO-HADŽI, budimski mitropolit, odličan propovjednik (— decembra 1679). Za K. je zabilježeno, da su ga učeni ljudi na Sv. Gori Atonskoj nazivali Zlatoustom.

R. G.

KIRILOVIĆ SOFRONIJE, temišvarski episkop (— 28/2 1786, Temišvar). K. je ranije bio episkop budimski i ujedno episkop pravoslavnih erdeljskih Rumunja (1769—1783). Za Rumunje je K. stekao naročitih zasluga, što je zadržao unijaćenje, koje je prije otrglo bilo veću polovinu ugarskih Rumunja od pravoslavne crkve. Kao arhimandrit manastira Grabovca, K. je 27/5 1774 posvećen za episkopa budimskoga, a 24/8 1781 premješten je u Temišvar. *R. G.*

KIRIN VLADIMIR, grafičar (1894, Zagreb). Svršio je graditeljsku školu u Zagrebu. 1921 bio je u Londonu, i taj je boravak bio odlučan po njegov umjetnički razvoj, jer se u grafičkom odjeljenju Britskog Muzeja upoznao sa najznatnijim djelima moderne grafike. Svoje utiske iz Londona, Pariza i Italije iznio je K. 1921 u svojoj prvoj mapi litografija. 1923 bio je u Dalmaciji. Kao plod tog boravka izdao je narednih godina litografske mape Split, Šibenik i Hvar, a 1925 mapu sa motivima iz staroga Zagreba. Iste su godine izašle u Londonu K. ilustracije: Priča iz davnine J. Brlić-Mažuranićeve. Reprodukcije K. radova donijele su najznatnije engleske umjetničke revije. K. se mnogo bavi i opremom knjiga.

A. Sch.

KIRURGIJA. V. Medicina.

Digitized by Google

KISELJAK, mjesto u Bosni na ušću Lepenice u Fojnicu. Ima 340 stanovnika (1910). Prvi put se spominje 1530. Za vrijeme Turaka kisela voda iz K. se izvozila u Dubrovnik. Prije okupacije bila su tu samo tri hana. Ima jako, ljekovito kiselo vrelo, koje preko ljeta privlači veliki broj posjetilaca. K. je na raskršću puteva u Travnik, Sarajevo i Visoko. Stanovništvo se bavi posredništvom u saobraćaju. U okolini se radi lončarski zanat. U mjestu i okolini ima rimskih ostataka. *M. F.*

KISIĆ ĐORĐE I RISTO, knjižari-izdavači u Mostaru. 1895 postali su ortaci Antuna Pachera i osnovali su knjižaru Pacher i Kisić (V. Pacher). *U. Dž.*

KISIĆ VINKO, novinar (7/11 1879, Dubrovnik). Bio je urednik zadarskog Narodnog Lista (1900—1918), a zatim splitskog Novog Doba (1919—1925). K. je posebno objavio: Osvit u Dalmaciji, i prijevode sa talijanskog, Slava životu od M. Serao, Farfui od Zuccoli-a, Daniele Cortis od Fogazzara. Osim toga, K. je pisao književne i kazališne članke. *U. Dž.*

KISTANJE, gradić u Dalmaciji, oblast splitska, srez benkovački, na drumu Knin—Benkovac, nedaleko od Krke, niže 44° sjev. šir., 245 m visoko. Smatra se kao najzdravije mjesto dalmatinskog Zagorja. Ima 1.965 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, poštu i telegraf. Pred pravoslavnom crkvom nalazi se zdenac, ograđen zidom s rimskim natpisima i nakitom (među ostalim velika glava Jupitera). Sjeveroistočno od K., kod zaselka Ivoševaca, vide se 2½ rimska luka od tesanog kamena, što narod zove »Supljom crkvom«. Ovdje je bio rimski grad Burnum. *J. M-n.*

KISTOBOKI (KOSTOBOKI). V. u Dodatku.

KITICA, vapnenačka, krševita i gola visoravan u Dalmaciji, istočno od planine Biokova, a jugozapadno od Imotskog Polja, 7·5 km južno-jugozapadno od mjesta Runovića, na jugozapadnom obodu Imotskog Polja, odnosno 16 km istočno-sjeveroistočno od Makarske. K. se pruža dinarskim pravcem, od sjeverozapada na jugoistok; sjeveroistočne padine su vrlo strme, jugozapadne se sasvim blago spuštaju, a najviši visovi su Vučjača (ili Brštanova Glavica) 821 m, kota 855 m. Sjeveroistočnim podnožjem planine vodi kolski put Zagvozd i Imotski—Rakić—Krstatice—Slivno. *P. V.*

KITKA, vrh na planinskom masivu Kozjaka u okrugu kumanovskom. Na K. je 2/5 1905 bila borba naše čete sa Bugarima, u kojoj je poginulo 5 četnika. *M. M.*

KITKA. 1. Kraška visoravan u Srbiji, između rijeka Visočice-Dobrodolske-bezimenog potoka (lijevog pritoka Visočice), oko 10 km sjeveroistočno od Pirota; K. se pruža od sjeverozapada na jugoistok; sjeveroistočna padina joj je vrlo strma i zove se Pažar, a jugozapadna je blažijih nagiba. Najviši visovi su: Cercelj 1.027 m, Kitka 1.209 m, Kozji Kamen 1.187 m, Vrh 1.188 m, Skuvija 1.089 m, Gradište Kamen 1.088 m.

2. Planina u Srbiji, južno od srednjeg toka Lužnice (pritoka Vlasine), 8 km jugozapadno od mjesta Babušnice, odnosno 25 km jugozapadno od Pirota. K. je kupastog oblika, visoka 869 m.

3. Planina u Srbiji, na izvorištu rječice Jelašnice, Vrbovske i Korbevačke, pritoka Južne Morave, 12 km južno-jugozapadno od Surdulice, odnosno 19·5 km istočno-sjeveroistočno od Vranje. K. je visoka 1.300 m.

4. Planina u Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, oko izvorišta Koritske Reke (pritoka Belog Timoka), 15 km istočno-jugoistočno od Kraljeva Sela, odnosno 20·5 km sjeveroistočno od Knjaževca. K. je visoka 811 m.

5. Planina u Makedoniji, između rijeka: Kadine (pritoka Vardara)-gornjeg toka Mele Trla-Moranske, južno od Skopskog Polja, 8·5 km južno-jugozapadno od mjesta Studeničana, odnosno 18 km južno-jugoistočno od Skoplja. K. se pruža od sjevera-sjeverozapada k jugu-jugoistoku, i sa svih strana ima strme padine. Najviši visovi su: Krasta 1.420 m, i Kitka 1.569 m. Preko planine vodi nekoliko staza. *P. Vujević.*

KITOVI su kićanke, koje vise lijevo i desno nad kukovima, a nalaze se na krajevima pojasa. Nose ih žene i djevojke u Galičniku. *N. Z.*

KLADANJ, varoš u Bosni na Drinjači. Ima 1.197 stanovnika. Spominje se prvi put početkom 18 vijeka, kao

Digitized by Google

malo mjesto sa 50 kuća. Dok nije podignuta bosanska željeznica bio je K. znatno saobraćajno mjesto i žitno tržište. U okolini K. razvijeno je pčelarstvo. *M. F.*

KLADOVO, varošica u Srbiji (timočka oblast), na Dunavu. Ima 1.624 stanovnika. Važan je ribarski trg (morune, jesetre, kečige, zatim poznati kladovski kavijar). Sresko je mjesto. Ima poštu. *B. D.*

KLAIĆ MIHO DR., političar i narodni preporoditelj Dalmacije (19/8 1829, Dubrovnik — 3/1 1896, Zadar). Učio je nižu srednju školu u Dubrovniku i Livornu, gdje je proglašen »princepsom« u fizici, filozofiji i matematici. 1847 položio je u Dubrovniku ispite za humanitet i filozofiju. 1849 je u Padovi učio matematiku; tu je 1853 promoviran za doktora kao inžinjer i arhitekt. 1855 postao je profesor u zadarskoj gimnaziji, gdje je predavao matematiku, historiju i talijanski jezik. U to vrijeme narodni jezik bio je isključen iz škola, društva i crkve, a narodna svijest bila je slaba. K. je dobro znao narodni jezik i proučio je hrvatsku književnost. 1861 izabran je K. u prvi dalmatinski sabor. Od početka izlaženja Il Nazional-e bio je K. saradnik lista i pisao je članke o spoljnoj politici. Bio je poslanik na dalmatinskom saboru do smrti. U saboru je prvi počeo govoriti hrvatski. 1863 otpušten je iz službe, zbog svoga političkoga rada i ostao je vladin savjetnik kod dalmatinskog namjesništva, da vrši dužnost nadzornika osnovnih škola i realki. Odatle je smijenjen zbog rada u narodnoj stranci. 1865 izabran je za poslanika na hrvatskom saboru, a 1866 ga je hrvatski sabor izabrao i za člana regnikolarne deputacije. Kad je narodna stranka 1870 dobila većinu u dalmatinskom saboru, izabran je K. za člana zemaljskog odbora i ostao je to do smrti. Tu se K. pokazao naročito dobar kao stručnjak u financijskim stvarima. Reorganizirao je zemaljske financije i stavio ih na čvrste osnove. Dvadeset i šest godina vodio je K. financijsku upravu zemlje. 1873 izabran je za poslanika u carevinsko vijeće, ali su mu poništili mandat. Međutim je bio izabran na naknadnim izborima (1874). U pitanju Bosne i Hercegovine Klaić je oduševljeno podupirao bosansko-hercegovački ustanak. Redakcija Narodnog Lista u Zadru bila je naročito u prvo vrijeme kao neki štab ustaša. Od 1879 do smrti bio je poslanik na carevinskom vijeću, a od 1887 redovno član delegacija. U carevinskom vijeću pripadao je Hohenwart-ovom klubu, kome je bio i potpredsjednik. 1893 istupio je iz većine i osnovao je hrvatsko-slovenski klub, kome je bio predsjednik. 1895 imenovan je za predsjednika dalmatinskog sabora, ali je umro prije stupanja na tu dužnost. Od osnivanja Matice Dalmatinske (1861) bio je K. njezin potpredsjednik, a od smrti Božidara Petranovića (1875) predsjednik. Srpski ministar Ristić ponudio mu je mjesto poslanika Srbije u Rimu, a Mažuranić profesorsku stolicu na sveučilištu u Zagrebu, ali je on oboje odbio. Bio je odličan govornik i jedan od najuglednijih i najsjajnijih slovenskih državnika druge polovine 19 vijeka.

Literatura: Politeo, Miho Klaić (Vijenac, 1896); Biankini, Miho Klaić i don Miho Pavlinović (Narodni List, jubilarni broj 1912); Iz dopisivanja sa Klaićem (Narodni List, jubilarni broj 1912). *M. Prelog.*

KLAIĆ VJEKOSLAV, povjesničar (28/7 1849, Garčin, Slavonija). Kod oca Franje, poznatog pedagoga i učitelja, K. je svršio osnovnu školu. Zbog očevog premještaja, za vrijeme Bachovog apsolutizma, došao je K. u Varaždin, gdje je svršio prva tri razreda gimnazije, a ostale u Zagrebu. Tu mu je bio profesor češki historik Kořinek, za koga sam Klaić kaže u svojoj autobiografiji, da mu je on usadio u srce ljubav za historiju. 7 i 8 razred svršio je kao klerik zagrebačkog sjemeništa, pa je do 1867, dvije godine, učio i teologiju. 1867 skinuo je mantiju i otišao je za suplenta varaždinske gimnazije. 1869 pošao je na univerzitet u Beč, gdje je slušao Aschbach-a, Jäger-a i Sichel-a, te je stekao solidno historijsko znanje. Iz Beča se stao javljati u zagrebačkom Vijencu člancima iz stare slovenske mitologije i historije. 1873 položio je ispite iz historije i geografije. Iste godine s jeseni postavljen je za učitelja zagrebačke gimnazije, gdje je služio punih 20 godina. 1879, poslije smrti M. Mesića, K. je pozvan za suplenta hrvatske historije na zagrebačkom sveučilištu, na kome je ostao do 1882, kada je na tu katedru postavljen T. Smičiklas. Tada se K.

Digitized by Google

vratio u gimnaziju, ali je uskoro pozvan za docenta geografije južnih Slovena. Tu je ostao do 25/11 1893, kada je imenovan za javnog redovnog profesora opće historije. Predavao je sve do 1922, kada je, mjeseca augusta, stavljen u penziju. Pored svog zvaničnog nastavničkog i naučnog rada K. se bavio mnogo i muzikom, i tu je i kao kritik i kao jedan od glavnih upravnika Hrvatskog Glazbenog Zavoda zadužio hrvatsku muzičku kulturu. Ogledao se sa uspjehom i kao kompozitor; njegove su Misli moje poznate u čitavoj Jugoslaviji.

K. je bio i redaktor beletrističkih listova Hrvatska Lipa (1875), i znamenitog Vienca 1882—1889, a uređivao je i muzički časopis Gusle (1892), u kome su izašle neke njegove, dobro zapažene, muzičke rasprave. U Matici Hrvatskoj mnogo godina je aktivno sudjelovao kao odbornik, a pri pojavi Savremenika nalazio se na konzervativnoj strani »Starih« i borio se protiv ideala »Mladih«.

17/12 1896 izabran je za pravog člana Jugoslavenske Akademije, gdje još uvijek aktivno radi. 1922 mu je praški univerzitet dao titulu počasnog doktora.

K. rad je mnogostruk, uglavnom se može podijeliti na četiri grupe: školski rad, naučni, uredničkі i muzički. Svakako je K. markantna ličnost hrvatske kulture 19 vijeka, te se sa svim svojim osobinama vidno ističe nad savremenicima.

Kao naučnjak K. zauzima sa svojom golemom erudicijom i jasnim izlaganjem ispitivanih predmeta u Hrvatskoj historiografiji, vidno mjesto. Njegova najveća snaga i zasluga leži u njegovim mnogobrojnim, izvrsnim i raznovrsnim monografijama. K. ima snage i poleta da kraće genetičke linije dade i prikaže u zbijenoj i jasnoj formi. Za genetički prikaz hrvatske cjelokupne historije nedostaje K. idejnog i evolutivnog elementa, jer se bezizražajnim vezanjem detalja i njihovim opširnim opisivanjem, prevađanjem čitavih historijskih spomenika i njihovim unašanjem u sklop historijskog organizma, više veže za staru školu, koju je tek Rancke reorganizirao. O jednom historijskom filozofskom sistemu ne može se kod njega govoriti. Kod K. je glavno strogo kritično ispitivanje i pripovijedanje događaja. Nacionalna ideologija je uskog plemenskog okvira, a ne kao ona Račkoga i Smičiklasa.

K. je kao historik počeo veoma rano saradivati u Vijencu, u kome je izašao veliki broj njegovih studija i historijskih crtica. 1870 javio se prvim člankom Bog Sventovit, a danas još uvijek marljivo objavljuje plodove svog rada. Najveće mu je djelo Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19 vijeka. Dosada je štampano 6 svezaka (1899—1919), zatim Povjest Bosne do propasti kraljevstva (1882; prevedena je na njemački i madžarski), Slavonija od 10 do 13 vieka (1882, u Vijencu i separatno; prevedena i na njemački), Hrvatska plemena od 11 do 16 stoljeća (Rad, 130), Bribirski knezovi od plemena Šubić do g. 1347 (1897, Rodoslovlje knezova Krbavskih od plemena Gusić (Rad, 134), O hercegu Andriji (Rad, 136), Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. 1301—1382 (Rad, 142), Krčki knezovi Frankopani (1901), Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku (Rad, 157), Hrvatsko Kraljevstvo u 15 stoljeću i prvoj četvrti 16 stoljeća (1905), O podrijetlu banske časti (Vjesnik Kraljevskog Zemaljskog Arhiva u Zagrebu, I), Kandidacija bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg, 1527—1848 (1908), O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske (1908), Statut grada Zagreba od g. 1609 i reforma njegova g. 1618 (1912), Život i djela Pavla Rittera Vitezovića 1652—1713 (1914), Hrvatska pragmatička sankcija (Rad, 206), Acta Keglevichiana annorum 1322 finale a 1527 (1917), Antonii Vramecz: Kronika (U izdanjima Jugoslavenske Akademije) i tako dalje.

Važno je još spomenuti, da je K. dao nekoliko dobrih historijskih udžbenika za srednje škole, a ne manje je važan njegov rad i na geografskom polju. Važni su: Prirodni zemljopis Hrvatske (1877), Zemljopis Bosne (1878), Opis zemalja u kojih stanuju Hrvati. I—III (1880—1883). Među kartografskim radovima važan je Zemljopis Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Atlas za hrvatsku povjest i Historički zemljovid Hrvatske, Bosne, Istre i susjednih zemalja.

Literatura: Ulomci iz moje autobiografije (Dom i Svijet, 1899),

Digitized by Google

Ottův slovník naučny, 14; Album zaslužnih Hrvata 19 stoljeća, II (1898).
V. Novak.

K. se muzikom počeo baviti još kao student. Osnovao je u Zagrebu Sokolski orkestar i bio je njegov dirigent. Bio je i dugogodišnji predsjednik Glazbenog Zavoda u Zagrebu. U časopisu Gusle, koje je uređivao s Vjenceslavom Novakom, a i u drugim našim muzičkim i ostalim revijama napisao je dosta rasprava i članaka iz područja naše muzičke historije, od kojih napominjemo monografiju Vatroslav Lisinski i prve dvije opere. Komponirao je, među ostalim, Šest popjevaka za jedno grlo uz pratnju glasovira, muške zborove Na Nehaju gradu i Svraćanje, i još neke popijevke i zborove. U cjelokupnom njegovom muzičkom radu opaža se nacionalistička težnja. Taj njegov nacionalizam u muzičkom pogledu je vanjski i neartističan. U svoje doba imao je K. zasluga kao organizator.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 259—261.
A. D.

KLAJIĆ JOVAN, slikar, ikonograf i portretist (1815, Novi Sad — 14/7 1888, Turija, Bačka). Osnovnu školu i 6 razreda gimnazije svršio je u Novom Sadu, a posljednje razrede, maturu i dva semestra pravnog fakulteta u Klužu, u Erdelju. Pravo je nastavio u Pečuhu, a apsolvirao je u Pešti, zatim je (1840) prešao u bogosloviju, ali je još iste godine napustio, i upisao se u bečku slikarsku akademiju. Tu je studirao četiri godine, s Pavlom Simićem, čiji je prisni prijatelj i saradnik ostao sve do smrti. Tako je 1872 pomagao Simiću pri izradi ikona u srpskoj pravoslavnoj crkvi u Glini. Zatim je naslikao prijestolne ikone u staroj sabornoj crkvi u Novom Sadu, kao i Trandafilkinu zastavu Srba, novosadskih zanatlija. Od K. većih radova treba spomenuti ikonostase u Bajši (1857) u Starom Vrbasu (1861), a zna se da je jednom prelazio i u Srbiju, da izradi jednu crkvu. Osim toga, postoji veći broj K. portreta po privatnim kućama. Sve su K. slike dobro komponirane i odlikuju se nježnim i mekim koloritom. Kao slikar K. mnogo podsjeća na Pavla Simića, a kao čovjek bio je nježan i skroman, tako da ga se prilikom smrti jedva netko i sjetio. K. je bio visoko obrazovan čovjek i umjetnik, čiji radovi često ne ustupaju radovima drugih, čuvenih slikara iz te, po našu umjetnost znatne i bogate, epohe.

Literatura: Javor (1892, 37, 586).
V. Petrović.

KLANIČNO DRUŠTVO U BEOGRADU. Osnovano je 1907. Kapital je 1,250.000 Din. Ima u Beogradu klaonicu, podignutu za vrijeme carinskog rata s Austro-ugarskom, u kojoj može dnevno da se preradi do 500 svinja. Zaposleno je, pri punom radu, 200 radnika. Ima instalacije za hlađenje, svoje vagone za transport svježeg mesa. Učinila je velike usluge srpskoj privredi izvozom svježeg mesa u inostranstvo.
S. P.

KLANJEC, gradić u Hrvatskoj, oblast zagrebačka. U Zagorju, kod rijeke Sutle, 263 m visoko. Željeznička stanica Veliko Trgovište. Ima 531 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu uz franjevački samostan (zadužbina grofa Sigismunda Erdödy-a [1639], osnovnu i višu pučku školu, poštu, telegraf i telefon. Stanovnici su većinom ratari, ima nešto i industrije (kožarske, mlin). Na trgu je spomenik Antunu Mihanoviću Petropoljskome, pjesniku hrvatske himne Lijepa naša domovina, koju je, vele, zamislio u Zelenjaku (sada Mihanovićev dô), 5 km dugoj dolini rijeke Sutle, od K. sjeverozapadno. Južno od K. se nalaze erdedovski Novi Dvori, gdje je Mihanović umro (1861). Nad K. su, na glavici 467 m visokoj, razvaline Cesargrada, s koga se otvara lijep vidik na najljepši kraj Zagorja. Kod K. nadeni su ostaci neolitske naseobine, a preko Sutle, kod štajerskog Bizelja, rimski logor.
J. M-n.

KLAONIČKA INDUSTRIJA mogla bi se razviti u jednu od naših najvažnijih industrijskih grana, s obzirom na veliki broj stoke u našoj državi i veliku potražnju stočnih proizvoda u susjednim i udaljenijim državama. Počeci K. I. u Srbiji padaju u vrijeme carinskog rata 1906, a u ostalim krajevima počela je naročito K. I. da se razvija poslije ujedinjenja, te su uz dotadašnja, velika i čuvena, osnovana i nova velika poduzeća. Prvih godina poslije rata izvoženo je više proizvoda od mesa no žive stoke, ali je ubrzo, radi loše

Digitized by Google

trgovinske politike, naročito radi olakšanja izvoza žive stoke na štetu stočnih proizvoda, ova industrijska grana zapala u tešku krizu, tako da je jedno poduzeće za drugim moralo da obustavlja rad, a održala se samo stara poduzeća, no i ona danas izdržavaju tešku borbu. Poduzeća ove vrste su: klaonice, koje samo izrađuju svježe meso i tope mast, tvornice kobasica i salame, tvornice konzervi od mesa. Većina tvornica izrađuje više vrsti proizvoda.

Najglavnija poduzeća ove vrste su: 1. Hrvatska Tvornica Salame, Sušena Mesa i Masti M. Gavrilovića Sinovi D. D. u Petrinji. — 2. Industrija Mesnih Proizvoda D. D., Zagreb (120 HP, 150 radnika). — 3. K. Rabus i Sin, Zagreb (200 HP, 200 radnika). — 4. P. J. Klefiš, Jagodina (100 radnika, 120 HP). — 5. Hertz i Sin, Karlsdorf (100 radnika, 80 HP). — 6. Suhomesnata i Mlinska Industrija D. D. u Šidu. — 7. Klanično Društvo u Beogradu. — 8. Osječka Industrija Suhomesnate Robe i Masti. — 9. Velikobečkerečka Gradska Klanica, Veliki Bečkerek. — 10. Fabrika Konzervi Svetozara Stefanovića, Kragujevac.

S. Predić.

KLAPOVA LJUBIMICA, vrsta kruškaka, koja spada među buzdovanlije. Uspijeva izvrsno, te se raširila u Slavoniji, Hrvatskoj i Bosni. *I. R.*

KLARINKE. V. Franjevci.

KLAŠENIK je haljina muška i ženska, jedna vrsta zubuna od bijelog sukna. K. je kratak do koljena i bez rukava. Nosi se u Galičniku i Debru. *N. Z.*

KLEINMAYR FERDO (Ferdo Plemič), humorist (5/1 1881, Kopar, Istra). K. je svršio nižu gimnaziju u Trstu, učiteljsku školu u Kopru, a 1900 postao je gradski učitelj u Trstu, gdje radi i danas. Od 1899 objavio je u tršćanskom Brivcu, Škratu, u Piki, u Ljubljanskom Ježu i Osi niz humoreski, satira, pjesama, anegdota i dr. Humoreske i crtice pisao je i za Domačeg Prijatelja, Slovenski Narod, Ilustrovani Tednik i Kurenta. Za Mir i Koroška pisao je realističke crtice iz koruškog života i pripovijetke iz koruške historije. Posebno je izdao zbirke humoreska i satira Tilho in drugi (1906). Mnogo je K. sarađivao i u stručnim pedagoškim, staleškim i kulturnim listovima. 1919 uredivao je tršćanski kulturni vjesnik Njiva i tršćanski list Hišni Prijatelj. K. je napisao i priručne gramatike i rječnike taljanskog jezika za Slovence i slovenačkog jezika za Talijane. Danas piše crtice i satiričke pripovijetke za Edinost, Novice (Trst) i Novi Rod (Trst), i socijalne i umjetničke stvari za Učiteljski List. Za slovenačku omladinu preradio je K. Twain-ovu pripovijetku Kraljevič in berač (1910).

Literatura: Učiteljski Koledar za 1924, 167. *I. G.*

KLEINMAYR JULIJ, literarni historičar (9/5 1847, Višnja Gora, Dolenjsko — 28/12 1913, Trst). K. je svršio gimnaziju 1858—1866 u Ljubljani, a filozofske nauke u Beču i Grazu. Bio je suplent u Celovcu i profesor učiteljske škole u Kopru, Gorici i opet u Kopru. Penzioniran je 1907. K. je priredio drugo izdanje Janežičevog Slovensko-nemškog slovara (1874), i dodao mu Spisek nekaterih delavcev na slovenskem slovstvenom polju (i posebno). Pisao je za Slovenski Narod, Edinost, Soču, Besednik i Družbu Sv. Mohora, literarno-historijske, biografske, historijske i druge članke. Skupljao je i narodne pjesme i djelomice objavio ih u Edinosti, Kresu i Slovanu, a djelomice predao ih profesoru Štreklju, za njegovo izdanje Slovenskih narodnih pjesama. 1879 objavio je sitan Pripomoček k zgodovini slovenskega slovstva, a 1881 Zgodovinu slovenskega slovstva. Poslije Čopa ovo je bio prvi pokušaj nešto opširnijeg prikaza cjelokupnog razvitka slovenačke literature u pragmatičnoj vezi. Tim radom K. nije uspio, jer mu je nedostajalo literarnih pomagala, znanja a i kriticizma.

I. G.

KLEK. 1. Brdo (1.183 m) u Velikoj Kapeli, njen sjeveroistočni stup nad trgovištem Ogulinom. U folkloru čuveno ročište vještica i, oblikom svojim, počivalište kraljevića Marka. Obiluje rojevima pčela.

2. Panoga hercegovačkoga tla 9 km duga, dopire do Jadranskog mora u jugoistočnom kraju Neretvanskog zatona. K. je Požarevačkim mirom 1718 nekadašnju dubrovačku državu rastavio na sjeveru od mletačke Dalmacije. Na vrh zaliva, što ga poluostrvce K. zatvara od zapada, leži prostrana luka Neum, u čijoj okolini sade izvrstan duhan. U Neum silazi, doli-

Digitized by Google

nom Neretve, drum iz Mostara i nastavlja se u Gruž—Dubrovnik. *J. M-n.*

KLEK-PLANINA, u Bosni, između rijeka Bosne-Krivaje-Gostovića-Borovničke (pritoka Gostovića), oko 13 km istočno od mjesta Žepča. K. P. pruža se od zapada prema istoku, a najveći visovi u tome pravcu su: kota 746 m, kota 764 m. Od sredine K. P. odvaja se jedan ogranak k jugu. Na njemu su istaknuti visovi: kota 581 m, Golo Brdo 559 m. Sjevernim i sjeverozapadnim podnožjem K. P. prolazi željeznička pruga Zavidovići—Olovo—Han Pijesak, a zapadnim i jugozapadnim, industrijska željeznička pruga Zavidovići—Borovnica—podnožje Čauševca (1.129 m) i Babina Groba (1.042 m), kroz doline rječica Gostović, Saćevica, Tribušica i Suha. *P. V.*

KLEKOVAČA. 1. Rakija, koja se pravi od venje vrenjem, a zatim destilacijom. *O. F.*

2. Vapnenačka krševita visoravan u Bosni, između Lom-planine, Srnetice, Javornika, Lunjevače, i Velike Uvale na jugoistoku, sjeveroistočno od gornjeg toka Unca, 13 km sjeveroistočno od mjesta Drvara, odnosno 18 km jugoistočno od Bosanskog Petrovca. Sa visoravni se izdiže vrlo oštar, zupčast greben, pravca sjeverozapad-jugoistok. Na njemu su najviši visovi: Klekovača 1.961 m, Klekovača Mala 1.761 m, Čelek Vrlr 1.246 m. Sjeveroistočna padina zove se Klekovačka Strana, a sjeverozapadna Šibovita Draga. Na sjeverozapad od K. produžuje se Lom-planina, na jugoistok Tisova Kosa. Istočno, sjeverno i zapadno od K. prolaze željezničke pruge: Prijedor—Srnetica—Jajce, Srnetica—Drvar—Knin. *P. V.*

KLEMENČIČ IVANKA (rod. Anžič), novinarka (6/3 1876, Ljubljana). K. je svršila osnovnu školu u Ljubljani, 1898 postala je privatna činovnica u Ljubljani, 1900 redaktorka Slovenke u Trstu, od 1908 je u redakciji Slovenca u Ljubljani. K. je pisala članke, crtice, ocjene i slično za tršćansku Slovenku, osobito 1900—1902, kad je bila njena redaktorka. Oko Slovenke skupila je K. ondašnju slovenačku modernu, koja je dobila u tome listu vjernu potporu. Saradivala je u Ljubljanskom Zvonu i Slovenskom Narodu. 1914—1918 bila je K. redaktorka Družinske Pratike. Poslije ujedinjenja vodila je neko vrijeme kršćanski ženski pokret i dala mu napredni smjer, uređivala je nekoliko mjeseci Ljubljansku Slovenku, saradivala je u goričkoj Slovenki, tršćanskom Ženskom Svetu i Socijalnoj Misli. *I. G.*

KLEMENT SV. (Kliment) (— 27/7 916). Po narodnosti je valjda bio Sloven, a ne Grk, i to vjerojatno makedonski Sloven. Postao je još iz rane mladosti učenik Metodov. Njegovo duhovno ime K. podsjeća na vrijeme, kad je bizantski car Vasilije I. »makedonac«, po svrgnuću carigradskog patrijarha Fotija, i po izmirenju Bizanta s papom, poslao Sv. Ćirila i Metoda u ponovnu misiju zapadnim Slovenima, i to preko Rima, kuda su oni imali odnijeti papi na dar moći starokršćanskog mučenika Sv. Klementa rimskog, otkrivene na Krimu. Vjerojatno se tada i K., zajedno sa još nekim učenicima slovenskih apostola, nalazio u njihovoj pratnji, pa je valjda i on tom prilikom zaređen od pape Hadrijana II. i dobio ime po Sv. Klementu rimskom. Kad je Sv. Ćiril u Rimu umro (869), kad je Hadrijan II. posvetio Metoda za nadbiskupa panonsko-moravskog, kad je Metod otišao na svoju dužnost k panonskom knezu Kocelju, K. je također, uz ostale Metodove učenike, pomagao svome učitelju, da među zapadnim Slovenima utvrdi i raširi slovensku narodnu crkvu i crkvenu knjigu, koju je i Hadrijan II. blagoslovio u ime papa, kao što je to već bio uradio Bizant. No kad je i Sv. Metod umro u Velikoj Moravskoj (885), kad je papa Stjepan V., suprotno Hadrijanu II. i Ivanu VIII., zabranio slovensku azbuku, i slovensku liturgiju, kad su franko-njemački biskupi, sa svojom latinskom crkvenom knjigom i liturgijom, konačno oteli maha kod velikomoravskih i panonskih Slovena, kad se i velikomoravski knez Svetopuk, koji je nekadašnjem prijatelju Sv. Ćirila i Metoda, knezu Rastislavu, bio oteo prijesto, sasvim pristao uz franko-njemačku stranu, tada je i K., kao i ostali Metodovi učenici, bačen od Svetopuka i od Franko-Nijemaca u zatvor, pa je poslije svakojakih izdržanih muka, protjeran iz zemlje (886). On, Naum i Anđelar pošli su tada u Bugarsku, kanu Borisu Mihailu, koji je, zajedno sa svojim tursko-bugarskim i slovenskim podanicima, prije nekoliko go-

Digitized by Google

dina (865) bio primio grčko bizantsko kršćanstvo. Sva tri bjegunca sretno su prešli preko Dunava, u tadašnji grad bugarske države, Beograd. Tu ih je lijepo primio Borisov namjesnik i odveo ih je Borisu, u bugarsku prijestolnicu Veliki Preslav. Boris je dočekao učenike slovenskih apostola, poznavaoce slovenske crkvene knjige, sa raširenim rukama. On je usvojio liturgijski jezik Sv. Ćirila i Metoda za jezik bugarske crkve i države. On je povjerio trojici učenika Metodovih da slovensku crkvenu liturgiju i knjigu ćirilo-metodsku presade kod balkanskih Slovena u bugarskoj državi, i da u toj državi stvore slovensku narodnu crkvu. K. je poslan da na tome radi u makedonskom dijelu bugarske države, u Ohridskoj oblasti Kutmičevici.

K. se tu sav predao svome velikome zadatku. On je krstio mnoge još nekrštene makedonske Slovene, naučio je mnogu tamošnju slovensku djecu slovenskoj pismenosti, osnovao je od svojih odabranih 3.500 učenika prvi kadar slovenskih crkvenih službenika u Makedoniji, posijao je svojim mnogobrojnim slovenskim spisima prvo sjeme slovenske crkvene pismenosti, književnosti i prosvjete na zemljištu makedonskih Slovena. Pored toga, K. je našao vremena i da usmeno prospe u makedonski slovenski narod silne kršćanske pouke. Sazidavši u Ohridu, pored stare grčke katedrale Sv. Sofije, i svoj slovenski manastir Sv. Pantelejmona, kao i još jednu crkvu. K. se proslavio i kao jedan od prvih osnivača slovenske crkvene umjetnosti na Balkanu.

Borisov sin i nasljednik, veliki bugarski kan i kasniji car Simeon, čuvši za ova znamenita djela K., nagradio ga je, pozvavši ga sebi u Veliki Preslav, i davši ga tamo posvetiti za episkopa. Zatim ga je Simeon vratio u Makedoniju, postavivši ga na čelo tamošnje episkopije Veličke (po svoj prilici oko kičevske rijeke Velike) ili Drebičke (?), u koju je spadao i Ohrid. Tako je K. postao i jedan od prvih nacionalnih slovenskih episkopa, ne samo u Makedoniji, nego i među balkanskim Slovenima uopće. Stolujući često u Ohridu, gradu njegova manastira i njegove crkve, K. je prvi posvetio taj makedonski grad kao slovensko episkopsko sjedište, i postavio je time temelj kasnijoj slovenskoj arhiepiskopiji i patrijaršiji ohridskoj ili »prvojustinijanskoj«. U svom episkopskom zvanju, K. je u Makedoniji još u većem stilu nastavio svoju raniju djelatnost. Kad je ostario i iznemogao, otišao je Simeonu, s molbom, da mu nađe zamjenika. No Simeon mu je odgovorio, da je on nezamjenljiv, i poslao ga je da na svom slavnom mjestu i poslu uzdrži do smrti. K. se pokorio, i došao je natrag u Ohrid, u svoj manastir. Tu je radio do posljednjeg daha, naročito na slovenskoj crkvenoj knjizi, prevevši sa grčkog još neprevedene dijelove trioda. Umro je 27/7 916. Sahranjen je u svom ohridskom manastiru. Proglašen je za sveca, kao jedan od »sedmočislenika« (Ćiril, Metod, Klement, Sava, Anđelar, Gorazd, Naum).

Sumnjivo je, da li je K. izmislio ćirilicu, pored starije i teže glagoljice. Naše znanje o K. počiva poglavito na dvama njegovim grčkim žitijama, to jest, na t. zv. dugačkom žitiju, možda od ohridskog arhiepiskopa Teofilakta (oko 1084—1107) i na t. zv. kratkom žitiju, valjda od ohridskog arhiepiskopa Dimitrija Homatijana (oko 1217—1234), koje je u Ohridu otkrio, i zatim izdao, ruski naučnjak V. Grigorovič. Za poznavanje K. kao slovenskog književnika dolaze u obzir i sami njegovi spisi, koji su nam velikim dijelom sačuvani i objavljeni.

Literatura o. K. počinje već od osnivanju slavistike kao nauke, i veoma je opširna, kao i literatura o Sv. Ćirilu i Metodu. V. St. Novaković, Prvi osnovi slovenske književnosti među Balkanskim Slovenima; legenda o Vladimiru i Kosari (1893); P. A. Lavrov, Kliment Slovenski, trud V. M. Undoljskago (1895); G. Valasčev, Kliment episkop slovenski i službata mu po star slovenski prevod (1898; tu je i novo, najpotpunije izdanje Grigorovičevog kratkog žitija K.); N. A. Tunicki, Sv. Kliment episkop slovenski, ego žizi i literaturna dejatelnost, Sergiev Posad (1913); A. Teodorov-Balan, Sv. Kliment ohridski (1919). *D. Anastasijević.*

KLENAK, selo u Srijemu, srez rumski, na Savi (80 m), više Šapca; željeznička stanica pruge Ruma—K. Ima 1.584 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, šumariju petrovaradinske imovne općine, Ratarsku Vjere-

Digitized by Google

sijsku Zadrugu, poštu, telegraf, telefon. *J. M-n.*

KLENCUŠ, ponornica u Srbiji, u Kučaju, jugozapadno od varošice Zlota. K. izvire na sjeveroistočnoj padini planine Javorišta (Javoriti Vrh 1.188 m, kota 957 m, Veliki Klencuš 887 m). Spočetka, na dužini oko 3 km, teče prema sjeveroistoku, zatim isto toliko na istok, pa na jugoistok i istok-jugoistok, a od sastava sa Pojenjskom Rekom počne teći prema sjeveroistoku, probijajući se stalno kroz vapnenačku klisuru. K. ponire u Čamovskom Polju, na sjeverozapadnom podnožju Velikog Malenika, 7 km zapadno od Zlota. Na svome toku K. prima sa padina Malenika nekoliko potoka: Mastakan, Belički i Pirencov. Dužina K. toka je 13·5 km. *P. V.*

KLEPA, pobrđe oko istoimenog čukastog vrha u Južnoj Srbiji između kotline Rajca na jugu, kotline Tikveša na jugoistoku i sjeveroistoku, a kotline Babune na zapadu i sjeverozapadu. Nešto zalazeći i u donji dio kotline Rajca, K. obuhvata široku planinsku prečagu između kotlina Tikveša i Baune, dopirući na istočnoj strani do Crne i Vardara, a na zapadnoj do Izvorštice i do ušća rijeke Babune u Vardar, niže Veleške Klisure. Prema tome se pobrđe dijeli na Tikvešku i Babunsku K. — Pobrđe K. sastavljeno je u središnjem dijelu od jako nabranih trijaskih vapnenaca, jurskih rožnaca i gornjokretacejskog flišnog kamenja, čiji je kompleks slojeva, pravca sa sjevero-sjeverozapada na jug-jugoistok, između kristalastih škriljevaca oko Izvorštice na jugozapadu i paleozojskih škriljevaca i mramora na sjeveroistoku prema Vardaru. Kroz posljednju seriju slojeva probili su mezozojski bazični eruptivi, s kojima je u vezi pojava manganskih ruda kod sela Podlesa, Mrzen-Oraovca, Čičeva i Dvorišta. U graničnom pojasu gornjokretacejske serije, na zapadu prema staroj masi Izvorštice, nalaze se osobiti rudnici filitnih ploča, naročito oko Krnina u Babunskoj K. i Variša i Popadije na sjevernom obodu kotline Rajca. U većini sela K. pokrivene su kuće pločama od ovih filita. U posljednjem mjestu je u zadnje tursko vrijeme rudnik filita eksploatiralo jedno njemačko društvo, i ploče preko Gradskog izvozilo i za Njemačku. Odlični kamenolomi vapnenca kao građevinskog kamena nalaze se kraj pruge niže Veleške Klisure, u oligocenskoj fliškoj seriji donje Babune i pored Vardara. — Obodom pobrđa K. urezane su jezerske površi do visine od 800 m, od kojih su niže, naročito u Rajcu, zatim prema stavama Crne i Vardara, Izvorštice i Babune, pokrivene i pliocenskim rastresitim sedimentima. Na ovim površima, i u dolinama, koje se kroz njih usijecaju, nalaze se sela ovoga pobrđa. Većina sela K. u tursko doba činila su užu administrativnu jedinicu Klepa-Kol, čije je središte bilo u Dolnom Čičevu u Tikveškoj K., a cijela je oblast administrativno i ekonomski potpadala pod Veles, kamo je i sada upućena skoro sva. Pobrđe K. je pod utjecajem sredozemne klime, i najvećim je dijelom golo zemljište, izuzevši kraj oko Izvorštice. Sela na višim površima pretežno su stočarska, a na nižim zemljoradnička. Osim brdskih seoskih puteva, kroz K. ne prolazi ni jedan bolji put; upućena je na komunikacije po okrajku oblasti, koje je sa svih strana obavijaju; putevi Prilep—Veles, Veles—Gradsko i Gradsko—Prilep, i željeznice u posljednja dva pravca.

Stanovništvo K. najvećim je dijelom srpsko-kršćansko. U Babunskoj K. održali su se svi kao kršćani, a u Tikveškoj K. ima pored ovih, u nižim i izloženijim selima, dosta i Srba poturica. Osim toga, ima i Juruka, doseljenih iz Ovčjepoljskog i Tikveškog Jurukluka, a podrijetlom iz Male Azije, od početka 16 vijeka. Dok su »Poturice« Tikveške K. skoro samo starosjedioci, koji se nisu kretali sa svojih naselja, dotle su Srbi kršćani svih sela K. najvećim dijelom doseljenici, koji su se lokalno seljakali, bilo u grupama, sa čitavih naselja, bilo pojedinačno sa čifluka na čifluk, naročito od konca 17 vijeka, gonjeni turskim zulumima i čiflučkim režimom. Zapamćene su i selidbe iz historijskih uzroka, jedne od konca 17 vijeka, kada su preko Velesa, po predaji, Austrijanci bili prodrli i do Čičeva u Tikveškoj K. (1689), a druge 1831, kada su se u Babunskoj K. borili Arnauti ustanici pod vodstvom Mustafa-paše Škodranina protiv turske vojske. Ima doseljenika i iz zapadnih krajeva, koji su bježali ispred Arnauta.

U više sela očuvane su crkve iz sredovječnog doba (Crkvino, Markova

Digitized by Google

Crkva u pećini više sela Babune i dr.), a ima mnogih tragova i od predslovenskog stanovništva, »od Ilimi«. — Srbi kršćani vrlo su poduzetljivi, u tursko vrijeme mnogo su odlazili na rad u Srbiju, i tamo se iseljavali, a sada se iz planinskih sela spuštaju u niža sela, kao naseljenici na čiflucima i na zemlji muslimana koji se iseljavaju u Malu Aziju.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I 1906, 280—319; V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924). *V. Radovanović.*

KLEPALO, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Bugarskom, na izvorištu Ratovske Reke (pritoka Bregalnice u njenom gornjem toku), oko 12 km istočno-jugoistočno od mjesta Berova. K. je visoko 1.404 m. *P. V.*

KLERIĆ LJUBOMIR (1844, Subotica — 21/1 1910, Beograd). U Srbiju je došao djetetom, i tu je svršio gimnaziju i dvije godine tehnike u velikoj školi. Kao državni pitomac studirao je rudarstvo na strani. Za profesora mehanike izabran je u velikoj školi koncem 1875. Bio je član Srpske Kraljevske Akademije, ministar prosvjete i ministar narodne privrede. Umro je kao državni savjetnik u penziji. Po struci je K. bio rudarski inžinjer i geolog, a po izrazitom svom talentu matematičar. K. je naginjao više primijenjenoj, no čistoj nauci. Važne teorije i duboke apstrakcije na štetu svoju nije cijenio i često bi svu snagu svoga nemirnog i radoznalog duha trošio oko sitnih problema. Stoga razloga njegov naučni rad stoji po značaju svom u disproporciji prema njegovu daru. Napisao je po Weissbach-u Teorisku Mekaniku, konstruirao je polarni pantograf, a svojim traktoriografom je mehaničkim putem konstruirao iracionalne, transcendentne brojeve π i e. Taj njegov najvažniji rad spominje se i u stranoj književnosti. *B. G.*

KLEVANJKA, vrsta vinove loze, ampelografski zvana sivi burgundac (pinot, grix). Ima je u Slovenačkoj i Hrvatskoj. Daje fina i jaka vina. *I. R.*

KLIČEVAC, selo u požarevačkoj oblasti. Mjesto je rođenja Milenka Stojkovića, poznate historijske ličnosti iz doba ustanka. *B. D.*

KLIČEVICA, rječica u Dalmaciji, u području krša, zapadno od Benkovca. K. izvire na podnožju Biljanskog Brda (299 m) iz nekolikih vrela južno od varoši Smilčić: Bijelog Vrela, vrela niže Šukarine, 1·5 km južno od Smilčića, i vrela 1·3 km južno-jugozapadno od kućâ Opačića. Na gornjem toku K. teče u pravcu pružanja bora, od sjeverozapada prema jugoistoku, gdje joj je ime Ljubovlje, Matica, ali oko 2·5 km zapadno od Benkovca skrene u velikom luku i počne teći na jugozapad, kroz malu klisuru između Kose 176 m i Gradine 173 m, da po izlasku iz nje, kod Kuta, skrene prema sjeverozapadu i ulije se u periodsko jezero Nadinsko Blato, koje gubi vodu kroz pet ponora. Za vrijeme suhih ljeta K. presuši. Dužina K. toka je 14·9 km, a površina porječja 301 km². *P. V.*

KLIKUN, kvalitetno, jako vino iz pleterničkog vinogorja (Slavonija). *I. R.*

KLINA, rijeka u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Beloga Drima. K. izvire sa Suhe Planine, ispod kote 1.640 m, oko 24 km zapadno od Mitrovice (na Ibru). U gornjem toku K. teče u pravcu jugoistoka, ali od mjesta Strmca počne skretati prema jugu-jugoistoku i jugu. Od Srbice do Crnoluga K. teče na jugozapad, odatle, djelomično kroz klisuru, na jug, a iznad Sićeva napravi vrlo veliku okuku i upravi svoj vijugavi tok prema zapadu-jugozapadu. Uliva se u Beli Drim 1 km nizvodno od mjesta Kline, odnosno 2 km uzvodno i sjevernije od ušća Pećke Bistrice. Najvažniji desni pritoci K. su: Čubera i Jošanica. Dužina K. toka je 51·5 km, a površina porječja 393·4 km². *P. V.*

KLINČA SELO, selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez jastrebarski; željeznička stanica Zdenčina pruge Zagreb—Karlovac. Ima 477 stanovnika, općinsko poglavarstvo i osnovnu školu, Amruševo uzgajalište siromašne djece za obrtnike. *J. M-n.*

KLINOVI, šara koja je na kožuhu iza skuta, između felendira. Donji Banat. *N. Z.*

KLIRIKALNE ŠKOLE. V. Bogoslovije.

KLIS, gradić u Dalmaciji, oblast i srez Split. Svojim položajem (340 m), na prologu između gore Mosora i Kozjaka, vlada nad Splitom, otud K.

Digitized by Google

negdašnja strategijska znamenitost. Ima 2.208 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, željezničku stanicu, poštu i telegraf.

Nad samim K. su zidine staroga grada. Naseljen jamačno već u rimsko doba, K. se spominje prvi put pod imenom Clusan 4/3 852, u listini kneza Trpimira, koji je ovdje imao svoj dvorac. 892 K. je već župansko sjedište. Oko 950 car Konstantin VII. tumači K. kao grčko ime od riječi klisura. Tada je K. bio grad Kraljevine Hrvatske. 1103 kralj Koloman potvrdio je splitskoj nadbiskupiji K. i svu župu K. 1171—1180 K. je bio u vlasti bizantskog cara Manuela. 1217 kralj Andrija ga je darovao templarima, a oni su ga 1221 zamijenili u kneza Domalda za Šibenik. 1227 nalazio se K. u splitskoj vlasti. 1242 odbio je K. navalu Tatara i spasio je kraljicu Mariju, ženu kralja Bele IV. Od 1282 na dalje K. je bio u vlasti raznih hrvatskih velikaša, koji su odatle gledali da zavladaju dalmatinskim gradovima, naročito susjednim Splitom. Tako su K. najprije držali bribirski knezovi Šubići, boreći se, uz pomoć svoga rođaka, cara Dušana, protiv kralja Ljudevita I. Po Dušanovoj smrti (1355) došao je K. u vlast Ljudevitovu, ali ga je uskoro osvojio drugi rođak Šubića, bosanski ban i kasnije kralj Stjepan Tvrtko I. Ali 1391 Tvrtko je umro, a K. sa cijelom Dalmacijom opet je došao u ruke ugarsko-hrvatskih kraljeva, koji su ga obranili od svih pokušaja Mletaka da ga osvoje. Oko 1416 držao je K., u ime kralja Sigismunda, Ivaniš Nelipić, knez cetinski, kliški, ramski i omiški. K. se naročito proslavio u borbi protiv Turaka (1523—1537), pod junačkim kapetanom Petrom Kružićem. Najzad se K. predao Turcima i postao je stolica turskoga paše i središte kliškog sandžaka. 1648 preoteo je K. Mlečanin Foscolo, pa su ga Mleci držali sve do svoje propasti (1797). Zatim su se izmjenjivale vlasti austrijska, francuska (1805—28/10 1813), pa opet austrijska do raspada Austro-ugarske monarhije 1918, kada je K. pripao Kraljevini SHS.

J. Modestin.

KLISURA, predjel, koji obuhvata srednji tok rijeke Veternice. Sa Poljanicom ima 30 naselja. (V. vranjska oblast.) *B. D.*

KLOBUK. Već car Konstantin VII. (912—959) spominje K. kao grad u Hrvatskoj. Kasnije je K. čuven po crkvi i samostanu Sv. Petra »od Klobučca« ili »od Podmorja« i »od Bojišća«. U 12 i 13 vijeku preganjali su se, zbog samostana, Trogirani i Splićani. Napokon su nadvladali Trogirani, ali su crkva i samostan stradali. Samostan je pretvoren u tvrđavu i 1420, zajedno s crkvom, razoren. Natpis tepčije Ljubimira, savremenika Zvonimira i Stjepana III., čija je zadužbina bio samostan, nalazi se uzidan nad vratima crkve Sv. Nikole, na groblju Kaštel-Staroga, kod Trogira. Sv. Petar od K. bio je odatle 1 km k jugozapadu.

Literatura: M. Perojević, Natpis Ljubimira tepčije (Bulićev Zbornik, 571—576). *J. M-n.*

2. Grad u Travuniji. Ranije se zvao Vrm. 1430 zvala se župa Vrm, sa kastelom K. *V. P-ć.*

KLOKOČ, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez vojnićki, općina krstinjska, nad utokom Rabnice u Glinu. Ima 628 stanovnika. Znatno je po svome starome gradu, ispod koga se nalazi zdenac (»klokoč«) bistre vode. — K. grad vjerojatno potiče iz doba hrvatskih narodnih vladara, a bio je središte znatnoga plemena Klokočkoga, koje je dobilo svoje povlastice 1224. 1387 dospio je grad, iz neposredne kraljevske zaštite, pod okrilje krčkih knezova (potonjih Frankopana), pa grofova celjskih Ulrika i Fridrika, bana Ivana Vitovca i bana Ivana Karlovića. Mnogo je stradao od Turaka. 1649 potukao je Turke pod K. Petar Zrinski, a 1681 zauzeo ga je karlovački general Herberstein. Poslije preustrojstva Krajine u pukovnije i kompanije (1749), bio je K. stan časnika, a po ukidanju Krajine sasvim je opustio.

Literatura: E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine (1902, I, 49—56). *J. M-n.*

KLOKOTNICA, selo na putu od Drinopolja u Filipopolj (Plovdiv). Tu je bugarski car, silni Ivan Asen II., razbio i zarobio epirsko-solunskog cara Teodora Andela (1230). Poslije toga poraza, epirsko-solunska grčka država dinastije Andela raspala se. Nikejsko grčko carstvo dinastije Laskara preteglo je nad njom i na Balkanu, tako da je njemu palo u dio da povrati Grcima Carigrad od Latina, i da ob-

Digitized by Google

novi bizantski imperij (1261), koji su Latini srušili u četvrtom krstaškom ratu (1205). *D. An.*

KLOMPE su vrsta drvenih cipela. Zovu ih i drvenice. Nose se u Slavoniji. *N. Z.*

KLOVIĆ JURAJ (Giorgio, Giulio Clovio), minijaturist (1498, Grižane, Hrvatsko Primorje — 4/1 1578, Rim). O ranoj mladosti i školovanju K. nema pouzdanih vijesti. 1526 došao je on u Mletke, gdje je crtao medalje i pečate za kardinala Marina Grimani-a. Slikati je, valjda, učio u Mantovi kod Giulia Romana. 1524 K. je bio na dvoru ugarskog kralja Ljudevita II., 1526 se vratio u Italiju, a 1527 je zarobljen u Rimu od španskih četa. Kad se oslobodio, postao je redovnikom i promijenio svoje ime Giorgio u Giulio. Kasnije je živio u Padovi i Peruggi i odrekao se redovništva. 1538 bio je u Rimu, u službi kardinala Farnese, 1551—1553 u Firenzi, radeći za Cosima de Medici, a 1557 u Piacenzi. Umro je u Rimu, u palači Farnese, a sahranjen je u crkvi S. Pietro in Vincoli. Na grobnom mu spomeniku stoji natpis: Julio Clovio de Croatia. Moderna je naučna kritika ne samo modificirala značenje umjetnosti K., već je, dapače, i veliki broj djela, koja su mu pridavana, ograničila na osam, koja se danas čuvaju u Londonu (Britski Muzej i Stari Muzej), Rimu (Vatikanska biblioteka), New-Yorku (Public Library t. zv. Townley-lekcionar), Beču (Nacionalna biblioteka), Firenzi (Ufficie) i Napulju. Glavno K. djelo, iluminirani rukopis Horae Beatae Virginis, do 1860 u napuljskoj biblioteci, iščezao je. — K. nije bio stvaralački genij, već savršen tehničar. Predstavljajući vjerno monumentalne kompozicije Rafael-ove i Michel Angel-ove u sitni format svojih minijatura, K. je ne samo uveo u minijaturnu umjetnost neki nesklad, već je i rdavo uplivisao na njen dalji razvoj. Naročita je osobina K. u području minijature prebujno obilje ornamentalnih detalja. K. je bio vanredan crtač, ali mu je kolorizam ponešto sladunjav.

Literatura: I. Kukuljević, Jure Klović prozvan Julio Klovio (1876); J. W. Bradley, Life of Giulio Clovio (1891); J. A. Herbst u. Thieme, Allgemeines Künstler-Lexikon (VII, 1912).
A. Schneider.

KLUB HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA I UMJETNIKA U OSIJEKU osnovan je 3/10 1909. Predsjednici su mu bili: Franjo Sudarević (3/10 1909 do 23/1 1910), Dr. Ivan Krnić (23/1 1910 do 15/9 1910), Dragan Melkus (8/12 1910 do 4/3 1911), L. Dlustuš (8/6 1911—14/9 1919), a sadanji je R. Mađer (od 28/3 1920). Ima 4 sekcije: književna, sekcija književnica, prosvjetna i umjetnička. K. priređuje javna predavanja, kulturne proslave, izložbe i pomaže izdanja popularnih knjiga. *U. Dž.*

KLUBAŠI U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

KLJACI, selo u Dalmaciji, oblast splitska, srez kninski, općina drniška, na Petrovu Polju, 16 km jugoistočno od Drniša. Ima 783 stanovnika, rimokatoličku župu. — Blizu K., na Balinoj glavici, stajao je znameniti rimski grad Magnum, gdje je još 532 poslije Kr. bila stolica kršćanske biskupije. Narod zove to mjesto Trajanski grad. *J. M-n.*

KLJAKIT, u starijoj mineraloškoj literaturi sinonim za boksit. Mineralog Cornu označuje tim imenom koloidnu modifikaciju aluminijskoga hidroksida, koji je glavna supstanca boksita te bi prema tome bio sinonim za sporogelit. Ime dolazi od mjesta Kljaka u drniškoj krajini u Dalmaciji, gdje se nalaze velike količine boksita. *F. T.*

KLJAKOVIĆ JOZA, slikar (10/3 1889, Solin). Učio je sveučilište u Zagrebu i Genèvi, a slikarstvo u Pragu, Rimu i Parizu. Bio je 9 godina nastavnik u Srbiji, a za vrijeme Svjetskog Rata živio je u Švajcarskoj. Sada je nastavnik na Umjetničkoj Akademiji u Zagrebu. Izlagao je u Zagrebu (kolektivno 1919), Beogradu, Rimu, Genèvi, Lyonu, Londonu, Parizu, pa i u nekim našim pokrajinskim gradovima. U Zagrebu je izradio freske u Slavenskoj Banci i crkvi Sv. Marka (Isusova besjeda na gori i Lazarevo Uskrsnuće). Ilustrirao je Mažuranićev ep Smrt Smail-age Čengića. *A. Sch.*

KLJUČ. 1. Najsjeveroistočnija oblast sjeverne Srbije, u laktu, koji tu Dunav čini. (V. timočka oblast.) *B. D.*

2. Selo u Gatačkom Polju, u Hercegovini, sa ostacima istoimenoga grada. Grad se spominje prvi put 1410.

Digitized by Google

Bio je glavno boravište vojvode Sandalja. U K. su često boravili herceg Stjepan i njegovi sinovi. Turci su ga zauzeli oko 1479. i držali su ga skoro za cijelo vrijeme svoje vlade, a napušten je pred okupaciju Bosne i Hercegovine (1878).

Literatura: St. R. Delić, Ključ (Glasnik Zemaljskog Muzeja 1911).

3. Varoš u Bosni, na Sani. Ima 1.540 stanovnika. Spominje se prvi put 1325, kao grad u Donjim Krajevima. Bježeći od Turaka ovdje se bio sklonio posljednji bosanski kralj St. Tomašević, i tu je 1463 uhvaćen. Pod Turcima je K. bio kadiluk. Trguje kožom i izvozi drvo. Sresko je mjesto.

M. F.

4. Sredovječna župa u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u donjem kraju Strumičkog Polja, na granici prema Petričkom Polju u Bugarskoj. Župa K. nalazi se niže sredovječnih župa Strumice i Zabrda, koje su u gornjem kraju Strumičkog Polja.

V. R.

5. Grad je uzidan južnim dijelom u pećinu. Prošavši ulaznom kulom na lijevo su ruševine palače, na desno, na najvišoj točki ruševine osmostrane branič-kule. *Đ. S.*

KMET (po mišljenju V. Jagića od latinskog comes). U pravnoj terminologiji naše prošlosti imala je riječ K. razna značenja. Njome su se označivala lica raznog socijalnog i pravnog položaja, ali u svakom slučaju K. znači lice, koje se nalazi u zavisnom položaju od nekoga višega od sebe, te je položaj K. odličniji što je odličniji položaj onoga, tko je nad njime. Tako u Bosni zove vladar svoje odličnike i doglavnike K. Po pravilu ipak znači K. u području naše pravne historije (izuzev Srbiju, gdje za to značenje služi meropah) osobu, zavisnu od vlastelina, dakle kolona, koji je naseljen na zemljištu svoga gospodara. U dubrovačkom kraju (i u Grbaljskom Statutu) ima K. značenje »dobri ljudi«, t. j. oni, kojima je dužnost, da izmire zavađene strane. Još dolazi K. i u smislu odličnijeg čovjeka u selu, odnosno i glavara sela.

M. K.

KMET MARIJA, spisateljica (31/1 1891, Št. Lovrenc, Dolenjsko). Svršila je učiteljsku školu u Ljubljani, 1910 do 1919 bila je učiteljica u školi Družbe Sv. Cirila i Metoda kod Sv. Jakoba u Trstu, a zatim u gradanskoj školi u Tržiču, 1920 penzionirana je. Živi u Ljubljani. K. je počela pisati 1909 u u Zvonček, zatim za Vrtec, Angelček i Domačeg Prijatelja, 1911 pojavila se u Slovanu, 1912 u Ljubljanskom Zvonu. Sarađivala je i u Slovenskoj Ženi, Ženskom Svetu, Slovenskom Narodu i u drugim listovima. Sada saraduje najviše u Mladiki, čija je i saurednica. K. je u prvom redu pripovjedačica. Od crtica i malih novela prešla je polagano k romanu. Napisala je i dramu Mati (u rukopisu). 1919 davana je ona u Trstu, 1924 u Šentjakobskom Odru u Ljubljani. Glavna su K. djela: Bilke, zbirka sitnih poetskih crtica (1920), Helena (1920), V Metežu, roman (1925). U štampi se nalazi: Večerna pesen i Sveti Frančišek Asiški. *I. G.*

KMETIJSKA ŠKOLA U SV. JURJU U SLOVENAČKOJ. Osnovana je 1909. Škola je jednogodišnja i zadatak joj je, da praktično i teorijski odgaja odrasle seoske mladiće. Cilj je škole stočarstvo, no gaje se i ostale grane poljoprivrede: živadarstvo, poljodjelstvo i voćarstvo. Zemljišni posjed je 136.31 ha. Ima internat, uređen za 25 mladića. Školu je podigao Ivan Bele, koji je njom i upravljao do 1924. *I. R.*

KMETSTVO je odnos između povlaštenoga vlasnika zemljišta i podređenoga uživaoca toga zemljišta, uz naročite pravne oblike. Podrijetlo ove stvarne, a donekle i lične, podređenosti nije jednako za naše krajeve sjeverno i južno od Save. U sjevernim razvilo se K. u tijesnoj vezi za feudalnim uredbama srednjega i novoga vijeka. Ono je nastalo dijelom dobrovoljno tako, što su se slobodni seljaci, u želji, da se oslobode vojne dužnosti, pogodili sa obližnjim vlastelinom (plemićem, vitezom), da on preuzme njihovu dužnost nabavljanja vojnika za vojsku, a za to su mu se oni obvezali na davanja (činidbe) u radu, plodovima i t. d. Uz ovako slobodno potčinjavanje u početku srednjega vijeka došlo je kasnije sve više prisilno podjarmljivanje seljaka (naročito poslije zak. čl. XIX od 1342 kralja Karla Roberta), kojim su se nametale sve veće i teže dužnosti prema crkvi, »zemlje gospodaru« i »zemaljskom gospodinu«. Podređenost kmeta sastojala se glavno u tome, što nije smio više slobodno raspolagati svojom zemljom, koju nije smio ni

Digitized by Google

prodati ni zadužiti, niti je ostaviti (ni on ni njegova djeca) bez dozvole gospodara. Bilo je i takvih odnošaja, po kojima je vlastelin smio po volji maknuti kmeta sa kmetstva, t. j. protjerati ga i obeskućiti. Kmet je redovno morao da daje rabotu (haku), t. j. ručnu radnu snagu u različitom opsegu, i to kako »zemaljskom gospodaru« tako i za javne svrhe (gradnju puteva, crkava). Za rabotu se morala davati i tegleća stoka. Dalje je kmet davao plodove razne vrste: žito, lan, kudelju, stoku, perad, vino, kestenje i sl. (kunočina, činž, gornica) i u različitom opsegu, a često i gotova novca, naročito prilikom baštinjenja. Povrh toga je crkva uzimala još i desetinu od svih plodova, prigojene stoke i novca svake godine.

Ovi teški tereti dovodili su često do pobuna seljaka kod nas (1220 za kralja Andrije II. i 1333 za kralja Karla Roberta) protiv crkvene desetine, a naročito 1573 za Maksimilijana (Matija Gubec) protiv plemstva. Francuska revolucija dala je znak za oslobođenje kmetova čitave zapadne Evrope, kada su dekretom od 4/8 1789 ukinute sve feudalne uredbe bez odštete za dotadanje uživaoce. U Austriji je K. pod Josipom II. bilo djelomično ukinuto (Patent od 1/11 1781), u Pruskoj 1807. Konačno oslobođenje kmetova riješeno je u Austriji patentima od 7/9 1848 i od 4/3, 7/3 i 5/8 1849.

U našim krajevima južno od Save ima vjerojatno K. kao i njemu slični kolonat u Dalmaciji, svoje podrijetlo u instituciji rimskih kolona, koliko su ovi poticali od oslobođenih robova. Iz ovih kolona valjda su se razvili kasniji »meropsi« (kmetovi, naknici), a iz neoslobođenih robova pak neslobodni »otroci« (robovi). Meropsi su potpadali bilo pod vlastelu baštinike, bilo pod pronijare, bilo pod crkvu. Po odredbama Dušanova Zakonika gospodar je davao kmetu zemlju na potpuno isključivo uživanje; kmet je samo davao rabotu, nikakav dio ploda. Zemlja je bila dvojaka: jedna se zvala meropština, druga sokolština, a razlika je bila u veličini zemlje, u vrsti usjeva, u dužnostima kmeta prema gospodaru (nakotu). Kmet je bio vezan za zemlju (glebae ad scriptus), uz sve posljedice ove pripadnosti. Po Dušanovu Zakoniku bio je posebno uređen odnos kmetski i pronijarski, po kome pronijar (usufructuar, uživalac zemlje, koju mu je car dao na uživanje, doživotno ili dok traje muško koljeno) tu zemlju (proniju) nije smio prodati, niti je tko kupiti, tko nije imao svoje baštine. Meropsi (kmetovi) na proniji imali su da daju pronijaru u nedjelju dva radna dana, na godinu jedan carski perper, kosili mu besplatno dan sijena i radili dan u vinogradu.

Turci su, osvojivši Balkansko Poluostrvo, našli u pravoslavnim, katoličkim i bogumilskim krajevima tu instituciju već izradenu. Nikako ta institucija nije turskoga podrijetla. Turci su u Srbiji zemlju stavili pod vlast spahija, koji su bili državni organi. Pod njima je u nekom pogledu bilo kmetovima bolje nego pod vlastitim vladaocima. Ali kad su kasnije slabljenjem centralne vlasti Turske spahije iščezavali a zamjenjivali ih u sve većoj mjeri čitluk-sahibije, a ovi bezobzirno prisvajali sve veća prava nad kmetovima (od tog doba znači čifčije), postajao je položaj podređenih kmetova sve teži i nesnosniji, dok konačno nisu ostali bez ikakve pravne zaštite izvrgnuti samovoljnom zulumu najgore vrste.

U Bosni i Hercegovini, gdje su sve bogumilske porodice, a i poneki pravoslavni i katolici prešli na muslimansku vjeru, nije došlo do uređenja spahija kao državne institucije, već su tu ostali dosadanji vlastelini (pronijari, baštinici) i dalje vlasnici svojih vlastelinstava, uz dosadanji odnošaj prema kmetovima. Oni se pod Turcima nazivaju begovi (više plemstvo) i age (niže plemstvo), te su imali posebna prava kao vlastela i socijalni i politički vrlo ugledan položaj. Time se oni najviše razlikuju od čitluk-sahibija, koji nisu imali, kao takovi, nikakvih posebnih povlastica niti kakvu političku važnost u Turskoj Imperiji.

Instituciju kmetova su Turci prvi put kodificirali naredbom od 14 sefera 1276 (12/9 1858). Ta naredba vrijedila je za sve parnice iz kmetskog odnošaja, do nedavnog ukinuća K., u svim našim krajevima, koji nisu potpali do balkanskog rata ni pod Srbiju ni pod Crnu Goru, ni pod Austro-Ugarsku.

U Bosni i Hercegovini Austro-Ugarska je od početka okupacije počela da uređuje pravne odnošaje kmetova prema njihovim gospodarima, i to nizom naredaba, od kojih

Digitized by Google

je najvažnija ona od 3/12 1895, Br. 143.493/I, koja sadrži formalni parnični postupak u agrarnim parnicama između kmetova i aga. Ovakve agrarne parnice rješavaju se pred upravnim vlastima u dvjema instancijama, a ne po sudovima, i to po jednom sumarnom, usmenom postupku, uz sudjelovanje po jednog zastupnika iz reda aga i kmetova. Prema postojećim uredbama K. je nesumnjivo javnopravna uredba (dok je njemu slični kolonat privatnopravnog značaja), po kojoj je vlasnik zemlje, koju kmet uživa, ne on sam, već aga, beg, koji je kao takav i u gruntovnicu uveden. Kmet tu zemlju uživa trajno, ona prelazi baštinom, bez ikakva postupka pred vlastima, na njegove nasljednike, ali je on ne smije otuditi ni opteritiiti dugom niti je smiju porodične zadruge dijeliti, ako bi se razilazile. Uvijek je glava zadruge kmet. Kmet daje spahiji hak t. j. od bruto plodova jedan dio (trećinu, četvrtinu, ili još manji dio), koji se može egzekucijom utjerati, a treba da se daje u naturi, a ne u novcu. Kmet se ne može sa čitluka dići, osim ako se dokaže, da je zapustio gospodarstvo. Aga je dužan kmetu pomagati u slučaju nerodice ili elementarne štete, davati mu japiju (drvarinu) iz vlastite šume, po potrebi graditi kuću, a u slučaju da kmet bude dignut sa čitluka, naknaditi mu eventualne melioracije (zaključno i voćke i lozu). Valja istaći, da kmetove nisu imali samo muslimanski age i begovi, već i kršćanski vlasnici zemljišta, pa se i ovi razumijevaju pod nazivom spahije, bega ili age.

K. stavlja kmeta u materijalnu i ličnu zavisnost od gospodara. Materijalno utječe on odlučno na način rada. Zbog davanja haka od ploda nastoji kmet, da eksploatira zemlju samo toliko u pogledu plodova, koji potpadaju pod hak (žita), koliko je neophodno potrebno da mu ostane po odbitku haka za vlastitu prehranu i sjeme. Svu ostalu zemlju nastoji da upotrijebi za ugar za prehranu stoke, od koje ne daje hak. Tako je K. uzrok što se zemlja vrlo ekstenzivno iskorišćuje, te je u Bosni i Hercegovini najviša površina oranica pod ugarom (1923: 55·69%). Kmetovski odnošaj je tim kobniji, što intenziviranje privrede progresivno više dolazi u korist agi, a kmetu toliko manje, da bi on najzad uz sve veći napor i troškove morao doplaćivati na svoje gospodarstvo. Tako K. direktno onemogućuje napredak u poljoprivredi. Pod K. se na pr. nije nikako moglo širiti gojenje krmnog bilja na oranicama (djeteline, lucerne, grahorice), koje su potrebne preteče svakog napretka u poljoprivredi, jer je aga od kmeta tražio žita i smoka, a nije dozvoljavao gojenje za njega neupotrebljive zelene i suhe krme.

Uz nesnosnost ovakve materijalne zavisnosti dolazila je još i socijalna, koja je najprije imala svoj uzrok u materijalnoj, ali i u drugim okolnostima. Tako je neotuđivost zemlje, nezaduživost njezina prisiljavala uzimanje samo personalnog kredita, koji je donosio nove zavisnosti (većinom prema gradskom stanovništvu, čaršiji). U predašnjim vremenima bila je vezana za K. i lična služnost, raznoga opsega i sadržaja, koja se u predašnjim vijekovima gdjegdje izrodila do sramotne služnosti, služenja mladih djevojaka kroz godinu ili više dana u spahije (Dubrovnik). Zloupotrebe baš u pravcu lične vezanosti bile su uzrok čestim bunama kmetova (raje), koje su bile konačno povod Berlinskom Kongresu i mandatu Austro-Ugarske za okupaciju Bosne i Hercegovine. Austro-Ugarska međutim nije problém K. riješila po tome mandatu, jer nije htjela ozlovoljiti age, već je najprije od slučaja do slučaja, davanjem jeftine hipotekarne vjeresije, a onda općenito zakonom od 13/6 1911 omogućila fakultativan otkup kmetova. Na osnovu toga zakona otkupilo se je do 1913, 5.821 kmetovskih obitelji (75% pravoslavnih, 23% katoličkih, 2% muslimanskih), koji su imali 57.360 ha zemlje. Ukupni broj kmetovskih porodica bio je (1910) 111.093. — Neposredno prije rata izrađena je bila osnova za obligatno otkupljivanje kmetova (lex Dimović), nu ona nije postala zakonom.

K. i svi njemu slični odnosi ukinuti su u našoj državi najprije prethodnim odredbama za pripremu agrarne reforme od 25/2 1919, a kasnije Ustavom od 28/6 1920. Ti zakoni, kojima je K. sasvim i zauvijek ukinuto, a kmetovi proglašeni vlasnicima cijele dotada uživane zemlje (makar da je aga u gruntovnicu kao takav unesen i pored toga, što je kmet uživao samo dvije trećine plodova od kmetovske zemlje, a agi bez pogovora pripadala trećina,

Digitized by Google

odnosno četvrtina; kao čist dohodak od te zemlje), dopunjeni su kasnije t. zv. beglučkom uredbom, po kojoj se i zemlje, koje su čisto vlasništvo age (bega, spahije), po tamo navedenim kriterijima mogu dati kmetovima, odnosno četvrtarima (onima, koji su zasadili lozu na tuđem zemljištu i od nje davali četvrtinu vlasniku). Za svu, kmetovima (četvrtarima) danu zemlju ima vlasnik da dobije »primjerenu« odštetu, koju država plaća. Protiv ovakvog rješenja kmetovskog pitanja ustali su zemljovlasnici i tražili su, da im se ostavi ne samo čist begluk (zemljište, koje nije bilo u gruntovnicu uneseno kao čifluk), već da im se i od kmetovskoga zemljišta po potrebi dodijeli nužna površina da se od čifluka dodijeli agi više od trećine (koja odgovara haku), i da im se odšteti hak za 1918 i 1919, u kojima je ubiranje haka bilo sistirano od vlade. Ovo je pitanje za opstanak muslimanskog elementa od odsudne važnosti, jer im dira u glavni izvor dohodaka, te postoji mogućnost, da se čitav stalež dosadanjih zemljovlasnika proletarizira. Zato je ono, uz svoju materijalnu i socijalnu stranu, postalo danas i politički važno pitanje, koje služi u stranačkoj borbi kao mnogo upotrebljavano sredstvo.

Literatura: St. Novaković, Pronijari i Baštinici; Truhelka, Testament Gosta Radina (Glasnik bosanskohercegovačkog zemaljskog Muzeja 1915); Lj. Farkaš, Kmetovski agrarni odnošaji i agrarno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini (Obzor, 1920); Grimberg, Die Agrarverfassung u. d. Grundproblem in Bosnien und Herzegovina; Obespravljeni (pisac anoniman), Memorandum udruženja zemljeposjednika za Bosnu i Hercegovinu; Milan Vlainatz, Die Agrarrechtlichen Verhältnisse im mittelalterlichen Serbien; B. Petranović, O ropstvu (Rad, 16, 59); B. Petranović, O kmetstvu po srpskom uobičajenom pravu (Rad, 29, 60); J. Tkalčić, Otpor i buna radi desetine (Rad, 49, 165); F. Šišić, Seljačka buna 1573 (Jugosl. Njiva, 8); Bericht der Landesverwaltung für Bosnien u. Herzegovina (1906); Dr. W. Schiff, Grundriss des Agrarrechtes; Dr. A. Feifatek, Beitrag zur Kmetenfrage; M. Ninčić, Istorija agrarno-pravnih odnosa srpskih težaka pod Turcima (1920).

O. Frangeš.

KNEZ (u latinskim izvorima comes). Riječ K. bila je u upotrebi u cijelom području naše pravne prošlosti, ali u raznim značenjima. K. znači: 1. suverenog vladara (naročito u Srbiji poslije propasti carstva); 2. članove vladarske kuće; 3. izabranog glavara autonomne gradske općine (naročito u Dubrovniku); 4. glavare slobodnih plemenskih općina (na pr. u Poljicama); 5. glavara, a i članove, pojedinih velikaških rodova (na pr. Šubića, Frankopana); 6. glavare seoskih općina; 7. svakog slobodnog čovjeka. *M. K.*

KNEŽAK, kamenito ostrvce na Jadranskom moru, između ostrva Uljana i Iža, na 44° 2·4′ sjev. šir., 15° 8·3′ ist. Gr. Visoko je 63 m. *P. V.*

KNEŽEVIĆ ANTUN, bosanski franjevac, pisac (9/1 1834, Varcar, Bosna — 22/9 1889, Kotorvaroš, Bosna). U red je stupio u Fojnici 26/4 1851. Bogosloviju je svršio u Sienni u Italiji. Poslije toga bio je kapelan u Varcaru i u Bugojnu, učitelj humaniornih nauka u Livnu i bogoslovije u Gučoj Gori. Župnikovao je u Dobretićima, Varcaru, Jajcu, Liskovici i u Kotorvarošu. Kada je, sedamdesetih godina 19 vijeka, boravio u Đakovu, kao duhovnik bosanske franjevačke mladeži, dolazio je u Beograd, da srpsku diplomaciju zainteresira za oslobođenje Bosne. 1869 izdao je Krvavu Knjigu, kojom je potakao kršćane na ustanak protiv Turaka. Osim toga štampao je: četvrti svezak Bosanskog prijatelja (1870), Kratku povjest kralja bosanskih (1884—1887, I—III sv.), Pad Bosne (1886), Carsko-turski namjestnici u Bosni-Hercegovini (1887) i t. d.

Literatura: J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, II (1915).

J. J.

KNEŽEVIĆ IVO, knez od Semberije (— 29/6 1840, Šabac). Rodom je bio iz Dvorova u području Semberije, koja obuhvaća kraj između Priboja, Maleševca, Tobuta i Bogutova. Po naslijeđu bio je knez u tom kraju; otuda mu naziv knez od Semberije. Pred Đurđev-dan 1806 poharali su bosanski Turci jadarsko selo Dobrić. Knez Ivo da spasi 300 duša roblja sam je dao veliki dio za otkup, jer razrez po knežini nije doticao. 1809 sudjelovao je u borbama protiv Turaka, a poslije srpskog po-

Digitized by Google

vlačenja napustio je Semberiju i prešao je u Srbiju. Poslije propasti Srbije 1813 prešao je u Srijem, gdje je ubogo živio, dok ga knez Miloš nije postavio za člana šabačkog okružnog suda, a poslije ga prihvatio šabački vladika Gavrilo. — Postao je veoma popularan po kazališnom komadu B. Nušića, Knez od Semberije.

Literatura: V. Ćorović, Pokreti i dela (1921), 121—130; Mih. Milinković, Prilozi, III (1923), 223.

V. Ć.

KNEŽEVIĆ JOVAN, glumac i upravnik putničkog kazališta. Kada je trupa St. Putića, u kojoj je K. bio član, došla u krizu, K. se primio uprave i poveo je u svoje mjesto rođenja, Vranjevo. Tu se trupa zadržala više od dva mjeseca, radeći i studirajući izabrane komade. Predstave su davali i u Novom Bečeju. Krajem 1860 trupa je otišla u Novi Sad. Ovaj njen korak bio je od najveće važnosti za historiju srpskog kazališta. Predstave su priređivane u dvorani Carice Jelisave, koja je ponekad bila vrlo mala za ogromne posjete novosadskih Srba. Na predstavi Kir Janja, 20/12 1860, napukao je jedan zid u dvorani, te je trupa morala prekinuti rad u Novom Sadu i otputovati u Rumu. Još u toku 1860 pisao je J. Đorđević u Srpskom Dnevniku o potrebi osnivanja stalnog srpskog narodnog kazališta, narodne institucije, a ne privatnog poduzeća. Predsjednik Novosadske Čitaonice, Dr. Svetozar Miletić, prihvatio je tu ideju i počeo raditi na njenom ostvarenju. Kada se K. trupa ponovo vratila u Novi Sad, počela je davati svoje predstave u gostionici Zeleni Venac (10/6 1861). Zbog slabe posjete, K. je bio prinuđen da članovima smanji plaću. Zbog toga se desetak članova obratilo Novosadskoj Čitaonici sa molbom, da ih ona uzme na rad pod svojom upravom. 16/7 Dr. Sv. Miletić sazvao je sjednicu, koja je odlučila, da se glumci, po prijedlogu J. Đorđevića, prime do 1/10. Prema tome, 16/7 1861 dan je osnivanja Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu. K., sa manjim brojem članova, nije primio ponudu Novosadske Čitaonice, nego je otišao opet u Vranjevo, da nastavi rad srpskog putničkog kazališta.

R. Odavić.

KNEŽEVIĆ LAZAR, direktor gimnazije (12/8 1876, Jagnjilo, okrug smederevski). Gimnaziju i filozofske nauke svršio je u Beogradu (1901). Poslije svršenih nauka bio je u Parizu, a zatim je bio nastavnik u drugoj beogradskoj gimnaziji, Vranji i Kruševcu. 1912 postavljen je za sekretara u Ministarstvu Prosvjete. Za vrijeme Svjetskog Rata upućen je, kao delegat Ministarstva Prosvjete (januara 1916), iz Skadra u Francusku sa 464 učenika i potrebnim brojem nastavnika, a iz Francuske poslat je na Korziku, gdje je vršio dužnost prosvjetnog delegata. Poslije Svjetskog Rata bio je referent, a zatim načelnik Ministarstva Prosvjete. Decembra 1922 postavljen je za direktora u prvoj beogradskoj muškoj gimnaziji. Mnogo je prevodio iz poljske književnosti. Preveo je: Ognjem i mačem, Quo vadis i Bez dogme od Sienkiewicz-a, Mrtva straža od B. Prusa, i mnoge stvari od St. Žeromskog, Vl. Reimonta, E. Ožeškove i dr.

D. P.

KNEŽEVIĆ PAHOMIJE, aradski episkop (oko 1727, Budim — 8/5 1783, Ohrid). K. je slovensku i latinsku školu svršio u Budimu, a zatim je studirao u Halle-u, Saksonija, i Kijevu. 1754 primio je sveštenički čin, a 15/9 1769 postao je arhimandrit manastira Rakovca, u Srijemu. Za aradskog episkopa posvećen je 28/3 1770 i stekao je znatnih zasluga za uređenje svoje eparhije, u smislu reforama izvođenih u srpskoj crkvi mitropolije karlovačke tokom osmog decenija 18 vijeka.

R. G.

KNEŽEVIĆ PETAR, franjevac, duhovni pjesnik i moralist (— 1768). Glavni su mu radovi: dramatsko-epski poem Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove (1753 i 1765), i Osmina, redovnica duhovne zabave (1766).

R. G.

KNEŽEVIĆ STEVAN DR., dalmatinski episkop (15/6 1806, Oćestovo, kod Knina — 28/1 1890, Zadar). K. je bio prvi Dalmatinac pravoslavni episkop u Dalmaciji. Posvećen je za episkopa 6/3 1853 u Karlovcima, a dotle je bio arhimandrit manastira Krke (od 1844). K. je organizator svoje eparhije. 16/7 1853 osnovao je Konsistoriju u Zadru i bolje uredio protopresviterate i parohije; 1863 preustrojio je bogoslovsko sjemenište u Zadru, 1869 osnovao je fond za sve-

Digitized by Google

šteničke udovice i siročad; utjecao je na osnivanje novih srpskih osnovnih škola po Dalmaciji i t. d. Iz svojih sredstava osnovao je K. fondove za više obrazovanje po jednog siromašnog mladića, za izdavanje proizvoda duhovne pismenosti, za davanje svake godine miraza po jednoj djevojci iz njegova rodnog mjesta, koja se uda za pravoslavnog Srbina i dr. Pravoslavni bogoslovski fakultet univerziteta u Černovicama dao je K., iz počasti i uvaženja 1879, u isto vrijeme kada i Petranoviću i Milašu, doktorat. Za K. je uprave (1870) izlučena iz dalmatinske episkopije nova bokokotorska episkopija sa Dubrovnikom, a 11/9 1870 obje su te dalmatinske episkopije odvojene od karlovačke mitropolije i 23/1 1873 konačno uvedene u sastav novoosnovane bukovinsko-dalmatinske mitropolije. *R. G.*

KNEŽEVIĆ UROŠ, slikar (1812, Srijemski Karlovci — ne zna se, kada je i gdje je umro). Po svoj prilici je počeo učiti kod nekog mjesnog slikara, prije no što je otišao u Veliki Bečkerek, Konstantinu Danilu. Oko početka 30-ih godina studirao je u bečkoj Akademiji Umjetnosti. 1834 prešao je u Srbiju, i tu je nekoliko godina slikao portrete uglednijih ljudi, veliki broj slika za topčiderski konak kneza Miloša, i ikone za pojedine crkve. 1846 portretirao je Vuka Karadžića sa ženom i kćerkom, a i njega samoga. 1856 kopirao je u banatskoj Dobrici prijestolnog Krista od Danila, koji je tada K. preporučivao, kao svog najboljeg učenika. 1857 i 1858 bio je K. ponovo u Beogradu, kao dvorski slikar kneza Aleksandra Karađorđevića, za koga je, kao i za Miloša, portretirao ugledne ljude. Od tih portreta, koji danas imaju osobitu historijsku važnost, postoji u Narodnom Muzeju oko pedeset. K. radova ima i u galeriji beogradskog Etnografskog Muzeja i u prekosavskim krajevima, po porodicama. — K. je najbolji Danilov učenik. I poslije studija na Akademiji, na K. radovima pretežan je Danilov utjecaj. Većina K. historijskih portreta obrtni je posao, rađen na brzo, po narudžbi, a ni na najboljim portretima, kao što je autoportret, Karađorđe, Davidović, Vučić-Perišić i dr., nije mogao da dostigne slikarske vrline svoga uzora, Danila. Još manje je imao dara i mašte za ikonografiju i kompoziciju (kralj Stefan Prvovjenčani u Srpskoj Akademiji), te je tu pribjegavao kopiranju.

Literatura: Letopis (1847); Glasnik Učenog Društva (23, 66); Godišnjak, (XI, 120); Tih. Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša (1922, 158); Lazar i Vlada Nikolić, Srpski slikari (1895); Kukuljević Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858, 188).

V. Petravić.

KNIĆANIN STEVAN PETROVIĆ (15/2 1807, Knić, kragujevački okrug — 14/5 1855, Beograd). Bio je isprva momak kod kneza Miloša. 1836 postao je načelnik sreza jaseničkog, okruga smederevskog, 1839 načelnik okruga smederevskog. 1841/42 proveo je izvan zemlje, kao protivnik Obrenovića. 1842, poslije pada Obrenovića, postao je savjetnik. Njemu je povjerena vojna uprava zemlje i staranje o sigurnosti novoga kneza Aleksandra Karađorđevića. Radi toga K. je sjedio u Kragujevcu kod vojske i topova, i odatle motrio kretanje Obrenovićevaca. 1848, zbog sukoba s Vučićem, morao je dati ostavku. U augustu te iste godine, otišao je na čelu dobrovoljaca u pomoć prekosavskim Srbima protiv Madžara. Imao je nekoliko krvavih bojeva sa Madžarima, naročito novembra 1848 kod Tomaševca i decembra kod Pančeva, kada je odbio vrlo jake madžarske napade i spasio Banat. Pošto je pokret prekosavskih Srba došao u potpunu zavisnost od Austrije, K. se, februara 1849, vratio u Srbiju. U opasnosti od Madžara, kojima se ratna sreća bila obrnula, Austrija je zatražila pomoć od Rusije. Tada je i K., sa jednim manjim brojem boraca, pošao u pomoć Austriji (marta 1849). Ukopan kod Titela, on je uspješno odbijao madžarske napade i branio prijelaz preko Tise i Dunava. Po svome povratku u Srbiju, K. je dočekan sa dotle neviđenim svečanostima, kao čovjek, koji je poslije dugogodišnjeg mira obnovio slavu srpskog oružja. Njemu je darovan vojvodski čin, koji je dotle samo Vučić imao. Nastanjen opet u Kragujevcu kod vojske, on je smatran kao glavni stup Karađorđevićeve vlade, i bio je jednako suprotstavljan Vučiću, koji se sve više približavao opoziciji. Za vrijeme Krimskoga rata bio je K. u grupi onih savjetnika, koji su bili protivni pristajanju uz Rusiju i preporučivali

Digitized by Google

neutralnost. Krajem 1854 bio je nedjelju dana ministar unutrašnjih djela, kada je trebalo sastaviti jedno ministarstvo povoljno Austriji.

Literatura: J. Živanović, Nekrolog Stevanu Petroviću Knićaninu (1855); Milićević, Pomenik, II, 257.

S. Jovanović.

KNIEWALD DRAGUTIN DR. sveučilišni profesor (23/7 1889, Zagreb). Filozofiju i bogosloviju učio je u Rimu, u gregorijevu sveučilištu, gdje je i doktorom proglašen 1911 iz skolastične filozofije, i 1915 iz bogoslovije. 1915 postao je tajnik senjskoga biskupa, 1916 profesor moralnog i pastoralnog bogoslovlja u Senju, 1921 suplent, a 1924 redovni profesor pastoralnoga bogoslovlja u Zagrebu. 1920—1921 izdao je u Katoličkom Listu: Razvitak crkvene godine u Rimskome Misalu, koji je pod njegovom redakcijom štampan 1922 u hrvatskom prijevodu. 1923 štampao je knjigu Katoličkim Djevojkama, pisanu na temelju pismene ankete. Pisao je u Bogoslovskoj Smotri. Pod njegovom se upravom priređuje Rimski Obrednik na hrvatskom jeziku.

J. J.

KNIFIC IVAN DR., putopisac (8/7 1875, Hraše, kod Smlednika). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani (1886 do 1894—1898), bio je kapelan u Cerknici, učio je filozofski fakultet u Beču, bio je u službi među slovenačkim rudarima u Poranjskoj i u Vestfaliji. Od 1904/05 bio je suplent u biskupskoj gimnaziji u Urfaru, kod Linza, od 1905 profesor je biskupske gimnazije u Št. Vidu, nad Ljubljanom. Od 1900 posvetio se K. prije svega putopisu: Na Vestfalskem (Slovenec, 1900), V sveti deželi (Slovenec, 1902), Ob piramidah (Zora, 1903), Od Save do Bospora (Dom in Svet, 1902), V deželi polnočnega solnca (Dom in Svet, 1910), Upsala (Dom in Svet, 1911), Med slovenskimi izseljenici v Vladikavkazu (Dom in Svet, 1912), Na Rivijeri i v Marseju, Alžir (Mentor, 1903—1904), Čez rusko granico i dr. (Dom in Svet, 1914), V ruskem Turkestanu i dr. (Dom in Svet, 1915—1918).

I. G.

KNIN, gradić u Dalmaciji, na 44° 2′ 0″ sjeverne širine i 16° 11′ 51″ istočne dužine, oblast splitska. Leži na desnom brijegu Krke (220 m), više utoka Butišnice. K. je stanica dalmatinsko-ličke željeznice Split—Šibenik—K.—Ogulin i industrijske željeznice K.—Drvar—Prijedor, uskog kolosjeka, sa krakom Srnetica—Jajce i raskršće 5 drumova, radi čega je sjedište žive trgovine sa Hrvatskom i Bosnom. Ima 1.600 stanovnika, općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, zemljarinsko-katastralni ured, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu, franjevački samostan, pravoslavnu parohiju, malu realnu gimnaziju, nižu poljoprivrednu školu na Glavici kod K. s državnim školskim imanjem od 44 ha i pletarsku školu. Od industrijskih poduzeća ima samo Strmica D. D. (osnovano 1921, kapital 500.000 Din) za iskorišćavanje ugljena, lignita i glinenih proizvoda. Znatan je domaći tkalački zanat, koji se odlikuje živim šarama i originalnim uzorcima. Narodno kulturno značenje ima Hrvatsko Starinarsko Društvo, s uređenim muzejom, naročito hrvatskih spomenika, u franjevačkom samostanu.

Iznad varoši diže se stari grad K., koji se dijeli na gornji i donji grad. Gornji grad, na vrhu kninskog brda Sv. Spasa (345 m), negdašnja je tvrđava, ograđena debelim, mjestimično 26 m visokim zidovima. Ispod tvrđave razvio se donji grad, koji je također sa svih strana opasan visokim i jakim bedemima.

K. se spominje već oko 950. U tom su gradu često stanovali hrvatski kraljevi, banovi i drugi dostojanstvenici, a u K. su držani i hrvatski sabori. Južno od K., u selu Biskupiji, bila je bazilika i dvorovi kninskih biskupa, a između K. i Biskupije bio je znameniti kaptol, s crkvom Sv. Bartola, gdje se još u 16 vijeku nalazila grobnica kralja Zvonimira. K. je bio prijestolnica posljednjeg hrvatskog kralja Petra, koji je poginuo 1097. 1263 nastanio se u K. herceg Bela sa svojom majkom, ženom kralja Bele IV. 1322 boravio je kod K. kralj Karlo I. Neko vrijeme gospodario je u K. knez Ivan Nelipić. Njegova udovica Vladislava junački je 1344 obranila K. od bana. Nikole, koji je kasnije (1353) održao ovdje veliki sabor. Za vrijeme borbe Hrvata s kraljem Sigismundom, K. je dospio u ruke bosanskih vladara (1388, 1401). Sam Sigismund boravio je u K. 1397. U 15 vijeku obično je u K. stanovao hrvatski banovac (podban), koji je ujedno bio i župan kninski. Turci su

Digitized by Google

držali K. 1522—1649 i 1653—1688. Pod mletačkom vlašću (1688—1797) razvila se pod gradom nova »varoš«, uz rijeku Krku. Poslije pada mletačke republike, izuzev francusko vladanje (1805—1813), držala je K. Austrija sve do sloma 1918. Poslije kratke talijanske okupacije ušla je u K. naša vojska 4/4 1921.

J. Modestin.

K. je ogroman grad. Od sjevera k jugu dijeli se u troje: sjeverni sredovječni grad na rimskim temeljima, srednji turski, južni mletački. Pristup je težak. Mnogo je zdanja okruženo zidovima, dijelom još i sada nastanjenim. *Đ. S.*

KNINSKO POLJE, krasko polje u Dalmaciji, sjeverno od Knina. K. P. leži između planina: Crnog Vrha 639 m, Ravni 553 m, i Milikinog Brda 389 m, na zapadu, i Plješevice 1.125 m, Veljuva 462 m, Orašnice 492 m, Topolja 444 m, i Crne Glavice 451 m, na istoku. Za vrijeme neogena bilo je na mjestu K. P. jezero, čiji su talozi lapori i gline. Preko ovih leže mlađi konglomerati, dok je na vrhu sav taj materijal pokriven aluvionim tvorevinama. Sa dna K. P. diže se nekoliko glavica od otpornijeg trijaskog kamenja: glavica zapadno od Veljuva, Sinobadova Glavica, Glavica i Drpina Glavica, a na jugozapadnom kraju K. P. izdiže se brdo Spas 345 m, na čijem podnožju je gradić Knin.

K. P. leži na apsolutnoj visini od 230 do 270 m, i zauzima površinu oko 18 km². Kroz njega teku sa sjevera-sjeveroistoka prema jugu-jugozapadu rijeka Vutušnica i potoci Dosnica, Radljevac, Marcinkovac i Orašnica, a u tom se pravcu pruža i polje, od sela Golubića na sjeveru do zaravni Konja na jugu. Na jugu protiču kroz K. P. Krkić i Krka. K. P. je predisponirano rasjedom, meridionalnom dislokacionom linijom, koja se na jug produžuje preko Kosovog i Petrovog Polja. Duž toga rasjeda, na jugoistočnom obodu K. P., javljaju se dijabazi, proizvod nekadanjih erupcija.

K. P. je jedno od najplodnijih polja u Dalmaciji. Na njemu su velike površine pod vinovom lozom. Sva naselja su po obodu i na terasastim pristrancima polja; od njih su najveća Knin i Kninsko Polje. Jugoistočnim obodom polja prolazi drum Grahovo — Knin — Drniš — Šibenik i Split.

Literatura: B. Ž. Milojević, Geomorfološka promatranja o dolinama Krke i Čikole (Glasnik Geografskog Društva, 9, 1923).

P. Vujević.

KNOBLEHAR IGNACIJ DR., misionar i istraživač Srednje Afrike (6/7 1819, Škocjan kod Mokronoga, Slovenačka — 13/4 1858, Napulj). Gimnaziju je učio u Novom Mestu i Ljubljani. Poslije je bio dvije godine u ljubljanskoj bogosloviji, otišao je 1841 u Rim, a 1843 je stupio u katoličku misionarsku propagandu. U to vrijeme putovao je, kao domaći učitelj, po Evropi. 1845 posvećen je za svećenika, 1846 promoviran je za doktora teologije. Iste godine odredila ga je propaganda za misionara za Afriku, gdje je stigao prvi put 1847. Od tada je radio kao katolički misionar gotovo 11 godina duž Bijelog Nila i u Hartumu, pod imenom Abuna Solimana, te je postao misionarski generalni vikar. Učinio je šest velikih putovanja uz Bijeli Nil, gdje prije njega još nije stupila noga nijednog Evropejca. Osobito su važna njegova putovanja 1849/50, kada je došao iz Hartuma još preko 5° sjeverne širine, i 1854, kad je dospio do ostrva Lumutat, koji je ostao više godina kao najvažnija točka do koje je prodro Evropejac. Ali K. nije bio samo misionar već i dobar promatrač, koji je studirao pokrajinu, stanovništvo i njegove osobine. Rezultate svojih putovanja i istraživanja opisao je K. u mnogim člancima, koji su izašli u ljubljanskim i bečkim listovima. U bečkim publikacijama na njemačkom jeziku objavio je K. masu studija i opisa proputovanog zemljišta u Srednjoj Africi. Te studije sadrže prirodopisne, geografske, etnološke, meteorološke i hidrografske podatke na području duž Bijelog Nila. Istraživao je također jezik Crnaca iz plemena Dinka i Bari. Mnogo K. materijala je ostalo u rukopisima, koji se nalaze u Beču i Rimu. K. spisi imaju naučnu vrijednost za upoznavanje Srednje Afrike, osobito što su iz doba, kad još nisu tu bili veliki putnici i istraživači toga kontinenta, kojima su služili baš K. spisi kao vode duž Gornjeg Nila.

Literatura: V. Klun, Putovanje po Beli Reki Dr. Ignaca Knoblehara;

Digitized by Google

Fr. Jaroslav, Dr. Ignacij Knoblehar (1881); V. Bohinec, Razvoj geografije u Slovencih (Geografski Vestnik, 1925, br. 1). *A. Melik.*

KNJAŽEVAC, varoš u Srbiji (timočka oblast). Ima 3.445 stanovnika. Na željezničkoj pruzi Niš—Zaječar; u rudnom području. U K. su izrađivani lijepi ćilimi. Sresko je mjesto i sjedište komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. Spominje se za vrijeme tursko-austrijskih ratova. Do 1859 zvao se K. Gurgusovac (Timok-Palanka).

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi. *B. D.*

KNJAŽEVAČKA PROMETNA BANKA. Osnovana je 1912. Kapital je 1,000.000, ulog 1,110.739, mjenice 109.900, roba 1,436.045 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Svet. Mitić. *N. S.*

KNJAŽEVAČKA TRGOVAČKO-INDUSTRISKA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala je Knjaževac. Kapital je 1,000.000, ulog 382.693, mjenice 686.033, dužnici 749.321, dobit 100.000 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je D. Pavlović. *N. S.*

KNJEGINEC (GORNJI I DONJI), selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez varaždinski, općina Biškupec, na putu Varaždin—Varaždinske Toplice. Ima 1.518 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. — K. je vjekovima pripadao gradu Varaždinu, koji je tamo još pod kraj 16 vijeka držao svoje kastelane. Od grada K., koji je poznat po tamnovanju hrvatskog hercega Andrije, kasnijeg ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II., sačuvala se do danas samo jedna kula. *J. M-n.*

»KNJEGINJA ZORKA«, humano društvo, osnovano 2/3 1924 u Beogradu. Cilj društvu je pomaganje ratne siročadi i podizanje doma »Knjeginja Zorka«, u kome će se odgajati ta siročad. Sredstva su mu prihodi od matinea i javnih zabava. 1925 imalo je društvo 460 članova. *B. M.*

KNJIŽARSKI GLASNIK, organ Književnog Udruženja Srba, Hrvata i Slovenaca. Izlazi u Beogradu 1921 do 1925. Štampa se ćirilicom i latinicom. *U. Dž.*

KNJIŽARSTVO. Kod Hrvata. Može se reći da je K. kod Hrvata podjednako staro kao i štamparstvo. Prvu je štampariju osnovao u Senju 1493 rimokatolički kaptol, a upravljao je njome Silvestar Bedričić. Tu su se štampale prve glagoljske crkvene knjige, odatle se i rasturale, pa je to i prva hrvatska knjižara. 1530 osnovao je na isti način štampariju na Rijeci riječki biskup Šimun Kožičić. Manje sigurnih podataka ima o Pavlu Vukašinoviću u Dubrovniku, koga u spisima obično nazivaju librarius ili libraro, dakle, knjižarom (oko 1500). Poznatiji su nam iz Dubrovnika Talijan Sebestino de Boiso (1555) i Antonio de Odolis, koji su trgovali latinskim i talijanskim knjigama. 1522 izašlo je drugo izdanje Marulićeve Judite, i na naslovnoj strani piše, da se prodaje kod Jeronima Mirkovića u Zadru. J. Mirković je dakle prvi knjižar u Dalmaciji, za koga znamo, a savremenik je P. Vukašinovića u Dubrovniku.

Pravo tržište hrvatskih knjiga u 16, 17 i 18 vijeku bila je ipak Italija, a napose Mleci. U Mlecima istakao se osobito Bartolomeo Occhi, početkom 18 vijeka, gdje nalazimo i prvi knjižarski popis hrvatskih knjiga iz 1703. Nasljednik Occhi-a, Karlo Antun Occhi, prešao je 1782 u Dubrovnik, i zatražio privilegij za štampariju i knjižaru, što mu je senat 1783 dopustio. Occhi-evu štampariju preuzeo je 1788 Andrija Trevisan, a od njega 1802 preuzeo je ovu radnju Antun Martecchini, i upravljao je njome do 1837.

U banskoj Hrvatskoj, osim već spomenute štamparije u Senju, javljao se knjižarski obrt u većoj mjeri sa širenjem protestantizma. Malo prije, još oko 1510, štampao je zagrebački građanin Ivan Müer jedan latinski misal u Mlecima o svom trošku. Prvi su, dakle, radovi u knjižarstvu u banskoj Hrvatskoj također vezani za Mletke, kao i oni u Dalmaciji. Protestantizam je skrenuo pravac hrvatskog knjižarstva u Njemačku i Austriju; poznata je protestantska štamparija Ivana Ungnada u Urach-u (1561—1564), koja je ujedno i rasturala svoja izdanja (oko 25 izdanja, u 25.0000 primjeraka). Štampalo se u tri pisma: glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Juraj Zrinski (III) osnovao je 1570 protestantsku štampariju i knjižaru u Nedeljišću, a prenio je oko 1585 u Varaždin. Rad ovih štamparija i knjižara obustavljen je radi

Digitized by Google

progona protestantske vjere od zagrebačkih biskupa.

U Zagrebu je prvi zamašniji štamparsko-knjižarski pokušaj izveo pjesnik i pisac Pavao Ritter-Vitezović (1602—1713). Njemu je pošlo za rukom, da putem hrvatskog sabora osnuje zemaljsku štampariju (1694). Tu je 1696 štampana i Ritterova Kronika. Iz njegovih računa jasno se vidi, da je vodio redovan književarski posao, i ako sa manje poslovnog, a više patriotskog smisla. 1706 požar je uništio dio štamparije, te je Ritter, ne mogavši je više obnoviti, morao 1709 predati zagrebačkom kaptolu. Oko 1711 preuzeo je ovu štampariju Jakov Heivl, a poslije njega redao se u 18 vijeku čitav niz štampara, koji su ovu štampariju preuzimali i dobivali naslov »hrvatskoga orsaga štampar«. Kao konkurencija ovoj štampariji pojavila se 1738 u Zagrebu isusovačka štamparija, koja je izdavala školske knjige. U to vrijeme upravljao je zemaljskom štamparijom J. K. Weitz, koji je dobio i potporu od vlade. On je izdao, uz koledare, i prvi popis knjiga u Zagrebu. Tim radom udaren je temelj K. u Zagrebu, koji se tako emancipirao od Mletaka, te se djela domaćih pisaca počela štampati sve više kod kuće. Weitz-a je naslijedio Antun Reiner (1753), koji je vrlo lijepo razvio posao. Od njega je kupio radnju Kajetan Fr. Härl. Franjo Zerauscheg, koji je izdao 1762 popis knjiga i preuzeo naručivanje knjiga, kojih nije imao na stovarištu, bio je u pravom smislu knjižar i radio je bez štamparije, dok nije preuzeo od nasljednika Härlova Josipa J. Schotter-a bivšu zemaljsku štampariju. 1768/69 otvorena je kaptolska štamparija, pod upravom Antuna Jandera. Tu su štampani i historijski radovi Baltazara Adama Krčelića. Na ustuk germanizacije Josipa II. oglasio je Jander izdavanje latinskih novina, ali do izdavanja kao da nije došlo. 1771 zatražio je Jander privilegij, da može on jedini štampati i rasturati školske knjige, ali je već 1772 umro.

1773 pojavio se u Hrvatskoj veliki bečki štampar i knjižar Ivan T. pl. Trattner, sa svojom filijalom, i to u Varaždinu, jer je tu bila smještena od Marije Terezije zemaljska uprava za Hrvatsku. Kao bečlija izradio je on kod vlade privilegij za štampanje i prodaju školskih knjiga na teritoriju Hrvatske za 20 godina. To je bio težak udarac za sve ostale štampare i knjižare. 1774 otvorio je Trattner svoju štampariju i u Zagrebu. Bivšu kaptolsku štampariju, čiji je vlasnik bio sada Nijemac Kotsche, pomagao je grad Zagreb, i tako je nastalo takmičenje, koje je urodilo i žučnom borbom. Da bi Trattner nadbio protivnika počeo je izdavati njemačke novine Kroatischer Korrespondent, čiji je prvi broj izašao 3/6 1789. Sa Trattnerom došlo je hrvatsko K. pod jak njemački utjecaj. Od toga utjecaja htio je hrvatsko K. osloboditi narodni biskup i odlični patriota Maksimilijan Vrhovac (1752—1827), što mu je djelomično i pošlo za rukom. On je kupio Trattnerovu štampariju sa knjižarom i osnovao »biskupsku tiskaru«. No car Franjo II. nije trpio da se biskup bavi i štamparstvom. Stoga Vrhovac, da ugodi caru, preda štampariju svom šurjaku Antunu pl. Novoselu. Ta je štamparija dobila privilegij, ali istim rješenjem (7/5 1795) određeno je i vršenje cenzure u njoj od strane kr. ugarskog namjesničkog vijeća. Ova je štamparija i knjižara radila 30 godina, a izdala je oko 300 knjiga i prigodnih spisa. Uz štampariju dobro se razvila i knjižara, koja je 1796 izdala prvi opsežni katalog (na 136 str.) na njemačkom jeziku. Knjižara se ovdje naziva: Kais. königl. privilegierte von Novoszel'sche Buchhandlung. Oko 1803 javio se u Zagrebu kao knjižar Franjo Rudolf, koji je izdao više kataloga, zatim 1795 Fr. Mühler i njegov nasljednik Franjo Župan kao knjižar.

Nova faza u razvitku K. kod Hrvata nastala je ilirskim preporodom i buđenjem narodne svijesti (1835 do 1850). Iste godine (1838) kada je osnovana Gajeva Čitaonica, otvorio je Gaj i svoju Narodnu ilirsku tiskarnu, a 1852 i Narodnu knjižarnicu. Silan polet nacionalizma stvorio je potrebu knjiga, što je u velike pomoglo K., koje se počelo sada razvijati i u provinciji. Spomenuti valja J. N. Prettnera u Karlovcu i I. Jubera u Varaždinu. Veliku osnovu za širenje K. izradio je Dr. Imbro Ignjatijević Tkalec u 11 broju Lune (7/2 1846). On je predložio osnivanje jedne Centralne narodne knjigarnice u Zagrebu, kao dioničkog društva, koje će izdavati hrvatske knjige i organizirati njihovu prodaju po provinciji. No

Digitized by Google

ni Tkalec, kao ni Gaj sa svojom Narodnom knjigarnicom, nisu bili osobite sreće. Do izvođenja Tkalčeva plana nije došlo, a Gajevu je knjigarnicu otkupio ubrzo Fr. Župan.

Kao glavni knjižar-nakladnik toga vremena javlja se Matica Ilirska (1842), kasnije prozvana Matica Hrvatska. Tajnik i poslovođa njen bio je Vjekoslav Babukić. On je svojski nastojao, da rasturi svaku knjigu i da uhvati što više veza, kako bi rasturanje što bolje uspjelo. Babukić je kao »ilirski knjižar« stekao velikih zasluga. Prvo djelo Matice Ilirske bio je Gundulićev Osman, sa dopunom Iv. Mažuranića (1844). Oko 1850 nastojao je ban Jelačić, uz saradnju odličnih profesora u Zagrebu, da izda što više školskih knjiga na hrvatskom jeziku, kako bi se stvorila školska naučna literatura i školska naklada. Uspjeha nije bilo mnogo, jer je apsolutizam spriječio taj rad, a germanizacija je donijela njemačke školske knjige. Tek 1861 stvorena je zemaljska naklada školskih knjiga.

1860 osnovao je učitelj Lavoslav Hartmann svoju knjižaru i to uz pomoć nekih istaknutih hrvatskih pisaca i naučnjaka (Fr. Klaić, I. Filipović, Lj. Modec). U isto doba otvorio je knjižaru i Antun Jakić, dobrotvor i narodni radnik. Po svojoj smrti ostavio je on znatne svote kulturnim društvima. Kao izdavača valja spomenuti tiskaru Karla Albrechta (osnovana 1860). Njegov koledar Dragoljub bio je vrlo omiljelo štivo za širu publiku. Uz ove spomenute izdavače i knjižare niče veliki broj i drugih od 1865 dalje. 1870 počelo je društvo Sv. Jeronima svojim radom oko izdavanja i rasturanja pučkih knjiga. 1871 počeo je Hrvatski Pedagoški Književni Zbor izdavati pedagoška i obrazovna djela. Iste godine osnovana je Dionička Tiskara od pristalica Strossmayer-ove političke stranke, koja je isprva izdavala Novine, dok 1889 nije osnovala i svoju knjižaru (prvi poslovođa bio je današnji knjižar Đuro Trpinac). Ta se radnja kasnije pretopila u Hrvatski Štamparski Zavod D. D.

U to se doba opaža, da se knjižarskom zanatu posvećuje sve više domaćih sinova, koji su po raznim mjestima provincije osnovali dosta knjižara. Kako je taj obrt usko vezan sa općim kulturnim i političkim radom naroda, koji je kroz 19 vijek uglavnom širio hrvatsku narodnu svijest, to se taj fakat manifestirao u knjižarstvu osnivanjem »hrvatskih knjižara« (Split, Mostar, Zadar, Požega, Vukovar). U samom Zagrebu prolazila je Županova knjižara kroz više ruku, a našla je svoj definitivni oblik pod upravom St. Kugli-a. Ta je knjižara apsorbirala i još neke druge. Novijeg su datuma u Zagrebu knjižare: Đ. Trpinac, M. Breyer, Zabavna Biblioteka, Ćirilo-Metodska Nakladna Knjižara, Jugoslavenska Znanstvena Knjižara (kao nasljednik M. Breyer) zatim Tipografija i Bibliografski Zavod D. D. kao izdavači. Od provincijalnih knjižara valja spomenuti u Koprivnici knjižaru V. Vošicki, koji se ističe kao nakladnik narodnih izdanja i »Svjetske Biblioteke«. Svakako su najistaknutiji knjižari našeg vremena M. Breyer i St. Kugli.

Slično zamahu K. u doba ilirskog pokreta, razvilo se izdavanje knjiga i knjižarski obrt poslije oslobođenja (1918). Velike potrebe na polju prosvjete i političkog odgoja poslije ujedinjenja učinile su, da je izdavanje knjiga znatno poraslo, a otvaranje novih knjižara u Zagrebu i provinciji postala je gotovo svakodnevna pojava. Tražnja za stranom knjigom (francuskom, njemačkom i talijanskom) učinila je, da su osnovane nove knjižare za nabavljanje stranih knjiga, ili su se već postojeće u tom pravcu reorganizirale. Teške valutarne i novčane okolnosti, koje su uskoro nastupile, prekinule su taj polet, i knjižarstvo se danas nalazi u dosta teškom položaju. Taj težak položaj čini još težim slabo uređeno zakonodavstvo u pogledu knjižarskog obrta i dozvole za rad, kao i nedostatak jednog bibliografskog lista u K. Pokušaji oko osnivanja knjižarskog udruženja nailazi na velike teškoće, a centralno knjižarsko udruženje u Beogradu nije u stanju da privuče sve knjižare na suradnju, te od njega sam obrt nema koristi. Danas izlazi u Zagrebu list Knjižarstvo, kao list kluba knjižara u Zagrebu. Osnovan je 1925; urednik mu je Dr. V. Prestini.

Literatura: V. Klaić, Knjižarstvo u Hrvata (1922); M. Breyer, Der kroatische Buchhandel (1910).

V. Prestini.

K. kod Slovenaca i Srba. V. u Dodatku.

Digitized by Google

KNJIŽEVNA ZADRUGA. V. Srpska Književna Zadruga.

KNJIŽEVNI GLASNIK. V. Srpski Književni Glasnik.

KNJIŽEVNI JEZIK SRPSKOHRVATSKI. I Srbi i Hrvati primili su i prve knjige i azbuku od braće Prosvjetitelja, bilo neposredno (od Metoda, u Hrvatskoj), bilo posredno, preko njihovih učenika, koji su produžili rad braće Prosvjetitelja na Balkanskom Poluostrvu. Tako je K. J., u prvo vrijeme, kod svih balkanskih Slovena, Bugara, Srba i Hrvata bio isti — jezik Ćirila i Metoda. S pravom se drži, da je staroslovensko Marijino evanđelje došlo do nas u prijepisu Srbina, i da je Kločev glagoljaš, opet staroslovenski spomenik, prijepis srpski ili hrvatski, izvršen, možda, negdje na otočju. Ali kako su u staroslovenskom jeziku bili glasovi, koje Srbi i Hrvati već u 11 i 12 vijeku nisu više izgovarali, kako neke glasove, koje je staroslovenski jezik razlikovao, oni nisu više razlikovali, oni su učinili jednostavnijim, u toku vremena, staroslovensku azbuku, izbacivši iz nje sve, što im nije bilo moguće izgovoriti (tako su pisali mjesto ѧ — e, mjesto ѫ — ou, a mjesto dva poluglasnika jedan, ъ ili, što je bilo znatno običnije, samo ь). To je tako zvana srpskohrvatska redakcija ili recenzija staroslovenskih spomenika. Tom redakcijom pisani su spomenici, ćirilicom u srpskoj crkvi do početka 18 vijeka, a u hrvatskoj glagoljicom, ponegdje do polovine 19 vijeka (v. Ćirilica, Staroslovenski jezik, Glagoljica, Glagoljsko bogoslužење).

Za nas je najvažnije, da je u tim spomenicima jezik i dalje ostajao staroslovenski, ne samo po svima ostalim glasovima, nego i po oblicima, po sintaksi i rječniku. Taj se jezik nije upotrebljavao samo u crkvi, nego, naročito kod Srba, i u ostaloj, i originalnoj i prijevodnoj, književnosti. Kod Hrvata se u toj književnosti već od 13 vijeka javlja narodni jezik.

Ali i ako je kod Srba kao K. J., na krajnjem istoku, u Raškoj, bio ovaj crkveni staroslovenski jezik, ne može se reći, da je on ušao u narod ili da je u vezi sa narodnim jezikom dao kakav srednji K. J., kao što je na pr. bilo u Rusiji, u kojoj je toliko zavladao jezik crkve kao opći književni, da se današnji K. J. u njoj javio kao rezultat mješavine toga jezika sa narodnim. Kod nas je bilo obrnuto. U Miroslavljevu evanđelju, najstarijem crkvenom većem spomeniku našem, ima znatno više narodnih elemenata, nego u kasnijim spomenicima. Mora se pretpostaviti, da je, sa razvitkom kulture u staroj srpskoj državi, išao i razvitak škola, u kojima su se ljudi učili staroslovenskom jeziku. Ovim su jezikom napisana i originalna djela Sv. Save, Prvovjenčanog, Domentiana, Teodosija, Danila i ostalih. Među njima ima, naravno, razlike u stilu, u pravilnosti jezika, u živosti izlaganja, u upotrebi po bizantskoj šabloni upletenih rečenica i t. d. Ali je jezik taj uopće nenarodni, staroslovenski.

Na taj način, u jednom dijelu našega naroda, i Srba i Hrvata, ostao je nenarodni crkveni jezik, i odatle se djelomično, naročito kod Srba, na krajnjem istoku, rasprostro i u književnosti. Ali i kod Srba i Hrvata, u toku vremena, taj staroslovenski jezik dobivao je neke lokalne nijanse, naročito u glasovima: u Raškoj se počelo ѣ zamjenjivati glasom e, u Bosni zvukom i, u Humu i u dijelu Zete katkada i glasovima ie. Osim toga, ь se katkada zamjenjivalo glasom a, kao i na zapadu, kod Hrvata. Na zapadu je glas ѣ imao također dva izgovora: kao i, koji je bio običan u Dalmaciji i u jednom dijelu Hrvatske, i kao e na Hrvatskom (Kvarnerskom) Ostrvlju, u Hrvatskom Primorju i u Istri. Na hrvatskom terenu ta su se dva izgovora često miješala.

Taj crkveni staroslovenski jezik, koji se u našoj crkvi, i kod Srba i kod Hrvata, polako udaljivao od svoga prvobitnog oblika, imao je i svojih reformatora. Jedan od nasljednika učenja Jeftimijevog u Bugarskoj, da se crkveni jezik popravi prema svome starom sastavu i da se slovenske knjige poprave prema grčkim originalima, Konstantin Filozof iz Konstance (u današnjoj zapadnoj Bugarskoj), pisac Žitija Despota Stevana Lazarevića (1389—1427), izvršio je to ispravljanje, koje je još više udaljilo crkveni jezik od narodnoga i unijelo sasvim nepotrebne znakove (V. Resavska škola), koji su se u 15 i kasnijim vjekovima jako raširili.

Kod hrvatskih glagoljaša bila je tendencija, da hrvatske tekstove popravljaju prema maloruskim unijat-

Digitized by Google

skim tekstovima u 17 (Levaković) i 18 vijeku (Karaman, Sović), što se, sa usko crkvenih spomenika, prenosilo i na druge. Ali je u to vrijeme bila upotreba glagoljskih knjiga kod Hrvata već u opadanju, i sve su se više širile knjige pisane latinicom i narodnim jezikom.

Ali i ako je na istoku sav književni rad bio na nenarodnom staroslovenskom jeziku, koji je u prvoj polovini 18 vijeka bio zamijenjen opet nenarodnim crkveno-ruskim jezikom, bilo je ipak već od prvih početaka spomenika, pisanih manje ili više narodnim jezikom. To su dokumenti privatno-pravne sadržine: ugovori vladalaca sa Dubrovnikom, različna vladalačka pisma, povelje manastirima, pisma vlastele i t. d. Na zapadu, kod Hrvata, takvih spomenika, koje su sastavljali notari, predstavnici gospode (plemića) i predstavnici crkve, različni sudbeni akti i t. d. ima također mnogo, i svi su oni dragocjeni izvori za poznavanje našeg jezika do 15 vijeka. Ali su to mahom kratki, mali spomenici, koji ne mogu dati još sliku pravog K. J., osnovanog na narodnom.

Prvi književni narodni jezik, t. j. književni spomenici pisani na narodnom jeziku javljaju se u zapadnim dijelovima našeg naroda, kod Hrvata. To su čakavski spomenici, pisani u drugoj polovini 13 vijeka, na narodnom jeziku (statuti i sl.). Od toga vremena književni čakavski jezik razvija se, pojavljuje se i u spomenicima pisanim latinicom (u 14 vijeku Šibenska Molitva) i ćirilicom (Poljički Statut). Već u 15 vijeku ima na njemu znatnih spomenika (kao lekcionari, Bernardinov i Zadarski, Kolunićev zbornik, pisan u Hrvatskoj i dr.), a u 16 vijeku čakavski K. J. slavi svoj zlatni vijek u istaknutim piscima kao što su Marko Marulić, Petar Hektorović, Hanibal Lucić, Petar Zoranić i dr.

Međutim već pred kraj 16 vijeka javljaju se i znatniji štokavski utjecaji kod čakavskih pisaca, a tako isto se javlja i pokret da se uzme štokavsko narječje za opće književno: Bartol Kašić, Pažanin, piše djelomično štokavskim (dubrovačkim i bosanskim) narječjem, i agitira za bosansko štokavsko narječje. A. Komulović, Splićanin, piše dubrovačkim jezikom, a Mikalja govori također u korist bosanskog narječja. Međutim u 18 vijeku, u Dalmaciji, koja je kolijevka čakavskog K. J., piše se štokavskim ikavskim K. J., ma da su u drugim krajevima čakavskog govora spomenici manje vrijednosti i dalje pisani čakavskim dijalektom.

Ne treba, naravno, misliti da se u Dalmaciji vršila prosto borba među čakavskim i štokavskim dijalektom, tako da se čakavski dijalekt u 18 vijeku pretvorio u štokavski, kao što se nekada mislilo. Nego se u toku vremena izvršila promjena u stanovništvu, prvo postepeno, a kasnije, radi turske invanzije, vrlo brzo. Već u čakavskih pisaca s kraja 15 vijeka (na pr. u čakavskim lekcionarima) ima štokavskih utjecaja; kod Marulića, Hektorovića i Zoranića ima štokavskih osobina još u većoj mjeri; kod Lucića je teško svoditi štokavizme na domaće narječje, jer je on bio veliki poštovalac Dubrovnika, pa je i u svome jeziku išao više za njim nego li ostali. To sve pokazuje, da je i u 15 i 16 vijeku bilo već neposrednog kontakta među štokavskim i čakavskim dijalektima i u mjestima na obali Dalmacije, u kojima su djelovali pisci, o kojima govorimo, i u Splitu i u Zadru i u Šibeniku. Kada su, od 1409, Mleci zavladali dalmatinskim gradovima, obalom i ostrvljem, čakavsko stanovništvo oko tih mjesta povuklo se na mletački teritorij, ili je bježalo u druge krajeve. To je učinilo, da se štokavsko stanovništvo, koje je ostalo pod Turcima, još više približi tim mjestima, da zauzme ranije čakavske krajeve, i da počne prodirati i u gradove, bilo bježeći od Turaka, bilo postepenim naseljavanjem. To svođenje čakavskog teritorija, uglavnom, na mletački teritorij, znatno je pridonijelo, da se od 15 do kraja 17 vijeka toliko pojača štokavski, na prvom mjestu ikavski, elemenat u Dalmaciji, da je bilo sasvim prirodno, da dalmatinski pisci 18 vijeka i pišu tim dijalektom kao K. J. Ovo je bilo moguće toliko prije, što su se dalmatinski pisci duhovno spremali za štokavsko narječje kao opće književno već od 16 vijeka. S druge strane, slobodna (ili poluslobodna) dubrovačka republika, sa velikim poletom svoga razvitka početkom 17 vijeka i kasnije, privlačila je svojim jezikom i dalmatinske pisce. Tako i u 18 vijeku, pored opće upotrebe štokavskog ikavskog K. J. kod dalmatinskih pisaca, Ivan Dražić, »pop Spljećanin«,

Digitized by Google

i A. Vitaljić, Višanin iz Komiže, pišu dubrovačkim dijalektom, i ako su čakavci po svome domaćem narječju.

I ako je čakavski K. J. ovako uzmaknuo pred štokavskim ikavskim dijalektom u Dalmaciji, u Hrvatskom Primorju (i na ostrvlju) i u Istri, on se ipak upotrebljavao i kasnije. U drugoj polovini 16 vijeka (1555—1564) imamo manju književnost protestantskoga sadržaja, pisanu čakavskim dijalektom Hrvatskog Primorja i srednje Istre, sa utjecajima čakavskog K. J. Dalmacije. U kasnije vrijeme ima iz ovih krajeva za narodno prosvjećivanje različnih knjiga, pisanih i dalje čakavskim K. J.

Po starini javljanja, a i po književnoj produkciji moramo, odmah poslije čakavskog K. J., spomenuti dubrovački K. J. To je K. J. naše prošlosti koji ima prava da se zove, u pravom smislu riječi, K. J. Prije svega, to je jezik jednoga mjesta, jednog grada, u kome njegova historija u književnim spomenicima traje od kraja 15 vijeka do danas; ako tome dodamo i spomenike pisane narodnim jezikom od kraja 13 do kraja 15 vijeka (dokumente, protokole kancelarija i druge manje spomenike), onda možemo pratiti ovaj K. J. u toku gotovo cijele naše historijske prošlosti. Ovaj K. J., naročito od kraja 15 vijeka, ima i one osobine, koje imaju svi K. J. dužeg razvitka: prvo, kontinuitet u svome razvitku i, drugo, neku arhaičnost, koja je uvjetovana time, što se pisani spomenici predaju sa pokoljenja na pokoljenje, a s njima i stariji oblici jezika mlađim pokoljenjima.

Kao što je poznato, nekadašnja romanska Ragusa postala je u toku vremena (od 11 do 14 vijeka) definitivno slovenski Dubrovnik. Prva kolonizacija izvršila se sa suha, od Trebinja, Huma i Neretve i sa mora, sa ostrvlja, bližeg ili daljeg. Kolonizacija s mora dala je, vjerojatno, ribare, pomorce, pomorske trgovce, a kolonizacija sa suha — ostalo gradsko stanovništvo. Prvo stanovništvo, koliko je dolazilo iz čakavskih krajeva, donosilo je crte čakavskih dijalekata, čakavske narodne umotvorine i sl., a stanovništvo sa suha — štokavski ijekavci ili ikavski dijalekat. Po tome što od početka razvitka K. J. u Dubrovniku pobjeđuju hercegovačke ili ijekavske crte, može se pretpostaviti, da je kolonizacija sa suha bila mnogo znatnija od kolonizacije sa mora, a po tome, što u strukturi i dubrovačkog domaćeg govora i dubrovačkog K. J. ima nesumnjivo izvjesnih čakavizama, jasno je, da i kolonizacija sa mora nije prošla bez traga. Uostalom, kako je Dubrovnik bio u vezi sa morem, pa prema tome i sa našim življem na ostrvlju, neke zajedničke crte s njim u njemu se i kasnije razvijaju (izgovor suglasnika m na kraju riječi kao n, sa nazalizacijom vokala koji mu prethodi i sl.).

S druge strane, kako se književni rad u Dubrovniku otpočeo u drugoj polovini 15 vijeka, kada je čakavski K. J. bio u punom razvitku, sasvim je prirodno, što su se prvi dubrovački pisci naslanjali i na taj K. J. Otuda su mnogobrojni čakavizmi (ikavizmi i druge osobine) kod prvih dubrovačkih pisaca: Šiška Mančetića (1457 do 1527) i Dž. Držića (1461—1501), koji se kod kasnijih pjesnika sve više gube. I ako se u prozi pisalo u Dubrovniku dobrim hercegovačkim narječjem, ipak su još dugo vremena ikavski oblici i mnogi arhaizmi ostali u upotrebi u poeziji. Oni su bili zgodni za upotrebu slika radi, a davali su, isto tako, i duhovniji, apstraktniji karakter pjesmi, kao osobine, koje se ne nahode u svakidašnjem, poslovnom jeziku. Krajem 16 vijeka i početkom 17 vijeka tih elemenata ima manje, a sve jasnije izbija dubrovački narodni (hercegovački) dijalekt. Pisci kao I. Gundulić (1588—1638) obraćaju pažnju naročito na čistoću jezika, starajući se da narodnim riječima zamijene tuđe. Ali i kod njih ima još uvijek dosta arhaizama najrazličnijih vrsta, na pr. genitiv množine kod imenica bez a i sa tim nastavkom, ikavizama i ijekavizama u istim riječima i sl. Ali kod Gundulića, najvećeg pisca Dubrovnika, ipak već prevladava ijekavizam.

Domaći se govor sve više ogleda u dubrovačkom K. J. poslije Gundulića. Taj domaći govor ima izvjesnih svojih osobina, koje daju i naročiti kolorit dubrovačkom K. J. I ako se može reći u općim crtama, da se u razvitku dubrovačkog K. J. ogleda razvitak hercegovačkog dijalekta, ipak se mora priznati, da je taj razvitak u Dubrovniku nešto usporen, da ide lakšim, postepenijim hodom, tako da do današnjega dana ni du-

Digitized by Google

brovački književni ni narodni dijalekt nije došao do onih procesa, koji su se u hercegovačkom dijalektu već davno izvršili. Na taj način, dubrovački je i književni i razgovorni jezik dobio svoj arhaistički karakter. Na pr. dubrovački dijalekt ima tj i dj u riječima, u kojima je bilo kratko jat, a ne ć i đ, na pr. tjerati, djevojka i sl.; on čuva h, koje se u većem dijelu hercegovačkog dijalekta gubi; kod imenica ženskog roda u množini ima dubrovački dijalekt do danas tri nastavka m, ma, mi, koji su se nekad upotrebljavali i u hercegovačkom govoru i t. d. Ali u dubrovačkom K. J. u prošlosti ima mnogo i drugih arhaizama u promjeni imena i glagola, koji su se u toku vremena izgubili. Tako se slog ie od drugoga jata u stihovima izgovarao jednosložno, što je svjedočilo o arhaičnom izgovoru toga glasa kao diftonga. Ali pored toga, imao je dubrovački K. J. i svojih osobina u tvorbi riječi i njihovoj promjeni, kojih ima u drugim našim govorima (štokavskim ikavskim i čakavskim), ali kojih nema u hercegovačkom narječju. Na pr. imenice kao stril i vil mjesto strila i vila; u genitivu jednine tega, ovega, onega u dativu temu, ovemu i t. d.; zamjenice ki, ka, ko, pored koji, koja, koje i sl.; ma (moja), tva (tvoja) i sl. Jedna je od osobina dubrovačkog K. J., koja mu je zajednička sa K. J. cijele dalmatinske i hrvatske obale, utjecaj talijanskog jezika, koji se naročito ogleda u nepravilnoj (s točke gledišta našeg narodnog jezika) upotrebi prijedloga od, sa, za, zamjenice svoj i sl. Taj se utjecaj ogleda također u rječniku, koji u toku vremena postaje sve siromašniji narodnim riječima. Ali, i pored toga, dubrovački K. J. u prošlosti je pokazao veliku gipkost i izrazitost, naročito u djelima Dinka Zlatarića, Gundulića i Đorđića.

Kako je u toku vremena Zagreb postao centar Hrvatske, naročito za vrijeme turskih ratova u zapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva, bilo je prirodno, da se u ovom dijelu Hrvatske, u t. zv. civilnoj (gradanskoj) Hrvatskoj, otpočne književni rad, namijenjen mjesnom stanovništvu, na lokalnom narodnom govoru. To je kajkavski K. J. Njega je potaknuo protestantski (reformatorski) pokret, koji je dolazio preko Ugarske u obliku kalvinizma. Ta se književnost otpočinje u drugoj polovini 16 vijeka, i od najstarijih pisaca, čija su se djela sačuvala, jesu Ivan Pergošić, koji je preveo na domaće narječje čuveni Verböszy-ev Tripartitum (1574) i Antun Vramec, pisac Kronike kratke slovenskim jezikom spravljene (1578). U njihovim djelima, isto onako kao i u djelima njihovih nasljednika, kajkavski K. J. ima mnogo izrazitosti i jasnoće u izražavanju. Nema sumnje, da su se oni, počinjući rad na kajkavskom K. J., služili u znatnoj mjeri dotadašnjim djelima pisanim čakavskim K. J., a možda i štokavskim. Ali ta su im djela samo posredno pomagala u njihovom radu, a stvarno, u djelima kajkavskih pisaca ima mnogo više lokalnih narodnih elemenata, nego što se obično pretpostavlja. Književni kajkavski dijalekt dobiva osobiti polet i reljefnost u 17 vijeku kod Jurja Habdelića, u čijim moralnopoučnim djelima ima vrlo živih slika o narodnom životu u to vrijeme.

Ovaj svoj K. J. nazivali su kajkavski pisci do kraja 17 vijeka slovenskim u smislu »slovinskog«, a ne »slovenačkog«. Poslije 17 vijeka javlja se i naziv hrvatski, koji kasnije jedino ostaje. (V. Kajkavski dijalekt). Mora se napomenuti, da su kajkavski pisci, koji su bili mahom duhovna lica, osjećali, da njihov K. J. ima lokalnu boju, i upućivali su obično, da se njihovo **e** (mjesto poluglasnika) zamjenjuje vokalom **a**, pa će se dobiti opći K. J. (neki su dodavali i **i** mjesto jata). Ali, ipak, i pored težnje k općem jeziku kod njih, koja se često javljala, stvarno u tom pravcu nije ništa urađeno, i ako je Pavle Ritter-Vitezović, kome je stalno lebdjela pred očima Mletačka Dalmacija, kao pravi čuvar narodnog jezika, predlagao štokavsko narječje (naravno ikavsko), koje se tada udomaćilo u cijeloj Dalmaciji, za zajednički jezik.

Kajkavski K. J., imajući u sebi glavne nijanse domaćih govora (V. Kajkavski dijalekt), razvijao se do Ilirskog pokreta, kada su (od 1836) zvanični predstavnici Ilirizma (i sam njegov vođa, Lj. Gaj) počeli da pišu štokavskim govorom. Istina, bilo je pojedinih pisaca (kao na pr. Kristianović), koji su i poslije toga vremena izdavali svoja djela na kajkavskom, ali je u to vrijeme ipak nestalo ovog književnog jezika kao predstavnika jedne cijele pokrajinske književnosti.

Digitized by Google

I u Bosni je, trudom katoličkog svećenstva, pokrenuta početkom 17 vijeka književnost u duhu prave vjere i vjerskog prosvjećivanja naroda, t. j. kao i drugdje, u pravcu protivureformacije, i ako same reformacije ovdje nije bilo. Sa točke gledišta jezika, u ovoj književnosti nije bilo jedinstva. Ali je ona ipak, kao pokušaj javljanja književnosti na narodnom jeziku, od nesumnjive vrijednosti. Ta književnost je najviše popularizirala »bosanski jezik« koḍ dalmatinskih i drugih pisaca u 17 vijeku. Pisci iz istočne polovine Bosne (Divković, Matijević, Posilović i Papić) koji su svi radili u prvoj polovini 17 vijeka i štampali svoja djela »bosančicom«, pisali su južnim govorom, koji se odlikovao svojim stilskim ljepotama naročito kod Divkovića, čiji je Nauk krstjanski postao u 17 i 18 vijeku vrlo popularna knjiga kod svih katolika zapadnijih naših krajeva. Kako Divković naziva svoj jezik bosanskim, to su pisci, koji su govorili o ljepoti bosanskog jezika i predlagali ga za opći, to činili vjerojatno prema Divkovićevom jeziku. Pisci zapadne polovine Bosne, naročito u 18 vijeku, mahom su pisali, oslanjajući se na svoj lokalni govor, ikavskim govorom. Ali ima među tim piscima i takvih, koji su, kao što je Margitić (iz Jajca) ili Radnić (Bačanin), pisali ikavsko-ijekavskim govorom, nalazeći se u zavisnosti od svojih mjesnih dijalekata. Prema tome, ova književnost po K. J., u kojem uostalom ima katkada i znakova utjecaja čakavskog K. J. (na pr. kod Bandulovića, iz Skoplja, 1626), predstavlja prilično dijalekatsko šarenilo.

I ako je u Bosni kod mnogih pisaca bio u upotrebi štokavski ikavski K. J., koji postaje u Dalmaciji u 18 vijeku gotovo jedinim K. J., ipak se ne može reći, da je među njima bilo kakvih bližih uzajamnih veza.

Uopće uzevši, 18 je vijek karakterističan za razvitak štokavskog ikavskog jezika u našem narodu. I ako ga je stvorila upotreba štokavskog ikavskog govora u našeg naroda, u dijelu Dalmacije, jednom dijelu Bosne i Hercegovine i u Slavoniji, ipak je ponegdje, kao u Dalmaciji, učinila i želja i potreba za jednim književnim narječjem da se on proširi. I ako je nesumnjivo, da su štokavski dijalekti rano prodirali čak do primorskih gradova, naročito do Zadra i Šibenika (Baraković iz okoline Zadra, 1548 do 1628, već ima znatan broj štokavskih osobina, dok Karnarutić, također Zadranin, 1553—1600, ima toga minimalno, ali već kod Zanotti-Tanzlingera, rodenog u Zadru 1651, prevlađuju štokavske osobine kao i kod Mrnavića, Šibenčanina, 1579—1639; V. također naprijed), — takav jezik nalazimo u 18 vijeku i kod Splićana Macukata, Marchi-a, Pavišića i dr., i ako se u Splitu svakako i u 18 vijeku govorilo čakavski. Štokavski ikavski K. J. dobio je u 18 vijeku i svoje istaknute pisce Andriju Kačića-Miošića u Dalmaciji, i Matiju Reljkovića u Slavoniji.

U svima ovim pokrajinskim književnostima naročito štokavskog ikavskog jezika, sam K. J. je pokazivao znatan stepen razvitka. To je dolazilo otuda, što se u novijim K. J. na zapadu našeg naroda, književno-jezički razvitak do izvjesne mjere nastavljao. Stvaranje prvog, čakavskog K. J. imalo je važnosti ne samo za razvitak dubrovačkog K. J., nego tako isto i štokavskog ikavskog, naročito u Dalmaciji. Jer razlike između čakavskog i štokavskog nisu uopće bile velike. Kada su se uklanjale glavne glasovne razlike, sve se ostalo lako moglo upotrijebiti i akomodirati.

Ovaj ikavski štokavski K. J. 18 vijeka u Dalmaciji, Bosni i Slavoniji prešao je i u 19 vijek, i izgubio se tek u njegovoj drugoj polovini kao K. J. Naravno, u različnim krajevima on je imao svojih lokalnih osobina.

Najzad, u Vojvodini se u 18 vijeku razvijala također izvjesna književna radinost, koja je iznijela na površinu još jednu nijansu štokavskog K. J., istočnu (ili ekavsku). Istina, u Vojvodini, prvo, pa kasnije i po drugim krajevima, uvodi se u prvoj polovini 18 vijeka ruskocrkveni jezik u pravoslavnu crkvu. Iz crkve on ulazi i u književnost. Njime se služe književnici kad hoće da ih svi Sloveni razumiju. Kad pišu za narod, oni se trude da pišu narodnim jezikom. Tako se već Gavrilo Stefanović Venclović u prvoj polovini 18 vijeka, služio dvojakim jezikom: srpsko-slovenskim u knjigama duhovnog i crkvenog sadržaja, a narodnim u propovijedima i knjigama, namijenjenim narodu. Tako je kasnije i Zaharija Orfelin gledao da, pored ruskocrkvenog jezika, u člancima, namijenjenim narodu, upotrijebi i narodne riječi, Jo-

Digitized by Google

van Rajić također se služio i jednim i drugim jezikom, dok nije Dositej Obradović počeo pisati isključivo narodnim jezikom. Ali njegov K. J. imao je mnogo tuđinskih elemenata. Pod utjecajem dvojake upotrebe riječi iz oba jezika (koja se nalazi i kod Obradovića, i ako je on htio da piše čistim narodnim jezikom), javila se tendencija, naročito početkom 19 vijeka u Vojvodini, da K. J. ovoga kraja i treba da je slaveno-srpski jezik oplemenjen starim slovenskim oblicima i riječima (pravac Milovana Vidakovića). Protiv toga pravca ustao je Vuk Karadžić. Ali je glavno da je u osnovci i ovakvog K. J. bilo domaće narječje istočnoga tipa.

Iz ovoga kratkoga pregleda vidi se da je do 19 vijeka, u kojem će se izvršiti velika reforma K. J., dopro štokavski K. J. u tri svoja tipa: štokavskom ikavskom u Dalmaciji, Bosni i Slavoniji; štokavskom ijekavskom, uglavnom, u Dubrovniku; štokavskom ekavskom u Vojvodini. U Hrvatskoj je vladao kajkavski K. J. Čakavski K. J., koji je bio toliko znatan u prošlosti za osnivanje naših narodnih K. J., bio je zamijenjen u većini krajeva štokavskim dijalektom. Ali, i pored toga, što su se u ovim književnim dijalektima ogledali domaći narodni dijalekti, ti su K. J. vrlo često pokazivali dosta nenarodnih crta. Književnost na njima mahom je prijevodna. U izvjesnim pravcima su činjene neposredne svijesne i nesvijesne pozajmice iz tuđih jezika, a katkada su, prema stranim uzorima, građene potrebne riječi; jedinstva i izjednačenosti među njima nije bilo; vladalo je u mnogim pravcima šarenilo crta različnih lokalnih dijalekata. Kako su se K. J., naročito po zapadnim krajevima, jedni na druge naslanjali i često nastavljali, bilo je u njima mnogo arhaizama, koji su se održavali, crta jednih govora u drugim i t. d. U istočnom štokavskom K. J. došlo se čak do proizvoljne mješavine ruskocrkvenog i srpskog jezika, kao do najvišeg zakona, po kome je trebalo graditi K. J.

Bilo je potrebno, da se iz svega ovoga izađe velikom, jasnom i prostom reformom. Nju je dao našem K. J. 19 vijek.

I ako se pisalo narodnim K. J. i do 19 vijeka, i ako se često isticala potreba za jednim K. J., i ako se mislilo, da bi najbolje bilo da taj jezik bude bosansko narječje (južno, ijekavsko i hercegovačko), i ako su neki pisci (kao B. Kašić, Ritter-Vitezović i dr.) pokušavali, da izvedu i neku reformu, i ako ima i veliki broj rječnika tih pokrajinskih jezika i gramatika — ipak je sve to bilo nesređeno i kaotično. Najveći je kaos, i u ortografiji i u jeziku, bio tamo gdje je otpočeo svoj rad Vuk Karadžić, u književnosti srpskoj u Vojvodini, od koje se u punoj ovisnosti nalazio i književni rad u tek oslobođenoj, ili bolje poluslobodnoj Srbiji.

Pod utjecajem Slovenca Jerneja Kopitara, cenzora slovenskih knjiga u Beču, istaknutog naučnjaka-slavista, Vuk Karadžić se 1814—1818 spremao da definitivno izvrši reformu K. J. i pravopisa u našem narodu. On je polazio od stanja, koje je u Vojvodini zatekao. Kako se crkvenoruski jezik upotrebljavao u srpskoj crkvi, Karadžić nije mogao ustati protiv njega kao crkvenog jezika. Naprotiv, on je stalno govorio, da je mjesto crkvenoruskog jezika u crkvi, u kojoj on treba i da ostane. On je čak dopuštao i teorijsku mogućnost njegove upotrebe u književnosti, i ako je morao priznati, da djela njime pisana narod ne će razumjeti; ali je dodavao, da pisci, koji hoće njime da pišu, moraju taj jezik tako izučiti, da se njime mogu u potpunosti služiti. Međutim primjer Save Tekelije i drugih pokazivao je, kako je teško bilo, ili upravo nemoguće, služiti se mrtvim jezikom, sa ograničenim rječnikom, za predmete i pitanja savremenog života. Ostajalo je da se narodni pisci moraju služiti narodnim jezikom, ako hoće da ih narod razumije, i da mu se može govoriti i o savremenim potrebama. Jezik pastira, govedara i orača za to je bio mnogo pogodniji, nego našem narodu tuđi jezik crkvenih knjiga.

Glavni predmet Vukovih napada i Vukova kritiziranja bez poštede bio je »slaveno-serbski« jezik srpskih književnika (kao Milovana Vidakovića i dr.), koji su početkom 19 vijeka počeli propovijedati, da treba stvoriti srednji jezik, polusrpski i poluruskocrkveni, koji će se odlikovati od prostačkog, svinjarskog i govedarskog jezika, koji nije za književnost. Da bi pokazao svu ljepotu narodnog jezika, Karadžić je izdao dvije zbirke narodnih umotvorina (1814 i 1815), izdao je kratku grama-

Digitized by Google

tiku narodnog jezika (1814) i u svojim kritikama jezika tadašnjih književnika pokazivao je svu nakaznost i proizvoljnost njihove jezičke mješavine. On je protiv nje ustao najodlučnije.

Njegova reforma dobila je punog izraza tek 1818 godine u njegovom rječniku (Srpski Rječnik), gramatici uz njega i u predgovoru. Do toga vremena i Karadžić je u ponečem kolebao. Kao svi književnici toga vremena, i on je bio potpao donekle pod utjecaje dotadašnjeg K. J., i trebalo mu je ipak nešto vremena, da se oslobodi od svih njegovih utjecaja. 1818 on je izašao definitivno iz prve faze svoga razvitka.

On tada traži, da se u književnosti upotrebljava narodni jezik u najpravilnijem obliku, nepokvaren tuđinskim utjecajima i proizvoljnom mješavinom sa crkvenim jezikom. U svojim djelima, naročito u svome rječniku, on daje obrazac toga jezika. Radeći svoj rječnik, Karadžić se nije htio koristiti bogatim materijalom starijih rječnika. On ne kida samo sa dotadašnjim K. J., nego i sa narodnim jezikom starijih vremena. Karadžić je znao i za Kačića-Miošića i Matiju Reljkovića i za druge pisce (neke je od njih pomišljao, u jedan mah, da dâ u svome izdanju, ali je to napustio). Samo narodni govorni jezik njegova vremena imao je pravo da postane K. J.

Karadžić je smatrao, da će samo tako moći izaći iz svih zamršenih prilika, koje nam je u ovom pravcu prošlost ostavila, ako se postave ovako oštre granice K. J.: prekidanje sa svim nenarodnim i tuđinskim i prekid sa prošlošću. Upotreba narodnog jezika, kako se njime u narodu govorilo u njegovo vrijeme, to je njegov glavni princip. Sam Karadžić je govorio hercegovačkim (južnim) narječjem; on se njime služio i kao K. J., ali je dopuštao, da se drugi služe svojim materinjim dijalektom.

1818—1839 Karadžić produžava svoj rad, štampa velike zbirke narodnih pjesama, narodne pripovijetke, poslovice, izdaje almanahe, historijske monografije, putuje po inostranstvu, stiče veliko priznanje u inostranstvu, kako za svoj rad na iznošenju našeg narodnog blaga, tako i za svoju reformu K. J. I ako još nepriznat kod kuće, on postaje poznat i proslavljen u ostalom svijetu.

U to vrijeme, od 1830, otpočinje se i kulturno-književni pokret kod Hrvata, kome je također jedan od glavnih principa bila upotreba u cijelom našem narodu jednog književnog (ilirskog) jezika, zasnovanog na narodnom jeziku i ranijim narodnim književnostima. — Ali od svega je bilo za Karadžića važnije putovanje po udaljenim krajevima našega naroda. Kako je bio iznio princip, da svako može pisati čistim jezikom svoga kraja, bilo mu je potrebno upoznati se sa našim narodom po različnim krajevima.

Za dvadeset prvih godina rada na onoj osnovici, koju je Karadžić iznio 1818, on je znatno proširio i produbio svoje poglede. Narodne umotvorine, sa neobično bogatim i gipkim jezikom, njegov rad na književnosti u najrazličnijim pravcima, priznanje sa vrlo kompetentnih strana, sve mu je to davalo uvjerenje, da njegovo djelo mora pobijediti, i samopouzdanje da ga još više razvije. Ljepoti i čistoći njegova jezika naši književnici njsu mogli odoljeti. Oni su se morali složiti s njim, da u književnosti treba upotrebljavati čist narodni jezik, ali im je svima, bez razlike, bilo teško, gotovo nemoguće (na pr. Lukijanu Mušickom i dr.), da se u potpunosti oslobode od ranijeg K. J.

Vuk Karadžić je uvidio, da su njegove odredbe malo neodređene. Prije svega, dijalekata ima dosta, zatim i jedan dijalekt nije svagdje isti. Na svojim se putovanjima uvjerio, da se u Dubrovniku, Boci Kotorskoj i istočnoj Crnoj Gori, izgovaralo **h** vrlo pravilno, i ako ga on dotada nije upotrebljavao. Stoga on počinje od 1836 pisati **h**, gdje mu je, po etimologiji, u našem jeziku mjesto. Tako je isto našao, da se dj i tj (kada je **j** od staroga jata) ne izgovara u Dubrovniku i po Bosni u varošima kod muslimana kao **đ** i **ć** (đevojka, ćerati i sl.), kako je on dotada pisao, nego kao **dj** i **tj** (djevojka, tjerati), i on i to prima u svoj K. J., i tako stalno piše od 1839.

Ali više od svega ga je mučilo šarenilo i glasova i oblika naših dijalekata, koje mu se sada ukazalo, poslije dubljeg poznavanja našeg narodnog jezika. On je jasno osjetio, da bi to šarenilo stvorilo kaos u K. J. i počeo je misliti o jedinstvu K. J., o jednom K. J. za cio narod. Da bi se moglo izaći iz ove

Digitized by Google

množine književnih dijalekata, koje je on u početku svoga rada dopuštao, on je jasno osjećao, da bi bilo najbolje, da jedan dijalekt postane, po svojim glasovima i oblicima, K. J. cijeloga naroda. Njegova je potajna želja bila, da to postane, sada dotjerani, njegov hercegovački K. J., ili jugozapadno narječje, kako ga je on sada nazivao. Ali tako određeno s tim zahtjevom nije smio još izaći, bojeći se, da svome radu time ne naudi više nego što će koristiti. Zato se zasad zadovoljio samo jednom polumjerom, kojom su imali svi književni »govori« da se izjednače u svemu, osim u jednoj crti.

1839 Vuk Karadžić traži od K. J. »općenitu pravilnost«. K. J., ma gdje se njime pisalo u našem narodu, morao se slagati u svojoj gramatici, u glasovima i u oblicima. Ti glasovi i oblici morali su biti onakvi, kakvi su bili u jeziku, kojim je on pisao. To je bila njegova »općenita pravilnost«. Među K. J. različnih krajeva dopuštala se jedina razlika u zamjeni starog jata (tri izgovora toga glasa: kao **e**, kao **i** ili **ije-je**). Tako je postao istočni izgovor književnog jezika (sa **e**), južni (sa **ije-je**) i zapadni (sa **i**). U svemu drugom, osim u toj crti, K. J. morao je biti svagdje isti. Tako se postizavalo gotovo potpuno jedinstvo K. J.

Istina, Vuk Karadžić je kasnije tražio, da se i ovo posljednje ograničenje ukloni (1845), i da cio narod primi južni (jugozapadni) izgovor kao jedini izgovor K. J. On se pozivao na mnoge razloge, koje u njegovu korist govore, a među njima i na to, što je na tom narječju ispjevan najveći dio naših narodnih pjesama, toga najvišeg blaga našeg naroda, i što bismo se njime ujedinili sa braćom našom rimskog zakona, koja željno nama ruke pružaju. Ali, kao što je kasniji razvitak pokazao, to je bilo nemoguće izvršiti u potpunosti; izgubio se samo zapadni izgovor, a istočni i južni ostali su i dalje u upotrebi. Ali »općenita« pravilnost morala se i dalje smatrati kao njihova osnovna crta.

Do četrdesetih godina Vuk Karadžić nije imao pristalica, koji bi mogli u potpunosti primijeniti njegovu reformu. Istina, kao princip primljeno je, da treba pisati narodnim jezikom. Ali ni Lukijan Mušicki, ni Sima Milutinović, pa čak ni Jovan St. Popović nisu shvatili čistoću i pravilnost jezika kao Vuk; Joakim Vujić, Milovan Vidaković i dr. nisu tim jezikom uopće htjeli pisati. Jasno je bilo, da je jedno pokoljenje književnika moralo proći kroz onu školu, kroz koju je i sam Karadžić prošao: moralo se »odučiti« od K. J. svoje epohe i vratiti se čistom narodnom jeziku.

To je bilo tek u drugoj epohi razvitka K. J. Karadžić ga predaje Daničiću i Branku Radičeviću, jednom stručnjaku i jednom darovitom pjesniku, da obojica svojim radom pokažu primjenljivost u potpunosti Vukove književne reforme na književnim djelima lijepe, prijevodne, historijske i naučne književnosti. Oni su učili Vukov jezik onako, kako se nekada sam Vuk trudio da se oslobodi od crkvenoruskih i drugih tuđih elemenata, koje je kao pismen čovjek i on ranije bio primio. Radičević utječe svojim pjesmama, Daničić svojom kritikom jezika tadašnjih pisaca u Srpskim Novinama, u Podunavci, svojim prijevodom Majkovljeve Istorije i drugih djela. Javljaju se Njegoševa djela, ispjevana na narodnom jeziku, otpočinje se rad Ljub. P. Nenadovića, pjesnički rad Jovana Ilića, pripovjedački Bogoboja Atanackovića. Daničić je pratio cio taj rad, hvalio i ispravljao jezik. Daničić dolazi u licej (1859), gdje obrazuje omladinu, koja će ući kasnije u škole i potisnuti u njoj partiju Vukovih protivnika. Novi pisci: J. Jovanović-Zmaj, Laza Kostić i drugi, trudili su se, da im jezik bude čist i narodni, čitali su Vukova djela i rukovodili se uputama njegove škole. Pored Daničića javio se njegov učenik Stojan Novaković, njegov drug Jovan Bošković, pa Jovan Živanović. Svi su oni pratili, u djelima tadašnje književnosti, čistoću jezika. M. Đ. Milićević svojim čistim narodnim jezikom izvojevao je visok rang prvog pripovjedača, koji mu inače nikako ne bi mogao biti dan. Sve je bilo u znaku pravilnosti i čistoće K. J. U tome se, svakako, i pretjerivalo, jer se na osnovu pretjeranog ograničavanja razvitka K. J. na ono, što je iznio Karadžić i što je blagoslovio Daničić, počeo K. J. vezati za pojedine riječi i izraze, a ne za velike principe, koje je Vuk proklamirao.

Ova druga epoha razvitka K. J., u kojoj se Vukova škola prenosi na

Digitized by Google

cijelo pokoljenje produživalaca njegova rada, vrijednih, darovitih i ustrajnih književnika, sa Radičevićem na čelu, odvojila je pokoljenje sedamdesetih godina od starih tradicija književnika prve epohe Vukova rada. Kao K. J. smatrao se sada samo narodni jezik, a književnici drugoga jezika nisu ni znali. Njima nije više bilo potrebno da se vraćaju narodnome jeziku, da se oslobađaju od nenarodnih tradicionalnih elemenata; oni su pisali jezikom kojim su govorili, koji su donijeli iz svoga kraja, koji su naučili u domu i zadruzi. Tako je zavladao našom književnošću narodni jezik u punom smislu te riječi. Prema svome jezičkom osjećanju i znanju narodnog jezika i njegova duha, naši su književnici stvarali sve dublje i sve šire nove prelive u iskazivanju misli, i sve su češće iznosili na površinu nove riječi, stvorene spontano u narodnome duhu. Iz epohe učenja i oponašanja naš K. J. je ušao energično u epohu stvaranja. On postaje gipkiji, izrazitiji i sve sposobniji da se njime zadovolje sve mnogostruke potrebe duhovnog i materijalnog razvitka savremenog života.

Među ovim fazama nema čvrstih granica; one se mogu odrediti samo u najopćenitijem smislu. Filološka kritika, toliko potrebna u prvoj i drugoj fazi, produžuje se i u trećoj. Slobodno stvaranje u trećoj epohi katkada se razvija u raskalašenost i nepriznavanje ikakvih pravila. Najzad, u najnovije vrijeme vrši se katkada i nasilje nad jezikom, radi originalnosti i živopisnosti izraza.

Ali naš se jezik, po unutrašnjim svojim osobinama, razvija i bogati. Od Vukova epskog stila, toliko pogodnog za prijevod Sv. Pisma i Biblije, dolazi se do sažetog i raznovrsnog stila današnjice. Književnici, obrazujući se na stranim književnostima, učeći tuđe jezike, koriste se stečenim iskustvom, i razvijajući svoje stilske sposobnosti, primjenjuju ih u našoj književnosti i na našem K. J. Duh narodnog jezika produžuje da živi u K. J. Zato se razvijaju sve novi oblici njegovi, dajući sve nove strane unutrašnjeg razvitka. Tako se naš K. J. razvijao sve silnije i svestranije kod novijeg pokoljenja književnika (Đ. Jakšića, L. Lazarevića, Sv. Markovića, Č. Mijatovića, P. Todorovića, Vojislava Ilića i dr.), dokle nije došao do današnje gipkosti, konciznosti, bogatstva ritma i rječnika (kod Ljub. Nedića, B. Popovića, J. Skerlića, Slob. Jovanovića, J. Dučića, Petra Kočića, I. Sekulića, M. Uskokovića, I. Andrića i dr.). Ali to ne znači, da se naš K. J. udaljio od osnova, koje mu je stavio Vuk Karadžić. On se samo, u duhu njegovu, razvio. Njegove bi osnove i danas bile ove:

1. »Općenita« pravilnost oblika i glasova, u onim granicama koje je odredio V. Karadžić.

2. Iz crkvenog se jezika mogu pozajmljivati riječi samo u slučajevima krajnje potrebe, ako pisci ne mogu u duhu narodnom da stvore novu riječ. Te riječi moraju dobiti oblik narodnih riječi (kao žrtva, načelo, i sl.). Ali kada su riječi već dobile pravo građanstva u obliku crkvenog jezika, one se moraju ostaviti (sveštenik, opšti, žrec i sl.).

3. Ne smije se umjetno graditi jezik (onako kako je u jedan mah činilo Društvo Srpske Slovesnosti) ropskim prijevodom sa stranih jezika, naročito ne terminoloških izraza. Njega treba da stvori potreba u toku vremena, a u duhu narodnog jezika. Dotle se mogu upotrebljavati i strane riječi.

4. Turske i druge strane riječi, koje je narod primio, mogu se goniti iz jezika tek kada im se nađe dobra narodna zamjena; ranije ne.

5. Jezik našeg naroda ostaje i dalje stalni i nepresušni izvor bogaćenja K. J. Ali pokrajinske riječi postaju općeknjiževne tek kada ih većina književnika primi.

Po sebi se razumije, da svaki književnik treba da se čuva tuđinskih utjecaja. Jezik će naš sačuvati toliko više svoje tvoračke osobine, koliko narodni duh u njemu bude čistiji. U čistoći narodnog jezika svaki književnik treba da gleda i jedan od uslova njegove ljepote.

I ako je Vuk Karadžić pisao južnim narječjem, a za tim i Daničić, književnost, kojoj je bio prvo centar u Vojvodini, pa u drugoj polovini 19 vijeka u Srbiji, ima istočno narječje u osnovici, i to ono, kojim se govori u centralnom i sjeverozapadnom dijelu Srbije i u Vojvodini. Škola i naša opća kultura i prosvjeta izjednačit će, ili treba da izjednače, one nejednakosti, koje se još u tom književnom izgovoru nalaze, i pored toga što je Karadžić gotovo prije sto godina već

Digitized by Google

iznio svoj princip o »općoj pravilnosti« K. J.

U zapadnom dijelu našeg naroda, kod Hrvata, istakao se, u toku velikog niza godina, nekoliko stoljeća, kao književni i kulturni centar Zagreb. Bilo je sasvim prirodno, da K. J. toga centra postane dijalekt narodne sredine, u kojoj se on nalazi. To je kajkavski dijalekt. Kada se, od 1830, otpočeo u Hrvatskoj pokret za oslobođenje od tuđinskih utjecaja, i kulturno ujedinjenje sa braćom na Balkanskom Poluostrvu pod nazivom »ilirizma«, Lj. Gaj je pisao svojim domaćim, kajkavskim narječjem, kao i ostali pisci ove pokrajine prije njega, ali ga je ubrzo, već 1836, zamijenio štokavskim, ne želeći da njegov pokret ostane, kao što mu je bio K. J., pokrajinski. Tako je ovaj dio hrvatskog naroda napustio svoje domaće narječje i prigrlio općenitije, štokavsko. Na taj način nacionalistički pokret kod Hrvata vezan je sa ujedinjenjem s ostalom braćom Hrvatima i Srbima u zajedničkom štokavskom K. J.

Ali je ipak pravac, kojim se pošlo u stvaranju ovog K. J., bio nešto drukčiji ovdje, nego na istoku. Pod štokavskim dijalektom podrazumijeva se ovdje i onaj jezik, kojim je Karadžić pisao, i jezik narodnih pjesama, i jezik svih narodnih književnosti u prošlosti. Za zvuk jat uzet je iz češke azbuke znak ě, koji je svatko mogao izgovarati prema svom lokalnom izgovoru. I dubrovački pisci, i bosanski, i dalmatinski, i slavonski starije književnosti smatrali su se kao izvori K. J. na istoj visini kao i jezik nenadmašnih Vukovih narodnih pjesama i pripovijedaka. Prema tome, ovim se jezikom produživao K. J. različnih tradicionalnih književnosti ranijega vremena. Počeli su se stari pisci izdavati, čitati; iz starih se rječnika spomenutih književnosti također uzimalo. Uzimalo se ponešto i iz kajkavskog i čakavskog dijalekta.

Vuk Karadžić, i ako je odobravao uvođenje narodnog štokavskog dijalekta u književnost kod Hrvata, nije mogao odobriti ovu mješavinu novoga i staroga, i ovo dijalekatsko šarenilo. Bilo je i kod Hrvata ljudi, koji su željeli više sistema, izjednačenosti i reda. Tako se može razumjeti književni dogovor, koji su održali neki Hrvati (Kukuljević, Demeter, I. Mažuranić, Vinko Pacelj, Stjepan Pejaković) sa F. Miklošićem, V. Karadžićem i Đ. Daničićem 1850 u Beču, o tome, da i Hrvati prime južno ili hercegovačko Vukovo narječje za svoj K. J. Ali u ovo vrijeme ovaj dogovor je ostao samo kao zanimljiva manifestacija i kao uvijek zgodan izlaz iz sve zapletenije situacije, koja se stvarala u Hrvatskoj različnim mišljenjima o K. J. On će postati od važnosti tek u kasnijem razvitku našeg jezika u ovim krajevima.

Poslije ovoga poziva za književno jedinstvo, javila se sasvim suprotna struja, da K. J. treba da bude eklektički sastavljen od svih osnovnih naših dijalekata. Fran Kurelac slao je svoje brošire i poslanice sa Rijeke (»Riječka škola«), u kojima je propovijedao, da treba čakavsko, štokavsko i kajkavsko narječje, isto onako kao i slovenački jezik, da budu potpuno ravnopravni u stvaranju K. J., tako da se iz svakog od njih uzima ono što je najljepše. On je svojim djelima, koja su pisana snažnim stilom, pokazivao, kako bi se taj jezik gradio. Naravno, da se tako nešto nije moglo primiti. On je naročito napadao na »zagrebačku školu«, koja je produživala tradicije ilirizma, odbacivši ponešto iz ilirskog pravopisa.

Ali prilike za razvijanje čistog štokavskog K. J. u kajkavskom Zagrebu nisu bile najpovoljnije. Prije svega, u Zagrebu, sa stranom njemačkom kulturom, reformatore K. J. očekivali su teški zadaci. Valjalo je dati štokavsko obilježje cijeloj, u to vrijeme već razvijenoj, kulturi, sa njemačkim nazivima. Počelo se prevoditi. Riječi su postajale kopije njemačkih riječi, doslovno prevedenih. Uzimalo se iz češkog i drugih slovenskih jezika. Jezik je počeo da se šareni od ovih umjetnih tvorevina. Po uzoru na razvitak kod Čeha, purizam je oteo toliko maha, da nisu bili pošteđeni ni tehnički termini. Sve je preudešavano kako se moglo. Međutim, štokavski dijalekt u Zagrebu morao se učiti u školi, iz književnosti. U njemu se kao domaće narječje upotrebljavalo i dalje, kao što se upotrebljava i danas, kajkavsko, tako da se kod domaćih ljudi cijela književna radinost, i ako po spoljašnosti štokavska, vršila pod kajkavskim utjecajem. Veliki je broj riječi i oblika iz njega ulazio u K. J.

Ali naravno, bilo je ljudi iz drugih krajeva, iz Slavonije, iz Bosne, iz

Digitized by Google

Like i Krbave, koji su unosili svježu struju štokavskog govora i tako podizali duh K. J. I ljudi iz čakavskih krajeva (na primjer Ivan Mažuranić i dr.), kojih se dijalekt veoma slagao sa štokavskim, vrlo su brzo dali lijep poticaj sočnošću svoga jezika književnom razvitku u Hrvatskoj, unoseći, naravno i nehotice ponešto iz svoga pokrajinskog jezika u književni.

Dogovor od 1850, koji su primili predstavnici jugoslovenskog pokreta, prizivao je ipak stalno k jedinstvu i k vraćanju Vukovu i Daničićevu jeziku. Pisci su nejednako pisali, rukovodeći se svojim pogledima na stvari i svojim poznavanjem narodnog jezika, ali se sve više uviđala potreba jednoga općeg K. J. Približavanje k idealu dogovora od 1850 vrši se i dalje. Broz i Iveković, sastavljajući svoj rječnik za praktične potrebe, iznose, uglavnom, jezik Vukov i Daničićev kao ugled i kriterij K. J. Maretić sastavlja (1899) gramatiku, opet u istom smislu. Književni se jezik odlučno upućuje u ovom pravcu.

I ako se ovako prebrodilo preko najvećih teškoća u stvaranju K. J. u zapadnoj polovini našeg naroda, i ako je obje polovine našeg naroda razvitak za sto godina znatno uzajamno približio, ipak u zapadnoj polovini našega naroda, u onom jeziku kojim se pisalo u Zagrebu, i koji se iz Zagreba širio kao jezik kulture i prosvjete, ostajalo je uvijek dosta elemenata iz njegovog cjelokupnog razvitka. I nepotrebni arhaizmi, čakavizmi i kajkavizmi, i rđavo načinjene riječi, pozajmice iz češkog ili poljskog, i često nenarodnost izraza ili rečenice i t. d., svega toga ima u njemu u različnom stepenu i danas, i ako je nesumnjivo, da se K. J. toga centra, stalnim naporom mnogih svojih predstavnika k pravilnosti i čistoći, oslobodio od mnogih nedostataka. Ali je on ipak dobio, i kod dobrih pisaca, čiji je K. J., u pravom smislu riječi, na narodnim osnovima, nešto lokalno i svoje, čime se odlikuje od jezika u istočnom centru. U njegovoj je osnovici zaista »općenita pravilnost« i južni izgovor. Ali i u rječniku, a još više u sintaksi, koja je najvjerniji čuvar duha narodnoga jezika, ima, naročito kod izvjesnih pisaca, osobina nenarodnih i protivnih osnovnim principima našeg K. J. Dosadašnji razvitak njegov pokazuje, da su u toku vremena, i u tom pravcu, postignuti znatni rezultati. Ali polje za dalji rad ostaje još uvijek znatno.

Ove razlike u dva centra našeg K. J., i pored književnog jedinstva, sasvim su razumljive, kad se ima na umu da su se Srbi i Hrvati u različnim centrima razvijali gotovo samostalno. Uzajamnosti u školskoj i naučnoj literaturi, u razvitku terminologije i u samoj lijepoj književnosti bilo je vrlo malo ili gotovo nimalo. Tek na 10—20 godina prije ujedinjenja ti su odnosi postali življi, i to se već primjećivalo i na razvitku K. J. Od oslobođenja i ujedinjenja sve su prepreke uklonjenje, i dva potoka izašla su iz svojih korita, tako da su im se vode počele miješati.

Nema nikakve sumnje, da će zajednički razvitak našeg naroda donijeti u budućnosti i zajednički jezik, i nema nikakve sumnje, da će taj zajednički jezik biti rezultanta toga razvitka, ma kako poneka od strana htjela prerevno čuvati osobine svoga centra. U tom se pravcu već vide znaci uzajamnosti. Jezik Zagreba, naročito žurnalistički, znatno se približio jeziku beogradske štampe, a u većini beogradskih listova pojavljuju se riječi, pozajmljene od Zagreba. Ne može se reći da je taj početak bio uvijek sretan.

Pisci moraju naročito paziti, da se u zajednički jezik ne uvlači i ne dobije opće pravo građanstva ono što u pojedinačnim K. J. nije odgovaralo duhu našeg K. J., zasnovanog na narodnom. Prije svega, potrebno je, da se dobro razumije, da mi danas već imamo izrađen i razrađen K. J., koji se na osnovima narodnog jezika razvijao gotovo stotinu godina. Rad Karadžićev i Daničićev nalazi se u početku toga razvitka; ono što je dobiveno pri kraju toga razvitka ne može se u svemu poklapati sa njihovim jezikom, ali se mora nalaziti na istoj osnovici i izlaziti iz istih principa.

Naša gramatika i leksikografija ne mogu se više ograničiti onim, što su dali i kako su dali Karadžić i Daničić. Jer bi tako glavni dio razvitka našeg K. J. u objema polovinama ostao izvan njih. Ali dužnost je naših gramatičara, da pokažu primjenu na tom materijalu osnovnih principa našeg K. J. i da iznesu, što im odgovara u njemu, a što im se protivi.

Digitized by Google

Književnici, kojima je stalo do toga, da sačuvaju čistoću duha našeg narodnog jezika u književnom, kao najčišćiji i najdublji izvor njihove jezičke tvoračke snage, znat će se poslužiti tim materijalom na svoju korist i korist našeg zajedničkog književnog razvitka.

Tako će naš zajednički književni razvitak dati i zajednički K. J., bez opasnosti da se zajednički u budućnosti zastrani. Dva književna izgovora, južni i istočni, bit će mala smetnja tome razvitku. Naravno, bilo bi najbolje, kad i te jedine razlike među njima ne bi bilo. Ali nje će nestati samo onda, kada se ti izgovori budu odvojili od svega drugog i cijenili prema njihovoj vlastitoj vrijednosti i važnosti. Tada će se lako naći pravo rješenje. Njega će same prilike nametnuti cijelome narodu.

Literatura: V. Jagić, Iz prošlosti hrvatskoga jezika (Književnik, I, 1864). O književnom jeziku Dubrovnika: M. Rešetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV Jahrhunderts (Archiv, 16, 17). O književnom jeziku čakavskom i dubrovačkom: Đ. Daničić, Razlike između jezika Srpskog i Hrvatskog (Glasnik, 9, 1—59). M. Rešetar, Primorski lekcionari 15 vijeka (Rad, 134, 80—160, 136, 97—199). Fancev, Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16 vijeka (Rad, 212, 147—225; 214, 1—112). O književnom jeziku štokavsko-ikavskom: T. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca 18 vijeka (Rad, 209, 211) i Jezik slavonskih pisaca (Rad, 180, 146—233). O jeziku M. Divkovića: Đ. Đorđević, Matija Divković (Glas, 52 i 53 i posebno). O jeziku Dositeja Obradovića: M. Sunović, Jezik u delima Dositeja Obradovića (Izvještaj gimnazije u Srijemskim Karlovcima za 1914, 5—60). A. Belić, O Vukovim pogledima na srpske dijalekte i književni jezik (Glas, 82, 101—242). *A. Belić.*

KNJIŽEVNI JUG, literarna revija jugoslovenskih nacionalističkih književnika. Izlazio je u Zagrebu 1918 i 1919, u četiri knjige. Urednici su bili: Niko Bartulović, Vladimir Ćorović, Ivo Andrić, Branko Nušić i Anton Novačan. *V. N.*

KNJIŽEVNI SEVER, časopis za književnost, nauku i kulturu. Urednik M. Knežević. Počeo je izlaziti u mjesečnim svescima 1925 u Subotici. Štampa se latinicom i ćirilicom. *U. Dž.*

KOAN POJAS je vrsta pojasa, koji nose mlade. Kratak je, tkan, šaren, iskićen srebrnim parama na prednjoj strani i veže se vrpcom. Nosi se u sredačkoj župi i prizrenskoj oblasti. *N. Z.*

KOBARID (Caporetto), gradić u talijanskoj Slovenačkoj, u gorskoj dolini gornje Soče. Ima kao općina 1.160 stanovnika (1921). Prvi put se spominje 1184. K. je poznat zbog velikog poraza talijanske vojske 24/10 1917, kad su Nijemci i Austrijanci tu probili talijansku frontu i prodrli do rijeke Pijave. Inače je K. neznatno mjesto. Ima sud, porezni ured i krajnja je stanica željeznice uskog kolosijeka Čedad—K., koja je sagrađena za vrijeme Svjetskog Rata kao vojnička željeznica. K. ima i stalnu automobilsku vezu do željeznice kod Tolmina—Sv. Lucije. Stanovništvo je sasvim slovenačko. K. je rođeno mjesto slovenačkog pjesnika Josipa Pagliaruggi-Krilana i kompozitora Andreja Volariča. Bližnje Vrsno pod Krnom je rođeno selo pjesnika Simona Gregorčiča. *A. M.*

KOBASICA STJEPO, novinar i publicist (22/8 1882. Dubrovnik). Gimnaziju je učio u Dubrovniku, a filozofiju u Beču, gdje je bio predsjednik studentskog društva Zore. 1904 postao je direktor Srpskog Glasa u Zadru, a od oktobra 1905 direktor je Srpske Riječi. Zbog pisanja je mnogo puta optuživan, dva puta zatvaran i dva puta protjeran iz Bosne. 1914 je ranjen, stan mu uništen, a on uhapšen. 1914—1917 bio je kao talac u zatvoru u Zagrebu, Šibeniku, Gelesdorfu i Brnu. Napisao je Srpsko-bugarski rat (1913), Stjepan Radić za vrijeme rata (1924) i roman Finale (1905). *D. P.*

KOBAŠ, selo u Slavoniji, oblast osječka, srez brodski, na Savi (92 m) niže utoka Orljave. Ima 2.100 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, osnovnu školu i poštu. — Kod današnjeg sela, blizu utoka Orljave u Savu, stajao je nekada znameniti grad K. 1470 spominje se kao svojina Đure Bekesy-a, kasnije Berislavića, a 1536 u popisu tvrdava, koje su zauzeli

Digitized by Google

Turci, dok su skelom na Savi zavladali već 1530. *J. M-n.*

KOBE JURIJ, pisac (8/6 1807, Poljane ob Kolpi — 29/6 1858, Čatež kod Zaplaza). K. je svršio gimnaziju u Karlovcu, licej i bogosloviju u Ljubljani, i postao je 1837 svećenik. Služio je kao kapelan u različitim mjestima Dolenjske, od 1851 bio je župnik na Planini kod Kočevja, od 1856 u Čatežu. K. je saradivao u Gajevoj Danici Ilirskoj (1840—1841) i Bleiweiss-ovim Novicama. K. je pisao i folklorističke članke, kojima je Slovence upoznavao sa Bijelim Kranjcima (Novice, 1845, 1847), Srbima i Hrvatima (Novice, 1853—1855, 1857 do 1858, najviše po Vuku Karadžiću), Rusima, Turcima i dr. K. je skupljao i narodne pjesme i pripovijetke, i sravnjivao ih je sa srpskim, od kojih je neke i preveo, a napisao i nekoliko malih pripovijedaka.

Literatura: Marn, Jezičnik, 17; Glaser Zgodovina slovenskega slovstva, 3, 92. *I. G.*

KOBILCA IVANA, slikarica (20/12 1861, Ljubljana). K. je učila u Beču, 1881—1888 u Münchenu, a zatim u Ecole Gervex u Parizu. Do 1905 živjela je u Sarajevu, 1906 bila je učiteljica crtanja u Mladiki u Ljubljani. Živila je zatim u Berlinu, a sada živi (od 1914) u Ljubljani. — K. slika portrete, genre, cvijeće i slike mrtvih predmeta. Izlagala je u Parizu, Berlinu, Pragu, Dresdenu, Budimpešti, Ljubljani i t. d. Više K. slika ima Narodna Galerija u Ljubljani.

Literatura: St. Vurnik, Zbornik za umetnosno zgodovino, III. *F. S.*

KOBLAR ANTON, historičar (12/6 1854, Železniki, Gorenjska). K. je učio gimnaziju u Kranju i Ljubljani (1867 do 1875), bogosloviju u Ljubljani. 27/7 1878 postao je svećenik. Služio je u Ljubljani kao biskupski kapelan i arhivar, zatim u provinciji, a od 1889 opet u Ljubljani, gdje je bio neko vrijeme arhivar Zemaljskog Arhiva. 1896 izabran je za narodnog poslanika u bečkom parlamentu. Od 1900 je dekan u Kranju, gdje je mnogo uradio u prosvjetnom, političkom i ekonomskom pogledu. K. se bavio mnogo historijom, osobito crkvenom. 1883 počeo je izdavati seriju historijskih monografija o kranjskim župama (Zgodovina fara ljubljanske škofije), od kojih je sam opisao historiju župa Sora (1883), Preska (1884) i djelomice Naklo (1885). K. pripada glavna zasluga što je počeo njemački službeni list ljubljanske biskupije (Laibacher Diöcesanblatt) izdavati historijske priloge i na slovenačkom jeziku (u Zgodovinskom Zborniku), i što su počele, uz njemačke Mitteilungen, izlaziti, kao naučni časopis, i slovenačka Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko (od 1891). U Izvestjima, koje je 1891—1908 uređivao, objavio je K. mnogo historijskih članaka, priloga i građe (na pr. 1891 do 1894 arhivsku građu Drobtinice iz furlanskih arhivov). *M. Kos.*

KOCEL, sin i nasljednik slovenačkog kneza Pribine u Donjoj Panoniji sa središtem oko Blatnog Jezera. Vladao je od oko 861 do oko 874/6. U početku svoje vlade bio je K. prijatelj Nijemaca i njemačkih biskupa. 867 primio je braću Ćirila i Metoda, kad su putovali u Rim, i podupirao je njihov rad. Na K. molbu slao je papa Metoda među panonske Slovence, da širi kršćanstvo, i na K. želju posvetio ga je i za nadbiskupa. K. se time zamjerio bavarskim biskupima, koji su ga po svoj prilici i uklonili. *M. Kos.*

KOCEN BLAŽ, kartograf i školski geograf (24/1 1821, Hotunje, općina Ponikve, Slovenačka — 29/5 1871, Beč). Gimnaziju je učio u Celju i Grazu, a katoličku bogosloviju u Celovcu. 1845—1850 služio je kao svećenik u raznim krajevima tadašnje Donje Štajerske (danas mariborska oblast). Kao samouk bavio se prirodnim naukama, u prvom redu geografijom. Stupio je u profesorsku službu, položio ispite na bečkom univerzitetu, te je služio kao profesor u gimnazijama u Celju, Ljubljani, Gorici, Olomucu i na posljetku u Beču. K. se potpuno posvetio geografiji i kartografiji. Prvo njegovo djelo je Grundzüge der Geographie (1858), na njemačkom jeziku. Glavna vrijednost ove knjige ležala je u novoj, vrlo dobroj metodici. Glavno njegovo djelo su njegovi geografski atlasi. Nacrtao i izdao je najprije geografski atlas za osnovne i srednje stručne škole (1860), poslije je izdao (1863) Geografski atlas za srednje škole, koji je zaveden u čitavoj Austro-Ugarskoj i koji je imao, do 1918. četrdeset i dva izdanja. K. atlasi bili su svi na njemačkom jeziku. K. su atlasi izdani i hrvatski u više izdanja. Pored toga,

Digitized by Google

izradio je K. više zidnih karata za razne pokrajine, pisao je o metodici geografske nastave.

Literatura: V. Bohinec, Geografski Vestnik (Ljubljana, 1925, 1; tu je pregled literature o Kocenu); S. Rutar, Blaž Kocen (Ljubljanski Zvon, 1899); M. P., Blaž Kocen (Dom in Svet, 1898). *A. M.*

KOCH IVAN, slikar i crtač (Novo Mesto). 1689—1705 bio je K., sa prekidima građski sudac u ovom Mestu. Spominju se K. slike u Novom Mestu (kod franjevaca) u okolini (Bajnof). K. je za Valvasorovo djelo Die Ehre des Herzogthums Krain, nacrtao 74 slike. Njegovo najbolje djelo su ilustracije za Theatrum mortis humanae, koji je izdao Valvasor.

Literatura: P. Radić, Valvasor (1910); I. Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta, 101. *F. S.*

KOCIAN SAMUEL (21/8 1857, Vukovar). Svršio je pravo u Pešti. Počeo je služiti kao financijski perovođa u Zagrebu, zatim je bio tajnik upravnoga sudišta u Budimpešti, pa financijski ravnatelj za županiju Srijem, gdje je stekao velikih zasluga oko osnivanja zadruge za isušenje jugoistočnog Srijema. 1907 imenovan je za člana upravnoga suda u Budimpešti, a poslije sloma Austro-Ugarske postao je predsjednik financijskog upravnog suda u Zagrebu. Na polju financijske literature razvio je obilan i uspješan inicijatorni rad, stvorio je Malu financijalnu biblioteku pravnički temeljnih komentara. Glavna su mu djela: Izravni porezi, zbirka i tumač (1887), Pristojbeni zakoni, zbirka i tumač (1888), Financijalno zakonoslovlje (1898), Dohodarstvo točenja i porez na vino, zbirka i tumač (1899), Pristojbeni zakoni, tumač i leksikon, dvije knjige (1908), Reforma izravnih poreza, tumač i leksikon, 4 knj. (1912), Pristojbenik za sudove, tumač i tarifa (1915), Ratni porezi, tumač i leksikon, 2 knj. (1916). Kroz decenije izdavao je K. stručni list Financijski Vijesnik, i uređivao je Načelna rješenja upravnoga suda. *S. D.*

KOCIANČIĆ ŠTEFAN, profesor bogoslovije (25/12 1818, Vipava — 9/4 1883, Gorica). Učio je gimnaziju i bogosloviju (od 1839) u Gorici, i postao je 26/12 1841 svećenik. 1842—1846 služio je u župi Ločnik, kod Gorice, a od 1846 bio je profesor goričke bogoslovije. K. se bavio mnogo orijentalnim jezicima, i izdao je 1853 udžbenik hebrejskog jezika (2 izd. 1860). Na slovenačkom jeziku pisao je popularne članke, prijevode sa raznih jezika i pobožne spise. Stajao je u vezi sa Društvom za jugoslavensku povjestnicu i pisao je o historiji goričkih i mletačkih Slovenaca i mjesta za Arkiv za Jugoslavensku Povjestnicu (1854), Slovensku Bčelu (1853) i Einspiller-ovog Prijatelja (Zgodovinske črtice, nabrane po Goriškem, 1855). Za latinski Folium periodicum archidioeceseos Goritiensis (od 1874) pisao je K. teološke rasprave i priloge i historiju Goričke nadbiskupije (1875 i posebno), zatim priloge za historiju pojedinih župa u Goričkoj (od 1877).

Literatura: Ljubljanski Zvon, 1883 (Rutar i Podgornik); Kres, 1883 (Mahnič); Soča, 1887 (autobiografija). *M. Kos.*

KOČANI (KOČANE), varoš u južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti. Leži na sjevernom rubu plodnog Kočanskog Polja, pri izlazu Kočanske Reke iz klisuraste doline sa planinskog okvira u prostranu ravninu, u apsolutnoj visini 369 m. K. imaju 938 kuća, sa 4.129 stanovnika (1921). Najranije se K. spominju za despota Jovana Olivera, koji je 1337 obdario povlasticama kočanski manastir Sv. Dimitrija. Posljednji gospodar K. pred tursku najezdu bio je Konstandin Dejanović (1394), o kome se uspomena i do sada održala kod naroda u okolini u predaji i narodnim pjesmama. Ćustendilski i štipski mitropolit u 17 vijeku zove se i »kočanski«. K. su 1670 silom poturčivani. Krajem 19 vijeka K. su imali 5.950 stanovnika, od kojih je bilo najviše Srba kršćana (2.800), zatim Turaka (2.600), Cigana (360), Vlaha (150), i nešto Arnauta (40). Poslije oslobođenja (1912—1913) iseljivanjem Turaka i radi Svjetskog Rata (1914—1918), stanovništvo se skoro za trećinu smanjilo. 1920 bilo je u K. 1.500 Turaka manje nego dva decenija prije (1900), Srba kršćana oko 300 duša manje, pa i Cigana oko 160 duša manje, jer je u junu 1920 bilo u K. svega 3.962 stanovnika (Srbi pravoslavni 2.481, Turci 1.099, Kucovlasi 158, Grci 35, Cigani pravoslavni 50, Cigani muslimani 147). Od tada pa za godinu i po (decembra 1921) stanovništvo je poraslo za 167 duša.

Digitized by Google

K. su glavno privredno središte za sela Kočanskog Polja i okolnog pobrđa. U novije vrijeme sa K. se takmiči Vinica, na drugoj strani Bregalnice, pod Plačkovicom. K. su od postanka bili izvan neposrednog doticaja sa glavnim trgovinskim komunikacijama. Stoga su uvijek bili upućeni na lokalnu trgovinu. Kako je Kočansko Polje jedno od najzgodnijih polja Balkanskog Poluotoka za kulturu riže, to je ona ovamo svakako vrlo rano unijeta, još u vremena prvog spomena riže na Poluotoku, iza druge četvrti 15 vijeka. Poslije 1865, kada je u okolini Štipa počelo gojenje maka, ova se mediteranska biljka počela naskoro na veliko gojiti i u okolini K., te je mak postao drugi važan poljski proizvod na kočanskom tržištu, tim prije, što se kočanski mak cijeni isto tako kao i veleški, a ovaj, sa tikveškim i štipskim, spada u najbolji kod nas.

Oko 6 km zapadno od K. nalazi se selo Banja, više Obleševa. U Banji ima sumporni izvor, topao 56° C, daje u minutu 36—40 l vode. To je Kočanska Banja, sumporovita hiperterma sa osobinama slabih alkalnih voda. Kočanska Banja liječi reumatizam zglobova i mišića, ženske i kožne bolesti. U K. su: poglavar sreza Kočanskog, poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922, 110); J. Pavlović, Bregalnička Oblast (1924); W. Brunetti, Memoire sur l' opium de la Macédoine serbe (Bul. d. Sc. Pharmacologiques No 3—4, 1918); Ministarstvo Narodnog Zdravlja, Ljekovite vode (1922); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I (1906, 229).

V. Radovanović.

KOČANSKA BANJA bregalnički okrug. Izvor je sumporne vode, 56° C. Liječi: reumatizam, ženske i kožne bolesti. Lokalne je važnosti. Primitivno je uređena. Svojina je općine Obleševske. *L. N.*

KOČANSKA REKA, rječica u Makedoniji, desna pritoka Bregalnice. Izvire sa Osogova Planine (Retki Buki 1.775 m, Kamenita Česma 1.882 m), teče k jugu, a oko 2 km južno od mjesta Kočana počne teći prema zapadu-jugozapadu. Utok K. R. u Bregalnicu je jugoistočno od sela Ularaca, odnosno oko 3 km uzvodno od ušća Zletovske Reke. Dužina toka K. R. je 30 km, a površina porječja 395·7 km². Na donjem toku K. R. su rižišta, t. j. pirinčana polja. Jedina veća pritoka K. R. je Mala Reka, koja se uliva sa desne strane. *P. V.*

KOČANSKA RIŽA. V. Kočansko Polje.

KOČANSKO POLJE, kotlina u južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, oko srednje Bregalnice i ušća njenih pritoka, Orizarske, Kočanske i Zletovske Reke s desne strane, a Osojnice i Zrnovske Reke s lijeve strane. U cijelom arealu kotline izdvaja se pravo K. P., ravnica na dnu prostrane kotline. Ono je u apsolutnoj visini 300—400 m, nagnuto sa sjeveroistoka k jugozapadu, u kom se pravcu produženo-ovalnog oblika pruža oko 30 km, sa najvećom širinom ravnice oko 8 km u srednjem dijelu, između Kočana na sjeveru i sela Morodvisa na jugu. Ova ravnica K. P. počinje na izlazu Bregalnice iz Klisure, kod Istibanje, a završava se kod Krupišta, niže ušća Zletovske Reke. Uz dolinu ove rijeke oblast se spaja sa starom župom Zletovom na sjeverozapadu, a preko pločastih zaravni na zapadu sa prostranim Ovčjim Poljem. U početku, na istočnoj strani, K. P. više se širi oko rijeke Osojnice, lijevog pritoka Bregalnice, niže varošice Vinice. Iznad dna kotline, oko pravog K. P., nastaju široke strane kotline, do najvišeg planinskog okvira, koji na sjeverozapadu čine ogranci Osogovskih Planina, Retke Buke i Rajčanski Rid, na granici prema župi Zletovu i bogatom kratovsko-zletovskom rudarskom području, u velikoj istoimenoj eruptivnoj planinskoj grupi. Na jugoistočnoj se strani iznad K. P. izdiže prostrana planinska masa Plačkovice. Dok je kotlina na zapadu skoro otvorena, na istoku, iznad prostranih površi između Bregalnice i Osojnice, zatvara kotlinu planinska masa Golaka s Oboznom, Jastrepcem i Čavkom. U starom koritu Kaluđerice, izvornog kraka Osojnice na Kruškovecu, načinjeno je nisko razvođe u presjeci, preko koje je omogućena najlakša komunikacija između K. P. i Maleša. Ma da Bregalnica potiče iz Maleša, njena je glavna hidrografska čelenka upravo u K. P., gdje od svojih pritoka nastaje znatnom rijekom.

Digitized by Google

Mnogobrojne pritoke snose sa strana u ravan kotline vrlo plodne nanose, istovremeno je dobro navodnjavaju, naročito stoga, što su i Bregalnica i sve njene jače pritoke razvedene u mnogobrojne kanale. Tako je aluvijalno dno K. P. vrlo zgodno za umjetno navodnjivanje.

K. P. je jedna od najplodnijih kotlina u južnoj Srbiji. Na višim terasama, iznad aluvijalne ravnice, i po niskom obodu kotline, sije se mak i duhan, a goje se još naročito pšenica i proso. Goji se i vrlo mnogo bostana, koji osobito uspijeva kraj povremenih kanala. No glavna je privredna vrijednost K. P. u gojenju riže (pirinča). Srednji i nešto ulubljeni dio dna K. P., koji se zove Korito, i u pozno je ljeto sav natopljen vodom, te su tu mnogobrojna i prostrana rižišta. Od Istibanjske Klisure na istoku, pa dok Bregalnica ne izađe iz K. P., sva je ravnica pod mnogobrojnim rižištima, koja se uz rijeku Osojnicu duboko pružaju i pod ogranke Plačkovice i Golaka, sve do apsolutne visine 540 m. Iz Bregalnice, a naročito od pritoka, voda je čestim kanalima razvedena po rižištima, a u ovima se iz jednih u druga otače. Tako je veliki dio K. P. sav isprosijecan kanalima i izniveliran rižištima, te je preko cijelog ljeta ogrezao u umjetno dovedenu i zadržavanu vodu. Ispod sela Orizara, istočno od Kočana, najveća su rižišta; tu rodi najbolja riža. Samo su nešto manja rižišta ispod Kočana, u produženju Orizarskog Polja, preko Orizarske Reke. Orizarska Reka, na kojoj je selo Orizare, zove se još i Masalnica. To je, izgleda, stariji naziv rijeke, prije kulture riže, prema starom imenu sela. Već po samom imenu sela Orizara, ovdje se najprije počela da goji riža u K. P. Kultura riže u K. P. bit će stara više vijekova, svakako je počela u drugoj četvrti 15 vijeka, jer je K. P. jedno od najzgodnijih polja Poluostrva za gojenje vlažne kulture mediteranskog podneblja. Riža je glavni proizvod K. P. Osim nje, kraj kanala i sa malo vlage, odlično uspijeva i carevka (kukuruz). Kočanska riža se osobito cijeni na tržištima u južnoj Srbiji. Prije 1878 nošena je riža karavanski i na tržišta Vranja i Leskovca. Sada se izvozi i dalje na sjever. Sprema se primitivno, vrši se konjima na gumnu kao i žito, a čisti od pljeve u vodenicama, zvanim **dink**, koje su na kanalima. — Dok su **kočanska** rižišta izvor bogatstva ovdašnjeg stanovništva, ona su u isto vrijeme i legla malarije, od koje stanovništvo mnogo pati, naročito ljeti. U cijelom K. P. sva su naselja po okrajku polja i na strani kotline, a svega dva sela, Pribačevo i Grdovci, leže posred rižišta, u Orizarskom Polju, kraj Bregalnice. Ivičnog su položaja i glavna središta K. P., Kočani, na sjevernom i Vinica, na južnom rubu polja, kao i selo Morodvis, pod šumovitom Plačkovicom.

Morodvis je sredovječno glavno središte K. P., koje se onda zvalo Morozvizd. Tu je bila stolica morozviške episkopije, koju je car Dušan 1347—1350 obnovio i, zajedno sa selom Morozvizdom i još nekim u K. P., poklonio lesnovskoj episkopiji, u župi Zletovu. Još ranije (1321) kralj Milutin je dao lipljanskoj episkopiji, u svojoj zadužbini manastiru Gračanici, pored drugih, i župu Morozvizd. Prema starom crkvenom središtu, stolica episkopije, K. P. se zvalo u ono doba Morozvizd. U doba prije srpskog osvajanja ovih krajeva, morozviška episkopija je pripadala ohridskoj arhiepiskopiji.

Iznad okrajka K. P., na višem okviru kotline, prostiru se visoke jezerske površi, najljepše izražene u istočnom dijelu kotline. Tako se površ s lijeve strane Osojnice zove Širina, a na obalnoj liniji više egejske površi (780 m) nalaze se sela Blatec, Lipec i Gradec. Površ s desne strane Osojnice, pa na sjever sve do klisure Bregalnice, još je prostranija. Preko nje vodi drum za Carevo Selo u Pijancu, izbjegavajući Istibanjsku Klisuru. Najtipičniji dio ove površi je Kalimansko Polje. Dok su sva ostala sela K. P. zbijenog tipa, sela na površi oko Kalimanskog Polja sva su razbijena na mnogobrojne ulice preko cijelih sinora.

K. P. obuhvata uglavnom kočanski srez, sa 57 naselja, u kojima je 1920 bilo 25.329 stanovnika, najviše Srba (17.142), zatim Turaka (6.599), Kucovlaha (826), Cigana (727 od kojih turskih 637, srpskih 90) i nešto (35) Grka. Turci su doseljenici iz Male Azije, poznati Juruci, koji su zahvatili sela uglavnom prema Plačkovici, u sastavu Jurukluka. Kucovlasi su dijelom u varošima, nešto ih je i u nekoliko sela stalno nastanjenih, ostali su

Digitized by Google

nomadski stočari, ljeti na pašištima Plačkovice i Osogovskih Planina, zimi na zimovištu u polju. Pored zanatlija i trgovaca u varošima, ostali se Kucovlasi bave i vozarstvom.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I (1906) 229—237; J. Pavlović, Bregalnička Oblast (1924); J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 140—143.
V. Radovanović.

KOČERINSKO POLJE, krasko polje u Hercegovini, sjeverozapadno od Mostarskog Blata, oko 22 km istočno-jugoistočno od Imotskog, odnosno 26 km zapadno-sjeverozapadno od Mostara. K. P. je na sjeveroistoku ograničeno planinama Rujnom 924 m, Radostovom 796 m, i Dobrom 424 m, Glavom 606 m, a na jugozapadu Gradinom 702 m, Velikim Lopčarom 588 m, Mamića Brdom 567 m i Osojem 520 m. — U sastavu K. P. prevlađuje kristalasti vapnenac, radi čega su mu strane vrlo strme, pri dnu nešto blažije, a dno je pokriveno crvenicom, debelom do 10 m. K. P. pruža se od sjeverozapada na jugoistok, leži na apsolutnoj visini od 605 do 630 m i zauzima površinu od 4·9 km². Dno polja je vrlo neravno i ukazuje da je postalo iz nekoliko uvala, koje su srasle. Prednja K. P. zasijana je kukuruzom, po okrajcima se sije sijerak sa metlicom, a zaravan na jugoistočnom okviru zasijana je kukuruzom i duhanom. Od povrća se goji krompir i kupus. K. P. vrlo pati od nestašice vode, koje ima tek u najdubljim bunarima, naročito ljeti. Tada presuše i izvori po obodu K. P. Sva naselja su na rubu polja. Od njih je najveće Kočerin. Po njemu je i polje dobilo svoje ime. Sjeveroistočnim krajem polja vodi drum Duvno—Kočerin—Mostar.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900, 132—133). *P. V.*

KOČEVAR FERDO - ŽAVČANIN (8/4 1833, Žalec — 11/10 1878, Feldhof, kod Graza). K. je svršio gimnaziju u Celju (1845—1853), otišao je u Beč da uči medicinu, ali je stupio, još prije svršetka studija, u službu kod državnog računovodstva u Zagrebu. 1876 duševno je obolio. K. je pisao 1855 do 1875 različite manje literarne priloge i kulturna razmatranja za Novice, Slovenski Glasnik, Slovenskog Gospodara, Slovenski Narod, Družbu Sv. Mohorja i Zoru. Posebno je izašla pripovijetka napisana uz narodnu pripovijetku Mlinarijev Janez, slovenski junak ali vplemenitenje Teherčanov (1859), koju je oštro osudio M. Valjavec (Slovenski Glasnik, II, 30 sl.) zbog njene mješavine slovenačkog i hrvatskog jezika i germanizama (2 ispravljeno izdanje, 1892, 6 izd. 1922). Posebno je izašla i K. popularna knjiga Kupčija in obrtnija, Denar in blago (Večernice, sv. 26, 1872).

Literatura: A. Kos-Cestnikov, Slovenski Narod, 1878, 268; Marn, Jezičnik, 25, 87; Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, 3, 190. *I. G.*

KOČEVJE. 1. Grad u Slovenačkoj, u kraskom polju, na ponornici Rinži. Ima 3.361 stanovnika. Predjel K. dobili su 1267 Ortenburg-ovci od akvilejskih patrijarha. Pošto je predjel bio slabo naseljen i većinom pokriven šumama, naselili su tu ortenburški grofovi 1330 i kasnije Nijemce sa svojih koruških imanja. Oni su osnovali njemačka sela, među njima i Mooswald na mjestu današnjeg K. Više njemačkih kolonista došlo je 1350, kad je Karlo IV. pobijedio svog protivnika Günthera i podijelio 300 njegovih franačkih i turinških seljaka grofu Fridriku Ortenburškom. Po drvenim njemačkim kućicama (koče) nazvali su Slovenci mjesto Koče, od koga je postalo ime (Gottschee) za mjesto Mooswald a i za cio predjel do Kupe. Od 1420 držali su K. Celjski grofovi, a od 1456 Habsburgovci. U 16 vijeku postalo je K. grofovija. 1641 dobili su K. Turjaški grofovi (Auersperg), koji su 1791 dobili titulu vojvoda Kočevskih, a samo K. postalo je vojvodina. Stanovništvo je bilo i ostalo siromašno, živi od torbarenja i u posljednje doba jako se iseljava. K. ima sresko poglavarstvo, sud, slovenačku nižu gimnaziju, novu Tekstilnu Tvornicu i krajnja je stanica željeznice (Ljubljana)—Grosuplje—K. Kod varoši je dosta veliki rudnik Trbovljanskog Rudarskog Društva (za lignit). U okolini su velike šume, većinom imanje Turjaških grofova. Zbog napretka industrije ima grad danas slovenačku većinu (1.866 Slovenaca, 1.197 Nijemaca). *A. M.*

2. Krasko polje u Slovenačkoj, oko 30 km jugozapadno od Novog Mesta, odnosno 40 km istočno-jugoistočno od mjesta Cerknice i Cerkniškog Polja.

Digitized by Google

Na jugozapadu je K. ograničeno planinama: Strmec 993 m, Fridrichsteinski Gozd ili Slovenjevaški Vrh 1.040 m, Ledeni Hrib 1.068 m i Fridrichsteinska Šuma 1.023 m, a na sjeveroistoku kraskom visoravni, čiji se vrhovi dižu od 500 do 700 m, dok je na sjeverozapadu odvojeno od Ribniškog Polja humom Jasenice, visokim 568 m. — K. leži na apsolutnoj visini od 460 do 480 m, pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku dužinom od 14 km i prosječnom širinom od 2 km, a zauzima površinu od 33·9 km². Strane i dno K. sastavljene su od dolomita, iznad koga leži trijaski vapnenac, a gdjegdje na ravnini polja ima oranice. Pravac pružanja K. predisponiran je tektonski, t. j. uzdužnim rasjedima. Jednim od njih uslovljen je i postanak visoravni Vrtača, odnosno oko 4 km širok pojas vapnenačkih masa, koji se šire sjeveroistočnim krajem K., i koji je duž rasjeda nešto izdignut, prema nižem dolomitu na zapadnom dijelu polja. Veliki dio vrtača pokriven je glinom i bujnom brezovom šumom. U hidrografskom je pogledu K. siromašno vodom, kao i sva polja u vapnenačkim predjelima. Kroz njega teče samo rječica Rinža, koja za vrijeme kišne periode ponire na jugoistočnom kraju polja, u krajnjim ponorima između sela Černog Potoka i Mozlja; inače je do mjesta Kočevja dosta jaka, ali dalje na jugoistoku brzo presuši. Izvorište Rinže je sjeverozapadno od Slovenske Vasi, u močvarnom kraju, na visini od 469 m, ali svoj tok pojačava sa nekoliko snažnih vrela, koja izviru na jugozapadnom obodu polja, i neznatnim pritokama sa vrtača. Na ovima se, u kišnoj periodi, ispuni vodom i suho korito Stražnje Rinže, koje leži sjeveroistočno od sela Gornje i Donje Lažine. Ali, kad voda u Stražnjoj Rinži počne opadati, izbije iz malih pukotina na južnom podnožju Jasenice Prednja Rinža, čija voda većinom ponire u tri umjetna ponora oko Ložina Novih, a samo u izuzetnim slučajevima utiče u Rinžu. U tim slučajevima nastane povodanj na jugoistočnom kraju K.

Klima je u K. dosta oštra. Prosječna godišnja temperatura je 8·1° C, oko 3° niža nego u Zagrebu i Osijeku, koji su na približno istoj geografskoj širini, u januaru — 2·9°, aprilu 8·0°, junu 18·6°, oktobru 9·4°. Juli je u Kočevju hladniji no u Ljubljani i Dravogradu, koji su dosta sjeverniji, ali je godišnje kolebanje (21·5°) umjerenije nego u dva ostala mjesta. Srednji apsolutni ekstremi temperatura prilično su veliki, naročito julski, 33·0° i — 19·1°, sa kolebanjem od 52·1°, otprilike kao u Sarajevu, ali su mnogo izrazitiji apsolutni ekstremi: 37·4°, odnosno 26·2°. Atmosferskih je taloga prosječno 1.494 mm godišnje, a u prosječnom najkišovitijem danu u godini padne 65·4 mm kiše, sa maksimumom od 98 mm. Oblačnost je u K. umjerena, kao u visokim poljima zapadne Bosne; prosječno je preko polovine neba pod oblacima (5·5).

Prema prirodi zemljišta, sa malo oranica, i prema klimatskim uslovima, koji nisu dovoljno pogodni, u K. nema dovoljno žita za potrebe tamošnjeg stanovništva. To je razlog što okolne šume, naročito na zapadu, predstavljaju jedini izdašniji izvor ljudske zarade. Iz istog razloga u K. nema velikih naselja, ali zato dvadesetak omanjih. Osim varošice Kočevja, sa 3.200 stanovnika, sva ostala naselja imaju manje od 500 stanovnika, a najveća su od njih većinom na sjeveroistočnom obodu polja, na Vrtačama: Klinja Vas, Željne, Šalka Vas, Cvišlerje. U samome polju su: Donja Vas, Livold, Slovenska Vas, Mala Gora, Koblerje sa 320 do 200 stanovnika, a manja su naselja: Mlaka, Srednja Vas i Mahovnik. Jugozapadnim krajem K. prolazi drum Ljubljana i Cerknica—Ribnica—Kočevje—Črnomelj, Kočevje — Livold — Banja Luka — Brod Moravice, Kočevje — Livold—Stari Trg, a do Kočevja vodi i željeznička pruga od Grosuplja, odakle ima vezu sa Ljubljanom i Karlovcem.

Literatura: J. Rus, Ribnica i Kočevje (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921, 180—188).

P. Vujević.

KOČIĆ PETAR, književnik-pripovjedač (29/6 1877, Zmijanje, selo Stričići, kod Banja Luke — 28/8 1916, Beograd). Bio je sin svećenika, koji je, pokaluderivši se kao udovac, postao iguman manastira Gomjenice, u kome je K. počeo da uči osnovnu školu. Gimnaziju je počeo učiti u Sarajevu, ali, izbačen zbog srbovanja iz trećega razreda, nastavio je i svršio u Beogradu 1899. Zatim je studirao filozofske nauke u Beču. 1904 prešao je u Srbiju, a 1905 postavljen je za

Digitized by Google

nastavnika srpskog jezika i književnosti u srpskoj velikoj gimnaziji u Skoplju. Iste godine došao je u sukob sa srpskim konzulom, zauzimajući protivno stanovište u pitanju nekih naših kmetova-zemljoradnika, pa se, ne hoteći primiti premještaj u Bitolj, vratio u Sarajevo. 1906 izabran je za privremenog činovnika sarajevske Prosvjete. Ubrzo zatim bio je otpušten, zbog jednog podmetnutog pisma iz Beograda, u kome se K. poziva, da organizira srpske seljake na ustanak, a zbog generalnog radničkog štrajka protjeran je iz Sarajeva u Banja Luku, kao jedan od kolovođa. 15/6 1907 izdao je K. u Banja Luci prvi broj Otadžbine, koja je postala organ jedne grupe bosanskih Srba političara, t. zv. Kočićeve grupe. Ova se grupa oslanjala naročito na seljačke mase u bosanskoj krajini, i, pored odlučnog srpskog nacionalističkog, iridentskog i protivaustrijskog stava, povela je borbu za agrarnu reformu, t. j., za obligatno oslobođenje kmetova, čivčija, protiv aga i begova, čitluk-sahibija, kojegod vjere bili.

Tom borbom K. je došao u oštru i beskompromisnu opreku ne samo s muslimanima, već dobrim dijelom i sa pravoslavnim čaršijama, odnosno političkim predstavnicima ovih potonjih, s grupama Jeftanović-Srškić, i, naročito, s Grđić-Stojanovićevim Narodovcima. Otadžbinu u Banjoj Luci ugušila je okupatorska vlast još iste godine. K. je prvo bio osuđen na dva mjeseca tamnice u okovima, zbog proglasa protiv dočeka carskog namjesnika generala Albori-a, a, kasnije, zbog članka, Barut Miriše, na petnaest mjeseci. U tom članku, nagovještavajući aneksiju, K. je prijetio ustankom i ratom. U međuvremenu (26/8 1907) izabran je K. za predstavnika u Srpsku Narodnu Organizaciju. Poslije aneksije (1909) K. je izabran za narodnog poslanika u bosanski sabor, kao seljački kandidat. Tu u sarajevskom saboru nastavio je K. borbu na dvije fronte, zalažući se u prvom redu protiv vladinog prijedloga i, kasnije, zakona, o fakultativnom otkupljivanju kmetova. 24/8 1910 pokrenuo je K. ponovo Otadžbinu, ali sada u Sarajevu, a već početkom iste godine počeo je u Banja Luci da izdaje mjesečni beletristički list Razvitak, koji je, poslije pola godine, morao obustaviti. Oko sarajevske Otadžbine okupljala se sve mnogobrojnija grupa političara, koji su vremenom, u strasnoj borbi s narodovcima, kada su K. duševne snage počele popuštati, stvarali kombinacije i s kompromisnijim elementom. 1913 K. se živčana poremećenost toliko pogoršala, da je doveden u Beograd na liječnički pregled, a 2/1 1914 smješten je u bolnicu za duševne bolesti, gdje je, za vrijeme rata i austro-ugarske okupacije, i umro.

K. — političar bio je u suštini seljački tribun, nacionalni i socijalni revolucionar, strastan, plahovit, nesavitljiv, nesebičan i pošten, ali i nedovoljno gibak i pronicljiv, te je lako mogao da, i protiv svoje volje, posluži kao oruđe za razdvajanje i oslabljenje narodnih snaga. Ali njegove zasluge su neosporne oko nacionalnog podržavanja širokih masa u Bosni i oko demokratizacije politike u tim, doskora turskim, pokrajinama.

K. rad na lijepoj književnosti nesravnjeno je važniji od njegove političke akcije, i ako su i njegove pripovijetke prisno vezane za njegovu nacionalnu djelatnost. K. je počeo da piše u Bosanskoj Vili, Brankovu Kolu i t. d. pripovijetke još posljednjih godina prošloga vijeka, ali mjerodavna beogradska kritika zapazila ga je tek kada su one izašle 1902 u posebnoj knjizi, pod naslovom: S planine i ispod planine. 1904 štampao je K. drugu, a 1905 treću knjigu pripovijedaka. U isto vrijeme napisao je K. i dramatiziranu satiru Jazavac pred sudom, koja je davana na svima srpskim pozornicama s velikim uspjehom, i koja je doživjela dosada dvanaest izdanja. Četvrtu knjigu pripovijedaka izdao je K. 1910 pod imenom Jauci sa zmijanja, a 1912 odštampao je posebno iz Razvitka drugu dialogiziranu satiru Sudanija.

Ma da su K. pripovijetke skoro sve ogorčeni, strasni nacionalni i socijalni protesti protiv tuđinskog političkog i, uopće, ekonomskog podjarmljivanja i eksploatacije srpskog seljačkog naroda u Bosni, u njima ima toliko čiste poezije, da će one očuvati svoj prvobitni čar i kada političko-socijalne aluzije u njima i takve asocijacije u našem društvu budu iščilele. U pogledu pjesničkih opisa prirode i seoskog života, K. nadmašuje sve naše pripovjedače, ne samo snagom zamaha i obujmljivanja, nego i potpuno originalnom suptilnošću.

Digitized by Google

U doba kada se srpska književnost sve više udaljivala od svojih predaja i od nacionalnoga tla, povodeći se sve više za kosmopolitskim, građanskim artizmom, K. je uspostavio živu sponu sa starijim pripovjedačima i pjesnicima, obogativši nasljetstvo novim bojama osjećajnog spektra kao i jezik novim, izvanredno nacionalnim, svježim oblicima. Uz Boru Stankovića, K. je začetnik lirizma u srpskoj novelistici, tvorac naročite, originalne, subjektivne pripovijetke.

Literatura: J. Skerlić, Pisci i knjige, III; B. Lazarević, Impresije iz književnosti, I; J. Dučić, Petar Kočić (Srpski Književni Glasnik, 1910, 24) i Letopis Matice Srpske (1912, 288); V. Glušac, Uspomene na P. K. (Književni Jug, I, 1918); M. Jovanović, Srpski Književni Glasnik (1924); M. Jovanović, Petar Kočić in memoriam, Srpski Književni Glasnik, VII, 32.

V. Petrović.

KOČIĆEVA STRANKA. V. Srpske Stranke u Bosni i Hercegovini.

KOČINA KRAJINA. Austrijska diplomacija bješe uspjela, da sporazumom između Katarine II., ruske carice, i Josipa II., dobije pristanak ruske vlade, da pri eventualnom skorom sukobu s Turskom sudjeluje i ona u dobiti. Kao njena interesna sfera bješe određena zapadna polovina Balkanskog Poluostrva. 13/8 1787 objavila je Turska Rusiji rat, na što je Austrija, kao ruski saveznik, objavila rat Porti 9/2 1788. U tom ratu Austrija je mnogo polagala na pomoć srpskog naroda. Radi toga je, još prije objave rata, kušala da prepadom uzme Beograd; slala je svoje ljude u Srbiju i osnivala na svom zemljištu posebne, vojnički uvježbane čete Srba dobrovoljaca, t. zv. »freikorps«, kojima je na čelo stavila svog oficira Mihaila Mihaljevića. Od Srba među prvima se pridružio austrijskoj vojsci trgovac Koča Anđelković iz Panjevca, jedan od najpopularnijih ljudi ondašnje Srbije, koji se prije objave rata bio sklonio na austrijsku stranu, u Kovin, kao i Karađorđe. Prvi dan objave rata on je s jednom austrijskom četom prešao Dunav i napao Smederevo, pa je odmah odatle krenuo na Požarevac, da diže narod. Brzo i odlučno on je dopro do Kragujevca i zauzeo ga, da onda počne krstarenje kroz čitavu Srbiju. Dugo vremena on je gotovo sam i neznatno pomagan od austrijske Vrhovne Komande ratovao po Srbiji, predusretao Turke i nosio se s njima. Vidjevši austrijsku mlitavost on se jogunasto odvojio i počeo raditi na svoju ruku, radi čega je dolazio u sukob sa vodstvom austrijske vojske. Uporan i gramzljiv, on je dolazio u sukob i sa svojim ljudima, i nije mogao da održi potrebnu disciplinu. U jednoj borbi s Turcima, 6/9 1788, kod Brzaske, bio je zarobljen i nabijen na kolac. Po njemu je cio taj rat dobio u narodu naziv K. K. Sam rat trajao je i dalje, vođen s austrijske strane bez mnogo energije, sve dok 28/7 1789 nije došao za vrhovnog zapovjednika general Laudon. 9/10 iste godine uzet je Beograd, a ubrzo su počela prodiranja i u unutrašnjost. Od Srba se u ovom drugom dijelu ratovanja naročito istakao Radič Petrović, zaštitnik Karađorđev, kao i čitav »freikorps«, s Mihaljevićem na čelu. Poslije smrti cara Josipa II. (20/2 1790 počeo je njegov nasljednik, Leopold II., novu politiku. Radi prijetećeg držanja Pruske i zbog francuske revolucije on je gledao da se čas prije izmiri s Turcima. Radi toga je njegova vojska napustila Srbiju, a krajem 1790 rasturen je i »freikorps«. Rat je likvidiran Svištovskim Mirom (4/8 1791). U tom miru Srbima je obećana amnestija radi sudjelovanja u ratu protiv Porte, a građanska prava ovima koji ostanu u Austriji. Prirodna je stvar da je takav rezultat rata ogorčio sve Srbe.

Literatura: Drag. Pavlović, Srbija za vreme poslednjeg austriskoturskog rata (1910). *V. Ćorović.*

KOČIŠKA PLANINA u Makedoniji, između rijeka: Breštani-Kočišta, 9 km jugoistočno od Debra. K. P. pruža se u lučnom obliku od sjeveroistoka k jugozapadu i zapadu. Visoka je 2.109 m, a predstavlja ogranak Stogovo Planine. *P. V.*

KOČIŠTE, planina u Makedoniji, između rijeka: Šemnice-Dragora, 9 km sjeverozapadno od Bitolja. K. je vrh na planinskom grebenu, koji se pruža od sjeverozapada na jugoistok. Visok je 1.346 m. Sjeverozapadno od K. je vrh Beli Kamen, a jugoistočno Kiromarica. Na oba podnožja planine prolaze kolski putevi: Bitolj—Dragožani—Mečkarica, Bitolj—Srpci—Strežovo. *P. V.*

KOČUBINSKI A. A., ruski slavist, profesor odeskog univerziteta (1845,

Digitized by Google

Kišinjov — 1907, Odesa). Gimnaziju je svršio u Odesi, univerzitet u Moskvi, zatim je bio nastavnik gimnazije u Vladimiru i Odesi. 1871 postao je docent, a 1877 profesor univerziteta u Odesi. Za nas su važni ovi njegovi radovi: O likvidnim grupama sa poluglasnicima (1877—1878, zastarjelo), Mi i oni (1711—1878, politički odnosi između Slovena i Rusije), Grigorovičevi rukopisi (Ruski Filološki Vjesnik, 1880), Slovenski rukopisi peštanskog Muzeja (1882), Prve godine ruske slavistike (1886), Veze Rusije za vlade Petra I. sa južnim Slovenima i Rumunjima (Čtenija, 1899). I ako se bavio dosta jezikom, bolji su mu historijski radovi. Radio je dosta na historiji slavistike kod Rusa i kod ostalih Slovena (o Šafariku i dr.).

Literatura: B. Ljapukov, A. A. Kočubinski i njegov rad na slovenskoj filologiji; Historijsko-biografski nacrt (1909). *A. B.*

KODER ANTON, pripovjedač (21/5 1851, Radomlje, kod Kamnika — 21/2 1918, Ljubljana). K. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1863—1871). 1872 postao je poštanski činovnik i služio je u Ljubljani, Ali, Innsbrucku, Trentu i Bregenzu. Od 1909 živio je u penziji u Ljubljani. K. je počeo pisati već kao gimnazist. Pisao je pjesme za Trstenjakovu Zoru i nešto za Kres (1885). Slike iz prirode i kraće pripovijetke objavio je u Zori i djelomice u Zvonu (1876), a putopise i dulje i kraće pripovijetke u Slovenskom Narodu. K. je bio jedan od glavnih pripovjedača Kresa, gdje je objavio tri romana (Zvezdana 1882, Luteranci 1883, Kmetski triumvirat 1884) i seriju novela i pripovijedaka u Kresu, Ljubljanskom Zvonu (1881—1895) i za Mohorjevu Družbu. Kao pripovjedač učio je K. od Jurčića, a nije se podigao do veće samostalnosti. Nešto popularnija postala je samo K. idila Marjetica (1878, 3 izd., 1911), koja je izašla u obliku knjige. K. je bio i marljiv novinar, i odlikovao se kao takav zbog svoje obrazovanosti, načitanosti i iskrenog nacionalnog mišljenja. Sarađivao je u Slovenskom Narodu (osobito 1880—1889, gdje je u seriji uvodnih članaka pisao o općim nacionalnim stvarima, i o kulturnim i ekonomskim pitanjima. Feljtone različnog sadržaja pisao je i za Slovenca, a nešto i za službeni Ljubljanski List.

Literatura: Glaser, Zgodovina, IV, 126; Schlebinger, Ljubljanski Zvon, 1918, 443. *I. G.*

KOH CIRIL METOD, arhitekt (31/3 1867, Kranj — 6/5 1925, Ljubljana). K. je učio nižu realku u Ljubljani, školu za građevinarstvo u Grazu, a specijalnu školu za arhitekturu na Akademiji Umjetnosti u Beču. 1890 postao je arhitekt i inžinjer. 1893—1924 bio je u službi ljubljanskog magistrata. Sarađivao je poslije 1895 pri izradi regulacionog plana Ljubljane. U Ljubljani je sagradio Mesni Dom, hotel Tivoli, Mladiku, Kmetsku Posojilnicu, Narodnu Tiskarnu i Posojilnicu u Celju. *F. S.*

KOH FERDO (19/10 1874, Osijek, Slavonija). Svršio je realku i sveučilište u Zagrebu. Bio je profesor realne gimnazije u Vukovaru, kustos geološkog muzeja u Zagrebu, profesor mineralogije i geologije na tehnici, a onda redovni profesor geologije i paleontologije na sveučilištu u Zagrebu. Izradio je nekoliko listova pregledne geološke karte Hrvatske i Slavonije. Naštampao je: Grundlinien der Geologie von Westslavonien, Fauna d. oberen Kreideschichten d. Zagreber Gebirges, Geologija Moslavačke Gore, Prilog geološkom poznavanju Motajice planine. *J. Ž.*

KOH METOD, kontra admiral (4/9 1874, Kranj, Slovenačka). Kao student više tehničke škole u Grazu, stupio je u mornaricu austro-ugarske vojske. Svršio je školu pomorskih aspiranata u Poli, i 1/10 1892 proizveden je za pomorskog kadeta. Za poručnika fregate proizveden je 1/5 1898, za kapetana korvete 1/5 1914, za kapetana fregate 1/5 1918 sve u austro-ugarskoj mornarici. Za kontra admirala naše mornarice proizveden je 2/11 1918. U austro-ugarskoj mornarici bio je na dužnostima prema činu, na raznim pomorskim jedinicama. U našoj mornarici 23/9 1919—1/9 1920 bio je načelnik odjeljenja za Mornaricu, 1921—1925 bio je komandant I pomorske obalne komande, od 13/11 1925 je komandant III pomorske obalne komande. *V. B.*

KOJDIĆEVA DINKA, vrsta šljiva, veoma slična šljivi bistrici, koju je Kojdić mnogo gojio u svom rasadniku kod Brčkoga. Ne može da zamijeni šljive crnice. *I. R.*

Digitized by Google

KOJEN LEON DR., liječnik-operator (23/10 1876, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu 1895, medicinu u Beču 1901. Specijalizirao se u kirurgiji u Beču, Parizu i kod Dr. V. Subotića u Beogradu. Od 1903 radio je na kirurškom odjeljenju Opšte Državne Bolnice u Beogradu, od 1919 šef je novoosnovanog kirurško-urološkog odjeljenja iste bolnice. Sudjelovao je u svima ratovima 1912—1918 kao kirurg. Znatniji su mu radovi: O trepanacijama u ratu (u knjizi Dr. Vlad. Stanojevića, Istorija Srpskog Vojnog Saniteta, 1925) i rasprave u Srpskom Arhivu. *V. S.*

KOJIĆ DRAGUTIN DR., advokat (20/10 1885, Zaputa, srez gružanski). Gimnaziju je učio u Kragujevcu, a pravne nauke u Parizu i Beogradu. Doktorat je položio u Parizu. Poslije svršenih nauka bio je u diplomatskoj službi. 1922 izabran je prvi put za narodnog poslanika. 1924—1925 bio je ministar Šuma i Rudnika. Napisao je: L'Annexion de la Bosnie et l'Herzégovine et le droit international public. *D. P.*

KOKIN BROD, važan brod i prijelaz preko Uvca na granici Južne i Sjeverne Srbije, u užičkoj oblasti, u predjelu Staroga Vlaha, na sjevernoj strani Novopazarskog Sandžaka. K. B. je na putu, koji iz Nove Varoši ide na Uvac pod Murtenicom, i dalje vodi za Užice. K. B. je od davnina poznat kao jedan od najvažnijih prijelaza na metanastazičkoj stazi, kojom se stanovništvo Crne Gore i Novopazarskog Sandžaka sa Starim Vlahom, s lijeve strane rijeke Uvca, iseljavalo u Sjevernu Srbiju. Sa Mokrom Gorom iznad Višegrada, Javorom više Sjenice i Raškom niže Novog Pazara, pored nekoliko prijelaza na Drini, K. B. je činio jednu od najvažnijih metanastazičkih vratnica, kroz koje se stanovništvo iz visokih dinarskih krajeva na jugozapadu iseljavalo na sjever u podrinske, užičke i valjevske krajeve, a naročito u Šumadiju. Veliki dio ove neobično snažne dinarske struje naseljavanja sjevernih srpskih krajeva prošao je preko K. B., koji je inače u ekonomskom pogledu od neznatne saobraćajne važnosti. *V. R.*

KOKOTOVIĆ DUŠAN, slikar i bakropisac (1888, Gornji Kosinj, kod Perušića). Svršio je realnu gimnaziju i Umjetničku Školu. 1911 posjećivao je Umjetničku Akademiju u Firenzi, 1912 bio je u Münchenu, a 1913 u Srbiji, gdje je izradio niz bakropisa (najznatniji je Gračanica). Živi u Zagrebu. Izlagao je na izložbama Proljetnog Salona i kolektivno. Izdao je nekoliko mapa bakropisa: Hvar, Rab, Trogir i Zagreb. *A. Sch.*

KOKOTOVIĆ NIKOLA, književnik i publicist (1859, Gornji Kosinj, Lika — 6/1 1917, Zagreb). Svršivši realku u Rakovcu, kraj Karlovca, učio je filozofiju na sveučilištu u Zagrebu, ali je zbog sirotinje prekinuo nauke i postao je publicist u doba kulminacije Starčevićeve velikohrvatske ideje. K. je bio stalan saradnik pravaške Slobode. Uz Harambašića uređivao je pravaški beletristički časopis Hrvatsku Vilu. Kao urednik časopisa Balkan (1886) optužen je, zbog Harambašićevih crtica Tri molitve, za veleizdaju i osuđen je na godinu dana tamnice (viši sud smizio je kaznu na tri mjeseca). Od 1881 uređivao je časopis Dom i Svijet. Živio je kao publicist pravaških listova u Zagrebu do svoje smrti. — Kao pripovjedač ističe se K. samo na početku svoga javnog rada, osamdesetih godina, u doba t. zv. pravaškog realizma u hrvatskoj beletristici. Njegove su novele izlazile u časopisima toga vremena: Hrvatskoj Vili, Balkanu, Vijencu i Domu i Svijetu. Veći dio toga rada skupljen je u dvije knjige, pod imenom Crtice, I (1883) i Crtice, II (1888), izašle kao II i IX svezak Univerzalne Biblioteke. — K. crtice i novele crtaju Krajinu na prijelomu između staroga vojničkog sistema, njemačke kulture, tuđih gospodara i nove razvojačene Krajine, u koju dolazi Ustav i domaća kultura s nacionalnom idejom. K. iznosi tipove »carskih« graničara, koji cijene samo carski hljebac i pušku, i novog pokoljenja, koje traži hljeba i bez »carske« kabanice; oce i djecu (na pr. novela Otac i sin, Vijenac 1882). Kao realist K. ima mnogo više smisla za opažanje, naročito socijalnih motiva, nego za umjetnički izražaj.
B. Vodnik.

KOKOŠ. V. Peradarstvo, Vajandot K. (Wyandotte), Košin (Cochin), Langšan (Langshan), Orpington, Plimut (Plymouth), Sulmtalska K., Talijanska K., Štajerski kopuni.

KOKOŠ DOMAĆA. V. Peradarstvo.

Digitized by Google

KOKOŠAR IVAN, kompozitor (13/4 1860, Huda južna, talijanska Slovenačka — 16/5 1923, Grahovo). K. je učio gimnaziju i bogosloviju u Gorici, a muziku kod Mih. Komela i Danila Feigelja. Od 1882 objavljivao je kompozicije, većinom crkvenog karaktera, za Cerkveni Glasbenik. Više od 700 crkvenih pjesama priredio je za 3 glasa (štampao 30); skupljao je slovenačke narodne pjesme i mnoge je i harmonizirao. K. je sastavio i školu za pjevanje. *J. M.*

KOKRA, rijeka u Slovenačkoj, lijeva pritoka Save. K. izvire pod Storžičem (2.134 m), Stegunekom (1.694 m) i Grintovima (1.658 m); u gornjem toku teče uz zapadni obod Kamniških Alpa k jugu, od mjesta Kokre skrene na zapad, od Predvora na jug-jugozapad i uliva se niže Kranja. Glavna joj je pritoka Kokrica, na donjem toku. Dužina K. toka je 33·3 km, a površina porječja 237·7 km². *P. V.*

KOLA. Kakva su se K. upotrebljavala u srpskoj sredovječnoj državi nemamo podataka. Ali prema stanju drumova i njihovoj tehničkoj izradi, ona su morala biti slična današnjim makedonskim dvokolicama, i ako se zna da su se poneki od naših vladalaca ponekad vozili K. Da je K. bilo svjedoči riječ »kolnik«, kojom su se zvali putevi za kola izrađeni.

U novoj Srbiji, pod knezom Milošem, većinom se putovalo pješke i na konjima. Od Kragujevca do Požarevca knez Miloš je putovao jašeći (1834) dva dana, i to što je najbrže mogao. Teretna kola su bila rijetka i sva od drveta; prezani su samo volovi. U Mačvi i požarevačkom okrugu, bilo je kočija još za vrijeme prvog ustanka pod Karađorđem. Još 1834 samo je knez Miloš imao »karuce«; tek poslije toga doba davao je dozvolu da i poneki drugi smije nabaviti takva kola.

Još sada u Srbiji prevlađuju teretna kola »raba« (od turske araba). Ona su nešto drukčija nego u Zapadnoj Evropi slična kola. Udešena su isključivo za vučenje volovima. Zbog rđavih drumova i brdskih krajeva ova su kola vanredno artikulirana, i time prilagođena prilikama. Sastavljena su iz manjih dijelova, koji se brzo mogu skinuti ili namjestiti. Pored rabe, na četiri točka, upotrebljuju se, ali rijetko, i dvokolice. To je prosto prednji trap rabe, i za tovar se na nju metnu »krčele« (u Šumadiji). To su dvije krive talpe, izrađene i otesane iz jednog drveta i spojene drvenim prečagama. Kad se namjeste na dvokolicu, napred se vežu za rudu, a pozadi ostanu povijene na više, da prime teret: vreće, drvo i t. d. U Južnoj Srbiji često se upotrebljavaju dvokolice, u koje se, kao i u rabu, isključivo prežu volovi ili bivoli. U Sjevernoj Srbiji prežu se i konji i volovi.

Raba se sastoji iz prednjeg i zadnjeg trapa, ili prednjih i zadnjih kola, kako se kaže u Šumadiji. Zadnji su točkovi nešto veći od prednjih. Zadnji su spojeni zadnjom, a prednji prednjom osovinom. Na zadnju je osovinu pritvrđen željeznim klinovima ili stegama, zadnji ili veliki jastuk a za prednju »jastuče«. Preko jastučeta namješta se mali ili prednji jastuk željeznim klinom, koji nije pritvrđen, te se jastuk oko njega slobodno okreće. Veliki i mali jastuk su na krajevima prikovani za stupce (ima ih četiri komada). Između prednje osovine i jastuka utvrđena je rašljasta ruda, napravljena od jednog rašljastog drveta. Između zadnje osovine i velikog jastuka utvrđene su svrakulje, napravljene od dva kriva drveta. Prednji trap sa zadnjim spojen je srčanicom, koja je vezana za prednji trap klinom, što drži mali jastuk, a zadnji trap vežu za srčanicu svrakulje, koje se na njoj ukrštavaju. Sva tri komada spojena su jednim željeznim klinom. Srčanica je za ovaj željezni klin provrtana na više mjesta, te se kola mogu rastočiti po volji, odmaći prednji trap od zadnjeg. Srčanica je pokretna u horizontalnoj ravni oko srednjeg klina u prednjem trapu, a zadnji je trap pokretan u istoj ravni oko klina na srčanici. Točak je sastavljen iz glavčine ili trupine, paoca ili žbica i naplataka. Trupina je izrađena od brestovog drveta i provrtana burgijom vuljarom za rukavac osovine, a u nju su ukopani 12 paoca ili žbica, vrlo rijetko 14. U glavčinu je nabijen željezni tulac, kroz koji se provlači rukavac. Na svaka dva paoca natiče se jedna naplatka, u kojoj su izvrtane rupe za paoce svrdlom paočarom. Naplatke se spajaju međusobno pišljakom ili moždanikom; zato su na čelima izvrtane svrdlom pišljačarom. Naplatke su jasenove, rjeđe bukove.

Digitized by Google

Preko naplataka nabijena je željezna šinja i ukovana željeznim klincima. Točak je nataknut na rukavac i utvrđen sa spoljne strane da se ne smakne kapislom i željeznom čivijom, a sa unutarnje strane oslanja se na rame osovine. Osovina je željezna, na krajevima su obli konični rukavci, a po sredini je četvrtastog presjeka, na kome je utvrđen trup osovine od drveta. Na kola se meće, preko malog i velikog jastuka, dole pod ili dušema, a sa strane ljestve ili kanate. Kanate se zatvaraju sprijeda prednjim, a pozadi zadnjim zatvaračem. Kanate se oslanjaju sa strane na stupce, ili imaju svoje posebne stupce. Kanate su od dasaka, a ljestve obično opletene od vrbovog pruća. Ruda na prednjem dijelu ima klapušu, komad krivog drveta, koje sa rudom pravi rašlje naprijed, u kojima se utvrđuje jaram željeznim klinom zavornjem. Jaram se sastoji iz »jarma« i podjarmice. Oni su spojeni čvrsto sa unutarnje strane sa dvije jarmenjače, sa spoljne strane volovi se upregu palicama. Jarmenjače i palice su željezne. O jaram vol upire vratom pri vučenju.

Sa razvitkom nove Srbije i radinosti u njoj, unijeta su iz zapadne Evrope i sve vrste kola, kojih i tamo ima. Danas se u Srbiji upotrebljuje »raba« najviše po selima za vučenje volovima, a po gradovima druga kola, pod raznim imenima, za vučenje konjima, za teret: tovarna kola, tarnice, taljige, špediterska kola i t. d. Za putnički saobraćaj po selima i vučenje konjima, upotrebljuju se još »kočije«, iste kao taljige i tarnice samo sa »federima«, ili bez ovih na »sicevima« sjedištima na perima. Sa dva točka su čeze ili dvokolice sa perima ili bez njih.

S. Burmazović.

KOLAC (Nabijanje na K. i metanje na točak). U Zakoniku cara Dušana o ovoj kazni nema spomena, ma da je kod Grka i Rimljana izvršivana, a u srednjem vijeku i po svoj Evropi. Oko 1490 Mihailo Konstantinović iz Ostrovice navodi, kako je po naredbi cara Muhameda Nikola Skobalić sa svojim stricem živ naboden na K. 1521, kad je sultan Sulejman opsjedivao Beograd, nabili su jednog listonošu živog na K., što je, preobučen u tursko odijelo, htio da se prokrade kroz sultanovu vojsku, a poslije svih muka nije htio svoje drugove odati. Austrijske vlasti su do 1776 hajduke iz Srbije i Bosne, koji su prelazili u Slavoniju, nabijali na K. na slijedeći način: razbojnika pruže potrbuške, na zemlji ga čvrsto vežu, a dželat mu sjekirom zasiječe meso za prolaz u debelo crijevo. Na to mjesto namjesti se K. sa željeznim šiljkom, koji njegovi pomagači drvenim maljevima zabiju u tijelo, a dželat pridržava, da ne sklizne u stranu, nego pravce da ide kraj kičme, a uz potiljak ili kraj ramena da izide. Onda bi K. sa osuđenikom uspravili i zaboli u zemlju. Ovako strašno izmrcvaren čovjek često je živio na K. još po 24 sata. Ali kad se, po presudi, K. protjerao kroz trbuh, osuđenik je odmah izdahnuo. Ova drakonska kazna za Srijem i Slavoniju primjenjivana je sve do 1776, jer su zakonodavci nalazili, da je ona za neukrotljive južne Slovene na svome mjestu.

Za srpske hajduke i ustanike ima mnogo primjera da su ih Turci nabijali žive na K. I narodne pjesme spominju znamenite junake, koji su mučenički na K. dušu ispustili, a nisu se htjeli poturčiti. Takvom je mučeničkom smrću iskupio svoj život i Koča kapetan, poznat iz Kočine Krajine. Čak ima i vrlo poznih slučajeva nabijanja na K. 1875 Turci su zarobili crnogorskog vojvodu Tripka Džakovića sa 4 druga, i svu petoricu su na K. nabili. Crnogorci su računali za najveći ponos da jataganom odsijeku neprijatelju glavu. Pri povratku s bojnog polja, svaki bi je natakao na K. i nosio na zborno mjesto, ili bi ih sve skupa istakli kod glavareva stana na vidik za diku i glas. Tko je ugrabio više glava nosio bi ih uhvaćene za perčin. Dokle su god Turci držali Nikšić, Spuš, Žabljak, Bar, gradski bedemi su često bili načičkani crnogorskim glavama, a u Skadru su postajale i neke uspravne čengele za nabadanje glava po zidinama, gdje se nije mogao K. nabiti. Ovdje se samo lično junaštvo ogledalo, jer nijedan Crnogorac nije htio da odsiječe glavu ma kog poginulog Turčina, nego samo od onog, koga je svojom rukom ubio, a po pravilu samo onom, kome bi je jataganom odrubio. Turci su i zarobljenim uskocima sjekli glave i njima kitili utvrđenja. Kad su Francuzi 1806 zauzeli Dubrovnik, nastali su bojevi Crnogoraca, udruženih naročito s Konavljanima, pro-

Digitized by Google

iv osvajača i svakom zgodnom prilikom, kad bi kome Francuzu odsjekli glavu, nabili bi je na K. i u triumfu odnijeli.

Beograd je poslije propasti Srbije 1813, bio ljudska klaonica, gnijezdo užasa i strahota. Stratište nije bilo stalno određeno, ono je bilo svud, u gradu i izvan grada, pa i na uglovima čaršije. Sa gradskih zidova i varoških karaula stršile su motke i K. s odsječenim glavama, a odmah izvan varoši, naročito pored glavnog puta od Stambol-kapije k Taš-majdanu, stajale su nepokopane i onakažene lješine ili još živi mučenici na K. Na Vračaru, od Taš-majdana do Stambol-kapije, priča jedan očevidac, s obje strane puta stajao je red ljudi, nabijen na K. Sulejman-paša je svakoga dana na konju išao u šetnju, i sa zadovoljstvom gledao ove strašne prizore. Junačko držanje jednog mladića, koji je pjevajući išao na stratište i bez posrtanja nosio svoj K., toliko je zadivio Turke, da su mu prvo nožem srce proboli, pa ga onda na K. natakli. Mnogi nisu imali hrabrosti i vjere njegove, i pristajali su da prevrnu vjerom, pa su se poslije zgodnom prilikom bijegom spasavali. Majke su i kćerima iskupljivale sinove. U Beogradskom Etnografskom Muzeju nalazi se jedna lubanja, koja je iskopana na domaku Kalimegdana, u jednom jarku i stajala je na istom hrastovom K., na kome je sad izložena. Tako isto i mnoge lubanje, uzidane u Ćele-kuli kod Niša, iz Sinđelićeve pogibije, skinuli su Turci s K. gradskih, pa su od njih podigli piramidu. U cetinjskom Muzeju i sad se čuva Mahmud-Bušatlijina odsječena glava, a te je sudbine bila i glava Smail-age Čengića. Kad bi palo mnogo neprijatelja, te im nisu mogli glave sjeći i nositi, Crnogorci su se zadovoljavali da poginulima odsijeku uši i noseve. 1744 Trenkovi panduri iz Slavonije sjekli su pobijeđenim Nijemcima uši i noseve. Kad su prodrli u Hagenau, zarobili su 600 oružanih seljaka, pa su većinu pobili, a drugima živim uši i noseve odsjekli, i tako ih kući ispratili. Pouzdano se zna da je i vlaški vojvoda Dratul neprijateljima sjekao noseve.

Metanje na točak vrlo je stara kazna, dobro poznata Grcima i Rimljanima. Opruženog zlikovca čvrsto vežu između žbica jednoga T., i onda zavrte T. što brže mogu, da se dotle okreće dok bijednik ne ispusti dušu. Poslije su mu lomili noge i ruke, a na završetku bi pobili K. u zemlju, na njega nasade T. i ozgo po njemu isprže osuđenog. Po pravilu bi ga još proboli kroz prsa u srce ili mu nanijeli smrt udarcem u zatiljak. Na T. bi često ostao mnogo dana. Dotle su ih na T. držali dok se ne raspadnu. U Srba nije uopće bila poznata smrtna kazna da krivcu točkom kosti lome, nego samo da ga već mrtvog na vodoravno namještenom a izdignutom T. polože, kako bi se još iz daleka vidio, što je trajalo za sve vrijeme knez-Miloševe vlade.

S. Trojanović.

KOLAČ je vrlo često žrtva predima (božićni K., slavski i krsni K., mladenčići i dr.). K. se za njih sprema i o daći (najčešće na vrlo starinski način, bez kvasca), o općim zajednicama (Božić, krsno ime, mladenci, Veliki četvrtak), i u svima slučajevima kad se očekuje, ili traži prisuće predaka (na primjer o svadbi, o bacanju prokletstva). K. je po pravilu od pšenice, i prinosi se uvijek u vezi sa (crnim) vinom. K. kao žrtvu, dobivaju i domaće životinje (naročito o Đurđevdanu i Božiću). Sa kršćanstvom dobio je žrtveni K. naročiti oblik i ime (poskure, poskurice, liturgija). K. se prinose i u većem broju (koji treba da bude neparan). Za božićne K. veže se, danas, izvjesna simbolika.

Literatura: E. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten (1925). *V. Č.*

KOLAČARA je, sada izobičajena, igla, koja se nekada nosila po Srbiji i Bosni na ženskim kapama.

N. Z.

KOLALIJE su toke, savijene kao kolutovi, kao što se i sad nose u Dalmaciji. *N. Z.*

KOLAN je vunen tkan pojas, ukrašen đinđuvama, a zakapčava se paftama. Nosi se u okolini Beograda. K. srmom vezen nosi se u Skopskoj Crnoj Gori. Mali pojas zove se u Nišu kolanče. *N. Z.*

KOLANDER VATROSLAV, orguljaš i kompozitor (10/4 1848, Varaždin — 1912, Zagreb. Svršio je teologiju u Zagrebu, a muzikom se je počeo baviti kao gimnazijalac u Varaždinu. Svršio je u Pragu orguljašku školu; klavir je učio u Prokšovom zavodu, a

Digitized by Google

potom u Beču. Od 1875 bio je orguljaš prvostolne crkve u Zagrebu. Kratko je vrijeme bio učitelj klavira u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda, a potom je punih 30 godina imao privatnu muzičku školu u Zagrebu, u kojoj je odgojio nekoliko pjevača, pjevačica, glasovirača i kompozitora. — Komponirao je dosta. Naročito je radio na crkvenoj muzici. Ističu se njegove dvije fantazije za orgulje, i vokalna pastoralna misa, misa c-dur u polifonom stilu, b-dur za muška grla i mnogo homofonih pjesama. U ovim djelima pokazao je solidno muzičko znanje, ali ne dovoljno gipku fantaziju. Njegovo značenje u našoj muzici je u njegovoj virtuoznosti na orguljama, pri čemu se isticao osobito kao improvizator.

Literatura: Zlatko Kolander, Profesor Vatroslav Kolander (Sv. Cecilija, 4, 1910, 60 i 76). *A. D.*

KOLANI, selo na ostrvu Pagu, 10 km sjeverozapadno od gradića Paga. Rimokatolička je župa. Kod K. ima rudnik lignita, koji eksploatiše Società per studi e finanziamenti industriali (1922: 1.500 tona).

J. M-n.

KOLARAC (MILOSAVJEVIĆ) ILIJA, narodni dobrotvor. (Oko 1800, Kolari, smederevski okrug — 6/10 1878, Beograd). Bavio se trgovinom i stekao je vrlo lijep imetak. Za života, 15/6 1861, osnovao je književni fond, da se sa 100 dukata godišnje nagraduje knjiga, koju jedan odbor preporuči kao najbolju. 25/2 1877 svojim testamentom odredio je cijelo veliko imanje: 1. za podizanje srpskog univerziteta, 2. za pomaganje srpske književnosti. Iz njegove zadužbine izdato je i pomognuto do 1914 oko 120 srpskih knjiga.

Literatura: M. Đ. Milićević, Pomenik, II, 264—269). *V. Ć.*

KOLARI, varošica u Srbiji (podunavska oblast). Ima oko 100 kuća. Na rijeci je Ralji. Malo je i bez važnosti mjesto. Spominje se u 16 vijeku, kao malo selo ili varošica na carigradskom drumu. *B. D.*

KOLARIĆ-KIŠUR RUDOLF DR., književnik (3/10 1882, Zagreb). U Zagrebu je svršio osnovne i srednje škole, zatim pravne nauke. Živi u Zagrebu kao advokat. Počeo se javljati pjesmama i prozom još kao gimnazijalac u omladinskim listovima. Kasnije, na sveučilištu, razvijao se u satiričara, i napokon u pisca socijalnih drama. Stalni je saradnik humorističnog lista Satir, pod pseudonimom Pan. Jedan je od osnivača i glavni saradnik Kopriva, a u početku i slikar karikatura u njima. Saradnik je Sijela i Prosvjete, u posljednjoj pod pseudonimom R. K. Andrejev. Kazališni i književni je kritičar u Pokretu. 1905 napisao je i štampao psihološki roman Laž. U zagrebačkom Narodnom Kazalištu prikazivane su K. drame: Pred noć (1906), Kći (1906), Sin (1907) i Okovi života (1908). Drama Kći izašla je u Savremeniku, a Sin u Pokretu. 1913 napisao je socijalnu dramu u 4 čina: Posljednja borba, koja je izašla u Vijencu. *B. V.*

KOLARINA je nekadašnja kapa vlastele po narodnoj pjesmi.

N. Z.

KOLAROVIĆ DIMITRIJE, glumac (1836, Zemun — 27/10 1899, Vlaško Polje, kod Beograda). K. je stupio veoma rano na pozornicu kao član nekog diletantskog kazališta u Zemunu. Bio je član Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, Hrvatskog Kazališta u Zagrebu i Narodnog Pozorišta u Beogradu, u kojem je ostao od njegova osnivanja pa do svoga odlaska u penziju. 3/9 1885 proslavio je dvadesetpetgodišnjicu svoga glumačkoga rada u ulozi Ujak Magdonald (Bibliotekar). U nizu velikog broja uloga, naročito su se isticale: Stari Baka (Stari baka i njegov sin husar), Grizinger (Doktor, Klaus), Panta (Šaran). *R. O.*

KOLAROVIĆKA LJUBICA, glumica (1836, Vranjevo — 13/2 1890, Beograd). K. je bila kćerka Luke Popovića, srpskog sveštenika u Ivandi (Banat). Stupila je prvi put na pozornicu, kao članica trupe J. Kneževića, 1861 u Novom Sadu. 1862 udala se za glumca Dimitrija Kolarovića. U Srpskom Narodnom Pozorištu bila je do 1863, kada je prešla u Zagreb, gdje je ostala do oktobra 1868, a onda je prešla u Beogradsko Narodno Pozorište. 1881 ponovo je otišla u Zagreb, pa se 1882 opet vratila u Beograd. Iste godine počela je gubiti vid, te je u novembru stavljena u penziju. Glavne su joj uloge bile: Lady Milford (Spletka i ljubav), Jelisava (Marija Stuart), Neda (Kraljeva seja), Maria Tudor, Lucrezia Borgia, Vukosava

Digitized by Google

(Boj na Kosovu), Jelisava (Grof Essex), Amalija (Kartaš), Lepa (Zvonimir), Fadeta (Cvrčak).

R. O.

KOLASIJSKA EPARHIJA. Tako je češće, od 16 do 18 vijeka, nazivana Ćustendilska ili stara Banjska eparhija, po starom gradu Kolasiji, u blizini Ćustendilske banje. *R. G.*

KOLAŠI su vunene muške čarape, koje se sa strane kopčama zakopčavaju. Nose se u Hercegovini.

N. Z.

KOLAŠIN. 1. Varošica u Crnoj Gori, na rijeci Tari. Ima oko 200 domova. K. su osnovali Turci u polovini 17 vijeka, i podigli su grad sa tvrđavom. Kada je, poslije ratova 1877 do 1878, K. pripao Crnoj Gori, muslimani su se iselili, a varoš je naseljena Bjelopoljcima, Rovčanima, Moračanima i Vasojevićima. Od tada su turske kuće i dućani sa ćepencima zamijenjeni novim kućama. — K. je sresko mjesto. Ima šestrazrednu gimnaziju. Vezan je kolskim putem sa Podgoricom i Peći, a u radu je put K.—Bijelo Polje. Ima lijepu okolinu, ljetno zračno kupalište za župnije krajeve Crne Gore i Skadrane.

P. Š.

2. Predjel u gornjem toku rijeke Tare i Ljubovađe (Vranštice), lijeve pritoke Limove. Dijeli se na Gornji i Donji K. Gornji K. je kraj oko same Tare, od planine Ostrvice pa do Polja, kraj koji je držala Crna Gora i on danas spada u Zetsku oblast. Donji K. je sjeveroistočno od Gornjega, desno Potarje od Mojkovca pa do Prošćenja, i porječje rijeke Ljubovađe, koja utiče u Lim južno od Bijeloga Polja. Danas D. K. spada u Užičku Oblast. — G. K. obuhvata: Lipovo, Rečine i Polja, a D. K. Potarje, Vraneš i Maoče. D. K. sa Poljima poklapa se sa historijskim župama Brskovskom i Ljubovađkom. — Cio je predjel brdovit (naročito G. K.), neravan sa velikim riječnim dolinama, pun potoka, izvora i manjih rijeka. Najveća je planina, na granici K., Bjelasica, a ravnice: Pavino Polje u Vranešu, Polja i Lipovo. Srednja je visina G. K. oko 900 m a D. K. oko 750 m. Predjel je šumovit, ima bukove šume na sve strane, a četinara oko Bjelasice i po Maoču. Livadama i pašnjacima je cio K. također bogat. Stanovništvo je srpsko. Po sjedinjenju G. K. sa Crnom Gorom (1876—1878) starosjedioci su se iz njega povukli u D. K., a njega su naselili Crnogorci: Moračani i Rovčani. U D. K. su sve starosjedioci, mahom muslimani. Među ovima su stare porodice Mušovići, Boškovići, Kaljići, Mehonići i druge. Srce D. K. čini Vraneš.

Stanovništvo se bavi zemljoradnjom i stočarstvom. U D. K. je župan. U njemu dobro rodi voće, a G. K. je više stočarski. U G. K. je varošica Kolašin, na ušću rijeke Svinjače u Taru. To je nova varošica, ali tu je postojala još od 17 vijeka tvrđavica sa turskom posadom, kojom je upravljao Kolazi (pedesetar), po kome se najprije to mjesto prozvalo Kolašinovići, pa od toga i cio kraj K. U D. K. su važnija sela Majkovac i Šahovići, u kojima ima pošta, telegraf i policijske vlasti. Blizu Majkovca su razvaline starog rudarskoga i trgovačkoga grada Brskova.

Literatura: A. Giljferding, Bosna, Hercegovina i Stara Srbija; N. Dučić, Književni radovi, 3; Lj. Kovačević, Glas, 30; J. Cvijić, Naselja, I.

S. Tomić.

3. V. Stari Kolašin.

KOLAŠIN DONJI. V. Donji Kolašin.

KOLAŠIN IBARSKI. V. Stari Kolašin.

KOLAŠIN STARI. V. Stari Kolašin.

KOLAŠINSKA AFERA. Nazvana je tako, što je o njoj suđeno u Kolašinu, a dešavala se zapravo u Vasojevićima. Poslije grozne presude u Bombaškoj Aferi (1908), izvjestan broj Crnogoraca, stavljenih izvan zakona, odlučio je da potraži načina da produži borbu za građanske slobode i zakonitost u Crnoj Gori. Na čelu sa majorom Nikolom Mitrovićem organiziran je odbor, u koji su ušli predstavnici svih okruga, osim katunskog i crmničkog. Organizacija je odlučila da prikuplja pristalice, da održava vezu između njih i da izađe grupirana na izbore, tražeći ukidanje ličnog režima i zbacivanje vlade Dr. L. Tomanovića, koju bi imala da zamijeni vlada, izašla iz slobodnih izbora. Vlada je ušla u trag ovoj akciji, primijetila je izvjesne sastanke u Vasojevićima i pozvala je na odgovornost njihove sudionike. Poručnik Petar Đinović, i sam član organizacije, uskočio je u augustu 1909 u

Digitized by Google

šumu, i pozvao je svoje prijatelje na oružje, misleći da je došao čas da se borba prenese iz legalnog stava u obranu. Njegovom pozivu odazvao se izvjestan broj prijatelja, ali glavni odbor organizacije izvjestio je odmah Đinovića i ostale, da nema još potrebe za nelegalnu borbu. Đinović i drugovi vratili su se kućama i predali vlastima. Ali na Cetinju je shvaćen ovaj događaj kao početak pobune, koja je ugušena samo brzom akcijom vlasti. Ministar Unutrašnjih Djela, J. Plamenac, i Vojni, đeneral M. Martinović, otišli su sa vojskom u Vasojeviće, opkolili kuće osumnjičenih opozicionara i uhapsili veći broj njih. Odatle su otišli u Kolašin, gdje je stigao i ministar pravde, Dr. S. Drljević. Po njegovom prijedlogu sastavljen je prijeki sud, tim, da suđenje bude tajno. Major Nikola Mitrović, poručnici Vojin Ivanović, Mih. Bojović, Velimir Đinović, barjaktar Arso Mitrović, učitelj Dušan Popović i još neki uspjeli su da pobjegnu u Tursku i u Srbiju. Ostali optuženi izvedeni su pred vojni sud kome je predsjedao đeneral M. Vučinić. Istraga, rasprava, pa čak i sama presuda, držani su u najvećoj tajnosti. Po toj presudi, koja je izrečena 10/11 1909, a izvršena 16/11, osuđeni su na smrt i strijeljani: poručnik Petar Đinović, prvak omladinskog pokreta Mihailo Jojić, Rad. Račić, Petar Mitrović i Ilija Petrović. Osuđeni su na smrt u odsuću: major Nikola Mitrović, V. Ivanović, M. Bojović i Arso Mitrović. Osim toga 52 optužena osuđeni su na robiju i na zatvor. Pomilovani su većinom pri općoj amnestiji 15/4 1913.

M. Milenović.

KOLECZANI ADAM (Kolečani), pavlin lepoglavski, prigodni latinski pjesnik (— 1699). Štampao je u Zagrebu 1698 prigodne epigrame, ponajviše pobožna sadržaja, Parnassi sacratioris affectus pauculis miscellaneis epigrammatibus expressi. Rodom je bio Madžar iz Kaloče, no podrijetlom Slovak, a veći je dio života proveo u Hrvatskoj, gdje je i umro. U rukopisu su ostale njegove Annuae lepoglavskog i remetskog samostana.

Đ. K.

KOLEDA je prvobitno značila Božić. Riječ je postala od latinskog calendae. Otuda su je pozajmili mnogi narodi. K. kod svih označava Božić ili Novu Godinu. Kasnije se tako naziva povorka, procesija, mladih momaka, koji, u božićnoj sezoni (o Božiću, Novoj Godini, ili još i o Sv. Nikoli) idu od kuće do kuće igraju, pjevaju pjesme, kojima se dočarava plodnost i bogatstvo, i za koje je karakterističan refren koledo, i skupljaju darove. Sudionici povorke obično su preobučeni. Običaj K. je opći srpsko-hrvatski. Sačuvan je najduže u zapadnim krajevima, i tu je obično u vezi sa biranjem kralja (kome se, »u šali«, daju kraljevski simboli i vlast). Ovaj posljednji običaj (koji je još starinski, babilonski) prakticiran je, na izmaku staroga vijeka u dunavskim provincijama, i bio je poznat Rimljanima, pa ga je otud, vjerojatno, dobio i naš narod.

Literatura: Ivan Milčetić, Koledo u Južnih Slovena (Zbornik, Života i Običaja Južnih Slovena, 22, 1917); E. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten (1925).

V. Č.

KOLESAR ALEKSANDAR, generalmajor (17/7 1863, Bjelovar). Svršio je kadetsku školu u Zagrebu i stupio je 1880. kao kadet, u 16 pješački puk. 1882 prisustvovao je bojevima Vuči Zub, Kruševica, Crkvice i Dragalj u Hercegovini i Južnoj Dalmaciji, 1883 postao je poručnik, 1894 kapetan, 1907 major, 1911 potpukovnik, 1914 pukovnik. Sudjelovao je u Svjetskom Ratu i 1918 postao je generalmajor. 1919 je penzioniran.

V. L.

KOLIJA je ženska bundica od crnog sukna, jagnjetinom postavljena, sa rukavima i širokih skutova sa džepovima. Nosi se u Pirotu.

N. Z.

KOLINA, zimsko klimatsko mjesto na ostrvu Visu. Vlažno-topla, malo promjenljiva klima, podesna zimi za tuberkulozne.

L. N.

KOLIR. V. Ogrlica.

KOLLER NIKOLA (1806, Varaždin — 1/10 1876, Zagreb). K. je svršio srednju školu u Pečuhu; tu je naučio poslovanje s raznom robom, tako da je u Zagrebu otvorio posao s rezanom i laktenom robom (1834) pod imenom »Zlatnoj dinji«. Posao se tako razvio, da je K. uskoro stajao u vezi s Bečom, Trstom i Rijekom. Pošto je proputovao 1840 Francusku, započeo je s importom francuskih svilenih tkanina. Aktivno je sudjelovao pri osnivanju Prve Hrvatske Štedionice, i bio

Digitized by Google

je njen član uprave sve do svoje smrti. Živo je pomagao svilenu industriju kod nas. Bio je jedan od glavnih osnivača humanih društava. Početkom pedesetih godina 19 vijeka postao je predsjednik trgovačkog zbora, i vršio je tu dužnost do 1860. Za vrijeme njegovog predsjednikovanja osnovana je trgovačka škola. *S. D.*

KOLMAR EDMUND (27/2 1841, Velika Kanjiža). U Zagreb je došao šezdesetih godina 19 vijeka. Tu je počeo djelovati na bankarskom polju. Osnovao je u Zagrebu prvu mjenjačnicu, koja je 1873, prešla u vlasništvo Hrvatske Komercijalne Banke, koja je K. izabrala u ravnateljstvo, a kasnije za svoga potpredsjednika. Bio je član ravnateljstva Hrvatsko-Slavonske Zemaljske Hipotekarne Banke, potpredsjednik D. D. Hrvatske Industrije Stakla, i t. d. Osnovao je Banku i Štedionicu za Primorje na Sušaku, Pučku Štedionicu u Karlovcu. Djelovao je i na humanitarnom polju. Osnovao je Zavod za Gluhonijeme i za Slijepe, Društvo za Ishranu Sirotne Školske Mladeži. Bio je neko vrijeme gradski zastupnik Zagreba. 1900 izabran je za potpredsjednika Trgovačko-Obrtničke Komore u Zagrebu. *S. D.*

KOLO. 1. Pjevačko društvo u Zagrebu. Kada se u Hrvatskoj, poslije apsolutizma, ponovo počela da budi nacionalna svijest, nekoliko mladih članova zagrebačkog Musik-Verein-a zahtijevalo je, da se koncerti toga društva ispune hrvatskim i slovenskim djelima, i da se pozovu slovenski umjetnici da gostuju u Zagrebu. Uprava Musik-Verein-a, na čelu sa direktorom Klobučarićem, odlučno se opirala ovim zahtjevima, te je veliki broj pjevača istupio, i 8/7 1862 osnovao samostalno udruženje K. Prvi predsjednik K. bio je Đuro Zlatarović, a prvi zborovoda Slavoljub Žličar. Političke prilike, koje su onda vladale u Hrvatskoj, nametnule su K., u prvoj periodi njegovog rada, u prvom redu muzičko-patriotske i indirektno antigermanske ciljeve. Zato se u koncertima te periode K. osobito ističu patriotske pjesme. K. je tada živo surađivalo sa Hrvatskim Sokolom, i sudjelovalo gotovo kod svih glavnih narodnih proslava. Tako je 1864 sudjelovalo u proslavi otvaranja prve hrvatske izložbe u Zagrebu, 1/1 1866 u otvaranju narodne čitaonice u Sjevnici, gotovo samostalno je organiziralo proslavu tristogodišnjice Nikole Šubića Zrinskog, 1871 pridonijelo je svečanoj proslavi dvjestogodišnjice smrti Zrinskoga i Frankopana, a na koncertu 20/9 1878 prikazalo je alegoričnu sliku sjedinjenja Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom. Pored toga, K. je svake godine, na dan Svih Svetih, posjetilo grobove t. zv. srpanjskih žrtava, čije je kosti K. o svom trošku prenijelo na centralno groblje Mirogoj i podiglo spomenik.

K. je odmah dosta intenzivno počelo kulturno- muzički rad. 1868 izdalo je pjevački Koledar, godinu dana kasnije teoriju pjevanja, 1873 zbirku pjevačkih zborova naših autora Milovan, kasnije dva izdanja zbirke Kolo iz zbornih djela hrvatskih i slovenačkih autora, a 1874—1875 K. je preuzelo inicijativu i ostvarilo Savez Hrvatskih Pjevačkih Društava. 1873 počelo je K. podupirati domaću produkciju, nagrađivanjem originalnih djela, u iznosu od jednog zlatnog dukata. Sav ovaj rad ostvarilo je K., usprkos mnogim teškoćama. Prvo se imalo da bori sa financijalnim neprilikama. 1869 nitko u Zagrebu nije htio da mu iznajmi koncertnu dvoranu. 1874 doživjelo je K. secesiju, iz koje je postalo pjevačko društvo Sloga, a 1884 drugi rascjep, iz koga je osnovano pjevačko udruženje Merkur. 1890 bilo je K. raspušteno, zbog »političkog razdražljivog« govora predsjednika Makanca. — 1872 osnovalo je K. za svoje članove pjevačku školu. Nastava je trajala 8 mjeseci, po tri sata nedjeljno. 1886 počelo je K. da priređuje nedjeljne muzičke sastanke, a 1890 je osnovalo i tamburašku školu.

U drugoj periodi svoga rada K. je, uz pridržavanje dotadanjih patriotskih i socijalnih ciljeva, intenzivnije prionulo na izvađanje stranih većih djela. Tako je 1891 izvelo Verdi-ev Requiem, 1892 Rossini-ev Stabat Mater, 1894 Dvořak-ovu Svadbenu košulju, 1899 Bazin-ov muški zbor Hanibalov prijelaz preko Alpa. U zajednici sa pjevačima Glazbenog Zavoda izvelo je K. 1900 Beethoven-ovu 9 simfoniju, zatim redom Weiss-ova Triumfatora, Perossi-evo Uskrsnuće Lazarevo, Kličkog Pogreb na Hanku, Bruchovu baladu Lijepa Elen, Hartmann-ov oratorij Sv. Francisko, alegoričnu operu Ivana Zajca Prvi grijeh, Haydn-ov oratorij Stvaranje svijeta, Wolf-Ferrari-ev Vita nuova,

Digitized by Google

i najposlije (1912) Mendelssohn-ov oratorij Prorok Ilija. — Za ovo vrijeme priredilo je K. niz koncerata izvan Zagreba, pa i u Trstu i Pragu. Zborovođe K. bili su osim Žličara, Miller, Sim, Eisenhuth, Wimberger, Ključec, Faller, Florschütz i Anđel.

Kako su vlasti zgradu K., za vrijeme Svjetskog Rata, pretvorile u bolnicu, K. je bilo primorano, da prekine svoj rad. U to je vrijeme pjevačko udruženje Lisinski, koje je postalo 1910, također rascjepom K., u skladu s artističkim i muzičko-nacionalističkim nastojanjem novijih naših kompozitora, razvilo veliku djelatnost, i znatno unaprijedilo našu zbornu reprodukciju. — Izvadanjem kompozicione večeri Vilka Novaka, poslije oslobođenja, K. je osjetilo, da je u idejnom i reproduktivnom pogledu zaostalo, pa je intenzivno počelo da se regenerira u čisto umjetničkom smislu. U ovom nastojanju dao je K. direktivu tadanji odbornik, kompozitor Dobronić. Reorganizirano K. je, pod Oskarom Smodekom, spremilo koncerat, u kome je prikazan idejni razvitak hrvatske zborne muzike, zatim koncerat slovenskih romantičnih autora. Poslije toga K. je, stilskim programima, prikazalo naše novije kompozitore kao harmonizatore i obrađivače narodnih pjesama, a zatim je, koncertom samostalnih zbornih djela naših autora, proslavilo svoju šezdesetgodišnjicu. Sva izvađanja K. su na velikoj umjetničkoj visini. Mnoga djela naših autora prvi put su izvađana na koncertima K. — Ovo svoje najnovije umjetničko djelovanje prikazalo je K. i turnejama po glavnim gradovima naše države. U posljednje doba je K., u zajednici sa Zagrebačkom Filharmonijom, priredilo simfonijsko veče češkog kompozitora Viteslava Novaka.

K. ima sada oko 80 muških i ženskih članova, i dva dirigenta, Oskara Smodeka i Oskara Jozefovića. Marljivost i disciplina u K. je uzorna. Svojim novijim ozbiljnim i savjesnim umjetničkim radom zauzima K. jedno od prvih mjesta među našim pjevačkim društvima, pa je u natjecanju Saveza Hrvatskih Pjevačkih Društava, prilikom svoje šezdesetgodišnjice, dobilo prve nagrade.

Literatura: Hrvatsko pjevačko društvo Kolo 1862—1922; B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike (213—215). *A. Dobronić.*

2. List za zabavu i književnost. Vlasnik i urednik bio je Danilo A. Živaljević. Izlazio je u Beogradu 1889—1892, tri puta mjesečno. Obnovljen je 1901—1903, kao književni i naučni list, i tada je izlazio dva puta mjesečno. *U. Dž.*

KOLO JEČAVA, vapnenačka visoravan u Srbiji, u Svrljiškim Planinama, zapadno od Sićeva, odnosno 13·5 km istočno-sjeveroistočno od Niša. K. J. je visoka 581 m, južne i istočne padine su strme, a cijela planina je bez vegetacije. — Južnim podnožjem K. J. prolazi željeznička pruga Niš—Bela Palanka—Carigrad, a oko cijele planine vode kolski i pješački putevi. *P. V.*

KOLO SRPSKIH SESTARA, patriotsko i humano žensko društvo. Osnovano je u Beogradu juna 1903, sa zadatkom: moralno i materijalno potpomaganje Srba u neoslobođenim krajevima. Glavni odbor bio je u Beogradu, a pododbori u svima većim mjestima u zemlji. K. S. S. prikupljalo je priloge u novcu i stvarima, i obilato je pomagalo ustanove i pojedince, naročito u južnoj Srbiji. Organiziralo je tečajeve za bolničarke. Za vrijeme ratova uspješno je sudjelovalo u radu po bolnicama, osnovalo je svoju bolnicu i davalo je iz svoje sredine bolničarke. Od 1906 izdaje K. S. S. književni i patriotski ilustrovani kalendar Vardar. Poslije ratova osnovalo je svoj invalidski dom (1919—1921), i u njemu zanatsku školu. Pomaže ratnu siročad i udovice. 1923, radi promijenjenih prilika, promijenilo je K. S. S. i svoj program. Njegova zadaća je sada: rad na podržavanju još neoslobođenih krajeva, na međusobnom upoznavanju i duhovnom zbližavanju naroda u Kraljevini i održavanju rodoljublja i nacionalne svijesti uopće; moralno i materijalno pomaganje izvršilaca narodnog oslobođenja i ujedinjenja i svih, koji su zbog rata upućeni na pomoć.

Literatura: Delfa Ivanić, Pre dvadeset godina (Vardar, 1924, 9—32). *B. M.*

KOLOČEP (talijanski Calamotta), ostrvo u Jadranskom moru, oblast i srez Dubrovnik, općina Zaton. Na parobrodarskoj liniji Ston—Gruž, od Dubrovnika 9 km sjeverozapadno. U oba sela, Gornje i Donje Čelo (župa) ima 218 stanovnika, koji se bave vino-

Digitized by Google

gradarstvom, maslinarstvom i ribarstvom. — Po K. se zove 27 km dugi, 2—3 km široki Koločepski kanal između dalmatinskog kopna i ostrva Šipana, Lopuda i K. *J. M-n.*

KOLOMAN. 1. Kralj Hrvatske i Dalmacije 1102—1116. 1095 naslijedio je K. u Ugarskoj kralja Ladislava. 1097 svladao je hrvatskog kralja Petra kod Gvozda, i njegova je vojska prodrla do Beograda na moru. K. je smatrao sebe za zakonitog nasljednika hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva, ali nije vjerojatno, da je ove godine proširio svoju vlast po čitavom kraljevstvu. 1099 bio je K. potučen od Rusa i Kumana u Haliču, a u isto je doba i hrvatsko plemstvo učinilo kraj njegovoj vlasti u Hrvatskoj. 1102 pošao je K. na Hrvatsku i nagodio se mirnim putem s Hrvatima. Predstavnici 12 plemena između Gvozda i Neretve izabrali su onda K. za hrvatsko-dalmatinskog kralja. K. se obvezao na posebno krunisanje za hrvatsko-dalmatinskog kralja i na držanje posebnoga sabora za hrvatske državne poslove. Poslije toga su Hrvati u Beogradu na moru krunisali K. za kralja hrvatsko-dalmatinskoga, a on je zakletvom zajamčio sva javna i državna prava hrvatskom kraljevstvu. 1107 zauzeo je K., sa pristankom Bizanta, dalmatinske gradove i ostrva, sazvao je onda sabor dalmatinskoga građanstva na otvorenom polju ispod Zadra, i tu se zakleo, da će štititi staru autonomiju dalmatinskih gradskih općina. Na ovom je saboru po svoj prilici proglašen za hrvatsko-dalmatinskog kralja K. jedinac Stjepan. Zbog toga se digao protiv K. herceg Almoš, nekadašnji hrvatski kralj i zatražio je pomoć kod njemačkog cara Henrika V., koji je s vojskom provalio do Bratislave, ali se morao vratiti (1108). 1115, kada se Almoš opet digao protiv K., dao je K. oslijepiti i njega i njegova sina Belu. K. je opet ujedinio čitav hrvatski teritorij od Drave do Mora i predao ga na upravu banu, kao predstavniku kraljevske vlasti u zemlji.

Literatura: F. Šišić, Geschichte der Kroaten, 1917, 351—384; V. Klaić, Povjest Hrvata, I (1899), 140—142.

2. Herceg Hrvatske i Dalmacije 1226 do 1241 K. je mladi sin Andrije II., i naslijedio je herceštvo od svoga brata Bele. 1215 poslao ga je otac u Halič, gdje je krunisan za kralja, ali je uskoro odatle protjeran. U Hrvatskoj i Dalmaciji vladao je K. kao herceg i poslije očeve smrti. 1234 počeo je da vodi križarske ratove protiv patarena u Bosni, gdje je vladao ban Matija Niposlav. 1234 svladao je K. Matiju, pa je upao i u humsku zemlju, i radio je svim silama, da istrijebi patarenstvo. Bosanskom biskupu je darovao mjesto Đakovo u vukovskoj županiji, koje je kasnije postalo sjedište bosanskih biskupa. 1241 pošao je K., s hrvatskom vojskom, u pomoć bratu kralju Beli protiv Mongola. U bitki na rijeci Šaju, na pustari Mohi, K. se hrabro borio protiv Mongola, bio je teško ranjen i još iste godine podlegao je od zadobivene rane u Čazmi.

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata, I (1899). *M. Prelog.*

KOLOMBATOVIĆ JURAJ (8/12 1843, Split — 21/8 1908). Realku je svršio u Mlecima, prirodne nauke u Padovi. 1864 postao je profesor u Splitu (na realci). Kao dobar poznavalac riba bio je član raznih stručnih komisija. Intenzivno se bavio florom i faunom, a naročito morskim ribama. 1900 je penzioniran. — K. je bio vrlo plodan stručni pisac. 1880—1908 napisao je tridesetak većih i manjih članaka na hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku. U Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva štampano je 9 publikacija, a 17 u Godišnjim izvještajima splitske realke. Zajedno s Steindacher-om napisao je Beiträge zur Kenntnis der Fische der Adria (Sitzungsberichte bečke akademije, 88, 1883), gdje su opisane neke nove jadranske ribe. Znatan je K. rad Catalogus Vertebratorum Dalmaticorum (1888). Tu je popisano 296 vrsta samih riba. Pored većeg broja novih vrsta za faunu Jadrana i Dalmacije, opisao je K. i izvjestan broj uopće novih vrsta. Na glas je izašao otkrićem nove vrste guštera (Lacerta mosorensis), koji je endemičan u našem jugoistočnom kršu. K. je dao mnogo faunističkog materijala zagrebačkom Zoološkom Muzeju.

Literatura: A. Langhoffer, Nekrolog u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva (21, 1909); Botanik und Zoologie in Oesterreich (1850 do 1901, 430). *J. H.*

KOLONAT u Dalmaciji je kmetstvu sličan odnošaj između vlasnika

Digitized by Google

zemlje, i onoga, koji je uživa. Bitna razlika je u tome, što je K. privatnopravnog značaja, dok je kmetstvo javno-pravna institucija. Dalje je K. otkaziv, po sadržaju, trajanju i opsegu promjenljiv, dok je kmetstvo neotkazivo i nepromjenljivo u tom pogledu. K. je u okolini Dubrovnika gotovo sasvim jednak bosanskom kmetstvu, što više prije 1805 tu je još dalje zadirao u slobodno raspolaganje stvarno i osobno, koje je zadiranje u srednjem vijeku išlo do gotovog ropstva. U drugim krajevima Dalmacije oblici su K. postepeno blaži, dok ne dobiju najzad oblik jednostavnog zakupa. U starom Dubrovniku imali su zemlju samo starosjedioci, koji su je ili sami obrađivali (carina) ili je davali drugoj porodici (polovnik, kontadin, kolon, potonje valjda po nazivu oslobođenih i naseljenih robova za rimsko doba) na obradivanje, a uz obvezu, da dadu polovinu prihoda gospodaru zemljišta. Historijski događaji turskog, mletačkog, francuskog i austrijskog gospodstva nad Dalmacijom nisu bitno dirali u razvitak kolonatskog odnošaja, koji tu svagda daje kolonu pravo uživati i obrađivati neko zemljište drugog vlasnika, uz davanje vlasniku izvjesnog dijela plodova.

Trajanje kolonatskog odnošaja je različno prema kraju i prema vrsti kulture, kojom se zemlja iskorišćuje. Gdje je pretežna kultura žitarica, traje odnošaj 1—4 godine, a gdje kolon mora krčiti zemlju, da na krčevini podigne vinograd, maslinik i t. d., traje 20—50 godina, t. j. toliko, dok dotični nasad još rodi. Iz toga, a sigurno i iz razloga opće pravde, razvili su se K. sa nasljednim pravom uživaoca tako, da su dobili značaj rimske emfiteuze. Pri tom dužnosti i prava zakupnikova nisu vezana samo za njegovu osobu, već i za njegove pravne nasljednike, baštinike, kućnu zadrugu. Prigovori, što ih vlasnici zemljišta stavljaju protiv uredbe K. jesu uglavnom ovi: oni sa kolonu predanim zemljištima ne mogu slobodno raspolagati, već moraju da čekaju dok obumre nasad, što ga je K. zasadio, da se oslobode K. K. može to preuzimanje odugovlačiti; on može pri davanju plodova u naturi praviti teškoća, koje se redovnim sudskim putem (bosanski kmetovski sporovi se rješavaju kod upravnih vlasti hitnim postupkom) vrlo otežu. Koloni pak se tuže, što ne mogu doći u posjed zemlje, koju trajno obrađuju i nasljedstvom preuzimaju; sve melioracije terete njih same; mijenjanje kulture je gotovo nemoguće, makar koliko bilo retanbilno, intenziviranje obrađivanja je neracionalno, jer ide progresivno u korist zemljovlasniku, a umanjuje korist kolona.

Uz K. ima u Dalmaciji još i drugih oblika davanja zemlje na trajno uživanje, na pr. t. zv. livel, po kome se, bez obzira na visinu faktičnog priroda ustanovljuje zakupnina u prirodi ili novcu, ili kmetija, pri kojoj vlasnik naseljuje porodicu na zemlji na neodređeno vrijeme, dok sa zemljištem drukčije ne raspoloži, ili mu kmet otkaže.

Sve te vrlo različne agrarne odnošaje su prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme od 25/2 1919 supsumirale pod »kmetstvu slične odnošaje« (§ 7), i prema tome su se oni imali smatrati riješenima i kmetovi (koloni) su imali da postanu vlasnici zemlje, koju drže. Ali, za razliku od bosanskih kmetova, nije imalo prestati davanje »pravi« u naturi. Po naredbi od 24/8 1920 snižena su davanja (»pravi«) od trećine na četvrtinu, od četvrtine na petinu i t. d., uvijek za jednu prav manje, no što je do tada bilo ugovoreno. Veleposjednicima pak snižava se uvijek za dvije »pravi«, dok se od zemljišta države, općine i »mrtve ruke« ukida svako davanje »pravi«. Kako je u Dalmaciji, uz privatne vlasnike, t. zv. mrtva ruka (crkvene donacije i predija) u posjedu vrlo velikoga dijela zemlje, koju najvećim dijelom iskorišćuju koloni, to je naročito za samostane i crkvenjake nastalo teško stanje. Kako su opet seljaci, u dobroj vjeri, često i politički potaknuti, kratili davati »pravi«, dok su ih sudovi po postojećim zakonima presuđivali, da to čine, to je u Dalmaciji nastala jedna nesređenost u agrarnim odnošajima, od koje trpe pojedinci kao i čitava narodna privreda.

Literatura: Schiff, Agrarrecht; N. Z. Bjelovučić, Dubrovačko kmetstvo i polovništvo (Obzor, 15, br. 46 i dalje); B. Petranović, O ropstvu (Rad, 16); F. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije 12 stoljeća; Ć. Truhelka, Oporuka Ivana Radina (Glasnik Zemalj. Muz. za Bosnu i Hercegovinu).

O. Frangeš.

Digitized by Google

KOLONIJALNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1910. Kapital je 1,000.000. Fondovi 638.660, vjerovnici 391.518, ulozi 5,879.637, gotovina 1,899.828, mjenice 2,009.445, dužnici 1,915.097, nepokretnosti 1,970.779, dobit 467.146 Din. Dividenda 35%. Predsjednik je David M. Löwi, direktor Moritz D. Löwi.

N. S.

KOLOS, brežuljci u Hrvatskoj, sjeveroistočno od Maceljske Gore, između rijeka Drave-Dravinje-Rogatice na sjeveru i zapadu, a drumova Jazbinec—Ladanje—Vratno—Brezje na jugu i istoku. K. se uglavnom pruža od zapada na istok, a najviši brežuljci nemaju veću apsolutnu visinu od 500 m. Od zapada k istoku najviši su: kota 492 m, Dugi Vrh 469 m, Vranika 433 m, Turkov 354 m, Trstenik Veliki 320 m, Koparski Brijeg 304 m, Slatnjak 289 m. Skoro cio K. pokriven je gustom vegetacijom.

P. V.

KOLOVIĆ ILIJA DR., liječnik i narodni poslanik (8/4 1852, Samail, okrug čačanski — 17/2 1915, Kragujevac). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a filozofski fakultet na velikoj školi u Beogradu. Poslije kratkog službovanja kao nastavnik u gimnaziji otišao je K. u Pariz na medicinu, koju je završio 1882. 1882—1892 bio je sreski liječnik u Kraljevu, od 1892 okružni fizik u Kragujevcu. Sudjelovao je u svima ratovima.

V. S.

K. je postavljen za vladinog (kraljevog) poslanika 29/2 1888. Izabran je prvi put za narodnog poslanika 14/9 1889, a za senatora 5/8 1901. Poslije pogibije posljednjeg Obrenovića (29/5 1903), biran je K. za poslanika u svima izborima i ostao je u Narodnoj Skupštini do svoje smrti. U dva maha nuđano mu je da bude državni savjetnik, ali je K., iz skromnosti, odbio te ponude. Bio je čestit čovjek i tolerantan politički radnik, pouzdan u svom uvjerenju i taktičan u držanju.

J. P.

KOLSUZ, vrsta ženskog prsluka višnjeve boje. Nosi se na Kosovu.

N. Z.

KOLUBARA. 1. Rijeka u Srbiji, desna pritoka Save. To ime nosi od sastava Obnice i Jablanice, ispod Valjeva. Izvorište im je pod Medvednikom (kota 988 m) i Jablanikom (1.306 m), a ušće Kolubare u Savu je oko 4 km istočno-sjeveroistočno od Obrenovca. Od Valjeva do sela Skobalja Kolubara teče k sjeveroistoku, dalje k sjeveru. Glavne su joj pritoke Tamnava, Peštan i Ljig. Kolubara je dugačka 117 km, a površina porječja je 2785·2 km². Na svome toku, pri srednjem najmanjem vodostaju, raspolaže sa 8.300 HP, najviše na gornjem toku.

P. V.

2. Predjel u porječju rijeke Kolubare. Obuhvata njen srednji tok. Sa Podgorinom ima 134 naselja. (V. valjevska oblast.)

Literatura: Ljub. Pavlović, Kolubara i Podgorica (Naselja, knj. 4).

B. D.

KOLUBARSKA BANKA, Mionica. Osnovana je 1923. Kapital je dinara 1,000.000 (5.000 akcija po 200).

N. S.

KOLUBARSKA BITKA 20/11—3/12 1914. Poslije bitke na Drini, srpska vojska, brojno slabija i materijalno mnogo gore snabdjevena no austro-ugarska, morala se, pod jakim pritiskom ove posljednje, a zbog rđavog vremena, znatne slabosti u artileriji i, poglavito, zbog vrlo velike oskudice u artilerijskoj municiji, postepeno povlačiti na pozadnje položaje, sa ciljem, da se na njima prikupi, popuni brojno i materijalno i da pričeka popunu artilerijske municije, koja se očekivala iz Francuske. Austro-ugarska vojska snažno je nastupala i potiskivala srpske armije. Povlačeći se tako postepeno, srpska je vojska napustila 16/11 i Beograd, i posjela obranbenu liniju: Varovnica — Kosmaj—Sibnica—Venčani—Medvednik—Vagan — Kalanjevci — Trudelj—Nakučani—Glavica—Drenova — Srezojevci—Kita—Kablar — Ovčar —Markovica, na kojoj je uspjela da zaustavi prodiranje austro-ugarske vojske.

Prostorije, na kojim se bila K. B. najvećim dijelom su u porječju Kolubare, zahvataju i porječje Save i Dunava, a jednim dijelom i porječje Zapadne Morave. Ograničen Zapadnom i Velikom Moravom, Dunavom, Savom i Drinom, ovaj je prostor u svom južnom dijelu potpuno planinskog karaktera, ispunjen strmim, teško prolaznim, ispresijecanim i slabo naseljenim planinama. Prolaznost je ograničena samo na nedovoljan broj puteva i staza, čije je stanje, u vremenu izvođenja bitke, bilo veoma rđavo. Sjeverni dio, prostor od linije Palan-

Digitized by Google

ka—Aranđelovac—Lazarevac k Savi i Dunavu, a na dijelu između Kolubare i Velike Morave (gdje je bitka izvođena), karaktera je brežuljkastog i brdovitog sa više i boljih puteva i staza. Južni dio je uopće za operacije mnogo teži i nepovoljniji. Topografski lanac Maljen, Suvobor, Rudnik, Bukulja, Kosmaj i Avala, ispunjuje cijeli prostor svojim ograncima i predstavlja vrlo jaku barijeru za operacije iz porječja Kolubare u porječje Zapadne i Velike Morave i obratno. Najvažniji objekti na prostoru bili su za srpsku vojsku Valjevo i Beograd, a za austro-ugarsku Kragujevac. U inžinjerskom smislu položaji obiju vojska bili su utvrđeni samo na pojedinim mjestima, i to samo brzom fortifikacijom, osim u pravcu Beograd, gdje je austro-ugarska vojska počela bila da radi jača skloništa i fortifikacijske objekte, ali oni nisu bili završeni.

Jakost i raspored snaga obiju vojskâ 19/11 bio je ovakav: Srpska vojska, glavnim operativnim snagama držala je frontu od oko 120 kilometara dužine, i to: Obrana Beograda (đeneral M. Živković), u čiji su sastav ulazili obrenovački odred i trupe III poziva, na liniji Varovnica—Kosmaj—Ragačko Brdo—Zajednice; II armija (vojvoda St. Stepanović) moravska I, timočka I i konjička divizija, na liniji Subnica—Okresak—Strmovo—Ravanj—Medvednik—Vagan—Lelečke bare; III armija (đeneral P. Jurišić-Sturm), kombinovana I, drinska II i timočka II na liniji Mramor (kota 398)—Kalanjevci—Stražara—Boboška—Gornje Brdo (kota 498)—Krnja Jela—Motika; I armija (đeneral Ž. Mišić), dunavska I, drinska I, dunavska II i moravska II, na liniji Reljinci—Nakučani—Glavica—Drenova—Voskova Glavica; užička vojska (đeneral V. Aračić), šumadijska II, užička brigada i limski odred na liniji Ružin Grob—Kita—Kablar—Ovčar—Markovica. Na istok od obrane Beograda ostale su trupe za zaštitu granične fronte na desnoj obali Dunava od Grocke do bugarske granice (Braničevski i Krajinski odred). Ukupna jakost glavne srpske operativne snage (koja je sudjelovala u bitki) bila je oko 120.000 boraca.

Austro-ugarska glavna operativna snaga raspoređena je bila na fronti dužine od preko 200 kilometara, i to: VI armija (general Potiorek), desno krilo XVI i XV korpus, na liniji Arilje—Požega—Godun (kota 711)—Rujevica—Leušići—Ozrem—Boljkovci—Golubac—Lipet—Vrlaja, centar, XIII korpus na liniji Liplje—Parlog—Smrdljikovac—Trbušnica—Varoševac—Arapovac; V armija (general Frank), VIII i kombinirani korpus, bila je u pokretu sa fronte Obrenovac—Lazarevac u cilju prebacivanja na frontu Varošica—Kosmaj. Ukupna jakost ove snage iznosila je oko 300.000 boraca.

Moral srpske vojske, radi dugog povlačenja bio je opao, ali uspješno odbijanje napada austro-ugarskih trupa na lijevom krilu fronte i stalni dolazak pojačanja od ostavljenih trupa u južnoj Srbiji i municije iz Francuske, počeli su pred bitku, da znatno povraćaju moral i staro pouzdanje. Moral austro-ugarskih trupa, radi dugih i teških marševa, teškog i nedovoljnog snabdijevanja, kao i radi neuspjeha u pokušaju proboja srpske fronte na lijevom krilu pred Kolubarsku bitku, počeo je u jačoj mjeri opadati.

Plan za bitku austro-ugarske vojske bio je u početku, da se izvrši proboj operacijske fronte srpskih trupa na prostoru između Suvobora i Kablara, u dolinu Zapadne Morave, u pravcu Čačka, da se po njegovom zauzeću, zagrozi Kragujevcu ili Kruševcu, i time dovede u pitanje dalji otpor i povlačenje srpske glavne operativne snage prema Kragujevcu i dalje na jug. Padom Beograda u austro-ugarske ruke i neuspjehom u ovom proboju, stvorena je nova situacija na bojištu, i austro-ugarska komanda načinila je, prema toj novoj situaciji i novi plan za bitku: da prebaci na lijevo krilo svoje operacijske fronte V armiju i da njome izvrši odlučan napad na desno krilo srpskih trupa i zagrozi boku i pozadini njihovoj; za to vrijeme VI armija imala je pritisnuti srpske trupe na fronti. Na ovaj način postigli bi se isti rezultati sada sa istoka, dok je u prvom planu to trebalo da se postigne sa zapada.

Srpska vrhovna komanda nije mogla očekivati da će defenziva, ma i na dobro organiziranim položajima, donijeti uspjeha, te je stoga, vjerna osnovnoj ideji, da čim se ukaže pogodan momenat prijeđe u ofenzivu, odlučila, da je situacija austro-ugarske vojske takva, da je treba iskori-

Digitized by Google

stiti, pa se, i ne čekajući da plan austro-ugarske vojske potpuno sazrije, odlučila, da prijeđe u energičnu kontraofenzivu, i da sa što jačim dijelom snage, koncentriranim na svom lijevom krilu, izvrši proboj austro-ugarske fronte, za tim energično goni i austro-ugarske trupe djelomično tuče. Trupe austro-ugarske vojske oprezno su se približavale liniji novih položaja srpskih trupa i za dalje operacije imale su naređenje, da produže napredovanje u određenim pravcima.

Po dispoziciji vrhovne komande 19/11 naređeno je komandantima I, II, III armije, užičke vojske i obrane Beograda, da 20/11 (3/12) sve tri armije i trupe užičke vojske na lijevoj obali Zapadne Morave energično napadnu austro-ugarske trupe i da ih prinude na povlačenje. Trupe obrane Beograda imale su ostati na svojim položajima, osiguravajući desni bok i pozadinu II armije. Po toj dispoziciji, početak napada, veza i uzajamno potpomaganje, ostavljeni su sporazumu komandanata armija. Kako je I armija bila već izdala svoju dispoziciju za napad i odredila početak napada za 3 sata izjutra, to je, po sporazumu sa komandantima divizija, određen početak napada I armiji za 7, II armiji za 10 i III armiji za 9 sati. Užička vojska poduzela je napad u isto vrijeme kad i I armija. Tok bitke razvijao se ovako:

20/11 (3/12). Kod VI austro-ugarske armije, XVI korpus pogođen je udarom srpskih trupa još prije podne, i poslije jakih borbi 50 divizija se, u toku noći, povukla na položaj Ozrem—Brezna. Kombinirana austro-ugarska divizija, i ako pokolebana, uspjela je da se na položajima održi. 18 divizija uspjela je da odbije napad užičke vojske, ali se odlučila na povlačenje, radi izvještaja, da od Čačka dolaze jake srpske snage. XV korpus vršio je izmjenu prednje 48 divizije 1 divizijom iz rezerve, ali u toku izmjene počet je napad na 48 i 40 diviziju, a u isto vrijeme tražena je i pomoć od XVI korpusa, te je upućena 7 i 9 brdska brigada u pomoć kombiniranoj austro-ugarskoj diviziji, a 8 brigada zadržana u rezervi. Korpus je odbio napade srpskih trupa i u toku cijele noći izdržao njihove napade. XIII korpus poduzeo je napad pravcem Lazarevac—Aranđelovac i lagano je napredovao. Kod V armije vršeno je novo grupiranje za napad sa Raljskih položaja u pravcu Aranđelovca, bez borbe.

Na osnovi dispozicije vrhovne komande izdata je dispozicija II srpskoj armiji, da sve tri divizije izvrše napad na neprijatelja pred svojim frontama, da ga prinude na povlačenje, težeći da zauzmu svoje ranije položaje, da neprijatelja raspršе i prebace ga preko Kolubare.

Prema ovoj dispoziciji napad je kod II armije počet u 10 sati i moravska I, poslije teškog napada cijelog dana, lijevim krilom zauzela je Balin Grob a na fronti, približila se položaju Kremenici i Stubičkom Visu; timočka I zauzela je Bistrički Vis i Ivkovaču; šumadijska I zauzela je Zmijak i liniju zapadno Kapar—Kojinovica—Okresak, a konjička divizija držala je liniju Čamske Njive i ivicu sela Slatine. Za 21/11 naređeno je, da se prodiranje produži po dispoziciji, a konjička divizija da napreduje prema prodiranju šumadijske I, održavajući vezu sa obrenovačkim odredom. I ako je noć prekinula ovu neriješenu borbu, moravska I poduzela je u ponoć treći juriš na položaj Kremenica—Vis, ali je bila odbijena. Kod III armije napad je počet također u 10 sati, po dispoziciji, prema kojoj je imala drinska II da napada na Kik, a potom da navali na Gaj; kombinovana I da napada položaj Čiker—Kamalj, potom da stupa u pravcu Parlog—Liplje; timočka II da nastupa preko Lipeta na frontu Dićka Glavica—Jasika. Poslije borbi cijeloga dana, drinska II izvršila je pregrupiravanje snage iz obranbenog rasporeda u napadni, zauzela je neprijateljske prednje položaje Krečanac—Duboko Brdo, Šutačka Kosa; prema Čikeru prišla je na 2—300 metara od rovova, a na desnom krilu zauzela je sjeverni dio Kika. Kombinovana I nije poduzela napad po dispoziciji u 10 sati, jer je iz armije naređeno, da počne napad kad moravska I izbije na visinu, na kojoj će osigurati krilo i bok drinske II; to će odrediti na licu mjesta komandant armije. Ipak je komandant divizije krenuo dragoljski odred u napad u 12.30, a obje kolone u 14 sati. Poslije veoma uporne borbe, desna kolona zauzela je prednje točke i približila se glavnom položaju, Čikeru, ali je zaustavljena na blizom razmaku. Noćni juriš nije uspio, i kolona je prenoćila na 30—150 koraka pred

Digitized by Google

glavnim položajem. Lijeva kolona počela je napad u 10 sati i u 13 je zauzela lijevim krilom najvišu točku Kamalja, a poslije borbe u toku cijelog dana i duboko u noć, zauzet je sjeverni dio Kamalja i napadan je »desni ćuvik«, ali bez rezultata. Dragoljski odred poduzeo je napad u 12.30 sati, i do 12.25 sati zauzeo je najviši vrh Vrlaje i cijelu gredu, na kojoj se i utvrdio. Timočka II cijelog dana očekivala je da drinska I izađe na njenu visinu, i tek je u 17 sati naređeno, da srednja njena kolona zauzme Mali Lipet, ali to nije izvršeno u toku ovog dana.

Kod I armije bilo je naređeno, da drinska I prodire k fronti Ručić—s. Kriva Reka; moravska II da prodire k fronti Ručić—Ozrem; dunavska I da prodire k fronti Ozrem—Lozanj; dunavska II da prodire k fronti Lozanj—Brezna k Banjanima i Teočinu; armijska rezerva (4 puk I poz.) da krene preko Mramora—Vinogradina, a odatle preko Donjeg i Gornjeg Branetića. Početak napada svima divizijama određen je u 7 sati. Drinska I počela je napad u 7 sati na fronti Mramor—Ručić, i poslije jake borbe uspjela je, da do noći zavlada Mramorom i da izbije na frontu Ručić—Kriva Reka. Moravska II počela je napad u 7 sati, i poslije veoma uporne borbe kod D. Branetića uspjela je, da do noći izbije na frontu: sedlo između kote 483 i Vranovice — položaj kod izvornog dijela rijeke Braničice. Dunavska I počela je napad u 7.30 sati, i poslije uporne borbe slomila je otpor neprijatelja, koji je bio osobito jak na Čolića Brdu i Dubavi, i do noći je pod borbom izbila na sedlo između sela Levaja i D. Branetića—Ozremsku Kosu—Trešnjica. Dunavska II poduzela je napad u 7 sati, i poslije žestoke borbe oko Leušića—Brezne i Beršića uspjela je, pod stalnom borbom, veoma lagano napredujući, da izbije do večeri na (desnu obalu Konjske Reke) istočne kose Kremena — Šukunđed — pred (Beršićkim) Kremenom. Za 21/11 naređeno je, da se izbije na glavnu planinsku gredu na fronti Lalinci—Prostruga — Rajac — kota 881—Suvobor—Mujov Grob—Babina Glava.

Užička vojska imala je, prema dispoziciji vrhovne komande, plan, da se užičkom brigadom drži defenzive na desnoj obali Morave, a trupama limskog odreda i šumadijske II da poduzme ofenzivu u vezi sa krajnjim lijevim krilom I armije. Prema takvom planu izdata je i zapovijest. Napad je počet od 7 sati, i poslije napada cijelog dana, šumadijska II zavladala je linijom Pranjanska Crkva —kota 570—Rujevica—kota 787, a limski odred zauzeo je Godun. Kod obrane Beograda nije bilo borba ovog dana.

21/11 borbe VI austro-ugarske armije produžene su još žešće no prošlog dana: XIII korpus je odbio sve srpske napade na liniju Zeoke—Glavica —Kremenica—Čikor, no nije mogao napredovati u pravcu Aranđelovca. XV korpus održao se na svojim položajima Vrlaja—Lipet i kod sela Poljanice. XVI korpus bio je potisnut, i povukao se na srednji ćuvik Prostruge—Grašac—Danilov Vrh— Ravni Gaj. V armija pokušala je svojim VIII korpusom da napreduje, ali je on morao ubrzo da prijeđe u obranu Okreska. Kombinirani korpus, ne naišav na otpor, stigao je na visove sjeverno od Sopota i Ripnja.

Srpska II armija produžila je ofenzivu po zapovijesti, i poslije borbe cijeloga dana, postignuti su ovi rezultati: Timočka I napadala je cijeloga dana na Dren i Glavicu, ali ih do noći nije zauzela. Konjička divizija napala je pravcem Slatina—Beljina, i oko podne zauzela je kotu 238, sa koje je morala odstupiti pod kontranapadom neprijatelja. Pojačana sa dva bataljona pješadije ponovo je poduzela napad, ali nije uspjela, već je zanoćila u neposrednoj blizini neprijatelja. Šumadijska I zauzela je, poslije uporne borbe, kotu 187 i Arapovačku Kosu. Moravska I četiri je puta jurišala na Kremenicu, ali nije uspjela da progna neprijatelja, i zanoćila je desnom kolonom na Staraći, a lijevom na liniji Banjin Grob—Trnavci. III armija također je produžila napad, i na kraju dana postignuto je ovo: Timočka II zauzela je M. Lipet, ali sa V. Lipeta nije uspjela da potisne neprijatelja. Kombinirana I izbila je na lijevu obalu V. Potoka i približila se Čikoru. Drinska II približila se je lijevom krilu Čikora i držala je Krečanac. U toku dana zauzela je bila i Kik, ali, napadnuta nadmoćnom snagom sa Gaja i Smrdljikovca, morala ga je napustiti. Kod I armije od jutra je vršen napad na cijeloj fronti, i razvijao se uspješno tako, da je neprijatelj svuda

Digitized by Google

potisnut, te je na kraju dana drinska I zanoćila na liniji: kosa kod sela Ugrinovce—potok Pločnik—Bezimena Čuka južno od Prolivnice—kosa zapadno od druma za Boljkovce u visini Parloga. Moravska II dospjela je desnom kolonom na Vranovicu, a lijevom na položaje kod gornjeg i donjeg Vranetića. Dunavska I zauzela je i zanoćila na liniji Gornji Branetić—Čuvik u izvornom dijelu potoka Madžarca—vis istočno od Banjana. Dunavska II doprla je desnom kolonom na kotu 500 na Teočinskom Krstu, srednjom na kote 758 i 731, a lijevom na Koštunički Krst. Užička vojska je vodila cijele noći veoma žestoke borbe, odbijajući neprijateljski napad na položaj Pranjani—kota 370. Kako su austro-ugarske trupe od jutra produžile napad, šumadijska II nije mogla poduzeti napad po dispoziciji, već je morala odbijati napade na pravcima za Čačak, držeći čvrsto položaj Rujevica—Pranjani i Gojnu Goru. Cijeloga dana borba se vodila, i šumadijska II nešto je malo krenula svoje desno krilo na položaje sjeverno od Pranjana. Limski odred bio je napadnut na cijeloj fronti, ali je napade odbio, i uspio je da desnim krilom zauzme Brezak, ali je kontranapadom odbačen na polazne položaje, na kojima je ostao do noći, odbivši snažne neprijateljske napade na oba krila. Užička brigada održala je u svojim rukama most na Belici, i ako je cijelog dana bila napadana.

22/11 još od jutra XVI korpus bio je napadnut jakom snagom srpske I armije i pored svih kontranapada, nije se mogao održati na položajima, i morao je uzmaknuti 50 divizijom na položaj Jelak—Ruda (622 m), kombiniranom na Baćinovac; 1 divizija, pored sveg tog što se vrlo uspješno držala na Golupcu svojim lijevim krilom, morala se povući na položaj Bukva—Mednik, a 18 divizija, da ne bi bila odsječena, morala se povući na liniju Crni Vrh—Maljen, a 4 brdska brigada prema Požezi. Trupe su do noći jedva počele pristizati na gornje položaje. XV korpus morao se također povući, i to 48 divizijom na liniju selo Moravci—selo Poljanica na desnu obalu rijeke Kačera. 40 divizija (honvedska) ostala je na položaju Poljanica—Parlog. XIII korpus uspio je da se održi na svojim položajima. V armija vršila je grupiranje snaga za napad na Kosmaj, a dijelovi VIII korpusa bili su zadržati srpskim trupama pred položajem Okresak.

Srpska II armija u toku ovoga dana produžila je napad po ranijem naređenju. Još u toku noći moravska I pokušala je da novim napadom zauzme Kremenicu—Vis (385 m), ali je i ovaj napad ostao bez uspjeha. Napad je ponovo počet u 8 sata, i tada je desna kolona (3 puk), pomognuta jakom artilerijskom vatrom i Moravske I i timočke I uspjela, da zauzme selo Kremenicu, gdje je dobila jaku pješadijsku i artilerijsku vatru. Tu se je utvrdila i sudjelovala napadu srednje kolone (16 puka), koja je u 11.30 sati poduzela juriš na kotu 371. Ovaj juriš nije uspio, i kolona se morala vratiti u polazne rovove. Oko 13.30 sati ponovljen je juriš, no ni taj nije uspio. Pojačana jednim bataljonom iz rezerve, kolona je u 18.50 sati krenula opet na juriš. Lijevo krilo zauzelo je prvu liniju rovova, no centar i desno krilo nisu mogli izbiti na položaj, već su zaustavljeni pred samim položajem i tako i prenoćili. Lijeva kolona (2 puk), poduzela je, poslije dva neuspješna juriša, i treći, i uspjela je da zauzme prve rovove na Kremenici i obiđe Vis, i tu je prenoćila, nemogući dalje da nastupa. Kako je naređeno bilo, da timočka I odmah (u 18.30) sati odmarširа na Kosmaj—Malovanj, moravska I obustavila je dalje napredovanje, utvrdila se na zauzetim položajima i prešla u obranu, izmjenjujući dijelove timočke I na Bistričkom Visu.

Timočka I odbila je u toku noći dva napada, i od 7 sati u jutro poduzela je napad po jučerašnjoj zapovijesti. Čim je njena lijeva kolona zauzela selo Kremenicu, upućena je u napad na Dren, i poslije uporne i teške borbe zauzela je u 17.30 sati Dren (kotu 278 m). Desna kolona pomagala je jednim bataljonom lijevu u zauzimanju Drena, a ostalom snagom ostala je na dotadanjim svojim položajima, odbivši dva austro-ugarska napada. U 21.30 sati izdato je naređenje za pokret divizije na Kosmaj, a ostavljena su po 2 bataljona na koti 278 (Zeoke) i na Drenu, dok ih ne izmijene dijelovi moravske I i šumadijske I. Šumadijska I poduzela je napad objema kolonama u 7 sati. Desna kolona bila je prebacila neke svoje dijelove na desnu obalu Sajkovačkog potoka, u namjeri da zadrži Vis (kotu 212 m), ali nije uspjela, jer

Digitized by Google

joj je bilo naređeno u 11·10 sati, da uđe u sastav Obrenovačkog odreda. Lijeva kolona zauzela je kotu 173, prenoćila je na liniji kota 173—Bres—Poljčine i uhvatila je vezu sa Timočkom I kod Zeoke. Kod III armije timočka II vršila je cijelog dana napad na Lipet, ali, i pored veoma velikih žrtava, nije ga mogla zauzeti, već je zaustavljena na 30—50 koraka od neprijateljskih rovova. Kod kombinovane I stanje je ostalo uglavnom nepromijenjeno. I neprijatelj se pojačavao na Vrlaji. Preko cijelog dana bila je čas jača čas slabija artilerijska vatra. Kod drinske II vršene su pripreme za napad na Kik, ali sam napad nije bio poduzet u toku ovoga dana. Neprijatelj je izvršio jedan slabiji napad no bio je odbijen.

Kod I armije napad je potpuno uspio. U toku dana (u 15·15 sati) armija je izbila na liniju Ploča—Prostruga—Rajac—Šiljkova Kosa—Mali i Veliki Suvobor—Mujov Grob. Neprijatelj je pred moravskom II i dunavskom I i II uzmaknuo u neredu i najvećem rasulu. Divizije su prenoćile: drinska I na liniji Golubac—Prostruga—Ploča, moravska II na Ploči—Sastavci, sa istaknutim gonećim odredima u pravcu Lalinca i Paleža, dunavska II na liniji Mali i Veliki Suvobor—Mujov Grob—Ravna Gora, sa istaknutim dijelovima prema Cugulju, Igrištu i Babinoj Glavi. Dunavska I krenula je u gonjenje pravcem Rajac—Dobro Polje—Cugulj i dalje k Baćinovcu. Užička vojska je u toku cijelog dana vodila jake borbe na objema obalama Morave, ali nije mogla zauzeti Oštricu i Brezak. Sve neprijateljske kontranapade odbila je, i održala se na položaju Godun—Gojna Gora—Rujevica—Pranjanska Crkva. Kod obrane Beograda nije bilo jačih borba.

23/11 kod VI austro-ugarske armije, jedinice XVI korpusa povukle su se na položaj Crni Vrh—Maljen—Jelak—Rudo—Baćinovac—Mednik — Bukva, ali, napadnute jakim srpskim dijelovima, naročito na Rudo i Baćinovac, morale su se povući preko Kolubare, i to 1 divizija prema Slovcu, kombinirana prema Divcima, 50 prema Valjevu i 18 preko Kosjerića k Valjevu, 4 brdska brigada također se povukla iz Požege k Užicu, gdje se sjedinila sa 9 etapnom (landsturmskom) brigadom i sa 2 bataljona poslata kao pojačanje iz Višegrada. XV korpus je u toku dana uzmaknuo 40 honvedskom divizijom na položaj na desnoj obali Kačera, a 48 divizijom na desnu obalu Ljiga, na položaj Orlovac—Milovac. XIII korpus je bio prinuđen da se desnim krilom povuče pozadi Kolubare, i ako je lijevo krilo vršilo dosta uspješan napad u vezi sa V armijom. V armija vodila je VIII korpusom uporne borbe na fronti Arapovac—Slatina, ali bez ikakva uspjeha. Kombinirani korpus napredovao je pod borbom vrlo lagano, i to 107 (landsturmska) brigada jugoistočno od Dučine, 7 divizija k visu Mišljevac i Malovanj, 104 landsturmska brigada do Vlaškog Polja, 71 pješadijska brigada napadala je na vis Umka kod sela Senaje, a 29 divizija Varovnicu.

Srpska II armija odaslala je u toku noći i ostale dijelove timočke I (osim 13 puka) prema Kosmaju. Konjička divizija spriječila je, da se dijelovi neprijatelja spuste s Visa u Arapovac, a održala je svoj položaj. Kod moravske I nije bilo borbi, osim artilerijske vatre. Kod šumadijske I također jačih borba nije bilo, osim puškaranja i jake artilerijske vatre. Kod III armije timočka II uspjela je da zauzme Lipet, a drinska II odbila je, sa velikim gubicima, neprijateljski napad na Dubovo Polje, i produžila je gonjenje prema Bugarskom Brdu—Potoku. Kod kombinirane I desna kolona, primijetivši da neprijatelj uzmiče, poduzela je napad, i zauzela je Čikor, a poslije omanje borbe i Parlog, i uputila je goneći odred (1 bataljon) između Lipovice i Potoka na Ljigu s ciljem, da zavlada što prije prijelazom preko rijeke. Lijeva kolona upućena je na Ambarište, i bez jačeg otpora zauzela ga, za tim i Vrbovačku Kosu, odakle je neprijatelj već bio uzmaknuo, a u mrak je izbila na desnu obalu potoka Vrbovca, i odatle organizirala goneću kolonu, sa pravcem selo Ivanovci—Okruglo Polje—Ljig. Dragoljski odred, poslije male borbe, zauzeo je Vrlaju, i uputio je goneću kolonu preko Zabrana k Ljigu. Kod timočke II pokret je počet u zoru. Do 12·30 sati očekivao se rezultat borbe na Vrlaji, koju je ova divizija podržavala artilerijskom vatrom i upućivanjem dvaju odreda na padine desne obale Kozeljske Reke, te je dovršila raspršivanje austro-ugarskih snaga, koje su počele uzmicanje sa

Digitized by Google

Vrlaje. Za tim je prešla cijela divizija u gonjenje, pravcem prema Dićkoj Glavici, koju je zauzela, poslije malog otpora. Kod I armije produženo je gonjenje sa ciljem, da se izbije na liniju Gukoši—Mednik—Vis—Gunjački Vis—Baćinac—Rudo sa osloncem na Maljen, kako bi se sa ovog prikupljenog položaja moglo manevrirati u sve pravce i parirati svaki eventualni kontramanevar austro-ugarske vojske. U toku noći nije bilo borbe na cijeloj fronti armije. Drinska I je u zoru uputila konjicu, a oko 7 sati goneće odrede pješadije, no odmah za njima u 8·30 krenute su i sve trupe divizije. Do 15 sati pokret Gukošu, bio je dosta spor, ali od 15 sati, kad je dunavska I prodrla preko Baćevca u pravcu Mionice, pokret je postao energičniji i oko 21 sat izbila je divizija na Dićku Glavicu i Bukvu. Moravska II počela je pokret oko 7 sati, i naišla je na neprijatelja na položaju Bukva—Vis—Gunjački Vis, koji je, kad se moravska II približila položaju, počeo žurno da napušta Mednik i Vis. Ovi su položaji zauzeti u 16 sati, i upućeni su goneći odredi u pravcu G. Toplice, Orlovca i Razbojišta. Na Bukvi se neprijatelj držao, odbio je dva napada desnog krila moravske II, i tek je oko 19 sati Bukva zauzeta. Austro-ugarske trupe su uzmakle u najvećem neredu prema D. Toplici. Dunavska I poduzela je u 5 sati napad na Baćinovac i Rudo, ali zbog mraka do 7 sati razvijeni su samo prednji dijelovi. Od 7 sati borba je jače angažovana, oko 10 sati divizija je uspjela da protjera neprijatelja sa Baćinovca, a oko 11 sati i sa Ruda. Odmah je produžila gonjenje na pravcu Mionica—Rajković, i do noći je izbila na položaje kod sela Struganika (Puriševac, Gunjice, Osoje—Goveđe Brdo) i dijelom na Gunjački Vis (zajedno sa moravskom II), razbivši potpuno neprijatelja. Dunavska II vodila je cijelog dana borbe sa dva puka na pravcima preko Riora k Maljenu i prema Gojnoj Gori, i zauzevši Podovo i Vidove, zanoćila je sa ta dva puka (8-I i 8-II) pred Maljenom. Desna njena kolona zadržata je na M. i V. Suvoboru, a lijeva na Mujovom Grobu i Ravnoj Gori. Užička vojska je poduzela napad na cijeloj fronti, uspjela je da u toku noći razbije neprijatelja na Krstacu, i da ga pokoleba oko Pranjana i Gojne Gore. Radi toga neprijatelj je počeo od jutra povlačenje na cijeloj fronti. Užička je vojska poduzela gonjenje, i uspjela je do noći da izbije na liniju Zelen Breg—Zajčica—Grupičište, sa ciljem da sutra produži prodiranje na frontu Ražana—Kosjerić—Užice. Obrana Beograda odbacila je prednje dijelove neprijateljske, koji su pokušali da se u toku noći približe koti 313 sjeverno od Mišljevca i k Ameriću. Na ostaloj fronti noć je prošla na miru. Izjutra ovoga dana neprijatelj je bio počeo napad na cijeloj fronti i u toku dana napadao je najviše odred na Drenu, koji je bio prinuđen da se oko 15 sati povuče na Madžarsku ravan. Ostali napadi na fronti bili su odbijeni, osim napada na divizion konjice u dolini rijeke Ralje, koji se povukao na kraj sela Umčara. Isto tako i pokušaj neprijateljski da prijeđe na lijevu obalu Dučinske Reke, južno od Petlovca, spriječen je sa velikim gubicima po neprijatelja.

24/11 austro-ugarska VI armija povlačila se na položaje na lijevoj obali Kolubare, i to XVI korpus svojom 50 divizijom na visove sjevero-zapadno i zapadno od Valjeva, a kombiniranom divizijom na položaj kod sela Divci. Povlačenje je izvršeno neuznemirivano od strane Srba. 18 divizija uzmakla je od sela Ražana k Valjevu. XV korpus se povukao 48 divizijom, bez borbe, na vis Kočicu južno od Slovca, 40 honvedskom divizijom, pod žestokom borbom, na položaje kod Pridvorice i ispred prijelaza kod Rubribreze. 1 divizija prešla je preko Kolubare, i kod sela Loznice činila je korpusnu rezervu. XIII korpus, jako oslabljen gubicima, povukao se na liniju Županjac—Šišnjar—Burovo, za neposrednu obranu Lazarevca. V armija vodila je svojim VIII korpusom cijeloga dana uporne borbe na fronti Baroševac—Arapovac—Slatina, bez rezultata. Kombinirani korpus vodio je cijelog dana jake borbe 7 divizijom i 107 landsturmskom brigadom, na fronti Dučina—Nemenikuće, 29 divizijom, pojačanom 104 landsturmskom i 71 brigadom, na frontu Đurinac—Senaja—Šepšin, dio 29 divizije i petrovaradinski odred, na fronti Umčari—Grocka, također bez stvarnih rezultata.

Prema II srpskoj armiji u toku noći bilo je samo povremene pješadijske i artilerijske vatre, koju je neprijatelj otvarao na cijeloj fronti.

Digitized by Google

Preko dana bilo je puškaranja gotovo na cijeloj fronti, ali napada nije bilo. Desno krilo prednje linije moravske I poslalo je izviđačke dijelove u dolinu Lukavice, a centar i lijevo krilo vršili su pokret, da bi u toku noći zauzeli odsjek kota 371—Stubički Vis —kota 385. Ostale divizije posjele su položaje, do kojih su juče došle, i na njima su ostale cijeloga dana. III armija prebačena je lijevim krilom i centrom na lijevu obalu Ljiga, goneći neprijatelja, a desnim krilom je potpomagala napad II armije. Timočka II imala je da nastupa preko Cvetanovca i Milovca ka Todorinom Dolu i Staračí, i do noći je stigla glavnom silom na Plandište, a prethodnicom do Bošnjakovića. Kombinirana I imala je da nastupa preko Topoljskog Brda na frontu Bošnjaković—Latković i dalje ka Vraćeviću, i do noći je izbila na kosu u visini sela Todorin Do — položaj sjeverno od sela Vraćevića. Timočka II dospjela je u svom gonjenju na kose kod sela Virovca—Ratkovca — Pridvorice i Strmova. Drinska II cijeloga je dana vodila borbu, a u mrak je već stigla na Vinogradinu i u izvorni dio Grabovice Reke. Noć je prošla kod I armije bez borbe.

Još u zoru ovoga dana upućen je bio 18 puk u Čačak, da se odatle transportira u Mladenovac, u sastav obrane Beograda. Drinska I krenula je u gonjenje oko 6 sati, sa položaja Bukva—Dićka Glavica, ostavivši na ovoj jedan puk (4-I) kao rezervu, i čim je izbila na Gukoške položaje, desnom kolonom (5 i 6 puk I) imala je da posjedne Donje Brdo i Osoje, a lijevom Spasojevinu. Goneći odred (17 puk i brdska baterija sa konjičkim pukom) čim je izbio na Spasojevinu, produžio je gonjenje preko Ljiga i Babajića k Mionici, i do noći je stigao i zanoćio na prostoru Bošnjaković—Todorin Do—Sikirača, sa predstražnim bataljonom kod Vraćevića, istočno od Stražare. Ostale trupe drinske I prenoćile su na prostoru Orlovac—Milovac. Moravska II gonila je neprijatelja na cijeloj fronti, i poslije mnogih manjih borba i silnih trofeja zanoćila je gonećim bataljonom 3 puka između Mramora i Stojkovca, a 3 pukom na Medniku, jednim bataljonom 1 puka na Sikirači, 1 bataljonom na Beloj Steni, ostatkom na Medniku. 2 puk približio se Stražari, i tu je noćio, a 8 puk je noćio kod Komanice. Dunavska I krenula je oko 10 sati, i energično goneći zanoćila je konjičkim pukom kod sela Đurđevca, 9 puk na Svetljaku, 4 prekobrojni puk na Ceru (278), sa predstražom između sela Klinaca i Beloševaca i na Boblijama, 8 puk I na Rafajlovića Brdu. Dunavska II poduzela je zorom pokret, 7 i 8 puk II napali su na Maljen, u 5 sati zauzeli su najvišu točku, 7 puk je produžio napad, do podne je zauzeo Uzunovac i oko 14·30 Stražaru, gdje se zadržao; 8 puk je produžio prema Divčibarama, koje je do noći zauzeo. Trupe užičke vojske produžile su gonjenje i zanoćile: šumadijska II na liniji Pogled—Subjel, sa prednjim dijelovima na liniji Rosići—Glogovac. Limski odred izbio je na Crnokos, užička brigada zadržata je, porušenim mostovima, na Moravici i Skrapežu, i nije prešla na položaje istočno od Užica. Kadrovski puk je, preko Arilja i Gorobilja, izbio u toku noći na položaje pred Užicom. Kod obrane Beograda napadi su odbijeni, i ostala je na istim položajima.

Na taj način, ovoga dana postignut je definitivan uspjeh i neprijatelj je gonjen na cijeloj fronti.

25/11 užička vojska produžila je gonjenje, i bez otpora nastavila ga je i 26 i 27; toga dana izbila je na Drinu, prebacivši neprijatelja na lijevu obalu Drine, u Bosnu. I armija produžila je gonjenje, zauzela Valjevo, i nagnala neprijatelja na ekscentrično uzmicanje prema Šapcu (XV korpus), Loznici i Peckoj (XVI korpus). III armija također je produžila gonjenje, uspjela je da izbije na Kolubaru, prebacivši neprijatelja na lijevu obalu. II armija uspješno je produžila svoju akciju, uspjela je da potpuno svlada neprijateljski otpor na položajima kod Lazarevca, i da ga potisne. Pred noć je uputila moravsku I u sastav obrane Beograda.

Kod obrane Beograda, austro-ugarska V armija poduzela je napad na cijeloj fronti Varovnica—Kosmaj. Na desnom krilu Varovnica se održala, ali je Kosmaj neprijatelj bio zauzeo. No timočka I, čim je stigla na visinu Kosmaja, uspjela je jednim snažnim napadom da potisne neprijatelja i da povrati Kosmaj. U toku noći 25/26 neprijatelj je produžio ogorčene napade na Varovnicu i Kosmaj, ali su svi napadi bili odbijeni.

Digitized by Google

Slijedećih dana operacija se razvijala jednim dijelom na zapadu, gdje je užička vojska do 27/11 prebacila austro-ugarske trupe preko Drine u Bosnu, a I armija očistila do 1/12 cijeli teritorij na fronti Obrenovac—Šabac—Loznica—Bajina Bašta, i na istoku, gdje je izvedena tako zvana Beogradska operacija.

Plan za ovu operaciju, koja je bila završetak kolubarske bitke načinjen je čim se uspjeh na zapadu ocrtavao u punoj mjeri t. j. još 26/11, i sastojao se u tome, da se obrana Beograda pojačana dvjema divizijama I poziva (timočka I i moravska I), imala pod svaku cijenu održati protiv V austro-ugarske armije i poslužiti kao osiguranje boka i pozadine srpske vojske, kao zaštita komunikacije za Kragujevac i kao pivo za promjenu operacionog pravca III i II armije. Ove dvije armije imale su izvršiti promjenu pravca sa zapada na sjever, i po završetku zajedno sa obranom Beograda tući V austro-ugarsku armiju.

Noću 26/27 novembra, pošto je pretrpjela neuspjeh u napadima na Varovnicu—Kosmaj. V austro-ugarska armija bila je prinuđena da se povuče na Raljske položaje. 27/11 austro-ugarska V armija utvrđivala se i spremala za otpor na Raljskim položajima. Obrana Beograda krenula je sa svojih položaja za neprijateljem, i približila se njegovim položajima do linije Majdan—Rogačko Brdo—Zoroljin. II armija vršila je promjenu pravca i prikupljala se na liniji Arnajevo—Sokolovo na Rogačkom Brdu i kod Guberevca, poslavši konjičku diviziju na izviđanje pravcem Stepojevac—Meljak k Beogradu. III armija vršila je grupiranje snage: timočke II kod Uba, kombinovane I i drinske II na lijevoj obali rijeke Turije. Da se ne bi dalo vremena neprijatelju da se prikupi, uredi i utvrdi, bilo je naređeno svima armijama, da ubrzaju svoje napade. Za 28/11 bilo je naređeno obrani Beograda, da napadne neprijatelja glavnom snagom na lijevo krilo (Krajkova Bara), a pomoćnom na desno krilo (Koviona—Lipe), II armiji, i to timočkoj I, da nastupa i goni neprijatelja pravcem Rogačko Brdo—kota 360—kota 357 sa ciljem, da zavlada položajem Ljuta Strana—Džever Brdo; obrenovačkom odredu, da goni pravcem Beljina—Barajevo s ciljem, da zavlada linijom Nenadovac—Dražanovac; šumadijskoj I da napreduje za obrenovačkim odredom i zaustavi se kod Barajevske Mehane. III armiji: da drinskom II goni pravcem Arnajevo—Borak—Guncati; kombinovanom I da goni pravcem Stepojevac—Meljak, konjičkom da napreduje preko Konatice i Mislođina do Velike i Male Moštanice, timočkom II da krene u Obrenovac, radi osiguranja boka, da se grupira tamo i da prodire prema Beogradu.

28/11 poduzeti su naređeni pokreti. Obrana Beograda vršila je cijelog dana napad, i uspjela da se, pod borbom, približi Kovioni, i da zauzme Lipu, Stražu i Rajče Brdo. II je armija pod borbom izbila na liniju Veliko Polje—Pajšuma—Karaula—Vrapčiji Vis—Vlaško Brdo—Zminjak—Bećarski Laz. III armija u toku dana borbom je izbila na liniju Stepojevac—Vrtače—kota 186.

29/11 obrana Beograda produžila je napadaj cijeloga dana i u toku noći ona je, sa velikim žrtvama, uspjela da pride sasvim blizu neprijateljskog položaja, tu se utvrdila i zanoćila. II armija napala je šumadijskom I Pogled, ali nije uspjela da ga u toku dana zauzme. Obrenovački odred zauzeo je liniju Pajšuma—Talambas—kota 243, i izbio je na Rt—kota 275—do Podvisa. Timočka I napadala je Vis i Podvis, i u toku dana uspjela je da ih zauzme. III armija je timočkom II zauzela Obrenovac i Skelu. Kombinovana I i drinska II napale su austro-ugarske trupe na liniji Konatica—Stepojevac—Borak, uspjele su da ih prinude na povlačenje; kombinovana I produžila je da goni pravcem Stepojevac—Meljak, koji je i zauzela, a drinska II zauzela je Vis zapadno od sela Božidarevca i ovo selo. Konjička divizija gonila je k Meljaku i k V. i M. Moštanici, i zanoćila je na liniji Meljak—Barič. Ovoga dana upućena je privremeno u sastav III armije moravska II, i kretala se od Slovca k Lazarevcu.

30/11 obrana Beograda zauzela je do podne Lipe i Plandište, a oko podne izvršen je proboj neprijateljske fronte, kad su poslije žestoke borbe, zauzete kote 305, 303 i 304. Ubrzo za ovim austro-ugarske su trupe napustile Kovionu i bježale su drumom k Avali. Odmah poslije ovoga uspjeha bilo je naređeno iz vrhovne komande, da II armija pomogne III armiju u za-

Digitized by Google

uzimanju Karaule i Petrovog Groba, poslije čega da se prebaci na desnu obalu Topčiderske Reke i da vrši gonjenje pravcem drum Koviona—Beograd, III armija, po zauzimanju Karaule i Petrovog Groba, da produži gonjenje pravcem Sremčica—Železnik—Beograd, obrana Beograda da goni pravcem Krajkova Bara—Izvorić—Mostine—drum za Beograd.

U toku 1/12 vršeno je gonjenje po dispoziciji vrhovne komande uspješno i vrlo energično, tako da je Beograd zauzet. 2/12 trupe su ovako razmještene: obrana Beograda na prostoru Ekmekluk—Erino Brdo—Zeleno Brdo sa predstražama na Dunavu; II armija na prostoru Topčidersko Brdo—Dedinje—Banjičko Polje, sa jednim pukom (10 puk I) kao posadom u Beogradu; III armija na prostoru Banovo Brdo—Topčider—Petlovo Brdo—Kneževac, sa predstražama na Savi. Konjička divizija, koja je u 10 sati ušla u Beograd, izvedena je i ubivakirana izvan grada, između Topčiderskog i Smederevskog druma. Timočka II ostala je kod Obrenovca, a moravska II kod Rušnja. Austro-Ugarska armija prebačena je preko Save i Dunava, a sve što nije uspjelo da se prebaci zarobljeno je.

Rezultati kolubarske bitke bili su: izbacivanje neprijatelja iz Srbije; zarobljeno je oko 500 oficira i 50.000 vojnika, 200 topova svih kalibra, mnogo plijena svih vrsta. To je bila ogromna moralna i materijalna pobjeda.

Literatura: Veliki Rat Srbije za Oslobođenje i Ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, knjiga 4, 5, 6 i 7 (Izdanje Glavnog Đeneralštaba); Ž. Pavlović, Beogradska Operacija (Glas, 59); Članci u Ratniku, Srpskom Književnom Glasniku i Politici: Živka G. Pavlovića, Svetislava Milosavljevića, Milutina Lazarevića — pod naslovom Kolubarska bitka.

V. Belić.

KOLUBARSKO GOVEČE je pasmina u Srbiji, koja je postala iz križanja kratkorožnog autohtonog goveda sa stepskim. Boja je bijelo-siva sa tamnim znacima oko očiju, na vratu i prednjim nogama. Težina krava je 320—390 kg, mlijeka daju prosječno 1.400 l godišnje. *S. U.*

KOLUNIĆ-ROTA MARTIN, bakrorezac. Rođen je u Šibeniku, a radio je, sudeći po zapisima na njegovim djelima, 1558—1586 vjerojatno najduže u Mlecima. Potpisivao se Martin(us) Rota Sebenzan ili Sibenipensis Dalm., ili početnim slovima svoga imena i sitnim kolom (kolo = tal. rota). — K. je izradio otprilike stotinu i pedeset listova. Veći dio njegova rada sačinjavaju portreti savremenih ličnosti (među njima: portret Antona Vrančića). Grafički je najznamenitiji njegov bakrorez po Michel Angel-ovu Posljednjem Sudu. K. je posljednji znatni predstavnik stila, što ga je ustanovio Marcantonio Raimondi i njegova škola. Bitne su osobine K. djela čist i ispravan crtež, skladna jednoličnost linija i krepki sjaj tonova. Čini se, da je potkraj svoga djelovanja K. stajao pod utjecajem nizozemske grafičke tehnike. Potpunu kolekciju K. djela ima bečka grafička zbirka Albertini.

Literatura: J. Kukuljević, Slovnik; M. D. Đurić, Almanah Umjetnosti (1923). *A. Sch.*

KOLJIVO (»žito«; »panajija«) je kuhana pšenica (koja može biti zaslađena, po gradovima, i začinjena na razne načine), koja se spravlja za pogreb, daću, krsno ime. To je žrtva dušama pokojnika i predaka. Po sadržini u cilju sa K. je srodna varica. Riječ je bila poznata i Grcima (bar od 10 vijeka), ali je vjerojatno slovenska. *V. Č.*

KOMAN MANICA, spisateljica (4/8 1880, Vižmarje, kod Ljubljane). K. bila je u službi kod uprave Slovenskog Naroda, a od 1917 je bibliotekarica gradskog arhiva u Ljubljani. Literarni rad počela je s pjesmama u Slovenskoj Gospodinji (oko 1905), a pisala je kasnije i kraće pripovijetke i crtice. Sarađivala je u Slovenskoj Gospodinji, Slovenskom Ilustrovanom Tedniku, Koledaru Družbe Sv. Cirila in Metoda, Slovenskom Domu, Slovenskom Narodu, Jugoslaviji, Domovini i Ljubljanskom Zvonu. Izdala je zbirku crtica Šopek samotarke (1918) i Narodne pravljice in legende (1923). *I. G.*

KOMANDITSKO (MJEŠOVITO) DRUŠTVO (ORTAKLUK) je udruženje za obrtimično bavljenje trgovačkim poslovima (v. Poslovi trgovački) sa dvostrukim jamstvom ortaka: jednih, koji jamče neograničeno (cjelokupnom imovinom) i solidarno (komplementari, unutarnji članovi), ostalih, koji jamče izvjesnim ulogom

Digitized by Google

(novac, stvari, prava, rad; komanditiste, spoljni članovi) pod zajedničkom firmom (v. Firma). Osnivanje moraju prijaviti trgovačkom sudu svi ortaci. Komanditista ne vodi poslove ortakluka i ne zastupa ga. Njegova smrt ne raskida društvo. Od svoga uloga dobiva kamate odnosno nagradu. Njegova kontrola se sastoji u priopćenju i ispitivanju društvene bilance. U pogledu položaja komplementara vrijede propisi trgovačkog zakona o javnom trgovačkom društvu. Likvidacija (v. Likvidacija) je fakultativna. (V. §§ 25—30 srpskog i crnogorskog trgovačkog zakona; §§ 125—146 hrvatskog trgovačkog zakona; §§ 150—172 slovenačkog i dalmatinskog trgovačkog zakona; §§ 129 do 150 bosanskog trgovačkog zakona).
M. S.

KOMANDITSKO DRUŠTVO NA DIONICE. Kapital je komanditista podijeljen u dionice. Za pravnu egzistenciju toga ortakluka potrebna je koncesija državne vlasti, sastav sudbene ili javno-bilježničke isprave i upis u trgovačke registre. Društvo ima svoja pravila (statut). Vode i zastupaju društvo komplementari. Komanditiste se sastaju u glavnu skupštinu. Njihove zaključke izvršuje nadzorni odbor (5 lica, komanditiste); on je i kontrolni organ; može voditi i proces protiv komplementara. Dionice moraju glasiti na ime i na najmanji iznos od dinara 150; daju dividendu. Likvidacija je fakultativna. Ta društva postoje u Dalmaciji i Slovenačkoj. (V. §§ 173—206 slovenačko-dalmatinskog trgovačkog zakona).
M. S.

KOMAR-PLANINA, planina u Bosni, između rijeka: Lašve-Bjelobučkog Potoka-gornjeg toka Bijelog Potoka-gornjeg toka Leletve-Jablan Potoka, zapadno-jugozapadno od Travnika, odnosno oko 10 km istočno-sjeveroistočno od Donjeg Vakufa. K. P. pruža se u velikom luku od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, istoku i istoku-sjeveroistoku, a u istom su pravcu najviši visovi: Vukova Glava 1.036 m, Rakovice 1.217 m, Šiljkovac 1.281 m, Vučja Glava 1.360 m, Lupoglav 1.510 m, Kremen-Brdo 1.427 m i Mravinjac 1.394 m. Na sjeveru se na kosama glavnog bila dižu: Čardak 1.081 m, Gradine 980 m, Velika Kosa 1.222 m, a na jugu: Blagaj 1.055 m, Kik 1.173 m, Odžina Rupa 1.163 m, Oštra Glava 981 m, Čevinac 1.267 m i Orlovača 1.242 m. K. P. većim je dijelom pod šumama, bogata je izvorima; zbog vapnenačkog sastava ima nekoliko pećina, naročito na jugo-istoku, gdje se i dva sela zovu Gornje i Donje Pećine. — Zapadnim i sjevernim podnožjem K. P. prolaze drum i željeznička pruga Jajce i Bugojno—Donji Vakuf—Travnik—Lašva—Sarajevo i Brod.
P. V.

KOMARAC, list za zabavu i satiru. Urednici su mu bili Jovan Jovanović-Zmaj i Đorđe Rajković. Izlazio je u Novom Sadu 1861—1869.
U. Dž.

KOMARČIĆ LAZAR, književnik, pripovjedač (9/1 1839, Komarica, kod Plevalja — 9/1 1909, Beograd). Kad su mu oca zbog nacionalnog rada zatvorili, preselio se K. u Valjevo. Posluživao je i učio školu, čas je opet radio terzijski zanat. Naposljetku, svršivši učiteljsku školu, počeo je kao učitelj da radi u Lipama, kod Smedereva. Ali, primivši na sebe brigu za cijelu porodicu, posvetio se gostioničarskom poslu. Već 1874 počeo je da objavljuje priče u Šumadinci. Pokrenuo je u Kragujevcu i 4 mjeseca uređivao politički list Budućnost. Aktivno je sudjelovao u oba turska rata (1876—1878). Poslije njih, upoznavši se sa beogradskim književnicima, počeo je intenzivnije da piše. Napustio je definitivno krčmarstvo i, preselivši se u Beograd, 1881 preuzeo je uređivanje Videla, i uređivao ga je do prestanka njegova 1896, a 1897 redigirao je Srpski Zavet. U to vrijeme K. je u Otadžbini i drugim časopisima i listovima pisao niz pripovijedaka (Moj kočijaš i t. d.), koje je poslije 1897 i 1906, izdao u dva sveska, pod naslovom: Pripovetke L. K. Ovamo spadaju i Zapisnik jednog pokojnika, Posljednje zbogom i Šahmat iz 1894. K. je pisao i više ovećih novela i romana: Bezdušnica (1889), Kant našega doba (1893), Dva amaneta (1893), Dragocena ogrlica, Jedan razoren um (nagrađen od Srpske Kraljevske Akademije, 1893), Pretci i potomci, historijske slike iz doba postanja Srbije (1901), Jedna ugašena zvezda, ilustrovan roman (1902), Mučenici za slobodu (nagrađen iz Čupićeve zadužbine). — K. se bavio, kao diletant, i astronomijom, i napisao je: Jedan listak iz astronomije, a upu-

Digitized by Google

štao se i u pitanja o metafizici i o nadčulnom svijetu. 1908 izdala je Srpska Književna Zadruga u jednoj knjizi K. pripovijetke: Jedan razoren um i Zapisnik jednog pokojnika. K., i ako ide u drugi red starijih srpskih pripovjedača, iza Lazarevića, Matavulja i Sremca, ipak zauzima dobro mjesto, svojom vrednoćom, ozbiljnošću i širim interesom.

Literatura: P. Popović, Srpski Književni Glasnik, 21, 1909.

V. Petrović.

KOMARNICA, rječica u Crnoj Gori, desni pritok Pive, ako se uzme da ova rijeka počinje teći od vrela više manastira Pive. K. izvire pod Durmitorom (Klještina 1.656 m), spočetka teče k jugu, od Pošćenja do Gornje Breznje pretežno na zapad, odatle na sjeverozapad; uliva se oko 1·3 km nizvodno od vrela Pive, odnosno 1 km istočno-sjeveroistočno od manastira Pive. Najvećim dijelom teče kroz kanjon. Dužina toka je 39·4 km, a prosječni pad 16·25 m/km.

P. V.

KOMARUŠA, rijeka u južnoj Srbiji, desni pritok Lima. K. se tim imenom zove od sastava desne sastavnice Proni Bogite sa mnogo dužom lijevom sastavnicom Treskavicom, koja izvire na sjevernoj strani Skilsena (2.336 m), i uglavnom teče sa jugoistoka prema sjeverozapadu. Od sastava sa potokom Proni Bogite, koji izvire sa jugozapadnih padina Koprivnika i teče k istoku, K. upravi svoj tok prema zapadu-sjeverozapadu. Utok u Lim je oko 2 km sjeverno od mjesta Plava. Dužina K. toka je 25·5 km, a površina porječja 173·0 km².

P. V.

KOMATAR FRAN, historičar (13/4 1875, Ljubljana — 28/6 1922, Ljubljana). K. je učio gimnaziju u Ljubljani, a univerzitet u Beču. 1899—1904 služio je na realci u Ljubljani, 1904—1918 u gimnaziji u Kranju, a zatim do smrti opet na realci u Ljubljani. K. je izdavao najviše historijsku gradu, i bavio se mnogo pitanjima i inventarizacijom arhiva u Slovenačkoj. Iz toga područja su njegovi inventari notranjskih arhiva (Mittheilungen des Musealvereins f. Krain, 1904, 1905), arhiva u Turjaku (Mittheil. d. Musealvereins f. Krain, 1905—1907 i Carniola, 1910), gradskih arhiva u Ljubljani (Jahresbericht ljubljanske realke, 1904) i Kranju (Jahresbericht kranjske gimnazije 1913, 1914), kao i bibliografske rasprave: Verzeichnis der archivalischen Literatur Krains, Mittheilungen d. k. k. Archivrates (1914). K. je pisao o Ivanu Katianeru u Mittheilungen d. Musealvereins f. Krain (1899, 1905) i u Jahresbericht ljubljanske realke (1900, 1902). U Mittheilungen je napisao i studije Ein Copialbuch d. Klosters Freudenthal (1900), i Ein Kartular der Karthause Pletriach (1901). Kostanjeviške mestne pravice izdao je u Jahresbericht-u kranjske gimnazije (1911).

Literatura: Glasnik Profesorskoga Društva, III (1923, 167—169); Mantuani, Glasnik Muzejskega Društva za Slovenijo (II, III, 59—61).

M. Kos.

KOMEDIJA (Comoedia) časopis za kazalište, muziku i film. Izlazi u Beogradu od 1923. *U. Dž.*

KOMESARI POLICIJSKI postoje pri važnjim željezničkim i parobrodarskim stanicama, na granici i u unutrašnjosti zemlje, u kupalištima, pri većim rudarskim poduzećima, u važnijim radničkim centrima i pojedinim specijalnim mjestima, gdje to zahtijeva potreba službe. Prvi se postavljaju po uredbi za službu komesara željezničke i parobrodarske policije, od 1/10 1919 (dobila je zakonsku snagu na osnovu čl. 130 Ustava); drugi po zakonu o kupalištima, mineralnim i toplim vodama, od 7/6 1914, i to samo na teritoriju predašnje Kraljevine Srbije. — Ostale je K., do stupanja na snagu zakona o općoj upravi, na teritoriju Srbije određivao ministar unutrašnjih poslova, na osnovu § 27 Ustrojstva centralne državne uprave. Ovaj zakonski propis ukinut je zakonom o općoj upravi, a s njim i pravo ministrovo, da određuje ove komesare, ali mu je ovim zakonom dato ovlaštenje, da, po prijedlogu velikog župana, ustanovljava sreske ispostave. (V. Ispostave).

Uredba za službu K. željezničke i parobrodarske policije vrijedi za cijelu zemlju. U dužnost ovih K. spada: a) staranje za red, ličnu i imovnu bezbjednost na stanici za koju su postavljeni i na prugama do susjednih komesarijata; b) nadzor nad putničkim prometom i sumnjivim ličnostima; c) gonjenje i hvatanje agenata neprijateljske propagande, špijuna i ostalih za državu opasnih lica; c) hvatanje pobjeglih krivaca i vojnih bje-

Digitized by Google

gunaca; e) pomaganje saobraćajnim vlastima u sprečavanju i otkrivanju zloupotreba željezničkih ili parobrodarskih organa; f) davanje putničkom svijetu potrebnih obavještenja i uputa. Pograničnim K. još je stavljeno u dužnost, da se staraju »da nijedno lice ne izide iz naše zemlje, koje nema uredne putne isprave«. Naše podanike bez putnih isprava dužni su K pustiti da u zemlju uđu, »ali će ih uputiti, po potrebi i sprovesti, nadležnoj političkoj vlasti radi utvrđenja identiteta«. Naročito se K. moraju obavještavati o svima važnijim događajima iza granice (čl. 2, 3 i 4 Uredbe).

Po čl. 6 ove uredbe, K. samo konstatuju krivična djela, izvršena na željeznicama ili parobrodima, i akta s optužbom i eventualnim krivcem sprovode nadležnoj policijskoj ili sudskoj (istražnoj) vlasti, a po čl. 16, »dok se zakoni ne izjednače komesarijati će upravljati i primjenjivati lokalne zakone dotičnih pokrajina«.

K. željezničko-parobrodarske policije i njihovo pomoćno osoblje stoje neposredno pod ministrom unutrašnjih poslova (čl. 9), ali im je uredbom naređeno, da obavještavaju lokalne vlasti o svima važnijim pojavama i sumnjivim licima, a naročito da održavaju što tješnju službenu vezu i saradnju sa šefovima stanica i sa lokalnim i oblasnim policijskim vlastima. Izričito im je zabranjeno, da se miješaju u nadležnost drugih vlasti i u poslove, za koje nisu nadležni (čl. 13, 14 i 15).

U mjestima, gdje postoje kapetanije pristaništa, riječno-brodarska policija povjerena je kapetanima pristaništa, »brodarsko-policijskim organima«, u čiju nadležnost poglavito spada staranje za sigurnost pristaništa, plovnih objekata i nautička služba. Sve pristanišne vlasti, pa i policijske, dužne su njima davati potrebnu pomoć u službi, razumije se u granicama zakona, a tako isto i oni ovim vlastima (čl. 1, 2, 3, 6, 7, zakona o kapetanijama pristaništa, od 30/3 1922).

Dužnosti K. po kupalištima određene su zakonom o kupalištima i pravilnikom ministarstva narodnog zdravlja o kupalištima i mineralnim vodama, od 14/6 1920. Dužnosti ostalih K. određivane su, za svaki slučaj posebno rješenjima ministarstva unutrašnjih poslova o njihovom postavljanju. (V. Pasoši, Policija).

D. Alimpić.

KOMIĆ, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, 10 km južno od Udbine, čijoj općini i srezu pripada. Ima 1.116 stanovnika, pravoslavnu župu i osnovnu školu. Iznad sela, na brijegu Šaranci, stoje razvaline staroga grada K., nekada Karlovića dvori, 90 m dugački i 60 m široki. Kod K. nađene su tri rimske kamene urne za čuvanje mrtvačkog pepela.

J. M-n.

KOMISIONI POSAO je subjektivni trgovački posao, pogodba, po kojoj komisionar sklapa trgovačke poslove u svoje ime, a na tuđi račun (komitenta). Komisija može biti: incasso, platežna, kreditna, kupovna i prodajna; konsignacija, pakotilska (prekomorske). Nalog, što ga komitent daje komisionaru, ili je imperativni ili demonstrativni ili fakultativni. Komisionar ima pravo na proviziju, pravo založno i pravo zadržanja (retencije). Obvezan je komisionar cedirati komitentu sva prava, što proističu iz odnosnoga posla, te položiti račun. Jamči za culpu in eligendo, a može (napose ako se ugovori) jamčiti i preko te culpe (stare del credere). (V. §§ 368—383 hrvatskog trg. zakona; § 368—378 slovenačko-dalmatinskog trgovačkog zakona; §§ 58—60 srpskog i crnogorskog trgovačkog zakona; §§ 381—396 bosanskog trgovačkog zakona).

M. S.

KOMITA. Promjena na prijestolu u Srbiji 1903 i početak četničke akcije u Staroj Srbiji 1904 podigli su vjeru i pobudili velike nade u srcima svih nacionalista. Riječ K. dobila je onda magičnu moć, i omladina, sa svih strana slovenskoga Juga, počela je sanjati o tome, da stupi u redove K. i da se bori za narodno oslobođenje. Da bi postao K. mladi P. Momčilović, Ličanin, pohitao je u Beograd, stupio u K. i poginuo na Guglinu 29/8 1905. Miloš Svilar, također Ličanin, napustio je pravne studije u Beču i Zagrebu i već u zimi 1904—1905 postao K. Ljubiša Vrsalović došao je čak iz Splita, a mladi gimnazist iz Šapca M. Subotić izvršio je samoubistvo, kada su ga izvijestili, da zbog nježnog zdravlja ne može biti K. Beogradska policija tih godina pronalazila je i vraćala sa granice djecu-gimnaziste, koji su pošli u K. U je-

Digitized by Google

sen 1908, za vrijeme aneksione krize, Svet. Mihailović »Purca« prebjegao je iz Bosne u Beograd, stupio u K. i poginuo u martu 1912. Slabunjavi gimnazist Gavrilo Princip bio je u jesen 1912 sav očajan, kada su mu kazali, da je nesposoban da postane K. U K. je stupio i mali Rizvan Safo, musliman, i Pera Petković-Čela, iz Bosne, koji su poginuli na Drini u borbi sa austro-ugarskom vojskom. (V. Četnička akcija). *M. M.*

KOMITET FRANCUSKO-SRPSKI. V. Francusko-srpski komitet.

KOMIŽA, gradić na ostrvu Visu, na zapadnoj obali, u prostranom morskom zalivu, na podnožju brda Huma (585 m). Ima parobrodarsku vezu sa Splitom. Ulaz u luku brani četverokutna kula, koju su podigli Mlečići. Ima 3.528 stanovnika, općinsko poglavarstvo (srez Hvar, oblast Split), rimokatoličku župu, nižu i višu pučku školu, Jugoslavensko Ribarsko Udruženje, 7 tvornica za konzerviranje ribe, »Mirava«, D. D. za industriju eteričnih ulja, tvornicu gipsa. Blaga klima i lijep morski žal čine K. zgodnim mjestom za kupanje i zimovanje. *J. M-n.*

KOMNEN VICE (tal. Comneno), književnik (krajem 16 vijeka, Slano, kod Dubrovnika — druge polovine 17 vijeka, Napulj). Bio je niska roda, ali je on nastojao da dokaže, naročito debelom knjigom, koja je bez sumnje na njegovu inicijativu štampana 1663 u Mlecima (Le glorie cadute della famiglia Comnena), da mu je otac bio podrijetlom od bizantske carske kuće Komnena. Bio je dominikanac i živio je u Španiji i u Napulju. Bavio se mnogo književnim i naučnim radom, ponajviše na talijanskom jeziku. U rukopisu je ostavio Gramatiku pet jezika, naime »ilirskog«, grčkog, latinskog, talijanskog i španjolskog. *M. R.*

KOMNENI, posljednja velika carska dinastija u Bizantu. (V. Aleksije I., Andronik I., Isak I., Ivan II., Manuel I.). *D. An.*

KOMOGOVINA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Kostajnica, općina Mečenčani. Na obali Sunje, na drumu Kostajnica—Glina. Ima 294 stanovnika, pravoslavnu parohiju i manastir, osnovnu školu. — Od staroga grada K., koji je nekada pripadao Vuku Brankoviću i njegovoj ženi Barbari (1495), pa Berislavićima, Banffy-ma i Zrinskima, još se vide neznatni tragovi. *J. M-n.*

KOMORA APOTEKARSKA je predviđena čl. 11 Zakona o ustrojstvu ministarstva zdravlja. Uredba o njoj donijeta je 31/1 1925. K. A. ima zadatak, da štiti i unapređuje apotekarske interese, da čuva čast, ugled i prava apotekarskog staleža i da održava disciplinu u staležu. Uredba sadrži 49 članova. *V. S.*

KOMORAN (Komárno), grad u Čehoslovačkoj na Dunavu. Ima 22.337 stanovnika (1910), od kojih je bilo Madžara 19.929, Srba 11, a pravoslavnih 44. Bio je naseljen već u prehistorijsko doba. Nekada je K. bio za Srbe znatno mjesto. Prvi srpski stanovnici K. bili su raniji stanovnici Kovina na donjem Dunavu, a zatim Kovina na Čepelskom Ostrvu, koji je po njemu i dobio ime Rackovin. Ranija srpska crkva u K. podignuta je 1511, a sadanja 1756. U porti ima grobova sa grčkim natpisima, a u crkvi se nalazi zlatom vezena plaštanica iz 1693, velik zlatan pečat i jedno evanđelje u zlatnim koricama. *D. P.*

KOMORE (trgovačke, industrijske, zanatske, trgovačko-obrtničke). Naše privredne K. (sa izuzetkom slobodnih K. u Crnoj Gori) su profesionalne organizacije poluzvaničnog karaktera za zastupanje, zaštitu i gojenje interesa i težnji nosioca pojedinih glavnih grana privredne radinosti. To im je svima osnovna zajednička crta. Kao takve one se, prema državnim vlastima, lokalnim i drugim samoupravama i pojedincima, javljaju u ulozi priznatih i zakonom predvidenih savjetodavnih i obavještajnih tijela sa zadatkom, da u ekonomskim pitanjima, što tangiraju interese odnosnih privrednih grana, zastupaju i iznose mišljenja, želje, zahtjeve, proteste i t. d. zainteresiranih privrednika, i to po vlastitoj inicijativi ili na poziv vlasti ili, najzad, na traženje i poticaj pojedinaca. Stim u vezi stavljen je K. u zadatak čitav niz poslova: podnošenje izvještaja (godišnjih i drugih), stalno obavještavanje o privrednom stanju i prilikama svoga područja, vođenje i skupljanje statističkih i ostalih podataka, vođenje obrtnog katastra i t. d. Gojenje zajedničkih profesionalnih interesa K.

Digitized by Google

vrše otvaranjem i uzdržavanjem ili pomaganjem stručnih škola, tečajeva, biblioteka, priređivanjem izložbi i sajmova, izdavanjem dnevnih i stručnih listova, osnivanjem trgovačkih muzeja i burza, priređivanjem kongresa i stvaranjem raznih humanitarnih i prosvjetnih fondova i drugih sličnih ustanova.

Osim toga, K. se povjeravaju i neposredni zadaci vlasti. One izdaju isprave, potvrde, uvjerenja o poslovnim uzancama i običajima, legitimacione karte domaćim agentima, zastupnicima i trgovačkim putnicima, predlažu kandidate za sudije iz reda trgovaca i industrijalaca kod trgovačkih sudova ili neposredno biraju te sudije, formiraju izabrane sudove, daju odobrenja za otvaranje radnji, odobravaju rasprodaje, delegiraju svoje predstavnike za saradnju u stručnim savjetodavnim odborima pri centralnim i ostalim vlastima (Tarifni Odbor, Privredni Savjet, školski odbori i t. d.), izriču kazne i t. d. Pri izradi zakona i dekretiranju propisa i uredaba od opće ekonomske važnosti ili od važnosti po dotičnu privrednu granu, kao i pri drugim postupcima, vlasti su često zakonom obvezane da saslušaju K. ili pribave njihovo mišljenje.

Na području naše države najstarija je trgovačka K. (1808, u Dubrovniku) bila tvorevina kratke Napoleonove vlade u Dalmaciji. Ta dubrovačka trgovačka K. čini odvojenu i kratku epizodu naše privredne historije, i nema direktnih veza sa kasnijim i sadašnjim K. Ostala historija postanka i razvoja K. na našem današnjem teritoriju vezana je za političku i privrednu historiju Austro-Ugarske na jednoj, i Srbije na drugoj strani.

Stara Austrija imala je K. Napoleonovog doba u lombardijsko-mletačkim krajevima. Prvu novu trgovačku K. (u Beču) donijela joj je revolucionarna 1848. Kao i drugdje, i ovo je bio jedan od plodova borbe i pokreta liberalnog građanstva za političke slobode i ustavnu i modernu državu. 1849 preuređene su K. iz Napoleonovog vremena u austro-ugarskim talijanskim oblastima, a zakonom od 18/3 1850 predviđeno je otvaranje čitavog niza (60) trgovačko-obrtničkih K. na cijelom području Habsburške Monarhije, među njima tri u Dalmaciji (Zadar, Split, Dubrovnik), tri u Hrvatskoj i Slavoniji (Zagreb, Osijek, Rijeka; konstituirane 1852), dvije u Vojnoj Krajini (Senj i Sisak, ukinuta 1855), i jedna za Vojvodinu i Temišvarski Banat (Temišvar). Novu reorganizaciju K. izazvalo je stvaranje Dvojne Monarhije Nagodbom od 1868. Tada su trgovačko-obrtničke K. regulirane u Austriji zakonom od 29/6 1868, a u Ugarskoj zakonskim člankom VI od 1868. Ti zakoni vrijede i danas.

U Bosni je poslije aneksije izdan zakon od 2/1 1909 o osnivanju i organizaciji trgovačko-obrtničke K. za Bosnu i Hercegovinu, sa sjedištem u Sarajevu.

U Srbiji su K. ustanovljene relativno skoro, zakonom o radnjama od 29/6 1910, koji je stupio u život 1/7 1911. Dok je u Srbiji stvaranje K. sprečavalo dugo (poluvjekovno) važenje starinsko-patrijarhalne Esnafske Uredbe, dotle su na ostalom Balkanu formirane K. mnogo ranije: u Rumunjskoj (od 1864), u Grčkoj, Bugarskoj i Turskoj (1882, u Carigradu).

Crna Gora nije imala specijalnih zakonskih propisa o K. K. su tamo čisto privatna udruženja: Zanatska K. na Cetinju je lokalna organizacija, a Trgovačka K. u Podgorici je savez malog broja trgovačkih udruženja.

U našoj sadašnjoj Kraljevini uglavnom su zadržane zatekle K., uz formiranje nekih novih i uz izvjesne izmjene komorskih područja. Za Banat, koji je ranije ulazio u područje temišvarske K., osnovana je, odlukom ministra trgovine III br. 200 od 4/2 1920, Trgovačko-industrijska K. u Velikom Bečkereku. Za Bačku (ranije pod K. u Segedinu) ustanovljena je 1/2 1919, odlukom Narodne Uprave br. 576/VI 1919, Trgovačko-Zanatska K. u Novom Sadu, čijem je području, rješenjem ministarstva trgovine III br. 303 od 13/2 1921, pridružena Baranja (ranije pod K. u Pečuhu). Za Južnu Srbiju formirana je Trgovačko-Industrijska K. u Skoplju, po uredbi od 23/6 1921. Međumurje je pridodato području zagrebačke K. (odobrenjem ministarstva trgovine br. 3.019/1919), a Prekomurje i naši krajevi Štajerske i Koruške K. u Ljubljani. Naši dijelovi ranijeg područja zadarske K. spojeni su, riješenjem ministarstva trgovine III br. 156 od 25/1 1921, sa područjem K. u Splitu. Najzad, na osnovu odluke ministra trgovine br. 11.703/III od 10/10 1924. čl. 34 Zakona od 31/7 1925 o budžetskim dva-

Digitized by Google

naestinama za august—novembar 1925 i rješenja br. 9.887 od 21/9 1925 spojeni su područje K. u Zagrebu (sa Međumurjem) i K. u Senju, ostrvo Krk i općina Kastav u jedno zajedničko područje sa komorskim sjedištem u Zagrebu i komorskim uredima u Zagrebu, Senju i na Sušaku.

Sada imamo trgovačko-obrtničke K. u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Osijeku i Dubrovniku; trgovačku industrijsku K u Skoplju; trgovačko-zanatsku u Novom Sadu; trgovačko-industrijsku i zanatsku u Velikom Bečkereku; tri odvojene K. u Beogradu (trgovačku, industrijsku i zanatsku) i, najzad, u Crnoj Gori trgovačku K. u Podgorici i zanatsku K. na Cetinju.

Zakon od 31/3 1925 o budžetskim dvanaestinama za april-juli 1925 u čl. 43 ovlastio je ministra trgovine, da u Podgorici može ustanoviti mješovitu K. i organizirati je po uzoru na K. u Skoplju. Time je pružena zakonska osnova za stvaranje službenih K. za Crnu Goru, te će se tako uskoro završiti poslijeratna kratka i prelazna era slobodnih K. u toj pokrajini.

Po karakteru organizacije i odnosu prema vlasti, imamo dva tipa K.: slobodne, formirane kao obična udruženja (na pr. u Engleskoj) i K. sa manje ili više službenim obilježjem, organizirane po specijalnim propisima, sa naročitim normiranim odnosima prema vlastima i sa izvjesnom, većom ili manjom, ovisnošću od vlasti, poglavito u financijskom pogledu.

Prema djelokrugu zastupanja profesionalnih interesa, K. mogu biti zajedničke (mješovite) i posebne. Prve zastupaju više grana privredne radinosti (trgovinu, industriju i obrt), a druge samo pojedine od tih grana.

Naš sistem K. nije jednolik. Osim Crne Gore, gdje su K. svedene na obična udruženja bez iole razvijenog rada, sve su naše ostale K. službenog karaktera, formirane po specijalnim propisima i pod znatnom ovisnošću od državnih vlasti. U pretežnoj većini one su zajedničke (trgovačko-obrtničke) K. Posebne pak K. postoje u Beogradu i u Crnoj Gori. Tako Srbija sa Crnom Gorom predstavlja najveću raznolikost: od posebnih slobodnih K. u Crnoj Gori, preko mješovite službene komore u Skoplju, do posebnih službenih K. u Beogradu, od kojih zanatlijska obuhvata cijelu Srbiju (sa južnom). K. u Crnoj Gori djeluju kao obična privatna lokalna udruženja ili savezi udruženja.

Sve ostale naše K. imaju određena područja, na koja je podijeljen cijeli državni teritorij (osim Crne Gore). One se kreiraju putem izbora. Zakonom je utvrđeno aktivno i pasivno komorsko izborno pravo, a izbornim redom ili statutom postupak biranja. Sistem biranja je ili posredan, preko profesionalnih udruženja (u Srbiji), ili direktan (u ostalim pokrajinama). Područja su podijeljena na izborne okruge. Broj članova K. utvrđen je ili zakonom ili komorskim pravilima. Članovi se dijele na unutrašnje (iz mjesta sjedišta K.) i spoljnje (sa ostalog područja). Obično broj unutrašnjih članova iznosi najmanje polovinu ukupnog broja članova (na pr. u Sarajevu), ili i više od polovine (Dalmacija). U Srbiji, radi određivanja spoljnjih članova prema okruzima, unutrašnjih je članova manje od spoljnjih. Zajedničke K. se dijele na sekcije (odjele u Bosni, odsjeke u Hrvatskoj, sekcije u Zagrebu) i to u glavnom na dvije, trgovačku (u Dalmaciji sa pomorstvom), i obrtnu (sa rudarstvom). Obrtna sekcija obuhvata industrijalce i zanatlije. U Skoplju postoje odvojeno trgovačka i industrijska sekcija. Izbori se vrše po izbornim okruzima, a za odnosnu sekciju. U nekim pokrajinama (na pr. u Bosni i Dalmaciji) stvar se dalje komplicira radi podjele birača još i po poreznim kurijama (u Bosni izbornim družinama) i po podsekcijama. Glasanje je na izborima ili javno (u Bosni, Hrvatskoj, Dalmaciji) ili tajno (u Srbiji).

U odnosu prema državnoj vlasti K. su podređene direktno resornom ministru. On ima nad njima pravo kontrole, koju vrši preko svojih komesara; on odobrava statut i ostale komorske pravilnike, kao i izmjene i dopune u njima; i, najzad, on može K. rasputiti. Ministar potvrđuje izbor komorskog glavnog sekretara, a u Srbiji vrši čak uži izbor iz predloženih mu kandidata za glavnog sekretara. Kod naših zajedničkih K. nadležni ministar potvrđuje izbor komorskog predsjedništva i odobrava godišnji budžet, završni račun i visinu stope komorskog prireza.

Unutrašnja organizacija i rad K. regulirani su statutom, raznim pravilnicima, pragmatikom za komorske

Digitized by Google

činovnike, pravilnikom o izbornom sudu, pravilima o fondovima (mirovinskoj zakladi i drugim), pravilnicima o radu stalnih komorskih odbora i t. d.

K. se uzdržavaju poglavito od komorskog prireza, zatim od taksa, prihoda od komorskog imanja i ostalih raznih prihoda. Stopa komorskog prireza je u Srbiji (i južnoj Srbiji) relativno vrlo niska i maksimirana zakonom (1—8%), a kod ostalih K. se utvrđuje za svaku godinu posebno, i može biti znatne visine (u Ljubljani 25% za 1923).

U načinu i pretežnoj sadržini rada postoji izvjesna razlika izmedu K. u Beogradu i K. u Skoplju na jednoj strani, i ostalih K. na drugoj. Pored zastupanja profesionalnih interesa, K. djeluju i kao vlast. To naročito vrijedi za K. u Srbiji, u kojima je težište rada prenijeto u te funkcije, dok je kod ostalih K. ostalo u stručnom zastupanju i proučavanju profesionalnih interesa i u njegovanju istih, putem raznih ustanova i organiziranog pribiranja i sredivanja podataka o privredi K. područja. Ta se razlika zapaža ne samo pri poredenju relativno mladih K. u Srbiji sa starim K. na drugoj strani, koje imaju sredene ustanove, godinama nagomilan materijal i prikupljena sredstva (Ljubljana, Zagreb), već i u poredenju sa također relativno mladim komorama (Sarajevo), ili čak sa novim poslijeratnim K. (u Vojvodini). Rad beogradskih K. je više jednostran i malo razgranat.

Druga razlika je u financijskom osiguranju K. U Srbiji K. žive sada poglavito od taksa. Naplata komorskog prireza je sasvim nedovoljna i gotovo ne dolazi u obzir. Takvo stanje nije normalno. Prihodi od taksa su svuda kod K. nestalna stavka u njihovom budžetu. Otuda u Srbiji postoji u punoj mjeri problem stvaranja stalnih komorskih prihoda. Posljedica toga je nedovoljna mogućnost za vođenje trajnih radova velikog opsega, za jače angažiranje stručnjaka, za puno materijalno osiguranje osoblja (nema činovničke pragmatike ni penzionog fonda). O stvaranju ili pomaganju ustanova za gojenje profesionalnih interesa u većem stilu ne može još biti ni govora. Kod ostalih K. međutim toga nema. Materijalno osiguranje stavljeno je tu na zdravu osnovu. Ovo naročito vrijedi za K. sa velikim (Zagreb, Ljubljana), ili sa privredno bogatim područjem (Vojvodina). Ali ima i tu K., koje natežu, bilo radi nedovoljnog i siromašnog područja (Dubrovnik), ili radi drugih nepovoljnih okolnosti.

Sistem naših zajedničkih K. pokazao je nedostatke druge vrste. Podjela na dvije sekcije (trgovačku i obrtničku) donijela je sobom uvođenje zanatlija i industrijalaca u jednu istu sekciju, u kojoj su industrijalci, radi majoriziranja, sasvim potisnuti. Gdje se to nije izbjeglo daljom podjelom sekcija (kao kod K. u Dalmaciji i naročito u Zagrebu), tu su te K. postale nedovoljni zastupnici i predstavnici industrije svojih područja. To je izazvalo staranje zemaljskih saveza industrijalaca (u Zagrebu, Ljubljani) i podiglo je važnost tih saveza. Slično se desilo i sa bankarstvom u trgovačkim sekcijama. U trgovačkoj K. u Beogradu po jednoj ukorijenjenoj nepravilnoj praksi, banke nisu zastupane. Otuda stvaranje raznih udruženja bankara i banaka. Tako su nedostaci službenog profesionalnog organiziranja spontano dopunjeni slobodnim udruženjima. Tek se sada javljaju pokušaji, da se to sanira. Za K. u Ljubljani mogućnost je data ovlaštenjem u čl. 135 financijskog zakona za 1924/25. U Zagrebu je stvar već ostvarena (rješenjem ministarstva trgovine broj 2.200/III od 23/3 1924 o formiranju novih sekcija), a u planu je taka reforma za K. u Velikom Bečkereku i u Novom Sadu.

Najzad, to nedovoljno zastupanje svih interesa i to eliminiranje prvorazrednih faktora moderne privrede (industrije, bankarstva), udruženo sa slabim interesiranjem za komorske izbore, što je donekle posljedica javnog glasanja, i sa vrlo rijetkim (godišnjim) komorskim skupštinama i nedovoljnim publicitetom, stvorilo je, naročito ranije, od naših zajedničkih K. organizacije sa zatvorenim i gotovo kabinetskim radom. K. je tada ne samo predstavljalo i vodilo nego i stvarno sačinjavalo nekoliko ljudi, koji su sastavljali njeno predsjedništvo. Time se, istina, moglo dobiti u stručnosti rada, ali se gubilo u važnosti i u širini interesiranja za taj rad.

Koliko se od ujedinjenja prilike sve više normaliziraju i na dnevni red stavljaju pitanja od opće privredne

Digitized by Google

važnosti, a specijalno problemi zajedničkog privrednog zakonodavstva, toliko se kod K. više javlja težnja za sporazumnim radom i stvaranjem ustanova za takav rad. Te su težnje dovele do zajedničkih kongresa, za koje je prva inicijativa potekla još 1919 od trgovačke K. u Beogradu (projektirana konferencija za 28/1 1919, koja se nije mogla sastati). Dosad su održana četiri kongresa: prvi u Beogradu 26 i 27/8 1923, drugi u Zagrebu 27/1 1924, treći u Skoplju 11 i 12/5 1924 i četvrti u Beogradu 30 i 31/7 1924. Kongres u Zagrebu je sistematizirao dalje održavanje takvih skupova jednim sporazumom, po kome se godišnje imaju držati bar dva kongresa, jedan svake godine na drugom komorskom području, a drugi (ljetnji) u Beogradu.

Osim toga, na tim kongresima i na drugim konferencijama stalno se tražilo stvaranje Privrednog Savjeta, predviđenog u čl. 44 Ustava. Rezolucija kongresa u Zagrebu, u svojoj prvoj točki traži »prije svega« formiranje toga Savjeta, kome »da se posebnim zakonom zagarantira redovno periodično sazivanje«. K. očekuju da tim Savjetom dobiju novo polje za zajednički i prošireni rad.

Mi imamo u Solunu svoju trgovačko-industrijsku K., osnovanu rješenjem ministarstva trgovine IV br. 2.517 od 6/9 1921 i u Parizu francusko-jugoslovensku K., koja se razvila iz francusko-srpske K., stvorene za vrijeme Svjetskog Rata. K. u Solunu se pravilno razvija sa cijelom našom tamošnjom poslovnom kolonijom. Ima svoj dom, svoj trgovački muzej, izdaje svoj bulletin, upravlja t. zv. Srpskim Štalama, koje naša država drži u zakup, i sarađuje na pripremama za organiziranje naše slobodne zone.

Francusko-jugoslovenska K. nije još uspjela da razvije svoj rad. Zadatak joj je da radi na razvoju trgovačkih veza između Francuske i naše zemlje, i da vrši obavještajnu službu.

U inostranstvu naše K. mogu još da sarađuju stupanjem u Međunarodnu Trgovačku K. u Parizu, osnovanu 24/6 1920, sa glavnim zadatkom, da olakšava razvoj privredno-poslovnog prometa između zemalja. U tu međunarodnu K. su stupile sve tri K. iz Beograda (trgovačka, industrijska i zanatska), K. u Zagrebu i K. u Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Osijeku i Skoplju. Glavni organ te međunarodne K. su njeni povremeni kongresi, koji se sazivaju bar jednom u dvije godine. Drugi je održan u Rimu od 18 do 24/3 1923. Na njemu je od naših K. sudjelovala samo zagrebačka. Posljednji (treći) je držan u Bruxelles-u 21—28/7 1925. Na njemu su od naših K. bile zastupane sve naprijed navedene.

Problem zakonske unifikacije K. još je uvijek na dnevnom redu. Prema sadašnjem stanju ne može biti riječi o izjednačavanju postojećih zakona, već samo o donošenju jednog zajedničkog zakona za cijelu zemlju. U tom smislu se izjasnio zakonodavni odbor Narodne Skupštine na svojoj sjednici od 4/11 1921. To je i želja samih K. Točka 22 u rezoluciji kongresa komora u Zagrebu traži: »da se . . . . . donese jedinstven zakon o ustrojstvu K., kao predstavnika trgovine, industrije, obrta i zanata«.

Literatura: M. Špehar, Reforma trgovačkih komora u Jugoslaviji (1920); Kongres trgovačkih komora i izvozničkih korporacija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održan na dane 26 i 27/8 1923 u Beogradu, izdanje Beogradske Trgovačke Komore (1923); Kongres Komora, održan na dane 30 i 31 augusta 1924 god. u Beogradu, izdanje Beogradske Trgovačke Komore (1924); Stevan S. Popovitch, Les corporations de métiers et les chambres consultatives en Yougoslavie (1923); A. Cuvaj, Privredne Komore (1925). *M. Antula.*

KOMORSKE MORAVICE. V. Srpske Moravice.

KOMOVI, planina u Crnoj Gori, između rječica: Poručice-Kurlajagornjeg toka Opasanice, oko 12 km jugozapadno od Andrijevice, odnosno 19 km jugoistočno od Kolašina. K. su u nižim dijelovima sastavljeni od paleozojskih i verfenskih škriljevaca, u višima od trijaskih vapnenaca i dolomita, koji čine strme odsjeke. K. se lučno pružaju od zapada na istok-sjeveroistok, a u istom se pravcu njihovi oštri vrhovi povišavaju: Suhi Vrh 2.028 m, Kom Kučki 2.439 m, Kom Vasojevićki 2.460 m. Pošumljeni su samo niži krajevi. Na K. ima dobro očuvanih tragova nekadašnje glacijacije, a i sada su zaklonjeni dijelovi oko vrhova i za vrijeme ljeta pod snijegom. *P. V.*

Digitized by Google

KOMOVICA (KOMOVAČA), rakija od koma (komine) t. j. od isprešanoga grožđa, na koje se nalije voda, a slatka se tekućina pušta da provri, i tada destilacijom alkohol zgusne u piće sa 25—40% alkohola. *O. F.*

KOMUNICE (KOMUNI) su zajedničke ispaše, zajedničke gore, zajedničke šume i zajedničke planine jednoga plemena, jednoga sela ili jedne porodice. Svi oni, kojima K. pripadaju, imaju podjednako pravo uživanja na K. Svaki od njih smije stoku svuda napasivati, smije kositi, smije torove graditi i orati, smije goru sjeći, smije kolibe i savardake podizati (samo ne smije zidinu kopati), smije ljetovati pa i zimovati, ali je to sve privremeno, jer ga plemenici i seljaci mogu kadgod hoće sa K. dići i krov mu rasturiti. Tradicionalno komunsko pravo veli: Svaki plemenik ili seljak ima udio u K., ali ne zna gdje je taj njegov dio, pa zato ga ne može ni prisvojiti ni otuđiti.

K. su postale iz opće zemlje, i to: plemenske diobom opće zemlje na plemena, seoske diobom plemenskih komunica na sela, a bratstvene i porodične diobom seoskih K. na pojedina bratsva i porodice u dotičnom mjestu. K. je iz dana u dan sve manje i manje. One opadaju sa umnožavanjem stanovništva; što više domaćina i stoke to manje K.

Dio u K. je nerazdvojno vezan za kućevni mulk (kuća sa okućnicom) i za plemensko pravo. Samo plemenik, koji uživa sva plemenska prava i ima u plemenu kuću sa okućnicom, može imati dio u K. Doseljenik ga ne može dobiti, dok ne ispuni zahtjeve plemenskog običajnog prava i dok ga pleme na zboru ne primi za svoga plemenika. Komunsko pravo, koje nije pisano, ali koje živi u narodu, kaže: 1. K. planine (ispaše), gore ili šume, ne mogu se ni u kom slučaju prodati inoplemeniku ili drugoseljaku. 2. Plemenik ili seljak ne može svoj dio u K. otuđiti ili prodati ni svome seljaku niti plemeniku, dok je on stanovnik toga plemena ili sela. Sa prodajom kuće i ognjišta prodaje se i dio u K. i dio u crkvi, i prestaje se biti plemenik. 3. Seljak ili plemenik u komunskom imanju ne može više imati no jedan dio. Svi su dijelovi podjednaki. 4. Plemenske K. se dijele na sela, a seoske se dijele na seljake po dimovima, a ne po broju zadrugara. Samoranica dobiva isti dio kao i zadruga od desetinu članova. 5. Inoplemenik i inoseljak sa kupovinom kuće i okućnice kupuje i pravo uživanja i udio u K., ali i to po prethodnom odobrenju seoskoga ili plemenskoga zbora.

I seoski mlinovi i stupe (valjavica, valjalica) su izvjesna vrsta seoskih K. To su građevine, koje gradi cijelo selo na kakvoj rijeci, koja protiče kroz komunsko zemljište. Da bi se znalo, kad će koji seljak da melje ili da valja, seoski mlin ili stupa dijeli se na redove. Svaki domaćin u vremenu, kad se mlin ili stupa gradila, dobiva po jedan »red«. Red je vrijeme od zalaska sunca jednoga dana do zalaska sunca sutra dan. To se vrijeme zove »čela«, i kao što se vidi, traje 24 sata. Sa razrođavanjem porodica u selu i njihovim diobama nastaje i cjepkanje redova u seoskim mlinovima i valjavicama. Prvobitni broj redova ne može se ni povećati ni smanjiti, ali se redovi mogu dijeliti, prema diobi zadruge, kojoj red pripada, na pole, četvrtine, osmine i t. d. Otuda poneki domaćin ima čitav red u seoskom mlinu ili valjavici, neki pola, neki četvrtinu, a neki osminu. Redovi i njihovi dijelovi u seoskim mlinovima i stupama, mogu se grupirati, prodavati i otuđivati, i u tome se razlikuju K. u seoskim mlinovima i valjavicama od K. u planinama, šumama i gorama.

S. Tomić.

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE. V. Socijalistička Radnička Partija Jugoslavije.

KON GECA, knjižar-izdavač u Beogradu (2/8 1873, Csongrád). Svršio je osnovnu školu u Zemunu, nižu gimnaziju u Novom Sadu, a trgovačku akademiju u Zemunu. Knjižarstvo je izučio kod M. Breslauera u Beogradu (1889—1894), kod A. Pajevića u Novom Sadu (1894—1901) i dr. Svoju knjižaru je otvorio 1/5 1901 u Beogradu. Glavna su mu izdanja: Arhiv za pravne nauke (od 1905, 25 knjiga, po 6 sv.), Mesečnik za zakonodavstvo, Zakoni i Pravne knjige, školske knjige, razna naučna i filozofska djela, djela iz lijepe književnosti (više originalna, svega 11 prevedenih). Broj K. izdanja je 1.250. K. je jedan od najvrednijih i najuglednijih izdavača u Kraljevini, ima velik arhiv sa pismima najpo-

Digitized by Google

znatijih naučnjaka i pisaca novijeg doba. Za vrijeme rata K. njižara je dosta oštećena, ali je odmah po zaključenom miru obnovljena. Ima veliko skladište domaćih i stranih knjiga.

U. Dž.

KONAVLI (KONAVLE), krasko polje u Dalmaciji, jugoistočno od Cavtata. Na sjeveroistoku je ograničeno Stražišćem 701 m, Sniježnicom 1.234 m i Bjelotinom (Ilijina Kita 1.089 m), na jugozapadu niskim brežuljcima Konavoskih Stijena (Suvarevina 234 m). K. se pruža od sjeverozapada k jugoistoku. Apsolutna visina mu je 60 do 95 m, dužina 9 km, najveća širina 2·2 km, a površina oko 15 km². Kroz jugoistočni dio polja protiče rječica Ljuta, koja poslije kratkog toka ponire. U godinama vrlo izrazite kišne periode, veći dio K. bude poplavljen, inače se jezero ne održava duže od mjesec dana, kada pokrije površinu od 4 km² sa maksimalnom dubinom do 10 m. Najveća su sela u K. Čilipi, Gruda, Komaj i Pridvorje. *P. V.*

K. su topla i rodna dolina u južnom kraju dubrovačke oblasti. Prostiru se od Cavtata do Sutorine, pravcem od sjeverozapada k jugoistoku, 22 km daleko. S obje strane ograđuju K. gole planine, s kopnene strane kulminiraju u Sniježnici (1.234 m), koja je većim dijelom godine zastrta oblacima, a s morske strane (Donja Gora) znatno zaostaju u visini (Ilijino brdo 561 m). Dno doline među planinama, osjekom je 50—60 m visoko nad morem. Sa gorskih obronaka, na kojima su nasađena seoca i raštrkane kuće, teče više manjih potočića, koji čine potok Ljutu. Kad se Ljuta razlije, sva se dolina pretvori u jezero, dok voda ponorima i podzemnim špiljama ne oteče. Duž doline prolaze željeznička pruga i drum Dubrovnik —Boka Kotorska.

K. su lijepo obrađeni. U njima rodi vino, ulje, žito i voće. Ima oko 9.000 stanovnika, na 200 km². Stanovnici su rimokatoličke vjere. Život njihov opisao je dubrovački biskup Mato Vodopić u pripovijetki Marija Konavoka (izdanje Matice Hrvatske, 1893). Oni su strojna tijela i imaju slikovitu narodnu nošnju.

Prvi spominje K. car Konstantin VII., oko 950, zajedno s kneževinom travunjskom (Trebinje). Obično se tumači ime K. da stoji u vezi s rimskim vodovodom (kanalis), koji je snabdijevao vodom stanovnike grada Epidaura (Cavtata). Novije tumačenje dovodi ime K. u vezu s latinskom riječi canabula (odvodna cijev za sušenje polja). K. su prema tome nazvani po mnogobrojnim jarcima za isušivanje polja. — U srednjem je vijeku K., dolina sa susjednim planinama, bila slovenska župa i pripadala je kneževini Travuniji. 1419 vladao je sjevernim dijelom K. Petar Pavlović, a južnim Sandalj Hranić, koji je svoj dio ustupio dubrovačkoj općini. Dubrovčani su 1427 zadobili i sjeverni dio, i K. su postali najveća, najnaseljenija i najobrađenija dubrovačka župa. Isprva su dubrovački knezovi (konti) imali svoje sjedište u Pridvorju, pod Sniježnicom. Kasnije se podigla na prvo mjesto Gruda (657 stanovnika), od koje danas imaju više stanovnika (813) Čilipi.

J. Modestin.

Župa K. je pripadala trebinjskom županu, i bila je pod vrhovnom vlašću srpskog kralja. 1379 došla je pod vlast Đure Balšića, a od 1378 prešla je bosanskom kralju. Dubrovčani, želeći svim sredstvima da prošire svoje područje, radili su živo od kraja 14 vijeka, da dobiju K. Pokušaj od 1392, da ga kupe od braće Sankovića, nije uspio, ali su ga dobili nešto kasnije, kupivši jednu polovinu od Sandalja Hranića 1419, a drugu od Radosava Pavlovića 1426, kao od dvojice tadašnjih vlasnika. Samo stanovništvo bunilo se u dva maha protiv dubrovačke uprave, radi njihove agrarne reforme. Radi K. Dubrovčani su ratovali s Radosavom Pavlovićem (1430—1432), koji se bio pokajao radi prodaje K. U tu stvar upleli su se i Turci, i sultan je poslao svoje ljude, da na licu mjesta izvide odnose i rješavaju spor. To je izazvalo sukobe i u samoj Bosni, čiji je kralj ljutito protestirao radi pozivanja Turaka kao posrednika u bosanskim raspravama. Drugi rat, opet zbog K., vodili su Dubrovčani s hercegom Stjepanom 1451 do 1454. Pravoslavno stanovništvo župe preveli su dubrovčani u rimokatoličku vjeru.

Literatura: P. Kosović, Župa Konavli u istoriji grada Dubrovnika (Godišnjica, 27—28, 1908—1909); Ć. Truhelka, Konavoski rat (Glasnik Zem. Muzeja, 29, 1917); V. Ćorović, Despot Đurad prema Konavoskom Ratu (Glas. 110, 1923). *V. Ćorović.*

Digitized by Google

KONCERTNA POSLOVNICA HRVATSKOG GLAZBENOG ZAVODA U ZAGREBU. 1912 osnovao je Glazbeni Zavod u Zagrebu, u zajednici sa kr. Zemaljskim Hrvatskim Kazalištem, kazališno-koncertnu poslovnicu. Poslije dvije godine kazalište je istupilo iz ove zajednice. Od svog osnivanja do kraja sezone 1924/25 priredila je K. P. u prostorijama Glazbenog Zavoda 365 koncerata, od toga 223 koncerta domaćih umjetnika i društava, a 142 koncerta stranih umjetnika. Od tih koncerata bilo je 74 zborna, 28 komorne muzike, 83 solopjesama, 82 klavirskih, 33 violinskih, 14 čelističkih, 22 orkestralnih i 29 dr. U toku ovih osam koncertnih sezona, koncertirali su u Zagrebu, posredovanjem K. P., među ostalima, i mnogi strani umjetnici. Od novijih domaćih autora priredila je K. P. kompozicione večeri Jure Tkalčića, Žige Hirschler-a, Rikarda Schwarz-a, Drag. Mandl-a, Kazimira Krenedića. Mokranjčeve večeri je priredilo Srpsko pevačko društvo iz Zagreba i beogradsko pevačko društvo Stanković. Domaća pjevačka društva priređuju koncerte i u svojoj režiji, tako Lisinski i Kolo.

A. D.

KONČA, selo u južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, pod planinom Belim Kamenom (Ak-Taš), u izvornom predjelu Krive Lakavice. Ima 725 stanovnika (1920). U K. je za vrijeme cara Dušana veliki vojvoda Nikola podigao crkvu Sv. Stefana, koju je na vojvodinu želju car Uroš 1366 potvrdio u dar manastiru Hilandaru. — Preko K. vodi najkraći put iz Tikveša za Strumicu, kojim je ranije išao živ karavanski saobraćaj.

V. R.

KONČANICA, selo u Slavoniji, oblast osječka, srez daruvarski. Od Daruvara 7 km k sjeverozapadu, na putu u Bjelovar. Željeznička stanica pruge K.—Zdenci—Bastaji, gdje se odvaja od pruge Virovitica—Pakrac. Ima 1.724 stanovnika (dvije trećine Česi), općinsko poglavarstvo, pučku školu, poštu i telegraf, ribnjake, siranicu. — U K. nađeno je 670 komada sitnog madžarskog novca iz doba kraljice Marije (1382—1386) i njenog muža i nasljednika Sigismunda (1387—1437). *J. M-n.*

KONČAREVIĆ SIMEON, dalmatinski episkop (1751—1762) i pisac, ranije prota i paroh benkovački. Narodni i crkveni predstavnici, na svome zboru na dalmatinskom Kosovu, izabrali su K. 1750 za svoga episkopa, i ako mletačka vlast nije htjela da dozvoli pravoslavnog episkopa za Dalmaciju. K. je rukopoložio za episkopa bosanski mitropolit 1751, po ovlašćenju pećkog patrijarha. Narod je K. oduševljeno primio, i on je gotovo dvije godine, i protiv volje vlasti, uspješno radio na organizaciji pravoslavnog crkvenog života u Dalmaciji. Pred gonjenjima mletačke vlasti uklonio se K. u Liku, nastanio se u Popini, pa je odatle, preko svoga egzarha, arhimandrita Nikanora Rajevića, upravljao srpskom crkvom u Dalmaciji. Kada je 1762 proglašen državnim izdajnikom i zabranjena mu svaka veza sa dalmatinskim Srbima, otišao je K. u Rusiju, gdje je i umro 1770, u Kijevu. — Napisao je Ljetopis građanskih i crkvenih događaja, koji je poslužio kao glavni izvor episkopu Dr. Nikodimu Milašu, za njegov historijski pregled Pravoslavna Dalmacija (1901). *R. Grujić.*

KONČUL. 1. Manastir (Sv. Nikole) na Ibru, kod sela Kondžula. Spominje se za vrijeme Nemanjino, kad je njegov iguman zauzimao vrlo ugledno mjesto. Vjerojatno je zadužbina Nemanjina. U njemu se postrigao potonji arhiepiskop Danilo (1292—1309). Kralj Milutin ustanovio je u manastiru episkopiju, koja je ubrzo ukinuta. Sada je K. mirska crkva.

V. P-ć.

2. V. Nikoljača, manastir Sv. Nikole.

KONČULSKA EPARHIJA, crkveno područje između Vranje i Giljana. Spominje se samo u doba kralja Milutina i arhiepiskopa Nikodima u prvoj četvrti 14 vijeka. Episkop končulski zauzimao je tada zadnje, petnaesto, mjesto u redu srpskih episkopa, a iguman končulski imao je u isto vrijeme osmo mjesto među četrnaest predstavnika stavropigijskih ili carskih manastira u Srpskoj državi. *R. G.*

KONČULSKA KLISURA. V. Morava Binča.

KONDE VUK, srpski zlatarski umjetnik 16 vijeka. Po svoj prilici bio je rodom iz Južne Srbije. Radio je u Prizrenu. U manastiru Dečanima postoje dva komada ripida, ko-

Digitized by Google

vanih i vajanih vještački, u srebru, i dobro pozlaćenih. Na njima su, sred dekorativnih, filigranskih rezbarija, izrađeni likovi (preko 20) Isusa, Majke Božje, Evanđelista i šestokrilnih anđela. Po originalnom zapisu radio ih je K. 1570, za ktitora Radivoja.

Literatura: Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858, 195—196); Gedeon Jurišić, Dečanski Prvenac (1851, 69—70).

V. P.

KONDRUCARAPE su bijele vunene čarape, sa malo veza na gornjištu. Nose ih Cincari čobani, koji se sa ovcama preko ljeta nalaze na Vardeniku (vranjski okrug). *N. Z.*

KONDURE su plitke kožne ženske cipele, jedna vrsta polucipela. Nose se na Kosovu. U Srbiji po Levču nosili su u starije doba K. imućniji seljaci i varošani. *N. Z.*

KONĐA je vrsta ženske kape. Od lipove kore načini se jedan kotur 2—3 prsta širok, obloži se kakvom platnenom krpom unaokolo. Spoljna strana toga kotura se ukrasi kadifenom izvezenom trakom, koja se zove načelje, a preko tjemena niz pleća do kuka spušta se kupovna svilena marama. K. se u kosu učvršćuje iglama, a spolja sa strane iskićena je srebrnim parama. Tako po Šumadiji nose K. U valjevskom okrugu koturić je plitak i drven, i stoji na vrh glave, učvršćen kumošem od kadife, koji ide oko obraza do pod bradu, gdje se zakapča, a mjesto svilene marame dolazi ubradač od srpskog platna, kojim se glava i lice do brade obmotaju. Nose se u levačkom srezu ubradače kao i u ramskom, a K. se zovu džega. K. se izobičava. *N. Z.*

KONFERENCIJE MIRA U HAAGU (1899 i 1907). Glavni razlog sazivanja K. M. leži u dvostrukoj želji, da se učini kraj prevelikim naoružanjima, koja su krajem 19 vijeka uzela ogromne razmjere, i da se organizira rješavanje međunarodnih sporova mirnim putem arbitraže, posredovanjem i t. d. U tome je cilju ruski car Nikola II. sazvao, početkom 1899, preko svoga ministra Muravjeva, Prvu Haašku K. M.

Konferencija se sastala u Haagu 18/5 i radila je do 29/7 1899. Dvadeset i šest država je sudjelovalo na konferenciji: Njemačka, Austro-Ugarska, Belgija, Kina, Danska, Španija, Sjedinjene Američke Države, Meksiko, Francuska, Velika Britanija i Irska, Grčka, Italija, Japan, Luksenburg, Crna Gora, Holandija, Perzija, Portugalija, Rumunjska, Rusija, Srbija, Siam, Švedska i Norveška, Švajcarska, Turska i Bugarska. Po ovome su redu države službeno bile raspoređene na konferenciji. Crnu Goru je predstavljala ruska delegacija. Srbiju su zastupali: tadanji poslanik u Londonu Čedomilj Mijatović, poslanik na Cetinju pukovnik Mašin i, kao pomoćnik delegata, dr. Voja Veljković, profesor pravnog fakulteta u Beogradu. Papa nije bio pozvan, jer se tome protivila Italija. Za predsjednika H. K. izabran je ruski prvi delegat Staal, ambasador u Londonu.

H. K. je podijelila svoj rad u tri komisije. Prva je imala da se bavi ograničenjem naoružanja i vojnih izdataka. Njoj je predsjedao Belgijanac Bernarte. Srbiju je u njoj zastupao pukovnik Mašin. Druga je komisija imala za zadatak da propiše ratne zakone. Njoj je predsjedao ruski delegat i čuveni pravnik De Martens. Srbiju su predstavljali Č. Mijatović i V. Veljković. Najzad, treća je komisija imala da prouči pitanje rješavanja međunarodnih sporova mirnim putem t. j. posredovanjem, arbitražom i međunarodnim anketnim komisijama. Predsjednik je ove komisije bio francuski delegat Leon Burgeois, a naši delegati Č. Mijatović i V. Veljković. Komisije su se dijelile u potkomisije.

Poslije rada od dva i po mjeseca, K. je jednoglasno usvojila tri konvencije: 1. O rješavanju međunarodnih sporova mirnim putem (61 član, podijeljen je u 4 odjeljka). 2. O zakonima i običajima suhozemnog rata (60 članova, podijeljenih u 4 odjeljka). 3. O primjeni načela Ženevske Konvencije od 22/8 1864 na pomorske ratove (14 članova), tri deklaracije (prvom se Sile Ugovornice odriču u slučaju rata bacanja projektila i eksploziva sa balona i drugih letilica; druga sadrži zabranu projektila, čiji je jedini cilj rasprostiranje zagušljivih i otrovnih plinova, a treća zabranjuje upotrebu dum-dum i sličnih metaka), i nekoliko želja, odnosećih se na izvjesna pitanja, kao na potrebu revizije Ženevske Konvencije od 1864, na prava i dužnosti neutralnih sila za vrijeme rata, na ograni-

Digitized by Google

čenje vojnih budgeta, vojske i mornarice, na bombardiranje pristaništa i primorskih mjesta i t. d. — Engleska nije potpisala nijednu od gornjih triju deklaracija, a Kina i Švajcarska nisu potpisale konvenciju o zakonima i običajima suhozemnog rata. Srbija ih je sve potpisala i ratificirala 11/5 1901.

Sudjelovanje srpske delegacije naročito se ispoljilo prilikom diskusije o ustanovljenju međunarodnih anketnih komisija. Gledište je njeno bilo, da se tom mjerom stvara nejednakost između velikih i malih država, jer ove posljednje nemaju moći da prisile Velike Sile da prime ma kakvu anketnu komisiju, dok je ovima uvijek lako nametnuti anketu malim državama. Vrijedno je spomenuti i izjavu delegata Č. Mijatovića na sedmoj sjednici I komisije (30/6), da je Srbija željna mira, smanjila od kako je konferencija sazvata, veličinu svoje ratne snage za jednu četvrtinu.

Glavno se djelo prve K. sastoji u konvenciji od 29/7 1899, koja ustanovljava stalni arbitražni sud. Ovaj je sud u stvari bio samo jedna lista najpozvanijih ličnosti za arbitre u međunarodnim sporovima. Prema odredbama konvencije, u slučaju sukoba, države su, na osnovu ugovora, koji se zove kompromis, imale da izaberu za arbitre ličnosti sa te liste. Ipak im je ostavljena sloboda, da mogu izabrati arbitre i izvan te liste. Pored suda, konvencija je ustanovila i jedan međunarodni biro, sa sjedištem u Haagu, koji je imao da mu posluži za sekretarijat, da čuva arhiv, da otpravlja administrativne poslove, i da prima molbe za saziv suda. Biro se nalazio pod upravom i nadzorom jednog stalnog administrativnog savjeta, koji su sačinjavali diplomatski predstavnici stranih država u Haagu, pod predsjedništvom holandskog ministra spoljnih poslova. Odluke arbitražnog suda su bile obvezne za državu u sporu, i bez prava na žalbu drugom nekom arbitražnom sudu. Otkako je ustanovljen, sud je funkcionirao u više prilika, od kojih je najvažnija bila spor između Francuske i Njemačke oko vojnih bjegunaca iz francuske stranačke legije (1908).

Drugu H. K. sazvao je također, po inicijativi predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, Roosevelt-a, ruski car Nikola II. 44 države bile su zastupane na toj konferenciji (Njemačka, Sjedinjene Američke Države, Argentina, Austro-Ugarska, Belgija, Bolivija, Brazilija, Bugarska, Čile, Kina, Kolumbija, Kuba, Danska, Republica Dominico, Ekvator, Španija, Francuska, Velika Britanija, Grčka, Gvatemala, Haiti, Italija, Japan, Luksemburg, Meksiko, Crna Gora, Nikaragua, Norveška, Panama, Paragvaj, Holandija, Peru, Perzija, Portugal, Rumunjska, Rusija, Salvador, Srbija, Siam, Švedska, Švajcarska, Turska, Urugvaj i Venezuela). Samo se četiri države nisu odazvale pozivu (Abesinija, Kosta-Rica, Honduras i Koreja). Papa ni ovoga puta nije bio pozvat, zbog protivljenja Italije. Druga H. K. zasijedala je u Haagu od 15/6 do 18/10 1907. Predsjedao je ruski ambasador u Parizu Nelidov. Delegati Kraljevine Srbije bili su: đeneral Sava Grujić, predsjednik državnog savjeta, Dr. Milovan Milovanović, poslanik u Rimu i član stalnog arbitražnog suda, i M. Milićević, poslanik u Londonu i Haagu. Crnu je Goru i ovoga puta zastupala ruska delegacija. — H. K. je podijelila svoj rad na četiri komisije. Prva se bavila arbitražom, anketnim komisijama i sličnim pitanjima. Predsjedao joj je Francuz Leon Burgeois. Druga je imala za predmet poboljšanje ratnih zakona i običaja, a predsjednik je bio Belgijanac Bernarte. Treća se bavila pitanjima pomorskog ratovanja (bombardiranje pristaništa, režim ratnih brodova u neutralnim pristaništima i t. d.), a predsjednik je bio Talijan Tornielli. Četvrta se također bavila pitanjima, koja se odnose na pomorske ratove (preobraćanje trgovačkih brodova u ratne, privatna svojina na moru, krijomčarenje, blokada i t. d.). Predsjednik je bio Rus de Martens. Komisije su se dijelile u potkomisije.

Kao i prva, tako se i ova H. K. imala da bavi trima glavnim problemima: ograničenjem naoružanja, obveznom arbitražom i nepovredljivošću privatne svojine u pomorskom ratu. Rezultati njenog rada su bili 13 konvencija, jedna deklaracija i 4 želje. Konvencije su: 1. O mirnom rješavanju međunarodnih sporova. 2. O ograničenju upotrebe sile za naplatu dugova. 3. O otvaranju neprijateljstava. 4. O zakonima i običajima suhozemnog rata. 5. O pra-

Digitized by Google

vima i dužnostima neutralnih država i lica u suhozemnom ratu. 6. O režimu neprijateljskih trgovačkih brodova u početku neprijateljstava. 7. O preobraćanju trgovačkih brodova u ratne. 8. O postavljanju automatskih podmorskih mina. 9. O bombardiranju u pomorskom ratu. 10. O primjeni principa ženevske konvencije na pomorske ratove. 11. O upotrebi prava zapljene u pomorskom ratu. 12. O stvaranju međunarodnog suda o zapljeni brodova i 13. O pravima i dužnostima neutralnih sila u slučaju pomorskog rata. — Deklaracija ima za predmet zabranu bacanja projektila i eksploziva sa balona. Ova je deklaracija imala biti na snazi do završetka treće K., koja se, po izraženoj želji imala sastati 1914, ali je spriječena ratom. Deklaraciju su odbile da usvoje: Njemačka, Francuska, Italija, Japan, Rusija, i t. d., to jest sve velike sile, osim Engleske i Austro-Ugarske. — Želje, koje je konferencija izrazila, odnose se na ustanovljenje jednog suda arbitražne pravde, na trgovačke i industrijske odnose između stanovništva zaraćenih država i neutralnih zemalja, na položaj stranaca na teritoriju zaraćenih sila, i na stavljanje zakona i običaja pomorskog rata na dnevni red iduće K.

Uspjeh K. je često, po općem mišljenju, dovodilo u pitanje držanje Njemačke i Austro-Ugarske delegacije. Njemačka nije htjela da pristane na obveznu arbitražu, tvrdeći, da je za nju prerano. — Konvencije nisu ratificirale: Bugarska, Italija, Crna Gora, Srbija i Turska. Srbija ih je bila potpisala, ali ih kasnije nije ratificirala. — Rad srpske delegacije ostavio je mnogo više traga u zapisnicima druge K., nego u aktima prve. Naročito je često i korisno bilo sudjelovanje Milovana Milovanovića u radu I i IV komisije, čiji je on bio i jedan od potpredsjednika. Milovanović je naročito sudjelovao u diskusijama o obveznoj arbitraži.

Za vrijeme rata 1914—1918 Haaške konvencije nisu bile poštovane. Po mišljenju Pile-a, profesora pariskog univerziteta, one nisu ni bile obvezne, jer ih nisu ratificirale sve zaraćene države, pa prema tome one su bile potpuno nevažeće. — Ma da H. K. nisu uspjele niti da ograniče naoružanja, niti da ustanove međunarodnu pravdu, niti da spriječe rat, koji je uskoro zatim izbio, ipak se one mogu smatrati za jedan od najvažnijih događaja u historiji međunarodnih odnosa. One predstavljaju jedan veliki korak unaprijed k organiziranju međunarodnog društva, koje je poslije Svjetskog Rata 1914—1918 dobilo svoj naročiti izraz na pariskoj konferenciji mira u ustanovi Lige Naroda.

Za rad druge H. K. vežu se Londonska pomorska konferencija, koja se, prema članu 7 konvencije od 18/10 1907 o ustanovljenju međunarodnog suda o zapljeni brodova, sastala u tom cilju 4/12 1908 u Londonu. Njoj je prisustvovalo osam najvećih pomorskih država (Njemačka, Austro-Ugarska, Velika Britanija, Francuska, Japan, Rusija, Italija, Sjedinjene Američke Države), zatim Španija i Holandija. Konferencija je radila do 26/2 1909, kada je donijela poznatu deklaraciju o pravu pomorskog rata. Ova deklaracija dopunjuje parisku deklaraciju od 16/4 1856 o istom predmetu. Ona regulira blokadu, krijomčarenje, plaćanje odštete, promjenu zastave i t. d. Ali ona nije stupila na snagu, jer je nisu ratificirale Francuska i Engleska, koje su je ipak u početku rata 1914—1918 primjenjivale neko vrijeme. Prema tome Međunarodni Sud o zapljeni brodova nije ostvaren. *Đ. Popović.*

KONGRESKINJA, vrsta lijepih, velikih krušaka, koja se gdjegdje zbog ljepote ploda goji. Uvezena je iz Francuske (Souvenir du congrès). *I. R.*

KONKURENCIJE KLAUZULA je pogodba, kojom se službenik (napose trgovački pomoćnik) ograničuje u svom privrednom radu u korist nekadašnjeg službodavca. Ta je pogodba dozvoljena samo uz izvjesne pretpostavke u pogledu trajanja ograničenja (jedna godina), u pogledu samoga službenika (ne: maloljetnik, ne: službenik s malom plaćom) i u pogledu njegovoga napredovanja u daljem službovanju. Inače je contra bonos mores. (V. § 36 slovensko-dalmatinskog zakona od 16/1 1910). *M. S.*

KONOPLJA je u životu našeg naroda imala, sve do pred kraj prošlog vijeka, veliku važnost, zbog proizvodnje jakog i grubog platna za odjeću i ostale kućne i privredne potrebe. U to doba činila je K. jedan od glavnih osnova kućne industrije u našim selima. Razvitak kulture

Digitized by Google

pamuka i usavršenje njegove mehaničke prerade izazvali su pad cijena lanenom i K. platnu. Uz to, diobom kućnih i porodičnih zadruga, sve je manje radnih ruku ostajalo za preradu lana i K., a kod nas nisu bili isključeni ni mnogi preduslovi iskorišćivanja moderne tehničke i mehaničke prerade K. i lana. Upotreba K. održala se kod nas samo kod onih proizvoda, za koje pamuk nije prikladan, a to su, konopac, užarska roba, platno za vreće i ponjave.

U kulturi i preradi K. danas je razvijena kod nas izvjesna podjela rada. Zemljoradnik goji K., pa suhe stabljike prodaje tvornicama, koje K. samo kisele, nabijaju i taru, te je u istrtom stanju, kao polufabrikat, prodaju, najvećim dijelom u inostranstvo. Takvih polufabrikata ima kod nas veći broj u Vojvodini, Srijemu i Slavoniji. Vrlo je mali broj tvornica kod nas, koje K. i dalje preraduju. Dva su kod nas glavna područja, u kojima se goji K. u većoj mjeri: u Vojvodini i oko Niša i Leskovca, u Srbiji.

Klima naše zemlje potpuno odgovara zahtjevima K. Jedino u godinama sa vrlo rđavom jeseni ima teškoća kod spremanja K. sjemena. Italija, naš glavni takmac na svjetskom tržištu za K., ima još duže ljeto, te zbog toga može da goji više južnije vrste K., koje su više od naše domaće K., te daju veći rod i duže vlakno. No zbog veće ljetne suše i pjeskovitije zemlje, uspješna kultura K. moguća je u Italiji, najvećim dijelom, jedino uz umjetno natapanje. Zbog toga vlakno talijanske K. nije tako jedro i čvrsto kao naše.

U posljednje vrijeme činjeni su kod nas pokušaji sa gojenjem K. iz Male Azije. Rezultati obećavaju mnogo, jer K. te provenijencije po visini i finoći, ne zaostaje za talijanskom, a vegetaciona joj perioda nije previše dugačka. *S. Jurić.*

KONOPLJARKA, vrsta preslice. *N. Z.*

KONSERVATIVCI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

KONSISTORIJALNI SISTEM, uredba pravoslavnih eparhijskih konsistorija i apelacione konsistorije u karlovačkoj mitropoliji, koju je sastavio austro-ugarski državni savjetnik Josip Iždenci, a car Josip II. potvrdio i proglasio 5/4 1782. K. S. ima četiri dijela i jedan dodatak: U prvom dijelu govori se o eparhijskim konsistorijama i poslovima, koji spadaju u njihovu nadležnost; drugi dio sadrži propise sudskog postupka, koga se imaju držati stranke prilikom raspravljanja i eparhijske konsistorije prilikom izricanja presuda; treći dio govori o osoblju i organizaciji eparhijskih konsistorija; četvrti dio izlaže organizaciju i sudski postupak apelacione konsistorije, t. zv. Mitropolitske Apelatorije. U dodatku je priložen popis sudskih taksa za naplaćivanje u konsistorijama i apelatoriji. — Posebnim dekretom od 22/11 1791 naređeno je, da se poslije svake sjednice imaju podnositi vladi u Beč točni izvodi iz konsistorijalnih zapisnika na njemačkom jeziku; 14/2 1792 i dalje određeno je, da se sve to ima činiti, svaka tri mjeseca, na latinskom jeziku, a poslije 1848 opet na njemačkom.

K. S. vrijedila je s malim izmjenama u karlovačkoj mitropoliji potpuno do 29/5 1871, kada je zamijenjena privremenim uređenjem eparhija. Ali je i poslije toga ostalo na snazi iz K. S. gotovo sve, što se odnosi na djelokrug i na sudski postupak. I ime konsistorija, za eparhijske duhovne sudove ostalo je stalno, samo je ime Mitropolitske Apelatorije zamijenjeno novim nazivom Mitropolitsko-crkveni Savjet, čije funkcije, poslije ujedinjenja svih pravoslavnih srpskih crkava (1920) u srpsku patrijaršiju, vrši Veliki Duhovni Sud. *R. Grujić.*

KONSISTORIJE ILI DUHOVNI SUDOVI u srpskoj crkvi poznati su tek od 18. vijeka, i to kod Srba pod austro-ugarskom vlašću. Izgleda, da je beogradsko-karlovački mitropolit Mojsije Petrović (1726—1730) prvi činio pokušaj da uvede i organizira K., kao pomoćne organe eparhijskim episkopima pri vršenju njihove sudske vlasti. Narodno-crkveni sabor od 1730 našao je za potrebno, da se pri svakom episkopu osnuje K., kao prvostepena sudska instancija, a pri arhiepiskopu Apelatorija, kao prizivna vlast. Nasljednik Petrovićev, mitropolit Vićentije Jovanović (1731 do 1737), pokušao je i da provede tu organizaciju K., ali se u tome moglo uspjeti tek za mitropolita Pavla Nenadovića (1749—1768).

Digitized by Google

K. je, u to doba, bila samo savjetodavni organ, koji je svaki sudbeni predmet svestrano isipitivao, i prema Krmčiji i običajnom pravu, donosio odluku, kao prijedlog episkopu na odobrenje i presudu. Episkop je, prema svom nahođenju, prijedlog u cjelini primio ili ga mijenjao. Sudski postupak je bio usmen; odluke su se bilježile prvo na posebnom arku papira, a kasnije u naročitom protokolu. Članove K. imenovao je episkop, iz kruga svojih pridvornih kaluđera, manastirskog i mirskog sveštenstva, većinom iz mjesta episkopove rezidencije ili iz bliže okoline. Prvi se put detaljnije raspravljalo o uređenju K. u Arhijerejskom Sinodu karlovačke mitropolije poslije sabora 1769, zatim 1774. Na osnovu tih raspravljanja propisala je carica Marija Terezija 7/2 1775 prvu Konsistorijalnu Uredbu, s naređenjem, da po toj uredbi organizirane K. imaju otpočeti redovne sjednice već 1/4, a vanredne 1/5 iste godine. Tada su prvi put u K. ušli i svjetovnjaci, kao ravnopravni članovi. Mitropolit je protestirao protiv ove uredbe, i tražio je, da se svjetovni savjetnici odstrane iz K., da pravoslavne K. raspravljaju i sude o svima građanskim parnicama sveštenstva, kao što to čine rimokatoličke i unijatske K., da se ukinu vanredne K., da se takse plaćaju kao i u rimokatoličkim K. Carica je uvažila samo dva posljednja prijedloga 16/10 1778, a car Josip II. je potvrdio i proglasio 5/4 1782 na latinskom i njemačkom jeziku novu uredbu za pravoslavne K., koju je sastavio državni savjetnik Josip Iždenci. Ova uredba, pod imenom Konsistorijalni Sistem, vrijedila je u karlovačkoj mitropoliji do 1871, kada je zamijenjena, samo u nekoliko, privremenim Uređenjem Eparhija od 29/5 1871, koje još i danas vrijedi u karlovačkoj mitropoliji, kao i sudski postupak iz Sistema od 1782.

Prema tim uredbama i danas u svakoj eparhiji bivše karlovačke mitropolije postoji K., kao duhovnoupravni i crkveno-sudski organ. Predsjednik K. je episkop, a broj članova određuje i bira Eparhijska Skupština, između sveštenika i svjetovnjaka u razmjeru između 2 : 1. U K. se raspravljaju i sude razna pitanja sveštenićkog života i reda, bračni sporovi i razni strogo crkveni poslovi. — U Srbiji je knez Miloš 1822 osnovao prvu K., u koju je, uz mitropolita, postavio jednog arhimandrita i jednog kneza, ali ju je već 1825 ukinuo, a sve njene poslove prenio na kneževu kancelariju. Tek mitropolit Petar (1833—1859) uspio je da stalno organizira K. u beogradskoj mitropoliji, pod imenom Duhovni Sudovi. — U cetinjskoj mitropoliji ustanovljene su K. tek 1904. — U Dalmaciji je još Napoleon 1808 donio odluku, da se osnuje pravoslavna K., ali je tamo uspio da organizira K. tek episkop Stevan Knežević (1853 do 1890). Danas sve bivše K. imaju naziv Eparhijski Duhovni Sudovi.

R. Grujić.

KONSTANTIN FILOZOF, pisac 15 vijeka. Podrijetlom je bio Bugarin. U svojoj otadžbini primio je glavno obrazovanje. Spadao je u red učenika, izašlih iz škole reformatora patrijarha Eutimija. Neposredan učitelj bio mu je Andronik, Eutimijev đak. Poslije propasti Bugarske prešao je K. u Srbiju, gdje ga je despot Stevan usrdno primio. I sam književnik i ljubitelj knjige, Stevan je stvorio od svoje zadužbine Resave (Manasije) središte književne aktivnosti svog vremena. K. je postao glavno književno lice tadašnje Srbije i glava reformne škole, koja je imala da popravlja stare prijevode i bira i donosi nove. Ta škola, po mjestu manastira prozvana resavskom, bila je veoma aktivna. U njoj je K. izradio gramatičko-pravopisni program, prvi u cijeloj staroj slovenskoj književnosti; vrlo učen i složen, ali mutan i visokoparan. Njegov spis o tom bio je prepisivan i mnogo čitan; iz njega su pravljeni izvodi, i prenošen je iz Srbije i u Bugarsku i u Rusiju, gdje je vršio izvjestan utjecaj. Osim tog spisa o pravopisu, K. je izradio, po zapovijesti patrijarha Nikona, oko 1431, i biografiju svog umrlog dobrotvora, despota Stevana. Ovo djelo svjedoči o širokom interesu piščevu, puno je podataka i ima više historijski nego tradicionalni hagiografski karakter. U tom spisu nalazi se netočna genealogija Nemanjića, koja ih dovodi u vezu s carem Konstantinom Velikim. Ta genealogija postala je sastavni dio srpskih rodoslova sve do 18 vijeka. Sama biografija bila je čitana ne samo u Srbiji, nego i u Rusiji, gdje su njeni dijelovi ušli u sastav ruskog kronografa.

Digitized by Google

Literatura: St. Stanojević u Archiv f. slav. Philologie, 18 (1896); S. Rozanov, Izvestija petrogradske akademije, XI, 2 (1906).

V. Ćorović.

KONSTANTIN MANAS, bizantski pjesnik (prva polovina 12 vijeka). Napisao je i jednu kroniku od postanja svijeta u stihovima, vrlo omiljenu kod kasnijih Bizantinaca. Ta je kronika oko 1350 prevedena i na bugarsko-slovenski. U njoj ima nešto podataka i za srpsku historiju.

D. A-n.

KONSTANTIN VELIKI, rimski car 306—337. Rodio se u Nišu, od Ilirca Konstancija Klora, rimskog vojvode, koji je kasnije, kao suvladar Dioklecijanov i ostale dvojice Dioklecijanovih carskih ortaka, vladao u Britaniji i Galiji, i od Jelene, valjda još iz mladosti tajne kršćanke. Po smrti njegova oca u jednom britanskom gradu (306), britanske rimske trupe, zavolivši mladog Konstancijevog sina, kao odličnog ratnika, proglasile su ga za cara. Nasljednik Dioklecijanov na rimskom istoku, vrhovni car Galerije, blagoslovio je, ma i protiv volje, svršeni fakat. K. je zatim potukao u Galiji i pogubio u Marseille-u Dioklecijanovog suvladara u ostavci, Maksimijana, koji je pokušao da mu otme vlast (310). Prešavši Alpe, K. je pred Rimom satro i Maksimijanova sina Maksencija, cara Italije, Španije i Afrike, koji se udavio u Tiberu (312). Pobjedilac je time zadobio i sve te Maksencijeve zemlje. Priča se, da je K., zajedno sa svojom vojskom, vidio pred bitku s Maksencijem, usred dana, svijetao krst na nebu, sa natpisom: Ovim ćeš pobijediti, i da je iduće noći sanjao Krista, koji mu je naredio, da se tim znakom posluži protiv neprijatelja. Na to je K. napravio vojnu zastavu sa krstom i Kristovim monogramom, a stavio je krst i na štitove svojih vojnika. Ali K. je po svoj prilici, i bez ovih čudesnih pojava, predviđao pobjedu kršćanstva nad mnogoboštvom, pa se pravovremeno oslonio na kršćane. Zatim je, zajedno s nasljednikom umrlog Galerija, carem rimskog istoka Licinijem, izdao u Milanu epohalni ukaz o slobodi kršćanske vjeroispovijesti u cijelom rimskom imperiju (313). Još iste godine, Licinije je, odmah po pobjedi nad svojim suvladarom Maksiminom Gajom, koji je ustao da ga svrgne sa carstva, objavio milanski ukaz i u istočnim rimskim krajevima. Malo poslije, K. se, zbog vlasti, zavadio i sa Licinijem. Prvi rat između njih svršio se pogodbom, po kojoj je Licinije ustupio K. Panoniju i zapadni Balkan (314). U drugom ratu, koji je valjda izbio zbog Licinijeva neprijateljskog preokreta prema K. pristalicama kršćanima, K. je razbio svoga suparnika kod Drinopolja i kod Galipolja, natjerao ga, da iz svoga zaklona u Bizantu bježi u Aziju, smrvio ga kod Hrisopolja (Skutari), uhvatio ga u Nikomediji (324), umorio ga u Solunu, pa je sam zavladao cijelom ogromnom rimskom carevinom.

Tek je sada K. mogao razviti svu svoju grandioznu vladalačku poduzetnost, tako sudbonosnu po rimski svijet. I ako je, sve do pred smrt, ostao službeno mnogobožac, K. je sve dublje gurao državu u kršćanske vode. On je uzeo u svoje ruke i vrhovno vodstvo nad crkvom, postavljajući time prve klice za kasniju diktaturu rimsko-bizantskih careva u crkveno-vjeroispovijednom području. Da bi uspostavio crkveno jedinstvo, pocijepano učenjem aleksandrijskog svećenika Arija o raznobitnosti boga sina od boga oca, K. je sasvao, u maloazijskoj Niceji, prvi crkveni općeniti sabor, čijim je sjednicama sam rukovodio (325). Arija, osuđenog i prokletog na saboru zajedno s njegovom naukom, K. je protjerao i zatvorio, a svom je državnom silom odupro saborsko vjerovanje o nestvorenom sinu Božjem, jednobitnog sa bogom ocem, i novoizabranog aleksandrijskog patrijarha Atanasija, najučenijeg i najvatrenijeg borca za nicejsko pravoslavlje. No arijanstvo je, pored svih gonjenja, sve više postajalo vjerom istočnog kršćanstva, dijeleći istočne crkve od zapadnih. Tada je K., pred kraj svoje vlade, stao na arijansku stranu i počeo goniti Atanasija i pravovjerje. Doduše, ni time on nije postigao crkveno jedinstvo, jer se tu krilo staro kulturno dvojstvo između istoka i zapada, koje je sada izbijalo u vjerskom obliku.

Od svjetsko-historijske važnosti je bio K. prijenos prijestolnice rimskog carstva iz Rima u starogrčki bosporski grad na sredini između zapada i istoka, Bizantion, jedan od najtvrđih položaja na svijetu (330). K. je pri

Digitized by Google

tom pretvorio Bizantion u velegrad ravan Rimu. Opasao ga je bedemima, snabdio ga velikim pristaništima, okitio ga sjajnim javnim građevinama, podigao je u njemu veličanstvene crkve, obukavši ga nasuprot mnogobožačkom Rimu, u kršćansko ruho i nazvao ga, po svom imenu Konstantinopol ili »Novi Rim«. Ujedno mu je svakako još on podigao i crkveni rang, učinivši novog episkopa glavom čitave dijeceze. Kad je kasnije zapadna ili latinska polovina rimskog imperija potpala pod Germane (476), rimsko carstvo je ostalo samo još u istočnoj ili grčkoj polovini s prijestolnicom u Konstantinopolu (Carigradu), pogrčivši se s vremenom i samo u toj grčkoj sredini. Zahvaljujući neosvojivosti Konstantinopola, ono se tu održalo kroz cio srednji vijek.

U unutrašnjem životu rimske države, K. je ostavio dubok trag i svojim krupnim administrativnim reformama, kojima je dovršio Dioklecijanov reformatorski program. On je orijentalni carski despotizam Dioklecijanov popeo još na veći vrhunac. On je sasvim odvojio vojnu vlast od civilne uprave. On je još jače birokratizirao rimski državni kolos. — K. je strahovito razbio (332) crnomorske Gote, koji su još od 3 vijeka poslije Kr. bili bič rimskog Balkana, natjerao ih je na mir, i čak na vojni savez s rimskim carstvom. K. je stao puniti redove rimske vojske germanskim, i uopće barbarskim, elementima, vodeći prema okolnom barbarskom svijetu, u velikom stilu politiku »razdvoj pa vladaj«, i istrebljujući barbare jedne pomoću drugih. To su poslije nastavili i K. nasljednici. K. je pokrstio svoju djecu, a na smrti je i sam primio kršćanstvo, prevevši time ujedno i rimsku državu konačno u kršćansku vjeru. Crkva je proglasila K. za »ravnoapostolnog« sveca, kao i njegovu mater, Sv. Jelenu. *D. Anastasijević.*

KONSTANTIN IV. POGONAT, bizantski car 668—685. K. je bio od Heraklijeve loze. Odbio je muhamedove Arape od Carigrada (673—676?), satro je novopronađenom grčkom vatrom, koja je gorjela i na vodi, njihovu flotu, a razbio je i na suhu pred Carigradom njihovu vojsku. K. je sazvao u Carigradu šesti općeniti crkveni sabor, kome je sam predsjedao (680—681), i koji je konačno osudio monofizitsku herezu, zajedno sa njenim varijantama, monergetstvom i monotelitstvom. Svi dotadašnji istočni patrijarsi, pa i papa Honorije I., koji su se držali tih hereza, prokleti su od sabora kao heretici. Pod K. su i turski Bugari iz Besarabije oteli Bizantu Donju Meziju, koja je od početka 7 vijeka bila puna Slovena, i osnovali su u njoj bugarsku državu. K. je tu državu morao priznati, ne mogavši protjerati Bugare natrag preko Dunava (679). *D. A-n.*

KONSTANTIN V. KOPRONIM (to jest »Đubreimeni«, kako su ga nazivali pravoslavni ikonopoklonici), bizantski car 740—775. Naslijedio je oca, Lava III. Ikonoborca. Mnogo je ratovao sa Muhamedovim Arapima u Maloj Aziji, i sa Bugarima na Balkanu. Od svih bizantskih careva ikonoboraca, K. je najžešće ganjao ikonopoklonike. Raskrstio se sasvim sa ikonopokloničkim papom, ostavivši papin Rim na milost i nemilost Langobardima. Na to se i papa, sa svojim Rimom, konačno otcijepio politički od »rimskog« carstva u Carigradu, t. j. od Bizanta, pa je otišao pod skut franačkoj kraljevini. Tada je franački kralj Pipin prešao Alpe (754 i 756) i spasio papu od Langobarda. Ujedno je on oteo Langobardima bivši bizantski ravenski egzarhat i darovao ga papi, koji je time postao i svjetovna država, a ne samo, kao dotle, crkvena vlast. *D. A-n.*

KONSTANTIN VII. V. Porfirogenet.

KONSTANTIN IX. MONOMAH, bizantski car 1042—1055. K. je došao na bizantski prijesto ženidbom sa caricom Zojom iz »makedonske« dinastije Vasilija I. U slabim rukama ovog vladaoca, Bizant je mnogo stradao od unutrašnjih pretendentskih ustanaka i od navale susjeda. Između ostaloga, i zetski knez Stevan Vojislav, koji je malo prije K. bio oslobodio zetske Srbe od Bizantinaca, nanio je jednoj velikoj bizantskoj vojsci, koja je bila upala u Zetu, strahovit poraz (1042). Ipak je, pod Vojislavljevim sinom i nasljednikom Mihailom, K. uspio natjerati zetske Srbe na mir (1052). Za vlade K. desila se i velika šizma između katoličkog Rima i pravoslavnog Bizanta,

Digitized by Google

kojom je cio kršćanski svijet trajno pocijepan na dvije polovine (1054).

D. A-n.

KONSTANTIN X. DUKA, bizantski car 1059—1067. Sa K. je u Bizantu počela vladavina antimilitarističke dinastije Duka. Već taj prvi Duka odstranio je utjecaj vojne stranke, zapustio je vojsku, a zaveo režim birokrata i književnika. Odmah su nastupile zle posljedice takvog političkog pravca. Silni turski sultan iz doma Seldžukova, Ali-Arslan, oteo je Bizantu bivšu kraljevinu Jermensku, pa je stao prodirati i u pogranične krajeve maloazijske (od 1064). Veliko tursko pleme Uzi ili Kumani (Polovci), koje je na Crnom Moru i dunavskom ušću potislo Pečenjege, prešlo je donji Dunav. Ono je upalo i u bizantsku Bugarsku, pa se odatle, preko Balkan-planine, razlilo i po Traciji i Makedoniji. Već je zadrhtao i Carigrad. Srećom, uz K. su stajali Pečenjegi i Bugari, koji su napali na Kumane i satrli ih (1065). Ostatke Kumana naselio je zatim K. po Traciji. Rđavo je išlo Bizantu pod K. i u južnoj Italiji. Tamo su Normani, izmirivši se s papom, i dobivši od njega investituru nad bizantskim dijelom južne Italije i nad arapskom Sicilijom, produžili osvajati od bizanta južnotalijanske gradove.

D. A-n.

KONSTANTIN XI. PALEOLOG »DRAGAŠ«, posljednji bizantski car (1449—1453). K. je bio jedan od sinova Manuela II. i Jelene Dragaš, kćeri sestrića (?) Dušanova, Konstantina Dejanovića od Velbužda (Ćustendila). Odlikovao se kao najveći ustaša među braćom. Brat mu, car Ivan VIII., nemajući muške djece, namijenio ga je sebi za nasljednika. Smrt Ivana VIII. (1448) zatekla je K. kao despota jednog dijela Peloponeza. K. se krunisao u peloponeskoj Mistri-Sparti (1449), pa je, stigavši u prijestolnicu, primio skeptar. K. je ostao već otprije dvaput udovac, pa je tražio sebi i treću ženu, kako bi stekao nasljednika. On je gotovo bio isprosio jednu ponuđenu mu kćer mletačkog dužda Francesca Foscari-a. Ali, postavši naskoro zatim car, on je odbio njenu ruku, jer mletački dužd nije bio vladalac, nego privremeni predsjednik republike. Zbog toga se Foscari, kad je Muhamed II. opsjeo Carigrad, oglušio o molbe nesuđenog mu zeta za mletačku pomoć. Po smrti Murata II. (1451), u ženidbene kombinacije K. ušla je i udovica Muratova Mara, kći Đurđa Brankovića, koja je i u Muratovu haremu zadržala svoju kršćansku vjeru. Tek što se ona vratila u Srbiju, došao je na smederevski dvor izaslanik K., Manuel Paleolog, da prosi od Đurđa bivšu sultaniju za K. Đurađ je rado pristao, ali ne i Mara, koja se bila zavjetovala da će, ako se oslobodi iz harema, obući monašku rizu. Tada je K. isprosio kćer ivirskog kneza Đurđa. No još mlada nije ni bila dovedena iz Ivirske, kad je novi osmanlijski sultan, Muhamed II. Osvajač, započeo svoje pripreme za opsadu Carigrada, u kojoj su Bizant i K. završili život. K. je sam ubrzao tu nesreću, zatraživši od Muhameda povišicu apanaže jednom osmanlijskom princu, koji se bio sklonio kod Bizantinaca. Muhamed je na to sasvim ukinuo tu apanažu, a malo zatim (1452) je sagradio na Bosporu tvrđavu Rumeli-Hisar. Time je on zavladao prolazom kroz Bospor, prigrabio je sebi prihode Carigrada od taksa i carina, naplaćivanih od stranih lađa, koje su tuda plovile, i stvorio je na evropskoj bosporskoj obali zgodnu bazu za udar protiv Carigrada. Sultan je poslao jednu vojsku i na braću K. u Peloponez, da oni ne bi došli u pomoć bizantskoj prijestolnici. Uz to je on zauzeo i posljednjih nekoliko bizantskih gradova u Traciji, da mu ni otuda ne bi nikla nikakva smetnja pri opsadi Carigrada. S druge strane, Muhamed je pomoću odličnog mehaničara, Madžara (?) Urbana, koji je stupio u osmanlijsku službu, izlio veliki broj topova, među njima i jedan grdan, dotle neviđen, top, za bacanje najtežih kamenih taneta. Ujedno je silni Osmanlija skupio ogromnu vojsku iz svojih azijskih i evropskih provincija, kao i iz vazalnih mu država. I Đurađ Branković je morao poslati 1500 srpskih konjanika, pod vojvodom Jakšom, uz jedno odjeljenje novobrdskih kopača laguma. Sa cijelom tom silom Muhamed je najzad pao pod carigradske bedeme (1453). Ujedno je on sabrao i flotu od nekih 300 većih i manjih lađa, pod admiralom Baltaogluom, poislamljenim Bugarinom, i smjestio je u Bospor. K. nije uspio odvratiti Muhameda od ove ambiciozne zamisli, pa se i sam spremao za posljednju borbu.

Digitized by Google

On je zatražio od zapadnih katoličkih sila pomoć, naročito od Mlečića i od pape Nikole. No osim lijepih riječi, ni od kuda nije dobio skoro ništa. Mlečići, ne mogući oprostiti caru, što se nije oženio kćerju njihova dužda, naljutili su se čak i na to, što je njihova trgovačka carigradska naseobina zadržala, na svoju odgovornost, radi upotrebe u obrani grada, tri mletačke lađe, koje su slučajno svratile u carigradsko pristanište. Papa Nikola V., i ako veliki prijatelj Grka i grčke obrazovanosti, poslao je Carigrađanima gotovo samo žita, na dvjema ratnim i nekim teretnim lađama, tražeći od K., da se najprije provede florentinska unija. Radi toga je Nikola uputio u Carigrad svoga legata, kardinala Izidora, Grka i bivšeg kijevskog mitropolita, vatrenog zastupnika unije na saboru u Ferrari i Fiorenzi. U bizantskom se episkopatu opet našlo pristalica dvorske unionističke politike. Izidor je s njima odslužio u Sv. Sofiji svečanu zajedničku liturgiju po katoličkom obredu (12/12 1452). Zbog toga se u Carigradu, i ako je nad njim visio Muhamedov mač, borba između unionista i antiunionista razgorjela još jače nego prije, slabeći i položaj K. u građanstvu, a i otpor protiv Turaka. Antiunionisti, kao mnogobrojniji, zatvorili su odmah poslije Izidorove liturgije Sv. Sofiju, i prva iduća liturgija u njoj bila je ujedno i posljednja, to jest u oči pada Carigrada. Zatim je Sv. Sofija postala džamijom.

Najdragocjeniju pomoć poslala je Carigradu Genova, brižna za svoju koloniju Galatu, na sjevernoj strani Zlatnog Roga. Po naredbi iz Genove stigao je u bizantsku prijestolnicu stari pomorski borac Giovanni Giustini-ani. On je doveo malu, ali odabranu, silu: dvije galije, sa nekoliko stotina neustrašivih mornara. Od cijele te sile, najviše je vrijedio sam njen voda, vješt komandant i veliki junak. Uz cara K., on je bio duša obrane Carigrada, i tek kad su Turci njega smrtno ranili, prodrli su u grad. Bizantincima je još priskočilo u pomoć i nekoliko lađa od Latina sa egejskih ostrva. I to je bilo sve čime su se Latini odužili Bizantu, u posljednjim njegovim časovima, za neizmjerne koristi koje su od njega imali kroz vijekove. Od Latina, koje zapadnoevropskih koje carigradskih, K. je skupio samo oko 2000 boraca; od svojih pak Grka oko 5000. Lađa je imao, koje svojih koje latinskih, samo oko 25, u Zlatnom Rogu. Car je na brzu ruku popravio gradske bedeme. I on je istakao nešto vatrenog oružja, ali kud i kamo manjeg i malobrojnijeg od Muhamedovih topova. Rasporedivši svoju vojsku po bedemima, K. se utaborio i sam unutra, naspram sultanova tabora, nedaleko od vrata Sv. Romana. Na moru, on je pravovremeno zatvorio turskoj floti pristup u Zlatni Rog, razapevši ogromni željezni lanac od Galate do Carigrada.

29/5 1453 rano ujutro, Turci su izvršili na bizantsku prijestolnicu posljednji juriš. Ratna sreća je dugo kolebala, ali su Turci provalili u grad kroz jedna mala vrata, tako zv. Kerkoportu, koja su neki bizantski vojnici bili zaboravili da zatvore. Tu su već zalepršale turske zastave. Naskoro su i druga turska odjeljenja probila kroz još jedna vrata. Suhozemni zidovi pali su u turske ruke. Nastala je borba i u samom gradu, koja se ubrzo svršila u tursku korist (29/5 1453). U uličnoj borbi poginuo je i K. Njegov je leš ostao neprimijećen među vojničkim. Tek sutradan, kad je i Muhamed ušao u Carigrad, naredio je on da se pronađe tijelo junačkog posljednjeg bizantskog cara, i dopustio je Grcima da ga sa počastima sahrane. *D. Anastasijević.*

KONSTANTINOVIĆ VOJISLAV, artilerijski brigadni đeneral (8/4 1873, Ćuprija). Po svršetku 6 razreda gimnazije, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1891. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1894, za kapetana 22/2 1903, za pukovnika 1/10 1915, za brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1899, bio je vodnik u poljskoj i gradskoj artileriji, do 1907 komandir poljske i haubičke baterije, do 1915 bio je komandant haubičkog diviziona, 1919 do 1920 bio je komandant haubičkog puka (I), 1922—1923 bio je upravnik barutane Obilićevo, 1923—1924 bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (timočke), od 8/11 1924 je načelnik artilerijskog odjeljenja armijske oblasti (2). — U ratu 1912—1913 bio je komandant haubičkog diviziona. U ratu 1914—1918, do 23/10 1915 bio je komandant haubičkog diviziona, 23/10 1915 do 10/4 1916 bio je komandant poljskog artilerijskog puka (dunavske I),

Digitized by Google

do 1916 bio je na službi u štabu I armije i vršio je dužnost načelnika artilerije I armije, 28/11 1916 do kraja rata bio je referent artilerije drinske divizije. *V. B.*

KONTAK ANTUN (6/5 1847, Zagreb — 15/3 1926, Zagreb). Bio je 25 godina podpredsjednik trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu, 18 godina cenzor Austro-Ugarske Banke. Gradski zastupnik grada Zagreba 7 godina. Osnivač je Obrtne Udruge za Štednju i Predujam i njen predsjednik 28 godina. Osnivač je Prve Hrvatske Banke, kojoj je predsjedao 16 godina. *S. D.*

KONTROLA ŽIVOTNIH NAMIRNICA. Svi produkti animalnog podrijetla stoje pod veterinarskom kontrolom, koja je za one, koji se upotrebljavaju za industriju regulirana veterinarskim zakonima. Glavna joj je svrha, da očuva čovjeka-radnika od zaraze zoonozama i da spriječi prijenos i širenje stočne zaraze transportiranjem. Važnija kontrola higijene animalnih hraniva (mesa i prerađevina, mlijeka i mliječnih produkata, jaja, domaće živadi, divljači, ribe, rakova, školjki i t. d.) regulirana je posebnim zakonima i naredbama. Higijenska kontrola mesa vrši se u klaonicama, izvan kojih se u mjestima, gdje postoje, ne smije klati krupna stoka. Uređene su u svim većim gradovima, moderne su na pr. u Beogradu, Mariboru, Ljubljani. Industrijska poduzeća za mesne produkte (Vrhnika, Sesvete, Šid, Beograd, Velika Palanka, Jagodina) imaju svoje vlastite. U svima vrši pregled veterinar stručnjak, za veće klaonice, osobito za eksport, poseban i sa posebnim laboratorijem za histološka i bakteriološka istraživanja. U selima vrše pregled posebno izučeni laici-pregledači, kojima je kompetencija ograničena na najprostije slučajeve. U sumnjivim slučajevima imaju da se obrate na najbližeg veterinara. U Hrvatskoj i Slavoniji na osnovu zakona od 1888 zakonski su propisi točnije fiksirani. *F. Z.*

KONTROLIRANJE MJERILA. Kod nas su zakonom određene osnovne jedinice za mjerenje: metar, kilogram i t. d.; definirano je: što treba razumijevati pod dužinom od jednog metra, težinom od jednog kilograma i t. d. Ozakonjenjem, dobile su ove definicije karakter pravnog pravila; zavođenjem osnovne jedinice, metra i kilograma, usvojen je i zakonitim proglašen t. zv. metarski sistem. Na njega se naša država obvezala svojim pristupom međunarodnoj metarskoj konvenciji (v. mjere). Prema tome, mogu se u nas, u javnom saobraćaju, upotrebljavati samo mjere i sprave za mjerenje, izrađene na osnovi metarskog sistema.

Po zakonu o mjerama dopuštena je izrada mjera i sprava za mjerenje svakome licu, ali je država za sebe zadržala pravo, da propisuje sastav, oblik i način obilježivanja mjerila, odstupanja (tolerancije), koja su dopuštena u veličini mjere ili u tačnosti njenih podataka i da, preko svojih organa, pregledom i žigosanjem mjerila kontrolira održavanje svih tih propisa. Takvom službenom pregledu i žigosanju podleže sve mjere i sprave za mjerenje, koje se upotrebljavaju u javnom saobraćaju. Prema tome, udara se službeni žig na sve ispravne i točne mjere i sprave za mjerenje, prije nego što se puste u saobraćaj. Ostala mjerila ne podleže nikakvoj kontroli od strane države. — Prvi pokušaj za reguliranje pregleda i žigosanja mjerila učinjen je u Srbiji odlukom Narodne Skupštine od 17/9 1859.

Prema zakonu vrši se i povremeni pregled i žigosanje radi kontroliranja ispravnosti mjerila, puštenih u javni saobraćaj. Na povremeni pregled podnose se mjerila svake druge godine.

Za obje vrste pregleda i žigosanja mjerila (prvi i povremeni) stara se vlasnik mjerila. Za mjerila, koja se donose na povremeni pregled, određena je, u pogledu odstupanja u veličini, i kažnjiva granica njihove grješke. Pored obveze, koju je država propisala izrađivačima i vlasnicima mjerila odnosno izrade, pregleda i žigosanja, zadržala je ona za sebe pravo i specijalnog nadzora nad mjerama i mjerenjem. Stara se da se zainteresirani pri upotrebi mjerila i prilikom mjerenja pridržavaju zakonskih propisa. Ovaj nadzor vrši država bilo putem svojih stručnih organa (kontrolora mjera), bilo preko policijskih vlasti. Najzad, određene su i kazne za one, koji se i koliko se ne bi pridržavali izdatih propisa.

Za administrativno i tehničko izvođenje svih zakonskih propisa postoje

Digitized by Google

posebna nadleštva: kontrole mjera (državni baždarski uredi), kojima se podnose mjere i sprave za mjerenje na pregled i žigosanje. Za žigosanje buradi postoje, pored njih, još i posebna nadleštva: kontrole buradi (uredi za označivanje buradi). Činovnici nadleštva imaju zvanje kontrolora mjera. Kontrola mjera ima u našoj državi svega 30, a kontrola buradi 55. Sva ta nadleštva stoje pod vrhovnom upravom i nadzorom ministarstva trgovine i industrije. Nadzor nad mjerama vrše i policijske vlasti. — Za pregled i žigosanje mjera i sprava za mjerenje naplaćuju se naročite takse, koje propisuje ministar trgovine i industrije. Prihod od ovih taksa iznosi oko tri milijuna dinara godišnje.

Sa izradom mjerila bave se kod nas, pored mnogobrojnih stručnih majstora, i neka veća poduzeća: »Vaga« D. D. u Zagrebu, Tvornica Vaga i Utega D. D. u Zagrebu, Tvornica Vaga u Subotici, Ljevaonica Željeza D. D. u Osijeku, Fabrika »Balkan« u Beogradu, Strojna Tovarna u Ljubljani, Livnica »Ferum« u Subotici i Državna Željezara u Varešu. Posljednjih pet poduzeća izrađuju samo utege. *C. Kargačin.*

KONTROLNE ZADRUGE. V. Zadrugarstvo stočarsko.

KONVENCIJA O BOSNI I HERCEGOVINI (21/4 1879) između Austro-Ugarske i Turske određuje, da Bosnom i Hercegovinom upravlja Austro-Ugarska, saglasno sa čl. 25 Berlinskog Ugovora. Ona je primila da zadrži sposobne činovnike, a nove da uzima u prvom redu od domaćih ljudi (1). Zagarantirana je sloboda vjeroispovijesti svima postojećim vjerama, sloboda muslimana u odnosu prema njihovim duhovnim starješinama. Zapovjednici četa pazit će, da se ne ošteti čast, običaji, sloboda vjere, lična i imovna sigurnost muslimana. Ostavljeno je da se ime sultanovo spominje i dalje u javnim molitvama, i da se i dalje ističe otomanska zastava na munarama (2). Ugovoreno je da se prihodi Bosne i Hercegovine upotrebljavaju samo na njene potrebe (3). Ostavljen je turski novac (4). Porti je dozvoljeno, da slobodno raspolaže svojim ratnim materijalom, koji se zatekao u Bosni i Hercegovini (5). U Novopazarskom Sandžaku ostale su turske upravne, sudske i financijske vlasti (8). Dozvoljeno je Porti, da drži redovne čete u Sandžaku (9).

Tekst konvencije: G. eff. Noradounghian, Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, III (1903).

V-lj. P.

KONVENTUALCI. V. Franjevci.

KONZERVIRANJE PLODOVA. Umjetno sušenje poljoprivrednih plodova poznato je našem narodu od davnine. Tako se kod nas provodi sušenje šljiva u t. zv. pušnicama, u prvom redu u Srbiji, Bosni i Srijemskoj Posavini. U prvo doba stvarno su to bile prave pušnice, jer je šljivama, dok su se sušile, imao pristupa i dim. Od toga je stradao kvalitet sušenih šljiva, a osim toga te pušnice nisu radile ni u drugom pogledu dovoljno ekonomski. Danas imamo za sušenje šljiva na raspolaganju i skroz modernih, da ne rečemo savršenih sušnica. Od njih su najpoznatije one, koje su konstruirali Kosta Glavinić, bivši ministar poljoprivrede, i Dr. Velimir Stojković, načelnik u ministarstvu poljoprivrede i voda.

Od svih drugih poljoprivrednih plodova umjetnim putem redovno se suši kod nas hmelj, a često i kukuruz.

Umjetno sušenje kukuruza uzelo je kod nas maha za vrijeme Svjetskoga Rata, kada je vladala nestašica u krušnoj hrani, te se nije moglo čekati, dok se kukuruz prirodnim putem osuši za meljavu. Najveći broj ovakih sušnica za kukuruz ima u Srijemu.

Na biološkim osnovama osniva se metoda spremanja stočne hrane za zimu, koja je poznata pod imenom ansilaže, a vrši se po američkom uzoru u posebnim, većinom okruglim, visokim tornjevima »silosima«, koji su izgrađeni bilo od armiranog betona, bilo od drvenih dužica. Kod nas se najčešće ansilira zeleni kukuruz u hrpama, na koje se nabaca toliko zemlje, koliko je potrebno, da se iz složene mase zelenog kukuruza istjera suvišni zrak. U Slovenačkoj ima već i nekoliko sasvim modernih silosa za ansilažu zelene i stočne hrane. *S. Jurić.*

KONZUL STJEPAN ISTRANIN, hrvatski protestantski pisac (1521, Buzet, Istra — datum i mjesto smrti nepoznato). K. je bio hrvatski pop glagoljaš, koji je prešao na protestantizam, valjda u vrijeme kad je Petar Pavao Vergerije, kao biskup kopar-

Digitized by Google

ski, počeo u Istri širiti reformaciju. Pošto je 1549, radi toga, prognan iz svoje župe u Starom Pazinu, bio je K. u Ljubljani i Kranju propovjednik, pa kad je i tu ojačala katolička reakcija, otišao je u Njemačku (1552), gdje je uzdržavao sebe i svoju porodicu kao učitelj i propovjednik u različitim gradovima. Tu je došao u doticaj s Trubarom, i počeo je neke njegove slovenačke knjige prevoditi na hrvatski jezik. Kad je osnovana hrvatska protestantska štamparija u Urachu, K. je stupio u službu njezina osnivača Ungnada, kao prevodilac i korektor, a u početku je bio i slagar. Pored toga, bio je i poslanik Ungnadov; obilazio je njemačke, austrijske i hrvatsko-slovenačke krajeve, sabirajući priloge za štampariju i tražeći moralne potpore za širenje reformacije na slovenskom jugu. K. književni rad, zajednički s Antunom Dalmatinom, jesu hrvatske protestantske knjige, štampane glagolicom, ćirilicom i latinicom u hrvatskoj štampariji u Urachu (1561—1564). Poslije Ungnadove smrti ostao je K. još 1565 u Urachu. Sa A. Dalmatinom došao je poslije toga u Regensburg, gdje su štampali Postilu (1568), svoje posljednje djelo. K. je zatim otišao među donjoaustrijske Hrvate oko grada Eisenstadt-a, gdje je bio pozvan kao propovjednik, pa je tu valjda i umro.

Literatura: F. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910). *B. V.*

KONZULARNA SLUŽBA. Prvi zakon o K. S. u Srbiji bio je zakon o diplomatskim zastupništvima i konzulatima u inostranstvu od 18/1 1879. Zakon je predvidao dviję kategorije konzula: a) konzuli nagrađeni (od karijere), i b) konzuli ne nagrađeni (počasni). Konzuli prve kategorije, dijele se na tri vrste: 1. Generalni konzuli, koji mogu nositi titulu diplomatskoga agenta i otpravnika poslova. 2. Konzuli. 3. Vice-konzuli. — Nenagrađenih konzula, koji mogu biti uzeti i od mješćana stranih podanika, ima također tri vrste: 1. Generalni konzuli. 2. Konzuli ili vicekonzuli. 3. Konzularni agenti. — Plaćeni vicekonzuli, sekretari, a na istoku i tumači (dragomani) mogu biti pridodati samo konzulima od karijere (čl. 7).

Na osnovu ovog zakona, a u dopunu njegovu, donijeta je 29/7 1882 prva uredba o K. S. kod nas. Ona regulira nadležnost i funkcije obiju kategorija konzula, kao i osoblja konzulata; propisuje detaljna pravila o držanju registara građanskog stanja pri konzulatima, o građanskoj i krivičnoj jurisdikciji konzula, o konzularnoj korespondenciji, o prirodi konzularnih izvještaja, o odnosima konzula prema šefovima diplomatskih misija, o konzularnim taksama i konzularnoj tarifi. Ova uredba regulira isto tako nadležnost i funkcije konzularnih agenata.

Zakon od 18/1 1879 ukinut je zakonom od 1/11 1886. I po ovom zakonu ima dvije kategorije konzula: a) Konzuli od karijere, ili, kako zakon kaže, »dejstvitelni«, b) Konzuli počasni. Obje kategorije dijele se u »generalne« konzule, konzule i vicekonzule.

»Dejstvitelni« konzuli su državni činovnici, koji imaju plaću i sva ostala činovnička prava. Počasni konzuli nisu državni činovnici, nemaju plaće niti činovničkih prava. Mogu biti i strani državljani (čl. 21). — »Dejstvitelni generalni konzuli« dijele se u tri klase, koje odgovaraju rangu načelnika ministarstva: I kl. sa 7.000, II kl. sa 6.000 i III kl. sa 5.000 dinara sistematske godišnje plaće. »Dejstvitelni« konzuli dijele se u dvije klase, koje odgovaraju prvoj i drugoj klasi sekretara ministarstva I kl., sa 4.000, i II kl. sa 3.750 dinara sistematske godišnje plaće. — »Dejstvitelni« vice-konzuli dijele se u tri klase, koje odgovaraju III, IV i V klasi sekretara ministarstva: I kl. 3.250, II kl. 2.750, i III kl. 2.500 dinara sistematske godišnje plaće.

Ni jedan od ova dva zakona ne spominje mjesta, gdje su otvoreni ili gdje se imaju otvoriti novi konzulati, kao što je to urađeno u zakonu od 1886 o poslanstvima. U čl. 24 zakona od 1879 veli se samo, da se konzulati, ustanovljavaju ukazom, na prijedlog ministra inostranih djela.

Do velikog ukaza od mjeseca maja 1914 bilo je u tadašnjoj Kraljevini Srbiji svega dva konzulata od karijere: jedan u Trstu, drugi u Budimpešti, i osim njih čisto politički konzulati u Turskoj (u Prištini, Skoplju, Bitolju i Solunu), koji su potpadali pod t. zv. prosvjetno odjeljenje, ustanovljeno rješenjem ministra inostranih djela 1891. Konzulat u Trstu ukinut je 1902, tako da je od 1902 do

Digitized by Google

ujedinjenja 1918 bio svega samo jedan jedini karijerni konzulat, u Budimpešti.

Poslije teritorijalnih povećanja Srbije u ratovima 1912 i 1913, otvoreno je, ukazom od 1914, nekoliko novih konzulata: u Pragu, Beču, Berlinu, Carigradu, Trstu, Bukureštu i Skadru.

Uredbom od 1914 nije unijeta nikakva bitna novina u organizaciji K. S. u Kraljevini Srbiji. Organizaciji konzulata posvećena su u toj uredbi cigla 4 §. I po ovoj uredbi ima dvije kategorije konzula: a) stalnih od karijere i b) počasnih. Obje kategorije dijele se na: 1. generalne konzule, 2. konzule i 3. vice-konzule.

Kao i po zakonu od novembra 1886 stalni konzuli su državni činovnici, primaju plaću i dodatak i uživaju sva prava državnih činovnika. Počasni konzuli nisu državni činovnici, nemaju činovničkih prava i ne primaju plaće. Počasni konzuli mogu biti i strani državljani. Stalni generalni konzuli mogu se akreditirati i kao diplomatski agenti. Oni imaju rang direktora odjeljenja. Stalni konzuli imaju rang sekretara prve klase. Vice-konzuli dijele se na dvije klase i odgovaraju rangu sekretara ministarstva inostranih djela III i II kl. Pisara konzulata ima dvije klase, koje odgovaraju rangu i položaju pisara ministarstva inostranih djela. Vice-konzuli i pisari određuju se, prema potrebi, samo pri stalnim generalnim konzulatima i konzulatima.

U današnjoj našoj državi karijerni konzulati postoje u ovim mjestima: a) generalni konzulati: u Berlinu, Beču, Budimpešti, Bukureštu, Buenos-Airesu, Kairu, Milanu, Marseille-u, Münchenu, New-Yorku, Pragu, Chicagu, Solunu i Helsingforsu. b) Konzulati: u Varni, Grazu, Düsseldorfu, Zadru, Korči, Krfu, Montrealu, Pečuhu, San-Francisku, Skadru, Smirni, Trstu, Carigradu, Celovcu. — Počasni konzulati: u Njemačkoj (5 konzulata), u Belgiji (3), u Čili (3), Danskoj, Španiji, Francuskoj (3), Velikoj Britaniji (12), Grčkoj (2), Holandiji (3), Italiji (7), Peru, Portugalu (2), Rumunjskoj, Švedskoj (2), Švajcarskoj (2), Čehoslovačkoj.

B. Marković.

KONJARNIK, planina u Makedoniji, između rijeka: Velike-Slatinske-Patevačke-Ravetinske, 7 km zapadno-sjeverozapadno od Broda (na Velikoj Reci), odnosno 14·5 km istočno-sjeveroistočno od Kičeva. Najviši visovi su: Konjarnik 1.874 m, Ostrilin 1.773 m, Mlečni Vrh 1.592 m, Vlaški Kamen 1.549 m, Vodica 1.380 m, Pesjak 1.744 m. Preko planine vodi nekoliko staza.

P. V.

KONJARSTVO je u našoj zemlji bilo već davno na glasu, osobito vanredno otporni bosanski konj ili plemeniti konj, koga goje naročito u Vojvodini. U cijeloj našoj državi ima svega oko 1,550.000 konja, i to u Vojvodini oko 598.000, u Hrvatskoj-Slavoniji oko 378.000, u Bosni-Hercegovini oko 231.000, u Srbiji oko 183.000, u Dalmaciji oko 80.000, u Slovenačkoj oko 75.000 i u Crnoj Gori oko 5.000. Vojvodina je najbogatija konjima, a ujedno goji i najbolje (najplemenitije) pasmine. Kolika se pažnja posvećuje K. dokazuje veliki broj privatnih ergela, od kojih samo većih ima 28 u državi.

Poslije rata još se nisu prilike u K. konsolidirale, te je K. kvalitativno nazadovalo, naročito i zbog toga, što su vlasnici morali većinu privatnih ergela, zbog agrarne reforme, rasprodati ili znatno smanjiti. K. je više nego ikoja druga vrsta životinja zavisno od većeg posjeda, jer gojenje konja traži osobitu inteligenciju i veliki rad od uzgajača, i izaziva znatne troškove. Manji (seljački) posjed može uspješno gojiti kvalitetne konje u naprednim zemljama, primivši kvalitetni rasplodni materijal od većeg i velikog posjeda.

Eksport konja iz naše države je dosta živ a naročito iz Vojvodine. Prema prirodnim i ekonomskim prilikama pojedinih krajeva naše države, ima i raznih pasmina konja, od kojih su neke autohtone, a druge su importirane iz inozemstva. Od autohtonih (domaćih) pasmina ima u našoj državi:

1. Balkanski pony (konj), u inozemstvu zvan konjik, a kod nas i bušak. Brojno je najjači, te prevladuje u krajevima južno od Save i Dunava. On je orijentalnog podrijetla čiste krvi, te nastupa u dva tipa, a) kao brojno jači, lakši, plemeniti tarpan-tip (izvorni oblik je južnoruski stepski Equus Gmelini Ant.), i b) brojno slabiji, teži, grublji Przevalski tip (izvorni oblik: mongolsko-

Digitized by Google

tatarski stepski Equus Przevalski). Vrlo često nalazimo prelazne tipove. Prosječna dužina trupa je 130 cm, a visina do grebena često ispod 110 cm. Vrat je muskulozan, greben je izrazit i jak, leđa su čvrsta, duga i zaobljena, prsa su duboka, a pleća koso; trbuh je velik, a rep nisko nasađen. Često ima pogrešku kravljeg stava. t. j. uski razmak nogu u dolnjem dijelu. To je tip konja za tovar, izvanredno dobar za bregove, neobično otporan i ustrajan, skroman u hrani, ali kasno dozrijeva. U prvotnom obliku rasprostranjen je u Bosni-Hercegovini, zapadnoj Hrvatskoj, Crnoj Gori, Sandžaku i zapadnoj Srbiji i na kvarnerskim otocima (krčki pony). Njegovo oplemenjivanje probalo se s arapskom krvi, ali se to pokazalo nepodesnim, s obzirom na ekonomska svojstva. Potrebno je gojenje u čistoj krvi, jer je Svjetski Rat dokazao, da su obični »bušaki« sve zahtjeve izvanredno zadovoljili.

2. Madžarski prosti konj u Vojvodini. Vrlo je srodan balkanskom konju mongolsko-tatarskog oblika. Danas se u čistom obliku rijetko nalazi.

3. Posavski konj. Postao je u Posavini, križanjem starog bušaka sa lipicanskom, engleskom, a naročito arapskom krvi. Ovo je lagan i brz konj, sa do 145 cm visine do grebena.

4. Lipicanski konj. Pravi konj krasa; rasprostranjen je po svima kraskim predjelima, u Hrvatskoj i Slavoniji.

5. Međumurski konj je teški radni konj mješanog tipa, koji je nastao ukrštanjem običnih madžarskih kobila orijentalnog tipa sa pastuhima noriške pasmine. Početkom ovog vijeka oplemenjen je pastuhima belgijske pasmine.

Od stranih pasmina najjače je zastupana kao radni konj Nonius pasmina, koja je došla iz Madžarske; zatim belgijski konj, i to ardenski, koji je u većoj količini importiran koncem prošlog vijeka u svrhu čistog uzgoja i oplemenjivanja naročito u sjeveroistočni dio Hrvatske. Ovo su tipovi radnog konja.

Dijelom za čisti uzgoj u luksuzne svrhe, dijelom u svrhu križanja, importirani su tokom prošlih vijekova: arapski konji, engleski punokrvnjaci i polukrvnjaci, amerikanski kasači, Gidrani, Furiozi, norički, oldenburški i holsteinski konji.

U cilju unapriđenja zemaljskog K. u prvom redu ustrojene su državne ergele, a onda pastuhske stanice, iz kojih se dijele pastuhi na pojedine pastuhske postaje, u kojima se opasuju kobile određenog kraja. Pastuhskih stanica ima u Dušanovcu i Šapcu za Srbiju, u Kutjevu za Hrvatsku i Slavoniju, u Sarajevu za Bosnu i Hercegovinu, u Brani za Dalmaciju, u Selu za Slovenačku i u Subotici za Vojvodinu. Kraj privatnih ergela postoje konjogojske zadruge, koje su u našoj državi još malobrojne. Konjogojske zadruge su u Vukovaru, Lovasu, Boboti i Novom Selu (Slavonija) za nonius pasminu, a za lipicansku pasminu u Novoj Gradiški. Sve ove osnovane su poslije 1918.

Literatura: Stj. Jurić, Belgijski konj (1898); A. Ogrizek, O podrijetlu i osebinama bosanskog konja (1923); A. Ogrizek, Studie über die Abstammung des Insel Krk Ponys (1924); A. Staffe, Untersuchungen über die Kriegstauglichkeit des bosnischen Ponys (1920); E. Melecki, Das bosnische Pferd (1922); M. Steinhausz, Nonius (1923); M. Steinhausz, Lipicanac (1924).

S. Ulmansky.

KONJI. V. Konjarstvo, Arapski K., Ardenski K., Anglonormanski K., Belgijski K., Bosanski K., Gidran, Engleski punokrvnjak, Engleski polukrvnjak, Jucker, Kasač, Lipicanac, Međumurski K., Nonius, Norički K., Oldenburški K., Pony, Posavski K., Flamandski K., Furiozo.

C. U.

KONJIC, grad u Hercegovini, na lijevoj obali Neretve. Ima 2.310 stanovnika. U srednjem vijeku bio je K. pogranični hunski grad na sjeveru, na putu iz Dubrovnika u Podvisoki. U okolini K. ima mnogo rimskih i sredovječnih starina, a u samom K. most iz 18 vijeka. U okolini uspijeva mnogo voća i vinova loza. Ima pilanu. Sresko je mjesto.

M. F.

KONJICE, gradić u Slovenačkoj, na gornjoj Dravini, između Pohorja i Konjiške Gore. Kao općina ima 1.431 stanovnika, a sam gradić 900. Prvi put se spominje 1146, tada su postojali u K. župa i grad. Danas je gradić lokalno središte s manjom

Digitized by Google

tvornicom koža i nešto stolarskog zanata; sjedište je sreskog poglavarstva i suda i stanica željeznice uskog kolosjeka Poljčane—K.—Žreče. U okolini se proizvodi vrlo dobro vino. U obližnjem mjestu Žreče kopa se ugalj lignit. *A. M.*

Od grada su sačuvane ruševine: branič-kula, osobitog oblika, nešto palače i okolnih zidova. Dograđen je bastion uz branič-kulu. Tuda je išla rimska cesta iz Emone u Petoviju. Bio je u posjedu Tattenbacha (pogubljenog 1671 u Bečkom Novom Mjestu, kao saučesnik Zrinskog i Frankopana). *Đ. S.*

KONJIŠKA GORA, planina u Slovenačkoj, između rijeka: Dravinje-Žičnice-Grablice, tik jugozapadno od rta Konjice, odnosno 15 km sjeveroistočno od Celja. G. je pošumljena, pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, a u istom se pravcu snizuje: kota 1.014 m, kota 923 m, kota 888 m, kota 602 m. — Sjeveroistočnim podnožjem planine vodi drum Dravograd—Straže—Konjice—Slovenska Bistrica i Penoje, ostalim podnožjem planine i preko nje ima nekoliko puteva. *P. V.*

KONJOGOJSKE ZADRUGE. V. Zadrugarsko stočarstvo.

KONJOVIĆ PETAR, kompozitor (6/5 1882, Sombor). Učiteljsku školu učio je u Somboru, a muziku u Pragu, na konzervatoriju kod V. Novaka. U Zemunu je bio zborovođa i nastavnik prije rata, a u isto doba i nastavnik Srpske muzičke škole u Beogradu. Po ujedinjenju bio je inspektor umjetničkog odjeljenja, jedno vrijeme upravnik novosadskog pozorišta, a onda direktor opere i dirigent zagrebačkog narodnog kazališta. — Kao kompozitor K. pripada mlađem umjetničkom naraštaju koji, na narodnoj osnovi, traži nove i veće muzičke oblike, kroz koje će prožeti naša nacionalna muzička karakteristika. U njegovim kompozicijama priliv nacionalnoga izraza je jasan, i ako je tehnička strana manje obrađena, što ne umanjava utisak neposrednoga. Sve muzičke generacije poslije 1900 upuštaju se u rješavanje muzičkih problema, a to imamo i u djelima K. Pored zbornih kompozicija, među kojima najvidnije mjesto zauzimaju Porečko mome i Prošeta se djevojka za muški, kao i Seljančice i Na rijekah vavilonskih za mješoviti zbor. K. je radio i na solo pjesmama, kao i na duetima, među kojima su od umjetničke vrijednosti Lan i Orošen đerdan. Njegove solo pjesme izašle su u Edition Slave. Od orkestarskih stvari K. je izradio na temu Pušči me simfonijske varijacije, a napiso je za mješoviti zbor, solo i orkestar Na Vardaru. — Iz područja komorne muzike napisao je K. Gudački kvartet, koji je zagrebački kvartet izvodio, Psalam za violinu i klavir, Legendu za klavir. Po spjevu Drag. Ilića Ženidba Miloša Obilića, napisao je K. operu Vilin veo, koja se davala u Zagrebu i Beogradu. Kao prvo djelo u opernom pravcu ono ima i svojih mana i dobrih strana. Naročito vrijedi istaći II čin, u kome ima i snage i poleta i dubine. K. je napisao Ličnosti, u kojima je govorio o pojedinim muzičkim radnicima i umjetničkim pravcima. *K. Manojlović.*

KONJSKA REKA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Morave, odnosno Jezave. Izvire pod Makovicom (Varovnice 413 m); do Bačinca teče na istok, odatle na sjever-sjeveroistok, uliva se oko 1 km uzvodno od Male Krsne. Dužina joj je toka 30·9 km, a površina porječja 180·8 km². *P. V.*

KONJSKO JEZERO, malo periodsko jezero u Hrvatskoj, sjeverozapadno od Gackog Polja, odnosno oko 5·5 km zapadno-sjeverozapadno od Otočca, a 2·5 km sjeverno od Švickog Jezera. K. J. leži u kraskoj uvali, koja je sa sjevera, zapada i juga opkoljena bregovima. Rudina 537 m, Švrakin Vrh 620 m i Švički Vrh 630 m. Uvala je dugačka 400 do 500 m, a pruža se u pravcu vapnenačkih slojeva od sjeverozapada prema jugoistoku. Dno uvale pokriveno je glinom, ali je izbušeno malim vrtačama, i leži na apsolutnoj visini od 421. m. Za vrijeme kišne periode, u jesen i u proljeće, iz vrtača počnu izbijati vrela, koja uvalu preplave, a po prestanku kiše voda se odliva kroz iste vrtače, te jezera postepeno nestaje. Samo u suhim godinama nema povodnja, ali i inače ne traje više od nekoliko nedjelja. Visina jezerske vode obično je 4 do 6 m; u iznimnim slučajevima veća je od 8 m, kada se prelije preko prečage na sjeveroistoku i otiče u rijeku Gacku.

P. V.

Digitized by Google

KONJŠČINA. V. Konjščina Donja.

KONJŠČINA DONJA, selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez zlatarski, općina hrašćinska, u sjeveroistočnom kraju Zagorja, kod utoka Selnice u Krapinu. Stanica zagorske željeznice (Zagreb—Zaprešić—Varaždin). Ima 169 stanovnika (Gornja K. 441), rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu i telegraf. — Ugljenokop K., blizu željezničke stanice, vadi lignit od 3.400 do 3.600 kalorija. Rudnik ima pokretnu snagu od 1.000 konjskih snaga, 300 radnika (1922: 35.469 tona), vlastitu industrijsku prugu do željeznice te vlastiti električni pogon. Uređuje se velika moderna koksana, tvornica katrana i građevinskog kamena. Vlasnik su Udruženi Rudnici i Talionice D. D. u Zagrebu. — K. ima stari, prilično dobro sačuvani grad, koji leži u ravnici. Opasan je zidom, od koga ima nešto tragova. Grad je sazidan pri kraju srednjega vijeka, a danas pripada zagrebačkom nadbiskupu. U ravnici oko grada K. bila je 1544 bitka, u kojoj je Uluma-paša potukao Nikolu Zrinskoga i Wildenstein-a.

J. M-n.

KONJUH, planina u Bosni, između rječica: Krabanje-Zlače-Ribnice-Krivaje, (desnih pritoka Bosne) bezimenog potoka (jugoistočno od Maoča Dola), izvorišta Drinjače, jugozapadno od Đedinske Planine, oko 17 km sjeverozapadno od Kladnja, odnosno 20 km sjeveroistočno od Vareša. K. se pruža od sjeverozapada na jugoistok, i u tom su pravcu najviši visovi: Jasenik 831 m, Ravni Bor 1.125 m, Zidina 1.180 m, Konjuh 1.326 m, Bukovac 1.172 m, na jugozapadu: Modra Ploča 972 m, Orlovac 1.025 m, Vranjača 1.201 m. Cio K. je pošumljen. Zapadnim podnožjem planine prolazi željeznička pruga Zavidović—Han Pijesak, istočnim, industrijska željeznička pruga kroz dolinu rijeke Oskove i Krabanje. *P. V.*

KOPAČ. V. Kičevsko.

KOPAJTIĆ BAKARSKI ŽIGA (1854, Bakar — 25/4 1925, Rim). Svršio je nautičku školu na Rijeci. U 21 godini obišao je sve važnije luke Evrope. Osamdesetih godina 19 vijeka postao je pomorski organizator. Proveo je nekoliko godina u trgovini, gdje je povećao svoj kapital, pa je 1874, u zajednici s Matom Švrljugom, osnovao na Rijeci parobrodarsko društvo M. Švrljuga i drugovi, sa 6 parobrodića. Time je postao pionir i reorganizator našeg pomorstva. Ovo se društvo kasnije spojilo s parobrodarskim društvom Krajač i drugovi. 1891 pretvoreno je u Ugarsko-Hrvatsko Parobrodarsko Društvo, koje je imalo velikih povlastica od Madžara, i ako ničim nije bilo dirano u sastav uprave ni u brodski personal, koji je bio pretežno hrvatske narodnosti, a kapitala je bilo hrvatskoga 90%. Od početka Ugarsko-Hrvatskoga Parobrodarskoga Društva pa sve do svoje smrti bio je K. u njemu najvažniji faktor. Od 1901 bio je K. njegov predsjednik, pa je kao takav ušao i u sklop sa društvom Jadranske Plovidbe (1922). K. je radio također i na organizaciji naše velike obalne i duge plovidbe. Osim toga bio je K. predsjednik Banke i Štedionice za Primorje na Sušaku. *S. D.*

KOPANJEK, rječica u Slavoniji, desni pritok Drave. K. se tim imenom zove od sastava desne sastavnice Kozarevca sa lijevom sastavnicom Katalenom. Ovi potoci izviru na sjeveroistočnoj padini Bilo Gore (Zakletište 268 m, Stari Brijeg 252 m, Crnakova 256 m, Viš 288 m) i spuštaju se prema Podravini, tekući na sjeveroistok, ali Katalena neposredno od podnožja Bilo Gore počne u vijugavom toku teći prema istoku. U Dravu se K. ulijeva oko 2 km istočno od sela Malog Kapana, odnosno 5·5 km sjeveroistočno od sela Pitomače. Gotovo na cijelom toku K. je kanaliziran. Dužina K. toka, sa Katalenom je 25·5 km, a površina porječja 323·9 km². *P. V.*

KOPANJSKO POLJE, malo krasko polje u Slovenačkoj, u Dolenskom, t. j. jugoistočnom dijelu Kranjske, oko 6 km jugozapadno od mjesta Višnje Gore, odnosno 20 km jugoistočno od Ljubljane. Na sjeveroistoku je K. P. ograničeno kraskom visoravni, sa koje se izdižu: kota 421 m, Goli Vrh 510 m, kota 435 m, a na jugozapadu: Oštrim Vrhom 675 m, Limperkom 688 m, Velikim Ostrgom 525 m i Gričkama 490 m. — K. P. leži na apsolutnoj visini od 320 do 340 m, pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a zauzima površinu od 4·6 km². Sa sredine polja diže se osamljena kamenita glavica Kopanj 390 m, po kojoj je ovo polje

Digitized by Google

nazvano. — Naselja u K. P. nalaze se po obodu; svega ih ima tri: Mala Račna, Velika Račna, i Zagradec, sa 210 do 160 stanovnika. Zapadnim krajem K. P. prolaze željeznička pruga i drum: Ljubljana—Stranska Vas—Dobro Polje—Kočevje.

P. V.

KOPAONIK, planina u Srbiji i Staroj Srbiji, između rijeka: Jošanice-Ibra-Sitnice-Laba-Banjske-Toplice-Blatašnice-Rasine, južno od donjeg toka Zapadne Morave. K. je najveći planinski masiv u Srbiji, pretežno sastavljen od granita, kristalastih škriljevaca, vrlo otpornih metamorfnih škriljevaca porfira, serpentina i riolita. Od metamorfnih škriljevaca, raznih vrsta kornita, sagrađeni su najviši vrhovi, sa većom visinom od 2.000 m. Sredniji dio K. predstavlja vrlo prostranu, razgranatu, talasastu visoravan, oko 1.700 do 1.800 m prosječne visine, koju zovu Ravni Kopaonik. Po rubovima je K. ispresijecan rasjedima, poglavito na sjeveru, prema Jošanici, sjeveroistoku, prema Župi, i istoku, prema Toplici. Greben K. pruža se od sjeverozapada na jugoistok, uporedo sa tokom Ibra, a vrhovi mu se u istom pravcu snizuju. Najviši vrhovi su grupirani oko Jelaka, 9 km južno-jugoistočno od Jošaničke Banje, pravcem sjever-jug: Gobelja 2.080 m, Bučji Krš 2.086 m, Suho Rudište (Milanov Vrh, Belo Brdo) 2.140 m, Nebeske Stolice 2.017 m. Dalje na jugoistoku su istaknuti vrhovi: Vrletnica 1.420 m, Čir 1.370 m, Goč 1.386 m, Treska 1.430 m, Maničije 1.346 m, Papajlovac 1.469 m, Pilatovica 1.705 m, Tumba 1.471 m, Oštro Koplje 1.500 m, Ugljarski Krst 1.322 m, Madljika 1.334 m, Šalj-Brdo 1.692 m. Pored toga su sastavni dijelovi K. na sjeveru planine: Jedovnik 1.858 m, Palež 1.559 m, Ogledna 1.456 m, Velika Čuka 1.246 m, Golice 1.354 m, na jugu: Crnuša 1.050 m, Lešnica 950 m, Grdeč oko 1.000 m. Na K. je izvorište mnogih pritoka Ibra, izvorište Laba, Toplice, Rasine (Rašinačka Reka) i Jošanice.

Područje K. gusto je pošumljeno, bogato je sočnim pašnjacima i rudama željeza i bakra. Gdjegdje ima škriljevaca sa turmalinom i magnetsko-granitnih rudišta. Pod najvišim vrhovima K. ima tragova nekadanje glacijacije, ali samo sa istočne strane. Sa tog kamenitog i nagog grebena jedan je od najljepših izgleda na Balkanskom Poluostrvu. Na jugu se vidi ogroman amfiteatar ravnica i dolina, sve do oštrih vrhova Šar-Planine, Prokletija i Durmitora.

Jugozapadnim podnožjem K. vodi drum Kraljevo—Raška—Mitrovica—Priština, od Mitrovice i željeznička pruga, sjeveroistočnim i jugozapadnim podnožjem drum Kruševac—Razbojna—Kuršumlija—Podujevo—Priština, sjevernim, kolni put Kašići—Boturići—Brus—Razbojna, a preko planine putevi Kuršumlija—Belo Brdo, Kuršumlija—Blace.

P. Vujević.

KOPAONIČKO - NOVOBRDSKI MAJDAN. V. Novobrdsko-kopaoničko rudarsko područje. Novo Brdo. Trepča. Janjevo.

KOPAONIČKO - NOVOBRDSKO RUDARSKO PODRUČJE. V. Novobrdsko-kopaoničko rudarsko područje.

KOPAONIČKO - NOVOBRDSKO RUDARSTVO. V. Novobrdsko-kopaoničko rudarsko područje. Novo Brdo. Trepča. Janjevo.

KOPAR (Capodistria), grad u Istri, u Italiji. Ima 8.993 stanovnika (1910). Leži nedaleko od Trsta, na jadranskoj obali, i na ostrvu do obale. Do 1825 bio je grad potpuno ostrvo, koje je vezao sa kopnom pokretni most, koji se mogao dizati. 1825 počeli su nasipavati taj uski morski tjesnac tako da je danas grad poluotok. — Ostrvo K. bilo je već vrlo rano naseljeno, u najmanju ruku već u rimsko doba. Prvobitno ostrvo se zvalo Aegida ili Capris, kasnije Caprea insula ili Capraria. Za vrijeme velike seobe naroda našlo je ovdje utočišta mnogo bjegunaca. U čast bizantskom caru Justinu II. (565—578) počeli su ostrvo nazivati također Justinopolis, i ovo je ime još danas u upotrebi u crkvenim spisima. Kad je Istra crkveno i politički potčinjena akvilejskom patrijarhu, imao je patrijarhov namjesnik svoje sjedište u K. Zbog toga se mjesto počelo nazivati Caput Istriae, i otuda je sadašnje njegovo talijansko ime Capodistria. Akvilejskim su patrijarsima Mleci istrgli, zajedno sa zapadnom Istrom, također i K., te su ga zadržali do kraja mletačke republike 1797, kada je prešao u vlast Austrije. Austrijanci su držali K. (izuzev 1805—1813) sve do 1918, kad su ga zauzeli Talijani. I u doba

Digitized by Google

mletačke vlasti K. je bio glavni grad Istre.

K. je bio u sve vrijeme vrlo živ trgovački grad i dugo je konkurirao sa Trstom. Većina gradskog stanovništva ima izvan grada svoje njive i bašče, osobito vinograde, koje vrlo brižljivo goji. Zbog bogate i plodne okoline, K. ima obilno životnih namirnica, koje prodaje Trstu. Pored toga, nalaze se kod K. velike saline. Razvijeno je također ribarstvo, i u gradu konzerviraju se sardele. — U nacionalnom pogledu K. je talijanski grad, imao je 1910 samo 599 Slovenaca i Hrvata, ali neposredno u gradskoj okolini počinje kompaktno slovenačko stanovništvo.

A. Melik.

KOPAR'N je muška haljina od sukna, obojenog u orahovini, sa kratkim do lakata rukavima i na plećima sa četvrtastom jakuljačom. Nosi se u okolini Prizrena i Galičnika.

N. Z.

KOPEJKA, sitni ruski novac. Prvi put je kovan iz srebra u 16 vijeku u Rusiji. Na prednjoj strani bio je prikazan Sv. Juraj, na drugoj samo natpis. Ime vodi podrijetlo od ruskog kopjo (koplje), pošto je Sv. Juraj bio prikazan sa kopljem. Od 17 vijeka kovala se K. iz bakra. Srebrni komadi od 20 K., koji su zajedno sa rubljima kurzirali u Srbiji u sredini 19 vijeka, vrijedili su 4 groša.

B. S.

KOPITNIK. 1. Planina u Crnoj Gori, zapadno od planine Velikog Garaza, oko 14 km zapadno od Danilov-Grada, odnosno 19 km sjevernosjeveroistočno od Cetinja. K. se diže sa prostrane kraške visoravni do apsolutne visine preko 1.200 m. Južnim podnožjem K. prolazi drum Cetinje—Čevo—Danilov Grad. *P. V.*

2. Planina u Slovenačkoj, u Celjskom Gorovju, između rijeka Save i najdonjeg toka Savinje, 3 km sjeverno od Zidanog Mosta. K. je visok 914 m, cio je pošumljen, a sa padina mu teče veći broj potoka. — Jugozapadnim, jugoistočnim i sjeveroistočnim podnožjem planine prolazi željeznička pruga i drum Ljubljana —Zidani Most—Celje. Na sjeveroistočnom podnožju K. su Rimske Toplice. *P. V.*

KOPORAN je muška haljina od tamnog i bijelog sukna, ili plave čohe sa uskim rukavima, vrsta kratkog kaputa. Bogatiji nose K. svilenim gajtanom izvezene. Nosi se u Srbiji i Staroj Srbiji. *N. Z.*

KOPORAN-ČAUŠ TRAJKO MITROVIĆ JOVANOVIĆ, jedan od najstarijih i najpoznatijih srpskih četnika (— 31/5 1923, Skoplje). Rođen je u selu Orlance, srez kičevski, okrug bitoljski. K. je cio svoj vijek proveo četujući. Bio je veseljak i vrlo omiljen i poznat, a neobično vješt u borbama. Prvih godina četovao je protiv Turaka haramija, nasilnika i zulumćara. Pošto su dovršeni ratovi 1918, nastanio se u Kičevu i oženio se, i ako je već bio star čovjek. Teška grudna bolest slomila ga je na putu za Kičevo; umro je u Skoplju.

M. M.

KOPORC SREČKO, kompozitor (17/11 1900, Dobrnič). K. je učio gimnaziju u Ljubljani, a muziku u Glazbenoj Matici i kod M. Kogoja, na konzervatoriju, kod profesora Michla u Ljubljani i na novom konzervatoriju (Lustgartner) u Beču. K. je bio dirigent i privatni učitelj muzike u Ljubljani, a danas je dirigent u Osijeku. Kompozicije su mu: 25 muških i mješovitih zborova, 6 pjesama za jedan glas i klavir, 1 kvartet (I i II stavak) za instrumente, 21 kompozicija za klavir, 10 za orgulje i više manjih kompozicija. *J. M.*

KOPORIĆI, rudarsko mjesto ispod Kopaonika. Spominje se 1346 i 1424 kao sjedište jedne dubrovačko-saske kolonije sa jednom katoličkom crkvom. *V. P-ć.*

KOPRIJAN, stariji naziv za grad Kurvin Grad, južno od Niša.

V. P-ć.

KOPRIVE, humoristički list. Izlazi svakog četvrtka u Zagrebu. Pokrenut je 1906. *V. N.*

KOPRIVNICA. 1. Grad u Hrvatskoj, oblast osječka, na lijevoj strani potoka K., 11 km od Drave. Leži u rodnoj i lijepo obrađenoj, ali gdješto močvarnoj i stoga malo nezdravoj ravnici (119 m), iz koje se ispinju poneki brežuljci zasađeni vinogradom, a na jugu šumom obrasla Bilo-Gora. Željezničko je raskršće pruge Zagreb—K.—Drnje (—Budimpešta) i, niz Podravinu, K.—Osijek; pruga za Varaždin, kuda za sada vodi drum, u projektu je. K. zaprema 10.605 ju-

Digitized by Google

tara i 510 četv. hvati, ima lijepih voćnjaka, vrtova, vinograda. Na Banskom trgu održavaju se mjesečni sajmovi, a na velikom sajmištu Lenišće šest godišnjih sajmova. Ima 8.115 stanovnika, koji se bave ponajviše ratarstvom i stočarstvom, zatim obrtom i trgovinom. Živa je trgovina rogatom marvom i konjima. Znatna su industrijska poduzeća: »Danica« D. D. za Kemičke Proizvode (sjedište Zagreb, kapital 12,000.000 Din), sa 2 tvornice, tvornica sumporne kiseline i umjetnog gnojiva i tvornica šarafa, gradska plinara, industrija ulja hrvatskih zemaljskih plodova, iz repice, koštica bundeve, konoplje i lana, rafinerija maslinova ulja, parni mlin, tvornica kola i poljoprivrednog alata, tvornica vaga i dr. Ima četiri novčana zavoda: Gradska Štedionica, Hrvatska Štedionica, Koprivnička Banka, Pučka Štedionica, i Filijala Banke za Trgovinu, Obrt i Industriju (Zagreb). Javna su nadleštva: gradsko poglavarstvo, sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, carinarnica 2 reda, komesarijat željezničke policije, šumarija đurđevačke imovne općine, pošta, telegraf i telefon. Ima dvije katoličke župe i franjevački samostan, pravoslavnu parohiju, hrvatsku starokatoličku župu, izraelitski rabinat, realnu gimnaziju, žensku stručnu školu i nekoliko osnovnih škola, gradsku bolnicu.

K. se prvi put spominje 1308, već kao grad. 1321 u K. su se nastanili franjevci. Možda je već tada u varoši bio grad, koji je pripadao kraljevima ili vojvodama kraljevske krvi. 4/11 1356 uvrstio je kralj Ljudevit I. K. u red slobodnih kraljevskih gradova. U početku 15 vijeka došla je K. pod vlast kralja Sigismunda, koji ju je 1427 založio zagrebačkom biskupu. Oko 1460 držala je K. Katarina Branković, udovica Ulrika Celjskoga, koja je grad prodala banu Ivanu Vitovcu. Kralj Matija Korvin uzeo je K. i ostavio ju svome sinu Ivanu, koji ju je držao do 1504. Kad su poslije mohačkog poraza Ugarska i Hrvatska ostale bez vladara, sastao se 23/9 1526 u K. sabor, koji je kneza Krstu Frankopana proglasio »upraviteljem i protektorom Slavonije«, dok se ne odluči, tko će biti kralj. Pošto su Turci osvojili najveći dio Slavonije, postala je K. znamenit branik »ostataka Hrvatske«. Od 1550 sjedili su u K. kapetani slavonske krajine. U 17 vijeku dobila je K. nova utvrđenja, koja su se držala do druge polovine 19 vijeka.

J. Modestin.

2. Rijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, desni pritok Drave. K. izvire na jugoistočnoj strani Kalnika, oko 11 km sjeverno-sjeveroistočno od grada Križevaca, i počinje teći prema jugoistoku i istoku. Od sela Sokolovca K. skrene pod dosta velikim kutom i teče prema sjeverozapadu, a od grada Koprivnice prema istoku. Na donjem toku, kroz Podravinu, K. je kanalizirana. U Dravu utiče 3 km sjeveroistočno od sela Molve, kod kote 117 m. Na svome toku K. prima veliki broj pritoka, ali su sve vrlo male. Dužina K. toka je 490 km, a površina porječja 475 km². *P. V.*

KOPRIVNIK, planina u Makedoniji, između rijeka Pećke Bistrice-bezimenog potoka (lijevog pritoka Dečanske Bistrice)-Dečanske Bistrice-izvorišta Komarštice (desnog pritoka Lima), jugozapadno od Peći. K. se pruža u velikom luku pravcem zapad-istok-jugoistok. Na planinskom grebenu vrhovi premašuju visinu od 2.000 m, a najviši vis je Pleš (Peklen) 2.313 m. Najviši dijelovi K. nemaju vegetacije, a u nižim dijelovima su sve padine pošumljene. — Istočnim podnožjem K. prolazi kolski put Peć—Đakovica. *P. V.*

KORAB, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, zapadno od rijeke Štirovice i srednjeg toka Radike, oko 20 km zapadno-sjeverozapadno od Mavrovskog Polja, odnosno 20 km sjeverozapadno od Galičnika. — K. je prostrana visoravan, sa prosječnom visinom oko 2.000 m. Sa nje se izdižu mnogi viši vrhovi. Bilo K. pruža se od sjevera prema jugu; u tom su pravcu najviši visovi: Kepi Bar 2.593 m, Golemi Korab 2.764 m, kota 2.683 m, kota 2.443 m, Ploča 2.238 m. Na sjeveru je K. ograničen prijevojem Korabska Vrata (Der Korapi) 2.055 m, oko izvorišta Štirovice, i samo se svojom masivnošću i visinom odvaja iz planinskoga bila Šar-Planine, a na jugu, južno od Ploče, ograničen je 1.942 m visokim prijevojem. Odatle se k jugoistoku nastavlja greben planine Dešata. Na najvišim dijelovima K., otprilike od 1.800 m na više, ima vrlo izrazitih tragova nekadašnje glacijacije, naročito na sjeverozapadnoj, sjevernoj i

Digitized by Google

sjeveroistočnoj strani K., koje su sastavljene iz vapnenaca. Šumski pojas na K. ograničen je na istočne i jugoistočne strane i kose, okrenute dolini rijeke Radike i dolinama njenih pritoka.

Gora je najvećim dijelom bukova, a gdjegdje se javlja jela i breza. Sjeverne i sjeveroistočne padine pokrivene su gustim pokrivačem pašnjačkih biljaka, koji je najbujniji u prostranoj glacijalnoj udolini, t. zv. Korabskim Vratima. Sa K. se vidi sva prostrana dolina Crnog Drima i dalja planinska područja, od kojeg je na sjeverozapadu Merdita (Miriditi), a na zapadu Maća. — Jugoistočnim podnožjem K. prolazi drum Gostivar —Han Mavrovo—Debar, a sa zapadne strane kolski put Bican—Piškopeja—Debar.

Literatura: R. T. Nikolić, Glacijacija Šar-Planine i Koraba (Glas, 87, 1912); N. Košanin, Četinari na Šar-Planini i Korabu (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912); N. Košanin, Biljni pokrivač planina zapadne i južne Makedonije (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921); R. T. N., Penjanje na Korab (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1921).

P. Vujević.

KORAĆ VITOMIR, novinar (14/4 1877, Šid, Srijem). Svršio je osnovnu školu u rodnom mjestu, a jedan razred gimnazije u Šapcu. Zbog siromaštva napustio je školu, pa je bio najprije trgovački naučnik, zatim advokatski pisar. Još kao mlad dečko postao je socijalist. U 18 godini već je bio 8 mjeseci u zatvoru, a kasnije je osuđivan više puta za političke krivice, te je izdržao u zatvoru preko četiri godine pod vladom bana Khuena Hedervary-a. K. je cio svoj život proveo kao agitator i socijalistički novinar. Sudjelovao je u nemirima protiv Khuenove vlade (1903) i u osnivanju hrvatsko-srpske koalicije (1905), u radu Narodnog Vijeća pred kraj Svjetskog Rata. Bio je član Privremenog Narodnog Predstavništva, 1919 i 1920, prvi ministar Socijalne Politike (7/12 1918 do 2/4 1919 i ponovo 16/8 1919 do 9/2 1920). Uredivao je dugo godina partijske socijalističke listove i napisao je poviše spisa i brošura radi širenja socijalističkih ideja. Poslije ujedinjenja K. je napisao ove brošure i rasprave: Zašto su socijalni demokrati išli u ministre (1920), Zemlju onome, ko je obrađuje (1920), Čija je zemlja u Jugoslaviji (1920), Borba za agrarnu reformu (1920), Socijalni demokrati ili centrumaši (1921), Hrvatski problem (1922), Slobodna privreda (1925). Poslije ujedinjenja socijal-demokratskih stranaka (18/12 1921), K. je postao predsjednik glavnog odbora socijalističke partije Jugoslavije.

J. P.

KORAJAC VILIM, književnik (27/5 1839, Kaptol, kraj Požege, Slavonija — 19/9 1899, Zemun). Svršio je 6 razreda franjevačke gimnazije u Požegi (1856), pa je stupio u đakovačko sjemenište. 1862 zaredio ga je biskup Strossmayer za svećenika. Kapelanovao je godinu dana u Zemunu (1862/63). 1863 primio je mjesto profesora u liceju đakovačkog sjemeništa, i to najprije za matematiku i fiziku, a poslije Kurelčeva odlaska (1864) i za staroslovenski i hrvatski jezik. 1868—1875 bio je direktor đakovačke preparandije. 1878 postavljen je za župnika u Zemunu, gdje je živio do smrti. — K. je pripovjedač humorist. Prva mu je štampana humoreska Dvije čudne promenade ili Triput teže od najtežega (Naše Gore List, 1868). Najuspjelije su mu humoreske Šijaci (Dragoljub, 1868) i Overnjanski senatori (Vijenac, 1877), u kojima je iznio šijačke tipove svoga rođenog kraja. Pored toga, K. je izdao knjigu Filozofija hrvatsko-srpskih narodnih poslovica (1876), i to I svezak, a II i III svezak ostao je u rukopisu, koji se izgubio. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je njegove humoreske pod imenom Humoristička Djela (Savremeni Hrvatski Pisci, knj. 48, 1918). K. je upotrebljavao pseudonim Iljuška.

Literatura: V. Dukat, O našijem humoristima: A. Nemčiću, J. Jurkoviću i V. Korajcu (Rad, 197, 1913).

B. V.

KORANA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Kupe. K. počinje teći od najdonjeg Plitvičkog Jezera, Novakovića Broda, čija se voda stropoštava preko tri slapa, visoka 24 m, i čini izvorište K. Odatle K. uglavnom teče prema sjeveroistoku, probijajući se kroz klisurastu dolinu i u vrlo nepravilnom toku, lomeći se preko velikog broja slapova. Od Tržačkih Kaštela do Slunja K. većim dijelom teče kroz poširoko polje u pravcu zapada-sjeverozapada, a dalje, uglavnom, prema

Digitized by Google

sjeveru, sa dosta velikim padom i kroz kamenitu klisuru. Pad K. ublaži se tek na donjem toku, od sela Barilovića, oko 24 km uzvodno od njena ušća u Kupu kod Karlovca. Samo 7% toka K. protiče kroz ravnicu, a sve ostalo kroz klisuru. — Na zapadu od K. zemljište je većinom vapnenačko, kretacejske starosti, a istočno su pretežno tercijarne tvorevine. Stoga desne pritoke K.: Radonja, Strugova, Topolac, Toplica i dr. imaju otvorene i blago urezane doline, sa izuzetkom ponornice Grabovca, dok lijeve pritoke: Mrežnica i Slunjčica, imaju tip pravih kraskih rijeka sa kompliciranim porječjima, slapovima i ponorima. Dužina K. toka je 134·2 km, a površina porječja 2.595 km². Pri srednjem najnižem vodostaju, K. raspolaže hidrauličkom snagom oko 14.100 HP.

Literatura: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njeno porječje (Rad, 122, 1895).

P. V.

KORČULA. 1. Otok u Jadranskom moru, tipa dalmatinskih dugoljastih otoka. Proteže se od zapada k istoku, u dužini od 47 km, dok širina iznosi samo 6—8 km. Od otoka Hvara rastavlja K. 15 km široki korčulanski, a od Lastova 13 km široki lastovski kanal, dok se na istoku približila i naporedo protegla s poluotokom Pelješcem, od njega odvojena 14 km dugim a samo 1¾ širokim pelješkim kanalom. Ne samo položajem već i prirodom svojom K. predstavlja nastavak poluotoka Pelješca. Obale otoka K., naročito na istoku i na zapadu, prilično su razvedene; ima dosta zgodnih morskih draga (najveća Vela Luka na zapadu), pristaništa i luka. — K. zaprema 276 km², a gotovo je sva gorovita. Najviši se vrhunci ispinju nad 500 m (Klupča 568 m, Kom 510 m), i čine uvalama odijeljene skupove. Glavni put prolazi sredinom K., od grada K. preko Blata u Velu Luku. Dvije su znatnije nizine: Lumbardsko polje, u jugoistočnom kraju, kod sela Lumbarde, prilično rodno, i Blatsko polje, na zapadu, kod gradića Blata, gdje je jedino vrelo žive vode na otoku, koje za vrijeme kiša nabuja i poplavi polje. — Gore su nekada bile obrasle gustim smrekovim šumama, otud u staro doba i pridjevak K. »crna« (Corcyra Nigra). Šume su sada prilično isječene; ima ih još na zapadnoj strani, gdje se, kao i na Pelješcu, javlja čagalj. Drvo tih šuma daje odličnu građu za brodove i lučeve za ribolov. K. ima i izvrsnog građevnog kamena, osobito na otočiću Vrniku kod Lumbarde. — Klima K. je blaga i zdrava. Grad K. (na 42° 59′ sjev. šir. i 17° 8′ ist. duž., apsolutna visina 20 m) ima srednju godišnju temperaturu 16·8 C, jula 25·6° C, decembra 10·2° C, dosta oborina (930 mm). Ipak kraski otok strada od nestašice žive vode. Na K. rodi dobro vino i smokva, obilno roščići, slabije maslina. — K. ima 22.350 stanovnika, te je najgušće naseljeni kraj Dalmacije 81 na 1 km²). Stanovnici se bave ratarstvom, stočarstvom, ribarstvom, mornarstvom, brodogradnjom i kamenarstvom. K. pripada politički srezu korčulanskom (koji zahvata i najveći dio poluotoka Pelješca), oblasti dubrovačkoj, a crkveno biskupiji dubrovačkoj. Na K. ima 3 općine. Blato, Korčula i Vela Luka sa 1 gradom, 7 sela i 9 zaselaka.

2. Glavno mjesto na otoku K., sa dva predgrađa. Nalazi se na sjeveroistočnoj strani, na malom poluotočiću u Pelješkom kanalu, licem prema Pelješcu. Još ga i danas okružuju čvrsti zidovi i kule, podignute, uglavnom, za vrijeme mletačke vlasti. U grad vode kopnena i morska vrata. Na najvišem vrhu, usred grada, stoji nekad stolna, a sada zborna crkva Sv. Marka, sagrađena u 13 vijeku. Ima nekoliko slika mletačke škole i bogatu riznicu. K. uopće obiluje historijskim i umjetničkim starinama. Tu je stara luža (loggia) i »štandarac« (stup za zastavu iz 1515), u predgrađu crkva dominikanaca, na brežuljku 1420 sagrađena crkvica Sv. Antuna. Tvrđavicu Sv. Vlaha, na mjestu crkve, podigli su Englezi 1813. Na obližnjem »Otoku« (Badija) nalazi se franjevačka crkva sa samostanom iz 15 vijeka i dječačko odgojilište.

Grad K. ima 2.159 stanovnika, općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, lučko odaslanstvo, carinarnicu 2 reda, zemljarinsko-katastralni ured, šumariju, poštu i telegraf, rimokatoličku župu sa zbornim kaptolom, višu građansku školu, obrtne škole za brodogradnju i klesarstvo, zavod Sv. Anđela Čuvara, sa višom djevojačkom školom sestara dominikovki. K. je važna luka. 1923 ukupni je saobraćaj

Digitized by Google

bio 3.358 lađa sa 570.000 tona. Domaća su društva: Korčulanska Plovidba i Hum, novčani zavodi: Hrvatska Pučka Štedionica i Blagajnica Uzajamne Veresije. Ima moderno kupalište.

Otok K. spominje se već za vrijeme Grka i Rimljana. Antenor i Eneja, koji se spominju kao osnivači K., slabo su ili nikako potvrđeni. Skimno s otoka Hija, Strabon i Plinije pišu, da su žitelji maloazijskoga grada Knida osnovali naseobinu na otoku K., ali ne bilježe, gdje je ta naseobina stajala, niti da li su je Knidani osnovali ili samo staru raširili. Nema, međutim, sumnje, da je kod današnjeg grada K. bila nekada naseobina, moćna sa svoje trgovine i brodarstva, i da je bila samostalna državica, koja je imala svoj vlastiti novac. Za vrijeme cara Augusta Oktavijana nastradala je K., zbog pobune i gusarenja svojih žitelja. Kasnije je K. pripala istočnorimskome carstvu, zatim Gotima. Od 7 vijeka K. su vladali susjedni Hrvati s dalmatinskog kopna, a uznemirivali su je i osvajali kadšto i Saraceni. 1000 pokorio je K. mletački dužd Petar II. Orseolo, 1100 Genova, a 1129 opet Mleci. 1180 pokušao je zahumski knez Konstantin, bez uspjeha, da zavlada K., koja je tada donekle bila samostalna. — Statut iz 1214 daje podatke o načinu upravljanja K. 1254 izabran je za kneza Đurađ Marsilli, kome su Mleci potvrdili K. kao nasljedno leno. 1298 kod K. su Genovljani pobijedili Mlečiće i zarobili admirala Dandola i čuvenog putnika Marka Pola (rođenog Korčulanina?). 1358 potpala je K. pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita I. 1388 do 1390 K. je bila pod bosanskim kraljem Tvrtkom I. 1403 darovao ju je Vladislav Napuljac splitskom hercegu Hrvoju, a ovaj je ustupio Dubrovniku, odakle je svake godine dolazio jedan dubrovački vlastelin da upravlja K. kao knez. Poslije Hrvojeva pada, kralj Sigismund je ostavio upravu K. i dalje Dubrovčanima, pa ju 1417 predao Vladislavu Gorjanskom. 23/4 1420 K. se pokorila Mlecima, i ostala je s njima do propasti mletačke republike. Pod mletačkom vladom K. je 1843 osujetila prepad aragonskih Španjolaca, više puta preturila kugu i odbila navalu turskih gusara 1571. Od propasti Mletaka (1797) do 1815 K. je izmijenila vlast Austrije, Francuske, Rusije i Engleske. 1815—29/10 1918 bila je u austro-ugarskoj vlasti, od 5/11 1918 do 12/11 1920 pod talijanskom okupacijom, kada je po rapalskom ugovoru pripala našoj Kraljevini.

Crkveno je K. dugo vremena pripadala splitskoj nadbiskupiji, a u 12 vijeku biskupiji hvarskoj; 1300 do 1802 bila je K. posebna biskupija, a tada je spojena s dubrovačkom.

Korčulani su bili hrvatski pjesnici Ivan Vidalo (16 vijek) i Petar Kanavelić (17 vijek). *J. Modestin.*

K. je zimsko klimatsko mjesto. Ima morsko kupalište sa dobrom plažom. *L. N.*

KORDIĆ SINIŠA, književnik (2/8 1897, Požarevac). Maturirao je za vrijeme rata u Francuskoj, studirao je filozofiju u Clermont Ferrand-u i u Parizu, a diplomirao je u Beogradu. Sada je suplent III muške gimnazije u Beogradu. 1921 bio je književni urednik Svetskog Pregleda. Objavio je dosada knjigu stihova Pesme o meni (1922), i svezak članaka o Meštroviću i o savremenim domaćim piscima Umetnost i neumetnost (1924). *V. P.*

KORDUN, riječ francuskog podrijetla (cordon = vrpca, uzica), u strateškom značenju niz vojničkih stanica ili tvrđavica za obranu krajine (granice). U našem narodu K. znači hrvatsku krajinu prema Bosni (nekada turskoj pokrajini), koliko je 1809—1815 pripadala Francuskoj, od dalmatinske granice do utoka Une u Savu. Još i danas stoje tu na nekim mjestima stražarnice i čardaci, podignuti za obranu protiv Turaka. Onuda vodi »kordunska cesta«, koja se između Velike i Male Popine odvaja od druma Gospić—Knin i preko Donjega Lapca i Zavalja vodi u Ličko Petrovo Selo, gdje se nastavlja u drumu (Gospić)—Slunj—Karlovac. Stanovnici se zovu »kordunaši«, što znači krajišnici ili graničari. Većinom su pravoslavne vjere, bistri, ali dosta siromašni i zaostali u kulturi. *J. M-n.*

KORENICA. 1. Voda ponornica u Hrvatskoj. Izvire kod Vrela na Rudanovačkom Polju, a ponire, poslije kratkog toka 13·3 km, na Koreničkom Polju. K. područje zaprema 28·54 km², tjera vodenice, pilane i valjarice. U proljeće katkada nabuja, prelije se iz korita i poplavi kotlinu Orao-

Digitized by Google

vačku Baru. K. pripada pontskome pomorju.

2. Gradić u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška. Usred Koreničkoga Polja, uz potok K. Ima 356 stanovnika, općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, šumariju imovne općine otočke, pravoslavnu parohiju i rimokatoličku župu, osnovnu školu i realnu gimnaziju, poštu, telegraf i telefon, Srpsku Štedionicu. Stanovnici su većinom ratari i stočari. Domaći je zanat tkanje i vezenje biljaca s prekrasnim narodnim motivima. — Zapadno od K., na glavici 1.057 m, vide se razvaline Mrsinjgrada, nekadanjeg posjeda krbavskih knezova (1468). Niže, k sjeveru je kula Prozor (Prozorina), pod kojom je u boju s Turcima poginuo 20/5 1520 ban Petar Berislavić. Kod same K. potukao je ban P. Zrinski Turke 1655. *J. M-n.*

KORENIČKO POLJE, krasko polje u Hrvatskoj, sjeverno od polja Krbave, odnosno sjeverozapadno od Bijelog Polja. K. P. leži između planine Plješivice (Crni Vrh 1.563 m, Uskovača 1.449 m, Gredoviti vrh 1.431 m, Šuputov Vrh 1.400 m) na sjeveroistoku, Tičeva 1.046 m, Prijespe 748 m, i Bukovače 732 m na jugoistoku, Galovca 928 m, Mrsinja 1.269 m na jugozapadu, a Liskova Vrha 955 m, Krtića 815 m, i Tupog Mihaljevca 970 m na sjeverozapadu i sjeveru. K. P. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku dužinom od 7·6 km i širinom do 2·9 km, zauzima površinu od 10·9 km², a apsolutna mu je visina 637 do 665 m. Sa aluvijalne ravni izdiže se oko sredine K. P. glavica Krst 676 m, a istočno od nje malo Crno Jezero. K. P. navodnjavaju rječice Korenica, koja izvire iz vrela na sjeverozapadnom kraju, više zaseoka Vrela, i teče k jugoistoku i njene pritoke Rijeka, Repušica, Orličevac, Suvajica i Oraovac, a na jugoistoku ponornica-potok Zaviljevac. Pored toga K. P. dobiva vodu i iz nekoliko izvora na obodu. Na jugoistočnom kraju polja, južno od zaseoka Ponora, Korenica ponire. Za vrijeme kišne periode ove vode preobraze jugoistočni kraj K. P. u jezero, oko 3 km² veliko, koje u iznimnim slučajevima može biti duboko oko 20 m. Tada je cijelo polje poplavljeno, sa izuzetkom sjeveroistočnog kraja. Ta voda se gubi kroz pet drugih ponora i jama. Pri ljetnim sušama većina potoka presuši. K. P. prilično je plodno, a sva su naselja oko njegova oboda. Najveća od njih su Mihaljevac, Vrelo, Šeganovac, Gradina i gradić Korenica, po kojoj je ovo polje nazvano. Jugozapadnim obodom polja prolazi drum Priboj—Korenica—Bijelo Polje—Udbina, a od Korenice se odvaja drum za Gospić.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I (Abh. d. k. k. Geographischen Gesellschaft, Wien, V, 1903/04). *P. Vujević.*

Dugo je dva sata, a široko četvrt sata. Srednja mu je visina 695 m. Prilično je rodno. Na zapadu mu se dižu vrhunci ogranka Male Kapele (Mrsinj 1.206 m i Pogledalo), na sjeveroistoku Plješivica (1.649 m), dok se k jugu nastavlja u Bijelome Polju. Na K. P., odnosno u Korenici, stiču se ceste sa svih strana (iz Gospića, Otočca, s Plitvičkih Jezera i iz Udbine). *J. M-n.*

KORET je ženska haljina, vrsta zubuna od bijele plavičaste čohe, koju nose varošanke u Crnoj Gori i Hercegovini. *N. Z.*

KORIAK IVAN, V. Malkazuni.

KORIL. V. Jaka, ogrlica, kolir.

KORIŠKI PETAR, pustinjak u prizrenskoj okolini u 13—14 vijeku. Njegovo žitije napisao je svetogorski monah Teodosije. Izdao ga je St. Novaković u 29 Glasniku.

Literatura: S. Vulović, Godišnjica, 14. *V. Ć.*

KORITA, krasko polje u Hercegovini, blizu granice sa Crnom Gorom, južno-jugozapadno od Gatačkog Polja, oko 17 km sjeverno od grada Bileća. K. su na jugozapadu ograničena planinom Planikom 1.069 m, na jugozapadu i istoku Ružaricom 1.205 m, i Objeŝom 1.215 m, a na sjeveroistoku i sjeveru Strašljivim Prisojem 1.012 m, Srđevice Gradinom 1.041 m i Gradinicom 1.040 m. Ovo polje je plitko, prostrana i vrlo neravna utoleglica, na čijem je dnu puno karličastih vrtača. Mnoge su od njih pod livadama ili zasijane krompirom, naročito oko sela Korita. K. leže na apsolutnoj visini od 814 do 846 m, a zauzimaju površinu od 12·6 km². Preko K. prolazi drum Gacko—Plana—Trebinje i Stolac.

Digitized by Google

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

KORITNIK, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, između rijeka: donji tok Prizrenske Bistrice-Belog Drima-Gruka Vaševi-Ograške-Plavske, jugozapadno od Prizrena. K. se pruža od sjeveroistoka na jugozapad i u tome se pravcu povišava. Najviši visovi su: Crni Kamen 854 m, Brutska Planina 1.192 m, kota 1.337 m, kota 2.006 m, Koritnik 2.394 m. Najviši dijelovi K. većinom su nagi, a sjeverozapadne i jugoistočne padine su na dosta velikom prostoru pošumljene, kao i neki dijelovi planine na sjeveroistoku. — Sjeverozapadnim podnožjem K. prolazi drum Prizren—Žur—Kukus, a preko planine vode kolski putevi Prizren—Lopuškin Han—Vranište, i Žur—Vranište. *P. V.*

KORITNIK GLIŠA (GRIŠA), pjesnik (11/3 1886, Polhov Gradec, kod Ljubljane). Svršio je gimnaziju u Ljubljani i Sušaku (1899—1903—1907), pravo u Zagrebu i Grazu. Sada je trgovac u Ljubljani. Kao gimnazist počeo je pisati pjesme u različitim slovenačkim periodičnim listovima (Ljubljanski Zvon, Dom in Svet, Domači Prijatelj i dr.) i feljtone u Slovenskom Narodu. U posljednje doba piše, poslije duže šutnje, najviše u mjesečnom listu Gruda, i prigodne pjesme. *I. G.*

KORITO. 1. Planina u Makedoniji, između rijeka: Padališke-Njiva Vode i uske željezničke pruge i druma Gostivar—Kičevo, jugoistočno od visoravni Vuković, oko 15 km sjeverno od Kičeva, odnosno 15 km južnojugoistočno od Gostivara. K. se pruža pravcem od sjevera-sjeveroistoka k jugu-jugozapadu, a najviši visovi su Malihi 1.338 m, Bukovik 1.518 m. Pošumljeni su samo jugoistočno podnožje planine i neki omanji prostori na toj padini. — Zapadnom i južnom stranom K. prolaze željeznička pruga, i drum Gostivar—Kičevo. *P. V.*

2. Jezero u Raškoj, nešto južnije od bivše granice sa Srbijom, 19·5 km jugozapadno od Ivanjice (na Moravici), odnosno 24 km sjeverno od Sjenice. Na sjeveru i sjeveroistoku K. je ograničeno Tošića Krševima i Božđarinom 1.387 m, na istoku Kadinom Stenom 1.356 m, a na jugu ograncima planine Javora. K. ima površinu od 0·65 km², leži na apsolutnoj visini oko 1.080 m, a obale su mu strme. *P. V.*

KORITSKA GLAMA, planina na granici naše države sa Bugarskom, na izvorištu Koritske Reke, 16·5 km istočno-jugoistočno od Kraljeva Sela. K. G. pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a visoka je 928 m. *P. V.*

KORITSKA REKA, u Srbiji, desni pritok Beloga Timoka. Izvire na granici naše države sa Bugarskom, a izvorište joj predstavljaju nekoliko potočića, koji teku sa padina Koritske Glame 928 m, Golaša 1.098 m i Bazovskog Čukara 1.029 m. Od izvorišta do ušća K. R. teče sa istoka-jugoistoka prema zapadu-sjeverozapadu, i uliva se u Beli Timok oko 1·5 km nizvodno od Kraljeva Sela, na apsolutnoj visini od 175 m. Na svome toku K. R. prima mnogo vrlo malih pritoka, od kojih je najveća Mala Reka, desna sastavnica K. R. Dužina toka K. R. je 26·6 km, a površina porječja 103·6 km². *P. V.*

KORJEN, planina u Raškoj, između rijeka: Ćotine-Maočnice-Rzava-Vezičnice, južno od Pljevlja. K. se pruža u velikom luku od sjeverozapada k jugoistoku, a u tome su pravcu najviši visovi: Plješ 911 m, Mali Plješ 873 m, Đedovak 1.086 m, kota 1.161 m, kota 1.139 m, Omrklo 1.007 m, Zeleno Borje 1.141 m. Najveći dio K. je pošumljen. Pokraj njega nema nijednog važnijeg saobraćajnog puta. *P. V.*

KORJENIĆI, predjel u Hercegovini, jugoistočno od Trebinja. U srednjem vijeku to je bila župa Vrm, u oblasti Trebinju. Znatno je vinogradarstvo. Stanovnici su pravoslavni i muhamedanci. *M. F.*

KORLEVIĆ ANTUN, profesor (13/6 1851, Sv. Ivan od Šterne, Istra — 28/1 1915, Zagreb). Učio je gimnaziju na Rijeci, filozofiju (prirodne nauke) u Beču. Bio je profesor raznih srednjih škola u Hrvatskoj, a 1889—1909 u Zagrebu. Od 1899 bio je pored toga učitelj šumarske zoologije na šumarskoj akademiji i upravnik entomološke sekcije Hrvatske biološke centrale. Bio je entomolog od struke, i to najprije koleopterolog, poslije se više bavio riličarima (Rhynchota), a najzad s opnokrilcima (Hymenoptera), naročito šišaricama. Pod njegovim

Digitized by Google

utjecajem Friese je opisao nove vrste. Bogatu zbirku je poklonio Hrvatskom zoološkom muzeju. Pored nekih udžbenika i množine manjih stručnih članaka napisao je i desetak naučnih rasprava. Glavnije su: Prilozi poznavanju hrvatskih opnokrilaca (Izvještaj gimnazije riječke, 1885), Popis raznokrilnih riličara (Rhynchota heteroptera) okolice riječke (Glasnik Hrv. Nar. Dr., II, 1887), Prilozi fauni hrvatskih opnokrilaca (Ibidem, V, 1890), Popis sisara hrvatske faune (Ibidem, XIV, 1903) i dr. *J. H.*

KORMA PLANINA, u Staroj Srbiji, između rijeka Bresaljice i izvorišnih potoka Žegovca, oko 20 km jugoistočno od Prištine. K. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugujugoistoku, i tu se nastavlja u planinu Žegovac. Na K. su najviši visovi: Šišarka 994 m, kota 1.250 m. K. je većim dijelom pošumljen, a njegovim istočnim podnožjem vodi kolski put Priština—Labljane—Gnjilane. *P. V.*

KORMAN, planina u Crnoj Gori, jugoistočno od planine Kučajevice, između Suhog Polja na jugozapadu, Pašinog Polja i Đedova Polja na sjeverozapadu, a bezimene uvale na sjeveroistoku. Bilo K. diže se sa drobnjačke vapnenačke visoravni, pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a najviši vis je Korman 1.924 m. Cijela sjeverozapadna polovina planine je pošumljena, kao i jugozapadno podnožje. Pokraj K. i preko njega vodi nekoliko puteva. *P. V.*

KORNAT, ostrvo na Jadranskom moru, jugoistočno od Dugog Otoka, vrlo izduženog oblika. Dužina mu je 25 km, najveća širina 2·7 km, a površina 35·9 km². Prema svojoj širini K. je relativno vrlo visok, a kamenite padine su vrlo strme. Od sjeverozapada k jugoistoku najveći su visovi: Veliki Vrh 213 m, kota 223 m, Veli Vrh 236 m, Stražica 232 m, Bikarica 156 m, Smokvina 97 m. Sjeverna i južna obala dosta su razvedene, sa nekoliko većih zaliva (Slatival, Kravljak, Vrulja), a tuda su i mala naselja. Zbog vapnenačkog sastava, na K. ima nekoliko pećina sa vodom. *P. V.*

KOROLIJA MIRKO (UROŠ) DR., književnik (9/9 1886, Kistanje, Dalmacija). Gimnaziju je svršio u Zadru, a pravo je učio u Beču, Zagrebu i Pragu, gdje je i doktorirao. Pjesme je počeo pisati rano, još u Zmajevom Nevenu i zagrebačkom omladinskom Pobratimu, zatim u svima srpskohrvatskim književnim listovima. Štampao je dosad dvije knjige stihova: Pesme (1914) i Nove pesme (1924), i dva kazališna komada u stihovima: Zidanje Skadra (1920; njime je dobio Demetrovu nagradu), igran kao jubilarna predstava u zagrebačkom Narodnom Kazalištu 1920, i Jugana, vila najmlada, u jednom činu, kojom je otvoreno Narodno Pozorište u Splitu 1921. *V. P.*

KOROŠEC ANTON DR., političar (12/5 1872, Biserjani, kod Sv. Jurja na Ščavnici, Štajerska). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu i Ptuju, a gimnaziju u Ptuju i Mariboru. Poslije svršenih gimnazijskih nauka (1892), svršio je bogosloviju u Mariboru (1896), a zatim je bio kapelan u Slatkoj Gori i Marenbergu (do 1898). Od 1899 bio je prefekt u đačkom sjemeništu u Mariboru, i ujedno je nastavio teološke studije u Grazu, gdje je i doktorirao (1905). Od 1898 bio je K. urednik Slovenskog Gospodara, te je zbog svojih napada na Nijemce bio često proganjan. Bio je i urednik Südsteierische Presse, koju je uređivao u slovenskom duhu. 1901 pokrenuo je protiv lista Štajerac svoj organ Naš Dom, koji je neko vrijeme sam uređivao. 1907 organizirao je i bio voda slovenskog seljačkog saveza u Štajerskoj, koji je bio krilo slovenske ljudske (narodne) stranke. 1906 bio je izabran u austrijski parlamenat, i od tada je stalno bio u njemu, do sloma habsburške monarhije, kao predsjednik slovenskog kluba. Kao član austrijske delegacije vodio je (1911) opstrukciju protiv otvaranja talijanskog univerziteta u Trstu i protiv režima bana Cuvaja u Hrvatskoj. Od 1917 bio je predsjednik Jugoslovenskog Kluba, te je kao takav dao u ime Jugoslovenskog Kluba 30/5 1917 u austrijskom parlamentu čuvenu Svibanjsku Deklaraciju. Od tada počinje K. rad na stvaranju jugoslovenskog ujedinjenja. Za vrijeme Svjetskog Rata borio se K. u austrijskom parlamentu za jugoslovensku i slovensku stvar. Njegovom inicijativom ustanovljen je 16/8 u Ljubljani Narodni Svet (vijeće), a 5/10 1918 Narodno Vijeće u Zagrebu, u kojima je K. bio predsjednik. U društvu sa Čingrijom i Žerjavom

Digitized by Google

stupio je u Genèvi u vezu sa srpskom vladom, opozicijom i Jugoslavenskim Odborom. Rezultat ovih razgovora bio je Ženevski Pakt. U prvoj vladi Države SHS (St. Protića) bio je K. potpredsjednik. U vladi St. Protića (1920) bio je ministar saobraćaja, a taj je resor zadržao i u vladi M. Vesnića. Toj vladi podnio je i svoj autonomistički nacrt Ustava, i od tada je stalno u opoziciji protiv centralističkog Ustava. U Davidovićevoj vladi (1924) bio je ministar prosvjete i zastupnik ministra vjera. K. je predsjednik Jugoslovenskog Kluba, Kršćanskog socijalnog saveza u Štajerskoj i Zadružnog saveza u Ljubljani i Zagrebu. *D. Popović.*

KORPA je velika bijela četvrtasta marama, vezena samo po uglovima crvenom rudicom i zlatom, opšivena crvenim gajtanom. U razmaku od 8 do 10 cm visi po jedna duga 50—60 cm crvena kićanka. K. pokrivaju žene glavu; ona se ne veže, radi tereta kićanke priljubi se lijepo uz glavu. Nosi se u selu Klenu i Debru. *N. Z.*

KORUBA je lub lipove kore, od kojeg seljanke grade kondu po selima podunavskim i u okolini Beograda. *N. Z.*

KORUN. V. Krompir.

KORUN VALENTIN DR. (14/2 1865, Glinje, kod Braslovča, Štajerska). Svršio je gimnaziju u Celju (1878 do 1886), a filozofske nauke (slavistiku i klasičnu filologiju) u Grazu (1886 do 1892, promoviran je 1896). Služio je kao suplent u realci u Ljubljani (1892—1894), kao profesor u Kranju (1894—1902), u prvoj gimnaziji u Ljubljani (1902—1920) i kao direktor treće gimnazije u Ljubljani. Penzioniran je 1925. — K. je počeo pisati stručne radove pedagoškog i filozofskog sadržaja za Popotnika (1893—1898) i za Dom in Svet. Napisao je iz klasične filologije za izvješće gimnazije u Kranju De epistula Sapphus ad Phaonem (1895). Zatim je počeo pisati humorističke i druge feljtone najviše za Gorenjca, Slovenski Narod, Naprej, a nešto i za Planinski Vestnik i Ljubljanski Zvon; izdao ih je nekoliko u zbirci Spake (1910, II izd. 1922). Osim toga, pisao je K. i putopise za Planinski Vestnik (1909—1910), ocjene za Slovana, Ljubljanski Zvon i Popotnika, članke za Naprej i dr.

Literatura: Slovenec 1925, 212; Jutro 1926, 13. *I. G.*

KORUŠKO PLAVO GOVEDO (Kärntner Blondvieh). 1890 uveli su u Koruškoj taj zajednički naziv za marijadvorsku i labudsku bagru, koje su, strogo uzevši, identične, a pripadaju frontosus-tipu. Boja ovih bagra je svijetlo-žuta do tamno-žute, katkada svijetlo-sivkasta. Živa težina krava je 400—500 kg, mliječnost 2.000 do 3.000 kg sa 3·6% masti. U prvom redu je K. P. G. podesno za teglenje, pa za produkciju finog mesa, kraj srednje tovnosti i srednje dozrelosti. Meso se sastoji iz vrlo finih vlakanaca, te je vrlo traženo kao kvalitetno meso, naročito u Beču, onda Budimpešti i Londonu. Ovim bagrama je domovina u istočnoj Koruškoj i susjednom jugozapadnom dijelu Štajerske. U našoj državi rasprostranjene su u sjeveroistočnom dijelu Kranjske i u Štajerskoj. (V. Marijadvorsko govedo). *S. U.*

KORUŠCI. V. Slovenci.

KOS FRANC DR., historičar (24/12 1853, Selce, kod Škofje Loke — 14/3 1924, Ljubljana). K. je učio gimnaziju u Kranju i Ljubljani (do 1874), a historijske i geografske nauke na univerzitetu u Beču (1874—1880), gdje je položio i doktorat. Od 1880 služio je u gimnaziji u Ljubljani, 1881 do 1883 u gimnaziji u Gorici, a od 1883 do penzioniranja (1911), sa prekidom 1887—1890 kad je bio profesor i školski inspektor u Kopru, u ženskoj učiteljskoj školi u Gorici. — K. historijski rad dijeli se u tri grupe. Na osnovu arhivske građe 16—18 vijeka napisao je više rasprava i priloga za historiju Škofje Loke i okoline u Izvestjima Muzejskog Društva (1892, 1897), i Ljubljanskom Zvonu, i izdao je građu u posebnoj knjizi Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja (1894). Drugu grupu K. naučnog rada sačinjavaju prilozi i studije za srednovječnu lokalnu historiju slovenačkih zemalja, naročito grada Gorice i Goričke. Svi su oni napisani na osnovu građe, naročito iz bečkih arhiva. Ove rasprave i priloge objavljivao je K. u Izvestjima i Glasniku Muzejskoga Društva (1902, 1903, 1920/23, 1925), Časopisu za Zgodovinu in Narodopisje (1918—1920), Času (1920) i Raspravama Znanstvenog Društva u Ljubljani (K. zgodovini devinskih gospodov).

Digitized by Google

Glavni cilj K. historijskog rada bilo je ispitivanje historije Slovenaca 6—13 vijeka. Svojim kritičkim proučavanjem prvih izvora položio je K. osnovu za dalji rad na tom području. Počeo je sa monografijama iz slovenačke historije 8 i 9 vijeka u Ljubljanskom Zvonu (1882), Kresu (1882, 1886) i Letopisu Slovenske Matice (1882/3). 1885 izdala je Slovenska Matica knjigu Spomenica tisočletnice Metodove smrti, gdje je K. pisao o historiji slovenskih apostola, sa osobitim obzirom na slovenačku historiju 9 vijeka. Glavne rasprave i priloge iz historije Slovenaca i Južnih Slovena uopće, iz 6—10 vijeka, objavio je K. u Izvestjima Muzejskog Društva (1894—1901). Sve ovdje objavljene monografije i regesti predstavljaju prethodni rad za K. glavno djelo: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (pet knjiga, 1903—1926, za doba 500—1246). Ovo djelo predstavlja kritički skupljene izvore u obliku izdataka i regesta za historiju Slovenaca od 500 dalje. Njime je K. položio sigurnu osnovu za proučavanje starije slovenačke historije, zauzevši stav protiv njenog dotadašnjeg diletantskog i romantičkog shvaćanja. *M. Kos.*

KOS GOJMIR ANTON, slikar (24/1 1896 Gorica). K. je učio gimnaziju u Gorici, slikarstvo na akademiji u Beču. Živio je do 1915 u Gorici, 1915 do 1919 u Beču, zatim u Zagrebu, Berlinu; sada živi u Ljubljani. K. slika uljem i radi crteže sa perom; najviše slika portrete, figurativne kompozicije, plakate i ilustracije. Izlagao je u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu. 1925 priredio je kolektivnu izložbu svojih radova u Ljubljani. Glavna su mu djela: Portret filozofa (Narodna Galerija u Ljubljani), autoportret (prodan u Beogradu), Flora. *F. S.*

KOS MILKO DR., profesor univerziteta (12/12 1892, Gorica, talijanska Slovenačka). Gimnaziju je svršio u Gorici (1911), a univerzitet je učio u Beču, gdje je i doktorirao (1916). 1915 do 1917 bio je član instituta za proučavanje historije u Beču, gdje je 1917 položio državni ispit iz historijskih pomoćnih nauka, 1921—1922 proveo je na studijama u Parizu. Od 1919 bio je naučni saradnik, a od 1920 asistent državne licejske biblioteke u Ljubljani. 1924 postavljen je za docenta historijskih nauka na univerzitetu u Beogradu, a 1925 za izvanrednog profesora za istu struku na sveučilištu u Zagrebu. — K. je objavio paleografske, diplomatičke i historijske rasprave i priloge u Vjesniku Zemaljskog Arkiva, Carniola, Časopisu za Zgodovino in Narodopisje, Časopisu za Slovenski Jezik (1924: paleografske i historijske studije o frajzinškim spomenicima), Zborniku za Umetnostno Zgodovino, praškoj Slaviji, Prilozima za Književni Jezik, Istorija i Folklor, Arhivu za Arbanasku Starinu i t. d. *D. P.*

KOSA, visoravan u Srbiji, između rijeka: Bele-Bigren, jugozapadno od planine Deli Jovana, 8 km sjeveroistočno od mjesta Bora, odnosno 27 km sjeverno-sjeverozapadno od Zaječara. K. se pruža pravcem sjeverozapad-jugoistok, visoka je 804 m, i predstavlja jugoistočni ogranak Stola. Sjeveroistočnim podnožjem K. prolazi drum Donji Milanovac—Majdan Pek—Luke—Zaječar i Negotin. *P. V.*

KOSAČE, bosanska vlastelinska porodica srednjeg vijeka. Iz nje potiču vojvoda Vlatko Vuković (— 1392), njegov sinovac Sandalj Hranić (— 1435) i sinovac herceg Stjepan (— 1466). Poslije propasti Hercegovine neki članovi te porodice otišli su u Mletke, gdje su im se potomci održali do prve polovine 17 vijeka; drugi su živjeli u Erdelju i Moldavskoj do kraja 16 vijeka, treći su, kao poturice, živjeli u Turskoj i općili su s Dubrovnikom sve do prve polovine 17 vijeka. *V. Ć.*

KOSANOVIĆ SAVO, dabrobosanski mitropolit i književnik (14/1 1839, Miljanići, Banjani — 11/2 1903, Ulcinj). Rano je ostao bez oca, i stupio u manastir Žitomišljić, kod Mostara. Osnovnu školu učio je u Mostaru, a bogosloviju u Beogradu. Po svršenoj školi bio je učitelj u Mostaru i u Sarajevu. Zakaluđerio se 19/6 1872, pa je još iste godine, kao cijenjen javni radnik, postao arhimandrit. 1873 putovao je u Rusiju, da kupi priloge za novu srpsku crkvu u Sarajevu. 1881 postao je dabrobosanski, odnosno sarajevski, mitropolit. Na tom položaju K. nije mogao da izdrži, zbog protivusrpske politike okupacionih vlasti, a naročito zbog toga, što mu vladini organi nisu pomagali da suzbija vjersku propagandu nadbiskupa

Digitized by Google

Stadlera. Braneći pravoslavlje i srpske interese, K. je došao u sukob sa ministrom Kallay-em, i bio je penzioniran 1885. Od tada je K. putovao mnogo po svijetu, a najduže se zadržavao u Crnoj Gori.

K. se bavio i književnim radom. Osim svojih uspomena sa hadžiluka po Svetoj Zemlji, K. je objavio nekoliko priloga za historiju sarajevske pravoslavne općine (Javor, 1882 do 1885) i za historiju Bosne uopće (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 29, 37, 38, 69). K. izdanja starih dokumenata imaju dosta nedostataka, ali je njegova zasluga, što je na neke prvi obratio pažnju. *V. Ć.*

KOSAONICA, rijeka u Srbiji, desni pritok Toplice. Lijeva sastavnica K. je Mala Kosaonica, a desna, znatno veća, Velika Kosaonica. Izvorište Velike K. je na padinama Velikog Brda 1.033 m, Rečičkog Presla 867 m, Mokrih Gaća 1.093 m i Markova Visa 1.224 m, oko 16 km istočno od mjesta Podujeva (na Labu). U gornjem toku Velika K. teče u pravcu zapada-sjeverozapada i sjeverozapada, prolazeći kraj Malog i Velikog Vučja, Zebice i Plandišta. Od sastava sa Malom K., 500 m nizvodno od mjesta Sastanci, K. počne teći prema sjeveru i sjeveru-sjeveroistoku, da se 1·5 km nizvodno od Kuršumlije, ulije u Toplicu. Sa lijeve strane K. prima kao pritoke: Rapsku i Ljušanačku Reku, a sa desne Lubničku i Kameničku Reku. Dužina K. toka je 39·0 km, a površina porječja 386·4 km². *P. V.*

KOSELJSKA SOLFATARA, kod sela Koselja u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u gornjem kraju i na istočnoj strani Ohridskog Polja, s lijeve strane Koseljske Reke, kraj druma Ohrid—Resen. Kod sela Koselja, oko 5 km sjeverno od Ohrida, u ravnici, u apsolutnoj visini 740 m, a ispod samih odsjeka brda Matrule (1.015 m), načičkano je iznad pješčane ravnice Debelog Polja oko 30 malih vulkanskih kupa (visoke 10—15, u promjeru 15—30 m) od mladog vulkanskog tufa i od razorenih paleozojskih škriljevaca. Među ovima se nalazi K. S., koju seljaci zovu Duvalo: rupa kraterskog oblika, široka oko 25 cm, iz koje sa jakim pištanjem i velikom žestinom izbija mlaz plinske ekshalacije sumporovodika. I južno od Koselja, u neposrednoj blizini Ohrida (oko 2 km), kod sela Velgošta i manastira Sv. Petke, pod zapadnim obodom planine Višesle (1.564 m), nalazi se isto takvo solfatarsko zemljište na dužini oko 1 km, sa mnogobrojnim respiradosima sumporovodika, ali nema solfatara, kao što je Koseljsko Duvalo.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911), 716 do 717; S. Trojanović, Starinar, 1925. *V. R.*

KOSIĆ BALDO, profesor, dubrovački faunist (ihtiolog) i čuvar gradskog prirodnjačkog muzeja (1829 — 18/1 1918, Dubrovnik). Studirao je u Genovi. Bavio se i slikanjem. Bio je nastavnik u Kotoru i Dubrovniku. Kao upravnik gradskog muzeja mnogo je učinio za uređenje prirodnjačkih zbiraka i za numizmatičku zbirku (Popis novaca, medalja i medaljuna republike dubrovačke, što se nalaze u dubrovačkom domaćem muzeju, 1905). Ponešto se bavio i literaturom. Između dvadesetak faunističkih radova, koji su mahom izišli u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, znatniji su: Ribe dubrovačke (Rad, 155, 1903; sa dodatkom u knj. 158) sa opisom 192 vrste riba (i opisima rjeđih te primjedbama o nalazištu, mrijestenju, lovu i dr.). Građa za dubrovačku nomenklaturu i faunu riba (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva) i dr. K. se obazirao i na narodnu nomenklaturu. Ptice je opisao u radu Ptice Dubrovnika i okolice (1901) i Građa za dubrovačku nomenklaturu i faunu ptica (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, III). U ostalim sapćenjima pripovijeda o morskoj kornjači, o nekim sisavcima Jadrana, rijetkim pticama i o poskoku (crnokrugu). U Srđu 1904 je opisao dubrovačke zmije. *J. H.*

KOSIĆ MIRKO DR., profesor univerziteta (27/3 1892, Velika Kikinda). Gimnaziju je učio u Velikoj Kikindi, Novom Sadu, Kronstadt-u i Trstu, a univerzitetske nauke (pravnoekonomske i filozofske) u Strassburgu, Münchenu, Genévi i Zürichu, gdje je 1917 promoviran za doktora ekonomsko-političkih nauka. — Pred Svjetski Rat sudjelovao je veoma aktivno u omladinskom nacionalističkom pokretu, a za vrijeme rata služio je u srpskoj vojsci kao dobrovoljac borac

Digitized by Google

(1914—1915) i u spoljnoj propagandi. Zbog toga je od Madžara osuđen in contumatiam na smrt. 1920 izabran je za docenta političke ekonomije u Subotici, 1922 za izvanrednog profesora u Ljubljani, a 1925 pozvan je za redovnog profesora u Suboticu. Napisao je: Germanija (1912), Der Geburtenrückgang in Ungarn (1914), Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung (1917), Die Südslavenfrage (1918), Uputstva za sociografska proučavanja sela (1923), Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije, Osnovi ekonomske politike I, Agrarna politika (1925). 1919 izdavao je u Zürichu Wirtschaftliche Nachrichten aus dem Königreiche SHS, a 1920/21 izdavao je socijalno-naučni časopis Društveni Život. Sarađivao je na mnogim našim i stranim listovima i preveo je znatan broj sociooloških rasprava, Oppenheimer-a, Lederera, Zombarta, i dr. — Sada je glavni sekretar trgovačko-industrijske komore u Novom Sadu i aktivno sudjeluje u staleškom organiziranju privrednika u Vojvodini.

D. Popović.

KOSIER LJUBOMIR (24/4 1890, Bjelovar). Učio je trgovačke i ekonomske nauke u Ljubljani, Grazu i Münchenu. Bio je bankovni direktor kod Hrvatske Sveopće Kreditne Banke u Zagrebu i Centralne Banke u Zagrebu. U Bjelovaru je osnovao I Obrtničku Konzumnu i Produktivnu Zadrugu. Pokrenuo je ekonomski nedjeljni list Privrednu Reformu, koja se stopila sa Slavenskom Tribunom. U Karlovcu je pokrenuo Ekonomistu. 1923 pokrenuo je, sa Dr. Stankom Deželićem, ekonomsko-financijsku reviju Bankarstvo, koja je već prve godine okupila oko 100 odličnih saradnika. K. je sarađivao u različitim listovima, našim i stranim, sudjelovao je u različitim anketama, i kao ekspert vlade na internacionalnom kongresu štednje u Milanu 1924. Djela su mu: Institucija Prve Hrvatske Štedionice, Problem štednje i depozitni kapital u jugoslovenskom novčarstvu, Narodna Banka Kraljevine SHS 1884—1924. K.-Ristić, Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne, K.-Luzzatti: L'Épargne, son organisation, son progrès, ses institutions chez les Serbes, Croates et Slovènes, Ekonomski problemi jugoslovenske emigracije, Problem zemljoradničkog kredita.

S. D.

KOSIJEREVO, manastir (Rođenje Bogorodice), blizu Trebinja. Prema tradiciji osnovan je u prvoj polovini 14 vijeka. Spominje se u 16 vijeku (1592, 1594), a mnogo u 18 vijeku. 1807 Turci su ga porušili, a 1816 je obnovljen.

V. P-ć.

KOSINJ (Donji i Gornji), sela u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez perušićki. 1. Donji K. je s desne strane rijeke Like, 489 m visoko. 2. Gornji K. je dalje uz vodu Liku, s lijeve strane, 503 m visoko, na putu Perušić—Jablanac. Imaju zajedno 904 stanovnika, općinsko poglavarstvo, 2 rimokatoličke župe, 2 osnovne škole, državnu šumariju i poštu. U Donjem K. ima tri male zadružne pilane potočare. Ima i vinograda, koji se drugdje u Lici ne nalaze.

Na mjestu K. bila je već u predrimsko i rimsko doba japodska naseobina. Da li je K. grad identičan sa gradom Bočajem, čije se razvaline i danas vide na 660 m visokoj glavici sjeverno od Gornjeg K., ne zna se sigurno. Samo ime K. vrlo je staro. Spominje se već u imenu jednog od petorice braće u ličkoj priči o dolasku Hrvata na jug, kako ju je zabilježio car Konstantin VII., oko 950. — 1489 Anž Frankopan iznajmio je grad K. na 7 godina od Jurja Kosinjskoga, a 1499 držao ga je već stalno. Tu je u srednjem vijeku bio pavlinski samostan. Od 1699 Kossin castrum su puste razvaline.

J. M-n.

KOSKA JELENA, narodna dobrotvorka (1823, Zemun — 18/4 1886, Zemun). Ostavila je karlovačkoj gimnaziji 25.000 for. za pomaganje siromašnih učenika.

D. P.

KOSMAČEVO JEZERO, malo periodsko jezero u Hrvatskoj, sjeverozapadno od Gackog Polja, odnosno oko 2·5 km sjeverozapadno od Otočca. K. J. leži u uvali erozionog podrijetla, koja je opkoljena brjegovima: Biterovac 589 m, Milišnjak 652 m, Poljički Vrh 655 m i Majerova Glavica 589 m. Dno uvale je ravno, na apsolutnoj visini oko 480 m, i izbušeno je malim vrtačama od 3 do 4 m dubine. Uvala je dugačka 1.200 m i zauzima površinu od 0·12 km². Za vrijeme poznojesenje kišne periode, i u proljeće, pojave se na dnu vrtača vrela, čije vode ispune

Digitized by Google

cijelu uvalu do 8 m visine, a poplava može trajati nekoliko nedjelja, ma da je u nekim godinama nema. Kad kiše prestanu, voda ne otiče kroz ponore, nego kroz iste vrtače i jezera postepeno nestaje. *P. V.*

KOSMAJ, planina u Srbiji, izmedu rijeka: Luga-izvorišta Ralje-Suve-Beljašnice-Turije-Milatovice, 11 km zapadno-sjeverozapadno od Mladenovca, odnosno 17 km sjeverno od Aranđelovca. Glavna masa K. je kretacejske starosti, a sastavljena je od konglomerata, lapora, vapnenca, rožnaca i pješčara. Ovaj je teren sa istoka i zapada opkoljen neogenim tvorevinama, a mjestimično pokriven povelikim masama serpentina. Najviši su visovi na ovoj planini: Kosmaj 624 m, Košutica 465 m, Lupoglav 440 m, Boblija 295 m, Zominak 363 m, Vlaško Brdo 365 m, Vis 418 m. — Istočnim podnožjem K. prolazi drum i željeznička pruga Beograd—Niš. Osim toga, pored i preko planine vode kolski putevi Beograd—Sremčica—Stepojevac—Lazarevac, Sremčica—Beljna—Aranđelovac, Ralja—Rogača—Aranđelovac—Beljina—Rogača. *P. V.*

KOSMAJSKA AKCIONARSKA ZADRUGA. Osnovana je 1899. Centrala Sopot. Kapital je 1,000.000. Fondovi 406.856, ostale rezerve 391.000, ulozi 802.212, vjerovnici 1,070.000, mjenice 490.665, nepokretnosti 70.666, industrijska poduzeća 2,219.381, roba 410.453, vrijednosni papiri 90.000, dobit 110.540 Din. Dividenda 6%. Predsjednik i direktor je Sima Jovanović. *N. S.*

KOSMATIT, kalcijsko-magnezijski alumosilikat sa vodom i fluorom iz grupe krtih liskuna (tinjaca). Poznat je danas samo u dolomitskim mramorima, koji su se razvili u velikim masama u društvu sa gnajsima, amfibolitima i mikašistima (tinjčevim škriljevcima) u Južnoj Srbiji. Taj veliki masiv metamorfnog kamenja razdvaja se istočno od Prilepa u dva niza. Jedan niz ide preko pletvarske klisure do babunske klisure i tu iščezava. U samim mramorima nalazi se nekoliko zanimljivih minerala, na pr. kristali korunda, koji se razvio u karminsko-crvenoj boji; po koji kristal korunda ima modru jezgru; to su dakle rubini i safiri. Uz korund ima nešto kristala dijaspora, pa K., koji je tek nedavno proučen (O. H. Erdmannsdörffer, Ueber Kossmatit etc. Centralblatt für Mineralogie etc., str. 69, 1925). — K. se nalazi u mramorima u sitnim listićima ili pločicama, koje se kadšto okupljaju u male rozete. Listići i pločice bezbojne su i jaka staklenasta do sedefasta sjaja. Proučio ga je kristalografski i optički Erdmannsdörffer, a kemijski Werner Fischer. Mineral je dobio ime po geologu Kossmatu, koji je imao prilike da za vrijeme Svjetskog Rata duže vrijeme proučava geološke odnose Južne Srbije, o čemu je izdao djelo Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (1924). *F. Tućan.*

KOSMETIKA, CVIJEĆE I MIRISI. U grobnicama naših bogomilki, u Podrinju, nađeno je nešto nakita uz njihove kosture, i ako je bogomilska hereza bila kruta i držala se prostote. Na grudima dviju bogomilki stajala su dva niza od sitnog probušenog jantara, sa malo dinduva. Na druga dva kostura, sa vrata su bili spali đerdani od kavura, jednog pužića iz Indijskog Oceana. U muškim bogomilskim grobnicama, međutim, ispoljavala se prostota. Pored svakog muškog kostura stajao je samo vrlo kratki džepni nožić i uvijek željezna predica od remena. Čovjek se u starije vrijeme (osim heretika) udešavao da izgleda što junačniji i strašniji, pa je i muška oprema tome služila: kalpaci s čelenkama, razni lanci da zvekeću, sjajno oružje i t. d. I bojenje lica i tijela crvenom zemljom uveličavalo je muškarcima marcijalnost. Žena je međutim bila potpuno svijesna, da je ljepota glavni predmet njene sile u borbi za opstanak. Na licu su, kao najvidljivijem dijelu tijela, preparati naročito upotrebljavani. U našim su se krajevima, kao i po orijentu ženske najviše bijelile. Bjelilo je pravljeno najčešće od diritsapuna sa siridikom — (sublimatom živina klorida), ili od baznougljokiselog olova ili bizmuta. Crnilo, kara-boja, surma, bakam, samo su razna imena za crnu boju za kosu i obrve. Crna boja pravljena je od tucanog rastoka (antimona), pržene i stucane šiške i nišadora sa malo stipse. U starije vrijeme šiške su se zvale mazije i donešene su iz Turske. Zanimljivo je da je 1850, u tada malu Srbiju, uvezeno 5.200 oka mazije iz Trsta i 230 oka iz Turske, što je po približnom računu vrijedilo 2.000 du-

Digitized by Google

kata, a iste godine uvezeno je sapuna za 3.444 dukata.

Kna ili kana (od alkana) kupovala se kao taman prašak ili izdrobljene liščice od biljke lausonije, koja raste u Maloj Aziji, a i u Madžarskoj je gojena. Žene s crnom kosom metale su je radi naročitog sjaja, jer im i poslije te boje kosa ostane crna; plava kosa malo pocrveni i više izgleda smeda. Djeci su knile matere kosu da bolje raste, a ako su djeca imala otvoreno-plavu ili više bijelu kosu, postajala je crveno-rida, a sijeda kod baba opet je crveno odsjajivala. Muslimanke su knile kosu, više nego kršćanke. Što više muslimanke i nokte knu na rukama i nogama, a kod pravoslavnih još rijetko koja žena i Ciganka. Osim kose i obrva, i koža se ranije mjestimice crnila. Razdvojene povije (prostor između obrva) nisu se crnile, nego kad su obrve sastavljene značila je ljepota, i pošto to priroda rijetko kome da, ženski je svijet to umjetno nadoknađivao. Da bi boju obrva s povijama izjednačile mažu žene i obrve mašću koju dobivaju iz nagorjele orahove jezgre. Mladeže su u našim krajevima najviše ženske voljele kad izrastu po jedan s desne strane brade i s lijeve strane vrata, pa su ta izabrana mjesta također orahovom jezgrom mazale.

Nježno blijedo rumenilo u davnašnje vrijeme pravilo se od tucanog perunikina korijena, razmućenog u ružinoj vodici ili ružinu ulju sa nešto alkohola. Za jače rumenilo uzimao se karmin, škrob i ružina voda. Bilo je i merkurijalnog rumenila (cinobera) kao i od crvenog olovnog oksida (miniuma). U bugarskom selu Arbanasiji (u trnovskom okrugu) pomiješaju žene šišku i kanu, dodaju još neke nepoznate boje, pa zube natrljaju, da se neki zacrne kao kag (vrana), a neki ne prime boju tako jako, nego ostanu mrki. Ovi seljaci pričaju, da su se iz Grčke doselili. Pa i u G. Orahovici bila je poneka žena, koja je tako činila. Ovo su sporadični slučajevi, jer inače zube bojadišu Crnci, Japanci i rijetko još koji narod, a kod nas, bojenje zubi nije konstantirano.

Tetoviranje je naročita vrsta bojenja, koje se nikad ne može da skine. Iglicom izbodu mjesto na tijelu, obično ruku, i to u formi krsta, lista, slova ili što hoće, pa u svježe ubode utrljaju čivit ili gar od luče. Čim se ranice zasuše, zatvore boju u sebi, i znak za uvijek ostane. U nas se ovako obilježavaju samo katolici na Lašvi u Bosni, inače pastiri Crnovunci i poneki mornar i Ciganin. Međutim ovako su u starom vijeku šarali svoje tijelo Dačani, Goti, Tračani, Sarmati i dr.

Kosmetsko-higijenski izum za pranje tijela — sapun od ogromne je kulturne važnosti. Ali i on ima, bar po upotrebi, i svoga prostijeg prethodnika u umi, koja se nalazi ponegdje u čitavim brežuljcima, kao u Dugom Polju, kod Soko-Banje, odakle seljaci ovu zemlju kopaju i prodaju po okolini. Njome žene peru rubine (košulje) i izmivaju kosu kao sapunom, jer vadi masne mrlje i uopće prilično čisti. Običan sapun za pranje jeste velik; kuhao se od loja i masnih dijelova, pomoću vapna i ceđa iz pepela. Prije je rijetko koja kuća kupovala sapun, nego ga je sama kuhala, a u Crnoj Gori se rublje pralo cedem. Iz Turske su uvažani fini sapuni za prvo vrijeme po oslobođenju u Srbiju, i to dirit-sapun, kojim se umivalo, a njime je i biser pran, kad se tepeluk razniže, raki-sapun, šaren i prijatna mirisa (od njega se 19 kalupa nabraja u ostavštini patrijarha Čarnojevića), pjena-sapun, lak kao pjena, za kupanje male djece. Đirit- i pjena-sapun i sada se još u starim kućama i po Beogradu troše, a u Bosni i Hercegovini mnogo više, kao i u Južnoj Srbiji. Muslimanke mnogo vole misk-sapun, koji je jako parfimiran mošusom (miskom). U starije vrijeme bio je znak pažnje, kad je tko dobio fini sapun na dar, a i u boščaluk se metao, pa i sada ovaj običaj nije po palankama i selima zaboravljen.

Po gradovima se od cvijeća najviše gojio bosiljak (mislođin), žuti, crveni i bijeli šeboj, karanfil, lijepi čovjek (krnačić), kadifica, dragoljub, zelenkada, zdravac, zijevalica, perunika, božur (samo crveni), dan i noć, ljubičica, krin (lijer, ljiljan, zambak), lala i zumbul (od 16 vijeka), mjesečarke i druge ljetne i zimske ruže, jasmin, šimšir, ružmarin (za kićenje svatova), jorgovan, oleander. U saksijama, najradije na prozorima: rumena minđušica, rozetla, muškatla, belagona, čokot (lijepi Jovo), dupli karanfil. Krizanteme su tek od prije 40 godina u običaju. Naročito se goji cvijeće u Dubrovniku, gdje su kuće

Digitized by Google

prosto zarasle u cvijeće i ukrasno šiblje s drvećem. Pored spomenutog cvijeća uspijeva u južnim primorskim krajevima jasmin, biserak, kartop, ruže svih mogućih prijelaza, rumeni šipci, narandže i limunovi, kaktusi, agave i lovorike, pa ferule, đulibriši kao i tamarinda, čempresi, pinije i platani. Makedonija obiluje također cvijećem, ali svoje vrste. Dok se u Dubrovniku sva flora s ulice vidi kroz željezna rešetkasta vrata, u Staroj Srbiji i Makedoniji cvijeće se skriva iza masivnih vrata, da kod nevjernika ne izazove zlobu i zavist. Dvorišta su taracana krupnim kamenim pločama, koje domaćice brižljivo vapnom bijele da odsjajuje bjelilo. Uza zid je svuda ostavljena zemlja, obrasla šarenim cvijećem. U selima se po gradinama u lijama njegovao najčešće zdravac, selin, bosiljak, karavija, rutvica, ruda, tursko cvijeće, lijepi čovjek, ruža, mak, ružmarin, božur, perunika, neven, čubar, nana. — Na krovu svih gradskih i seoskih kuća, pa i na drugim zgradama diže se čuvarkuća (netresak u Slavoniji), da čuva dom od groma. Djevojke i mlade žene kitile su se, i kad su kod kuće i ma kudagod pođu. U bašči seoskoj sijalo se ili sadilo povrće, nešto zeleni, vinove loze i voćaka, a po gradinama cvijeće. Od svega cvijeća ruža je najdraža svima narodima, pa i našem. U Makedoniji već je spominje Herodot. U K. ona zauzima prvo mjesto kao i u narodnim običajima. U oči Đurđev-dana oko nje se odigrala glavna priprema za sutrašnjicu. Domaćica ubere selena, odlomi vrhove od rodnih voćaka, uzme bijelog luka (od uroka), koprive, graba (da se grabi sreća), odoljena, kopitnjaka (da miriše), omana, negdje i drugih trava, i obvezno jedno uskrsno crveno jaje koje sa svim tim biljem spusti u kakav sud, dospe vode i ostavi kraj ruže da prenoći. Sutra zorom na Đurđev-dan svi se tom vodom umiju, a od nje se malo naspe u korito, napunjeno vodom, pa se u bašči kraj selena i ostalog cvijeća ženske s djecom okupaju. U ovom slučaju ruža i jaje sa svoga crvenila u simbolici boja predstavljaju zdravlje i napredak, odoljen i oman imaju apotropejsku silu. — U najstarijem crkvenom živopisu ruža nalazi svoje prirodno mjesto, često s krinom, koji je uvijek vrijedio kao simbol smjernosti i nevinosti. Hrvati još imaju običaj da o bogorodičinim praznicima iščupaju sve spolne organe iz krina, da se jasno izrazi djevojaštvo bez požude, a djevojčice naročito s punim rukama krina idu kući. — Bosiljak je najglavnije religijsko cvijeće, koje prati običaje čovjekove od rođenja do smrti. U ljubavnim pjesmama bosiljak je simbol ženske ljubavi. — Ali u narodnom vjerovanju ruža ima i svoje naličje, jer otkinuta ruža znači ugašen mlađani život. Ruža se ovdje javlja kao simbol prolaznosti. Za to mati i sestre kite grobove svojih rano preminulih ružama, a ruže kraj grobova i sade.

Najrašireniji miris bio je ružina vodica (dulsu), koju su same žene spremale, osobito muslimanke po Bosni. U bakreni se sud spusti mnogo ružinih cvjetnih listića, naliju se vodom i kuhaju a kroz provodnu cijev, koja promiče kroz hladnu vodu, otkapava u staklo destilirana zamirisana voda. Ružino ulje (đulijak) kupovalo se, i ono je mnogo jače mirisalo. U Knjaževcu i po njegovoj okolini vadili su negda miris od zdravca. Bosansko-hercegovačke muslimanke uživale su u đulsiji. Sipale su je u metalna šišeta, prskale goste i ukućane. Na muslimanskom stolu uvijek je stajao izbušen arapski orah, u koji se turao pamuk namirisan ružinim mirisom, da se svuda osjećao. U drugoj odaji mirisao je rep od mošusa. Pune čaše cvijeća krasile su ormar, lijepo zastrt, negdje svilenim pokrivačem. Za kratko vrijeme cvjetanja jorgovana, čitave su grančice unošene, duže trajnosti bio je jasmin, zumbul i ruže. U Dubrovniku je bio o karnevalu običaj, da se muškarci i ženske gađaju umjetnim jajima od voska i smole, koja su bila napunjena mirisom, prskala pri udaranju, i posipala veselu mladež. Iz osobite počasti, naročito Sarajlije i Mostarci, muslimani, sipali su milom gostu u šerbet miris od ruže, ljubičice, jasmina ili ambre.

Sakralnog je značaja izmirna (Benzoë), čije ime u nas potiče od grada Smirne, odakle se dalje na zapad izvozi. Iscuri kao smola iz raznog drveća kao i tamjan, kojim se kod svih balkanskih naroda kade mrtvaci, a izmirnom na službi božjoj i kod kuće pred ikonom, po sobama i t. d. Treći je čuven aromat kod naših muslimana ūd. Kupuje se u oblim tamnim šipčicama i na žaru u bu-

Digitized by Google

hurdaru (zatvorenoj kadionici) sagorijeva. Dim mu je blag, sladunjav, prijatan. Kad se isitni i ovlaži, njime prskaju rogožine i hasure da zamirišu. Bosanci ga zovu još i ćabenskim drvetom, pa ga kako vele »prže u buhurdaru«.

Omiljena je aroma i sakz, koji žvaču u Leskovcu i dalje po jugu i istoku. Izgleda kao tamjan, i od žvakanja omekša, zubi pobijele, a usta dugo mirišu i stežu se. Ova je smola u nauci zvana mastiks ili mastika, a dobiva se iz drveta Pistacius Lentiscus, koja najbolje napreduje na grčkom ostrvu Hiosu. I sad još, a prije još i mnogo više, naši su bakali (sitničari) pekli zelenkast liker, pod imenom mastika, domećući mu sakza. Još se mastika zbog mirisa sipa u slatka, pekmeze i sirupe. U starije vrijeme mastika se zvala rezina. U rakiju se inače sipa anason. Opet radi mirisa, po đevrecima i mnogim domaćim kolačima posipa se sjeme od susama (sezama), da časovito usta mirišu. Uopće rijetko se što prije jelo ili pilo bez kakve specifične arome.

Čarobna moć pripisivala se isiotu (od biljke Amomum Melegueta), kojim se, po gradovima, posipa salep, pošto se naspe u čašu. Najradije ga piju trgovci, kad porane i otvore dućane da se malo zagriju, a i kao »aphrodisiacum« vele da raspaljuje i krijepi strasti ljudske. Muslimanima je neizostavno prvo piće, kao što je kara kad se razdani.

Uz nabrojene opojne mirise treba navesti i mirišljive kovčege, građene od selvije ili libanskog cedra, koji su u ranije vrijeme bili sastavni dio kućnog namještaja, i sada još u velikoj mjeri kod mnogih naših muslimana, pa i kod ponekog kršćanina. Kad se ovi kovčezi otvore osjeti se neobično nježan mekani miris smole. Ovaj se miris upija i u stvari osobito u boščaluke, peškire i jagluke. U priklečićima (pregradama) ovih sanduka čuvaju se fini sapuni i razne skupocjene vodice, da ne izvjetre. Pa i sami jagluci i peškiri mirišu, jer su mnogi potkićeni karanfilčićima. Karanfilčiće su još žene pržile pa tucale, miješale s prepranom mašću, pa kosu mazale, opet zbog mirisa. Sadašnje štampane pozivnice prije 50 godina i u Beogradu su zamjenjivali karanfilčići. Po dva se zaviju u tanki papir, s obje strane papir se zavrti da ne ispadnu i makazama izrecka, pa momak' zađe po kućama i preda ih kao poziv za svatove, slavu, slavsku večeru, krštenje i t. d.

S. Trojanović.

KOSMOGONIJA. Shvaćanja o postanku svijeta kod našeg naroda različita su, iz raznih izvora (starinska vjerovanja, bogomilizam, kršćanstvo), i često jedno drugom protivurječna. Postoji shvaćanje o vodenom prakaosu, iz koga se kasnije izdvojila zemlja. Ponekad se postanak (i opstanak) zemlje dovodi u vezu sa mitskim volom (ili sa četiri vola), koji na leđima drži zemlju, pa kad makne dlakom ili uhom, nastaje zemljotres. Postoji i shvaćanje o »vaseljenskom drvetu«, na kome stoji zemlja, i za koje je vezan nečastivi (po jugozapadnim krajevima slično se priča o Dukljanu), ili (u starijim redakcijama) crn pas, koji pokušava da pregrize glog i uništi zemlju, ali u tome redovno (o Božiću, ili o Uskrsu) biva ometen (od Isusa Krista, ili Svetog Petra, ili od cigana, koji u tome trenutku složno udare u nakovanj). Naš narod poznaje mnoge dualističke bajke, u kojima tvorcu smeta iskonski đavo (ponekad Dukljan), a pomažu ga Sv. Arhanđeo, Sv. Ivan, Sv. Toma i dr. ili (u starijim redakcijama) izvjesne životinje, na pr. jež (svojim savjetima), pčele (nju tvorac upotrebljava kao izvidnicu). Iz ovog područja vrlo je poznat i motiv o prekrađi sunca. Interesantu K. imamo u narodnoj pripovijetki Dabog (Vila, 2, 1866, 642). U njoj ima starinskih orijentalnih elemenata (praobrazac: borba, koju vode Mardul i čudovište Tijamat). U stvaranju svijeta, ili točnije, u stvaranju izvjesnih stvari i ustanova, u stvaranju kulture, sudjeluju i izvjesni narodni heroji, u prvom redu Sv. Sava i Kraljević Marko.

V. Čajkanović.

KOSOR JOSIP, pripovjedač i dramatičar (27/1 1879, Trebunj, Dalmacija). U petoj godini pošao je sa roditeljima, radnicima, preko Hercegovine i Bosne u Slavoniju, gdje je u selu Otoku svršio osnovnu školu. Od dvanaeste do osamnaeste godine bio je pisar općine u Otoku, Privlaci i kod kotarskog suda u Vukovaru. Prešao je zatim u Bosnu, i bio je u Tuzli pisar kod kotarskog suda, okružnog suda i po advokatskim kancelarijama. Kasnije je bio pisar u advokatskoj kancelariji u Đakovu, pa tipograf u

Digitized by Google

Mostaru, odakle se vratio u Tuzlu. Kad mu je bilo 23 godine došao je u Zagreb, i bio je pisar kod gradske općine, ali je uskoro otpušten. Advokat F. Šaj, zastupnik u hrvatskom saboru, primio ga je kao solicitatora u svoju kancelariju, i zapazivši njegov talenat, dao mu je mogućnosti da se razvija i radi. Pošto je štampao prve svoje knjige i pročuo se, živio je kao književni bohem u Münchenu, Beču i Berlinu i probijao sebi put na njemačka kazališta. Za vrijeme rata pobjegao je u Zürich (1915), i živio u Švajcarskoj, Francuskoj, Engleskoj, Skandinaviji i Rusiji. Poslije oslobođenja vratio se u Jugoslaviju i bio je pisar u ministarstvu prosvjete, ali je kasnije reduciran. Sada živi u Londonu.

K. se počeo javljati kao pripovjedač u feljtonima. Prve su mu dvije knjige novela Optužba (1905) i Crni glasovi (1905). Zatim je napisao tri romana Rasap (Pokret, 1906), Radnici (Obzor, 1906) i Cupalo (Savremenik, 1907). Novije K. novele izašle su pod naslovom Mime (1916). Najvažniji dio K. rada su drame, kojima je htio da steče mjesto u svjetskoj književnosti. K. je napisao drame: Požar strasti, Pomirenje, Nepobjediva lađa, Žena i Café du Dome. U Narodnom kazalištu u Zagrebu prikazivan je Požar strasti (1911), Pomirenje (1913) i Nepobjediva lađa (1922). Više uspjeha nego na našim pozornicama imao je K. u Münchenu, Beču, Pragu, Londonu i Lavovu. Premijera Požar strasti davana je u Münchenu, a premijera Žene u Narodnom Divadlu u Pragu. Prve četiri K. drame prevedene su na engleski jezik. U novije vrijeme izdao je K. zbirku pjesama Bijeli plamenovi (1919) i roman Razvrat.

B. Vodnik.

KOSOVEL ŠTANO, pjesnik (26/9 1895, Sežana na Krasu, talijanska Slovenačka). Učio je gimnaziju i učiteljsku školu u Trstu, 1913 je postao novinar u Ljubljani i zatim u Trstu, a poslije rata opet u Ljubljani. Sada je kod Jutra. K. je pisao pjesme za đačku Zoru, Slovana, Dom in Svet, Ljubljanski Zvon, Mladiku, Novi Rod, Njivu i dr. Težište K. rada leži u lirici, a manje u prozi i drami. K. lirika, koja je postala pod utjecajem novije Župančičeve ekspresionističke poezije, razvila se u individualnom pravcu. Kao novinar sarađivao je K. na Edinosti, Domu, Jugoslaviji, Slovenskom Narodu i Jutru.

I. G.

KOSOVINA, zajedničko ime za više, obično lokalnih i crnih, vrsta vinove loze. Te vrste po pravilu potiču iz slučajnih sjemenaka i daju loš prirod.

I. R.

KOSOVO. 1. Predjel u porječju Sitnice, između Šara i Rogozne. Bio je važan još u vrijeme Rimljana, koji su tu razvili grad Ulpiana (Lipljan). Srbi su počeli osvajati K. od početka 12 vijeka iz Raške. Za vrijeme Nemanjino K. je već bilo u njihovoj vlasti. Na tom terenu Nemanja je kod Pantina 1168 dobio vlast nad Srbijom, pobijedivši brata Tihomira i njegove grčke i najamničke čete. U srpskoj historiji i cijeloj našoj narodnoj predaji K. je ostalo zapamćeno po velikoj bitki, koja se tu desila 15/6 1389 između Srba, koje je vodio knez Lazar, i Turaka, koje je vodio car Murat. Pogibija obojice vladara bila je u historiji vrlo rijetka pojava, i o njoj se govorilo na sve strane. Srpski narod u cijeloj svojoj prošlosti nema događaja, koji je na nj ostavio dublji i trajniji utisak. Kosovska bitka napravljena je jednim velikim nacionalnim simbolom, i spomen o njoj prešao je vremenom u pravi kult. — Na tom historijskom mjestu bilo je i poslije više borbi, od kojih je najvažnija ona između Turaka i Janka Hunyadi-a sa Madžarima, 17—19/10 1448, u kojoj su Madžari bili poraženi. 1689 prodro je na K., pomagan od Srba, austrijski vođa Piccolomini, ali je, nakon pomora njegove vojske i njegove smrti, i zaposlenosti Austrije na drugoj strani, već 1690 došlo do austrijskog povlačenja. Kompromitirani radi veza s Austrijom, Srbi, pod patrijarhom Arsenijem III., pobjegli su onda prema Austriji i napustili su svoja ognjišta. Aktivan i od Turaka favoriziran albanski elemenat počeo je od 18 vijeka sistematsku kolonizaciju po K., i širio se do blizu samog Skoplja, potiskujući ostatke Srba svima sredstvima. — Oko 18/7 1831 potukli su bosanski muslimanski odmetnici s Huseinbegom Gradaščevićem na K. vojsku velikog vezira. — Srpska vojska izbila je na K. oko 19/1 1878 prvi put. U ratu 1912 prešla je ona preko njega, u snažnom zamahu, bez jačeg

Digitized by Google

otpora od turske strane. — Glavna mjesta K. puna su historijskih uspomena stare srpske države, kao Priština, Janjevo, Nerodimlje, Pauni, Vučitrn, Zvečan i Trepča. Tu su slavni manastiri, kao Gračanica, rječit dokumenat kulturne važnosti Nemanjićke Srbije, a Trepča i Janjevo neposredni dokazi o privrednoj snazi ovoga kraja, koji je pod Turcima bio potpuno zapušten.

Literatura: B. Nušić, Kosovo, opis zemlje i naroda (I—II, 1902 do 1903); O boju na Kosovu: Lj. Kovačević, Godišnjica, 10 (1888); F. Rački, Rad, 97 (1889). *V. Ćorović.*

2. Polje u Dalmaciji, zapravo južni dio Kninskoga Polja, kojim teče Kosovčica, od Konjskoga Brda na jug, do mjesta Zvjerinca. Kroz K. prolaze željeznica i drum Knin—Split i Šibenik. Polje je rodno (njive i vinogradi) i puno je historijskih uspomena iz doba hrvatskih narodnih vladara i borbe s Turcima. Po kazivanju starih hrvatskih ljetopisa (nastavljača Dukljanina i fra Ivana Tomašića) »v Petih Crikvah v Kosovi« poginuo je 20/4 1089 kralj Dmitar Zvonimir od ruke naroda, kad je htio da digne vojsku, da pomogne bizantskom caru Aleksiju I. protiv Seldžuka. — K. je nekada bilo župa, koja je, zajedno sa županama kninskom, vrličkom i psetskom, pripadala kninskoj biskupiji. — K. zaprema 100 km² sa 3.200 stanovnika, ponajviše (97%) pravoslavnih. Dalmatinski se Srbi sastaju svakog Vidovdana oko nove crkve Lazarice, posvećene 1889, o 500-godišnjici pogibije na Kosovu, te slave Vidovdansku uspomenu.

Literatura: Kosovo u Dalmaciji (Brankovo Kolo, 1897, 954). *J. M-n.*

KOSOVO POLJE, velika kotlina u južnoj Srbiji, srednjim i južnim dijelom u kosovskoj, a sjeverozapadnim u raškoj oblasti. K. P. je najduže od Kačanika do Zvečana 84 km, a najšire između Prištine i ušća Drenice 14 km. Samo polje je prostrano 502 km², a leži u apsolutnoj visini 543 m. Planinski okvir kotline K. P. čine Crnonjeva, Goleš i Čičavica sa zapada, ogranci Rogozne i rudonosnog Kopaonika sa sjevera, Prapašnica i Žegovac sa istoka i Skopska Crna Gora i Šara sa juga. Zapadni obod kotline K. P. je od fliškog kamenja, vapnenca, serpentina i kristalastih škriljevaca, a istočni od metamorfnih škriljevaca bogatih rudnim žicama i od vulkanskih kupa andezita. Planinskim okvirom K. P. urezane su jezerske terase, pokrivene pliocenskim jezerskim sedimentima, od kojih je sastavljena i ravan kotline, izuzevši diluvijalne i aluvijalne nanose oko rijeka, koje su na isušenom jezerskom dnu usjekle plitka korita. — Na K. P. vlada srednjoevropska klima, atmosferskih je taloga više no na jugu u dolini Vardara, i oni su ravnomjernije raspoređeni. Okolne su planine dosta šumovite. Zemlja je bogata humusom i vrlo rodna. Najviše se siju pšenica, ječam i kukuruz. K. P. je jedno od najplodnijih predjela Balkanskog Poluostrva, a poznato je kao bogata žitnica od najstarijih vremena. Svojim sjevernim i istočnim planinskim okvirom K. P. ulazi u sastav prostranog kopaoničko-novobrdskog rudarskog područja, jednog od najbogatijih rudarskih krajeva naše države.

K. P. je na Balkanskom Poluostrvu jedinstven primjer razvođa u kotlini između dvaju morskih područja. U ravnici Paun-Polja više Uroševca, na starom jezerskom dnu, nalazi se sasvim nisko i mlado, pozno diluvijalno razvođe, koje rastavlja porječje Nerodimke, koja teče k jugu i kroz Kačaničku Klisuru u Vardar, i porječje Sitnice, koja sa Paun-Polja, iz bare Sazlije, otiče na sjever, prima s lijeve strane Štimlju (Crnoljevu) i Drenicu, a s desne Gadimku, Janjevku, Gračanku, Prištevku i Lab, i kod Mitrovice, pod Zvečanom, uliva se u Ibar, koji ovdje samo dodirne K. P., i skreće na sjever, k zapadnoj Moravi. — Prvobitno je cijeli bazen K. P. pripadao porječju Vardara i Egejskog mora. Kroz Kačaničku Klisuru oteklo je pliocensko Kosovsko Jezero, kome su pripadali Lab i Rožajski Ibar, dok je na sjeveru od Zvečana, između Rogozne i Kopaonika, bilo razvođe prema sjevernom Ibru. Sredinom mlađeg diluvija to je staro razvođe regresivnom riječnom erozijom probijeno, i Rožajski Ibar sa Sitnicom i Labom, koji su zajedno s njim tekli na jug, uvučen je u porječje sjevernog Ibra i Crnoga mora, dok se u južnom dijelu K. P., na Paun-Polju, načinilo novo i sasvim nisko razvođe prema porječju Lepenca i Egejskog mora. Kosovsko razvođe na Paun-Polju odlikuje se još i time, što Nerodimka više Uro-

Digitized by Google

ševca, u apsolutnoj visini 578 m, čini bifurkaciju, šiljući jedan krak preko bare Sazlije u Sitnicu u porječje Crnoga mora, a drugim otiče pravom dolinom u Lepenac, u područje Egejskog mora. Bifurkacija Nerodimke, jedina pojava te vrste na Balkanskom Poluostrvu, umjetna je i vrlo stara tvorevina, postala provađanjem kanala iz Nerodimke preko Paun-Polja do u baru Sazliju i Sitnicu. Nerodimsku bifurkaciju spominje još kralj Milutin 1321.

Kroz Kačaničku Klisuru i kroz klisuru sjevernog Ibra K. P. je skroz prohodno prema novopazarskim i pomoravskim zemljama, a dolinom Lepenca potpuno je spojeno sa župom Sirinićem, dolinom Drenice sa župama Drenicom i Lapušnikom, dolinom Rožajskog Ibra sa Starim Kolašinom i dolinom Laba sa Malim Kosovom. K. P. je skoro sraslo sa kotlinom Gornje i Donje Morave, od koje ga razdvaja široka i niska Sojevska Prevala (587 m) od jezerskih terasa između šumovitog Žegovca i Crne Gore. Kroz ovu prevalu i kroz prijevoje između Žegovca i Prapašnice K. P. je vezano i sa novobrdskom oblašću. Sve su ove okolne župe i kotline na K. P. saobraćajno i ekonomski upućene i s njime čine jednu geografsku cjelinu, kosovsku oblast u širem smislu.

Zahvaljujući lakim vezama u svima pravcima i zgodnom položaju u središnjem području Balkanskog Poluostrva, K. P. je u srednjem vijeku i kasnije pod Turcima bilo jedno od najvažnijih raskršća trgovinskih karavanskih puteva na Balkanskom Poluostrvu. Od Lješa i Skadra, uz dolinu Drima i preko Prizrena, izbijao je kod Lipljana na K. P. rimski put, koji je kroz Lab vodio na Niš. U sredovječno doba, osobito u 14 i 15 vijeku, ovaj je drum poznat pod imenom Zetski Put ili Beli Put. Skadarsko-Prizrenski Put je vezao Skadar, prijestolnicu srpskog kraljevstva Zete, preko carskog srpskog Prizrena sa K. P., u koje je kroz Duljsku Presjedlinu silazio na Štimlju i Lipljan, pa preko Janjeva, Novog Brda i Vranja vodio za Sofiju, dok je od Lipljana, preko Prištine i kroz Lab, duž starog rimskog puta, vodio drugi krak za Niš. K. P. je ovim putem održavalo najživlje trgovinske veze sa Zetskim Primorjem, a otuda su i Mlečići dolazili na K. P. i u Novo Brdo. Pored karavanskog, ovim se drumom sa K. P. u srednjem vijeku održavao i kolski saobraćaj. Na K. P. je sa Jadranskog Primorja izbijao i Kotorski Put, koji je, krakom preko Podgorice i Peći, udarao na Prištinu. Sada je taj put obnovljen. Treći drum sa Jadranskog Primorja bio je Dubrovački Put, koji je, jednim krakom od Novog Pazara, išao preko Ibra, Kopaonika i Toplice na Niš, a drugim, od Novog Pazara preko grada Jeleča, Banjske i Zvečana izbijao na K. P. i vodio za Trepču, Vučitrn, Prištinu i Novo Brdo. Kao i Kotorskim Putem i ovim je drumom išao vrlo živ trgovinski saobraćaj, sve do pada Dubrovnika. Ova tri primorska jadranska druma, osobito Zetski Put, bili su najvažniji za K. P. i njegovo šire područje. Sa ova tri jadranska primorska druma ukrštavao se na K. P. Bosansko-Makedonski Put, koji je, poslije Carigradskog Druma, bio najznatniji drum Balkanskog Poluostrva turskog doba. Makedonsko-Bosanski Put ulazio je na K. P. preko Kačanika i preko Lipljana, gdje se ukrštavao sa Zetskim Putem, išao je na Prištinu, Vučitrn, Trepču i Mitrovicu pod Zvečanom. Odatle je preko Rogozne vodio na Novi Pazar i dalje, preko stare Raške, za Bosnu. Bosansko-Makedonski Put bio je istovremeno i Carigradski Drum, koji je sa K. P., od Prištine preko Gornje Morave i Crne Gore, išao na Stracin, Krivu Palanku, Ćustendil i dalje za Carigrad. Ovuda, a kroz Kačaničku Klisuru i preko Skoplja, išli su u 16 i 17 vijeku diplomatski predstavnici i kuriri sa zapada u Carigrad. Sada sa K. P. preko Gornje i Donje Morave i kroz Končuljsku Klisuru, vodi drum Uroševac—Bujanovac. Na sjever sa K. P. vodi za Šumadiju i Beograd Ibarski Put, a kroz Lab stari putevi za Kruševac i Niš.

Od provađanja kosovsko-vardarske željeznice Mitrovica—Solun (1873) i od spajanja moravsko-vardarske železnice Beograd—Solun (1888), nastale su za K. P. nove saobraćajne i ekonomske prilike. Zbog arnautske anarhije, i jako oslabjele karavanske veze Zetskim Putem sa Jadranskim Primorjem prekinute su, i glavna se kosovska trgovina okrenula jugu, železnicom na Solun. Sada je K. P., zajedno sa prostranim zapadnim zaleđem oko Prizrena, Đakoviće, Peći i

Digitized by Google

Novog Pazara, željeznicom upućeno na Skoplje, a preko ovog je zaobilazno vezano sa sjevernom Srbijom.

U okviru prostrane kotline K. P. izdvaja se nekoliko predjela: pravo Kosovo, vučitrnsko-mitrovački rukavac, Paun-Polje, Lugovi i Obica. Središnji i najširi dio K. P., prostrana ravnica od isteka Sitnice iz bare Sazlije pa do sastava sa Labom, predstavlja pravo Kosovo. Južni kraj ove ravnice, oko grada Lipljana, na gornjoj Sitnici, činio je u sredovječno doba župu Lipljan. Sjeverni dio pravog Kosova, oko srednje Sitnice, od ušća Drenice i Prištevke do ušća Laba, zajedno sa donjom Sitnicom u kosovskom rukavcu oko Vučitrna, do sela Pantina više Mitrovice i Zvečana, činio je sredovječnu župu Sitnicu, niže koje je bila župa Zvečan, oko istoimenog grada u sjevernom dnu K. P., nad današnjom Mitrovicom. Kralj Milutin je župu Sitnicu podvrgao raškoj episkopiji (1313 do 1318), a župu Lipljan, koja je bila eparhijsko središte još pod ohridskom arhiepiskopijom, ostavio je i dalje kao središte lipljanske episkopije (1321). Jedan od prvih turskih zapovjednika u Prištini imao je, prema glavnoj rijeci i župi kosovskoj, titulu vojvoda Sitnice (1443). Paun-Polje je sredovječni predjel Pauni, oko nerodimskog razvođa između Sazlije i Uroševca. Lugovi zahvataju brežuljkasto zemljište više Paun-Polja, od Nerodimke i Sitnice do pod Žegovac. Obica je južni suženi dio K. P., oko Lepenca i donje Nerodimke. U sredovječno doba izdvajale su se na K. P. još i župe Nerodimlja i Štimlja, sa selima u porječjima Nerodimke i Štimlje (Crnoljeve), oko sredovječnih gradova Nerodimlje i Štimlje.

K. P. ima više varoši no i jedna kotlina južne Srbije. Pored Mitrovice na sjevernom i Kačanika na južnom izlazu iz K. P., tu su još Vučitrn, Priština, Lipljan, Janjevo i Uroševac. Neke su od ovih varoši postojale i u doba Rimljana, kao Lipljan i Vučitrn. Lipljan je bio glavni kosovski grad rimskog i bizantskog doba (Ulpiana, Justiniana Secunda). Rimski Vučitrn (Vizianus) bio je druga prijestolnica Brankovića. Pored ovih, razvile su se u sredovječno doba, naročito sa rudarstva, i varoši Janjevo i Priština, od početka 14 vijeka vrlo važni gradovi, osobito Priština. Mjesto sredovječnog Zvečana, koji se razvio na osnovima prehistorijskog naselja, u starije tursko doba (16 vijek) razvila se varoš Mitrovica, a u isto vrijeme postao je i Kačanik na suprotnom kraju K. P. Uroševac je najmlađa kosovska varoš. Razvio se tek od provađanja kosovsko-vardarske željeznice (1873), od osobođenja tako nazvan (ranije Ferizović) prema tradiciji o smrti cara Uroša, koja se veže tu za neposrednu okolinu. Prije i pored današnjih varoši, bilo je na K. P. u sredovječno doba još nekoliko gradova. Trepča, niže ušća Sitnice, na desnoj strani Ibra, bila je jedno od najvažnijih rudarskih tržišta prve polovine 15 vijeka, pa i do kraja 17 vijeka bogati rudnik zlata i srebra. Propala je isto kao i Novo Brdo, dok se Janjevo i do danas održalo kao rudimentarna sredovječna rudarska varoš. U blizini Uroševca, na Paun-Polju, s lijeve strane isteka Sitnice iz Sazlije, bio je, na mjestu sadanjeg sela, grad Svrčin, u kome se Dušan proglasio za kralja, a koji je u državi despota Stevana Lazarevića bio glavni granični grad prema Turcima u Povardarju. Gradovi su bili i sadanja sela Nerodimlja i Štimlja, nekada središta istoimenih pokrajnjih kosovskih župa. U gradu Nerodimlji je umro kralj Milutin (1321). Tu je kralj Dušan 1332 izdao povlastice Dubrovčanima. Uvrh župe Nerodimlje, na granici prema Prizrenskom Podgoru, na planini, koja se u sredovječno doba zvala Bolovan (sada južni ogranci Crnoljeve), nalaze se razvaline grada Petriča, o kome i sada žive tradicije u narodu ovoga kraja. Ime planine Bolovan datira još iz poganskog stanja Srba prije 9 vijeka.

K. P. se kao cjelina, kao jedna oblast pod imenom Kosovo, javlja još u prvo doba Nemanjićke Srbije, kocem 12 vijeka. Pored državničkih i političkih smjerova Nemanje, prodiranju Rašana u plodno K. P., a preko ovog i u okolne niže kotline, bili su među najglavnijim i ekonomski razlozi: doći do bogate kosovske žitnice. U tom su se smjeru kretali još raniji Bodinovi pokušaji (od 1073), a naročito njegova kasnija sistematska akcija i višegodišnji pohodi raškog župana Vukana od Zvečana u plodno K. P. Rašani su, međutim, do bogate kosovske žitnice došli

Digitized by Google

konačno tek pod Nemanjom, poslije čitavog vijeka uporne borbe (1183).

Na K. P. odigrale su se dvije osnovne i najvažnije prekretnice u sredovječnom srpskom nacionalnom, državnom i kulturnom razvitku. Kod Pantina na Sitnici, na sredini puta između Zvečana i Vučitrna, Nemanjinom pobjedom nad Bizantincima u jesen 1168, osigurano je jačanje i širenje srpske sredovječne države, a nešto južnije od Pantina, na pravom Kosovu, oko Laba, nad ušćem u Sitnicu, između crkve Samodreže i Prištine, poglavito na Mazgit-Polju, srpskom pogibijom na Vidovdan (15/6) 1389, zapečaćena je sudbina stare srpske države.

Pored vjekovnih saobraćajnih, kulturnih i historijskih kretanja, preko K. P. išlo je i u tursko doba nekoliko glavnih ratnih prodiranja, koja su imala glavne pravce sjever-jug i sjeverozapad-jugoistok, i obratno. Pravcem kretanja srpske vojske u boj na Kosovo pod knezom Lazarom (1389), preko Toplice i Laba, udarili su Madžari pod Sibinjanin Jankom (1448) na Kosovo, gdje su potučeni od Turaka. Isti su pravac uzeli i Austrijanci 1689. Sa meridijanskim pravcem na K. P. se ukrštavao dinarski, jugoistočno-sjeverozapadni pravac ratnih prodiranja. Kao i pod sultanom Muratom, koji je u boj na Kosovo (1389) došao Carigradskim Drumom, glavni ratni pohodi Turaka na Bosnu išli su istim putem preko K. P. Ovuda je sultan Mehmed II. 1463 udario iz Carigrada na Bosnu, a istim pravcem udarili su iz Bosne muslimani 1831, u buni protivu sultana, i na K. P. potukli vojsku velikog vezira. Ova dva glavna pravca ratnih prodiranja preko K. P., dinarski i meridijanski, kombinirala je Austro-Ugarska i u najnovijim svojim zavojevačkim smjerovima na Balkanskom Poluostrvu, i ukrstila ih baš na K. P. Dominantnom položaju K. P. danas je znatno umanjena vrijednost time, što je cijela kosovsko-metohijska oblast i njeno prostrano zaleđe u staroj Raškoj, Pomoravlju i Povardarju, odvojena od blizog Zetskog Primorja Albanijom.

Uporedo sa kulturnim i privrednim opadanjem K. P., od vremena turskog vojevanja pa do turske propasti (1455 do 1912), izvršile su se tu velike etnografske promjene, i K. P. sa prizrensko-pećkim krajevima predstavlja područje, u kojem su Arbanasi najviše bili potisli srpsko stanovništvo. Iseljivanje Srba sa K. P. započelo je još od kosovske katastrofe (1389). Najveće i glavno iseljivanje izvršilo se krajem 17 vijeka, iza neuspjelog Piccolomini-evog vojnog pohoda i srpskog ustanka (1689—1690), kada se velikom seobom, pod pećkim patrijarhom Arsenijem III., u južnu Ugarsku iselio veliki broj srpskih porodica, od kojih je znatan dio bio Srba Kosovaca. Isto je tako znatna bila i seoba početkom 18 vijeka pod pećkim patrijarhom Arsenijem IV. Pored ovih iseljivanja u masama, od Kočine Krajine i Karađorđevog ustanka kosovsko srpsko stanovništvo je neprekidno strujalo u sjevernu Srbiju, i nije se prestalo iseljivati sve do oslobođenja (1912). Na mjesto iseljenih Srba na K. P. doseljivali su se Arbanasi. Mnogo više no zulumi Turaka zavojevača, veliki pritisak i nasilja ekspanzivnih i od Turaka povlašćenih Arbanasa, koji su se po K. P. počeli širiti ubrzo iza turskog osvojenja, istiskivali su sa K. P. srpsko stanovništvo. Osim smjene iseljenih Srba arbanaškim doseljenicima, bilo je na K. P. i obnavljanja srpskog stanovništva novim srpskim doseljenicima. Kosovsko srpsko stanovništvo još krajem turskog režima bilo je najvećim dijelom doseljeničko. Od starog srpskog stanovništva na K. P. slabo je što ostalo. Starosjedioci Srbi čine svega $^1/_5$ sadanjih kosovskih Srba. Glavna masa srpskih doseljenika na K. P. došla je dinarskom strujom: iz Crnogorskih Brda, iz krajeva stare Raške i Starog Kolašina. To su Ere, Erci, najsnažniji srpski elemenat, koji po ekspanzivnoj snazi ne ustupa arbanaškim Malisorima. Drugi srpski doseljenici došli su na K. P. iz Malesije, Podrime, Metohije, Prizrenskog Polja i Sirinića, a ostali su doseljeni iz Kačaničke Klisure, Skopskog Polja, Gornje i Donje Morave, Laba i još nekih okolnih predjela.

Kao rezultat svih ovih dugotrajnih narodnih kretanja, Arnauti i Arnautaši su pred oslobođenje (1912) držali najveći dio K. P. Arnautska su sela bila po cijeloj zapadnoj strani K. P., a Srbi su se u malim oazama zadržali samo u Nerodimlji, Štimlji i oko Pantina, dok je od Mitrovice prema sjeveru i zapadu ostalo kompaktno srpsko stanovništvo. Arnautima pro-

Digitized by Google

rijeđeno, srpsko se stanovništvo još držalo duž obala Sitnice, između Svrčina i Vučitrna. Na desnoj strani Sitnice, oko Vučitrna, i između Mazgit-Polja, Sazlije i Prištine, do na vrh istočne prečage kotline, ostala je najveća grupa srpskog stanovništva, većina srpskih sela, u čijem je središtu Manastir Gračanica. Ova slavna zadužbina, jedan od najvažnijih spomenika srpske sredovječne kulture, okupila je oko sebe i očuvala srpsko kosovsko stanovništvo. Gračaničkoj velikoj srpskoj grupi pripada i kosovska katolička oaza u Janjevu. Ostale krajeve K. P., od Sazlije do Kačanika, i od Prištine prema Labu, bili su skoro sasvim pritisli Arnauti i Arnautaši. U posljednjim ratovima dosta se arnautskog stanovništva iselilo u Albaniju, i, za ovom najnovijom arnautskom inverznom migracijom iz srpskih krajeva, nastale su inverzne migracije starih Kosovaca iz Sjeverne Srbije, najviše iz Toplice, Rasine i Župe. Osim toga, na K. P. koloniziraju se Srbi iz svih sjevernih i zapadnih krajeva, do Vojvodine i Like. Pored Srba kolonista u znatnom su broju zastupani i naseljenici Hrvati i Slovenci.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906), III (1911); J. Cvijić, Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje I (1922); St. Novaković, Nemanjićske prestonice, Ras, Pauni-Nerodimlja (Glas, 88, 1911); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u Srednjem i Novom Veku (1900); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); B. Nušić, Kosovo, opis zemlje i naroda (1902); B. Nušić, S Kosova na Sinje More (1902); M. Veselinović, Kroz Kosovo (Godišnjica Čupića, 14); N. Trajković, Kroz Kačanik preko Kosova do Kumanova (Skoplje i Južna Srbija, 1925).

V. Radovanović.

2. Krasko polje u Dalmaciji, južnojugoistočno od Knina. K. P. leži između planina: Promine 1.148 m na zapadu, Biočića 551 m, Orava Panja 627 m, Kozjaka 1.207 m, i Brda 644 m na jugoistoku, istoku, i sjeveroistoku, i uglavnom se pruža od sjevera prema jugu. Na sjeveru je K. P. odvojeno od Kninskog Polja zaravnju kota 357 m, a na jugu je od Petrova Polja rastavljeno uskim kamenitim prolazom, sjeverno od sela Biočića. — K. P. leži na apsolutnoj visini od 235 do 275 m i zauzima površinu oko 27 km². Sa aluvijalne ravni polja dižu se u njegovom južnom dijelu nekoliko kamenitih glavica, koje su pretežno sastavljene od trijaskih dolomita i grauvake, t. j. krupnozrno do sitnozrno kamenje od komadića raznih vrsta škriljevaca i zrna feldšpata. Na južnom dijelu i po obodu K. P. javlja se veliki broj izvora, a kroz polje teku periodski potoci Kosovčica i drugi, koji izviru iz Klanca, zapadno od sela Biočića. Ti potoci za vrijeme sušne periode presuše. K. P. predisponirano je rasedom uz istočni obod, duž koga se nekada zbilo izdizanje zemljišta. Sva naselja su na obodu K. P., od kojih su najveća Biskupija, Uzdolje, Ramljane i Orlić. Zapadnim krajem K. P. prolaze drum i željeznička pruga Knin—Drniš—Šibenik i Split.

Literatura: F. Kerner, Ueber die morphologischen u. hydrographischen Verhältnisse in Mittel-Dalmatien (Glasnik Geografskog Društva, 7 i 8, 1922); B. Milojević, Geomorfološka promatranja o dolinama Krke i Čikole (Glasnik Geografskog Društva, 9, 1923). *P. Vujević.*

KOSOVSKA BITKA (15/6 1389). Poslije smrti cara Uroša, posljednjeg direktnog potomka Nemanjine dinastije (1371), nastalo je opće rasulo u srpskim pokrajinama sjeverno od Šare. Dok su se pojedini dinaste u međusobnim rasprama slabili, Turci su napredovali i, zauzimajući grčke zemlje, sve se više bližili srpskim granicama. Knez Lazar, i po geografskom položaju svoje države, i po autoritetu i po političkom talentu, imao je najviše izgleda da obnovi Nemanjićku državu. U tom pravcu on je radio smišljeno i ustrajno. On je na razne načine svladavao vlastelu, koja je bila ostala samostalna, ali u tom poslu nije bio potpuno slobodan, jer je opasnost za njegovu državu od Turaka s juga bivala sve veća. Stoga je on sistematski radio i starao se, da oko sebe i svoje države okupi sve one dinaste, koje nije mogao pokoriti, a s druge strane da i ostale narode uvuče u savez protiv Turaka. Međutim Turci su stalno napredovali i pljačkali. Lazar je donekle uspješno suzbijao pojedina pljačkaška odjeljenja, no nije ih mogao sasvim suzbiti, i oni su 1386 zauzeli čak i Niš. Po ratnom planu Turci su htjeli prvo da tuku Bugare, pa onda

Digitized by Google

Srbe i Bosance. Oni su i poduzeli peracije protiv Bugara 1388, ali Lazar za to vrijeme zauzme Pirot. Znajući da će sad Turci udariti na njega, Lazar se spremao za rat, ali je cjelokupnu njegovu akciju u tom pravcu znatno slabilo, što je on u to doba, u savezu sa kraljem Tvrtkom I. pošao pomagati u Ugarskoj i Hrvatskoj ustanike, koji su se digli na Ljudevitovu kćer Mariju i njenog muža Sigismunda. U ljeto 1389 car Murat se sa velikom vojskom krenuo na Lazarevu državu, što je i dovelo do K. B.

Bojni prostor je činilo Kosovo Polje, čija je strategijska važnost, zbog centralnog položaja, od vajkada bila velika, te su se na njemu ukrštavali pravci raznih najezda i vojnih pohoda, koji su išli sa sjevera na jug, sa zapada na istok i obratno. Ona je ograničena s juga Kačaničkim tjesnacem, sa sjevera Zvečanskim, sa istoka Kozničkim i sa zapada Devičkim, tako da predstavlja posebno bojište. U užem smislu bojni je prostor bila neposredna dolina rijeke Laba između Sitnice, Grmeč-planine, Samodrže rijeke i Butovca potoka. Zemljište je na tom dijelu ravno, pogodno za sve rodove vojske, naročito za konjicu. Prostor je ispresijecan potocima i rijekama, koje su sve gazne, osim Laba, čije su obale oko sela Sofalije (gdje je bilo lijevo srpsko, a desno tursko krilo) jako urezane, visoke, te je prijelaz veoma oteščan. Više utoka pak desna obala Laba nadvisuje lijevu. Obje ove okolnosti imale su utjecaja na tok K. B. — Na ovaj prostor izbijalo je nekoliko dobrih puteva sa svih strana. Centar svih tih puteva bila je Priština.

U K. B. je odnos srpskih snaga prema turskim bio kao 1 : 3. Srbi su imali oko 35.000 ljudi, Turci oko 100.000. Od Srba su sudjelovali u K. B. iz Morave, iz Starog Vlaha, iz Podrinja, Braničeva, Kučeva, Bosanci, Humljani, Kosovljani i Podrinci. Na strani Turaka, bile su azijske i evropske trupe i neki vazali sa svojim trupama.

Koncentracija srpske vojske izvedena je u Kruševcu, kao centralnom položaju prema vjerojatnim operacijskim pravcima Turaka. Kad su prikupljeni podaci o turskom operacijskom pravcu (prvih dana juna), knez Lazar je krenuo svoju vojsku pravcem kroz Jankovu Klisuru, preko Kuršumlije (Bele Crkve) i Mrdara, k Prištini, i kod Samodrže je postavio logor. — Koncentracija turske vojske izvedena je u Plovdivu. Početkom maja Murat je krenuo preko Ihtimana. Tu u Ihtimanskoj ravni držat je ratni savjet, koji je odlučio, da se uzme operacijski pravac preko Ćustendila, Kratova, Kumanova, niz Moravicu na Preševo, selo Mramor, Prištinu.

Kako su se Srbi bili odlučili na defenzivu, postavili su svoj bojni red na desnoj obali Laba, desnim krilom naslonjeni na Sitnicu, a lijevim na planine. U centru je bio knez Lazar sa svojom gardom, Jug Bogdan, Stevan i Lazar Musići, Krajimir i Damjan Oliverovići sa svojim odjeljenjima. Desno krilo činio je Dimitrije Vojinović sa svojom konjicom i pješadijom (među kojima Obilić), Toplica, Kosančić, Pavle Orlović, Damjan Šahinović, i drugi). Lijevo krilo bili su Bosanci pod Vlatkom Vukovićem (kod njega je bio i ban Ivan Horvat). Rezerva (6—8.000 ljudi) pod Vukom Brankovićem bila je pozadi centra. Pred frontom su bili izbačeni strijelci i (po nekima) konjica.

Turci, odlučivši napasti, postavili su svoj bojni red prema srpskom, na lijevoj obali Laba, naslonjeni lijevim krilom na Sitnicu, a desnim na planine. U centru je bio Sultan Murat sa gardom, desno od njega bio je veliki vezir Ali-paša, lijevo beglerbeg Timurtaš. Desno krilo sačinjavao je princ Bajazit sa evropskim (rumelskim) trupama (Evrenos-beg, Kurdaga, Jakši-beg i Balaban-aga), a lijevo krilo, princ Jakub sa azijskim trupama (Saridže-paša, Ajne-beg, Idit-paša, Tavudž-balaban i Hemza). Pred lijevom frontom bilo je 2.000 strijelaca. Rezerva je bila iza centra.

15/6 oko 8 sati, Turci su poduzeli napad i prešli su Lab svojim lijevim krilom (jer se svuda nije mogao preći), te se zametnuo krvav boj oko brežuljaka na desnoj obali Laba. Srpsko desno krilo odbilo je turski napad i prebacilo Turke preko Laba. I Srbi su poduzeli napad, ali, također iz topografskih uzroka, prešli su Lab samo desnim krilom, probili turško lijevo krilo i nabacili ga na rezervu. Centar turski, zbog dolaska srpskog desnog krila u bok, također je izgubio svoj pravilan stroj i donekle se poremetio. Srbi su na taj

Digitized by Google

način došli do blize okoline Muratove. Miloš Obilić u tom kritičnom momentu po Turke, dopro je do sultana Murata, nožem ga smrtno ranio i poslije očajne borbe i sam poginuo. U tom momentu, oko 10 sati, princ Bajazit ocijeniv opasnost na lijevom krilu i donekle u centru, a videći da na desnom krilu nema opasnosti, jer tamo Srbi nisu mogli u masi preći Lab, sa većim dijelom svojih trupa povrnuo je frontu k Sitnici i napao srpsko desno krilo u lijevi bok, a rezervi naredio, da i ona napadne srpsko desno krilo (vjerojatno u desni bok). Tu, oko brda Mazgita i Gazimestana, zavezao se krvav boj. U tom odlučnom momentu po cijelu bitku (oko podne), knez Lazar naredi rezervi da i ona stupi u boj. Dok je ova ulazila u boj, srpska odjeljenja na krajnjem desnom krilu morala su podleći obuhvatnom manevru i brojnoj premoći svježih turskih trupa. Nešto brojna slabost srpskog desnog krila, nešto lažni glasovi, koje su Turci pustili da »neprijatelj bježi«, nešto mijenjanje Lazarevih ranjenih konja, utjecalo je, da desno srpsko krilo popusti i počne da se povlači. Tada je trebala da intervenira srpska rezerva. Da li je ona to učinila, pa nije uspjela, ili ju je povuklo desno krilo, koje je uzmicalo, ili je prerano uzmicala, ne može se pozitivno utvrditi. Brojna nadmoćnost Turaka, nered na desnom srpskom krilu, labavost rezerve (koja je, po svemu, počela brzo da uzmiče), neaktivnost lijevog srpskog krila, obuhvatno djelovanje Bajazitovo, — pretvorilo je srpsko povlačenje u bijeg, čime je i bitka bila izgubljena. Vlatko Vuković i Vuk Branković sa svojim trupama brzo su se povukli, prvi preko Mitrovice, posljednji preko Grdeča. Ostali, izmiješani sa Turcima, izginuli su ili bili zarobljeni. U povlačenju je zarobljen i knez Lazar, i sa još nekim vojvodama odveden sultanu, gdje svi budu posiječeni. Car Murat također je podlegao rani još za vrijeme bitke.

Rezultati Kosovske bitke su materijalni i naročito moralni poraz Srba. Posljedice njene su: Srbija je postala vazal turskog sultana. Propast Srbije na Kosovu olakšala je i ubrzala propast i ostalih balkanskih država, pa čak i Ugarske. U moralnom pogledu djelovanje je bilo ogromno.

Literatura: J. Mišković, Kosovska bitka (1889); Godišnjica Čupića, 10; Letopis Matice Srpske, 102; Rad, 97; Otadžbina, 82 i 83; Ratnik, 1870 i 1880; Srpske narodne pesme.

V. Belić.

KOSOVSKA MITROVICA. V. Mitrovica na Kosovu.

KOSOVSKA OBLAST, nazvana je po predjelu Kosovu. Kosovo je u starije turskо vrijeme činilo kadiluk u vučitrnskom sandžaku, u novije turskо doba bilo je središte kosovskog vilajeta, a od oslobođenja (1912) postalo je središtem kosovskog okruga. Prema novoj administrativnoj podjeli obuhvata K. O. sada krajeve u južnoj i sjevernoj Srbiji, koji se duž starog Zetskog Puta pružaju od obala Belog Drima, na arbanaškoj granici, niže Prizrena, preko Kosova Polja, Laba i Toplice, do ušća Nišave u Južnu Moravu. K. O. prostrana je 8.471·9 km², naseljena sa 351.990 stanovnika, 41½ stanovnika na 1 km². Granični dio K. O. prema Albaniji spada u najvažnije dijelove graničnog pojasa između dviju zemalja. K. O. čini dobru saobraćajnu, ekonomsku i administrativnu cjelinu, i u njenom je središtu, na Kosovu, glavno oblasno središte Priština. Glavno stanovništvo K. O. prema popisu od 1921 čine Srbi (203.917), pored njih znatno su zastupani Arnauti i arnautaši (125.345), a prilično i Turci sa nevažnom primjesom drugih narodnosti (22.308), uz neznatno sudjelovanje Kucovlaha (350) i drugih Slovena (54), Nijemaca (9) i Madžara (7). Po vjeroispovijesti najviše je pravoslavnih (188.912), zatim muslimana (157.383), najmanje katolika (5.252), pored neznatnog broja mojsijevaca (334), evangelika (69) i drugih vjeroispovijesti (40).

K. O. zahvata središnji i južni kraj Kosova Polja sa kotlinom Laba, ili Malim Kosovom i župom Sirinićem. Izuzevši južni kraj Kosova Polja i Sirinić, koji sa Nerodimkom i Lepencem pripadaju porječju Vardara, ostalo je Kosovo Polje i Lab u porječju Sitnice. Preko zapadne niske planinske prečage Kosova Polja sa više prijevoja nastaje Prizrensko Polje sa župama Gorom, Opoljem, Sredskom, Podgorom i Podrimom na prijelazu u veliku kotlinu Metohije. Cijeli je ovaj predjel u porječju Belog Drima. Tako je ovaj dio K. O.

Digitized by Google

podijeljen na područja Egejskog, Crnog i Jadranskog mora. Između prva dva je nisko razvođe na Kosovu Polju, sa umjetnom bifurkacijom Nerodimke.

Najtopliji su predjeli K. O. u Prizrenskom Polju s okolnim župama, dokle uz Drim dopiru topli utjecaji Jadranskog mora; otuda oko Prizrena osobito uspijeva vinova loza, a i žetve su ranije. U ovom je kraju u zapadnoj podgorini Šare i više atmosferskih oborina. Na Kosovu Polju je hladnije, zbog pretežnih utjecaja sa sjevera. — U kotlinama je glavno zanimanje zemljoradnja, a u podgorskim župama, naročito šarskim i na planinskim prečagama, stočarstvo. Najplodniji dio K. O. je Kosovo Polje, pravi agrikulturni kraj, koji daje poznatu kosovsku pšenicu. — U predjelu K. O. nekada je vrlo važno bilo rudarstvo. Janjevci su bili na glasu sa rudarstva i metalne industrije. Čuveni su prizrenski puškari i kujundžije. Osobito su lijepi kosovski vezovi.

K. O. sa raškom oblašću činila je u srednjem vijeku srpsku državnu jezgru. Nekada najkulturniji srpski krajevi, prizrensko-kosovski predjeli su u tursko doba, naročito poslije velikih seoba Srba u Ugarsku, krajem 17 i početkom 18 vijeka, preplavljeni arbanaškim doseljenicima, radi čijih su zuluma većina zaostalih Srba prešli na Islam i u Arnaute (arnautaši). K. O. je puna sredovječnih srpskih spomenika. Glavna komunikacija K. O. i njenog središta je kosovsko-vardarska željeznica (Mitrovica—Skoplje) i drum Niš—Prokuplje—Kuršumlija—Podujevo—Priština—Prizren. Pored Prištine i Prizrena, među manjim sreskim središtima ističu se Orahovac, Podujevo i Uroševác. I ako još malen, Uroševac je i najnaprednija varoš cijelog kosovsko-prizrenskog dijela K. O., glavna kosovska željeznička stanica i raskršće drumova za Prizren i Gnjilane. *V. Radovanović.*

K. O. površina je 8.471·9 km². Stanovnika ima 351.990. Gustoća naseljenosti je 41·5 stanovnika na km². Glavno je mjesto Priština. K. O. obuhvata porječja Toplice, Sitnice i Belog Drima. Od manjih cjelina sjeverne Srbije ovoj oblasti pripadaju: Dobrič, Toplica, Pusta Reka i Kosanica. Planine su Kopaonik i Jastrebac, sa njihovim ograncima, zatim Petrova Gora i Pasjača. Glavna je rijeka Toplica. Oblasti pripadaju i gornji tokovi Puste Reke i Jablanice. Planine su pod šumom, pogodne za stočarstvo. Dolina Toplice je plodna i pod vegetacijom. Niži dijelovi su obrađeni, a viši pod šumom. Naročito su naseljene strane prema Jastrepcu i Dobrič. Zanimanje je zemljoradnja, stočarstvo, voćarstvo i rudarstvo. Saobraćaj je slab. U Toplici ima boljih drumova. Važnija su naselja: Prokuplje, Kuršumlija i Lebane. *B. D.*

KOSOVSKO-METOHIJSKI PUT. V. Pećsko-Mitrovački put.

KOSTAJNICA, gradić u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška. Prostire se na lijevoj obali Une (16° 33′ 7″ istoč. duž.), ispod Goljaka (246 m) i parkiranog Đeda (216 m). Željeznička stanica na pruzi Sunja—K.—Banja Luka. Ima 1.800 stanovnika, katolika i pravoslavnih, koji se bave ratarstvom, stočarstvom, trgovinom i raznim zanatima. Ima općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, šumariju, 2 rimokatoličke župe, franjevački samostan, pravoslavnu parohiju, realnu gimnaziju, djevojačku stručnu školu, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon.

K. živo trguje s Bosnom, naročito zemaljskim proizvodima i stokom, najviše konjima. Ima tvornicu koža »Una« D. D. i tri štedionice. — K. ima blag i svjež zrak i osobito dobru vodu. U samom gradu izbija živa voda. Kod zdenca Sv. Gospe, na brdu Đedu, svakog 20 septembra, na pravoslavnu Malu Gospojinu, veliki je zbor, na koji dolazi mnogo naroda iz bliže i dalje okoline. — Od glavnog trga vodi »Napoleonov« drveni most na ostrvce, gdje se diže dobro sačuvani stari grad ili kostajnička tvrđa.

K. se prvi put spominje 1258. Svoje je gospodare često mijenjala, a u početku 16 vijeka došla je u vlast Zrinskih i postala »glavna i najjača tvrđa na Uni«. U tom su gradu 1537 Ivan i Nikola Zrinski smaknuli Ferdinandovog vojvodu Ivana Kocijana. Izdajom pala je K. 1556 u ruke Turcima, koji su je držali do 1689, kada su je osvojile udružene čete Ljudevita Badenskog i Bana Nikole Erdödy-a. Za vrijeme Vojne Krajine bila je K. kapetanija, a sada je sresko mjesto. *J. Modestin.*

Digitized by Google

KOSTAJNIČKO - SJEVERINSKO VLADIČANSTVO, pravoslavno crkveno područje, koje je 1749—1771 obuhvatalo kostajničko-zrinopoljsko vladičanstvo, bez Like i Krbave, i sjeverinsko ili lepavinsko vladičanstvo u sjevernoj Hrvatskoj, koje danas sačinjava bjelovarski protopresviterat. Episkopi ta dva združena vladičanstva bili su: Arsenije Teofanović (1750—1753), a posljednji Josif Stojanović (1754—1771). Imali su dvije rezidencije, prva je bila u Kostajnici, u Baniji, a druga u Sjeverinu, kod Bjelovara. 1771 K.-S. V. razdijeljeno je na gornjokarlovačku i pakračku eparhiju. *R. G.*

KOSTAJNIČKO - ZRINOPOLJSKO VLADIČANSTVO, pravoslavno crkveno područje u Hrvatskoj, postalo na narodno-crkvenom saboru u Karlovcima 1713, iz karlovačko-zrinopoljskog vladičanstva. Obuhvatalo je jugoistočni dio Hrvatske: Liku, od Kosinja do Zvonigrada i tromeđe, svu Krbavu, desnu obalu vode Gline, i svu Baniju, od Gline do Kupe i Save. Požarevačkim mirom (1718) proširene su granice ove eparhije i na Bosansku Krajinu, preko Une i Kozare, ali su ti krajevi već Beogradskim mirom (1739) izgubljeni. 1749 izgubila je ova eparhija i Liku sa Krbavom, koje su potpale pod karlovačko-senjsko vladičanstvo, a mjesto njih dobila je svu današnju sjevernu Hrvatsku ili bivše sjeverinsko vladičanstvo. 1771 područje bivše sjeverinske eparhije spojeno je sa pakračkim vladičanstvom, a K.-Z. V. je ukinuto i spojeno sa karlovačko-senjskim, s kojim je i danas u zajednici pod imenom gornjo-karlovačka eparhija. — Prvi episkop K.-Z., poslije mitropolita Atanasija Ljubojevića, bio je Dionisije Ugarković (1713—1716), a za njim: Nikanor Mitrović (1716—1728), Stefan Ljubibratić (1728—1738), Aleksije Andrijević (1741—1749), Arsenije Teofanović (1750—1753) i Josif Stojanović (1754 do 1771). — Sjedište K.-Z. episkopa bilo je prvo u manastiru Komogovini, u Baniji, i Metku u Lici, a kasnije u Kostajnici, u Baniji. *R. Grujić.*

KOSTANJEVAC. V. Žumberak.

KOSTANJEVEC JOSIP, pripovjedač (19/2 1864, Vipava, talijanska Slovenačka). K. je svršio učiteljsku školu u Kopru (1880—1884), bio je učitelj na Colu, u Premu, Litiji. Sada živi u penziji u Mariboru. 1883 do 1885 pisao je pjesme za Ljubljanski Zvon i Kres, od 1887 pisao je većinom pripovijetke i bio je osobito 1897—1902, izvanredno plodan. Tehniku i spretno pripovijedanje, lak stil, uz dosta laku kompoziciju, učio je kod Kersnika, koga u pogledu realne karakterizacije nije dostigao. Ubrzo se pokazao u njegovim novelama i romanima utjecaj naturalizma, a i utjecaj novije liričko-psihološke novelistike Meška i Cankara. K. je sarađivao u Ljubljanskom Zvonu, Slovanu, Dom in Svetu, Matici Slovenskoj, Mentoru, Zvončku, Mohorjevoj Družbi, Ilustrovanom Tedniku, Slovenskom Narodu, Slovencu, Miru i dr. Najvažniji od K. radova su: Kostanjska elita (Ljubljanski Zvon, 1897), Gojko Knafelje (1899), Noč (Ljubljanski Zvon, 1902), Lahnoživci (Slovan, 1902), Iz življenja Tomaža Križaja (Ljubljanski Zvon, 1911), Na solnčnih tleh (Ljubljanski Zvon, 1915). Posebno su izašle K. knjige: Iz knjige življenja (2 sv., 1902—1905), Življenja trnjeva pot (1907), Krivec (1921), Zbrani spisi, I (1923). K. je sarađivao u stručnim školskim listovima (Popotnik, Učiteljski Tovariš).

Literatura: Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskog slovstva (2 izd., 274); M. Pirnat, Tabor, 1923, 278.

I. Grafenauer.

KOSTANJEVICA, gradić u Slovenačkoj, na donjoj Krki. Kao općina ima 2.765 stanovnika, a sam gradić 484. Na mjestu današnje K. sagradila je porodica Spannheim-ovaca jaku tvrđavu protiv ugarskih upada, koja je dobila ime Landestrost, a to je kasniji njemački Landstrass. Slovenci su nazivali mjesto K. zbog kestenovih šuma u okolini. Oko 1250 razvio se ovdje priličan gradić sa živom trgovinom s Hrvatskom. Vojvoda Bernard Spannheim-ovac osnovao je tu 1234 cistercitski samostan. Gradska prava dobila je K. između 1295—1307, od Henrika Koruškog. Kao pogranični grad bila je K. važna tvrđava, a izgubila je svoje značenje, kad su u 17 vijeku prestali turski upadi. Danas je K. neznatno mjesto i ima sreski sud. Cistercitski samostan je ukinuo 1786 car Josip II.

A. M.

KOSTELIĆ ADAM, pseudonim. V. Sedlaček Hugo.

Digitized by Google

KOSTELJINA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Krapine. K. izvire blizu granice Hrvatske i Kranjske. Izvorište K. predstavlja nekoliko potoka, jugoistočno od mjesta Svetog Križa i južno od Rogateca, koji teku sa južnih padina Velikog Huma 386 m i Videža 413 m. Od sutoka ovih potoka, K. teče prema istoku, ali od razvaline Kostelja skrene iz toga pravca, i u nepravilnom toku teče prema jugu-jugoistoku, sve do Materovice. Odatle do ušća K. teče prema jugu, ali se kod Sv. Jurja, oko 5 km uzvodno od utoka u Krapinu, sastane sa Horvatskim Potokom, i tim imenom se, prema specijalnoj karti, zove od sastava ovih rječica do ušća, ma da je K. dužeg toka. Na srednjem i donjem toku blizu K. su od većih naselja Pregrada, Pavlovec i Krapinske Toplice. Najveće pritoke K. su sa lijeve strane Svedruža, a sa desne Erpenjščica. Dužina K. toka je 37·5 km, a površina porječja 111·6 km². *P. V.*

KOSTELJSKO GORJE, pošumljeni brežuljci u Hrvatskoj, prema granici sa Slovenačkom, izmedu rijeka: Krapinice—Sutle i gornjih tokova Horvatskog Potoka-Sopotnice-Kosteljine, sjeverozapadno od Zagrebačke Gore, zapadno od Strahinčice, a jugozapadno od Maceljske Gore. K. G. pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku; u tome su pravcu najviši visovi: Spičak 493 m, Kuna-Gora 520 m, Kosteljski Brijeg 512 m, Ravnica 561 m, Brezovica 531 m. Na sjeveru, prema dolini gornjeg toka Sutle, dižu se Veliki Hum 386 m, Videž 413 m, i Taborsko Humlje 415 m, dok se na jugu K. G. nastavlja u brežuljke pravog Zagorja, čija je prosječna visina 510 m, a samo se Cesargrad, kao osamljen vrh, diže do 509 m. Trup K. G. razuđen je mnogobrojnim dragama, a plećato bilo vrlo je dobro obradeno. Prema takvom reljefu zemljišta, vrlo je plodan i trup, o čemu je dokaz tamošnje kultivirano zemljište. Ali je južna strana mnogo prohodnija od sjeverne, jer je prva prosječena velikim brojem dolina, kroz koje protiču potoci, dok je druga strmija, a na podnožju su joj izdužene doline, u pravcu pružanja K. G. Time je izazvana i razlika u gustini stanovništva na sjevernim i južnim stranama. — Sjevernim podnožjem K. G. prolaze željeznička pruga i drum Celje—Rogatec, a drum se nastavlja na istok preko Dolića za Varaždin, zapadnim podnožjem prolaze drum Dolići—Velika Ves—Zabok i željeznička pruga Krapina—Zabok, jugoistočnim i jugozapadnim, drum Velika Ves—Krapinske Toplice—Klanjec —Plavić, zapadnim, drum Stranje—Podčetrtek—Plavić—Kozje, a preko gorja vode putevi Rogatec—Kostelj —Pregrada—Krapinske Toplice, Pregrada—Sopot—Desinić—Plavić, Sopot —Nebojše, Desinić—Tuhelj—Sv. Križ. *P. Vujević.*

KOSTIAL ANTUN, direktor zagrebačke željezničke direkcije (25/12 1879, Ogulin). Visoku tehničku školu svršio je u Budimpešti. Služio je kod državnih željeznica, sudjelovao je u trasiranju željezničke veze sa Rijekom, u radovima oko proširenja kolodvora i vodostanice na Savi u Zagrebu. Kasnije je bio šef-inžinjer u Bjelovaru i Delnicama. Od 1918 bio je kod zagrebačke prometne uprave povjerenik za prugu Zagreb—Rijeka, 1922 načelnik odsjeka za građenje i održavanje pruga, a 1924 postavljen je za direktora željezničke direkcije u Zagrebu. K. ima zasluge za građenje kolodvora za razvrstavanje u Zagrebu, kolodvora i luke na Sušaku i Splitu. *S. D.*

KOSTIAL ŽIVANOVIĆ JOSIP (10/1 1869, Mitrovica). Studirao je trgovačku akademiju u Zagrebu. Od 1912 je generalni ravnatelj Hrvatske Sveopće Kreditne Banke D. D., burzovni vijećnik Zagrebačke Burze za robu i vrednote, član je uprave Saveza Novčanih Osiguravajućih Zavoda Kraljevine SHS. K. je predsjednik, potpredsjednik i član uprave mnogih privrednih institucija. *S. D.*

KOSTIĆ ALEKSANDAR DR., izvanredni profesor histologije na medicinskom fakultetu u Beogradu (6/3 1893, Beograd). Medicinu je svršio u Nancy-u, specijalizirao se u Nancy-u i Strassburgu. 1922 postao je docent, a 1924 vanredni profesor beogradskog univerziteta. Osnovao je histološki institut, Društvo za Biologiju, uređuje Medicinsku Biblioteku i Biblioteku za seksualna pitanja. Radovi su mu: L'Action de l'Alcoolisme exper. sur le testicule (1921), Osnovi histološke tehnike (1924), Mikrofotografski atlas normalne histologije (1925), Spol-

Digitized by Google

no pitanje od A. Forel-a (prijevod i drugi manji članci. *V. S.*

KOSTIĆ BORISLAV, šahovski vještak (24/2 1887, Vršac). Realku je svršio u Vršcu, a orijentalnu akademiju u Budimpešti. Poslije svršenih nauka bio je bankovni činovnik, ali je ubrzo napustio taj poziv i posvetio se šahu. Od toga doba sudjelovao je, sa lijepim uspjehom, na mnogim svjetskim šahovskim utakmicama. Saradivao je na šahovskim časopisima. *D. P.*

KOSTIĆ DIMITRIJE DR., profesor univerziteta u Skoplju (4/4 1886, Mitrovica, Srijem). Gimnaziju je učio u Karlovcima, a univerzitet u Beču, gdje je 1910 dobio doktorat filozofije. 1911—1920 bio je profesor na gimnaziji u Karlovcima, 1920 je izabran za docenta, a 1923 za izvanrednog profesora srpske historije na filozofskom fakultetu u Skoplju. — Započeo je svoje historijske studije s 18 vijekom, a sada ih razgraničuje i na ostale vjekove srpske prošlosti. Glavniji su mu radovi: Rusko-srpska knjižarska trgovina terezijanskog doba (Izvještaj karlovačke gimnazije za 1911/12), Zacharias Orfelins Kalligraphie (Archiv für slav. Phil., 36), Srpska naselja u Rusiji, Nova Srbija i Slavenosrbija (Etnografski Zbornik Srpske Akademije, 26), Geneza nemačke kulturne orijentacije u Srba (1922), Stevan Štiljanović, historijsko-hagiografska studija (Glas, 110), Srpski jezik kao diplomatski jezik jugoistočne Evrope (Južna Srbija, 1924), Osnova jedne nove koncepcije srpskog 18 veka (Prilozi, 1924), Opis vojske Jovana Hunjadija pri polasku u boj na Kosovo (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, I, 1925). *N. R.*

KOSTIĆ DRAGOLJUB, đeneral (25/1 1871, Kragujevac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je 5/9 1890 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 2/8 1901, za pukovnika 1/10 1915, za đenerala 5/1 1923, penzioniran je 2/10 1923. Do 1897 bio je vodnik u pješadiji, do 1898 adutant puka u pješadiji, do 1905 komandir pješadijske čete, do 1906 bio je na službi u adutantskom odjeljenju ministarstva vojnog, do 1911 bio je komandant pješadijskog bataljona, do 1912 bio je pomoćnik komandanta puka u pješadiji. 1/9 1913 do 25/8 1914 bio je komandant vojnog okruga (Prilepskog), 7/4 1919—24/11 1920 bio je komandant žandarmerijske brigade (VI), 15/11 1921—17/9 1923 bio je komandant divizijske oblasti (Drinske). — U ratu 1912—1913 bio je komandant pješadijskog puka (5 prekobrojni). U ratu 1914—1918, do 15/2 1916 bio je komandant pješadijskog puka (5-II poziva), do 7/2 1919 komandant pješadijske brigade (moravske i drinske). *V. B.*

KOSTIĆ JOSIF, divizijski đeneral (13/8 1877, Leskovac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Leskovcu i Valjevu, stupio je 1/9 1895 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 27/8 1908, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1902 bio je vodnik u pješadijskom puku i pješadijskoj podoficirskoj školi, 1902 bio je komandir čete u pješadiji, 1902 do 1904 bio je na višoj školi vojne akademije, 1904—1907 bio je komandir čete u pješadiji i 1905—1907 ordonanc oficir Nj. V. Kralja. 1907—1908 bio je na dopustu u Njemačkoj, radi učenja jezika. 1908—1912 bio je klasni starješina na vojnoj akademiji. 7/1—2/4 1912 bio je na službi u štabu puka (4); 1912—1914 bio je komandant bataljona u pješadiji; 5/3 do 23/4 1914 bio je komandant bataljona bregalničkog puka, 23/5—13/7 1914 i 5/4 1919—17/9 1923 bio je komandant pješadijske podoficirske škole (beogradske); 1923 do 1925 bio je komandant divizijske oblasti (moravske) i od 30/12 1925 komandant je divizijske oblasti (Drinske). — U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona u pješadiji. U ratu 1914—1918 bio je do 16/10 1916 komandant pješadijskog puka (III prekobrojnog i 1 pješadijskog), a po tom u adutantskom odjeljenju vrhovne komande. *V. Belić.*

KOSTIĆ KOSTA, profesor realke u Beogradu (15/3 1875, Niš — 19/2 1915, Pirot). Osnovnu školu učio je u Nišu, gimnaziju u Nišu i Pirotu, veliku školu u Beogradu, gdje je 1899 svršio historijsko-filološki odsjek, a profesorski ispit, iz historije i geografije, položio je 1903. Po svršenoj školi K. je bio profesorski pripravnik, suplent i profesor gimnazije u Pirotu, a od 1912 profesor realke u Beogradu. Za vrijeme studija na velikoj školi K. je mnogo radio, sudjelovao je na svetosavskim i vidovdanskim natje-

Digitized by Google

canjima za temate, gdje je dobivao prve nagrade. K. se posvetio kulturnoj historiji, a dijelom historijskoj geografiji, o čemu je napisao ove rasprave i djela: Kralj Stefan Dragutin (1889), Trgovinski centri i drumovi po Srpskoj Zemlji u srednjem i novom veku (1900), Iz Torlaka, folklorističke beleške iz pirotskog okruga (Karadžić, 1900), Stara srpska trgovina i industrija, studija iz kulturne istorije Srpskoga Naroda u srednjem veku (1904), Pirot (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912), Rudarstvo i rudarski predeli i centri u Srpskim Zemljama za turskog vremena (Nastavnik, 1912), Kulturne biljke u Srpskim Zemljama za turskoga vremena (Nastavnik, 1913), Naši novi gradovi (Delo, 1914), Domaće životinje kao transportna sredstva u Srpskim Zemljama za turskog vremena (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3—4, 1914). Poslije njegove smrti štampan je K. rad: Naši novi gradovi na jugu (Srpska Književna Zadruga, knj. 168, 1922). U posljednjim svescima Pregleda geografske literature o Balkanskom Poluostrvu K. je napisao oko 50 vrlo temeljitih referata, a sarađivao je i na Letopisu Matice Srpske. K. je u posljednjim godinama života skupio veliki naučni materijal, koji je dijelom očuvan. Kao komesar vojne bolnice u Pirotu, u vrijeme epidemije K. je radio savjesno i neumorno na obilaženju i njezi bolesnih vojnika, ali je i sam obolio i umro od pjegavog tifusa.

Literatura: T. R. Đorđević, Predgovor knjizi K. Kostića, Naši novi gradovi na jugu (Srpska Književna Zadruga, 1922). *P. Vujević.*

KOSTIĆ LAZA, književnik, pjesnik, dramski pisac i estetičar (30/1 1841, Kovilj, Bačka — 27/11 1910, Beč). Rođen u dobroj i nacionalno jakoj kući graničarskih podoficira, a još u mladosti prihvaćen od jednog bogatog rođaka, K. je mogao bezbrižno da se obrazuje u više pravaca. Svršivši osnovnu školu u rodnom mjestu, učio je realku i gimnaziju u Pančevu, Novom Sadu i Budimu. Zatim je slušao pravne nauke na peštanskom univerzitetu; svršio ih je 1864, a doktorirao je 1866. Iste godine bio je izabran za profesora srpske gimnazije u Novom Sadu, gdje je predavao srpskohrvatski i njemački jezik i botaniku. 1867 je prešao u općinsku službu, pošto je izabran za velikog bilježnika novosadskog magistrata, uz Svetozara Miletića kao gradskog načelnika; 1869—1872 radio je kao predsjednik varoškog suda u istom magistratu. Te godine posvetio se isključivo književnosti i politici. Već 1869 K. je, na lažnu prijavu, dopao zatvora u Pešti, zbog ubistva kneza Mihaila, a 1872 je, pošto se vratio iz Beograda, gdje je prisustvovao svečanom proglašenju punoljetnosti kneza Milana, morao odležati u tamnici opet pet mjeseci. 1875 išao je K. na Cetinje, radi tajnog omladinskog organiziranja, pa je, ne mogavši se vratiti u Vojvodinu, ostao jedno vrijeme u Beču, odakle je razvio veliku novinarsku propagandu po njemačkoj, francuskoj i ruskoj žurnalistici u korist oslobođenja srpskog naroda. 1873 izabran je K. u Šajkaškoj za poslanika u peštanskom saboru, gdje je, kao jedan od najprijesnijih Miletićevih pomagača, hrabro radio do 1876. Kada su Madžari silom suzbili srpsku narodnu stranku, bacivši Miletića u tamnicu, i kad je borba za ujedinjenje osujećena Sanstefanskim mirom i na berlinskom kongresu, K. je morao da pređe u Srbiju, pošto je bio neko vrijeme na Cetinju i 1877 u Beču, gdje je predavao u bečkom naučnom klubu, a na berlinskom kongresu služio kao Ristićev sekretar. Ristićeva vlada imenovala ga je 1879 za sekretara poslanstva u Petrogradu, ali kad ova pade, Pirođančeva naprednjačka vlada odmah ga je (1880) otpustila, na lažnu i ružnu prijavu poslanika Protića. Tada je K. preuzeo uredništvo glavnog liberalnog organa Srpske Nezavisnosti, u kojoj je napisao množinu zapaženih članaka, zauzimajući stalno odlučan stav protiv politike i postupaka kralja Milana. Poslije zaječarske bune K. se uklonio iz Beograda. 1884 otišao je na Cetinje, gdje je pet godina uređivao službeni list Glas Crnogoraca, Crnogorku i Zetu. Došavši u opreku s knezom Nikolom vratio se u Vojvodinu. Bavio se od tada samo književnim i naučnim poslovima (1892 zagrebačka vlada naručila je kod njega prijevod Dernburgovih Pandekata), a živio je neko vrijeme u Novom Sadu i duže u manastiru Krušedolu. 1895 stalno se nastanio u Somboru.

Digitized by Google

K. je, od kraja pedesetih do osamdesetih godina, imao znatna udjela u društvenom i političkom životu srpskoga naroda. Bio je jedan od osnivača Preodnice u Pešti, iz koje su izašli poslije prvi Omladinci, doglavnici Miletićevi i najbolji književnici takozvanog romantizma. Prvi zbornik Preodnice sadrži većinom njegove sastave. K. je bio jedan od najaktivnijih članova Ujedinjenje Omladine. Član glavnog odbora, 1871 predsjednik njegov, i, uz Mašu Vrbicu i Kujundžića-Aberdara, izvjestitelj za sve prečanske srpske krajeve u tajnom revolucionarnom komitetu. I ako u prvom redu pjesnik, K. je tada držao mnoga predavanja o nacionalnoj ideologiji — kao Srpsko Evanđelje, Osnova za srpsku Divinu Komediju (1867), a i u Društvu za Radinost; na Omladinskom Kongresu u Velikom Bečkereku držao je govor za poboljšanje materijalnog stanja u narodu. Pored toga K., već 1859, propagira osnivanje stalnog kazališta. Kao političar K. je bio nacionalist i liberalac, žestok protivnik konzervativaca-klerikala i kompromisista preko i dinastijaša i birokratske oligarhije u Srbiji. Dakle, potpuno u Miletićevim idejama. Poslije osujećene nacionalne borbe za ujedinjenje, K. se sve više obraćao na desno i povlačio u pasivnost.

K. je počeo pisati veoma rano, i u stihu i u prozi. Od proznih sastava najmanje mu vrijede fantastične pripovijetke, kao Maharadža (1861), Čedo vilino (1862), i Mučenica (1863), koje su 1919 izašle u posebnom svesku. Znatnija su mu spomenuta predavanja, članci o Shakespeare-u i o književnim pojavama uopće, i ogledi iz estetike, kao što je Osnova Lepote u svetu (1880), rasprave o Branku u Zeti i u Crnogorci i velika knjiga O Zmaj-Jovi, njegovu pjevanju, mišljenju, i pisanju i njegovu dobu (1902), koja je nepravedna, pretjerana i neskladna, ali je K. zbog nje isto tako pretjerano bio i osuđivan, jer ona, ipak, sadrži mnogo dragocjenog materijala i, mjestimice, oštrih opazaka i dubokih gledišta. K. je preveo čuveni roman engleskog pisca Bulwer-a, Poslednji dani Pompejevi (1865), spomenute Pandekte, a i u rukopisu je ostavio nešto proznih sastava, prijevoda i originalnih, o jeziku, koji je cijelog života proučavao. Najzad, K. je napisao ogroman broj članaka u Zastavi, Srpskoj Nezavisnosti, Glasu Crnogorca i t. d., kao i na tuđim jezicima, mahom o istočnom pitanju, na njemačkom i francuskom, u Nord und Süd, u Presse, Deutsche Revue i t. d., kojim je jezicima potpuno vladao, pored grčkog, latinskog, ruskog i madžarskog. Među posmrtnim rukopisima nađena je K. rasprava za Jugoslavensku Akademiju, Nešto o današnjem stanju našeg književnog jezika, O pravničkoj terminologiji, a Dr. Radivoj Simonović izdao je 1912 K. spomenuto predavanje u Beču iz 1877, O ženskim karakterima u srpskoj narodnoj poeziji, i 1913 Dopune za Vukov Rečnik.

Stihovani dio K. radova znatniji je i poznatiji. Ovamo spadaju lirske pjesme i spjevovi, historijske drame i pjesnički prijevodi. Lirske i epske pjesme do 1874 izašle su u dva sveska, 1873 i 1874, i, naposljetku, zajedno s kasnijima, 1909 u izdanju Matice Srpske. No ni tu nisu pokupljene sve K. lirske pjesme iz savremenih časopisa. — Drame je K. napisao tri, od kojih je jedna u prozi, takozvana gluma, više komedija po jednoj narodnoj, uskočkoj pjesmi, Gordana, koju je izdao 1890 u ograničenom broju. Ova na pozornici dosad nije imala veći uspjeh. Druge dvije su tragedije u jambima, Maksim Crnojević, iz 1863 (izdan posebno 1866 i 1887), i Pera Segedinac, štampan dosad posebno četiri puta. Ove su imale ogromnog uspjeha i na pozornici. Druga je bila zabranjena u Austro-Ugarskoj, ali je u Beogradu svaka njena repriza bila prava svečanost i nacionalistička, antiaustrijska manifestacija. Srpska Književna Zadruga izdala je 1922 sve tri K. drame.

U stihovima je K. prevodio veoma mnogo. K. je prvi počeo u nas prevoditi Shakespeare-a i uopće popularizirati ga, i člancima i predavanjima. Već 1859, na poticaj Dr. J. Andrejevića, objavio je K. odlomke iz Romea i Julije, kojima se bavio cijelog života, i u definitivnoj izradi izdao ih 1907. Zatim je preveo Rikarda III. (1904 ponovo), i Hamleta (u cjelini 1903). Prevodio je, osim toga, i nekoliko pjevanja iz Ilijade, još kao đak, u desetercu, nešto od Heine-a, od Bulwer-a, od J. Kis-a poemu Jehovu i t. d.

Digitized by Google

K. je najtipičniji predstavnik našeg književnog romantizma, a, ujedno, i jedan od najosobenijih naših pjesnika, kao što je bio i najknjiževniji u svome naraštaju. Lišen osjećanja mjere, neobuzdan i ćudljiv novotar, on je i suviše često zadro u grotesku, te su većina njegovih pjesama danas nesvarljive. — U omladinsko vrijeme bio je K. precjenjivan, a od prije tri decenija kritika je počela potcjenjivati cijelo njegovo djelo. Međutim, današnji književni naraštaj, odvaja K. ekstravagancije i priznaje njegove velike zasluge za proširivanje našeg književnog horizonta i za protančavanje našeg književnog izražavanja. U svojim tragedijama K. je, pod utiskom Shakespeare-ove dikcije, darovao srpskoj poeziji prve i dosad najjače primjere drama, inspiriranih narodnom poezijom, i izvanredno snažan jampski stil. K. prevodi iz Shakespeare-a, uz izvjesne omaške, još uvijek su najkongenijalniji u nas. Naposljetku, K. je dao nekoliko lirskih, refleksivnih pjesama, opisnih poema i patriotskih rapsodija, kao Minadir, Prometej, Samson i Dalila, Dužde se ženi, Jadranski Prometej i t. d., koje su najbolje pjesme te vrste u našoj poeziji, i zbog kojih je K. osigurano mjesto među najboljim pjesnicima srpskohrvatske književnosti.

Literatura: O Maksimu Crnojeviću, J. Subotić, J. Đorđević i J. Andrejević u Srpskom Letopisu (1864); Franjo Marković u Vijencu (1872) i Slobodan Jovanović u Srpskom Pregledu (1895, 5); Ljubomir Nedić, Iz novije srpske lirike; Svetislav Stefanović, Nešto o lirici Laze Kostića (Brankovo Kolo, 1904, 8—9); Bogdan Popović, Šekspir i Laza Kostić (Srpski Književni Glasnik, 1907, 18 i 19); Slobodan Jovanović, Lazar Kostić o Jovanu Jovanoviću Zmaju (Brankovo Kolo, 1908, 20); L. K. broj Brankova Kola (1911, 49 do 50); Veljko Petrović, u Bosanskoj Vili (1911, 3); Radivoj Simonović, Dr. L. Kostić, njegov život i rad; N. Joksimović, L. K., prilikom pedesetogodišnjice (Branik, 1891); M. Ćurčin, Jampski stil u srpskom pesništvu (Srpski Književni Glasnik, 1914, 32); Jeremija Živanović, Uvod u Drame L. K. (Srpska Književna Zadruga, 1922).

V. Petrović.

KOSTIĆ MILAN (1840, Sivac, Bačka — 22/7 1880, Stari Bečej). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a gimnaziju je učio u Vrbasu, Karlovcima, i Budimu. Pošto je svršio bogosloviju u Karlovcima, učio je dvije godine pravo u Pešti, zatim je otišao u Kijev, gdje je postao magistar bogoslovije. Na poziv kneza Nikole otišao je na Cetinje, gdje je podigao novu bogosloviju (otvorena je 18/9 1869), koja je spremala sveštenike i učitelje, i bio je njezin rektor. Uskoro zatim postao je i nadzornik svih škola u Crnoj Gori. Sastavio je nastavni plan za svoju školu i više udžbenika. Poslije tri godine vratio se u zavičaj. Pred dolazak sa Cetinja sastavio je memorandum, u kome je predložio što još treba da se učini za napredak prosvjete u Crnoj Gori. Svojom organizacijom bogoslovsko-učiteljske škole i uređenjem nastave u duhu Natoševićevu unaprijedio je školstvo u Crnoj Gori. K. je zatim bio profesor državne gimnazije u Somboru. Umro je kao paroh i prota starobečejski. — Pisao je više pripovijedaka i putopisa u Danici i Javoru (potpisivao se ranije Milko). Najvažnija su mu djela izvještaji o radu u Crnoj Gori: Školska poseta glavnog školskog nadzornika crnogorskih škola 1871—1872 (Javor 1874 i 1876) i Škole u Crnoj Gori (1876). Ovo je djelo nagradilo Srpsko Učeno Društvo. Svakako pod utjecajem L. Kostića bavio se i Shakespeare-om i preveo je Ukroćenu goropad (Narodna Biblioteka, 36).

Literatura: Škole u Crnoj Gori; Zastava i Javor za 1880 (nekrolog).

M. Šević.

KOSTIĆ MILIVOJ HADŽI DR., izvanredni profesor medicinskog fakulteta u Beogradu za opću i specijalnu kirurgiju (24/8 1885, Sarajevo). Svršio je gimnaziju u Sarajevu, medicinu u Beču. Specijalizirao se 1910 u Hamburgu i Parizu, 1912 i 1913 u Berlinu. 1914 bio je šef kirurškog odjeljenja u Sarajevu, 1918, pored redovne dužnosti, direktor bolnice u Sarajevu. 1921 izabran je za profesora univerziteta u Beogradu. U ratu 1912 radio je u Skoplju, 1913 u Beogradu. Štampao je na srpskom, francuskom i njemačkom jeziku oko 20 radova. Najznatniji su: Ueber die Gefässnaht und ihre klinische Anwendung (Wiener Klinische Wochenschrift, 1912), Ueber Duraplastik mit frischem Bruchsack (Wiener Klinische Rundschau, 1912), O genezi i lečenju sep-

Digitized by Google

tičnog ulkusa (Srpski Arhiv, 1923), O aneurizmama Art. carotis (Srpski Arhiv, 1925), Tri tumora hipofize, operisana transfenoidnim putem (Srpski Arhiv, 1925). *V. S.*

KOSTIĆ MILOVAN, saobraćajni činovnik željezničke direkcije (1862, Raška — 1903, Beograd). Učio je željezničku školu u Beogradu, a tečajeve u gradovima Brienne i Namur kao pitomac. Pokretač je Doma željezničarske mladeži, a uređivao je Saobraćajni Glasnik. Napisao je mnogo pripovijedaka iz željezničkog života, zatim Komercionalno Železničarstvo, udžbenik za željezničare i trgovačke škole. Pisao je mnogo u Trgovinskom Glasniku. Radio je na Pravilima i uputama za saobraćajnu službu i tarifu. Bio je delegat na mnogim željezničkim tarifskim međunarodnim konferencijama. K. je bio jedan od prvih i najvaljanijih naših željezničara saobraćajaca.

S. B.

KOSTIĆ PETAR (12/6 1852, Prizren). 1859 pošao je u školu, ali je, zbog siromaštine morao prekinuti školovanje i stupiti u obućarski zanat. 1869 Sima Igumanov, veliki dobrotvor srpskoga naroda, poslao je K., sa još nekoliko pitomaca, u Beograd na školovanje u bogosloviju, koju je K. svršio 1873. Iste godine postavljen je za nastavnika prizrenske bogoslovije. 4/4 1880 albanska liga (kongra) uhvatila je jedan K. izvještaj, upućen za Beograd, te ga Arnauti umalo ne ubiše. Turske vlasti provele su ga noću preko Šar-planine u Bitolj, tobož da ga spasu, u samoj stvari da mu sude. Osuđen je na 5 godina robije, ali mu je, zauzimanjem srpske vlade i stranih konzula, kazna smanjena na 5 mjeseci zatvora. Po izvršenju kazne prebjegao je u Beograd, a kad je 1881 Derviš-paša rasturio albansku ligu, K. se vratio u Prizren. U bogosloviji je proveo 21 godinu, a 29/12 1882 postavljen je za upravitelja, i na toj je dužnosti ostao do 5/4 1889. — Do otvaranja našeg konzulata u Skoplju (1887) K. je vodio brigu o otvaranju naših škola u južnoj Srbiji. 1894 povjereno mu je otvaranje srpske gimnazije u Solunu, gdje je, zahvaljujući njegovom zauzimanju, otvorena srpska crkva i osnovana parohija. Poslije tri godine K. je vraćen u prizrensku bogosloviju, gdje je ostao do 1898. Tada je imenovan za referenta osnovne nastave kod skopske mitropolije, a 1901 za sekretara veleško-debarskog episkopa. 1/10 1901 postao je K. sekretar raško-prizrenske mitropolije. — Na skupštini otomanskih Srba, održanoj 1909 u Skoplju, K. je izabran za predsjednika. Za vrijeme prvog rata sa Turcima bio je K. pridodat štabu III armije u Prizrenu. Augusta 1919 vraćen je za titularnog profesora prizrenske bogoslovije. Skupštinski odbor za priznanje nacionalnih zasluga predložio je K. za unapređenje na položaj načelnika posrednih poreza i na tom položaju je penzioniran 1922. — K. je radio i na književnosti. Prvi mu je rad kritika na putopis Miloša Milojevića, koju je publicirao pod pseudonimom Veličko Trpić (1880). Drugi radovi K. objavljeni su u Bratstvu, Godišnjici Nik. Čupića, Prosvetnom Glasniku, Spomeniku Akademije i t. d. Posljednji mu je rad Spomenica o pedesetogodišnjici prizrenske bogoslovije.

J. Prodanović.

KOSTIĆ SIMA, advokat (27/9 1853, Aleksinac — 7/6 1903, Kragujevac). Osnovnu školu i pet razreda gimnazije učio je u Kragujevcu, a dovršio je gimnaziju i svršio pravni fakultet u Beogradu (1872). Bio je sudski praktikant, potom pisar u Kragujevcu. Zbog jednog političkog opozicionog zbora premješten je u Gornji Milanovac, pa je kasnije vraćen u Kragujevac za sudskog sekretara. 1884 dao je ostavku i postao je advokat u Kragujevcu. Izabran je za narodnog poslanika prvi put 14/9 1890, a poslije je stalno biran. Pripadao je radikalnoj stranci i bio je jedan od istaknutih članova njenih, a posljednjih godina i njen glavni predstavnik u kragujevačkom okrugu.

J. P.

KOSTIĆ TADIJA, književnik (10/4 1863, Trnava, okrug užički). Svršivši nižu gimnaziju i bogosloviju bio je četiri godine učitelj. Od 1887 vrši svešteničku službu. Dvije godine bio je u Karanu, 15 u Gornjem Milanovcu, 15 u Nišu, a od 1919 je paroh u Beogradu. — Radio je na bogoslovskoj književnosti kao urednik Glasa Eparhije Niške. 1905 pokrenuo je u Nišu list Kiću, skupljao je narodne umotvorine, a 1924 izdao je prvi svezak Kićinih pesama. Najviše je radio na pripovijetki. Počeo je

Digitized by Google

1890, i do sada je objavio pet knjiga pripovijedaka. Gospoda seljaci (1896), Čikino dete (1901), Kopun (1907), Jesenje lišće (1911), Mali neimari (1920), Palanačke novine (1921), i jedan roman, Na tuđem poslu (1924).

V. P.

KOSTIĆ TANASIJA (22/11 1854, Stare Šove, Bačka — 7/6 1922, Temišvar). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, nižu gimnaziju u Novom Sadu, učiteljsku školu u Somboru 1874. Bio je učitelj u Bačkom Gradištu i u Novom Sadu; tu je bio i nadzornik u srpskom učiteljskom konviktu. Penzioniran je 1/5 1911. Poslije Svjetskog Rata bio je školski referent i nadzornik temišvarske eparhije, i na tom je položaju i umro. Radio je na političkim i pedagoškim listovima, bio je član uređivačkoga odbora, a neko vrijeme urednik Školskoga Odjeka (Novi Sad). Vrlo je važno njegovo djelo Naša bukvarska bibliografija (1903, preštampano iz Novoga Vaspitača), u kome je prikazao i ocijenio 26 naših bukvara, među kojima ima i dotle nepoznatih. Posebno su mu štampani još ovi radovi: Postupak u nastavi prvog čitanja i pisanja (1904), Postupak u računu za treći razred osnovnih škola (1909) i dva računska udžbenika za I i II razred.

Literatura: Glasnik, crkveni, školski i društveni list (1922, 16—19).

M. Š.

KOSTIK (KÖRÖS), rječica u Vojvodini, desni pritok Tise. K. izvire na teritoriju Madžarske, južno od brežuljaka Tromede 139 m, Rohode 133 m i Ždrala 130 m, a sjeverozapadno od Subotice. Uglavnom teče u pravcu jugoistoka, a u Tisu utiče kod zaseoka Nadrljana, odnosno 5·5 km južno od Stare Kanjiže. Dužina K. toka na zemljištu naše države je 42·4 km, a površina porječja je oko 566 km².

KOSTOBOKI (KISTOBOKI), barbarski narod, koji Klaudije Ptolomej spominje u 2 vijeku poslije Kr. u sjevernom dijelu rimske provincije Dacije, otprilike u području Šumovitih Karpata. Za vrijeme sarmatsko-germanskih ratova (168—175 poslije Kr.) pod carem Markom Aurelijem, K. uzmakoše na jug, jer ih historija navodi pored Roksolana, Bastarna, Halana i Peukina na međi Dacije i Donje Mezije. Za vrijeme ovih ratova (170 poslije Kr.) spustio se dio K. do srednje Helade i zapalio je eleuzijski hram. Iz osvete napadoše Asdingi, u sporazumu sa Rimljanima (171—172) K. u njihovoj domovini, i rastjeraše ih tako, da ih je od tada nestalo. Šafarik i Niederle drže K. za Slovene, te bi historija njihovih borba sa Rimljanima i njihovih seoba zasijecala u staru slovensku historiju, a njihov upad u Heladu u 2 vijeku značio bi prvi historijski čin Južnih Slovena. Vjerojatno je međutim da prvobitni nosioci ovog imena nisu bili ni Dačani ni Sloveni, već alarodijski Kavkasci. Ime je sastavljeno iz Koisti i Boki, od kojih se prvo izvodi od alarodske riječi boko (bukva), dakle K. Bukovinci. K. treba da su došli sa istoka u područje Karpata. Plinije spominje K. u Sarmaciji iza rijeke Dona, kao susjede Čerkeza, Ziga, Nevaza i Amaconaka, a to znači da su K. nekada (najzadnje u doba Plinija) živjeli u transmeotskoj domovini, između Dona, Azovskog Mora i Kavkaske Planine, nedaleko od Čerkeza i Zinha. Pošto su za isto doba konstatirani u susjedstvu spomenutih plemena i Srbi, izgleda, da su bili svi zajedno kavkasko-alarodskog podrijetla. Još danas živi u istočnoj Kavkaziji čečensko pleme Kista. Moglo bi se primiti mišljenje L. Niederla, da su K. Dacije predstavljali etnološku mješavinu, samo gospodujući sloj teško da je govorio tračanski, već prije alarodski, ako nije već potonuo u širokoj masi ljudstva, koje je bilo možda slovensko.

Literatura: L. Niederle, Slovenske starožitnosti (I, 400—416, 1904); N. Županić, K vprašanju izvora Kostobokov in Sabokov (Niederlův sbornik, 1925).

N. Županić.

KOSTRENA SVETA BARBARA. V. Bakarski zaliv.

KOSTRENČIĆ IVAN, ravnatelj zagrebačke sveučilišne knjižnice (16/11 1844 — 9/3 1924, Crikvenica, Hrvatska). Gimnaziju je učio na Rijeci i u Senju. U Budimpešti je 1866 svršio teološke studije, zatim je prešao na filozofski fakultet u Beč, gdje je učio slavistiku i historiju. Po svršenoj filozofiji 1/7 1868 dobio je stalno mjesto u bečkoj dvorskoj biblioteci. Pomažući Fr. Račkome u skupljanju materijala za Zrinsko-Frankopansku zavjeru, K. je otkrio do onda nepoznat

Digitized by Google

pjesnički rad Frana Krste Frankopana (30/4 1671) i izdao ga u izboru pod natpisom Vrtić (1871). 1874 izdao je, potporom bečke akademije nauka, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur unter den Südslaven i. d. J. 1559—1565, koji još i danas čini osnovu za izučavanje tog pokreta. Manjim člancima javljao se u Vijencu. 1875 bila mu je povjerena uprava zagrebačke sveučilišne knjižnice, i tu je ostao do 22/1 1911. Kao ravnatelj sveučilišne knjižnice K. je sistematskim skupljanjem naučne (naročito slavističke) literature vrlo mnogo uradio i za nacionalnu nauku uopće. Isto tako sa velikim uspjehom radio je K. 25 godina (1877—1901) kao blagajnik i tajnik u Matici Hrvatskoj.

F. F.

KOSTRENČIĆ MARKO DR., pravni historik (21/3 1884, Zagreb). Osnovnu školu, gimnaziju i sveučilište učio je u Zagrebu. Promoviran je za doktora prava sub auspiciis regis 1910. Poslije svršenih nauka bio je sudbeni prislušnik u Zagrebu, kod sudbenog stola. 1909—1911 bio je na studijama slavenske pravne povijesti u Pragu, Pešti, Varšavi i Lavovu. 1910 habilitiran je na zagrebačkom sveučilištu iz hrvatske pravne povijesti. 1910—1911 radio je u bečkom historijskom institutu. 1911 postao je suplent za katedru hrvatske pravne povijesti, 1913 vanredni profesor, a 1916 redovni. 1919 preuzeo je i transformiranu katedru pravne historije Srba, Hrvata i Slovenaca. — K. je kao odličan metodičar, akribičan historik, velike erudicije, modernizirao, i kao nastavnik i kao naučnjak, hrvatsku pravnu povijest. Radovi su mu razasuti u Mjesečniku, Radu, Savremeniku, Novoj Evropi i t. d. Važnija djela i rasprave su mu: O pravnoj povijesti Slavena kao cjeline, Pomorsko pravo u statutima naših primorskih gradova i otoka, Osnovi pravnih znanosti, Hrvatska Pravna Povijest (I izdanje 1919, II izdanje 1923 sa zakonikom cara Stefana Dušana), Vinodolski Zakon (Rad, 227).

V. N.

KOSTRENČIĆ NIKOLA DR., (15/6 1879). Studirao je sveučilište u Zagrebu i Beču. 1901 stupio je u praksu kod ravnateljstva erarnih pravnih poslova u Zagrebu. Predavao je na trgovačkoj akademiji u Zagrebu trgovačko zakonodavstvo i političku ekonomiju (1904—1908). 1909 imenovan je za perovodu zemaljske vlade, odjeljenja za pravosuđe. 1916 postao je šef financijskog odsjeka kraljevske zemaljske vlade. 1919/20 bio je ekspert delegacije Kraljevine SHS na konferenciji u Parizu, i financijske konferencije u Bruxelles-u. 1920 imenovan je za redovnog profesora za političku ekonomiju u visokoj školi za trgovinu i promet u Zagrebu. 1921 bio je pomoćnik ministra financija. 1921 izabran je za generalnog direktora Jugoslavenske Banke. Stručna pitanja obrađivao je u časopisima i brošurama.

S. D.

KOŠANIN NEDELJKO DR., profesor univerziteta u Beogradu, botaničar (13/10 1874, Čečina, okrug čačanski). Učio je osnovnu školu u selu Pridvorici, gimnaziju u Užicu i Beogradu, a svršio je prirodnjački odsjek velike škole u Beogradu (1899). Kao socijalist nije mogao tada dobiti službe u školi, te je zakupio jedan parni mlin u Rakovici kod Beograda, i bavio se neko vrijeme mlinarstvom. Krajem 1899 postavljen je za profesorskog pripravnika u Beogradu, kasnije za suplenta. Zbog studija na strani napustio je državnu službu (1902) i položio je doktorat u Leipzigu 1905. Bio je neko vrijeme asistent u botaničkom zavodu univerziteta u Beogradu, zatim suplent u bogosloviji Sv. Save za koje je vrijeme položio i profesorski ispit. Od aprila 1906 do marta 1908 bio je privremeni, po tom stalni docent do oktobra 1919, kada je izabran i postavljen za vanrednoga profesora univerziteta. 21/4 1921 postao je redovni profesor. Upravnik je botaničkog zavoda i botaničke bašte Jevremovac.

K. je otpočeo naučni rad u biljnoj fiziologiji, koja mu je ostala osnovicom i u njegovom kasnijem radu na biljnoj geografiji, kome se sasvim posvetio po stupanju na katedru botanike. U početku je proučavao biljni život naših jezera i dao monografije Daićkog Jezera i Vlasinske Tresave (1907, 1910), biološku studiju o zeleničetu i nekoliko floristićkih radova o algama i mahovinama u Srbiji. Od 1909 posvetio se potpuno proučavanju vegetacije i flore Južne Srbije. Rezultate ovih studija, saopćio je u čitavom nizu radova. Njegov boravak kao vojnika u sjevernoj Albaniji

Digitized by Google

13, pružio mu je priliku da upozna dno od najnepoznatijih i botanički interesantnijih područja Balkanoga Poluostrva i da rezultate svoh vojničko-botaničkih studija izloži radu O vegetaciji severoistočne Arnije (1914). U floristićnom dijelu vojih radova o Južnoj Srbiji K. je ao nauci i nekoliko interesantnih ovih biljnih vrsta. Pored toga, dao e K. i nekoliko članaka o kulturama iljaka, o pošumljivanju, o stočarstvu a planinama i o čuvanju prirodnih spomenika u Južnoj Srbiji. — K. ima veći broj popularnih botaničkih i bioloških članaka, većinom u radničkom časopisu Borbi. K. je politički stalno pripadao srpskoj socijalističkoj partiji i u njoj je aktivno radio. — U ratovima za oslobođenje 1912—1913 sudjelovao je kao rezervni kapetan i komandir čete, a rat 1914—1918 proveo je u ropstvu u Austro-Ugarskoj.

D. Popović.

KOŠAVA je snažan jugoistočni vjetar, koji u hladnije doba puše na sjeveroistoku naše države, uglavnom istočno od Tise, srednjeg toka Dunava, i Morave. K. puše na mahove, u isprekidanim, naizmjence slabijim i jačim, kadikad i vrlo snažnim udarima. K. ima naročito u slučajevima, kada je na sjeveroistoku ili istoku visok pritisak zraka, bilo u centralnoj ili južnoj Rusiji, a izrazita barometarska depresija na jugozapadu ili zapadu, oko Tirenskog i Jadranskog mora, ili dalje na sjeverozapadu, ali je tada K. većinom slabija. Pri takvoj podjeli zračnog pritiska izobare se preko Vojvodine i Srbije pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, ili od sjevera prema jugu, a to je uslov za vjetrove sa jugoistočnog kvadranta. Što je veća razlika u pritisku između barometarskog maksimuma i depresije, i što su izobare bliže, tim veća je snaga K. Ali velika snaga K. nije u razmjeru sa odgovarajućim barometarskim gradijentom, te kod nje postoji i vertikalna komponenta, t. j. pri puhanju sa jugoistoka K. se spušta prema Podunavlju sa sjeverozapadnih padina visokih planina u istočnoj Srbiji i tu se javlja kao slapovit vjetar, čime dobiva veću brzinu kretanja, no što bi odgovarala gradijentu.

Prosječna brzina K. mijenja se u 18 do 40 km na sat, odnosno 5·0 do 11·0 m/sek., ali su pojedinačni udari kudikamo jači: pri najjačoj K. odgovaraju brzini od 25 do 27·5 m/sek. (Beograd 15/1 1926). U Smederevu i Beogradu je u devet hladnijih mjeseci, od septembra do maja, srednja brzina jugoistočnog vjetra 5·7, odnosno 5·3 m/sek., a pri tipičnoj K. je znatno veća, preko 10 m/sek., dok u pojedinim danima K. puše prosječnom brzinom od 12 do 16·2 m/sek. Osim toga je za K. karakteristično da može puhati po nekoliko dana. U Beogradu je K. od 1902 do 1905 osam puta puhala 5—7 dana, tri puta 9—12 dana, a dvaput po 13 dana. Kad K. puhne svom silom odnosi preko Dunava, u Banat, ogromne količine pijeska, koji kadikad zaspe prozore na kućama, a jednom prilikom, januara 1905, pokrio je željezničku prugu između Alibunara i Vladimirovca oko 50 cm debelim slojem. Snazi izrazite K. mogu odoljeti samo odrasli ljudi, a vrlo je opasna ako je istovremeno i poledica. Znatno smeta i plovidbi na Dunavu.

K. ima najveću snagu u Podunavlju, od Gradišta do Beograda, a prema sjeverozapadu, i jugoistoku smanjuje se i snaga i žestina. Na sjeverozapadu se K. obično osjeća do Tamiša, a kada je vrlo snažna prodire u Posavinu, do Mitrovice i dalje, prijeđe preko Tise i puše po cijeloj Bačkoj i Banatu, sve do Baje, Subotice i Moriša. Pri zgodnom rasporedu izobara, istovremeno je na jadranskom primorju bura. Na jugu se K. osjeća do Niša i Pirota, samo što u Nišu pretežno puše sa istoka, a u Pirotu sa jugoistoka. Međutim je u tim mjestima pravac vjetra zavisan i od pružanja nišavske doline. Ali, dok u Podunavlju K. puše od septembra do maja prosječnom čestinom od 30 do 35% svih vjetrova zajedno sa tišinama, dotle je na jugozapadu njezina čestina smanjena na 18 do 20%, a odgovarajuće brzine su 4·5 do 5·5 m/sek., odnosno 2·9 do 3·0 m/sek. Treba napomenuti da najistočnija mjesta u Srbiji, Bukovo (kod Negotina) i Zaječar, imaju vrlo rijetko K. U Bukovu je cijele godine najčešći vjetar sa sjeverozapada, 34·6%, a isto tako i u Zaječaru, sa izuzetkom jeseni, kada je češći istočni vjetar. Istočni i jugoistočni vjetrovi u prvom mjestu imaju od septembra do maja čestinu od 3·4%, u drugom 10·1%, a prosječne brzine su im kod istočnih vjetrova 1·9 i 2·8 m/sek., kod jugoistočnih 2·1 i 2·8 m/sek., dok su kod sjeverozapad-

Digitized by Google

nih vjetrova odgovarajuće brzine 3·8, odnosno 3·5 m/sek.

Literatura: J. Hegyfoky, A szél iránya a magyar szent korona országaiban (A. Magy. kir. természettud. társ. 1894); S. Róna, Die südungarische Kossava (Meteorologische Zeitschrift, 1906). *P. Vujević.*

KOŠČEVIĆ VJEKOSLAV, književnik i pedagog (20/1 1866, Palanjek, kraj Siska — 20/12 1920, Zagreb). U Zagrebu svršio je nižu gimnaziju i učiteljsku školu (1885). Kao učitelj služio je u Turopolju, Lipniku, Klanjcu i u Zagrebu, gdje je postao ravnajućim učiteljem. — K. je pedagoški i omladinski pisac, beletrist, organizator narodno-prosvjetnog i humanitarnog rada. Kao izdavač i urednik pedagoškog časopisa Preporod zastupao je moderni pravac u pedagogiji. Posebno je izdao: Nekoliko opazaka o uzgoju (1897), 1.300 zadaća (1900), Slobodno risanje (1910), Škola s pomoću rada (1912) i Uzgoj bez šibe. U ruskom prijevodu izašlo je njegovo Savremeno risanje u narodnoj školi (1911). U časopisima se javljao kao pripovjedač. U Zagrebačkom Narodnom Kazalištu prikazivana je njegova drama Puškinova smrt (1903). Izdao je komediju Književničke neprilike (1902) i dramsku pjesmu Ženidba Hrvoja Hrvata (1902).

B. V.

KOŠĆINA MATO, književnik (1886, Janjina, na Pelješcu, Dalmacija). Gimnaziju je učio na Sušaku, u Dubrovniku i Splitu. Poslije toga, kao klerik, ušao je u dubrovačko sjemenište, ali ga je poslije tri godine ostavio. Pravo je svršio u Zagrebu. Živi kao advokat u Trogiru. — Prvi njegovi književni radovi štampani su u đačkom časopisu Pobratimu. Sarađivao je u novinama i časopisima. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je zbirku njegovih novela pod imenom Suor' Maria Immacolata (Savremeni Hrvatski Pisci, knj. 44, 1907).

B. V.

KOŠENJAK, planina u Slovenačkoj, na granici naše države sa Austrijom, između rijeka Lavanta-Drave-Bistrice, 9 km sjeverno-sjeveroistočno od Dravograda. K. je visok 1.522 m, gusto je pošumljen, a sa njega teče veliki broj potoka. — Jugozapadnim i južnim podnožjem planine protiče Drava i prolaze željeznička pruga i drum Wolfsberg—Dravograd—Maribor. *P. V.*

KOŠIN-KOKOŠ (cochin ili cochinchina) je izvorni oblik teških, t. zv. orijaških kokoši, koje su, po toj pasmini, nazvane zajedničkim imenom košin-tip. Radi jakog zavinutog perja izgleda K. tijelo masivno, ali nema tako mnogo mesa. Težina je 3—5 kg, meso je grubo, a jaja su mala. Nose zimi jaja i imaju vanredno razvijenu sposobnost, da sjede na jajima. Ova pasmina postoji u pet vrsta razne boje. K. je u manjim količinama importirana u razne krajeve naše države radi proizvodnje veće količine mesa, ali nije prodrla. (V. Peradarstvo). *S. U.*

KOŠLJUN (talijanski Cassione), ostrvce sa samostanom, usred Košljunske morske drage, u zapadnom primorju Krčkoga otoka, istočno od Krka. Gotovo okrugla draga slična je jezeru, jer joj je vratlo (kod Aleksandrova) jedva ½ km široko. Bujnost zelenog ostrvca oštro se odvaja od gologa krša susjedne obale. Samostan se prvi put spominje 1308; tada je pripadao benediktovcima, a sada ga drže franjevci. U samostanu ima slika starije mletačke škole, a u kapelici je grobnica jedne knjeginje Frankopanke. Samostan ima prilično knjižnicu starih rukopisa i štampanih knjiga. *J. M-n.*

KOŠULJA je najglavniji dio muških i ženskih haljina. Izrađuje se od kudjelje, lana, pamuka i svile. Po kroju su mahom slične, razlika je u rukavima i vezu. Rukavi su obično pravi i široki, trubasti, ili po sredini ubrani. Rukave sa zaponcima nose samo muški. Muške K. su manje vezene no ženske. U Srbiji nalazi se vez na K.: rukavi, ramenjače, ogrlice, skuti-krila mahom je krstat, dok u Metohiji, okolini Skoplja, Prilepa, Bitolja vez je pun i težak, vrsta Teppichstickerei. Kosovske K. odvajaju se svojim lijepim i šarenim vezom od ostalih, kao što su: Zlatana, Babaka, Pazarka, Lipljanka, Đurđevajka. Po Vojvodini vezene su K. zlatnom žicom, vez je reljefan, a K. su obično od srpskog platna. Po Hercegovini i Dalmaciji na K. je mahom svilen vez bogato izrađen. Po Crnoj Gori vez je sitan, zbijen, oko otvora grudi i ogrlice u širini od 1 cm. Po vranjskom i pirotskom

Digitized by Google

okrugu glavni ukras ženske je K. sa bijelom širokom pamučnom čipkom koja je prišivena na donjem rubu skuta. U pirotskom okrugu zovu K. i kamea. K. radničke su bez veza, obično težinjave. V. Rubina.

N. Z.

KOŠULJAC. V. Opleće, oplećak.

KOŠUTA-PLANINA, planina u Slovenačkoj, na granici naše države sa Italijom, središnji dio Karavanki, između prijevoja Ljubelja 1.266 m i Jezerskog 1.218 m. K. P. pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku, i u tome pravcu najviši su visovi: Baba 1.966 m, Veliki Vrh 2.085 m, kota 2.029 m, Košutnik 2.335 m, Kališnik 1.578 m. Sjeverna padina K. P. vrlo je strma oko vrhova, a južno predstavlja blago nagnutu visoravan prema gornjem toku Tržićke Bistrice, i od sjeveroistoka prema jugozapadu, sa koje se izdižu kota 1.335 m, kota 1.565 m, Plešivec 1.803 m, Plešovnik 1.661 m. Zapadnim i istočnim krajem K. P. prolaze drumovi Borovlje—Tržić—Ljubljana i Velikovec—Železna Kaplja—Kranj, a kroz dolinu Bistrice vodi kolski put Tržić—Medvođe. *P. V.*

KOŠUTIĆ MIRKO DR., advokat, potpredsjednik sudbenog stola u Zagrebu i profesor sveučilišta (22/10 1869, Krapina). Svršio je sveučilište u Zagrebu. Bio je sudac do 1918, kada je penzioniran kao potpredsjednik sudbenog stola zagrebačkog. Izabran je za narodnog zastupnika grada Zagreba. Sada je predsjednik Hrvatske Starčevićeve Stranke Prava. Sarađivao je mnogo godina u Mjesečniku. Napisao je naučne rasprave: Zastava, Regres, Kada platiš tuđi dug, Naknada štete kod povrede postojeće obveze, Reforma građanskog zakonika, K reformi građanskog parbenog postupnika. Napisao je sistematski obrađeno djelo Gruntovno pravo. Sarađivao je i izdavao časopise Hrvatska Misao i Hrvatska.

S. D.

KOŠUTNJAK. Kao nastavak Topčidera. K. je Beogradu najbliža šuma, svega 6 km od Terazija. Oko polovine 19 vijeka K. je ograđen visokim plotom i u njemu su se počele gojiti srne i košute, po kojima je K. i dobio ime. Oko 1905 dignuta je ograda i onda su brzo utamanjene srne i košute. U K. je, za vrijeme jedne šetnje sa svojim rođakinjama Ankom i Katarinom Konstantinović, sa kojom se htio oženiti, ubijen 29/5 1868 po podne knez Mihailo Obrenović.

M. M.

KOTAC, mala staja za sitnu stoku (svinje, ovce, koze), često iz pletera (otud poslovica: pleti kotac, kao i otac) ili druge lake građe (daske, čerpić). *O. F.*

KOTANICA, bizantski odmetnik u drugoj polovini 13 vijeka. Služio je kod srpskih kraljeva Dragutina i Milutina, u tadašnjim ratovima između Bizanta i Srbije. Naposljetku ga je Milutin, izmirivši se s bizantskim carem Andronikom II. i oženivši se Andronikovom kćerju Simonidom, predao Androniku (1299). K. je svakako bio neki pogrčen balkanski (bugarski?) Sloven. *D. An.*

KOTAR. V. Kotari.

KOTARI, kraj u sjeverozapadnoj Dalmaciji (nekada zadarski kotari). Prostiru se među Jadranskim morem, gorom Bukovicom i donjom Krkom. Običan im je pridjevak »ravni« ali su brežuljasti; još se zovu i »kameni« i »kršni«. Brežuljci poglavito se protežu paralelno s jadranskom obalom, od sjeverozapada k jugoistoku. Najviši su prema Vikovici: Binjane 341 m, Stražbenica 252 m, Vukšić 283 m, kota kod Stankovca 326 m. Na sjeveru silaze K. u Ninsku Ljubačku morsku dragu. Obala je ondje prolomljena i istrgana. Izbojci kopna uskim su tjesnacima rastavljeni od izbojaka susjednih ostrva, Paga i Vira. Taj se sjeverni kraj K. zove i ninski kotar. Opći pravac protezanja od sjeverozapada k jugoistoku drže i uvale među brežuljcima i jezera u njima: Nadinsko (4·88 km²) i znatno veće Vransko Jezero (30·10 km²).

Narod se bavi poglavito vrtlarstvom, vinogradarstvom i stočarstvom; vjere je rimokatoličke (53%) i pravoslavne (47%). Glavno je mjesto, usred K., sreski gradić Benkovac (658 st.), znatno raskršće cesta, koje u K. tim više vrijede, jer željeznice još nema. — Smilčić, gradić (619 stanovnika) od Benkovca k sjeverozapadu, sjedište je općine Ravni Kotari.

Primorska mjesta Zadar (sad u talijanskoj vlasti) i Nin znatna su još iz rimskog doba (Jadera, Enona),

Digitized by Google

Nin i Biograd iz doba hrvatskih narodnih vladara (prijestolnice). U 16 i 17 vijeku K. su bili poprište borbe s Turcima. Iz K. su bili junaci narodnih pjesama: Stojan Janković, Ilija Smiljanić, pop Stjepan Sorić i dr.

K. se spominju i u obliku jednine (Kotar) i kao grad.

J. Modestin.

KOTLANIČKO JEZERO, u Bosni, na površini Lelije, oko 3·5 km istočno od Dumoša (1.879 m). Površina mu je 0·105 km², a apsolutna visina 1.514 m.

P. V.

KOTLENIK, planina u Srbiji, između rijeka: Bresnice-Ostrovke-zapadne Morave-Gruže, sjeverno od Kraljeva. K. je poglavito sastavljen od mladog eruptivnog, trahitoidnog kamenja, pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, u kome se pravcu ujedno suzuje i snizuje. Najviši su visovi: Danilovo Osoje 586 m, Rakljata Kosa 687 m, Čekanovića Perje 732 m, Pila 727 m, Crni Vrh 768 m, Blato 603 m, Andrina Kosa 603 m, Nedine Njive 622 m, Kraljica 598 m, Čemernica 500 m. K. je većim dijelom pošumljen i vrlo bogat rijekama, te je stoga jako razgranat. — Jugozapadnim podnožjem planine prolazi drum Gornji Milanovac i Čačak—Konjević—Mrčajevci—Trstenik—Krušević, istočnim, drum Kragujevac—Guberevac—Vitanovac—Kraljevo i Trstenik, a sjeverozapadnim podnožjem, drum Kragujevac—Knić—Mrčajevci.

P. V.

KOTOR, grad u južnoj Dalmaciji, oblast Zeta, na 42° 25′ 30″ sjeverne širine i 18° 56′ 12″ istočne dužine. Prostire se na vrhu Boke Kotorske, u jugoistočnom kutu Kotorskoga zatona, ispod crnogorskih planina. K. je raskršće državnog druma, koji sjevernom obalom Boke, vodi iz Dubrovnika u Budvu, i umjetno na 32 zavoja građenog druma na Cetinje. K. je parobrodska stanica na liniji Sušak—K., Split—K.—Bar, Metković—K.—Ulcinj, K.—Gruž (Dubrovnik) i K.—Herceg Novi. — Kod K. se izliva u more potok Rijeka i izbija vrulja Gordić. Sa zapada, sjevera i juga okružuju K. čvrste, do 10 m visoke, ali zbog čestih potresa gdješto raspuknute zidine. Na sjeveroistočnoj je strani, na 260 m visokom brijegu, tvrđavica Sv. Ivan, koju trostruki zid veže s gradskim zidovima, na južnoj strani Sv. Trojica, a na zapadu jako utvrđeno poluostrvo Vrmac. K. je, s cijelom Bokom, naša najjača tvrđava na Jadranskom moru. Iz grada vode 3 vrata: »Vrata na more« vode u gradsko šetalište i u luku, »Vrata na Rijeku« vode na sjever, prema Dubrovniku, dok kroz »Vrata Gordića« izlazi glavna cesta, za poluostrvo Vrmac, Budvu i Cetinje. Ulice K. su uske i krivudave, ali čiste, a kuće zidane na 2—3 kata. Na glavnom je trgu rimokatolička stolna crkva Sv. mučenika Trifuna, sagrađena u početku 9 vijeka, kada su Kotorani nabavili od mletačkih trgovaca svečeve moći, koje su donesene s Istoka. Crkva, kakva je danas, potiče iz 14 vijeka, dok je isprva, kako svjedoči oko 950 car Konstantin VII., bila okrugla građevina. Dva zvonika na pročelju, portal i nad njim balustrada, građeni su poslije potresa 1667. Na Trifundan, 3/2, slavi slavu Bokeljska (prije Kotorska) mornarica, koja ima svoju hiljadugodišnju historiju. Pravoslavna stolna crkva Sv. Nikole podignuta je na mjestu, gdje je K. vlastelin, protovestijar cara Dušana, Nikola Buća, 1335 bio sagradio crkvu Sv. Nikole i predao je dominikancima. Tu su crkvu, koja je bila pretvorena u vojnički magazin, 1807 Francuzi prodali pravoslavnim Srbima. Pošto je ona na Božić 1896 izgorjela, posvećena je na istom mjestu nova, velika crkva u srpsko-bizantskom stilu. Pravoslavna parohijska crkva Sv. Luke sagrađena je 1195, u doba velikog župana Stevana Nemanje i njegova sina Vukana. Iz 13 vijeka potiče rimokatolička crkva Sv. Gospođe od Rijeke, sagrađena na mjestu, gdje je bila prva kršćanska crkva u K. U toj se crkvi nalazi oltar blažene Osane Kotorkinje (— 1565). Samostan Sv. Klare, ranije svojina benediktovaca i klarisa, od 1573 franjevaca, ima moderno uređenu knjižnicu (20.000 svezaka). Samostanska crkva ima lijep šarenim mramorom ukrašen glavni oltar, iz početka 18 vijeka. Fasade, portali i balkoni nekih palača (suda, nautičke akademije) rađeni su u gotskom stilu 15 vijeka ili u baroku.

K. je igrao glavnu ulogu u historiji Boke Kotorske i bio je centar njenog ekonomskog i kulturnog života. K. ima 2.380 stanovnika, koji se bave poglavito trgovinom i mornarstvom. Znatna je luka, te ima i svoje do-

Digitized by Google

maće parobrodsko društvo »Boka« (kapital 5,000.000 Din, 5 malih parobroda). 1923 ukupni je saobraćaj bio 2.087 lađa, sa 335.934 tona. U K. je općinsko i sresko poglavarstvo, okružni i kotarski sud, porezni ured, zemljarinsko-katastralni ured, lučko odaslanstvo, glavna carinarnica drugog reda, ured za otkup duhana, bolnica, kupalište, pošta, telegraf i telefon, rimokatolička biskupija i župa, pravoslavna eparhija i parohija, gimnazija, nautička akademija, dvorazredna trgovačka škola, obrtna škola, žandarmerijska pripravna škola.

K. je živo trgovačko mjesto. Industrija je zasad neznatna. Važnija su poduzeća: Bokeška Štamparija, Bokeška Glinena Industrija D. D., Tvornica Suhomesnate Robe, mlin na vodi. Za podupiranje trgovine i industrije postoji Trgovačko-obrtnička zajednica i 3 novčana zavoda: Bokeška Banka, Hrvatska Pučka Štedionica i Srpska Bokeška Štedionica.

K. je već u 16 vijeku imao nekoliko latinskih pjesnika: Ljudevit Pasquali, Bernardo Pima i Ivan Bonna (Bolica), koji je u heksametrima opisao K., Marijan Bolica, i Marijan Buća, koji je 1616 štampao K. statute.

U ilirsko-rimsko doba glavno je mjesto u Boci bio Risan, po kome se ona i zvala Risanski Zaliv. Dalje je k jugu bio rimski grad Acruvium, ili Ascruvium, koji je možda propao od potresa. Iz onoga se doba sačuvao u K. pred sat-kulom rimski oltar i spomen-ploča jedne djevojčice. U 7 i 8 vijeku javlja se na mjestu Ascruvium-a Dekaderon, zatim Cattarum, slovenski K. 840 prodrli su južnoitalski Arapi u Boku, osvojili i razorili grad Rossu i primorsko podgrađe K. 925 na splitskom saboru, za vrijeme vlade hrvatskog kralja Tomislava, spominje se K. biskupija, čija je stolna crkva Sv. Trifuna bila posvećena 809.

Vjeran opis K. dao je oko 950 bizantski car Konstantin VII. Tada je K. pripadao bizantskoj pokrajini Dalmaciji, i imao je svoju samoupravu i povlastice, kao i drugi dalmatinski gradovi. Dok su se gradovi sjeverne Dalmacije 1102—1108 poklonili ugarsko-hrvatskom kralju Kolomanu, K. je ostao vjeran Bizantu. — 1166 u K. je sjedio vojvoda Isak, namjesnik bizantskog cara Manuela za južnu Dalmaciju. Poslije smrti cara Manuela (1180), zavladao je K. 1185 veliki župan Stevan Nemanja. I mladi sin Nemanjin, Sv. Sava znamenit je za historiju Boke Kotorske. On je, naime, osnovao srpsko-pravoslavnu eparhiju Zetu, čiji je vladika sjedio u manastiru Sv. Mihaila na ostrvcu Prevlaci, kod Tivta. Pod srpskom vrhovnom vlašću ostao je K. do 1370 kao posebina, čije unutrašnje uređenje poznajemo iz statuta 1301. — Na čelu je bio prior ili comes, načelnik ili knez, postavljen ukazom domini nostri excellentissimi regis Rascie. On se s biskupom i s gradskom vlastelom, na glas zvona, sastajao u vijeće, da vijećaju o općinskim poslovima. Srpski su vladaoci vrlo pazili i cijenili K. i njegovu vlastelu, darivali ih zemljom i raznim povlasticama, tako naročito Đorđe, sin Vukanov, kraljevi Radoslav, Stevan Uroš I., Stevan Uroš II., Milutin i kraljica Jelena, najzad carevi Dušan i njegov sin Uroš. Najsjajniju povelju dobili su Kotorani od cara Dušana 1351, kada su k njemu u Prištinu došli vlastela i građani njegova »vjernoga i stolnoga i ljubimoga i slavnoga grada K.«, i donijeli mu hrisovulje i zapise srpskih vladara. Iz te se povelje vidi, da je K. općina imala u svojoj vlasti svu župu Grbalj, Mirac, Lozicu, Dobrotu do Ljute, manastir Sv. Georgija sa svom metohijom njegovom, nadalje crkvu Arhanđelovu u malom moru prema otoku, Lušticu, Pasiglav, Krtole, Polje, a osim toga dao mu je car Dušan Baošle (Baošić), Bijelu, Kruševicu sa svim selima i međama do Rijeke, i Ledenice.

K. je u 13 i 14 vijeku najviše trgovao vunom i solju sa Srbijom i Bosnom; tamo je bilo i znatno skladište mletačke trgovine. K. je imao i kovnicu srebrnog novca sa likom kralja, kasnije cara srpskoga na licu, a sa likom svog zaštitnika Sv. Trifuna na naličju i s latinskim natpisom. K. je biskup imao vrhovnu pastvu nad svim katoličkim kolonijama u Srbiji. Utjecaj Kotorana na poslove u srpskoj državi i ugled njihov na dvoru osobito se isticao za vrijeme cara Dušana. Najznatniji Kotorani na srpskom dvoru bili su Nikola i Mihailo Buća. Nikola je s četom Kotorana bio u bitki kod Velbužda 1330, u kojoj su Kotorani oteli Bugarima zastavu i krst. Nikola Buća, ministar financija

Digitized by Google

i protovestijar cara Dušana, pratio je cara, kad je s caricom Jelenom 1350 posjetio Dubrovnik i K., a 1351 bio je poslat u Mletke, da ih zadobije za savez. Mnogo se vlasteoskih porodica, počev od 13 vijeka, iselilo iz K. u Dubrovnik, ali je ipak u početku 15 vijeka živjelo u K. preko 60 vlasteoskih porodica, koje su do danas sve izumrle.

Poslije smrti cara Dušana, K. je mnogo trpio zbog takmičenja ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita I., Mlečana i Genovljana, bosanskog kralja Tvrtka I., vojvode Sandalja Hranića i zetskih Balšića, da njime zavladaju. — Najzad se 23/4 1420 K. dao u okrilje mletačko pod kojim je ostao do propasti Mletaka (1797), uživajući veću samostalnost od ostalih dalmatinskih općina, koje su se bile sklonile pod zaštitu Mletaka. K. je zadržao svoj stari ustav i upravu, Mlecima nije plaćao nikakva danka, što više mu je ostalo pravo, da kuje svoj novac. U K. je sjedio mletački comes et capitaneus, od 1480 rettore, poslije izvanredni providur »mletačke Albanije«, kako se zvala Boka Kotorska. Za vrijeme mletačkog gospodstva bilo je u K. domaćih borbi između vlastele i pučana, a bilo je sukoba i sa susjednim Turcima (opsada 1539, 1569, 1657), koji su dugo držali župu Grbalj, žitnicu K., ali se u samom K. nikada nisu ugnijezdili. — Grad je više puta stradao od zemljotresa, najgore 6/4 1667, kada je počinio silne štete na kućama i ljudskim životima. — Po padu Mletaka (1797), K. je pripao Austriji. 4/3 1806 zauzelo ga je rusko brodovlje, ali ga je već 12/8 1807 predalo Francuzima, koji su vladali Bokom šest godina. Zatim su u K. kratko vrijeme gospodarili Englezi, pa 8/1—19/6 1814 Crnogorci, kojima su grad uzeli Austrijanci. Za vrijeme Svjetskog Rata 1914—1918 K. je s Bokom bio jako vojničko uporište austro-ugarske vojske, odatle je ona jurišala na lovćenske visine i prodrla u Crnu Goru. Po slomu monarhije K. je s Bokom pripao Kraljevini SHS i sada čini primorski kraj njene oblasti Zete, t. j. srez bokokotorski sa 33.633 stanovnika.

Literatura: V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (1881, II, 249 do 258); Đ. Stratimirović, O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske (Spomenik, 28); P. Šerović, Boka Kotorska (Jadranska Straža, III, 122). *J. Modestin.*

KOTORIBA, mjesto u Međumurju, na desnoj obali Mure (136 m), željeznička stanica na pruzi Čakovac—K. (Velika Kaniža—Budapest). Ima 4.735 stanovnika, općinsko poglavarstvo (srez Prelog, oblast Maribor), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon, komesarijat željezničke granične policije, ambulantu za trahom, mlin na valjke, parnu pilanu, Vjeresijsku Zadrugu. — Stanovnici su Hrvati kajkavci. Bave se vrtlarstvom i stočarstvom.

J. M-n.

KOTORSKA BISKUPIJA, obuhvata danas i nekadanju risansku i budvansku biskupiju. Nije poznato kada je osnovana. Još u trećoj desetini 10 vijeka nalazila se pod splitskim metropolitom, zatim pod dukljansko-barskim a 1178 pod barijskim u Italiji, dok nije 1828 podredena zadarskoj nadbiskupiji. — Danas K. B. broji 15.856 katoličkih duša, 25 svećenika, 29 župa i kapelanija i 4 dekanije (Kotor, Perast, Budva, Herceg-Novi). U biskupiji, uz svjetovno svećenstvo, rade i franjevci i sestre Sv. Križa i služavke Maloga Isusa. Stolna crkva ima moći Sv. Trifuna, koji se u Kotoru od 9 vijeka na osobiti način slavi. Osim toga se mnogo hodočasti Sv. Mariji od Škrpjela. Sadanji je biskup Franjo Ucellini. *J. J.*

KOTOR-VAROŠ, mjesto u Bosni na Vrbanji. Ima 1.428 stanovnika. Sresko je mjesto. *M. F.*

KOTRINCE, vlaške ženske pregače sa dugim resama. Nose se u Banatu. *N. Z.*

KOTROMANIĆ STJEPAN II., ban bosanski 1318—1353. Sin je Stjepana I. Kotromanića i Jelisave, kćeri kralja Dragutina. Na vlast je došao kao štićenik bana Mladena Šubića, protiv koga je uskoro sudjelovao u borbi i pridonio njegovom padu (1322). Bez velikih moralnih skrupula, K. je bio smion i dosljedan. Pod njim je Bosna postigla znatne uspjehe, izvršila je unutrašnju konsolidaciju, ojačala je financijski otvaranjem rudnika i postala je ozbiljan politički faktor. Svoju spoljašnju politiku vezao je K. uz Madžarsku, kojoj je ostao vazal čitava života, i ako ne uvijek iskren

Digitized by Google

i pouzdan. Poslije smrti kralja Milutina iskoristio je raške borbe oko prijestolja, pa je dobio Soli i Usoru, osvojio Hum i dao Bosni izlaz na more (1325—1326). Radi toga došao je u sukob sa Raškom i imao je borbe i sa Stevanom Dečanskim (1329), i poslije sa carem Dušanom (1350). U tim borbama K. je rđavo prošao, ali je ipak uspio da održi posjednuto područje. Za vrijeme borbe u Dalmaciji između Mletaka i Madžara, K. je, i ako madžarski savjetnik, podržavao tajne veze sa Mlečanima, i pravio im znatne usluge u borbama oko Zadra, i inače (1344—1348). Za njegove vlade katolicizam, pomagan od Madžara i od papinske kurije, uhvatio je prilično korijena u Bosni, gdje se učvrstio aktivni franjevački red. — Muška djeca bana S. pomrla su prije njega, a kći mu Jelisava vjenčala se 20/7 1353 s madžarskim kraljem Ljudevitom Velikim. Stjepana je na prijestolu zamijenio sinovac Tvrtko.

V. Ćorović.

KOTROMANIĆI, bosanska dinastija, koja je vladala 1254—1463. Podrijetla je vjerojatno germanskog. Prvi dokumentima utvrđeni član dinastije bio je ban Prijezda, rođak i nasljednik bana Ninoslava (spominje se od 1233, bio je ban od 1254 do iza 1287). On je nesumnjivo, već po imenu i po vezama s Ninoslavom, s korijenom u Bosni. Njegovi preci, prema tome, došli su u zemlju, ako su točne vijesti službenih dubrovačkih akata, koji K. obilježavaju kao tuđince u Bosni, nesumnjivo koju desetinu godina prije. Nasljednici Prijezde I. bili su: Prijezda II. i Stjepan. Ovaj Stjepan, zvan Stjepan I. Kotroman, uzeo je 1284 za ženu Jelisavu, kćer kralja Dragutina. Oni su vladali, kao i otac im, samo u uskom području srednje Bosne, u kraju oko izvora i gornjeg toka istoimene rijeke. Bana Stjepana, koji se jedno vrijeme javlja sam kao vladar, potisnula je iz Bosne porodica moćnih Šubića, prvih godina 14 vijeka. Njegova udovica sklonila se sa jednim dijelom djece u Dubrovnik, a druga djeca u Medvedgrad. Ugled i važnost kuće K. obnovio je Stjepan II., koji se vratio na bosanski prijesto oko 1318. Najslavniji član ove dinastije bio je kralj Tvrtko I. (ban 1353—1377, kralj 1377 do 1391). Dinastija K. izgubila je vlast pogibijom posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića 1463.

Literatura: L. Thálloczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 18, 1906); M. Ristić, Bosna od smrti bana Matije Ninoslava do vlade kralja St. Dragutina (1910). *V. Ćorović.*

KOTRULJEVIĆ BENO (BENEDIKT) (Cotrugli), državnik i književnik (u početku 15 vijeka, valjda Dubrovnik — negdje prije kraja 1468, po svoj prilici u Napulju). Bio je iz ugledne dubrovačke trgovačke kuće, te su mu i otac i djed vršili razne službe i misije. K. je živio ponajviše u Napulju, gdje je bio najprije dubrovački konzul, a poslije viši činovnik u službi napuljskih kraljeva Alfonza I. i Ferdinanda I. 1458 napisao je djelo Della mercatura et del mercante perretto (O trgoviči i o savremenom trgovcu), koje u trgovačkoj literaturi zauzima vrlo vidno mjesto, jer se u njemu najprije vidi dvostruko vođenje računa. Osim toga, to je najstarije sačuvano djelo jednog dubrovačkog pisca, i ako je izdato tek 1573 u Mlecima.

Literatura: K. P. Kheil, Benedetto Cotrugli (1906; na češkom i na njemačkom jeziku). *M. R.*

KOTTLER HELENA, slikarica. V. Vurnik Helena.

KOUDELKA VIKTOR. V. u Dodatku.

KOVAČ ANTE, književnik i publicist (23/5 1897, Vrbanja, Slavonija). Svršio je srednju školu i maturirao u Vinkovcima. Za vrijeme Svjetskog Rata došao je, kao zarobljeni kadet austro-ugarske vojske, u Rusiju, i u oktobru 1916 stupio je kao dobrovoljac u srpsku vojsku. Radio je u propagandističkoj »vaspitnoj komandi« u Odesi. U aprilu 1917 stigao je, s prvim dobrovoljačkim bataljonom, iz Rusije na solunsku frontu, a u decembru iste godine određen je za obuku dobrovoljaca iz Amerike u Bizertu, gdje je ostao gotovo godinu dana. Poslije oslobođenja bio je jedan od glavnih pokretača organiziranja oblasnog Saveza Dobrovoljaca u Hrvatskoj i Slavoniji, zatim glavni urednik zagrebačkog dnevnika Pokret (1921—1924), a sada je član redakcije dnevnika Riječ i stalni dopisnik beogradske Reči.

Digitized by Google

Kao gimnazist počeo se K. javljati pjesmama u Pobratimu i feljtonima u vinkovačkoj Svjetlosti. Sa solunske fronte saradivao je u krfskim Srpskim Novinama, a iz Bizerte u američkom Jugoslovenskom Svijetlu i kalendaru Danici. Kasnije je bio saradnik u Savremeniku, Kritici i Jugoslavenskoj Njivi, kao pjesnik, novelist i kritičar. K. je odličan kozer i feljtonist. Upotrebljava pseudonim Pfificus. Uredio je dobrovoljački almanah Jugoslaviju (1922) i humoristički almanah Priča se (1923). Izdao je dvije knjige svojih radova, Milovanje u pjesmi i prozi (1923), i Impresije iz jedne epoke (1923), literarno obradene dobrovoljačke uspomene.

B. V.

KOVAČ PLANINA, na granici Bosne i Stare Srbije između rijeka: Janjine-Babčice-Ćotine-Vojšinske-Poblaćnice, južno od varoši Čajniča, odnosno sjeverozapadno od Plevalja. K. P. pruža se od sjeverozapada na jugoistok; u tom su pravcu najviši visovi: Crni Vrh 1.307 m, Stražnica 1.439 m, kota 1.531 m, Tusto Brdo 1.285 m, Pijevčeva Glava 1.366 m. Preko planine, preko prijevoja Metalke, i sjevernim podnožjem vodi drum Plevlje—Čajniče—Goražda.

P. V.

KOVAČEVIĆ ANDRIJA, književnik (16/4 1879, Domankuš, kod Bjelovara). Svršio je gimnaziju i pravnički fakultet u Zagrebu. Kao poštanski činovnik služio je od 1902 u raznim mjestima. Bio je delegat ministarstva pošta u Sarajevu (1919) i Pečuhu (1919), odakle je premješten u Zagreb. 1924 bio je šef odsjeka u Sarajevu, a 1925 postao je generalni inspektor Poštanske Štedionice u Beogradu. — K. se javljao kao novelist među osnovačima zagrebačke đačke Nade i Nove Nade (1896—1899), zatim u feljtonu Narodnih Novina, Obzora, Pokreta, Svijetla i u sarajevskoj Nadi. Matica Hrvatska izdala je K. roman Posljednji Nenadić (1913), poslije koga je napisao roman Krijes.

B. V.

KOVAČEVIĆ ANTONIJE, kazališni slikar (1848, Beograd — 22/8 1883, Beograd). K. je svršio osnovnu školu i realku u Beogradu, a zatim je kod slikara Galwitz-a u Pančevu učio dekorativno slikarstvo. Kao stipendist kneza Mihaila nastavio je učenje dekorativnog slikarstva u bečkoj akademiji, a završio ga u Münchenu, gdje je odmah počeo praktičan rad u ateljeu Metenleitera, slikara münchenskog dvorskog kazališta. 1876 stupio je K. kao kazališni slikar u beogradsko Narodno Pozorište. Pored rada u kazalištu, K. je izradio i ikonostase u knjaževačkoj i zaječarskoj crkvi. U Dobračinoj ulici u Beogradu, na kućama M. Milovanovića i Lj. Novakovića i danas se vide freske, koje je on radio. Još do prije kratkog vremena bile su sačuvane dekoracije Kalkuta, Bombay, Stari Zamak i nekoliko dvorana. Cio dekor za komad Put oko zemlje K. je izradio i u punoj mjeri pridonio za ono vrijeme neobičnom uspjehu toga komada.

R. O.

KOVAČEVIĆ BLASIUS ANTUN, generalmajor (1738, Kraljeva Velika — 31/5 1793, Bruxelles). Stupio je 1759 u Gradiški graničarski puk. Za vrijeme sedmogodišnjeg rata postao je kapetan, a u bavarskom ratu za nasljedstvo major, 1785 potpukovnik, 1788 pukovnik i zapovjednik Gradiške graničarske pukovnije, 1789 vojevao je protiv Turaka, 1793 protiv Francuza. Iste godine postao je generalmajor i zapovjednik brigade. U bitci kod Tournay bio je smrtno ranjen i poslije nekoliko dana je umro.

V. L.

KOVAČEVIĆ BOŽIDAR, pjesnik, pripovjedač, kritičar (26/8 1902, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, a od 1921 studira jugoslovensku književnost na beogradskom univerzitetu. Dosad je pisao većinom u stihu, a objavio je četiri sveska pjesama: 1922 Alfe mojih duša, 1923 Grč mladenstva, 1924 Orač Tišine, a 1925 priredio je izbor iz tih knjiga pod naslovom Poezija B. K. Osim pjesama K. piše često i u prozi, pripovijetke i priloge iz srpske kulturne historije, književne i kazališne recenzije i bilješke, većinom u Srpskom Književnom Glasniku.

V. P.

KOVAČEVIĆ FERDO, slikar (10/4 1870, Zagreb). Svršio je obrtnu školu u Zagrebu i školu za umjetni obrt u Beču. Živi u Zagrebu kao nastavnik u umjetničkoj akademiji. Izlagao je mnogo u Zagrebu (više puta kolektivno), u Beogradu, Sofiji, Petrogradu, Kopenhagenu, Parizu i dr. K. je naročito pejsažist.

A. Sch.

Digitized by Google

KOVAČEVIĆ IVAN, generalmajor (1744, Kraljeva Velika — 26/4 1799, poginuo u bitci Magnino). Poslije svršene nauke u vojno-graničarskoj školi postao je 1759 zastavnik kod 50 pješačke pukovnije, pa 1770 kapetan u Gradiškoj graničarskoj pukovniji, u kojoj je napredovao do pukovnika. 1789 uspješno je djelovao u borbi protiv Turaka, 1794 postao je zapovjednik 16 Varaždinske pješačke pukovnije, iste godine generalmajor i zapovjednik jedne brigade u Italiji. Uspješno je vojevao u ratu protiv Francuza 1795/97 i 1799. *V. L.*

KOVAČEVIĆ LJUBOMIR, historik (4/1 1848, Petnjica, kod Valjeva — 19/11 1918, Vrnjci). U Petnjici je svršio osnovnu školu, a nižu gimnaziju u Šapcu. Višu gimnaziju i veliku školu učio je u Beogradu. Zanimao se mnogo botanikom i matematikom. 1870 postavljen je za suplenta u Negotinu. 1872 premješten je u učiteljsku školu u Kragujevac i sa njom zajedno u Beograd (1877). Sudjelovao je u ratovima Srbije s Turskom 1876 i 1877/78. Kada je prešao u Beograd, počeo se najviše baviti historijom i numizmatikom, ali je pokazivao interesa i za filologiju, sve možda po inicijativi svoga kuma St. Novakovića. Za profesora velike škole došao je 1894, poslije penzioniranja Pante Srećkovića. To je bila znamenita pobjeda kritičke historiografije. 1895 postao je ministar prosvjete u kabinetu St. Novakovića, ali mu je velika neodlučnost mnogo smetala da učini sve što je mogao i namjeravao. 1897 do 1901 bio je nanovo profesor velike škole, a 1901 kratko vrijeme bio je ministar. Poslije toga se nije više vraćao na veliku školu, nego je glavni svoj rad posvetio akademiji, čiji je bio prvo blagajnik, a 1906—1912 sekretar. 1912 postao je državni savjetnik. Za sloma Srbije u Svjetskom Ratu ostao je u zemlji i pomagao je spasiti dijelove državnog i akademijinog arhiva.

K. je, može se reći, historik samouk. Stoga je, i pored svoje oštroumnosti i ustrajne radinosti, ipak malo postigao, jer nije imao za historika potrebno znanje jezika, opće historije i historijske metode. K. je to i sam osjećao, te i otuda njegova bojažljivost i oklijevanje u naučnim poslovima. K. je započeo svoj naučni historijski rad veoma skromno, sa kronološkim ispravcima. Iz njih se ispela njegova velika polemika s Pantom Srećkovićem, braniteljem točnosti narodne tradicije, o vremenu i načinu smrti cara Uroša. Tu je K. bio mišljenja I. Ruvarca, a i inače su im studije slična pravca. I K. se mnogo bavio historijskom geografijom i imao je lijepe uspjehe u tom, dok u tumačenju narodnih pjevanja nije mogao duboko ulaziti u teške probleme, kao I. Ruvarac. Drugi žestok sukob s braniteljima narodne tradicije imao je K. zbog svoje studije o Vuku Brankoviću, gdje su njegovi naučni rezultati također jednaki svima I. Ruvarca u njegovu Knezu Lazaru. U svima tim pitanjima mogao je K. postići lijepe uspjehe samo oštroumnom analizom izvora, pretežno srpskih. No gdje je trebalo razgranati studije i na strane izvore i literaturu, tu K. nije imao uspjeha. Njegova rasprava Nekolika pitanja o Stefanu Nemanji (Glas, 58) sasvim je promašena, i pored fenomenalne erudicije, koju je u njoj razvio. Ona je puna balasta kao i Žene i deca Stevana Prvovenčanoga (Glas, 60), gdje utrošen trud nikako ne odgovara postignutim rezultatima.

Teško je i sporo sve publicirao, čak i numizmatičke radove, u kojima je imao lijepog uspjeha, pa i izvore. Njegovi znameniti atonski prijepisi trebali su izići još u 44 Spomeniku, i on ih je počeo štampati, ali ih nije doštampao. Krupniji radovi, pored K. spreme i pored velikog smisla za odgovornost, nisu bili mogući. Srpsku historiju po njegovim predavanjima publicirao je Milan Ubavkić, a K. sam je dospio da s Ljubom Jovanovićem izda samo početke opširne srpske historije u Srpskoj Književnoj Zadruzi. Školske knjižice, što ih je u istom društvu o srpskoj historiji pisao, izlazile su vrlo nespretno raspoređene.

Glavniji K. radovi su: Nekoliko hronoloških ispravaka u srpskoj istoriji (Godišnjica, 3, 1879), I opet kralj Vukašin nije ubio cara Uroša (Godišnjica, 6, 1884), I po treći put, kralj Vukašin nije ubio cara Uroša (1886), Despot Stevan Lazarević za vreme turskih međusobica (Otadžbina, 4—5, 1880), Vuk Branković (Godišnjica, 10, 1888), Sv. Stefanski Hrisovulj (Spomenik, 4, 1890), Trg Brskovo i župe brskovska i ljubovidska (Glas, 30, 1891), Istorija srpskog naroda, zajedno

Digitized by Google

sa Lj. Jovanovićem (S. K. Z., 7 i 21, 1893—1894), Nekolika pitanja o Stefanu Nemanji (Glas, 58, 1900), Žene i deca Stepana Prvovenčanog (Glas, 60, 1901), Najstariji bugarski novci (Glas, 76, 1908).

Literatura: V. Ćorović, Ljubomir Kovačević (Godišnjica, 34, 1921).

N. Radojčić.

KOVAČEVIĆ TOMA, historik (6/1 1664, Križevci — 13/6 1724, Zagreb). Studirao je u Križevcima, Zagrebu i Rimu (u jezuitskom kolegiju Germanicum-Hungaricum filozofiju i teologiju, 1684—1691). Kada se vratio u domovinu, bio je neko vrijeme župnik u Ivancu (pored Varaždina), a 1694 postao je zagrebački kanonik. 1699 do 1701 bio je rektor hrvatskog kolegija u Beču, a onda se vratio u Zagreb, kao čazmanski arhiđakon. 1708 zastupao je u saboru u Požunu zagrebački kaptol. Prema intencijama kaptola radio je da se zagrebačka biskupija uzvisi na nadbiskupiju, kako bi postala nezavisna od madžarske crkvene hijerarhije. Izdavače i autore Illyricum Sacrum-a pomagao je izdašno u njihovom radu. Sva su mu djela ostala u rukopisu, i nalaze se u arhivu Jugoslavenske Akademije. Među njima su najbolja ova: Catalogus presulum Zagrabiensium, Historia provinciae seu bonorum venerabilis capituli Zagrabiensis Siscianorum, Sequitur catalogus regulatus demortuorum canonicorum Zagrabiensium sine aliqua interruptione deductus ab anno 1578. Pored tog napisao je i historiju nekih samostana.

Literatura: Šišić, Enchiridion, 70.

V. N.

KOVAČEVIĆ VLADA, četnički vojvoda i pješadijski kapetan u penziji (22/10 1878, selo Zminjak, srez mačvanski, okrug podrinski). K. je bio vojvoda prve srpske čete, koja je uspjela da krajem oktobra 1905 prodre čak u Maleš, koji se dotle smatrao kao neosvojiva tvrđava bugarske propagande. Četovanju se K. odao još godinu dana prije toga, 18/10 1904 prešao je sa četom u Skopsku Crnu Goru. Lično vrlo hrabar, K. nije imao svojstva za držanje ljudi pod komandom, i zbog toga je, poslije izvjesnog vremena, vodstvo čete morao ustupiti drugome. K. je proizveden za potporučnika 27/8 1907, a penzioniran je kao kapetan I klase 25/3 1921. Poslije toga dobio je kao naseljenik zemlju na Kosovu i nastanio se u Prištini, gdje i sada živi.

M. M.

KOVAČICA, sresko mjesto u Banatu, na pruzi Pančevo—Veliki Bečkerek. K. je imala 1910 4.969 stanovnika, od kojih je bilo Srba 23, Madžara 329, Nijemaca 103, Slovaka 4.417; pravoslavnih 84, katolika 226, protestanata 4.301; 1921 je imala 5.048 stanovnika. 1750 K. je još bila pustara. 1751—1752 naseljena je srpskim graničarima iz potiske i pomoriške granice. 1767 pripadala je njemačko-banatskom puku i bila je sjedište čete. 1801—1803 naseljena je u vrlo znatnom broju Slovacima, iz županije Arve, trenčinske i heveške, koji su došli u K. zajedno sa svojim učiteljima i svećenicima. 1872 pripojena je K. torontalskoj županiji. Stanovništvo se bavi gotovo isključivo ratarstvom.

D. P.

KOVAČIĆ ANTE DR., književnik (1854, Marija Gorica, Hrvatsko Zagorje — 10/12 1889, Stenjevec). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, zatim je, poslije 6 razreda gimnazije, stupio u nadbiskupsko sjemenište u Zagrebu. Položivši maturu svukao je mantiju, i učio je pravo na sveučilištu u Zagrebu, na kome je 1889 promoviran za doktora. Kao advokatski perovođa radio je u Karlovcu i Zagrebu, a 1889 dobio je advokaturu u Glini. Ali iste je godine obolio i umro u Stenjevcu. — K. je pjesnik, feljtonist, novelist i romanopisac. Počeo se javljati pjesmama u časopisima, almanasima i feljtonu pravaške Slobode (balade, erotika i patriotsko-političke pjesme). K. pjesme sabrao je i odštampao, pod naslovom Izabrane pjesme (1908), njegov sin Krešimir K. Anonimno izdao je K. svoju duhovitu Smrt Babe Čengićkinje (1880), satiru protiv bana Mažuranića. Odlični su K. političko-satirični feljtoni Iz Bombaja, u feljtonu Slobode (1879, 1880, 1884). U almanahu Hrvatska, feljtonu Slobode, pa u Vijencu i Balkanu objavio je K. nekoliko novela, koje je kasnije izdalo Društvo Hrvatskih Književnika, pod naslovom Sabrane pripovijesti (1900), sa studijom A. G. Matoša. Prva su mu dva romana Baruničina ljubav (Vijenac, 1877), i Fiškal (Sloboda, 1882). U Balkanu (1886) počeo je izlaziti K. roman Među Žabari, karikatura savremenih malograđanskih patriota, ali je redaktor morao štam-

Digitized by Google

panje obustaviti zbog protesta pogođenih Karlovčana, i tako je djelo ostalo nedovršeno. Posljednje i najveće djelo K. je roman autobiografskog značaja, U registraturi (Vijenac, 1888).

Literatura: J. Krnic, Dr. A. Kovačić (Nada, 1902); M. Marjanović, Dr. A. Kovačić (Savremenik, 1907).

B. V.

KOVAČIĆ FRAN DR., historičar i filozof (25/3 1867, Veržej, mariborska oblast). K. je učio osnovnu školu u Veržeju u Ljutomeru, gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, više škole u Zagrebu, Mariboru i Rimu 1895—1897. 25/7 1894 postao je u Mariboru svećenik, 1897 promoviran je za doktora filozofije. Od 1/10 1897 je profesor filozofije na teološkoj školi u Mariboru. 1903—1921 bio je tajnik, od 1921 je predsjednik i najagilniji član Zgodovinskog Društva u Mariboru, a od 1917 urednik je Časopisa za Zgodovino in narodopisje. U tom organu objavio je K. mnogobrojne studije, najviše iz crkvene i ekonomske historije slovenačkog dijela Štajerske. Najglavnije su: Spodnjepolskavski urbar iz leta 1504 (1905), Petovij v zgodovini južne Štajerske (1908), Bolgari na Slovenskem l. 827 (1907), Iz prazgodovine središkega trga (1909), Vitezi Pesničarji (1912), Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuju (1913), štampano zasebno, zajedno sa studijom Dominikanski samostan v Ptuju, koja je izašla u Voditelju v bogoslovnih vedah 1914. Posestvo Cezt v listini l. 1141 in njega lastniki (1915), Sv. Areh na Pohorju (1917), Doneski k starejši zgodovini Murskega polja (1919), Mariborsko vprašanje (1920), Problemi ob zori naše zgodovine (1923). U Zborniku Slovenske Matice 10 (1908) napisao je K. studiju Protestantizem v Istočni Štajerski in Međimurju, u Bulićevom Zborniku (1924); Maribor, Petovij in Celeja v starokršćanski dobi. Posebne knjige su monografije: Trg Središče (1910), Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini (Ljubljana, 1914), Slovenska Štajerska in Prekmurje (1926) i Ljutomer (1926). — K. je i filozofski pisac. Napisao je Ontologija (1905), Anicij Boetij in njegovo modroslovje (1905), Dr. Angelikus Sv. Tomaž Akvinski (II izdanje, 1924).

M. Kos.

KOVAČIĆ KREŠIMIR, književnik i publicist (1889, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Karlovcu, a slušao je pravo i filozofiju u Zagrebu, Pragu i Beogradu. Posvetio se publicistici. Radio je u Pokretu, Obzoru, Malim Novinama. U Beogradu je radio u Pijemontu, Politici, Dnevnom Listu, Reči, Slovenskom Jugu. 1913 je uhapšen i protjeran u Karlovac. 1914 bio je urednik Kopriva i nacionalističkog časopisa Nova Riječ, a saradnik Pokreta. Do 1916 bio je interniran i u vojsci. 1917 je bio urednik i književni kritičar Jutarnjeg Lista, 1918 urednik zabavnog ilustrovanog časopisa Zabavnik, 1919 ponovo urednik Kopriva, 1920 urednik Domovine i zatim urednik Novosti (1920—1925). Bio je predsjednik Hrvatskog Novinarskog Društva (1919—1924), zatim predsjednik Jugoslavenskog Novinarskog Udruženja, od 1923 do danas. Živi u Beogradu, kao šef izvještajne službe zagrebačkih Novosti i Morgenblatt-a. Kao publicist bavio se K. socijalnim i političkim pitanjima, a kao književnik piše humoreske i satire, književne kritike, novele i pjesme. Pokrenuo je i uređivao đačke listove: Mlada Hrvatska i Grabancijaš, a sarađivao je u omladinskim listovima: Hrvatskom Đaku, Valu i Pravašu, pa u književnim časopisima: Hrvatskoj Smotri, Savremeniku i t. d. Posebno je izdao knjige i brošure: Štrajk u fabrici štrebera (1908), Hrvatska u borbi za slobodu (1912), Humoreske i satire (1914), Par nas s Parnasa (1920), Burgije i turpije (1922).

B. Vodnik.

KOVAČIĆ VIKTOR, arhitekt, profesor tehničke visoke škole u Zagrebu (1847, Lička Vas, kod Huma na Sutli — 21/10 1924, Zagreb). Izučio je najprije klesarski zanat u Grazu, a po tom je učio na obrtnoj školi u Zagrebu. Neko vrijeme je radio u praksi, zatim je studirao arhitekturu na umjetničkoj akademiji u Beču. Poslije svršenih nauka u Beču, vratio se (1899) u Zagreb, gdje je radio do svoje smrti kao arhitekt. 1920 izabran je za stručnog učitelja perspektivnog crtanja na tehničkoj visokoj školi u Zagrebu, 1922 za honorarnog docenta istoga predmeta i arhitektonskih kompozicija, zatim iste godine za suplenta i redovnog profesora arhitektonskih kompozicija. Glavni su mu radovi: Crkva Sv. Blaža u Zagrebu i Palača

Digitized by Google

Zagrebačke Burze. Osim ovih projektirao je K. veći broj privatnih zgrada u Zagrebu, i izradio je također osnovu za regulaciju zagrebačkog Kaptola. K. je bio jedan od naših najboljih arhitekta. *R. K.*

KOVANIK je kožan pojas, po kome su pometane metalne pločice, ukrašene raznobojnim kamenom. Nose ga seljanke po Hercegovini, Crnoj Gori, Sandžaku, Staroj Srbiji i užičkom okrugu. Nošenje K. je izobičajeno. *N. Z.*

KOVILJ, manastir (Sv. Arhanđela) u Bačkoj. Po tradiciji podignut je u 13 vijeku. Spominje se u 17 vijeku (1651, 1654, 1675, 1690). Stradao je 1697, a obnovljen je 1705—1707. *V. P-ć.*

KOVILJAČA, vapnenačka visoravan u Srbiji, južno od gornjeg toka Moravice, oko 10 km istočno-jugoistočno od Soko Banje. Sjeverne i istočne padine K. vrlo su strme, i u nižim dijelovima pošumljene, a njihovim podnožjem vodi drum Knjaževac—Soko Banja i dalje na zapad. Najviši visovi su: kota 1.138 m, Vesino 1.064 m. *P. V.*

KOVILJAČA BANJA, okrug podrinjski, od Loznice 6 km. Izvori sumporovite vode 30° C. Ima jedan izvor željezovite vode i blato. Ima 4 kupališta. Liječi: reumatizam, neuralgiju, horeu, ženske bolesti, skrofulozu, kožne bolesti, malokrvnost i sklerozu, Izvorna voda za piće. Svojina je okruga podrinjskog. *L. N.*

KOVIN. 1, Sresko mjesto u Banatu, na Dunavu. 1910 imao je 7.345 stanovnika, od kojih je bilo Srba 2.200, Madžara 2.659, Rumunja 1.726, Jevreja 57; pravoslavnih 3.941, katolika 3.063; 1921 imao je K. 6.723 stanovnika. Nekada je K. bio glavno mjesto Kovinske županije. Grad je podignut možda već u 12 vijeku. K. je jedno od najstarijih srpskih naselja sjeverno od Dunava. U znatnoj mjeri naseljen je Srbima već početkom 10 vijeka, a možda i ranije, kada su oni dobili znatne povlastice. Kasnije je ovo srpsko stanovništvo pobjeglo ispred Turaka dalje na sjever, gdje je na Čepelskom ostrvu osnovalo Srpski Kovin (Ráczkovin). K. je pao pod Turke, izgleda, 1551. Za turske vlasti sjedio je u kovinskom gradu beg, koji je bio podređen temišvarskom paši. 1717 imao je K. 50 popisanih srpskih domova. Poslije beogradskog mira grad je razrušen. Osnivanjem vojne granice postao je K. sjedište čete. 1872 pripojen je K. tamiškoj županiji. Stanovništvo se bavi ratarstvom, a znatan je i obrt kao i mlinska i ciglarska industrija. K. ima građansku školu. *D. P.*

2. Manastir (Uspenje Bogorodice) na čepeljskom ostrvu u Dunavu kod Pešte. Veli se, da ga je osnovala u 12 vijeku žena kralja Bele II. Slijepog, Jelena, kći raškog župana Uroša. Prvi put je crkva popisana 1320, drugi put 1514, treći put 1765. 1439 Turci su spalili grad Kovin (prema Smederevu) na Dunavu, i tada su Madžari preselili građane ovog grada na čepeljsku adu, gdje se nalazio pravoslavni manastir (crkva je bila prvo posvećena praocu Abrahamu). 1777 Marija Terezija ukinula je ovaj manastir, i tada su njegovi monasi premješteni u manastir Grabovac, a crkva je postala mirska. Postoji i sada. *V. P-ć.*

»KOVINA«, PRVA JUGOSLOVENSKA METALURGIČNA INDUSTRIJA D. D., Maribor. Osnovana je 1919. Kapital je 2,750.000 Din. Pokretna snaga je 140 HP. Radnika je zaposleno 200. Izrađuje sprovodni materijal, prskalice, peći za kupališta i t. d. *S. P.*

KOVINSKA BANKA. Centrala Kovin, filijala Bavanište. Osnovana je 11/12 1904. Kapital je (150.000, akcija 130 dinara) 4,500.000, rezerve 2,675.000, ulozi 4,496.669, reeskompt 2,561.946, vjerovnici 1,293.018, gotovina 471.631, mjenice 6,695.453, nekretnine 101.820, dužnici 1,709.613. Bankarski poslovi. Poduzeća: parna pilana i tvornica namještaja 6,328.042, konzorcijski poslovi 1,299.014, dobit 1,250.766 Din, dividenda 5 dinara po akciji 16·66%. *N. S.*

KOVNICE NOVCA. Najstarije K. N. u našoj državi bile su na dalmatinskoj obali, gdje su još u početku 4 vijeka pojedini gradovi i kraljevi kovali svoj bakreni i, pokatkad, srebrni novac. O organizaciji tih K. N. ne znamo ništa. Keltska ilirska plemena, koja su stanovala u današnjoj našoj državi, služila su se još dugo zamjenom u trgovini. Prve K. N. pojavile su se tu tek oko sredine 4 vijeka, kada je neposredni dodir sa Grcima na jugu i ova plemena pobliže upoznao sa kovanim novcem

Digitized by Google

makedonskih, peonskih i tračkih kraljeva. Tada su oni počeli s imitiranjem tih novaca, i to više u privatnim K., nego u državnim. Naročito ima mnogo imitacija Filipovog statera, izrađenih od privatnih lica, dok novci keltskih plemena na zapadu naše države potiču iz službenih K.

Rimski imperij koncentrirao je u početku kovanje novca u 2—3 velike državne K. Tek od sredine 3 vijeka podijelili su kovanje državnog novca na više K. (od prilike 20), koje su bile podijeljene kroz cijeli imperij. K. sama dijelila se u više ili manje radionica (officinae), koje su imale svoje radnike officinatores, obično carski oslobođenici ili robovi, koji su radili pod vodstvom naročitih činovnika exactores auri, argenti et aeris i probatores. Najstarija rimska K. N. u našoj zemlji bila je u Stobima, ali je ona kovala samo lokalni bakarni novac, od cara Vespazijana do Helagabala. Državne K. N. bile su u Viminatiumu, Siciliji i Sirmiumu. K. N. u Viminatiumu radila je od Gordijana III. do Galijena, a pored državnog novca kovala je i lokalni za provinciju Gornju Meziju. K. N. u Siscijи kovala je od Galijena do posljednjih vremena zapadnorimske države, do 387 poslije Kr. K. N. u Sirmiumu osnovana je 324 od Konstantina Velikog, i radila je, s prekidima, do Teodezija I. Ova K. N. ponovo je radila za vrijeme seobe naroda. Iz jednog pasusa Lex Burgundionum može se zaključiti, da su tu Gepidi još oko 473 kovali zlatnike. 504—526 kovao je tamo novac Teodorih Veliki, a 546—567 opet Gepidi. Stara tradicija K. N. u Sirmiumu još se dugo očuvala u srednjem vijeku. Oko 1000 kovan je tamo starobugarski zlatnik, novac stratilata Sermona, a 1253 tamo su kovali novac Madžari. 1405 spominje se posljednji put srijemska K. N., koja je, pored dubrovačke, od svih K. N. u našoj zemlji najduže radila.

Kovanje novca u srednjem vijeku razlikuje se od dobro organiziranog i savršenog rada u rimskim K. N. jakim pojednostavljenjem i time, što su, radi nedostatka jake državne vlasti, mnoga vlastela kovala svoj novac. Ustanovljenje K. N. bilo je u srednjem vijeku moguće bez velikih pripremanja. Dosta je bilo za K. N. jedan prostor sa dimnjakom, nekoliko sudova za topljenje metala, kliješta, kukača, dlijeta i proste punce za pravljenje kalupa, škare za sječenje lima, vaga i t. d. Zbog toga nalazimo u srednjem vijeku vrlo mnogo K. N., naročito na zapadu naše države. Veći dio ovih K. N. radio je samo nekoliko decenija, a mnoge su bile samo osnovane da zadovolje potrebu kovanog novca za saobraćaj sa Hrvatskom i Slavonijom. Tako su salzburgški arhiepiskopi, zajedno sa štajerskim vojvodom, imali svoju K. N. u Ptuju, gdje je bila prenijeta iz Graza, u Reichenburgu i Brežicama. Andechs-Meranci kolali su u Slovenjgracu i u Hrvatskom Brodu, gdje su frajzinški biskupi počeli s kovanjem po frizaškom tipu. I koruški vojvode imali su svoje K. N. na našem teritoriju u Ljubljani i Kostanjevici, gdje su kovali po akvilejskom i frizaškom tipu.

U Hrvatskoj nisu kovali novac kraljevi iz narodne dinastije. Kada je madžarski kralj Ladislav Sveti, na osnovu nasljednog prava, dobio zemlju, zadržala je Hrvatska svoju političku samostalnost, ali nije imala svoju sopstvenu K. N. Hrvatska se još dugo služila tuđim, naročito bizantskim novcem. Za vrijeme trećeg križarskog rata bili su se frizaški pfenizi toliko udomaćili, da je Andrija II., kao ban (1197—1204), po ovom tipu, prvi put u Hrvatskoj kovao. 1217 izjavio je, kao kralj, da nije nikada u Hrvatskoj kovan kraljevski novac, a ako bi koji od njegovih nasljednika osnovao kraljevsku K. N. u Hrvatskoj, podanici zagrebačke biskupije nisu dužni, da se u prometu služe kraljevskim novcem.

I zaista je pod kraljem Belom IV. osnovana za Hrvatsku i Slavoniju naročita K. N. u Pakracu, koja se već 1260 preselila u Zagreb. Ova je K. N. dugo radila pod banskom režijom, a 1344 je ban Nikola Lindva, dao pod zakup monetaru Jakovu; ona je ostala mnogo godina pod njegovim vodstvom. Najamni ugovor iz 1344 očuvan je: najamnina je iznosila 300 maraka godišnje, i zato je zakupac stekao pravo, da kuje novac i da korist bere za sebe; kovati je smio samo od Sv. Martina do kraja godine, dakle samo mjesec i po dana. Ugovor sadrži točne odredbe, koliko se i kakvi komadi mogu kovati iz jedne marke srebra, o leguri,

Digitized by Google

o t. zv. toleranciji i t. d. Zagrebačka K. N. radila je najmanje do 1405, kada se posljednji put spominje. O unutrašnjem uređenju K. N. znamo, da je tehnički upravitelj bio monetar. U K. N. su bila dva sanduka, jedan za čuvanje kalupa, drugi za čuvanje srebrnih poluga; sanduci su bili uvijek zaključani trima bravama i zapečaćeni, a jedan ključ čuvao je sam ban.

Najstarija srpska K. N. izgleda da je bila u Brskovu na Tari. Brskovski se novac spominje u septembru 1277 u dubrovačkom Liber statutorum doane. Kovničari su tu bili vjerojatno Talijani iz Mletaka, jer su ti novci imitacija mletačkih groševa. Najstariji komadi pokazuju što više, još sitne emisionske znakove mletačkih originala. Kasniji, grubi komadi, izgleda da su kovani od domaćih majstora. Iz Dušanovog Zakonika (član 168, 169 i 170) vidi se, da su ti majstori bili zlatari. Zakon naređuje, da zlatari mogu stanovati samo u onim gradovima, u kojima se kuje novac, a zlatar, koji bez careva dopuštenja tajno kuje novac, bit će spaljen. Po Dušanovom Zakoniku izgleda, da za njegovo vrijeme još nije bilo državne K. N. Vladalac je vjerojatno davao pod zakup pravo na kovanje pojedincima, kao što vidimo iz jednog pisma od 1370, iz koga saznajemo, da je rukovanje K. N. bilo povjereno zakupcima carine, trojici Dubrovčana, koji su uzeli od kralja Vukašina pod zakup prizrensku carinu i tražili iz Novog Brda majstore za kovanje novca. Iz latinskih i, za vrijeme kneza Lazara i despota Stefana, čak i talijanskih natpisa vidimo, da su ovi majstori bili Talijani. Pored Brskova, Novog Brda i Prizrena, poznate su još K. N. u Rudniku, Smederevu i Srebrnici. Po jednom novcu despota Stevana Lazarevića s natpisom: nova ceka gna despota, vidimo, da se K. N. zvala talijanskim imenom ceka.

Tehnički rad u K. N. bio je u srednjem vijeku vrlo primitivan. Da li su kraljevi dobili prve kalupe gotove iz Italije, ili su ih majstori tek u K. N. izradivali, nije poznato. Kasnije su zlatari sami izradivali kalupe, pomoću pojedinih punca. U K. N., gdje je bio kovan novac kralja Vukašina i Vuka Brankovića, falzificirani su i mletački groševi.

O K. N. bosanskih banova i kraljeva ništa nije poznato. Ban Tvrtko dobio je iz Dubrovnika kalupe za svoje dinare. Truhelka sluti, da je bila jedna K. N. u Konjicu.

Najduže od svih jugoslovenskih K. N. i neprekidno radila je K. N. u Dubrovniku. Izgleda da je počela raditi oko 1300, a radila je do 1803 ili 1806. Bila je do 16 vijeka potčinjena Velikom i Malom Vijeću u Senatu, a kasnije samo Senatu. Nije imala nikakav detaljiran statut. Na čelu su bili u početku 4 upravitelja (carinara), zatim 4 zeccarii. 1681 bila je K. N. povjerena trojici senatora. Od tehničkog osoblja najvažniji su bili kalupari, koji su ne samo rezali kalupe, nego i kovali novac. Oni su uzimani najviše iz redova domaćih zlatara. Poslije 1674 kalupari su došli iz Italije. K. N. bila je smještena u zgradi carine (divona). Dubrovački novci kovani su do početka 18 vijeka slobodnom rukom, s kalupima i čekićem, a 1706 uveden je prvi stroj za kovanje (presa). Libertine su kovane 1791 pomoću »prstena«, što se vidi po ornamentiranom rubu.

Posljednja K. N. u našoj državi bila je K. bana Jelačića u Zagrebu. Ona je radila 1849 samo nekoliko dana i kovala Jelačićeve forinte i krajcare. Ali brzo je došla iz Beča naredba, da se ova K. N. zatvori i novac uništi.

Novac Kraljevine Srbije i Crne Gore, kao i Kraljevine SHS kovan je u inostranstvu, u Beču, u Birmingham-u, u New-Yorku i sada, u Belgiji i u Parizu.

K. N. izgubile su danas svoju staru važnost, jer nisu više glavni izvor vladalačkih prihoda, kao nekada. Osim toga, K. N. su danas, svojim savršenim i kompliciranim strojevima i tehničkim ustanovama, velike tvornice, koje se ne mogu tako lako ustanoviti.

O turskim K. N. u našoj zemlji V. Novac.

Literatura: Stefan, Die Münzstätte Sirmium unter den Ostgoten u. Gepiden; Lušin, Frizaške kovnice novca za trgovinu s Hrvatskom i Slavonijom na Dravi, Savi i donjokranjskoj Krki (Starinar, 3, II); Truhelka, Slavonski Banovci (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1897); Jireček-Radonić, Istorija Srba, 3; M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika.

B. Saria.

Digitized by Google

KOZA. V. Kozarstvo, Balkanska K., Sanska K., Salzburška K.

KOZAČINSKI EMANUEL, rektor karlovačkih škola, učitelj retorike, književnik (1699 ili 1700, Jampol, Poljska). K. je svršio škole u Kijevu. U Srijemske Karlovce došao je, kao svjetovnjak, 1733, sa nekoliko kijevskih bogoslova i učitelja. Episkop Simeon Filipović rukopoložio ga je za đakona i sveštenika. Te iste godine (1733) sastavio je i jednu dramu, koju su, kako svjedoči Jovan Rajić, njegovi učenici prikazali, u junu 1733. Rajić je ovu dramu prepisao još u svojoj mladosti, pa je kasnije, u svojoj preradi, i štampao (1788), pod naslovom: Tragedija sirječ pečalnaja povjest o smerti poslednago serpskago carstva. Prvobitni sklop ove drame K. sačuvan je u jednom rukopisu, koji se nalazi u Matici Srpskoj. U ovoj drami nema ni jedinstva vremena ni jedinstva mjesta, a isto tako nema ni radnje. Rađena je po uzoru ruskih školskih drama, koje su postale prema staroklasičnim iz doba renesanse u Njemačkoj. Puna je elemenata dogmatičkih i moralističkih. U njoj su historijski podaci sasvim nepouzdani, gotovo proizvoljni. Pedagoška je strana u njoj dominantna. — Rajićeva prerada ove drame isto je tako neuspjela, a uz to još više apstraktna i suhoparna. U novijoj srpskoj književnosti ona je ipak prvi početak dramatske književnosti na crkveno-slovenskom jeziku. — 1738, vrativši se u Rusiju, K. je otišao u Vidubecki manastir, gdje je, poslije prepreka formalne prirode, uveden u monaški čin 16/1 1740, dobivši ime Mihail. U kijevskoj akademiji bio je profesor bogoslovije i filozofije, a neko vrijeme i rektor.

R. Odavić.

KOZAK JUŠ (JOSIP), pripovjedač (26/6 1892, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1911), a filozofske studije (historiju i zemljopis) u Beču. 1914—1917 bio je u ratu, od 1918 služio je kao suplent, zatim kao profesor u Ljubljani. K. je sarađivao od 1913 u Slovanu i Ljubljanskom Zvonu, a kasnije i u Matici Slovenačkoj. U Ljubljanskom Zvonu je stalan saradnik. Počeo je sa slikama i crticama, a poslije je prešao i na novelu (Marki Grol, Ljubljanski Zvon, 1918, Razori, K. K. 1918, Rdeče lice, Ljubljanski Zvon, 1921, i dr.). Njegovo najvažnije dosadanje djelo jest roman Šentpeter (Ljubljanski Zvon, 1924—1925), sa kojim je htio da pruži potpunu kulturnu sliku tog ljubljanskog predgrađa iz prve polovine prošlog vijeka. K. radi i kao književni kritičar.

I. G.

KOZARA PLANINA, bregovi u Bosni, između rijeka Mječanice-Poharne - Gomjenice - Prijeke - Ivanjske - Vrbasa-Jablanice-Rakovice, južno od planine Prosare, jugozapadno od Bosanske Gradiške, odnosno sjeverozapadno od Banja Luke. K. P. mahom je šumovita, a najviši visovi od zapada-sjeverozapada na istok-jugoistok su: Maslin Bair 891 m, Mrakovica 808 m, Gola Planina 874 m, Vučkovac Kamen 978 m, Krnin 841 m, Torlak 596 m, Popišanac 421 m; na sjeveru: Gojnac 496 m, Strmac 543 m, Bukovi Vrh 687 m, Projsa 855 m, Gig 646 m. — Južnim podnožjem K. P. prolaze drum i željeznička pruga Bosanski Novi—Prijedor—Banja Luka, zapadnim, drum Prijedor-Bosanska Dubica, istočnim, drum Bosanska Gradiška—Banja Luka, a preko planine vode kolski putevi Bosanska Dubica—Moštanić—Kozarac, Bosanska Gradiška—Podgradci—Bistrica. *P. V.*

KOZARAC, varošica u Bosni istočno od Prijedora. Ima 340 stanovnika. Prvi put se spominje 1396. Bio je središte sredovječne sanske župe. 1518 zauzeli su ga Turci od Madžara. Početkom 18 vijeka spominje se kao utvrđenje. Ima jednu pilanu. Ispostava je prijedorskog sreza.

M. F.

KOZARAC IVAN, književnik (8/2 1885, Vinkovci — 16/11 1910, Vinkovci). U rodnom mjestu svršio je osnovnu školu i prvi razred gimnazije. Ne mareći za školu pao je u drugom razredu, pa je napustio. Živio je u Vinkovcima kao pisar u sudu (1898—1900), a zatim kod advokata. Ostavivši školu živo je prionuo za knjigu, mnogo je učio i čitao, naročito ruske pisce i postao je odličan autodidakt. Po uzoru svog bratića Josipa Kozarca, počeo je i on pisati. Prvi put se javio, pod pseudonimom K. Kerepov pjesmom u Vijencu (1903), a zatim je saradivao u feljtonima novina. K. je talenat zapažen, kad je izišla prva knjiga njegovih novela i crtica, Slavonska Krv (1906). Od tada se sve više javljao u časopisima. I ako tuberkulozan uzet je u vojsku; u to vrijeme javljao se

Digitized by Google

samo pod pseudonimom Vanja Kosan. Iz vojske je izišao s jakom tuberkulozom, i njegovi su dani bili izbrojeni. Društvo Hrvatskih Književnika uzelo ga je za poslovodu. Sanatorij na Sljemenu nije mu pomogao; on se vratio slomljen u Vinkovce, gdje je umro. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo mu je najveće i najvažnije djelo, roman Đuka Begović (Savremeni Hrvatski Pisci, XII, 1911). Poslije smrti izašle su mu još Izabrane pripovijetke (1911) i Pjesme (1911), s predgovorom V. Čerine.

B. Vodnik.

KOZARAC JOSIP, pripovjedač (18/3 1858. Vinkovci — 22/8 1906, Vinkovci). Djetinjstvo i mladost proveo je u slobodi i neimaštini. Počeo se već kao gimnazist baviti književnošću. Položivši ispit zrelosti u Vinkovcima (1876), učio je, kao krajiški stipendist, šumarstvo u bečkoj Hochschule für Bodenkultur. Poslije svršenih nauka (1879) potucao se 6 godina kao šumarski vježbenik, pa se smirio kao upravitelj šumarije u Lipovljanima, seoca novskoga kotara, županije požeške, gdje je proveo 10 godina (1885—1895), najvažnijih za njegov književni rad. Iz Lipovljana došao je u Vinkovce, kao državni nadšumar, i tu je proveo ostatak života, do svoje smrti.

Kao đak vinkovačke gimnazije javio se K. prvom štampanom pjesmom, Zmija, u Hrvatskoj Lipi (1875), a poslije se javljao pjesmama u Vijencu. U Beču, kao student šumarstva, napisao je tri komedije: Tartuffov nauk, štampanu u đačkom Sveslavenskom Almanahu (1878), Turci u Karlovcu, prikazivanu u Zagrebu 1878, i Tuna Bunjavilo, prikazivanu u Zagrebu 1879. Odrekavši se lirike i komedije, počeo je K. u Pučkom Prijatelju (1878) saopćavati seoske crtice Priče djela Nike (i posebno, kao prva njegova knjiga, 1880). Poslije oduže šutnje donio je K. u Vijencu (1887) prvu svoju slavonsku seosku novelu, Biser-Kata, koja je imala uspjeha, i od tada su redom izlazile njegove novele: Proletarci, Tena, Tri ljubavi, Mira Kodolićeva i t. d. U Vijencu (1889) izašao je njegov roman Mrtvi kapitali, a roman Među svijetom i tminom izdala je Matica Hrvatska (1891).

K. nije bio liričar ni komediograf. On je, u crticama Priče djeda Nike, pripovjedač koji hoće da ekonomski i moralno digne slavonsko selo, ali to je pučka knjiga bez umjetničkih pretenzija. Njegovo umjetničko djelo sazrijevalo je polako. Tek kad je K. kao ekonom i sociolog duboko i potpuno upoznao život svoga kraja, napisao je Biser-Katu, prvu svoju slavonsku novelu, i prvi svoj roman, Mrtve kapitale. Od tada njegov književni rad ide jednim utrtim pravcem, ali se njegova socijalna novela psihološki produbljuje, a posljednja štampana mu novela, Oprava, odlična je psihološka studija.

Kao romanopisac K. nije uspio, jer nije savladao tehniku romana, a njegove ideje, kad je u romanu htio da s ekonomske, političke i moralne strane obuhvati cio socijalni organizam svoga kraja, nisu duboke, i ako su aktuelne i logične. K. je samo odličan pisac novela, koje su gotovo od reda minuciozno rađene studije karaktera i tipova, muških i ženskih, ovoga zanimljivog i bogatog kraja. K. je kao pripovjedač jedan od najjačih predstavnika hrvatskog realizma.

Literatura: J. Kozarac, Izabrane pripovijesti, 1919 (s predgovorom B. Vodnika: Josip Kozarac).

B. Vodnik.

KOZARSKA REKA, rječica u Srbiji, desni pritok južne Morave. K. R. izvire sa Čemernika (Mali Čemernik 1.607 m) i Golemog Ravništa (Pavlova Gromada 1.500 m, Jerić 1.392 m); do južnog podnožja Jastrebca teče na sjeverozapad, zatim u polukrugu svija na zapad i jugozapad; uliva se 1 km nizvodno od Grdelice. Dužina toka je 33·8 km, a površina porječja 116·6 km².

P. V.

KOZARSTVO. U svima siromašnijim krajevima naše države drži se koza, koja iskorišćuje za sve druge vrste domaćih životinja nepodesnu pašu. Koze su otpornije od ovaca. U pravom smislu riječi koza je »krava« siromašnog čovjeka. Naročito nalazimo kozu u svima kraskim krajevima i u gorskim krajevima sa ekstenzivnim (primitivnim) gospodarstvom. 1920 bilo je u cijeloj državi oko 2,500.000 koza. Od toga u Bosni-Hercegovini 1,455.000, u Srbiji 750.000, u Dalmaciji 120.000, u Hrvatskoj-Slavoniji 76.000 (poglavito u Lici i Primorju), u Crnoj Gori 74.000, Slovenačkoj 20.000 i u Vojvodini 3.800.

Koza služi u prvom redu za proizvodnju mlijeka. Meso se malo jede,

Digitized by Google

te je cijena niža od ovčjeg mesa. Općim napretkom umanjuje se broj koza, te će se K. trajno održati samo u najvišim gorskim predjelima. Glavna pasmina naših krajeva je balkanska koza. U Bosni-Hercegovini probali su oplemenjivanje, te su krajem prošlog vijeka uveli švajcarsku sansku kozu, koja je mliječnija od balkanske, ali je manje otporna. Kako se dlaka koze prerađuje za ćilime, išlo se zatim, da se proizvede duža i finija dlaka. U tu svrhu importirane su i angorske koze. Ova oplemenjivanja nisu dovela do većih rezultata, nego je upliv importiranih pasmina ostao ograničen na manja područja. Eksport koza iz države je mali, te se proizvodi troše poglavito u samoj zemlji. *S. Ulmansky.*

KOZICA, rječica u Bosni, desna pritoka Sane. K. se tim imenom zove od utoka desne, sjeverne sastavnice Jovice Potoka, koji izvire sa jugoistočne strane Beherem Aginice (kota 547 m) i lijeve, jugoistočne sastavnice Vučaj. Ovaj potok izvire sjeverozapadno od Manjače Planine, pod Kočića Glavom 999 m, i u vijugavom toku teče prema sjeverozapadu. Sastav Vučaja i Jovice Potoka je oko 1 km uzvodno od sela Kozice, kod kote 241 m, a ušće K. u Sanu je kod sela Donjeg Kamička. Dužina K. toka, od izvorišta Vučaja, je 23·9 km, a površina porječja 81·2 km². *P. V.*

KOZINA PAVEL DR., koncertni pjevač i muzički pedagog (6/1 1878, Ljubljana). K. je učio gimnaziju u Ljubljani i Novom Mestu, univerzitet (prirodne nauke, matematiku, fiziku) u Beču, gdje je postao i doktor filozofije. Učio je i muzičku akademiju u Beču, gdje je 1908 položio državni ispit iz muzike. Sada je profesor I gimnazije u Ljubljani. K. je osnovao svoj vlastiti pjevački kvartet i muzičku školu, u kojoj njeguje u prvom redu solo-pjevanje. Objavio je Pjevačku školu u dva dijela. *J. M.*

KOZJAČIJA, predjel u južnoj podgorici planine Kozjaka. Jednim dijelom pripada skopskoj, a drugim vranjskoj oblasti. *B. D.*

KOZJAK. 1. Planina u Makedoniji, između rječica: Pešterice-Karamanice - Svinjarnice - Cereševina-Rajeca, 12·5 km sjeveroistočno od Prilepa. K. je kupastog oblika, sa strmim padinama, od kojih su samo sjeverne pošumljene. Najviši visovi su: Kozjak 1.746 m, Beloto 1.475 m, Cucul 1.100 m, Nevrokop 1.330 m, Baba 1.334 m, Mali Vrh 1.271 m. Južnim i istočnim podnožjem K. prolaze drum i uska željeznička pruga Prilep—Trojaci—Gradsko, a preko planine vode dvije-tri staze.

2. Planina u Makedoniji, između rijeka: Male Reke-Pčinje-Žegnjanske, oko 25 km sjeveroistočno od Kumanova. K. je visok 1.352 m, a većim dijelom je pošumljen. Po svojoj geološkoj strukturi K. spada u prelaznu zonu prave Rodopske Mase.

3. Planinski vrh u Makedoniji, na granici naše države sa Grčkom. Visok je 1.550 m. K. je sastavni dio planinskog masiva Nidže.

4. Planina u Dalmaciji, sjeverno od Kaštela, 7·5 km sjevero-sjeverozapadno od Splita. Niži pristranci K., sastavljeni od lapora numulitske formacije, veoma su plodni, puni su maslinjaka, smokvika i vinograda, dok su viši strmi, skoro nagi, sagrađeni od kretacejskih vapnenaca. Sa južne strane, ispod planinskog bila, na visini 623 m, nalazi se teško pristupačna pećina. K. se pruža od zapada k istoku i u tom su pravcu najviši visovi: Biranj 631 m, Kozjak 780 m, Golo Brdo 677 m. Na zapadu se K. nastavlja u planinu Osor, a na istoku u Mosor. Južnim podnožjem planine prolazi drum: Šibenik i Kopača—Trogir—Stari Kaštel—Split i željeznička pruga Šibenik—Split, a preko planine, drum Vrlika—Stari Kaštel i nekoliko staza.

5. Planinski vrh u Hrvatskoj, na Velebitu, 11·5 km istočno-sjeveroistočno od mjesta Jablanca (na obali Jadrana, preko puta od ostrva Rab), visok 1.620 m. *I. V.*

6. Planinski predjel u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, oko planine K. između župa Pčinje na sjeveru i Sredoreka, Stracina i Slavišta na jugu. Cijelo pobrđe K., koje se u dužinu sa zapada na istok prostire do 30 km, a u širinu sa sjevera na jug do 20 km, predstavlja staru, jako ogoljelu kristalastu planinu. Ima oblik visoravni, srednje apsolutne visine 800—1.000 m, sa koje se zrakasto razilaze mnoge rječice prema polukružno-laktastom toku rijeke Pčinje od izvorišta joj na istoku i dalje na sjeveru i zapadu od ovog kraja, također mnoge pritočice prema

Digitized by Google

Krivoj Reci u Slavištu, Stracinu i Sredoreku na jugu. K. je šumovit predjel, naročito na sjevernoj strani, prema Pčinji, oko njenog izvornog kraka Kozjeg Dola pod Đerman-Planinom i oko njene pritoke Male Reke. Najvećim je dijelom pod lisnatom šumom, koja prema jugu, do manastira Karpine, prelazi u hrastalak (hrastove prorijeđene šumarke). Prema ovakvim prirodnim uslovima u K. su većina naselja stočarska. Najviše goje koze, po čemu i ime planini i predjelu.

K. se zove još Kozjačka Strana, katkad i Kozjak. Najranije se K. spominje 1020, kada je bizantski car Vasilije II. potvrdio ohridskoj arhiepiskopiji među ostalima, i kozjačku episkopiju. Kasnije je kozjačke episkopije nestalo, a u podnožju najvišeg vrha planine K. podignut je na lijevoj obali Pčinje manastir Sv. Prohora Pčinjskog, zadužbina kralja Milutina, koju je on sagradio svakako na ruševinama starijeg hrama Sv. Prohora.

U skrovitom i povučenom planinskom kraju K., etnička čistoća starog srpskog stanovništva očuvala se potpuno kroz cijelo tursko doba. Sva sela u K. ostala su čisto srpska, a skoro sva slobodna od turskih i arnautskih begova, koji su bili pritisli sela okolnih nižih i izloženijih predjela. — Sva su sela u K. razbijenog, vlasinskog tipa. U njima se zadržao i najstariji tip kuća (na krivuljama). Pored glavne mase starosjedilaca, u više sela K. zna se i za doseljenike. Najstariji su se doseljenici ovamo sklonili u zbjeg ispred turske najezde. Mlađi su bjegunci od Preševa, ispred Arnauta, a bilo je doseljenika i iz Albanije. Kozjačani su poznati kao odvažni i osvetoljubivi, i Turci su ih se bojali. U K. i Đermanu uvijek je bilo Srba odmetnika, otuda su ispadali u okolne krajeve, pljačkali i osvećivali se Turcima i Arnautima. Za vrijeme ustanka Karpoša »kralja od Kumanova« (1689—1690) u kumanovskom i krivopalanačkom kraju, K. je, kao slobodarsko i hajdučko gnijezdo, bio prvi protiv Turaka. I 1878 K. je igrao najvažniju ulogu u ustanku Srba kumanovske i krivopalanačke kaze. 1878, još prije pada Vranje (19/1), narod se u krajevima oko K. digao na Turke. Ustanici su ostavljeni bez pomoći, te su najzad potisnuti od Nagoričina u blizini Kumanova (20/5) i od Krive Palanke (23/5), pa su se povukli u K., odakle su sa Kozjak-Planine (12/6) uputili molbu knezu Milanu, a sa Đerman-Planine (1/7) poslali memorandum berlinskom kongresu, i u ime ustanika iz Kumanovske, Krivopalanačke i Kratovske kaze (bilo ih do 4.000), kao i u ime predstavnika naroda i Kočanske, Veleške i Štipske nahije, tražili su sjedinjenje tih krajeva sa Srbijom. Mnogi su ustaše iz K. poslije toga izbjegli u Vranju, i u Jablanički i Kuršumlijski srez na opustjela arnautska sela, pa su odatle za dugo još prelazili u K. i odatle hajdukovali. Kozjak-Planina je opjevana u narodu kao »majka« srpskih hajduka, ustaša i komita ovih krajeva u negdašnjoj Turskoj.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I (1909); J. Hadži-Vasiljević, Ustanak Srba u Kumanovskoj i Palanačkoj kazi 1878 (Brastvo, 11, 1906, 150—204); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906, 151—156, 178—199).

V. Radovanović.

7. Jezero u Hrvatskoj, najveće od Plitvičkih Jezera. K. se pruža u dinarskom pravcu, od jugoistoka na sjeverozapad, dužinom od 3·1 km i prosječnom širinom od 520 m. Na jugozapadu je K. ograničen planinom Bigin Vršak 755 m, a na sjeveroistoku Medvedakom, 884 m. U K. se, preko nekoliko slapova, uliva voda iz jezera Gradinovca i Jezerca, a preko bigarske prečage na sjeveroistoku većim dijelom otiče u jezero, manjim ponire u ponoru. Osim vode koju K. prima iz viših jezera, on ima i tri male pritoke, na jugu Rječicu, na zapadu potoke Matijaševac i Jasenovac. Površina K. je 0·792 km², a apsolutna visina 536 m. Dubina K. se uglavnom povećava prema sjeverozapadu. Ali je K. oko 5 m dubokom prečagom, odnosno uzvišenjem dna, podijeljen na dva dijela: jugoistočni, plići, sa maksimalnom dubinom od 35 m, i sjeverozapadni, gdje ima najveću dubinu od 49·4 m. Pored toga što je na sjeverozapadnoj polovini dublje, jezero je na tome dijelu i šire. Na jugoistoku, sjeverno od Jezerca, izdiže se sa sredine K. dugoljasto i oko 10 m visoko ostrvce, čije su obale pokrivene bigrom, a ostali dio džbunjem i lijeskom. Niže od K., na

Digitized by Google

everu-sjeveroistoku, nalaze se t. zv. onja jezera.

Literatura: A. Gavazzi, Die een des Karstes (I Abh. d. k. k. eogr. Gesellschaft, V, 1903/04).

P. Vujević.

KOZJE SISICE, vrsta vinove loze, a šiljastim bobicama. Nalazi se u vima vinogradima, ali nigdje mnogo. o su zobatice, koje se dosta dugo rže, ali nisu osobite kvalitete.

I. R.

KOZLER PETAR (16/2 1824, Koče od Kočevske Reke, Slovenačka — 16/4 1887, Ljubljana). Gimnaziju je svršio u Ljubljani, filozofiju u Padovi i Paviji u Italiji (1843—1846). Studirao je pravo u Beču. 1847—1856 bio je u austrijskoj državnoj službi, i služio je u raznim krajevima u Istri i Goričkoj. Poslije toga napustio je državnu službu, te je bio (1856—1863) notar u Sežani. Kad je poslije oca naslijedio bogatu ostavštinu, postao je samostalan u Ljubljani. 1867—1878 bio je zemaljski poslanik u Kranjskoj.

K. bio je njemačkog podrijetla, ali ipak je pristao u doba narodnog preporoda uz slovenački pokret. Veoma vidno mjesto zauzimao je 1848 u Beču, gdje je bio jedan od najagilnijih članova slovenačkog narodno-političkog društva Slovenija, te je napisao mnogo propagandističkih slovenačkih spisa. Pošto su tada Slovenci postavili kao narodni program ujedinjenje Slovenačke, trebalo je neinformiranom svijetu pokazati, gdje stanuju Slovenci. Zbog toga je K. već 1848 odlučio, da izda kartu Slovenačke. U tu svrhu počeo je sakupljati geografska imena i podatke. 1853 izašla je ta karta, ali ju je austrijska policija zaplijenila, a K. je optužila za veleizdaju. K. su doduše oslobodili optužbe, ali karta Slovenačke mogla je izaći tek poslije sloma apsolutizma 1861. To je prva karta Slovenačke i prva karta na slovenačkom jeziku.

A. Melik.

KOZLJE. V. Kožlje.

KOZNICA, planina u staroj Srbiji, između rječica: Suteske-Bresaljice-izvorišta Prilepnice-Krive Reke-Marevske, oko 15 km istočno-jugoistočno od Prištine. K. je sastavljena pretežno od serpentina, a na zapadnoj se strani nalaze škriljevci, izmiješani sa debelim umecima vapnenca. K. je jedan od jugoistočnih ogranaka Kopaonika, pruža se od jugoistoka na sjeverozapad, u kome se pravcu povišava i dobiva oblik prostrane zaravnjene mase. Vrhovi K. dostižu veću visinu od 1.300 m. — Jugozapadnim podnožjem planine prolazi kolski put Priština—Labljane—Gnjilane.

P. V.

KOZNIK. 1. Planina u staroj Srbiji, između rijeka: Režin Dola-Miruše-Belog Drima-Poluže, 18 km sjeveroistočno od Đakovice. K. je pretežno sastavljen od serpentina, mjestimično je pošumljen, a najveći visovi su: Crni Krš 1.006 m, Okovan 865 m, Zamnigor 748 m, Čuka 604 m, Fuša Breškos 729 m, Koznička Čuka 586 m. — Preko K. vodi drum Orahovac—Koznik—Ponorce, i nekoliko drugih puteva, kao i jugozapadnim i zapadnim podnožjem.

P. V.

2. Grad, sjeverozapadno od Brusa, u Srbiji, na veoma strmom brdu uz Rasinu rijeku. Još je sačuvano 5 kula i spojni zid, sve sredovječno, ali očito je već i u antičko doba bilo tu utvrđeno.

Đ. S.

KOZOMOR, planina u staroj Srbiji, između rijeka: Zlatice-Uvca-Kratove-Lima-Bistrice, sjeverno i sjeverozapadno od Nove Varoši. K. je sastavljen od vapnenca, jugozapadne su padine pošumljene, a greben mu se pruža od sjeverozapada na jugoistok. Najviši su visovi: Sokolac 1.279 m, Kitonja oko 1.500 m, Kozomor 1.337 m. — Preko planine vodi nekoliko puteva i staza.

P. V.

KOZOROG (Capra ibex) stanovnik je isključivo visokih krševa. Kod nas se nalazi u malom broju, jedino u lovištu baruna Borna kod Sv. Ane, pod Ljubeljem, u Gorenjskom, u Slovenačkoj. Poslije 1918 je i K. stradao, i broj je pao od 55 na 15 komada.

E. R.

KOŽARA, kamenito ostrvce na Jadranskom moru, južno od ostrva Pašmana, na 43° 53·3′ sjev. širine, 15° 24·5′ ist. Gr.; visoko je 85 m. K. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, padine su joj strme, nema vegetacije ni stalnih naselja. Površina K. je 0.525 km².

P. V.

KOŽARSKA INDUSTRIJA nije do rata, izuzev nekoliko većih tvornica postojala u našim krajevima. Kožu za opanke činili su opančari, koliko seljaci nisu sami pravili opanke od

Digitized by Google

prijesne kože. U Srbiji su činjeni samo pokušaji, da se osnuje ova industrija, a u ostalim krajevima je bila ona vrlo slabo razvijena. Poslije rata obnovljena su neka poduzeća, druga su proširena i osnovana, tako da danas imamo već prilično razvijenu K. I. Ni ona, kao ni klaonička industrija, ne može da se razvije u punoj mjeri stoga, što joj nedostaju sirovine, pošto se izvozi više žive stoke, no što se zakolje u zemlji, tako da tvornice koža moraju čak da uvoze sirovine. Dalje smetnje ovoj industriji bile su: oskudica stručnog radništva, oskudica dovoljne carinske zaštite i rđavo udešene izvozne carine.

Tvornica koža ima u cijeloj zemlji oko 90, a najglavnije su: 1. Zagrebačka Tvornica Koža D. D., Zagreb. — 2. Andrija Jakil, Karlovac. — 3. Osječka Tvornica Koža D. D., Osijek. — 4. Karl Pollak D. D. — 5. Subotička Fabrika Koža D. D., Subotica. — 6. Franz Woschnagg i Sinovi, Šoštanj. — 7. Jelen u Karlovcu. — 8. L. Laurich u Konjicama (290 radnika, 370 HP). — 9. Wilhelm Freund u Mariboru (150 HP, 170 radnika). — 10. Siscia u Sisku. — 11. Tovarnja usnja Aleks Podvinec i komp., Radeče (100 radnika, 240 HP). — 12. Subotička industrija Koža D. D., Subotica (120 radnika). — 13. Fabrika Kože Niške Trgovačke Banke, Niš (400 HP, 80 radnika).

Poslije rata počela se razvijati i kod nas konfekcija kože, naročito pretvaranjem obrtnih poduzeća u industrijska. Danas ima oko 20 tvornica obuće i ostalih izrada od kože, od kojih su najvažnije: 1. Petar Kozina i komp., Tržić (300 radnika, 100 HP). — 2. Tvornica Cipela D. D., Sisak. — 3. Banatska Tvornica Cipela, Vršac (150 radnika, 80 HP). — 4. Fabrika Obuće A. D., Niš. — 5. Andrija Jakil, Karlovac. — 6. Boston u Beogradu. — 7. Elza, Tvornica Cipela, Apatin (120 radnika, 40 HP). — 8. Radenka D. D. u Zagrebu.

Koferi, torbe, gamaše i ostala slična roba izrađuje se u obrtnim poduzećima, od kojih ima nekoliko, koja rade i za izvoz. — Rukavice se izrađuju u obrtnim poduzećima; od industrijskih poduzeća izrađuje ih samo tvornica Jelen u Karlovcu.

S. Predić.

KOŽELJ MATIJA, slikar (7/2 1842, Vesca, kod Vodica — 26/2 1917, Kamnik). K. je učio 1860—1862 crtačku školu profesora Joakima Oblaka u ljubljanskoj realci. Broj K. freski i zidnih slika, rađenih uljem, u Slovenačkoj, a naročito u Kranjskoj, ogroman je. Jedan od njegovih posljednjih većih radova su slike u crkvi u Homcu kod Kamnika (1913). Radio je pod utjecajem nazarena. K. je slikao i pokrajinske akvarele.

Literatura: V. Steska, Carniola, nova serija, 9. *F. S.*

KOŽLJE. 1. Sredovječni grad i župa, danas selo u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, između Skopskog, Veleškog i Ovčjeg Polja, oko ušća Pčinje u Vardar, u Taorskoj Klisuri. Grad K. nalazio se, kao i današnje istoimeno selo, na visokome rtu s desne strane Pčinje, iznad samog ušća u Vardar, u središnjem dijelu Taorske Klisure. Taj se rt u sredoridu Pčinje i Vardara sada zove Prnar, a u produženju ovoga oštrog sedorida sa sjeverne strane je čunjasti vrh Korija (489 m), najviši dio rta, koji se oko 280 m izdiže iznad kanjonske doline Pčinje i Vardara, dok je dalje prema sjeveru od ostalog zemljišta odvojen preko 100 m dubokim preslapom. Cio je rt jedinstvenog obrambenog položaja. Na dnu preslapa, pod rtom nalazi se oveće selo K., naseljeno Srbima, koji su sačuvali ime staroga grada. — K. se u našim sredovječnim spomenicima prvi put spominje pod imenom Kozle 1308 u povelji hilandarskom pirgu u Svetoj Gori. Pod gradom K. i onda se nalazio na Pčinji brod, preko koga danas vodi put od sela K. za Vetersko. U gradu K. je upravljao »kefalija kožlski«, koji je bio pod kefalijom skopskim. I grad i župa K. bili su i u ondašnjoj skopskoj oblasti.

Okolna sela oko Pčinje i Vardara u Taorskoj Klisuri činila su župu K. Ostaci starog grada K., koji je čuvao prolaz Taorskom Klisurom i njenom stranom preko Pčinje na rubu Ovčjeg Polja, nisu ispitivani. Grad je uništen svakako još iza prve najezde Turaka, a od negdašnjeg podgrada K. ostalo je istoimeno selo. Pod Turcima je mjesto sredovječne župe K. osnovana u Taorskoj Klisuri župa Kučuk-Kol (Mala Župa), koja se od Taorske Klisure protezala i dalje na jug, obuhvatajući i sela stare veleške župe ispod zaravni Ovčjeg Polja na lijevoj strani Vardara, u Veleškom Polju, i u dijelu

Digitized by Google

tikveške kotline, do ušća Bregalnice, u Vardar. Središte Kučuk-Kola bilo je u Velesu, pored drugih župa veleške oblasti. Od početka 16 vijeka, kad su se Juruci naselili na Ovčjem Polju, spustili su se oni i u Kučuk-Kol.

2. Crkva Sv. Nikole na Pčinji »pod Kožljem«. Podigao je kralj Milutin prije 1308, a te je godine poklonio hilandarskom pirgu u Svetoj Gori. Ovaj je hram car Dušan 1353 obnovio. U isto je vrijeme carica Jelena ovu crkvu darovala u doživotnu baštinu serskom mitropolitu Jakovu, s tim, da po njegovoj smrti crkva pripadne manastiru Sv. Arhistratiga Mihaila i Gavrila u Prizrenu. Kao i grad K., pod Turcima je i ova crkva opustjela, a na njenom je mjestu manastir Sv. Bogorodice. — Na Slatini kod ušća Pčinje ima dva hladna izvora, koji spadaju u alkalno-zemnoalkalne murijatične kiseljake, sa dosta magnezijevog bikarbonata.

V. Radovanović.

KOŽUF, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Grčkom, oko 30 km zapadno od Đevđelije. K. je istočni ogranak planinskog masiva Nidže, od koga je odvojen prijevojem na izvorištima Belašnice (pritoke Crne Reke) i Poroja, izvorišnog potoka Moglenice. Najviši visovi od zapada na istok su: Blatec oko 1.500 m, Dudica 2.180 m, Kečikaja 2.058 m, Mala Rupa 1.929 m. U ovom planinskom masivu pod gorom su samo sjeverne i istočne padine, ali je utjecajem stočarstva šumska granica potiskivana sve na niže, te se alpski regij, odnosno regij pašnjaka, proširuje.

P. V.

KOŽUH je mahom od ovčje kože, kraći i duži. U pirotskom okrugu prevučen je vranim suknom, a po Vojvodini nosi se onako, kako ga je ćurčija izradio. *N. Z.*

KOŽUH DŽUBE je muška i ženska haljina, vrsta zubuna, koji je krznom postavljen. Nosi se u Vranji i pirotskom okrugu. *N. Z.*

KOŽUŠAK je kožni grudnjak, koji nose muški i ženske. Nosi se u Srijemu. *N. Z.*

KRABULEĆ, zograf-ikonopisac iz 17 vijeka. 1607 izradio je ikonostas manastira Orahovice u Slavoniji, koji se sad smatra kao jedan od najboljih iz toga vijeka. U kapeli istog manastira ima i jedna ikona sa zapisom od njega.

Literatura: Srpski Sion, 1900, 473 i 1903 br. 25. *V. P.*

KRAČUN (KRAČUNOVIĆ) TODOR, slikar, ikonograf i portretist (po svoj prilici u drugoj četvrtini 18 vijeka, Srijemski Karlovci, ili Srijemska Kamenica — 10/4 1781, Srijemski Karlovci). K. je bez sumnje poslije domaćih učitelja, ikonografa, učio i u bečkoj slikarskoj akademiji, kao i njegov drug i saradnik Jakov Orfelin. Zasad se zna, da je K. slikao ikonostase u srijemskim selima Neštinu i Laćarku, u manastiru Privinoj Glavi, u Somboru, stari ikonostas u kapeli karlovačke mitropolije, i da je i ikonostas karlovačke saborne crkve zajednički rad K. i Jakova Orfelina. Pošto se čini, da se K. zvao, po ocu, i Dimitrijević, postoje zapisi, da je u zajednici s D. Bačevićem slikao (1762) ikonostas u manastiru Beočinu, a 1763 u crkvi sela Krušedola. Osim ikonografije K. se bavio i portretiranjem. Jedan svoj portret mitropolita Pavla Nenadovića K. je precrtao i dao ga u Beču u bakar izrezati. Narodni muzej u Beogradu ima dva K. portreta iz 1780, od kojih je jedan, ženski, vrlo dobro rađen. Stari somborski ikonostas od K. trebalo bi da se još nađe u bačkom selu Kuli. U karlovačkoj mitropoliji i po srijemskim manastirima, a možda i po starijim porodicama, naći će se vremenom još više K. radova. No i po ovima, za koje se i do sada zna, K. je bio jedan od najboljih naših majstora 18 vijeka. U ikonografiji K. se još pridržavao starog srpsko-bizantskog, zoografskog stila, ali na portretima odaje slikarsku vještinu zapadne umjetnosti. Čak, za ono vrijeme, K. pokazuje i neobične kvalitete. K. kičica koji put začuđava, upravo, impresionističkom krepkošću.

Literatura: Letopis (1828, 15); Kukuljević Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858, 206); Laza i Vlada Nikolić, Srpski slikari (1895).

V. P.

KRAFT STEPHAN DR., narodni poslanik (16/8 1884, Indija, Srijem). Realnu gimnaziju i maturu svršio je u Zemunu, a gimnazijsku maturu u Požegi. Poslije svršenih srednjoškolskih nauka učio je trgovačku akademiju u Beču, a zatim pravne nauke

Digitized by Google

na univerzitetu u Zagrebu, Marburgu u Hesenskoj i u Beču. Doktorat je položio u Beču, a državni i sudski ispit u Zagrebu. Poslije svršenih nauka služio je u sudskoj struci u Bozenu i Zagrebu. Sada se bavi ekonomijom i politikom. K. je vođa njemačke stranke u našoj državi.

D. P.

KRAGUJEVAC, varoš u Srbiji (glavno mjesto šumadijske oblasti). Ima 15.664 stanovnika. Na rijeci je Lepenici. Glavno je privredno i trgovačko središte za Šumadiju, sjedište župana, komandanta divizije i vojnog okruga. Ima: vojno-tehnički zavod (oružnicu), pirotehniku, tvornicu konzervi, tri gimnazije, žensku učiteljsku školu, prvostepeni, gradski i sreski sud, poštu. — K. prvi put spominje Hadži Kalfa pod imenom Karadofča. O K. ima podataka tek od 17 vijeka. Za vrijeme Karađorđa bio je mala palanka. 1818—1839 K. je bio prijestolnica Srbije. U njemu su bile prve visoke škole i druge ustanove: gimnazija i štamparija (1833), kazalište (1834), licej (1838), vojna škola (1837). Iz Beograda je ovdje bio prenijet i tehnički artiljerijski zavod (1857). 1871 osnovana je u K. učiteljska škola. *B. D.*

KRAGUJEVAČKA OKRUŽNA BANKA. Osnovana je 1908. Centrala je Kragujevac. Kapital 844.752. Fondovi 241.722, ulozi 3,390.180, vjerovnici 1,199.000, mjenice 5,396.684, dobit 335.962 Din. Dividenda 20% na I kolo akcija od 600.000 dinara. Predsjednik Dr. Drag. S. Kojić. *N. S.*

KRAGUJEVAČKA PALILULSKA ZADRUGA. Osnovana je 1912. Centrala je Kragujevac. Kapital je 1,040.000. Fondovi 224.211, ulozi 1,411.182, mjenice 1,910.415, autoomnibusi 234.845, dužnici 859.213, nepokretnosti 80.389, vrijednosni papiri 55.398, dobit 347.583 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Đorđe V. Đurić. *N. S.*

KRAIGHER ALOJZIJ DR. (Kraiger), pisac (22/4 1877, Postojna u Notranjskoj). Svršio je gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani (1889—1897), a medicinske studije u Beču, i promoviran je 1903. Služio je kao pomoćnik u ljubljanskoj bolnici, a poslije (1905 do 1920) kao općinski, sreski i gradski liječnik u Bolcu u Goriškoj kod Sv. Trojice u Slovenskim Goricama u Štajerskoj, i u Ljubljani. 1920 bio je ravnatelj ljubljanske bolnice, 1922 penzioniran je. Sada je zubni liječnik u Gorici. — K. je moderni slovenački naturalist. Seksualni problem, čisto sa psihopatičnim dijelom, najmilija mu je tema, a naročito posvećuje pažnju crtanju sredine, psihološkoj i fiziološkoj analizi i karakteristici. Glavno mu je djelo roman Kontrolor Škrobar (2 sv., 1914). U tome romanu K. sjedinjuje seksualni problem sa nacionalnim; slika naime u dobro pogođenom pokrajinskom okviru Slovenačke Gorice, tamošnju borbu među Nijemcima i Slovencima. Često je u očiglednoj polemici s romanom Deutsches Leid Rud. Bartscha, s kojim ima ipak ponešto srodnosti. — Druga su mu djela: drama Školjka (1914), novela Mlada ljubezen (Ljubljanski Zvon, 1917—1918), dramski ciklus Umetnikova trilogija (u spomen I. Cankaru, 1921), razne crtice i dramski prizori.

Literatura: Glonar, Ljubljanski Zvon, 1914, 239. *I. G.*

KRAJ je širok i kratak tkan ženski pojas, koji se kukicama kvači. Nosi se u okolici Prizrena. *N. Z.*

KRAJAČ IVAN DR., ministar trgovine i industrije (15/11 1877, Senj). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u rodnom mjestu, a višu gimnaziju u Zagrebu. Pravne nauke svršio je u Beču i Zagrebu, a doktorirao je u Zagrebu 1902. Poslije svršenih nauka bio je dvije godine u državnoj službi, zatim je otvorio advokatsku kancelariju u Jastrebarskom, kod Zagreba. Pored ovih poslova bavio se ekonomsko-financijskim pitanjima. 1909 sudjelovao je pri organiziranju Saveza Novčanih i Osiguravajućih Zavoda u Zagrebu. Za vrijeme Svjetskog Rata branio je prema Madžarima samostalnost hrvatskog ekonomskog područja. Prilikom t. zv. valutne reforme sudjelovao je kao zastupnik t. zv. krunskog područja. Bavio se i bavi se organizacijom planinskog sporta kod nas. Njegovom zaslugom broj članova Hrvatskog Planinarskog Društva, čiji je K. predsjednik, narastao je od 2.000 na 8.000. Bavi se novinarstvom i politikom. Prvi put je izabran za narodnog poslanika 1925, a poslije sklopljenog sporazuma između radikala i Hrvatske seljačke

Digitized by Google

stranke postao je ministar trgovine i industrije. *D. P.*

KRAJAČ LADISLAV, trgovac, upravitelj Jadranske Plovidbe (1857, Senj). Predstavnik je jedne od prvih trgovačkih kuća u gornjem Primorju. 1888 bio je izabran za narodnog zastupnika na hrvatskom saboru i ujedno za člana ugarsko-hrvatskog parlamenta u Budimpešti. 1891 sudjelovao je u osnivanju parobrodarskog društva Švrljuga i Dr. iz koga je kasnije postala Ungaro-Croata, a današnja Jadranska Plovidba. Ravnatelj je i potpredsjednik ovog društva. 1883 bio je izabran za načelnika grada Senja. Vodio je neko vrijeme prije rata i konzularnu agenciju Italije i Grčke. *S. D.*

KRAJAČEVIĆ NIKOLA SARTORIUS, književnik (1582, Sisak — 1653 Zagreb). Kao sin krajiškog oficira Vuka K., posvetio se vojništvu. Kasnije je učio bogosloviju i bio je svećenik; najzad je stupio u red jezuita, proveo je u kolegiju u Brnu dvogodišnji novicijat (1615—1616) i došao je u Zagreb, gdje je proveo najveći dio svoga života. Kao ugledni član reda, bio je 1631 i 1642—1643 rektor, a 1650 vicerektor zagrebačkog kolegija. — K. je kajkavski pisac katoličke reakcije u Hrvatskoj. Izdao je Molitvene knjižice (1640) i Sveti Evangelioni (1651). U tim je knjigama objavio svoje »popevke duhovne«, t. j. crkvene pobožne pjesme, i upućivao je da se pjevaju po napjevima raširenih narodnih pjesama, sa izričitom namjerom, da se tako narodne pjesme kao »nečiste«, istrijebe. *B. V.*

KRAJAČIĆ LJUDEVIT, književnik (6/3 1882, Zagreb). Svršio je nižu realnu gimnaziju i učiteljsku školu u Zagrebu. Kao učitelj služio je u Velikoj Gorici, Vodostaju, Turnu, Sv. Nedjelji i na vježbaonici zagrebačke učiteljske škole. Živi u Zagrebu, kao oblasni školski nadzornik. — K. je saradivao u raznim književnim i omladinskim listovima. Uređuje dječji list Smilje, omladinsku knjižnicu Hrvatskog Pedagoškog Književnog Zbora i učiteljski staleški organ Jedinstvo. Posebice izdao je omladinske knjige: Izabrane ruske pripovijetke (1912), Priče za mladež (1921), Bakičina tuga i druge pripovijetke za mladež (1923). *B. V.*

KRAJCAR, prvobitno malen srebrn novac, kovan u Tirolu, t. zv. Etschkreuzer. K. ima svoje ime po krstu (njemački Kreuz), koji je na njemu označen. Tirolski K. brzo je našao odziva naročito u južnoj Njemačkoj i u Austriji, gdje je postao najvažniji novac, koji se kovao sve do 1892, kada se uveo krunski tečaj. K. je najprije bio $^1/_{60}$ a poslije $^1/_{100}$ forinta. 1848, za vrijeme madžarske bune, kovao je ban Jelačić svoje K. s hrvatskim natpisom. *B. S.*

KRAJCSOVICS OTON, hrvatski podban (1851, Vukovar — 22/4 1906, Zagreb). Svršivši pravne nauke stupio je 1878 u sudsku službu u Vukovaru. Kao lični prijatelj bana Khuena brzo se penjao u svojoj karijeri, te je 1888 postao vijećnik banskog stola i državni nadodvjetnik, a 1892, poslije reorganizacije državnog nadodvjetništva, državni nadodvjetnik. 5/4 1896 imenovan je odjelnim predstojnikom za bogoštovlje i nastavu, a 19/7 1897 predstojnikom za unutrašnje poslove. U tom je položaju ostao sve do odlaska Khuena iz Hrvatske, poslije čega je penzioniran (25/7 1903). K. je bio poslanik na hrvatskom saboru i delegat na zajedničkom saboru u Pešti. Smatran je najodanijim pouzdanikom grofa Khuena. *M. P-g.*

KRAJČIĆ je mali četvrtasti komad vezena platna sa kape čučulke, koja je izobičajena. Nosio se u Timoku. *N. Z.*

KRAJINA. 1. Najranije se spominje K. 1100 (1120): »V dni kneza Kosmata obladujščago svu krajinu«. K. se jamačno zvala vinodolska župa (na međi hrvatske države). *J. M-n.*

2. Predjel u Crnoj Gori, pored Skadarskog Jezera. Pruža se u pravcu od sjevera k jugu, od planine Sutormana, koja je odvaja od Crmničke Nahije, do Taraboša i otoka Bojane iz jezera. Na zapadu je prema Primorju graniči planina Rumija. — Zemljište je kraska visoravan, gola, sa malim i većim uvalama. Ravni ima nešto samo oko jezera. Zbog oskudice u vodi služe se bunarima i ublovima. Glavna su naselja: Seoca, Krnjice, Gornja i Donja Krajina, obje sa nekoliko sela. — U K. ima sada oko 1.460 domova. Ona je nekad bila gusto naseljena Srbima. U njoj

Digitized by Google

su stari vladaoci podizali dvorove i zadužbine. Najznatnija je starina u K. manastir Prečista Krajinska, zadužbina kneza Jovana Vladimira, koja je sada u ruševinama. S padom Zete pod Turke mnogi su se Srbi iseljavali, i K. su počeli naseljavati Arbanasi. Zaostali Srbi su mahom primili islam i poarbanašili se. Stanovništvo je mješovito, glavnu masu čine potomci doseljenika iz arbanaških plemena Škrelja, Klimenta i Miridita. Ima nešto doseljenika iz Bratonožića, Gruda, Kuča, Kastrata i Katunske Nahije. Po vjeri u K. ima 756 domova muslimana, 382 katolika i 322 pravoslavnih. Pravoslavni žive u sjevernom dijelu, do Crmnice, u selima: Seocima, Krnjici i Draževici. Oni govore srpski, a katolici i muslimani arbanaški. — Klima je u K. blaga, te rađa razno voće, loza, smokve, kesten, masline. Na glasu je krajiški duhan. Sela pored jezera se bave ribolovom. Love razne vrste ribe, najviše ukljeve, skakavice i jegulje. Ribu, poglavito osušenu, izvoze na okolne pazare. Bave se i prijevozom lađama po jezeru. U cijelom kraju nema kolskih puteva.

Literatura: Naselja i poreklo stanovništva, knj. 11. *P. Šobajić.*

3. Novska K., u Boci, zove se po gradiću Herceg Novome.

4. K. u Dalmaciji, oko Biokova, od donje Cetine i Neretve, negda na južnoj međi hrvatskog kraljevstva (u doba Petra Kresimira IV.). Stanovnici ove K. su bili čuveni gusari od plemena Kačića. Njihovo je glavno naselje bilo Omiš. Dalje je k jugu znatan gradić Makarska. — 1410 vojvoda Hrvoje dobio je od kralja Sigismunda Split, Korčulu, Hvar i Brač i grad Omiš. Neretvu i svu K. U toj je K. 1510 D. Papalić našao hrvatski prijevod Dukljanovog Ljetopisa sa dodatkom o kralju Zvonimiru.

5. K. zove bosanski ban Stjepan u jednoj latinskoj listini 1345 Donje Krajc, t. j. porječje gornjeg i donjeg Vrbasa i Sane.

6. Bosanska K., Turska Hrvatska, sada bihaćka oblast. V. Bosanska Krajina.

7. Banska K. V. Banovina.

8. Najznatnija je negdašnja hrvatsko-slavonska vojnička K. Ona je postala i razvijala se za vladanja Habsburgovaca kao obrana prema bosanskom pašaluku. Njoj su za vrijeme najvećega prostranstva, u 16 vijeku, pripadali i sandžaci: lički, bihaćki, pakrački i donekle požeški. Bitka kod Siska 22/6 1593 izvela je znatan preokret. Poraženi Turci izmicali su od tada pred kršćanskom vojskom, koja je kroz daljih sto godina od njih preotimala hrvatske krajeve. Ali ti se krajevi nisu vratili Hrvatskoj pod banskom vlašću, već se od njih, unatoč svima prigovorima i tužbama hrvatskih sabora, osnovalo posebno područje, podložno samo caru i njegovim generalima, sa vojničkom upravom, s njemačkom komandom i s njemačkim školama.

Po preuređenju, koje je u polovini 18 vijeka, za vlade Marije Terezije, izvršio princ Hildburghausen, K. su činile tri generalije: karlovačka sa pukovnijama ličkom, otočkom, ogulinskom i slunjskom, varaždinska sa pukovnijama križevačkom i đurđevačkom, osječka sa pukovnijama gradiškom, brodskom i petrovaradinskom; zatim dvije banske pukovnije (pod zapovjedništvom bana), glinsku i petrinjsku. Uoči ukidanja K. se dijelila na šest okružja: I. okružje ličko-otočko, II. okružje ogulinsko i slunjsko, III. okružje ili Banovina, IV. okružje gradiško, V. okružje brodsko, VI. okružje petrovaradinsko. Zemaljska je vlada bila glavno zapovjedništvo u Zagrebu, kome je na čelu bio zapovijedajući general.

Pošto je turska opasnost davno minula, i moderno državno uređenje uvelo opću vojnu obvezu, nestala je i potreba vojničke K. Ona je razvojačena (1873) i ukinuta (1881), te je spojena s ostalom Hrvatskom i Slavonijom (što je bila pod banskom vlasti) u jedno upravno tijelo.

Literatura: R. Lopašić, Spomenici Hrvatske Kraljevine (I—III, 1884, 1885 i 1889); Njemački pisane Povijesti od Baničeka i Schurcker-a).

I. Modestin.

9. Područje između planina Grebena i Deli Jovana na zapadu i rijeka Dunava i Timoka na istoku i jugoistoku. (V. timočka oblast).

B. D.

10. Negotinska K., u sjeveroistočnoj Srbiji, u ključu Dunava od Đerdapa do ušća Timoka, divljeromantični kraj (Dunavska Klisura, vilenska Miroč-Planina), zove se po glavnoj varošici Negotinu. Za turskog go-

Digitized by Google

spodstva K. su konačno gospodarili do 1807 kršćanski domaći knezovi Karapandžići. N. K. bila je poglavita pozornica junačkih djela Hajduk Veljka Petrovića. U Negotinu je on i poginuo 1813. Tu mu je podignut i spomenik. *J. M.*

KRAJINSKA BANKA. Osnovana je 1901. Centrala je Negotin. Kapital je 350.800. Ulozi 1,226.209, mjenice 1,698.691, dobit 96.211 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Dimitrije Pantić. *N. S.*

KRAJINSKA KREDITNA ZEMLJORADNIČKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala je Negotin. Kapital je 1,00.000. Rezerve 78.822, ulozi 1,159.632, mjenice 1,863.115, dobit 125.000 dinara. Dividenda 10%. Predsjednik je Dr. Velizar S. Janković, potpredsjednik Dr. Milan Đ. Stojković. *N. S.*

KRAJIŠTE, planinsko i visoko područje južno od Vlasinskog Blata. Zapadnim dijelom ulazi u sastav vranjske oblasti, dok istočnim dijelom pripada Bugarskoj. Pojedini dijelovi K. zovu se: Branjsko, Ćustendilsko, Radomirsko i Trnsko ili Znepoljsko. Sa Vlasinom K. ima 76 naselja.

Literatura: R. Nikolić, Krajište i Vlasina (Naselja, 8). *B. D.*

KRAKOV STANISLAV, književnik i novinar (29/3 1895, Kragujevac). Svršio je gimnaziju, nižu školu vojne akademije i apsolvirao je pravo u Beogradu. Sudjelovao je kao aktivni oficir u Svjetskom Ratu. Onesposobljen zbog rana, napustio je vojsku i odao se žurnalistici. 1917 napisao je roman Kroz buru, i od tog doba često se javlja po časopisima pričama. U širim krugovima naročito je poznat svojim člancima u Vremenu, čiji je urednik. Do sada je posebno objavio romane Kroz buru (1921) i Krila (1922). *V. P.*

KRALUŠ je niz koralja, koji nose žene i djevojke oko vrata u Hrvatskoj. K. je vjerojatno izopačena riječ Korallenschnur. *N. Z.*

»KRALJ DEČANSKI«, humano društvo. Osnovano je krajem 1893, inicijativom Svetomira Nikolajevića, sa zadatkom, da se brine za odgoj gluhonijeme i slijepe djece. Društvo K. D. otvorilo je prvu školu za gluhonijeme 30/1 1897. K. D. održava se redovnom pomoći države, stanarinom od društvenog doma, prilozima članova i prinosima. Kroz školu je prošlo nekoliko stotina gluho-nijeme djece do 1926. 1924, u 4 razreda, bilo je 57 učenika i učenica. *B. M.*

KRALJ FRANCE, slikar (26/9 1895, Zagorica, kod Dobrepolja). K. je 1907 do 1912 učio obrtničku školu u Ljubljani, radio 1912—1913 kod kipara A. Progara u Celovcu, učio 1913—1915 i 1918—1919 kiparstvo u akademiji u Beču, a 1919—1920 slikarstvo u Pragu (kod V. Bukovca). Od 1920 živi u Ljubljani. K. je osnivač slovenačkog ekspresionizma. Izlagao je u Ljubljani, Beogradu (1922) i Hodoninu (1924). K. slika uljem, crta i radi statue u drvetu i kamenu. Glavna su mu djela: a) skup problematičkih slika, koje imaju u koloristićkom i formalnom pogledu simbolistički sadržaj, serija slika Oznanenje, slike Oljska Gora, Snimanje s križa i Magdalena, portreti, slike u sali akademskog doma u Ljubljani; b) crteži, ilustrirano izdanje narodne pjesme o Kralju Matjažu; c) statue, serija malih plastika i plaketa idiličnog, simboličkog i ekspresionističkog sadržaja, spomenik J. E. Kreka u Zadružnoj Gospodarskoj Banci u Ljubljani, Tužna prošnja, Umetnik, skupina pokušaja sasvim idejnog pravca, Pijeta u Horjulu (reljef u kamenu), Madona iz Oznanenja (drvo).

Literatura: B. Radica, Vijenac, 1924, 289; Fr. Stele, Brata Kralja (1925). *F. S.*

KRALJ TONE, slikar i kipar (23/8 1900, Zagorica). K. je svršio gimnaziju u Št. Vidu, učio je slikarstvo u Pragu, kod Šturse, i u Ljubljani, kod svoga brata, Franca. K. radi slike uljem, grafike, statue u drvetu i kamenu i crteže. Izlagao je u Ljubljani, Beogradu (1922) i Hodoninu (1924). K. je ekspresionist. Glavna su mu djela: a) slike, Križanje, Tužni rod, Revolucija, Nevihta, Samaritan, portreti i ekspresionističko-simboličke slike; b) statue, male plastike simboličkog i ekspresionističkog sadržaja, Pasion (K. najveći rad).

Literatura: B. Radica, Vijenac 1924, 289; Fr. Stele, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, 137, 147; F. Stele, Brata Kralja (1925).

F. S.

Digitized by Google

KRALJEV KRŠ je kamenita glavica na planini Ivici, u Drobnjaku. Dobila je to ime, po narodnom pričanju, po kralju Vukašinu, koji je, prilikom pohoda na vojvodu Momčila, pod njom s vojskom noćio. Od K. K. do grada Pirlitora ima do 28 km. *S. T.*

KRALJEVA GORA. 1. Planina u Bosni, u vapnenačkom području, između izvorišta Studenog Jadra-Lukovice-Sutorine-Dragosnice-Štedrića na sjeveroistoku, a ponornice Rijeke i Banja Luke na jugozapadu, jugoistočno od grada Vlasenice. K. G. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku; u tome pravcu su najviši visovi: Mažijevica 1.222 m, kota 1.260 m, Vranji Kamen 1.313 m, Razvrska Kosa 1.274 m. K. G. većim je dijelom pošumljena, ali je oko vrhova puna vrtača, lokvi, manjih jezera, a oko podnožja se javljaju izvori i ponori. — Zapadnim krajem K. G. vodi kolski put Han Pijesak—Vlasenica—Milići i Udbina. *P. V.*

2. Planina na desnoj obali rijeke Tare, između sela Glibaća i sela Kruševa. Srednja joj je visina oko 1.500 m i sva je pokrivena krstatom gorom, u kojoj ima najviše borovice. Kroz K. G. prolazi stari karavanski put: Onogošt—Lever (Nefer) Tara—Vrho Breznica (Pljevlja). Ovim putem još se i danas ide. Ranije K. G. nikada nije bila bez hajduka i put je kroza nju obasut mramorjem s obadvije strane. Narod priča, da je K. G. dobila to ime po kralju Vukašinu, koji je u njoj noćio, pri povratku s Pirlitora, kada je pogubio vojvodu Momčila. *S. T.*

KRALJEVA IVKA, glumica (naivka) zagrebačkog kazališta (1856). Učenica je Josipa Freudenreich-a. Već u petoj svojoj godini pokazivala je uspjehe u intimnim dječjim predstavama. Stupila je na pozornicu u šestnaestoj godini (23/12 1871) u Bajardovoj Guščici iz Bukova. Od početka je imala velikih uspjeha. Napisala je i dramu, Divljanka, koja se igrala 1880, i bavila se žurnalistikom. 1921 proslavljena je pedesetgodišnjica njenog stupanja na pozornicu. *N. A.*

KRALJEVA SUTJESKA, mjesto u Bosni na Trstivnici, sjeverozapadno od Visokog. Ima 435 stanovnika (1910). Za vrijeme banova, u 13 vijeku, imala je K. S. banski dvor, a kasnije kraljevski. Malo dalje od K. S. bio je grad Bobovac, glavno bosansko utvrđenje toga doba. U K. S. naročito su boravili prvi bosanski kraljevi. Još u to vrijeme bio je osnovan katolički franjevački samostan, a bio je i jedan ženski samostan. 1463 K. S. je pala Turcima u ruke i od grada je postalo selo sa malom čaršijom. Ostao je samo franjevački samostan, ali je više puta gorio i bio rušen. Znamenit je što ima sliku i grob bosanskog kralja Stj. Tomaša († 1461).

Literatura: Truhelka, Naši gradovi (1904). *M. F.*

KRALJEVA VELIKA, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Novska, općina Lipovljani, od L. k zapadu. Ima 699 stanovnika, pučku školu. — Kod sela su razvaline nekada znamenitoga grada K. V., koja se u srednjem vijeku, zajedno s varoši, zvala Velika. 1334 tu se spominje crkva Sv. Mihajla. Isprva je K. V. bila kraljevski grad, a pošto ju je kralj Sigismund poklonio Morovićima, često su joj se vlastela mijenjala. Za borbe između Ferdinanda I. Habsburga i Ivana Zapolje, K. V. je držao Krsto Frankopan. 1532 kroz K. V. je prolazilo odjeljenje vojske cara Sulejmana. 1537 bila je u vlasti porodice Nádazsdy. Te je godine Tomo Nádazsdy u svome gradu V. vijećao sa plemenom Zemče, kako bi se Turcima preoteo Jasenovac. Tada se uz grad spominje i varoš. 1544 K. V. pala je u ruke Turcima, od kojih je oslobođena 1687. Od tada je po malo opustjela. — Kod K. V. nađen je miljokaz s natpisom i druge rimske starine.

Literatura: V. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (1880, I, 172). *J. M-n.*

KRALJEVAC. 1. Električna centrala kod slapa Gubavice, na rijeci Cetini, u Dalmaciji, više Omiša. Svojina je Sufid D. D. u Trstu. Podignuta je 1908—1912. Proizvodi 36.000 HP u sekundi. Dobivena se električna energija prenosi 26 km dugim kabelom u tvorničke uređaje u Dugom Ratu, kod Omiša. Iskorišćena je samo donekle vodena snaga Cetine, 25 m^3 u 1″, dok bi već u 2 grupe postavljeni strojevi, svaka sa 2 spiralne turbine, mogli iskoristiti još 50 m^3

Digitized by Google

de u 1" i proizvesti daljih 60.000 P.

Literatura: J. Lakatoš, Industrija Dalmacije (1923).

2. Ostrvce, od ostrva Čiova k jugopadu. *J. M-n.*

KRALJEVAČKA OVCA, je soj ovične pramenke u srezovima Rudnik Kruševac. Odlikuje se boljom tovošću i većim tijelom od ostale pramenke. (V. Pramenka). *S. U.*

KRALJEVICA (latinski Portus Regius, talijanski Porto Rè), trgovište lukom u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Sušak, na Jadranskom moru, pred ulazom u bakarski zaliv. K. prolazi primorska cesta (Rijeka) Sušak—Senj, a počinje se Karlova cesta, koja vodi na željezničku stanicu Plase pruge Zagreb—Sušak (Rijeka) i dalje kroz Gorski Kotar, preko Fužina i Ravne Gore u Karlovac. Parobrodarska je stanica na linijama Sušak—K.—Senj, Sušak—K. Rab, Sušak—K.—Pag, Sušak—Bakar—K.—Vrbnik.

K. ima luku, koju je dao sagraditi 1720 Karlo III. Luka je lijepa naokolo kamenom obzidana i snabdjevena stupovima za vezanje lađa. Sa jugozapadne strane zatvara luku šiljasti rt Oštro sa 15 m visokim svjetionikom, a na vrh se luke nalazi znatno brodogradilište, na kome su sagrađene mnoge trgovačke i ratne lađe. Ondje je i Prva Trgovačka Elektro-Kemička Tvornica. 1923 ukupni je saobraćaj u luci K. bio 3.010 lađa, sa 185.446 tonaže.

K. ima vrlo podesno kupalište sa borikom na Oštru.

K. ima (sa Šmrikom, selom dalje k jugu) 2.589 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, višu pučku školu, delegaciju ratne mornarice, I. pomorsku obalnu komandu, lučku ekspozituru, poštu, telegraf i telefon, filijalu Prve Hrvatske Štedionice (Zagreb).

K. je od mladih naselja u Primorju. Po jednom spomeniku (1471) početak K. mogao bi biti u 15 vijeku. Ali prvi sigurni spomen potiče iz 1525, kada je K. bila na teritoriju kneza Bernardina Frankopana. Kasnije se K. ne spominje sve do 18 vijeka. — K. ima dva spomenika Zrinsko-Frankopanske historije: Stari grad ili Zrinski grad, do župne crkve Sv. Nikole (nekada magazin soli), podignut u prvoj polovini 17 vijeka, i Novi grad ili Frankopanski grad, koji je na samoj obali morskoj malo zatim sagrađen. Kad su 1649 braća Nikola II. i Petar Zrinski dijelili djedovinu, Petar je dobio primorska imanja, među njima K. sa Starim gradom. 1650 počeo je Petar graditi Novi grad, i izgradio ga je od temelja veličanstvenim i skupim djelom. Već 1653 tu se nalazio Petar, u »Našoj Kraljevini«. Nikako ne stoji, da se K. zove po kralju Karlu III. Habsburgu. Nije sigurno ni izvođenje imena po langobardskom kralju Alboinu, koji bi se tu desio 568, a ni po ugarsko-hrvatskome kralju Beli IV. (1242). Za Zrinsko-Frankopanskog ustanka protiv Habsburga oba je grada 1670 opljačkala i pokrala njemačka soldateska. Stari grad danas je svojina kraljevičke općine i u njemu su općinski uredi, a Novi grad, nakon različite službe (bio je i kolegij isusovaca), sada je kasarna.

Samostalno se počela razvijati K. od 1790, kada je postala župom za sebe, dok je ranije pripadala pod grad Hreljin. K. je neko vrijeme za vladanja Marije Terezije bila pripojena i dijelila sudbinu s Bakrom. 1809 do 1813 bila je u vlasti francuskoj. Otada su ostali francuski topovi, usađeni na obali luke za vezanje brodova. Živa trgovačka luka i stovarište postala je K. tek polovinom 19 vijeka. Cvjetala je već dok nije sagrađena željeznica Zagreb—Rijeka, koja prolazi daleko zaleđem primorskih mjesta, i dok nisu parobrodi stali potiskivati stare jedrenjake. Danas se Kraljevčani bave mornarstvom, ribarstvom, pomalo vinogradarstvom i trgovinom; kako ih zemlja oskudno hrani, polaze neki na rad čak i u Ameriku.

Literatura: E. Laszowski Gorski Kotar i Vinodol (1923, 164—178); Mr. Kaponi, Kraljevica (Jadranska Straža, III, 261). *J. Modestin.*

KRALJEVIĆ BENEDIKT (PACIVURA), dalmatinski episkop (1765, Balin, kod Soluna — 1862, Mleci). Kao sinajski protosindel. K. je 1805 došao u Bosnu, kupio episkopsko dostojanstvo i neko vrijeme bio pomoćnik bosanskog mitropolita. Zatim se zamjerio Turcima, te je prešao u Dalmaciju. Napoleon ga je postavio za pravoslavnog episkopa u Dalmaciji

Digitized by Google

(1810). Kada je Austrija postala gospodar u Dalmaciji, K. je, da bi se održao na vlasti, počeo akciju da spremi teren za uniju pravoslavnih Srba sa rimskom crkvom. Doveo je iz Galicije tri unijatska svećenika, da u njegovoj rezidenciji, u Šibeniku, otvore bogosloviju za odgoj svećeničkog podmlatka. Taj njegov rad izazvao je ogorčeno negodovanje pravoslavnih Dalmatinaca, te je 1821 pokušan atentat na K., kojom prilikom je poginuo jedan od unijatskih profesora bogoslovije. K. je tada pobjegao u Padovu. Mjesto njega upravljao je srpskom dalmatinskom crkvom namjesnik Spiridon Aleksijević, zadarski paroh. Penzioniran 1828, K. se nastanio stalno u Mlecima, gdje je i umro. *R. G.*

KRALJEVIĆ MARKO, sin kralja Vukašina, kralj 1371—1394. Rođen je oko 1335. Mogao je lijepo da prati uspon svog oca, koji je 1350 bio prilepski župan, a 1366 kralj. Marko se prvi put javlja u historiji 1361, kao poslanik cara Uroša u Dubrovniku. Oženio se Jelenom, kćerju vojvode Hlapena, gospodara Bera i Vodena, s kojom nije dobro živio. Poslije pogibije očeve, 26/9 1371, postao je kralj, i imao je borbe sa svima susjedima. Neprijatelji s juga uzeli su mu Ser i južne dijelove države Despota Uglješe; Balšići Prizren, a knez Lazar neke sjeverne oblasti. Pritješnjivan sa svih strana, smućen očevim porazom, Marko je priznao vrhovnu vlast sultanovu. Podigao je lijepi manastir Sv. Dimitrija, poznat danas pod imenom Markov manastir. Kao turski vazal Marko je morao da krene sa sultanovom vojskom protiv vlaškog vojvode Jovana Mirče. U borbi protiv njega, na Rovinama, 10/10 1394 K. M. je poginuo, poželjevši pred smrt pobjedu kršćanskom oružju. — K. M. je postao najpopularniji junak cjelokupne narodne tradicije južnih Slovena. To je došlo, najvjerojatnije, radi njegovih ličnih vrlina: hrabrosti, milosrda i zaštite, koju je pružao potištenima u vrijeme opće klonulosti i sloma poslije 1371 i 1389. Kao historijska ličnost, po poznatim izvorima, K. M. inače ne bi zasluživao toliki kult.

Literatura: M. Vukićević, Kraljević Marko (Istoriska biblioteka Nestora Letopisca, 1924). Gotovo svu narodnu predaju, u pjesmi i priči, o K. M. skupio je Sr. J. Stojković, Kraljević Marko (28 knj. Društva Sv. Save, 1922). Proučavanja narodne tradicije o K. M. činio je M. Halanski, Južnoslavjanskija skazanija o Kraljeviću Marku (1893).

V. Ćorović.

KRALJEVIĆ MIROSLAV, književnik (25/7 1823, Požega — 16/9 1877, Požega). Gramatičke razrede i humaniora svršio je u franjevačkoj gimnaziji u Požegi, filozofiju u Pečuhu, a pravo u Đuru i Pešti. Stupio je u županijsku službu u rodnom mjestu. 1867 bio je član regnikolarne deputacije za ugarsko-hrvatsku nagodbu. Iste godine postao je požeški veliki župan, a 1870—1877 bio je viliki župan virovitičke županije u Osijeku. — K. je osnovao u Požegi štampariju (1862), izdavao je i uređivao književni časopis Slavonac (1863—1865), i napisao je i izdao prvi hrvatski roman, Požeški đak (1863). *B. V.*

KRALJEVIĆ MIROSLAV, slikar i grafičar (14/12 1885, Gospić — 14/4 1913, Zagreb). Gimnaziju je učio u Požegi i Zagrebu, a svršio je u Gospiću. 1904 do 1906 učio je pravo na bečkom univerzitetu, a pored toga i slikanje. Posvetivši se sasvim slikarstvu, otišao je 1906 u München, i posjećivao je najprije slikarsku školu Haimannovu, a kasnije, do 1911, slikarsku akademiju, kao đak profesora Habermanna. Krajem 1911 došao je u Pariz, a u jesen 1912 vratio se u Zagreb, i priredio je kolektivnu izložbu svojih radova, koja je pobudila veliki interes. Posljednje dane svoga života proveo je K. ilustriranjem Livadićeve priče Amis i Amil, ali je dovršio samo tri inicijala. — K. je bio jedan od najjačih talenata modernog hrvatskog slikarstva. Ostavio je oko 80 uljenih slika, akvarela i pastela, 15 bakropisa i drvoreza i 250 crteža. Najveći se dio K. radova nalazi u zagrebačkim privatnim zbirkama.

Literatura: A. Schneider, Miroslav Kraljević (1918). *A. Š.*

KRALJEVINA, vrsta vinove loze, s rumenim grožđem. Raširena je oko Zagreba i u Hrvatskom Zagorju. Sinonim imbrina. *I. R.*

KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA. Geologija. Geografska područja, u kojima žive Srbi,

Digitized by Google

Hrvati i Slovenci zauzeta su spletom Alpa Karnijskih, Julskih i Karavanka, Alpa Dinarskih, izdancima Alpa Albanskih i Epirskih, južnim okrajcima Karpata, zapadnim početcima Balkana, velikim dijelom najstarijeg masiva u sredini Balkanskoga Poluostrva, najzad jednom zonom brežuljaka po južnom obodu Panonskoga bazena, sa pripadajućim im ravnicama od istoga bazena u njihovome predgorju. Prema tome, historija postanka terena K. SHS izražena je Geologijom planinskih sistema, koje se po njoj granaju.

Prvi alpinski vijenac koji se dotiče K. SHS jest vijenac Karnijski. Za njega je najčuveniji bečki geolog E. Süss rekao, da je dosta različan, kako od glavnih Alpa, tako i od Dinarida, i to poglavito zbog svoje starosti, jer se on izdigao prije glavnoga izdizanja Alpa. — U Alpama oko Zille i u Karavankama, koje su ograničene velikim rasjedima, glavni pravac njihovoga pružanja ide od zapada k istoku, dok je glavno pružanje Alpa Julskih od sjeverozapada k jugoistoku. Taj pravac je karakterističan i za Dinarske Alpe.

Dinarsko područje odvojeno je od Alpa dubokom provalom, koja je (po Süss-u) dugačka više od 400 km. Za nju je vrlo karakteristično, što je na više mjesta prorivena erupcijama (tonalita), i što ima razne facije u nekoliko katova slojeva, stvorenih u periodama permskoj i trijaskoj. — Po mišljenju E. Süss-a, koje je potvrđeno i najnovijim promatranjima u Albaniji, nema prirodne razlike ni granice između Alpa Dinarskih i Albansko-Epirskih. — Dinarsko je područje tipični predstavnik terena Krša (Kras), sa karakterističnim oblicima: vrtače, »doline«, »polja«, nedovršene, suhe doline, uvale, sutjeske, pećine, sa rijetkim, ali izdašnim izvorima, sušicama, stepenitim policama i t. d. što se sve najbolje vidi razvijeno u Istri, Hrvatskoj, Dalmaciji, Hercegovini, Crnoj Gori.

U tom području ima velikih korutina na raznim visinama, koje su ograničene linijama često pravim, i to također u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Neke od njih stvorene su vrlo davno, što svjedoče slojevi iz oligomiocene periode, kojima su ispunjene. Druge su se stvorile mlađim dislokacijama i erozijama.

Okrajci Karpata i Balkana u našoj zemlji složeni su od više snopova planinskih nabora i visoravni. Oba ta planinska sistema sretaju se i stiču u istočnoj Srbiji. Tu su oni tako spojeni da čine, uopće govoreći, jedan karpatsko-balkanski luk.

Stara masa, koja se u geološkoj književnosti spominje često razno, i kao masiv: rodopski, dardanski, makedonski, širi se po prostoru, obuhvaćenom Balkanima i Dinarskim Alpama. Ona se kadšto naziva i »istočno kopno«, jer je u periodama sekundarnim i tercijarnoj bila većinom na suhu. Na njoj je dugačka moravo-vardarska depresija, koja se proteže dužinom Srbije, a po njoj je razvijeno i poviše većih ili manjih unutarnjih bazena, koji su ispunjeni slojevima iz vremena oligocena, miocena i poznija.

Periode eozojske ili prekambrijske predstavljaju kristalasti škriljevci, koji se danas rado smatraju ne kao eozojski, već kao da su u većini postali metamorfozom paleozojskih sedimenata, jer su skoro identični škriljevci nađeni u terenima starosti devonske, karbonske i cermske. Ovo bi mišljenje vrijedilo kako za jezgru i centralne zone lančanih planina, tako i za prostrane masive od kristalastih škriljevaca.

Kambrijski teren nije utvrdjen. Rumunjski geolozi su ga nazirali u nekim škriljevcima na obali Dunava, odmah ispod Đerdapa. — Silura ima na Karnijskim Alpama i na zapadnom Balkanu. — Devon je dobro karakteriziran samo na Karnijskim Alpama i Karavankama. — Karbonski i donji i gornji katovi dobro su razvijeni u Slovenačkoj. Marinska facija toga terena pojavljuje se u Dalmaciji, Bosni (Prača) i Boki Kotorskoj, a ugljenonosna u Srbiji (između Mlave i Peka). — Tri kata perma najbolje su razvijena u Slovenačkoj. Gornji se kat (vapnenci sa puževima; belerophon) produžuje do u Bosnu. U drugim predjelima ovaj teren nije tako dobro karakteriziran ni raščlanjen.

Mezozojski tereni zahvataju najveći dio vapnenačke SHS. — Trijas, alpinskog tipa raširen je najviše po Alpama, slovenačkim, hrvatskim, dalmatinskim, bosansko-hercegovačkim, crnogorskim i srbijanskim. U njemu prevladjuju dubinske formacije (ba-

Digitized by Google

tijalne), što pokazuje na jednu veliku, duboku i dugačku morsku korutinu (geosinklinalu), koja je bila na mjestu sadašnjih Dinarskih Alpa i Jadrana. Trijasa je vrlo malo po padinama Balkana, najmanje po Karpatima. — Jurski teren složno se naslagao sa trijasnim po cijelom području Dinarskih Alpa. Na obalama Jadrana, u lijasu, su batijalne formacije, a njegove pribrežne facije pojavljuju se u Bosni, Hrvatskoj i Slovenačkoj. U Srbiji ima njegovih tvorevina nešto dubljih, ali ipak blizu do obala, a u istočnoj Srbiji ima u njemu formacija solnih i ugljenonosnih. U katovima slojeva, koji su se stvorili u srednjem vijeku jurske periode, u području svjeveroistočne Srbije i Banata, nalazi se mješavina fauna batijalnih i neritskih, a koje pri vrhu završuju faunama većih dubina, skoro abisalnim. U Dinarskom području, poslije nekog prekida u formacijama, stvorili su se vapnenci od hidrozoa (Ellipsactini). Kretacejsku periodu karakteriše nestanak one duboke geosinklinale u Dinarskom području. U početku ponegdje su se stvorili slojevi sa mnogo riba (Hvar, Istra), a poslije se razvijale uveliko ogromne mase dolomita i vapnenca sa tvrdokorim školjkama (rudistama), ili pješčari i laporci facije fliša. U sjeveroističnoj Srbiji i Banatu stari kretacejski teren jest od katova batijalnih, a od neritskih je idući više k jugu i po okrajcima Balkana. Golski katovi, puni cefalopoda, nalaze se u okolini Beograda i u istočnoj Srbiji, gdje ima znakova, da je kretacejsko more dolazilo u Srbiju sa istoka, dokle je transgresija lijasnoga mora, kanda, postepeno nailazila od dunavske strane. — Tercijarnu periodu predstavlja u području Dinarskom, naročito po pribrežju Jadrana, eocen sa velikom serijom numulitskih slojeva, u kojima se vidi potpun ciklus sedimentacija: u početku početna formacija u zalivima, pa neritski vapnenci sa alveolinama i numulitima). Zatim su formacije batijalne (laporci sa globiterinama) i neritske (vapnenac od litotamnija), pa poslije do kraja opet zatoni (slojevi promine). Ove su formacije na više mjesta zamijenjene flišom. — Na Karpatsko-Balkanskome luku eoceni je teren jedva samo nagoviješćen. Na staroj masi u južnoj Srbiji nađeni su slojevi sa faunama, koje su živjele za vrijeme mladeg eocena i oligocena. Oligocena ima na više mjesta u zemljama SHS, i to često sa debelim slojevima fosilnog uglja. — Neogeni tereni rašireni su naročito po srpskohrvatskome okviru Panonskog bazena, u koji je široko more prodrlo odmah u početku te periode, i ostavilo mnoge katove dobro određenih slojeva, dokle ga, počev od Pontijskoga doba, nisu zamijenili zalivi, pa velika jezera, sa životinjama vrlo karakterističnim i specijalnim za ove krajeve. Značajni jezerski tipovi nalaze se u unutrašnjim bazenima po cijeloj državi. U Dinarskim Alpama morski neogeni talozi nađeni su samo južno od Crne Gore (kod Ulcinja i Drača), gdje je bio jedan kanal iz neogenoga zaliva Albanije, dok je, međutim, sjeverni Jadran već bio izišao na suho. — Kvaternernu periodu predstavljaju neznatni nanosi, glečerski i fluvio-glacijalni, i znatni nanosi riječni, eolski (les), nekih tresava i t. d.

Eruptivne formacije obilne su naročito po izvanalpskim krajevima. Proizvodi starih erupcija (graniti i t. d.) nalaze se mnogo po područjima staroga kristalastog masiva i po njegovim izdancima. Manje ih je po izdancima Balkana i Karpata, a najmanje po Dinarskim Alpama. U ovima pak ima nešto kasnijih: permskih i trijasnih eruptiva (monconita, diorita, gabra, ofita, porfirita, porfira). Erupcija je bilo, ali ne vrlo jakih, i u periodi jurskoj (diabazi sa serpentinama, u Bosni, diabazi sa tufovima u Banatu), i za vrijeme kretacejsko u Srbiji i Bosni (diabazi eufotiti, lamprofiri, porfiriti i neki andeziti). Za vrijeme tercijara vulkanskih erupcija najviše je bilo po srpskoj zemlji (trahiti, rioliti, andeziti, labradoriti, daciti, bazalti pa i leucititi).

Najstarije kopno SHS pojavilo se u Srbiji, u području moravsko-vardarskom. Ono se prostiralo k jugu u sadašnje područje Egejskoga mora, a na sjever po području Panonskog bazena. Vrlo dugo to je kopno ostalo nepristupno morskim potopima, niti su se po njemu dešavali potresi sa znatnim arhitektonskim posljedicama. Pa ipak se po njemu ovdje-ondje nalaze ostaci kretacejskoga terena, i tragovi morskih djelomičnih transgresija za vrijeme eocena i oligo-

Digitized by Google

cena, čiji su slojevi poremećajima skoro uspravljeni, dok su slijedeći im slojevi (tongrijski) ostali skoro horizontalni. Panonski i Egejski bazeni stvoreni su radi velikih uvala za vrijeme tercijarne periode, a tada su postali i unutarnji bazeni po centralnome masivu. I ovi su bazeni podlijegali kasnijim tektonskim pokretima, koji su bili vrlo zamašni i vrlo skorašnji u području Egeja.

Orogeni procesi, koji su stvorili luk planina karpato-balkanski, odvojili su u isto doba bazen Dacije od Panonskoga. Glavno izdizanje ovih planina desilo se, kako izgleda, poslije taloženja slojeva u Sarmatskom moru. Ima dokaza, da je mjestimice bilo izdizanja i poslije pontijskoga, pa i poslije kvaternernoga doba (kos položaj slojeva sa kongerijama i diluvijalnih terasa).

Sjeverni dio stare mase oko koje se povio luk Karpata, provalio se skoro sasvim u početku neogena. Tako se stvorio Panonski bazen i otvorili vulkanski kanali po ivicama te provale, iz kojih je izišlo razno vulkansko kamenje. Slični vulkanski proizvodi postajali su i po okviru unutarnjih bazena.

U našim krajevima, koji su u produženju istočnih Alpa, jedan orogeni pokret desio se i u početku mezokretacejske epohe. Veliko nabiranje Dinarskih Alpa bilo je za vrijeme numulitske epohe, najveće za vrijeme oligocena, a trajalo je do u starije doba miocena.

Dinaridi na sjeverozapadnom kraju pojavljuju se više puta kao da su navučeni po tamošnjim Alpama. Ovaj pokrivač (po promatranjima Termi-a), navlačio se sa Dinarida k sjeveru na velikom prostoru, bar od Adika do u Hrvatsku.

Slične pojave navlačenja jednih brdskih masa na drugima (»šarijaže«) pronađene su u Dalmaciji, Boki Kotorskoj i Albaniji. Ima ih po južnim Karpatima, u istočnoj Srbiji i na zapadnome Balkanu.

Jadranski Dinaridi jako su satirani erozijom, počev od miocena do kraja pliocena, i od toga su na mnogim mjestima zarubljeni. Razne dislokacije, počev od pliocena, do sadašnjega doba, proizvele su: dijeljenje cijelog područja na stepenite površine, ulijeganje obalne zone, ulijeganja unutarnjih bazena, uvlačenje mora u zalive, stvaranje mnogih laguna i ostrva, koja danas čine srpsko-hrvatsko-slovenački Arhipelag.

J. Žujović.

Geografski pregled. Država SHS (ili Jugoslavija) nastala je iz Srbije, koja se oslobodila od Turaka početkom 19 vijeka, i postepeno prema jugu povećavala do pariskog kongresa 1919; zatim obuhvativši prema zapadu Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Crnu Goru, prema sjeveru Vojvodinu (Srijem, Banat, Bačku) i prema sjeverozapadu Hrvatsku sa Slavonijom i Slovenačku.

Razvitak i karakter država. Prva Srbija od 1815 do 1833 predstavljala je uglavnom beogradski pašaluk tadašnje turske admistrativne podjele, i bila je velika 24.440 km². Zauzimala je središnji položaj u sjevernom dijelu Balkanskoga Poluostrva, kroz koji je prolazila njegova najvažnija saobraćajna arterija, vežući srednju Evropu sa Turskom, sa Malom Azijom, kasnije i sa Sueskim kanalom. Zemljište te Srbije nagnuto je s juga na sjever, sve veće rijeke teku u tom pravcu, i njihove su doline otvorene prema Savi i Dunavu. I ako je po svom položaju imala tijesnih veza sa ostalim zemljama Balkanskoga Poluostrva, Srbija je bila ipak više podunavska država, gotovo priljepak i dodatak velikog panonskog bazena, i radi toga je glavnim pravcima ekonomskog života bila upućena na Austro-Ugarsku.

Taj zametak Srbije, malog teritorija, sasvim labilnog geografskog položaja, smetnja srednjoj Evropi, jer zauzima glavni ulaz za Balkansko Poluostrvo, u tri maha se proširivao. Prvi put 1833, time što su s njom sjedinjeni bazen Timoka, kruševačka oblast i neki krajičci na jugozapadu, naročito Jadar i Rađevina sa Loznicom. Tako povećana Srbija je bila velika oko 37.740 km². Tim proširenjem nije osjetno izmijenjen njen geografski položaj ni etnografski sastav. Važnija promjena geografskoga položaja nastaje poslije drugoga proširenja prema jugu, koje je bilo rezultat ratova 1876 i 1878 i berlinskog kongresa. Tada je Srbija zauzela »Nove krajeve«, zapravo porječje južne Morave, sa Nišem, Vranjom i Pirotom, i imala je površinu od 48.300 km². Od tada je Srbija postala

Digitized by Google

u stvari država rijeke Morave i pružala se klinasto prema jugu, prema centralnom području Balkanskog Poluostrva i prema balkanskoj jezgri oko Skoplja i Ovčjeg Polja. Još dublja promjena geografskog položaja, a donekle i etnografskog sastava, izvršena je poslije balkanskih ratova 1912 i 1913 i poslije bukureškog mira, kada se Srbija proširila na jug do pred vrata Soluna, zahvatajući skoro cijelu dolinu Vardara, zatim centre stare srpske države: Skoplje, Kosovo i Metohiju, sa Prizrenom i Peći. Površina je Srbije tada iznosila oko 87.800 km². Tim trećim proširenjem nestalo je one političke zemljouzine, koja je nazvata Novopazarskim Sandžakom, i zauzimala uglavnom jezgru stare srpske države Raške. Tako su se granicama dotakle Srbija i Crna Gora, koja se također znatno povećala, od 6.000 km² na 15.300 km².

Od toga je vremena u Srbiji cijelo centralno balkansko područje, od Niša do Velesa, sa balkanskom jezgrom oko Skoplja i Ovčjeg Polja, u kome se ukrštaju uzdužne i glavne poprečne komunikacije Poluostrva, moravsko-vardarska, nišavsko-marička; zatim kosovsko-raška, koja od Skoplja preko Mitrovice i Novog Pazara vodi prema Bosni. Srbija je postala u pravom smislu središnja zemlja Balkanskog Poluostrva, moravsko-vardarska država.

Današnja država SHS postala je kao posljedica Velikoga Rata, 1914 do 1918, u kome je Srbija sjajno, ali do iscrpljenja sudjelovala i čije su granice utvrdene odredbama parisko kongresa od 1919 i potonjim sporazumom sa Italijom, rapallskim ugovorom.

Površina države iznosi 249.000 km², a stanovništvo, prema popisu od 31/1 1921, 12,017.323. Od toga dolazi na Srbiju prije Svjetskoga Rata 4,129.638, na Crnu Goru (u najužem smislu) oko 200.000, na Bosnu i Hercegovinu 1,900.000, na Vojvodinu 1,380.413, na Dalmaciju 521.429, na Hrvatsku, Slavoniju i Srijem 2 739.593 i na Slovenačku 1,056.464. I državni teritorij i broj stanovništva povećani su skoro tri puta prema Srbiji prije Svjetskoga Rata.

Mnogo veća država, dobila je i znatno važniji međunarodni položaj i ulogu, tim više, što je radi teritorijalnih promjena oslabila većina okolnih suparničkih država; naročito one, koje su pokazivale najveće interesiranje za moravsko-vardarski teritorij. Ali država SHS nema više onako jednostavan geografski i etnografski karakter, kao što je imala Srbija prije Svjetskoga Rata i naročito prije balkanskih ratova. Ona je ostala po glavnim crtama i općem tipu država Balkanskog Poluostrva, u koje zalazi svojim najvećim dijelovima. Ali su njeni sjeverni teritoriji dio srednje Evrope, naročito Panonskog bazena, s kojima su vezani dobrim komunikacijama. Osim ove dvije ekonomske i kulturne fronte balkanskoga i srednjoevropskoga, ona ima i treću, jadransko-pomorsku ili mediteransku, s kojom njeni centralni dijelovi nisu dobrim komunikacijama zgloblјeni. Ima i dijelova, koji su vrlo izolirani, kao Crna Gora i zapadna Bosna. Zapadne i sjeverozapadne zemlje nemaju jedne osnovne udoline, koja onako skupljajući i centralizirajući utječe kao moravsko-vardarska na Srbiju.

Broj stranog stanovništva znatno je manji, nego i u jednoj od država, koje su postale ili se povećale na račun Austro-Ugarske, Njemačke i Rusije, ali nije za potcjenjivanje. Nijemaca ima 513.472 (u Banatu, Bačkoj i Baranji 328.173, u Hrvatskoj-Slavoniji 122.836), Madžara 472.409 (u Vojvodini 382.070, u Hrvatskoj-Slavoniji 69.555), Arbanasa 441.740 (skoro isključivo u južnoj Srbiji), i Rumunja 183.148 (u sjeveroistočnoj Srbiji i Banatu). Ima razlika i između južnoslovenskih grupa, koje čine SHS. To su samo donekle etnografske razlike, kao između Srbo-Hrvata i Slovenaca, naročito u jeziku. Mnogo više razlika u osjećanju, načinu mišljenja i naravima. Razvile su se radi zasebnog i odvojenog života pojedinih grupa, radi različne historijske prošlosti, pod utjecajem stranih država i stranih kultura, a naročito zbog različnih vjera. Te razlike žive i rade i u novoj državnoj sredini, pojačane raznovrsnim pogreškama i ukorijenjenim zabludama. Na njima se osniva uzajamno nerazumijevanje i iz njih potiče nepovjerenje, koje se javlja u izvjesnim grupama, čak i u izvjesnim slojevima inteligencije, kao i poznate pojave javnog života. Ipak je proces približavanja i izjednačivanja toliko napredovao,

Digitized by Google

da pojave ne predstavljaju opasnost za državnu i narodnu cjelinu. Ali taj proces izjednačivanja, praćen trvenjima i čak sudarima, ne može skoro prestati. Trenutni sporazumi su samo mirnije epizode, u isto vrijeme i koraci k izjednačivanju. Radi te uzrujanosti unekoliko se potire suma moralne i duhovne snage, kojom bi SHS inače mogla raspolagati. Do izražaja pune snage država će doći tek kad svi narodni dijelovi budu istog osjećanja i mišljenja. Od tog trenutka će početi velika epoha u razvitku južnih Slovena.

Spoljne veze i njihove glavne točke. Ako bi se Balkansko Poluostrvo i naša država, kao njegov glavni dio promatrali sa visine ptičjeg lijeta, primjetila bi se jedna kopnena masa, široka na sjeveru i vezana za evropski kontinenat sa dva sistema planinskih vijenaca: na zapadu Dinarske planine, koje se priljubljuju uz istočne Alpe, a na istoku Karpatsko-balkanski planinski luk. Na jugu se Poluostrvo sužava i u Egejskom moru razbija u mnogobrojna ostrva, koja su poredana sa zapada na istok prema Maloj Aziji. Ona su ostatak prostranog suhozemnog mosta, koji je još i u pliocenu vezao Balkansko Poluostrvo sa Malom Azijom, a zatim bio prelomljen tektonskim procesima, rasjedima, fleksurama i potolinama. Ostaci ovoga mosta su Sporadi, Cikladi, i druga ostrva u Egejskom moru. Radi tih procesa razvila su se tri najvažnija oblika obale na jugu Poluostrva: 1. Morski tjesnaci (kako se nazivaju naročito u diplomatskoj historiji) Bospora i Dardanela, koji predstavljaju dijelove starih dolina, koje su spuštene sa okolnim zemljištem i tako potopljene pod more; 2. Solunski zaliv, najprostraniji i najdublji tektonski slom, zbog koga je Egejsko more duboko ušlo u Balkansko Poluostrvo, tako da je on najbliži i najpovoljniji zaliv za pomorske veze velikoga dijela države SHS; najvažniji oblik u artikulaciji južne balkanske obale; 3. Od Solunskog zaliva do Peloponeza obala se odlikuje naročito dubokim zalivima, između kojih su poluostrva, t. zv. egejskom razuđenošću, koje nema u ovakom obliku nigdje na zemlji. Radi onih rojeva od ostrva i one tri obalne osobine južni dio Poluostrva je posrednik između Evrope i Azije, i jedna od veza između Evrope i Egipta. U geografskom okviru egejskih ostrva i obala i po primorju morskih tjesnaca, koji više spajaju nego što razdvajaju Evropu od Azije, izradile su se prve civilizacije visokoga reda: egejska i mikenska, zatim najvažnija helenska civilizacija. Kasnije se na obalama morskih tjesnaca i duž sjevernih obala Egejskoga mora razvila bizantska civilizacija, u kojoj se, kao i u nekim od prethodnih, ogledao posrednički evrazijski karakter ovih krajeva. Iz Bizanta su Srbi i Bugari primili kršćanstvo i pojam o državi; njenom civilizacijom je bio prožet život viših slojeva balkanskih u srednjem vijeku, i to se prenosilo na narodnu masu, tako da se tragovi još osjećaju. Preko morskih tjesnaca su Turci prešli na Balkansko Poluostrvo.

Od ovih triju točaka za državu SHS osobito je važan Solunski zaliv. On je najbliži pomorski izlaz i pristanište južnih i središnjih dijelova naše države; prema njemu izbija udolina Morava-Vardar, kojom je već od posljednjih decenija 19 vijeka provedena željeznica; taj zaliv je najbolje i najprostranije pristanište Balkanskoga Poluostrva. Sve su ostale obale Poluostrva manje razuđene i teže pristupačne sa kopna nego solunska; naročito zato što nema udoline, koja bi vodila iz središnjih dijelova naše zemlje prema obali kao što je moravsko-vardarska. Između Jadranskoga mora i unutrašnjosti ima transverzalnih komunikacija, koje prelaze preko planinskih bila, često mnogobrojnih, zbijenih, većim dijelom kraske prirode. Postoji razlika, u ostalom sekundarnog značaja, između dinarskog dijela Jadranskog primorja, koje se nalazi na sjeveru od Skadra, i pindskog ili epirsko-arbanaškog na jugu od ovog grada; poprečne su doline rijetke u dinarskoj partiji. Pored toga, one su kratke, i, izuzev Neretvu, sijeku samo neposredne primorske grebene. A poprečne doline arbanaško-epirskog primorja sijeku veći broj planinskih vijenaca i produžavaju se skoro do centra Poluostrva, kao doline Drima, Škumbije i Devola ili Semeni. Najvažniji transverzalni put, koji su Rimljani sagradili, bio je Via Egnatia, koji je polazio od Drača, dolinom

Digitized by Google

Škumbije, preko Ohrida (Lichnides) i Vodena (Edesse) u Solun; odatle duž Egejskog primorja do Carigrada. I u bizantsko i tursko vrijeme bio je najkraći put, koji je vezao Carigrad za zapadne balkanske zemlje, i ove sa južnom Italijom. Sa dinarske obale Jadranskoga mora poprečni putevi dubrovački, kotorski, splitski i od ušća Neretve (Dreva), imali su trgovačku i kulturnu važnost u rimsko doba, kroz srednji vijek, u tursko doba, sve do prvih desetina 19 vijeka kada se još stoka i stočarski proizvodi iz Srbije izvozili preko Dubrovnika. U novije vrijeme, naročito od 19 vijeka, sve je veću važnost dobivala transverzalna komunikacija, koja od Rijeke vodi preko Gorskog Kotara Zagrebu i dalje, ili od Rijeke preko Sv. Petra u Slovenačku, naročito otkako su i jednim i drugim pravcem provedene željeznice. Isti je slučaj sa komunikacijom kroz dolinu Bosne, preko Ivan-planine, kroz Neretvu, najvažnijom dolinom na zapadu, čiji je utjecaj na ekonomski život Bosne i Hercegovine postao velik, osobito otkako je provedena željeznica, istina uskog kolosjeka. Spomenute točke Jadranske obale, Split, Dubrovnik, Tivat u Boki i Rijeka, i sada su po položaju najvažniji izlazi iz središnjih dijelova Jugoslavije za Jadransko more. Od pristaništa je najveće i najudobnije splitsko sa Kaštelima, položeno na sredini dalmatinske obale, i Boka, prostrani i najzaklonjeniji zaliv. Za prva tri zaliva imaju da se izrade normalne ili kraće i povoljnije željezničke linije od onih, koje danas postoje. Kao što je poznato, to nije nesavladiva teškoća za modernu tehniku. Te željezničke linije imaju prvorazrednu ekonomsku i nacionalnu važnost za SHS.

Jedna je obala Jadranskog primorja povoljnija za veze sa unutrašnjošću od ostalih. To je dio obale oko Medovskog zaliva do Skadra, koji je, kao ulubljen, najviše uvučen na istok, prema unutrašnjosti Poluostrva. Dalmatinska obala, koja je do Medove pravca sjeverozapad-jugoistok od Medove i Lješa prema jugu naglo prelazi u pravac sjever-jug. U sutoku ta dva pravca nalaze se ravnice Zadrima i Zabojane ili Skadarska vrata. Zbog spomenute konfiguracije ova je obala bliža centralnim dijelovima naše države i moravsko-vardarskoj dolini od drugih dijelova Jadranskog primorja. Osim toga, od Skadra do Kosova i moravske doline ima niz potolina, razdvojenih dosta niskim prečagama; cijelo područje, kojim teče donji Drim, od Metohije do Zadrime, mnogo je niže no planine, koje su na sjeveru i jugu od nje; najpovoljnija za put i željeznicu iz unutrašnjosti Poluostrva prema Jadranskom moru. Osim velikih dijelova države SHS, ta bi željeznica vezala i prostrane i plodne ravnice Rumunjske i južne Rusije sa Jadranskim morem. Ima nezgodu: Medovski je zaliv plitak, i potrebni su znatni tehnički radovi za njegovo čišćenje i održavanje.

Unutrašnje komunikacije i masivi. Sjeverni dijelovi naše države skoro su potpuno otvoreni prema Panonskom bazenu, i njihove velike rijeke, Sava i Dunav, imaju izvore gotovo u centru Evrope. Dunavski put je jedna od glavnih rječnih komunikacija Evrope. On je od osobite vrijednosti za unutrašnji saobraćaj i za veze SHS sa centralnom i sjevernom Evropom. Osim toga, u tim sjevernim ravnim dijelovima konvergiraju velike rijeke, tekući prema Beogradu: Dunav, Sava, Tisa i Drava. Ovdje se ukrštaju i dvije glavne suhozemne komunikacije naše države, moravsko-vardarska, koja se produžuje kroz Bačku i savsko-jadranska, kroz Hrvatsku. Jedna i druga čine od Beograda i njegove okoline vrlo važan centar riječne plovidbe i suhozemnog saobraćaja. Osim toga, ležeći na pobrđu, na uzvišenoj obali, na sastavu Save i Dunava, Beograd dominira velikim dijelom ravnoga panonskoga bazena: Banatom, Bačkom, Srijemom i znatnim dijelom Slavonije.

Kao jednostavna komunikacija i kao geografska cjelina naročito je izražena moravsko-vardarska dolina. Razvođe ovih dviju rijeka nije planinski vijenac, već povije u prešev-skom i kosovskom bazenu, u starim jezerskim kotlinama, u kojima su riječni tokovi tako tromi, da se ne može na prvi pogled opaziti, da li teku Moravi ili Vardaru; nisu danas rastavljene, već plastički vezane razvodima-povijama. Time je bilo olakšano građenje željezničke pruge Beograd—Solun i troškovi eksploatacije jeftiniji. Pomoću ustava ovdje se

Digitized by Google

može napraviti vodeni put, koji bi vezao Beograd i Solun. Prolazeći kroz moravsko-vardarske predjele gotovo njihovom sredinom, željeznička pruga utječe stapajući i izjednačujući na stanovništvo, i oživljavajući i snažeći na promet i trgovinu. Svi se putevi ovdje stiču, i život se koncentrira i kondenzira duž glavne arterije.

U Nišu se iz moravsko-vardarske doline odvaja druga, nišavsko-maričkа, koja kroz Bugarsku vodi Carigradu. Zbog političke i kulturne važnosti Carigrada, put od Beograda do Carigrada bio je jedan od glavnih na Balkanskom Poluostrvu u rimsko i bizantsko doba, pa skoro do naših dana. To je via militaris rimskih itinerara, širok nasip sa kamenitim mostovima, načičkan naseljima, sa garnizonima rimskih vojnika, sa skloništima (mansiones), i sa stanicama, gdje su se mogli promijeniti konji (mutationes); to je Carski put naših spomenika srednjega vijeka i naše narodno ime za taj drum. Kasnije je on postao glavni put turskoga carstva u Evropi, i nazivan je i Stambuldol.

Među drugim uzdužnim putevima manje važnosti od prethodnih, vrijedi spomenuti bosanski put, koji veže Skoplje, Metohiju i Kosovo, i ide od Mitrovice preko Novog Pazara i Sjenice za Bosnu; kao da je bio i glavna komunikacija Raške u srednjem vijeku; u tursko doba, to je bio unutrašnji put prvoga reda, kojim su se gotovo neprekidno kretale karavane konja sa stočarskim proizvodima i espapima (roba, stoka). Njegova važnost je pojačana poprečnim putevima, koji su išli, bilo od Jadranskoga mora, bilo sa zapadne Morave, Ibra i Toplice, i u njega utjecali. I sada bi željeznička linija Mitrovica—Sarajevo bila od osobite ekonomske i nacionalne važnosti.

Kao produženje komunikacije kroz vardarsko-moravsku dolinu može se smatrati bačka željeznička linija; ona vodi od Beograda kroz Bačku preko Novog Sada i Subotice, ima znatnu unutrašnju vrijednost, a još više kao najkraća veza središnjih predjela naše države sa srednjom i sjevernom Evropom, i kao najkraći put, srednje Evrope za istok. Dalje, sve veću važnost dobiva posavsko-jadranska željeznička linija, koja od Beograda ide kroz Srijem i Slavoniju, preko Zagreba, i predstavlja najkraću i najpovoljniju vezu između naše zemlje i Italije dalje, sa južnom i srednjom Francuskom. Ona se kod Zagreba dijeli na dva kraka, od kojih jedan izbija u Sušak i Rijeku, a drugi ide preko Zidanog Mosta i Ljubljane na Trst i dalje. Od Zidanoga se Mosta odvaja štajerska željeznička pruga, koja preko Celja i Maribora vodi za Graz i Beč, i predstavlja najbolju vezu sjeverozapadnih dijelova naše države sa srednjom Evropom.

Protivno opisanim dolinama i glavnim komunikacijama, veliki planinski masivi, koji se između njih nalaze, naročito su u ranijim vremenima utjecali izolirajući. Takvi su na prvom mjestu dinarski planinski sistem na zapadu, cijel u našoj državi, zatim oni dijelovi rodopskog i pindskog sistema, koji ulaze u našu zemlju. U ranijim historijskim vremenima ti masivi su izgledali kao velika ostrva, oko kojih su se razlivali i o koje su se razbijali historijski talasi i struje civilizacije, kao tiha i osamljena utočišta za sklanjanje stanovnika, koje je bježalo pred metežima uzastopnih najezda. U njima su se sačuvali i razvili u najizrazitijem obliku staro balkansko stočarstvo, stočarska kretanja, najčistije vrste patrijarhalnog života i plemenskog uređenja. Prema ostacima starih naroda, koji su se održali u planinskim masivima i danas iščezavaju pred našim očima, možemo pratiti razne faze etničkih asimilacija, koje su se ranije zbivale. Ovdje se, naročito u Crnoj Gori, ukorijenila i održala najotpornija legla nezavisnog života slobodnih planinaca. S ovih masiva, naročito sa dinarskoga, gotovo neprekidno su polazile selidbene struje, koje su plavile niža područja; imaju veliku etnografsku i nacionalnu važnost.

K l i m a i t i p o v i p r i v r e d e. Naša se država prostire kroz šest stepena geografske širine, od 46° 52′ sjeverne širine u Prekomurju do 40° 51′ sjeverne širine jugozapadno od Bitolja, od Alpa do pred Egejsko more. Uz to je raznovrsnog reljefa i visina najviša u vrhovima dinarskog sistema, gdje dostiže 2.500 m, pa skoro do 3.000 m (Triglav u Slovenačkoj 2.863 m), do najnižih dije-

Digitized by Google

lova na ušću Timoka u Dunav (35 m) i na Vardaru kod Đevđelije (52 m).

Radi toga je klima raznovrsna, a s njome i zemaljski proizvodi. Sjeverna naša granica u Slovenačkoj nalazi se pod geografskom širinom Brennera, a Đevđelija je pod geografskom širinom Napulja. Latitude Beograda i Zagreba poklapaju se sa uporednicima, koji prolaze južnim i sjevernim obodom Lombardije. Ali je naša klima mnogo oštrija nego talijanska, jer zavisi ne samo od geografske širine, nego izgleda još više od reljefa. Dok je u Italiji subtropska, mediteranska klima, kod nas je u sjevernoj Slovenačkoj i u visokim dinarskim planinama alpinska; u najvećem centralnom dijelu zemlje u glavnome onakva kao u srednjoj Evropi; u južnom dijelu vardarske doline egejsko-mediteranska, sa jednim pojasom na sjeveru, koji čini prijelaz srednjoevropskoj klimi; u Jadranskom primorju je jadranska mediteranska klima. U detaljima ima još više raznovrsnosti. Naročito ima zaklonjenih područja i župnih kotlina, čija je klima blaža od klime njihove okoline, i gdje dobro uspijevaju vinogradi i voće: Slovenske gorice, kod Ljutomera, vršačka i negotinska okolina, kruševačka župa, baljevačka kotlina, u Ibru, Metohija, tetovska kotlina, krajevi oko Ohrida, Debra i t. d.

Sa klimom i reljefom je u vezi privredni tip naše države, koja je zemljoradničko-privrednoga tipa, ali je osim toga u njoj razvijeno stočarstvo, i ono je u planinskim krajevima pretežnije. Dalje, privredni tip naše države nije onako jednostavan, čisto agrikolan, i to agrikolan, koji daje skoro isključivo dvije tri vrste žita, kao što je privredni tip dunavske Rumunjske ili južne Rusije. Po raznovrsnosti zemljoradničke produkcije, naša je zemlja slična Francuskoj. Kolika je, osim cerealija, proizvoda voća, na prvom mjestu šljiva! Koliko je znatan izvoz svinja, i osim toga rogate marve i konja! Loza se kultivira u velikim razmjerima, naročito na jugu i sjeveru naše države: u Dalmaciji, u južnoj Srbiji, po stranama panonskog bazena, od Negotina, preko Bele Crkve i Vršca, oko Smedereva i po Fruškoj gori, u Slovenskim goricama i Halosi u Štajerskoj. Vrlo je veliki izvoz drva i drvene građe, i predstavlja jedan od prvih artikala našega izvoza.

Kad se zanemare pojedinosti, ima u našoj zemlji tri, donekle različna, privredna područja. U sredini je najveće područje cerealija, na prvom mjestu kukuruza i pšenica, od zagrebačke gore prema istoku, kroz zemlje panonskog bazena i oko njega, do Leskovca na jugu moravske Srbije, upravo do Grdeličke Klisure. Dalje je ovdje u pojedinim zemljama najrazvijenije šljivarstvo, njegovanje svinja i razne pasmine goveda i konja. Drukčije je područje na sjeverozapadu od zagrebačke gore, sve do Karavanki na sjevernoj granici Slovenačke, gdje se načini i vrste privrede znatno približuju alpskom tipu. Ima cerealija, ali polja kukuruza i pšenice ne daju glavni karakter privredi. To su šume, zatim prostrane paše i livade; skoro cijelo ljeto pa do u jesen svijet kosi. To je područje šume za ogrjev i drvenu građu, koje se produžuje u Gorski Kotar, i sa Bosnom i zapadnom Slavonijom čini glavno područje drvene građe u našoj državi. Velik je prostor zasijan heljdom, koja je niska, nježna, diskretno-rumenkastog cvijeta, pravo alpinsko žito, zatim prosom. Krompir se sije u razmjerima, kakvih ostale pokrajine ne poznaju. U dolini Savinje blizu Celja (naročito oko Žalca) iznenadi velik prostor pod pritkama, uz koje puže hmelj; zemlja potom čini utisak sjeverne Češke (hmelja ima ovdje ondje i po Srijemu i Bačkoj). Od rata je ostalo da se sije dosta suncokreta, radi ulja. Stoke dosta, i dobre vrste kao i u prvoj privrednoj grupi. Isto tako i Štirija ili Štajerska, koja ali prije pripada prvoj privrednoj grupi. Naposljetku, u području Jadranskog primorja, zapadno od posljednjeg dinarskog grebena i na jugu od Velesa, počinje mediteranski privredni tip, s malo cerealija, sa sitnom stokom, sa kozama i magarcima, vrlo bogat vinogradima, ovdje ondje i maslinom, u primorju Dalmacije (naročito Poljice, Split, Kaštela) dosta višanja (maraskin), od kojih se pravi liker i izvoze se. U Egejskom mediteranskom području velika polja pod makom (za opium) i znatni prostori pod dudinjacima. I u jednoj i u drugoj su ribolov i brodarstvo važne privredne grane. U Dalmaciji znatan izvoz boksita, zatim

Digitized by Google

na vodopadima proizvodnja umjetnog gnojiva karbida i električne snage (takav i Fala na Dravi, iznad Maribora). Egejska privredna zona nije oštro odvojena od pojasa sa cerealijama: umeće se izmedu njih prostrano prelazno područje, od Grdeličke Klisure pa do prečage na Vardaru kod Velesa, u kojem su cerealije dobro zastupane, manje no u središnjoj zoni, više no u alpskom privrednom tipu; pored njih se javljaju makova polja. Vinogradi su skoro isto tako važna privredna grana kao i cerealije. Ima dosta stoke, ali ipak prevladuje sitna. Na jadranskoj strani skoro nema ovog prelaznog područja, osim mjestimice u dalmatinskoj Zagori, gdje se cerealije mnogo više kultiviraju, a ima i stoke.

Naša država se može dakle s razlogom smatrati kao privredno imućna zemlja. Ali naš »rog izobilja« nije onako prepun, kako se obično misli i piše. Imamo pokrajina s malo cerealija, nekih s malo stoke, agrikolno pasivnih zemalja, kao što su Slovenačka (osim Štirije), Lika sa Gorskim Kotarom i Hrvatskim Primorjem, Dalmacija, zapadna Bosna, veći dio Hercegovine i stara Crna Gora. Osim nekih ugljenih rudnika, naročito u Slovenačkoj, i bakarnog rudnika Bora u Srbiji, ostali su nerazradeni i slabo eksploatirani. Na počecima je industrija vezana za zemaljske proizvode, najbolje razvijena u Slovenačkoj, Hrvatskoj i Vojvodini. Nemamo petroleja i proizvoda za njega vezanih. Daleko smo od stanja autarkije.

Literatura: J. Cvijić, Govori i članci, I—IV (1921/23), Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje, I (1922), Geomorfologija, I (1924); A. Melik, Jugoslavija, I (1924).

J. Cvijić.

Postanak Kraljevine SHS. Početkom Svjetskoga Rata, kada su sve ratujeće strane obilježavale svoje ratne ciljeve, srpska vlada i srpska skupština izjavile su, da je cilj našega rata s Austro-Ugarskom borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca (24/11 1914). Maja 1915 osnovan je u Londonu Jugoslovenski Odbor, kao predstavništvo srpskih, hrvatskih i slovenačkih emigranata iz Austro-Ugarske. Taj odbor stajao je na gledištu, da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, koji ima prava na stvaranje svoje potpuno nezavisne nacionalne države. Maja 1917, klub hrvatskih i slovenačkih poslanika na carevinskom vijeću u Beču također je tražio ujedinjenje svih zemalja Austro-ugarske monarhije, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi. To ujedinjenje imalo je da se izvrši na osnovi hrvatskoga državnog prava i pod žezlom habsburške dinastije.

20/7 1917 srpska vlada i Jugoslovenski Odbor izdali su na Krfu jednu deklaraciju, u kojoj se kaže, da je jedini i neodstupni zahtjev Srba, Hrvata i Slovenaca, da, po načelu slobodnog samoopredjeljenja naroda, budu potpuno oslobođeni svakog tudinskog ropstva, i ujedinjeni u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi. Ta je država imala da bude ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija, u kojoj bi vladala dinastija Karadordevića. Narodno predstavništvo biralo bi se općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem. Takva skupština brojno kvalifikovanom većinom, i u saglasnosti sa Krunom, izdala bi prvi državni ustav. Država SHS bila bi jedinstvena država, ali to ne bi isključivalo uređenje samoupravnih jedinica, prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama. U njoj bi vladala potpuna ravnopravnost svih triju narodnih imena, obje azbuke (latinice i ćirilice) i sve tri vjeroispovijesti (pravoslavne, katoličke i muhamedanske). Naziv države bio bi Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pred prvim znacima sloma Austro-Ugarske, 23/9 1918 izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba, iz Slovenačke, Trsta, Istre, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Ugarske — dakle, sa cijelog jugoslovenskog etnografskog područja u Austro-Ugarskoj — osnovali su u Zagrebu Narodno Vijeće. 6/10 Narodno Vijeće izdalo je proglas, u kome kaže, da ono, opunomoćeno od svih narodnih stranaka i grupa, uzima u svoje ruke vođenje narodne politike, i tražilo je »ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba... u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu«. 16/10 sastao se hrvatski sabor, razriješio je sve državno-pravne odnose izmedu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, i kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, proglasio je Dalmaciju, Hr-

Digitized by Google

vatsku, Slavoniju sa Rijekom za nezavisnu državu, koja pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu SHS, čiji je ustav imala da donese jedna suverena ustavotvorna skupština, kvalificiranom većinom i bez plemenskoga nadglasavanja. Najzad, hrvatski sabor priznao je Narodnom Vijeću vrhovnu vlast.

27/10 došlo je u Genèvi do pismenog sporazuma između srpske vlade i Narodnoga Vijeća, po kome je valjalo sastaviti jednu zajedničku vladu od šest članova (tri bi postavila srpska vlada, a tri Narodno Vijeće). Ta vlada, koja bi postojala do sastanka ustavotvorne skupštine, vodila bi spoljašnju politiku, vojsku, pomorstvo i pripremanje ustavotvorne skupštine. Svi ostali poslovi ostali bi i dalje u nadležnosti lokalnih vlada. Ženevski sporazum ostao je mrtvo slovo na papiru. 11/11 središnji odbor Narodnog Vijeća odlučio je ujedinjenje sa Srbijom, i izabrao je jedno izaslanstvo od 28 lica, s punom vlašću, da, u sporazumu sa srpskom vladom, izvede organizaciju jedinstvene države.

Još prije dolaska izaslanstva Narodnoga Vijeća u Beograd, sastala se 12/11 u Novom Sadu, narodna skupština za Vojvodinu, koja je odlučila, da se Vojvodina ujedini sa Srbijom.

13/11 sastala se u Podgorici crnogorska narodna skupština, koja je isto tako odlučila, da se Crna Gora ujedini sa Srbijom.

Izaslanici Narodnoga Vijeća primljeni su u Beogradu od prijestolonasljednika-namjesnika Aleksandra 1/12 1918, i saopćili su mu odluku Narodnoga Vijeća, da austro-ugarski Jugosloveni žele ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu državu, čiji bi ustav izdala jedna ustavotvorna skupština, izabrana na temelju općega, jednakoga, izravnoga i proporcionalnoga prava glasa. U svome odgovoru prijestolonasljednik je proglasio, u ime Kralja Petra, ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države SHS u jedinstvenu Kraljevinu SHS. U svome otpozdravu on je prihvatio želje izaslanika o ustavotvornoj skupštini.

20-7/12 sastavljena je prva vlada države SHS, koja je odlučila, da će se naša država zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, ustanovila njenu zastavu i njen grb. Do sastanka ustavotvorne skupštine poslove parlamenta vršilo je privremeno narodno predstavništvo, koje se sastalo 1/3 1919, i koje je brojilo 296 članova. Te su članove odredili dotadašnji lokalni parlamenti i mjesni medjustranački odbori.

Izbori za ustavotvornu skupštinu izvršeni su, na osnovu izbornog zakona od 3/9 1920. Po tom zakonu, na svakih 30.000 stanovnika birao se jedan poslanik, a ukupan broj poslanika iznosio je 419. Samo tri grada, Beograd, Zagreb i Ljubljana bila su odvojena, kao posebna izborna tijela. Ostali gradovi birali su poslanike zajedno sa selima svog izbornog okruga. Izbori su se vršili općim, tajnim, neposrednim glasanjem, po načelima razmjernog predstavništva. Po poslovniku ustavotvorne skupštine prijedloge, bilo o nacrtu bilo o pojedinim članovima ustava, mogla je podnositi s jedne strane vlada, s druge dvadeset poslanika zajedno. Svi ti prijedlozi morali su se prethodno proučiti u jednome odboru od 42 člana, izabranom po načelima razmjernog predstavništva. Kvorum ustavotvorne skupštine iznosio je više od trećine njenoga zakonitog broja. Za pravovaljan zaključak tražila se većina prisutnih članova. Izuzetno, pri završnom glasanju o ustavu u cijelosti za pravovaljan zaključak tražila se polovina više jedan od cjelokupnoga broja poslanika. Od strane Hrvata, Slovenaca i Muslimana, poslovniku je najviše zamjerano zbog toga, što za završno glasanje o ustavu u cijelosti nije propisana kvalificirana većina od ⅔, koja je jedina mogla spriječiti da Srbi ne nadglasaju ujedinjene Hrvate i Slovence.

25/1 1921 Pašićeva vlada podnijela je ustavotvornoj skupštini svoj nacrt ustava, koji je skupština uputila u odbor od 42 člana. Od toga broja, 23 glasalo je za prijem vladinog nacrta u načelu, a 19 protiv. 5/4 odbor je podnio svoj izvještaj skupštini, u kojoj je pretres trajao 14/4—28/6. Toga dana (na Vidov dan) ustav je usvojen, sa 223 glasa protiv 35. Poslanika, koji nisu glasali, bilo je 161. Uglavnom, ustav su izglasali radikali, demokrati i muslimani. Hrvatska seljačka stranka već od početka nije htjela sudjelovati u radu ustavotvorne skupštine. Hrvatski narodni klub ostavio je skupštinu pred načelno glasanje, jer

Digitized by Google

vlada nije htjela primiti njegove zahtjeve u pitanju veličine i nadležnosti oblasti. U konačnom glasanju o ustavu, osim te dvije hrvatske stranke, nisu još sudjelovali komunisti (u ime protesta zbog vladinog gonjenja njihove stranke) i slovenački jugoslovenski klub (u ime protesta zbog centralističkih težnja ustavotvorne skupštine). Protiv ustava glasali su i socijalisti, republikanci i zemljoradnici.

S. Jovanović.

KRALJEVO, varošica u Srbiji (raška oblast). Ima 3.580 stanovnika. Na rijeci je Ibru, više njegovog ušća u zapadnu Moravu. Razvijena je trgovina drvenom građom. Važan je ekonomski centar za okolinu. Sresko je mjesto. Ima prvostepni sud, gimnaziju, ratarsku školu. Doskora se K. zvalo Karanovac. Spominje se u turško-austrijskim ratovima. Za vrijeme Karađorđa bilo je K. važnije mjesto na ibarskom drumu. *B. D.*

KRALJEVSKA AKCIONARSKA ZADRUGA, Kraljevo Selo. Osnovana je 1902. Kapital je 100.000 Din.

N. S.

KRALJEVSKA POVLAŠĆENA ZAGREBAČKA DIONIČKA TVORNICA LIKERA, HRVATSKIH VOĆNIH DESTILATA I OCTA, Zagreb. Osnovana je 1895. Kapital je 3,750.000 Din. Proizvodi likere, rakiju i sirće.

S. P.

KRALJEVSKA PRIVREDNA BANKA, Kraljevo. Osnovana je 1912. Od 1921 spojena je sa Kraljevskom Akcionarskom Zadrugom, koja postoji od 1902. Kapital je 1,000.000. Povećava se 1924 na 2,000.000. Ulozi 1,100.412, mjenice 2,010.310 Din. Predsjednik je Petar Bogavac.

N. S.

KRALJEVSKO-SUTJESKI SAMOSTAN je najstariji od svih današnjih franjevačkih samostana u Bosni. Franjevce u Kr. Sutjesci (Curiae Bani) spominje već Bartolomej de Rinonico (Pisanus), kada je 1385 do 1390 sastavljao prvi popis samostana franjevačke bosanske vikarije (Analecta Franciscana, IV, ad Claras Aquas 1906). Kasnije je ovaj samostan, prema predaji, proširio pretposljednji bosanski kralj Tomaš Ostojić (1444 do 1461), ali su ga Turci, kada su osvajali Bosnu, sravnili sa zemljom. Zatim su ga franjevci opet podigli, ali Turci ga oko 1521 opet poruše. Kako se više nije smjelo graditi od kamena, to se do najnovijega vremena morao češće obnavljati. 1658. bješe izgorio 1683—1699 u ratu između Austro-Ugarske i Turske, franjevci su ga morali zatvoriti, te živjeti po seoskim kućama i u seljačkome odijelu.

Današnji je samostan sazidan 1891, a crkva 1906—1908. Crkva je dvostruka: podzemna (kripte) i nadzemna. U kriptama počivaju zemni ostaci kako se misli, pretposljednjeg bosanskog kralja i biskupa Lučića i Ilijića, rodom iz Vareša. — U samostanu su neko vrijeme stalno prebivali i neki biskupi. Među odličnije samostanske pisce spadaju: Laštrić, Benić, Marijanović, Josić i t. d. Samostan posjeduje dosta dobru knjižnicu, s nekoliko vrijednijih inkunabula, arhiv, više starijih slika, crkvenoga posuđa i ruha. Između rukopisa bit će najvažniji ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci.

Literatura: Barišić, Glasnik Zemaljskog Muzeja (1890); Franjevački Glasnik (1895); Blažević, Serafinski Perivoj (1911); J. Jelenić, Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1923) i dr. *J. Jelenić.*

KRANJ, grad u Slovenačkoj, na ušću Kokre u Savu. Ima 2.906 stanovnika. Iz srednjeg vijeka sačuvalo se u mjestu K. veliko groblje sa oružjem, vjerojatno ostaci velike longobardske posade. Za hipotezu da je bilo u K. prvo sjedište Kranjske marke ili grofije nema nikakvih dokaza. Prvi put spominje se K. tek 1221. U 13 vijeku dobili su K. grofovi iz Ortenburga, koji su ovdje osnovali tvrđavu Kieselstein. 1414 dobio je K. gradska prava.

K. je u ekonomskom pogledu najvažnije mjesto u Gorenskoj t. j. na gornjoj Savi. Središte je trgovine za Savsku dolinu nad Ljubljanom, ima vrlo dobro posjećivane sajmove i osobito u posljednje doba razvijenu industriju (manje tvornice kože, veliki parni mlin, tvornicu gumenih predmeta, manje tvorice sapuna, parketa, poslije koruškog plebiscita puškarsku industriju, koja je preseljena iz Borovlja, 1923—1924 sagrađena je velika tekstilna fabrika). K. ima i električnu centralu. — Leži na željezničkoj pruzi Ljubljana—Jesenice, od koje se u K.

Digitized by Google

odvaja lokalna željeznica za Tržič. K. ima sresko poglavarstvo, sud, gimnaziju, štampariju i filijale banaka. — Položaj grada je lijep, na strmoj stijeni između Save i Kokre. Okolina je vrlo gusto naseljena. U gradu je gotska crkva, sagrađena 1491. Na groblju su grobovi slovenačkih pjesnika Fr. Prešerna (— 1849 u K.) i S. Jenka (— 1869). *A. M.*

KRANJAC (JURKO K.), arhitekt V. Jurko.

KRANJCI (Antropologija). V. Slovenci (Antropologija).

KRANJČEVIĆ SILVIJE STRAHIMIR, književnik (17/2 1865, Senj — 29/10 1908, Sarajevo). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Senju. U jesen 1883 stupio je u Collegium Germanico-Hungaricum u Rimu, no poslije nekoliko mjeseci svukao je mantiju i došao u Zagreb, gdje je 1886 na učiteljskoj školi položio ispit. Iste godine postavljen je za nastavnika trgovačke škole u Mostaru, a kasnije je premješten u Livno, pa u Bjeljinu. 1894 postao je učitelj preparandije u Sarajevu, ali je dodijeljen na rad u časopisu Nada. K. je bio faktični redaktor Nade za cijelo vrijeme njena izlaženja (1895—1903). Početkom 1904 imenovan je K. za školskog nadzornika grada Sarajeva, ali je nadbiskup Stadler uložio protest, izjavivši, da će mu, kao bezbožniku, zatvoriti vrata svojih konfesionalnih škola. Tako je K. neko vrijeme probavio bez službe, pa je poslije postavljen za profesora i upravnika trgovačke škole u Sarajevu.

K. se javio još kao gimnazijalac prvim svojim pjesmama u Hrvatskoj Vili (1883) i splitskoj Nadi (1883). Zatim je sarađivao kao pjesnik u pravaškoj Slobodi, Hrvatskoj, Balkanu, Vijencu, Novom Vijeku, sarajevskoj Nadi i dr. Prva mu je zbirka pjesama Bugarkinje (1885). Zatim su izašle zbirke Izabrane pjesme (1898) u izdanju Matice Hrvatske, Trzaji (1902) i Pjesme (1908), ilustrovano divotizdanje Društva Hrvatskih Književnika. Pisao je i pjesničke crtice u prozi, koje su sabrane i štampane, poslije njegove smrti, pod naslovom Pjesnička proza (1912), sa studijom M. Marjanovića.

Literatura: Ela Kranjčević, O Silvijevom životu i bolesti (Obzor Ilustrovani, 1909, 711); A. G. Matoš, Za Kranjčevića (Hrvatsko Pravo, 1908, 3.791—3.793); T. S. Grabovski, Wspólczesma Chorwacya, II, S. Str. Kranjčević (1908). *B. Vodnik.*

KRANJSKA GORA, selo u Slovenačkoj, na gornjoj Savi, u blizini njenog izvora, 804 m nad morem. Ima 693 stanovnika. K. G. leži u gorskoj dolini, pod Julskim Alpama i Karavankama, ima lijepu šumovitu okolinu i čist planinski zrak. K. G. postala je omiljelo planinsko ljetovalište. Sjedište je suda i ima željezničku stanicu. *A. M.*

KRANJSKA INDUSTRIJSKA DRUŽBA. Jesenice. Osnovana je 1869. Kapital je 4,500.000 Din. Društvo ima tvornice u Jesenicama, Dubravi i Javorniku, u kojima izrađuje: lim, željezne poluge i šipke, elektrode i t. d. Ima pet Martinovih peći. Ima jednu električnu centralu od 4.900 HP i drugu od 1.400 HP. Ukupna pokretna snaga (vodena i električna) je 10.000 HP, a zaposleno je 2.400 radnika. *S. P.*

KRANJSKE TVORNICE ŽELJEZNE, BRAVARSKE I KOVINSKE ROBE »TITAN« D. D. u Kamniku. Osnovano je 1921. Kapital je 5,000.000 dinara. Pokretna snaga je 500 HP. Radnika je zaposleno oko 600. Ima vlastitu električnu centralu. Izrađuje bravarsku robu, posuđe, limenu i livenu robu. *S. P.*

KRAPANJ, dalmatinsko ostrvo, oblast Split, srez i općina Šibenik, uza samo kopno, od Šibenika 7½ km k jugu. Ima 1.360 stanovnika, koji se bave poglavito vađenjem spužava. Selo na jugoistočnoj obali parobrodska je stanica na liniji Šibenik—Rogoznica. K. ima rimokatoličku župu, ribarsku i spužvarsku zadrugu, poštu. Od sela K. na sjever franjevački je samostan, koji se 1646 sretno obranio od Turaka. *J. M-n.*

KRAPINA. 1. Gradić u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, glavno mjesto Zagorja; stanica pobočnoga kraka zagorske željeznice Zabok—K., koji će se produžiti do Rogatca, da se priveže na željezničku mrežu Slovenačke, u krasnoj crnogoricom i vinogradima zasađenoj dolini, kojom teče potok Krapinica (prema Krapini). Ima 1.390 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured,

Digitized by Google

rimokatoličku župu i franjevački samostan, malu realnu gimnaziju, poštu, telegraf i telefon. U K. prilična je trgovina zemaljskim proizvodima, vinom, stokom i životnim namirnicama. Industrijska su poduzeća: Ugljenokop K. (daje na godinu oko 12.000 tona smeđega ugljena; kopa ga Krapinsko Ugljenokopno D. D., osnovano 1918, sa kapitalom od 1,500.000 Din), Krapinska Tvornica Pokućtva, Parna Pilana i Krečana, »Kongo«, Tvornica Štapova, Gradska Ciglana, Tvornica Laštila, Mastila, Modrila i Crnila, Prva Zagorska Tvornica Cipela, Prva Zagorska Zidarska Zadruga. Ima i tri domaće štedionice.

U špilji Hušnjakova brega, na desnoj obali Krapinice, 25 m nad današnjom razinom potoka, nađeni su 1899 ostaci diluvijskog paleolitičkog čovjeka (Homo sapiens Crapinensis), jamačno jedno od najznatnijih nalazišta svoje vrste u Evropi. Na ognjištu su nađene spaljene kosti od 10 ljudi različnog doba, te je možda paleolitski krapinčanin bio ljudožder. Svakako je on najraniji poznati stanovnik u našoj državi. On je imao lubanju, koja se isticala jakom izbočenošću čeone kosti nad očnim šupljinama. (V. Krapiski čovjek diluvija).

Kako svjedoče tri Jupiteru posvećena žrtvenika iz Mihaljskoga jarka (južno od K.), bilo je oko K. života i u rimsko doba.

Čuvena priča o braći Čehu, Lehu i Mehu (Rusu), po kojoj bi Hrvatska, naročito K., bila kolijevka praocima, osnivačima Češke, Poljske i Rusije, možda je k nama donesena iz Češke. Prof. V. Klaić pomišlja na pana Jana Vitovca, koji je (1457) imao čak bansku čast. Svakako gradovi, gdje bi imala braća sjedjeti, prema događaju (odlasku braće iz Hrvatske pred rimskom silom) kasno se javljaju: grad K. tek 1330 (1193), Šabac oko 1537, dok Psar kod K. nije uopće postojao.

Od velikog negda grada K. ostali su do danas samo ostaci zidova, po kojima se jedva može odrediti topografija grada. Jedino, što će prkositi vremenu i ljudima, je, »pivnica«, visoka i prostrana prirodna spilja u utrobi brda. Trokatna zgrada, što se ističe između razvalina, obnovljena je 1882 i uređeno šetalište.

K. se prvi put spominje 1193, kao locus, zajedno sa Okićem i Podgorjem. U trećoj desetini 13 vijeka već je postojala krapinska županija (1222 Comes Petrus de Crapuna) sa glavnim mjestom K., u kojoj je bila i kraljevska kapela, kako se razabire iz listine 1225, kada se tamo desio slavonski vojvoda Bela (kasnije kralj Bela IV.). Poslije 1225 ne spominje se kroz sto godina ni K. niti kakav krapinski župan. Mjesto toga dolazi dalje u 13 vijeku više puta Castrum Zagoriae i Comes de Zagoria. Tek u jednoj listini 1330 govori se o dohocima Petra Hercega, sina bana Henrika III. Gisinga, što ih je primao za svoje gradove K., Kostel i Oštre, na medi Njemačke u Zagorju. Kralj Ljudevit I. (1342—1382), koji je skršio velikašku moć u kraljevstvu, nije poštedio ni Petra: oduzeo mu je župu ili knežiju Zagorje s K. i sa drugim gradovima, i podvrgao ih je kraljevskoj vlasti. Mjesto kralja upravljao je sada gradom kastelan. Ispod grada, uza potok Krapinicu, razvio se trg ili trgovište K. Taj je trg dobio svoje povlastice i slobode poveljom, koju je kralj Ljudevit I. izdao u Zagrebu 1/3 1347, a njegovi je nasljednici i gospodari K., na molbu krapinskih građana, ponovo potvrdili. 1347—1399 grad je K., sa čitavom zagorskom župom ili knežijom, u kraljevskoj vlasti, koju je, u ime kralja, najprije vršio Ljudevitov brat, slavonski vojvoda Stjepan, a po njegovoj smrti (1354) redovno varaždinski župan, koji je ujedno bio zagorski župan i kastelan kraljevskih gradova in districtu Zagoria (Kostel, Krapina i dr.). 27/1 1399 kralj Sigismund darovao je župu ili knežiju Zagorsku celjskome knezu Hermanu II. Otada su celjski knezovi bili, sve do svoga izumrća 1456, nasljedni zagorski knezovi, a grad K. glavno mjesto, kako svjedoči i celjska kronika. U gradu se K. (1405) vjenčao kralj Sigismund sa Barbarom Celjskom, a Fridrik Celjski (1422) umorio je tu svoju ženu Jelisavu, rođ. Frankopan. 1457 udovica Ulrika Celjskoga Katarina, kći despota Đorđa Brankovića, za neznatan novac prodala je K. s cijelim Zagorjem banu Ivanu Vitovcu. To su kasnije potvrdili car Fridrik IV. pa kralj Matija, koji mu je dao i odlični naslov »vječni slobodni i veliki župan (knez) županije (knežije) zagorske«. Ivana Vitovca naslijedili su kao grofovi zagorski (Grauen im Sagor)

Digitized by Google

njegovi sinovi Juraj, Ivan i Vilim. Grof Juraj bio je kasnije primoran da K. proda kralju Matiji, a ovaj je K. i grofiju Zagorje darovao svome sinu, hercegu i banu hrvatskome Ivanu Korvinu, koji se 20/3 1496 oženio Beatricom, kćerju kneza Bernardina Frankopana. Ivan Korvin umro je u K. 12/10 1504, a sahranjen je u samostanu Lepoglavi. Njegova se udovica Beatrica preudala za braniborskog markgrofa Đurđa, koji je po njenoj smrti (1520) svu njenu baštinu rasprodao i rasuo. K. i Kostel kupio je hrvatski plemić bivši jajački ban, Petar Keglević. Njemu je kralj Ljudevit II. 30/11 1524 ustupio i grad Lobor (koji je do nedavno pripadao despotu Franji Berislaviću), i izdao mu povelju, da može, ne samo na zemljištu svoga grada Bužina, nego i na posjedima gradova K., Kostela i Lobora »kopati i vaditi zlatne, srebrne i bakarne, olovne i kositrene rude«. To je prva vijest o rudokopima u Zagorju. Kasnije je, zbog K., došlo do borbe između porodica Imbrekovića-Sekelja, Keglevića i Draškovića. Dok je K. bila u rukama Ivana Draškovića, držali su se ondje pet puta sabori (27/8 1598, 4/2 1599, 12/6 1600, 18/10 1605 i 3/8 1607), na kojima se radilo poglavito o obrani zemlje od Turaka. Rasprava između Sekelja i Keglevića završila se 1609 u K. nagodbom, kojom je Fridrik Sekelj Ivanu Kegleviću i njegovoj ženi Suzani Baj za 78.000 forinti založio svoj grad K. i polovinu svih imanja i posjeda, koji su na nj i na grad Kostel spadali, a to je potvrdio 25/4 1610 pred kaptolom zagrebačkim. Već se tada spominje, da je grad K. djelomice razvaljen, a djelomice da će se srušiti. — Parnica, koju su zatim, zbog K., protiv Keglevića podigli Draškovići, trajala je sve do 1647, kada su je napokon dobili Keglevići. Oni su stanovali u K. još u početku 18 vijeka. 1714 grad K. je popravio Petar Keglević. Od Keglevića grad je baštinila porodica barona Lichtenberga, a od nje porodica Ottenfels, koja je ostatke grada poklonila trgovištu K.

Prema gradu K., na desnoj obali Krapinice, leži brdo Josipovac. Na njemu se 1458 spominje Novi Grad (Novum castrum; danas mu nema traga), a na podnožju brda spominje se 1547 hospital sa starom crkvom, na čijem je mjestu u polovini 17 vijeka podignut današnji franjevački samostan. Samostan je zadužbina Franje Keglevića, čiji se grb sa natpisom (1657) nalazi nad vratima crkve. 1707 je na istom brijegu, gdje on strmo silazi prema K., banske časti namjesnik grof Petar Keglević sazidao crkvicu sv. Josipa (danas je više nema), po kojoj je i brijeg, koji se prije zvao Vrbovac, dobio današnje ime Josipovac. Da se grad na tom brijegu negda zvao Psar, nema dokaza.

Brijegu Josipovcu na jugu, također na zapadnoj ili desnoj strani Krapinice, do željezničke stanice, diže se brdo Šabac. Na njemu danas nema traga gradu ni starim zidinama, već je čitavo brdo obrađeno (vinogradi, oranice, livade i voćnjaci). Brdo se prije zvalo Veternica ili Bobovje. Na njemu je oko 1537 Petar Keglević podigao plemićke dvorove. Ne može se dokazati, da je ranije bio na brdu grad Šabac. Keglevićeve plemićke dvorove, kasnije utvrđene, razorili su za vrijeme seljačke bune (1572—1573) njihovi stari protivnici baroni Sekelji, pristalice potlačenoga seljaka. Raspra između ovih stranaka, prenesena i u hrvatski sabor, završila se 1581, osudom Mate Keglevića. Njegova tvrdinja, tada nazvana Šabac, koju je ponovo bio podigao, razorena je do temelja. 1598 spominju se samo terrae Sabacz; tvrdinje jamačno nije više bilo. — Izvan K., na Trškom Vrhu (288 m), zanimljiva je kapelica Marije Jerusalimske (1750), ograđena slikanim trijemovima. Posjećuju je mnogi poklonici.

Samo trgovište K., koje je nekada bilo opasano zidovima sa dvojim vratima, nema drugih spomenika osim Keglevićeva dvora i stare zgrade poglavarstva. Župna crkva, sagrađena oko 1400 u poznom gotskom stilu, morala je biti porušena zbog trošnosti (1901), te je iz temelja nova sagrađena. — U K. je spomenik (mramorna bista od Iv. Rendića), »ocu besmrtnih Ilira« Dru. Ljudevitu Gaju, koji se rodio u K. (8/7 1809).

Literatura: Ljudevit Gaj, Die Schlösser bei Krapina (1826); I. Kukuljević, Neke gradine i gradovi u Hrvatskoj (1867); Ortner, Povjest grada i trgovišta Krapine (1899); Laszowski, Hrvatske povjesne građevine (I, 1902); V. Klaić, Krapinski gradovi i predaje o njima (Vjesnik Hrvat-

Digitized by Google

skog Arheološkog Društva, 1909); Đ. Szabo, Spomenici kotara Krapine i Zlatara (Vjesnik, 1914); D. Gorjanović-Kramberger, Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj (1913). *J. Modestin.*

2. Rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Save. Izvire na jugoistočnoj strani planine Ivančice (Ham 678 m, Hrastov Vrh 591 m). Od izvorišta do sela Jertoveca K. teče od sjevera prema jugu, odatle do Pavloveca, uglavnom k zapadu. Od ovog mjesta, gdje utiče Krapinica, K. počne teći prema jugozapadu, a na donjem toku, od Luke do ušća, teče na jug. U Savu se K. uliva oko 2·5 km sjeverozapadno od Podsuseda. Sa desne strane su glavnije pritoke K.: Horvatski Potok, Krapinica, Sutinska, Rijeka, Batina i Selnica, a sa lijeve strane Toplica. Dužina K. toka je 74·9 km, a površina porječja 1.241·8 km². *P. V.*

KRAPINICA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Krapine. K. izvire na južnim padinama Macelјske Gore pod visovima Kozji Hrbet 715 m i Macelj 622 m, uglavnom teče prema jugu-jugoistoku, pokraj mjesta Krapine, Svetog Križa Začretje i Zaboka, odakle skrene na jugozapad i utiče u Krapinu oko 1 km južno od sela Pavloveca. Dužina K. toka je 34·7 km, a površina porječja 196 km². *P. V.*

KRAPINSKA TVORNICA POKUĆSTVA I PARNA PILANA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 2,000.000 Din. Ima u Krapini tvornicu namještaja od savijenog drveta. Zaposleno je 100 radnika. Društvo ima u Žutnici, kod Krapine, 2 pilane sa 4 gatera, iz kojih se tvornica snabdijeva drvetom. Ukupna pokretna snaga 195 HP, a cijelo poduzeće ima 400 do 800 radnika. U svojim šumama društvo ima dvije šumske željeznice u dužini od 26 km. Godišnja prerada je oko 25.000 kubnih metara. *S. P.*

KRAPINSKE TOPLICE, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Pregrada; u Zagorju, od Krapine k jugu u krasnoj dolini (166 m), kojom teče potok Kosteljina (prema Krapini); od željezničke stanice Zabok 20 minuta, a od Rogatca 1 sat automobilom. Imaju 643 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon, Tvornicu Pjenice, Štedionicu.

Mineralno kupalište i lječilište ima srednju ljetnju temperaturu 23° C. Proljeće i jesen su vrlo blagi. Voda se upotrebljava za piće i kupanje. Spada u indiferentne hiperterme s karakterom slabo zemnoalkalne vode. Radioaktivna je i ima temperaturu 38°—44° C. Ima četiri jaka izvora, koji toče na dan do 10.000 hl vode. Za kupanje ima dva velika bazena, u kojima se voda mijenja svakog sata. K. T. se upotrebljavaju protiv reumatizma mišića i zglobova, išijasa, rana, kronične upale bubrega i različitih kožnih afekcija. Liječi se kupanjem, masažom, elektricitetom, švedskom gimnastikom i oblaganjem blatom, koje se donosi sa 5 km udaljenoga vrela Smrdeće Toplice. Kupalište ima moderan komfor, a svojina je Jugoslavenskog Kupališnog D. D. *J. M-n.*

KRAPINSKI ČOVJEK DILUVIJA. Tjelesni ostaci diluvijalnog čovjeka iz Krapine kao i njegov ručni rad imaju svjetski glas, prvo zbog toga, što je krapinsko nalazište, i zbog obilatosti predmeta i zbog dokazane starosti, samo po sebi jedno od najznamenitijih na svijetu, a drugo i zbog svoje historijske uloge u borbi između francuskih i njemačkih naučenjaka o upoznavanju i priznavanju diluvijalnog fosilnog čovjeka. Već 1856 otkrio je Dr. Fulrot u Neanderthalu, kod Düsseldorfa, kosti pračovjeka i upozorio je stručnjake anatome na upadljive diferencije između morfoloških osobina njegovih i recentnog čovjeka. Tome se usprotivio R. Virchow, tumačeći neobična obilježja neandertalskih kostiju kao patološku pojavu. 1882 naden je u paleolitskom nalazištu Šipki, u Moravskoj, komad donje vilice djeteta, a 1886 iskopane su u špilji, kod Spy, u Belgiji, dvije okosnice pračovjeka, koje su pokazale svojim oblicima tako nesumnjive znake srodnosti sa osteološkim ostacima iz Neandertala, da zdravoj logici nije bilo moguće otkloniti plemenske srodnosti. Ipak se Virchow energično protivio da to prizna, i pod pritiskom njegovog autoriteta Nijemci su na antropološkom kongresu u Ulmu (1892) otklonili priznanje nekadašnjeg postojanja neandertalske rase, koja

Digitized by Google

je bila savremenik i pratilac gigantskih životinja ledenog doba.

Otkriće preostataka K. Č. (1899 do 1905) od hrvatskog geologa Dragutina Gorjanovića-Krambergera donijelo je preokret u tom pitanju.

Krapinsko nalazište je zasad najznamenitije na evropskom jugoistoku, jer dokazuje, i tjelesnim ostacima čovjeka i njegovim rukotvorinama, da je tamo živio u diluvijalno doba čovječji rod. Ono se nalazi kao otvorena i pijeskom ispunjena spilja na padini brijega Hušnjakovo, više Kneipp-ovog kupališta u trgovištu Krapina, a 25 m iznad potoka Krapinice. Odavde su obližnji stanovnici vadili pijesak, i tom se prilikom naišlo (najprije 1895) na osteološke ostatke nosoroga i bivola. Direktor geološkog muzeja u Zagrebu, D. Gorjanović, posjetio je 1899 nalazište, i počeo sistematski pratiti raskopavanje do 1905. Nalasci su pokazali, da je diluvijalni Krapinac bio nestalno naseljen lovac, i da se bavio uglavnom lovom divljači i spremanjem potrebnog, vrlo primitivnog oružja od kamena, kosti i drveta. Još u vrijeme kada je potok Krapinica tako visoko tekao, da je mogao plaviti prebivalište krapinskog lovca u njegovoj pećini, poznao je ovaj vatru. Oko ognjišta se nalazilo primitivno oruđe od nagorjele kosti, i to se opaža neprestano i jednako u 8 metara debelom sloju pijeska, koji je postao raspadanjem kamenja i napunio pećinu. To znači, da je K. Č. živio u samo jednoj periodi diluvija, koja mora da je vrlo dugo trajala. Množina nađenih kostiju (Bos primigeniusa i Rhinozerosa) dokazuje, da se K. Č. hranio mesom, i da je cijenio mozak i srž kostiju, pošto su ove nađene otvorene i razbijene. Gorjanović drži za više nego vjerojatno, da je K. Č. imao bojeva sa srodnim plemenima, u kojima su ubijali odrasle i djecu, a zatim jeli njihovo meso. Sve kosti odraslih i djece bile su uzduž razbijene i nagorjele. Kada su se kosti nagomilale oko ognjišta i bile na smetnji, sklonio ih je K. Č. uz zidove pećine.

Ostaci rukotvorina ne nalaze se samo oko ognjišta nego i po cijelom aluviju, koji je ispunjavao krapinsku pećinu. Oruđe je bilo od kamena, kosti, a vrlo je vjerojatno i od drveta. Od kosti (tibija) bila je jedna sjekira, jedan zašiljen trouglasti alat, čiji su rubovi bili, radi potrebe, izglađeni. Artefakti od kosti nisu od osobite arheološke važnosti, jer nemaju ničega tipičnog; napravljeni su više manje ad hoc, po potrebi i spontano. Mnogo su važniji i karakterističniji predmeti od kamena, jer pokazuju kroz cijelo vrijeme izvjestan način obrađivanja. U ostalom kameni materijal oko Krapine (najviše čisto sivo, zelenkasto i tamno kremenje, rjeđe jaspis, i po jedamput kalcedon i kvarc), malo je bio zgodan za pravljenje artefakata, i zbog toga nema od njega većih i uglednijih predmeta. Po svome obliku oruđe K. Č. pokazuje različite šiljke sa pravom ili uzduž povijenom sječicom, dalje strugala, djelomice lijepo iskvrtana, ili nožu slična, sa lijepo izrađenom lijevom oštricom, dalje strugala debelog hrpta, sa krupnom redušom, ili lijevom obrađenom oštricom, dalje nožiće, šiljke i pile sa zupčastim desnim rubom. Nađena su i drvena vretenca možda za dobivanje vatre.

Život i rad K. Č. opisuje D. Gorjanović ukratko ovako: Okružen gustim šumama punim divljači, uz potok, koji je tada vodom i ribom bio obilniji no danas, imao je taj čovjek na dohvatu svoga obitavališta sve, što mu je za život trebalo. Potok Krapinica donosio je i množinu tvrdog kremenog kamena iz susjednog sjevernijeg gorja; to je on upotrijebio za zgotovljenje svog oruđa. Način kojim je to činio, bio je jednostavan. Čovjek bi odabrao zgodan komad, pa ga je drugim razbijao na velike i debele komade. Prema obliku tako nastalih kalotina ili odlomaka, prigotovio bi sebi šiljke, ako su odbijeni komadi bili trouglastog oblika, ili bi ih udesio u strugala, ako su imali upravnu ili zaobljenu oštricu, koju je valjalo još drugim kamenom kvrckati, da ne bude ona oštrica pretanka i da se upotrebom brzo ne otupi. Tako je pračovjek načinio sebi raznovrsne šiljke, strugala (jednostrana ili dvostrana), brusila, pile, sitne batiće i t. d. Ali i zgodne kalotine kosti od zvjeradi, na pr. nadlaktice špiljskog medvjeda, pa šiljaste odlomke, kosti bizona, znao je čovjek također upotrijebiti. Nema sumnje, da se taj pračovjek služio i proštacima ili koljem, koje je na vršku raskolio, a u nj umetnuo kameni šiljak, te ga

Digitized by Google

je likom ili drugim vezivom, o kolac pričvrstio. Proštac i kolac sa kamenim šiljkom bili su mu valjda najodličnije oružje u obrani ili navali, bilo protiv zvijeri, bilo protiv svojih ljudskih savremenika. U teškoj borbi za opstanak desile su se i pračovjeku iz Krapine često nezgode. Najteže su bile svakako za čovjeka borbe sa stranim čoporima i borbe sa zvijerima. Tako je tu nađena ključica pračovjeka, koja je bila padom ili udarcem prelomljena, ali je naknadno opet srasla, zatim podlaktna kost, kojoj fali oveći dio, što ga je čovjeku za života odgrizla neka zvijer. I ta je kost na ozlijeđenom mjestu zacijelila. Ima nadalje u nekim kostima nesumnjivih tragova i ulogama, koje je čovjek stekao stanujući u vlažnoj spilji. Tragovi drugih bolesti, osim jamica na prednjoj strani zubne caklovine (hipoplazija), nisu zapaženi. Sasvim je prirodno, da je taj pračovjek, koji je dan i noć boravio na zraku, a hranio se jednostavnom hranom, morao biti zdrav i manje pristupačan bolestima. U kulturnoj periodi mousterijenskoj, u kojoj je živio K. Č. kroz više tisuća godina, nije se on podigao do višeg kulturnog stepena, no što mu je trebalo da načini svoje oruđe. Naš je Krapinac bio divljak, koji još nije imao nikakva osjećaja pijeteta prema svojim pokojnicima.

Gorjanović-Kramberger razlikovao je 1906 tri tipa one stare industrije, koja je podsjećala na Mousterien, Mesvinien i na predmete u Spiennes. H. Obermayer datirao je K. Č. i njegovu industriju u treću interglacijalnu epohu, pošto ga je pratila toplodobna fauna. To znači istodobnost sa krajem Riss, i početkom Würmdoba. Tada je trajalo šelensko doba paleolitika. No Gorjanović je nepokolebljivo tvrdio, da je karakter krapinske industrije mousterijenski, što je 1912 potvrdio i francuski naučenjak Breuil. Elephas antiquus i Rhinozeros M. zaostali su donekle u hladnoj mousterijenskoj periodi, i ako su se sačuvali i izvjesni kameni predmeti aševlenskog tipa. U ostalom, neki prehistoričari dijele mousterijenski paleolitik na dvije geološke faze, na stariju »toplu« iz trećeg interglacijalnog, i mladu »hladnu«, iz četvrtog zaleđenog perioda.

Teško je kazati nešto pouzdano o starosti K. Č. Ipak se može reći, da je trajalo više desetina hiljada godina, dok je potok Krapinica, koji je u mousterijensko doba plavio dno Krapinske špilje, isprao svoje korito toliko, da je danas za 25 m niže. Gorjanović misli, da je od tada pa do danas proteklo barem 30.000 godina. Ova vremenska procjena prije je preniska nego previsoka, jer rezultati najnovijih arheološko-geoloških proučavanja pokazuju, da je epiglacijalni ili poznoglacijalni period počeo oko 25.000 (ili 23.000) i trajao do 7000 (ili 6000) prije Kr., tako da je pravo neolitsko doba počelo u srednjoj Evropi tek oko 6000 ili 5000 prije Kr. Prema tome mogli bi starost K. Č. i više datirati nego Gorjanović-Kramberger. Ako je srpski paleontolog Đoka Jovanović zaista otkrio u Beogradu diluvijalnog čovjeka u društvu sa Elephas antiquus-om, kao što je pisao i tvrdio (1892), ti su ostaci, mogli pripadati najranije drugoj interglacijalnoj, ili najkasnije trećoj interglacijalnoj periodi.

Fauna krapinske pećine gotovo je sasvim jednaka fauni od Taubach-a kod Waimora, u Njemačkoj, i predstavlja stariju fazu diluvija, kao prethodnicu mlađoj periodi, samo sa Rhinozeros antiquitatis i Elephas primigenius. Gorjanović tvrdi, da krapinska fauna ima značaj t. zv. tople faune, koju treba uvrstiti u treću interglacijalnu epohu.

Ostaci diluvijalnog kostura K. Č. mnogobrojni su; pripadaju najmanje 10 osobama raznog doba života. Prema svojim naročitim morfološkim osobinama treba ove diluvijalne stanovnike Hrvatske dodijeliti kategoriji fosilne neandertalske rase, koja je bila označena jakim nadočnim rubovima, niskim, natrag upravljenim čelom, povijenom prognantnom donjom vilicom, koja, tako reći, označuje samo zametak brade na masivnoj osnovi. Čeljusni zubi slični zubima modernog čovjeka, samo se razlikuju reduciranim brojem kvržica na krunama i velikim pulpalnim šupljinama. Sa stanovišta oblika gornje i donje čeljusti Gorjanović razlikuje dva tipa: sa visokim i sa niskim vilicama. Ekstremitetne kosti nisu bile masivne, kao što bi se očekivalo, već dosta drobne, što daje pretpostaviti vitko tijelo. Prema tome treba pretpostavljati u

Digitized by Google

Krapini dva čovječja varijeteta: Homo primigenius var. Spyensis i Homo primigenius var. Krapinensis. Ovaj posljednji razlikuje se od prvog relativno manjom masivnošću, manjom visinom i pregnantnošću vilica i normalnim molarima sa velikim pulpalnim šupljinama. Radi niskog čela i debelih nadočnih rubova, tupog i širokog nosa, kao i naprijed izbočenih vilica, K. Č. imao je divlji izgled. O morfološkim odnosima K. Č. prema ostalim diluvijalnim varijetetima kao i prema današnjim rasama (V. Paleolitski čovjek).

Literatura: D. Gorjanović-Kramberger, Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien (1906); Gorjanović-Kramberger, Die Kronen und Wurzeln der Mahlzähne des Homo primigenius und ihre genetische Bedeutung (Anatom. Anzeiger, 1907); P. Adloff, Die Zähne des Homo primigenius von Krapina (Anatom. Anzeiger, 1907); Gorjanović-Kramberger, Život i kultura diluvijalnoga čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj (Jugoslavenska Akademija, 1913); Gorjanović-Kramberger, Pračovjek iz Krapine (1918); N. Županić, Les premiers habitants des pays yougoslaves (1919).

N. Županić.

KRAPINSKO UGLJENOKOPNO DIONIČKO DRUŠTVO, Zagreb. Osnovano je 1908. Kapital je 3,000.000 Din. Ima rudnik uglja u Lupinjaku i Krapini. Zaposleno je oko 400 radnika, a proizvodnja se kreće oko 12.000 tona godišnje. Pokretna snaga je 10 HP. *S. P.*

KRASICA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Sušak, od Bakra k istoku. Ima 1.237 stanovnika, općinsko poglavarstvo, osnovnu školu i poštu. — Sada prilično goletna okolina K. bila je nekada šumovita. Tu su Zrinski imali šume, iz kojih su vadili građu za lađe, jarbole i vesla.

J. M-n.

KRASIĆ VLADIMIR, učitelj, historik i pedagoški pisac (1851, Salka, Tolnanska županija — 1890, Gornji Karlovac). Kada je svršio osnovnu školu u Salki, otišao je u manastir Grabovac za manastirskog đaka. Ali se nije zakaluđerio, nego je privatno svršio nižu gimnaziju, i potom učiteljsku školu u Pakracu. Bio je učitelj u vježbaonici uz srpsku učiteljsku školu u Gornjem Karlovcu. — Pisao je veoma mnogo. Najviše se trudio oko skupljanja historijskih spomenika i narodnih umotvorina. Bio je savjestan u radu. Najbolje radove izdala mu je Matica Srpska u svom Letopisu. Mnoge rasprave, članci i izdanja K. rasuti su po listovima, osobito Javoru, Stražilovu, Glasu Istine i Bršljanu. Važne su mu ove rasprave i izdanja: Manastir Grabovac u budimskoj eparhiji (Letopis, 12, 6—8), Opis Manastira Orahovice (Letopis, 143), Manastir Lepavina (Letopis, 158 do 160), Manastir Pakra (Stražilovo, II, 1886), Episkopi zrinopoljski i kostajnički (Glas Istine, IV, 1887), Građa za istoriju srpskog naroda: Akta dišničke i bedeničke unije (Bršljan, 1885), Pisma Lukijana Mušickog Josifu Rajačiću (Javor, 1888).

N. R.

KRASNO, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Senj, općina Sv. Juraj, na prologu (714 m) kojim prolazi cesta Sv. Juraj—Otočac između Velebita i Senjskoga bila. Ima 120 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu i 2 šumarije (državnu i imovne općine otočke). Kod K. su nađeni tragovi rimske kulture, K. se spominje od kraja 15 vijeka (1461, 1493). *J. M-n.*

KRASOJEVIĆ ĐORĐE DR., političar (14/5 1852, Čortanovci, Srijem — 25/9 1923, Sr. Karlovci). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a gimnaziju u Karlovcima i Novom Sadu. Pravne nauke svršio je u Grazu i Innsbrucku. 1875 položio je doktorat, a 1884 advokatski ispit. 1876 borio se u dobrovoljačkom odredu pukovnika Đoke Vlajkovića. U javni život stupio je dosta rano, a naročito se istakao na omladinskoj skupštini u Novom Sadu (1880). Pomagao je Paji Jovanoviću pri osnivanju Srbobrana. Kada se Miletićeva stranka pocijepala, prišao je K. radikalnoj stranci, kojoj je bio predsjednik. K. je sudjelovao u stvaranju riječke rezolucije. U delegacijama zauzimao se za Bosnu i Hercegovinu i pomogao je da se izradi autonomni statut. Težište K. rada bilo je u borbi za narodnu i crkvenu autonomiju Srba u Ugarskoj. 1902, kada je radikalna stranka dobila većinu, K. je izabran za potpredsjednika srpskog narodnog crkvenog sabora. Kao fiskal narodnih fondova branio je K. protiv Rumunja srpske manastire u Banatu, Tekelijanum i Beočinsku Kaju. Bio je

Digitized by Google

jedan od osnivača Srpske Banke, kao i mnogih privrednih i humanih institucija u Vojvodini. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je interniran, u internaciji se razbolio, i od tada se nije više oporavio. *D. P.*

KRASOJEVIĆ VIĆENTIJE, užički episkog, narodni dobrotvor (oktobra 1824, Gornja Crnuća, rudnički okrug — 15/9 1882, Beograd). Učio je u manastiru Vraćevšnici. 1844 postao je đakon, 1846 jeromonah, 1859 iguman, a 11/11 1870 arhimandrit u Vraćevšnici. Zatečenu malu biblioteku umnožio je i uredio. Osobito je voljno skupljao i čuvao narodne starine. Slikar i pjesnik Đura Jakšić naslikao je u Vraćevšnici, po njegovoj želji, galeriju srpskih vladalaca. 1873 posvećen je za užičkog episkopa. Svoju kuću u Beogradu, u kojoj je smješten pravni seminar i biblioteka, kao i sve ostalo znatno pokretno i nepokretno imanje, ostavio je za stipendije i druge dobrotvorne ciljeve. *R. G.*

KRAŠIĆ, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Jastrebarsko, u dolini (154 m) Kupčine. Ima 877 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. — U Krupačama kod K. nađeno je groblje sa žarama halštatskoga doba (800—400 prije Kr.). *J. M-n.*

KRATINA JAROSLAV, slikar 14/10 1893, Kostajnica). Poslije sedam razreda gimnazije upisao se u umjetničku školu u Zagrebu, a kada je svršio ovu, otišao je na kraće vrijeme u Prag, radi studija. Živi u Prištini, gdje je postavljen za nastavnika vještina u gimnaziji. 1920 priredio je u Beogradu kolektivnu izložbu svojih slika, a sudjelovao je i 1922 na V jugoslovenskoj izložbi u Beogradu. Najviše pokazuje sklonosti k dekorativnim kompozicijama i pejsažima, ali je dosad izradio i nekoliko portreta. *V. P.*

KRATOVO, varoš u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, na Tabačkoj ili Kratovskoj Reci, lijevoj pritoci Krive Reke, više njenog ušća u Pčinju. Ima 548 kuća sa 2.498 stanovnika (1921). K. leži u starom vulkanskom krateru od riolitskog i dacitskog kamenja. Kratovski krater prorezan je sa zapada na istok uzanom dolinom Tabačke Reke. U ovom tijesnom obluku u starom krateru varoške su kuće na vrlo strmim stranama ridova i sasvim zbijene, a pojedini krajevi varoši povezani su, preko jaruga između ridova, jednosvodnim i uzanim kamenim mostovima samo za prolaz pješaka i karavana. Ulice i ćorsokaci vijugaju i vrlo su strmi, negdje prave stepenice, urezane u vulkanskom tufu između redova od kuća. Iznad ovih se izdižu sredovječne rudarske kule, mnogi minareti džamija i vitki dimnjaci turskih kuća. Tako je K. varoš amfiteatralnog rasporeda i vrlo lijepog izgleda, ujedno tip kraterskih naselja, kakvih je vrlo malo na Balkanskom Poluostrvu.

K. se razvilo kao rudarsko naselje još u rimska vremena, na dnu ugašenog i razorenog starog vulkanskog centra. U kratovskoj okolini, na dužini do 50 a u širini do 30 km, i danas se mogu raspoznati dvanaest vulkanskih kratera. Stoga je kratovska okolina veoma bogata rudama zlata, srebra, bakra, željeza, cinka, olova, mangana i drugim. Radi iskorišćenja toga prirodnog blaga za ljudsku kulturu K. je podignuto i razvilo se bilo do nekadanjeg svoga sjaja i veličine. Velika je važnost K. kao nekadanje rudarske varoši. U jeku rudarstva u kratovskoj okolini K. se bilo razvilo do tipičnog predstavnika rudarskih naselja. Današnji izgled K. posljednji je ostatak tipične rudarske varoši Balkanskog Poluostrva, jer u njemu i njegovoj okolini nema više ni rudarskog rada, ni rudarskog načina života. Sasvim zabačenog položaja, u zapadnoj, eruptivnoj podgorini prostranog masiva Osogovskih Planina, bez ikakvih zgodnih saobraćajnih veza, i izvan susjednih kotlina, K. je postalo i razvilo se jedino kao glavno rudarsko i industrijsko središte prostranog i bogatog kratovsko-zletovskog rudarskog područja.

K. je bilo rudarsko naselje i središte još u rimsko doba; tada se zvalo Cratiscara. U K. i okolini iskopavaju se ograde, grobovi, spomenici i novci iz doba Rimljana. U rimsko doba K. je bilo spojeno, preko Kumanova, sa glavnim drumom između Skoplja i Niša. Arapski geograf Edrizi spominje K. 1153 kao napredan i veliki grad. — U sastav srpske sredovječne države K. je ušlo za vlade kralja Milutina (1282). Onda su u K. dovedeni rudari Sasi, te su obnovljeni i unaprijeđeni stari rudarski radovi

Digitized by Google

tako, da su kratovski rudnici pod carem Dušanom znatno doprinosili državnom blagostanju. U K. i okolini ima mnogih tragova sredovječnog rudarstva, prema kojima se vidi da je vađeno srebro, zlato, olovo, bakar i željezo. Sama varoš K., naročito sa svojim kulama, mostovima i crkvama, ima još dosta od izgleda sredovječne rudarske varoši. U K. ima sedam dobro očuvanih starodrevnih kula, pored dviju u ruševinama. U ovim su kulama stanovali rudarski starješine i vojničke posade, a za vrijeme opasnosti u njih su se sklanjali rudari.

Bogatstvo K. i njegovih rudnika privuklo je pažnju turskih zavojevača još u doba njihove prve najezde u srpske zemlje. Turci su u kratovskim rudnicima odmah nastavili rad, koji je trajao neprekidno i bio je vrlo obilan kroz cio 15, 16 i 17 vijek. — U 15 vijeku K. je još uvijek bilo znatna trgovačka i rudarska varoš, na čijem su tržištu glavni trgovci bili Dubrovčani. U K. se sredinom 16 vijeka spominju srpski feudalni knezovi i gospodari kratovskih rudnika. — U kratovsko-zletovskim rudnicima vađeno je u 16 vijeku zlato i srebro. Za vlade Sulejmana II. i Selima II. kovan je srebrn novac sa oznakom K., kao mjesta kovnice. Jedan putopisac bilježi 1550 da je K. bogato zlatnim i srebrnim rudnicima i da se tu kuju novci, od čega sultan ima 70 hiljada dukata godišnjeg prihoda. U K. je u 15 i 16 vijeku bio naročito razvijen kujundžijski zanat. K. je i u 17 vijeku bilo poznato sa svojih bakarnih, srebrnih i željeznih rudnika. Do 1660 radila je kratovska kovnica sultanovih novaca, a onda je prestao rad.

Od početka 19 vijeka rudarski je rad u K. opet nešto oživio. 1836 imalo je K. dvije talioničke peći, pa i od njih jedna neupotrebljiva (razvaljena), druga rabatna. Topljen je galenit iz bliže okoline; dobivalo se olovo i nešto srebra na primitivni način. Tada je K. imalo još oko 5.500 stanovnika, ma da je varoš bila stalno u opadanju. I ovako primitivan rudarski rad sve je više opadao, dok 1882 nije najzad sasvim prestao. — Nekada, u starije tursko doba (do kraja 17 vijeka), privilegovani kršćanski rudari kratovske oblasti postali su u novije tursko vrijeme obični kulučari pod najtežim uslovima. Narod se stoga raseljavao iz kratovske okoline. Sve do 1871 na rudarske »angarije« (kuluk) gonjeni su seljaci »madenci« (rudari), čak i od Kumanova i Preševa. U rudnicima se radilo i danju i noću. U nedostatku ljudi i žene su kulučile. Ovakav je rad bio toliko težak, da su seljaci i poslije ukidanja kuluka bježali od svih rudarskih istraživača.

Od prestanka rudarstva (1882) K. je za kratko vrijeme, do kraja 19 vijeka, znatno opalo, spalo je na 4.500 stanovnika, od kojih 1.900 Srba kršćana, 2.500 Turaka i 100 Cigana. Ma da je pod Turcima K. bilo središte kraljevske kaze, a od oslobođenja (1912) sresko mjesto, ipak je ono za posljednja dva decenija spalo skoro na polovinu predašnjeg stanovništva. — Preko Krive Reke i Slavišta K. je vezano za jedini drum ovoga kraja, koji vodi od Krive Palanke za Kumanovo. U K. su: poglavar kratovskog sreza, poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom i nadzornik narodnih škola za srez Kratovski.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922, 111—117); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906, 158—169); J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 129—131; J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I (1909), 161 do 163, 404—405, 423.

V. Radovanović.

KRATOVSKA EPARHIJA. Tako je ponekad, u 17 i 18 vijeku, nazivana Ćustendilska Eparhija, pošto je Kratovo, kao znamenito rudarsko mjesto, bilo u njenom području. Ali izgleda, da je neko vrijeme u 17 vijeku kratovska i štipska oblast imala posebnog episkopa, jer se 1620 spominje Makarije samo kao episkop kratovski i štipski. *R. G.*

KRATOVSKO, predjel oko varoši Kratova i Zletova, uglavnom današnji kratovski srez, pod Turcima kratovska kaza, čije je središte Kratovo. K. je administrativno i ekonomski spojeno sa Kratovom, koje je nekada bilo i glavno središte rudarstva u ovom području. Zletovo, koje je u sredovječno doba bilo središte istoimene župe u porječju Zletovske Reke, a isto tako i šireg područja, većeg od današnjeg K., pod Turcima je, ma da također jedno od rudarskih središta ovog kraja, izgubilo svoj samostalni značaj, te je zajedno sa župom

Digitized by Google

Zletovom ušlo u sastav K., administrativno i ekonomski pripavši Kratovu, gdje i sada pripada.

V. R.

KRATOVSKO-ZLETOVSKI MAJDAN. V. Kratovsko-Zletovsko rudarsko područje, Kratovo.

KRATOVSKO-ZLETOVSKO RUDARSKO PODRUČJE, prostrana i posebna planinska eruptivna grupa u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti. Zahvata predjel oko Kratova, u porječju Kratovske Reke i naniže s lijeve strane Krive Reke, više njenog ušća u Pčinju, zatim oko Zletova u gornjem i srednjem porječju Zletovske Reke, desne pritoke Bregalnice u dnu Kočanskog Polja. Cijelo se eruptivno područje prostire u dužini sa zapada na istok do 50 km, a u širinu sa sjevera na jug zahvata i do 30 km. K. Z. R. P. je na sjeveru ograničeno kotlinom Slavištem i Sredorekom, na jugozapadu i jugoistoku Ovčjim Poljem i Kačanskim Poljem, a na istoku se izdiže velika kristalasta masa Osogovskih Planina. Kratovsko-Zletovske eruptivne planine sastavljene su od mlađeg vulkanskog kamenja: najviše andezita, zatim dacita i riolita, po okrajku područja i od bazalta. Vrlo je malo starijih eruptiva, nešto žica granita i pegmatita, zatim struja porfira i porfirne brečije. Najviše su rašireni tufovi mlađeg eruptivnog kamenja. Eruptivno je kamenje u usijanom magmatičnom stanju, kao lava probilo iz unutrašnjosti zemljine kroz kristalaste škriljevce počevši od gornje krede, najviše krajem Oligocena, a bazaltne erupcije zbile su se i krajem Neogena ili početkom Diluvija. To je bio dugi niz erupcija gornjokretacejske pa do mlađe neogene starosti, gdje su se kroz ovako dugotrajno geološko doba, od kojih je svako duže od čovječje ere, izvršili izlivi magme u masama duž nekoliko glavnih pukotina u kori zemljinoj, od kojih su se najglavnije pružale u pravcu sa istoka-sjeveroistoka na zapad-jugozapad, a ostale su pokotine išle bočno prema ovima. Sve glavne rudne žice ovog bogatog rudarskog područja idu u pravcu ovih najglavnijih pukotina. Magmu su izbacivali i vulkanski krateri, od kojih se oko dvanaest mogu u ovom području i sada rekonstruirati, ma da su erozijom dosta razoreni. Iz glavnih pukotina u zemljinoj kori, i na presjeku između njih i bočnih, izlile su se ogromne mase trahitoidne lave, vulkanski pijesak i pepeo i drugi vulkanski produkti, te su tako stvorene vulkanske planine do 1.200 m visoke i mnogobrojne vulkanske glavice. Glavno uzvišenje i greben ovih eruptivnih planina čini niz eruptivnih glavica s lijeve strane Kratovske i Krive Reke pravcem glavne pukotine sa istoka-sjeveroistoka na zapad-jugozapad sa vrhovima Pečenica i Plavica iznad Kratova i čukama Crni Vrh, Čuka i Straženac između Ovčjeg Polja i Krive Reke. Ova se glavna geografska osobina eruptivnog kratovsko-zletovskog zemljišta veže na istoku za kristalaste Osogovske Planine, a na zapadu se postupno izgubi u pčinjskom i ovčjepoljskom tercijarnom zemljištu. Izvan ovog glavnog niza eruptivnih glavica, Lesnovske Čuke oko Lesnovskog manastira čine drugu važnu kratersku grupu u cijelom eruptivnom području. Kao pratioci vulkanske akcije, pored nekadašnjih mnogobrojnih terma, značajnih za rudonosno ovo područje, vrijedne su spomena ugašene solfatare, koje su nekada izbijale na jugozapadnoj strani Plešinačke Korije, oko Vrle Drake u Povišnici, oko Crnog Vrha i Džgure, gdje ima velikih skladova i debelih žica sumpora. A kao posljednji trag nekadanje vulkanske djelatnosti imamo kisele i željezovite izvore u Kratovskoj Reci i Povišnici, čiji raspored odgovara pravcu glavne pukotine, kroz koju su se izvršile erupcije. Zbog poroznosti tufoznog zemljišta, koje se raspada u pijesak, a u nedostatku ljetnih kiša, područje je slabe plodnosti, uz to dugotrajnim rudarskim radom jako ogoljeno.

U K. Z. R. P. nalaze se neobično bogata i mnogobrojna rudišta, na kojima su u okolini Kratova i Zletova nekada izvršeni veliki rudarski radovi. To je jedno od najvećih i najbogatijih rudarskih područja na Balkanskom Poluostrvu i u našoj Kraljevini. Trahitoidno kamenje raspolaže mnogobrojnim i raznovrsnim rudnim žicama. Rudišta su razvijena najviše u debelim rudnim žicama, najviše pravca sa istoka-sjeveroistoka na zapad-jugozapad, a i drugih pravaca, a sve žice u smislu pukotina padaju prema unutrašnjosti zemljinoj skoro vertikalno. Rudne su žice debele i do

Digitized by Google

30 m, no obično oko 8 m, i daju se pratiti duž starih rudarskih rupa i potkopa i po nekoliko kilometara.

Ova su rudišta eksploatirana još od rimskoga doba, ali je rudarstvo ovdje bilo osobito razvijeno u sredovječno doba, od kralja Milutina do Konstandina Dejanovića (1282—1390), zatim u starije tursko doba (1390—1690), dok najzad pred kraj turske vladavine (1882) ne prestadoše i posljednji rudarski radovi.

Ogromno je bogatstvo, sada savim zapuštenog i potpuno neiskorišćenog, K. Z. R. P. U cijelom se kraju nalaze jasni tragovi dugotrajnog starog rudarstva. Na rudare Sase, koje je ovamo kralj Milutin bio doveo, sjećaju nas neki njihovi rudarski izrazi i dosad u narodu očuvani, kao i imena mjesta Šlegovo i Štalkovica između Kratova i Zletova, i mjesto, rijeka i rudnik Sasa pod Carevim Vrhom u Osogovu. Pored ovih imena još od Sasa iz sredovječnog doba, na staro rudarstvo sjećaju još i dva imena mjesta: selo Šopsko Rudare na lijevoj strani Krive Reke, niže ušća Kratovske Reke, selo Tursko Rudare pod selom Štalkovicom niže Zletova, selo Železnica pod samim Kratovom na desnoj strani Kratovske Reke, selo Džgura više Šlegova, selo Jamišta više Zletova, i najzad eruptivna glavica Ponikva. Mnogobrojni su materijalni tragovi staroga rudarstva, kao stare »rudarske« kule, talioničke peći, kupovi od troskve, rupe i potkopi i t. d.

Znatnija rudišta K. Z. R. P. su: kod Šopskog Rudara su dva stara andezitska kratera, u kojima leže Petkovsko i Krivo Malo ovog raspršenog sela. Kratere je prosjekla Kriva Reka. U Šopskom Rudaru ima starih rudarskih rupa i troskve. U Kratovskoj Reci oko samog Kratova ima i mnogih gomila stare troskve. U selu Železnici, na desnoj strani Kratovske Reke, izbija izvor kisele i željezovite vode. Na presjedlini Džguri više Šlegova ima ogromna količina stare troskve, odvojene u nekoliko velikih kupišta, a tu su i starije i novije rudarske rupe. U novije doba tu su nađene olovne i srebrne rude. Prema kemijskoj analizi stare troskve, rude sadrže mnogo olova i željeza, dosta bakra, mangana i antimona, i malo cinka pored drugih sastojina. U porječju Povišnice, lijevog pritoka Krive Reke niže ušća Kratovske Reke, ima mnogo ruda sumpora i željeza. Na lijevoj strani Povišnice, prema brdu Boroviću, izbija mlaka željezovita voda. Kod Grzinovca, pod Crnim Vrhom, nalazi se »džgura« (zgura) u kupovima, također stare rudarske rupe. Oko Kratova ima i drugih rudišta, gdje su bili stari rudarski radovi. — I u porječju Zletovske Reke, u staroj župi Zletovu, veliko je bogatstvo rudnika. To je upravo najbogatiji kraj K. Z. R. P. Poznati Lesnovski manastir, najvažniji stari srpski spomenik ovoga kraja, leži zajedno sa selom Lesnovom, na dnu starog vulkanskog kratera, čiji okvir čine Lesnovske Čuke. Čuka Gradište od porfirne brečije ima kamenolome, gdje se siječe kratovsko odlično vodenično kamenje i izvozi u mnoge krajeve južne Srbije. Okolina Lesnovskog manastira vrlo je bogata raznim rudama. Najdeblje rudne žice cijeloga zletovskog kraja su u potocima Oda i Ljuti Dol, koji su izvorni kraci Koritnice, desnog pritoka Zletovske Reke niže Zletova. S obje strane Ode pa k Lesnovskom manastiru pruža se rudna žica mješavine željeza i mangana, debela 20—30 m, a duga preko 1 km. Tu ima i tanjih žica srebrovitog galenita i barita, a zatim debelih žica pirita i halkopirita. Ove su rude vađene, i u njima ima rupa starijih i mlađih. U Ljutom Dolu i Odi su najbogatije rudne žice K. Z. R. P. Iste se rudne žice javljaju i između Lesnovskog manastira, Dugog Rida i sela Dobreva na desnoj strani Koritnice. Oko Dobreva ima kupišta od mlade troskve i potkopa s drvenim podupiračima. Tu su najmlađi mnogobrojni rudarski radovi turskoga doba, a u rudama ima željeza, mangana, olova, bakra, cinka i sumpora, a u piritima i halkopiritima bit će i plemenitih metala. Naviše, preko Dugog Rida, na južnoj strani Bukovca i Pečenice, ima debela žica iz piroluzita i srebronosnog galenita. U novije tursko vrijeme ove su rude vadili sa površine neki grčki trgovci. Južno od Lesnova je eruptivna glavica Volujak, stari parazitski krater pod glavnim lesnovskim; vulkanski tuf Volujaka sadrži magnetita. Na brdu Selska Korija kod Plešinaca ima u tufu debelih žica od sumpora, a tu na mjestu Kula su debele žice čistog sumpora, koji je u posljednje vrijeme

Digitized by Google

turskog rudarstva nađen u većim količinama. Pored toga u tufi se javljaju i žice pirita i halkopirita. U porječju Male Reke, lijevog pritoka Zletovske ili Goleme Reke više Zletova, ima željeznih ruda. Nad samim Zletovom, u dolini Goleme ili Zletovske Reke, vide se velika kupišta od mlade zgure i razvaline talionica. Tu su u najnovije doba turskoga rudarstva topili rudu od sela Dobreva. U Zletovu ima tri stare rudarske kule kratovskoga kroja. U porječju Rudarske Reke, lijevog pritoka Zletovske Reke niže Zletova, ima žica galenita, piroluzita i ruda željeza. Na Rudarskoj Reci leže Štalkovica i Tursko Rudare, u kome stoji jedna stara rudarska kula.

Od svih ruda K. Z. R. P. najskupocijenije su rude zlata i srebra, koje idu uzgredno uz pirite i halkopirite i uz galenite, a najviše je ruda barita, mangana i željeza, zatim olova i pirita najposlije cinka, bakra i sumpora. Ima manjih žica i gnijezdasto razvijenih rudišta galenita. 1836 u Kratovu je od 400 oka rude galenita dobiveno 200 oka olova i 700 drama srebra. Ima čistih rudišta olova i bakra, a ima i izmiješanih olovnih, bakarnih i cinkanih ruda. Rudnik Sasa u Osogovu bogat je olovom i srebrom. Manganske se rude površinski javljaju u debelim mješovitim rudnim žicama na dužini od 6 km između Šlegova i Dobreva, u kojima je glavna sastojina karbonat mangana po površini oksidiran. To je najveći manganski rudnik u južnoj Srbiji, u kome se mangan može dobivati kao sporedan produkat. U okolini Kratova je i znatno bogatstvo magnetitskog pijeska za dobivanje željeza. U K. Z. R. P. vrlo je važna ruda pirit. To je jedno od najvažnijih piritskih rudišta u cijeloj Kraljevini. Pirit je vezan za erupcije andezitskih, trahitskih i dacitskih lava. Sa piritom su združene olovne, cinkove, bakarne, željezne, manganske, baritne rude i t. d. Piriti su zlatonosni i srebronosni i zlato i srebro, ovdje nekada vađeno, podrijetlom je iz ovih pirita, pored srebra iz galenita.

Prema približnoj procjeni uzima se da u K. Z. R. P. ima za eksploataciju u tonama (po 1.000 kg) računajući: barita 35 milijuna, mangana 25 milijuna, željeza 25 milijuna, pirita 10 milijuna, olova 10 milijuna, cinka 4½ milijuna, bakra 1½ milijuna, pored još velike količine zlata i srebra, sumpora i drugih ruda. To je ogromno, neprocjenjivo bogatsvo, koje je nekada kroz vijekove koliko toliko iskorišćavano, a sada još leži netaknuto.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906); F. Tućan, Naše rudno blago (1919); K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

KRATOVSKO-ZLETOVSKO RUDARSTVO. V. Kratovo, Kratovsko-Zletovsko rudarsko područje.

KRBAVA. 1. Kraj u južnoj Hrvatskoj, od Like na istoku. Ime je po vodi K., koja teče pod glavnim mjestom Udbinom. Jezgru K. čini krasko polje, osjekom 650 m visoko, od sjevernog okrajka kod Bunića do južnog kod Komića 35 km dugo, 4—5 km široko, oko 150 km² prostrano. K. rastavlja na zapadu od Like planina Vrebačka Staza, sa Kozanom. Sjeveroistočni i istočni horizont zatvara Plješivica (Gola P. 1.649 m, Ozeblin 1.657 m), čiji niži ogranci dopiru do samoga polja. Na jugu se dižu visovi planine Resnika. Sjeverna i istočna strana K. obiluju pećinama i izvorima, koji za proljetnih i jesenjih kiša daju toliko obilje vode, da ona poplavi preko 30 km² polja. Prije se poplave držale i godinu dana, a sada, odkako se ponori nadziru i čiste, ne traju duže od 2 mjeseca. — Kroz Krnjakovu pećinu teče Krbavica, a iz Zelene pećine, koja ima malo jezerce, izbija obilna voda i izbacuje mnoštvo ribica, pijora, koje daju svinjama za hranu ili upotrebljavaju za gnojenje njiva.

Vode Krbavskoga (Krbava, Krbavica, Karamanuša) i Koreničkoga Polja (Korenica) sve su ponornice, a teku pravcem prema planini Plješivici, pod nju poniru, pa proviru na njenoj sjeveroistočnoj strani pod posebnim imenima (Klokot), i utiču u Unu, dakle pripadaju Podunavlju i Crnom moru, dok se Lika i Gacka, protekavši ispod Velebita, izlivaju u Jadransko more. U svjevernom kraju Krbavskoga Polja ima pijeska, koji vjetar snosi na njive i livade, te škodi njihovoj rodnosti.

Premda je K. nešto viša od zapadne susjedne Like, ipak je od nje pi-

Digitized by Google

tomija i rodnija. Usjevi obilno rode, naročito raste ječam Krbavac, krupno zrnat i dobar za kuhanje piva. Ima i krasnih šljivika. Znatno je također stočarstvo, osobito ovčarstvo. Ipak su inače krepki i zdravi stanovnici, podalje od prometnih puteva i središta civilizacije i zbog dugih ratova u prošlosti, zaostali u duhovnoj kulturi (u srezu Udbini 1910 bilo je nepismenih 79·9%, u čitavoj Lici i Krbavi 74·9%). — Osim glavne, sreske varošice, Udbine, znatna su mjesta u K.: Bunić, Komić, Kurjak, Mekinjar, Podlapac i Visuć.

Župa K. je u srednjem vijeku zapremala i Korenicu, pa je s juga graničila sa župom Otučom, sa zapada sa župom Likom, s Bužanima i sa župom Gackom, sa sjevera sa Drežničkom župom oko Plitvičkih Jezera, dok ju je na istoku planina Plješivica (historijski Vražji Vrtal) rastavljala od Pounja, gdje su bile župe Unska (sa stolom u Srbu), Lapačka (Rmanj), Nebljuska i Humska. Prema tome je K. zapremala današnji srez udbinski i dio sreza koreničkog.

K. je već u 10 vijeku bila znatna oblast, županija, kojom je, kao i Likom i Gackom, upravljao hrvatski ban. Latinsko ime Corbavia javlja se prvi put između 1045 i 1067. u popisu župa splitske mitropolije. 1078. za kralja Zvonimira, spominje se krbavski župan Desimir, 1100 Desila, župan Krbave, na glagoljskoj baščanskoj ploči, a 1198 Slavogost, comes Corbaviensis. Potonji comites, krbavski knezovi, koji počinju (1208—1221) sa Slovinjom, pripadali su znamenitom plemenu Gusića, koje je došlo u K. oko 1200 iz županije Sidrage, kod Biograda. Po knezu Kurjaku, koji je vladao K. pod kraj 13 vijeka, zvali su se Kurjakovići. On i njegovi sinovi, Budislav, Pavao i Gregorije, vladali su samo K., no vlast njihovih potomaka raširila se dalje. Posljednji krbavski knez Ivan Torkvat Karlović u ugovoru o nasljedstvu, što ga je 1509 učinio sa svojim, po sestri Jeleni, zetom Nikolom Zrinskim, nabraja redom svoje gradove i posjede, po čemu se može razabrati kako je bilo prostrano imanje krbavskih knezova. U njihovoj su vlasti bila dvadeset i dva znamenita grada u tri županije (krbavskoj, ličkoj i kninskoj) i u dvije župe (otočkoj i odorjanskoj). Posljednji knez Ivan Karlović bio je najznatniji od svih krbavskih knezova. On je bio na cetinskom izbornom saboru (1/1 1527). Proslavio se u borbi sa Turcima, ali svoj zavičaj nije mogao od njih obraniti. Umro je kao hrvatski ban 1531 na Medvedgradu, a sahranjen je u Remetama, kod Zagreba. Uspomena mu i danas živi u narodnoj pjesmi. — 1118—1457 (1460) bila je u K. posebna biskupija, sa stolicom u Udbini. Ona je, osim K., zauzimala i polovinu Like, i župe: Novi Grad, Plas (Plaški), Drežnik i Modruše. Kada je K. zaprijetila opasnost od Turaka, biskupska je stolica prenijeta u Modruše, odatle u još sigurnije Primorje (Novi Vinodol), a napokon je 1567 sjedinjena sa senjskom biskupijom.

Pod Udbinom na Krbavskom Polju bila je 11/9 1493 velika bitka sa Turcima. U njoj je izginuo cvijet hrvatskog plemstva i 10.000 vojnika (od 15.000). Sam zapovjednik hrvatske vojske, ban Mirko Derenčin, pao je u tursko ropstvo. Dubrovački pjesnik Mavro Vetranić poređuje krbavsku sa kosovskom bitkom. Krbavski je poraz opjevala i narodna pjesma. Otada nisu više imali mira od Turaka ni K. ni Lika, dok ih nisu napokon 1528 pokorili, i osnovali lički turski sandžak, sa znatnim mjestom Udbinom. Što je na kršćanskoj strani bio Senj, to je otada za 170 godina na turskoj strani bila Udbina: baza turskog četovanja u onome kraju. Čuveni su bili Turci Udbinjani. — O životu u K. i Lici za turskoga gospodstva prilično vjernu sliku daju junačke pjesme muhamedovske. Pošto su protjerani Turci (1689), Lika su i K. pripojene hrvatskoj vojničkoj krajini, a poslije razvojačenja (1881) ujedinjenje su u ličko-krbavsku županiju, sa sjedištem u Gospiću. Sada one čine u Kraljevini SHS južni dio primorsko-krajiške oblasti.

Literatura: V. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog Društva, Nove serije VII, 129); V. Klaić, Rodoslovje knezova krbavskih od plemena Gusića (Rad, 134). *J. Modestin.*

2. Veliko krasko polje u Hrvatskoj, južno-jugozapadno od Plješivice, a istočno od Ličkog Polja, odnosno trga Gospića. K. je sa svih strana opkoljena planinama. Na sjeveroistoku se

Digitized by Google

dižu: Pogledalo 809 m, Debelo Brdo 941 m, Vršak 941 m, Velika Greda 1.255 m, Orlovača 1.338 m, Brusnić 1.373 m, na jugoistoku: Gradina 955 m i Ivanov Vrh 1.093 m, na jugozapadu: Pištalica 874 m, Oštra Glava 911 m, Goli Vrh 913 m, Ljutica 948 m, Podovi 773 m i Kosa 968 m, a na sjeverozapadu: Crni Vrh 1.175 m i Pišaćuša 1.103 m. — K. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku; leži na apsolutnoj visini od 624 do 706 m, a zauzima površinu od 67·3 km². Dno K. je neravno, ali se spušta uglavnom prema istoku. Dno polja je pokriveno vapnencem, pješčenikom, a u srednjem dijelu pijeskom, gdjegdje je zeleno, zasijano raznim kulturama i prilično plodno, dok je vapnenačko kamenje, koje ga obrubljuje, pusto i nago.

Južna polovina K. jako je nagnuta prema sjeverozapadu, t. j. prema Hržiću, najnižem dijelu polja, koji je sličan karličastoj depresiji. Sa jugoistočnog oboda K., istočno od Udbine, izvire iz nekoliko vrela rječica Krbava; ona teče prema sjeverozapadu i kroz dva ponora ponira. Na sjeverozapadnom kraju polja izviru nepresušivo Dragaševo Vrelo, kojim se hrani potočić Kozjan, a iz Hrnjakove pećine rječica Krbavica, u koju se, pored Kozjana, ulivaju Bunićki i Šalamunićki potok, ali i te rječice nestaje u ponoru Vidrovac, oko 2·5 km južno od Debelog Brda. Sa jugozapadne strane K., iz vrela niže Gornjeg Rebića, počinje teći periodski potok Karamanuša, u koji se ulivaju: Suvaja, Peranovac i Čorak, ali se on gubi u velikoj Bari kod sela Pisača, ili pri visokoj vodi otiče u Hržić. Naposljetku, sa južnog ruba Hržića izvire iz malog Čorkova Jezera i vrela Kotao potočić Ribnjak, koji na sjeveroistoku također ponire u dva ponora. — Pri dugotrajnim kišama počne voda šikljati i iz periodskih vrela na zapadnom obodu K., a naročito iz Pištalina, u sredini Hržića, tako da cijela ova depresija sa površinom od 36 km² bude uskoro poplavljena. U tim slučajevima voda otiče i kroz tridesetak drugih potoka. — Sjeveroistočnim krajem polja prolazi drum Otočac i Priboj—Bunić—Udbina—Obrovac, sjeverozapadnim i zapadnim, drum Bunić—Pisač—Holjevčev Bunar—Gospić, a jugozapadnim krajem, drum Udbina—Mekinjar—Holjevčev Bunar. — Sva naselja u K. nalaze se po obodu polja, nisu ušorena, nego su kuće poredane u nizu, mahom uz sam okrajak. Pored Udbine, koja je južno od K., na visini od 830 m, dominira poljem, najveća su naselja Jošan i Mekinjar.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (I, Abhandlungen d. k. k. geogr. Gesellschaft, V, 1903/04).

P. Vujević.

3. Ponornica u Hrvatskoj, u polju Krbavi. K. izvire na jugoistočnom kraju polja iz nekoliko vrela, na podnožju Malog Brusnića 908 m i Krdašice 880 m, oko 4 km istočno od mjesta Udbine. K. sa izvorišta počinje teći prema zapadu, kasnije prema zapadu-sjeverozapadu, a po ulazu u polje skreće u pravac sjeverozapada. Ponire kroz dva ponora na srednjem dijelu Krbavskog Polja. Dužina K. korita je 20 km, a površina porječja 533 km². *P. V.*

KRBAVICA. 1. Malo krasko polje u Hrvatskoj, sjeverno-sjeverozapadno od polja Krbave, opkoljeno sa svih strana planinama. Na sjeveru se dižu: Gospodska Poljana 1.024 m i Ogradak 943 m, na istoku: Mrzin Vrh 1.269 m i Mali Mrzin 827 m, na jugu: Murgovac 863 m i Pišaćuša 1.103 m, a na zapadu: Rudina Kosa 928 m i Vučji Les 875 m. — K. leži na apsolutnoj visini od 657 m, oko 200 do 500 m ispod okolnih vrhova, a zauzima površinu od 2·5 km². Kroz ovo polje teku samo dvije male ponornice. Na sjevernom kraju K. nalazi se nepresušivo vrelo u obliku malog jezerca. Iz njega, počinje teći po zapadnoj strani polja i kroz šljunkovito korito bistri potok Klasulja, od sjevera prema jugu, ali mu voda počne dijelom ponirati već nedaleko od hrama u selu Krbavici, a ostatak se dalje na jugu razdijeli, i teče kroz dvije jaruge, pa najposlije ponire kroz nekoliko ponora: pri niskoj vodi kroz dva, pri visokoj i kroz ostale. Istočnim krajem K. teče potočić Jasik, koji izvire iz tri vrela, i poslije kratkog toka prvo se gubi u gornjem, a južnije u donjem ponoru Obrić. Poslije dugotrajnih kiša nastaje u K. povodanj; voda poplavi površinu od 0·6 km² sa dubinom od 50 cm, ali poplava većinom traje tek nekoliko dana. — Zbog malog prostora, koji K. zauzima, i zbog slabe plodnosti zemljišta, nema uslova za razvitak ve-

Digitized by Google

ćih naselja. I najveća od njih, Krbavica i Mirić, prije su zaseoci no sela. Preko polja prolazi drum Krbavica—Bunić—Korenica, Udbina i Gospić.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (I, Abhandlungen d. k. k. geogr. Gesellschaft, V, 1903/04).

P. Vujević.

3. Ponornica u Hrvatskoj, u polju Krbavi. K. izvire više sjeverozapadnog kraja polja, iz Dragaševa Vrela, u dolini između Pišaćuše 1.103 m, Kozjana 1.269 m i Crnog Vrha 1.175 m, i uglavnom teče u pravcu pružanja polja, prema jugoistoku, samo na srednjem toku opisuje vrlo veliku vijugu. Sa desne, jugozapadne strane, K. prima kao pritoke: Bunićki i Šalamunićki potok, a sa lijeve strane vodu iz Krbavičkog Polja, koja teče podzemnim putem i izliva se iz Hrnjakove Pećine, na sjevernom kraju polja Krbave. K. ponire u ponoru Vidrovcu, oko 2·5 km zapadno od sela Pećane. Dužina K. korita je 13·5 km.

P. V.

KRBAVSKA BISKUPIJA. V. Senjska i modruška ili krbavska biskupija.

KRČELIĆ ADAM BALTAZAR (Kerczelich), historik (5/2 1715, Brdovec, nedaleko od Zagreba — 29/3 1778, Zagreb). K. je bio podrijetlom iz Krbave i imao je plemićki atribut de Corbavia. U 8 godini doveo ga je otac u Zagreb, i dao ga je u jezuitsku školu. U 14 godini prešao je u sjemenište, a kako se marljivošću i darom istakao, poslali su ga u Beč, gdje je tri godine učio filozofiju u hrvatskom kolegiju. Kasnije je K. nastavio i dovršio nauke u Bologni (teologiju, 1734—1738). Tu je dobro naučio talijanski i francuski, što mu je u životu dobro došlo. 1738 vratio se K. u domovinu, kao doktor filozofije i teologije. Biskup Đuro Branjug postavio ga je za župnika u Selima, kraj Siska. U to se vrijeme K. upoznao sa zagrebačkim kanonikom I. Marcelovićem, koji se mnogo bavio proučavanjem crkvene historije zagrebačke biskupije. Marcelović mu je poklonio svoje nedovršeno djelo o historiji zagrebačke crkve, pa ga je zamolio, da to djelo i dovrši. Povjerenje, koje je imao Marcelović u K. bilo je sasvim opravdano, jer se K. svom ozbiljnošću i dovoljnom spremom dao na historijska istraživanja. 1745 K. je postao sublektor (prefekt) zagrebačkog sjemeništa. 1747 izabran je i imenovan za kanonika i protonotara. Častoljubivi K. težio je neprestano novim častima, pa su mu i te želje i težnje donijele u kasnijem životu mnogo gorkih iskušenja. — 1747 poslao je K. njegov zaštitnik, biskup Branjug za rektora u bečki hrvatski kolegij, a ujedno da bude i zastupnik kaptola i biskupa u carskom dvoru. U Beču je K. došao u dodir sa najvišim faktorima, što više sprijateljio se i sa Gerardom van Swieten-om. K. ambiciozna i častoljubiva priroda ubrzo je našla plodno tlo za razne protivunarodne usluge, koje je imao učiniti dvoru. K. je pristao da brani ideju jedinstvene Austrije, sa jednim ustavom i jezikom. K. je neobično odano vršio tu službu kao hrvatski historik. 1749 vratio se u Zagreb sa tom misijom. S jedne strane taj posao, a sa druge njegova izazivačka priroda i zavist njegovih drugova kanonika, učinili su, da mu je položaj i rad bio vrlo težak. Vratio se u Beč, i ostao je do kraja januara 1750. Pri povratku zaoštrili su se odnosi između kanonika i K., tim više, što nije bilo više njegovog protektora, biskupa Branjuga, na čije je mjesto došao K. protivukandidat za biskupsku stolicu, Tauzi. Svoje najveće djelo, koje je počeo štampati 1754, mogao je K., zbog intriga i kaptola i biskupa Tauzija, doštampati tek poslije smrti biskupove (1770). Bio je na neko vrijeme i suspendiran od svih dužnosti i plaće. Veliki dio njegovih ličnih nevolja i karakteristika za kulturno shvaćanje njegovih drugova nalazi se prikazan u njegovim djelima, naročito u djelu »Annuae«. Za vrijeme najtežih progona (i ako dobar sluga carice Marije Terezije, koja nije mogla da zaštiti svog štićenika od borbe s kanonicima), poučavao je K. mlade hrvatske aristokrate. 1777 poklonio je svoju biblioteku, koja je tako postala jednim od glavnih osnova današnjoj zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

K. se mnogobrojna djela mogu podijeliti na historijska, pravna i teološka, a pisao ih je na latinskom i na hrvatskom. U historijskim djelima ima dragocjenih vijesti, naročito za njegovo, ili njemu blisko vrijeme, a i za starije doba, osobito kad donosi izvore, do kojih se teško dolazi ili su se kasnije izgubili. Najvažniji

Digitized by Google

su mu ovi radovi: Historiarum cathedralis ecclesia Zagrabiensis partis primae tomus I, 1770, De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae preliminares (1770), Annuae sive historia ab anno inclusive 1748 et subsequis 1767 ad posteritatis notitiam (Izdao T. Smičiklas 1901).

K. i ako sa svojim radom dolazi iza rada Luciusova, znači prema Luciusovoj akribiji i vrijednosti veliki nazadak u hrvatskoj historiografiji. Detaljnu bibliografiju K. djela dao je Smičiklas u izdanju djela »Annuae«, u uvodu.

Literatura: M. Mesić, O Krčeliću i njegovih Anuah (Rad, 32); M. Mesić, Korespondencija Krčelićeva i nješto građe iz njegove velike pravde (Starine, 8, 93 do 243); F. Šišić, Enchiridion, 71—77. *V. Novak.*

KRČEVINAC SLAVKO (10/10 1883, Latvica, srez ariljski, okrug užički — 3/9 1914 Kostajnik). Gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Beogradu. Bio je sudski pisar, potom advokat u Beogradu. Spadao je među najdarovitije omladince. Još kao student proputovao je, radi proučavanja naroda, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju i Crnu Goru. Radio je u Pijemontu i u Republici, kojoj je u dva maha bio i urednik. K. je bio osnivač prvog omladinskog republikanskog kluba, čiji je organ bila Republika. Sudjelovao je u turskom, bugarskom i Svjetskom Ratu i poginuo je na Kostajniku. *J. P.*

KRČKA BISKUPIJA ima svoje sjedište u gradu Krku, na otoku Krku. Početak joj je neizvjestan. Chronicom Gradense tvrdi, da je osnovana 579, ali to nije točno. 827 morala je K. B. postojati, jer je tada gradeška crkva na mantovskom saboru, na temelju svoje kronike stavljala osnivanje u 579. Ispočetka se nalazila pod gradiškim patrijarhom, a kasnije je, možda oko 877—879, potpala pod splitsku nadbiskupiju. 928 spominje se na splitskom saboru. Prvi joj je, po imenu poznati, biskup Vitalis (spominje se 990). 1154 K. B. potpala je pod novu zadarsku nadbiskupiju, a 1830 pod goričku. Međutim su joj 1828 pripojene još dvije male biskupije: na otoku Rabu i Osoru. — Danas je K. B. samo pravno jedna cjelina, dok se faktično dijeli na teritorij u Kraljevini SHS i u Italiji. Cijela biskupija broji oko 60.000 duša, od kojih se $^3/_5$ nalaze u SHS, a $^2/_5$ u Italiji. Kaptol ima jedan, zborne crkve dvije (Osor, Cres), dekanata 7 (4 u SHS, 3 u Italiji), župa i ekspozitura 50 (28 u SHS, 22 u Italiji), svjetovnih svećenika preko 60, više redovnika i redovnica (franjevci, benediktovke, klarinke, milosrdnice, službenice srca Isusova i t. d.).

Stolna crkva u Krku potiče iz 12 vijeka. Uz nju se nalazi i stara stolna crkva Sv. Kvirina, zaštitnika grada i biskupije. U stolnoj crkvi u Osoru čuva se tijelo Sv. Gaudencija mučenika. U kapelici Sv. Lucije, u Baškoj, nalazi se naš najstariji glagoljski spomenik, postavljen oko 1100, na kome stoji, da je tu crkvu obdario hrvatski kralj Zvonimir, a sagradio je opat Dobrovit. U Vrbniku se čuva vrlo star velik gotički relikvijarij, i također stari romanski kalež.

Literatura: Farlatti-Coleti, Illyrici Sacri, V; Crnčić, Najstarija povijest o krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji (1867), Smičiklas, Diplomatički Zbornik (II, 1904); Kos, Gradivo (I, II).

J. Jelenić.

KRČMAR VODA, u kruševačkom okrugu je najradioaktivnija voda u Srbiji. 74 M. E. Ne eksploatira se.

L. N.

KRČMARIĆ BOGDAN, pseudonim. V. Stipac Ivan.

KREBS NORBERT DR., profesor geografije na univerzitetu u Freiburgu, Breisgau (1876, Leoben, Štajerska). U svom naučnom radu K. se naročito bavio regionalnom geografijom, a pored toga školskom geografijom i geomorfologijom. Toga radi K. je obišao dosta zemalja, pored ostalih Istru, Slovenačku, Dalmaciju, i, za vrijeme Svjetskog Rata, Srbiju, Rašku i Makedoniju. O tim krajevima napisao je K. više radova, od kojih su neki više političke prirode i dijelom netočni: Die landeskundliche Literatur der österreichischen Karstländer in den Jahren 1897 bis 1904 (Geogr. Jahresbericht aus Österreich, IV, 1906, a za god. 1905—1908 u VIII, 1910), Die Halbinsel Istrien (Penck's Geogr. Abh., IX, 1907), Offene Fragen der Karstkunde (Geogr. Zeitschrift, 1910), Die Häfen der Adria (Inst. f. Meereskunde, Berlin, V, 1911), Die physikalisch-geographischen Verhält-

Digitized by Google

nisse Dalmatiens (1911), Serbien u. d. Serbische Kriegsschauplatz (1914), Österreich - Ungarns Küstenraum (Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde, 1915), Vorläufiger Bericht über den ersten Teil der geographisch-geologischen Studienreise nach Serbien (Mitt. d. k. k. geogr. Ges., 1916; na istom mjestu i o drugom dijelu putovanja), Der mazedonische Kriegsschauplatz (1916), Serbische Landschaftstypen (1917), Wirtschafts-geographische Betrachtungen auf den beiden Studienreisen nach Serbien (1917), Belgrad (Österr. Monatsschrift f. d. Orient, 1917), Geogr. Betrachtungen auf den besetzten Gebieten der Balkanhalbinsel (1917), Die anthropogeographischen Räume der Balkanhalbinsel (Festband A. Penck's, 1918), Beiträge zur Geographie Serbiens und Rasciens (1922), Fragmente einer Landeskunde des Innerkrainer Karstes (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, 1924), Morphogenetische Skizzen aus Istrien (Jahresber. d. deutschen Staats-Oberrealschule Triest 1904), Verbogene Verebnungsflächen in Istrien (Geogr. Jahresber. aus Österreich, IV, 1906).

P. Vujević.

KREDITNA BANKA A. D. Osnovana je 1900. Centrala Stara Pazova. Filijale Indija i Golubinci. Kapital je 1,000.000. Fondovi 260.000, ulozi 4,627.737, vjerovnici 1,076.339, gotovina 441.419, potraživanja kod novčanih zavoda 149.838, mjenice 4,430.816, vrijednosni papiri 175,924, dužnici i konzorcijski poslovi 1,138.624, dobit 335.102 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Žarko Ilić, direktor Nik. Janković.

N. S.

KREDITNA BANKA A. D. Osnovana je 1910. Centrala Novska. Kapital je 250.000. Ulozi 1,833.347, mjenice 1,171.543, roba 338.097, dobit 33.000 Din. Dividenda 12%. Predsjednik Dimitrije Jagodić. *N. S.*

KREGAR RADO, arhitekt (29/4 1893, Ljubljana). Maturirao je na realci u Ljubljani 1913. Studirao je poslije toga arhitekturu na tehnici u Beču. 1919 postao je profesor na tehničkoj srednjoj školi u Ljubljani. Radio je kao učitelj, kritičar, praktični arhitekt i scenograf u kazalištu. Izradio je zgradu za urede obratne direkcije južne železnice u Ljubljani. Sudjelovao je u konkurzima za crkvu Sv. Magdalene u Mariboru 1925 (treća nagrada), za palaču ureda za osiguranje radnika u Zagrebu 1924 (treća nagrada), za palaču čekovnog ureda u Ljubljani 1925 (druga nagrada). Sudjelovao je, sa scenskim projektima, na izložbi dekorativne umjetnosti u Parizu 1925. *F. S.*

KREK FRANČIŠEK, pjesnik (9/4 1858, Selca, kod Škofje Loke — 2/8 1921, Vranja Peč, nad Kamnikom). K. je svršio gimnaziju u Kranju i Ljubljani, bogosloviju u Ljubljani i postao je 1882 svećenik. Kao kapelan služio je od 1883 u različitim mjestima ljubljanske biskupije. Od 1896 do smrti bio je župnik u Vranjoj Peči. K. je bio u osamdesetim i devedesetim godinama cijenjen pjesnik Tomšičevog Vrtca, Mohorjeve Družbe i prvih godišta Doma in Sveta (1888 do 1893). *I. G.*

KREK GOJMIR DR., profesor univerziteta, kompozitor (27/6 1875, Graz). K. je učio gimnaziju u Grazu, univerzitet u Grazu i Leipzigu (pravo, historiju umjetnosti, slavistiku). Muziku je učio na školi štajerskog muzičkog društva u Grazu (1888—1896) i u Leipzigu (1902—1903). — Glavne K. kompozicije su: 22 zbirke pjesama za muške i mješovite zborove, solo-pjesama i dueta, sa pratnjom klavira ili orgulja, zatim kompozicije za klavir (dvo- i četvororučne) orgulje i instrumente. K. je predsjednik ispitne komisije na ljubljanskom konzervatoriju. *J. M.*

KREK GREGOR DR., slavist i pisac (8/3 1840, Četena Ravan, Gorenjska — 2/8 1905, Graz). K. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1860), a filozofski fakultet u Grazu i Beču. Služio je od 1865 u realci u Grazu, habilitirao je 1867 za slavistiku i postao je 1871 vanredan, a 1874 redovni profesor univerziteta u Grazu. Poslije penzioniranja preselio se u Ljubljanu. Od 1858 K. je pisao pjesme za Novice, Slovenski Glasnik i nešto za Leptir (1860). 1862 izašla je zbirka Pesmi, a 1863 romantička epska pjesma Na sveti večer o polnoči. K. pjesme nisu baš originalne. Kao đak interesirao se K. i za narodne pjesme i narodno blago, i kasnije se kao naučnjak skoro sasvim posvetio proučavanju tradicionalne literature. Glavno mu je djelo: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte (1874, 2 izd. 1887). 1881 osnovao je K., u društvu sa Tr-

Digitized by Google

stenjakom i Sketom, beletrističko-naučni list Kres.

Literatura: M. P., Dom in Svet (1900, 149); Ljubljanski Zvon (1905, 575); J. Tominšek (Slovan, 3, 33); Ilustrovani Narodni Koledar za 1906; Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva (2, 458). *I. G.*

KREK JANEZ DR. (25/12 1865, Sv. Gregor, Slovenačka — 8/10 1917). Bio je socijalni političar velikog stila, duša jugoslovenskog pokreta u bivšoj monarhiji, nacionalni ekonom, gospodarski organizator slovenskog naroda. Bio je profesor bogoslovije. Stvorio je jaku sadašnju slovensku generaciju. Osnovao je zadružnu zvezu, poslije gospodarsku zvezu u Ljubljani, i bio je jedan od duševnih stvaratelja dalmatinskog zadružnog saveza. U zadružnom pogledu djelovao je također i u Hrvatskoj i Bosni Glasoviti su bili njegovi socijalno-gospodarski tečajevi na Sv. Joštu. Duže vremena bio je zastupnik na bečkom carevinskom vijeću.

S. D.

KREKOVIĆ PETAR, književnik (17/5 1866, Perušić — 28/9 1922, Vukovar). Učio je romansku filologiju u Beču i Parizu. Služio je na srednjim školama u Zemunu, Karlovcu i Vukovaru. Prevodio je francuske drame za narodno kazalište u Zagrebu. U Jagićevu Arhivu, Vijencu i Nastavnom Vjesniku izašle su K. literarno-historijske studije iz područja stare dubrovačko-dalmatinske književnosti.

B. V.

KREMEN, planina u Srbiji, između rijeka: Jablanice-Prekopčeličke-Puste-Belanovske (pritoke Jablanice), sjeverno od mjesta Lebana, odnosno 13 km zapadno od Leskovca. K. je sastavljen od prastarih škriljevaca. Pruža se od jugozapada k sjeveroistoku, a najviši visovi su: Kremen 410 m, Kamenita Čuka 270 m, kota 339 m. — Jugoistočnim podnožjem K. vodi kolski put Leskovac—Lebane—Medveđa, sjevernim i zapadnim, put Leskovac—Bojnik—Runjkovac, a i dva-tri puta vode preko K. *P. V.*

KREMENJAK, planinica u Slovenačkoj, sjeverno od izvorišnog toka Krke, istočno od donjeg toka Višnjice (pritoke Krke), 7·5 km sjeverozapadno od Žužemberka, odnosno 10 km zapadno-jugozapadno od Trebnja (na rijeci Temenici). K. je visok 570 m.

P. V.

KREMSER-SCHMIDT JANEZ MARTIN, slikar (2/9 1718, Stein, na Dunavu — 28/6 1801). K. ima mnogo crkvenih slika u Slovenačkoj. K. su kopirali L. Lajer i Lajerova škola. Glavna djela K. u Slovenačkoj su: u Velesovom (7 slika iz 1771), u crkvi na Pungertu, u Kranju (slika Sv. Fabijana), u Ljubljani (slika Marijina u kapeli vojničke bolnice i freske u Virantovoj ili Gruberovoj kući), u Dolu (slika Sv. Marijete), u Gornjem Gradu (4 slike iz 1773 i 1775), Kod Strala u Staroj Loki (Otmica Sabinjanki i Danaide iz 1785).

Literatura: V. Steska, Dom in Svet (1898). *F. S.*

KRESSER MILAN DR., statističar (13/9 1876, Senj — 18/1 1924, Beograd). K. je svršio gimnaziju i pravo u Zagrebu, 1897 je promoviran za doktora prava, 1898 stupio je u službu kraljevskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, gdje je napredovao i 1913 postavljen je za zamjenika ravnatelja. Sarađivao je pri organizaciji hrvatske statistike. 1908 postao je saradnik zemaljskog povjerenstva za ustanovljivanje naziva mjesta, a od 1913 bio je njegov potpredsjednik. 1920 prešao je u Beograd, kao zamjenik direktora državne statistike, a 1923 postavljen je za honorarnog profesora, ali nije dospio da predaje. — K. se bavio uglavnom teorijom statistike. Radovi su mu: Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini (1910), Prilog teoriji statističkih zakona, Gustoća žiteljstva u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Statistika ratarske produkcije i pitanje naše prehrane, Pravni temelji upravne statistike Hrvatske i Slavonije. Sarađivao je u publikacijama hrvatske statistike, naročito u Statističkom godišnjaku 1905 i Mjesečnim statističkim izvještajima 1899—1917. *R. S.*

KRESTIĆ NIKOLA, političar (22/12 1824, Zagreb — 1/12 1887, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, filozofiju u Pešti, a pravo u Zagrebu. 1847 otvorio je advokatsku kancelariju u Zagrebu. 1848—1849 bio je tajnik bana Jelačića. U doba apsolutizma mnogo se družio sa Maksom Pricom, s kojim je imao zajedničku advokatsku kancelariju, jednu od najčuvenijih u Hrvatskoj. 1861 došao je K. u hrvatski sabor, kao član narodne stranke, a zatim je stupio u t. zv. samostalnu

Digitized by Google

stranku s austrofilskim programom. 1871 stupio je opet u sabor, kao član narodne stranke i pobijao je nagodbu, ali je ipak njegova zasluga, što je došlo do sporazuma između unionista i narodnjaka, do izbora regnikolarne deputacije za reviziju nagodbe, u koju je i on bio biran. 1873 bio je izabran za predsjednika hrvatskog sabora i bio neprekidno predsjednik do 1884. Te se godine povukao u privatni život zbog bolesti. Od 1871 do svoje smrti bio je predsjednik advokatske komore.

Literatura: Narodne Novine 2/12 1887. *M. P-g.*

KREŠEVLJAKOVIĆ HAMDIJA, književnik (6/9 1890, Sarajevo). Svršio je trgovačku školu i preparandiju i položio je ispit za nastavnika građanske škole. Od 1912 služi kao nastavnik u Sarajevu. — Počeo se javljati u Beharu (1904), a kasnije je sarađivao na raznim časopisima. Posebno je izdao Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni (1912) i udžbenik Zemljopis trgovine i prometa (1924). U izdanjima jugoslavenske akademije objavio je rasprave Razgovor Vila Ilirkinja 1835 (Ljetopis, 32) i Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529—1878 (Građa, 9). *B. V.*

KREŠEVO, u 15 vijeku jedna od prijestolnica bosanskih kraljeva, s kraljevim dvorom. Grad se razvio kao rudarsko mjesto (željezni rudnik). Uz rudare podigla se tu fratarska kolonija i franjevački samostan, jedan od najstarijih i najuglednijih u cijeloj Bosni. Samostanski ljetopis, koji hvata od 1765 do 1799 objavio je fra J. Jelenić u Glasniku Zemaljskog Muzeja, 1917.

Literatura: I. Strukić, Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkoga samostana (1899). *V. Ć.*

U srednjem vijeku kopalo se u K. željezo, srebro i bakar, a u blizini živa i cinabarit. Početkom 16 vijeka propalo je rudarstvo. Željezna industrija još se održava. Mnogi kovači izraduju razne vrste poljskog željeznog oruđa, noževe i konjske potkovice, što se izvozi po cijeloj Bosni i Hercegovini. Osim toga u K. se izraduju ćilimi. Ispostava je fojničkog sreza. *M. F.*

KREŠEVSKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN potiče iz 14 vijeka. Oko 1521 Turci su ga, zajedno s crkvom, porušili, ali su ga franjevci vremenom opet podigli. 1765 izgorjeli su i samostan i crkva, pa su franjevci s mukom isposlovali dozvolu od turskih vlasti da ih obnove. Na mjestu stare crkve fra Andrija Kujundžić podigao je 1853—1860 novu, po uzorku crkve Sv. Petra u Okovima u Rimu, što se 1923 počela opet obnavljati. Međutim je 1889—1905 i stari samostan zamijenjen novim. U kreševskome su samostanu neko vrijeme stanovali i biskupi. 1708 u Kreševu je bilo 15 redovnika sa pitomcima. U Kreševu je poslednje svoje godine proživio i umro pjesnik fra Grga Martić. Samostan ima od 1765 i svoj Ljetopis.

Literatura: J. Jelenić, Protocollum conventis cresceviensis (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1917); J. Strukić, Povjestničke crtice Kreševa (1899). *J. J.*

KREŠIĆ MIJO (aprila 1818, Karlovac — 7/1 1888, Zagreb). Šest razreda gimnazije učio je u Karlovcu, zatim je u Zagrebu postao trgovački pomoćnik i otišao u inostranstvo, da se usavrši. 1840 otvorio je trgovinu u Karlovcu. Njegova kuća postala je sjedište Ilirske čitaonice, u kojoj su se sastajali najprobraniji Iliri. 1850 preselio se K. u Zagreb, i u doba apsolutizma radio je u narodnim društvima. Poslije povratka ustava prvi se usudio izdavati časopis pod imenom Naše gore list (1861—1866), a u isto vrijeme izdavao je i Hrvatski koledar, pa almanah Ladu. Poslije je napustio trgovinu, pa je pisao stručne trgovačke članke i uređivao Hrvatski zabavnik (1875). Izdao je za trgovce odličnu knjigu Mlad trgovac (1884).

Literatura: Mijo Krešić, Autobiografija (1898). *M. P-g.*

KREŠIĆ VLADIMIR (20/12 1847, Karlovac — 17/11 1924, Zagreb). Kada je osnovana u Zagrebu Hrvatsko-Slavonska Zemaljska Hipotekarna Banka, pozvan je K. za generalnog direktora. Zbog velikih zasluga, koje je K. imao za ovaj zavod, bio je izabran za predsjednika banke. 1912 sudjelovao je pri osnivanju Hrvatske Sveopće Kreditne Banke u Zagrebu, i u njoj je sve do 1919 bio potpredsjednik, a od 1919 predsjednik. Bio je i predsjednik Dioničkog Društva za Eksploataciju Drva. Dvadeset i pet

Digitized by Google

godina (do 1913) bio je K. gradski zastupnik Zagreba, predsjednik kluba većine gradskog zastupstva. Za vrijeme rata bio je potpredsjednik Crvenog Križa. *S. D.*

KREŽMA FRANJO, violinski virtuoz i kompozitor (1869, Osijek — 13/6 1881, Frankfurt na Majni). Učio je violinu najprije u Zagrebu, kod Đure Eisenhuth-a, a potom je u Beču na konzervatoriju apsolvirao kod profesora Haislera. Osim u domovini koncertirao je po južnoj, srednjoj i zapadnoj Evropi (u Rimu pred Liszt-om, a u Parizu pred Vieuxtemps-om), i to svuda sa velikim uspjehom. Najzad je bio angažiran u berlinskom Bilseovom orkestru za koncertnog majstora. — Napisao je oko stotinu vokalnih i instrumentalnih djela, od kojih se neka ističu nacionalnim muzičkim oznakama. U Bosanskom Guslaru oponaša guđenje na narodnim guslama. Veće su mu kompozicije: Erstes Quartett, dvije ouverture za orkestar i ouvertura za Klavigo. Na njegovu kompozicijsku tehniku je utjecala njemačka tradicija.

Literatura: F. Kuhač, Franjo Krežma, violinski virtuoz i komponista (Hrvatska Vila, 1882, br. 6—12, 1883 br. 6—11); Đ. Deželić, Znameniti Hrvati XIX stoljeća. *A. D.*

KRF se zove u starom grčkom Korkira ili Kerkira, u latinskom također Corcyra, u bizantskom grčkom Korifo. Otuda je postalo u sredovječnom talijanskom Corfou, iz čega su Srbo-Hrvati napravili Krf. — K. je najveće grčko ostrvo u Jonskom moru (nešto više od 700 km²; ima do 100.000 stanovnika), nedaleko od albanske (epirske) obale. U primorju, prema toj obali leži na ostrvu i istoimeni grad K., sa starom tvrđavom na visu, i sa pristaništem (oko 30.000 duša). Sjeverno od grada je obližnje ostrvce Vid (Vido, to jest Guido, nazvano tako po nekome Guidu Malipieru), a na jugu je manastirsko ostrvce Pondikonisi. K. je kamenit i brdovit, naročito na sjeveroistoku (najviši mu vis Pandokrator ima preko 900 m) i u sredini. Ali ima i dolina sa plodnom zemljom. Zimi je kišovit i maglovit, ljeti nesnosno topao, no u proljetnim mjesecima je klimatsko mjesto. Šume su na njemu rijetke. Stanovništvo živi poglavito od gojenja maslina, od vinogradarstva i ribolova, a u gradu i od trgovine.

Historija K. je vrlo stara. Poslije prvih poznatih nam stanovnika, ilirskih Liburna, tu su se naselili grčki trgovci iz dorskoga Korinta. Tako je K., još od 8 vijeka prije Kr. postao korintskom trgovačkom kolonijom. S vremenom, K. je i sam toliko procvjetao u pomorskoj trgovini, da je s Korintom poveo borbu za oslobođenje i za trgovačku prevlast u Jonskom moru, pa se najzad i otrgao od korintske vlasti (oko 585 prije Kr.). No od peloponeskog rata (431—404 prije Kr.), koji je baš i izazvan sukobima između K. i Korinta, K. je, kao i ostale grčke državice, pošao nizbrdo, istrošivši se u tom ratu i potonuvši u unutrašnje borbe između aristokratske i demokratske stranke. Njegovo se opadanje nastavilo i kasnije, jer su se oko njega grabili prvo nasljednici Aleksandra Velikog, pa poslije epirski kralj Pir, u svojim ratovima s Rimom (313—272 prije Kr.). Zatim, pritisnut i osvojen od ilirskih gusara (229 prije Kr.), K. se stalno vezao savezom za moćne Rimljane, koji su ga oslobodili od ilirske gusarske napasti. Od tada pa kroz niz stoljeća, K. se nalazio u sastavu rimskog, pa poslije bizantskog imperija.

Ali, od druge polovine 11 vijeka poslije Kr., t. j. otkako je, prijelazom bizantske južne Italije u normanske ruke i pojavom jakih pomorskih trgovačkih talijanskih republika, Bizant izgubio prevlast u Jonskom moru, K. je počeo opet potpadati pod tuđinsko negrčko gospodstvo. Njega su tada triput privremeno otrgli od Bizanta južnotalijanski Normani (1081 do 1085, 1147—1149 i 1185—1191). Zatim prije nego što će Bizant pasti pod Mlečiće i križare četvrtog križarskog rata, K. joj je oteo genovljanski gusar Vertrano, koji se tu održao i poslije križarsko-mletačkog zauzeća Bizanta (1199—1206). Kao vlasnici ovog ostrva redali su se dalje: Mlečići (1206 do 1214), koji su ga osvojili od Vertrana, pa grčka Epirska Despotovina (1214—1258), još otkako ga je njen prvi despot, Mihailo I. Anđel, otrgao od Mlečića, pa sicilijanski kralj Manfred Hohenstauffen (1258—1266), pa južnotalijanski Anžuvinci (1267 do 1386), otkako se Manfredov namjesnik na K. podvrgao Karlu I. An-

Digitized by Google

žuvinskom, i zatim opet Mlečići, sve do propasti mletačke republike (1386 do 1797). Čuvene su dvije turske opsade K. (1537 i 1716—1718), kojima su Osmanlije uzalud pokušali da uzmu to ostrvo od Mlečića. Kampoformijskim mirom K. je pripao Francuskoj (1797—1799), od koje ga je privremeno oteo rusko-turski savez. Po tom je K. bio glava jonske republike Heptaneza (Sedmoostrvlja), pod zaštitom najprije Turaka pa onda Rusa (1800 do 1807). Ali su naskoro tu opet zavladali Francuzi (1807—1814). Pariskim mirom data su grčka jonska ostrva, pa i K., Engleskoj, koja je tu upravljala preko svog lorda-komesara (1815 do 1864). Najzad je Engleska ustupila sva ta ostrva novooslobođenoj Grčkoj, koja i danas nad njima gospodari.

D. Anastasijević.

KRF I VIDO u historiji novijih ratova srpske vojske označuju najgoru fazu u sanitetskom pogledu. Poslije epidemije pjegavog tifusa (u zimi 1914—1915), sanitetske prilike u srpskoj vojsci znatno su se poboljšale, zahvaljujući, uglavnom dužoj periodi primirja, spočetka 1915. i stranoj sanitetskoj pomoći. Povlačenje 1915, naročito kroz Albaniju i Crnu Goru, u sanitetskom pogledu nepripremljeno, dalo je nemalo katastrofalne rezultate. Zbog rdave i često nikakve ishrane, vojska je najviše stradala od želučano-crijevnih poremećenja; čija priroda nije bila uvijek bakteriološki jasna. Pored dizenterije, trbušnog tifusa i crijevnih poremećenja toksične prirode ex inanitione, postoji mišljenje, da je bilo i kolere. Osim toga, bilo je i sporadičnih slučajeva pjegavog i povratnog tifusa. U Albaniji i Crnoj Gori pomrlo je oko 2.894 duše, na K. i V. 5.283. Po dolasku vojske na K., za nju, u sanitetskom pogledu, nije bilo skoro ništa pripremljeno, te je, i inače izmučena, počela davati oboljenja i umiranja u velikom broju. Najviše je umrlo na malom ostrvu do samog K. na Vidu, koje je, zbog velike smrtnosti na njemu, dobilo ime Ostrvo smrti. Na to ostrvo su izdvajani iz vojske najviše iscrpljeni i oboljeli. Ono je međutim, bilo nepripremljeno, ne samo za primitak i liječenje oboljelih, već nije imalo nikakvih skloništa ni za zdrave ljude. Francuzi su prvi priskočili u pomoć, toliko, što su donijeli s ratnih lađa velika lađarska platna, razapeli ih na velikim veslima, i tako improvizirali prva skloništa od kiša za oboljele. Sredinom januara 1916 na Vido je bila upućena i otpočela je raditi moravska stalna vojna bolnica, a sredinom februara je stigla i jedna francuska poljska bolnica, od 500 postelja, upućena sa Dardanela. Najveće umiranje na Vidu bilo je u januaru (preko 150 dnevno), krajem februara je palo na 15 do 18. Ukupan broj umrlih na Vidu se ne može znati, jer do dolaska moravske bolnice nije vođena nikakva evidencija.

Literatura: V. Stanojević, Istorija Srpskog Vojnog Saniteta (1926); Istorija Ratnih Zaraza (1924).

V. Stanojević.

KRFSKA DEKLARACIJA. Pod tim nazivom označuje se jedan politički akt, koji je 20-7/7 1917 objavljen na Krfu, sa potpisom Nikole Pašića, kao predsjednika srpske vlade, i Dr. Ante Trumbića, kao predsjednika Jugoslovenskog Odbora. U tome aktu stoji, da je jedini i neodstupni zahtjev Srba, Hrvata i Slovenaca, da, po načelu slobodnog samoopredjeljenja naroda, budu potpuno oslobođeni svakog tuđinskog ropstva, i ujedinjeni u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi. Ta je država imala da bude ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija, u kojoj bi vladala dinastija Karađorđevića. Narodno predstavništvo biralo bi se općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem. Takva jedna skupština, brojno kvalificiranom većinom, i u suglasnosti sa krunom, izdala bi prvi državni ustav. Država SHS bila bi jedinstvena država, ali to ne bi isključivalo osnivanje samoupravnih jedinica, prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama. U njoj bi vladala potpuna ravnopravnost svih triju narodnih imena, za obje azbuke (latinica i ćirilica) i za sve tri vjeroispovijesti (pravoslavnu, katoličku i muhamedansku). Naziv države bio bi Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. — K. D. je prvi zajednički akt srpske vlade i Jugoslovenskog Odbora. Njime je utvrđeno, da Srbi iz Kraljevine i austro-ugarski Jugosloveni podjednako žele narodno ujedinjenje, i to izvan okvira austro-ugarskog, pod srpskom narodnom dinastijom. K. D. prihvaćena je i od crnogorskog odbora augusta 1917.

Digitized by Google

Literatura: Kako je došlo do K. D. (Novi Život, 1921 i 1922, i zasebno, 1924). *S. Jovanović.*

KRIČI (KRIČKOVI), staro pleme nesrpskog imena i mješovitog podrijetla, amalgam Srba i balkanskih starosjedilaca. K. se spominju u historijskim spomenicima iz 1260. Po K. se zove predjel Kričak, koji se pruža od Tare do planine Stožera i rijeke Vezičnice. K. su stanovali i u Donjem Kolašinu. Držali su nekada Durmitor i Jezera, odatle su ih prognali Drobnjaci u Kričak, na desnu stranu Tare. U Drobnjaku se očuvala predaja o njihovoj borbi s K.

P. Š.

KRIM, planinski vrh u Slovenačkoj, na Rakitničnoj Planoti, 14 km istočno-jugoistočno do Vrhnike, odnosno 14 km južno-jugozapadno od Ljubljane. K. je visok 1.106 m. Većim dijelom je pošumljen. Njegovim istočnim podnožjem teče rječica Iška.

P. V.

KRISTAN ETBIN, pisac i političar (15/4 1867, Ljubljana). Učio je škole u Ljubljani i Zagrebu, a živio je kao novinar u Zagrebu, pa u Ljubljani i u Trstu. Prije rata bio je jedan od vođa jugoslovenske socijalne demokracije. Sada živi u Americi. 1892 uređivao je u Zagrebu list Hrvatsko-slovenski Ciklista, 1896 objavio je u Ljubljani socijalističku brošuru Stari i novi kmečki prijatelj, i sarađivao je kod glavnog glasila, jugoslovenske socijalne demokracije, Delavec-Rdeči Prapor, koji je 1911 pretvoren u dnevni list Zarja. Osim toga pisao je K. i za glasilo Antona Kristana, Naprej. 1899 objavio je K. zbirku pjesama Žarki in snežinke (1 do 7, 1900). Napisao je i dužu seriju crtica i pripovijedaka za Delavca, Rdeči Prapor, Zarju, Domačeg Prijatelja, Ljubljanski Zvon, Naše Zapiske, Maticu Slovensku i dr. (Morje, Ljubljanski Zvon 1904, Francka in drugo 1909, Savičev pesimizam, novela 1910, Pertinčarjevo pomlajenje, Matica Slovenska 1914) i alegorijsku pripovijetku u stihovima Vitez Janez (Ljubljanski Zvon, 1907). K. je napisao i više dramskih djela. Prvi je komad u četiri čina Volja (Ljubljanski Zvon, 1902) sa živim konfliktom u stilu Ibsena, a premalo izradenim dijalogom. Na puteve klasicizma krenuo je K. sa dramom u jambima Ljubislava (1907), koja opisuje konflikte iz ratova između Slovenstva i Nijemaca, poganstva i kršćanstva u 8 vijeku. Sa Katom Brankovič vratio se modernoj drami. U istom stilu obrađuje i drama Samosvoj konflikt između individualizma i socijalnog rada sa socijalističkom tendencijom. Socijalističku ideju revolucije prikazao je K. u drami u stihovima Kraljevanje (Slovan, 1910). K. je napisao i više komedija (Drobtinici iz Pavlihove zapuščine 1912), i prijevod Kirchsteiger, Pod spovednim pečatom (2 sv. 1907).

Literatura: Grafenauer, Zgodovina novejšega slovstva, 2 izd. 275.

I. Grafenauer.

KRISTIANOVIĆ IGNAC, kanonik zagrebački (31/7 1796, Zagreb — 18/5 1884, Zagreb). Bio je sestrić hrvatskog pisca T. Mikloušića, s kojim je živio u vrlo prijateljskim odnosima. Svršio je seminar u Zagrebu i 4/7 1819 zaređen je za svećenika. S početka je bio parohijski svećenik po selima, a 1823 preveden je u Zagreb za svećenika pri crkvi Sv. Marka. Bio je crkveni i duhovni pisac, nacionalac i patriot. Izdao je veći broj originalnih i prevedenih djela, sve na kajkavskom narječju, kao: Način vu vseh življenja događajih vsigdar zadovoljnomu biti od Ant. Alf. Sarasa, prijevod sa francuskog (1826), Blagorečja za vse celoga leta nedelje (I—II, 1830), Danica zagrebačka, almanah i kalendar (1834—1850) i dr. K. je bio posljednji istaknutiji kajkavski pisac. Bio je uvjeren da Hrvati ne treba da napuštaju to narječje, pozivao se na autoritete kao na Kopitara, Šafarika, Hanku i dr., i zato je bio veliki protivnik Gajev, čiju je ortografiju ipak od 1848 morao primiti. Napisao je na njemačkom jeziku gramatiku kajkavskog narječja, Grammatik der kroatischen Mundart (1837), Anhang zur kroatischen Mundart (1840), u kojoj je frazeologija, rječnik, korespondencija i sl. *A. B.*

KRISTIANOVIĆ JULIJE (Christianović), podmaršal (2/4 1833, Osijek — Varaždin). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u i stupio u vojsku 1851, kao poručnik u 9 pješački puk. Poslije svršene ratne škole u Beču, postao je 1859 kapetan glavnog generalštaba i sudjelovao je u ratu u Italiji, gdje se odlikovao u

Digitized by Google

bojevima kod Magente i Turbige. 1867 postao je major u štabu 23 pješačke divizije, 1857 potpukovnik i komandant 80 domobranskog zagrebačkog bataljona. 1877 postao je pukovnik i komandant 79 pješačkog puka. Odlikovao se za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine 1878 u bojevima u dolini Bosne, 1882 postao je komandant 25 pješačke divizije u Beču i podmaršal. 1895 je penzioniran.

V. L.

KRIŠKA JEZERA, mala jezera u Slovenačkoj, na graničnom dijelu naše države i Italije, sjeverozapadno od Triglava, odnosno 12 km jugozapadno od Mojstrane (na Savi Dolinki). K. J. su najviša planinska jezera u Julskim Alpama, između Razora 2.601 m, Križa 2.410 m, i Pihaveca 2.414 m, i nalaze se na zemljištu Italije. Najviše je od njih Gornje K. J., na apsolutnoj visini oko 2.300 m, niže je Srednje K. J., oko 2.050 m, a još niže Spodnje ili Splevtsko Jezero, oko 2.000 m. Sva tri K. J. su glacijalnog podrijetla. Prijelaz iz Kranjske Gore preko Kriške Stene i kraj K. J. u Aljažev Dom, u dolini Vratima, oko 9 km jugozapadno od Mojstrane, jedan je od najinteresantnijih krajeva u Julskim Alpama. Odatle je najljepši izgled na masiv Triglava sa sjevernom Triglavskom Stenom i Zelenim Snegom, t. j. triglavskim ledenjakom.

P. V.

KRIŠTOF MILAN DR. (5/2 1872, Klanjec). Svršio je filozofski fakultet u Zagrebu, a ekonomske nauke u Njemačkoj. Bio je referent kasnije i šef gospodarskog odsjeka hrvatsko-slavonske-dalmatinske zemaljske vlade. Saradivao je u stručnim časopisima. Duže vremena bio je urednik Gospodarskog Lista u Zagrebu.

S. D.

KRIŠTOLOVEC IVAN, pavlin, historik svoga reda i prigodni latinski pjesnik (rodom iz Varaždina — 16/4 1730). U rukopisu je ostala od njega Descriptio synoptica monasteriorum ordinis S. Pauli I. eremitae in Illyrico olim fundatorum. Izdao je dva kraća latinska spisa De origine ordinis S. Pauli I. eremitae (Romae, 1702) i Panegyricom historiale augustissimae domus austriacae (Zagreb, 1703). Na materinji je jezik preveo s latiskoga knjižicu Tome Kempisa De imitatione Christi, i njegov se prijevod više puta štampao. U materinjem je jeziku opisao i život svete Marte i Magdalene.

Đ. K.

KRIVA LAKAVICA, rijeka u Makedoniji, lijevi pritok Bregalnice. K. L. izvire na sjevernoj podgorini Gradec Planine, više sela Donjeg Lipovika, teče prema zapadu-sjeverozapadu, kroz dosta usku dolinu, a od Donje Vrašnice nešto skrene na desno i počne teći na sjeverozapad. U Bregalnicu K. L. utiče 6·5 km nizvodno od sela Boltalije, odnosno ušća Dubove Reke, ili 6 km jugozapadno od Štipa. Za vrijeme ljeta K. L. često potpuno presuši, i ostane suho, pjeskovito korito, kao i kod većine njenih pritoka, od kojih su najveći: Majdanska Reka i Drin. Dužina toka K. L. je 41·8 km, a površina porječja 438·7 km².

P. V.

KRIVA LAKAVICA. V. Lakavica.

KRIVA PALANKA, varošica u južnoj Srbiji, u vranskoj oblasti, na lijevoj obali Krive Reke, u izvornom joj predjelu u Slavištu, na granici prema starom Velbuždu (Ćustendilu) u Bugarskoj. Ima 542 kuće, sa 2.148 stanovnika. K. P. je na vrlo važnom prolazu, koji od Kosova, preko Gornje Morave, i iz vranjskog Pomoravlja i skopskog Povardarja, preko Kumanova i Pčinje, uz Krivu Reku, vodi na Ćustendil, i odatle preko Radomira za Sofiju, a preko Dupnice i Banje u dolinu Marice i za Carigrad. Otud je ovuda, preko današnje K. P., od starine vodio važan put iz zapadnih u istočne krajeve Balkanskog Poluostrva. Krivopalanačkim putem, Kumanovo—Ćustendil, prošao je kralj Stevan Dečanski sa srpskom vojskom 1330 preko današnje K. P. u Velbuždsko Polje. Istim je putem, samo u suprotnom pravcu, od Velbuđa preko Narogičina kod Kumanova, prošao sultan Mehmed 1454 protiv Srba u Pomoravlju, i 1463 u pohodu na Bosnu.

Ime varošice K. P. došlo je od imena rijeke, na kojoj je, koju narod kraće zove samo Kriva, mjesto Kriva Reka, i od turskog naziva za drumska utvrdenja konačišta, palanka. Turci su ovu palanku nazvali Egri-Dere (Kriva Reka), a samu rijeku Egri Su (Kriva Voda). Naš narod u okolini zove K. P. ili samo Palanka, ili K. P. ili Krivorečka Palanka.

Digitized by Google

K. P. se prvi put spominje u turskim spomenicima 1633, kada ju je »sagradio« Bajram-paša, vezir sultana Murata IV. Po tom se paši zove i Bajram-pašina Palanka. Već 1660 u tvrdavi u K. P., kojom je tada zapovijedao dizdar nad vojnom posadom od 200 vojnika, sa topovima i vojnim magazinom, bilo je 50 kuća i 1 džamija, a kraj grada bila je za ono doba velika varoš, od 800 kuća pokrivenih šindrom i crijepom, u kojoj je jedan veliki karavaisaraj, 3 džamije, 1 aman (kuća za kupanje) i dosta dućana. K. P. je nesumnjivo postala mnogo ranije, negdje u 16 ili krajem 15 vijeka. Još početkom 17 vijeka K. P. je bila poznata kao jedan od konaka na carigradskom drumu, koji je iz Bosne vodio za Ćustendil i dalje za Carigrad.

K. P. se razvila u gradsko naselje i privredno središte Slavišta, ne samo kao drumska palanka pod Deve-Bajirom, već i kao rudarsko središte, jer oko K. P., u izvorištu Krive Reke, ima u talkšistu željeznih ruda (kristali od oksidula-željeza), sa kojih je K. P. već u 17 vijeku bila čuvena kao rudarsko mjesto, gdje se ispiralo i lijevalo izvrsno željezo. 1660 spominju se bogati željezni rudnici između K. P. i Kratova, a u K. P. je postojala kerhana (ljevaonica željeza), u kojoj su radili seljaci. U varoši je bilo dosta dućana, i svi su proizvodili željezariju.

U austrijsko-turskom ratu 1689 do 1690 K. P. je postradala. Pred dolazak Austrijanaca (1689) Srbi su se u Slavištu, oko Kumanova i do Skopske Crne Gore, pobunili protiv Turaka, pod vodstvom Karpoša, koji je zauzeo Kumanovo i K. P., i u njima se utvrdio, čak se proglasio i za »kralja od Kumanova«. Kada je austrijska vojska uzmakla (1690), ustanak je ugušen. Poslije toga K. P. se spominje kao selo sa turskim stanovništvom. Srbi su svakako bili onda izginuli ili se razbjegli. U 18 vijeku K. P. je bila poznata i sa svoje tvrdave. U nju su protjerivani krivci na sužanjstvo.

Rudarski rad u K. P. i okolini bio je živ i napredan do sredine 19 vijeka. Poslije ratova 1876—1878 rudarski rad i industrija prestali su sasvim i u K. P., kao i drugim okolnim rudarskim središtima (Kratovo i Vlasina, i Samokov u Bugarskoj). Oslobođenjem Bugarske stari carigradski drum preko Ćustendila na K. P. prekinut je, te je i saobraćaj umrtvljen. — Krajem 19 vijeka K. P. je imala 4.340 stanovnika, od kojih Srba kršćana 1.500, Turaka 2.500, Cigana 320, Kucovlaha 20. K. P. bila je središte Krivopalanačke kaze. — Poslije oslobođenja (1912) nastalo je iz K. P. iseljavanje Turaka. — Sada je K. P. spala na polovinu stanovništva od prije dva decenija. K. P. je mrtvo granično mjesto, skoro bez ikakvog prometa i saobraćaja. ma da je za Kumanovo vezana odličnim drumom. U K. P. su: poglavar sreza krivopalanačkog, carinarnica, vojni garnizon, nadzornik narodnih škola za srez krivopalanački, poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906); J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I (1909).

V. Radovanović.

KRIVA REKA, rijeka u južnoj Srbiji, lijevi pritok Pčinje. Izvire sa sjevernih padina planine Osogova i u izvorišnom dijelu teče prema sjeveru-sjeverozapadu, a kasnije skrene u pravac zapada. Od utoka Durovnice, kod Popaske Vodenice, K. R. počne teći na zapad-jugozapad, od Kavaklije do Ćetonova teče uglavnom k jugu-jugozapadu, a odatle do ušća prema zapadu-sjeverozapadu. K. R. utiče u Pčinju 1·2 km zapadno-sjeverozapadno od sela Klečevca. Veći pritoci K. R. sa lijeve strane su: Kratovska i Stanciška Reka, a sa desne: Makreški, Rudinački, Rankovački Potok i Dubrovnica (Luka). Dužina K. R. je 69 km, a površina porječja 1.265 km².

P. V.

KRIVA REKA. V. Leskovica.

KRIVA REKA NOVOBRDSKA. V. Novobrdska Kriva Reka.

KRIVA REKA PALANAČKA. V. Slavište.

KRIVAJA. 1. Rijeka u Bosni, desni pritok Bosne. Izvorište K. je na jugozapadnim padinama planine Javora (Javorovo Brdo 1.334 m, Igrište 1.406 m, Trešnjovac 1.237 m), odakle

Digitized by Google

teku potoci: Bjesnica, Krivica, Pistica, kao pritoke Stupčanice, desne i glavnije sastavnice K. — K. uglavnom teče pravcem sjeverozapada, a od sela Petrovića počne jako vijugati i teći prema zapadu. Kod Olova je sastav Stupčanice s lijevom sastavnicom Biošćicom, koja izvire iz vrela u Dubovoj Dolini, sjeverozapadno od brdà Šavenika 1.014 m, i kroz klisurastu dolinu teče prema sjeverozapadu. Od Olova rijeka teče, pod imenom K., prema sjeverozapadu, stalno vijugajući, a od mjesta Krivaje do ušća prema zapadu. Utok K. u Bosnu je oko 1 km nizvodno od sela Činovića, odnosno 9·5 km istočno-sjeveroistočno od Žepča. Desni pritoci K. su: Kamenica, Ribnica, Maoča, a lijevi: Džinica, Vojnica, Duboščica i Očevlje. Dužina K. toka, od izvorišta Stupčanice, je 101 km, a površina porječja 1.387 km².

2. Rijeka u Vojvodini, pritok kanala Kralja Petra. K. izvire na pustari oko 13 km jugozapadno od Subotice. U vrlo nepravilnom toku teče prema jugu-jugoistoku, a više Srbobrana skrene, u vijugavom toku, na istok, i ulije se u kanal Kralja Petra preko puta sela Turije. K. hrane šest slabih potoka, koji kadikad presuše. Neke od njegovih dolina imaju karakteristična imena: jedna se zove »ljetna dolina«, druga »duboka dolina«, jer je oko 15 do 20 m usječena u les. Dužina K. korita je 97·6 km, a površina porječja 95·6 km².

P. Vujević.

KRIVI KAMEN, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Grčkom, na izvorištu Kišavske Reke. južno-jugoistočno od Peristera, odnosno 20 km južno-jugozapadno od Bitolja. K. K. je visok 2.150 m. Oko vrhova je potpuno nag, a na manjim visovima od 1.700 m padine su pošumljene. *P. V.*

KRIVI VIR, mjesto u Malešu (okrug bregalnički). Tu je 29/4 1906 bila borba između čete Đure Ivanišević i turske vojske. U toj borbi poginule su vojvode Đure Ivanišević, čika Petar Kacarević i 9 četnika. Poslije četiri dana uništen je i ostatak čete od 8 četnika kod Štalkovice. *M. M.*

KRIVIČNI SUDSKI POSTUPAK. Izvor je srpskog krivičnog sudskog postupka za zločine i prestupe Zakonik o postupku sudskom u krivičnim djelima od 10/4 1865, koji se dopunjuje osobito zakonom o poroti od 31/3 1892, a za istupe uredbom od 18/5 1850 o tome, kako će policijske vlasti sa policijskim prestupnicima postupati, i kao će ih kazniti. Za vojne sudove vrijedi Zakonik o postupku vojnih sudova u krivičnim djelima od 15/2 1901.

I. Za suđenje o zločinima i prestupima u prvom stepenu nadležni su prvostepeni sudovi. Za svaki administrativni okrug postoji po jedan prvostepeni sud, u nekima po dva. Za Beograd je nadležan prvostepeni sud za varoš Beograd. Do 1921 suđenje je u njima bilo o svim zločinima i prestupima kolegijalno, u odjeljenjima, sastavljenim od po tri suca, od kojih je jedan predsjedajući, s delovođom (perovođom) (§ 12 zakona o ustrojstvu sudova). U čl. 36 uredbe o ubrzanju sudskog rada od 22/6 1921 učinjen je izuzetak u pogledu izvjesnih prestupa, tako da je za njih nadležan jedan sudac, pojedinačni (inokosni) sudac. To su prestupi iz kaznenog zakonika, izuzimajući one, za koje je propisan gubitak građanske časti ili lišenja zvanja, i prestupe iz gl. 9 i 10 kaznenog zakonika, i prestupe iz zakona o šumama.

Sudovi drugog stepena su apelacioni sudovi. Njih ima dva, jedan u Beogradu, drugi u Skoplju. Oni su nadležni za razmatranje i suđenje o zločinima i prestupima, o kojima je protiv optuženoga donijeta od prvostepenog suda osudna presuda, ako je protiv iste od osuđenog ili tužioca, privatnog ili državnog, upotrebljeno pravno sredstvo (lijek), t. zv. nezadovoljstvo, izuzimajući osude na smrt, koje po zvaničnoj dužnosti razmatraju (§ 261). Razmatraju i sude kolegijalno, u odjeljenjima sastavljenim od pet sudaca, od kojih je jedan predsjedavajući, s delovođom (perovođom) (§ 8 zakona o ustrojstvu sudova).

Najviša sudska ustanova je kasacioni sud, sa sjedištem u Beogradu. On ne sudi, već samo razmatra presude i riješenja prvostpenih i apelacionih sudova. Razmatra: 1. presude prvostepenih sudova, kojima se osuđeni oslobađa kao nevin (§ 241) ili iz nedostatka dokaza (§ 242); 2. rješenja ovih sudova, kojima se optuženi pušta ispod suđenja; 3. sva ostala rješenja ovih sudova, koja su konačna, t. j. koja nisu izvršna (na pr. rješenje

Digitized by Google

o pritvoru § 130 a); 4. sve presude apelacionih sudova (§ 270). Razmatra presude i rješenja samo onda, ako je protiv njih upotrebljeno pravno sredstvo, t. zv. žalba od lica, na to po § 258 ovlašćenog, izuzimajući osude na smrt, koje razmatra i bez žalbe, po zvaničnoj dužnosti (§ 272). Radi kolegijalno, u odjeljenjima, sastavljenim od 5 sudaca, a za opću sjednicu je potrebno najmanje 13 (§§ 12 i 13 zakona o ustrojstvu sudova).

II. Državno tužioštvo (odvjetništvo) ne postoji kao stalna ustanova, te istragu otpočinju po zvaničnoj dužnosti ili, kod krivičnih djela, po privatnoj tužbi, po tužbi sami istražni organi. To su policijske vlasti, koliko u zakonu izuzetno nije drukčije propisano (§ 19). Zakonom o sreskim i gradskim sudovima od 28/2 1911 ustanovljeni su bili sreski i gradski sudovi, u čiju nadležnost spada i vođenje krivične istrage mjesto policijskih vlasti. Ovih sudova je bilo samo u nekim mjestima, ali su oni ukinuti na osnovu ovlašćenja u financijskom zakonu od 1924 (čl. 86).

III. Istražna policijska vlast po završetku t. zv. opće (prvi dio prethodne) istrage, ako ovu nije svojim rješenjem, na osnovu § 29, prekinula, podnosi tužbu prvostepenom sudu (§ 158). Po primitku iste sud donosi bilo rješenje, da nema mjesta stavljanju okrivljenoga pod sud, bilo obratno rješenje, da ima mjesta da se optuženi pod sud stavi (§§ 161, 162 i 164). Odmah po ovom drugom rješenju, od donošenja kojega se okrivljeni ili obvinjeni pojavljuje kao optuženi, on predaje predmet isljednom (istražnom) odboru, sastavljenom od jednog suca s pisarom (§ 183). Ovaj sudac od tada vrši u dotičnom predmetu dužnost državnog tužioca, pored dužnosti isljednog (istražnog) (§ 23). Po učinjenom dosljeđenju (t. zv. međuistraga, drugi dio prethodne istrage), sudskom dosljeđenju, on podnosi tužbu sudu (§ 183). Ova se tužba od suda saopćuje optuženom, s pozivom, da za 8 dana podnese odgovor sudu o njoj (§ 183). Postupak pred sudom, koji ovaj određuje najdalje za 15 dana od saopćenja tužbe optuženome, i na kome se ima predmet tužbe potpuno izvidjeti i odluka u obliku presude ili rješenja donijeti (t. zv. glavna ili specijalna istraga), naziva se pretresom. Pretres (glavna rasprava) je javan (t. zv. načelo javnosti, postavljeno u §§ 16 i 195), dok to nisu opća istraga i međuistraga. Javan je i rad apelacionih sudova i kasacionog suda, ali oni stranke ne pozivaju niti im ove predstati moraju, te se ne pojavljuje kao pretres (§§ 267 i 282). Pretres je ujedno usmen (t. zv. načelo usmenosti, postavljeno u § 16), t. j. sastoji se samo u usmenom saobraćaju između stranaka i suda, tako da se sudska odluka ima osnivati isključivo na usmeno iznijetom na pretresu. Pretres je i neposredan (t. zv. načelo neposrednosti, postavljeno u §§ 16 i 197.), t. j. cio se usmen saobraćaj na pretresu ima obaviti u prisuću sudaca, tako da sud ima donijeti odluku samo na osnovu svojih vlastitih čulnih opažanja, utisaka. Rad apelacionih sudova i kasacionog suda je međutim pismen, i prema tome neposredan. Oni se ograničavaju na čitanje akata (§§ 267 i 282).

Po samom krivičnom sudskom postupku okrivljeni ne bi mogao imati branioca u prethodnoj istrazi, jer se u njemu govori samo o pravu optuženog, da u odgovoru na tužbu odredi branioca (§ 185). Ova je praznina popunjena u čl. 153 ustava od 1903, na osnovu kojega je kasacioni sud tek 1919 (o. s. 1919 br. 5901) dao mišljenje, da okrivljeni može i u prethodnoj istrazi imati branioca. Ali ova odredba ustava od 1903 nije ušla u ustav od 1921.

Gonjenje, obrana i presuđivanje se prema rečenom vrše od tri razna lica, t. zv. procesualnih subjekata. To su tužilac, okrivljeni i sud, koji kao nepristrani treći ima da riješi spor (t. zv. akuzatorski postupak, nasuprot t. zv. inkvizitorskom). Tužilac i sud rade po zvaničnoj dužnosti, izuzimajući krivična djela na tužbu povrijeđenog (t. zv. oficijalni princip, uzet od inkvizitorskog postupka, radi popravka nekadanjeg akuzatorskog postupka). Svaki od ova tri subjekta ima prema drugima u postupku određena prava i dužnosti. Tužilac i optuženi pojavljuju se prema tome kao stranke prema sudu, i krivični spor kao jedan trostruki pravni odnos. No tužilac i optuženi ne mogu jedan prema drugome vršiti svoja prava i dužnosti neposredno, već samo preko suda, t. j. obraćajući se toga radi ovome. Oni se nalaze dakle u neposrednom pravnom odnosu samo

Digitized by Google

prema sudu, a ne i jedan prema drugom (§ 206, čl. 25, al. 3 o por.).

Pretres se završava donošenjem odluke. Pri ovome sud nije vezan za prijedloge stranaka (kao što je to slučaj u građanskom sudskom postupku, t. zv. dispozitivna maksima), već ima da utvrdi stvarno stanje predmeta i na osnovu toga da presudi. Sud ima dakle da pronađe stvarnu, materijalnu, ne formalnu istinu (t. zv. princip materijalne istine, postavljen u § 5), ma da je donekle pri tome sputan zakonskom dokaznom teorijom.

Dokazna sredstva su određena limitativno. To su sudski uviđaj (očevid), vještačko mišljenje, priznanje optuženoga, iskaz svjedoka, oštećenog i saučesnika, koji priznaje, isprava i podudaranje više osnova podozrenja (predmjeve), t. zv. sastavni dokaz (§ 222). No sud nije ovlašten, da slobodno, po svom uvjerenju, ocjenjuje dokaznu snagu ovih dokaznih sredstava, već se mora držati zakonskih propisa (§§ 223—239) o dokaznoj snazi njihovoj (t. zv. teorija zakonskih dokaznih pravila ili formalna dokazna teorija, nasuprot teoriji slobodnog sudskog uvjerenja, ili materijalnoj dokaznoj teoriji). Ali je sudu ipak u onim zakonskim propisima (§§ 223 do 239) ostavljena dosta velika sloboda u pogledu ocjene, da li izvjesno dokazno sredstvo postoji ili ne, tako da na kraju krajeva ipak nije onemogućeno, već samo otežčano donošenje odluke po slobodnom uvjerenju.

Odluka prvostepenog suda, kojom se pretres završava, može biti presuda ili rješenje. Presuda može biti trojaka: 1. presuda, kojom se optuženi na kaznu osuđuje (t. zv. osudna presuda, § 240); 2. presuda, kojom se optuženi proglašuje nevinim (§ 241); 3. presuda, kojom se optuženi oslobađa radi nedostatka dokaza (§ 242). Rješenje, kojim se pretres može završiti, je rješenje o puštanju optuženog ispod suđenja (§ 250). Ono se donosi, kad ne postoji ni samo krivično djelo, ili ako postoji koji osnov ništenja prava na kaznu, ili ako nema tužbe povrijeđenog kod krivičnih djela na privatnu tužbu, ili ako je ovakav tužilac od tužbe odustao.

Odluka apelacionog suda može biti: 1. ako djelo nije po propisima i dovoljno istraženo, odluka (bezimena) kojom se predmet vraća prvostepenom sudu na dosljeđenje; 2. ako nije o svemu, što je u aktima, suđeno, odluka (bezimena), kojom se presuda prvostepenog suda uništava i predmet vraća prvostepenom sudu, da drugu potpuniju presudu izreče; 3. presuda, kojom se presuda prvostepenog suda odobrava ili preinačava (§ 265).

Odluka kasacionog suda može biti: 1. odluka, kojom se presuda ili rješenje nižeg suda oglašava za snažno (potvrđuje); 2. rješenje, kojim se uništava presuda ili rješenje nižeg suda, zbog povrede formalnih ili materijalnih zakona s primjedbom, kako treba da postupa (§ 274). U drugom slučaju, ako niži sud ne usvoji primjedbe, dužan je da u sprovodnom pismu kasacionom sudu razloži, zašto ostaje pri prvoj presudi ili rješenju (§ 279). Za razmatranje njegovih razloga protiv primjedaba odjeljenja kasacionog suda nadležna je opća sjednica ovoga suda (§ 16, toč. 4 zakona o ustrojstvu sudova). Njena je odluka obvezna za sud.

IV. Krivičnim djelom oštećeni može u samom krivičnom sporu tražiti odštetu, kao što je može tražiti i posebice, t. j. pokretanjem građanske parnice (§ 295). O ovakom traženju odštete, čime se krivičnom postupku privezuje nov, t. zv. adhezivni postupak, sud je dužan da donese odluku u samoj odluci o krivičnom predmetu (§ 296). Izuzima se samo slučaj, kad do konačnog pretresa građansko pitanje ne bude načisto izvedeno, ili kad bi se, zbog toga, oteščalo ili odugovlačilo donošenje odluke o krivičnom predmetu, u kome slučaju sud ima uputiti oštećenog na osobenu građansku parnicu (na put redovite parnice).

V. Suđenje odsutnome protivno je načelu materijalne istine. Ono se ipak nalaže pod izvjesnim uslovima (§ 189). Ali to vrijedi samo za one optužene, koji su odsutni na dan pretresa, i ako im je poziv za isti dostavljen (t. zv. izostali), t. j. nad kojima je istraga već bila dovršena i poziv im za pretres dostavljen (§ 320). U protivnom slučaju sudenje odsutnima, kao i odbjeglima, u načelu nije dopušteno. Protiv njih se nalažu u zakonu samo istražne radnje, koliko su naravno moguće, i krajnja točka, do koje se može doći u postupku protiv njih, je donošenje rješenja o stavljanju pod sud. Ali se izuzetno na-

Digitized by Google

laže i suđenje ovakvim odsutnima i odbjeglima, ako je u pitanju zločin, i to pod uslovima izloženim u § 314. Samo se ovako donijeta osudna presuda smatra ništavom, ako bi se osuđeni kasnije sam javio ili se dobavio, i njemu se ima ponovo suditi (§ 319), što vrijedi i za izostalog (§ 320).

Kad je o krivičnom predmetu donijeta izvršna (pravomoćna) odluka, o tom se predmetu više ne može suditi (t. zv. princip ne bis in idem). Ali ima izvjesnih okolnosti, koje dovode s vjerojatnošću u sumnju materijalnu istinitost izrečene presude ili rješenja, na osnovu kojih se dopušta ili nalaže ponovno suđenje. Te su okolnosti navedene u §§ 335—337 i 340. Ponovno suđenje se može tražiti i po smrti osuđenikovoj, od lica u zakonu određenih (§ 346). Za rješenje o odobrenju ili odbijanju ponovnog suđenja, kao i za odobreno ponovno suđenje, nadležan je sud, koji je raniju presudu ili rješenje donio, t. j. koji je ranije sudio (§ 341). Protiv rješenja, kojim se ponovno suđenje odobrava ili odbija, ima mjesta žalbi kasacionom sudu za tri dana (§ 347).

VI. Tužioci za krivična djela, za koja se istraga vodi po zvaničnoj tužbi, ne mogu se osuđivati na plaćanje sudskih troškova, izuzimajući privatnog tužioca, koji je svijesno lažnu prijavu predao (§ 331). Privatni tužioci međutim o krivičnim djelima, za koja se istraga vodi na privatnu tužbu, mogu se, pod uslovima u zakonu određenim, osuđivati na plaćanja sudskih troškova kao i sudskih taksa (§ 330). Osuđeni i iz nedostatka dokaza oslobođeni, osuđuju se na plaćanje sudskih troškova, a na to se osuđuju i kao nevini oslobođeni optuženi, ako su krivični postupak protiv sebe izazvali kakvim svojim nezakonitim djelom (§ 328).

VII. Osudne presude se izvršuju od policijskih vlasti, kojima sudovi toga radi šalju kopiju presude (§ 28). U §§ 288, 289 i 294 određeni su slučajevi, kad se ima izvršenje presude odgoditi.

VIII. Porotni sud je nadležan za suđenje samo u nekim zločinima, određenim u čl. 12 zakona o poroti, kao što je opasna krađa, paljevina i razbojništvo. On je sastavljen od tri državna suca i dva porotnika iz naroda, svi kockom izabrani na dan suđenja, u prisuću državnog tužioca i optuženoga (čl. 9). Porotnici sudjeluju s državnim sucima na kraju pretresa samo u rješavanju o tome, da li je optuženi kriv ili nije kriv, i to rješavaju po slobodnom uvjerenju, crpljenom iz dokaza, koji su na glavnom pretresu izviđeni, i iz poznavanja stvari (čl. 27, al. 1 i 30). No dužni su svi da iznesu razloge, na kojima zasnivaju svoje mišljenje (čl. 30, al. 1), i ti se razlozi unose u presudu ili rješenje pri sastavu razloga (čl. 31). Državni pak suci sami rješavaju o primjeni zakonskih propisa kao i, u slučaju osude, o kazni (čl. 27, al. 2; čl. 30, al. 2).

Savjetovanje i glasanje o tome, da li je optuženi kriv ili ne, je tajno (čl. 28). Odluka suda može biti presuda ili rješenje (čl. 31), prvo onda, ako porotni sud nađe, da je optuženi kriv (§ 240 krivičnog sudskog postupka), ili da krivično djelo postoji, ali on nije kriv (§ 241 krivičnog sudskog postupka), drugo onda, ako samo krivično djelo ne postoji, ili ako postoji koji drugi slučaj iz § 250 krivičnog sudskog postupka. Protiv presude ili rješenja može se najaviti samo žalba kasacionom sudu (čl. 35). Ali se žalba ne može upraviti protiv same odluke porotnog suda o tome, da li je optuženi kriv ili ne (čl. 36). Kasacioni sud može donijeti dvojako rješenje. On ima poništiti zaključak porotnog suda, pa i cio postupak, ako je porotni sud postupao protivno odredbama zakona o poroti (čl. 37), i narediti nov pretres ili i istragu (čl. 38). U ovom će slučaju djelo izviđati i suditi isti suci i porotnici, i ako bi porotnicima rok istekao (čl. 38, al. 2). Ako je pak primjena materijalnog zakona pogrešna, kasacioni sud ima svojim rješenjem poništiti zaključak suda i vratiti mu predmet, da drugi zaključak donese, sa svojim primjedbama protiv prvog zaključka (čl. 39). Ako isti sud usvoji ove primjedbe, odredit će nov pretres i drugu presudu izreći (čl. 39, al. 2). Ako ih pak ne usvoji, vratit će predmet kasacionom sudu sa svojim protivuprimjedbama, u kome je slučaju, kao i uopće za razmatranje istih, nadležna opća sjednica kasacionog suda, čija je odluka za sud obvezna (v. III, 6).

IX. Za suđenje po istupima (prekršaj) iz kaznenog zakonika i drugih zakona nadležni su, koliko nije drukčije propisano, općinski sudovi i poli-

Digitized by Google

cijske vlasti. Općinski sud sačinjavaju predsjednik općine ili njegov zastupnik (u Beogradu potpredsjednik), i dva kmeta sa djelovođom (čl. 88 zakona o općinama). Policijsku vlast, koja sudi, sačinjavaju sreski poglavar (odnosno starješina sreske ispostave, čl. 20 zakona o općoj upravi) i dva mjesna kmeta ili odbornika, sa policijskim pisarom ili njegovim zamjenikom kao djelovođom (§ 10 policijske uredbe; v. § 5 za upravu grada Beograda, koja je u Beogradu nadležna za suđenje, i §§ 5 i 13 za okružne načelnike, koji su u dotičnoj okružnoj varoši nadležni za suđenje). No prisutni kmetovi ili odbornici imaju samo pravo savjetovanja (§ 10, al. 2). Pretres nije javan. Protiv presude i rješenja općinskog suda ili policijske vlasti može se izjaviti žalba prvostepenom sudu (§§ 15 i 16). On je nadležan kako za razmatranje tako i za suđenje, i njegove su odluke izvršne (ovršive). On može presudu ili rješenje osnažiti (potvrditi), uništiti ili preinačiti (§§ 15 i 16).

X. Zakonik o postupku vojnih sudova u krivičnim djelima je prerađeni zakonik o sudskom postupku i krivičnim djelima, sa izvjesnim izmjenama i dopunama. Tako je i njegov dokazni sistem isti kao i dokazni sistem građanskog krivičnog sudskog postupka.

Za suđenje u prvom stepenu su nadležni prvostepeni vojni sudovi. To su divizijski vojni sudovi i vojni sud za oficire, sa sjedištem u Beogradu (§ 3 zakona o ustrojstvu vojnih sudova). Sastavljeni su od sudaca stalnih, sudskih oficira, i privremenih, oficira drugih rodova i struka (§ 9). Sudi se kolegijalno, i to od tri suca, od kojih je jedan stalni, a druga dva privremeni vojni suci (§ 22).

Vojno-sudska ustanova drugog stepena je veliki vojni sud, sa sjedištem u Beogradu (§ 4 zakona o ustrojstvu vojnih sudova). On razmatra i sudi o zločinima i prestupcima, po kojima bi protiv presude ili rješenja prvostepenog vojnog suda bilo upotrebljeno pravno sredstvo, t. zv. žalba (§ 246). Njegove odluke mogu biti iste kao i odluke apelacionih sudova (§ 249, v. III 6), ali se odluka, kojom odobrava presude prvostepenog suda naziva rješenjem (§ 252). Presude i rješenje velikog vojnog suda su do ustava od 1921 bile izvršne (§ 253). Po čl. 120 ovog ustava i čl. 3 zakona o izmjenama i dopunama zakona o ustrojstvu sudova od 30/1 1922 pretvoren je međutim ovaj sud u apelacioni vojni sud, jer je po istima kasacioni sud (u Beogradu) nadležan i za razmatranje njegovih presuda i rješenja.

Kod prvostepenih vojnih sudova postoji vojno-državno tužioništvo kao stalna ustanova (§ 29 zakona o ustrojstvu vojnih sudova). Pri višim komandama i gdje se pokaže potreba, postoji i vojno isljedništvo, kao stalna ustanova (§ 33 zakona o ustrojstvu vojnih sudova). Toliko je vojni krivični postupak u napretku prema građanskom, i ako njegovo uređenje ovih ustanova ima nedostataka.

Istraga se razlikuje u prethodnu i redovnu. Prethodnu naređuju komandanti pukova i starješine ravnog položaja, a vode je za to određeni oficiri ili, u nedostatku ovih, vojni činovnici (§ 67). Ako je djelo toliko jasno, da nema potrebe, da se vrši redovna istraga, starješine, nadležne za naređenje redovne istrage, naređuju, da se predmet bez redovne istrage preda nadležnom vojnom sudu (§ 75, al. 2, toč. 2). Redovnu istragu naređuje ministar vojske i mornarice protiv oficira, vojnih činovnika i svećenika, komandanti divizijskih oblasti protiv ostalih vojnih lica, čim dobiju predmet po završetku prethodne istrage od starješine, koji ju je naredio (§ 76). Po naređenju redovne istrage sva se akta s tim naređenjem predaju vojnom državnom tužiocu, koji ih šalje nadležnom vojnom isljedniku, radi istrage (§ 78) pod njegovim nadzorom (§ 90). Ako se ova istraga ne prekine, o čemu rješava starješina, na osnovu mišljenja vojnog državnog tužioca, datog po prijedlogu vojnog isljednika (§ 88), vojni isljednik šalje, po završetku iste, sva akta vojnom državnom tužiocu (§ 161), koji, po razmotrenju istih (§ 162), ima ili narediti dosljeđenje (§ 163) ili, ako to nije potrebno, u roku od 7 dana od primitka akata, poslati predmet starješini, koji je nadležan za stavljanje okrivljenog pred sud (§ 166), a to je onaj, koji je nadležan za naređenje redovne istrage (§ 170), s mišljenjem, da se okrivljeni stavi pred vojni sud, ili da se prekine ili obustavi istraga ili da se kazni disciplinski (§ 166). Starješina ima donijeti,

Digitized by Google

na osnovu ovog mišljenja i saglasno istome rješenje u roku od tri dana, a ako ne usvoji mišljenje vojnog državnog tužioca, sprovodi u istome roku predmet velikom vojnom sudu na rješenje (§ 167). Ako se donese rješenje o stavljanju pred vojni sud, vojni državni tužilac podnosi, u roku od pet dana, od primitka predmeta, sudu optužbu (§ 172). Sud tada saopćuje optuženome rješenje o stavljanju pred vojni sud i tužbu, s pozivom, da u roku od tri dana navede u obranu nove dokaze i imenuje (v. III, 3) branioca (§ 173). Stalni sudac određuje po tom vrijeme pretresa (§ 180).

Literatura: Radović, Teorija Kaznenog Postupka (1870); J. Avakumović, Engleska, francuska i srpska pitanja (1885); B. Marković, O dokazima (2 izdanje 1921); B. Marković, Treba li porotu ukinuti ili reformisati (1906); T. Živanović, Krivični zakonik i zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima s kratkim objašnjenjem (s obzirom na odluke Kasacionog Suda (4 dopunjeno izdanje 1925); T. Živanović, Zbirka krivičnih zakona s kratkim objašnjenjem (s obzirom na odluke Kasacionog Suda, 1921). *T. Živanović.*

KRIVIČNO PRAVO. Glavni je izvor srpskog K. P. krivični (kazneni) zakonik od 29/3 1860. Sporedni su njegovi izvori mnogobrojni upravni (administrativni) zakoni (financijski, privredni i t. d.). Najznatniji je njegov posebni (specijalni) izvor vojni kazneni zakonik od 31/1 1901.

Glavni zakonski spomenik starog srpskog K. P. je zakonik Stevana Dušana od 1349 i 1354. U njemu je predviđen veći broj krivičnih djela. Najčešće su propisane tjelesne kazne boja štapovima (batinanje), osakaćivanja (kao odsjecanje ruku) i onakazivanja (kao žigosanje po obrazu). Ali su pored javnih kazni (t. zv. sistem javne, državne reakcije protiv krivica) i u ovom vremenu, kao i prije toga, postojali osveta, naročito krvna osveta, izmirenje pomoću naknade (otkupnina), pa vjerojatno i progonstvo iz zajednice (t. zv. sistem privatne reakcije protiv krivica). Oni su postojali i pod Turcima, kao i u obnovljenoj srpskoj državi za izvjesno vrijeme. Otkupnina, koja se plaćala za ubistvo i tjelesnu povredu porodici ubijenog odnosno povređenome, zvala se krvnina.

Prvi krivični zakonik u obnovljenoj državi sastavio je prota Mateja Nenadović. Imao je, kako on veli u svojim memoarima, »14, 15 li punktova«, od kojih je sedam naveo. 1807 izdao je Karađorđe »Kriminalni Zakonik«. Imao je 38 paragrafa, od kojih su očuvani samo §§ 14—38. U njima su najčešće bile propisane tjelesne kazne štapovima (batinanje) i obične ili mrtve šibe. Od 1815 do izdanja krivičnog zakonika od 1860, izvori K. P. bile su mnogobrojne naredbe, uredbe, rješenja i zakoni. Najvažniji i najopsežniji je Kaznitelni Zakon za policajne prestupke od 27/5 1850. Svi su oni ukinuti krivičnim zakonikom od 1860. Ovaj zakonik, koji je u toku vremena pretrpio mnogobrojne izmjene i dopune, još je na snazi, a njegove su glave 9 i 10 ukazima od 22/2 1919 i 16/3 1921 (spojenim shodno čl. 130 ustava u zakon od 21/4 1922, koji ih je zamijenio od dana obnarodovanja, 22/1 1924) proširene na cijelo državno područje, zajedno sa uvodnim pravilima i prvom čašću (dis), koliko su u pitanju odredbe tih dviju glava.

Prvi srpski veći naučni rad iz K. P. je Objasnjenje Kaznitelnog Zakonika Đ. Cenića, izdato 1866 u Beogradu. Prvo pak sistematsko originalno djelo je Teorija kaznenog prava Jovana Đ. Avakumovića, u tri knjige 1887—1891. U njemu su opsežno, s potpunim poznavanjem tadašnje svjetske književnosti, sa samostalnošću i oštroumnošću u kritičkom rasuđivanju, izložena opća učenja K. P.

I. Prema tradicionalnom, dvodiobnom sistemu, predmeti K. P. su krivična djela i kazne. U svojim raspravama, objavljenim na strani i na srpskom, počev od 1909, pisac je utvrdio pogrešnost ovoga sistema. Dokazano je, da je on u kontradikciji sa stvarnošću, fizičkom i pravnom, prema kojoj je i krivac predmet krivično-pravnih normi, da ne može objasniti pozitivno K. P. bez kontradikcije s njegovim normama, i da je, radi otklanjanja ovih protivurječnosti, bio prinuđen, da konstruira veliki broj teorija, koje su, ili u protivurječnosti sa njegovim sastavnim osnovnim postavkama, ili su po sebi apsurdne, ili stvaraju fikcije. Tako je tradicionalnom, dvodiobnom protivustavio svoj trodiobni (tripartitni) sistem, prema kome su osnovni kri-

Digitized by Google

vično-pravni pojmovi krivično djelo, krivac i kazna, i koji je danas vladajući. Po istome je konstruirao novu, trodiobnu zgradu nauke K. P. u Osnovima krivičnog prava, podvrgavši reviziji cjelokupno dotadanje K. P.

II. K. P. izučava krivična djela krivice i kazne kao pravne pojmove. Ali drugi elemenat krivca sačinjavaju dva fenomena: vinost (krivnja) i kriminalno phisičko stanje. Vinost, kao formalan i zakonski elemenat, je predmet samog K. P. Izučavanje kriminalnog psihičkog stanja, koje je uzrok kriminaliteta, proširilo se, međutim, toliko, od samog svog početka, da sačinjava posebnu disciplinu, kriminalnu psihologiju. Dalje, krivična djela i krivci su i socijalni fenomeni, i kad se tako promatraju, pada u oči, da njihovoj pojavi doprinose i socijalni činioci, pored individualnih, psihičkih. Izučavanje krivičnog djela i krivca kao socijalnih pojava i njihovih socijalnih faktora (kao i fizičkih), odvojilo se u posebnu disciplinu, poznatu pod imenom kriminalna sociologija. Ali se utvrdilo (Lombroso), da su činioci kriminaliteta i fiziološko-anatomski ili biološki. Proučavanje istih odvojilo se u posebnu disciplinu, poznatu pod imenom kriminalna somatologija, antropologija ili biologija, i ako se često ona izlaže zajedno s kriminalnom psihologijom, pod općim nazivom kriminalna antropologija ili biologija. Ali i razni patološki duševni poremećaji često su u kauzalnoj vezi sa izvjesnim oblicima kriminaliteta. Tako se pojavila, kao posebna disciplina, i kriminalna psihopatologija. Najzad što se tiče kazne, uspješno ostvarenje njenog cilja zahtijeva naročite pedagoške metode u kaznenim zavodima, zatim statistička ispitivanja faktora kriminaliteta i djelovanja pojedinih kazni, a osim toga i istraživanje svih sredstava za uspješnu borbu kaznom protiv kriminaliteta. Tako su se pojavile, kao posebne discipline i kriminalna pedagogija, kriminalna statistika i kriminalna politika, i ako je ova u stvari nerazdvojni sastavni dio samog K. P. Sve ove pojedine discipline pojavljuju se prema tome, zajedno s K. P., kao krivične nauke. Njihov skup se na taj način može označiti kao krivična nauka, kriminologija ili kriminalistika. Tu spadaju i krivični sudski postupak i sudska (istražna i tehnička) policija.

III. Do prije dvadeset godina kazna se smatrala kao jedina sankcija za suzbijanje kriminaliteta, kao jedina krivična sankcija. Uvidjelo se međutim, da je zbog svojih, za borbu protiv kriminaliteta nužnih ciljeva odmazde i zastrašenja, ona nedovoljna, i da treba uvesti, pored nje, jednu drugu krivičnu sankciju, čiji će ciljevi biti samo popravak i liječenje, i koja se ima primjenjivati kako protiv krivaca uz kaznu, tako i protiv duševno nedozrelih i duševno oboljelih, kao jedina krivična sankcija. Ta je druga krivična sankcija postala poznata pod imenom mjera bezbjednosti. U postojećim kaznenim zakonicima propisana je ona samo protiv duševno nedozrelih i duševno oboljelih, i to samo djelomično i bez svijesti o njenom pravom značaju (u srpskom kaznenom zakoniku § 56). Prvi put je kod nas ona uvedena, uz kaznu, dakle kao dopuna iste, u zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 1921 (čl. 6: upućivanja skitnica, pijanica i bludnica u zavod za prinudan rad po izdržanoj kazni). Potpuno su mjere bezbjednosti razvijene tek u projektu K. Z. od 1922, tako da će sačinjavati isto tako opsežne i važne krivične sankcije kao i kazne.

IV. U krivičnom zakoniku podijeljena su krivična djela, prema težini kazne, u zločine, prestupe, i istupe (§ 1). Za ovu je diobu mjerodavna, bilo samo vrsta, bilo vrsta i veličina glavne kazne, koja je u zakonu za pojedina krivična djela propisana. Na osnovu te diobe, podijeljen je krivični zakonik u tri dijela, kojima prethode »uvodna pravila« (§§ 1—11). Dio prvi sadrži opći dio za zločine i prestupe s naslovom: O kaznenju zločinstava i prestupljenja u opšte (§§ 12—82). Dio drugi sadrži pojedine zločine i prestupe (§§ 83—309), a dio treći pojedine istupe s općim dijelom za njih (§§ 310—397).

Osnove isključenja protivupravnosti su prema kaznenom zakoniku nužna obrana, koja je izrično ustanovljena u § 54, zatim pristanak povrijeđenog u izvjesnom opsegu, samopovreda kod krivičnih djela protiv čisto ličnih dobara, vršenje opće pravne dužnosti, službena dužnost i osobena (posebna) zakonska ovlaštenja,

Digitized by Google

koji su prećutno (mučke) u njemu ustanovljeni. Nužna obrana je dopuštena samo za zaštitu života, slobode i imovine.

U § 11 postavljen je princip, da kazneni zakoni nemaju povratnu silu, osim slučaja, kad se njihova primjena na konkretni slučaj pojavljuje kao povoljnija za krivca, t. j. kada su blaži za krivca. U pogledu pak prostornog važenja krivičnih zakona usvojen je u §§ 5, 7 i 8 princip, da oni važe za sva krivična djela, koja su u Srbiji ma od koga izvršena (t. zv. teritorijalni princip), kao i za ona krivična djela, koja su izvršena u inostranstvu od Srbina, a za koja on tamo nije kažnjen (t. zv. personalni princip).

Ima više krivičnih djela, za koja se istraga i suđenje vrše samo onda, ako postoji tužba povrijeđenog, za razliku od ostalih krivičnih djela, gdje se te radnje vrše po službenoj dužnosti (§ 4 krivičnog sudskog postupka). Odustanak od tužbe je moguć sve do trenutka, kada presuda postane izvršna (pravomoćna), u koliko kod pojedinih krivičnih djela nije drukčije propisano (§ 33 krivičnog sudskog postupka).

Prema § 53 sposoban je za (moralnu) uračunljivost (ubrojivost) onaj, čija je volja u vrijeme radnje bila slobodna. Osnove, koje isključuju ovu sposobnost, i prema tome krivičnu odgovornost, su duševna nedozrelost, od koje je samo slučaj nedozrelosti radi maloljetnosti izrično ustanovljen (§§ 55 i 56), zatim duševna poremećenost, od koje je samo slučaj poremećenosti radi duševne bolesti izrično u § 53 naveden, sila, prijetnja, i stanje nužde, koji nisu izrično ustanovljeni, te se imaju podvesti pod § 53.

Za pokušaj zločina uvijek se kazni, za pokušaj prestupa samo onda, ako je to u zakonu kod pojedinih krivičnih djela izrično propisano (izuzimajući pokušaj prestupa putem štampe i pokušaj prestupa iz zakona o šumama, za koje se uvijek kazni), a za pokušaj istupa nikada (§ 42). Dragovoljan odustanak od pokušaja isključuje kažnjivost (§ 41). Za pokušaj krivičnog djela se kazni manje, a može se kazniti i blaže (§ 44).

Za saučešće (sudioništvo), t. j. za potstrekavanje i pomaganje u krivičnom djelu, kazni se samo onda, ako postoji krivično djelo (t. zv. podređena, akcesorna priroda saučešća (sudioništva), (§ 46). No nije potrebno, da je izvršilac kriv, da bi saučesnici mogli biti kažnjeni. Saučesnici se kazne isto kao i izvršioci, t. j. kao da su sami izvršili krivično djelo (§ 47).

Glavne su kazne: smrtna kazna, kazne lišenja slobode, a to su robija, zatočenje i zatvor, novčana kazna i lišenje zvanja (§§ 12 i 310). Sporedne su kazne policijski nadzor, protjerivanje, oduzimanje stvari, zabrana upražnjavanja radnje i gubitak građanske časti (§§ 12, 38 i 310). Mjerilo za sudsko odmjerivanje kazne je težina krivičnog djela i vinosti (krivnja) (§ 39). Neke olahkotne okolnosti su navedene u § 59, a neke otežujuće u § 65. Povrat (pripadnost) je opća pooštrujuća okolnost tako, da se kazna, u zakonu za dotično krivično djelo propisana može povećati sa jednom njenom polovinom (§ 71 i 324). Postoje naročite odredbe o kažnjavanju za slučaj, kad se jednom radnjom izvršilo više krivičnih djela (t. zv. idealni sticaj krivičnih djela, § 68), i kad se izvršilo više krivičnih djela sa više radnja, pa se za sva ta djela sudi od istog suda ujedamput (t. zv. realni sticaj krivičnih djela, § 69, § 323: idealan i realan sticaj istupa). Osnovi ništenja državnog prava na kaznu su: zastarjelost (§§ 74—82, 396), smrt krivčeva (§ 17 al. 1 krivičnog sudskog postupka i § 397 toč. 1 kaznenog zakonika), stvarno kajanje kod nekih krivičnih djela (§§ 228, 244, 273, 298 b) i pomilovanje (čl. 50 ustava).

V. Glavni izvor vojnog krivičnog prava je vojni kazneni zakonik od 31/1 1891, a sporedni izvor njegov je zakon o postupanju sa licima, koja izbjegavaju obvezu i službu u ratu, započetom 1914, od 26/10 1916. Vojni kazneni zakonik je ukazom od 19/8 1919 proširen na cijelo državno područje.

Vojna krivična djela se dijele u zločine i prestupe (§ 1). Vojnih istupa nema dakle, a za istupe iz krivičnog zakonika i drugih zakona kazne se vojna lica disciplinski (čl. 6 vojne disciplinske uredbe). Uvodna pravila i prvi dio krivičnog zakonika, t. j. opći dio za zločine i prestupe, vrijede i za vojne zločine i prestupe, koliko u vojnom kaznenom zakoniku nije drukčije propisano (§ 2). Za prestupe protiv čisto vojnih dužnosti krivac se

Digitized by Google

može kazniti disciplinskom mjesto krivičnom (»sudskom«) kaznom, od onog pretpostavljenog, koji je nadležan da ga stavi pod redovnu krivičnu istragu (čl. 46 vojne disciplinske uredbe). U § 12 su određene kazne, na koje vojni sud može osuditi krivca, bio on vojno ili građansko lice, bilo krivično djelo vojno ili obično. Od tih kazni glavne su: smrt, kazne lišenja slobode, a to su: robija, zatočenje i zatvor, gubitak čina i gubitak zvanja, a sporedne su: oduzimanje stvari, gubitak građanske časti i gubitak vojničke časti. U § 26 navedene su izvjesne osobene (posebne) osnove isključenja protivupravnosti. Među njima se nalazi i nužna obrana vojničke časti oficira. Zapovijest pretpostavljenog isključuje kažnjivost potčinjenoga za djelo, koje je po zapovijesti izvršio, ako ono nije očigledan zločin (§ 27).

Literatura: Đ. Cenić, Objašnjenje Kaznitelnog Zakonika (1866); J. Avakumović, Teorija Kaznenog Prava (1887—1891); T. Živanović, Osnovi Krivičnog Prava (opšti i posebni deo 1910—1912, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje 1922—1923); T. Živanović, Krivični Zakonik i Zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima s kratkim objašnjenjem (s obzirom na odluke Kasacionog Suda, 1 izdanje 1913, 4 prerađeno i dopunjeno izdanje 1925); T. Živanović, Zbirka krivičnih zakona sa kratkim objašnjenjem (s obzirom na odluke Kasacionog Suda, 1921); T. Živanović, Osnovi Vojnog Krivičnog Prava (Opšti Deo, 1924); T. Živanović, Istupi iz Krivičnog Zakonika (objašnjenje 3 časti, 2 prerađeno i prošireno izdanje 1926); T. Živanović, Konstrukcija trodeobnog sistema Krivičnog Prava, njeni odjeci u književnosti i zakonodavstvu i primena u celokupnom deliktnom pravu i u deliktnom moralu (Glas, 1926, isto na francuskom u časopisu Revue internationale de Droit pénal, 1926); T. Živanović, Dualitet Krivičnih sankcija, kazne i mere bezbednosti, pristupna akademska beseda (Glas, 118, 1926). *T. Živanović.*

KRIVOLAK, selo i željeznička stanica u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u Tikvešu, na desnoj obali Vardara iznad varošice Negotina. Ima 136 kuća, sa 434 stanovnika. K. je na prijelazu druma Štip—Prilep preko Vardara, gdje ima veliki željezni most, jedina stalna veza s lijeve na desnu obalu Vardara u cijelom Tikvešu. K. je staro naselje. Naseljeno je u većini poturčenim starosjediocima, a ima i nešto doseljenih Juruka iz tikveškog Jurukluka preko Vardara. Poturčivanje K. otpočelo je od kraja 17 vijeka, a završilo se početkom 19 vijeka, kada su, od tikveškog ajana (zapovjednika) Kantur-bega iz susjednog Pepelišta, posljednji poturčeni Četrevci i drugi kršćani, pobjegli u susjednu varošicu Negotino. — Prije 1873 pod K. je na drumu preko Vardara bila skela, a služilo se i »brodom« preko rijeke. Kad je podignuta željeznica i pod selom stanica (1873), K. je postalo glavnom željezničkom stanicom za tikveške varoši: Negotino i Kavadarce, i za Štip na Bregalnici. Onda se odavde kretao živ karavanski saobraćaj za ove varoši i za Prilep. — Krajem 19 vijeka u K. je bilo 725 stanovnika (650 muslimana, 75 kršćana). Kad je Solun ostao pod Grčkom (1912), K. je naglo opao, jer se saobraćaj Štipa preko Ovčjeg Polja sasvim okrenuo Velesu i Skoplju, sa kojima sad ima i željezničku vezu, a stanica K. je, naročito od skorašnjeg podizanja stanice Sv. Đorđe kod Negotina, sasvim umrtvljena. Kršćani su se, bez posla, ponovo raselili, a više se muslimana odselilo i u Malu Aziju. — U Hadžijinom Domu do sela ima kamenolom odličnih pješčeničkih ploča, koje se izvoze. — K. je važno strategičko mjesto. Dotle su Bugari 1913 bili prodrli, no bez uspjeha.

Literatura: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924).

V. Radovanović.

KRIVOŠIJE, krasko i vodom oskudno pogorje u sjeveroistočnom kraju Boke Kotorske, prema hercegovačkoj i crnogorskoj međi, između 42° 31 — 42° 38, sjev. šir. i 18° 32 — 18° 45 ist. duž. Zapremaju prostor od 114 km², ispunjen visokim, strmim i teško pristupačnim gorama, koje su dosta isprekidane kamenitim tjesnacima i dubokim jarugama. U višem području K. već je zastupana alpska flora: ima gluhih i mračnih šuma, golog krasa, gorskih pašnjaka, gdje pase ponajviše sitna stoka, sniježnica i ledenih spilja više nego na Velebitu. Unatoč velikoga obilja oborina (čuvene Crkvice 4.000—5.000 mm na godinu), čitav kraj nema ni jednog jačeg potoka. Tek na njegovu podanku, u samome

Digitized by Google

zalivu, izbijaju vrulje, najjača kod Risna Sopot, koji za kiše pada 15 m visokim mlazom u more. Najviše brdo K. je 1.895 m visoki Orjen, od koga se kao od jezgre različnim pravcem odvajaju duže i kraće planinske grane. Malo je dalje k sjeveru Vučji Zub (1.802 m), na negdašnjoj dalmatinsko-hercegovačko-crnogorskoj tromeđi. Od njega se k sjeveru pružila Jastrebica (1.832 m), a k sjeverozapadu Štirovnik (1.771 m). Ti visovi pripadaju Gornjim K., koje rastavlja cesta od Risna na Crkvice pa dalje prema zapadu, do raskršća s cestom Herceg Novi—Trebinje kod Jablanova Dola, od nižih Donjih K. — U D. K. visinom se ističu brda Dobroštica (1.570 m), Subra (1.680 m), i na kraju bujne doline Zelenike Radoštak (1.446 m), čiji ogranci slaze u Uble, 2 km dugo i 750 m visoko polje. Dalje se prema istoku uzdiže Snježnica (1.100 m), s crkvicom na vrhu. Južno podnožje Radoštaka, od topalskoga do risanskoga zatona, obilježeno je uvalama, koje čine sjevernu među također gorovitoga poluotoka (Devesila 781 m), koji tupo izbija do tivatskoga zatona. Istočnim krajem K. vodi cesta iz Risna preko Ledenica na Dvrsno Polje, i dalje preko crnogorske granice na Grahovo.

Većih naselja u K. nema, već su samo gomile kuća i raštrkani stanovi. Pravoslavni stanovnici, pravi gorštaci, pastiri, lovci i odlični strijelci, hrabri su i vole slobodu. Poznata je rečenica, dok je susjedna Hercegovina još turska bila: Da nema Rišnjana i Krivošijana, Boka bi Turcima harač plaćala. Pošto je Austro-Ugarska bila skršila njihovo opiranje, da plaćaju porez i daju vojsku (1840—1850, 1869—1883), dio K. se iselio u Nikšić, u Crnu Goru. Administrativno K. danas pripadaju općini risanskoj, srezu bokokotorskome, oblasti zetskoj. *J. Modestin.*

KRIVOŠIJSKI USTANAK. Bokelji su, kao graničari, bili oprošteni od vojnice, ali su mjesto toga bili obvezani, da se brinu za obranu svoju i države, pa su imali domaću, narodnu stražu. Augusta 1869 odlučila je Austro-Ugarska da se u Boci provede popis stanovništva za redovnu vojsku. Narod u Boci uzbuni se protiv toga, i 15/9 uputi caru predstavku sa molbom, da Bokelji ne služe u vojsci, izvan svoga okruga. Dalmatinski namjesnik Wagner i kotorski okružni kapetan Frano pokušali su, da pokret stišaju prijetnjama i silom, ne našavši načina da s narodom dođu u intimniju vezu. Ogorčen svijet odluči 25/9 da silu silom odbije, i već idući dan pođe na tvrđavu Dragalj u Krivošijama. Ubrzo su ustanici postigli izvjesne uspjehe. To je izazvalo s Austro-Ugarske strane najoštrije mjere. 21/10 proglašen je prijeki sud, koji je pokret još više zaoštrio. U borbama 5—6/11 Austro-Ugarska je vojska, pod vodstvom grofa Auersperga, pretrpjela znatne gubitke. Do izmirenja je došlo tek u januaru 1870, kad je u Boku poslat general Rodić, koji je stupio u veze s ustanicima, obećao im amnestiju i izišao u susret njihovim željama. Ustanak je nalazio dosta potpore u Crnoj Gori.

V. Ć.

KRIVOVIRSKA OVCA zove se soj obične pramenke u srezovima: Timok, Pirot i Morava. Ova bagra odlikuje se većom proizvodnjom vune, koja je i nešto finija, nego u obične pramenke. (V. Pramenka). *S. U.*

KRIVOVIRSKI TIMOK. V. Crna Reka.

KRIZMAN HINKO DR., političar (5/7 1881, Karlovac). Učio je gimnaziju u Karlovcu, a pravo u Zagrebu i Beču. K. se mnogo isticao u naprednom omladinskom pokretu u početku 20 vijeka. Posvetio se advokaturi i otvorio je advokatsku kancelariju u Varaždinu. Poslije sloma Austro-Ugarske ušao je K. kao član Narodnoga Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u privremeno narodno predstavništvo. Poslije je K. biran u ustavotvornu narodnu skupštinu. U kabinetu Davidovića bio je ministar za agrarnu reformu (1919), a u Vesnićevu kabinetu (1920) i u koalicionom kabinetu Pašićevu (1921) ministar šuma i ruda. U Pašićevom kabinetu (1924) bio je ministar trgovine i industrije, a u Pašićevom izbornom kabinetu (1924 do 1925) ministar za agrarnu reformu.

M. P-g.

KRIZMAN TOMISLAV, slikar i grafičar (21/7 1882, Vodostaj, kod Karlovca). Svršio je trgovačku školu u Zagrebu, a školu za umjetnički obrt i umjetničku akademiju u Beču. Duže je vremena živio u Beču, Parizu i Münchenu. Sada je profesor na umje-

Digitized by Google

tničkoj akademiji u Zagrebu. Izlagao je u Zagrebu, Beogradu, Beču, Münchenu, Dresdenu, Parizu, Rimu, Amsterdamu, Berlinu, Londonu, Zürichu i St. Louisu. S Račkim i Babićem izradio je veliki ciklus slika o Kraljeviću Marku. Kao slikar istakao se mnogobrojnim pejsažima i portretima. Među hrvatskim grafičarima zauzima K. najvidnije mjesto. Već 1906 izdao je ciklus bakropisa iz Bosne i Hercegovine. Poslije balkanskih ratova izradio je veliki broj bakropisa, po motivima iz Stare Srbije i Makedonije. Među njegovim portretnim bakropisima najznatniji su: Meri Delvard, autoportret, barunica Turković, Ivo Vojnović, P. Konjović, S. Pribićević, H. Krizman, Juro Tkalčić, zatim portreti Kralja Aleksandra i Kraljice Marije. K. je bio dug niz godina scenograf zagrebačkog kazališta i izradio je nacrte za dekoracije i kostime mnogih opera i drama. Istakao se i u području dekorativne umjetnosti i umjetničkog obrta (radovi za dekorativnu izložbu u Parizu 1925). K. je bio i osnivač udruženja Proljetni Salon.

Literatura: K. Strajnić, Tomislav Krizman. *A. Sch.*

KRIZMANIĆ IVAN (2/6 1766, Vučja Gorica pri Sutli, Hrvatska — 22/6 1852, Omilje, Zagorje). Svršivši u Varaždinu gramatičke razrede, a u Zagrebu humaniora, stupio je K. u zagrebačko sjemenište (1780). Filozofiju je učio u hrvatskom kolegiju u Beču, bogosloviju u Zagrebu, Pešti i Beču, poslije čega je zaređen za svećenika (1789). Najveći dio života proveo je kao župnik u Mariji Bistrici, u hrvatskom Zagorju (1818—1849), postigavši čast podarhiđakona i opata. Za revolucije (1848) K. je, prevalivši već osamdesetu, predsjedavao znamenitoj Koroni svećenstva svoga podarhidakonata, koja je tražila ukidanje celibata i narodno bogosluženje. Posljednje godine života proveo je K. u dvoru Omilju, u hrvatskom Zagorju, gdje je i umro. — Prva književna djela K. su prijevodi sa engleskoga na njemački (Popea, Ossiana). Tek u oči ilirskog preporoda, kao starac, počeo je K. pisati na kajkavskom narječju. Preveo je u prozi Miltonov Izgubljeni Raj (1827), a u stihovima Osmanšćicu T. Mrnavića (1829), Svetu Rožaliju A. Kanižlića (1831) i jedan odlomak iz Shakespeare-ova Romea i Julije. — K. je prosvjećeni opat predilirskog doba. On je prvi uveo englesku književnost kod nas. U doba ilirsko, u dubokoj starosti, prišao je K. novom pokoljenju, i njegov je dvor u Mariji Bistrici bio stjecište svih narodnih radnika.

Literatura: Vl. Dukat, Život i književni rad Ivana Krizmanića (Rad, 191). *B. Vodnik.*

KRIZMANIĆ-PAULIĆ ANKA, slikarica i grafičarka (10/3 1896, Omilje, kod Moravča). Svršila je djevojačku školu u Zagrebu, slikanje je učila u Krizmanovoj privatnoj školi, a kasnije u školi za umjetnički obrt u Dresdenu. Izlagala je mnogo na izložbama Proljetnog Salona. Izdala je dvije mape: Gertruda Lejstikov (drvorezi) i Dubrovnik (litografije). *A. Sch.*

KRIŽAJ JOSIP, basist zagrebačke opere (5/3 1887, D. M. v Polji, kraj Ljubljane). Svršio je 7 razreda realke u Ljubljani. Pjevanje je učio kod prof. Mateja Hubada. U decembru 1907 stupio je prvi put kao dramski glumac u Hauptmann-ovoj Rozi Berndt, a odmah poslije toga, kao knez Eskalus u operi Romeo i Julija. Do 1913 bio je član ljubljanskog gledališča. Od 1913 je u Zagrebu, sa izuzetkom jedne sezone (1919—1920), koju je proveo u osječkoj operi, kad se nanovo osnivala. Pjevao je gotovo na svima našim većim pozornicama, a za vrijeme rata gostovao je jedamput i u dvorskom kazalištu u Dresdenu. Sa uspjehom izvodi i komične uloge. *N. A.*

KRIŽANIĆ JURAJ DR., književnik i političar (1618, Obrh, kod staroga grada Ribnika, kraj Kupe — 1683, Beč). Otac mu je bio Gašpar, hrvatski plemić, a majka Suzana Oršić Slavetićka. Svršio je jezuitsku gimnaziju u Zagrebu, a filozofiju u jezuitskom univerzitetu u Grazu. Bogosloviju je učio u Bologni i Rimu, gdje je stekao i doktorat. U Rimu, sjedištu Propagande, oduševio se za protivureformatorsku misao ujedinjenja istočne i zapadne crkve. Stupio je u rimski Collegium graecum, u kome su bili grčki i maloruski unijati, i tu je učio, uz bogosloviju grčki jezik, proučavao je grčku književnost o crkvenom raskolu i djela o ruskom carstvu, da se potpuno spremi za misionarstvo. Vrativši se kao sveće-

Digitized by Google

nik u Hrvatsku, bio je neko vrijeme župnik u Nedelišću, zatim u Varaždinu, odakle je, u ljeto 1646, krenuo, preko Beča i Varšave u Rusiju, kao apostolski misionar, uz privolu, ali bez ikakve potpore, Propagande u Rimu. Ne mogavši preći granicu ruskog carstva. K se sklonio na imanje Stjepana Galinskoga, u okolini Smolenska, baveći se književnim radom i proučavajući političke odnošaje između Nijemaca, Poljaka i Rusa. Iznenada se koristio jednom prilikom i došao u Moskvu. Primljen je u pratnju poslanika poljskoga kralja Vladislava IV., i kao član poslanstva boravio je u Moskvi 25/10—19/12 1647. K. je kušao da dobije kao naučenjak dopuštenje za dalji boravak, ali mu se želja ne ispuni, i kad se poslanstvo vraćalo, morao je i on ostaviti Moskvu. K. je uvidio, da treba čekati na povoljnije prilike za novi pohod u Moskvu, i da mu se za novu misiju valja i temeljitije spremati.

Vraćajući se u Rim stupio je u Beču kao kapelan i sekretar u pratnju poslanika bečkog carskog dvora sultanu, i u toj je službi proveo dva mjeseca u Carigradu. Tu je dotjerao svoje znanje grčkog jezika, raširio svoje poznavanje grčke crkvene književnosti i upoznao izvor raskola. Poslije toga vidimo ga u Rimu, gdje, radeći bez prekida (1651—1656), piše veliko enciklopedijsko djelo Bibliotheca shismaticorum universa, koje je imalo da obuhvati sve što je do toga vremena pisano o crkvenom raskolu. Ali je od toga djela dovršio samo prvi dio. Na početku 1651 boravilo je u Mlecima jedno rusko poslanstvo. K. je pohitao iz Rima u Mletke i taj dodir s Rusima razbuktao je u njemu želju, da ponovo krene u Moskvu. Vrativši se u Rim, molio je Propagandu, da ga pošalje, kao apostolskog misionara, u Rusiju, ali papa je odlučio, da K. i dalje ostane u Rimu, da nastavi svoje djelo o raskolu. Onda K., i bez privole Propagande i protiv odluke pape, krene preko Beča i Lavova u Rusiju. K. ni sada nije mogao preći granicu carstva, te se nastani u Nježinu. U borbi između Poljske i moskovske stranke u Ukrajini, K. je odlučno pristao uz moskovsku stranku. Poslije pobjede moskovske stranke pošao je sa nježinskim poslanikom u ruski grad Putivalj, moskovskom bojarinu knezu Aleksiju Nikitiču Trubeckom. K. je stekao povjerenje Trubeckoga, i ovaj ga otpremi iz Putivalja u Moskvu, s pismenim izvještajem caru.

K. je stigao u Moskvu 27/9 1659. Car Aleksij Mihajlović primio ga je u svoju službu, a zadatak mu je bio, da piše knjige, t. j. da se bavi »istinskim alfavitom i gramatikom«, pored čega je u departmanu spoljnih djela prevodio grčke i latinske isprave i knjige. K. je doista odmah počeo pisati djelo o slovenskoj azbuci: Objasnjenje vivodno o pisme slovenskom. Ali je taj rad bio iznenada prekinut. 8/1 1661 izdan je carski ukaz, da se K. otpremi u Tobolsk u Sibiriju, gdje je kao prognanik živio punih 15 godina (1661—1676). Povod njegovom progonstvu nije poznat. Svakako je K. bio više uklonjen iz Moskve, nego kažnjen za kakvu krivicu, jer je prema ukazu i u Tobolsku ostao u carskoj službi i primao je stalnu plaću.

K. je ipak izvanredno teško podnosio zatočenje. On je bio propagator i reformator, kome je najveća muka bila osamljenost i pasivnost. U Tobolsku je pisao najvažnija svoja djela, čekajući dan oslobođenja. Kad je 1676 sio na prijesto car Fedor Aleksejević, pomilovan je, među ostalim sibirskim prognanicima, i K., i već u maju iste godine bio je u Moskvi, kao prevodilac u departmanu spoljnih djela. 1677, već kao star čovjek, ostavi Moskvu i rusko carstvo, pa stupi kao otac Augustin, u red dominikanaca u Vilnu, odakle je živo želio da dođe u Rim. — Za opsade i oslobođenja Beča (1683) u osloboditeljskoj poljskoj vojsci Jana Sobjeskoga među palim junacima spominje se i nesrećni redovnik otac Augustin Križanić.

K. je kao mislilac i političar najveći čovjek, što ga je dala Hrvatska u 17 vijeku. Ujedno je izašao iz rada naše protivureformacije. Pisci hrvatske reformacije i protivureformacije prije njega razvijaju misao općeg književnog jezika za sve južne Slovene, samo u cilju vjerske propagande. K. je međutim tu misao razvio dalje do ideje Sveslovenstva. Svi Slaveni su jedan narod, i njih treba da veže jedan opći sveslovenski jezik, jedna narodna crkva i jedna narodna država. Na prvome pohodu u Moskvu bio je K. izaslanik Propagande, službeni apostolski misionar, i

Digitized by Google

njegova je misija bila vjerska. Na drugome pohodu on je misionar narodno-politički; ne kreće na daleki sjever radi Rima i u ime Propagande, već protiv naređenja pape, radi Rusije i Slovenstva, a za svoje lično uvjerenje. Njegova misija nije vjerska, protivureformatorska, već nacionalna i kulturno-politička.

Rad oko jezika osnov je svega K. rada. U Tobolsku je napisao u početku svoga progonstva Gramatično iskazanje ob ruskom jeziku. To je gramatika njegovog umjetnog sveslovenskog jezika, izgrađenog uglavnom na osnovi crkveno-slovenskog ruskog jezika, zatim ruskog narodnog govora i jezika, koji se razvio kao književni jezik u tadašnjoj Hrvatskoj. Tim idealnim jezikom, koji je K. htio učiniti organom jedne velike sveslovenske kulture, napisao je on u Tobolsku svoje najveće i najvažnije djelo: Politika ili razgovor ob vladateljstvu, posvećeno ruskom caru, gdje je dao svoju ideologiju jedne narodne, sveslovenske države, s ruskim carem na čelu, koja bi bila protuteža germanstvu. U Politici K. s ponosom govori o neiscrpljivosti blaga ruske zemlje; crta Nijemce kao grabljive eksploatatore ruskoga prirodnoga bogatstva; odvraća Rusiju od svih tudinaca i žigoše ksenomaniju t. j. povođenje za svim, što je tudinsko, kao lošu crtu slovenskog karaktera.

I K. rad oko crkvene unije, u nekoliko manjih rasprava osniva se na njegovom nacionalnom i slovenskom osjećanju. Suprotno Gunduliću K. smatra, da samo Rusija može osloboditi i ujediniti sve Slovene. Prema svojim nazorima o historiji, politici i nacionalnoj ekonomiji, iznesenim u Politici, K. je predstavnik najnaprednijih ideja svoga doba. K. se životno djelo ipak izjalovilo: njegove misli ono doba nije moglo da shvati i primi. K. je sam pisao svojim idealnim jezikom, a bit će da je on jedini i čitao svoja djela, što nam ih je ostavio u rukopisu. Zato K. nije imao nikakva utjecaja ni u Hrvatskoj ni u Rusiji, ali je on kao politički teoretik i ideolog našeg narodnog jedinstva najveća pojava hrvatske književnosti svoga vremena.

Literatura: V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića (Djela Jugoslavenske Akademije, 28, 1917). *B. Vodnik.*

KRIŽEVAČKA GRČKO-KATOLIČKA BISKUPIJA. U 16 vijeku nastanilo se u Hrvatskoj i Slavoniji više bosanskih pravoslavnih porodica, koje su pobjegle od Turaka. Njihov episkop početkom 17 vijeka bio je Simeon Vratanja (ili možda Vretanić). Vratanja je svoj narod 1611 sjedinio s rimskom crkvom, pa ga je papa Pavle V. imenovao svidničkim biskupom. Svidničke su vladike stanovali u Marči, kod Ivanića, u samostanu. Između marčansko-svidničke biskupije, i zagrebačke biskupije vodila se 1628—1671 velika borba o jurisdikciju. Posljedica je bila, da su marčansko-svidnički biskupi postali namjesnicima (vicarii) zagrebačkih biskupa. 1777 papa Pio VI. osnovao je na molbu carice Marije Terezije, mjesto marčansko-svidničkoga vikarijata, križevačku biskupiju. Križevačka je biskupija bila do 1852 pod ostrogonskom, a od 1852 je pod zagrebačkom metropolitanskom vlašću. Danas se ona prostire po čitavoj Kraljevini SHS, broji oko 50.000 duša, 38 župa i 51 svećenika. Sjemenište za odgoj klera nalazi se u Zagrebu. Sadanji je biskup Dr. Dionizije Nyarady.

Literatura: Marković-Perković, Slaveni i pape, II, 1904; A. Ivić, Dolazak uskoka u Žumberak (Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog Arkiva, 9); A. Ivić, O prvoj seobi Srba u Žumberak (Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog Arkiva, 20); Šimrak, Povijest marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u Jugoslavenskim zemljama (Bogoslovska Smotra, 12). *J. Jelenić.*

KRIŽEVAČKI STATUTI. U hrvatskim krajevima stari je običaj, da na slavama i slučajnim veselim sastancima jedan član upravlja društvom, stolom (stoloravnatelj). On bira saradnike, časnike, koji mu pomažu, pozdravlja prisutne, daje im riječ i određuje koliko će se piti. Sve se to provodi po stalnim pravilima, po K. S. Kada se cijelo društvo raspoloži stoloravnatelj proglašuje »republiku«, gozbu bez discipline. Knjižara G. Neuberg u Križevcima izdala je knjigu: Križevački statuti. *I. R.*

KRIŽEVCI (čuje se i Križevac, latinski Crisium), grad u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj. Prostire se na

Digitized by Google

malenoj visokoj ravnici (146 m) između potoka Koruške i Vrtlina, blizu njihova utoka u Glogovnicu. Željeznička je stanica na pruzi Zagreb (59 km)—K.—Drnje (državna međa 40 km), s krakom K.—Bjelovar (32 km) —Virovitica (—Osijek), i raskršće je od šest cesta. Imaju 4.698 stanovnika, gradsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, gradsku šumariju, poštu, telegraf i telefon. U K. je grkokatolička biskupska stolica, sa kaptolom i župom, rimokatolička župa, pravoslavna parohija, židovski rabinat. Škola ima u K. dosta: prvo mjesto zauzima, 1920 osnovana, srednja gospodarska škola (do 1919 više gospodarsko učilište) s ratarnicom i sa različnim potrebnim uredbama za teoretično i praktično obrazovanje; u vezi sa njom su zavodi: za istraživanje sjemenja, za bolesti bilja, za proizvodnju seruma protiv zaraznih bolesti stoke, agrikulturno-kemijski zavod, bakteriološki zavod. U K. su još: učiteljska škola, realna gimnazija, ženska stručna škola, grčkokatoličko žensko sirotište, osnovne škole. K. imaju gradsku bolnicu. — Stanovnici se bave poglavito ratarstvom i više zanatom nego trgovinom. Znatnija su industrijska poduzeća: Križevačko-Kloštarski ugljenokop D. D., kopa lignit kod Carevdara (od K. 8 km k sjeveroistoku), na godinu oko 5.000 t, Gradska električna centrala, Paromlin i Pilana D. D. (osnovano 1922 s kapitalom od 1,500.000 dinara), Mlin na valjke i Paropila, Tvornica ulja iz bundevskih koštica, 4 ciglane, 3 štamparije i knjigoveznice. Novčani su zavodi: Narodna Štedionica, filijala Prve Hrvatske Štedionice i Hrvatske Eskomptne Banke u Zagrebu.

Najljepša je zgrada dvor grkokatoličkog biskupa (nekada franjevački samostan) s pristojnom crkvom. Duhovna vlast K. biskupa prostire se nad svima grkokatolicima u našoj državi. Od starih zgrada u K. spomena je vrijedna jedna stara, 1883 obnovljena, crkva Sv. Križa, koju krasi barokni mramorni oltar iz stare zagrebačke prvostolne crkve. Sve do 1788 ova je crkva bila župna crkva K., a onda ju je zamijenila, 1890 popravljena, crkva Sv. Ane, koja je ranije pripadala negdašnjem pavlinskom samostanu (sada je župni dvor i magistrat). K. na zapadu je maleno predgrađe Koruška, sa zavjetnom crkvicom iz doba turskih ratova.

K. su staro i u historiji hrvatskoj znamenito mjesto. Ime dolazi od crkve Sv. Križa, koja se prvi put spominje 1090. Legenda veli, da je na mjestu glavnoga žrtvenika bio zdenac, u kome je neko djevojče, kada je došlo po vodu, opazilo zlatan krst. Onda je sagrađena crkva, u kojoj je, po predaji, ugarski kralj Koloman 1102 načinio sa županima hrvatskih plemena ugovor, kojim su ga priznali za hrvatskog kralja. Između 1170 i 1185, kad je zagrebački biskup Prodan poklonio templarima Glogovnicu, spominje se, kao granično mjesto, Križ, i do njega golem hrast, obilježen križem. 1217 bio je potok Koruška križevačka međa; tuda je prolazila križevačka cesta. 1225 mjesto Križ imalo je grad, stolicu istoimene županije, odakle je vodila velika cesta preko Kozjeg Hrpta u Varaždin. 1252 ban Stjepan od plemena Gutkeled ustrojio je novu i slobodnu općinu u Križu, njezine stanovnike je oslobodio županijske vlasti i dopustio da im sudi njihov načelnik, koga su sami birali. Te je povlastice potvrdio iduće godine (1253) sam kralj Bela IV., a 1382 Ljudevit I. i 1597 Rudolf II. 1299 sazvao je ostrogonski nadbiskup Grgur sabor u K., da pozove u Hrvatsku i Ugarsku za kralja Karla Anžuvinca protiv Andrije III. 1334 gorički arhiđakon Ivan u popisu župa biskupije zagrebačke bilježi i župu Sv. Križa. 27/2 1397 držao je kralj Sigismund u K. »krvavi sabor«, gdje su njegovi pristalice sasjekli Stjepana Lackovića i sinovca mu Andriju. — Tada su se K. dijelili na gornji, donji i unutarnji grad. 1405 unutarnji je grad bio utvrđen opkopima, pa vratima i mostovima spojen sa gornjim i donjim gradom. Od tih se utvrđenja vide neznatni tragovi. U 16 vijeku K. su bili »obično mjesto«, gdje su se držali sabori. Uskoro je K. zaprijetila opasnost od Turaka. Prvi je napad bio 1553, drugi 1565; za trećeg (1591) turska je vojska pod Hasan-pašom bosanskim razbijena na križevačko-glogovničkom polju, te se morala vratiti. Kad je, u 17 vijeku nastalo mirnije doba, nastanili su se u K. pavlini i franjevci, koji su se bavili poučavanjem omladine, sve dok im nije samostan ukinuo car Josip II. Međutim, još za vladanja njegove

Digitized by Google

matere Marije Terezije, obje su se općine, gornji novi grad i donji stari grad, spojile u jednu gradsku općinu, koja je dobila 24/4 1752 nov pečat, sa trostrukim križem i sa napisom: Sigillum liberae regiae civitatis Crisiensis. — Gradska općina K. uređena je zakonom od 28/1 1881. Sudbeni stol već je 1875 premješten u Bjelovar, a 1888 stara K. županija (hrvatski banovac obično je bio ujedno i križevački župan) spojena je sa bjelovarskom županijom. Bjelovarsko-križevačkoj županiji do likvidacije, stolica je bio Bjelovar. Danas najveći dio negdašnje bjelovarsko-križevačke županije pripada osječkoj oblasti, samo srezovi križevački i čazmanski pripojeni su oblasti zagrebačkoj.

K. su rodno mjesto pjesnika Antuna Nemčića, kome je podignut spomenik, pjesnika i filozofa Franje Markovića, propagatora hrvatske pjesme i opere, Alberta Ognjana Štrige, protonotara hrvatskog kraljevstva i mecene Ivana Zakmardija (17 vijek), kojima su postavljene spomen-ploče, i ostrogonskog kanonika i mučenika Marka Križevčanina (17 vijek), koji je 21/11 1904 proglašen blaženim.

Literatura: E. Laszowski, Prilozi hrvatskoj sfragistici (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, I, 129); V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I, 92.

J. Modestin.

KRIŽMAN FRAN KSAVER (Crishman, Crisman), graditelj orgulja (24/10 1728, Richenberg, Gorička — 20/5 1795, Rottenmann, Štajerska). K. je načinio orgulje za stolnu crkvu u Ljubljani (1762), franjevačku crkvu u Novom Mestu (1764), samostanske crkve u Šent Florijanu, u Gornjoj Austriji (1770) i Admontu (izgorjele 1865), župske crkve u Tunicama u Kranjskoj, Spitallu am Pirn, u Gornjoj Austriji (izgorjele 1841), kod Sv. Laurencija u Beču (1790) i u Rottenmannu (1795). *J. M.*

KRK. 1. Najsjeverniji, najveći, najrodniji i najnaseljeniji od svih otoka Jadranskoga mora. Broji se među kvarnerske otoke, koji izviru iz Kvarnera između istarske obale Italije i hrvatske obale Kraljevine SHS. Prostire se između 44°56′ i 45°15′ sjev. širine, pravcem Dinarida od jugoistoka k sjeverozapadu, 38 km dug, a između 14°27′ i 14°55′ ist. dužine 4·5 do 18 km širok. Površina mu je 405·4 km². Prilično je razvedena 189·3 km duga, obala čini više draga i dobrih luka. Tako se na sjeveru u otok uvalila omišaljska draga, na zapadu malinska, luka krčka i uskim vratlom odvojena košljunska draga, na jugu novobaščanska draga, na istoku polukružna draga vrbnička, s lukom vrbničkom i, gotovo poput jezera zatvorena, dobrinjska draga. Od otočnih izbojaka važni su Šilo, na istočnoj obali, nasuprot Crikvenici, i Glavotok sa samostanom, na zapadnoj obali. Kod sjevernog je otočnog iskrajka školj Sv. Marka (1 km²), dok od južnog K. iskrajka Senjska Buka (1 km široki morski tjesnac) rastavlja otok Prvić (14 km²). Morski kanal Planinski Prodor, koji ga danas rastavlja od kopna i dalje se k sjeveru sužava u morski tjesnac Maltempo, bio je u davno doba dolina, koja se protezala usporedo s današnjim Vinodolom.

Površina je otoka K. blago zatalasana. Najviše se gore nalaze u njegovu jugoistočnom kraju: najviša Obrova (569 m), Beli Vrh (514 m), Orljak (539 m), Diviska (472 m) i dr. Nekoji se vrhunci zovu Klam ili Hlam: Veli (484 m) i Mali Klam (450 m) i Vidohlam (462 m), t. j hl'm = hum. Nasred otoka, na paraleli grada K., Treskavac, koji se prije držao najvišim vrhuncem, visok je samo 373 m. U sjeverozapadnom kraju otoka pojedini vrhunci ostaju ispod 250 m visine, tako Vrhure (240 m) i Kukurik (175 m), u zaleđu Glavotoka. Najznatnija dolina na otoku je Baščanska Draga, kojom teče Rječina, te se izliva u novobaščanski zaliv. Tom dolinom vodi cesta iz Nove Baške u grad K. Od nje se odvaja krak u Vrbnik. Putem iz K. u Omišalj nalaze se dva jezera: Ponikve i Njivice.

U flori se na otoku K. opažaju znatne razlike. Istočna je strana gola, od ljute bure, što puše sa planina, kao obrijana, pusta kraska golet. Samo oko Vrbnika nešto se zeleni maslina, vinova loza i poneka druga kulturna biljka. U unutrašnjosti otoka pust je, gdješto i kamenit, kraj. Tamo ima kršem pokrivenih krasa, oko kojih buja kuš (kadulja), smilje, ostružnica (kupina), šmrika (borovica) i druga biljka makije. Vinova se loza ne penje na brajde, već se nisko savija po zemlji. Zapadna je strana otoka buj-

Digitized by Google

na i zelena. Rodan je kraj oko grada K. i okolina košljunskoga zaliva. Ali najrodnija je Baščanska Draga. Tamo je zemlja tako plodonosna, da se kukuruz po dva puta na godinu sije. Dobro uspijevaju i pšenica, ječam i proso, žito se kod kuće melje žrvnjevima; vina ima i za izvoz, a baščanske su smokve čuvene. Od povrća prvo mjesto zauzimaju rajčice (pomidori), koje se na veliko izvoze.

Od kamena glavna je vrsta kredni vapnenac (krečnjak). Od njega su građene griže, stijene, trgori kostrilje, škrape, hruste, krase. Veličanstvena je vapnenačka stijena, na kojoj se utvrdio Omišalj. Ima na otoku K. i sivo-modra numulitna vapnenca, u kojemu su numuliti kao srebrnici veliki, a kako je lijep, grade od njega u Baški grobne spomenike. Za cijeli je otok značajna zemlja crljenica i pjeskar, koji daju zemlju težatnicu. Ima i lapora, a nekad se kopao na punti (rtu) Glavini smeđi ugalj. Drevne su solane kod Dobrinja »na Melinah«, gdje je i sada selo Soline. I danas se izvodi na otoku K. oko 25.000 t morske soli na godinu. — Otok ima dosta stoke, naročito ovaca. Od ovčjega se mlijeka pravi izvrstan sir u bućicama (formandžele).

Otok K. ima 21.133 stanovnika (52 na km²), što je nad prosječnom gustoćom u našoj Kraljevini. Svi su rimokatoličke vjere, žive u 14 župa pod tri dekanije (krčka, vrbanska i omišaljska). Biskup sjedi u gradu K. Već je u srednjem vijeku otok K. imao brojno svjetovno i redovno svećenstvo. Osim biskupa i njegova kaptola u gradu K. bili su još zborni kaptoli u Omišlju, Dobrinju, Vrbniku i Baški. Od redova se najprije raširio benediktinski red, koji je imao 7 samostana: Sv. Lucije u Baški, Sv. Mikule u Omišlju, Sv. Marije na Košljunu i 3 u gradu K. Oni su vršili slovensku službu. Benediktince su poslije zamijenili franjevci, koji su još na kraju 15 vijeka držali 4 opatije: Sv. Mikule u Omišlju, Sv. Lucije u Baški, Sv. Marije na Košljunu i Sv. Mihovila u gradu K.; danas ima na otoku samo 5 samostana: četiri muška franjevačka (u gradu K., na Glavotoku, na Košljunu i u Dubašnici), i jedan ženski benediktinski (u gradu K.).

Po narodnosti osim nešto ostataka romanskoga stanovništva i doseljenih Talijana u gradu K., svi su stanovnici otoka K. Hrvati; oni govore čakavskim narječjem, sa mnogo tragova starine u govoru. Susjedi s kopna zovu krčke Hrvate Bodulima, a tim se imenom gdješto i dalje k jugu zovu otočani. Boduli su lijepi i krepki ljudi, vrlo marljivi i za rad sposobni, pobožne i blage ćudi. Među njima treba razlikovati prave, u 6 i 7 vijeku doseljene, Hrvate, naročito na istočnoj strani otoka, oko Dobrinja, Vrbnika i Baške, i kasnije, u 14 i 15 vijeku, doseljene Vlahe ili Morlake, koji su bili po zanimanju stočari, a po jeziku ili pravi Romani (Rumunji), Ćići, ili pohrvaćeni Romani. I prvi su se vremenom pohrvatili. Stari Romani, koji su na otoku prebivali prije dolaska Hrvata, držali su se do konca srednjega vijeka jedino u gradu K., a govorili su zasebnim narječjem (dalmatinskim), koje se razlikovalo od talijanskih narječja.

Na otoku K. danas ima 85 mjesta: 6 gradića (Krk, Omišalj, Dobrinj, Vrbnik, Nova Baška i Aleksandrovo) i 79, što većih i što manjih sela. Otok čini jedan srez (oblasti splitske), razdijeljen na 7 općina, kojima su sjedišta spomenuti gradići i selo Bogovići, za općinu Dubašnicu. U srednjem je vijeku gradić K. bio gradska općina, s posebnim uređenjem i s posebnim pravima. Sav je ostali otok bio razdijeljen na četiri općine, kojima su, u ime knezova Frankopana, upravljali potknežini, sjedeći u kaštelima ili gradovima: Omišlju, Dobrinju, Vrbniku i Baški. Na kraju 15 vijeka pridošlice Vlasi u sjeverozapadnom kraju otoka osnovali su petu općinu, Dubašnicu, ali njen je kašteo poslije propao za ratova s Uskocima. U K. još postoji Frankopanski gradac.

Otoku K. pripada odlično mjesto u političkoj i kulturnoj historiji našega naroda, jer je kolijevka porodice krčkih knezova Frankopana (sve do gubitka 1480, kad je pripao Mlecima), porodice, koja se i kasnije, sa svojim rođacima Zrinskima, natjecala za prvenstvo u Hrvatskoj, sve do njihove zajedničke katastrofe 1671, i što je bio rasadnik i branič glagoljske knjige i slovenske službe Božje još od vremena biskupa Zdede za vladanja Petra Kresimira V., sve do danas.

Digitized by Google

K. otok (Curicum, Curicta, Curactica) pripadao je s ostalom Liburnijom kroz vjekove rimskome carstvu. Na otoku su bila dva znatna grada: Curicum i Phulphinium, a kasnije se javlja i Vigilia. Od Curicum-a postalo je hrvatsko ime Krk, a od Vigilia talijansko Veglia. S rimskim je vladanjem pretegao latinski jezik i rimska kultura, od koje se na K. i danas nalaze brojni ostaci. Vrlo se rano udomila i kršćanska vjera. Već 585 spominje se krčki biskup, koji se pokoravao patrijarhu akvilejskome. Po padu zapadnorimskog carstva (476), otok K. brzo je mijenjao svoje gospodare. Oko 600 zauzeli su ga Hrvati, pred kojima su se stari romanski žitelji povukli u grad K. Hrvati su se nastanili u županama, usred kojih su bili župni gradovi (castra, castella): Omišalj, Dobrinj, Vrbnik, pokoravali se svome knezu ili banu na susjednom hrvatskom kopnu. Jedino je romanski grad K. imao svoju gradsku upravu, s priorom na čelu, pod vrhovnom vlašću bizantskoga cara. Oko 878, za cara Vasilija I., grad je K., s ostalim dalmatinskim gradovima, prešao pod zaštitu hrvatskoga kneza, kome je u ime zaštitnine plaćao 100 dukata na godinu. Tada je nekako i K. biskupija podvrgnuta metropoliji splitskoj, te je svoju pastvu proširila na hrvatskom kopnu, zadobivši župe i predjele, koji su poslije pripali biskupiji senjskoj. K. je ostao u vlasti hrvatskih vladara do 1000, kad su njim prvi put zavladali Mleci. Po obnovljenom ugovoru 1018, K. je imao plaćati mletačkoj općini kao danak 30 lisičjih koža na godinu, a ako to ne učini, globu od pet libara zlata. Za vladanja Petra Kresimira IV. K. se vratio Hrvatskoj 1059. Slovenski pokret, što se tada digao pod glagoljašem biskupom Zdedom protiv latinskog svećenstva, samo u prvi čas prigušen, na otoku K. potpuno je uspio, u crkvi i u svem javnom životu pretegli hrvatski jezik i glagoljsko pismo. Prije 1088 desio se na otoku sam kralj Zvonimir s krbavskim županom Desilom i lučkim županom Prvanegom te priložio samostanu Sv. Lucije u Baški ledinu, na kojoj je opat Dobrevit sa 9 braće redovnika sagradio crkvu. Zvonimirovu je darovnicu opat Držiha dao uklesati u ploču glagoljskim slovima i hrvatskim jezikom.

Kad je ugarski kralj Koloman zadobio hrvatsko kraljevstvo (1097 do 1102), pripao mu je i grad K. sa cijelim otokom. Po Kolomanovoj smrti, Mleci su (1118) po drugi put zavladali K. i dali ga u leno, jamačno prije 1133, knezu Dujmu. Njegovi su potomci krčki knezovi, poslije prozvani Frankopani (1430), gospodarili K. kao kletvenici mletački (izuzevši vrijeme njihova progona 1243—1260) sve do 1358, kad su Mleci poslije nesretna rata, mirom u Zadru, ustupili ugarsko-hrvatskome kralju Ljudevitu I. čitavo primorje, od polovine Kvarnera do Drača, pa među otocima i K. Na njemu su krčki knezovi i dalje ostali, pokoravajući se vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva, do 1480, kad je (22/2) posljednji krčki knez Ivan VII., pritisnut od vojske Blaža Madžara, vojvode kralja Matije Korvina, predao Mlecima grad K. i cio otok. Od tada su Mleci, sve do svoje propasti (1797), vladali K., šaljući ovamo za upravitelje i branitelje svoje providure i kastelane. Od 1797 K. je bio (izuzevši francusko vladanje 1809—1813) u vlasti Austrije, sve do njezina raspada 1918. Po Rapalskom ugovoru 1920 s Italijom, priznat je K. Kraljevini SHS, u kojoj je sada, kao srez krčki, pripojen oblasti splitskoj.

2. Glavno mjesto na otoku K. leži u jugozapadnom primorju, nasuprot otoku Cresu i otočiću Plavniku, navrh lijepa zatona, oko koga su zasađeni vinogradi, maslinici i lovorovo drveće, a podalje zelene šumice. Parobrodska je stanica na liniji Sušak—K.—Aleksandrovo. 1923 ukupni je saobraćaj bio 3.010 lađa, sa 185.446 t. Nedaleko je lijepo uređeno kupalište Dražica.

K. se spominje već u rimsko doba kao Curicum ili civitas Curictarum. Bio je znatno mjesto s uređenim magistratom. Historija mu je zajednička s otokom. — Zidovima opasani grad Mlečani su utvrdili kulama i osobito ga cijenili, kao prvi svoj branič od senjskih uskoka. Troja vrata vode u grad: sjeverna, istočna i morska (od luke). Na trgu Kamplinu je grad Frankopana. Od crkvi je najvažnija stolna crkva Sv. Marije. Dva su samostana: muški franjevački, i ženski, benediktinski. Ima 1.415 stanovnika, osim nekoliko doseljenih talijanskih porodica, sve samih Hrvata,

Digitized by Google

mjesno poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, carinarnicu, lučko odaslanstvo, biskupiju s kaptolom i župu, realnu gimnaziju, poštu i telegraf.

Literatura: V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani (I, 1118—1480, izdanje Matice Hrvatske, 1901); D. Hirc, Oko otoka Krka (Hrvatski Planinar, 17, 68); Iv. Milčetić, Otok Krk i glagolska književnost (Vjesnik Staroslovenske Akademije u Krku, II, 1913). *J. Modestin.*

KRKA. 1. Rijeka u Dalmaciji, pritok Jadranskog mora. K. izvire na zapadnoj podgorini planine Dinare, na visini oko 320 m, i na cijelom gornjem toku zove se Krčić. Kroz duboku, klisurastu dolinu K. teče u pravcu zapada, a po ulazu u Kninsko Polje opiše veliku okuku, krećući se prema jugozapadu, zapadu-jugozapadu i sjeverozapadu. Na tome je dijelu dolina K. ižlijebljena u vapnencu, dno je poširoko, gdjegdje močvarno i donekle ima izgled kraških polja. Od Milikina Brda K. počne teći k jugozapadu zapadu-jugozapadu, jugu-jugozapadu i jugu, prosijeca slojeve i pojaseve vapnenačkog konglomerata i lapora, a odlikuje se 60 do 100 m dubokom, kanjonu sličnom i vrlo vijugavom dolinom, kao i sa nekoliko vodopada, a mjestimice vrlo velikim proširivanjem rijeke, od 500 do 1.000 pa i do 3.500 m, što je slučaj u Prokljanskom jezeru. To područje K. prosijeca često u velikim okukama, a stalno se smjenjuju uzdužni i širi dijelovi doline sa uskim i klisurastim probojima kroz antiklinale. Donji tok predstavlja spuštenu dolinu ispred ušća K. u more.

Velikih vodopada ima već na Krčiću, prvi ispod cestareve kuće, a drugi Mali Vuk, pri kraju njegove doline. Svaki je visok oko 10 m. Pri izlasku u Kninsko Polje voda K. se stropoštava sa 20 m visine i čini Veliki Vuk. Dalje nastaju manji odsjeci u riječnom koritu, od kojih su izraziti slap Bilušić, visok 19·6 m, 2·7 km zapadnije slap Prljen, 15 m, dalje Manojlovac, gdje su tri odsjeka sa visinom od 84·5 m. Mnogo južnije je Roški Slap, koji je sastavljen iz visokog odsjeka i nekoliko stepenica, sa ukupnom visinom od 25·5 m, a 3·8 km jugoistočno od Skradina je oko 46 m visok Skradinski Buk, jedan od najljepših vodopada u Evropi.

Od toga slapa K. počne teći na zapad, od Prokljanskog jezera na jugozapad i jugoistok, a najposlije skrene na zapad i ulije se u Jadransko more, oko 3·5 km zapadno-jugozapadno od Šibenika. Najglavnije su K. pritoke sa desne strane: Butišnica, Marasovac, Mokrica i Goduša, a sa lijeve: Kosovčica i Čikola. — Dužina K. toka je 75·2 km, a površina porječja neodređena, zbog pretežno vapnenačkog sastava zemljišta; vjerojatno će biti oko 2.550 km². K. ima tip neuravnoteženog toka, jer se pad ne smanjuje pravilno od izvorišta prema ušću. Od vrela do Topolja pad je 23·5 m na kilometar dužine, odatle, kroz Kninsko Polje, do 2 km jugozapadno od sela Mapase 0·8 m/km, do ispod Roškog Slapa 7·13 m/km, odatle do ušća 1·38 m/km, a od Skradina do ušća tek 0·18 m/km. Srednja veličina pada na cijelom toku je 4·4 m/km. Utjecaj mora osjeća se na K. dosta daleko uzvodno, jer je pri dnu riječna voda kod Skradina slana, t. j. to je specifički teža voda iz Jadranskog mora. Kod Šibenika je K. voda samo do 1·2—2·0 m dubine slatka. Odatle prema ušću sloj slatke vode biva sve tanji, kao što je uzvodno deblji. Pri srednjem najnižem vodostaju, K. raspolaže hidrauličkom snagom od 18.000 HP.

Literatura: J. Cvijić, Prilozi za poznavanje Jadranskog Primorja (Prosvetni Glasnik, 1894); A. Gavazzi, Ein Beitrag zur Hydrologie der unteren Krka (Mitt. d. k. k. Geogr. Ges., 1895); F. v. Kerner, Der geologische Bau des mittleren und unteren Krkagebietes (Verh. d. Geol. R. A., 1895); B. Ž. Milojević, Geomorfološka promatranja o dolinama Krke i Čikole (Glasnik Geografskog Društva, 9, 1923). *P. Vujević.*

2. Rijeka u Slovenačkoj, desni pritok Save. Izvire iz dva vrela više Trebne Gorice; u vijugastom toku teče na jugoistok, kraj mjesta Zagradeca i Žužemperka, a od Loške Vasi skrene na istok-sjeveroistok i teče pokraj Novog Mesta, Kronova, Kostanjevice. K. se uliva oko 1 km nizvodno od Krške Vasi, odnosno od Brežica (na Savi). Glavne pritoke K. sa lijeve strane su: Višnjica, Temenica i Radovlja, s desne: Črmošnjica (Radeča). Dužina toka joj je 111·4 km, a površina porječja 1.997 km². *P. V.*

Digitized by Google

KRKAR. V. Korčula.

KRKLEC GUSTAV, pjesnik (23/6 1899, Udbina, Lika). Srednju školu i trgovačku akademiju svršio je u Zagrebu. Studirao je i filozofiju. Do 1924 radio je u Beogradu, kao tajnik hrvatskog gospodarskog društva. 1925 izabran je za sekretara beogradske burze. — Još kao đak počeo je da piše pjesme, recenzije i članke u zagrebačkom Književnom Jugu, zalažući se vazda za integralno jedinstvo Hrvata i Srba. Posebno je štampao dosad jedan roman i tri sveska stihova: Lirika (1919), Srebrna Cesta (1921) i Nove pesme (1923). 1926 izaći će četvrta knjiga, njegovih pjesama, Ljubav ptica. *V. P.*

KRKOŠIJA (KRATKOŠIJA), vrsta nove loze, koja uspijeva u Hercegovini i Crnoj Gori, a ponešto i u Dalmaciji. U narodnim hercegovačkim pjesmama veliča se K. *I. R.*

KRLEŽA MIROSLAV, književnik (7/7 1893, Zagreb). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Zagrebu, kadetsku školu u Pečuhu, a Ludoviceum u Budimpešti. Odrekao se svake službe, te živi kao književnik u Zagrebu. — K. je dramatičar, pripovjedač, pjesnik i kritičar. Prvi put se javio 1914 u Savremeniku, novelom Zaratustra i mladić. Iste godine saradivao je u Književnim Novostima. 1919 pokrenuo je i uređivao, sa A. Cesarcem, časopis Plamen (izašlo 15 brojeva). Od 1924 izdaje časopis Književna Republika. Posebno izašle su ove K. knjige: Pan (1917), Tri Simfonije (1917), Hrvatska Rapsodija (1918), Pjesme (I—III, 1919), Lirika (1919), Tri kavalira gospođice Melanije (1920), Magyar királyi honvéd, novela (1921), Hrvatski Bog Mars (1922), Vražji otok (1924). Narodnom kazalištu u Zagrebu predao je do 1917 6 drama: Saloma, Sodoma, Leševi, Kraljevo, Gospodica Lili i Utopija, ali sve su odbijene. Drama u 4 čina Galicija, skinuta je na dan premijere (30/12 1920) sa repertoara. S velikim uspjehom prikazivane su drame: Golgota (1922), Vučjak (1923), Michelangelo Buonaroti (1925) i Adam i Eva (1925). *B. V.*

KRLJA je tipična čobanska tojaga (toljaga), kakvu nose svi pravi stočari. Ona je sastavljena iz dva dijela: iz toljage i jedne izvijene drvene kuke (kao znak pitanja), učvršćene na vrhu toljage, kojom čobani hvataju ovce za nogu iznad kukotresa. *S. T.*

KRMČIJA, zbornik crkvenih zakona, po kojima se, uglavnom, i danas upravlja (krmi) brod crkvenog života pravoslavnih Slovena. Taj je zbornik preveden s grčkog, i u prvo vrijeme nosio je, po grčkom, ime Nomokanon ili, po staroslovenskom, Zakonu Pravilo. Tek od 13 vijeka, naročito u Rusiji, pojavljuje se za taj zbornik nov naziv, Kormčaja ili Kormčaja knjiga, koji je kasnije postepeno zamijenio prve nazive u slovenskoj pravoslavnoj crkvi, a neko vrijeme i među Rumunjima.

Nomokanon ili K. označuje zbirku crkvenih pravila (kanona) i građanskih zakona (noma), koji se odnose na crkvu. Najstarija takva zbirka bio je nomokanon u 50 naslova iz 6 vijeka, koji je poznat i pod imenom Jovana Sholastika, carigradskog patrijarha. Drugi je Nomokanon u 14 naslova, iz 7 vijeka. On se naziva i Fotijevim Nomokanonom, jer je prerađen u 9 vijeku, u doba čuvenog carigradskog patrijarha Fotija. Oba ova zbornika prevedena su na slovenski već u 9 vijeku, i drži se, da ih je preveo sam apostol Slovena Metod. Stoga se po njima i ravnao život prvih slovenskih crkava. T. zv. Fotijev zbornik, ili Nomokanon u 14 naslova, dobio je naročitu važnost, i smatran je kao savršen kodeks zakonskih pravila pravoslavne crkve. Po njemu su pisani i komentari čuvenih kanonista Valsamona, Zonare i Aristina iz 11 i 12 vijeka. Aristin je (1118—1142) načinio jedan sinopsis, ili skraćeni zbornik, u kome kanoni i nomi nisu izlagani u potpunom tekstu, nego u skraćenom obliku, u rečenicama, koje su izražavale samo opću misao izvjesnog kanona. U doba kada je Sv. Sava provodio organizaciju srpske crkve, Aristinov sinopsis je smatran kao najpraktičniji crkveno-pravni zbornik u carigradskoj patrijaršiji. I Sv. Sava, odabirajući potrebne knjige za srpsku crkvu, dao je da se prevede na srpski taj sinoptički zbornik s Aristinovim i Zonarinim tumačenjem. Kao praktična ručna knjiga za crkveno sudstvo i upravu, taj prijevod je ubrzo prešao iz srpske u bugarsku crkvu, a 1262, na želju ruskog mitropolita Kirila II., bugarski despot Ja-

Digitized by Google

kov Svetoslav poslao je u Rusiju jedan primjerak te Krmčije.

Literatura: I. Sreznjevski, Obozrenije drevnih ruskih spiskov Kormčej knjigi (1897); I. Sreznjevski, Krmčaja knjiga srpskoga pisma 13—14 vijeka (Starine, 3); N. Dučić, Krmčija Moračka (Glasnik, V, 2); N. Milaš, Krmčija Savinska (1884); V. Jagić, Krmčija Ilovička 1262 (Starine, 6).

R. Grujić.

KRMPOTIĆ IVAN, profesor, hidrobiolog (24/10 1875, Barlete, kotar Gospić). Osnovnu školu svršio je u Sisku, gimnaziju i sveučilište u Zagrebu; naknadno je studirao hidrobiologiju u Češkoj, Njemačkoj i Parizu. Od 1902 je srednjoškolski nastavnik. Pored većeg broja stručnih i popularnih naučnih članaka (Nastavni Vjesnik, Priroda i Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva), publicirao je nekoliko studija o slatkovodnoj fauni Hrvatske i Slavonije: Prilog mikrofauni Plitvičkih jezera (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 25, 1913; tu je prvi put upotrijebljena i kvantitativna metoda), Prilog zimskoj fauni i flori Plitvičkih jezera (1914), Prilog mikrofauni i mikroflori zagrebačke okoline (Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije, 3, 1913), Beitrag zur Kenntnis der Entomostraken u. Rotatoriens, insb. der Diatomiden Kroatiens und Slavoniens (Archiv für Hydrobiologie, 15, 1924).

J. H.

KRNARUTIĆ BRNO (između 1515 do 1520, Zadar — 1572 ili 1573, Zadar). K. je iz stare i ugledne zadarske plemićke porodice. K. je bio vojvoda hrvatskih konjanika (capitaneus equitum Croatorum), koji su bili u mletačkoj službi. Kad su Turci osvojili Vranu (1538), propalo je K. feudalno dobro, i pošto mu je opustio feud u Pakoštanima, jer su se seljaci iselili, živio je K. u teškim prilikama. Primao je od dužda dva dukata na mjesec za svoje ratničke zasluge, i vršio je u Zadru različne gradanske službe, a glavno mu je bilo zanimanje odvjetništvo. Sahranjen je u crkvi Sv. Franje u Zadru. — K. je napisao dva pjesnička djela: pjesničku pripovijest Smrt Pirama i Tizbe, (1586), gdje je obradio motiv iz Ovidijeve Herode o nesretnoj ljubavi Pirama i Tizbe, i junačku epsku pjesmu Vazetje Sigeta Grada (1584), gdje je opjevao sigetsku pogibiju 1566. Vazetje je posvetio Jurju Zrinskom, sinu sigetskoga junaka. Djelo nema pjesničke vrijednosti. Kompozicija je sasvim prosta; pjesma je podijeljena u 4 dijela. Tu je vjerno, prema savremenom historijskom događaju, prepričan pad Sigeta i junačka smrt Nikole Zrinskoga. Dikcija je tvrda i opora, bez poetičnosti. Vazetje je ipak važno djelo, jer je to prva junačka epska pjesma iz hrvatske historije u našoj književnosti.

Literatura: Š. Urlić, Prilozi za biografiju B. Krnarutića (Građa, 8, 1915).

B. Vodnik.

KRNDIJA, planina u Slavoniji, na sjeveroistočnom obodu požeške kotline. K. je na sjeveroistoku ograničena ravnicom Podravine, na sjeverozapadu i zapadu potocima: Velika Reka-Ninkovački-Verbovac, na jugozapadu požeškom kotlinom, a na jugoistoku i istoku potocima Krajna i Jelav. K. je neposredni nastavak planine Papuka, i pruža se, kao i Papuk, od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a u istom se pravcu snižava. Orografski se K. dijeli na tri dijela: Kapovac na sjeverozapadu, Dobru Vodu u sredini, i K. u užem smislu na jugoistoku. Na glavnom su bilu K. najviši visovi: Kapovac 792 m, Petrov Vrh 697 m, Gračevo Brdo 595 m, Sredeljsko Brdo 578 m, Korališće 513 m, Krndija 491 m. Na sjeveroistoku su istaknutiji visovi: Đedov Nos 685 m, Sumedko Brdo 423 m, Balun Pijesak 475 m, Veliki Kamen 364 m, Bedem-Grad 407 m, na jugozapadu: Kamišćak 683 m, Bilo 675 m, Ljeskovac 586 m, Otres 324 m, Lončarski Vis 382 m, Bedenić 372 m, a na jugoistoku: Velika Brazda 372 m, Mala Brazda 304 m, Draganovac 224 m. K. je gusto pošumljena, gdje prevlađuju hrast i bukva, pored toga javor, jasen, klen, a po prisojnim visovima javlja se kesten, breza i borovica (fenja). Pored toga K. je vrlo bogata potocima, kojih je preko 20, te je zemljište dolinama vrlo izbrazdano i puno povijaraca i kosa, koje se odvajaju od glavnoga bila. Od divljači ima srna, zečeva, lasica, kuna, jazavaca, divljih mačaka i lisica, dok je kurjak vrlo rijedak. — U laporima na okrajcima K. ima gdjegdje i naslaga kamenoga uglja, kao i lignita, a gdje je lapor više glinovit, upotrebljuje se za lončarstvo. — Sjeveroistočnim podnožjem K. prolaze že-

Digitized by Google

ljeznička pruga i drum Virovitica—Slatina—Našice, istočnim, željeznička pruga Našice—Čaglin—Pleternica i drum Našice—Gradište—Brod, jugozapadnim podnožjem, drum Gradište—Kaptol—Paškovci, a preko planine vodi nekoliko staza i pješačkih puteva. *P. Vujević.*

KRNDIJA, GOSPODARSKO I ŠUMARSKO D. D., Zagreb. Osnovano je 1921. Kapital je 2,500.000 Din. Društvo eksploatira dobra grofa Pejačevića u Našicama: Tvornicu Tanina, Špiritusa, Pilanu i t. d. Zaposleno je do 500 radnika. Radi u zajednici s Našičkom Tvornicom Tanina i Paropilom. *S. P.*

KRNIC ANČICA, dramska junakinja u Zagrebu (7/7 1887, Zagreb). Izučila je glumačku školu u Frankfurtu na Majni. Najprije je dobrovoljno igrala u Leipzigu, a kasnije je bila angažirana kao sentimentalka u Bonnu, gdje je igrala Juliju, Dezdemonu i Ofeliju. Kad je prešla na berlinsku pozornicu, igrala je 60 puta s velikim uspjehom Hebbelovu Marijanu. Iz Berlina je odlazila na gostovanje u bečki Volkstheater, a jednu godinu provela je u Breslavi, igrajući salonske uloge. Najveće je uspjehe imala u Freiburgu, gdje je glumila D'Annunzijevu Francescu da Rimini, Magdu u Sudermannovom Zavičaju i Rosu Berndt u Hauptmannovoj drami. Naročito je igrala uloge junakinja iz klasičnoga repertoara (Marija Stuart, Djevica Orleanska, Porcia u Mletačkom trgovcu). 1915 bila je angažirana u Zagrebu, gdje je kreirala Ibsenovu Hedu, Hauptmannovu Elgu i Schnitzler-ovu Kristinu. 1916—1919 boravila je u Leipzigu. 1919 došla je opet u Zagreb. Tu igra Anđeliju u Vojnovićevoj Majci Jugovića i Pavle u Sutonu. K. je i dobra koncertna deklamatorka. *N. A.*

KRNIC BLAŽENKA. V. Kernic Blaženka.

KRNIC BOGOLJUB DR., historičar (25/5 1874, Kostajnica — 5/2 1918, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Kostajnici, gimnaziju u Zagrebu (1884 do 1892), sveučilište u Zagrebu (1892 do 1897). Radio je kod Nodila, Klaića i Smičiklasa. Na sveučilištu se istakao među drugovima u Zastavi, i kao osobit pjevač (neko vrijeme mislio je da se posveti operi), i kao književnik u raznim časopisima sa pseudonimom Bogoljub K. Pjera. 1899 postao je suplent u Požegi. 1906—1918 služio je u Zagrebu u raznim gimnazijskim zavodima. 1907 postao je na zagrebačkom sveučilištu doktor filozofije. 1907—1909 bio je na dopustu i studirao je historijske pomoćne nauke u Beču, Leipzigu i Parizu. U Beču se naročito usavršio u čitanju strahovitih Ferdinandina i Leopoldina. 1914 izabran je K. za arhivara jugoslavenske akademije, i tu je dužnost vršio do smrti. 1915 habilitirao se je iz opće historije, te je kao docent predavao na zagrebačkom sveučilištu. Naučno se istaknuo svojom prvom većom raspravom 1915 Iudicium Generale u Ugarskoj i Hrvatskoj (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 9). Od ostalih njegovih rasprava ističu se: Parnica između prebendara čazmanskoga kaptola i zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza (Vjesnik Kraljevskog Zemaljskog Arhiva, 9, 1907) Ivan Pastor Zagrebčanin, politički agent kralja Ferdinanda I (Rad, 201).

Literatura: P. Karlić, Bogoljub Krnic (Nastavni Vjesnik, 1918). *V. Novak.*

KRNIC IVAN DR., književnik (7/4 1878, Kostajnica). U Zagrebu je svršio osnovnu i srednju školu. Pravo je učio na zagrebačkom sveučilištu, gdje je 1901 promoviran za doktora. Služio je kao pristav u Zagrebu i kao kotarski sudac u Delnicama. 1918 izabran je za narodnog poslanika u hrvatski sabor, zatim je bio član narodnog predstavništva u Beogradu i ministar za agrarnu reformu. Živi kao advokat u Delnicama. — K. je pripovjedač, dramatičar i kritičar, po širokoj književnoj obrazovanosti jedna od najjačih ličnosti moderne hrvatske književnosti. Posebno je izdao knjige novela: Ljubavna priča (1901), Ljudi obični i neobični (1905), Nuzgredni život (1909) i Jedrina (1916). U narodnom kazalištu u Zagrebu prikazivane su K. komedije: Kako to nekoć bijaše (1902), Rozalinda (1904) i Jubilej u Jedrini (1906). K. kritike i studije o pojedinim hrvatskim književnim ličnostima rasijane su po feljtonima novina i u časopisima. Upotrebljavao je pseudonim Mihael Gorski. *B. V.*

KRNIĆ LUKA, književnik (18/10 1876, Gora, kotar Petrinja). K. je završio gimnaziju (1894) i filozofiju

Digitized by Google

(1900) u Zagrebu. Služio je kao nastavnik u raznim mjestima. Sada je u Osijeku. Sarađivao je u više listova, a posebno je izdao Okultizam u svijetu umnika (1922). *U. Dž.*

KRNIN PLANINA, u Bosni, između rijeka: Ilove-Ukrine-Branje-Ostružne-Rudanice-Bosne-Foče, 18 km sjevero-sjeverozapadno od Tešnja, odnosno 17 km zapadno-sjeverozapadno od Doboja. K. P. čine niski brežuljci, pravcem zapad-istok, od kojih su najviši: Radišković Brdo 290 m, Vis Brdo 303 m, kota 357 m, Ostružnja Glava 324 m, Čardak 308 m, Prljača 284 m, Prokop 265 m, Spletena Lipa 261 m, Redak 263 m. K. P. je skoro cijela pod šumama, a u nižim je dijelovima kultivirana. Jugozapadnim podnožjem planine vodi drum Prnjavor—Tešanj, a istočnim, drum i željeznička pruga Brod—Doboj—Sarajevo. *P. V.*

KRNJAK, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Vojnić, s desna druma Karlovac—Slunj, nedaleko od raskršća u Vojnić. Ima 587 stanovnika, kotarski sud, pučku školu, sredotočnu pecaru žeste, poštu i telegraf. *J. M-n.*

KROMITIT, mineral, nađen u pijescima ispod Željina, na Kopaoniku, u Srbiji. Razvio se u oktaedrima, koji se ističu metalnim sjajem. Po kemičkom sastavu to je željezni kromov oksid. $FeCrO_3$. U kiselinama se ne otapa i nije magnetičan. Proučio ga je M. Jovičić. *F. T.*

KROMPIR. V. u Dodatku.

KROPA, gradić u Slovenačkoj, u zatvorenoj dolini pod Jelovicom nedaleko od gornje Save. Ima 631 stanovnika. K. je poznata zbog stare domaće izrade čavala. Zanat za izradu čavala, bio je tu, kao i u obližnjoj Kamnoj Gorici, za vrijeme kad se u blizini kopalo željezo, osobito razvijen. U drugoj polovini 19 vijeka je, zbog moderne tvorničke konkurencije, počeo brzo propadati. U novije doba osnovana je u K., na zadružnoj bazi, tvornica čavala, za koje se željezo dobiva najviše iz tvornice u Jesenicama. K. je od željeznice udaljena 7 km. *A. M.*

KROŽET je muška haljina, vrsta džemadana (vrsta prsluka), od crvene čohe, izvezena i bez rukava, preklapa se preko grudi. Nosi se u okolini Knina. *N. Z.*

KRPA je dug ručnik od srpskog platna, na oba kraja vezen, kojima žene povezuju glavu u skopskoj Crnoj Gori. K. je i bijela velika marama, na donjem kraju malo vezena, kojom žene pokrivaju glavu u Makedoniji. K. se naziva uopće i marama, sa i bez veza. *N. Z.*

KRPLJE su drveni obruči, veličine do 25 cm u priječniku, iznutra izukrštani sa četiri štičice u obliku tetiva. K. se obuvaju kad je veliki jugov snijeg i pritežu se za nogu uzicama kao obuvačama. Sa K. se prti i čepaju torine za stoku. Nijedna seljačka kuća u planinama nije bez nekoliko pari K. *S. T.*

KRSMANOVIĆ ALEKSA, dobrotvor (1842, Tuzla — 7/4 1914, Beč). Osnovnu školu učio je u Brčkom i Vinkovcima. Trgovačku školu svršio je u Budimpešti. Rano je primio izvozničku radnju od svoga oca, koja je pedesetih godina prenijeta u Beograd, i znatno je razvio; izvozio je naročito šljive u inozemstvo, pa i u Ameriku. Svoje imanje, koje danas vredi oko 80,000.000 dinara, ostavio je državi. Zadužbinom upravlja naročiti odbor. *D. P.*

KRSNIK (krstnik, kresnik, skrstnik) je protivnik i zakleti dušmanin vukodlaka (kudlaka, vampira, tenca). Narod vjeruje, da svako pleme i zadruga imaju svoga vukodlaka i K. Kao što vukodlak ide za tim, da ljudima napakosti i nanosi štetu, tako K. nastoji, da im čini dobro i da ih brani od vukodlaka i vještica. K., kao i vukodlak, može da se prometne i uzme obličje različitih životinja, kao ovna, konja, vola, i drugih, ali obično bijele boje, dok je vukodlak crn. K. se tuče sa vješticama i zračnim nakazama, koje spremaju ljudima zlo, i kad ih nadvlada, ne treba se bojati grada. K. postaje čovjek, koji se rodi sa košuljicom, pod kapicom ili u popovskom odijelu, i to kad navrši 21 godinu. Njemu ne mogu naškoditi zli duhovi. Ne smije nikomu da očituje da je K., jer bi odmah umro. K. zna i može da liječi od različnih bolesti. Biti K. nije sramota. *P. B.*

KRST MILOSRĐA, odlikovanje, koje se daje muškima i ženskima za

Digitized by Google

zasluge u njezi ranjenika i bolesnika, bilo za vrijeme rata ili za vrijeme mira. Ustanovljen je 7/6 1913. Pozlaćeni kraci krsta sužavaju se prema mjestu ukrštanja, na kome je utvrđena jedna okrugla emaljirana pločica sa dvoglavim bijelim orlom.
P. L.

KRSTAC. 1. Planina u Srbiji, između rijeka: Kotraške-Bjelice-Zapadne Morave-Moravice-Kravarice, oko 14 km jugoistočno od Požege (na rijeci Skraženu), odnosno 17 km jugozapadno od Čačka. K. se pruža od sjeverozapada na jugoistok, uporedo sa pravcem toka Bjelice i Kravarice. Na sjeverozapadnoj polovini sastavljen je pretežno od paleozojskih škriljevaca, a na jugoistočnoj od kretacejskih tvorevina, pješčenika, a iznad njega rudističnog vapnenca, za koga su vezane mjestimične pojave krša. K. je po svome izgledu visoravan, deformirana utjecajem riječne erozije. Najviši visovi od sjeverozapada na jugoistok su: Bijeli Kamen 563 m, Bjeloševac 639 m, Crna Stijena 641 m, Lis 726 m, Ćava 633 m, Ošljevac 648 m, Krstac 516 m, Drača 648 m, Gradina 656 m. — Sjevernim podnožjem K. prolazi drum Čačak—Plavičevac—Požega—Užice, istočnim kolski put Čačak—Rogača—Guča—Ivanjica, a preko planine vodi put Čačak—Razdolje—Arilje.

2. Planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, sjeverozapadno od izvorišta Beličke Reke, 15 km zapadno-sjeverozapadno od Struge. K. je visok 1.945 m i potpuno je nag.

3. Planina u Srbiji, između rijeka: Maljušinjačke-gornjeg toka Tihegornjeg toka Gladne-Izgare (sastavnice Moravice), 14 km istočno-sjeveroistočno od Soko Banje, odnosno 19·5 km sjeverozapadno od Knjaževca. K. se pruža pravcem sjeverozapad-jugoistok, a visok je 1.069 m. Jugozapadna strana K. vrlo je strma, bez ikakve vegetacije, a pošumljeni su samo niži regioni na jugozapadu, jugu i jugoistoku. *P. Vujević.*

KRSTIĆ ANĐELJKO, pripovjedač (20/10 1871, Labunište, okrug ohridski). Svršio je pripravnu učiteljsku školu u Beogradu. 1889 počeo je da služi kao srpski učitelj u svome rodnom kraju. Na tome položaju sudjelovao je u nacionalnom radu na oslobođenju srpskog naroda od Turaka. Od osamdesetih godina do danas objavio je K. po uglednim srpskim književnim časopisima veći broj pripovijedaka iz života i borbe srpskoga naroda u južnoj Srbiji. Književni rad mu je zapažen u književnim krugovima i povoljno cijenjen. Dosad nije sabrao ni posebno izdao svoje pripovijetke. *V. P.*

KRSTIĆ DIMITRIJE, krušedolski arhimandrit i reformator crkvenog pjevanja (26/10 1726, Irig — 2/3 1843, manastir Krušedol). K. je bio poznat sa strogog isposničkog života i vrlo prijatnog načina crkvenog pojanja. — To pjevanje on je učio kod jednog grčkog daskala (učitelja) u Srijemskim Banovcima, pa ga je kasnije, prema svom vrlo razvijenom muzičkom smislu i ukusu dotjerao. To K. pojanje poslužilo je za osnov kasnijem čuvenom karlovačkom pojanju. Napisao je i knjižicu: Spomen drevnosti fruškogorskih manastirej, najpače monastira Krušedola (1839).
R. G.

KRSTIĆ ĐORĐE, slikar (19/4 1851, Stara Kanjiža, Bačka — između 17 i 18/10 1907, Beograd). Poslije srpske i madžarske osnovne škole htio ga je otac, siromašan radnik, dati na obućarski zanat, ali K. 1863 pobjegne u Srijemske Karlovce, da nastavi učenje. Tu je svršio tadašnju višu njemačku osnovnu školu i dva razreda srpske gimnazije, pa je onda prešao u Beograd, gdje je, pojeći i pomažući crkvenjaku saborne crkve i kasnije poslužujući po kućama, položio treći i četvrti razred gimnazije i dvije godine bogoslovije. 1872, zbog njegovog crteža Deseti Avgust, knez Milan ga je pozvao da zamoli stipendiju. K. je na molbi u stihovima naslikao sebe kako crta kraj lojane svijeće, na što ga je knez uzeo za svoga pitomca, naredivši mu, da se ne vraća ni o raspustu u Srbiju. Tako je K. proveo u Münchenu deset godina (1873 do 1883), a pohodio je Beograd samo jednom (1878). K. se upisao u školu umjetnog obrta, ali profesor Seitz, prešavši i sam na akademiju, pomogao je i K. da nastavi studije u akademiji, i da je svrši kao jedan od najodličnijih. Po povratku iz Münchena knez Milan je povjerio K. da proputuje Srbiju i neoslobođene krajeve, i da slika historijske spomenike, tipove i prizore iz narodnog života i karakteristične pejsaže za kneževu

Digitized by Google

galeriju. Na tome poslu proveo je K. dvije godine; pretežni dio tih studija nalazi se danas u narodnom muzeju, kao dar kraljice Natalije. Zatim je K., još uvijek kao knežev štićenik, proputovao Italiju, te je tek 1888 primio državnu službu, kao privremeni nastavnik crtanja u realci. 1890 postao je stalni, a 1898 viši učitelj crtanja u drugoj beogradskoj gimnaziji. 1899 prešao je u istom svojstvu u višu žensku školu, 1900 u gimnaziju kralja Aleksandra, 1902 u Vukovu gimnaziju, najzad 1905 u bogosloviju.

K. je i kao nastavnik bio odličan i originalan. On je, odmah po dolasku u školu, zaveo slikanje sa đacima u prirodi, zbog čega je, pored ostalog, došao u oštar sukob i polemiku sa Stevanom Todorovićem. Kasnije je poveo borbu i protiv osnivanja Kutlikove umjetničke škole, tražeći za Srbiju prvo jednu obrtno-umjetničku školu.

K. veći radovi su tri ikonostasa, u Adžibegovcu, u Srbiji, u Čurugu u Bačkoj i u Nišu, koji zbog spora sa vladikom Nikanorom nije potpuno završio. Zatim velika historijska kompozicija Pad Stalaća, koju je izradio po narudžbi kralja Aleksandra 1900 (sada u narodnom muzeju), Rastanak srpskog vojnika i Ruđer Bošković (obje izgubljene za vrijeme rata), Utopljenica, koju je tadašnji njemački poslanik otkupio za naš muzej, dvije Gružanke, Obretenje knez Lazareve glave, Anatom (sve to u muzeju), Piljari kod H. Bulija, Sv. Marko u crkvi Sv. Marka u Beogradu i t. d. — Osim toga, izradio je K. i veći broj portreta, kao dva dobrotvora za pančevačku crkvenu općinu, trgovca Perovića u Beogradu, kralja Milana u crkvi Ćurlina kod Niša, Dr. V. Subotića u Beogradu i t. d., pejsaža i ikona, kao Arhanđel Mihail za M. Valtrovića, Sv. Đorđe za svoju porodicu, ikonu za osmi puk, Triptihon po onom u Čurugu i t. d.

K. je neosporno jedan od najboljih jugoslovenskih umjetnika. Po snazi slikarskog temperamenta i po zamahu posve izvorne stvaralačke mašte, K. bi bio najjači predstavnik našeg modernog živopisa, i pored Đure Jakšića, jer je od njega izrađeniji, smišljeniji i opsežniji. K. je jedinstvena sinteza raznih utjecaja, münchenske škole, Seitz-a i Gabriela Max-a, francuskog, Delacroix-a, romantizma i, Courbet, naturalizma i španske strastvenosti tamnosvijetloga. Nije čudo što ga je jedan francuski majstor, kao Bonnat, visoko cijenio, usprkos njegovih, vremenom, sve češćih i sve grubljih omašaka u crtanju i u perspektivi. Danas je opće mišljenje, da se K. nije mogao razgraniti i usavršiti u jednog od velikih svjetskih majstora zbog domaćih neprilika i negodovanja svojih umjetničkih drugova u otadžbini. No, K. je vazda imao u našoj sredini i nesebičnih i umnih prijatelja i zaštitnika, kao kralj Milan, M. Valtrović i t. d., te će biti da je uzrok prije u njegovu nastranom karakteru, plemenitom u osnovi, ali do krajnosti nesnosnom, svojeglavom i pristranom. Otkad se vratio u Beograd on više nije želio da pohodi nikakve galerije ni izložbe, oglušio se o sve savjete i pouke, zanemarivao je na platnu sve drugo, osim postavljanja i koloristićkih problema. Zbog toga K. ikonostasi odskaču od uobičajenog stišanog živopisa po našim crkvama, jer se na njima likovi patetično propinju usred rafinirane i bizarne borbe hladnih i toplih tonova, što podsjeća na Greccoa, o kome K. sigurno nikada nije ni čuo. Ogromnošću talenta, koji se u srećnim trenucima uzvitla do genijalnosti, K. je rođeni brat Đuri Jakšiću i Lazi Kostiću. Nekoliko njegovih ikona, Anatom, Ruđer Bošković i nekoliko njegovih pejsaža i enterijera, smatraju se najvišom mjerom, koju je moderno jugoslovensko slikarstvo postiglo, a te bi slike činile čast i prvim svjetskim galerijama.

Literatura: Srbadija (1888, 384); Srpska Zora (1888, 9, 174); Javor (1886, 333, 1037, 1411, 1473); Brankovo Kolo (1897, 639, 668; 1901 349; 1907, 1432); Valtrović. *V. Petrović.*

KRSTIĆ MICKO, četnički vojvoda i nacionalni radnik (oko 1840, Latovo, srez porečki, okrug ohridski — 13-16//10 1909, na putu između Kičeva i Broda). Od rase čeličnih Srba Porečana, u kojima nacionalna svijest nije utrnula ni kroz vijekove nasilja i ropstva, K. je još u mladosti ustao protiv zulumćara Turaka i Arnauta. Skupio je oko sebe družinu, i K. četa bila je strah i trepet za nasilnike. Kada se, poslije 1868, pojavila propaganda bugarske egzarhije, ona nije nikako mogla uhvatiti korijena u K.

Digitized by Google

Poreču. Uhvaćen najzad na prevaru, K. je osuđen na doživotnu tamnicu. Robovao je u bitoljskoj kazamati 17 godina, pa je onda pomilovan kao Bugarin, obuhvaćen u grupi osuđenika, za čije se pomilovanje zauzimala Bugarska. »Ja nisam Bugarin«, odgovorio je K., i ostao je i dalje da tamnuje. Poslije dvije i po godine došlo mu je novo pomilovanje, ovoga puta kao Srbinu. K. je izašao iz tamnice i otišao je ponovo u goru. U jednom od sukoba, što ih je imao sa Bugarima, zarobio je čuvenog bugarskog vojvodu Damjana Grujeva, ali mu je poklonio život i pustio ga, pod uslovom, da više ne napada na Srbe. Grujev se povukao u Bugarsku, ali je već početkom iduće godine (1906) ponovo pošao »na teren«, gdje su ga Turci ubili. Kada je otpočela naša organizirana četnička akcija i kada su na teren stigli mladi vojvode Gligor, Babunski, Dovezenski i ostali, K. je, kao star čovjek, pošao na odmor u Srbiju. U Srbiji je živio, većinom u Kragujevcu i Požarevcu, blizu tri godine, pa se vratio u Poreč. Kada su mladoturci naumili da obezglave narod, prvi je na redu bio K. Turci su ga ubili 13-16/10 1909, na putu između Kičeva i Broda.

M. Milenović.

KRSTIĆ NIKOLA DR., historik i pravnik (20/9 1829, Vácz, Ugarska — 12/1 1902, Beograd). Niže i srednje škole učio je u mjestu rođenja, a 1846 je postao pitomac Tekelijanuma u Pešti i mnogo je radio oko omladinskog pokreta. Za vrijeme bune 1848 uputio se na jug, i bio je prvo činovnik glavnog odbora u Karlovcima, a po tom sekretar sreskog odbora novobečejskog. Poslije bune je nastavio studije, i dobio je 1851 doktorat filozofije, a pravo je svršio 1853. Tada je izabran za profesora srpske gimnazije u Novom Sadu. Tu se malo zadržao, jer je dobio mjesto na liceju u Beogradu za profesora enciklopedije prava i historije zakonoznanja; doktorat prava položio je 1854. Bio je profesor devet godina, zatim je služio u administrativnoj i sudskoj službi, ali se vraćao na profesorski posao kao honorarni nastavnik. Dospio je do mjesta potpredsjednika u državnom savjetu. Srpskoj akademiji ostavio je veliki legat. — K. je najviše radio oko prava, osobito oko historije srpskog prava, i historije Srba. U pravnim studijama je mogao dati punu mjeru, dok je u historijskim poslovima osjećao oskudicu stručne spreme. Zato su njegova Razmatranja o Dušanovu Zakoniku (Glasnik, 6, 7, 9, 11; od 9 s natpisom: Razmatranja o starim srpskim pravima) ostala nedovršena, jer nije imao mogućnosti da ih do kraja izvede. Pošao je bio veoma dobrim putem. Isto tako je nedovršen i njegov prijevod Madejovskoga Istorije slovenskih prava, od koga je izišla samo prva knjiga (1856). Prekinuti su i njegovi Odgovori na nekoliko pitanja iz srpske istorije (Glasnik, 7). Pošto je morao sastavljati i školske knjige, K. je napisao, na Matičin natječaj, malo opširniju Istoriju srpskog naroda (I 1863, II 1864), koja je savjesno izrađena, ali sa sasvim malo samostalnih naučnih rezultata. Nekoliko srpskih biografija je K. unio i u svoje Obraze iz opšte istorije (1860). Iz opće historije mu je i studija Boj pod Beogradom (Glasnik, 19).

Literatura: N. Krstić, Spomenica, izdana prilikom stupanja u život zadužbine pokojnikove, sa ovom sadržinom: S. Novaković, Dr. Nikola Krstić, Život mu i rad; Ž. Perić, Rasprave Dr. Nikole Krstića iz pozitivnog prava; G. Niketić, Po zabeleškama Dr. Nikole Krstića izvodne odluke opšte sednice i odeljenja Kasacionog Suda, 1866—1878; M. Miličević, Govor na opelu Dr. Nikole Krstića 13/1 1902; N. Krstić, Testamenat; Pravila zadužbine Dr. Nikole Krstića; Lj. Kovačević, Izvještaj o stanju fonda Dr. N. Krstića na dan 31/12 1907.

N. Radojčić.

KRSTIĆ PETAR, kompozitor (1877, Beograd). U Beogradu je 1895 svršio gimnaziju, a 1896 prvu godinu pravnog fakulteta. 1896 otišao je u Beč na muzičke studije i apsolvirao je odsjek za kompoziciju na konservatoriju 1902 kod prof R. Fuchs-a. Iste godine apsolvirao je, kao redovan slušalac, filozofski fakultet bečkog univerziteta, grupu muzikologije. 1903 postavljen je za kapelnika u narodnom pozorištu u Beogradu i za nastavnika muzike u prvoj beogradskoj gimnaziji. 1912 napustio je narodno pozorište. 1914—1921 bio je direktor muzičke škole u Beogradu, a od 1923 direktor muzičke škole »Stanković«. — Komponira za orkestar, zbor i solo, na podlozi idioma narodne muzike,

Digitized by Google

kao i muziku za kazališne komade. Orkestarska su mu djela: Suita, za gudalački orkestar (1901), Patetična ouvertura (1903), Seoske narodne igre br. 1, 2, 3 (1904), Scherzo D-moll (1902), ouvertura Na liparu (1905), ouvertura za Kosovsku tragediju od Ž. Lazarevića (1912). Muzika za komade: On (1903), Ljuba Dojčin Petra (1904), Na nizbrdici (1905), Ajiša (1905), Koštana (1907), Dorćolska posla (1908). U njima su narodne melodije instrumentirane za orkestar. — Kazališni komadi sa originalnom muzikom su: Novela od Stanca (1903), Pribislav i Božana (1904), Posvetilište Avramovo (1906), Miloš i Vukosava (1908), Snežana i sedam patuljaka (1912), Vardar (1913), Knjeginja Maja (1923). — K. piše i komornu muziku (fuga za violinu, violu i čelo; rondo za violinu i klavir), za klavir, solo pjesme i zbor. Od zbornih pjesama harmonijski i melodijski interesantne su: Legoh da spavam, Celo mi selo, Grakni gavrane. Napisao je i Liturgiju za mješoviti zbor, i Muzički rečnik.

K. Manojlović.

KRSTIĆ RADISAV, divizijski đeneral (29/8 1877, Glogovac, despotovački, moravski). Po završetku cijele gimnazije u Zaječaru, stupio je 1/9 1896 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 31/5 1899, za đeneralštabnog kapetana 1/1 1910, za đeneralštabnog pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u pješadiji, 1901—1904 bio je ađutant puka u pješadiji, 10/4—1/10 1904 bio je komandir čete u pješadiji, 1904—1906 na višoj školi vojne akademije, 1906—1907 komandir čete u pješadiji, 1907—1909 na pripremi za đeneralštabnu struku. 1909—1912 bio je na službi u glavnom đeneralštabu, 2/4—20/9 1912 bio je komandant bataljona u pješadiji 1913 do 1914 (između ratova) bio je na službi u glavnom đeneralštabu, 4/5 do 12/10 1920 bio je načelnik štaba armijske oblasti (3). 1920—1924 bio je načelnik ekonomskog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice. Od 4/9 1924 je inspektor ekonomske struke. — U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba moravske brigade I poziva i pomoćnik načelnika štaba moravske divizije I poziva (od 9/9 1913). U ratu 1914—1918 bio je, do 11/3 1915 načelnik štaba užičke vojske, do 1/3 1916 načelnik štaba timočke divizije II poziva, do 28/9 1916 načelnik vojnodrumskog odsjeka saobraćajnog odjeljenja vrhovne komande, 28/1 1916 do 4/5 1920 bio je glavni intendant vrhovne komande. *V. Belić.*

KRSTINJA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Vojnić, podno Petrove Gore na jugozapadu, u lijepom brežuljastom kraju, kojim prolazi cesta Karlovac—Vojnić—K.—Cetin-grad. K. se zove i potok, koji presijeca cesta više i niže sela. Ima 387 stanovnika, općinsko poglavarstvo, osnovnu školu i poštu. — K. se prvi put spominje 1334 u popisu župa zagrebačke biskupije. Ondje je prebivalo pleme Ladihovića. 1504 K. je prodao Juraj Sanković, od plemena Ladihovića, cetinskim Frankopanima, od kojih su je baštinili 1543 slunjski Frankopani. Za turskih upada K. je mnogo pretrpjela. 1558 prodro je Malkoč-beg sa 11.000 turske vojske pred K., ali je tu mnogo Turaka izginulo. Poslije smrti kneza i bana Franje Slunjskoga došla je K. u vlast kralja Maksimilijana, i dobila je krajišku posadu, ali već 1585 pala je u ruke Turcima, koji su je držali do karlovačkog mira (1699). Od grada K. stoji još samo dio glavne srednje kule. Katolička se župa držala još 1573. Sadanji pravoslavni naseljenici naseljeni su iz Bosne 1700.

Literatura: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane 166; E. Laszowski, Hrvatske povjestne građevine, I, 197.

J. M-n.

KRSTOVICA je vezena košulja. Nosi se u Galičniku. (V. Vjenčanica).

N. Z.

KRSTVAR, planina u Makedoniji, između rijeka: Vardara-Treske-Suve-Markove, jugozapadno od Skoplja. Greben K. pruža se od zapada-jugozapada na istok-sjeveroistok, a preko uske doline Treske nastavlja se na zapadu u greben Osoja. Najviši visovi od zapada na istok su: Velja Glava 1.043 m, Beli Kam 953 m, Krstvar 1.066 m. Od vrhova do približno 700 m južna je padina strma, a zatim se prema dolini Suve i Markove Reke postepeno i dosta blago spušta. Od cijele planine samo je najzapadniji kraj pošumljen. — Sjeveroistočnim i sjevernim podnožjem prolaze drum i željeznička pruga Dračevo—Skoplje—Tetovo. *P. V.*

KRŠ. V. i Pošumljivanje K.

Digitized by Google

KRŠINIĆ FRANO, kipar (24/7 1897, Lumbarda, na Korčuli). Svršio je kiparsku školu i umjetničku akademiju u Pragu. Živi u Zagrebu, kao nastavnik na umjetničkoj akademiji. Bavi se naročito sitnom plastikom. *A. Sch.*

KRŠKO, mjesto u Slovenačkoj, na Savi. Ima 957 stanovnika. Nekoliko kilometara južno od K. vodio je u rimsko doba glavni put iz Emone u Sisciu i Sirmium. Na mjestu današnjeg sela Drnovo bio je veliki rimski municipium Neviodunum, od koga je nađeno mnogo tragova. — K. se spominje prvi put 1895, kad je njemački kralj Arnulf dao K. nekom Valtunu. Kasnije bili su vlasnici K. salzburški nadbiskupi i celjski grofovi, a za njima Habsburgovac car Fridrik III., koji je 1477 K. dao gradska prava. U drugoj polovini 15 vijeka stradalo je K. mnogo zbog turskih upada. Za vrijeme seljačke bune pobijeđena je 5/2 1573 kod K. seljačka vojska Matije Gubca. U K. se rodio, oko 1550, prevodilac Sv. Pisma na slovenački jezik Jurij Dalmatin, tu je živio slovenački protestantski pisac i autor prve slovenačke gramatike, Adam Bohorič, a tu je umro 1693 kranjski geograf i historičar, Ivan Valvasor. — U K. je sresko poglavarstvo, sud i građanska škola. U okolini ima dosta dobrog vina. *A. M.*

KRŠKO POLJE, veliko polje u Slovenačkoj, prema granici sa Hrvatskom, sjeverno od Žumberačke Gore. Na sjeverozapadu, sjeveru i istoku K. P. je ograničeno niskim bregovima, koji njegovo dno nadvisuju za 150 do 450 m. K. P. je postalo na velikom proširenju doline Save i Krke; pruža se pravcem od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku, odgovarajući toku Krke, leži na apsolutnoj visini od 140 do 165 m, a zauzima površinu od približno 190 km². Na krajevima K. P. su od većih mjesta: Krško, po kome je ovo polje nazvano, Kronovo, Kostanjevica, Brežice, a na istoku Ribnica i Jereslavec. Kroz ovo polje protiču rijeke Sava, Krka, duž istočnog oboda Sotla, i potoci Negol, Gabrnica, a donjim tokom Močnik i Radovlja. Iz ovih razloga K. P. je najplodnije polje u Slovenačkoj. Sjeveroistočni dio polja, sa lijeve strane Save, zove se Dobrava. Kroz K. P. prolaze željeznička pruga Zagreb—Zidani Most, kao i nekoliko drumova i kolskih puteva: Zidani Most—Krško—Zagreb i Malo Mraževo, Klanjec i Kozje—Brežice—Kostanjevica—Novo Mesto, Nov Kamen—Kostanjevica, Leskovec—Kerška Vas, Leskovec—Cerklje, Sela—Brege, Podlop—Cerklje. *P. V.*

KRŠKODOLSKA SVINJA u jugoistočnom dijelu Kranjske, autohtona je domaća pasmina, i predstavlja čistoga potomka svinja iz sojenica, kako je dokazano iskopinama iz Ljubljanskog Barja. K. S. pripada tipu Sredozemnog mora, te je srodna po podrijetlu talijanskoj i starošpanjolskoj svinji, a po spoljnjem obliku je slična turopoljskoj. K. S. je otporna, skromna u krmi i iskorišćuje dobro pašu. (V. Svinjarstvo). *S. U.*

KRŠNJAVI IZIDOR DR., historik umjetosti i kulture, slikar i književnik (22/4 1845, Našice). Gimnaziju je učio u Požegi, Zagrebu i Vinkovcima. 1863—1865 bio je suplent u osječkoj gimnaziji. 1866 došao je na bečki univerzitet, gdje je 1870 promoviran za doktora filozofije. Kako se već od rane mladosti bavio slikanjem, nastavio je u Beču studije u umjetničkoj akademiji. 1869 otišao je u München, i posjećivao je tamošnju umjetničku akademiju. 1872—1877 bio je u Italiji. Po narudžbi biskupa Strossmayer-a izradio je K. u Rimu dvije slike za crkvu u Gorjanima, kraj Đakova, a kasnije u Beču, sliku Bogorodice za crkvu Sv. Marka u Zagrebu. Učio je i arheologiju u Beču i Münchenu. Po nagovoru biskupa Strossmayera odrekao se K. slikanja i prihvatio je 1878 profesuru historije umjetnosti i kulture na sveučilištu u Zagrebu. Iste godine osnovao je u Zagrebu Društvo Umjetnosti, koje je 1879 priredilo prvu svoju izložbu, a 1882 osnovalo obrtnu školu i upravljalo njome šest godina, dok je nije država uzela u svoju upravu. Kao pročelnik upravnog odbora te škole i obrtnog muzeja (koji je uz školu otvoren) K. se naročito mnogo bavio studijom umjetničkog i domaćeg kućnog i seljačkog zanata. 1884 izrabran je K. na programu narodne stranke za saborskog zastupnika. 1885 izradio je osnovu za sarajevski muzej. 1891 promoviran je K. na bečkom univerzitetu za doktora prava. Iste je godine proputovao skandinavske zemlje. 26/11 1891 imenovan je za predstojnika vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu. Za

Digitized by Google

kratko vrijeme ovog svog zvaničnog djelovanja, K. je sagradio, pregradio i popravio oko stotinu naučnih zavoda i isto toliko crkava. Preudesio je znatno i nastavne osnove pojedinih škola (nautičke škole u Bakru, graditeljske škole u Zagrebu), pretvorio je građanske škole u realne gimnazije, osnovao je ženski licej, žensku stručnu školu i t. d. Za nautičku školu u Bakru nabavio je školski brod. Koristeći se savjetom arheologa Benndorfa, reorganizirao je K. arheološki muzej u Zagrebu i nabavio je za nj čuvenu zbirku Nugentovu sa Trsata. Naročitu je pažnju poklanjao K. mladim umjetnicima, dajući im stipendije, narudžbe i atelje. 1906 penzioniran je kao predstojnik, a 1907 je postao ponovo profesor sveučilišta. Kao takav penzioniran je 1918. Sada živi u Zagrebu.

K. se mnogo bavio znanstvenim i literarnim radom. U najnovije vrijeme počeo je opet slikati. Dugi niz godina bavio se studijom Dantea, i izdao je, uz saradnju svoje supruge, književnice Ive Rod (Štefe Iskre), prijevod Božanske Komedije. K. su naučna i kritična djela: Dvije radnje o umjetnosti (1876), Znamenovanje povijesti umjetnosti (1878), Listovi iz Slavonije (1882), Oblici graditeljstva u starom vijeku i glavna načela građevne ljepote (1883), Iz Dalmacije (1900), Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiaconus von Spalato (1900), Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana (1902), Dvadeset i pet godina hrvatske umjetnosti (1905 u Kolu Matice Srpske). K. je osim toga napisao mnogo feljtona i kritika u našim i tuđim listovima i revijama. 1925 izdao je roman iz 13 vijeka, Božji vitez.

A. Schneider.

KRŠTENJE. Pranje, odnosno kupanje u vodi, imalo je kod različitih starih, naročito istočnih naroda svoje simbolično religiozno značenje. Takav religiozni značaj kupanja u čistoj vodi pridavao je, pored drugih, još Mojsijev zakon, naređujući svakom svom vjerniku periodično ritualno pranje u vodi, a tako isto i onim poganima, koji prelaze na Mojsijev zakon, pored obrezivanja, još i preporođajno pranje vodom. U tom, naravno-religijsko-mojsijevskom krštenju ima svoj izvor i kršćansko K. K. je postalo kršćanskim religioznim obilčajem i obvezom, bez koje nikome nema pristupa u kršćanstvo ni sudjelovanja u njegovim blagodatima. Apostoli i njihovi učenici krstili su kandidate za pristup u ckvu Kristovu riječima: »Ja te krstim u ime Oca, Sina i Svetoga Duha«, dok bi katekumen, po kojem bi se ujedno posipala voda, stajao gô u rijeci ili u kakvom sudu, ispunjenim vodom. Djelomičnim posipanjem vode vršilo se krštenje samo bolesnih kandidata; to se nazivalo i bolesničkim ili kliničkim K. Grčkoistočna kao i ostale orijentalne kršćanske crkve, zadržale su potpuno zagnjurivanje, dok je rimo-katolička crkva, od 13 vijeka, uvela običaj krštenja djelomičnim posipanjem vode po glavi, što su također pridržali i protestanti. Trostruko ponavljanje toga akta osniva se na kršćanskoj nauci o Božjem Trojstvu. U prvim vjekovima kršćanstva, kada su obično samo odrasli prelazili na kršćanstvo, novoobraćenici su se prije primitka krsta upućivali u vjerske istine, a kako se čvrsto vjerovalo, da sam akt K. po sebi oprašta dotadašnje grijehe, mnogi je od katekumena svojevoljno i namjerno odlagao svoje K. što je više mogao. Tek učenje Sv. Augustina o neizbježnom prokletstvu i o suđenju nekrštenih, otklonilo je to odgađanje i dovelo vremenom do općeg zavođenja krštenja djece. Samo mučenička smrt za vjeru Kristovu, smatrana kao krštenje krvlju, nadoknađivala je propisno K. vodom, i osiguravala je katekumenu spasenje duše i vječno blaženstvo. I pravoslavni i katolici prethodno posvećuju vodu, kojom treba da se obavi K. Kod sakramenta K. bitno je izgovaranje gore navedene formule K. i trokratno zagnjurivanje, odnosno posipanje vodom, čemu redovito prethodi kandidatovo kršćansko vjerovanje koje, pri krštenju male djece, u njihovo ime daju krsni svjedoci t. j. kumovi.

Za akt K. vezana su različna sujevjerna naziranja i običaji našega naroda. Tako je na pr. običaj u mnogim našim krajevima, da se nekršteno dijete ne ljubi, jer se smatra kao nečisto. Ime djetetu se ne kazuje za nedjelju dana. Treba ga drukčije zvati, a ne kako je kršteno, da se time brani od uroka. Dok je dijete nekršteno, zovu ga imenom, koje mu je dao svećenik na vodici. Kad ne će da

Digitized by Google

ga zovu tako, kažu mu Čore, Turče, Keža, ako je muško, a ako je žensko, Bulče, Cigančica i dr. Kod pravoslavnih na K. djetetu daje ime obično kum, a kod katolika pri tome više odlučuju roditelji. Kum se poziva na dva tri dana prije K. Kad kum polazi na K., mora da donese sa sobom: svijeću voštanicu, struk bosioka i platno za košuljicu kumčetu. Za kuma se uzima obično vjenčani kum, osim ako se djeca »ne drže«. Na dan K., dok se dijete ne krsti, kum i majka ne treba ništa da jedu i piju, da bi djetetu bili zdravi zubi. Dok se dijete ne krsti, ne smije da se ostavi da spava u mraku. U kuću se dijete unosi prije zalaska sunca, jer ne valja da »ga sunce zađe«. Dani od prvoga do osmoga januara su tako zvani nekršteni dani; tih se dana nekrštena djeca naročito čuvaju i ne ostavljaju bez svjetlosti, da ih ne bi ustrijelili nekršteni (djeca, koja su pomrla nekrštena i postala naročiti stvorovi, poput ptica, i tek što su slična još djeci, a nemaju nikada mira, nego neprestano lijetaju naokolo). Ti nekršteni dave malu djecu a dosađuju i mliječnoj stoci, pa ih se plaše i u njih vjeruju naročito ovčari. Velikim grješnikom smatra se roditelj, koji svojom krivicom doprinese da mu dijete umre nekršteno. — Kad će se dijete krstiti, zavisi od zdravlja djetetova. Ako je zdravo, onda K. bude kasnije, ako je slabunjavo, onda se gleda da se što prije »uvede u vjeru«. Dijete, koje se rodi u post, mora se u post i krstiti, a koje se rodi u mrsak, mora se u mrsak krstiti. Rodi li se u oči Božića ili Uskrsa, odmah se zove kum, da se dijete krsti, a tako isto i kad se rodi na poklade ili pred slavu, jer ne smije da prijeđe slavu nekršteno. K. redovno biva u crkvi, a kod kuće se krsti samo kad je bolesno. U bolesti obavljeno K. zove se »nužnim krštenjem«; pri tome je i obred kraći (poprska se zemljom, pomiješanom sa vodom), nego kod redovnoga K. Dijete nosi u crkvu na K. uvijek babica, a rjeđe majka. Voda za kupanje djeteta na K. obično se smlači. Kad svećenik dijete krsti, ono se zavije u očevu košulju, da bi bilo živo i da dočeka očevu slavu.

P. Bulat.

KRŠTENJE VINA je običaj u Hrvatskoj. Mast (mošt, šira) je do Sv. Martina (11/11), a toga dana postaje vinom. I stoga se vino, poslije ... latne večere, »krsti«. Za krštenje ... obred je dosta dug. Donekle je sli... običajima pri krštenju djeteta. Po... dina vina dobivaju imena žena ko... prisustvuju tome obredu. Ako se K... obavlja u podrumu, dok obred tr... »kum« sjedi ili jaši na buretu nov... vina. Taj običaj iščezava. *I. R.*

KRTOLA. V. Korun.

KRTOLE ILI KRTOLI, upra... općina sreza bokokotorskoga u obla... Zete. Zaprema prevlaku između Vr... ca i Luštice (21·70 km²). Ima 1... stanovnika (90% pravoslavnih. 1... rimokatolika), koji žive u 6 sela: R... dović (220 stanovnika, općinsko pog... varstvo, pravoslavna parohija), Dur... šević (pravoslavna parohija), Bogi... (rimokatolička župa), Gošić, Milović, Niković, Rado, Milo i Niko Dap... bili su starosjedioci, i po njima s... zovu ona sela. — Prva Bokeška G... nena Industrija u K. osnovana je 1... s kapitalom od 62.500 dinara, 1918 p... većan je na 250.000 dinara. Sa 3... radnika proizvodi na godinu 2.500.0... crepova i 2,000.000 opeka. Ima svoj... žičanu željezničku za prevoženje gli... Pogon je parni od 70 HP. — K. ... s Lušticom, Župom i Prevlakom kra... Radoslav (1223—1234) dao Kotor... ma, i to je kasnije potvrdio c... Dušan. *J. M-n.*

KRUG-PLANINA, kraška visora... van u Bosni, između Glamočkog, L... vanjskog, Kruškog i Borovog Polja... ponornice Šujice. Na sjeveroistoku o... K. P. su planine Cincar, Sebetnica... Vrljuša. K. P. nema izrazitog gre... bena, ni određenog pravca pružanja, ali se uglavnom prema istoku pru... suje. Najviši visovi su: Vrsa... 1.223 m, Drinovac 1.324 m, Kr... 1.227 m, Konače 1.317 m, Čorbina... Mekota 1.448 m, Marina Kamen... 1.343 m, Gvozd 1.549 m, Hajdučka Kosa 1.452 m, Orlovac 1.457 m, Velik... Kurozeb 1.378 m. Zbog vapnenačkog sastava K. P. nije nigdje pošumljena. Jugozapadnim, južnim i jugoistočnim podnožjem planine vodi drum Gla... moč—Livno—Malovan—Ku... pres. *P. V.*

KRULJ LJUBOMIR, trgovac (r... 1882, Mostar). Svršio je trgovačku školu i visoku vinogradarsku i voćarsku školu u Klosterneuburgu. Sa... radivao je u svima lokalnim humanim

Digitized by Google

anovama i razvio je intenzivan na podizanju racionalnog podrurstva i vinogradarstva. Član je ovačke-obrtničke komore u Saraju, predsjednik Srpske Kreditne nke D. D., Mostar, i član kotarskog eća za mostarski srez.

S. D.

KRULJ UROŠ DR., inspektor mitarstva narodnog zdravlja u Sarayu (11/8 1875, Mostar). Svršio je giaziju u Novom Sadu, medicinu u eču 1902. Po svršetku studija bio je adski fizik u Mostaru. Sudjelovao aktivno u nacionalno-političkom okretu i radu u Bosni i Hercegovini, o je sekretar srpske organizacije, arodni poslanik u bosanskom saboru, otpredsjednik eparhijalnog savjeta ercegovačko-zahumske eparhije, član lbora crkvenoškolske omladine u Mostaru. K. je osnivač i vlasnik lista Narod u Mostaru, kasnije u Sarajevu. Po oslobođenju bio je šef zdravstva kao član vlade za Bosnu i Hercegovinu, zatim prvi ministar narodnog zdravlja. Pored mnogih publicističkih članaka u raznim listovima, pisao je raznovrsne biološke, sociološke i higijenske članke i rasprave u raznim časopisima i novinama. Posebno su mu odštampani radovi: Važnost higijene po državu i narod, Politika i rasa (1925).

V. S.

KRUNA (od latinske riječi corona), ime srebrnog novca, koji se u Francuskoj, Engleskoj i Danskoj rano pojavio (couronne, crown, krone i t. d.). 1892, pri uvođenju novčane reforme u Austro-Ugarskoj, zvala se novčana jedinica u srebru K. Jedna K. imala je 100 filira.

B. S.

KRUNA je nakit ženski za glavu. Od metala je i ukrašena raznim kamenjem. Nosila se u Srbiji, staroj Srbiji i Hercegovini. Sada je izobičajena.

N. Z.

KRUNJENICA. V. Kornat.

KRUPA. 1. Rječica u Dalmaciji, desni pritok Zrmanje. K. izvire pod Velebitom, zapadno od Sedla (1.058 m), ispod kuća Mandića, teče k zapadu, a uliva se oko 2 km uzvodno od Dramotića. K. je vjerojatno podzemnim tokom u vezi sa Otučom, koja ponire jugoistočno od Gračaca. Dužina K. toka je 11·5 km, a površina porječja oko 103 km².

P. V.

2. Selo u Bosni, na lijevoj obali Vrbasa, sa ostacima staroga grada iz doba jajačke banovine (1464—1528).

Literatura: Ć. Truhelka, Kraljevski grad Jajce (1904). *M. F.*

3. Selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Benkovac, općina Obrovac, podno Velebita, uza potok Krupa (k Zrmanji). Ima 883 stanovnika, pravoslavnu parohiju i, 1642 sagrađeni, manastir Bogorodice. *J. M-n.*

4. Grad, od tri dijela, na grebenima je uz rijeku. Uz ulaz u klanac su ruševine palače, 150 metara dalje na zapad okrugla kula, a opet 100 metara dalje na zapad glavni grad sa čvrstom branič-kulom. Građevno je važan grad, branič prijelaza preko Vrbasa.

Đ. S.

5. Rječica u Slovenačkoj, lijevi pritok Lahinje. Izvire iz kraskog vrela, ispod sela Praprota, uglavnom teče prema jugoistoku i ulije se u Lahinju 1·3 km sjevero-sjeveroistočno od željezničke stanice Gradac, na pruzi Karlovac—Novo Mesto—Ljubljana. Dužina K. toka je 6 km.

P. V.

KRUPAC, malo jezerce u Crnoj Gori, u Krupačkom Polju, odnosno nikšićkom Gornjem Polju, 7·5 km sjeverozapadno od Nikšića. K. je stalno i dosta duboko jezero, koje prima vodu podzemnim putevima. Otok mu je dijelom podzeman, dijelom površinski, rječicom Matica Stupska, koja ponire u ponoru krupačkom (639 m). Kad K. jako nabuja, za vrijeme kišnih perioda, iz njega kadikad poteče rijeka Moštanica. K. je na apsolutnoj visini od 651 m, a površina mu je 0·0304 km².

Literatura: P. Rovinski, Černogorija, I (1888, 212; ruski).

P. V.

KRUPANJ, varošica u Srbiji (podrinska oblast). Ima 5.639 stanovnika. Pod planinom je Jagodinom, u Radevini. Okolina je bogata rudama. Ima poštu.

B. D.

KRUPEŽEVIĆ VLADISLAV, divizijski đeneral (1/1 1876, Velika Krsna, jasenički, smederevski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je 9/10 1894 u vojnu akademiju. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1897, za kapetana 29/6 1907, za pukovnika 1/10 1915, za artilerijskog brigadnog đenerala 21/10 1923, za divizijskog đenerala 12/7 1925. Do 1901 bio

Digitized by Google

je vodnik u poljskoj artileriji, 1901 do 1902 zastupao je komandira baterije u poljskoj artileriji, 1902—1904 bio je na višoj školi vojne akademije, 1905—1906 bio je komandir baterije u poljskoj artileriji, 1907 bio je na dopustu u Francuskoj, radi izučavanja jezika, 1908 bio je u artilerijskoj inspekciji, 1909 bio je komandir baterije u brdskoj artileriji, 1910 bio je slušalac artilerijske škole gađanja (u Nišu). 1911—1916 bio je komandant diviziona u brdskoj artileriji. 1916 do 1/9 1921 bio je komandant puka u poljskoj artileriji, 1921—1922 bio je komandant artilerijske podoficirske škole, 1922—1924 bio je komandant artilerijske brigade (moravske), 1924 do 1925 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (drinske). Od 6/4 1925 komandant je divizijske oblasti (zetske). — U ratu 1912—1913 bio je komandant diviziona u brdskoj artileriji. U ratu 1914—1918 bio je komandant diviziona u brdskoj artileriji do 1/9 1916, a od tada komandant puka u poljskoj artileriji.

V. Belić.

KRUPNA DINKA, vrsta vinove loze. (V. Plovdinka).

KRUSI, selo u lješanskoj nahiji, u Crnoj Gori. Tu su 1796, pod vladikom Petrom I., Crnogorci održali veliku pobjedu nad skadarskim vezirom Mahmut-pašom Bušatlijom. U boju je i sam paša poginuo. I sada postoji spomenik na mjestu, gdje je ubijen. Posljedica je ove pobjede bila, da su se plemena Bjelopavlići i Piperi potpuno spojili sa Crnom Gorom.

P. Š.

KRUŠČIČKA PLANINA, planina u Bosni, između rijeka: Lašve-Kozicegornjeg toka Bistrice (pritoka Vrbasa), Zagrlskog Potoka (pritoka Grovice)-Grovice (pritoka Lašve), južnojugoistočno od Travnika, a istočnosjeveroistočno od Bugojna. K. P. pruža se u velikom luku od sjeverozapada prema jugoistoku, istoku, jugoistoku i istoku, a u istom pravcu najviši visovi su: Lopošnica 1.551 m, Jarci 1.557 m, Milošnica 1.575 m, Živčička Planina 1.502 m i Modri Kamen 1.303 m. Na sjevernim povijarcima i kosama uzdižu se kao najveći visovi: Zvijezda 1.369 m, Mačak 1.201 m, Gradina 968 m, Grad 1.324 m, Prisoje 1.025 m, Ljubić-Brdo 1.260 m, Suhe Jele 1.649 m, Veliki Pozman 1.256 m, kota 957 m, Rog 1.242 m. K. P. je najvećim dijelom pošumljena i prilično bogata vrelima. — Zapadnim podnožjem K. P. prolazi kolski put Travnik—Povac, sjeveroistočnim, drum i željeznička pruga Jajce i Bugojno—Donji Vakuf—Travnik—Lašva—Sarajevo i Brod, a preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva.

P. V.

KRUŠEDOL. 1. Selo u Srijemu, na južnoj strani Fruške Gore, od Iriga k istoku, a od Srijemskih Karlovaca preko Banstola (271 m) k jugu. Ima 749 stanovnika, općinsko poglavarstvo (srez Irig), pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf.

2. Manastir K. zidao je mitropolit Maksim Branković, unuk despota Đurđa Brankovića, posvetio ga je Blagovestima i nazvao ga srijemskom mitropolijom, a brat mu, ktitor despot Jovan, 1496 je priložio selo K. i druga sela. Nedaleko odatle je ktitorova majka Angelina podigla ženski manastir i sama mu bila predstojnica. 1716 K. su popalili Turci, 1721—1751 obnovili su ga mitropoliti Vićentije Popović i Arsenije Jovanović i pečujski vladika Nikanor. U to su vrijeme slikani oltar i zidovi manastirske crkve u bizantskom stilu atonske škole. Nad oltarom se nalazi veliki umjetnički izrezani krst sa likom Spasiteljevim. Dva pobočna oltara, u kojima su, iz požara spasene moći ktitora i njegove majke, krasni su kiparski radovi u baroknom stilu. K. crkva je mauzolej nekih znamenitih lica iz srpske historije. Tu počivaju crkvene poglavice: patrijarsi Čarnojević i Jovanović, mitropoliti Đaković, Đorđević, Popović i Jovanović i vladika Nikanor, svjetski velikaši: despot Đurađ Branković, srpski vojvoda iz 1848 Stevan Šuplikac, knjeginja Ljubica Obrenović i kralj Milan Obrenović.

J. Modestin.

KRUŠEDOLSKA MITROPOLIJA, pravoslavno crkveno područje, koje je obuhvatalo sve Srbe pod austrougarskom vlašću početkom 18 vijeka. Ona je ustanovljena na prvom srpskom narodno-crkvenom izbornom saboru u Krušedolu 1708, kada je donesena odluka, da srpski vrhovni mitropoliti pod austro-ugarskom vlašću imaju stanovati u manastiru Krušedolu. Narodno-crkveni sabor, održan u Srijemskim Karlovcima 1713, pre-

Digitized by Google

mjestio je mitropolitsku rezidenciju u Karlovce, i od toga doba ta se mitropolija naziva karlovačkom mitropolijom. *R. G.*

KRUŠEVAC, varoš u Srbiji (glavno mjesto kruševačke oblasti). Ima 7.567 stanovnika. Leži u plodnom kruševačkom polju. Važno je tržište za stoku, voće i rakiju. Sjedište je župana, komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni, sreski i gradski sud, poštu. U blizini je državna barutana Obilićevo. Bio je prijestolnica kneza Lazara. U srednjem vijeku u njemu je bila omanja dubrovačka kolonija. K. je bio na putu Smederevo—Priština. *B. D.*

K. je bio glavni grad Srbije za vrijeme kneza Lazara. Lazar je K. ponajviše i podigao. U njemu je bila crkva Sv. arhidakona Stevana, obnovljena u starom stilu i očuvana do danas pod imenom Lazarice. Radi opasnosti od Turaka Lazarev sin Stevan prenio je svoju prijestolnicu u Beograd, ali izgleda tek poslije 1408, odnosno poslije bune brata mu Vuka. Grad K. je mnogo stradao za vrijeme turskih napada, u prvoj polovini 15 vijeka. U drugoj polovini 15 vijeka iz njegove okoline mnogo je naroda preseljeno u Ugarsku. Turci su K. dobili privremeno 1428, a definitivno 1455, i nazvali su ga Aladža-hisar. Na kraće je vrijeme povraćan od Turaka za vrijeme austrijskih ratova 1737 i 1789.

Literatura: Radomir M. Ilić, Kruševac (1908). *V. Ć.*

KRUŠEVAČKA KREDITNA BANKA. Kapital je 1,200.000 Din (6.000 akcija po 200 Din). *N. S.*

KRUŠEVAČKA OBLAST. Površina je 2.709·9 km². Stanovnika ima 152.976. Gustoća naseljenosti je 57 stanovnika na km². Glavno je mjesto Kruševac. U oblasti su manje cjeline, Župa i Rasina. K. O. je jedna od najmanjih. Ona obuhvata desno porječje zapadne i lijevo porječje južne Morave (dijelove). Otvorena je prema sjeveru. Najveće su visine na zapadu i jugu, gdje su planine Kopaonik i Jastrebac sa njihovim ograncima. U oblasti su Trsteničko i Kruševačko Polje, prostrana dolina Rasine. Važnije su rijeke: Zapadna i južna Morava, mali dio Velike Morave, zatim Rasina, čija je dolina vrlo plodna i dobro naseljena (Rasina). K. O. je jedna od vrlo plodnih i župnih (na pr. Župa). Glavna su zanimanja: zemljoradnja i stočarstvo. Osobito je dobra rasinska i moravska stoka. Vinogradarstvo je razvijeno u Župi (župska vina i grožđe). Voćarski je kraj. Ljekovite vode su: Vrnjačka Banja, Ribarska Banja i Lomnička Voda. Zbog bogatstva bukovom i četinarskom šumom na Jastrepcu, Kopaoniku i Bukoviku, u novije vrijeme se razvija živa industrija. Kod Trstenika razvijena je industrija vodeničkog kamena. Nema rudnika. Ima ostataka starog rudarstva na Kopaoniku. Saobraćaj je razvijen. Postoji dosta gusta mreža drumova. Kroz pomoravlje zapadne i južne Morave prolaze željezničke pruge: glavna (normalnog kolosjeka) Niš—Beograd, od koje se u Stalaću odvaja pruga Kruševac (dovde normalan kolosjek)—Kraljevo — Čačak — Užice—Sarajevo (uski kolosjek). Važnija su naselja: Trstenik, Aleksandrovac (Kožetin), Brus i Ražanj. *B. Drobnjaković.*

KRUŠEVAČKA ZADRUGA. Osnovana je 1887. Centrala je Kruševac. Kapital je 2,000.000. Fondovi i ostale rezerve 3,192.187, ulozi 5,871.858, vjerovnici 2,406.330, mjenice 4,709.600, zajmovi na zaloge 25.200, dužnici 75.717, nepokretnosti 95.950, industrijska poduzeća (mlin) 6,938.950, roba 328.720, vrijednosni papiri 99.050, dobit 1,956.243 Din. Dividenda — za amortizaciju mlina. Predsjednik Milutin J. Pavlović, direktor Milovan K. Gvozdenović. *N. S.*

KRUŠEVICA. 1. Planina u staroj Srbiji, između rijeka: Lješnice-Trpeške-Županice-Gosinče - Ibra - Bagočine, oko 10 km sjeverozapadno od Rožaja, odnosno oko 19 km sjeveroistočno od Berana. K. se pruža od zapada-jugozapada k istoku-sjeveroistoku, i na njoj su najviši visovi: Vlah 1.530 m, Musina Jama 1.640 m, Gradina 1.770 m. K. je mjestimično, po dolinskim stranama, pošumljena, a vrhovi su joj goli.

2. Planina u Srbiji, između rijeka: Puste-Mlake-Dranske-južne Morave-Vlasine, 20 km istočno-sjeveroistočno od Leskovca. K. je sastavljena od prastarih škriljevaca, pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a najviši visovi u tome pravcu su: Popovo Gumno 748 m, Ostra Čuka 786 m, Brajkovac 823 m, Vita Kruška 912 m,

Digitized by Google

Bukova Glava 899 m, Tumba 800 m. Veliki dio K. je pošumljen. — Južnim podnožjem planine prolazi drum Leskovac—Vlasotinci — Mezgraja — Bela Palanka i Pirot, sjeveroistočnim, drum Niš—Ravna Dubrava—Mezgraja, a preko planine vodi drum Ravna Dubrava—Vlasotince.

P. V.

KRUŠEVO. 1. Varoš u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u izvornom obliku Kruševske Reke, na zapadnom planinskom obodu Prilepskog Polja. Ima 969 kuća, sa 3.862 stanovnika (1921), od kojih su nešto preko polovine Kucovlasi, a ostali Srbi. K. je planinska varoš, najviša u južnoj Srbiji i jedna od najviših u našoj državi. Leži u apsolutnoj visini 1.250 m. K. je tipičan primjer varoši na velikim visinama i prava cincarska pečalbarska (iseljenička) varoš. K. je u svome razvitku i životu sasvim nezavisno od prirodnih pogodaba svoje okoline. Njegova je privreda skoro sasvim nezavisna od okolne oblasti, jer stanovništvo K. zarađuje u udaljenim varošima i zemljama, a tamo i najviše svoj vijek provodi.

K. je još od kraja 18 vijeka postalo cincarsko naselje, doseljivanjem Aromunja iz Muskopolja i od Gramosa. Kruševci Vlasi su se odmah iza doseljenja iz Muskopolja i od Gramosa razišli kao pečalbari (iseljenici-radnici) skoro po svima varošima južne Srbije i vrlo mnogo sudjeluju u njihovoj privredi, a još sredinom 19 vijeka mnogi su kao gostioničari dospjeli i u Šumadiju, u Beograd, i u Crnu Goru, Solun, Carigrad i Beč.

Vlaško stanovništvo K. dalo je ovoj varoši najizrazitiji tip cincarskog gurbedžijskog (iseljeničkog) naselja. No K. je poznato i kao jedno od najznatnijih južnosrbijanskih središta zografa (crkvenih živopisaca). Ovi su zografi živopisali mnoge crkve u južnoj Srbiji. — K. je postradalo 1831, kada je, poslije poraza Mustafapaše Škodranina sa 25.000 arbanaških ustanika u blizini Prilepa, velika masa Arnauta nagrnula ispred turske vojske preko K. za Albaniju. I sada se još spominje u narodu, kako je cio put od Prilepa do K. bio načičkan lješinama Arnauta i njihovih gonilaca. No Arnantima ništa nije smetalo da svuda usput plačkaju sela i varoši.

1858 u K. je bilo 140 kuća. Krajem 19 vijeka imalo je K. 9.350 stanovnika, od kojih tada nešto više Srba (4.950), nego Vlaha (4.000); pored toga bilo je i Arnauta kršćana (400). Srpsko stanovništvo bilo je u posljednje vrijeme pod Turcima jače naraslo doseljavanjem iz okolnih sela i doseljavanjem od Kičeva i Mijaka iz Reke. — Staro srpsko stanovništvo K. i noviji doseljenici dosta lako podliježu utjecaju Vlaha, primaju njihov način života i rada, pa dosta ih i vlaški govore. Kruševski Vlasi govore u kući vlaški, ali pečalbari znaju sve jezike svijeta, koji su prešli i gdje rade. Oni po južnoj Srbiji redovno govore i srpski, a mnogi su i slavu (služba), primili od makedonskih Srba. U K. su: poglavar sreza kruševskog, nadzornik narodnih škola za srez kruševski, poštanska i telefonska stanica sa neprekidnom službom.

Literatura: J. Cvijić, Antropogeografski problemi Balkanskog Poluostrva (Naselja, I, 1902); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911), 1.026, 1.027, 1.031; V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Naselja, II (1903), IV (1907), X (1920), XIII (1923); J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I (1909).

V. Radovanović.

2. Selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Benkovac, općina Obrovac; u Bukovici, od Obrovca k jugozapadu. Ima 1.663 stanovnika, rimokatoličku župu. U okolini ima boksita. — Kod K. se našlo kartaškog novca: na licu bradata glava, na naličju konj u trku. Ima i stara rimska gradina.

J. M-n.

3. Manastir u Polimlju. Čuven je sa svoga spomenika. Sazidao ga je veliki župan Pribilo u drugoj polovini 14 vijeka. Spominje se u 16 vijeku.

V. P-ć.

KRUŠEVSKI VLASI »GURBEDŽIJE«. V. Kruševo.

KRUŠKA, vrsta voća, dosta rašireno u svoj Kraljevini. Broj stabala u državi je 3,686.539. Najviše ih ima u području sjeverne Srbije 1.313.024, a od okruga najviše u banjalučkom okrugu (233.800 stabala). Produkcija u godini 1922 bila je 695.003 q, ali se u dobrim godinama približuje i jednom milijunu kvintala.

I. R.

Digitized by Google

KRUŠKA BABA, planina u Makedoniji, između rijeka: Velike-Ilasničke-gornjeg toka Rasnaće-Cerske-bezimenog desnog pritoka Velike Reke i prijevoja, preko koga vodi drum Kičevo—Bitolj, oko 16·5 km zapadno-sjeverozapadno od Kruševa. K. B. sastavljena je pretežno od kristalastih škriljevaca i pruža se pravcem od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku. U tome su pravcu najviši visovi: kota 1.505 m, Baba Sač 1.697 m, Mali Vrh 1.471 m. Na sjeveru se diže Cerkovica 1.306 m, a na jugoistoku Stubeno Brdo 1.530 m i Kruška 1.354 m. Okolno stanovništvo zove ovu planinu Baba Sač. Pored spomenutog druma, južnim podnožjem K. B. i preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

KRUŠKA OKRUGLICA, okrugla kruška, dosta raširena oko Užica. *I. R.*

KRUŠLIN MIHOVIL, slikar (4/9 1882, Ključ). Svršio je umjetničku školu u Zagrebu. Neko vrijeme živio je u Parizu. Na mnogobrojnim svojim kolektivnim izložbama izlagao je, naročito pejsaže (većinom akvarele) iz Dalmacije, Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotara i savskih nizina. *A. Sch.*

KRUŠNJAK RUDOLF, slikar (22/3 1883, Karlovac). Svršio je srednju školu u Karlovcu i Zagrebu, umjetničku školu u Budimpešti, a slikarsku akademiju u Münchenu. Živi kao srednjoškolski nastavnik u Zagrebu. Izlagao je mnogo na izložbama i kolektivno. Napisao je veći broj stručnih članaka. *A. Sch.*

KRUŽAT-PRESOMITAČ je vrsta džemadana (vrsta prsluka) od plave čohe, bez rukava, koji se preklapa preko grudi na obje strane. Nosi se u Konavlima. *N. Z.*

KRV u našim pravnohistorijskim spomenicima znači ubistvo, usmrćenje čovjeka uopće. Dolazi i u značenju rana, kod kojih je K. prolivena. Ali K. znači i onu (novčanu) kaznu, koju plaća kao vraždu ubica odnosno njegov rod za mrtvu glavu. (V. Vražda, Osveta). *M. K.*

KRV I UMIR (krvna osveta i mirenje krvi) je čisto plemenska pravica i za plemenski život nerazdvojno vezana. Krvna osveta je doskora bila u jeku u Crnoj Gori, Boki Kotorskoj, Hercegovini i staroj Srbiji, a u Srbiji i Bosni nalazi joj se također traga, dok je u Makedoniji odavno iščezla, jer je tamo bilo vrlo malo slobodnih seljaka, nego većinom utučenih čifčija, koji nisu mogli ni od nasilja spahija da se brane, a kamo li da se sa susjedom krve. Dva su glavna uzroka, koja su izazivala sukobe u plemenskim područjima: jedan leži u okolnoj prirodi, a drugi u čovjeku. U golom, bezvodnom kršu, kakav je tamo, malo ima pojišta za marvu, pa kad u toplim mjesecima i ona umanje, onda okolna bratstva sprečavaju da se tu i tuđa marva poji, te to izaziva oružane sukobe. Oko Renika, Drima i Dečanske Bistrice, do oslobođenja od Turaka, najviše su se krvili zbog odvraćanja vode pri zalivanju livada, njiva i gradina. Šume i planinske paše uvijek su bili opće-narodno dobro, ali sa utvrđenim međama dokle je čije, pa kad se o tuđu imovinu neko ogriješi, ubistva su na dnevnom redu.

Slobodna srpska, kao i arnautska plemena, uvijek su se između sebe mrzila. Piperi su se vječito tukli s Kučima, ma da su oba plemena srpska. Otuda se po svoj plemenskoj granici nije smjelo na velikom razmaku ništa sijati ni stada pasti, ili ako su se usuđivali u te strane poći, spremali bi se ljudi kao za rat. Ozrinići i Puci stajali su licem prema ljutim nikšićkim Turcima, tako i Piperi; Vasojevići prema Kolašincima i Gusinjcima, Kuči prema Gusinjcima i Klimentama i t. d. U staroj Srbiji, zbog općih neprijatelja srpskih, zbog Arnauta i Turaka, Srbi se odvajkada nisu kavgali između sebe. Čobani se najlakše zakvače i pobiju, pa se poslije kroz koljena krve.

Čobani su negda u Crnoj Gori bili nešto nalik na stalnu vojsku. Oni su bili čuvari granice; iz čobanskih redova izlazili su najvrsniji, najsmjeliji četnici. Bivalo je, da čobani razbraća (turski i crnogorski) vode čitave ratove zbog pašišta, vode i planine, a nekad su četovali čobani na čobane da ih poharaju i posijeku. Znameniti Nikac od Rovina poginuo je od Nikšićana čuvajući ovce. Kolašinci su robili i sjekli Vasojeviće i Moračane na katunima, a ovi im vraćali istom mjerom.

Pored ekonomskih nevolja, sa siromašne prirode, zlo se krilo i u samom

Digitized by Google

tamošnjem čovjeku, u njegovim psihičkim reakcijama i karakteru, neobuzdanosti i bijesu gorštaka. Crnogorci (i Arnauti) su plahoviti, sa bolesnom osjetljivošću častoljublja; čak imaju za tu jarost i oholost naročito ime, kičeljivost. Pošto su prije veći dio vremena ljudi provodili u društvu i besposlici, a kao vjekovni junaci išli su stalno naoružani, za čas je mogla pasti uvreda i krv. Da se krv učini prikriveno, iz neke niske pobude, nije se dešavalo kod Crnogoraca, a za krađu još manje. I u socijalnim prilikama, navikama i običajima često se skrivao povod da se strasti raspale.

U Crnoj Gorî lako je bilo raskinuti brak, osobito za kneza Danila. Čovjek iz jakog bratstva, bez ikakvih uzroka, samo »što mu žena nije mila«, dao joj je pri odlasku neku raspustninu, pa je razvod sasvim privodio kraju. I zbog toga su se često radale teške omraze i krvne osvete među domom i rodom ženinim, pa i dalje u srodničkoj liniji. Samovoljni glavari su najčešće mijenjali žene, a neki su stalno držali po dvije. Neki su otpuštali ženu što rađa žensku djecu a ne mušku, pa su se, pored žive žene, ženili i drugom. Crnogorac koji bi dao kakvoj djevojci prsten ili obilježje, na pr. cekin, morao ju je uzeti, jer bi inače pošla osveta od strane rodbine.

Najteže su bile posljedice kad se iz tuđeg plemena neko ubije. Tada se vrlo često cijelo pleme spremi, pa gleda najprije da ubije krvnika, a ako ne može, onda koga sretne iz porodice ubičeve, ako ni to ne ide, onda kog bilo muškarca, njegova plemenika, ali se izbjegavalo ubistvo djece. Crnogorci su naročito kivni i nasrtljivi bili na susjede, kad im duguju krv, najstrašnije na Arnaute, a bijesno su kidisali i na Hercegovce, jer su »s onu stranu granice i drugih su plemena«.

Kad iz jedne općine pogine čovjek od nekog iz druge općine, a na zemljištu treće općine, onda se prva općina omrazi ne samo s općinom, odakle je ubica, nego i sa onom, gdje se ubistvo desilo. Ubica se nekad mnogo ne traži, nego prvi bolji iz nahije, plemena, sela ili familije, odakle je ubica, izgubi glavu. Što je veća osveta to je milija. Kad je ubica neki neznatan čovjek, onda namjerno ne će njega da ubiju, nego biraju nekog viđenijeg njegova srodnika ili suplemenika. U narodu vlada stari zakon, kad se lopov ubije, da se za njega ne sveti; ali i ove se tradicije ne drže uvijek, nego neki i za njega gledaju da pogine najbolji serdar ili najugledniji sveštenik. Pa biva i to, da se i s tim ne svrši, nego familija ovog drugog ubijenog traži novu glavu za glavu, i tako se liši života čitava masa ljudi, većinom ni krivih ni dužnih. Zbog ovakih događaja često godinama žive u zavadi, i tako reći u zasjedi, čitave familije, nahije i plemena. Na žalost među njima bukne katkad i čitav građanski boj, gdje se stotine tuku, mrtvi polje pokriju, po 50 i 100, stanovi se popale, stoka se opljačka, voćnjaci isijeku, usjevi unište, izvori i bunari zatrpaju, samo se bogomolje od barbarstva poštede. Kad se vidi, da će jače pleme nadbiti slabije, slabijem priskoče u pomoć okolna plemena. Ovako stanje donosi sa sobom, da se mala plemena i sela dogovore ranije na savez, da odole jačemu. Kad se desi da pogine neko u nekoj velikoj porodici od nekoga iz male porodice, onda mala porodica, iz straha od krvnika, jačeg protivnika, odrekne se svoga čovjeka da ga ne će zastupati, i još obično nešto doplati, pa se mir utvrdi. Tada je samo krvnik ostavljen na milost i nemilost osvetnicima pa za to on mora nekuda da bježi. Biva i ovakih primjera: kad se neki čovjek iz male porodice osjeća pozvat na osvetu nekog svoga, on onda ode u neku jaču susjednu porodicu i općinu, pa otuda vreba da ubije koga namjeri. Neki put se uglavi mir na određeno vrijeme, osobito kad se na pr. između dvije općine treba da svrše neki zajednički poslovi. Ako bi jednoj strani stalo više do mira nego drugoj, mora da plati za primirje. — Kad udari neprijatelj onda se krvna osveta obustavlja.

Ako poginuli, ima jako bratstvo ili pleme, onda krvniku ništa drugo ne ostaje, nego da se zaključava u kuli, i da drži dosta spremljene džebane za slučaj napada. Biva i to, da krvnik traži nove prijatelje, da mu se često nadu na ruci, za što ih on obično nagraduje. U staroj Srbiji biva da čitavo arnautsko bratstvo brani nekog Srbina krvnika i od same arnautske osvete, i to za malu naknadu: za fermen ili po štogod od oružja na

Digitized by Google

glavu. Odmah poslije učinjenog ubistva ubica se brzo sklanja, pa utrči i u tuđu kuću, ako je njegova daleko, moleći za zaštitu, koja mu se da, a rođaci poginulog ne će ni sami da ga tu napadaju, jer znaju da bi svi ukućani po običaju za njega živote založili. Čak i u malo dalju familiju poginulog da padne u ruke, ne će ga ubiti, ali svuda samo nekoliko dana, obično 2—3, dok nađe sklonište, pa ga oni onda dalje isprate, a kad to propuštanje prode, svi ga rođaci traže da ubiju. Najveća je radost za porodicu, kad se krv vrati, i, ako je moguće, baš onom puškom, pored koje je poginuo, a još časnije baš i onim zrnom, kojim je njen član ubijen. Da se ne bi osveta zataškala, u kući se poginulog često navraća govor o njemu, a negdje namjerno ne će da ga pred sahranu okupaju od krvi niti da mu operu krvave košulje, nego ih čuvaju i razviju ovda-onda pred muškarcima, da ih nadraže na osvetu, pa ih čak pokazuju i muškoj djeci. Išlo se i tako daleko, da kad od dva brata jedan ubije nečijeg oca, onaj drugi je dužan da oca osveti. Ubijanje u porodici najbližih srodnika zbog osvete, kao kad brat ubije brata, a otac drugog sina krvnika, treba smatrati za izmetnutu krvnu osvetu. Kad u porodici nema muškaraca a i u bratstvu se ustežu da svete, neki put se digne žena da osveti sina, muža, brata. Sa skrivenim pištoljem ona ode na pazar, pa s leđa ubije krvnika, i za to joj nitko ništa ne će, pa ni porodica krvnikova. Krvnik (ubica) ne smije šale poći na rad, jer zna da rođaci iz kuće poginulog stalno vrebaju da ga ubiju. A pošto mu valja u polje ili na planinu poći, on pošlje pobratima (najradije koji je od svojte poginulog), da u njegovoj familiji traži besu (koja se u staroj Srbiji zove i dora, a u Boci vjera) na određeno vrijeme, da svršava poslove. Pa, ako mu se besa odobri, on može mirno da se kreće kud hoće, pa čak da svrati i u kuću poginulog. Ali kad prođe rok bese, svaki će ga iz ojađene kuće ubiti, ako nije drugu besu izvadio.

Kod Arnauta ima neutralnih mjesta i puteva, gdje se krvna osveta ne smije izvršiti. Tako je prije sporazumno vrijedilo Grahovo u Hercegovini, na međi Crne Gore i Austro-Ugarske, za slobodno utočište. — Hercegovci su se izmedu sebe mnogo rjeđe krvili nego Crnogorci i Bokelji. A nigdje valjda u srpskim predjelima nije više palo glava kao na Vučjem Zubu, gdje je tromeđa Boke, Crne Gore i Hercegovine. Na Vučjem Zubu opet najznamenitija je Orjan-Lokva, gdje su obično plemenski glavari sudili krvniku i mirili razbraću. Ma da je krvna osveta od pamtivijeka u Crnoj Gori, još su je Turci s planom pothranjivali. Ubicu iz Crne Gore primali su pod svoj krov i u svoju obranu, pa su ga još nagonili da se svojoj braći sveti. Smjesta ga primoravaju da ide i posiječe još kog Crnogorca, jer prije nego što donese crnogorsku glavu, niti hoće da ga sasvim prime, niti hoće u njemu neku vjeru da imaju. Ovaj uskok Crnogorac nema više povratka u svoj zavičaj, a da bi mogao imati krova i užitka u Turskoj, mora silom ići, duže vremena četovati, dok ugrabi glavu svoga brata Crnogorca. Kad se u kakvoj rodbini ili bratstvu nađe nevaljao čovjek, koji je već kome učinio zlo, ili se boje da će učiniti, tada ovi dođu k njegovim rodacima i kažu, da ih njihov rođak zadijeva ili krade, i najposlije dodaju: Ako ga ubijemo, mi ne odgovaramo! Ako rođaci toga čovjeka kažu od prilike: Radite s njim što vam je volja, tada, i ako ga ubiju, nisu dužni krv njegovim rođacima, jer je ubijeni bio odlučen (napušten).

Oktobra 1830, kad se vladika Petar rdavo osjećao, pozvao je najuglednije glavare k sebi na Cetinje, i preporučio im je slogu, i da pokažu dobru volju pri uvođenju novog reda i zakona u zemlji. Preklinjao je sve Crnogorce, usmeno i u oporuci, da se po mogućnosti preko svojih predstavnika nahije, plemena, sela i porodice nad njegovim mrtvačkim sandukom zakunu na šestmjesečno mirovanje, da se za to vrijeme organizacija izvede. Po smrti gomile su se ljudi žurile u crkvu, da se preko odra poljube i svoju riječ dadu za mir, te se tim svečanim načinom zaista otkloniše sve krvne razmirice između Crnogoraca za traženo vrijeme.

Tridesetih godina prošlog vijeka u Crnoj Gori bila je izdata naredba, da općine moraju izdati svoje ljude, koje vlast proglasi razbojnicima. Ali općine su smatrale za najveću uvredu što strani ljudi (iz druge općine), dolaze k njima, da traže zlikovce. Oni su u tom slučaju prije bili skloni da ga

Digitized by Google

zaštite nego da ga izdadu. Proglašenog je zlikovca, tada, mogao svako ubiti. 1836 osuđena su dva razbojnika na smrt. Da ne bi krvna osveta pala na one, koji će ih strijeljati, pokupilo se na stotine ljudi iz raznih nahija i plemena, i svi su na zlikovce od jedamput iz pušaka opalili. Ali, što je za ovu egzekuciju vrlo karakteristično, ma da su iz bliza pucali, samo se jedan mrtav srozao, a drugi je bio samo ranjen. I pošto se smatralo, da je kazna izvršena, to su ga odmah pustili na slobodu, i on je poslije ozdravio.

Posljednja je krvna osveta umirena u Drobnjacima 1854, kada je Karadžić ubio Tomu Žugića za staru krv. Istina 1874 opet je pala krv, ali pošto se tada već vlast umiješala, ne može se to nazvati krvnom osvetom. Tada su Mučalice posjekli sinovca Mirka Aleksića, a tu je krv osvetio na svoju odgovornost Gale Mirkov, za što ga je sud tri godine držao u tamnici.

U patrijarhalnom životu značajan je korak kad prosti, ali ugledni ljudi pristupaju mirenju krvi, što se zove još umir, krvno kolo ili vražda. — Kad su porodice i općine zamorene i željne mira, onda neko treći stupa kao pomirnik. Dvadeset ljudi od bratstva krvnikova (mogu ih dopuniti i drugim prijateljima) krenu kući poginulog, da ištu vjeru i mir. Oni izaberu 24 čovjeka, da kmetuju, t. j. da sude, a ubica pošalje 12 žena na kumstvo, svaka da ima dijete, a pred ovom povorkom da idu druga dva čovjeka kući ubijenoga. U tom izađu 12 ljudi iz plemena poginulog, i svaki se poljubi sa jednom kumom i obostrano se daruju. Od toga vremena, kad se kumama nađu djeca, ovi živi kumovi će ih krstiti. Negdje je običaj da ubica da 24 kumstva, i to 12 krštenih i 12 vjenčanih. Ako se pristane na mir, ona 24 čovjeka ističu povod, zašto ga je ubio. Po krivici odsijeku krvninu, odakle ubica plati za glavu ubijenoga, za trpezu i karate (plaću) sudijama, da do 8 pobratimstava i 4 kumstva. Tada se dignu ljudi i stanu po sredini među zakrvljena bratstva, koja još stoje podvojena, zatim dvojica dovedu ubicu, objesivši mu pušku krvnicu ili nož o grlo. Ubica se onda sagne, gotovo do zemlje, a vode ga gologlava među sobom polagano, govoreći u sav glas: Primi, kume, kuma, Bog ti i Sv. Jovan. Najrodeniji ubijenog pride ubici, prihvati ga za ramena, skine mu oružje s vrata, poljubi se s njim i uzvikne: Dosad krvnik, a odsad brat i prijatelj. Poslije ovoga prestružu paru na pola, i dadu po pola jednoj i drugoj strani, zatim izaberu po 8 ljudi s jedne i s druge strane, tu se izljube i pobratime, a po četvorica se okume. Zatim stupaju gomili stvari i raznog oružja, koje su priložili od svoje volje duševni ljudi, ako to ne može krvnik namiriti, pa iz pogipčeve kuće starješina uzme sve što mu je drago. Pošto se mir uglavi daje se gozba u krvnikovoj kući, koja se zove trpeza od vražde. Da ne bi kuća krvnikova sasvim propala, njegovi bratstvenici i prijatelji daruju ga. Od pogipčeve strane što više ljudi dođe na trpezu, veća je slava. Preko gozbe treba još krvnik da daruje svakom ubrusac ili cvanciku. Na sofri se služi meso kuhano i pečeno (ali bez glave), hljeb i vino.

Za krv se u staroj srpskoj državi plaćala globa, koja se zvala vražda ili vražba. Dečanska hrisovulja naređuje, da se polovina vražde, a arhandelovska i polovina naročite globe, daje crkvi, mjesto caru, a polovina prokazivaču krvi. Valjda se slučajno ništa ne govori o naknadi porodici poginulog. Kralj Uroš (1240—1272) govori također o vraždi. Ona se spominje u Vinodolskom Statutu iz 1280 i u Statutu Poljičkom. Kralj Milutin 1286 nije pristao da za učinjenu krv, kako su dubrovčani željeli, uvede smrtnu kaznu, već je htio da se drži vražde, običaja njegovih predaka. Car Dušan je već postupao po modernom pravosuđu, naređujući da se za ubistvo ide pred sud. Tvrtko Tvrtković, Radosav Pavlović i Hercег Stjepan isto tako.

Literatura: Vialla de Sommière, Voyage hist. et polit. au Monténégro (1820); Karadžić, Monténégro (1837) i Život i običaji (1860); D. Vasiljević, Opis kako se treba miriti za mrtvu glavu (Srp. Dalmat. Magazin, 1844); M. Medaković, Život i običaji Crnogoraca (1860); B. Bogišić, Pravni običaji (Književnik, 1866, i Zbornik, 1874); B. Petranović, Osveta (Rad, 1869); Kovalevski, Černogoria (1872); G. Popović, Recht u. Gericht in Montenégro; F. Miklošić, Die Blutrache (1887); Č. Mijatović, Putovanje po slovenskim zemljama Makenzijeve i Ibri-

Digitized by Google

jeve; M. Vesnić, Die Blutrache bei den Südslaven (Zeitschr. für Rechtswissenschaft, 1889); V. Vrčević, Narodne pripovijesti i presude (1890); Popović-Lipovac, Černogorci (1890); P. Rovinski, Černogoria (1897); V. Jagić, Arhiv (1887); Grgić, Bošnjak kalendar (1893); S. Trojanović i M. Gajić, Krv i umir (1901); Jov. Tomić, Podaci o miru (Spomenik, 42). *S. Trojanović.*

KRVAVEC, planina u Slovenačkoj u predgorju Kamniških Alpa, 10 km sjevero-sjeverozapadno od Kamnika, odnosno 3 km istočno od mjesta Kokre. K. je visok 1.853 m. Zimi se K. mnogo posjećuje, radi ugodnog sporta (ski). Neposredno pod vrhom je sagrađena nova turistička Koča na K. S. P. D. *P. V.*

KRZNARIĆ IVAN, novinar (1891). K. je svršio gimnaziju na Sušaku (1910), učio je pravo do 1917, a filozofiju do 1923. Bio je saradnik prvo u Riječkom Novom Listu (1908). 1918 uređivao je Riječki Glasnik, a 1921 bio je dopisnik Primorskog Novog Lista. Zbog političkog rada D'Annunzio je izvodio K. pred ratni sud na Rijeci. Sada živi kao novinar u Zagrebu. *U. Dž.*

KRŽIŠNIK JOSIP DR., pjesnik (21/3 1865, Sv. Lenart, nad Škofjom Lokom — 22/1 1926, Trnovo, kod Ilirske Bistrice, talijanska Slovenačka). Svršio je gimnaziju u Ljubljani, učio filozofiju (romanistiku) u Beču, bogosloviju u Mariboru i postao je 1891 svećenik. 1892—1899 bio je kapelan u različitim mjestima lavantinske biskupije, 1899—1900 svršio je romanističke studije u Beču i postao je 1901 doktor filozofije. Zatim je bio administrator i 1901 župnik i dekan u Trnovom. K. je 1883—1888 pisao za Ljubljanski Zvon lirske i epske pjesme, 1885—1886 za Slovana, gdje je objavio i više pjesama i prijevoda iz Lermontova. Za Mohorjevu Družbu (1887 do 1896) i za Drobtinice pisao je pjesme i prijevode francuskih pjesama. Za djecu je izdao malu zbirku Male pismi (1899).

Literatura: Slovenec, 1926, 19. *I. G.*

KTITOR (po grčkom: onaj, koji ima vlast), osnivač manastira i onaj na koga osnivač prenese svoja prava. Dužnost K. bila je: da uzdržava manastir, snabdijeva ga svima potrebama i brani od svakog napadaja. Prava su mu bila: da propisuje unutrašnji red u manastiru, u granicama opće uredbe o monaštvu, da postavlja starješinu i vrši neograničeno reguliranje materijalnih odnosa svoga manastira. Zatim je K. imao pravo na počasno mjesto u crkvi za života, a grob poslije smrti. Ime njegovo i imena članova njegove porodice upisivana su u diptihe za žive i mrtve radi spominjanja pri bogosluženju. Najzad, K. je imao pravo, da se njegov portret i portreti njegovih najbližih naslikaju u crkvi. Kasnije je K. nazivan i svaki uzdržavalac manastira, pa i veliki prilagač. Zato se neki ruski, moldavski i vlaški vladaoci nazivaju novim ili vtorim K. od 16 do 18 vijeka po pojedinim manastirima, u raznim srpskim krajevima, koje su oni pomagali stalnim godišnjim prilozima ili jednim većim prilogom. *R. G.*

KUBA LUDVIG, skupljač narodnih popjevaka i muzički etnograf (16/6 1863, Podjebrad, Češka). Učio je orgulje u Pragu i učiteljsku školu u Kutnoj Hori. Radi svog monumentalnog zbornika Slovanstvo ve svych zpěvech, proputovao je između 1888 i 1912 i mnoge krajeve sadanje naše države. Slikarstvo je izučavao na slikarskim akademijama u Pragu i Parizu. Napisao je mnogo rasprava iz područja muzičke etnografije a među ostalim Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji (u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slovena, Jugoslavenske Akademije, 1898—1899), zatim studiju o bosansko-hercegovačkoj muzici (u Glasniku Zemaljskog Muzeja, 1906—1910). Osim toga važnije su njegove studije: Za pisní jihoslovanskom (Národni Listy, Praha, 15/1, 25/1 i 29/3 1890), Huslaři (isto 11/6, 18/6 i 20/6 1890), Na pastve ve Slavonii (26/8 1890), Tambura (isto 27/9 1890), V Jihoslovanske krčme (isto 10/11 1890), Jihoslovanské Kolo (isto u decembru 1890), Kolo slavonské (isto u decembru 1890), Několik myšlenek o písni u nas a u Jihoslovanu (Samostalnost, br. 16 i 17, 1913), Ó nápěvech bosensko-hercegovskych (Slovansky Přehled, V), Píseň dalmatinska (isto VI), Píseň jihoslovanská a mohamedanism (Hudební Revue, 1913), Narodna pjesma (Sv. Cecilija, 1923, I), Gesang und Musik (Die österreichisch-ung. Monarchie in W. u. B. Bosnien u. Hercegovina). Najvažnije djelo ove vrste

Digitized by Google

mu je monografija: Píseň jihoslovanská (izdala Hudelní Matice Umělecké Besedy v Praze, 1923). Ovo je najtemeljitija studija o našoj popijevci. — Naše pučke popijevke objelodanio je K. dijelom u spomenutom zborniku Slovanstvo ve svych zpěvech, djelomično ih je stavio na raspolaganje bivšoj austrijskoj vladi i za zbirku Volkslied in Österreich, a djelomično su objavljene pod naslovom Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine (u Glasniku Zemaljskog Muzeja, 1906 do 1910). U zbirci Slovanstvo ve svych zpěvech (Písně jihoslovanské) obuhvataju 9 svezaka. Svesci su ovako poredani: slovenske pjesme, crnogorske, hrvatske, dalmatinske, srpske iz Kraljevine, bosansko-hercegovačke, starosrbijanske i bugarske. Novo izdanje ove zbirke objelodanila je Hudební Matice Umělecké Besedy, 1923.

K. je sakupio 2.673 naših napjeva i tekstova te tim svojim radom, kao i studijama, spada u red naših najvećih i najzaslužnijih muzičkih etnografa. Spomenutom svojom monumentalnom zbirkom i studijama K. ima zasluga i za cjelokupnu slovensku muzičku etnografiju.

A. Dobronić.

KUBAŠ-PLANINA, u Hercegovini, u području krasa, jugozapadno od Dabarskog Polja, oko 16 km istočno-jugoistočno od varoši Stolca. K. P. je kraska visoravan, koja se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Na njoj su istaknutiji visovi: Bratuljevica 935 m, Cunjaga 1.021 m, Goli Vrh 955 m, kota 1.016 m, Oblo Brdo 1.011 m, Velika Greda 1.090 m. K. P. većim dijelom je pod vegetacijom, ali s nje ne teče ni jedna rječica. Sjevernim podnožjem K. P. prolazi drum Stolac —Fatnica—Plana—Gacko i Bileće, a preko planine vodi nekoliko staza.

P. V.

KUBRŠNICA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Jasenice. Izvire pod Bukuljom (720 m). Spočetka K. teče na istok-jugoistok, zatim pod kutom skrene na sjever, od Zagorice teče na sjeveroistok do utoka Velikog Luga, a odatle na istok; uliva se kod Palanke. Glavni pritok K. je Veliki Lug. Dužina toka je 42·0 km, a površina porječja 742·5 km².

P. V.

KUCOVLASI, KRUŠEVSKE »GURBEDŽIJE«. V. Kruševo

KUČAJ, krševito područje u istočnoj Srbiji, između ravnice Pomoravlja i rijeka: Resave-Beljevine-Velike Reke-Crne Reke (Krivovirskog Timoka)-Čistobrodice-Grze. K. je prostrana visoravan, nagnuta od sjeveroistoka prema jugozapadu. Vijencem Javorišta podijeljena je na zapadnu, veću brezovičku visoravan, i istočnu, manju visoravan oko vrha i ponornice Mikulja. Na istoku se K. završava vijencem Maljenika, koji se pruža od sjeveroistoka prema jugozapadu; u tome pravcu su najviši visovi: Veliki Maljenik 1.158 m, Mali Maljenik 1.118 m, Belik (Bauca) 955 m, Mastakan 876 m, Mali Klencuš 897 m, Kraku Janoš 851 m. Prema zapadu je zemljište sve niže, sa izuzetkom Javorišta, gdje se vrhovi dižu od 1.188 do 949 m, postepeno prelazi u neogene brežuljke, i gubi se u moravskoj dolini. Najstarije kamenje su paleozojski škriljevci. Oni su najviše rasprostranjeni u istočnom dijelu K., zauzimajući vijenac Maljenika i cijelu visoravan Mikulja, a dalje na zapadu je prostran pojas crvenog pješčenika, koji se širi od Resave do Crnice i Čestobrodice, i dalje k sjeveru i jugu. Iznad ovih stijena leže raznobojni, jedri vapnenci, koji su gdjegdje laporoviti ili dolomitni, i odlikuju se svima pojavama krša, bezvodnošću, nagoćom ili oskudnim džbunjem i travama. Javorište je sastavljeno od otpornijih škriljevaca i kvarcevitog pješčenika, i zato se znatnije uzdiže iznad okolnog zemljišta. Isto su tako i najviši vrhovi Maljenikova Venca sastavljeni od paleozojskih škriljevaca i diskordantno ležećih vapnenaca, koji se, u odsjecima ili strmim nagibima, spuštaju prema crnorečkom bazenu duž velikog rasjeda, gdje su izbili andeziti. Na zapadnom rubu K. ima tercijarnih slatkovodnih tvorevina sa naslagama mrkoga uglja, kao na pr. u senjskom rudniku i u depresiji Ravne Reke.

Morfološki su najglavnija odlika brezovičke visoravni suhe depresije, koje se pružaju od zapada prema istoku, vjerojatno predisponirane pukotinama, a između njih dižu se grebeni, izbušeni mnogobrojnim vrtačama, a po sljemenu nagi ili pošumljeni. Od tih depresija najviše upadaju u oči Mala Brezovica, Padina, Torovište i Igrište. Tu ima i zatvorenih, slijepih dolina, kojima protiču

Digitized by Google

ponornice, na pr. Velika Brezovica, Nekudovo, Valkaluca, a vrlo malo normalnih riječnih dolina. — Jednostavnog reljefa je i Mikuljska visoravan. Tu je izrazito krasko zemljište, sa velikim brojem prostranih uvala i vrtača, visoravni Stobora i Kota, sjeverozapadno od varošice Zlota, na visini od 880 do 910 m, a najviši vis je Mikulj, 1.080 m. Na visoravni Mikulja, koja je manje više zatvorena depresija, ima slijepih dolina sa ponornicama, kao što su Klencuš, Otrnjak, Mikuljska Reka, Valjaja i Stanska Reka, Dubašnica, zatim zatvorenih aluvijem ispunjenih depresija, i suhih, strmih i dubokih dolina. Izvora ima svugdje na granici između vapnenaca i paleozojskih škriljevaca.

Sve rijeke K. mogu se podijeliti u dvije grupe: na periferne i centralne. U prvu grupu spadaju pritoke Morave, Resave, Crne Reke i Zlotske Reke, koje s jedne strane izviru daleko na zapadu od podnožja Javorišta, a s druge sa jugoistočnih padina Maljenika. Ove rječice teku skoro paralelno, u pravcu jugoistoka, i vrlo su duboko usječene. Druga grupa su ponornice. Jedne od njih su između Javorišta i Maljenika, izviru na istočnim padinama Javorišta, uglavnom teku prema istoku, a poniru zapadno od Kota i Stobora, dok su druge jugozapadno od Javorišta, na visoravni oko Brezovice, izviru sa jugozapadnih padina Javorišta, uglavnom teku prema jugozapadu i tamo poniru. Površina zemljišta na K., bez normalnih riječnih dolina i oticanja vode po površini, velika je 286 km². Većina rijeka nema u gornjem toku većih pritoka, nego se poglavito odražava jakim vrelom, sa izuzetkom Resave, koja i u gornjem toku ima razgranatu mrežu, i vodom bogato sabirno područje. Izvora na K. ima trojakih. Jedni izviru na granici vapnenca i paleozojskih škriljevaca, drugi se hrane vodom izdani, koji, ispod vapnenca, leži na površini crvenog pješčenika, i treći su prava kraska vrela, koja izviru iz pukotina i pećina u vapnencu. Prosječna temperatura izvora na K. je 8·5° do 10·0° C.

Pored škrapa u Padini, Torovištu i Igrištu, vrtača, uvala, slijepih dolina, ima na K. i mnogobrojnih pećina. Od njih je najveća i najkomplikovanija Zlotska Pećina, najduža, 850 m, Ravanička Pećina, a po bogatstvu i ljepoti oblika najinteresantnija je Prekonoška Pećina.

Na K. nema stalnih naseobina, nego samo pojata, sa trlima i povremenim stanovništvom, za vrijeme proljeća i ljeta. Sela se nalaze jedino oko planine, na niskim zapadnim ograncima K. visoravni, ili na istočnoj supodini Maljenika, ali su rasporedena tako da mogu iskoristiti i okolne ravnice, kao i planinu. Zato preko K. ne prolazi nijedan drum, nego samo nekoliko pješačkih puteva i staza. Stočarstvo je vezano za zatvorene depresije, gdje ima izvora, ili kroz koje protiču ponornice; čim nestane vode ili paše, stočari ih napuste i sele se dalje. Za stočarstvo je povoljniji istočni dio K., jer je plodniji. U vezi s tim je i veće bogatstvo i veličina naselja na crnorečnoj strani K., nego na moravskoj. Tako na pr. varošica Zlop ima 940 domova i 4.630 stanovnika, Podgorac 559 domova i 4.750 stanovnika, a Krivi Vir, Lukovo, Jablanica i Bogovina imaju 460 do 260 domova sa 2.170 do 1.230 stanovnika, dok su na zapadu, neposredno na podnožju K. visoravni, najveća naselja Bigrenica sa 376 domova, 2.055 stanovnika, Buljane (300 domova, 1.745 stanovnika) i Senje (268 domova, 1.530 stanovnika), a ostala veća naselja imaju 177 do 54 doma sa 980 do 260 stanovnika. Ali je na zapadu mnogo više naselja, i ako su po broju stanovnika znatno manja.

Literatura: J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja u Istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskoga Poluostrva, V, 1893); J. Cvijić, Pećine i podzemna hidrografija u Istočnoj Srbiji (Glas, 46, 1895); J. Cvijić, Izvori, tresave i vodopadi u Istočnoj Srbiji (Glas, 51, 1896).

P. Vujević.

2. V. Timočka oblast.

KUČAJEVICA, planina u Crnoj Gori, jugoistočno od Durmitora, između Njegobude Polja i Mušova Dola na sjeveroistoku, a Smoljena Polja na jugozapadu, oko 10 km jugoistočno od mjesta Žabljaka. K. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku u obliku visoke zaravni. Najviši vrh je visok 1.784 m. K. je većim dijelom pošumljena; strane su joj dosta strme, a na sjeveroistočnom podnožju leži Zmijinje ili Bojovića jezero. Oko planine vode pješački putevi.

P. V.

Digitized by Google

KUČERA OTON DR., direktor gimnazije u penziji, titularni profesor sveučilišta, sada direktor zvjezdarnice Hrvatskog Prirodoslovnog Društva u Zagrebu (1/1 1857, Petrinja). Svršio je gimnaziju u Vinkovcima, a učio je matematiku, fiziku i astronomiju na univerzitetu u Beču, 1876 do 1886 bio je profesor gimnazije u Vinkovcima, 1886—1892 u Požegi, 1892 do 1899 realne gimnazije u Zagrebu. 1899 promoviran je za doktora filozofije u Zagrebu, 1899—1915 bio je sveučilišni učitelj na filozofskom fakultetu u Zagrebu. 1915 dobio je penziju. 1920—1925 bio je direktor gimnazije. K. spada među najplodnije popularne pisce iz područja egzaktnih prirodnih nauka u nas. Objavio je u raznim časopisima i posebnim knjigama do 200 radova iz područja meteorologije, fizike i astronomije. *M. Pop.*

KUČEVO, varošica u Srbiji (požarevačka oblast). U srednjem je toku rijeke Peka. U kraju je bogatom stokom i rudama (Zvižd). Ima 2.293 stanovnika. Sresko je mjesto. Ima poštu. *B. D.*

KUČI, jedno od većih plemena u crnogorskim brdima. Broje oko 1.500 domova, sa preko 9.000 duša. Nalaze se prema Albaniji, i graniče sa plemenima Klimentama, Vasojevićima, Bratonožićima i Piperima. Na istoku zalaze u ravnicu oko Podgorice. Plemensko područje K. čini geografsku cjelinu, omeđenu od okolnih plemena visokim planinama i dubokim riječnim dolinama. Zemljište se od juga k sjeveru stepeničasto penje i prelazi u visoravan, gdje je planina Žijovo sa mnogim ograncima. Ovaj južni dio plemenskog područja je sjedište K. Tu je zemljište sastavljeno od vapnenca i predstavlja jedan od najdivljijih predjela našeg krasa. U sjevernom dijelu je planina Kom. Područje oko Koma je bogato vodom, šumama i dobrim pašnjacima. U njemu nema stalnih naselja, služi kao ljetno pašište. Terase južnih K. imaju primorsku klimu; tu rađaju smokve, šipci i vinova loza. Na visoravni oko Žijova i Koma klima je oštrija. K. se dijele u nekoliko predjela: Vrbica, Medun, Fundina, Koći, Zatrijebač, Orahovo, Bezihovo, Kosor, Ubli, Momče, Kržanja, Stravče. Svaki od njih ima po nekoliko sela.

U K. žive Srbi i Arbanasi. Arbanasi stanuju u posebnom plemenu, ravan na jugu do Cijevne. Ima ih nekoliko bratstva i u Fundini i selu Koćima. Srbi su s malim izuzetkom svi pravoslavni, a Arbanasi katolici.

K. su staro srpske pleme. Osnovalo ga je u prva vremena poslije doseljenja Srba jedno jače srpsko bratstvo, koje se iz zetske doline, gdje se najprije nastanilo, namnožilo i raširilo na području K. Ono je zateklo u onom kraju dva vlaška plemena, Bukumire i Mataguže, koje su K. nešto potisli a dijelom asimilirali. U zapisu iz 1455, kad se K. prvi put spominju kao pleme, stoji da su tada bili pravoslavne vjere. Stari K. su od starine, kao i danas, slavili Nikolj-dan. Samo ime K. nije srpskog podrijetla. Primljeno je ili kao predjelni naziv nekog starijeg stanovništva, ili je kasnije kao epitet dato od Arbanasa, na čijem jeziku riječ »Kuč« znači osobito velik, nenadmašiv.

Od 15 vijeka, bježeći od Turaka, doseljavaju se među K. iz okolnih zemalja mnogi uskoci, najprije i Srbi i Arbanasi, a kasnije samo Srbi, koji su bježali od Arbanasa. Od 22 porodice, koje su se od 15 do kraja 17 vijeka doselile u K., samo su četiri bile pouzdano arbanaškog podrijetla. Među uskocima je bilo i starih vlasteoskih kuća. Doseljenici su se u K. toliko namnožili, da su skoro potpuno potisli stare kučke Srbe, a plemensko područje nekad malog plemena K. proširili do meda, kako sad postoji.

Od starijih doseljenika najznatniji su Mrnjavčevići, došli u K. u prvoj polovini 15 vijeka. Vode podrijetlo od vojvode Gojka, brata kralja Vukašina. Gojkova se porodica iselila zbog Turaka iz Skadra u dolinu Cijevne. Tu je ona neko vrijeme živjela; od nje se namnožilo jako bratstvo, koje je primilo katoličku vjeru i arbanaški jezik. Kao takvo ovo je bratstvo došlo u K., gdje se brzo namnožilo, i zbog uglednog podrijetla rano zadobilo vojvodsko dostojanstvo. Mrnjavčevića ima sada u K. oko 330 porodica, koje se dijele u mnoga bratstva. Sa još nekoliko manjih bratstva starijih doseljenika, Mrnjavčevići su se u dužem životu slili sa starim kučkim Srbima u jednu cjelinu. — Od kasnijih doseljenika najviše su se u K. istakli Drekalovići. Njihov predak Drekale došao je u K. u polovini 16 vijeka. Bio je, po njihovom kazivanju, unuk čuvenog arbanaškog ju-

Digitized by Google

Zatrijepču. To je divlja kraska visonaka Đurđa Kastriotića-Skenderbega. Po vjeri je bio katolik. Njegovo se potomstvo tako namnožilo, da ih sad u K. ima preko 800 porodica, što čini više od polovine cijelog plemena. Drekalovići se dijele u velika bratstva: Vujoševiće, Ilikoviće, Čejoviće i Mijoviće. Slave Nikolj-dan. Od prije tri stoljeća Drekalovići su glavni predstavnici plemena K. Drekale je postao vojvoda, i to je zvanje ostalo nasljedno u ovoj kući. Potisli su stare kučke Srbe i s njima spojene Mrnjavčeviće i ostale starije doseljenike, koje u odnosu prema sebi nazivaju »stari Kući« ili »ostali Kući«. Oni su proširili plemensko područje, i to najviše u dva pravca: prema ravnici oko Podgorice, i zauzimanjem doline Vrmoša od Klimenta.

Doseljenici od 15 vijeka među starim kučkim Srbima bili su Srbi, Arbanasi i polupoarbanašeni Srbi. U 16 i 17 vijeku nastali su u K. procesi, koji su imali da riješe etničku sudbinu ovog plemena. Odsudan korak je u tome učinio vojvoda Lale Drekalović, sin vojvode Drekale. Pod utjecajem kučkih Srba i susjednih Bratonožića, odakle mu je žena bila, Lale je napustio katoličku vjeru i prešao u pravoslavlje. Njegov su primjer slijedili svi Mrnjavčevići i drugi pokatoličeni Srbi, pa čak i neki Arbanasi. Tako je u najvećem dijelu K. srpstvo spašeno, ali je u jugoistočnom kraju K. arbanaški živalj potpuno pobijedio. Po narodnosti u K. ima 1.268 porodica Srba i 224 Arbanasa. Posrbljivanjem Arbanasa Srbi su u K. primili vrlo malo arbanaške krvi, međutim je od kučkih Arbanasa dvije petine srpskog podrijetla.

Turci su zauzeli K. 1457. Tada se nešto K. poturčilo i nastanilo u gradu Medunu. U početku 17 vijeka K. su, s ostalim plemenima, vojevali protiv Turaka. U kretskom ratu isto tako. Najsjajnije vrijeme kučke prošlosti i borbe s Turcima bilo je 1688—1768. U to je vrijeme njihov vojvoda Radonja Petrov Drekalović uspio da stvori savez triju plemena, Kuča, Bratonožića i Vasojevića. 1856 napao je K. knez Mirko Petrović s Crnogorcima, da bi ih silom sjedinio sa Crnom Gorom. U ratovima 1876—1878 K. su, pod vodstvom vojvode Marka Miljanova, održali više velikih pobjeda nad Turcima i sjedinili se s Crnom Gorom.

Literatura: J. Erdeljanović, Kuči, pleme u Crnoj Gori (Srpski Etnografski Zbornik, 8); Vojvoda Marko Miljanov, Pleme Kući u narodnoj priči i pjesmi (1904).

P. Šobajić.

KUČUK-KAJNARDŽIJSKI MIR (10/7 1774) između Rusije i Turske, sadržavao je 28 članaka. Ugovoreno je: Obustavljanje neprijateljstva, obnavljanje prijateljstva i proglašenje amnestija (čl. 1). Izdavanje zločinaca (2). Tatarima je priznata nezavisnost, a Rusija im je ustupila osvojeni teritorij na Krimu i Kubanu, osim Kerča i Jenikale-a (3). Rusiji je dato pravo, da drži kod Porte ministra (predstavnika) drugoga reda, po časti iza austrijskog, holandskog i mletačkog (5). Čl. 7, na koji se pozivala Rusija kasnije pred Krimski rat, obvezao je Portu, da štiti stalno kršćansku vjeru i njezine crkve, i, da dozvoli ministrima (poslanicima) ruskog carskog dvora, da čine u svima prilikama predstavke, u korist nove crkve i njezinih svećenika u Carigradu (7). Ruskim podanicima dozvoljeno je nesmetano pohađanje svetih mjesta (8). Recipročno je dozvoljena sloboda trgovačke plovidbe u svima morima i na Dunavu, i slobodan prolaz kroz morske tjesnace trgovačkim brodovima, sloboda trgovanja u Turskoj, sa istim pravom, koji uživaju najviše povlašteni narodi (Francuzi i Englezi). Kapitulacije drugih naroda imale su da služe kao pravilo i za ruske trgovce i trgovinu. Rusiji je dozvoljeno otvaranje konzulata i vicekonzulata svuda u Turskoj (11). Porta se obvezala pomagati stanovište Rusije, i jamčiti pri eventualnom sklapanju trgovinskih ugovora Rusije sa vladama Tripolisa, Tunisa i Alžira (12). Po primjeru drugih sila, dozvoljeno je ruskom dvoru, da, osim kapele, sagrađene u poslanikovoj kući, podigne u kvartu Galati, u ulici Bej Oglu, javnu crkvu grčkog obreda, koja će biti pod zaštitom ruskog poslanika i zaštićena od svakog uznemirivanja i pogrđivanja (14). Pogranične vlasti obvezane su kažnjavati krivce za pogranične sukobe (15). Rusija je vratila Turskoj Besarabiju, i obje kneževine Vlašku i Moldavsku, a Porta je svečano obećala tim zemljama amnestiju, slobodu ispovije-

Digitized by Google

danja kršćanske vjere, slobodno iseljenje, oslobođenje od državnog poreza i od poreza za dvije godine; obećala je da i u buduće poreze prima preko deputacije, svake dvije godine. Kneževima tih dviju država dozvoljeno je da drže svoje otpravnike poslova na Porti; obima je zajamčen imunitet. Ruskim poslanicima kod Porte dozvoljeno je zauzimanje za te dvije kneževine (16). Rusija je vratila Turskoj okupirana ostrva Arhipelaga, a Porta se obvezala, da će ispuniti uslove opće amnestije, da ne će biti tlačena kršćanska vjera, crkve ni svećenici, i da će se crkve smjeti zidati i popravljati; da oprašta poreze za ratno vrijeme i za još dvije godine, da dopušta slobodno iseljenje u roku od godine dana (17). Kinburn, ugao između Buga i Dnjepra, Jenikale, Kerč, Azov sa svojim srezovima pripali su Rusiji (18, 19, 20). Oba carstva obvezala su se, da unište sve međusobne predašnje ugovore i konvencije, izuzev konvencije od 1700, između guvernera Tolstoja i Hasanpaše, o granicama azovskog sreza i razgraničenja Kubana (22). Rusija je vratila Georgiju i Mingreliju Porti (23), obvezala se evakuirati Bugarsku, Vlašku, Besarabiju i Moldavsku, u roku od 5 mjeseci (24). Ugovoreno je, da se zarobljenici puste na slobodu, bez otkupa, isto tako kršćani iz ratnog područja, koji su pali u ropstvo (25). *V. Popović.*

KUČUK-KOL. V. Kožlje.

KUĆA. Najraširenija je kod nas seljačka K., koja se sastoji od »kuće« i sobe. Svi gorski predjeli naše domovine, u staroj Srbiji, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, imaju poglavito ovakve K. Doline u spomenutim krajevima i široke ravnice na sjeveru: Vojvodina, Mačva, Slavonija i skoro sva Slovenačka, imaju složenije K., od tri i više prostorija.

Raspored prostorija u K. i njihovo uređenje zavisi od kulturnog i ekonomskog napretka, od navika i tradicija stanovnika, dok je karakteristični, katkad tipični izgled K. poglavito pod uplivom klimatskih prilika i upotrijebljenog gradiva. Svi se ovi uplivi stalno mijenjaju, te je prirodna postepena, često puta brza, promjena oblika K. u pojedinim krajevima. Vidaju se uz starije tipične, sasvim novi, donekle strani oblici.

Slovenačka K. je prizemnica sa zidovima od brvana, sa visokim krovom, pokrivenim slamom, daskom, a u novije doba crijepom. Krov je na polovinu skošen, poluzabat je zatvoren obično daskama, rijetko slamom ili kukuruzovinom. Zidani su samo zidovi oko peći i ognjišta, ali često i polovina, pa i cijela K. Krov je na ulaznoj strani jače istaknut, pa se ispod njega ostavljaju drva za zimu i orude. Iz dvorišta se ulazi u »vežu« ili »lopu«, koja služi kao kuhinja, a iz ove u »hišu« (prvu hišu), sa velikom »kahljastom« peći, i s druge strane u »zadnju hišu«, bez peći. Uz ove prostorije ima i sobica »štibelc« uz prednju i »kamra« ili »hram« uz zadnju sobu. Veža, kuhinja, nema tavana, nego samo »velb«, pleteni i omazani ili zidani krovac nad ognjištem. Ovo je u stražnjem kutu uz sobu, visoko oko 80 centimetara, a tu se loži sobna peć, u kojoj se kuha, bar zimi i u većim kućama. — U Slovenačkoj ima dosta kuća na dva kata, od kojih je obično donji zidan, i služi za gospodarstvo, dok je gornji od brvana, a podijeljen je kao i prizemnica. Krajeve na većim visinama u Slovenačkoj karakterišu velike zidane kuće na dva kata, pokrivene daskom, sa hodnikom ispred jednog ili dvaju pročelja. — Slične su slovenačkim K. seljačke K. u hrvatskom Zagorju, gdje negdje postoji običaj, da se kuha u sobnoj peći.

U gornjoj Hrvatskoj, od Karlovca do mora, a na jug do Velebita, nalazimo prizemnicu brvnaru, pokrivenu slamom ili daskom na 4 okapnice. Obično je to niska K. sa »kujnom« i sobom »izbom«. Pored toga nalazi se i sobica komora i »komorica« i »is«. Ognjište je nisko i smješteno uz sobni zid. Kuhinja je bez tavana, a dim izlazi na »badže« ili kroz slamni krov. Iz nje vode »stražnja« vrata u dvorište, zatvoreno sa drugih strana »štagljem« (šajer, kotarina), »livom«, »pojatom« i visokim plotovima ili zidovima uz koje su »nasloni«. Iz dvorišta vode velika kolska vrata na poljski put ili na zemlju gospodarevu. U Lici se pred K. nalazi manji ograđeni prostor »predvraće«, »pritorak«, dok je u gorskom kotaru pristup do K. neograđen, a katkad nema ni dvorišta. Poneka starija brvnara je podzidana, naročito kada je na strmom zemljištu. U takvom slu-

Digitized by Google

čaju su u donji, ozidani dio smještene štale, a u gornji se ulazilo stepenicama na »balaturu«, hodnik, duž cijele strane, katkad sa daskama potpuno zatvoren (osim pred prozorima). Novije K. su gotovo redovno kao dvokatnice, dobrim dijelom u oba kata zidane i pokrivene krovom na zabate (na dvije vode) ili poluzabate.

Primorska K. je sva kamenom zidana, a ima nizak krov, »žlijebcima« pokriven. Obično se sastoji iz kuhinje i jedne ili dviję sobe. U kuhinji je većinom visoko ognjište, nad kojim je »napa«, široki krov, ravnog ili čunjastog oblika, koji odvodi dim u dimnjak. Pred K. je dvorište ili mali vrt, ograđen kamenom ili zidom. Ali gdje su K. pribijene jedna uz drugu, kao što je to na stranama strmih bregova, nema nikakvog dvorišta. Tu staze vode do ulaza u podrume-štale i pred stepenice, koje se u najraznoličnijim kombinacijama strmo dižu do ulaza u K. Ove su K. od dva ili tri kata.

Dalmatinska K. se nalazi po cijeloj Dalmaciji, zapadnoj Hercegovini u dolini Neretve i po crnogorskom primorju. U starijim i prostijim svojim oblicima to je K. sa jednim odjeljenjem »potleušica«, zidana od kamena i pokrivena slamom ili kamenim pločama, rijetko daskom, a u novije vrijeme žlijebnjacima. U »ognjenici«, »vatrenici« ili »grijovnici« nalazi se nisko ognjište sa »napom«, »ćerenom«, koji odvodi dim do otvora u zidu. Pregrada od jednog i po metra visine krije ognjište od ostalog prostora. Tu postoje i posebne pregrade za drva, eventualno za stoku (Poljica u Dalmaciji). Na drugim mjestima (u hercegovačkoj Humini) uz ognjišta su uzidani i niski »kreveti«, pa je cio dio »kuće« pregrađen pleterom od »predkuća« ili »araluka«, u koji se spolja ulazi. Ima i posebnih »ostava« ili »udžera« za stvari. Pred K. je »predvraće«, ograđeno trnjem ili zidom, katkad i neograđeno. Tu se nalaze druge zgrade. Novije K. imaju, uz »kuću«, jednu ili dvije sobe »kamare«, bez peći, rijetko sa kaminom »odžaklijom«, a dobrim su dijelom i na dva kata, od kojih donji služi za podrum i štalu. U gornji se ulazi sa »balature«, češće natkrivene »sinicom« odrom od stupova i grana, po keme je izvedena loza; a u donji ispod balature. Iz dvorišta vode na balaturu proste strme stepenice.

U sisačkoj Posavini, između Zagreba i Jasenovca, naročito u selima pored Save nalazimo dvokatne K., sagrađene sasma od brvana, ili u donjem katu podzidane. Krov im je srednje strm, na starijim K. pokriven slamom, rogozom, trskom ili daskom, a sada najviše crijepom. Nad prednjim čelom krov je na polovinu skošen, a zabat daskom zatvoren; nad stražnjim je obično streha, a na sljemenu nad »kujnom« nalazi se mali drveni ili limeni dimnjačić, sa jabukom ili »kokotom«. Pored duže i stražnje strane K. nalazi se hodnik sa stupovima, »trijem«. Sprijeda u hodniku su stepenice za prvi kat, »shodić«, a na kraju, iza K., nalazi se zahod, »vuvodnjak«. Hodnik je vrlo često u sredini proširen, te je taj dio naglašen proširenim krovom ili zabatom, i zove se »kapić«. Mala »kujna« je iza kapića i otvorena je prema potkrovlju, a pored nje je na jednoj strani »velika« ili »družinska hiža«, a na drugoj jedna, a i više »komora«. Ispod kuhinje je »podšuta«, otvorena prema dvorištu, u kojoj se sprema ratarsko orude. Ispod sobe i komora su »šute«, koje služe za pivnice i spremište; po neka služi i za ložnicu mladem paru. Vrlo često nalaze se ljetne »kuvarne« u dvorištu, a do njih krušna peć. Kod starijih K. strši gornji kat na čelu do 80 cm nad donjim, manje po stranama, ili umjesto toga štite mali krovovi, duž svih pročelja, prizemne duvarove, što K. daje osobito slikovit izgled. Uz to su stupići, koji drže trijemove i kapiće, kao i daske, koje zatvaraju trijemove, i natkrov prozora ukrašeni izrezima. Završna brvna katova nose izrezane proste geometrijske ukrase. Na novijim K. ovi su ukrasi, a i glatki srezovi brvana na uglovima, obojadisani raznim bojama (crvenom, plavom, zelenom i bijelom). Dalje od Save nisu rijetke prizemnice sličnog rasporeda, kakav imaju spomenute K. na gornjem katu.

Ispod Jasenovca, do blizu Broda na Savi, obale su u predašnja vremena bile slabije zaštićene od velikih voda, koje su skoro svake zime »izlazile«. Tu su ostale još iz davnih vremena »sojenice«, uzdignute na jakim stupovima, »sojama«, iznad obične najviše vode. Danas su to, kao i nekada, zgrade,

Digitized by Google

koje se sastoje iz »kuće« i sobe sa trijemom na stupićima, ali i bez njega. Duvarovi su građeni na kanate, ispunjene sa koljenim prućem, premazani su blatom i okrečeni. Krov je visok i većinom daskama pokriven; prednji poluzabat je zatvoren sa ukrašenim daskama, a stražnji je skošen. Na bosanskoj strani krovovi su na »četiri vode«. Sa trijema ili od ulaza u kuću vode stepenice u dvorište. Prostor među sojama ispod kuće otvoren je prema dvorištu, te služi za odmor marve ljeti, a inače je zatvoren daskama, kao odjeljenje za kola i veći ratarski alat. Na sojama su i ostale zgrade, a naročito kod osamljenih K. na bosanskoj strani. Od prostih brvana sagrađen je zaravanjak u visini kućnoga poda između K. i najbliže zgrade, od kojega vodi hodnik do staje. Od zaravanka vode stepenice, a od staje kosina za istjerivanje marve u dvorište. Sve je to gotovo do sitnica slično sa ostacima kuća iz broncanog i ranog željeznog doba, koje su pronađene na obalama Save kod bosanske Donje Doline. »Kuća« je otvorena prema potkrovlju, ili je dijelom potavanjena, a u krovu su »badže«, ili prilično veliki dimnjak. Nisko ognjište je pored sobnog zida i iz njega se loži sobna peć. Kako su u novije vrijeme poizdizani visoki nasipi u tom dijelu savske doline, prestaje i građenje sojenica. Novije K. podzidane su, koliko im zidovi nisu sasvim od cigle, a krovovi su pokriveni crijepom.

Za cijelu srednju, sjevernu i zapadnu Bosnu karakteristična je K. na kanate, koji su ispunjeni pleterom i omazani blatom, katkad i okrečeni. Pokrivena je strmim daščanim krovom, na četiri vode. Obično su to prizemljuše sa dva prostora, »na ravni«, ali ima ih i sa dvije i sa tri sobe (odaja, baškaluk), i sa »kiljerom«, a i na dva ili tri kata »na čardak«. Na gornjem katu nađe se i otvoren hodnik na stupićima, »divanana«, »perda«, »kamerija«. »Kuća« je bez tavana, a dim izlazi na badže ili kroz mali, na sljemenu nad kuhinjom postavljeni, drveni dimnjak, sa čunjastim krovićem, motkom i jabukom. Dvorište se zove i »pritkućnica«. — K. muhamedanskih seljaka jednake su sa ostalima, samo su im »avlije« po mogućnosti ograđene visokom tarabom, a prozori »odaja«, su zatvoreni drvenim rešetkama. Mjesto kuhinje je »mutvak«, sa otvorenim ognjištem, koje često ima svoj posebni dimnjak. Ima i mutvaka u avliji. K. muhamedanske na dva kata vrlo su slikovitog izgleda, jer im se gornji kat obično, cio ili dijelom, ističe nad donjim, a osim toga pročelja su raščlanjena zatvorenima »londžama«. Često su prizemni dijelovi ozidani. Posebni tip predstavljaju zidane begovske kule, obično kvadratnog oblika, a sa tri i više katova, sa prilično visokim, daščanim, čunjkastim krovom, slične kulama u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i Albaniji. Donji im je dio gotovo bez prozora, najviši kat je isturen nad donjim, ponekad je sagrađen od brvana i očito udešen za stanovanje, jer ima velike prozore.

Slavonska i srijemska K. odlikovala se u svojim starijim tipičnim oblicima svojom ukrašenom spoljašnjošću. Bila je prizemnica, građena na kanate, ispunjene prućem, omazana i okrečena. Nalazilo se tu K. i nabijenih od zemlje ili zidanih od ćerpiča (u Srijemu). Krov je bio srednje strm i pokriven trskom, slamom ili daskom, na zadnjoj strani skošen, a na prednjoj sa zabatom, ili poluzabatom. Podijeljena je bila samo na kuhinju i sobu, ali češće je imala osim ovih još »sobicu« za goste i »komoricu«. Nad »kućom« je podužna greda ili luk dijelio prednji potavanjeni dio od stražnjeg, otvorenog prema potkrovlju, odnosno sa širokim dimnjakom, koji se karakteristično isticao na spoljašnjosti K. Ognjište je bilo oko 30 do 40 cm visoko, a nalazilo se u sredini stražnjeg dijela, pored zadnjeg duvara, ili uz sobni zid. Gotovo ni jedna od tih K., ne izuzimajući ni one od naboja ili ćerpiča, nije bila bez otvorenog hodnika na drvenim stupićima, koji se nalazio samo pred »kućom«, ili duž cijele dvorišne ili ulične strane zgrade, a često i duž obiju. Stupići hodnika, »ruke«, »ivice« i daske na prednjem dijelu, grede, stupići i oplate uličnih zabata, bili su ukrašeni na najraznovrsniji način prostim ornamentima u Slavoniji, a bogatim u Srijemu, koji su često bili još i vrlo skladno obojeni. Takve su K. danas gotovo nestale, a zamijenjuju ih i veće i složenije zidane K., ali bez umjetničke ljepote starijih.

Digitized by Google

Dinarska brvnara nalazi se u planinskim dijelovima Srbije, od južne Morave na zapad, u jugoistočnoj Bosni, u Sandžaku, u većem dijelu Crne Gore, a i po šumovitim predjelima Krša. Ona je prosta brvnara, sa strmim krovom od šindre, na ¶ vode. U starijim primjerima to je K. sa jednim odjeljenjem (u kutu zapadne i sjeverne Morave zvana »ižina«), bez tavana, ponekad sa »lesom« ili »ćerenom« nad ognjištem. Na sljemenu krova postoji »badža«, otvor za dim, a ima i karakterističnih »kapića« sa »šibom«, »jabukom« i »kićankom«. Na krajevima sljemena namješteni su katkada drveni krstovi. Nisko ognjište uvijek je bliže jednom zidu. Brvna leže neposredno na zemlji ili su podzidana. Prijelaz k dvokatnici, kakva se nalazi u Hercegovini, gdje je u prizemnom dijelu »kuća« ili magaza, a u gornjem stanovi, čine K. »na čelici« u zapadnoj Moravi i u crnogorskim brdima. Postepeno je brvnara dobivala prigradak za čuvanje stvari »ostavu«, »klijet«, »kiljer«, a kasnije je došla soba sa peći od »lončića». Rijetke su kuće sa dvije sobe. Češće se nalazi kod ovih složenih kuća »ajat« ili »doksat«, i to u istočnom dijelu spomenutoga kraja, vjerojatno zbog upliva moravske K.

U cijeloj istočnoj Srbiji do Morave, uz njene lijeve pritoke Jasenicu, Lepenicu, i uz zapadnu Moravu do Kraljeva, nalazi se K., sagrađena od pletera, ili ćerpiča, ili od naboja (u Podunavlju), sa niskim krovom od krovine ili žlijebnjaka »ćeramide« (crijepa). Ima je i u zapadnoj Bugarskoj, na Kosovu i u skopskoj oblasti, i izgleda kao da se sve više širi. Obično je niska, kvadratnog oblika osnove. Ima »kuću«, sobu i skoro uvijek i hodnik »ajat«. Veliki dimnjak, iznutra je opleten i omazan, a spolja sa daskama zove se »komin«. Ponekad ima krov od crijepa, a kada ga nema zove se »gologlav«. To doprinosi mnogo posebnom izgledu ove K. Varijante koje se nalaze u novim krajevima, kao u skopskoj Crnoj Gori, zidane su od ćerpiča, a nisu ni okrečene. One imaju »kuću«, od koje je odijeljeno »pondilo«, prostor za stoku, a može biti i soba ili »klijet«. Tu nema tavana, a ljese su mjesto njega za sušenje žita. — Dalje na jugu, od Velesa do Demir Kapije, u Poreču i u ohridskom kraju, K. su još siromašnijeg izgleda i prostijeg uređenja. »Pondilo« je tu samo drvenom ogradom, ili pleterom, do jednog i po metra visokim, odijeljeno od »kuće«, a do njega je »izba«, u kojoj se drže kace. Katkada je tu i »trijem«, na kome su odvojene »prijateljska odaja« i »klijet«.

Gornjo-vardarska K. je dvokatnica, raširena u tetovskoj kotlini, Poreču, od Skoplja do Velesa, i u ostalim dijelovima Makedonije, osim bitoljske oblasti. Zidana je od ćerpiča i od kamena, obično neokrečena, a pokrivena je crijepom, ili raženom slamom (u župama Šar-planine). U nekim krajevima su smještene u prostrana dvorišta, ograđene visokim kamenim zidom. U vardarskoj oblasti je »kuća« na donjem podu (od koje su pregrađena odjeljenja za stoku), a na gornjem su sobe za zadrugare, pred kojima je širok, brvnima sasvim zatvoreni, hodnik »krevet«, na kom se ljeti spava. U tetovskoj kotlini je prizemno »pondila« i katkad »izba«, a iz prve vode stepenice u »kuću«, uz koju je jedna ili više »odaja«. Ovdje je otvorena »divanana« duž cijelog pročelja K. Ovim K. su slične i arnautske K. spomenutih krajeva, samo što su one velike, od kamena zidane, okrečene i žlijebovima pokrivene, a odlikuju se sa mnogo dimnjaka.

K. po gradovima i varošima prvobitno se nisu mnogo razlikovale od seljačkih K. iz okoline, jer su se i građani, uz svoje zanate, bavili i zemljoradnjom. One su brže mijenjale svoj oblik od seljačkih, prilagođivajući se potrebama obrta i trgovine i manjem prostoru. Lakše su podlijegale i uplivima tuđih kultura, te su prenosile te uplive i na seoske građevine. Tako se po našim gradovima na jugu mogu naći K. turskoistočnjačkoga izgleda. U Dalmaciji je mnogo lijepih palača i kuća iz doba gotike i renesance prema talijanskom uzoru, dok su u sjevernim i sjeverozapadnim krajevima domovi iz baroka i empira po uzorima iz srednje Evrope. S druge strane, nedostatak dobroga ukusa pri zidanju sadanjih malograđanskih K. utječe nepovoljno na novije seosko zidanje. Gradske K. su vrlo malo proučene, pa je nemoguće opisati ih detaljno.

Literatura: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 1—24

Digitized by Google

(1896—1919); Srpski etnografski zbornik: Naselja srpskih zemalja, 1—5 (1902—1903); Hrvatski građevni oblici, 1—5 (1904—1906); J. Lokar, Belokranjska hiša (1912); J. Cvijić, Balkansko Poluostrvo i južno slovenske zemlje, I (1922); R. Meringer, Das volkstümliche Haus in Bosnien und Herzegovina (1901); R. Meringer, Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrat (1901); M. Murko, Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven (1906); M. Pilar, Das Bauernhaus in Kroatien, Kroatische Bauformen (1911); Franz Nopcsa, Haus und Hausrat im katholischen Nordalbanien (1912).

M. Pilar.

KUDOŠ, rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Save. Izvire na južnoj strani Fruške Gore, pod Gratcem 477 m. Uglavnom teče prema jugu, dodirujući Vrdnik, Pavlovce i Rumu, a južno od ove varošice skrene na jugozapad, i utiče u Savu niže sela Jarka, oko 1 km uzvodno od Rimskog Kanala. Dužina K. toka je 31·1 km, a površina porječja 172·2 km².

P. V.

KUGLI STJEPAN, knjižar (1851, Novi Sad — 1915, Zagreb). Svršio je osnovnu školu u Petrovaradinu, a gimnaziju u Novom Sadu. 1875—1880 učio je knjižarstvo u Beču. 1881 stupio je u Hartmannovu knjižaru u Zagrebu, i postao je njen suvlasnik. 1902 prešla je ova knjižara sasvim u K. svojinu, i on ju je za kratko vrijeme podigao do prvog hrvatskog izdavačkog i knjižarskog poduzeća. K. je pokrenuo listove: Dom i Svijet, Književni Vjesnik, Pariška Moda, Zvekan, zatim Zbirku hrvatskih zakona (42 knjige), Hrvatsku biblioteku (1.100 svezaka), Kazališnu biblioteku (38 svezaka). Pored toga izdao je ogroman broj prosvjetnih, ekonomskih, naučnih i školskih djela, mnoga djela iz praktičnog života i djela gotovo svih hrvatskih književnika iz druge polovine 19 vijeka. Ima veliki izbor muzičkih djela naših kompozitora u savršenim izdanjima. Kao organizator usavršio je K. svoju knjižaru, štampariju i knjigovežnicu modernim tekovinama, koje je stekao na svojim putovanjima po Francuskoj, Engleskoj, Njemačkoj i drugim zemljama. K. knjižara postala je, po svojim izdanjima, knjižara jugoslavenske akademije i zagrebačkog univerziteta, i tako, važan faktor našeg književnstva.

Literatura: V. Klaić, Književnstvo u Hrvata (1922). *V. Prestini.*

KUGLI ST. KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE I SVEUČILIŠTA u Zagrebu nastala je stapanjem Millerove (osnovane 1795) knjižare, koju je preuzeo isprva Fr. Župan, i narodne knjižarnice Lj. Gaja (osnovane 1852), koju je prije toga preuzeo L. Hartmann, obje spojio u jednu i upravljao njom do 1857. 1880 stupio je u radnju, kao upravljač, S. Kugli i već je 1881 preuzeo sa Hartmannovim rodakom A. Deutsch-om, posao. S. Kugli (1851, Novi Sad — 1915, Zagreb), kao izučeni i dobro obrazovani knjižar, podigao je knjižaru, i s njom spojenu štampariju, do lijepe visine. 1902 istupio je A. Deutsch (1857, Bistra) iz posla, a S. Kugli je postao njen isključivi vlasnik.

V. Pr.

KUHAČ FRANJO KSAVER, skupljač narodnih popjevaka, muzički etnograf (20·11 1834, Osijek — 18/6 1911, Zagreb). Učio je muziku na konzervatoriju u Pešti (kompoziciju je pohađao kod profesora Terna), potom je učio u Leipzigu i najzad je slušao predavanja muzičke estetike Dr. Haslicha na univerzitetu u Beču. 1858 vratio se u Osijek, a od 1871 se stalno nastanio u Zagrebu. Za vrijeme boravka u Osijeku putovao je svake godine više mjeseci u sve jugoslovenske krajeve, i zapisao je oko 5.000 narodnih napjeva. U Zagrebu je djelovao kao muzički pisac i kritik u Vijencu, Narodnim Novinama i Agramer Zeitung, a neko vrijeme bio je profesor klavira, teorije i kompozicije na školi glazbenog zavoda. — Prijevodom Lobcovog Katekizma glazbe (1875) kušao je K. da postavi osnov našoj muzičkoj terminologiji. 1876 došao je u opreku sa odborom glazbenog zavoda, zbog nenacionalnog smjera i statuta muzičke škole, te je napustio zavod. 1878 do 1882 odštampao je 4 knjige svoga najvećeg djela Južnoslavjenske narodne popjevke. Pothvat je imao veliki moralni uspjeh, ali materijalan potpun neuspjeh.

Na svojim putovanjima skupio je K. mnogu građu za hrvatski, a i za srpski i slovenački biografski i bibliografski muzički rječnik. Trećinu

Digitized by Google

og materijala sam je potpuno obra-io. Sva građa je u arhivu jugo-lavenske akademije. — Rezultat ci-elog svog dugogodišnjeg istraživanja narodne muzike iznio je K. u djelu Osobine narodne glazbe, naročito hr-vatske (Rad, 160, 174 i 176). Isto je ako važno K. djelo Prilog za povjest glazbe južnoslovjenske (Rad, 38, 39, 41, 45, 50, 60 i 62), u kome je opis i razvitak naših narodnih instrumenata. U rukopisu su ostala ova K. djela: Die musikalische Orthographie, das ist die richtige Schreibung in melo-discher, harmonischer und rythmi-scher Beziehung, O reformi kajdo-pisa, zatim Kajdopis u Slavena, s faksimilima starih slovenskih mu-zičkih rukopisa. Od historijskih djela važnija su mu: Vatroslav Lisinski i njegovo doba, i Ilirski glazbenici, oba u izdanju Matice Hrvatske.

Cjelokupni K. rad sadrži 191 štam-panih i 18 neštampanih rasprava, 65 štampanih i 35 neštampanih kompo-zicija. Svoje kompozitorsko djelova-nje K. je sam označio riječima: »Moje kompozicije su samo prigodne stvari«. Svoju veliku zbirku Južno-slavjanske narodne popjevke karak-terizirao je riječima: »Ova zbirka nije kakova učena rasprava, već samo građa za takovu«. Cio K. ogroman i zaslužan rad možemo smatrati teme-ljem i gradom za dalje naučno ispi-tivanje i izgradivanje naše nacionalne muzikologije.

Literatura: B. Širola, Pregled povjesti hrvatske muzike, 75—85.

A. Dobronić.

KUHAČEVIĆ MATEŠA ANTUN, književnik (21/11 1697, Senj — 7/9 1772, Graz). Poučavao ga je stric Luka Ku-hačević, senjski kanonik. Humaniora je učio na Rijeci i u Grazu, filozofiju i pravo u Grazu, tehničko-vojničku akademiju u Beču. Bio je zastupnik Senja na carskom dvoru u Beču. Stu-pivši kao aktivni oficir u vojsku, su-djelovao je u poljskom nasljednom ratu (1733—1736), kao kapetan i zapo-vjednik senjskoga broda. 1742 krenuo je, kao auditor, sa primorskim kraji-šnicima na ratište u Bavarsku, odakle se 1745 vratio u Senj. Kad je, zbog reforama za preustrojstvo Krajine, izbila t. zv. brinjsko-lička buna (1746), optužen je i K. i zatvoren kao krivac. Vojni sud ga je, izgleda, na osnovu lažnih svjedočanstva, osudio na doži-votnu robiju. Poslije tamnovanja u Spillbergu, nad Brnom, i na Schloss-bergu, u Grazu, poslije punih 26 go-dina, pušten je K. na slobodu (1772), ali izmučen, umro je još iste godine. — K. pjesme, pobožne i prigodne, i poslanice prijateljima, izdao je M. Magdić u knjizi Život i djela senja-nina Mateše pl. Kuhačevića (1878).

Literatura: V. Paher, Mateša A. pl. Kuhačević, hrvatski pjesnik 18 vijeka (Nastavni Vjesnik, 12, 1904, 1).

B. V.

KÜHNE VIKTOR (Kine), liječnik i publicist švajcarski (1885 — 1919). Došao je u Srbiju 1913 radi suzbijanja kolere, i ponovo 1915. Kao prijatelj našeg naroda, objavio je za vrijeme rata mnogobrojne članke o nama po švajcarskim listovima, naročito u La Tribune de Genève, i izdao knjige: Ceux dont on ignore le martyre (1917), Les Bulgares peints par eux-mêmes (1917), La Macédoine, prétentions bul-gares (1918). *M. I.*

KUJAČIĆ JOVAN DR., liječnik (22/9 1869, Grahovo, Crna Gora). Gi-mnaziju je svršio u Srijemskim Kar-lovcima, medicinu u Moskvi 1899. Spe-cijalizirao se u Genèvi i Parizu. Ra-dio je neko vrijeme i u Pasteurovom zavodu kod prof. Mečnikova. 1900 po-stavljen je za oblasnog liječnika u Kolašinu, 1905 proveo je neko vrije-me na klinici prof. Neusser-a u Beču. 1912 napustio je, iz političkih razloga, Crnu Goru i prešao je u Beograd, za sekretara sanitetskog odjeljenja u ministarstvu unutrašnjih djela. Po-slije oslobođenja bio je inspektor ministarstva narodnog zdravlja, a penzioniran je 1924. Osnovao je u Moskvi Omladinsko Kolo, a u Kola-šinu Društvo trezvenosti. 1904 osnovao je popularnu biblioteku za čuvanje narodnog zdravlja, u kojoj je izašlo oko 20 knjiga za narod. Preveo je udžbenik interne medicine od Merin-ga, Studije o prirodi čovekovoj od Mečnikova, Fiziološki odlomci Sječe-nova, Odlomci iz filozofije optimizma od Mečnikova. *V. S.*

KUJUNDŽIĆ KOSTA (2/5 1847, Livno — 8/7 1925 Livno). Osnovnu školu svršio je u Livnu, pa je stupio u trgovinu svoga oca, koja je u to vrijeme bila jedna od prvih na Bal-kanu. Čitanjem i putovanjem K. je stekao prilično obrazovanje. Odgojen u nacionalnom duhu, K. je 1897 stu-pio na čelo srpskog pokreta u borbi

Digitized by Google

za crkveno-školsku autonomiju. 1908 izabran je za predsjednika srpske narodne organizacije, i kao prijatelj vođe muslimanskog naroda u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju Ali-bega Firdusa, stvorio je s njime sporazum za zajedničko vođenje borbe. Iste godine odbio je poziv carske vlade, da sazove skupštinu srpske narodne organizacije, pa da prizna aneksiju Bosne, već je, naprotiv uputio protest austrijskoj vladi protiv aneksije. 1910 biran je u bosanski sabor, kao član veleposjedničke kurije. 1914 je zatvoren, a 1918 izabran je za člana Narodnog Vijeća, a zatim za člana narodnog predstavništva. Radi starosti povukao se 1920 iz političkog života. *O. H.*

KUJUNDŽIĆ LAZAR, učitelj i četnički vojvoda (uoči Lazareve subote 1880, selo Orahovac, srez podrimski, okrug prizrenski — 25/5 1905, selo Velika Hoča, srez podrimski, okrug prizrenski). Osnovnu školu svršio je u svome rodnom mjestu, a bogoslovsko-učiteljsku školu u Prilepu 1899. Odmah zatim postavljen je za učitelja u Prizrenu, odakle je kasnije premješten u Kičevo. Početkom 1905 odmetnuo se u goru, pa je prebjegao u Srbiju, odakle je, sa svojom četom, prešao granicu kod Novog Sela, pod Kozjakom, da se preko Kumanova dočepa skopske Crne Gore. U borbi na Čelopeku (16/4 1905) K. se naročito odlikovao junaštvom, ali je ta velika četnička pobjeda privukla toliko turske vojske i izazvala tolike potjere, da je dalje prodiranje četa na toj strani postalo za taj mah nemoguće. Čete su se stoga povukle, dijelom u Kozjak, a dijelom u Srbiju. K., sa vojvodom Savatijem i potporučnikom Živom Milovanovićem, nije htio da se vraća u Srbiju. Najzad, početkom maja, kada su uvidjeli, da ipak ne mogu prodrijeti dalje, odlučili su, da se preko Srbije dohvate Sandžaka, pa da se odatle spuste u prizrenski okrug. Na Spasov dan izjutra četa je osvanula u selu Velikoj Hoči. Arnaut Lanja Ukin primio je četu na vjeru u svoju kulu, ali je odmah o tome izvjestio turske vlasti u Orahovcu. Ubrzo je stigla vojska. Započela je ogorčena i krvava borba, u kojoj je K. poginuo sa svima svojim drugovima u zapaljenoj kuli. Majku K. doveli su da pozna svoga sina, ali je ona stegla srce i nije htjela priznati da je to njen Lazar, da ne bi navukla osvetu Turaka na svoje selo i porodicu.

Literatura: Ivo Knez Vojnović, Lazarevo Vaskrsenje; Milosav Jelić, Majka Kujundžića; Pukovnik Anžel, Srpski vojnik. *M. Milenović.*

KUJUDŽIĆ MILAN (ABERDAR), pjesnik, filozofski pisac i političar (16/2 1842, Beograd — 14/11 1893, Beograd). Osnovnu školu svršio je u Beogradu, zatim je prešao u njemačku gimnaziju u Pančevu. Svršivši sedmi razred beogradske gimnazije, upisao se 1859 u pravni odsjek beogradskog liceja. 1862, prekinuvši studije zbog bombardiranja, primio je stipendiju, i upisao se na filozofiju u Beču. Druge godine prešao je u München, treće u Pariz, a svršio je u Oxfordu. 1865 imenovan je za kancelistu u ministarstvu prosvjete, no već 1866 zauzeo je katedru filozofije u velikoj školi. Iduće godine, jer je glasao za skupštinskog kandidata, bio je po § 76 odlučen od škole. 1868 je postavljen od namjesništva za sekretara ministarstva unutrašnjih djela. 1873 zauzeo je opet katedru u velikoj školi, a 1882 imenovan je za poslanika u Rimu. 23/3 1886—1/6 1887 bio je ministar prosvjete. U ratu 1876—1878 sudjelovao je kao komandant baterije.

U tako zvanom omladinskom pokretu K. je igrao jednu od najglavnijih uloga. 1866 on je bio jedan od petorice odbornika Ujedinjene Omladine Srpske. 1871 dao je K. ostavku na državnoj službi, da bi mogao preuzeti uredništvo glavnog organa Omladine, Mladu Srbadiju, i ostao je na njenom čelu dvije godine, dok je ne uništiše vlasti s obje strane Save i Dunava. Uopće, u svemu omladinskom radu, javnom i tajnom, i na agitaciji i po organizacijama, K. je radio veoma agilno. 1873—1882, poslije sloma omladinske akcije, K. je, sve više napuštajući poeziju i vraćajući se nauci, bio sekretar srpskog učenog društva, a 1874 prvi sekretar narodne skupštine, koja ga je 1881 do 1882 birala za potpredsjednika, a 1882 do 1885 za predsjednika.

Po političkim načelima K. je počeo kao radikalni liberalac, a u prvo vrijeme pripadao je ljevici u omladini. 1864 i 1865 sarađivao je u ženevskoj Slobodi Vladimira Jovanovića i u Kraljevićevoj Srbiji. Kasnije je došao u opreku sa svojim drugovima,

Digitized by Google

namjesnicima; po osnivanju napredne stranke postao je njen član i kao ministar je gonio Vladimira Jovanovića i A. Vasiljevića. No i kao ministar K. je razvijao veliku djelatnost, te osnivao pripravne škole, djevojačke radne škole, podizao gimnazije na 8 razreda, a bogosloviju na rang više škole i donio zakon o Srpskoj kraljevskoj akademiji nauka i umjetnosti.

Kao filozofski pisac K. istina nije originalan mislilac, ali je jedan od prvih Srba, koji su u školama disciplinirali svoj duh za filozofiranje. U svojim radnjama iz tog područja K. je, kao rođeni racionalistički mislilac, prikazivao rezultate savremene pozitivističke i materijalističke filozofije, i borio se protiv naših starih »hegelijanaca«. Glavni su mu ogledi te vrste: Kratak pregled harmonije u svetu. I. Nauka o osećanju (1867), Filosofija u Srba; Prvo doba; Praktični pravac; Dositije Obradović (Glasnik Učenog Društva, 23, 1868), Šta je i koliko je radeno u nas na lodici (Glasnik, 29), Ide li svet na bolje ili na gore (1871). Još 1865 i 1866 štampao je K. Kritike na književna izopačavanja g. Alimpija Vasiljevića. Uz to je K. dugi niz godina držao dio recenzija u Vili, Danici, Srbadiji, Godišnjici, i Glasniku Srpskog Učenog Društva, u Mladoj Srbadiji i Videlu.

U publici je i danas K. najpoznatiji kao pjesnik. Osim nekoliko pripovijedaka u Danici, kao Noć na Dorćolu, Beogradski Zmaj (1861) i Bačka Lala (1862), K. je napisao dva sveska lirskih pjesama: Aberdar, Prvi jek (1868), i Drugi jek (1870), i jedan spjev u šest pjevanja: Srpski patrijarh ili S Deževe na Dunav (1861), i baladu, Nevesta Hajdukova. Izuzev nešto ljubavnih i vinskih stihova, sva je K. poezija patriotska, omladinska. To su sve poklici omladini, da se digne na oružje protiv narodnih ugnjetača i izvede ujedinjenje. U toj romantičarski bučnoj i neodmjerenoj bombastici nađe se rijetko koji krepak stih. Takvi stihovi, zahvaljujući donekle Jenkovim i Tollingerovim melodijama, ostali su do danas živi, kao karakteristični svjedoci omladinskog pokreta.

K. je pravovremeno uvidio prazninu i jednostranost svoga pjevanja, te je razvio svoju rijetko živu i inteligentnu radljivost u višoj nastavi i u, naročito prosvjetnoj, politici. K. spada u red boljih govornika kod Srba. *V. Petrović.*

KUJUNDŽIĆ VOJISLAV DR., liječnik (27/8 1872, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, medicinu u Beču. Otpočeo je službenu karijeru kao sanitetski poručnik, a prešao je 1900 u općinsku službu u Beogradu. Sudjelovao je u ratovima, a poslije oslobođenja postao je načelnik odjeljenja za zdravstvenu propagandu u ministarstvu narodnog zdravlja. 1923 je penzioniran. Radio je aktivno na zdravstvenom prosvjećivanju naroda, bio je od 1903 član Društva za čuvanje narodnog zdravlja, držao je po narodu predavanja i pisao popularno-poučne članke o zdravlju, pokrenuo je pitanje o spaljivanju mrtvaca i osnivač je društva Oganj, radio je na unapređenju sokolstva, osnovao je sa Dr. R. Vukadinovićem, prvi medicinski laboratorij i s njim uređivao list Zdravlje. 1925 postao je K. urednik lista Soko Dušana Silnog. Pored mnogih članaka o zdravlju po raznim listovima, napisao je: Nekoliko opštinskih ustanova na zapadu (1904), Spaljivanje mrtvaca od Baigta, Šta biva od čovječjeg leša u zemlji od Kratera, Wassermannova reakcija i njena primena (1911), Prostitucija u Beogradu (1911). *V. S.*

KUKAVICA, planina u Srbiji, između rječica: Krvave-Brestovačke-Lekovite-izvorišta Rudovske-izvorišta Goleme Reke, oko 9 km sjeverozapadno od Vladičina Hana. K. se pruža od sjevera prema jugu a u istom se pravcu snizuje. Najviši visovi su: Kukavica 1.407 m, Leskova Voda 1.290 m, Semenika Buka 1.123 m, Crni Vrh 1.040 m. K. je mjestimice pošumljena, a na samome bilu je naselje Kukavica. Preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva. *P. V.*

KUKIĆ ELIAS, generalmajor (19/10 1852, Glavace, kod Otočca). Svršio je graničarsku pukovnijsku školu u Otočcu, pa je stupio 1871 kao kadet u otočku graničarsku pješačku pukovniju. 1874 postao je poručnik. 1878 sudjelovao je u okupaciji Bosne i Hercegovine, 1879 postao je natporučnik, 1882—1884 svršio je ratnu školu u Beču, 1886 postao je kapetan i služio je do kraja 1888 kod generalštaba u Beču. 1896 postao je major, 1900 potpukovnik kod 16 pješačke pukovnije, 1903 pukovnik i zapovjednik 65 pješačke

Digitized by Google

pukovnije, 1910 generalmajor. 1911 je penzioniran. *V. L.*

KUKIĆ SAVA (14/1 1863, Zlatovo, srez mlavski, okrug požarevački). Učio je učiteljsku školu u Beogradu. Pred učiteljski ispit otpušten je iz škole zbog političke borbe (1882), pa mu i kasnije nije bilo dopušteno da polaže ispit. Sudjelovao je u ratu 1885, kao redov-borac. Poslije rata protjeran je iz Beograda, zbog političkog držanja, i proveo je u Velikoj Moštanici, kao općinski pisar, do 1887. 1889 postao je činovnik u upravi monopola. Kasnije je prešao u carinsku službu i bio je činovnik u Beogradu i u unutrašnjosti. Penzioniran je po molbi, kao direktor carinske uprave, u junu 1921. Kad je god radikalna vlada silazila s državne uprave, K. je davao ostavku na službi. Bio je duže vrijeme i direktor srpskog brodarskog društva (1911—1918). Sudjelovao je, kao delegat i ekspert, pri sklapanju mnogih trgovinskih ugovora i drugih ekonomskih sporazuma. Radio je na Radeniku, Borbi, Novostima (St. Vidakovića), Trgovinskom Glasniku i drugim listovima. Uređivao je Borbu, Carinski Pregled i Finansiski Pregled. U mladim godinama pisao je poglavito političke članke, a kasnije ekonomsko-finansijske. *J. P.*

KUKLA STANISLAV (12/11 1885, Litomišl, Čehoslovačka). Svršio je filozofski fakultet u Pragu i Berlinu, a trgovački tečaj u Pragu. Bio je u bankovnoj praksi u Beču. Od 1911 bio je povjerenik češkog kapitala u Beogradu (Beogradska Trgovačka Banka), i zatim u Zagrebu (Centralna Eskomptna i Mjenjačna Banka). Još prije rata propovijedao je zbliženje češkog tržišta sa našim. Napisao je brošuru: Srbské peněžnictvi a český kapitál. Poslije rata saradivao je u stručnim listovima. Djela su mu: Kako valja čitati bilance? (1923), Problem zaštite ulagača (1924), Bankovni kamati i bankovni dužnici (1924), Razvitak kreditne organizacije u Srbiji (1924). *S. D.*

KUKLJIĆI, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gospić, općina Medak; od Metka 2 km k jugoistoku, nedaleko od izvora vode Like. Ima 255 stanovnika. Spominje se od 15 vijeka (1439, 1487, 1499), a nalazi se već u imenu jednoga od petorice braće na početku hrvatske historije, u priči o dolasku Hrvata na jug, kako ju je zabilježio, u polovini 10 vijeka, car Konstantin VII.

Literatura: J. Modestin, Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti (Nastavni Vjesnik, 20, 606; 34, 10). *J. M-n.*

KUKUJEVCI, selo u Srijemu, srez Šid. Željeznička stanica (i za Erdevik) na pruzi Vinkovci—K.—Srijemska Mitrovica. Ima 2.287 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon. *J. M-n.*

KUKULJ, serbiziran grčki naziv pokrivača glave pravoslavnih monaha, koji su položili viši stroži monaški zavjet. To je omot oko ogrtača sa kapucom, koja ide u vrh. *R. G.*

KUKULJANOVSKA JEZERA, mala periodska jezera u Hrvatskoj, u primorskom kršu, oko 1·5 km sjeveroistočno od sela Kukuljanova, odnosno 3·5 km sjeverno od grada Bakra. Korita K. J. su dvije prostrane vrtače, 800—1.000 m u promjeru, od kojih se sjevernija zove Mali Lug, a veća i južnija Veliki Lug. Oko njih su ova brda i visoravni: na sjeveru Malohošt 548 m, na zapadu Šestilović 325 m, na jugozapadu i jugu Vujski Vrh 386 m, i Včevac 333 m, a na istoku Nigovi 455 m. Dno Malog Luga leži na apsolutnoj visini od 106 m i pokriveno je glinom i niskim žbunjem, dok je dno Velikog Luga na apsolutnoj visini od 97 m, pokriveno je rastresitim nanosom, a od prve vrtače odvojeno oko 25 m visokom vapnenjačkom prečagom, na čijem je sjeveroistočnom kraju selo Krasičke Ponikve. Za vrijeme kišne periode voda počne izbijati iz dvije velike pukotine i plaviti Mali Lug, te načini jezero, oko 20 m duboko. Ako se nivo jezera povisi još za 5 m, voda se preko prečage izliva u Veliki Lug, i postepeno ga pretvara u dosta veliko jezero, sa dubinom do 25 m. U Malom Lugu jezero se održava oko 6 mjeseci, jer su dva mala ponora na južnom obodu dosta začepljena, i sporo gutaju vodu, a u Velikom Lugu traje još duže, pošto nema ni jednog ponora, te voda vrlo sporo procuruje u dubinu.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I (Abhandlungen der k. k. Geogr. Gesellschaft, V, 1903/4). *P. Vujević.*

Digitized by Google

KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI BOŽIDAR, književnik (31/3 1861, Zagreb). Osnovnu i srednju školu svršio je u Zagrebu, a pravo u Beču i Zagrebu. 1882—1896 služio je u upravnoj službi, a sada živi na svom imanju u Ivancu, kod Varaždina. Kao pjesnik javljao se K. u Vijencu, Hrvatskoj Vili, Balkanu i Prosvjeti, a posebno je izdao pjesničku pripovijest iz hrvatske historije, Sinda (1891), i biografiju svoga oca, Mladost Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga (1907). *B. V.*

KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI IVAN, pjesnik, naučnjak i političar (29/5 1816, Varaždin — 1/8 1889, Puhakovec kod Sv. Križa, hrvatsko Zagorje). Djetinjstvo je proveo na plemićkom dobru svoga oca u Jurketincu. U jesen 1825 došao je u Zagreb i upisao se u gimnaziju. 1833, u drugoj godini filozofije, prekinuo je studije, stupio u vojsku i postao kadet u Kremsu. 1835 došao je u ugarsku gardu u Beč, gdje je 1836 postao časnik. 1840 je premješten u Milano, gdje je drugovao sa poručnikom P. Preradovićem. 1841 odrekao se vojne službe, otišao je u Hrvatsku, i postao je jedan od glavnih preporoditelja. 1842 stupio je u javnu službu zagrebačke županije, a 1845 postao je veliki sudac županije varaždinske. Istakao se kao najbolji politički govornik u kongregacijama varaždinske i zagrebačke županije, kao i u hrvatskom saboru, gdje je 2/5 1843 održao sjajan govor o uvođenju narodnog jezika u javni život. To je bio prvi govor, održan na hrvatskom jeziku u tadašnjem feudalnom saboru. 23/10 1847 održao je K. u hrvatskom saboru svoj drugi historijski govor, poslije koga je sabor jednoglasno proglasio mjesto latinskog jezika, narodni jezik službenim jezikom u javnom životu.

1848 K. je bio jedan od glavnih vođa narodnog pokreta. Po prijedlogu jugoslovenske omladine u Beču, stao je K. na čelo pokreta triumvirata: K., Gaj i Ambroz Vraniczany, kao privremena hrvatska vlada. 20/4 1848 napisao je K. u Narodnim Novinama uvodni članak, programatičan za cio naš narodni pokret, predlažući, da se u Pragu sastane slovenski kongres, da se radi pokreta Velikonijemaca i Madžara utvrde politički ciljevi, koji bi slovenskim narodima u monarhiji Habsburgovaca osigurali prava konstitucije i njihov dalji razvitak. Ban Jelačić poslao je u maju 1848 K. u Karlovce, patrijarhu Rajačiću i u Beograd knezu Aleksandru Karađorđeviću, radi političkog saveza. Imenovao ga je zatim za arhivara, odbornika zemaljske obrane i predstojnika odjeljenja za prosvjetu, a kao takav bio je član banskoga vijeća. K. je već potkraj 1848 opazio, da se sprema reakcija, pa je izdao proglas, Slaveni pozor!, koji su odmah objavile i češke Havličkove Narodni Novini. Bansko vijeće nije htjelo da proglasi za Hrvatsku oktroirani ustav od 7/3 1849, a kada se apsolutizam u Hrvatskoj više nije mogao spriječiti, K. je ostavio svoj položaj u banskom vijeću, odrekao se politike i posvetio se nauci.

1850 osnovao je društvo za jugoslovensku povjesnicu, čiji je bio predsjednik, organizator i redaktor naučnog društvenog časopisa, Arkiv za povjesnicu jugoslovensku. U isto doba K. je bio potpredsjednik Matice Ilirske (1851—1859). Kad je oktobarskom diplomom 1860 Hrvatskoj povraćen ustav, K. se vratio politici. 1861 postao je veliki župan zagrebački. K. je osnovao samostalnu narodnu stranku i njen politički dnevnik Domobran (1864). 1865 imenovan je K. za banskog namjesnika, ali kad je uveden u monarhiji dualizam, smijenjen je sa položaja banskog namjesnika i velikog župana (1867). K. se onda opet vratio književnom i naučnom radu. 1874 do 1889 bio je predsjednik obnovljene Matice Hrvatske.

K. je jedan od najplodnijih i najsvestranijih hrvatskih pisaca 19 vijeka. On je pjesnik, pripovjedač, dramatičar, historik, publicist i aktivni političar. Počeo je pjevati pjesme i pisati historijske novele na njemačkom jeziku, pa ih je onda prevodio na narodni jezik. Prvi put se javio u Danici Ilirskoj (1837), pjesmom Tuga za ljubom. Za vrijeme narodnog preporoda izdao je ove knjige: historijske drame Juran i Sofija ili Turci kod Siska (1839) i Stjepko Šubić (1841); zatim Različita Djela (I, 1842, II, 1843, III, 1844, IV, 1847), gdje je u prve dvije knjige štampao svoje novele, u trećoj drame a u četvrtoj pjesme; napokon zbirku patriotsko-političkih pjesama pod naslovom Slavjanke (1848). Beletristici se vratio K. tek poslije tri decenija i to sa dvije drame: Poturica (1867) i Marula (1879), u kojima iznosi konflikte između na-

Digitized by Google

šeg kršćanskog i muslimanskog svijeta, i sa zbirkom Povjesne pjesme (1874). K. je politički, kulturni i literarni historik, a težište toga svog rada je u njegovu Arkivu za povjesnicu jugoslavensku (knj. I—XII, 1851—1875). Najvažnija su mu historijska djela: Iura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (I, 1861, II—III, 1862). Slovnik umjetnika jugoslavenskih (I—IV, 1858—1860), Monumenta Slavorum Meridionalium (I, Acta Croatica 1863), Codex diplomaticus (I—II, 1874—1875), Natpisi sredovječni i novovječni u Hrvatskoj i Slavoniji (1891). Matica Hrvatska izdala je dvije K. knjige: Glasoviti Hrvati (1886), biografije znamenitih ličnosti iz hrvatske političke i kulturne historije, i monografiju Julio Clovio (1878). U Radu izašle su K. rasprave: Panonija rimska, Hrvati za nasljednoga rata, Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci Sv. Ivana u Hrvatskoj.

K. je nacionalni romantičar, izašao iz njemačke škole, a pod utjecajem Waltera Scott-a i lorda Byrona, sa snažnom crtom kulta prošlosti i osjećaja za slobodu. Njegov Juran i Sofija prva je hrvatska preporodna drama, koja se javno prikazivala, i to 1839 u Sisku, a 1840 u Zagrebu. Kao patriotski lirik K. je u preporodnu poeziju unio najviše historije, i bio je više od ostalih politički pjesnik. — Kao historik, K. je zapravo diletant, ali velik i genijalni diletant, po svome talentu i golemoj ustrajnosti u radu, i po neobično opsežnom znanju. K. je stvorio temelje moderne hrvatske historiografije u najširem smislu. Poslije K. djela Književnici hrvatski s ovu stranu Velebita, i monografije Marko Marulić i njegovo doba (Stari Pisci, I), prva generacija literarnih historika filologa predstavlja naučni nazadak. U području historije jugoslavenske umjetnosti nije do danas stvoreno djelo, koje bi se koncepcijom i rezultatima moglo takmičiti s K. Slovnikom umjetnika jugoslavenskih (1858—1860). — K. glavni rad ipak je koncentriran oko političke historije. K. nije napisao hrvatsku političku historiju, ali je, izdavanjem historijskih izvora i svojim monografijama, dao mogućnost daljega razvitka naše historiografije. K. veliki naučni rad i njegova golema biblioteka i zbirka rukopisa je temelj, na kome su izgrađene prve dvije visoke naučne ustanove: Jugoslavenska akademija (1867) i sveučilište u Zagrebu (1874).

Literatura: Đ. Deželić, Ivan Kukuljević-Sakcinski (Glasonoša, 1862, 56—61); T. Smičiklas, Život i djela I. Kukuljevića-Sakcinskoga (Rad, 110); B. Šulek, I. Kukuljević-Sakcinski (Vijenac, 1889, 489); D. Boranić, O dramama I. Kukuljevića (Narodne Novine, 1898, 81); B. Kukuljević, Mladost I. Kukuljevića-Sakcinskoga (1907).

B. Vodnik.

KUKURUZ. V. Žito.

KUKUTNICA, planina u Srbiji, između izvorišnih potoka Malog Rzava, sjeverno od Mučnja, 16 km zapadno-sjeverozapadno od varošice Ivanjice (na rijeci Moravici). K. je sastavljena od kretacejskog vapnenca, pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, tjeme joj je ravno, ali se u istom pravcu snizuje od 1.468 m na sjeverozapadu do 1.463 m na jugoistoku. Južna i jugozapadna padina K. vrlo su strme, mjestimice okomite, naročito u najvišim dijelovima, dok su nagibi na sjevernoj i sjeveroistočnoj strani blaži. Podnožje K. dosta je gusto nastanjeno, a kuće su na dolinskim stranama. Saobraćaj se vrši samo stazama, a kolskih puteva nema.

P. V.

KULA. 1. Sresko mjesto u Bačkoj. Imala je 1910 7.345 stanovnika, od kojih je bilo Srba 2.200, Madžara 2.650, Rumunja 1.726, Židova 57; pravoslavnih 3.941, katolika 3.065. 1921 imala je K. 9.799 stanovnika. Kao naselje postala je K. vjerojatno za vrijeme Turaka. 1715 imala je 14 popisanih srpskih domova. Kasnije je, izgleda, bila opustjela. 1743 »selo K.« imalo je već 31 srpsku porodicu, ali je ubrzo počelo naseljavanje Malorusa, a naročito (1780) Nijemaca. Početkom 19 vijeka obrt je u K. bio već vrlo znatan, a 1813 postala je K. varošica. Stanovništvo se bavi ratarstvom, ali je vrlo znatan obrt kao i industrija (pivska, opekarska, tekstilna, mlinska i dr.). U kulskom hataru sa uspjehom se obrađuje i riža. K. je čuvena zbog sajmova sa konjima i trgovine žitom. K. ima građansku školu. *D. P.*

2. Mjesto u Bugarskoj.

Boj kod Kule (3 i 4/11 1885). Prema srpskom ratnom planu, timočka vojska imala je da operira na

Digitized by Google

timočkom bojištu i za 3. novembar izdata je bila zapovijed za nastupanje prema Kuli, kuda su se bili povukli granični odredi Bugara. Kolona je bila formirana od prethodnice (1 eskadron, 2 bataljona, 1 baterija i vod pionira) i glavnine (5 bataljona, 1 baterija, 3 voda pionira i administrativne ustanove). Kolona je krenula u 9·45 sati, i kod Kule je napala Bugare. — Bojište je uzvišeni plato — Kulsko polje, širine 2 do 2½ km i dužine 7—8 km. Na istočnoj strani platoa je varošica Kula. Plato je otvoren a na okrajcima pokriven gustom šumom. Do Kule i dalje k Vidinu vodi samo jedan dobar put. Plato su Bugari utvrdili jednom redutom i streljačkim rovovima pored ovoga, a na rubu platoa, ispred ovog glavnog položaja, jednim streljačkim rovom, kao prednji položaj. — Srbi su sudjelovali sa oko 6.200 ljudi sa 12 topova, Bugari, prvo dana sa 3 do 4.000 boraca, a drugog sa 7.000 ljudi i 8 topova. — Plan Srba bio je, da kulski odred odsijeku od Vidina napadom sa zapada. Bugarski plan prvog dana nije postojao, a drugog dana, da obilaskom oba krila opkole Srbe u Kuli i prinude ih na predaju. Pri napredovanju preko granice prethodnica timočke vojske čistila je zemljište od bugarskih patrola, a kad je naišla pred kulski položaj, konjica je dočekana vatrom sa prednjeg položaja. Prethodnica se razvila za borbu i poslije kratkog vremena protjerala Bugare sa prednjeg položaja. Bugari su uzmicali prema glavnom položaju. Borba se razvila na glavnom položaju. Srbi su uveli u borbu i glavninu, obuhvatajući desno bugarsko krilo, i poslije 4 sata borbe (oko 17 sati), bugarske trupe raspršile su se na sve strane. Po svršetku borbe trupe su glavnom snagom ostale u bivaku na Kulskom Polju, osiguravši se pješadijskim predstražama prema Vidinu. Predstraža se utvrdila na položaju poljskom fortifikacijom.

Slijedećeg dana (4/11) naređen je bio pokret prema Vidinu i konjički eskadron izbačen u izviđanje. Oko 11 sati konjička patrola dovela je tri seljaka, koji su izvijestili, da je bugarska vojska krenula iz Vidina i maršira u pravcu Kule. Odmah je poslat veći dio konjice (divizion 2 poziva), da tu vijest provjeri. Bugari su uputili dvije kolone: jednu slabiju sa sjeveroistoka, s obje strane vidinskog druma i drugu glavnu, sa jugoistoka preko Mokreša—Urbenca—Psaderaca i Poletkovaca, pravcem na desni bok i pozadinu srpskih trupa na kulskom položaju. Oko 12 sati bugarska fronta protezala se u krugu od Topolovice do Poletkovice rijeke. Srpske trupe bile su skoro potpuno opkoljene. — Borba je vođena do 1 sat na položaju, a tada je komandant srpskih trupa proširio svoje desno krilo, obuhvatio bugarsko lijevo krilo i uspio da to krilo potisne. U tom trenutku prešle su u napad i ostale trupe sa položaja, kako protiv glavne tako i protiv sporedne bugarske kolone. Bugari napad nisu izdržali, i oko 15 sati, počeli su da uzmiču, gonjeni svom konjicom i borbenim rasporedom. Gonjenje se produžilo do 17½ sati, kad su srpske trupe zaustavljene. Po svršetku borbe srpske su trupe zauzele položaj: sjeveroistočno od Kule s obje strane Vidinskog druma—Ciganske livade—Poletkovci.

Gubici su bili: srpski: 2 oficira i 130 vojnika mrtvih i ranjenih, bugarski: 3 oficira i 650 vojnika mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Rezultati boja bili su materijalna i moralna pobjeda i očišćen put k Vidinu. Posljedice boja bile su produženje operacija k Vidinu, no one se nisu mogle pokazati zbog prekida rata.

V. Belić.

KULAKOVSKI PLATON, ruski slavist i profesor varšavskoga univerziteta (1848 — 1913). Svršio je škole u Moskvi i 1876—1878 putovao je po slovenskim zemljama. 1878 postao je profesor ruskog jezika i književnosti u beogradskoj velikoj školi. Kasnije, poslije svoje disertacije o V. Karadžiću, postao je profesor varšavskog univerziteta. — Bavio se književnim jezičkim temama iz područja srpskohrvatskog jezika. — Važnija su mu djela: Kratki pregled razvitka ruskog književnog jezika (1879), Pisma o suvremenoj ruskoj književnosti (Otadžbina, 1880—1881), Lukijan Mušicki (Žurnal Ministarstva Narodne Prosvete, 1881), Vuk Karadžić, njegov rad i značaj u srpskoj književnosti (1882; najbolje djelo o Vuku Karadžiću, do pojave rada Lj. Stojanovića), Ilirizam (1894; i danas, i pored Šurminova djela, najbolje djelo o to-

Digitized by Google

me pokretu), Početak ruske škole kod Srba (Izvestija, 8, 1903). *A. B.*

KULEN-VAKUF, mjesto u Bosni na Uni. Ima 1.206 stanovnika. Ispostava je petrovačkog sreza. *M. F.*

KULIČ, selo u podunavskoj oblasti, u blizini Smedereva. U njegovoj neposrednoj blizini, na Dunavu, nalaze se razvaline grada Kuliča, za koji se misli da je iz rimskoga doba. *B. D.*

KULIN, ban bosanski 1180—1204. Izgleda, da je 1183 s Madžarima, čiju je vrhovnu vlast priznavao, i sa Stevanom Nemanjom, vojevao protiv Bizanta. Njegova sestra bila je udata za brata Nemanjinog, humskog kneza Miroslava. 29/8 1189, izdao je K. akt, na narodnom jeziku, pisan ćirilicom, kojim dozvoljava Dubrovčanima slobodno trgovanje po svojoj zemlji. To je prva povelja na slovenskom jugu na narodnom jeziku. 1199 optužio ga je papi zetski kralj Vukan, da je prešao u heretike (bogumile) sa 10.000 podanika. Radi toga morao se K. opravdati sa narodom zajedno, pred papinim legatom, i dati odricanje (8/4 1203, na Bolinom Polju), koje je imao da primi do znanja i sankcionira madžarski kralj. U narodu je ostala uspomena na K. vladavinu, kao na nešto vrlo dobro (Od Kulina bana i dobrijeh dana).

Literatura: V. Ćorović, Godišnjica, 34 (1921). *V. Ć.*

KULMER FRANJO BARUN, političar (3/2 1806, Zagreb — 16/10 1853, Beč). Kao dječak od 8 godina bio je poslan u bečki Theresianum. Tamo je svršio i pravo. Najprije je služio u ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču i pratio je na požunski sabor (1832 do 1836) ugarskog kancelara grofa Reviczkoga, zatim je došao u Zagreb, kao predsjednik banskoga stola (1836). Nacionalno osjećati počeo je na požunskim saborima 1839/40, 1841/42 i 1843/44, kad su Madžari htjeli da nametnu Hrvatima svoj jezik. Pošto je imao dobrih veza sa dvorom, pristalice narodne (ilirske) stranke redovno su se na K. obraćali u važnim i delikatnim pitanjima za savjet. Tako je K. igrao naročito važnu ulogu svojim posredovanjem u Beču, povodom sukoba između madžarona i narodne stranke prilikom restauracije zagrebačke županije i njenih posljedica. 1845 K. je postao srijemski župan, što se naročito sa strane narodnjaka smatralo velikim uspjehom, pošto je ova županija bila najodanija Madžarima. 1848 K. je u izvjesnoj mjeri pridonio imenovanju Jelačićevu za bana, a hrvatski sabor ga je izabrao za posrednika između Hrvatske i dvora. 2/12 1848, kad je naslijedio Franjo Josip Ferdinanda I., K. je postao hrvatski ministar bez portefelja, ali sa pravom glasa u ministarskom savjetu, da bude zakoniti posrednik između dvora i hrvatske vlade u ministarstvu kneza Schwarzenberg-a. Kad je i oktroirani ustav bio ukinut, K. je odstupio, postao je član državnog vijeća i tajni savjetnik (1852). Iste godine je obolio, i uskoro je umro. *M. Prelog.*

KULMER MIROSLAV GROF, generalmajor, prvi zapovjednik hrvatsko-slavonskog domobranstva (6/3 1814, Zagreb — 5/3 1877, Zagreb). 1831 stupio je kao zastavnik u 23 pješačku pukovniju. Svršio je vojničku školu u Mariboru i matematičku školu u Karlovcu. 1834 postao je poručnik, 1842 nadporučnik, 1864 kapetan kod 4 slunjske graničarske pukovnije, 1848 major, 1850 pukovnik kod brodske graničarske pukovnije, 1854 pukovnik kod 3 ogulinske pješačke pukovnije. Kao kapetan sudjelovao je u borbama protiv Talijana. 1849 bio je zapovjednik Velike Kanjiže. 1854 istupio je iz službe, a 1860 dobio je grofovstvo. 1869 reaktiviran je i imenovan zapovjednikom hrvatsko-slavonskog domobranstva u Zagrebu, da provede organizaciju domobranstva. Uveo je hrvatski zapovjedni jezik i hrvatski barjak kod domobranstva. 1871 postao je generalmajor, 1875 je penzioniran. *V. L.*

KULMER MIROSLAV GROF, poljoprivrednik, bivši veleposjednik (10/9 1860, Šestine, kraj Zagreba). Pravo je studirao u Zagrebu i Beču. 1877 umro mu je otac, generalni organizator hrvatskog domobranstva. Pomagao je majku (vatrenu Ilirku) u upravi imanja i svršavao je nauke. 1885 pristupio je, kao virilni član sabora, centrumu, i branio je optužbu Khuen-Hedervárv-a radi otuđenja zemaljskog arhiva i zakon o izjednačenju latinice i ćirilice. Poslije raspada centruma pristupio je K. nezavisnoj narodnoj stranci, kandidirao je za narodnog poslanika u Samo-

Digitized by Google

boru, no kasnije je odstupio, jer je stranka zaključila apstinenciju zbog izbornih nasilja. Do 1906 nije se bavio aktivnom politikom. Te godine izabran je u Zagrebu kao narodni poslanik hrvatsko-srpske koalicije. U to je vrijeme bio predsjednik proračunskog odbora i regnikolarne deputacije i delegat hrvatskog sabora u madžarskoj gornjoj kući. 1918 bio je član narodnog vijeća, 1919 član narodnog predstavništva. 1892 bio je predsjednik jubilarne gospodarske izložbe u Zagrebu. Od 1889 predsjednik je nadzornog vijeća osiguravajućeg društva Croatia, od 1897 predsjednik je Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu, od 1886 potpredsjednik, a kasnije predsjednik Hrvatsko-Slavonskog Gospodarskog Društva u Zagrebu, predsjednik društva za poljepšanje Plitvičkih Jezera, mnogogodišnji nadmeštar Građanske streljane u Zagrebu. Poslije mnogogodišnjeg predsjednikovanja, izabran je K. za predsjednika Hrvatskog planinarskog društva i Uboškog doma. Član je upravnog odbora Narodne Banke Kraljevine SHS, predsjednik Dugaresa D. D. Trideset godina bio je mjesni sudac i školski nadzornik u Šestinama. — K. je darovao blagajni za osiguranje radnika veći kompleks zemljišta, na kome je ona uredila lječilište za sušičave, Brestovac. Za vrijeme Svjetskog Rata kao predsjednik odbora za skrb invalida osnovao je K. s Dr. B. Špišićem sve potrebno za liječenje i reedukaciju invalida, i to: ortopedsku bolnicu, radione, lječilište za tuberkulozne, snabdijevene svim pomoćnim spravama bez novčane pomoći države, samo od ušteda na opskrbnini i prihodu radiona. *S. Deželić.*

KULT MRTVIH. Pokojnik, po primitivnom vjerovanju, produžuje i u grobu neku vrstu života, nalik na zemaljski život. On ima iste potrebe; te potrebe redovno mu se doturaju, i u tom doturanju sastoji se K. M. Ako mrtvima činimo K., oni će nas nagraditi (upor. ciklus pripovijedaka »O zahvalnom mrtvacu«). U protivnom slučaju gonit će nas (u pripovijetki »Usud« domaćinu, koji svom krsnom imenu zakolje najgore govече, ide sve natraške). K. M. (koji je kod svih indo-evropskih naroda u osnovi jednak) sastoji se u čisto materijalnim prinosima, u prvom redu u jelu i piću. Od jela neizostavni su žito (način, na koji se ono pripravlja, pokazuje duboku starinu: to je ili kuhano žito ili neukisla pogača, Ponekad, na pr. na mjestu, gdje je pokojnik izdahnuo, ostavljaju se čak prijesna zrna), med (upor. »Božićni« med, med kojim se mažu kolači »mladenčići«, medenu rakiju o daćama i dr.); od pića crno vino (vino je supstitucija za krv), i voda (»na onom svijetu ni u čemu se ne osjeća tolika oskudica, kao u vodi«). Ali se pokojniku daju i druge potrebne stvari, oružje, konj, robovi i dr. (upor. žrtvu na Kajičinom grobu, Vuk, Pesme 2, 80, 145 add, i pored mrtvih Jugovića add 47, 15 i dr.). U neposredan K. M. dolaze i razne magične radnje i ustuci (na pr. larma i vatra u cilju da se odagnaju zli demoni, koji se groze duši; primitivna larma i vatra preobraćene su kasnije u zvona i svijeće; dalje kađenje, razne manipulacije sa uljem, također u istom cilju i t. d.), magične formule (blagoslovi i »zdravice« na daći) i t. d. Postoji i naročita poezija u čast predaka. K. M. jedne kuće čini najbliži krvni muški srodnik, dakle sin, ili, ako ovoga nema, posinak (inače se »gasi ognjište«): opće je pravilo da onaj, koji nasljeđuje prima tim samim i obvezu na K. (hereditas cum sacris). Jelo, piće, i ostale potrebe mogu se mrtvima doturiti ili neposredno (žrtva se odnese i ostavi na grobu, ili se njome prelije grob; ponekad se na grobu nalazi rupa, kroz koju hrana treba da dođe do mrtvaca), ili posredno, najčešće preko prosjaka, ili stranaca (jelo, odijelo i sl. daje se njima, a namjenjuje se za dušu ovog ili onog pokojnika; primitivan čovjek često zamišlja da je u prosjaku ili strancu duša predaka).

Svaki spomen u vezi je sa ritualnom gozbom, »daćom«, na kojoj sudjeluje i pokojnik (za njega se rezervira mjesto za stolom, ili se zamišlja da se nalazi na zemlji, pod stolom). Spomen može biti specijalan (za svakoga mrtvaca posebno), ili opći (za sve mrtve iz jedne kuće ili jednog plemena). I jedni i drugi vrše se u određene rokove (koji su kod svih naroda uglavnom jednaki). Specijalan spomen čini se na dan pogreba, pa onda sedmog, četrdesetog dana, o polugodišnjici, o prvoj (trećoj i sedmoj) godišnjici. — Od općih mrtvačkih praznika najvažniji su: slava (krsno

Digitized by Google

ime), badnje veče i božić, proljetne (ponegdje i zimske) zadušnice, mladenci, veliki četvrtak. Žrtva mrtvima prinosi se najčešće na grobu, ali i na drugim određenim mjestima (baca se u rijeku, ili prema zapadu i t. d. Upor. »Onaj svijet«). *V. Čajkanović.*

KULUK je ustanova običajnog prava. Postoji u Srbiji još iz vremena turskog gospodstva. Prvi trag o K. u zakonodavstvu obnovljene Srbije nalazi se u uredbi o uređenju sovjeta narodnog suda za varoš Valjevo i valjevsku nahiju, od 1/1 1809, kojom se sudski panduri oslobođavaju »na domu« svakog kuluka, i naređuje se, »da nitko sudijama nikakva kuluka činiti nije dužan, osim ako je potreba vilaetska«. Uredbom kneza Miloša i narodnog suda, od 3/3 1829, određeno je, da svaka poreska glava mora davati po dva poslenika, jednog za opću narodnu potrebu, a drugog za obrađivanje privatnih imanja državnih činovnika i službenika. Cirkularom državnog savjeta, od 4/6 1835, ukinut je K. kapetanima, kmetovima i kaluđerima; a održan je samo za državne potrebe. Drugim njegovim cirkularom, od 1/7 1835, naređeno je, da svaka poreska glava u selu kuluči po jedan dan svome kmetu, ili da mu mjesto toga, plaća po jednu cvanciku. Zakon o javnim suhozemnim putevima od 15/4 1864, naređuje, da se popravak javnih puteva vrši K., a i zakon o podizanju javnih građevina, od 23/3 1865, sadrži više odredaba o K. Po zakonu o općinama, od 24/3 1866, K. je »opći rad«, koji se vrši po naredbi općinskog odbora. Identične odredbe nalaze se u svima kasnijim zakonima o općinama, a po čl. 20 današnjeg zakona o općinama, koji vrijedi u Srbiji i Crnoj Gori, članovi općine dužni su »da u slučaju potrebe lično rade na općinskim poslovima, gdje je potreban veći broj ljudi i podvoznih sredstava, da daju u tom slučaju ličnu zamjenu ili da daju za to novčanu naknadu po određenoj taksi«. Za ocjenjivanje ove potrebe nadležan je općinski odbor (čl. 86 zakona o općinama).

Izrada javnih puteva K. bila je ukinuta zakonom o javnim suhozemnim putevima, od 14/6 1910, ali je čl. 25 zakona o budžetskim dvanaestinama za mjesece juli, august i septembar 1923 ponovo zavedena i proširena na cijelu zemlju. Ovaj član zamijenjen je članom 289 financijskog zakona za 1924—1925, koji glasi: »Odredbe financijskog zakona o budžetskim dvanaestinama za juli, august i septembar 1923 o K. ukidaju se. Oblastima, okruzima, županijama, srezovima i općinama ostavlja se da puteve, povjerene njihovoj upravi i održanju, održavaju ili prirezom ili upotrebom narodne radne snage na način, kako to ministar građevina, po odobrenju ministarskog savjeta, odredi pravilnikom«. — Na osnovu ovlaštenja, datog mu ovim članom, ministar građevina propisao je, 2/6 1924, pod br. 14.611 (Sl. Nov. br. 139—XXX), pravilnik o upotrebi narodne snage za popravak javnih puteva. koji sadrži ove važnije odredbe:

U smislu izloženih odredaba financijskog zakona, čl. 1, pravilnika ostavljeno je samoupravnim tijelima (oblasnim, okružnim, županijskim, sreskim i općinskim) da odlučuju, hoće li puteve, povjerene njihovoj upravi i održanju, popravljati narodnom snagom ili prirezom. Ove odluke donose se, bilo po vlastitoj inicijativi, bilo po prijedlozima nadležnih upravno-policijskih ili građevinskih vlasti, i ne podliježu ničijem odobrenju — konačne su. — Pri popravku javnih puteva narodnom snagom imaju se izvršivati samo prosti radovi: čišćenje puta od nanosa i blata, čišćenje i kopanje kanala duž puta, zasađivanje nasipa drvećem, osiguravanje puteva od bujica i brdskih potoka, vađenje, sijanje i prijenos šljunka duž puta, prijenos kamena i tucanika i t. d. Svi ovi poslovi vrše se pod neposrednom kontrolom i uputama upravno-policijskih i građevinskih vlasti, a samoupravne vlasti dužne su postarati se za alat, kojim narod ne raspolaže (ručna kolica, ćuskije, kuke, maljevi za razbijanje kamena, rešetke za sijanje šljunka i t. d.). Prost alat (motika, budak, lopata i t. d.) mora svaki obveznik sobom ponijeti. — Popravak puteva ima se izvoditi postepeno, jedan po jedan. Nitko se, bez svoga pristanka, ne može zadržati na radu duže od 4 dana. Ako se put ne može popraviti za ovo vrijeme (4 dana), građani se moraju pozivati na rad u dva maha, na smjenu. — Hitne i neznatne popravke na putevima dužne su odmah i u svako doba, izvršiti narodnom snagom vlasti one op-

Digitized by Google

ćine, kroz koju put prolazi, a umjetni objekti (mostovi, propusti, potporni zidovi i t. d.), koliko se ne bi mogli popraviti narodnom snagom, popravljat će se preko poduzetnika, ili u režiji, po propisu zakona o javnim suhozemnim putevima i zakona o podizanju javnih građevina (čl. 1, 6, 7, 8 i 9 pravilnika).

U radu na popravku javnih puteva sudjeluju, po pravilu, svi porezni obveznici, pod kojima se podrazumijevaju i akcionarska društva; razni konzorciji, banke i sva druga pravna lica, koja rade za dobit (čl. 1).

Od rada na popravku javnih puteva izuzetno su oslobođeni: a) đaci t. j. učenici državnih i državom priznatih škola, u zemlji i u inostranstvu; b) vojnici, dok su na vojnoj službi; c) državni službenici i svećenici svih priznatih vjeroispovijesti, koji svoje novčane prinadležnosti primaju na državnim blagajnama; d) siromašna lica, koja su nesposobna za rad (dakle ne sva); e) ženska lica oslobođena su ličnog rada, ali ne i zamjene, ako su porezni obveznici, a nisu siromašnog stanja; f) općinski predsjednici, kmetovi i bilježnici (djelovođe), koji upravljaju radom na popravku puteva, oslobođeni su svakog drugog ličnog rada (čl. 1); g) stalni radnici državnih saobraćajnih ustanova (raspis ministarstva unutrašnjih poslova u br. 35.746—1924) i h) invalidi siromašnog stanja, a nesposobni za rad (raspis istog ministra u br. 9.199—1923).

Spiskovi obveznika služe kao osnova za popravak puteva, bilo da se ovaj popravak vrši narodnom snagom, bilo zamjenom ličnog rada novcem. Sastavljaju ih, za svaku godinu napose, a po uputama i pod nadzorom upravno-policijskih vlasti, općinski sudovi sa odborom, i objavljuju ih najdalje do 1/3. U njih se uvode svi porezni obveznici dotične općine, sa izuzetkom onih, koji su oslobođeni rada na popravku puteva (đaci, vojnici i t. d.). Pored imena svakog obveznika, u spisku se mora označiti i veličina njegovog neposrednog poreza, da bi mu se, razmjerno ovom porezu, odredila dionica, koju ima popraviti, ili rad, koji ima odraditi. U ovom cilju porezne vlasti (uredi) dužne su, na zahtjev općinskih vlasti, poslati im, u roku od 7 dana, spiskove o zaduženju njihovih građana neposrednim porezom, i za nehajnost u ovom pogledu odgovorne su ministru financija.

Žalbe protiv nepravilno sastavljenih spiskova podnose se upravno-policijskim vlastima, koje o njima moraju donijeti odluke u roku od tri dana. Ima se uzeti, obzirom na ostale odredbe pravilnika, da se u ovom roku imaju i žalbe podnositi, pošto pravilnik ne sadrži naročitu odredbu o ovom roku. Protiv rješenja upravno-policijske vlasti žalba se podnosi ministru unutrašnjih poslova, u roku od 7 dana, i njegova je odluka izvršna.

U mjestima, gdje ne postoje općinske uprave, spiskove sastavljaju upravno-policijske vlasti posljednje instancije (sreske ispostave). Protiv njihovog rada, žalbe se imaju podnositi njihovim pretpostavljenim vlastima, a protiv odluka ovih ministru unutrašnjih poslova (čl. 2 i 3).

Popravak puteva vrši se po dionicama, a diobu dionica na pojedine općine vrši upravno-policijska vlast, u prisuću svih općinskih predsjednika i uz saradnju inžinjera okružne, odnosno oblasne, samoupravne građevinske vlasti, a s pogledom i na spiskove kulučara. Svakoj općini dodjeljuje se dionica razmjerno broju njenih poreskih obveznika, i njenom imovnom stanju, a diobu ovih dionica na pojedine kulučare vrši općinski sud sa odborom, razmjerno njihovom imovnom stanju. Zadrugama se određuju dionice prema njihovom imovnom stanju i broju zadrugara, sposobnih za rad. Radi popravka puteva nitko se ne može pozivati na rad, niti mu se može odrediti dionica izvan sreza njegovog stalnog mjesta prebivanja i susjednih graničnih srezova istog okruga. Protiv nepravilne diobe dionica na pojedince, žalbe se podnose nadzornoj upravno-policijskoj vlasti, u roku od tri dana (analogno čl. 3 i 5) i njeno je rješenje izvršno (čl. 5). — Po želji građana općini se može dopustiti da cijelu svoju dionicu puta popravi zajedničkim radom svojih građana, ili preko poduzetnika, razmjerno neposrednom porezu njenih poreznih obveznika (čl. 4).

Za popravak svoje dionice ili za svoj dio rada, svaki građanin ima pravo svoj lični rad zamijeniti drugim, za rad sposobnim licem, koje ne može biti mlađe od 18 ni starije od 50 godina. U slučaju da neki obveznik ne

Digitized by Google

dođe na rad, i ne pošalje zamjenu, općinska će vlast popravak njegove dionice izvršiti preko plaćenih radnika, na njegov račun, a naplatu učinjenih troškova izvršiti egzekutivnim putem iz njegove imovine. Ustupanje ovakvih dionica u rad vrši se putem javne licitacije, na licu mjesta, prilikom samog rada, a u prisuću upravno-policijske vlasti. Rješenje općinske vlasti o ustupanju ovakvih dionica u rad izvršno je, ako se protiv njega ne podnese žalba u roku od tri dana, nadležnoj upravno-policijskoj vlasti, čije je rješenje izvršno (čl. 5).

Radom na popravku puteva u tehničkom pogledu rukovode samoupravne građevinske vlasti. Kontrolu nad tehničkim izvođenjem vrše okružne, odnosno oblasne, građevinske sekcije, a nadzor nad radom općinskih vlasti odnosno pravilne upotrebe narodne snage i održanja reda na radu, pada u dužnost upravno-policijske vlasti (čl. 11).

Pored ranije spomenutih žalba vezanih za specijalne odluke i rokove (čl. 13 pravilnika), dato je generalno pravo građanima, da mogu podnositi žalbe protiv nepravilnog rada građevinskih i upravno-policijskih vlasti uopće: protiv prvih ministru građevina, a protiv drugih ministru unutrašnjih poslova. Ove žalbe imaju više karakter tužba i nisu vezane za rok.

D. Alimpić.

KULJBAKIN STEVAN, profesor beogradskog univerziteta (28/7 1873, Tiflis). Svršio je gimnaziju u Tiflisu, a univerzitet u Odesi (1896). Prvo je bio docent odeskog univerziteta (kao takav putovao je po slovenskim zemljama 1901—1903), 1905 postao je vanredni, a 1908 redovni profesor harkovskog univerziteta. 1920 postao je profesor u Skoplju, a 1924 profesor beogradskog univerziteta. Predstavnik je savremene lingvističke škole u ispitivanju slovenskih jezika, naročito staroslovenskog, poljskog i srpskog jezika, slovenske paleografije i slovenske akcentuacije. Najvažnija su mu djela: Prilozi istoriji i dijalektologiji poljskog jezika (1903), Ohridski rukopis apostola krajem 12 veka (ispitivanje i tekst, 1907), Staroslovenski jezik, I—III (1910—1911, II izdanje 1915 i III izdanje 1917). O srpskom jeziku: Beleške o pravopisu i jeziku Vukanova jevandelja (1898, Izvješća petrogradske akademije), Srpski jezik, kratka fonetika i morfologija (1915, II izdanje 1917), Hrestomatija srpskog jezika (1915), Kratka srpska gramatika za Ruse (1920). Pored ovih radova ima K. i znatan broj manjih i većih radova, naročito o srednjobugarskim i srednjo-makedonskim spomenicima, štampanih u povremenim slavističkim časopisima. *A. B.*

KUM (SVETI KUM), planina u Slovenačkoj, između rijeka Save i Sopotke, 8 km južno-jugoistočno od Trbovlja, visoka 1.219 m. Na njoj su dva vrščića, a na svakom je po jedna crkva: Sv. Jošta i Sv. Neža. K. je znamenita i mnogo posjećivana planina u Slovenačkoj (božja pot), i najviši vrh u Zasavlju. *P. V.*

KUMANI (u ruskim izvorima Polovci) azijski su narod turskog podrijetla. Oni su u 11 vijeku provalili iz stepe Kume u Evropu. U 11 vijeku bili su česti njihovi sukobi s Madžarima, na koje su napadali iz ruskih stepa, od Dona do Dunava. K. su bili moćni pomagači bugarskim Asanima, u borbi protiv Bizanta na kraju 12 vijeka, kao i u borbama protiv Madžara. 1224—1235 K. je pregazila i pokorila tatarska najezda. Posljednji kumanski kan prešao je u Madžarsku sa velikim dijelom svojih suplemenika, a drugi su se razišli po Bugarskoj i Bizantu. U Madžarskoj i Bugarskoj K. su došli do velikog utjecaja. Izvjesni članovi njihovih uglednih porodica doprli su i na prijesto ili u njegovu neposrednu blizinu. U Srbiji K. je uzimao kao najamnike kralj Milutin. Naziv Kumanova u južnoj Srbiji došao je od njihovih naselja. Inače, njihov utjecaj u sredovječnoj Srbiji nije bio velik.

V. Ć.

KUMANOVO, varoš u južnoj Srbiji u skopskoj oblasti, u staroj oblasti Žegligovu, na južnom kraju preševsko-kumanovske doline, ispod sastava Kojnarske i Opajske Reke, od kojih nastaje Kumanovska Reka, desni pritok Pčinje na granici Skopskog i Ovčjeg Polja. Ima 2.950 kuća sa 13.372 stanovnika (1921). K. leži na prostranom poljskom razvođu Vardara i Morave, u dolini, kojom prolazi najvažnija uzdužna komunikacija balkanskog poluostrva, i sa kojom se ovdje, između Gornje Morave i Kosova na zapadu, i Krive Reke i

Digitized by Google

Ćustendila na istoku, ukrštavaju i druge važne komunikacije.

K. se prvi put spominje kao naselje i varoš tek u tursko doba. Zahvaljujući svom osobitom geografskom položaju, na spoju moravsko-vardarske doline, K. je steklo jedno od najslavnijih imena. Kumanovskom bitkom (1912) otvorene su, preko Žegligova, vrata slobode južnoj Srbiji, i postavljeni su temelji slobode i napretka svih srpskih i jugoslovenskih zemalja.

Kroz najbližu okolinu K. Rimljani su 16—34 po Kr. podigli drum, koji je od Pustog Gradskog, na ušću Crne u Vardar, spojio povardarje sa Nišem, na ondašnjem vojničkom drumu Beograd—Carigrad, i sa pomoravljem. Odavde se negdje odvajao drum za Kratovo i njegovo bogato rudarsko područje, koje su Rimljani eksploatirali.

Okolina ta se u srednjem vijeku i u prvo doba pod Turcima (do početka 16 vijeka) zvala Žegligovo, koje je bilo baština sevastokratora Dejana Žarkovića (1354). Po tome se Konstantin Dejanović (1394) zvao Žegligovac. Sredovječno središte župe i oblasti Žegligova nalazi se istočno od K. u Nagoričinu, koje se u ovoj oblasti češće spominje u 13, 14 i 15 vijeku. U Starom Nagoričinu kralj Milutin je 1313—1318, podigao zadužbinu, crkvu Sv. Đorđa. Ovdje se kralj Dečanski svratio 1330, u pohodu na Velbužd (Ćustendil). Preko Žegligova je, dolazeći kroz Kratovo starim putem na Klečevce, prošao 1389 sultan Murat u boj na Kosovo. Preko Nagoričina krivopalanačkim putem prošao je 1454 sultan Mehmed Osvajač. Ovuda je on iz Carigrada opet udario 1463 na putu za Bosnu. Žegligovo se posljednji put spominje početkom 16 vijeka. Od toga se doba u narodu izgubio stari naziv ove oblasti.

U ovoj oblasti prvoklasnog geografskog spajanja i velikih historijskih kretanja, mjesto starog župskog žegligovskog središta u Nagoričinu, javlja se u 17 vijeku K. Ma da se K. najranije spominje u 17 vijeku, ono je nesumnjivo starije naselje. Ono podsjeća na Kumane, koji su u 11 vijeku prodrli na balkansko poluostrvo i u ove krajeve. Prvi put pod Turcima spominje se »grad« K. 1660, sa 600 crijepom pokrivenih kuća, sa čaršijom, dućanima i hanom, u čaršiji sa džamijom, sat-kulom, tećem (turskim manastirom) i medresom (turskom školom), sa vodenicom, bašćama i vinogradima. Tada je K. bilo već prava turska varoš, svakako naseljena od Turaka još početkom 16 vijeka, kada su Žegligovo i Ovčje Polje plijenjeni od Turaka, koji su se u masama naselili i na Ovčjem Polju. Radi tadašnjih migracija Srba iz Žegligova i novih odnosa izgubilo se staro ime oblasti. 1689, kada je nastalo prodiranje Austrijanaca sa sjevera, vojvoda Karpoš, koji je od cara Leopolda bio dobio »kneževski šešir«, prodro je ovamo, digao u kumanovskom i krivopalanačkom kraju Srbe na ustanak, utvrdio se u Krivoj Palanci i u K., i proglasio se za »Kralja od Kumanova«. Kada su se Austrijanci povukli, Turci 1690 Karpoša uhvate i u Skoplju nabiju na kolac.

K. se poslije toga počelo oporavljati tek sredinom 18 vijeka. 1751 podigao je, možda na osnovama džamije, koja se spominje jedan vijek ranije, Tatar-Said-beg današnju Eski-džamiju (staru džamiju), u središtu današnjeg Orta-Bunar Mala (gornjebunarskog kraja), koje se »malo« smatra za najstariji dio K. Džamija je pokrivena olovnim pločama koje su Turci skinuli sa susjednog manastira Matejića, pod istočnom stranom skopske Crne Gore. Onda je svakako i opustošena ova veličanstvena zadužbina carice Jelene, supruge cara Dušana (1346—1355). Manastiru Matejiću su Turci krajem 18 vijeka oduzeli i vakufsku vodenicu u donjem kraju K. Kod džamije je podignuta nova sat-kula, a do nje »medreze«, gdje je pored osnovne škole u posljednje tursko vrijeme bila i turska bogoslovija sa polugimnazijom (ruždije). Sredinom 18 vijeka, pored Turaka, bilo je u K. samo nekoliko kršćanskih kuća. Tek poslije toga nastalo je postepeno doseljivanje Srba, nešto i Arnauta, koji su, od kraja 17 i početkom 18 vijeka, počeli, najviše od plemena Gaša i Krasnića, u grupama da prodiru u kumanovski kraj. Gonjeni Arnautima, Srbi su tražili utočište u varoši, te ih je u K., krajem 18 i početkom 19 vijeka, bilo sve više. K. se krajem 18 vijeka spominje kao »varošica«. Srbi su se grupirali, najprije u Varoškom Malu, najstarijem kršćanskom kraju, u kome se do početka 19 vijeka držala stara crkva Sv. Nikole, koja je bila ukopana u zemlji. U ovom se kraju ra-

Digitized by Google

zvio varoški život. Početkom 19 vijeka Srbi su toliko ojačali u K., da su 1805 otvorili i školu. 1805 bilo je u K. do 300 kuća. Tada je već kumanovski At-Pazar (konjski, stočni trg) bio vrlo živ, naročito sa ovcama. Tu se stoka kupovala i gonila za Sofiju i Drinopolje, i vuna se karavanski izvozila za Solun.

Pored starih zanata, lončarskog, puškarskog, potkivačkog, brijačkog, bojadžijskog, abadžijskog i papučarskog, razvijali su se u K. i novi. Oko 1820 počeli su se naseljivati u K. Velešani, i donijeli su ćurčijski zanat. Prije toga su ćurčije iz Velesa o pazarnim danima donosili u K. kožne haljine. Oko 1830 Velešani su unijeli u K. i kujundžijski zanat, a prije toga su zlatarske izrađevine donašane iz Velesa i Skoplja.

1836 bilo je u K. oko 3.000 stanovnika. Varoš je bila bez kaldrmisanih ulica, dvorovi ograđeni zidovima od blata i slame, a oko varoši svuda bašče. Do početka 19 vijeka sjedište kumanovskog ajana (turskog vojvode, zapovjednika), zatim mudira, K. je novom podjelom Turske na vilajete 1844 postalo kajmakamluk, sjedište kajmakama (okružnog načelnika) kumanovske kaze u kosovskom vilajetu. Još 1828 kršćani u K. tražili su dozvolu od sultana da obnove staru crkvu Sv. Nikole u Varoškom Malu, no to im, na tužbe i prijetnje Turaka iz K., nije dozvoljeno. Tek po izvođenju reforama u Turskoj dobili su kršćani ovu dozvolu, i 1847 su mjesto stare podigli novu crkvu Sv. Nikole. Sredinom 19 vijeka nastao je znatan priliv kršćana u K. Poslije bune Mustafa-paše Škodranina (1831), pobunili su se 1842 protiv turskih reforama i Arnauti iz kumanovskog kraja i skopske Crne Gore. Od toga su najviše stradali kršćani po selima, sve dok nije 1844 arnautsku pobunu ugušio Frenk-Jumer-paša, pobjedom kod Katlanova. Radi arnautskih zuluma kršćani su sa sela sve više bježali u varoš. Tako je K. 1858 naraslo na 650 kuća, od kojih sada prvi put više Srba (350 kuća) od Turaka, Arnauta i Cigana (300 kuća). Po haračkim spiskovima 1868 bilo je u K. 721 kuća.

Do sredine 19 vijeka trgovina i zanati u K. bili su najviše u rukama došljaka iz drugih varoši, a zatim su postepeno sve više prelazili u ruke ovdašnjih varošlija. Žitarski su trgovci bili najviše Židovi, naročito za krimskog rata. Izvjestan zastoj u razvitku K. bio je za vrijeme srpsko-turskih ratova 1876/78. Poslije Sanstefanskog mira, a pred berlinski kongres 1878, buknuo je u kumanovskoj i krivopalanačkoj kazi ustanak, sa težnjom za sjedinjenje sa Srbijom. Tada su ustanici i narodni predstavnici kumanovske i krivorečke, zajedno sa predstavnicima kratovske, kočanske, štipske i veleške nahije upućivali molbe berlinskom kongresu i srpskom knezu, da se sjedine sa Srbijom, no bez uspjeha. Turci su onda u augustu 1878 ustanak ugušili. Poslije toga došli su u K. Turci »muhadžiri«, naročito iz Srbije. Muhadžiri su, vredniji i nešto prosvjetljeniji, znatno utjecali na kumanovske Turke. — Najnovija faza razvitka K. pod Turcima nastala je od 1888, kada je kroz preševsko-kumanovsku dolinu spojena vardarska sa moravskom željeznicom u Srbiji. K. se brzo razvijalo u drugoj polovini 19 vijeka, 1886 imalo je oko 8.000 stanovnika, a do kraja 19 vijeka naraslo je na 14.530 stanovnika, od kojih najviše kršćana (7.700), zatim Turaka (5.800), prilično Arnauta muhamedanaca (600) i Cigana (360), pored nešto Vlaha (50) i Židova (30). 1907 bilo je u K. oko 15.000 stanovnika, sa 2.300 kuća i 900 dućana. Pred oslobođenje (1912) K. je imalo preko 15.000 stanovnika, a zatim je (1913), iseljivanjem Turaka, opalo na 12.469 stanovnika. Sada ponovno raste i sve više napreduje.

Oko 4 km niže K., na lijevoj obali Kumanovske Reke, ispod sela Projevaca, nalazi se »Vruća Voda«, Projevska ili Kumanovska banja, voda nakisela i topla 34° C, jaka 80 l u minuti. Spada u alkalne zemnoalkalne kisele homoterme. Voda je sa izvora provedena u kupalište i česmu. — U hataru sela Lipkova, više Opaja, izbija hladan izvor »Kisela Voda«, običan kiseljak.

U K. su: načelstvo okruga kumanovskog, poglavar sreza žegligovskog, pukovska okružna komanda, okružna građevinska sekcija, prvostepeni sud, sreska financijska uprava, mješovita gimnazija osmorazredna, nadzornik narodnih škola za srez žegligovski, sokolana, poštansko-telegrafska i telefonska stanica sa neprekidnom službom.

Digitized by Google

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Južna Srbija, I: Kumanovska Oblast (1909); K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922, 121—123); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900, 385—386); J. Dedijer, Nova Srbija (1913, 121—124); J. Cvijić, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906, 143—150); N. Vulić, Teritorije rimskoga Skoplja (1925); N. Vulić, Antike Denkmäler in Serbien (1904, 3—4); St. Novaković, Balkanska pitanja (1906, 15—18); J. Cvijić, Antropogeografski problemi Balkanskog Poluostrva Naselja, I (1902, 143—144); Ministarstvo Narodnog Zdravlja, Lekovite Vode (1922, 208).

V. Radovanović.

KUMANOVSKA BITKA (10 i 11/10 1912). Po turskom ratnom planu, vardarska armija imala je poduzeti ofenzivu u pravcu Kumanova, tući razdvojenu I srpsku armiju, odbaciti je u tjesnac južne Morave, po tom tući II i dijelove III srpske armije. Po srpskom ratnom planu sve tri srpske armije imale su koncentrično nastupati: I (glavna) armija iz Vranjskog pomoravlja preko Kumanova k Ovčjem Polju, II armija od Ćustendila k desnom krilu turske armije, a III armija od Prepolca i Mrdara preko Kosova k lijevom krilu turske armije, tako da sve tri zajednički tuku bitku na Ovčjem Polju. — Po tim planovima krenule su i turska vardarska i srpske tri armije. Kako je III armija imala mnogo duži put, obilaskom preko Kosova, naređeno je, da I armija pred Kumanovom pričeka da III armija izađe u njenu visinu. Turska vardarska armija u svom nastupanju naišla je na I srpsku armiju, napala je i tako se razvila bitka.

Prostor, na kojem se bila K. B. ograničen je sa istoka južnim ograncima planine Kozjaka, koji prate rijeku Pčinju, stežući njenu dolinu sa istoka ispred utoka u nju Krive Reke, sa zapada skopskom Crnom Gorom (Karadag), sa sjevera linijom sela Lojane — Karabičani — Nikuljani — Strezovce, i s juga linijom stanica Kumanovo—Šuplji Kamen pa dolinom Pčinje uzvodno do utoka u nju Krive Reke. Prema stvoru prostor predstavlja prolazan teren, sa nekoliko, potocima razdvojenih, grebena, čije su strane dosta strme.

Dio bojišta, koji je držala srpska I armija dominira nad turskim dijelom. Taktički je najjači centar (Četirski Greben). Nagoričanski položaj jači je na svom desnom odsjeku i centru; lijevo krilo (Srtevica) izolirano je i podvučeno pod visoku lijevu obalu Pčinje. Prema desnom krilu rasporeda I armije nalaze se u topografskom smislu jači odsjeci turskog rasporeda. Na turskom dijelu bojišta najjači je dio centar (Pobijen Kamen—Crno Polje). Sa ovoga se dijela razdvaja Zebrnjak od Kumanova, lako se prodire prema Kumanovu i Slatinskim potokom, obuhvata se Zebrnjak sa zapada. U inžinjerskom smislu položaji i srpske i turske armije bili su pojačani samo brzom fortifikacijom.

Odnos snaga bio je: Srpska I armija (Prijestolonasljednik Aleksandar), u čijem su sastavu bile: konjička divizija, moravska I, drinska I, dunavska I, dunavska II, timočka II, gradski artilerijski puk, 1 haubička i 1 merzerska baterija, imala je oko 107.500 ljudi (90.000 boraca) i 146 topova. Prvog dana bitke sudjelovale su samo moravska I, dunavska I i dio drinske I 30.000 ljudi i 60 topova. Drugog dana bitke sudjelovala je cijela armija osim dva puka pješadije (3 i 15), jedne poljske i jedne brdske baterije, oko 80.000 boraca i 138 topova. Turska vardarska armija (divizijski đeneral Zeki-paša), u čijem su sastavu bili: 7 korpus (Feti-paša), 6 korpus (Džavid-paša), 5 korpus (Kara Said-paša) i konjička divizija (Faik-paša), imala je oko 52.500 boraca, 158 topova. Prvog dana bitke sudjelovala je cijela armija, a drugog dana, pošto je pješadija skopljanske redifske divizije, napustila bojište, sudjelovalo je oko 44.000 boraca i 158 topova.

Raspored snaga pred bitku bio je ovaj: I srpska armija, sa izbačena dva izviđačka eskadrona konjičke divizije na Zebrnjaku i kod sela Pezove, imala je u prvoj liniji moravsku I na desnom krilu od Vaksinske Planine do istočno od sela Četirce (3 puka pješadije), pozadi kojih cio artilerijski puk. Jedan puk (3) bio je upućen na greben skopske Crne Gore. U centru je bila drinska I na Karabičanskom Visu, povučena iza krilnih divizija; na lijevom krilu dunavska I na Nagoričanskom položaju, i konjička divizija u bivaku iza Kapilar-

Digitized by Google

skog Kamena. U drugoj liniji bila je dunavska II, u bivaku kod sela Bugarinje (2 puka), i timočka II u bivaku oko sela Manamalara i D. Tabanovce; jedan puk sa 1 baterijom, na zapadnom izlazu iz Končulskog tjesnaca, i armijska artilerija, na drumu prema selu Golema Do. Štab armije bio je u Biljaču. — Turska vardarska armija imala je 7 korpus na položaju kod Kumanova. Desno od njega nastupao je 6 korpus, prema desnom krilu dunavske I; 5 korpus nastupao je desno od 6, preko Pčinje k Nagoričanskom Grebenu.

Plan za bitku kod srpske I armije nije ni postojao, jer se bitka nije očekivala na ovom položaju. Plan turske vardarske armije bio je: uništiti istaknuto lijevo krilo I srpske armije, napadom nadmoćnom snagom (2 korpusa), a poslije toga prinuditi I armiju na uzmak. Za vrijeme obuhvatnog napada, jedan korpus imao je napadom da priveže ostali dio fronte srpske I armije za sebe.

Prema dispoziciji za 10/10 I armija imala je ostati gdje je, da pričeka izlazak III armije u njenu visinu. Komanda I armije uputila je konjičku diviziju u izviđanje pravcem Klečovce—Dovezence—Pezovo. Ova divizija u svome maršu naišla je na tursku kolonu iz 6 korpusa, koja je razvijena za borbu nastupala prema Zebrnjaku. Oko 9 sati komandant konjičke divizije sa Nagoričanskog Grebena lično je promotrio nastupanje turske pješadije od Zebrnjaka protiv Nagoričanskog položaja. Konjička artilerija odmah je izašla na položaj, a jedan konjički puk razvio se za borbu pješke na istaknutoj kosi južno od Mladog Nagoričina. U to doba i cio drugi konjički puk razvio se za borbu pješke na grebenu, a konjička artilerija je otvorila vatru. Oko 13 sati turska pješadija, potpomognuta svojom artilerijom, ponovo je prešla u napad, i konjički puk se povukao iza pješadijskog položala. Prvi konjički puk ostao je na položaju kod Mladog Nagoričina do dolaska pješadije, no borbe nije bilo. Druga konjička brigada bila je u rezervi, između Mladog Nagoričina i sela Vojnika. Oko 14 sati dunavska I izmijenila je konjički puk i konjičku artileriju i cijela se konjička divizija koncentrirala pozadi lijevog krila dunavske I. Na lijevom krilu armijskog rasporeda, kod dunavske I oko 11 sati 9 puk sa 3 baterije posjeo je utvrđeni položaj na desnom krilu divizijskog rasporeda, a kad se konjica povukla pozadi, otvorio je vatru i do mraka se vodila borba na tom položaju. Na lijevom krilu dunavske I, turski 5 korpus pod jakom maglom kretao je u napad na 18 puk. Ovaj je, pojačan 7 pukom i četničkim odredom na krajnjem lijevom krilu, izdržao napad, i tu se vodila žestoka borba do mraka. U toku dana lijevo krilo pojačano je i jednim bataljonom 8 puka, a ostala 3 bataljona 8 puka, kao rezerva, utvrđivala su prihvatni položaj, na visu kod Starog Nagoričina. Lijevo i desno divizijski konjički puk održavao je vezu sa II armijom i drinskom I. — Na fronti moravske I, turski 7 korpus od ranog jutra otvarao je artilerijsku vatru, na koju moravska I nije odgovarala. Kad se, oko 9 sati, vidjelo sa položaja kretanje turskog 6 korpusa protiv dunavske I, jedan divizion artilerije moravske I otvorio je vatru, što je izazvalo i jaču tursku artilerijsku vatru. Oko 11 sati Arnauti u masi napali su desno krilo moravske I (2 puk), ali su bili odbijeni. Oko 12 sati, na centru jedan je turski puk napao moravsku I, dopro je do sela G. Konjare, no bio je odbijen. Oko 15 sati cio 7 turski korpus prešao je u napad protiv moravske I. Ova je razvila sva tri svoja puka, i tražila i odmah dobila od drinske II jedan pješadijski puk, koji je također dijelom bio razvijen. Oko 16 sati 5½ bataljona moravske I izvršili su ispad i, potpomognuti artilerijom, prinudili su 7 korpus, da počne povlačenje k polaznom položaju. — Drinska I nije aktivno sudjelovala u bitci ovog dana. Timočka II uputila je jedan pješadijski puk naprijed moravskoj I, a sa ostalim trupama ostala je, gdje je i bila. Dunavska II ostala je, gdje je i bila.

Divizije I linije zanoćile su u rasporedu, kako su vodile borbu, sa cijelom konjičkom divizijom kod Starog Nagoričina. U toku cijele noći Turci su napadali lijevo krilo i centar dunavske I, no svi su ti napadi bili odbijeni. Preko noći turski 5 i 6 korpus produžili su napad na lijevo krilo srpskog rasporeda, a 7 korpus, kome se skopska redifska divizija bila razbjegla, zanoćio je na svom položaju, tako da je prostor od 2½ kilometra

Digitized by Google

ostao nezaposjednut pješadijom. Tu prazninu popunili su donekle žandarmi 7 korpusa.

11/10 izjutra srpska I armija poduzela je napad na cijeloj fronti, a turska vardarska armija sa 5 i 6 korpusom poduzela je također napad na lijevo krilo I srpske armije, zbog čega je dunavska I bila primorana da ostane u defenzivi do dolaska dunavske II. Moravska I u 6 sati dobila je malo uspješnu tursku artilerijsku vatru i u 6·30 krenula je u napad desnu kolonu (2 puk) na Uzundžovu, a lijevu kolonu (1 i 16 puk) na Kumanovo—Čarkesko Polje. Između ove dvije kolone upućen je 13 puk timočke II u napad, a kasnije je razvijen u I borbeni red i 14 puk iz timočke II. Posebna kolona moravske I (3 puk) napala je, sa skopske Crne Gore, na Kitku—Matejić manastir. Pješadija moravske I i timočke II, dobro pomagana artilerijom, nastupala je postepeno, ali bez zadržavanja, i u 13 sati, izbila je na posljednji greben pred Kumanovom. Turski 7 korpus je tada u neredu već bježao kroz i mimo Kumanova prema Skoplju. Pokušaj Feti-paše da zaustavi bijeg na Uzundžovi nije uspio. Jedan bataljon 16 puka produžio je gonjenje, nastupajući kroz Kumanovo. Moravska I prenoćila je na visu sjeverno od Kumanova, a timočka II oko sela Lopate. Armijska artilerija bila je plasirana kod sela D. Tabanovce i Četirce, i zbog velikog razmaka samo je slabo sudjelovala u bitki.

Drinska I pošla je u napad uputiv u 3 sata izjutra jedan pješadijski puk na desno krilo dunavske I, a u 6 krenula je cijela u napad na tursku bitoljsku redifsku i 17 nizamsku diviziju (6 korpus). Nastupala je snažno, potpomognuta svojom artilerijom, neuzdržano, i u 11 sati zauzela je prednje položaje Zebrnjaka. Turci nisu dočekali juriš, već su uzmakli u neredu, ostaviv 8 topova na položaju. Polovina divizije vršila je gonjenje pravcem Zebrnjak—Bizlim—Projevce. Jedna polovina drinske I zanoćila je južno od Bizlima, a druga južno od Zebrnjaka. Dunavska I nije mogla nastupati, imajući pred sobom jakog neprijatelja (5 korpus), već je, primorana turskim napadom na obranu s mukom izdržala dva snažna turska napada na centar i lijevo krilo. Oko 9 sati podišla je i dunavska II, i obje dunavske divizije desnim krilom prešle su u napad, a lijevim krilom odbijale su obuhvatni napad cijelog turskog 5 korpusa. Oko 15 sati cijela dunavska I prešla je u napad i gonjenje neprijatelja, koji je počeo da uzmiče, u pravcu Zubovskog Rida. Dunavska I zanoćila je južno od druma Kumanovo—Kriva Palanka. Dunavska II, koja je poglavito pomagala otpor lijevog krila dunavske I, prebacila je dio na lijevu obalu Pčinje, i zanoćila je polovinom na položaju Mlado Nagoričino, a polovinom na Nagoričanskom Visu. Konjička divizija, došavši pozadi lijevog krila dunavske I, prešla je na lijevu obalu Pčinje, zauzela vis Orlovac i djelovala pješke i na konju, te prvo odbila a kasnije i razbila krajnju obuhvatnu tursku kolonu, nagnala je u bijeg i gonila je tako, da je zanoćila prethodnicom kod Krivorečkog Hana, a glavninom kod sela Vojnika. Turci su svojim zaštitnim dijelovima na ovom dijelu fronte zanoćili na liniji Klečovce—Dovezence.

Gubici srpske I armije bili su: 85 oficira i 4.681 podoficira i vojnika izbačenih iz stroja, od kojih 21 oficir i 702 vojnika poginulih. Gubici turske vardarske armije bili su znatno veći. Srpska I armija zarobila je oko 2.000 vojnika i zaplijenila 61 top, 6 mitraljeza i veliku količinu municije.

Pobjedom srpske I armije postignuti su odsudni rezultati po cio ishod rata na makedonsko-kosovskom bojištu, a naročito u moralnom pogledu. Posljedice bitke bile su: u materijalnom smislu, dobitak cijelog porječja Vardara — centralne Makedonije, a u moralnom pogledu zadovoljenje davne želje narodne, osveta Kosova, ogromno samopouzdanje i Srba u Srbiji i svih Jugoslovena.

V. Belić.

KUMANOVSKA (GOLEMA) REKA, rijeka u južnoj Srbiji, desni pritok Pčinje. Izvire sa istočnih padina Karadaga, ispod Topanja 1.178 m i Crnog Vrha 1.220 m. U gornjem toku teče prema jugu, od Glažnje do Lipkova k jugoistoku, odatle uglavnom k istoku, a na donjem toku, od Kumanova, teče prema jugoistoku. Ušće K. R. u Pčinju je oko 4 km nizvodno od sela Dobrošana. Najveća pritoka K. R. je Banjska Reka. Dužina toka je 32 km, a površina porječja 484·7 km².

P. V.

Digitized by Google

KUMANOVSKA TRGOVAČKO-INDUSTRIJSKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala je Kumanovo. Filijala Skoplje. Kapital je 2,000.000. Fondovi 196.000, ulozi 483.698, vjerovnici 1,446.400, mjenice 2,079.818, nepokretnosti 117.954, industrijska poduzeća 555.224, dobit 170.000 Din. Dividende nema, upotrebljena za otpis mlina. Predsjednik Ćira Manević, potpredsjednik Jovan Aleksić. *N. S.*

KUMANOVSKO, predjel u južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, administrativno i ekonomski neposredno vezan na Kumanovo, uglavnom današnji žegligovski srez, a pod Turcima kumanovska kaza, sa središtem u Kumanovu. K. je noviji naziv predjela po Kumanovu, otkako se ono razvilo kao varoš i glavno središte oblasti, dok je staro ime župe i još šire oblasti bilo Žegligovo, koje se izgubilo u narodu od početka 16 vijeka. *V. R.*

KUMANOVSKO POLJE. V. Preševsko-Kumanovska dolina.

KUMANOVSKO-PREŠEVSKA DOLINA. V. Preševsko-Kumanovska dolina.

KUMANUDI KOSTA DR., profesor univerziteta (22/11 1874, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, pravne nauke u Beogradu, a doktorat prava u Parizu (1901). 1902 postavljen je za carinika. Iste godine izabran je za docenta, a 1904 za vanrednog profesora administrativnog prava na beogradskom pravnom fakultetu. 1920 izabran je za redovnog profesora univerziteta i za narodnog poslanika u ustavotvornu skupštinu. 27/1 1921—18/12 1922 bio je ministar financija. 1923 i 1925 izabran je za narodnog poslanika na listi demokratske stranke. — Objavio je: Les Traites d'Alliance au XIXe siècle (1901), Le droit international chez les Slaves du Sud (1896, popunjen prijevod opširne studije Dr. M. Vesnića), Administrativno pravo (1909, 1920), Naše zakonodavstvo (o činovnicima), Tirgo, Pravni položaj otstupelih ministara, Pogled na ulogu Austrije u istočnom pitanju i t. d. Sarađivao je na Srpskom Književnom Glasniku, Novoj Evropi, Arhivu, Braniču i drugim listovima i časopisima. Kao ministar financija donio je prvi u narodnoj skupštini izglasani budžet Kraljevine SHS, zaključio unutrašnji zajam od 500 milijuna (1921), zajam u Americi od 100 milijuna dolara (1922) i podnio je [illegible] rodnoj skupštini zakonski pr[illegible] o izjednačenju neposrednog [illegible] (1922). *D. Po[illegible]*

KUMAŠ, KUMOŠ je izvezena [illegible] koja ide od ruba konđe oko [illegible] do pod bradu. Nosi se u okrug[illegible] ljevskom i beogradskom. *N. [illegible]*

KUMBOR, selo u oblasti Zete [illegible] bokokotorski, općina hercegno[illegible] od Herceg Novoga 4·5 km k [illegible] istoku; podno Sv. Ivana (340 m [illegible] sjevernoj obali Kumborskoga tij[illegible] koje stisnuto na 1 km širine vo[illegible] Topalskog u Tivatski zaton. Ima [illegible] stanovnika. U K. se nalazi treća [illegible] morska obalna komanda i hidro[illegible] onska komanda. *J. M[illegible]*

KUMIČIĆ EUGEN, književnik [illegible] političar (11/1 1850, Beršeč, Istra—[illegible] 1904, Zagreb). Svršivši osnovnu [illegible] u Beršeču, došao je u hrvatsku [illegible] mnaziju na Rijeci, gdje je pol[illegible] maturu. Filozofiju (historiju i [illegible] grafiju) svršio je na univerzitet[illegible] Beču. Bio je suplent gimnazije [illegible] Splitu i Zagrebu. 1884 izabran je pr[illegible] put za poslanika stranke prava u [illegible] vatski sabor, i od toga se vrem[illegible] posvetio jedino politici i književno[illegible] Kad je u stranci prava nastao pr[illegible] lom (1895), pa je A. Starčević sa [illegible] sipom Frankom osnovao »čistu stran[illegible] prava«, K. je pristao uz tu stran[illegible] — K. je romanopisac, novelist i dr[illegible] matičar. U feljtonu pravaške Slobo[illegible] izašle su prve njegove novele. Sl[illegible] (1879), Olga i Lina (1881) i Jelkin Bo[illegible] siljak (1881). Zatim je redom objav[illegible] svoje romane: Začuđeni svatovi (18[illegible] Gospoda Sabina (1883), Sirota (18[illegible] Teodora (1889). U narodnom kazali[illegible] u Zagrebu prikazivane su K. dram[illegible] Sestre (1890) i Petar Zrinski (190[illegible] Matica Hrvatska izdala je dram[illegible] Obiteljsku tajnu (1891). Najveća [illegible] mu književna djela dva historijsk[illegible] romana: Urota Zrinsko-Frankopa[illegible] ska (Dom i Svijet, 1894) i Kralj[illegible] Lepa ili Propast kraljeva hrvatsk[illegible] krvi (Dom i Svijet, 1902). Upotrebl[illegible] vao je često pseudonim Jenio S[illegible] solski, po brdu Sisolu iznad rodnog mjesta Beršeča.

Literatura: K. Šegvić. Život [illegible] djela Eugena Kumičića. Predgovor izdanju Jelkin Bosiljak (Matica Hrvatska, 1905). *B. Vodnik.*

KUMIČIĆ MARIJA, književnic[illegible] (11/12 1863, Varaždin). Žena je Eugena

Digitized by Google

K. Živi u Zagrebu, i ističe se svojim radom u ženskim udruženjima. Sarađivala je u časopisima Hrvatska Vila, Iskra, Novi Vijek i Prosvjeta. Njeni su pseudonimi: Marija Jurjeva, Marija Fortuna i Enjuškina. Sa M. Ogrizovićem dramatizirala je za narodno kazalište u Zagrebu djelo svoga muža Kraljica Lepa, pod naslovom: Propast kraljeva hrvatske krvi. Od svojih književnih radova izdala je posebno dvije zbirke pjesama, Pjesme (1903) i Zadnje ruže (1913), pripovijetku Valovi čuvstava (1911) i omladinsku knjigu Put k pravoj sreći (1909). *B. V.*

KUMIČIĆ TOMO, književnik i advokat (15/6 1885, Zagreb). Sin je Eugena K. U Zagrebu je svršio osnovnu školu, gimnaziju i pravo i položio advokatski ispit (1911). Živi kao advokat u Zagrebu. Izdao je posebno romane Erna Kristen (1917), Pelin (1919), Afrika (1922), Olga D. D. (1923), novele Tajna Prokobona (1919) i Istočni Grijeh (1921), i dramu u stihovima Aretuza (1924). *B. V.*

KUNA, mjesto u oblasti dubrovačkoj, srezu korčulanskom, gotovo usred poluotoka Pelješca, u rodnoj dolini podno brda Rote (713 m). K. je glavno mjesto Kunovske općine (2.136 stanovnika), koja se proteže 10 km daleko u pravcu, a sav prostor koji zaprema zove se Župa i Rat. K. ima 555 stanovnika, općinsko poglavarstvo, stari dubrovački kaštel, rimokatoličku župu, franjevački samostan, pučku školu, seosku štedionicu, poštu i telegraf. Kunovci su odlični vinogradari. U K. rodio se slikar Celestin Medović. *J. M-n.*

KUNDEK JOSIP (21/1 1809, Ivanić-grad, Hrvatska — 1857, Amerika). Po svršenoj osnovnoj školi u rodnom mjestu, K. je učio gimnaziju u Zagrebu, kao pitomac biskupskog orfanatrofija, i onda je ušao u zagrebačko sjemenište, gdje je, poslije svršene bogoslovije, postao svećenik (18/8 1833). Služio je kao kapelan u Gorama i u Petrinji. U Beču se spremio za misionarstvo (1837/38), pa je otišao u sjevernu Ameriku, gdje je, kao misionar, radio u biskupiji Vincennes, u pokrajini Indijani, u gradu Jasper. Postao je generalni vikar biskupije Vincennes, i došao je 1852 u Hrvatsku, da nađe svećenike misionare, i da obiđe svoj rod. Vratio se poslije toga u Ameriku i nastavio je tamo rad do smrti. — K. je prigodan pjesnik, a od njegovih pjesama samo prve dvije, na kajkavskom narječju, imaju vrijednost: Želja starinske horvatske kraljice (1832) i Reč jezika narodnoga (1832). U obje pjesme K. se povodi za Štoosovim Kipom domovine. Pjesničkog dara K. nije imao. Kao član omladine, on je u pjesmi Reč jezika narodnoga sa mnogo samopouzdanja naglasio značenje omladine u nacionalnom radu; ona i staru generaciju, u kojoj je osjećaj narodni gotovo ugašen, potiče na rad za narod; Ar se zdižu mladi, posluju marljivo, — Ter podžižu v stareh, kaj bilo vgaslivo. — K. misionarsko-kulturni rad ima više važnosti od njegovog književnog rada. On je u Americi osnovao dva grada: St. Josef i Ferdinandeju.

Literatura: V. Deželić, Josip Kundek, ilirski pjesnik (Prosvjeta, 8, 1900). *B. Vodnik.*

KUNIČIĆ PETAR, književnik (28/1 1862, Dol, kod Starog Grada, Hvar). Svršio je preparandiju i bio je učitelj na Visu, Korčuli i u Starom Gradu, gdje i danas živi. Prva mu je knjiga Pupoljci (1887). K. je uglavnom omladinski pisac. Izdao je po De Amicis-u Srce (1888), po Mantegazzi Glava (1889), Uzgojne pripovijetke (1889), Viški boj (1890) i više putopisa i opisa naših krajeva. Najvažnija su mu djela: Vrboska (1901), gdje je iznio veliko umjetničko bogatstvo ovoga mjesta na Hvaru, i literarno-historijska monografija Petar Hektorović, njegov rod i Tvrdalj (1924), u kojoj je objavio mnogo nove građe za poznavanje ovog znamenitog hvarskog pjesnika. *B. V.*

KUNIĆ (Lepus cuniculus) je od iskona stanovnik zemalja oko Sredozemnoga mora. Uveden je kod nas u neka lovišta, osobito na vlastelinstvu grofa Bombelles-a, kod Varaždina. Tu se izvanredno brzo umnožio i postao je štetan. Lovi se poglavito pomoću vretne (Putorius Juro), pripitomljenog afričkog albina, našeg običnog tvora (P. putorius), koji ga tjera iz njegovih jama. *E. R.*

KUNIĆ FRA FILIP, bosanski franjevac, pisac (26/5 1821, Osmanlije-Gredine, na Kupresu — 7/11 1871, Livno). U red je stupio 14/7 1837, prvu sv. misu rekao je 22/2 1846. Bio je na više mjesta duhovni pomoćnik i žu-

Digitized by Google

pnik. Zanimao se za savremeni pokret oko sabiranja narodnoga blaga. Kao gvardijan i odgojitelj franjevačke mladeži u Đakovu, prema želji redodržavnika fra M. Nedića, preradio je Marijanovićevu Slovnicu, te ju objelodanio, pod naslovom Slovnica jezika latinskog ilirski istumačena za porabu mladeži bosanske, s kratkim i potrebitim riječnikom (1857). Pri preradi K. je imao pred očima okolnosti svoga vremena, a služio se i savremenim djelima: Mažuranićevim i Weberovim. Stoga mu je Slovnica, i ako više nije za škole, u svoje vrijeme bila znamenita pojava na polju bosanske školske književnosti. K. je izdao i Narodne pjesme (1858), što ih je u svoje vrijeme sabrao Jukić, a Martić za štampu priredio. *J. J.*

KUNIĆ RAJMUNDO (Cunich), dubrovčanin, prigodni latinski pjesnik, govornik i prevodilac grčkih pjesnika (17/1 1719 — 20/11 1794, Rim). K. je postao isusovac u Rimu 20/11 1734, i bio je učitelj u različnim školama svoga reda u Italiji, prvo gramatike, a od 1761 retorike u rimskom kolegiju, gdje je ostao do smrti. Rano je postao član rimske pjesničke akademije Arcadia, s nazivom Perelas Megaris, a bio je član i akademije Occulti. Preveo je na latinski jezik u heksametrima Homerovu Ilijadu, i štampao je taj prijevod u Rimu 1776, zatim u Mlecima 1778, zajedno sa prijevodom odabranih epigrama grčkih i Kalimahove V. himne. K. prijevod Ilijade je najbolji od svih latinskih prijevoda u stihovima, pa je još dva puta štampan, zajedno sa grčkim originalom i uporedo sa tuđim prijevodima u pet glavnih evropskih jezika (Firenza, 1837, 1838). Prije Ilijade preveo je K. i štampao izbor grčkih epigrama. Taj je prijevod više puta izdavan (Rim, 1771, Mleci, 1784). Preveo je Teokritove pjesme i neke od njih objavio, a sve ih je poslije njegove smrti prikupio i izdao njegov drug, isusovac i negdašnji učenik Josip Marotti (Parma, 1779), koji je izdao i originalne njegove epigrame (6 knjiga) i posebno hendekasilabe (Parma, 1803). Kao prevodilac K. se strože držao originala nego Đamanjić, ali je izostavljao ili pokušao da ublaži mjesta, koja je smatrao za sablažnjiva. K. originalne pjesme bile su slabije od prijevoda, a izašle su u različnim časopisima ili prigodnim spisima. Najnoviji su epigrami, koji su ponovo štampani u Dubrovniku (1828), dopunjeni sa 9 knjiga, do tada neizdatih epigrama. Često se u njima, pod imenom Lida hvali rimljanka Marija Picelli. Štampano je i nekoliko njegovih prigodnih govora.

Literatura: Maixner, Rad, 96, 98; Đ. Körbler, Rad, 164.

Đ. Körbler.

KUNIĆARSTVO. Kao u svima zemljama, tako je i u našoj državi K. (u ograničenom razmjeru) razvijeno, kao nuzgredna grana u gospodarstvu odnosno kućanstvu. Gojenje kunića na veliko nije rentabilno. Divlji kunić (Lepus cuniculus L.) rasprostranjen je u južnoj Evropi naročito u Španiji. Od njega potiču sve pasmine domaćeg ili pitomog kunića, od kojih danas imamo više od 20 pasmina. Veliki kunići dostižu do 9 kg, srednji do 5 kg, a mali do 3 kg težine. Obično razvrstavaju kuniće na skupine prema ekonomskom cilju, i to: 1. za proizvodnju mesa, čije se gojenje raširilo naročito za vrijeme Svjetskog Rata u Evropi; 2. za proizvodnju krzna i 3. za proizvodnju vune (angora-kunić).

S. U.

KUNORA, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, više izvorišta Proni Vlahnje, sjeverozapadno od planine Paštrika, 14·5 km južno-jugoistočno od Đakovice. K. se pruža od sjeverozapada k jugoistoku, a najviši visovi su: kota 1.511 m i kota 1.490 m. Padine K. su strme, naročito jugozapadna, prema Albaniji, i dosta su gusto pošumljene, sa izuzetkom najviših kamenitih dijelova.

P. V.

KUNOVIĆ-KUBINOVA JOSIPA, pjesnikinja (20/4 1817, Varaždin — 1860, Prag). Otac K. bio je liječnik u Varaždinu, a majka Čehinja. Poslije smrti roditelja ostavila je Hrvatsku (1836) i živjela je u Češkoj, gdje se udala za Kubinu (1838). Osobito se istakla 1848, poslije slavenskog kongresa u Pragu, osnovavši žensko udruženje Slovenská Dennice. K. je pisala njemački, češki i hrvatski. 1852 izdala je u Varaždinu zbirku pjesama Der Kranz — Cyklus v. Gedichten. Povodom otkrića spomenika Radetzkome u Pragu, izdala je knjigu Lorbeerkranz (1858) i iste godine knjigu Ein Blumenstrauschen. Jedna zbirka pjesama, posvećena V. Hanki, čuva se kao rukopis u češkom muzeju.

Digitized by Google

Literatura: Č. Zibrt, Slovanská Dennice v Praze v. 1848—1849, a její zakladatelka Jos. Kubínova (Osvěta, 1907, br. 6—8); F. Ilešić, Ilirska pjesnikinja Josipina Kunovićeva (Savremenik, 1908, 91). *B. V.*

KUPA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Save. K. izvire na sjeverozapadnom podnožju Kupičkog Vrha ili Staklice (895 m) iz Kupeškog jezera, slapom od 1 m visine, i u vrlo nepravilnom toku teče sa zapada prema istoku, čineći na putu velike okuke. Na gornjem toku, od izvorišta do Zdihova, 18 km sjeverno od Ogulina, K. teče uskom, klisurastom dolinom, sa mjestimičnim proširenjima, a iza prvog slapa pada preko nekoliko manjih slapova. Od Zdihova K. teče kroz vapnenačku visoravan, a na srednjem toku čini ogromnu okuku; do Ladešića teče na sjeveroistok, pa skrene pod oštrim kutom k sjeveru-sjeverozapadu, od Podzemelja počne teći na istok-sjeveroistok, a od Obreža na jugoistok i jug. Na srednjem dijelu toka K. protiče kroz Otočko i Metličko Polje, a između njih kroz tjesnace, da se na početku donjeg toka, od ulaska u gornje Pokupje, počne razlivati u rukave. Na donjem dijelu, od Karlovca, K. ima nešto pravilniji tok, čineći manje okuke, ali još nekoliko puta teče kroz klisure, između gornjeg i donjeg Pokupja, i gornje Posavine, u koju K. ulazi kod Petrinje. Odatle do ušća K. opiše dva velika meandra, i ulije se u Savu kod Capraga, na visini 91·5 m. Blizu ušća je korito K. znatno šire od savskog, pa kad ova rijeka nadođe, izliva znatan dio svoje vode u K., ma da Sava nosi triput više vode od K., čija je količina 38·6 m³. Najglavnije K. pritoke na gornjem toku su: Velika i Mala Belica i Kupica, na srednjem i donjem toku sa desne strane: Dobra, Korana, Glina, Utinja i Petrinja, a sa lijeve: Kupčina, Kravaršćina i Odra. — Dužina K. toka je 290·8 km, a površina porječja 4.504 km². Pad se pravilno smanjuje od izvorišta prema ušću. Na gornjem toku je prosječni pad 3·59 m/km, na srednjem 0·69 m/km, na donjem 0·19 m/km, dok je od izvora do ušća prosječni pad 1·04 m/km. Pri srednjem najnižem vodostaju K. raspolaže hidrauličkom snagom od 48.300 HP, a sa svojim pritokama snagom od 66.000 HP.

Literatura: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895). *P. Vujević.*

»KUPA«, TVORNICA CIPELA D. D., Sisak. Osnovana je 1922. Kapital je 1,500.000 Din. Zaposleno je oko 1.000 radnika. Pokretna snaga je 35 HP. *S. P.*

KUPARI, veliko moderno morsko kupalište u raskošnoj uvali jugoistočno od Dubrovnika. Ima pjeskovit žal u dužini od 400 m, potpuno čisto kristalno more i čist zrak. Kupalište je zbog blage klime zgodno za liječenje bolesti, koje trebaju ojačanje organizma i mir. Naročito se liječe kronični katari organa za disanje, astma, reumatizam, išijas, limfoni, skleroza, anemija, neurastenija. — Pet minuta od K. druga je krasna uvala, Srebrno. Ima pjeskovit žal, plitko more, zgodno za kupanje neplivača i djece. *J. M-n.*

KUPČINA. 1. Rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Kupe. Izvire pod Plešom 987 m, u žumberačkoj gori, i uglavnom teče prema jugoistoku. Poslije kratkog toka u uzanoj dolini, K. se na srednjem dijelu znatno proširi, pa kod Lazina ulazi u gornje Pokupje. Ušće K. u Kupu je oko 2·5 km nizvodno od mjesta Donje Kupčine, odnosno 6·5 km zapadno-jugozapadno od sela Lasinje, na visini od 108 m. Dužina K. toka je 56 km, a površina porječja 614·4 km². *P. V.*

2. V. Žumberak.

KUPEŠKO JEZERO, jezerce u Hrvatskoj, 8 km sjeverno od sela Crnog Luga, u delničkom kotaru, odnosno 8·5 km sjeveroistočno od Risnjaka (1.528 m). K. J. leži u guduri, koja je sa tri strane zatvorena strmim vapnenačkim stijenama. Dugačko je 200 m, široko do 30 m, a apsolutna visina mu je 397 m. Iz K. J. izvire Kupa. *P. V.*

KUPINA raste divlja u grmovima uz puteve, po šumama. Upotrebljava se za kuhanje pekmeza. Raširena je po cijeloj državi. *I. R.*

KUPINAC, rječica u Srbiji, lijevi pritok Tamnave. K. izvire u Posavini, više sela Orašca, i u vrlo nepravilnom toku teče prema sjeveroistoku, pa velikim dijelom protiče kroz Veliku Baru. Na srednjem i donjem toku K. je močvaran. U Tamnavu K. utiče kod

Digitized by Google

skog Kamena. U drugoj liniji bila je dunavska II, u bivaku kod sela Bugarinje (2 puka), i timočka II u bivaku oko sela Manamalara i D. Tabanovce; jedan puk sa 1 baterijom, na zapadnom izlazu iz Konjulskog tjesnaca, i armijska artilerija, na drumu prema selu Golema Do. Štab armije bio je u Biljaču. — Turska vardarska armija imala je 7 korpus na položaju kod Kumanova. Desno od njega nastupao je 6 korpus, prema desnom krilu dunavske I; 5 korpus nastupao je desno od 6, preko Pčinje k Nagoričanskom Grebenu.

Plan za bitku kod srpske I armije nije ni postojao, jer se bitka nije očekivala na ovom položaju. Plan turske vardarske armije bio je: uništiti istaknuto lijevo krilo I srpske armije, napadom nadmoćnom snagom (2 korpusa), a poslije toga prinuditi I armiju na uzmak. Za vrijeme obuhvatnog napada, jedan korpus imao je napadom da priveže ostali dio fronte srpske I armije za sebe.

Prema dispoziciji za 10/10 I armija imala je ostati gdje je, da pričeka izlazak III armije u njenu visinu. Komanda I armije uputila je konjičku diviziju u izviđanje pravcem Klečovce—Dovezence—Pezovo. Ova divizija u svome maršu naišla je na tursku kolonu iz 6 korpusa, koja je razvijena za borbu nastupala prema Zebrnjaku. Oko 9 sati komandant konjičke divizije sa Nagoričanskog Grebena lično je promotrio nastupanje turske pješadije od Zebrnjaka protiv Nagoričanskog položaja. Konjička artilerija odmah je izašla na položaj, a jedan konjički puk razvio se za borbu pješke na istaknutoj kosi južno od Mladog Nagoričina. U to doba i cio drugi konjički puk razvio se za borbu pješke na grebenu, a konjička artilerija je otvorila vatru. Oko 13 sati turska pješadija, potpomognuta svojom artilerijom, ponovo je prešla u napad, i konjički puk se povukao iza pješadijskog položala. Prvi konjički puk ostao je na položaju kod Mladog Nagoričina do dolaska pješadije, no borbe nije bilo. Druga konjička brigada bila je u rezervi, između Mladog Nagoričina i sela Vojnika. Oko 14 sati dunavska I izmijenila je konjički puk i konjičku artileriju i cijela se konjička divizija koncentrirala pozadi lijevog krila dunavske I. Na lijevom krilu armijskog rasporeda, kod dunavske I oko 11 sati 9 puk sa 3 baterije posjeo je utvrđeni položaj na desnom krilu divizijskog rasporeda, a kad se konjica povukla pozadi, otvorio je vatru i do mraka se vodila borba na tom položaju. Na lijevom krilu dunavske I, turski 5 korpus pod jakom maglom kretao je u napad na 18 puk. Ovaj je, pojačan 7 pukom i četničkim odredom na krajnjem lijevom krilu, izdržao napad, i tu se vodila žestoka borba do mraka. U toku dana lijevo krilo pojačano je i jednim bataljonom 8 puka, a ostala 3 bataljona 8 puka, kao rezerva, utvrđivala su prihvatni položaj, na visu kod Starog Nagoričina. Lijevo i desno divizijski konjički puk održavao je vezu sa II armijom i drinskom I. — Na fronti moravske I, turski 7 korpus od ranog jutra otvarao je artilerijsku vatru, na koju moravska I nije odgovarala. Kad se, oko 9 sati, vidjelo sa položaja kretanje turskog 6 korpusa protiv dunavske I. jedan divizion artilerije moravske I otvorio je vatru, što je izazvalo i jaču tursku artilerijsku vatru. Oko 11 sati Arnauti u masi napali su desno krilo moravske I (2 puk), ali su bili odbijeni. Oko 12 sati, na centru jedan je turski puk napao moravsku I, dopro je do sela G. Konjare, no bio je odbijen. Oko 15 sati cio 7 turski korpus prešao je u napad protiv moravske I. Ova je razvila sva tri svoja puka, i tražila i odmah dobila od drinske II jedan pješadijski puk, koji je također dijelom bio razvijen. Oko 16 sati 5½ bataljona moravske I izvršili su ispad i, potpomognuti artilerijom, prinudili su 7 korpus, da počne povlačenje k polaznom položaju. — Drinska I nije aktivno sudjelovala u bitci ovog dana. Timočka II uputila je jedan pješadijski puk naprijed moravskoj I, a sa ostalim trupama ostala je, gdje je i bila. Dunavska II ostala je, gdje je i bila.

Divizije I linije zanoćile su u rasporedu, kako su vodile borbu, sa cijelom konjičkom divizijom kod Starog Nagoričina. U toku cijele noći Turci su napadali lijevo krilo i centar dunavske I, no svi su ti napadi bili odbijeni. Preko noći turski 5 i 6 korpus produžili su napad na lijevo krilo srpskog rasporeda, a 7 korpus, kome se skopska redifska divizija bila razbjegla, zanoćio je na svom položaju, tako da je prostor od 2½ kilometra

Digitized by Google

ostao nezaposjednut pješadijom. Tu prazninu popunili su donekle žandarmi 7 korpusa.

11/10 izjutra srpska I armija poduzela je napad na cijeloj fronti, a turska vardarska armija sa 5 i 6 korpusom poduzela je također napad na lijevo krilo I srpske armije, zbog čega je dunavska I bila primorana da ostane u defenzivi do dolaska dunavske II. Moravska I u 6 sati dobila je malo uspješnu tursku artilerijsku vatru i u 6·30 krenula je u napad desnu kolonu (2 puk) na Uzundžovu, a lijevu kolonu (1 i 16 puk) na Kumanovo—Čarkesko Polje. Između ove dvije kolone upućen je 13 puk timočke II u napad, a kasnije je razvijen u I borbeni red i 14 puk iz timočke II. Posebna kolona moravske I (3 puk) napala je, sa skopske Crne Gore, na Kitku—Matejić manastir. Pješadija moravske I i timočke II, dobro pomagana artilerijom, nastupala je postepeno, ali bez zadržavanja, i u 13 sati, izbila je na posljednji greben pred Kumanovom. Turski 7 korpus je tada u neredu već bježao kroz i mimo Kumanova prema Skoplju. Pokušaj Feti-paše da zaustavi bijeg na Uzundžovi nije uspio. Jedan bataljon 16 puka produžio je gonjenje, nastupajući kroz Kumanovo. Moravska I prenoćila je na visu sjeverno od Kumanova, a timočka II oko sela Lopate. Armijska artilerija bila je plasirana kod sela D. Tabanovce i Četirce, i zbog velikog razmaka samo je slabo sudjelovala u bitki.

Drinska I pošla je u napad uputiv u 3 sata izjutra jedan pješadijski puk na desno krilo dunavske I, a u 6 krenula je cijela u napad na tursku bitoljsku redifsku i 17 nizamsku diviziju (6 korpus). Nastupala je snažno, potpomognuta svojom artilerijom, neuzdržano, i u 11 sati zauzela je prednje položaje Zebrnjaka. Turci nisu dočekali juriš, već su uzmakli u neredu, ostaviv 8 topova na položaju. Polovina divizije vršila je gonjenje pravcem Zebrnjak—Bizlim—Projevce. Jedna polovina drinske I zanoćila je južno od Bizlima, a druga južno od Zebrnjaka. Dunavska I nije mogla nastupati, imajući pred sobom jakog neprijatelja (5 korpus), već je, primorana turskim napadom na obranu s mukom izdržala dva snažna turska napada na centar i lijevo krilo. Oko 9 sati podišla je i dunavska II, i obje dunavske divizije desnim krilom prešle su u napad, a lijevim krilom odbijale su obuhvatni napad cijelog turskog 5 korpusa. Oko 15 sati cijela dunavska I prešla je u napad i gonjenje neprijatelja, koji je počeo da uzmiče, u pravcu Zubovskog Rida. Dunavska I zanoćila je južno od druma Kumanovo—Kriva Palanka. Dunavska II, koja je poglavito pomagala otpor lijevog krila dunavske I, prebacila je dio na lijevu obalu Pčinje, i zanoćila je polovinom na položaju Mlado Nagoričino, a polovinom na Nagoričanskom Visu. Konjička divizija, došavši pozadi lijevog krila dunavske I, prešla je na lijevu obalu Pčinje, zauzela vis Orlovac i djelovala pješke i na konju, te prvo odbila a kasnije i razbila krajnju obuhvatnu tursku kolonu, nagnala je u bijeg i gonila je tako, da je zanoćila prethodnicom kod Krivorečkog Hana, a glavninom kod sela Vojnika. Turci su svojim zaštitnim dijelovima na ovom dijelu fronte zanoćili na liniji Klečovce—Dovezence.

Gubici srpske I armije bili su: 85 oficira i 4.681 podoficira i vojnika izbačenih iz stroja, od kojih 21 oficir i 702 vojnika poginulih. Gubici turske vardarske armije bili su znatno veći. Srpska I armija zarobila je oko 2.000 vojnika i zaplijenila 61 top, 6 mitraljeza i veliku količinu municije.

Pobjedom srpske I armije postignuti su odsudni rezultati po cio ishod rata na makedonsko-kosovskom bojištu, a naročito u moralnom pogledu. Posljedice bitke bile su: u materijalnom smislu, dobitak cijelog porječja Vardara — centralne Makedonije, a u moralnom pogledu zadovoljenje davne želje narodne, osveta Kosova, ogromno samopouzdanje i Srba u Srbiji i svih Jugoslovena.

V. Belić.

KUMANOVSKA (GOLEMA) REKA, rijeka u južnoj Srbiji, desni pritok Pčinje. Izvire sa istočnih padina Karadaga, ispod Topanja 1.178 m i Crnog Vrha 1.220 m. U gornjem toku teče prema jugu, od Glažnje do Lipkova k jugoistoku, odatle uglavnom k istoku, a na donjem toku, od Kumanova, teče prema jugoistoku. Ušće K. R. u Pčinju je oko 4 km nizvodno od sela Dobrošana. Najveća pritoka K. R. je Banjska Reka. Dužina toka je 32 km, a površina porječja 484·7 km². *P. V.*

Digitized by Google

Obrenovca. Dužina K. toka je 28·4 km, a površina porječja 111·2 km².

P. V.

KUPINIK, grad u Srijemu na Savi. Tu je 1486/87 bila crkva Sv. Luke, u koju je preneseno tijelo despota Stevana Brankovića (slijepog), i u kojoj se zamonašio sin Stevanov Đurađ, potonji mitropolit Maksim. 1521 Turci su K. razorili. *V. P-ć.*

KUPINOVO, selo u Srijemu, u srezu zemunskom, kod Save (78 m) pred Kupinskim kutom, kojim se rijeka savila jugozapadu 12 km daleko. Ima 2.237 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, kotarsku šumariju petrovaradinske imovne općine, parobrodarsku stanicu, poštu, telegraf i telefon. Na zapadu je od K., čuvena s obilja pernate divljači, Obedska bara, u starom savskom koritu, čijim rubom sada vodi drum u Obrež (1.380 stanovnika, općina, parohija). U K. se našlo predmeta iz bronČanog doba i nešto rimskih novaca 3 i 4 vijeka poslije Kr. U despotskoj crkvi Sv. Luke Obeda, koja se nalazi do Obedske bare prema ostrvcu, gdje je negda bio despotski grad, ima nadgrobni spomenik jedne dekurionske porodice iz Basijane (Petrovci, kod Rume). — K. (Kölpény) se spominje kao kraljevski grad 1388. Kasnije je despotsko K. ili Kupinik sve do 1521, kad su ga razorili Turci.

Literatura: Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (N. S. IV, 198); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920).

J. M-n.

KUPRES, mjesto u Bosni, glavno naselje u Kupreškom Polju. Ima 669 stanovnika. Prvi put se spominje početkom 18 vijeka. Do okupacije bio je u K. drveni grad. Znatan je izvoz stoke. Godišnje se prireduju konjske trke. Ispostava je bugojanskog sreza.

Literatura: Milojević, Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje (Naselja, 13). *M. F.*

KUPREŠKA OVCA je bagra pramenke, nastala boljim uzgojem na Kupreškom Polju. (V. Pramenka i Ovčarstvo). *S. U.*

KUPREŠKO POLJE, veliko krasko polje u Bosni, istočno od Livanjskog i Glamočkog Polja, sjeverno od Duvnjanskog Polja, sa svih strana opkoljeno planinama. Na sjeveroistoku dižu se: Mosor 1.376 m, Stražbenica (Vučkovac) 1.504 m, Plazenica 1.766 m, Stožer 1.758 m, Viličovac 1.579 m, na jugoistoku: Lupoglava 1.448 m, Crni Vrh 1.506 m, Javorac 1.400 m, Oštri Vrh 1.281 m, Osoje Planina 1.439 m, Javorni Vrh 1.468 m, na jugozapadu: Batoglav 1.272 m, Kozja Glava 1.482 m, Malovan 1.828 m, Jaram 1.662 m i Kurlaj 1.593 m, a na zapadu i sjeverozapadu: Krunjac 1.500 m i Vitorog Mali 1.748 m. — K. P. pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, dugačko je 24 km, široko do 10 km, leži na apsolutnoj visini od 1.118—1.150 m, a zauzima površinu od 93 km². Po svome geografskom položaju, ovo je polje najistočnije i najviše od velikih kraskih polja. K. P. sa svojim stranama sastavljeno je od verfenskih škriljevaca, a u višim dijevima od pješčenika, vapnenca, dolomita i slojevitog melafira. Brda od verfenskih škriljevaca na sjeveroistoku ne predstavljaju onako oštru granicu polja kao vapnenačka ili dolomitska, nego imaju dosta blage nagibe, a samo na zapadnom obodu strane su mjestimice strme. Dno polja je vrlo neravno, osobito na sjeverozapadu, gdje je mahom kamenito, u južnijim krajevima pokriveno je dijelom neogenim jezerskim sedimentima, dijelom mlađom glinom i šljunkom. Sa sredine polja izdiže se nekoliko osamljenih vapnenačkih glavica za 10—20 m iznad okoline. K. P. je tektonski predisponirano, jer leži na uzdužnom rasjedu, duž koga se jugozapadno krilo spustilo. Nepravilnog je oblika i sastavljeno iz tri hidrografski dosta samostalne kotline: Barjamovačke na sjeveru, Mrtvičke u sredini, Milačke na jugu, koje su odijeljene brežuljcima između Ciganskog Dolca na zapadu i sela Zlosela na istoku (kote 1.164 m, 1.138 m, 1.151 m, 1.146 m, 1.169 m), odnosno nizom malih uzvišenja duž druma Malovan—Kupres: Ovčevina 1.155 m, Vatelj 1.163 m, Pogana Glavica 1.200 m. Barjamovačka kotlina ima najneravnije dno: izmjenjuju se uvale sa zaravnjenim kosama, bezbrojne vrtače, često velikih dimenzija, sa kršnim ostjenjcima, a samo na zapadu je prostrana ravan. Kroz nju protiče rječica Mrtvaja, koja počinje kod sela Stražbenice, teče prema sjeverozapadu, i ponire na kraju polja, blizu sela Šematovca, a na kraće vrijeme plavi najniži dio

Digitized by Google

kotline. Dvije ostale kotline bogatije su vodom, jer na podnožju Stožera, gdje se dodiruju verfenski škriljevci sa vapnencom i dolomitom, izviru mnoga i jaka vrela, od kojih počinje teći veći broj potoka. Mrtvička kotlina je na sjeveroistoku sastavljena od vapnenca, između čijih su brežuljaka plitke i zasijane uvale, a na jugozapadu se razvila poširoka kraska zaravan, nekoliko metara iznad ravnine polja, puna plitkih vrtača. Ovu kotlinu navodnjuje rječica Mrtvica, koja teče prema zapadu-sjeverozapadu kroz vijugavo i plitko, u humusu usječeno korito, a ponire u ponoru pod Kurlajem, na zapadnom kraju polja. Nju hrane potoci Smrdelj, Ispod Slačica i Karičevac, koji izviru na sjeveroistočnoj strani K. P. Slabija je i kraća rječica Jazmak. Ona dobiva vodu iz močvarnog zemljišta oko Mrtvice, teče prema jugu, i gubi se na rubu spomenute kraske zaravni. Miljačka kotlina podijeljena je tjesnacem između Tikvice 1.558 m i Gajevinâ 1.238 m na dva dijela, od kojih se južni zove Riljić-Polje. Njegovo kamenito dno pokriveno je nekoliko metara debelim nanosom pijeska i šljunka. Kroz ovu kotlinu protiče Milač, vodom najbogatija rječica u K. P. Ona izvire iz Lupoglavskog jezera, istočno od sela Kukavice, u gornjem toku teče prema zapadu-sjeverozapadu, a sa jugozapadnih padina Stožera prima vodu iz potoka Otinovačkog, Kadivca i Jurkovače. U samom polju Milač teče u vijugavom toku sjeverozapadnim i zapadnim krajem polja, prema jugozapadu i jugu, a ponire u Pitomim Livadama, na jugozapadu Riljić-Polja, u ponore aluvijalnih vrtača. Ovi dobro gutaju vodu, te povodnji ni u najnižim dijelovima polja ne traju dugo. Ljeti se sva voda Milača gubi u kamenitom ponoru kod sela Gornjeg Malovana, i ne teče do donjih ponora. Pored toga, mnoge su vrtače na ravni i stranama K. P. prevučene glinom, te se voda u njima stalno zadržava i stvaraju se jezerca t. zv. lokve, kojih u tome kraju ima preko 20. Neke su od njih dosta velike, 100 do 250 m u promjeru.

Klima je u K. P. vrlo oštra, zbog njegove velike visine. Prosječna godišnja temperatura je 5·7° C, oko 5·5° niža nego u Beogradu i Zagrebu, u januaru —4·5°, aprilu 4·3°, julu 15·3°, oktobru 7·2°. Dosta su česte godine u kojima je srednja temperatura januara niža od —6° C, a julska niža od 15°. Ali su, zbog velike visine, godišnja gibanja temperature dosta neznatna, prosječno 19·8° C, prema 22° u Ljubljani i Sarajevu, ili 23° u Beogradu. Srednji apsolutni ekstremi prilično su veliki, 29·8° i —19·5°, sa gibanjem od 49·3°, a apsolutni ekstremi još veći: 34° i —25° C. U nekim godinama čak april ima nižu temperaturu od 0°, a juli nižu od 13°. Atmosferskih oborina je najviše u jesenjim i proljetnim mjesecima; prosječno u toku godine padne 1.345 mm, rijetko više od 1.700 mm ili manje od 1.050 mm. Atmosferskih taloga ima prosječno u 141 danu, od kojih su 55 dana sa snijegom. Nepogoda je dosta malo, 11 puta godišnje, rijetko više od 25 dana. Oblačnost je također dosta velika: prosječno je preko polovine neba pod oblacima (5·6).

Prema prirodi zemljišta i prema klimatskim uslovima, u K. P. uspijeva malo vrsta žita. Goje se samo raž i ječam, a pored toga u dosta velikoj količini krtola (krompir). Ali je karakteristično, da kultiviranog zemljišta ima skoro isključivo na sjeveroistoku, dok na jugozapadnoj strani polja ima nešto pašnjaka. Isto su tako sva veća naselja oko sjeveroistočnog oboda K. P., a mnogo manje ih je oko zapadnog. Takav raspored kulture i stanovništva uvjetovan je time, što na istoku ima puno izvora i potoka, a na zapadu su većinom ponori, koji podzemnim putevima odvode vodu u niža polja na zapadu. — Pored Kupresa, koji leži oko 60 m iznad ravnine polja, i po kome je ono nazvano, najveća su naselja: Zlo Selo, Rastičevo, Riljić, Blagaj, Novo Selo i Šematovci. — Jugoistočnim krajem K. P. prolazi drum Bugojno—Kupres—Šujica—Livno i Duvno, a kroz ostale dijelove vodi nekoliko kolnih i pješačkih puteva.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900, 61—72). *P. Vujević.*

KURALT FRANJO (5/12 1847, Mengeš, Slovenačka — 1921, Zagreb). Studirao je poljoprivrednu akademiju u Magyar-Ovaru. U praksi je bio u Pakovcu, kraj Zagreba, i u Slivnici, kraj Maribora. 1874 postao je docent više gospodarske škole u Gorici, i tamo je uređivao Gospodarski List.

Digitized by Google

Održao je mnoga poljoprivredna predavanja, 1875 bio je u Njemačkoj, da izučava specijalno voćarstvo. Za Hrvatsko-Slavonsko Gospodarsko Društvo K. je bio veoma zaslužan. On je prvi kod nas proučio pitanje filoksere, pa je njegovom zaslugom spašeno hrvatsko vinogradarstvo. Pitanje filoksere studirao je 1889 u Francuskoj, o čemu je napisao naročito djelo. Izdao je i napisao ova djela: Pouk o saderiji, za slovenske kmete, Voćarstvo za puk, Vinogradarstvo i pivničarstvo, Knjiga o poljodjelstvu i povrćarstvu, Vinogradarstvo, Pivničarstvo i Povrćarstvo. *S. D.*

KURĐELICA je uska tkanina, kojom se preko pasa opasuju. Nosi se u Konavlima. *N. Z.*

KURELAC FRAN, književnik (14/1 1811, Bruvno, Krbava — 18/6 1874, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Rakovcu, dva razreda gimnazije u Karlovcu. U Grazu je svršio treći gramatički razred i dva razreda humaniora. U jesen 1830 došao je K. u Zagreb, i stupio je na filozofiju. 1834/35 nastavio je nauke u Požunu, ali u najživljim godinama nacionalnog pokreta omladine, nije imao vremena za školske knjige. Naučio je sve slovenske jezike, njemački, talijanski, francuski i madžarski, i živio je najviše u Beču, kao učitelj jezika. U Beču je bio Vukov »sekretar«. Odatle je zalazio među Hrvate u šopronjskoj i željeznoj županiji, i sabirao je njihove narodne pjesme. U Beču je K. zatekla revolucija 1848, i on je odmah krenuo u Hrvatsku. Ali usput se zadržao u mošonjskoj županiji, da popuni svoju zbirku narodnih pjesama i da diže nacionalnu svijest tamošnjih Hrvata protiv Madžara. U Mošonju je uhapšen i bačen u tamnicu, u kojoj je ostao 40 dana. Oslobodivši se tamnice došao je u Zagreb, a bansko vijeće poslalo ga je u Slavoniju, kao agitatora protiv Madžara. Za stečene zasluge imenovan je 1849 za učitelja hrvatskog jezika u gimnaziji na Rijeci. Kad se, za vrijeme Bachovog apsolutizma, hrvatska riječka gimnazija postepeno pretvarala u njemačkotalijansku, K. je ponuđeno da bude učitelj njemačkog jezika, ali je on to odlučno odbio, te je otpušten iz službe. Živio je i dalje na Rijeci, kao privatni učitelj. Radio je na preporodu hrvatskog Primorja i Istre, a početkom 1862 došao je u Đakovo, primivši od vladike Strossmayera mjesto učitelja staroslovenskog jezika u sjemeništu. 1866 prešao je K. u Zagreb, za suplenta francuskog jezika na gimnaziji i realci, ali je već iduće godine, povodom jedne političke demonstracije, otpušten iz službe. 1872 dala mu je jugoslavenska akademija stalnu mjesečnu pomoć.

K. se prvi put javio u aprilu 1848. u Zori Dalmatinskoj, plamenim pozivom Dalmatinaca u hrvatski sabor. Za vrijeme revolucije istakao se kao nenadmašni pisac vatrenih proglasa na krajišnike, na ugarske Hrvate, Nijemce i Rumunje. Najveći i najljepši mu je proglas Odgovor na one madžarske papire, što je tužna Rothova vojska kući ponijela (1848). U programu riječke gimnazije (1849) izašli su K. prijevodi, Govori iz rimskih pisaca, a 1852 objavio je prvu svoju filološku raspravu, Kako da sklanjamo imena, koja je osnova K. filološke, t. zv. riječke škole. Posebno je izdao: Recimo koju (1860), zbirku članaka o jeziku, o knjizi i narodu, Pokorni psalmi Davidovi (1861), prijevod Šime Budinića s opširnim jezičnim tumačem, Fluminensia (1862), izbor njegovih govora, rasprava i prijevoda sa Rijeke, Runje i pahuljice (1868), izbor različitih pjesama iz rukopisa dubrovačko-dalmatinskih i Jačke (1871), zbornik narodnih pjesama Hrvata u Ugarskoj. U Radu je K. objavio niz filoloških rasprava, naročito iz područja naše narodne frazeologije i semasiologije, kojima je obogatio i očistio naš književni jezik. Kao romantičar K. je smatrao čisti govor s usta naroda izražajem narodne duše, ali kao pobornik jugoslovenske i slovenske ideje, on je htio da se iz toga korijena razvije književni jezik za sve južne Slovene, koji bi nas ujedno približio ostalim Slovenima. Zato je u svoj jezik primao mnogo elemenata iz naših narječja i mnogo arhaizama iz stare hrvatsko-srpske književnosti. Najistaknutiji učenici ove filološke, »riječke škole«, bili su I. Dežman, M. Derenčin, I. Fiamin i Bude Budisavljević. K. je vodio žestoku borbu protiv »zagrebačke škole«, koju je predstavljao kao filolog A. Weber-Tkalčević, t. j. protiv književnog jezika, kakav se u ono doba razvio u Zagrebu, uz nedovoljno poznavanje narodnoga štokavskoga

Digitized by Google

govora, a pod jakim utjecajem latinskog i njemačkoj jezika. Kao jezični čistunac i odličan stilist, K. je imao znatan utjecaj na hrvatsku književnost, i ako njegove filološke rasprave nemaju čist naučni značaj, i ma da njegovo arhaiziranje jezika nije nitko mogao da prihvati.

Literatura: B. Vodnik, Život i djela Frana Kurelca (Uvod knjizi: F. Kurelac, Runje i pahuljice. Izbor iz Kurelčevih djela, 1916).

B. Vodnik.

KURIRI STRANIH DRŽAVA KROZ SRBIJU. U početku stvaranja nove srpske države, u Srbiji je bila jedna vrsta dualističkog političkog stanja, upravo dvojaka vladavina, i srpska i turska. Turska je imala pravo, da njeni kuriri (v. Tatari) prolaze kroz Srbiju kao kroz »carsku zemlju« slobodno i pod zaštitom srpskih vlasti, noseći prepisku između Porte i beogradskog vezira. U početku su im zato služile turske menzulane, a kad su one ukinute, onda srpske. Po ranijim kapitulacijama, Turska je bila obvezana, da kroz svoju carevinu dozvoli slobodan prolaz i austrijskim državnim kuririma, koji su bili izvan domašaja nadležnosti turskih vlasti. Ta je obveza prešla i na Srbiju, kao na njenog vazala. Ali to je vrijedilo samo za carigradski drum, od Beograda do turske granice. Na ostalim drumovima, ni turski ni austrijski tatari nisu imali nikakva posla. Austrija je održavala kurirsku službu između Beča i Carigrada i obratno. Bečki kuriri predavali su zvaničnu prepisku svoje vlade zemunskoj političkoj vlasti, a ona ih je preko t. zv. terdžomana predavala austrijskim tatarima u Beogradu. To su mahom bili Turci. Bili su pod zaštitom turskih vlasti, a svaka pomoć i usluga činjena im je na račun austrijske države, koja je sve troškove plaćala. Putovali su prvo konjima turskih, a zatim srpskih menzulana, koje su bile obvezane, da im daju potrebne konje i surukdžije, po utvrđenoj tarifi. Kasnije, kad su srpske menzulane organizirane kao državna ustanova, Austrija je plaćala za tri konja 500 groša čaršijskih (100 Din), a za svakog konja više »po razmjerici«. Isplata se vršila svakih 15 dana u austrijskom konzulatu, u »zdravim cvancikama«. Za tatare su birani odvažni i pouzdani ljudi, koji su, pored dobre plaće, dobivali i posebnu nagradu, prema vremenu i daljini puta. Nosili su krišom i privatna pisma, pa i novčane pošiljke, za mjesta u Srbiji i u Turskoj, kao uzgredan posao za ugovorenu nagradu. Za sigurnost pošiljaka, u slučaju gubitka ili otmice, služilo je solidarno jamstvo svih tatara na liniji Beograd—Carigrad, a njih je bilo preko 40.

Od 1835 kroz Srbiju je bila organizirana i stalna kurirska služba engleske vlade. Engleski predstavnik u Beogradu, Hodghes, bio je u vrlo tijesnim, povjerljivim i prijateljskim odnosima sa knezom Milošem, i od njega je tražio pouzdanog čovjeka, koji bi zajamčio brzo i sigurno otpravljanje diplomatske prepiske engleske vlade sa Carigradom. Knez Miloš, nalazeći u tome i svoj politički interes, stavio mu je na raspoloženje Tatar-Ristu Prendića, na čiju se pamet i obraz mogao osloniti, jer mu je on i u Srbiji i u Turskoj svršavao važne, teške i opasne poruke, »za koje je, pored dobre sreće i Božje pomoći, valjalo imati i prisebnosti, oprobane odvažnosti i vještine«. Knez Miloš je strogo naredio menzulanama, da za englesku službu imaju uvijek u pripravnosti najbolje konje, i da odrede najpouzdanije surukdžije, da bi se engleska pošta bez izgovora odmah i brzo otpravljala, a Tatar-Risti je preporučio najveću uslužnost i ozbiljno staranje, da se na granicama u Zemunu i Aleksincu predaja i primitak pravilno i bez smetnje vrši. Engleski je kurir dolazio do Zemuna, gdje je Tatar-Rista sa drugim engleskim kurirom, čije je sjedište bilo u Aleksincu, primao poštu, s njim u Aleksinac nosio, i tamo predavao turskom tatarinu. Naročito važnu englesku diplomatsku prepisku Tatar-Rista je nosio sam u Carigrad. On je tu englesku službu vršio kao kabinetski tatarin kneza Miloša, a Englezi su za to bili »priznatelni i izdašni«.

D. Dimitrijević.

KURJAK. 1. Selo sa 607 stanovnika u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu i općini udbinskoj, od Udbine 5 km k jugozapadu. Na strmoj se litici vide razvaline staroga grada K., što je bio valjda najranija stolica krbavskih kneževa Turan, gdje su se 1334 desili sinovi kneza Kurjaka (Kurjakovići) Budisav, Pavao i Gregorije. K. spominje još 1696 bi-

Digitized by Google

skup Sebastijan Glavinić. Ime K. dolazi od svetačkoga imena Cyrlacus, kao i Čubrijan, Čubran (ovčji) od Cyprianus.

Literatura: V. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva N. S. VII); V. Klaić, Rodoslovlje krbavskih kneževa od plemena Gusića (Rad, 134).

2. Selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Delnice, općina Skrad, na Lujzinoj cesti. Ima 425 stanovnika, pučku školu, tvornicu opeka i glinene robe, pilanu.

3. Najduži tunel (1.124 m) na željezničkoj pruzi Karlovac—Sušak, između stanica Skrada i Delnica, od sela K. 2½ km k sjeverozapadu. *J. M-n.*

KURJAKOVIĆI, krbavski knezovi. V. Krbava.

KURSULA JOVAN (Donja Gorijevnica, okrug rudnički — 16/8 1813, Donja Gorijevnica). Junak velike hrabrosti i proslavljen kao mejdandžija. Naročito se istakao 1810 u bitki na Varvarinu. Umro je od rana dobivenih na Deligradu 1813. *V. Ć.*

KURŠANEC, selo sa 417 stanovnika u mariborskoj oblasti, srez Čakovac, općina Strahoninec, u Međumurju kod Drave, nedaleko od mjesta, gdje je prelazi željeznica Varaždin—Čakovac. U Kuršanskom lugu spomenik bilježi mjesto, gdje je od razgnevljenog vepra 18/11 1664 poginuo hrvatski ban i pjesnik Nikola II. Zrinski. *J. M-n.*

KURŠID-PAŠA. Postoji pričanje da je bio rodom Srbin, iz okoline Paraćina, i da je kao dijete poturčen. Bio je zapovjednik turske južne vojske (kao niški vezir) protiv Srba 1809. On je vještim manevrom obišao Deligrad i potisnuo ustanike sve do blizu ušća Morave. 1810, u novoj vojni, potučen je kod Varvarina od srpske i ruske vojske. Oktobra 1812 imenovan je K. za velikog vezira, sa zadatkom, da likvidira srpsko pitanje. 1813 on je bio glavni zapovjednik turske vojske protiv Srbije, i 17/10 kao pobjednik je ušao u Beograd. 1815 bio je premješten za bosanskog vezira i povjereno mu, da umiri ponovo Srbiju i ustanak Miloša Obrenovića. Samo, zbog promjene opće političke situacije u Evropi, K. je misija ovog puta bila više diplomatska, nego vojnička. U njoj on nije uspio, jer je uzeo previše krut stav, nego je pregovore u bolji tok uveo Marašli-Ali-paša, koji je upućen u Srbiju s južne strane kao rumelivalis. Radi toga je krajem 1815 premješten K. iz Bosne za vezira na mjesto drugostepene važnosti, u Solun. *V. Ć.*

KURŠUMLIJA, varošica u Srbiji (kosovska oblast). Ima 6.303 stanovnika. Na rijeci je Toplici. Manji je ekonomski centar za okolinu. Sresko je mjesto. Ima poštu. — K. se u srednjem vijeku zvala Toplica; u njenoj je blizini Nemanja podigao crkvu Sv. Nikole, koja je kasnije postala stolicom topličke episkopije. K. se zvala i Bela Crkva. *B. D.*

KURŠUMLIJSKA BANJA (okrug toplički) ima izvore sumporovite vode 37—39° C. Primitivno je uređena. Lokalnog je značaja. *L. N.*

KURT-ĆEHAJIĆ MEHMED-ŠAKIR, novinar (1844, Bijelo Polje — 1872, Beč). Škole je svršio u rodnom mjestu. 1868—1872 uređivao je službene novine za Bosnu, u Sarajevu. Bio je član turskog državnog vijeća i predsjednik sarajevske općine. Pored službenih novina Bosne, izdavao je K. i uređivao u isto vrijeme i politički list Sarajevski Cvjetnik-Džulšeni-Saraj na turskom i hrvatsko-srpskom jeziku, ćirilicom. *O. H.*

KURUCI su madžarski ustaše protiv cara ili Nijemaca. Ime se prvi put spominje 1673, a najčešće se javlja kao naziv za vojnike Imre Tekelije i Franje P. Rákoczy-a. Naročito teške borbe imao je da izdrži srpski narod sa K. za vrijeme Franje P. Rákozcy-a (od 1704 dalje). U pojedinim krajevima bivše Ugarske (u kraju iznad Moriša i u Baranji), poslije tih borbi, Srba više nema u znatnijem broju. *D. P.*

KURZ ZU THURN UND GOLDENSTEIN FRANZ, slikar (20/1 1807, St. Michael, Lungau — 29/8 1878, Graz). K. je učio crtačku akademiju u Grazu, bio je učitelj crtanja u Marnovoj trgovačkoj školi u Ljubljani, a živio je do 1867 u Grazu. Fresko-tehniku učio je K. u Münchenu. K. je radio freske u crkvama (franjevačka crkva u Ljubljani, Log kod Vipave i t. d.), oltarne slike i slike križnog puta, dekoracije za kazališta u Ljubljani i Grazu, 80 veduta iz Kranjske (sada u narodnom muzeju u Ljubljani).

Digitized by Google

Literatura: J. Wastler, Steierisches Künstler-Lexicon, 79.

F. S.

KURZ ZUM THURN UND GOLDENSTEIN LJUDEVIT VIKTOR, slikar i ilustrator (7/10 1850, Ljubljana). Sin je slikara Franza Serapha. Otac mu je bio također učitelj. 1867 do 1870 studirao je na pokrajinskoj crtačkoj akademiji u Grazu, 1872 postao je privremeni učitelj u državnoj gimnaziji u Grazu. 1906 stavljen je u penziju. — K. je u prvom redu crkveni slikar. Imao je priličan utjecaj na crkvenu umjetnost i umjetni obrt u Štajerskoj. Radio je na uljenoj i fresko tehnici, zatim nacrte za crkveno posuđe i paramente. Idejno je u nazarenskoj struji. Glavna su mu djela: Porciunkula (1872) i Sv. Bonaventura (1882) u Marija Trost kod Graza, 4 uljene slike u župnoj crkvi u Samoboru u Hrvatskoj (1894), slika velikog oltara u crkvi na Grabenu u Grazu (1899), kartoni za zidne i stropne slike (apostoli, evanđelisti, crkveni oci, dobri pastir) za Leibnitz (1902), kartoni za crkvu Sv. Nikolaja u Sausalu (1904), nacrti za dva slikana prozora u prezbiteriju crkve u Brucku na Muri (1914), oltarna slika Kraljice Sv. Krunice za Waltersdorf (1917), kartoni za četiri slike u Grazu (1922) i t. d. Restaurirao je više starih crkvenih slika i ilustrirao je više popularnih publikacija. Radio je i literarno na pr. Kunstunterricht an der Mittelschule (1891), Album religiöser Kunst (1891), Meisterwerke von M. Schongauer (1893).

Literatura: Sattler u. Ranftl, L. R. von Kurz zum Th. u. G. (1910).

F. Stele.

KUS NIKOLAJEV MIRKO, publicist (11/5 1896, Zagreb). Studirao je na sveučilištu u Zagrebu. Za vrijeme rata bio je interniran dvije godine u Zenici. Sarađuje u različitim revijama i časopisima. Redigira sociološku biblioteku Društvo. Djela su mu: Problemi biološke sociologije (1924), Marx, Mach-Avenarius; Prilog funkcionalnoj sociologiji. *S. D.*

KUSAČA, planina u Srbiji, između rijeka: Nišave-Kunovičke-bezimenog potoka (lijevog pritoka Nišave), južno od Sićeva, odnosno 14·5 km istočno od Niša. Veći dio K. sastavljen je od permskog ili trijaskog crvenog pješčenika, a nešo od jurskih tvorevina. K. se pruža od jugozapada na sjeveroistok, visoka je 770 m, i sa sjeverozapadne strane pošumljena. Zapadnim, sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem K. prolazi željeznička pruga Niš—Bela Palanka—Pirot.

P. V.

KUŠAK, velika uvijena marama, koju žene opasuju povrh tkanica. Nosi se u pirotskom okrugu.

N. Z.

KUŠAKOVIĆ DRAGUTIN, divizijski đeneral (21/2 1875, Šabac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Šapcu, stupio je u vojnu akademiju 1891. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1894, za đeneralštabnog kapetana 1903, za đeneralštabnog pukovnika 31/10 1913, za divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1896 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1897—1899 bio je slušalac Nikolajevske đeneralštabne akademije u Rusiji, 1899—1900 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1901 bio je 6 mjeseci na dopustu u Berlinu, radi izučavanja jezika. 1901 do 1902 bio je na službi u đeneralštabu divizijske oblasti (moravske), 1903—1904 pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (moravske). 1905 bio je komandir čete u pješadiji i ordonanc-oficir Nj. V. Kralja, 1906 do 1907 bio je komandant bataljona u pješadiji (1 puk), 1907—1909 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (moravske), 1910—1912 šef unutarnjeg odjeljenja operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1913—1914 (između ratova) bio je komandant pješadijskog puka (2). 1914—1915 bio je vojni izaslanik u Bugarskoj. 5/11 1918 do decembra 1919 bio je načelnik štaba armijske oblasti (3), 1919—1920 komandant divizijske oblasti (kosovske). 1920—1921 bio je načelnik operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba. 1921 do 1922 komandant divizijske oblasti (vrbaske), od 20/10 1922 je načelnik historijskog odjeljenja glavnog đeneralštaba. Od 22/10 1925 je profesor na višoj školi vojne akademije (taktika). — U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba moravske divizije I poziva. U ratu 1914—1918 bio je 1/9—18/10 1915 pomoćnik načelnika štaba armije (3), 18/10 1915—3/3 1916 bio je načelnik štaba trupa novih oblasti, 3/3—2/9 1916 pomoćnik komandanta srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji, 2/9 1916 do 2/6 1917 načelnik štaba srpskog dobrovoljačkog korpusa u Rusiji, 2/11 1917

Digitized by Google

do 3/6 1918 zastupnik komandanta II dobrovoljačke divizije u Rusiji, do novembra 1918 pri srpskom poslanstvu u Rimu, radi skupljanja dobrovoljaca. — Osim znatnog broja članaka u Ratniku, pod njegovom se redakcijom, kao načelnika historijskog odjeljenja glavnog đeneralštaba, izdaje djelo Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca (do sada 8 knjiga).

V. Belić.

KUŠAR MARCEL, filolog (16/1 1858, Rab, Dalmacija). Učio je talijansku osnovnu školu u Rabu, hrvatsku gimnaziju na Rijeci (1876), a slavistiku i germanistiku na univerzitetu u Beču (1881). Kao profesor služio je u Kotoru, Dubrovniku i u Zadru, gdje je 1909 postao direktor hrvatske gimnazije. U početku Svjetskog Rata penzioniran je. Poslije sloma Austro-Ugarske je reaktiviran, kao profesor u Šibeniku, pa je kasnije penzioniran. Živi naizmjence u Šibeniku i Rabu. — K. je filolog. Prvi njegovi radovi, od kojih je najvažniji Povjest razvitka našega jezika hrvatskog ili srpskog, izašli su u dubrovačkom Slovniku. Jugoslavenska akademija izdala je njegovu raspravu Rapski dijalekat (Rad, 118), a u Nastavnom Vjesniku štampao je radove: Glavne osobine lastovskoga narječja (knj. I) i Lumbaradsko narječje (knj. III). Matica Dalmatinska izdala je njegovu zbirku Narodne pripovijesti mitične (1907). Za Maticu Hrvatsku priredio je izdanje Vodopićeve Marije Konavoke (1893) i Marulićeve Judite (1901). Sastavio je i nekoliko školskih udžbenika. *B. V.*

KUŠEV ILIJA, četnički vojvoda i pripovjedač (6/4 1896, Veles — 29/11 1922, Orizare, srez kočanski, okrug bregalnički). Odgajan iz malena u bugarskom duhu, K. je vjerovao da je Bugarin, i da stara Srbija i Makedonija treba da budu bugarske. Ta duboka vjera gonila ga je u borbu čak i tada, kad je ta borba postala besmislena, i kada je izgubila sve izglede na uspjeh. Ubijen je od jednog našeg potjernog odjeljenja, koje je bilo ušlo u trag ovoj bugarskoj četi, tek što je bila prešla iz Bugarske na naš teritorij. *M. M.*

KUŠEVIĆ MILAN (Kussevich) **BARUN DE SAMOBOR**, general topništva (1807, Zagreb — 1893, Zagreb). Svršio je inžinjersku akademiju i stupio u 1 bansku pukovniju. Služio je u Italiji, u vojnom ministarstvu u Beču, zatim kao zapovjednik divizije i kao zapovijedajući general u Zagrebu. Na koncu svog službovanja bio je predstojnik hrvatske dvorske kancelarije u Beču. *V. L.*

KUŠEVIĆ RAJKO DR., inžinjer i pristav sveučilišta u Zagrebu (12/9 1894, Ilok). Gimnaziju je svršio 1912 u Vinkovcima, a tehničku visoku školu, (građevinski odsjek) 1917 u Grazu. 1923 položio je doktorat iz tehničkih nauka. 1918—1921 služio je kao inžinjer kod građevinske sekcije u Rumi i Otočcu. 1921—1922 bio je inžinjer konstruktor u jednoj tvornici željeznih konstrukcija u Beču, a od 1922 pristav je za građenje mostova na tehničkoj visokoj školi u Zagrebu. 1923 dobio je ovlaštenje za vršenje civilne inžinjerske prakse. Iste godine izabran je za glavnog urednika Tehničkog Lista, organa Udruženja Jugoslavenskih Inžinjera i Arhitekta, koji uređuje i danas, i u kome stalno sarađuje.

D. P.

KUŠLAN DRAGOJLO, političar (12/1 1817, Krapina — 11/3 1867, Zagreb). Gimnaziju je učio u Zagrebu, filozofiju u Velikoj Kanjiži, Sombathely-u, Zagrebu i Pečuhu, gdje je nastavio i pravo. Kao »jurat« služio je kod raznih advokata u Varaždinu i Pešti, zatim je u Grazu studirao austrijsko pravo. 1839 položio je advokatski ispit u Pešti, i postao je advokat u Križevcima; tu je izabran za bilježnika križevačke županije. Već u to doba pristao je K. odlučno ilirskoj stranci. Svestrano obrazovan, ustrajan u borbi, dobar govornik, liberalnih načela u duhu francuske revolucije, stupio je K. u politički život naročito od 1841. Tada su ga karlovački patrioti pozvali u Karlovac, gdje je izabran za podbilježnika. K. je sudjelovao u svima važnijim političkim manifestacijama četrdesetih godina. Okrivljivali su ga, da je izazvao nerede za vrijeme restauracije 1842 i u julu 1845 na Markovu trgu. Tom prilikom jedva se spasio. 1847, u zajednici sa M. Pricom radio je na stvaranju ilirske liberalne stranke. Mislio je da starije, konzervativnije elemente treba odgurnuti (naročito Gaja), ili ih potisnuti naprijed, da idu uporedo s naprednijima. Međutim revolucija 1848, bar u početku pokreta, uvjerila ga je, da samo

Digitized by Google

konzervativni Iliri mogu na dvoru nešto učiniti za Hrvatsku, i spasti je od madžarskog šovinizma, pa je za to odustao od opozicije. U Beču se K. sastajao i s vođama ostalih slovenskih naroda i raspravljao je s njima o zajedničkim političkim ciljevima. 27/5 pozvao ga je Jelačić u bansko vijeće, ali je K. otišao uskoro u Prag, kao predstavnik hrvatskog sabora na sveslovenskom kongresu. Na kongresu je bio sa svojim drugom Pricom pristalica radikalnijeg pravca pod utjecajem Mihaila Bakunina. Iz Praga se K. vratio sa radikalnim namjerama, koje su bile u opreci s tadašnjim odlučujućim krugovima, pa i sa banom Jelačićem. Na saboru, čiji je bio član, zastupao je mišljenje, da za Slovene nema većeg i gadnijeg neprijatelja od Nijemaca.

1848 počeo je izdavati Slavenski Jug i Prijatelj Puka (izašlo je samo 15 brojeva). Slavenski Jug bio je prvi pravi politički list u Hrvatskoj. K. je mnogo sa svojim užim prijateljima, snivao o općem ustanku čitavoga slovenskoga juga. 1849 otvorio je u Karlovcu advokatsku kancelariju, i tu je proživio doba apsolutizma, koji ga je 1859 lišio advokature. 1861 biran je za velikog bilježnika zagrebačke županije i za poslanika u hrvatskom saboru, u kome je izabran za potpredsjednika. K. je bio odlučan i nepomirljiv protivnik austrijskog apsolutizma. 1863 su ga suspendirali. 1865 K. je opet biran za poslanika i zastupao je mišljenje, da Hrvati s Madžarima zajedno treba da izvojuju što veću samostalnost od Austrije. Rasprave regnikolarne deputacije 1866 i 1867 ponovno su ga razočarale.

Literatura: Grlović, Znameniti Hrvati, II; Šurmin, Dragojlo Kušlan (Obzor 8/4 1917); Ilustrovani List 10/2 1917. *M. Prelog.*

KUŠLAT, ostaci sredovječnog grada i trgovišta u Bosni, jugoistočno od Zvornika. 1476 napao ga je despot Vuk i oplijenio. Još 1658 postojao je kaštel sa nekoliko kuća. Danas se nekoliko kuća u selu Paljevićima zove K. *M. F.*

KUTI JEZERCE (ĐUVELEK), jezero u Dalmaciji, u blizini granice sa Hercegovinom, oko 3 km sjevernosjeverozapadno od Neuma, odnosno 11 km južno-jugozapadno od Metkovića. Na istoku, jugu i jugozapadu jezero je ograničeno planinama oko 300—400 m visokim, a na sjeverozapadu otvoreno je prema prostranoj dolini Neretve. Sa ovom je K. J. vezano Crnom Rijekom, a u kišovitije doba i rijekom Mislina. Površina K. J. je, pri srednjem vodostaju, oko 1·3 km², apsolutna visina 0 m, srednja dubina 1·3 m, a najveća 4·6 m. Po tome je K. J. kriptodepresija, t. j. dno mu je spušteno dublje od morske površine. K. J. dobije dosta veliku količinu vode iz nekoliko vrela na istočnoj obali, ali mu se površina mijenja, prema godišnjoj podijeli kiša; osim toga stoji pod utjecajem Jadranskog mora, te se i na njemu javlja neznatna plima i osjeka. Pri niskoj vodi, kada se dubina prosječno smanji za 0·5 m, pojavi se na sredini K. J. dugoljasto ostrvo, obraslo rogozom.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I (Abh. d. k. k. Geogr. Gesellschaft, V, 1903/04). *P. V.*

KUTINA. 1. Trgovište u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, najznatnije je mjesto vinorodne Moslavine, u njenom južnom kraju (149 m), uza potok Kutinicu (k Ilovi); stanica je polonjske željeznice Dugo Selo—K.—Novska. U ravnici je selo, s trgom i vlasteoskim dvorcem, a uz brežuljak je trg ili varoš, sa župnom crkvom, koja je ukrašena freskama i ograđena zidovima s arkadama. K. ima 4.159 stanovnika (ratari, vinogradari, pčelari), općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, židovski rabinat, osnovnu školu, šumsku upravu Poljoprivrednog D. D. Kutina i Šumskog D. D. Moslavina i Popovača, tvornicu crijepa i opeka, tvornicu emaljirane i limene robe, pučku štedionicu, poštu, telegraf i telefon.

U okolini K. nađeno je nešto rimskih ostataka, naročito na oranici Crkvište, kod Fratrice, nedaleko od sela Repušnice (1.155 stanovnika, 4 km od K. k zapadu). K. se spominje u 14, 15 i 16 vijeku. U hrastiku Gaju prema Lonjskome Polju nalaze se neznatni tragovi erdedovskog grada Plovdiva, koji se spominje 1521, 1529, 1551 i 1660. Sjeverno od K. ostaci su Kutinjca grada. *J. M-n.*

2. Rijeka u Slavoniji, desni pritok Ilove. Izvire na Moslavačkoj Gori (Gornja Humka 489 m), teče prema jugu, a od ulaska u prostranu dolinu

Digitized by Google

Save, Lonje i Ilove skrene prema jugu-jugozapadu. U Ilovu K. utiče oko 8 km nizvodno od sela Kutine, odnosno 6 km sjeveroistočno od Mužilovčice. Dužina K. toga je 25·4 km, a površina porječja 106 km².

3. V. Kutinska Reka. *P. V.*

KUTINSKA REKA, u Srbiji, lijevi pritok Nišave. K. R. izvire na prečagi između Suve Planine, Babičke Gore i Kruševice, pod Orzarkovom Livadom i Golemom Čukom 681 m, oko 3·5 km sjeverozapadno od sela Ravne Dubrave. Od izvorišta K. R. teče vijugavim tokom uglavnom prema sjeverozapadu, mjestimice se probija kroz klisuru (između Donjeg Dušnika i Marine Kutine, i oko Prve Kutine), a pri ulazu u dolinu Nišave razliva se i počne teći u dva rukava. Desni i širi se uliva u Nišavu oko 2 km uzvodno od Brzog Broda, a lijevi 2·5 km sjeverozapadnije, odnosno 4 km nizvodno od ušća prvog rukava. Dužina toka K. R. je 40 km, a površina porječja 219 km². Glavniji pritoci K. R. su sa desne strane: Venažica, Prpor, Malčevica i Luka, a sa lijeve: Duboki Dol, Kozjačica, Ljuta Reka i Vojačica. *P. V.*

KUTJEVO, trgovište u Slavoniji, oblast Osijek, srez Požega, u sjeveroistočnom kraju rodne požeške doline, gdje počinje klanjac, kojim izlazi rijeka (Kutjevski Potok) k Londži, a izlazi cesta, koja vodi pokraj Kapavca (792 m) te silazi kod Orahovice u Podravinu. Ima 1.497 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. — U K. je bila cistercitska opatija. 1529 su se u samostanu nastanili Turci. Poslije njihova izgona, 1700 K. je dobio od kralja Leopolda I. zagrebački kanonik Ivan Josip Babić, koji ga je ustupio isusovcima, pod pogodbom, da u Požegi održavaju gimnaziju. Pošto je Josip II. ukinuo red isusovački, preuzela je K. hrvatska vlada, od koje su ga 1882 kupili Turkovići. Negdašnji samostan sada je vlastelinski dvorac, a samostanska crkva sada je župna crkva. — Vlastelinstvo K. uzorno je uređeno (šume hrastove, bukove i kestenove, vinogradi s pivničarstvom, voćnjaci, lovišta i fazanerije, pastuharna. — Geologiju okolice K. ocrtao je Dr. Gorjanović-Kramberger, Rad, 131). Ima korisnih vrsta kamena: granita, gnajsa, mramora, sarmatskih lapora i bazalta (na Lončarevu Visu). U K. je nađena neolitička naseobina i tragovi rimski; nađeno je i ugarskih novaca (1014 denara) iz druge polovine 15 i prve četvrtine 16 vijeka.

J. Modestin.

KUVEŽDIN. 1. Selo u Srijemu, srez Mitrovica, općina Divoš, na južnoj strani Fruške Gore. Ima 658 stanovnika, pravoslavnu parohiju i manastir.

2. Manastir K. ima veličanstven ulaz, prekrasna vrata, a crkva se ljepotom natječe sa crkvom ravaničkoga manastira. Slike u crkvi prikazuju događaje iz života Sv. Save.

J. M-n.

3. Manastir (Sv. Save i Sv. Simeona srpskog) u Fruškoj Gori. Po tradiciji K. je zadužbina Stevana Štiljanovića. Spominje se u 16 (1593), 17 i 18 vijeku. 1753 sa K. je spojena Divša. 1815/16 sazidana je crkva. *V. P-ć.*

KUZMANOVIĆ AĐALBERT, književnik (1863, Laćarak, kod Srijemske Mitrovice — 28/1 1911, Sarajevo). Svršivši srednju školu u Mitrovici, službovao je, kao tehnički crtač, u Travniku i Sarajevu. Kasnije je bio manipulacioni činovnik. — Prvi put se javio pjesmom u sarajevskoj Nadi. Izdao je zbirku pjesama, Lugom i perivojem (1899), pod pseudonimom Kuzma Nović. Pisao je pripovijetke iz narodnog života, najviše u Nadi. Matica Hrvatska izdala je K. drame: Vitopir (1901), Zulumćar (Kolo, I, 1905), Za obraz (Kolo, III, 1907), Republika u Magaraševcu (Kolo, IV, 1908). U rukopisu je ostala drama Zalog. Sve su K. drame, osim Zulumćara, prikazivane u narodnom kazalištu u Zagrebu i u provinciji.

Literatura: Lj. Dvorniković, Adalbert Kuzmanović (Savremenik, 1911, 248). *B. V.*

KVARNER (talijanski Quarnero), zaliv u sjeveroistočnom kraju Jadranskoga mora, između Istre (Italije) i Hrvatske (Kraljevine SHS). Krajnje su mu točke: na zapadu rt Kamenjak (Promontore), južni iskrajak Istre, i pred njim otočić Poreč sa 35 m visokim svjetionikom (13° 53′ 36″ ist. duž.), na sjeveru Preluka (45° 21′ 38″ sjev. šir.) pod Kastvom od Rijeke k zapadu, na istoku Senj (14° 54′ 1″ ist. duž.), i na jugu školj Grujica (44° 24′ 33″ sjev. šir.) od

Digitized by Google

Lošinja k jugoistoku. Južna i sjeverna točka razdaleko su gotovo 1° geografske širine, a zapadna i istočna 1° geografske dužine. Ti su razmaci dijagonale četverokuta, čiji su kutevi spomenute krajnje točke, a zaprema oko 4.654 km². Ali K. nije jedinstvena morska ploha, već je brojnim otocima i otočićima (školjima) isprekidan i raskomadan u manje zalive, drage i kanale. Najznatniji je riječki zaliv, u koji vode troja vrata: Vela vrata (Canale di Faresina), između Istre i otoka Cresa (njima prolaze lađe velike plovidbe), Mala vrata (Canale di Mezzo), između Cresa i Krka (kroz njih plove lađe dalmatinske plovidbe), i uska, samo 0·7 km široka vrata, između otoka Krka i hrvatskog kopna, koja se obično zovu talijanski Maltempo (»rđavo vrijeme«), a služe lađama hrvatske obalne plovidbe. Maltempo prelazi k jugu u širi planinski prodor (kanal, podno planine Velebita), iz koga vodi, između Krka i školja Prvića, Senjska buka u Kvarnerić (Quarnerolo), koji se rasprostro između Cresa i Krka, i dalje k jugu između Raba, Paga i Lošinja. Riječki zaliv ima samo jednu znatniju pritoku, Rječinu ili Fiumaru, na granici između Italije i Kraljevine SHS (Rijeka—Sušak), ali mnogo vrulja, koje izbijaju uz samu obalu. Od njegove se sjeverne točke, Preluke, podnožjem gore Učke (Monte Maggiore 1.396 m) nanizala zapadna (istarska) rivijera: Volosko, čuveno kupalište i klimatsko lječilište Opatija (Abbazia), Ika s Ičićima, Lovran, Mošćenice i ispod Sisola (883 m) Beršeč. Dalje je, s prostranom dragom, Plomin (Fianona), negda znamenita Flanona, po kojoj se u rimsko doba K. zvao sinus flanaticus, i također stari Labin (Albona), sa lukom Rabac. Iza Crnoga Rta (Punta Nera) široko je ušće Raše (u rimsko doba Arsia) koja je činila granicu između Istre i Liburnije.

Navrh K. do našega Sušaka gospoduje, sada talijanska, Rijeka (Fiume), ali je vrlo opustjela, otkako ju je državna granica ogradila od prirodnoga zaleđa, Kraljevine SHS. Nad Sušakom se diže frankopanski grad Trsat. Tamo je i crkva Majke Božje (Trsatske), kojoj se u opasnosti zavjetuju naši mornari. Dalje se k jugoistoku, sve do Senja i preko, pružila istočna (hrvatska) rivijera: Bakar sa krasnim zalivom, Kraljevica, Crikvenica, najznatnije kupalište na našoj strani, Selce i Novi.

U K. se nalaze veliki kvarnerski otoci: (Krk 405·5 km²), Cres (398·7 km²), i sa njim kod Osora gotovo srasli Lošinj (72·8 km²), s krasnom prostranom lukom, i Rab (80·2 km²), zatim znatan broj manjih otoka (školja), tako: Plavnik, između Krka i Cresa, Prvić, k jugu od Krka, Unije i, postanjem svojim zanimljivi, Sušak (građen od pijeska, koji su isuli podmorski izvori, 98 m visok) k zapadu od Lošinja, i dr.

U K. i između njegovih otoka slabo je morsko strujanje. Najjače struji u Maltempu, do 2 km na sat, iz Planinskoga prodora u riječki zaliv. Slabih vrtloga (u vezi s podmorskim vrelima) ima uz istarsku obalu. Morski ošmrk ili pijavica (tromba) rijetka je pojava. — Klima je u K. mediteranska: vruća ljeta sa malo kiše, a mlake kišovite zime. U samom primorju rijetko sniježi, snježnu kapu dobivaju samo Učka i Velebit. O vremenu odlučuju vjetrovi. Od vjetrova su najznatniji: bura, suh ali studen vjetar, koji puše između sjevera i istoka, a udara na mahove i silno dere po primorskim klancima i dragama, najljuće u okolini senjskoj, i jugo ili široko, vlažan i topao južnjak ili jugoistočnjak, koji diže silne talase i donosi kišu. Bura i jugo pušu najviše u jesen i zimi, kadšto tolikom žestinom, da sprečavaju saobraćaj, ali se javljaju i u druga godišnja doba. Ugodan je vjetar maistral, koji puše najviše ljeti, od sjeverozapada, i blaži sparinu od 10 sati izjutra do večera. Burin je laki vjetar s kraja, obično iza maistrala, u noć. Iz rana se jutra diže, osobito ljeti, također ugodni vjetar zagorac (tramontana) t. j. sjevernjak. Drugi vjetrovi na K. su rjeđi, i stoga manje važni. Kad vjetra nema, onda je na moru tišina ili maina.

Sa blagom klimom u tijesnoj je vezi flora. 1.396 m visoka Učka daje izgled, kako se flora nad K. mijenja sa visinom: do 300 m nadmorske visine raste maslina, lovor, kesten (čuveni lovranski maroni) i u zaštiti paoma (Opatija), nad njima, do 500 m, hrast, a još više bukva (učki ugljenari, ponajviše Ćidi). Oko K. uspijeva vinova loza i dud, smokva, badem i drugo različno voće; naročito po otocima ima za mediteransku floru važnih biljaka makije (borovice, kadulje, ružmarina, smilja i dr.). U

Digitized by Google

moru su pustile vriježe različite alge ili resine.

Kvarnerska je fauna bogata, pa je obilan i ribolov, naročito tuna i srdele. Tečne su vrste riba: zubatac, luben, lovrata, lokarda, oslić, crvena trilja i dr. Izvrsnih ima školjkaša i vrsta korepnjaka raci, skampi, što se inače nalazi samo uz norvešku obalu, ima i velika vrsta jastoga. Kadšto se ulovi u K. i morski pas.

Gotovo svi su stanovnici K. primorja i otoka Hrvati čakavci (ili sa nijansom cakavci); samo u primorskim gradićima ima nešto Talijana, koji čine većinu od polovine stanovnika jedino u gradu Rijeci. Izvrsni su mornari i ribari, stočari, vinogradari, zidari i, gdje dopušta zemlja, ratari. *J. Modestin.*

KVARNERSKI OTOCI. V. Kvarner.

KVARTE, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez i općina Perušić, od Perušića 3 km k sjeveroistoku uz cestu u Otočac. Imaju 533 stanovnika, a znatne su zbog rimskih starina (mozaik, olovne cijevi, dio kamene škrinje za pepeo, javne rimske mjere od kamena, po kojima je mjestu današnje ime K.). U rimsko doba tu je bilo valjda naselje Epidotium. Izvan mjesta je Štitar-kula. Narod priča o crnoj kraljici, koju nalazi i na Velebitu (Kraljičina vrata).

Literatura: Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog Društva, XI, 108; K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit, 68; V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I, 120.

J. M-n.

KVAŠEK. Kuwasseg. V. u Dodatku.

KVATERNIK EUGEN, političar i revolucionar (31/10 1825, Zagreb — 11/10 1871, blizu Rakovice). Učio je gimnaziju u Zagrebu, filozofiju na Rijeci, zatim je otišao, zajedno s Antom Starčevićem, u senjsko sjemenište. Iz Senja je biskup Ožegović poslao obojicu na teologiju u Peštu, iz koje je K. izašao poslije godinu dana i upisao se na pravni fakultet. Svršio ga je 1847 i postao informator u nekoj slovačkoj plemićkoj porodici. Uoči 1848 vratio se K. u Zagreb, i postao je bilježnik banskog stola, a u martu poslao ga je Varaždin u Beč s velikim hrvatskim poslanstvom, koje je predalo kralju hrvatsku peticiju. Poslije toga ušao je K. u narodnu stražu u Zagrebu i krenuo je s nekim mladim ljudima u Požegu. Tu je organizirao omladinu za rat s Madžarima. Sudjelovao je i pri osvajanju Osijeka. Poslije toga radio je u banskom vijeću, gdje je bio zaposlen do njegova raspusta. Položivši advokatski ispit otvorio je K. advokatsku kancelariju u Brodu na Kupi. U doba apsolutizma bio je izložen raznim šikanacijama i najposlije su mu oduzeli advokaturu (1857).

Od prirode sklon misticizmu K. je pohađao riječke crkve, mnogo razmišljao i odlučio da pođe u Rusiju. Preko Praga i Varšave došao je u Petrograd 31/1 1858. Tu je obilazio ljude od utjecaja, ne bi li našao mjesto u ministarstvu vanjskih poslova, odakle će širiti svoju »ruskohrvatsku« politiku, sa idejom, da Austriju treba uništiti. Svoje misli sabrao je K. u spisu: Pensées d'un émigré Austro-Slave-Croate, koji je širio u Petrogradu u prijepisima. Posredovanjem Pogodina stupio je u rusku službu, ali bez službenog položaja. Da bi mogao kao publicist raditi protiv Austrije prešao je u Ugarsku, pošto je prije toga postao ruski podanik. Dok je radio u peštanskim arhivima, bio je zbog nekih intriga 1859 pozvan u Beč, gdje mu je savjetnik ruskoga poslanstva Rajevski saopćio, da mu Rusija otkazuje ugovor u stvari njegove političke akcije. Tada je izgubio vjeru da će caristička Rusija što učiniti za Hrvatsku. Kad su počele pripreme za austrijski rat s Francuskom i Sardinijom, otišao je K. u Italiju. Posredovanjem Tommasea došao je u dodir s Cavour-om, Ratazzi-em i upoznao se s madžarskim emigrantima. Na Cavour-ov poziv sastavio je proglas na graničare; u njemu ih je nagovarao, da ne dižu oružja protivu talijanskoga naroda. S preporučnim pismima krenuo je zatim u Pariz. Ovdje je izdao djelo: La Croatie et la confédération italienne. U tom djelu napao je Austriju i Madžarsku zbog rđavog postupanja prema Hrvatima. U Parizu je razvio K. i veoma živahnu žurnalističku akciju, dopisujući ili sarađujući po raznim listovima. Iz Pariza otišao je u Italiju i u Firenzi je izdao Glasove s križa muka naših (1859). S Rusijom je u to doba prekinuo veze. 1860 vratio se u Pariz, i tu je, posredovanjem talijanskog poslanika, bio u audijenciji kod princa Napoleona, za koga je izradio memorandum o hrvatskom pitanju. Ne

Digitized by Google

postigavši nikakva uspjeha, otišao je razočaran u Rim, ne bi li papu zainteresirao za hrvatsku stvar. Kardinal Propagande svjetovao mu je, da se izmiri s Bečom. K. se od tada trudio da se vrati u domovinu. U to doba došao je u pismeni dodir sa Strossmayer-om, koji ga je pozvao, da se vrati kući. K. je onda u novembru 1860 došao u Zagreb, i tu je odmah razvio živu političku akciju u županiji. U to doba štampao je o Strossmayer-ovom trošku djelo: Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreichs Kroatien zu der ungar. St. Stephans-Krone, i Politička razmatranja na raskršću hrvatskoga naroda. I. Oba su ova djela digla ugled i popularnost K. u hrvatskoj javnosti, i pri izborima 1861 izabran je K. u tri kotara. Sa Starčevićem udario je K. na tom saboru osnove kasnijoj stranci prava. Iste godine, opet Strossmayer-ovim troškom, izdao je K.: Was ist die Wahrheit, kao odgovor na djelo madžarskog historičara Szalay-a, A horvát kérdéshez. Poslije raspusta sabora povukao se K. u Novi Grad. Tu je napisao drugi dio svojih Političkih razmatranja. Zbog njih je 5/6 1862 osuđen na 6 nedjelja zatvora. Viši sud je osudu pooštrio izgonom iz Hrvatske.

1863 u julu ostavio je K. po drugi put otadžbinu i otišao je u Pariz. Tu je princu Napoleonu predao memorandum o načinu realizacije podunavske federacije. Pored toga, pokušao je da revolucionira poljske, češke, rumunjske i madžarske emigrante, i postao je pravi zavjerenik. K. je smatrao svoje izgnanstvo kao misiju, kao da ga je sam Bog uputio, da kao zastupnik Hrvata brani svoju otadžbinu. Međutim su propale namjere, da se Garibaldi iskrca u Dalmaciji. K. se onda vratio u Hrvatsku (u decembru 1865), ali se odmah morao vratiti u Italiju. Tu je i dalje konspirirao i očekivao neko čudo s neba za svoju Hrvatsku. Iz Italije je poduzimao da ga Rusija otpusti iz svoga podaništva, ali Rusija je tražila od njega da opravda svoje odsuće (1866). Poslije krunisanja Franje Josipa u Budimu (1867) K. je amnestiran i vratio se kući (2/7). Rauch je pokušavao da ga ponovo izagna, ali je K. ličnom intervencijom to spriječio.

1868 izdao je K. u dva sveska: Istočno pitanje i Hrvati. 1869 postao je građanin Zagreba, a 1870 dobio je advokatski dekret. 1869 i 1870 K. je živo sudjelovao u pokušajima izdavanja glasila stranke prava, Hrvata, koji su brzo propali. 1871 počeo je izlaziti nedjeljni list Hrvatska (urednik je bio Vjekoslav Bach). Uskoro se počeo K. razilaziti i sa svojim najintimnijim drugovima, naročito zbog pitanja sudjelovanja svećenstva u politici. On je radio na tome, da svećenstvo odstrani iz političke borbe, ali njegovo mišljenje ostalo je osamljeno. Od tada se K. upustio u sanjarije, i prešao je u potpuni religiozni misticizam. On je živo vjerovao, da će jednom, kad dođe čas, Bog makar i po najmanjem svom sluzi dopustiti, da se izvede uzvišeno djelo oslobođenja Hrvatske.

U prvoj polovini 1871 izgleda da je K. odlučio, da digne ustanak. U septembru udesio je sve, da prije zime započne akciju. Sporazumio se sa svojim jednomišljenicima, kako će u slučaju uspjeha u Zagrebu urediti narodnu vladu. Ustanak je namjeravao da digne u jednom dijelu ogulinske regimente (oko Plaškoga i Rakovice), pa u Zagrebu da organizira vladu, i pozove na oružje Zagorje i Podravinu. Krajem septembra pošao je K. sa Vjekoslavom Bach-om u Broćanac. K. je tu sebe proglasio za povjerenika naroda, a Bach-a imenovao za ministra financija, Antu Rakijaša za ministra rata, Radu Čujića za glavnog zapovjednika ustaških četa. Vojna akcija započela je 8/10 iz Broćanca, prema Rakovici, ali već 11/10, kad je K. sa svojim ljudima ostavio Plaški, da se povuče natrag prema Rakovici, bio je u Ljupči-planini iz zasjede ubijen. Pored njega ubijeni su Rakijaš i Bach. Čujić je ranjen i srećno je pobjegao u Bosnu, a odatle u Srbiju. Prijeki sud osudio je mnogo ustaša na smrt. Ovaj nepromišljeni korak K. i njegovih drugova bio je od presudne važnosti za sudbinu Slovena u Austro-Ugarskoj monarhiji uopće. Iskoristili su ga s uspjehom Beust i Andrássy. Hrvatski su poslovi dati ugarskoj vladi, da ih uredi prema svom nahođenju, a češki t. zv. fundamentalni članci nisu dobili sankcije.

Literatura: Životopis Eugena Kvaternika (1880); K. Šegvić, O životu i radu hrvatskog politika i revolucionarca Eugena Kvaternika (1921); Šegvić, Prvo progonstvo Eugena Kvaternika (1907).

M. Prelog.

Digitized by Google

L

LA HOUSSAYE AMELOT DE (La Use Amelo de), publicist francuski (1634, Orleans — 1706, Pariz). Pisao je u svom djelu Histoire du gouvernement de Venise (1676) o našim uskocima. *M. I.*

LA NATIONALE A. D. (La Nacional), jedno od najstarijih i najvažnijih osiguravajućih društava u Francuskoj. Osnovano je 1830, sa kapitalom od 15,000.000 francuskih franaka. Centrala je u Parizu, a filijale po cijeloj Francuskoj. Ima filijalu u Beogradu. Osigurava: život, u slučaju doživljenja ili smrti, miraze, rente, protiv požara. Ima nepokretno imanje u Beogradu. *N. S.*

LA PATRIE SERBE (La Patri Serb), mjesečni književni časopis. Počeo je izlaziti na francuskom jeziku 1916 u Vitreux-u, pa je nastavljen u Parizu, gdje je izlazio do kraja 1918. Namijenjen u početku školskoj omladini, kasnije je dobio širi značaj. Pokretač i urednik bio je Dr. Drag. Ikonić. *U. Dž.*

LA SERBIE (La Serbi), nedjeljni politički list. Izlazio je u Genèvi, pod uredništvom Dr. L. Markovića, 1916 do 1918, na francuskom jeziku. *U. Dž.*

LAAS ANDRIJA, arhitekt. V. Andre von Lack.

LAB. 1. V. Malo Kosovo.

2. Rijeka u staroj Srbiji, desni pritok Sitnice. Izvire sa jugoistočne padine Kopaonika (Pilatovica 1.705 m, Madljika 1.334 m), kao Belašnica i Mavrička Reka, a imenom L. zove se tek od njihova sastava, ispod sela Polatne. L. uglavnom teče k jugojugoistoku, od Podujeva na jug, a u donjem toku na jugozapad, zapad i sjeverozapad. Uliva se oko 0·3 km nizvodno od Ćerkeskeja. Glavni su mu pritoci: Brvenica s lijeve, a Kačandolska Reka s desne strane. Dužina toka je 68 km, a površina porječja 1.014 km². *P. V.*

LABBÉ PAUL (Labe Pol), publicist i eksplorator francuski, sekretar društva Alliance française (1868, Pariz). Držao je za vrijeme rata niz predavanja o srpskom narodu. Izdao je brošuru L'Effort Serbe (1916) i pripovijetku Histoire d'un jeune Serbe (1918). *M. I.*

LABEATI (Labeates), ilirsko pleme, koje je u grčko-rimsko doba živjelo na obalama Skadarskog jezera, koje se u to doba zvalo Labeatsko jezero. Za ilirskog kralja Gencija, koga su Rimljani pobijedili 168 prije Kr., kaže se u nekim starim izvorima, da je bio labeatski kralj. To mu se ime daje ili zato, što je prijestolnica njegovog kraljevstva bio Skadar, ili što je njegova dinastija bila od labeatskog plemena. Ali Gencije je vladao ne samo Labeatima, nego je njegova država obuhvatala i mnoga druga ilirska plemena i pružala se otprilike sve do Neretve. *N. V.*

LABIN, selo u Dalmaciji, oblast i srez Split, općina Trogir, od Trogira k sjeveru, ispod Labišnjice (701 m), stanica dalmatinske željeznice od Splita 38 km. Ima 1.100 stanovnika. Spominje se 1103 (Labena villa), 1207 (villa Labena), 1315 (praedium de Labena). *J. M-n.*

LABOULAYE EDUARD (Labule Eduar), publicist, pravnik i političar francuski (1811 — 1883). Bio je profesor uporednog zakonodavstva, i administrator francuskog kolegea, član instituta, poslanik i senator. Pored radova iz politike i socijalne ekonomije, u liberalnom duhu, pisao je i o srpskoj narodnoj poeziji u svojoj knjizi L'Allemagne et les Pays slaves (1856; 1865²), i u posebnoj knjizi Les Serbes. Njegovu pripovijetku Zlatno runo, inspiriranu srpskim narodnim životom, preveo je S. Matavulj. *M. I.*

LABRY RAOUL (Labri Raul), francuski administrativni oficir. Kao član francuske liječničke misije u Srbiji, opisao je povlačenje srpske vojske 1915

Digitized by Google

u knjizi Avec l'Armée serbe en retraite. A travers l'Albanie et le Monténégro (1916). *M. I.*

LABUDSKO GOVEDO (Lavanthaler). V. Marijadvorska pasmina i koruško plavo govedo.

LACAZE (Lakaz), francuski viceadmiral (1860 — 1922). L. je svršio pomorsku školu 1879, postao je kapetan fregate 1899, kapetan bojnog broda 1906, pomorski ataše u Rimu 1906, šef pomorskog generalštaba 1907, kontra-admiral i šef kabineta ministra Delcasse-a 1911. Kao pomorski komandant u Marseille-u organizirao je 1915 transport trupa za Dardanele. 29/10 1915 postao je ministar mornarice u kabinetu Briand-ovom, i ostao je to i u kabinetu Ribot-ovom. Poslije povlačenja srpske vojske, poduzeo je mjere za prijevoz srpskih trupa i izbjeglica, i u tome je stekao naročitih zasluga za srpski narod. *M. I.*

LACK ANDRE VON. V. Andre von Lack.

LACKOVIĆ STJEPAN od plemena Apor, sin Lacka (Filius Laczk). Hrvati zovu njega i njegove sinove Lackovićima. 1347—1350 bio je L. vojvoda erdeljski i župan solnočki, 1351—1352 hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban. 1348 imenovao ga je Ljudevit I., poslije uspješne vojne u Napulju, za svoga namjesnika u napuljskom kraljevstvu. 1350 morao je da pobjegne iz Napulja ispred kraljice Ivane, ali se vratio s kraljem Ljudevitom, koji je pokrenuo novu vojnu na Napulj. Zbog zasluga, što ih je L. stekao u tim napuljskim vojnama, dao je Ljudevit, njemu i njegovim sinovima, za sva vremena gradove Štrigovo i Čakovac između Drave i Mure. Tako su Lackovići postali slavonski velikaši. 1351 postavljen je L. za bana čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije i ostao je to do decembra 1352. L. je imao 5 sinova, od kojih je Emerik bio ban hrvatski 1368, a naročito se još istakao Stjepan.

Literatura: V. Klaić, Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. (Rad, 142); V. Klaić, Povjest Hrvata, II (1900). *M. P-g.*

LACKOVIĆ STJEPAN OD ČAKOVCA, sin bana L. Stjepana, bio je, kao i on, erdeljski vojvoda, a odlikovao se u različitim vojnim ekspedicijama kralja Ljudevita I. 1383—1384 bio je ban hrvatsko-dalmatinski, imenovan od kraljice Jelisave, matere kraljice Marije. Ali njegovo banovanje bilo je kratko, jer je ubrzo bio smijenjen. L. se tada priključio pokretu braće Horvata i Paližne, i dopratio je Karla Dračkoga u Budim. Poslije tragične Karlove smrti izgleda da je dobio oproštaj od kraljice Jelisave. U velikoj križarskoj vojni, što ju je poveo Sigismund protiv Turaka, u bitki kod Nikopolja, zapovijedao je L. desnim krilom, ali je među prvima odmah u početku boja pobjegao sa bojišta (1396). U to vrijeme se u Hrvatskoj podigla buna i proglašen je za kralja Ladislav Napuljski, sin Karla Dračkoga. L. je pozvao u zemlju Ladislava, ali ovaj je bio spriječen ratom sa Francuzima, a imenovao je za glavne namjesnike u Ugarskoj i Hrvatskoj L. S. i njegova rođaka Stjepana od Šimontornje. L. je u Ladislavovo ime poslao poslanike sultanu Bajazitu, koji su imali s njime da ugovore mir. Poslije srećnog povratka, nakon nikopoljske katastrofe, sazvao je Sigismund sabor u Križevce, ne bi li se na miran način pogodio sa svojim protivnicima. Na saboru je bilo više Sigismundovih pristalica nego protivnika, i stvorio se sukob, u kome je poginuo L. S. i nekoliko njegovih drugova. Njih su sve mrtve pobacali kroz prozore (»Krvavi sabor« 27/2 1397).

Literatura: F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba (1902); V. Klaić, Povjest Hrvata, II (1900); F. Šišić, Bitka kod Nikopolja (Glasnik Zemaljskog Muzeja, VIII, 1896). *M. Prelog.*

LAĆARAK, selo u Srijemu, u srezu mitrovačkom, kod Srijemske Mitrovice k sjeverozapadu, na 45° sjev. šir. Ima 4.575 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, željezničku stanicu i poštu. Tu je parna pilana s pogonom od 150 HP. Pripada D. D. Varda u Sarajevu, koje joj otprema građu iz svojih šuma kod Višegrada splavima niz Drinu pa Savu. *J. M-n.*

LADA, društvo srpskih umjetnika, slikara i kipara. Osnovano je 1904, povodom stogodišnjice prvog srpskog ustanka, sa zadatkom da radi na približavanju i združivanju jugoslovenskih umjetnika. Od svoga postanka L. je sudjelovala i izlagala radove svo-

Digitized by Google

jih članova na svima jugoslovenskim izložbama u Beogradu, Zagrebu i Sofiji. Do 1924 priredila je i sedam svojih posebnih izložaba, a sudjelovala je i u drugim kulturno-patriotskim manifestacijama. *B. M.*

LADANJE DONJE, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Ivanec, općina Maruševec, podno gore Kolosa, od Varaždina 14 km k zapadu. Ima 1.134 stanovnika, vlasteoski dvorac (Ladanjsko Brezje) i ugljenokop lignita (1922: 36.156 t). *J. M-n.*

LADICA. V. Običaji seljački.

LAGINJA MATKO DR., hrvatski ban od februara do decembra 1920 (10/8 1852, Klana, kastavska općina). Učio je gimnaziju na Rijeci, a pravo u Zagrebu i Grazu, gdje je promoviran za doktora prava. Zatim je studirao i trgovačke nauke u Grazu i Trstu. Služio je kod erarske advokature na Rijeci, zatim kod magistrata u Zagrebu i više godina kao općinski tajnik u Kastvu. 1900—1915 bio je advokat u Pulju (Istra). 1883—1911 bio je član pokrajinskog istarskog sabora, a 1891—1892 i 1896—1918 poslanik na carevinskom vijeću u Beču. Rad njegov kao političara usko je vezan za hrvatski preporođaj Istre, za koji je stekao velike zasluge. 1915 preselio se L. iz Istre u Zagreb. Poslije 1918 bio je povjerenik narodnoga vijeća za Istru, član privremenog narodnog predstavništva i ustavotvorne skupštine i hrvatski ban.

L. je publicirao mnogo političkih članaka u istarskim glasilima Naša Sloga i Omnibus. Izdao je Hrvatske narodne pjesme iz Istre i Kvarnerskih otoka (1879/80), Studije o kastavskom i vinodolskom statutu (1880), Kastav, grad i općina (1889), historiju, opis, statistiku i kulturno-pravne crtice iz starog statuta i drugih spisa. U mlađim godinama publicirao je L. u zagrebačkom Viencu nekoliko istarskih pričica i napisao je komediju iz kastavskog života u čakavskom dijalektu: Šilo za ognjilo.

M. Prelog.

LAH IVAN DR., književnik (9/12 1881, Trnovo, kod Ilirske Bistrice). Mladost je proveo u Šmarju i Dolenskoj, svršio je gimnaziju u Ljubljani, a studirao je u Pragu slavistiku i filozofiju (kod Masarika i Drtine). Promoviran je 1910. Poslije toga živio je u Ljubljani. U početku Svjetskog Rata je uhapšen, kao politički sumnjiv, a onda je uzet u vojsku. Na rumunjskoj fronti bio je opasno ranjen (1917) i došao je u Prag. Poslije prevrata služio je kao suplent na realci u Ljubljani (1918/19), kod magistrata u Mariboru (1919/20), a od tada je bio prvo suplent pa profesor na gradskoj ženskoj realnoj gimnaziji u Ljubljani.

L. je već kao gimnazist (1900) počeo da saraduje u Dom in Svetu sa kraćim pripovijetkama, u kojima je prikazivao dolenske tipove. Pisao je i za Domačega Prijatelja, Mohorjevu Družbu i dr. Poslije je prihvatio prije svega Slovan (od 1906) i Ljubljanski Zvon (od 1905). Započeo je također veće kompozicije. Kod Mohorjeve Družbe izdao je pripovijetku iz prematskog doba, Uporniki (1906), u Slovanu roman Iz časov romantike (1906), u Matici Slovenskoj roman iz doba francuske okupacije, Brambovci (2 dela, 1910/11), pored toga pripovijetku iz doba reformacije Vaška Kronika (1907) i starokorotansku pripovijetku Angelin Hidar (1923). Napisao je i pripovijetku u stihovima Gospod Ravbar (Dom in Svet, 1906) i sredovječni roman u stihovima Gabrijan i Šembilija (Ženski Svet, 1913/24). Za djecu je napisao vojničku pripovijetku Dore i prizore Miklavž prihaja (1924). Pokušao je i sa dramom, ali ne sa mnogo uspjeha (Noč na Hmeljniku 1921, Pepeluh). Preveo je Češke pravljice (1922) i izbor iz čeških pjesnika 19 vijeka (Češka antologija). Napisao je u raznim listovima i zbornicima mnogo književno- i kulturno-historijskih članaka, rasprava i izvještaja, osobito iz slovenačke, češke i ruske književnosti, najviše informativnog značaja: Tjutčev i Homjakov, (Dom in Svet, 1904), Šmarski Šomašter in njegova doba (Dom in Svet, 1905), Mahov Maj (Ljubljanski Zvon, 1905) Jan Lego (Zbornik Matice Slovenske, 1907), Slovenačko šolstvo za vrijeme reformacije, Popotnik, 1910, Češka moderna literatura (Ljubljanski Zvon, 1911), Jar. Vrhlicki (Slovan, 1912 i mnogo dr.). Opisao je u podliscima svoja putovanja u Rusiju (1910), Dalmaciju (1921), Čehoslovačku (1922) i izdao je Knjigu spominov iz vojnog doba (1925).

Literatura: Zrnje (Maribor 11/12 1920, 8). *I. Grafenauer.*

Digitized by Google

LAHINJA, rječica u Slovenačkoj, lijevi pritok Kolpe (Kupe). Izvire na sjevernoj padini Vušeca (617 m) i Kobileca (297 m). L. vrlo nepravilnim tokom teče k sjeveru, od Črnomelja na istok, pa na sjever, a od Stranske Vasi na istok-sjeveroistok. Uliva se kod Primosteka, oko 3 km južno-jugozapadno od Metlike. Dužina toka je 27·9 km, a površina porječja 315·1 km². *P. V.*

LAJBEK, muški prsluk od plave čohe, crvenim gajtanom ukrašen. Nosi se u okolini Zagreba. *N. Z.*

LAJER: LEOPOLD, MARKO, VALENTIN, slikari. — Leopold (20/11 1752, Kranj — 12/4 1828, Kranj). L. je osnivač slikarsko-obrtne škole, ekletik je u kompoziciji i slikao je vrlo često po motivima slika J. M. Kremser-Schmidta. 1814 naslikao je po Kronachu čudotvornu sliku Bogorodice na Brezjama, koja je jedna od najpopularnijih slovenačkih slika. L. je bio vrlo popularan slikar. Njegovih radova ima mnogo u Kranjskoj i Koruškoj, a radio je većinom obrtnim načinom. Slikarstvom se bavio i L. otac Marko (12/4 1727, Kranj — 27/12 1808, Kranj). Njegove su crkvene slike Sv. Andrija u Zbiljama 1762, Sv. Janeza Krst. u Spodnjoj Besnici 1769, Ecce Homo u Otočama 1763. Bio je slikar i L. brat Valentin (6/2 1763, Kranj — 5/7 1810, Kranj).

Literatura: V. Steska, Carniola (nova vrsta, V). *F. S.*

LAJOVIC ANTON, kompozitor (19/12 1878, Vače). Učio je gimnaziju u Ljubljani, a pravo na univerzitetu u Beču (1897—1901). Muziku je učio u školi Glasbene Matice u Ljubljani (1895 do 1897) i kod Roberta Fuchsa na konzervatoriju u Beču (1897—1902). Služio je u Ljubljani (1907—1911), Brdu (1911 do 1913), Kranju (1913—1914), Brdu (1914—1918), a od 1919 je u Ljubljani. Sada je sudski savjetnik. 1908—1910 bio je u školi Glasbene Matice nastavnik za harmoniju i kontrapunkt. L. kompozicije su: solo-pjesme sa klavirom (3 sveska), više muških, ženskih i mješovitih zborova (3 sveska), tri simfonijska komada za orkestar, tri pjesme za jedan glas i orkestar, psalam (kantata za tenor, mješoviti zbor i veliki orkestar), koledniči, tri pjesme za osam-, odnosno šest-glasovni ženski zbor, tri dueta za ženske glasove i klavir, tri terceta za ženske glasove i klavir, više solo-pjesama sa klavirom. *J. M.*

LAKATOŠ JOSIP (1884, Ilok). Studirao je filozofski i pravni fakultet u Zagrebu i Pragu. Publicist je i novinar, redaktor više listova (Hrvatska, Prijatelj Naroda, Obzor, Novosti). 1918 pokrenuo je L. list Jug. Bio je ekspert naše delegacije u Parizu na konferenciji mira. Od 1/9 1918 glavni je i odgovorni redaktor Jugoslovenskog Lloyd-a, dnevnika za narodno-gospodarske interese. L. je prevodio s ruskog i češkog. Važnija su mu djela: Narodna statistika (dva izdanja), Jugoslavija u svijetlu statistike (1918), Industrija Slovenije (1922), Industrija Dalmacije (1923), Industrija Bosne i Hercegovine (1924, u zajednici s Dr. A. Despićem), Industrija Hrvatske i Slavonije (1924). Sada radi na prikazima industrije ostalih naših pokrajina i nekim privrednim publikacijama. *S. D.*

LAKAVICA, kotlina u južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, u porječju istoimene rijeke, lijevog pritoka Bregalnice, niže Štipa. Uporedna sa dolinom Vardara, a nagnuta sasvim u suprotnom pravcu, kotlina L. pruža se od jugoistoka na sjeverozapad u dužinu 38 km, i njeno je porječje 438·69 km². L. je otvorena prema donjoj Bregalnici i Ovčjem Polju, dok je na jugozapadnoj strani, od Tikveša i doline Vardara, ograđena niskom planinskom prečagom od oligocenskih pješčenika i škriljevaca, i paleozojskih škriljevaca i mramora, a na sjeveroistočnoj joj se strani izdižu ogranci kristalaste planinske mase šumovite Plačkovice. Na krajnjoj jugoistočnoj strani, uvrh izvorišta rijeke L., kotlina je širokom i niskom povijom Vodočnom (571 m) skoro otvorena prema Strumičkom Polju. Prema Radoviškom Polju kotlina L. je potpuno otvorena: otuda ovamo kroz klisuru Derven pritiče Madenska Reka, desni i najveći pritok rijeke L. Madenska Reka više Dervena bila je do starijeg diluvija izvorni krak Strumice, a onda je piraterijom kroz Derven uvučena u porječje rijeke L., dok se u njenoj napuštenoj dolini, na rubu Radoviškog Polja, načinilo nisko razvode u poviji Topolnice više sela Damnjana (490 m). Gornji i srednji dio kotline L. ispunjen je neogenim jezerskim sedimentima. Između ova

Digitized by Google

dva dijela rijeka L. je u eruptivnoj oazi andezita i mezozojskih serpentina usjekla kratku Treskavačku Klisuru, izvan koje je u cijeloj ostaloj kotlini dolina L. široka i blagih strana, rijeka meandrira kroz široku navodnjenu ravnicu, koja čini plodne »laki« (luke). Po ovim lakama je i ime rijeke i predjela L. Zove se još i Kriva L., prema mnogobrojnim malim riječnim meandrima (krivinama) u lakama. L. je pod utjecajem sredozemne klime i znatne plodnosti. U lakama su i orizišta (rižišta).

Župa i rijeka L. se u srednjem vijeku spominje kao Lukavica. 1328 kralj Stevan Dečanski je »u Lukavici« potvrdio neka sela koja i sada postoje (Brest, Suhogrlo, Leskovica) kao darove protosevasta Hrelje manastiru Hilandaru. 1332 je ova sela potvrdio i kralj Dušan, napominjući da su bila »selišta zapustevša od veka«, pa ih je Hrelja »naselio od tuđih zemalja«. U L. je za vrijeme cara Dušana veliki vojvoda Nikola Stanević podigao u Konči crkvu Sv. Stevana, a car Uroš je 1366 ovu crkvu i neka sela, od kojih i sada većina postoje (Konča, Lubnica. Dedino, Rakitec, Negronofoti — Negrenovci) potvrdio Hilandaru. Vidi se kako je L. u ranijim ratovima bila najvećim dijelom raseljena, pa je onda ponovo naseljavana. — U tursko doba, od početka 16 vijeka, u L. su se naseljavali Juruci iz Male Azije, naročito na strani kotline prema Plačkovici. Od tada L. čini dio u sastavu Jurukluka. No pored svega, u većini nižih sela L. održalo se srpsko stanovništvo. Srbi Lakavičani imaju vrlo karakterističnu narodnu nošnju i sačuvali su stare običaje, među kojima su pored »službe« (slave) osobiti običaji i narodne pjesme, koje sadrže jasne tragove još poganskog stanja.

L. ima veliku saobraćajnu važnost. Uporedno sa starom vardarskom komunikacijom, koja je u tursko doba kroz klisure bila oteščana nesigurnošću od haramija, kroz L. su prolazili Veliki ili Solunski put i Serski put. U projektu je normalna željeznička pruga, koja će, kao krak bregalničke, kroz L. spojiti strumički bazen sa glavnom prugom. Privredna i administrativna sjedišta za L. su Štip i Radovište, po čemu donji dio L. spada u »štipsko«, a gornji u »radoviško«.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906).

V. Radovanović.

LAKLJAN, ostrvo na Jadranskom moru, sjeverozapadno od Šipana, na 42° 44·4′ sjev. šir. i 17° 49′ ist. od Gr. L. je kamenito ostrvo, pod vegetacijom, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. L. je dugačak 4·5 km, širok do 1 km i zauzima površinu od 3·45 km². Najviši vrh na L. visok je 225 m. Na L. nema nijednog naselja. *P. V.*

LAKTAŠI-ILIDŽA, 19 km od Banje Luke. Izvor je indiferentne vode 20° C. Primitivno je uređena. *L. N.*

LALOŠEVIĆ JOVAN, advokat (28/3 1870, Sombor). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Somboru, a pravo u Budimpešti. Poslije svršenih nauka otvorio je advokatsku kancelariju u Somboru, te je živo sudjelovao u nacionalnom, prosvjetnom, privrednom i društvenom životu srpskoga naroda u Ugarskoj. 1914 branio je Ruse veleizdajnike u Marmarosszigetu. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je progonjen. Veliki narodni savjet u Novom Sadu 25/11 1918 izabrao ga je za predsjednika narodne uprave. Kao takav preuzeo je civilnu vlast od madžarskih vlasti, te je organizirao administraciju i sudstvo u Vojvodini. Bio je izabran za poslanika u ustavotvornu skupštinu, a 1923 ponovno je izabran za narodnog poslanika. Napisao je: Agrarna Reforma u Vojvodini, Ustrojstvo za narodnu upravu. Poslovnik velikog narodnog saveta; Nacrt zakona o ekspropriaciji velikih poseda. Organizacijom srpskih pjevačkih društava učinio je dosta na održanju nacionalne svijesti srpskog naroda u Ugarskoj. *D. P.*

LAMANSKI VLADIMIR IVANOVIČ, slavist (1833, Petrograd — 2/12 1914, Petrograd). L. je učenik I. Sreznevskoga i jedan od glavnih zastupnika ruskih slavjanofila. Profesor na univerzitetu u Petrogradu postao je 1865. Radio je veoma mnogo na polju slavistike, svojski se trudio oko predavanja i učenika i bio je jedan od publicističkih vođa slavjanofila. On je branio slavjanofilske nazore na svoj način. Postavio je tezu o slavenskogrčkom svijetu prema germanoromanskom i smatrao je taj kulturni krug sredinom između Azije i zapada.

Digitized by Google

Većina njegovih naučnih radova išla je za tim da dokaže naučnost njegova shvaćanja slovenskogrčkog svijeta. L. se nije mnogo, naročito ne izdrživo, bavio filološkim pitanjima. Privlačila ga je velika slovenska politika. Radio je, prekidao i ostavljao nedovršene svoje naučne radove, a unosio je u njih svoje ozloglašene ekskurze, koji su onemogućivali skladnu kompoziciju njegovih djela. — Odmah iza njegova prvog znamenitog rada, O Slovenima u Maloj Aziji, Africi i Španiji (1859), dolazi znameniti sastav L., Srbija i jugoslovenske provincije Austrije (1864), u kome je više političkog razlaganja nego suhog naučnog ispitivanja. Iste godine izašao je njegov odličan rad, O nekim slovenskim rukopisima u Beogradu, Zagrebu i Beču, s filološkim i historijskim primjedbama. 1868 objavio je L. veliki plan mitropolita St. Stratimirovića o oslobođenju Srbije s pomoću Rusije. — Dok je strasno branio svoje shvaćanje slovenskogrčkog svijeta i proučavao radi toga sve narode, od najprimitivnijih do najkulturnijih, nije L. smetao s uma srpske probleme, koji su ga uvijek živo zanimali. Njima se naročito bavio, dok je proučavao bogatu građu mletačkih arhiva. Rezultat njegovih istraživanja je, u ovom pravcu, smješten u neobično nepreglednom, ali punom informacija i dobrih ideja, djelu: Secrets d'état de Venise, documents, extraits, notices et etudes, servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVe et au XVIe siècle (1884), u kom nisu samo ispisi iz arhiva, nego i čitave rasprave L. — Od 1890 izdavao je L. etnografski časopis Živa Starina. Njegovi mnogobrojni učenici i prijatelji izdali su, u čast L. 25-godišnjice i 50-godišnjice naučnog rada, veoma lijepe Zbornike, u kojima ima dobrih članaka o Srbima i od Srba pisanih. *N. Radojčić.*

LAMARTINE ALPHONSE DE (Lamartin), veliki francuski pjesnik (21/10 1790, Macon — 21/3 1869, Pariz. Stekao je ubrzo slavu svojim zbirkama pjesama, i izabran je 1830 za člana francuske akademije. 1832 je poduzeo put na istok, i pri povratku je proputovao kroz Srbiju, o kojoj govori sa proročkom simpatijom (Voyage en Orient, 1835). U izdanju ovoga putopisa od 1861, L. je preštampao više srpskih narodnih pjesama u prijevodu Elise Voyard. Izdao je 1840 Vues, discours et articles sur la question d'Orient i govorio je o Srbima u svojoj Histoire de la Turquie (1854—1855). Izabran za poslanika, L. je igrao vidnu ulogu u revoluciji 1848, i postao je član privremene vlade. Pored spjevova Jocelyn (1836), La Chute d'un ange (1838), L. je izdao jednu živu i veliku historiju francuske revolucije (Les Girondins, 1846). Pjesnik širokog zamaha, humane i filozofske inspiracije, spiritualist i panteist, L. je vršio znatan utjecaj i u srpskoj književnosti.

Literatura: M. Đ. Milićević, Spomenik, 17; Sv. Petrović, Lamartinovo putovanje kroz Srbiju (Srpski Književni Glasnik, 30, 756). *M. I.*

LAMBROVIĆ LEONTIJE, beogradski mitropolit 1801—1813. Podrijetlom je bio Grk i pitomac svoga prethodnika, mitropolita Metodija. Živio je i radio u doba prvog srpskog ustanka. Bio je u prijateljstvu sa dahijama; njegovom izdajom pogubljen je narodni mučenik Hadži Ruvim Nenadović 29/1 1804. Kasnije je pristao uz ustanike i činio im je usluge. 1809, L. je zajedno sa svojim sunarodnikom, ruskim političkim agentom Rodofinikinom, napustio Srbiju, i do 1811 proveo je u Vlaškoj. Vrativši se u Srbiju živio je u Kragujevcu do katastrofe 1813, kada je sa drugim narodnim prvacima konačno napustio Srbiju.

Literatura: M. Vukićević, Leontije Lambrović, beogradski mitropolit (1901). *R. G.*

LANAC je mjera za površine zemlje. Mjeri 2.000 četvornih hvati. V. Jutro. *O. F.*

LANG JOSIP, biskup. V. dodatak.

LANG MILAN (10/9 1863, Volavje, županija zagrebačka). Svršio je malu realku i učiteljsku školu u Zagrebu. Od 1883 bio je učitelj, a 1895—1922 upravitelj škole u Samoboru, gdje i danas boravi. Agilan je član kulturnih lokalnih društava. Proučava naročito narodni život, a bavi se i prirodnim naukama. Osnovao je i uredio lokalni školski muzej. Saradnik je omladinskih i pedagoških listova i Zbornika za narodni život i običaje. Glavno mu je djelo: Samobor, narodni život i običaji (1915). *V. T.*

Digitized by Google

LANGHOFFER AUGUST DR., redovan profesor zoologije i direktor zoološkog odjeljenja narodnog muzeja u Zagrebu (1861, Kisač). Osnovnu i srednju školu učio je u Osijeku i Sarvašu, 1879—1883 sveučilište u Zagrebu, 1883/84 u Jeni, gdje je 1888 položio doktorat. Zatim je bio srednjoškolski nastavnik u nekoliko mjesta Hrvatske i Slavonije. Od 1901 je profesor zoologije na zagrebačkom sveučilištu i direktor zoološkog muzeja. Od 1922 je počasni član hrvatskog prirodoslovnog društva. Po struci je entomolog. — Pored više popularnonaučnih članaka, nekrologa i bilježaka, napisao je ove radove: O morfologiji usnih dijelova u insekata; Čeljusti himenoptera, imenito Apida (Rad, 122), Prilozi poznavanju usnih česti himenoptera (Rad, 133) i druge. O entomobiologiji: Entomobiološka opažanja hrvatske faune (Rad, 195), Blütenbiol. Beob. an Dipteren u. Apiden (Zeitschr. f. wiss. Ins.-biol., 15, 1910) i t. d. Ima i nekoliko priloga fauni insekata i pećinskoj fauni. Jugoslavenska akademija izdala je L. popularno-naučni spis: Crvi nametnici s osobitim obzirom na čovjeka (1912). *J. H.*

LANGŠAN KOKOŠ (Langshan) je teška pasmina košin-tipa. Uvezena je 1872 iz Mandurije. Postoji: tamnozeleni, tamno-modri, bijeli i žuti varijetet. Ekonomska korist odgovara onoj orpington kokoši. U manjem broju uvezena je i u naše krajeve. *S. U.*

LANGUS MATEVŽ, slikar (9/9 1792, Kamna Gorica — 20/10 1855, Ljubljana). Učio je u Celovcu kod slikara Schreibers-a, i kod F. Kavčića, a akademiju u Beču. Zatim je živio kratko vrijeme u Ljubljani, bio je na studijama u Italiji, a živio je zatim, od 1829, stalno u Ljubljani. K. je radio freske, portrete i pobožne slike uljem. Glavna djela su mu: Portreti poznatih savremenih ličnosti (Primčeva Julija, autoportret i t. d.), freske u crkvi na Šmarnoj Gori (1842, 1846/47), kube stolne crkve u Ljubljani (1843), pet kapela i svod u franjevačkoj crkvi u Ljubljani (1845, 1848—1855).

Literatura: V. Steska, Dom in Svet (1904). *F. S.*

LANUX PIERRE DE (Laniks Pjer de), francuski publicist (1886, Pariz). Obišao je Srbiju za vrijeme balkanskog rata i izdao je 1916 knjigu La Yougoslavie, s predgovorom Paul Adams-a. U saradnji s Augustinom Ujevićem objavio je 1916 Grammaire élémentaire de la langue serbe. *M. I.*

LANJAC (cervus dama), zastupnik porodice jelena, sa lopatastim rogovima, potiče iz zemalja oko Sredozemnog mora. Odatle je uveden i kod nas, pa se goji još i danas u nekim perivojima i zvjerinjacima, u Slovenačkoj, u Pardovcu i Slivnici. U Zajezdi, u hrvatskom Zagorju, bilo je L. u malom broju i u slobodnom lovištu. *E. R.*

LAONIK. V. Halkondil.

LAPAČKO POLJE, krasko polje u Hrvatskoj, oko 23 km zapadno-jugozapadno od Bjelajskog Polja. Na sjeveroistoku je L. P. ograničeno Visočinom 1.124 m i Gologušom 1.052 m, na sjeveru Tišmanom 853 m, na jugozapadu Seblinom 1.657 m, Rudim Liscem 1.611 m, Kukom 1.152 m i Bistricom Glavom 1.268 m, a na jugoistoku se diže Lisac 998 m. Strane L. P. sastavljene su od trijaskih i jurskih vapnenaca, a dno je aluvijalno, sa izuzetkom glavice Oblaja 661 m, koja je također od vapnenca. L. P. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, dugačko je 4·8 km, široko do 3·2 km, i ima skoro ovalan oblik. Polje je na apsolutnoj visini 537 do 570 m, i zauzima površinu od 6·8 km². Kroz L. P. protiče nekoliko ponornica, koje su vrlo kratkoga toka. To su potočići Kula, Jošić i Rijeka. Osim toga, u polju ima desetak malih jezera, od kojih većina ljeti presuši, a stalno imaju vodu Crno i Ligića jezero. Za vrijeme jesenjih kiša i proljetnog topljenja snijega počne voda teći iz 40—50 vrela, koja izazovu poplavu na površini do 3·9 km². Po rubovima L. P. ima nekoliko naselja, od kojih su najveća: Donji Lapac sa 225 domova i 1.044 stanovnika i Dnopolje sa 151 domom i 778 stanovnika, a manja su: Oraovac, Gornji Lapac i zaselak Birovača. *P. Vujević.*

LAPAD, poluotok u dubrovačkom kraju, od Dubrovnika k sjeverozapadu, otcijepljen od kopna gruškom lukom (Gruž), danačkom dragom (Danče) i udolinom među njima, kojom preko uzvisine Boninovo vodi cesta iz Dubrovnika u Gruž. Od zapada se u poluotok uvalila Lapadska

Digitized by Google

draga, koja ga dijeli na dva dijela. Južni se dio završuje nad Dančama rtom, na kome je podignuta dubrovačkih mornara zavjetna crkvica Gospe od Milosrđa, sagrađena na početku 17 vijeka. Poviše Gospe na lijevoj glavici, usred gustih borova, ima druga manja crkvica Sv. Vlaha od Gorice. Tu se diže najviši vis poluotoka Petka (197 m), sa divnim pogledom na okolinu. Oko sjevernog dijela poluotoka (vis 101 m), gdje ima na žalu skup kuća Gundulića, ulazi se u gruško luku i u (dubrovačku) Rijeku (Ombla). Na dnu gruške luke, na istočnoj padini poluotoka, mjesto je L. nasuprot Gružu. Jedno s drugim ima 2.758 stanovnika, koji se broje u općinu grada Dubrovnika. Flora je na L. mediteranska: pored borika i vinograda ima čempresa, oleandera, lovorike, smokava, pomoranče, limuna, agava i dr. Kupalište. *J. M-n.*

LAPAINE VALENTIN, inžinjer (1843, Vojski, kod Idrije — 21/2 1923, Zagreb). Bio je tehnički savjetnik u Zagrebu. Učio je visoku tehničku školu u Grazu. 1866—1899 proveo je u tehničkoj službi u raznim mjestima. Izveo je mnogobrojne građevine, od kojih su najvažnije: zemaljska cesta Ogulin—Novi (1872), cesta Stara Gradiška—Lipik, kod Bjelanovca (1876—1877), veliki obalni radovi kod Zemuna (1886 do 1889), Majski kanal kod Gline, zaštitne radnje na savskoj obali na više mjesta, regulacije raznih potoka, kanalizacija Jelas-polja i jugoistočnog Srijema, vodovod Gospić, Senj, Crikvenica i t. d. — L. je izveo glavnu osnovu za kanalizaciju grada Zagreba, koja je po njegovom projektiranju i izvedena. L. je razvio živu djelatnost i na stručnoj publicistici. Mnogo je sarađivao u Vijestima Hrvatskog Društva Inžinjera i Arhitekata, Inženjeru, Tehničkom Listu, Narodnim Novinama, Agramer Zeitung-u i Danubius-u. Napisao je: Stare i nove vodogradevine u Hrvatskoj i Slavoniji. L. je bio 1890—1894 tajnik društva hrvatskih inžinjera i arhitekata. Četiri godine uređivao je Vijesti Hrvatskog Društva Inžinjera i Arhitekata. *S. Deželić.*

LAPČEVIĆ DRAGIŠA, novinar (13/10 1864, Užice). Svršio je tri razreda osnovne škole. Od rane mladosti sudjelovao je u političkim pokretima. Za vrijeme Obrenovića bio je gonjen i zatvaran. 1899, poslije Ivandanjskog atentata, zatvoren je i okovan. Poslije pada Obrenovića izabran je za narodnog poslanika socijalističke stranke 10/7 1905 i bio je biran sve do ustavotvorne skupštine. Smatran je uvijek kao šef te stranke, do njenog rascijepa. Posljednjih godina povukao se L. iz aktivne politike. L. je radio na mnogim političkim, književnim, stručnim i dječjim listovima: Novom Beogradskom Dnevniku, Narodnoj Misli, Dnevnom Listu, Takovu, Zlatiboru, Odjeku, Radničkim Novinama, Trgovinskom Glasniku, Srpskom Književnom Glasniku, Misli, Životu, Borbi, Težaku, Srpčetu, Đačetu i dr. — Napisao je mnogo djela i brošura, od kojih su važnija: Iz knjiga (1892), Zulumćarstvo (1893), Radnički zahtevi i predlog zakona o radnjama (1905), Kako buržoaska država pljačka radnika (1905), Komunalna politika (1906), Privredna propast ili industrijaliziranje Srbije (1906), Pustošenje Srbije (1907), O državnom budžetu (1907), Što će nam organizacija (1910, preštampano 1911 i 1922), Sindikalna veća (1911), Agitacija i organizacija (1911), Sindikalni pokreti u Srbiji 1909 i 1910 (1911), Stanje Stare Srbije i Maćedonije (1913), Selo u novim krajevima (1914), Naše državne finansije (1919), Istorija socijalizma u Srbiji (1922), Sindikalna praksa (1922), O našim Muslimanima (1924), Rat i srpska socijalna demokratija (1925) i dr. Pored tih političkih i socijalnih djela L. je pisao i privredne, etnografske i druge rasprave, kao: Poljoprivredna čitanka (I 1893, II 1898), Poljska policija u Srba (1920), Voćke, voće i voćarstvo (1921), Radni dan u poljoprivredi (1922), Poljoprivredno gazdovanje u okolini gradova (1922), Naša stara poljska privreda (1923), Naše voće (1923), O kulturama u južnoj Srbiji (1923), Naša stara poljoprivredna kultura (1924), Za narodnu ishranu (1924), Poslovice (1925) i t. d. Pored originalnih radova, L. je preveo s ruskog i njemačkog oko 20 raznih rasprava, poglavito političko-ekonomskog sadržaja. *J. Prodanović.*

LAPE, vrsta čarapa, podlanci vuneni, vezeni svilom i ukrašeni čohom. Nose se u okolini Ogulina. *N. Z.*

LAPINSKI MIHAJLO DR., profesor psihijatrije i neuropatologije zagrebačkog medicinskog fakulteta (6/6

Digitized by Google

1862, Černjigov, Rusija). Gimnaziju je svršio u Černjigovu 1881, medicinu u Kijevu 1897. Radio je u klinikama i laboratorijima u Berlinu, Parizu, Beču, Strassbourgu, Heidelbergu. 1899 izabran je za docenta za psihijatriju i neuropatologiju, 1905 za vanrednog profesora medicinskog fakulteta u Kijevu, 1908 za redovnog. 1920 napustio je Rusiju, i izabran je na sadanji položaj. Od 1894 napisao je 115 naučnih radova iz svoje struke, na njemačkom, ruskom, francuskom i srpskohrvatskom jeziku. *V. S.*

LAPOT I UMORSTVO DJECE. U istočnim krajevima Srbije i sad postoji naročiti izraz za ubijanje staraca. To je L. Ovaj običaj vladao je negda po svoj Evropi, čak i kod vrlo obrazovanih Grka, a da i ne spominjemo Aziju i druge primitivne zemlje. Za najstarije stanovnike Srbije, Tribale, izrično se tvrdi, da su ubijali starce i nevoljne bolesnike. Onemogle i godinama shrvane roditelje njihova su rođena djeca ubijala, čak su njihove lješine svi jeli i tada pirovali. — Zeiler navodi za Lužičke Srbe, da su mladi ubijali svoje roditelje, pobratime i druge srodnike, pa i tuđine, na pr. vojnike i druge, ako nisu mogli više raditi i od svoga se truda uzdržavati. Pošto bi ih ubili, kuhali su ih i jeli; neki put su ih opet žive sahranjivali. I sami roditelji, kad dođu u godine, rado su pristajali da ih ubiju. L. je kod polapskih i svih zapadnih Slovena trajao do 11 vijeka, a Khun je prikupio dokaze, da ga je bilo čak i u 16 vijeku kod Lužičkih Srba u predjelu Salzwedela.

Iz naše narodne priče Usud može da se nazire, kako je kod nas u staro vrijeme također postojalo nepoštovanje starijega, pa i svojih roditelja. Kroz cio krajinski i požarevački okrug, pa istočnom granicom do pirotskog okruga priče o ubijanju staraca i baba tako su žive, kao da se to do juče vršilo, i to kao nešto bezazorno, po starinskom posvećenom običaju. Birov zađe od kuće do kuće vičući: Hajde, L. je u toj i toj kući, dođite na podušje! Pred skupljenim svijetom familija bi premlatila starca ili babu, i to najčešće batinom (toljagom), rjeđe kamenjem ili sjekirom. Koga su god vodili na L. išao je bez ikakvog straha, nadajući se boljem životu na onom svijetu, i što je tako običaj propisivao. Te su jadnike na prvom mjestu njihova djeca ubijala. — U prepričavanju o ubijanju staraca i baba vrlo je značajno, što se termin L. čuje i upotrebljava samo u navedenom postupku, a nikad za što drugo. Međutim isto značenje ima u Crnoj Gori pustenovanje. U Pješivcima, na pr., vele da je do nedavnih vremena, do prije 170 godina, bio ovakav običaj: Nastre se na zemlji postelja od lijepe vune, pola metra visine i prelije ključalom vodom, da se zbije. Iznesu nemoćnog starca ili babu i metnu na taj pustenjak. Od te svaljane vune uzmu smotuljak i metnu žrtvi na potiljak, po kojoj sin ili drugi tko najbliži tresne sjekirom i određenog za onaj svijet na mjestu ubije. U tome stignu plemenici, neki s janjetom, neki s ovim i onim, i daju podušje. I sad se rekne: Pustenovat ćemo te, striko, baba. — Vlasi su u Homolju ubijali dotrajale ljude i do prije 100 godina. Obično su im crtalom odrubili glavu. I na Cigane čergare pada optužba, da i sada tako čine, jer u skitničkom životu ne bi im bilo ni moguće da teške dugotrajne bolesnike i sasvim izmorene starce i babe nose od mjesta do mjesta. I po tome, što se negdje plaća manja krvnina za starca nego za mlada, nazire se, da mu život nije bio na cijeni.

Ovaj zvjerski običaj tek je postepeno vjera pomogla da se iskorijeni, osobito kad su potomci počeli da poštuju duše svojih predaka, a kršćanstvo je sasvim odlučno zabranilo to oskvrnjenje. Odavno se inače po narodnom mudrovanju osjeća, kako se počelo uviđati, da i starčevo iskustvo i pamet mogu biti od koristi.

Ima i mnogo priča, koje govore o umorstvu male djece. Srpske priče često govore i o napuštenoj djeci. Čl. 96 u Zakoniku cara Dušana, odnosi se na ubijanje oca i matere, brata i djeteta; tko bi taj grijeh učinio, imao je da se spali na ognju. Ali iz njega se ne vidi, da li se ovdje misli na obično ubistvo u raspri, iz koristoljublja ili kakve bilo lične pobude, ili se misli baš na ubijanje roditelja i umorstvo novorođenčadi.

Literatura: S. Trojanović, Lapot i prokletije u Srba (1898); St. Novaković, Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena (1907); Tih. Đorđević, Naš narodni život (1923).

S. Trojanović.

Digitized by Google

LAPUŠNIK, župa u južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, oko južnog izvornog kraka rijeke Drenice, koja pritiče Sitnici na Kosovu Polju. S južne je strane L. ograđen šumovitom planinom Crnoljevom i njenim sjevernim ograncima oko doline Drenice. U zapadnom kraju L. ima istoimeno selo, po kome se i župa zove. — L. je skoro sav naseljen Arnautima i Arnautašima muslimanske vjere. Staro srpsko stanovništvo je potisnuto arbanaškim doseljenicima u starije turško doba, a mnogi su Srbi i poarbanašeni. Arnauti i Arnautaši pripadaju fisovima (bratstvima): Šalje, Marina, Gaš, Kaljmen, Bitič, Krasnić, Zog, Beriši i dr. Skoro sva su sela zadržala srpska imena, a ima i drugih tragova o nekadanjem srpskom obilježju župe. L. čini u geomorfološkom i etnografskom smislu cjelinu sa prostranijim područjem Drenicom na sjeveru. Preko L. vodi put od Prištine i ušća Drenice za Prekoruplje i ostalu Metohiju. *V. R.*

LASINJA, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Pisarovina, od Pisarovine k jugu na desnoj obali Kupe (skela). Ima 1.185 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu. — L. alkaličnomurijatička kiselica izbija uza samu rijeku Kupu, koja je rastavlja od vrela jamničke kiselice. Ima natrijeva bikarbonata i ugljične kiseline, pa vrijedi kao dobra voda, koja liječi bolesti bronhija i probave, a naročito bolesti bubrega i mjehura. Toplota je izvor-vode 12·5° C. Ugodan je napitak, sličan čuvenoj i vrlo traženoj stolnoj kiselici Vichy-Celestine u Francuskoj. Vrelo je kamenom ozidano. Dosta je slabo, toči samo 1.500 l na dan, a kadšto ga poplavi Kupa. 22 km daleko je od željezničke stanice Zdenčine, a 35 km od Zagreba. Svojina je države. *J. M-n.*

LASKAREV VLADIMIR, honorarni profesor beogradskog univerziteta, prije profesor geologije i paleontologije na univerzitetu u Odesi (26/6 1868). Svoje školovanje L. je dovršio u Odesi. Specijalist je svjetskog glasa za najmlađe geološke faune. Odavno se već bavi izučavanjem tih fauna u Srbiji, o čemu je napisao nekoliko vrlo stručnih rasprava. Glavna su mu djela: Iz geologičeski ekskurziji vja okretnostnjah Bjelgrada (Zapiski Novoros. Obščestva Est. 1899), Sur le loess des environs de Belgrade (Geol. An. Bal. Pol., knj. VII), Sur la trouvaille de la faune Pikermienne dans les environs de Veles (Glasnik Geogr. Društva, 1922, sv. 6), O geološkim i geomorfološkim prilikama mesta nalaska pikermiske faune u okolini Velesa (Geol. An. Bal. Pol., 1922, knj. VII), Sur les équivalents du sarmatien supérieur en Serbie (Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, 1924), Geomorfologija Ruske Nizije (Glasnik Geograf. Društva, sv. 5, 1921).

J. Ž.

LASKARI (1204—1261). Do osvojenja Carigrada od križara i Mlečića u četvrtom križarskom ratu (1204), L. su bili jedna od velikaških bizantskih porodica. Zatim su kod maloazijskih Grka osnovali nicejsku carevinu i održali su se tu protiv križarske navale. Izbacili su carigradsko križarsko carstvo sasvim iz Male Azije. Nastojali su da obnove Bizant i s ove strane Bospora. Preoteli su ne samo od carigradskih križara, nego i od Bugara i od epirskih Grka, bivšu bizantsku Traciju i Makedoniju sa Solunom. L. su ubrzo ograničili križarsko carigradsko carstvo samo na Carigrad. U tom se njihov vojvoda Mihailo, iz stare bizantske porodice Paleologa, proglasio za suvladara, i za drugog cara na nicejskom prijestolu, pored nejakog carevića Ivana, potomka i zakonitog nasljednika dinastije L. (1258). Pošto je osvojio Carigrad od križara i Mlečića (1261), Mihailo je oslijepio i sasvim zbacio mladoga Ivana, pa je svu carsku vlast u obnovljenom Bizantu prigrabio za sebe i za svoju dinastiju. *D. A-n.*

LASKARIS MIHAJLO DR., (12/10 1903, Krf). Gimnaziju je svršio na Krfu. 1921 svršio je u Parizu financijske nauke, a 1922 školu političkih nauka. Od 1922 dalje boravio je u našoj zemlji, gdje se bavio proučavanjem našeg jezika i naše historije. Svojom tezom Vizantiske princese u srednjevekovnoj Srbiji (1926) postigao je doktorat na beogradskom univerzitetu. Napisao je nekoliko članaka iz historije našega naroda u srpskim i grčkim časopisima. *D. P.*

LASOVAČKA PLANINA (TUPIŽNICA) u istočnoj Srbiji, između rijeka: Mitrovske-Lasovačke (Bele)-Grliške-Belog Timoka-Valevačke (Ka-

Digitized by Google

ličinske)-Bučjanske. L. P. pruža se od sjevera prema jugu, kao dugačak, zaravljen greben, sa koga se rjeđe dižu oštri vrhovi, kao što su Čukar i Maglen. Zapadne strane L. P., prema Mitrovskoj Reci, vrlo su strme, često okomite, a istočne su blaže, i postepeno se spuštaju prema Belom Timoku u dugačkim vapnenačkim kosama. Najviši visovi od sjevera k jugu su: kota 924 m, Glogovački Vis 1.160 m, Đorđev Vrh 1.028 m, Tupižnica 1.162 m, kota 1.143 m, Maglen 980 m. Na istoku su najviši visovi: Ravne 942 m, Tumba 860 m, Golemi Golaš 547 m, Pešin Del 401 m i Beglen 392 m. — Greben L. P. sastavljen je od vapnenaca, ispod koga su pješčenici i laporci. Sa izuzetkom vrhova, tjeme L. P. je nago i kamenito, puno škrapa, naročito na jugu i jugozapadu, i lišeno je vegetacije. U nižim dijelovima zemljište je pitomije, cijelo je obraslo šumom i drugom vegetacijom, a izvora ima na granici između vapnenca i pješčenika. Osim toga, istočna strana L. P. bogata je potocima, koji utiču u Beli Timok. Istočnim podnožjem L. P. prolaze drum i željeznička pruga Zaječar-Kraljevo Selo—Knjaževac, sjevernim, zapadnim i jugozapadnim, kolski put Zaječar — Grlište — Lasovo — Bučje, Knjaževac—Bučje—Dobro Polje—Boljevac; nekoliko puteva i staza vode i preko planine. *P. Vujević.*

LASTA, dječji list. Izlazio je jedamput mjesečno u Beogradu 1894 do 1899. U svoje doba bio je jedini i dobar list za djecu i omladinu. *U. Dž.*

LASTOVO. 1. Otok u Jadranskom moru, 31 km zapadno od Mljeta, a južno od Korčule, od koje ga rastavlja 13 km široki Lastovski kanal. Srednja mu je paralela 42° 50′ sjev. šir. Pošto su se od L. sekularnim poniranjem otcijepili na istoku školji Vrhovnjaci (Lagostini), a na zapadu Priještap, Mrčara, Kapište, možda čak i Sušac (Cazza), nema više oblik dugoljastih dalmatinskih otoka, već mu je ostao samo zdepasti trup, u paraleli 11 km dug, a u meridijanu oko 6 km širok, sa površinom od 38·6 km². Obala, čija je razvijenost izmjerena na 46·4 km, čini nekoliko morskih draga i luka. Najznatnija je na južnoj obali Crljena Luka. Pred njom je na 80 m visokoj glavici podignut najstariji (1849) svjetionik na Jadranu. Njegova je ukupna visina 104·3 m, a zraci mu dopiru 25 morskih milja daleko u južnome polukrugu. — Na zapadnoj obali L., gdje mu se primakao školj Priještar, nastaje dvostruka luka, od koje se južna zove Veliko Jezero, s otočićem Makarcem u sredini, obilno ribama i jastozima. U sjevernoj se obali mimo drugih uvalile drage Zaluče i Kručica. — L. je građeno poglavito od vapnenca, što uvjetuje kraske pojave: velika je oskudica žive vode, a ima špilja. Najznatnija je sigama obilna Rača špilja u jugoistočnom kraju L. Uz južnu obalu ima koraljnih grebena.

L. je većim dijelom gorovito. Najviši su mu vrhunci: Veliki Hum 417 m i Novi Hum 204 m. Klima i flora je mediteranska. U dolinama uspijeva vinova loza, maslina, žito i smokva. Po poljima se sadi krompir, po vrtovima različna zelen (i patlidžani), po krševitim se stranama goji buhač. Glavno zanimanje stanovnika je ribolov. Ima ih oko 1.300. Svi su hrvatske narodnosti, a vjere rimokatoličke.

2. Trgovište L. jedino je naselje u sjeveroistočnom kraju otoka L. Diže se amfiteatralno u gorskoj kotlini, 1 km daleko od parobrodarskoga pristaništa u Mihaljevoj luci. Sjedište je općine i župe. Ima dvije osnovne škole, poštu i telegraf. Župna crkva Sv. Kuzme i Damjana originalna je smjesa romanskog stila i gotike. Na njenom je pročelju basrelief, koji, po tradiciji, predstavlja glavu srpskog kralja Stevana Dečanskog.

Na otoku L. ima tragova grčke (Ladesta) i rimske kulture. Naročito se za cara Vespazijana kazuje, da je tamošnjoj naseobini dao znatnih povlastica. Na početku 7 vijeka došli su na L. Sloveni (Neretljani), te su otok sasvim poslovenili. 1000 mletački dužd Petar II. Orseolo zauzeo je L., varošicu pri moru razorio, a stanovnike prinudio, da se presele podalje od mora. Oko polovine 13 vijeka L. se pokorilo Dubrovniku i ostalo je uzanj, izuzevši krvavo ugušenu pobunu na početku 17 vijeka (1602—1607), sve do propasti dubrovačke samostalnosti (1808). — Lastovski je statut sastavljen u doba lastovskog kneza Vlaha de Sovente, a potvrđen je 1310 od dubrovačkoga kneza Bartola Gradeniga. Na tu jezgru pridolazili su novi dodaci. Na dvije godine iz Dubrovnika izaslani knez bio je dubrovački vlastelin. Dubrovčanin je bio i potkne-

Digitized by Google

žin, dok su suci i vijećnici bili domaći ljudi Lastovci. U varoši L. još se i danas nalaze ostaci kneževa dvora sa kipom Sv. Vlaha na pročelju. — Po padu dubrovačke republike L. su vladali pet godina Francuzi, od kojih potiču tvrđavice oko varošice L. Francuze su 1813 kratko vrijeme zamijenili Englezi. Zatim je došla preko 100-godišnja austrijska vlast (do 1918). Rapalskim ugovorom 1920 L. je pripalo kraljevini Italiji.

Literatura: A. Martelli, L'isola di Lagosta (1902, Bollettino della Società geografica italiana); A. Forenbacher, Otok Lastovo; Biljnogeografska studija (Rad, 185); V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II, 191. *J. Modestin*

LASTVA. 1. Mjesto u Hercegovini, istočno od Trebinja. Ima državnu voćarsku i vinogradarsku stanicu. *M. F.*

2. Manastir u Grblju (Boka Kotorska). Posvećen je Bogorodici (Mala Gospođa). Nije poznato, kad je osnovan. Obnovljen je 1700 god. Spominje se mnogo u 18 vijeku, kad je održavao veze i sa Rusijom. Ikonostas u L. živopisao je slikar Đorđe Dimitrijević 1774.

Literatura: Šematizam pravoslavne eparhije Bokokotorsko-dubrovačke (1896). *V. P-ć.*

LASTVA (KASTIO). V. Petrovac.

LASZOWSKI EMILIJE (Lašovski), historik (1/4 1868, Brlog, na Kupi). Osnovnu školu i nižu gimnaziju učio je privatno, a višu u Zagrebu, položivši maturu 1887. U Zagrebu je slušao pravo, koje je svršio 1890. Već kao pravnik počeo je da služi u zagrebačkom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom zemaljskom arhivu (danas državnom), te je od tada do danas njegov vrijedni naučni radnik. Kao takav razvio se u solidnog historika, a napose u izdavača latinskih listina, pa je mnogobrojnim edicijama izvora za hrvatsku nacionalnu historiju zadužio hrvatsku historiografiju. L. je jedan od osnivača (zajedno sa V. Deželićem i St. Širolom) Društva Braće Hrvatskog Zmaja (1905), te je od osnivanja njegov veliki meštar. Njegovom inicijativom osnovana je u Zagrebu gradska knjižnica i gradski muzej. 1925 postavljen je L. za direktora državnog arhiva u Zagrebu. Njegovi historijski članci i rasprave, popularnog, ali i naučnog značaja, razasute su po hrvatskim i njemačkim novinama, literarnim i naučnim časopisima, naročito u izdanjima Jugoslavenske Akademije, u Radu, Starinama i u Monumenta, zatim u Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva i Vjesniku zemaljskog arhiva, Nastavnom Vjesniku i Narodnoj Starini.

Od L. historijskih glavnijih radova ističu se: Povijest Turopolja (3 sveska), Vinodol i Gorski Kotar, Matica plemstva županije požeške, srijemske i virovitičke, Hrvatske povjesne građevine, Stara hrvatska županija podgorska, Monumenta Habsburgica (I do III), Povjesni Spomenici Turopolja (I—IV). L. je redigirao Smičiklasov Codex diplomaticus (VI—XII sv.) i bio je nekoliko godina urednik beletrističkog časopisa Prosvjeta (Zagreb), a sam je izdavao genealoško-heraldički časopis Vitezović (I—III). *V. Novak.*

LAŠKO, gradić u Slovenačkoj na Savinji, 231 m nad morem. Ima 1.070 stanovnika. L. je poznato kupalište sa izvorom akratne tople vode 38·5° C, koji je 1853 pretvoren u kupalište. Kasnije su sagrađena lijepa kupališta, hoteli i vile. Zbog šumovite okoline i ne previše jake vrućine, L. je posjećivano i kao ljetovalište. — U L. su nađene mnoge stvari iz rimskog doba, što pokazuje da su za tu banju znali još Rimljani. L. se spominje prvi put u 12 vijeku, kad je (od 1147) ono bilo imanje štajerskih zemaljskih vladara. Kao gradić spominje se 1227. Danas ima L. sreski sud, pivaru i željezničku stanicu. *A. M.*

LAŠTRIĆ FILIP (ab Ochievia), bosanski franjevac, redodržavnik, pisac (1700, Oćevija — 9/4 1783, Kr. Sutjeska). U red je stupio 1719. Nauke je svršio u Ugarskoj i Dalmaciji. Redodržavom Bosnom Srebrničkom upravljao je 1741—1745. 1757, povodom otcijepljenja Slavonije i Madžarske od franjevačke bosanske redodržave, Bosna i Hercegovina svedene su na prostu kustodiju. L. je tada otišao u Rim, i Bosni i Hercegovini isposlovao raniju čast i prvenstvo nad novom redodržavom (Slavonija i Madžarska). Sve do smrti vodio je L. Ljetopis svoje redodržave. Glavna su mu djela: Epitome vetustatum bosnensis provinciae (Venetiis, 1765; Anconae 1776), Testimonium bilabium (1755) Od'uzame (1765, 1796),

Digitized by Google

Nediljnik dvostruki (1766) i Svetnjak (1766). L. su djela među bosanskim franjevcima uvijek uživala veliki ugled. *J. J.*

LAŠVA. 1. Rijeka u Bosni, lijevi pritok Bosne. Izvire na južnim padinama Radalje-Planine i sjevernim padinama Komar-Planine. Izvorišni potoci L. su: Almačinac i Klapac. Na gornjem toku L. teče prema sjeveroistoku, od sela Turbeta na jugoistok, prolazeći pokraj Travnika i Viteza, a od ušća Kozice počne teći k sjeverusjeveroistoku i istoku. U Bosnu L. utiče 2 km nizvodno od sela Merdani. Desni pritoci L. su: Grovica, Kruščički Potok i Kozica, a lijevi pritok je Bijela Rijeka. Dužina L. toka je 49·4 km, a površina porječja 949·7 km². *P. V.*

2. Oblast u Bosni, oko rijeke Lašve. Prvi put se spominje 1244. U srednjem vijeku bila je župa L. Za vrijeme Turaka tu je ispirano zlato i vađene su druge rude. Ima mnogo starina iz raznih epoha. *M. F.*

LATINICA kod Hrvata i Srba. V. Azbuke u prošlosti. Pravopis srpskohrvatski.

LATINSKA PLANINA, planina u južnoj Srbiji, koja predstavlja zapadno bilo Karadaga. L. P. pruža se skoro meridionalno, od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, od 42° 19·5′ sjev. šir., 21° 28·8′ ist. Gr. do 42° 15′ sjev. šir., 21° 31·5′ ist. Gr. U tome su pravcu najviši visovi: Stublovača 972 m, kota 934·5 m, Topanj 1.178 m. *P. V.*

LATINSKE CRKVE. Svagdje, gdje je u sredovječnoj Srbiji bilo kolonija (najvećim dijelom rudarskih) sa zapada, bilo je i katoličkih crkvi, poznatih pod imenom L. C. 1303 spominju se parohijalne crkve u Brskovu, na Rudniku, u Rogozni, u Trepči i u Gračanici. 1346 spominju se crkve: S. Marie de Prizren, S. Petri supra Prizren, S. Triphonis de Bervenich, S. Triphonis de Tergoviste. Dijecezanskih kotorskih crkvi bilo je u Prizrenu, Novom Brdu, Trepči, Janjevu, Koporiću, Plani, Ostraći, Brskovu (dominikanska crkva Sv. Marije), Rudniku, ispod Kopaonika i dr. U Bosni je naročito bio veliki broj L. C., kao: u Brdu (župa Vrhbosna), koje je bilo sjedište katoličkog biskupa i imalo katedralu, posvećenu Sv. Petru (spominje se 1239 i 1244), u Vrući (Vrudchy), u župi Vrhbosna, sa crkvom Sv. Stjepana (spominje se 1244), u Rotilju, u župi Lepenica (kod Kiseljaka), sa crkvom Sv. Mihaila (spominje se 1244), franjevački samostan Mileševo, koji je bio na desnoj obali rijeke Bosne u gradačkoj oblasti (danas se zove Mileševac). Podigao ga je bosanskim franjevcima ban Stjepan II. Kotromanić. Crkva ovoga samostana bila je posvećena Sv. Nikoli. U njoj je sahranjen spomenuti ban (1353).

Literatura: A. Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium. *V. Petković.*

LATINSKO CARIGRADSKO CARSTVO (1204—1261). Po ugovoru o podjeli Bizanta, zaključenom izmedu križara četvrtog križarskog rata i Mlečića pri zauzeću bizantske prijestolnice Carigrada (1204), četvrtina bizantskog teritorija, zajedno sa Carigradom, imala se pretvoriti u L. C. C., s tim, da ugovaračka stranka, iz koje bude izabran car, ustupi drugoj strani pravo, da iz svoje sredine naznači latinskog carigradskog patrijarha. Od ostalih triju četvrtina Bizanta, imala je četvrtina i po pripasti Mlečićima, a četvrtina i po križarima. Kad su ortaci zauzeli Carigrad, pristupili su izvršenju ugovora. Onda je obrazovano L. C. C., pod Balduinom grofom flandrijskim, kao prvim carem (1204 do 1205). Balduin je dobio: Carigrad, osim tri kvarta, koja su Mlečići zadržali kao svoju eksteritorijalnu trgovačku koloniju, Traciju, osim Drinopolja i pojasa od toga grada pa do Mramornog mora i helespontskog (dardanelskog) grla, što je također ustupljeno Mlečićima, bizantsku Malu Aziju i Sporade. Uz to je Balduin postao i suveren prvom latinskom kralju solunskom, dotadašnjem vrhovnom vodi križarske vojske, lombardaninu Bonifaciju, markizu Monferatskom, koji se caru zakleo na vjernost. Za prvog latinskog patrijarha carigradskog izabran je Mlečanin Toma Morosini.

No L. C. C. nije imalo uslova za dug vijek. Ono je zbog razdjeljenja bizantskih zemalja na Mlečiće i na mnoge križarske feudalne plemiće, bilo mnogo manje nego uništeni Bizant. Ono je u trgovačkom, pa i u crkvenom pogledu, sasvim zavisilo od Mlečića, koji su ga isisavali još nemilosrdnije nego prije Bizant, a slabo su mu po-

Digitized by Google

magali u nevolji. Ono se nije dobro slagalo ni sa vazalnim mu solunskim kraljevstvom, zbog razdora njihovih vlastodržaca. Ono nije dovoljno podržavano ni od otadžbine križara, katoličke zapadne Evrope. Zalud su papa Inocencije III., tvorac četvrtog križarskog rata, a i kasniji pape, pozivali zapadne kršćanske sile, da potpomognu, vojnički i financijski, ovaj svoj imperij na pravoslavnom istoku. Odziv je bio slab. Međutim, još prije nego što su križari i Mlečići potpuno svladali bizantske Grke, L. C. C. je na svojoj balkanskoj fronti naslijedilo i vjekovnu bizantsku borbu s Bugarima. Bugari su tada, pod svojim carevima Asenovićima, koji su ih malo prije oslobodili od Bizanta (1186), opet postali prva balkanska sila. U sudaru s njima, L. C. C., pa i vazalno mu solunsko kraljevstvo, zadobili su ubrzo strahovite udarce, od kojih se više nikada nisu oporavili. Osim toga, križari, pa donekle i Mlečići, zauzeti borbom sa Bugarima, nisu dospjeli ni da pravovremeno osvoje sve bizantske zemlje, koje su na papiru podijelili među sobom. U bizantskoj Maloj Aziji, gdje je imao zavladati Balduin, niklo je nicejsko carstvo, pod energičnom dinastijom Laskarevića (1204). Zahvaljujući križarskim zapletima sa Bugarskom, koji su križare odvukli na balkansku frontu, ono se održalo protiv križarske ofenzive. Jednovremeno se i kod epirskih Grka, koje su imali da pokore Mlečići, stvorila epirska despotovina, pod jednim sposobnim ogrankom bizantske carske dinastije Anđela (1204). Obje te grčke države digle su zastavu ponovnog obnavljanja Bizanta u Carigradu. One su, pored Bugara, i zajedno s Bugarima, navaljivale jedna na L. C. C., a druga na latinsko kraljevstvo solunsko. Ovo posljednje je naskoro podleglo epirskoj despotovini, koja se zatim proglasila za grčko carstvo solunsko (1223). No u tom je Bugarska, bitkom kod Klokotnice (1230), zauvijek skrhala moć epirsko-solunskih Grka, pa je, u drugoj polovini 13 vijeka, i sama trajno oslabila, zbog unutrašnjih borba i zbog mongolske najezde. Time se koristilo grčko carstvo nicejsko. Ono se naglo raširilo na Balkanu, uvećavši se i na račun opalog L. C. C. u Traciji, i na račun epirsko-solunskih Grka, kojima je preotelo solunski dio njihovih zemalja, i na račun Bugarske, od koje je otrglo sjevernu Traciju i Makedoniju (1246). Tako je L. C. C. bilo osuđeno da životari gotovo samo u prijestolnici Carigradu. Najzad je nicejski car Mihailo VIII. Paleolog, koji je u Niceji zbacio Laskarevića, oteo križarima i Carigrad, uspostavivši u njemu opet bizantsko carstvo (1261).

Car Balduin je, pošto je pokorio Grke u svom dijelu Bizanta na Balkanu, t. j. u Traciji, razdijelio bizantsku Malu Aziju, ustupljenu mu od Bonifacija, na svoje feudalne plemiće, i poslao ih je da zauzmu svoje oblasti. Brat Balduinov, grof Henrik, i vitezovi grofa Ljudevita od Blois-a, prešli su sa trupama na maloazijsku obalu, i otpočeli su osvajanje. Nicejski grčki car, tada još despot, Teodor I. Laskar, bio je pobijeđen. Izgledalo je, da će križari zavladati i nad maloazijskim bizantskim zemljama. No u tome su se protiv križarske vlasti pobunili trački Grci, izazvani obješću i vjerskom netrpljivošću. Oni su uhvatili vezu i sa bugarskim carem Ivanom, ponudivši mu, da ga priznaju za bizantskog imperatora. Ivan je i sam bio ljut na križare i Mlečiće. Još dok su oni opsijedali Carigrad, on im se iza leđa pojavio, kao treći nezvani ortak u diobi Bizanta, uzevši od bizantskih zemalja podbalkanske krajeve, unutrašnjost Makedonije, pa čak i Albaniju. Po padu Carigrada on se križarima i Mlečićima dvaput obraćao, da i njega prime u ortačinu, po cijenu njegova prijateljstva i saveza. No oni su ga drsko odbili. Što više, oni su u sjevernoj Traciji osvojili Filipopolj (Plovdiv), koji je Ivan mislio pridružiti svojoj državi. Bugarski je car, dakle, jedva dočekao ponudu tračkih grčkih ustanika, koji su po svojim gradovima već bili poklali malene križarske i mletačke posade. Balduin je morao pozvati iz Male Azije brata Henrika i vazale grofa Ljudevita od Blois-a, da mu pohitaju u pomoć protiv Grka i Bugara. No Balduin nije dočekao ni cijelo Ljudevitovo odjeljenje, a kamoli Henrika. S nedovoljnom silom od križara i mlečića, on je, zajedno s duždom Dandolom, opsjeo mletačko Drinopolje, koje je bilo istaklo bugarsku zastavu. Tada su drinopoljskim Grcima došli u pomoć Bugari, pod carem Ivanom. U bitki, koja se zametnula kod Drinopolja, križari su stra-

Digitized by Google

hovito potučeni od nadmoćne vojske Ivanove (1205). Oni su tu izgubili cvijet svojih vitezova. I sam Balduin dopao je bugarskoga ropstva. L. C. C. zaljuljano je time iz temelja.

Pošto se skoro sva križarska sila skupila u Rodostu, baruni L. C. C. izabrali su zarobljenom Balduinu za namjesnika Henrika (1205). Kasnije, kad se saznalo za Balduinovu smrt u bugarskom ropstvu, Henrik je u Carigradu izabran i krunisan za cara (1206—1216). To je bio najsposobniji od svih careva u L. C. C., odličan, i kao ratnik i kao političar. On je ne samo izvukao državu iz krize, u koju ju je bacio Balduinov poraz kod Drinopolja, nego joj je, ma i privremeno, ulio novog života. On se uspješno ponio i s tračkim Grcima i s Bugarima. U ostalom, trački Grci su se sami ubrzo izmirili s njim, jer je njihov saveznik, bugarski car Ivan, upadajući u Traciju, isto tako satirao i njih kao i Latine. A i položaj L. C. C. prema Bugarskoj postao je naskoro lakši. Car Ivan, poginuo je pod Solunom (1207), a u Bugarskoj je ugrabio prijesto njegov slabi rođak Borilo. No protiv njega su se digli drugi Ivanovi rođaci. Henrik je tada potukao Borila u bitki kod Filipopolja (1208). Borilo se morao s njim pomiriti, pa i udati za nj jednu svoju rođaku. Bugarska je postala sekundant L. C. C. Između ostalog, Borilo i Henrik saveznički su udarili i na Srbiju Stevana Prvovjenčanog, no bez rezultata. — Henrik je nastavio i Balduinovu ofenzivu protiv nicejskog grčkog cara Todora i Laskara. No Laskar se opet obranio, nešto svojom snagom i vještinom, a nešto savezom sa bugarskim carevima Ivanom i Borilom. Henrik je doduše, donekle proširio križarsku vlast u Maloj Aziji, ali pokorenje maloazijskih Grka pod križare opet je bilo ometeno. Henrik se mnogo brinuo i za svoju vazalnu kraljevinu solunsku, otkako je ona, pogibijom Bonifacija Monferatskog u bitki s bugarskim carem Ivanom u Rodopi (1207), zapala u unutrašnje i spoljne opasnosti. Tamo je protiv sinčića i žene Bonifacijeve buknula buna lombardanskih plemića. Osim toga, solunsku je kraljevinu stala sad pritješnjivati i grčka epirska despotovina, kao i gospodar Proseka Strez. Henrik je, nešto politikom a nešto silom, utišao, bar privremeno, lombardansku bunu, a i pomagao je solunskim križarima, protiv epirskog despota Mihaila I. Anđela i protiv Streza. Uza sve to, energični Henrik je, još kao namjesnik Balduinov, uredio odnose s Mlečićima i sa katoličkom crkvom.

No pod idućim vlastodršcima, L. C. C. se opet iz temelja potreslo. Henrik je iznenada umro u Solunu, kuda je otišao da uguši novu bunu lombardanskih vitezova, i nije ostavio djecu. Stoga su njegova vlastela, do izbora novoga cara, opet odredila namjesništvo. Namjesnikom je postao sposobni Conon od Betina (1216—1221). Naskoro je izabran i car. To je bio opet jedan Francuz, Petar od Courtenya, grof od Oxera, zet Henrikov po sestri Henrikovoj Jolanti, punici ugarskog kralja Andrije. Sa velikom pratnjom od vitezova i vojnika, Petar je iz Francuske prvo došao u Rim, gdje je krunisan od pape Honorija III., i gdje je potvrdio Mlečićima njihove povlastice u L. C. C. Ujedno se on obvezao, da uz put osvoji od epirske despotovine, za mletački račun, Drač. Zatim se, u društvu s papinskim legatom, spustio u Brindisi. pa je odatle poslao svoju ženu Jolantu i ostalu porodicu pravo u Carigrad, a sam je sa svojom vojskom otplovio za Drač, koji je opsjeo. No od tadašnjeg okretnog epirskog despota, Teodora Anđela, Petar nije mogao uzeti Drač. Onda se on htio silom probiti kroz epirsku despotovinu, i po egnacijanskom drumu stići suhim u Carigrad. Ali ga je, u klancima Vojuše, Teodor iznenada napao. Petar je bio ranjen i zarobljen, pa je naskoro, od rana i umro u ropstvu. Ujedno su izginuli i njegovi mnogobrojni francuski vitezovi i vojnici (1217). Tako su križarski vlasnici Bizanta, pošto su već prije toga pretrpjeli od Bugara dva strašna poraza (kod Drinopolja i u Rodopi, gdje su izgubili prvog carigradskog cara i prvog solunskog kralja), zadobili sad i treći, isto tako težak udarac, od epirskih Grka na Vojuši, gdje je propao i treći car carigradski.

Poslije Petrove propasti, u L. C. C. prihvatila je najprije vlast njegova udovica, carica Jolanta, vodeći, uz predašnjeg namjesnika Conona, mudro državne poslove sve do svoje smrti (1217—1219). Zatim su carigradski križarski plemići uzeli sebi za cara mladeg sina Petrova i Jolantina, Ro-

Digitized by Google

berta od Courtenay (1220—1228). Robert se odmah krenuo iz Francuske za Carigrad. Prešavši slobodno preko Ugarske, on se zaustavio i kod srpskog kralja Stevana Prvovjenčanog, pa i s njim stupio u srodstvo, oženivši ga jednom svojom lažnom rođakinjom (1221). Preko Bugarske, čiji mu je novi car, Ivan II. Asen, bio također rod, dospio je on u prijestolnicu, gdje ga je latinski patrijarh Gervazije krunisao. Carigradski križari nisu u Robertu našli dobrog vladaoca. On nije vladao ni sobom ni zemljom, već su nad njim vladale žene, njegova vlastela i Mlečići. Pod njim su Latini pretrpjeli jedno za drugim, i od epirskih i od nicejskih Grka, velike nesreće, od kojih se više nikada nisu podigli. Pobjedilac Petra od Courtenay, epirski despot, oteo im je za uvijek kraljevstvo solunsko (1223). Što više, on se sada krunisao za cara, sa prijestolnicom u Solunu, smišljajući, da od Latina osvoji i Carigrad. Jedna Robertova vojska, poslana protiv njega, potučena je kod Sera u Makedoniji (1224). Istovremeno, satrvena je i Robertova ofenziva protiv nicejskog grčkog carstva, pobjedom cara Ivana Vataca, zeta i nasljednika Teodora Laskara, u krvavoj bitki kod Pimanina (1224). Tu je poginuo, ili pao u ropstvo, i posljednji ostatak križarskih plemića, iz generacije, koja je osvojila Carigrad. Vatac je zatim oteo iz latinskih ruku niz maloazijskih gradova i obližnjih ostrva. Što više, on je, na poziv drinopoljskih Grka, uzeo Latinima i Drinopolje. Osvajač kraljevstva solunskog, solunski car Teodor, otrgao je od Roberta skoro cijelu Traciju, pa čak i Drinopolje od Vataca. L. C. C. se time svelo, na evropskoj strani Bospora skoro samo na Carigrad, a na azijskoj strani, naročito poslije ubrzo zaključenog mira Robertova sa Vatacem, gotovo samo na Nikodemiju (1225).

Poslije razvratnoga Roberta, koji je bio otišao u Rim, da se žali papi na svoje barune, što su ga silom rastavili od jedne njegove priležnice, i koji je umro na povratku, carigradski je prijesto ostao njegovom mlađem bratu, posljednjem latinskom carigradskom caru, Balduinu II. od Courtenay (1228—1261). No on je bio maloljetan, te je državne poslove otpravljao, kao namjesnik, cezar Nardeo od Tussi-a. Ovaj je uspio da sa Teodorom solunskim sklopi jednogodišnje primirje (1228), jer se Teodor tada bio zapleo u rat sa Mlečićima na Jadranu. Međutim su Balduinovi baruni tražili po zapadnoj Evropi energičnog čovjeka, koji bi, kao drugi car, uz Balduina, izbavio carstvo od propasti. U početku se pomišljalo na silnog bugarskog cara Ivana II. Asena, koji je po svojoj ženi, kćeri ugarskog kralja Andrije II., a sestrični Balduinovoj, bio član Courtenay-skog doma, i koji je, kao vladalac susjedne i moćne Bugarske, mogao najbolje zaštićivati L. C. C. od Teodora solunskog i od Vataca. No većina Balduinove vlastele, a naročito svećenstvo, plašili su se, da Latini ne prođu sa Ivanom II. onako, kao nekada trački Grci sa Ivanom I. Asenovićem. Stoga je ovaj plan napušten, a carigradski je prijesto ponuđen jednom znamenitom velikašu iz Francuske, bivšem titularnom jerusalimskom kralju, heroju iz petog križarskog rata, tastu Fridrika II. i savezniku papinom u borbi protiv Fridrika, osamdesetgodišnjem starcu, Ivanu od Brienna. Ivan je, i pored duboke starosti primio ponudu. Na to je u Peruggii, u prisuću i sa odobrenjem pape Grgura IX., zaključen između Ivana i punomoćnika L. C. C. peruggijanski ugovor, kojim su utvrđene pogodbe za zajedničku vladu obiju carigradskih careva (1229). Uvjet je bio, da se Balduin II. oženi kćerju Ivana od Brienna, da Ivan vlada u Carigradu do Balduinove punoljetnosti, da Balduin, kad postane punoljetan, caruje u grčkoj Maloj Aziji, koja će se dotle oteti od Vataca, a Ivan da ostane kao car u evropskoj polovini imperija. Prethodno je on imao da osvoji od Teodora solunskog Traciju i solunsko kraljevstvo. Ovo posljednje imala je ponovno dobiti u baštinu porodica Monferratska. Tako su carigradski križari, dijelili na papiru dvije grčke carevine. Po potpisu peruggijanskog ugovora, Ivan od Brienna, pošto je poveo iz Francuske nešto trupa i vitezova, sišao je najzad, preko Mletaka i na mletačkim lađama, u Carigrad, gdje je krunisan za cara (1231—1237).

No L. C. C. nije više bilo spasa. Doduše, od triju susjednih imperija koje su se sada grabile oko njegovih ostataka, jedna je već popustila. U bitki kod Klokotnice, bugarski car Ivan II. Asen, razbio je i zarobio

Digitized by Google

grčkog solunskog cara Teodora (1230), a Teodorova se država zatim pocijepala na solunski dio, solunsko carstvo, i na epirski dio, i zauvijek je oslabila. Ali Asen je time samo sklonio s puta nicejskim Grcima njihove takmace u borbi protiv carigradskih Latina, epirsko-solunske Grke.

Zavjetna grčka misao za povraćaj Carigrada od latinskih osvojitelja i za obnovu bizantskog carstva u Carigradu, ostala je sada samo na nicejskim Grcima. Uzalud je Ivan od Brienna otpočevši najzad privađati u djelo svoj osvajački program iz peruggijanskog ugovora, udario na maloazijske zemlje Vatacove. Njegova se ofenziva svršila samo na osvojenju nekoliko primorskih maloazijskih gradova (1233). Pa i te je gradove Vatac naskoro opet povratio pod svoju vlast. Što više, on je uskoro poduzeo kontra-ofenzivu na Carigrad. Pri tome se on, kao nekada Teodor Laskar sa Ivanom I. Asenom, udružio sa Ivanom II. Asenom, koji je, otkako je osvojio Teodorove zemlje u Traciji, bio neposredan susjed carigradskih Latina. U Galipolju, gdje se već, mjesto mletačke, vila Vatacova zastava, nicejski i bugarski car zaključili su savez za osvojenje i podjelu ostataka L. C. C. Asen je okrenuo leđa Latinima, a u naknadu za to, bugarski arhiepiskop u Trnovu, postao je, s blagoslovom nicejske patrijaršije, koja je zamjenjivala pravoslavnu carigradsku patrijaršiju, bugarskim patrijarhom. Asenova kći Jelena vjerena je za Vatacova sina Teodora II. Laskara. Saveznici su još iste godine započeli djelo. Ivan Asen je osvojio sjevernije ostatke križarskih i mletačkih posjeda u Traciji, a Vatac je zauzeo na jugu Galipoljsko poluostrvo i svu zemlju do ušća Marice. Zatim su oni opsjeli i Carigrad. Asen sa velikom vojskom, a Vatac sa mnogobrojnom flotom. No junački Ivan od Brienna, jednim ispadom iz grada, razbio je bugarsku vojsku na kopnu, a Mlečići, braneći i sami svoj opstanak u Carigradu i na tračkoj obali, potukli su, i dijelom zarobili, Vatacine lađe na moru (1235). Pri svem tom, Grci i Bugari su se ubrzo opet prikupili, pa su učinili još jedan napad, da se dočepaju Carigrada. Ali su tada carigradski Latini dobili pojačanja. Na papin i carski poziv, probio se u Carigrad, sa svojim vitezovima i svojim galijama, ahajski (peloponeski) knez Gotfrid II. Vilarduen. Onda su Vatac i Asen napustili opsadu Carigrada i vratili se kući (1236). Carigradski Latini su bili spašeni.

No, i za njih je bilo već očevidno, da je njihovoj vlasti u Carigradu blizak kraj. L. C. C., svedeno gotovo samo na svoju prijestolnicu, počelo je stradati i od sirotinje. Ono je moralo tražiti i primiti godišnje izdržavanje od svog vazala Gottfrieda II. Ali taj novac nije bio dovoljan. Naročito se nisu mogle plaćati trupe. Onda je mladi car, Balduin II., krenuo u prošnju po katoličkoj zapadnoj Evropi, ne bi li tamo izmolio financijsku i vojnu pomoć. On se dugo zadržao na tome putu (1236 do 1240), no bez velikog uspjeha. Za to vrijeme carigradske je križare snašla i druga nesreća: umro je junački starac car Ivan od Brienna (1237). U Carigradu je opet postavljeno namjesništvo, a Balduin je pozvan kući. Ali je njemu sprečavao povratak papin protivnik, a Vatacov saveznik, car Fridrik II. Jedva je Fridrik od francuskog kralja Ljudevita IX. naveden da popusti, te je Balduin, sa dobivenim novcem i sa sakupljenim vitezovima i trupama, mogao krenuti u svoju prijestolnicu. On je slobodno prošao kroz prijateljsku Ugarsku, i kroz Srbiju. Propušten je i kroz Bugarsku, jer je Ivan II. Asen, odmah po smrti Ivana Briennskog, bio, ma i privremeno, otpao od političke i crkvene zajednice sa Vatacom, pa je sklopio uniju s papstvom, izmirivši se istovremeno i sa carigradskim Latinima. Što više, on je, u društvu sa Balduinovim namjesnikom i sa jednim kumanskim poglavicom, koji je pobjegao ispred Mongola na Maricu, udario na Vatacove posjede u Traciji (1239). Zahvaljujući tom političkom preokretu bugarskog cara, Balduin je preko Bugarske stigao u Carigrad (1240).

Pomoću novca i vojske, dobivenih od katoličkog zapada, a i pomoću maričkih Kumana, Balduin je navalio na Vatacove dijelove Tracije, pa je zauzeo tvrdavu Curul (Čorlu). No dotle je Asen ponovo raskinuo veze s papom i s L. C. C., pa je opet prišao Vatacu i nicejskom pravoslavlju. Time je umrtvljena i Balduinova ofenziva protiv Vataca u Traciji. Što više, Va-

Digitized by Google

tac je gubitak Curula naknadio istjerivanjem križara iz posljednjih njihovih posjeda u Maloj Aziji, t. j. iz okoline Nikomedije. Carigradski križari i Mlečići nisu imali kuda, nego da zaključe s Vatacom dvogodišnje primirje (1241—1243). U tom su se na Balkanu odigrali događaji, koji su naglo povećali balkanske posjede nicejskog carstva. Silni bugarski car Ivan II. Asen, i ako je kod Klokotnice uništio moć Teodora solunskog, i ako ga je zatim oslijepio, postao je kasnije zaštitnik solunskog dijela Teodorove države, t. j. solunskoga grčkog carstva, u kome je zavladao maloljetni sin Teodorov Ivan, pod namjesništvom slijepoga mu oca (1240). No Asen je ubrzo umro (1241), a Bugarska je, pod njegovim mladim sinom Kalimanom (1241—1246), i pod idućim vladaocima, zbog unutrašnjih razdora i zbog mongolske najezde, zauvijek posrnula. Energični Vatac, koristeći se smrću Asenovom i svojim primirjem sa carigradskim Latinima, učinio je kraj solunskom carstvu sina Teodorova i samog Teodora. Teodor je odmamljen na nicejski dvor i tamo zadržan, a Vatac je, sa vojskom i s flotom, osvajao od Teodorova sina primorje od Strume do Soluna. Opsjeo je i sam Solun, pa je natjerao solunskog carevića Ivana, da se odreče carske titule i da u dotadašnjem solunskom carstvu vlada samo pod titulom despota, kao kletvenik nicejskog cara (1242). Kroz nekoliko godina, kada je u Solunu umro despot Ivan (1244) i u Bugarskoj car Kaliman (1246), Vatac je sasvim osvojio solunsku despotovinu od raspuštenog Ivanovog brata Dimitrija, a ujedno je zgrabio i bugarske zemlje u Traciji i u Makedoniji, čak do Vardara (1246). Zatim je od L. C. C. povratio grčki Curul, zauzeo je Viziju (Vizu) i opasao je Carigrad sa svih strana svojim posjedima (1247).

Međutim je Balduin opet ostao i bez novaca i bez trupa, pa je ponovo otputovao na zapad (1245—1248). U Rimu je dobio od pape Inocenta IV. dio sredstava, skupljenih za nov križarski pohod u Palestinu. No u tom je ponovo buknuo sukob između Inocenta i Fridrika II. Zajedno s Inocentom, Balduin je morao pobjeći iz Italije u Francusku, pa je tamo, uz papu, prisustvovao lionskom saboru, na kome je papa bacio prokletstvo na Fridrikovo carstvo (1245). Iz Francuske je Balduin prešao, radi prošnje, i u Englesku, ali nigdje nije imao osobitog uspjeha. Car se onda gotovo praznih šaka vratio u Carigrad (1248). Dotle se neimaština carigradskih križara još više pogoršala. Oni su živjeli od prodaje carigradskih svetinja, olova sa krovova i t. d. I Balduinova žena, Marija, ispraćena je u prošnju na zapad, a i Balduin je uskoro poduzeo i treće svoje prosjačko putovanje. Tek pred pad Carigrada pod nicejske Grke, Balduin se sa toga putovanja vratio kući.

Što su se križari i njihovi ortaci Mlečići još držali u Carigradu, imalo se zahvaliti donekle unutrašnjim neprilikama nicejskih Grka, a još više spoljnim zapletima Niceje, prvo sa Bugarima, pa onda sa epirskim Grcima, nad kojima je, poslije raspada solunskog Teodorovog carstva, zavladao ratoborni Teodorov sinovac, Mihailo II., despot »heladski«. Ali, nicejsko je carstvo ponovo dobilo poleta, otkako je tamošnji velikaš, Mihailo Paleolog, uzurpirao Laskarevićima prijesto, i otkako je, u bitki kod Kostura, potkresao krila despotu Mihailu »heladskom« (1259). Paleolog je tada svom silom nastao, da povrati od Latina Carigrad. Prvi njegov pokušaj, da ostvari taj grčki san, nije uspio, zbog prevare jednog latinskog carigradskog plemića, koji je najprije obećao pustiti krišom nicejske Grke u grad, pa nije održao riječ. Paleolog, koji je već bio prešao sa vojskom na ovu stranu Bospora i opsjeo carigradsko predgrađe Galatu, morao se vratiti kući, zaključivši s L. C. C. jednogodišnje primirje (1260). Po isteku toga primirja, poduzeta su još dva pokušaja. U jednom je Paleolog otrgao Latinima Silivriju i zemljište do samih carigradskih bedema, a u drugom je ponovo opsjedao Galatu, no ni sada nije postigao cilja. Što više, Balduin je, po savjetu novog mletačkog carigradskog namjesnika Marka Gradeniga, ispratio svoju posadu, na mletačkim lađama, protiv crnomorskog Paleologovog ostrvca Dafnuzije. Međutim je Paleolog, radi ponovog napada na Carigrad, zaključio u Nimfeju savez sa Genovljanima, protivnicima Mlečića i carigradskih križara (1261). Po ugovoru o savezu, Genovljani su imali dobiti u Carigradu, kad se on osvoji, kao i po cijelom Paleologovom car-

Digitized by Google

stvu, sve one trgovačke povlastice koje su nekad uživali Mlečići. Genovljani su se pak obvezali, da svojom flotom pomažu Grcima protiv svih neprijatelja, osim pape, kneza ahajskog Vilima Vilarduena i još nekih.

Ali je Carigrad pao prije nego što su Genovljani i stigli da izvrše tu svoju obvezu. Mihailo Paleolog bio je poslao svog cezara Aleksija Stratigopula sa nekoliko stotina ljudi u Traciju. Stratigopulo, saznavši o odlasku Balduinovih vitezova i mletačkih lađa protiv Dafnuzije, iskoristio je te trenutke, u kojima je Carigrad ostao skoro bez ikakve obrane, pa se krišom primakao carigradskim zidinama. Grčki seljaci iz carigradske okoline, koji su, po svojim poslovima, svaki dan ulazili u grad i izlazili iz njega, i koji su znali svaku pukotinu na carigradskim bedemima, uveli su jedne noći, kroz tajni otvor pod carigradskim zidinama, više Stratigopulovih vojnika u grad. Vojnici su pobili latinsku stražu kod najbližih carigradskih vrata, i otvorili su vrata. Na ugovoreni znak, ušao je kroz ta vrata Stratigopulo sa ostalim ljudima. Ujutro, on je navalio dublje u grad. Malobrojni latinski vitezovi i vojnici, koji nisu otišli na Dafnuziju, bili su razbijeni. Ostatak carigradskih Latina i Mlečića pobjegao je. I sam Balduin, ne dospjevši ni da ponese carske znakove, utekao je sa porodicom iz dvora na jednom čamcu. Pobjegao je i mletački namjesnik Gradenigo i latinski carigradski patrijarh Pantaleo Giustiniani. U tom su se vratili Balduinovi vitezovi i Mlečići iz pohoda na Dafnuziju. Zaludan je bio njihov očajnički juriš na grad. Stratigopulo ih je poplašio, počevši paliti njihove primorske palače, gdje su se još nalazile njihove žene i djeca. Onda su se Latini okanili borbe, pa su se požurili, da pokupe svoje porodice i da napuste Carigrad (25/7 1261). Mjesto L. C. C. opet je oživio Bizant.

L. C. C. je, bar u titulama, trajalo još dugo u srednjem vijeku. Titulu latinskog carigradskog cara nosio je Balduin II. od Courtenay, dok nije umro (1273), pa onda njegov sin Filip. Po smrti Filipovoj (1283) naslijedila je tu titulu njegova jedinica kći od žene mu Beatrice anžuvinske, Katarina. Zatim su se tom titulom kitili: muž Katarinin, brat francuskog kralja Filipa IV. Lijepog, Karlo od Valois-a, od ženidbe sa Katarinom (1301), pa do njene smrti (1308), pa onda muž Katarinine i Karlove jedinice kćeri, Katarine Valois, sin Karla II. anžuvinskog, Filip I. tarentski, pa poslije Filipova i Katarinina djeca, Robert tarentski do svoje smrti (1364) i Filip II. tarentski, također do smrti (1373), i najzad sin sestre ove dvojice, Margarete, iz njenoga braka sa hercegom francuskim Beau Jakov (1373 do 1383). Ovaj je na samrti, zajedno sa ostalim svojim pravima, oporučio valjda i tu titulu Ljudevitu I. anžuvinskom, bratu francuskog kralja Karla V. No tada je ova titula već bila izgubila svaku vrijednost, pa se nečujno ugasila. Svi ovi titularni carevi i carice carigradske, a naročito oni iz prvih vremena po padu Carigrada pod Paleologe, nastojavali su svima sredstvima, da tu titulu i ostvare, t. j. da opet obnove latinsku vlast u Carigradu. Oni su se pri tome ponajviše oslanjali na pape, koji su rado pomagali sve planove o podvrgavanju pravoslavnog istoka pod katoličku vlast, a i na druge zapadnoevropske, pa i na balkanske sile. Stoga je obnovljeni Bizant, sve do kraja 13 vijeka, pa za dugo i u 14 vijeku, morao stalno suzbijati i tu zapadnjačku kršćansku opasnost. Tako se još Balduin II., radi svoga ponovnog vraćanja na carigradski prijesto, bio udružio sa papinim vazalom, kraljem napuljskim i sicilijanskim, silnim Karlom I. anžuvinskim. Karlo je zadobio u savez za ponovno razorenje Bizanta i balkanske države, pa i srpskoga kralja Uroša I. Karlovu i Balduinovu politiku protiv Bizantinaca produžio je i njegov sin, Karlo II. anžuvinski, pa i sin ovoga, Filip I. tarentski. Istim se mislima bavio i Karlo Valois, pridobivši za sebe, između ostalog, i srpskog kralja Milutina. Najzad, osim titularnih carigradskih careva, postojali su kroz cio srednji vijek i latinski titularni carigradski patrijarsi, imenovani od pojedinih papa. *D. Anastasijević.*

LATOBICORUM PRETORIUM, rimska utvrda na putu Ljubljana—Sisak. Sagrađena je kad je ovaj put obnovljen, pod carem Severom 201 po Kr. Ime je dobila od Latobika, jednog keltskog plemena, koje je u tom području živjelo. Vojarna vojničke posade nalazila se na 1½ kilometra zapadno od današnjeg Trvna. L. P. ne treba

Digitized by Google

miješati s municipium Latobicorum, koji se nalazio nedaleko odavde, kod današnjeg mjesta Malence. To nije po svoj prilici bila utvrda, nego obično naselje, koje je u kasnije doba uglavnom podmirivalo potrebe vojne posade u L. P. Municipij je sagrađen vjerojatno u doba oko Kristova rođenja, a gradsko pravo dobio je u drugoj polovini 1 vijeka po Kr. U njemu je bilo, kako se to vidi iz sačuvanih rimskih natpisa, više hramova i drugih lijepih građevina.
N. V.

LATUNJAČA, britvica sa krivom sječicom i metalnom kanijom. Nose je žene u Konavlima na lančiću o pojasu. *N. Z.*

LAUCA, malo ostrvo na Jadranskom moru, južno od Kornata, a jugoistočno od ostrva Jadre, na 43° 15·1′ sjev. šir., 15° 22·5′ ist. Gr. L. je više okruglastog oblika, sa priječnikom oko 1·7 km, a površinom od 1·8 km². Od sjeveroistoka prema jugozapadu uvlači se vrlo duboko zaliv Gornja Lauca i gotovo rastavlja ostrvo na dvoje. L. je strmo, kamenito ostrvo, visoko 113 m, nema vegetacije, niti stalnih naselja. *P. V.*

LAUDON GEDEON, maršal. V. Dodatak.

LAUDONOV GAJ. V. Bunić.

LAURANA. V. Vrana.

LAURIJA, LURIJA, muški pojas, šaren, vunen, tkan, širok i dug. Nosi se na Kosovu. *N. Z.*

LAUŠA. V. Srbica.

LAV III. IKONOBORAC, bizantski car 717—740. L. je bio jedan od najdarovitijih bizantskih generala u Maloj Aziji. Došao je na prijesto bunom. Osnovao je sirsku, obično zvanu »isaurijansku«, dinastiju, jednu od najznamenitijih bizantskih vojnih dinastija. Kao car, proslavio se odbivši Arape od Carigrada, kojeg su oni po drugi put opsjeli i s kopna i s mora, napadajući ga godinu dana (717—718). Time je Bizant konačno zaustavio navalu Arapa i islama na istok kršćanske Evrope, još prije nego što je franački vladalac Karlo Martel, pobjedom kod Poitiers-a (732), zauvijek spriječio afričko-španskim Arapima da poplave i pomuhamedane zapadnoevropsko kršćanstvo. — L. je bio i jedan od najvećih reformatora među bizantskim carevima. Svojim krupnim reformama duboko je zadro u sva područja života Bizanta. Preuredio je bizantsku vojsku, umnoživši u njoj naročito konjičke teme (divizije), da bi mogao odolijevati arapskoj konjici. Ukinuo je u Bizantu Justinijanove rimske zakonske zbornike, i zamijenio ih je novim zbornicima, izrađenim na grčkom jeziku, izmijenivši u veliko i samu rimsku osnovu bizantskog zakonodavstva, prema kršćanskim pogledima i prema novim društvenim prilikama.

Jedan od tih zbornika je Ekloga (znači izbor), koju je L. izdao, zajedno sa svojim sinom i suvladarom, Konstantinom V. Kopronimom. To je većim dijelom građanski, a manjim dijelom krivični zakonik. Justinijanove odredbe, odakle je učinjen taj izbor, dotjerane su tu prema kršćanskom moralu, prema načelu zakonske jednakosti za sve slobodne staleže i za sve slobodne građane, pa i prema običajnom pravu. U krivičnom dijelu Ekloge mnogo je tjelesnih kazni. Ali one često zamjenjuju smrtnu kaznu Justinijanovih zakona. Ekloga, i ako je, zajedno sa cijelim zakonodavstvom ikonoboračkih bizantskih imperatora, ukinuta u 9 vijeku, bila je od velikog utjecaja na pravni razvitak pravoslavnog bizantskog carstva, pa i pravoslavnih Slovena. Ona je postala sudskim zakonom bizantske crkve, pa je prešla i u slovenske crkve, naročito u rusku.

Od L. je, valjda, ili od koga drugog cara ikonoborca iz sirske dinastije, i jedan agrarni zakon. To je zakon o slobodnim malim seoskim posjednicima i o njihovim zadrugama. On uglavnom sadrži odredbe o policijskom postupku pri sukobima tih zemljodjelaca i zadruga zbog krađa i drugih šteta na tim imanjima. S druge strane, to je donekle i seoski porezni zakon, kojim je zavedena zadružna porezna odgovornost za svakog člana pojedinih maloposjedničkih zadruga. Koliko se zna, Bizant do ovoga vremena nije imao slobodnog seoskog maloposjedničkog staleža, organiziranog u zadruge, nego je u njoj još iz poznijih rimskih vremena prevladavao veleposjed, sa poljskim robovima, i sa naseljenicima (kmetovima), privezanim za zemlju. Misli se, da je ovaj maloposjednički slobodni stalež, zajedno sa slobodnim ma-

Digitized by Google

loposjedom poljskim i sa zadružnom svojinom zemljišta, jedna novina, koja se javila tek od 7 vijeka, i koju su sa sobom donijeli u Bizant tuđi novonaseljeni narodi, naročito Sloveni. Prema tome, ovaj bi agrarni zakon bio poglavito slovenski zakon, t. j. za nove slovenske bizantske podanike. I on je rano proveden kod pravoslavnih Slovena, kod Rusa, pa i kod Srba.

Iz vremena cara L., ili bar iz vremena sirske dinastije, svakako je i jedan bizantski vojni zakon, uglavnom kazneni, sa vrlo strogim kaznama, donesen vjerojatno u vezi sa L. vojnom reformom, pa i jedan pomorski zakon. Ovaj posljednji predstavlja novu izmjenu i dopunu starog pomorskog zakona ostrva Roda u formi iz Justinijanovih Digesta. Pored brodovlasnika i vlasnika robe, za izbačenu robu sa brodova pri spasavanju broda od opasnosti, snose sada štetu i putnici kao treći ortak. Ova je izmjena po svoj prilici učinjena s pogledom na sve veću nesigurnost bizantskog brodarstva i pomorskog trgovanja zbog namnoženih arapskih gusara.

L. je pokušao reformirati i kršćansku crkvu. On je poveo borbu protiv poštovanja ikona, koja je, osim jednog prekida (787—815), bjesnila u Bizantu skoro 120 godina (725—843), i koja je za cijelo to vrijeme otcijepila Bizant i njegovu carigradsku crkvu od svih drugih patrijarhata na istoku i od pape na zapadu. Jer, sve te ostale crkve smatrale su ikonoborstvo kao herezu. Naročito je od kobnih posljedica bio rascjep sa papom. L. je, zbog ikonoborstva, otkinuo od pape sve dijelove papinske dijeceze na bizantskom teritoriju, t. j. cio zapadni Balkan (Ilirik), južnu Italiju, pa valjda i druge ostatke bizantskog posjeda u Italiji, stavivši sve te zemlje pod crkvenu vlast svoga ikonoboračkog carigradskog patrijarhata (732). Time se bizantsko carstvo, sad već sasvim u grčkim rukama, zauvijek, u pogledu crkvene uprave, razišlo sa katoličkom crkvom, koja je tako ostala samo kao crkvena vlast nad latinskogermanskim zapadnoevropskim kršćanima. Tada se i papa, nešto zbog toga, a nešto i zato, što su L. i njegovi ikonoboračkí nasljednici ostavili Rim bez zaštite od Langobarda, konačno odvojio zajedno sa Rimom, politički od Bizanta, pa se oslonilo na zapadnjačku velesilu, Franke, koje je onda doveo protiv Langobarda i protiv Bizantinaca u Italiju. Posljednji čin odvajanja pape od bizantskog carstva i prijelaza na franačku stranu, bilo je krunisanje Karlovo od pape Lava III. u Rimu za »rimskog« imperatora (na Božić 800). Time je bizantsko carstvo, ma da se i dalje nazivalo rimskim, ne samo za navijek prestalo biti gospodar Rima, nego je i konačno izgubilo, u očima cijelog zapadnjačkog kršćanstva, položaj jedinog rimskog imperija na svijetu, zajedničkog i istočnim i zapadnim kršćanima. Zapad je od sada, kao i do 476, opet imao svoj rimski imperij. Obnovljena imperijalistička rimska državna ideja, trajala je zatim kroz cio srednji, pa i kroz novi vijek. Car L. pokrenuo je borbu protiv ikona po svoj prilici samo iz vjerskih pobuda. Od ikonoboračkih vremena nestalo je, bar u istočnoj crkvi, ikona u obliku kipova, a zadržane su samo slikane ikone.

D. Anastasijević.

LAV V. JERMEN, bizantski car 813—820. L. je obnovio (814) u bizantu ikonoborstvo, koje je bila obustavila carica Jerina na sedmom općem saboru (787). L. su se usprotivili carigradski patrijarh Nikifor i iguman velikog carigradskog manastira Studiona, Todor Studit. Ali, pomoću carigradskog sabora i poslušnih episkopa L. je zbacio i protjerao oba ta zastavnika pravoslavlja, zatvorivši ujedno i Studitsku lavru (815). Na to su svi istočni patrijarhati i papa ponovo navijestili Bizantu vjerski i crkveni bojkot. Ovo drugo ikonoborstvo trajalo je sve dok carica Teodora nije konačno uspostavila poštovanje ikona (843). *D. An.*

LAV VI. MUDRI, bizantski car 886—912. L. je zajedno sa svojim mladim bratom Aleksandrom, naslijedio oca Vasilija I. Makedonca, ali je L. vladao sam, jer Aleksandar je potonuo u mekušan život. Ni L. nije bio mnogo ozbiljniji od Aleksandra. Zbog svoje četvrte ženidbe sa priležnicom mu Zojom, izazvao je L. oštar sukob između crkve i države i između Carigrada i Rima. Važna je L. ranglista mitropolija, arhiepiskopija i episkopija u bizantskom carstvu. Njome je, između ostalog, stvoreno i nekoliko novih episkopija kod Slovena u Makedoniji i Grčkoj, radi što bržeg pokrštenja slovenskih plemena. — Pod L.

Digitized by Google

Bizant je pretrpio strašnih udaraca spolja. Arapski emir od sirskog Tripolja, Lav, pomuhamedanjeni Grk, opljačkao je tada Solun (904). Još gora napast postao je u ovo vrijeme za Bizant najveći bugarski vladalac, kan Simeon. Izazvan od L. carinskom vojnom, on je protiv Bizantinaca poveo svoj prvi rat (od prilike 893 do 896). Na koaliciju L. sa Madžarima u Besarabiji, on je odgovorio koalicijom sa turskim Pečenjezima u stepama južne Rusije. Kao što su Madžari, za bizantski račun, izvršili jedan strašan pljačkaški upad u Bugarsku, tako su Pečenjezi, za Simeonov račun, udarili na Madžare. Ovi su se, pod pritiskom Pečenjega, morali iseliti iz Besarabije u današnje svoje zemlje, razdvojivši time zauvijek južne Slovene od istočnih i zapadnih (oko 895). U Besarabiju pak naseliti su se, mjesto Madžara, Pečenjezi, koji su kasnije otuda postali bič, ne samo za Bugare, nego i za Bizantince. Borba između bizantske i bugarske balkanske velesile odjekivala je i kod bizantskih kletvenika Srba. Njih je Simeon držao u šahu, izazivajući kod njih dinastičke meteže. Najzad, odahnuvši od bizantskih saveznika Madžara, silni bugarski kan je ubrzo natjerao L. na mir, na prekid carinskog rata, pa i na plaćanje danka.

Za vlade L., na Bizant su ponovo napali i kijevski Rusi, pod velikim knezom Olegom. Prešavši preko Crnog mora, oni su sada po drugi put opsjeli Carigrad (907). No zahvaljujući bizantskoj grčkoj vatri, koja je gorjela i na vodi, oni su bili potučeni i nagnani na mir. — L. je dovršio očevu zakonodavnu reformu, kojom je u Bizantu, namjesto zakonodavstva heretičkih ikonoboračkih imperatora, obnovljeno staro Justinijanovo zakonodavstvo, samo na grčkom jeziku. Kao kruna cijelog tog reformatorskog posla bile su L. Vasilike (carski zakoni). To je veliki zakonski zbornik u 60 knjiga. Kompiliran je poglavito iz Justinijanovih zbornika, ali su dodani i neki zakoni kasnijih careva, pa i samoga L. — Zakonik Vasilike, zajedno sa zakonicima oca L., ostao je osnova bizantskog zakonodavstva sve do propasti Bizanta, a služio je kao izvor i za zakonodavstvo drugih pravoslavnih naroda, ne samo u srednjem, nego donekle i u novom vijeku.

D. Anastasijević.

LAV (LEON) SGUR, bizantski vlastelin u peloponeskom gradu Naupliji i nasljedni gospodar toga grada (krajem 12 vijeka). L. se pri tadašnjem opadanju carske vlasti u Bizantu, dočepao i Arga i Korinta. Po padu Carigrada u ruke križara četvrtog križarskog rata i Mlečića (1204), L. je, dok Latini još nisu doprli do Grčke, pokušao da zavlada i sjevernom Grčkom. On nije uspio osvojiti Atenu, ali je zauzeo Tivu, pa je prodro i u Tesaliju, čak do Larise. Tu se on sastao sa bizantskim carem bjeguncem, Aleksijem III. Anđelom, pa je s njim stupio i u srodstvo, postavši treći muž Aleksijeve kćeri Eudoksije, raspuštenice Stevana Prvovjenčanog, a udovice bizantskog cara Aleksija V. Duke Murzufla, oslijepljenog od tasta Aleksija III. u Mosinopolju, i pogubljenog od Latina u Carigradu (1204). Međutim je vođa križara, kralj solunski Bonifacije od Monferrata pošao u osvajanje Grčke. Tada je L. pobjegao u korintsku tvrđavu. Tu se on, pozvavši u pomoć i epirskog despota, Mihaila I. Anđela, hrabro branio, ne ispuštajući iz ruku ni Naupliju, koju je opsjeo sam Bonifacije, ni Arg. Ali kada je i despot Mihailo pretrpio od Latina poraz na Peloponezu, kada je Bonifacijev kletvenik, Vilim od Champlina, u suradnji sa Gottfriedom II. Vilarduenom, zauzeo skoro sav Peloponez, i tu osnovao francusku kneževinu ahajsku, L. je u očajanju izvršio samoubistvo, skočivši sa visina korintske tvrđave u ponor (1208). — L. je oporukom ostavio Korint, Naupliju i Arg svom savezniku, epirskom despotu Mihailu, koji im je za namjesnika i branitelja, poslao svoga brata Teodora. Ali ih je Teodor, poslije uzaludnog otpora, morao predati nasljedniku Champli-ovom, novom knezu ahajskom Gottfriedu II. Vilarduenu.

D. Anastasijević.

LAVELEYE EMIL DE (Lavle Emil de), belgijski historičar i putopisac (1822 — 1892). Pisao je po liberalnim časopisima belgijskim i u Revue des Deux Mondes. Mnogo je putovao po Evropi, i objavio je utiske s puta po našim zemljama (La Péninsule des Balkans, 1886, u dvije knjige).

M. I.

Digitized by Google

LAVRIĆ IVAN, podmaršal (30/7 1850, Sv. Lorenco, Dolensko). Svršio je pionirsku katedsku školu u Heinburgu, pa je 1872 stupio, kao kadet časnički zamjenik, u 41 pješačku pukovniju. 1878 sudjelovao je pri okupaciji Bosne i Hercegovine u boju Senković—Bandijan—Odžak. Premješten je poslije domobranstvu u Dalmaciju, te je sudjelovao 1882 u bojevima u Krivošijama i u Boci Kotorskoj. Postao je izvan reda major i potpukovnik, i bio je pomoćnik kod domobranskog zapovjedništva u Grazu. 1902—1908 bio je zapovjednik 22 domobranske pukovnije u Černovicama, kao general zapovjednik domobranske brigade u Hohenmauth-u, 1912 je penzioniran kao podmaršal. 1914, za vrijeme Svjetskog Rata reaktiviran je, zapovijedao jačim dijelom vojske kod Usok-tjesnaca, 1915—1918 bio je zamjenik zapovjednika tvrđave Krakov, 1918 je penzioniran.

V. L.

LAVROV PETAR ALEKSJEJEVIČ, ruski slavist i profesor petrogradskog univerziteta (1856, Jaroslav, na Volgi). Učio je u Jaroslavlju i svršio je filozofski fakultet moskovskog univerziteta (kod Buslajeva, Tihonravova, Divernois-a i dr.). 1887 postao je privatni docent moskovskog univerziteta, 1898 vanredni profesor odeskog univerziteta, a 1900 redovni, i u tom je svojstvu prešao u petrogradski univerzitet. — L. se bavio filološki južnoslovenskim jezicima, njihovim književnostima, i, naročito, slovenskom paleografijom. — Najvažnija su mu djela: Petar P. Petrović Njegoš, vladika crnogorski i njegov književni rad (1887, na ruskom), Pregled glasovnih i formalnih osobina bugarskog jezika (1893), Paleografski pregled ćirilskog pisma (1914). Osim toga pisao je L. mnogo o radu Braće Prosvjetitelja, njihovih učenika i o različnim slovenskim tekstovima i rukopisima. Izdao je dosta spomenika, među njima i jednu knjigu apokrifnih tekstova (1899). *A. B.*

LAVROVSKI P. A., slavist, profesor harkovskog i varšavskog univerziteta (13/3 1827, Vidropuska — 28/2 1886, Petrograd). Bio je popečitelj varšavskog i odeskog okruga i član savjeta ministarstva prosvjete. Putovao je po slovenskim zemljama. Pored drugih stvari, izdao je ispitivanja o Ćirilu i Metodu (1863) i pisao je o izvorima o njima. Sastavio je kratki ali nepotpuni, Srpsko-ruski rječnik, i Rusko-srpski (prvi 1870, a drugi 1880).

Literatura: Ljetopis Jugoslavenske akademije, 5 (1890). *A. B.*

LAVTIŽAR JOSIP, pisac i muzičar (12/12 1851, Kranjska Gora). Učio je bogosloviju u Ljubljani i postao je 1875 svećenik. Služio je kao kapelan u Gorjama, Tržiču, Poljanama (kod Loke), Šenčurju (kod Kranja), a kao župnik u Kokri, Bledu i Ratečama, gdje je i danas. Muziku je učio u Ljubljani i Regensburgu. Njegove kompozicije su crkvene: dvije latinske mise, litanije srca Isusovog, tri Ecce sacerdos, četiri ofertorija, jedan Asperges me, i jedna božićna pjesma. L. piše i stručne članke za Cerkveni Glasbenik i putopise. Izdao je i posebno: Cerkve in zvonovi v dekaniji Radovljica (1897), Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj (1901). *J. M.*

LAZAR HREBELJANOVIĆ, srpski knez 1371—1389 (oko 1329, Prilepac — 1389, Kosovo). Sin Pripca, logoteta cara Dušana, L. je rođen u Prilepcu, kod Novog Brda. Oženio se oko 1353 Milicom, kćerkom kneza Vratka, potomka Nemanjinog sina Vukana. Lazar je bio u dvorskoj službi cara Dušana, a poslije cara Uroša. Od 1370 javlja se L. kao knez i gospodar kraja oko Rudnika, a od 1371 kao gospodar Srbije oko cijele Morave. U njegovom je području bio na sjeveru Beograd, a na jugu Novo Brdo. Imao je sukoba s Nikolom Altomanovićem, koji mu je preoteo Rudnik, ali koga je svladao 1374. u savezu s bosanskim banom Tvrtkom. Lazar je priznavao vrhovnu vlast Madžara do 1386. S bosanskim banom Tvrtkom održavao je L. čitavo vrijeme srdačne veze i savez, i nije poduzimao ništa, kad se Tvrtko 1377 proglasio za kralja. Udajom svojih kćeri pojačavao je svoj položaj i sticao saveznike i prijatelje. Kći Mara bila mu je udata za Vuka Brankovića, Jelena za Đuru Balšića, treća (s nepoznatim imenom) za bugarskog cara Šišmana, a četvrta za Nikolu Garu mlađeg. 1375 izmirila se srpska crkva sa carigradskom, dobrim dijelom i L. zauzimanjem. 1381 L. je podigao manastir Ravanicu kao svoju zadužbinu. 1386—1388 on je s kraljem Tvrtkom, pomagao hrvatske ustanike protiv mađarskog kralja

Digitized by Google

Sigismunda i radio je za napuljsku dinastiju. 1386 Lazareva vojska potisla je Turke iz Srbije, porazivši ih na Pločniku. Pred opasnošću od Turaka, L. je 1389 obnovio stare veze sa Madžarima. Osim toga, on je održavao savez s kraljem Tvrtkom, a zadobio je za nj i bugarskog cara. Imala se spremiti jaka brana turskom daljem prodiranju na sjever Balkana. Ali su Turci bili aktivniji. 15/6, na Vidov Dan, 1389 došlo je između Srba i Turaka na Kosovu do sukoba, u kome je knez L. poginuo sa dobrim dijelom vitezova, ali je tu ostavio glavu i turski car Murat. Taj sukob bio je od epohalne važnosti za dalju sudbinu balkanskih kršćana i ostao je zapamćen kao najkrupniji datum naše stare historije. Knez Lazar »kosovski mučenik«, postao je centralna ličnost narodne junačke pjesme kosovskog ciklusa i svetitelj pravoslavne crkve.

Literatura: I. Ruvarac, O knezu Lazaru (1888); F. Rački, Rad. 97 (1889). *V. Ćorović.*

LAZAREVAC, varošica u Srbiji (podunavska oblast). Ima 684 stanovnika. U blizini je važno saobraćajno raskršće Lajkovac. Sresko je mjesto. Ima sreski sud i poštu. *B. D.*

LAZAREVAC (Triod Cvetni, Pentikostar), bogoslužbena knjiga u pravoslavnoj crkvi, koja sadržava cjelokupan niz bogosluženja u sve dane, od Lazareve subote uoči Cvijeti, pa do Duhova ili praznika Pedesetnice. *R. G.*

LAZAREVIĆ ANĐELIJA, slikarica i pripovjedačica (3/10 1885, Beograd — 24/2 1926, Beograd). Svršila je četiri razreda gimnazije i umjetničkozanatsku školu u Beogradu. 1914 je kratko vrijeme studirala u Münchenu, a 1920 u Parizu i u Beču, do 1922. Od 1913 izlagala je radove, kao članica Lade, na svima jugoslovenskim i društvenim izložbama. Dvanaest godina radila je kao nastavnica vještina u prvoj ženskoj gimnaziji u Beogradu. 1924 prešla je u splitsku gimnaziju, ali polovinom 1925 morala je, zbog bolesti, napustiti službu. L. je najviše slikala pejsaže, vodenim bojama, i u toj grani slikarske umjetnosti stekla je priznanje. L. se bavila i književnošću. Kao kći Laze L., ona je naslijedila naklonost k novelistici. J. Skerlić je primijetio njen rad i objavio je u Srpskom Književnom Glasniku jednu L. veću pripovijetku. L. je, s vremena na vrijeme, štampala svoje sastave u književnim listovima, a smrt ju je omela da jedan, već spremljen izbor, izda u posebnoj knjizi. L. je, kao i u slikarstvu, bila skroman i u sebe povučen književni radnik, s nesumnjivim pripovjedačkim vrlinama.

Literatura: Ana Marinković, Srpski Književni Glasnik 16/3 1926 i Misao, 1926, 149—150. *V. P.*

LAZAREVIĆ BRANKO, književni kritičar (25/12 1883, Negotin). Svršio je gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu. 1911 postavljen je za suplenta u Beogradu. Zatim je bio na studijama u Rimu i u Parizu. 1912 do 1916 sudjelovao je u ratovima, kao rezervni oficir. 1916 postavljen je za šefa presbiroa na Krfu i za urednika Službenih Srpskih Novina, uz koje je uređivao i jedini književni list za vrijeme izbjeglištva, Krfski Zabavnik. 1918 imenovan je L. za sekretara poslanstva u Washingtonu, zatim za generalnog konzula u Chicagu, pa za savjetnika poslanstva i otpravnika poslova u Berlinu i Pragu, a od 1925 je poslanik i punomoćni ministar u Varšavi. — L. je počeo da piše recenzije, kritike i prikaze o savremenoj našoj književnosti i o kazalištu u Srpskom Književnom Glasniku, Savremeniku i t. d., od kojih je do sada izvjestan broj sabrao i izdao u tri knjige: dvije knjige Impresije iz književnosti (prva knjiga u dva izdanja), i jedan svezak Pozorišni život. Tim svojim radovima, među kojima se ističu ogledi o Bori Stankoviću, Ivu Ćipiku, predratnoj i poratnoj književnosti, L. je začetnik i jedan od najistaknutijih predstavnika takozvane impresionističke kritike u nas. — L. je mnogo radio i kao novinar, 1911 kao urednik Novog Vremena, zatim Reči, a poslije u nekim listovima u Americi, na Krfu i u Politici, napisao je veliki broj članaka, uglavnom o srpskohrvatskom nacionalnom pitanju. Tako je 1919 u Pittsburgu posebno štampao ciklus rasprava i članaka pod naslovom Za ujedinjenje. U posljednje vrijeme L. je sve više napuštao kritiku, za ljubav teorije o književnosti i opće estetike. Iz područja filozofije o lijepome L. je objavio u nekim časopisima nekoliko fragmenata i eseja. *V. Petrović.*

Digitized by Google

LAZAREVIĆ DRAGOLJUB, divizijski đeneral (20/8 1875, Kragujevac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1892. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1895, za kapetana 1900, za pukovnika 30/10 1915, brigadnog đenerala 31/10 1923, divizijskog đenerala 5/1 1925. Do 1900 bio je vodnik u poljskoj artileriji, do 1909 bio je komandir baterije u poljskoj artileriji, 1898—1900 na višoj školi vojne akademije, 1901 bio je u artilerijskoj školi gađanja u Rusiji, do početka rata 1914 bio je komandant diviziona u poljskoj artileriji, u 1919 bio je komandant artilerijskog puka i na službi u inspekciji artilerije. 1920 do 1925 bio je načelnik artilerije armijske oblasti (IV), od 1925 je komandant divizijske oblasti (drinske, pa moravske). — U ratu 1912—1913, bio je komandant diviziona moravskog artilerijskog puka, u ratu 1914—1918 bio je komandant diviziona u poljskoj artileriji, komandant poljskog artilerijskog puka, načelnik artilerije I srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji, komandant brdskog artilerijskog puka i zastupnik komandanta artilerije u diviziji (u 1918). *V. B.*

LAZAREVIĆ LAZA DR., književnik-pripovjedač (1/5 1851, Šabac — 28/12 1890, Beograd). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u mjestu rođenja, a višu gimnaziju (1867) i pravni fakultet (1871) u Beogradu. Za vrijeme beogradskog đakovanja stanovao je u kući svoga zeta Milorada Popovića Šapčanina, pjesnika, koga su redovno pohađali ljudi od knjige, kao Jovan Bošković, Jovan Đorđević i drugi, što je povoljno utjecalo na odgoj L. duha. I ako pravnik, njega su naročito privlačile prirodne nauke, koje su, uopće, u to vrijeme u prvom redu interesirale srpske omladince. Tako je L. 1871 preveo Faraday-evu Prirodnu istoriju jedne sveće, što je, možda, i skrenulo pažnju nadležnih na L., da ga izaberu za državnog pitomca, koji će, od 1872, studirati medicinu u Berlinu. Među L. profesorima bilo je više naučnjaka svjetskoga glasa, kao Helmholtz, Virchow i t. d. L. se istakao među najboljim đacima, a pored svoje struke slušao je i predavanja Vatroslava Jagića, koji je u to vrijeme predavao o našoj narodnoj poeziji. Za vrijeme ratova (1876—1877—1878) L. je prekinuo studije i, kao pomoćni liječnik, radio je, prvo u drinskoj, a potom u timočkoj diviziji. Poslije rata objavio je L. studiju, Dezinfikovanje škola, u kojima su za vrijeme rata bile bolnice (Srpske Novine, br. 189, 1878). 1878 L. se vratio u Berlin i položio je doktorat. Njegova doktorska teza, Experimentelle Beiträge zur Wirkung des Quecksilbers, nebst einem Anhange über den Nachweis des Quecksilbers mittels Elektrolyse, posvećena majci, povoljno je bila primljena od berlinskih stručnjaka. Promoviran je 8/3 1879. Po povratku u tadžbinu imenovan je L. za liječnika beogradskog okruga. Pri reformi sanitetske službe (1881) postavljen je L. za primariusa opće državne bolnice u Beogradu, čije je unutrašnje odjeljenje on uredio kao kliniku. I pored velike privatne prakse, L. je vrijedno radio na medicinskoj nauci (Obmanjivanje publike lažnim lekovima 1879). L. je napisao niz članaka i izvještaja u Srpskom Arhivu za Celokupno Lekarstvo i u nekim stranim stručnim listovima, naročito o išijasu i o periodičnoj neuralgiji. Srpskom Lekarskom Društvu podnio je L. oko 22 pismena i usmena referata, uz demonstriranje bolesnika, a već 1886 prikazao je preparate Kochovih komabacila. U bugarskom ratu (1885) proizveden je L. za rezervnog sanitetskog majora i postavljen je za djelovođu saniteta pri vrhovnoj komandi. Na tome položaju organizirao je on improviziranu veliku rezervnu bolnicu u Nišu. Pošto se L. zdravlje okrenulo na gore (on je od rane mladosti nosio u sebi klice grudne bolesti), imenovan je za aktivnog sanitetskog potpukovnika i za ličnog liječnika kralja Milana. Tim napredovanjem preko reda htjelo se da se oboljeli L. poštedi od prekomjernog rada u privatnoj praksi, i da mu se oda priznanje za njegov književni rad. — I ako je L. ime nerazdvojno od moderniziranja saniteta u Srbiji i od prvih pokušaja na medicinskoj nauci u nas, ipak, ta se njegova stručna djelatnost ne može mjeriti sa njegovim pripovjedačkim radom.

L. je počeo da piše pripovijetke razmjerno kasno, već kao gotov čovjek. Njegovi djelomični prijevodi iz Černiševskoga romana: Šta da se radi? (Matica, 1869), ne mogu se smatrati početkom L. beletristike. Tek po povratku u otadžbinu, sa studija, obja-

Digitized by Google

vio je L. u Srpskoj Zori (1879) prvu svoju priču, Prvi put s ocem na jutrenju. Svrativši već ovom prvom pričom ozbiljnu pažnju na sebe, L. je do 1879 objavio: Školsku ikonu, U dobri čas hajduci, Na bunaru, Verter i Sve će to narod pozlatiti, u Otadžbini, a sve te pripovijetke izdao je u knjizi Šest pripovedaka tek 1886. 1888 dovršio je L. sedmu priču Vetar, u Otadžbini, a 1890 akademija mu je nagradila novelu On zna sve. Poslije L. smrti štampala je (1898 i 1899) Srpska Književna Zadruga, u dvije knjige, osim spomenutih osam pripovijedaka, i nepotpunu Švabicu i sedam nacrta i fragmenata: Na selo, Pešak, Sekcija, Vučko, Baba Vujka, Stojan i Ilinka i Pobratimi.

L. je samo manji dio svoje energije posvetio pripovijetki. Bit će da je njegovu neospornu pjesničku i stvaralačku prirodu sputavala urođena opreznost i težnja za što umjetničkijim oblikom i izrazom. Jer i ako je L. počeo sa čitanjem i prevađanjem ruskih socijalnih reformatora, on je bio po karakteru i temperamentu tradicionalist i aristokrat, te je, vremenom, obraćao više pažnju, baš kod Rusa, kod Gogolja i Turgenjeva, artističkom elementu, njihove novelistike. Od tih velikih umjetnika učio se L. konstruiranju priče, vještome skraćivanju, postizavanju efekata putem konciznog, neusiljenog izraza, individualističkom markiranju ličnosti i diskretnom lirizmu, koji zagrijava realističko prikazivanje. Tim svojim artističkim vrlinama, u prvom redu L. je odmah, prvim svojim pripovijetkama, dobio naziv srpskog Turgenjeva, i on se i danas može da čita s visokim uživanjem, te se s pravom spominje među najboljim imenima srpskohrvatske književnosti. Za nas njegove malobrojne priče imaju klasičnu vrijednost, bez obzira na konzervativni duh, kojim odišu, a L. treba da se smatra jednim od rijetkih naših pisaca, koji su, uz velike žrtve, tražili i našli ravnomjeran umjetnički izraz našoj naročitoj osjećajnosti.

L. skupljene pripovijetke izašle su još i u izdanju Napretka 1912. O L. pripovijetkama pisali su, isključivo pohvalno, svi savremeni kritičari, i kod Srba i kod Hrvata, a on je ujedno, i najviše prevođen na strane jezike od svih srpskih proznih pisaca.

Literatura: Otadžbina (1891, 27); M. Savić, Iz Srpske Književnosti (1898); Marko Car, Moje simpatije (1913); Ljub. Jovanović, Predgovor pripovetkama u izdanjima Srpske Književne Zadruge (1898); J. Skerlić, Pisci i knjige, II, studija L. L.; Ljub. Nedić, Kritičke studije (1910); M. Trivunac, O Verteru (1910, Srpski Književni Glasnik). O L. kao medicinskom stručnjaku pisao je J. Đurić u Otadžbini (1891). *V. Petrović.*

LAZAREVIĆ LAZAR, đeneral (5/3 1850, Beograd — 27/7 1911, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 10/10 1865. Za konjičkog potporučnika proizveden je 1/1 1870, za kapetana 16/7 1878, za pukovnika 1/11 1892, za đenerala 6/12 1897. Stavljen je u penziju 1/1 1905. Do 1874 bio je vodnik u konjici i kneževoj gardi. 1874—1876 bio je komandir eskadrona u stajaćoj vojsci, 1876—1877 bio je komandant konjičkog diviziona u stajaćoj vojsci, 2/3—1/11 1877 bio je vodnik u 1 gardijskom eskadronu, 1/10 1878—1882 bio je komandir 1 gardijskog eskadrona, 1/10 1879—24/9 1881 bio je ordonanc oficir Nj. V. Knjaza, 11/10 1881—24/1 1885 bio je adutant Nj. V. Knjaza i komandant kraljeve garde, 1885—1897 bio je komandant konjice stalnog kadra, 1897—1900 načelnik odjeljenja i referent konjice komande aktivne vojske, do 1906 bio je komandant konjičke divizije. — U ratu 1876 sudjelovao je kao komandir eskadrona, u ratu 1877—1878 bio je komandant 2 konjičkog puka. U ratu 1885 bio je komandant konjičkog puka. *V. B.*

LAZAREVIĆ LUKA (1774, Svileuva, šabački okrug — 29/4 1852, Šabac). 1796 L. je postao sveštenik u Ljutici i Koceljevu. Bio je odličan konjanik. 1804 digao se i on na ustanak i radi ugleda i lične hrabrosti postao vojvoda. Istakao se naročito u boju na Mišaru 1806. Od 1807 postao je zapovjednik Šapca. Karađorđe ga je odlikovao češće, da bi njim suzbijao ugled Nenadovića. 1813—1832 proveo je u emigraciji. 1835 dobio je penziju i postao je član šabačkog magistrata. Bio je protivnik kneza Miloša i Obrenovića uopće i 1842 bio je zatvoren od kneza Mihajla, kada je Toma Vučić digao bunu. 1842 postao je član državnog savjeta.

Digitized by Google

Literatura: M. Đ. Milićević, Pomenik, II, 287—292. *V. Ć.*

LAZAREVIĆ MILOVAN, ekonom (11/2 1870, Županjac, srez kolubarski, okrug beogradski). Svršio je ratarsku školu u Kraljevu. Poslije Ivanjdanskog atentata na kralja Milana (1899), proveo je, nevin, pet mjeseci u zatvoru i okovima. Kasnije je često zatvaran zbog svojeg političkog uvjerenja. Izabran je prvi put za poslanika 8/9 1903 i ostao je neprekidno poslanik do 1921, kada je dao ostavku. Izabran je 25/7 1905 za potpredsjednika narodne skupštine, pa je to bio i kasnije nekoliko puta. Bio je član glavnog odbora samostalne radikalne stranke, a sad je član glavnog odbora jugoslovenske republikanske stranke. Radio je na Težaku, Dnevnom Listu, Odjeku i Republici. *J. P.*

LAZAREVIĆ MILUTIN, đeneralštabni pukovnik (25/10 1878, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za pješadijskog kapetana II klase 6/3 1905, za đeneralštabnog kapetana I kl. 27/8 1908, za pukovnika 1/10 1915. Presudom velikog vojnog suda 11/11 1917 izgubio je čin kao član organizacije Ujedinjenje ili Smrt. U inžinjeriji bio je vodnik pionirskog bataljuna, u pješadiji vodnik i komandir čete, 1901—1903 bio je na višoj školi vojne akademije, 1906—1907 na pripremi u glavnom đeneralštabu. Kao đeneralštabni oficir bio je pomoćnik i načelnik divizijskog đeneralštaba. — U ratu 1912 bio je pomoćnik načelnika štaba ibarske vojske. U ratu 1913 bio je načelnik štaba šumadijske II. U ratu 1914—1918 bio je, do septembra 1914, načelnik štaba trupa novih oblasti, do reorganizacije 1916 načelnik štaba obrane Beograda. Do osude 1917 bio je pomoćnik načelnika štaba II armije.

Od književnih radova izdao je L. knjigu: Borbe oko Beograda 1915 godine (1920), i rasprave: u časopisu Srpski Književni Glasnik: Pitanje o Ministru Vojnom, Fizionomija poslednjeg Svetskog Rata, Putnik i Mišić. Povodom novog projekta Zakona o ustrojstvu vojske, Zaboravljene zasluge, Srpsko-Bugarski rat (opća razmatranja). U časopisu Misao štampao je: Putnik i Savov, a u kalendaru Vardar: Kumanovska bitka. Sve ove rasprave štampane su 1921—1926. Osim ovih rasprava, napisao je L. više recenzija i kritika na razna vojnička djela. *V. Belić.*

LAZAREVIĆ PETAR, artilerijski brigadni đeneral (12/6 1875, Svilajnac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1894. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1897, za kapetana 1904, za pukovnika 1915, za brigadnog đenerala 1923. Do 1902 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1902—1904 na višoj školi vojne akademije, 1904 do 1907 komandir baterije u poljskoj artileriji, 1907—1908 u Francuskoj (u artilerijskom puku u Dijonu) kao državni pitomac, 1908—1913 komandir baterije, 1913—1914 komandant diviziona, 1918—1922 komandant brdskog artilerijskog puka, 1922—1924 komandant artilerijske brigade (dunavske), 1924—1925 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (dunavske), od 30/12 1925 komandant je divizijske oblasti (timočke). U ratu 1912/13 bio je komandir baterije i diviziona. U ratu 1914/18 bio je komandant diviziona i brdskog artilerijskog puka. *V. B.*

LAZAREVIĆ PETAR, artilerijski pukovnik, stalan saradnik Politike (4/4 1877, Kragujevac). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1893. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 1906, za pukovnika 1/10 1915. Penzioniran je po svojoj molbi 1921. Kao mlad oficir bio je vodnik u haubičkoj i poljskoj artileriji, 1901—1903 bio je na višoj školi vojne akademije. Bio je komandir haubičke i poljske brzometne baterije, nastavnik u artilerijskoj podoficirskoj školi i profesor u školi gađanja za pješadijske oficire. — U ratu 1912—1913 bio je komandant poljskog diviziona dunavske II. U ratu 1914—1918 bio je komandant diviziona u poljskom artilerijskom puku šumadijske I, a od 1916 komandant brdskog artilerijskog puka.

Od 1905 stalno se bavi vojnom književnošću, i štampao je veliki broj članaka u vojnom časopisu Ratniku. Još od 1901 saraduje u beogradskim dnevnim listovima, a od 1922 stalni je saradnik Politike. — U posebnim izdanjima štampao je: Artilerijski izvidači (1906), Planinska Vojna (1908), Teorija gađanja za pešadiju (1914),

Digitized by Google

Teorija gađanja za artileriju (1921), Istorija Gimnastike (1925), Istorija Sokolstva (1925), Tirš i Figner (1925).

V. Belić.

LAZAREVIĆ RADMILO DR., liječnik, lepidopterolog (6/10 1846, Beograd — 14/12 1899). Osnovnu i srednju školu učio je u Beogradu, medicinu u Beču. Bio je vojni liječnik (u ratovima 1876/77 i 1885). Bio je šef vojnog saniteta i poslije šef civilnog saniteta. Napisao je: Prilozi za građu entomologije Kraljevine Srbije, I, Rhopalocera (1897, svega 90 vrsta leptirova), Makrolepidoptere okoline Beograda, II, Heterocera (Glas, 56, 1898, 154 oblika), Dosad opažena variranja naših lepidoptera (Glas, 57, 1899).

J. H.

LAZAREVIĆ STEVAN, srpski despot 1389—1427 (oko 1370 — 19/7 1427, Glava). Despot S. L. je sin kneza Lazara i njegov nasljednik. Spočetka je državne poslove vodila s njime njegova majka, kneginja Milica, vrlo razborita žena. Prilike, u kojima je L. vladao, bile su vanredno teške, i tražile su čovjeka rijetkih sposobnosti. Pritiješnjeni odmah poslije kosovske katastrofe od Madžara, koji bjehu prodrli sve do Gruže, L. i Milica su priznali vrhovnu vlast sultana Bajazita. Lazareva najmlađa kći Olivera data je u sultanov harem, a Srbi su primili obvezu, da Turke pomažu svojim pomoćnim četama. Glavne srpske tvrđave, kao Golubac, posjeli su Turci. Srbi su od tada pomagali Turke u borbama s Madžarima, koji se učvršćuju u Mačvi i Beogradu. L. je pratio Bajazita i u borbi protiv vlaškog vojvode Ivana Mirče (1394), a u bitki kod Nikopolja (1396) svojim je četama odlučio, u odlučnom času, borbu u korist Turaka. Kao nagradu za to dobio je L. naskoro veći dio područja svoga zeta Vuka Brankovića, s Prištinom, kao i Peć s okolinom. Osim toga je s pristankom sultanovim, slomio moć velike vlastele i utvrdio svoj prijesto. On je sudjelovao s Turcima i u borbi protiv Bosne (1398) i u krvavoj bitki kod Angore (1402). Poslije poraza Bajazitova L. se na talijanskim lađama spasio u Carigrad. Car Ivan ga je primio srdačno i dao mu je čin despota, prvi poslije carskog. Tu je S. našao i svoju ženu, sestru carice Eugenije, s kojom se vjenčao 1405.

Bitka kod Angore čini obratnu točku u L. državnoj politici. Dotle je on bio vjeran kletvenik Bajazitov, a od tada je vodio samostalnu politiku i tražio oslona na Madžarsku. — U Carigradu je izbio sukob između njega i Brankovića, sinova Vukovih, radi nasljedstva Brankovićevih posjeda, koje je Bajazit bio ustupio L. Sukob se razvio u ljute borbe, koje su trajale više godina. Kad se L., morem i preko Zete, vratio u Srbiju, pregao je sav da sredi prilike u zemlji. Mnogo su mu smetale prijestolne borbe u Turskoj između nasljednika Bajazitovih, od kojih se jedan Sulejman, udružio sa Brankovićima protiv njega. 1405 protiv L. se digao i mlađi mu brat Vuk, i uspio je, pomagan od Turaka, da jedno vrijeme odvoji za sebe južni dio Srbije. 1410, u borbama između sultana Sulejmana i Muse, L. je držao stranu Musinu, a Vuk Sulejmanovu. U krvavoj bitki pod Carigradom, Sulejman je ostao pobjeditelj (1410). Vuk je malo poslije toga uhvaćen od Musinih ljudi i ubijen. Naskoro poslije toga (1411) poginuo je i Sulejman, a na prijesto je došao Musa, koga je L. obilato pomagao, a koji mu se nije pokazao zahvalan. On je u dva maha napadao Srbiju (1412 i 1413) i izazvao je protiv sebe L., koji je otvoreno prešao na stranu novog pretendenta, Muhameda, i pomogao ga, da svlada Musu (1413). Muhamed je nagradio L. davši mu Znepolje, kod Trna, i pustivši Srbiju za dug niz godina da se nesmetano razvija.

Kao prijatelj i vazal Madžara L. je dobio Mačvu i Beograd, koji je postao njegova prijestolnica. Pomažući kralja Sigismunda u Bosni, despot je dobio od njega 1412 i važni rudarski grad Srebrenicu. 1412 izmirio se L. sa Đurđem Brankovićem, spremajući mu nasljedstvo prijestola. Kad je izumrla dinastija Balšića, L. je naslijedio 1421 cijelu Zetu, kao ujak posljednjeg Balše Balšića. Mleci su iskoristili tu promjenu vlasti i posjeli primorske gradove, radi čega je nastao rat između njih i L. Borbe su se vodile naročito oko Skadra. 1423 došlo je do mira, po kom su se Mlečići za Skadar obvezali davati L. 1.000 dukata godišnje, a u njihovoj vlasti su ostali još Lješ, Ulcinj i Paštrovići. 1426 proglašen je Đurđe Branković za nasljednika despotova sa pristankom Ma-

Digitized by Google

džara, kao vrhovnih gospodara Srbije, ali je Srbija bila obvezana, da poslije despotove smrti preda Madžarima Mačvu sa Beogradom. Despot je umro iznenada u lovu u selu Glavi, kod Mladenovca.

L. se naročito interesirao za književnost. Njegov manastir Manasija postao je središte velikog književnog pokreta za reformu crkvenih knjiga i spremanje novih prijevoda. L. je pozivao učene ljude iz ostalih pokrajina, naročito iz Bugarske, koja je 1393 pokorena od Turaka, i obilato ih je pomagao u književnom radu. On se i sam bavio književnošću i dao jedno lijepo Slovo Ljubve. O njemu je napisao 1431 opširnu biografiju glavni književnik toga vremena Konstantin Filozof (izdao V. Jagić, Glasnik Srpskog Učenog Društva, 42, 1875).

Literatura: St. Stanojević, Die Biographie St. Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle (Archiv für slav. Philologie, 1896); M. Georgijević, Despot Stevan Lazarević i književnost njegova vremena (Izvještaj karlovačke gimnazije 1906/07); V. Ćorović, Srebrenica za vlade despota Stevana (Prilozi, II, 1, 1922); St. Stanojević, Borba o nasledstvo Balšino (1902).

V. Ćorović.

LAZARICE zove se narodni običaj, koji se održava po mnogim našim krajevima, a sastoji se u tome, da se pri osvitku Lazareve subote sastane šest najljepših i u svečano ruho odjevenih djevojaka u selu, koje lijepo pjevaju, a pred njima ide jedan postariji čovjek t. zv. »Lazar«, pa zaredaju od kuće do kuće, pjevajući i igrajući. Kad dođu pred kuću, dvije stanu da igraju, a ostale četiri pjevaju. Kad se prve dvije igračice umore, prihvate igranje druge dvije, a one idu na njihovo mjesto, i pjevanjem prate igranje, pa tako redom. Kod toga se pjevaju kratke prigodne pjesme: domaćinu, domaćici, babi, djedu, momku, djevojci, vojniku, gospodinu, daku, ovčaru, stoci i dr. Svaka se pjesma završuje obično riječima: Oj Lazare, djevojko. Dok L. pjevaju i igraju, Lazar sjedi i razgovara se sa ukućanima. Obično se pjesme pjevaju na zapovjed i zahtjev ukućana, a zato se svaka pjesma nagraduje nekim darom ili bar po jednom parom, odakle po gdješto i ime takovim pjesmama »pjesma para«. Po završenoj turneji vraćaju se kućama i dijele primljene darove (obično jaja), od čega i Lazaru pripadne dio onako kako su se pogodili. Kao i kod drugih starijih još iz prirodno-religijskih vremena naslijeđenih običaja, zapaža se i kod L. da glavne uloge, koje su ranije igrali samo odrasli, sve više preuzimaju djeca, i da ti običaji produžavaju svoju egzistenciju više u vidu dječijih igara. *P. Bulat.*

LAZARIĆ JOSIP, generalmajor (1784, Trst, — 27/1 1859, Bela Crkva). Stupio je kao dobrovoljac 1808 u tršćanski domobranski bataljon, 1809 postao je, kod Palmanova, poručnik, a 17/5 iste godine, kod Prewalda, natporučnik. Tu je bio teško ranjen, te je stupio u mir, i postao kapetan. Do 1813 bio je u službi kod konzulata u Trstu, a te je godine stupio u vojsku, u ratu protiv Francuza za oslobođenje Istre. Za uspješno i hrabro držanje kod Vranje na Monte Maggiore, Mittersburg (Pisino), dolini Vermo, Pulj i Kopar postao je L. 1814 major, 1815 podijeljen mu je viteški red Marije Terezije, a 1819 baronstvo. 1834, kao potpukovnik, bio je zapovjednik u Mantovi, 1838 zapovjednik tvrđave Kotor, 1847 je, kao pukovnik, penzioniran. 1848 primio je opet zapovjedništvo jednog odjeljenja u Istri, 1849 postao je generalmajor, 1850 dobio je definitivno penziju.

V. L.

LAZIĆ ĐURĐE, inžinjersko-tehnički brigadni đeneral (13/4 1873, Selevac, jasenički, okrug smederevski). Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 6/9 1892. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 29/6 1904, za pukovnika 1/10 1915, za brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1897 bio je vodnik željezničke čete, 1897 do 1899 bio je na višoj školi vojne akademije. 1899—1902 državni pitomac u inžinjerskoj školi u Bruxelles-u (Belgija), 1902—1912 i od demobilizacije do konca 1913. bio je u inžinjerskotehničkom odjeljenju ministarstva vojnog, 2/2 1920—10/11 1921 bio je načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog, 18/11 1921 do 17/9 1923 redovni profesor vojne akademije, od 17/9 1923 je predsjednik inžinjersko-tehničkog komiteta. 1905 do 1913 i od 8/10 1923 je honorarni pro-

Digitized by Google

fesor vojne akademije (poljska i stalna fortifikacija) i kod pripravnika za đeneralštabnu struku. Pored redovne dužnosti bio je 1902—1914 član inžinjersko-tehničkog komiteta i 1908 do 1914 stalni član ispitne komisije za čin majora. — U ratu 1912—1913 bio je adutant komandanta inžinjerije I armije i dugo je zastupao komandanta; 15/2—1/5 1913 bio je komandant inžinjerije primorskog kora. U ratu 1914 do 1918 bio je, do 2/2 1916 komandant inžinjerije III armije, 2/2 1916—2/2 1920 načelnik inžinjerskog odjeljenja vrhovne komande. — Osim predmeta u akademiji, štampao je u privremenom izdanju Stalna fortifikacija (1914), izradio je Uput za utvrđivanje poljskih položaja, napad i obrana poljskih utvrđenih položaja (1918). Sarađivao je i bio je član uređivačkog odbora Ratnika i Artilerisko-inžinjerskog Glasnika. *V. Belić.*

LAZIĆ EUGEN, vitez, podmaršal (6/6 1838, Mehadija — 20/5 1897 Przemýsl). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u. 1856 postao je poručnik kod 22 lovačkog bataljona. 1859 sudjelovao je u ratu protiv Talijana. 1862 postao je natporučnik, a poslije svršene ratne škole u Beču, postao je 1866 u generalštabu kapetan. Iste godine bio je u ratu protiv Prusa, 1869 u buni u južnoj Dalmaciji. 1876 postao je major kod 29 pješačke pukovnije, 1878 se odlikovao u okupaciji Bosne i Hercegovine, 1882 postao je potpukovnik kod 71 pješačke pukovnije, 1886 pukovnik i zapovjednik 23 pješačke pukovnije, 1891 zapovjednik 1 pješačke brigade, 1895 zapovjednik domobranske divizije u Przemýsl-u i podmaršal. *V. L.*

LAZIĆ GRIGORIJE, profesor (26/11 1796, Čerević — 15/12 1842). Svršio je bogosloviju u Karlovcima, a filozofske nauke u Jegri. Bio je prvo učitelj, zatim profesor gimnazije, pa nadzornik osnovnih škola u Karlovcima. Napisao je: Kratko rukovodstvo k fiziki (1822). *M. Pop.*

LAZIĆ MIHAILO (ČIČKO), glumac i upravnik kazališta (1869, Paraćin). Poslije prekinutog nižeg školovanja, L. je stupio u trgovinu, ali je, zanesen ljubavlju prema kazalištu, stupio na pozornicu 1899 u Beogradu, kao Klisar u Okrugićevoj Mari Varadinki. Decembra iste godine prešao je u Srijemske Karlovce, gdje je počeo rad u putničkom kazalištu. Petnaest je godina L. putovao i radio kao glumac po Srijemu, Vojvodini, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Istri, Slavoniji i Hrvatskoj. 1904 došao je u Srbiju, gdje je nastavio svoj glumački rad, a 1907 osnovao je svoje kazalište (Toša Jovanović), koje je, kao i ostala tadašnja putnička kazališta u Srbiji, bilo pod nadzorom uprave narodnog pozorišta u Beogradu. U toku Svjetskog Rata kazalište Toša Jovanović evakuiralo se i nastavilo je svoj rad u Solunu u kazalištu Odeon. Po odobrenju vrhovne komande izvršena je reorganizacija trupe, s kojom je rad nastavljen u dopunskoj komandi u Mikri i u rekonvalescentnom odjeljenju u Zejtinliku i okolini. 1917 kazalište je upućeno na rad u rekonvalescentno odjeljenje u Vodeni. Po oslobođenju Bitolja, L. je sa svojom trupom prešao u svoje pozorišno područje i počeo je predstave 28/9 1918 u Bitolju. Za vrijeme rata na repertoaru je imao 36 djela srpskih i 35 tuđih. Dato je 134 predstave besplatno, a 211 sa prodajom ulaznica za oficire i građane. *R. Odavić.*

LAZIĆ SIMA, LUKIN, novinar (3/3 1863, Bosanski Brod — 7/6 1904, Rajić, Slavonija). Otac mu je bio optužen zbog Vukalovićeva ustanka i morao je prebjeći u Srbiju, kada je Simi bila godina dana. Osnovnu školu učio je L. u Šapcu, a gimnaziju je počeo u Beogradu, ali je nije dovršio, jer je u srpsko-turskom ratu pobjegao da se upiše u dobrovoljce, gdje ga zbog slaba zdravlja nisu primili. Školu nije nastavljao, nego je putovao po srpskim zemljama, dugo kao glumac. Počeo je književni rad kao novinar. Pisao je i političke članke u Zastavi i Odjeku, ali je najviše radio oko satiričkih listova. Od 1888 bio je saradnik Starmalog, 1/4 1889 pokrenuo je u Beogradu šaljivi list Bič, koji je izlazio dvije godine. Kada je Pavle Jovanović 1891 bačen u zatvor, ušao je L. u uredništvo Srbobrana u Zagrebu i tu je razvio veoma živu i svestranu akciju oko jačanja narodne svijesti kod Srba u Hrvatskoj. U borbi sa protusrpskim hrvatskim strankama L. je bio jako žestok. Uzrujan, okretan i iskren rodoljub, L. je umio zatalasati prostrane narodne slojeve, osobito preko svoga Vrača Pogađača (od 1896), koji je spretno udešavan prema ukusu publike. Da bi svoj že-

Digitized by Google

stoki nacionalizam čvršće fundirao, bacio se L. i na historiju, koju je obrađivao sasvim novinarskim načinom, samo radi patriotske tendencije. Stoga njegovi historijski radovi nemaju naučne vrijednosti, i ako je on s njima imao i naučnih pretenzija. L. historijski radovi su: Srbi u davnini (1894), Kratka povjesnica Srba od postanja Srpstva do danas (1894), Srbin od Srbina (1895). St. Stanojević je oštro ocijenio naučni rad L. i izazvao tako njegovu knjižicu: Dvije oskoruše, jedna meni druga njemu (1895). *N. Radojčić.*

LAZIĆ STEVA, direktor karlovačke gimnazije (27/9 1830, Karlovci — 17/2 1901, Karlovci). Gimnaziju je svršio u Karlovcima, Segedinu i Zagrebu, a pravo u Pešti i Beču. Od 1854 bio je profesor, a 1876—1896 direktor gimnazije u Karlovcima. Prevodio je latinske pjesnike, naročito Horacija, i napisao je nekoliko članaka iz historije karlovačke gimnazije. L. je pisac poznate pjesme Na Vračaru. *D. P.*

LAZOVIĆI, slikari. — Pop Sima (18 vijek, Belo Polje, stara Srbija). 1797 naslikao je ikonostas u velikoj crkvi manastira Savine u Boki. — Aleksije Simov, Belopoljac (kraj 18 vijeka, Belo Polje). Bio je sin popa Sime, i radio je po Boki Kotorskoj. 1804 živopisao je ikonostas u crkvi Sv. Sergija i Vakha u Podima, a 1806 u crkvi Sv. Nikole u Baošićima, od koje su sačuvane prijestolne ikone. Zatim je još radio u crkvi Bogorodičinog Rođestva u Bijeloj i u crkvi Uspenija Bogorodice u manastiru Reževiću. Obojica zajedno izradili su 1814 templo u manastiru Visoki Dečani.

Literatura: Godišnjak, 17 (1903), 227; Starinar, 12, 79; Prosvjeta, 11 (1897), 685; Srpski Sion (1901), 643. *V. P.*

LAXA VLADIMIR, generalmajor (21/1 1870, Sisak). Stupio je 1890, svršivši vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u, kao poručnik u hrvatsku 53 pješačku pukovniju. 1894 postao je natporučnik, svršio je po tom ratnu školu u Beču i dodijeljen je generalštabu; 1898 postao je kapetan u 16 pješačkoj pukovniji, a 1890 premješten je u generalštab; 1903 do 1907 bio je kod štaba VII. hrvat-slav. domobranstva u Zagrebu, 1908/09 generalštabni glavar Boke Kotorske, postao je major, 1909—1911 bio je kod generalštaba u Beču i kod 37 pješačke pukovnije, 1911 do 1/5 1916 bio je vojni ataše u Sofiji. 1911 postao je potpukovnik, kao vojni ataše u balkanskom ratu bio je 1912 u glavnom bugarskom stanu protiv Turske i 1913 protiv Grčke i Srbije, u Svjetskom Ratu 1915 kao pukovnik u štabu bugarskog armijskog zapovjednika Bojadžijeva protiv Srbije. 1916 bio je zapovjednik jedne pješačke brigade u južnom Tirolu, zatim do 15/9 1917 na fronti na Soči, gdje je iste godine postao general. Komandirao je na odsjeku Monte Gabriele—Monte Santo, gdje se osobito odlikovao, te je dobio viteški red Marije Terezije; do 4/10 1918 vojevao je na rijeci Piavi protiv Talijana. Kod prevrata imenovan je od narodnog vijeća u Zagrebu zapovjednikom Dalmacije i Boke Kotorske, 1919 je penzioniran. *V. L.*

LAY SREĆKO (21/11 1838, Osijek — 17/7 1913). Bio je intendant kazališta u Osijeku, a jedan je od prvaka etnografskoga rada u nas. Upoznao je inostranstvo s našim narodnim ornamentom, sabirao je neumorno materijal, pa je 1875—1884 izdao u 20 sveščića, po 10 tabla, svoje epohalno djelo: Ornamenti jugoslovenske domaće i umjetne obrtnosti. Pisao je rasprave protiv madžarskog svojatanja naših ornamenata, zatim članke etnografskog sadržaja u našim listovima, najviše u Vijencu. Tim svojim radom dao je L. poticaj za slične edicije u drugih naroda. Njegovo djelo, ma da u mnogom zastarjelo, postalo je skupocjeni raritet. *V. T.*

LAYBACO JOHANNES DE (Lajbako Johanes de), slikar. V. Johannes de Laybaco.

LEBAN JANKO, omladinski pisac (21/4 1855, Kanal, u Goriškoj). Svršio je nižu gimnaziju u Gorici, učiteljsku školu u Gorici i Kopru (1877). Služio je kao učitelj i nadučitelj u raznim mjestima u Goriškoj i Kranjskoj, i u Bukovici kod Škofje Loke. Penzioniran je 1911. Sada živi u Novom Mestu (Kandiji). — L. je vrlo plodan omladinski pjesnik. Od 1870, kada je izašla njegova prva pjesma, saradivao je kod svih slovenačkih listova, također kod Ljubljanskog Zvona i Dom in Sveta, u prvom pak redu kod omladinskih. I posebno je izdao nekoje knjižice sa pjesmama i pripovijetkama (Pesmi in povesti za po-

Digitized by Google

skušnjo zležil J. L. Libijanski, tretješolec gimnazijski 1871, Iskrice, 3 sv. 1888—1892, V domačem krogu, 1896). Prirejivao je za omladinu pripovijetke, većim dijelom po tuđim izvorima, a neke je izdao i u posebnim knjižicama. Mnogo je sarađivao na pedagoškim listovima (Učit. Tovariš, Sl. Učitelj, Popotnik), iz kojih je posebno odštampano, između ostalog, spis Slovenstvena zgodovina v slovenski ljudski šoli (1885). Napisao je Andrej bar. Čehovin (1898). L. se istakao i kao kompozitor, i izdao je kompozicije svog rano umrlog brata Avg. L. Levana (1847—1879).

Literatura: Glaser (IV, 330); Gangl, Zvonček (1915, 259); Ilustr. Glasnik (1915, 43); Vrtec (1920).

I. Grafenauer.

LEBESGUE PHILÉAS (Lebeg Fileas), francuski književnik (1869). Pjesnik rodnoga tla, koje sam obrađuje i administrira, zemljoradnik i predsjednik svoje općine. L. je u isti mah pisac velikog broja pjesama, romana, lingvističkih i književnih rasprava, i prevodilac s portugalskog i s novogrčkog. Poznavajući, pored klasičnih, skoro sve romanske i germanske jezike, naučio je dobro u toku Svjetskog Rata i srpskohrvatski i slovenački. Već godinama vodi L. stalnu kroniku o našoj književnosti u časopisima Le Mercure de France (pod pseudonimom Lj. Sokolović) i La Vie. Proučiv dobro srpsku narodnu poeziju, L. je dao odličan prijevod ženskih pjesama sa komentarom u zbirci Les chants féminins serbes (1920). Prevodio je također i znatan broj naših modernih pjesnika u istim časopisima, zatim u La Patrie serbe, la Revue yougoslave i u zbirci Anthologie de poèmes yougoslaves (1919). Pored toga, branio je riječito našu nacionalnu stvar za sve vrijeme rata i pregovora o miru, kao osvjedočeni prijatelj našeg naroda, i poštovalac njegovih tradicija.

Literatura: M. Coulon, Pages choisies de Ph. Lebesgue (1923); M. Ibrovac, Predgovor zbirci Les chants féminins serbes (1920). *M. I.*

LEBRŠNIK, planina u Crnoj Gori, južno od planine Maganika, oko 17 km sjeveroistočno od Danilov-Grada. L. se diže sa visoravni, visoke oko 900 m, i pruža se od sjevera-sjeveroistoka prema jugu-jugozapadu, a najveći visovi su viši od 1.600 m. Zapadnim i sjevernim podnožjem L. vodi pješački put Spuž i Danilov-Grad—Gostilje—Ponikvica—Gornji Rovci—Međureč. Oko vrhova L. očuvani su tragovi negdašnje glacijacije. *P. V.*

LEBZELTER VIKTOR DR, referent austrijskog zdravstvenog ureda, kurator kranioloških zbirke u Naturhistor. Hofmuseum u Beču (26/11 1889, Beč). Učio je medicinu, komparativnu anatomiju i antropologiju na univerzitetu u Beču i Berlinu. Glavna su mu djela: A. Haberlandt et V. Lebzelter, Zur physischen Antropologie der Albanesen (Archiv für Antrop. N. f. XVII, 1919); Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel, I; Zur phys. Anthropologie der Südslaven (S. A. aus Mitt. d. Anthrop. G. LIII, Wien, 1923); Anthropologische Untersuchungen an serbischen Zigeunern (S. A. Mitt. d. Anthrop. G. Wien, 1922). *N. Ž.*

LEČEVICA, selo u Dalmaciji, oblast i srez Split, od Kaštelanskoga zaliva k sjeveru (pravac) 10 km, u kraskom kraju, podno gore Ljubeča (678 m) južno. Ima 967 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu. *J. M-n.*

LEDENICA, pojas, nanizan srebrnim parama, kao što je i podgrlje srebrnim novcem nanizano. U giljanskom polju u selu Odevcu nose mlade L. do 15 dana po vjenčanju. *N. Z.*

LEDENICE, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu novljanskom; od Novoga (Vinodol) uz cestu u Ogulin 8 km k istoku; 260 m nad morem. Imaju 551 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pučku školu. — L. su staro mjesto. Tuda je prolazila rimska cesta iz grada Tarsatica (Trsat) u grad Senia (Senj). U hrvatsko doba L. su bile glavno mjesto jedne od devet općina u vinodolskoj knežini, koja je 1225 došla u vlast krčkih knezova, potonjih Frankopana. Kad se 1288 pisao u Novom vinodolski zakon, bili su tamo i ledenički izaslanici. Razvaline frankopanskoga grada i oko njega ostaci kuća negdašnje varoši nalaze se na višoj glavici (378 m), k jugu od današnjega sela. L. su bile dobro i zgodno utvrđeno mjesto, upravo ključ Vinodola, dok su Turci vladali Likom. Frankopani su držali grad L. do 1572, a tada je postao krajiškim

Digitized by Google

gradom, kojim je zapovijedao porkulab, zavisan od senjske kapetanije. Rasprava se o L. vodila sve do smrti odlučnoga i ratobornoga Nikole Frankopana Tržačkoga (1647). Međutim su L. vidjele kadšto (1522, 1530, 1572, 1577) pod svojim zidovima Turke, i varoš je bila od njih opljačkana. 22/9 1600 porkulab Martin Posedarski odbio je navalu Mlečića na L. Hrabroga branioca dao je general Rabata, kad je sudio Uskocima, objesiti na gradski zid u Senju; ali je i njega brzo stigla osveta od senjske ruke 1602.

Pošto su se Lika i Krbava, pod konac 17 vijeka, oslobodile od Turaka, prestade i znamenitost L. kao krajiškog utvrđenja. Posade nisu više onamo dolazile, a zapušteni se grad pretvorio u razvaline.

Literatura: Em. Laszowski, Gorski Kotar i Vinodol, 265—281.

J. Modestin.

LEDENIK, izobičajena ženska kapa, koja je sva nanizana bila srebrnim parama. Nosila se u Temniću, Levču i okolini Beograda. *N. Z.*

LEDENO DOBA (glacijacija) u našoj državi. U diluviju ili ledenoj periodi zemljine prošlosti, otprilike prije 600.000 do 100.000 godina, bila je klima u našim zemljama, kao i u cijeloj srednjoj i sjevernoj Evropi, sjevernom dijelu Sjeverne Amerike, i drugdje, desta hladnija i vlažnija no danas. U tim krajevima padala je tolika količina snijega, da sunčana toplina nije mogla otopiti sav snijeg, što je napadao u toku godine. Zato su se nagomilavale sve deblje i deblje snježne mase, t. zv. vječiti snijeg, naročito u planinskim korutinama i udubljenjima. Radi otapanja preko dana, a ponovnog zamrzavanja noću, i radi pritiska snježnih masa od gore, počele su doljne partije snijega da se pretvaraju u veća i gušća, nepravilna kristalasta zrnca ili firn, a dalje u zrnast ili firnski led. Osim toga, radi pritiska od gore, taj led je bio guran na niže, odgovarajući zemljinoj teži, a kao troma ledena rijeka kretao se vrlo sporo niz planinske strane, iskorišćujući najraznovrsnija udubljenja u zemljištu. To su ledenjaci ili glečeri, a spomenuti oblik je ledenjački jezik.

U stalno hladnim i snijegom pokrivenim krajevima, u cirkumpolarnim krajevima, zemljište je pokriveno prostranim ledenim pokrivačem. Ali, u našoj državi, to nisu bile jednostavne, prostrane ledene mase, kao što su sada u Alpama, nego su samo najviši planinski krajevi bili pod vječitim snijegom. S njih su se puštali ledenjaci, i otapali su se u nižim dijelovima ili u supodini planina. I ako su ovi ledenjaci bili sporadični, ipak su bili znatni, i ostavili su jasne tragove u reljefu visokih planina. Ledenjačkih tragova ima skoro na svima planinama na zapadu, koje su više od 1.800 m.

Očuvani tragovi ledenjaka na našim planinama javljaju se u obliku ledenjačkih valova, cirkova i morena. Ledenjački valovi su doline, kroz koje se ledenjak kretao. To su najčešće ranije riječne doline, preinačene radom ledenjaka. Strane ledenjačkih valova su manje više odsječene, i često uglačane trenjem ledenjaka sa valjušcima, koje sobom nosi. Dno ledenjačkih valova nije nikada onako uravnjeno, kao u riječnim dolinama. Na njihovom dnu su danas česte lokve i jezerca. U Prokletijama gotovo sve doline imaju oblik ledenjačkih valova.

Cirkovi su amfiteatralna udubljenja, usječena u stranama visokih planinskih grebena i vrhova, mahom u ranijim riječnim izvorišnim čelenkama. Ove su preobraćene u cirkove poglavito kretanjem donjih partija firna, pod pritiskom gornjih. Cirkovi su, dakle, legla ledenjaka, odakle počinje ledenjački jezik. Strane cirkova su skoro vertikalne, a po dnu su obično glavičasta ispupčenja ili komćići. Cirkovi su otvoreni prema dolinama, i od njih su odvojeni odsjekom. Na našim planinama oni imaju različite dimenzije. Jedni imaju priječnik od nekoliko kilometara, i predstavljaju glacijalne sabirne bazene, dok su drugi vrlo mali. Gdjegdje su na stranama velikih cirkova usječeni manji, sekundarni cirkovi.

Morene su manji ili veći bedemi od materijala, koji su ledenjaci nosili na površini, u unutrašnjosti i pod sobom. To su krupniji i sitniji komadi kamenja, uloženi u mulj i pijesak, bez ikakve slojevitosti. U morenama je sitan i krupan materijal potpuno izmiješan, i staložio se tek kad su se ledenjaci otopili. Naročito su bogata morenskim materijalom područja starijih ledenjaka, gdje su morenski bedemi mnogobrojniji i visoki. Najdeblje su morene u blizini Peći, staložene

Digitized by Google

ledenjakom Pećke Bistrice, gdje imaju visinu od 200 metara.

Prema ledenjačkim tragovima utvrđeno je, da ledena perioda u našim zemljama nije bila jednostavna. U planinama gdje su intenzivno bili razvijeni ledenjaci, kao što su bile Prokletije i Durmitor, mogle su se odvojiti dvije grupe morena: starije, previrmske, vjerojatno riske, i mlađe, virmske (prema nazivima glacijacija u Alpama). Prve su većinom niže, jače raspadnute i lošije očuvane, dok su mlađe više, bolje očuvane, i mahom drukčijeg sastava od starijih. Bile su po tome, dvije klimske promjene, t. j. dvije smjene, toplije a suhlje, i hladnije a vlažnije klime. Za vrijeme hladnije i vlažnije klime, ledenjaci su se spuštali dalje, i niže u doline, i tu su ostavili svoje tragove, dok su se u toplijoj periodi povlačili u više planinske dijelove, a u nižim krajevima sasvim iščezavali.

Ledenjaci su bili najbolje razvijeni na visokim planinama dinarskog sistema, a najslabiji tragovi su utvrđeni na planinama centralne Srbije. Najznatnije glacijalne tragove imaju Prokletije i Durmitor. Izuzimajući niže planine i visoke, oštre vrhove, Prokletija je skoro sva bila pod firnskim i ledenim pokrivačem, a najznatniji ledenjaci bili su na sjevernim padinama. Dalnji su centri intenzivne glacijacije bili planinski masivi Durmitor, Sinjajevina, Moračko Gradište i Žurim, svi viši od 2.300 metara. Na sjeverozapadu su taki predjeli bili okolina Triglava i Kamniških Alpi. Najmanje je ispitano u pogledu L. D. područje od Velebita do Ljubljane.

Svi ledenjaci nisu bili jednaki, nego su imali četiri različita tipa: dolinskih, cirkusnih, supodinskih i kraskih ledenjaka.

Dolinski ledenjaci spuštali su se sa visokih planina kroz ledenjačke valove. Takvih je ledenjaka najviše bilo u dinarskom i alpinskom planinskom sistemu, naročito u Prokletijama, gdje su bila četiri velika dolinska ledenjaka, od kojih je najveći bio Plavski. Sa sjeverne strane Prokletija i sa Visitora spuštao se znatan broj manjih ledenjaka, i sticao se u velikom ledenjačkom jezeru, koji je pokrivao cijelu gornju dolinu Lima, od Kučke visoravni do Plavskog jezera. Debljina Plavskog ledenjaka bila je oko 200 m, dužina oko 35 km, a jezero je sa donje strane zagaćeno morenskim amfiteatrom. U Durmitorskoj grupi planina bio je najveći Kolašinski ledenjak. Leglo toga ledenjaka, koji se spuštao kroz dolinu Plašnice prema jugoistoku, i dopirao do Tare, bilo je nekoliko cirkova. Njegova dužina bila je oko 13 km. Nešto veći od ovoga bili su ledenjaci Dečanske i Pećke Bistrice, čiji su jezici polazili iz cirkova sa Bogićevice, Koprivnika, Čakora i Mokre Planine, a kroz doline se spuštali do oboda metohijske kotline. Njihovi tragovi, odnosno morene, mogu se pratiti do sela Dečana i Luke, a s druge strane do Pećkog Polja i sela Bijelog Polja. U Kamniškim Alpama su također najveći dolinski ledenjaci. Jedan se od njih spuštao kroz Logarsku Dolinu, izvorište Savinje, prema sjeveru, i dopirao je do Podbrežnika, a ostala dva prema jugu; drugi sa zapadne strane Grintaveca, kroz dolinu Kokre, do istoimenog mjesta, treći kroz dolinu Kamniške Bistrice do Kopišća. U grupi Triglava ima gornji dio svake doline oblik glacijalnog vala, jer su odatle polazili snažni i mnogobrojni ledenjaci. Kroz valov Krme spuštao se ledenjak prema sjeveroistoku, pa je pod pravim kutom skrenuo na desno, i kretao se kroz dolinu Radovine, prema bazenu Radovljice. Tu se sastao sa ledenjakom Bohinjske Save i njegovim krakom, koji se kod Jezerskog Sela odvajao i ulazio u bledsku dolinu. Ledenjaci Kota i Bistrice kretali su se u istom pravcu kroz preglacijalnu dolinu do Mojstrane (na Bohinjskoj Savi). — Mali dolinski ledenjaci polazili su sa Šar-planine i spuštali su se u župne kotline, naročito Sirinić.

Cirkusni ledenjaci ispunjavali su cirkove i preko odsjeka su se stropoštavali u doline. Razvijali su se naročito u posljednjoj periodi L. D., i znak su neznatnije glacijacije. Ima ih mnogo na svima našim planinama, a u mnogima od tih cirkova danas su mala jezera, neobične ljepote, kao na pr. na Bjelasici, Ljubotenu, Peristeru. Naročito su se cirkusnim ledenjacima odlikovale centralne planine Balkanskog Poluostrva, jer su bile područje najneznatnije glacijacije. Tako je na Šar-planini, pored velikog broja cirkova, šesnaest cirkusnih jezera i mnogih kratkih ledenjačkih jezika, utvrđen samo jedan ledenjak, koji je bio

Digitized by Google

oko 6 km dugačak. Na Jakupici ima nekoliko cirkova i cirkusnih jezera, na Peristeru isto tako. Na Bjelasici je također bilo mnogih cirkusnih ledenjaka, a u nekima od tih cirkova danas su 14 jezera. Na planinama Srbije ima malo tragova glacijacije, jer su na najvišim od njih, na Kopaoniku i Goliji, utvrđena samo tri cirka, kao legla malih visećih ledenjaka.

Supodinski ledenjak bio je razvijen samo na drobnjačkoj površi, visokoj 1.400 do 1.600 m, sa koje se izdiže masiv Durmitora. Sa vrha Durmitora spuštali su se u svima pravcima manji ledenjaci, i sastajali su se u supodini, na drobnjačkoj površi, stapajući se u ledeni pokrivač. To je bio supodinski ledenjak, koji je pokrivao površinu od 140 km², a sa njegovih su se rubova spuštala dva ledenjačka jezika prema dubokoj dolini Tare.

Četvrti tip su bili kraski ledenjaci, koji su slični dolinskim, jer su se kretali nizovima uvala i vrtača, i ispunjavali ih. Poslije njihovog otapanja, ostao je po kraskim udubljenjima morenski materijal. — Tipični su kraski ledenjaci bili u Crnoj Gori. Iz mnogobrojnih cirkova na Javorju, Štitu i Brniku silazilo je više ledenjaka. Oni su se ispunivši kraske uvale, spuštali u dolinu Komarnice k sjeverozapadu, Morače k jugoistoku, dok je Lukovski ledenjak, dugačak oko 15 km, prolazio kroz nekoliko vapnenačkih uvala, granao se u čitavu mrežu, i dopirao do ruba Nikšićkog Polja, do sela Lukova, gdje je staložio šljunak. Njegove morene su mjestimice deblje od 100 metara. — Još razvijeniji su bili kraski ledenjaci na Jadranskom primorju, jer se sa Orjena spuštalo u svima pravcima oko dvadeset ledenjačkih jezika, do 1.000 i 600 m nadmorske visine. Oni su oticali kroz kraska udubljenja, svi su kraskog tipa, a najveći od njih bili su dugački 8 do 10 km.

Glavni uzrok L. D. u našoj državi bila je tadašnja klima. Ali se, na osnovu isipitivanja, utvrdilo, da postoji još jedan uzrok, a to su tektonski pokreti, koji su se dogodili posredno prije glacijalne epohe. Tim procesima su mnoge naše planine izdignute iznad glacijalne snježne granice, t. j. iznad onih visina, na kojima se snijeg održava u toku cijele godine, a to je omogućilo da se na njima razviju ledenjaci.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899); A. Penck, Die Eiszeit auf der Balkanhalbinsel (Globus, 78, 1900); K. Hassert, Gletscherspuren in Montenegro (Verh. d. XIII. deutschen Geographentages, 1901); K. Oesterreich, Beiträge zur Geomorphologie Macedoniens (Abh. d. k. k. geogr. Ges., 1902); J. Cvijić, Novi rezultati o glacijalnoj eposi Balkanskog Poluostrva (Glas, 65, 1903); J. Dedijer i V. Grdić, Glacijalni tragovi na Zelen-Gori, Tovarnici i Magliću (Glas, 69, 1905); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (I, 1906; III, 1911); F. Stroh, Die geographische Verbreitung von Eiszeitspuren auf der aussergriechischen Balkanhalbinsel in ihrer Abhängigkeit von Niederschlagsmenge und Höhe (1907); J. Dedijer, Glacijacija Visočice u južnoj Bosni (Glas, 79, 1909); L. Sawicki, Die eiszeitliche Vergletscherung des Orjen in Süddalmatien (Zeitschr. f. Gletscherkunde, 1911); R. Nikolić, Glacijacija Šar-Planine i Koraba (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912); J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 91, 1913); R. Nikolić, Glečerski tragovi na Kopaoniku (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3—4, 1914); J. Cvijić, L'époque glaciaire dans la Péninsule Balkanique (Ann. de Geogr., 1917); J. Cvijić, O snežaničkoj i ledeničkoj eroziji (Glasnik Geografskog Društva, 7—8, 1922); B. Milojević, Glečerski tragovi u oblasti Vlasulje, Bioča i Kručice (Glasnik Geografskog Društva, 7—8, 1922); B. Milojević, Beleške o glečerskim tragovima na Raduši, Cinceru, Šatoru, Triglavu i Velebitu (Glasnik Geografskog Društva, 7—8, 1922). Cijela literatura o glacijaciji Balkanskog poluostrva nalazi se u J. Cvijić, Geomorfologija (I, 1924, 53—54).

P. Vujević.

LEDERATA, u rimsko doba mjesto na desnoj obali Dunava, kod današnjeg Rama. U kasno carsko doba, oko 400 po Kr., tu je bila vojnička posada.

N. V.

LEGER LOUIS (Leže Luj), profesor i književnik francuski (13/1 1843, Toulouse — 1/5 1923, Pariz). Svršio je pravo, pa se odao proučavanju slo-

Digitized by Google

venskih jezika i književnosti. Putovao je po slovenskim zemljama. 1867 je sudjelovao kod otvaranja Jugoslavenske Akademije i druge skupštine Ujedinjene Srpske Omladine. Položiv doktorat 1868 sa tezom, posvećenom Strossmayeru, o Ćirilu i Metodu, postao je chargé de cours za slovenske književnosti na Sorbonni. 1871 je uređivao u Pragu La Correspondence slave, a 1872—1874 bio je u misiji u Rusiji. 1874 predavao je naš jezik u školi za istočne jezike. 1876 postao je profesor ruskog jezika u toj školi, 1885 profesor slovenskih jezika i književnosti na francuskom koležu, a 1890 član francuskog instituta. Predavao je ruski i u École supérieure de guerre i u École libre des sciences politiques.

L. je bio jedan od prvih slovenofila u Francuskoj. Bavio se svima slovenskim narodima, koje je uvijek uzimao u zaštitu od austro-ugarskog ugnjetavanja. Sarađivao je na svima glavnim časopisima i izdao je veliki broj studija, između ostalih: Le Monde slave (1873), Études slaves (1875), Histoire de l'Autriche-Hongrie (1879), Nouvelles études slaves (1880 i 1886), Contes populaires slaves (1882), La Mythologie slave (1882), Chronique dite de Nestor (1884), La Save, le Danube et le Balkan, voyage chez les Slovènes, les Croates, les Serbes et les Bulgares (1884), Serbes, Croates et Slovènes (1910), Le Panslavisme et l'intérêt français (1916), La Bataille de Kossovo et la chute de l'empire serbe (1916). *M. Ibrovac.*

LEGRAD, trgovište u oblasti mariborskoj, srezu preloškom, na desnoj obali Drave, prema otoku Mure. Preko Drave voze dvije skele: jedna sjeverno u Međumurje, a druga istočno u Madžarsku, na željezničku stanicu (3 km). Ima 3.406 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, luteransku bogomolju, židovsku sinagogu, dom sestara Božje Ljubavi, dvije osnovne škole, dvije štedionice, poštu i telegraf. Mjesto je izloženo čestom povodnjivanju. — Za Zrinskih tu je bila jaka tvrdava, od koje se još vide samo nasipi. Pod L. bilo je više puta borbe s Turcima. Još se i danas jedna oranica uz Dravu zove tursko groblje. Prije ujedinjenja 1918. L. je, zajedno s Međumurjem, pripadao Madžarskoj. *J. M-n.*

LEHTALSKO GOVEDO (Lechtaler) proizašlo je iz ukrštavanja algajske (Algäuer) i oberintalske (Oberinntaler) pasmine. Po spoljašnjem obliku (boji i građi tijela) naliči L. G. algajcima, a po fiziološkim svojstvima oberintalcima. L. G. pripada dugočelnom (longifrons) tipu, maleno je i otporno. Po mlječnosti je dobro. Živa težina krava je 300—350 kg a kraj dobre hrane daje do 2.000 l mlijeka u laktacionoj periodi. L. G. uvedeno je naročito u Bosnu-Hercegovinu u cilju oplemenjivanja domaćeg goveda. *S. U.*

LEIKAUF-LAJAKOV MOZIRSKI ŽIGA, pjesnik (7/10 1868, Mozirje). Svršio je 6 razreda gimnazije u Celju i Ljubljani, a bio je općinski činovnik u Mozirju. Objavljivao je pjesme u Slovanu (1886) i Ljubljanskom Zvonu (1893/96) i Slovenki a kasnije, patriotske i prigodne, u Slovenskem Narodu i Slovenskem Braniku. Radio je i kao novinar (Delavec, Svobodni Glasovi). *I. G.*

LEININGEN. V. Istočno pitanje.

LEJEAN GUILLAUME (Ležan Gijom), geograf i putopisac (oko 1818, Plouegere-Gueran, Bretagna — 1871). L. je 1848 sarađivao na Lamartinovom listu Le Pays, i u misiji Instituta putovao 1858 po Crnoj Gori, Albaniji i Turskoj, o čemu je pisao u Bulletin de la Société de géographie (1858), Revue contemporaine (1858), L'Illustration (1859), Tour du Monde (1860, 1873). Izdao je, pored ostalog, Voyage en Albanie, au Monténégro et en Herzégovine (1861), Ethnographie de la Turquie d'Europe (1861). Najvažnije mu je posmrtno djelo, L'Ethnographie de la péninsule turco-hellénique. *M. I.*

LEKENIK, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu sisačkom, u Turopolju, na potoku L. (k Odri), željeznička stanica na pruzi Zagreb—Sisak. Ima 852 stanovnika, općinsko poglavarstvo, osnovnu školu, poštu i telegraf, šumarski ured kneza Thurn-Taxisa. *J. M-n.*

LEKETOV, vrsta pamučne ili svilene pregače. Nosi se u Mačvi i okolini Beograda. *N. Z.*

LEKO MARKO DR., kemičar (17/9 1853, Beograd). Promoviran je 1875 u Zürichu za doktora, na osnovu rada O valenciji azota. Bio je neko vrijeme

Digitized by Google

asistent na politehnici u Zürichu i na univerzitetu u Berlinu. Poslije je radio kao kemičar u nekim njemačkim i švajcarskim tvornicama boja. Služio je zatim kao nastavnik u gimnaziji, pa u vojnoj akademiji i na velikoj školi u Beogradu. Do kraja 1920 vršio je dužnost honorarnog upravnika državne kemijske laboratorije. Napisao je niz naučnih i popularnih radova, članaka, rasprava i brošura u domaćim i stranim časopisima, specijalno iz područja higijene i kemije hrane i sl. Predavao je na VI. kongresu za primijenjenu kemiju u Rimu 1905 i na VII. kongresu u Londonu 1909. *V. Nj.*

LEKO TOMA DR., liječnik (18/3 1884, Beograd — 27/6 1915, Valjevo). Gimnaziju je svršio u Beogradu 1902, medicinu u Beču 1907. Kao medicinar se bavio anatomijom u Beču i u Jeni, i napisao je više naučnih radova, koje je štampao u njemačkim stručnim listovima. Po povratku u Srbiju, bio je vojni liječnik. Sudjelovao je u ratovima 1912—1915. Napisao je u Srpskom Arhivu 1913 članak O radu jednog pukovskog previjališta. *V. S.*

LELIJA, kraska visoravan u Bosni, sjeveroistočno od gornjeg toka Neretve, između izvorišta i gornjeg toka Govze-Osljeg Dola-ponornice jugozapadno od Muravske Stijene i Jezera, na visini od 1.676 m, sjeveroistočno od Dumoša (1.879 m). Najviši visovi su: Lelija 2.032 m, Mala Lelija 1.907 m, Mali Orlovac 1.828 m, Mali Maglaj 1.874 m, Maglaj 1.971 m, Visoka Glava 1.917 m, kota 1.970 m, Todor 1.949 m, Veliki Hrbograd 1.907 m, Golija Glava 1.934 m, Urdenska Stijena 1.737 m, Trevija Glava 1.757 m. Sjeverni i istočni dio L. djelomično je pošumljen, ali je cijela planina oskudna vodom. Na L. ima očuvanih tragova ranijeg ledenog doba. *P. V.*

LEMAJIĆ PL. PASAN-BRDO ĐURO, vitez, podmaršal (19/4 1826, Golubinci — 17/11 1896, Novi Sad). Poslije svršene vojne akademije u Wiener Neustadtu postao je 1846 poručnik kod petrovaradinske graničarske pukovnije, 1848 natporučnik, 1849 kapetan, 1863 major kod 76 pješačke pukovnije, 1869 potpukovnik, 1871 zapovjednik 16 varaždinske pričuvne pješačke pukovnije, 1873 pukovnik, 1875 zapovjednik 6 pješačke pukovnije. 1848 je sudjelovao u ratu protiv Talijana u boju Palmanuova, Treviso, i Vicenza, 1849 u bici kod Novare i protiv Madžarske u bitki kod Hedesa i kod opsade Petrovaradina 15/7—7/9. 1878 postao je zapovjednik 11 pješačke brigade i generalmajor. Prisustvovao je kod okupacije Bosne i Hercegovine u bojevima Kakanj, Kolotić, Visoka, Mokro i kod zauzeća Sarajeva. Dobio je plemstvo sa predikatom »Pasan-Brdo«. 1883 je penzioniran kao podmaršal. *V. L.*

LEME. V. Mletački zaliv.

LENARČIĆ ANDRIJA, ravnatelj višeg gospodarskog učilišta u Križevcima (22/9 1859, Vrhnika, Kranjska). Svršio je visoke poljoprivredne škole u Beču i Halle-u. Poslije svršenih nauka bio je učitelj, profesor i ravnatelj višeg gospodarskog učilišta u Križevcima (1886—1911), koju je školu on preustrojio i usavršio. Njegovom zaslugom osnovana je prva stanica za istraživanje sjemenja u Hrvatskoj i Slavoniji. L. je rukovodio gospodarsko društvo u Križevcima kroz dugo godina, djelovao je kao izumitelj poljoprivrednih sprava (dijafanoskop za istraživanje sjemenja, sprava za čišćenje djetelinskog sjemenja) i napisao je knjige: Predavanja iz bilinogojstva za zimske gospodarske škole (1911), Spomen-knjiga prigodom pedesetgodišnjice gospodarskog učilišta u Križevcima (1910), Uzgoj bilja (manuskript). Prijevodi su mu: Strecker-Lenarčić, Poznavanje livadnih trava (1894), Jachs-Lenarčić, Uzorni zadružni pašnjak. *O. F.*

LENDAVA. 1. Rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Mure. Izvire u Austriji, na istočnoj strani Gleichenberg Kogela 596 m, oko kote 387 m. Sa izvorišta L. teče prema jugoistoku, a u našu državu ulazi oko 3 km uzvodno od sela Serdice. Odatle do Strukovaca L. teče na jug-jugoistok, a dalje u kanaliziranom toku na istok-jugoistok, i od Renkovaca na jugoistok. Ušće L. u Muru je 4·5 km istočno od Podturena, na visini oko 150 m. Glavniji pritoci sa lijeve strane su: Poznanovec, Mačkop, Martinski Potok i Bagonica, a sa desne: Debel. Veća naselja uz L. su Murska Sobota, Turnišče i Donja Lendava. Dužina L. toka kroz našu državu je 71·5 km, a površina porječja 715 km².

Digitized by Google

2. Rijeka u Slavoniji, desni pritok Drave. Izvire na sjeveroistočnim padinama Bilo-Gore, ispod Bogaza 288 m i Velike Zrinske Šume 246 m. Glavni izvorišni potok L. je Lučanjek, koji teče prema istoku, a ostali prema sjeveroistoku. Na podnožju Bilo-Gore, pri ulasku u Podravinu, L. teče na sjever, a oko 1·2 km južno od Starog Gratca skrene na istok i sjeveroistok. U Dravu L. utiče 2·5 km uzvodno od željezničkog mosta na pruzi Virovitica—Barč. Dužina L. toka je 38·5 km, a površina porječja 250·3 km².

P. V.

LENKOVIĆ IVAN, vrhovni kapetan hrvatske i slavonske Krajine (— 22/6 1569 Otočac, kod Novog Mesta, Kranjska). Lenkovići bili su starinom iz Like. Jedna se grana iselila krajem 15 ili u početku 16 vijeka iz Like u Kranjsku. Tu je stekla velikih posjeda između Kupe i Krke. — L. se odlikovao već 1529 prilikom opsade Beča. Zatim je služio kao časnik na Krajini, postao je senjski kapetan, pa prema tome i zapovjednik tamošnjih uskoka. Oko 1546 povjerili su mu kapetaniju i nad žumberačkim uskocima. Živio je u stalnim borbama s Turcima i stekao je mnogo iskustva u obrani krajiških gradova. Zato su mu povjerili pregledavanja i staranje oko svih gradova hrvatske Krajine. L. je obnovio utvrđenja Senja, i podigao je za njegovu obranu grad Nehaj (1551—1554). U isto vrijeme je sagradio na Kupi, u Kranjskoj, veliki i dobro utvrđen grad Podbrežje. 1556 postao je L. vrhovni kapetan hrvatske i slavonske Krajine. 1563 zatražio je otpust, zbog bolesti, i od tada je slabo sudjelovao u borbi s Turcima, ma da mu molba nije uvažena. 1567 imenovao ga je car Maksimilijan za glavnog zapovjednika svih četa na turskoj granici.

Literatura, I. Steklasa, Ivan Lenković (Letopis Matice Slovenske, 1893). *M. Prelog.*

LENKOVIĆ JURAJ, general hrvatske Krajine i zemaljski poglavar Kranjske — 8/6 1601, Ljubljana). Sin je Ivana L. Cio je život proveo u vojnoj službi na Krajini, u borbi s Turcima. 1591 imenovan je za senjskog kapetana, a 1593 za generala hrvatske Krajine. U isto doba postao je i zemaljski poglavar Kranjske. 1596 je u borbama oko Klisa, teško ranjen tako, da je od te rane poslije umro. 1600 naselio je nekoliko stotina Srba iz Bosne oko razvaljenoga grada Gomirja.

Literatura: I. Steklasa, Jurij Lenković (Letopis Matice Slovenske, 1895). *M. P-g.*

LENORMANT FRANÇOIS (Lenorman Fransoa), francuski arheolog (27/1 1835 — 9/12 1883). Pisao je, pored ostalog, i o našoj zemlji i njenoj prošlosti: Description et histoire du Monténégro (1849), Deux dynasties françaises des Slaves méridionaux au 14 et au 15 siècles (1861), La Servie (Correspondant, 1862), Turcs et Monténégrins (1866). *M. I.*

LENOVAC, selo jugozapadno od Zaječara. Mjesto je rođenja hajduk Veljka, historijske ličnosti iz doba ustanka. *B. D.*

LEONID ARHIMANDRIT, namjesnik Trojicko-Sergijeve Lavre pod Moskvom (1822—1891). Izdaje mnogo opisa rukopisa i starih knjiga. Za nas je važan njegov veliki spis (u pet knjiga) slovenskih rukopisa grofa A. S. Uvareva (1893—1894); zatim Rukopisi srpskog podrijetla 13—18 vijeka, koji se nalaze u biblioteci moskovske gubernije (Čtenija za 1891), Istorijski opis Hilandara i njegovi odnosi prema srpskom i bugarskom carstvu (Čtenija, 1867), Srpsko-slovenske biblioteke na Atosu, u manastiru Hilandaru i Sv. Pavlu (Čtenija, 1875), Hilandarski tipik (Glasnik, 24), O Ohridskoj arhiepiskopiji (Čtenija, 1866), O srpskoj monaškoj opštini u Palestini (Čtenija, 1867) i dr. Izdanja se njegova ne odlikuju uvijek potrebnom točnošću.

A. B.

LEOPOLD I., rimsko-njemački car 1658—1705. Za njegova vremena vodila je Austrija dva rata s Turcima (1663—1664, 1683—1699), važna i za sudbinu Jugoslovena. Poslije prvoga nastalo je veliko nezadovoljstvo među hrvatskim i madžarskim velikašima, koje je dovelo do tragično završene Zrinsko-Frankopanske zavjere. Drugi je rat Austrija završila pobjedonosno karlovačkim mirom, i postala sama za se, bez njemačkog carstva, velika sila i važan faktor u rješavanju o istočnom pitanju i o sudbini srpskoga naroda pod Turcima. Ratujući u Srbiji L. je pozvao kršćane u Turskoj, poglavito Srbe, u borbu protiv Turaka, proglasom od 6/4 1690, u kojem

Digitized by Google

im je obećao razne povlastice. Kad se austrijska vojska povukla iz Srbije, iselio se s njom velik broj srpskih porodica pod patrijarhom Arsenijem u južnu Ugarsku. Njima je L. poveljom od 21/8 1690 dao velike povlastice. L. proklamaciju i povelju uzimali su Srbi u Ugarskoj za osnovicu svojih privilegija. *V-lj. P.*

LEOVIĆ JOSO, slikar i grafičar (14/8 1885, Osijek). Svršivši osnovnu školu pošao je na zanat. Kasnije je učio slikarstvo u umjetničkoj školi u Zagrebu, a grafiku u grafičkoj školi u Beču. L. je nastavnik u osječkoj ženskoj realnoj gimnaziji. Izlagao je naročito mnogo u Osijeku. *A. Sch.*

LEPA GORA, planina u Srbiji, između rijeka Batotske i gornjeg toka Žunjske Reke; sjeverni nastavak planine Golice, oko 11 km jugoistočno od varošice Brusa. L. G. pruža se od juga prema sjeveru, a u tome pravcu su najviši visovi: kota 1.181 m, kota 1.115 m, Kruškovica 962 m, Barska Čuka 971 m. L. G. je većim dijelom sastavljena od iskonskih škriljevaca, a dosta veliki prostori su joj pod šumom. *P. V.*

LEPAVINA, manastir u Hrvatskoj, oblast Osijek, srez Koprivnica, općina Sokolovac; na prevali između Kalničke i Bilo-Gore iz Posavlja u Podravinu, nad potokom Koprivnicom, u lijepoj šumovitoj okolini. Ima 162 stanovnika (k tome Lepavinski Prnjavor 135 m), pravoslavnu parohiju, željezničku stanicu (186 m) na pruzi Križevci — L. — Koprivnica i telegraf. Ugljenokop L. svojina je trgovačkog Prometnog Društva za Ugalj Antun i Oton Schwartz. Vadi lignit vrlo dobre vrste od 4.400 kalorija (1923: 6.422 t). Spojen je sa državnom željeznicom vlastitim normalno-tračnim kolosjekom. *J. M-n.*

Dobio je ime od šume oko njega, koja se zove Lipa i gradine u njoj, koja se zove Vina. Crkva je posvećena Bogorodičinu Vavedenju. Nije poznato, kada je osnovan. Spominje se mnogo u 17 i 18 vijeku. Najraniji spomen je iz 1640. Održavao je u 17 i 18 vijeku veze sa Rusijom, iz koje je dobivao pomoć i milostinju. 1701 bio je u tako teškom stanju, da je morao prodavati svoje knjige. Kada je car Karlo VI. dao Marču unijatima, za pravoslavne Srbe varaždinskog generalata osnovao je novo vladičanstvo, u manastiru L. Za lepavinskog vladiku bio je postavljen Simeon Filipović, čija je rezidencija bila u Severinu, kod Bjelovara. 1693 boravio je ovdje neko vrijeme sa porodicom patrijarh Arsenije Čarnojević. 1753 posvećena je L. crkva od episkopa Arsenija Teofilovića, pri arhimandritu Nikiforu Popoviću. 1775 sjedinjen je sa ovim manastirom manastir Bršljanac u Slavoniji. 1753 preseljeni su ovdje kaluđeri i stvari iz manastira Marče (koji je predan unijatima).

Literatura: V. Krasić, Manastir Lepavina. *V. P-ć.*

LEPENAC, rijeka u staroj Srbiji, lijevi pritok Vardara. Izvire sa jugozapadnog kraja Jezerske Planine i sjeverozapadne strane Šar-planine. U gornjem toku L. teče na istok i istok-sjeveroistok, a od Sopotnice skrene gotovo pod pravim kutom, i počne teći prema jugoistoku, probijajući se kroz Kačaničku Klisuru. Na izlazu iz Klisure L. podivlja i razbije se u rukavce, između kojih su šljunkoviti prudovi. Ušće L. u Vardar je 1 km uzvodno od sela Zlokućana, odnosno oko 4·5 km zapadno-sjeverozapadno od Skoplja. Od sela Sopanice do Klisure dolina L. jako se proširi, do 1·5 km, vrlo je plodna i pod veoma bujnim zelenilom. Jedini važniji pritok L. je Nerodimka. Dužina L. toka je 66 km, a površina porječja 680·5 km². *P. V.*

LEPENICA. 1. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Morave. Izvire sa sjeverne strane Gledićke Planine (Stolica 513 m, Lepnička Glavica 572 m); na gornjem i srednjem toku teče prema sjeveroistoku, ali oko sela Milatovca skrene pod pravim kutom, i uzme pravac sjeverozapada. Između planinice Košuće 332 m i Šupljaje 285 m opisuje L. veliku okuku, i počne teći k istoku-sjeveroistoku, a 3 km nizvodno od Batočine k sjeveru. U Moravu utiče L. 5 km nizvodno i sjeverno od Markovca, odnosno 7·5 km sjeverozapadno od Svilajnca. Glavniji pritoci L. sa lijeve strane su: Petrovačka Reka i Rača, sa desne: Grošnička Reka, a veća naselja kraj L. su: Kragujevac, Batočina, Lapovo i Markovac. Dužina L. toka je 59·9 km, a površina porječja 925·9 km².

Digitized by Google

2. Rijeka u Srbiji, desni pritok Kolubare. Izvire pod planinom Čubricom (787 m); do Žabara teče prema sjeveroistoku, a odatle k istoku. Od Ključa L. počne teći u velikoj okuki na istok-jugoistok, istok-sjeveroistok, sjeverozapad, sjever, sjeveroistok i sjever-sjeverozapad. Ušće L. je 5 km zapadno-sjeverozapadno od crkve sela Mionice, odnosno 0·7 km istočno od utoka Janičke Reke u Kolubaru. Desni pritok L. je: Ribnica, a lijevi: Paunska Reka. Dužina L. toka je 27 km, a površina porječja 219·4 km².

3. Rijeka u Bosni, desni pritok Fojnice. Izvire sa planine Visočice (1.531 m), istočne strane Bitovnje (Višestika 1.662 m, Debelo Brdo 1.614 m) i sjeverne strane Bjelašnice (kota 1.153 m), a njeni izvorišni potoci su: Crna Rijeka, Kalašnica, Korča i Bioča. Od sastava Crne i Korče L. teče, u nepravilnom toku, uglavnom prema sjeveroistoku, a od Han Ploče skrene na sjeverozapad i uliva se oko 0·7 km nizvodno od varošice Kiseljaka. Dužina L. toka je 33·1 km, a površina porječja 290·2 km². L. se češće naziva i donji tok rijeke Fojnice.

P. Vujević.

4. Područje, koje obuhvata porječje rijeke Lepenice u granicama njenog razvoda i porječje rijeke Rače. Ima 90 naselja. (V. šumadijska oblast).

Literatura: T. Radivojević, Lepenica (Naselja, 7). *B. D.*

5. Predjel u Bosni, oko rijeke Lepenice, izmedu sela Banbrda i Kiseljaka. U srednjem vijeku L. je bila župa. Spominje se prvi put 1244. Kroz nju je vodio u tursko vrijeme glavni put iz Vrhbosne, odnosno Sarajeva, u Travnik i u Brod. *M. F.*

LEPENICA STARA. V. Rača.

LEPETANE, selo u Boci Kotorskoj (oblast Zeta, srez i općina Kotor), u sjeverozapadnom kraju poluotoka Vrmca, pred ulazom u tjesnac Verige. Ima 217 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu. Tu je komanda municionoga slagališta. *J. M-n.*

LEPOGLAVA, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez i općina Ivanec; u dolini rijeke Bednje (306 m), podno gore Ivančice. Željeznička stanica na pruzi Varaždin—Golubovec pred Očurskom prevalom (381 m), kojom prolazi željeznica iz Podravine u Zagorje. Ima 1.437 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, tvornicu crijepa.

Prehistorijski nalazi, nalaženje rimskih starina, naročito novaca, pokazuju da je L. kraj bio odavna nastanjen. Znamenitost L. osniva se na njenom samostanu pavlina, »bijelih fratara«, koje je tamo naselio, oko 1400, celjski grof Herman II. Isprva je na mjestu, gdje je sada crkvica Sv. Ivana bio malen samostan s crkvom, koja je postradala od Turaka 1481. Hrvatski vojvoda Ivan Korvin, sin kralja Matije, obnovio je (1491) oštećenu crkvu i zaštitio samostan jarkom, zidovima i kulama. Dalje su građevinske promjene bile dosta znatne, tako da od prvobitnog samostana nije ostalo ništa. 1650—1758 izgrađena je današnja velika zgrada. Slikama su bile ukrašene samo refektorije (trpezarije), ljetna i zimska. U L. crkvi glavni oltar je sjajno barokno djelo. Vrijedne su i slike u svetištu od pavlina Ivana Rangera (1700—1753). Pred glavnim je oltarom grobnica Ivana Korvina (1504) i sina mu Kristofora. Crkvena se lađa ističe veličinom (26·5 m duga) i jednostavnošću. Jedini joj je slikarski ukras velika Rangerova slika nad korom. Na desnoj strani crkvene lađe nalaze se kapele porodica Ratkaja (1702), Patačića (1705), Balagovića (1673), dok je odijeljena od crkve kapela Draškovića. Dobro je sačuvan ukras negdašnje biblioteke.

Za 400 godina svoga boravka u L. pavlini su mnogo uradili i mnogo stekli, pa je tamošnji samostan bio najznatniji samostan njihova reda u Hrvatskoj. Broj redovnika u L. bio je znatan: 1.661 bila su 62. Sa L. su usko vezane gotovo sve velikaške i plemićke porodice Hrvatske, a posebice Zagorja. Ali rad se pavlina protezao i na šire narodne slojeve, naročito njihov nastavni i naučni rad. L. su se pavlini osjećali narodnim redom, što su naročito pokazali nastojanjem, da stvore sebi provinciju nezavisnu od Ugarske. Tako je, poslije deset godina naprezanja, general reda Gašpar Malečić uspio, te je 12/1 1701 dobio dekret, kojim se uređuju provincije ugarska i hrvatsko-slavonska, kojoj se pripojio i samostan u Čakovcu.

Rad je L. pavlina za opću prosvjetu bio veoma znatan. U L. je 1503 bio uveden seminar, a pošto je na kapi-

Digitized by Google

tulu 1581 L. samostan proglašen glavnim sjedištem reda i nastave, otvorena je tamo 1582 neka vrsta srednje škole i za svjetovnu mladež, koja se držala do 1644. Mjesto nje započelo je 1656 u L. učenje filozofije, a 1683 i teologije. Taj je zavod dobio i povlasticu da daje i akademski grad. Odlukom Josipa II. ukinut je 19/3 1786 i L. samostan. Bogatu knjižnicu i zbirku dragocjenosti razgrabilo je nadzorništvo državnih dobara, koje je po ukidanju reda upravljalo L. do 1808. Međutim je 1806 L. samostan prešao u svojinu čazmanskoga kaptola (sada u Varaždinu), koji ga je ugovorom 1851 dao u najam državnom eraru.

Samostanska crkva sada je župna crkva, a samostan uzorno uređena kaznionica irskoga sistema. U kaznionici, osim ureda, činovničkih stanova, zajedničkih zatvora i samica, ima dvije kapele, katolička i pravoslavna, škola, radionice za raznovrsne zanate, naročito tkaonica i tvornica Penkala-olovaka, nasred cvijetnjaka je kaznionička bolnica, okolo svega golemi zid, a izvan njega posredni zavod, kamo dolaze manje pokvareni kažnjenici, te se bave poljskim radovima. Kažnjenici se uzdržavaju gotovo sami svojim radom.

Na zapad od L. u selu Lepoglavičkoj Purgi (443 stanovnika) kapela je Sv. Jurja, remek-djelo baroka.

Literatura: Đ. Szabo, Spomenici kotara Ivanec (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 14); Iv. Tkalčić, O stanju više nastave u Hrvatskoj prije i osobito za Pavlinah (Rad, 93); Anonim, U Lepoglavi (Prosvjeta, 9).

J. Modestin.

LERMAN DRAGUTIN (24/8 1863, Požega — 12/6 1918, Kreševo, Bosna). Kao mladić od 19 godina pridružio se 1882 Stanley-evoj Kongo-ekspediciji, stupivši u službu Association Internationale du Congo. Uz prekide proboravio je u toj službi do 1896, gdje je postigao, zbog svojih neobičnih sposobnosti, o kojima se Stanley u svojim zapiscima izražava s najvećom pohvalom, mnoga odlikovanja od belgijske države i imenovan je za generalnoga povjerenika za istočni Kongo. Od 1896 živio je stalno u domovini, uživajući doživotnu penziju od belgijske države. — L. je poklanjao veliku pažnju etnografiji krajeva, u kojima je boravio, i skupio je lijepu zbirku predmeta crnačke kulture, koju je poklonio hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu. O svom radu i životu na Kongu vodio je, do sada neizdan, dnevnik. Njegova pisma prijatelju Juliju Kempfu izdao je ovaj pod napisom Listovi iz Afrike (1891), i Novi Listovi iz Afrike (1894).

Literatura: J. Kempf, Uspomena na Dragutina Lermana (Vijenac, 1923).

V. T.

LEROY-BEAULIEU ANATOL (Leroa-Bolie Anatol), francuski historičar i publicist (1842, Lizije — 1912, Pariz). Bio je profesor savremene historije u Ecole libre des sciences politiques i član Instituta. Pored više djela o Rusima, pisao je niz članaka o istočnom pitanju u Revue des Deux Mondes, Revue politique et littéraire i objavio je članke o Jugoslovenima u Revue d'Europe (1898), u Réforme sociale (1899), u Revue générale des sciences (1900; Les races, les religions et la nationalité en Bosnie-Herzégovine).

M. I.

LESIĆ ANTON, generalmajor (14/1 1863, Vinkovci.). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u i postao je 1883 poručnik kod 78 pješačke pukovnije baruna Šokčevića, 1888 natporučnik. Poslije apsolviranja ratne škole u Beču 1890 imenovan je učiteljem na vojnoj realci u Eisenstadtu. 1895 postao je kapetan i 1896 je premješten u 65 pješačku pukovniju. Četiri godine bio je učitelj na časničkoj školi VI. zbora u Košicama, 1908 postao je major, 1912 potpukovnik kod 52 pješačke pukovnije, 1914 pukovnik i zapovjednik 1 bosansko-hercegovačke pješačke pukovnije. Sudjelovao je u Svjetskom Ratu 1914 u bojevima kod Šapca i Zemuna, 1915 u Karpatima i u Galiciji, u bojevima kod Stanislava i Martinova, 1916 u bitki na rijeci Stir. 1917 bio je zapovjednik sektora Hudilug-Jamnjano na Soči, kasnije zapovjednik mjesta u Tuzli. 1918 postao je generalmajor i zamjenik zapovjednika ratne luke Boke Kotorske. 13/12 1918 je penzioniran.

V. L.

LESIĆ MATILDA, operna i operetna pjevačica (15/2 1845, Lavov — 13/2 1909, Zagreb). Josip Freudenreich zatekao je L. 1865 kao subretu u Grazu, i doveo je u Zagreb. Do udaje ona je pjevala pod kazališnim imenom Dubois, uz Karolinu Norvegovu (Freudenreich-ovu ženu). L. je prije osnivanja

Digitized by Google

stalne opere (1870), bila glavni stup operete. Gotovo za cijelog svog kazališnog života pjevala je Azucenu u Trubaduru i Evu u Zrinskom. 14/4 1885 proslavila je 25-godišnjicu svog umjetničkog rada partijom Laure u Ponchielievoj Giocondi. *N. A.*

LESIĆ TOŠO, bas-buffo hrvatske opere u Zagrebu (1866). Izučivši pojasarski zanat, ušao je L. u kazališni zbor 1884. Razvijao se do samostalnog solista i pjevao je mnogo opernih partija. Pjevao je i Sulejmana u Zrinskom, a Don Bartolo u Rossinievom Seviljskom brijaču jedna mu je od najvažnijih kreacija. Komika mu je glavno obilježje, i u operi i u operети. Kada je zagrebačko kazalište ostajalo i bez opere i bez operete, glumio je L. karakterne manje uloge i u drami, ostajući od početka svoje karijere do danas vjeran član narodnog kazališta. U martu 1923 proslavljena je 40-godišnjica njegovog glumovanja Donizzetti-evim Don Pasquale-om.

N. A.

LESKIN AUGUST, slavist (8/7 1840, Kiel — 20/9 1916, Leipzig). Učio je prve škole u Kielu, 1860—1862 klasičnu filologiju i istočne jezike također u Kielu, 1862—1864 klasičnu filologiju i uporednu gramatiku u Leipzigu. 1866 radio je u Jeni uporednu gramatiku, baltijske i slovenske jezike. 1867 postao je docent za uporednu gramatiku u Göttingenu, a poslije Schleicherove smrti pozvan je u Jenu za izvanrednog profesora. Odatle je, u istom svojstvu, otišao u Leipzig, gdje je 1876 postao redovni profesor za slovensku filologiju. — L. je pripadao novoj, mladogramatičarskoj školi i bio je jedan od njenih tvoraca. Njegov Handbuch der altbulgarischen Sprache (1871, u pet izdanja), postao je osnovica proučavanja staroslovenskog jezika. Važna su njegova djela o litavskom jeziku, a za naš jezik vrlo je zaslužan svojim studijama o akcentu (Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen, 1885—1893, i u Archiv, 21), i svojom velikom gramatikom našeg jezika, od koje je, za života mu, izašla samo prva polovina (1914).

Bio je od početka saradnik Jagićeva Arhiva, a radio je i u drugim časopisima. Bio je učitelj mnogim slovenskim slavistima, među njima i našim.

A. Belić.

LESKOVAC, varoš u Srbiji (niška oblast). Ima 13.721 stanovnika. Na rijeci je Veternici, u sredini Leskovačkog Polja. Znatno je industrijsko mjesto. Sresko je mjesto. Ima realku, prvostepeni sud, gradski i sreski sud, poštu. *B. D.*

LESKOVAČKA KOTLINA, jedna od najvećih kotlina u Srbiji, u porječju južne Morave. Sa zapada, juga i istoka ograničena je planinama, a na sjeveru je, preko bazena Dobriča, otvorena prema niškoj kotlini. U pravcu sjever-jug L. K. je dugačka oko 50 km, široka je do 45 km, a zauzima površinu od približno 1.250 km². Nepravilnog je oblika, a apsolutna visina je 200 do 400 m. Na zapad je L. K. ograničena planinama: Pasjačom (Orlov Kamen 876 m), Radanom (Sokolovac 1.258 m) i Petrovom Gorom (Sveti Petar 1.172 m, Zahać 956 m); na jugu: ograncima Golaka Planine (Novakova Čuka 1.122 m, Šaćijski Vrh 1.100 m, Oruglice 1.055 m), Lisca (Bunatovac 1.210 m, Vrteška 1.315 m, Vrvi Kobila 995 m), i planinama Bukovika (Vilje Kolo 899 m, Bukova Glava 1.339 m); na istoku: ograncima Kruševice (Bukova Glava 899 m, Vita Kruška 912 m), Babičke Gore (Kriva Buka 1.057 m, Garina 1.022 m) i Seličevice (Mala Ibrovica 902 m). Sve su ove planine najvećim dijelom sastavljene od veoma ubranih kristalastih škriljevaca. Po svome postanku, L. K. je tektonska potolina, spuštena duž rasjeda, uz koje su mjestimično izbile vulkanske tvorevine: manje žice eruptivnog kamenja i riolitski tufovi. Za vrijeme miocena bila je cijela kotlina pod vodom, i činila je ogromno jezero, a njegovo nekadašnje dno sastavljeno je od rastresitih i mekih lakustrijskih sedimenata, oko 140 m debelih, na čijoj površini prevlađuju grub kvarcevit pijesak i vrlo pjeskovita glina, sa mjestimice velikim količinama kvarcevitih oblutaka. Istočni, najniži dio L. K., u dolini južne Morave, zove se Leskovačko Polje, koje se širi između južne Morave i donjih tokova Jablanice i Veternice.

L. K. bogata je vodama. Kroz nju protiču od većih rijeka: južna Morava, Veternica, Jablanica, Pusta Reka, Crnatovačka, Toplica i Vlasina. Od obrađene površine L. P. nešto manje od polovine (oko 46%) zauzimaju žita, više od četvrtine (oko 28%

Digitized by Google

kukuruz, 7% kultivirane površine otpada na variva, vrtne usjeve i industrijske biljke, 8% na livade i zemljište pod djetelinom, 9% na vinograde, a 1% na voćnjake. Od žita se najviše goji pšenica, zatim, po redu, ječam, ovas, raž, a vrlo malo zemljišta je zasijano prosom i krupicom. Od vrtnih usjeva najvažniji su: kupus, krompir, crveni i bijeli luk, od variva pasulj i sočivo, a od industrijskih biljaka naročito se goji konoplja.

Zbog velike plodnosti L. K., na njoj je puno većih i manjih naselja. Najveća su: Leskovac (3.200 domova i 15.250 stanovnika), Vlasotice (806 domova i 3.780 stanovnika), i selo Vikarce (220 domova i 2.300 stanovnika). Ostala veća naselja su dijelom pored rijeke, dijelom na obodu L. K., među koja spadaju: Bogojevac, Brestovac, Velika Grabovnica, Guberevac, Pečenjevce, Gornja Lokošnica, Razgojna, Babička, Crkovnica, Žitni Potok, Statovac i Žitorađe (sa 1.460 do 985 stanovnika).

Kroz L. K. prolaze željeznička pruga i drum: Beograd—Niš—Skoplje, drumovi i kolski putevi: Prokuplje—Žitorađe—Brestovac—Leskovac, Prokuplje—Žitni Potok, Belonjin—Žitni Potok—Zlata—Bojnik—Leskovac, Žitorađe—Zlata, Brestovac—Bojnik—Medveđa i Lebane, Leskovac—Lebane, Leskovac—Miroševce, Leskovac—Strojkovce—Čifluk Bunuški i Vučje, Strojkovce—Nakrivanj, Mala Grabovnica—Nakrivanj—Gorina, Leskovac—Vlasotince.

Literatura: S. Milojević, Leskovačka kotlina sa okolinom (Glasnik Geografskog Društva, sv. 10, 1924).

P. Vujević.

LESKOVAČKO ELEKTRIČNO DRUŠTVO, Leskovac. Kapital je 2,000.000 Din. *S. P.*

LESKOVAČKO-NIŠKA EPARHIJA, crkveno područje oko srednjeg toka Morave. — 1592 spominje se vladika Jeftimije, kao episkop nišavski i leskovački. *R. G.*

LESKOVAČKO POLJE, prostrano polje u Srbiji, u dolini južne Morave, između rijeka: južne Morave, donjeg toka Jablanice, brijega Hisara (341 m), Željkovca (371 m) i Kostura (383 m). L. P. pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku i u istom se pravcu proširuje. Dugačko je 22·5 km, široko do 11 km, leži na apsolutnoj visini od 206 do 245 m, a površina mu je 107 km². L. P. je na istočnom kraju Leskovačke Kotline i predstavlja njen najplodniji dio. Klima L. P. dosta je oštra. Prosječna godišnja temperatura Leskovca (228 m) je 11·0° C, januara —1·1°, julska 22·9°, a godišnja promjena temperature je 24·0° C, koliko je u našim najkontinentalnijim krajevima. Srednji apsolutni ekstremi su —18·3° i 37·8°, sa promjenom od 56·1°, dok je apsolutno najniža zabilježena temperatura —23·2°, a apsolutno najviša 42·2°, što odgovara amplitudi od 65·4° C. Obzirom na kiše, L. P. spada u suhlje predjele. U Leskovcu godišnje padne prosječno 55 cm kiše. Najmanje je atmosferskih taloga za vrijeme zime, naročito u januaru, a najviše padne u junu (66 mm). Sukundaran maksimum kiše pojavi se u oktobru, koji je dosta izrazit (53 mm), te se po kišnom režimu L. P. bliži uvjetima u južnijim krajevima države. U junu i oktobru može u Leskovcu da u toku jednog dana padne skoro isto onoliko kiše, koliko prosječno padne u cijelom mjesecu, pa i više. Tako je 17 juna 1907 palo 75·3 mm, a 26 oktobra 1905 60·8 mm. *P. Vujević.*

LESKOVAR JANKO 12/12 1861, Valentinovo, hrvatsko Zagorje). Poslije svršene preparandije u Zagrebu (1880). L. je bio učitelj u Valpovu i u Šljivoševcima u Slavoniji, u Humu na Sutli, Krapinskim Toplicama, u Krapini i u Karlovcu na Kupi. 1906 postao je učitelj gradske osnovne škole u Zagrebu, 1908 županijski školski nadzornik u Osijeku, pa u Zagrebu. Sada živi kao penzionar i bavi se ekonomijom na svome imanju Valentinovu. — L. se javio prvi put novelom Misao na vječnost (Vienac, 1891). Matica Hrvatska izdala je dva njegova romana: Propali dvori (1896), i Sjene ljubavi (1898). Novele je objavio pod naslovom Pripovijesti (1917). — L. stupa u književnost kao zreo čovjek od 30 godina, ali i kao potpuno zreo pisac. Prve njegove tri novele, izašle u Vienca, Misao na vječnost (1891), Katastrofa (1892) i Poslije nesreće (1894), odlikujući se dubokom psihologijom i snažnim umjetničkim izražajem, odmah su L. stavili u prvi red hrvatskih pripovjedača. Ove tri novele, spomenuta dva romana i novelu Jesenski cvijeci (Nada, 1897) napisao je L. u hrvatskom Zagorju, u svom zavičaju,

Digitized by Google

a u tome radu je sav Leskovar, koji je tu dao dušu svoga kraja. L. iznosi dušu zagorskog modernog inteligenta, koji ima modernu evropsku kulturu, ali je ipak izražaj duše ovoga kraja. Ostavivši svoj zavičaj, u gradskoj sredini, L. je napisao još nekoliko novela, i nešto drukčijeg sadržaja i manje vrijednosti. Posljednji mu je književni rad topla pjesma u prozi Kraljica ljubavi (Sijelo, 1905). Kako je kasno počeo pisati, tako je i rano prestao, rekavši sve, što je kao umjetnik imao reći. — U psihološkoj analizi osjećanja L. je tako neiscrpljiv, da se i ne opaža kako obrađuje uvijek isti osnovni motiv, pričajući uvijek istu priču o ljubavi. Po svojim osnovnim osobinama (duboka psihologija, skepticizam, pesimizam, dekadenstvo) književni rad L. znači prijelaz od realizma k modernoj, i od svih realističkih pripovjedača njega je moderna smatrala najviše svojim.

Literatura: M. Nehajev, Janko Leskovar; Književna studija (Život, knj. II, 1900). *B. Vodnik.*

LESKOVICA (KRIVA REKA), rijeka u staroj Srbiji, lijevi pritok južne Morave. L. izvire na južnom dijelu Koznice Planine, oko 23 km istočno-jugoistočno od Prištine. Sa izvorišta L. teče prema sjeveru i sjeveroistoku, više Kraljeva, od utoka Marevske Reke, skrene u pravac jugoistoka, oko 1 km nizvodno od Kamenice L. počne teći na jug-jugoistok, a od ušća Ogoša (Svirce) teče k jugu-jugozapadu. U južnu Moravu se L. uliva 2 km nizvodno od sela Domarovaca, a preko puta sela Donje Korminjane. Lijevi pritoci L. su: Marevska Reka, Kremenata i Ogoš, dok desne predstavljaju vrlo kratki potoci. Dužina L. toka je 27·4 km, a površina porječja 613·2 km². *P. V.*

LESKOVIK, planina u istočnoj Srbiji, južno-jugozapadno od Soko Banje, između izvorišta i gornjih tokova Čučunske Reke-Šopora-Manastirske Reke-Crnobarske. L. je pretežno sastavljen od vapnenca, te stoga ima više kraskih oblika, najviše vrtača, a naokolo ispod L. nalazi se crveni pješčenik. Planina se pruža od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a najviši visovi u tome pravcu su: Lipar oko 1.200 m, Golemi Čukar 1.267 m, Kriva Bukva 1.276 m. L. se odlikuje prostranim tjemenom, ali je većinom nag, a samo gdjegdje su po stranama izrasle lijeske, po kojima je planina nazvana. Preko L. vodi nekoliko staza, a većih saobraćajnih puteva nema. *P. V.*

LESNOVO, manastir u okolini Kratova. Crkva je posvećena arhistratigu Mihailu i pustinožitelju Gavrilu. Manastir je postojao prije Gavrila Lesnovskoga (11 i 12 vijek), koji se u ovom manastiru postrigao i u njemu je sahranjen. Despot Oliver 1341 podigao je ovdje (kao veliki vojvoda) sadašnju crkvu, koja dolazi u red najvažnijih spomenika naše stare arhitekture. Ubrzo zatim dozidan je narteks (sa kubetom), koji sa crkvom čini jednu cjelinu. 1349 cijela je crkva popisana. 1347 car Dušan je jednom hrisovuljom manastir L. uzdigao od igumanije na episkopiju, i odredio ga je za rezidenciju zletovske episkopije, koja je zamijenila nekadašnju morozvišku episkopiju (potčinjenu negda ohridskoj arhiepiskopiji; spominje se još 1018), stavljajući ovu novostvorenu episkopiju pod prvoprijestolnu mitropoliju u Skoplju. U 15 vijeku manastir je održavan velikim prihodima iz kratovskih i zletovskih rudnika. Kratovski knezovi iz porodice Pepića pomagali su manastir u 16 vijeku. Izgleda, da je u 17 vijeku neko vrijeme u L. prebivao i ćustendilski mitropolit. U ovom vijeku monasi ovoga manastira dolazili su u Rusiju po milostinju. U 18 vijeku dva puta je L. posjetio patrijarh Arsenije IV. (1726 i 1728). Pri manastiru je tada postojala i srpska škola. 1805 manastir je bio skoro sasvim opustio, a tada ga je obnovio dečanski monah Teodosije, koji je postao iguman u manastiru.

Danas se L. crkva još dobro drži i sačuvala je svoje prvobitne fasade. One čine dekorativne efekte strukturom svojih zidova, s lijepim arkadama i šarama, izvedenim od opeka. Naročito pada u oči šestostrana oltarska absida, koja se završava na šiljak. — Živopis u L. dolazi u red najljepšeg živopisa u sredovječnoj Srbiji. Pored historijskih portreta cara Dušana, carice Jelene, Olivera (dva puta) i žene Oliverove, »carice« Marije, ističu se slike Mudrih i ludih djevojaka, Četrdeset mučenika i Kola (ilustracija psalma 150). Živopis pripada t. zv. dvorskoj školi, koja u otmenosti linija i ravnoteži masa

Digitized by Google

traži da dostigne klasične obrasce helenske škole. Od velikog je interesa i jedan dio prvobitnog horosa (polijeleja) i drveni ikonostas, rad istih ruku, koje su radile i čuvene ikonostase u Sv. Jovanu Bigorskom i u crkvi Sv. Spasa u Skoplju (debarska škola). *V. Petković.*

LEŠĆE, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Otočac, općina Sinac, u južnom kraju Gackoga Polja (463 m), s lijeve strane vode Gacke, nedaleko od njezina vrela, od Sinca 4 km (pravac) k jugu, uz cestu Gospić—Otočac. Stanica je ličke željeznice (L.—Gospić 33 km). Ima 873 stanovnika, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu. — U okolini L. našlo se prehistorijskih (iz halštatskog doba) i rimskih starina. *J. M-n.*

LEŠNJANIN MILOJKO, đeneral (15/2 1830, Lešje, Oraški, paraćinska oblast — 15/2 1896, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije, stupio je 5/9 1849 u stajaću vojsku, a kao podnarednik 6/9 1850 u artilerijsku školu. Po svršetku artilerijske škole proizveden je za inžinjerskog potporučnika 11/10 1855, i odmah je poslat u Prusku, gdje je svršio ratnu akademiju (1855 do 1859). Po povratku iz Pruske bio je, do 27/5 1859 na službi pri glavnom đeneralštabu, a toga je dana proizveden za đeneralštabnog poručnika. Za kapetana proizveden je 26/10 1862, za pukovnika 4/1 1875, za đenerala 1878. Penzioniran je po molbi 27/4 1888. 1859 do 1868 bio je redovni profesor vojne akademije (strojna pravila, taktika, đeneralštabna služba, administracija), 22/9 1865—1/10 1868 bio je upravitelj vojne akademije, 7/11 1868—2/4 1873 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 2/4 1873—24/5 1874 ministar vojni, 24/5 1874—22/8 1875 ponovo upravitelj vojne akademije, 22/8 1875—10/3 1876 komandant stajaće vojske, 10/3 1876 komandant timočke divizije i počasni adutant Nj. V. Kneza. 1879—1880 bio je načelnik glavnog đeneralštaba, 19/10 1880—1881 ponovo ministar vojni, 1881—1883 komandant aktivne vojske, 1883—1885 načelnik glavnog đeneralštaba, 1886—1888 načelnik glavnog đeneralštaba, kada je po molbi penzioniran. Kao penzionirani đeneral, bio je, od 15/1 1894 do smrti, kancelar kraljevih ordena.

Pri bombardiranju Beograda 1862, komandirao je L. posebnim odredom. — U ratu 1876 bio je komandant timočke divizije, a od 17 6 1876 glavnokomandujući timočke vojske. U ratu 1877—1878 bio je komandant moravskog pa timočkog kora, i kao takav potpisao je predaju Niša (29/12 1878). Odmah poslije rata bio je u misiji kod ruskog cara. — U ratu 1885 bio je komandant timočke vojske, zauzeo je Kulu, držao je Vidin u opsadi, a nije ga zauzeo samo stoga, što je primirje prekinulo rat. L. je bio poslat u Njemačku za vrijeme francusko-pruskog rata, i sa njemačkom vojskom sudjelovao je pri opsadi Metza i Strassburga. — Kao veoma istaknut oficir, bio je L. slat u razne vojne, političke i diplomatske misije u zemlji i na strani. *V. Belić.*

LEŠNJANIN RAJKO, ministar pravde (17/1 1826, selo Lešje, srez paraćinski, okrug moravski — 19/10 1872, Beč). Gimnaziju je učio u Kragujevcu i Beogradu, pravo u Heidelbergu i Parizu. Po povratku bio je profesor prava u liceju u Beogradu. Poslije je bio sekretar u državnom savjetu. 1861 do 29/5 1868 bio je ministar pravde, 29/5 1868—20/6 1868 knjaževski namjesnik, poslije ministar na raspoloženju i u penziji. L. spada u red naših najistaknutijih starijih pravnika. Bio je član raznih komisija za sastav pojedinih važnih zakona (krivičnog i dr.). Naročito je kao ministar pravde stekao velikih zasluga za uređenje sudske struke u Srbiji. Pod njim je, između ostaloga, donijet zakon o sudskom postupku u građanskim parnicama od 20/2 1865 i zakon o sudskom postupku u krivičnim djelima od 10/4 1865. Kao profesor prava napisao je prvi udžbenik rimskog prava na našem jeziku (Institucije Justinijanovog Rimskog Prava, 1857). *J. P.*

LETIĆ GEORGIJE DR., episkop temišvarski, sa sjedištem u Velikoj Kikindi (2/5 1872, Stari Bečej, Bačka). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a teološki fakultet u Černovicama. 1897—1903 bio je profesor crkvenog prava i katihetike u karlovačkoj bogosloviji. 1904 posvećen je za temišvarskog episkopa. 1919—1922 bio je administrator karlovačke mitropolije. Pod njegovim rukovodstvom izvršena je 1907 reforma vjerske nastave u školama karlovačke mitropolije. Štampao je znatnu zbirku božićnih poslanica narodu svoje eparhije, pi-

Digitized by Google

sao je više članaka u Bogoslovskom Glasniku i Srpskom Sionu. Napisao je i Katihizis, koji se upotrebljava u osnovnim školama karlovačke mitropolije, po Bosni i Hercegovini i u Dalmaciji. *R. G.*

LETOPIS MATICE SRPSKE, književni i naučni časopis. Počeo je izlaziti 1825 u Budimu, pod imenom Letopis Serbske, a kasnije u Novom Sadu pod imenom L. M. S. Urednici su mu bili: Đorđe Magarašević (knj. 1—20), Jovan Hadžić (21—26), Pavle Stamatović (27—28), Todor Pavlović (29—55), Jovan Subotić (56—79), Sima Filipović (80), Jovan Subotić (81—88), Jakov Ignjatović (89—93), Subota Mladenović (94—96), Jovan Đorđević (97—99), Antonije Hadžić (100—112), Jovan Bošković (113—118), Antonije Hadžić (119—184), Milan Savić (185 do 284), Tihomir Ostojić (285—299), Vasa Stajić (300), Kamenko Subotić (301) i Marko Maletin (302—305). Sa kratkim prekidima (1835, 1836, 1849, 1867, 1868, 1870, 1877—1878, 1914—1920, 1922). L. M. S. izlazi od 1825—1925 i predstavlja najstariji srpski časopis, u kome je objavljena vrlo obilna i važna građa za književnu, političku i kulturnu historiju. Prije Svjetskog Rata bio je L. M. S. više književno-naučnog, a poslije rata dobio je više socijalno-kulturni karakter, sa naročitim obzirom na prilike u Vojvodini. Pojedine knjige imaju posebni sadržaj, a opći sadržaj, po piscima i strukama, za knj. 1—184 objavljen je u knjizi 185 (1896, sv. 1). *U. Dž.*

LETOPIS TIMOČKE EPARHIJE, časopis koji izlazi u Zaječaru, kao organ timočke episkopije, od 1923. Urednik je prota Dragiša Lj. Miletić. Donosi članke iz historije timočke episkopije, etnografije, folklore, arheologije i savremenog crkvenog života. *R. G.*

LEVA REKA (GOLEMA REKA) u Makedoniji, pritok Prespanskog jezera. Izvire sa južne strane Plakenske Planine (Crni Vrh 1.933 m), jugozapadne strane Bigle (kota 1.575 m). Izvorišni potoci su, pored L. R., Gorbanica i Biglička Reka. Na gornjem toku L. R. teče prema jugu, a dalje prema zapadu-jugozapadu, dok je na ostalom dijelu tok uglavnom upravljen k jugu-jugoistoku. Do Izbišta L. R. teče kroz vrlo usku dolinu, koja se nizvodno jako proširuje, a nešto južnije od Resna ulazi u prostranu ravnicu. U Prespansko jezero utiče L. R. 3·5 km nizvodno i južno-jugoistočno od sela Jezerane. Dužina toka L. R. je 29·1 km, a površina porječja 221·6 km². *P. V.*

LEVAČ, područje između Gledićkih Planina, Crnoga Vrha, Juhora i zapadne Morave. Ima 53 naselja. (V. Moravska Oblast.). *B. D.*

LEVAČIĆ JOSIP OD LATIŠLOVICA, pukovnik (1753, Drežnik — 7/3 1821, Pečuh). U šesnaestoj godini bio je kadet kod 22 pješačke pukovnije, 1772 postao je poručnik kod husarske pukovnije Török, a 1755 natporučnik kod Barko-husara. Sudjelovao je u ratu protiv Turaka i Francuza i u bavarskom ratu za nasljedstvo. 1788 odlikovao se u boju Kotim. 1789 postao je major, te je sudjelovao sa svojom konjičkom divizijom u bitki Martinesti, gdje je za uspješno djelovanje imenovan potpukovnikom. 1794 postao je pukovnik. U ratu protiv Francuza 1795 do 1796 sudjelovao je u bojevima Bonvigni, Bassio, Mühlheim. 3/9 1796 u bitki kod Würzburga, za junački i upješni napad sa svojom pukovnijom i dobrovoljačkom četom, dobio je viteški red Marije Terezije. Teško i više puta je ranjen. Penzioniran je 1796. *V. L.*

LEVAČKI DIJALEKT. V. Štokavski dijalekt.

LEVAKOVIĆ ANTUN DR., profesor gospodarsko-šumarskog fakulteta u Zagrebu (31/1 1885, Rokovci, kraj Vinkovaca). Gimnaziju je svršio u Vinkovcima, a šumarske nauke u Zagrebu i u visokoj školi za kulturu tla u Beču, gdje je dobio i doktorsku diplomu. Proveo je nekoliko godina u administrativnoj službi. Od 1917 profesor je šumarske akademije u Zagrebu, od 1920 redovni profesor gospodarsko-šumarskog fakulteta, a od 1922 predstojnik zavoda za šumarske pokuse. Uređivao je dvije godine Šumarski List, te je u njemu, kao i u berlinskom Forstwissenschaftl. Centralblatt i bečkom Centralblatt für das gesamte Forstwesen, objavio više stručnih radova. Pored toga izašla je u Beču opsežna njegova rasprava Die Bestandesmassenaufnahme mittels Probestämmen, a u Zagrebu Dendrometrija. *Đ. N.*

LEVAKOVIĆ RAFAIL, franjevac (oko 1590, Jastrebarsko — 1650—1653?).

Digitized by Google

Oko 1622 bio je L. u Rimu, gdje je kasnije radio vrlo vrijedno na ispravljanju glagoljskih knjiga. Bio je slat u Zagreb, zatim u Ugarsku, Njemačku, Poljsku i Rusiju, sa naročitom misijom papinske kurije. Kralj Ferdinand ga je postavio za titularnog biskupa Smedereva, a papa za ohridskog nadbiskupa (oko 1646). U njegovo vrijeme bili su u Rimu i Marnović, Baraković, Kašić i dr., ali je L. bio pod utjecajem unijata, koji su se tada nalazili u Rimu (Jozafata Isakoviča, Filipa Borovičkog, a naročito Metodija Terleckog). Kao »reformator crkvenih knjiga na ilirskom jeziku« L. je počeo uvoditi rusizme u glagoljske knjige 1628, u Nauk Krstianski od te godine i u Azbukovidnjak slovinski od 1629. 1631 izdao je L. misal na isti način, a 1635 u Ispravniku narodni je jezik čistiji. Tek u brevijaru i psaltiru od 1648 primijenjena je do kraja ruska redakcija crkvenog jezika. Po sebi se razumije, da je unošenje sasvim tuđeg elementa u hrvatski crkveni jezik značilo nazadak u razvitku glagoljske pismenosti. L. je rad produžio I. Pastrić (1708) i, naročito, Matija Karaman i Sović. L. je ostavio i cio niz latinskih djela u rukopisu, crkvenohistorijskog i duhovnog sadržaja.

Literatura: I. Kukuljević, Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII vijeka, 136—163.

A. Belić.

LEVANJSKA VAROŠ, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Đakovo, od Đ. k zapadu 18 km. Leži u gorskoj dolini (139 m), kojom teče Breznica, uz cestu u Požegu. Ima 586 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu. — Kod L. V. u srednjem vijeku bio je grad Nevna, koji se spominje 1395 do 1486, a pribrajao se čas u požešku, čas u vukovsku županiju.

J. M-n.

LEVEC FRANČIŠEK, književnik (4/7 1846, Ježica, kod Ljubljane — 2/12 1916, Ljubljana). 1849 preselio se L. sa roditeljima u Radomlje, kod Kamnika, svršio je tu osnovnu školu, a 1867 gimnaziju u Ljubljani. Studirao je u Beču historiju, slovenački i njemački jezik. 1871 postao je suplent gimnazije u Gorici, 1873 realke u Ljubljani, 1886 istovremeno inspektor osnovnih škola u radovljičkom okrugu, 1889 u Ljubljani, 1901 direktor učiteljske škole u Ljubljani, 1903 zemaljski školski inspektor u Kranjskoj, 1913 dvorski savjetnik, 1915 je penzioniran. — L. je pisao u svojim mladim godinama lirske pjesme, koje su izlazile 1862—1868 u Slovenskom Glasniku i 1870 u Zvonu, te je bio u Beču jedan od najvrednijih članova Stritarevog literarnog društva i saradnik Zvona. Kao srednjoškolski učitelj ubrzo je prihvatio književnu historiju i uskoro je postao najbolji književno-historijski biograf i esejista. 1873 ocrtao je L. u Soči Val. Staniča, 1877 u Koledaru Mohorjeve Družbe (za 1878) Matevža Ravnikara. Zatim su izašle u Zvonu 1878 čuvene biografije Val. Vodnika, Fr. Prešerna, Matije Čopa (i u kalendaru Mohorjeve Družbe za 1879), Sim. Jenka. Iste su vrijednosti biografije Fr. Erjavca i Fr. Levstika (u Ljubljanskom Zvonu, 1887, 1891), i Zbranim Spisima, Mat. Valjavca u Knezovoj Knjižnici (II, 1895) i Poezijama Valjavca, Jos. Marna u Letopisu Matice Slovenske (1894), Koseskog u Knezovoj Knjižnici (1898). Vrlo su lijepi L. topli prijateljski Spomini na J. Jurčiča i J. Kersnika (Ljubljanski Zvon, 1888, 1897). Pored toga ocrtao je L. u raznim listovima, časopisima i zbornicima još čitav niz pisaca i kulturnih radnika (Bleiweiss-a, S. N., 1878, Slovenske Večernice, 1880, Ogrinca, Zarnika i dr.), objavio je u Ljubljanskom Zvonu dragocjeni materijal za biografiju Prešernovu (1882, 1888, 1890), Vodnikovu (1889), izdao je Zbrane Spise F. Erjavca, Fr. Levstika, sa biografijama i ocjenama njihovih djela (Levstikove sa komentarom), i Jos. Jurčiča, napisao je niz vrlo zanimljivih literarnih eseja i više lingvističkih rasprava i Slovenski pravopis (1899). L. je radio i kao historičar.

Važniji je još njegov književnoorganizatorski rad. Kad je počeo Stritarov Zvon da malaksava, L. je osnovao, zajedno sa Jurčičem, Kersnikom i Tavčarom Ljubljanski Zvon (1881), te ga je sa velikom mukom i neumornim radom podigao do visine vodećeg književnog glasila idućih decenija. Pomagao je preurediti i oživiti, poslije Bleiweiss-ove smrti, književni rad kod Matice Slovenske (od 1882), podigao je Letopis Matice Slovenske u red prvog slovenačkog naučnog časopisa, oživio je i njeno interesovanje za beletristiku (osnivanje

Digitized by Google

Zabavne Knjižnice 1886, Knezove Knjižnice 1894), osobito kao predsjednik Matice (1893—1907). — L. je kao učitelj i kao urednik odgojio čitav niz slovenačkih pisaca i naučnjaka. U Gorici su bili njegovi učenici S. Rutar, K. Štrekelj, J. Pagliaruzzi-Krilan, u Ljubljani Iv. Cankar, i njegov sin Vladimir L. Kao urednik Ljubljanskog Zvona, odnosno Matice, L. je utjecao i na razvoj Aškerca, Meška, Cankara i dr. Mnogo je radio i kao novinar u Soči, Einspiller-ovom Slovencu, Edinosti, Slovenskom Narodu, Ljubljanskom Listu i t. d.

Literatura: Schlebinger, Carniola (1916); Bezjak, Dom in Svet (1917); Prijatelj, Kersnik, njega delo in doba (411—464). *I. Grafenauer.*

LEVEC VLADIMIR DR., pravni historičar (20/1 1877, Ljubljana — 7/10 1904, Ljubljana). Učio je osnovnu školu i gimnaziju (1887—1895) u Ljubljani, gdje je bio pod utjecajem svoga oca, literarnog historičara Frančiška L., i svojih učitelja Rutara i Walnera. Još kao gimnazist pokazivao je neobičan interes za historiju i rad u arhivima. 1895—1898 učio je na univerzitetu u Grazu pravo. 1897 proučavao je, u ekonomsko-historijskom pogledu, dravsko polje između Maribora i Ptuja. 1898—1901 učio je na univerzitetu u Beču pravo i bio je član instituta za proučavanje austrijske historije. 21/3 1901 postao je u Grazu doktor prava. 1900—1902 proučavao je mletačke i furlanske arhive. 1901—1903 bio je Dopschev saradnik pri izdanju austrijskih sredovječnih urbara bečke akademije, a od 7/8 1903 bio je izvanredni profesor za njemačko pravo na univerzitetu u Freiburg-u u Švajcarskoj. — L. je historičar njemačkog i slovenskog prava sa neobično dubokim poznavanjem ekonomske historije i historijskih pomoćnih nauka. Kao pravni historičar bio je pod utjecajem svoga profesora u Grazu Luschina i Dopscha u Beču, kao historičar ekonomskih prilika pod utjecajem Peiscker-a — U Izvestjima Muzejskog Društva za Kranjsku objavio je L. arhivsku građu iz arhiva u Smledniku (1897) i Furlaniji (1903), u Mitth. d. Musealvereins f. Krain, građu iz arhiva u Ortneku (1898) i studije: Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain (1896, 1897) i Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark (1903). U Mittheilungen d. Instituts f. österr. Geschichtforschung (1898) objavio je raspravu: Die krainischen Landhandfesten, u Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft (sv. 28, 29, 35), Pettauer Studien, Untersuchungen zur älteren Flurverfassung. Poslije L. smrti izašla je u zbirci Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs njegova studija: Das älteste Steuerwesen Österreichs.

Literatura: J. Polec u Slovanu, III (1904—1905; Kaspert u Časopisu za zgodovino in narodopisje, I (1904).

M. Kos.

LEVNICA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Tinje. L. izvire sa brežuljaka, jugoistočno od grada Gradačca, ispod Medinice 215 m, kote 116 m i 154 m. Spočetka L. teče prema istoku, od Studenca u vrlo vijugavom toku k sjeveru i istoku-sjeveroistoku, a ispred ušća teče na sjeveroistok. L. utiče u Tinju 1·2 km jugoistočno od sela Krepšića, odnosno 3·7 km zapadno-sjeverozapadno od ušća Tinje u Savu. Dužina L. toka je 32·1 km, a površina porječja 87·5 km². *P. V.*

LEVRNAKA, ostrvo na Jadranskom moru, zapadno od ostrva Kornata. L. je strmo, kamenito ostrvo; pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i na srednjem dijelu je visoko 113 m. Sa sjeverozapada se duboko uvlači zaliv Anica, kojim je ostrvo podijeljeno na dva uporedna kamenita grebena. L. je bez vegetacije i bez stalnih naselja. *P. V.*

LEVSTIK FRAN, pjesnik i pisac (28/9 1831, Spodnje Retnje, kod Velikih Lašča — 16/11 1887, Ljubljana). Osnovnu školu pohađao je u Laščama i Ljubljani, svršio je 1845—1853, bez mature, gimnaziju u Ljubljani, 1854 stupio je kao pitomac Njemačkog viteškog reda u teologiju u Olomucu, 1855 slušao je nekoliko mjeseci Miklošićeva predavanja u Beču, bio je domaći učitelj, sa prekidima, na Turnu, kod Sv. Križa, u Ljubljani i na Kalcu (kod pjesnika Vilhara), čitaonički sekretar u Trstu, urednik političkog lista, sekretar Matice Slovenske, sastavljač slovenačko-njemačkog rječnika u Ljubljani, urednik i izdavač satiričkog lista Pavliha (1870), činovnik u uredništvu slovenačkog izdanja Državnog Zakonika u Beču, najzad (1872) skriptor Studijske Knjižnice u Ljubljani. — Prve svoje pjesme obja-

Digitized by Google

vio je L. kao četvrtoškolac (1849), i brzo je stekao priznanje, kao jedan od najboljih mladih pjesnika. 1854 izdao je zbirku Pesme. Mnogo što šta u njima sjeća na njegove učitelje, osobito Prešerna i Goethe-a, ali se osjeća dosta jasno i prava L. pjesnička osobina, njegov realizam, spojen sa pravim lirskim osjećajem, bezbrižan humor i ozbiljna refleksija. Osobitu pažnju pobudile su njegove književne satire. 1855 izdao je L. prijevod Kraljodvorskog rukopisa. U pjesmama, baladama i romansama idućih godina (do 1858), od kojih su tada izašle samo nekoje u Slovenskom Glasniku i Vodnikovom Spomeniku, L. su se pjesničke osobine još izrazitije razvile. Poslije je L. kao pjesnik za neko vrijeme gotovo ušutio. Ali doživio je još dvije pjesničke periode: 1868—1871 napisao je dugačak niz ljubavnih pjesama, posvećenih Franji Malenškovi, i oštrih književnih i političkih satiričkih epigrama i pjesama; oko 1880 pak zbirku divnih pjesama za djecu (na pr. Otroške igre v pesnicah, Vrtec, 1878—1886). Te nove pjesme odlikuju se sjajno izrađenim jezičnim i metričnim oblikom, ali nemaju više one svježine, kojom su se odlikovale pjesme iz prvoga doba. U kasnijim godinama spremao je L. pjesme iz mladih godina za novo izdanje, međutim nije doživio izdanje.

1858 pojavio se L. i kao prozaist. Sa Napakama slovenskega pisanja (Novice, 1858) udario je čvrstu osnovu slovenačkoj jezičnoj kritici, u Popotovanju od Litije do Čateža (Glovenski Glasnik, 1858) dao je sjajan primjer crtanja domaćih seljačkih tipova, a istovremeno i cjelokupan nacrt književnog rada idućih decenija. Svoje teorijske norme izvađao je L. i u praksi. Sa Martinom Krpanom (Slovenski Glasnik, 1858) stvorio je klasično djelo starije slovenačke novelistike, koja bazira na narodnoj tradiciji, sa odlomkom Desetog brata (Naprej, 1863) jednu od prvih slovenačkih karakternih priča, sa Doktorom Bežancem iz Tožbanje Vasi (Zvon, 1870) oštru satiričnu priču. Polemika, koja je nastala zbog L. traženja u Napakama, da treba oštra jezična kritika i priznatih pisaca (1858/59), bacila ga je na lingvistički rad, zbog koga je postao u toku godina jedan od najutjecajnijih reformatora slovenačkog književnog jezika, i ako su neki njegovi zahtjevi u pogledu zbliženja slovenačkog jezika sa staroslovenskim bili pretjerani, te su pobijedili samo privremeno. — Važni su i L. književno-historijski i polemičko-kritički spisi. Za vrijeme mladoslovenačkog pokreta stekao je L. mnogo zasluga kao branilac slovenačkih narodnih prava u Napreju (1863) i Slovenskom Narodu (1868—1870).

L. utjecaj bio je veoma velik. Kao đak on je raspalio omladinu svojim pjesmama, Jenko je učio kod njega, kao mladić stvorio je našu umjetničku prozu, Jurčič je bio njegov đak, u doba svoje muške zrelosti istupio je kao borac za poštenje i načela u političkom životu, u literaturi je pak radio sa uspjehom na čišćenju slovenačkog jezika.

Literatura: Levec, Levstikovi zbrani spisi (5 sv.); Stritar, Zbrani spisi; Prijatelj, L. M. Srpske (1907); Žigon, Časopis za zgodovino in narodopisje (1907, 85); Carniola (1912, 159); Slovan (1915, 1916, 1917); Ljubljanski Zvon (1918, 1919); Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva (II, 272); Kratka zgodovina slovenskega slovstva, 188.

I. Grafenauer.

LEVSTIK VLADIMIR, književnik (19/1 1886, Šmihel, kod Mozirja, mariborska oblast). Svršio je u Celju, Mariboru i Ljubljani sedam razreda gimnazije. Živi u Ljubljani. 1906/07 bio je u Parizu, 1911 u Firenzi, 1915/17 je, zbog nacionalističke propagande, interniran u Mittergradernu, u Austriji. — Svoj književni rad počeo je L. kao liričar i pisac balada, uskoro i kao pisac novela i podlistaka. U početku je volio groteskne karikature, kasnije je rado prihvaćao psihološke probleme, osobito iz seksualne sfere, ali i nacionalne i političko-društvene motive. Sarađivao je. od 1905, na Ljubljanskom Zvonu, Slovanu, Matici Slovenskoj, Slovenskom Narodu, Jutru, Jugoslaviji i dr. Glavni su mu spisi: Obsojenci (1909, zbirka novelističkih karikatura), pripovijetke Gadje gnezdo (Ljubljanski Zvon, 1918 i posebno), Zapiski Tine Gramontove (1919) i satirički roman Višnjeva repatica (1920). Bavio se i kritikom, a osobito mnogo prevađanjem sa francuskog i ruskog jezika. Najvažniji L. prijevodi su: Dostojevski, Zločin in kazen, Zapiski iz mrtvega doma, Besi, Idijot; Zola, Polom; Flaubert, Gospa Bovarijeva,

Digitized by Google

Literatura: Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920, 301). *I. G.*

LHOTKA FRAN (Lotka), kompozitor (1883, Vožice, Češka). Apsolvirao je praški konzervatorij, po tom je bio dvije godine učitelj na muzičkoj školi u Jekaterinoslavu, u Rusiji. 1909 angažiran je kao hornist u opernom orkestru u Zagrebu. U isto vrijeme je bio učitelj limenih instrumenata i teorije, najprije na muzičkoj školi glazbenog zavoda, potom je bio profesor harmonije, a kasnije je biran za rektora muzičke akademije. Bio je duže vremena zborovođa Lisinskoga u Zagrebu. Komponirao je Peruna i ciklus Sevdah lole za muški i Jelen za mješoviti zbor. Osim toga harmonizirao je narodne pjesme za muški i mješoviti zbor, solo i klavir. Komponirao je Sjećanje za klavir, Suitu za četiri flaute, Gudalački kvartet (u G-moll), Koncert za gudalački kvartet, Dječiju suitu, Andante, Scherzo za mali orkestar, Jugoslavenski kapricio, Simfonija E-dur, Scherzo F-dur, Koncerat D-moll, sve za veliki orkestar, kazališne feerije Zlatokosi kraljević (tekst Milana Ogrizovića), U morskom carstvu (tekst Srđana Tucića) i opere Minka (tekst Milana Ogrizovića) i More (tekst Nazora i Nehajeva). L. je eklektik regresivnog smjera. Njegova je muzika sadržajem neartistična.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 318—319. *A. Dobronić.*

LIBADE, ženski haljetak, vrsta kaputića, od kadife, svile ili atlasa, u raznoj boji. Vezeno je srmom ili zlatnom žicom. Nosi se i sada po Bosni, rjede u Srbiji. Izobičajava se. *N. Z.*

LIBERALI OD 1858. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

LIBERALNA STRANKA U SRBIJI. V. Narodna liberalna stranka.

LIBERALNA STRANKA U UGARSKOJ. Kad su pokretači srpske narodne stranke (notabiliteti) umjesto velikobečkerečkog izradili budimpeštanski, odnosno velikokikindski program, oni nisu mogli zadovoljiti sve ranije prvake srpske narodne slobodarske stranke, a ni mlade i naprednije političke ljude. Stoga je nastupilo cijepanje i stvorene su, osim srpske narodne stranke (notabiliteta) još dvije grupe: stariji prijatelji Miletićevi prikupili su se oko Branika, pokrenutog 17/10 1885, pošto je Zastava 2/1 iste godine prešla u ruke Jaše Tomića i drugih mlađih privrženika Miletićevih. Političari oko Branika produžili su rad pod starim imenom srpska narodna slobodoumna stranka, ali je ta stranka u javnom mnijenju nazivana liberalnom strankom.

Program joj je iznesen u 1 broju Branika. U njemu se traži potpuna nezavisnost Ugarske, ravnopravnost svih narodnosti u njoj, državna zajednica Hrvatske i Slavonije s Ugarskom, sa što širom autonomijom ovih krajeva. Zatim, potpuna ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim, ne samo u prosvjeti, nego i u sudstvu i u državnoj administraciji. I za drugu polovinu monarhije L. S. je tražila državno ustrojstvo u slobodoumnom duhu, a na osnovu načela narodnosti. Pomagat će Srbe u Dalmaciji i njihove opravdane želje. Za Bosnu i Hercegovinu L. S. je zastupala pravo samoopredjeljenja ovih zemalja i rješenje agrarnog pitanja u korist naroda. Priznala je načelo: Istok istočnim narodima. U Srbiji će pomagati politiku liberalne stranke. Branit će načela ustavne slobode i razvitka ustanova u demokratskom duhu, kao i načelo decentralizacije. Tražit će olakšanje državnih tereta. Stajat će na stanovištu privilegija i zakona, koji garantiraju potpunu narodnocrkvenu autonomiju. Posvetit će brigu njegovanju materijalnih interesa i dizanju narodnog blagostanja.

Za 19/4 1887 bio je sazvan u Sentomašu zbor pristalica srpske narodne slobodoumne stranke, radi obnove strankine i vraćanja jedinstva u njoj, jer je stranka poslije Miletićeve osude i njegove bolesti bila prestala funkcionirati. Zbor je bio rasturen zbog neslaganja. Ljudi oko Branika održali su svoj zbor 1/5 1887 u Novom Sadu. Stojeći na temelju velikobečkerečkog programa od 1872, zbor je donio odluke o organizaciji stranke i o sudjelovanju na izborima, a nikakav nov program nije donesen, jer se našlo da se »ni zlatan program ne bi mogao ostvariti«. Branik je proglašen za partijski organ. Šef stranke bio je Dr. Mihailo Polit-Desančić.

21/5 1897 L. S. se složila sa radikalnom strankom u Ugarskoj, Hrvatskoj

Digitized by Google

i Slavoniji za isticanje zajedničkih lista za crkveni sabor. 8/6 iste godine izašao je njihov zajednički proglas, a 14/7 sastavljen je zajednički klub poslanika obiju stranaka na crkvenom saboru. To je sve učinjeno, da bi se održao što bolje nacionalni duh u radu crkvenog sabora, sačuvala crkvena autonomija i vodila jača kontrola nad narodnim crkvenim dobrima.

10/8 1895 predstavnici liberalne i radikalne stranke izradili su, sa predstavnicima Slovaka i Rumunja, program saveza triju narodnosti Ugarske: srpske, slovačke i rumunjske. Program ima 22 točke, od kojih 7 posljednjih govore o organizaciji odbora i unutrašnjem radu saveza, a u ostalima se izlažu principi, na kojima je savez osnovan. U programu se traži: čuvanje jedinstva i integriteta zemalja krune Sv. Stjepana. Svaka narodnost i svaka od stranaka, koje su u savezu, zadržava svoj dosadašnji vlastiti samostalni program, a savez se sklapa radi toga, da Srbi, Slovaci i Rumunji očuvaju svoju narodnost. Kao narodni temelj ima se shvatiti narodna autonomija u okviru županijske podjele. Županije da se zaokruže po granicama jezika, i da se u njima upotrebljuje narodni jezik i u upravi i u sudstvu. — Stranke i narodnosti, koje su sklopile savez, ne zadovoljavaju se zakonom o narodnostima od 1868, nego traže, da se on proširi, ali dok to ne bude, da se on bar ispunjava. Ako koja od nemadžarskih narodnosti bude imala zastupnike u ugarskom saboru, bit će dužna, da traži izmjenu toga narodnosnog zakona u smislu narodne autonomije. Pošto je izborni zakon nepravičan za nemadžarske narodnosti, izborni su srezovi zaokruženi tako da potiskuju nemadžarske narodnosti, a pritisak je strahovit i nečuven, savez se mora uzdržavati od izbora za sabor. U programu se dalje traži opće, neposredno, jednako i tajno pravo glasa, pravedno zaokruživanje izbornih srezova, da bi se otklonio utjecaj administrativnih vlasti na izbore, i da ne gubi pravo glasa onaj. koji na vrijeme ne plati porez. Zatim se traži: demokratičan zakon za slobodno pravo udruživanja i skupljanja; da se poštuju zakonite crkveno-školske autonomije i da se odredbe o autonomiji prošire; da se ukinu porotni sudovi za štamparske krivice i ove predadu redovnim sudovima, ili da se premjeste na takva mjesta, gdje se može stvar raspravljati na originalnom jeziku, na kome je štampan i optuženi natpis; da se ostvari zakon za potpunu slobodu štampe; da se izvrši revizija crkveno-političkih reforama, uperenih protiv pojedinih narodnosti i da se poštuju postojeće vjeroispovijesti; da se ustanovi ministarstvo za zastupanje interesa ovih triju narodnosti, a ministra da imenuje kruna kao i za Hrvatsku i Slavoniju. Za ovaj savez ima se starati odbor, od po 4 predstavnika svake od ovih narodnosti. Od strane Srba kongresu je predsjedavao kao I predsjednik Dr. Mihailo Polit-Desančić.

O radu L. S. poslije ukidanja srpske narodne crkvene autonomije (24/7 1912) V. Radikalna stranka u Ugarskoj. *J. Prodanović.*

LIBERTINA, srebrn dubrovački novac, u vrijednosti od 2 dubrovačka dukata ili 80 dinarića. L. se kovala 1791—1795. Ona se zove tako po natpisu na njoj Libertas.

Literatura: M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, 458.

B. S.

LIBURNI, ilirsko pleme, koje je u rimsko doba, i prije toga, živjelo na hrvatskom primorju i na ostrvlju prema toj obali. Bili su čuveni kao mornari i gusari. Plovili su na naročitim lakim lađama, koje su po njima dobile ime (»liburnska lađa«), i koje su i Rimljani upotrebljavali, od Cezara, u svojoj mornarici. Otkako je Dalmacija postala rimska provincija (27 prije Kr.), Liburnijom se zvalo područje od rijeke Raše do južno od Skradina. Glavni gradovi u Liburniji bili su Burnum i Jader (Zadar).

N. V.

LIBURNIJA, zemlja Liburna, sjeverozapadni kraj rimske pokrajine Dalmacije, prostirala se od Raše (Arsia) na granici Istre do Krke (Titius) u Dalmaciij. Ondje su bili znatniji gradovi: Scardona, zborište rimskoga sudbenog okruga conventus scardonitanus (Skradin), Burnum, danas rimski ostaci kod zaselka Ivoševaca blizu Kistanja, talijanski Archi romani, hrvatski Šuplja crkva, Jader, kolonija za vrijeme cara Augusta (Zadar), Senia, grad vrlo stari (Senj), Flanona, jamačno znamenito mjesto,

Digitized by Google

dok se Kvarner ranije zvao sinus flanaticus, danas talijanski Fianona, hrvatski Plomin, i dr. Ime L. književnici još i danas kadšto upotrebljavaju za kraj oko Kvarnera.

Literatura: G. Alačević, La Liburnia ed i Liburni (Bolletino di archeologia e storia dalmata). *J. M-n.*

LICEJ. V. Velika škola.

LICEJKA, omladinski almanah. Izlazio je u Beogradu 1862—1864, u izdanju licejske omladine, iz čije je sredine bilo i najviše saradnika. *U. Dž.*

LIČ, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, u jugozapadnome kraju Ličkoga Polja (726 m), kojim teče i tamo ponire Ličanka. Željnička je stanica na pruzi (Rijeka)—Sušak—Karlovac. Ima 1.396 stanovnika, većinom potomaka onih 24 zadrugara, koji su se prije četiri i po vijeka, tamo naselili iz Like, pa se po tome i mjesto prozvalo. Ima općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu i poštu. *J. M-n.*

LIČANKA ili **FUŽINARKA,** rje, čica u Hrvatskoj, u Gorskome Kotaru. Izbija iz dva hladna vrela (8° C) iz jedne vapnenačke pećine pod brdom Malim Rogoznom, u slikovitom gorskom kraju (800 m), sjeverno od Fužina. Dužina je njena toka 20·4 km, a površina porječja 54·02 km². Protekavši ispod 24 m visokog željezničkog mosta ulazi u Ličko Polje, gdje se cijepa na dva kraka: jedan se gubi pod Gavranicu, a drugi ponire pod Kobiljak (1.087 m). Poslije 6 km podzemnog toka provri opet u Vinodolu, kao Dubračina, pa se izliva u more kod Crikvenice.

Literatura: A. Gavazzi, Rijeke u Hrvatskoj (Rad, 158 i 160); A. Forenbacher, Fužinski kraj u fitogeografskom pogledu (Nastavni Vjesnik, 13). *J. M-n.*

LIČKA VISOČINA, prostrana kraška visoravan u Hrvatskoj, između Gorskog Kotara na sjeveru, Velebita na zapadu i jugozapadu, a Velike i Male Kapele i Plješivice na sjeveroistoku. Na L. V. prevlađuju uvale i visoka kraska polja, od kojih su najglavnija: ličko, krbavsko, krbavičko, koreničko, gacko i lipovo. *P. V.*

LIČKA ŽELJEZNICA zove se obično željeznička pruga, koja se kod Ogulina odvaja od željezničke pruge Zagreb—Sušak (Rijeka), pa preko Gospića vodi u Dalmaciju, gdje se kod Knina veže za mrežu dalmatinskih željeznica. Prvi odsjek Ogulin—Plaški (27 km) predat je saobraćaju 1914. Kod Rudopolja (61 km) dostiže željeznica najvišu točku (870 m). Vrhovine (68 km) su stanica za Plitvička Jezera. Preko Janjče (89 km) i Perušića (102 km) dolazi L. Ž. u Gospić (116 km), dokle je predata saobraćaju 1919. Pravac željeznice od Ogulina do Gospića uglavnom je meridijanski; dalje je Velebit potiskuje preko Gračaca (162 km), sve do dalmatinske međe kod Pribudića, u pravac jugoistočni, da zakrene dalje do Knina opet u pravac više južni (jug-jugo-istok). Odsjek Gospić—Gračac predat je saobraćaju 1922. Od Gračaca, koji je 555 m visoko nad morem, željeznica se uspinje (gdješto 18‰) do 794 m visoke stanice Malovana (176 km), pred kojom se nalazi najduži tunel (320 m) na pruzi. Kod stanice Zrmanje (186 km), na visini od 673 m nad morem, željeznica je na kamivalu između jadranskog i crnomorskog područja. Iza Pribudića (194 km) prelazi hrvatsko-dalmatinsku među i malo zatim 300 m dugi, a 30 m visoki Čupkovića vijadukt. Od stanice Pađena (210 km) imao bi se izgraditi željeznički krak u Zadar.

Gradić Knin (224 km), na rijeci Krki (222 m), kod utoka Butišnice, željeznički je čvor: tu se L. Ž. privezuje za dalmatinsku željeznicu Knin—Split (132 km) s krakom Perković—Šibenik (27 km). Tamo dolazi i uskoga kolosjeka (0·76 m) šumsko-industrijska željeznica Prijedor—Knin (232 km), s krakom Srnetica—Jajce (106 km). Posljednji odsjek L. Ž. Gračac—Knin, izrađen je 1925.

Pruga je otvorena 25/7 1925. S tom željeznicom raste značenje Splita i njegove luke za vezu Jadranskoga mora sa Posavinom. *J. Modestin.*

LIČKI GOVOR. V. Štokavski dijalekt.

LIČKI OSIK, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gospić, u sjeveroistočnom kraju Ličkoga Polja (579 m). Raskršće je cesta u Gospić, u Perušić, Otočac i u Bunić—Korenicu. Ima 157 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, os-

Digitized by Google

novnu školu i poštu. U okolini L. O. našlo se starina, po kojima se čini, da je tamo bilo već predrimsko naselje, koje se produžilo i u rimsko doba.

J. M-n.

LIČKO PETROVO SELO, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez i općina Korenica. Prostire se uz Kordunsku cestu Slunj—Drežnik—L. P. S.—Donji Lapac, gdje se od nje odvaja cesta u Korenicu, s krakom Priboj—Plitvička jezera (Ljeskovac). K jugu se uspinje planina Plješivica (1.649 m), a na zapadu Oštri Medvjeđak (884 m), iza koga se rasklopila dolina Plitvičkih jezera. Ima 1.304 stanovnika, pravoslavnu parohiju, ispostavu koreničkog kotarskoga suda, osnovnu školu, poštu i telegraf, srpsku štedionicu.

J. M-n.

LIČKO (GOSPIĆKO) POLJE, veliko krasko polje u Hrvatskoj, na Ličkoj Visočini, sjeveroistočno od Velebita, a zapadno-jugozapadno od polja Krbave. Sa jugozapada je L. P. ograničeno Velebitom (Jasenovačko Brdo 1.365 m, Metla 1.287 m, Velika Klepetuša 1.450 m, Visočica 1.619 m, Badanji 1.639 m), sa jugoistoka: Bukovom Glavom 705 m, Žirom 852 m i Debeljačom 822 m, sa sjeveroistoka: Jelovim Vrhom 987 m, Palešom 1.239 m, Gradinom kod Razvala 912 m, Vijencem 734 m, a sa sjeverozapada: Karaulom 668 m, Risovcem 861 m, Čelinkom 937 m, Krčmarom 1.012 m i Biljevinom 1.154 m. L. P. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, uporedo sa vijencem Velebita, nagnuto je prema sjeverozapadu, a leži na apsolutnoj visini od 620 do 565 m. L. P. je dugačko 42 km, široko do 15 km, i zauzima površinu od 465 km². Planine, koje opkoljavaju polje, sastavljene su pretežno od vapnenca, manjim dijelom od pješčenika i škriljevaca. Duž uzdužnog rasjeda dodiruju se crni trijaski vapnenci, koji na jugozapadu čine podlogu L. P., sa karbonom i verfenskim slojevima na istočnom kraju Velebita. Po tome i L. P. ima tektonsku predispoziciju. Na dnu L. P. ponajviše je pijesak i mulj, koji je pokriven pokrivačem zloglasne vrištine (Calluna vulgaris). Na mnogo se mjesta uzdižu sa ravnice vapnenačke glavice, 40 do 150 m visine (Oteš 719 m, Glavica 688 m, Debelo Brdo 698 m, Oštra 792 m, Buzje 621 m, Srednja Glavica 657 m), mjestimice grupe nižih brežuljaka, a i dolina Like je usječena u vapnenac, gdjegdje oko 10 m duboko. Vapnenac je na L. P. pokriven do 1 m debelim slojem crnice, sa neznatnim pridodacima šljunka, a češće je sasvim ogoljen. Osim toga, ravan L. P. dobiva plitkim aluvijalnim vrtačama i malim vapnenačkim stijenama vrlo bogatu minijaturnu plastiku.

Hidrografija L. P. vrlo je čudnovata. Kroz polje protiču rijeke: Lika, Jadova, Glamočnica i Novčica, od kojih je najveća Lika. Po njoj je i polje dobilo ime. Lika izvire iz snažnog vrela pod Vaganjskim Vrhom i Malovanom, uglavnom teče od jugoistoka prema sjeverozapadu, a od sela Kaluđerovca, na sjevernom kraju polja, počne teći kao probojnica kroz klisurastu dolinu, probijajući se kroz vapnenačke zaravni. Sve ostale rijeke su pritoci Like. Sa istočnih padina Velebita, sastavljenih od mezozojskih vapnenaca, izvire iz mnogobrojnih vrela čitav niz potoka, koji teku u Liku, prema sjeveroistoku, dok potoci sa istočnog oboda polja, koji je sastavljen od karbonskog pješčenika i verfenskih škriljevaca, dijelom izviru iz vrlo snažnih voklijskih vrela, koja utječu u Jadovu, a ova se uliva u Liku. Karakteristično je, da L. P., usprkos vapnenačke podloge, ima cijele godine normalno površinsko odvodnjivanje, i ne biva poplavljeno kao većina ostalih kraških polja, i ako je Lika ponornica. Zato se L. P. odlikuje pitomošću i zelenilom, a naselja ima i na sredini polja (Gospić), dok su na drugim poljima mahom ograničena na obod.

Klima L. P. je oštra, i donekle slična klimi celovačkog bazena, ma da je tek petnaestak kilometara udaljeno od Jadranskog mora. Prosječna temperatura januara je —2·7°, aprila 8·8°, jula 19·0°, oktobra 9·5°, a srednja godišnja vrijednost je 8·4° C. L. P. nema ni po srednjoj godišnjoj, ni prosječnoj januarskoj temperaturi, ni po vrlo malo toplijoj jeseni od proljeća, nikakve sličnosti sa predjelima, koji su toliko bliski moru; uzrok tome je veoma dug i visok vijenac Velebita. On sprečava slobodno prodiranje morskog zraka u L. P. Kao u celovačkom bazenu, tako su i u L. P. dosta česti zimski obrati temperatura, ili inverzije, t. j. češće se zimi dogodi, da je u samom polju temperatura znatno niža, nego na okolnim planinskim

Digitized by Google

mjestima, koja su za nekoliko stotina metara viša. U odnosu prema Oštariju (924 m), mjestu na prijevoju Velebita, kojim prolazi drum Bag—Gospić, temperatura u Gospiću (565 m) je u nekim zimskim danima za 1° do 17° C niža, a termički gradijent je za svakih 100 m visine 0·36° do 4·8°, jer se na tome prijevoju pri južnim vjetrovima osjećaju toplotni utjecaji mora, dok su pri sjevernim vjetrovima vrlo znatno reducirani. Još većma se oštrina klime L. P. ogleda u ekstremima temperatura. Tako je srednji godišnji apsolutni maksimum 30·8°, minimum —20·4°, što odgovara kolebanju od 51·2°, dok je apsolutno najviša opažena temperatura 34·2°, apsolutno najniža —30·1°, a apsolutna amplituda 64·3° C, nešto manje nego u najkontinentalnijim krajevima naše države.

U pogledu kiša L. P. ima modificirani mediteranski režim, sa glavnim maksimumom u oktobru (205 mm), sporednim u aprilu (118 mm), a minimumom u julu (50 mm). Prosječna godišnja količina atmosferskih oborina u Gospiću je 1.384 mm, a prosječan broj kišnih dana je 135, od kojih su 33 dana sa snijegom. Od godišnje količine na proljeće dolazi 24·3%, ljeto 15·7%, jesen 35·7%, zimu 24·3%. Nepogode u L. P. dosta su česte, 29 puta godišnje, ali je grad rijedak; prosječno ga ima 5—6 puta u toku godine. Od vjetrova najčešći pušu sa sjevera i sjeveroistoka, zatim sa jugozapada i juga. Od tišina i vjetrova iz svih pravaca procentualno otpada na tišine 38·0, na vjetrove sa sjevera i sjeveroistoka 28·6, sa jugozapada i juga 18·7, a ostatak od 14·7 na sve ostale vjetrove.

U poljoprivrednom pogledu L. P. stoji dosta dobro, jer je od cijele površine oko polovina obrađena. Od cijele obrađene površine dolazi na ziratne zemlje oko 25·5%, na pašnjake 54%, na livade 18·5%, a na bašče, vrtove i voćnjake 1%. Malo je bara i ritova, a još manje vinograda. Od zrnastog bilja najviše se goji ječam, zatim kukuruz, ovas, pšenica, a mnogo manje raž, krupnik, napolica i proso. Poslije žita i kukuruza, najviše je ziratne zemlje zasađeno krompirom. Od variva se naročito goji pasulj, mnogo manje grašak, od povrtnog bilja kupus i luk, od stočnog djetelina, znatno manje lucerna, a od industrijskih biljaka, pored konoplje, manje se goji lan. Od voćaka najveći prinos daju šljive, mnogo manje jabuke i kruške, a još znatno manje orasi.

Na L. P. živi oko 29.400 stanovnika, u 5.460 domova. Gustoća stanovništva je dosta velika, 63 na 1 km², kolika je otprilike prosječna gustoća u Hrvatskoj i Slavoniji i u Slovenačkoj. Ekonomsko središte L. P. je Gospić, trg u sredini polja, sa 403 doma i 3.008 stanovnika. Pored njega su najveća naselja: Vrebac sa 1.022 stanovnika, Novi Lički sa 948 stanovnika, Konjsko Brdo sa 902 stanovnika. Lički Ribnik sa 838 stanovnika i Kaniža sa 827 stanovnika. Tri prva su na obodu, a dva druga prema sredini L. P. Pored ovih ima 10 naselja sa 725 do 500 stanovnika, 23 sa 450 do 300 stanovnika, a sva ostala naselja imaju manje od 300 stanovnika. Od naselja u podgorini Velebita, na jugozapadnom obodu L. P., stalno su snabdjevena šumom i vodom Klanac, Gornje Pazarište, Smiljan, Trnovac, Brušane, Divoselo i Počitelj. — Glavni saobraćajni putevi na L. P. su željeznička pruga Zagreb—Ogulin—Gospić—Perković—Šibenik i Split, drumovi: Ogulin—Otočac—Kvarte—Osik Lički—Gospić, Osik Lički—Bunić—Korenica—Priboj, Gospić—Brušane—Oštarije—Bag, Gospić—Bilajsko Novo Selo—Kukljić—Ploča—Udbina, Gospić—Kukljić—Sveti Rok—Obrovac i Gračac, i kolski putevi: Kvarte—Krš—Kosinj, Kvarte—Klanac—Donje Pazarište, Klanac—Rasovača—Brušane, Gospić—Rasovača—Smiljan, Bilajsko Novo Selo—Barlete—Zavođe.

Literatura: A. Grund, Die Karsthidrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., Bd. VII., Hf. 3, 1903); A. Franović-Gavazzi, Klima von Gospić (Meteorol. Zeitschrift, 1894). *P. Vujević.*

LIČKO POLJE, krasko polje u Hrvatskoj, u jugozapadnom kraju delničkoga sreza, eliptičnog je oblika, 5—6 km dugo, a preko 3 km široko, kod Fužina 709 m, kod Liča 726 m, u sredini kod Tomina Sela 699 m visoko. Najniža mu je točka kod Potkobiljaka 695 m nad morem. L. P. od istoka ograđuju brda Čukora Bitoraja: Burni Bitoraj 1.385 m, Velika Viševica 1.428 m i dr., na zapadu: Zvirjak 985 m, Crni Vrh 946 m, Kobiljak 1.087 m. K sjeveru se sužuje u krasku dolinu Ličanke, a k jugu u dragu Zelemišalj,

Digitized by Google

što spaja Gorski Kotar s Vinodolom. Na sjevernom kraju L. P., kod Fužina, prelaze preko Ličanke Karlova cesta i 24 m visokim mostom željeznica (Sušak—Karlovac). L. P. je, kao i većina ostalih polja našega Krasa, ispunjeno talogom voda tekućica i stajaćica. Najznatnija je voda tekućica ponornica Ličanka, a stajaćica Marasovo jezerce. Zapadna je strana polja ilasta i pjeskovita (od istrošenoga pješčenika), pa prilično rodna, dok je istočna strana, posuta vapnenačkim kršem, više mršava i nerodna. Oko Marasova jezerca ima treseta, a na jugozapadu, prema Kobiljaku pokretnog pijeska. L. P. u istoj je geografskoj širini (45° 18′) sa sjevernom Italijom i južnom Francuskom, ali zbog visokoga položaja (700 m) i još viših planina, koje ga ograđuju, ima izrazitu gorsku klimu. Srednja mu je godišnja temperatura 7·2° C (Fužine). Najjača amplituda je 50° C (između 30° C i —20° C). Visoki položaj tla i blizina mora donose obilje oborina: 2.965 mm na godinu, najviše mjeseca oktobra i marta (ekvinocijske kiše), a najmanje mjeseca augusta. Glavni su vjetrovi: bura, koja nije tako jaka kao u primorju, i južni vjetrovi, koji donose kiše, jer dolaze od mora. Snijeg gotovo pola godine pokriva zemlju. Proljeće se i jesen svojim niskim temperaturama i hladnim vjetrovima više približavaju zimi nego ljetu, koje traje samo dva mjeseca i po (od polovine juna do konca augusta). S tim su u vezi fenološke pojave. Prve proljetnice cvjetaju u maju, krompir tek sredinom jula, jagode dozrijevaju na početku augusta, a toga mjeseca dozrijeva i grašak i ostala zelen. Sijeno se kosi krajem jula, ječam se žanje u polovini augusta, a zob i pšenica na početku septembra. Po okolnim bregovima ima plasa, sjenokoša i pašnjaka (ovce i goveda), šuma crnogorice (jela, omorika, bor) i bjelogorice (hrast, bukva, breza) i posve golog kamenja (dolomitne Bijele Stijene na Bitoraju).

L. P. se zove po mjestu Liču. Fužine su poznato ljetno hladovalište. Jedna od znamenitosti L. P. je crkvica Sv. Marije Snježne pod Velikom Viševicom.

Literatura: A. Forenbacher, Fužinski kraj u fitogeografskom pogledu (Nastavni Vjesnik, 13. 45—61, 199—211, 331—342). *J. Modestin.*

LIĆAĆI PEŠKIR, zalični peškir. Nosile su ga mlade dok su nosile smiljevac-perjanicu. Izobičajen je. Nosio se u Moravi. *N. Z.*

LIGA je u primorskim našim krajevima značila udruženja pojedinih općina i privatnih lica, u cilju uvađanja reda u izvjesnim predjelima, a za zaštitu njezinih članova, ali također i za šire političke ciljeve. Za uređenje svojih odnosa takve su lige izdavale i statute. *M. K.*

LIGA DRUŠTAVA CRVENOG KRIŽA osnovana je 1919 na inicijativu predsjednika Američkog C. K., H. P. Davison-a, od pet društava C. K. savezničkih zemalja, i to: američkog, engleskog, talijanskog, japanskog i francuskog C. K. Otuda je njen znak crveni križ u petokrakoj zvijezdi. Osnivači su se saglasili, da je za poslijeratni rad na obnovi narodnog blagostanja potrebno program C. K. proširiti, unoseći u nj poglavito socijalno-higijensku djelatnost. Liga je postavila sebi za cilj, da potiče i olakšava osnivanje i razvijanje nacionalnih organizacija C. K. sa mirnodopskim zadatkom: popravak zdravlja, sprečavanje bolesti, ublaživanje patnja. Njoj su prišla gotovo sva nacionalna društva C. K., te je tako ono postalo međunarodno tijelo, koje, pored posredničke uloge kod nacionalnih društava C. K., koordinira njihovu akciju, a potpomaže ih i moralno i materijalno. Od osobite je važnosti napor L., da se zajedničkom djelatnosti društva C. K. u svijetu brzo i uspješno pomogne žrtvama epidemije, elementarnih nepogoda i uopće velikih nesreća. Za sjedište L. izabrana je bila Genèva, a 1922 premjestila se u Pariz, gdje ima odsjeke: podmladak C. K., međunarodna pomoć i propaganda, organizacija, štampa, higijena, tuberkuloza, venerične bolesti, zaštita djetinjstva, nudilje-posjetilje. U tome smislu radi L. da razvije mirnodopsku djelatnost kod društava C. K. u cijelom svijetu, jer su društva C. K. za vrijeme rata stekla ogroman moralni ugled i popularnost u narodnim masama, pa su najpodesnije organizacije za ovaj program. *V. Stanojević.*

LIGA NARODA je međunarodna ustanova, osnovana ugovorima o miru 1919—1920 sa zadatkom da održava međunarodni mir, da regulira međudržavne odnose i potiče međunarodnu

Digitized by Google

saradnju. Zamisao jedne takve međunarodne organizacije vrlo je stara. U sadašnjosti su na tome najviše radili Leon Bourgeois, bivši ministar i predsjednik francuskog senata, i pokojni predsjednik Wilson, čija je četrnaesta točka savezničkih ratnih ciljeva posvećena osnivanju L. N. Njegovom je inicijativom konferencija mira imenovala jedan odbor od 10 članova, među kojima je bio i tadanji srpski poslanik u Parizu, pok. Milenko Vesnić, da izradi i podnese konferenciji prijedlog o uređenju L. N. Taj je odbor izradio ustav L. N., koji je konferencija mira, sa izvjesnim izmjenama, usvojila, i tako je postao Ligin pakt. Pakt sačinjavaju prvih 26 članova Versailleskog, Saint-Germainskog, Trianonskog i Neillyskog ugovora, koji su učinili kraj Svjetskom Ratu. On služi u neku ruku kao uvod u te ugovore. Pakt je stupio u važnost 10/1 1920, na dan stupanja na snagu Versailleskog ugovora. Toga je dana stupila i L. N. u život.

Na osnovu pakta (čl. 1), članom lige može biti »svaka država, dominion ili kolonija, koja slobodno sobom upravlja«. Pored članova osnivača, pakt predviđa mogućnost, da i druge države, dominioni ili kolonije, postanu liginim članovima. O primitku njihovom u ligu rješava ligina skupština većinom od ⅔ glasova. Danas liga ima 56 članova (Abesinija, Južna Afrika, Albanija, Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Bolivija, Brazilija, Velika Britanija, Bugarska, Chile, Costa Rica, Čehoslovačka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Guatemala, Haiti, Holandija, Honduras, Indija, slobodna država Irska, Italija, Japan, Kanada, Kina, Kolumbija, Kuba, Letonija, Liberija, Litva, Luksemburg, Madžarska, Nicaragua, Norveška, Njemačka, Panama, Paraguaj, Peru, Perzija, Poljska, Portugalija, Rumunjska, San Domingo, San Salvador, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Sijam, Španjolska, Švajcarska, Švedska, Uruguay, Venezuela, Nova Zelandija). Izvan lige nalaze se od većih država još samo: Sjedinjene Američke Države, Rusija, Turska i Meksiko.

U svima liginim odlukama vlada načelo jednoglasnosti. Na taj je način osiguran princip jednakosti njenih članova i zagarantiran je njihov suverenitet, jer većina nije u stanju da nametne svoju volju manjini. Najmanja država, kao i najveća, raspolaže u ligi samo jednim i istim glasom. Izuzetak čine samo paktom naročito predviđeni slučajevi, kao na pr. pitanja postupka, izbora i t. d.

Pakt ustanovljuje slijedeće ligine organe: dva poglavito politička tijela, skupštinu i savjet; dva administrativna: glavni sekretarijat i međunarodni biro rada, oba u Genèvi; i jedan sudski organ: stalni sud međunarodne pravde, u Haagu.

Skupština je najglavniji ligin organ. Ona je nadležna za sva pitanja, koja, na osnovu pakta, ulaze u sferu ligine djelatnosti. Ona može da mijenja i sam pakt naročito predviđenom većinom (čl. 26). Skupštinu sastavljaju predstavnici svih država članica, koje šalju po 3 delegata, ali raspolažu svaka samo sa po jednim glasom. Skupština se sastaje u redovne sastanke jedamput godišnje, obično prvog ponedjeljka mjeseca septembra. Dosad je bilo šest redovnih godišnjih sastanaka, i jedan izvaredan (marta 1926), održanih u liginom sjedištu, u Genèvi. Skupština svake godine bira svoga predsjednika i 6 potpredsjednika, koji sa predsjednicima šest skupštinskih komisija sačinjavaju njen biro. Skupština se dijeli u šest komisija: pravnu, tehničku, za razoružanje, kojoj je predsjedavao 1925 g. Ninčić, financijsku (ovoj je komisiji 1923 predsjedavao naš ministar spoljnih poslova Dr. Momčilo Ninčić), socijalnu i političku. U svakoj su komisiji sve države zastupane.

Savjet sastavljaju predstavnici deset država, od kojih su četiri stalni članovi, a šest izborni (bira ih skupština većinom od dvije trećine glasova). Prvobitno je savjet imao biti sastavljen od predstavnika pet velikih sila i četiriju izabranih država. Broj se je prvih smanjio, radi nestupanja Sjedinjenih Američkih Država u ligu, a broj je drugih povećan na šest na trećoj skupštini u septembru 1922. Danas savjet sastavljaju predstavnici slijedećih država: Velike Britanije (stalno), Francuske (stalno), Italije (stalno), Japana (stalno), Belgije, Brazilije, Švedske, Španije, Uruguay-a i Čehoslovačke. — Na osnovu pakta (čl. 4) broj stalnih i izbornih članova može biti povećavan. Pored toga, savjet može pozvati svaku državu, da pošlje svoga predstavnika kadgod sa-

Digitized by Google

vjet raspravlja o pitanjima, koja naročito dotiču interese tè države. — Savjet se sastaje četiri puta godišnje, obično u Genèvi, a ponekad u Parizu, Londonu, i t. d. Dosad je bilo 41 sastanak. — Savjet je nadležan za sva pitanja, koja spadaju u djelokrug njegovog rada na osnovu pakta i međunarodnih ugovora, a glavni mu je zadatak da služi kao posrednik (čl. 11, 12, 13 i 15) u slučaju sukoba između država. Pored toga ima izvjesne izborne funkcije. U savjetu predsjedava svakog puta drugi njegov član, po alfabetskom redu država na francuskom jeziku.

Glavni sekretarijat sprema rad i izvršuje odluke ostalih liginih organa. Na čelu mu se nalazi glavni sekretar Erik Dromuond (Englez) sa tri glavna pomoćnika Avenolom (Francuz), Atolicom (Talijan) i Nitobe-om (Japanac). Sekretarijat se dijeli u 12 odjeljenja (administrativno i za manjine, informativno, pravno, političko, ekonomsko-financijsko, interno, higijensko, socijalno, za mandate, za ligine financije, za tranzit i saobraćaj, za razoružanje). Odjeljenja sastavljaju: jedan direktor, nekoliko glavnih referenata, koji nose titulu »članova odjeljenja«, nekoliko sekretara, pomoćnika i drugo niže osoblje. Sve osoblje postavlja, sa odobrenjem savjeta glavni sekretar, ugovorom između sebe i dotičnog činovnika. Ono ima međunarodni karakter i uživa diplomatske privilegije. — Sekretarijat ima oko 300 činovnika, koji su plaćeni iz liginog budžeta, i od kojih oko 70 imaju političke funkcije, a ostali administrativne i tehničke. Podjela rada u sekretarijatu nije izvedena po geografskom ili nacionalnom sistemu, već po prirodi pitanja, kojima se liga bavi. Glavni sekretar podnosi skupštini godišnji izvještaj o radu savjeta i glavnog sekretarijata kao i o poduzetim mjerama za izvađanje rješenja i odluka prethodne skupštine. Prema čl. 18, glavni sekretarijat prima na registriranje sve međunarodne ugovore, konvencije i t. d. koje mu države u tome cilju podnose.

Međunarodni biro rada. Njegovo je uređenje slično uređenju sekretarijata. Na čelu mu se nalazi Albert Thomas, bivši francuski ministar. Biro ima za zadatak da pomogne reguliranju odnosa dviju glavnih ekonomskih faktora sadašnjeg društvenog uređenja: kapitala i rada. Biro nije ustanovljen paktom, nego trinaestim dijelom Versailleskog ugovora, kao i odgovarajućim dijelovima ostalih ugovora o miru 1919—1920. sa zadatkom, da posluži kao sekretarijat međunarodne organizacije rada, čiji su organi, pored biroa: međunarodna konferencija rada (na kojoj su zastupani svi ligini članovi sa po dva delegata vlade i po jednim predstavnikom poslodavaca i radničkih organizacija), i upravni savjet, koji sačinjavaju 24 predstavnika industrijski najrazvijenijih država.

Stalni sud međunarodne pravde ustanovljen je čl. 14 liginog pakta. Stupio je u život januara 1922. On je nezavisan od arbitražnog suda, koji su ustanovile haaške konvencije 1899 i 1907. Sastavljen je od 15 članova: 11 sudaca i 4 zamjenika. Jedan je od ovih posljednjih bivši predsjednik beogradske kasacije Mihailo Jovanović. Sud je nadležan za sva pitanja, koja mu podnose zainteresirane države i za sve sporove, koje predviđaju međunarodni ugovori i konvencije. Sud ne izriče samo presude, on daje i »savjetodavna mišljenja« na zahtjev skupštine ili savjeta. Neke su države priznale obveznu nadležnost suda. Sud se sastaje jedamput godišnje, 15 juna, i u izvanredne sastanke, kada se za njih pokaže potreba.

Pored ovih pet glavnih organa, liga ima desetak savjetodavnih, stalnih ili privremenih, tehničkih komisija: komisija za saobraćaj i promet, ekonomsko-financijska komisija, higijenska komisija, stalna komisija za mandate, stalna savjetodavna komisija za vojna, pomorska i zračna pitanja, komisija za suzbijanje zloupotrebe opiuma i drugih otrova, za zaštitu djece i omladine, privremena mješovita komisija za smanjivanje naoružanja, komisija za umnu saradnju i t. d. Ove komisije odgovaraju zadacima, koje je sam pakt stavio ligi u dužnost. Shodno odredbama Versailleskog ugovora Saarskom pokrajinom upravlja, do plebiscita 1935, jedna komisija, koju je imenovao ligin savjet. Pored toga, liga ima jednog visokog komesara, koji se stara za ruske izbjeglice, jednog komesara slobodnog grada Danziga, i jedan generalni komesarijat u Budimpešti, čiji je

Digitized by Google

zadatak, da se staraju o financijskoj obnovi Austrije i Madžarske.

Liga ima svoj budžet, koji iznosi godišnje oko 22·5 milijuna zlatnih franaka. Od te sume dolazi na rashode skupštine i savjeta 1 milijun franaka, sekretarijata 6 milijuna, međunarodne organizacije rada 7·5 milijuna, stalnog suda međunarodne pravde 2 milijuna, troškovi ostalih organa iznose 6 milijuna zlatnih franaka. Sve su države-članice dužne da doprinose, razmjerno svojim financijskim sredstvima, pokrivanju liginih troškova. Kontribucija naše države iznosi (za 1926) 490.000 zlatnih franaka.

Problemi, kojima se dosad liga bavila, nisu samo političke prirode (kao sukob Finske i Švedske oko Alandskih ostrva, sukob Poljske i Litve oko Vilne, krfska afera između Italije i Grčke, podjela gornje Šlezije između Njemačke i Poljske, koja je završena ženevskom konvencijom 1922, granična pitanja Albanije, Madžarske i t. d.), oni su i ekonomsko-financijski (kao obnova Austrije i Madžarske), socijalno-humanitarni (suzbijanje trgovine bijelim robljem i upotrebe opiuma i drugih otrova, zaštita djece, pomoć ruskim, grčkim i dr. izbjeglicama i t. d.), higijenski (suzbijanje tifusa, malarije i drugih epidemija), saobraćajni (pojednostavljenje carinskih formalnosti, tarifa i t. d.), administrativni (uprava Saarskog područja, kontrola uprave grada Danziga i t. d.). Pored toga, L. se bavi i pitanjima manjina, međunarodne umne saradnje, razoružanja, kolonijalnih mandata i t. d. Njena korist, prema tome, ne leži samo u rješavanju raznih međunarodnih sukoba. Ona je još veća i češća u svima pitanjima od općeg međunarodnog interesa, a ova su pitanja sve mnogobrojnija, radi sve veće međuzavisnosti država kao posljedice razvitka svjetske civilizacije.

Literatura (na našem jeziku): M. Vesnić, Društvo Naroda (govor, držan u klubu radikalne stranke 1920); M. Novaković, Društvo Naroda (1922); D. Stefanović, Društvo Naroda (1922); I. Pržić, Zaštita manjina prema odredbama ugovora o Miru 1919—1920 i suverena prava država (1922); S. Kojić, Problem ograničenja naoružanja (1924); Informativno Odjeljenje, Liga Naroda, njen sastav i uređenje (1924); Liga Naroda i Manjine (sa kratkim pregledom organa L. N. i njihovim nadležnostima, 1924); Đ. Popović, Glavni Sekretarijat Lige Naroda (Nova Evropa, 1/9 1925). *Đ. Popović.*

LIJEČNICI diplomirani bili su u prvo vrijeme u Srbiji stranci. Prvi je bio neki Grk (1819), koji se potpisivao Konstantin Aleksandrini, doktor medicine i liječnik knjaza srpskog. Kasnije se spominju ovi liječnici: Dr. Vito Romita, Talijan, Dr. Bartelemi Kunibert, Dr. Jovan Stejić, pitomac u Beču Jevrema Obrenovića, Dr. Đorđe Novaković, Dr. Nestor Mesarović iz Iriga, Dr. Karabina iz Kostura u Makedoniji, Dr. Karlo Pacek, Dr. Karlo Beloni iz Leve u Ugarskoj, Dr. Emmerih Lindermeier iz Čakova, Dr. Hermann Meinert, Dr. Ivan Zompo, Dr. Riso, Dr. Vartijanec, Dr. Logotetec i t. d. Prvi liječnik rodom iz Srbije je bio Dr. Steva Milosavljević, zv. Banabak, privatni liječnik u Beogradu pedesetih godina, i, po povratku kneza Miloša u Srbiju, načelnik građanskog saniteta, na kome je položaju ostao sve do 1879. Početkom 1876 Srbija je imala 19 vojnih i 41 građanskog liječnika, svega 60. 1885 bilo je u Srbiji vojnih liječnika 22, građanskih 82, ukupno 104. 1912 bilo je u Srbiji svega 370 liječnika.

U Kraljevini SHS bilo je krajem 1925: aktivnih sanitetskih oficira 172, kontraktualnih vojnih liječnika 127, honorarnih vojnih liječnika 27, rezervnih sanitetskih oficira 970, građanskih liječnika bez čina u vojsci 1.850, svega 3.146. *V. S.*

U Kraljevini SHS ima 1.500 državnih, 1.000 bolničkih, 500 samoupravnih (sreskih, okružnih i općinskih) liječnika. Popunjeni su svi srezovi državnim liječnicima, a sva bolnička odjeljenja specijalistima. U nekim srezovima ima 2 i 3 državna sreska liječnika. Svaka higijenska ustanova ima svoga stručnog liječnika. U Beogradu ima 223 liječnika.

L. sa stranih fakulteta moraju nostrificirati diplomu na medicinskim fakultetima, i odslužiti jednu godinu dana praktične bolničke službe po naročitom rasporedu. Strani L. ne primaju se u podanstvo, osim priznatih i potrebnih stručnjaka. Opće pravo liječničke prakse odobrava ministarstvo narodnog zdravlja, a mjesto dotična liječnička komora. Strani L. nemaju prava liječničke prakse, osim

Digitized by Google

ako su u državnoj službi. Ograničenje mjesnog prava prakse ukinuto je.

L. zadobivaju specijalnost po uredbi o specijalistima. Svaki liječnik, koji želi da dobije specijalnost, iz ma koje grane medicine, mora prvo odslužiti jednu godinu praktične službe u bolnici, zatim dvije godine na jednom odjeljenju u za to određenim bolnicama. Šefovi pojedinih odjeljenja i specijalnih ustanova mogu biti samo specijaliste iz te grane medicine i imati određen (5 godina) broj godina službe.

Zubni L. su doktori medicine. Moraju da provedu godinu dana u bolnici na svima odjeljenjima i 2 godine na zubnom odjeljenju. Dentisti-zubari moraju imati priznatu stručnu školu i da su položili ispit pred naročitom komisijom. Oni imaju pravo rada na popravku i namještanju zuba, ali nemaju prava da vrše ma kakve operativne radnje u bolesničkim ustima.

D. Popović.

LIJEČNIČKE KOMORE imaju cilj, da štite i zastupaju interese i održavaju ugled i disciplinu u liječničkom staležu. L. K. ima četiri: 1. Za Srbiju, Vojvodinu i Srijem; 2. Za Hrvatsku, Slavoniju i Međumurje; 3. Za Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i Dalmaciju i 4. Za Slovenačku.

O L. K. je prvi put spomenuto na godišnjem skupu Srpskog Lekarskog Društva 1891, kada je Dr. Milan Radovanović predložio i skup usvojio, da se pristupi osnivanju L. K. Na skupu je izabran odbor, da prouči ovo pitanje, ali od 1892—1897 nigdje se ne spominje rad ovoga odbora. Na skupu 1897 predsjednik Dr. Mika Marković ponovo je naglasio potrebu L. K. Na skupu 1898 saopćeno je, da je izrađeni projekat zakona o osnivanju L. K. usvojilo Srpsko Lekarsko Društvo, i on je trebao biti podnijet narodnoj skupštini na odobrenje. 1901 izviješten je skup, da projekat nije odobren na nadležnom mjestu, pa je o njemu diskutovao, i on je odštampan u Arhivu za oktobar 1901. Do 1911 pitanje o L. K. nije pokretano, a onda ga je odbor na skupu ponovo iznio, ali opet bez rezultata. 1921, na godišnjem skupu, poslije referata Dr. M. Cermanovića, donijeta je rezolucija o potrebi donošenja zakona o L. K. 27/3 1923 ministar narodnog zdravlja propisao je Uredbu o L. K., koja je i danas na snazi (Službene Novine 18/4 1923).

Uredba o L. K. ima 73 člana i podijeljena je na sedam glava: 1. Liječnički stalež i liječnička praksa. 2. Prava i dužnosti liječnika. 3. L. K. i njihov odbor. 4. Disciplinski sud. 5. O disciplinskom postupku. 6. Žalbe protiv odluka i presuda disciplinskog suda. 7. Konačne odluke.

V. Stanojević.

LIJEČNIČKE STRANE MISIJE bile su prvi put u Srbiji za vrijeme rata 1876. Najviše je tih misija bilo iz Rusije. One su dolazile većim dijelom ne samo sa potpunim svojim personalom, već i sa cjelokupnom bolničkom opremom. Najznatnije su ruske misije bile: Misija kneginje Šahovske, koja je imala pod sobom drugu i treću rezervnu bolnicu u Beogradu, Lazaret moskovskih staroobrjadcev prijemljuščih sveščenstvo, u Smederevu pod upravom Dr. Markoneta, Lazaret Ruskog Crvenog Križa u Topčideru, u barakama pokraj topčiderske rijeke, pod upravom Dr. Veličkovskog, Lazaret Kazanskog sanitarnog odreda u Kragujevcu, pod upravom Dr. Studenskog, Lazaret Ruskog Crvenog Križa u Ćupriji, pod upravom Dr. Taubera, Ruski Lazaret Crvenog Križa u Aranđelovcu, koji je uzdržavao Damski Kružog iz Carskog Sela, pod upravom Dr. Heidenreich-a. Osim ovih, bilo je još i drugih ruskih manjih misija. Od misija drugih naroda, bila je onda u Srbiji još samo misija Engleskog Crvenog Križa. Ona je imala jednu rezervnu bolnicu u Beogradu od 150 postelja, pod upravom Dr. Lazerona i izvjesna sredstva ne velika, za evakuaciju, i šator za poljske bolnice.

U ratu 1877—1878 u Srbiji nije bilo nikakvih stranih misija. U ratu 1885 također, izuzev jedan dobro snabdjeven željeznički voz, koji je bio poslao Malteški Viteški Red.

U balkanskim ratovima, bilo je stranih misija samo u prvom, 1912 do 1913, u ratu s Turcima. Te su misije bile gotovo isključivo ruske, i to: Moskovski Iverski Gospitalj Ruskog Crvenog Križa u Beogradu, 10/10 1912 do 11/5 1913, pod upravom Dr. A. Babasinova, sa 4 liječnika, 1 ranarnikom, 16 sestara, 1 ekonomom i 35 bolničara (liječeno je 841 ranjenik, izvršeno je 248 operacija i dato je 12.613 zavoja). Moskovski Aleksandrinski Etapni La-

Digitized by Google

zaret u Nišu, 17/11 1912—12/1 1913, sa 1 liječnikom, 6 sestara, 1 ekonomom, 10 bolničara (liječeno je 167 ranjenika, izvršeno je 68 operacija, metnuto 2.000 zavoja, pregledano 355 ambulatornih bolesnika), Tverskoj Serebrjanoj Obščini Lazaret Imenji goroda S. Peterburga u Beogradu, 18/11 1912—15/1 1913, sa 1 liječnikom, 6 sestara, 1 ekonomom, 10 bolničara (liječeno je 346 ranjenika, izvršeno je 39 operacija, metnuto 2.500 zavoja, pregledano oko 100 ambulantnih bolesnika), Petrogradski Kaufmanskoj Obščini Imenji Tereščenko i jevo semji Etapni Lazaret u Skoplju i Skadru, 14/11 1912—5/5 1913, pod upravom Dr. S. Sofoterova, sa 1 liječnikom, 6 sestara, 1 ekonomom, 10 bolničara (liječeno je 272 ranjenika, izvršeno je 89 operacija, metnuto oko 2.000 zavoja, pregledano 977 ambulantnih bolesnika), Kijevskoj Marijanskoj Obščini Etapni Lazaret u Skoplju, 14/10 1912—20/1 1913, pod upravom Dr. Pajevskog, sa 1 liječnikom, 6 sestara, 1 ekonomom, 10 bolničara (liječeno je 146 ranjenika, izvršeno je 59 operacija i metnuto 2.380 zavoja), Lazaret Imenji goroda Moskvi, u Skoplju, 30/10 1912—5/5 1913, pod upravom Dr. Holina, sa 3 liječnika, 1 ranarnikom, 10 sestara, 1 ekonomom, 15 bolničara, Petrogradski Jelizavetinskoj Obščini Etapni Lazaret, u Ulcinju, 14/10 1912 do 13/4 1913, sa 1 liječnikom, 6 sestara, 1 ekonomom, 10 bolničara (liječeno je 403 ranjenika, izvršeno je 54 operacija, metnuto oko 2.500 zavoja, pregledano 1.825 ambulantnih bolesnika), Harkovski Etapni Lazaret, u Ulcinju, 16/10 1912—2/3 1913, sa 1 liječnikom, 6 sestara, 1 ekonomom, 10 bolničara (liječeno je 342 ranjenika, izvršeno je 77 operacija, metnuto 7.083 zavoja, pregledano 1.330 ambulantnih bolesnika). Pored ovih misija, u Beograd je došlo još i 15 liječnika, koji su se stavili na raspolaganje vojnom sanitetu.

Od drugih L. M. u prvom balkanskom ratu su bile ove: Liječnička misija njemačkog berlinskog Crvenog Križa pod upravom Dr. Mühsam-a, u Beogradu, L. M. iz Ljubljane, pod upravom Dr. E. Šlajmera u okružnoj bolnici u Nišu, L. M. od dva kirurga iz Innsbrucka, Dr. J. Budisavljevića i Dr. Patscheldera, u ženskoj bolnici na Vračaru, L. M. bečkog Crvenog Križa, pod upravom Dr. Grünfelda, u tek dovršenoj bolnici za tuberkulozne na Vračaru, L. M. češka pod upravom Dr. Jedličeka u vojnoj bolnici, L. M. talijanskog Crvenog Križa u zgradi osnovne škole u Dušanovoj ulici u Beogradu.

U Svjetskom Ratu (1914—1915) bile su ove ruske L. M.: Otrjad Ruskog Crvenog Križa u Nišu, 1 i 5 rezervna bolnica, 5/9 1914—16/10 1915, pod upravom Dr. S. Sofoterova, sa 7 liječnika, 7 sestara, 1 apotekarom (izvršeno je 1.329 operacija), Lazaret Slavjanskog Blagotvoritelnog Društva, u Kragujevcu, novembra 1914 do oktobra 1915, pod upravom Dr. Sičova, Moskovski Hirurški Gospitalj, u Nišu, pod upravom Dr. Semjanikove i Dr. Srzentića, sa 2 liječnika, 11 sestara i 1 apotekarom, Aleksandrinski Zarazni Gospitalj, u Nišu, od januara 1915 (ostao je pod neprijateljem) pod upravom Dr. Spaskog, sa 4 liječnika, 18 sestara i 1 apotekarom, Zarazna bolnica Komiteta u Nišu 1915, pod upravom Dr. Marcinovskog, sa 3 liječnika, 10 sestara i 1 apotekarom (ležalo je oko 300 bolesnika, pregledano je ambulantski 10.027), Dečanski Odred Komiteta u Manastiru Dečanima 1915, pod upravom Dr. Nevskog i ranarnika Abuzova, sa 6 sestara i 1 apotekarom (ležalo je 538 bolesnika), Čajnički Odred Komiteta u Čajniču 1915, pod upravom Dr. Srzentića i Dr. Viljamsa, sa 1 liječnikom, 6 sestara i 1 apotekarom, Sanitarna ruska organizacija, Komitet u Nišu 1915, pod upravom Dr. S. Sofoterova, sa 5 liječnika, 6 sestara i 1 apotekarom (izvršeno je 4.485 pregleda, po kućama u varoši, 3.015 po selima, i izvršeno je 460 desinfekcija), Dječije Sklonište Sv. Petka, u Nišu 1915, pod upravom Dr. S. Sofoterova. Opskrbljeno je 250 djece, izdato 7.853 obroka. Četiri kuhinje Komiteta u Nišu 1915 izdale su 183.439 obroka narodu.

Osim ruskih, u ovom ratu (1914 do 1915) bile su i ove strane L. M.: Engleska Misija Crvenog Križa, u Skoplju, pod nadzorom Lady Padget, Češko-Amerikanska Misija u Skoplju, o trošku John Whipple Frothingham, Privatna Engleska Misija u Vrnjačkoj Banji, pod nadzorom prof. Dr. James Barry, Engleska Misija Crvenog Križa — Udruženje Ambulacije Sv. John-a, u Skoplju, pod upravom Lady Padget — Dr. Barry, Engleska Misija Crvenog Križa u Skoplju, pod

Digitized by Google

upravom Lady Wimbourn, Američka Misija Crvenog Križa u Beogradu, pod upravom Dr. E. Ryan-a, Američka Misija Crvenog Križa u Đevđeliji, pod upravom Dr. E. Butler-a, Misija grčkog kralja, pod upravom Dr. Trikofos, Grčka Misija Crvenog Križa u Skoplju, pod upravom Dr. Nomikosa, Misija Francuskih Sanitetskih Oficira, pod upravom pukovnika Jaubert-a, sa svojim sekcijama u Nišu, Beogradu, Valjevu, Užicama, Kruševcu, Zaječaru i Kragujevcu, Engleska Misija Dr. Buwes-a (First British Field Hospital for Serbia), Wounded Allies Relief Committee Dr. Lawrence-a u Kragujevcu, Prva Misija Engleskih Farmera (Serbian Relief Found Unit No 4 — British Farmer's Hospital) u Beogradu, pod upravom L. Wunch, Engleska Sanitarna Misija za vojnike (British Eastern Auxiliary Hospital) u Beogradu, Admirala Troubridge-a, Engleska Misija Crvenog Križa — Udružene Ambulancije Sv. John-a u Vrnjačkoj Banji, pod upravom Dr. Bennett-a, Allies Field Ambulance Corps u Valjevu, pod upravom kapetana Whitworth, Vojno-liječnička misija engleskih sanitetskih oficira u Kragujevcu, pod upravom pukovnika Williama Hunter-a, Engleska Misija gde Claire Stowbart u Kragujevcu, Misija Škotskih žena iz Edinbourgh-a, u Valjevu, pod upravom Dr. Hutchison-a i II. Misija Britanskih Farmera u Požarevcu, pod upravom Cothon Parsons. Po dolasku srpske vojske na Krf (1915—1916), otpočele su rad mnoge L. M., uglavnom francuske, koje su bile pod upravom t. zv. Mission Française (Sanitet francuske misije pri srpskoj vojsci). Osim francuskih, bile su još i ove engleske L. M.: Corragio (Englesko-Srpska vojna bolnica), San Stefano (Englesko-Srpska bolnica).

V. Stanojević.

LIJEČNIČKI VJESNIK, organ zbora liječnika kraljevine Hrvatske i Slavonije, počeo je izlaziti u januaru 1877. Prvi urednik mu je bio Dr. A. Schwarz, pa Dr. L. Rakovac. 1881 su izašla svega 4 broja, pod uredništvom Dr. J. Fona i Dr. J. Šepića. 1882 L. V. nije izlazio, 1883 ga je uređivao i bio mu jedini saradnik prof. Dr. Juruš, 1884 nije izlazio, 1885 u aprilu je obnovljen i izlazio je pod uredništvom najprije Dr. V. Đurkovečkog, poslije Dr. B. Jakopovića, i najzad Dr. A. Lobmayera, koji ga je uređivao sve do 1897. Od te godine pa do 1906 L. V. je uređivao Dr. M. Čačković. Zatim se kao urednici javljaju kratkovremeno Dr. R. Marković, Dr. V. Florschütz, Dr. Butorac, Dr. Šilović. Od 1912 urednik je Dr. V. Jelovšek. Zauzimanjem zemaljskog vrhovnog liječnika, Dr. I. Thaller-a, L. V. je od 1905 počeo dobivati stalnu potporu iz zemaljskih sredstava. Od 1910 L. V. je bio i organ novoosnovanog Liječničkog Udruženja za Bosnu i Hercegovinu. *V. S.*

LIJEPA NAŠA DOMOVINA. V. Himna.

LIJEVČE, polje u Bosni, između Save i Vrbasa. *M. F.*

LIKA. 1. Zemlja oko rijeke L. Jezgru L. čini krasko, osjekom 565 m (Gospić) visoko Ličko Polje, koje se prostire dinarskim transverzalnim pravcem od jugoistoka k sjeverozapadu. Tim se pravcem polje i polaže, kako pokazuje 78 km dugi, uglavnom prema sjeverozapadu upravljeni, tok njegove glavne rijeke. Ličko Polje zaprema 460 km², pa je od tri polja u jugozapadnoj Hrvatskoj najveće, tri puta veće od Krbavskog (150 km²), a šest puta veće od Gackog Polja (80 km²). Ličko se polje razgranalo, te otiskuje panoge ravnog tla: na sjeveru iza Grabovače (772 m) i Mirine Glave (748 m) Perušićko Polje, na sjeverozapadu iza Oteša (745 m) Pazariško Polje, dok je gorama sasvim odvojeno dalje na sjeveru Kosinjsko Polje. Do njega je rječica L. sebi prokrčila put uskom dolinom između Risovca (861 m) i Paripovca (687 m) s desne, a Kuka (708 m) i Velike Grede (895 m) s lijeve strane. Jugoistočnu panogu Ličkoga Polja, Rudajic, uz lički desni pritok Glamočnicu, završuje samačka glavica Zir (853 m). Dalje slazi, kako pokazuju doline ponornica Općenice i Ričice (Štikada), prema jugoistoku pod Velebit i Resnik. — L. kao prava kraska zemlja ima, mimo drugih kraskih pojava, i znatnih špilja ili pećina. Najznatnije su: špilja Samograd kod Perušića i Pčelina špilja kod Medka. — Na istoku rastavlja L. od Krbave planina Vrebačka Staza (1.240 m), a na zapadu od mora Velebit (166 km dug, do 1.800 m visok). Dižući se neposredno nad morem, Velebit čini oštru klimatsku pregradu. Dok primorsko Podgorje (Karlobag)

Digitized by Google

ima mediteransku klimu, sama L., kako je visoka i od mora gorom odijeljena, ima više kontinentalnu i znatno oporiju klimu (hrvatska Sibirija), nego što bi odgovaralo njenoj geografskoj širini (44° 30′ sjev. šir.). Srednja godišnja temperatura u Gospiću je 8·5° C, u julu 20·1° C, a u januaru —3·1° C. Atmosferskih oborina ima na godinu oko 170 cm. L. je u području proljetnih i jesenjih kiša. Ljetne su kiše rijetke i kratkotrajne, pa je ljeti i rijeka L. malena, a mnogi njeni pritoci presahnu sasvim. U L. su noći usred ljeta hladne, a jutrom ima guste magle. Prema tome, kako dugo u proljeće, kada se snijeg topi, traje poplava, ravna se sjetva i žetva.

L. spada u pasivne krajeve naše države, ali opet nije onako »jadna«, kako se obično govori. Uzevši L. i Krbavu zajedno (negdašnja ličko-krbavska županija) od svekolike njene površine (6.200 km²) zapremaju (1914) šume 42%, pašnjaci 27%, oranice i vrtovi 16%, livade 9%, neproduktivno tlo 6%. Od žita najviše (ali ne dosta) rodi ječam, kukuruz, pšenica, raž i zob. Dosta se sadi krompira, kupusa, repe i graha. Od domaće stoke L. i Krbava imaju u Hrvatskoj i Slavoniji razmjerno najviše ovaca (1.300 na 1.000 stanovnika) i koza (200), goveda (436), konja (76), i svinja (77). — Pored vukova, medvjeda, divljih mačaka, risova, tvoraca i lisica, ima zečeva, srna, rijetko divokoza (na Velebitu), vjeverica, kuna bjelica i zlatica. Pored orlova i jastrebova ima divljih pivaca, tetrijebova, jarebica, prepelica i različne domaće peradi. U ličkim potocima ima štuka, šarana, linjaka, pastrva, endemička vrsta prekrasne ribe pijura i raka. Imena životinja dolaze i u ličkoj toponomastici (Medvedak, Risovac, Kozjak, Vrebac i dr.).

Ličani su poglavito ratari i stočari (ima među njima, naročito na morskoj strani Velebita, u Podgorju, i nomadskih pastira). Kako ih mršava zemlja ne može dosta da prehrani, polaze na zaradu i u tuđinu, gdje su cijenjeni kao vrsni radnici, u šumi i na kamenu. Ličani su zdravi i krepki ljudi, čisti Srbi i Hrvati, u L. većinom rimokatolici, u Krbavi pravoslavni, u duhovnoj kulturi zaostali. Lika-Krbava ima (1910) 74·9% analfabeta: najmanje srez Gospić (67·8%), najviše srez Gračac (81·9%). U narodnoj se muškoj nošnji ističu: crven-kapa, ovčji kožun (ljeti s vunom unutra, zimi spolja), opanci. Narodno je jelo čuvena »laja« (janjetina). Lička se janjad uveliko izvozi. Negda razglašeni lički hajduk danas još živi samo u pripovijetki.

Od prirode zatvorenu L. otvorila je ljudska ruka, sagradivši dobre drumove preko Velebita na more (preko Vratnika 700 m u Senj, preko Velikog Alana 1.410 m u Jablanac, preko Oštarskih vrata (Kubus, 930 m) u Karlobag i u Dalmaciju (preko Malog Alana 1.045 m u Obrovac—Zadar, Zrmanjskim klancem 600 m u Knin), u najnovije vrijeme i t. zv. ličku željeznicu, koja je jače veže s ostalom Hrvatskom s jedne, a s Dalmacijom s druge strane. Glavno je mjesto u L. gradić Gospić, nasred Ličkoga Polja, koje se zove i Gospićko Polje. Osim Gospića znatna su još mjesta: Perušić, Kosinj, Otočac u Gackoj (Senj) i Karlobag na moru, Počitelj, Medak i Gračac, na Otuči, pod Velebitom, Udbina u Krbavi, Dolnji Lapac i Korenica na Kordunu.

L., u širem značenju, kao negdašnja ličko-krbavska županija, zaprema 6.211 km², sa 199.625 stanovnika, 32 stanovnika na 1 km². Gustoća naseljenosti ostaje daleko za srednjom gustoćom naseljenosti u našoj Kraljevini (48). L. (s Krbavom) spada u čiste narodne krajeve naše Kraljevine: nema ni 1% tuđega življa. Ali zanimljivo je u L. miješanje u samom našem narodu. Prije turskih provala, koje su učestale naročito poslije poraza hrvatske vojske na Krbavskom Polju 1493 i svršile se turskim osvojenjem Krbave 1527 i L. 1528, tamo se govorilo jedino čakavsko narječje, a tako, kako svjedoče hrvatski sačuvani spomenici, i kroz cijeli 16 vijek. To se narječje stalo gubiti u 17 i 18 vijeku. Starosjedioci čakavci u 16 su vijeku u masama bježali pred turskom silom. Mnogo ih je izginulo, većina se odselila (1533—1540), u jugozapadnu Ugarsku, a nešto i u hrvatsko Primorje, između Senja i Rijeke, i u Gorski Kotar. Na mjesto starosjedilaca čakavaca naseljivali su se u 17 i 18 vijeku bjegunci iz Bosne i Hercegovine. Iz Hercegovine, sa rijeke Bune, doselili su se katolički Bunjevci, štokavsko-ikavskog, a iz Bosne pravoslavni štokavsko-ijekavskog narječja. Tako su danas u L. i Krbavi dva glavna narječja: starije, čakavsko, i novije, štokavsko, koje ima dva podnarječja: štokavsko-ijekavsko i što- (ili šta)-

Digitized by Google

kavsko-ikavsko, kojim, osim Bunjevaca, govore i Kranjci, t. j. doseljenici iz gornjega Pokuplja (blizu Kranjske), i neki starosjedioci čakavci, koji su primili štokavsko narječje. U cijeloj L. i Krbavi ima 75% štokavaca, a 25% čakavaca. Sva je Krbava (osim koreničkog sreza, sa 10% čakavaca) štokavska, dok u L. ima: senjski srez 70% štokavaca, a 30% čakavaca, brinjski srez 40% štokavaca, a 60% čakavaca, otočki srez 50% štokavaca, a 50% čakavaca, perušićki srez 100% štokavaca. Razlika se ne čini po jeziku (koji je jedan), već po vjeri.

Premda je L. od prirode zatvorena zemlja, u arheološkom i historijskom pogledu spada u najzanimljivije krajeve naše Kraljevine. Ljudski je život počeo u L. već u kameno doba (Trnovac Vital kod Perušića). Dalje se razvijao u kovinsko, bakreno-brončano, željezno (halštatsko i latensko) doba. Mnoga su nalazišta tadašnje materijalne kulture, naročito japodska nekropola u Prozoru kod Otočca, Vrebac od Gospića k jugoistoku. Najstariji poznati stanovnici bili su ilirskog roda, Liburni u primorju, i sa keltskom krvi pomiješani Japodi u unutrašnjosti L. I samo ime L. po svoj je prilici keltskoga izvora (rijeka). L. su Grci poznavali već u drugoj polovini četvrtog vijeka prije Kr. Najstarije vijesti (u Pseudoskilakovu Periplu 338—335) tiču se više obale. Ubrzo zatim doprli su Grci i u unutrašnjost L., kuda su, po nađenim novcima, trgovale grčke naseobine Apolonija (u Epiru), Diharij (Drač), Kerkira (Krf), Far (Hvar) i Isa (Vis). Obilni depo bakrene kovine i novaca iz Mazina (srez Gračac) pokazuje veze sa rimskim i sirakuskim, egipatskim, kartaškim i numidskim trgovcima, u doba od 4 do 1 vijeka prije Kr. Sa Japodima su se Rimljani sukobili 171 prije Kr., a 35 njihovu je zemlju pokorio Oktavijan, potonji car August. O rimskoj kulturi u L. svjedoče mnogi nalazi različnih rimskih predmeta, naročito u najznatnijem japodskom gradu, Arupiji (Prozor kod Otočca), i natpisi, od kojih je najznatniji veliki natpis u Lomskoj dulibi (Jablanac—Kosinj), značajan za krasku zemlju L. U njemu se govori o vrelu (Begovači), do koga Parentini (oko Kosinja) dopuštaju Ortoplinima (Ortopla—Stinica kod Jablanca) slobodan, jedan rimski korak (1·48 m) širok, pristup. Za kraski karakter L. značajni su i hramovi boga Sunca Mitre u prirodnim špiljama (kod Prozora). Sredinom L. već je u rimsko doba vodio drum kroz mjesta: Arupij (Prozor), Epidocij (Kvarte), Ankus (Široka Kula), Ausankal (Medak), preko Velebita (Mali Alan) u Klambetu (Obrovac ili Kruševo u Bukovici). Sjeverno od Arupija ustanovljena su rimska naselja Avendo (Crkvina kod Brloga) i Monecij (Brinje). U primorju je bila znatna trgovina u Seniji (Senj), u kojoj se govorilo grčki i latinski, u Lopsiki (Sv. Juraj), čiji su stanovnici imali italsko pravo, u Ortopli (Stinica) i u Vegiju (Karlobag). Rimska su naselja utvrđena još na mnogim drugim mjestima u L. i Krbavi. Između Lopsike i Ortople Ptolomej bilježi ušće potoka Tedanija, a Pseudoskilakov Periplos u zemlji Liburna potok Katarbat. Po Patsch-u to je vrulja Žrnovnica, kojom južno od Sv. Jurja izbija u more ponornica Gacka, a Alačević dokazuje, da je to Zrmanja, koja je negda dotle tekla k sjeveru dolinom (sada morski kanal) između otoka Paga i hrvatskoga kopna. Rimski Bebii Montes je današnji Velebit, a Mons Albius je Gvozd (isto je splitski arhidakon Toma, 1200—1268, pogrješno preveo u Alpes Ferrae), danas Velika i Mala Kapela i Plješivica. — Pod rimskim gospodstvom L. se poromanila, ali predašnji ilirsko-keltski elemenat ogleda se još i dalje u barbarskim imenima i barbarskom latinskom jeziku rimskih spomenika.

Od velike seobe naroda pored Gota, koji su neko vrijeme (593—536) vladali rimskom Dalmacijom, dakle i L., i sa kojima naši domaći ljetopisci počinju hrvatsku historiju, za naše krajeve najznatniji su bili Avari ili Obri. S njima ili od njih su Hrvati osvojili dio (rimske) Dalmacije, Panonije i Ilirika. Ostaci Avara raspoznavali su se među Hrvatima još u polovini 10 vijeka. Po caru Konstantinu VII. (912 do 959), ban Hrvata vladao je trima županijama, Krbavom, Likom i Gackom. Ti krajevi spominju se ranije pod imenom Liburnije. Sve to dokazuje njihovu historijsku znamenitost, pa se ne treba čuditi, što je upravo iz L. potekla priča o dolasku Hrvata na jug pod vodstvom petorice braće i dviju sestara. Priču je zabilježio car Konstantin VII. Imena se braće i sestara,

Digitized by Google

kako ih je car zapisao, nalaze u ličkim imenima: Klukas — Kukljić, selo Kukljići (srez Gospić, općina Medak), Lovelos — (pravo Lovences) Lovinac, Kosences — (pravo Kosinos) Kosinj, Muhlo — Mohljić, rastureno selo Mohljići, u negdašnjoj župi buškoj (oko) Perušića), Hrovatos — Hrvat, Tuga, zastupnica plemena Tugomirića u Podgorju (Karlobag) i Buga, zastupnica plemena Bužana oko Perušića. Sva ta imena spadaju među najstarija u L.; javljaju se odmah u vrijeme kad je, u 14 i 15 vijeku, historija jače obasjala L., kad je u njoj bujao narodni život.

U području potonje ličko-krbavske županije nalazilo se u srednjem vijeku desetak starohrvatskih župa ili knežija (kneštva). Sama župa L. prostirala se uz gornji tok istoimene rijeke i njenih pritoka (Jadove, Glamočnice, Počiteljice, sve do utoka Novčice), između buške na sjeveru, podgorske na zapadu i krbavske župe na istoku; na jugu se prostirala preko Velebita do Zrmanje, gdje je graničila sa župom Lukom. L. je cvala sve do provale Turaka, koji su je zauzeli 1528. Ona je bila, po jednoj savremenoj vijesti, »prekrasan kraj imajući mnogo župa (parohija), gradova i sela, vrlo obilna svim dobrima i desetinama«. Znatnija su mjesta bila: grad Počitelj sa selom Podgradem, Ostrovica, Belaj ili Bilaj, Novi (grad), Lovinac. L. je bila postojbina plemena Mogorovića, kome su pripadale odlične porodice Desislavići, Utišenići, Sladojevići, Slavkovići, Korlatovići, Draškovići, Petričevići i dr. Njihovi su članovi vršili kneževsku ili špansku (županski) čast »stola kraljeva meju plemenitimi ljudi Mogorovići u Lici«, dosta ograničenu, dok su gradovi bili u vlasti moćnih porodica Kurjakovića, Frankopana, Talovaca.

Odabrano mjesto ličkoga stola, gdje se raspravljalo i odlučivalo »ča je pravdi i zakonu hrvatskom ugodno«, bilo je pod konac 15 vijeka u Sv. Mariji u Crnoj Vasi, i Sv. Jurju na Skurini. Na čelu stola bio je špan (župan), a uz njega četiri rotna suca (iudices iurati), zatim dva pristava. Dan suđenja ili narodni dan pitanja bio je ponedjeljak. Svaka stranka imala je svoga prokuratora. Stranka, koja nije došla ni na »zabašni rok«, osuđena je. — Od samostana u L. najznatniji je bio pavlinski samostan Sv. Marije na vrhu Gradčini danas Kloštar (u Donjem Žažičnu (Pazarište), zadužbina Draškovića od 1489 (kasnije opustio). Više Medka na Gori bio je franjevački samostan Sv. Ivana, kome su 16/7 1433 učinili slobodšćinu (da mu ne će nikakve štete nanositi) »hrvatski Vlasi«. U crkvenom je pogledu župa L. od 1071 pripadala rapskoj biskupiji (Rab). 1185 zapadna je polovina podvrgnuta ninskoj biskupiji, a istočna krbavskoj, kasnije je čitava pripala ninskoj.

Osvojivši 1463 Bosnu, Turci su stali udarati na susjednu Hrvatsku, naročito na L. i Krbavu. Strašan je bio poraz hrvatske vojske na Krbavskom Polju 1493. Stanovnike je tada spopao toliki strah od Turaka, da su bježali u sigurnije sjevernije krajeve. Lakše su se selili seljaci, promijenili bi samo svoje gospodare; gore su prošla vlastela, ne mogavši sa sobom ponijeti svoje gradove, šume i polja. Mnogi su od njih izgubili sve svoje i postali tuđi podložnici; drugi, vješti ratu i oružju, stupili su u strane vojničke službe; neki su vremenom došli do ugleda i bogatstva, u Hrvatskoj ili drugdje (Draškovići, Keglevići, Gusići, Jurišići, Lenkovići, Krčelići i dr.). 1527 osvojili su Turci Krbavu, a 1528 i L. U gradove su se naselili Turci, a prorijeđenu zemlju stali su naseljavati »Vlasi« iz Bosne, koji su, uz preostale katoličke starosjedioce, zauzeli negdašnja sela.

Novi gospodari, Turci, uredili su lički sandžak t. j. posebno područje, koje je, osim L. i K., zauzimalo i sjevernu Dalmaciju, do Krke. Lički sandžak-beg sjedio je u Kninu, dok su age i dizdari bili po ličkim i krbavskim tvrđavama. Glavne su tvrđave u Krbavi bile: Udbina ili Udvina, Bunić, Mrsinjgrad (u Korenici) i Zvonigrad na Zrmanji, a u L.: Ribnik, Budak, Novi, Bilaj, Perušić, Kula, Vrebac i Grebenar. Iz L. su Turci četovali i robili susjedne krajeve: Podgorje, Primorje, Gacku, Vinodol i Grobničko Polje, a u L. su opet upadali i plijenili je krajiški kapetani, naročito senjski sa svojim uskocima. Od lička turske vlastele narodna pjesma osobito slavi Mustaj-bega ličkoga (Hurakalovića), koji je sjedio u Udbini 1653, a bio je zet također narodnom pjesmom proslavljenoga ličkog junaka alaj-bega Jusuf-bega Filipo-

Digitized by Google

vića. Doba turskoga gospodstva u L. može se smatrati kao njeno viteško doba. Narodna je pjesma opjevala junačka djela, delijske megdane između jednokrvne braće, koju vjera rastavlja.

Poslije turskog poraza kod Beča (1683) digla se raja (kršćanski kmetovi), da se oslobodi turskog gospodstva. Ustanak je planuo u ravnim Kotarima (u sjevernoj Dalmaciji), gdje je narod ustao na Turke pod vodstvom Ilije Smiljanića, Stojana Jankovića i Franje Posedarca. Kotaranima su priskočili u pomoć Ličani, među kojima se osobito odlikovao brinjski župnik junački pop Marko Mesić. 1684 oslobodila se od Turaka cijela sjeverna Dalmacija, a 1685—1689 L. i Krbava. Zapovjednik kršćanske vojske bio je karlovački general Ivan Herberstein. Od narodnih se vođa proslavio pop Marko, Stojan Janković i Ilija Smiljanić, koji su provalili u L. iz Dalmacije. Lički i krbavski gradovi redom su se predali, 21/7 1689 i najjača turska tvrđava Udbina, a zatim Zvonigrad i Rakovnik u krajnjem jugoistočnom kutu Krbave. Poslije oslobođenja počeo je drugi dio rada Marka Mesića: naseljivanje L. i Krbave, i krštenje preostalih u njima Turaka. U tome radu on se gotovo još više proslavio nego mačem na bojnom polju. Poglavito njegovim su nastojanjem pusta selišta opet naseljena i osnovane župe u svim znatnijim mjestima. U to se doba javlja Gospić, danas glavno mjesto u L. 1692 postao je pop Marko ličkim arhiđakonom, a papa ga je imenovao apostolskim poslanikom za L. Senjski biskup Seb. Glavinić, opisujući svoj pohod 1696 u L. i Krbavu, veli, da je tamo bilo 1.700 odraslih ljudi, koji su ranije ispovijedali islam. Njihovih potomaka ima još i dandanas u L. Turci su dvaput pokušali da natrag osvoje L. i Krbavu, ali ih je Marko Mesić razbio (1692 u Pločanskom klancu, a 1693 u dolini Tužici, kod Kurjaka). Zbog toga je kralj Leopold I. poveljom od 3/6 1693 dao Mesiću Mušaluk. Ondje je Marko sagradio čvrstu zidanu kuću, u kojoj Mesići još i danas stanuju, i crkvicu Sv. Duha, u kojoj je po svojoj želji sahranjen. Oslobođene zemlje L. i Krbave bile su isprva podređene velikoj kapetaniji senjskoj i kapetaniji otočkoj. Uzalud je hrvatski sabor nastojao, da se pripoje Hrvatskoj, kojoj su negda pripadale. Kralj Leopold I. proglasio je, da su to njegove zemlje, pa ih je 10/2 1692 prodao za 80.000 forinti grofu Adolfu Zinzendorfu, koji je međutim, već 1693 bio prinuđen da ih se odrekne u korist unutarnjoaustrijske komore u Grazu.

Mirom u Srijemskim Karlovcima (26/1 1699) Turska se morala odreći L. i Krbave. Austrija ih međutim nije vratila Hrvatskoj. Za prevlast u njima još su se kasnije otimali krajiški kapetani i povjerenici gradačke komore, dok nije 3/11 1742 princip Hildburghausen dobio nalog, da preuredi Hrvatsku Krajinu. On ju je podijelio u pukovnije: L. s Krbavom činila je posebnu ličku pukovniju. Tu je diobu 28/12 1745 potvrdilo dvorsko ratno vijeće. Kad se ta reforma 1746 izvodila, digla se na Krajini brinjsko-lička buna. Narod je ustao, uvrijeđen što su ukinuti domaći knezovi, a upravu i sud preuzeli većinom njemački oficiri, i što je služeći u vojsci svoje narodno odijelo morao zamijeniti carskim. Buna je ugušena, a njeni prvaci kažnjeni su smrću ili dugogodišnjom tamnicom. Otada su Ličani graničari bili pokorni vojničkim vlastima. Tako je bilo do 8/9 1873, kada je Krajina razvojačena. Od područja lička i otočke pukovnije uređeno je l'čko-otočko okružje. Proglasom od 15/7 1881 ukinuta je vojna krajina i najzad je sjedinjena s Hrvatskom. Od ličko-otočkoga okružja, kome je 1886 dodan grad Senj, osnovana je ličko-krbavska županija, sa sjedištem u Gospiću. Po ukidanju županija, poslije ujedinjenja (1918), negdašnja ličko-krbavska županija čini južni dio primorsko-krajiške oblasti. Vjersko-duhovnu pastvu nad rimokatolicima vrši biskup senjsko-modruški ili krbavski, a nad pravoslavnima gornjokarlovački vladika (u Plaškome).

Literatura: D. Franić, Orometrija Ličko-gackoga ili Gornjo-hrvatskoga visočja (Nastavni Vjesnik, II, 14, 109); D. Hirc, Lika i Plitvička jezera (1900); R. Strohal, Hrvatski dijalekti u današnjoj ličko-krbavskoj županiji (Nastavni Vjesnik, XXVII, 190); R. M. Grujić, 1. Plemenski rječnik ličko-krbavske županije, 2. Topografski rječnik gospićkoga kotara (Zbornik za narodni život i običaje, XXI, XXII); Grobovi halštatskog doba u Vrepcu kod Gospića (Vjesnik Hrvat-

Digitized by Google

skoga Arheološkoga Društva, N. s., II; J. Modestin, Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti (Nastavni Vjesnik, XX, 605, XXXIV, 9, 115); V. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, N. s., VI, 1—31); R. Horvat, Iz ličke povijesti (Danica, 1914, 244); L. Jelić, Lički sandžak (Narodni koledar, 78, 1898, Zadar).

J. Modestin.

2. Rijeka, u Ličkom Polju. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velebita, oko 4 km sjeveroistočno od Vaganjskog Vrha (1.758 m). Tok L. je vrlo nepravilan i vijugav, ali uglavnom teče prema sjeverozapadu, u pravcu pružanja polja, probijajući se kroz klisuru koja dijeli Ličko od Lipovog Polja. L. ponire na sjeverozapadnom kraju Lipovog Polja kroz nekoliko ponora između sela Lipova Polja i Kučišta. Glavniji pritoci L. sa desne strane su: Glamočnica i Jadova, a sa lijeve: Počiteljica, Novčica i Otešica. Desni pritoci L. teku kroz karbonski pješčenik i verfenske škriljevce. Njihove doline mogu se pravilno razvijati, jer je kamenje nepropustljivo, zbog čega su potoci snažni. To i vrlo mali pad rijeka su uzrok čestim povodnjima desnih pritoka. Sa lijeve strane L. dižu se jurski i kretacejski vapnenci, pad pritoka je velik, doline su duboko usječene, kanjonske, i za suha vremena potoci presuše. Ponori L. često se zatvore, te u tim slučajevima u Lipovom Polju voda naraste do 30 m. Poslije podzemnog toka, utok L. u Jadransko more vjerojatno je Vrulja, vrelo vrlo bogato vodom, koju prima iz jedne pećine. Dužina L. toka je 78·1 km, a površina porječja je, zbog vapnenačkog sastava zemljišta, dosta neodređena. Prema dosadanjim mjerenjima varira od 704·4 km² do 1.816·1 km².

Literatura: M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143, 1900).

P. Vujević.

LIKODRA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Jadra. Izvire na istočnoj strani planine Boranje i Jagodnje. Izvorište joj predstavlja nekoliko potoka, čiji su sutoci kod Krupnja. Odatle L. teče prema istoku, ali poslije kratkog toka skrene na sjevero-istok, a nedaleko od ušća počne ponovo teći k istoku. Ušće L. u Jadar je niže sela Zavlake, odnosno 1·5 km zapadno-sjeverozapadno i nizvodno od utoka Ravnajice u istu rijeku. Dužina L. toka je 29·8 km, a površina porječja 217·8 km². *P. V.*

LIM. V. Polimlje.

LIM, rijeka u Crnoj Gori, staroj Srbiji i Bosni, desni pritok Drine. Izvorište L. su Bučji Potok, koji izvire pod Suhim Vrhom 1.783 m, 2·7 km južno od Maglića (2.143 m), i Crni Potoci, koji izviru pod Kozeljom, sjeveroistočno od Maglića. Od sutoka sa Skrobotušom i Jarčicom, rijeka počne, pod imenom Vrmoše, teći na istok, skoro sve do utoka u Plavsko Blato. Po izlazu iz Plavskog Blata rijeka se naziva L. Od Plava L. teče dosta nepravilno: prema sjeverozapadu, ili sjeveru-sjeveroistoku, ili prema sjeveru, ali mu je tok uglavnom upravljen na sjever-sjeverozapad. Ušće L. u Drinu je oko 3 km nizvodno i istočno-sjeveroistočno od mjesta Međeđe (na Drini). Dolina L. većim je dijelom strmih strana, duboko usječena i ima izgled kanjona, a mjestimice se proširuje u dosta prostrane ravnice. Na svome toku L. prima veći broj većinom kratkih pritoka, od kojih su važniji: Komaruša, Šekularska Rijeka, Kaludra, Lješnica, Bistrica, Milješeva i Uvac sa desne strane, a sa lijeve: Bistrica, Ljubovija, Slatina, Gračanica, Ustibarska Rijeka i Radohinja. Veća naselja u dolini L. su Andrijevica, Berane, Bijelo Polje i Prijepolje. Dužina L. toka je 219·6 km, a površina porječja 5.937 km². Kao planinska rijeka, L. na cijelom toku ima dosta veliki pad. Na gornjem toku, od Plava do Bioče, prosječni pad je 3·9 m na dužinu 1 kilometra, odatle do Prijepolja pad je 2·03 m/km, od Prijepolja do ušća 1·72 m/km, a prosječni pad od Plava do ušća je 2·54 m/km. Iz toga razloga L. raspolaže velikom hidrauličkom snagom, pri srednjem najnižem vodostaju sa 85.000 HP, a sa Uvcem, snagom od 124.000 HP. *P. Vujević.*

LIMIN D. D. u Sarajevu. Osnovano je 1922. Kapital je 2,000.000 Din. Ima tvornicu metalne robe (okova, brava, potkovica i t. d.). Pokretna snaga je 50 HP, a radnika je zaposleno do 80.

S. P.

LIMSKA EPISKOPIJA, crkveno područje oko srednjega Lima, sa sjedištem u manastiru svetih apostola Petra i Pavla kod Bijelog Polja. L.

Digitized by Google

E. spominje se prvi put u jednoj hrisovulji kralja Milutina, iz početka 14 vijeka. Uskoro poslije toga L. E. je data na upravu zahumskom episkopu, koji je morao napustiti svoje sjedište kod Stona. U 15 vijeku nazvana je mitropolijom. Kada su, krajem 15 vijeka, Turci osvojili Hercegovinu, ukinuta je L. E. i spojena je sa hercegovačkom ili trebinjskom. Početkom 17 vijeka ona je odijeljena od trebinjske te se počela nazivati poluhercegovačkom i petrovskom. Izgleda, da je prvi episkop te obnovljene stare L. E. bio Longin (1615 do 1643), pod koga je potpadala i Morača (v. Poluhercegovačka Episkopija).

R. G.

LIMSKO GOVEDO je bagra smeđeg tipa autohtonog kratkorožnog ilirskog goveda u dolini rijeke Lima (v. Ilirsko govedo). *S. U.*

LINDENMEIER EMMERICH DR., prvi načelnik vojnog saniteta u Srbiji (1806, Oraovica, Banat — 1884, Beograd). Odrastao je u Čakovu, učio je u Pešti i Beču, prešao je u Srbiju 1835. Služio je pod knezom Milošem, prvi put kao gardijski liječnik sve do 1839, kad je avanzirao u čin »štabsdoktora garnizonog voinstva«. U tom položaju L. je svojim razumijevanjem službe i svojom neobičnom energijom izvojevao upravi vojnog saniteta punu samostalnost i ona je postala naročito odjeljenje glavnog štaba. L. je organizirao prvu vojnu bolnicu u Beogradu, umnožavao je vojno-sanitetski personal, otvorio je garnizone bolnice u Kragujevcu i Ćupriji, uredio tadanju »praviteljstvenu« apoteku u Kragujevcu, izradio pravila za vojne bolnice i poduzimao energične mjere na suzbijanju mnogih zaraznih bolesti u vojsci. 1845 bio je L. ukazom postavljen za načelnika sanitetskog odjeljenja u »popečiteljstvu vnutrenih djela«. Pošto je pod ovim ministarstvom stajala i vojska, to je L. time postao načelnik i vojnog i građanskog saniteta. Njegov rad je bio obilan i ovdje. On je poboljšao materijalno stanje liječnika, osnovao je sirotinjski fond u Beogradu, otvorio je kredit za unapređenje kisele vode u Bukoviku, prvi je zaveo kemijske analize u slučajevima trovanja, unapređivao je bolnice i naročito mineralne vode, o kojima je napisao i knjižicu (Opis mineralnih voda u Srbiji). L. je zabranio liječenje od baba i nadrilječnika, osnovao je stalni odbor od liječnika kao vrstu sanitetskog savjeta, i izradio je bezbroj raspisa, pravila i uputa administrativno-sanitetske prirode. 1859 L. je penzioniran i kao penzioner živio je u Beogradu. U Temišvaru je 1876 L. štampao: Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitätswesen mit Andeutungen über die gesamten Sanitätsverhältnisse im Oriente. *V. Stanojević.*

LINGVISTIČKO DRUŠTVO U BEOGRADU. Osnovano je 30/4 1920 sa ciljem da oko lingvističkih pitanja, a naročito pitanja o srpskohrvatskom jeziku, sakupi sve ljude, koji se naučno ili stručno bave pitanjima ove vrste. Članovi L. D. su stalni, oni koji se naučno bave lingvističkim pitanjima, i obični, svi prijatelji društva, koji se interesuju njegovim radom i upišu se za članove. L. D. priređuje na univerzitetu svoje sjednice, na kojima članovi čitaju svoje rasprave.

B. M.

LIONSKA UNIJA (1274) je prva među unijama, koje su zaključivali Bizant i papa, otkako je između njih, u velikoj šizmi (1054), konačno uništena vjerska i crkvena zajednica. Poslije L. U. došla je rimska (1369) i najzad firentinska unija (1439). Kao što velika šizma nije stvorena zbog vjere, nego zbog politike, tako su i unije pravljene, ne toliko iz vjerskih pobuda, koliko iz političkih računa. Bizant je na uniju natjerivala potreba za papinom pomoću protiv opasnosti, koje su mu prijetile, bilo od katoličkih kršćanskih sila na zapadu, bilo od islamskih Turaka na istoku. Papa pak, grabio se za uniju sa Bizantincima iz ambicije da svoju općenitu vlast raširi i nad pravoslavnim svijetom. Unije su uvijek trajale samo dok i bizantske nužde za papinim političkim uslugama.

L. U. s bizantske strane, bila je djelo cara Mihaila VIII. Paleologa. Maloazijska grčka carevina nicejska povratila je cijeli teritorij križarsko-mletačkog latinskog carstva carigradskog, osim prijestolnice Carigrada. Najzad su nicejski Grci preoteli križarima i Mlečićima i sam Carigrad (1261). Time je latinsko carstvo uništeno, a u Carigradu je opet uskrsnuo pravoslavni Bizant. Protiv Paleologa se onda digla glava katolicizma, papa. On je pozivao zapadno-evropske kato-

Digitized by Google

ličke dvorove u pomoć Latinima u Grčkoj i po grčkim otocima, u nov križarski rat za ponovno razorenje Bizanta i za povraćaj posljednjeg latinskog cara carigradskog, Balduina II. od Courtenay-a, pobjeglog u zapadnu Evropu, na carigradski prijesto. Paleolog je, međutim, ubrzo umilostivio papu, počevši ga zavaravati pregovorima o uniji. Papinska kurija je i sama više voljela da Bizant ponovno pokori pomoću dobrovoljne unije, nego pomoću mača zapadnih katoličkih vitezova. Stoga je papa Urban IV. (1261—1264), očaran Paleologovim prijedlozima za uniju, digao ruke i od agitacije za ponovno križarsko vojevanje protiv Bizanta, i od Balduina II., pa donekle i od Latina u Grčkoj i po grčkim otocima.

Međutim se Paleolog, u svojim unionističkim pregovorima s papom, nije dalje micao od ponuda. Ali, novi papa, Klement IV. (1264—1268), uspio je pomoću Karla Anžuvinskog da sruši i uništi Manfreda (1266), a naskoro i posljednjeg Hohenstaufovca Konradina (1268). Manfredovom napuljsko-sicilijanskom kraljevinom zavladao je, kao papinski vazal, sam Karlo sa svojom anžuvinskom dinastijom. Dok se ta država, tako bliza bizantskoj balkanskoj sferi, nalazila u rukama Manfredovim, razdor između nje i pape bio je za Paleologa odlična brana od obiju tih sila. No otkako je napuljsko-sicilijanskom kraljevinom zavladao Karlo, pod papinskim suverenitetom, ta je brana pala, i Paleolog se ni od jedne ni od druge sile nije mogao nadati nikakvom dobru. Karlo je bio vatren katolik i rođen osvajač. On je gorio sa ambicije, da se, kako za račun pape i katolicizma, tako i za svoj vlastiti račun, proslavi pobjedama, i proširi osvojenjima, u sferi bizantskog pravoslavlja na Balkanu. A i papa ga je odmah stao upotrebljavati protiv Paleologa, u namjeri, da ili iznudi od cara uniju ili da ga skrha. Anžuvinac je brzo zadro u Paleologove balkanske interese. On se dočepao (1267) otoka Krfa, a s papinim blagoslovom je počeo energično braniti od Paleologa latinsku kneževinu ahajsku (peloponesku). Što je najgore bilo, on je, s pristankom svog suverena, pružio svoju moćnu ruku i titularnom latinskom carigradskom caru, bjeguncu Balduinu II., kako bi njegovu titulu pretvorio u stvarnost. Između oba katolička vladara zaključen je u Viterbu, u prisuću samog Klementa IV., ugovor o osvojenju i podjeli Paleologovih zemalja. Karlo se obvezao, da svojom silom obnovi Balduinu, u roku od 6—7 godina propalo latinsko carstvo u Carigradu i u Traciji, a Balduin je za to ustupio svome pomoćniku suverenstvo nad ahajskom kneževinom, skoro sve grčke otoke Paleologove, gradove Manfredove u Epiru, zajedno sa Krfom, koji je Karlo već držao, trećinu svih ostalih osvojenja u unutrašnjosti Balkana i t. d. Za slučaj da Balduin i njegov sin Filip, koji je imao postati zet Karlov, umru bez nasljednika, po tom ugovoru je i carigradsko latinsko carstvo imalo pripasti Anžuvincima (1267). Tada je Karlo ne samo produžio još jače podupirati kneza Vilima Vilarduena u Ahaji, nego je poveo imperijalističku politiku za osvojenje Bizanta i za prevlast na Balkanu, u smislu viterpskog ugovora. On je, osim Krfa, stekao novih baza na Balkanu, i to, u grčkoj epirskoj despotovini. Njemu je pri tome pomogla smrt energičnog epirskog despota Mihaila II. (1271), i podjela epirske despotovine na dva dijela: na Epir s Albanijom, pod Mihailovim zakonitim sinom, Nikiforom I., i na Tesaliju, pod Mihailovim nezakonitim sinom, okretnim Ivanom I. od Nove Patre. Zahvaljujući Nikiforovoj slabosti, Karlo mu je prvo oteo neke od bivših Manfredovih epirsko-albanskih gradova, a zatim je uhvatio veze s Albancima, privukao je k sebi tamo više poglavica, proglasivši stvaranje »kraljevine Albanije« pod anžuvinskim suverenitetom. Onda je albanskom pomoću otrgao od Nikifora i nekadašnje bizantske velike tvrđave Drač sa Beratom, albanskim Beogradom (1272). Ujedno je on verbovao protiv Paleologa i saveznike, naročito među balkanskim državama, koje su se bojale Paleologovog osvajačkog programa. Anžuvinac je skupio oko sebe u protivubizantski blok ratobornog Anđela, Ivana od Nove Patre, srpskog kralja Uroša I., i bugarskog cara Konstantina Tiha. On se živo spremao za opći napad na Bizant, pošto je rok za ostvarenje viterpskog ugovora uskoro isticao.

Ali, Paleolog se majstorski branio i od ove nove zapadnjačke bure. Da bi stao na put Karlovom radu na Bal-

Digitized by Google

kanu, on je pravio Karlu sve moguće smetnje. I on se udruživao s Karlovim zapadno-evropskim neprijateljima, naročito s Genovljanima. Kod Albanaca je stvorio bizantsku stranku. Ujedno je Paleolog gađao i Karlove balkanske saveznike, čime je koga stigao. Bugare i Srbe, koji su već uznemirivali bizantske granice, on je držao u šahu oružjem, pokušajima bračne veze sa njihovim dvorovima, i najzad, savezom s njihovim susjedima, Ugrima i južno-ruskim Mongolima. Bugarima i Srbima car se osvećivao i na crkvenom polju. On je izvadio iz arhiva i potvrdio (1272) stare povelje bizantskog cara Vasilija II., kojima su se episkopije po srpskim i bugarskim krajevima ostavljale, da i poslije Vasilijeva osvojenja jugoslovenskog Samuilovog carstva, onako kao što je to bilo i za vrijeme Samuila, zavise od ohridske arhiepiskopije. Time je Paleolog proglasio za poništenu i samostalnu srpsku arhiepiskopiju i bugarski trnovski patrijarhat, koje su Srbi i Bugari pravilno dobili od nicejskih grčkih careva i nicejskih patrijarha (prvi 1219, a drugi 1235), pa je obje te autokefalne jugoslovenske crkve opet proglasio za potčinjene ohridskoj arhiepiskopiji, u kojoj su tada sjedili grčki arhiepiskopi. Od Karlovog općeg napada na Bizant, predviđenog u viterpskom ugovoru, car se vješto zaklanjao pod skute papine, s kojim je i dalje neumorno pregovarao o uniji. Primivši čak i katolički simbol vjere, u redakciji, koju mu je predložio Klement IV., Paleolog je ulio papi nove nade u zaključenje unije. Time je poremetio solidarnost papinskih interesa sa Karlovim u pitanju ostvarenja viterpskog ugovora. Papa je više volio, da kao vrhovna sila vlada i nad Bizantom, pošto ga bude unijom pokatoličio, i nad svojim vazalom Karlom, pošto ga izmiri sa Paleologom, nego da previše ojača Karla, dajući mu dopuštenje za veliki pohod u cilju osvojenja i diobe Bizanta, kako je to zahtijevao viterpski ugovor. Stoga je ne samo Klement IV., nego i kardinalski kolegij, za sve vrijeme dok je stolica Sv. Petra, po Klementovoj smrti stajala ispražnjena (1268—1271), gonio i Karla i Balduina II., da iz godine u godinu čekaju sa svojom velikom ofenzivom za privođenje viterpskog ugovora u djelo.

Međutim je papinska kurija izgubila strpljenje u pregovorima sa Paleologom oko unije. Idući papa, Grgur X. (1271—1276), odlučivši se na saziv jednog novog općeg sabora katoličke crkve, zakazao je taj sabor za 1274. S obzirom na skori istek roka viterpskom ugovoru, on je stavio Paleologu i carigradskom patrijarhu Josipu ultimatum (1272). On je od njih zahtijevao, ili da pristanu na uniju, i da dođu lično, odnosno da pošalju predstavnike, na njegov sabor, radi zaključenja unije, ili će on Karlu i Balduinu dati razrešnicu da, prema viterpskom ugovoru, krenu u osvajački pohod na bizantsko carstvo. Kao uslove za uniju, koji su morali biti unaprijed primljeni, Grgur je poslao caru i patrijarhu ove četiri točke: priznanje katoličkog simbola vjere u redakciji Klementa IV., papinskog primata (prvenstva) nad svima patrijarhatima t. j. da su patrijarhati potčinjeni papi i da su od njega dobili sve svoje povlastice, priznanje prava papi da, kao apelacioni sud, prima i sudi žalbe bizantskog sveštenstva na presude carigradskog patrijarha (primat sudstva), i pristanak na spominjanje papinskog imena u bizantskom bogosluženju. Da bi cara i patrijarha što više uplašio, Grgur je pustio Karla, da skuplja vojsku i da jaka odjeljenja šalje u Aziju, a ujedno je zabranio Mlečićima, da s Bizantom obnove ranije zaključeno primirje.

Pritjeran tako uza zid, Paleolog se s papom poigrao i unije, kao što se toliko vremena igrao i pregovora o uniji. On je hitno izvijestio Grgura, da usvaja sve njegove zahtjeve. Na to je Grgur nagnao Karla i Balduina da produže viterpski ugovor još na godinu dana (1273). Car pak, od svoje strane, nastojao je da papini uslovi za uniju budu prihvaćeni i od bizantske crkve. No unija po cijenu kapitulacije pravoslavne dogme pred katoličkom i autokefalnog carigradskog patrijarhata pred papom, značila je za carigradskog patrijarha Josipa bogumrsko djelo. Vjekovima je Bizant proklinjao katolicizam kao krivu vjeru, a papinu težnju za vlašću nad drugim patrijarhatima kao prohtjev nekanonski i tiranski. Uz Josipa, ni njegov sinod ni skoro sav bizantski episkopat nije htio ni da čuje, da se bizantsko carstvo brani od anžuvinske pesnice, tako griješnim žrtvama u ko-

Digitized by Google

rist pape. Josip je čak uzeo vjeru od svojih kolega, da nikad na to ne pristanu. Ali uz cara ubrzo je pristao, osim nekih drugih bogoslova, učeni i rječiti Josipov kartofilak (bibliotekar), Ivan Vek, koga je car malo prije bio uhapsio zato, što je u njegovom prisuću nazvao katolike hereticima. Vek je od nepomirljivog protivnika unije postao njen najjači pobornik, pa je svojim bogoslovskim znanjem i svojim hrabrim zastupanjem unionističkog gledišta mnogo pomagao caru. Ostale pak istomišljenike Josipove, Paleolog je sam učinio mekšima. Prije svega, on im je znatno popustio, obećavši im, da se unijom ne će nametnuti bizantskoj crkvi nikakva izmjena, ni u simbolu vjere, ni u samostalnosti carigradskog patrijarhata, ni u bogosluženju, ni u ostalom poretku. Car se zadovoljavao, ako episkopi usvoje kao osnovu za uniju samo troje: papinski primat u smislu časti, a bez narušenja autonomije patrijarhata, papinsko apelaciono suđenje, ali u okviru crkvenih propisa i saborskih kanona, i spominjanje papinskog imena u molitvama. Car je pokazivao nevažnost svih tih ustupaka. Koliko je bizantski episkopat ostajao i dalje uporan, Paleolog je na njega djelovao prijetnjama, pa i oštrim mjerama. Tako je najzad otpor bizantskih episkopa, da potpišu pristanak na uniju, na podlozi rečenih triju točaka, slomljen. Ujedno su se car i vladike pogodili s Josipom, koji je u svojoj nepopustljivosti ostao osamljen. Josip se saglasio, da se privremeno povuče u jedan carigradski manastir, pa ako se unija ne sklopi, da opet zauzme svoj prijesto i da sve oprosti pristalicama unije, a ako se unija sklopi, da bira hoće li je odobriti i ostati patrijarh, ili će konačno sići s položaja.

Tek kad se car, na ovaj način složio sa svojom crkvom, poslati su crkveni i državni predstavnici Bizanta na Grgurov sabor (1274), kome je papa već bio odredio kao mjesto sastanka Lyon, otišavši i sam tamo iz Italije, i otvorivši saborske sjednice. Na čelu bizantskog izaslanstva nalazio se sa crkvene strane bivši carigradski patrijarh German, prethodnik Josipov i prijatelj unije, zajedno s nicejskim mitropolitom Teofanom, a s državne strane Paleologov ministar spoljnih poslova (logotet), učeni historičar Juraj Akropolita. Stigavši u Lyon, Bizantinci su predali papi Grguru službena pisma svojih vlastodavaca. Car je u svojim pismima usvajao Klementov tekst katoličkoga vjerovanja, ispisavši ga od riječi do riječi, dao je i izjave o katolicizmu kao o jedinoj pravoj vjeri, priznao je papinski primat, pa i papinsko apelaciono sudstvo u bizantskoj crkvi, ali ograničivši ga, u vještom okretu rečenice, crkvenim pravilima i kanonima. Pri tom je on molio papu, da bizantska crkva, u svakodnevnoj praksi, ostane i dalje pri svom uobičajenom nicejskom simbolu vjere i pri svojim ostalim tradicijama. Papi je predano i jedno slično pismo od carevog najstarijeg sina, prijestolonasljednika Andronika. Također je papa dobio pismo od bizantskog episkopata. U njemu nije bilo nikakvog simbola vjere, nego se samo usvajao papinski primat (u smislu časti, a ne u smislu vlasti), papinsko apelaciono sudstvo u granicama kanona, i spominjanje papinskog imena u bizantskom bogosluženju, ali sve to pod uslovom, ako papa ostavi bizantskoj crkvi, u svakodnevnoj praksi, sav njen dotadašnji obred i red.

Grguru su od strane bizantskog izaslanstva uručena i nekakva pisma autokefalnog srpskog arhiepiskopa i bugarskog trnovskog patrijarha Joakima, tobož upućena carigradskom patrijarhu Josipu, gdje su tobož i Srbi i Bugari davali pristanak na uniju. A uz ova je pisma išla i molba Paleologova, da isto tako i papa, kao što je to već uradio Paleolog, uništi samostalnost srpske i bugarske crkve, pošto ju one nisu dobile po papinskom odobrenju, pa da obje te crkve vrati pod negdašnju njihovu gospodarku, ohridsku arhiepiskopiju »prvojustinijansku«, u čiju su dijecezu te zemlje spadale još od vremena Justinijana I. i pape Vigilija. Ujedno su car i njegovi episkopi tražili od Grgura, da ih papa i dalje štiti od opće ofenzive svoga vazala Karla, i da poslije unije izmiri Anžuvinca i Latine u Grčkoj s Paleologom, mirom što povoljnijim po bizantske interese na Balkanu.

I ako su pisma od cara, a naročito od episkopa, malo davala papi, a mnogo zahtijevala, ipak je došlo brzo između pape i bizantskih izaslanika do sporazuma, da se unija na saboru svečano zaključi i proglasi. Na dan Sv. Petra i Pavla, obje su stranke

Digitized by Google

odslužile zajedničku službu, pri čemu su Bizantinci čitali simbol vjere sa katoličkim dodatkom »i od sina« (filioque). Malo zatim Grgur je sazvao četvrtu saborsku sjednicu, namijenjenu za zaključenje i proglašenje unije (6/7 1274). Na sjednici je papa dao pročitati dobivena pisma. Od strane carskih ličnosti, na uniju se zakleo Akropolita. No on nije mogao pokazati ovlaštenje, da se smije kleti u njihovo ime. German i mitropolit nicejski izbjegli su zaklinjanje, pozivajući se na propise istočne crkve, koji ne dopuštaju duhovnicima zakletvu, pa su samo još jedamput potpisali saborski akt bizantskog episkopata. Papa i katolički saborski oci su mučke primili sve što je, u podnesenim im osnovama za uniju, značilo ponudu, a mučke su prešli preko svega onoga, što je značilo želju i uslov. Ništa nije riješeno ni o carevoj molbi, da papa s lionskim saborom ukine autokefalnost srpske i bugarske crkve. Sjednica je završena ponovnom zajedničkom liturgijom. Pri čitanju simbola vjere, Bizantinci su opet glasno izgovarali katolički dodatak »i od sina«. Čin zaključenja i proglašenja unije bio je time gotov. Bizantsko se izaslanstvo naskoro vratilo kući.

Na redu je bilo uvođenje unije u život u samom Bizantu. Radi toga je jedan Grgurov predstavnik dopratio bizantsko izaslanstvo iz Lyona u Carigrad. Pred njim su Paleolog i njegovi episkopi morali i lično, u samoj prijestolnici, odigrati svoju unionističku predstavu. Grgurovo je ime uneseno u carigradske crkvene spomenike. Pošto se patrijarh Josip nije ni sada saglasio s unijom, car i episkopat, prema ranijem sporazumu s njim, proglasili su mu prijesto za ispražnjen (1274). I u Carigradu je, kaogod i u Lyonu, odslužena zajednička liturgija, i to sad od papinog predstavnika i od bizantskih episkopa, u dvorskoj crkvi, pred samim carem, pred princem Andronikom i pred njihovim velikodostojnicima. Na službi su Grguru otpjevana mnogolestvija. Zatim je, kao novi carigradski patrijarh na Josipovo mjesto, izabran vatreni unionist Ivan Vek. To je bilo sve što je Bizant dao papi kao ostvarenje unije.

L. U. se održala samo sedam godina, jer ona je zadovoljavala samo Paleologa, koji ju je i inscenirao. Zahvaljujući njoj, car je opet, bez ikakve zapreke s papinske strane, mogao obnavljati primirja s Mlečićima. Ujedno je opet dobio papinsku zaštitu protiv Karlova napada, kojim je, prema viterpskom ugovoru, Bizant imao biti srušen od Latina. Ne bojeći se na taj način ni nadalje za sam opstanak Bizanta, car je slobodnije dahnuo i u svojoj borbi sa Karlom oko prevlasti nad balkanskim bizantskim susjedstvom, pa je, prešavši tu u ofenzivu, postigao znatnih uspjeha. U Nikiforovom Epiru i Albaniji carevi su generali oteli Karlu Berat (1274), pritješnjivajući zatim i Drač. I u Eubeji i Ahaji, oni su napredovali protiv tamošnjih Karlovih štićenika, Latina, a istovremeno su pritiskivali, ma da zasad bez rezultata, i Karlova saveznika, Ivana od Nove Patre, u Tesaliji (1275—1278). Zalud je Karlo, da bi zaustavio ovaj Paleologov polet, huškao na njega svoje prijatelje Srbe i Bugare. Uroš I. i Konstantin Tih, stisnuti od Paleologovih prijatelja, jedan od Ugra, a drugi od južno-ruskih Tatara, morali su i sami apelirati na Karlovu pomoć.

No za L. U. nije htjela ni da čuje, iz vjerskih razloga, velika većina Bizantinaca, pa ni sama careva sestra Eulogija, koja je čak šurovala s Bugarima i s muslimanima, da nepravoslavnom bratu prevrne prijesto. Protiv careve unije digli su se, ne samo zbog vjere, nego još više iz političkih računa, i svi pravoslavni balkanski vladaoci, zajedno sa svojim crkvama i narodima, jedva dočekavši, da svojoj borbi protiv Paleologovih osvajačkih namjera dadu i vjerski oblik. Saveznik balkanskih vladalaca, katolik Karlo, najmanje ih je u tome ometao, jer se ni sam nije radovao Paleologovoj uniji sa papom, kojom je onemogućen njegov zavojevački pohod na Bizant. Među pravoslavnim balkanskim vladarima, naročito su agitirali protiv L. U. i protiv Paleologa grčki Anđeli u Epiru i u Tesaliji, t. j. Nikifor i Ivan, a ponajviše borbeni Ivan. Jer na njih je Paleolog navaljivao više nego i na jednog pravoslavnog susjeda, kako bi njihov teritorij ponovo spojio s Bizantom. Na taj način, car i vr-

Digitized by Google

hovna crkvena bizantska vlast stvorili su zbog L. U. šizmu u samom pravoslavlju. Oni su se u Bizantu zavadili sa većinom svoga sveštenstva i građanstva, a izvan Bizanta sa ostalim pravoslavnim balkanskim zemljama. Da bi bar od strane Bizanta održao pred papom svoju unionističku opsjenu, Paleolog je otpor, koji se protiv unije javljao kod Bizantinaca odozdo, ugušivao nasiljem odozgo. Carev sabor od poslušnih episkopa izlučio je, u svoje i u papino ime, protivnike unije iz crkve. Zatim su carske vlasti stale protivnike ganjati, zatvarati i kažnjavati. Ali, izvjestan broj progonjenih, među njima i neki episkopi i velikaši, a naročito dosta kaluđera, uspio je da prebjegne Nikiforu u Epir i Ivanu od Nove Patre u Tesaliju. Skupivši se, zajedno s Ivanom, i s Ivanovim i Nikiforovim sveštenstvom, u protivu-sabor u Tesaliji, oni su odgovorili Carigradu izlučenjem od crkve, proklevši pri tom ne samo L. U., Paleologa i Veka, nego i papu (1278). Zalud je Paleolog, želeći da ovakvo neprijateljsko držanje Ivanovo i Nikiforovo prema uniji i prema papinskoj kuriji iskoristi za svoj plan o osvajanju Tesalije i Epira, molio tadašnjeg papu Nikolu III., da zabrani Karlu svako dalnje slanje pomoći tim »šizmaticima«, kako bi ih car što lakše progutao. Nikola nije htio ni sam jačati cara na Balkanu na štetu Karlovu, već je caru obećao protiv Nikifora i Ivana samo svoje crkveno prokletstvo.

Najzad, s Paleologovom L. U. nije bio zadovoljan ni papa, težeći za mnogo potpunijim pounijaćenjem Bizanta. Da bi postigli taj cilj, nasljednici Grgurovi su jednom rukom puštali i dalje Karla da Paleologu muti vodu na cijeloj liniji balkanskog bizantskog susjedstva, a drugom su rukom nudili caru, u njegovoj borbi sa Karlom, papinsku arbitražu, ali pod cijenu novih, stvarnijih koncesija, koje bi i car i njegovi episkopi učinili papi na sve veću štetu bizantske pravoslavne vjere i samostalnosti carigradskog patrijarhata. Tako je papa Ivan XXI. (1276—1277), držeći se unionističkog programa, izrađenog još od Grgurovog prvog nasljednika, Inocenta V., zahtijevao i od cara i od Andronika i od bizantskih episkopa ličnu zakletvu na L. U., a od episkopa još i zakletvu na poslušnost papi i na katolički simbol vjere, s tim, da će oni taj simbol čitati i u Bizantu, i da uopće ne će tajno vojevati među svojim sveštenstvom protiv unije, nego da će je hvaliti u propovijedima, i da će je provoditi na djelu. Uz to je još papa tražio, da njegovi izaslanici proputuju Bizant, kako bi se očima uvjerili, da bizantski episkopat vjerno izvršuje ovu zakletvu. Ali Paleolog je preko ponuđene mu papinske arbitraže za mir između njega i Karla prešao s mučanjem, pošto se od nje nije nikakvom dobru nadao za svoje planove o obnovi nekadašnjeg velikog Bizanta na Balkanu. Što se pak tiče papinih vjerskih zahtjeva, tu je papi, i ovom prilikom, samo bačena prašina u oči. Paleolog i Andronik pristali su bez oklijevanja, da se pred papinim poslanicima zakunu na sve ono, na što se Akropolita u njihovo ime zakleo u Lyonu, pa su o tome dali i povelje za papu. Ali bizantski episkopi nisu nipošto htjeli položiti nikakve zakletve ni na što, nego su samo neki od njih na carevu molbu, potpisali jednu izjavu o poslušnosti papi, i jedan tekst simbola vjere, približan katoličkom, a car je zatim, pošto je broj tih potpisnika bio mali, dao falsificirati, na toj izjavi, još neke potpise (1276). Čak ni patrijarh Vek, od koga su papini poslanici također ponijeli jednu povelju papi, nije u njoj usvojio sve, što je papa zahtijevao, ne priznavajući na pr. da je papa dao patrijarhatima njihovu autonomiju, nego da ju je samo potvrdio, niti da Sv. Duh proizlazi iz Oca i iz Sina, kao dva vrela, nego iz obojice kao iz jednog jedinog, božanskog vrela. Idući papa, silni Nikola III. (1277—1280), ponovivši Paleologu ponudu o papinskoj arbitraži, kojom bi car dobio potpun mir od Karla i od Karlovih balkanskih saveznika, još je većma povisio cijenu te papinske usluge. On je caru i njegovoj crkvi postavio ne samo zahtjeve Ivana XXI., koliko su oni bili ispunjeni i neispunjeni, nego je od Paleologa i od njegovih episkopa tražio novih, kud i kamo težih vjerskih žrtava. Ali su Paleolog i bizantski episkopat preveli i Nikolu žednog preko vode (1279).

Naposljetku, odmah poslije Nikole, L. U. je sama papinska kurija uči-

Digitized by Google

nila kraj. Novi papa, Martin IV. (1281—1285), Francuz kao i Karlo, i potpuno Karlov čovjek, dao se brzo uvjeriti od Karla, da se Bizantinci samo igraju unije, pa je i sam usvojio prema Bizantu Karlovu osvajačku politiku. On je bacio na Paleologa anatemu kao na lažnog unionista, a odobrio je svom vazalu Karlu polazak u pohod na bizantsko carstvo, u smislu viterpskog ugovora. No Paleolog, koji se za ovoliko godina, koliko je trajala njegova unionistička igra, bio spremio da slomi Karlovu ofenzivu, nije se više bojao ni pape ni Anžuvinca. Car je papi odgovorio izbacivanjem njegova imena iz spomenika bizantske crkve, a Karlovu je silu dočekao još jačom silom, tako da su anžuvinske armije, koje su, prevezavši se u Albaniju, opsjele bizantski Berat, bile kod Berata satrvene od bizantskih trupa (1281). Na to su, Martin IV., Karlo i njegov zet, titularni latinski carigradski car Filip, sin umrlog Balduina II., ugovorom u Orvjetu, privukli u savez za ponovno latinsko razorenje Bizanta i mletačkog dužda Giovannia Dandola (1281). Opći napad anžuvinskih i mletačkih snaga, uz sudjelovanje i Karlovih balkanskih saveznika, Grka Ivana od Nove Patre, srpskih kraljeva Dragutina i Milutina, i novog bugarskog cara Đurđa Tertera, spremao se za iduću godinu. Ali, u tom je izvršenje orvjetskog ugovora bilo ometeno t. zv. »sicilijanskom večerom«, t. j. iznenadnim ustankom Sicilijanaca protiv tuđinske vlasti francuskih Anžuvinaca. Ustanak je donekle potpomagao, možda uz pomoć Paleologova zlata, i zet pokojnog Manfreda, kralj Petar III. Aragonski u Španiji, pretendent na bivše Manfredovo napuljsko-sicilijansko kraljevstvo (1282). Tim ustankom, papa i anžuvinski dom izgubili su Siciliju, i zapleli su se zbog nje u dvadesetgodišnji krvavi rat s Aragoncima, koji su im oteli taj otok. Paleolog je odahnuo i od papinskog i od anžuvinskog biča. Na taj način, kad je došao rok, da se ispuni orvjetski ugovor, na Bizant su napali samo Karlovi balkanski saveznici, koji još nisu bili čuli za sicilijansku dramu. Milutin je tada, između ostalog, osvojio bizantsko Skoplje (1282). No Paleolog je kaznio jednog od napadača, Tertera bugarskog, pomoću svojih vjernih Tatara u južnoj Rusiji. A tko zna kako bi prošli i srpski kraljevi, zajedno s Ivanom od Nove Patre, da cara, koji je već krenuo na njih, nije ugrabila smrt (1282).

Pod Paleologovim sinom, Andronikom II., Bizant je, kao papa prije njega, napustio Paleologovu unionističku politiku, koja mu više nije bila od potrebe. Andronik je odmah izjavio, da je uniju prihvatio samo pod pritiskom očevim. Ujedno je zbacio patrijarha Veka, a vratio je na carigradski patrijaršijski prijesto Josipa (1282). Pravoslavni antiunionistički episkopi, kaluđeri, sveštenici i narodne mase, oprostili su sve Androniku. Ali su se njihov fanatizam i njihova žeđ za osvetom toliko žešće izlili na ostale unioniste, naročito na Veka, koji se nikako nije htio odreći unije. Uz tuđa i međusobna proganjanja, koja je slabi Andronik jedva zaustavio tek poslije više godina, zbrisan je u Bizantu svaki trag Paleologove L. U.

Literatura: W. Norden, Das Papstum und Byzanz (1903); K. J. Hefele (francuski prijevod Leclercq) Histoire des Conciles, VI (1914).

D. Anastasijević.

LIPAR. 1. Brijeg u istočnoj Srbiji, 6·5 km jugozapadno od Soko Banje. L. je visok oko 1.200 m i većim dijelom je pošumljen.

2. Brijeg u istočnoj Srbiji, 5 km južno-jugoistočno od mjesta Rama, odnosno 13·5 km zapadno od Velikog Gradišta, pri ulazu Dunava u Đerdap. L. je visok 300 m, a leži između Dunava i Leđevišta Dola.

P. V.

LIPICA, ergela u Istri. Osnovao ju je 1580 austrijski nadvojvoda Karlo. Izvorni rasplodni materijal bili su andaluzijski (španjolski) konji, i to 24 kobile i 6 pastuha. 1582 i 1584 uvezena su rasplodna grla iz Polesine (Italija). 1768 uvedeno je gojenje kladrubskih konja, po konjima dopremljenim iz dvorske ergele Kopčan, u Moravskoj. Izuzetno su se uz to još upotrebljavali i pastuhi danskog, sjevero-njemačkog i arapskog podrijetla. Za napoleonskih ratova bila je L. 1798 opljačkana, a 1805 se morala ponovno seliti, te je bila privremeno smještena u Đakovu, u Slavoniji. 1807 vratila se u L., ali 1809 je opet morala bježati, i bila je smještena u Peški, kraj Me-

Digitized by Google

zöhegyesa, tu je ostala šest godina. U to doba upotrebljavani su i engleski pastuhi za rasplod. — Za vrijeme Svjetskog Rata bila je ergela premještena u Laxenburg, kraj Beča, i nije se više natrag vratila. Poslije prevrata je jedan dio ergele, koja je u ratu znatno štetovala, dobila Austrija i stalno je smjestila u saveznoj ergeli Piber, u Štajerskoj, a jedan dio je uzela Italija, i smjestila je opet u L. Jedan dio ergele, koji je prevrat zatekao u ergeli Kladrub u Češkoj, preuzet je od Čehoslovačke, i smješten je u Male Topolčane, u Slovačkoj. Najznamenitiji pastuhi su: Pluto (1772), Conversano (1774), Favorit (1784), Maestoso (1791), Neapolitano (1795), Siglavi (1816) i Maestoso X. (1837).

L. leži usred kraskog kraja, te je ergela imala imanje Prestranek i Rakek sa dobrim pašama. Prema ovim prilikama stvorio se u lipicancu pravi kraski konj, koji je osobito prikladan u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, jednom dijelu Slovenačke, Bosne i Hercegovine (v. Lipicanac i Konjarstvo).

Literatura: Gassebner, Das k. k. Hofgestüt zu Lipizza 1580—1880 (1880); Mottloch, Studien über Pferdezucht (1911); Steinhausz M., Lipicanac (1924).

S. Ulmansky.

LIPICANAC je idealan konj za kras i ravnice, sa više ekstenzivnom kulturom (u dvorskoj bivšoj ergeli Lipici postoji gojenje od 1580). Proizašao je iz ukrštavanja okcidentalnog s orijentalnim konjem (španjolska, napuljska, danska, kladrubska, arapska krv). Znameniti pastuh Tulipan proizveo je naročito odlično potomstvo u Hrvatskoj i Slavoniji.

Visina do grebena je 156—167 cm; suha, izrazita glava, lijepo savijen, visoko nasađen vrat, slab greben, duga široka leđa, dobre okrugle sapi, visoko nasađen rep. Čvrste tetivne kratke noge su bez mana, a kopita izvrsna. Siva boja prevlađuje. Sazrijeva kasno (6—7 godina). L. je konj za brzi kas, podvoz, jahanje, a manji tip za tovare. On je ustrajan i pitom. Raširen je u kraskim predjelima naše države i u Slavoniji. (V. Lipica. Konjarstvo. Ergele.) *S. U.*

LIPIK, mjesto u Slavoniji, oblast Osijek, srez Pakrac, od Pakraca 6 km k jugozapadu. Željeznička je stanica, na pruzi Banova Jaruga—L.—Pakrac —Virovitica. Prostire se u dolini (146 m) rijeke Pakre (k Ilovi), koja se otvara k zapadu, dok ga sa ostalih strana ograđuju šumovite gore: najviša na jugoistoku, u Brezovu Polju 984 m visoki Psunj. — Ima 1.077 stanovnika, općinsko poglavarstvo, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, ciglanu. — Znamenitost L. su toplice, već Rimljanima poznate Aquae Balissae, danas evropskoga glasa, jodna, radioaktivna, alkalno-murijatička hiperterma 64° C. Služi za kupanje, piće i inhalaciju. Liječi katarne afekcije želuca i crijeva, bubrežni, žučni i mokraćni kamen, zastarjele eksudate, kostolom, ženske i venerične bolesti, rahitis i škrofulozu. U prostranom parku (40 jutara) nalazi se glavna kupališna zgrada, pokriveno šetalište, muzički paviljon i dr. L. ima svoju električnu centralu, vodovod, tvornicu leda i dr. — L. je negda pripadao vlasteostvu Bijeloj Stijeni. Gospodari su se često mijenjali: Vuk Branković, Franjo Berislavić, Ivan Banffy, Petar Keglević, Turci, koji su toplice vrlo cijenili — barun Franjo Trenk, grofovi Jankovići, Vukovarac Antun Knoll, koji je mnogo učinio za uređenje i napredak kupališta. Danas je L. državno lječilište. *J. Modestin.*

LIPLJAN, varošica u južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, s desne strane Sitnice, niže ušća Janjevke, na pravom Kosovu. Ima 695 stanovnika (1920). L. je bio glavni kosovski grad rimskog i bizantskog doba. Leži u blizini razvalina rimskoga grada Ulpiana, jednoga od glavnih gradova Dardanije, koju su Rimljani osvojili krajem 1 vijeka prije Kr. Ulpiana je bila jedna od najvažnijih stanica na rimskome putu od Skadra i Lješa do Niša. Ulpianu je obnovio bizantski car Justinijan I. (527—565) i nazvao je Justiniana Secunda, no ovo se ime nije održalo kod starih Ulpijanaca. Starije ime su primili Srbi od zatečenih starosjedilaca (Lipiana, Lipenion) i posrbili ga, te se u današnjem obliku javlja još u sredovječnim spomenicima.

U L. je Bodinov raški župan Vukan uglavio mir sa bizantskim carem Aleksijem (1094). L. je 1183 ostao u Nemanjinoj državi, kao glavni grad prema bizantskoj granici, potisnutoj do Kačaničke Klisure. U L. je bila stolica lipljanske episkopije. Od razvalina stare Ulpiane, a na temeljima starijeg hrama, kralj Milutin je po-

Digitized by Google

digao manastir Gračanicu (1321), i tu je postavio stolicu lipljanske episkopije, koja se kasnije zvala mitropolija lipljanska ili gračanička ili novobrdska. Duž staroga rimskog puta na L. je u srednjem vijeku preko Duljske Presjedline i Štimlje izbijao Veli ili Zetski put, pa je odatle jednim krakom vodio, preko Prištine i Laba, za Niš, a drugim, preko Janjeva, Novog Brda i Vranja, za Sofiju. S ovim se putevima u L. ukrštavao Bosansko-Makedonski put, jedan od najvažnijih drumova turskoga carstva.

L. je od kraja 14 vijeka, kada su se razvili Priština, Janjevo i Novo Brdo, kao nova i vrlo napredna trgovačka i rudarsko-industrijska središta, stao da gubi onu važnost, koju je prije toga imao. — L. je u sredovječno doba bio središte istoimene župe, oko gornje Sitnice. L. se više puta spominje i u kasnijim našim spomenicima srednjega vijeka, i kao župa (1331, 1348), i kao naselje (1394 do 1402).

U doba turskih najezda L. je opustošen i ostao je obično seosko raskršće karavanskih puteva, koji su se u kasnije tursko doba sve više umrtvljavali. Staro se srpsko stanovništvo L., za vrijeme seoba, krajem 17 i početkom 18 vijeka, bilo skoro sasvim raselilo. Sada ima u L. samo jedna starosjedilačka porodica. — Ponovno naseljivanje L. odpočelo je od sredine 18 vijeka. Seljaci su se u L. bavili i kiridžilukom, prenosili robu karavanama iz Soluna za Sarajevo, a trgovalo se i sa dželepima (čoporima) stoke. Sredinom 19 vijeka L. se ponovo raseljivao, kada je kuga uništila dva lipljanska zaseoka. L. se ponovo počeo razvijati u varoško naselje tek od provađanja kosovsko-vardarske željeznice (1873), kada je na ovom starom raskršću drumova postavljena željeznička stanica. Malo dalje od sela, kraj stanice stao se razvijati varoški kraj L., sa dućanima, skladištima i hanovima. L. je onda ponovno oživio, kao izvozno i uvozno mjesto znatnih dijelova Kosova. Među varošlijama prvi su bili Cincari iz Gopeša, pored Srba iz sela L., Prištine, Velesa, Prizrena. Ovakvo poluvaroško naselje, L. je pred kraj turskoga doba (1910) imao 79 kuća, od kojih je bilo najviše pravoslavnih Srba (66), ostalo su bili Arnauti muslimani (7), Cincari (5), Jevreji (1). L. je za posljednji vijek ponovno naseljen, najviše iz kosovskih sela, zatim iz Sirinića, Morave, Podrime i sa Kopaonika. U tako obnovljenom L. sa vrlo malo starosjedilaca drži se tradicija, kako je L. bio »velika varoš«, sa 3.000 dućana i 7 crkava, i da je iz L. izlazilo 70 oklopnika, kad se imalo boriti s Turcima. — Od 695 stanovnika (1920) najviše je bilo Srba (pravoslavnih 641, katolika 6), a nešto Cigana muslimana (41) i Turaka (7). Sada sve više dolaze naseljenici iz sjevernih srpskih krajeva. — L. čini u gračaničkom srezu varošku općinu sa još 16 okolnih sela, ukupno sa 531 kućom i 3.194 stanovnika (1921). Ima poštansku i telefonsku stanicu sa neprekidnom službom.

Literatura: K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911). *V. Radovanović.*

LIPLJANSKA EPISKOPIJA, crkveno područje, koje je, uglavnom, obuhvatalo današnje Kosovo. L. E. ustanovili su, po svoj prilici, Bizantinci. U sastavu ohridske arhiepiskopije spominje se ona 1018 i sve do prijelaza Kosova pod srpsku vlast, krajem 12 i početkom 13 vijeka, a u sastavu pećke arhiepiskopije i patrijaršije spominje se sve do kraja 17 vijeka, kada je, po svoj prilici, uništena, u vrijeme seobe Srba pod patrijarhom Arsenijem III. Sjedište episkopije bilo je prije u današnjem selu Lipljanu, staroj Ulpiani, za tim kod manastira Gračanice. Pod nju je potpadao i čuveni rudarski grad Novo Brdo, pa su joj episkopi, kasnije arhiepiskopi i metropoliti, nazivani i gračaničkim i novobrdskim. Mitropolija ili episkopija sama najčešće je nazivana lipljanskom. Od njenih episkopa poznati su Sava, krajem 13 vijeka, Ilija u početku 14 vijeka (prije 1321), zatim: arhiepiskop Simeon 1383 i 1388, te mitropoliti: Nikanor 1530, 1535, 1539, 1545; Dionisije 1570, Vasilije 1587, 1591 i 1598; Pajsije oko 1613; Longin 1616. — Za vrijeme mitropolita Nikanora L. E. je imala svoju štampariju, u kojoj je štampar Dimitrije štampao Oktoih od 5—8 glasa, i uz njega u drvorezu dao sliku gračaničke crkve iz toga doba. *R. G.*

Digitized by Google

LIPNICA, visoravan u Bosni, između rijeka: Zuče-Ribnice-Bosne-Trsćenice-gornjeg toka Lužnice (pritoke Bosne)-Stavnjice-gornjeg toka Duboščice-izvorišnog dijela Lužnice (pritoke Gostovića), oko 24 km istočno od grada Zenice. Najviši visovi su: Lipnica 1.458 m, Ravan 1.367 m, Igrišća 1.303 m, Tisova Glava 1.228 m, Kršćena Bukva 1.177 m, Dobrljevac 1.149 m; na jugu: Dragović 1.398 m, Karašovina 1.471 m, Teševo 1.205 m, a na istoku: kota 1.279 m, Brizova Kosa 1.237 m. L. je većim dijelom pošumljena. Jugozapadnim podnožjem planine prolaze drum i željeznička pruga Brod i Travnik—Lašva—Podlugovi—Sarajevo, jugoistočnim, Sarajevo—Podlugovi—Vareš i dalje drum Vareš—Pogari—Duboščica. Osim toga, kroz dolinu Duboščice i Trsćenice i preko Tisove Glave i Igrišća prolazi industrijska željeznička pruga, a nekoliko kolskih i pješačkih puteva vode kroz dijelove planine. *P. V.*

LIPOŠĆAK ANTON, general pješadije, guverner Poljske (9/4 1863, Székely-Udvarhély — 24/7 1924, Zagreb). Svršio je vojnu akademiju u Wiener-Neustadtu, 1883 stupio je kao poručnik u zagrebačku 53 pješačku pukovniju, svršio je ratnu školu u Beču, 1888 postao je natporučnik, 1892 kapetan generalštaba, 1898 major, 1902 potpukovnik. Služio je kod generalštaba u Beču, Mostaru i kod 82 pješačke pukovnije. 1905 postao je pukovnik. Bio je najprije na službi u ministarstvu vojnom. Kasnije je bio šef štaba 15 vojnog zbora i generalnog inspektorata u Sarajevu. 1910 postao je general, 1911 zapovjednik 72 pješačke brigade u Zagrebu, 1913 zapovjednik 2 pješačke divizije u Jaroslavu, 1914 postao je podmaršal. 1915 zapovijedao je 42 hrvatskom pješačkom domobranskom divizijom na ruskom ratištu, gdje se u velikoj bitci Rarancze—Toporoutz 1916 istakao. 1917 imenovan je zapovjednikom IX. vojnog zbora i generalom pješadije, 1918 postao je guverner Poljske i tajni savjetnik. 1919 je penzioniran.

V. L.

LIPOVČIĆ JEROLIM (1717, Požega — 1769). Svršio je, kao franjevac, nauke u Kaloči i bio je do smrti učitelj filozofije u zavičaju. Pročuo se i kao izvrstan propovjednik. Materinjim jezikom napisao je i štampao više pučkih knjižica pobožnog sadržaja ili koledara za puk, a latinskim jezikom: Compendium sacrarum caerimoniarum pro alma et antiquissima provincia Bosnae Argentinae S. Crucis S. P. Francisci regularis observantiae accommodatum, koji je spis izdao drug njegov u redu Emerik Pavić, nakon njegove smrti, u Mlecima 1796.

Đ. K.

LIPOVLJANI, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Novska. Stanica (143 m) na polonjskoj željeznici (Dugo Selo—L.—Novska 10 km). Ima 2.389 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku i grkokatoličku župu, osnovnu školu, šumsku upravu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

LIPOVO POLJE, krasko polje u Hrvatskoj, jugozapadno od Gackog Polja, sjeverno-sjeverozapadno od Ličkog Polja, oko 13 km južno od gradića Otočca, odnosno 25 km zapadno-sjeverozapadno od trga Gospića. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, leži na apsolutnoj visini od 485—500 m, dugačko je 9·5 km, široko 1·7 km, a površina mu je 16·6 km². Na sjeveroistoku L. P. je okruženo ograncima Velike Kose (Bukovi Vrh 823 m, Oštrac 829 m, Jelarić 752 m) i Paripovcem 687 m, na jugu grebenom Kosinjskog Boka 879 m, na jugozapadu Velikom Gredom 875 m, Runjavicom 960 m, Crnim Vrhom 1.096 m, a na sjeverozapadu Trolokvom 717 m. Polje je nagnuto prema sjeverozapadu, a sa ravnice se izdiže nekoliko kamenitih glavica za 10—40 m iznad okolnog terena. Kroz L. P. protiču: Lika, koja ponire na sjeverozapadnom kraju, i Jaruga, koja izvire blizu sela L. P., u vijugavom toku teče prema sjeveroistoku, i uliva se u Liku. Lika ponire u mnogo malih ponora; ovi se često začepe i izazovu u L. P. povodanj, pri kome voda naraste do 30 m. Sva naselja su na obodu polja. Od njih su najveća: Donji Kosinj (325 domova i 1.665 stanovnika), Lipovo Polje (175 domova i 878 stanovnika) i zaselak Krš (659 stanovnika). Manja su naselja: Rudinka i Kučišta.

P. Vujević.

LIPOVSKA EPISKOPIJA, bivše srpsko crkveno područje u sjeverozapadnom Banatu, sa sjedištem episkopa u Lipovi. L. E. spominje se prvi put 1563. U početku 17 vijeka L. E. je sjedinjena sa jenopoljskom,

Digitized by Google

te su se jenopoljski episkopi nazivali i lipovskim. Posljednji spomen o toj episkopiji je 1651. Teritorij L. E. krajem 17 i početkom 18 vijeka razdijeljen je na aradsku i temišvarsku episkopiju. *R. G.*

LIRA (talijansko ime) od latinske riječi libra = funta. Prvobitno je L. u Mlecima bila samo računski novac, pojam izvjesne količine srebrnog novca. Kasnije se L. i kovala. U našim južnim krajevima L. je oznaka za tursku zlatnu funtu u težini od 6·6151 g čistog zlata. *V. S.*

LISAC. 1. Planina u istočnoj Srbiji, između ponornica: Simikine Padine-Male Tisnice-Ravne Reke, sjeverozapadno od kučajskih Stobora, odnosno 11·5 km južno-jugoistočno od varošice Žagubice. L. je pretežno sastavljen od kretacejskog vapnenca i odlikuje se vrlo izrazitim pojavama krasa, ali je ipak pod vegetacijom. Izdiže se sa kraske visoravni kao greben, koji se pruža od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku sa visinom do 1.153 m.

2. Planina u jugoistočnoj Srbiji, između rijeka: Veternice-Smiljevinske-Jovačke-Morave-Rdovske-izvorišta Goleme Reke-Gradašnice, sjeverno od varoši Vranje, a zapadno-sjeverozapadno od Vladičina Hana. L. je uglavnom sastavljen od iskonskih škriljevaca. U sjevernijim krajevima većim dijelom je pošumljen. Najviši su visovi: Lisac 1.345 m, Vukova Čuka 1.358 m, Orlovska Čuka 1.319 m, Južin Kamen 1.227 m, Furnište 1.308 m, Kukavica 1.407 m, Semenika Buka 1.123 m, Crni Vrh 1.040 m. — Istočnim podnožjem planine prolaze drum i željeznička pruga Niš—Leskovac—Vranje, a južnim i jugozapadnim, kolski put Lepenica—Urmanica—Golemo Selo—Donja Oruglica—Barje.

3. Planina u Crnoj Gori, između Mekog Dola—Prekog Dola—Ograde—Glibačkog Polja, oko 20 km sjeveroistočno od Durmitora, odnosno 17 km jugozapadno Pljevalja. L. se diže sa kraske visoravni, oko 1.200—1.300 m visoke, pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, kao jugoistočni nastavak Ljubične Planine, a najviši visovi u tome pravcu su: Lisac 1.767 m, kota 1.749 m, Glibački Vis 1.746 m. L. je pošumljen samo po nižim krajevima.

4. Planina u Makedoniji, između rijeka: Kratovske-Krive-Novoselske, jugozapadno od varošice Krive Palanke. L. je sastavljen od kristalastih škriljevaca, a na jugozapadu je eruptivno trahitsko kamenje. L. se pruža od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku. Pošumljen je samo na sjeverozapadu, a najviši vis su Kotli, preko 1.500 m. Sjevernim podnožjem planine prolazi drum Kumanovo—Stracin—Kriva Palanka, zapadnim i jugozapadnim, drum Stracin—Trnovac—Kratovo, pored toga ima još nekoliko pješačkih puteva i staza, koji vode i preko planine.

5. Planina u Makedoniji, između rijeka: Sipačanske-Viljaka-gornjeg toka Telvazena-Kadine Reke-Ručicke, oko 22 km zapadno-sjeverozapadno od Velesa. L. je sastavljen od sedimentarnog kamenja, čije se bore pružaju od sjeveroistoka prema jugu-jugozapadu, a bilo planine ima pravac zapad - sjeverozapad - istok - jugoistok, odakle se k sjeveru spuštaju dugački povijarci i kose. Na bilu su najviši visovi: Aldinska Planina 1.571 m, Demirova Livada 1.546 m, Sipačan 1.769 m, Osman Bežica 1.727 m, Lisac 1.934 m, Sokolica 1.458 m. Na sjeveru su: Bodrevec 1.530 m, Tesovački Vrh 1.408 m, Pešter 1.225 m, Fezula (Jablanica) 1.475 m, Albanica 1.054 m. Sjeverne i zapadne padine L. većinom su pošumljene, a ostale su mahom nage. Podnožjem planine i preko nje vodi nekoliko pješačkih puteva i staza.

6. Planina u Hercegovini, sjevernosjeverozapadno od Nevesinjskog Polja, a istočno-sjeveroistočno od planine Rujišta, oko 22 km sjeverozapadno od Mostara. L. je pretežno sastavljen od vapnenca, odlikuje se kraskim oblicima i diže se sa vapnenačke površi, ali je ipak većim dijelom pošumljen. Najviši visovi su: Lisac 1.497 m, Vučji Rat 1.439 m, Ivanov Vrh 1.361 m, Velika Kita 1.308 m, Kratujevača 1.308 m. Zapadnim podnožjem planine vodi pješački put Crkvine—Dnopolje—Sopilje—Nevesinje.

7. Planina u istočnoj Srbiji, između rijeka: Dunava-Brnjice-Jelenskog Potoka, 9 km istočno od varošice Golupca. L. se pruža od sjeveroistoka prema jugozapadu, i u tome pravcu su najveći visovi: Lisac 500 m, Jelenski Vrh 450 m, Stena Sokolovica 520 m. Jugoistočne padine L., prema dolini Br-

Digitized by Google

njice, vrlo su strme, a sjeverozapadne su blažije i većim dijelom pod vegetacijom.

8. Planina u Srbiji, između rijeka: Rasine-Krivače-bezimenog potoka (lijevog pritoka Rasine), 13 km sjeverozapadno od varošice Aleksandrovca, odnosno 14·3 km jugozapadno od Trstenika (na zapadnoj Moravi). L. je kupastog oblika, visok je 1.100 m. Sjeverna i istočna strana L. su u nižim dijelovima pod vegetacijom.

P. Vujević.

LISAT, planina u Crnoj Gori, između rijeka: Lima-Lješnice-Ljubovije-Bokševićke-Miočke. L. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, a u tome pravcu najviši visovi su: Kičevsko Brdo, oko 1.320 m, Lisat 1.250 m, Vihov Grob oko 1.260 m. L. je najvećim dijelom pošumljen. Istočnim podnožjem L. prolazi kolski put Brodarevo—Kanje—Bijelo Polje, jugozapadnim i južnim, put Kovren—Šahovići—Bijelo Polje, a nekoliko pješačkih puteva i staza vodi preko planine. *P. V.*

LISCA, planina u Slovenačkoj, između rijeka: Save-Sevničice-Gračnice, 8 km istočno od Zidanog Mosta, odnosno 6 km sjeverno-sjeverozapadno od trga Sevnice. L. je visoka 947 m, i u nižim dijelovima je pod vegetacijom. *P. V.*

LISIN, planinski greben u Crnoj Gori, na jadranskom primorju, između rijeka: Bunara-gornjeg toka Međureča-Pečice, južno-jugozapadno od planine Rumije, odnosno jugoistočno od Bara. L. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku. Sastavljen je od verfenskih škriljevaca, trijaskog i kretacejskog vapnenca. U nižim dijelovima je pošumljen. Jugozapadna strana L. vrlo je strma, a suprotna se spušta sa blažim nagibom. Najviši visovi su: kota 1.092 m, Lisin 1.380 m, kota 1.287 m, Osojnica 1.003 m. Jugozapadnim podnožjem planine prolazi drum Virpazar i Budva—Stari Bar—Ulcinj, a istočnim i južnim, pješački put Tuđemile—Mikulić—Vrbica—Pečurica.

P. V.

LISINA GORA, rudna planina u Bosni, između rijeka: Jošavke-Plive-Sokošnice-Strbina Potoka-Zelenikovca-Mračajske, jugozapadno od Mrkonjićeva Grada (Varcar-Vakufa). L. G. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u tome pravcu su najviši visovi: Široka Kosa 1.252 m, Lisina 1.467 m, Majdanska Kosa 1.451 m, Sušna Kosa 1.302 m, kota 1.338 m, Pod 1.037 m. Od bila se prema istoku odvaja nekoliko povijaraca i kosa sa visovima: Crljenica 1.200 m, Sinjakovo 1.132 m, Borje 1.098 m, Runjevac 1.022 m, Grabež 881 m. Na zapadu od planinskog bila širi se prostrana visoravan, na kojoj su najviši visovi: kota 1.160 m, Sokošnica 1.158 m, kota 1.194 m, Posjac Brdo 1.157 m, Glavica 1.145 m, kota 1.129 m. L. G. je većim dijelom pošumljena i bogata izvorima. Na sjevernoj strani povijarca Sinjakovo nalaze se rudnici bakra. Sjeveroistočnim podnožjem L. G. prolazi drum Banja Luka—Sitnica—Božijović Han—Mrkonjićev Grad—Jezero—Jajce, jugoistočnim, drum Jezero—Šipovo—Protići—Glamoč, zapadnim i sjeverozapadnim, drum Protići—Luke—Božijović Han, a preko planine vodi nekoliko pješačkih, dijelom i kolskih puteva. *P. V.*

LISINSKI, hrvatsko pjevačko društvo u Zagrebu. L. stoji na stanovištu čiste umjetnosti. Postalo je pod vodstvom Camarotte, Novaka i Polca. Udruženje ima oko osamdeset muških i ženskih članova, koji su u pjevačkom i muzikalnom pogledu veoma dobri. Zaslugom mnogogodišnjeg tajnika i predsjednika, sada počasnog predsjednika V. Novaka, marljivost i disciplina je u udruženju uzorna. Prvi artistički voda bio je Benković, potom prof. Fran Lhotka, i najzad operni dirigent Krešimir Baranović, pod čijim se vodstvom udruženje podiglo do visokog stepena umjetničke reprodukcije. L. je prvi počeo da pazi na idejno i stilsko jedinstvo. Od stranih kompozitora izveo je Lisinski djela klasika: Palestrine, Vittorie, Lassa, Gesualda, Gallusa, zatim Bacha, Beethovena, Schuberta i Brahmsa, a od novijih Griega, Ravela, Saint-Saënsa, d'Indya, Debussy-a. Od ruskih autora: Čajkovskoga, Kjij-a, Arenskoga, Musogorskoga, Ljadova; od čeških Fibicha, Dvořaka, Kržičke, Vicpaleka, Kunza, Suka i Novaka. Od domaćih autora, među ostalim, najprije Vatroslava Lisinskoga, Mokranjca, Dugana, Ružića, Vilka Novaka, Zajca, dok je u posljednje vrijeme intenzivno prionuo uz naše novije kompozitorske težnje, i prvi izradio mnoga naša zborna djela. S ovog gledišta valja

Digitized by Google

istaknuti radnje F. Lhotke, B. Širole, M. Milojevića, O. Jozefovića, V. Žganca, P. Konjovića, St. Hristića, A. Lajovica i A. Dobronića. — U posljednje doba valja istaći uzornu interpretaciju francuske zborne muzike, zatim koncerat madrigala i najzad izvođenje Beethoven-ove Missa solemnis, uz sudjelovanje Zagrebačke Filharmonije, pod dirigiranjem K. Baranovića.

A. Dobronić.

LISINSKI VATROSLAV, kompozitor (8/7 1819, Zagreb — 31/5 1854, Zagreb). Svršio je u Zagrebu srednju školu, zatim je na akademiji znanosti pohadao najprije filozofiju, pa onda pravo. Prvu muzičku pouku, i to privatnu, primio je kad je imao 14—15 godina. Zatim je išao u Prag, gdje je učio privatno kod upravitelja orguljske škole Pitscha i upravitelja konzervatorija Kittla. Poslije povratka iz Praga, u Zagrebu je doživio gorka iskustva. Rodoljubi su radili za njegovo postavljanje u muzičkoj školi Musikverein-a, kome je sam sastavio nova pravila. U tom pravilniku je postavljen osnov našoj rasnoj muzičkoj ideologiji. Tu se odmah u prvom paragrafu traži »da valja muziku u domovini uopće proširiti i razviti, da se probudi ljubav prema ovoj umjetnosti, s osobitim obzirom na značaj jugoslovenske muzike«. Ali je L. bio imenovan za besplatnog nadzornika muzikalnih učiona. Povođom dolaska cara Franje Josipa u Zagreb, rodoljubi, pa ni sam ban Jelačić, nisu uspjeli da se izvede L. opera Ljubav i zloba i koncertna ouvertura, koju je u tu svrhu L. naročito napisao. Pritajeni antagonizam spram L. izbio je poslije toga u tolikoj mjeri, da je on morao izići iz muzičke škole. Od tada je L. pao u materijalnu bijedu, a i prijatelji su ga napustili. Živio je gotovo od milostinje banice Jelačić i savjetnika Vrbe. Najzad je neopaženo umro.

Svijetla i bolna pojava L. direktan je rezultat patriotskog zanosa i tragedije ilirizma. U muzičko-patriotskom udruženju Narodno Ilirsko Skladnoglasja Društvo, skromnog L. otkrio je Albert Štriga. L. je za to udruženje priređivao kompozicije za zbor i orkestar. Za veliki patriotsko-demonstrativni doček Gaja u Zagrebu, poslije triumfalnog agitacionog putovanja po Dalmaciji, L. je, na zahtjev Štrigin, komponirao svoju prvu budnicu na Štoosovu tekstu Iz Zagorja, od prastara Čeha, Leha, Meha, grada zvijezdo! L. je, radi toga, naglo postao popularan, pa je, na dalnji poticaj Štrige, intenzivnije radio veća djela. S jedne strane redovna gostovanja u Zagrebu tuđinskih opernih družina, s druge pak strane uspjeh, koji su u Rusiji postigle Glinkine opere Život za carja i Ruslan i Ljudmila, pobudio je postepeno i ilirske »domorodce« na pomisao i želju, da se komponuju nacionalne opere. Spiritus agens bio je opet Štriga, a cilj ove akcije: »dobiti igru« pred stranom muzikom. 28/4 1846 bilo je prvo izvođenje ilirske opere L. Ljubav i zloba (predmet od Štrige, tekst Janka Cara s korekturama D. Demetra). To je bila prava i velika narodna slava. Međutim je ovaj pothvat bacio Štrigu u dug. Zbog toga je sam Štriga organizirao turneje sa 4 solista u »donje strane«, Beograd Pančevo i Novi Sad. U tu je svrhu L. priredio za muški kvartet i klavir mnoge, u prvom redu srpske, narodne popijevke. Turneja je imala samo moralan uspjeh. Ipak je Štriga našao načina, da kako-tako omogući muzičko školovanje L., koji je 1847 krenuo u Prag s libretom druge jedne opere, Porinom. Ovo je djelo dovršio u Zagrebu 1851, a izvedeno je tek 43 godine poslije njegove smrti.

Cjelokupni rad L. obuhvata oko 100 djela, među kojima ih je dosta i velikog opsega. Ima radnja gotovo svih mogućih formi: pjesma za solo i klavir, muških (ističu se Prelja i Oče naš) i mješovitih zborova s hrvatskim (48), njemačkim (26), češkim (24) i latinskim tekstom, 7 ouvertura za orkestar, jedna za violinu i klavir; osim toga po jedna slika, poloneza i mnogo plesne muzike za orkestar.

Lakoćom stvaranja L. jedva da zaostaje za velikim pojavama u svjetskoj literaturi. U njemu su bile dvije prirode: čisto muzička i čisto slikarska, lirska i dramatska. Izgleda kao da su se te suprotnosti u njemu uvijek borile: pisao je muziku i apsolutnog i programatskog sadržaja. Kod L. su uvijek u skladu idejni sadržaj djela, njegova arhitektura, i sredstva izvađanja, i odaju ne samo instinktivnu nego i umjetničku prirodu. Melodijska mu je linija vrlo široka, gipka i meka, a u harmoniji je za svoje doba bio čak i napredan. U muzičkom iz-

Digitized by Google

ražaju je eklektik. Kolebao je između talijanskog Bel canto, Meyerbeer-ove velike opere i jednostavne i prostodušne muzike hrvatskog seljaka. Ali uvijek je iskren. Ovo vrijedi i za njegova slabija djela. Ipak njegova najbolja i najveća djela svjedoče, da mu ideje nisu uvijek dovoljno umjetnički izrađene.

L. nije bio manji talenat od ostalih osnivača slovenskog muzičkog romantizma, od Rusa Glinke, Poljaka Moniuškog i Čeha Smetane. Što više, neosporno je da Porin, po muzičkom sadržaju, stoji iznad nekih opera spomenutih slovenskih muzičkih preporoditelja. I tako je stvaranje naše nacionalne muzičke kulture, koju je L. samo donekle osjetio i proveo, a koje je jasno imao pred očima, njegovom preranom smrću odmah u zametku ugušeno. U tome je, izvan svake sumnje, tragedija naše nacionalne muzičke kulture.

L. u općoj historiji muzike neosporno pripada lijepo mjesto, između prvih vjesnika i pionira muzičkog slovenstva, i kao onom, koji je kod Hrvata i južnih Slovena prvi došao na veliku ideju nacionalne muzike, i kao onom, koji je tu ideju barem donekle svijesno ostvario, i koji je svima kasnijim jugoslovenskim muzičarima pokazao jedini i pravi poziv u historiju opće kulture.

Literatura: Fr. Ks. Kuhač, Vatroslav Lisinski i njegovo doba; V. Klaić, Vatroslav Lisinski kao nadzornik glazbene škole u Zagrebu (Sv. Cecilija, 1919, 2 i 37); B. Širola, O šezdesetgodišnjici njegove smrti (Hrvatska Prosvjeta, 1914, 353—354).

A. Dobronić.

LISKA, planina u Makedoniji, između rijeka: Goleme-Suteske-izvorišta Beličke-Cerske-Kušnice, zapadno-jugozapadno od Kruševa, a sjeveroistočno od Ohrida. Bilo L. pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, i nastavlja se u Plakensku Planinu i Biglu. L. je pretežno sastavljena od iskonskih škriljevaca, na istoku od mlađeg sedimentarnog kamenja, čije se bore pružaju u pravcu bila, a najviši visovi su: Starčine 1.458 m, Liska 1.999 m, Iglar 1.671 m. Na zapadu su: Mađa 1.505 m, Lipovec 1.192 m, Uljanci 1.248 m, Dolgo Brdo 1.268 m, a na istoku: Krasta 1.180 m, Levanec 1.268 m. — Istočnim podnožjem planine prolazi drum Kičevo—Dolenci—Bitolj, a preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva i staza.

P. V.

LISSOS, u grčko-rimsko doba ime današnjeg Lješa. Tu je, izgleda, čuveni sirakuski tiranin Dionizije I. (406—367 prije Kr.) osnovao jednu grčku koloniju. 211 osvojio je L. makedonski kralj Filip III. Pod Rimljanima L. je »grad rimskih građana«. U L. je kovan novac za makedonske (211—197 prije Kr.) i poslije kralja Gencija za rimske vladavine (poslije 168 prije Kr.). L. se spominje u mnogih starih pisaca (Cezara, Diodora, Plinija i t. d.).

N. V.

LISTOVI, kožni pojas, sa nekoliko pregrada-listova. Služio je za nošenje oružja u starije vrijeme. L. su pripasivani preko tkanog pojasa. Izobičajeni su. (V. Pašnjača, Silah).

N. Z.

LIŠKOVAC, planina u istočnoj Srbiji, između rijeka: Dunava-Boljetinske-Ravne-Šaške-Porečke. L. predstavlja istočni dio Majdanpečkih Planina, i uglavnom se pruža meridijanskim pravcem, od sjevera na jug. Sastavljen je od kristalastih škriljevaca, jurskog i kretacejskog kamenja, većinom vapnenca. Na glavnom vijencu se dižu ovi visovi: Greben 361 m, Glavčina 515 m, Oman 738 m, Veliki Liškovac 837 m, Crna Čuka 816 m, Šopot 747 m, Bukova Glava 678 m, Šeronj 631 m, Redovica Brdo 557 m. Od ovog vijenca odvajaju se dugačke kose, naročito k istoku, prema Porečkoj Reci, gdje su mahom paralelne. To su: Mormont Brdo 476 m, Avramova Planina 500 m i Debela Đula 358 m, Duga Glavica 453 m, Istrebinjska Kosa 527 m, Kamenička Čuka 474 m. K zapadu se odvajaju kose: Polom 713 m, Kapetanska Livada 734 m, Kukrše Kosa 729 m, Polom 748 m. L. je najvećim dijelom pošumljen, sa izuzetkom Vlasca i Grebena na sjeveru, koji su sastavljeni od vapnenca, i nekih drugih, manjih partija. — Sjevernim podnožjem i preko planine prolazi drum Brza Palanka—Donji Milanovac—Majdan Pek—Neresnica, jugozapadnim, drum Majdan Pek—Crnajka—Zaječar, a istočnim, drum Golubinje—Klokočevac—Negotin i Crnajka.

P. V.

LIŠTICA, ponornica u Hercegovini. Protiče kroz Mostarsko Blato. Izvorište L. je oko 4·2 km zapadno od za-

Digitized by Google

seoka gornjeg Gradca, na visini od 295 m, a na granici dolomita i vapnenca L. izvire iz pet jakih i nekoliko slabijih vrela, koja gone veći broj vodenica. Sa izvorišta L. teče prema jugu-jugozapadu, a u Lištičkom Polju skrene pod pravim kutom i počne teći prema jugoistoku, u kome pravcu protiče i kroz Mostarsko Blato. Oko jugoistočnog kraja Blata L. se proširi u vrlo veliku lokvu, sa čijeg istočnog kraja, kao nastavak L., ističe Rijeka. Ona počne teći prema jugoistoku, a kad udari na obod Mostarskog Blata, teče stalno uz njegov rub i promijeni pravac toka u sjeverozapadni. Nestaje u 4 km dubokoj slijepoj dolini, na čijem su dnu dvanaestak malih ponora, na apsolutnoj visini od 224 m, a istočno-jugoistočno od vapnenačkog Humca (281 m). Na gornjem toku prima L. sa desne strane Ugrovaču, a u Mostarskom Blatu sa lijeve strane Crnoštica i Kratača. Dužina L. toka je 31·5 km.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. Teil (Abh. d. k. k. Geogr. Gesellschaft, Wien, V, 1903/04); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abhandlungen, IX. 3, 1910). *P. V.*

LIŠTIČKO POLJE, malo krasko polje u Hercegovini, istočno od Kočerinskog Polja, zapadno-sjeverozapadno od Mostarskog Blata, 6·5 km istočno-jugoistočno od mjesta Ljubotića. L. P. je većim dijelom otvoreno, jer kroz njega protiču rječice Lištica i Crnoštica. S juga je L. P. ograničeno Stražnicom 362 m, kotom 324 m i Osojem 492 m, sa istoka i sjeveroistoka kotom 440 m, sa sjevera Ciganskim Brdom 451 m i kotom 348 m. L. P. je dugoljastog oblika, a prodorom na jugu vezano je sa Mokranjskim Poljem. Dno polja je sastavljeno od lapora, više koga su konglomerati i nanosi vilovitih potoka. L. P. leži na apsolutnoj visini od 275 do 310 m, a površina mu je 4·3 km². Najveće naselje na L. P. je selo Lise, na istočnom obodu, sa 113 domova i 719 stanovnika. Kroz L. P. prolazi drum Županjac — Vinjani — Kočerin — Lise — Mostar. *P. V.*

LITAK. V. Mujer.

LITIJA, gradić u Slovenačkoj, na Savi. Ima 722 stanovnika. Prvi put se spominje 1145. Do novijeg doba imala je L. važnost samo kao brodarska stanica na Savi, gdje su se, osim toga, i gradile lađe i jaki konopci, kojima su vukli lađe po rijeci. Kada je sagrađena željeznica, brodarstvo je sasvim prestalo, a u L. se razvila nešto industrija. Kod L. je rudnik olova i žive, ali se u njemu u posljednje doba više ne radi. Tako je L. ostala samo sa velikom talionicom za olovo, koja u malom opsegu još radi. Od 1886 postoji u L. i, u posljednje vrijeme povećana, predionica za pamuk. L. ima sresko poglavarstvo i sud. *A. M.*

LITRA (od grčke riječi litra — funta, latinski libra). Staro-srpski sistem mjerenja potiče iz rimsko-bizantske osnove, i to, kao što ime L. pokazuje, direktno iz Bizanta. Starosrpska L. odgovarala je u težini odprilike rimskoj funti, i kao ova bila je podijeljena u 12 unči, a unča u 6 aksada (exagia). Pored srpske L. bila je još u upotrebi i mletačka L. (L. debela — 479·999 g, L. tanka — 301·230 g) i dubrovačka L., a u 15 vijeku i novobrdska, smederevska i srebrnička L. U Dubrovniku i na Korčuli bila je u upotrebi desetfunta (decalibrum). Kao mjera za velike količine vrijedila je jedinica od hiljadu L. (milliare). Mat, kao mjera težine za žito, iznosio je 40 L. I za velika plaćanja služilo se plaćanjem na L., i to u polugama čistog srebra, jer je u srednjem vijeku bila vrlo uobičajena promjena novčane stope. — L. kao novčana jedinica u srednjem vijeku kod nas nije se kovala, nego je bila samo računska jedinica.

U Dubrovniku su bile dvije vrste L.: debela, za mjerenje obične robe, i tanka, za zlato, srebro i biser. Tanka L. imala je 327·932 g. a debela po svoj prilici u 14 vijeku 358·104 g po 12 unči (29·842 g), a 1 unča po 10 grama (2·984 g). Može biti, da se ona kasnije, kad se sve više mjerilo turskim okama, nešto povećala (1744 na 381·600 g, u 19 vijeku opet 372·331 g). Tanka L., koja je bila osnova dubrovačkog novčanog sistema, dijelila se ovako:

1 tanka L. (327·932 g) — 12 unči — 72 aksada — 1·728 karata.

1 unča (27·328 g) — 6 aksada — 144 karata.

1 aksada (saggio, sagium, 4·555 g) — 24 karata.

1 karat (0·190 g).

Krajem srpske samostalnosti u srednjem vijeku i početkom turske vladavine gubila se sve više starosrpska

Digitized by Google

L., a na njezino mjesto dolazila je turska oka. U 19 vijeku udomaćio se opet ekvivalent srpske L., bečka funta, ali se ne upotrebljava više staro ime L., nego njemačko ime Pfund — funta. Izraz L. ipak nije sasvim nestao za vrijeme Turaka, nego je označivao četvrti dio carigradske oke.

B. Saria.

LIVADIĆ FERDO, kompozitor (30/5 1798, Celje, Štajerska — 5/1 1878, Samobor). Svršio je gimnaziju u Zagrebu, gdje je učio violinu i pjevanje kod Böhm-a, a u Grazu kompoziciju kod Hüttenbrennera. Tu je 1822 svršio i pravo. Nastanio se u Samoboru, gdje je upoznao duh hrvatske narodne muzike. U tom ga je pomagala njegova supruga i Gaj. Komponirao je 125 hrvatskih, 8 slovenskih i 45 njemačkih pjesama za pjevanje i klavir, oko 30 pjesama uz pratnju orgulja, 10 plesova i drugih radnja, oko 40 koračnica za klavir. Među ovima je i budnica Još Hrvatska nij' propala, muzika za Kukuljevićevu dramsku igru Juran i Sofija i Bogovićeva Frankopanka. — L. je muzika neposredni i naivan izliv iskrenog patriotskog zanosa ilirizma; u umjetničkom pogledu ona je neartistična.

Literatura: Fr. Kuhač, Ilirski glazbenici, 5—67. *A. D.*

LIVANJSKO POLJE je najveće krasko polje u Bosni, istočno od planine Dinare. Okruženo je sa svih strana planinama; na sjeveru: Šator-Planina 1.872 m, na zapadu i jugozapadu: Dinara (Gnjat 1.806 m, Lišanska Vrata 1.718 m, Troglav 1.913 m, Oštra Glavica 1.430 m, Jelovi Humac 1.357 m, Kamešnica 1.810 m, Tovarnica 1.265 m), na jugoistoku: Ličina Kosa 978 m i Kabilovac 983 m, a na sjeveroistoku: Tušnica 1.770 m, Krug-Planina (Vrstac 1.223 m), Grbice 1.406 m i Staretina (Mušice 1.597 m, Četornja 1.634 m, Međugorje 1.467 m). L. P. pruža se uporedno sa lančanim planinama, od sjeverozapada prema jugoistoku, dužinom od 65 km i srednjom širinom od 6 km. Polje zauzima površinu od 380 km², leži na apsolutnoj visini od 700 do 740 m, a dosta strmi pristranci dižu se iznad ravna polja za 500 do 100 m relativne visine. Najviše su strane polja na sjeveru, a prema jugu se snizuju. One su pretežno sastavljene od propustljivih vapnenaca, a dno od tercijernog lapora i sloja humoznog aluvija. Dno polja izgleda da je potpuno ravno, ali po njemu ima blago ispupčenih brežuljaka, koji svojim zelenilom stoje u suprotnosti sa zatvoreno tamnim, grmljem ili šumom obraslim padinama. L. P. ima tektonsku predispoziciju: vezano je za veliki uzdužni rasjed uz svoj zapadni rub. Izbrešcima i niskim kosama, L. P. je podijeljeno u tri kotline i tri hidrografski dosta samostalna područja. Ždralovac sa Ševarskim Blatom na sjeverozapadu, Livanjsko Polje u užem smislu, ili Ploućka Kotlina, odnosno Jasikova Ševar u sredini, i Buško Blato na jugoistoku. Prva je od druge kotline odijeljena znatnijim izbrešcima od sela Čaprazlije do Lištana, uz jugozapadni obod polja, a Kovačića i Ljusnića uz sjeveroistočni, dok je druga od treće odvojena kosom od vapnenačkog lapora između planine Kamešnice i Milkovića. Ali su prve dvije kotline plastički u tijesnoj vezi, dok je Buško Blato samostalno i po plastici i po hidrografiji.

Ždralovac ima ravno dno, bez neogenih sedimenata, i ljeti je barovit. Vodu dobiva iz vrela na istočnoj i zapadnoj strani, kao i od potoka Stedre i Drage, koji izviru na sjeveroistočnoj padini, iz nepropustljivog kamenja, i nose vodu za vrijeme kišnih perioda, a ljeti na donjem toku presuše. Sva ta voda teče kroz Ševarevu Jarugu, koja se pruža od sjevera prema jugu. Odvodnjivanje i presušivanje nastaje kroz veliki Kazanički Ponor, na zapadnom kraju polja, južnije od istoimenog naselja. Cijelim rubom Ždralovca ima mnogobrojnih, i mahom slabih izvora. Gotovo na svakom od njih je vodenica, ali vodu nose samo pri kišama. Niski laporoviti izbrešci dijele Ždralovac od Ševareva Blata, dalje na jugoistoku. Njemu Vrbička Jaruga donosi vodu dijelom iz Ždralovca, a sa juga Ljušnička Jaruga. Od sastava ovih jaruga korito potoka se, zbog velike navale vode, prilikom kišne periode, erozijom usjeklo u okolni lapor do 6 m dubine. Odvodnjivanje ovog dijela L. P. vrši se kroz veliki ponor Lakal, jugoistočno od Čaprazlije, čije je grotlo na visini od 696 m. Između Lištana i Ljusnića polje se suzi na 4 km. Odatle počinje L. P. u užem smislu, koje se nabrzo proširi

Digitized by Google

do 10 i 14 km. Dno ove kotline potpuno je ravno. Tercijernih tvorevina ima samo na rubovima, sve ostalo je aluvij, recentni nanosi, a samo gdjegdje ima tresetišta. Oko Plouće je najniži dio L. P. Ovdje je hidrografija sasvim drukčija. Svi potoci izviru na jugoistočnom kraju polja, a teku prema sjeverozapadu. Bistrica izvire iz vrela više Livna, Žabljak iz nekolikih vrela više naselja Gornjeg Žabljaka, dok najveći potok, Studba, izvire mnogo dalje na jugoistoku, iz vrela više zaseoka Sturbe, 6 km južno-jugoistočno od Livna. Ti potoci se kod rta Prisapa sastaju, i odatle počinje tok Plouće, koja teče preko cijelog polja u pravcu zapada-jugozapada. Pri maloj vodi spomenuta tri potoka nose 0·8 do 2·0 m^3 vode u sekundu, a pri velikoj vodi 16 do 55 puta više. Plouća se između sela Čajića i Prologa razgranjava, a kraci joj pod Vaganjskim klancem poniru kroz četiri ponora, od kojih je Veliki Ponor prostrana vrtača, gdje se voda preko slapova stropoštava. Bristovi i Opaki Ponor su uski prosjeci u vapnencu, dok je Kameniti Ponor obična pećina. Jugoistočno od srednje kotline je Buško Blato.

U ljetnim mjesecima, za vrijeme relativno suhe periode, imaju nepresušivi tok samo permanentna vrela, voklijskog tipa. Za kišnog doba izbijaju bezbrojna vrela, mahom na istočnom, mjestimice na zapadnom obodu L. P., i bogatija su vodom 20 do 40 puta. U to doba ponori ne mogu gutati svu vodu, nego se ona počne razlivati, i na većem dijelu polja izazove povodanj. Prije melioracije L. P. poplava je trajala od novembra do kraja juna, gdjegdje i duže, a pod vodom je bilo oko 90% zemljišta. Ali otkako su ponori očišćeni i prošireni, poplave su dosta neznatne, traju kraće, dva do tri mjeseca, a veliki dio polja je osušen. Vrlo je rijetko plavljeno Bijelo Polje, sjeverno od mjesta Čuklića, kao i dio zemljišta na sjeverozapadnom kraju L. P., kod Crnog Luka i Pržine. Poplave su dosta nepovoljno utjecale i na plodnost relativno dobrog zemljišta na L. P., koje bi inače pružalo povoljne uslove za poljodjelstvo i livadarstvo, jer na sloju lapora leži pokrivač crnice od 0·2 do 2 i više metara debljine. Tako su prije melioracije njive, sa vrlo ograničenim prinosom, bile samo oko ruba polja, barske trave i ševar širili su se na sjevernom i južnom dijelu polja, a na srednjem su bile utrine. Poslije melioracije se prinos sijena i ostalih poljoprivrednih proizvoda povećava, prema ranijem, prosječno za 50%. U srednju ruku je oko 25% zemljišta pod njivama, gdje se goje sve vrste žita i kukuruz, 35% su livade, 35% pašnjaci i utrine, a 5% je neproduktivno.

Klimatski uslovi na L. P. povoljniji su, no što bi odgovaralo dosta znatnoj apsolutnoj visini, radi njegovog južnog položaja i relativne blizine mora. Pri prosječnoj godišnjoj temperaturi Livna od 8·9° (perioda 1893—1913), srednja temperatura januara je —1·4°. U aprilu je srednja temperatura 7·9°, pa se zbog obilnih proljetnih kiša počne buditi vegetacija, i ako su česte godine da u aprilu temperatura spadne ispod 0°, u 1913 do —4·2°, a katkad mraza ima i u maju, što je bio slučaj 1893, kada je u jednom danu temperatura spala do —1·6°. Ljeto je u L. P. prehladno, u julu je srednja temperatura 18·8°, a jesen je blaga. U oktobru je prosječna temperatura 10·3°, za 2·4° viša no što je u aprilu. Zahvaljujući svom geografskom položaju, u L. P. je i godišnje kolebanje temperatura ublaženo; nešto je veće do 20° C. Srednji apsolutni godišnji ekstremi temperature u Livnu su 32·1° i —13·7°, što odgovara amplitudi od 45·8°, dok su apsolutni ekstremi veći: najviša zabilježena temperatura je 35·8°, najniža —17·2°, a apsolutno kolebanje je 53·0° C. Naoblaka je u L. P. znatno manja nego u Kupreškom Polju. Prosječna godišnja naoblaka je 4·5, prema 5·6. Najvedrije je vrijeme u ljetu, naročito u julu i augustu, kada su tek tri desetine neba pod oblacima, a najoblačnije je zimi, osobito u decembru, kada je više od polovine neba (5·5) pokriveno oblacima. Uporedo sa promjenama naoblake mijenja se i količina atmosferskih oborina. U godini prosječno padne u Livnu 1.375 mm atmosferskih oborina, najviše u novembru (171 mm), najmanje u augustu (77 mm), a sporedan maksimum je u aprilu (107 mm). Od cijele godišnje količine, zimi padne 24·6%, u proljeće 22·9%, ljeti 19·0%, a za vrijeme jeseni 33·5%. Najkišovitija je bila 1907, kada je palo 2.391 mm, t. j. 3·7 put više nego u najsuhijoj 1904

Digitized by Google

(644 mm). U toku jednog dana bila je najveća visina kiše 124 mm, i to u dva ekstremna mjeseca: u decembru 1895 i julu 1893. Prosječno ima u godini 130 kišnih dana, od kojih su 25 dana sa snijegom. Nepogode su dosta česte, 22 puta godišnje, a burnih vjetrova ima u 16 dana.

Privredno središte L. P. je grad Livno, sa 912 domova i 4.384 stanovnika, po kojem je polje nazvano. Polje je dosta gusto naseljeno, naročito duž oboda i po stranama, jer na površini od 380 km² ima oko 30.000 stanovnika, 78 stanovnika na 1 km², koliko je od prilike u Bačkoj, jednom od najnastanjenijih krajeva. Na L. P. ima nekoliko naselja od 1.480 do 900 stanovnika: Rujani (gornji i donji), Prolog, Guber (gornji i donji), Vržerale, Prisoje, Golinjevo i Crni Lug, 15 je naselja sa 800 do 500 stanovnika, 15 naselja sa 500 do 300 stanovnika i 12 naselja sa manje od 300 stanovnika. — Glavni saobraćajni putevi na L. P. su drumovi: Livno—Šujica—Kupres i Županjac, Livno—Podhum—Prisoje—Bukova Gora, Livno—Prolog—Obrovac—Sinj—Split, Livno—Priluka—Čelebić—Kazanci, i kolski putevi Grkovci—Kazanci—Čaprazlije—Rujani—Prolog.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina, I. Theil (Wien, 1896, 39—53); J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900, 96—106); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. Theil (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, V, 1903/04, 109—112); A. Grund, Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., Bd. VII, Hf. 3, 1903, 85—124). *P. Vujević.*

L. P. spominje se prvi put sredinom 10 vijeka, kao hrvatska župa. 1325 odvojeno je L. P. od Hrvatske i, sa Duvnom i Glamočem, pridruženo Bosni. Kroz njega vodi put iz Splita u Bosnu. Ima mnogo ostataka od ranijih naselja. *M. F.*

LIVANJSKOG POLJA GOVEDO je bagra svijetlog (sivog) tipa autohtonog, kratkorožnog ilirskog goveda. (V. Ilirsko govedo). *S. U.*

LIVNO, grad u Bosni, u Livanjskom Polju. Ima 4.822 stanovnika. U srednjem vijeku bilo je L. znamenito mjesto na putu iz Splita u Bosnu, u župi Livno, koja se spominje u 10 vijeku. Bilo je svojina i vojvode Hrvoja Vukčića. 1444 spominje se dvor kralja Tomaša u L. Pod Turcima je tu bio kadiluk. U prvoj polovini 16 vijeka bilo je L. sjedište posebnog livanjskog sandžakata, koji je kasnije spojen sa kliškim, ali i vrlo često sjedište kliškog sandžaka. Nad gradom su ostaci starog utvrđenja, a u okolini ima rimskih starina. Ima gimnaziju i poljoprivrednu stanicu. Vodi živu trgovinu vunom i sijenom sa Dalmacijom. U blizini ima rudnik uglja. Važno je raskršće puteva. Sresko je mjesto. *M. F.*

Župa L., puna ostataka starih rimskih naselja, bila je u 10 vijeku granica između srpskog i hrvatskog područja. U crkvenom pogledu potpadala je pod splitsku nadbiskupiju. U 13 i 14 vijeku je jedno vrijeme bila u vlasti porodice Šubića, a u 15 porodice Vukčića. 1466 branio je L. od Turaka Vladislav Hercegović. U tursko vrijeme L. je bilo važno granično mjesto prema mletačkoj Dalmaciji. Tu su često stradali uskoci. Narodna tradicija zove ga stoga »prokleto Lijevno«. *V. Ć.*

LIZDEKAČA, vrsta resnatih pregača. Nosi se u okolini Gackog i Nevesinja. *N. Z.*

LIŽANJ, malo ostrvo na Jadranskom moru, sjeverozapadno od ostrva Vrgade, a južno od južnog kraja Pašmana, na 43° 53′ sjev. šir., 15° 25·9′ ist. Gr. L. je nepravilnog oblika, dugačak do 1·4 km, visok 50 m, a površina mu je 0·977 km². Sjeveroistočna polovina L. je pod vegetacijom. Nema nijednog naselja. *P. V.*

LLOYD HARDY ALFRED (Lojd Hardi), srbofil i slavenofil (1847, Windsor, kod Londona). L. H. je viši carinski činovnik u penziji. Povodom svih važnijih političkih događaja na slovenskom istoku i jugoistoku pisao je političke članke, braneći slovenske interese. Stajao je u vezi sa mnogim našim kulturnim radnicima. Kad su 1876 protiv slavofobske i turkofilske politike lorda Beaconsfield-a ustali humano misleći Englezi, pod vodstvom V. Gladstone-a, a pod geslom: Balkan balkanskim narodima, i kad je, pod predsjedništvom Westminsterskog vojvode, ustanovljeno društvo The Eastern Question Association, bio je L. H. među prvim članovima. On je u klubu referirao o jugoslovenskim

Digitized by Google

stvarima i događajima. Već prije 50 godina L. H. nacrtao je jugoslovenske teritorije, gdje je naš narod od Beljaka u Koruškoj do Skadra označen istom bojom. Kad su 1881, od Austrijanaca i Nijemaca podstreknuti Turci ustanovili Albansku Ligu, da spriječe ujedinjenje Plava i Gusinja sa Crnom Gorom, kao što je to bilo utanačeno na berlinskom kongresu, L. H. je pisao u interesu Crne Gore, i tražio je, da britanska vlada izradi u zamjenu Ulcinj i Bar. Za vrijeme srpsko-bugarskog rata 1885 L. H. je stajao otvoreno na strani Srbije, uplivisan najviše od prijatelja Lj. Nedića. U početku Svjetskog Rata L. H. bio je jedan od prvih, koji je tražio raskomadanje Austro-Ugarske i oslobođenje južnih Slovena. Glavna su mu djela: With Slava's Banner Forwards (1885), The break-up of Austria (Outlook, 10, 17, 24/10 1914).

Literatura: Alfred Lloyd Hardy in Jugoslovani (Slovenski Narod, 55 god., 161, 162, 1922). *N. Županić.*

LOBIT PAUL DE (Lobi Pol de), divizijski đeneral francuske vojske (10/4 1860, Arangos, Francuska). Stupio je u vojničku školu 1880, pa je proizveden za pješadijskog potporučnika 1882, za kapetana 1892, za pukovnika 1913, za brigadnog đenerala 1914, za divizijskog đenerala 1918. Preveden je u rezervu 10/4 1922. Sudjelovao je u kolonijalnim ratovima u Africi. U Svjetskom Ratu komandirao je pukom, brigadom i divizijom na francuskoj fronti. Od 13/10 1917 komandirao je grupom divizija na lijevom krilu savezničkih (srpskih) armija i osiguravao lijevo krilo srpske armije (1) za vrijeme proboja bugarske fronte, a dalje pri gonjenju, prodirao je svojom grupom divizija u Albaniju. *V. B.*

LOBMAYER ANTUN DR., liječnik (1844 — 1906). Bio je od 1877 profesor primaljstva i upravnik rodilišta u Zagrebu, 1886—1897 uređivao je Liječnički Vjesnik. Napisao je veliki broj raznih rasprava, kao i knjiga iz područja higijene, kirurgije i ginekologije. *V. S.*

LOBOR, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Zlatar; u Zagorju, podno Ivančice, u dolini (262 m) potoka Rijeke (prema Krapini), od Zlatara 7 km (pravac) k sjeveru. Ima 385 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu, štedionicu. Okolina L. zove se Purga. U Zaviđu se kopa kamen za gradnju i za žrvnjeve i tuca šljunak za nasipavanje cesta. U Pokojcu se vade kamene ploče za stolove, stepenice i tarac. U Golubovcu se kopa svijetli kameni ugljen.

U okolini L. bilo je naselja već u rimsko doba. Od sela, dalje u gori, k sjeveru, nalaze se razvaline staroga grada. Grad L. prvi put se spominje 1259. Kasnije su ga držali grofovi Celjski, pa Jan Vitovec i njegovi sinovi, zatim Jakov Sekelj, Ivan Korvin (1494—1504), Franjo Berislavić, konačno 1525 jajački ban Petar Keglević, u čijoj je porodici ostao do 1905.

Literatura: J. Kotarski, Lobor (Zbornik za narodni život i običaje, Izdanje Jugoslavenske Akademije, 20, 21); J. Brunschmid, Kameni spomenici Hrvat. Nar. Muzeja u Zagrebu (Vjesnik Hrvat. Arheol. Društva, 10); Đ. Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar (Vjesnik Hrvat. Arheol. Društva, N. s., 13). *J. M-n.*

LOGORI. Za vrijeme rata 1914—1918, pored zarobljeničkih, postale su još nove vrste L.: internacioni i koncentracioni. U ovima su, pored naših podanika, građanskih zarobljenika, bili i podanici same Austro-Ugarske, Srbi, koji su bili ili obilježeni kao politički sumnjivi, ili, bez dokaza, optuženi kao veleizdajnici. Najveći L. interniranih bio je u Boldogasonyu, gdje je umrlo preko 7.000 naših podanika, ljudi, žena i djece, poslije najgorih muka i gladovanja. U Nižideru i Aschachu također je umrlo više hiljada srpskih nevino zarobljenih i zatvorenih građana, a u Temišvaru, Aradu, Petrovaradinu, Koprivnici i ostalim internacionim i koncentracionim L. propale su još desetine hiljada Srba iz Srbije i Austro-Ugarske.

Srpska vojska na solunskoj fronti 1916—1918 imala je, iza fronte L. kod Soluna, u Africi L. Nador, 7 km od Bizerte, u Francuskoj L. (depo) u Toulonu. Srpske trupe, koje su se borile u Dobrudži, logorovale su, kada je u Rusiji nastala revolucija, širom cijele Rusije, sve dok se nisu vratile, bilo preko Švedske, Norveške, Engleske i Francuske na solunsku frontu, bilo preko Sibira, Japana, Žutog mora pa preko Suezkog kanala do Soluna.

Digitized by Google

Poslije svršetka rata postala je još jedna naročita vrsta L., L. u Gaeti (talijansko pristanište na Sredozemnom moru više Napulja), u koji su bili smješteni privrženici bivšeg kralja Nikole. *M. Milenović.*

LOGOTET (LOGOFET) je bio visoki državni i dvorski dostojanstvenik u sredovječnoj Srbiji, gdje se javlja već i u vrijeme prije Dušana. Bio je to kancelar, odnosno veliki kancelar (veliki logofet), a bio je savjetnik vladara i šef dvorske kancelarije. Naročito se njegov djelokrug protezao na crkvene poslove.

Literatura: St. Novaković, Služba logoteta (ili velikog logoteta) u staroj srpskoj državi (1886).

M. K.

LOISEAU CHARLES (Loazo Šarl), francuski publicist (1866). Oženjen Dalmatinkom, sestrom pjesnika Ive Vojnovića, L. se naročito bavi istočnim pitanjem i južnim Slovenima, o kojima je objavio više studija po francuskim časopisima i knjigu: Le Balkan slave et la crise autrichienne (1898). *M. I.*

LOKAR JANKO DR., slovenački filolog i folklorist, direktor gimnazije u Ljubljani (15/8 1881, Črnomelj, Bjelokrajna). Srednju školu svršio je u Novom Mestu, slavistiku i germanističke studije na bečkom univerzitetu. Bio je suplent u Mariboru i u Ljubljani; zatim je imenovan za direktora gimnazije u Murskoj Suboti, a poslije kratkog vremena pozvat je u Beograd, kao inspektor ministarstva prosvjete. Kasnije se vratio u Ljubljanu kao direktor prve gimnazije. Pisati je počeo već kao đak 6 razreda beletrističke stvari u zagrebačkoj Nadi i u omladinskim listovima Vrtecu i Angeljčeku, Slovenskom Narodu i Slovencu. Napisao je dalje više literarno-historijskih i folklorističkih članaka u slovenskim i stranim časopisima. L. je bio dugo godina urednik sportskog časopisa Lovec i kao takav stvorio je slovenačku lovačku terminologiju. L. je bio saradnik u Ljubljanskom Zvonu, Dom in Svetu, Slovanu, Karnioli, Archiv für slavische Philologie. Glavna su mu djela: Bleiweiss in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo (Zbornik Matice Slovenske, 11, 1—140, 1909), Iz Bele Krajine (Karniola, 2, 1—31, 1911), Belokrajinska hiša (Karniola, 3, 1—27, 1912). *N. Ž.*

LOKOVSKI RID, visoravan u Makedoniji, između rijeka: Crnog Drima-Žbaške-Goleme-Ume-Seljačke, oko 20 km sjeverno-sjeverozapadno od Struge (pri Ohridskom jezeru). L. R. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a najveći visovi su: Kamenica 1.360 m, kota 1.538 m, Kruši 1.442 m, kota 1.321 m. Sa izuzetkom sjeverne, sve ostale strane L. R. vrlo su strme. Veći dio L. R. je pod vegetacijom. Jugozapadnim podnožjem planine prolazi drum Debar—Lukovo—Struga, a preko planine vodi nekoliko staza. *P. V.*

LOKRUM, otočić na Jadranskom moru, 0·7 km jugozapadno od Dubrovnika. L. leži između 42° 37·1′ do 42° 38′ sjev. šir., 18° 7′ do 18° 7·7′ ist. Gr., pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, dužinom od 1·6 km, širinom 0·5 km, i zauzima površinu od 0·8 km². U uzdužnom pravcu su i najviši visovi, od kojih je sjeverni visok 91 m, sa tvrđavom na vrhu, dok se južniji diže tek do 55 m iznad morske površine. Na sriedi između njih, bliže jugu, zemljište je mnogo niže i na obalama pjeskovito, dok su one inače kamenite i strme. Na južnoj strani nižeg vrha leži zgrada nekadašnjeg dominikanskog manastira, koja sada služi potrebama ministarstva narodnog zdravlja. Po vegetaciji, L. je jedno od najljepših otoka; sliči na veličanstven prirodni park sa mediteranskim biljkama. U sjenama pinija, oleandera i čempresa šire se bokori bršljana i džbunje ružmarina. U šumama prevlađuju lovor, krupnolista i sitnolista klokočika, mirta, zimzeleni hrast, uljika, a česti su smreka, kupina, primorski i alepo bor. Pored toga, uspijevaju narandža i limun, agave, kaktusi, palme. Ali glavni predstavnici flore na sjevernoj polovini L. su maslinici, a na južnoj tamne pinje (pinije). Sve to zahvaljuje L. svojoj izvanredno blagoj klimi.

P. Vujević.

Prvi stanovnici L. bili su redovnici Sv. Benedikta; oni su tamošnji samostan držali gotovo 800 godina. Kada je, 1808, dubrovačka republika L. prodala, nestalo je i redovnika. Tvrđicu su podigli 1806 Francuzi; ona se održala protiv bombardiranja ruske

Digitized by Google

mornarice u noći 17/18 juna. Po bečkom kongresu, 1815, Austrija je dobila sa Dubrovnikom i L., koji su kasnije držala i dva člana habsburškoga doma: meksički car Maksimilijan i austro-ugarski prijestolonasljednik Rudolf. Po katastrofi u Mayerlingu (1889) car Franjo Josip poklonio je L. dominikancima. — Sada je L. svojina ministarstva narodnoga zdravlja, koje je ondje uredilo sanatorij za živčano bolesne. U L. je morsko kupalište i ugodno zimovalište. Historija bilježi da su na L. bili engleski kralj Rikard Lavljeg Srca, ugarsko-hrvatski kralj Sigismund i bosanski kralj Tvrtko. *J. M-n.*

LOKVE, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Delnice. Stanica je na željezničkoj pruzi Zagreb—Sušak(—Rijeka), od Delnica 7 km (pravac) k jugozapadu. Prostire se uz Lujzinsku cestu u lokvarskom kraškom polju (723 m). Polju se na sjeveru diže Veliko Rebro (979 m), a na jugu Blatnik (989 m) i podalje Slavica (1.120 m). L. imaju prirodni park Golubinjak s dolomitnim kamenjem i više pećina ili špilja u okolišu: Medveđa pećina, zove se po obilju kosti špiljskoga medvjeda. Lipa, jamačno jedna od najljepših poznatih pećina u hrvatskom Krasu (dvorana Katedrala s propovjedaonicom i sa prekrasnom zavjesom nad ulazom u dvoranu); Bukovac, znatna pećina, jer su u njoj nađeni prvi sigurni tragovi pračovjeka u hrvatskom Krasu (ognjište s komadićima jelova ugljа, vještački probušene medvjeđe kosti, i u obliku strjelice obrađen jelenski rog). Lokvarsko polje i njegove špilje djelo su poglavito Lokvarke, koja njime protiče i tamo ponire. Ponor, koji guta vodu, prilično je uzak, tako da za jačih oborina, redovno u proljeće, Lokvarka zna izaći iz svoga korita i donekle poplaviti polje. — L. imaju 1.065 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, (prije sekvestra) šumski i dohodarstveni ured kneza Thurn-Taxisa (8 šumarija, 24.900 ha); tri parne pilane, jedna sa stolarijom i tvornicom limenog crijepa. — L. su gorsko ljetovalište i klimatsko mjesto.

Literatura: J. Poljak, Pećine hrvatskoga krša, 2, Pećine okoliša lokvarskoga (Prirodna istraživanja Hrvatske i Slavonije; Jugoslavenska Akademija, I, 34—42). *J. Modestin.*

LOLA, visoravan u Crnoj Gori, sjeveroistočno od planine Žurim, oko 13 km južno-jugoistočno od varošice Šavnika, na izvorištu potoka Zaždrijelje, Šorojevca i Studenca. Na L. su najviši visovi: Crvene Grede i Veliki Zebalac 2.130 m. *P. V.*

LOM. 1. Planina u Bosni, istočno od Majevice Planine, odnosno 17·5 km zapadno od varoši Loznice, u Srbiji. L. je visok 685 m i najvećim dijelom pošumljen. Zapadnim podnožjem planine prolazi drum Brčko i Tuzla—Karaula—Priboj—Zvornik.

2. Kraska visoravan u Bosni, sjeverozapadno od planine Klekovače, zapadno od Srnetice, odnosno 13·5 km jugoistočno od Bosanskog Petrovca. L. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u tom su pravcu najviši visovi: Oštrelj 1.389 m, kota 1.532 m, kota 1.456 m. Na jugozapadu su: Komarova Kosa 1.268 m, Tisovi Vrh 1.345 m, Delina Kosa 1.413 m, a na sjeveroistoku je Lom 1.464 m. L. je najvećim dijelom pošumljen, ali oskudan vodom. Sjevernim i zapadnim podnožjem L. prolazi privatna željeznička pruga šumske industrije Prijedor i Jajce—Drvar—Knin. *P. V.*

LOMNIČKA KISELA VODA, izvor alkalno-zemno-alkalno salinične murijatične vode 9·8° C (sadrži Li i I). Izvozi se. *L. N.*

LOMO ARSENIJE, vojvoda. Rodom je bio iz Dragolja, u Kačeru. Istakao se ličnom hrabrošću u prvom ustanku a 1811 postao je kačerski vojvoda. Za vrijeme 1813—1815 ostao je u Srbiji, a u proljeće 1815 bio je među glavnim pokretačima drugog ustanka. Pošto je zauzeo Rudnik, bio je na prevari teško ranjen od jednog Turčina i umro je uskoro, sredinom aprila 1815. *V. Ć.*

LONČAR DRAGOTIN DR., direktor narodnog muzeja i prosvjetni inspektor u Ljubljani (5/11 1876, Brdo pri Podpeči, srez Kamnik). L. je učio gimnaziju u Ljubljani (do 1897), češki univerzitet u Pragu, gdje je položio učiteljski ispit i promoviran za doktora filozofije (1902). Služio je kao suplent gimnazije u Ljubljani i Kranju i kao profesor realke u Idriji i Ljubljani. Bio je kao socijalist član

Digitized by Google

i sekretar privremenog narodnog predstavništva u Beogradu. Od 1925 je prosvjetni inspektor i od 1926 direktor narodnog muzeja u Ljubljani. — Kao visokoškolac bio je L. saradnik đačkih listova Novo Doba, Glas i Almanah Slavia, izdao je poslanicu slovenačkoj omladini, Kaj hočemo (u Masarykovom smislu), saradivao je u mnogim političkim listovima i revijama, bio je saurednik Naših Zapisaka i urednik Novih Zapisaka; danas je predsjednik Slovenske Matice. — Glavna su mu djela: O gostosti prebivalstva in krajev na Kranjskem (1902, 1904), Političko življenje Slovencev (1906, 2 izd. 1921), Dr. Janez Bleiweiss in njegova doba (1910), Socijalna zgodovina Slovencev (1911), Politika ili zgodovina (1923). U Našim Zapiscima objavio je korespondenciju Janeza Bleiweissa (1909, 1910) i Josipa Vošnjaka (1912), u Vedi (1914) korespondenciju Janka Serneca.

M. Kos.

LONČAREVIĆ DUŠAN, novinar (11/9 1876, Kolomeja, Poljska). Srednju školu učio je u Petrinji, a vojnu u Kisegu (Madžarska) i Trstu. Postao je časnik austro-ugarske vojske i služio je pet godina u Češkoj. Napustio je bečku ratnu školu i posvetio se novinarstvu. Došao je u Beograd 1903, i postao je stalni dopisnik evropskih novinarskih agencija. U maju 1919 postavljen je za šefa presbiroa ministarstva inostranih djela, i izvršio je tu reorganizaciju obavještajne službe. Otpušten je iz službe, a vratio se opet na stari položaj u martu 1920. S jeseni 1920 podnio je ostavku i postao je načelnik ministarstva za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona. S proljeća 1922 penzioniran je i posvetio se novinarstvu. Stalni je saradnik Trgovinskog Glasnika, a dopisnik stranih listova i novinarskih agencija. Glavna su mu djela: Uloga domaće štampe u javnom životu (1919), Naše Društvo (1920) i Slika života i smrti (1922). *U. Dž.*

LONDONSKI SPORAZUM 26/4 1915 između Francuske, Engleske i Rusije s jedne, i Italije s druge strane. U njemu su prve tri sile primile na znanje i potpuno su pristale na memorandum Italije, koji se prethodno navodi doslovno u 15 točaka. Italija izjavljuje, da će se u roku od mjesec dana po potpisu toga sporazuma, zaratiti na strani Antante.

U memorandumu obvezala se Italija, da će ratovati na strani Antante. U ugovoru o miru trebala je dobiti: Trentino, cisalpski Tirol, Trst, grofovije Goricu i Gradišku, cijelu Istru do Kvarnera s Voloskim, Cres, Lošinj, sjevernu Dalmaciju sa Zadrom i Šibenikom do rta Planke i liniju u unutrašnjosti, koja obuhvata za Italiju područje Krke i Čikole, kao i sva dalmatinska ostrva od Paga do Mljeta, osim Šolte i Brača i nekih manjih ostrva uz obalu. Obala od rta Planke na jug do Drača, sa izuzetkom tadašnje crnogorske obale, trebala je da se neutralizira. Četiri savezne sile odlučile su dati Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori: svu obalu u gornjoj Adriji od Voloskog do sjeverne dalmatinske obale, zajedno s Rijekom, Krkom, Rabom i nekim otočićima. U donjoj Adriji (koja interesira Srbiju i Crnu Goru) sve od Planke do Drima sa Splitom, Dubrovnikom, Kotorom, Barom, Ulcinjem, Medovom, Šoltom, Bračom, i još nekim manjim otocima. Drač se trebao dati nezavisnoj muslimanskoj albanskoj državi, Valona i Saseno Italiji, sa dovoljnim teritorijem za obranu. Sa pretpostavkom da označene posjede dobije Italija i da se centralna Albanija rezervira za osnivanje jedne male neutralne autonomne države, Italija je izjavljivala, da se ne će opirati, ako Francuska, Engleska i Rusija žele, da se sjeverna i južna Albanija podijeli između Crne Gore, Srbije i Grčke. Italija je trebala predstavljati albansku državu prema inostranstvu. Italija je dopuštala, da Srbija i Grčka mogu imati dovoljno zajedničke granice zapadno od Ohridskog jezera. Italija je trebala dobiti punu suverenost nad ostrvima Dodekaneza. U Maloj Aziji rezervirano je za Italiju područje Adalije. Ovaj se sporazum trebao držati u tajnosti. Samo je trebalo odmah po oglasu rata, objaviti pristupanje Italije deklaraciji o zaključenju zajedničkog mira.

V. Popović.

LONDONSKI UGOVOR O MIRU 30/5 1913, između Srbije, Bugarske, Grčke, Crne Gore s jedne i Turske s druge strane. — Turska je po L. U. ustupila saveznicima sve svoje teritorije na evropskom kopnu zapadno od linije Enos—Midija, sa izuzetkom Albanije (2). Turska i saveznici ostavili su velikim silama brigu, da urede

Digitized by Google

delimitaciju granica Albanije i sva ostala pitanja, koja se tiču Albanije (3). Turska je ustupila saveznicima ostrvo Kretu (4). Turska i saveznici povjerili su velikim silama, da odluče o sudbini svih turskih otoka Egejskog mora, osim Krete i poluotoka Atosa (5). Turska i saveznici sporazumjeli su se, da ostave uređenje financijskih pitanja, koja potiču iz završenog ratnog stanja i gore spomenutih teritorijalnih ustupaka, međunarodnoj komisiji sazvanoj u Pariz, u koju su delegirali svoje predstavnike (6). Pitanja ratnih zarobljenika, jurisdikcije, narodnosti i trgovine ostavljena su da se urede specijalnim konvencijama (7). *V-lj. P.*

LONDŽA, rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Orljave. Izvire na jugozapadnoj strani Krndije. Od izvorišta teče prema jugoistoku i jugu, ali na brzo skrene u pravac jugozapada. Od sela Dobrogošća L. počne teći na zapad-jugozapad, duž sjevernog podnožja Dilj-Gore, a od Velikovaca na jug-jugozapad. U Orljavu utiče 2 km južno-jugoistočno i nizvodno od Pleternice. Veće L. pritoke su: Struga, Vrbova i Kutjevačka. Dužina L. toka je 46·6 km, a površina porječja 561·5 km². *P. V.*

LONGOBARDI su germansko pleme. Njihova su prvobitna sjedišta bila oko rijeke Labe. Ime su dobili, vjerovatno, po svojim dugim borbenim nadžacima (barté). Početkom 1 vijeka po Kr. došli su L. pod vlast Rimljana. Na svom prvobitnom području L. su se zadržali uglavnom sve do 5 vijeka, dok nisu počeli da silaze na Dunav, u napuštene zemlje Ruga, i da prelaze preko njega. Jedno vrijeme plaćali su L. danak Herulima, koje su poslije pobijedili i potisnuli. U 6 vijeku L. su se već spustili u Panoniju, djelomično u sporazumu s bizantskim carem Justinijanom, koji je L. htio iskoristiti kao ranije istočne Gote, za borbe sa barbarskim narodima na sjevernim granicama istočnog carstva. Sredinom 6 vijeka bile su ogorčene borbe između L. i Gepida, koji su živjeli na srednjem Dunavu. L. su morali da traže saveznike za te borbe, tim više, što su Gepidi bili jedno vrijeme pomagani od Bizanta. Kao saveznici L. javljaju se Avari, koji su, za svoju pomoć uzeli unaprijed skupu cijenu. 567 longobardski kralj Alboin slomio je Gepide, ali je već 568 morao napustiti svoja sjedišta u Panoniji, i kretati na zapad, u Italiju, ponajviše pod pritiskom svojih avarskih saveznika, koji su prodirali za njima sve do Alpa. Kralj Alboin povukao se sa svojim ljudima u sjevernu Italiju, gdje je, poslije kraće borbe, osnovao novu državu, sa Pavijom kao glavnim mjestom. Po njima je naziv Lombardije. Uz Avare, koji su po odlasku L. poplavili Panoniju, išla su i mnogobrojna slovenska plemena, od kojih, najvećim dijelom, potiču Slovenci. Između tih slovenskih plemena i L. bilo je jakih veza. 598 L. su ugovorili s Avarima »vječni mir«. Sloveni, kao avarski podanici, upućivani su poslije toga u pomoć L. Ima čak jedna vijest iz 603. da su Avari, pri opsadi Cremone, slali L. Slovene »pod najam«. Poslije je jedan dio Slovena, u Gorici, plaćao dug niz godina danak friulskim longobardskim vojvodama i pripadao je njihovoj državi. Od sredine 7 vijeka odnosi su se između Slovena i L. sve više pogoršavali i jedno su vrijeme bili potpuno neprijateljski. Vijesti o staroj historiji L. i vezama sa Slovenima daje spis Pavla Đakona, Historia Langobardorum, jednog historičara 8 vijeka.

V. Ćorović.

LONJA, rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Save. Izvire na južnoj strani Ivančice i Kalnika, pod brijegom Hrastovo 591 m i Sardanica 325 m. L. teče uglavnom prema jugu i jugoistoku. Kod sela Lonjice ulazi u barovitu Posavinu, gdje joj tok manje više podivlja. Iznad ušća Ilove L. se razgrana: desnim rukavom teče kao Stara Lonja prema jugu, gdje u Savu utiče kod sela Lonje, a lijevim rukavom teče kao Trebeš na jugoistok, čije je ušće oko 5·5 km dalje na istoku-jugoistoku. Glavniji L. pritoci sa lijeve strane su: Česma, Ilova i Pakra, sa desne: Zelina. Dužina L. toka je 150·8 km, a površina porječja 5932·8 km². *P. V.*

LOPAR. 1. Selo u sjevernom kraju otoka Raba, u lijepoj dolini, koja slazi u Loparsku (morsku) dragu, od gradića Raba, čijoj općini pripada, 9 km k sjeveru. Loparsku dolinu nastavlja k jugu dolina Crnica, gdje ima prudova pokretnoga pijeska do 20 m visokih. L. ima 700 stanovnika,

Digitized by Google

rimokatoličku župu, osnovnu školu, kupalište. — Po predaji L. je rodno mjesto pustinjaka Marina, koji je za cara Dioklecijana došao u Italiju, i po kome se zove republika San Marino u Apeninima. *J. M-n.*

2. V. Novi u Vinodolu.

LOPAŠIĆ MIRKO (1780, Karlovac — 31/1 1838, Karlovac). Filozofiju je svršio u Zagrebu, a pravo u Budimu, pa se vratio u Karlovac, gdje je postao gradski kapetan. Kad je 1810 došao u Karlovac Marmont, objavio je L. prigodnu pjesmu Pisma sadašnje Ilirije. Za vrijeme francuske vlade bio je L. zapovjednik gradske garde i adjunkt municipalnog vijeća. Povratak pod vlast Franje I. opjevao je L. u pjesmi Preporod grada med Hrvati Karlovca (1814). Pored toga, objavio je L. više drugih prigodnih pjesama. Zanimljiva je L. Pisma od puta i življenja Imbre Lopašića, ispjevana 1802—1803 (neobjavljena je, a rukopis se čuva u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu). To je pjesnički dnevnik, u kome L. crta svoj put u Budim, društvene i prosvjetne prilike u Hrvatskoj i svoj život u tuđini. — L. je pisao ikavskim štokavskim narječjem, ali sa veoma velikim utjecajem kajkavštine. U drugom braku dobio je L. sina Radoslava, hrvatskog historika. L. je umro u Karlovcu kao gradski sudac.

Literatura: V. Deželić, Mirko Lopašić (Glas Matice Hrvatske, 1909).

B. V.

LOPAŠIĆ RADOSLAV, historik (20/5 1835, Karlovac — 25/4 1893, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Karlovcu. 1848 i 1849 ostavile su na L. duboke utiske. U gimnaziji je čitao i na pamet učio Kačića, koji ga je zadojio jakim smislom i osjećajem za historiju, a taj smisao razvili su u njemu djela Valvasora i D. Obradovića. Gimnaziju je svršio u Zagrebu, gdje se 1856 upisao u pravoslovnu akademiju. Zbog slabog zdravlja nije L. mogao sistematski raditi, te je otišao na svoje imanje Hrčić (kraj Karlovca). Pod utjecajem Kukuljevićevog Arkiva počeo se L. interesirati za historijsku građu i skupljati podatke za povijest rodnoga grada. 1861 imenovan je L. za pristava kotara severinskog, a 1866 za kotarskog sudiju. 1871 postao je podbilježnik zagrebačke županije, pa se te godine preselio u Zagreb, gdje je razvio svu svoju marljivost oko publiciranja izvora i pojedinih rasprava iz područja Vojne Krajine.

L. se počeo veoma rano javljati s manjim historijskim člancima u listovima Karlovački Vestnik (1861), Glasonoša, Leptir, Književnik, a naročito je veliki broj njegovih rasprava ugledao svijet u zagrebačkom Vijencu. L. je najviše i najboljih radova dao iz historije Hrvatske Krajine, sa studijama, arhivalnom građom, znatan i danas od velike vrijednosti čitav niz monografija o pojedinim hrvatskim gradovima. — I ako je L. bio samouk, izdašno je i kritički upotrebljavao izvore, u prvom redu arhivalnu građu, pa je kao diletant dostigao visok stepen ozbiljne i solidne historijske kvalifikacije. Monografije su mu izvrsne, naročito one iz historije Karlovca. Publicirana historijska građa još će dugo vremena biti hrvatskom historiku bogat rudnik za naučnu eksploataciju. — Najvažnija L. djela su: Karlovac, Povjest i mjestopis grada i okolice (1879), Žumberak i Zagreb (1881), Dva hrvatska junaka — Marko Mesić i Luka Imbrišimović (1889, prigodom dvjestogodišnjice oslobođenja Like i Slavonije od Turaka), Bihać i Bihaćka Krajina (1990), u Građi Jugoslavenske Akademije, sv. I. Pavao Ritter-Vitezović (1897). L. je izdao ove izvore: Spomenici Hrvatske Krajine (1884—1889), Hrvatski urbari (1894), Nekoliko priloga za poviest urote Zrinskoga i Franje Frankopana (Starine, 15), Prilozi za poviest Hrvatske 16 i 17 vieka iz štajerskoga zemaljskog arhiva u Grazu (Starine, 17, 19), Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza F. K. Frankopana (Starine, 24), Hrvatski izvještaj o velikom dubrovačkom potresu (Starine, 25), Spomenici tržačkih Frankopana (Starine, 25), Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj (Starine, 26), Spomenici o hrvatskih gardah na dvorovih u Dražđanih i Postdamu (Starine, 27), Slavonski spomenici za 17 vijek, Pisma iz Slavonije u 17 vieku (Starine, 30).

Literatura: T. Smičiklas, Uspomeni Radoslava Lopašića (Ljetopis Jugoslavenske Akademije za 1894); F. Šišić, Enchiridion, 100—101.

V. Novak.

LOPATNICA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Ibra. Izvire na sjevernim pa-

Digitized by Google

dinama Čemernog, pod Smrčkom 1.649 m i Košuticom 1.512 m, iz Konjskog Vrela i nekoliko potoka. Na gornjem toku teče prema sjeveru kao Tolišnica, na srednjem toku k istoku, a na donjem na jugoistok. Ušće L. u Ibar je preko puta sela Zamčanja, oko 14 km jugozapadno od Kraljeva. Dužina L. toka je 22·0 km, a površina porječja 96·8 km². *P. V.*

LOPUD, otok na Jadranskom moru, jugoistočno od otoka Šipana, a sjeverozapadno od Koločepa, oko 14 km sjeverozapadno od Dubrovnika, odnosno 4·5 km zapadno-jugozapadno od mjesta Orašca. L. leži između 42° 40·5′ i 42° 42′ sjev. šir., 17° 55·5′ do 17° 58·7′ ist. Gr., pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, dužinom od 3·5 km, širinom od 2 km, a zauzima površinu od 4·92 km². L. je oko 3 km daleko od obale, duž sjeveroistočne i jugozapadne obale pružaju se dva kamenita grebena, a na sredini otoka teren je niži, jer je sastavljen od manje otpornih tercijernih tvorevina. Najviši visovi pri sjeveroistočnoj obali su: Lopud 216 m, kota 145 m, kota 93 m, a pri jugozapadnoj Na Fermu 198 m. Sa sjeverozapada i jugoistoka uvučena su dosta duboko u trup otoka dva velika zaliva: luka Lopuda i zaliv od Šunja. Zbog vrlo blage klime, na L. je veoma bujna mediteranska vegetacija, slična dubrovačkoj. U luci Lopuda leži istoimeno naselje, sa 94 doma i 345 stanovnika. *P. V.*

Između 15 i 17 vijeka L. je bio najbogatiji i najznamenitiji dubrovački otok; imao je 14.000 stanovnika (danas 345), ratnu mornaricu i živu trgovinu. Razvaline sjajnih dvorova L. knezova, t. j. namjesnika dubrovačke republike i poslovičnoga kapetana Miha Pracata, opustjeli samostani franjevački i dominikanski i bogate crkve, sjećaju na negdašnje blagostanje, kad su Lopuđani sudjelovali sa svojim ladama u ratnim pothvatima Karla V. protiv Tunisa (1541) i Filipa II. protiv Lisabona (1581) i Engleske (1588), u tolikom broju, da je mogla postati priča, kako je po jednome pohodu ostalo na L. »trista Vica udovica«. Sjajnoj je dobi učinio kraj strahoviti zemljotres 1667. *J. M-n.*

LORANDIT, mineral, nađen među arsenskim rudama kod Alšara u Makedoniji. Razvio se u sitnim kristalima monoklinskog sistema. Kristali su sitni (5—10 mm), neki pločasti neki prizmasti, a odlikuju se metalno-dijamantnim sjajem. Boje je crvene, a na površini često olovno crn, kadšto prekriven žutim prahom. Kristalografski ga je proučio madžarski mineralog Krener, a kemijski J. Locka, te je našao, da je L. talijski mineral, formule AsS_2Tl. Po madžarskom fizičaru Lorandu nazvan je loranditom. *F. T.*

LORGNAN ANTUN MARIJA (Lornja) (1736, Knin — 28/6 1896, Verona). L. je bio ugledan matematičar i fizičar, plodan pisac stručnih djela talijanskim, latinskim i francuskim jezikom, član mnogih akademija i član društava, ne samo talijanskih, nego i inozemskih (Pariz, Berlin, Petrograd i dr.), a i sam je pomagao osnovati u Veroni Società italiana per l'incoraggiamento delle scienze. Služeći kao inženjer u vojsci bio je dug niz godina učitelj u vojničkoj školi u Veroni. Njegova rasprava Specimen de seriebus convergentibus, koju je sa općio 1775, četiri godine kasnije štampana je u engleskom prijevodu (London). *Đ. K.*

LORKOVIĆ BLAŽ DR. (1839, Novigrad, kod Karlovca — 17/2 1892, Zagreb). Studirao je klerikat, kasnije pravni fakultet. Sarađivao je u Deželićevom Dragoljubu, Naše Gore Listu, Obzoru, Pozoru, Glasonoši. 1872 postao je profesor političke ekonomije i financijskih nauka na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu. Do toga vremena sarađivao je kao beletrist u Vijencu, no od tada se intenzivno počeo baviti svojom strukom, i radio je kao rodoljub, profesor i književnik. 1883/84 bio je rektor univerziteta u Zagrebu, za vrijeme đačkih nemira uklonjen je iz službe i oduzeta mu je plaća, ali je kasnije vraćen. 1875 radio je oko reforme političke uprave i sudstva. Aktivno je sudjelovao u priređivanju jubilarne izložbe u Zagrebu 1891. Osnovao je pravničko društvo, i uređivao pravnički časopis Mjesečnik (1875—1892). Napisao je djela: Razgovori o narodnom gospodarstvu (1890), Žena u kući i društvu (1883), Počela političke ekonomije (1889). Sva ova tri djela izdala je Matica Hrvatska. Naučne rasprave L. su: Kakovo bijaše gospodarsko stanje Hrvatske u XVIII stoljeću,

Digitized by Google

kakove su gospodarske ideje tada vladale i kakovi bijahu zastupnici tih ideja, Sadanje stanje gospodarske nauke. L. se isticao i u politici; bio je narodni poslanik 1875—1878 u hrvatskom saboru, kao član narodne stranke. Od 1870 prešao je L. u nezavisnu narodnu stranku. *S. Deželić.*

LORKOVIĆ IVAN DR. V. u dodatku.

LOŠINJ, otok na sjevernom dijelu Jadranskog mora, blizu jugozapadnog dijela otoka Cresa, od koga je odvojen vrlo uskim lošinjskim kanalom. L. je 35—40 km udaljen od hrvatskog primorja, i leži između 44° 28·5′ do 44° 42·9′ 14° 20·5′ do 14 32·3′ ist. Gr. L. se pruža u dinarskom pravcu, od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, vrlo je dugoljastog oblika i veoma uzak. Dužina L. je 31 km, prosječna širina 2·5 km, a površina mu je 80·2 km².

L. je mahom kamenit otak, i zbog nerazmjerne dužine prema širini, izgleda mnogo viši no što je. Od sjeverozapada se teren postepeno spušta, od prilike do sredine otoka, gdje je relativno niska ravnica Lika, a odatle se ponovno izdiže skoro do jugoistočnog kraja. Najviši visovi su: Osor 588 m, Sveti Nikola 557 m, Jurava 284 m, Veli Križ 317 m, Polanca 214 m, Stan Brdo 110 m, Umpiljak 173 m, Sveti Ivan 234 m, Grdoščak 243 m, Kornuo 205 m. Na srednjem dijelu, kod zaliva i pristaništa Malog Lošinja, otok je toliko sužen, do 400 m, i snižen, do 49 m, da se može podijeliti na dva različita dijela: sjeverni, viši, prostraniji i plodniji, i južni, niži, gol i krševit dio. Pored spomenutog zaliva, važniji su i dublje se uvlače u kopno zaliv Artatore, zaliv Studenčić i pristanište Cigale. Zbog dosta velikog broja zaliva, obala L. vrlo je razuđena. Opseg otoka je 3·5 puta veći, no što bi bio, da je obala kružnog oblika. — Od cijele površine L. svega je 4% neplodno zemljište, 20% zemljišta zauzimaju maslinici, 41% pašnjaci, 24% šume, 3% je kultivirano, a ostatak zauzimaju naselja i putevi. Na L. uspijevaju žita, voće i vinova loza, a od stočarstva se naročito goje ovce. Ribarstvo je također dosta važan izvor zarade, najviše se hvataju sardele. — Najveća naselja na L. su Mali i Veliki Lošinj, koja su udaljena tek 4 km. Pored njih su važnija naselja: Osor (Nerezine) i Čunski.

Literatura: A. Haračić, Die Insel Lussin, ihr Klima und ihre Vegetation (Deutsche Rundschau für Geogr. u. Stat., 1892); Klima von Lussinpiccolo (Meteor. Zeitschr., 1892).

P. Vujević.

LOŠINJ MALI I VELIKI, morsko kupalište i zimsko klimatsko mjesto na otoku Lošinju, blizu Istre.

L. N.

LOŠJANIN ANDRIJA. V. Andrej iz Loke (Andre von Lack).

LOŠKI OBRH, ponornica u Slovenačkoj, u Loškome Polju, jugoistočno od Cerkniškog jezera. L. O. čine dvije sastavnice. Prva izvire na južnom kraju polja, sjeverno od brijega Činkoveca (929 m), 0·5 km sjeveroistočno od kote 653 m, i u vrlo nepravilnom toku teče prema sjeveru, prolazeći pokraj sela Kozarše i Šmarata. Izvorište druge sastavnice je oko 1 km južno-jugoistočno od sela Vrhnika. Ova ima također vrlo nepravilan tok, čini vrlo velike okuke, protičući kraj sela Pudoba, a oko 1 km zapadno-jugozapadno od njega nastaje sutok obiju sastavnica. Odatle L. O. teče prema sjeverozapadu i ponire na sjeverozapadnom kraju polja, jugoistočno od Škrilje. Dužina toka L. O. je 7·7 km.

P. V.

LOŠKO POLJE, krasko polje u Slovenačkoj, oko 4·5 km jugoistočno od Cerkniškog Polja. Na sjeverozapadu je L. P. ograničeno: Križnom Gorom 855 m, Bukovim Vrhom 818 m, Golom Gorom 702 m; na jugozapadu: Lačnikom 1.097 m, Drstenicom 796 m, Gabovim Vrhom 948 m, Srednjim Vrhom 885 m; na jugoistoku: Kozljakom 896 m, Tolstim Vrhom 891 m, Cerulakom 869 m, a na sjeveroistoku: Račnom Gorom 1.140 m i Knežjim Vrhom 949 m. Brda koja okružuju L. P. sastavljena su od trijaskog vapnenca, kasijanskih rajblanskih slojeva, a dno polja od ilovače. Inače je L. P. vezano za rasjede, kao i Cerkniško Polje, t. j. predisponirano je tektonski. Polje se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku; dugačko je 6 km, široko oko 3·5 km, i ima dosta nepravilan oblik. Leži na apsolutnoj visini od 570 do 585 m, a površina polja je 17·2 km².

Kroz L. P. protiče ponornica Loški Obrh, čije sastavnice izviru iz vrela na jugoistočnom i jugozapadnom kraju polja, a ponire na sjeveroza-

Digitized by Google

padu. Za vrijeme kišne periode, naročito u jesen, nastaje povodanj, ali često bude polje poplavljeno i dva do tri puta godišnje. Maksimalna količina pri povodnju je oko 26 milijuna m^3. — Na L. P. ima nekoliko naselja, od kojih su najveća po rubovima: Loš (494 stanovnika), Stari Trg (592), Vrhnika (313), Kozarše (416). Manja su naselja: Podcerkev, Nadlesk, Višovk, Pudob, Dane (246 do 267 stanovnika), a pored njih ima nekoliko još manjih.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. Teil (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V, 1903/04).

P. Vujević.

LOTI PIERRE (Pjer Loti). čuveni francuski romanopisac (14/1 1850, Rochefort — 10/6 1923, Ande). Kao pomorski časnik sudjelovao je L. 14/9 do 28/11 1880 u pomorskoj medunarodnoj demonstraciji, i proveo to vrijeme u Gružu i u Kotorskom zalivu, odakle je odlazio u Hercegovinu i u Crnu Goru. O tom boravku pisao je u pripovijetki Pasquala Ivanovitch, i u putopisnim bilješkama Voyage de quatre officiers de l'escadre internationale au Monténégro (Fleurs d'ennui, 1882 i posmrtni Journal intime). Za vrijeme balkanskog rata 1912—1913, uzimajući u zaštitu Turke, pisao je u prvi mah nepovoljno i o Srbima, po informacijama iz turskih i austrijskih izvora (La Turquie agonisante), ali je poslije bugarskog prepada na srpsku vojsku promijenio mišljenje. U početku i u toku Svjetskoga Rata L. je u više mahova izjavljivao žaljenje zbog te nepravde nanesene srpskom narodu, govoreći o Srbima sa iskrenim divljenjem (članci u La Hyène enragée, 1916, i L'Horreur allemande, 1918).

M. I.

LOTIĆ LJUBOMIR (8/7 1865, Velika Kikinda). Učiteljsku školu svršio je u Somboru. Bio je učitelj u Karlovu i Velikoj Kikindi, a zatim eparhijski školski referent u Temišvaru (1904 do 1908) i bačke i budimske eparhije (1910 do 1914). Svjetski Rat zatekao ga je u Srbiji, te je sa srpskom vojskom prešao Albaniju i zatim otišao u Francusku, gdje je mnogo učinio na održavanju veza sa zarobljenim i interniranim Srbima. 1925 penzioniran je kao prosvjetni referent. — L. je vrlo mnogo uradio na organizaciji i uređenju srpskih vjeroispovijednih škola, kao i na ekonomskom podizanju srpskog naroda u Ugarskoj. Napisao je znatan broj pedagoških rasprava i udžbenika. Bavio se sa uspjehom organizacijom zemljoradničkih zadruga. Dvadeset godina izdavao je Velikokikindski kalendar i bio je saradnik na znatnom broju listova i časopisa. Napisao je: Prilozi ekonomskom stanju u narodu, zanati, zanatlije i naš narod (2 sveska u izdanju Matice Srpske) i dr. Napisao je dosta pripovijedaka i pjesama, naročito za djecu, u udžbenicima, kalendarima i raznim časopisima. *D. P.*

LOV. U dokumentima mletačkog arhiva izrično se spominju 1278 srne, zečevi i jarebice, na pijacama naših primorskih gradova. Teodor Metohid priča 1299, da je na srpskom dvoru posluživan, između ostalog, i mesom od divljih veprova, jelena, ulovljenih ptica i t. d. Za divljač priča i De Diversis (1440), da se prodavala u Dubrovniku.

U 9 vijeku srpski su vladari poklanjali stranim gostima kože od divljači. Sinovi Mutimirovi, na sastanku s bugarskim kraljem Mihailom, poklonili su mu 2 roba, 2 sokola i 90 koža od zvijeri. — Lisičje kože sačinjavale su najvažniju granu dubrovačke trgovine. U narodnim pjesmama i pričama spominju se kože za podstave: najčešće lisičina, pa crna, mrka i sura medvjedina, risovina, kapa vučetina, ćurak od samura, sandal-gaće oko nogu kunom podstavljene, zerdavkape, optok vidrom i t. d.

Za uspješan L. divljači i zvijeri vrijedili su ne samo izvježbani lovci, nego i dobri lovački psi (sljednici) i hrtovi. Da je lovačkih pasa u našim zemljama bilo, svjedoče vladalački pokloni stranim gostima. I Skenderbeg je potpisao jedan ugovor s Mlecima, da daje republici 2 zečara i 2 ptice lovice. Na jednom stećku u sarajevskom muzeju izrezan je lovački prizor, kako lovac dočekuje strijelom naletjelog jelena, što mu ga psi dotjeraše; do njega je drugi lovac, koji teškim kopljem navaljuje na medvjede, za kojim jure kerovi, a na kraju je lancem privezana životinja duga repa i pjegava tijela, dakle gepard, koga su Turci prenosili iz Perzije i sjeverne Sahare, i upotrebljavali u lovu.

L. sokolovima i drugim grabljivicama već nije bio toliko od koristi, koliko za viteško uživanje viših klasa.

Digitized by Google

Razne vrste ptica lovica hvatali su u Konavlima, i po mnogim drugim zgodnim mjestima, pa su ih preko Dubrovnika izvozili u Italiju, u Španiju, a iz Dalmacije i Hrvatske čak i u zemlju Mameluka. Mletački izvori spominju neko poslanstvo Baošino (1420 i 1421), koje je donijelo u Mletke ptice u vrijednosti 500 dukata, a među njima i 5 bijelih sokolova. Ima spomena da su sokolovima lovili mnogi naši vladari, a despot Stevan Lazarević umro je u lovu (1427).

U svima sredovječnim državama L. je bio pravi kuluk za narod. Pored lične posluge u hajkama, kvatanju i njegovanju sokolova, ishrani lovačkih pasa, još su morale i potrice česte biti. Seljaci, nastanjeni na vlastelinskoj zemlji, ne samo da su bili dužni da svom baštiniku rabotaju izvjestan broj dana preko godine u polju i u vinogradu, nego i u L. U tom smislu stoji u jednoj hrisovulji Dečanskoj (1322): da seljaci love tri dana zajece zamanicom.

Literatura: K. Hörmann, Glasnik Zem. Muz., 1900; S. Trojanović, Lov na medvede (1899); G. Elezović, Sokolari i sokolarstvo (1924); S. Trojanović, Lov sokolovima, u Prirodi (1925); V. Laske Das Weidwerk in Bosnien und der Herzegovina.

S. Trojanović.

L. je bio kod naših predaka, usprkos njihovog pretežno zemljoradničkog karaktera, jedno od glavnih zanimanja. Oni su L. smatrali dobrom školom za rat. U prvom redu su se bavili lovom zbog divljih zvijeri, da bi od njih obranili sebe i svoju stoku. Uz to su od vajkada lovili također i plemenitu divljač, radi mesa, koža i krzna. Dokaz zato su lovački prizori, izrezani na mnogim nadgrobnim spomenicima, osobito u Bosni i Hercegovini, i bezbroj prikaza lovačkih događaja u našim narodnim pjesmama.

Isprva je L. bio i kod nas, kao svuda, neograničen i slobodan svakom. Napretkom kulture to se opće pravo počelo pomalo ograničavati. Ponajprije je lov na veliku plemenitu divljač (jelene, divokoze i divlje svinje) postao isključivo pravo kralja i plemstva. Ostalu divljač smio je svatko loviti. Na temelju toga došlo je do diobe cjelokupnog L. u visoki i niski. Ova je dioba ostala i danas još u našoj lovačkoj nauci. Postepeno je L. postao pravo države, kako je to kod nas još i danas slučaj u nekim pokrajinama. Vremenom je pravo L. uređeno posebnim zakonima.

U državi SHS vrijede za sada još, do donošenja novog zakona o L., za cijelu kraljevinu lovni zakoni pojedinih pokrajina, i to za Srbiju zakon od 1898, za Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru zakon od 1893. L. je u tim pokrajinama državno regalno pravo. Uz dozvolu vlasti može ga izvršivati svatko svuda. U Dalmaciji je L. još slobodan, na osnovu ministarske naredbe od 1859, zakona o poljskom redarstvu i zakona o zaštiti ptica. U svima ostalim pokrajinama regalno pravo lova je ukinuto. U njima je uveden jedini za racionalni L. podesni sistem zakupa lovišta, kao što je u svima naprednim kulturnim zemljama. Na tom načelu osnivaju se i lovni zakoni tih pokrajina, koji još i danas vrijede, i to za Hrvatsku i Slavoniju zakon od 1893, za Slovenačku od 1883 (za Korušku), od 1889 (za Kranjsku) i od 1898 (za Štajersku). Za Vojvodinu, Prekomurje i Međumurje vrijedi ugarski lovni zakon.

Dioba L. u visoki i niski osniva se na običaju, da se životinje visokog L. strijeljaju redovno kuglom, osim pernate divljači (ptica), vuka i čaglja, a niskog sačmom. Od najvažnijih naših lovnih životinja spadaju u prvu grupu: jelen, divlja svinja, divokoza, muflon, medvjed, vuk, čagalj, ris, tetrijebovi, lještarka, gnjeteli, orlovi i velika ušara, a u drugu: srna, zec, kunić, sva manja zvjerad. trčka, prepelica, jarebica, divlji golubovi, šljuke, divlje patke i guske, uz sve ostale močvarice i plivačice, strvinari i sve manje grabilice, dnevne i noćne.

Od načina L. su kod nas uobičajeni: čekanje (zasjeda) uveče ili ujutro, poglavito uz stalne prolaze divljači, šikarenje (debanje), osobito na visoku divljač t. j. oprezno prolaženje lovca kroz lovišta, tražeći divljač; pogon (hajka), sa gonjenjem ili sa lovačkim psima, od koga razlikujemo više vrsti (predstojni, kružni, četovanje ili češka hajka, protiskivanje), i najzad traženje zečeva, kunića, pernate divljači uz pomoć prepeličara. Dnevne grabljivice, osobito manje, gavrani, vrane i t. d. love se još i čekanjem u posebnim, t. zv. vranjim, kolibama, uz pomoć privezane pripitomljene velike ušare, na koju one navaljuju. Najzad, doskora bio je u Bosni kod

Digitized by Google

muslimana, osobito u okolini Maglaja, u običaju L. na pernatu divljač pomoću pripitomljenog, u tu svrhu posebno uvježbanog sokola, kobca ili jastreba.

L. je u pojedinim pokrajinama naše države na raznom stepenu razvitka. Razlog tome su s jedne strane različiti lovni zakoni, a s druge raznolične prilike tla, klime, kulture i t. d. Skoro svuda je kod nas L. za vrijeme ujedinjenja (1918) stradao, jer je veliki broj divljači potamanjen. Postepeno i polagano diže se L. ipak na predratni nivo.

Najbolje uređena lovišta nalaze se u Slovenačkoj. Tu se L. u pravom smislu racionalno goji. Tu ima još u razmjerno velikom broju osobito visoke plemenite divljači gorskih predjela, divokoza i tetrijebova, i nešto jelena. U nekim lovištima nalazi se tu i divljih koza, bezoarki, kozoroga i lanjaca. Ali ni Hrvatska i Slavonija i Vojvodina ne zaostaju u pogledu L. za Slovenačkom. Tu je razvijen osobito niski L., poglavito na srne, zečeve, trčke, prepelice, šljuke, divlje patke i guske, uz razne druge močvarice i plivačice, osobito po slavonskim ritovima i močvarama. Od tih je u prvom redu na glasu Obedska Bara. Od visokog lova osobito ima jelena. Oni iz Baranje i Slavonije su čuveni zbog jakosti svojih rogova. Ima dosta i divljih svinja, a u gorskim krajevima hrvatskog Krasa živi veliki tetrijeb. Gnjeteo je prije rata odgajan u većem broju gnjetelišta (fazanerija), iz kojih se raširio i po slobodnim lovištima. Od lovnih životinja, koje ne pripadaju našoj fauni, kod nas se nalaze lanjac i muflon, pa kunić, uvedeni u nekim lovištima hrvatskog Zagorja. Od pokrajina, u kojima je L. slobodan na najvišem je stepenu u Bosni i Hercegovini. To je posljedica uređenja zabrana, zaštitnih područja, rezervata. Njih tu ima 6, u ukupnoj površini od nešto preko 250.000 hektara. Od divljači gorskih predjela te pokrajine naročito su važne divokoze, tetrijebovi i srna. Srna se tu odlikuje izvanrednom veličinom i jakošću rogova. Karakteristična divljač, osobito hercegovačkog krasa je jareb, koji se nalazi i u hrvatskom, dalmatinskom i crnogorskom krasu. U nizinskim predjelima Bosne i Hercegovine obilan je L. na nisku divljač, osobito pernatu, poglavito prepelice i šljuke, pa divlje guske i patke, uz ostale močvarice i plivačice. Ove su u velikom broju nastanjene u prostranim močvarama (Hutovo Blato, Mostarsko Blato, Popovo Polje), gdje dolaze kao zimski gosti. — Srbija obiluje također niskom divljači, osobito zečevima, a u Makedoniji od visoke divljači po tamošnjim planinama ima osobito divokoza i divljih svinja. Ima i medvjeda, kojih ima i po drugim gorskim predjelima našega krša, i vukova. Poslije rata vukovi su se uopće namnožili. U Makedoniji živi i ris, a od grabljivica brkut. Njih inače u kraljevini SHS nigdje više nema. Nekada ih je bilo i u Bosni i Hercegovini, a risova i u hrvatskom Kršu. — U Crnoj Gori lovačke su prilike kao u Bosni i Hercegovini. I u njoj su postojali nekada rezervati. Najznamenitiji su od njih bili Zabran kod Rijeke i Topolica, kod Bara. U njima su se gojili gnjeteli grlaši i jeleni. Jelena je i u Crnoj Gori nestalo. — Na najnižem stepenu nalazi se L. u Dalmaciji. Tu je, zbog stalne slobode L., skoro sva divljač istrijebljena. Zato je zasad u toj pokrajini izdašan samo L. na prolaznu pernatu divljač, prepelice i šljuke. U novije doba nastoji Savez lovačkih društava za Dalmaciju u Splitu, da podigne opet L., pa da uvede za racionalan L. jedino podesan sistem zakupa lovišta. Dalmacija ima posebnu karakterističnu lovnu životinju, čaglja. Njega ima u znatnom broju osobito na ostrvu Korčuli i poluostrvu Pelješcu (Stonskom Ratu). Ima ga, i ako u manjem broju i u Hercegovini.

U državi SHS postoji danas u pojedinim pokrajinama šest lovačkih društava, kojima je glavna svrha gojenje, zaštita i unaprijeđenje L. Ta su društva: Hrvatsko društvo za gojenje lova i ribarstva u Zagrebu (osnovano 1891), Savez lovačkih udruženja u kraljevini Srbiji u Beogradu (1899), Slovensko lovsko društvo u Ljubljani (1911), Savez lovačkih društava za Vojvodinu u Novom Sadu (1922), Savez lovačkih društava u Bosni i Hercegovini u Sarajevu (1924) i Savez lovačkih društava za Dalmaciju u Splitu (1924). Osim toga, postoji još veliki broj lokalnih društava i klubova, odnosno udruženja, u raznim mjestima države. Sva se ona bave gojenjem i izvršivanjem L. u svome djelokrugu.

Digitized by Google

i uzimaju u tu svrhu redovno i u zakup lovišta.

Lovačka literatura raspolaže danas već priličnim brojem stručnih časopisa: Lovačko-Ribarski Vjesnik (glasilo hrvatskog društva za gojenje lova i ribarstva, od 1892), Lovac (glasilo Saveza lovačkih udruženja u kraljevini Srbiji, 1896), Lovec (glasilo slovenskog lovskog družtva, 1910), Lovački glasnik (glasilo Saveza lovačkih društava za Vojvodinu, 1922), Glas Lovdžije u Osijeku (1923) i Posavski Lovac u Novoj Gradiški (1924).

L. je i u našoj državi bez sumnje vrlo važan faktor narodne privrede. Hrvatsko društvo za gojenje lova i ribarstva izdalo je o tome brošuru: Pitanje lovstva u Hrvatskoj i Slavoniji (1919). U prvom dijelu (Narodnogospodarstvena vrijednost lova) prikazuje njen autor prof. Dr. Rössler predratnu vrijednost dohodaka od L., u visini od blizu 5 milijuna zl. kruna; to bi odgovaralo tada, samo uz 3%, glavnici od 150 milijuna kruna. Cjelokupni promet novca pak u svrhe L. predstavljao je iznos od preko 9 milijuna kruna, od kojih je preko 8 milijuna kruna ulazilo posredno ili neposredno u blagajne države i općina. Iz toga se vidi, koliku bi vrijednost predstavljao racionalno gojeni L. u državi, i koliku važnu ulogu prema tome igra L. u narodnoj privredi.

E. Rössler.

LOVAČKI PSI, dobro odnjegovani i uvježbani, najvažniji su pomagači za izvršivanje lova. Ima ih mnogo raznih pasmina, od kojih se kod nas upotrebljavaju: izviđači, osobito vođeni na uzici, za traganje ranjene visoke divljači, u prvom redu jelena. Obično su kod nas hanoveranski izviđači srednje veličine, guste, čvrste, glatke dlake, redovno crvenosmeđe boje sa tamnijim ušima, njuškom i očima. — Prepeličari se upotrebljavaju u lovu na nisku divljač, poglavito pernatu i zečeve. Kod nas su najviše u upotrebi njemački prepeličari, i to kratkodlaki i kuštravi, čvrste, kratke, oštre, tvrde dlake, obično smeđe boje. Dugodlaki, svilenaste, duge dlake, razmjerno su vrlo rijetki. Češće se upotrebljavaju francuski grifoni, slični kuštravom njemačkom prepeličaru, najviše sive ili bijelosive boje, sa smeđim pločama. Od engleskih prepeličara viđaju se kod nas dosta često poenteri, mekane, prilegle dlake, najčešće bijele boje, sa smeđim ili žutim pločama, a kadkada i seteri, slični dugodlakim njemačkim prepeličarima. Oni su ili razne boje (engleski seteri), ili tamnocrne (gordon) ili krvno-crvene (irski). — Zemljaši služe za lov na lisice i jazavce, koje traže u njihovim jamama, pa ih tu zaustavljaju, dok ih lovac ne iskopa. Najčešće se, u tu svrhu upotrebljavaju jazavčari kratkih nogu, od kojih su prednje iskrivljene. Opće poznat je kod nas kratkodlaki jazavčar, a viđa se češće i kuštravi. Dugodlaki su vrlo rijetki. Boja mu je najčešće crna, sa smeđim pjegama, ili smeđa. Veći, teži (iznad 10 kg) upotrebljavaju se i za gonjenje divljači, osobito srna. Isto tako se često nalaze engleski foksterijeri. Upotrebljavaju se isto tako za iskopavanje, ali i za tjeranje lisica iz njihovih jama. I od njih razlikujemo kratkodlake i kuštrave. Boja im je pretežno bijela, često sa crnim pjegama, osobito na glavi. — Kerovi, vižlad, upotrebljavaju se za traženje niske divljači po tragu, koju onda štekteći proganjaju i natjeruju na lovca. Tipični predstavnici ove pasmine su kod nas bosanski kerovi, srednje veličine i crne, žute ili bijele boje. Najčešći su kratkodlaki. Kuštravi se sada rijeđe viđaju, a vrlo rijetko dugodlaki.

U novije doba se i kod nas posvećuje veća pažnja odgajanju čistokrvnih L. P. u posebnim psinjacima. U tu je svrhu 1921 u Ljubljani osnovan Klub ljubiteljev ptičarjev za uzgajanje prepeličara, a 1924 Klub ljubiteljev brakov za odgajivanje kerova. Prvi od tih klubova vodi i izdaje rodovnik u svojim psinjacima odgojenih prepeličara, drži svake godine utakmicu prepeličara, a priredio je 1922 i vrlo uspjelu međunarodnu izložbu pasa u Ljubljani.

E. Rössler.

LOVAČKO-RIBARSKI VJESNIK osnovan je kao mjesečnik 1892 u Zagrebu. Glasilo je Hrvatskog društva za gojenje lova i ribarstva. On je najstariji stručni lovački i ribarski časopis naše države. Donosi naučne, poučne i zabavne članke iz lovačke i ribarske struke, uz dopise, oglase dražbi lovišta, društvene vijesti i pregled naše stručne literature.

E. R.

LOVČEVIĆ (JAGEROVIĆ) STEVAN, direktor gimnazije (25/8 1855,

Digitized by Google

Dolovo, Banat). L. je počeo osnovnu školu u Dolovu, a dovršio je u Beogradu, gdje je svršio i srednju i veliku školu (historijsko-filološki odsjek). Od 1874 bio je u službi kao profesor u Užicama, Požarevcu, Beogradu, i kao načelnik ministarstva prosvjete. Naposljetku je bio direktor II. beogradske gimnazije. Penzioniran je 1907. Poslije se primio direktorstva ženske gimnazije u Domu učenica srednjih škola. 1912 stupio je u štampariju Simeon Mirotočivi, koja je kasnije prešla sasvim u njegovu svojinu i koju i danas vodi. Kao načelnik ministarstva prosvjete bio je odličan administrator, i za vrijeme ministarstva Andre Đorđevića izradio je zakon o srednjim školama (od 14/7 1898) i nastavne planove za srednje škole (od 1/9 1898), koji su, s izvjesnim izmjenama, i sada na snazi. Radio je u Otadžbini, Nastavniku i drugim, književnim i političkim listovima. Posebno je izdao: Opšta istorija za više razrede srednjih škola (I. 1894, II. 1895), isto za niže razrede (1899), preveo je Greške u nastavi američkoga pedagoga J. Hyousa (1899). L. pedagoški članci izašli su sabrani pod natpisom Iz škole i o školi u VIII. sv. Pedagoške Knjižnice (1913).

M. Š.

LOVĆEN, planina u Crnoj Gori, jugozapadno od Kotora. L. je najviši dio primorske visine, nasađen na širokoj površi u pozadini Boke Kotorske, pretežno sastavljen od trijaskih vapnenaca, koji su mjestimice pješkoviti i dolomitični, ili tabličasti, ali najvećim dijelom bijeli i jedri. L. je sa primorske strane obrubljen rasjedima meridijanskog pravca, i zato su mu zapadne padine strme, ali u gornjim dijelovima strmije no pri vrhu, a isto tako i istočne, koje su gdjegdje okomite. L. se može podijeliti na četiri grupe: zapadni greben Štirovnika, koji je masivan, nag, najstrmiji i najviši, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. U tome pravcu su najviši visovi: kota 1.414 m, kota 1.707 m i Štirovnik 1.753 m. Istočnije je uzan i nag greben Jezerskog Vrha, koji se neposredno od Njeguša pruža u istom pravcu, sa visinom do 1.657 m. Uporedo s njim, dalje na sjeveroistoku, odvajaju se dvije niže kose Veljeg Brda, visokog 1.310 m, i Bijelog Brda, čiji su vrhovi na visinama od 1.274 i 1.278 m. Južno od Štirovnika diže se Babljak, visok 1.560 m, koji je polovinom pod sitnogoricom. Posljednja je grupa Ivanove Aluge, najnižeg dijela L., koji je pokriven gustom lisnatom šumom. Ovi planinski dijelovi odvojeni su prostranim uvalama: Malog Boštura, Vučjeg Dola, Međuvršja, Jezerskog Dola, Krivačkog Ždrijela, Dolova i Ivanovih Korita, sa čijih se podova dižu male vapnenačke glavice, a između njih su plitke, nepravilne, dosta prostrane i na dnu ravne vrtače. Sve malo veće vrtače su obrađene. Na L. su očuvani tragovi negdašnjeg ledenog doba i to na grebenu Jezerskog Vrha. Na sjevernoj strani je cirk sa kraskim jezerom, a na istočnoj mali cirk. Zapadnom, sjevernom i istočnom supodinom L. prolazi drum Budva i Kotor—Njeguši—Cetinje, preko planine, kolski put Cetinje—Ivanova Korita—municioni magazin, kota 1.436 m, osim toga veći broj pješačkih puteva. — Na L. je grob vladike i pjesnika Petra II. Petrovića-Njeguša.

Literatura: J. Cvijić, Geomorfologija, I (1924), 377—378.

P. Vujević.

LOVĆENSKO JEZERO, jezerce u Crnoj Gori, na Lovćenu, zapadnosjeverozapadno od Jezerskog Vrha, odnosno 1·5 km sjeveroistočno od Štirovnika (1.753 m), L. J. leži na apsolutnoj visini oko 1.620 m, a priječnik mu je 20—30 metara. Iz pukotine na Jezerskom Vrhu povremeno teče voda, koja utiče u L. J. i puni ga, dok kroz podzemne pukotine ili ponore otiče.

P. V.

LOVETTO DRAGUTIN, general pješadije (12/6 1838, Babina Greda — 23/4 1912, Graz). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu i postao je 1856 poručnik kod 53 pješačke pukovnije. 1859 je sudjelovao u ratu u Italiji i postao je natporučnik, pohađao je ratnu školu u Beču, sudjelovao je 1866 u ratu protiv Pruske. 1870 je postao kapetan i dodijeljen je glavnome štabu. 1879 je premješten u 14 pješačku pukovniju, 1882 postao je major kod 22 dalmatinske pješačke pukovnije, te je sudjelovao u operacijama u Hercegovini. 1883 imenovan je za zapovjednika pješačko-kadetske škole u Pragu. 1887 postao je potpukovnik, 1889 pukovnik, 1890 zapovjednik 22 pješačke pukovnije. 1895 zapovjednik 55 pješačke brigade u Trstu

Digitized by Google

i general-major. 1889 podmaršal i zapovjednik 17 divizije u Velikom Varadinu, kasnije zapovjednik tvrđave Trienta, 1905 general pješadije i tajni savjetnik te je stupio u mir. *V. L.*

LOVINAC, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gračac, na lijevoj strani doline potoka Ričice i ceste Gospić—Gračac, od Gračaca 18 km (pravac) k sjeverozapadu. Ima 400 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, Narodnu dioničarsku štedionicu, poštu i telegraf. Nedaleko je vrelo slane vode: Vidakovića Poljana.

Razvaline grada L. nalaze se k jugozapadu, na brežuljku kod sela Sv. Roka. Ime je vrlo staro; nalazi se već u imenu Lovelos (zapravo Lovensec) jednoga od petero braće na početku hrvatske historije, kako ih je zapisao oko 950 car Konstantin VII. Na početku 16 vijeka L. je držao krbavski knez Ivan Karlović. 1522 L. su zauzeli Turci. 10/2 1692 L. se spominje među gradovima u Lici, koje je grof Zinzendorf bio kupio od bečke dvorske komore. 1704 sagrađena je u L. crkva Sv. Mihovila. Po toj crkvi zvao se L. i Sv. Mihovil. Kasnije je L. vraćeno prvo ime.

Literatura: J. Modestin, Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti (Nastavni Vjesnik, 20, 34); I. Devčić, Lovinac grad (Prosvjeta, 1908, 97).

J. M-n.

LOVIŠTE, sjeverozapadni iskrajak (rt, talijanski cap Gomena) poluotoka Pelješca (43° 2′ 47″ sjeverne širine i 17° 0′ 20″ istočne dužine). Na njemu je 10·3 m visok svjetionik. L. je jedna od najmarkantnijih točaka u našem primorju. *J. M-n.*

LOVRENČEVKE, vrste bresaka, koje rano dozrijevaju. *I. R.*

LOVRENČIĆ JAKOB (1787, Zagreb — 27/1 1842, Varaždin). Književni rad počeo je L. prijevodima iz Kotzebua (Rodbinstvo, 1822). Kasnije je prevodio i iz K. Eckartshausena (Predsud zvrhu stališa i roda. Varaždin, 1830). U početku ilirizma, kao jedan od posljednjih branilaca stare kajkavske književnosti, L. je izdao dva svoja najbolja djela: Adolf ili kakvi su ljudi (1833) i Petrica Kerempuh (1834). Adolf je socijalni roman; obraduje osnovna pitanja odgoja, a Petrica Kerempuh je prosvjetiteljska prerada njemačke pučke knjige o Tillu Eulenspiegelu iz doba reformacije. — L. je najizrazitiji predstavnik prosvjetiteljstva u kajkavaca; Petrica Kerempuh postao je najpopularnijom knjigom, te se u kajkavaca i danas čita. Adolf stoji na granici između prosvjetiteljstva i romantike. Prema tome L. završuje prosvjetiteljstvo, a nagovješćuje nove generacije romantičara. *B. V.*

LOVRO, splitski nadbiskup 1060 do 1099 (ili 1100). Na splitskom saboru za vlade Petra Kresimira (1060) bio je L. izabran za nadbiskupa, sa naročitim zadatkom, da provede zaključke sabora, koji su bili upereni protiv slovenskog bogoslužena i glagoljaškog svećenstva. L. je te zaključke sinoda zaista oštro provodio. Zbog toga je došlo do velike zabune i nemira u čitavom hrvatskom kraljevstvu, i narod se podijelio u dvije partije: latinašku ili reformašku, i narodnu. Narodni pokret zauzeo je naročito velike dimenzije poslije smrti kralja Petra Kresimira IV., i iznio je kao kralja vođu narodne stranke Slavca. Na čelu protivnika kralja Slavca bili su dalmatinski biskupi, a među njima i L. Poslije pada Slavčeva L. je obnovio mletačku vlast nad dalmatinskim gradovima (1076), a još iste godine sudjelovao je i u izboru Dmitra Zvonimira za hrvatskog kralja. 1074—1077 vodio je L. borbu protiv nastojanja dubrovačke biskupije, da se otcijepi od splitske mitropolije, ali bez uspjeha. L. je bio prvi savjetnik kralja Dmitra Zvonimira, a vršio je znatan utjecaj i na posljednjeg Trpimirovića, Stjepana II., i na prilike poslije smrti Stjepana II. U svemu je L. upravljao splitskom nadbiskupijom 40 godina.

M. P-g.

LOZANIĆ MILIVOJE DR., profesor univerziteta (24/4 1878, Beograd). Promoviran je 1906 za doktora na univerzitetu u Berlinu, na osnovu radnje Zur Kenntnis der Aminoaldehyde. Bio je dvije godine asistent na tehničkoj visokoj školi u Danzigu. 1908 postavljen je za docenta, a 1922 izabran je za profesora na univerzitetu u Beogradu. Za vrijeme rata bio je delegat srpske vlade u međunarodnoj komisiji za snabdijevanje u Londonu. Objavio je mnogo radova, specijalno iz područja organske kemije, na nje-

Digitized by Google

mačkom, francuskom i engleskom jeziku. Specijalno se bavi kondenzacijom aminoaldehida, kondenzacijom laktona sa aldehidima i ketonima i adicijom natrijevih metilenskih spojeva na nezasićene laktone. Priredio je treće izdanje Uputstva za kvalitativnu hemisku analizu S. M. Lozanića. *V. Nj.*

LOZANIĆ SIMA DR., profesor univerziteta (27/2 1847, Beograd). Studirao je u Beogradu, Zürich-u i Berlinu. Od 1872 bio je profesor kemije i kemijske tehnologije na velikoj školi, kasnije na univerzitetu u Beogradu. Neko je vrijeme bio poslanik u Londonu, a u nekoliko mahova ministar privrede. Radio je na mnogim poljima kemijske nauke, ali ponajviše na analitičkoj, organskoj, agrikulturnoj i elektrokemiji. U području analitičke kemije obavio je mnoge analize domaćih pitkih i mineralnih voda, uglja, ruda, meteorita, vina, šećerne repe i dr. Tom prilikom je otkrio tri nova minerala (avalit, milošin i aleksandrolit). U području organske kemije izradio je neke nove metode i neke nove preparate. U svojim elektrosintezama konstatirao je, u zajednici sa M. Jovičićem, da svjetlost kao i tiho električno ispražnjivanje mogu proizvesti određene kemijske promjene (sinteze), pa je tim putem dobio mnoge i vrlo složene stvari, od kojih neke nisu bile dotad poznate. U području agrikulturne kemije radio je, uglavnom, propagandistički, učeći naš svijet racionalnom obrađivanju zemlje. Njegovi su naučni radovi, članci, rasprave i slično, kojih ima preko stotinu, razasuti po mnogim domaćim i stranim (njemačkim, engleskim, francuskim, češkim i rumunjskim) časopisima. Osim toga napisao je čitav niz posebnih djela (Hemija sa gledišta modernih teorija, Uputstvo za izvođenje kvalitativnih hemiskih analiza, Hemiska tehnologija, Hemija za srednje škole i t. d.).

Literatura: Spomenica o pedesetgodišnjem radu prof. Sime Lozanića (1922). *V. Njegovan.*

LOZANSKI MIR (Lausanne). 1. Između Turske i Italije 8/10 1912. Njime je završen tripolitanski rat.

2. Između Turske s jedne, Engleske, Italije, Japana, Francuske, Grčke i Rumunjske s druge strane (24/7 1923). Specijalne konvencije o morskim tjesnacima i tračkoj granici potpisala je i Bugarska. Kraljevina SHS nije potpisala ovaj ugovor, stojeći na gledištu da su londonskim ugovorom od 30/5 1913 riješena teritorijalna pitanja između Srbije i Turske, i da poslije nisu među njima granice mijenjane. Tek je angorskim mirom od 28/10 1925, zaključen mir između kraljevine SHS i Turske, a ratificiran u Angori 31/12 1925, u Beogradu 1/1 1926. Jedinstveno povoljnim L. M. uspjela je Turska da povrati većinu gubitaka iz sevreskog ugovora od 1920. Dobila je ponovno Drinopolje i istočnu Traciju, održala politički i vojnički posjed Carigrada, morskih tjesnaca, M. Azije i Armenije; demilitarizirana zona morskih tjesnaca sužena je, ukinute su kapitulacije, otpuštena ratna odšteta. Izgubljena su arapska područja i ostrva u Sredozemnom moru.. *V-lj. P.*

LOZNICA, varoš u Srbiji (podrinska oblast). Ima 4.556 stanovnika. Leži na rijeci Štiri, pod Gučevom. Važno je tržište za hranu. U blizini je kupalište Koviljača. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, prvostepeni i sreski sud, poštu. *B. D.*

LOŽNICA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Savinje. Izvire između sela Silove i Ložnica, 3 km jugoistočno od brijega Kozela (581 m). Do Svetog Ilja pri Velenju L. teče prema sjeveru-sjeverozapadu, odatle do Polzele u velikim okukama i nepravilnom toku k jugu-jugozapadu, a dalje na istok-jugoistok. U Savinju L. utiče oko 1·5 km zapadno i uzvodno od Celja. Sa lijeve strane L. prima nekoliko pritoka, od kojih je najveći Pirešnica. Dužina L. toka je 24·2 km, a površina porječja 123·0 km^2. *P. V.*

LUBENIČARKE, dosta sitne ljetne kruške, mirisne, a na sunčanoj strani rumene kao meso lubenice. *I. R.*

LUBIANA DE, arhitekt. V. Petar iz Ljubljane.

LUBINSKI RUDOLF, arhitekt (31/10 1873). Visoku tehničku školu apsolvirao je u Karlsruhe. Poslije duže prakse u Njemačkoj vratio se u Zagreb (1907). Među ostalim, njegova je palača sveučilišne knjižnice u Zagrebu. *S. D.*

Digitized by Google

LUCENBAHER JANOŠ, kustos narodnog muzeja u Pešti (16/9 1796, Sob — 9/5 1871, Budimpešta). Bavio se historijskim i numizmatičkim studijama. Napisao je: A szerb zsupánok, királyok és czárok pénze (1843), gdje opisuje 43 komada jugoslovenskih novaca. 1857 publicirao je L., već pod madžarskim imenom Erdi, drugi rad o jugoslovenskim novcima: A Boszna és szerb régi Érmek, mnogo bolji i potpuniji je od prvoga. U njemu L. opisuje 76 srpskih i 17 bosanskih novaca.

B. S.

LUCERNA KAMILA (24/6 1868, Riva, Tirol). Svršila je preparandiju u Celovcu. U Hrvatsku je došla, kad joj je otac tamo premješten. Namještena je za učiteljicu u Gospiću, zatim je premještena na ženski licej u Zagrebu. Slušajući kao izvanredna slušačica sveučilišna predavanja (u Zagrebu) i stekavši potrebne kvalifikacije (u Beču), imenovana je za glavnu učiteljicu učiteljskih škola, a poslije toga za profesora. L. je pisala i njemački i hrvatski. Na njemačkom je jeziku izdala pjesme (Gedichte) i drame (Die kleine Schauspielerin), a na hrvatskom drame: Tko je kriv, Mala glumica, Na ruševinama, Jedinac. U kasnijim godinama ostavila je beletristiku i dala se na literarno-historijski i kritičarski rad. Napisala je mnoštvo rasprava na njemačkom i hrvatskom jeziku o našim i njemačkim problemima: Die südslavische Volksballade von Assan Agas Gattin (1905), Studienblätter zur kroatischen und serbischen Literatur, I, II (1909, 1911), Der morphologische Grundriss und die religiöse Entwicklungsidee des Goetheschen Dramas Iphigenie auf Tauris (1912) i t. d. Izdala je knjigu prijevoda: Aus südslavischen Dichtungen (1918).

A. B-c.

LUCIĆ HANIBAL, pjesnik (oko 1485, grad Hvar — 14/12 1553, Hvar). Njegova mladost pada u doba krvavog narodnog ustanka protiv hvarskog plemstva. L. je, bit će, pobjegao u Trogir i tu ostao, dok nisu Mlečani na Hvaru silom uspostavili mir. 1516 spominje se L. u javnoj službi kao sudac, a poslije toga i u drugim službama svoje općine. Sav svoj imetak ostavio je svome nezakonitom jedincu, Antoniju Luciću, koga je za života posinio. Antonije Lucić izdao je prvo izdanje očevih pjesničkih djela, sa natpisom Skladanja izvrsnih pisan razlicih počtovanoga gospodina Anibala Lucića, vlastelina hvarskoga (Mleci, 1556). U gradu Hvaru i danas stoji pjesnikova zimska palača, a na periferiji razvaljen njegov ljetnikovac sa perivojem.

U mladosti L. je pjevao ljubavne pjesme. Uzori njegovi bili su tadašnji ponajbolji talijanski petrarkisti: Pietro Bembo i Lodovico Ariosto. Ali L. je poznavao i dubrovačku poeziju, pa se ugledao i na svoga starijega savremenika Džora Držića. Od L. ljubavne lirike sačuvalo se dvadesetak pjesama sa natpisom Pisni ljuvene, među kojima se pjesma Jur ni jedna na svit vila, uopće smatra kao najljepša ljubavna pjesma naše stare poezije. — L. je iz Ovida preveo Heroidu Pariž Eleni, a napisao je više pjesničkih poslanica, od kojih je najznatnija u pohvalu grada Dubrovnika. U slavu Dubrovnika napisao je L. i najljepše svoje pjesničko djelo Robinju, dramu u tri »skazanja«, koja se događa u Dubrovniku.

L. se kao lirski pjesnik umjetničkim izražajem diže nad prosječnim pjesnicima savremene erotike. Dikcija mu je od njihove bogatija, istančanija, konciznija i bliža narodnoj. Robinja je jedna od najzanimljivijih pojava naše renesansne književnosti 16 vijeka. U njoj pjesnik veže duh savremene trubadurske lirike sa motivom iz narodne epike. Lica je uzeo iz narodne historije. Robinja spada među prve pokušaje drame svjetovnoromantičnoga sadržaja, ali nije imala većeg utjecaja u daljem razvoju naše književnosti.

Literatura: B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, I, 1913, 885.

B. Vodnik.

LUCIUS IVAN (hrvatski Lučić, talijanski Lucio), historik (septembar 1604, Trogir — 11/1 1679, Rim). Bio je iz odlične plemićke porodice. Obrazovao se prvo u Trogiru. Poslije je otišao u Rim, gdje je 1619 svršio humanističke nauke, a onda je otišao u Padovu, da uči pravo. Dobio je lovorvijenac doktora obiju prava. Oko 1625 vratio se L. u Trogir, pa je odmah počeo komunalne poslove, u kojima je, kao plemić i učen pravnik, mogao imati znatnog utjecaja. Bez sumnje je, da je L., već za vrijeme svojih studija u Rimu i Padovi, posvetio znatan dio vremena i učenju historijske discipline. Italija je imala u to doba

Digitized by Google

već čitav niz solidnih historika, koji su pošli novim putem historijskog istraživanja pa se L., u djelima Meursi-a, Emi-a, Donatti-a, Baroni-a, Rainaldi-a i Mascardi-a, mogao dovoljno obrazovati u novoj historijskoj metodi. Kod kuće su stajali pred njim Orbini, Luccari i Zavoreo, koji mu u tome pravcu nebi mogli poslužiti ni kao putokaz, ni kao valjani prethodnici, koje treba nastavljati.

L. se veoma rano odlučio da napiše historiju svoje domovine (1651). Već početna svoja djela počeo je L. pisati i izrađivati u sasvim novom pravcu, i načinom, koji je bio različit od prethodnika. U tome se poslu vidi ne samo rijetka pronicljivost i učenost, nego i akribija, kakvu mora da ima svaki moderni historik. L. je stao sabirati podatke svake vrste o historiji Dalmacije, koje je prije upotrebe kritički ocjenjivao. Obilazio je arhive, porodične i općinske, istraživao napise, promatrao arheološke ostatke, prepisivao listine, kronike, statute, a za taj veliki posao organizirao je i neke svoje prijatelje, među kojima se ističu: zadranin Sime Ljubavac, splićanin Jerko Cindrić i rabljanin Franjo de Dominis. Rafael Levaković pomagao je L. za izvjesnu historijsku građu iz arhiva posavske Hrvatske.

1654 ostavio je L. rodni grad, sa velikom historijskom građom, i otišao je u Rim, gdje je boravio, marljivo radeći, gotovo 25 godina. L. je živio u Rimu sve do svoje smrti. Od 1662 bio je on na čelu zavodu (gostinjcu) Sv. Jeronima i starao se oko njegovog napretka. Sahranjen je u crkvi Sv. Jeronima. L. je živio u Rimu u krugu svojih zemljaka Ivana T. Mrnavića, Rafaela Levakovića, Bartola Kašića, Petra Beneša, i učenog dubrovčanina St. Gradića, koji je 1669 postao upraviteljem vatikanske biblioteke, i koji mu je pri radu bio mnogo pri ruci. Radeći historiju svoje domovine, izdao je u Rimu 1657 znameniti trogirski spomenik Vita b. Johannis, episcopi Traguriensis, i biskupa Ivana, koji je trogirskom crkvom upravljao u vrijeme hrvatskih kraljeva Petra Kresimira, Slavca, Zvonimira, pa do dolaska arpadovaca na hrvatski prijesto.

U Rimu je L. proučio i svu literaturu, koja mu je mogla poslužiti pri izradi glavnog djela, u prvom redu stranu literaturu, koliko je ona dolazila u vezu s Hrvatskom i Dalmacijom, pa onda i sve strane izvore. Tako se, pored diplomatske i arheološke građe, iz Dalmacije, Hrvatske i Italije, u L. djelu nalaze i kritički upotrebljeni glavni bizantski, germansko-romanski, mletački i madžarski pisci. Prvobitni nacrt, izrađen u Trogiru, mogao je L. ne samo popuniti, nego korigirati i iz temelja proširiti. L. je dovršio svoje djelo De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex već 1661 (najkasnije 1662). Odlučio je da djelo štampa u Holandiji, kod glasovitih amsterdamskih štampara Ivana i Kornelija Blaca. Štampanje se neobično dugo otezalo, zbog velikih nevolja, prvo zbog kuge u Amsterdamu, a onda zbog holandsko-engleskog rata (1660—1667) i navala Ljudevita XIV. na Holandiju (1667—1668). Djelo je, na folio-formatu, prvi put ugledalo svijet u Amsterdamu 1666, ali ima izdanja, koja su bila plod trgovačke spekulacije, pa neka od njih kao da su u Frankfurtu štampana već 1666 (Francofurti 1666). J. Schwandtner izdao je L. djelo kao treću knjigu Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum, ceteres ac genuint u Beču 1748. Treće izdanje, u Beču 1758, štampano je kod Trstnera (za naučnu upotrebu vrijede samo amsterdamsko i Schwandtner-ovo), i nije za upotrebu.

L. djelo razdijeljeno je u 6 knjiga (libri), koje se dijele opet na poglavlja (capitula). Tekst se sastoji iz dviju kolona i svršava na 268 strani. Poslije dolaze štampani izvori s napisom: Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi cum notis Ioannis Lucii. Tu su izvori: 1. Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum; 2. Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta, a Marco Marulo Spalatensi patricio latinitate donata; 3. Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium; 4. Incipis historia edita per Olicham Madii de Barbezanis de Spalato de gestis Romanorum imperatorum et summorum potificum, pars secundae partis de anno domini MCCXC; 5. Incipis summa historiarum tabula A. Cutheis de gestis civium Spalatinorum; 6. Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae; 7. Obsidionis Iadrensis libri duo; 8. Memoriale Pauli de Paulo patritii Iadrensis; 9. Palladii Fusci Patavini De situ

Digitized by Google

ovae Illyrici; 10. Marii Maruli patritii Spalatensis in eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt.

L. djelo De regno preveli su na talijanski Klement Miošić i Cezar Pavišić, i štampano je u Trstu 1896, sa naslovom Storia del regno di Dalmazia e di Croazia.

L. je kasnije bilježio dodatke, dopune i ispravke za svoje djelo, te je to i štampao u Mlecima 1683, kao Ioannis Lucii inscriptiones dalmatica, notae ad memoriale Pauli de Paulo, notae ad Palladium Fuscum, addenda vel corrigenda in opere de regno Dalmatiae et Croatiae, variae lectiones chronici ungarici manuscripti cum editis.

Historiju svog rodnog grada izdao je L. 1673 u Mlecima, sa naslovom Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù. L. je smatrao ovo djelo kao dopunu svojoj dalmatinsko-hrvatskoj historiji. I ovdje je L. na visini najstrožih naučnih zahtjeva, i tu je, još i danas neobično važna, ne samo sabrana historijska građa, nego i svi detalji, koje L. prikazuje. L. je spremio i izdanje trogirskog statuta, a izdao ga je, poslije L. smrti, njegov prijatelj Jerolim Cippiko 1708 u Mlecima.

Vrijednost L. rada za domaću historiografiju ocijenio je F. Rački, jasno i potpuno, pa njegov sud o L. još i danas ima punu važnost: »...na polju domaće historiografije ide prvo mjesto našega Ivana Lučića. Djela njegova uma i truda ni poslije dvjesta godina ne izgubiše trajne vrijednosti. Tko se god iole ozbiljno i danas bavi ispitivanjem narodne prošlosti, ne može obići historijskih radnja Lučićevih; pa ako ne iz drugih uzroka, a to poradi ogromne i velikom pažnjom u njih nagomilane arhivalne građe, koja se jedan dijel samo tim trudom potomstvu sačuva. L. je u strogom riječi znamenovanju pravi, obziran i pažljiv historiograf, koji je uz dva skoro stoljeća ostao bez premca, i na kojega istraživanjih i mi još danas svoja prisnivamo«.

Literatura: F. Rački, Povjestnik Ivan Lučić, Trogiranin (Rad, 49); I. Kukuljević, Izvorna pisma Ivana Lučića (Arkiv za Jugoslovensku Povijest, IV); I. Črnčić, Paoporuka Ivana Lučića Trogiranina od g. 1679 (Starine, 26); B. Poparić, Pisma Ivana Lučića Trogiranina (Starine, 31, 32); Brunelli, Giovanni Lucio (Rivista dalmatica, Zadar, 1899, 1900, 1904); F. Šišić, Enchiridion, 51—50.

V. Novak.

LUČA, književni list. Izlazio je na Cetinju 1895—1899, kao organ društva Gorski Vijenac. U početku ga je uređivao odbor, a kasnije Lazar Petrović. L. je bio jedan od boljih pokrajinskih listova. *U. Dž.*

LUČIĆ (BOGOSLAVIĆ) JERONIM, bosanski franjevac, drivaštanski biskup i upravitelj bosanske biskupije (oko 1575, Vareš — 15/1 1643, Kr. Sutjeska). Više nauke svršio je u Italiji. Istakao se svojim radom, tako da su ga oci franjevačke bosanske redodržave 1633 preporučili Sv. Stolici za upravitelja bosanske biskupije. Ovoj preporuci priključila se i molba naroda, ne samo iz Bosne, nego i iz Slavonije. Sv. Stolica ponovno ga je 3/3 1636 imenovala drivaštanskim biskupom i upraviteljem bosanske biskupije. Bosanskom biskupijom je L. upravljao do 1640. Posljednje dane je proveo u Kr. Sutjesci. Još prije nego što je postao biskup, napisao je L. više propovijedi, nesačuvanih.

Literatura: Matković, Franjevački Glasnik, 1895. *J. J.*

LUDBREG, trgovište u Hrvatskoj, oblast Zagreb, na lijevoj strani potoka Bednje, koja ondje (46° 15′ sjev. šir.) izlazi iz svoje gorske doline između Topličke i Kalničke Gore u Podravinu. Raskršće je druma Varaždin—L.—Koprivnica (željeznička stanica 20 km) i ceste, koja spomenutom dolinom, pa preko prevale Pake (361 m), vodi u Križevce; k sjeveru vodi cesta (4 km) u Sv. Đurađ Ludbreški (1.659 stanovnika), a nuz Bednju na Dravu cesta u Legrad. — L. je privredno središte svoje ratarske i stočarske okoline. Ima 1.065 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, židovski rabinat, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, ambulatorij za trachom, mlin na čigre, sredotočnu pecaru žeste, ludbrežansku tvornicu crijepa i glinene robe, dvije štedionice. — U rimsko je doba kod L. bilo naselje (fragmenat velikoga spomenika od bronze u Zagrebu). Ad populos i Mutatio Populis, odgovara L., smještajem, a možda i imenom. 1333 spominje se u L. crkva Sv. Trojstva, a na koncu srednjega vijeka i na po-

Digitized by Google

četku 16 vijeka grad, kome nema više traga. *J. M-n.*

LUG-POLJE (JAZ), malo krasko polje na otoku Krku, sjeverozapadno od mjesta Vrbnika. Polje je na sjeveroistoku obrubljeno vijencem planinice Čelo 197 m, a na jugozapadu bregovima: Kršovan 250 m, kota 187 m i Krazin 164 m. L. P. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 4·7 km, a široko oko 0·4 m. Leži na apsolutnoj visini od 92 do 120 m, a površina mu je 1·3 km². Pri kišnoj periodi protiče kroz L. P. u pravcu jugoistoka potok Vretenica, koji se na donjem toku račva i ponire kroz dva ponora. Jedan je od njih toliko zatrpan, da ne može progutati svu vodu, nego na površini oko 0·5 km² nastane poplava, koja obično traje oko dvije nedjelje. Cijelo L. P. pokriveno je muljem i nije naseljeno.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (I. Teil, Abh. d. k. k. Geogr. Gesellschaft, V, 1903/04). *P. V.*

LUGOMERSKI LAZAR, glumac (1842, Zemun — 1886, Beograd). L. je prvi put stupio na pozornicu u Osijeku 1868. Čim se osnovalo stalno narodno pozorište u Beogradu, stavio mu se L. na raspolaganje. Ubrzo je izašao iz njega, i boravio je u trupama Peleševa pozorišta, Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, pa se ponovno vratio u Beograd, gdje je ostao u pozorištu sve do smrti. Glavne su mu uloge: (Cromwel, Montroz), Kromvel, (Sirotinjski advokat), Jago (Otelo), Don Bartolo (Seviljski brijač), Toša (Radnička pobuna), Roko (Ubojica), Klod Frelo (Zvonar bogorodičine crkve). *R. O.*

LUGOMIR, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Morave. L. izvire na istočnoj strani Gledićkih Planina, pod Tikvom 901 m i Gomilom 780 m, kao Županjevačka Reka, koja u gornjem toku uglavnom teče na istok, a od Brajinovca skrene prema sjeveru-sjeveroistoku. Kod sela Dragoševca nastaje sutok desne sastavnice, Županjevačke, i lijeve, Dulenske Reke, odakle počinje tok L. On teče prema sjeverusjeveroistoku i utiče u Moravu oko 3 km sjeveroistočno od Ribara, odnosno 7 km sjeveroistočno od Jagodine. Dužina toka L. je 57·0 km, a površina porječja 439·5 km². *P. V.*

LUGOVI, predjel u južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, u južnom dijelu Kosova Polja, oko razvoda između Sitnice, Nerodimke i Binačke Morave. To je valovita ravnica više Paun-Polja i brežuljasto zemljište na južnim padinama šumovite i niske planine Žegovca. Sada je skoro samo iskrčeno i obrađeno zemljište ili pod pašnjacima, sa gdjekojim hrastovim šumarkom. L. su predjelno ime ovog dijela prostranog Kosova Polja još iz srednjeg vijeka. Samo ime pokazuje na karakterističnu šumsku formaciju lugova. *V. R.*

LUJZINSKA CESTA u Hrvatskoj prolazi sjevernim krajem primorsko-krajiške oblasti i veže hrvatsko Primorje s Pokupljem. Polazi od Sušaka, a završuje se u Karlovcu. 132 km je duga, a 8 m široka. Isprva se vije nad kanjonskim koritom Rječine, ispod Trsat-grada probija klisuru Banska vrata (tako prozvana na uspomenu Jelačića bana), a ispred Kamenjaka presijeca istočni kraj Grobničkoga Polja (330 m). Obišavši sjevernu stranu Kamenjaka (833 m) već se nalazi u visini od 718 m. Malo zatim, iza Gornjega Jelenja, dohvaća svoju najvišu točku, 929 m visine. Dalje prolazi krasnim krajevima Gorskoga Kotara i dotiče mjesta Mrzlu Vodicu, Lokve, Delnice, Skrad, Severin na Kupi—Karlovac. L. C. je jedna od najljepših cesta u našoj kraljevini. Ime je dobila po austrijskoj princesi Mariji Lujzi, ženi francuskoga cara Napoleona. Sagradio ju je 1803—1809 general Filip Vukasović »s pomoću novaca i Primoraca«. *J. M-n.*

LUKA, morsko kupalište na otoku Šipanu. *L. N.*

LUKAREVIĆ FRANO (Luccari), pjesnik (oko 1530 — poslije 1592, Dubrovnik). Bio je iz vlasteoske kuće i neko je vrijeme učio u Firenzi, dok je tamo bio i Dinko Ranjina, sa kojim je bio dobar prijatelj. U Firenzi je i propjevao, i to na talijanskom jeziku, ali se njegove talijanske pjesme nisu sačuvale. Vrativši se u domovinu, bavio se našom poezijom, ali od njegovih originalnih pjesama sačuvalo se samo nekoliko prigodnica. Izgubio se i njegov prijevod gotovo cijeloga psaltira, a sačuvan je Vjerni pastijer, prijevod lijepe Guarani-eve pastirske igre Il pastor fido, i tragedija Atamante, koja je također pri-

Digitized by Google

jevod jednog slabog talijanskog komada iz istoga vremena.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 10. *M. R.*

LUKAREVIĆ IVAN (Luccari), isusovac i preko 30 godina učitelj retorike, naposljetku u Rimskom Kolegiju (1621, Dubrovnik — 2/3 1709, Rim). Njegovi su učenici bili potonji papa Klement XI. i kardinal Ivan Tolomej. Bio je okretan sastavljač različitih latinskih prigodnih pjesama, kakvih je nekoliko i štampao. Izdao je i dramu Stanislaus Kostka, drama sacrum (1709), i nekoliko latinskih govora povodom smrti nekih kardinala i školskih drugova. U biblioteci isusovačkog Collegio Romano ima u rukopisu veliki broj njegovih latinskih pjesama i govora, i spis Liber de arte rhetorica divisus in partes tres, danas male vrijednosti. Od L. pjesama, bar po natpisu, zanimljiva je Mariae Stuartae Schotorum reginae carcer et mors. *Đ. K.*

LUKAREVIĆ JAKOB (Luccari), historičar (1551 — 1615, Dubrovnik). Bio je vlastelin i rano je začeo misao, da napiše historiju svog rodnog grada, te je u tu svrhu proputovao Tursku i Italiju, a posjetio je i španjolski otok Mallorcu i Tunis u Africi, tragajući i po arhivima. Plod toga rada bilo je njegovo djelo Copioso ristretto degli annali di Ragusa (Obilan izvod dubrovačkih anala), koje je izašlo u Mlecima 1605. To nije sintetičko djelo, već je L. za starije vrijeme, do potkraj 15 vijeka, upotrijebio ponajviše bezimene dubrovačke anale, dok je za 16 vijek pokupio kojekuda svakojakih vijesti i o samom Dubrovniku i o susjednim zemljama. *M. R.*

LUKAS FILIP, profesor ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu (29/4 1871, Kaštel Stari). U Zadru je svršio teologiju, a univerzitet (geografiju i historiju) u Grazu i Beču. Bio je nastavnik na različitim zavodima, a od 1911 je na trgovačkoj akademiji u Zagrebu. Od osnivanja visoke škole za trgovinu i promet u Zagrebu, profesor je iz ekonomske geografije. Saradivao je u stručnim i političkim časopisima. Djela su mu: Gospodarska geografija, Ekonomska geografija (u 2 sv.), Geografija Jugoslavije. *S. D.*

LUKAVAC, rijeka u Bosni, desni pritok Save. Izvire na sjeveroistočnoj strani Majevice Planine, ispod kote 760 m i Gavranića 721 m. Na gornjem toku teče, uglavnom, prema sjeverusjeverozapadu, između Velikog Sela i Brdnika skrene u pravac istoka, a od varošice Čelića počne teći na sjeveroistok. Kod Novog, nedaleko od ušća, skrene na sjeverozapad i utiče u Savu oko 6 km nizvodno i istočnosjeveroistočno od varošice Novog Brezovog Polja (na Savi). Na gornjem toku L. se zove i Gnjica. L. prima nekoliko pritoka, od kojih je najveći Bijela. Dužina L. toka je 53·9 km, a površina porječja 454·9 km². *P. V.*

LUKAVAČKO POLJE, malo krasko polje u Hercegovini, južno-jugoistočno od Nevesinjskog Polja, a sjeveroistočno od Dabarskog, oko 22 km jugoistočno od Nevesinja. L. P. leži između planina: Javornice (1.177 m) i kote 1.132 m na sjeveroistoku, Suljeva Vrha (1.037 m) na jugoistoku, Tamindrine Gradine (1.005 m i 1.072 m) na jugozapadu, a Volnjaka (1.091 m) i kote 1.028 m na sjeverozapadu. Polje se pruža od sjeverozapada k jugoistoku. Leži na apsolutnoj visini od 855—880 m i zauzima površinu od 3·44 km². Kroz L. P. protiče više potoka: Suvajević, čije je vrelo na sjeverozapadnom kraju polja, zatim Lukavac i Hercegovac. Svi oni poniru u ponorima, od kojih je najglavniji pod Osojem, tik na jugozapadnom obodu polja. Zbog usijecanja potoka, dno polja je neravno, a povodnji nastaju u njegovim najnižim dijelovima. Na obodu L. P. ima tri naselja, ali su sva tri mala. To su Donji i Gornji Kukavac, sa po 234 i 244 stanovnika, i Jugovići. *P. V.*

LUKAVEC. V. Velika Gorica.

LUKAVICA. 1. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Nišave. Izvorište L. je u Bugarskoj, odakle teče prema sjeverozapadu kao Gaberska Reka. Od sastava sa Crnom Rekom, više koga ulazi u našu državu, teče pod imenom L. Na daljem toku L. teče k sjeveru, a od Slivnice k sjeverozapadu. U Nišavu utiče oko 2 km nizvodno i zapadno od Caribroda. Kroz našu državu L. teče na dužini od 14·7 km, i sa svojim pritocima zauzima površinu od 114·6 km².

Digitized by Google

2. Rijeka u Bosni, desni pritok Bosne. Izvire iz nekoliko potoka, na zapadnoj strani Studenice 639 m, sjevernoj strani Visa 694 m i Malešića 593 m. U okukama i vrlo nepravilnom toku, L. teče prema zapadu, dalje k sjeverozapadu i ponovno k zapadu. Ušće L. u Bosnu je oko 2·5 km nizvodno od sela Bušljetića, odnosno 7 km sjeverno-sjeverozapadno od Doboja. Dužina L. toka je 26·9 km, a površina porječja 141·1 km².

3. Rijeka u Makedoniji, lijevi pritok Renike. Izvorište L. je na jugoistočnoj podgorini Koprivnika, odakle teče prema jugoistoku. Oko 3 km nizvodno od Šapteja L. počne teći na jug, a od nekoliko kilometara više ušća na jugozapad. U Reniku L. utiče jugoistočno od Đakovice, preko puta sela Moglice. Dužina toka je 21·8 km, a površina porječja 71·6 km².

P. Vujević.

4. V. Peštan.

LUKIĆ ANDRIJA, glumac (1852, Vršac — 11/3 1914, Vršac). Kao odličnog učenika osnovne škole uzeo je L. vladika, kasnije patrijarh, Prokopije Ivačković za svoga pitomca. U Aradu je L. svršio dva razreda madžarske gimnazije, a zatim u Vršcu nižu realku. 1867 gostovalo je u Aradu Srpsko pozorišno društvo, pod upravom J. Đorđevića. Ovo je društvo toliko utjecalo na L., da je 1870 i sam počeo glumiti. To je bilo u putničkom društvu Laze Popovića. Od 1872 L. je bio redovni član Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. 1898 proslavio je 25 godina svoga glumačkoga rada. Glavne L. uloge su: Petko pomoćnik (Podvala), Maksimilijan Mor (Razbojnici), Car Lazar (Subotićev Miloš Obilić), Živko (Ciganin), Lacko (Stari baka i njegov sin husar), Stevan Dečanski (Smrt Stevana Dečanskog), Žak Rancau (Braća Rancau), Don Manuel (Galeoto), Dejan (Balkanska carica), Klaudije (Hamlet), Boris Godunov (Lažni car Dimitrije), Marinko (Đido), Šokčević (Šokica). *R. O.*

LUKIĆ LUKA (4/7 1875, Varoš, kod Slavonskog Broda). Učitelj je pučke škole u Klakaru (kotar Sl. Brod). Sabire etnografsku i folklorističku građu, naročito iz svoga rodnoga kraja. Saradnik je Zbornika za narodni život i običaje i muzičkog časopisa Sv. Cecilija u Zagrebu, u kojima je publicirao glavne svoje radove. *V. T.*

LUKIĆ ŽIVOJIN, kipar (29/1 1883, Beograd). Svršio je nižu gimnaziju i umjetničko-zanatsku školu u Beogradu, zatim je studirao (od 1909) u Moskvi. U Svjetskom Ratu je sudjelovao do kraja, a od 1918 ostao je na studijama u Italiji četiri godine. Tu se usavršavao naročito u minijaturnoj skulpturi. Izlagao je dosad u Moskvi 1912 i 1913, u Rimu 1918, 1920 i 1921, u Dubrovniku 1922, u Beogradu 1924 i u Parizu 1925. Njegovi su radovi većinom portreti u minijaturi, kameje, medalje i plakete; radio je i biste i nadgrobne spomenike, a radio je i na dekorativnom kiparstvu, kao u kinematografu Volturno u Rimu, na zgradi više ženske škole u Moskvi, stropove restaurana Rinasente u Rimu, Timpanon histološkog instituta u Beogradu, kameni reljef Sv. Đorđa na Njegoševoj kapeli na Lovćenu, a njegov će rad biti i grupe Trgovina i figura Historija na novoj skupštinskoj zgradi u Beogradu. *V. R.*

LUKINIĆ EDO DR., političar (11/11 1870, Karlovac). Učio je gimnaziju u Karlovcu, a pravo u Zagrebu. Svršivši pravo stupio je u državnu sudsku službu, iz koje je uskoro istupio, i posvetio se advokaturi (1898). 1906 izabran je za poslanika, kao član hrvatsko-srpske koalicije, u hrvatski sabor, i ostao je poslanikom do sloma Austro-ugarske monarhije. Za cijelo to vrijeme bio je delegat hrvatskog sabora u Pešti. 1910 izabrao ga je hrvatski sabor za potpredsjednika. Poslije ujedinjenja došao je L. u prvo ministarstvo (Protićevo) kao ministar pošta i telegrafa, u kome je ostao do februara 1920. U oktobru 1922 izabran je L. za predsjednika narodne skupštine i vršio je tu dužnost do izvršenih martovskih izbora 1923. 1925 postao je ministar pravde u izbornom kabinetu N. Pašića. L. je objavio mnogo političkih članaka u raznim novinama.

M. P-g.

LUKMAN FRAN, doktor bogoslovije i filozofije, profesor univerziteta u Ljubljani (24/11 1880, kod Sv. Jurja, pod Taborom, više Celja). Gimnaziju je svršio u Mariboru, a univerzitetske studije u Rimu, kao pitomac u zavodu Germano-Hungaricum. Svećenik je postao 29/10 1905. Bio je profesor moralnog bogoslovlja na bogoslovnoj školi u Mariboru, od 1920 je profesor historijske dogmatike na teološkom fakultetu ljubljanskog univerziteta.

Digitized by Google

U Mariboru je uređivao naučno-bogoslovni list Voditelj v bogoslovnih vedah, u Ljubljani Bogoslovni Vestnik i Čas. Objavio je više članaka iz historijske dogmatike. Saradnik je slovenačkog Biografskog Rečnika.

F. K.

LUKNO je značilo kod svih slovenskih naroda neku manju mjeru za žito, odnosno prirodne proizvode uopće. Sada L. znači, naročito u Hrvatskoj i Slavoniji, skup svih onih davanja, što ih primaju katolički dušobrižnici od svojih župljana, a koji mogu biti ili u prirodi ili gotov novac ili težačke radnje. I od strane svećenstva i od strane obvezanika traži se energično reforma ove zastarjele uredbe.

Literatura: D. Lanović, Lukno u Hrvatskoj (1914). *M. K.*

LUKOČ, rijeka u Hercegovini, lijevi pritok Trebižata. Izvire na jugozapadnoj strani planine Ozrena 588 m i, kao Lukavac potok, teče prema jugoistoku. Od vrela Radonje, Ploče i Stube, oko sela Čitluka, počne L. u nepravilnom toku i okukama teći k jugu-jugozapadu, i utiče u Trebižat oko 1 km istočno od Barišća Glavareva, odnosno 4·2 km sjeverozapadno od sela Trebižata. Dužina L. toka je 23·6 km, a površina porječja 448·4 km². *P. V.*

LUKOVO, u okrugu topličkom, 100 m visine, izvor alkalno-zemnoalkalno kisele vode, 53 C. *L. N.*

LUKOVSKA REKA, rijeka u Srbiji, desni pritok Toplice. Desna sastavnica L. R. je Trebinjska Reka, koja izvire na sjevernoj padini Kopaonika, pod Govedim Brdom i ispod karaule Tupanar (kota 1.422 m), a lijeva glavnija sastavnica je Štavska Reka. Njeno je izvorište također na sjevernoj strani Kopaonika, ispod Pilatovice 1.705 m i Rapajlovca 1.469 m. Od izvorišta do sela Štava, Štavska Reka teče prema sjeveru, odatle uglavnom na istok, a od sastava sa Trebinjskom Rekom počne, kao L. R., teći prema sjeveru, probijajući se mjestimice kroz klisuru. U Toplicu L. R. utiče, preko puta zaseoka Merćeza. Dužina toka, od izvorišta Štavske Reke do ušća, je 23·5 km, a površina porječja 118·8 km². *P. V.*

LUKŠIĆ. V. Kaštel Lukšić.

LULA. U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji upotrebljavaju se u narodu, pored kupovnih, i domaće L., seljački produkti. One su ili od pečene zemlje, ili od drveta, i imaju uz samu L. napose kamiš i zarog (findiš). I oni su često kupovni. Osim toga, seljaci sami ponegdje prave i čitave L. od jednoga komada drveta. Ima i naročitih narodnih lulara, koji prave drvene L. i ukrašuju ih. One su od žilava drveta, izdubljene malim dlijetima i nožićima, okovane su čekićima, na malom nakovnju, redovno »potkovom« (na hrptu L.), »zakovom« (oko rubova) i priklopcem od mjedenog ili bakrenog lima. Ornamentalni ukrasi mogu biti i od metalne žice, uložene u brazdama, izvrtanim u drvetu pomoću »izvrtaljka« (Lika). Svi metalni dijelovi gdje što su i od olova saliveni (Slavonija). *M. G.*

LUMBARDA, selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, srez i općina Korčula, u jugoistočnom primorju otoka Korčule, od grada Korčule, odakle vodi i dobar put, jedan sat ladom. Ima 1.349 stanovnika, rimokatoličku župu i osnovnu školu. Kuće (242) su raštrkane. Pojedine rpe zovu se: Glavice, Kosovo, Postrana, Žabnjak, Javić. Stanovnici se poglavito bave ribarstvom, vinogradarstvom i kamenarstvom. L. ima prekrasan žal za kupanje. — U L., u razvalinama crkvice Sv. Ivana, na groblju Koludrtu, nađeni su komadi važnoga natpisa, koji govori o utemeljivanju grčke naseobine na Korčuli. Sudeći po karakteru slova, spomenik potiče iz 4 vijeka prije K., te je, prema tome, najstariji poznati pisani spomenik u Dalmaciji i čitavoj našoj kraljevini.

Literatura: J. Brunschmid, Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog Društva (N. s., III, 248; V, 19; VIII, 96).

J. M-n.

LUNAČEK VALDEMAR DR. (26/10 1893). Studirao je pravni fakultet u Zagrebu i Grazu. Od 1/4 1919 do danas činovnik je trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu (tajnik), a od 1921 i honorarni docent političke ekonomije u ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu. L. je napisao mnogo različitih članaka ekonomske i financijske prirode u privrednim časopisima i novinama. Osim ekonomskih stvari, pisao je i neke druge. U Obzoru je objavio 1918 prijevod Stojana Novakovića Les problèmes Serbes iz Jagićevog Arhiva.

S. D.

Digitized by Google

LUNAČEK VLADIMIR (23/1 1873, Vinkovci). Svršio je osnovnu školu u Zagrebu, a gimnaziju u Zagrebu i u Vinkovcima. Učio je medicinu u Pragu i u Beču, a svršio pravne nauke u Zagrebu. Bio je neko vrijeme privatni učitelj, zatim novinar (Agramer Zeitung, Dnevni List, Obzor, kome je mnogo godina i odgovorni urednik). — U književnosti radio je L. nešto kao beletrist, zatim kao urednik (Ilustrovani Obzor, Vienac Obzorove serije). No najpoznatiji je i najzaslužniji L. kao kritičar. Njegove su novele: Moj prijatelj Ivo (Karlovačko Svijetlo), Renesansa (Karlovačko Novo Svijetlo). Posebno su mu izdane drame: Četiri aktovke (1910), Ilirci (1912). — Kao kritičar L. je jedan od najustrajnijih hrvatskih kritičara; on obuhvata u svome radu književnost i umjetnost i nauku i kazalište. Mnogobrojne njegove kritike izašle su u Savremeniku, Obzoru i t. d.; u njima je on, sistematskiji nego iko drugi, pratio sve važnije pojave kulturnog i opće duhovnog našeg života. Pripadajući generaciji hrvatskih mladih, L. je i u zrelim svojim godinama sačuvao borbenost prema birokratiziranju nauke i umjetnosti sa strane njihovih službenih reprezentanata. L. zauzima konzekventno antiprofesorski stav. Za razliku od velikog dijela hrvatskih novinara i novinarskih kritičara, L. pokazuje opsežno opće obrazovanje, kao i interes za naučnu produkciju, izričući sa dosta kompetencije sud i na tome području. Uza sav impresionistički i feljtonistički karakter, njegove kritike pokazuju jednu liniju. L. ima smjelost nastupa i moralnu hrabrost, da kaže svoje mišljenje i onda, kad se ono protivi ustaljenim pogledima većine. Oštar, katkad zajedljiv, čak i žučan, L. imade sposobnost, da opaža činjenice i pojave, koje izmiču pogledu drugih ljudi, i da nalazi gledišta, na koja drugi nisu došli. Ta sposobnost za opažanje pojedinosti jača je od njegovih konstruktivnih težnja, te on, i pored velikog broja članaka, nije dao radove, koji zahtijevaju dugogodišnji rad i brižljivu kompoziciju. — Feljtonski karakter imaju i njegove drame, a i oni opsežniji kritički sastavci, u kojima je htio dati sintetičku sliku predmeta i ljudi, o kojima je govorio. Takvi su njegovi opsežniji kritički sastavci: o Matošu (2 izd. Umornih priča), Domjaniću (Izabrane pjesme). Vidriću, Robertu Frangešu i Beli Čikošu (Iz mape njihovih radova), Đalskome (Obzor, 1925), Mažuraniću (Kritika, 1923) i dr. *A. Barac.*

LUNJEVAČA, planina u Bosni, sjeveroistočno od srednjeg toka rijeke Unca, jugozapadno od planine Klekovače, oko 12 km istočno od varošice Drvara. L. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku i u tom su pravcu najviši visovi: Struge 1.145 m, Koritnjača 1.488 m, Lunjevača 1.561 m, Tisovi Vrh ili Samar 1.706 m, Velika Lunjevača 1.634 m. Jugozapadno od ovog vijenca, i uporedo s njim, pruža se drugi vijenac, odijeljen od prvog dolinom jednog malog potočića. Na njemu su najveći visovi: Oklinak 1.343 m, Debelo Brdo 1.401 m, Vrščić 1.291 m, Laušovac 1.151 m. Veći dio L. je pod vegetacijom. *P. V.*

LUNJEVICA (MILIĆEVIĆ) NIKOLA (1767, Lunjevica, rudnički okrug — 11/5 1842, Lunjevica). Bogat trgovac stokom, koji je oženio kneza Miloša i pomagao novčano i njega i ostale ustanike 1804—1815. Obnovio je manastir Vujan. Njegova je unuka Draga Lunjevica, kasnija srpska kraljica, žena Aleksandra I. Obrenovića. *V. Ć.*

LUPOGLAV, planina u Crnoj Gori, zapadno od srednjeg toka rijeke Zete, sjeverozapadno od planine Velikog Garača, oko 13·5 km sjeverozapadno od Danilov-Grada. L. se diže sa vapnenačke visoravni, pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, a visok je preko 1.400 m. Zbog vapnenačkog sastava na L. nema vegetacije. *P. V.*

LUPOGLAVSKO JEZERO, malo krasko jezero u Bosni, 1 km jugozapadno od planine Lupoglava (1.448 m), odnosno 0·8 km istočno od sela Kukavica, a oko 6·5 km južno-jugoistočno od grada Kupresa. L. J. leži u crnkastom, vrlo poroznom vapnencu, na apsolutnoj visini oko 1.250 m, ovalnog je oblika i ima oko 250 m u priječniku. Voda L. J. je zelene boje, a zemljište oko njega je pod malim i plitkim, većinom aluvijalnim, vrtačama. *P. V.*

LUSCHAN FELIX DR., profesor univerziteta u Berlinu, jedan od najvećih antropologa svoga vremena (11/8 1854, Holabrunn, kod Beča — 7/2

Digitized by Google

1924, Berlin). L. je razumijevao naš jezik i bio je bez sumnje jugoslovenskog podrijetla. Dolazio je svake godine u ljetno doba u Millstadt, u Koruškoj, a u blizini Beljaka (Villach) poduzimao je već u mladim godinama prehistorijsko-arheološka iskopavanja. Za vrijeme okupacije Bosne (1878) bio je mobiliziran kao austrijski podanik i ostao je tamo do 1879. Kod Tuzle i Ravne Trešnje otkopao je tom prilikom nekropole iz 14 vijeka, te je ponio osteološke ostatke kao i pridodate rukotvorine u Beč. Glavna su mu djela: Eine Begräbnisstätte aus der Bronzezeit bei Villach (Mitt. d. Anthropol. Gesellschaft, 1872), Die Höhlen bei Villach (Mitt. d. Anthrop. G., II, 1872), Über altbosnische Gräber (Mitt. d. Anthrop. G., 1881), Über die menschlichen Schädel aus den Laibacher Pfahlbauten (Mitt. d. Anthrop. G., 1881), Über die Geschichte d. slavischen Literaturen (Mitt. d. Anthrop. G., 1882), Rassen und Völker (1920).

N. Ž.

LUSITANUS AMATUS, literarni naziv Sefarda portugalskog, liječnika i stručnog pisca Ivana Roderika (1511, Castel Bianco, kod Coimbre, Portugal — 1561, Solun). Bio je drug i vršnjak Didaka Pira (Jakov Flavije Eboranin). Ljeti 1556 došao je u Dubrovnik, gdje je ostao dvije godine i liječio Didaka od bolesti, koju je dobio još u Carigradu. U spisu Curationum medicinalium centuriae septem (1560, i češće iza toga) nabrajaju se neke dubrovačke bolesti, i kako ih treba liječiti. L. je bio izvrstan liječnik, poznavao je dobro tadašnju teoriju i praksu medicinsku, bio je na glasu kao oštrouman dijagnostik, iskusan terapeut i kirurg.

Đ. K.

LUŠCI-POLJE, krasko polje u Bosni, oko 17·5 km zapadno-sjeverozapadno od mjesta Sanskog Mosta, sa svih strana opkoljeno planinama. Na jugozapadu je visoravan Grmeč (Predojevića Glava 692 m, Kurdelj 924 m, Miljevača 931 m, Bobija 1.049 m, Opaljenik 872 m), na jugoistoku: Metla 743 m, na sjeveroistoku: Gradina (Ruda Brdo 777 m, Pisina Bukva 731 m, Jovičino Brdo 623 m), Lisinac 815 m i Voloder 712 m, a na sjeveru se diže Vitoroga do 617 m. Obod L. P. sastavljen je od mezozojskih vapnenaca, zatvoreno-plavih do crno-plavih škriljevastih vapnenaca, i od dolomita. Polje se uglavnom pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, dužinom od 12 km, širinom do 3 km. Leži na apsolutnoj visini od 375 do 410 m, i zauzima površinu od 13 km². Dno L. P. je uopće ravno, ali izbušeno mnogobrojnim vrtačama, naročito duž jaruga pri zapadnom obodu polja. Osim toga, L. P. je nagnuto u četiri pravca. Na sjevernom dijelu, koji se po tamošnjem selu zove i Miljevačko Polje, nagnuto je prema jugu, na srednjem dijelu k jugoistoku, još južnije k istoku, a u najjužnijem dijelu prema zapadu. Toga radi i potoci teku u raznim pravcima. Na sjeveru Velika Voda ili Ponor Potok teče prema jugu, kroz sredinu polja, i gubi se sjeverno od zaseoka Čatrnje. Južno od Lisinca potok Mlječika teče k jugoistoku i uliva se u Jezernicu, koja dalje na jugu izvire na sjeveroistočnoj supodini Bobije iz vrela Oko, i teče na istok, dok Lanovac Potok, u južnom dijelu, izvire na sjeveroistočnom obodu L. P. 2 km jugozapadno od Pisine Bukve i pokraj kuća Medića teče na jugozapad. Svi ovi potoci poniru u ponorima. Za vrijeme kišne periode, u kasnoj jeseni i proljeću, ponori nisu u stanju da svu vodu gutaju, te na većem dijelu polja nastane povodanj. Na krajevima polja ima puno nepresušivih i periodskih izvora, od kojih su najglavniji: Bušljenica, Bojana, Oko, Podbrdnjača, Miljevci, Brzeća, Prošića Točak i Lanovac. Sva naselja u L. P. nalaze se po obodu. Najveće je Lušci-Palanka sa 1.397 stanovnika, po kome je polje nazvano, zatim Tukbobija sa 1.140 stanovnika. Jelašinovci sa 950 stanovnika i Miljevci sa 687 stanovnika. Sjeverozapadnim krajem polja prolazi drum Bosanska Krupa—Lušci-Palanka—Sanski Most, a jugozapadnim, kolski i pješački put Lušci-Palanka—Tukbobija—Jelašinovci i Vojnikovići.

Literatura: F. Katzer, Die Hydrographie des Lušci-Polje in Westbosnien (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921).

P. Vujević.

LUŠTICA, općina u zetskoj oblasti, srezu bokokotorskom. Prostire se zapadnim dijelom poluotoka Miholjskoga Zbora između 42° 22′—42° 26′ sjev. šir. i 18° 33′—18° 38′ ist. duž. Zaprema 38·39 km² sa 908 stanovnika u 8 sela. Najveće selo, Radovanić, ima 185 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pra-

Digitized by Google

voslavnu parohiju i osnovnu školu. Radovanić je nasred poluotoka, a kupalište i luka Rose su na sjeverozapadnoj obali, nasuprot Herceg Novome. Luštičkoj općini pripada i tvrđava Mamula na školju Rondoni kod ulaza u Boku. Pod imenom L. kadšto se razumijeva cijeli poluotok Miholjski Zbor, dakle luštička i krtolska općina zajedno. — L. se spominje već u 13 vijeku, kad ju je kralj Radoslav sa nekim drugim mjestima (Krtole, Župa, Prevlaka), darovao Kotoranima.

J. M-n.

LUTERANSKA CRKVA. V. Protestantska crkva.

LUŽANI, nekad jako i mnogobrojno pleme u gornjoj Zeti. U vrijeme seobe došli su L. kao razvijeno srpsko pleme, i nastanili su se u predjelu, gdje su sada plemena Bjelopavlići, Pješivci i jednim dijelom Piperi. Množeći se, oni su se rano rasprostrli u planinama na istoku, sve do Lima, a na sjever u Nikšićkom Polju i Župi. Pri doseljenju L. su u onim krajevima zatekli balkanske starosjedioce, koje su vremenom posrbili i asimilirali. Tako su L., kao mahom i sve staro stanovništvo Zete, bili amalgam Srba i romaniziranih starosjedilaca. Zetska udolina sjeverno od Podgorice, koja je najviše bila naseljena L., zvala se nekad Luška Župa. Nju spominje i Dukljaninova kronika. U historijskim spomenicima L. se spominju 1455. L. davno već ne postoje kao plemenska cjelina. Njih su svuda, negdje ranije (prije Kosova), negdje kasnije, potisli doseljenici iz okolnih zemalja, od kojih se namnožilo jako potomstvo u plemenima, u kojima su nekad L. živjeli. Održalo ih se vrlo malo dosad u Bjelopavlićima, Pješivcima, Piperima (u Crncima), Bratonožićima, Vasojevićima, Nikšićkom Polju i Župi. U svima tim plemenima L. predstavljaju najstariji sloj stanovništva. Kao starosjedioci svuda su zapostavljeni i omalovažavani. I ono što ih ima, isčezavaju, jer se slabo množe.

Literatura: Srpski Etnografski Zbornik, 12, 17, 23, 29. *P. Šobajić.*

LUŽNICA. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok Vlasine. Izvire na sjeveroistočnoj strani Suhe Planine, u gornjem toku teče prema jugoistoku, od sela Draginca počne teći na zapad-jugozapad, probijajući se kroz klisuru, a utiče u Vlasinu niže sela Svođe. Jedini znatniji pritok je Murgovica, koja teče sa jugoistoka na sjeverozapad i utiče sa lijeve strane. Dužina L. toka je 38·5 km, a površina porječja 317·8 km².

2. Rijeka u Srbiji, desni pritok Skrapeža. Izvire sa Markovca 900 m i Jakšinca 941 m, teče uglavnom prema jugoistoku, od ušća Došljište Potoka skrene u vijugavom toku na istok, i utiče u Skrapež oko 2·5 km sjeverozapadno od Požege. Sa izvorišta L. prima veliki broj potoka, od kojih su važniji: Gostinička Reka, Jazovik i Ratkovica. Najveći pritok L. je Duboki Potok. Dužina L. toka je 24·9 km, a površina porječja 160·9 km².

P. V.

3. Predjel u podgorini Suve Planine. (V. niška oblast.) *B. D.*

LUŽNIČKI GOVOR. V. Štokavski dijalekt.

LUX D. D. u Zagrebu. Osnovano je 1922. Kapital je 2,000.000 dinara. Ima tvornicu metalne robe, naročito lustera. Pokretna snaga je 12 HP. Radnika je zaposleno oko 50. *S. P.*

LYCHNIDUS (Lihnidus) u grčkorimsko doba ime današnjeg Ohrida (Ohridsko jezero zvalo se Lichnitis lacus). Spominje se često u ratovima između Rimljana i makedonskih kraljeva Filipa V. i Perzeja. Spominju ga mnogi stari pisci (Polibije, Diodor, Livije, Stjepan Bizantski, Strabon).

N. V.

LYNCESTIS (Linkestis), u grčkorimsko doba ime današnje bitoljske oblasti. U L. je živjelo pleme Linkesta. Najprije je glavno mjesto L. bilo Lyncus, a kasnije Heracleja (Lyncestis), današnji Bitolj. Kroz L. je prolazio čuveni put Via Egnatia. Prvobitno je L. bila nezavisna državica. Poslije je potpala pod Makedoniju. S propašću Makedonije došla je pod rimsku vlast. Spominju je mnogi stari pisci (Tukidid, Diodor, Plinije, Ptolemej i t. d.). *N. V.*

Digitized by Google

Lj

LJARMAN. V. Morava Binča.

LJEČILIŠTA. V. Banje.

LJEKOVITE VODE. V. Mineralne vode.

LJEKOVITO BILJE je u našoj zemlji mnogobrojno i raznovrsno. Ono se najvećim dijelom upotrebljava u narodnoj medicini, a jednim dijelom je ušlo i u našu građansku farmakopeju. Od mnogobrojnog Lj. B. najviše je u upotrebi kod nas: Pelin (Artemisia Absinthium); upotrebljava se oficinalno (lišće i vrhovi grančica sa cvijetom) kao sredstvo stomachicum. U narodnoj medicini upotrebljava se protiv očnih bolesti. Bijeli sljez (Althaea); oficinalno (lišće s drškama, korijen i deblje korjenove grane) kao sredstvo protiv katara grkljana i dušnika plućnih, u narodnoj medicini na isti način. Badem (Prunus Amygdalus); oficinalno (sjeme) kao sredstvo za stišavanje nervnih bolova. Anason (Pimpinella Anisum); oficinalno (plod), kao sastavni dio grudnog čaja. Velebilje (Atropa Belladona); oficinalno (lišće) kao protivuspazmatičko sredstvo, u očnoj praksi i u drugim bolestima. Kičica (Erythraea Centaurium); oficinalno i u narodnoj medicini (osušeni gornji dio biljke s cvijetom) kao stomachicum. Titrica, bijela rada, matičnjak (Matricaria Chamomille); oficinalno (osušeni složeni glavičasti cvijetovi) kao stomachicum carminativum i pri krvarenjima iz crijeva i ženskih spolnih organa. Mrazovac (Colchicum autumnale); oficinalno (osušeno i potpuno zrelo sjeme) kao sredstvo protiv podagre, inače jedna od najotrovnijih biljaka. Pustikara (Digitalis purpurea); oficinalno (lišće), kao sredstvo cardiacum. Paprat (Aspidium filix mas); oficinalno (rastresit korijen) kao sredstvo protiv trakavice. Morač (Foeniculum vulgare); oficinalno (plod) kao carminativum. Lincura (Gentiana lutea); oficinalno (korijen) i u narodnoj medicini kao stomachicum. Bunika (Hyosciamus niger); oficinalno (lišće) kao sredstvo u očnoj praksi, za mazanje kože pri bolovima i u drugim bolestima. U narodnoj medicini kao opojno sredstvo, dodavano vinu. Bogorodičina trava, gospin cvijet, kantarion (Hypericum perforatum); oficinalno (isušeni vrhovi biljke s cvijetom). I u narodnoj medicini u najrazličitije svrhe. Smreka, venja (Iuniperus communis); oficinalno (plod) kao sredstvo protiv mokraćnospolnih katara. U narodnoj medicini za desinfekciju stanova i u raznim bolestima. Crni sljez, guščja trava (Malva vulgaris); oficinalno (osušeno cvijeće) kao mucilaginosum. Nana, metvica (Mentha piperita); oficinalno (lišće) kao sredstvo protiv bolesti želudca i crijeva, kao corrigens mnogih lijekova. Opijum (Papaver somniferum); oficinalno (mliječni sok iz makovih čahura) kao sredstvo za umirenje bolova, protiv proljeva. Žalfija (Salvia officinalis); oficinalno (lišće) kao sredstvo za ispiranje usta. U narodnoj medicini je još od Rimljana bila u velikoj upotrebi protiv mnogih bolesti. Zova (Sambucus nigra); oficinalno (cvjetovi) kao sredstvo za znojenje. Slačica (Sinapis nigra); oficinalno (zrelo i osušeno sjeme) za upotrebu na koži. Lipa (Tilia platyphyllos); oficinalno (cvijet) kao sredstvo za znojenje, u narodnoj medicini protiv zaraznih bolesti. Odoljen (Valeriana officinalis); oficinalno (korijen) kao sredstvo za umirenje živaca, a u narodnoj medicini protiv opadanja kose.

Literatura: Farmakopeja (1908); Niševljanin, Glavnije bilje u narodnom verovanju i pevanju kod nas Srba (1912). *V. Stanojević.*

LJEKOVITO BLATO. Sastav Lj. B. je mineralna voda i neka zemlja, talog sa dna jezera (Palić, Rusanda), talog sa dna izvora (Split, Stubline), tresetna zemlja (Topusko, Ilidža), pa čak i obična zemlja (Mataruge, Koviljača, Daruvar, Varaždinske Toplice). Fizičke su osobine Lj. B.: mineralna voda i zemlja miješaju se u

Digitized by Google

takvom razmjeru, da se stvara kaša. Ilovačko blato se maže i lijepi o tijelo, tresetno ne. Obje vrste slabije primaju u sebe toplotu i lošije je vode, nego voda. Karakteristika Lj. B., mineralni sastojci, uglavnom (Fe), (SO_4) i (Cl). Način upotrebe: kupanje u općem bazenu (Palić, Daruvar, Topusko, Varaždinske Toplice), kupanje u kadi (Rusanda, Koviljača, Ilidža, Varaždinske Toplice, Split, Mokošice), oblozi (Koviljača, Mataruge, Daruvar), mazanje blatom (Koviljača). Metoda liječenja: sa znojenjem i bez znojenja (Koviljača, Mataruge, Rusanda).

Blatom se u našim banjama liječe ove bolesti: uzetost, reumatizam, podagra, zapaljenje karlično-bedrenog zgloba, otok zglobova, nepokretnost zglobova, posljedice poslije prijeloma i pozljede kostiju, mišićna slabost poslije uzetosti, mišićna slabost od dugog poveza, skrofuloza, engleska bolest, slabost živaca, išijas, sve bolesti ženskih spolnih organa (osim narasta), uporni lišajevi, stari herpetični mokri osutak, svrab, stare uporne, nečiste rane, stare iscjedine (exudatum). Ljekovitost blata imaju: Palić, Rusanda (Melenci), Mokošice, Split, Daruvar, Krapinske Toplice, Stubičke Toplice, Toplice, Topolšica, Novi Sad, Termoterapija, Topusko, Ilidža, Varaždinske Toplice, Đevđelijska Banja, Mataruge, Koviljača, Brđani, Smrdelac, Stubline, Gata, Gradačac, Slatina.

Literatura: Lekovite vode i t. d., Izdanje ministarstva narodnog zdravlja (1922); L. Nenadović, Ženske bolesti; L. Nenadović, Die Verwertung der Schlamm- u. Moorbäder etc. (1905).

L. Nenadović.

LJESE su vrsta ženskog ukrasa. U više reda gajtana nanižu se bijele đinđuve i privlače se s lijeve i desne strane kukova, tako da pored pregače na niže vise. Nose se u Beranima.

N. Z.

LJEŠANSKA NAHIJA je najmanja nahija u Crnoj Gori. Ona graniči sa sjevera i zapada katunskom, s juga riječkom, a sa istoka zetskom nahijom. Dijeli se na Gornju (oko glavnih sela Štitora i Progonovića), i Donju (oko Draževine i Buronja). Cijela je nahija, osim sela Bori i Zelenike, koja se spuštaju u ravnu Zetu, površ, ljuti krš (pravi kras), bezvodan i bez zemlje. Najveće je brdo Busovnik, a jedan dio planine Stavora pripada Lješnjanima. Osim rijeke Sitnice, koja dolazi iz Vučjih studenaca, iz Zagarča, i jednim dijelom protiče kroz istok na kraj nahije, drugih živih voda nema. Sitnica utiče u Moraču niže Podgorice, ljeti presušuje, ali se voda zadržava preko cijele godine u virovima i pećinama. Na njoj ima nekoliko vodenica i valjavica, vrlo interesantno podignutih, u riječnom koritu. Stanovništvo pije vodu iz ublova i gustijerna (cisterna). U jednoj velikoj i dubokoj vrtači, Srgovcu, ispod sela Graca, ima nekoliko ublova i bunara sa vrlo lijepom vodom, iskopanih u nezapamćeno vrijeme. — Lj. N. ima 4.560 stanovnika u 24 naselja. Lješnjani su vitki, stasiti i crnomanjasti ljudi; vole školu, i kako im je bilo blizu Cetinje i Podgorica dosta ih se školovalo. Bave se stočarstvom (najviše goje koze i svinje) i pomalo zemljoradnjom i vinogradarstvom. Čuveni su berski vinogradi, a ljeŠanski duhan je na glasu kao i zetski. Nemaju svoje varošice, nego idu na pazar na Rijeku Crnojevića i Podgoricu. Polovina topografskih imena u Lj. N. nisu srpska: sela Kornjeti, Goljemadi, Kruce, Parci, Farmake, Buronji, Releza i t. d. nose strana imena, a međutim cijelo je stanovništvo čisto srpsko. Srbi su bez sumnje ovaj kraj posjeli sa gotovim naseljima i staro stanovništvo srbizirali.

Literatura: P. Rovinski, Černogorija, 1 i 2 knj.

S. Tomić.

LJEŠKO POLJE, polje u Crnoj Gori, na prostranoj ravnici Zete, između rijeka Morače i Sitnice. Na sjeveru je Lj. P. ograničeno Veljim Brdom (263 m) i Malim Brdom (212 m). Lj. P. je potpuno ravno, nagnuto je od sjevera prema jugu, i leži na apsolutnoj visini od 45—10 m. Sa ravnice se izdižu samo dvije glavice, obje okomjesta Lj. P., za 30—60 m iznad okolnog zemljišta. Polje je dugačko 9 km, široko 2—5 km, a površina mu je 24·9 km^2. Lj. P. je gusto naseljeno. Na njemu živi 2.260 stanovnika u 394 doma. Gustoća stanovništva je 90 na 1 km^2. Naselja su: Tološi sa 581 stanovnikom, Gornja Gorica sa 550 stanovnika, Donja Gorica sa 460 stanovnika, Donji Kokoti sa 375 stanovnika i Momišići sa 294 stanovnika. Ekonomsko središte Lj. P. je Podgorica, na istočnom kraju polja, s druge strane Morače. Kroz Lj. P. prolazi drum Cetinje—Rijeka—Podgorica—Nikšić i Mageševo.

P. V.

Digitized by Google

LJEŠNICA. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok Drine. Izvire na južnoj padini Cera i teče prema istoku. Od sela Milne Lj. skrene pod pravim kutom na zapad, a od Gornjeg Dobrića počne u vrlo vijugavom toku teći na sjever-sjeverozapad. Lj. utiče u Drinu kroz nekoliko rukava, ranije napuštenih tokova Drine, sjeverozapadno od varošice Lješnice. Dužina Lj. toka je 28·0 km, a površina porječja 97·7 km².

2. Rijeka u staroj Srbiji, desni pritok Lima. Izvire na sjeveroistočnom kraju Kruševice Planine (1.770 m), teče kroz poširoku dolinu prema zapadu, na srednjem toku prema jugozapadu, a od sredokraće između sela Petnice i Godočelja počne teći na zapad-sjeverozapad. Ušće Lj. u Lim je kod zaseoka Bioče (srez lozanski), 10·5 km sjeverno-sjeverozapadno od Berana. Dužina Lj. toka je 25·8 km, a površina porječja 260·7 km². Lj. se zove i Petnica.

3. Rječica u staroj Srbiji, lijevi pritok Lima. Izvire u podgorini planine Lisata, iznad zaseoka Krokočeva. Sa izvorišta teče kao potok Grnčarica prema jugu-jugoistoku, a od kote 665 m uzme pravac jugoistoka. U Lim se uliva na sjeveroistočnom kraju varoši Bijelog Polja. Dužina Lj. toka je 12·1 km, a površina porječja 38·1 km². *P. V.*

LJEŠNIK, vrsta voća, koje raste u sjevernim krajevima naše države, na prisojima i u šikarama. Rodi veoma malo i neredovno. Lj. se kultivira i u vrtovima, osobito u južnim krajevima i u Primorju. *I. R.*

LJETAK je vrsta ženskog zobuna od bijelog sukna. Ukrašen je raznobojnim vunenim gumbićima i metalnim pločicama. Nosi se u Dragočaju, u Bosni. *N. Z.*

LJETOPISI su historijski spisi stare srpske književnosti, postali po grčkim kronografima, prema kojima imaju i ime. U grčkim uzorcima obuhvatana je svjetska i bizantska historija, u srpskim spisima došla je, naravno, srpska, u prvo vrijeme kao dopuna obrascima, a poslije kao poseban rod. Prvi utvrđeni začetak domaće srpske analistike ima Romanov Tipik iz 1382, pisan u Hilandaru, po zaključku bratstva, da se obnove starije odredbe o spomenu ktitora i njihov spisak u Tipiku. Inače je i ranije bilo Tipika, sa zabilježenim datumima spomena pojedinih lica (na pr. Nikodimov iz 1319), ali to nije činjeno sa naročitom namjerom, kao što je slučaj kod Romanova Tipika.

Najstariji srpski Lj. postali su pred kraj 14 vijeka. Oni se, po svom tipu, dijele u dvije vrste: starije i mlađe. Stariji Lj. su duži i stilski izrađeniji. Ima ih svega šest: koporinjski, vrhobrežnički, pećki, dva studenička i cetinjski. Koporinjski je najstariji: on dopire samo do maričke bitke 1371, i ako je očuvan u prijepisu od 1453. Da je pisan prije 1381 ima dokaza u tome, što ne spominje kaluđerenje Jovana Uroša, sina Dušanova brata Simeona, koga izrično i sa simpatijom spominje zajedno s djecom. Pećki ljetopis dodaje partiju o knezu Lazaru, a kao drugi dio pričanja ima partije i o patrijarsima. Hvata do 1392. Studenički (u dva prijepisa iz 16 i 17 vijeka) ima nekih sličnosti sa cetinjskim. Ovaj drugi ima nekih partija iz spisa Konstantina Filozofa, i ne završava, kao i studenički, pričanje 1391. Vrhobrežnički L. prelazi u tip novog kronografa, i pokazuje tendencije samostalne kompilacije.

Mlađih Lj. ima blizu 50. Oni su kratki, donose većinom prosto bilježenje događaja i nemaju nikakvih stilskih ambicija. Oni redovno donose opći dio (od Adama do raznih datuma) i poseban, srpski. Oni su postali, izgleda, poslije onih većih, kao mehaničko nabrajanje. Najstariji je od njih sečenički, pisan oko 1501, kada mu počinje pashalija.

Opći dio Lj. ima izvor u grčkoga kroničara Georgija Monaha ili Hamartola, čiji su prvi prijepisi očuvani još iz 14 vijeka. Kao izvor Lj. služile su bilješke iz crkvenih knjiga, stare biografije (Teodosije, Camblak, Konstantin Filozof ponajviše), manastirski natpisi, predaja i dr. Te izvore je proučavao S. Tomić (Prosvetni Glasnik, 1888), ograničavajući se uglavnom na domaće spise.

Prvi svod mlađih Lj. dao je Šafarik, drugi Lj. Stojanović u Glasniku 53, i poslije u Spomeniku III. Srpski L. imali su znatna utjecaja na ruske kronografe. Spisak srpskih ljetopisa sa literaturom, v. kod P. Popovića, Pregled srpske književnosti 1920.

V. Ćorović.

LJIG, rijeka u Srbiji, desni pritok Kolubare. Izvire pod Rajcem (881 m) i Prostrugom (740 m). Do Latkovića

Digitized by Google

Lj. uglavnom teče na sjever, odatle na sjeverozapad. Uliva se 4 km sjeverno-sjeverozapadno od željezničke stanice Bogovađe. Glavni su pritoci Lj.: Dragobiljska Reka, Kačer i Onjeg, sve tri s desne strane. Dužina toka je 33 km, a površina porječja 672·7 km². *P. V.*

LJIŠKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Ljig. Kapital je 1,000.000. Fondovi 160.642, ulozi 120.698, mjenice 1,141.640, zajmovi na zaloge 247.900, dobit 283.520 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Boža M. Pavlović. *N. S.*

LJOČIĆ DRAGA DR., prvi ženski liječnik u Srbiji (22/2 1855, Šabac). Po svršetku više ženske škole u Beogradu, probavila je godinu dana na prirodnjačkom odsjeku velike škole, poslije je u Zürichu svršila medicinu 1879. Sudjelovala je u ratovima 1876 do 1877—1878. Za vrijeme rata 1885 bila je jedini liječnik u državnoj bolnici u Beogradu. Sudjelovala je i u ratovima 1912—1913—1914—1915 i u osnivanju Materinskog udruženja. Radila je u upravi monopola kao liječnik i kao privatni liječnik u Beogradu. 1925 Društvo ženskih lekara priredilo je svečanu akademiju prilikom sedamdesetgodišnjice života Lj. *V. S.*

LJUBEĆ. 1. Planina u Hercegovini, jugozapadno od rijeke Tihaljine, oko 8·5 km zapadno-sjeverozapadno od mjesta Klobuka, odnosno 9·5 km sjeverno-sjeverozapadno od varoši Vrgorca. Lj. se diže sa kraske zaravni i pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku. Najviši vrh na Lj. je Nared 831 m, a niži su Jurina Glava i Golo Brdo. K jugoistoku se Lj. nastavlja u planinu Zelenikovac. Veći dio Lj. je pod vegetacijom.

2. Planina u Dalmaciji, južno od jugoistočnog dijela Moseć-Planine, a 11 km sjeverno od kanala Kaštela. Lj. se pruža u dinarskom pravcu, od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a najveći visovi na njemu su: Ljubeć 678 m, kota 581 m. Sa izuzetkom vrhova, Lj. je većim dijelom pod vegetacijom. Jugozapadnim i istočnim podnožjem planine prolazi kolski put Bikić i Šibenik—Kladnjice —Gizdavac—Sinj i Split. *P. V.*

LJUBELJ, prijelaz preko Karavanki, 1.370 m nad morem. Preko Lj. vodi dobar put iz ljubljanske kotline preko Tržiča u celovačku kotlinu preko Borovlja. Iskopine pokazuju, da je već u rimsko doba vodio preko Lj. put, koji je služio najviše prijenosu željezne rude. — U srednjem vijeku spominje se Lj. u 13 vijeku, kad je koruški vojvoda predao korušku stranu puta Vetrinjskom, a kranjsku Stiškom manastiru, da ga održavaju. Dosta rđav put popravljen je prilično tek u drugoj polovici 16 vijeka. Najveće značenje dobio je put preko Lj. u prvoj polovini 18 vijeka, kada su ga opet popravili. U doba željeznica izgubio je Lj. skoro sasvim važnost.

Literatura: Koblar u Izvestjima Muzejskega Društva za Kranjsko, 1893; W. Schmid u Carnioli, 1909. *A. M.*

LJUBEN, planina u Makedoniji, između rijeka: Cerske-Crne-Gornje-Ujemštice, oko 15 km zapadno od varošice Kruševa, a južno od planine Baba Sač (Kruška Baba). Lj. je sastavljen od kristalastih škriljevaca i odlikuje se manje više kupastim oblikom. Najveći visovi su: Kiski Meris 1.646 m, Kafčal 1.762 m, Mrtvi Maž 1.461 m, Blen 1.455 m. *P. V.*

LJUBIBRATIĆ PETRONIJE, unijatski episkop Srijema i Slavonije 1694—1704. Do 1690 bio je arhimandrit u Beogradu, kod svoga strica, mitropolita Simeona. Sa patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem prebjegao je u Sv. Andriju, kod Budima. Rimokatolička propaganda uspjela je da ga zadobije za uniju, te je 31/3 1694 postavljen za unijatskog episkopa u Srijemu, sa sjedištem u Hopovu. Pošto je, karlovačkim mirom 1699, sav donji Srijem ostao pod Turcima, Lj. je 26/5 1699 dobio i Slavoniju pod svoju vlast, izabrao je Pakrac za rezidenciju, i tu podigao dvor i crkvu Sv. Trifuna. Pod patrijarhovim utjecajem narod je držao zborove protiv Lj., te se on pred smrt povratio pravoslavlju. Patrijarh Arsenije III. kupio je tada dvor u Pakracu od Lj. brata, arhimandrita Joanikija, i poslao je ovoga u Rusiju, da bi ga zaklonio od osvete austrijskih vlasti zbog napuštanja unije, a u Pakracu je 5/1 1705 postavio za prvog pravoslavnog episkopa Sofronija Podgoričanina. *R. G.*

LJUBIBRATIĆ SIMEON, beogradski mitropolit 1682—1690. Do 1681 bio je mitropolit zahumski, sa sjedi-

Digitized by Google

štem u manastiru Tvrdošu, kod Trebinja. Zatim je pohodio sv. mjesta u Palestini. 1682 premješten je za beogradskog mitropolita. U doba seobe patrijarha Arsenija III. (1690), izbjegao je i Lj., te se sklonio u Boku Kotorsku, gdje je i umro između 1696 i 1703. *R. G.*

LJUBIBRATIĆ (Ljubibratich) **OD TREBINJA HIERONIMUS BARUN**, podmaršal (1716, Dubrovnik — 1/11 1779, Beč). 1730 počeo je služiti kao kadet sa 14 godina kod dalmatinske graničarske pješačke pukovnije. Za vrijeme rata za nasljedstvo odlikovao se u mnogim bojevima, i unaprijeđen do majora, 1753 postao je potpukovnik, 1758 pukovnik 8 graničarske pukovnije. Iste godine prisustvovao je u opsadi Olmütza, 1760 u boju Landshut, te je za svoj uspješan i energičan napad na Mühlenberg odlikovan viteškim redom Marije Terezije i dobio barunstvo. Kad je nastupio mir upotrijebljen je Ljubibratić u političkoj upravi u staroj granici Hrvatske i Slavonije. 1770 postao je generalmajor, 1773 podmaršal u Beču. *V. L.*

LJUBIBRATIĆI, veliko hercegovačko pleme, čija starina potiče iz 14 vijeka. Živjeli su ranije u Uskoplju, a poslije u šumi Zupcima. O njima se naročito mnogo govorilo za vrijeme kupovine Konavala i rata, koji je vodio trebinjski vojvoda Radosav Pavlović sa dubrovačkom republikom (1430—1432). Iz toga plemena bilo je nekoliko jakih bratstva (Ljubišići, Vraničići, Obuganići, Medvjedovići, Dabižinovići, Radivojevići, Dobruškovići). Porodica se održala sve do naših vremena. Iz nje je potekao hercegovački vladika Ljubibratić Simeon u drugoj polovini 17 vijeka, koji je 1682 postao beogradski mitropolit. Možda je iz iste porodice i unijatski slavonski vladika Petronije Ljubibratić, na kraju 17 vijeka. — U 19 vijeku istakao se u toj porodici Mićo Ljubibratić (1839 — 26/2 1889). On je bio sekretar Luke Vukalovića (jer je učio nešto škola u Dubrovniku) i odlazio je s njim u Rusiju 1865, odakle se naskoro vratio u Beograd. Sudjelovao je u ustanku 1875 u Hercegovini, ali nije bio dovoljno ozbiljan, niti ga je ozbiljno pomagala trebinjska okolina. Nije rado bio viđen ni na cetinjskom dvoru, radi ranijih veza s Vukalovićem. M. Lj. je osim toga pokušavao bez uspjeha, da u Hercegovini stvori stranku za kneza Milana. Kad je noću 27—28/2 1876 prešao na austrijsko tlo kod Viljana, uhvaćen je i interniran. Austrija ga je naročito gonila radi njegovih veza sa talijanskim revolucionarcima. Od 1878 do smrti živio je u Srbiji, gdje je postao okružni načelnik. 1885 spremao je dobrovoljačke čete protiv Bugara, ali nije s njima ulazio u akciju. *V. Ćorović.*

LJUBICA OBRENOVIĆ, kneginja 1815—1839, žena kneza Miloša (1788, Srezojevci, rudnički okrug — 14/5 1843, Novi Sad). Bila je žena dosta prijeka i svoje volje; miješala se i u političke odnošaje. Patila je mnogo od ljubomore zbog bračnih prestupa svoga muža i imala je krupnijih afera i scena i čak jedno ubijstvo na duši. Jedno vrijeme živjela je Lj. odvojeno od kneza Miloša u Požarevcu. Kinjena ljubomorom i uvrijeđena zapostavljanjem, Lj. se pridružila opoziciji protiv kneza Miloša i znatno je pojačala frontu njegovih protivnika. Kada je vidjela, da su stvari otišle vrlo daleko i da je knez Miloš prisiljen na velika popuštanja i najposlije na odlazak iz zemlje, Lj. se trgla i izmirila se sa knezom. Poslije 1839, po Miloševu odlasku iz Srbije, Lj. je živo radila da mu omogući povratak. U pokretima, koje je ona izazivala, sudjelovala su njoj bliska lica, čak i njeni srodnici. To je Lj. dovelo do sukoba čak i sa rođenim sinom, knezom Mihailom, koji je morao da poduzima energičnije mjere. Za vrijeme borbe između kneza Mihaila i Tome Vučića, u ljetu 1842, Lj. je, naravno, bila na sinovljevoj strani i, sa raspletenom kosom, ulijetala u vojničke redove i hrabrila ih. Kad je knez Mihailo morao napustiti Srbiju, Lj. se povukla posljednja, prelazeći dva-tri puta i poslije iz Zemuna u Beograd i pokušavajući sve da spase dinastiju Obrenovića. Poslije izgnanstva Obrenovića iz Srbije, Lj. je umrla, više od jada nego od bolesti. Sahranjena je u manastiru Krušedolu. *V. Ćorović.*

LJUBIČEVO. V. Ergele državne.

LJUBIČIĆ STJEPAN BARUN, general topništva, zapovjednik zbora i tajni savjetnik (25/9 1856, Vrginmost). Svršio je tehničku vojnu akademiju u Beču, stupio je 1877 kao poručnik

Digitized by Google

u topničku pukovniju u Grazu, 1880/82 svršio je ratnu školu, 1883 postao je natporučnik i dodijeljen je glavnom štabu, 1888 kapetan glavnoga štaba, 1894 major, 1896 potpukovnik, 1900 pukovnik i glavno-stožerni glavar X. vojnog zbora u Przemyslu, 1906 generalmajor i zapovjednik 18 pješačke brigade u Pragu, 1906 podmaršal i zapovjednik 13 domobranske divizije u Beču i zatim zamjenik ministra domobranstva u Austriji, 1914 zapovjednik 45 domobranske divizije, i kasnije zapovjednik 11 zbora i general topništva. U Svjetskom Ratu prisustvovao je kao zapovjednik divizije 1914 u bitci Krasnik pri napredovanju sa bojevima do Lublina, kao zapovjednik 11 zbora kod navale na tvrđavu Przemysl, u bitci Limanova-Lapanov od 6/12 do 18/12, te u bojevima Zaleszczyki, Nadwórna i kod napredovanja na Stanislav. Za uspješno djelovanje i izvrsno četovodstvo bio je više puta odlikovan. 1915 penzioniran je, i dobio je barunstvo. *V. L.*

LJUBIČNA PLANINA, planina u Crnoj Gori, između rijeka: Trnovice-Voledera - Ćotine - Skopotnice-Rijeke-Konjskog - Polja - izvorišta potoka Drage - Korita - Prostruge, sjevernosjeverozapadno od Durmitora. Greben Lj. P. pruža se od sjevero-sjeverozapada prema jugo-jugoistoku, a u tome pravcu su najviši visovi: Ravna Gora 1.521 m, Javorje 1.663 m, Kamen Vjetrnik (ili Kobilja Glava) 1.870 m, Gole Nabojne 1.891 m, kota 2.076 m, Velika Ljubična 2.239 m, Crveno Ždrijelo 1.968 m, Kokot 1.852 m. Od Crvenog Ždrijela odvaja se od planinskog grebena prostrana kosa u pravcu sjevera, na kojoj su istaknutije točke: Mala Ljubična 1.981 m, kota 1.959 m, Kokot 1.817 m, Sulica 1.595 m. Na ostalim kosama, na sjeveroistočnoj strani Lj. P., istaknuti vrhovi su: Šuplja Stijena 1.354 m, Visoko Brdo 1.122 m, Petibor 1.112 m, Kozje Brdo 1.064 m. Rudine 1.186 m, Dubrava 1.144 m. Lj. P. je većim dijelom pod vegetacijom, a preko nje vodi dosta veliki broj pješačkih puteva. *P. V.*

LJUBIĆ, selo sjeverno od Čačka. *B. D.*

Boj na Ljubiću 25/4 1815. Čim je buknuo drugi ustanak, rastjerivanjem haračlija u Jasenici, beogradski vezir Sulejman Skopljak-paša je počeo spremati vojsku protiv pobunjenika. Kao prethodnicu poslao je svoga bimbašu Kara-Mustafu sa nekoliko stotina Turaka i nekoliko stotina Srba (sa knezom beogradske nahije Aksentijem Miladinovićem). Glavna snaga, pod zapovjedništvom Imšir-paše (čehaje vezirovog) izašla je iz Beograda 15/4 za prethodnicom. Kada je knez Miloš čuo, da je protiv njega izašla prethodnica vezirove vojske, pode pred nju, sa namjerom, da se prethodno sastane sa četom Milutina Garašanina i Nikole Katića. Ali su Turci već bili došli do Rudovaca, pošto su ovu četu potukli. Miloš tu ostavi Garašanina, da čarka sa Kara-Mustafom, a sam ode da skuplja ustanike. Poslije toga dođe u Čačak, gdje su Jovan Obrenović i Lazar Mutap držali čvrsto opkoljene Turke u šancu kod džamije. Malo kasnije stigne tu i Jovan Dobrača sa 500 Gružana i Milić Drinčić sa 200 svojih ljudi (iz takovskog sreza). Imšir-paša, paleći i robeći, hitao je Čačku, gdje je stigao 24/4. Jovan Obrenović i Mutap već su se bili povukli na Ljubić, gdje onda dođe i Miloš za Imšir-pašom. Čim je Miloš stigao, ustanici poduzmu utvrđivanje.

Bojište je brdo Ljubić, opkoljeno sa sjevera i istoka Čemernicom rijekom, koja se može pregaziti u svako doba godine. Južno i jugozapadno, na 1—3 km od podnožja Ljubića, teče zapadna Morava. Padine sjeverna i istočna bile su obrasle gustom šumom, a južna i zapadna, kao i ravnica do Morave, bile su prošarane šumarcima. Srbi su zauzeli položaj frontom prema Čačku. Položaj je vrlo jak: pozadina skoro nepristupna, lijevo krilo oslonjeno na strmi odsjek, desno dosta pristupačno, na fronti blag nagib, dobro brisan vatrom sa položaja. Na najvišoj točki ustanici su iskopali dva utvrđenja, pojačavši ih prošćem i posječenim drvećem (zasjekama). — Turci su također imali dva šanca, jedan kod džamije u Čačku, a drugi nedaleko od prvog. Ustanika je sudjelovalo u boju oko 1.500 (od kojih 200 konjanika). Turaka oko 5.000 ljudi, većinom konjanika.

25/4 izađu Turci iz Čačka, i s neobičnom žestinom napadnu ustanike, ali budu odbijeni. Turci nekoliko puta ponavljahu juriše na šančeve, ali su uvijek bili dočekani jakom vatrom,

Digitized by Google

ne samo iz šančeva, već i iz pojedinih busija oko šančeva, i bili su odbijeni, tako da su se morali povući k Čačku. Ustanici su ih gonili do Morave.

Rezultat boja bio je: moralna i materijalna pobjeda ustanika, što je bilo od velike važnosti, jer je ovo bio prvi ozbiljan boj u drugom ustanku, i što su se ustanici naoružali puškama i pištoljama, zaplijenjenim na mrtvim i ranjenim Turcima, kojih je bio znatan broj. Posljedice boja bile su pristajanje, još neopredjeljenih, na ustanak i brže razvijanje ustanka u cijeloj zemlji. *V. Belić.*

LJUBIĆ-PLANINA, planina u Bosni, između rijeka: Velike Ukrine-Kremnice (pritoke Ukrine)-Vijačke, zapadno od Krnin Planine, odnosno 28 km jugozapadno od grada Derventa (na Ukrini). Lj. P. pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku, i u tome pravcu su najviši visovi: Previja Brdo 373 m, Mramor 543 m, Ljubić 593 m, Vranica Kosa 544 m, Carsko Brdo 459 m, Karaula Popović 343 m. Cijela planina je pod vegetacijom. Istočnim podnožjem Lj. P. prolazi drum Banja Luka i Bosanska Gradiška—Klašnica—Prnjavor—Tešanj, a preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva.

P. V.

LJUBIĆ ŠIME, arheolog i historik (24/5 1822, Stari Grad — 19/10 1896, Stari Grad, na Hvaru). Osnovnu školu je učio u rodnom mjestu, gimnaziju u Dubrovniku i Splitu, a u Zadru je svršio 7 i 8 razred (filozofiju). U Zadru je učio teologiju i apsolvirao. Starograđanin Petar Nisiteo oduševio je mladog Lj. za starinu, a naročito za arheologiju. Kako ga je ilirski preporod zatekao u Zadru, zahvati i Lj. nacionalna svijest, te je postao vrijedan saradnik Zore Dalmatinske, u kojoj se 1844 javio sa životopisom Petra Hektorovića. Kao teolog istakao se raznim člancima u Zori Dalmatinskoj, Gazzetta di Zara (1846 do 1848), te je pobudio opću pažnju. Ljubav prema narodu i njegovoj psihi nagnala je Lj. na sabiranje narodnih pjesama, a u punoj mjeri su ga zanimala i folkloristička i etnografska istraživanja. 1846 svršio je Lj. teologiju, a 2/2 održao je prvu misu, pa je imenovan za kapelana u rodnom mjestu. Tu je osnovao privatnu školu za gimnazijske nauke, i održao ju sve do 1855. Narodni pokret imao je u Lj. odanog pomagača; on je osnovao u Starom Gradu narodnu čitaonicu (pod pokroviteljstvom bana Jelačića), koja je bila dugo vremena kula svjetilja narodne misli. Bavio se u to vrijeme živo i politikom, i pisao je mnoge političke članke u domaćim i stranim novinama. Njegov otvoren narodni rad, doveo ga je do tog, da je poslije prevrata otpušten iz službe (19/6 1849), i stavljen pod policijski nadzor. Poslije je premješten. Bio je kapelan u Supetru na otoku Braču, pa u Nerežišću, a s jeseni 1852 postao je župnik Sv. Nedjelje na otoku Hvaru. Tada je osnovao svoju numizmatičku zbirku.

Napisao je djelo Nummografia dalmata i poslao ga je bečkoj akademiji. Djelo je štampano 1851 (1852 objavljeno je u prijevodu u Kukuljevićevom Arkivu, kao Staro dalmatinsko pjenezoslovlje). To je utjecalo na L. te se posvetio historijskim studijama i otišao je u Beč (1855). No mjesto da se bavi sistematskim učenjem, on je počeo izdavanjem svojih početničkih radova. U Beču je na sebe skrenuo pažnju »Centralne komisije za istraživanje i sačuvanje starih spomenika«, i poslan je u Dalmaciju. Javio se sa nekoliko zanimljivih arheoloških i epigrafskih priloga, koji su u Beču publicirani. Uza sve to što je položio profesorski ispit iz historijske grupe, uvijek mu je nedostajalo prave historijske metode i sistema u kasnijim radovima, koje je napisao u vrlo velikom broju. Počeo je služiti u gimnaziji u Splitu (1858), ali je u interesu Beča istraživao mletačke arhive, da se dokaže, kako su nastale turske pruge Klek i Sutorina, koje presijecaju Dalmaciju na dva mjesta. Taj boravak u Mlecima urodio je plodnim uspjesima u pogledu izvora za nacionalnu historiju. 1861 vratio se Lj. u domovinu, bio je profesor u Osijeku i na Rijeci, odakle se javljao sa mnogobrojnim raspravama.

Pri otvaranju Jugoslavenske Akademije u Zagrebu pomišljalo se na vrijednog i ambicioznog Lj. Rački ga je naročito preporučivao, te se Lj. povjeri uprava narodnog muzeja. Akademija mu je povjerila i čuvanje arheološkog odjela narodnog muzeja, i tako je Lj. došao u Zagreb, gdje je savjesno vršio kroz 25 godina povjerenu mu dužnost. Lj. je bio urednik i osnivač Viesnika Hrvatskog Arheo-

Digitized by Google

loškog Društva, koji je izdavao 14 godina (1879—1892). Penzioniran je 1892, pa je otišao u Stari Grad, gdje je živio sve do smrti.

Lj. je rad velik, po broju rasprava, i raznovrstan prema historijskim grupama, koje je obradivao. Kao arheolog Lj. je najviše privrijedio sa svojim sitnim bilješkama i opisima pojedinih predmeta iz rimske i sredovječne arheologije. Ima radova i kao epigrafičar, i kao numizmatičar, a najveću je zaslugu stekao time, što je znao organizirati sabiranje arheoloških predmeta za povjereni mu muzej.

Lj. je sačuvao trajnu vrijednost u nauci kao izdavač historijskih spomenika, te je baš tim radom zadužio svu južnoslovensku historiografiju. Kao patriot bio je Lj. svijetao karakter i Jugosloven Strossmayerovih ideala. Najvažnija su Lj. djela: Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži (I 1864, II 1869), Pregled poviesti Hrvatske (1864), O odnošajih dubrovačke s mletačkom republikom do g. 1358 (Rad, 5), O Markantunu de Dominis Rabljaninu (Rad, 10), O odnošaju među Dubrovčani i Mlečani za ugarsko-hrvatskoga vladanja (Rad, 17), Borba za glagolicu na Lošinju (Rad, 57), O napredku arheologičke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji (Rad, 80), Opis jugoslavenskih novaca (1875). Glavni izvori: Listine o odnošajih izmedu južnoga Slavenstva i mletačke republike (I—X sv., 1868—1891), Commissiones et Relationes Venetiae, I—III (1876—1880), Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et insulae Lesinae (1882/83). Prilozi za životopis Markantuna de Dominis Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa (Starine, 2), Razvod istarski u latinskom i talijanskom jeziku (Starine, 6), Rukoviet jugoslavenskih listina (Starine, 10), Marijana Bolice Kotoranina opis Sandžakata skadarskoga od g. 1614, Izvještaj g. 1570 o Arbanaskoj, Izvještaj 16 vieka o Dubrovniku i Arbanaskoj (Starine, 12), Skadarski zemljištnik od g. 1416 (Starine, 14), Poslanice dubrovačke na mletačku republiku (Starine, 15), Dva popisa listina (908—1782) glasovitoga manastira Sv. Krševana u Zadru (Starine, 19), Libellus Policorion qui Tipicus vocatur (Starine, 23), Spicilegium monumentorum archeologicorum in terris quas Slavi Australes incolunt repertorum (Rad, 34, 35, 36, 37) i t. d.

Literatura: T. Smičiklas, Život i djela Šime Ljubića (Ljetopis Jugoslavenske Akademije za 1897).

V. Novak.

LJUBIJSKI RUDNICI su najbogatiji željezni rudnici u Bosni. Oni stoje u najužoj genetskoj vezi sa željeznim rudama Trgovske Gore; oni su direktni nastavak trgovskih ruda. U karbonskim škriljevcima i pješčenicima leže naslage siderita, koji je mjestimice impregniran galenitom. Ponegdje se pojavljuje i hematit. U oksidacionoj zoni, t. j. prema površini rudnih ležišta, pretvorene su željezne rude u limonit, koji leži otvoren sastavljajući djelomice brdo Javorik, kraj Ljubije. Danas se iz ljubijskih rudnika vadi uglavnom limonit, koji ima 40—60% željeza, 1—2% mangana, 3—13% kremične kiseline, 0·15—0·35% fosfora, 0·007—0·034% sumpora. Na Javoriku se nalaze tri rudne gromade, Jazavac, Adamuša, Litica, koje sadrže oko 43,500.000 tona rudnog materijala. Osim Javorika ima u tom kraju velika količina željeznih ruda kod Stare Rijeke. Staroga Majdana, između Stratinskoga i Sanskoga Mosta, u području rijeke Sane tako, da cjelokupna količina sanskih (ljubijskih) ruda iznosi oko 250,000.000 tona. Same ljubijske rudne gromade Jazavac, Adamuša, Litica mogle bi davati materijala za istaljivanje željeza za vrijeme od 50 godina, ako bi se godišnje vadilo rude 600.000 tona.

Lj. R. odavno su dobro poznati. U njima se radilo primitivnim načinom istaljujući željezo samo za domaću potrebu. Još se nalazi po dolinama (naročito u dolini Japre) mnogo troske (zgure), kao tragovi davnoga, primitivnog rada. Moderna eksploatacija počela je za vrijeme rata, u junu 1916. 1917 vadilo se već dnevno oko 2.000 tona rude. Od juna 1916 do kraja oktobra 1918 izvađeno je iz rudnika 381.372 tone materijala, od kojih je 118.565 tona istaljivano u austrijskim, a 262.506 tona u madžarskim visokim pećima. Zbog nesređenih prilika i financijskih teškoća, prestao je rad u rudniku, sve do 1922, kada je opet počela eksploatacija, te se produciralo do 30 vagona rude na radni dan. Produkcija se postepeno dizala; u ljetu 1924 dostigla je 120 va-

Digitized by Google

gona dnevno. Prvi interesent i do nedavno jedini potrošač rude je tvrtka E. Kosović i Comp. u Beogradu, koja šalje materijal većinom u čehoslovačke talionice.

Lj. R. uređeni su vrlo moderno, a po nacrtima profesora Granika, koji je za vrijeme rata upravljao radovima oko eksploatacije. Sa željeznicom Banjaluka—Sunja i Prijedor—Knin spojen je rudnik industrijskom željeznicom uskoga kolosjeka od 76 cm. Dužina te željeznice iznosi 18·9 km. — Rudarska kolonija sastavljena je od 36 radničkih stanova, koji imaju po 2—3 sobe, i od 7 velikih baraka. Sve je to moderno uređeno; uz električno osvjetljenje uveden je vodovod, podignuta bolnica sa 22 kreveta, uređena prijatna kupališta, parne praonice, vlastiti konzum, pekarnica, štala, bioskop, vatrogasno odjeljenje, peći za spaljivanje smeća, telefon sa mrežom od 5.000 m i 100 brojeva. Radovima u rudniku upravljaju stručno obrazovani podanici kraljevine SHS. *F. Tućan.*

LJUBIKA je vrsta mujera od bijelog platna, vezena je po rukavima i skutu. Nosi se u vranjskom okrugu. *N. Z.*

LJUBINJE, gradić u Hercegovini, jugoistočno od Stolca. Ima 1.108 stanovnika. Prvi put se spominje 1404. U srednjem vijeku Lj. je ležalo na putu iz Dubrovnika u Srbiju. Razvijalo se kao ekonomsko središte i sresko mjesto svoga kraja. *M. F.*

LJUBINJSKO POLJE, krasko polje u Hercegovini, sjeveroistočno od Popova Polja, 18 km jugoistočno od mjesta Stolca (na Bregavi). Sa sjeveroistoka je okruženo planinom Gradina (Gradina 732 m, Oblo Brdo 814 m, Đurđeva 894 m, Crkvina 857 m, Gradina 899 m), sa jugoistoka: Stražnicom 738 m i Kukom 613 m, sa jugozapada: Liscem 892 m, Goricom 793 m, Radevinom 932 m, a sa sjeverozapada: Drenovom Glavicom 657 m. Lj. P. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Polje je dugačko 8·3 km, a široko je do 2·2 km. Nagnuto je prema sjeverozapadu. Leži na apsolutnoj visini od 408—462 m, i zauzima površinu od 8·08 km². U pravcu pružanja Lj. P. usječena je prilično duboka jaruga, kroz koju voda teče samo u kišnoj periodi i ponire na sjevernom kraju polja, sjeverozapadno od Ljubinja. U to doba nastane na tome dijelu polja poplava, koja traje dva do tri dana. Ravan polja je pjeskovita i šljunkovita. Pokrivena je tankim slojem humusa. Oko 35% zemljišta je pod njivama, na kojima se najviše goji duhan, 15% su livade, 30% pašnjaci, a ostatak polja je neproduktivan. — Ekonomsko središte Lj. P. je Ljubinje, mjesto sa 247 domova i 1.445 stanovnika, po kojem je polje nazvano. Sva ostala naselja su na obodu polja, od kojih su veća Vođeni, Kraj Polje i Dubočica, sa po 245 do 220 stanovnika. — Zapadnim krajem Lj. P. prolazi drum Stolac—Ljubinje—Dračevo—Trebinje, a preko polja vode kolski putevi Ljubinje—Dubočica, Ljubinje—Grablje, Ljubinje—Vođeni—Kraj Polje.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I, 1896). *P. Vujević.*

LJUBIŠA MITROV STJEPAN, književnik-pripovjedač i političar (29/2 1824, Budva, Boka Kotorska — 11/11 1878, Beč). Lj. porodica je bila iz čuvenoga bokeljskog plemena Paštrovića, veoma stara i ugledna, koja je primorskom srpstvu dala više odličnih ljudi, pomorskih kapetana i crkvenih dostojanstvenika, koji su i od Mlečića bili priznavani za plemiće i narodne predstavnike. Lj. se nije redovno školovao. Neko vrijeme je učio u talijanskim školama svoga kraja, ali, ostavši u četrnaestoj godini bez oca i primivši na svoja pleća uzdržavanje porodice, rano je počeo da zarađuje i da stiče obrazovanje kao samouk. 1843 postao je Lj. općinski bilježnik u rodnom mjestu, na kome je položaju stekao ubrzo u tolikoj mjeri pravničkog i administrativnoga znanja, da ga je vlast, i bez potrebne kvalifikacije, imenovala javnim bilježnikom. Pošto je pojavom i radom zadobio narodne simpatije i pošto se istakao izuzetnom rječitošću, izabran je 1860 za poslanika u bečki parlamenat. Već 1861 Lj. je bio član dalmatinske deputacije, koja je imala da pregovara u Zagrebu, pri banskoj konferenciji, o ujedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom. Lj. je bio jedan od prvih javnih radnika u Dalmaciji, koji se borio protiv potalijančivanja te naše pokrajine i talijaniziranja u njoj uopće, a za slovenstvo njeno, ali je on bio u prvom redu Srbin, i, kao takav, on je svijesno

Digitized by Google

osjećao, da će se sudbina cijelog naroda i njegove slobode riješiti na Balkanu samo jačanjem dviju srpskih nacionalnih kneževina. Stoga se Lj., u svoj svojoj poslaničkoj i političkoj karijeri, čuvao da ne odmaže akciju slobodnih kneževina, razabirući trijalističke tendencije u radu tadašnje dalmatinske narodne stranke don Mihe Pavlinovića, čime je u tim krugovima izazvao protiv sebe ogorčenje protivnika, koji su ga nepravedno optuživali i klevetali. 1870 postao je Lj. predsjednik dalmatinskog sabora, i tu je čast nosio do 1878, kada su ga narodnjaci srušili, pred samu smrt.

Lj. je kasno počeo da piše. U početku je čitao skoro isključivo talijanske pisce, te su i njegovi prvi pokušaji prijevodi i prerade u narodnome stihu. Tako je poslovenio neke Ariostove satire, neka mjesta iz Danteove Božanstvene Komedije, jednu Horacijevu odu. U svima tim pokušajima, kao i u spjevu o Boju na Visu, držao se Lj. desetерca, a potonja je, upravo, prerada narodne predaje i kazivanja u Primorju. Pošto je naučio i francuski i engleski, i zavolio iznad svega Makolejeve eseje, Lj. se obratio srpskoj književnosti, i to Vukovim narodnim pjesmama, Vrčićevim narodnim pripovijetkama i poeziji Vladike Rade. U njima je on našao poticaja i za svoj književni rad. Prvi njegov samostalni rad bila je pripovijetka Šćepan mali (1868), kojom je u prozi prepričao isti motiv iz Vladičinog spjeva, držeći se svog načela, da priča za narod, po načinu narodnih pričanja. Dvije godine kasnije (1870) počinje Lj. samostalnije da piše, objavljujući Prodaju patrijara Brkića i Kanjoša Macedonovića. Iza ovih dođoše Skočidjevojka, pa Pop Andrović novi Obilić, Krada i prekrađa zvona i, naposljetku (1874) Gorde. Te Lj. priče izašle su prvo latinicom (1875) kao Pripovijesti crnogorske i primorske, pa 1876, u Beogradu, ćirilicom, 1882 odštampala su braća Jovanovići u Pančevu novu knjigu Pripovijesti. 1924 Srpska književna zadruga izdala je svih devet u jednoj knjizi, s njegovim prvobitnim opisom Boke.

U posljednjim godinama, pred smrt, Lj. je najviše radio na svojim poznatim Pričanjima Vuka Dojčevića. Tih manjih priča namjeravao je Lj. da napiše stotinu, ali ga je smrt spriječila u planu, te je stigao samo do tridesetisedme. Objavljivao ih je za života u Srpskoj Zori (1878 i 1879), a odatle ih je poslije (1902 i 1903) preštampala u dvjema knjigama Srpska književna zadruga.

Lj. je u svojim pripovijetkama, kao i u kratkim pričanjima, iznosio isključivo tradicionalne motive narodnih priča, i nastojao je do kraja da bude vjeran narodni pripovjedač, i u stilu, epskom i humorističkom, i po istinitosti podrobno iznesenih običaja i načina narodnog života. Tako su i njegove ličnosti galerija, po predaji poznatih i srodnih tipova, karaktera i temperamenata. Ipak, prema običnim skupljačima ili razrađivačima narodnih pričanja, kao što su Vuk Vrčević i drugi, Lj. je samostalan i originalan pisac, u istinu onaj, koji je omogućio kasnijim novelistima da stvore svojstvenu i originalnu srpsku seljačku pripovijetku. I ako su njegove pripovijesti pretrpane folklorističnim elementima, a jezik pretjerano narodni, te je koji put sam sebi i cilj pričanja, ipak je Lj., uglavnom, imao pred očima i čisto estetske, beletrističke smjerove, koje on postizava i kod današnjih čitalaca. Lj. je, kao i Vuk, romantičar samo zbog toga, što je obožavao prošlost i narod, dok je po svemu bio realist, čiju je oštricu promatranja i skepse zaobljivao izvorni zdravi narodni humor. Naposljetku, usprkos narodskoj virtuoznosti i skoro hvalisavom obilju provincijalizama, Lj. jezik, njegov stil, već sam za sebe, ima naročite čari.

Literatura: Marko Car, Moje simpatije (I, II uvod u pripovijetke u Srpskoj književnoj zadruzi 1924 i potonji kritičari Lj. u misli od 16/1 1921); Lj. Jovanović, predgovor II sv. pričanja Vuka Dojčevića (Srpska književna zadruga, 1903); Ljub. Nedić, Kritičke studije (1910); J. Skerlić, Pisci i knjige, III; T. Vilović, S. M. Ljubiša, Utisci i uspomene, 1908.

V. Petrović.

LJUBIŠA VISARION, crnogorski mitropolit (14/1 1823, Sv. Stevan, Boka Kotorska — 14/4 1884, Cetinje). Kao mlad jeromonah bio je narodni učitelj po manastirima Praskvici, Reževiću i Savini, a za tim parohijski sveštenik i učitelj u Perastu. Kasnije je prešao u Crnu Goru i dobio je na upravu manastir Moraču. 22/3 1868 postao je morački arhimandrit, a 8/9 1878 posvećen je za episkopa obnov-

Digitized by Google

ljene zahumsko-raške eparhije, sa sjedištem u manastiru Ostrogu. 6/11 1882 postavio ga je knez Nikola za mitropolita Crne Gore i Brda. Kao mitropolit revno se starao za reformu crkveno-prosvjetnog života u svom području i želio je da u svoju mitropoliju uvede red i upravu, po uzoru uređenja tadašnje srpske crkve u Dalmaciji, ali ga je smrt u tome omela.

R. G.

LJUBITELJ KRŠĆANSKE UMETNOSTI izlazio je u Mariboru 1914. Urednik mu je bio Dr. Aug. Stegenšek. Bio je posvećen historiji i propagandi kršćanske umjetnosti.

F. S.

LJUBLJANA, grad u Slovenačkoj, na Ljubljanici, 5 km od Save. Ima 53.306, sa industrijskim predgrađima u okolnim općinama 65.000 stanovnika.

Lj. leži na zemljištu, koje je bilo već u rano doba naseljeno. U diluvijalno doba širilo se južno od Lj. u današnjem Ljubljanskom Barju, veliko, a plitko jezero, u kome su u kameno doba postojale zgrade na kolju (sojenice). U rimsko doba postojao je na mjestu Lj. grad Emona, koji se, kao što pokazuje ime, razvio iz neke ilirske naseobine. Emona je bila važno prometno središte, gdje se od glavnog puta, koji je vodio iz Italije preko Krasa do državne granice, kod Vindobone i Aquinca, odvajao put za Sisciu i Sirmium. Emoni je dao puna gradska prava vjerojatno 34 prije Kr. August (Colonia Julia). Zatim su se u grad počeli naseljivati isluženi vojnici; ipak Emona nikada nije imala veću vojničku posadu. Grad je ležao između brda Grad i Rožnik, na rubu bare. Seoba naroda uništila je i Emonu, koja se posljednji put spominje 408, kad je tamo logorovao Alarih. Vjerojatno je propala za vrijeme Atilinih upada u Italiju. Od Emone sačuvala se dosta dobro južna strana gradskog zida »Na Mirju«, i više temelja gradskih kuća u današnjem Gradišču i obližnoj okolici.

U srednjem vijeku spominje se Lj. tek 1144, kada se sastojala iz grada na brdu i naseobine pored brda, oko današnjih crkava Sv. Florijana i Sv. Jakova. U gradu, najstarijem dijelu nove varoši, stanovao je markgrof ili vojvoda, odnosno njegov kastelan ili gradski poglavar. Kad je postala Lj. varošica, odnosno kad je dobila gradska prava nije poznato. 1320 bila je Lj. već grad sa gradskim pravima. Župna crkva, današnja crkva Sv. Petra, bila je u početku izvan grada. Zid oko grada i varoši dopirao je u početku samo do Ljubljanice, između današnjih ulica Pod Trančo i Vožarski pot. 1416, povodom opasnosti od Turaka, proširen je zid na lijevoj obali Ljubljanice, oko tamošnje plemićke naseobine (Gosposka ulica) i Križevnika, t. j. komande njemačkog viteškog reda, a u 16 vijeku prema sjeveru, oko današnjih Mestneg trga, Pred Škofijo i Vodnikovog trga. Lj. je bila glavni grad Kranjske, sjedište vojvodinog namjesnika, vicedona i zemaljskog poglavara i imala je dosta živu trgovinu. Devedesetih godina 18 vijeka ukinut je gradski zid. 1772 do 1780 iskopan je između Grada i Golovca Gruberov kanal i osušio je Ljubljansko Barje. 1809—1813 bila je Lj. glavni grad Napoleonove Ilirije i sjedište ilirske vlade. 1821 sastao se u Lj. kongres monarha sv. alijanse, na koji podsjeća aleja Zvezda, na Kongresnom trgu. U 19 vijeku proširio se grad preko Ljubljanice do brda Rožnika, i prema sjeveru i istoku u Ljubljansko polje. U ova tri pravca širi se i danas. 1895 porušio je zemljotres većinu starijih kuća. Zbog toga ima grad malo starijih, naročito monumentalnih zgrada. Do 1918 bila je Lj. glavni grad dežele Kranjske, zemaljske vlade i mnogih zemaljskih ureda i institucija. U 19 vijeku postala je kulturno, političko i ekonomsko središte Slovenaca. Poslije oslobođenja 1918 postala je Lj. prijestolnicom pokrajine Slovenačke, i sa vidovdanskim ustavom glavni grad ljubljanske oblasti.

Lj. je autonomni grad, sjedište mnogobrojnih kancelarija pokrajinske, odnosno oblasne uprave, sreskog poglavarstva za ljubljansku okolinu, okružnog i višeg zemaljskog suda. Lj. ima tri gimnazije i ženski licej, realku, učiteljsku školu, tehničku srednju školu, trgovačku školu i akademiju, poslije oslobođenja i univerzitet, sa pet fakulteta, muzičku školu Glazbene Matice, konzervatorij i više građanskih škola. U Lj. izlazi većina slovenačkih dnevnih listova, časopisa i knjiga, tu je sjedište Slovenske Matice i mnogih drugih kulturnih društava i institucija. U Lj. postoji narodna galerija, muzej, kazalište za

Digitized by Google

operu, kazalište za dramu (do 1918 njemačko kazalište) i biskupija (osnovana 1461) sa bogoslovijom.

Trgovina se u Lj. razvila osobito poslije oslobođenja. Osnovane su mnoge banke i nova trgovačka poduzeća. U Lj. je i sjedište trgovačke i obrtne komore. U trgovačkom pogledu ima Lj. dosta podesan položaj. Osim glavne pruge (Beograd—Zagreb —Lj.—Trst) idu iz Lj. lokalne željeznice za Kamnik, Kranj—Jesenice, Vrhniku, Novo Mesto—Karlovac odnosno Kočevje. Lj. ima tri željezničke stanice i električni tramvaj. Industrija se razvila na periferiji (tvornica duhana, pivara Union, tvornice strojeva i ljevaonice, tvornica za kemijske elaborate za ciguru, kožu i obuću, kartonažu, više manjih industrijskih i obrtnih poduzeća). Lj. ima i električnu centralu i plinaru. U okolini postoje ciglane (najviše u Vič̆u-Glincama i Kosezama). Grad dobiva dobru vodu iz vodovoda u Klečama, kod Save.

Stara Lj. pod Gradom na desnoj strani Ljubljanice sačuvana je samo djelomice, jer ju je zemljotres 1895 jako oštetio. Lijep je Mestni trg, sa lijepo sakrivenim lukom kuća pod Gradom. Noviji dio grada leži većinom na lijevoj strani Ljubljanice, ali nije potpuno podignut, pored visokih kuća stoje niske, iz starijeg doba. Monumentalnih zgrada iz starijeg doba Lj. nema. Lijepo i bogato je zastupan stil barok (uršulinska i franjevačka crkva, privatne kuće, magistrat). Impozantnijih novih zgrada nema Lj. mnogo (sudska palača, palača vlade, univerzitet, dva kazališta, narodni dom, Kreditna banka, hotel Union, ljubljanski dvor). — Grad, odakle je lijep vidik po okolini, u novije doba je djelomice popravljen. Zbog blizine bara u Lj. je česta magla, ali je klima dosta zdrava. Lj. ima 47.286 Slovenaca, 3.128 Srba i Hrvata, 796 drugih Slovena i 1.709 Nijemaca; Židova ima samo 97. Napredovanje grada je razmjerno dobro. 1869 bilo je na zemljištu današnje Lj. (s Vodmatom i Spodnjom Šiškom) 24.249, 1880: 28.231, 1890: 33.198, 1900: 39.355, 1910: 46.630 stanovnika.

Literatura: I. Vrhovec, Ljubljanski meščani v preteklih stoletjih (1886); Ivan Vrhovec, Die wohllöbliche Landeshauptstadt Laibach (1885); Walter Schmidt, Emona (1914).

A. Melik.

LJUBLJANICA, rijeka u Slovenačkoj, desni pritok Save. Lj. je jedna od najpoznatijih kraških rijeka, koja protiče kroz vapnenačke predjele, nekoliko puta izvire i ponire, te čas teče podzemno, čas po zemljinoj površini, i zato ima razna imena. Sastavnice gornjeg toka Lj. su: Pivka i Nanoščica na zapadu, a na istoku: Trbuhovica, koja izvire pod Kozjim Vrhom 916 m, južno od sela Prezida, Loški Obrh, Stržek, u Cerkniškom Polju, i Rak. Sve istočne, odnosno desne sastavnice uglavnom teku od jugoistoka prema sjeverozapadu, svaka od njih ponire na sve manjoj apsolutnoj visini, što je sjevernija, i donekle teče podzemno. Najudaljenije je izvorište Pivke, koja izvire iz pećine jugozapadno od Šent Petra. Ona teče u nepravilnom i oko 15 km dugačkom toku prema sjeveru-sjeverozapadu, i prije poniranja skrene na sjeveroistok, i u tom pravcu teče podzemno kroz znamenitu i ogromnu pećinu Postojne. Poslije podzemnog toka javlja se voda Pivke i Raka u polju Planine iz većeg broja izvora i dviju pećina. Tim vrelima postaje rijeka Unec, koja u velikim okukama teče prema sjeveroistoku, a od sela Ivanjeg Dola skrene na sjeverozapad, i sjeverno od sela Jakovice ponire. Unec izgubi oko dvije trećine vode na istočnom rubu polja, a trećinu na sjeveru, Pod Stenami, gdje se voda gubi kroz izduhe. U Ljubljanskom Polju, sjeverno od Ljubljanskog Vrha (813 m), a južno od trga Vrhnike, ova se voda ponovno pojavljuje, kao Lj.

Na gornjem toku Lj. čini veliku okuku, zatim teče prema istoku-sjeveroistoku, a u Ljubljanskom Barju skrene na sjever, protičući kroz grad Ljubljanu. Odatle Lj. počne teći na istok, a od sela Zadvora na sjeveroistok. Ušće Lj. u Savu je kod sela Podgrada, odnosno oko 12 km nizvodno od glavnog mjesta Kranjske. — Voda Lj. je bistra, modro-zelena i nikada ne zamrzava. Kod dvorca Studenec, jedan sat od Ljubljane nalaze se slapovi Lj. — Dužina Lj. toka je 44·7 km, površina porječja 1913·5 km², ali sa njenim sastavnicama, od izvorišta Pivke, dužina toka je oko 85 km, od kojih su oko 20 km podzemni. — Dolina Lj. sastavljena je iz nekoliko slijepih dolina i polja, koji su međusobno povezani pećinama. Što su zatvorene doline dalje od ušća Lj., tim

Digitized by Google

su na većoj apsolutnoj visini: Ljubljanska ravnica 230 m, polje Planine 450 m, slijepa dolina Nanošnice i Pivke 540 m, Cerkniško jezero 555 m, Loška slijepa dolina 580 m.

Literatura: W. Putick, Die unterirdischen Flussläufe von Innenkrain. Das Flussgebiet der Laibach (Mitt. d. k. k. Geogr. Ges., 1887).

P. Vujević.

LJUBLJANSKA KREDITNA BANKA. Centrala Ljubljana, filijale: Split, Celje, Maribor, Kranj, Brežice, Metković, Novi Sad. Osnovana je 1900. Kapital je 50,000.000 u 500.000 akcija po 100 Din. Slavenska Bank. Zveza sudjeluje u povišici kapitala. Rezerve 6,984.646, penzioni fond 2,081.159, ulozi 100,665.450, vjerovnici 231,912.570, gotovina 11,642.427, mjenice 41,125.538, vrijed. papiri 19,445.786, dužnici 297,075.347, nekretnine 18,108.495, konzorc. računi 9,366.433 Din. Poduzeća: Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode D. D., »Split« D. D., »Šešir« D. D., Strojne tovarne in livarne, Zlatarka, Slavija i t. d. Dobit 8,210.756 Din. Dividenda 12%, a kapital 37,500.000 Din. Predsjednik je Dr. K. Triler, direktor Alojz Tikač. *N. S.*

LJUBLJANSKI VRH, planinski vrh u Slovenačkoj. Diže se sa kraske visoravni, 3·5 km južno od trga Vrhnike, odnosno 16 km sjeverno-sjeverozapadno od trga Cerknice. Visok je 813 m i pod vegetacijom je. Njegovim sjevernim podnožjem prolazi željeznička pruga Ljubljana—Rakek—Šent Petar. *P. V.*

LJUBOJEVIĆ ATANASIJE, mitropolit dabrobosanski, karlovačko-zrinopoljski i ličko-krbavski (oko 1630, Bosna — 10/12 1712, Hrvatska). Lj. je 1681—1688 upravljao srpskom crkvom u Bosni i svima pravoslavnima pod turskom vlašću u Dalmaciji, Pounju, Liki i Krbavi. Za austrijsko-turskog rata (1683—1699), Dalmacija je potpala pod Mletke, a Banija sa Likom i Krbavom pod Austriju. Mitropolit Lj. i sam je bio umiješan u dizanje ustanka protiv Turaka, i stoga se, sa znatnim brojem bosanskih porodica, uklonio u mletačku Dalmaciju, i u Kotarima osnovao novu rezidenciju, odakle je obilazio i sve stare svoje predjele, koji su došli pod austrijsku vlast. Međutim, kada je osjetio, da senjski rimokatolički biskup razvija sve življu propagandu, da pravoslavne, naročito u Lici, porimokatoliči, ili bar pounijati, Lj. je prešao (1695) u Liku, i nastanio se u Medku, da čuva pravoslavlje svoga naroda. No vlasti su ga iz Like oružanom silom prognale. Ali Lj. nije klonuo. On je uspio, da u Baniju preseli mnoge porodice iz Bosne, i na osnovu toga izradio je u Beču 23/9 1698 ukaz, kojim je postavljen za pravoslavnog episkopa karlovačkog generalata i Banije (Zrinjskog Polja). Tako se zadržao na austrijskom zemljištu i u blizini Like, održavao je tajne veze sa narodom i uspio je da sačuva pravoslavlje u Lici i Krbavi. U Baniji je Lj. osnovao manastir Komogovinu, da mu tu bude rezidencija. Pokušavao je više puta da uđe u Liku i vrši crkvenu jurisdikciju, ali su ga vlasti stalno progonile. Tek za Rakoczy-eva ustanka, poslije nove potvrde narodnih privilegija (7/8 1706), uspio je patrijarh Arsenije III., da osigura jurisdikciju i nad pravoslavnima u Lici i Krbavi, gdje je on odmah podigao sebi drugu rezidenciju u Medku. No vlasti su i dalje, u cilju lakšeg unijaćenja htjele, da izdvoje sve Srbe u Hrvatskoj iz sudjelovanja povlasticama darovanim patrijarhu Arseniju III., pa im zato nisu dozvolile pristup ni na krušedolski sabor (januara 1708), na kome je imao da bude izabran nasljednik umrlom patrijarhu Arseniju III. Crnojeviću. Ali je mitropolit Lj., i pored svih zabrana, i bez obzira na duboku starost i neobično velike teškoće zimskoga puta na konju, od Like do Fruške Gore došao na vrijeme na sabor u Krušedol sa narodnom punomoćju. Sudjelovanjem u izboru novog poglavice cijele srpske pravoslavne crkve pod austro-ugarskom vlašću, osigurao je Lj. i učvrstio zauvijek zajednicu svoje prostrane episkopije u Hrvatskoj sa svima ostalim srpskim pravoslavnim episkopijama u novoosnovanoj krušedolskoj mitropoliji.

R. Grujić.

LJUBOMIR, visoravan i polje između Trebinja, Bileća i Popova i stara župa trebinjske arhoncije. Očuvani spomenici u njemu, osim rimskih, pripadaju vremenu Sandalja Hranića. Tu se spominje knez Pokrajac Oliverović i inače nepoznati župan Medulin. Jedno vrijeme dovodila je narodna tradicija podrijetlo Nemanjića iz tog predjela. Jedan

Digitized by Google

diletantski opis starina te župe dao je L. Ninković, Srpski spomenici iz travunske okoline (1910). *V. Ć.*

LJUBOMIR POLJE, krasko polje u Hercegovini, oko 10 km sjeverno od gradića Trebinja. Sa jugozapada je okruženo planinom Turjakom (Grajkov Vrh 837 m, Turjak 915 m, Lastva 798 m, Klenak 732 m), a sa sjeveroistoka Miloška Brdom 1.031 m, Mužinom Gomilom 964 m, Stražnicom 925 m, Osojem 762 m. Lj. P. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 10·5 km, a široko 0·5 do 1·5 km. Leži na apsolutnoj visini od 510 do 560 m, a zauzima površinu od 8 km². Polje je nagnuto od sjevera k jugu i od juga k sjeveru, a najniže je bliže sjevernom kraju, oko Mužević. Na istočnom rubu polja ima snažnih vrela, koja hrane nekoliko potoka. Jedni teku prema sjeverozapadu i utiču u glavni potok, koji ponire na zapadnom obodu polja, na podnožju Turjaka, dok Zmijinac Potok teče prema jugu-jugoistoku i ponire na sjevernom dijelu polja. Za vrijeme kišne periode nastaju na tome dijelu Lj. P. kratki povodnji. Ravan polja pokrivena je plodnom oranicom. Oko 60% cijelog zemljišta su njive, a ostatak livade. Goje se sve vrste žita i kukuruz, kao i vinova loza. Sva naselja na Lj. P. mala su i nalaze se na obodu. Najveća su Ukšići (sa 176 stanovnika) i Ugarci (sa 140 stanovnika). Većih saobraćajnih puteva kroz Lj. P. nema.

P. Vujević.

LJUBOSTINJA, manastir kod Trstenika (kruševačkog). Crkva je posvećena Uspenju Bogorodice. Lj. je sazidala kneginja Milica na raskršću 14—15 vijeka. Prema Tronoškom ljetopisu Milica se u ovom manastiru postrigla i pokupila je oko sebe udovice vlastele, izginule na Kosovu, a po smrti svojoj sahranjena je u crkvi (sa sjeverne strane priprate). U crkvi se nalazi i grob Stefana, sina ćesara Uglješe, koji je bio u rodničkim vezama sa Milicom i despotom Stevanom. Manastir se spominje u 15 (1418), 16 (1581) i 17 (1643—1673) vijeku. U Kočinoj Krajini i za vrijeme austrijsko-turskog rata 1788—1791 igrao je važnu ulogu. Njegov iguman Vićentije Jovanović sa bratstvom bio je na strani ustanka, i morao je 1792 pobjeći iz Srbije u Austriju. 1788 boravio je u manastiru i Koča Petrović sa oberlajtnantom Vujadinovićem i majorom Branovačkim i čitali su narodu proklamaciju, kojom su ga pozivali na oružje. Manastir je hranom i ostalim potrebama pomagao Kočinu vojsku. Zbog toga je manastir popaljen i opljačkan od Turaka. Ikonostas je popisan 1822.

Crkva dolazi u red poznatih crkava iz doba kneza Lazara i despota Stevana svojom osnovom (t. zv. trikonhos), svojom plastičnom dekoracijom i koloristićnim efektima površina svojih zidova. Na pragu u crkvi urezano je ime protomajstora Rade Borovića, koji je, nesumnjivo, crkvu zidao i stajao na čelu škole, iz koje su ponikle sve crkvene građevine Lazareva i despotova doba (to je, po svoj prilici, iz narodnih pjesama poznati Rade neimar). Živopis je prvobitan, no od njega ima samo malo fragmenata.

V. Petrović.

LJUBOTINA DANILO, episkop karlovačko-senjsko-primorski (— 29/1 1739, Plaški, Hrvatska). Lj. je izabran na saboru u Srijemskim Karlovcima 1713 za episkopa karlovačkog generalata. Sjedište mu je bilo prvo u manastiru Gomirju, a od 1721 u Plaškom. Imao je da izdrži tešku borbu sa rimokatoličkim, senjskim i zagrebačkim, i unijatskim marčanskim biskupom, kao i senjskim generalom Josipom grofom Rabattom (1709 do 1731), braneći pravoslavlje. U toj borbi Lj. je uspio, jer mu je pošlo za rukom ne samo da zadrži dalje pokatoličavanje i unijaćenje, već je uspio da mnoge, koji su ranije otpali od vjere, povrati u pravoslavlje.

R. G.

LJUBOVIĆA, rijeka u Srbiji, desni pritok Drine. Izvire sjeverozapadno od Povljena, na južnoj strani Jablanika (1.306 m). U vijugavom toku teče prema sjeverozapadu, a kod sela Petnika učini veliku okuku, i počne teći u pravcu jugozapada. U Drinu Lj. utiče kod varošice Ljubovije. Veći lijevi pritok Lj. je Orovička Reka. Dužina Lj. toka je 34·5 km, a površina porječja 160·5 km². *P. V.*

LJUBOVIJA, varošica u Srbiji, na rijeci Drini (podrinska oblast). Ima 3.128 stanovnika. Tu je skela za prijelaz preko Drine u Bosnu. Ima poštu.

B. D.

LJUBOVIJA (VRANJEŠKA REKA), rijeka u staroj Srbiji, lijevi

Digitized by Google

pritok Lima. Izvorište Lj. je na južnoj strani Crnog Vrha (Vranac 1.380 m) i Gradine (1.460 m). Odatle Lj. teče prema jugu i istoku, a od hana Stare Crkve k jugu-jugoistoku. Na donjem toku Lj. skrene, skoro pod pravim kutom, i počne teći na istok, jugoistok i istok. Ušće Lj. u Lim je kod zaseoka Poprenice, općina Ravna Reka, na visini od 581 m. Dužina Lj. toka je 37·1 km, a površina porječja 368·5 km². *P. V.*

LJUBUŠA PLANINA, kraska visoravan u Bosni, sa koje se uzdiže veći broj planinskih vrhova. Lj. P. ograničena je na sjeveru i zapadu Ravnim i Duvanjskim Poljem, na sjeverozapadu Paklinom Planinom, na jugoistoku Vran-Planinom, a na sjeveroistoku Proslapskom Planinom. Najveći visovi su: Ljubuša 1.797 m, Mala Ljubuša 1.676 m, Mala Ljubuša (1·3 km sjeverno od Ljubuše) 1.605 m. Na sjeveru se dižu: Munjevac 1.503 m, Puškarica 1.336 m, Gradina 1.420 m, Crni Vrh 1.617 m; na zapadu: Ciganluk 1.331 m, Pločna Kosa 1.345 m, Kajekovac 1.281 m, Babija Jama 1.304 m; na jugu: Crni Vrh 1.547 m, Veliki Oprav 1.562 m, Mali Oprav 1.382 m, Oprav (2·5 km južno od V. Oprava) 1.576 m, Velika Kosa 1.344 m; na istoku: Lisac 1.627 m. Zbog vapnenačkog sastava, na Lj. P. je vrlo malo vegetacije, a obiluje oblicima krasa, naročito vrtačama. Zato su na njenoj površini mnoge lokve; osim toga ima na Lj. P. veći broj izvora i tri pećine, od kojih se ona između Oprava i Crnog Vrha zove Lujin Dućan. Krajevima Lj. P. i preko planine vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

LJUBUŠKI, mjesto u Hercegovini u istoimenom polju. Ima 2.655 stanovnika. U okolini su bila prehistorijska i velika naselja u rimsko doba. 1463 zauzeli su ga Turci. Sresko je mjesto. *M. F.*

LJUBUŠKO POLJE, oko Ljubuškog u Hercegovini. Najplodnija je ravnica u Hercegovini. U njoj uspijevaju kukuruz, vinova loza, duhan i (od 1841) pirinač (riža). Tu su mnogi rimski i sredovječni spomenici. Najniži dio Lj. P. zove se Beriš. *M. F.*

Lj. P. (Mlade), krasko polje u Hercegovini, jugozapadno od Mostarskog Blata. Nazvano je po istoimenom mjestu na jugoistočnom kraju. Lj. P. je većim dijelom okruženo brežuljcima. Na sjeveroistoku su: Utvica 238 m, Zelena Gora 284 m, Gradina 256 m, Obale 369 m, Žitomilj 396 m, na jugozapadu: Uletin Vrh 149 m, Gradina 127 m, Visoka 107 m, Grumorina 344 m, na sjeveru: Klobuk 478 m. Prema jugoistoku i zapadu, Lj. P. je otvoreno niskim brežuljcima i dolinama rijeka Trebižata i Brze Vode. Polje se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 11 km, a široko do 3·3 km. Leži na apsolutnoj visini od 70 do 100 m, a površina mu je oko 23 km². Sa sjevera teče prema Lj. P. rijeka Tihaljina, čije je korito duboko usječeno u vapnenačkom terenu, ali joj se kod Klobuka dolina postepeno širi i tako ulazi u Lj. P. Na cijelom toku kroz polje rijeka se zove Mlade, a njen dalji nastavak, izvan polja, Trebižat. Mlade teče u pravcu pružanja polja, prema jugoistoku, a pritoci su joj: Vrioštica, koju hrani nekoliko izvora, i Brza Voda, rječica, koja iz Rastoka ulazi u Lj. P.

Povodanj na Lj. P. nastaje početkom novembra i traje do aprila ili maja, dakle za cijele kišne periode. Trajanje poplave kadikad zavisi i od visine vodenog stanja u Imotskom Polju, jer i Tihaljina vjerojatno dobiva podzemnim putem vodu iz toga polja. Zbog dosta velike blizine mora i relativno niskih bregova, koji se pružaju između mora i Lj. P., klima je na ovome polju veoma blaga. U Ljubuškom (98 mm) je prosječna godišnja temperatura za periodu 1893 do 1913 bila 15·1°, u januaru 4·8°, aprilu 13·3°, julu 25·4°, oktobru 16·2°, a godišnje kolebanje je 20·6°. Jesen je znatno toplija od proljeća, oktobar od aprila za 3° C, što je karakteristika primorske klime. Srednji apsolutni ekstremi su 36·7° i —5·2° sa amplitudom od 41·9°, dok je apsolutna najviša temperatura bila 40·4°, a apsolutna najniža —15°, što odgovara kolebanju od 55·4° C. Naoblaka je na Lj. P. neznatna, 3·7, sa maksimumom u zimi, kad je oko polovina neba pod oblacima, a minimumom u ljetu, kad je prekrivena samo jedna petina. Godišnja prosječna količina kiša je oko 140 mm. Najviše kiše padne u novembru i decembru, a najmanje u julu i augustu. U decembru (189 mm) prosječno ima pet puta više atmosferskih oborina no u augustu (39 mm). Pro-

Digitized by Google

[illegible] 2 [illegible] [illegible] 12 [illegible]

[illegible] Lj. P. [illegible] Lj. P. je [illegible] 2300 domova sa 11500 stanovnika [illegible] — Ekonomsko središte je Ljubuški grad sa 620 domova i 2455 stanovnika. Poslije njega su najveća naselja: V[illegible] (4.. domova, 2215 stanovnika) i Vitina (24. domova, 1.. stanovnika). Kroz Lj. P. prolaze drumovi: Imotski—Vitina—Ljubuški—Mostar i Čapljina, Vitina—Veljaci, Ljubuški Zelić—Metković i Vrgorac, Vitina—Grabović—Grab.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I, 1896). *P. Vujević.*

LJUDEVIT, knez panonske Hrvatske oko 810—823 pod vrhovnom franačkom vlašću. 819 digao je Lj. ustanak zbog tlačenja panonskih Hrvata od strane markgrofa friulskoga Kadaloa, i razbio je njegovu jaku vojsku. Poslije ovog Lj. uspjeha pridružili su mu se Slovenci u današnjoj Kranjskoj i južnoj Štajerskoj i Timočani. Lj. je razbio i vojsku dalmatinskoga kneza Borne, koji je ostao vjeran Francima, i pošao protiv Lj. Tada su se Lj. pridružili i ostali Slovenci do Soče, pa i patrijarh od grada Fortunato, koji mu je slao zidare i tesare za građenje tvrdava. Franci su 820 i 821 bezuspješno slali vojske protiv Lj. Najposlije je 822 Lj. pobjegao Srbima ispred velike vojske, koju su Franci poslali iz Italije, iz svog utvrđenog glavnog grada Siska, a Franci su pokorili Panonsku Hrvatsku. Lj. je svog gostoprimca, valjda nekog župana, iz nepoznatih razloga ubio, pa je pobjegao u Dalmatinsku Hrvatsku, gdje ga je dao ubiti unuk kneza Borne, Ljudemisl (823). Lj. je jedini hrvatski vladar, koji je okupio oko sebe pored panonskih Hrvata, veliki dio Slovenaca i jedan dio Srba. Njegova je zasluga, što je Panonsku Hrvatsku spasio od sudbine Slovenaca. *M. P-g.*

LJUDEVIT I., obično zvan Veliki, hrvatsko-ugarski kralj 1342—1382 († 11/9 1382, Trnava) naslijedio je svoga oca Karla I. Anžuvinskog. Lj. je [illegible] vladar [illegible] Ugarske, koji je podigao do jedne od prvih država u Evropi. Njegova vladavina ima naročitu važnost i u [illegible] Hrvatske. Već je Lj. otac [illegible] ugarsko-hrvatskih velikaša, a on je to [illegible] dovršio i [illegible] je kraljevsku vlast u Hrvatskoj, gdje je ona bila bez ugleda od doba Ladislava Kumanca. Lj. se [illegible] Vladislava, udovica moćnoga ugarska vojvode Nelipica, sa sinom Ivanom Nelipić su postali vjerni kraljevi vazali (1345). Time što je knez Juraj Bribirski predao Lj. važni grad Ostrovicu i primio u Slavoniji grad Zrin, opada sasvim moć bribirskih knezova i ova grana, koja je ostala u Hrvatskoj izgubila je ugled i važnost i ubrzo je izumrla. — Lj. je poslije dvogodišnjeg rata sa Mlecima, koji je dovršio mirom u Zadru (1358), primorao republiku, da se odrekne svih dalmatinskih gradova i otoka od polovine Kvarnera do međaša grada Drača. Mletački duždo morao se odreći naslova vojvode Dalmacije i Hrvatske. Zatim su pali pod vlast Lj. Kotor i Dubrovnik. Dubrovnik je onda, na osnovu posebnog ugovora, priznao protektorat hrvatsko-ugarskog kralja. — 1353 oženio se Lj. Jelisavom, kćerkom bosanskog bana Stjepana Kotromanića. Iskoristivši mladost Stjepanova nasljednika, Tvrtka I., primorao ga je Lj. da mu preda, u ime Jelisavina miraza, sjevernu Humsku zemlju; Tvrtko je kasnije ovo vratio svojoj državi. Za cara Dušana Lj. je protiv Srbije nesretno vojevao, ali je za vlade cara Uroša, prodro sve do Rudnika i osigurao mačvansku banovinu. 1365 pokorio je Lj. vidinsku carevinu i zajedno bugarsko-vidinskog cara Sracimira. Lj. je poslije toga osnovao bugarsku banovinu, ali se kasnije izmirio sa Sracimirom i vratio mu državu kao svom vazalu (1369). 1370, poslije smrti poljskog kralja Kazimira, priznali su Lj. i krunisali u Krakovu za svoga kralja i Poljaci. Potkraj svoga vladanja upleo se Lj. kao saveznik Genove, ponovno u rat sa Mlecima, koji je svršio 1381 mirom u Torinu. Republika se obvezala na priznanje svih točaka zadarskog mira i na plaćanje godišnjeg danka od 7.000 dukata. *M. Prelog.*

Digitized by Google

LJUDEVIT MARX, TOVARNA LAKOV, DELNIŠKA DRUŽBA, Domžale. Osnovana je 1924. Kapital je 4,000.000 dinara. Izrađuje lakove, boje, firnis i t. d. *S. P.*

LJUDSKA REKA, rijeka u staroj Srbiji, lijevi pritok Raške. Izvire na jugozapadnoj strani Golije Planine, pod Jankovim Kamenom (1.931 m). Na gornjem toku, do sela Šare, Lj. R. teče prema jugu-jugozapadu, odatle na jugoistok, istok-jugoistok, i od Dohojevića na istok. Ušće Lj. R. u Rašku je kod varoši Novog Pazara. Dužina toka je 28·4 km, a površina porječja 202·1 km². *P. V.*

LJUKTEN, planina u Srbiji, između rijeka: Zagrže-Rasine-Polomske, 17·5 km sjeverozapadno od varošice Aleksandrovca, odnosno 15 km jugozapadno od Trstenika (na zapadnoj Moravi). Lj. je poglavito sastavljen od prastarih škriljevaca, pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i visok je 1.237 m. Sjeveroistočne padine, prema dolini Zagrže veoma su strme, mjestimice okomite, dok su jugozapadne mnogo blaže. *P. V.*

LJULJKA, u okruzima niškom, pirotskom, vranjskom i dijelu moravskog, vrsta koljevke, koja je od vunene tkanine kao mali četvrtast ćilimčić, sa na svakom kraju dugom upredenom trakom od 1—2 metra. Služi za nošenje djeteta na leđima, ili se vješa na naročite nogare. *N. Z.*

LJUTA, ponornica u Konavlima. *J. M-n.*

LJUTA (JAZ), ponornica u Dalmaciji, u Konavlima, oko 14 km jugoistočno od Cavtata. Lj. izvire iz snažnoga vrela na jugoistočnom dijelu Konavala, na podnožju Topola (827 m), ispod kuća Arbanasa, na visini oko 85 m. Teče poprečno kroz polje, uglavnom u pravcu zapada-jugozapada, i poslije 5·5 km dugoga toka, ponire u ponoru za Lugoš, 1·2 km sjeverno od sela Gornjih Radovčića. *P. V.*

LJUTICA, vrsta vinove loze u Dalmaciji. Na grozdovima, i kada dozru, ima zelenih bobica, te vino od nje dobiva više prirodne kiseline. *I. R.*

LJUTOMER, gradić u Slovenačkoj, na sjevernom podnožju Slovenskih Gorica, a južnom rubu Murskog Polja. Ima 1.381 stanovnika. Kao gradić spominje se 1265. Historijsko ime za Lj. je Luttenberg, ili u izgovoru domaćeg stanovništva, Lotmerk. Ime Lj. je došlo tek poslije 1838. — Danas je Lj. lokalno središte, poznato zbog trgovine konjima. U okolini uspijeva najbolje vino u Slovenačkoj. Lj. je krajnja stanica pruge Lj.—Radgona, i ima od 1924 i željezničku vezu za Ormož, na Dravi i Mursku Sobotu, u Prekomurju. Gradić je sjedište sreskog poglavarstva i suda. *A. M.*

LJUTUN, dalmatinska vrsta vinove loze, koja daje jaka crna vina. *I. R.*

Digitized by Google

M

MACELJSKA GORA, bregovi u Hrvatskoj, sjeverno od Kosteljskog Gorja i Strahinjčice, između rijeka: Sutle-Putkoveca i Zoltnice (sastavnica Krapinice)-Šaše-Bednje-Žarovnice-izvorišta Ročice-Rogatnice. M. G. se pruža uglavnom od zapada prema istoku, a najviši bregovi izdižu se otprilike do 700 m. Od zapada k istoku najveći su visovi: Njivica 677 m, Prijevoj (ili Kozji Hrbet) 715 m, Macelj 622 m, Kamena Gora 489 m, Stok 524 m, Lipni Vrh 459 m, Črnila 382 m. Istočnije je Ravna Gora, na kojoj su istaknuti visovi: Tri Kralja 680 m, Dugi Vrh 505 m. Od vijenca se prema jugu odvajaju veće kose i dosta se blago spuštaju, dok je sjeverna strana planine strmija. Skoro cijela M. G. je pokrivena gustom vegetacijom. — Sjeverozapadnim podnožjem planine prolazi drum Ptuj—Gorenca—Rogatec, južnim drum Celje—Rogatec — Đurmanec — Bednja—Bedenec—Varaždin, istočnim drum Donja Višnjica—Bedenec, a preko planine vode drumovi Ptuj—Gorenca—Đurmanec, Ptuj i Ormuš—Donji Leskovec—Bednja.

Literatura: H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I. Lice naše domovine (1905).

P. V.

MACHINENSE NIKOLA (Makinenze), kotoranin. Ugledan humanist 15 vijeka. Za pape Pija II. postao je biskup modruški, pa je, po njegovu naredenju, vršio svakakva poslanstva, tako 1462 Stjepanu Tomaševiću, posljednjem bosanskom kralju. Bio je odličan teolog i okretan govornik. Njegov govor povodom smrti kardinala Petra Riari-a, nadbiskupa firentinskoga, štampan je u Rimu 1474. U početku 19 vijeka naden je na Krfu njegov rad De consolatione. Taj je rukopis u vatikanskoj biblioteci, gdje ima i drugih M. rukopisa i radova.

Đ. K.

MACKENSEN AUGUST, feldmaršal njemačke vojske (6/12 1849, Leipzig). Po svršetku gimnazije stupio je u redovnu vojsku na odsluženje dačkog roka 1/10 1869. Za potporučnika (Sekondleutnant) imenovan je 1870. 1871—1873 bio je rezervni potporučnik i student poljoprivrednog fakulteta u Halle-u. Za kapetana je proizveden 1882, a 18/12 1882 preveden je u generalštabnu struku. Za pukovnika je proizveden 1897, za brigadnog generala (Generalmajor) 1900, za divizijskog generala (Generalleutnant) 1903, za generala konjice (General der Kavallerie) 1908, za armijskog generala (Generaloberst) 1914, za feldmaršala 22/6 1915.

Do 1876 bio je vodnik u konjici, do 1880 adutant konjičke brigade, 1880 do 1884 pozvat je na službu u glavni generalštab, gdje se upoznao sa prilikama na Balkanu i u Rusiji. U njemačkoj vojsci bilo je malo časnika, koji su bez ratne akademije dospjeli do tog položaja. 1884 bio je M. u štabu korpusa, 1885 u štabu divizije, 1887 komandir eskadrona, 1888 u glavnom generalštabu, 1888—1901 u štabu 4 divizije u Brombergu, 1901—1903 prvi adutant načelnika glavnog generalštaba (generala Schliefen-a), 1893 komandant gardijskog husarskog puka, 1895 bio je adutant carev (prvi adutant koji nije bio plemić), 1898 komandant brigade, 1897 dobio je plemstvo, 1901 bio je komandant husarske brigade, 1903—1908 carev generaladutant, od 1908 do rata komandant 17 korpusa.

U ratu 1870—1871 sudjelovao je kao podoficir i potporučnik u konjici. U Svjetskom Ratu bio je komandant korpusa kod Tannenberga. Od 1/11 1914 komandirao je IX. armijom na ruskoj fronti u bitci kod Varšave. Od 20/6 1915 komandirao je IX. armijom u Gorličkom proboju a poslije proboja južnom grupom armija na ruskoj fronti. U jesen 1915 komandirao je grupom njemačkih armija i bio glavnokomandujući svih savezničkih snaga, koje su operirale protiv Srbije. Sa austro-njemačko-bugarskim armijama suzbio je srpsku vojsku iz Sr-

Digitized by Google

bije i zaustavio je operacije na grčkoj granici. 1916 godine komandirao je grupom armija svih saveznika (Nijemaca, Austrijanaca, Bugara i Turaka), određenih protiv Rumunjske, i sa njima zauzeo veći dio Rumunjske. Pri uzmaku sa njemačkim trupama iz Rumunjske zarobljen je u Madžarskoj (1918). *V. Belić.*

MACUN IVAN, pisac (23/1 1821, Trnovska vas, blizu Pesnice, kod Ptuja — 27/10 1883, Graz). Svršio je gimnaziju u Mariboru, a filozofske i pravne studije u Grazu. Služio je, od 1845, kao gimnazijski učitelj u Celju, Trstu, Zagrebu, Ljubljani i Grazu. Pisao je njemački, hrvatski i slovenački. Na njemačkom jeziku izvještavao je o slovenačkim nacionalnim i kulturnim prilikama (Slavische Jahrbücher, 1844—1845), o hrvatskoj književnosti i o pedagoškim pitanjima (Österreichische Blätter für Literatur, Kunst, 1847/48. Österreichische Gymnasialzeitung, 1858). Napisao je raspravu o Machiawelli-u (Program I. gradačke gimnazije, 1874) i priredio je novo izdanje Fröhlich-ove Grammatik der illyrischen Sprache (1865). Na hrvatskom je jeziku napisao, odnosno priredio, čitav red udžbenika (Slovnica jezika grčkoga, 2 dijela, 1853, Kratka slovnica jezika njemačkoga, Zadaće za vježbanje u jeziku njemačkom, 1854, Kratko krasoslovje, 1852). U različitim listovima je saradivao sa putopisnim, književnim crticama i sa prijevodima (sa ruskog). Iz članka za Piegerov Naučni Slovnik nastala mu je knjižica: Kratak pregled slovenačke literature (Narodne Novine, i posebno, 1863). Saradivao je također kod različitih slovenačkih listova, pokrenuo je pitanje o slovenačkoj jezikoslovnoj terminologiji (Slovenski Glasnik, 1862), izdao je antologiju Cvetje slovenskega pesničtva (1850) i knjižicu Književna zgodovina slovenskega Štajerja (1883).

Literatura: Macun, Književna zgodovina slovenskega Štajerja, 132; J. Maiziter, Kres (1883); Flegerič, Dom in Svet, 1899; Glaser, Dom in Svet (1901). *I. Grafenauer.*

MACURE, staro stanovništvo u gornjem toku rijeke Morače, koje su Srbi zatekli ondje. Za mnoge grobove po planinama oko Morače narod kazuje, da su ostali od M. Smatraju ih za mataruško pleme i govore, da su bili neobično krupni ljudi. Nestalo ih je davno. Najviše su se održavali u Donjoj Morači i Bratonožićima. M. su, izgleda, bili albanskog podrijetla.

Literatura: Naselja i poreklo stanovništva (knj. 6); Glasnik Geografskog Društva (sv. 11). *P. Š.*

MAČEK GREGOR, arhitekt. Radio je u prvoj polovini 18 vijeka. Bio je palir pri podizanju stolne crkve u Ljubljani, sagradio je 1713—1716 crkvu u Dobrovi, 1717—1718 nov magistrat u Ljubljani, 1723—1725 župnu crkvu u Lokama, kod Tuhinja, 1732 do 1734 župnu crkvu u Kamniku, 1726 do 1727 župnu crkvu u Komendi, saradivao je pri izradi crkve Sv. Petra u Ljubljani i manastira i crkve u Velesovom.

Literatura: V. Steska, Zbornik za umetnostno zgodovino, III. 5—6. *F. S.*

MAČVA, predjel u gornjem dijelu Posavine, na krajnjem sjeverozapadu sjeverne Srbije, između Drine i Save. (V. podrinska oblast). *B. D.*

M., sa madžarskim imenom Machow, bila je vjerojatno još od 7 vijeka naseljena Srbima, kao i susjedna područja Soli i Podrinja. Ali u sastavni dio srpske države ušla je dosta kasno. Nju su, uglavnom, kroz čitav srednji vijek držali Madžari, koji su 1247 osnovali prvi mačvanski banat, koji je obuhvatao područje od Drine do Cera i sa Savom kao granicom na sjeveru do Beograda. Srbi su počeli vojnička osvajanja u tom pravcu tek za vlade Uroša I., ali su 1268 pretrpjeli težak poraz. 1284—1316 Mačva je, sa Srijemom i Soli, bila pod vlašću kralja Dragutina kao madžarskog vazala. Poslije Dragutinove smrti počele su česte i duge borbe Srba i Madžara o posjed Mačve, u kojima su Madžari češće ostajali pobjednici (1319, 1359, 1389). Srbi su ipak uspijevali s vremena na vrijeme da zavladaju tim krajem naročito za vrijeme cara Dušana. Tu je pokušao 1386—1388 da se učvrsti i knez Lazar, iskorišćujući dinastičke smutnje u Madžarskoj. Poslije angorske bitke, kad je napustio turkofilsku politiku, despot Stevan je dobio M. kao leno madžarske države. Poslije njegove smrti (1427) despot Đurad morao je vratiti M. Madžarima, zadržavši samo jedan njen južni dio. U 16 vijeku Turci su, zauzevši Šabac (7/7 1526), postali go-

Digitized by Google

spodari cijele oblasti, i držali su je sve do 19 vijeka, osim od 1716—1739. U predjelu M. nalazila se i jedna tvrdava Mačva (Macsó, Mačevgrad), ali njen položaj još nije utvrđen. U M. se istakla madžarska porodica Gara (Garević, Gorjanski), od kojih je ban Nikola II. (1386—1392), u Mačvi bio zet kneza Lazara. *V. Ćorović.*

MAĆEDONIJA, nedjeljni politički list. Kao organ Staro-Srbijanaca i Makedonaca, M. je izlazila u Beogradu 1895—1912 i vršila je nacionalnu propagandu. *U. Dž.*

MAĆEHA je jedno od narodnih imena za viola tricolor. Naš narod o M. priča, da se u nju pretvorila neka maćeha sa svoje dvije kćeri i dvije pastorke. Za to svoje vjerovanje nalazi narod objašnjenje u samom obliku M. Donji krunični listić predstavlja M., srednja dva su njene kćeri, a veća dva gornja listića, to su M. pastorke. Čašični listići predstavljaju stolice, i okrenuti su dva dolje, uz maćehin listić, desno i lijevo po jedan uz njene kćeri, a jedan listić gore uz pastorke. To znači: M. sjedi na dvije stolice, svaka njena kći ima svoju stolicu, a obje pastorke moraju da sjede na jednoj stolici. — Narodna karakteristika običnog tipa M., s obzirom na njeno postupanje, s jedne strane prema rođenoj djeci, a s druge prema pastorčadi. *P. B.*

MADIJEV MIHAIL (Madius Michaeles), član ugledne splitske plemićke porodice de Barbazanis (oko 1280—1350). Pored Ivana, arhiđakona goričkog, i nepoznatog autora spisa Obsidio Jadrensis, M. je najstariji hrvatski historik. Vršio je u zavičaju različne upravne i sudske poslove, a bavio se i bilježenjem znatnijih događaja svoga doba; služio se dosta lošim latinskim jezikom. Njegov spis historijsko je djelo prvoga reda, jer bez njega, po samim ispravama, ne bismo dobili prave slike o događajima u dalmatinskoj Hrvatskoj krajem 13 i početkom 14 vijeka. Tu se prikazuju ne samo glavni događaji iz hrvatske povijesti 1290—1330, nego i neki, koji se tiču Ugarske, Italije, Njemačke, Srbije i Španije. Prvi je izdao njegov spis Ivan Lucić kao prilog svojoj historiji De regno Dalmatiae et Croatiae, 1666, a u novije ga je vrijeme napose izdao V. Brunelli (Zadar, 1879).

Literatura: Šišić, Rad, 153.

Đ. K.

MADLEN ANŽEVIN, veoma rana vrsta grožđa, uvezena iz Francuske. Nalazi se svuda, i ako veoma malo. Najviše je raširena u Vojvodini i u istočnom Srijemu. *I. R.*

MADŽARI su naseljeni, na isti način kao i Nijemci, poglavito u onim dijelovima naše kraljevine, koji su prije pripadali zemljama »madžarske krune«. Najviše ih ima u Vojvodini, znatno manje u Hrvatskoj i Slavoniji, a u ostalim pokrajinama sasvim malo. Bave se poglavito zemljoradnjom. U kasnije vrijeme naseljivali su se M. i po gradovima, kao radnici i činovnici. Po statističkim podacima (31/1 1922) u našoj kraljevini ima M. 472.409. Po oblastima ovako su raspoređeni: beogradska 204.031, bačka 160.785, osječka 46.253, srijemska 19.815, podunavska 18.772, mariborska 16.499, zagrebačka 2.066. *B. D.*

MADŽARSKA KNJIŽEVNOST KOD SHS. V. u Dodatku.

MADŽARUŠA, vrsta vinove loze, koja obilno rodi i daje konzumno vino. Raširena je u Srijemu i Vojvodini. Sinonim M. je Slankamenka. *I. R.*

MAGANIK, planina u Crnoj Gori, južno od planine Štita, sjeverno od Lebršnika, oko 22 km jugozapadno od Kolašina. M. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u tome pravcu su najveći visovi: Crni Vrh, Maganik 2.142 m, Kemaljići, preko 1.800 m. Zbog vapnenačkog sastava M. je potpuno nag, bez ikakve vegetacije. *P. V.*

MAGARAŠEVIĆ ĐORĐE, književnik, osnivač Srpskog Letopisa (10/9 1793, Adaševci, Srijem — 6/1 1830, Novi Sad). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, a filozofiju u Pešti. Poslije toga je jednu godinu učio bogosloviju u Srijemskim Karlovcima, gdje je 1813 postao privremeni gimnazijski profesor. 1817 prešao je u Novi Sad, za profesora »krasnorečija« u srpskoj gimnaziji. Predavao je retoriku, opću historiju, zemljopis, grčku arheologiju i klasične književnosti. — M. je bio književnik u širem smislu. Nije se bavio beletristikom, već,

Digitized by Google

u idejama Dositejevim, on je vršio perom misiju narodnog prosvjetitelja, budioca i podstrekača. Najsamostalniji književni mu je rad Putovanje po Srbiji (1827), koje je izašlo u 12 »pisama filoserba«, u 2 i 3 svesku 1828 i u 1 1829 Serpske Letopisi. U opisivanju toga dvonedjelnog putovanja, po Mačvi pa do Kragujevca i natrag, M. nije davao nekih lijepih opisa, ali je nastojao da iznese život i karakter naroda, kao i da zabilježi sve, što ima historijske važnosti po Srbe, u vezi sa mjestima i viđenim predmetima. M. putopis izašao je kasnije, s jezičnim popravcima, u izdanju Braće Jovanovića, a služi i danas kao dobar kulturno-historijski dokument. — M. je najviše pisao iz područja historije. Preveo, kompilirao i preradio je za potrebe srpskih čitalaca ove knjige: Nove istoričeske pamjatodostojnosti života Napoleona Bonaparte (1822), Istorija najvažnii politični Evropeiski priključenija ot vienskoga mira 1809 do 1821 (1823). 1831, poslije M. smrti, izdala je Matica Srpska njegovu Kratku vsemirnu istoriju, koju je za štampu udesio Pavle Stamatović. M. je ostavio u rukopisu pojedine dijelove Istorije slovenskog i serbskog naroda, koja je bila glavni cilj njegova historiografskog rada. 1830 izdala je Matica Srpska M. knjigu: Duh spisanija Dositeevi; to je zbirka najznačajnijih misli i stavova iz Dositejevih djela. Ranije, 1829, M. je štampao jedan svezak Pisama Dositeja Obradovića, velikim trudom skupljenih s raznih strana.

No najveća je M. zasluga, što je 1825 pokrenuo u Budimu Serpski Letopis, koji je zasnovao već godinama ranije i planski, energično pripremao i zbirao rukopise i saradnike. 1/5 1824 izašla je čast I. za 1825 Srpske Letopisi, »iždivenijem Konst. Kaulicie knjigoprodavca Novosadskago«, u Budimu. Već krajem 1825 nastale su teškoće oko štampanja i rasturanja s Kaulicijem. Da bi se Letopis održao, osnovana je onda 4/2 1826 Matica Srpska. Tako je M. svojim Letopisom neposredno izazvao osnivanje ove važne ustanove. M. je kao urednik mnogo radio u Letopisu. Većinu nepotpisanih pregleda, kratke Bibliografičeske vesti o literaturi Slovena, Vospitatelna zavedenija Slavena, Slavenska literatura voobšče po Karamzinu, Serbski jezik i t. d., i Smjesice, pisao je M. M. je bio rijetko živa, široka, rodoljubiva i humana duha. Čak i u pogledu na jezik, M. je branio i preporučivao narodni jezik, kao uslov za ulazak Srba u zajednicu prosvijetljenih naroda.

Literatura: Đ. Magarašević, Đorđe Magarašević, srpski književnik (Letopis, 150 i 151, 1887).

V. Petrović.

MAGARAŠEVIĆ ĐORĐE, profesor (11/8 1857, Šid). Osnovne škole svršio je u Mitrovici, gimnaziju u Karlovcima, filozofski fakultet (slavistiku) u Zagrebu. Kao gimnazijski profesor služio je u Novom Sadu (1881—1885) i u Karlovcima (1885—1911). Zatim je prešao u Zagreb, gdje je služio na drugoj ženskoj gimnaziji. Penzioniran je kao upravitelj ove škole 1924. — Pisao je u Javoru o dopunama Gundulićeva Osmana, o Đ. Daničiću, o srpskim narodnim pjesmama i pripovijetkama; u Stražilovu, o najstarijim srpskim narodnim pjesmama, upoređenim sa bugarskim, o bogomilima i srpskim narodnim pjesmama; u bosanskoj Nadi o Dositeju Obradoviću i Matiji Reljkoviću; u Brankovu Kolu o Urošu Nestoroviću, o Dositeju i Rajiću, o Jovanu Subotiću, o Nikanoru Grujiću, o Đ. Maletiću, o Dragaševiću; u Pozorištu za 1904 saopćio je priloge historiji srpskog pozorišta. — Najvažniji radovi njegovi ugledali su svijet u Letopisu i u Radu. U Letopisu: Đ. Daničić (knj. 142 i 143), Đorđe Magarašević (knj. 150 i 151), Istorijsko-kritički pregled slavenosrpske gramatike do 1847 (knj. 161 i 162), U spomen Šafariku (knj. 186), Pisma Đ. Daničića J. Boškoviću (knj. 187—203), Adam Dragosavljević (knj. 193 i 194), U spomen 1847 godini u srpskoj književnosti (knj. 195), U Radu: Rad Dr. Jovana Subotića na školskoj knjizi (knj. 143), Život i rad Nikanora Grujića (knj. 156). — Posebna su mu djela: Mala srpska gramatika (1883, ovu je knjigu preštampao St. Novaković za srpske škole u Turskoj 1890), Pripovetke iz Staroga i Novog Zaveta po Vuku i Daničiću, Pedeset godina sveštenstva Georgija Brankovića, patrijarha srpskog (1905), Spomenica o pedesetgodišnjici službe Georgija Brankovića (1906). — M. je prikupljao rukopise starijih književnika i stara pisma, i sabrao je prilično zbirku, od koje je znatan dio

Digitized by Google

saopćio u navedenim radovima. Radio je na historiji srpskih škola.

M. Šević.

MAGAZINOVIĆ STEVAN (oko 1804 Šabac — 5/2 1874, Beograd). Učio je osnovnu školu u Rumi. 1823—1829 služio je u sudskoj struci, 1829—1833 u kneževoj kancelariji, 1833—1839 u policijskoj struci, gdje je dobio majorski čin. 1839—1854 služio je opet u sudskoj struci, gdje je 1852 dotjerao do položaja predsjednika vrhovnog suda. 1854 postao je član savjeta, krajem iste godine ministar unutrašnjih djela u Simićevom ministarstvu, i na tome je položaju ostao do kraja iduće godine. 1858, poslije Ethempašine misije, postao je kneževski predstavnik i ministar inostranih djela. Pod M. ministarstvom izvršeni su izbori za Sv. Andrejsku skupštinu. M. je ostao ministar sve do povratka kneza Miloša, koji ga je penzionirao. M. je oporukom odredio sve svoje imanje u prosvjetne svrhe.

Literatura: Milićević, Pomenik, III, 313. *S. J.*

MAGDALENKE, BIJELA I CRVENA, vrste 'bresaka, uvezene iz Francuske. Ima ih u Slovenačkoj, Hrvatskoj, Vojvodini i Srbiji. *I. R.*

MAGDIĆ MILE, historik (29/9 1847, Ogulin). Gimnaziju je učio u Senju, a univerzitet u Grazu. Profesorovao je u Zagrebu, Senju, Osijeku, a kao gimnazijski direktor u Mitrovici, Gospiću i Varaždinu. 1908 je penzioniran. — M. je u prvom redu historik grada Senja (i zato je dobio počasno građanstvo grada Senja). Znatan je sa svojim historijskim crticama (o krajiškim gradovima). Napisao je Topografiju i povijest grada Senja (1877), i Život i djela Senjanina Mateše Ant. pl. Kuhačevića, hrvatskog pjesnika 18 vijeka (1878). Neki M. manji radovi publicirani su i u Starinama i u Vjesniku Hrvatskog Zemaljskog Arkiva, a mnogo je pisao iz historije u feljtonu zagrebačkih Narodnih Novina (1899—1917). *V. N.*

MAGJER FRANJIN RUDOLFO, pjesnik i pripovjedač (28/9 1884, Zemun). Osnovnu, srednju i učiteljsku školu svršio je u Osijeku. Bio je učitelj u Šljivoševcima, Valpovu i Osijeku na učiteljskoj školi (1909—1920), a od tada služi kao izvjestitelj za organizaciju rada oko narodnog prosvjećivanja kod osječke oblasti, gdje uređuje Vjesnik Osječke Oblasti. Književno se javio 1899 u Pobratimu. Važnija su mu pjesnička djela: Porivi, Novi Zvuci, Erotika, Moj put, Pjesme iz osame, Rukovet epigrama, Poezija i proza. Njegove novele, Zapisci sa sela, prevedene su na češki, poljski i njemački. Napisao je znatan broj pripovijedaka i novela: Sa slavonske ravni, Iz naših sela, Bez ljubavi, Crveni Križ, Kolosijek i staroputine, Iz prošlosti i sadašnjosti. Iz dječje književnosti najznatnije su: Đurđice, Sa cvjetnih lugova. Izdao je antologiju savremene hrvatske omladinske književnosti, U pjesmi i prozi, Hrvati u Srbiji i dr. 1909 osnovao je Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, kome je sada predsjednik.

Literatura: Autobiografija R. F. Magjera u Vjesniku Kulture (1925, br. 3). *D. P.*

MAGLAJ, gradić u Bosni, na desnoj obali Bosne. Ima 1.952 stanovnika. Prvi put se spominje 1503. Ležao je na putu iz Ugarske u unutrašnjost Bosne. Ima dobro sačuvan grad sa sat-kulom i lijepu staru džamiju. Mjesto je tursko-orijentalnog tipa. Trguje šljivom i stokom. Sresko je mjesto.

Literatura: Truhelka, Naši gradovi (1904). *M. F.*

MAGLAJLIĆ HAFIZ IBRAHIM, tuzlanski muftija (25/4 1861, Banja Luka). Osnovnu školu svršio je u Banjoj Luci, a teologiju u Carigradu. Po svršenim naukama, predavao je arapski jezik u medresi u Banjoj Luci, a 1914 postao je oblasni muftija za tuzlansko okružje. M. je jedan od glavnih osnivača Jugoslavenske muslimanske organizacije. Bio je poslanik u ustavotvornoj skupštini.

O. H.

MAGLIČ, grad u Srbiji, uz Ibar, na izbočini Stolova planine. Sredovječno je utvrđenje sa 4 veće, četverouglaste kule na uglovima i sa 5 manjih uz gradsko platno. U samom gradu očuvani su ostaci crkve. M. je u mnogome sličan na grad Ram, a potiče vjerojatno iz 15 vijeka. O osnivanju M. nema podataka. Ruševine su dosta dobro očuvane. M. je možda podignut na antičnim fundamentima.

Đ. S.

MAGNETNI ELEMENTI. Početkom 1919 izogone su se u našoj državi

Digitized by Google

uglavnom pružale pravcem meridijana, od sjevera prema jugu. Deklinacije su svagdje zapadne i povećavaju se od istoka prema zapadu, od 3° 7·4′ u Zaječaru, do 7° 5·1′ na Rijeci. Reducirane vrijednosti deklinacije na 1/1 1918 su za razna mjesta u našoj državi i okolini slijedeće: Ljubljana 6° 50·1′, Maribor 6° 17·4′, Novo Mesto 6° 27′, Senj 6° 50·8′, Bijeli Rat 6° 50·8′, Šibenik 6° 43′, Split 6° 26′, Vis 6° 7·4′, Palagruža 6° 6·7′, Korčula 5° 51·8′, Dubrovnik 5° 31·7′, Koprivnica 5° 50·6′, Zagreb 6° 12·2′, Kostajnica 5° 54′, Daruvar 5° 36·2′, Slavonski Brod 5° 22·3′, Osijek 5° 5·5′, Bihać 6° 28·1′, Glamoč 6° 6·9′, Mostar 5° 46·2′, Banja Luka 5° 37·7′, Zenica 5° 3·7′, Žepče 5° 29·8′, Sarajevo 5° 20′, Avtovac 5° 9·9′, Bar 5° 10·3′, Skadar 5° 2·8′, Nikšić 5° 19·9′, Kolašin 4° 59·7′, Subotica 4° 31·7′, Velika Kikinda 4° 7·4′, Beograd 3° 41·1′, Valjevo 4° 43·6′, Užice 7° 25·9′, Palanka (jasenički srez) 4° 11·4′, Kraljevo 4° 13·5′, Paraćin 4° 13·1′, Niš 3° 58·4′, Vranje 3° 28·2′, Bazijaš 4° 4·6′, Oršova 3° 37·7′, Prahovo 3° 30′, Sjenica 4° 39′, Novi Pazar 4° 19·9′, Đakovica 4° 31·3′, Kosovska Mitrovica 4° 12·1′, Skoplje 3° 57·4′, Bitolj 4° 14·2′, Sofija 3° 22·7′. Na nekim mjestima su izogone u pravilnom toku poremećene, a najveća anomalija se javlja kod Užica, gdje je veličina poremećaja oko 2° 35′. To je glavni poremećajni predjel, koji se na istok proteže do Paraćina i Zaječara, a na zapad dalje od Višegrada. Dalnja se anomalija javlja u predjelu oko Raške i južno od nje, kao i oko Beograda. Mnogobrojnih anomalija ima i u Bosni, naročito između Žepča i Zenice, kao i u Makedoniji.

Izokline su uglavnom pravca zapad-istok, pružaju se skoro paralelno sa uporednicima, svagdje imaju pozitivne vrijednosti i povećavaju se od juga prema sjeveru, od 56° 0·2′ u Bitolju, do 61° 36·1′ u Mariboru. I kod njih ima anomalija. Poremećeno je opet područje Raške, ali je maksimum poremećaja u Novom Pazaru, a dalji poremećaj je oko Niša. Naprotiv u predjelu oko Užica inklinacija je približno normalna. U raznim mjestima reducirana vrijednost inklinacije za 1918 iznosi: Ljubljana 61° 11′, Novo Mesto 60° 57·6′, Zagreb 60° 55·5′, Mali Lošinj 60° 25·5′, Žepče 59° 31·1′, Šabac 59° 46·7′, Beograd 59° 43·4′, Bazijaš 59° 47·2′, Oršova 59° 22·9′, Valjevo 59° 21′, Palanka 59° 25·1′, Sarajevo 58° 59·8′, Višegrad 58° 55·9′, Kraljevo 58° 45·9′, Paraćin 58° 47′, Zaječar 59° 4·7′, Mostar 58° 44·1′, Sjenica 58° 21′, Novi Pazar 57° 53·4′, Niš 58° 12·8′, Kolašin 57° 53·5′, Kosovska Mitrovica 57° 47·9′, Vranje 57° 32·4′, Herceg Novi 57° 38·1′, Skadar 57° 12·9′, Đakovica 57° 32·5′, Skoplje 57° 11′, Bitolj 56° 0·2′.

Dosta pravilan tok imaju i horizontalne izodiname, t. j. linije istog horizontalnog intenziteta, koje se, kao i izokline, pružaju od zapada na istok, ali se vrijednosti povećavaju od sjevera prema jugu. Veći se poremećaj javlja u dolini Ibra, po liniji Mitrovica—Kraljevo, a Užice imaju opet skoro normalan horizontalni intenzitet. Izodiname totalnog intenziteta imaju naročito jako poremećen tok u onim krajevima, gdje su izrazite anomalije kod inklinacije i horizontalnog intenziteta. Intenzitet se mjeri po centimetar-gram-sekund sistemu, t. j. u apsolutnim jedinkama, a kod magnetnog polja u Gauss-ovim. Kod horizontalnog intenziteta su vrijednosti reducirane na 1918 za pojedina mjesta ovolike: Maribor 21370 G, Ljubljana 21612, Zagreb 21966, Mali Lošinj 22012, Žepče 22676, Šabac 22416, Beograd 22516, Oršova 22634, Valjevo 22639, Palanka 22665, Sarajevo 22741, Višegrad 22824, Kraljevo 23046, Zaječar 22928, Mostar 22942, Sjenica 23124, Niš 23209, Kolašin 23293, Kosovska Mitrovica 23462, Vranje 23587, Herceg Novi 23490, Skadar 23668, Đakovica 23523, Skoplje 23839, Bitolj 24266.

Uzrok anomalijama kod teo-M. E. su željezne rude. Na Zlatiboru, jugozapadno od Užica, utvrđena je pojava željeznih ruda sa kromom, a na Kopaoniku, oko 10 km istočno od Raške, nađena su ležišta magnetita. Dolinu Ibra u tome kraju tvori magnetičan serpentin, čime je dovoljno objašnjen spomenuti poremećaj. Zlatibor je sagrađen od peridotita i serpentina, a u središtu Zlatibora, kod sela Semegnjeva, zapadno od Čajetine, nalaze se u peridotitu 0·5—1 m debele žice kromita, koje su glavni uzrok velikoj anomaliji deklinacije u Užicama. Osim toga, kromita ima i u serpentinu južno od Čačka. Slični su uzroci i anomalijama u Bosni. U Makedoniji su mnoge anomalije posljedica čestih kontrasta između lakustrijskih kotlina sa aluvijalnim tlom i okolnih planina u kojima se javljaju oštri prijelazi od nemagnetičnih vapnenaca

Digitized by Google

do jako magnetičnog serpentinskog kamenja.

Literatura: K. Kreil, Magnetische u. geographische Ortsbestimmungen an den Küsten d. Adriat. Golfes im Jahre 1854 (Denkschr. der k. Akad. d. Wissenschaften, mathem.-naturw. Kl., Bd. 10, 1855); K. Kreil, Magnetische und geographische Ortsbestimmungen im südöstlichen Europa (Denkschr., 20, 1862); J. Schellander, Magnet. Beobachtungen an den Küsten d. Adriat. Meeres (Jahresb. d. k. k. Zentralanstalt f. Meteor. u. Erdmagn., N. F., 1869); E. Gelcich, Magnet. Ortsbestimmungen an den südöstl. Grenzen Österr.-Ungarns (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., mathem.-naturw. Kl., Bd. 97, 1888); J. Liznar, Eine neue magnetische Aufnahme Österreichs (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., mathem.-naturw. Kl., Bd. 103, 1894); Kesslitz-Schluett, Magnetische Aufnahme von Bosnien und Hercegovina, ausgeführt im Jahre 1893 (Denkschr., 61, 1894); J. Kurländer, Erdmagnet. Messungen in den Ländern d. ungarischen Krone in d. Jahren 1892/94 (M. k. természettudom. társaság, 1896); J. Liznar, Die Verteilung d. erdmagnet. Kraft in Österreich-Ungarn zur Epoche 1890, nach den in den Jahren 1889—1894 ausgeführten Messungen (Denkschrift der k. Akad. d. Wiss., mathem.-naturw. Kl., Bd. 62, 1895); W. Kesslitz, Bestimmungen der magnetischen Deklination im österreichisch-ungarischen Küstengebiete (Veröff. d. Hydrogr. Amtes, 1907); A. Kugler, Geomagnetička istraživanja u Hrvatskoj godine 1916 (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 36, 1922); A. Nippoldt, Ergebnisse der deutschen erdmagnet. Aufnahme in d. Balkanländern in d. Jahren 1917/18 (Meteorol. Zeitschrift, 1919); A. Schedler, Die Ergebnisse d. österr. erdmagnetischen Vermessung am Balkan im Jahre 1918 (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., mathem.-naturw. Kl., Bd. 131, 1922); Ch. Maurin, Atlas magnétique (Bureau Central de magnétisme Terrestre, Paris, 1925). *P. Vujević.*

MAGNEZITSKI RUDNICI. Domovina je magnezitu u serpentinskom kamenju. Kako je kod nas to kamenje jako rašireno, to su i prilike za razvitak magnezita povoljne. Bosansko magnezitsko poduzeće D. D. »Žepče« sa sjedištem u Pešti, imalo je magnezitske rudnike kod Žepča. Zbog financijskih teškoća nije se nikako mogao da razvije snažniji rad u tome rudniku; za najjačeg poslovanja izvadilo se magnezita 5—6000 q. U rudniku je postavljen polustabilni lokomobil sa 36 HP, i uređena je peć za usitnjavanje i mljevenje magnezita. Kako je rudnik svojina stranih podanika, nalazi se pod sekvestrom. *F. T.*

MAGNUM. V. Kljaci.

MAGROU ALFONS (Magru), profesor (1865). M. je predavao francuski jezik na velikoj školi u Beogradu 1889—1893. Sada je profesor liceja u Nancy-u. Objavio je svoje predavanje držano u tom gradu o Srpskom danu 27/3 1915 (Les Serbes et la Serbie). *M. I.*

MAHINI (MAINI), gorski kraj (Mahini vrh 1.315 m) u oblasti Zeti. srez bokokotorski, općina Budva, od Budve k sjeveroistoku. Ima raštrkana sela: Donje ili Kratnje M. sa 312, Srednje M. sa 326 i Podostrag (parohija M.) sa 306 pravoslavnih stanovnika. M. se spominju od 18 vijeka. Njima su na sjeveru Pobori, na istoku Brajići, a na jugu Paštrovići ili Paštrojevići. *J. M-n.*

MAJA, rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Gline. Izvire jugozapadno od Mesajić-Brda, ispod kote 448 m oko 3·5 km južno od sela Brezovog Polja. U gornjem toku teče prema sjeveru, na srednjem toku čini veliku okuku, tekući na istok i sjeveroistok, a od sela Kozaperovice skrene u pravac sjeverozapada. Ušće M. u Glinu je kod istoimenog sela. Na svome toku M. prima veći broj pritoka, od kojih je najveći Brucina, sa desne strane. Dužina M. toka je 32·6 km, a površina porječja 196·7 km². *P. V.*

MAJA ČOBAN, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, 15 km zapadno od Đakovice. Visoka je 1.174 m. Jugoistočno od M. Č. je izvorište Kamenice, desnog pritoka Erenika. Istočna polovina M. Č. je pod vegetacijom. *P. V.*

MAJA GLAVA, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, između izvorišta potoka Proni Čolisa, pritoke Erenika, i Proni Kazaja (u Albaniji), 19 km zapadnosjeverozapadno od varoši Đakovice. M. G. se pruža od sjeverozapada k jugoistoku, visoka je 1.152 m, i, sa izu-

Digitized by Google

zetkom najviših dijelova, je pod vegetacijom. *P. V.*

MAJA KOČINJE planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, 10·5 km zapadno-jugozapadno od Đakovice. Visoka je 1.066 m. Padine M. K. vrlo su strme, a cijela je planina bez vegetacije. *P. V.*

MAJA (MAJE) zove se obredni običaj u našega naroda, koji nosi sve karakteristike preostataka vegetacijskog kulta naših predaka, a zajednički je svima Slovenima, kao i drugim Indoevropljanima. M. se sastoji u tome, da se seoski svijet prvoga maja ili o Trojacima, ili uoči Ivanj-dana sastane, i po selu u procesiji nosi t. zv. M., ili M. postavljaju momci pred kuće djevojaka koje vole. To se obavlja ovako: u jutro rano spomenutih dana sastaje se čeljad, odnosno samo momci, pa idu u šumu da traže M. M. (u kajkavaca majuš, u štokavaca majpan) zove se brezova ili hrastova grana (a može da bude i mlado bukovo, grabovo, borovo, jelovo i t. d. drvo) oduga, potanka, okljaštrena, izuzevši vršiku, koja je ostavljena u formi kitnjaste okrunjene glave. Po njoj se objese raznobojne vrpce. Tako ukrašenu M. usade obično kod bunara pred kućom, gdje ostaje obično cio mjesec maj. Kad se »majuš« zabode u iskopanu rupu, ponegdje, pored drugoga, zapjevaju: Marijo, svibnja kraljice! Inače su pjesme, koje se pjevaju tom prilikom, obično erotičkog karaktera. *P. B.*

MAJA ŠKUK, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, između izvorišta Rečice, pritoka Erenika i Pusmana (u Albaniji), oko 10·5 km južno-jugozapadno od Đakovice, odnosno 13 km sjeverozapadno od planine Paštrika. M. Š. se pruža od zapada-sjeverozapada k jugoistoku, visoka je 902 m, i najvećim dijelom je pod vegetacijom. *P. V.*

MAJA ZEZ, planina u Makedoniji, na granici naše države sa Albanijom, 7·5 km zapadno od sela Junika, odnosno 22·5 km sjeverozapadno od Đakovice. Visoka je 1.017 m. Zapadno od M. Z. je izvorište Proni Srbice, na zemljištu Albanije, a jugoistočno od njega izvorište Proni Čolesa. Planina je potpuno naga, bez vegetacije. *P. V.*

MAJAR MATIJA-ZILJSKI, pisac i nacionalni radnik (7/2 1809, Videnče, kod Goriča, u Ziljskoj dolini, Koruška — 31/7 1892, Prag). Svršio je gimnaziju u Celovcu, licejske studije u Grazu, teologiju u Celovcu, postao je svećenik 1836. Služio je od 1837 u raznim krajevima u Koruškoj, između ostalog kao stolni kapelan u Celovcu (1840—1848) i kao župnik u Gorjama, kod Zilje (1851—1870). Poslije penzioniranja živio je kao beneficijat na Križnoj Gori, kod Celovca (1871—1883) i u Pragu. M. je počeo da piše na podstrek Slomška, koji je izdao u knjizi Troje ljubeznivih otrok također M. pripovijest Pavel Hrastovski. M. se sa Urbanom Jarnikom oduševio za ilirsku ideju, sarađivao je, zajedno s njim u Vrazovom Kolu, oduševio je i podsticao Slovence u Novicama i dr. za nacionalni rad i za jezično zbližење s Hrvatima i Srbima (Pravila kako izobražavati ilirsko narečje i u opće slovenski jezik, 1848, Slovnica za Slovence, 1849). Time je odlučujuće utjecao na razvoj slovenačkog književnog jezika, i ako nije mogao da prodre sa glavnom namjerom, da osnuje novi zajednički jugoslovenski jezik. Kasnije je M. propagirao čak umjetni sveslovenski jezik (Uzajamni pravopis slavjanski to je uzajamna slovnica ali mluvnica slavjanska, 1865). Na tome jeziku izdao je više knjiga i izdavao je časopis (Slavjan. 1873—1875). M. je jedan od najzaslužnijih skupljača slovenačkih narodnih pjesama i ostalog narodnog blaga, koje je objavljivao u raznim listovima, pa i u Pesmarici Cerkveni (1846), i najutjecajniji nacionalni odgojitelj i budilac u Koruškoj sredinom 19 vijeka. Sarađivao je kod svih važnih političkih i književnih listova svog vremena.

Literatura: Glaser, Ljubljanski Zvon (1892, 563); Dom in Svet (1893); Koledar Mohorjeve Družbe (1895).

I. Grafenauer.

MAJCEN JURAJ DR., profesor sveučilišta (18/1 1875, Zagreb — 1/2 1924. Zagreb). Na bečkom univerzitetu i tehničkoj velikoj školi studirao je matematiku i nacrtnu geometriju. Doktorat filozofije položio je u Zagrebu 1899. Bio je najprije gimnazijski profesor, a od 1911 do smrti profesor geometrije na zagrebačkom sveučilištu. Bio je tri godine jedan od urednika Nastavnog Vjesnika i nekoliko godina gospodarski sekretar jugoslavenske akademije. Objavio je

Digitized by Google

oko 100 radova. Većina radova su mu iz područja projektivne i analitične geometrije. Pisao je i radio za reformu matematičke nastave u nas.
M. N-ć.

MAJCEN STANKO DR., književnik (29/10 1888, Maribor). Svršio je gimnaziju u Mariboru (1900—1908), a pravne studije u Beču (promoviran je 1915). Za vrijeme rata služio je kao poručnik na fronti u Galiciji, a poslije, do prevrata, kod generalne gubernije u Beogradu. Poslije oslobođenja postao je politički upravni činovnik u Ljubljani, a od 1923 u Mariboru. — M. je objavio svoje prve pjesme, crtice i dramske pokušaje u đačkoj Zori 1912, od 1914 sarađuje najviše kod Dom in Sveta (Detinjstvo, 1922). Posebno je izdao komad u tri čina iz vremena austro-ugarske okupacije u Srbiji, Kasija (1919), i zbirku komada u jednom činu: Za novi rod (1922). M. je ekspresivni analitik; njegovi su spisi plod oštrog intelekta i jake umjetničke težnje. M. kritike pokazuju duboko literarno-estetsko obrazovanje.

Literatura: I. Grafenauer, Dom in Svet (1915); Koblar, Dom in Svet (1923, 126). *I. G.*

MAJKOV APOLON ALEKSANDROVIČ, filolog i historik (28/7 1826, Moskva — 17/10 1902). M. je 1844 stupio u moskovski univerzitet, gdje je najviše slušao Pogodina i Bodanskog. Svršio je studije 1847, a postao je magistar 1857. Kratko vrijeme bio je na moskovskom univerzitetu. Služio je zatim kao činovnik vladimirske gubernije i kod moskovskog gubernatora. 1887—1898 bio je direktor carskih kazališta u Moskvi, a 1888—1902 hofmajstor ruskog carskog dvora.

M. je smislio veliko djelo o historiji srpskog jezika, po spomenicima ćirilicom pisanim, u vezi sa srpskom historijom. Radio je veoma savjesno, malo razvučeno. Glavno djelo M. je Istorija serbskago jazika po pamjatnikam, pisanim kiriliceju, v svjazi s istorijeju naroda (1857). Srpska historija, napisana po oblastima, kao potrebnija od njegovih filoloških studija, privlačila je najveći dio pažnje na sebe, i zadržala je vrijednost i onda, kada su filološka raspravljanja M. postala već antikvirana. Ovo veliko M. djelo o historiji srpskog jezika (1857) nije cijelo prevedeno na srpski, nego je Đ. Daničić preveo samo historiju, koja je izlazila kao prilog Srpskih Novina za 1858; drugo izdanje ovoga prijevoda izašlo je 1876. Od ostalih radova M. imaju važnosti za srpsku historiju još ovi: O zemeljnoj sobstvenosti v drevnjej Serbiji (Čtenija, 1860) i O sudje prisjažnih u južnih Slavjan. *N. Radojčić.*

MAJNARIĆ ANTE, glavni upravitelj Banke i Štedionice Gorskog Kotara D. D. Ravna Gora (17/1 1874, Brod na Kupi). Još mlad bio je upravitelj i načelnik u više općina Gorskoga Kotara. Služio je kao načelnik trgovišta Ravna Gora. — Njegovom inicijativom izvedeni su: vodovod, šumske ceste, drvored, škole, crkve i t. d. 1907 osnovao je Banku i Štedionicu Gorskog Kotara D. D. u Ravnoj Gori, čiji je upravitelj. M. je sarađivao u Supilovom Novom Listu, Jugoslavenskom Lloyd-u i Bankarstvu.
S. D.

MAJO, splitski đakon (u početku 11 vijeka, u vrijeme hrvatskog kralja Kresimira III., 1000—1030, i splitskog nadbiskupa Pavla). Bio je vrstan pisar i vješt kaligrafskoj beneventani. Na želju nadbiskupa Pavla sastavio je ekscerpt iz Jeronimovih Tractatus de psalmis, od čega se jedan dio i sačuvao, zajedno sa M. prijevodom Života Marije Egipatske, koji je preveo sa grčkog na latinski jezik. Bio je bez sumnje veoma obrazovan Hrvat i došao je u, tada romanskom, Splitu do velikog ugleda. *V. N.*

MAJOR IVAN JURIJ, slikar (krajem 18 vijeka, na slovenačkoj granici Furlanije — 1744, u Češkoj). Radio je u Češkoj kao priznati crkveni slikar. Uspoređivali su ga sa poznatim češkim slikarom Petrom Ivanom Brandelom. Njegov učenik bio je jezuit Ignac Rab. Sačuvana je na pr. slika Sv. Ivana Nepomuka u Brandisu.

Literatura: Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, 233.
F. S.

MAJSKA DEKLARACIJA je izjava poslanika jugoslovenskog kluba u bečkom carevinskom vijeću od 30/5 1917, kojom su oni, na osnovu nacionalnog principa i hrvatskog državnog prava, tražili ujedinjenje svih zemalja austro-ugarske monarhije, u kojima stanuju Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno državno tijelo, koje bi stajalo pod žezlom habsburško-lotrinške dinastije, bilo slobodno od

Digitized by Google

svake nacionalne nadvlade tudinaca i osnovano na demokratskoj bazi. Ova izjava i propaganda, koja je od jeseni 1917 stajala s njom u vezi, u najvišoj je mjeri spremila široke narodne mase u jugoslovenskim zemljama monarhije za oslobođenje, naročito među Slovencima. Klauzula pod žezlom habsburško-lotrinške dinastije bila je onda potrebna iz taktičnih razloga. Izgleda da je inicijativu za M. D. dao Janez Krek. *M. Kos.*

MAJSTER RUDOLF, deneral, pjesnik (29/3 1874, Kamnik, ljubljanska oblast). Svršio je 6 razreda gimnazije u Kranju i Ljubljani i kadetsku školu u Beču. Postao je 1894 kadet u domobranskom puku u Ljubljani. Služio je kao časnik austro-ugarske vojske u Ljubljani, Celovcu, Przemyslu, Celju, Mariboru. Za vrijeme rata bio je konfiniran tri i pol mjeseca u Grazu. Poslije prevrata preuzeo je, u saglasnosti sa mariborskim narodnim vijećem, koje ga je imenovalo generalom, vojnu vlast u Mariboru, i okupirao je sa brzo mobiliziranim četama, grad i sjevernu jezikovnu granicu, koja je poslije uglavnom postala i državna granica. Prije koruškog plebiscita bio je M. zapovjednik vojske i žandarmerije u Koruškoj, začasni predsjednik narodnog vijeća za Korušku, te je vodio pripreme za plebiscit. 1920 postao je počasni adutant Njegovog Veličanstva, 1921 predsjednik komisije za razgraničenje sa Italijom. 1923 je penzioniran. Za zasluge za slovenački narod u mariborskoj oblasti izabran je u 28 općina za počasnog građanina. — M. se istakao i kao pjesnik (pseudonim Vojanov) već 1890 u Vrtcu, kasnije u Vesni, Zvonu, Zvončku, Slovanu i Slovenskom Narodu. 1904 izdao je zbirku pjesama.

Literatura: Blaznikova pratika (1920); Dom in Svet (1919, 11); Grafenauer, Kratka zgodovina slov. slovstva, 299. *I. Grafenauer.*

MAK (Papaver somniferum L., Mohn) sije se zbog sjemena, u kome ima znatna množina vrlo dobrog ulja. Mjestimice, kao na pr. u južnoj Srbiji, sije se M. i za proizvodnju opijuma. Još zelene glavice zarezuju se po nekoliko puta, pa onda iz njih curi bijela tekućina kao mlijeko; ona se na glavici stvrdne, sastruže se, pa onda suši i prodaje kao sirovi opijum. *O. F.*

MAKANEC MILAN DR., političar (11/7 1843 — 2/7 1883, Zagreb). Učio je u Zagrebu gimnaziju i pravoslovnu akademiju. Poslije povraćenog ustava (1861) živo je sudjelovao kao student u svima javnim manifestacijama. Zbog njih je sa drugom Mirkom Bedekovićem pobjegao u Beograd (1863). Boravak u Beogradu bio je od velikog utjecaja na M. Postao je pristalica složnoga rada Srba i Hrvata. Poslije pola godine vratio se u Zagreb, i nastavio je tu nauke. Zatim je otišao u Beč, da se spremi za profesora kaznenog prava na pravoslovnoj akademiji. 1866 položio je doktorat prava u Beču, a 1867 je imenovan za profesora kaznenog prava na pravoslovnoj akademiji. Nagodba između Hrvatske i Ugarske našla je u M. najenergičnijeg protivnika. Kao odličan govornik postao je M. vrlo popularan. Levin Rauch ga je uklonio sa položaja profesora na akademiji. Ali M. je nastavio i dalje borbu protiv nagodbe. M. je sudjelovao pri izdanju t. zv. septembarskog manifesta narodne stranke (20/9 1872). M. je tada bio poslanik grada Karlovca. Revizija nagodbe i imenovanje Mažuranića za bana nije M. zadovoljilo. On se borio protiv Mažuranića, narodne i unionističke stranke. 1874 preselio se u Petrinju, kao advokat, a iz Petrinje u Zagreb, odrekavši se političkog rada. Bio je odličan pravnik, naročito kriminalist. Njegove su obrane poznate kao odlična djela dijalektičke vještine. 1877 izdao je knjižicu pod naslovom: Moja ispovijest narodu. Članci u toj knjizi naročito su važni za političku hrvatsku historiju 1869 do 1875.

Literatura: Narodne Novine 1883 od 3/7; Obzor, jubilarni broj 1910. *M. Prelog.*

MAKAR. V. Makarska.

MAKARIJE, arhiepiskop pećki i srpski patrijarh (1557—23/10 1571). Kao rođak velikog vezira Mehmeda Sokolovića, M. je uspio da obnovi autokefalnost pećke arhiepiskopije i srpske patrijaršije, koja je bila izgubljena uskoro poslije konačnog pada sredovječne Srbije pod tursku vlast (1459). M. je dobio od sultana iste povlastice kao i grčki carigradski patrijarh, te je postao ne samo vrhovni duhovni, nego, u glavnom, i svjetovni poglavica svoga naroda (etnarh ili miletbaša). M. nastojanjem granice srpske

Digitized by Google

patrijaršije proširene su, izuzevši krajeve južno od Skoplja, koji su ostali pod ohridskom arhiepiskopijom, na sve krajeve, u kojima su tada Srbi živjeli, ti su se pružali na sjever do više Budima i Arada, na zapad do Jadranskog mora, a na istok do iza Samokova u Bugarskoj. U tako prostranoj zemlji M. je odmah s predanošću i razumijevanjem pristupio reorganizaciji i reformiranju srpske crkve. Obnovio je pećki manastir i mnoge druge manastire, obnovio je opustjele eparhije i postavio je u njima episkope, a u isto vrijeme osnovao je i nekoliko novih eparhija, naročito po Ugarskoj i Slavoniji. Opustjeli, porobljeni i popaljeni manastiri počeli su se ponovno dizati i puniti kaluđerima, a po cijelom srpskom narodu, pod utjecajem M. rada, zastrujao je nov život. Tako je M. uspio, da od svoje patrijaršije načini jednu odličnu ne samo crkvenu nego i nacionalnu organizaciju, koja je tako mnogo pridonijela za stvaranje i razvijanje ideje o jedinstvu i ujedinjenju srpskog naroda. 1572 M. se odrekao prijestola i predao ga je svome rođaku i pomoćniku, Antoniju, ranijem hercegovačkom mitropolitu.

R. Grujić.

MAKARIJE, jeromonah, prvi srpski štampar. Radio je u štampariji Đurđa Crnojevića na Cetinju. M. staranjem štampan je Oktoih 1494 i Psaltir 1495. Poslije pada Zete prešao je M. u Vlašku, i nastavio je tamo 1507 svoj štamparski zanat, u Trgovištu. Njegov rad trajao je tamo do 1512, a onda mu se gubi trag.

Literatura: I. Ruvarac, Glas, 40 (1893), 25—27. *V. Ć.*

MAKARSKA, gradić u Dalmaciji, u oblasti dubrovačkoj; ispod gore Biokova (1.762 m), u donjem Primorju, prema otoku Braču. Parobrodska je stanica u vezi sa svim našim znatnijim lukama i s Trstom. 1923 saobraćaj bio je 2.842 lađe sa 384.324 t.

M. se prostire u polukrugu obalom svoje luke, koja se otvara k zapadu. Glavni trg je ukrašen spomenikom narodnome pjesniku fra Andriji Kačiću-Miošiću (od I. Rendića). Ondje je i sustolna crkva Sv. Marka, a nedaleko je školska zgrada, u kojoj su smještene dvije osnovne (muška i ženska) i viša građanska škola. I općinski je dom lijep i ukusno sagrađen od bračkoga tesanca. Na istočnoj strani M. stoji franjevački samostan sa starom crkvom (nekad džamija), bogoslovijom i knjižnicom, a na sjeverozapadu, iza zelenoga poluotoka Sv. Petra, prostire se Donja Luka, gdje je uređeno kupalište, i dalje uvala Veprica sa špiljom, u kojoj je svetište Blažene Djevice Lourdske.

M. je zdravo mjesto, što ima naročito da zahvali čistom morskom i gorskom zraku i obilju svježe žive vode, a ponešto i podbiokovskoj buri, koja brzo odnosi svaki smet i nečistoću. U M. od nedavno rado dolaze na ljetovanje i kupanje stranci, osobito Česi.

M. ima 1.988 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, sresku upravu financijske kontrole, carinarnicu, zemljarinsko-katastralni ured, lučko odaslanstvo, poštu, telegraf i telefon, sjedište je pomoćnoga biskupa, kaptola i župe. Glavni su proizvodi M. i njene okolice: vino, ulje i riba; mnogo se goji i smokva, badem i višnja. Znatnije su tvornice: parni mlin i tvornica tijesta, tvornica za konzerviranje srdela i druge ribe, rafinerija i ekstrakcija ulja, tvornica sapuna i svijeća, tkaonica pamučne robe, tvornica konopa; opančarija. Tu je organizacija trgovaca i obrtnika, 3 novčana zavoda, okružna državna zaštita invalida, djece i mladeži, dispanzer za tuberkulozu.

Od M. samo jedan km k sjeveroistoku daleko selo je Makar (543 stanovnika, župa). Na mjestu je rimske naseobine Inaronije, kroz koju je vodila rimska primorska cesta iz Salone u Naronu (na Neretvi). Tu se već 532 spominje biskupija, koja je propala 550, kad je istočnogotski kralj Totila razorio grad Makar (Muccurum). U početku 7 vijeka u makarskom su se primorju naselili slovenski Neretljani, dugo vremena neznabošci (Pagani) i smjeli mornari (Marijani), i osnovali su ondje posebnu kneževinu neretljansku. Makar je tada postao središte makarske župe, koja se prostirala od donje Cetine do Makarske. U borbi s Neretljanima poginuo je kod M. 18/9 887 mletački dužd Petar Kandijan. Oko 950 car Konstantin VII. spominje župu i grad M. Kralj Petar Kresimir IV. (1058—1073) pripojio je Hrvatskoj M. sa cijelom kneževinom Neretvom. Pošto je ta zemlja bila na kraju kraljevine Hrvatske, ondje je kasnije prevladalo ime Krajina. Tamo je prodirala iz susjedne Bosne i

Digitized by Google

Huma bogomilska vjera, pa da joj se na put stane obnovljena je, na početku 14 vijeka, biskupija u M. Ali već 1324 pade M. pod Bosnu, a biskup se skloni u Omiš. Po padu Bosne (1463) M. je krajinom malo vrijeme vladao humski vojvoda Žarko Vlatković, koji je poveljom, izdanom u Klisu 10/9 1468, dopustio bosanskim franjevcima, da se nastane u samostanima u M. i Živogošću. 1499—1646 M. je bila u turskoj vlasti. Turci su je do temelja razorili, no ona se brzo opet podigla i postala je znamenito tržište soli za svu Bosnu i Hercegovinu. 1646—1797 M. su gospodovali Mleci, koji su 1698 obnovili za turskoga gospodstva zamrlu biskupiju. Dalje je M., izuzevši francusko vladanje 1806—1813, bila pod austro-ugarskom vlašću. 1815 stradala je M. od kuge, koja je oborila trećinu (555) njezinih stanovnika. 1828 M. je biskupija pridružena splitskoj biskupiji pod istim biskupom, koga u M. zamjenjuje vikar. — Makarani su se uvijek odlikovali budnom narodnom sviješću, te su bili u kolu boraca, da se Dalmacija sjedini sa Hrvatskom. Ali toga za austro-ugarskoga gospodstva nisu dočekali, jer su tek poslije prevrata 1918 i Dalmacija i Hrvatska ušle u sklop kraljevine SHS.

Literatura: N. Alačević, Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet na Biokovo (1910); S. Banović, Grad Makarska i Primorje (Vijenac, 1923, II, 3, sa slikama); V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II, 1881, 164—169.

J. Modestin.

MAKEDONIJA (I STARA SRBIJA). Geografija M. sa geografskog gledišta ograničavaju na zapadu planine: Jablanica, Mokranjska, Vojnova i Pindos, na sjeveru i sjeveroistoku: Šar-Planina, Osogovo, Rodopi, na jugu i jugoistoku: tesalijski Olimp i Egejsko more. U granicama naše države nalazi se samo sjeverozapadni dio M., sjeverno od 40° 51′ sjev. šir. i zapadno od 23° 2′ ist. duž. Gr. Sjeverno od ovog područja su skopska i kosovska stara Srbija, a na sjeverozapadu je visoko područje Raške, pogrješno zvano Novopazarski Sandžak.

U našoj državi M. i S. S. zauzimaju jugoistočni dio i većim dijelom imaju prirodne granice, naročito na zapadu i istoku. Na zapadu granica ide visokim planinama: Paštrik, Koritnik, Kabalak, Korab, Dešat, Jablanica, Mokranjska Planina; na istoku, prema Bugarskoj, granicu uglavnom predstavlja razvođe Vardara i Strume, po vrhovima Osogovskih i Maleških Planina; na jugu je granica slabija, jer se između visokih planina: Galičice, Babe, Nidže, Kožufa i Belasice nalaze niske kotline, u kojima su Prespansko i Dojransko jezero, niski prijevoj između Bitoljsko-Prilepske kotline i solunske Kampanje, kao i dolina Vardara. Slična je granica i na sjeveru, gdje su između visokih planina doline Morave, Raške i Ibra, i gdje ima nekoliko relativno niskih prijevoja. — Politički M. i S. S. graniče na sjeveroistoku sa Srbijom i Bugarskom, na jugu sa Grčkom, na zapadu sa Albanijom i Crnom Gorom, a na sjeverozapadu sa Bosnom.

Na površini od 45.717 km² živi u M. i S. S. 1,474.560 stanovnika (1921), što odgovara gustoći 32·3 na 1 km². Ti krajevi su, poslije Crne Gore, najrjeđe nastanjeni. Muških je manje od ženskih (491 na hiljadu stanovnika prema 509), gotovo isto toliko, koliko je prosječni razmjer za cijelu državu. Najvećma su naseljene velike kotline u zapadnoj M. i S. S. U Pologu je gustoća stanovništva oko 54 na 1 km², u Metohiji 53, u Skopskoj kotlini 52, na Kosovu i u Bitoljsko-Prilepskoj kotlini 42 na 1 km². Pored njih je vrlo gusto stanovništvo i u srezu struškom, t. j. u dolini Crnog Drima (54·8), u kratovskom (49·2) i u prešev-skom srezu (47·5).

Sa morfološkog gledišta M. i S. S. su izrazita planinska područja, čija je glavna karakteristika u tome, što su se između masivnih planina načinile duboke kotline, te na geografskoj karti cijelo zemljište ima više izgled šahova polja. U tom se kraju dodiruju tri planinska sistema Balkanskog Poluostrva: rodopski, dinarski i šarsko-pindski, od kojih prvi zauzima najveći prostor. Od centralnog predjela rodopske mase (Rodopa, Karadaga, Pirina, Rile i Belasice), pružaju se manji ili veći ogranci prema zapadu, drugi prema Kosovu, a treći prema Dunavu. To je najstariji dio Balkanskog Poluostrva, sastavljen od najstarijeg kamenja, poglavito od kristalastih škriljevaca. Naboran je u paleozojskoj periodi, a kasnije je, utjecajem atmosferskih pojava i ri-

Digitized by Google

jeka, razoravan i snašan, te je postepeno gubio izrazitost prvobitnih oblika. Sjeverozapadni dio M. i S. S., do doline Ibra i Sitnice na istoku, i Metohije na jugu, zauzima mlade lančano gorje dinarskog sistema, a jugozapadni kraj, južno od Metohije i zapadno od gornjeg toka Vardara, doline Radike, Crnog Drima i Ohridskog jezera, zauzima šarsko-pindski sistem.

Uporedo sa nabiranjem ovih dviju planinskih sistema, koje se uglavnom dogodilo u oligo-miocenu, nastalo je ponovno izdizanje i nabiranje u rodopskoj masi. Gotovo u isto doba počelo je u ovoj masi i rasijedanje, odnosno stvaranje dugačkih pukotina u zemljinoj kori, koje su unakrsno ispresijecale zemljište, a duž njih su potonule veoma velike plase, t. j. veliki dijelovi zemljine površine. Tako su od pinepleniranog rodopskog masiva ostali samo komadi, mahom kao izolovani, plećati i glomazni planinski masivi i planinske grupe, čiji se vrhovi dižu 800 do 2.000 m iznad dna kotlina, zaravni ili riječnih dolina, koje su se između njih načinile. Po stvaranju kotlina dogodila se u većini od njih jedna nova promjena. One su se ispunile vodom i predstavljale su prostrane jezerske bazene, kao duboke zalive velikog Egejskog jezera, koje se širilo od otoka Velikih Sporada na jugu, do Nize, Kožufa i Belasice na sjeveru, rijeke Moglenice na zapadu, a donjeg toka Meste na istoku. Svi ti bazeni bili su ispunjeni 400—500 m debelim slojem vode, te je većina jezera bila u međusobnim vezama, bilo sadašnjim udolinama zemljišta, bilo klisurama. Tako je na pr. duboki zaliv išao dolinom Vardara do skopskog bazena, gdje se, preko sadašnje vardarske klisure, spajao sa tetovskim bazenom ili Pologom; preko sadašnje Kačaničke Klisure vezao se sa kosovskim bazenom, a preko preševske udoline sa vranjskim, koji je kao najjužniji zaliv pripadao ogromnom Panonskom jezeru. Osim toga, kosovski je bazen bio u međusobnoj vezi sa metohijskim bazenom, preko današnjih razvođa između Sitnice i njene pritoke s jedne, a Miruše i Kline s druge strane, kao i preko Prepolca sa prokupačkim bazenom, zalivom Panonskog jezera. Ta jezera su se održavala u prvobitnim granicama, dok se nije kasnijim rasijedanjem i spuštanjem ogromnih plasa zemljine kore, stvorio bazen sadašnjeg Egejskog mora, pa se rasjedom otvorio i južni dio Egejskog jezera. Njegova je voda počela oticati u more, u prvi mah i iz zapadnih jezerskih bazena, a nešto kasnije i iz ostalih. Stoga su sva ova jezera postepeno gubila ranije veze i pretvarala se u zasebna, izolirana jezera. Radi odvodnjivanja, isparivanja, kasnije i erozionog djelovanja Vardara i njegovih pritoka, nivo izoliranih jezera je splašnjavao, ali je u tome procesu bilo i perioda mirovanja. Za vrijeme mirovanja voda je udarnom snagom talasa stvarala u pribrežnim partijama obala manje ili veće zaravni, te je u većini sadašnjih kotlina očuvano nekoliko takvih zaravni ili terasa, kao prirodno izgrađenih stepenica. One su naročito lijepo očuvane u skopskom bazenu i u neposrednoj okolini Skoplja. Ali su na isušivanje ranijih jezera u velikoj mjeri utjecale i sekularne klimatske periode. Jer za vrijeme diluvija, u t. zv. ledenoj dobi, klima je bila hladnija, vlažnija i bogatija u atmosferskim oborinama, dok se geološka sadašnjost odlikuje toplijom i suhijom klimom.

Svi spomenuti procesi utjecali su u velikoj mjeri na današnju plastiku M. i S. S., a naročito najvažniji od njih, tektonski. Tektonski utjecaj se naročito ogleda u sastavu današnje doline Vardara, koju sačinjavaju nekoliko tektonskih kotlina: Polog, skopska kotlina, Tikveš, đevđelijska kotlina i solunska Kampanja, i isto toliko klisura: Dervent, klisura između tetovske i skopske kotline, klisura više Velesa, Demir-Kapija i Ciganska Klisura. Vardarska dolina je najveća i najduža od svih riječnih dolina u M. i S. S. Jer, Vardar sa svojim pritocima, Lepencom i Pčinjom, protiče kroz cijelu M. i dio S. S., od sjevera do juga i dijeli ih na dvije polovine: na zapadnu M., sa najvećim dijelom S. S., i na istočnu M., a ujedno predstavlja i važnu morfološku granicu. Naime, u istočnoj M. prevlađuju masivi, sagrađeni isključivo od kristalatsih škriljevaca, granita i mlađeg eruptivnog kamenja, pretežno trahita. Rasjedi se većinom pružaju pravcem uporednika (paralela), a zbog toga su i kotline izdužene u pravcu od zapada na istok (štipsko-kočanska, radoviška i strumička kotlina). U

Digitized by Google

sjevernom dijelu istočne M. prevlađuje visoko planinsko područje (Lijač 1.915 m, Crnook 1.871 m, Doganica Planina 1.828 m, Osogovske Planine 2.252 m). Što se dalje ide k jugu, sve se češće nailazi na kotline, a planine su sve prostranije, osamljenije, rjeđe i niže (na srednjem dijelu istočne M. su: Čavka 1.538 m, Plačkovica 1.754 m, Maleške Planine 1.932 m, Ograždeu 1.774 m; na jugu Belasica 1.494 m, Plauš 900 m, Bešik 1.059 m).

Drukčijeg su sastava i plastike zapadna M. i S. S. Tamo se rasjedi najčešće pružaju u pravcu meridijana, od sjevera na jug, ili u međupravcima, od sjeverozapada prema jugoistoku, odnosno od sjeveroistoka prema jugozapadu, i javljaju se u više grupa. Prva se od njih pruža dolinom Crnog Drima, od Debra, preko Ohridskog i Maličkog jezera do korčanske kotline u Albaniji. Zapadno od ove grupe rasjedâ su mlade pindske planine, uskih, zbijenih i nesimetrično raspoređenih vijenaca, koji su znatno većim dijelom sastavljeni od sedimentarnog kamenja, kao što je Mokranjska Planina (1.525 m), zapadno od Ohridskog jezera, dijelom od serpentina, kao što je veći dio Jablanice (2.237 m). Istočno od spomenutih rasjeda je predjel plećatih, više zaobljenih i mahom izoliranih planinskih masiva, koji su rastavljeni dubokim i prostranim kotlinama ili zaravnima. Planine su sastavljene od kristalastih škriljevaca, paleozojskih i mezozojskih sedimenata, vapnenaca i pješčenika, a pored toga od serpentina i mladog eruptivnog kamenja pretežno trahita, kao i u istočnoj M. Zapadno od vrlo dugačke grupe rasjednih linija, koje se pružaju duž jedne i druge strane Pologa, preko doline Radike, zapadnog podnožja Plakenske Planine, Bigle, Peristera, doline Bistrice u Grčkoj, do njene okuke, i dalje na jug do Trikale planine su sagrađene od paleozojskog kamenja, a samo po vrhovima ima mezozojskih stijena, dok su na istoku sastavljene od kristalastih škriljevaca i kristalastih vapnenaca. Svi ovi masivi su vrlo visoki i zauzimaju veliki prostor.

Centralno područje zapadne M. je bitoljsko-prilepska kotlina, na visini od 575 do 640 m, jedna od najprostranijih depresija u tome dijelu M. Zapadno od nje su Buševa Planina 1.791 m, Ljuben 1.762 m, Plakenska Planina 1.999 m, Bigla 1.657 m, Perister 2.600 m, Baba 2.330 m. Između bitoljsko-prilepske kotline i doline Vardara širi se predjel prostranih planinskih masiva, najnepristupačnije i najneprohodnije područje, kroz koje se probija jedino Crna Reka. Tu se dižu: Babuna 1.499 m, Kozjak 1.746 m, Drenska Planina 1.663 m, Selečka 1.472 m, a dalje na istoku Nidže 2.521 m i Kožuf 2.173 m. Na sjeveru, prema Pologu i skopskoj kotlini, isto je tako nepristupačno područje, u kojem su planine Konjarnik 1.874 m, Suha Gora 1.882 m, Žeđen 1.260 m, Dautica 2.179 m, Karadžica 2.473 m, Golešnica 2.112 m, Kitka 1.569 m. Zapadno i sjeverozapadno od Pologa, koji leži na apsolutnoj visini od 420 do 520 m, dižu se planine Vraca 2.582 m, Rudoka 2.702 m, i Šar-Planina 2.604 m, dok skopsku kotlinu, na visini od 220 do 370 m, na sjeveru ograđuje skopska Crna Gora 1.651 m, a na istoku Kozjak 1.352 m i Ovčje Polje.

Sjeverno i sjeverozapadno od ovih kotlina su Kosovo Polje i Metohija, u S. S., između M. i Raške. Metohija je na apsolutnoj visini od 300 do 500 m, sa svih strana zatvorena bedemom visokih planina. Na sjeveru su: Žljeb 2.243 m, Karanik 2.100 m i Mokra Gora 2.210 m, na zapadu: Koprivnik 2.313 m, Skilsen 2.386 m, Paštrik 1.983 m, na jugozapadu je Koritnik 2.394 m, na jugoistoku Šar-Planina, a na istoku su: Kodža Balkan 2.042 m, Studenica 1.721 m, Crnovljeva 1.085 m, Čičavica 1.211 m. Istočno od Metohije je Kosovo Polje, koje leži na visini od 500 do 580 m. Sa zapada ga ograđuju Čičavica, Crnovljeva, Studenica i Šar-Planina, a sa istoka jugoistočni kraj Kopaonika i njegovi dalji, relativno niski ogranci: Lešnica 1.150 m, Prugovac 1.100 m, Koznica 1.300 m, Žegovac 1.070 m, kao i skopska Crna Gora.

Sasvim je drukčija plastika Raške. Dok su u M. i S. S. glavna karakteristika reljefa glomazni planinski masivi i prostrane kotline, čije je dno prosječno na visini od 250 do 700 m, u Raškoj ovih oblika nema. Planine su tu znatno uže, rijetko su više od 1.700 m, uglavnom se pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, a kotlina, u pravom smislu riječi, i nema, nego se javljaju dvije prostranije visoravni, Sjenička, na kojoj je i Sjeničko Polje i Pešter. Obje su viso-

Digitized by Google

ravni vrlo visoke, na visini od 1.000 do 1.250 m. Njih sa juga i jugozapada uokviruju planine: Zlatar 1.478 m, Giljevo Oko 1.600 m i Kruščica 1.820 m, sa juga: Moravac oko 1.500 m i Hum 1.420 m, a sa istoka Javor 1.812 m, i Pometenik 1.450 m. Sjenička visoravan odvojena je od Peštera ogrankom Giljevo Planine. Ostale veće planine su: Lisac 1.767 m, Ivovik 1.321 m, Lisat 1.250 m, Kozomor 1.337 m, Jadovnik 1.599 m, Smiljevica oko 1.700 m, Rogozna 1.550 m. Viših planina od 2.000 m ima samo oko granice prema Crnoj Gori (Bjelasica 2.117 m), Bosni (Velika Ljubičnja 2.239 m) i Srbiji (Kopaonik 2.140 m). Osim toga, karakteristično je za Rašku, da su, zbog velike rasprostranjenosti vapnenca, mnogi predjeli nagi, bez šuma, pokriveni niskim travama i krržljavim džbunjem, i odlikuju se kraskim pojavama, naročito oko Sjenice i Peštera, gdje ima i ponornica, kao što su rječica Borovštica i Dobra Voda.

U hidrografskom pogledu M. i S. S. bitno se razlikuju od sjevernijih krajeva, Srbije i Bosne. U ovima sve rijeke pripadaju porječju Dunava, odnosno Crnoga mora, odgovarajući općoj nagnutosti zemljišta prema sjeveru, sa izuzetkom kraskih predjela u zapadnoj Bosni i istočnoj Srbiji, gdje ima ponornica i manjih krajeva bez potoka, i gdje prevlađuju podzemni tokovi. Zemljište cijele M. i većeg dijela S. S. spušta se uglavnom prema jugu i jugoistoku, u Raškoj i sjeveroistočnom dijelu S. S. prema sjeveru, a južno od Prokletija i Mokre Gore, i zapadno od Crnovljeve, Šar-Planine, Rudoke, Vlajenice i Bistre opći pravac spuštanja zemljišta je prema zapadu. Iz tih razloga porječju Egejskog mora pripada 25.959·2 km² ili 56·8% od cijele površine M. i S. S., porječju Jadranskog mora 7.952·7 km² (17·4%), a porječju Crnoga mora, sa krajevima bez otoka, 11.805·1 km² (25·8%). Razvode između Egejskog i Jadranskog mora je normalno, kao i između Jadranskog i Crnog mora, jer se drži visokog planinskog vijenca, koji je naprijed spomenut. Drukčije je kod razvoda između Egejskog i Crnog mora, koje se uglavnom drži vijenca Crnovljeva—Crna Gora—Rujan. Jer, dolinom Lepenca područje egejskog porječja zalazi u kotlinu Kosova Polja, i tu se, mjesto normalnog razvođa, načinila novija, t. j. razvođe u samoj kotlini. Naime, Nerodimka se zapadno od Uroševca račva: jednim krakom teče na jugoistok, prema Kačaniku, i uliva se u Lepenac, pritoku Vardara, dok drugim teče na sjeveroistok i uliva se u baru Sazliju, iz koje ističe Sitnica, pritok Ibra, a posrednim putem Dunava. Slično nenormalno razvođe je između skopske Crne Gore i Rujana, na preševskom prijevoju. Tu je razvođe između Moravice, pritoke Južne Morave i Banjske, posredne pritoke Pčinje, na visini od 482 m. Isto je tako nisko razvođe između Nerodimke i izvorišta Južne Morave, na prijevoju jugoistočno od Uroševca, visokom 550 m.

Od riječnih porječja u M. i S. S. najveće je porječje Vardara; ono zauzima površinu od 24.278 km². Njemu i porječju Strume, pripadaju sve M. rijeke, sa izuzetkom najzapadnijeg uskog područja drimskog porječja i pritoka Prespanskog jezera. Glavniji pritoci Vardara iz zapadne M. su: Treska, Markova Reka, Kadina, Babuna, Crna Reka, a iz istočne M.: Pčinja sa Krivom Rekom i Bregalnica sa Krivom Lakavicom. Naročito je prostrano Vardarovo porječje u zapadnoj M., a u istočnoj se jako proširuje samo na sjeveroistoku, porječjima Pčinje i Bregalnice. U južnom dijelu istočne M. on znatno gubi u prostranstvu svoga porječja, jer se dolina Strumice duboko uvlači na zapad, te je u izvorišnim dijelovima oko 12 km udaljena od Vardara i njegove doline.

Dalnja je hidrografska karakteristika M. i S. S. da priličan broj velikih rijeka postaje u kotlinama, koje su negda bile jezera. Tako se na pr. Beli Drim razvija u Metohiji, izvorište Crnog Drima je u ohridskoj kotlini, Vardar se razvija u Pologu. Sitnica i Lepenac u kotlini Kosova Polja, a Strumica u radoviškoj i strumičkoj kotlini. S druge strane, priličan broj potoka izvire na rubovima sjeničke visoravni i Peštera, a tu je i izvorište Uvca. Pored toga je opća pojava, da većina velikih rijeka u M. i S. S. teče približno u pravcu meridijana, bilo prema jugu ili sjeveru, odgovarajući pružanju rasjednih linija zapadno od Pčinje i Vardara. Ali je pri tome važnije, što te rijeke, na većem dijelu toka, ne teku u istome smjeru, i ako su istoga pravca. Tako, na pr., Vardar u svome gor-

Digitized by Google

njem toku teče prema sjeveru-sjeveroistoku, u pravcu nagiba zemljišta u tetovskoj kotlini, pa tek poslije proboja kroz klisuru Dervent počne teći prema jugoistoku, t. j. prema Egejskom moru. Treska na cijelom toku teče, uglavnom, od juga prema sjeveru, ulivajući se u Vardar oko 9 km zapadno od Skoplja, dok Crna Reka u svom gornjem toku teče prema jugu i jugoistoku, prema Kenaliju, odakle počne teći na istok, pa naglo skrene na sjever-sjeveroistok, probijajući se stalno kroz klisuru, i utiče u Vardar niže Gradskog, a mnogo bi joj lakši i kraći put bio da nastavi tok na jug, preko presjedline Kilit-Derventa (770 m), koja veže bitoljsko-prilepsku kotlinu sa solunskom Kampanjom. Isto tako i Bregalnica na gornjem toku teče na sjever-sjeverozapad, a od sela Todorovaca k jugozapadu. I u tome se bitno razlikuju rijeke u M. i S. S. od rijeka na sjeveru, u Bosni i Srbiji, koje od izvorišta do ušća imaju, uglavnom, isti pravac, od juga prema sjeveru, i teku skoro u istom smjeru: u pravcu opće nagnutosti zemljišta. Uzrok tim velikim razlikama je, što su se vode malih rijeka u M. i S. S. skupljale u kotlinama, gdje se načinila glavna rijeka, a ova je bila prinuđena da se drži pravca tektonskih ulegnuća, kojima najlakše nalazi izlaz do utoka u drugu rijeku ili do morske obale.

Na posljetku je velika većina riječnih dolina u M. i S. S. sastavljena od kotlinastih proširenja, koja su međusobno povezana tjesnacima i klisurama. U kotlinama rijeke teku tromo, praveći bezbroj vijuga, stvarajući povremena jezerca, stalne močvare i baruštine, dok su klisure pune brzica i malih slapova, te ni jedni ni drugi dijelovi rijeka nisu zgodni za plovidbu. Tako je, na pr., pad Vardara kroz Polog 2·38 m/km, na toku kroz klisuru Dervent poveća se na 3·64 m/km, a u skopskoj kotlini pad je tek 1·29 m na kilometar dužine.

Južna M. se odlikuje i dosta velikim brojem jezera, od kojih je većina preostatak od diluvijalnog Egejskog jezera. Sva ona su u velikim kotlinama, većinom tektonskog podrijetla, kao što su i sjevernije kotline. Od devetnaest preostalih jezera, u granicama naše države su veći dijelovi dva najveća jezera: Prespansko i Ohridsko, i manje Dojransko jezero. Dva prva su uokvirena vrlo visokim planinama, pravca sjever-jug: Peristerom (2.600 m) i Babom (2.330 m), Petrinjskom Planinom (1.734 m) i Galičicom (2.255 m), — ogradom između prespanskog i ohridskog jezera — Jablanicom (Tri Šiljka 1.642 m) i Mokranjskom Planinom (1.525 m). Oba su jezera na velikim visinama: Prespansko na visini od 853 m, sa maksimalnom dubinom od 52 m, dok je Ohridsko na visini od 695 m, a najveća dubina mu je 286 m. Dojransko jezero leži na visini od 148 m, duboko je 10 m, ograničeno je brežuljcima, a samo na sjeveru od njega diže se planina Belasica.

Klima u M. i S. S. ima različite tipove. U tom se prostranom području sudaraju i prepliću vrlo blaga mediteranska sa oštrijom kontinentalnom, srednjo-evropskom i istočno-evropskom klimom, ali tako, da se iz oba klimatska tipa ne kombinira blaga sredozemna zima sa relativno prehladnim srednjo-evropskim ljetom, nego se, uglavnom, ističu oba najnepovoljnija godišnja doba: hladna i vlažna kontinentalna zima sa vrelim i suhim subtropskim ljetom. Nerazmjerno veliki dio M. i S. S. ima karakter kontinentalne klime, a neznatan dio riječnih dolina i kotlina u južnijim krajevima pokazuje slabe utjecaje mediteranske klime. Jedino je izrazito područje sredozemne klime donje Povardarje, južno od Demir-Kapije, i okolina dojranskog jezera, donekle i strumička kotlina, do koje prodire utjecaj mediteranske klime preko doline Strume. Na donjem Povardarju zima je isto toliko blaga kao u solunskoj Kampanji, ljeto je gotovo isto onoliko žarko, i godišnje kolebanje temperature isto toliko veliko. Po podacima sistematskih opažanja 1916 do 1919, koja su vršena u Udovu (41° 21′ sjev. šir.), oko 23 km sjeverno od Đevđelije, srednja zimska temperatura toga mjesta je 6·0°, sa minimumom u februaru (5·3°), a u ljetu se poveća do 25·5°, sa maksimumom u julu (26·6°), u čemu se više ogleda djelovanje jako zagrijane vardarske doline, nego rashlađujućeg utjecaja Egejskog mora. Godišnja amplituda u tome kraju je 21·3°, od prilike za 1° veća nego u dolini donjeg toka Neretve. Najviša opažena temperatura bila je 42°, najniža —7·8°, a apsolutno kolebanje je 49·8° C. Po vegetacionim prilikama

Digitized by Google

moglo bi se zaključiti, da nekoji bazeni u južnim krajevima imaju sličnosti sa tipom mediteranske klime. Tako je, na pr., Tikveš, zbog dobrog zaklona od sjevernih vjetrova, jedan od najtoplijih bazena u M., jer je u njemu žetva mjesec dana ranije nego u bitoljsko-prilepskoj kotlini. Takva je i mala debarska kotlina, do koje prodiru utjecaji Jadranskog mora, preko doline rijeke Maće, i ako je ona oko 80 km udaljena od mora. Ohridski i prespanski bazen su također predstavnici blage klime. Zime su u njima dosta blage, sunčane, ali ima i mnogo hladnijih dana, sa mrazom i sa periodičnim padanjem snijega, dok su okolni planinski vrhovi nekoliko mjeseci pod snijegom. Po vegetaciji se utjecaji mediteranske klime osjećaju donekle i u dolini Bregalnice, u kočanskoj kotlini i u Malešu, zahvaljujući Osogovskoj Planini, koja ih štiti od hladnih sjevernih i sjeveroistočnih vjetrova.

Ostale velike kotline, Metohija, skopska i bitoljsko-prilepska, imaju mnogo oštriju klimu. Od njih je najkarakterističnija posljednja, jer je ponajbliža okolnim morima: od Jadrana je u pravoj liniji udaljena oko 155 km, od Egejskog mora oko 120 km, osim toga je sa jugoistoka prilično otvorena prema solunskoj Kampanji. Pri svem tom, Bitolj i Prilep imaju za svoje geografske širine dosta hladne zime, koje se mogu mjeriti sa zimama u našim sjevernim krajevima, dok su ljeta vrlo topla. U Bitolju je (620 m) srednja godišnja temperatura 11·0°, prosječna temperatura januara je —1·4°, aprila 10·7°, jula 22·2°, oktobra 13·0°, a godišnje kolebanje je 26·6° C, koliko je u većem dijelu Srbije i u istočnim krajevima Slavonije, koji su mnogo kontinentalniji. Julska temperatura je za apsolutnu visinu Bitolja vrlo visoka, jer bi redukcijom na morski nivo bila 25·9°, kolika je u najtoplijim krajevima M., u donjem Povardarju. Jedino se veća blizina mora ogleda u činjenici, što je u Bitolju jesen oko 2·5° toplija od proljeća. Srednji ekstremi temperatura su —17·6° i 36·2°, što odgovara amplitudi od 53·8°, dok je najniža zabilježena temperatura —28·0°, najviša 38·8°, a apsolutno kolebanje 66·8°, koliko je u najkontinentalnijim dijelovima naše države, u Vojvodini i u istočnoj Srbiji. Toliko velike razlike Bitolj zahvaljuje svome položaju u vrlo dubokoj kotlini, gdje se ljeti tlo i nage planinske padine veoma jako zagriju, a zimi se nesmetano taloži teži i hladan zrak. Još kontinentalniji tip klime ima skopska kotlina. U Skoplju, na 245 m visine, prosječna je godišnja temperatura 11·9°, srednja temperatura januara je —0·5°, jula 23·5°, godišnje kolebanje 24·0°, a jesen je tek za 1·5° toplija od proljeća. Kad bi se njegove reducirane temperature uporedile sa bitoljskima, vidjelo bi se, da je zima u Skoplju znatno hladnija, a ljeto tek nešto ublaženo, zbog veće geografske širine. Ali pri svem tom Skoplje nema onoliko velike apsolutne ekstreme kao Bitolj. Najniža zabilježena temperatura je —25·8°, najviša 39·0°, a apsolutno kolebanje je 64·8° C. Zime su i u južnoj M. toliko jake, da se i plitko Dojransko jezero skoro svake godine zamrzne pri obalama, ali je rijetko cijela površina pokrivena ledom, što se dogodilo 1905. kada je bilo zamrznuto od 7/1 do 23/3. Tada se nahvatao led i pri obalama ohridskog i prespanskog jezera, gdje nije bilo struja. Isto je tako januara 1903 i zime 1904/05 Vardar bio kod Đevđelije toliko zamrznut, da se moglo ići preko leda.

U Raškoj je klima uopće oštra, zbog sjevernijeg položaja. Temperature su u svima mjesecima niže nego u kotlinama M. i S. S., ali su godišnja kolebanja nešto manja. U Novom Pazaru (549 m) je srednja godišnja temperatura 9·7°, prosječna temperatura januara —2·8°, aprila 11·0°, jula 20·3°, oktobra 12·1°, a amplituda je 23·1° C. U Prijepolju, koje je dalje na sjeverozapadu, na visini od 446 m, srednja godišnja temperatura je 9·2°, odgovarajuće vrijednosti za pojedine mjesece su —3·2°, 9·4°, 19·8°, 10·6°, a godišnje kolebanje je 23·0° C. Još niže su temperature u Pljevljima, na visini od 769 m. U tim je krajevima jesen od prilike za 1° toplija od proljeća, a srednji ekstremi temperatura su vrlo izraziti: u Pljevljima —20·1° i 37·6°, sa kolebanjem od 57·1°, dok su apsolutni ekstremi —27·6° i 41·0°, što odgovara amplitudi od 68·6° C. Zime su u tim krajevima duge, počnu u novembru, svršavaju u martu, a u pojedinim godinama ima dana sa temperaturom ispod 0° od oktobra do maja zaključno.

Digitized by Google

Oblačnost je u M. i S. S. nešto manja nego u sjevernijim krajevima, i uglavnom se smanjuje od unutrašnjosti prema morskoj obali. Najveći dio te zemlje ima kao srednju godišnju vrijednost 4—5 desetina, 5 do 5·5 na sjeveru, 4 do 4·5 desetina na jugu. Ali izgleda da je u Raškoj oblačnost manja nego u S. S. Najveća je oblačnost u zimskim mjesecima, kada je preko polovine do dvije trećine neba pod oblacima, sa maksimumom u decembru, a najvedrije je u kasnom ljetu, augustu ili septembru, kada je na sjeveru oko trećina neba pokrivena oblacima, a na jugu četvrtina do trećine.

O podjeli atmosferskih oborina nema dovoljno podataka, ali se uglavnom godišnja količina smanjuje od zapada prema istoku. Na graničnim dijelovima sa Albanijom padne u toku godine preko 1.000 mm, odatle do linije Prijepolje—Prizren—Bitolj 1.000 do 700 mm, a istočnije 700—500 mm, sa izuzetkom jugoistočnog dijela M., istočno od doline Bregalnice i donjeg toka Vardara, gdje ima manje od 500 mm kiša. U godišnjoj podjeli kiša pokazuju se dosta velike razlike. U zimskim se mjesecima količina kiše povećava od sjevera prema jugu, a ljeti se u istom pravcu, ali nešto sporije, smanjuje. Granica, na kojoj ljeti padne isto onoliko kiše kao zimi, bila bi sjevernije od Skoplja. U Bitolju najviše kiše padne u oktobru (85 mm), najmanje u augustu i septembru (36 i 33 mm), a sporedan maksimum je u maju (prosječno 76 mm). Prema sjeveru se godišnji režim kiša dosta znatno mijenja, jer su u Skoplju najkišovitiji mjeseci maj i juni (prosječno po 57 mm), najsuhiji je januar (28 mm), a sporedan maksimum je u oktobru (52 mm), koji je u južnim krajevima glavni. U Pljevljima su slični uslovi u godišnjoj podjeli kiša, samo je maksimum pomaknut na maj (95 mm), u junu ima 81 mm kiše, minimum je u januaru (45 mm), a sporedni, oktobarski maksimum je vrlo izrazit, jer u tome mjesecu u srednju ruku padne 85 mm atmosferskih oborina. Sjeverniji krajevi imaju više srednjo-evropski tip godišnje podjele kiše, a južniji više mediteranski tip. U tim su krajevima ljeta vrlo suha. U Bitolju su najčešći slučajevi, da u svakom od ljetnih mjeseci ne padne više od 9 mm kiše, ma da su u nekim mjesecima pale mnogo veće količine (100—130 mm), koje su posljedica nekoliko jakih pljuskova. Zbog njih su srednje vrijednosti za ljetne mjesece znatno povećane, i ljeta izgledaju kišovitija, no što su u istini. U to doba vegetaciju sprže žarke sunčane zrake, čiji je intenzitet znatno povećan velikom vedrinom neba. Po visokim temperaturama i po suši, ljeto u južnim krajevima ima potpuno subtropski karakter. Žega je tada često nepodnošljiva, manje rijeke u istočnoj M. presuše, kao na pr. Kriva Lakavica, od koje ostane samo pjeskovito korito, a Bregalnica izgleda kao mali potočić, koji se može pregaziti. Ljetna suša je glavna karakteristika M. klime. Zimi, opet, nisu rijetki slučajevi u južnim krajevima M. da su i kotline pod snijegom. Godišnje ima u M. i S. S. 10—20 dana sa snijegom, koji u nekim slučajevima pada kao mećava. Snijeg u krajevima Raške pada katkad tako intenzivno, da prilikom snažnih vjetrova zavije i stoku i ljude.

U privrednom pogledu M. i S. S. izrazito su poljoprivredna zemlja, ali je ipak samo vrlo mali dio njen obrađen. Od cijelog zemljišta zauzimaju obrađene površine i šume oko 13.580 km² ili 31%, i to obrađena površina 18·4%, a šume 12·5%. Od cijele obrađene površine najveći dio otpada na ziratnu zemlju (60%), 18·4% otpada na pašnjake, 12·8% na livade, 6% na bare i ritove, a ostatak na bašče i vrtove, vinograde, voćnjake. Ziratno zemljište zauzima površinu od 502.237 ha, od koje je preko 4/5 (84·5%), zasijano raznim vrstama žita i kukuruza, 8·2% su ugari, 2·6% industrijsko bilje, po 1·5% je pod mahunastim i povrtnim biljem, 1·2% zasijan je krompirom, a ostalo stočnim biljem. Od cerealija najviše se goje pšenica, kukuruz, ječam, raž i ovas, a mnogo manje napolica, krupik, riža, proso, i heljda. Riža naročito uspijeva oko Kočana i Vinice, manje u okolini Strumice i Demir-Kapije. Od variva najviše se goji pasulj, a nesravnjivo manje sočivo, grašak i bob, dok je krompirom zasijana još veća površina (5.690 ha) nego pasuljem. Glavni vrtni proizvodi su bostan, kupus, luk, zatim paprika i rajčice. Važan poljoprivredni artikl su duhan i mak, kojima su u M. i S. S. zasijane veće površine nego u ikojoj drugoj našoj pokrajini. Duhan

Digitized by Google

je zasijan na prostoru od 8.280 ha. Za njegovo skupljanje i sušenje ima oko desetak velikih stovarišta. Mak je zasijan na površini od 2.690 ha. On pokriva čitava polja od Kumanova do južne granice države. Smole od maka (afijona) izvozi se oko 65.000 kg. i sva se upotrijebi za medikamente. Manje su površine pod konopljom, pamukom i lanom. Tih biljaka ima naročito oko Bujanovca, u tikveškom i bregalničkom okrugu, i u đevđelijskoj kotlini. U sjeverozapadnim i zapadnim krajevima (u okolini Priboja, Nove Varoši, Pljevalja i po Metohiji) uspijeva ruj, čije se grančice i suho lišće upotrebljavaju za bojenje tkanina i štavljenje mješina. Specijaliteti M. su naut, od kojeg se spravlja leblebija i surogat kavi, sezam, koji daje mlijeko za ćeten-halvu i ulje, i anason, koji se kao miris sipa u rakiju i daje joj mliječnu boju. — Voćarstvo je u M. i S. S. vrlo slabo razvijeno. Voćnjaci zauzimaju tu oko 20 puta manju površinu no u Srbiji, a tek nešto veću no u Vojvodini. Najviše se goji šljiva (1,133.000 drveta), zatim jabuka (185.660 drveta) i kruška (153.000 drveta). Manje je pitomog kestena (87.100) oraha (71.900) i smokava (21.400). Vrlo velike površine u M. i S. S. zauzimaju dudovnjaci, čijim se lišćem hrani svilena buba, a plod se upotrebljava za dudovnjaču. — Vinogradi su u M. i S. S. propali, i pod vinovom lozom nema više od 8.560 ha, skoro isključivo na domaćoj lozi, a počelo je podizanje i obnavljanje njihovo na američkoj podlozi. Šuma ima najviše na Plačkovici i Maleškim Planinama, a vrlo su guste na teško pristupačnim mjestima. Ima četinara i listopadnih drveta, a pored njih se javljaju i mediteranski oblici: čempresi, masline, zimzelene listače. Veći dio neplodnog zemljišta predstavljaju krš i goleti, koji se po svojoj prirodi moraju uračunati u šumske zemlje, jer su spomenuti oblici posljedica nemilosrdnog utamanjivanja šuma za vrijeme turske vladavine.

Stočarstvo je u dosta primitivnom stanju. Za njegovo podizanje osnovana je u Dušanovu, kod Skoplja, pastuharna, preko koje se stočarima razdaju pastusi, bikovi, ovce i svinje. Najviše je ovaca, koja je i najkorisnija životinja, po onome što daje. Najčuveniji je kumanovski, ovčjepoljski, sjenički i pešterski soj. Pored ovaca ima veliki broj koza. Konja je malo, većinom su sitni, a najbolji se goje na Kosovu. Mnogo je više magaraca i mazgi, koji su najglavnije tegleće životinje. Od goveda najbolje sojeve daju bitoljsko-prilepska kotlina i Kosovo Polje, ali se više goje bivoli, naročito u najjužnijim krajevima. Tu ima i deva, koje prenose teret između Strumice, Valandova i Udova. Gojenju svilene bube obraća se velika pažnja. Proizvodi se oko 340.000 čahura svilene bube, a središta gojenja su okolina Dojrana, Valandovo i Đevđelija. Za sad je, pored Vojvodine, svilarstvo u tim krajevima najnaprednije. — Ribolova ima najviše na velikim jezerima. U Ohridskom jezeru padne oko 440.000 kg, u Dojranskom oko 400.000 kg, a u Prespanskom jezeru znatno manje, oko 30.000 kg ribe. Hvataju se naročito jegulje, pastrmka i ukljeva.

Rudarstvo je u M. i S. S. vrlo nerazvijeno, i ako ovo područje obiluje rudama. Tu se rudarilo još za vrijeme Rimljana, a kasnije su i Bizantinci kopali zlato i srebro. Rudišta se, uglavnom, nalaze po eruptivnim masivima, koji se šire od Kosova preko Žegovca i Crne Gore, kratovskog i kočanskog bazena, prema Bugarskoj, a najviše ih je oko Janjeva i Novog Brda, istočno-jugoistočno od Prištine. Tu je za vrijeme Nemanjića, a kasnije, do polovine 15 vijeka, rudarstvo veoma cvjetalo. Sumpora ima u M., naročito u okolini Kratova, zatim kod Melničana, u blizini Debra. Željezne rude su većinom vezane za kristalaste škriljevce, a najčešće se razvio magnetit. Bogatih ležišta manganskih ruda ima na Kopaoniku, kod Kratova i kod Janjeva, prema Gračanici. Manje ih je u Klepi, kod Podlesa i Mrzena, sjeverno od planine Rujen, kod Resna, kod Marganca, sjeverozapadno od Krive Palanke. Kromovih ruda ima oko Rabrova, južno od Strumice, u valandovskoj dolini, zatim oko Šar-Planine, po istočnim padinama Crne Gore, između Preševa i Kumanova, više Katlanova i kod Kozle, u blizini Skoplja. Žica pirita ima u rudištima oko Kratova i na Novom Brdu, gdje je oksidiran. Na istim se mjestima javljaju i bakarne rude, ali ih ima i na sjeveru od Dojrana, sjeveroistočno od Đevđelije i na nekim drugim mjestima. Nalazišta olovnih i cinkovih ruda su

Digitized by Google

na teritoriju Kratova, kod Janjeva i Novog Brda, a bogatih rudnika antimona i arsena ima u Roždanu, južno od Kavadaraca. Naslaga kamene soli ima kod Broda, na drumu Kičevo—Prilep, i kod Poreča. Pored svih ovih ruda ima u M. i S. S. na mnogim mjestima kamenog uglja sa 6.200 do 6.800 kalorija: kod Uvca, sjeverno od Pljevalja, između Novog Pazara i Raške, oko Kumanova i Krive Palanke, i između Valandova i Đevđelije. Po procjeni ima u tim krajevima kamenog uglja oko 700,000.000 tona. Osobito velikih masa lignita i mrkog uglja ima u južnim kotlinama M.: u bitoljsko-prilepskom bazenu, prespanskom i ohridskom bazenu, zatim sjevernije, kod Galičnika, Kičeva, Tetova, Skoplja, Kumanova i oko nekih drugih mjesta. Naposljetku kod Ohrida i u Bučinu (u kruševskom srezu) ima nafte, a oko Svetog Ilije, jugoistočno od Ristovca, ima asfalta.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i stare Srbije (I, II 1906; III 1911); E. Kuhlbrodt, Klimatologie u. Meteorologie v. Mazedonien. Ein Beitrag zur Klimakunde d. Balkanhalbinsel (Archiv der Deutschen Seewarte, 1920); V. Conrad, Beiträge zu einer Klimatographie d. Balkanländer (Sitzungsberichte der Akademie d. Wissenschaften, Wien, mathem.-naturwiss. Klasse, Abt. IIa, 1921); Ministarstvo poljoprivrede i voda, Obradena zemlja i žetveni prinos u 1923 i 1922 godini (1924); A. Stebut, Naši glavni poljoprivredni reoni (1926); F. Tućan, Naše rudno blago (1919).

P. Vujević.

Antropologija. V. Južna Srbija.

Historija. U antičko doba bila je M. najprije više vjekova samostalna država, do 146 prije Kr. Od tada do propasti rimske države, ona je bila rimska provincija. Na kraju 5 vijeka prije Kr. plemena, koja su stanovala na obalama Crne Reke, na njenom gornjem toku, priznavala su vlast makedonskih kraljeva, ali su imala svoje knezove. Peonci, koji su stanovali na Vardaru, pripadali su dijelom M., već čitav jedan vijek ranije (na kraju 6 vijeka). Ipak sjeverni dio Peonije s gradom Bilazorom (Veles), a možda i s gradom Stobi (na ušću Crne Reke u Vardar) bio je vjerojatno nezavisan prije rimske periode. Kralj Filip II. već je imao pod sobom na zapadu veliki broj ilirskih plemena između Jadranskog mora i Ohridskog jezera. I Aleksandar Veliki ratovao je s Ilirima u tim krajevima i pobijedio ih je. Na kraju 3 vijeka i u početku 2 vijeka Filip V. zauzeo je Lješ, zemlju Partina (u okolini Drača), Ohrid i druga mjesta u Iliriji, ali ih je poslije izgubio. Njegov sin Perzej pokorio je dijelom Dardance, koji su bili susjedi Makedonaca na sjeveru. Isti kralj osvojio je u jedno vrijeme više gradova i tvrđava u dolini Crnog Drima ili njegove pritoke Radike.

M. se pružala već pri kraju 6 vijeka prije Kr. na istoku do donjega toka Strume. U vrijeme Filipa II. i njegovog sina Aleksandra Velikog njena istočna granica bila je Mesta. Rimljani, pošto su 168 pobijedili Perzeja i ilirskog kralja Gencija, načinili su od njihovih zemalja dvije posebne države, Makedoniju i Ilirik. Ali jamačno naskoro zatim oni su ih spojili ujedno, u jednu provinciju M., koja je imala za zapadnu granicu Jadransko more, od ušća Drima od prilike do Valone. Na sjeveru granica je išla od prilike preko Šar-Planine i između Velesa i Skoplja na Perim. Na jugu je M. išla mnogo južnije od granice današnje naše države. U 4 vijeku poslije Kr. M. je podijeljena na tri provincije: 1. Novi Epir, od Jadranskog mora do Ohrida (sa Ohridom), 2. Druga Makedonija (ili M. Salutaris), na sjeveru, i 3. Prva Makedonija na jugu. — U 4 i 5 vijeku poslije Kr. jedna dijeceza zvala se M. Ona je obuhvatala prvobitnu rimsku provinciju i rimske provincije na jugu odatle, sve do Krete. Oko sredine 6 vijeka poslije Kr. Macedonia Salutaris, izgleda, bila je pridodata za kratko vrijeme Dardaniji.

Gradovi u sjevernoj M. u staro doba bili su ovi: Bilazora, Stobi, Heraclea Lyncestis (Bitolj), Lychnis (Ohrid), Dyrrachium (Drač), Apollonia (kod Valone), Styberra (kod Prilepa) i t. d. U tom području živjela su u to doba razna plemena, kao Peonci, Lincesti, Dasareti, Penesti, Partini, Deriopi (blizu Styberre) i t. d.

N. Vulić.

Rimska provincija M. sužena je, pri administrativnim reformama rimskog imperija u 4 vijeku poslije Kr., od prilike na prostor između rijeka Me-

Digitized by Google

ste i Drima, planina Olimpa i Pinda i jedne linije nešto južnije od Skoplja. Istovremeno je tako sužena M. podijeljena na dvije posebne, manje provincije, koje su i dalje zadržale staro ime M. To su bile Macedonia I. (južna polovina rečenog prostora) sa sjedištem uprave u Solunu, i Macedonia II. ili Salutaris, sjeverna M., sa upravnom stolicom u Stobi (kod Gradskog, na ušću Crne u Vardar). Dijeceza (t. j. pokrajina), u koju su obje te provincije spadale, a koja je također skrojena u 4 vijeku, zvala se i sama M. Ona je obuhvatala još pet provincija (Tesaliju, Ahaju, Kretu, Stari i Novi Epir) i stajala je pod vikarom, carskim rimskim namjesnikom, u Solunu. Cijela ta dijeceza, zajedno sa sjevernijom dijecezom Dacijom, u koju je spadalo i Skoplje (Scupi), kao glavni grad provincije Dardanije, sastavljale su ilirsku prefekturu, pod pretorskim prefektom Ilirika u Solunu.

Po narodnosti M. je tada imala još uvijek pretežno grčko obilježje. Osim Grka, bilo je u to vrijeme u M. svakako prilično i Latina, koji su postali, s jedne strane, dolaskom rimskih vojnih naseobina, činovničkog aparata i t. d., a s druge strane, polatinjivanjem starosjedilačke M. tračko-ilirske manjine. Onaj prvi, uvezeni dio Latina, stanovao je u prvom redu po gradovima M. i u 4—6 vijeku. on se u toj grčkoj sredini i sam pogrčio. Polatinjeni pak domorodci, t. j. nekadašnja tračko-ilirska naselja, živjeli su većinom izvan gradova, kao stočari u brdima. Oni su i poslije 4 vijeka zadržali svoj latinski karakter.

M. je u 4 vijeku već bila pokrštena. Prvo kršćansko sjeme posijao je tamo još apostol Pavao. U pogledu crkvene administracije, M. je, zajedno sa cijelom ilirskom prefekturom, potpadala pod papinsku kuriju. Od kraja 4 vijeka papa je tu vršio crkvenu upravu preko solunskog vikarijata, t. j. preko solunske mitropolije, koja je dobila od pape vikarsko, namjesničko, crkveno starješinstvo u Iliriku.

U dalnjem toku srednjeg vijeka M. je, kao i cio Balkan, od grčke zemlje postala pretežno slovenskom. Sa pokrštenjem tamošnjih Slovena, M. je opet ušla u kršćansku zajednicu i to u pravoslavnu, i znatno je sudjelovala u izgrađivanju pravoslavne slovenske, a i grčke kulture. Nasuprot svojoj veličanstvenoj političkoj karijeri u starom vijeku, M. u srednjem vijeku nije dala nikakvu političku tvorevinu. Ni kratkovječno Samuilovo carstvo nije bilo samo njeno djelo, nego i donjomezijskih Slovena. Kroz cio srednje vijek M. je cjepkana između raznih gospodara: bizantskih Grka, turskih i poslovenjenih Bugara, Latina i Grka iz doba četvrtog križarskog rata, i Srba. M. je mijenjala i crkvene gospodare. Od Srba su je najzad oteli Turci Osmanlije. Pri tolikim burama, Sloveni u M. nisu se mogli u srednjem vijeku stopiti u jednu određenu, državnu, slovensku ili tuđu, narodnost, pod jednim općim narodnim imenom. Još najdublje su se Sloveni M., na izmaku srednjega vijeka, duhovno vezali sa srpskom narodnošću, koja ih je posljednja oslobodila od Bizantinaca, koja ih je zatim izgubila turskim osvojenjem, a koja im je, i poslije toga, ostavila mnogobrojnih uspomena na slavna djela srpskih vladalaca i junaka.

Od Rimljana, M. je, podjelom rimskog carstva na zapadno i istočno-bizantsko, prešla u naslijeđe Bizantincima (395 poslije Kr.). No odmah je počela stradati od pljačkaških upada sjevernih barbara: najprije poglavito od Germana (Gota) i Huna, a zatim najviše od Jugoslovena i od turskih Avara. Pri tom su dački Jugosloveni i Avari sa panonskim Jugoslovenima, nekoliko puta opsijedali i sam Solun. Najgore je od barbarskih udaraca stradala sjeverna M., kao bliža i manje utvrđena od južne.

U početku 7 vijeka, za anarhične vlade bizantskog cara Foke (602—610), ili za prvih godina carevanja Heraklijeva (610—641), pri tadašnjoj nasilnoj jugoslovenskoj seobi na bizantski Balkan, u M. su se, kao i inače po Balkanu, izlili Jugosloveni. Po jednom jermenskom izvoru iz kraja toga vijeka, to bi bili dijelovi Jugoslovena iz Dacije, iz onog istog kotla jugoslovenskog, koji je istovremeno poplavio i bizantsku Donju Meziju, današnju Bugarsku. No, taj je izvor neobaviješten, jer smatra za dačke i Slovene u Dalmaciji, koji su tu sišli iz avarske Panonije. Južni Sloveni srušili su u cijeloj M., osim u pojedinim tvrdim gradovima na primorskom jugu (Solunu, Seru, Beru, Peli,

Digitized by Google

Filipi i t. d.), bizantsko gospodstvo. Kao i inače po Balkanu, tako su i tu zavladala razna jugoslovenska plemena i plemenske zajednice, pod domaćim knezovima i županima, t. zv. Sklavinije bizantskih pisaca. U južnoj M. uzeli su zemlju i vlast od Bistrice k Solunu Druguviti (Dragovići?); kod samog Soluna Sagudati; od Soluna do u Halkidiku Rinhini; na donjoj i srednjoj Strumi Strumljani. Oko Soluna se u početku navode i kasniji tesalski Velegeziti. U sjevernoj M. rašireli su se Verziti, možda istovjetni sa kasnijim Brsjacima oko Ohrida, Bitolja, Prilepa, Kičeva i Velesa; a po svoj prilici i druga, nama nepoznata plemena.

Po Konstantinu Porfirogenitu, u M. su, za vlade Heraklijeve, ali poslije dolaska Jugoslovena, boravili kratko vrijeme i zapadnoslovenski zakarpatski Srbi. Samo što oni tu nisu došli nasilno, nego sa Heraklijevim odobrenjem. Heraklije ih je, priča Porfirogenit, naselio u južnoj M., oko kasnijeg grada Servije, koji je i dobio to ime od Srba. Prema tome bi M. bila prva srpska domovina na Balkanu. Međutim, Srbi su se po Porfirogenitu, naskoro pokajali, što su ostavili svoja zakarpatska ognjišta. pa su, sa carevim pristankom, pošli iz M. natrag staroj kući. Po prijelazu preko Dunava, oni su se opet predomislili, te su, preko bizantskog komandanta u Beogradu, zamolili Heraklija za druga nova staništa u Bizantu. Heraklije ih je onda smjestio do Hrvata, u jugoistočnoj polovini bizantske provincije Dalmacije.

I tako se M., od 7 vijeka pa ovamo, gotovo sasvim poslovenila. Stari grčki živalj i latinski primjesak, koliko su se spasli od jugoslovenske navale, mahom su se razbjegli. Grci su se valjda sklonili u nezauzete tvrđave na jugu M. i u druge gradove susjednih bizantskih provincija. Latini, kasniji Aromunji (Romani), Vlasi ili Cincari, ostali su i dalje u svojim gorama. Poslije su se djelomice i oni poslovenili, a djelomice su se održali, kao brdski stočari, ili kao gradski stanovnici. Starih grčkih gradova u M., osim onih nekoliko najjužnijih, koje Sloveni nisu zauzeli, zauvijek je nestalo. Na njihovim ruševinama, ili u njihovoj blizini, a i na drugim točkama, ponikla su, pod poslovenjenim ili čisto slovenskim imenima, nova slovenska naselja. Mjesto Lihnida postao je Ohrid, mjesto Edese Voden, mjesto Astiba Štip i t. d., a osim toga i Struga, Meglen, Prilep, Veles, Prosek, Melnik, Ostrovo, Kičevo, Radovište i dr. Poslovenjena su u velikom broju i imena raznih geografskih objekata, na pr. planine: Plačkovica, Ograždena, Belasica, Kožuh, Selečka, Golešnica i t. d.; rijeke: Bistrica, Crna, Bregalnica i t. d.; jezera Belo (ohridsko); predjeli: Tikveš, Morihovo; čak i svetogorski tjesnac Prevlaka i t. d.

Sa dolaskom Jugoslovena, M. se je i skoro skroz pomognobožačila, jer su novi slovenski stanovnici bili idolopoklonci. Sve do 9 vijeka kršćanstvo je u M. ostalo, po svoj prilici, ograničeno gotovo samo na grčke gradove na jugu, koji nisu pali u ruke Slovena. Slovensko se idolopoklonstvo tamo ogledalo i u pojedinim mjesnim imenima, od čega je i kasnije ostalo dosta traga. Tek otkako su se M. Sloveni počeli pokrštavati, javila su se među njima i mjesna imena kršćanskog kova, kao na pr. kod stare Herakleje Bitolj, što će reći Obitelj (manastir, grčki naziv Monastir).

Ni jedna od Sklavinija u M. nije nikad uspjela, da pod svojom vlašću i pod svojim imenom stvori posebnu slovensku državu. Naprotiv, o te su se Sklavinije i o tu zemlju otimale kroz cio srednji vijek, razne vanjske. neslovenske i slovenske sile. Prvo je tamo pokušao da zavlada zakoniti gospodar M., Bizant. Svakako je još car Heraklije primamio ili natjerao plemenske kneževe Sklavinija u M. na prizanje bizantske vrhovne vlasti, kao što je on to radio i sa Sklavinijama po ostalom Balkanu. Ali se još od kraja Heraklijeva carevanja bizantsko carstvo zaplelo u vjekovnu borbu sa Muhamedovim Arapima na istoku. Nemirne Sklavinije u M. ustale su tada opet protiv Bizantinaca. One su tamo ponovno zagrozile bizantskim drumovima, kao i ostatku bizantskih gradova, naročito Solunu, pa su se, na svojim čamcima od jednostavnih drvenih stabala, zalijetale i na bizantske obale, ili na otoke u Egejskom moru. Kasniji bizantski carevi morali su naročitim kaznenim pohodima, pa i nasilnim raseljivanjima čak u Malu Aziju, primoravati Slovene u M. na obnavljanje mira i poslušnosti prema Bi-

Digitized by Google

zantu. Pojedini bizantski imperatori su, u tom cilju, pribjegavali i naseljivanju vojnih najamnika tudih narodnosti, naročito u južnijim, za Bizant važnijim krajevima M. Tako je, na pr., Justinijan II. naselio na donjoj Strumi, protiv Slovena Strumljana, masu Skita (turskih Hazara?), a Teofil (829—842) je naselio na donjem Vardaru, čak do iza Dojrana, pokrštene Turke Vardariote, za koje je kasnije stvorena i posebna, vardariotska episkopija, pod mitropolijom solunskom. Skiti na Strumi spominju se čak i oko sredine 10 vijeka, a Turci Vardarioti još duže. Ovim ratovima, raseljivanjem i dovođenjem stranaca, prilično su prorijeđene slovenske mase u M.

Carigradska vlada, skupljajući još od 7 vijeka ostatke svojih dijeceza i provincija u čisto vojna područja, pod divizijarima, snabdjevenim i vojnom i civilnom vlašću, raširila je, po svoj prilici još u 8 vijeku, taj sistem tema i na M. To je valjda učinjeno u vezi sa neprekidnim nemirima tamošnjih Sklavinija. Tako je između ostalog, stvorena i tema M., koja je, kako po Porfirogenitu izgleda, prvobitno obuhvatala obje stare rimske istoimene provincije, i još provinciju Tesaliju. Zatim, ova je tema s jedne strane skraćena, jer joj je oduzeta Tesalija, a s druge strane povećana zapadnom polovinom tračke teme. To je kod Bizantinaca povuklo i promjenu u geografskom značenju imena M. Bar od raskršća 8 i 9 vijeka M., pogledom na novi administrativni opseg istoimene teme, počela je značiti i u geografskom smislu, ne samo staru pravu M., nego i zapadnu Traciju. Stoga je bizantski car Vasilije I. (867—886), ma da nije poticao iz stare prave M., nego iz zapadne Tracije, t. j. od bizantskih naseljenika Jermena oko Drinopolja, dobio nadimak Makedonac, a i cijela se njegova dinastija za to nazivala makedonskom.

Od kraja 8 vijeka, na bizantsku su M. stali navaljivati turski Bugari iz Donje Mezije, koju su već ranije (679) oteli Bizantu, osnovavši nad donjomezijskim jugoslovenskim plemenima svoju državu. Istrebljenja i zarobljivanja, s kojima su te bugarske provale u M. bile skopčane, napravila su među tamošnjim Slovenima nove praznine. U toku 9 vijeka Bugari su već bili zavladali sjevernom M., uništivši nad tamošnjim Sklavinijama dotadašnji bizantski suverenitet. Pod svojim najvećim osvajačem, kanom Simeonom, tvorcem bugarskog carstva i patrijarhata (893?—927), oni su duboko prodrli i u južnu M. Bizantu je od prave stare M. ponovno ostao još samo najjužniji primorski pojas, sa Solunom, koji su baš tada strašno opljačkali arapski gusari iz Sirije (904), sa Serom i sa filipljanskim gradom. Bizantinci su još prije toga, po svoj prilici još u prvoj polovini 9 vijeka, i to valjda baš zbog tadašnjeg silnog bugarskog napredovanja k jugu, odcijepili taj kraj od teme M., i napravili su tu dvije samostalne manje teme, pod posebnim divizijarima: solunsku i strumsku. Vojnoadministrativno središte teme M. premjestili su iz Soluna u tračko Drinopolje. Tako se tema M. svela samo na svoj tračkí dio, t. j. na zapadnu polovinu Tracije, do iza Drinopolja. Od tada pa sve do pada Bizanta pod križare i Mlečiće u četvrtom križarskom ratu (1204), kod Bizantinaca se pod M. razumijevala obično samo zapadna Tracija.

Do kraja 9 vijeka Sklavinije u M. privedene su već u kršćanstvo. Pri tom su i one, kao i većina ostalih balkanskih Slovena, predobivene za grčko pravoslavlje, kome su ostale stalno vjerne. Pošto je M. u ranije bizantsko doba, kao i cio zapadni Balkan, bila papino crkveno područje, Slovene je, po svoj prilici i tu, kao i inače po balkanskom zapadu, počelo još u 7 vijeku krstiti zapadno kršćanstvo. Ono je to valjda radilo poglavito preko svog solunskog vikarijata, a i neposrednom propagandom. No bizantski car Lav III. Ikonoborac, zavadivši se s papom zbog ikonoborstva, ukinuo je i katolički solunski vikarijat i uopće svaku papinsku vlast na bizantskom teritoriju. Sve dotadašnje papinske crkvene oblasti u granicama Bizanta, Lav je priključio dijecezi carigradske patrijaršije (732). Tako je i M. došla u carigradsku patrijaršijsku dijecezu. Time je i zadatak pokrštavanja tamošnjih Sklavinija prešao sa latinskog Rima na grčki Carigrad. Pošto su pape, sve do druge polovine 8 vijeka, bili i suviše zauzeti obranom od Langobarda, a pošto je Bizant sve do prve polovine 9 vijeka bio zauzet obranom od Arapa i ikonoboračkim crkvenim potresima,

Digitized by Google

krstiteljska djelatnost obiju tih glava kršćanstva među Slovenima u M. teško da je tada dala opširnijih rezultata. Pokrštavanje u većem stilu izvršeno je tamo, po svoj prilici, tek oko sredine 9 vijeka, i to propagandom iz Bizanta. Prvi znak toga preokreta javlja se baš na bizantskom jugu. To je namjesništvo Ćirilova brata, kasnijeg Sv. Metoda, nad nekom Sklavinijom južne, t. j. bizantske M. Kao Bizantinac, Metod bi teško mogao držati namjesništvo kod te Sklavinije, ako ona ne bi bila već kršćena. Malo zatim, južna M. postala je mati slovenske narodne crkve Ćirilo-Metodske. Kad su bizantski car Mihailo III. i patrijarh Fotije naredili braći Ćirilu i Metodu, da za moravsko-panonske Slovene stvore crkvu sa slovenskim bogoslužbenim i književnim jezikom, Ćiril i Metod izabrali su za tu potrebu govor Slovena južne M. Oba ta slovenska apostola, kao Grci iz Soluna, oko koga se svuda govorilo slovenski, znali su to slovensko narječje još od malena, pa su na njemu i zasnovali svoju epohalnu tvorevinu.

Naskoro su kršteni u većim masama, također u grčko pravoslavlje, i Sloveni u sjevernoj M., koju je od Bizanta bila osvojila Bugarska. Krštenje je tamo izvedeno nastojavanjem Bugarske, koja je tada i sama primila pravoslavlje (865). Najzad, kroz 20 godina, kad je franko-njemačka latinština, po smrti Metodovoj (885), ugušila kod moravsko-panonsih Slovena slovensku crkvu Ćirilo-Metodsku, sjeme te crkve presađeno je kod Slovena u Bugarskoj, a naročito u sjevernoj M. Tu se ono bolje razvilo nego igdje u bugarskim osvojenjima. Trojica od Metodovih učenika, Kliment, Naum i Angelar, prebjegli su iz Moravske i Panonije u Bugarsku, prvom kršćanskom kanu Borisu, nazvanom Mihailu. Boris je odlučio, da pomoću njih presadi slovensku narodnu Ćirilo-Metodsku crkvu u svoju državu, na mjesto tuđe jezične grčke crkve. On pri tom nije izostavio ni sjevernu M. On je tamo poslao najboljeg od tri izbjeglice. Sv. Klimenta. Uputio ga je u Ohrid i u ohridski predjel Kutmičevicu, da tamo, kao sveštenik i učitelj, služi, piše i propovijeda slovenski (886). Poslije je Borisov sin i nasljednik, kan Simeon, kasniji car, načinio od Klimentova Ohrida jednu od episkopija autokefalne bugarske velikopreslavske arhiepiskopije, a od Klimenta, prvog episkopa te episkopije (oko 893). Sveštenoučiteljsko mjesto Klimentovo u Ohridu, popunio je Simeon Klimentovim drugom Sv. Naumom. Tu u Ohridu i u cijeloj Kutmičevici, stvorili su Kliment i Naum nov snažan rasadnik slovenske crkve Ćirilo-Metodske, njenog narodnog sveštenstva, književnog jezika, književnosti i umjetnosti. I do danas su sačuvane Klimentove slovenske propovijedi, crkva i manastir u Ohridu, i manastir Sv. Nauma na Ohridskom jezeru. Boris je u sjevernoj M. poslovenio i druge tamošnje episkopije, otvorene po prijelazu Bugarske u kršćanstvo. Djelo Ćirilo-Metodsko, prekinuto u Moravskoj i Panoniji, sjajno je nastavljeno na zemljištu M., gdje se i začelo.

Nasuprot tome, Bizant je kod Slovena južne M. zaveo i podržavao samo svoju grčku crkvu, sa grčkim sveštenstvom i grčkim bogosluženjem. Jer Bizantinci su težili, da svoje slovenske mase pogrče. Kaogod i novopokrštena Bugarska u sjevernoj M., tako je i Carigrad, još od kraja 9 vijeka, otvorio za svoje pokrštene Slovene u južnoj M. naročite episkopije. No i po tim episkopijama, u skroz slovenskoj sredini, postavljani su iz Carigrada stalno samo grčki arhijereji.

Međutim, Simeonov bugarski imperij i patrijaršiju, koje su se ubrzo sasvim poslovenile, primivši slovenski Ćirilo-Metodski jezik za svoj državni i crkveni jezik, osvojili su od Simeonovih potomaka najprije Rusi (969), a od Rusa silni bizantski car Ivan Cimiskes (971 ili 972). Time se Bizant dočepao ne samo prave donjomezijske Bugarske, nego i sjeverne M. Zavladavši cijelom Bugarskom, Cimiskes je velikopreslavsku bugarsku patrijaršiju snizio na njen prvobitni arhiepiskopski rang.

Po smrti Cimiskesovoj (976), Samuilo je obnovio Simeonovo carstvo i patrijaršiju, a u sastav tih svojih tvorevina uvukao je i Srbe u Zeti, Raškoj i Bosni. Sjeverna M. se tada, ne samo za pravu, donjomezijsku Bugarsku, nego i za Srpstvo, pa i za skoro cijelo balkansko Slovenstvo, popela do vrhunca političke i crkvenokulturne važnosti. U slovenski Ohrid Sv. Klimenta Samuilo je premjestio

Digitized by Google

iz Velikog Preslava i carsku i patrijaršijsku stolicu cijelog ovog ogromnog, po tradiciji bugarskog a u stvari balkansko-slovenskog imperija i patrijaršije. »Bugarska« ohridska patrijaršija brojala je tada nekoliko desetina episkopija, rasturenih ne samo po sjevernoj M., nego i po zemljama srpskog plemena, sve do Dunava i Save. Od te važnosti, sjeverna M. sačuvala je tragove i kasnije. Ohrid, ma da poslije propasti Samuilove države nije nikada više bio patrijaršija, ostao je ipak, ne samo u srednjem, nego za dugo i u novom vijeku (do 1767) arhiepiskopska stolica čitave jedne autokefalne pravoslavne crkvene dijeceze. Bar od sredine 12 vijeka ohridska se arhiepiskopija zvala i imenom Justinijanove prvojustinijanske (skopske) arhiepiskopije, polažući tom titulom pravo na cijelu nekadašnju ogromnu prvojustinijansku dijeceju. Ta ohridska arhiepiskopija samo se po tradiciji zvala »bugarskom«; stvarno u njoj i u nekim episkopijama smjenjivali su se i »bugarsko«-slovenski, i grčki, pa i srpski arhijereji, prema tome, kako su kad Ohrid i pojedine njegove episkopije prelazile pod »bugarsko«-slovensku, grčko-bizantsku, ili srpsku političku vlast. Isto tako se ni slovenska pastva te autokefalne arhiepiskopije, ili njenih episkopija, nije u srednjem vijeku nigdje, osim u pravoj Bugarskoj između Dunava i Balkan-Planine, nikada zvala Bugarima, nego negdje starim plemenskim, negdje oblasnim, slovenskim imenima, a u M. još i općim imenom »Sloveni«, prema slovenskom crkvenom jeziku Ćirilo-Metodskom. Samo su stranci za srednjega vijeka nazivali sve slovenske pripadnike ohridske dijeceze, pa i one u M., Bugarima, i to po uspomeni na Bugarsku, koja je prva te Slovene otrgla od Bizanta i po »bugarskoj« tradicionalnoj tituli same ohridske arhiepiskopije.

Međutim, zablistala je i bizantska južna M. svojim velikim manastirskim središtem na Sv. Gori Atosu. Na Sv. Gori su od kraja 10 vijeka pa na ovamo, podignute mnoge lavre, ne samo od Grka i za Grke, nego i od drugih pravoslavnih ktitora za druge pravoslavne narode, pa i za slovenske: za Bugare, za Ruse, a u 12 vijeku i za Srbe (Hilandar, 1198). Sv. Gora je time postala ne samo jednim od najvećih monaških gnijezda u pravoslavlju, nego i silnim žižkom grčke i slovenske pravoslavne prosvjete.

S padom Samuilova carstva i patrijarhata u ruke bizantskog imperatora Vasilija II. »Bugaroubice« (1018), Bizant je ponovno zagospodario cijelom M. On je tu vladao sve do pred kraj 12 vijeka. Zaludna su bila dva ustanka tamošnjih Slovena za uspostavljenje propalog bugarskog imperija i patrijaršije, jedan pod Petrom Deljanom (1040—1041), a drugi pod Đorđem Vojtehom uz pomoć srpskog zetskog kraljevića Bodina (1073), Bizant je dosta lako ugušio oba ta ustanka. Vasilije II. stvorio je od osvojene sjeverne M. bizantski dukat (vojvodstvo) »Bugariju«, pod vrhovnim vojnim namjesnikom (dukom) u Skoplju. Taj je dukat zahvatao čak Niš i Sredac (Sofiju). Ime M. ostalo je i dalje samo za zapadnu Traciju sa Drinopoljem. Vasilije II., i ako je svojim ukazima potvrdio ohridskom crkvenom prijestolu njegove mnogobrojne episkopije iz Samuilova doba, oborio je njegov rang od patrijaršije na autokefalnu arhiepiskopiju. Osim toga, Bizant je na ohridski arhiepiskopski prijesto i na potčinjene mu episkopske stolice doveo grčke arhijereje, mjesto slovenskih, zamjenjujući tamo sistematski slovensku crkvu grčkom. Najzad, bar od kraja 11 vijeka, smanjen je i opseg dijeceze ohridskog arhiepiskopata; mnoge njegove episkopije oduzete su u korist susjednih mitropolija carigradske patrijaršije. Dugotrajna bizantska uprava oživjela je opet u M., bar po gradovima i u prvom redu na jugu, njen nekadašnji grčki karakter. Ovaj ponovni grčki talas nije usahnuo ni kasnije, jer ma da se tamo više puta vraćala slovenska vlast, obnavljala se tako isto i grčka. Od ovih vremena, t. j. poslije 10 vijeka, ne spominju se više u M. ni stara slovenska plemena. Kao jedina uspomena na njih sreće se još samo ime episkopije »Druguvita« i ime »Brsjaci«, ako su to nekadašnji, kod bizantskih pisaca zabilježeni Verziti.

Medutim, pod dvojicom posljednjih Komnena i pod nesposobnim Angelima (poslije 1180), bizantsko je carstvo zauvijek posrnulo. Ista je sudbina pratila tada i bizantsku vlast u M. Južnoitalski Normani zauzeli su na prepad i opustošili Solun, pa su

Digitized by Google

i inače pljačkali po južnoj M. i po primorskoj Traciji, sve dok ih bizantski general Aleksije Vrana nije odatle izbacio (1185). Sjevernu M. ugrožavali su Srbi, pod Nemanjom, i donjomezijski slovenski Bugari. Osim toga, kao i po drugim bizantskim pokrajinama, buknuli su u M. separatistički pokreti tamošnjih bizantskih velikaša. Najzad, za vrijeme mletačko-križarske opsade Carigrada (1203/04), cijelu M., bez Soluna i najjužnijeg primorskog pojasa, zauzeo je bugarski car Ivan I. Asen Kaloivan. Bugari su tada opet zavladali i u ohridskoj arhiepiskopiji, pa su tu ponovno zamijenili grčku crkvu slovenskom. Po padu pak Carigrada i Bizanta pod križare i Mlečiće (1204), vođa križarske vojske, Bonifacije Monferatski, uništio je bizantsku vlast i u južnoj M. On je u Solunu, u Sv. Gori i svuda oko solunskog zaliva, zasnovao, pod suverenitetom novostvorenog latinskog carigradskog carstva, križarsko solunsko kraljevstvo, koje je ubrzo raširio i u Tesaliju, pa i u Peloponez. Latinski osvajači su nad svima zauzetim bizantskim zemljama, pa i nad južnom M., rasprostrli i gospodstvo katoličke crkve. Njihovi svjetovni i duhovni poglavari tih zemalja fanatično su nametali grčkim crkvenim krugovima i pravoslavnom grčko-slovenskom životu, uniju sa papom. Na uniju su natjerivani i svetogorski manastiri.

Ali, ni latinska ni bugarska vlast nisu se dugo održale u M. Od propasti Bizanta, pa nemalo do njene obnove u latinskom Carigradu (1261), o M. su se, osim Latina i Bugara, osim srpske kraljevine Nemanjića, stale otimati prvo jedna, pa onda i druga, još i dvije grčke države: epirska despotovina, pod dinastijom Anđela i nicejsko carstvo, pod dinastijom Laskarevića. Najzad je sve takmace nadjačala Niceja (1259), pa je ne samo zavladala u cijeloj M., nego je, pod carem Mihailom VIII. Paleologom, koji je zbacio Laskareviće, povratila i Carigrad od Latina, obnovivši još jednom Bizant u staroj njegovoj prijestolnici (1261).

Carigradskim i solunskim Latinima ubrzo je zadao neprebolne udarce bugarski car Kaloivan. U bitci kod Drinopolja on je uništio prvog latinskog cara carigradskog Balduina Flandrijskog (1205), a u bitci kod Mosinopolja prvog latinskog solunskog kralja, Bonifacija Monferatskog (1207). No pri opsadi Soluna Kaloivan pogine, a pod njegovim rodakom i nasljednikom Borilom, Bugarska je znatno oslabila. Od Borila su se odmetnuli drugi članovi dinastije Asenovića, među njima i sevastokrator Strez u bugarskim posjedima u M. On je zasjeo u tvrdom Proseku na Vardaru. Borilo ga je odatle privremeno otjerao, ali se Strez, pomoću srpskog vladaoca Stevana Prvovjenčanog, kod koga se sklonio, opet vratio u Prosek i tu se održao i dalje (do 1215†).

Koristeći se malaksalošću Bugarske, prvi despot epirske despotovine, Mihailo I. Angel, istisnuo je Bugare ne samo iz Albanije, nego i iz zapadne M., čak do iza Ohrida. Time je onda i ohridska arhiepiskopija opet prešla pod grčku vlast.

Međutim je, po pogibiji Bonifacija Monferatskog naglo posrnulo i križarsko solunsko kraljevstvo, oko koga su se stali otimati i Borilo i Strez, odkako ga je Stevan Prvovjenčani ponovno vratio u Prosek, i epirski despot Mihailo I. Car Henrik obranio je najzad i svoje carigradsko carstvo i svoje vazalno solunsko kraljevstvo od tih nedovoljno složnih bugarsko-grčkih snaga. Što više, Henrik se zajedno sa Borilom, pokušao osvetiti i Stevanu Prvovjenčanom za njegovo šurovanje sa Strezom, pa je na posljetku i Streza okrenuo protiv Stevana. Ali je u tom Strez ubijen (oko 1215); od njegove zemlje ugrabili su tada Prosek Henrikovi štićenici, solunski Latini, dok je ostatak, sa Skopljem, zauzeo novi epirski despot, Teodor Angel. No, poslije smrti Henrikove (1216) zauvijek je ponovno oslabljelo carigradsko latinsko carstvo. Nasuprot tome, sve se više jačao Teodor epirski, a opet se digla na noge i Bugarska pod moćnim Ivanom II. Asenom (1218—1241).

Teodor epirski, živeći s početka u slozi sa novim bugarskim vladaocem, ubrzo se zaletio na nemoćno susjedno latinsko solunsko kraljevstvo i sasvim ga osvojio. Nekadašnja bizantska južna M. i njen Solun, prešli su time iz latinskih u ruke epirskih Grka. Teodora je uskoro krunisao u Solunu za cara autokefalni ohridski arhiepiskop Dimitrije Homatijan. Dok je Teodorova država napredovala, ohridska arhiepiskopija pretrpjela je je-

Digitized by Google

no krupno okrnjenje. Stevan Prvovjenčani i Sv. Sava odcijepili su od ohridske dijeceze cijelo pravoslavno srpstvo u Raškoj, Zeti i Humu (Hercegovini), osnovavši za te zemlje sa blagoslovom nicejskog carskog dvora i nicejske patrijaršije, zastupnice pravoslavnog carigradskog patrijarhata u vrijeme latinske vlasti u Carigradu, autokefalnu srpsku arhiepiskopiju (1219). Grci u Niceji rado su nanijeli ovaj udarac svojim političkim i crkvenim suparnicima, Grcima u Epiru i Ohridu. Zalud je Homatijan protestirao i kod Sv. Save i kod nicejskog patrijarha. Sve do pada Srbije pod Turke (1459), ohridska arhiepiskopija nije više nikada zapovijedala nad srpskom crkvom.

Međutim, Teodorov grčki epirsko-solunski imperij, rašivši se iz južne M. i u latinsku Traciju, sudario se naskoro sa isto tako bujnim bugarsko-slovenskim imperijem Ivana II. Asena. U bitci kod Klokotnice slovenski bugarski car potukao je i zarobio grčkog solunskog cara (1230). Bugari su zauzeli sve posjede epirsko-solunskih Grka u Traciji, skoro svu M., osim Soluna i okolnog primorja, pa čak i Albaniju. Solunsko se Teodorovo carstvo razbilo na dva, a privremeno i na tri odlomka. Od novog solunskog cara, brata Teodorova, Manuela, ugrabio je Epir, sa pograničnim dijelovima u Grčkoj i sa jonskim otocima, njegov sinovac Mihailo II. despot heladski. Sam Teodor oteo je Manuelu Solun, pa je tu zacario svog starijeg sina Ivana. Najzad, Manuel je otrgao Ivanu dio Tesalije, no on je ubrzo umro, a njegovu je zemlju prisvojio Mihailo II. heladski.

Asenovim zauzećem Teodorove M., prešla je i ohridska arhiepiskopija opet pod bugarsko-slovensku vlast. No nju je, i pod Asenom, snašla jedna velika šteta. Asen je, s blagoslovom Niceje, stvorio za pravu donjomezijsku Bugarsku, trnovski patrijarhat u prijestolnici »drugog bugarskog carstva«, Trnovu (1235). Time su i donjomezijske episkopije (sve do 1410) otkinute od ohridske dijeceze.

Ali »drugo bugarsko carstvo« je naskoro i samo opet opalo. Po smrti Ivana II. Asena (1241), ono je došlo u ruke sasvim nejakim vladaocima, a počelo je da strada i od južnoruskih Tatara.

Tako su, jedan po jedan, iznemogli svi vlasnici zemalja srušenog Bizanta na ovoj strani Bospora, i Latini i solunsko-epirski Grci, pa najzad i slovenski Bugari. Time se koristio nicejski grčki imperij Laskarevića. Poduzetni nicejski car Ivan Duka Vataca počeo se sada, još slobodnije nego prije, zalijetati na Balkan, da tamo povraća i ujedinjuje komade bizantskog teritorija iz latinskih, grčkih, solunskih i bugarskih ruku. Vataca je uzeo od Teodorovih sinova Solun s okolnim ostacima solunskog carstva, a od Bugara je oteo njihove dijelove Tracije i istočnu polovinu M. sve do Vardara (1246). No jednovremeno sa Vatacom, ugrabio je i Mihailo II., despot heladski, oslabjelim Bugarima M. zapadno od Vardara, pa čak i albansku Kroju, spriječivši Vatacu, da uzme i te krajeve. Što više, Mihailo je navalio i na Vatacina osvojenja u istočnoj M. i u Traciji. Rat se svršio na štetu Mihailovu, koji je, mirom u Larisi, morao ne samo ustupiti nicejskom caru zapadnu M., koju je bio oteo od Bugara, nego i izdati mu Teodora, čija se vodenska despotovina već nalazila u Vatacinim rukama (1252). — Tako su Nicejci zavladali cijelom M. Zalud je bugarski car Mihailo Asen pokušavao, poslije smrti Vatacine, da preotme bar istočnu M. sa bivšom bugarskom Tracijom. Sin i nasljednik Vatacin, Teodor II. Laskar, natjerao ga je na obnovu mira, kojim su Niceji priznata sva Vatacina osvojenja u M. i Traciji (1256). Zalud je i Mihailo II. heladski, sad uz pomoć srpskog kralja Uroša I., ponovno pregazio nicejsku zapadnu M., dok je Uroš, sa sjevera, prigrabio nicejsko Skoplje (1258). U bitci kod Kostura nicejski vojvoda Ivan, brat novog cara Mihaila VIII. Paleologa, koji je oteo Laskarevićima prijesto, sasvim je razbio Mihaila II., kao i druge njegove pomoćnike, osim Uroša. Zatim su Nicejci istjerali i Srbe iz Skoplja. Dotle je Niceja i carigradskim Latinima otela sav ostatak Tracije i, naposljetku i sam Carigrad, prenijevši tamo carski i patrijaršijski dvor i obnovivši Bizant pod dinastijom Paleologa (1261).

Od obnovljenog Bizanta oteli su M. Srbi pod Nemanjićima, čija je sila tom tekovinom, kao i drugim osvojenjima na bizantski račun, postala

Digitized by Google

najjača na Balkanu. Za Mihailova sina, nesposobnog Andronika II. (1282 do 1328), Bizant je zbog naglog prodiranja Turaka u bizantsku Malu Aziju, zbog strašnog katalonskog pustošenja Tracije i južne M. i zbog Andronikovih ratova oko prijestola, oslabio zauvijek. Bugarska je također sve jače malaksavala. Tim okolnostima koristili su se Srbi, pod darovitim vladaocima iz Nemanjine loze. Oni su se sada, još jače nego prije, zalijetali na bizantski jug, pa su ga, komad po komad, osvojili skoro cijelog.

Odnosi između Bizanta i Srba zaoštrili su se još za bizantskog cara Mihaila VIII. Paleologa i srpskog kralja Uroša I. Uzrok je tome bio prilaz Urošev bizantskim neprijateljima, anžuvincima (oko 1271), a posljedica je bila Paleologovo poništenje autokefalnosti srpske crkve u korist ohridske arhiepiskopije, u kojoj su, u Paleologovo vrijeme, kao i u cijeloj M., gospodarili Bizantinci (1272). Tako je ohridska dijeceza još jedamput proširena do Dunava i Save. No to je ostalo samo na papiru. Urošev sin, kralj Dragutin, navalio je, također kao anžuvinski saveznik, na Paleologov Bizant, pustošeći po istočnoj M., čak do Sera. Kralj Milutin je, opet u savezu s anžuvincima, zauzeo nekoliko oblasti na gornjem Vardaru i na Bregalnici, pa i vrata M.. Skoplje (1282). Zalud se car Mihailo VIII. spremao na Srbe. On je ubrzo umro, a njegove sakupljene trupe, koje je njegov sin Andronik II. ispratio na srpsku granicu, nastradale su od Srba. Zauzete bizantske zemlje ostale su u srpskim rukama. Srpska se prijestolnica stalno premjestila u Skoplje. Zatim su došla nova srpska pustošenja po istočnoj M. i osvojenje Poreča, Kičeva i Debra u zapadnoj M. Mirom između Milutina i Andronika II., zapečaćenim ženidbom Milutinovom sa Andronikovom kćerju Simonidom, Andronik je morao sve te zemlje ostaviti Milutinu, davši mu ih, tobož, u miraz (1299).

U vrijeme slabog Andronika II., zlo je prošla i bizantska južna M., i to od Katalonaca, koje je Andronik bio najmio protiv Turaka u Maloj Aziji, a koje je poslije, zbog njihovog groznog ponašanja i prema tamošnjem bizantskom življu, morao prebaciti protiv Bugara u Traciju. Pobunivši se protiv Bizanta, katalonski su pustahije opustošili Traciju i južnu M. Osobito su se okomili na bogatu Sv. Goru, gdje su zatrli mnoge manastire. Udarili su i na srpski Hilandar, no od njega ih je odbio hilandarski iguman Danilo, sa svojim kaluđerima. Zatim su se oni pogodili u službu kod brata francuskog kralja Filipa IV., Karla od Valois-a, koji je, kao anžuvinski zet, htio ostvariti stari plan anžuvinaca o uspostavljenju latinskog carstva u Carigradu. Tada je i kralj Milutin, stupivši u savez s Karlom od Valois-a, provalio u južnu M., a katalonci su opsjeli Solun (1308/09). No bizantski komandant Soluna, Handrin, suzbio je i Srbe i Katalonce. Ovi posljednji su se zatim spustili u Tesaliju, a Milutin se naskoro opet izmirio s Andronikom, jer je Karlo od Valois-a, po smrti svoje žene anžuvinke, digao ruke od plana o osvojenju Bizanta.

Milutinov sin, kralj Stevan Dečanski, kao pomoćnik svoga tasta Andronikova sinovca panipersevasta Ivana Paleologa, koji je od svoga strica htio izvojevati podjelu carstva, provalio je u istočnu M., čak do Sera i Strume (1327). Ubrzo poslije toga, za vrijeme trećeg građanskog rata Andronika II. sa Andronikom III., Stevan je, kao saveznik Andronika starijeg, ugrabio Prosek (1328). Srbi su zatim, doduše bez uspjeha, opsjeli i Ohrid. Zalud se Andronik III., da bi skrhao naraslu silu Nemanjića, udružio sa bugarskim carem Mihailom. U bitci kod Velbužda (Ćustendila), Stevan Dečanski i sin mu, kraljević Dušan, razbili su i ubili bugarskog cara, pa su onda i iz srpskih osvojenja u zapadnoj M. otjerali Bizantince, kuda su ovi bili prodrli (1330). Srbija je time konačno osigurala svoju premoć na Balkanu, izvojevanu za vrijeme Milutina.

Najzad je Dušan, tvorac srpskog carstva i patrijarhata, osvojio i sav ostatak bizantinske M., osim Soluna, koji ni Srbi, kao ni prije njih Bugari, nisu nikad uspjeli da zauzmu. Još za vlade Andronika III., koji se snažno zalagao da opet oporavi Bizant, Dušan je, kao pomoćnik pobunjenog vojvode Sirjana, koji je utekao u Srbiju, posjeo Ohrid, Strumicu, Prilep i druga mjesta, pa je sa Sirjanom, koji se dočepao Kostura, pao i pred Solun.

Digitized by Google

No Solunu je dopurio u pomoć Andronik, a Sirjana je mučki ubio jedan carev velikaš. Mirom, koji je zatim zaključen između srpskog i bizantskog vladaoca pred Solunom, Srbima je ostala Strumica i Prilep, a možda i Ohrid (1334).

U dugotrajnim borbama, koje je, po smrti Andronikovoj (1341) poveo njegov vojni ministar Kantakuzen protiv zakonite dinastije, a koje su Bizantu sasvim iskopale grob, Dušan je, najprije s Kantakuzenom, dok je ovaj boravio na bijegu u Srbiji, pa onda sam, zavladao u južnoj M., Vodenom, Berom, Kosturom i t. d., a u istočnoj M. Melnikom, Serom, Dramom, Filipljanskim gradom i dr. Cijela M. pala je tada u srpske ruke. Na osnovu tih i drugih ogromnih uspjeha, Dušan je, po zauzeću Sera, proglasio srpsku kraljevinu i arhiepiskopiju za carstvo i patrijarhat Srba i Grka, smjerajući da sasvim uništi Bizant. Zatim su se i on i njegov arhiepiskop vjenčali u Skoplju za cara i za patrijarha, s blagoslovom, koji su im za to dali trnovski patrijarh i ohridski arhiepiskop (1346). Dijelom prije zacarenja, a dijelom kasnije, Dušan je oteo od Bizanta i cijelu Albaniju (bez anžuvinskog Drača), Epir i Tesaliju. Srbija se tada popela na vrhunac moći. Zaludna je bila kontra-ofenziva bizantskog cara-uzurpatora Kantakuzena, koji je, za vrijeme Dušanova rata s Bosnom, napao neka srpska osvojenja u južnoj M. Dušanovom brzom pojavom na toj strani, sve je to ubrzo preoteto od Bizantinaca.

S prodiranjem srpske države u bizantske zemlje, pa i u M., raširila se tamo vlast pećke patrijaršije, na štetu carigradske i ohridske dijeceze. Grčki su arhijereji zbacivani, a njihove su stolice zauzimali Srbi. Slovenstvu u M. data je opet narodna crkva mjesto grčke. No i grčka je crkva ostavljena Grcima, po grčkim gradovima i manastirima. Što više, srpska državna, a valjda i crkvena vlast išla je na tom osvojenom polugrčkom jugu dotle, da se u svojim odnosima prema tamošnjim svojim grčkim podanicima, služila kao zvaničnim jezikom, ne samo srpskim, nego i grčkim.

Od Srba su M. zauzeli Turci Osmanlije, pošto su se na račun Bizanta i okolnih turskih emirata, osilili u Maloj Aziji, i pošto su za drugog Kantakuzenovog rata protiv zakonitog bizantskog cara, prešli u Evropu, posjevši bizantsko Galipolje u Traciji (1354). Poslije Dušanove smrti, srpsko se carstvo, u rukama slabog Uroša, raspalo, zbog separatističkih ambicija srpske vlastele. Na Uroša se odmah digao Dušanov polubrat Simeon (Siniša) u Epiru, proglasivši se za cara Srba, Grka i cijele Albanije. On se poslije raširio i u Tesaliju. Malo kasnije se i despot Vukašin, gospodar zemlje od Skoplja do Prizrena i Prilepa, proglasio za kralja (1366). Uza nj je stao i brat mu Uglješa u Seru, uzevši despotsku titulu. Odmetnula su se i druga vlastela u M.: Bogdan na sjeveru od Halkidike, njegovi susjedi, braća Dejanovići u Strumici, Štipu, Kumanovu, Kratovu i Velbuždu, Hlapen u Beru, Vodenu i možda u Kosturu, Novak u Prespi i t. d. Nastale su unutrašnje borbe, prvo za i protiv Uroša, pa onda za i protiv Vukašina.

U tom su na Uglješine zemlje stali navaljivati Turci Osmanlije, uzevši dotle Bizantu Drinopolje, gdje su namjestili svoju prijestolnicu. U bitci s njima, kod Črnomena na Marici, propali su Uglješa i Vukašin (1371). Sin i nasljednik Vukašinov, kralj Marko u Prilepu, i drugi srpski gospodari južno od Šare, postali su zatim osmanlijski kletvenici. Uglješinu zemlju, posjeo je najprije mladi sin bizantskog cara Ivana V., solunski despot Manuel Paleolog, koji se već prije toga počeo širiti po srpskoj južnoj M. i Tesaliji. No Murat I. ubrzo je doveo Osmanlije i u M., gdje su oni zauzeli Ser, Ber, i sam Solun, Ohrid i t. d. Poslije Muratove pogibije, u bitci na Kosovu (1389), Muratov sin, sultan Bajazit I., uzeo je od Vuka Brankovića Skoplje (1391), a od Marka i Konstantina Dejanovića njihove krajeve, kad su ova dvojica, vršeći kletvenićku vojnu službu Osmanlijama, pali u bitci s vlaškim vojvodom Mirčetom na Rovinama (1394).

Bajazitova propast u bitci sa Timurom kod Angore (1402), zaljuljala je iz temelja mlado carstvo Osmanlija. Mirom sa Bajazitovim sinom Sulejmanom u Carigradu (1403), bizantski car Manuel II. Paleolog, bivši solunski despot, dobio je natrag Solun sa Sv. Gorom, područje donje Strume, i još neke bivše bizantske zemlje na Balkanu. Ali se ni Srbi ni Bizantinci

Digitized by Google

nisu umjeli koristiti krizom Turske, koja je pod Bajazitom I. zauzela i Bugarsku. Pod Muhamedom I. Osmanlije su se oporavili, a pod Muratom II. opet su navalili na balkanske kršćane. Bizantinci su ponovno istjerani iz strumskog područja i iz okoline Soluna, a Solun su morali prodati Mlečićima (1423). Od Mlečića ga je zatim oteo Murat II. (1430).

U M. je najduže prkosio Osmanlijama Debar, koga su junački branili Kastriotići Ivan i Đurađ Skender-beg. U vezi sa osmanlijskim pohodima na Skender-bega, stradala je jednom i ohridska arhiepiskopija, čiji je arhiepiskop Dorotej, zajedno sa svojim sveštenstvom, odvučen od Turaka u Stambol (1466). Osvojenu M. Osmanlije su podijelili na sandžake: solunski (sa Sv. Gorom), ohridski (sa Debrom i albanskom Krojom), skopski (sa Prilepom, Bitoljem i Kosturom) i ćustendilski (sa Štipom, Velesom i Melnikom).

S prijelazom M. iz srpskih u osmanlijske ruke, izgubila je tamo zemljište i pećka patrijaršija. Nad tamošnjim njenim vladičanstvima, u gradovima većinom pretežno grčkim, raširile su opet svoju vlast dijelom carigradska patrijaršija, a dijelom ohridska arhiepiskopija, koja se sad i sama još jedamput, pogrčila. Ova dva crkvena prijestola grabila su se i među sobom, tko će više oteti od pećke patrijaršije. Tako je na molbu ohridskog arhiepiskopa Mateja, bizantski car Manuel II. potvrdio ohridskoj arhiepiskopiji (1410) njena stara prava na svu dijecezu i pećkog i trnovskog patrijarhata, koji su Osmanlije, po osvojenju Bugarske, ukinuli i dali carigradskoj patrijaršiji. Koliko se ta potvrda ticala pećke dijeceze, ona se za sad nije ostvarila, jer su još postojale srpska despotovina, bosanska kraljevina i druge srpske državice. Po zauzeću srpske despotovine (1459), Osmanlije su ukinuli pećku patrijaršiju, podčinivši njena vladičanstva ohridskoj arhiepiskopiji. Ova je zatim upravljala i srpskom crkvom, sve do ponovne obnove pećkog patrijarhata (1459—1557).

Od pada Bizanta pod Latine (1204), ime M. se, ne samo kod Grka, nego i kod Jugoslovena, odnosilo i dalje na zapadnu Traciju. Ali se ono, bar od 14 vijeka, i bar u učenijim bizantskim spisima, stalo opet često upotrebljavati i za staru, pravu M. Od 15 vijeka ime M., bar u jugoslovenskim spomenicima, susrećemo i u širokom značenju skoro cijelog Balkana na sjeveru od Grčke i Egejskog mora, tako da se ime M. pri tom daje i današnjoj Bugarskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini.

Literatura: O M. u srednjem vijeku nema monografija. Pošto je ona još od starog vijeka prestala činiti samostalnu državu, a pošto se u novom vijeku, sve do 1912, nalazila u Turskoj, gdje je teško bilo vršiti naučna istraživanja, nauka je M. prilično zanemarila. Mnogo više od nauke M. se bavila politikom. Osim općih historija Bizanta, Bugarske, Srbije, latinskih i grčkih država rođenih u 4 križarskom ratu, v. L. Fr. Tafel, De Thessalonica eiusque agro (1839), De via Romanorum Egnatia (1842), Constantini Porphyrog. De provinciis regni Byz. II. (1847); H. Gelzer, Die Genesis der byz. Themenverfassung (1899); N. Banescu, Changements politiques dans les Balcans après la conquête de l'Empire bulgare de Samuel (1018), Académie Roumaine, Bulletin de la section historique, X. (1923); I. Ivanov, Severna Makedonija (1906) i Blgarski starini iz Makedonija (1908); St. Novaković, Srpske starine po Makedoniji (Beleške s putovanja arhimandrita Antonija od 1865, Spomenik, 9, 1891); St. Novaković, Strumska oblast u 14 veku (Glas, 36, 1893); St. Novaković, Srbi i Turci 14 i 15 veka (1893); V. Đerić, O srpskom imenu u staroj Srbiji i Makedoniji (1904). O vezama misije Sv. Ćirila i Metoda s Makedonijom, O Sv. Klementu i Naumu u Ohridu, o ohridskoj arhiepiskopiji i o Sv. Gori atonskoj v. literaturu pod tim člancima.

D. Anastasijević.

MAKEDONSKO PITANJE. Turska država, desorganizirana, nije mogla svojim podanicima osigurati dobru upravu, ravnopravnost i privredni napredak. Kršćani su jako stradavali od samovolje Turaka. Slaba centralna vlast nije se mogla uspješno oduprijeti separatizmu pojedinih naroda i provincija. Jedna po jedna provincija Turske, od periferije prema središtu, bunila se i otpadala. (V. Istočno pitanje.) Krajem 19 vijeka došla je i Makedonija na red. Pošto je Bugarska uspjela da sebi sjedini istočnu Rumeliju pomoću revolucije

Digitized by Google

(1885), počela je osnivati komitete, da rade u Makedoniji na priključenju Bugarskoj, i slati komitske čete, da upadaju na turski teritorij (od 1895).

Makedonija nije administrativna jedinica, sa točno određenim granicama. Bugari, pretendujući na nju, dali su joj šire granice, protežući ih do Šare Planine, do Drima, solunskog zaliva i Meste. Prof. J. Cvijić utvrdio je naučno (Osnovi, I/43) da se Makedonija proteže južno od Skoplja na srednjem i donjem Vardaru, da obuhvata krajeve oko Ohrida, Bitolja, Vodena, Soluna, Dojrana, Strumice, Sereza i Kavale, graničeći se na zapadu Prespanskim i Ohridskim jezerom, a na istoku Strumom, a negdje i Mestom. Borba Bugara za narodno oslobođenje počela je borbom za oslobođenje crkve od grčkog sveštenstva, koje je tištalo narod, i protiv grčkog jezika. Pokretom za unijačenjem (šezdesetih godina 19 vijeka) učinili su Bugari pritisak na Rusiju, da se zauzme za stvaranje bugarske samostalne crkve. Da utiša narodno nezadovoljstvo, Porta je odlučno zahtijevala od patrijaršije, da zadovolji bugarske želje, a kad to nije postigla, osnovala je sama, pod ruskim utjecajem, nezavisnu bugarsku crkvu, pod imenom bugarska eparhija, sa stolicom egzarha u Carigradu (1870), šireći utjecaj tog vjerskog centra u prijestolnici, koji je suzbijao utjecaj Srbije i Grčke. Egzarhija je obuhvatila, osim srpskih makedonskih eparhija, veleške i ćustendilsko-štipske, još i nišku, pirotsku i samokovsku, a zauzimanjem Porte dobila je svoje vladike u Skoplju i Ohridu (1872). Kao u Bugarskoj tako je reagirao i narod u Makedoniji protiv teškog pritiska grčkog sveštenstva. Borba protiv zajedničkog protivnika dovela je do zajedničke saradnje: protivnici patrijaršije prelazili su egzarhijskoj crkvi, a nisu se pri tom rukovodili bugarskim nacionalnim osjećajima. To je u početku značilo jednu crkvenu stranku, koja je vodila borbu za prevlast slovenskog jezika i narodnog sveštenstva u crkvi. Bugari su iskoristili naklonost Rusije i Turske, da pomoću mnogobrojnih sveštenika i učitelja, preko crkve i škole, razviju kod pristalica egzarhata bugarsko-nacionalno osjećanje. Taj je utjecaj bio tako jak, da su prosvjetni radnici u Makedoniji, i ako su bili Srbi iz čisto srpskih krajeva, postajali vatreni Bugari (primjer učitelja Đorda Miletića, brata vođe ugarskih Srba Svetozara Miletića i Đorđeva sina Ljubomira, profesora univerziteta u Sofiji).

Pored sve propagande i terora, zadržao je ipak veliki dio Srba, i pod egzarhijom, svoje srpsko nacionalno osjećanje, a veliki je dio radije ostao pod omrznutom grčkom patrijaršijom, kad nije uspjela molba za uspostavljanje srpske pećke patrijaršije (1874). Što nisu mogli postići propagandom, pokušali su Bugari da postignu terorom, preko revolucionarnih organizacija komiteta.

Na kongresu komiteta u Sofiji 1894 osnovana je t. zv. spoljna organizacija, sa ciljem, da izazove intervenciju velikih sila u Makedoniji, da se postigne za nju autonomija, kao prelazna etapa za ujedinjenje sa Bugarskom, po primjeru istočne Rumelije. 1896 osnovali su Bugari u Solunu revolucionarnu unutrašnju organizaciju, t. j. komitsku organizaciju. Duša te organizacije postao je poručnik Sarafov (ubijen u Sofiji 1907). Ta organizacija postala je država u državi, sa svojim komitskim četama, ucjenjujući, udarajući namete, sudeći, paleći, ubijajući protivnike u Turskoj, uništavajući srpske kulturne spomenike (knjige, slike, manastire).

Bugarski egzarhat isposlovao je kod Porte, usprkos otporu carigradske patrijaršije, uspostavljenje bugarskih episkopa u Strumici, Bitolju i Debru (1894—1897). Poslije krvavih sukoba sa Grcima (1897) dobili su Srbi za skopsku eparhiju administratora (Firmilijana Dražića), koji je kasnije (1902) posvećen za mitropolita. Poslije teških borbi dobili su Srbi mitropolita i za veleško-debarsku eparhiju. Srpske škole, koje su postojale u Makedoniji davno prije bugarskih, održale su se i umnožile, usprkos bezobzirnih nasilja od strane Bugara. Srbi Makedonci osnovali su svoje komitske čete (Jovan Dovezenski, Đorđe Skopljanče, Gligor Sokolović, Jovan Babunski), koje su se hrabro borile protiv Bugara i Turaka.

Na osnovu uspjeha svoje propagande, počeli su Bugari osporavati Srbima Makedoniju. Ali do 19 vijeka nema primjera, da su Makedonci nazivali sebe Bugarima, ili svoj jezik bugarskim. Književni spomenici u

Digitized by Google

Makedoniji u srednjem vijeku pisani su srpskim jezikom. Historijske tradicije odnose se gotovo jedino na srpski nemanjićki period. Svi zapisi i natpisi u Makedoniji srpski su. U mnogima se i jezik naziva srpskim. Prema Jagiću (Arch. f. slav. Philol., 8, 17, 20) makedonski dijalekti čine prijelaz između bugarskog i srpskohrvatskog. Slično misli i Rus Kačubinski. Makedonski govor ima zajednički sa srpskim slovima đ i ć (dok na tom mjestu bugarski jezik ima žd i št), promjenu staroslovenskog glasa ѫ (jus) u »u« (u makedonskom u, a, o), dok je u bugarskom zamijenjen muklim ъ (debelo jer), staroslovensko lju u »u« (vuk, puk), dok je u bugarskom ostalo l, promjenu čjer u er' (crn, crven), dok je u bugarskom ostalo čern, červen. U srpskom i makedonskom imenice se mijenjaju nastavcima, a u bugarskom se padeži dobiju pomoću predloga, koji se stavljaju pred prvi padež. Glagoli imaju neodređeni oblik i prilog sadašnjeg vremena, a u bugarskom nemaju; glagolski oblici i akcenat slični su u srpskom i makedonskom, različni od bugarskog, Pojavu člana (tja, ta, to) iza imenica u makedonskom govoru, kao i u bugarskom, upotrebljuju Bugari kao dokaz, da je makedonski jezik bugarski. Ali taj član u makedonskom ne dolazi redovno, a pored njega javlja se i nje, na, no i vja, va, vo, kojih u bugarskom nema. Član je ostatak starih tračko-ilirskih jezika, a nalazi se na cijeloj zoni Albanije, Makedonije, Bugarske i Rumunjske (i u rumunjskom i albanskom jeziku). Makedonci slave slavu, narodni običaji u Makedonaca isti su sa srpskim, a razlikuju se od bugarskih. Makedonska narodna poezija je srpska, sa srpskim jezikom i srpskim historijskim tradicijama.

O narodnosti Makedonaca utvrdio je (1906) profesor univerziteta J. Cvijić ovo: 1. Masa makedonskih Slovena nema ni srpskog ni bugarskog nacionalnog osjećanja ni svijesti. 2. Bugarsko ime, kojim sebe nazivaju uopće makedonski Sloveni, ne znači bugarsku narodnost. 3. Strane etnografske karte Makedonije nisu ni etnografske ni lingvističke, nego su sastavljene prema bugarskom nazivu, kojim se često nazivaju makedonski Sloveni. 4. Statistički pregledi ili su lažni ili netočni. Kojoj državi pripadnu, srpskoj ili bugarskoj, s njenom će se narodnošću Makedonci asimilirati.

1902 i 1903 došlo je do općih nemira u Makedoniji, do borbe komitskih četa i do turskih represalija (Ilindanski ustanak, 1903). To je dalo povoda silama, da povedu akciju za reforme, garantirane članom 23 berlinskog ugovora. Sultan Abdul-Hamid htio je predusresti akciju sila imenovanjem Husein-Hilmi-paše za generalnog inspektora za tri t. zv. makedonska vilajeta evropske Turske (solunski, bitoljski i kosovski) u decembru 1902. Pokušaj, da se uzmu i kršćani u žandarmeriju, naišao je na otpor Arnauta, koji nisu trpjeli kršćane u žandarmeriji.

Arnauti su učinili pokolj među Srbima u Peći, Đakovici i mnogim drugim krajevima stare Srbije i Makedonije. Ubijali su, palili sela i kuće, pljačkali, činili atentate na ruske konzule (1903). Porta je morala poslati vojsku proti njima. Reforme su propadale, a nemiri su se nastavili. I turski bašibozuci činili su slična nasilja kao i komite. Međutim balkanski komiteti, koji su se osnivali u Parizu i Londonu, i zapadna štampa tražili su efektivnu kontrolu sila nad Makedonijom i napuštanje načela status quo. To je bilo i u intencijama dviju najviše zainteresovanih sila: Rusije i Austro-Ugarske.

Car Nikola II. i Franjo Josip I. sporazumjeli su se na sastanku (u Mürzsteg-u 30/9—3/10) o zajedničkom reformnom prijedlogu za Makedoniju (Mürzstegski sporazum od 2/10 1903). Po tom prijedlogu (u 9 točaka) trebalo je dodijeliti generalnom inspektoratu za tri vilajeta jednog ruskog i jednog austro-ugarskog civilnog predstavnika, da nadgledaju reformni rad. Organizaciju žandarmerije trebao je da izvede jedan strani general, sa časnicima stranih sila, kojima bi se odredili rajoni. Novom administrativnom podjelom grupirale bi se bolje narodnosti. Domaći kršćani uveli bi se više u upravne i sudske ustanove, a mješovite bi komisije, zajedno s ruskim i austro-ugarskim konzulima, vodile istragu o političkim zločinima. Porta bi pomogla repatriiranje emigranata i obnovu njihovih naselja, oprostila bi jednogodišnji porez popaljenim selima. Porta bi nastavila propalu reformnu akciju, i obvezala bi se

Digitized by Google

na nove potrebne popravke. Ilavi (treći poziv) i bašibozuci (neregularni dobrovoljci) ne bi se smjeli više upotrebljavati. — Taj sporazum saopćile su Rusija i Austro-Ugarska i drugim silama. Porta ga je poslije dužeg otpora prihvatila. Talijanskom generalu De Giorgisu bila je povjerena reorganizacija žandarmerije, i dodijeljeni su mu vojni pomoćnici 6 velikih sila. Časnike instruktore za žandarmeriju dala je Austro-Ugarska za vilajet kosovski, Italija za bitoljski, Rusija za sandžak solunski, Engleska za dramski, Francuska za sereski. Ipak su bili od ove organizacije izuzeti sandžaci, u kojima je bilo Aranuta (elbasanski, debarski, prizrenski i zapadni dijelovi sandžaka Korice, Ohrida i Peći).

Pokret se smirio, ali upadi komitskih četa nisu prestali. Bugarski, srpski i grčki komite vodili su borbu ne samo protiv Turaka, nego i jedni protiv drugih. Turci su sada čak bili mučke sporazumni sa borbom jednih četa protiv drugih i sa suzbijanjem egzarhata u korist patrijaršije. Komite su ubijali videnije pristalice protivničke stranke. Broj tih žrtava cijenio se godišnje prosječno do 2000. Ta lična i imovna nesigurnost utjecala je, da su se Makedonci u masama selili, u prvom redu u Bugarsku, gdje su došli do uticajnih položaja, i u Bugarskoj ukorjenili pretenzije na Makedoniju. Veliki broj Makedonaca selio se i u Ameriku. Bugarski komiteti su se pocijepali na federaliste (oslobođenje Makedonije u okviru balkanske federacije), i autonomiste (rad na pripojenju Makedonije putem autonomije po primjeru istočne Rumelije). Ove su se dvije frakcije i međusobno progonile. Ujedinjenje tih struja (1906) nije bilo iskreno ni trajno. Sarafov nije ispunio obvezu, te ga je ubio Panica (1907 u Sofiji). Panicu stigne osveta tek u maju 1925 u Beču, gdje ga je u kazalištu ubila jedna Bugarkinja.

Jak otpor Porte protiv ustanovljenja evropske financijske kontrolne komisije odlučio je velike sile da izvrše zajedničku demonstraciju flote i okupaciju carinarnice i telegrafa u Mitileni i Lemnosu (krajem 1905). Poslije dvije godine predložile su Rusija i Austro-Ugarska sudsku reformu. Sile su primorale Portu, da produži mandat njihovim reformnim organima na 7 godina (do jula 1914). Austro-Ugarska izazvala je nepovjerenje Rusije i drugih sila, kada je, početkom 1908, objavila namjeru, da načini u Sandžaku željezničku vezu između bosanske istočne željeznice i Mitrovice. Engleska je uspjela da se približi Rusiji, i da s njom izradi zajednički reformni projekat o suzbijanju komitske akcije.

Uskoro poslije toga izbila je mladoturska revolucija, sa devizom »za jedinstvo i napredak«, i osujetila je ostvarenje toga plana, a primorala je sultana, da uspostavi Mihat-pašin ustav od 1876, i time onemogući miješanje Evrope u makedonsko i sva druga unutrašnja pitanja Turske. Mladoturci su proglasili ravnopravnost svih naroda i vjera u Turskoj. Velike sile su počele pregovarati o tom, da povjere reformnu akciju novoj vladi, a komitska akcija je počela popuštati. Komitski vođe su se približili Mladoturcima i pomogli su im što više (Sandanski, Panica) u pohodu protiv kontrarevolucionarnog Carigrada (1909). Ali su se nemiri i komitska akcija u Makedoniji uskoro opet obnovili. Velike sile su onda opozvale sve svoje reformne organe iz Makedonije (1909), nad kojom je time prestalo evropsko tutorstvo. Bugari su počeli izazivati Turke, da sami prave nerede. 1911 ubacili su bombu u džamiju u Štipu, a Turci su priredili pokolj tamošnjih kršćana (oko 100), koji je izazvao jake proteste u Evropi. Sličan atentat sa bombom učinili su Bugari i u Kočanima (1912), sa sličnim odgovorom od strane Turaka. Najzad su Turci prozreli namjere Bugara, i na eksploziju bombe na pijaci u Dojranu nisu odgovorili pokoljem.

Međutim je osnovan savez balkanskih država. Akciju saveza ubrzale su teške neprilike u Turskoj: rat sa Italijom (1911—1912) za Tripolis, i ustanak Arnauta u Albaniji i okolnim provincijama (pod Hasan-begom i Isom Boljetincem). Ustanak je nastao zbog nametanja turskog alfabeta, zbog podizanja žandarskih kasarni i turskih škola, i zbog razoružanja Arnauta, koje je izvodio krvavom ekspedicijom Šefket Torgut-paša 1910. Zatim je nastala pobuna trupa i priključenje Arnautima, koji su zauzeli Prištinu i Skoplje (u ljetu 1912).

Srbija i Bugarska sklopile su ugovor o savezu (29/2 1912), u kome su

Digitized by Google

bile u Makedoniji određene nesporne zone: na istoku bugarska, istočno od Rodope Planine i rijeke Strume, na zapadu srpska, sjeverno i zapadno od Šare Planine. Ako se za područje između Šare, Rodope, Egejskog mora i Ohridskog jezera uvjere obje strane, da je nemoguća za nju, autonomna organizacija, onda će se uraditi ovako: Srbija ne polaže nikakvo pravo na teritorij izvan linije: sjeverno od Krive Palanke do Ohridskog jezera; Bugarska se obvezuje da primi kao definitivnu granicu liniju, koju bude ruski car, u gore označenim granicama, našao da najbolje odgovara pravima i interesima obih strana. Svaki nesporazum u tumačenju i izvođenju odredaba ugovora, tajnog dodatka i vojnih konvencija, predložit će se za definitivnu odluku Rusiji, kad jedna strana izjavi, da smatra direktan sporazum nemogućim. Sve će se odredbe ugovora saopćiti ruskoj vladi, i zamolit će se, da car primi ulogu arbitra, koja mu je u ugovoru predviđena.

Poslije pobjede nad Turcima u prvom balkanskom ratu (1912), saveznici se nisu mogli sporazumjeti o podjeli Makedonije. Bugari su aspirirali na Solun i Kavalu i na dio Makedonije do linije Kriva Palanka—Ohridsko jezero. Grci i Srbi nisu puštali zauzeta područja. Srbija je tražila reviziju ugovora, kompenzaciju za izgubljenu Albaniju, za vojni rad, koji je preko obveze izvršila, i za nepredviđeno povećanje Bugarske na istoku, koje je Bugarska mogla postići zbog akcije Srbije, koja je prelazila Srbijine obveze po ugovoru. Srbija je predlagala arbitražu ruskog cara za granicu u Makedoniji, kako je bilo predviđeno u ugovoru o savezu. Srbija i Grčka sporazumjele su se o razgraničenju u Makedoniji i sklopile su savez za obranu zauzetih područja (1/4 1913). Bugarska nije pristala na reviziju i arbitražu, nego je mučkim napadom (general Savov) izazvala drugi balkanski rat (juni-august 1913). Srbi su pobijedili Bugare na Bregalnici (1—8/7). Grci su zauzeli Traciju do Marice, Turci Drinopolje, a Rumunji sjevernu Bugarsku. Mirom u Bukureštu (10/8 1913) ostala je Bugarskoj od Makedonije samo dolina Strumice. Grčka i Srbija su povukle zajedničku granicu u Makedoniji, po kojoj je Srbiji ostalo područje sa Bitoljem i dolina Vardara do južno od Đevđelije. Grčkoj su pripali Drama, Serez i Kavala.

U Svjetskom Ratu zaratila se Bugarska na strani centralnih sila protiv Srbije (14/10 1915) i zauzela je negdašnju Makedoniju i jedan dio starih krajeva Srbije. Pobjedom Srbije i sila antante u Svjetskom Ratu izgubila je Bugarska ne samo osvojenu Makedoniju, nego i svoj predratni dio Makedonije (oblast Strumičku) u korist Srbije, a potisnuta je i sa obala Egejskog mora u korist Grčke. Neully-ski ugovor o miru (27/11 1919) sankcionirao je ove promjene. Tako je, uglavnom, sva slovenska Makedonija došla u ruke Srbije, i s njom zajedno u sastav kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. — Bugari se nisu odrekli svojih pretenzija, već su poslije zaključenog mira bezuspješno nastavili sa komitskim upadima i održavali otvoreno makedonsko pitanje. Seljačka vlada Stamboliskog načinila je sa kraljevinom SHS niški sporazum za likvidiranje i ovog pitanja i drugih sporova. Napuštanje makedonskih aspiracija učinilo je pored ostaloga, da su protivnici Stamboliskoga uz pomoć »makedonstvujuščih« revolucijom srušili seljačku vladu (9/6 1923) i ubili Stamboliskog (14/6 1923). Vlada profesora Cankova vratila se na stari put, tolerirajući i pomažući komitsku akciju Todora Aleksandrova i drugova. Organizacija pogranične straže i pograničnog stanovništva za samoobranu od komitskih četa presjekla je svaki izgled na ma kakav uspjeh komitske akcije iz Bugarske. M. P. skinuto je definitivno sa dnevnog reda.

Literatura: V. literaturu kod Istočnog pitanja. Osim toga: J. Cvijić, Remarques sur l'Ethnographie de la Macédoine. Extrait des Annales de Geographie (1906); A. Ischirkoff, Etude sur l'ethnographie des Slaves de Macédoine (1907); Balkanicus, La Bulgarie; ses ambitions, sa trahison (1917); Gueschoff, L'alliance balkanique (1915); P. Popović, Serbian Macedonia (1916); Tih. R. Đorđević, Makedonija, 1920 (engl. izd.); T. R. Georgievitch, Macedonia, 1918 (također francusko izdanje 1919); A. Belitch, La Macédoine (1919); J. Cvijić, Osnove za Geografiju i Geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 knj. I, II, 1906, III, 1911; J. Cvijić, La péninsule balkanique, Geographie Humaine (1918); Srp-

Digitized by Google

ski prijevod Balkanskog Poluostrva, I knj. g. 1922, A. Ischirkoff, Les confins occidenteaux des Terres Bulgares (1916); J. H. Vasiljević, Pokret Srba i Bugara u Turskoj (1878—1882), Brastvo, 13; J. H. Vasiljević, Ustanak Srba u Kumanovskoj i Topličkoj kazi, Brastvo, 13; J. H. Vasiljević, Arnautski pokreti, I 1911, II 1913; J. H. Vasiljević, Južna Stara Srbija; V. Đerić, O srpskom imenu u Staroj Srbiji i Makedoniji, 1904; V. Đerić, Ethnographie des Slaves de Macédoine (1917); V. Đerić, Nekoliko glavnih pitanja iz etnografije Stare Srbije i Maćedonije (1922); J. Tomić, O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku (1913); V. Marković, La Macédoine a-t-elle été considérée comme pays bulgare par les Serbes du moyen âge? (1919); Quest. balkaniques No I (na srpskom 1918); M. A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle (1918); II, Balkanski, Srpski narod u skopljanskoj eparhiji i njegove škole u 1896—1897 (Delo, 1898 i 1899 i separ.); Todor Stanković, Beleške o Staroj Srbiji-Makedoniji (1915); Gen. major Popović-Lipovac, Vrlo važno aktualno pitanje u Makedoniji, S. Peterb., 1908; Alexander Petrović, Mazedonien und die Lösung seines Problems (1904); A. Belić, Srbi i Bugari u Balkanskom savezu i u međusobnom ratu (1913); A. Belić, Serblji i Bolgarji (1913); A. Belić, La Macédoine (1919); A. Belić, Dialekti istočne i južne Srbije (1905); Grgur Jakchitch, La Bulgarie et Les Alliées (1916); I. Ivanić, Maćedonija i Maćedonci (I 1906, II 1908); Spiridon Gopčević, Makedonien und Alt-Serbien, 1889 (i srp. prijevod); Spiridon Gopčević, Stara Srbija i Makedonija, I (1890); J. G. Han, Putovanje kroz porečinu Drina i Vardara (1876); Jacques Ancel, Manuel historique de la Question d'Orient (1792—1923) (1923); René Pinon, L'Europe et l'empire ottoman 7-ème edit. (1917); Victor Berard, La mort de Stamboul (1913); Dragonoff, La Macédoine et les Reformes (1906); Jov. Erdeljanović, O makedonskim Srbima (Srpski Književni Glasnik 1925); Jov. Erdeljanović, Makedonski Srbi (1925); G. Weigand, Ethnographie von Makedonien (1924); Olaf Broch, Die Dialekte des südlichsten Serbiens (Schriften der Balkankommission der k. k. Akademie der Wissenschaft, 1903); Macedonia and the Macedonians, Articles by Messrs Wendel, Rizoff and Sv. Tomitch, Rome, 1918, na srpskom: O Makedoniji i Makedoncima, Krf, 1918; Ilie Barbulescu, Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macedo-roumaine (1912); Edouard Engelhardt, La Question Macédonienne (1906); P. A. Lavrov, Serbo-bolgarski spor za obladanje Makedonije (1915). *V. Popović.*

MAKEDORUMUNJI. V. Aromunji.

MAKSIM, arhiepiskop i mitropolit beogradski i srijemski (1462, Albanija — 18/1 1516, manastir Krušedol, Srijem). M. se kao svjetovnjak zvao Đorđe. Bio je sin slijepog despota Stefana, a unuk Đurđa Brankovića Smederevca. Na poziv ugarskog kralja Matije, došao je M. 1486 iz friulskog Beograda, sa majkom Angelinom i bratom Jovanom, u Srijem, gdje je postavljen za despota ugarskih Srba. Kralj Matija oženio ga je Izabelom, rođakinjom svoje žene Beatrice, iz aragonske napuljske dinastije. M. je u braku bio nesretan i ubrzo se rastavio sa ženom. I ako je odgojen na zapadu, M. je ostao vjeran pravoslavlju i, kao despot, pomagao je sveto-gorske manastire. Oko 1499 primio je krišom monaštvo i ime M. u svome dvoru u Kupiniku (danas Kupinovu) u Srijemu. Sofijski mitropolit Kalivit rukopoložio ga je kasnije za jeromonaha. Kada mu je 1502 umro brat, despot Jovan, koji ga je u despotstvu naslijedio, napustio je M. sa majkom Srijem i sa moćima svoga oca Stefana i brata Jovana otišao je u Vlašku. Tu je postao mitropolit i znatno je utjecao na sređivanje odnosa između vlaškoga vojvode Radula i moldavskog vojvode Bogdana. Izgleda, da je M. osnovao i prvu štampariju u Vlaškoj, za štampanje slovenskih crkvenih knjiga. 1508 poslan je od novog vlaškog vojvode u Budim, u diplomatskoj misiji. S te misije nije se više vratio u Vlašku, već je ponovno došao u Srijem, i tu je postao arhiepiskop i mitropolit. Pomoću velikog vojvode Jovana Nagoja, pošto mu se i majka pokaluderila, sagradio je M. u Fruškoj gori manastir Sv. Bogorodice (Krušedol). Tu je smjestio moći svoga oca i brata, pa je poslije nekoliko godina i sam umro i sahranjen je u tome manastiru. Oko 1523 monasi manastira Krušedola pro-

Digitized by Google

glasili su M., njegovog oca, brata i majku za svetitelje. Njihove moći ležale su u Krušedolu sve do 1716, kada su ih Turci, zajedno sa manastirom, spalili. U pepelu su nađeni samo pojedini dijelovi ruku i nogu, te se i danas čuvaju u riznici manastira.
R. Grujić.

MAKSIM SKOPLJANAC, srpski patrijarh i pećki arhiepiskop (1656 do 1673). Ranije je bio raški mitropolit. Obilazio je često gotovo sve krajeve svoje patrijaršije, a pohodio je i sveta mjesta u Palestini. Nastojao je da pod svoju vlast podvrgne i sve rimokatoličke manastire i kaluđere pod turskom vlašću, a naročito u Bosni i Hercegovini. Oboliv, ustupio je prijesto svome pomoćniku, patrijarhu Arseniju III. Čarnojeviću. Umro je 29/10 1680 u Peći. *R. G.*

MAKSIMIR, park kod Zagreba, k istoku od grada, dokle vodi električni tramway, od Jelačićeva trga 3·2 km daleko. Tako ga je nazvao biskup Maksimilijan Vrhovac, koji ga je zasnovao 1787 u francuskom stilu. Vrhovčev nasljednik Aleksandar Alagović (1829—1837) promijenio je prvobitnu osnovu i nastavio je uređenje parka u engleskom stilu, u kojem ga je dovršio kardinal Juraj Haulik (1837—1869), uredivši čitavi prostor sa putovima po livadama i šumi u jednu harmoničnu cjelinu i tako stvorio park, koji se brzo pročuo kao jedan od najbolje uređenih engleskih parkova na jugu bivše habsburške monarhije. Park je prozvao Haulik po svome ličnom imenu Jurjaves (što nije prevladalo), i postavio je kod portala spomenik kršćanskom vitezu Sv. Jurju (od Fernkorna), koji je kasnije uklonjen. Poslije se M. nije obraćala dovoljna pažnja, pa je mnogo štošta od Haulika lijepo smišljeno i uređeno, propalo. U M. su dva glavna jezera (ribnjaka), koja hrani potok Bliznec; gornje i razgranjeno veće donje jezerce sa tri otočića, na kojima je sadašnja vlasnica (od 1925) općina grada Zagreba uredila zoološki vrtić.
J. M-n.

MAKSIMOVIĆ AKSENTIJE, kompozitor (3/2 1847, Dolovo, Banat — 20/1 1881, Prag). Osnovnu školu učio je u Dolovu i Pančevu, gimnaziju, do sedmog razreda u Karlovcima, kad je, zbog svoje kompozicije Gdje je srpska Vojvodina?, istjeran iz škole. Jovan Đorđević, tada upravnik Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, saznavši za M. muzičke sposobnosti, primio ga je za kapelnika u pozorište. Kapelnik je bio M. 1865—1871, kada je, kao pitomac pančevačke općine otišao u Prag, da studira muziku na orguljskoj školi. Umro je prije nego je svršio studije. Štampao je: Izučavanje violine pomoću narodnih pesama za postepeno učenje. Sv. I (1870), Pravila u učenju notnog pojanja i sviranja na violini. Knjiga I (1871). Od njega su poznate pjesme iz Maksima Crnojevića: Ej, pusto more; Dva se tića pobratila, i Kad se danju više neće. Pisao je muziku za kazališne komade: Milenko i Dobrila, Srpske cveti, i Smrt kneza Dobrosava od Matije Bana, Miloš Obilić od J. Subotića, Sačurica i šubara od I. Okrugića. Od crkvenih pjesama izradio je M. Liturgiju, Pesme za jutrenje i t. d.
K. M.

MAKSIMOVIĆ AVRAM, svećenik i prvi srpski pčelar-pisac (9/9 1772, Sombor — poslije 1830, Sombor). M. je 1790 postao đakon i učitelj u Sivcu, 1794 postavljen je za paroha lođenskog, a 1803 za paroha somborskog i nastavnika vjere na osnovnoj, kasnije i na prvoj srpskoj učiteljskoj školi u Somboru. Na svom imanju M. je razvio uglednu ekonomiju, koja je vrlo mnogo utjecala na razvitak poljoprivrede u somborskom kraju. M. je osobitu pažnju obratio na pčelarstvo. Po savjetu mitropolita St. Stratimirovića, koji ga je mnogo cijenio, napisao je i 1810 štampao knjigu Novi Pčelar. To je prvi sistematski rad te vrste kod nas i bio je na visini ondašnje nauke o pčelarstvu uopće. *R. G.*

MAKSIMOVIĆ BOŽIDAR, ministar unutrašnjih djela (1/3 1886, Knić). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, a pravni fakultet u Beogradu. Poslije svršenih studija služio je kao sudski pisar u Smederevu i Beogradu. Za Svjetskog Rata služio je u vojsci kao podoficir. Poslije Svjetskog Rata bio je pisar ministarstva pravde, advokatski pripravnik i advokat, sekretar ministarstva građevina, šef odsjeka i šef kabineta ministarstva saobraćaja. Od 1919 član je glavnog odbora radikalne stranke. 1923 i 1925 izabran je u Beogradu za narodnog poslanika. Od

Digitized by Google

6/9 1924 ministar je unutrašnjih djela. Saradivao je na političkim listovima. *D. P.*

MAKSIMOVIĆ DESANKA, pjesnikinja (3/5 1898, Rabrovica). Svršila je osnovnu školu u Brankovini, a gimnaziju u Valjevu, gdje je maturirala 1919. Diplomirala je na filozofskom fakultetu u Beogradu 1923. Po tom je radila u trećoj ženskoj gimnaziji beogradskoj kao suplent. 1924 do 1925 je, kao stipendist francuske državе, slušala na Sorboni estetiku, historiju francuske književnosti i historiju umjetnosti. Sada je opet nastavnica ženske gimnazije u Beogradu. Pjesme je počela da objavljuje 1919 u Misli, zatim sarađuje u svim uglednijim časopisima u zemlji. 1924 izdala je prvu knjigu svojih Pesama, koje su pohvalno ocijenjene. Objavila je dosad nekoliko sastava i u prozi, među tima i dvije pripovijetke. *V. P.*

MAKSIMOVIĆ JOVAN DR., književnik, književni prevodilac (2/1 1864, Ruma). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, šest razreda gimnazije u Srijemskim Karlovcima, dva posljednja razreda i maturu položio je u Novom Sadu. Slavistiku i njemačku književnost studirao je dvije godine na budimpeštanskom univerzitetu, a diplomirao je u Beču, gdje se bio odao proučavanju ruske književnosti. Doktorska mu je teza bila: Uloga Puškinova pri stvaranju ruskog realizma. 1889 stupio je u srpsku državnu službu, kao nastavnik gimnazije u Gornjem Milanovcu, gdje je skupljao narodne pjesme. O tome materijalu, još neštampanom, ali na osnovu pisama M., referirao je V. Jagić u svome Arhivu. M. je još služio u gimnazijama u Zaječaru, Šapcu, Čačku, Kragujevcu i Beogradu. 1900 do 1902 bio je školski nadzornik u Kragujevcu. 1912 je penzioniran, a 1919 reaktiviran za inspektora ministarstva socijalne politike, pa je preveden za nastavnika u treću mušku beogradsku gimnaziju, ali je sa toga položaja ponovno penzioniran 1921. Živi u Beogradu kao praktični učitelj jezika.

M. je počeo da piše priče za djecu 1882, u Nevenu, pod imenom Braca Jova. Tada se zbližio sa Zmajem. Do 1889 napisao je preko deset pripovijedaka, od kojih je sedam štampao u posebnoj knjizi (1887), pod naslovom Nevenče. Glavni M. književni rad je sistematsko prevađanje velikih ruskih pripovjedača i pisanje ogleda o ruskim piscima. Od Dostojevskog preveo je (1886) Bijedne ljude, pa Zločin i kaznu i Braću Karamazove, nekoliko manjih pripovijedaka (Mali polaženik, odlomci iz Mrtvog doma i t. d.); od Turgenjeva: Lovčeve zapise, Životne uspomene (o Bjelinskom) i Pesme u prozi (u rukopisu); od Tolstoja: Sve narodne priče (u četiri sveske Knjiga za narod Matice Srpske), Vaskrsenje, Ispovest, Đavo, Zašto? i t. d., i drame: Carstvo mraka, Plodovi prosvete i jevanđelje; od Čehova: Tri knjige novela i dramu Višnjevi sad; od Ljermontova: Junak našeg doba (još neizdat) i Demon (u prozi); od Gogolja: Revizor i Ženidba; od Ostrowskog: Bura, Šuma, Plameno srce i tekst opere Snežane. Osim ovoga, M. je preveo mnogo manjih priča od drugih ruskih pisaca, kao i do 15 pozorišnih komada za beogradsko narodno pozorište. Od M. ogleda iz ruske književnosti znatniji su: Položaj srpske književnosti prema ruskoj (Stražilovo, 1891), O Čehovu (Srpski Književni Glasnik, gdje je izašla i Moja poseta Tolstoju). Iz srpske književnosti napisao je M. o Zmaju: Zmajeva lektira. Zmajevo Nazarenstvo, Zmajeve Snohvatice (sve u Srpskom Književnom Glasniku) i Uspomene na Zmaja (u rukopisu), zatim članak o Bori Stankoviću, povodom Božjih ljudi (u Kolu). Naročito mjesto zauzima M. knjiga Pesnički Zbornik (1900), u kome je M. pjesničkom prozom preveo skoro čitavu rusku antologiju Volna, pored prijevoda i iz drugih stranih književnosti i izabranih srpskih originala. Taj Zbornik učinio je utisak na tadašnje srpske pjesnike i pjesnički podmladak. Naposljetku, M. je napisao i preveo velik broj njemačkih i ruskih pedagoških članaka u Učitelju, Nastavniku, Prosvetnom Glasniku, većinom na temu Radna Škola (da se ručni produktivni rad uzme za podlogu nastave). *V. Petrović.*

MAKSIMOVIĆ NIKA DR. (1840, Sombor — 18/11 1907, Sombor). Gimnaziju je učio u Karlovcima, Budimu i Osijeku, a pravne nauke u Pešti. Kao student bio je osnivač i tajnik Preodnice, a poslije svršenih studija organizirao je omladinu u Somboru. 1867 izabran je za velikog bilježnika u Somboru, 1869 izabran je za posla-

Digitized by Google

nika na srpskom narodnom i crkvenom saboru, a 1870 za poslanika na ugarskom saboru. Kao pristalica i pomagač Miletićev biran je za poslanika na ugarskom saboru 1872, 1878 i 1882, i bio je član gotovo svih srpskih narodnih i crkvenih sabora, a 1902 potpredsjednik ovoga sabora. Sudjelovao je pri osnivanju srpske narodne stranke i u izradi kikindskog programa. Najviše je učinio na polju narodne i crkvene autonomije. Pisao je članke iz politike i lijepe književnosti. *D. P.*

MAKSIMOVIĆ PETAR, advokat (14/6 1853, Požarevac — 1/12 1922, Smederevo). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Požarevcu, višu gimnaziju u Kragujevcu, a pravni fakultet u Beogradu (1873). Postavljen je za advokata u Smederevu 1876. Bio je predsjednik smederevske općine i član kasacionog suda. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 14/9 1889. Bio je ministar pravde 9/4 1893 do 12/1 1894. Za vrijeme bolesti šefa vlade Dr. Laze Dokića M. ga je zastupao kao ministra prosvjete i crkvenih poslova. Bio je predsjednik ustavotvornog odbora narodne skupštine, koja je u junu 1903 izvršila reviziju ustava od 1888. M. je bio jedan od osnivača narodne radikalne stranke i na prvoj glavnoj skupštini te stranke (26/7 1882) bio je izabran za sekretara. Bio je i potpredsjednik poslaničkog kluba strankinog. Kasnije je dolazio u sukob sa glavnim odborom radikalne stranke, a razišao se konačno sa strankom 1901, kad je stvorena radikalno-naprednjačka koalicija. Nije ušao ni u samostalnu radikalnu stranku, koja se počela te godine organizirati. 1912 osnovao je M. privrednu demokratsku stranku i počeo je stvarati odbore, ali je ta organizacija bila spriječena ratom. M. je bio predsjednik upravnog odbora smederevske zadruge od njenog osnivanja pa do svoje smrti. Radio je na Samoupravi, Eposi, Balkanu, Progresu, Novostima i dr. listovima. *J. P.*

MAKUŠEV VIKT. VAS., slavist (11/11 1837 — 2/3 1883). Bio je prvo diplomatski činovnik, a kasnije profesor varšavskog univerziteta. Iznio je dragocjenog materijala o južnim Slovenima iz talijanskih, dubrovačkih arhiva i dr. Važnija su djela M. o južnim Slovenima: Kazivanja inostranaca 6—10 vijeka o životu i običajima Slovena (1861), Pregled diplomatskih odnosa Rusije sa dubrovačkom republikom (Moskovaska Čtenija, 1865), Prekodunavski i jadranski Sloveni (1867), Ispitivanja o historijskim spomenicima i historicima Dubrovnika (1867 Zapisci petrogradske akademije nauka, 11), Talijanski arhivi i materijal za slovensku historiju u njima (1881, Zapiski, 19, Pril. 3 i 4), Historijska ispitivanja o Slovenima u Albaniji (Varš. Univ. Izv. 1871 i 1873). *A. B.*

MAL JOSIP DR., historičar (21/12 1884, Pretrž. kod Vača, Slovenačka). Svršio je gimnaziju u Ljubljani, a univerzitet u Beču, gdje je postao doktor. Od 1909 je činovnik narodnog muzeja u Ljubljani, arhivar deželnog arhiva, a od 1924 direktor muzeja. — M. je pisao iz područja starije historije Slovenaca, historije umjetnosti i historije uskočkih seoba. Glavna su mu djela: K poglavju starejše zgodovine Slovencev (Čas, 1909, 1916), K teoriji o slovenskih županih (Carniola, 1910), Grb in barve dežele kranjske (Čas, 1913, kao separatna knjiga proširena izašla 1916), Kustos Frajer med slavisti (Čas, 1916), Nova pota slovenske historiografije? (Čas, 1923), Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih (1924), Uskočke seobe i slovenske pokrajine (Srpski Etnografski Zbornik, knj. 30, 1924). *M. Kos.*

MALA KRAPINA. V. Krapinica.

MALA KURBA, otočić na Jadranskom moru, zapadno od otoka Sita, 4·5 km sjeveroistočno od jugoistočnog kraja Dugog otoka, na 43° 55·4′ sjev. šir., 15° 15·9′ ist. od Gr. M. K. je nepravilnog, dugoljastog oblika i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Otok je visok 40 m, dugačak 1·7 km, širok do 0·5 km, a zauzima površinu od 0·456 km². Na njemu nema naselja. *P. V.*

MALA RIJEKA, rijeka u Crnoj Gori, lijevi pritok Morače. Izvire pod južnom stranom Moračkog Gradišta i Raškovim Guvnom (1.260 m), do Hana Podgradina teče prema jugozapadu, odatle kroz strmu i duboku dolinu prema jugu, kasnije k zapadu, a od sela Klopota k jugu-jugozapadu. Ušće M. R. u Moraču je oko 0·8 km nizvodno od Bulina Mosta, kod sela Bioča. Na gornjem toku prima sa de-

Digitized by Google

sne strane Lijevu Rijeku, sa lijeve Brskutsku. Dužina toka M. R. je 25·2 km, a površina porječja 137·8 km². *P. V.*

MALA SRBADIJA, dječji list. Vlasnik je bilo učiteljsko udruženje, a prvi urednik Mih. Jović. Izlazio je 1890 dvaput, a 1904—1912 jedamput mjesečno u Beogradu. *U. Dž.*

MALA TINJA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Tinje. Izvorište M. T. predstavljaju potoci: Rajski, Zelinjski i Međeđačka Rijeka, koji izviru na istočnoj strani Zelenika 534 m, Grebovca 651 m, Mramora 646 m i Studenca 639 m. Svi oni, uglavnom, teku od zapada prema istoku, i od njihova sutoka oko Grabovca i Kerepa počinje M. T. Ona je vrlo vijugava, teče do polovine toka prema jugoistoku, zatim na sjeveroistok. Ušće M. T. je oko 2 km sjeverno-sjeverozapadno od sela Bijela Srpska. Dužina toka je 31·2 km, a površina porječja 176·4 km². *P. V.*

MALA USORA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Usore. Izvire na sjevernoj strani Borje Planine (Runjavica 1.077 m). Na gornjem toku uglavnom teče prema istoku-jugoistoku, a između sela Buletića i Teslića skrene u pravac istoka-sjeveroistoka. U Usoru M. U. utiče jugoistočno od sela Ruževića. Glavniji pritoci sa desne strane su Ostružnica i Inova. Dužina toka M. U. je 24·2 km, a površina porječja 138·3 km². *P. V.*

MALALA JOVAN, bizantski kroničar 6 vijeka, pisac jedne od prvih prostonarodnih kronika u bizantskoj književnosti. Ta kronika, koja nam je očuvana u jednom jedinom rukopisu, krnjen u početku i na kraju, išla je od postanja svijeta pa valjda do kraja vlade Justinijana I. (565). Ona je silno utjecala na kasniju bizantsku historiografiju. Još za vrijeme bugarskog cara Simeona (893?—927) prevedena je i na slovenski, pa je i u slovenskoj historiografiji izvršila ogroman utjecaj. *D. A-n.*

MALE NOVINE, politički dnevni list. Izlazile su 1888—1903 u Beogradu. Od 1891 vlasnik je bio Pera Todorović. 1893 imale su M. N. posebni mjesečni dodatak. *U. Dž.*

MALEČIĆ GAŠPAR, pavlin i general reda od 1682. dobar poznavalac crkvenoga kanoničkog prava (1646, Varaždin — 17/9 1702, Lepoglava). M. zaslugom postali su hrvatski pavlini, sa sjedištem u Lepoglavi, sasvim nezavisni od ugarskih i slovenačkih. Štampao je 1693 (u Beču) opsežno djelo Samaritanus sive severus et benignus iudex ex iure canonico delineatus, u kome se dokazuje, kako je poznavanje prava potrebno svećenicima. Drugo njegovo djelo Quadripartitum regularium štampano je u Beču 1708, poslije njegove smrti, a treće, De spiritualibus excercitiis, sačuvano je samo u rukopisu. Bio je, možda, najučeniji, a svakako najzaslužniji pavlin u Hrvata.

Literatura: Tkalčić, Rad, 93. *Đ. K.*

MALEŠEVSKA EPARHIJA. V. Morozvidska eparhija.

MALEŠKE PLANINE, u Makedoniji, na granici naše države sa Bugarskom, istočno od Pehčeva, Berova i Rateva. Ove planine su nazvane po župi Malešu. Sastavljene su iz kristalastih škriljevaca i granita. Greben M. P. pruža se, uglavnom, od sjevera prema jugu, a najveći visovi su: Džami Tepe 1.801 m, Čengine Kale 1.744 m, Karaula Bukve 1.568 m, Klepalo 1.404 m, Sobinica 1.315 m, Jalovadžik 1.298 m, Kukli 1.175 m. Od glavnog grebena odvajaju se mnogi povijarci i kose, kao što su: Veliki Trebomir 1.615 m, Mlečno 1.435 m, Strednja 1.527 m, Sosna 1.300 m. Na M. P. ima nekoliko jakih izvora, predjel je šumovit i bogat potocima. Sa M. P. izvire Bregalnica, ispod vrha Džami-Tepe.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i stare Srbije (I, 1906). *P. V.*

MALET ALBERT (Male), profesor i historičar (1846 — 1915). Kao guverner kralja Aleksandra Obrenovića, M. je proveo više godina u Beogradu. Objavio je veliki broj članaka o Srbima. Pisac historijskih udžbenika, M. je u njima uvijek govorio o srpskom narodu sa poznavanjem i oduševljenjem. Saradivao je na općoj historiji od Lavisse-a i Rambaud-a, sa Stojanom Novakovićem (3 knjige: Les Slaves du Danube et de l'Adriatique jusqu'à la conquête turque) i sam (6 knjiga: La Question d'Orient). Poginuo je kao dobrovoljac 1915, u Artois-u. *M. I.*

Digitized by Google

MALETIĆ ĐORĐE, književnik, estetičar i pjesnik (13/3 1816, Jasenova, Banat — 13/1 1888, Beograd). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja i u Beloj Crkvi, a gimnaziju u Oravici i u Srijemskim Karlovcima, t. zv. filozofiju svršio je u Segedinu. U jesen 1838 prešao je u Srbiju, i stupio je u državnu službu. Prvo je radio kao pomoćnik sekretara u kragujevačkom sudu, zatim kao sekretar pri upravi grada Beograda. 1841 bio je premješten za sekretara srpske agencije u Bukureštu. Prilikom Vučićeve bune M. se orijentirao za kneza Mihaila, i napustivši Bukurešt, priključio mu se u Zemunu. Poslije, kada je Mihailo ostavio Zemun, M. je dozvoljeno da se vrati u Srbiju. Ali tu je samo neko vrijeme radio kao dnevničar, uz J. Popovića-Steriju, načelnika ministarstva prosvjete. 1844 ponovno je emigrirao u Zemun, gdje je tri godine živio, radeći na književnosti i novinarstvu. 1847 opet se vratio u Srbiju, za privatnog nastavnika, uz djecu Jevrema Nenadovića, a 1848 imenovan je za profesora u liceju. Po povratku kneza Miloša u Srbiju (1859), M. je postao upravitelj beogradske gimnazije. Penzioniran je 1878.

M. je bio vrijedan javan radnik. On je djelovao kao političar, školski i pozorišni čovjek, jedno vrijeme (1874) vršio je i dužnost upravnika narodnog pozorišta u Beogradu, i kao mnogostruki književnik. On je pisao obilno i u stihu i u prozi, lirske i epske pjesme, drame, priče, historijske, estetičke, dramaturške oglede i recenzije, političke i naučno-popularizatorske članke, i mnogo je prevodio, mahom iz njemačke književnosti.

M. je počeo stihovima, još 1837, kao đak u družini segedinske srpske mladeži, u Mladom Jedinstvu. Objavljivao ih je u Letopisu i poslije u Golubici i u dodatku Srpskih Novina. Svoje lirske stihove izdao je posebno u dvije knjige (1849 i 1855). M. ima tri epska pokušaja: Tri pobratima, Iz bosanskog života (1844), Svatovi (1855), i Božje pravosuđe; 1858 napisao je M. i jednu pripovijetku u prozi, Neprirodni sin, u kalendaru Zimzelenu.

U dramskom obliku, za prikazivanje u kazalištu M. je napisao šest stvari i jednu nepotpunu tragediju. To su većinom prigodne igre, za svečane prilike, kao: Spomenik Lukijanu Mušickom, pozorje duhova u jednom djejstvu (1845), Apoteoza velikom Karađorđu (1850), i Apoteoza Vuku Karadžiću (1887), ili tragedije, kao: Preodnica srbske slobode ili Srbski aiduci, žalosna igra u pet činova (1863), Smrt cara Mihaila, žalosno pozorie u pet djelova (1866). Od posljednje tragedije, Car Dušan, objavio je M. u beogradskoj Srbadiji (1882) samo predigru.

Mnogo veći utjecaj na književnost imale su M. teoretičke radnje. Osim velikog broja kritika, prikaza i članaka po savremenim časopisima i novinama, M. je sastavio za školsku upotrebu 1851 Primere pojetski sastava, 1854 i 1868 Teoriju poezije i Retoriku, 1855 i 1856. Od kritika znatnije su mu: Kritičeski pregled nagrada uvjenčanog djela kralj Dečanski (1846) i one na Jakšićevu Seobu Srbalja (1863 u Vidovdanu) i na Telečkoga Poslednju despoticu smederevsku (u 22 Glasniku). 1884 u Čupićevoj zadužbini izdao je Građu za istoriju srpskog narodnog pozorišta u Beogradu, a 1847 zašao je i u historiografiju Istoričesko-kritičeskim opisanijem bitke kosovopoljske. Naposljetku, M. je dva puta pokušao i da uređuje list po svojim narodno-prosvjetiteljskim načelima, Podunavku u Zemunu (1856—1858 i 1858), s Vladimirom Vujićem u Beogradu Rodoljubac.

M. je ušao u srpsku književnost kao pjesnik pedesetih godina, poslije Branka, a prije Zmaja i Jakšića, i uživao je glas velikog pjesnika. Kasnije je njegova pjesnička reputacija sasvim izblijedila. M., zaista, nije imao poetskog osjećanja ni mašte, ali je bio verzifikator od ukusa, mjere i kulture. Preskočivši Branka, M. je u prisnoj duhovnoj vezi sa didaktičnom, moralizatorskom i racionalističkom poezijom našeg 18 vijeka. Smatran je klasičarom, jer je bio pod neposrednim utjecajem njemačkih t. zv. pseudoklasičara. Ali kao estetičar M. zauzima ugledno mjesto u srpskoj književnosti. On je bio strogi estetički dogmatičar, po germanskom uzoru, ali ozbiljno obrazovan, izrađen, dosljedan i savjestan. Pri formiranju modernog Srpstva, i M. je bio jedan od valjanih zakonodavaca. Kada se romantičarska poezija u nas izvrgla u rasplinjenost, reakcija naših prvih realista i nehotice se vraćala nekim načelima i savjetima ovog trijeznog i umnog klasičara.

Digitized by Google

Literatura: Svetislav Vulović, Proslava pedesetogodišnjice književnog rada Đ. M. i M. Bana (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1886, 65); Milan Kujundžić, u Matici 1869 o Teoriji poezije; Stanko Vraz, O Kritičeskom pregledu (Kolo, V).

V. Petrović.

MALETIN VITOMIR, hadžija, seljak i mističar, pokretač vjerskog pokreta Pobožni (1826 — 1873, Srpski Padej, Banat). M. je napisao dvije knjige, koje su u rukopisu išle od ruku do ruku i mnogo su čitane. Jedna je apokaliptičkog sadržaja, sa opisom utvara i priviđenja, koja su mu se javljala u snu i na javi, a druga je opis njegova puta u Sv. Zemlju i događaja na tom putu.

R. G.

MALEVAC JURAJ, pjesnik (1734, Perudina kod Vinice, Kranjska — 29/1 1812, Varaždin). Stupivši u red kapucina primio je ime Grgur, pa se na svojim knjigama potpisuje: pater Gregur Kapucin. U Zagrebu bit će da je učio bogosloviju, jer je tu primio niže redove i zaređen je za svećenika. 1780—1781 bio je starješina kapucinskog samostana u Zagrebu. Pod kraj života povukao se u kapucinski samostan u Varaždinu, gdje je umro. — M. je u Zagrebu izdao u tri sveske (1789—1791) Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje, crtajući tri godine ratovanja Josipa II. i Katarine II. s Turcima (1788—1790). To su u neku ruku najstarije hrvatske novine, u kojima se u stihovima izvješćuje o savremenim događajima na bojištu. M. je najznatniji religiozni kajkavski pjesnik 18 vijeka po svojim epsko-lirskim pjesničkim djelima: Nebeski pastir pogubljenu ovcu išće (1795) i Horvacka od Kristuševoga narođenja vitija (1800).

Literatura: V. Dukat, Pater Gregur Kapucin (Juraj Malevac), kajkavski književnik 18 vijeka (Rad, 207, 1915).

B. V.

MALEVILA. V. Zemun.

MALI BUKOVEC, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Ludbreg, od L. 10 km k sjeveroistoku, s desna potoka Bednje, 2·5 km više njena utoka u Dravu. Ima 1.421 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pučku školu, poštu, telegraf i telefon, poljoprivrednu pecaru žeste. — Od M. B. 3 km k zapadu, preko Bednje, je selo Veliki B. Ima 1.079 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu, dvor grofa Draškovića; a 5·5 km k jugozapadu selo Sveti Petar, koje ima 1.080 stanovnika, pučku školu, tragove većega mjesta iz starijeg doba.

J. M-n.

MALI DRVENIK, otočić na Jadranskom moru, sjeverozapadno od otoka Suleta, zapadno od Velikog Drvenika, na 43° 27′ sjev. šir., 16° 5′ ist. od Gr. M. D. je kameni otok, nepravilnog oblika. Visok je 80 m, a zauzima površinu od 3·4 km². Na njemu su naselja Mali Drvenik i Ploča.

P. V.

MALI JASTREBAC, planina u Srbiji, između rijeka: Toplice-Južne Morave - Peščaničke - Ribarske - Korenca, sjeverno-sjeveroistočno od Prokuplja. M. J. je najvećim dijelom sagrađen od kristalastih škriljevaca. Pruža se od zapada na istok, a najveći visovi su: Novoselska Čuka 952 m, Ljutički Krst 1.001 m, Crni Vrh 846 m, kota 771 m, Zmijina Glava 721 m, Jasikov Laz 625 m. Od glavnog vijenca odvajaju se povijarci i kose, a najveća od njih je Golema Suševina (Ravnjak) 693 m. Podnožjem M. J. prolaze drumovi: Prokuplje—Niš, Leskovac—Grejač—Stalać, a preko planine vode drumovi: Stalać—Vukanja—Prokuplje, Vukanja —Grejač.

P. V.

MALI LUG, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Kubršnice. Izvire na jugoistočnoj strani Varovnice (413 m), sjeverno od Mladenovca. U gornjem toku teče, kao potok Brestovica, uglavnom prema jugoistoku, a sjeverozapadno od Azanje skrene u pravac juga-jugoistoka. Ušće M. L. u Kubršnicu je oko 2·5 km zapadno i uzvodno od sela Glibovca (na Kubršnici). Dužina toka je 21·1 km, a površina porječja 102·6 km².

P. V.

MALI ŽURNAL, politički dnevni list. Izlazio je u Beogradu 1894—1914. Prvi vlasnik i urednik bio mu je Jovan Živković, a kasnije braća Savići.

U. Dž.

MALIČ FERDINAND, slikar (7/3 1820, Graz — 15/9 1900, Willkommhof, kod Maribora). Studirao je u crtačkoj školi u Grazu. 1842 svršio je pravne studije na univerzitetu u Grazu i otišao je na umjetničku akademiju u Beč, gdje je bio do 1848. 1854 putovao je po Njemačkoj i došao je u Pariz, gdje je radio kod Léona Co-

Digitized by Google

gnieta. 1855 preselio se u Willkommhof, kod Maribora, gdje je živio do smrti. — Radio je ponajviše u uljenoj tehnici. Do 1851 izradio je više portreta, a 1851 prvu žanrsku sliku Najdenček (u galeriji pokrajinskog muzeja u Grazu). Idućih 20 godina izradio je više žanrskih radova, koji su mu donijeli priznanje, tako 1852 Teško rješenje, 1854 Dječja soba, 1855 Mali regrut, 1858 Mala zločinka, 1861 Puna činja, 1869 U dječjoj sobi. 1860 naslikao je oltarsku sliku Sv. Margarete za crkvu Sv. Margarete na Pesnici, u Slovenskim Goricama. U Willkommhof-u je naslikao mnogo pokrajinskih motiva iz zapadnih Slovenskih Gorica. 1901 bila je u Grazu posmrtna izložba njegovih djela, a 1920 izložba. U galeriji štajerskog pokrajinskog muzeja nalazi se 14 njegovih uljenih slika, u grafičkom kabinetu pak 48 grafičkih komada.

Literatura: J. Wastler, Steier. Künstlerlexikon, 95; K. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kais. Oesterreich; nekrolog u Grazer Tagblatt-u 10 i 12/11 1901; O. Malič, Ferd. Malič (1820 — 1900, u Südsteiermark, Graz, 1925, 267). *F. Stele.*

MALIĆ, planina u Hercegovini, između gornjeg toka Tihaljine na jugozapadu, ponornice Mrkastine i Donjeg Polja na sjeveroistoku, oko 16 km sjeverno od Vrgorca, odnosno 17 km jugoistočno od Imotskog. M. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, a najveći visovi su: Popogledalo 522 m, Mali Malić 622 m, Malić 558 m, Gradine 384 m. Na sjeveru se dižu: Vrbina 465 m, Mali Zelenikovac 417 m, Zelenikovac 403 m, a na jugu: Orlov Kuk 412 m. Sjeveroistočnim i istočnim podnožjem planine vodi drum Imotski—Bobanova Draga—Ljubuški, jugozapadnim, drum Imotski—Drinovci —Ljubuški. *P. V.*

MALIĆ (malik, maličić, mačić, masmalić, maljak) je neko demonsko biće, u obliku malenog, ne više od lakta, objesnog dječaka, sa crvenom kapicom na glavi i sa čizmicama na nogama. Najradije jaše na puletu, koje udara mamuzama i tjera u bijesnom trku sve dotle, dok ne crkne od umora. Noću baca kamenčiće, koji zvižde ljudima oko ušiju, ali ih nikada ne će udariti. Kadšto će i prijetiti ljudima i s njima se porječkati, samo da ih draži. Kad se melju uljike (u primorskim krajevima), M. svaki čas otvara vrata, i pri tom zaposlenoj čeljadi nikada ne da mira. M. plaši ljude kad slučajno zaspu i uhvati ih noć u polju ili šumi. I ribari ga viđaju često kako skače po stijenama na morskoj obali, i koji put im i prkosi i pakosti zaplićući im mreže. Po negdje se vjeruje, da M. može ljudima da donese i novaca, pa zbog toga mnogi gledaju da ga predobiju, mameći ga naročito dobrom hranom. O takvima se kaže, da su »đavolu zapisali dušu«. M. stanuje pod zemljom, gdje obično ima mnogo soli. Uvijek je dobro raspoložen i nasmijan, ali zato zna da bude i zao, i to naročito onda, kad se netko u njegovu jamu baca kamenčićima. Osim u obliku dječaka, M. se javlja i u obliku teleta i zeca. O njegovu postanju negdje se priča, da se M. učini kad žena pobaci dijete, drugdje da se izliježe iz jajeta, koje snese crni pijetao u sedmoj godini svoga života i dr. *P. Bulat.*

MALIN IVO KSAVERSKI DR. (17/4 1853, Zagreb — 21/2 1907, Zagreb). Pravo je studirao u Zagrebu i Beču. 1879 imenovan je sudbenim pristavom, i dodijeljen je na službu zemaljskoj vladi. 1887 imenovan je za vladinog tajnika. U to vrijeme izradio je osnovu zakona o postupku u slučajevima smetanja posjeda, i napisao je monografiju O zaštiti posjeda. Kasnije se habilitirao iz rimskog prava na sveučilištu u Zagrebu. Predavao je rimsko pravo i pandekta na sveučilištu i bio predsjednik pravno-povjesnih teoretskih ispita. 1892 imenovan je odsječnim savjetnikom zemaljske vlade kod odjela za bogoštovlje i nastavu, a 1897 banskim savjetnikom. Od 1896 do svoje smrti rukovao je narodno-gospodarskim odsjekom zemaljske vlade, te su se pod njegovim vodstvom razvile sve važne grane naše narodne privrede. Posvetio je naročitu pažnju privrednoj prosvjeti i nauci. Njegovim radom podignuta je u Zagrebu šumarska akademija, preustrojeno je gospodarsko učilište u Križevcima u više gospodarsko učilište, otvorena je vinogradarska i voćarska škola u Iloku, vinogradarski i voćarski tečajevi u Božjakovini, i gospodarska postaja u Gospiću. Njegovim sudjelovanjem usavršeno je agrarno zakonodavstvo. 1906 priredio je M. kao vladin povjerenik zemaljsku gospodarsku izložbu u Zagrebu.

Digitized by Google

Literatura: Članak J. Šilovića u Mjesečniku Pravničkoga Društva, 1907, 232. *S. Deželić.*

MALINA se goji u baščama, ali je ima i divlje i podivljale, osobito u toplijim i južnijim krajevima. *I. R.*

MALINSKA, selo (općina Dubašnica) na zapadnoj obali otoka Krka; nasred polukružne k sjeverozapadu otvorene malinske drage. Ima malu luku, parobrodarsku postaju na liniji Sušak — Bakar — Omišalj—M.—Krk—Aleksandrovo, uređeno kupalište, postoji i telegraf, nešto trgovine drvima i kudeljom. Stanovnici (253) bave se poglavito ribolovom. U okolini ima vinograda i voćnjaka. *J. M-n.*

MALKHAZOUNY I. DE (Malkazuni). Kao direktor časopisa Revue Slave, koji je 1906 i 1907 izlazio u Parizu, M. je, pod pseudonimom Ivan Koriak, prevodio u tom listu naše narodne pjesme i Mažuranićevu Smrt Smail-age Čengića. Izdao je i ranije niz članaka pod naslovom Le Panslavisme et la Question d'Orient (O doseljenju Južnih Slovena na Balkansko Poluostrvo, o Srbiji, Bugarskoj, Crnoj Gori i Makedoniji) i preštampao je 1907 prijevod La Bataille de Kossovo, l'épopée serbe. *M. I.*

MALO ŠKRČKO JEZERO (MALO JEZERO), u Crnoj Gori, na Durmitoru, zapadno od Velikog Škrčkog jezera, odnosno 1·7 km zapadno od Ćirove Pećine (2.534 m). M. Š. J. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, dugačko je oko 220 m, zauzima površinu od 0·0092 km², i leži na apsolutnoj visini oko 1.700 m. Jezero je glacijalnog podrijetla. *P. V.*

MALOBABIĆ RADE (18/10 1881, Mala Vranovina, kod Topuskog, srez Vrginmost, oblast primorsko-krajiška — 14/6 1917, kod Soluna). Bio je trgovac, pa zatim agent osiguravajućeg društva. U poznatom zagrebačkom procesu pedesettrojice Srba »veleizdajnika«, i M. je optužen i osuđen kao velikosrpski agitator, koji je imao nedopuštenih veza sa Beogradom. I ako je, kasnije, pomilovan sa ostalim osuđenima, pošto se pokazalo, da je veleizdajnički proces lažno insceniran iz Beča, austro-ugarske vlasti su M. uvijek smatrale kao opasnog velikosrpskog agitatora i beogradskog agenta. On je odista imao prijesnih veza sa nacionalističkim krugovima u Beogradu. Na dan mobilizacije 12/7 1914 M. je prešao u Srbiju, ali je u Beogradu uhapšen i osumnjičen kao austrijski uhoda. U Nišu je bio u zatvoru više od godinu dana, sve do početka evakuacije iz Srbije, u jesen 1915. Tada ga je pukovnik D. Dimitrijević izvukao iz zatvora i poveo sa sobom. Uz srpsku vojsku na solunskoj fronti M. je ostao sve do decembra 1916, kada je uhapšen pod optužbom, da je 28/8 izvršio atentat na prijestolonasljednika-regenta, kada se ovaj na automobilu vraćao iz Ostrova u svoj logor. Suđen je, zajedno sa ostalim optuženima u solunskom procesu, osuđen na smrt i strijeljan 14/6 1917. *M. M.*

MALONŠIĆI, nekada jako pleme u zetskoj dolini, koje već odavna ne postoji. Sjedište mu je bilo u današnjim plemenima Zagarču i Komanima, i u Kosovom Lugu, polju između rijeke Zete i Zagarča. Plemenska planina se prostirala na zapad do Cuca. M. se u historijskim zapisima spominju 1455 među drugim plemenima Gornje Zete. U povelji Đurđa Crnojevića 1494 nabraja se nekoliko bratstava i imena njihove vlastele. M. su raseljeni u 16 vijeku, vjerojatno od Turaka, jer su, prema položaju i prirodi zemljišta, bili izloženi njihovom udaru. Na njihovom su zemljištu kasnije postala dva mala plemena, Komani i Zagarač, a Kosovi Lug su prisvojili Bjelopavlići. Do danas su se održali u Zagarču svega dva mala bratstva, koje drže za ostatke M. Ime M. je albanskog podrijetla. U Zagarču ima selo i brdo Malenza, koji nazivi podsjećaju na ime M. Prvobitno je ovo pleme izgleda bilo albansko, pa je kasnije posrbljeno.

Literatura: Naselja i poreklo stanovništva (knj. 15). *P. Š.*

MALOŠA PLANINA, visoravan u Bosni, između rijeka: Bjelave (pritoka Drine)-Drine-Sutjeske-Bukovika (pritoka Sutjeske), oko 10 km južno-jugozapadno od varoši Foče. Greben M. P. pruža se uglavnom od sjevera prema jugu. Najviši visovi u tome pravcu su: Tisovac 1.332 m, Rikalo Ždrijelo 1.395 m, Kozja 1.429 m, kota 1.440 m, Maloša 1.474 m. M. P. je sva pod vegetacijom. Sjeveroistočnim podnožjem prolazi put Foča—Brod—Marinković, a preko planine vodi nekoliko staza. *P. V.*

Digitized by Google

MALPAGA. V. Dračevac.

MALTE-BRUN KONRAD (Malt-Bren), geograf i publicist (1775 — 1826). Danac podrijetlom, M. je bio prognat iz Danske, zbog svojih članaka u duhu francuske revolucije. Osnivač i prvi sekretar geografskog društva, M. je pokrenuo 1808 sa Eyriès časopis Annales des voyages, gdje su objavljeni mnogobrojni putopisi i o našim zemljama i prikazi takvih putopisa. O našem narodu pisao je M. u svojim Annales (1809) i objavio je 1812 Pisma s puta u Moldaviju, Vlašku i Srbiju od Rusa Kamenskog. Šesti svezak njegove velike Opće geografije posvećen je istočnoj Evropi. *M. I.*

MALTEMPO (rđavo vrijeme). Tako se talijanski (hrvatskoga stalnoga naziva nema: Kraljevačka vrata?) obično zove morski tjesnac između sjeveroistočnog kraja otoka Krka i susjednog hrvatskog kopna. Najtjesniji je pred izlazom u Riječki zaliv (samo 0·7 km širok), gdje se od otoka Krka otrgao školj Sv. Marka. Na jugoistoku, gdje se proširuje u Planinski kanal, međom bi se mogao označiti pravac Selce—Šilo. *J. M-n.*

MALTEŠKI VITEZOVI. V. Hospitalci.

MALUŠEV DUŠAN DR., naučni radnik, kirurg i pjesnik (18/1 1884, Novo Selo, Banat). Osnovne i srednje škole svršio je u Vršcu, medicinu 1908 u Budimpešti. Studirao je na klinikama, 1909 u Parizu, 1910 u Berlinu. Od 1919 je šef kirurškog odjeljenja subotičke bolnice. Do sada su u naučnim krugovima zapaženi ovi njegovi radovi: Über das Verhalten des Blutdruckes bei Achsendrehung des Mesenterismus (Zentralblatt für Chirurgie, 1922), Ein neues Operationsverfahren für Behandlung grosser Uterusprolapse (Zentralblatt für Gynäkologie, 1922), Sphinkterplastik durch freie Fascientransplantation bei Harninkontinenz (Zentralblatt für Gynäkologie, 1923), Für primäre Blasennaht bei suprap. Prostatektonie (Zentralblatt für Chirurgie, 1926). — M. se u početku, još kao student (1905), počeo javljati u književnim listovima, kao pjesnik osobenih lirskih pjesama, koje su bile zapažene. U posljednje vrijeme, radeći isključivo kao praktičan operator i kao medicinski naučnjak, napustio je poeziju. *V. P.*

MALY KARLO, kustos državnog muzeja u Sarajevu, botaničar (24/10 1874, Beč). Od oca botaničara M. je naslijedio sklonost za floristiku, kojom se bavi sa ljubavlju i velikom revnošću. Otpočeo je botaničke publikacije 1893 i dao je do sada preko četrdeset floristićkih radova o flori Bosne i Hercegovine. M. je jedan od najboljih poznavalaca flore i vegetacije Bosne i Hercegovine. *N. K.*

MALJEN, planina u Srbiji, između rijeka: Krčmarske (lijeve sastavnice Ribnice)-Planiničke (desne sastavnice)-Bukovače-izvorišta Kamenice (pritoka Zapadne Morave)-Mioničke-Rožanske (pritoka Kladrube), sjeverozapadno od Čačka, a južno-jugoistočno od Valjeva. M. je sagrađen od trijaskih vapnenaca, verfenskih škriljevaca, serpentina i eufotita. Pruža se u obliku velikog luka od jugozapada na sjeveroistok, pa dalje na jugoistok, a najviši vrhovi u tome pravcu su: Mali Kozomor 802 m, Veliki Kozomor 1.034 m, triangulaciona točka 1.086 m, Kraljev Sto 1.110 m, Stražara 1.000 m, Maljen 997 m, Rior 897 m, Babina Glava 800 m. Od glavnog vijenca odvajaju se mnoge kose i povijarci, na kojima su istaknuti visovi, na sjeveru: Veliko Brdo 1.075 m, Klik 712 m, Damjanov Kamen 684 m; na jugu: Stepanova Voda 969 m, Mali Maljen 901 m, Vidovi 921 m, Podovi 765 m. M. je dosta bogat vodama i djelomično je pod vegetacijom. Sjeveroistočno od Babine Glave je Mokra Pećina. — Podnožjem M. i preko planine prolaze drumovi: Valjevo—Mionica—Gornji Lajkovci—Požega, Valjevo—Bačevci—Kosjerići—Užice i Požega, Gornji Lajkovci—Teočin—Čačak. *P. V.*

MAMKA. Tako je naš narod animistički prozvao neku vrstu kronične glavobolje, za koju vjeruje da se može izmamiti iz glave. Bolesnik ide babi, »koja zna da mami«, t. j. da bajanjem liječi tu bolest. Pri izmamljivanju upućuje se M. obično u biljni svijet, i pri tom se izgovara naročita bajalačka formula. *P. V.*

MAMULA, tvrđava na otoku Rondoni sa svjetionikom (33·8 m, 42° 23′ 42″ sjev. šir. i 18° 33′ 41″ ist. duž.) kako se ulazi u Boku Kotorsku. Nadesnonalijevo ostaje Oštro, od koga je 2·2 km daleko. *J. M-n.*

MAMULA LAZAR BARUN, general topništva, tajni savjetnik (1795,

Digitized by Google

Gomirje — 12/1 1878, Beč). Svršio je inžinjersku akademiju, a 1815 stupio je kao kadet u inžinjersku četu, 1831—1839 istakao se kao kapetan kod utvrdivanja otoka Visa, Hvara i Tirolske, 1841 postao je major, 1848 bio je kao pukovnik šef glavnog štaba u Hrvatskoj, i branio je granicu protiv navala Madžara. 1849 napredovao je M. od Osijeka do Petrovaradina, zatvorio je obje te tvrđave, te je Madžarima iz Petrovaradina spriječio provalu u Slavoniju i Srijem, a neprijateljske navale na Kamenicu i Karlovce uspješno je odbio. Za taj rad dobio je 1849 viteški red Marije Terezije i baruństvo. 1850 postao je generalmajor i namjesnik Dalmacije, 1855 podmaršal, a 1865 general topništva. *V. L.*

MANASIJA, grad i manastir u Srbiji, uz rijeku Resavu, povrh sela Despotovca. Golemo je utvrđenje uokrug, a u sredini je crkva. Preko grabe, koja opasuje cijeli grad, osim dijela prema Resavi, ulazak je u grad kroz dveri, zaštićene s dvije kule, a desno i lijevo ide dalje zid, pojačan sa svake strane sa 5 kula, sve četverouglastog tlocrta, do onih dviju na zaokretu, kojima su uglovi odsječeni. Sve su kule iznutra otvorene, samo najveća (despotova) na sjeveru zatvorena je potpuno, pa ima po 5 mašikula na svakoj strani u gornjem dijelu. K jugu ruševine su oveće zgrade, po tradiciji knjižnice, a na suprotnoj strani ulaza k istoku, srušeni zidovi velikoga zdanja, možda konaka (dvora). Sve je to utvrđenje opasano ponešto udaljenim drugim zidom, koji se previja uz kule i prvi zid sve do konaka.

M. je sagradio (1407—1418) despot Stevan Visoki. 1458 osvojio ju je Mahmud-paša, i ona je ostala turska, sa kratkim prekidima, sve do 19 vijeka, kada je konačno od Turaka oteta.

Po svome sastavu M. (koju spomenici zovu Resava) srodna je gradovima Ramu i Smederevu, koji su nastali pred vrijeme, kada je artilerija počela mijenjati način utvrđivanja. Ovako povezana crkva sa golemim gradom, da bude boravište vladaru, monasima i učenjacima, jedinstven je spomenik, koji podsjeća samo na španski Eskurijal, djelo Filipa II., dovršeno 1580. *D. Szabo.*

V. Resava.

MANASTIRI. V. Monaštvo i manastiri kod pravoslavnih Srba.

MANČUN PETAR (Mancion), grafičar (14/4 1803, Dubrovnik — 26/7 1888, Rim). 1815 stupio je kao pitomac u rimski Ospizio di S. Michele, gdje su mu bili učitelji Giangiacomo (crtanje) i Domenico Marchetti (bakrorez). Svršivši nauke (1824), radio je sve do svoje smrti u Rimu, većim dijelom za djelo Calcographia Romana, režući u bakru slike Giotta, Raphaela, Sassoferattia, Tiziana, Domenicinia, Renia i dr. Kao grafičar M. nema naročitu vrijednost, već je vješt i povodljiv izdanak one rimske bakrorezbarske škole, koju su osnovali Volpato i Morgen. Tako je i M. tehnika nešto opora zbog ukočenog linijskog sistema, kojim se služi. Ima od M. još i jedno desetak portreta savremenih ličnosti. I ako je M. cio svoj vijek proveo u tuđini, sjećao se ipak svoje domovine i posvetio je bakrorez Raphaelove Madonna della Sedia »Narodu slovinskomu, a Dubrovniku navlastito, svomu rodnomu mjestu urezitelj Petar Mančion djeli, daje, dariva«. — I M. sin Josip istakao se kao grafičar. Izradio je niz portreta savremenih ličnosti, među njima i portrete kneza Nikole i kneza Milana.

Literatura: Kukuljević, Slovnik. *A. Sch.*

MANDEKIĆ VINKO DR., profesor, oblasni poljoprivredni referent (3/10 1884, Kraljevica). Gospodarstvo studirao je u Križevcima, a specijalizirao se u bilinogojstvu u Bresslau, Loosdorfu i Swalöfu (Švedska). U Bresslau je stekao doktorat. Osam godina bio je profesor višeg gospodarskog učilišta u Križevcima, neko vrijeme suplent na gospodarsko-šumarskom fakultetu, a onda gospodarski referent kod županije. Od 1924 bio je oblasni poljoprivredni referent u Karlovcu. Djela su mu: Gnojidba ili uputa o uporabi gnoja (1913), Način gojidbe žitarica (1914), Vapneni dušik, njegova upotreba i djelovanje, Gnojidba livada (3 izdanja), Naše žitarice (dvije knjige), Prigoj Sirbanove pšenice, Prilog gojidbi kukuruza, Der heutige Stand der Pflanzenzüchtung in Kroatien (Zeitschrift für Pflanzenzüchtung), Krumpir, Uzgoj žitarica, Čilska salitra, njezina upotreba i djelovanje i t. d. *S. D.*

MANDELC VALENTIN, pisac (16/2 1837, Kranj — 12/5 1872, Karlovac).

Digitized by Google

Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1847 do 1855) i studirao je klasičnu i slovensku filologiju u Beču (1855—1859). Služio je kao suplent u Varaždinu (1859—1863) i Karlovcu (1864—1872). M. je kao osmoškolac saradivao kod đačkih Vaja (1855), čiji su se saradnici sastajali u njegovom stanu. U Slovenskom Glasniku objavio je historijsku novelu Jela (1858) i seljačku pripovijetku Ceptec (1859). Kasnije se posvetio gotovo isključivo prevađanju. Prijevod Goethe-ovog Fausta, I., ostao je doduše u rukopisu, ali je izašao u Slovenskoj Taliji (1868—1880) veći broj dramskih prijevoda gotovo isključivo sa francuskog. Prevodio je također pjesme i pripovijetke, koje su štampane većim dijelom kod Mohorjeve družbe, nešto u Besedniku i Zori.

Literatura: Trstenjak, Zora (1872); Flegerič, Dom in Svet (1900); Marn, Jezičnik, 28; Prijatelj, Letopis Matice Srpske (1907, IV, 30); Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II, 420; Žigon, K zgodovini Goethe-ovog Fausta v slovenskem prevodu (Slovan, 1915, 265).

I. G.

MANDRAGORA (radix mandragorae) je jedan od rijetkih botaničkih objekata, za koji su vezana različna vjerovanja skoro svih evropskih, a i izvanevropskih naroda. U nas taj korijen dolazi pod raznim imenima: pokrik, pokrin, bunovina, dliskva, drstlivka, Adamova glava, mandrak, škočec, skocelj, skočac, nadlišek, nadliška, telsti ili tusti korijen, velje ili veliko zelje. M. uspijeva na našem primorju, kod Dubrovnika.

M. čini od najdavnijih vremena poznatom i interesantnom njen korijen, koji svojom spoljašnošću podsjeća na gola čovječuljka, a po unutrašnjim osobinama spada u narkotična sredstva prvog reda. Čovjek, opijen mirisom toga korjena, može zaspati i više se ne probuditi. Te dvije osobine M. učinile su, da su se za M. vrlo rano počela vezati najraznoličnija pričanja i vjerovanja, naročito obzirom na ljubavni i spolni život, a vremenom su se za M. vezala i vjerovanja, koja su kružila o nekim drugim biljkama. M. se upotrebljavala kao lijek protiv zubobolje i gnojenja u očima, a u srednjem vijeku vrijedila je više kao neka čarobna biljka, nego kao prirodni lijek. — Iz Grčke, gdje je upravo na domu, prešlo je pričanje o M. na sjever i zapad (njemački naziv alraun, alruna). — Naše ime pokrik za M. (slični naziv postoji u češkom i poljskom jeziku) nastalo je, vjerovatno, odatle, što se drži da M. korijen pri vađenju iz zemlje nekako kriči. Ime Adamova glava, za koje se ne zna sigurno, da li je od nas prešlo Rusima, ili smo ga mi primili od Rusa, ima svakako svoj izvor u legendarnom kršćanskom pričanju o toj biljci. Pored navedenih naših imena za M., mnogi drže, da se i pod riječju »okolčep« u narodnoj pjesmi, ima razumjeti M. U pjesmama se još spominje i kao »koštrava«. Na M. se vjerojatno misli i kad se u ljubavnom čaranju kod prostoga svijeta, onako opće spominje »nekakav korijen«, a nije isključeno, da se gdješto M. krije i pod onom »čudnovatom travom« i njenim korjenom, koji se tako često spominju u našoj prostonarodnoj medicini i vjerovanju.

P. Bulat.

MANDROVIĆ ADAM, glumac i intendant hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu (5/9 1839, Nova Gradiška — 12/12 1912, Zagreb). M. se bez naročitih studija podigao urođenim darom i velikim trudom do prvih mjesta u kazališnoj jugoslovenskoj hijerarhiji. Učitelj čitave glumačke generacije, organizator, redatelj, artistički ravnatelj i najzad intendant zagrebačkog kazališta. U 18 godini stupio je (1857) u glumačku družinu jednog njemačkog ravnatelja u slavonskoj Požegi. Do 1858 je s uspjehom igrao u Zagrebu. Na poziv beogradskog pozorišnog odbora prešao je zatim u Beograd, gdje je ostao, kao redatelj i upravnik nekoliko godina. Od 1874 bio je ravnatelj hrvatske drame, a od 1879, sa Zajcem, intendant cijeloga kazališta. Dvije sezone proveo je u Sofiji, kao organizator tamošnjeg kazališta, a kasnije je do smrti bio u Zagrebu. Preko 30 godina bio je M. stožer zagrebačkog kazališta. Osnovao je mirovinski zavod kazališnih članova, i upravljao je njime gotovo do smrti. Za kazalište je preveo oko 40 drama, a kroz dugi niz godina vršio je i dramaturške poslove. M. se s pravom upisuje u glavnu zaslugu, što je izgradio repertoar i stvarao glumce. Glavne su mu uloge: Kralj Edip, Mackbet, Ljudevit XI. i Lear, a isto je tako bio dobar i u karakternim komičnim ulogama.

N. Andrić.

Digitized by Google

MANDELOS, selo u Srijemu, u srezu mitrovačkom; na južnom podnožju (134 m) Fruške Gore, u vinorodnom kraju, od Srijemske Mitrovice 12 km k sjeveru. Ima 1.448 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju i osnovnu školu. — U rimsko doba kod M. je bilo mjesto Budalia, ili Vedulia, a u srednjem vijeku Francavilla (spominje se 1096, kad su kroz Srijem prvi put prolazile križarske vojske). Francavilla zvala se madžarski Nagyolas-Magyolas, a od toga je postalo hrvatski M. Franci, Olasi, Vlasi, koji su se prije 1096 naselili u Srijemu i ondje podigli villa advenarum Francorum-Francavilla, bili su po svoj prilici Francuzi (prvih Kapetovića), a ne Franci Karla Velikoga.

Literatura: J. Melich, Etymologien. 2. Über den serbischen und kroatischen Namen Fruška Gora, raspravlja i o imenu Francavilla (Zeitschrift für slavische Philologie. 1925, II, 39—51). *J. M-n.*

MANGALICA SVINJA je proizvod naših krajeva, te se često pogrješno smatra, da je madžarskog podrijetla, a i u literaturi se često krivo naziva »mongolica«, što bi se moglo tumačiti kao mongolska svinja. M. je nastala na području Srbije i to ukrštavanjem primitivne šiške svinje, koja je seobom južnih Slovena došla iz sjeverne Evrope, i svinje sredozemnog tipa (sus mediterraneus), koja je autohtona na Balkanu. Danas M. predstavlja pasminu u stočarskom smislu. M. se zbog svojih odlika, naročito zbog podesnosti za dobro iskorišćivanje paše i krme kod tova, brzo rasprostranila. Na taj način M. je prešla preko Slavonije u Madžarsku, gdje je dostigla lijep stepen uzgoja, a iz Madžarske se opet vratila u Slavoniju, gdje se vrlo i brzo raširila. Knez Miloš je naročitom pažnjom dao uzgajati M., te je time stvorio bagru, koja je bila poznata pod imenom Miloševa svinja. 1830 darovao je knez Miloš šumadijske M. svinje nadvojvodi Josipu, koji je ovim osnovao pepinjeru u Kis-Jenö, u Madžarskoj. Ovaj uzgoj je vanredno napredovao, te su ove svinje stekle svjetski glas.

M. postoji u tri varijeteta po boji dlake, i to: bijela, crna i lasasta (crno tijelo i bijeli trbuh, kao lastavica), a sve se odlikuju kovrčastim četkama. M. ima veliku i široku glavu, čelo je široko, lični dio fini i srednje dužine. Uši su velike, široke i klopave, vrat je kratak i mesnat. Trup je kratak i okrugao, hrbat je dug i širok. Noge su kratke i jake, butine dobro razvijene. M. ne dozrijeva rano, te je sa 1¾ godine izrasla. U to doba se pripušta rasplodu i ostaje krmača do 5 godina u rasplodu, a onda se tovi. M. obično oprasi kod seljaka dvaput u godini, u dobrim uzgojima triput u dvije godine, što je bolje za rasplodne životinje. Plodnost je dosta slaba, jer M. oprasi samo 5—6 mladih na jedamput.

Tov počne kod M. obično s drugom godinom i traje 4—6 mjeseci. Od 100 kg kukuruza prima M. ljeti 20—22 kg, a zimi 17—19 kg. Svega dostiže M. težinu od 300—350 kg, te mrtva težina iznosi 85%, od čega 30% otpada na meso, 56% na salo i 10% na mast. Meso M. nije prorašćeno mašću, već je mast složena s unutarnje strane, te tako meso kod pečenja znatno gubi, a uz to i potamni. Pod kožom se stvara jak sloj masti, salo je zrnasto i mekano. M. je vrlo otporna, te je vrlo prikladna za iskorišćivanje šumske paše, naročito u velikim hrastovim šumama, a isto tako vrlo je podesna za primitivne ekonomske prilike. U naprednijim krajevima M. ne može više da zadovoljava zbog male plodnosti i kasnog dozrijevanja. No kako je inače dobrih vrlina, nastoji se sada, da se selekcijom poboljšaju ova svojstva. M. je vrlo podesna i za ukrštavanje. (V. Svinjarstvo.)

Literatura: S. Ulmansky, Studie über die Abstammung des Šiškaschweines (Zeitschr. für d. landw. Versuchswesen in Österreich, 1911); S. Ulmansky, Untersuchungen über das Wild- und Hausschwein d. Pfahlbaues im Laibacher Moor und über einige von diesen Schweinen abstammende rezente Rassen (Mitt. d. landw. Lehrkanzeln d. k. k. Hochschule f. Bodenkultur). *S. Ulmansky.*

MANGANSKI RUDNICI. Manganskih ruda ima kod nas naročito u Slovenačkoj, Bosni, Hercegovini i Srbiji u tolikoj količini, da je njihova eksploatacija rentabilna. U Slovenačkoj je 1877 osnovan manganski rudnik Begunjšica u Begunju (srez Radovljica). Od najbliže željezničke stanice Javornik (1.300 m nad morem) udaljen je 11 km. Svojina je Kranjske Industrijske Družbe Jesenice. Od 1915 ne radi. Manganski rudnik Mirna u

Digitized by Google

Brezovici, srez Novo Mesto, osnovan je 1/2 1917. Od najbliže željezničke stanice Mirna udaljen je 2 km. Svojina je M. Stoll-a. Ne radi. Rudnici Jesenovec i Sv. Nikolaj uz manganska rudu imaju još i željeznu rudu. (V. željezni rudnici).

U Hrvatskoj se vadila manganska ruda u Petrovoj Gori, u sedamdesetim godinama prošloga vijeka. 1874—1876 izvađeno je 931.950 kg manganske rude, koja je slata u Šlesku.

U Bosni su važni M. R. kod Čevljanovića (svojina rudarske zadruge Bosnia), gdje se razvio najviše psilomelan u formi gruda i sočivica. Negdje se pojavljuje i u slojevima, koji leže uvijek uporedo sa slojevima jaspisa. Debljina im je od nekoliko mm do više cm. U crnim psilomelanima nađeno je do 66% manganskog oksidula, a u crno-modrima 69%. Za vađenje rude nalazi se u rudniku jedan lokomobil sa 120 HP i 2 kompresora, jedan sa 1·16, drugi sa 6 m^3 zgusnutoga zraka na minutu. U Semizovcu (okolina Čevljanovića), kamo se dovozi manganska ruda, nalazi se pralište, u kome se ruda drobi i čisti. Pralište ima jedan lokomobil sa 65 HP i vodenu turbinu sa 25 HP. U rudniku i pralištu zaposleno je oko 100 činovnika. 1895—1922 izvađeno je 187.278 tona rude. Najjača je eksploatacija bila 1917 (radi potrebe ratnoj metalurgičkoj industriji Austrije), kad je izvađeno 48.851 tona, a najmanja 1922 (samo 165 tona). Već 1923 izvađeno je, u prvih 6 mjeseci, 2.276 tona. Rudnik Čevljanović spaja sa željeznicom Sarajevo—Brod rudarska željeznica, duga 26 km; kod stanice Semizovci ulazi ona u glavnu prugu Brod—Sarajevo, a prestaje kod stanice Ivančići, koja je udaljena 3 km od sela Čevljanovića. Rudarsko društvo Telluria ima M. R. na Križ-Brdu, više ceste Mostar—Jablanica. Tamo se nalazi 15 m debeli sloj manganske rude, od koje se, tako reći na otvorenoj površini, nalazi do 25.000 tona. Ruda sadrži oko 58% manganskog oksida i 13% manganskog oksidula.

U Srbiji su poznate velike količine manganskih ruda na Kopaoniku (danas se ne eksploatiraju), i oko Kratova, gdje se cijene na 25,000.000 tona.

F. Tućan.

MANOJLOVIĆ CVETKO, pijanist (26/4 1869, Subotica). Pet razreda gimnazije svršio je u Subotici, a u Grazu trgovačku akademiju. Iz Graza je otišao na konzervatorij u Leipzig, gdje je ostao četiri godine. Poslije konzervatorija, otišao je u Berlin, i bio je privatan učenik profesora Eduarda Schürnera tri i po godine. Pola godine bio je asistent svoga profesora. U Berlinu je studirao teoriju muzičku, naročito instrumentaciju, kod Maksa Brucha dvije godine. U Berlinu se upoznao sa Mokranjcem, koji ga je doveo u Beograd, gdje su (1899), u dogovoru sa beogradskim pevačkim društvom i St. Biničkim, osnovali srpsku muzičku školu, čiji je prvi nastavnik klavira bio M. U Beogradu je M. ostao deset godina, kao nastavnik srpske muzičke škole. Od 1919 je direktor gradske muzičke škole u Subotici. *K. M.*

MANOJLOVIĆ DUŠAN, direktor tvornice Ferrum D. D. u Subotici (8/3 1883, Subotica). Apsolvirao je pravo, poslije do 1918 bio je bankovni činovnik. 1918 osnovao je uz ostale, srpsko-bunjevačko narodno vijeće, bio je član delegat velike narodne skupštine u Novom Sadu, koja je izglasala odcjepljenje Vojvodine od Madžarske. 1920 bio je glavni blagajnik grada Subotice, kasnije veliki kapetan, a 1921 pokreće tvornicu vagona Ferrum D. D. Subotica, te postaje jedan od njenih direktora i član uprave. *S. D.*

MANOJLOVIĆ GAVRO DR., historik (27/10 1856, Zadar). Osnovnu školu počeo je učiti u srpskoj pravoslavnoj školi u Zadru, a završio je u Ogulinu. Srednju školu učio je u Senju, Karlovcu i Zagrebu, a sveučilišne nauke u Zagrebu i Beču, gdje je 1882 položio profesorski ispit, a 1895 doktorat filozofije iz opće historije i klasične filologije. Od 1880 služio je kao srednjoškolski profesor u Zagrebu, Požegi i Osijeku, a potom opet u Zagrebu. Postao je docenat na zagrebačkom sveučilištu 1897, izvanredni profesor 1901, a redovni 1902. Kao član srpsko-hrvatske koalicije i poslanik na hrvatskom saboru bio je M. 1908, iz političkih razloga, penzioniran. Reaktiviran je 1910 i predavao je do 1924. Iste godine je izabran za predsjednika Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

M. je u mladosti pisao pjesme. Njegova knjiga stihova Mladi dani Veljkovi (1880) bila je vrlo lijepo primljena. M. je uređivao jedno vrijeme omladinski list Pobratim, i dugo je bio

Digitized by Google

urednik Nastavnog Vjesnika. Naučni rad počeo je M. sa studijom Aristotel prema Leibnitzu s gledišta metafizike (1881). Nastavio ga je s historijskim radovima, koji se odnose na dva različita područja, na historiju staroga Orijenta i na rani srednji vijek. Najznamenitije M. studije tiču se Bizanta. U njima je proučavao, na vrlo širokoj osnovi, odnose Bizanta prema Jugoslovenima, unutrašnje ustrojstvo bizantskog carstva i njegove odnose prema barbarima u 10 vijeku. Važniji M. radovi su: Carigradski narod (demos) od godine 400—800 po Kr. (1904), Jadransko pomorje u svijetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti, I (Rad, 150), Studije o spisu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogenita (Rad, 182, 186 i 187), Povijest Staroga Orijenta, I (1923); Le millénaire de l'ancien royaume croate (Zbornik Kralja Tomislava, 1925). *N. Radojčić.*

MANOJLOVIĆ KOSTA, kompozitor (3/12 1890, Krnjevo, okrug smederevski). Bogoslovsku maturu položio je 1910 u bogosloviji Sv. Save u Beogradu. Pohadao je srpsku muzičku školu 1912. Kao pitomac arhijerejskog sabora otišao je na muzičke studije u Moskvu, a odatle u München, gdje je na muzičkoj akademiji ostao dvije godine, sve do početka rata 1914. Učenik je Fridricha Klose i Dr. Richarda Mayera Gšraja. 1917 oslobođen je vojne dužnosti u Solunu, i otišao u Englesku. U Oxfordu na univerzitetu, produžio je svoje muzičke studije 1917, 1918 i 1919 (kod Dr. Allen-a i Dr. E. Walker-a); po položenim ispitima dobio je degrée Bacherol of Mysik (1919). Na Krfu, rješenjem vrhovne komande, osnovao je zbor vojnički, koji je pjevao u crkvi. U Oxfordu je od teoloških studenata osnovao zbor, i s njime je koncertirao u Londonu, Redingu, Oxfordu i Birminghamu. M. je zborovođa prvog beogradskog pevačkog društva, profesor muzičke škole u Beogradu i nastavnik za crkvenu muziku na teološkom fakultetu u Beogradu. Muzički je saradnik u Srpskom Književnom Glasniku, Misli, Sv. Ceciliji. Pokretač je Biblioteke Muzike i Muzičara. Napisao je Spomenicu Stevanu St. Mokranjcu (prilikom prijenosa u Beograd 1923), Istoriski pogled na postanak, rad i ideje muzičke škole u Beogradu (1924), Muzičke karakteristike našega juga. Preveo je: Prosti kontrapunkt, Palestrina, u izdanju B. M. i Muzičara.

Komponirao je: Žalne pesme, Moravačku, Bolnu mi pokri grud, Našto strah (za veliki mješoviti četveroglasni, peteroglasni i osmoglasni zbor), Ženske zborove, fugu Mnogaja ljeta (na narodnu crkvenu temu, za muški zbor), Oče naš, Tebe pojem, Jako da carja, Kanon Srpskim Svetiteljima, za veliki mješoviti zbor i Na rekama vavilonskim za veliki orkestar, solo i dva velika mješovita zbora. Solo pjesme: Chanson, Duž rijeke, Molba. Pastirče (dvoglasni kanon), Tužna pesma, Mesečina, Narodne pesme uz pratnju klavira. Za klavir: Fantastičnu igru. Za violinu i klavir: Igru udovica. Radi i na folkloru.

K. Manojlović.

MANOJLOVIĆ MILA (EMIL), pravnik (1823, Subotica — 14/4 1897, Subotica). Škole je svršio u Subotici i Pešti, a zatim se nastanio u Subotici, gdje je otvorio advokatsku kancelariju. 1865 izabran je za poslanika u ugarskom saboru, te je bio član prve delegacije. 1867 postao je sudija kasacije, a 1887 predsjednik kurijalnog senata. Važio je kao jedan od najboljih pravnika u Ugarskoj, te je mnogo učinio na organizaciji sudstva i zakonodavstva u Ugarskoj. Za zasluge na ovom polju dobio je plemstvo.

D. P.

MANOJLOVIĆ NIKOLA (RAJKO), književnik, književni prevodilac i pjesnik (decembra 1864, slavonska Slatina — 11/6 1897, Rajić, Slavonija). Kao darovito siroče, prvo potporom dobrih ljudi, zatim kao blagodejanac, svršio je srpsku gimnaziju i bogosloviju u Srijemskim Karlovcima, pa je imenovan za katihetu u srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu, a poslije dvije godine izabran je za paroha u mjestu rođenja. 1897, pred smrt, izabran je za poslanika u srpski narodno-crkveni sabor u Sr. Karlovcima. Slatinjani su mu podigli nadgrobni spomenik. — M. je počeo pisati pjesme kao đak, u hektografiranom đačkom listu Sloga, odakle je poslije Zmaj preštampavao njegove stihove u Javoru. Tada je još ispjevao poznatu pjesmu Srpska Crkva, koja je do sada više puta zasebno izdavana. M. je pjevao potpuno u duhu i po načinu Zmaja Jovanovića. Znatniji je njegov prevodilački rad. Đaci Slogaši, podijelivši uloge između sebe, radi učenja

Digitized by Google

stranih jezika i književnosti, M. odredíše da se primi poljskoga. Tako je M. jedan od prvih Srba, koji je sistematski prevodio dobre poljske pisce. Od njega su poznati ovi prijevodi: Crveni cvetak i Nadežda Nikolajevna od Rusa Garšina. Zatim iz poljske književnosti: od Sienkiewicz-a, Hanja, Crtice ugljenom, Iz pametara poznanjskog učitelja; od Priborowskog, Peharnikova kćerka; od Elize Orzeszkowe, Prostak; od Krelowieckoga, Mrki vuk; Zahariewicz-a, Crvena kapa; od Krasiewskog, Pesnik i svet, Muškobanja i Jermola; od Rogiewiczevne, Devajtis i Lotov cvet. M. prijevodi su probrani, savjesni, dobro pisani, te su i danas u upotrebi. Jedno vrijeme M. je bio jedini koji je Srbe upoznavao sa dobrom poljskom književnošću. *V. Petrović.*

MANOJLOVIĆ PETAR, viši kontrolor željezničke direkcije (30/10 1843, Srbobran). Stupio je 1857 u vojnu školu u Kamenici, pa je prešao u inženjersku školu u Sankt-Pöltenu, a dovršio je vojno obrazovanje u Genieakademiji u Klosterbrucku kod Znojma. — Kao potporučnika poslao ga je Miletić 1876 Ristiću. Ristić je tražio preko njega od Laze Dunđerskog veću pozajmicu za rat. Dunđerski je poslao 100.000 for. kao poklon. Uskoro poslije toga stupio je M. u srpsku vojsku. Bio je šef štaba aleksinačke brigade i sudjelovao je u operacijama pri osvajanju Niša. 1878 je postao kapetan, a 1883 prešao je u financijsku struku, kao sekretar u ministarstvu financija. 1886 postao je vicekonzul u Skoplju. 1889 stavljen je na raspoloženje, a 1892 je penzioniran. Iste godine vraćen je u službu, kao kontrolor u željezničkoj direkciji, pa je kao viši kontrolor, penzioniran (1905). — M. je pisao manje članke iz prirodnih nauka (većinom iz astronomije), koji su rastureni po političkim i književnim listovima. Najvažniji su: Mesec kao pokretač plime (Trgovinski Glasnik). U časopisu Climat izašli su njegovi članci: Džegud i Slučaj ili atrakcija mesečeva. Posebna su mu djela: Naša nova mera (1875), Predviđanje promena u vazduhu (1888). Izradio je više meteoroloških kalendara na srpsko-hrvatskom jeziku.

M. Šević.

MANOJLOVIĆ SVETOZAR (1848, Dolovo, Banat — 28/5 1909, Dolovo). Osnovnu školu učio je u Dolovu i Beloj Crkvi, vojnu školu u Beloj Crkvi. Kao poručnik bio je u bitci kod Kraljeva Graza. 1876 postao je profesor na kadetskoj školi u Temišvaru, 1883 premješten je na vojnu realku u Kis-Marton, 1890 kao konjički kapetan došao je u Beč u kraljevu tjelesnu gardu. 1903 je kao major penzioniran po molbi. — Pisao je pjesme na srpsko-hrvatskom i njemačkom jeziku i prevodio je na njemački mnogo naših narodnih i umjetničkih pjesama, više pripovijedaka i Zmajeva Šarana. Na našem jeziku pjesme su mu izašle u Javoru, Stražilovu, Brankovu Kolu, Novoj Iskri i kalendaru Sokolu, i u zbirci Šaroperke (1907). Prijevodi naših pjesama su objavljeni u zbirkama: Serbische Frauenlieder (1882), Serbische Dichtungen (1885), Serbisch-kroatische Dichtungen, ausgewählt und im Versmass der Originale ins Deutsche übertragen (1888). — Osim toga izdao je M. na njemačkom jeziku još dvije knjige pjesama: Schwertlilien (u više izdanja, posljednje 1896) i Guszla und Leier (1898). *M. Š.*

MANOJLOVIĆ TODOR, književnik, pjesnik, književni i umjetnički kritičar (17/2 1883, Veliki Bečkerek). Svršivši osnovne i srednje šole u rodnom mjestu, studirao je pravo u Budimpešti i u Velikom Varadinu. Tu je ušao u književnu naprednu grupu čuvenog madžarskog pjesnika Ady-a, te je napustio pravne nauke i prešao na filozofski fakultet (historija umjetnosti), koji je svršio u Baselu 1913. Radi izučavanja renesansne umjetnosti M. je proveo u Italiji četiri godine. Tom prilikom upoznao se i s talijanskom književnošću. U Firenzi ga je zatekao Svjetski Rat. 1916 otišao je na Krf, gdje je služio do kraja rata, sarađujući u Srpskim Novinama i u Zabavniku, gdje je objavio mnogo pjesama, ogleda i recenzija. M. je jedan od pokretača grupe umetnosti. 1920—1924 bio je sekretar opere u Beogradu. Sarađuje u mnogim književnim srpsko-hrvatskim časopisima. 1922 izdao je knjigu pjesama Ritmovi. Uskoro će izaći iz štampe M. veći književno-historijski ogled, Osnove i razvoj moderne poezije. *V. P.*

MANSVJETOVA LIDIJA, glumica splitskog narodnog kazališta. Kći je čuvenih petrogradskih pjevača i učenica Jurija Ozarowskoga. Prvi put je

Digitized by Google

izašla na pozornicu u Odesi. 1919 pobjegla je iz Rusije, pa je sa jednom trupom gostovala u Beogradu i Zagrebu. Kad se trupa razišla, angažirana je u Beogradu, zatim u Zagrebu, gdje je 1922 s uspjehom poučavala u glumačkoj školi. U Splitu je bila glavna glumica i igrala Noru, Anfisu, Gospođicu Mališevsku i Katarinu u Buri od Ostrowskoga. *N. A.*

MANTUANI JOSIP DR., direktor i profesor (28/3 1860, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Ljubljani, historiju umjetnosti na univerzitetu u Beču, gdje je položio i doktorat, a muziku u Ljubljani (kod Antona Förstera starijeg) i u Beču (kod Jos. Böhma i Antona Brucknera). M. je teoretičar i historičar muzike. Glavna su mu djela: Profesor Jos. Böhm (1895), Tabulae codicum manuscriptorum (2 sv., 1897, 1899), Katalog izložbe prilikom stogodišnjice Zimarose (1901), O početcima notne štampe (1901), Nepoznata muzička štampa (oko 1500) (1902), Jakob Galus (radovi, život, bibliografija, 1899—1919), Historija muzike u Beču (I. dio do 1519, 1904), Gregorijanski koral (1909), Historijski razvitak slovenačke crkvene pjesme (1913). Osim toga, napisao je M. i 118 drugih rasprava u stručnim revijama i časopisima. M. je profesor za historiju muzike na konzervatoriju u Ljubljani i inspektor organista.

Po svojim studijama M. je historičar umjetnosti. Služio je najprije u dvorskoj biblioteci u Beču. 1909 do 1924 bio je direktor narodnog muzeja u Ljubljani. Napisao je cio red rasprava iz domaće i strane historije umjetnosti i recenzija publiciranih u Slovencu, Času, Carnioli. Dom in Svetu i Slovenskom Narodu. Djela iz historije umjetnosti: Tabulae codicum manuscript. praeter Graecos et orientales, in bibliotheca palatina Vindobonensi asservatorum (1897—1899). Tuotilo und die Elfenbeinschnitzerei am Evangelium longum zu St. Gallen (1900), Bilderbogen für Schule und Haus, odjeljki: romanski grad, romanski samostan, romanska hiša, romansko mesto, gotski grad in gotska hiša (1898), Altägyptische Textilien v. Mitt. d. nordböhm. Gewerbemuseums XIX, 3, Beethoven und Max Klingers Beethovenstatue (1902), Das Riesentor zu St. Stefan in Wien (1903), O sociologiji umetnosti (Čas, 1911). O nedavno najdeni votivni roki (Carniola, 1914), Ostanek prazgodovinske tkalske tehnike na Kranjskem (Carniola, 1915). Šubići (Dom in Svet, 1917), Slikarska umetnost naših dežel (Dom in Svet. 1922). *F. Stele.*

MANUEL I. KOMNEN, bizantski car 1143—1180, sin Ivana II. Komnena i Irene (Piroške), kćeri ugarskog kralja Ladislava I. M. je bio posljednji veliki Komnen i posljednji veliki vladalac na bizantskom prijestolu. Sačuvao je ojačan i povećan Bizant. Kao njegov djed u vrijeme prvog križarskog rata, i M. je, u doba drugog križarskog pohoda (1147/48), mudro izišao na kraj sa križarskim gomilama, koje su, pod zapadnim imperatorom Konradom III. Hohenstauffenom i pod francuskim kraljem Ljudevitom VII., prošle kroz bizantski Balkan, pored same prijestolnice Carigrada i preko maloazijskog bizantskog teritorija, da bi udarile na muslimane u Maloj Aziji. Zalud su i pod M. susjedni narodi u starim bizantskim zemljama (križarski Latini u Siriji, Jermeni u Kilikiji, Srbi u Raškoj) pokušavali da se otrgnu od bizantskog suverenstva, koje su im bili ponovo nametnuli Aleksije I. i Ivan II. M. ih je opet pokorio, tjerajući katkada njihove pobijeđene kneževe, da ga u ropskom stavu mole za oproštaj i milost. Zlo su od njega prolazili i srpski veliki župani u Raškoj, Uroš II. (Prvoslav). Desa, pa i sam Nemanja (1173), kadgod su se dizali da stresu bizantski jaram. Zalud su i pojedine susjedne sile (ikonijski Turci Seldžukovići u Maloj Aziji, Normani u Siciliji i južnoj Italiji, Ugri u Ugarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji, Kumani s one strane donjeg Dunava) ponavljale i pod M. svoje nasrtaje na Bizant. Oni su krvavo odbijani od bizantskog teritorija, u koji bi provalili, ili koji bi zauzeli.

M. je raširio djedov i očev bizantski imperij, povrativši još neke izgubljene zemlje. On je od Ugarske oteo staru bizantsku Dalmaciju (1165). Ali, nasuprot svome djedu i ocu, u tim obnovilačkim poduzećima M. nije imao ni malo mjere. Umišljen do skrajnosti, on se zanio imperijalizmom u stilu Justinijana I. Htio je da opet uskrsne bivši ogromni Bizant iz prošlih vjekova, da ostvari sva teritorijalna historijska bizantska prava, čak i ona u sasvim dalekim zemljama od tadašnjih grčko-bizantskih baza

Digitized by Google

oko Bospora: u cijeloj Italiji, u Ugarskoj, čak u Rusiji, u Misiru i u Palestini. Sve tamošnje novije narode i države M. je želio pretvoriti u bizantske vazale. On je čeznuo, da ponovno sjedini zapadni rimski carski skeptar, koji su tada držali njemački Hohenstauffeni, sa istočnim rimskim carskim skeptrom u Bizantu, da opet spoji i latinsko-rimsku crkvu sa grčko-bizantskom, pa da, kao nekad Justinijan I., caruje ne samo na kršćanskom istoku, nego i na kršćanskom zapadu. Na te svoje fantastičke imperijalističke sanjarije M. je uništio mnogo krvi, još više zlata, i najveći dio svoje ogromne diplomatske aktivnosti. Doduše, on je time pribavio i sebi i Bizantu svoga vremena neobičan blijesak u svijetu. Ali je pri ostvarivanju svoga strahovito povećanog imperijalističkog programa doživio gotovo sama razočaranja. Bizant, kojem su Seldžuci još držali polovinu njegove nekadašnje Male Azije, koji su sve više trgovački isisavali Mlečići, Genovljani i Pizanci u Carigradu i u svima njegovim najboljim pristaništima, nije imao snage za takve imperijalističke polete. M. je izgubio igru i u osvajačkom ratu protiv Normana u nekadašnjoj bizantskoj Siciliji i južnoj Italiji, i u borbi protiv zapadnog imperatora, Fridricha Barbarose, za prevlast u sjevernoj Italiji, i u pregovorima s papom za ponovno sjedinjenje obiju imperija i crkava pod bizantskim skeptrom, i u zajedničkom pohodu sa križarskom jerusalimskom kraljevinom protiv fatimidskog kalifata u Misiru, i u ratu s Mlečićima za oslobođenje Bizanta od mletačkog trgovačkog jarma. Jedino je M. načinio bizantskom vazalkom Ugarsku i jerusalimsku križarsku kraljevinu, pa i to prvu zbog toga, što su u njoj izbili dinastički neredi, a drugu zbog toga, što se ona pod bizantskim okriljem nadala spasu od silnog mosulskog atabeta, seldžučkog Turčina Nuredina.

Pred kraj svoje vlade M. je naposljetku i sam uvidio neostvarivost svojih imperijalističkih ambicija na zapadu i po drugim dijelovima nekadašnjeg Justinijanovskog Bizanta, pa je ponovno obratio svoj pogled na obližnji maloazijski istok, i to prije svega na ikonijske turske Seldžukoviće. No to je već bilo prilično kasno. Ostavljeni godinama na miru od M., ikonijski Seldžukovići su se veoma ojačali, pa su opet zagrozili bizantskoj maloazijskoj granici. M. je onda, na čelu silne vojske pošao da ih uništi. No iza tvrđave Miriokefala, na putu u Ikoniju, cara je u klancima iznenadio, razbio i prinudio na sraman mir, ikonijski sultan Kilidž-Arslan II. (1176). Doduše, M. mu se je poslije nekoliko puta za to osvetio, ali, poraz kod Miriokefala ranio je duboko carev ponos, pa i samo njegovo džinovsko zdravlje. On je uskoro umro.

Nestanak M. bio je težak udar za Bizant, čiju je on snagu pretjerano napregao. Poslije samo 24 godine Komnenski veliki Bizant srušen je od onih istih zapadnjaka, nad kojima je M. htio da caruje, i nikad se više nije podigao do stare sile i visine. Križari četvrtog križarskog rata, zajedno sa svojim ortacima Mlečićima, osvojili su bizantsku prijestolnicu Carigrad i razdijelili su bizantske zemlje (1204).

Kraj vlade M. značio je epohu i u historiji balkanskih Slovena. Tek tada su se Srbi, pod M. vazalom Nemanjom, mogli za uvijek osloboditi od bizantskog suverenstva, koje su u prošlim vijekovima samo privremeno stresali. Tek poslije M. mogli su i Bugari zbaciti dvjestogodišnji bizantski jaram.

D. Anastasijević.

MANUEL II. PALEOLOG, bizantski car 1391—1425. Bio je zet Konstantina Dejanovića po kćeri mu Jeleni. Od vremena otkako je M. otac. car Ivan V. Paleolog, pošao po drugi put u zapadnu Evropu, da ponovno traži pomoć protiv Murata I., i da zaključi uniju crkava (u Rimu 1369), M. je, kao mladi a već odrastao carev sin, postao solunski despot. M. je imao da čuva Solun od Srba, čije se carstvo tada prostiralo do samih vrata toga grada. Stariji sin Ivanov, suvladar i prijestolonasljednik, Andronik IV., ostao je da u odsuću očevu, sam caruje u Carigradu. Ivan je, na povratku s toga puta, zaustavljen u Mlecima od tamošnjih svojih vjerovnika, koji su tražili da im car, prije nego što krene dalje, isplati dužne sume. Uzalud se Ivan obratio svom starijem sinu za novac. Andronik nije htio omogućiti ocu dolazak kući. Ivanu se našao na pomoći u nevolji M. i doveo ga je natrag u Carigrad (1370). Ljut zbog toga na svoga starijeg sina, Ivan je

Digitized by Google

nastojao da ga, u korist M., isključi iz prijestolonaslijeđa. M. je u Solunu navukao na sebe gnjev cara Murata I., i umalo nije propao. Po pogibiji njegovog susjeda, srpskog despota Uglješe i brata mu kralja Vukašina na Marici (1371), M. je pohitao, da prije Osmanlija, zauzme Uglješinu sersku oblast. Ali su Osmanlije ugrabile Ser. Na to je M. u dogovoru sa grčkim prvacima u Seru spremio osmanlijskoj posadi pokolj. Ali je za ovu zavjeru saznao pravovremeno Murat. Njegov slavni vojvoda Hajredin dojuri u Ser i kazni M. saučesnike u zavjeri. On se onda okrenuo i na samog M. u Solunu. Solunjani su se predali nadmoćnom Hajredinu bez otpora, a M. je morao otići Muratu u Brusu, pasti mu pred noge, i moliti ga za milost. Murat ga je pomilovao i vratio mu Solun (1373.).

U tom je car Ivan, na mjesto omrznutog Andronika IV., krunisao za prijestolonasljednika M., i zadržao ga kod sebe u Carigradu (1373). Ali, Andronik se pobunio protiv oca i brata, u zajednici s Muratovim sinom Saudžijom, koji se također digao na oca u evropskoj Turskoj. No sinovi su bili pobijeđeni, uhvaćeni i oslijepljeni. Po tom je Andronik, sa sinom mu Ivanom VII., zatvoren u jednu carigradsku kulu (1374). Ali su oba zatvorenika naskoro pobjegla iz zatvora Muratu. Obećavši mu povišicu vazalskog danka i vazalsku vojnu službu, oni su, s trupama dobivenim od Murata, zavladali u Carigradu (1376—1379). Ivana V. i M., koje su pri tom zarobili, bacili su u tamnicu. Ali su i oni uspjeli uteći, opet Muratu. Po cijeni još većih vazalskih obveza, on je onda i njima pomogao. Ivan V. i M. došli su opet na carigradski prijesto, a Andronik IV. i Ivan VII. ponovno u zatvor. Najzad, videći da se svađaju samo za Muratov račun, protivnici su se pogodili. Ivan V. je vratio starijem sinu i unuku pravo prijestolonaslijeđa, davši im na upravu Silivriju i još neka bizantska mjesta u Traciji (1381). Andronik je tamo uskoro umro (1385). Tada je Ivan V. krunisao M. za prijestolonasljednika i za drugog cara.

Po pogibiji Murata I. na Kosovu, a za vlade njegovog sina Bajazita (1389—1402), Ivan V. i M. još su jače pritješnjeni od Osmanlija. Ivan VII. opet je prišao Osmanlijama, pa je, sa turskom vojskom opsjeo svoga djeda u Carigradu. M. je otjerao sinovca i njegove pomoćnike od Carigrada, i spasio oca (1390).

U tom je Ivan V. umro (1391). Da Bajazit ne bi doveo na bizantski prijesto Ivana VII., M. je onda krišom utekao iz osmanlijske prijestolnice u Maloj Aziji, Bruse. Stigao je pravovremeno u Carigrad, i naslijedio oca (1391). Solun je M. dao jednom od svojih mlađih sinova, despotu Andreniku. No, Solun su opet zauzeli Osmanlije (1391), a Andronik se sklonio kod oca u bizantsku prijestolnicu. Onda je sultan postavio M. nove, vrlo teške, vazalske uslove, da bi ga priznao za bizantskog cara. Svoje je zahtjeve podupro i sedmomjesečnim pustošenjem carigradske okoline. M. je morao na sve pristati. Primio je stalnog kadiju u Carigradu, dao je čitav jedan kvart carigradskim muslimanima za stanovanje, odobrio je da se tu podignu dvije džamije, obvezao se na još veći vazalski danak i na još revnosniju vazalsku pomoć i t. d. Poslije osvojenja Bugarske (1393), Bajazit je skupio (u zimi 1393/94) sve svoje kršćanske balkanske vazale: Stevana Lazarevića, Konstantina Dejanovića, despota Teodora peloponeskog (M. brata), Ivana VII. od Silivrije i samog M. u Ser, valjda radi vijećanja o pripremanom novom pohodu u Malu Aziju. Sultan se bio odlučio da pobije sve prisutne vazale. Ali se prekonoć predomislio. Međutim je M., osjetivši što se sprema, pobjegao u Carigrad.

Otvarajući sebi put u Peloponez Bajazit je prvo zauzeo Tesaliju, sve do atenske vojvodine i despotovine u Arti (1394). Tesalski Angeli utekli su u Srbiju. U tom je vlaški vojvoda Mirča provalio u Bugarsku. Bajazit ga je potukao u bitci na Rovinama, uz pomoć svojih vazala, kralja Marka i Konstantina Dejanovića, koji su poginuli, i despota Stevana Lazarevića (1394). Po povratku sultan je stao pritezati M. u Carigradu. Pošto se uzalud obraćao za pomoć zapadnjacima, M. se spremao da bježi na zapad. Nešto na njegova preklinjanja, nešto na papine pozive, a naročito na zauzimanje ugarskog kralja Sigismunda, čija je država također stala stradati od osmanlijskih najezda, krenuo je iz zapadne Evrope pod vodstvom samog Sigismunda, prvi veliki križarski pohod protiv Osmanlija. No

Digitized by Google

u bitci kod Nikopolja, Bajazit je strahovito razbio Sigismunda (1396).

Za M. i Teodora tek su sada nastali crni dani. Bajazit je još po jedamput uzeo Solun, pa je još energičnije obnovio svoje operacije protiv Carigrada. On je príje svega zauzeo i poslednji ostatak bizantskih tračkih gradova u carigradskoj okolini. Osim toga, Bajazit je protiv M. opet upotrijebio Ivana VII. Ovaj se, poslije serskog sabora i sam zasitio oholog Osmanlije, pa se predao stricu u Carigradu. No M., ne vjerujući mu, poslao ga je, pod izgovorom nekog državnog posla, u Genovu, a tajno je umolio Genovljane, te su ga oni zatvorili. Ali je Ivan i ovaj put umakao iz zatvora, pa je opet otišao Bajazitu, i dobio je od njega ponovno svoju Silivriju. Ivan se tu nalazio i kad je Bajazit, poslije pobjede kod Nikopolja, pošao na Carigrad. Tada je sultan ponovno istakao Ivana kao svoga kandidata na bizantski prijesto, pa ga je poslao s vojskom da pokuša prodrijeti u carigradske zidine (1397).

Sada je M. ponovno zatražio pomoć kod zapadnjaka. Na to je iz Francuske stigao u Carigrad sa preko 2.000 vitezova i sa 30 galija (1399), hrabri maršal Busiko, koji je sudjelovao i u bitci kod Nikopolja. Svojom smjelom kontraofenzivom protiv osmanlijskih gradića na maloazijskom primorju, i svojim pobjedničkim jurišem na suhu i na vodi protiv turskih trupa i lađa kod samog Carigrada, Busiko i njegovi junaci olakšali su za časak kritični položaj bizantske prijestolnice. Ali u borbi sa ogromnom Bajazitovom silom, ta se junačka družina brzo zamorila. Pored svih molbi cara M., Busiko se odlučio, da se sa većim dijelom svog ljudstva vrati u Francusku. Pred polazak, on je savjetovao M.: da se pošto-poto izmiri sa svojim sinovcem Ivanom VII, te da i sam, po primjeru svog oca, odmah krene na zapad, da kod zapadnjačkih dvorova izradi nov križarski rat protiv Osmanlija. M. je poslušao oba savjeta. Na to je Busiko otišao u Silivriju, pa je i Ivana VII. nagovorio na pomirenje sa stricem. Ivanu je priznato pravo prijestolonaslijeđa. On je pušten u Carigrad i ostavljen da sve do povratka M., caruje sam u Carigradu, i da ga brani od Osmanlija. M. i Busiko ukrcali su se zajedno na put (1399). M. je poveo i svoju suprugu, Srpkinju Jelenu, kao i svoju djecu, pa ih je ostavio na čuvanje kod svog brata Teodora u Peloponezu.

M. je posjetio Mletke i još neke talijanske državice, poludjelog Karla VI. u Parizu, i engleskog kralja Henrika IV., ali osim sjajnih dočeka i poklona, nije dobio nigdje ništa. Bajazit je pak za to vrijeme doveo Carigrad do očajanja. Zalud su se Carigrađani nadali boljitku pod vladom turskog štićenika, Ivana VII. Zbog Ivanova samovoljnog izmirenja sa M., sultan se naljutio na njega, pa mu je zatražio predaju Carigrada. Kad je Ivan to odbio, Turci su još jače pritegli grad, ne samo opsadom, nego i glađu. Bizantska prijestolnica je brojala svoje posljednje dane.

U to je mongolski kan Timur (Tamerlan) satro Bajazitovu silu u krvavoj bitci kod Angore (1402). Tu je, zajedno sa cijelom porodicom, osim sina Sulejmana, koji se spasio na evropsku stranu, Bajazit zarobljen, pa je i umro u ropstvu kod svoga pobjedioca. Bolje su od njega prošli njegovi srpski vazali, Stevan Lazarević sa bratom Vukom, i braća Grgur i Đurađ Brankovići. Oni su uspjeli uteći u Carigrad. Car Ivan VII. dao je Stevanu despotsku titulu, i vjerio ga je sa svojom svastikom. Zatim se Stevan sa Vukom, pošto je svoju sestru Oliveru, ženu Bajazitovu, otkupio od Timura, vratio kući morem, dok su Brankovići, kao Sulejmanovi prijatelji, otišli u svoju zemlju suhim.

Timur je pregazio cijelu osmanlijsku Malu Aziju. Bizantinci i Latini u grčkim vodama bili su se već prepali da ne prijeđe i u Evropu. Oni su brže bolje sklopiti savez, da to spriječe. No Timur je odjurio naskoro natrag u Turkestan, gdje je uskoro i umro (1405), a sa njegovim nestankom i njegova je država pošla nizbrdo. Međutim, od njegova udarca kod Angore, osmanlijsko se carstvo zaljuljalo iz temelja. U jednom velikom dijelu osmanlijske Male Azije, Timur je obnovio predašnje samostalne turske emirate, koje je Bajazit bio pokorio. Ostalu osmanlijsku državu u Maloj Aziji i Evropi pocijepali su Bajazitovi sinovi, boreći se oko prijestola jedanaest godina (1402—1413). Evropske zemlje Osmanlija prigrabio je Sulejman, a maloazijske njegova braća Muhamed sa Musom, u angorskom kraju, i Isa, oko Bruse.

Digitized by Google

Za okolne kršćane, pa i za Bizant, ovo je bila posljednja prilika da istjeraju Osmanlije iz Evrope. No kršćani nisu onda uvidjeli važnost te prilike, a poslije je bilo kasno. Bizantinci, Mlečići, Genovljani i Srbi zadovoljili su se privremenim ustupcima, koje su im u nuždi učinila Bajazitova djeca, pa su ostavili Osmanlije na miru. U borbi između Bajazitovih sinova, nestajao je, uz kratkovidno sudjelovanje i samih susjednih kršćanskih država, jedan po jedan zavađeni brat, dok najzad cijela osmanlijska država nije ostala u rukama posljednjega od njih. Prvi je propao Isa. Zatim je Musa, srpskom pomoću, uništio u Evropi Sulejmana, bizantskog saveznika, a srpskog neprijatelja, pa je sam zavladao evropskom Turskom (1410). No Musa se okrenuo ne samo protiv Bizantinaca, već i protiv Srba. Na to su se oni udružili protiv njega sa Muhamedom I., koji je dotle zauzeo svu maloazijsku Tursku. U krvavoj bitci kod sela Čamorlu blizu Sofije, Muhamed je, zahvaljujući naročito Srbima, satro Musu, i ujedinio ponovno evropsku i azijsku Tursku u jednoj ruci (1413). Iz zahvalnosti, a i iz potrebe za oporavljenjem Muhamed (1413—1421) se držao prema Bizantu i Srbiji uglavnom mirno. Ali, već pod njegovim sinom, Muratom II. (1421—1451), osmanlijsko je carstvo opet stalo nalijetati na pogranične kršćane kao i prije angorske bitke.

Kada je uzeo vlast u evropskoj Turskoj, Sulejman je sa Ivanom VII. i sa ostalim članovima iz saveza protiv Timura, zaključio mir (u Galipolju, 1402). Bizant je on pri tom ne samo oslobodio od vazalskih obveza, nego mu je obećao vratiti prilično veliki teritorij (tračko primorje u Mramornom i Crnom Moru, od grada Paniona do Varne, sa gradom Vizom u unutrašnjosti Tracije, područje donje Strume, Solun sa Sv. Gorom i sa tesalskim primorjem, i nekoliko otoka južno od solunskog zaliva). Osim toga, Bizant je zadržao svoj dio Peloponeza, u susjedstvu tamošnjih Latina. Car M. je u Parizu čuo za Bajazitovu propast kod Angore, pa je pojurio kući (1403). Ivan VII. morao se je zahvaliti na carstvu. On je prvo poslan na Lemnos, kao gospodar toga otoka, a po Sulejmanovu izvršenju galipoljskog mira, imao je otići u Solun, kao car Soluna i Tesalije. Zatim je M., na sastanku sa Sulejmanom u Carigradu, odobrio sinovljev galipoljski mir, i Sulejman ga je uskoro izvršio, evakuiravši ugovorene zemlje. Čim je to učinjeno, Ivan VII. je svečano uveden u Solun, i tamo ustoličen na carstvo. On je u Solunu i završio svoj burni život, podstrigavši se pred smrt kao monah Josip (1410). Na to je M. dao Solun svom trećem sinu, despotu Andreniku (1410—1423), kao što je već prije toga i svog umrlog (1407) brata Teodora, despota peloponeskog, zamijenio svojim drugim sinom, Teodorom II. (1407—1443).

Uskoro po M. povratku u Carigrad, započela je borba između Bajazitovih sinova, uz sudjelovanje Bizantinaca i Srba, kojima se to osvećivalo već i u samom toku borbe. Sulejman se s Musom tukao i pred samim Carigradom, naročito u bitci kod Kozmidiona (1410). Uz Musu, koji je tu pretrpio poraz, nalazili su se tada i despot Stevan Lazarević s bratom Vukom i braća Brankovići. Ovi posljednji su, zajedno sa Vukom, iznevjerili Musu i prešli Sulejmanu. Za to je Musa malo poslije pogubio Vuka Lazarevića i Lazara Brankovića, kad su mu pali u šake. Stevan je ostao vjeran Musi i poslije poraza. On je utekao u Carigrad caru M., koji ga je, Crnim Morem i Dunavom, otpravio natrag u Srbiju. Satrevši Sulejmana, Musa je postao još gori bič i za Bizantince i za Srbe. Sulejmanovim prijateljima Bizantincima on je zauzeo crnomorske tračke gradove, a opsijedao je i sam Carigrad. Zajedno sa Đurđem Brankovićem, on je pritješnjivao Silivriju, radeći pri tom i Đurđu o glavi, tako da je ovaj morao pobjeći Grcima u grad. Car M. je zatim poslao Đurđa u Solun. No Musa je provalio i na tu stranu, a opsijedao je i Solun. Isto je on tako osvajao i pljačkao i po srpskim zemljama.

Za vlade Muhameda I. odahnuli su ponovno i Srbi i Bizantinci od Osmanlija. Novi sultan vratio je M. tračke i makedonske gradove, zauzete od Muse. Koristeći se vanjskim mirom, M. se jedva jednom mogao posvetiti drugim državnim poslovima. Jednim dosta dugotrajnim putovanjem (1414 do 1416), on je lično obišao svoje egejske zemlje. On se svratio svom sinu Andreniku u Solun, gdje je i prezimio. Tada se baš (1414) krenula iz Soluna u Srbiju Jerina Kantakuzenova,

Digitized by Google

da se tamo uda za Stevanova sestrića, Đurđa Brankovića. M., koji je bez sumnje i udesio to novo srodstvo između Srbije i Bizanta, prisustvovao je svakako i sam pri Jerininu ispraćaju. Zatim je car otišao u Peloponez, sinu Teodoru II., i ostao je u Peloponezu oko godinu dana.

Pod sinom Muhameda I., velikim osvajačem Muratom II., Osmanlije su stali opet daviti Bizant. Neprijateljstva su nastala odmah, a sami su Bizantinci bili krivi za to. Prema očevu savjetu, Murat je imao da produži dobre odnose sa M., da čak pošlje svoje sinove na odgoj u Carigrad. M. je zatražio od Murata te njegove sinove. No, sultanov se savjet usprotivio da se pravovjerni muslimanski prinčevi odgajaju kod vladaoca kaurina, te je Murat odbio carev zahtjev. Stari i iskusni M. je predlagao, da se od toga ne pravi pitanje, dok je njegov najstariji sin i suvladar, Ivan VIII., navaljivao da se Muratu ne popušta. Onda je donesena odluka, da se protiv Murata upotrijebi tobožnji Bajazitov sin Mustafa, koji se nekada bunio i protiv Muhameda I., ali je morao pobjeći Bizantincima, pa je pritvoren na bizantskom otoku Lemnosu. Bizantinci su sada pomogli Mustafi da se digne na Murata II. On im je, za slučaj pobjede, obećao Galipolje i Dardanele. No, čim je pretendent sjeo na osmanlijski prijesto u Drinopolju, i čim se dočepao Galipolja, on je pogazio dato obećanje. Tako su Bizantinci došli u sukob ne samo sa Muratom II., nego i sa Mustafom. Ovaj je spočetka napredovao protiv Murata. Ali je ubrzo potučen, uhvaćen i obješen u Drinopolju (1422). Svršivši s njim, Murat se okrenuo protiv njegovih saveznika, Bizantinaca. Njegova je vojska upropastila carigradsku okolinu i opsijedala je Carigrad tri mjeseca (1422). Malo zatim Muratov je vojvoda Turakan prodro u bizantski Peloponez (1423), a druga je turska vojska napala na Solun, tako da ga je bolesni M. sin, despot Andronik, prodao Mlečićima (1423). Bizant je opet zavapio za križarski rat kod zapadnjaka. Ivan VIII. je radi toga, skoro godinu dana proveo u Mlecima, Milanu i Budimu (1423—1424). No sve je bilo uzalud, on se sa zapada vratio praznih ruku. Papa je, kao i uvijek, uslovljavao svoju pomoć Bizantu pounijaćenjem Bizantinaca. Nemajući drugog izlaza, M. je morao zaključiti s Muratom mir (1424). Murat mu je vratio crnomorske tračke gradove, Silivriju na Mramornom moru i Sv. Goru. U zamjenu za to, M. je ponovno, kao i za Bajazitovo vrijeme, priznao osmanlijsku vlast, obvezavši se opet na plaćanje vazalskog danka, i na vojnu službu. Naskoro zatim, ostarjeli i bolesni car je umro, zamonašivši se pred smrt (1425). M. je bio i dobar grčki pisac. *D. Anastasijević.*

MANJINE. Pod M. se razumijevaju grupe lica, koje se po vjeri, jeziku ili rasi (narodnosti) razlikuju od većine stanovništva jedne države. Odatle tri vrste M.: vjerskih, jezičnih i rasnih, odnosno narodnosnih ili etničkih. Kada se govori o M., obično se misli samo na ove posljednje. No pored ovih triju vrsta, mogu se uzeti u obzir i druge M., kao socijalne, ekonomske, profesionalne i t. d. Međunarodni ugovori za zaštitu M., zaključeni 1919—1920, govore samo o prvim trima kategorijama. — O pojmu M. postoje kod naših pisaca uglavnom dva shvaćanja. Po jednima (I. Pržić, Zaštita manjina prema odredbama ugovora o miru 1919—1920 i suverena prava država, Arhiv za pravne i društvene nauke 1922), M. znače jedan brojni odnos i »one su uvijek brojno slabije od većine«. Po drugima (dr. Ivo Kolbe, Manjine u Jugoslaviji, Nova Evropa 26/1 1926), pojam M. pretpostavlja »izvjesnu podređenost nečijoj sili«, makar podređena grupa bila brojno jača od gospodareće. Prvo mišljenje prevlađuje. Prema manjinskim ugovorima, M. se smatraju isključivo kao brojni odnos jednog manjeg dijela stanovništva prema drugom većem dijelu od koga se razlikuju. — S točke gledišta jedne države, M. može biti dvije vrste: 1. podanici te države tuđeg podrijetla, t. j. tuđe M. na njenom teritoriju, i 2. lica istog podrijetla koja su strani podanici, t. j. njene M. u tuđini. Sa međunarodne pak točke gledišta, postoje samo M. prve vrste, t. j. lica stranog podrijetla, koja su podanici države, u kojoj su nastanjena. Strane pak podanike, stalno ili privremeno nastanjene u jednoj državi, ni u kom slučaju međunarodni ugovori ne smatraju za M. Oni uživaju zaštitu države, čiji su podanici, te im prema tome nije potrebna naročita manjinska zaštita od strane države, u kojoj

Digitized by Google

se nalaze. Tako, sa međunarodnog gledišta, Slovenac, austrijski podanik, spada u odnosu prema Austriji, u kategoriju narodnosnih M., dok je prema kraljevini SHS samo stranac, a ne član M.

M. se najčešće stvaraju kada se poslije jednog rata povlače nove granice između zaraćenih država, tako da na njihovom teritoriju ostanu stanovnici tuđeg podrijetla. Međunarodna zaštita M. pretpostavlja izvjestan stupanj rasne i kulturne jednakosti između manjeg i većeg dijela stanovništva državne zajednice. Prema tome, problem zaštite kolonijalnog življa ne spada u ustanovu zaštite M., već u sistem međunarodnih kolonijalnih mandata, koji se također nalaze pod pokroviteljstvom Lige Naroda. — Odnosno pravnog položaja M., postavlja se pitanje, da li su manjinske grupe pravne ličnosti. Negativno mišljenje prevlađuje.

Prava M. mogu biti zajamčena na dva načina: 1. državnim ustavom i zakonima i 2. međunarodnim ugovorima.

Zaštita M. prije Svjetskog Rata svodila se uglavnom na zaštitu vjerskih M., t. j. na takozvanu vjersku toleranciju. Poštovanje vjeroispovijesti povlači obično sobom i snošljivost školskih ustanova. — U toku 19 vijeka nekoliko međunarodnih ugovora sadrže naročite garancije u korist M. Završni akt bečkog kongresa (1815) prvi je međunarodni ugovor, koji izrično zaštićuje M. On garantira izvjesna prava Poljacima u Rusiji, Austriji i Pruskoj. Na berlinskom kongresu (1878), Bugarska, Crna Gora, Rumunjska, Srbija i Turska obvezale su se da će svima svojim podanicima dati vjersku slobodu i puno uživanje svih građanskih i političkih prava. Bukureškim mirom (1913), Srbija, Grčka i Bugarska priznale su Kucovlasima na svojem teritoriju autonomiju škola i crkava i stvaranje posebnog episkopata. — Valja još spomenuti zaštitu kršćana, koju su vršile velike sile u Turskoj i drugim istočnim zemljama.

Glavni razlog uvađanja zaštite M. leži u želji za održanjem mira. Želeći da »osiguraju mir i red u Evropi i da zagarantiraju manjinama pravedno postupanje«, a kako sam pakt ne spominje M., to su glavne savezne i udružene sile zaključile sa većinom novostvorenih i ratom uvećanih država ugovore o zaštiti M. Ti su ugovori stavljeni pod pokroviteljstvo i kontrolu Lige Naroda. Do stvaranja Lige, zaštita M. je pripadala velikim silama. Od tada ona pripada međunarodnoj organizaciji, čija je nepristranost osigurana. Manjinskih ugovora ima deset: 1. Ugovor sa Poljskom od 28/6 1919. Uz ovaj ugovor se nalazi pismo Clemenceau-a, predsjednika pariske konferencije mira, upućeno ministru spoljnih poslova Poljske, Paderewskom. U tome se pismu nalaze motivi, na kojima su zasnovani i svi ostali ugovori o zaštiti M. 2. Ugovor sa kraljevinom SHS od 10/9 1919. 3. Ugovor sa Čehoslovačkom od istog datuma. 4. Ugovor sa Rumunjskom od 9/12 1919. 5. Ugovor sa Grčkom od 10/8 1920. 6. Ugovor sa Armenijom od istog datuma. (Ovaj ugovor nije ratificiran, pa prema tome nije stupio na snagu.) 7. Članovi 62—69 Saint-Germainskog ugovora sa Austrijom od 10/9 1919. 8. Članovi 49—57 Neuilly-skog ugovora sa Bugarskom od 27/11 1919. 9. Članovi 54—60 Trijanonskog ugovora sa Madžarskom od 4/6 1920; i 10. Članovi 140—151 Sevreiskog ugovora od 10/8 1920 sa Turskom, zamijenjeni članovima 37—45 Lausanskog ugovora od 24/7 1923.

I druge su države morale, pri stupanju u Ligu Naroda, uzeti slične obveze, u formi izjava, datih pred Ligom, da će unijeti u svoj ustav i zakone potrebne odredbe, kojima se garantiraju M. sva prava i jednakost. Tako su Albanija i Finska na prvoj Liginoj skupštini (1920), a Estonija, Letonija i Litva na drugoj skupštini (1921), morale dati svečanu izjavu, da će pravedno postupati sa M. na svom teritoriju. — Kako obveze o zaštiti M. nisu opće, t. j. ne postoje za sve države, već samo za one, koje su potpisale manjinske ugovore, to ove države teže u Ligi, da ih prošire na sve državè-članice Lige Naroda.

Ugovori o zaštiti M. garantiraju slijedeća prava: zaštitu života i slobode, slobodu vjeroispovijesti; pravo na podanstvo; jednakost pred zakonima u svima građanskim i političkim pravima (na pr. pravo da budu državni činovnici); slobodu upotrebe materinjeg jezika; pravo na održavanje o svom trošku vjerskih, društvenih, školskih i dobrotvornih ustanova. Ugovori zatim predviđaju, da

Digitized by Google

ni jedan zakon ne smije biti u opreci sa njihovim odredbama. Oni daju pravo svakom članu Liginog savjeta da može da »skrene pažnju savjetu na svaku povredu ili opasnost povrede gornjih prava«. U tom slučaju savjet može da poduzme potrebne mjere protiv dotične države, da bi je naveo na poštovanje manjinskih prava. Shodno članu 14 Liginog pakta, manjinska se pitanja mogu, kao sva pitanja međunarodnog karaktera, iznijeti, u slučaju spora, pred stalni sud međunarodne pravde. Žalbe (peticije) se upućuju Liginom sekretarijatu, u kome se jedno odjeljenje isključivo bavi manjinskim pitanjima. Sekretarijat ima prvo za dužnost, da ispita da li žalba odgovara uslovima, koje je savjet, odlukom od 5 septembra 1923, postavio za njen primitak: 1. Žalba mora da ima za predmet zaštitu M. osnovanu na odredbama manjinskih ugovora. 2. Žalba ne smije imati za težnju raskid političke veze, koja spaja M. za državu, kojoj pripada. 3. Žalbe ne smiju poticati iz bezimenog ili nedovoljno određenog izvora. 4. One ne smiju biti napisane žučnim izrazima i 5. Ne smiju se pozivati na činjenice, koje su već nedavno bile predmet žalbe. — Ako žalba odgovara gornjim uslovima, sekretarijat je dostavlja državi, protiv koje je žalba podignuta. Dotična država ima pravo, da u odredenom roku ili ospori da žalba odgovara uslovima za primitak, ili da na nju odmah da svoj odgovor. Predsjednik savjeta zatim sastavi, sa još dvojicom članova, odbor trojice, koji ima da ispita žalbu i da je iznese pred savjet ako nade za shodno. — Cio je postupak u Ligi inspiriran željom, da se njime odnosi između države i M. ne zaoštre još više. Teži se naprotiv, da se spor ublaži i interesi obiju strana što više približe.

Ugovor, zaključen u Saint Germain-u 10/9 1919, između glavnih savezničkih i udruženih sila i naše države, ima 16 članova, podijeljenih u dvije glave. Prva glava, koju sačinjavaju jedanaest članova, posvećena je zaštiti M. na teritoriju SHS. Članom prvim naša se država obvezuje, da ne će donijeti ni jedan zakon, uredbu i t. d., koja bi bila u opreci sa obvezama, koje proističu iz ovog ugovora. Član drugi osigurava svima stanovnicima naše države punu slobodu i zaštitu života, bez razlike rođenja, jezika, rase ili vjere, a u granicama javnog poretka i morala. Članovi 3 do 10 reguliraju pravo podanstva i opcije, pravo upotrebe jezika i održavanja škola, pravo jednakosti pred zakonima i uživanje građanskih i političkih prava. Član 11 stavlja sve odredbe ovog ugovora pod zaštitu Lige Naroda i određuje nadležnost Liginog savjeta u manjinskim pitanjima. Isti član stipulira, da je za svaku izmjenu ovog ugovora potreban pristanak većine članova Liginog savjeta. Druga glava (čl. 12 do 16) posvećena je reguliranju trgovačkih, saobraćajnih, pomorskih i dr. pitanja, koja nemaju nikakve veze sa M. — Pored zaštite, koja proističe iz ovog ugovora, M. su u našoj zemlji zaštićene i vidovdanskim ustavom (1921), koji proglašuje jednakost i ravnopravnost svih građana, a naročito njegovim članom 16, koji M. garantira osnovnu nastavu na njihovom materinjem jeziku.

Brojno stanje M. teško je točno utvrditi. Ono se obično, radi iseljivanja, pretapanja i t. d., mijenja u smislu opadanja. Računa se, da danas postoji oko 30 milijuna duša, koje žive kao M. po raznim državama, koje su uzele na sebe obveze o zaštiti M.

Prema zvaničnim rezultatima popisa od 1921, u našoj državi ima stranih M.: 1. Nijemaca 375.000. 2. Madžara oko 316.000. 3. Arnauta i Turaka u južnoj Srbiji oko 450.000. 4. Rumunja u Banatu oko 61.000. 5. Talijana u Dalmaciji oko 12.000. — Vjerskih M. u našoj zemlji ima: Muslimana oko 1,300.000; Protestanata oko 216.000 i Mojsijevaca oko 64.000.

Prema podacima, koje daje almanah kraljevine SHS (knj. III, 1926), naših M. ima u inostranstvu: 1. U Italiji oko 450.000, sa 13 novina i časopisa. 2. U Austriji je ostalo poslije plebiscita od 1920 oko 80.000 našeg življa u Koruškoj, sa jednim listom (Koroški Slovenec). U Burgenlandu se nalaze kompaktna naselja t. zv. Gradiških ili Vodenih Hrvata, kojih ima oko 45.000. Oni imaju jedan list (Hrvatske Novine), koji izlazi u Beču. 3. U Grčkoj oko 300.000. 4. U Madžarskoj je ostalo poslije odlaska optanata za našu državu oko 80.000 Srba. Bunjevaca, Šokaca, Venda i Gradiških Hrvata. 5. U Rumunjskoj ima preko

Digitized by Google

50.000 Srba u Banatu, čiji list, Glasnik, izlazi u Temišvaru, kao crkveno-školski organ temišvarskog episkopskog vikarijata. Pored toga, raštrkano je po Rumunjskoj preko 15.000 pečalbara (radnika) iz naših krajeva. 6. U Carigradu ima također oko 10.000 našeg življa.

Cilj zaštite M. nije i ne smije da bude u stvaranju jedne privilegovane grupe stanovnika u državi, već u obezbjeđivanju potpune jednakosti u pravima i dužnostima svih pripadnika jedne države, bez razlike njihovog podrijetla, vjere, materinjeg jezika i t. d. Dužnostima države prema M. odgovaraju dužnosti M. prema državi, čiji one imaju da budu lojalni gradani. Samo se tako ima pravilno shvatiti cilj ove nove ustanove međunarodnog prava pod zaštitom Lige Naroda. *Đ. Popović.*

MAON (MAUN), otok u Jadranskom moru, od otoka Paga k zapadu, od koga je rastavljen Maonskim kanalom, pravcem od sjeverozapada k jugoistoku 9 km dug, 1·5 km širok, 64 m visok. — 1069 kralj Petar Krešimir IV. darujući M., poveljom izdanom u Ninu, samostanu Sv. Kršćana u Zadru, reče za nj, da se nalazi u »našem dalmatinskom moru«. To darovanje potvrđuje i zadarska isprava od 14/5 1190. Samostan Sv. Kršćana držao je otok M. sve do 1/6 1315, kad ga je prodao privatniku. Kasnije je M. došao u područje paške općine (Pag), kako se razabire iz njene obznane 13/12 1350 o zabrani lova na M. *J. M-n.*

MARA, turska sultanija, kći despota Đurđa Brankovića. Udala se za Murata II. 4/9 1435, donijevši mu ogroman miraz. U braku nije bila nimalo srećna, jer sultan nije mnogo mario za nju. To, u ostalom, pokazuje i surovi njegov postupak prema Marinoj braći, Grguru i Stevanu, koje je dao oslijepiti (8/5 1441). Sultan je 1444 pomoću M., preko despota Đurđa, došao do mira sa Madžarima. — M. je ostala udovica u februaru 1451, i vratila se u Srbiju svome ocu. Muhamed II. ispratio ju je s počastima, i dao joj je područja Toplicu i Dubočicu. M. je odbila da se po drugi put uda za bizantskog cara Konstantina Dragaša. Otac je bješe namijenio češkom zapovjedniku najamnika u Ugarskoj Ivanu Ziskri, ali taj plan nije ostvaren. Poslije smrti svoje majke, despotice Jerine, 3/5 1457 Mara je pobjegla iz Srbije, zajedno sa bratom Grgurom i Tomom Kantakuzenom, svojim ujakom. Prebjegla je sultanu Muhamedu II., koji ih je sve lijepo primio, kao predstavnike turkofilske i antimadžarske politike u Srbiji. Od tada je M. stanovala u Ježevu, u sereskom kraju, i vršila je dosta jak utjecaj na Porti, a štitila svuda pravoslavne. Njenim utjecajem došla su na carigradski patrijaraški prijesto dva Srbina: Rafajlo (1475) i Nifon (1486). — M. je umrla 14/9 1487, a sahranjena je u Bogorodičinom manastiru Kosanici, blizu Drame. Srpski kaluderi u Hilandaru očuvali su vrlo živu uspomenu na nju.

Literatura: St. Novaković, Balkanska pitanja (1906), 191—230; K. Jireček, Istorija Srba, II, 199—201.
V. Ćorović.

MARAMA. U starije doba se veoma mnogo vezlo M. i ručnika. Tako ima M. za boščaluk, za prvi biljeg, za proševinu i t. d. Sve te M. bogato su izvezene, rijetko će se dvije sa jednakim ornamentom naći. Danas se to izobičajava i kupovne marame potpuno prevaduju. *N. Z.*

MARANOVIĆI. V. Mljet.

MARASKA, vrsta višanja, iz kojih se u Dalmaciji pravi maraskin.
I. R.

MARASKIN, liker iz višanja (maraska). Mnogo se izrađuje u Dalmaciji, oko Zadra. Čuvena Luksardova tvornica M. je u Zadru. Mi nemamo tvornice M. na našem teritoriju. M. se pravi ovako: veoma zrele višnje stručaju se, te se na 100 kg tog kljuka doda 1 kg čistog, sasvim bijelog meda. Kada je to prevrelo, prepeče se i pusti da odstoji. Poslije 6 mjeseci se rektificira i uredi. *I. R.*

MARAŠLI ALI-PAŠA. Rodom je bio iz Maraša, u Maloj Aziji. Bio je guverner Kajsarije u Anadolu, odakle je krajem 1814, kao starac, došao na mjesto rumelijskog valije. Turci su ga zvali »dubaradži« (prevrtljivi). Kad je izbio ustanak Miloša Obrenovića, M. je bio odreden od Porte, da sa istoka, od Niša pode na Srbiju, ali da gleda da dođe do pacifikacije mirnim načinom, radi opće evropske situacije. Vješt i sa mnogo iskustva, a želeći da izigra Kuršid-pašu, bosanskog vezira,

Digitized by Google

kome je data ista misija na zapadu, M. se pokazivao prema Srbima kao čovjek, koji ih u mnogome razumije. Njegova je riječ »Budite vi caru pokorni, pa nosite i topove za pojasom, ako hoćete«. Nedajući Srbima ništa pismeno, M. ih je salijetao i smirivao, i uspio je toliko, da je postao njihov kandidat za vezira. Porta mu je, cijeneći taj uspjeh, dala izuzetnu čast (u jesen 1815), postaviv ga beogradskim vezirom i rumelijskim valijom i pripojivši beogradski pašaluk rumelijskom beglerbegstvu. U Srbiji je doista M. pomogao iskreno da se narodu olakšaju tereti i povrati red. Kneza Miloša je pomagao dosta srdačno sve do 1820, dok nije postalo jasno, da su u suštini njihova shvaćanja za budućnost različita. M. je umro kao beogradski vezir noću 20—21/8 1821, usred krize nastale zbog grčkog ustanka.

V. Ćorović.

MARAŠTINA, vrsta vinove loze, koja daje fina desertna vina. Rašireна je oko Šibenika, u Dalmaciji.

I. R.

MARAVIĆ VITEZ EMANUEL, podmaršal (23/7 1824, Brinje — 7/1 1899, Zagreb). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu, i stupio je 1842 kao poručnik u 61 pješačku pukovniju. 1848 istaknuo se u ratu protiv Talijana kod Milana i kod napada na Vicenzu. 22/10 postao je natporučnik i dodijeljen je glavnome štabu. Vojevao je protiv Madžarske, prisustvovao je bitci kod Mora. 1849 postao je kapetan kod 4 slunjske graničarske pješačke pukovnije. 1854 major kod 6 pješačke pukovnije, 1859 potpukovnik. 1862 pukovnik i zapovjednik 2 banatske pješačke pukovnije. 1866 zapovijedao je njom u obrani obale u ratu protiv Talijana. 1868 postao je brigadir, 1869 generalmajor, 1876 podmaršal i tada je penzioniran.

V. L.

MARBEAU EDOUARD (Marbo Eduar), francuski publicist i eksplorator. Objavljivao je brošure i knjige o srpskom narodu, koji je više puta obilazio, u Revue de France (preštampano 1880 sa ilustracijama) i pod pseudonimom Dušan u Revue française de l'étranger et des colonies, čiji je bio direktor (1885 i 1886). M. je izdao 1880 ilustrovanu brošuru La Serbie depuis l'occupation austro-hongroise i 1883 knjigu Slaves et Teutons, notes et impressions de voyage.

M. I.

MARCELOVIĆ JURAJ DR., historik (po jednima 1696, a po drugima 7/4 1701, Zagreb — 13/4 1741, Beč). Škole je izučio u Zagrebu (osnovnu i gimnaziju), Beču (filozofiju) i Rimu (teologiju, 1720—1727), gdje je promoviran za doktora teologije. Poslije povratka u domovinu, postavljen je za župnika u Drnju (kod Koprivnice), a 1729 postao je zagrebački kanonik. 1733—1734 bio je rektor hrvatskog kolegija u Bologni. Ozbiljno se spremao, da napiše historiju zagrebačke biskupije, i veliki dio, koji je svršio, dao je mladom B. Krčeliću sa željom, da to dovrši i izda. Taj rukopis nije danas poznat, pa se ne zna koliko je M. truda u Krčelićevoj historiji. Ostavio je vrijednu zbirku prijepisa listina i povelja, pod naslovom Synopsis diplomatum aliorumque monumentorum Croatiae respitientium ab an. 1232 usque ad an. 1693 chronologice disposita. Original rukopisa nalazi se u zagrebačkoj metropolitanskoj biblioteci, a prijepis u arhivu Jugoslavenske Akademije.

Literatura: F. Šišić, Enchiridion, 70—71, Znameniti Hrvati.

V. N.

MARČA. 1. Manastir na rijeci Glogovnici, u Slavoniji, blizu Ivanića. Crkva je posvećena Sv. Arhistratizima Mihailu i Gavrilu. Manastir su podigli oko sredine 15 vijeka srpski emigranti iz Makedonije i iz Bosne. 1526, poslije bitke kod Mohača, Turci su opustošili M. Oko 1564 došli su novi emigranti, a naročito jako doseljivanje iz Bosne bilo je za vlade cara Maksimilijana i cara Rudolfa, kad je tu iz manastira Hrmnja (blizu Bihaća) sa sedamdeset monaha došao i mitropolit Gavril. Ovaj mitropolit sazidao je crkvu od drveta. 1609 osnovana je episkopija Vretanjska sa sjedištem u M. 1634 do 1657 vladika Sava Stanisavljević sazidao je crkvu od kamena. Sa dolaskom igumana Pavla Zorčića nastala je za M. velika opasnost od unijata, jer je ovaj obećao, da će pomagati uniju, ako postane mitropolit. 1670 zauzeli su unijati M. Nasljednici pounijaćenoga episkopa Zorčića bili su Isaija Popović, Gavril Turčinović (1701), Đorđe Jugović, koji se pounijatio, te su ga protjerali, zatim Rafael Marković. 1735 izabran je radi umirenja naroda za neunijiranog episkopa Simeon Filipović, ali su u M. poslali unijata Silvestra Palkovića, kome su monasi otkazali poslušnost, te je 1737 pobjegao

Digitized by Google

u Zagreb; zamijenio ga je neki Pašić, koji je isto tako morao pobjeći. Najzad je 1753 M. oduzeta od neunijiranih i predata unijatima, a monasi i manastirske stvari preseljene su u manastir Lepavinu. *V. Petković.*

2. Selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Čazma, općina Ivanić-Kloštar, od Čazme 10 km (pravac) k zapadu-sjeverozapadu; na sjevernom podnožju Ivanićkih Gorica, koje prati kanalizirana Glogovnica (k Čazmi). Ima samo 263 stanovnika. Poznata je po manastiru Sv. Mihaila, koji je sagradio zagrebački biskup Petar Domitrović. U njemu su sjedjeli svidničko-marčanski grkokatolički (unijatski) biskupi 1612 do 1735, kad je manastir izgorio. Oni su promijenili zatim manje rezidencije Pribić, Presjeku i Tkaleć, a od 1801 stalno sjede u Križevcima, po kojima je biskupija već prije (1777) nazvana križevačkom. *J. M-n.*

MARČANSKA EPARHIJA, crkveno područje, koje je u 16 vijeku obuhvatalo sve pravoslavne Srbe pod austro-ugarskom vlašću, od senjskog primorja do Đura i Komorana na Dunavu. — Već od polovine 15 vijeka, a naročito poslije bitke na Mohačkom Polju (1526) i pada Like i Krbave pod Turke (1528), počelo je snažno iseljivanje Srba, turskih krajišnika i kmetova, u slobodne krajeve Hrvatske, a pomalo i u Kranjsku i Štajersku. Prve znatnije seobe bile su 1530 i 1538, iz Srbije, Bosne, Hercegovine i Crne Gore u senjsko primorje, Kranjsku i Žumberak. Glavne seobe bile su krajem 16 i tokom 17 vijeka, iz raznih srpskih krajeva na Balkanu, preko Slavonije, Bosne i Dalmacije. Ti Srbi nastanili su se oko Senja, Ogulina, Karlovca, Ivanića, Križevaca, Koprivnice i Đurđevca, kao glavnih gradova na Krajini prema Turcima. Njihovi vođe obično su već prije prijelaza na austrijsku stranu sklapali ugovore sa austrijskim vojnim zapovjednicima: da će uvijek ostati vojnici na Krajini, da će biti slobodni od spahija i da će nesmetano moći ispovijedati pravoslavnu vjeru. S tim Srbima, koje su najviše zvali Vlasima i Uskocima, a rjeđe Rašanima i Srbima, podigla je Austrija dva svoja najznatnija generalata, karlovački i varaždinski.

Sa narodom obično su prelazili i njegovi sveštenici i kaluđeri, te su oni, čim se naselilo dovoljno naroda po hrvatskoj i slavonskoj Krajini, pristupili crkvenom uređenju. U hrvatskoj Krajini, između Senja i Ogulina, podignut je 1602 manastir Gomirje, a u slavonskoj Krajini, oko 1609, manastir Marča kod Ivanića, i manastir Lepavina, oko 1636, između Križevaca i Koprivnice. Ti su manastiri ubrzo postali glavna crkvena i prosvjetna središta svih Srba pod tadašnjom Austro-Ugarskom. Marča je, pošto je imala centralan geografski položaj, izabrana za rezidenciju nove srpske eparhije, koju je 1609 osnovao pećki patrijarh Jovan za sve pravoslavne po zapadnim stranama u Hrvatskoj, Slavoniji, Kranjskoj, Štajerskoj i zapadnoj Ugarskoj, ukoliko su te zemlje potpadale pod vlast austrijskih careva. Patrijarh je toj eparhiji u zapadnim stranama dao ime Vretanijska (v. Vretanija), te je ona tako nazivana sve do početka 18 vijeka, ali su je zvali i marčanskom i uskočkom. Prvi njen episkop bio je Simeon (1609—1630), a za tim: Maksim Predojević (1630—1642), Gavrilo Predojević (1642—1644), Vasilije Predojević (1644 do 1648), Sava Stanislavić (1648—1661) i Gavrilo Mijakić (1661—1671).

Svi episkopi, nastanjeni u Marči, na zemljištu zagrebačkih rimokatoličkih biskupa, pored pećkog patrijarha, formalno su priznavali i papu za vrhovnog crkvenog poglavicu. Ali su svi oni primili posvećenje od patrijarha i pravoslavnih episkopa, stalno održavali najtješnje veze s njima i nisu ništa mijenjali ni u vjerovanju, ni u pravoslavnim običajima. Pored naziva vretanijski, austrijski carevi davali su ovim episkopima i ime svidnički, a rimski papa Pavao V. dao je prvom episkopu Simeonu i naziv platenski. Međutim svi su se oni potpisivali uvijek na srpskim aktima samo: episkop Srbljem vretanijskim. Tek kada je poslije Mijakića (koji je optužen za učesništvo u pobuni Zrinskog i Frankopana, zatvoren u tamnicu i tamo umro) postavljen za M. episkopa Pavle Zorčić (1671—1685), prekinuta je svaka veza između M. episkopa i pećkih patrijaraha. Zorčić je, naime, bio pitomac rimske propagande u Bologni i postao je uvjereni unijat. Takovi su bili i ostali episkopi, koje nije više, kao ranije, sam narod birao, nego postavljao austrijski car, a rukopolagali rusinski unijatski episkopi. Stoga je od Pavla Zorčića nastupila

Digitized by Google

teška unutrašnja borba između pounijaćenih episkopa i po nekog njihovog kaluđera sa narodnim predstavnicima, parohijskim sveštenstvom i ostalim kaluđerima, koji su, gotovo bez izuzetka, ostali vjerni pravoslavlju i najzad pobijedili. U toj borbi spaljen je 1753 manastir Marča i unijatski episkopi morali su se ukloniti iz varaždinskog generalata. Za Srbe u tom generalatu postavljen je već 1732 posebni pravoslavni episkop, kome je zvanična rezidencija imala biti u manastiru Lepavini, ali ju je on smjestio usred svojih krajišnika, u selo Severin, kod Bjelovara.

Poslije smrti prvog severinskog episkopa Simeona Filipovića (1743) ukinuta je ta pravoslavna eparhija, i narod je u njoj bio podvrgnut pravoslavnom episkopu kostajničko-zrinopoljskom, a kada je i ta episkopija ukinuta 1771 i združena sa gornjokarlovačkom, bivši centralni dio M. E., današnji bjelovarsko-severinski protopresviterat, pridružen je definitivno pakračkoj eparhiji. Dio M. E., koji se nalazio u karlovačkom generalatu, već je krajem 17 vijeka, poslije oslobođenja Hrvatske od Turaka, združen sa karlovačko-senjskom, kasnijom gornjo-karlovačkom eparhijom. U tom je dijelu unijatska propaganda uspjela, oko 1761, da cio Žumberak pounijati, i Žumberčani su danas glavni dio unijatske ili grčkokatoličke episkopije, koja je 1777 ustanovljena, pošto je pokušaj sa unijaćenjem cijele bivše M. E. propao (v. Unija Srba s rimskom crkvom).

Literatura: N. Nilles, Über die griechisch-katholische Diöcese Svidnica (1884); F. Schwicker, Zur Geschichte der kirchlichen Union in der croatischen Militärgrenze (Archiv für österreichische Geschichte, 52); M. Grbić, Karlovačko Vladičanstvo, I; Đ. Rajković, O manastiru Marči (Letopis, 123); R. Grujić, Propast manastira Marče (1908); A. Ivić, Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba; J. Šimrak, Povijest marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u jugoslavenskim zemljama (Bogoslovska Smotra, 1924 i 1925). *R. Grujić.*

MARČI NIKOLA (Marci), pjesnik (1718 Dubrovačka Rijeka — 30/8 1806, Dubrovnik). 1743 postao je M. svećenikom, te je dugo vremena bio župnik u dubrovačkoj okolici. 1768 sklonio se u Dubrovnik, i tada je nastavio svoj pjesnički rad, što ga je bio započeo u mladosti i poslije prekinuo. Od svega toga ostalo nam je jedino M. epska pjesma Život i pokora svete Marije Egiptkinje, koju je sam izdao 1791 u Dubrovniku. To je pravi ep u šest pjevanja, od kojih je prva dva M. sastavio trideset godina ranije. U njemu se, u objektivnom tonu i sa dosta pjesničke invencije i snage, prikazuje život ove grješnice pokornice. Osobito je lijepo četvrto pjevanje, gdje se opisuje pakleno vijeće, koje hoće da omete obraćenje negdašnje bludnice.

Literatura: M. Rešetar, Dubrovački pjesnik Nikola Marči (u Jagićevu Zborniku). *M. R.*

MARČIĆ RUDOLF ERNEST, slikar (21/2 1882, Litija). Učio je nižu gimnaziju, kadetsku školu i tri razreda umjetničke akademije u Pragu. Bio je oficir, a živi od 1921, kao penzioner, na Bledu. M. radi slike pokrajina. Izlagao je u Pragu, Sofiji, Beču, Budimpešti, Berlinu, Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Hodoninu i t. d. Glavna su mu djela: Bitka kod Kolina (Gradski muzej u Beču), Na Adriji (u Beču), Proljeće na Bledu (u Suhoboru na Bledu). Izradio je već preko 1.000 djela. *F. S.*

MAREK IVAN, kemičar (16/1 1863, Zagreb). Sve škole svršio je u Zagrebu. Služio je kao srednjoškolski nastavnik u Zemunu i Zagrebu. Od 1919 profesor je organske kemije i predstojnik laboratorija za organsku kemiju na kraljevskoj tehničkoj visokoj školi u Zagrebu. Prva i najveća njegova radnja je: Ueber den Milchsaft von Asclepias syriaca (1903, u Journal f. prakt. Chemie). Najvažniji njegov rad (1911) je u istom časopisu: Organische Verbrennungsanalyse ohne Sauerstoffüberträger, koji znači veliki napredak na području organske elementarne analize. *V. Nj.*

MAREK MILAN, profesor (26/5 1860, Vinkovci). Pučku školu i veliku gimnaziju svršio je u Vinkovcima, a ispit zrelosti položio je 1878. Studirao je povijest, zemljopis i njemački jezik u Grazu (1878—1881). Od 1882 služio je u Mitrovici, Gospiću, Rijeci, Osijeku, Senju i Vinkovcima. — Radovi su mu: Kako bi geografska obuka mogla biti uspješnija? (Nastavni Vjesnik, II, 1894), Kako se ima upotre-

Digitized by Google

bljavati indikacioni globus u geografskoj obuci? (Nastavni Vjesnik, IV, 1896), Richtige Form, Aussprache und Betonung serbokroatischer geogr. Namen (Seibert, Zeitschrift für Schulgeographie Jahrg. XV, 1894), Geografska imena (Školski Vjesnik, 1898). Napisao je oko stotinu članaka i rasprava lovnoga, a ponajviše ornitološkog sadržaja, u kojima obrađuje poglavito seobu ptica selica (štampano u raznim našim i stranim časopisima). Od ovih, najglavnije su rasprave: Einfluss von Wind und Wetter auf den Vogelzug (Tschusi Ornithologisches Jahrbuch, XVII, 1906), Einfluss von Wind und Wetter auf den Vogelzug, Eine Entgegnung (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 20, 1908). *E. R.*

MARENA je sok od višnje (maraške). Ima oko 50% šećera, a pije se pomiješan s vodom. *I. R.*

MARETIĆ, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Zlatar, općina Hrašćina-Trgovišće; u Zagorju, kraj vode Krapine, od Hrašćine 2 km k jugu. Ima 324 stanovnika, ugljenokop lignita (1922: 14.602 t), čiji je vlasnik Maretićko Ugljenokopno D. D. *J. M-n.*

MARETIĆ OD RIO ALPONA ERNEST GIDEON, barun, generalštabni pukovnik (30/6 1771, Novo Mjesto, Moravska — 3/5 1839, Zagreb). 1788 izučio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u, te je stupio u 51 pješačku pukovniju. Za vrijeme prvih ratova sa Francuskom unaprijeđen je do satnika. U mladim godinama nazvali su ga zbog vojničkih vrlina Bayard-om. 1794 kao poručnik zauzeo je neprijateljski tabor kod Landrecy, 1795 jurišem selo Grossfischlingen. 1809 prisustvovao je boju kod Vado i u bitci Marengo. 1809 dodijeljen je glavnome štabu, uspješno je djelovao u boju Carraco i Papa, a u bitci kod Pada postao je major, 1813 u boju Villanuova, na rijeci Alpona, dobio je viteški red Marije Terezije, a 1822 barunstvo. 1814 postao je potpukovnik, 1826 je penzioniran kao pukovnik. Bio je i pisac, i ima na polju vojne književnosti osobite zasluge.

V. L.

MARETIĆ TOMISLAV (TOMA) DR., profesor sveučilišta (13/12 1854, Virovitica, Slavonija). Gimnaziju je svršio (1875) u Zagrebu, a sveučilište u Zagrebu i Leipzigu. 1879—1885 bio je gimnazijski profesor u Požegi (Slavonija) i u Zagrebu, 1886—1914 profesor slovenske filologije na sveučilištu u Zagrebu, a 1919—1924 na istom sveučilištu profesor indoevropske lingvistike. — Bavi se slovenskom i hrvatsko-srpskom filologijom i prevađanjem u stihovima velikih epskih djela svjetske književnosti.

Glavna su mu djela: Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika (1899; to je do danas najbolja gramatika, sa novim materijalom, poglavito iz djela Karadžićevih, narodnih umotvorina i djela Daničićevih; ima i skraćeno školsko izdanje). Historija hrvatskog pravopisa, Metrika narodnih pjesama (1907), Naša narodna epika (1910), Hrvatski ili srpski jezični savjetnik (1924). Od 1907 M. uređuje veliki Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika (izdanje Jugoslavenske akademije). — Prevodio je u stihovima: Homera (Ilijadu i Odiseju), Vergila, Ovida, Mickiewicz-a (Pan Tadeuš, 1893), Pjesmu o kralju Nalu (iz staroindijskog originala, 1924).

Sva se M. djela odlikuju osobitom solidnošću. Pisao je još mnogo posebnih rasprava o akcentu, o imenima i prezimenima, o jeziku dalmatinskih, slavonskih pisaca i o drugim sitnijim pitanjima. Izdavao je i starije spomenike vrlo brižljivo. *A. Belić.*

MARGALIĆ EDO DR., profesor univerziteta (17/3 1849, Zagreb). Univerzitetske nauke svršio je u Beču i Parizu. Bio je prvo profesor u Baji, zatim direktor u Somboru, gdje je bio i sekretar historijskog društva za bačkobodrošku županiju. 1895 postao je vanredni, a 1899 redovni profesor srpskohrvatskog jezika na univerzitetu u Budimpešti. Preveo je vrlo mnogo s našeg jezika na madžarski, i izdao je madžarsko-hrvatski i hrvatsko-madžarski rječnik. Napisao je hrvatski (1899—1902) i srpski (1918) historijski repertorij. Bavio se skupljanjem i izdavanjem svjetskih i madžarskih poslovica. Slovio je kao dobar poznavalac prilika kod Srba u Ugarskoj.

D. P.

MARGAN VLADIMIR DR. (23/6 1871, Srpska Požežena, Banat). Bogosloviju je svršio u Karlovcima, Černovicama i Bernu, a pravne nauke u Budimpešti i Kološvaru. Od 1894 služio je u općinskoj, gradskoj i županijskoj službi. Od 1923 predsjednik je

Digitized by Google

općine u Pančevu. Napisao je: Nekoliko zadataka naše države, I (1924) i veći broj članaka o pitanjima komunalne politike. *D. P.*

MARHIJSKI JAKOV DR. (De Marchia, Della Marca), propovjednik, vikar bosanskih franjevaca (oko 1391, Monte-Prandone, Marchia ankonska — 28/11 1476, Napulj). Položivši u Peruggii ispite, postao je M. doktor državnoga prava. Stupio je 25/7 1416 u franjevački red. Osposobivši se u bogosloviji, posvetio se propovijedanju i misionarstvu. Zato je proputovao Italiju, Norvešku, Dansku, Rusiju, Bavarsku, Ugarsku, Prusku, Poljsku Sedmogradsku, Austriju, Češku, Albaniju i hrvatske pokrajine. U Bosni je propovijedao protiv patarena 1432, a 1435 bio je imenovan vikarom franjevačke bosanske vikarije. Vikarsku čast u Bosni zadržao je sve do 1440, a vršio je uz nju i dužnost potraživaoca krivovjerja. Bio je vrlo stroga života (proglašen je svetim 1726), a kod rimske kurije i svjetskih vladara vrlo ugledan. Pape su ga češće pitali za savjet, a petorica ih ga je upotrijebila za svoga izaslanika. Bio je također vatren propovjednik križarskih vojni i obnovitelj discipline u franjevačkome redu uopće. U Bosni se sačuvalo više predaja, koje podsjećaju na njega. *J. J.*

MARIBOR, grad u Slovenačkoj, na Dravi, u gornjem kraju dravskog ili ptujskog polja. Ima 30.641, sa predgrađima preko 40.000 stanovnika. — Prehistorijske naseobine postojale su blizu M. kod Ruša i na obroncima Pohorja. M. se spominje 1147, kao grad na današnjem brdu Piramida, u kome su često stanovali štajerski ili traungauski vojvode, a upravljali su njihovi ministerijali. Prvo ime za grad i uz grad postalu naseobinu bilo je Mar(k)burg. Slovenski naziv M. je stvoren tek poslije 1836. Štajerski vojvode sagradili su i most preko Drave i osnovali utvrđenu naseobinu, koja je dobila ime od grada. U drugoj polovini 12 vijeka postojala je u M. već parohija. Kao varošica spominje se M. 1209, kao varoš 1254. Zbog osiguravanja prijelaza preko Drave pomagali su štajerski vojvode razvitak varoši, koja je uvijek ostala imanje zemaljskih knezova. Grad na brdu Piramida, Gornji M., propao je sasvim, i danas nema od njega traga. Često su grad uništavale vatre, i zbog toga nema starijih zgrada. — Od 1857 M. je sjedište biskupije, prenijete iz Lavanta u Koruškoj. Pomoću austrijske uprave održavala se u M. sve do oslobođenja njemačka većina, a 1921 bilo je, prema zvaničnom popisu, u M. još 6.496 Nijemaca, pored 20.916 Slovenaca i 2.471 Srba i Hrvata. — Danas je M. kulturno, političko i ekonomsko središte podravskog dijela Slovenačke i sjedište mariborske oblasti. M. ima prava autonomnog grada, sresko poglavarstvo za M. okolinu, okružni i sreski sud, carinarnicu, gimnaziju, realku, učiteljsku školu, srednju poljoprivrednu školu, trgovačku školu, građanske škole, bogosloviju, Glazbenu Maticu, zgodovinsko društvo, stalno kazalište, više štamparija i t. d.

M. ima kao središte vrlo bogatog poljoprivrednog predjela živu trgovinu sa poljoprivrednim produktima i vinom. U okolini je mnogo vinograda, koji daju vrlo dobra vina. M. je i važno željezničko raskršće. Tu se odvaja od glavne pruge Beč—M.—Ljubljana pruga uz Dravu prema Koruškoj i nešto južnije, kod Pragerskog, pruga niz Dravu prema Čakovcu. M. ima vrlo razvijenu industriju, i u samom gradu i u predgrađima Studencima, Teznu i Leiterspergu. U M. se nalaze velike željezničke radionice, tvornice za željezne proizvode, pivara, tri tvornice koža, dva parna mlina, tvornica za izradu raznog tijesta, više poduzeća za preradu mesa, pilane i manja tekstilna poduzeća i ciglane.

M. je poslije oslobođenja pogranični grad. Lijepo i dosta pravilno je sagraden, širi se na sjever prema Kalvariji i Piramidi (vile), na sjeveroistoku prema Meljskom Vrhu (radničke kuće), i na jugu pored Drave. M. ima blagu klimu sa izvanrednom dugom i sunčanom jeseni. Za izlete je omiljeno Pohorje, gdje su dvije planinarske kuće. 20 km nad M. ima velika električna centrala u Falli na Dravi, koja daje M. električnu struju.
A. Melik.

MARIĆIĆ JOSIP, karakterni glumac zagrebačkog narodnog kazališta (28/3 1884, Šarengrad). Svršivši dva razreda gimnazije u Osijeku, izučio je trgovinu. Prvi put je izašao na pozornicu 1903, u ulozi Andrije (Graničari) u bosanskom Brčkom. Do 1907 bio je po malim gradovima, a od 1907 je u

Digitized by Google

osječkom narodnom kazalištu. Naročito se. istakao kao Faun u Knobloch-ovoj satiri, kao glupi Jakov u Ritnerovoj poljskoj drami i kao Guša Rigalin u Kosorovom Požaru strasti. Od 1920 član je zagrebačke pozornice.
N. A.

MARIČKA BITKA 25/26 septembra 1371. Za vrijeme slabe vladavine cara Uroša, Turski car Murat I. zauzeo je Drinopolje (1369), i iz Azije tamo premjestio svoju prijestolnicu. Ovo je predstavljalo veliku opasnost za sve države na Balkanu, i nju su prvi osjetili srpski dinasti u južnim krajevima, osobito kralj Vukašin i despot Uglješa. Stoga su se oni počeli spremati za borbu. Skupivši dosta snage, oni krenu na Turke. — Bojno polje čini ravnica na desnoj obali Marice, između Despot-Planine, Marice, Čirmena (Černomena) i Kas-Ovasi. U fortifikacijskom pogledu bojište nije bilo pripremljeno, osim što je Marica, ostavljena između protivnika, predstavljala za napadača zapreku. U pogledu snage, Srbi su bili jači od Turaka, i vjerojatna cifra je: Srba oko 60.000, a Turaka oko 15.000. Srpskom vojskom zapovijedali su kralj Vukašin i despot Uglješa, turskom Lala-Šahip-paša i Evrenos-bej. — Koncentracija Srba za bitku izvedena je na polju sjeverno od Černomena (Čirmena), gdje je i logor bio postavljen, vjerojatno dvjema kolonama: jednom (Vukašinova) iz okoline Skoplja preko Ćustendila, Dupnice i Samokova i drugom (Uglješina) iz okoline Sera preko Drame i Arde, obje k dolini Marice između Plovdiva i Drinopolja. Turska vojska bila je koncentrirana u Drinopolju.

Plan Srba bio je: da nadmoćnom snagom napadnu Turke, tuku ih na glavnom položaju u Drinopolju, i time završe rat. Plan Turaka bio je, da iznenađenjem dopune svoju brojnu slabost, napadnu Srbe noću sa strane, s koje se ne nadaju, i da ih tuku. Tako su oni i postupali, i noću 25/26 septembra, prešav Maricu, rasporedili su svoju sangu u tri grupe: kod Čirmena, kod sela Mezeka i u sredini između ovih dviju. Pred zoru Turci su napali Srbe, koji su, potpuno nespremni za boj, dijelom bili potučeni, dijelom se podavili u Marici, a dijelom počeli uzmicati. Kad je svanulo, Turci su gonili razbijene dijelove. U bitci su poginuli i Vukašin i Uglješa. — Rezultati bitke bili su: materijalna pobjeda Turaka i definitivno učvršćivanje njihovog gospodstva na Balkanu. Posljedice su bile: relativno lako pokorenje svih država južnih srpskih dinasta i njihovo vazalstvo.
V. Belić.

MARIĆ LJUBOMIR, divizijski đeneral (16/1 1878, Galović, crnogorski, užički). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1897. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 30/9 1899, za kapetana 29/6 1906, preveden je u đeneralštabnu struku 1909, za đeneralštabnog pukovnika proizveden je 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1903 bio je vodnik u pješadiji, 1903 do 1905 bio je na višoj školi vojne akademije, do 1906 komandir čete u pješadiji, 1906—1909 na pripremi u glavnom đeneralštabu, 1909—1910 komandir baterije u poljskoj artileriji, 1910—1911 na službi u đeneralštabu divizijske oblasti (moravske), 1911 do 1912 bio je u pješadiji u Francuskoj, 1913—1914 načelnik štaba divizijske oblasti (bregalničke), 1919/20 bio je profesor na višoj školi vojne akademije (geografija), 2/6 1920—1/4 1923 bio je načelnik štaba armijske oblasti (II), od 11/4 1923 je načelnik operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, od 16/10 1923 honorarni profesor vojne akademije (strategija na višoj školi).

U ratu 1912—1913 bio je pomoćnik i načelnik štaba divizije (moravske II). U ratu 1914—1918 bio je do 7/2 1916 načelnik štaba bregalničke divizijske oblasti i bregalničke divizije I poziva, 1916—1920 šef odsjeka za izradu naređenja u operativnom odjeljenju vrhovne komande, sa prekidima 12/8 do 9/12 1918, kada je bio načelnik štaba divizije (drinske) i 14/3—20/6 1919, kada je bio komandant koruškog odreda.

Pored članaka, rasprava, kritika i ocjena iz područja ratne vještine, štampanih u Ratniku, štampao je Strategiju (1925).
V. Belić.

MARIJA BISTRICA, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu stubičkom, u Zagorju, podno Medvednice (46° sjever. šir.), u sudolici (191 m) potoka Krapine; raskršće 4 druma (u Zlatar, D. Stubicu, Sv. Ivan Zelinu i Kašinu-Sesvete), od željezničke stanice, Zlatar— M. B., 6 km daleko. Ima 699 stanovnika, općinsko poglavarstvo,

Digitized by Google

rimokatoličku župu, 2 osnovne škole, poštu, telegraf i telefon. — M. B. čuveno je prošteništе Majci Božjoj Bistričkoj. 1883 obnovljena je lijepa i prostrana crkva i ograđena slikanim trijemovima. M. B. župni dvor uvijek je bio stjecište patriotizma i kulture. Osobitu su uspomenu ostavili župnici opat Ivan Krizmanić (1818—1849) i dr. Juraj Žerjavić (1872—1910).

J. M-n.

MARIJA PALEOLOGINA, druga (od 1324) žena kralja Stevana Dečanskog, kći panipersevasta Ivana, sinovca bizantskog cara Andronika II. Paleologa, i Irene, kćeri velikog logoteta Teodora Metohita. Ova ponovna bračna veza srpskog i bizantskog vladalačkog doma, umjesto da još bolje nego za Milutina osigura Bizant od Srbije, dala je Srbiji nove prilike da se, miješajući se u bizantske dinastičke međusobice, širi i dalje na račun Bizanta. Stevanov tast Ivan, želeći da srpskom pomoću ostvari svoje pretenzije na posebno solunsko carstvo, došao je naskoro po kćerinoj udaji i sam na srpski dvor, a za njim i njegova žena Irena. Zauzimajući se za tasta, Stevan je zaratio na Andronika II., provalivši u Makedoniju čak do serskih vrata. Ali je između Bizanta i Srbije ubrzo obnovljen mir, jer je panipersevast Ivan zadovoljen od cara Andronika višim dostojanstvom ćesara, pa je naskoro umro u Skoplju, a njegova se udova dala nagovoriti od Andronikovih poslanika, da se vrati u Bizant (u Solun). Malo zatim, Stevan se, kao muž M., i po drugi put upleo u unutrašnje bizantske stvari, sada još na veću srpsku korist nego prije. To je bilo u posljednjem građanskom ratu Andronika II. sa unukom mu Andronikom III. (1327/28). Kaogod i porodica M., Metohiti, tako je i Stevan stao u tom ratu na stranu Andronika II. Stevanov vojvoda Hrelja otišao je u grad starog cara, Ser, da ga čuva od Andronika III. Doduše, Andronik III. je očistio Makedoniju od Srba, no Srbi su od jednoga vojvode Andronika II. zauvijek dobili tvrdi Prosek. Međutim rat se svršio pobjedom unuka nad djedom. Andronik III. je otjerao i Srbe iz zauzetih pograničnih bizantskih gradova, pa i od Ohrida, koji je srpska vojska bila uzalud opsjela. Što više, novi bizantski car, u savezu sa bugarskim carem Mihailom, pokušao je da sasvim skrha nabujalu srpsku silu. No u bitci kod Velbužda (Ćustendila), Stevan i sin mu, kraljević Dušan, uništili su najprije Bugare (1330), a zatim su otjerali i Bizantince iz tvrđava, koje su ovi bili oteli na južnoj srpskoj granici.

Kad je Dušan zbacio oca s prijestolja, i kad je, naskoro zatim, Stevan Dečanski umro (1331), M. je i dalje ostala u Srbiji. Ona se zamonašila, dobivši ime Marta. Jedno od djece koju je imala sa Stevanom, bio je Dušanov polubrat Simeon (Siniša).

Literatura: M. Laskaris, Vizantiske princese u srednjevekovnoj Srbiji (1926); Đ. Radojičić, Kraljica Marija (Misao, 21, 1926, 89—91).

D. Anastasijević.

MARIJA-TEREZIJSKI TALIR, ili levantinski talir, kovala je austrijska carica Marija Terezija po konvencionalnom tečaju. Na prednjoj strani je lik carice, na naličju dvoglavi austrijski orao. Zbog relativno dobrog srebra (finoća 0·833½) našao je odziva svuda na istoku, kao jedno od najboljih plaćevnih sredstava. Zato je i poslije smrti carice Marije Terezije kovan sve do danas sa naznačenom godinom 1780 (posljednje izdanje 1925). U Srbiji je bio M. T. T. u 18 i 19 vijeku veoma tražen, dok nije knez Milan 1873 uveo franački tečaj. 1873 vrijedio je M. T. T. u Beogradu 25·20 groševa. Zbog svoje omiljenosti bio je M. T. T. više puta imitiran, tako prvo od mletačke, pa i od dubrovačke republike, koja je htjela svojom libertinom konkurirati M. T. T., ali nije uspjela.

B. S.

MARIJADVORSKO GOVEDO (Mariahofer) identično je sa labudskim (Lavanthaler), a oba imaju sada zajedničko ime: koruško plavo govedo. Prvobitna domovina bila im je benediktinski samostan St. Lamprecht i njegova podružnica Mariahof. U tim mjestima ukrštavali su 1725 domaće goveče sa friburškim i bernskim, koje su doveli iz Muraua, u Gornjoj Štajerskoj. U srednjoj Koruškoj zovu tu pasminu marijadvorskom (Mariahofer), a u donjoj Koruškoj labudskom (Lavanthaler), prema bogatom Lavanthalu, gdje se ova pasmina vanredno goji.

S. U.

MARIJANOVIĆ STJEPAN, bosanski franjevac, pisac i reformator franjevačkih srednjih škola u Bosni (15/1

Digitized by Google

1794, Lipnica, kod Kr. Sutjeske — 8/3 1848, Kr. Sutjeska). Humaniorne i više nauke svršio je u Hrvatskoj i u Ugarskoj (1810—1817). Odlikovao se vrlo pronicavim umom, velikom blagošću, ozbiljnošću, pravednošću, pobožnošću i neporočnošću života, čime je sebi stekao ljubav i poštovanje, ne samo katoličkoga življa, nego i pravoslavnih i muslimana. U franjevačkoj bosanskoj redodržavi vršio je M. najistaknutije službe; bio je i redodržavnik, i kao takav je vrlo mnogo uradio. Redodržavi Bosne Srebreničke je sa svojim Systema letterarium pro directione scholarum (1835) preporodio vrlo nisko palo školstvo. Systema je osnovana na Marije Terezije Ratio educationis, a možda i na Allgemeine Schulordnung. Jezgra odgojnih M. načela nahodi se u Brevis adumbratio paraenetica educationis juvenum. Ova su načela većinom osnovana na klasičnim pedagogijama, te su s vrlo malim izuzetkom još jednako savremena. Za prve razrede svoje osnovne škole i gimnazije M. je dijelom sastavio, a dijelom priredio i glavne udžbenike: Bukvar iliti početak slovstva (1836), Institutiones grammaticae latinae (1822) i Syntaxis linguae latinae (1823). Uz to se M. mnogo trudio i oko usredotočenja slušalaca filozofije i bogoslovije Bosne Srebreničke, ali u tome nije uspio, kao ni u radu za reorganiziranje Bosne Srebreničke, ni na ostalom socijalnom i prosvjetnom polju, jer je veći dio svoga redodržavnikovanja (3 godine) morao provesti u Rimu, braneći opstanak i prava svoje redodržave, koja je na koncu konca, radi raznih intriga, 1843 suspendirana.

Literatura: J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, II, 1915.

J. Jelenić.

MARIJOVSKO - MEGLENSKE PLANINE, planine u Makedoniji, između rijeka: Vardara-Crne Reke, a na jugu Sariđolske kotline i Meglenske kotline. Uglavnom im je pravac pružanja od jugozapada na sjeveroistok, a prostiru se od Sariđola do Demir-Kapije, na Vardaru. M. M. P. sastavljene su od paleozojskih škriljevaca, kroz koje su na mnogim mjestima probile žice i slivovi trahitoidnog kamenja, a gdjegdje od serpentina i mezozojskih vapnenaca. Za proboje trahitoidnog kamenja vezana su nalazišta auripigmenta, realgara, i nekih drugih ruda kod Majdana (ili Alšara), 15 km sjeverno-sjeveroistočno od Dobrog Polja, odnosno 3·5 km južno-jugozapadno od mjesta Roždena. Najveći visovi M. M. P. su Stalkov Grob, Nidže, Kozjak, Blatac i Kožuf, oko granice naše države sa Grčkom. Sjeveroistočno od Dudice, najvišeg vrha na Kožufu, leže bila i vrhovi Suha-Rupa 1.520 m, Kečikaj 1.766 m i Dve Uši 1.758 m, od kojih se zemljište k sjeveru i istoku dosta naglo spušta, a od sela Ume, oko 15 km zapadno od Đevđelije, prelazi u serpentinsku i vapnenačku zaravan. K sjeveroistoku se zemljište spušta preko Flore 1.727 m, Rida Orlika 1.330 m, Poljane 1.292 m, Seligarnika 1.111 m i Studene Glave 940 m do Krastavca 899 m, južno od Demir-Kapije. Dalje na zapadu su veći visovi i bila M. M. P.: Čatena 1.348 m, Starac 1.206 m, Grad 1.039 m, Rakovec 942 m, Samardžija 846 m, Gola Glava 685 m, Lokva 855 m, Glava 834 m, Lipje 689 m. M. M. P. su jedna od najvećih planinskih masa u Makedoniji i staroj Srbiji. Usred njih je korutina Marijovo, a ostali dio predstavljaju visoravni i mahom masivne, zaravnjene kose, između kojih su dubokodoline. Sve planine su pokrivene visokim i gustim šumama, vrlo velikog prostora na sjeverozapadu, od prilike od linije Rožden—Demir-Kapija. M. M. P. su teško pristupačno područje. U njima nema pravih puteva, samo kolovoza i putanja.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (knj. I, 1906, 320—341).

P. Vujević.

MARINDOL, brežuljast kraj u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Karlovac, općina Netretić; na lijevoj strani Kupe, gdje se počinje njezin zavoj, koji se na sjever zavio do Metlike i Ozlja. Kraj je naselio u prvoj polovini 16 vijeka general Lenković Uskocima sa Velebita, kojih su polovina bili pravoslavni. Oni govore mješavinu kajkavskoga i čakavskoga narječja, malo ima štokavaca (5%). Predjel (porezna općina) ima tri sela: Marindol (157 stanovnika, pučka škola), 276 m visoko Milić-selo (99, parohija) i Paunović-selo (48). — Za vrijeme Vojne Krajine M. je, zajedno sa Žumberkom, pripadao slunjskoj pukovniji, ma da je od nje teritorijalno sasvim rastavljen. *J. M-n.*

Digitized by Google

MARINDOLCI (Antropologija i Demografija). V. Žumberčani (Antropologija).

MARINKOVIĆ ANA, slikarica (7/4 1882, Beograd). Svršila je osnovnu i višu djevojačku školu u Beogradu, gdje je učila crtanje od Nad. Petrovićeve. M. je bila među prvim učenicima Vukanovićeve privatne škole slikanja, koja se kasnije pretvorila u polu-državnu. Svršivši tu umjetničkozanatsku školu, M. je učila još jednu godinu privatno u ateljeu Riste i Bete Vukanović. U dva maha usavršavala se po pola godine u privatnim akademijama u Londonu i Parizu. M. je prvi put izlagala, kao gost udruženja Lade 1910, a postavši redovni član Ladin 1911, sudjelovala je stalno na njenim društvenim izložbama. Osim toga, imala je radova i na V. Jugoslovenskoj izložbi u Beogradu, a izlagala je i u Torinu i u Sofiji, prije Svjetskog Rata. M. slika većinom mrtvu prirodu, enterijere i pejsaže, u prvom redu neposrednu okolinu Beograda. *V. P.*

MARINKOVIĆ DIMITRIJE, političar (februara 1835, Paraćin — 17/6 1911, Beograd). Svršio je licej u Beogradu 1855. Služio je u sudskoj struci. 1874—1884 bio je član kasacionoga suda, 1884 ministar pravde, 1885 ministar unutrašnjih djela, 1886—1887 opet ministar pravde u Garašaninovom ministarstvu. Kao ministar unutrašnjih djela imao je M. da se brine za održanje reda za vrijeme bugarskoga rata 1885—1886. 1886—1889 bio je državni savjetnik, 1894 je ponovno postavljen za državnog savjetnika, a 1895—1896 bio je ministar unutrašnjih djela. Tada je energično radio na istrebljenju hajdučije. Imao je velikog udjela u izdavanju ustava od 1901 i u sklapanju naprednjačko-radikalne fuzije, koja je sa tim ustavom stajala u vezi. Bio je prvi predsjednik senata 1901, ali je 1902 odstupio zbog neslaganja sa kraljem Aleksandrom, kada je ovaj namjeravao obustaviti ustav od 1901. Cijenjen je kao pravnik i administrator. Sudjelovao je u izradi mnogih zakonskih projekata. naročito zakona o sudskoj nezavisnosti od 1881. Bio je jedan od prvaka napredne stranke (Garašaninova frakcija). *S. J.*

MARINKOVIĆ JOSIP, kompozitor (1851, Vranjevo, Banat). Svršio je učiteljsku školu u Somboru, i otišao je u Prag na orguljsku školu, na kojoj je završio muzičke studije 1881. Učenik je Skuharskog. Po povratku sa studija M. je izabralo beogradsko pevačko društvo za svoga zborovođu, na kome je položaju ostao sve do 1887. M. je poslije toga bio zborovođa u Obiliću i nastavnik muzike u II. beogradskoj gimnaziji, na kome je položaju penzioniran, služeći predano i pod stare dane muzičkoj umjetnosti. Pravac nacionalizma, koji je proklamirao K. Stanković, prihvatio je i M., i već prve njegove kompozicije pokazuju, da on svoju invenciju crpi na idiomima i karakteristikama narodne muzike. Njegova Stojanka, koja je dobi romantizma osamdesetih godina bila tako bliska, sadrži u sebi karakteristike narodne muzike, kao i Šano dušo, Šano, Iz grad u grad Zarif ide i t. d. M. je počeo prvi da vodi računa o jeziku, odnosno akcentu, i otuda je jezik u njegovim kompozicijama čist. I ako ne mnogo raznovrstan u harmonijskom smislu, M. ima u svojim kompozicijama tematskih idioma, poleta i invencije. Otuda su njegove patriotske pjesme, a naročito Narodni zbor, zagrijavale pa i danas zagrijavaju, dušu omladine. Od njegovih zbornih kompozicija najinteresantnije i najljepše su: Molitva i Jadna majka, za mješoviti zbor i klavir; Srpski oro, Poletala zora, za mješoviti; Junački poklič, Pojmo pesme, Bože svetle zore, Pesmom srcu za muški, i Jadna Bosna za ženski zbor. M. je radio i Kola, koja su prototip Mokranjčevih Rukoveti, a komponirao je i originalna Kola, na osnovi narodnih motiva. M. je radio i na crkvenoj muzici, narodnoj i originalnoj; u prvoj grupi interesantne su harmonijski pjesme: Carju nebeski i Večeri tvojeja tajnija, a u drugoj Opelo i Oče naš; ove dvije posljednje pjesme za muški zbor. — Sasvim u Schumann-ovskom tonu, interesantna je njegova solo pjesma uz pratnju klavira Munjom opaljen grm. *K. Manojlović.*

MARINKOVIĆ MIHO, slikar (13/4 1883, Komiža, na otoku Visu). Poslije gimnazijske mature (1902), učio je slikarstvo u münchenskoj akademiji, gdje je diplomirao 1910. Iduće godine boravio je na studijama u Rimu. 1912 primio je službu u Srbiji, prvo u Kragujevcu, za nastavnika vještina. Poslije rata postavljen je za

Digitized by Google

profesora crtanja i akvarelskog slikanja u tehničkom fakultetu beogradskog univerziteta, na kome se položaju nalazi i sada. — M. je kao umjetnik Marr-ov i Stuck-ov đak, i bavi se uglavnom simboličkim kompozicijama i portretima. On je sudjelovao na svima Jugoslovenskim izložbama od 1905. 1911 priredio je u Beogradu kolektivnu izložbu svojih radova, a te godine izlagao je i u srpskom paviljonu u Rimu, prilikom internacionalne izložbe. M. slika ima po muzejima i javnim zgradama u Beogradu i Zagrebu, Splitu i t. d.

V. P.

MARINKOVIĆ PAJA, glumac (1832, Pančevo — 4/9 1871, Vršac). Počeo je igrati po diletantskim pozorištima u Pančevu, a 1861 primljen je za člana srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. Bio je u publici veoma omiljen kao prikazivač dobroćudnih ljudi. Glavne su mu uloge bile: Miler (Spletka i ljubav), Dobrić (Punica), Bukalo (Stari baka i njegov sin husar), Mišel Peren, Pier (Pariski kočijaš), Kapelan (Gospođe i husari). Po njegovoj smrti pisala je savremena pozorišna kritika, da srpska majka neće skoro roditi glumca, koji će umjeti onako dostojanstveno prikazivati careve i kraljeve srpske. Pored glumačkih uloga, M. je uspješno i savjesno vršio i ulogu ekonoma i blagajnika pozorišnog. *R. O.*

MARINKOVIĆ PAVLE, političar (15/6 1866, Beograd — 11/6 1925, Vrnjačka Banja). Svršio je pravo u Parizu. Služio je isprva u sudskoj struci, potom je postao advokat. 1894 izdavao je politički list Red, kao organ mladih konzervativaca. Iste godine stupio je u diplomatsku službu, u kojoj je ostao do početka 1898, kada je otpušten od ministarstva Vladana Đorđevića. 1900 bio je ministar prosvjete u ministarstvu Alekse Jovanovića, zatim 1901, s istim portfeljem, ministar u ministarstvu Mihaila Vujića. Mnogo je sudjelovao u sklapanju naprednjačko-radikalne fuzije, i bio je, sa Milovanom Milovanovićem, jedan od glavnih redaktora ustava od 1901. Kao ministar prosvjete ustanovio je etnografski muzej, žensku učiteljsku školu i bogosloviju Sv. Save. 1901 dao je ostavku i ubrzo zatim postao je poslanik u Sofiji, na kome je položaju ostao do ubijstva kralja Aleksandra. Potom je osnovao politički list Pravdu, radio je na obnavljanju napredne stranke, i bio je narodni poslanik 1905—1915. Te godine postavljen je za poslanika u Bukureštu. 1919 bio je ministar šuma i ruda u Protićevom, iste godine ministar prosvjete u Davidovićevom, a 1920 ministar vjera u Vesnićevom ministarstvu. Kao ministar prosvjete ustanovio je kazalište Manjež u Beogradu i umjetničko odjeljenje ministarstva prosvjete. Kao ministar vjera izvršio je proglašenje srpske pravoslavne patrijaršije. — U ranijim godinama dosta je pisao u političkim i književnim listovima i bio je poznat sa svojih kronika i kazališnih kritika.

S. Jovanović.

MARINKOVIĆ VLADIMIR, profesor (9/3 1885, Niš). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u mjestu rođenja, a univerzitet u Beogradu, gdje je 1909 položio diplomski ispit iz geografije i geologije. Od 1908—1910 bio je asistent u geografskom zavodu univerziteta u Beogradu, zatim suplent u Nišu. Po položenom profesorskom ispitu, 1913, bio je profesor III. muške beogradske gimnazije, 1924/25 nastavni inspektor za geografiju u ministarstvu prosvjete i vršilac dužnosti personalnog inspektora, a od kraja 1925 profesor I. beogradske gimnazije. — M. se posvetio izučavanju kartografije i publicirao je 42 rada. Od njih su najvažniji: Karta kulture kraljevine SHS, Geografski Atlas, Globus (u dvije veličine), zatim školske karte kraljevine SHS, Balkanskog Poluostrva, Evrope i ostalih kontinenata i atlasne karte za sve razrede gimnazije. Od reljefnih karata naročito se ističe reljef grada Beograda. On je rađen za predsjedništvo beogradske općine, u razmjeru 1 : 4.000, i izložen je bio na pariskoj izložbi. *P. V.*

MARINKOVIĆ VOJISLAV DR., ministar na raspoloženju (1/5 1876, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a doktorat prava i odsjek političkih i ekonomskih nauka u Parizu. 1901 stupio je u državnu službu u ministarstvo financija. 1906 izabran je za narodnog poslanika u požarevačkom okrugu, i od toga doba stalno je biran (1908, 1912, 1920, 1923, 1925). 1913 zastupao je Srbiju kao prvi delegat na financijskoj konferenciji u Parizu, koja je imala financijski da likvidira balkanski rat, a 1916 na međusavezničkoj konferenciji u Parizu. Novem-

Digitized by Google

bra 1914 ušao je, kao predstavnik naprednjačke stranke, u koalicioni kabinet Nikole Pašića, kao ministar narodne privrede. Od 1915, poslije smrti Stojana Novakovića, preuzeo je M. vodstvo naprednjačke stranke. Istupio je iz kabineta 1917. Sudjelovao je pri stvaranju krfske deklaracije i ženevskim pregovorima. Novembra 1918 ušao je u koalicioni kabinet, ali je već u decembru iste godine istupio iz njega. 1919 stvorio je, sa Davidovićem, Draškovićem, Pribićevićem i Veljkovićem, demokratsku zajednicu, koja se zatim pretvorila u demokratsku stranku. Od decembra 1921 do juna 1922 bio je ministar unutrašnjih djela i proveo izmjenu izbornog zakona. Sudjelovao je u stvaranju šireg opozicionog bloka, a u sporazumnom kabinetu Ljube Davidovića bio je ministar inostranih djela. *D. Popović.*

MARINKOVIĆ VUK (1807, Novi Sad — 7/8 1859, Beograd). Gimnaziju je učio u Novom Sadu i Egeru, a medicinu u Pešti i Beču. Poslije svršenih nauka živio je u Novom Sadu do 1849, kada je prešao u Beograd, gdje je na liceju, sve do svoje smrti predavao fiziku. Glavni su mu radovi: Načela fizike i Jestastvena povestnica. Udario je osnov naučnoj terminologiji fizike kod nas. *D. P.*

MARINO BRDO, planina u Bosni, sjeveroistočno od Grahova, sjeverozapadno od Livanjskog Polja. M. B. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, kao neposredni nastavak planine Jedovnika. Najviši vrhovi su: Prokos 1.177 m, Kuderna 1.304 m, Trivunovića Vrh 1.431 m, Spije 1.457 m, kota 1.343 m, Marino Brdo 1.201 m. Na sjeveroistoku dižu se: Crni Vrh 1.269 m, Veliki Kamen 1.267 m. Pod vegetacijom je samo sjeveroistočna strana M. B., a jugozapadna je gotovo potpuno naga. *P. V.*

MARINOVIĆ JOVAN (1821, Sarajevo — 30/7 1893, Villers-sur-Mer, Francuska). Školovao se u Srbiji, u Kragujevcu. 1837—1841 služio je u kneževoj kancelariji. 1841/42 bio je u Parizu, kao državni pitomac. Po povratku u Srbiju bio je prvo sekretar savjeta, pa je onda prešao u kneževu kancelariju, gdje je postao načelnik. U tome svojstvu preporučivao je za vrijeme Krimskog rata srpskoj vladi neutralnost, i time se zamjerio Rusima. 1856—1857 bio je ministar finansija, prvo u Simićevom, pa onda u Markovićevom ministarstvu. Za vrijeme njegovoga ministrovanja donijet je prvi zakon o državnom budžetu. Pod knezom Mihailom, M. je postavljen za člana državnog savjeta 1860, a 1861 za predsjednika toga tijela. Poznat među svojim savremenicima kao najbolji znalac francuskoga jezika i diplomatskih formi, M. je bio stalni savjetnik kneza Mihaila u pitanjima spoljne politike, bio je upotrebljavan u raznim diplomatskim misijama i pratio je 1867 kneza na njegovom putu u Carigrad. Poslije Mihailove pogibije, M. je, kao šef privremenoga namjesništva, izdao proklamaciju o sazivanju velike skupštine radi izbora novoga kneza (1868). Kada je ministar vojni Blaznavac, nasuprot toj proklamaciji, proglasio Milana Obrenovića za nasljednoga kneza, M. je odmah popustio Blaznavcu. Utvrđen u položaju predsjednika savjeta poslije ustavne reforme od 1869, M. je 1873 postao predsjednik jednoga konzervativnog ministarstva, sa portfeljom ministra inostranih djela. 1874, poslije puta kneza Milana u Carigrad, koji nije dao nikakva rezultata, M. ministarstvo je odstupilo. Krajem 1876, poslije prvoga rata, Mihailovićevo ministarstvo poslalo je M. u diplomatskoj misiji u Petrograd. Poslije toga puta, on je odbio ponudu kneza Milana, da zamijeni sa konzervativcima liberale na vladi i izvede zemlju iz ratnoga stanja, ali je dao knezu Milanu ideju o sazivanju jedne velike skupštine, koja je početkom 1877 doista i držana. Poslije berlinskog kongresa postavljen je M. za poslanika u Parizu, i u tom je položaju ostao do 1889. Osnovao je jednu zadužbinu pri srpskoj kraljevskoj akademiji za nagradu književnih djela.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 84; Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, VII.

S. Jovanović.

MARINOVIĆ MILUTIN, đeneral (29/9 1861, Veliko Gradište, okrug požarevački). Po svršetku 7 razreda realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1880. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1883, za kapetana 22/2 1891, za đeneralštabnog potpukovnika 22/2 1900, za pukovnika 6/3 1905, za đenerala 1/10 1913. Stavljen je u penziju 6/2 1921. Kao pješadijski oficir bio je do 1908 na svima

Digitized by Google

položajima do zaključno brigade, 1908 do 1909 bio je komandant divizijske oblasti (šumadijske). 1884—1886 bio je na višoj školi vojne akademije, a 1889 do 1900 na pripremi u glavnom đeneralštabu. Kao đeneralštabni oficir bio je načelnik divizijskog đeneralštaba, šef odsjeka glavnog đeneralštaba (unutrašnjeg), vojni izaslanik u Petrogradu, inspektor pješadije, a 1909 bio je ministar vojni. Bio je profesor vojne akademije 1889 i 1901 (pješadijska pravila i đeneralštabna služba). — U ratu 1885 bio je kao pješadijski potporučnik komandir čete (4 aktivnog puka). U ratu 1912 bio je u vrhovnoj komandi i komandant mjesta u Skoplju. U ratu 1913 bio je komandant divizije (šumadijske II).

Kao ministar vojni proveo je sve ratne kredite votirane od narodne skupštine za naoružanje i spremu narodne vojske, izvršio je naoružanje pješadije mitraljezima i otvorio pješadijsku školu gađanja (1910). Kao vojni izaslanik u Rusiji, isposlovao je kod ruske vlade da car pokloni 10.000 Berdanovih pušaka sa po 300 metaka na pušku, kao dopunu tadanjeg naoružanja II. poziva narodne vojske.

Od originalnih djela štampao je: Streljačka nastava u pešadiji (1897), Uput za obuku rekruta u gađanju (1906), Uput za izvođenje nastave u pešadiji (1907), Uput za obuku rekruta u streljačkoj borbi (1908). Od prijevoda sa njemačkog štampao je: Studije o ratnoj službi od Verdi du Vernois-a (1899), Studije o vođenju trupa od Verdi du Vernois-a (1905), Blisko bojno izviđanje od Schkanzela (1910). Štampao je dosta članaka i rasprava u Ratniku. *V. Belić.*

MARJAN, brijeg od Splita k zapadu, na južnoj obali poluotoka, što se pruža 10 km prema otoku Čiovu, od njega rastavljeno samo 1·5 km širokim morskim vratima. 178 m je visok, sa divnim pogledom prema sjeveru na Kaštela, prema istoku na grad Split, prema jugoistoku na goru Mosor (1.340 m) i u njegovo krilo položenu Poljicu, prema jugu na otok Brač i Šoltu. M. se proteže kao kameniti greben 3·5 km daleko od zapada k istoku. Na zapadnom kraju brijega Rimljani su častili boginju Dijanu, čiji je hram bio do same morske obale, gdje je i danas Dijanina draga. Naročito južna strana M. botanička je bašča od prirode, sa značajnom južnom vegetacijom (agava, oleander, čempres, mogranj). Najdonji dio zapremaju vinogradi, nad njima su maslinici, a dalje prema vrhu borici. Na južnom podnožju M., na jednom izbojku u more, nalazi se splitsko groblje kod negdašnjega samostana Sv. Stjepana pod Borovima, gdje je posljednji Trpimirović, Stjepan III., čamio niz godina prije nego što je sjeo na Zvonimirov prijestol. Obronak i podnožje istočne strane zapremilo je zagrađe Veliki varoš, a vile i ljetnikovci sve se više uspinju. Sjeverna strana M. više je krševita, prema moru zasađena vinogradima. Sav M. nije pod kulturom ni biljnim sagom zastrt. Na njemu ima, naročito kod crkvice pustinjaka Sv. Jera, velikih gromača i kršnih stijena, koje se ističu svojom strminom i golotom. Na M. je spomenik pjesniku L. Botiću i uređen zoološki vrt.

Literatura: D. Hirc, Iz bilinskoga svijeta Dalmacije; II Flora vrha Marjana (1910). *J. Modestin.*

»MARJAN«, POMORSKO INDUSTRIJSKO I TEHNIČKO PODUZEĆE D. D., Split. Osnovano je 1923. Kapital je 12,000.000 Din. Ima brodogradilište u Splitu i strojarsku radionicu. Zaposleno je oko 150 radnika. *S. P.*

MARJANOVIĆ ALIMPIJE, pukovnik (6/1 1875, Donja Šatornja, jasenički, kragujevački). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 27/9 1893. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 1906, za pukovnika 1/10 1915. Stavljen je po molbi u penziju 17/4 1923, reaktiviran je 8/10 1923, pa ponovno penzioniran 13/11 1923. Do 1899 bio je vodnik u pješadiji, 1899—1901 bio je na višoj školi vojne akademije, do 1910 bio je komandir čete u pješadiji, u pješadijskoj podoficirskoj školi i u žandarmeriji. 1910 bio je na dopustu u Švajcarskoj (Genèvi), 1911—1912 bio je komandant bataljuna u pješadiji (2 puku). 1912 bio je komandant granične trupe, 1913 ponovno komandant granične trupe, od novembra 1913 bio je adutant Nj. V. Kralja.

U ratu 1912 bio je komandant četničkih odreda. U ratu 1913 bio je komandant dobrovoljačke brigade. U ratu 1914—1918, do 1915 bio je komandant pješadijskog puka. 1915 bio je komandant dobrovoljačkih odreda, od

Digitized by Google

1916 bio je komandant brigade (moravske). 5/2 1908—1911 bio je šef četničke organizacije istočnog Povardarja. U ljetu 1912 do početka rata radio je s Arnautima za vrijeme njihovog ustanka protiv Turaka. Pred rat 1912 izvršio je pripremu četničke akcije, izveo obuku četnika (u Prokuplju) i izvršio razvoj četnika na graničnoj fronti. Kao komandant granične trupe izvršio je reorganizaciju i izradio uredbu o ustrojstvu granične trupe. *V. Belić.*

MARJANOVIĆ MILAN, novinar (12/5 1879, Kastav). Učio je osnovnu talijansku školu u Pazinu, gimnaziju na Rijeci, u Karlovcu i Zagrebu. Svršio je viši trgovački tečaj u Pragu. Neko vrijeme bio je namješten u Zagrebu u obrtnom zboru, a kasnije je postao publicist (Svijetlo, Novo Svijetlo u Karlovcu, Hrvatska, Obzor i Pokret u Zagrebu, Crvena Hrvatska u Dubrovniku, Novi List na Rijeci i t. d.). 1912, poslije Jukićeva atentata na komesara Cuvaja, protjeran je M. iz Zagreba na 10 godina. Prešao je onda u Beograd i radio je kod presbiroa. 1913, za bana Skerlecz-a, vratio se u Zagreb. U početku rata interniran je u Kastvu i zatvoren u Zagrebu, pa je opet interniran, dok nije prebjegao u Italiju. Odatle je išao u Švajcarsku, Francusku, Englesku i Ameriku. Radio je propagandistički među Jugoslavenima, pišući i držeći predavanja. 1919 vratio se u Zagreb, i radio je publicistički, organizatorski i politički. Poslije je opet otišao u Ameriku.

M. je radio kao novinar, kritičar, beletrist, izdavač, organizator. Kao novinar jedan je od najpokretnijih i najinteligentnijih hrvatskih novinara. Kao literarni kritičar, M. je među hrvatskim Mladima počeo u kritiku unositi misli velikih kritičara zapada, pišući o njima prikaze (na pr. o Brandeiss-u, Taine-u, Saint Boeff-u i dr.) i primjenjujući na naše prilike njihove ideje (Iza Šenoe). Poslije perioda filološke kritike u Hrvatskoj, M. gleda na književnost s njezine socijalne strane, oživljuje i propagira neke naše bolje pisce (Kranjčević, Kovačić), ruši stare veličine (Preradović) i upućuje na nove vrijednosti (Leskovar, Nazor). — Kao kulturni radnik M. je jedan od najpokretnijih intelektualaca u Hrvatskoj. Započeo je mnoštvo akcija i izdavao velik broj listova i časopisa. Već kao gimnazist izdavao je (s M. Nehajevim i A. Milčinovićem) Novu Nadu (1897 do 1898), u Karlovcu je reformirao Svijetlo kao Novo Svijetlo (1900), u Zagrebu je pokrenuo reviju Zvono (1907), u Splitu Jug (1910), u Zagrebu Književne Novosti (1914) i Narodno Jedinstvo (1914), a poslije rata Obnovu (koja se kasnije fuzionirala s Jugoslovenskom Njivom), Slobodnu Tribunu, i uzeo je sasvim u svoje ruke Savremenik. Što se ni jedno od ovih poduzeća nije održalo, bit će razlog u M. temperamentu; on pokazuje razumijevanje za svaku novu stvar i predaje joj se s oduševljenjem, no ne ide u dubinu, već poslije prvih koraka ide za novim utiscima. Počevši kao kritičar, nastavio je kao beletrist, a poslije rata dao se na ekonomsko-političke probleme. Nekadanji ideolog realizma, M. se u posljednjim godinama dao na studiju okultizma. Poslije razočaranja u javnom životu vratio se literaturi i kritici. 1926 davana je, sa velikih uspjehom, M. drama Tlavata u Americi, a sam piše kritičke članke u Vijencu.

Beletristička su mu djela: Fragmenti, crtice (1903), Karijera, roman (1905), drame: Svagdašnjost (1906) i Ivičina karijera (1910), Pripovijesti (1911), kritička djela: Iza Šenoe (1906), Književne studije i prikazi (1911), Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik (1924), Publicistička djela: Poraz i slavlje (s M. Nehajevim, 1901), Hrvatski pokret 1903 (1903), Savremena Hrvatska (1913), Narod koji nastaje (1913), Obnova (1919). Poslije rata izdao je dvije knjižice religiozno-filozofskog smjera: Religija relativizma, Okultizam i esoterija. Za vrijeme rata počeo je pisati i pjesme, od kojih je nešto objavio u Savremeniku. Pored toga, napisao je M. velik broj studija, referata i ocjena u različitim revijama (Vijenac, Život, Savremenik, Srpski Književni Glasnik, Jug i t. d.).

Literatura: Prohaska, Pregled savremene hrvatske književnosti (1921); M. Marjanović, Autofragmenat (Vijenac, 1926). *A. Barac.*

MARJANOVIĆ STJEPAN, književnik i slikar (19/8 1802, Brod na Savi — 2/10 1860, Brod na Savi). Učio je gimnaziju u Osijeku, a onda je stupio u đakovačko sjemenište, gdje je svršio bogosloviju. Kapelanovao je u

Digitized by Google

Brodu, pa onda u Zemunu, odakle je premješten u Osijek. Poslije je bio upravitelj župe u Račinovcima, a 1851 postao je župnik u Starom Slankamenu. Posljednje godine života, teško bolestan, proveo je kod roda u Brodu, gdje je i umro. — M. se javljao kao pjesnik od 1836 u Gajevoj Danici, pod pseudonimima Savo Radislav Domorodčević i Slavidrug Miloglasević. Svoj pjesnički rad izdao je pod imenom Vitije i igrokazi, u sedam svezaka (1839—1840). — M. je učio u Brodu kod fratra Cecilijana muziku, pa je bio i kompozitor. Pored toga bio je i slikar, radeći slike u boji i perom. Njegova je slika Sv. Nikola na glavnom oltaru crkve u Starom Slankamenu. U muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu sačuvano je sedam njegovih slika. Ostavio je više rukopisa, među njima jedan o srpskom prevratu 1842, gdje je iznio svoja zapamćenja o propasti Obrenovića. U porodici Brlića u Brodu čuva se njegovo rukopisno djelo Beograd i njegova stradanja.

Literatura: A. F. B(rlić), Nekrolog (Narodne Novine, 26, 1860, 639); J. Pec, Stjepan Marjanović, ilirski pjesnik (Nastavni Vjesnik, 26, 1918); J. Matasović, Slikarije Stj. Marjanovića (Narodna Starina, 3, 259).

B. Vodnik.

MARJAŠ (MARIJAŠ). Dvije vrste novca zovu se M.: 1. Madžarski srebrni novac 17 vijeka predstavlja bogorodicu Mariju. Otuda i ime M. Vrijedio je 17 starih krajcara. 2. Druga vrsta komad od 10 turskih (čaršijskih) ili 5 dinarskih para. *B. S.*

MARKE POŠTANSKE (»biljezi« u Crnoj Gori, »znamke« u Slovenačkoj) prvi put su uvedene u upotrebu 1840, prvo u Velikoj Britaniji, a zatim postepeno u drugim državama. U pojedinim pokrajinama kraljevine SHS do 1918 upotrebljavane su M. država, pod koje su te pokrajine onda potpadale.

U Srbiji su M. zavedene sa preustrojstvom pošta, po zakonu od 25/1 1866, a na osnovi Nastavljenja o vršenju službe od 13/3 iste godine. Zakon o M. P. za pisma i novine od 31/10 te godine donio je propise o izdavanju i puštanju u tečaj M. P., o njihovom obliku i t. d. Prvo su izašle 1/5 1866 M. za novine od 1 i od 2 pare (čaršijske) sa grbom tadašnje kneževine Srbije. 1/5 iste godine puštene su i ostale M., od 10, 20 i 40 para čaršijskih za plaćanje poštarine za štampane stvari, za obična i za preporučena pisma. Na njima je bio lik kneza Mihaila Obrenovića III. U oktobru iste godine zamijenjene su M. od 1 i 2 pare sa grbom, M. iste vrijednosti sa likom kneza Mihaila. Ove prve srpske M. vrijedile su samo za frankiranje u unutrašnjosti zemlje. Pošiljke za inostranstvo morale su i dalje biti otpravljane preko austrijske pošte, koja je u tome vremenu postojala u Beogradu na osnovi »kapitulacija« sa turskom carevinom. Ta je pošta upotrebljavala obične austrijske M., dok nije ukinuta 1/7 1869, na osnovi poštanske konvencije, zaključene između Srbije i Austrije. Tada je pušteno u promet novo izdanje poštanskih M. sa likom kneza Milana Obrenovića IV., koje su upotrebljavane i za inostranstvo. Zato su, pored vrijednosti, određenih za frankiranje u unutrašnjosti zemlje, izdane i vrijednosti, koje su odgovarale poštarini za Austriju, u tadašnjem novcu, naime od 15 para čaršijskih t. j. 3 austrijska krajcara, od 25 para ili 5 krajcara, od 35 para ili 7 krajcara i od 50 para ili 10 krajcara. Poslije općeg uvođenja dinarskog tečaja i radi izmjena u poštanskom zakonu od 1/5 1880, izdane su 1/11 te godine nove M. sa promijenjenim vrijednostima, od 5 para do 1 dinar i sa likom kneza Milana.

Proglas kraljevine u Srbiji nije donio nikakvu promjenu u M. Tek poslije abdikacije kralja Milana, puštene su 3/4 1890 u tečaj nove M. do 1 dinara sa likom kralja Aleksandra. 5/11 1894 one su zamijenjene novim izdanjem sa kraljevim likom u novom crtežu. — Od 1/1 1901 uvedena je upotreba poštanskih M. i za plaćanje telegrama i novčanih pisama. Za to su postale potrebne M. od 3 i od 5 dinara. One su puštene u promet toga dana, u nešto većem formatu i novom crtežu sa manjim kraljevim likom u većem okviru. U istom crtežu izašle su poslije postepeno i ostale, manje vrijednosti, po utrošku M. ranijeg izdanja.

Poslije ubijstva kralja Aleksandra 1903, povučene su iz tečaja M. sa njegovim likom, a pušteno je u promet 25/6 1903 jedno privremeno izdanje, za koje su uzete M. ranije naručene, ali još neizdate nove emisije, samo je preko lika bivšeg kralja utisnut državni grb.

Digitized by Google

8/9 1904, na dan krunisanja kralja Petra I., puštene su u saobraćaj naročite jubilarne M., izdane za uspomenu na stogodišnjicu ustanka pod Karađorđem. Crtež je dvojak: na vrijednostima u parama je medaljon sa vođdovim i kraljevim likom, a na onima u dinarima alegorijska slika ustanka. Ove su M. bile u upotrebi do 1/1 1905, kada su izmijenjene redovnim izdanjem sa kraljevim likom, odštampanim crnom bojom u okvirima razne boje. — O Petrovdanu (29/6) 1911 izašle su M. u promijenjenom crtežu sa nešto većim likom kralja Petra, sa kapom na glavi. — Pored njih su 1/1 1911 puštene u promet t. zv. novinarske marke, koje su mogle biti upotrebljavane samo za frankiranje pošiljaka novina. Prvobitno one su bile privatno izdanje Srpskog novinarskog udruženja, i nisu imale nikakvu poštansku vrijednost. Bile su namijenjene za prodaju publici u korist fonda toga udruženja prilikom »Trojičkog Sabora«, svečanosti koju je ono priredilo o Duhovima 1908 na Adi Ciganliji kod Beograda. Tri godine kasnije, na molbu udruženja odobreno je da se one učine službenim, kako bi mogle dobiti značaj poštanskih M. Radi toga je kao obilježje na njima utisnut državni grb.

U oktobru 1915, za vrijeme Svjetskoga Rata, izdate su M. sa slikom kralja Petra na bojištu, za uspomenu na borbe za oslobođenje Beograda. Ali zbog povlačenja iz zemlje, koje je u to vrijeme nastupilo, od tih je M. došao u poštansku upotrebu veoma neznatan broj, i to samo od pojedinih vrijednosti. U mjesto toga, one su u tadašnjoj oskudici sitnoga novca služile kao sredstvo za plaćanje.

Portomarke uvedene su u upotrebu u Srbiji 1/4 1886. U mjesto kraljevog lika na njima je bio državni grb. Taj crtež nije poslije više ni mijenjan.

Za vrijeme okupacije Srbije (1916 do 1918) upotrebljavane su u onim krajevima, koje je držala austrougarska vojska, neko vrijeme bosansko-hercegovačke M., na kojima je bio utisnut natpis Serbien. Ali su one ubrzo povučene, a zamijenjene su M. austro-ugarske bojne pošte. U istočnim i južnim krajevima Srbije, koje je držala bugarska vojska, vrijedile su obične bugarske poštanske M.

Crna Gora dobila je svoje prve poštanske M. 10/5 1874. Na njima je bio lik kneza Nikole, a vrijednost im je bila označena u novčićima i forintama. — Prilikom proslave četiristogodišnjice obodske štamparije utisnut je na te M. naročiti natpis za uspomenu na tu proslavu. Prilikom dvijesto-godišnjice dinastije Njegoša puštene su (1/9 1893) u promet jubilarne M. sa slikom cetinjskog manastira. 12/7 1902 izašlo je novo izdanje M. sa likom kneza Nikole, na kojima je vrijednost označena u helerima i krunama. U decembru iste godine na te je M. utisnut natpis za uspomenu na Nikoljdanski ustav. — Novo izdanje crnogorskih M. izašlo je 1908, sa vrijednostima u parama, umjesto helerima. 1910, za krunisanja kralja Nikole, puštena je u promet jedna serija raznolikih M. sa likovima kralja Nikole u raznoj dobi starosti i kraljicom Milenom. Vrijednosti su na njima označene u parama i perperima. Najzad je 1/4 1913 izašlo posljednje izdanje M. nezavisne kraljevine Crne Gore, u novom crtežu sa kraljevim likom.

Prve portomarke uvedene su u Crnoj Gori novembra 1894. Na njima je, u mjesto lika, broj, koji označuje vrijednost, izraženu u novčićima. Slijedeće izdanje izašlo je 15/7 1902, u istom crtežu, ali sa vrijednostima označenim u helerima i krunama. 5/12 1905, u isto vrijeme sa frankomarkama, izašle su i portomarke, preštampane sa »Ustav-Nikoljdan«. Kad su 1908 puštene u promet nove frankomarke, izašle su i portomarke sa vrijednošću, izraženom u parama. Najposlije su 1/4 1913 izašle portomarke u istom crtežu kao i frankomarke toga izdanja, sa likom kralja Nikole.

Pod okupacijom Crne Gore (1915 do 1918) bile su tamo u upotrebi M. austrougarske bojne pošte.

U Bosni i Hercegovini je Austro-Ugarska poslije okupacije zavela vojničke pošte sa naročitim M. Prvi put su izišle 1/7 1879, pa su izdavane i dalje poslije izvršene aneksije. Na prvim izdanjima M. za te pokrajine, osim cifre, koja označava vrijednost, nije bilo nikakvog drugog natpisa sve do izdanja od 1906, sa njemačkim natpisima.

U Dalmaciji i Slovenačkoj vrijedile su prije ujedinjenja austrijske M.

U Hrvatskoj sa Slavonijom i Srijemom, kao i u Vojvodini i Prekomurju

Digitized by Google

bile su u tečaju madžarske M., otkako su uvedene 1871.

Po oslobođenju Srbije i Crne Gore i ujedinjenju, puštene su u promet na teritoriju tih ranijih dviju nezavisnih kraljevina M. srpske pošte, izdane na Krfu 1918, sa likovima kralja Petra i regenta Aleksandra ujedno. — Na portomarkama ovog izdanja je mjesto lika državni grb.

U Bosni i Hercegovini upotrebljavane su poslije ujedinjenja neko vrijeme zaostale M. predašnje vojničke pošte tih pokrajina, pošto je, po naredbi pokrajinske vlade u Sarajevu, na njih utisnut naročiti natpis. Prvo su krajem 1918 puštene u promet M. jubilarnog izdanja od augusta 1910 sa natpisom: Država SHS Bosna-Hercegovina 1918—1919. Zatim su 1919 puštene pojedine vrijednosti ranijih izdanja od 1906, 1912 i 1916 sa natpisom: Kraljevina SHS. Isto su tako upotrebljene i portomarke posljednjeg izdanja od 1918, kao i pojedine vrijednosti ranijih izdanja, pošto je preko njih utisnut odgovarajući natpis.

U Zagrebu je, za uspomenu na proglašenje nezavisnosti, pokrajinska uprava izdala 19/11 1918 naročite M., na kojima je predstavljen rob, kako kida lance, sa natpisom: Hrvatska — 29 listopada. One su bile u tečaju samo taj jedan dan. U isto vrijeme su u Zagrebu preštampane sa natpisom: Hrvatska SHS, zaostale madžarske M. raznih izdanja 1913—1918, i tako puštene u upotrebu. Isti je natpis utisnut i na zaostale madžarske portomarke 1915—1918.

15/1 1919 pustilo je poštansko ravnateljstvo u Zagrebu u promet posebno izdanje M., izrađenih u Zagrebu u tri razna crteža: sa anđelom slobode za 2 i 3 filira, sa mornarom za 10, 20, 25 i 45 filira i sa sokolom za 1, 3 i 5 kruna. Natpis na tim M. glasi: Državna pošta Hrvatska SHS. — M. zagrebačkog izdanja upotrebljavane su u Hrvatskoj sa Slavonijom i Srijemom i u Dalmaciji.

U Vojvodini je prema ugovoru o primirju, zaključenim sa Madžarskom, poštansku službu za vrijeme okupacije savezničke vojske, vršila madžarska pošta, upotrebljavajući madžarske M. Kada je, po demobilizaciji, pošta u Vojvodini prešla pod našu državnu upravu, upotrebljavane su i u tim pokrajinama M. ljubljanskog izdanja.

U Slovenačkoj, nisu poslije ujedinjenja (1918) prerađivane zaostale austrijske M., već je, po naredbi pokrajinske vlade u Ljubljani, priređeno jedno izdanje M., koje su kasnije upotrebljavane i u drugim pokrajinama. Prvo su puštene u promet 3/1 1919 marke od 3 do 40 vinara (helera). Na tim prvim M. predstavljen je rob koji kida lance, a natpis im je: Država SHS. Zatim su postepeno izašle i ostale vrijednosti, no sa natpisom: Kraljevina SHS. Na M. od 50 i 60 vinara je alegorijska ženska slika sa tri sokola; na onima od 1 i od 2 krune je anđeo slobode, a na markama od 5, 10, 15 i 20 kruna lik kralja Petra. Na M. za novine od 2, 4, 10 i 30 vinara je anđeo listonoša.

Sa prvim frankomarkama izdane su i portomarke. Na njima je broj, koji označuje vrijednost i natpis: Država SHS.

21/6 1920 izašlo je novo izdanje M., na kojima je vrijednost izražena u parama i dinarima. Na M. u parama zadržan je u osnovi nacrt ranijih vinarskih M., a na M. u dinarima lik kralja Petra. Natpis je na svima: Kraljevstvo SHS. Za portomarke ovog izdanja uzete su frankomarke od 15 i od 30 dinara ranijeg izdanja, preko kojih je utisnuto portomarka i nova vrijednost.

Na dan glasanja u koruškoj plebiscitnoj zoni A, 24/10 1920, puštene su u promet naročite M., preradene iz M. za novine od 2 i od 4 vinara, preštampane odgovarajućim natpisom i novom vrijednošću.

Za vrijeme naše okupacije Prekomurja utisnula je pošta u Beltincima ručnim žigom natpis SHS na madžarske M., koje su bile tamo u upotrebi, a pošta u Dobrovniku utisnula je na takve M. natpis: Prekomurje SHS. Ove prekomurske M. ne mogu se smatrati kao službeno izdanje naše državne pošte, ma da su puštene u saobraćaj po odobrenju naše okupatorske vojne vlasti. Tako zvane »međumurske« M., madžarske M., na koje je pošta u Prelogu utisnula grubo izrađenim žigom natpis SHS, nisu službenog podrijetla.

Po naredbi ministarstva pošta i telegrafa obustavljeno je dalnje izdavanje M. za pojedine pokrajine i naređena je upotreba M. ljubljanskog

Digitized by Google

izdanja na cijelom teritoriju kraljevine, izvan Srbije i Crne Gore. U Srbiji i Crnoj Gori, međutim, ostale su u upotrebi M. srpske pošte krfskog izdanja do 16/1 1921. Tada su puštene u promet nove M. općeg izdanja za cijelu kraljevinu, kojima su postepeno zamijenjena sva ranija izdanja. Te su M. izrađene u Americi, i obuhvatale su 14 vrijednosti, od 2 pare do 10 dinara. Na vrijednosti u parama lik je regenta Aleksandra, a na dinarima lik kralja Petra. Natpis glasi: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. — Na vrijednostima pak od 1 dinara do 30 dinara koje su izdane poslije smrti kralja Petra, njegov je lik zamijenjen likom kralja Aleksandra, a natpis je: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

30/1 1921 puštene su u promet i invalidske M. od 10, 15 i 25 para sa slikama: Kosovka djevojka, preko Albanije i alegorija ujedinjenja. One su prodavane po dvostrukoj vrijednosti (polovina u korist invalidskog fonda) i bile su u tečaju samo tri mjeseca. Kasnije, u nedostatku M. vrijednosti od dinara na više, prepravljene su zaostale invalidske M. u fronkomarke od 1, 3, 20 i 30 dinara, pošto je na njih utisnuta nova vrijednost. One su tako upotrebljavane do dolaska novih M. odgovarajućih vrijednosti, izrađenih u Londonu.

Najnovija emisija naših M. P. izrađena je u Beogradu u državnoj markarnici, sa kraljevim likom u profilu na desno. Puštene su u tečaj postepeno, počevši od januara 1926.

Portomarke općeg izdanja izrađene su sa cifrom u sredini u vrijednosti od 10 para do 50 dinara.

E. Deroko.

MARKO, episkop, biograf. Bio je iz svešteničke porodice. Rođen je oko 1330 u Peći, a 1346 stupio je u monahe. Proveo je 23 godine uz patrijarha Jevrema, koji ga je napravio episkopom. Umro je poslije 1411, vjerojatno u Peći. Od njega je ostalo nekoliko manjih spisa: Pomen ocu Gerasimu i majci Jefimiji (pisan 1392), Zaveštanje crkvi Sv. Đorđa iz 1411. Najvažniji mu je spis biografija patrijarha Jevrema (pisana 1400). Osim toga, M. je 1399 dovršio i jedan minej za mjesece maj—august. Biografija patrijarha Jevrema, koju je napisao M., daje dragocjenih dopuna biografiji Danilova nastavljača u poznatom zborniku žitija kraljeva i arhiepiskopa, naročito o mladosti i o životu Jevremovu poslije izmirenja crkava srpske i grčke. Pisana je u tradiciji naših starih žitija, ali dosta koncizno i bez retorske širine i navoda iz Svetoga pisma.

Literatura: D. Vuksan, Lovćenski Odjek, br. 2—3, 1925. *V. Ć.*

MARKOV GRAD (MARKOVO KALE), sjeverozapadno od Vranje. Na hrptu klisure, koju optiče Devotinjska i Mala Reka. Na sjeveru je branič-kula, a uzinom hrpta brani dugačak zid pristup do malenog platoa, na kome su zgrade za boravak. Tu je i glavni ulaz. Drugi dio grada dijelom je na antiknim fundamentima.

Đ. S.

MARKOV MANASTIR (kod Skoplja). Saborna crkva posvećena je Sv. Dimitriju. Nju je počeo zidati kralj Vukašin sa sinovima, a dovršena je poslije Vukašinove smrti, za vlade njegova sina Marka (Kraljevića Marka). Manastir se spominje u 15 (1420), 16 (1570), 17 (1655, 1663, 1687) i 18 (1701, 1771, 1792, 1799) vijeku. 1802 bio je ovdje iguman Ćiril Pejčinović, koji se bavio književnošću (napisao je »Ogledalo«), a 1818 prešao je u manastir Lešak, kod Tetova, iz čije je okoline bio rodom.

Crkva dolazi u red najvažnijih srpskih spomenika srednjega vijeka. Arhitektura njena čini snažan efekat svojom polihromijom. Živopis se dosta dobro očuvao. Na žalost likovi ktitora (kralja Vukašina, kralja Marka i dr.) zamazani su 1894 po zapovijesti tadašnjeg bugarskog mitropolita u Skoplju Maksima masnim bojama, da bi se uništio trag srpskog podrijetla ove crkve. Prije dvije godine A. Stevanović je učinio pokušaje, da jedan dio ovih zamazanih fresaka spiranjem otkrije.

Literatura: L. Mirković i Ž. Tatić, Markov manastir (Srpski Spomenici, III; izdanje Narodnog Muzeja u Beogradu). *V. P-ć.*

MARKOVAC (MARGITIĆ) STJEPAN, jajčanin, bosanski franjevac, pisac (— 8/12 1730, Fojnica). Prema Lekušiću, za Juračićeva provincijalnoga vikarevanja (1667—1669) išao je M. u ime bosanskih katolika i franjevaca u Carigrad, da traži zaštitu protiv grčkoistočnog patrijarha, pa je radi uspjeha imenovan vijećnikom (definitor) bosanske redodržave. Na

Digitized by Google

kongregaciji u Velikoj 7/9 1698 stavlja se M. inter reverendos patres provinciae, i to kao odavna zaslužan (a tanto temporis spatio benemeritus), te se postavlja za gvardijana u Fojnici. Na kongregaciji na Visovcu 27/5 1703 bio je M. proglašen apostatom i ograničen (confiniatus) na našički samostan, zato, što je išao u Mletke bez znanja redodržavništva. Na kapitulu u Našicama (18/10 1708) izabran je M. za definitora. Na kapitulu u Đakovu (25/6 1714) i na kongregaciji na Visovcu (26/5 1718) i u Našicama (18/6 1719) postavljen je za gvardijana u Kreševu. Na kongregaciji na Visovcu (1/8 1724) imenovan je vikarom u Fojnici, a zatim u istome samostanu gvardijanom na kongregacijama u Brodu (24/6 1725) i u Našicama (25/6 1726). Izdao je u Mlecima 1703 knjigu pod naslovom: Ispovijest Karstijanska, koja se u Bosni mnogo čitala i prozvala po piscu Stjepanušom, a 1708 također u Mlecima izdao je propovijedi pod naslovom Fala ot sveti. Osim toga, M. je pisao i Ljetopis. M. je svoja djela pisao bosanskom ćirilicom, jer je to pismo bilo i narodu poznato, ne samo u Bosni nego i izvan Bosne.

Izvori: Liber Archivialis u Makarskoj); Lekušića Ljetopis na Visovcu.

J. Jelenić.

MARKOVIĆ ALEKSANDAR DR., sanitetski pukovnik (1/3 1878, Beč). Gimnaziju je svršio 1898, medicinu u Beču 1904. Po svršetku medicine bio je trupni liječnik, sekundarni liječnik kirurškog odjeljenja vojne bolnice u Beogradu. 1909—1910 specijalizirao se u rentgenologiji u Beču i Zürichu, a po povratku osnovao je prvu radiološku stanicu u vojsci, u bolnici u Beogradu. U ratovima je sudjelovao kao trupni liječnik, divizijski kirurg i referent divizijskog saniteta. 1917 do 1918 bio je šef rentgenove stanice srpske bolnice u Solunu, a 1919 šef rentgenološkog odjeljenja I. armijske bolnice u Beogradu. Pisao je dva originalna rada iz radiologije na njemačkom (1910), a na srpsko-hrvatskom je publicirao 10 radova o rentgenologiji i dva o radiologiji. *V. S.*

MARKOVIĆ AMBROZ (1773, Rijeka dubrovačka — 6/10 1834, Dubrovnik). Postao je 1791 franjevcem i tom prilikom mjesto svoga prvašnjega imena Marko prozvao se Ambroz. U dubrovačkom manastiru bavio se teologijom i filozofijom, a donekle i književnošću. 1826 izdao je u Dubrovniku prvi put Gundulićeva Osmana, s opširnim uvodom i bogatim, ponajviše historičkim, komentarom. Za taj posao uvelike je upotrijebio tekst Osmana s talijanskim uvodom i komentarom, što ga je bio priredio dubrovački građanin Ivo Luka Volantić, radi čega mu je i prigovarano, te se je morao braniti brošurom Lettera sul'Osmanide (Mleci, 1828). *M. R.*

MARKOVIĆ BOGDAN DR., upravnik Državne hipotekarne banke (28/1 1880, Beograd). Studirao je ekonomske nauke u Münchenu i Halle-u, gdje je položio doktorat. 1905—1907 bio je na službi u ministarstvu financija, 1907 do 1912 bio je sekretar Saveza zemljoradničkih zadruga, 1912—1918 načelnik trgovinskog odjeljenja u ministarstvu narodne privrede, a od 1918 upravnik Državne hipotekarne banke (bivše Uprave fondova). Sudjelovao je kao ekspert i delegat na konferenciji mira u Parizu (1918—1919) i na ekonomskoj konferenciji u Gènovi. Djela su mu: Opštinske finansije kraljevine Srbije (1905), Zemljoradnički kredit (1910 i 1912), Zemljoradnička komora (1912), Le Balkan économique (1919), Kapacitet plaćanja Bugarske (1920), Skupoća (1922), Državne finansije i novčane reforme (1923). *R. P.*

MARKOVIĆ CENE, četnički vojvoda (1864, selo Jelošnik, srez donjopološki, okrug tetovski). Do svoje 15 godine M. je živio u svome rodnom mjestu, a tada je sa pečalbarima (radnicima) otišao u Bugarsku, gdje je ostao tri godine. 1882 M. je iz Bugarske otišao u Rusiju, i tamo je stupio, kao dobrovoljac, u konjičku podoficirsku školu. Po svršetku ove škole služio je M. više godina kao podoficir u ruskoj vojsci, pa se kasnije, kao narednik, vratio ponovno u Bugarsku. Kada je makedonska unutrašnja organizacija otpočela komitsku akciju, M. se, kao Starosrbijanac, zainteresirao za oslobođenje svoga rodnog kraja. Međutim, kada je uočio da cijela ta akcija vodi pobugarivanju i sjedinjenju stare Srbije i Makedonije sa Bugarskom, on je prišao srpskoj četničkoj organizaciji, i od 1905 postao je srpski četnički vojvoda. M. je četovao po svima krajevima stare Srbije, ali najviše na lijevoj strani Vardara. Kada je, u jesen 1912, Srbija

Digitized by Google

oglasila Turskoj rat, M. je sa svojom četom pošao kao prethodnica i porušio je turske pogranične karaule na Merdarima. U početku Svjetskog Rata M. je sudjelovao u borbama oko Beograda, a kasnije je poslat da sa svojom četom održava red i suzbija bugarske smutnje u srezu porečkom i galičkom. Pri povlačenju u jesen 1915 Bugari su ga iznenadno napali iznad samog Tetova i ubili konja pod njim. M. je ipak spasio glavu i pješice prešao cio težak put preko Albanije. Kao borac na solunskoj fronti M. je dočekao oslobođenje. Tada se u Bitolju oženio, pa je ostavio ženu, a on produžio napredovanje sa vojskom. Kada se, po završetku vojnih operacija, vratio u svoje rodno mjesto, M. je zatekao pravu pustoš. Bugari su mu bili zapalili kuću, od koje se požar raširio, te je izgorjelo gotovo čitavo selo. Da pomogne svojim seljacima M. se primio predsjedništva općine, na kome je položaju i danas.

M. Milenović.

MARKOVIĆ DANICA, pjesnikinja (30/9 1879, Čačak). Višu žensku školu svršila je u Beogradu, zatim je studirala filozofiju u velikoj školi, ali je poslije dvije godine morala da prekine studiranje. Počela je učiteljsku službu 1897, prvo u Beogradu 5 godina, pa u Resniku, Velikoj Ivanči i u Vraniću. 1910, zbog slaboga zdravlja, penzionirana je. — M. je počela pisati stihove još u srednjoj školi, a objavila ih je prvi put u Zvezdi Janka Veselinovića (1899). Prvu zbirku pjesama, Trenuci, izdala je 1904. Njome je M. izazvala priznanje ozbiljne kritike, jer su se njene pjesme odvojile neposrednijom iskrenošću od stihova tadašnjih pjesnikinja. Uz povremene zastoje, M. je nastavila pjevanje do danas. Ali mnogobrojne svoje pjesme, razasute po svima srpskim književnim časopisima, još nije sabrala u drugi svezak.

V. P.

MARKOVIĆ ĐORĐE (KODER), književnik, pjesnik (1806, Srijemska Mitrovica — 17/4 1891, Novi Sad). Gimnaziju je učio u Segedinu, a pravo u Sarospátak-u. U Bachovo doba, poslije 1848, radio je kao prevodilac i tumač kod okružnog suda u Novom Sadu. Poslije je bio u Temišvaru, gdje je otvorio školu za mačevanje. Putovao je mnogo i često po Evropi, Aziji i Africi, i govorio je, osim materinjega, jedanaest jezika. M. se počeo javljati u Danici i u Javoru člancima o jeziku i stihovima, a glavno mu je djelo Romoranke, san matere srpske, koje je izašlo 1862 u Novom Sadu. Poslije njegove smrti neki su spominjali, da je M. ostavio još takvih sastava u rukopisu, a da je Sangrlice i u štampi izdao. M. je, i hotimice i nehotice, oponašao Simu Milutinovića Sarajliju. Kao krajnji, do apsurdnosti, romantičar, on je nastojao i da živi i da piše na sasvim svoj i neobičan način. On je tako i uspio, da stvori za sebe jedan posve naročit pjesnički jezik, dijelom od proizvoljnih kovanica, dijelom iz lokalnih i dijalektoloških specijaliteta, ali je time zabrazdio u čistu ekstravaganciju i grotesknost izraza i onemogućio svako osjećanje, koliko ga je možda i imao. Ma da je sam spomenuo, da su Romoranke pisane jezikom starica, valjda gatalica i vračara, u jovanovskom novosadskom kraju, one su danas apsolutno nerazumljive. M. nikada nije bio ozbiljno shvaćan, ali je kod savremenika umio da pobudi pažnju. Mnogi su žalili njegov zastranjeni talenat, a i danas ga rado nazivaju futuristom svoga vremena, i hoće da u njemu vide preteču nekih najnovijih struja u srpskoj poeziji. M. se pred kraj života bavio konstruiranjem perpetuum mobile, što je karakteristično za njega.

V. Petrović.

MARKOVIĆ EDO, zamjenik generalnog direktora Jugoslavenske banke u Zagrebu (15/7 1885, Đakovo). Apsolvirao je trgovačku akademiju u Osijeku, poljoprivredni fakultet u Halle-u. Bio je organizator i revizor zadruga kod Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu. Od 1913 bio je šef odjela za zadrugarstvo i tajnik Saveza hrvatskih seljačkih zadruga. 1915 dodijeljen je od Hrvatske poljodjelske banke kao direktor Zemaljskoj opskrbi D. D. u Zagrebu, instituciji za prehranu stanovništva Hrvatske i Slavonije za vrijeme rata, koju je ustanovu osnovao i vodio do kraja rata. Narodno vijeće povjerilo mu je resor povjerenika za prehranu. M. je bio upravnik Pokreta, Gospodarskog Lista, osnivač i prvi urednik Kopriva. Sarađuje u Zadrugaru i Hrvatskoj Njivi.

S. D.

MARKOVIĆ IVAN, franjevac redodržave presvetog Otkupitelja (23/10 1839, Sinj — 22/10 1910, Sinj). Osnovnu

Digitized by Google

školu i gimnaziju svršio je u Sinju, Zaostrogu i Makarskoj. U franjevački red stupio je 1857. Bogosloviju je učio u Šibeniku, Makarskoj i u Zadru. Za svećenika je zaređen 1862. U bogoslovskom učilištu u Šibeniku predavao je 11 godina crkvenu historiju. Oboljevši, vratio se (1872) u Sinj, i tu je ostao do smrti. 1879 putovao je u Svetu Zemlju i svoje je doživljaje opisao u Lettere dall'Oriente (1882, 1897 i 1899). Osim toga, izdao je dogmatično-polemičku raspravu: Leo Veliki i Grgur Veliki (1883), Papino Poglavarstvo (1883), Le parrocchie francescane (1885), Gospa Sinjska (1886, 1889), Cezarizam i Bizantinstvo (I.—III., 1892), O Euharistiji (1893 i 1894), Gli Slavi ed i Papi (I.—II., 1897; u prijevodu Penkovića: Slaveni i Pape, I. do II., 1903—1904), Dukljansko-Barska mitropolija (1902), Izabrane poslanice Sv. Jeronima (I.—II., 1908) i t. d. M. je bio plodan pisac, ali ne uvijek kritičan. 1886 papa Lav XIII. proglasio je M. počasnim doktorom bogoslovije, a braća su ga u Splitu 1888 izabrala za svoga redodržavnika.

Literatura: Mišura, Život i rad Dr. Ivana Markovića (Serafinski Perivoj, 1910). *J. Jelenić.*

MARKOVIĆ JOAKIM, slikar i knjižar u prvoj polovini 18 vijeka. Rodio se u Budimu, gdje je i slikarstvo učio. Zatim je živio u Petrovaradinu. Na poziv hrvatsko-lepavinskog episkopa Simeona Filipovića, koji je bio energičan zaštitnik pravoslavlja u borbi s unijom, nastanio se (oko 1740) u njegovoj rezidenciji u Severinu, kod Bjelovara u Hrvatskoj. Tu je otvorio slikarsku radionicu i knjižaru. Po bivšem varaždinskom generalatu, današnjem bjelovarskom protopresviteratu, sačuvano je po srpskim crkvama nekoliko slika M., koje po tehnici i kompoziciji svjedoče o njegovim višim sposobnostima. Naročito su važne njegove velike slike: Seoba Srba i Hrvata na Balkansko Poluostrvo i Primanje povlastica od bizantskog cara, Hrvatski Srbi pred austrijskim carem 1612, koji im pruža naročite povlastice. Slike se nalaze u crkvi sela Plavšinca, zadužbini feldmaršala baruna Mihaila Mikašinovića. Isto tako velike slike nalaze se i u crkvi sela Dišnika, pod Moslavinom. Na njima je M., pomoću grbova iz Žefarovićeve Stematografije, označio nacionalni i državopravni položaj Srba u Vojnoj Krajini. Osim tih slika nacionalnog karaktera, sačuvano je i nekoliko M. ikona, koje su strogo pravoslavne po kompoziciji, ali se u tehnici opaža znatan utjecaj zapadne slikarske škole iz početka 18 vijeka. *R. Grujić.*

MARKOVIĆ JOVAN, pomoćnik ministra inostranih djela (7/5 1877, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a pravne nauke u Parizu (1899). Poslije svršenih nauka stupio je u diplomatsku struku, kao pisar poslanstva u Parizu. 1903—1911 bio je šef crkveno-prosvjetnog odjeljenja u ministarstvu inostranih djela, 1911 postavljen je za prvog sekretara poslanstva u Carigradu, 1912 za konzula u Bitolju. Za vrijeme balkanskog rata bio je ponovno šef crkveno-prosvjetnog odjeljenja, a za vrijeme Svjetskog Rata šef političkog odjeljenja i zatim načelnik. 1918 imenovan je za poslanika u Bruxelles-u, ali je poslat za generalnog sekretara naše delegacije na konferenciji mira u Parizu. 1920 stupio je na poslaničku dužnost u Bruxelles-u. Početkom 1923 premješten je za poslanika u Berlin, a 1924 za poslanika u Atenu. Od decembra 1924 pomoćnik je ministra inostranih djela. Napisao je nekoliko članaka o industriji naše zemlje u L'Exportateur-importateur Belge (1922/23) i nekoliko članaka u Novom Životu. *D. P.*

MARKOVIĆ LAZA DR., inspektor ministarstva zdravlja (4/3 1876, Tomaševac, Vojvodina). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu 1894, medicinu u Pešti 1900. 1900—1909 bio je na radu u raznim bolničkim odjeljenjima, u Pešti i Njemačkoj. Do oslobođenja bio je privatan liječnik, poslije šef zdravstvenog odsjeka za Banat, Bačku i Baranju, od 1924 je na sadanjem položaju. Organizirao je mnoge socijalno-higijenske ustanove u Vojvodini i radi na zdravstvenoj propagandi. Pisao je od 1899 niz popularno-poučnih medicinskih spisa i članaka, od kojih su mnogi dramatizirani u obliku slika i prizora, i prikazivani na pozornici. Pisao je u Letopisu, knjigama Matice Srpske i u raznim listovima: Zdravlje, Glasnik ministarstva zdravlja, Zastava, Branik, Privrednik i t. d. *V. S.*

MARKOVIĆ LAZAR DR., političar (21/9 1882, Beograd). Osnovnu školu i

Digitized by Google

gimnaziju učio je u Beogradu, pravni fakultet u Beogradu i Berlinu, gdje je položio i doktorat. 1910—1914 bio je stalni docent, a 1914—1920 vanredni profesor prava na univerzitetu u Beogradu. 1920—1921 bio je ministar za ustavotvornu skupštinu. 1922—1923 ministar pravde. Od 1920 biran je stalno za narodnog poslanika, na listi radikalne stranke. Bio je urednik Dela 1911—1915, direktor i osnivač La Serbie 1916—1919 u Genèvi, a od 1919 urednik je i direktor Samouprave. Napisao je mnogobrojne studije iz privatnog i javnog prava i politike, kao i velik broj članaka na srpsko-hrvatskom, njemačkom, francuskom i engleskom jeziku. *D. P.*

MARKOVIĆ MIHAILO, glumac i upravitelj kazališta (25/12 1869, Užice). Učio je četiri razreda gimnazije, a zatim je počeo glumiti (1885) po putničkim kazalištima Mih. Pešića, Mih. Risantijevića, Laze Popovića, Mih. Lazića (Strica), Đure Protića, Fotije Ilićića i Petra Ćirića, s kojima je obišao sve krajeve našeg naroda. 1889 bio je angažiran za člana srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. Poslije kratkog vremena osnovao je svoju trupu, pod imenom Primorsko pozorište, koje je proputovalo Dalmaciju, Bosnu, Hercegovinu i ostale krajeve našeg naroda u Austro-Ugarskoj. Završivši rad stalnog upravnika putničkog kazališta, bio je član beogradskog, a zatim novosadskog kazališta. 1894 primio je angažman u Zagrebu, gdje je i danas na radu. Poslije t. zv. zagrebačkih protusrpskih demonstracija (1902) ponovno je došao u Beograd, gdje je ostao tri godine. U ovom vremenu upravljao je i društvom Sinđelić u Nišu. — Vrativši se opet u Zagreb, primio je upravu filijale hrvatskog kazališta i vodio je po našim krajevima. Zbog krize u osječkom kazalištu radio je u njemu dvije godine kao upravnik. 1914 primio je ponuđenu upravu zemaljskog narodnog kazališta u Sarajevu, ali poslije vidovdanskog atentata bio je iz Bosne protjeran i interniran. U toku rata pušten je iz internacije, te je nastavio svoj glumački rad u Zagrebu. Uloge su mu iz prvog dramskog repertoara, naročito je dobar u tipovima i karakterima, a u stranom repertoaru kulminira u gradonačelniku Dmuhovskom (Revizor).
R. Odavić.

MARKOVIĆ MIKA-MIHAILO DR., načelnik vojnog saniteta (1847, Kragujevac — 1911, Beograd). Po svršenoj maturi u Kragujevcu studirao je neko vrijeme tehniku u Beogradu na velikoj školi, pa je prešao na medicinu u Beču, koju je završio 1872. Po povratku bio je pet godina fizik rudničkog okruga. U ratu 1876 bio je liječnik rudničke brigade, 1877—1878 šef liječnika šumadijske divizije. U oba rata istakao se svojom energijom i dosjetljivošću. Poslije ratova bio je praktičan liječnik u Beogradu. 1879 prešao je u vojnu službu, kao kapetan I. klase. 1880 proizveden je u čin majora, a 1885, pred rat, u čin potpukovnika. U ratu 1885—1886 bio je načelnik saniteta moravske divizije, poslije nišavske vojske, a pri kraju zastupnik načelnika saniteta vrhovne komande. Po svršetku rata postavljen je za načelnika vojnog saniteta, na kome je položaju ostao do 1903, sa prekidima 1893 i 1901. Radio je sa mnogo volje i energije na unapređivanju vojnog saniteta. Pisao je nekoliko stručnih članaka u Ratniku, izradio je prvu srpsku originalnu ratnu sanitetsku službu (1890). Štampao je svoje memoare, pod naslovom Moje uspomene (1906). *V. S.*

MARKOVIĆ MILAN DR., direktor banke (6/5 1874, Jagodina). Osnovnu školu svršio je u Jagodini, a gimnaziju i pravni fakultet u Beogradu. Doktorat državnih nauka položio je u Bonnu (Njemačka). Kao student prava sudjelovao je u velikoj demonstraciji protiv povratka na veliku školu profesora Andre Đorđevića, člana vlade, koja je ukinula ustav od 1888. Za to je kažnjen isključenjem sa velike škole za svagda. 1897 bio je advokatski pisar, a 1899 činovnik Beogradske zadruge. Te godine je osuđen prijekim sudom na šest godina zatvora zbog Ivanjdanskog atentata. Poslije pomilovanja bio je pisar ministarstva financija, pa je poslije u Bonnu završio studije. Početkom 1903 izabran je za člana glavnog odbora samostalne radikalne stranke. Otpušten iz službe iz partijskih razloga, bio je najprije činovnik Izvozne banke, a 1904 postao je upravnik Građanske banke. U kabinetu Ljube Stojanovića bio je ministar financija (16/5 1905—1/3 1906). Izabran je za narodnog poslanika prvi put 10/7 1905. Bio je član i predsjednik financijskog od-

Digitized by Google

bora narodne skupštine, član upravnog odbora Uprave fondova. Napisao je: Die serbische Hauscommunion (Zadruga) und ihre Bedeutung in der Vergangenheit und Gegenwart.

J. Prodanović.

MARKOVIĆ MIŠA, inžinjer i načelnik željezničke direkcije (1845, Pančevo — 1901, Beograd). Učio je realku u Pančevu, a politehniku u Beču. 1871 do 1874 bio je u službi madžarskih državnih željeznica, a 1875—1878 općinski inžinjer u Pančevu. 1878 prešao je u Srbiju, i radio je na trasiranju željezničke pruge Niš—Vranje, a kasnije na trasiranju pruge Niš—Zaječar—Prahovo, Zaječar—Paraćin—Ćićevac—Sv. Petar. Od toga doba stalno je radio na srpskim željeznicama. Sva sprema i uređenje za građenje novih željeznica uglavnom je njegovo djelo. — Pisao je mnoge članke u Srpskom Tehničkom Listu. Napisao je ručnu knjigu Inžinjer, prvu i jedinu te vrste u Srbiji. Bio je osnivalac i predsjednik Srpskog Inžinjerskog Udruženja, dugogodišnji član građevinskog savjeta i predsjednik ispitne komisije za državne inžinjere. M. je bio neobično vrijedan, skroman čovjek i jedan od najboljih inžinjera u Srbiji.

S. B.

MARKOVIĆ NIKOLA (KOCA), predsjednik upravnog savjeta (1795, Požarevac — 17/3 1836, Požarevac). Do 25/10 1821 bio je M. marveni trgovac, a toga dana je postavljen za carinika na dubravičkoj i ramskoj skeli. Kasnije je bio sreski načelnik: ramskog, mlavskog i požarevačkog sreza. 23/4 1834 bio je postavljen za ministra financija, a prestao je to biti 2/2 1835. — 3/2 1835, postavljen je za predsjednika državnog savjeta, jer je svojim savjetom spriječio kneza Miloša da ne napusti zemlju kad se podigla Miletina buna. Kad je ukinut Sretenjski ustav od 2/2 1835. M. je postavljen za predsjednika upravnog savjeta u Kragujevcu.

Literatura: Milićević, Pomenik; M. Petrović. Finansije i ustanove obnovljene Srbije; Kunibert, Drugi Srpski Ustanak.

J. P.

MARKOVIĆ NIKOLA, novinar (9/5 1851, Ferdin, Banat). Realku je svršio u Pančevu. Bio je kratko vrijeme u bankarskoj struci, a zatim se odao novinarstvu. Na novinarstvu je počeo raditi vrlo rano, kao saradnik Pančevca i ostalih vojvođanskih listova, a naročito Zastave. Iz Pančeva je prešao u Zemun, gdje je bio saradnik Graničara i urednik Bratstva, prvog socijalističkog lista u Vojvodini (1875). 1876/77 uređivao je u Beču ilustrovani list Srpsku Zoru. Iz Beča je došao u Novi Sad, gdje je sarađivao na Straži. 1879 sarađivao je u Temišvaru na Narodnom Glasniku i uređivao je Smotru. 1880 prešao je u Vršac, gdje je otvorio kancelariju i izdavao kalendar Banaćanin. 1889 prešao je u Niš, gdje je uređivao Slobodu, a zatim je, na poziv Janka Veselinovića, prešao u Šabac, gdje je bio saradnik Radikala. 1893 bio je šef općinske statistike u Beogradu, ali je poslije tri godine otpušten. U Beogradu je sarađivao na Beogradskim Novinama, Narodu, Odjeku, Samoupravi. Napisao je biografiju Dr. Laze Pačua (1923) i preveo (1874) Suštinu Ustava od Lasala. Bio je dugo godina izvještač njemačkih socijalističkih listova o srpskim stvarima.

D. P.

MARKOVIĆ PAJA-ADAMOV, književnik, pripovjedač (28/11 1855, Novi Karlovci, Srijem — 24/1 1907, Srijemski Karlovci). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, maturirao je u srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, zatim je studirao pravo u Grazu, i naposljetku, svršio je filozofiju u Beču. 1880 postavljen je za profesora u srpskoj gimnaziji u Srijemskim Karlovcima, na kome je položaju ostao do smrti. — M. je počeo da piše stihove 1874, prevodio je dosta iz njemačke poezije, a u originalnim pjesmama se predstavio kao sljedbenik i epigon Zmaja Jovanovića. 1877 izdao je zbirku svojih stihova, Nadanove pesme, koje su lijepo primljene. Kasnije, 80-tih godina, prešao je M. sasvim na novelistiku. Prve M. priče, u Srpskoj Zori i Javoru, pod pseudonimom P. M. Jovanović, pisane su pod utjecajem naših romantičara. Kasnije je M., po primjeru dobrog austrijskog realiste Rosegera, počeo uz novo književno ime: Adamov, da piše svoje pripovijetke sa sela, po obliku realističke, a u suštini idealističke, optimističke idile iz života srijemskih seljaka. Radio je većinom u Stražilovu. Kad je Stražilovo 1894 prestalo, M. je pokrenuo 1895 Brankovo Kolo, koje je bilo u svoje vrijeme jedini i središnji književni list u Vojvodini, i koje je M. uz veliko požrtvovanje, sa

Digitized by Google

mnogo ustrajnosti i sa dosta književnog ukusa, održavao do smrti. M. je počeo i jedan roman, Duh vremena sad je taki..., a 1895 novosadsko je pozorište predstavljalo M. ozbiljnu dramu Pop Dobroslav. M. je štampao tri sveska pripovijedaka: Slike i prilike iz srpskog života i dva sveska (1883), Na selu i prelu (1886 i 1888). Posljednju priču, Na popinoj klupi, napisao je 1895. Srpska Književna Zadruga izdala je izbor iz njegovih posljednjih dvaju svezaka u jednoj knjizi (1901).

M. je posljednji simpatični omladinski pisac, na koga je već, bar formalno, djelovao pobjedni realizam. U naročitoj i uglednoj vrsti srpske seoske i seljačke pripovijetke, M. je stvorio nešto svoje, što skladno upotpunjuje Glišićevo, Lazarevićevo i Veselinovićevo djelo. M. desetgodišnji rad na Brankovu Kolu, što je bilo uistinu jedno nacionalno i kulturno pregnuće i misionarstvo, nesumnjivo će biti unesen u historiju jugoslovenske književnosti kao konstruktivna vrijednost.

Literatura: Brankovo Kolo, 1907, 5—6; Milan Budisavljević, Književni rad Paje Markovića-Adamova (Brankovo Kolo, 1907, 26—27); Jovan Skerlić, Pisci i knjige (5); Pejinović, Na selu i prelu (Letopis, 162); K. Subotić, Crtice iz lepe književnosti (1898).

V. Petrović.

MARKOVIĆ PETAR, advokat (14/10 1877, Leskovica, srez i okrug valjevski). Osnovnu školu svršio je u Ćelijama, šest razreda gimnazije u Valjevu, dva posljednja gimnazijska razreda i pravni fakultet u Beogradu. Kao student bio je jedan od najaktivnijih radnika u omladinskim organizacijama. 1906 postao je advokat u Valjevu. 1910 izabran je za okružnog poslanika i za predsjednika okružne skupštine i okružnog odbora. Zahvalio se na časti predsjednika 1919. 28/11 1920 izabran je prvi put za narodnog poslanika, zatim je izabran 18/3 1923 i 8/2 1925. Bio je član glavnog odbora samostalne radikalne stranke, a sada je to u demokratskoj stranci. Radio je na političkim listovima svoje stranke. Bio je ministar pošta i telegrafa 27/7 do 6/11 1924. *J. P.*

MARKOVIĆ PETAR, divizijski đeneral (16/4 1879, Kragujevac). Po svršetku šest razreda gimnazije u Zaječaru i Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 15/8 1908, za đeneralštabnog majora 29/6 1910, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u pješadiji, 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1904 komandir čete u pješadiji, 1904—1905 pomoćnik klasnog starješine u vojnoj akademiji, 1905 do 1907 na pripremi u glavnom đeneralštabu, 1907—1909 ordonanc-oficir Nj. V. Kralja, 1909—1910 na službi u štabu divizijske oblasti (dunavske). 1910 do 1912 bio je u pješadiji u Francuskoj, u 1912 pomoćnik načelnika štaba divizijske oblasti (šumadijske), 1/2 1919 do 13/3 1920 načelnik štaba u odjeljenju za mornaricu, 12/3 1920—26/3 1923 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice, 26/3 do 17/9 1923 vršilac dužnosti komandanta II. konjičke divizije, 17/9 1923 do 30/12 1925 načelnik obavještajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba od 30/12 1925 je predsjednik ispitne komisije za čin majora. U ratu 1912 do 1913 bio je načelnik štaba divizije (drinska II.); u ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba divizije (timočka I.) u štabu II. aumije, u 1916 bio je komandant I. kombiniranog puka kod Francuza, 1916—1917 bio je šef vojno-drumskog odsjeka i zastupnik načelnika saobraćajnog odjeljenja vrhovne komande, 1917—1918 bio je pomoćnik načelnika štaba I. armije. — Pored članaka u Ratniku preveo je od đenerala Bia: Ludendorf (1924). *V. Belić.*

MARKOVIĆ PETAR DR. (20/3 1856, Kaptol, kraj Požege — 6/8 1900, Neumarkt, Štajerska). Pučku školu učio je u Pleternici i Požegi, gimnaziju je svršio u Požegi, a klasičnu filozofiju u Zagrebu. Služio je kao profesor, zatim kao ravnatelj, na Rijeci, u Požegi i Zagrebu. 1893 bio je poslat od vlade, sa Đ. Arnoldom i M. Žepićem, u strane zemlje, radi izučavanja pedagoških seminara i gimnazijskih vježbaonica. Ogledao se u pjesmi i pripovijetki, a napisao je i više humoresaka, neke pod pseudonimom Petar Mijakić. U Letopisu (knj. 138) napisao je članak: Zmaj-Jovanovićevi Đulići uveoci i kritika. Preveo je Ciceronov govor za Sekst a Roscija Amerijca, sastavio je uvode u Ciceronova djela za školsku upotrebu i više članaka iz klasične filologije (najviše cijenjen: O sinkretizmu latinskoga

Digitized by Google

ablativa). Uređivao je Pobratim, list za srednjoškolsku omladinu.

M. Š.

MARKOVIĆ PETAR DR., pisac i slikar (25/9 1869, Zemun). Svršio je osnovnu školu i realku u mjestu rođenja, gimnaziju u Osijeku, a pravni fakultet u Beču i u Zagrebu, gdje je 1893 promoviran za doktora. Uz to je tri godine u Zagrebu učio slikarstvo u umjetničkoj školi. Po povratku sa studija otvorio je advokatsku kancelariju u Zemunu, ali se uz to bavio pisanjem i slikanjem, a jedno vrijeme je aktivno sudjelovao i u politici. Prije rata bio je izabran za načelnika grada Zemuna, a 1925 opet je biran na to mjesto. 1893—1897 objavio je u novosadskom Braniku oko 20 putopisnih crta iz Italije, Njemačke i Engleske. Pisao je i priče u Javoru, a zapažena je njegova Istorija grada Zemuna, koju je 1896 izdao. Kao slikar ponajviše je radio impresionističke pejsaže s primorja i iz okoline Zemuna i Beograda, od kojih je neke izlagao na petoj jugoslovenskoj izložbi u Beogradu. *V. P.*

MARKOVIĆ RADOSLAV, prota (14/1 1865, Mošorin, Bačka). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima i Novom Sadu, a bogosloviju u Karlovcima. Od 1889 je sveštenik u Indiji, gdje je osnovao sva sadašnja srpska humana, kulturna i ekonomska društva. Učinio je vrlo mnogo, ne samo za ojačanje srpskog naroda u svojoj parohiji nego u Vojvodini uopće. Bio je poslanik na srpskom narodnom i crkvenom saboru i član vrhovnih autonomnih vlasti. Najznatniji mu je rad na zadrugarstvu. Napisao je: Srbi u Sremu i osečkoj okolini, po zanimanju i raspodeli zemlje u istočnom ravnom Sremu, Indija, Pravoslavna srpska parohija u Indiji, Sadašnje stanje naše agrarne reforme u Vojvodini, Kako se vrši i kako bi valjalo vršiti? Osim toga napisao je znatan broj članaka, naročito o ekonomskim pitanjima po gotovo svima znatnijim srpskim listovima i kalendarima u Vojvodini. *D. P.*

MARKOVIĆ RADOVAN DR., liječnik (24/8 1874, Kneginac, kod Varaždina — 1920, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, a medicinu u Beču 1898. Po svršetku studija specijalizirao se u dječjim bolestima na klinici profesora Wiederhofer-a u Beču, 1900 vratio se u Zagreb za sekundarnog liječnika bolnice milosrdnih sestara. 1904 osnovao je u istoj bolnici dječje odjeljenje, čiji je šef bio do smrti. M. je aktivno sudjelovao i na radu oko podizanja narodnog zdravlja: bio je član povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze, društva za zaštitu djece, središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika, član hrvatskog sabora (1906), privremenog predstavništva (1919) i zdravstvenog vijeća. Napisao je više članaka i rasprava stručno-medicinskih i popularno-zdravstvenih u raznim časopisima i listovima. Najznatniji su mu radovi: Dječja njega (izdanje Matice Hrvatske), Nauka o zdravlju (udžbenik higijene za srednje škole), Narodno zdravlje u 3 sveska (izdanje društva Sv. Jeronima). Uređivao je Liječnički Vjesnik 1905 do 1908. *V. S.*

MARKOVIĆ SIMA DR., profesor (8/11 1888, Kragujevac). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, a univerzitet u Beogradu (doktorat matematičkih nauka) 1913. Bio je suplent i profesor u Beogradu, pa je u jesen 1920, zbog komunizma, otpušten iz službe, kao asistent za matematiku na filozofskom i tehničkom fakultetu. 28/11 1920 izabran je za narodnog poslanika. U maju 1921 otišao je u Rusiju na kongres III. internacionale i ostao je tamo do septembra 1922. Po povratku u zemlju uhapšen je i osuđen za komunističku propagandu na 2 godine zatvora, koje je izvršio u Požarevcu i Lepoglavi. Bio je generalni sekretar komunističke stranke i njen glavni i najbolji govornik u narodnoj skupštini. Napisao je nekoliko rasprava i studija: Iz nauke i filozofije, Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, Teorija relativiteta, Der Kommunismus in Jugoslavien, Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije, Valutno pitanje, i još nekoliko manjih brošura.

J. P.

MARKOVIĆ SIMO, vojvoda prvog ustanka. Rodom je bio iz Velikog Borka (beogradski okrug). Uz ustanak je pristao odmah iz početka, a od 1807 bio je predsjednik Praviteljstvujuščeg Sovjeta. Pri ustavnoj promjeni 1811 postao je popečitelj finansija. Sa Karađorđem je napustio i on Srbiju 1813, pošto je kao vrhovni zapovjednik vojske prema Bosni uza-

Digitized by Google

lud pokušao da spriječi tursko prodiranje s te strane. Prije tog prelaska bio je sukob između njega i Miloša Obrenovića, koji ga je koristio radi mlitava i nevješta vodstva. U emigraciji je M. igrao dosta vidnu ulogu, kao izaslanik srpskih vojvoda i izbjeglica ruskom caru Aleksandru I. Početkom 1816 prešao je u Srbiju, i počeo je da radi o povratku Karađorđevićevu. Radi toga došao je ponovno u sukob sa Milošem. U novembru 1816 Miloš ga je htio pogubiti, ali mu je, na zauzimanje mnogih lica, oprostio život. U februaru 1817 M. je sa Pavlom Cukićem digao bunu u šest nahija, ali je ona ubrzo ugušena, a M. uhvaćen i posječen 9/3 1817.

V. Ć.

MARKOVIĆ STEVAN DR., profesor univerziteta (22/9 1860., Ljuljaci, okrug kragujevački). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu, prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu, a univerzitet sa doktoratom filozofije u Beču 1892. Studirao je zatim elektrotehniku u Liège-u. Od 1894 bio je profesor elektrotehnike na univerzitetu u Beogradu. Glavni su mu radovi: Experimente über Reibung zwischen Öl und Luft (doktorska disertacija, Wiener Ber., 1891), Lekcije iz teorijske fizike (I. 1897, II. 1907). Preveo je djela: A. Witz-a, Termodinamika, Teorija termičnih mašina. Dizelov motor, od Gerard-a Elektrika, od Janet-a Osnovi elektrotehnike i t. d.

M. Pop.

MARKOVIĆ STOJAN, profesor prava na velikoj školi (7/10 1833, Veliko Gradište — 7/5 1903, Beograd). Gimnaziju i filozofiju svršio je u Beogradu, studirao je pravo u Beogradu, a zatim u Heidelbergu i Parizu. 12/10 1862 postavljen je za suplenta u liceju u Beogradu, 26/9 1862 za profesora prava u velikoj školi. 26/9 1875—24/4 1876 bio je ministar pravde u Kaljevićevom kabinetu. 23/3 1877 vraćem je za profesora u velikoj školi, na kome je položaju ostao do 9/5 1894, kad je postao državni savjetnik. Kao državni savjetnik bio je honorarni profesor prava. 1898 je penzioniran. — M. je predavao administrativno pravo, pored toga i trgovačko pravo, a jedno vrijeme i filozofiju, enciklopediju prava i pravnu historiju. Glavno mu je djelo: Administracija kraljevine Srbije s naročitim pogledom na nauku o državi i državnoj upravi (I, opšti deo, 1893).

R. P.

MARKOVIĆ SVETOZAR DR., liječnik za ženske bolesti u Beogradu (27/11 1860, Županjac, kolubarski srez — 20/12 1916, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a medicinu, kao sreski pitomac, u Parizu (1894). Specijalizirao se u ginekologiji i akušerstvu u Parizu, i bio je dvije godine u Parizu kao praktičan liječnik. Bio je u Beogradu praktičan liječnik i općinski školski liječnik. Osnovao je (1905) društvo za školsku higijenu i narodno prosvećivanje, i njegov organ Svetlost. Držao je mnoga popularna predavanja o čuvanju zdravlja.

V. S.

MARKOVIĆ SVETOZAR, književnik i političar (9/9 1846, Zaječar ili Jagodina — 26/2 1875, Trst). Učio je tehniku u Beogradu. 1866, kao državni pitomac, poslan je u Petrograd, radi dovršenja studija. U Petrogradu je došao pod utjecaj ruskih socijalista, a naročito Černiševskoga, i 1868 napisao je članak Pevanje i mišljenje, u kome je preporučivao omladini realni pravac. 1869 prešao je na politehniku u Zürichu, upoznao se sa djelima Karla Marxa, postao je pristalica socijalističke internacionale, čija ga je ruska sekcija uzela za svoga dopisnika za Srbiju i za srpske zemlje. Uvjeren, da je Srbiji potrebna nova stranka, M. je (1869) u novosadskoj Zastavi, pod naslovom Naše obmane, napisao vrlo oštru kritiku namjesničkog ustava, zbog koje je izgubio stipendiju. Kako nije mogao da o svom trošku završi započete studije, M. se 1870 vratio u Srbiju, i počeo je tu svoj politički rad. Pročuo se prvo svojim napadima na liberalne prvake, naročito na Vladimira Jovanovića, kojima je zamjerao, što su htjeli spojiti dinastijaštvo i slobodoumlje, što su zanemarili ekonomska pitanja, i što su bili u svome nacionalizmu previše romantični. Kritizirao je također omladinu, što nije imala određenoga pravca u unutrašnjoj politici, pokušao je da je zadobije za svoje socijalističke ideje, i stvarajući u njenome krilu jednu socijalističku ljevicu, pridonio je njenome raspadu. 1871/72 izdavao je u Beogradu socijalistički list Radnik, u kome je politička pitanja gotovo sasvim zanemario u korist ekonom-

Digitized by Google

skih, i dokazivao naglo osiromašenje Srbije, koje je objašnjavao birokratskim sistemom. Preporučivao je osnivanje proizvađačkih i potrošačkih udruga i proglašivanje zemlje za općinsku svojinu. Pokušavao je, ali bez uspjeha, osnivanje proizvađačkih i potrošačkih udruga u Beogradu. Kada je nastalo gonjenje Radnika (1872), M. je prešao u Novi Sad, gdje je objavio Srbiju na istoku, u kojoj je cio politički razvitak Srbije u 19 vijeku predstavljao kao jednu kobnu zabludu. Po njegovom izlaganju, birokratski sistem doveo je srpskoga seljaka do prosjačkoga štapa. Da bi se narod spasao materijalne bijede u koju je pao, trebalo je prenijeti državne poslove sa birokracije na samoupravna tijela, općinu i srez, koja bi bila uređena ne samo kao političke, nego i kao ekonomske zajednice. Gonjen od ugarskih vlasti, M. se 1873 vratio u Srbiju, stupio je u vezu sa kragujevačkom društvenom štamparijom i pokrenuo list Javnost, u kome se mnogo više bavio političkim pitanjima, nego ekonomskim, i uglavnom se borio za suverenost narodne skupštine i za zapadne demokratske ustanove. Zbog svojih članaka, M. je početkom 1874 osuđen na 9 mjeseci zatvora, koju je kaznu izvršio u požarevačkom zatvoru. Tu u zatvoru pisao je socijalističke rasprave za časopis Rad, pokrenut od Pere Todorovića. Po izlasku iz zatvora, i ako već narušena zdravlja, pokrenuo je list Oslobođenje, ali je, zbog tuberkuloze, koja se u njemu začela, morao prekinuti svaki posao. Umro je u Trstu, na putu za Dalmaciju.

M. utjecaj na omladinu bio je vrlo velik: on ju je upoznao ne samo sa načelima socijalizma, nego i sa načelima materijalizma. Zahvaljujući njegovim spisima, kod mlađih ljudi pojavio se interes za prirodne nauke. U književnosti se, umjesto ljubavne i patriotske poezije, stala njegovati realistička pripovijetka. U politici, M. je uputio mlade ljude, da se ne zadovoljavaju agitacijom samo u krugovima inteligencije, nego da idu u narod i da širokim masama propovijedaju svoje ideje. U vezi s time, M. im je otvorio volju za proučavanje ekonomskih pitanja, koja su raniji naraštaji bili zanemarili radi jedne isključivo političke ideologije. Jakost M. uvjerenja, njegova borbenost i njegov veliki dar vulgarizatora i polemičara, stekli su mu, još za života, znatan krug poštovalaca, koji su njegovali njegov spomen dugo godina poslije njegove smrti, kao jednoga od najvećih prosvjetitelja Srbije u 19 vijeku. Osnivači radikalne stranke izdavali su se za njegove sljedbenike. Njegova glavna djela, u kojima je suština njegovoga učenja, jesu: Srbija na istoku (1872) i Realni pravac u nauci i životu (Letopis, 112 i 113). Cjelokupa djela M. izašla su u 8 svezaka (1888—1893).

Literatura: J. Skerlić, Svetozar Marković (II izdanje 1922); Slobodan Jovanović, Svetozar Marković (II izdanje 1920); Dragiša Lapčević, Istorija socijalizma u Srbiji, gl. III; Milićević, Dodatak Pomeniku, 85.

S. Jovanović.

MARKOVIĆ VLADA DR., generalni direktor Izvozne banke (22/9 1873, Smederevo). Gimnaziju je učio u Smederevu, Beogradu i Kragujevcu, a pravo je svršio u Beogradu. Studirao je potom u Münchenu, Königsbergu, Leipzigu i Heidelbergu, gdje je položio doktorat prava. Bio je advokatski pripravnik, policijski pisar, pisar i sekretar ministarstva narodne privrede, sekretar ministarstva financija i vladin komesar pri Izvoznoj banci, sa koga je položaja penzioniran na Krfu. U međuvremenu bio je sekretar Srpskog trgovačkog udruženja, beogradske trgovačke komore, urednik Trgovinskog Glasnika. Danas je generalni direktor i potpredsjednik Izvozne banke i predsjednik Udruženja banaka u Beogradu. Sarađivao je, a i danas sarađuje na mnogim listovima, pišući članke iz područja ekonomije i financije, oslanjajući se ne samo na teoriju već i na dugogodišnju praksu. Izdao je posebno knjige: O javnim smestištima, Moja odbrana, Deflaciona valutna politika.

S. P.

MARKOVIĆ ZDENKA DR. (10/1 1884, Požega, Slavonija). Otac joj je Dr. Petar Marković, gimnazijski direktor i književnik. Pučku i srednju školu (ženski licej) svršila je u Zagrebu, filozofski fakultet (slavistiku) u Zagrebu i Freiburgu (u Švajcarskoj). 1914 u Freiburgu je položila doktorat filozofije. — Radila je u pučkoj i djevojačkoj školi u Zagrebu. Sada je profesor ženske učiteljske škole u Zagrebu. Književni rad otpočela je 1903.

Digitized by Google

Feljtone, skice, putopise i novele štampala je u Savremeniku, Domaćem Ognjištu, Književnom Jugu, Jugoslavenskoj Njivi, Narodnim Novinama i Našem Listu. 1911 i 1912 bila je saurednica Domaćega Ognjišta uz Milku Pogačićevu, o čijim je pjesmama pisala u Savremeniku, VII. (1912). Naročitu je pažnju obraćala poljskoj književnosti, i štampala je mnoge članke o poljskim piscima. Doktorsku disertaciju, Pojam drame u Wespianskoga, štampala je njemački (1915), proširenu poljski (1924). S poljskoga je prevodila Severa, Konopnicku, Ligockoga i poljske narodne pripovijetke. Originali su joj posebno štampani: Lijet (1920) i Kuća u snijegu (1922). *M. Š.*

MARKOVIĆKA MILKA, glumica (17/4 1869, Pančevo). Kći je Aksentija Maksimovića, srpskog kompozitora i žene mu Sofije, kćeri Luke Popovića, sveštenika iz Ivanče (Banat). I po očevoj i po materinoj krvi M. je pravo glumačko dijete. Već u svojoj 14 godini dobila je angažman za narodno pozorište u Beogradu. Zajedno sa svojom materom prešla je 1885 iz beogradskog u novosadsko pozorište. Putovala je veoma često po Evropi, radi studiranja igre velikih umjetnica. I ako je M. počela kao pjevačica, brzo je prešla u dramu i tragediju. 1900 (10/2) igrala je Margaretu (Faust), a za tim su se redale uloge: Kordelija (Kralj Lear), Ofelija (Hamlet), Julija (Romeo i Julija), Marija Stuartova, Nora, Jela, (Tako je moralo biti), Jovanka (Pučina), Olga (Golgota), Anđelija (Smrt Majke Jugovića), Marta (U dolini), Marliz (Kradljivac).

R. O.

MARMONT AUGUST-FRÉDÉRIC-LOUIS DUC DE RAGUSE (Marmon), vojvoda od Raguze, francuski maršal (1774—1852). M. je postao adutant Napoleonov 1796, a poslije bitke na Marengu general. Dobio je titulu vojvode od Raguze poslije obrane Dubrovnika 30/9 1806, a proizveden je za maršala Francuske poslije bitke kod Wagrama. Bio je guverner Ilirskih provincija u Ljubljani. Zamijenio je Massenu 1811 u Portugalu, i borio se uspješno u Njemačkoj 1813 i 1814. Poslije zauzeća Pariza, poveo je tajne pregovore sa saveznicima, što je pridonijelo padu Napoleona. Kao komandant trupa, koje su imale da uguše parisku pobunu 1830, M. je bio prinuđen da sa Bourbon-ima pođe u izgnanstvo, gdje je i umro. — Pored putopisa i rasprave L'esprit des institutions militaires, M. je objavio 1856 autobiografske memoare, koji obuhvataju vrijeme 1792—1841, i u kojima govori o francuskoj upravi u Dalmaciji i Boki Kotorskoj i o odnosima sa Crnom Gorom. *M. I.*

MARN JOSIP, književni historičar (13/3 1832, Dragovško, kod Štange, više Litije — 27/1 1893, Ljubljana). Svršio je gimnaziju i teologiju u Ljubljani, služio je kao kapelan u Horjulu i (1857) kao katihet i profesor slovenačkog jezika u gimnaziji u Ljubljani. Penzioniran je 1892. Počeo je pisati još u đačkim godinama, kao saradnik crkvenog časopisa Zgodnje Danice (1849), i omladinskog Vedeža (1849—1850), i kao urednik đačkog rukopisnog časopisa Daničica (1851). Kasnije je saradivao kod Zgodnje Danice i Učiteljskog tovariša i Slovenca. Priredio je za novo izdanje Sv. Pisma (1856—1859) prijevod prve Jezdrine, Juditine i Esterine knjige. Kao profesor slovenačkog jezika počeo se baviti staroslovenskim jezikom i slovenačkom književnom historijom. Objavio je u programu ljubljanske gimnazije rasprave Slovanskega cerkvenega jezika pravo ime, prvotna domovina in razmera proti sedanjim slovanskim jezikom (1860) i Slovnice slovenskega jezika (1861). Napisao je kratku staroslovensku gramatiku (1863), uredio je prilikom hiljadugodišnjice Sv. Ćirila i Metoda zbornik Zlati vek (1863) i Kopitarevu spomenicu (1880). — Glavno su M. djelo Jezikoslovni i književno-historijski pomenki, koje je počeo da objavljuje 1863 u Učiteljskom tovarišu i na kraju godine u posebnoj knjizi, Jezičniku (30 godišta, 1863—1892). U prvih osam godišta raspravljao je M. razna jezikoslovna pitanja, kod kojih je, nasuprot Levstiku, zastupao više konzervativno stanovište. Od 1871 prešao je M. književnoj historiji. Jezičnik doduše nije nikakva prava historija književnosti, pošto je materijal poredan bez obzira na kronološku i pragmatičku vezu, a i što se tiče sadržaja nije potpuna; još je manje obrađena u izvjesnom razmjeru. Ali je ona bila do najnovijih vremena najbogatija zbirka raznog biografskog i bibliografskog materijala, gotovo skroz pouzdana, još danas u cje-

Digitized by Google

lini nenadomjestiva. — M. je sarađivao i kao odbornik Matice Slovenske od 1865, posljednjih godina kao predsjednik (1887—1893). U mladim godinama dao je sa svojim uskogrudnim tretiranjem Prešernovih poezija povod poznatoj Stritarevoj polemici u Slovenskem Glasniku (1868). Kasnije je taj svoj sud u Jezičniku znatno ublažio.

Literatura: Kalan, Dom in Svet (1891); Marn, Jezičnik, 30; Lesar, Drobtinice (1893); Torkar, Slovenec, 36—39; Karlin, Program ljubljanske gimnazije (1893); Levec, Letopis Slovenske Matice (1894); Glaser, III, 176.

I. Grafenauer.

MARODIĆ AKSENTIJE, slikar, portretist i ikonograf (20/2 1838, Subotica — 20/3 1909, Novi Sad). Bio je sin siromašnog zanatlije, koji je, primijetivši u sinu naklonost k slikanju, dao ga, poslije osnovne škole i dva razreda gimnazije, u mjesnu crtačku školu, a 1851 poslao ga je u Sentu, u radionicu Petra Pilića, koji je tada bio poznat kao samouk moler i ikonopisac, i čiji je šegrt bio i Radonić. M. je radio kod Pilića četiri godine. 1855, radi usavršavanja, otišao je u banatsko selo Karlovo, Nikoli Aleksiću, čuvenom slikaru, koji je te godine radio ikonostas u tome mjestu. 1856 vratio se M. oboljelom Piliću, da mu posvršava započete poslove. Iste godine već je počeo samostalno raditi u Subotici. Osim sitnijih poslova, tada je M. naslikao i prijestolne ikone za crkvu u bačkom Martonošu. 1858 pozvan je M. u Stari Bečej, gdje je slikao ikone i portrete za srpsku crkvenu općinu i za kapelu barunice Jovićke, kopirajući većinom slike Novaka Radonića. 1861 Srbi u Starom Bečeju i u Subotici, na zauzimanje srpskog sveštenstva, počeli su skupljati priloge radi produženja M. umjetničkih studija. 1862 M. se uputio u bečku akademiju, a 1866 završio ju je. 1867 otišao je prvi put u Mletke. 1871 ugovorio je s manastirom Koviljem, da mu naslika ikonostas. 1871 M. je, kao velik omladinski nacionalist, otišao na Cetinje, na krštenje nasljednika Danila, a poslije toga u München. 1872 otišao je po drugi put, i na duže vrijeme, u Mletke. Iduću cijelu godinu proveo je u Rimu, i putujući, radi studija, po Italiji. Posljednjih dvadeset godina živio je u Novom Sadu, gdje se bavio poljoprivredom, pošto je, zbog slabosti očiju, morao da skoro posve napusti slikarstvo.

Za vrijeme od jedva dvadeset godina punog umjetničkog djelovanja, M. je uradio mnogo. On je ostavio mnogo radova svuda i na svima stranama gdjegod se kretao. Tako njegovih radova ima u Mlecima, München-u, Rimu, Pešti, a dosta ih se nalazi još u našoj zemlji, u Sr. Karlovcima, Zagrebu, Novome Sadu, na Cetinju, po srijemskim manastirima i t. d. M. je najviše slikao ikone, portrete i kopije po talijanskim majstorima. U ikonografiji znatniji su mu radovi: ikonostas manastira Kovilja u Bačkoj i na ikonostasu banatskog sela Ilandže sedam slika, koje Novak Radonić nije stigao da dovrši.

M. ikonografija nije izvorna. Ona čini dobar dio njegovog opsežnog kopističnog djelovanja. Skoro bez izuzetka, sve M. ikone su kopije. Veliki ikonostas u Kovilju upravo je niz i galerija vanrednih kopija po Rafaelu i drugim renesansnim velikanima. Osim toga, M. je izvršio veliki broj pojedinačnih kopija, kao Raspeće po Van Dyck-u u vladičanskom dvoru u Novom Sadu, Ledu s labudom u porodici Nović, Vjeru, Ljubav i Nadu u sali karlovačke gimnazije i t. d. Bit će da M. nije osjećao u sebi sposobnosti za komponiranje, te je stoga pribjegao kopiranju, jer, protivno duhu svoga vremena, uopće nije ostavio za sobom nikakve historijske kompozicije niti t. zv. žanr-slike iz narodnog života. Najoriginalniji je M. bio prema tome kao portretist. Dobar broj M. portreta ima u Novom Sadu, u Matičinoj galeriji, u pančevačkoj svetosavskoj sali, po starijim subotičkim domovima, u kući njegova sina i t. d. Značajan mu je naročito portret Svetozara Miletića (u porodici potonjega). U portretima kao i u mnogobrojnim studijama, M. se ističe i među tako dobrim savršenim umjetnicima kao što su Danil, N. Aleksić, J. Popović, Radonić i drugi, i to kao nesladunjav i strog kolorist i crtač, pod utjecajem više klasičnih linearaca, no bečkih dekorativnih romantičara i bidermajerovaca. Sa nekoliko svojih portreta M. ulazi u prvi red srpskih portretista, a kao kopist, nesumnjivo je, s Radonićem, najbolji. Njegove kopije, što je rijetko i u inozemstvu, imaju čar neposrednoga stvaranja. *V. Petrović.*

Digitized by Google

MAROHNIĆ JOSIP (1870, Hreljin, Hrvatska — 28/1 1921, Pittsburg). Živio je duže vremena u Americi. On je bio duša važne organizacije naših emigranata Narodne hrvatske zajednice u kojoj je organizirao mnogobrojne hrvatske radnike emigrante, tako, da je ova organizacija brojila 40.000 članova, a isplatila je preko 6,000.000 dolara unesrećenim članovima, udovama i sirotama. Pisao je poučne knjige za emigrante.

S. D.

MAROJEVIĆ IVAN, pukovnik (1772, Novi, kod Gospića — 13/3 1831, Beč). 1787 počeo je sa petnaest godina služiti kao kadet kod otočanske graničarske pukovnije, te je sudjelovao u Vukasovićevoj ekspediciji u Crnu Goru. Kao poručnik uspješno se borio protiv Turaka u kordunskoj posadi Furcianu. 1796, kao natporučnik, bio je dodijeljen mornarici na Gardajezeru i pomagao je u bojevima Desenzano i Salo. 1798, kao kapetan postaje Risano, pomagao je mnogo generalu Rukavini, pri zauzeću Albanije. 1809 slavno se borio u Lici, u bitci Perlevo, kod obrane Graba; kod Bilaja branio je važni most preko Like protiv mnogobrojnih Francuza, kojom je prilikom bio teško ranjen. Za zasluge dobio je viteški red Marije Terezije i barunstvo. 1819—1830 bio je pukovnik i zapovjednik križevačke graničarske pukovnije, a 1830 je penzioniran.

V. L.

MAROJIČIĆ DI MADONNA DEL MONTE JOSIP, general topništva, tajni savjetnik (6/4 1812, Svidnik, gornja Madžarska — 17/10 1892, Beč). Stupio je u 14 godini kao kadet u 60 pješačku pukovniju. Svršio je vojničku školu u Grazu. 1830 služio je u 1 bosanskoj graničarskoj pukovniji, 1834 dodijeljen je glavnome štabu u Milanu, 1843 postao je kapetan, 1844—1847 bio je pri glavnom štabu u Beču. 1848, u ratu protiv Italije, prisustvovao je u boju kod Privano, Udine, Madonna del Corona, Rivoli i u bitci kod Custozze. Za svoje držanje dobio je viteški red Marije Terezije i barunat, a maršal grof Radetzky imenovao ga preko reda majorom u 1 banskoj graničarskoj pukovniji. 1849 bio je M. šef štaba protiv Madžara, odlikovao se više puta i postao je potpukovnik. Poslije rata postao je pukovnik i zapovjednik 3 ogulinske pukovnije, 1854 generalmajor i brigadir u Zemunu kod srpsko-banatskog zbora, s kojim je sudjelovao 1854/55 u okupaciji Moldavije i Vlaške. 1859 vojevao je M. protiv Pijemonta, 1860 postao je zapovjednik divizije u Ljubljani, podmaršal i zapovjednik na Rijeci. 1866 vojevao je u Italiji kod Custozze; zauzeo je najglavnije točke Monte Torre i Monte Croce i dobio je komandirski krst Marije Terezije. Poslije sklopljenog mira, preuzeo je M. vrhovno zapovjedništvo u Budimu. 1868 postao je zapovijedajući general za Štajersku, Kranjsku i Tirolsku i general topništva, 1871 zapovijedajući general u Beču, a 1881 je penzioniran.

V. Laxa.

MARONIJA. V. Primorje.

MARSONIA. V. Slavonski Brod.

MARTIĆ GRGA, bosanski franjevac, pjesnik (22/1 1822, Rastovača, kod Posušja, Hercegovina — 30/8 1905, Kreševo). Gimnaziju je učio u Kreševu i u Požegi, filozofiju u Zagrebu, a bogosloviju u Stolnome Biogradu, u Ugarskoj. Prvu misu služio je 14/1 1845. Poslije dvije godine postao je kapelan u Žepču. Zatim je župnikovao u Sarajevu (1850—1854), u Ponijevu (1854—1856 i 1860—1863). 1856 boravio je u Sarajevu kao katolički agent. Iduće godine premješten je u Kreševo za lektora u franjevačkoj gimnaziji. Odatle je otišao u misije u Bugarsku i u Rumunjsku, ali se odatle brzo vratio. 1863—1878 boravio je u Sarajevu, kao katolički župnik i kao agent. Kao agent je zastupao ne samo katolike, nego i pravoslavne i muslimane. 1893 zastupao je u Rimu Slovene na Kolumbovoj proslavi.

M. se, kao i Nedić i Jukić, rano zagrijao za ilirski pokret. Uz to je mnogo unapređivao školstvo i mnogo je pjevao. Najviše se proslavio sa Osvetnicima, koje je izdao u sedam svezaka (1 Obrenov, 2 Luka Vukalović, 3 Boj turski i crnogorski 1862, 4 Kiko i Zelić, 5 Ustanak u Bosni i Hercegovini 1876—1878, 6 Hadži-Lojina krajina, 7 Posjednuće Bosne i Hercegovine po cesarsko-kraljevskoj vojsci 1878). Svih sedam je skupa objelodanila Bosanska Pošta u Sarajevu 1893, dok su prije bili štampani napose. Osvetnicima je M. oduševljavao svoj potišteni narod za oslobođenje. M. je držao, da mu je bila još uspjelija Osmanida (u kojoj je, oko 1867, opisao bosanskog vezira Osman-pašu), ali su

Digitized by Google

mu je miši izgrizli. Manje su mu vrijednosti: Posvetnici (1895), Boj na Kosovu (Vienac, 1884), Obrana Biograda god. 1456 i t. d. M. je za svoj rad bio više puta odlikovan. Huršidpaša mu je poklonio svoj prsten s monogramom, Visoka Porta odlikovala ga redom medžidije, Franjo Josip I. svojim viteškim redom i redom željezne krune III. stepena. Isto ga je tako franjevački red proglasio jubilarnim lektorom, a Jugoslavenska akademija svojim počasnim članom.

Literatura: Šurmin u Vijencu 1895; Šestić u Franjevačkome Glasniku 1895; Dujmušić u Školskome Vjesniku 1900—1901; Milaković, Fra Grgo Martić (1906); Koharić, Fra Grgo Martić, Zapamćenja (1906); Jelenić, Kultura i bosanski franjevci (II, 1915).

J. Jelenić.

MARTINCI, selo u Srijemu, u srezu mitrovačkom, željeznička stanica od Srijemske Mitrovice 13 km k zapadu-sjeverozapadu, od Save 4 km k sjeveru. Imaju 4.315 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, osnovu školu, poštu i telegraf.

J. M-n.

MARTINI PL. NOSEDO, JOSIP DRAGUTIN, podmaršal (6/3 1806, Nova Gradiška — 28/12 1868, Graz). Svršio je kadetsku školu u Grazu. Stupio je 1821 kao kadet u 14 pješačku pukovniju. 1824 postao je poručnik; poslije 20 godina postao je major u 38 pješačkoj pukovniji, 1847 potpukovnik. 1848 je sudjelovao protiv Talijana, u bojevima Monte Bello,, Torre di Confine, Santa Lucia, Volta i Nosedo. Za uspješno i junačko držanje u svima bojevima, a osobito kod Monte Bello i Nosedo, dobio je viteški red Marije Terezije i barunstvo. Osim toga postao je preko reda pukovnik. Kasnije je bio zapovjednik I. pješačke pukovnije, 1850 postao je generalmajor, te je zapovjedao 1851 jednom brigadom u Schleswig-Holstein-u. Na kraju svoje službe imenovan je podmaršalom.

V. L.

MARTINIĆ PL. MARTINEG FRANJO (Martinich), podmaršal (13/12 1795, Galinjana, Istra — 24/4 1871, Beč). 1813 stupio je kao kadet u talijanske dobrovoljne čete. Iste godine postao je poručnik i ađutant generala Starhemberg-a. 1814 prisustvovao je u boju na rijeci Taro, Reggio i Ponte di Nura, u bitci Tolentino i Macerata protiv Francuza. 1816 premješten je u tirolsku lovačku pukovniju. 1821 postao je natporučnik, 1832 kapetan, 1844 major, 1848 prisustvovao je kod obrane Sievo u boju Montanara i Vicenza. Za uspješno djelovanje kod Montanara dobio je viteški red Marije Terezije i barunstvo. 1849 postao je potpukovnik, zatim pukovnik i zapovjednik lovačke pukovnije, 1854 general i brigadir kod 3 armije u Ugarskoj. Kasnije je postao podmaršal.

V. L.

MARTINOV IV. (7/10 1821, Kazanj — 24/4 1894, Cannes u Francuskoj). Prešao je 1845 na katoličku vjeru i stupio je u jezuitski red. Bio je mnogo godina consultor S. Congregationis de propaganda fide pro negotiis orientalibus. Pratio je slovenska crkveno-književna ispitivanja i davao je svoje priloge. Važnija su mu djela: Les manuscripts slaves de la bibliothèque impériale de Paris (1858), Annus graeco-slavicus (1863, pregled svetaca pravoslavne crkve u kalendarskom redu), Trifolium serbicum (Sv. Sava, Sv. Simeon i Prvovjenčani). Žitije Sv. Simeona od Prvovenčanog (u Spomenicima stare knjiž. Društva ljub. slov. književnosti u Petrogradu za 1880).

A. B.

MARTINOVIĆ IGNJAT, opat (20/7 1755, Pešta — 20/5 1795, Budim). Potomak je jedne srpske familije, koja je u Ugarsku došla 1690. Otac mu se pokatoličio kao austrijski oficir. M. je bio franjevac. Postao je u Lavovu profesor univerziteta (za prirodne nauke). 1791 poslao ga je car Leopold II., koji ga je imenovao za opata, u Peštu, da širi slobodoumne ideje. Za vrijeme Franje I., kad je opet prevladao feudalni i klerikalni duh, ljudi naprednih ideja morali su osnivati tajna društva. M. je onda osnovao 1794 u Pešti tajno društvo, u kome se skupilo oko 70 talentiranih mladih ljudi. Ali bečka policija ubrzo je otkrila ovo M. društvo i uhapsila ga (23/7 1794). Kasnije je policija pohvatala još i druge neke njegove drugove. Sud u Pešti osudio je petoricu, među njima i M., na smrt, zbog uvrede veličanstva, a mnogo ostalih na višegodišnju tamnicu. 20/5 1795 M. je bio ubijen na budimskoj poljani.

Literatura: Šišić, Hrvatska povijest, 3 (1913).

M. P-g.

Digitized by Google

MARTINOVIĆ IVAN, učitelj (23/1 1863, Velika Kikinda — 22/4 1926, Pančevo). Osnovnu školu svršio je u V. Kikindi, nižu gimnaziju u N. Sadu, učiteljsku školu u Somboru. Bio je učitelj u Bašahidu i Pančevu. Zbog nacionalnoga rada madžarske vlasti su ga gonile i penzionirale 1908. Za Svjetskog Rata bio je neko vrijeme interniran u Segedinu. Poslije oslobođenja je reaktiviran (1919), i data mu je uprava građanske škole u Pančevu. Penzioniran je po molbi 1923. Veoma je živo radio na političkim, književnim i pedagoškim listovima. Najglavniji mu je rad na dječjoj književnosti. Uređivao je dječji list Spomenak (1893—1914). Uz list je izdavao i Spomenkovu biblioteku. Pred smrt je pokrenuo Dečje pozorište, ali je izašao samo I. svezak. Izdao je ujedno pjesme o Sv. Savi (Sveti Sava u pesmama). Sa L. Lotićem uređivao je 1890 Posestrimu, list za pouku i zabavu ženskinja. *M. Š.*

MARTINOVIĆ JOVAN, đeneral i oblasni upravitelj (20/8-1/2 1850, Bajice, kraj Cetinja — 15/8 1922, Podgorica). Još kao malo dijete M. je sa svojim ocem i majkom emigrirao iz Crne Gore. Osnovnu školu, gimnaziju i višu oficirsku artilerijsku školu svršio je u Austro-Ugarskoj. Po svršetku škole došao je (1873) u Crnu Goru, gdje je, kao oficir stupio na rad u ministarstvu vojnom, i tu je ostao do 1879. Tada je otišao u Bugarsku. Tamo je M. primljen u vojsku, ostao je pet godina, pa se 1884 vratio, na poziv kneza Nikole, ponovno u Crnu Goru, sa činom brigadira (đenerala). U isto vrijeme postavljen je M. za upravitelja artilerije za svu Crnu Goru. S obzirom na njegov veliki ugled u narodu, knez Nikola ga je kasnije, kada je došao u sukob sa narodom, postavio za oblasnog upravitelja. U aprilu 1907 knez je premjestio M. iz Kolašina za oblasnog upravitelja u Podgoricu, gdje su vlasti imale najveću nevolju sa narodom, koji je bio listom prišao opoziciji. Ali prije nego što je M. primio dužnost, pao je kao žrtva atentata. 29/4 1907 upao je u kancelariju oblasnog upravitelja, u kojoj su sjedjeli M. i žandarmerijski oficir Gazivoda, opozicionar barjaktar Risto Pejović i iz revolvera izvršio atentat na obojicu. Oficir Gazivoda je bio ubijen, međutim M. samo teško ranjen, ali za uvijek paraliziranih nogu. *M. Milenović.*

MARTINOVIĆ MITAR, divizijski đeneral (27/10 1870, Banjice, kod Cetinja). Po završenom školovanju u internatu manastira Sv. Petra (1882), učio je kadetsku školu u Milanu (Italija), vojnu akademiju i aplikacionu artilerijsko-inžinjersku školu u Torinu (Italija), koju je završio 1890. Po svršetku školovanja u Italiji, stupio je kao oficir u crnogorsku vojsku 1/7 1890. Za brigadnog artilerijskog đenerala proizveden je 1902, za divizijskog đenerala 1913. Do 1907 bio je na položajima nižeg i višeg oficira u crnogorskoj vojsci, 4/4 1907—1/9 1910 bio je ministar vojni u Crnoj Gori, 1/9 1910—1/8 1911 bio je ministar na raspoloženju, 8/8 1911—6/6 1912 bio je đeneral adjutant i šef vojne kuće Nj. V. kralja Nikole. 6/6 1912—25/4 1913 bio je ministar predsjednik, ministar vojni i ministar inostranih djela u Crnoj Gori. — U ratu 1912—1913, pored dužnosti u vladi, komandirao je primorskim odredom (crnogorskim) pri opsadi Skadra, držeći Taraboški sektor. U ratu 1914—1918 bio je komandant lovćenskog odreda 20/6—7/8 1914, komandant hercegovačkog odreda 8/8—22/8 1914, komandant drinskog odreda do 1/2 1915. 1/4—15/12 1915 bio je u vanrednoj vojnoj misiji pri ruskoj vrhovnoj komandi. 25/12 1915—4/1 1916 bio je komandant kotorskog odreda. M. je bio glavni osnivač artilerijske oficirske škole na Cetinju (1896). On je osnovao vojnu štampariju (1907), reorganizirao vojne radionice za popravak oružja, osnovao je tvornicu eksploziva (makarita) na ostrvu Lesendru u Skadarskom Jezeru. M. je bio glavni pokretač i inicijator balkanskog rata 1912. Veliki i iskren pobornik narodnog i državnog jedinstva, M. je igrao veliku ulogu u pitanju ujedinjenja (1918). — Napisao je i štampao djelo: Vojni duh i disciplina u vojsci. *V. Belić.*

MARTINŠČICA, mjesto i najsjevernija draga Jadranskoga mora u našoj kraljevini, od Sušaka 2·5 km k jugoistoku. Navrh drage na obali nalazi se zgrada (negdašnjega) morskoga lazareta, gdje su lađe, dolazeći iz okuženih krajeva, vršile karantenu. Tamo nedaleko izbija iz žive stijene potok, koji utiče u dragu; tjera mlinove. *J. M-n.*

Digitized by Google

MARTURINA (riječ germanskog podrijetla — Marder — kuna, latinski marturina) bio je zemljarinski porez, koji se plaćao jedino u području sredovječne Slavonije, t. j. u zemlji između Drave, Save i Gvozda. M. se nije plaćala kao opći zemljarinski porez u Hrvatskoj, ni u Ugarskoj. Taj se porez podmirivao u ranije doba u kožicama kune, odakle je i naziv. Od 16 vijeka dalje tog poreza nestaje, te ga zamjenjuje ratna daća.

Literatura: V. Klaić, Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku (Rad, 157, 1904, 114—213). *M. K.*

MARULIĆ MARKO (1450, Split — januara 1524, Split). Svoju je mladost, kao i drugi plemići toga doba, obijesno provodio, ali se rano uozbiljio i »obratio sve svoje misli Bogu«. Kad mu je bilo 60 godina, povukao se na otok Šoltu, gdje je u manastiru Sv. Petra u Nečujmu provodio svet pustinjački život. Otkrivši i u redovnika »zla hotinstva, nesklada dovolje«, ostavio je 1512 manastir, pa se vratio u Split, gdje je živio do svoje smrti.

Rad M. najvećim je dijelom na latinskom. Najveća i najvažnija su mu djela u prozi moralno-religioznog i filozofsko-etičkog sadržaja. De institutione bene vivendi (Mleci, 1506) doživjela je u 16 i 17 vijeku dvadesetak izdanja. Prevedena su i na talijanski (12 izdanja), njemački (6 izdanja), portugalski i francuski. Drugo mu je djelo Evangelistarium (prvo izdanje između 1504—1510, kasnije još 11 izdanja), preveden na talijanski. Manje znatna M. prozna djela te vrste, prevedena na talijanski, jesu: Quinquaginta parabolae (1510). De humilitate et gloria Christi (1519) i Dialogus de laudibus Herculis a Christianis superato (1524).

M. je i historik. Preveo je na latinski kroniku popa Dukljanina, pod naslovom Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta. Uz taj prijevod štampao je Lucius u svojoj historiji De regno Dalmatiae et Croatiae i njegovu raspravu In eos, qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt. Djelo Marulićevo In epigrammata priscorum commentarium je zbirka starih natpisa, najviše iz Rima i ostalih talijanskih gradova, a gdješto i iz naših krajeva. Važnija mu je zbirka solinskih natpisa Inscriptiones Salonitanae antiquae, objavljena u Lucijevu djelu Inscriptiones Dalmatiae (1873).

U rukopisnom zborniku u knjižnici Sv. Marka u Mlecima sačuvan je jedan dio M. latinske poezije, a najveći se dio izgubio. Fr. Natalis u životopisu pjesnikovom spominje Poematum libri VII., De pace Italiae carmen heroicum i veliki religiozni ep Davidiados carmen libri XVI. (sačuvano samo prvo pjevanje).

Prvo M. pjesničko djelo na hrvatskom jeziku je Istorija Sv. udovice Judit u verzih hrvatski složena epska pjesan u 6 pjevanja (spjevana 1501). To je najstariji ep i prvo hrvatsko štampano djelo. Prvo izdanje izdao je Petar Sričić splićanin (1521), drugo zadarski knjižar Jerolim Mirković (1522), treće dubrovački knjižar Jacomo di Negri (1523). Od ostalih M. djela najvažnija je epska pjesma Istorija od Suzane, biblijska priča o čistoj Suzani, i oveća didaktična pjesma Dobri nauci, u kojima pjesnik prekorava poroke svoga vremena. M. je pisao i u prozi. Preveo je mistično djelce De imitatione Christi, pod naslovom: Od naslidovanja Isukrstova. Pored toga napisao je Život Sv. Jerolima i Nauke Sv. Bernarda. Sva djela na hrvatskom jeziku izdala je Jugoslavenska Akademija (Stari pisci, knj. I., 1869).

Kao latinski pisac i kršćanski mislilac M. je bio poznat po svoj Evropi. U rasapu sredovječne skolastike M. je, kao protivnik renesanse i humanizma, jedna od posljednjih njenih veličina u oči reformacije, a utisak njegovih djela bio je još jači zato, što nije bio svećenik već svjetovnjak. M. je enciklopedist praktične kršćanske filozofije; tražio je obnovu kršćanskog života, koju je provela tek protivureformacija.

M. rad na narodnom jeziku pada u kasnije doba njegova života. Juditu je napisao 1501, a Suzana je od nje mlada. Judita ima i svoju pjesničku vrijednost. Slikovitost i plastičnost u jednostavnom realističnom promatranju prirode i ljudi, snaga u crtanju ljudskih strasti, a od klasika stečena vještina kompozicije, glavne su njene odlike.

Literatura: P. Kasandrić, Marko Marulić, Život i djela. Predgovor izdanju Judite (1901). *B. Vodnik.*

MARUN VJEKOSLAV (STJEPAN), arheolog (10/12 1857, Skradin,

Digitized by Google

ılmacija). Školovao se u Skradinu snovnu školu) i u Sinju (gimna-ıu), a bogosloviju je slušao u Šibe-ku i Makarskoj. U franjevački red ıpio je 11/10 1875, svećenik je po-ıo 18/4 1880, župski pomoćnik u Dr-šu 1881, župni dekan u Kninu 1885 1888, samostanski starješina u ninu 1890.

M. je zaslužan za arheološku nauku ne, što je osnovao u Kninu Hrvat-o starinarsko društvo (3/7 1887). Neu-ornim radom oko pribiranja sta-na. arheoloških predmeta iz prehi-orije, rimske epohe i srednjega vi-ka, mogao je M. već 24/8 1893 otvo-ti prvi muzej hrvatskih spomenika Kninu, te je od toga doba nepre-dno predsjednik zaslužnog Starinar-:og društva i upravitelj muzeja. Kao ıša Starinarskog društva pokrenuo M. stručni časopis, Starohrvatska rosvjeta, koji je izlazio 1895—1902, redakciji Frana Radića, pa je i tu ıarađivao. Sarađivao je i u Viesniku Hrvatskog Arheološkog Društva (S. . 1889—1892). Neprocjenjive su nje-ove zasluge kao vrijednoga sabirača konzervatora starina. Taj njegov ad bio je plodonosan, i mnogi do-ıaći i strani naučnjaci crpu iz tih adenih i čuvanih spomenika građu. I. inicijativom izvedena su iskopa-anja kod Benkovca (Asseria), te su lobiveni veliki rezultati iz rimskog loba i iz hrvatskog srednjeg vijeka. sto tako je njegovom zaslugom izve-leno i iskopavanje u Burnumu. Ve-iku zaslugu stekao je M. otkrićima ıa Bribiru (Varvaria), koja će bez ;umnje dati sjajnih rezultata.

V. Novak.

MARUŠEVEC, selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez ivanečki, na rubu Podravine, podno Haloza, od Varaždina 12 km (pravac k zapadu-jugozapadu. Ima 451 stanovnika, op-ćinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. Vlasteoski dvor sagradio je 1618 Bal-tazar Vragović. Kasnije su ga držali Patačići. Velika je kula podignuta u 19 vijeku. *J. M-n.*

MARUŠIĆ MILOVAN DR. (5/1 1859, Vražegrmci, Bjelopavlići, Crna Gora — 3/5 1915, Kosovska Mitrovica). M. je otpočeo učiti bogoslovsko-učitelj-sku školu na Cetinju, ali je 1875 pre-kinuo školovanje i otišao kao dobro-voljac u Hercegovinu. Kasnije je do-šao u Beograd, i ovdje je, poslužujući, svršio učiteljsku školu (1884). Služio je u Podgorcu i Zlotu (okrug timočki, tada crnorečki). U srpsko-bugarskom ratu 1885 bio je dobrovoljac sa svo-jom četom, pa je poslije toga otišao u Rusiju, da uči medicinu, koju je svršio 1893. Poslije kratkog službo-vanja u Srbiji vratio se u Crnu Goru. Ali kako je njegovom slobodoumlju bilo nemoguće da se pomiri sa on-dašnjim prilikama, vratio se ponovno u kosanički srez. Kasnije je otišao opet u Crnu Goru i bio je fizik u Da-nilovom Gradu. Za vrijeme rusko-japanskog rata sudjelovao je M. kao dobrovoljac u Mandžuriji, pa je za-tim proveo izvjesno vrijeme u Pa-rizu. Kada je knez Nikola dao Crnoj Gori ustav, M. se obilježio kao kraj-nje slobodouman čovjek i izabran za narodnog poslanika, prišao je omladini. U bombaškoj aferi M. je osuđen na 10 godina robije, i robovao je u podgoričkoj Jusovači sve do opće političke amnestije, u proljeće 1913. M. je odmah zatim prešao u Sr-biju i u ljetu 1913 sudjelovao je na Bregalnici u ratu sa Bugarima. Po-slije rata M. je postao sreski liječnik u Kosovskoj Mitrovici, i tu je, kao upravnik bolnice, umro od pjegavog tifusa. *M. Milenović.*

MASELJ FRAN-PODLIMBARSKI, pripovjedač (23/11 1852, Spodnje Loke, kod Krašnje, ljubljanska oblast — 19/9 1917, Pulkava, Donja Austrija). Stu-dirao je od 1865 u ljubljanskoj gi-mnaziji, ali je iz sedmog razreda istu-pio (1872) i otišao u vojsku. 1879 po-ložio je oficirski ispit, 1884 postao je poručnik i naposljetku kapetan. Po-slije penzioniranja (1905) živio je u Ljubljani. Za vrijeme rata uzeli su mu 1915 oficirski čin i 1916 intern-irali u Pulkavi zbog srbofilske tenden-cije romana Gospodin Franjo. — Prvi M. pokušaji u literaturi, članak o Petru Velikom i neka pjesma, izašli su u Zori 1872 i 1874. Poslije toga javio se on tek 1886 u Ljubljanskom Zvonu. Sarađivao je u Slovenskoj Matici, Slovenskom Listu, Družbi Sv. Cirila i Metoda, Slovenskom Narodu, Slo-vanu. U svojim pripovijetkama ogra-ničio se M. na one krugove, u ko-jima se kretao, zato prevlađuju u njima vojnički (Krokarjev Petar 1886, Plaznik in kirazir Martin 1889, Tova-riš Damjan 1902, autobiografska Po-vest Ivana Polaja 1909 i dr.) i seljački motivi (Potresna povest 1903). Osobito

Digitized by Google

su mu postali mili poslije boravka u Donjoj Tuzli (1885—1890) bosanski krajevi i stanovništvo (Handžija Mato, Markica 1888, Senica 1897, Vojvoda Pero in Perica 1906, Iz starih zapiskov 1908). Iz ove sredine uzeto je također M. glavno djelo, roman Gospodin Franjo (1913), koji crta prilike u Bosni u prvo doba austro-ugarske okupacije i stavlja nepokvarenost i ponos bosanskih Srba sa očitom tendencijom nasuprot propalosti i egoizmu njihovih civilizatora. Pravac M. rada kao pisca leži u smislu evropskog liberalizma, u kome je bio odgojen gotovo skroz praćen sa izvjesnom tendencijom, sa isticanjem slobodoljubljа, prosvjećenja, slovenskog rodoljubljа, sa mržnjom prema austro-ugarskom militarizmu i birokratizmu i sa željom za propagiranje svojih političkih i kulturnih nazora. U borbi između umjetničke inspiracije i misaone tendencije trpjela je piščeva koncepcija, pošto većini spisa fali snažnija koncentracija i prirodna zaokruženost.

Literatura: Ilešič, Ljubljanski Zvon, 1917 i 1918; Vrhovnik, Koledar Družbe Sv. Cirila in Metoda za 1919; Fr. M.-Podlimbarski, Zbrani spisi, izd. Šlebinger, 1 sv. 1923. uvod i primedbe. *I. Grafenauer.*

MASILJ, MAJASILJ zove se neka opasna kožna bolest, od koje ispuca i odeblja koža po rukama i grudima. Kako iz samog imena izlazi (bolest koja ima silu), ovdje se radi o jednoj iz velikog broja animistički predstavljenih bolesti u prostonarodnom vjerovanju. To potvrđuje još i okolnost, da se za ovu bolest, pored drugih, kao uspješno sredstvo u medicini prostoga svijeta preporučuje isto tako na animizmu građen lijek pomoću trave devesilja, devetosilja (devet sila jače od jedne), koja treba da se istuca, od nje da se napravi melem i to privije na bolesno mjesto.

P. B.

MASKE. Na Gorjancima (Uskočkim Planinama) u Kranjskoj bio je običaj da pred spuštanje mrtvaca u grob, zastru mu lice platnom, na kojem izrežu rupe za oči, nos i usta — da bi pokojnik mogao vidjeti i disati. Ovo platno na licu bez sumnje je primitivna M. sa zadatkom, da preminulog zli dusi ne bi mogli poznati i osvetiti mu se, nego da on u miru pođe na onaj svijet. — U Dubrovniku su bile negda maškare čuvene. Čoroje, vila i turica išli su po gradu uz mesojede. Čoroje je imao čupavu haljinu sa ispršivanim kojekakvim repovima, na licu obrazinu, a u ruci zelenu grančicu ili kitu cvijeća. — Vila je bila obučena u bijelu haljinu, a opasana crvenom trakom; na glavi je imala bijelo pokrivalo i vijenac od cvijeća, a preko lica, na kom je bila obrazina, crvenom vrpcom naokolo podšiven komad sure čohe, koji je podizala kad je igrala, a kad bi pošla opet bi ga spuštala. U ruci je nosila kao luk iskićen cvijećem. — U turice, koja je bila najglavnija među svima, nije se ljudska glava ni vidjela, nego je više nje na dugačkom čupavom vratu bila konjska glava sa velikim zubima, koja je tako načinjena, da su se usta odozgo mogla lako otvoriti i zatvoriti, te je klopala; noge je imala čupave a na dnu kao u ptice. Iza njih je išao jedan čovjek s bubnjem, te je u nj jednako udarao. Oni su prvi put izlazili na Svijećnicu, i po tom svakog sveca do korizme. Prvi put su prolazili i kroz stolnu crkvu, a na Sv. Vlaha izlazili su i pred kneza. — U Dubrovniku izlazio je 1 maja i tako zvani Bembelj, čeljade s M. Sav je bio iskićen cvijećem i lišćem. Oko njega su se vili blovori (zmije); jednoga je u ruci nosio i s njime se igrao. Išao je onaj dan i k samostanu Sv. Jakova.

I u Crnoj Gori uz bijelu nedjelju idu maškare, pa i svud po našim krajevima, samo različno maskirane. — Klocalica je doskora bila osobita M. kod našeg naroda obje vjere u Banatu. Od drveta naprave kao konjsku glavu, na čelo joj pridjenu dvije grane, koje izgledaju kao jelenski rogovi s paroščima. Donja vilica je udešena da može pomoću konopčića potezanjem klocati. Mlađarija se još ubunda i na Badnje veče i Novo ljeto s ovim klocalicama, idu od kuće do kuće i poigravaju da im se što pokloni. Vuk ovo navodi i dodaje, da je ovaka klocalica 1807 igrala i u dvoru kneza Miloša. — U vranjskom okrugu koledari turaju na lice M. od tikve. Kad igra »Kraljica« o Trojičinu-dne ona samo bijelom maramom lice zabunda, što se može napola za M. računati. Turicama se zabavljaju i Rusi, Poljaci i Slovaci.

Literatura: M. Rešetar, Stari dubrovački teatar (Narodna Starina,

Digitized by Google

2); Vuk Karadžić, Život i običaji; S. Trojanović, Maske kod našeg naroda (Bulićev Zbornik, 1924).
S. Trojanović.

MASLENICA, morsko ždrijelo (tjesnac) u sjevernoj Dalmaciji, 4 km dugo, 0·2 do 0·4 km široko, ima izgled jake rijeke, kojom otiče suvišna voda Novogradskoga mora (zaliva, u koji se izliva Zrmanja) u Planinski prodor (kanal podno planine Velebita). M. plove, osim manjih lađa, i parobrodi linije Sušak—Pag—M.—Obrovac na Zrmanji. Na južnom kraju M. je prijevoz, kojim se veže cesta Zadar — Posedarje — M. — Jesenice — Obrovac. *J. M-n.*

MASLENKE, vrste veoma finih i odličnih krušaka, koje su uvezene dijelom iz Francuske (Beurré), a dijelom iz Njemačke (Butterbirnen). Najviše su se raširile: Amanlisova, Filipova dvostruka, Gelertova (Beurré Hardy) drvobojna, bijela jesenjska (Kaiserbirne, Doyenné blanc), Kolomasova jesenjska, prefina (Beurré superfin), Hardenpontova, Boskova, Nova Poato, Clairgeau-ova, Napoleonova, Blumenbachova (Soldat Laboureur), Siksova, Liglova zimska (Suprème Colomas), Dilova, Regentica (Passe Colmar), Malinka (Josephine de Malines), Zimska dekantica, i još neke druge. *I. R.*

MASLINA, vrsta voćaka, koja se goji za proizvodnju ulja. Broj stabala u državi iznosi 3,460.214, a od toga u samoj Dalmaciji 3,220.798. Ostatak je u hrvatskom Primorju, na otoku Krku, Hercegovini i Crnoj Gori. Ukupna je proizvodnja 64.274 q ulja, koje se potroši u državi. Vrsta masline ima mnogo, s krupnim i sa sitnim plodom. Najrašireniji je vrsta oblica ili trgonja. M. se troše zelene (à la Picholine) ili se konzerviraju: suše se i sole, ili se gnječe, da se proizvede ulje. *I. R.*

MASLINICA. V. Šolta.

MASLO. Maslarska industrija još je na niskom stepenu u SHS, a razvijena je jedino u zoni sjeverno od Save (pravi maslac), dok se u Srbiji vadi iz ovčjeg mlijeka topljeno maslo u dvije vrste: iz cijelog mlijeka, t. j. iz 8 kg 1 kg, i iz surutke od kačkavalja. Ove dvije vrste se proizvode u južnoj Srbiji, do 25 vagona godišnje. Izvoz je u Tursku i Grčku, gdje postiže detaljnu cijenu i preko 100 dinara po 1 kg. Pravog se kravljeg maslaca proizvede u SHS do 100 vagona (državna mljekarna Belje do 12 vagona). Izvoz je ovog maslaca do 30 vagona godišnje.

Literatura: Filipović, Mljekarstvo (2 izd. 1923); Filipović, Sirarstvo (1925); Jovanović, Mlekarstvo (2 izd., 1920). *S. U.*

MASLOVNIK, mali otok na Jadranskom moru, 2·5 km jugozapadno od mjesta Primoštena, na 43° 34·3′ sjev. šir., 15° 54·1′ ist. od Gr. M. je kamenito ostrvo, visoko 40 m, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 1·1 km, široko 0·6 km, a površina mu je 0·376 km². Nema nijednog naselja. *P. V.*

MASURICA. V. Vranjska oblast.

MAŠA ALEKSIĆ MARINKO, četnički vojvoda i pješadijski potpukovnik (1876, zaselak Delilovo, općina vojkovićka, srez deževski, okrug raški — 9/5 1923, Veliki Bečkerek, Banat). Kao dečko od 6 godina M. je sa svojim roditeljima prebjegao u Srbiju, u Kuršumliju. Svršio je podoficirsku školu i 1905 kao narednik, pošao u četu sa poručnikom Sretenom Rajkovićem. U periodi aneksione krize, M. je, sa Vojom Tankosićem i vojvodom Živkom Gvozdićem, u Ćupriji neumorno spremao čete za Bosnu. Istakao se ličnim junaštvom i u ratovima 1912—1918 podnoseći, i pokraj narušenoga zdravlja, najveće napore. Umro je na službi u pukovskoj komandi. *M. M.*

MAŠANCIKA, vrsta jabuka, rašrena veoma u Slovenačkoj, a ima je dosta i u varaždinskoj županiji. Pomološko je ime Reinette de Borsdorf. Izvrsna je, ne krupna jabuka. Dospijeva u zimi. *I. R.*

MAŠEK BOSNODOLSKI VITEZ, IVAN DR., liječnik (8/11 1821, Zagreb — 1886, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, medicinu u Beču. Jozefinsku akademiju 1844. Služio je kao vojni liječnik u Italiji i sudjelovao je u talijansko-austrijskim ratovima. Poslije je služio u garnizonima u Zagrebu, Osijeku i Trstu, a 1878 je sudjelovao kao liječnik u okupaciji Bosne i Hercegovine, gdje je za uspješan rad odlikovan i dobio je plemstvo. Poslije okupacije bio je sa službom u Sarajevu, pa je 1879 penzioniran

Digitized by Google

zbog bolesti očiju. 1881 izabran je za zastupnika grada Zagreba i osnovao je gradsko zdravstveno vijeće, kome je 1885 bio predsjednik. Bio je agilan član zbora liječnika i njegov predsjednik. Napisao je na njemačkom Die freiwillige Krankenpflege im Kriege, i preveo je na hrvatski.

V. S.

MAŠEK DRAGUTIN DR. V. Dodatak.

MAŠEK GAŠPAR, kompozitor i dirigent (6/12 1794, Prag — 13/5 1873, Ljubljana). Učio je muziku kod svoga oca i na konzervatoriju u Pragu. Od 1820 angažiran je u kazalištu u Ljubljani. Bio je ujedno i zborovoda filharmonijskog društva, a od 1822 učitelj muzike u glavnoj školi. 1854 je penzioniran. — M. je komponirao mnogo crkvenih pjesama, svjetovnih pjesama za jedan glas i klavir, zborove, orkestralne kompozicije, osobito za igranje, varijacije, jednu operetu, dvije opere i t. d. *J. M.*

MAŠEK KAMILO, kompozitor (11/7 1830, Ljubljana — 29/6 1859, Ščavnica, Štajerska). Učio je muziku u Ljubljani kod svoga oca, a od 1850 u Beču na konzervatoriju. 1854 vratio se u Ljubljanu i postao je učitelj muzike na muzičkoj školi i zborovoda filharmoničkog društva. Napisao je veliku i malu pjevačku školu i muzički katekizam. 1857 počeo je izdavati muzički časopis Cecilija. Komponirao je oko 80 svjetovnih pjesama, zatim mise, crkvene zborove, jedan oratorij, više orkestarskih stvari, kao i jednu ouverturu i klavirske i komorne kompozicije. *J. M.*

MAŠIN ALEKSANDAR, đeneralštabni pukovnik (12/5 1857, Beograd — 5/4 1910, Beograd). Po svršetku 6 razreda realke u Beogradu stupio je u artilerijsku školu 18/10 1871. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 5/2 1876, za kapetana 1/1 1885, preveden je u đeneralštabnu struku 22/3 1885, za pukovnika 2/8 1898, stavljen u penziju 9/10 1900, reaktiviran 29/5 1903, ponovno stavljen u penziju 16/5 1906.

Kao mlad pješadijski oficir bio je vodnik i komandir čete, 1881—1883 bio je kao državni pitomac u Beču (Austro-Ugarska) na studijama. Kao đeneralštabni oficir bio je komandant bataljona, puka, načelnik divizijskog đeneralštaba, vojni izaslanik u Beču 1895—1896, poslanik na dvoru crnogorskog kralja 1897—1898, u 1899 bio je izaslanik Srbije na haaškoj konferenciji, 1903 bio je ministar građevina, od 1904 bio je komandant divizijske oblasti (dunavske), 1905—1906 bio je načelnik glavnog đeneralštaba, od 1/9 1885—10/2 1888 bio je profesor vojne akademije (geografija).

U ratu 1876 bio je u štabu dobrovoljačkog kora na Drini. U ratu 1877 do 1878 bio je komandant pješadijskog bataljona. U ratu 1885 također je bio komandant bataljona.

V. B.

MAŠIREVIĆ IVAN, protopresviter-katiheta, crkveni pisac (8/8 1871, Kula — 11/1 1912, Srijemski Karlovci). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Srijemskim Karlovcima, a pravo u Egeru. Od 1895 do svoje smrti bio je profesor i katiheta na karlovačkoj gimnaziji. Glavni su M. radovi: Eksorte u nedeljne i praznične dane (1905), Slike iz istorije hrišćanske crkve, udžbenik za niže razrede gimnazija (1907). M. je izdavao i uređivao list Đački Prijatelj (1911), namijenjen srednjoškolskoj omladini. Naročito je M. mnogo radio na pčelarskoj književnosti. Od 1896 izdavao je, sa Jov. Živanovićem, Srpski Pčelar, i štampao je više popularnih djela u izdanjima Matice Srpske.

R. G.

MAŠIREVIĆ SAMUILO, arhiepiskop i mitropolit karlovački i srpski patrijarh (14/1 1804, Sombor — 7/1 1870, Karlovci). M. je 1853 postao episkop temišvarski, a 1864 izabran je za patrijarha. Pod M. predsjedništvom održan je 1865 narodno-crkveni sabor, koji je donio novo ustrojstvo za karlovačku mitropoliju. To uređenje potvrdio je car Franjo Josip I. 10/8 1868, i poznato je pod imenom carski reskript. Po tom reskriptu upravlja se, bar uglavnom, još i danas crkveni život u bivšoj karlovačkoj mitropoliji.

R. G.

MATAPAN, ime mletačkog srebrnog groša. Prvi M. kovan je od dužda Enrika Dandola (1192—1205), sa težinom od 2·178 g. Na jednoj strani je Krist na prijestolu, a na drugoj Sv. Marko, koji predaje duždu zastavu. M. su bili kovani u velikim količinama do 1400. Našli su odziva i izvan granica mletačke republike, naročito u Srbiji i Bugarskoj, gdje su bili imi-

Digitized by Google

tirani. Ime vodi podrijetlo od rta Matapan na poluotoku Moreji.

B. S.

MATARUGE. 1. Vrlo staro pleme. Spominje se 1318—1398 u okolici Grahova, u Crnoj Gori. Ime M. nije srpskog podrijetla. Postanak mu se različno tumači. M. su po svoj prilici bili amalgam balkanskih starosjedilaca i starih Srba. Osim u Grahovu, M. su stanovali nekada i u drugim krajevima Crne Gore i Hercegovine. Bilo ih je u plemenima stare Crne Gore, Krivošijama, Banjanima, Pivi, Drobnjaku. Narod za njih tamo kazuje da je to bio »stari svijet«, »stari narod«. U nekima su od ovih plemena uskoci, koji su došli iz okolnih srpskih zemalja po Kosovu, zatekli M., nastanili se i razvili među njima, pa ih postepeno potiskivali ili asimilirali. Česta su tamo, kao i u drugim našim zemljama, porodična i topografska imena izvedena od imena M.

Literatura: Glasnik Geografskog Društva (sv. 11). *P. Š.*

2. Izvor sumporovite vode (41° C) na Ibru, u čačanskom okrugu. Novo kupalište. Ima bazene i kade, blato. Liječi: reumatizam, neuralgiju, ženske, venerične i kožne bolesti. Svojina je A. D. Željeznička stanica je Kraljevo. *L. N.*

MATASOVIĆ JOSIP DR., historik (18/8 1892, Vrpolje, Slavonija). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Vinkovcima, a sveučilište u Zagrebu, Zürich-u i Beču. Promoviran je za doktora filozofije u Beču 1915. Do 1919. bio je nastavnik u gimnaziji u Vinkovcima, a do 1924 činovnik muzeja za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, kada je izabran za docenta na filozofskom fakultetu u Skoplju. 1925 postao je vanredni profesor. U svom radu M. je naročito posvetio pažnju istraživanjima iz područja historije kulture, i dao je lijepih rezultata. Istakao se i kao redaktor uglednog historijskog časopisa Narodna Starina. — Glavniji su mu radovi: Čini od uroka (1918), Do Ozore 1848 (1919), Ogledi paulikijanske historiografije (1920), Iz galantnog stoljeća I. (1921), Pučki ekspresionizam (1921), Slikarije Stjepana Marjanovića (1922), Životopis Mije Brašnića (1922), Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege (1923).

V. N.

MATAVULJ SIMA, književnik, pripovjedač (14/9 1852, Šibenik — 20/2 1908, Beograd). Bio je sin ugledne, ali osirotjele trgovačke porodice, koja je imala ogranaka i katoličke vjere. U mjestu rođenja svršio je osnovnu školu, odnosno, dvije osnovne, talijansku državnu i pravoslavnu srpsku u isto vrijeme. Zatim je prešao u realnu gimnaziju. Poslije četvrtog razreda, mati ga je poslala u manastir Krupu, gdje mu je stric bio iguman. Izgubivši volju za manastirski život, M. je poslije četiri godine prešao u zadarsku učiteljsku školu, gdje mu je osobito omilio poznati pjesnik Stjepan Buzolić. 1871 svršio je preparandiju i počeo je učiteljevati po dalmatinskim selima, na Đevrekama u Bukovici, gdje se sprijateljio s kasnijim vođom Srba u Dalmaciji, Savom Bjelanovićem, i na Islamu. Boraveći u tom mjestu, u domu posljednjega Jankovića, proširio je svoje obrazovanje, pored ostalog, i naučivši francuski jezik. 1874 prešao je M. za nastavnika talijanskog jezika, aritmetike i gimnastike u nautičku školu u Herceg Novi. U početku nevesinjskog ustanka proveo je i M. kratko vrijeme s Ljubibratićevim ustašama, ali se odmah vratio na svoje mjesto. U Novom se upoznao s Dr. Jovanovićem Bombajskim i mnogo je čitao. 1877 za vrijeme rata proveo je u Nikšiću, u ruskoj bolnici kao dobrovoljac.

1881, pred novi bokeljski ustanak, zasitivši se službovanja u Austriji, i da ne bi bio kompromitiran bliskim pokretom, prešao je na Cetinje. Tu je prvo dobio službu u gimnaziji i u ženskoj školi za nastavnika francuskog jezika i matematike. Uz to je i ovdje zaveo gimnastiku. Zatim je postao nadzornik škola, a jedno vrijeme je uređivao službeni Glas Crnogorca i poučavao prijestolonasljednika Danila. 1882 povjerio mu je knjaz jednu grupu crnogorskih mladića, da ih odvede i smjesti u Milanu u vojnu akademiju i u licej u Parizu. Tom prilikom je M. proveo nekoliko mjeseci u Parizu.

Na Cetinju je M. stekao mnoga poznanstva, koja su koristila njegovoj književnosti. Tu je on obogatio galeriju svojih tipova i karaktera, zatekavši još u životu čitavo kolo starih crnogorskih vojvoda, serdara i junaka, i promatrajući kako se pred njegovim očima diže novo crnogorsko

Digitized by Google

pokoljenje. Tu je M. imao prilike da se naročito udubi i u rusku književnost, koja je znatno pomagala formiranju njegova svojstvenog realizma. Na Cetinju se M. sprijateljio 1884 s Lazom Kostićem, s kojim je ostao u srdačnim odnosima do smrti. I ako je volio Crnu Goru i Crnogorce, M. širi i slobodniji duh odveo ga je iz kneževe blizine u Srbiju (1887), gdje je postavljen prvo za učitelja jezika u zaječarskoj, a 1889 u trećoj beogradskoj gimnaziji. U međuvremenu M. se bio još jednom vratio na Cetinje za učitelja kneževima Danilu i Mirku. Jedno vrijeme radio je i kao činovnik presbiroa. 1909 se zahvalio na položaju, s koga je vršio i dužnost šefa presbiroa, pošto se iste godine po drugi put oženio. Pred kraj života živio je M. samo za književnost. Ugledan i opće poštovan M. je bio prvi predsjednik tadašnjeg Srpskog Književnog Društva.

M. je naslijedio u svom rodnom kraju, a u prvom redu od svoje matere dar usmenog »fabulovanja«. Ipak, počeo je pisati priče razmjerno u zrelijim godinama. Ono malo stihovanja u mladosti ni sam nije smatrao ozbiljno. Po naravi trezven, oprezan i autokritik, M. je i svom talentu postepeno puštao slobodnijeg maha, u koliko se širilo njegovo obrazovanje. Prvi njegovi objavljeni članci, Naši prosjaci (1881) u Bjelanovićevom Srpskom Glasu i jedna historijska priča, koja je izašla na uvodnom mjestu Glasa Crnogorca 1883, povodom vjeridbe kneza Petra Karađorđevića s kneginjicom Zorkom, nisu prave i izvorne novele. Prva je niz opazaka, svrstanih radi pokazivanja na jedno društveno zlo u primorju, a druga je pisana po kazivanju samoga knjaza. Prva M. originalna pripovijetka je Miloš od Pocerja u Crnogorcu 1883, koju je poslije (1890) razradio, nazvavši je Novo oružje. Odmah poslije tih početaka, M. je stao na snagu kao potpuno zreo i izrađen pisac.

Od 1883 do smrti M. je radio bez prestanka i veoma vrijedno. Štampao je do sedamdeset novela, u svescima pod raznim naslovima, kao: Iz Crne Gore i Primorja (dvije knjige, 1888 i 1889, u izdanju Matice Hrvatske), Iz primorskog života (1890), Sa Jadrana (1891), Iz beogradskog života (1891), Iz raznijeh krajeva (1893), Primorska obličja (1893), Tri pripovetke (1899), S mora i planine (1901), Beogradske priče (1902), Život (1904), Nemirne duše (1908). Posebno su izašle novele: Novo oružje (1890), sa Lazarevićevom On zna sve zajedno. To je jedina M. priča s patriotskom tendencijom. Zatim: Na pragu drugog života (1894), Posljednji vitezovi (1903) i Car Duklijan (1906).

Osim ovih pripovijedaka M. je dao našoj literaturi dva klasična romana: Uskok i Bakonju Fra Brna. Prvi je izašao 1892, pa proširen, u Zadruzi (1902), a drugi je štampan četiri puta, dvaput ćirilicom (1892 u Zadruzi) i dvaput latinicom (1897 i 1918). Prvi je održan u mrkom, herojskom tonu, drugi u vedrini dobrodušne porugljivosti i humora, a oba su savršeno skladni zbroj M. iskustava o životu crnogorskih gorštaka i primorskih malograđana, većinom katolika. — M. je napisao još i nekoliko svezaka umjetničke proze, putopisa i uspomena, kao što su Boka i Bokelji (1891), U Mavritaniji, u kojoj su uspomene iz Crne Gore. putopisi Po Levantu u Brankovu Kolu, i Bilješke jednog pisca, koje, izdane posebno 1923, imaju ne samo znatnog historijskog značenja, već i po načinu razlaganja stoje na visini njegovih najboljih priča.

M. je pokušao i da piše drame. Prikazivane su mu drame 1897 Zavjet, iz dubrovačkog, i 1904 Na Slavi, iz beogradskog života. Prva je izašla i kao 43 knjiga Srpske Književne Zadruge. — Naposljetku, M. je prevodio s francuskog, Maupassant-a: Na vodi (1893), Vogüé-a: Zimske priče (1894), Zolu: San i Moliere-a: Pučanin kao vlastelin (1906) i Mizantropa; s engleskog od Dickensa: Senovita kuća (1894). Najzad s raznih jezika preveo je zbirku za djecu Vilina knjiga (1894), a u rukopisu mu je ostao prijevod Ugledanja na Hrista.

M. pripada posebno mjesto među srpsko-hrvatskim proznim piscima. On je jedini, a svojstven i rasan, predstavnik najčistijeg realizma u našoj književnosti, ujedno i pisac najšireg interesa i zamaha, koji nam je dao najveći broj nacionalnih tipova i karaktera. I ako veoma uzdržan, nefantastičan i neromantičan do hladnoće, M. naknaduje to rijetkim vladanjem predmeta i jezika, ukusnom i nenametljivom pitoresknošću i humanim razumijevanjem čovječjih sla-

Digitized by Google

bosti, strasti i poroka. M. je izuzetak i po tome, što je svoj dar sistematski i energično izrađivao, te je jedan od književno najobrazovanijih, »najevropskijih« pisaca u nas.

Literatura: M. Car, Moje simpatije (II, 1913); Ljub. Jovanović, Simo Matavulj o dvadesetogodišnjici (Delo, 1898, 19); Brankovo Kolo (1908, 13—14, posvećena smrti Sime Matavulja); Boško Desnica, Matavulj, prvi književni pokušaji (Srpski Književni Glasnik, 1909, 22); J. Skerlić, Pisci i knjige, I (Nekrolog u Srpskom Književnom Glasniku, 1908, 20); U. Džonić, Bibliografija o Simi Matavulju (Srpski Književni Glasnik, 1908, 21); Sima Matavulj, Bilješke jednog pisca (1923); Avtobiografija (Letopis, 1909, 267); M. Savić, Sima Matavulj, Iz srpske književnosti, II. 1910; M. Savić, Sima Matavulj u Zaječaru, Književni Jug, 3 (1919); J. Grčić, Portreti s pisama, I (1923). *V. Petrović.*

MATEJ. V. Matijašević.

MATEJIĆ. V. Bogorodica Crnogorska.

MATERINSKO UDRUŽENJE, humano društvo. Osnovano je 6/12 1904 u Beogradu, inicijativom Dr. Jovana Jovanovića, sa ciljem, da u svom domu prima i goji sirotnu i napuštenu dojenčad od rođenja do navršene sedme godine, pa da ih zatim predaje drugim ustanovama na dalnje staranje. 1924 M. U. sazidalo je svoj veliki dom u Beogradu. *B. M.*

MATETIĆ IVAN, muzičar (10/4 1880, Sv. Matej. Kastav, Istra). Svršio je učiteljsku školu u Kopru, pa je učiteljevao po Istri, a najviše u Opatiji. Sabirao je pučke popijevke i tekstove po Istri i Primorju. 1914 učio je muziku u Beču, ali ga je u tome prekinuo rat. 1918 nastavio je nauke na konzervatoriju u Zagrebu, gdje je učio kompoziciju i položio ispit za učitelja pjevanja za srednje škole. U tom svojstvu bio je imenovan na gimnaziji u Sušaku. Sada je tajnik muzičke akademije u Zagrebu. Njegova je zasluga da je na osnovi pučkih motiva teorijski definitivno odredio karakter istarske ljestvice. Osim toga u Trima pjesmama iz Istre, u preradi za muški zbor, pokušao je i praktično da pokaže, kako se u kompoziciji ima da shvati istarska ljestvica. *A. D.*

MATICA, list za književnost i zabavu. Izlazio je tri puta mjesečno u Novom Sadu 1866—1870. Izdavač je bila Matica Srpska, a urednik A. Hadžić. U svoje vrijeme M. je bila ugledan i dobar književni list. *U. Dž.*

MATICA DALMATINSKA, književno društvo. Osnovano je u Zadru 27/7 1862. Osnovao ga je Dr. Božidar Petranović, jedan od najglavnijih preporoditelja narodne misli u Dalmaciji, uz pripomoć Klaića, Pavlinovića, Sundečića, sa zadatkom, da uz politički preporod naroda pripremi i kulturni. M. D. naročito je djelovala izdavanjem knjiga za narod, i uspijevala je da uvijek stoji na čelu svakog književnog pokreta u Dalmaciji. Na njenim izdanjima saradivali su svi umniji Dalmatinci, Srbi i Hrvati. Knjige M. D. su štampane i latinicom i ćirilicom. — 1862 M. D. počela je rad izdavanjem Narodnog Kalendara (uredio ga Jovan Sundečić), koga je izdavala stalno, preko 40 godina. 1901 do 1904, izdala je u 12 svezaka Glasnik M. D. Pored toga, do 1913, izdala je još 14 knjiga, nučnih i književnih.

Literatura: P. Karlić, Matica Dalmatinska (I—III, 1913). *B. M.*

MATICA HRVATSKA. Misao o osnivanju književnoga društva u Hrvatskoj javila se već na početku ilirskoga pokreta. 1836 donio je hrvatski sabor zaključak, da se osnuje društvo za njegovanje narodnog jezika i literature u Zagrebu. No mnogo je godina prošlo, dok se ta misao i ostvarila. 7/3 1839 zaključeno je u narodnoj čitaonici zagrebačkoj, da se osnuje društvo Matica Ilirska, sa zadaćom: da uzdržava hrvatske novine, štampariju, da izdaje naučne, poučne i zabavne knjige i da sagradi zgradu, u koju bi se smjestio muzej i narodna knjižnica. U nacrtu pravila, koja su poslana kralju na potvrdu, dobilo je društvo ime: Društvo za jezik ilirski i slovesnost u Zagrebu. No potvrda pravila nikako nije dolazila, a potreba za izdavanjem knjiga bila je hitna. Zato su došli na misao, da se u kolu same čitaonice sabere posebna glavnica, koja će služiti za izdavanje knjiga (zaključak je prihvaćen 10/2 1842).

Matica Ilirska ispočetka nije bila samostalno društvo, već samo naziv za glavnicu. Ni njen prvi odbor (Gaj,

Digitized by Google

Demeter, Stoos, A. Mažuranić, Vukotinović, Babukić, Vancaš) nije bio samostalan, nego je zavisio od odbora čitaonice. Potrebna glavnica skupljala se dobrotvornim prilozima (knez Miloš dao je na pr. 100 dukata). — U tom je radu Matica Ilirska proživjela nekoliko faza; katkad je živjela bujnim životom, a katkad nije kroz više godina dala od sebe glasa. Razloga je za to bilo više. Jedan je, što Matičinim ljudima nije od početka bilo jasno, da li će M. biti neka vrsta akademije, ili samo izdavačko društvo. Razvoju njezinu smetala je donekle i zavisnost od čitaonice, a i političke promjene, koje su se u Hrvatskoj zbivale.

Sve do 10/7 1847, kada su konačno odobrena pravila za književno društvo, M. Ilirska zavisila je od čitaonice. Kad je mogla postati samostalnom bile su već prilike u državi tako zaoštrene, da nitko nije ni mislio na izdavački rad. 1850 prestala je funkcionirati čitaonica, i M. Ilirska postala je tako samostalnom. No međutim se 1854, na osnovu pravila, odobrenih 1847, osnovalo društvo, koje je prisvajalo M. glavnicu. Tad su došli sporovi ekonomske prirode. Kad je 1867 osnovana Jugoslavenska akademija, M. se s njome fuzionirala na ovoj bazi: Akademija će voditi književni rad M., samo će glavnicom M. posebno upravljati. No 1873 fuzija se razrešila, pravila su donekle izmijenjena, a 29/11 1874 izabran je nov odbor, koji je samostalnu M. poveo određenim pravcem. — Rad u M. Ilirskoj zapinjao je i za to, što ona nije imala određenog programa rada. Ispočetka su smatrali njezinom glavnom zadaćom izdavanje starih dubrovačkih pisaca, pa je kao prva knjiga izdan Gundulićev Osman, sa Mažuranićevom dopunom (1844). 1850, poslije propasti čitaonice, određena je M. zadaća, da izdaje korisne knjige, a stare pisce samo toliko, koliko dopuštaju sredstva. Dešavalo se da je M. htjela izdavati knjige, ali nije imala rukopisa, čak ni javni natječaji, da se prevode određene knjige, nisu imali uspjeha. — Plodnije su godine M. Ilirske bile prve godine njenoga života, kad je izdala Osmana (1844) i Teutu (1844). Zatim je izdala 3 sveske Vrazova Kola, a 1847—1849 samo Drobnićev Ilirsko-njemački rječnik. 1850 izdane su 2 sveske Kola i dvije knjige Ignjata Đorđića.

Za vrijeme apsolutizma stekla je M. zasluge time, što je pokrenula Neven (1852), i što ga je preuzela u svoju režiju, kad je materijalno stradao (1854). Inače su izdane knjige bez određenog programa: Palmotićeva Kristijada (1852), Matije Bana Dubrovnik (1852), drugo izdanje Osmana (1853). Izdavalo se ono, što je slučajno došlo pod ruku: Vrazova djela, Šulekova Cvjetana, Kačićeva Pjesmarica, Martićevi Osvetnici, Tisućnica slovenskih apostola. — Poslije fuzije s akademijom stali su od M. novca izdavati Vienac, koji je moralno uspio, no materijalno nije. Tek reformirana M. 1874 stala je sasvim na svoje noge i stekla je velike zasluge u hrvatskom književnom životu.

Jezgra M. pravila ostala je i u reformiranoj M. ista, koja je bila u početku. Radom upravlja književni odbor, a imetkom gospodarski odbor. Pored članova utemeljitelja, koji jednom za svagda uplaćuju 50 forinti i dobivaju besplatno sve knjige, uvode se sad i članovi prinosnici, koji plaćaju godišnje tri forinta. Ime M. Ilirska promijenjeno je u M. H., s obrazloženjem, da je ono prvo izvršilo svoju ulogu, no u novim prilikama ono je izgubilo privlačnu snagu. Uveden je sistem povjerenika. Program je preciziran: M. H. širit će poučne knjige, koje ne nose previše naučni karakter i podupirat će beletristiku. U obnovljenoj M. drže se od početka stalni književni sastanci, gdje se diskutira o zadaći književnosti, kakve bi knjige trebalo prevoditi i dr.

1875 i 1876 izdavala je M. već po 3 knjige na godinu. 1879 obuhvatao je njezin »književni dar« već 9 knjiga, i od tada se broj redovnih izdanja kretao između 7 i 9 knjiga. Vremenom je M. H. izdavala, pored redovnih i izvanredna izdanja, pokrenula je prijevode klasika grčkih i rimskih i t. d. Imetak se njezin uvećavao time, što su pojedinci (Drašković, Kotur, Tkalčević i dr.) ostavljali zaklade za izdavanje i nagrađivanje knjiga.

Od 1874 do danas M. H. je izdala više stotina knjiga; u njoj je izlazilo gotovo sve, što se u Hrvatskoj od vrijednosti produciralo. Ona je mnogo učinila i za popularizaciju nauke, jer se za djela te vrste pogotovo ne bi

Digitized by Google

bio našao privatan izdavač. Tek posljednjih decenija, kada se i privatna naklada nešto počela razvijati, gubi M. H. donekle svoju važnost. Stojeći na principu, da ne smije biti samo izraz jedne književne struje, nego da mora služiti općim narodnim interesima, M. H. je uvijek nastojala, da nađe kompromisna rješenja, zbog čega je bilo u njoj i trzavica. — Njezini su predsjednici otkad se reformirala bili: Kukuljević, Smičiklas, Arnold, Kučera, Pavletić, Tućan, Domjanić. S devalvacijom novca M. H. je materijalno stradala i ujedno izgubila bazu za izdavanje knjiga. Zato je utemeljiteljni prinos povećan na 1.000 Din, a ujedno je uveden sistem pododbora, čija je zadaća, da društvenom radu pribavi onu popularnost, koju je imao prije rata.

Literatura: T. Smičiklas, Povijest Matice Hrvatske (Spomen-knjiga Matice Hrvatske 1892); L. Mrazović, Matica Hrvatska i njezin budući rad; Godišnja izvješća Matice Hrvatske.

A. Barac.

MATICA NAPREDNIH ŽENA, kulturno društvo. Osnovano je u Novom Sadu 1919, kao sekcija Matice Srpske, sa zadatkom, da radi da i žene sudjeluju u raznim humanim i kulturnim pokretima. M. N. Ž. osnovala je narodni univerzitet u Novom Sadu, i priređuje večernje tečajeve za učenje srpsko-hrvatskog i stranih jezika.

B. M.

MATICA SRPSKA, književno društvo. Osnovano je u Pešti 14/1 1826, sa zadatkom: »rasprostranjenije književstva i prosveštenije naroda srpskog«, i da se »knjige rukopisne srpske na svet izdaju i rasprostranjuju«. Inicijator i glavni osnivač M. S. bio je Jovan Hadžić, kome su pomogla šestorica bogatih i dobronamjernih trgovaca Srba iz Pešte. M. S. je odmah prihvatila časopis Letopis, koji je 1825 pokrenuo bio Đorđe Magarašević. Do 1835 M. S. izdavala je po 4 knjige Letopisa, i skoro svake godine još po koju knjigu. 1835 M. S. bila je zabranjena, zbog denuncijacija, svađa i intriga u njoj. 1836, zauzimanjem Teodora Pavlovića, M. S. je ponovno potvrđena. Od 1845 M. S. primila je veliko naslijeđe, koje joj je ostavio dobrotvor Sava Tekelija. Pored toga, ostavili su oporučno M. S. još neki dobrotvori izvjesne sume, te je mogla da razvije življi rad. Do 1864 M. S. je u Pešti izdavala stalno (izuzev 1848) svoj Letopis, potpomagala štampanje knjiga pojedinih pisaca, pomagala pitomce. Za to vrijeme stalno se borila za svoj opstanak. Od 1851 M. S. radila je energično na tome, da se preseli u Novi Sad. Odobrenje je dobila tek 6/7 1863, a 1864 se preselila. Tom prilikom je promijenila svoj ustav, po kome je od tada zadatak M. S.: izdavanje i preštampavanje književnih djela, izvornih i prevedenih, savjetovanje o potrebama poboljšavanja srpske književnosti, raspisivanje nagrada za književna djela, izdavanje časopisa, rasprostiranje knjiga po narodu, osnivanje biblioteka. M. S. je tada podijelila svoje djelovanje na upravni odbor i književni odbor.

Do 1914 M. S. djelovala je prema svome zadatku u dva pravca: pomaganje književnika izdavanjem njihovih djela, pomaganje siromašnih đaka stipendijama, i izdavanje Letopisa. Taj njen rad bio je od velike važnosti i od velike koristi po cjelokupni život Srba u Vojvodini. 1914 rat je prekinuo njen rad. Književni rad je bio uopće sasvim prekinut. M. S. je bila pod neprestanom istragom i nadzorom vlasti; njena imovina je velikim dijelom morala biti upisana u prinudni državni zajam; pojedini njeni članovi su progonjeni.

Poslije rata djelatnost M. S. morala je da se ograničava, prema smanjenim sredstvima, kojima je raspolagala. Prema izmijenjenim prilikama pokušala je M. S. da odredi svoje djelovanje. 1920 reorganizirala se u Središno kulturno udruženje, sa zadatkom, da duhovno i materijalno pomaže svaku inicijativu za dizanje kulture. Taj zadatak je: svestrano proučavanje Vojvodine (geografsko, etnološko, ekonomsko, higijensko i historijsko), osnivanje i reguliranje javnih čitaonica, priređivanje predavanja i tečajeva, izdavanje naučnih i književnih djela, priređivanje umjetničkih izložaba i t. d. Radi izvođenja ovoga zadatka M. S. se podijelila u naučni, prosvjetni i upravni odbor. — Prosvjetni odbor je djelovao u tri pravca: osnivao je knjižnice i čitaonice, priređivao javna predavanja, izdavao knjige.

Izdanja M. S.: 1. prije rata, do 1914: 300 knjiga Letopisa, 149 knjiga za narod, 46 knjiga M. S., 6 kalendara, i

Digitized by Google

oko 50 knjiga samostalno izdatih i pomognutih od M. S. — 2. Poslije rata: od 1924 Letopis stalno, kalendar Prosveta (zajedno sa društvom Prosveta iz Sarajeva), i 4 popularne knjige.

Literatura: Rad i imenik M. S. (do 1913); Godišnji izveštaji o radu M. S. *B. Miljković.*

MATICA SRPSKA U DUBROVNIKU, kulturno-prosvjetno društvo. Osnovano je u Dubrovniku 7/4 1909, sa ciljem: širenje srpske nastave (isključivo ćirilicom), izdavanje izvornih, posrbljenih i prevedenih djela srpskih pisaca, izdavanje periodičnih listova, kupovanje rukopisa i starina radi izdavanja, preštampavanje važnih srpskih djela, raspisivanje i dodjeljivanje nagrada za djela i članke (ćirilicom), osnivanje biblioteka i pomaganje srpskih đaka. M. S. osnovana je prema oporuci trgovca Konstantina Vučkovića (— 14/10 1893). On je svoje veliko imanje ostavio općini srpske crkve u Dubrovniku. M. S. je otpočela svoj rad 1908 (poslije isplate nasljedstva).

Izdanja: 16 knj. (pripovijetke, literarno-historijske rasprave, drame, pjesme, poljoprivredna djela). *B. M.*

MATICE (uzgojne, zapatne knjige, knjige o podrijetlu) su sistematski složeni popisi rasplodnih životinja, koje pripadaju jednoj i istoj gojidbi. Cilj je: selekcija, homogenizacija i usavršavanje pasmina, a postiže se sistematskim registriranjem svih za stočarsku proizvodnju važnih data o eksterijeru, ekonomskim sposobnostima, podrijetlu, zdravlju i t. d.

1923 osnovao je ministar poljoprivrede i voda zvaničnu matičnu knjigu: Z. P. K. (Zvanična poreklopisna knjiga) za sve pasmine konja, koje se goje u našoj državi. U Z. P. K. primaju se pastusi i kobile, koje su navršile treću godinu, a koje po eksterijeru i svojstvima odgovaraju pasmini, i za koje se, barem za dvije generacije dade ustanoviti podrijetlo.

Za goveče uvedene su kod svake stočne zadruge M., u koje se, na sličan način, unose svi podaci o grlima zadruge, kao kod M., za konje. Vođenje ovih M. još nije na onom stepenu kako bi trebalo, te je reorganizacija potrebna. M. na vlastelinstvima točno se vode, te su uređene po uzoru naprednih zemalja. Kraj ovih M. vode se kod vlastelinstva i rodoslovlja. — Za druge vrste domaćih životinja u SHS još nisu uobičajene M. *S. U.*

MATIČNJAK LOZNI, je površina zemlje, posađena trsovima američke loze (trsovi-matice), na kojima se goji drvo za razmnoživanje loze. Iz toga se drva režu ključići ili reznice. U SHS većina je matičnjaka državna svojina, te se odgojena loza daje vinogradarima uz povoljnu cijenu ili besplatno. *I. R.*

MATIĆ AMBROŽA, bosanski franjevac, književnik (24/3 1795, Blaževac, kotar Gradačac — 24/7 1849, Garevo, kod Modriče). U red je stupio 14/4 1814 u Kr. Sutjesci, odakle ga je redodržavništvo 1816 poslalo u Požegu, na humaniorne nauke. Kada se, poslije 7 godina, s nauka iz Ugarske vratio, postao je u Tolisi duhovni pomoćnik, a 1826 učitelj franjevačkih novaka u Kr. Sutjesci. Radio je, kao fra S. Marijanović oko unaprijeđenja franjevačkog školstva u Bosni, te u tu svrhu iz »latinskog u bosanski jezik prinese« Račun za pervu i drugu godinu škulsku (1827). Kasnije (1832) objelodanio je i Knjixicu rucsnu ... za mladiche latinski jezik ucseche. U isto vrijeme bavio se i latinskim pjesništvom, te je dvije (čestitke fra S. Marijanoviću i biskupu fra Gabri Barišiću) i štampao. Njemu se ima pripisati i Isitirion, koji svojom formom podsjeća na Platonov Simposion, a posvećen je u ime bosanskih franjevaca biskupu fra G. Barišiću, kada je ovaj iza svoje posvete za biskupa (1826) u Lješu pohodio braću u Bosni. Redodržava Bosna Srebrenička jedamput mu je povjerila svoje vijećništvo (1835), a jednom mu (1847) istu čast predade Sveti Zbor za širenje vjere. Osim toga, jednom je (1829—1831) vršio dužnost tajnika Bosne Srebreničke, a ostalo vrijeme (1831—1849) proveo je kao župnik u Tremošnici i kao generalni vikar biskupa Barišića (1832—1846). Tom prilikom sagradio je župnički stan i crkvu u Tremošnici i župnički stan u Ulicama. Kada je stavljao temeljni kamen župničkome stanu i u Garevu, udavio se pri kupanju u Bosni.

Literatura: J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, III, 1915. *J. Jelenić.*

MATIĆ DIMITRIJE DR., političar i književnik (18/8 1821, Ruma, Srijem

Digitized by Google

— 17/10 1884, Beograd). Svršio je licej u Kragujevcu 1841. Kao mlad činovnik, otišao je iz zemlje sa knezom Mihailom 1842. Od 1843, kada se vratio iz emigracije, do 1845 bio je advokat u Beogradu. 1845—1848 učio je, kao državni pitomac, pravo i filozofiju u Njemačkoj i promoviran je za doktora filozofije u Berlinu. 1848 bio je član narodnog odbora u Karlovcima. Potom je postao profesor građanskog i državnog prava u beogradskom liceju. 1851 bio je sekretar apelacionog suda, 1855 načelnik kneževe kancelarije, 1858 član kasacionog suda. Poslije povratka kneza Miloša postavljen je 1859 za ministra prosvjete (ministarstvo prosvjete je prvi put tada odvojeno od ministarstva pravde). 1860—1862 bio je član kasacionog suda, 1862—1866 glavni sekretar savjeta, 1868—1872, pod namjesništvom, ministar prosvjete i zastupnik ministra inostranih djela, prvo u Cenićevom, pa onda u Milojkovićevom ministarstvu. Kao ministar prosvjete, osnovao je učiteljsku školu, povećao učiteljske plaće, uveo moderne metode u osnovnu nastavu, donio zakon o narodnom pozorištu i o novom ustrojstvu Srpskog Učenog Društva, 1872 postao je član državnog savjeta. Poslije prvog turskoga rata (1877) bio je M. jedan od izaslanika Srbije za zaključenje mira s Turskom. 1878 bio je predsjednik skupštine, koja je primila berlinski ugovor i proglasila nezavisnost Srbije. 1878/79 bio je ministar pravde u Ristićevom ministarstvu. Glavna su mu djela: Objašnjenje građanskog zakonika (1850/51), Javno pravo Srbije (1851), Načela umnog i državnoga prava (1851).

Literatura: Glasnik, 69; Milićević, Pomenik, III, 332.

S. Jovanović.

MATIĆ ĐERASIM. V. Hadži-Đera.

MATIĆ SVETOMIR, divizijski đeneral, komandant IV. armijske oblasti (24/10 1870, Kraljevo, rudnički okrug). Po svršetku gimnazije, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1888. Svršio je višu školu vojne akademije 1894—1896 i viši tečaj artilerijske škole gađanja u Mailly (Francuska) 1908. Proizveden je za artilerijskog potporučnika 15/9 1891, za kapetana II. kl. 6/12 1897, pukovnika 14/1 1913, divizijskog đenerala 21/10 1918. Vodnik i slušalac više škole vojne akademije bio je do 1896, komandir baterije i član komisije za primitak artilerijskog materijala u Francuskoj do 1901, komandant diviziona, stažijer u francuskoj artileriji i nastavnik artilerijske škole gađanja do 1909, komandant artilerijskog puka, nastavnik artilerijske škole gađanja, član komisije za nabavku ratnog materijala u Francuskoj i komandant artilerijske škole gađanja do 1912, pomoćnik komandanta dunavske divizijske oblasti od demobilizacije 1913 do mobilizacije 1914, inspektor artilerije u dva maha 1920—1922, upravnik vojne akademije 1920—1921, pomoćnik ministra vojske i mornarice 1922, predsjednik stalne ispitne komisije za čin majora i pomoćnik komandanta II. armijske oblasti. — U ratu 1912 i 1913 bio je komandant dunavskog poljskog artilerijskog puka. U Svjetskom Ratu bio je komandant braničevskog odreda, šumadijske divizije II. poziva, dunavske, drinske divizije, načelnik artilerije vrhovne komande, 14/1 1919 do 23/5 1920 komandant savske divizijske oblasti (na čijem je teritoriju bila »koruška fronta«).

V. Belić.

MATIĆ SVETOZAR, pomoćnik upravnika narodne biblioteke u Beogradu (20/1 1887, Zaječar). Srednju školu i filozofske nauke svršio je u Beogradu. Radi studija bio je godinu dana u Moskvi. Bio je nastavnik u Zaječaru i Beogradu. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je interniran u Madžarskoj. Poslije rata postavljen je za profesora u Beogradu, a 1923 za pomoćnika upravnika narodne biblioteke. — Bavi se naročito našom verzifikacijom i našim epskim pjesništvom. Napisao je veći broj historijsko-književnih i kritičkih članaka i bilježaka u raznim književnim i stručnim časopisima. Preveo je Kockara od Dostojevskog i nekoliko pripovijedaka i pjesama od raznih ruskih pisaca.

D. P.

MATIJAŠEVIĆ ANTUN (poznat pod imenom Caramaneus), opat i latinski pjesnik sa otoka Visa, pod kraj 17 i u početku 18 vijeka. Latinske je pjesme štampao 1686 i 1687 u Mlecima, gdje je 1733 izdan i njegov komentar uz neke Ovidijeve pjesme. U dokolici se bavio ponešto i arheologijom, epigrafikom i numizmatikom, a na materinji je jezik preveo prva

Digitized by Google

dva pjevanja Tassova Gerusalemme liberata. *Đ. K.*

MATIJAŠEVIĆ ĐURO (Mattei), književnik (1669, Dubrovnik — 1728, Rim). Postavši svećenikom živo se bavio narodnim jezikom i narodnom literaturom. Učeno društvo Akademija dangubnih (Academia otiosorum), kojoj je bio na čelu Ignjat Đurđević, povjerila je M. zadaću, da sastavi rječnik i gramatiku narodnog jezika. On je bio i počeo sakupljati materijal za oboje, ali kada je pao u nemilost dubrovačkog arcibiskupa, preselio se u Rim, gdje je postao kanonik Sv. Jeronima. Imao je interesa i za narodnu pjesmu, te je prvi među dubrovčanima zapisao i nekoliko junačkih narodnih pjesama. Sastavio je i lijepu zbirku štampanih i rukopisnih dubrovačkih knjiga, koju je ostavio isusovačkoj gimnaziji u Dubrovniku. *M. R.*

MATIJAŠEVIĆ IVAN MARIJA DR. (Mattei), književnik i naučenjak (1713 — 7/1 1791, Dubrovnik). Postao je u Rimu doktor prava, pa je stupio u isusovački red, promijenivši svoje predašnje ime Matija u Ivan Marija. Uskoro zatim vratio se u Dubrovnik, gdje se neumorno bavio narodnim jezikom, narodnom literaturom i dubrovačkom historijom. U rukopisu je ostavio gramatiku i riječnik našega jezika i nekoliko knjiga izvadaka iz dubrovačkoga arhiva i bilježaka o dubrovačkoj prošlosti. *M. R.*

MATIJEVIĆ PAVAO, kompozitor i regens chori (1866 — 6/6 1901, Starigrad, otok Hvar). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Zadru. Bio je neko vrijeme privatni učitelj, a zatim podupravitelj maloga sjemeništa u Dubrovniku. Kao muzičar bio je samouk. Duboko je ušao u suštinu stare vokalne polifonije i crkvene muzike uopće. Sa velikim interesom je pratio razvitak savremene crkvene muzike. U Dubrovniku je u katedrali uveo djela starih znamenitijih majstora vokalne polifonije. U zadarskom Narodnom Listu napisao je nekoliko kritika i rasprava iz područja crkvene muzike. Preveo je neka Haberleova teoretska djela i napisao je kratku nauku o harmoniji i kontrapunktu. Komponirao je dosta djela iz područja crkvene muzike i svjetovnu kompoziciju Mlada Hrvatica za ženski zbor i harmonij. U svoje doba M. je bio jedan od naših jačih muzičara. *A. D.*

MATIJEVIĆ VLAĐIMIR (3/8 1854, Gornji Karlovac). Osnovnu školu i realku svršio je u Karlovcu, a visoku trgovačku školu u Beču. Poslije svršenih nauka predao se proučavanju praktičnih trgovačkih poslova, te je radio po raznim velikim trgovačkim kancelarijama i bio je putnik velikih trgovačkih firma. 1882 postao je ortak svog posljednjeg šefa u Zagrebu. Pod M. je ova radnja znatno proširena i podignuta na visoki stepen u svakom pogledu. U srpsko-turskom ratu 1876 sudjelovao je kao dobrovoljac. 1894 bio je među prvim pokretačima i osnivačima Srpske Banke u Zagrebu, te je njegovim zauzimanjem ona postala prvi srpski novčani zavod u bivšoj Austro-Ugarskoj. Zauzimanjem M. i njegovih prijatelja i pomagača osnovano je oko 450 srpskih zemljoradničkih zadruga, koje su činile Savez Bratskih Zemljoradničkih Zadruga. Naročitu je pažnju posvetio M. osnivanju i razvijanju lista Privrednik i slanju siromašne srpske djece u zanate i trgovine; njegovom je zaslugom smješteno hiljade srpske djece na razne zanate i trgovine, od kojih su mnogi postali ugledni i bogati ljudi. *D. P.*

MATJAŽ KRALJ je lice, o kome pjevaju slovenačke narodne pjesme. Zapravo je to ugarski kralj Matija Korvin (1458—1490), koji je zbog svog mudrog vladanja, pravednosti i ratovanja protiv Turaka ostao u dobroj uspomeni kod prostog naroda. Slovenačke narodne pjesme i pripovijetke pričaju, da M. nije umro, nego da spava sa svojom vojskom u nekoj gori, koju različito lokaliziraju. Kad bude M. brada porasla devet puta oko kamenitog stola, probudit će se, izaći će iz gore, pobijedit će sve protivnike i započet će jedno zlatno doba. Furlanski historičar Nicoletti (— 1596) piše prvi, da slovenski narod u Tolminskoj pjeva pjesme o M. kralju Ugarske. Neke slovenačke narodne pjesme pjevaju i o ocu kralja M. Janku Hunyadi-u. *M. Kos.*

MATKOVIĆ PETAR ĐR., profesor, geograf i statističar (18/6 1830, Senj — 25/3 1898, Beč). Svršio je gimnaziju u Senju, od 1853 bio je godinu dana kapelan u Rakovici. Sveučilišne je

Digitized by Google

nauke slušao u Beču, Pragu, Berlinu (kao đak profesora Karla Rittera) i Göttingenu. Služio je kao profesor na gimnaziji u Grazu (gdje je 1860 dobio doktorat filozofije) i Varaždinu do 1883 na realci, i kasnije na sveučilištu u Zagrebu, sve do penzioniranja 1893. Pisao je isprva (1859—1863) isključivo geografske radnje, naročito iz historije geografske nauke, većim dijelom njemački. 1860 otpočeo je uz geografiju pisati i statističke knjige, u prvo vrijeme za srednje škole, a kasnije (1864) je obrađivao pitanja više statističke nauke, kao Statistički nacrt trojedne kraljevine (1864), Hrvatska i Slavonija u svojim fizičkim i duševnim odnošajima (1873). M. ima zasluga za osnivanje zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu (1875). Od ogromnog broja M. statističkih radova zanimljiva je rasprava: Službena statistika u Srbiji. Pribirao je rasprave o Balkanu iz starijih vremena i time mnogo pridonio geografskom i topografskom upoznavanju jugoslovenskih zemalja. *R. S.*

MATOŠ ANTUN GUSTAV, novinar, književnik (13/6 1873, Tovarnik — 17/3 1914, Zagreb). Svršivši šest razreda gimnazije, učio je veterinarstvo u Beču. Nemajući mature, uzet je kao redov u vojsku, a onda je prebjegao u Srbiju. Živio je u Beogradu, zatim u Parizu, pa opet u Beogradu. Amnestiran je 1908 i vratio se u Zagreb, gdje je živio od novinarskoga i književnog rada. Bio je imenovan pučkim učiteljem, zatim učiteljem viših pučkih škola, ali je bio na stalnom dopustu.

M. je izdao za života nekoliko knjiga novela (Iverje 1899, Novo Iverje 1900, Umorne priče 1909), eseja i feljtona (Ogledi 1905, Vidici i putovi 1907, Naši ljudi i krajevi 1910, Pečalba 1913). Poslije smrti izašla mu je još knjiga feljtona i eseja (1917). Pjesme su mu iz revija sabrane i štampane tek 1923 (Pjesme), a izbor najpopularnijih sastavaka izdao mu je 1925 brat, pod natpisom: I dok je srca bit će i Kroacije. Napisao je i dramu, Malo pa ništa, no ona nije štampana.

Pored rada, sabranog u knjigama, M. je napisao veliki broj ocjena, kritika, polemika, feljtona, kozerija, studija i crtica u različitim revijama (Nada, Zora, Brankovo Kolo, Savremenik, Hrvatska Smotra i dr.), i u različitim beogradskim i zagrebačkim listovima. Kao feljtonist, pod šifrom A. G. M., on je bio jedan od najčuvenijih književnika u Hrvatskoj, i imao je i mnogo sljedbenika i mnogo protivnika. On je, više nego i jedan književnik njegova doba, stvorio u Hrvatskoj školu, koja se divila njegovom stilu, i nasljedovala njegove eksperimente u stihovima. U prozi M. je volio više duhovitost i lijepu riječ od sadržaja i jezgre, a u stilu je propagirao kult forme, po uzoru francuskih parnasovaca. Po svojim nazorima pravaš, obožavalac Antuna Starčevića, M. se u svojim člancima borio za tradiciju, historijski kontinuitet, i zato je bio obožavalac uže Hrvatske, unoseći u svoja djela ljubav prema zagrebačkom i zagorskom pejsažu. U prvom redu bohem i novinar, M. je bio veliki protivnik profesorske literature i kritike. Napadao je Skerlića, a najviše je volio skupljati oko sebe mlade talente, pa je i istupao s njima u revijama kratkog vijeka (Mlada Hrvatska, Stekliš, Grabancijaš, Hrvatski Đak, Sutla). U kritikama i mnogobrojnim polemikama ostao je podrugljiv i zajedljiv, no nestalan po nazorima i simpatijama, više čovjek momenta nego kritičar određenih pogleda. Prema jakim njemačkim utjecajima u Hrvatskoj, M. je bio propagator romanskog, specijalno francuskog duha, elegancije i otmjenosti. Zbog ovakvih svojstava u M. su jedni gledali velikog pisca, pjesnika i duhovnog vođu, a drugi su ga, zbog nestalnosti simpatija i antipatija, držali negativnim i destruktivnim tipom književnika.

Literatura: A. Wenzelides, Književne studije (1918); A. Barac, Knjiga eseja (1924); D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921); A. Ujević, Em smo Horvati (Savremenik, 1914). *A. Barac.*

MATTL JOSIP ĐR., profesor, publicist (10/3 1897, Apače [Absthal], Spodnja Štajerska). Svršio je slavistiku i istočnoevropsku historiju kod Jagića i Übersbergera u Beču. Profesor je za jugoslovenske jezike na trgovačkoj akademiji u Grazu, i lektor za isti predmet na politehnici u Grazu. Držao je niz predavanja u Austriji i Njemačkoj o Jugoslaviji, o njezinu postanku i razvitku, kulturi, savremenoj literaturi, narodnoj privredi i t. d. Pisao je kao referent o Jugoslaviji u velikom nedjeljnom

Digitized by Google

časopisu Ost und Süd mnogo informativnih članaka. Pisao je za Nijemce: Praktisches Lese- und Lehrbuch der serbo-kroatischen Sprache. Bavi se jugoslovenskom kulturnom književnom i socijalnom historijom. Radovi su mu: Der Beginn des nationalen Schrifttums bei den oststeirischen Slovenen (1921). Problem jugoslavenskog kulturnog razvitka, od socijološkog stajališta (1924), Jugoslavenska bibliografija 1922/23, u Osteuropäische Bibliographie, Glavne struje u jugoslavenskoj modernoj literaturi (1900—1924), u Jahresbericht für Geschichte und Kultur der Slaven.

V. Pr.

MATZ RUDOLF, muzičar (1901, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Zagrebu. Na muzičkoj akademiji u Zagrebu apsolvirao je kompoziciju i dirigiranje. Osnovao je u Zagrebu Glazbeno društvo inteleklualaca, čiji je bio zborovođa. Zborovođa je i član artističkog odbora Saveza hrvatskih pjevačkih društava. — Komponirao je nekoliko zborova za muški i mješoviti zbor, od kojih mu je najveći ciklus Faun, jedan gudalački kvartet, ouvertura Dolazak Hrvata, i još neke manje radnje.

A. D.

MAUKOVIĆ SPIRIDON I KATARINA, narodni dobrotvori (M. S.: 10/10 1838, Šid — 20/7 1912, Belegiš; M. K.: 1840, Kovilj — 16/6 1911, Belegiš). M. S. je svršio gimnaziju u Vinkovcima i Karlovcima, a bogosloviju u Karlovcima. Bio je sveštenik u Irigu i Belegišu. Sa svojom ženom K. ostavio je 64 jutra zemlje za pomaganje siromašnih učenika, Srba pravoslavne vjere. Zakladom upravlja veliki upravni savjet u Karlovcima. 13 jutara i kuću ostavio je srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini u Belegišu.

D. P.

MAUN. V. Maon.

MAURICIJE, bizantski car 582 do 602. Bio je posljednji od Justinijanovih nasljednika, koji je još kako tako uspijevao, da od navala okolnih naroda brani stari naslijeđeni rimski opseg i rimsku veličinu Bizanta. Na azijskoj eufratskoj granici, M. je sretno završio dvadesetgodišnji rat sa silnom Perzijom, zaustavio je i langobardsko napredovanje, zaključivši savez sa langobardskim neprijateljima Francima i zavevši u bizantskim dijelovima Italije energičnu vojnu upravu pod novoustanovljenim ravenskim egzarhom. Ali, sav zauzet strahovitim borbama na svima frontama imperija, nije mogao spriječiti velikoga papu Grgura I. Dvojeslova (590—604), da papinsku moć, koju je Justinijan I. na petom općem saboru sasvim slomio pod carsku volju, ponovno ne emancipira od bizantskog carstva. Grgur je s Langobardima zaključivao na svoju ruku primirje i mir, nije priznao jedan carev zakon, po kome se nitko nije mogao zamonašiti, dok ne odsluži vojsku, poveo je borbu i s carigradskim patrijarhom Jovanom Isposnikom zbog njegove titule »općí«, koju je car potvrdio. Time je Grgur postavio prve klice kasnijoj papinskoj sili u kršćanskom svijetu. I u staroj rimskoj Africi, koju je Justinijan I. povratio od Vandala, ali u koju su neprestano provaljivala okolna berberska (maurska) plemena, car je sačuvao naslijeđene granice. On je i tamo ustanovio vojni egzarhat, koji je divlje Berbere natjerao da miruju.

Najteže je M. odolijevao avarskom i jugoslovenskom pritisku na savsko-dunavskoj bizantskoj fronti. Pa ipak, on je i tu održavao staru rimsku graničnu liniju. Doduše, Jugosloveni u Daciji (Rumunjskoj), a tako isto i Avari, sa svojim Jugoslovenima u Panoniji, upadali su i sad, kao i pod prethodnicima M., svaki čas preko ove linije, pustošeći i robeći bizantski Balkan. Ali ih je M. suzbijao natrag u Daciju i u Panoniju, ne dajući bar njihovim glavnim masama da zauvijek sruše bizantski kordon tvrđava na Dunavu i Savi, i da se stalno namjeste na Balkanu. U vezi s ovim borbama, M. je najzad izgubio i prijestol i glavu. Tek poslije njega, pod carem Fokom i Heraklijem, mogla se avarsko-jugoslovenska bujica izliti trajno na ovu stranu Save i Dunava.

U vrijeme M. ta je bujica postala još opasnija nego prije. Pred kraj vlade prethodnog cara Tiberija, Avari su bili uzeli Bizantu glavnu savsku tvrđavu Sirmium (Srijemsku Mitrovicu), ključ za ulaz u bizantsku provinciju Dalmaciju (582). Osim toga, obadvije granične sile na bizantskoj savsko-dunavskoj fronti, Avari, sa

Digitized by Google

svojim Jugoslovenima u Panoniji, i jugoslovenska plemena u Daciji, navaljivale su sad u balkanske bizantske provincije sporazumno i zajednički, dok su se one pod prethodnicima M. klale ne samo s Bizantincima, nego i među sobom.

Za vrijeme trajanja perzijskog rata (do 591), M. se prema Avarima i Jugoslovenima, onako isto kao i njegovi prethodnici Justin II. i Tiberije, ograničavao samo na najnužniju defenzivu. Bijesni avarski kan tražio je, da mu se ponovno povisi godišnji novčani poklon, koji je još Justinijan I. odredio Avarima, a koji su poslije nasljednici Justinijanovi povisivali. M. je odbio taj zahtjev. Na to je kan, sa svojim Avarima i sa potčinjenim mu panonskim Jugoslovenima, osvojio bizantske dunavske gradove Singidun (Beograd) i Viminacij (kod Kostolca), pa je prodro čak do tračkog Anhijala na Crnom moru. M. im je najzad dao traženu povišicu. A kan je onda obnovio s njim mir, evakuiravši zauzete gradove, i vratio se kući (583). No Avari nisu bili iskreni. Stideći se da sami naruše taj mir, oni su na bizantski Balkan nahuckali jedno veliko pleme dačkih Jugoslovena, pod knezom Ardagastom (Radgost?). Ardagast je provalio čak do tračkih »drugih zidova«, na nekoliko desetina kilometara pred Carigradom. No carev vojvoda Komenciol razbio je te napadače u Traciji, najurivši ih natrag u Daciju (584).

Naskoro su i sami Avari ponovno zakucali na vrata Balkana, i to zbog toga, što je M. primio sebi nekog njihovog čovjeka, uhvaćenog u preljubu s jednom od kanovih žena. Uz pomoć svojih panonskih Jugoslovena, Avari su svladali čitav niz bizantskih donjodunavskih tvrdava u Donjoj Meziji i Skitiji (Dobrudži), natjerali su u bijeg Komenciola, koji im je imao spriječiti prijelaz Balkan-Planine, pa su se onda kroz balkanske klance sručili u Traciju. Ujedno su i dački Jugosloveni, opet kao avarski saveznici, ponovno prešli donji Dunav, pa su po drugi put opsjeli Solun (586; prvi put 577). Avare i njihove panonske saveznike potukao je kod Drinopolja zamjenik Komenciolov, vojvoda Ivan Mistakon, te su se oni opet povukli kući na srednji Dunav, a dačke Jugoslovene odbilo je od solunskih bedema junaštvo solunjana, uz čudotvornu pomoć gradskog zaštitnika Sv. Dimitrija. Pa ipak, dački Jugosloveni su i poslije toga, u novom jednom upadu, strašno pustošili po Traciji (589).

Po sretnom svršetku rata s Perzijom (591), M. je prebacio i istočne svoje trupe na Balkan. On se sad još žešće uhvatio u koštac s Avarima i s Jugoslovenima, pa je najzad priređivao i ofenzive u njihovoj vlastitoj zemlji. Njemu je pri tome mnogo smetala njegova štedljivost, koja je ozlovoljavala vojsku, tako da se ova naposljetku pobunila protiv njega i oborila ga. Avarski kan je, prijeteći novom najezdom, opet zahtijevao povišicu godišnjeg poklona, ali M. nije htio za to ni da čuje. Stoga su Avari, zajedno sa svojim panonskim Jugoslovenima, ponovno započeli neprijateljstva. Oni su i ovaj put htjeli prijeći na Balkan kod Singiduna, te su opet opsjeli taj grad. No, sada ga nisu mogli osvojiti, već su mu samo iznudili otkup, a prijelaz na bizantsku balkansku stranu izvršili su preko Save, kod Sirmiuma. Odatle su oni brzo prodrli čak do Vidina i do Balkan-Planine. Onda je M. postavio za glavnog komandanta evropske vojske odličnog vojvodu Priska, i poslao ga je protiv njih. Prisk im je, preko jednog podvojvode, pokušao spriječiti prijelaz balkanskih gora. No podvojvoda se morao povući ispred neprijateljeve brojne nadmoćnosti, te su Avari i njihovi panonski Jugosloveni, prošavši slobodno kroz balkanske klisure, opet grunuli u Traciju. Oni su kod Herakleje, na Mramornom moru, razbili Priska, pa su ga opsjeli u Curulu (Čorlu). No Prisku je pomogao car lukavstvom. On je napisao vojvodi pismo, da se još drži u Curulu, jer je tobož bizantska flota već pošla u Dunav, da u Panoniju baci jednu carsku armiju, koja će tamo porobiti porodice odsutnih Avara i Jugoslovena. Glasnik sa tim pismom pao je hotimice u avarske ruke. Avarski kan, povjerovavši da je sadržina pisma istinita, požurio se da s opsjednutim Priskom sklopi mir, pa je odjurio kući, da zaštiti svoju zemlju od izmišljenog bizantskog napada (595).

Koristeći se obnovom mira s Avarima, Prisk se, po carevu naređenju, krenuo protiv dačkih Jugoslovena, čija je ponovna navala na Balkan

Digitized by Google

također predstojala. On je stigao u Drstar (Silistriju), spremajući se da prijeđe Dunav, i da dačke Jugoslovene napadne u samoj njihovoj kući. Carstvo je time prenosilo rat na neprijateljsko zemljište. Tome se odupro avarski kan preko jednog poslanika, pozivajući se na curulski mir. No Prisk je poslaniku odgovorio, da je to bio mir samo za Avare, a ne i za dačke Jugoslovene, pa je provalio u Daciju. On je tamo iznenadio Ardagasta, potukavši ga tako, da je ovaj jedva iznio glavu. Još je gore prošao drugi jedan tamošnji plemenski knez slovenski, Mužok. On je, izdajom jednog svog Gepida, ne samo potučen od Priska, nego je i zarobljen (596). U tom je car Prisku poslao zapovijed, da u interesu štednje, prezimi sa trupama na neprijateljskom zemljištu. Trupe su se tome protivile, no vojvoda ih je prinudio na poslušnost caru. Pri svem tom, M. je u vezi s ovom vojničkom bunom, smijenio Priska, zamijenivši ga svojim bratom Petrom. Prisk. ne sluteći ništa o tome, odveo je vojsku natrag kući preko Dunava, s mnogim plijenom i zarobljenicima. Ali je zarobljenike, 5.000 Slovena na broju, morao uputiti avarskom kanu, koji mu je, preko jednog novog poslanstva poručio, da ako želi mira, podijeli s njim plodove svojih pobjeda u Daciji (597). Zbog te darežljivosti prema kanu, M. se još više naljutio na Priska.

Rat protiv dačkih Slovena nastavio je carev brat Petar, ali sa manje uspjeha. I on je odmah imao posla sa jednom vojničkom bunom, zbog nove careve naredbe, da se plaća izdaje vojsci ne samo u novcu, nego i u oružju i u opremi. Vojska se smirila tek kad joj je vojvoda oporekao postojanje takve naredbe, i kad joj je pročitao druga povoljnija carska naređenja, koja je imao uz onu nepovoljnu naredbu. Iz Varne, gdje se to desilo, Petar je krenuo k Markijanopolju (Devna). Dotle je jedna gomila dačkih Slovena opljačkala nekoliko donjomezijskih bizantskih tvrđava, pa se vraćala natrag sa grdnim plijenom. Jedno Petrovo odjeljenje susrelo se s njom. U krvavoj borbi koja je nastala, Sloveni su junački izginuli, uspjevši da prethodno pokolju svoje zarobljenike.

U dalnjem toku svoga komandovanja, Petar je prolazio sve gore. On je rasrdio cara, što je dugo dangubio zbog uboja, zadobivenog u lovu u Donjoj Meziji. Zatim je došao u sukob i sa nekim podunavskim bizantskim gradovima, a stvorio je sebi zaplete i sa avarskim kanom, jer je napao jednu grupu njegovih podanika Bugara, koja je, uzdajući se u mir između Avara i Bizanta putovala kroz Donju Meziju. Bizantski se vojvoda za tu smjelost jedva opravdao kod oholog avarskog vladaoca. Naposljetku je i Petar, kao prije Prisk, upao preko Dunava u Daciju. Pri prijelazu Dunava on je razbio jednog slovenskog plemenskog kneza, po imenu Piragosta (Pergost?), koji je i sam poginuo u borbi. No na povratku, Bizantinci su zalutali, pa su nastradali, najprije od žeđe, a zatim u borbi sa Slovenima. Zbog svega toga, M. je opozvao Petra, a njegov je položaj opet povjerio Prisku (597).

Pod Priskovim vodstvom, bizantska se vojska idućeg proljeća, kod grada Novae (Steklen), ponovno prebacila preko Dunava u slovensku Daciju. Ali je sada Prisku stigao ultimativni zahtjev avarskoga kana, da Bizantinci prestanu s napadima na dačke Jugoslovene. Pošto je Prisk to odbio, kan je prekršio mir i zauzeo je Singidun. Prisk je, na svojoj dunavskoj floti, otplovio da oslobodi taj grad. On je u tome i uspio, pa je popravio gradske zidine. Kan je provalio na to u bizantsku provinciju Dalmaciju. On je tamo zauzeo nekakav grad Vongu ili Vangu, koji je branio pristup u dalmatinsko primorje, pa je u primorju porušio oko 40 tvrđava. No pri povratku, jedan Priskov oficir, koji je stranputicama bio izaslan da prati kretanje neprijateljevo, satro je avarsku prethodnicu, kojoj je kan bio povjerio plijen. Tako su Avari otišli kući praznih šaka (598).

Oni potom godinu i po dana nisu uznemirivali Bizantince. Prisk je opet očekivao Avare kod Singiduna (599). No kan je provalio u Donju Meziju i u Skitiju, pavši pred grad Tomi (Konstancu). Stoga je i Prisk stigao u Tomi. No dva stara protivnika opet su se izmirila (600). U tom je M. poslao u pomoć Prisku i Komenciola, sa posebnom armijom. Kan se onda okrenuo na njega. Na rijeci Jantri, gdje je predstojala bitka, Komenciol je iz straha, krišom preko noći utekao iz svoga logora, ostavivši svoju

Digitized by Google

armiju na cjedilu. On se zaustavio tek pred tračkom Druziparom (Kapištran), hoteći da se skloni iza njenih zidina. No građani su kukavičkom vojvodi zatvorili kapije, tako da je on našao zaklona tek u Carigradu. Tamo je on poslije došao pod vojni sud. No M., čiji je on bio ljubimac, oslobodio ga je.

Obezglavljene Komenciolove trupe su na Jantri okrenule leđa Avarima, povlačeći se k Balkan-Planini. Kan ih je gonio, desetkujući ih uz put, a naročito pri prolazu kroz balkanske klance. Tuda je onda on i sam grunuo u Traciju, pa je osvojio Druziparu. M. i njegovi velikaši zabrinuli su se već i za Carigrad. No iznenadna zaraza pokosila je u Druzipari kanovu vojsku, pa je i njemu lično umorila sedam sinova. U toj nesreći avarski je vladalac dosta lako pristao na M. ponudu za obnovu mira. On se saglasio, da granica Bizanta bude i nadalje Dunav, priznao je Bizantincima pravo ratovanja sa dačkim Slovenima preko te rijeke, a zato je dobio od M. novu povišicu godišnjeg novčanog poklona. No car mu nije htio otkupiti 12.000 bizantskih zarobljenika, te su ih Avari sve poubijali (600). Takva nečovječna štednja još je više oneraspoložila Bizantince prema M.

M. nije ozbiljno uzimao mir sa Avarima, već se odlučio da ga pogazi. Iste godine on je spremio ofenzivu na Avare, kao ranije na dačke Jugoslovene. Prisk se sa svojom armijom već nalazio u Singidunu. S njime se tu ubrzo sjedinio i Komenciol, koga je car opet postavio za vojvodu kod ostatka njegove predašnje armije. Oba generala spustila su se niz Dunav u Viminacij, da se odatle prebace u zemlju Avara i avarskih Jugoslovena. Avarski kan, osjetivši da će Bizantinci prekršiti mir i da će ga napasti, požurio se da ih u tome pretekne. Podijelivši svoju avarsko-slovensku vojsku na dva dijela, on je s jednim dijelom provaljivao u Gornju Meziju (istočnu Srbiju), a s drugim je dijelom ostavio svoja četiri sina prema Viminaciju, da sprječavaju Bizantincima prijelaz preko Dunava. No ovi su ipak prešli rijeku. Pošto se plašljivi Komenciol namjerno ranio, pa je ostao u Viminaciju, carsku je vojsku poveo na neprijatelja Prisk. Kod Viminacija, on je dobio tri bitke. U trećoj su poginuli i kanovi sinovi, podavivši se u obližnjoj baruštini, a kan se spasio čak na Tisu. Prisk ga je pojurio i tamo. Sreća je izdala avarskog vladaoca i u četvrtoj bitci. Prisk je zatim iznenadio tri velika naselja avarskih podanika Gepida, pa je poklao i zarobio tamo silan svijet, poslije čega se opet vratio na Tisu, gdje ga je ponovno očekivao kan. I u toj posljednjoj bitci kan je strašno potučen. Osim mnogobrojnih poginulih, on je i sad izgubio masu zarobljenika, među njima i 8.000 panonskih Slovena. Sve pohvatano roblje, Prisk je poslao u Tomi. Poslije toga M., ma da još nije bio čuo za Priskove pobjede, zaključio je sa Avarima nov mir, vrativši kanu zarobljenike avarske narodnosti. Nato je carska vojska prešla natrag na Balkan. Dotle je već i Komenciol ozdravio. Pošto se primicala zima, on se sa svojom armijom požurio u Traciju. U dunavskom gradu Nove savjetovali su ga iskusni ljudi, da ne ide u zimsko doba kroz Balkan-Planinu. No on ih nije poslušao, pa je od mrazeva i snjegova izgubio u Trojanovoj Klisuri mnogo vojnika i skoro cijelu komoru. Pri svem tom, kad je iz Filipopolja, gdje je prezimio, stigao u Carigrad, M. ga je opet ostavio u vojvodskom činu (601).

Po isteku te zime, M. je za komandanta evropskih trupa opet imenovao svoga brata Petra. Ovaj se ubrzo namjestio na Dunavu, prema dačkim Jugoslovenima. No uskoro se on morao premjestiti u Gornju Meziju, protiv jednog avarskog vojvode, koji je, unatoč prošlogodišnjeg mira, pokušavao da Bizantu otme Katarakte (Đerdap). U tom je opet zazimilo, te su se Avari vratili na onu stranu Dunava, a Petar sa svojima u Traciju. Na ljeto pak, M., čuvši da avarski kan krišom sprema veliki pohod na Carigrad, naredio je Petru u Drinopolju, da udari na avarske saveznike, dačke Jugoslovene. Petar je tako i udario. Jedan njegov podvojvoda prešao je Dunav i napravio u Daciji lom. Kan se za to osvetio Bizantincima: napao je i strašno pokosio njihove saveznike, slovenske Ante, na ušću Dunava. Ali je i M. izazvao protiv kana ustanak nekih njegovih podanika. U tom je Petru stigla careva naredba, da štednje radi, prezimi sa trupama u neprijateljskoj Daciji. Zbog toga se

Digitized by Google

vojska opet pobunila i protiv Petra i protiv M. Ona se povukla u Dunavsku Sekuriju (Nikopolj), gdje je za imperatora izabrala centuriona (narednika) Foku, a Petar je utekao u Carigrad. Foka je sa buntovnicima ostavio dunavsku granicu otvorenu dačkim Slovenima i Avarima, pa je krenuo na Carigrad. Carigradani, nezadovoljni i sami carem M., dočekali su radosno uzurpatora pred gradom, a patrijarh ga je krunisao. Foka je ušao u grad i pogubio je M. sa svima muškim članovima njegove porodice.
D. Anastasijević.

MAUROVIĆ MILIVOJ ĐR., profesor opće pravne povijesti, prava tripartita i metodologije i enciklopedije prava na zagrebačkom sveučilištu (5/7 1859, Virovitica — 21/1 1926, Zagreb). Svršio je gimnaziju i pravne nauke u Zagrebu. 1885 promoviran je za doktora prava. Stupio je najprije u administrativnu struku, kao pristav u Križevcima, zatim je premješten, u svojstvu perovođe (1890) zemaljskoj vladi, odjelu za bogoštovlje i nastavu. Želeći da se habilitira za docenta na sveučilištu, odobren mu je dopust, te je pošao na studije (naročito u Beč i Prag). 1894 habilitirao se, a malo poslije toga imenovan je za izvanrednog profesora. 1896 postao je redovni profesor. Glavni je dio rada posvećen sveučilištu i akademiji. — Glavni su mu radovi: La loi de Vinodol traduite et annotée par J. Preux (Mjesečnik, 1897), kritički prikaz sa samostalnim pogledima. U Mjesečniku, 1903 i 1904 publicirao je opsežnu kritiku na djelo Timon Akos, Magyar alkotmány és jogtörténet, koja počiva i na samostalnim ispitivanjima izvora, te znači stvarno obogaćenje naše pravnopovijesne literature.

Posljednjih godina M. se naročito mnogo bavio istraživanjem uprave Hrvatske i Slavonije u 16—18 vijeku, na osnovu rukopisnog djela toga vremena Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae. Pod tim je naslovom i objelodanio jedan dio svojih studija u Radu (222, 1923). Izdao je dio svojih predavanja Opća pravna povijest (I. dio, Uvod: Povijest javnoga prava francuske države). — Mnogo se zanimao i pitanjima studija na pravnim fakultetima, te je u tom pravcu napisao: Neka pitanja o reformi pravo- i državoslovnih studija (Mjesečnik, 1909). Svoje iskustvo o tom predmetu upotrijebio je, kad se 1921 izrađivala osnova za uredbu pravnih fakulteta. — M. nije objelodanio toliko naučnih radova, koliko bismo očekivali prema njegovoj spremi i opsežnom znanju. Razlog je, što je bio vrlo skeptičan i kritičan, i prema svojim i prema tuđim rezultatima, i uvijek nanovo nastojao da ih provjeri. Zato je bio u svome radu spor i vrlo oprezan. Ali je ono, što je iznosio, bilo sigurno i dobro promišljeno. Naročita je odlika M. naučne ličnosti oštroumnost i kriticizam. *M. Kostrenčić.*

MAVEZ, bijela laka pamučna marama, sa malo veza, kojom djevojke glavu omataju. Vrsta šamije. Nosi se na Kosovu. *N. Z.*

MAZALIĆ ĐOKO, slikar (23/4 1888, Bosanska Kostajnica). Osnovnu školu svršio je u Prijedoru, a gimnaziju u Sarajevu. Učio je slikarstvo i diplomirao je u visokoj školi likovnih umjetnosti u Budimpešti, specijalno kod profesora Szemplenyi-a. M. radi najviše bosanski pejsaž, tipove i prizore iz narodnog života svoga kraja. Živi u Sarajevu. Do sada je sudjelovao, kao član udruženja Lade, na svima većim izložbama, kao i na 4 i 5 jugoslovenskoj, a priredio je svoje kolektivne izložbe u Zagrebu 1920, 1921 i 1922. *V. P.*

MAZIN, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gračac, općina Bruvno, od Bruvna 9 km (pravac) k sjeveroistoku. Ima 1.019 stanovnika, pravoslavnu parohiju, pučku školu. Unatoč gorskoj zabiti (Milićev vrh 1.285 m, Jasenov vrh 1.278 m, Kremen 1.591 m i dr.), M. je odavno naseljen kraj, poznat naučnome svijetu sa obilnoga nalaza bakrene rude i bakrenih novaca italskih i afričkih (1.340 komada), od 4 i 1 vijeka prije Kr.

Literatura: J. Brunschmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva 1896—1897, 42—79); K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit, 52. *J. M-n.*

U M. je nađena velika ostavština italskog i afrikanskog novca (1896). Ostavština potiče iz početka 1 vijeka pr. Krista, i imala je više od 400 ko-

Digitized by Google

mada sirovog bakra (aes rude), oko 20 odlomaka od aes signatum, rimske teške ase (aes grave) i reducirane, dalje drugi italski, sicilijski, egipatski, kartaški i numidski novac. Veći dio ove ostavštine došao je u zagrebački, a manji u beogradski narodni muzej. M. nalazište pokazuje, da je u japodskoj zemlji u početku 1 vijeka pr. Krista vladao bakreni novčani tečaj. Novac i ruda uzimali su se po težini. Ova je ostavština najveća ovakovog novca na istoku Jadranskog mora. *B. S.*

MAZZURA-MAROV LAV ĐR., advokat (7/1 1876, Zagreb). Studirao je sveučilište u Zagrebu i Pragu. Od 1919 pravni je zastupnik grada Zagreba. Jedan je od osnivača ujedinjene hrvatske i srpske omladine (1896). Bio je poslanik na hrvatskom i ugarskom saboru 1910—1913, gradski zastupnik 1910—1921. Sarađivao je u političkim, gospodarskim i stručnopravnim pitanjima u Hrvatskoj Misli, Pokretu, Obzoru, Riječkom Novom Listu, Hrvatskom Sokolu, Mjesečniku. — M. je bio osnivač i odgovorni urednik Hrvatske Misli i Pokreta u Zagrebu. *S. D.*

MAZZURA ŠIME DR., političar i publicist (31/10 1840, Tijesno, na otoku Murteru — 14/12 1918, Zagreb). Učio je gimnaziju u Splitu, Dubrovniku i Zadru, i pravoslovnu akademiju u Zagrebu. Još kao student bavio se mnogo novinarstvom. M. je novinarski rad naročito bio uperen protiv Schmerlingovog centralističkog parlamentarizma. Zbog toga svoga rada bio je M. isključen iz akademije. Potporom vladike Strossmayera nastavio je M. onda pravne nauke u Grazu, gdje je položio doktorat (1871). 1873 otvorio je M. u Zagrebu advokatsku kancelariju, produžujući svoj publicistički rad u Obzoru. 1871 osnovana je, njegovom incijativom, Dionička tiskara, u kojoj se štampao Obzor. M. se nije slagao sa radom narodne stranke za vrijeme Mažuranićeva banovanja, pa je 1880 s Mrazovićem, Račkim, Vojnovićem i dr. osnovao neodvisnu narodnu stranku. 1884 bio je M. biran za poslanika na hrvatskom saboru. Na idućim izborima bio je opet biran, ali je Khuenova saborska većina njegov mandat poništila. M. je došao opet u sabor 1897 i njegov parlamentarni rad trajao je sve do 1903. Poslije više nije bio biran u sabor, ali je aktivno sudjelovao prilikom stvaranja riječke rezolucije. U veleizdajničkom procesu (1909) odlikovao se M. kao sjajan branilac Steve Kalembera. U parlamentarnom i publicističkom radu bio je M. naročiti autoritet u državopravnim pitanjima između Ugarske i Hrvatske. Ali je mnogo radio i kao zastupnik grada Zagreba i gradski advokat. U tom svojstvu stekao je velike zasluge.

Literatura: Iz moje mladosti (odlomci nedovršenoga dnevnika Mazzurina (u Obzoru od 15/12 1918). U istom broju i nekrolog Mazzurin. *M. Prelog.*

MAŽIBRADIĆ MAROJE, pjesnik (1530—1591, Dubrovnik). Iz bogate je pučke kuće. Izgubio je, izgleda, zbog nesolidnog života, imetak i zdravlje, te je u starim godinama kukavno živio. Bavio se poezijom, te je bio prijatelj D. Ranjine, D. Zlatarića i Fr. Lukarevića. Od M. je ostalo nešto neznatnih lirskih i prigodnih pjesama.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 11. *M. R.*

MAŽIBRADIĆ ORACIJO, pjesnik (druga polovina 16 vijeka — poslije 1636, po svoj prilici na otoku Mljetu). Bio je nezakoniti sin Maroja Mažibradića, i imao je malu pisarsku službu kod kneza na otoku Mljetu, gdje je živio, uz mnogobrojnu porodicu, u velikoj bijedi i bolovanju. M. je ostavio malu zbirku lirskih pjesama, koje su najvećim dijelom ljubavne pjesme, u duhu i u obliku dubrovačkih petrarkista 16 vijeka. Odvajaju se od ostalih njegovih pjesama Jeđunka, koja nije imitacija Čubranovićeve, nego u njoj vračarica proriče, kakva će biti godina 1636, zatim njegova poslanica prijatelju Valoviću, u kojoj opisuje bijedu svojega živovanja.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 11. *M. R.*

MAŽURANIĆ ANTUN, književnik (13/6 1805, Novi Vinodolski, hrvatsko Primorje — 18/12 1888, Zagreb). Bio je stariji brat pjesnika Ivana Mažuranića. Gimnaziju je svršio na Rijeci (1826), a filozofiju i pravo u Zagrebu (1830). Živio je u Zagrebu kao privatni učitelj. 1833 položio je ispit za učitelja niže gimnazije, a 1834 stekao je advokatsku diplomu. Pristavši pot-

Digitized by Google

puno uz Gaja, izabrao je zvanje nastavnika. Prvih godina izlaženja Danice, M. je bio njen glavni redaktor. 1835 je, kao suplent zagrebačke gimnazije predavao studentima viših razreda, jer je škola bila latinska, narodni jezik i književnost. 1839 stekao je osposobljenje za nastavnika cijele gimnazije. Službu u gimnaziji prekinuo je kad je 1848—1850 radio u hrvatskom Primorju, kao povjerenik bana Jelačića, da se narod uzdrži od uzbune. Poslije je M. služio u zagrebačkoj gimnaziji, dok nije 1861 postavljen za direktora hrvatske gimnazije na Rijeci (1861—1868). Penzioniran, živio je do smrti u Zagrebu.

M. je prvi osnivač hrvatske narodne škole. 1839 izdao je za gimnazije prvi udžbenik na narodnom jeziku: Temelji ilirskoga i latinskoga jezika. Sa A. Weberom i M. Mesićem izdao je 1856 Ilirsku čitanku za više razrede gimnazije, u kojoj je u ogledima prikazana hrvatsko-srpska književnost od najstarijih vremena do 1835. 1859 izašla je njegova Slovnica hrvatska za škole. M. je bio i filolog. U Vrazovu Kolu (knj. III., 1843) prvi je izdao, sa predgovorom, znameniti Vinodolski Zakon. Napisao je raspravu: Kratak pregled stare literature hrvatske (Program gimnazije zagrebačke, 1855). M. je prvi razdijelio naš jezik na štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje, a naročito se bavio pitanjem hrvatsko-srpskog akcenta. U Slovnici hrvatskoj otkrio je zakon, da se spori i uzlazni akcenat štokavskog narječja pomiče u čakavskom za jedan slog prema kraju riječi, i proučavajući historijski razvitak on je iznio tezu, da je čakavski akcenat stariji. U raspravi O važnosti akcenta hrvatskoga za historiju Slavjana (Program zagrebačke gimnazije, 1860), pokazao je M., da je u spomenutoj pojavi čakavski akcenat istovjetan sa ruskim, pa je tako tu pojavu utvrdio kao praslovenski akcenatski zakon, što je slovenska filologija prihvatila.

Literatura: T. Smičiklas, Antun Mažuranić, Matica Hrvatska od 1842 do 1892 (Spomen-knjiga 1892), 289—300.

B. Vodnik.

MAŽURANIĆ BOGOSLAV DR., liječnik i političar (8/12 1866. Novi Vinodolski — 22/2 1918, Novi Vinodolski). Učio je gimnaziju u Senju i na Rijeci, a medicinu u Beču i Grazu. Vršeći liječničko zvanje u svom rodnom kraju, posvetio se M. i politici, priključivši se stranci prava. Od 1897 bio je stalno poslanik na hrvatskom saboru. Poslije riječke rezolucije stupio je u hrvatsko-srpsku koaliciju. 1906 izaslao ga je hrvatski sabor u zajednički hrvatsko-ugarski sabor, pa je neko vrijeme bio predsjednik kluba hrvatskih delegata u zajedničkom saboru. Po čistoći svoga karaktera i vazda energičnoj obrani narodnih prava, zauzimao je M. među svojim drugovima poslanicima u srpsko-hrvatskoj koaliciji jedno od prvih mjesta.

M. P-g.

MAŽURANIĆ FRAN, književnik (28/3 1859, Novi Vinodolski, hrvatsko Primorje). Sin je Matije Mažuranića, pisca iz doba narodnog preporoda. Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, a realku u Zagrebu. 1876 došao je u Prag, da uči tehniku, ali je više volio slobodan đački život nego nauku. Ostavivši tehniku otišao je u kadetsku školu u Bijelu Crkvu, i dotjerao je do čina konjičkog kapetana. Naslijedivši od oca znatan imetak, živio je aristokratski; odrekao se vojništva i mnogo je putovao. 1896 javio se posljednji put. Misli se da je otišao sa belgijskom ekspedicijom u Kongo, a za englesko-burskoga rata da se borio protiv Engleza, kao burski oficir. Ne zna se, da li je živ. Njegovo ime je Vladimir, ali kao književnik uvijek se potpisivao Fran Mažuranić.

M. se javljao u Vijencu (1885—1887) crticama, koje su podsjećale na Turgenjevljeve pjesme u prozi. Poslije je izdao zbirku najboljih od njih pod imenom Lišće (1887). Poslije toga javio se još nekoliko puta u Vijencu (1888) i Domu i Svijetu (1888). M. crtice nisu imitacije Turgenjeva, one su sasvim originalne, po idejama i izražaju, po čemu je Lišće klasična knjiga ove vrste u hrvatskoj književnosti. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je 1916 njegov rad pod imenom Lišće i druga djela (Savremeni hrvatski pisci, knj. 28).

Literatura: M. Ogrizović, Hrvatski pripovjedači, II. izdanje (1908), 239—241.

B. Vodnik.

MAŽURANIĆ IVAN, pjesnik i političar (11/8 1814, Novi Vinodolski, hrvatsko Primorje — 4/8 1890, Zagreb). U rodnom mjestu svršio je njemačku osnovnu školu, a na Rijeci gramatičke razrede i humaniora. U jesen 1833

Digitized by Google

došao je u Zagreb, gdje je svršio prvu godinu filozofije, a drugu je svršio u Szombathely-u u Madžarskoj. Pravo je svršio u Zagrebu. 1840 stekao je advokatsku diplomu, a 1841 postao je sirotinjski kurator grada Karlovca, koju je službu vršio do 1848, kada je postao istaknuta ličnost u političkom životu. U maju 1848 M. je postao perovođa povjerenstva za izradu osnove za novi hrvatski sabor. Općine Cvetković i Draganić, kraj Karlovca, izabrale su ga 1848 za svoga poslanika u saboru. M. je bio perovođa sabora 1848 i glavni radnik oko novih zakona 1849—1850. U vrijeme Bachova apsolutizma, kada su se istaknuti preporoditelji povukli iz javnoga života, M. je stupio u državnu službu. Kao odličan pravnik živo je sudjelovao u radu oko organizacije državne uprave. 1850 imenovan je vrhovnim državnim odvjetnikom i zamjenikom glavnog prokuratora kod hrvatsko-slavonske komisije za uređenje sudova. 1858 do 1872 M. je bio predsjednik Matice Ilirske. Kad je povraćen ustav, M. je radio kao član banske konferencije oko obnove ustavnog života. 27/12 1860 imenovan je predsjednikom dvorskog dikasterija, a 20/11 1861, pošto je mjesto dikasterija uvedena dvorska kancelarija, imenovan je dvorskim kancelarom. 1865 je penzioniran.

Za izbora 1871 izabran je M. u Bjelovaru za narodnog poslanika, a hrvatski ga je sabor izabrao za predsjednika. 1873 postao je M. hrvatskim banom. Za njegova banovanja reformirano je pravosuđe, politička uprava i prosvjeta, na osnovi opće obveznosti, i otvoreno je u Zagrebu sveučilište (1874), prvo u južnih Slovena. Kad mu nije uspjelo sjedinjenje Krajine, podnio je kao ban ostavku, koja je primljena (1880). Poslije toga izabrao ga je Novi za narodnog poslanika (1886), ali se M. više nije isticao u aktivnoj politici. Živio je povučeno, baveći se matematikom i astronomijom, do svoje smrti.

M. je prva pjesma: Vinodolski dolče, da si zdravo, koju je spjevao, povodeći se za Kačićem, kao gimnazijalac na Rijeci, u čežnji za rodnim domom. U prvoj godini Danice (1835) izašao je niz M. pjesama, koje je kao slušalac filozofije slao iz Szombathely-a. U istoj godini štampao je M. pod pseudonimom Budimir svoje Misli, refleksije i aforizme u prozi. Kao pjesnik javljao se M. i dalje u Danici (1836—1841). Sa Jakovom Užarevićem sastavio je M. i štampao Njemačko-ilirski slovar (1842). Kad je Matica Ilirska 1842 odlučila, da štampa Gundulićeva Osmana, zamolila je M., da dopuni nedovršeno djelo (XIV. i XV. pjevanje). 1844 izašlo je Matičino izdanje Osmana sa M. dopunom. U almanahu Iskri (1846) izašla je M. epska pjesma: Smrt Smail-age Čengijića, najveće i posljednje njegovo pjesničko djelo. Poslije toga spjevao je M. samo još tri male pjesme prigodnog značaja, tako da se 1846, Smrću Smail-age Čengijića, završuje M. pjesničko stvaranje. Pred kraj života preveo je M. Manzoni-evu odu Il cinque maggio (1885); taj klasični prijevod je dokaz, da je M. do kraja života ostao najvećim umjetnikom izražaja u hrvatskoj poeziji 19 vijeka.

Literatura: T. Smičiklas, Ivan Mažuranić, Spomen-knjiga Matice Hrvatske (1892), 96; Vl. Mažuranić, Pjesme Ivana Mažuranića, s uvodom O životu i pjesničkom radu Ivana Mažuranića (1895). *B. Vodnik.*

MAŽURANIĆ VLADIMIR (16/10 1845, Karlovac). Poslije svršenih pravnih nauka (1866), stupio je u sudsku službu, a malo poslije među odvjetničke kandidate. 1871 bio je gradski sudija u Karlovcu, 1873 državni odvjetnik u Ogulinu. 1875 imenovan je karlovačkim podžupanom. 1878 bio je građanski komesar dodijeljen podmaršalu Filipoviću, prilikom okupacije Bosne. Tu se interesirao za agrarno pitanje, naročito u vezi s otkupom kmetova, ali ne uspjevši sa prijedlogom, vratio se na svoje mjesto karlovačkog podžupana, gdje se i dalje zanimao ustrojstvom starih naših općina. Poslije je bio podžupan u Jastrebarskom. 1884 došao je u Zagreb u urbarski odsjek zemaljske vlade, a odatle kao odsječni savjetnik pravosudskom odjeljenju. 1895 imenovan je za potpredsjednika banskoga stola, ali je ostao na dosadašnjem mjestu sve do 1898. U tom svojstvu služio je kod banskog stola sve do 1908, kad je postao predsjednik tog suda. 1912 je penzioniran. Pored svog činovničkog posla bavio se i lijepom literaturom (aktovka Anarhisti, igrokaz Grof Ivan). Najvažnije njegovo djelo je iz historije našeg prava: Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik. To

Digitized by Google

je djelo počelo izlaziti 1908 u izdanjima Jugoslavenske Akademije, a dovršeno je 1922 (1923 izašao je još Dodatak prinosima). U tom su djelu, na širokoj osnovi, obrađeni i izvorno dokumentirani termini iz hrvatske pravne historije. Tu je sakupljen velik materijal, koji će dobro poslužiti ne samo pravnom, nego i političkom i kulturnom historiku.

M. Kostrenčić.

MAYERHOFER ERNEST DR., redoviti profesor pedijatrije na medicinskom fakultetu u Zagrebu (24/10 1877, Möllersdorf, kod Beča). Medicinu je svršio u Beču, Pragu i Innsbruck-u 1902. 1908 dobio je titulu doktora medicine, 1914 postao je docent za pedijatriju na medicinskom fakultetu u Beču, 1923 redoviti profesor pedijatrije u Zagrebu. Glavniji štampani radovi su mu: Lehrbuch der Volksernährung (1920), Predavanja iz pedijatrije (1925), Lexikon der Ernährungskunde (prvo i treće djelo zajedno s prof. Pirquet-om). *V. S.*

MEDAK, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gospić; na sjevernom podnožju Velebita, kraj vode Like (579 m); željeznička stanica od Gospića 14 km k jugozapadu. Ima 451 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf. — Kod M. našlo se predrimskih grobova, grčki novac sa otoka Hvara, i rimskih bakrenih novaca iz 3 vijeka. Miljokaz s natpisom svjedoči, da se »rimska cesta« gradila ili popravljala u doba cara Maksimina Tračanina (235—238) i njegova sina Maksimina. — Kod M. na kamenoj glavici razvaline su staroga grada, a »v Lici na Gori« samostan Sv. Ivana, kome su 1433 »hrvatski Vlasi« izdali slobodšćinu »nijednoga zla učiniti, ni gajev pasti, ni žitni senokoš trti«. M. je bio prva stolica karlovačko-zrinskopoljskog episkopa Atanasa Ljubovića (1696—1712).

Literatura: J. Brunschmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije: Medak (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1898, 177); Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici, 132; R. Lopašić, Poviest Karlovca (1879), 160.

J. M-n.

MEDAKOVIĆ DANILO DR., novinar i historik (17/12 1819, Zrmanja, Lika — 5/11 1881, Zagreb). Osnovnu i srednju školu učio je u Gračacu i Zadru. 1837 prešao je u Srbiju, i služio je u raznim zvanjima do 1842, kada je, zajedno s knezom Mihailom, ostavio zemlju. Bio je sekretar kneza Miloša, koji mu je dao prilike da svrši univerzitetske nauke u Berlinu (1847) kao doktor filozofije. U buni 1848 imao je M. važnu ulogu. Počeo je izdavati organ srpske omladine Napredak, koji je izlazio od novembra 1848 do maja 1849. Kad je Napredak zabranjen, uređivao je Južnu Pčelu (1851—1852). U dokolici, koju mu je kao političaru i novinaru nametnuo Bachov apsolutizam u Austriji, napisao je svoju Povjesnicu srbskog naroda od najstarijih vremena do godine 1850 (I.—IV., 1851—1852). M. Povjesnica je sastavljena s mnogo pretenzija, ali ne s velikim znanjem; pisana je veoma razvučenim stilom, punim fraza, te nije mogla zauzeti u srpskoj nauci položaj, koji joj je on namjenjivao. Sam je pisao o njoj u Sedmici (1852, 12 i 72), a Jovan Subotić ju je podvrgao oštroj, ali tendencioznoj kritici u svojoj velikoj Recenziji (Letopis, 87, 116). 1852 M. je pokrenuo u Novom Sadu Srpski Dnevnik, a uza nj i Sedmicu, u kojoj je i on pisao historijske rasprave, ali slabe. Prodao je oba lista 1859, i prešao je u Srbiju, gdje je ostao do 1862. Tada se vratio i obnovio u Novom Sadu Napredak, ali ga je 1864 prodao i povukao se u Zagreb.

M. novinarski i izdavački rad je mnogo važniji od historijskog. Njegove lijepe novinarske sposobnosti nisu dostajale da postane i dobar historik. M. je ipak uspio da srpsku historiju popularizira, kao što je umio s neobičnom vještinom prodirati s novinama, kalendarima i knjigama u narod.

Literatura: E. Čakra, Na grobu Danila Medakovića (Javor, 1881, 1893); Đ. Popović, Dr. Danilo Medaković (veoma dobro napisano), Otadžbina, 9, 1881/82, 594); Srpske Ilustrovane Novine, 1882, 207. *N. Radojčić.*

MEDAKOVIĆ MILORAD, novinar i historik (1824, Zvonigrad, Lika — 14/3 1897, Beograd). Gimnaziju je učio u Karlovcima i Zadru. Počeo je još kao gimnazist pisati. U Crnu Goru ga je uputio Đorđe Nikolajević, tada paroh dubrovački. Tamo je dobio službu kod vladike Petra II. Skupljao je narodne pjesme u Crnoj Gori. Pratio je vladiku na putovanjima i bio je s njime u Beču, kada je štampan

Digitized by Google

Gorski Vijenac. Buna 1848 povukla ga je u Vojvodinu, gdje je bio uz svoga brata Danila M. Iz Vojvodine je, kao novinar, otišao u Zagreb, a 1850 je prešao u Beograd, gdje je preuzeo uredništvo Šumadinke. Kada je nju ugušila cenzura, počeo je u Zemunu izdavati Vojvođanku, koja je bila iste sudbine. 1854 postao je sekretar, pa vojvoda kod crnogorskog kneza Danila. Tu je službu brzo ostavio i postao činovnik kod ruskog poslanstva u Beogradu, gdje je i umro. — U novinarskom poslu bio je M. spretan. Historijski radovi mu nisu tako čitki kao brata mu Danila. Smetao im je već njegov čudan jezik i pravopis, na sredini između srpskog i ruskog. Nisu ni bez tendencija; na svakom koraku se osjeća da ih je pisao novinar-političar. Najvažniji su u njima oni odjelci, koji imaju memoarski karakter. Znatniji su mu radovi: Istorija Crne Gore (1851), Život i običaji Crnogoraca (1860), O uniji u Dalmaciji (1864), P. P. Njegoš (1882), Hristijani na Balkanskom Poluostrvu i njihova sudbina (1885), Kalaj na Istoku (1887), Prvi srpski ustanak i njegov žalosni svršetak (1893), Vladika Danilo (1896). *N. Radojčić.*

MEDALJA KRALJA PETRA je ustanovljena 8/8 1903, kao uspomena dolaska kralja Petra Karađorđevića na srpski prijesto. Dodijeljena je svima oficirima, koji su se u to doba zatekli u srpskoj vojsci. Medalja je oblika pozlaćene okrugle pločice, na čijoj je čelnoj strani relief poprsja kralja Petra u đeneralskoj odjeći. Oko reliefa je natpis: Petar I., kralj Srbije. Na začelnoj strani je u zrakama sunca, koje se rađa, natpis: Za uspomenu na izbor kralja Petra I. 1804—1903. Oko toga je vijenac od lovorove i hrastove grančice, na čijem su sastavku ukršteni mač i zastava. *P. L.*

MEDALJA ZA GRAĐANSKE ZASLUGE (srpska) ustanovljena je 7/4 1902, za odlikovanje građana, koji se istaknu u vršenju građanskih dužnosti. Dva su reda ove medalje: srebrna i zlatna. Medalja ima na čelnoj strani natpis: Za građanske zasluge, a na začelnoj dvoglavog bijelog orla. *P. L.*

MEDALJA ZA HRABROST je odlikovanje, koje se daje za ličnu hrabrost i požrtvovnost u ratu. Ima dva stupnja: srebrna i zlatna. Oblika je okrugle pločice, na kojoj je sa jedne strane bio izrađen alegorički relief Srbije, koja stoji sa šljemom na glavi i štitom na prsima. Na štitu je bilo ocilo sa emblemom Samo sloga Srbina spasava. Na suprotnoj strani bio je natpis: Za hrabrost. 18/7 1913 ova je M. izmijenjena, te je mjesto reliefa Srbije stavljen relief poprsja Miloša Obilića. *P. L.*

MEDALJA ZA REVNOSNU SLUŽBU je odlikovanje, koje se daje onima, koji se istaknu svojom marljivošću i požrtvovnošću u vršenju službe. Oblika je okrugle pločice, koja na jednoj strani ima natpis: Za revnosnu službu, a na drugoj je dvoglavi bijeli orao. M. je srebrna ili zlatna. Ustanovljena je 19/4 1913. Dodjeljivana je kao odlikovanje za revnosnu službu samo u ratu. 20/5 1922 izmijenjena je prvobitna uredba, te se ova M. dodjeljuje ne samo kao odlikovanje za revnosnu službu u ratu, već i u miru. *P. L.*

MEDALJA ZA VOJNIČKE VRLINE ustanovljena je 21/12 1883. Oblika je okrugle pločice, izrađene u pozlati. Na gornjem kraju pločice utvrđen je lovorov poluvjenčić, za koji se pričvršćuje vrpca iz naizmjeničnih bijelih i plavih pruga. Na prednjoj strani medalje stoji natpis: Za revnosnu službu, a na zadnjoj dvoglavi orao. Ovom medaljom odlikuju se oni, koji se istaknu vršenjem službe, bilo u ratu ili u miru. *P. L.*

MEDICINA. Kirurgija kod Srba. Do 1889 u Srbiji nije u bolnicama bilo kirurškog odjeljenja na modernoj osnovi, do toga doba narodni vidari i vidarice liječili su rane, povrede, prijelome, otoke i sve ono, što se dalo rukom opipati i očima vidjeti. U Beogradu je jedan žandarmerijski narednik bio čuven namještač slomljenih kostiju i iščašenih zglavaka, a u Paraćinu i Leskovcu bila su dva očna vidara, koji su putovali i »skidali bijelo s očiju«, i mora se priznati, često su puta imali uspjeha. — Ratovi 1876—1879 protiv Turaka i 1885—1886 protiv Bugara utjecali su na ubrzanje oko otvaranja kirurških odjeljenja u Srbiji, jer su upoznali mjerodavne činioce u sanitetu, sa sjajnim stranama i izvanrednim rezultatima kod ranjenika, koje je K. postigla na tadašnjim ki-

Digitized by Google

rurškim bolnicama prof. Mostiga (misija malteškog njemačkog ordena) i Dr. Subotića starijeg, te je uskoro Dr. Subotić postavljen za prvog šefa kirurškog odjeljenja u općoj državnoj bolnici u Beogradu (1889). Skoro u isto vrijeme otvoreno je kirurško odjeljenje i u dunavskoj stalnoj vojnoj bolnici u Beogradu (Dr. Roman Sondermayer). Uskoro zatim otvorena su i druga kirurška odjeljenja u Srbiji: 1891 u građanskoj bolnici u Kragujevcu, 1896 u vojnoj i građanskoj bolnici u Nišu i naskoro zatim u vojnim bolnicama u Zaječaru, Kragujevcu, i najzad, u Valjevu. — Osim u Beogradu i Kragujevcu, u svima ostalim mjestima vojni kirurzi bili su u isto vrijeme i kirurzi u građanskim bolnicama. I ako je sa radom u početku išlo teško, jer je svijet sa nepovjerenjem gledao kirurški skalpel, ipak su sjajni rezultati Subotićevog odjeljenja kao i ustrajan i solidan rad srpskih vojnih kirurga, sa Dr. Rom. Sondermayerom na čelu, u toku od 20 godina uspjeli tako, da danas na svima tim odjeljenjima ima toliko raznovrsnog operativnog materijala, da on služi za stručno obrazovanje našim mladim liječnicima, jer predstavlja dragocjenu dobit za praktičnu K. i njenu nastavu, kojom se s uspjehom služi i naša mlada medicinska škola.

Što je operativna medicina, i pored mnogih nezgoda, kao što su bile: loše smještajne prilike, odsuće po kadšto svake stručne asistencije, ipak neprekidno napredovala, bilo je i stoga, što je na svima tim odjeljenjima K. presađena iz iste škole, te je ona u istom smislu i pravcu i istim sistemom radila.

K. je u Srbiju presađena mahom sa bečke klinike. Samo kirurško odjeljenje vojne bolnice u Beogradu bilo je rasad sa krakovske kirurške klinike, a kirurška odjeljenja u Nišu imala su dubokog korjena u kirurškom odjeljenju Subotićevom, jer je jedan Subotićev učenik ta odjeljenja osnovao i podigao, te je prema tome niška K. rezultat našeg rada u Srbiji. Mi smo K. dobili u već razrađenom obliku, tada kada je ona, zahvaljujući aseptici, učinila takav napredak, kao ni jedna od medicinskih disciplina do tada, a prenijeli smo je sa bečke klinike u vremenu, kada je bečka škola stajala na najvišoj svojoj točki, i kada je naročito K. imala svoje sjajne predstavnike u Billroth-u i Albertu.

I po svome izuzetnom položaju i po svojoj energiji i u tome pravcu, Subotićevo je odjeljenje uzelo vodstvo u svoje ruke i zadržalo ga je sve do njegove smrti. Nastavni rad tih odjeljenja utjecao je da su se mnogi mladi liječnici odlučili, da se posvete toj struci, i već je krajem devedesetih godina i početkom novoga stoljeća otvoreno još nekoliko novih odjeljenja od strane građanskog saniteta, i to u Valjevu, Zaječaru, Čačku i Šapcu. Tako je Srbija već u prvoj desetini ovog vijeka imala 10 kirurških odjeljenja, koja su sva sarađivala na izgradnji praktične kirurgije, težeći da bar prate svojim radom rad starijih odjeljenja. Ona su u tome potpuno uspjela tako, da za vrijeme ratova mi vidimo većinu srpskih liječnika i iz unutrašnjosti, da vrše dužnost kirurga ne samo sa voljom, no i sa razumijevanjem, jer su svi oni ili prošli kao vojnici kroz vojne bolnice, gdje su se sa K. upoznali, ili su prošli kao svršeni liječnici kroz Subotićevo odjeljenje u Beogradu.

Dok je K. u Beogradu u općoj državnoj bolnici obuhvatila svu operativnu medicinu, počev od ginekologije, pa do očnih, ušnih, nosnih i grlenih bolesti, dotle je vojna K. radila u drugom pravcu, propagirajući liječenje i operiranje kilavih vojnika i vojnih obvezanika u vremenu, kada se u stranim vojskama nije na to ni pomišljalo. Tim načinom operirano je u Srbiji u vojnim bolnicama najmanje oko 20—25.000 vojnika do rata 1912 i osposobilo ih se ne samo za vojnike, no i za porezne glave, učinivši ih sposobnim za težački posao. Kad bi se sračunao broj tako osposobljenih obveznika, popeo bi se broj i preko 50.000 operiranih, jer ima odjeljenja, u kojima se taj broj penje do blizu 7.000 slučajeva. Što je K. mogla da učini ovu uslugu narodu ima da se zahvali tadašnjem načelniku vojnog saniteta Dr. Miki Markoviću, sanitetskom pukovniku. i Dr. Romanu Sondermayeru, prvom vojnom kirurgu u beogradskoj vojnoj bolnici, koji su svom svojom energijom zastupali gledište besplatnog operiranja kilavih obveznika u vojnim bolnicama. I tako je smišljen rad srpskih kirurga, u toku 20—25 godina dao taj rezultat, da je K. za

Digitized by Google

vrijeme ratova 1912—1920 bila uvijek na visini svoga poziva i da je svoj zadatak potpuno izvršila, i stekla priznanje i stranih stručnih autoriteta.

M. Petrović.

MEDICINA NARODNA. Kao sve druge nauke, i M. se počela razvijati iz vrlo skromnih početaka. Sliku tih prvih početaka ljekarstva najbolje pruža t. zv. prostonarodna M. Daleko od analitičkog poznavanja anatomije ili fiziologije čovječjeg tijela s jedne, a botaničkog i mineralnog svijeta i njihovih kemičkih osobina s druge strane, primitivni je svijet napr ečac i sasvim subjektivistički gledao i na bolesti i na sredstva za ozdravljenje od njih i u takvom gledanju na te pojave izgradio svoj sistem N. M. I inače čitavom svojom psihičkom strukturom sklon animističkom gledanju i rasuđivanju svih prirodnih pojava oko sebe, takovo, na animizmu osnovano gledanje, kao da je nalazilo naročiti oslonac u rasuđivanju i ispitivanju uzroka bolesti i pronalaženju uspješnog liječenja, tim više, što su koliko bolesti toliko i lijekovi protiv njih tangirali najneposrednije i najjače baš njegov duh i moć uobražavanja, odakle je, zbog nedovoljne refleksije i empirije o pojavama u čovjeku i izvan njega, i stvoreno animističko gledanje i tumačenje svega u životu i svijetu. Tako je na pr. vrlo prirodno, da je primitivan čovjek nekada, a i danas, recimo, prilikom glavobolje, groznice, padavice, nesvjestice i dr., u punom neznanju pravih prirodnih uzroka i geneze tih bolesti, a još potpuno u okovima animističkog shvaćanja, u tim bolestima gledao i kao osjećao nekakve više tajanstvene sile (demone), koji po njegovoj unutrašnjosti švrljaju i prouzrokuju spomenute bolove. Pošto su dakle uzročnici bolesti neke više sile (demoni), prirodno je, da se one mogu i uklanjati samo drugim višim demonskim silama, pa od tuda i pribjegavanje čaranju, bajanju i vračanju, kao najuspješnijem sredstvu za ozdravljenje. Kao potvrdu takvog shvaćanja o natprirodnim uzrocima bolesti imamo na pr. u vrlo raširenom vjerovanju našeg naroda, kako je svaka bolest što uhvati čovjeka »došla od Boga«, da mu je »suđeno«, »pisano«, »rečeno« da leži pa ako ima vijeka ima i lijeka. Dalje, mnoge bolesti dolaze »vjetrom«, »na vjetar«, »arijom«. To su obično zarazne i druge teže bolesti, kao kuga, kolera, ospice, groznica i dr., koje se čak antropopatički često predstavljaju u obliku ženskih bića, i koje dobivaju imena »kume«, »strine«, »tetke«, »ženke«, »dobrinjice«, da bi im se ulaskalo i da tako ne bi napravile velikoga kvara. One se javljaju i dolaze u selo, ako se tamo nešto teže zgriješilo, ako je čovjek ubio čovjeka, ako je neka žena pobacila ili udavila dijete, ako su seljaci radili u polju na neki veći praznik i dr. Demonsko podrijetlo pripisuje se i onim bolestima, koje se, prema narodnom vjerovanju, dobivaju preko uroka, čina, zlih očiju, nameta, nagaza, vještica, vila, vadina i dr., pa se i te bolesti najuspješnije mogu liječiti opet natprirodnim putem bajanja, molitve, zavjeta i dr.

Vrlo se često u M. N. različne bolesti nazivaju imenima izvjesnih životinja, što u mnogim slučajevima potiče također iz gore istaknutog shvaćanja o demonima kao uzročnicima bolesti, a to je na pr. onda, kada bolesti nose imena t. zv. demonskih životinja, među koje, pored drugih, spadaju: žaba, gušter, vuk, jarac, koza, štene i t. d. Nekada je bolest prozvana životinjskim imenom na osnovu sličnosti između bolnog osjećanja bolesnikova i izvjesnih osobina, koje su uočljive kod dotičnih životinja, čije se ime stavlja za naziv bolesti, kao: izjedanje, podgrizanje, glodanje, ujedanje, ubadanje, a to je slučaj sa bolestima, koje se zovu na pr. crv, rak, živina, zvjerinac, mravi, pauk i dr.

Poznato je dalje, da je u životu primitivnoga čovjeka naročito biljni svijet od vajkada igrao i još danas igra vrlo važnu ulogu obzirom na liječenje bolesti ili izazivanje opojenosti i ekstatičnog duševnog stanja, koje često svršava smrću (otrovanjem). I danas se često čuje od prostoga svijeta kako je »svaka trava od nečega dobra«, za neku bolest, ali »tko bi to sve upamtio?« i sl. Prema tome, nije nimalo čudnovato, ako prosti svijet, kod svoga i inače animističkog gledanja na biljke, osobito zbog njihovog očevidnog i neposrednog utjecanja na život ili na smrt, gleda u biljkama ili utjelovljene neke više sile ili njihova sjedišta.

Izazivanje duševne uzbuđenosti i ekstatičnog stanja, kao rezultat na-

Digitized by Google

glijeg opticanja krvi i intenzivnijeg rada u organizmu, uklanja obično manje poremećenosti u njemu (liječi od bolesti), a s druge strane sačinjava i jedan od važnijih momenata u religioznom životu. U prirodnoj religiji postizavalo se to ekstatično vizionarsko stanje, pored ritualnih mimičkih kretnji i igara, uglavnom, upotrebom opojnih mirodija i napitaka, koji su se pravili od različnih biljaka. Oni, koji su pripremali ta opojno djelujuća pića i mirodije, bili su i ljekari i svećenici, i vrači i proroci ujedno. Tragove toga odnosa čovjeka prema bilju vidimo, pored ostaloga, i u navici našega naroda, da gdješto i danas na pr. ženu, koja se razumije u ljekovite trave, naziva biljaricom. I u našim narodnim pjesmama ima potvrde za to. Sama riječ bilje ima u nas kadšto značenje »opojno, otrovno sredstvo, otrov«.

Vjerovanje da su demoni uzročnici bolesti i da su biljke sjedišta demona, dovelo je do vjerovanja, da se bolesti (u primitivnih kršćana putem zaklinjanja) šalju u pojedine biljke. Karakteristično je da se pri tim istjerivanjima u najviše slučajeva bolesti upućuju da prijeđu u biljke odn. drveta, koja su uočljiva sa svoje šupljikavosti, u vrbu, bazu (zovu) i dr. Pored običaja zaklinjanja riječima, često igra ulogu i sam doticaj bolesnikova tijela, ili čak jednoga dijela njegovih haljina sa drvetom, što se smatra dovoljnim da demon bolesti može da promijeni i prenese svoje sjedište iz čovječjeg odn. životinjskog tijela u drvo. Od tuda u mnogim našim krajevima običaj, da se o lipe, vrbe i breze, koje rastu nad vodom, vješaju vrpce, maramice, dijelovi haljina bilo od bolesnika samih bilo od strane njihove rodbine, da bi bolest sa bolesnika prešla na ta drveta, dok se drugi ne usuđuju u to dirnuti vjerujući, da bi i oni onda mogli oboljeti.

Više čisto prirodni karakter u M. N. nosi liječenje pomoću previjanja ili uzimanja u organizam različnih, po narodnom shvaćanju, ljekovitih predmeta, kao: sljeza, kostriča, zečjeg sala, duhanskog lista, zipta, mokraće, kupusova lista, blitve, ulja, kokošjeg, svinjskog, ovčjeg, guščjeg, čovječjeg, psećjeg, mačjeg dubreta, vapna, lista od lipe, čađe, soli, koprive, štavljeva korijena, govede i konjske balege, crvenog i bijelog luka, slanine, lanenog sjemena, kunice, suhih šljiva, rakije, vina, tarane, spreža, oraha, orahova lista, bibera, paprike, lješnika, šuljive trave, meda, katrana, pepela, baruta, hrena, octa (sirćeta), konopljina sjemena, razne vrste gljiva, kadulje, trave ive, bosioka, smokava, mlijeka, šećera, masti, krvi, kestena, bršljana, ružmarina i t. d.

Za ljekovite i uspješne radnje oko bolesnika smatraju se: puštanje krvi, parenje, lizanje, ispiranje, oblozi, pripicanje, nespavanje, kupanje (u običnoj vodi, dočim kupanje u izvorima, potocima, jezerima, rijekama, nenačetoj vodi, naročito kad je to vezano za izvjesne dane, doba dana ili praznike u godini, nosi obično karakter natprirodnoga liječenja), trljanje, gorenje i dr.

Ljekari su obično starija iskusnija čeljad obojega spola, muškarci pretežno za spoljašnje (rane, ozljede, iščašenja), a ženske više za unutrašnje bolesti. *P. Bulat.*

M. N. leži na t. zv. narodnim ljekarima, koji su oduvijek i kod svih naroda obično bili žene. One su znale pribirati ljekovito bilje po polju, kuhati ga i spravljati meleme, a potom njime liječiti. Interna medicina, radnje i operacije, koje nisu krvave, namještanje uganutih udova, zavijanje »odriješenog pupka«, potpasivanje kad se tko »struni«, trljanje i drugo slično, obično je posao ženaljekara. Radnje i operacije, skopčane sa krvarenjem, posao je gotovo isključivo muških narodnih ljekara. Osim lijekova, narodni ljekari često upotrebljuju i psihička sredstva. Oni stvaraju tajanstvenu atmosferu, zamračuju sobu, ogrću kakav plašt ili ogrtač i govore nejasne i nevezane rečenice. U Srbiji su bili poznati ovi narodni ljekari: Ćira-Mana i njen sin Ećim Tomo u vrijeme kneza Miloša, poslije njih i kasnije čuvena u Beogradu i Šumadiji Baba-Stanija, zatim Čiča-Dimitrije iz Paraćina, koji je vršio kataraktomije, »Žandar«-Aleksa. U drugim našim krajevima bili su poznati ovi narodni ljekari: Jevto Dučić iz Nadluga u Hercegovini, Marko Giljača i Andrija Živaljević u Boci, Krsto Medigović iz Paštrovića, Marko Iličković iz urmničke nahije, Manda Perovićka u Trebinju. Lazo Gorokuća u Budvi, Mitar Petrov-Merđanović iz Risna. Od ljekara

Digitized by Google

strane narodnosti, u našim krajevima najčešći su bili Grci i Turci. Grci iz Epira bili su najviše na glasu i zvali su se »kalojatrima« (dobrim ljekarima). 1813 bio je na glasu nekakav Grk iz Smirne, Antonij Delini »ljekar i žitelj beogradski«, kasnije su se pročuli još i nekakav Kaparis, Grk iz Epira, i Rabakov.

M. N. se obično predaje usmenim putem i tako prelazi s koljena na koljeno. Od ovoga čini izuzetak Bosna, jer tamo fratri imaju narodno-ljekarske knjige, ljekaruše. Osim zapisanih lijekova i načina lječenja ovi katolički svećenici imaju i sve potrebne trave, jer ih sami njeguju u samostanskom vrtu. Među travama su obično: avdisalatin, kadulja, metvica, ovnak, ljut, komorača, pelin, pčenje, ljubice i dr.

Etiološki momenti, uzroci bolesti, su po M. N. najrazličitiji. Zbog ovoga su i terapijska sredstva, liječenje, najrazličitije vrsti. Narodno neznanje po primanju kršćanstva je cjelokupno svoje gledanje na svijet, stvari i pojave u njemu tumačilo na vjerski način. Od tuda u M. N. shvaćanje, da su bolesti »od Boga«, kao kazna za nekakav grijeh, i da se mogu izliječiti samo ako čovjek nešto učini, te da mu Bog »oprosti«. Od tuda su česti lijekovi od bolesti »velika molitva« i »mala molitva«, prva za cvancik, druga za dva groša; od tuda vjerovanje, da je »Vasilijeva molitva« jedini lijek od sumanutosti, od tuda fatalističko vjerovanje kad netko ozdravi u riječima: Tako mu je Bog rekao, ili kad netko umre: Nije mu bilo suđeno. Muslimani u Bosni u bolesti često ne uzimaju lijek, jer vjeruju, »da je to protiv Božje volje«. »Ako mi je suđeno da umrem, što će mi plač pomoći.« Po M. N. bolesti često dolaze »od uroka«, kod djece najčešće zato, jer je »vještica nešto učinila« (»Poklapna kao vještica na decu«). Bolesti mogu doći i od »mađija« ili od »sugreba« (Splele je mađije, Na sugreb je stala). Vještica može čovjeka zamađijati na bezbroj načina: srezanim noktima sa prstiju, sijedom dlakom iz glave, iglama bez ušiju, isprekidanim koncima od prede, trnovom dračom, ljuskom od jajeta i t. d. Đavolski duh izlazi iz vještice obično u snu, pretvori se u leptira, kokoš ili što drugo, pa leti od čovjeka na čovjeka i djecu, te im otvara grudi i »jede« ili »pije srce«. Ako im srce mnogo pojede, bolesnici odmah umru, ako manje, oni žive i dalje onoliko, koliko im je ostalo srca. Kad u selu stane umirati mnogo djece ili ljudi, onda uhvate »vješticu«, bace je u vodu, pa ako potone, izvade je, jer nije kriva, ako ne potone, izvuku je, pa je ubiju. Uzrok bolesti je po M. N. često i krv. Čim se krv »opogani«, »ugrije«, »zgusne«, »razvodni«, odmah se javljaju mnoge boljetice, a prije svih razni »osipi po koži«. Sve kraste, rane i osipi izbijaju zato, što se krv čisti, i njih ne treba dirati, ili liječiti, jer onda »nečista« i »pogana krv« jurne »na srce«, te čovjek umre. Baba-Manda Perovićka govorila je, da »može izliječiti zmić (panaritium), ali ne će, jer bi se zor zmića morao okrenuti u krv, pa bi nastale mnogo opasnije bolesti«. Drugi česti uzrok bolesti je »nazeb«. »Nazepsti« može svaki organ posebno, a može i cijelo tijelo i onda je to »groznica«. Ako groznica traje duže, to je »vrućica«.

Prognoza bolesti po M. N. također većim dijelom ima vjerski karakter: »Kako je suđeno«, »Kako je Bog rekao«, tako će se bolest svršiti. Praznovjerice su također česte: ako zaurliče pas, ako nastupi olakšanje bolesniku u oči nedjelje, onda je smrt siguran svršetak bolesti. Praznovjerice su jako ukorjenjene u našem narodu. Vuk Karadžić piše: »Kod Srba, kad se koji razboli, slabo traži lekara, nego popa ili kaluđera, da mu čita molitvu malu ili veliku: mala se molitva čita od glave, od groznice i od drugijeh kojekakijeh malijeh bolesti; a velika kad čovjek nije pri sebi, nego bunca i plaši se. Mala je molitva doskora bila u Srbiji za marjaš, a velika za groš, a sad valjada su i one poskupljene«. Knez Miloš je naređivao kaluđerima po svima manastirima, da »bdenija drže i mole Boga o isceleniju zdravlja Milanova«. Kad je 1836 bolovao Amidža, knez Miloš je preporučio, »da ga narod u crkvi oprosti, ne bi li Bog dao da se isceli ili da umre.« Radi ozdravljenja, bolesnici se nose pokatkad na »svete« izvore i vode, gdje se kupaju, krope ili umivaju, gdje im se baja i t. d.

Literatura: Vladan Đorđević, Narodna Medicina u Srba; Mih. Đorđević Medicinske prilike u doba kneza Miloša. *V. Stanojević.*

Kao svuda, tako je i u Hrvatskoj od uvijek postojala i postoji M. N.,

Digitized by Google

koja se podjednako brine za zdravlje ljudi i životinja. Na tome rade izvjesni ljudi, koji imaju priznato pravo na liječenje, većinom stare žene i stari ljudi, a i oni samo onda, kad se zna da su primili svoje znanje od starijih narodnih ljekara. To su travari i travarice, vračare, zmijari i t. d. (u svakom kraju imaju drukčije ime).

Uglavnom su ljekarije M. N. svuda jednake. Ponajviše se proizvode od bilja: razne trave, plodovi i t. d., često uzbrane u izvjesno vrijeme (na pr. za vrijeme mladog mjeseca, sušeno pred sunce i t. d.). Znatan broj ovih lijekova upotrebljuje se i u medicini od iskona. Dalje se upotrebljuju minerali (na pr. sumpor). Za životinje isto tako postoje razni lijekovi, gotovo za svaki dio tijela.

Za obranu od bolesti čine se zapisi (amajlije), i tu se često upotrebljavaju riječi Sv. Pisma, redovno u nerazumljivom obliku, a ponajčešće puke besmislice.

Posebna su vrsta oni narodni ljekari, koji liječe ljude svojom voljom, sugestijom, i simpatetičkim načinom. Što je kultura viša, to je ljekarica i zmijara manje. U udaljenijim i osamljenim krajevima, naročito u gorskim predjelima još ih i danas ima veoma mnogo, čak i takvih, kojima se spomen sačuvao kroz generacije. Propisi i lijekovi M. N. sabrani su u rukopisnim spisima, zvanim ljekaruše, od kojih su neke i publicirane.

Literatura: Razni članci u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Etnografskom Zborniku Jugoslavenske Akademije, Zborniku za narodni život i običaje Jugoslavenske Akademije, Hovorka-Kronfeld, Vergleichende Volksmedizin (1908/09). *Đ. Szabo.*

MEDIĆ DANILO, pjesnik (1844, Doljani, Lika — 28/6 1879, Zemun). Otac mu je bio graničarski narednik, a poslije seljački advokat. M. je 7 godina učio osnovnu i opetovnu školu u Dobroselu, zatim je ušao u trgovinu. Nestalan i s drugim ambicijama u glavi M. je neprestano mijenjao gazde, dok (1857) nije napustio trgovinu, i još gotovo dijete, ušao u vojsku. 1859 ratovao je u Italiji i dotjerao je do podoficira. Izgleda da je dezertirao iz vojske, jer mu od 1860 nema traga, sve dok se 1870 nije vratio kući iz Rusije, gdje je, tobože, učio neke više škole, i gdje je već počeo da piše i da prevodi sa ruskog jezika. Iz M. knjige o rusko-turskom ratu vidi se da je proputovao skoro cijelu Rusiju, da je bio na Kavkazu i u Transkavkaziji, da je bio tri godine privatni učitelj, po svoj prilici stranih jezika, u kući jednog generala, i da se duže vremena zadržao u Kijevu. Za to vrijeme M. je naučio nekoliko jezika i načitao se knjiga. 1870 sudjelovao je na petoj omladinskoj skupštini, potpisavši prijedlog Svetozara Markovića s 15 drugova. Iste godine naselio se M. u Zagrebu. 1871 preveo je s poljskog Mickiewicz-ev spjev Konrad Wallenrod, koji je štampao ćirilicom. U Zagrebu je dopao zatvora povodom Kvaternikove bune u Rakovici. 1873 pisao je u Zagrebu, već kao hrvatski književnik, mnoge pjesme, većinom u njemačkim, bunjevačkim i šokačkim novinama.

Jedno vrijeme držao se M. Starčevića, ali je onda odjednom prišao madžaronima i postao saradnik poluslužbenog Agramer Zeitung-a i povjerenik bana Raucha. Narodnjaci su mu predbacivali, da je Rauch platio i izdanje prve knjige njegovih stihova, koji su izašli latinicom: Različite pjesme prvog doba Danila Medića (1873). Pjesme drugog doba treba da su opet latinicom ugledale svijet u Beču. U to vrijeme M. je žučno napadao narodnu stranku, panslaviste, Srbe i Ruse, a kad je otišao za dopisnika nekoga lista u ruski glavni ratni stan 1878, naprečac se preobratio u rusofila i sveslovena. Odušev-ljene članke sa Šipke i ispod Plevne izdao je u knjizi U ruskom taboru, 1877—1878, ćirilicom. Vrativši se sa Balkana M. se opet našao na kraće vrijeme u Zagrebu, pa je 1879 otišao u Beograd. U spomenutoj knjizi tvrdi, da mu je ovdje bio mentor Ljuba Nenadović, pjesnik. Razboljevši se sasvim od sušice prešao je u Zemun, gdje je i umro.

Osim spomenutih pjesama i dopisa, M. je izdao još: Konrada Wallenrod-a (popravljeno, drugo izdanje, latinicom) i prijevod s ruskoga, Slovo o Polku Igorevom (ćirilicom 1870 u Petrogradu i latinicom, popravljeno, 1875 u Beču). — M. je bio darovit čovjek, pretrpan raznim nesređenim znanjima, imao je silan temperament i bujnu maštu, ali ni jednom tom svojom vrlinom nije mogao da vlada,

Digitized by Google

zbog nesolidnog karaktera. Pretjerano i bolesno ambiciozan, pravi megaloman i monomanijak, njega nisu zadovoljila druga mjesta u politici i u književnosti, pa je zato vrdao na sve strane, mijenjao sredine, načela i pravce, i padao u ekstreme i u neobične alire. Kao pjesnik M. nije bio originalan, ali je bio možda najsposobniji sljedbenik Zmaja Jovanovića i Đure Jakšića. Njegovi stihovi su retorički i deklamatorski, ali često veoma krepki i slikoviti, a verzifikacija mu je vanredno zvonka i vještačka. Zbog tih svojih prednosti pored nacionalne pomućenosti za vrijeme njegova djetinjstva. M. se i odlučio da se uvrsti u specifičnu hrvatsku, regionalno zagrebačku književnost, jer tu je imao više izgleda da izbije u prvi red, već zbog savršenog vladanja jezikom, koji je ponio iz očinske kuće.

Literatura: Ivo Krnic, Danilo Medić, prvi pravaški pjesnik (Hrvatska Smotra, 1907); Mojo Medić, Zastava, od 28/8 1923.

V. Petrović.

MEDIĆ MOJO (18/10 1855, Ličko Dobroselo). Srednju školu učio je u Gospiću i Rakovcu, prirodne nauke i kemiju u Beču na visokoj tehničkoj školi. Od 1876 bio je srednjoškolski nastavnik na srednjim školama Hrvatske i Slavonije (u Zemunu 14 godina, u Zagrebu 13). Privremeno je bivao penzioniran, a od 1912 bio je upravitelj i direktor gimnazije u Rumi. Penzioniran je 1921. Obilan, čistim narodnim jezikom i s temperamentom pisani književno-naučni rad jednim dijelom je popularno naučni (od 1880 dalje u Javoru, Stražilovu, Brankovom Kolu, Narodnim Novinama). Mnogi se od tih članaka bave ribama, a ima ih preko 20. Važniji su: Otrovna golubača muha (1893), Čokotova uš ili filoksera (1884). Pored toga ima M. i tridesetak stručnih rasprava, od kojih se polovina bave ihtiologijom i ribarstvom, a najznatniji su: Ihtiološke bilješke (Rad, 126), Bodorka (Rad, 135), Drugo kolo iht. bilj. (Rad, 147). M. je mnogo pridonio narodnoj nomenklaturi i terminologiji prirodopisnoj. Veliki broj stručnih članaka objavio je u Nastavnom Vjesniku i Letopisu. Veoma je poznata i cijenjena M. Zoologija za više razrede srednjih škola. Za veći broj kičmenjaka M. je prvi utvrdio, da pripadaju hrvatsko-slavonskoj fauni i gdje dolaze, na pr. za pticu: sadža kirgiska, Syrrhoptes paradoxus, za ribe: Gobius marmoratus, Umbra canina, Abramis leuckartii i t. d. Po M. je dobila ime trakavica iz nesita (Taenia medici Stossich), koju je on pored nove gliste (Ascaris micropapillata Stoss.) našao. *J. Hadži.*

MEDO ANTUN, filozof (oko sredine 16 vijeka — na početku 17 vijeka, Dubrovnik). Još kao mlad zavolio je matematiku, astronomiju i naročito metafiziku, te je, slijedeći Sv. Tomu akvinskoga branio čistoću Aristotelove nauke i u tu svrhu izdao je 1599 u Mlecima tri, na latinskom jeziku napisane, rasprave. Neki drugi filozofski i matematički radovi ostali su u rukopisu. *M. R.*

MEDVED ANTON, pjesnik (19/5 1869, Kamnik — 12/3 1910, Turjak, Dolenska). Svršio je gimnaziju (1880 do 1888) i teologiju u Ljubljani (1892), služio je kao kapelan u Semiču, Črnomlju, Šmarju u Dolenskoj, Bohinjskoj Bistrici. Bio je (1898) neko vrijeme biskupski tajnik, pa poslije trnovski kapelan u Ljubljani, ali je morao zbog bolesti da bude privremeno penzioniran. Od tada je služio, sa prekidima zbog bolesti, kao kapelan u Vačama, ekspozit na Konjščici, ispod Kuma, kapelan u Preski i na Breznici. 1908 postao je župnik u Turjaku. — M. je bio vodeći liričar Dom in Sveta uoči nastupa slovenačke moderne (Župančiča, Cankara, Kete-a, Murna). Njegov oblik je doduše još sav tradicionalan, djelomice i sadržina, ukoliko je suštinski prigodnička i refleksivna. Ipak je M. dao tradicionalnom obliku sa ozbiljnom ritmikom i sa bogatstvom rima svoje pjesme u kiticama, sa tehnički još neupotrebljenim novim jezičnim izrazom, sa epigramatičnom aforistikom stilizacije, svoj značaj. Što se tiče sadržine, M. se ističe sa gorkom disonantnošću svoje lirike, i sa sarkazmom svoje satire veoma od epigonskih lirika, kod kojih je učio kao mladić (Jos. Zimpermann). Izbor svojih pjesama izdao je M. 1906 i 1909 (Poezije, I.—II.). — M. se mnogo bavio i dramatikom, i ako se nije mogao, zbog previše malog dodira sa pozornicom, podići do pravog dramatskog gledanja i crtanja lica. Napisao je u jambima scenu Savel (1891), sre-

Digitized by Google

dovječnu romantičku tragediju Viljem Ostrovrhar (1894), historijsku tragediju u dva dijela Kacijanar (1895), prerađenu kasnije u tragediju u pet čina Ivan Kacijaner (1910), i tragediju iz doba seljačkih buna Za pravdo in srce (1896, 1907). — U prozi je napisao historijsku dramsku sliku Cesar Friderik na Malem Gradu (1908), nekoliko modernih pièce de moeurs (Na odru življenja 1902, Posestrimi 1905) i šaljivih predstava. Jake su koncepcije M. seljačke drame, postumni Stari i mladi (1921) i još ne objavljeni Črnošolec. Priredio je za Družbu Sv. Mohorja izbor Gregorčičevih Poezija (1908) i zbirku Slovenske legende (1919).

Literatura: Finžgar, Koledar Mohorjeve družbe (1911); Robida, Čas (1910, 332, 1911, 351, 128); Pregelj, Dom in Svet (1923).

I. Grafenauer.

MEDVEDGRAD kod Zagreba. Sagradio ga je 1244—1250 zagrebački biskup File, na zemljištu dobivenom od kralja. Ruševina je od 1642. Sačuvano je nešto branič-kule, nešto zidova palače, podosta okolnih zidova. Glavni su mu gospodari bili: kraljevi, pa Babonići, knezovi Celjski, Ivaniš, sin Korvinov, Ivan Karlović, Zrinski, Čikulini, Sermage-i. — Danas je M. svojina grofa Kulmera. *Đ. S.*

MEDVEDNIK, planina u Srbiji, između rijeka: Ljubovide-Zavojšnice-Velike Reke, sjeverozapadno od Jablanika i Povlena, oko 13 km jugoistočno od Pecke. M. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Bilo M. sagrađeno je od mezozojskih vapnenaca. Najviši su mu visovi: Medvednik 1.246 m i Mali Medvednik 998 m. Sjeverozapadna strana M., prema dolini Zavojšnice, odlikuje se visokim odsjecima, koje zovu Vojinova Stena. Na M. ima žica bakrene rude, kao i dalje na sjeveroistoku, kod sela Vragočanice. *P. V.*

MEDVEĐA, rijeka u Srbiji, lijevi sastavak Jablanice. Izvire na sjevernoj strani Goljak-planine u istočnoj strani Izvora 1.191 m, Malog Brajinskog Visa 965 m i Sikiračkog Krša 1.148 m. Lijevi i važniji sastavak M. je Tularska Reka, koja na izvorištu prima nekoliko potoka, teče na istok i od sutoka sa Mrkonjskom Rekom na istok-sjeveroistok, a desni je sastavak Banjska Reka, koja sa izvorišta teče k sjeveroistoku, a nabrzo skrene u pravac sjeverozapada. Od njihova sastava niže sela Vrapce, na visini od 385 m, rijeka teče pod imenom M. u vrlo vijugavom toku prema sjeveru-sjeveroistoku, a od 4 km uzvodno od Runjkovca počne teći na istok-sjeveroistok. Sutok sa Šumanskom Rekom, desnim sastavkom Jablanice, nešto je uzvodno od Lebana. Glavniji pritoci M. sa lijeve strane su: Ljepaštica i Grabovnička Reka, a sa desne: Kapić i Rafunska Reka. Dužina M. toka je, od izvorišta Tularske, 49 km, a površina porječja 564·5 km². *P. V.*

MEDVEŠĆAK najznatniji i najpoznatiji potok u zagrebačkoj gori Medvednici. Izvire više Medvedgrada i Kraljičina zdenca, čiju kristalnu vodu prima; teče od Šestina, pod Medvedgradom, krasnom Ksaverskom dolinom (crkva Sv. Franje Ksaverskoga sa samostanom i u spomen 1000 godišnjice hrvatskoga kraljevstva obnovljenim križnim putem), pa kroz grad Zagreb (kanalom) u Savu. — Još se polovinom 14 vijeka zvao Cirkvenik ili Cirkvenica, a tek krajem toga vijeka M. U srednjem su se vijeku na njemu više puta sukobili Gričani s Kaptolcima; ali »Krvavi most« (sada ulica) u gradu ne zove se po prolivenoj krvi, već što je bio crveno obojen, ranije Pisani most. Potok tjera više mlinova. Od nestalih pritočica M. spomena je vrijedna Ilica (što je tekla po ilu), čije je ime sačuvala zagrebačka najživlja ulica. 1899 premješteno je korito M. U njegovom starom koritu nađeno je rimskih novaca i predmeta, čime se potvrdila činjenica, da je Zagreb bio naseljen već u rimsko doba; valjda je bio selo, koje je pripadalo općini Andautonia (Šćitarjevo). *J. M-n.*

MEDVJED (Ursus arctos), najveća i najjača naša zvijer. Napredovanjem kulture broj M. je i kod nas jako opao. Ipak je još dosta raširen kao karakterističan stanovnik naših gorskih krajeva, osobito u Srbiji, poglavito u Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskom Kršu (Gorski Kotar, Mala Kapela, Velebit) i u Dalmaciji, a ima ga još i u Slovenačkoj, osobito u okolini Kočevja. *E. R.*

MEĐUDNEVICE je vrijeme od tri nedjelje, između Velike i Male Gospe.

Digitized by Google

Ljekovite trave (srčanik i druge) beru se uz M., jer su tada najzrelije i najljekovitije. Narodno vjerovanje veli, da se zmije uz M. penju na drva, a krajem M. silaze i zavlače se u zemlju na zimovanje. Od tuda izreka: uz M. ne penji se na drvo. *S. T.*

MEĐUGORJE, planina u Bosni, istočno od južnog dijela Glamočkog Polja. Sagrađena je pretežno od mezozojskih vapnenaca, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a u istom se pravcu pruža i planinski vijenac. Na njemu su najviši visovi: Skučanska Kosa 1.339 m, Vučje Brdo 1.575 m, Međugorje 1.506 m, Galova Kosa 1.338 m. Dalje na sjeveroistoku od dva posljednja vrha diže se Velika Greda, na kojoj su istaknute točke: Crni Vrh 1.815 m, kota 1.836 m, Velika Greda 1.851 m. M. je dosta oskudno vodom, manji mu je dio pokriven vegetacijom, a ostalo je nago, kamenito zemljište. Preko planine vodi nekokilo staza i pješačkih puteva, kao i jugozapadnim podnožjem.

P. V.

MEĐUMURJE (u narodu Međimurje), kraj između Drave i donje Mure, nalik na trokut, kome su južna i sjeveroistočna strana oštro obilježene spomenutim rijekama, dok mu zapadna strana od prirode nije određena, već se drži političke granice (negda između Austrije i Ugarske, sada između naših srezova čakovačkoga, ptujskoga i lutomerskoga). Drava dijeli M. od Hrvatske (oblasti zagrebačke), Mura u najdonjem toku od Madžarske (županije zaladske), a u višem toku od našega Prekomurja. M. među svoje dvije glavne rijeke izgleda kao poluotok. Stranci ga zovu otok: tako ga Nijemci zovu Murinsel, a Madžari Muraköz, u historijskim spomenicima dolazi i latinsko ime Insula Muro-Dravana.

M. zaprema 880·9 km². U zapadnom kraju, kamo ulaze iz susjedne Slovenačke Slovenske Gorice (339 m), brežovito je, pa se zove Gornje M., dok je dalje k istoku, Srednje i Donje M., otvorena ravnica, koja se prostire sve do utoka Mure u Dravu kod Legrada (130 m). Kroz M. teče potok Trnava vijugavim tokom; izvire u Slovenskim Goricama, do Čakovca teče jugoistočno, dalje najprije sjeveroistočno, kao da će se izliti u Muru, zatim krene opet k jugoistoku i utiče u Dravu više utoka Mure. Drugo je potok Trnava, koji čini donekle zapadnu granicu, a utiče u Dravu na tlu ptujskog sreza.

M. je na prijelazu alpske u kontinentalnu klimu. Zima je oštra, a ljeto blago i pogodno rastlinstvu. Zemlja je crna, masna i prhka, i tako rodna, da se žito nekada dvaput na godinu sije. Rode (osim riže) sve vrsti evropskog žita, naročito pšenica, raž, ječam, zob, kukuruz. Voćarstvo nije napredovalo, a povrće se sadi samo za domaću upotrebu. Vinogradarstvo je znatno, osobito u Gornjem M. (vinorodne Slovenske Gorice). Na nekim se mjestima sadi duhan. Šume ima malo, i sve se dalje siječe. Livade se prostiru poglavito duž Mure, gdje se obično zovu »berek«. Stočarstvo je znatna grana narodne privrede; timare se konji, goveda, ovce i svinje. Ima dosta domaće peradi. Goje se i pčele, dok je svilena buba zanemarena. Industrija je neznatna, i što je ima, osniva se poglavito na poljoprivredi (mlinovi, pecare žeste). Čakovac, usred M., glavno je trgovačko, industrijsko i saobraćajno mjesto, raskršće cesta i željeznica.

Za posljednjega popisa (31/1 1921) M. je imalo 96.945 stanovnika t. j. 125 na 1 km². Po tom M. spada u najgušće naseljene krajeve naše države, daleko nad srednjom gustoćom (48 na 1 km²). Muškarci se (47.968) odnose prema ženskinjama (48.977) kao 100 : 102. Narodnosne su prilike u M. vrlo povoljne. Ono je od naših najčistijih narodnih krajeva: ima 94.000 Hrvata i 617 Slovenaca t. j. 97·6%, a samo 2·4% druge su narodnosti (najviše Madžari 1.800, pa Nijemci 310 i dr.). I u pogledu vjere M. daje jednoliku sliku: katolika ima 94.534 t. j. 97·5%, dalje ima 1.127 pravoslavnih, 736 izraelićana, 474 protestanta i dr., t. j. samo 2·5%. U M. ima 57 pučkih škola (1 viša): 1 škola na 1.701 stanovnika, a na 13·6 km². U Čakovcu ima učiteljska škola.

M. Hrvati govore kajkavskim narječjem, čime se približuju Slovencima. Bave se ratarstvom i stočarstvom; pobožni su i vesele ćudi, rado idu na zborove i vole pjesmu (međumurske popijevke). U nekim selima donjega M. ima »zlatara«, ljudi, koji ispiraju zlato iz dravskog pijeska.

Administrativno M. pripada mariborskoj oblasti, a čini dva sreza: ča-

Digitized by Google

kovački (158 km², 48.853 stanovnika), sa 13 općina (158 mjesta), i preloški srez (356 km², 48.092 stanovnika), sa 13 općina (36 mjesta). U crkvenom pogledu M. je arhiđakonija bekšinska (Bexin, 22 župe) nadbiskupije zagrebačke. Osim sreskih mjesta, Čakovca i Preloga, znatna su općinska i župna mjesta: Belica (1.887 stanovnika), Mursko Središće (1.630), Nedelišće (2.291), Podturen (2.169), Donja Dubrava (3.500), Goričan (6.099), Kotoriba (4.735), Sv. Marija na Muri (2.412), Štrigova (444), Legrad (3.406), i negda jaka tvrđava Novi Zrinj.

U rimsko doba M. je pripadalo pokrajini (Gornjoj) Panoniji. Prvobitno ilirsko-keltsko stanovništvo tada se poromanilo. Obje rijeke: Drava (Dravus), i Mura (Murus), koje čine granice M., bile su već Rimljanima poznate. Spominju se i naselja Alicano ili Halicano (Mursko Središće ili Pomorje), sa tragovima rimske ceste, i Carhodunum (Prekomošće kod Legrada). Znatnije rimsko mjesto blizu M. bio je Poetovium (Ptuj), kolonija cara Klaudija, glavni stan rimske legije, sa carskim palačama, hramovima i sa drugim spomenicima.

Za velike seobe naroda M. su pregazili: Huni, Goti, Langobardi, Avari, koji su zatrli rimsku kulturu, ali su i sami netragom nestali. Održali su se, oko 600 doseljeni, Sloveni-Hrvati (ako ih već ranije nije tamo bilo). Oni su udarili M. slovenski biljeg: sva su mjesna imena u M., osim rijetkih izuzetaka, slovenska. — Gospodstvo Avara u srednjem Podunavlju slomili su Franci. Za njihovih vojni protiv Avara, krajem 8 vijeka, spominje se, kao franački pomoćnik, panonsko-hrvatski knez Vojnomir. On je valjda vladao i M., a isto tako i čuveni knez Ljudevit. U doba između 840—880 vjerojatno su M. vladali panonsko-blatenski knezovi, franački kletvenici, Pribina pa Kocelj, čija se vlast na jugu protezala do Save (kod Jasenovca).

M. je područje kolebanja, što se i kasnije vidi, kada se ono kolebalo između varaždinske (slovenske ili hrvatske) i zaladske (ugarske) županije. Navale Madžara, u prvoj četvrtini 10 vijeka, ništa nisu promijenile slovenski karakter M. Njihovu je najezdu prema jugozapadu slomio dalmatinsko-hrvatski knez Tomislav, koji je svojoj državi pridružio posavsku Hrvatsku, pa se proglasio kraljem Hrvata (925). Da li je i M. pripadalo Tomislavljevoj državi, ne znamo. Ima vijest, da je prvi panonski (madžarski) kralj (Rex Pannoniae na srebrnim dinarima) Vojko Stjepan I. Sveti (997—1038), sin kneza Gojca, na Muri postavljao granične straže. Ali ima i druga vijest, da je njegova žena, kraljica Gizela, darovala vesprimskoj biskupiji Vizmić u M. (To je imanje biskup Bartol 1239 prodao grofu Mihailu, bratu bana Buzada, za 100 maraka srebra). Kada je i ugarski kralj Vladislav, brat Zvonimirove udovice Lepe, zadobio Slavoniju (sjevernu Hrvatsku do Gvozda), nije je sjedinio sa Ugarskom, već je tamo postavio za kralja svoga sinovca Almu. — Tada je osnovana zagrebačka biskupija (1094), koja neprekidno, od svoga postanja do danas, vrši duhovnu pastvu i u M. Kada je Hrvatska priznala za vladaoca ugarskog kralja Kolomana (1102) njom su, kao posebnim područjem od Drave (i Mure) do Jadranskog mora, vladali članovi kraljevske porodice, kao vojvode slavonske ili nekraljevske krvi banovi čitave Slavonije (Hrvatske). Pod njihovu su vlast kadšto spadale i susjedne (prekodravske) županije, zaladska, somocska i baranjska.

Najstarija povelja, koja se tiče M., pisana je 1226 u Zagrebu. Mladi kralj Bela, prvenac ugarskog kralja (Andrije II.), sudio je kao slavonski vojvoda, 1225 u Zagrebu u parnici između međumurskih plemića Pavla i Mutimira. 1226 dosudio je Mutimirova imanja Otok i Bistricu među Murom i Dravom zagrebačkom biskupu Stjepanu. 1239 zaladski župan Arnold, po zapovijesti bana čitave Slavonije, Opoja, raspravio je parnicu između magistra Mihaila, vlastelina imanja Nedelišća, i trojice drugih međumurskih vlastelina, zbog posjeda između Drave i Sratke (pritoka Trnave kod Goričana, sada suho korito).

Među međumurskim plemstvom u 13 vijeku odlično je mjesto zauzimala porodica Čak (ići). 1267—1268 Dimitrije Čak bio je slavonski ban i zaladski župan. Po njemu se zove Čakovac, glavno mjesto M.

U arhivu zagrebačkog kaptola čuva se rukopis goričkoga arhiđakona Ivana, koji je najstariji izvor za historiju katoličke crkve u M. Rukopis sadrži statute zagrebačkog kaptola,

Digitized by Google

proglašene 9/8 1334, i među njima popis župa zagrebačke biskupije. Popisane su dakako i župe u M. Točno i potpuno su imenovane samo 3 župe: Štrigova, Subotica i Prelog; zatim 8 župa samo imenom župne crkve, od kojih se 6 može odrediti središte: među njima Nedelišće i Čakovac.

U drugoj polovini 14 vijeka bili su vlastela u M. Lackovići (Apor). Erdeljski vojvoda Stjepan Lacković dobio je 30/10 1350 M. od kralja Ljudevita kao nagradu za velike zasluge, stečene u napuljskom ratu, i postao je banom čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije. M. je izgubio Stjepan Lacković (sin), 1383 ban hrvatski, kad je prišao hrvatskim ustanicima protiv kraljice Marije, kćeri Ljudevitove, i njezina muža, kralja Sigismunda. Iste godine (4/3) kralj je darovao M. braći Nikoli, Ivanu i Stjepanu Kanižaju, ali ga je već 24/5 1405 založio za 48.000 dukata grofu Hermanu Celjskome, čiju je kćer Barbaru uzeo za ženu (15/2). U vlasti celjskih i ujedno zagorskih grofova, koji su se kao rođaci kraljevi uzdigli na najvidnije mjesto u Hrvatskoj, ostalo je M. sve do nasilne smrti posljednjega grofa celjskoga Ulrika (9/11 1456, u Beogradu). Njegova udovica, Katarina Brankovićeva, prodala je celjska imanja 8/5 1461 hrvatskom banu Ivanu Vitovcu, ali kralj Matija Korvin nije to potvrdio. On je M. proglasio svojinom kraljevske komore, pa ga je 1464 založio za 24.000 forinata varadinskom biskupu Ivanu Vitezu i Ferdinandu Lambergu, ranije kapetanu grada Čakovca, a malo zatim (20/11) prodao ga je Ivanu Ernuštu, koga je imenovao banom Slavonije. Tako je M. došlo u ruke porodice Ernušt, koja je uzela pridjev Čakovski (izumrla je 1540). M. je htio tada prisvojiti barun Petar Keglević, ali ga je kralj Ferdinand I. proglasio svojinom kraljevske komore, jer je porodica Ernušt izumrla bez muških potomaka. — Kroz sve to vrijeme M. je pripadalo kraljevini Slavoniji (sjevernoj Hrvatskoj), a ne Ugarskoj. Za to ima potvrda u kraljevskim poveljama i u 34 članku trećega dekreta, što ga je stvorio sabor, a 1498 potvrdio kralj Vladislav II.

1546 kralj Ferdinand I. darovao je M. hrvatskom banu Nikoli Zrinskome, da mu se oduži za 20.000 forinti, što ih je Nikola bio dao kralju za uzdržavanje vojske. Od tada su u M. bila vlastela Zrinski, sve do 1671, kada je u Bečkom Novom Mjestu pogubljen ban Petar Zrinski, ili točnije do 1682, kada je njegov sin Ivan Baltazar bačen u tamnicu, gdje je i umro, a gradačka je komora prisvojila njegova imanja. Bana Nikolu I. Zrinskoga (— 1566, Siget) naslijedio je u M. njegov sin Juraj I., koji je primio protestantsku vjeru i proveo reformaciju u M. Za širenje nove vjere osnovao je on 1574 u Nedelišću hrvatsku štampariju, koja je 1586 prenesena u Varaždin. U Hrvatskoj nije mogao kao protestant postići nikakve časti, naročito ne časti župana varaždinskoga, jer su grofovi Erdödy bili nasljedni župani varaždinski, te je, da postigne čast zaladskoga velikoga župana, nastojao i uspio, da se M. odijeli od varaždinske županije i pripoji županiji zaladskoj. 1608 bio je zaladskim županom Jurjev sin Nikola II. Drugi sin Jurjev, Juraj II., odrekao se 13/4 1613 protestantske vjere, te je odmah počeo iz M. tjerati protestantske propovjednike i namještati katoličke svećenike. U tome su ga pomagali pavlini i zagrebački kanonik Benko Vinković.

1622 postao je Juraj Zrinski hrvatskim banom. Odlikovao se u ratu s Turcima, osobito 1624 kod Kostajnice i Jasenovca. Umro je već 18/12 1626 u Požunu, navršivši jedva 30 godina, otrovan, vele, na gozbi, koju je priredio carski general Wallenstein. Iza Jurja ostala su dva nedorasla sina, Nikola (II.) i Petar. Nikola se ugledao na svoga istoimenoga pradjeda, sigetskog junaka. Već se kao mladić odlikovao u ratu protiv Šveda i protiv madžarskih buntovnika. 27/12 1647 imenovan je banom hrvatskim i instalirao se (14/1 1648) u Varaždinu. Ban Nikola branio je Hrvatsku od turskih provala i od njemačkoga nasilja.

1659 osnovan je u čakovačkom trgovištu franjevački samostan sa crkvom Sv. Nikole. Izvan trgovišta bio je Zrinski grad (dvorac), koji opisuje holandski naučnjak Jakov Tollius (1660), kad je tamo posjetio Nikolu Zrinskoga. Za obranu M. od Turaka počeo je ban Nikola Zrinski (1661) graditi na rijeci Muri veliku tvrđavu, koju je prozvao Novi Zrinj, kao spomen na stari grad Zrinj. Sabor je u Zagrebu 27/2 1662 zaključio, da pri

Digitized by Google

gradnji Novoga Zrinja moraju besplatno raditi kmetovi varaždinske i križevačke županije. Taj zaključak dokazuje, da je M. tada pripadalo Hrvatskoj, a to svjedoči i banska konferencija, održana 7/1 1664 u Čakovcu. Sliku Novoga Zrinja objavio je njemački biskup Martin Mayer u djelu Ortelius redivivus ac continuatus (1665) sa napomenom, da se Novi Zrinj nalazi u Hrvatskoj, na rijeci Muri, nedaleko od Kanjiže.

U velikom ratu sa Turcima 1663 odlikovao se Nikola Zrinski u Ugarskoj tako, da je postao generalissimus zadunavlja (jugozapadne Ugarske). Osim toga odbio je 13/8 od Novoga Zrinja 6000 Turaka, a 17/10 2000 Tatara. Na početku 1664 četovao je on u ugarskoj podravini sve do Osijeka, gdje je zapalio čuveni most na Dravi, što ga je bio podigao sultan Suljeman II., pa se sa velikim plijenom vratio 15/2 u M. Za osvetu veliki je vezir 19/6 1664 opsjeo Novi Zrinj, zauzeo ga i razorio (7/7). Još iste godine (18/11) Nikola je Zrinski stradao u lovu: u kuršanskom ga je lugu razderao vepar.

Ban Nikola ostavio je iza sebe udovicu Sofiju i dvogodišnjega sina Adama. Upravu M. preuzeo je Nikolin brat, Petar Zrinski, sa kojim je došla u Čakovac i njegova žena Katarina, rođena Frankopan. Oboje su voljeli knjigu, pa je tako Čakovac postao sjedište hrvatske literature. Ban Petar bio je i sam pjesnik, kako svjedoči njegova Adrijanskoga mora Sirena (1660), u kojoj slavi svoga pradjeda Nikolu, sigetskoga junaka. Katarina Zrinska sastavila je (1661) molitvenik Putni tovaruš (drug) i Sibilu. Njima je u Čakovac dolazio Katarinin brat, Franjo Krsto Frankopan, koji je svoje lirske pjesme sabrao u zbirku Vrtić. 24/1 1665 postao je Petar banom, upravo u doba, kad je u Ugarskoj i Hrvatskoj kipjelo nezadovoljstvo protiv bečkoga dvora, što je nakon sjajne pobjede nad Turcima učinjen s njima sraman mir u Vasvaru (10/8 1664). Nezadovoljnicima je (uz neke ugarske velikaše) bio na čelu ban Nikola, a po njegovoj smrti ban Petar Zrinski. U to je kolo pristao i Petrov šurjak, Franjo Krsto Frankopan. Taj je pokret poznat kao Zrinsko-Frankopanska urota. Završio se na stratištu u Bečkom Novom Mjestu, gdje su 30/4 1671 pale njihove glave. Po njihovoj katastrofi porobljena su i zaplijenjena zrinsko-frankopanska imanja. Tako je polovinu M. prisvojio sebi kralj Leopold, a drugu je polovinu ostavio Adamu Zrinskom, sinu bana Nikole II. Kad je Adam Zrinski 19/8 1691 poginuo u bitci kod Slankamena, prisvojio je kralj i njegovu polovinu M. Isprva je M. upravljala dvorska komora u Grazu. 1695 prodao je kralj M. markizu de Prye, koji ga je već 1702 za istu cijenu vratio gradačkoj komori. 1715 gradačka komora dala je M. u zakup grofu Ivanu Čikulinu, a 25/5 1719 kralj ga je Karlo III. poklonio grofu Mihailu Ivanu Altanu.

U to je vrijeme M. bilo čisto hrvatski kraj, kako svjedoče iskazi međumurskih župnika 1701. Kad su se 1701 hrvatski pavlini odijelili od ugarskih, pavlinski samostan Sv. Jelene kod Čakovca uvršten je u hrvatsku pavlinsku pokrajinu. Od svetojelenskih pavlina znatan je bio historik Josip Bedeković, koji je 1752 izdao u Beču djelo Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum (Domovina velikog crkvenog učitelja Sv. Jeronima u razvalinama Stridona sakrivena). U prvom dijelu ove rasprave ima znatnih zemljopisnih, historijskih i kulturnih bilježaka o M. U drugom dijelu ističe pisac i brani hipotezu, da je rodno mjesto Sv. Jeronima Strido, danas Štrigova u M. Među ostalim raspravlja Bedeković tu i pitanje: kada i kako je M. otrgnuto od varaždinske županije (Hrvatske) i pripojeno zaladskoj županiji (Ugarskoj). Od vremena grofa Jurja Zrinskoga (koncem 16 vijeka), M. je virtualno pripadalo zaladskoj, dok je realno i dalje pripadalo varaždinskoj županiji.

Virtualno u realno pripadanje M. Ugarskoj htjeli su Madžari provesti na početku 18 vijeka, kad su, za ustanka Franje II. Rákoczy-a, njegovi generali Aleksandar Nitzky i Sigismund Géncsy, prodrli s vojskom u M. i zauzeli ga (februara 1704). Ali je, po zaključku hrvatskoga sabora u Varaždinu, 20/2 ušao u M. sa jakom vojskom (15.000) ban Ivan Pálffy i protjerao Madžare. Već 10/3 hrvatske su straže opet čuvale most na Muri kod Središća. Sjedinjenje M. sa zaladskom županijom utvrđeno je tek 12/2 1720, kada se grof Altan dao uvesti u svoj posjed po kaptolu subotičkom

Digitized by Google

(Szombathely). Od tada je M. sve do 1848 pripadalo zaladskoj županiji, a po njoj kraljevini Ugarskoj. U to su doba M. zadesile dvije nesreće. 15/5 1723 izgorjelo je trgovište Čakovac. Tek što se nešto bilo obnovilo, kad su opet stradale kuće od zemljotresa (30/4 1738). Tada su se srušile u M. mnoge crkve. Zemljotres razvalio je također Zrinski grad u Čakovcu i samostan u Sv. Jeleni. Grad je popravio i preuredio grof Altan. — 1791 prodali su grofovi Altan M. grofu Đuri Festetich-u de Tolna, za 1,000.000 forinti. Pošto su Festetichi, po smrti generala Vinka Kneževića (11/3 1832), prikupili i njegova imanja 1782 ukinutoga samostana u Sv. Jeleni (osim Strigove i Leskovca, što su ostali Kneževićima), postali su oni gotovo jedina vlastela u M. Tako su ostali sve do nedavna.

Za madžarske bune (1848) ban je Jelačić osvojio M. i proglasio ga dijelom Hrvatske (11/9). Kada se on kasnije sa glavnom hrvatskom vojskom nalazio pod Bečom, prodrla je (17/10) u M. madžarska vojska, pod generalom Mavrom Perczelom, ali su je već 12/11 istjerali graničari, pod podmaršalom Dahlenom. Pošto je madžarska buna ugušena (1849), čitava je Ugarska razdijeljena na nekoliko okruga, kojima su upravljali komesari. M. je trebalo da potpadne pod susjedno stolnobiogradsko okružje, ali je na molbu bana Jelačića austrijsko ministarstvo 19/12 1849 odredilo, da M. ostane sjedinjeno sa Hrvatskom, dok se o tome ne stvori konačna odluka državnog zakonodavstva. Međutim je došlo doba apsolutizma (1851—1860), pa se i pitanje o zakonitoj pripadnosti M. zateglo. Kad je ustav vraćen (oktobarskom diplomom 20/10 1860), ban Josip Šokčević sazvao je u Zagreb konferenciju, da se spremi sve što je potrebno za hrvatski sabor. Na konferenciji se skupilo 56 uglednih Hrvata, među njima je bio i đakovački biskup Strossmayer. Odmah sa prve sjednice (26/11 1860) poslana je kralju predstavka sa molbom, da se Hrvatskoj pripoje Dalmacija i hrvatski dio Istre. Madžari su međutim zahtijevali, da se M. vrati Ugarskoj. Ugarski ministar Antun Széchényi izjavio je u bečkom ministarskom vijeću, da će se odreći svoje časti, ako se M. ne pripoji zaladskoj županiji. Da se ne izazove kriza, ministarstvo je u Beču odlučilo, da se riješi pitanje o M. Pismom od 7/1 1861 kralj je pozvao hrvatsku bansku konferenciju neka »izvede pravo, koje Hrvatskoj pripada na M.« O tome je pozivu raspravljala banska konferencija 15/1 1861 te je, po prijedlogu Mirka Bogovića, kome se pridružio i biskup Strossmayer, zaključila, da odgovori posebnom predstavkom, u kojoj će napomenuti, da ona, nemajući nikakva mandata od naroda, nije vlasna, da išto odlučuje o cjelokupnosti domovine, a još manje da se upliće u takva pitanja, koja rade o tome, da se od domovine otkine koji njezin dio; zato neka se zamoli car, da se rasprava o pravnim naslovima Hrvatske na M. ostavi saboru, kao zakonitom organu Trojedne Kraljevine, a u M. neka se održi sadašnje stanje. Madžari međutim nisu čekali da Hrvati dokazuju svoje pravo na M. U bečkom ministarskom vijeću navalio je ugarski ministar Antun Széchényi na Ivana Mažuranića, koji je bio predsjednik dvorskoga dikasterija za Hrvatsku i Slavoniju, da pristane, da se M. pravno i faktično odcijepi od Hrvatske. Mažuranić se onda odrekao svoje službe, jer nije htio da pristane na taj zahtjev, koji su podupirali i drugi ministri. Na to je ministarsko vijeće učinilo po madžarskom zahtjevu, te je M. otrgnuto od Hrvatske i pripojeno Ugarskoj. — Posljednji hrvatski upravitelj M. bio je Slovenac Anton Globočnik, kotarski predstojnik u Čakovcu. Od njega ima zanimljiv izvještaj o tim događajima u M. (u 8 knjizi izvještaja muzejskega društva za Kranjsku). Faktično odcjepljenje M. od Hrvatske, a sjedinjenje sa Ugarskom, izvršeno je 12/3 1861, kada je Globočnik po nalogu hrvatske vlade predao svoj ured za to sastavljenoj komisiji. — Od tada je M. bilo sastavni dio Ugarske, dok nije na samu badnju noć 1918 u nj ušla vojska kraljevine SHS.

Literatura: V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (III, 179—185); I. Kukuljević-Sakcinski, Panonija rimska (Rad, 23); R. Horvat, Povjest Međumurja (1908); R. Horvat, Međumurje (Danica, 1912, 108 do 134); F. Bučar, Povjest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj (1913).

J. Modestin.

MEĐUNARODNA BANKA A. D. Osnovana je 1921. Centrala Zagreb,

Digitized by Google

filijala Beograd. Kapital je 5,000.000. Fondovi 1,190.000, ulozi 13,275.062, vjerovnici 6,774.286, gotovina 3,451.824, potraživanja kod novčanih zavoda 2,770.729, dužnici 17,205.321, vrijednosni papiri 839.835, nepokretnosti 333.106. Čista dobit je 632.043 Din. Dividenda 11%, ili 5·50 Din po akciji od 50 Din. Predsjednik je Dr. Milan Rojc, direktor Oton Schick. *N. S.*

MEĐUNARODNI KOMITET CRVENOG KRIŽA U GENÈVI. Ideja o crvenome križu nikla je na bojnom polju kod Solferina (24/6 1859). Poslije borbe, i sa jedne i sa druge strane, ostalo je na razbojištu na hiljade ranjenika, koji su na žegi, bez vode, bez prve pomoći i njege, vapili za pomoć. Zapomaganje tih nesretnika pobudilo je učesnika u borbi, plemenitog švajcarca Henry Dunant-a, da organizira ambulante i službu prve pomoći. Kasnije, novembra 1862, Dunant je objavio brošuru Uspomena na Solferino, gdje je ocrtao strahote bitke i užasnu patnju i muke ranjenika, upućujući na kraju topao apel cijelome svijetu: da je nastala neodložna potreba osnivanja stalnih društava sa zadatkom, da se pruža pomoć ratnim žrtvama, i da se ranjenici neutraliziraju.

U Genèvi je u to vrijeme već postojalo slično društvo. Ono je pozvalo Dunant-a na svoju sjednicu 9/2 1863, radi dogovora u tom pitanju. Na sjednici je došlo do zaključka, da je potrebno u buduće svakoj zaraćenoj vojsci pridodati na službu i po jedno odjeljenje dobrovoljnih bolničarki. Odmah je imenovana komisija za provađanje te ideje. Njen je sekretar bio Dunant. Oktobra 1863 komisija je već imala izrađen prijedlog naročitog ugovora, za koji bi se imale predobiti sve države, u cilju osnivanja stalnih potpornih društava za ranjenike i neutraliziranja ranjenika, bolničkog osoblja i materijala za njegu i liječenje. Dunant je odmah obišao gotovo sve vlade u Evropi, iznoseći im taj prijedlog, što je svuda najtoplije prihvaćeno. 26 do 29/10 1863 održana je u Genèvi konferencija stručnjaka i predstavnika 16 država sa 36 delegata, na kojoj je prihvaćen izrađen prijedlog i odlučeno osnivanje M. C. K. Za njegovo sjedište izabrana je Genèva, a glavni mu je zadatak: da potiče organiziranje nacionalnih društava C. K. i da dovodi u sklad njihov rad osnovnoj ideji ustanove, to jest, da društvo C. K. bude ustanova, koja se u svom radu rukovodi isključivo pobudama milosrđa, a kao takva ona je nepristrana i vjerski i ekonomski potpuno nezavisna. M. K. održao je od svoga osnivanja do kraja 1925 dvanaest međunarodnih konferencija uz prisuće predstavnika država i nacionalnih društava C. K.

Ideje M. K. C. K. i ženevske konvencije ubrzo su prodrle i kod nas. Crnogorsko i Srpsko društvo C. K. osnovano je u vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini, na nekoliko mjeseci pred srpsko-turski rat 1876—1878.

Vlada kneževine Crne Gore potpisala je ženevsku konvenciju 29/11 1876. Deset dana kasnije, 25/1 osnovano je i Srpsko društvo C. K., a vlada kneževine Srbije potpisala je konvenciju 24/3 iste godine. Revidiranu ženevsku konvenciju od 6/7 1906 srpska vlada je potpisala 9/10 1909. I srpska i crnogorska vlada potpisale su haašku konvenciju od 19/7 1899, koja je osnovana na odredbama ženevske konvencije, a koja stavlja pod zaštitu ranjenike u pomorskom ratovanju, i to Crna Gora 16/10 1900, a Srbija 11/5 1901. Reviziju ove konvencije od 18/10 1907 nije ni jedna ni druga država potpisala. Osim toga, Crna Gora potpisala je 26/3 1907 i posebnu haašku konvenciju o zaštiti zgrada za liječenje ratnih ranjenika i bolesnika, koja je usvojena 21/12 1904.

Crnogorsko društvo C. K. radilo je u vrijeme mira i u ratovima kao samostalno. Bilo je požrtvovno i provelo je organizaciju odbora u svima većim mjestima. Izdržavalo je i pomagalo rezervne bolnice u ratovima, obilno pomagano od ruskog i srpskog C. K. Pod predsjedništvom mitropolita Crne Gore, Mitrofana Bana, uprava crnogorskog C. K. odlučila je 24/8 1920 da spoji crnogorski C. K. sa srpskim C. K., i odmah je po pravilima srpskog C. K. produžen rad u Crnoj Gori.

Drugih naših društava C. K. nije moglo biti, jer po statutima M. K. C. K. i po odredbama ženevske konvencije u jednoj državi priznaje se samo jedno društvo C. K. Prema tome, Hrvati i Slovenci, kao i krajevi pod Austro-Ugarskom, nisu imali svoje društvo C. K. Ali, u svima pokrajinama pod Austro-Ugarskom sa našim življenjem, ustanova C. K. nije bila

Digitized by Google

sasvim nepoznata. I ako dosta kasnije, postojalo je društvo C. K. i u Hrvatskoj i u Slovenačkoj, ali samo kao filijala madžarskog, odnosno austrijskog C. K. Dalmacija je bila gotovo podčinjena centrali u Beču, a Vojvodina je ostala područje djelatnosti madžarskog C. K. Bosna i Hercegovina nisu uopće imale ustanovu C. K., već sličnu organizaciju u bosansko-hercegovačkom društvu za pomoć i dobrotvornu sanitarnu njegu, koje je po rješenju zemaljske vlade od 21/5 1920 raspušteno, a imovina njegova predata tamošnjem zdravstvenom odsjeku na raspolaganje. Ostatak neutrošene imovine predao je ovaj odsjek oblasnom odboru društva C. K. SHS u Sarajevu 26/11 1924, koji je tih dana osnovan po novim pravilima društva C. K. za cijelu kraljevinu.

U Slovenačkoj je slovenski rdeči križ, odmah po raspadu Austro-Ugarske, održao izvanredan zbor svojih članova 27/11 1918, koji je raskinuo veze sa austrijskim C. K., obustavio slanje procenta od prinosa i izjasnio se za ujedinjenje sa srpskim C. K.

U Hrvatskoj je C. K. osnovan 14/2 1897, a tek za vrijeme Svjetskoga Rata pokazivao je veću djelatnost. Prije rata imao je 25, a na njegovu završetku 50 podružnica. Od ovih je u ratu 35 uzdržavalo svoje vlastite bolnice, razumije se, uz potporu austrijskih i madžarskih odbora. Na glavnoj izvanrednoj skupštini 24/8 1919, odlučeno je raskidanje saveza sa madžarskim C. K. i izabrana je delegacija, privremeni odbor hrvatskog društva C. K. pod predsjedništvom Dr. Josipa Antolkovića, da provede ujedinjenje sa srpskim C. K. Ovaj privremeni odbor održao je svoju posljednju sjednicu 4/11 1923, jer je donošenjem pravila jedinstvenog društva C. K. u cijeloj kraljevini prestala njegova funkcija. (V. Društvo Crvenog Križa). *V. Stanojević.*

MEĐUREČ, rječica u Crnoj Gori, desni pritok Bojane. Izvire na zapadnoj strani Rumije, pod Ćafa Mičicom 1.186 m, kotom 1.087 m i Osojnicom 1.003 m. Sa izvorišta teče prema jugoistoku i jugozapadu, a od Mrkovića na jugoistok i jug-jugoistok. Kod Klesne skrene u pravac istoka, protiče kroz Šasko Blato, a po izlazu iz njega teče na jug. U Bojanu utiče oko 1 km uzvodno i sjeverno od mjesta Šujerća. Jedan veći pritok M. je Karindžica. Dužina M. toka je 25·4 km, a površina porječja 100·1 km². *P. V.*

MEĐUREČKA PLANINA, u Crnoj Gori, između rječica: Međureča-Midije, jugoistočno od Rumije, oko 11 km istočno-jugoistočno od Starog Bara, odnosno 15 km sjeverno-sjeveroistočno od Ulcinja. M. P. je sastavljena pretežno od paleozojskog kamenja, pruža se uglavnom od zapada prema istoku, a u tome pravcu su najviši visovi: Međurečka 1.178 m, Meroks 962 m, Strožanik 893 m, Bojka 970 m, Pet Ubala 950 m. Planina je skoro cijela pokrivena vegetacijom, ali je dosta siromašna vodom.

P. V.

MEĐURIĆ, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Novska, u kraju među Ilovom i njenom pritokom Pakrom; željeznička stanica na pruzi Banova Jaruga—Pakrac. Ima 957 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

MEĐURJEČJE. 1. Kraj između Drave, Dunava i Save, od slovenske (štajerske) granice na zapadu (Sutla, Maceljska Gora) do sastava Save i Dunava na istoku. Sredinom su se nanizali alpski ogranci, bliže Dravi i Dunavu nego Savi, pa su onamo dosta strmi, a ovamo položiti i razgranjeni; zato im je južno (savsko) porječje razvitije i potocima obilatije. Preteže tercijarna i kvarterna građa, ali jezgra je nekih gora građena od prakamenja (Medvednica, Moslavačka i Fruška Gora, Papuk), a drugih od građe mezozojske (Ivančica). Od šume najviše raste bjelogorica (hrast, bukva). Naselja, pa ratarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo rijetko gdje dopiru preko 300 m visine. Alpske ogranke (Hrvatsko gorje okupljeno oko Zagorja i Slavonsko gorje oko Požeške doline, oboje vezano Bilo-Gorom, pa osamljene gore, Moslavačku i Frušku Goru) obrubljuju nizine, koje se steru uz obje glavne rijeke: Posavina uz Savu i Podravina uz Dravu. Te su nizine uopće žitorodne i šumovite, samo gdješto močvarne (Lonjsko polje, donji Srijem), manje pjeskovite (kod Đurđevca »Peski«, Hrvatska sahara). Otvoreni i u opće rodni kraj, osobito u svom istočnom dijelu (donja Podravina i Srijem) ima njemačkih, madžarskih i čehoslovačkih kolonija.

Digitized by Google

Duž cijele Posavine, a zamalo i Podravine, ide željeznička pruga sa više poprečnih spojeva. M. spada, u pogledu materijalne i duhovne kulture, među najnaprednije krajeve naše kraljevine.

2. Kraj pri sastavu Tare i Pive u oblasti zetskoj (Crna Gora) sa gradom Sokolom, koji se negda možda zvao M. U zaleđu južno diže se Durmitor (2.534 m). *J. Modestin.*

MEGLENSKA EPARHIJA, crkveno područje ohridske arhiepiskopije. Obuhvatala je krajeve između Vardara, Crne i Ostrovskog jezera. Spominje se u povelji bizantskog cara Vasilija II. (1018) sa mjestima: Meglen, koji je bio glavni grad, u blizini današnjeg gradića Notija, i imao istoimenu oblast istočno od Bitolja i planine Nidže, a sjeverno od Vodena; Prosek, grad i oblast na vardarskom tjesnacu (uglavnom današnji Tikveš); Marihovo, kraj oko srednjeg toka Crne; Setina, oblast istočno od Meglena; Ostrvo, kraj oko istoimenog jezera, i Zaodra, oblast južno od Ostrovskog jezera. Već krajem 11 vijeka M. E. nazivana je i vodenskom. U to doba odvojen je od nje kraj oko Jenidže-Vardara i nazivan je slaničkom eparhijom. Kasnije su obje eparhije ponovno spojena, a sjedište je episkopa postao Voden. Stoga se vodenski mitropolit još i 1714 potpisuje i slanički. U 12 vijeku vođena je u M. E. velika borba s Bogomilima. Najznatniji njen episkop bio je Sv. Ilarion meglenski (u polovini 12 vijeka), a za tim episkop Nifont (u početku 14 vijeka). *R. G.*

MEGUŠAR FRANC DR. (8/12 1876, Kamna Gorica, na Gorenjskem — 3/8 1916, Rudka Mirinska, Poljska). 1889 do 1897 učio je gimnaziju u Ljubljani. 1905 promoviran je u Beču za doktora filozofije (prirodne nauke, zoologija). 1904—1913 bio je asistent u Przibramovom Biologische Versuchsanstalt u bečkom Prateru, gdje je radio na eksperimentalnoj zoologiji, 1912 studirao je na terenu ekologiju pećinskih životinja u Kranjskoj. 1/8 1913 došao je u Goricu na agronomsko-kemijsku eksperimentalnu stanicu. Od 1912 (prva morfološka publikacija u zoološkom Anzeiger-u) pa do 1914. publicirao je 17 rasprava i najzad nekoliko slovenačkih članaka u Gorici. Disertacija mu je bila: Über d. Anat. d. weibl. Genit. Org. b. Hydrophilus piceus L. 1907. Nekoliko se radova tiče regeneracije u puževa i insekata (Regen. d. Coleopt. Arch. f. Entw. Mech. d. Org. 1907, XXV.), drugi bojenja (Exper. über d. Farbenwechsel d. Crustaceen, Ibidem, 1912. XXXIII.). Pećinskih životinja tiče se: Oekol. Stud. an Höhlentiern, Carniola (1914).

Literatura: Lajovic Gv. Nekrolog u Carniola, VII, 1916. *J. H.*

MEILLET ANTOINE (Meje Anton) francuski lingvist, profesor na Collège de France (1866 Moulin, Allier). Učenik je M. Breala i F. de Saussure-a. Od 1891 predaje u École des hautes Etudes uporednu gramatiku i iranski jezik. 1899—1900 zamjenjivao je M. Breala u Collège de France, od 1902 predavao je jermenski, stari i moderni u École des langues orientales. 1906 postao je profesor Collège de France, za opću lingvistiku i uporednu gramatiku indoevropskih jezika. — Naučno M. najbolje poznaje od francuskih naučnjaka slovenske jezike. Naročito mu se ističu radovi: Ispitivanja o upotrebi genit.-akuzativa u staroslovenskom (1897, na francuskom), Studije o etimologiji i rječniku staroslovenskog jezika (1902 do 1905), Praslovenski jezik (1924), Srpsko-hrvatska gramatika, u društvu sa A. Vaillant-om (1924). — M. je individualan naučnjak, koji obuhvata vrlo veliko polje nauke (v. Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika, V. izdanje 1922, Pregled historije grčkog jezika, 1913 i dr.). M. je najistaknutiji francuski lingvist. Odlikuje se neobičnom plodnošću i oštroumljem. *A. B.*

MEJA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Sušak, općina Praputnjak, uz cestu Bakar—Hreljin. Ima 160 stanovnika. Željeznička je stanica (444 m) pruge Sušak—Karlovac, 2 km od mjesta, poznata sa jake bure (7/12 1873 otrgnula je od voza i bacila u dubok dolac 5 vagona sa 24 putnika). Okolina M. ima vinograda. *J. M-n.*

MEKINJAR, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Udbina, općina Podlapac; na jugozapadnom rubu Krbavskoga Polja (745 m), uz cestu Udbina—Gospić. Ima 1.058 stanovnika, pravoslavnu parohiju, pučku školu. Spominje se 1466. Na Gradini se nalaze ostaci predrimskog

Digitized by Google

đenja, a putem u Udbinu, na Cr-
e Vrhu, prostrana Rebrička gra-
a. *J. M-n.*

ELENCI, mjesto u Banatu. 31/1 imali su 9.456, a 1910 8.939 stanov-
a, od kojih Srba 8.511, pravoslav-
8.546, a katolika 352. — M. su 1723 1725 bili još pustara. M. su naseljeni ima poslije razvojačenja pomori-
i potiske granice. 1774 pripojeni su slobodnom kikindskom distriktu. —1778 sišlo je 115 srpskih porodica ojnu granicu u južnom Banatu, nisu bili zadovoljni sa novim sta-
m. 1778 naselilo se u M. 32 porodice Srbije. 1873 stradalo je mnogo sta-nika od kolere. 1876 spojeni su M. torontalskom županijom. M. spa-
u među naša najveća seoska nase-
. Stanovništvo se bavi pretežno arstvom, ali je i stočarstvo znatno. M. se nalazi nekoliko prosvjetnih umanih srpskih društava. U polju M. nalazi se Rusanda, ljekovita aja. *D. P.*

MELICH JANOS, madžarski sla-
t, profesor univerziteta u Pešti 9 1872, Sarvas). Pisao je o sloven-
m elementima u madžarskom. Iz-
je (zajedno sa Gombocz Zoltan-om) adžarski etimološki rječnik. Napi-
o je među drugim stvarima: Slo-nske pozajmice, I.—II. (1903—1905, 10), Naš jezik u slovenskim pozaj-cama, Bibliografija književnosti adžarskih Slovena (1903), Madžarska doba osvojenja (na osnovu topogra-je 9 i 10 vijeka, 1925) i dosta drugih nijih rasprava. *A. B.*

MELIK ANTON, profesor gimna-je u Ljubljani (1/1 1890, Črna Vas, od Ljubljane). Učio je gimnaziju u ubljani (do 1910), a univerzitet u eču (do 1914), gdje je položio profe-rski ispit iz historije i geografije. očeo je pisati manje beletrističke vari za Domačeg Prijatelja i Slo-ana (1909—1912), objavio je više na-onalno-političkih članaka u Ljub-anskom Zvonu, Književnom Jugu i rugim listovima, i pisao je za poli-čke dnevnike članke iz vanjske poli-ke. M. je napisao i više školskih njiga za geografiju i historiju u rednjim školama, a za seriju Pota in elji knige: Zgodovina Srbov, Hrva-ov in Slovencev (1920), Jugoslavija, emljopisni, gospodarski in statistički regled (1923). Sa puta po južnoj Srbiji napisao je: Do Ohrida in Bitolja (1925). *M. Kos.*

MELIORACIJA je trajno popravljanje i preudešavanje tla za proizvodnju kulturnoga bilja. Ona može da a) neobrađeno tlo privede kulturi, ili b) da kultivirano tlo popravi. Šume se krčenjem, vađenjem panjeva, pretvaraju u oraće tlo. U našim se šumovitim i planinskim predjelima, kao u Sjevernoj Americi, šume često prosto pale, da se dođe do ziratne zemlje. U nekim krajevima Slovenačke šume se u redovnom razmaku od 80 godina sjeku, ostaci grmlja krče i drvlje pali, paljevine se zasiju zobi, krompirom i heljdom, dok korov ne preotme toliko maha, da se ne isplaćuje dalnja kultura. Tada se ostavlja tlo da opet obraste grmljem i šumom (Logarska dolina). Kras se privodi šumskoj kulturi pošumljivanjem (v. Pošumljivanje) a poljoprivrednoj, vađenjem kamenja, i nakupljanjem zemlje, gdje je od prije ne bi bilo. Povađeno kamenje slaže se u zidove na međi zemljišta, čime ti krajevi dobivaju svoj tipični izgled. Ovi zidovi daju skloništa za gojenje osjetljivih biljaka (smokava, maslina, badema, zimskog cvijeća). Vrištine, t. j. polja, obrasla gusto vrijesom, iracama, mahovinama i lišajima, nalaze se u Lici, Hercegovini i dr., uvijek samo na vrlo siromašnom tlu. Vriština se guli, odnosno s nje se kida zemlja sa biljkama zajedno, pa se slaže u gomile i zapali ili kompostira. Pepeo ili kompost razbaca se po oguljenom i koliko moguće, preoranom tlu, a ovo se onda zasije uz dodavanje vapnenih i fosfornih gnojiva, korunom, raži, kukuruzom ili zobi.

Popravljanje već obraćenoga ili za obradu već sposobnoga tla obuhvata odvodnjivanje (isušivanje), navodnjivanje (natapanje) i obranu obala od poplava. Odvodnjivanje se provodi na tlima, na kojima voda ne može da propada u donje slojeve, pa onemogućuje zraku pristup u tlo do žilica bilja, sprečava organski život i rastvaranje okosnice tla. Poboljšanje kemičkih i fizičkih svojstava tla osigurava bolju obradu tla, koje se za 14 dana ili više, u proljeće ranije, u jesen kasnije, još može obrađivati; čuva bolje od mraza, tlo se bolje zagrijava, plodovitost se diže za 100 i više %. Naročito u južnim našim krajevima odvodnjivanje se vrlo brzo

Digitized by Google

isplaćuje, jer se redovno mogu od do tada nesigurnih polja dobivati po 2 do 3 žetve, a tlo odvodnjenih polja većinom je vrlo plodno (Popovo Polje u Hercegovini, Imotsko Bijelopolje u Dalmaciji, Vranjsko Polje u Dalmaciji i t. d.). U kraskim poljima ponori, koji odvode vodu, redovno se moraju proširiti ili voda odvoditi tunelima (projekti Mostarskoga Blata i Popovog Polja u Hercegovini, Gacke u Lici). Odvodnjivanje polja u otvorenom terenu obavlja se kanalima, jarcima i drenažom. Natapanje se provodi na razne načine. Ono treba da dovodi vodu za vrijeme suše, da u rano proljeće grije tlo, da mu dovodi biljna hraniva i dr. Kod nas se natapanje provodi većinom samo na livadama. Dotjerano je natapanje vrtova (bašča, bostana), u Bugarskoj i u južnoj Srbiji. Natapanjem se može rod umnožiti. Zaštita od poplava obuhvata neposrednu obranu protiv vodotoka, koji poplavljuje okolni teren, nasipima, i uredbe, koje će zaštititi nasipima obranjeno područje od pada vlastitog područja. Ove vode se moraju redovno, naročitim spravama odvoditi ili šmrkovima dizati preko obrambenih nasipa (jugoistočni Srijem, Belje, vodne zadruge uz Dunav i Tisu). Površina u SHS već provedenih odvodnja i od poplava zaštićenih zemljišta obuhvata 1924: 1,026.002 ha, a u projektu se nalazi još 1,097.076 ha.

O. Frangeš.

MELODIJE NARODNE. Mnogi naši muzičari i skupljači M. N., u općem ocjenjivanju naše narodne muzike, još i danas, prema svom odgoju i individualnom ukusu, daju prednost narodnoj muzici pojedinih naših krajeva. Fakat je međutim, da na selu u svakom našem kraju ima bezbroj M. N., koje i estetski i muzičko-teoretski mogu jednako da interesiraju. Valja istaknuti, da je protiv ovih muzičko-regionalnih naziranja već F. S. Kuhač, svu našu narodnu muziku, zbirkom Južno-slavenske narodne popijevke, praktički stavio u jedinstven okvir, dok je češki muzički etnograf L. Kuba u tom pogledu išao i dalje. i u Slovanstvu ve svych spevech to jedinstveno praktički proveo za cijelo Slovenstvo.

Jedinstven muzičko-etnografski sadržaj jugoslovenske pučke muzike je teoretski ustanovio A. Dobronić studijom Ojkanje. Na osnovu retrospektivne analize pučke popijevke iz svih naših krajeva i analogijom sa općim razvitkom muzike konstatirano je, da u genezi i estetskom ocjenjivanju jugoslovenske pučke muzike valja razlikovati tri bitno različita momenta, tri faze, koje, u našoj narodnoj muzici još i danas možemo primijetiti jednu pored druge.

I. Najprimitivniji elemenat muzike uopće, a naše pučke popijevke napose, sačuvan je u pijevu sloga »oj . . .«, ojkanja dalmatinskog Zagorca. Taj je »oj...« neka vrsta muzičke prastanice, koja u sebi uklapa sve elemente čitavog razvoja historije muzike od najprostijeg do najsloženijeg. Jer u tom »oj...«, kroz najprimitivniji muzički sistem (akustički neodređen), izbija princip apsolutne melodije. Stoga pjevanje toga »oj...« zastupa najprimitivniju, dakle i prvu fazu naše narodne muzičke umjetnosti.

II. Muzički je mnogo formiraniji onaj dio ojkanja, koji se izvija nad tekstom i u onim, uglavnom seoskim popijevkama, koje ne obuhvataju veliki glasovni opseg, i u kojima je isključen elemenat latentne harmonije. Bitna karakteristika narodne muzike u ovoj fazi je princip deklamacije teksta. Ova je druga faza razvoja naše narodne popijevke slična razvoju opće muzike iz starogrčkog do uglavnom sredovječnog doba.

III. U posljednju, treću fazu, ubrajamo najnoviju našu pučku popijevku izrazite melodike i tonskog dur- i mol-sistema. Popijevke ove faze u našim zapadnim zemljama su po formi simetričnije, a po tonskom sistemu dijatoničnije, dok su popijevke u našim istočnim krajevima u formi većinom asimetričke, a u tonalitetu daleko od dijatonike, egzotične. Ova faza naše narodne muzike u našim istočnim zemljama podsjeća na prvu (ritmičko-monodičku), a u zapadnom dijelu najnoviju (metričku) periodu općeg razvoja muzike.

Time je naša narodna muzika, kao rezultat posebnog muzičkog izraza naše rase, u vezi sa našim geografskim položajem i razvojem u historiji primila karakter samonikle spone, koja je u prostoru spojila istok sa zapadom, a u vremenu sadašnjicu sa najstarijom prošlošću.

Nezavisno od ovih istraživanja do istih je rezultata došao kasnije i češki muzički etnograf Ljudevit Kuba,

Digitized by Google

u studiji Pisen jihoslovanská, samo je on jače naglasio prvenstven jednoglasni karakter jugoslavenske pučke popijevke; osim toga, on je dokazao, da su u tim melodijama dur- i molsheme gotovo redovno ispremiješane sa mnogim drugim naturalističkim tonalitetima, od kojih neki podsjećaju na tonalitete, koje nalazimo u historiji muzike drevnih bližih naroda, dok su neki samonikli, čisto naši. Osim toga, Kuba točno konstatira, da se pojedina narodna popijevka na putu iz jednog kraja u drugi, tonalno i ritmički mijenja, tako, da time prima gotovo novu fizionomiju. I u pogledu arhitektonike on podvlači, da se narodna muzika uvijek poklapa sa apsolutnom formom bilo epskog bilo lirskog teksta, i to uvijek na principu jednog stava za cijeli tekst. Na tom najjednostavnijem principu je u našim narodnim popijevkama provedena lijepa raznolikost.

Iz ovoga izlazi, da jugoslovenske narodne, dakle ne gradske M., po svojoj apsolutnoj muzičkoj i muzičko-etnografskoj vrijednosti spadaju u red najinteresantnijih pojava u svjetskoj literaturi narodne muzike.

Literatura: A. Dobronić, Ojkanje, prilog za proučavanje geneze naše pučke popijevke (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena); Ludvik Kuba, Pisen jihoslovanská, celkovy přehled s hlediště hudebniho (1923); Za písní jihoslovanskom (Narodní Listy, 1890); Huslaři, Nekolik myšlenek o pisni u nas a u Jihoslovanů (Samostalnost, 1913).

A. Dobronić.

Kod Hrvata. U razvitku umjetničke muzike hrvatskog dijela našeg naroda, mnogo se jače nego kod slovenačkog i srpskog dijela, odavno primjećuje tendencija amalgamiranja našeg pučkog muzičkog izraza s tehničkim i arhitektonskim tekovinama evropske muzičke umjetnosti, tendencija stapanja našeg muzičkog sadržaja sa evropskom muzičkom kulturom, ukratko tendencija stvaranja naše rasne više muzičke kulture.

Historijski, a naročito religijski momenti su djelovali, da su M. N. u našim hrvatskim stranama primile obilježje posebnog tipa u općem sklopu jugoslovenske narodne muzike. Ove je karakteristike prvi pokušao da teoretski ustanovi Fr. S. Kuhač, poglavito u svome djelu: Osobine pučke muzike, naročito hrvatske. On tu ističe, da se u originalnoj narodnoj muzici pjeva po t. zv. prirodnoj temperaturi, da je naime u toj našoj muzici kvinta nešto sitnija, a septima znatno krupnija, nego u temperiranom muzičkom sistemu. Opseg intervala, u kojima se kreću hrvatske M. N. vrlo je uzak, i redovno dopire najviše do sekste. M. se miče samo u razmacima velike i male sekunde. Ovaj se tok prekida samo malom tercom i čistom kvintom. Mala je terca osobito karakteristična, jer hrvatskoj narodnoj muzici daje mekan i nježan izraz. Hromatika je vrlo rijetka. Rijedak je i pomak povećane sekunde. U arhitektonskom pogledu ističe se princip simetrije i pravilnog izmjenjivanja statičkih i dinamskih momenata. Stavak je vrlo kratak. Uzmaha (Auftakt) u hrvatskoj narodnoj muzici gotovo i nema. Mnoge M. počinju s latentnom dominantnom harmonijom. Ponavljanje istog (jednotaktnog) motiva je vrlo rijetko, a ako ga i ima, onda je ono uvijek u vezi s ponavljanjem u samom tekstu. Uopće, arhitektura M. se pokriva sa unutarnjom sadržajnom i spoljašnom formom samog teksta. Ukratko dakle, po Kuhaču je u hrvatskoj narodnoj muzici sjedinjen princip čisto vokalnog stava sa principom simetrične apsolutne melodije. Međutim je fakat, da se obilježja u pogledu karaktera intervala, koja Kuhač pripisuje isključivo hrvatskoj pučkoj muzici, mogu u mnogo većoj mjeri naći u M. N. naših južnih i istočnih krajeva, a isto tako da je princip simetrije u arhitektonici M. još jače proveden u M. N. u slovenačkim krajevima. Ovo svjedoči, da smo i u pogledu pučke popijevke etnografska cjelina, i da se u pojedinim našim predjelima može govoriti samo o našim različitim muzičkim dijalektima. U toj raznolikosti našeg muzičkog izraza je naše bogatstvo i mogućnost, da primjenjujući karakteristike naše pučke muzike u umjetničkoj muzičkoj produkciji ne upadnemo u jednoličnost. Zato se iz cijele Kuhačeve teorije kao u istinu posebne karakteristike narodne muzike po našim hrvatskim stranama može istaći samo kratkoća stava, malen ambitus (opseg intervala), česta upotreba male terce, i opći sjetan izražaj.

Digitized by Google

Karakteristično je, da je pučka popijevka u hrvatskom dijelu našega naroda, napretkom uopće, a napose muzičke kulture, sve više zaokupljala inteligentne pojedince. Od Hektorovića do danas zapisane su mnoge M. N., jer se instinktivno osjećalo, da pučka muzika ima da bude izraz i našeg umjetničkog muzičkog stvaranja. Među zapisivačima M. N. valja spomenuti: Catinelli-a, Obradovića, Stanka Vraza, Milana Langa, Šandora Bosiljevca, Bogomira Kačerowskoga, Zlatka Špoljara, Ivana Matetića i Antuna Dobronića. Naročito valja podvući velike zbornike pučkih napjeva Fr. S. Kuhača, Vinka Žganca i Ljudevita Kube-a. Sva ova, većinom makar i nekritički sabrana građa djelovala je da su inteligentniji hrvatski muzički krugovi uvijek bili donekle u dodiru sa pučkom muzikom, da je ideja stvaranja naše umjetničke muzike na osnovu posebnih odlika naše pučke muzike nikla baš u hrvatskom dijelu našega naroda, i da je ta ideja u najnovijim kompozitorima našla najiskrenije i najjače branioce i realizatore.

Literatura: F. S. Kuhač, Osobine pučke muzike naročito hrvatske (Rad); Ljudevit Kuba, Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, III 1, 2, IV 1, 2, 1898 i 1899); Einiges über das istro-dalmatinische Lied, Haydn's Zentenarfeier, III. Kongres der Internationalen Musikgesellschaft (Bericht vorgelegt vom Wiener Kongressausschuss, 1909); Članci R. Lacha o pučkim i crkvenim popijevkama b. osorske dijeceze (Sammelbände d. Intern. Musikgessellschaft); Članci Ivana Matetića o istarskoj pučkoj muzici (Godišnjak, 1925 i 1926 Sv. Cecilije); Vinko Žganec, O Međumurju i o međumurskoj popijevci (Sv. Cecilija, 1919) i predgovor njegovoj zbirci međumurskih pučkih popjevaka (Izdanje Jugoslavenske Akademije). *A. Dobronić.*

Kod Slovenaca. V. u Dodatku.

Kod Srba. Doselivši se na Balkanski poluotok, srpski preci došli su u dodir sa kršćanskom religijom i bizantskom kulturom. Utjecaj nove sredine uskoro se osjetio, i to prvo u religijskom, pa onda i u kulturnom pravcu. Ovi novi utjecaji došli su u dodir sa urođenim, slovenskim, što su ih Srbi iz svoje postojbine donijeli. Na taj se način počela da izrađuje duhovna i politička fizionomija srpskog naroda. Bizantska kultura, i ako je bila od velikog utjecaja na duhovni život srpskoga naroda, nije bila u stanju da u njemu zatre stare njegove slovenske osobine, koje su baš kao takve tipičnije od grčkih. I kasnije, kada je na Marici i Kosovu riješena sudbina ne samo Srba nego i velikog dijela kršćana zapadne Evrope, orijentalni utjecaj, koji se i danas osjeća u srpskom narodu, nije bio u stanju da uguši onaj naš slovenski duh, koji polako, sve više i više dolazi do izraza, kako u socijalnom tako i kulturno-umjetničkom životu.

I muzika srpskog naroda, kao dio njegove kulture, pokazuje sve mijene političko-socijalnih stanja naroda i stranih utjecaja. Ali kad se ti strani utjecaji eliminiraju, onda se jasno u muzičkim djelima srpskog naroda ocrtava njihova slovenska linija i karakteristika.

Najstariji historijski podaci, koji nam govore o muzičkim sposobnostima Slovena, a koji se, po svoj prilici, odnose na Srbe, nalaze se kod grčkog pisca Simokate. On priča, da je 592, kada je car Mauricije spremao pohod na Avare, carska tjelesna straža uhvatila tri Slovena, koji uza se nisu nosili nikakvo oružje nego samo gusle (citharas). Kad ih je Mauricije zapitao, kome narodu pripadaju, iz koje su zemlje i zašto obilaze rimska mjesta, odgovoriše mu, da su Sloveni, da stanuju pored sjevernog oceana i da se bave svirkom, jer u njihovoj zemlji nema željeza, te da se zato neznaju boriti oružjem, da žive u miru i pokoju, i da pjevaju uz gusle, jer ne znaju da sviraju u trube. Ovaj citat služi kao dokaz iskonskih muzičkih sposobnosti srpskoga naroda, koje je on, u toku vjekova, sačuvao i razvio.

Poslije stvaranja Nemanjićke države, duhovni život u Srba je počeo da se razvija, i to pod punom vlašću crkve. Sv. Sava je imao utjecaja na cio život naroda, kao i na njegovu kulturu. U Životu sv. Simeuna od sv. Save priča se, da su pokraj odra Nemanjina, na kraju, pjevali i Srbi, što nam daje pravo da zaključimo, kako su se srpski crkveni napjevi već u to doba razlikovali od grčkih. Iz crkvenih spisa toga vremena vidimo, da su i pobožni ljudi u to doba rado slu-

Digitized by Google

šali gusle i pjevanje uz njih. Domentijan, u Životu sv. Save, spominje sviranje uz gusle. Isti pisac na drugom mjestu priča, da se uz trpezu sviralo i pjevalo uz gusle. Da je u to doba bilo ljudi, naročito mlađih, koji su osim boguugodnih molitava i vjerskih pjesama tražili i druga svjetska uživanja, kao i svjetske pjesme, najbolje svjedoče one riječi iz Života sv. Save od Domentijana, u kojima se opisuje smjernost i smirenost mladoga Rastka, koji se klonio mladića, koji pjevaju pjesme »mladićkih želja, što slabe dušu«. — Sve ovo dokazuje, da se u to doba, pored crkvene, njegovala i razvijala i svjetovna narodna muzika, manje podložna grčkom utjecaju od crkvene.

Od iskona je u srpskom narodu postojao veliki muzički instinkt, i muzika je bila njegova duševna potreba. Zna se od kako su velikog utjecaja na buđenje nacionalne svijesti u doba pet-vjekovnog robovanja bile gusle sa svojim prigušenim jecajem, koji je drhtao pod sjenkom stoljetnih hrastova. U Srbiji je od uvijek bilo najboljih guslara, a dokaz su zato epske pjesme. Poljski pisac Miakowski govori sa osobitom pohvalom o srpskim guslarima u pjesmi štampanoj 1622. U poljskom djelu Swiatowa roskosz 1624, priča neki nepoznati pisac, da su srpski pjevači putovali po Poljskoj, i na dvorovima poljskih plemića, a naročito kod maloruskih Kozaka, pjevali o junaštvu svojih i poljskih junaka.

Neosporno je, da se i danas mogu zapaziti razni utjecaji, kao na pr. prekomjerna sekunda, što je karakteristika orijentalne muzike, i koja nije u slovenskom duhu, jer je nema kod Rusa i drugih Slovena, ali koja se danas nalazi u srpskoj muzici i sa kojom se mora, kao sa jednim melodijskim intervalom, računati. Ako prekomjernu sekundu svedemo na veliku, mi smo bliži slovenskom duhu srpske muzike, isto kao što je u duhu slovenskom i prirodni VII. stupanj moll-ske skale, koji je tipičniji od harmonijskog VII. stupnja (Zaplakala stara majka; Kralju Petre, živ ti bio Đorđe, Bulbul-pile, more, ne poj rano). Prekomjerna se sekunda nalazi i između III. i IV. stupnja, što je slučaj i kod orijentalne i ciganske muzike.

Polazeći sa gledišta ritma, srpske narodne pjesme, kao i narodne pjesme drugih naroda, smišljene su, u većini slučajeva, u dvodjelnom i trodjelnom taktu, kao najprostijem. Ali ono što ritmu narodnih pjesama daje osobitu draž, jesu poluritmičke kombinacije, koje su vrlo interesantne. Naročito pjesme iz južne Srbije, u kojoj je naša muzička budućnost, obiluje interesantnim ritmičkim kombinacijama. Taktovi: $^5/_4$ (Što se mesec vrlo mladi; Ej, kad ja pođoh u ćul-bašču ružama), $^6/_4$ (Lepa Toda nad vodom seđaše; Borjano, Borjanke), $^7/_4$ (Moma Mitra džan'm bolna leži), $^3/_8$ (Sinoć pobeže Đurđa devojka; Cveto, mori, Cveto), $^5/_8$ (Ajde Grozdo, poturči se), $^6/_8$ (Prvi dade žutu dunju; Legnala Đurđa na ravno guvno), $^9/_8$ (Kambana bije, nane), su u južnoj Srbiji gotovo obična stvar. Ali ono što naročito budi muzički interes je to, da se poslije jednoga takta javlja drugi u sasvim drugoj ritmičkoj podjeli (Kambana bije nane $^9/_8+^8/_8$), i simetrično podijeljeni taktovi kroz cijelu pjesmu; (Koja beše moma na voda $^3/_8+^2/_8+^3/_8$, Jelke tamničarke $^3/_4+^5/_4$). Ovo potvrđuje već stvoreno mišljenje, da su slovenski narodi ritmom najbogatiji.

Opseg melodijskih kretanja narodnih melodija je, uglavnom, kvarta (Cveto, mori, Cveto; Bričilo se begče Sarajevče; Razbole se, majko, ludo bazrđanče; Krstonoše Boga mole; Zaspa zadrema, sas devojče pod ora; Nevesto oko kalešno mori), kvinta (Deli Dima Radu ima; Oj, devojko bela peruniko; Sunce jarko ne sijaš jednako; Ko spomene slave božje; Čevrljala čevrljuga oko glogčeta; Ela Sonče od Soluna) i seksta (Ćero mila, gde si sinoć bila; Oj, devojko dušo moja; More Ivo kaurine; Razbole se, majko, Jevrima devojka; Što je polepše od leta Nine; Mori Cveto bre; Ajde, Kito, ruse kose imaš; Pijan idem od grada, Veliko). No ima melodija, čiji opseg ide do septime (Oj, Jelena, Jelena; izvor-voda izviraše; Devojče tanko visoko; Moma Mitra džan'm; Bulbul-pile ne poj rano; Sinoć pobeže Đurđa devojka; Katarino devojko; Izlego da se prošetam; Aj, vezak vezla Adem-kada), oktave (Popi čašu pa zagrli snašu; Poranila kumrija bela bula; Ej, kad ja pođoh u đul-bašču ružama; At mu sedi, nane; Borjano, Borjanke; Tatko, pitaj Ratka za Velja ubava; Bog da bije

Digitized by Google

Bugarite budalite; Posadi mi dedo ramen bel bosiljak; Pileto peji na pat će odam) none (Pisaše me, Stano mori; Džanum na sred selo; Na vrata seđaše Jefka Zanfirova; Razgrana se grana jorgovana; Ozdol ide mlada moma; Moju Vanku zabolela glava), decime (Ranio sam jutros rano), undecime (Biljana platno beleše), i koje su zbog toga interesantnije.

Srpske narodne melodije, u najviše slučajeva završavaju II. stupnjem skale, ali se nalaze, i to rjeđe, ali toliko interesantnije, i svršeci na I. stupnju. Početak pjesama je na I., II., IV., V. i VII. stupnju. Sa I. stupnjem počinje i svršava na pr.: Aj, vezak vezla Adem-kada; Razgrana se grana jorgovana; sa I. stupnjem počinju a II. stupnjem svršavaju: Gora visoka; Igrali se četvorica; Što je polepše; Ajde, Kito, ruse kose imaš; sa V. stupnjem počinju, a svršavaju na II. stupnju; Zašto Kato; Lepa Toda nad vodom seđaše; Imala sam brata jedinaka; sa V. počinje a prvim svršava; Moma Mitra džan'm; Ozdol ide mlada moma; sa II. stupnjem počinju i na II. svršavaju: Razbole se bećar momče mlado; Prodava se nino, nino; Ej, kad ja podoh u đul-bašču ružama; Ela sonče od Soluna; sa IV. počinje, a II. svršava: Pođo pod noć; sa VII. malom septimom počinje, a svršava II. stupnjem: Paša pade Deno.

Kod pjesama, koje se kreću u mollskom tonskom rodu, od interesa je, da ih ima, koje u svome melodijskom kretanju na niže, dodiruju prirodni VII. stupanj, što daje ovim pjesmama jednu arhaičnu draž, i tipično je za slovensku melodijsku karakteristiku. Ovaj, i ovako shvaćen, prirodni VII. stupanj sugerira sasvim drugu harmoniju. Od interesa je utvrditi, da je narod vodio vrlo mnogo računa o odnosu teksta prema melodiji, i da melodije potpuno odgovaraju psihološkoj sadržini teksta. Ovaj prirodni VII. stupanj pruža dakle mogućnost, da ne shvaćajući ga kao I. dur-skale, a ton za njim kao II., s kojim melodije često puta počinju, shvatimo po dosadanjem shvaćanju II. stupanj, kojim melodije počinju, kao I. stupanj moll-ske skale, i dobijemo sasvim novu harmonijsku osnovu, koja je kud i kamo bliža nama, Slovenima, i interesantnija u harmonijskom smislu. Na taj bi se način spasli dosadanjeg shvaćanja da mnoge melodije smatramo da počinju sa II. stupnjem u dur-u i s njime, odnosno na dominantnoj harmoniji svršavaju, dok one stvarno počinju sa I. stupnjem u moll-u, i u svome melodijskom pokretu na niže dodiruju i prirodni VII. stupanj moll-ske skale. Primjer za ovo pružaju nam pjesme: Zaplakala stara majka Džafer-begova; Kralju Petre, živ ti bio Đorđe; Slavuj-pile, janje moje, ne poj rano; Ej, kad ja pođo u đul-bašču ružama.

Druga karakteristika u našem pjevanju, koja je orijentalnog podrijetla, jest prekomjerna sekunda između IV. i III. stupnja, odnosno između III. i IV. Za prvi slučaj primjeri su u pjesmama: Odletela dva goluba; Bog da bije bugarite; Oj, devojko Giga; Oj, nevene, nevene; Mehandži more; Paša pade Deno; Imala sam brata jedinaka; Dal nemam, džanum, dal nemam; a za drugi: Ela sonče od Soluna; Razbole se bećar momče mlado; Mori Cveto bre. Ali ovaj orijentalni utjecaj nije bio u stanju da odstrani onu srpsku, slovensku karakteristiku, koja se ogleda u nepovišenom (alteriranom) IV. stupnju. Mi i danas imamo mnogo pjesama, u kojima se interval prekomjerne sekunde ne nalazi između IV. i III. stupnja. Primjer je u pjesmama: Rozbole se lep Ivo; Visoko mi soko leti; Zora zori, petli poje; Zaplakala stara majka; Bulbulpile, jagnje moje.

Narodne pjesme, vrlo često, u svome melodijskom kretanju na niže, iz tonike idu u prirodni VII. stupanj, pa iz njega u dorsku sekstu ili povišen VI. stupanj (u pjesmi: Oj, devojko, agito). Često puta, u melodijskom kretanju na više, idu iz dorske sekste (alteriran na viši VI. stupanj) u prirodni VII. stupanj (pjesme: Karanfile pleme moje; Devojče tanko visoko). Isto tako, vrlo često, je dorska seksta najviši interval u melodijskoj liniji (Pjesme: Ela sonče od Soluna; Pođo po putu po kamenitu; Zašto, Kito, zašto ćero mila; Ćero mila, gde si sinoć bila).

Poznato je, koliko na narav, običaje i fizionomiju utječu geografski uslovi. To se da utvrditi i u narodnim pjesmama. Dok u primorskim pjesmama ima mnogo svjetlosti i sunca (Vozila se šajka mala barka), dotle u onim nizbrdskih krajeva ima više zraka, a manje širokog melodijskog zamaha (pjesme iz Crne Gore:

Digitized by Google

Poljem se vija oj, zor delija; U Ivana gospodara), a u krajevima brda i ravni duboke psihologije, široke melodijske linije i neobuzdanih ritmova (Biljana platno beleše; Moma Mitra džan'm; Jelke tamničarke; Pušči me; Do tri mi puške puknule; Sunce jarko ne sijaš jednako; Legnala Đurđa; Marije, bela Marije).

Sve ovo čini, da u srpskom narodu postoji jedna muzička riznica, bogata i ritmom i melodijom, a harmonija, ona tajanstvena i srpska, krije se u intervalskim skokovima i bujnome ritmu. Srpski narod čeka svoga harmoničara, koji će iz narodnih melodija pronaći našu muzičku harmoniju. Taj koji će da nam otkrije muzičke srpske dveri, treba da ide na jug, u južnu Srbiju, jer je u njoj srpska muzička budućnost i neiscrpni izvor nadahnuća i stvaranja. U južnim krajevima rodit će se srpski muzički genij.

Srpska narodna instrumentalna muzika oličena je u kolu, koje ima ritmičke i melodijske karakteristike narodnih pjesama. Kola nemaju onaj savršeni oblik umjetničke igre, ali se u njima nalaze i idiomi trija. Ima igara, koje imaju po dva stava od po četiri takta, koji se ponavljaju, ili pak od 8 taktova kada se ne ponavljaju (Ostroljanka, Resanka, Sekuričanka, kod kojih je stav od 4 takta; ili Prolomka, Sitniš, od po 8 taktova). Ima igara, koje imaju tri stava. Kao i malo prije, ako su stavovi sastavljeni od 4 takta ponavljaju se, a ako imaju 8 taktova ne ponavljaju se (Kokonješte ima 4 takta u stavu, a Prolomka 8); u Poljanci se nailazi na oblik igre, i u njoj se nazire trio. — Kao što se vidi kod kola postoje uslovi da se iz njih stilizira naša umjetnička igra.

Literatura: Kuhač, Prilog za povest glazbe južno-slovjenske; K. Manojlović, Spomenica Stevanu St. Mokranjcu; Istoriski pogled na razvitak jugoslovenske muzike srpskoga dela (Misao, 1924); T. Bušetić, St. Mokranjac: Srpske narodne pesme i igre s melodijama iz Levča (Etnografski Zbornik, 3). *K. Manojlović.*

MELTALSKO (Mölltal), **BELANSKO GOVEDO** ima svoju širu domovinu u dolinama rijeka Möll, Drave, Gail i Lieser u Koruškoj. Uglavnom je manji i po građi tijela finiji pincgavski tip. Boja je tamno-crvena ili kestenjasta, uzduž hrpta ima bijelu prugu, koja se prema sapima proširuje; isto tako je i trbuh bijel. Glava je obično jednobojna. Prava težina je 400—500 kg, a mliječnost je do 2.200 lit. godišnje. M. G. je dobro i za rad, a iskorišćuje krmu, u kojoj je i čedno, dobro. M. G. uvedeno je u naše krajeve zbog ukrštavanja i oplemenjivanja, odnosno čistog uzgoja, i to 1896 u Hrvatsku i Bosnu-Hercegovinu (Bugojno, Kupres). *S. U.*

MELJINE, mjesto u Boci Kotorskoj, navrh meljinske morske drage, od Herceg Novoga, čijoj općini pripada, 3 km k istoku. Lučko je poglavarstvo 2 pomorske oblasti; ima lazaret. Kraj M. ima bujnu mediteransku floru. *J. M-n.*

MEMLE (MEMLICE, MEMICE), sitne čipkice po rubu veza. Naziv je iz stare Srbije i kruševačkog okruga. *N. Z.*

MENCINGER JANEZ DR., pripovjedač (26/3 1838, Brod, kod Bohinjske Bistrice — 12/4 1912, Krško). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1849—1857), a pravne studije u Beču. Bio je advokatski koncipijent u Brežicama, advokat u Kranju (1871), a od 1882 do smrti u Krškom. M. je bio jedan od osnivača slovenske novelistike u doba Slovenskog Glasnika (1858—1868); bio je prvi slovenski pripovjedač, koji je crpio materijal i iz građanskih krugova, tako u pripovijetkama Jerica (1859), Vetrogončič (1860), Skušnjave i skušnje (1865). Čisto iz seljačkih krugova su novele Zlato in sir (1860), i Človek toliko velja, kar plača (1861). Pokušao je također sa historijskom novelom (Bore mladost, 1862). Već u omladinskim spisima pokazuju se glavne crte M. individualnosti, koji voli šalu i satiru. Poslije Glasničkog doba nastao je u M. literarnom radu najprije dugački odmor. Posvetio se tada prije svega studiju ekonomskih i nacionalno-političkih pitanja, te se javio ponovno tek u Ljubljanskom Zvonu. Napisao je u njemu humorističku pripovijetku Mešana gospoda (1881), satiričku parodiju na pretjeranu surovost seljačkih pripovjedaka nekojih Jurčičevih imitatora (na pr. A. Kodra) Cmokavzar in Ušprna (1883), satirički govor Vodnikov Vršac, potlej pa še nekaj (1885) i svoje najveće djelo, filozofski roman Abadon, bajka za starce (1893), u kome se bori protiv pesimizma svog doba i protiv komu-

Digitized by Google

nističkog društvenog reda. Posljednje, možda najzrelije njegovo djelo, je Moja hoja na Triglav (Knezova knjižnica, 4, 1897). To je umjetničko djelo posebnog reda, pripovijetka, putopis i kulturno-historijski esej. Osobito se ističu odjelci, u kojima je govor o piščevoj mladosti i njegovim domaćim krajevima.

Literatura: I. Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva (II, 429); Kratka zgodovina slovenskega slovstva (209, 248); Prijatelj, Letopis Matice Srpske (1907, 4); J. K., O virih M. Abadona (Ljubljanski Zvon, 1920, 396); Pirnat, Slovan, 1913 Kol. Moh. Dr. 1915.

I. Grafenauer.

MENCINGER VALENTIN (Metzinger), slikar (23/2 1702, Bohinjska Bistrica — 12/3 1759, Ljubljana). Prvi put pojavio se kao slikar 1727 u Ljubljani, gdje je radio do svoje smrti. Radio je u prvom redu slike u uljenoj tehnici za crkve. Njegove se slike nalaze u svima većim crkvama Kranjske, pogranične Štajerske i Hrvatske. Sačuvano ih je oko 300. Glavna djela čuvaju se u Ljubljani u narodnom muzeju i u crkvi Sv. Petra, u kapeli biskupskog grada Goričane i crkvama u Kamniku. U galeriji u Staroj Lokvi sačuvala se slika Štrala i odličan portret Leopolda grofa Lamberta.

Literatura: V. Steska, Mladika (V, 219, 259, 297 i 344). *F. S.*

MENČETIĆ ŠIŠKO (Menze), pjesnik (1457—1527, Dubrovnik). Od stare je vlasteoske kuće i imao je burnu mladost, jer se vrlo rado svađao i tukao, tako da je u 19 godini bio osuđen na šest mjeseci tamnice. Ipak je prošao cijelu karijeru državne službe, do kneževske časti. Umro je od kuge, koja je pomorila pola Dubrovnika, pa i M. i oba njegova sina. — M. je uz Džoru Držića, najstariji dubrovački pjesnik, za koje znamo da su pjevali hrvatski, i ako je sva prilika, da je bilo i starijih pokušaja, M. je ostavio veliku zbirku ljubavnih pjesama, koja je najkasnije 1507 uglavnom bila već gotova, i u kojoj on imitira talijanske petrarkiste 15 vijeka, osobito neke, koji su se obazirali i na talijanske narodne pjesme. Kako su talijanski pjesnici, za kojima se je M. povodio, bili srednje ruke, a on sam nije imao jakog talenta ni finog ukusa, to je njegova poezija afektirana i pretjerana, neiskrena i hladna, jer on ne izražava zbilja osjećajnu ljubav nego sasvim fingiranu, pa zato traži da doskoči oskudici osjećaja upotrebljujući pretjerane, neiskrene fraze, a ono malo motiva, što se nalaze u njegovoj poeziji mogu se svesti na ljepotu i druge vrline njegove dragane (koja često mijenja ime), na njegovo uživanje, kad mu je dragana dobra, i na njegovu žalost, kad mu nije sklona.

Literatura: Stari pisci hrvatski 2; K. Jireček, Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (Jagićev Arhiv, 19).

M. Rešetar.

MENČETIĆ VLADISLAV. V. Minčetić.

MENINA PLANINA, zaravnjena planina, u Slovenačkoj, između rijeka: Drete-Nevljice-Motnice, jugoistočno od Kamniških Alpa, sjeveroistočno od Ljubljane. Pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i u tome pravcu su najveći visovi: Tolsti Vrh 1.190 m, Javoršćak 1.343 m, Vivodnik (ili Kurji Vrh) 1.508 m, Ščavnice 1.426 m. M. P. je prilično bogata vodama, s nje teče poveliki broj potoka. Većim dijelom je pod vegetacijom, ali joj je površina sastavljena od krasa. Sjeverozapadnim podnožjem planine prolazi kolski put Kamnik—Gornji Grad—Ljublija—Velenje i Celje, a južnim, drum i put Kamnik—Šmartno—Ločica—Celje. *P. V.*

MENTORIDES. V. Liburni.

MENZULANE. Dok su Turci vladali Srbijom, na carigradskom drumu, kao i na svima glavnijim drumovima u Turskoj, bile su raspoređene, na izvjesnim razmacima, stanice za odmor i promjenu jahaćih konja vjesnika, koji su nosili službenu poštu između beogradskog vezira, Porte u Carigradu i guvernera turskih provincija. Te su se stanice zvale M. (menzul-hane). M. su bile u državnim zgradama. Nadstojnici M. (menzuldžije) bili su privatni poduzetnici, kojima je beogradski vezir davao M. pod zakup, uz obvezu, da za određenu nagradu u svako doba drže na jaslama određen broj dobrih konja, sa potrebnom jahaćom opremom i priborom za transport pisama, novaca i drugih državnih pošiljaka: torbe, zobnice, bisage, ulčeve, mušeme i t. d. U službi su morali držati i određen broj

Digitized by Google

surukdžija i seiza. Mnogim menzulanama pripadale su prostrane livade za ishranu konja, koje je narod kulukom morao sređivati. Menzulanskim konjima, osim Tatara, putovala su i druga službena lica, ali samo državnim poslom, zatim strani emisari, ugledni stranci, koji su kroz zemlju putovali i povlašćena lica, po naročitom odobrenju političkih vlasti. Kasnije su (1824) jednim fermanom učinjene izmjene u »carskim« M. Na mjesto menzuldžija postavljeni su kiridžibaše, koji su morali davati konje i pod kiriju. Od tada su sa Tatarima mogla putovati i privatna lica. Za konja i dva Tatarina, koji prate putnika, plaćalo se do Carigrada 80 forinata srebra. Put je trajao deset dana, a jahalo se po 18 sati dnevno. Kao pratioci, Tatari su bili brižljivi i vjerni.

M. su, i kao srpske ustanove, bile zavedene još za vrijeme prvog ustanka. Prve srpske M. nisu bile državne nego nahijske. Poslije katastrofe 1813 srpske su M. uništene, a turske opet zavedene. Po privatnim podacima srpske su M. opet zavedene »kad se bilo primirilo«, izgleda 1821 ili 1822, ali bez naročitog ustrojstva. Prve su M. bile na carigradskom drumu, u Jagodini, Batočini, Palanci i Kolarima, a kasnije u Grockoj i Beogradu. Držali su ih menzuldžije, koji su po ugovoru morali držati određen broj konja, a za svakog konja primali su iz državne kase najprije po 80, a kasnije po 40 talira godišnje. Gdje je bilo državnih (»praviteljstvenih«) livada, uživali su ih besplatno, a narod ih je kulukom kosio i sijeno prenosio. Menzuldžije su plaćali surukdžije kao svoje sluge; oni su, pored plaće, imali na sat po jedan groš od konja. Bilo im je dopušteno, da drže i veći broj konja, koje su, za svoj račun i po pogodbi, izdavali pod najam privatnim putnicima. Kasnije su postepeno ustanovljivane M. u cijeloj zemlji. O njima, kao organiziranoj državnoj ustanovi, doneseno je 1838 visočajše rešenje. Drugom uredbom (5/5 1839) ustanovljene su M. i u Kragujevcu, Jagodini i Ražnju. Ustanovom pošte kao saobraćajne ustanove za javnu službu, uredbom ustrojenije poštanskog zavedenija od 15/9 1843 G. K. V. Br. 1066 S. Br. 1049 i M. su dobile svoj odreden karakter. Tada ih je ustanovljeno 36, i to: na prvoj glavnoj poštanskoj liniji: u Beogradu, Grockoj, Požarevcu, Kruševici (Kučevu), D. Milanovcu, Fetislamu (Kladovu), Brzoj Palanci i Negotinu; na drugoj: u Kolarima, Palanci, Batočini, Jagodini, Šupeljaku (Jovanovcu) i Aleksincu. Na »sojuznim«, između ove dvije linije: u Krivom Viru, Zaječaru, Gurgusovcu (Knjaževcu) i Soko Banji; na trećoj: u Kragujevcu, Brusnici (Gor. Milanovcu), Čačku, Požegi, Užicama i Mokroj Gori; i na »sojuznim između ove i vtore (druge) linije«: u Kruševcu, Trsteniku, Karanovcu (Kraljevu), Studenici i Raškoj; na četvrtoj: u Paležu (Obrenovcu), Šapcu i Loznici, »a na sojuznim točkama ovih dviju posljednjih glavnih linija«: u Ubu, Valjevu, Ljuboviji i Rači.

M. na carigradskom drumu imale su po 20 konja (ukupno 160), 1 nadstojnika i 5 surkdžija, a sve druge po 1 nadstojnika, 2 surukdžije i 4 konja, osim Požarevca, Negotina, Kragujevca, Čačka, Užica, Obrenovca, Šapca i Valjeva, koje su imale po 6 konja. Konji su bili državni. Za njihovu je ishranu određeno: »Za svakog konja, preko godine po 3.650 oka, ili 6 kola sijena, i po 1.460 oka zobi«. Osim toga, »za velike M. na drumovima po 80, a za proče po 50 kola drva; i za one po 20, a za ove po 10 oka svijeća«. Ostale potrebe »takum menzulanski«, kao pale, pokrovce, kolane, samare, zobnice i proče, dobivale su iz »smještišta« (depoa), kojih je bilo za M. na carigradskom drumu u Beogradu, Jagodini i Aleksincu, a za ostale kod okružnih načelstva.

M. su služile za prijenos pošte i putnika koji putuju poštom, a bile su pod državnim regalom. Za upotrebu poštanskih konja, putnici su plaćali po 2 groša na jedan sat za jednog konja. Maksimalna je težina pošte za jednog konja bila »25—30 oka novaca, bilo bjeli bilo zlatni, a drugi stvari ne više od 60 oka«. Dužnost je nadstojnika bila, da u službu primaju surukdžije, da vode brigu o sijenu i ostaloj hrani, opremi i drugom posuđu menzulanskom i arskom, i o redu u M.

M. su prvo ukinute na carigradskom drumu, kad su sagrađene železnice (1884), pa zatim postepeno i na ostalim poštanskim linijama, tako da ih početkom 1885 više nije bilo. Od tada se prijenos pošte izvan želje-

Digitized by Google

znice vrši zakupnim prijevoznim sredstvima. *D. Dimitrijević.*

MÉRCY KLAUDIJE FLORIMUND (Mersi) (1666, Lotaringija — 1734, Crocetta, Italija). Sudjelovao je u ratovima protiv Turaka (1683—1690) u Ugarskoj, zatim u Italiji i na Rajni. U ratovima je postao general artilerije. 1716 sudjelovao je, pored Eugena Savojskog, u boju kod Varadina i pri zauzimanju Temišvara i Beograda. 1717 povjerena mu je uprava Banata, ali je već 1719 poslan u Siciliju. 1720 postao je grof i ponovno mu je povjerena uprava Banata. Stekao je ogromnih zasluga oko organizacije uprave, regulacije rijeka, isušivanja močvara, dizanjem privredne industrije, kao i otvaranjem rudnika. Njegovim zauzimanjem naseljeno je u Banatu mnogo Nijemaca, koji su dobili vrlo znatne povlastice. Pored Nijemaca naselio je M. i nešto Francuza, Talijana i Španjolaca. Udomaćio je svilarsku i tkalačku industriju. 1734 poginuo je u boju kod Crocette u blizini Parme. *D. P.*

MERDARI, granična karaula na srpsko-turskoj granici do 1912.

Boj kod Merdara 2—6 oktobra 1912. Prije oglasa rata, u toku strategijskog razvoja III. srpske armije, turski prištevski odred, pojačan lapskim Arnautima, napao je iznenada moravsku diviziju II. poziva i time izazvao boj. — Bojište čini granična zona između druma Kuršumlija—Podujevo i Vulinog Brda. Visoki grebeni, sa kojih se spuštaju k sjeveroistoku i jugozapadu, dugačke i dosta blage kose. Teren je dosta prolazan i upotrebljiv za sve rodove vojske. U inžinjerskom smislu bojište je bilo spremljeno: sa srpske strane, osim graničnih karaula, cio položaj (merdarska kosa) bio je utvrđen poljskom fortifikacijom. Sa turske strane, pored niza karaula i iza njih merćeza, bili su izrađeni streljački rovovi oko svake karaule. Sa srpske strane sudjelovala je moravska divizija II. poziva i 12 pješadijski puk, oko 16.000 ljudi i 16 poljskih topova. Sa turske strane prištevski odred, sa 5—6.000 lapskih Arnauta, 4 poljska i 4 topa težeg kalibra, svega oko 12—13.000 ljudi. — Plan Turaka bio je, da iznenadnim napadom tuku ovu grupu srpske vojske (III. armija) i pojave se u bok glavne srpske grupe (I. armije).

Moravska II. imala je u toku strategijskog razvoja zadatak za 2/10, da se prikuči bliže granici, i u tom cilju izašla je sa 2 puka i 1 baterijom na odsjek Merdarska Kosa—Vasiljevac—Bulino Brdo. Četnici i graničari napali su tog dana u veče i zauzeli karaulu Dubnicu, a Arnauti su odmah prešli u napad na cijelom odsjeku II. puka. Boj se vodio i preko noći i 3/10 se proširio i na desno krilo moravske II. Tada je cijela divizija, sa dva puka u prvom borbenom redu i jednim u rezervi, izašla iz svoga utvrđenog položaja na Merdarima i prešla granicu, ali na izričnu zapovijed komandanta III. armije, pošto je odbila Arnaute, vratila se na polazni položaj. Noću 3—4/10 Arnauti su zauzeli karaulu Vasiljevac, i oko 6 sati izjutra napali moravsku II. na cijeloj fronti, sa težnjom obuhvata lijevog krila u pravcu Borovca. Kod I. puka nastala je panika i počelo je povlačenje u neredu. Na svom odsjeku II. puk je kontranapadom odbio arnautski napad, a 12 puk I. poziva po inicijativi komandanta puka prešao je u napad k Podujevu, što se osjetilo kod I. puka II. poziva, koji se povratio na svoj položaj i na njemu održao. Pukovi su ostali na zauzetim položajima i dobro se utvrdili, puškarajući cijele noći sa Arnautima.

5/10 oko 6 sati turski prištevski odred i Arnauti napali su lijevo krilo moravske II. zauzeli i zapalili selo Vasiljevac i pošli u dubinu teritorija, palećí zaseoke. Lijevo krilo moravske II. izvršilo je kontranapad, potislo je Turke i zauzelo cijelu kosu. Na fronti su srpske trupe potisle Arnaute, ali se preko noći opet vratile na polazni položaj. Turci su držali obje karaule Vasiljevac (tursku i srpsku). U toku noći Srbi su zauzeli karaulu turski Vasiljevac, a 6/10 izjutra, općim napadom lijevog krila moravske II., zauzeta je i karaula srpski Vasiljevac. Oko 13 sati Turci i Arnauti uzmakli su na cijeloj fronti. Gonjenje nije vršeno. Trupe su ostale na svojim mjestima.

Gubici moravske II. bili su 209 poginulih, 686 ranjenih i 51 nestao. Rezultati boja bili su: riješena je bila sudbina Kosova, rastrojena snaga lapskih Arnauta i prištevskog odreda. Posljedice bile su: dalnje operacije III. armije imale su karakter eksploatacije ovog boja. *V. Belić.*

Digitized by Google

MERHAR ALOJZIJ DR. (SILVIN SARDENKO), pjesnik (15/6 1878, Ježica, kod Ljubljane). Svršio je gimnaziju i teologiju u Ljubljani (1902), studirao je na Gregorianum-u u Rimu rimsko i crkveno pravo i položio je 1906 doktorat. Služio je kao kapelan u raznim krajevima i kao stolni vikar u Ljubljani, od 1908 kao katihet u drugoj gimnaziji, od 1921 u ženskoj učiteljskoj školi u Ljubljani, od 1924 je ljubljanski stolni kanonik. M. se vježbao u istoj zadruzi, kojoj su pripadali također Zupančič, Cankar i dr., ali je objavio prve pjesme tek 1899, kao teolog, u Dom in Svetu i Angelčku, poslije i u Vrtcu. Sarađivao je kod Pomladnih glasova i napisao je i uredio omladinsku knjižicu Marjetice (1902). U Dom in Svetu postao je brzo, pored Medveda, glavni pjesnički saradnik; uveo je u njemu moderni oblik, koji je Dom in Svet do tada otklanjao. M. je pjesnik mirnog, idiličnog, religioznog osjećanja; svojstven mu je djetinjski naivan, neprimjetno odgojni ton. Koliko je njegova lirika lična, izražava ona prije svega njegova svećenička, religiozna osjećanja, većim se pak dijelom pokazuje u njoj saučešće sa tuđim patnjama i radostima. Formalno, M. je dosta učio kod modernih, a karakterizira ga naklonost k cikličnom stvaranju. — Izdao je do sada ove lirske knjižice: U mladem jutru (1904), Roma (1906), Nebo žari (1916), Dekliške pesmi (1922), Rože (1923), Materi Mariji (1924). M. je pisao također religiozne ili legendarne pjesme (Mater Dolorosa. Dom in Svet 1908, Šotor miru 1918) i dramatske spise (Mater Dolorosa 1910, Slovanska apostola 1910, Mati svetega veselja 1912, Jasnje 1919, Nedeljske ure na društvenih odrih 1920, Sveti Jožef 1926). U prozi je M. sarađivao sa crticama u Dom in Svetu (pseudonim Kancijan, 1900 do 1901) i u Slovencu, pored toga u Bogoljubu, Vrtcu, Angelčku i dr. Posebno je izdao historijske crtice Marijino kraljevstvo na jutrovem (Vzhodu) (1910), Mysterium Mantuae (studija o Sv. Alojziju, 1926) i knjigu o Mariji (Zbrani govori I. slov. Marijanskega kongresa, 1925). Bio je urednik Dom in Sveta (1923) a uređuje Bogoljub (od 1924) i Voditelja Marijinih družb (od 1926). Mnogo je radio kao vođa vjerskih društava i organizator religioznih predstava.

Literatura: Iz. Cankar, Obiski (Dom in Svet, 1911 i posebno); I. Pregelj, Mentor (1918/19); A. Petrović, Treće studije i portreti (1917); Umberto Urbani, Il piccolo della sera (1926); I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva, 297.

I. Grafenauer.

MÉRIMÉE PROSPER (Merime Prosper) francuski književnik (1803 — 1870). M. je pisac Carmena, Kolombe, Kronike Karla IX., i knjige La Guzla, ou choix des poésies illyriques recueillies dans la Dalmatie, la Bosnie, la Croatie et l'Herzégovine (1827), u kojoj se, pored izmišljenih pjesama, tobož po uzoru na naše narodne poezije, nalaze i prijevodi Hasan-aginice, Kačićevog Miloša Kobilića i Vuka Brankovića.

Literatura: V. M. Yovanovitch, La Guzla de Prosper Mérimée (1911).

M. I.

MERINO-OVCA je pasmina ovaca s najfinijom vunom. M. je nastala u Španiji, mutacijom i dalnjim uzgojem iz oblika, koji je blizak našoj pramenci. M. je vrlo dotjerana u uzgoju i odlikuje se relativno velikom količinom najfinije vune za proizvodnju najfinijeg sukna. Iz Španije se M. rasprostranila po Njemačkoj, Austriji i Francuskoj, u kojim zemljama su nastali aklimatizacijom i posebnim smjerom uzgoja, specijalni tipovi, pod imenom Elektoral, Negretti i Rambouillet. — Carica Marija Terezija, nastojeći da oplemeni domaću ovcu u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini, naredila je 1769 import španskih M. u Mrkopalj. Ovo je bio prvi import u naše krajeve, a kasnije su slijedili još i drugi. Uvezene ovce držale su se u čistom uzgoju, naročito na velikim posjedima, od kojih su onda prešle i u narod. Prvi import M. u Srbiju izvršen je na državno dobro Dobričevo. Ukrštavanje sa M. izvršeno je u većoj mjeri u toku posljednjih 150 godina, a potomci iz tog ukrštavanja dobili su u narodu (Slavoniji i Vojvodini) naročiti naziv »birke«. Čisti uzgoj M. se, zbog prirodnih i ekonomskih prilika u našim krajevima, nije mogao održati, osim na nekoliko velikih posjeda, i danas je gotovo sasvim nestao. Isto tako ni ukrštavanje nije dovelo do željenog cilja, zbog kompliciranog nasljeđivanja finoće vune. Prema tome M. ima danas samo

Digitized by Google

sporednu ulogu u našem stočarstvu. (V. Vuna, Ovčarstvo.)

S. Ulmansky.

»MERKUR«, hrvatsko trgovačko društvo. Osnovano je u Zagrebu 1873. Iz rada oko pomaganja bolesnih i oskudnih trgovačkih pomoćnika razvilo je društvo svoje humanitarno djelovanje i na privatno činovništvo industrije i novčanih zavoda. Društvo je osnovalo g. 1880 svoju posebnu privatnu školu, Merkur, u kojoj se na stotine i hiljade privrednog podmlatka odgajalo za razne privredne institucije. Društvo je izdavalo školske knjige, a stalno izdaje svoje glasilo »Merkurov Vjesnik« (prije »Hrvatski Trgovački List«). 1904 uređena je u društvu bolesnička blagajna, koja za vrijeme bolesti potpomaže članove M. u novcu, lijekovima i besplatnom liječničkom pomoću. 1926 M. je imao oko 10.000 članova. 1923 proširilo je društvo rad na cijelu kraljevinu SHS i otvorilo svoje podružnice po čitavoj državi. *S. D.*

MEROPAH. Meropsi su bili u srpskoj državi srednjega vijeka, od 13 vijeka dalje, zemljoradnici, koji su obradivali tudu zemlju. Prema vlasniku zemlje nalazili su se u zavisnom položaju, te su mu bili obvezani na razne službe i dažbine. Zemlja koju su držali M. zvala se i meropština. Sinoniman naziv za M. je parik.

M. K.

MEROŠINSKA REKA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. Izvire na južnoj strani Malog Jastrebca, pod Novoselskom Čukom 952 m, Ljutičkim Krstom 1.001 m, i Crnim Vrhom 846 m. Desni sastavak M. R. je Krajkovačka, koja sa izvorišta teče prema jugu, i ubrzo skrene u pravac jugoistoka, a lijevi je Lepajska Reka, koja teče na jugoistok i istok. Od njihova sutoka više sela Merošine, na visini od 240 m, rijeka teče pod imenom M. R., uglavnom prema istoku, ali vrlo vijugavim tokom. Utiče u Južnu Moravu oko 4·5 km nizvodno od sela Balajinca, odnosno 1·6 km jugozapadno od Donjeg Međurova. Desni pritok M. R. je Bresnički potok. Dužina toka M. R. je 26·5 km, a površina porječja 132·7 km². *P. V.*

MERSUNJA, rječica u Slavoniji, lijevi pritok Save. Izvire na zapadnom kraju Dilj-Gore, sa južne strane, ispod Kaponje (353 m). S izvorišta teče na jug, u Posavinu, a ovdje skrene u pravac istoka, i tekući u vrlo vijugavom toku uliva se u Savu više grada Broda na Savi. Sa sjevera prima više potočića. Dužina M. toka je 26·6 km, a površina sliva 248·6 km². *P. V.*

MESALJ, izobičajena vrsta kapa, koju su nekada nosile Vlahinje u Krajini. *N. Z.*

MESIĆ, manastir u Banatu (istočno od Vršca). Crkva je posvećena Sv. Jovanu (Rođenju). M. su osnovali despoti Grgur i Jovan. Spominje se često u 18 vijeku (1700, 1777, 1787, 1792. 1796). 1777, kada je, prilikom reduciranja manastira, ukinut manastir Šemljug, bratstvo ovoga manastira prevedeno je u M. *V. P-ć.*

MESIĆ MARKO POP, narodni borac protiv Turaka (oko 1640, Ogulin(?) — 2/2 1713, Karlobag). Učio je pripravne škole u franjevačkom ili pavlinskom samostanu, a više kod isusovaca u Zagrebu i u Italiji. Bio je župnik u Brinju, a 1678 arhiđakon i kanonik senjskoga kaptola. Već kao župnik četovao je sa brinjanima i otočanima protiv Turaka, a 1683 je sa senjanima i brinjanima išao u pomoć ustašama u Kotare, koji su se borili pod Ilijom Mitrovićem. U borbi za oslobođenje Like i Krbave M. je bio vojni kapelan i provodić. Vazda je bio u prvim redovima, sa krstom i sabljom u ruci (1689). Poslije oslobođenja Like, M. je bio upravitelj svih vojnih, upravnih i crkvenih djela u Lici, i vršio je misionarsku ulogu među Turcima, koji su ondje ostali. Odlučno je utjecao na razvitak Krajine, kojom su samovoljno upravljala njemačka gospoda gradačkoga i bečkoga ratnoga vijeća. Prije smrti dočekao je M., da su Lika i Krbava oduzete iz ruku prostih spekulanata i spojene s karlovačkom Krajinom. Posljednje godine života boravio je u Karlobagu (v. Lika).

Literatura: R. Lopašić, Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović (1888). *M. P-g.*

MESIĆ MATIJA, historik (19/2 1826. Brod na Savi — 6/12 1878, Zagreb). Svršio je osnovnu školu u Brodu, a gimnaziju u Požegi i Zagrebu. U biskupskom sjemeništu bio je 1842—1844. i tu je svršio 7 i 8 razred. 1844 poslali

Digitized by Google

su ga, zbog naročitog dara, u Beč, te je u Pazmaneumu studirao teologiju. Za vrijeme školovanja naučio je sve slovenske jezike, pod dubokim utjecajem ilirizma. 1849 postao je M. svećenik, i poslan je za kapelana u Sv. Brcko, kraj Božjakovine. 16/1 1851 imenovan je za namjesnog učitelja u zagrebačkoj gimnaziji za geografiju i historiju. Otišao je potom u Beč, da sluša filozofiju i marljivo je radio kod Grauerta i Simonija i Miklošića (1851 do 1852). Poslije je otišao u Prag, gdje je za tri semestra slušao Heflera, Tomeka, Vocela i Čelakovskog, a upoznao se i sprijateljio sa Pavlom Šafarikom i Palackim. Profesorski ispit položio je 1853. Kada se vratio u Zagreb, nastavio je predavati u gimnaziji. 16/1 1854 imenovan je za redovnog učitelja, a 1856 za izvanrednog profesora pravoslovne akademije u Zagrebu. 1859 postao je redovan profesor u istom zavodu za austrijsku historiju, a kasnije je predavao i crkveno pravo. 1871 izabran je i za rektora te akademije, te je bio na čelu zavoda sve do kraja pravoslovne akademije, jer je 1874 otvoreno sveučilište u Zagrebu. M. je 27/4 1874 imenovan za redovnog profesora tog sveučilišta na filozofskom fakultetu za hrvatsku historiju.

U svojim raspravama M. je solidan ispitivač svih minucioznih detalja, kojih istraživanje i prikazivanje često smeta pregledu cjeline, te Rački s pravom kaže, da je M. historik do skrupuloznosti pažljiv »i u toj zdušnosti mislio je (M.) da ne smije ni preko sitnica prijeći, pa mu se stoga gdješto u pojedinostih cjelina gubi«. — M. je arhivalnim istraživanjima sistematski osvijetlio naročito doba hrvatske historije 1490—1526. Za to doba M. su spisi još i danas od vrijednosti. Najvažniji su mu ovi radovi: Život Nikole Zrinskoga, sigetskoga junaka (1866), Hrvati na izmaku 15 i na početku 16 vijeka (Književnik, I. 1864, II. 1865), Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II. (Rad, 3), Krsto Frankopan u tuđini (Rad, 13), Hrvati nakon bana Berislavića do Muhačke bitke (Rad, 18, 22), O životu i djelih kneza Krsta Frankopana (Rad, 31), O Krčeliću i njegovih Annuah (Rad, 37), Dmitar Zvonimir kralj hrvatski (Rad, 39). U Kukuljevićevom Arhivu izdao je Poljički štatut (Arhiv, 5) a u Starinama, 5. Građa mojih rasprava u Radu: Listine i Isprave, Korespondencija Krčelićeva i nješto građe iz njegove velike pravde (Starine, 8).

M. se za vrijeme svoga službovanja u gimnaziji bavio i školskom literaturom, te je spremio nekoliko dobrih udžbenika za svoje đake, iz historije i geografije.

Literatura: F. Rački, Akademik Mato Mesić (Rad, 47); T. Smičiklas, Matija Mesić (Spomen-Knjiga Matice Hrvatske, 1892); F. Šišić, Enchiridion, 97, 98. *V. Novak.*

MESOJEDE je vrijeme od maloga Božića (Nove godine) do mesnih poklada. Dužina M. zavisi od Uskrsa, ako je Uskrs ranije, M. su kraće i obratno. M. su mrtvo doba zime i naš se seljak, naročito u stočarskim i brdskim krajevima, uz M. odmara. Izuzevši čobane, koji hrane i paze stoku, ostali muškarci malo rade. Žene danju, pored kućnoga posla, predu, pletu i tkaju, a ljudi idu od komšije do komšije na razgovor. Uveče i jedni i drugi idu na sijela (posijela), gdje mladež igra i pjeva, a stariji razgovaraju, igraju razne društvene igre, najviše se prstenaju, i pjeva im poneko uz gusle. *S. T.*

MESTVE, vrsta cipela od bijele kože, iskićene đinđuvima. Nose se u staroj Srbiji. *N. Z.*

MEŠETARSKI POSAO trgovački je posao (v. Poslovi trgovački). Može ga obavljati jedino mešetar. Mešetar (posrednik, senzal) bavi se obrtničkim posredovanjem u trgovačkim poslovima. Ne sudjeluje ni u sklapanju ni u izvršenju trgovačkih poslova, već samo posreduje. On je ili privatna ličnost (u Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini, Bosni i Hercegovini) ili ima službeni karakter (u Srbiji, Crnoj Gori, Dalmaciji i Slovenačkoj). U potonjem slučaju biva namješten na osnovu ispita, položenog na burzi ili u trgovačko-obrtničkoj komori, natječajem i polaže zakletvu kod upravne vlasti (u Dalmaciji i Slovenačkoj), ili ga bira trgovačka komora, a sud potvrđuje (u Srbiji i Crnoj Gori); potpada pod disciplinarnu vlast burze, obrtne vlasti ili suda. — Njegove su dužnosti: čuvati tajnu posla, čuvati uzorak, voditi dnevnik, ovjeren od suda, burze ili obrtne oblasti. U dnevnik, koji mora biti uredno vođen, unosi imena ugovornika, vri-

Digitized by Google

jeme, kad je posao sklopljen, označenje predmeta posla, uslove, uz koje je posao sklopljen i rok izvršenja; zatim vrstu, količinu i cijenu robe. Dužan je izdati klijentima potpisani izvod iz dnevnika (mešetarski list; zaključnica; avizo). Mešetarski je dnevnik trgovačka knjiga. Ima snagu nepotpunog dokaza. Mešetar ima pravo na proviziju (nagradu; senzarije, courtage). Nju ustanovljuju ili klijenti, ili trgovački zakon (u Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini, Bosni i Hercegovini ½% odnosno ¼%) ili upravna vlast (ministarstvo financija u Srbiji, Crnoj Gori, u Dalmaciji i Slovenačkoj). Provizija se daje redovno za sklapanje posla. (§§ 50—57 srp., §§ 42—49 crnog., §§ 34—548 hrv., §§ 447—461 bos.-herc. trg. z.; slov. i dalm. z. od 4/4 1875.)

M. Stražnicky.

MEŠKO KSAVER, pisac (28/10 1874, Sv. Tomaž, više Ormoža, mariborska oblast). M. je svršio gimnaziju u Ptuju i Celju, a teologiju u Mariboru i Celovcu. Svećenik je od 1898. Služio je kao kapelan u Škocijanu, u Podjuni i na Višarjama. Došao je 1900 kao župni upravitelj u Gnezav kod Feldkirchen-a, 1901 u Gredinjski Klošter i Št. Danijel više Prevalja, gdje je postao krajem godine župnik. 1906 dobio je župu kod Marije na Zilji, odakle su ga 5/1 1919 protjerale njemačke rulje. Za vrijeme plebiscita služio je u Tinjama, u julu 1921 došao je kao kapelan u Dravograd, a 1/8 1921 kao župni upravitelj u Sela, kod Slovengradca.

M. se još u gimnazijskim godinama revno bavio književnošću, upoznao se s ruskim, francuskim, engleskim realistima, u prvom redu sa Tolstojem. Slao je pjesme u Vesnu, feljtone u celjsku Domovinu. Sa pjesmama je kasnije sarađivao također u Ljubljanskom Zvonu, Mohorjevoj Družbi, Dom in Svetu, Slovenki i dr. Kao pjesnik nije našoj poeziji pokazivao novih puteva. Drukčije je u pripovijetkama. M. je sa Cankarom uveo u našu književnost modernu lirično-psihološku novelu i pomagao je pobijediti slovenački pseudonaturalizam. U prvim novelama Hrast, Trnje in lovor (Ljubljanski Zvon, 1896), u romanu Kam plovemo (Ljubljanski Zvon, 1897) i u Slikama in povestima (Kn. knj. Matice slovenske, sv. 5—6, 1898 do 1899) pokazuje se doduše utjecaj naturalističke pripovijedne tehnike i motivnog izvora, ali idejni i etički idealizam, psihološka dubina čina i simbolična upotreba vanjskih događaja pokazuju put nove književnosti. Sve se više ističe interesiranje za unutarnji život, i ako je stil još u mnogom realistički, ipak je već pun simbolično-psiholoških i lirično-subjektivnih elemenata. Tako je došao M. već u Slikama in povestima (Moje poti, 1899) do upravo lične lirike ispovjednih i uspomenskih novela, u kojima kulminira M. umjetnost: Izgubljena duša, Življenja večerna molitev (Iz mojega dnevnika, 1900), Razne poti, Sen poletne noči (Crtice, 1901), Ob tihih večerih, O človeku ki se je vračal, Mir božji (Dom in Svet, 1902), Ko so zvonovi plakali, Za deveto goro (Črtice, Zabavna knjižn. Matice Slovenske, 15, 1902), Človek, ki stoji ob grobovih in plaka (Dom in Svet, 1903). Pot spokornikov (Zabavna knjiž., 17) i dr. Duboka psihološka analiza, neprimjetna lirična suglasnost, koje je usvojio u tim novelama, došle su do izražaja u ostalim M. novelističkim spisima, te su im dale nježnu elegičnost, koja je značajna za većinu M. spisa. Napisao ih je čitav red, najviše u Matici Slovenačkoj, Dom in Svetu, Mohorjevoj Družbi, Ljubljanskom Zvonu i dr.

Kao knjige izašle su ove M. zbirke: Ob tihih večerih (1904, 2 izdanje 1923), Mir božji (1906), Dve sliki (Leon. družba, 1916), Slike (Zab. knj. 27, 1918), Naše življenje (1922), omladini su upućene knjige Mladim srcem (I. do III., 1911—1922), Volk spokornik in druge povesti za mladino, 1922, Našim malim, 1925. U štampi: Legende o sv. Frančišku (u Gorici). Odlično mjesto među M. spisima zauzima njegova pjesma Domovini, simbolični roman Na Poljani (Knez. knjige, 14, 1907). M. je također napisao patriotske drame, Na smrt odsojeni (1907) i Mati (1914) i naturalističko-simboličnu dramu Pri Hrastovih (Dom in Svet, 1922).

Literatura: Grivec, Kvišku, Katoliški Obzornik (1898); Iz. Cankar, Obiski (1920); L. Petrović, Četvrte studije i portreti (1923); Urbanaz-Urbani Umberto, (Scrittori jugoslavi (u štampi). Spise o M. prilikom pedesetgodišnjice v. Časopis za slovenski jezik,

Digitized by Google

književnost in zgodovino, 5 letn. (1926), 174—175.

I. Grafenauer.

MEŠTROVIĆ IVAN, kipar (15/8 1883, Vrpolje, Slavonija). Rodio se doduše u slavonskom Vrpolju, gdje su slučajno boravili njegovi roditelji radeći na nadnici, ali je njegova porodica starinom iz seoca Otavice kraj Drniša, u sjevernoj Dalmaciji. Čuvajući kao čobanin stado, M. je u zavičaju do svoje petnaeste godine izrezivao kusturicom preslice, tikvice i štapove. Čitati i pisati naučio je od oca, koji se i sam kao mlad čovjek bavio pravljenjem drvenih kuća i drvorezbarstvom. Čitajući narodne pjesme iz zbirke Vukove u M. su mašti iskrsavali i u nju se usjekli historijski i legendarni junaci naše narodne epopeje, koja je poslije uvijek ostala nepresušnim vrelom njegove inspiracije. Režući u drvetu i kamenu likove (među njima pored Jelačića, Strossmayera i Račkoga i lik raspetoga Krista sa »rukama koje bi obuhvaćale cijeli svijet«), obratio je na sebe pažnju, pa je zadarski Narodni List donio bilješku o darovitom mladiću, a načelnik njegove općine pokrenuo je akciju, da se M. pošalje na nauke. Pošao je najprije u Zagreb, ali ga ovdje nisu primili, pa je u Splitu učio zanat kod nekog klesarskog majstora. Neko je vrijeme tu radio i u Rendićevu ateljeu. Poslije mnogih nedaća došao je najposlije u Beč profesoru Königu, koji ga je spremao za primitak u akademiju. Stradavajući mnogo, primljen je najposlije u akademiju (profesori Bitterlich i Helmer), pa je već prve godine izložio u bečkoj Secesiji. Ali ni ovo rijetko priznanje talenta nije poboljšalo njegovo materijalno stanje. Tek dvije godine poslije podijelilo mu je dalmatinsko zemaljsko vijeće malu stipendiju. Zacijelo su bečke galerije i izložbe (među ovima naročito ona Rodin-ovih djela) znatno utjecale na razvoj njegove umjetnosti. Najranija su mu djela: Mladić, Posljednji cjelov, Majčina briga i studija za Botićev spomenik, koja su sva od reda posvjedočavala M. žilavo nastojanje oko ličnog umjetničkog izražaja. Čitajući mnogo M. je počeo u svojim skulpturama rješavati i filozofske probleme, kao na primjer, u grupama: Timor Dei, Zdenac života (u Zagrebu na Wilsonovom trgu, ispred kazališta), Vrelo života (u Wittgenstein-ovoj palači u Beču). Potkraj svoga boravka u Beču M. je izradio zidanje Skadra, prvi motiv iz narodne epopeje u njegovim radovima, djelo koje već čini prijelaz u drugu fazu njegova stvaranja. Iz Beča pošao je M. u Pariz. Tu je zasnovao i počeo izrađivati svoju golemu koncepciju Vidovdanski hram, posvećen »veličanju sudbonosne kosovske bitke, veličanju junaka, koji su tamo vojevali i otadžbine, kojoj njihova junačka djela i njihova smrt iskupiteljica spremahu vaskrsenje«. Tu su nastali najprije fragmenti: Karijatide, Sfinga, Miloš, Srđa i glava Markova, sporedni likovi Junaka, Ranjenika, Boraca, Robova i Pastira, pa Udovice (»u kojima su sadržani osnovni motivi psihe jugoslovenskoga naroda«), Majka, Sjećanje i reljef Kosovke djevojke. Kasnije je M. za svoj Vidovdanski hram izradio i drveni arhitektonski model. Poslije dvogodišnjeg boravka u Parizu (gdje je mnogo drugovao s Rodin-om i Boirdle-om) i kraćih putovanja po Italiji i Engleskoj, priredio je M. kolektivnu izložbu svojih radova u bečkoj Secesiji 1910. Tom je prilikom najispravnije ocijenio suštinu njegove umjetnosti Josip Strzygowski. 1911 priredilo je novo osnovano Jugoslovensko umjetničko društvo Medulić u Zagrebu izložbu Vidovdanskih fragmenata (popunjenih, međutim, velikim kipom Marka na Šarcu) pod lozinkom: »Nejunačkom vremenu u prkos«. 1911 izložio je M., uz srpske, hrvatske i slovenačke umjetnike, svoje radove u internacionalnoj izložbi u Rimu i to u paviljonu kraljevine Srbije.

Za vrijeme Svjetskoga Rata živio je M. u Rimu, Londonu, Genèvi, Cannes-u i Parizu, radeći u zajednici sa svojim drugovima emigrantima neumorno i zborom i tvorom oko oslobođenja svoje domovine. U samoj Engleskoj priredio je M. 1915—1918 osam izložaba svojih radova, koje su pobudile najveću pažnju (naročito ona u londonskom Victoria and Albert Museum, koju je juna 1915 otvorio Lord Robert Cecil). U te četiri godine nastao je čitav niz novih radova M. (najvažniji među njima: Domagojevi strijelci, Innocentia, Mladi pastir, Vestalka, Molitva, reljefi Plesačica, Mojsije, Miss Elsie Inglis,

Digitized by Google

Ivan Krstitelj, Saloma, reljefi Navještenje, Bogorodica, Krist i Samarićanka, Krist i Magdalena, Molitva na Maslinovu brdu, Polaganje u grob i najposlije veliki Raspeti Krist). Veći je dio tih djela izložen i u Zagrebu 1921. 1920—1922 izradio je M. kao arhitekt i kipar grobnu crkvu porodice Račić u Cavtatu, do sada najopsežnije svoje izvedeno djelo. Isto su tako posljednjih godina nastali veliki spomenici Marku Maruliću (Split), biskupu J. J. Strossmayeru i kralju Petru u Dubrovniku. 1925 i 1926 boravio je M. u Americi i priredio u mnogim gradovima izložbe svojih djela, primivši ondje i narudžbu za veliki spomenik Washington-u. 1923 izdao je M. mapu svojih litografiranih crteža. M. je izlagao još u Pragu, Beogradu, Sofiji, Münchenu, Dresdenu, Mlecima, Parizu, Splitu, Ljubljani, Glasgow-u, Leeds-u, Brandford-u i Edinburgh-u. M. živi u Zagrebu. Rektor je umjetničke akademije.

Literatura: K. Strajnić, Ivan Meštrović (1919); I. Meštrović, A. Monograph (1919), Williams and Norgate (do sada najopsežnije djelo o M., sa člancima M. Ćurčina, I. Vojnovića, J. Bone-a. V. Popovića, N. R. Collings-a i R. W. Seaton-Watson-a, sa potpunom bibliografijom članaka o M. i sa kritičkim popisom M. djela do 1918, svega 279); J. Strzygowski, Eine Grabkirche von Ivan Meštrović, Darmstadt (1923). *A. Schneider.*

METALNA INDUSTRIJA jedna je od najstarijih industrijskih grana u našoj zemlji. Metali su vađeni iz naših bogatih rudnika još u najstarija vremena, a u našim starim narodnim državama M. I. dostigla je bila veliku visinu i predstavljala je najrazvijeniju granu industrije (v. Industrija i zanati). Za vrijeme robovanja Turcima M. I. je postepeno propadala, tako da se održala samo najprimitivnija zanatska prerada metala za udovoljenje najprečih potreba i nešto kujundžijskog, kazandžijskog i puškarskog zanata u gradovima.

Od polovine prošlog vijeka počelo se obnavljati rudarstvo i prerada metala, i to naročito u Slovenačkoj, Bosni i Hrvatskoj, kada su osnovana velika poduzeća za topljenje željezne rude i za proizvodnju sirovog željeza. I pored velike količine željezne i drugih metalnih ruda, koje se nalaze u našoj zemlji, M. I. se još ni izdaleka nije razvila u mjeri, koja bi odgovarala i količini rude i našim potrebama, tako da se i danas još uvoze ne samo savršeniji proizvodi M. I., nego u velikoj mjeri i samo sirovo željezo. Uzrok tome je oskudica kapitala za osnivanje visokih peći i tvornica za izradu sirovog željeza, nedostatak domaćeg koksa, saobraćajnih sredstava i stručnog radništva. Najveća smetnja je nedostatak koksa. Dok se to pitanje ne riješi proizvodnjom koksa iz domaćeg uglja ili zamjenom njegovom elektricitetom, dotle se ne će moći razviti M. I., čak i ako se otklone druge smetnje. Danas se s jedne strane izvozi ruda, a s druge strane se uvozi sirovo željezo čime se naša M. I. dovodi u zavisnost od inozemstva i poskupljuje proizvodnja. Druga nezgoda je, što su neka najveća poduzeća za preradu metala vrlo blizu granice ili i na samoj granici, tako da postoji opasnost da će ona prestati da rade onda kada bi za obranu zemlje njihova što jača proizvodnja bila najpotrebnija. I iz toga razloga, kao i iz onih naprijed navedenih, pitanje razvitka M. I. jedno je od najtežih pitanja naše idustrijske politike, od čijeg povoljnog riješenja zavisi i razvitak cijele naše industrije i obrana zemlje.

M. I. zastupana je u našoj zemlji u svima svojim oblicima: od talionica željeza, olovne, bakrene i drugih ruda do izrade motora i drugih sličnih proizvoda. Najosnovnije grane M. I. najslabije su razvijene, a najbolje su razvijene one grane, koje predstavljaju udaljenije vrste prerade.

Visoke peći imamo tri: u Bešlincu, Petrovoj Gori i Varešu. Prva (sa još jednom u Trgovima) svojina je društva Udruženi Rudnici i Talionice u Zagrebu; druga je svojina društva Željezni Majdan i Talionica Topusko, a treća Vareške Željezne Industrije. Prve dvije još ne rade stalno, jedino je ona u Varešu u radu. Pored sirovog željeza, koje najvećim dijelom prerađuje dalje tvornica u Zenici, u Varešu se izrađuju i peći, ljevana željezna roba i t. d.

Kovano željezo i čelik proizvode: 1. Kranjska Industrijska Družba u Jesenicama. 2. Jeklarna na Ravnah grofa Jurja Turnskego. 3. Dioničko Društvo za Industriju Željeza u Zenici. 4. »Štore«, D. D., Tovarna Že-

Digitized by Google

leznih Izdelkov, Štore. — Sva ta poduzeća, osim onog u Zenici, imaju teškoća oko nabave sirovina, koje moraju jednim dijelom da uvoze iz inozemstva. Za dalnju preradu bakra i olova također još nemamo u zemlji poduzeća, te se bakar iz Borskog rudnika i olovo iz Mežice i Litije šalje u inozemstvo na dalnju preradu.

Od poduzeća, koja se bave izradom metalnih predmeta, a kojih u cijeloj zemlji ima oko 400 većeg opsega, najveći je broj ljevaonica i mehaničkih radionica. Njihov se broj povećao naročito poslije ujedinjenja, kada je stvaranje nove nacionalne industrije i popravak instalacija oštećenih ratom dao maha osnivanju mnogih novih i proširenju starih poduzeća. Ljevaonice su po pravilu spojene sa mehaničkim radionicama, tvornicama strojeva i drugim (stolarskim i t. d.) radionicama i rasprostrte su po cijeloj zemlji, a najveće su u Slovenačkoj i Hrvatskoj. One izrađuju sve predmete, koji spadaju u tu struku, od strojevnih dijelova, zvona, turbina, mlinova do umjetničkih predmeta. Najglavnije ljevaonice i tvornice strojeva su: 1. Prva Hrvatska Tvornica Strojeva i Ljevaonica Željeza u Zagrebu. 2. Strojne Tovarne in Livarne u Ljubljani. 3. Ljevaonica »Ferrum«, D. D. za zvona, metal, meko i sivo željezo u Subotici. 4. Livnica »Balkan«, Popovića, Perišića i Comp. u Beogradu. 5. Livnica »Jug« u Beogradu. 6. »Smev«, Tvornica Strojeva u Bjelovaru. 7. »Sila«, Ljevaonica Željeza i Mjedi u Zagrebu. 8. Osječka Ljevaonica Željeza i Tvornica Strojeva u Osijeku. 9. Željezarna Muta u Muti. 10. »Titan«, D. D., Tvornica Željezne i Bravarske robe u Kamniku.

Zvona lijeva oko 15 poduzeća, od kojih je ujedno i najstarije poduzeće u našoj državi, Ljevaonica Zvona i Umjetnih kovina Antun Blazina u Zagrebu, koje postoji od 1457 godine.

Čavle i zavrtnje (šarafe) izrađuje nekoliko poduzeća, od kojih su najvažnija: 1. Prva Jugoslavenska Tvornica Šarafa D. D. u Zagrebu s tvornicom u Koprivnici. 2. Metalna Fabrika N. Trifunovića i druga u Zemunu. 3. »Ferrum«, Željezarska Industrija u Sarajevu. 4. Prva Žebljarska in Železnoobrtna Zadruga u Kropi.

Turpije izrađuju, pored nekoliko manjih poduzeća: 1. Jugoslavenska Industrija Čelika i Turpija Rudolf Schmidt i Co. D. D. u Zagrebu. 2. Karl Aschenbrenner u Novom Sadu.

Alate izrađuju, pored dosta obrtnih poduzeća u Slovenačkoj, i nekoliko tvornica, od kojih vrijedi naročito spomenuti »Alat«, Industrijsko D. D. u Zagrebu.

Željezni i ostali metalni namještaj počeo se naročito poslije ujedinjenja mnogo izrađivati u našoj zemlji, tako da se tom vrstom proizvodnje danas bave, bilo isključivo bilo uz ostale vrste prerade metala, oko 50 poduzeća, od kojih su najvažnija: 1. Industrija Željeznog Namještaja i Metala D. D. u Subotici. 2. »Zmaj«, Industrija Željezne robe D. D. u Zagrebu. 3. Prva Brodska Tvornica Kovinskih predmeta D. D. u Brodu na Savi. 4. Fabrika Gvozdenog i Metalnog nameštaja Mirko Rottman u Subotici. 5. Fabrika Gvozdenog nameštaja M. Graovac i M. Stanojević u Beogradu.

Bravarsku robu, okove, štednjake i t. d. osim obrtnih poduzeća, izrađuje oko 50 industrijskih poduzeća, od kojih su najvažnija: 1. Prva Hrvatska Tvornica Limenih, Bakarnih proizvoda i Pocinčaona D. D. u Zagrebu. 2. Tvornica Limenih Štednjaka, Bravarske i Željezne robe Ignac Jelenc D. D. u Karlovcu. 3. »Titan«, D. D. Tvornica Železne in Bravarske robe u Kamniku. 4. Kukar i Jović u Leskovcu. 5. »Bistra«, Kovinska in Lesna Industrija u Domžalama.

Emajlirana roba još se ne izrađuje ni izdaleka u onoj mjeri, koja je potrebna za udovoljenje naših svakodnevnih potreba. Njenom izradom bave se svega oko 5 poduzeća. Od njih je najvažnije: A. Westen, Tovarna za emajlirane posodi u Gaberju pri Celju (700 HP, 1.500 radnika) i Prva Hrvatska Tvornica emajlirane i limene robe u Kutini.

Vage i kantare izrađuje preko 20 poduzeća, većinom u Slovenačkoj i Vojvodini, a najvažnija su: 1. »Vaga«, D. D. za Proizvodnju i Trgovinu vaga i utega u Zagrebu. 2. Ivan Rebek u Celju.

Pletivo od žice izrađuje preko 10 poduzeća, od kojih su najglavnija: 1. Hrvatska Industrija za strojno pletivo od žice Šandor Hajoš u Zagrebu. 2. Prva Međumurska Tvornica Pletene žice i željeznog pokućtva D. D. u Čakovcu. 3. Gliša Josipović i Sin u Beogradu.

Digitized by Google

Lance izrađuje nekoliko poduzeća, od kojih ćemo spomenuti: Tovarna Verig D. D. u Lescu.

Kose, srpovi, motike, ašovi, lopate i t. d. izrađuju se naročito u Slovenačkoj, a kose i srpovi uživaju svjetski glas. Izrađuju se dijelom u kućnoj industriji, dijelom u obrtnim zadrugama i tvornicama. Najvažnija tvornička poduzeća ove vrste su: 1. Henrik Kieffer, Tovarna Kos in Srpov u Sv. Lorencu. 2. Karol Köllner, Tovarna za Kose u Slovenjem Gradcu (postoji od 1773). 4. Jeklarna Kolumbus-Fužine u Rušama.

Poljoprivredne sprave proizvađaju sve navedene ljevaonice i druge tvornice, ali se njihovom izradom bave i specijalne tvornice, rasijane po cijeloj državi, od kojih su najvažnije: 1. K. i R. Ježek. Tovarna za Poljodelske stroje u Mariboru. 2. »Oranica«, Tvornica Poljoprivrednih strojeva D. D. u Brodu na Savi. 3. Tvornica Strojeva I. Kulhavy u Hercegovcu. 4. Zikmund i drug, Tvornica Mašina i Livnica gvožđa u Novom Sadu. 5. Torontalska Industrija Poljoprivrednih strojeva, Livnica gvožđa i metala D. D. u Velikom Bečkereku. 6. Julije Seidl, Tvornica Poljoprivrednih strojeva u Vršcu.

Kazane i bakrenu robu izraduju u prvom redu mnoga obrtna poduzeća, iz kojih se je vremenom razvilo nekoliko većih tvorničkih poduzeća, kao što je Prva Tvornica Modernih Rakiskih Kazana i Peronospornih Prskalica Milan T. Jovanović u Novom Sadu, i druga poduzeća.

Preradom olova bave se 3 poduzeća, od kojih je najvažnije: »Plumbus«, D. D. za Talenje Olova i Kemičku Industriju na Sušaku.

Pored navedenih vrsta prerade metala, izrađuju se danas u našoj državi i mnogi drugi metalni proizvodi, čiji se broj svakoga dana povećava. Ali sve te grane metalne industrije ili su tek u začetku ili su njihovi proizvodi specijalne prirode, te čine gotovo izuzetak u sistemu naše metalne industrije. Tu spadaju: šivaći strojevi, roletne, mrtvački sanduci, žičani konopci, štambilje i t. d.

Jedna grana metalne industrije, koja se naročito jako razvila poslije rata, zaslužuje naročitu pažnju, i po svojoj važnosti, kao dio naše industrije, i po važnosti za opći razvitak našeg privrednog života. To su tvornice vagona i lokomotiva, koje proizvode i sve vrste željeznih konstrukcija. Dok je do rata u našim krajevima bilo samo državnih radionica za popravak vagona, poslije rata osnovano je još pet, većinom velikih tvornica za izradu i popravak vagona i lokomotiva. To su: 1. »Sartid«, Fabrika Srpskog Akcionarskog Rudarsko-Topioničko-Industriskog Društva u Smederevu, u kojoj znatno sudjeluje i velika engleska firma Wickers, pored društva iz Rešice. 2. Prva Jugoslavenska Tvornica Vagona, Mostova D. D. u Brodu na Savi. 3. »Ferrum«, Fabrika za Opravku starih i pravljenje novih vagona u Subotici. 4. Srpsko A. D. za izradu mašina i vagona u Kruševcu. 5. Jasenica u Palanci. (Za brodogradilišta, v. Brodogradilišta).

Literatura: V. kod članka Industrija i zanati. *S. Predić.*

METEORI, čuveni manastiri u Tesaliji, u kojima je ostalo mnogo srpskih tragova. Za vlade Dušanova polubrata Simeona, podignut je veliki broj crkava oko Kalabake i Trikale. Naročito je na podizanju i potpomaganju M. manastira radio sin Simeonov, Joasaf, koji je dobio ime »otac Meteora«, uz pripomoć svoje sestre »carice« Angeline. Najvažniji M. manastir, Preobraženje, podigao je Joasaf 1388. U crkvi ovoga manastira nalazi se jedna ikona, na kojoj je pred nogama Bogorodice naslikana »carica« Angelina. Joasaf je isto tako na mjestu, na kome se nalazila isposnica čuvenog Sv. Atanasija Meteorita, podigao hram Kristu Spasu. — M. manastiri nisu još ispitani. Prema onome, što se zna o njihovom životopisu, može se pouzdano reći, da je tu utjecaj srpske sredovječne umjetnosti bio velik. *V. P-ć.*

METEOROLOGIJA. U našim krajevima počela su meteorološka promatranja oko polovine prošloga vijeka, kao i u većini ostalih država. Taj rad se uglavnom sastojao u skupljanju meteoroloških podataka, na osnovu instrumentalnih opažanja, a mnogo manje u njihovoj naučnoj obradi.

Prvi promatrač u Srbiji bio je Vladimir Jakšić, profesor u liceju i kasniji načelnik statističkog odjeljenja u ministarstvu financija. On je dug niz godina brižljivo i savjesno bilježio podatke o vremenu, od 1/1

Digitized by Google

1848 pa do svoje smrti (1899). Prve tri godine, Jakšić je imao samo maksimum i minimum termometar, od decembra 1850 kišomjer, a od oktobra 1855 i psihrometar. Nešto od tih promatranja štampao je Jakšić u raspravama: Građa za deržavopis Serbije I., Klimatičeska otnošenija zemlje (Glasnik društva srbske slovesnosti, 3, 1851), Klimatična odnošenja zemlje u polovini devetnaestog veka (Glasnik, 6, 1854), Klimatična odnošenja zemlje u godini 1854 (Glasnik, 7, 1855), Klimatična odnošenja zemlje (Glasnik, 8, 1856). Međutim, najveći dio Jakšićevih promatranja nije do sada publiciran. Slijedeći primjer obrazovane Evrope, Jakšić je organizirao i mrežu meteoroloških stanica u Srbiji 1856 (Meteorologijsko Zavedenije u Serbiji, Deržavopis Serbie, vtora sveska, 1857), koje su bile u ovim mjestima: Topčider, Šabac, Loznica, Ub, Valjevo, Topola, Nemenikuće, Palanka, Požarevac, Majdan Pek, Negotin, Jagodina, Kragujevac, Brusnica, Čačak, Užice, Raška, Karanovac, Kruševac, Aleksinac. Promatrači su najvećim dijelom bili učitelji, tri telegrafista, i po jedan liječnik (Stefan Mačan), upravitelj gimnazije (Ćira Mirković), rudarski zemljomjer i praviteljstveni ekonom (Vladimir Jovanović). Upute za rad bile su štampane 1857 pod naslovom: Nastavljenje za osmotritelje pogodopisni beleženja u Srbii (Deržavopis Serbie, 1857), koja su potpisali predsjednik Društva Srpske Slovesnosti, popečitelj prosveštenija i pravosuda, potpukovnik, kavaler Stevan Marković, i član društva Vladimir Jakšić. Ali ta promatranja na stanicama vršena su samo nekoliko godina, a poslije je rad prestao. 1857 mreža je brojila 27 stanica, a 1862, kada je prestala da funkcionira, bilo ih je 10. Po Jakšićevoj smrti, promatranja u Beogradu vršena su do kraja 1899, što je vjerojatno nastavila njegova kći.

U unutrašnjosti su mjestimično ponovno otpočela promatranja u 80-tim godinama. U Šapcu je 1883—1885 vršio promatračku službu Mihajlo Ruvidić, predavač u gimnaziji, u Kruševcu, 1885—1887 Vel. Vitorović, crtač, a u Aleksandrovcu je 1887 vršio promatranja Milan Matić. Svi ti podaci, dijelom u izvodu, štampani su u Težaku 1884/88.

U isto vrijeme (1885) ministarstvo prosvjete osnovalo je komisiju za izradu projekta i organizaciju mreže meteoroloških stanica u Srbiji. Ona je usvojila projekt suplenta velike škole, Milana Nedeljkovića, kao izvjestioca. Ali je srpsko-bugarski rat omeo dalnji rad po ovom pitanju, kao i osnivanje meteorološke službe na široj osnovi. Iz toga je razloga promatračka služba u prvo vrijeme bila ograničena samo na Beograd, a rad počeo je Milan Nedeljković 1/5 1887 u provizornom opservatoriju na Vračaru, koji je bio u privatnoj kući. On je postojao do 1/5 1891, od kada je počeo rad u stalnom opservatoriju, blizu provizornog, na njegovom vlastitom zemljištu, koje je dobiveno od općine 1889, i u vlastitoj zgradi, koja je sagrađena 1890/91. U provizornom opservatoriju poduzeta je i organizacija mreže meteoroloških stanica, čije je osnivanje 1888 odobrio ministar prosvjete i dao iz budžeta najpotrebnija materijalna sredstva za njeno ostvarenje. Tako je 1888 osnovana stanica u Nišu, 1889 u Požarevcu, Kragujevcu, Užicama i Pirotu, a 1890 u Šapcu i Kruševcu. Od tada se mreža ovako razvijala: 1898 bilo je u Srbiji 78 stanica (I. reda 1, II. reda 14, III. reda 18, IV. reda 45). Vrhunac u organizaciji dostignut je 1903, kada je postojalo 220 stanica (I. reda 1, II. reda 21, III. reda 47, IV. reda 151). Poslije toga je stanična mreža počela brojno opadati, te je krajem 1905 bilo 55 stanica (I. reda 1, II. reda 18, III. reda 11, IV. reda 25), krajem 1909 bilo je 74 stanice (I. reda 1, II. reda 20, III. reda 6, IV. reda 47), a 1912 bilo je svega 19 meteoroloških stanica I., II. i III. reda. Uzrok toga opadanja bio je s jedne strane nedovoljni budžet, koji je varirao od 18.000—10 000 dinara, a s druge strane premještaji činovnika, koji su vršili promatračku službu, što je znatno smetalo kontinuitetu promatranja u određenom mjestu. S toga je razloga bilo preko 50 meteoroloških stanica, na kojima je rad trajao svega 2 do 5 godina, pa je poslije prestao.

Za vrijeme ratova 1912/13 samo su tri stanice imale potpuna promatranja, a na svima ostalim falio je po koji mjesec. Još gore je bilo 1914, kada je od jula mjeseca sav promatrački rad prestao. U Beogradu se, na opservatoriju nešto radilo do sep-

Digitized by Google

tembra 1915, ali u prekidima. Jedino se neprekidno promatralo u Kragujevcu, gdje je još i sada rukovođa te stanice Mihailo Ilić, direktor gimnazije u penziji.

Pored Beograda, najduže serije promatranja imaju stanice u Kragujevcu (26 godina, do 1914), Nišu (25), Pirotu (24, od kojih su 11 nepotpune), Šapcu i Bukovu (22, od kojih su neke nepotpune), Vranju (21), Užicama (20) i Vrnjačkoj Banji (19, od kojih su 4 nepotpune). Ovo je bila jedna od najboljih stanica u Srbiji.

Za vrijeme Svjetskog Rata izvršio je profesor Konrad, šef austrijskih meteoroloških stanica na Balkanskom poluotoku, ponovnu organizaciju službe, koja je trajala do septembra 1918. U Beogradu su periodska promatranja počela oktobra 1915, u tadašnjoj pokretnoj stanici, a stalan rad vršen je od februara 1916, u Užicama od aprila 1917, a u Šapcu, Loznici, Valjevu, Palanki, Jagodini, Gornjem Milanovcu i Kruševcu od septembra i oktobra iste godine.

Poslije ratova trebalo je iznova početi posao oko podizanja opservatorija, gdje nije ostalo ni jednoga instrumenta, i ponovne organizacije mreže meteoroloških stanica. Nešto instrumenata vraćeno je iz Beča polovinom 1919, te su od tada počela promatranja na opservatoriju, ali bez barometra. Upravnik opservatorija M. Nedeljković, zauzeo se, da se na račun reparacija dobiju svi instrumenti za naučni rad na opservatoriju i za meteorološke stanice. Ministarstvo poljoprivrede i voda naručilo je na račun reparacija meteorološke instrumente za poljoprivredne škole i rasadnike u Srbiji i južnoj Srbiji, hidrografsko odjeljenje generalne direkcije voda kišomjere, a ministarstvo narodnog zdravlja nabavilo je, preko opservatorija, potrebne instrumente za državne banje, od kojih je većina bila upropaštena. Pored čekanja na primitak instrumenata iz Njemačke, organizacija je bila jako otežčana i time, što se od glavnih predratnih rukovođa meteoroloških stanica gotovo nijedan nije odazvao, da se ponovno primi toga posla. Iz tih su razloga prve stanice podignute tek u ljetu 1924, kada je upravu opservatorija primio P. Vujević. Organizacija je napredovala vrlo sporo, a materijalno i osobljem su je pomagali ministarstvo poljoprivrede i voda, ministarstvo narodnog zdravlja, ministarstvo šuma i rudnika i uprava državnih monopola. U junu 1926 radilo je 57 stanica, od kojih su 1 stanica I. reda (Kragujevac), 6 stanica II. reda, 6 stanica III. reda, i 44 kišomjerskih stanica. Dalnja je organizacija gotovo onemogućena zbog opće nestašice kredita u svim zainteresiranim ministarstvima, a opservatorij nije u stanju da je sam izvodi, jer raspolaže vrlo malim sredstvima (70.000 dinara godišnje), koja su potrebna za njegovo uzdržavanje.

Radi specijalnih potreba avijatike, organiziralo je zrakoplovno odjeljenje ministarstva vojske i mornarice svoje stanice u Nišu, Velikom Gradištu i Koviljači, a hidrografski odsjek je postavio 66 kišomjerskih stanica.

U Hrvatskoj i Slavoniji, koliko je poznato, počeo se među prvima baviti predskazivanjem vremena Toman Mikloušić (27/10 1767, Jaska — 7/12 1833), župnik u Stenjevcu i književnik, koji je 1813 izdao u Zagrebu Stoljetni koledar iliti Dnevnik stoletnik horvatski do leta 1901 kasuhi. Ova je knjiga doživjela više izdanja, od kojih je zagrebačko izdanje od 1849 prerađeno i popravljeno od tri anonimna autora za periodu 1840—1940. Miklouščev vječiti kalendar ima tim više historijsku vrijednost, što je on među prvima počeo pisati narodnim jezikom, u kajkavskom narječju, a s druge strane, što je vjerovao u periodske promjene klimatskih prilika. Kasnije je podatke o vremenu skoro 40 godina bilježio župnik Randić u Kraljevici (približno 1830—1870), ali su mu bilješke izgubljene. — Prva instrumentalna bilježenja u Hrvatskoj vršio je Danijel Stanisavljević, financijski savjetnik u Zagrebu, koji se 1849 obratio molbom bečkoj akademiji nauka da postavi nekoliko meteoroloških stanica u Hrvatskoj, a sam da preuzme promatranja u Zagrebu. Ali je potrebne instrumente primio od centralnog zavoda za meteorologiju u Beču tek početkom 1853, a promatrački rad počeo je u oktobru iste godine. Ta promatranja je 1857 nastavio nastavnik Zeithammer u gornjem gradu, u bivšoj gornjogradskoj gimnaziji, i vršio ih je do kraja juna 1859. Skoro u isto vrijeme, kada su početa u Zagrebu, vršena su opažanja

Digitized by Google

(od 1853) u Staroj Gradišci i Zavalju (korenički srez), a od 1854 u Zemunu, ali su trajala tek nekoliko godina, pa je poslije rad prestao.

Prvi se u Hrvatskoj ozbiljno latio meteorološkog rada profesor Ivan Stožir, koji je 1/12 1861 počeo u Zagrebu sadašnju seriju promatranja i vršio ih je do kraja 1891 na Griču, na prvom katu tadanje realke, gdje se i danas nalazi geofizički zavod. Neka od svojih promatranja Stožir je publicirao u Izvještaju zagrebačke realke 1863 i 1870, a 1888 počeo je izdavati Mjesečni izvještaj. Inicijativom Stožira i pristankom centralnog meteorološkog zavoda u Budimpešti, nabavljeni su 1876/79 najpotrebniji autoregisteri, te je od 1/1 1880 stanica u Zagrebu počela funkcionirati kao opservatorij. Krajem 1891 preuzeo je upravu opservatorija Andrija Mohorovičić, profesor, gdje je ostao do kraja 1921. Mohorovičić je mrežu meteoroloških stanica znatno proširio, naročito od 1900, kada je opservatorij u Zagrebu postao nezavisan od centralnog zavoda za meteorologiju u Budimpešti i de iure pretvoren u centralu za Hrvatsku i Slavoniju.

Organizacija meteorološke službe u Hrvatskoj i Slavoniji napredovala je dosta sporo. Od kraja 50-tih godina prošloga vijeka mreža meteoroloških stanica postepeno se povećavala, ali su stanice većinom radile sa kraćim ili dužim prekidima, a neke samo pet pa i manje godina. 1859 počela su promatranja u Osijeku i Varaždinu, 1860 na Rijeci, 1863 u Karlovcu, a 1866 do 1869 u Križevcima, Gospiću, Senju, Vinkovcima, Brodu na Savi i Zvečevu (srez slatinski). Dalnji je razvitak bio ovakav: 1880 bilo je 25 stanica (II. reda 12, IV. reda 13), 1890 bilo je 42 stanice (II. reda 13, IV. reda 29), a 1904 bilo je 109 stanica (II. reda 21, III. reda 8, IV. reda 80). Kasnije je osnovano 6 stanica I. reda (Sljeme, Josipovac-Zagreb, Crikvenica, Senj, Brod, Ilok), i ove sa ostalima pravilno su funkcionirale do početka Svjetskog Rata. Najduže serije promatranja imaju: Rijeka (51 godina, 1868—1918), Bjelovar i Senj (po 38, sa nekoliko dužih prekida), Osijek-gornji grad (36, 1883—1918), Virovitica (34, 1889—1917), Gospić, Osijek-tvrdava, Križevci (po 30, svi sa nekoliko prekida). Meteorološki podaci promatranja nalaze se u spomenutim Mjesečnim izvještajima, koji su izlazili do 1900, i u Godišnjim izvještajima 1900—1917, koja su se dijelila na 4 dijela. Pored toga se za veći broj hrvatsko-slavonskih stanica nalaze svi meteorološki podaci u prvom dijelu budimpeštanskih A magyar kir. országos meteorológiai és földmágnességi intézet évkönyvei, 1870 do 1914, a za manji broj stanica do 1918.

Sada je broj meteoroloških stanica u Hrvatskoj znatno smanjen, i potrebna je ponovna organizacija službe, koja zahtijeva znatno više materijalnih sredstava. 1922 preuzeo je upravu nad ovim radom B. Truhelka, a početkom 1925 zamijenio ga je S. Škreb, profesor. Krajem 1925 bilo je u Hrvatskoj i Slavoniji, osim Zagreba, 68 stanica (II. reda 12, III. reda 7, IV. reda 49), a zrakoplovno odjeljenje ministarstva vojske i mornarice ima svoje stanice u Zagrebu i Petrovaradinu.

U Slovenačkoj i Dalmaciji počelo je vršenje meteoroloških promatranja polovinom prošlog vijeka, u vremenu oko osnivanja centralnog zavoda za meteorologiju i geodinamiku u Beču. U Ljubljani su prva bilježenja početa marta 1850, i osim prekida između 1861—1863, neprekidno su vršena do 1918. Prvi promatrač bio je J. Zeilinger, telegrafski činovnik, 1855—1889 vršio je opažanja zaslužni K. Deschmann, a po njegovoj smrti nastavila ih je njegova sestra, do 1896. Od tada je preuzeo stanicu M. Vodušek, profesor, i savjesno je vodio do početka 1919. Neposredno po početku promatranja u Ljubljani, podignuta je 1851 meteorološka stanica u selu Pisce blizu Celja, a 1852 u Celju i u Zgornjem Gorju (srez radovljiški), gdje je promatrano svega dvije godine. Kasnije se mreža meteoroloških stanica vrlo sporo povećavala. Tako je, pored ranijih, 1858 osnovana stanica u Novom Mestu, 1863 u Mariboru, 1864 u Ptuju, a sedam godina kasnije, 1871, početa su promatranja u Kočevju, Kranju, Kamniku, Gradacu (černomeljski srez) i Snežniku, na kojoj su stanici promatranja prekinuta krajem iduće godine, pa nastavljena tek 1889. Najviše je meteoroloških stanica u Slovenačkoj bilo 1895, kada su vršena promatranja u 25 mjesta, 1910 bilo je, bez kišomjerskih, 18 meteoroloških stanica. Za osnivanje i funkcioniranje tih stanica brinuo se

Digitized by Google

centralni zavod za meteorologiju i geodinamiku u Beču, dok su kišomjerske, kao i kišomjersko-termometarske stanice bile pod upravom bečkog centralnog hidrotehničkog ureda, koji je osnovan 1893. Takvih je stanica 1918 bilo 86. Za Slovenačku je naročito karakteristično, da dosta veliki broj meteoroloških stanica ima dugu i kontinualnu seriju promatranja. Najduža neprekidna promatranja vođena su, pored Ljubljane, u Kranju, Kočevju (po 49 godina), Hermsburgu, Leskovoj Dolini, Žabjoj Vasi (po 30), Mašunu (29), a najduže isprekidane serije promatranja imaju Dobrna (43 godine, sa prekidom u 1879), Celje (40, sa dva duža prekida), Kamnik (39, sa jednim dugačkim prekidom), Maribor (34, sa nekoliko prekida).

Poslije ujedinjenja ljubljanska je meteorološka stanica, zauzimanjem profesora Seidl-a pretvorena u zavod za meteorologijo in geodinaštvo, koji je preuzeo stanice i funkcije bečkog centralnog zavoda. Krajem 1920, kada je za upravitelja postavljen Artur Gavazzi, profesor univerziteta, bilo je u Slovenačkoj svega 4, dosta nerazmjerno rasporedenih meteoroloških stanica: u Ljubljani, Mariboru, Celju i Grmu (srez novomeški). Gavazzi je odmah pristupio organizaciji mreže, reaktiviranju starih i osnivanju novih stanica, što je, uz tadanji kredit od 9.000 dinara bilo skopčano sa veoma velikim teškoćama. Gavazzi je ipak uspio da do početka 1925 osnuje 121 stanicu (I. reda 3, II. reda 1, III. reda 36, IV. reda 81) i da publicira Pregled meteoroloških opazovanj v Sloveniji leta 1917 in 1918 (1925), koja su u bečkim Jahrbücher der Zentralanstalt für Meteorologie u. Geodynamik publicirana do 1916 zaključno. Stanice centralnog hidrotehničkog ureda preuzeo je poslije ujedinjenja hidrografski odsjek generalne inspekcije voda u Ljubljani. Ta ustanova je početkom 1925 imala 62 stanice, i to 27 kišomjersko-termometarskih i 35 kišomjerskih stanica.

U Dalmaciji prva je meteorološka stanica osnovana u Dubrovniku 1851, gdje su sa velikim prekidima vršena promatranja do 1914. Nekoliko godina kasnije (1878) počeo je rad u Splitu, sa vrlo velikim prekidima, i na Hvaru, gdje je od 1/3 1858 do kraja 1899 meteorološka opažanja vrlo savjesno vršio Gregor Bučić, bivši šef telegrafske stanice, ličnost zaslužna za M. Od 1900 do kraja 1912 bio je rukovoda te stanice Marino Marojević, učitelj građanske škole, a kasnije, do sloma austro-ugarske monarhije, Jozefina Bučić. Hvar je, pored Ljubljane, Zagreba i Beograda, mjesto sa najdužom serijom neprekidnih promatranja. Inače je u Dalmaciji mreža meteoroloških stanica bila vrlo rijetka. Tako je 1888 bilo svega 10 stanica (II. reda 3, III. reda 2, IV. reda 5), 1900 bilo je 9 meteoroloških stanica (II. reda 6, III. reda 3), a 1915 svega 7 stanica (II. reda 1, III. reda 6). Pored Hvara najduže serije promatranja imaju Dubrovnik (43 godine, sa 3 velika prekida), Vis (37), Vrgorac (30, sa prekidom), Split (28, sa više prekida), Crkvice (27), Kotor i Kosmač (po 26). Podaci o meteorološkim promatranjima štampani su u bečkim Jahrbücher.

Poslije rata u Dalmaciji nije za M. ništa rađeno, sa izuzetkom nekih stanica pri duhanskim režijama, koje su i dalje vršile promatranja, ali za ličnu upotrebu. Ponovnu organizaciju mreže meteoroloških stanica u Dalmaciji izvršili su meteorološki opservatorij u Beogradu 1925/26 i odjeljenje za mornaricu ministarstva vojske i mornarice. Beogradski opservatorij ustupio je sve potrebne instrumente za gradski meteorološki opservatorij na Marjanu, u Splitu, osnovao je stanicu I. reda na Hvaru, stanice II. reda u Šibeniku i Vrgorcu, i 6 stanica III. reda. Oktobra ove godine osnovana je stanica II. reda u Kninu. Odjeljenje za mornaricu podiglo je prošle godine 7 meteoroloških stanica, većinom na otocima, sa centralom u Đenoviću, a ove godine osnovalo je još nekoliko stanica. Kišomjerskih stanica ima u Dalmaciji 38, od kojih je 8 postavio beogradski opservatorij, a ostale hidrografski odsjek generalne direkcije voda.

Dosta je rijetka mreža meteoroloških stanica bila u Vojvodini. Tamo su prva instrumentalna promatranja počela 1859 u Pančevu i Novom Sadu, ali je rad u drugom mjestu prestao već krajem iduće godine, pa ponovno nastavljen tek 1874. 1866 osnovane su stanice u Vršcu i Velikoj Kikindi, ali su i one, kao i Pančevo, i druge, imale kraćih ili dužih prekida u vršenju promatranja. 1880 bilo je u

Digitized by Google

vodini svega 7 stanica: (II. reda (I. reda 3), 1900 bilo ih je 41 (II. ı 6, III. reda 4, IV. reda 31), a , 34 (II. reda 3, III. reda 7, IV. ı 24). Najduža promatranja imaju čevo (42 godine, sa prekidima 1870 1878 i 1902—1910), Ninčićevo (Par- j, 33 godine), Vršac (31, sa tri duža kida), Palanka (28) i Kraljev Breg . Cio materijal promatranja, u iz- ima, publiciran je u budimpeštan- n A magyar kir. országos mete- lógiai és földmágnességi intézet önyvei.

oslije rata počela je nova organi- ija mreže meteoroloških stanica strane meteorološkog opservato- ı u Beogradu, i u toku 1924/25 ovane su 44 stanice. Od njih su eda 2 stanice (u Brestovcu i Vršcu), reda 1, III. reda 8, a IV. reda 33 nice. Hidrografski odsjek gene- ne direkcije voda ima u Vojvodini kišomjerskih stanica.

Sistematska i redovna opažanja u sni i Hercegovini počela su tek slije okupacije (1878). U prvo vri- ne postojale su samo vojne mete- ološke stanice, u Sarajevu od 1878, mjoj Tuzli, gdje je promatranje četo 1/4 1879, i Mostaru, gdje je po- o 1/11 1879. Njih je osnovalo mini- arstvo rata, na inicijativu central- g meteorološkog zavoda u Beču. 80 osnovane su civilne stanice u mjoj Luci i Travniku, ali je u bi- eženjima bilo netočnosti i prekida, je poslije tri godine rad na njima ekinut, a ponovno nastavljen tek 88, odnosno 1887. Naročito se mreža eteoroloških stanica počela razvi- ti, kada je bila u projektu melio- acija nekih krajeva, osobito u Her- govini, za koju je bilo potrebno čno znanje o podjeli atmosferskih oborina i o ostalim klimatskim uslo- ma. To je razlog što se od 17 meteoro- ških stanica u početku 1883 (II. reda III. reda 13), njihov broj do 1895 ovećao na 77 (I. reda 3, II. reda 6, II. reda 68), a 1905 bilo ih je 95 (I. da 4, II. reda 3, III. reda 88). Osnivač upravnik meteorološke službe u osni i Hercegovini bio je zaslužni ilip Ballif, inžinjer. Ballifovom za- lugom osnovane su u Bosni i Her- egovini i tri opservatorija: na Bje- ašnici (1894), u Mostaru (1898) i Sa- ajevu (1902). Poslije smrti Ballifa novembra 1905), nastao je donekle astoj u poboljšanju meteorološke službe. Njome je i dotle upravljala građevinska uprava, koju su u prvom redu rukovodili praktični ciljevi. Dok je Ballif našao zlatnu sredinu da zadovolji i praksu i nauku, njegovi nasljednici potpuno su zanemarili naučne potrebe, i glavnu brigu oko vođenja meteorološke službe prepustili su podređenim organima, sa nedovoljnom stručnom spremom. Zato su, po kvaliteti rada, stanice iz toga perioda lošije. Ipak se mreža i dalje razvijala, tako da je krajem 1913 bilo 125 meteoroloških stanica (I. reda 3, II. reda 4, III. reda 118). Od 1912, kada je osnovan melioracioni ured, i njemu pridodat meteorološki ured, bio je na čelu ovoga O. Harisch, a 1914 dodijeljena su mu i dva stručnjaka, kao naučni saradnici.

Svjetski Rat je na meteorološku službu utoliko utjecao, što se broj stanica znatno smanjio, ali samom radu nije mnogo naškodio. 1918 je dotadanji meteorološki ured pretvoren u samostalan zavod za M., čiju je upravu, radi duže bolesti Harisch-a, provizorno preuzeo M. Marković, a 1922 postavljen je on za upravnika. Od 1919 su na 12 stanica upoređeni postojeći instrumenti sa normalnima i određene su korekcije. Pored toga osnovane su meteorološke stanice u Bjeljini i Stambulčiću. Krajem 1925 bilo je u Bosni i Hercegovini 70 stanica (I. reda 3, II. reda 4, III. reda 61, IV. reda 2). Najduže serije promatranja imaju mjesta, gdje su najranije postavljene stanice. Zrakoplovno odjeljenje ministarstva vojske i mornarice ima svoju meteorološku stanicu na aerodromu u Railovcu. Podaci o promatranjima štampani su u Beču, pod naslovom: Ergebnisse der meteorologischen Beobachtungen der Landesstationen in Bosnien-Hercegovina, a za 1913 u knjizi: Podaci meteoroloških stanica u Bosni i Hercegovini u godini 1913.

U Crnoj Gori, staroj Srbiji i u Makedoniji nije bilo mreže meteoroloških stanica, nego su promatranja vršena mjestimice, i u raznim periodama vremena. U Podgorici je promatranje vršio Dr. P. Miljanić 1/9 1882—31/8 1883. U Baru i Ulcinju vršena su promatranja od 1882, isključivo za potrebe morske plovidbe, a podaci su jedamput nedjeljno štampani u Glasu Crnogorca. Na Cetinju je Walter Baring, engleski konzul,

Digitized by Google

sa malim prekidom, bilježio svakodnevno maksimalnu i minimalnu temperaturu od augusta 1887 do kraja juna 1890, a promatranja na meteorološkoj stanici u gimnaziji vršili su profesori F. Jergović i J. Ljepava, od početka 1889 do novembra 1891, ali sa puno prekida, naročito kod promatranja temperatura. Nesistematska opažanja vršio je i P. A. Rovinski u raznim mjestima, u toku sedam godina. Za periodu 1879—1885 dao je za svaki mjesec podatke o broju vedrih i oblačnih dana, o broju dana sa kišom, snijegom, nepogodom i mrazom, a za periodu 1880—1884 žestinu vjetrova iz osam glavnih pravaca.

Sistematsko i instrumentalno vođenje promatranja počeli su za vrijeme Svjetskog Rata Austrijanci na Cetinju, u Podgorici i Kolašinu. Ali su ona trajala dosta kratko vrijeme, od juna, odnosno augusta 1917 do augusta, odnosno septembra 1918. Novu organizaciju mreže meteoroloških stanica počeo je izvoditi meteorološki opservatorij u Beogradu 1925, kada je osnovano 7 stanica (I. reda 1, na Cetinju, II. reda 1, III. reda 2, IV. reda 3). Hidrografski odsjek generalne direkcije voda ima u Crnoj Gori 7 kišomjerskih stanica.

Potpunije i mnogo duže serije promatranja imala su neka mjesta u Makedoniji, staroj Srbiji i Raškoj. Ovdje su, u Prijepolju i Pljevljima, u vojnim bolnicama osnovane meteorološke stanice 1883, i radile su do kraja septembra 1908, i ako sa prekidima u nekim mjesecima. U Prizrenu je, sa bečkim instrumentima, austrijski vicekonzul P. Hickel počeo promatranja 24/11 1884, i vršio ih je do kraja aprila 1887. Ona su nastavljena početkom 1888, ali su trajala svega još četiri mjeseca. U Skoplju su sa malim prekidima, činjena opažanja 1891—1899, a promatrači su bili činovnici austro-ugarskog konzulata. Kasnije (1896) počela su meteorološka opažanja u Bitolju, u manastiru Lazarita i nastavljena su do kraja 1911. Ovi su podaci publicirani u Annales du Bureau Central Météorologique de France, za Prizren i Skoplje u bečkim Jahrbücher der Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik, za Pljevlje i Prijepolje do 1897, u istom godišnjaku, a 1899—1908 u Ergebnisse der meteorolog. Beobachtungen der Landesstationen in Bosnien-Hercegovina.

Za vrijeme Svjetskog Rata postojale su ratne austro-ugarske meteorološke stanice u Novom Pazaru i Kosovskoj Mitrovici; one su radile od decembra 1917 do augusta, odnosno septembra 1918. Poslije rata (1925) počeli su organizirati mrežu meteoroloških stanica u tim krajevima opservatorij u Beogradu i zrakoplovno odjeljenje ministarstva vojske i mornarice, a nešto ranije postavio je veći broj kišomjerskih stanica hidrografski odsjek generalne direkcije voda. Opservatorij je osnovao 27 stanica i to, 3 I. reda: u Prilepu, Štipu i Strugi, II. reda 1, III. reda 5 i IV. reda 18, dok je zrakoplovno odjeljenje podiglo stanice I. reda u Skoplju i Kosovskoj Mitrovici, a hidrografski odsjek je postavio 50 stanica IV. reda.

Literatura: M. Nedeljković, Opservatorija Velike Škole i njene meteorološke stanice (1898); M. Nedeljković, Izveštaj Opservatorije Velike Škole i njenih meteoroloških stanica 1899—1903 (1904); M. Nedeljković, Izveštaj Opservatorije i meteoroloških stanica 1904 (1905), 1905—1906 (1907), 1907 (1908), 1908—1909 (1909), 1910 (1910), 1911—1912 (1914); M. Nedeljković, Izveštaj Opservatorije za godine 1919 do 1920, 1921—1922 i 1923; G. Schenzl, Bevezetés (A meteorológiai és földdelejességi magy. kir. központi intézet 1871, 1—37; A. Mohorovičić, Uvod (Godišnje izvješće Zagrebačkog Meteorološkog Opservatorija za godinu 1901, I. do XVI.); A. Gavazzi, O meteoroloških postajah v Sloveniji (Geografski Vestnik, 1925, I.); F. Ballif, Vorwort (Ergebnisse d. meteorolog. Beobachtungen d. Landesstationen in Bosnien-Hercegovina, 1894, V.—X.); M. Maraković, Izvještaj o radu Zavoda za Meteorologiju u Sarajevu (Podaci meteoroloških opažanja u Bosni i Hercegovini u godini 1913. 1924. V.—XI.). *P. Vujević.*

METEOROLOŠKI OPSERVATORIJ U ZAGREBU postoji od 1880, kada je, inicijativom Ivana Stožira, i pristankom centralnog meteorološkog zavoda u Budimpešti, meteorološka stanica II. reda u Zagrebu pretvorena u opservatorij. Od tada su pored ostalih promatranja, vršena i bilježenja termografom i barografom konstrukcije Hipp i anemografom konstrukcije Kraft. Pod upravom A.

Digitized by Google

Mohorovičića (1891 do kraja 1921) nabavljeni su i drugi instrumenti, među ostalim insolacioni termometar, ombrograf Ulsteri-Reinacher, anemograf Sprung-Fuess i normalni barometar konstrukcije Wild-Fuess. Početkom ovog vijeka počela su i seismološka promatranja. Od 1906 vrše se registriranja seismografom Vicentini-Konkolyi, a kasnije su nabavljeni mali Wiechert-ov seismograf za horizontalna kretanja zemlje, i veliki sa masom od 1.000 kg. — 1900 M. O. postao je nezavisan od centralnog meteorološkog zavoda u Budimpešti, i od tada je u pravnom pogledu centrala za Hrvatsku i Slavoniju. 1910 M. O. nazvan je kraljevskim zemaljskim zavodom za meteorologiju i geodinamiku. 1922 preuzeo je upravu B. Truhelka, a ustanova je ponovno promijenila ime u geofizički zavod. Početkom 1925 preuzeo je upravu zavoda S. Škreb.

M. O. izdavao je 1880—1900 Mjesečni Izvještaj, 1900—1917 redovna Godišnja Izvješća, koja su se dijelila na 4 dijela, 1913—1918 dobro uredene Seismische Aufzeichnungen. Poslije rata izdavao je zavod u prekidima Mjesečni pregled meteoroloških promatranja i Izvješće o potresima.

P. Vujević.

METKOVIĆ, trgovište u Dalmaciji, u oblasti dubrovačkoj, blizu hercegovačke međe. Prostire se podno brijega Gladavca (247 m) na lijevoj obali Neretve, 10·5 morskih milja od njezina ušća. Do M. plove uz Neretvu morski parobrodi (do 3·5 m gaza); tamo slazi njenom dolinom željeznica iz (Sarajeva)—Mostara, od koje se kod Gabele (u Hercegovini) odvaja pruga u Gruž (Dubrovnik) i Boku Kotorsku. M. ima parobrodarsku vezu sa svima našim znatnijim lukama, i sa Zadrom i Trstom, a preko Gruža sa svjetskim lukama zapadne Evrope i sa Amerikom. 1923 ukupni mu je saobraćaj bio 2.552 lađe sa 401.874 tone.

M. je po svome položaju znatno trgovačko mjesto, naročito za susjednu Hercegovinu, ali ni izdaleka onako sjajno, kao što je bila za onaj kraj u rimsko doba znamenita Narona. I u srednjem vijeku dolina je Neretve bila prirodna veza s unutarnjom zemljom. U M. je danas znatna trgovina drvima i vinom, ali glavno je zanimanje žitelja ratarstvo i ribarstvo. Okolina M. je rodna, ali trpi od malarije. Za melioraciju zemlje mnogo je učinjeno, i neobuzdana Neretva stegnuta u uređeno korito.

M. ima 2.067 stanovnika, općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, carinarnicu, zemljarinsko-katastralni ured, ured za otkup duhana, lučko odaslanstvo, komesarijat željezničko-parobrodarske granične policije, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, dvije pučke škole, poštu, telegraf i telefon, dva mlina, poljoprivrednu stanicu s matičnjakom, seosku blagajnicu i filijalu ljubljanske kreditne banke.

J. Modestin.

METLIKA, gradić u Slovenačkoj, na Kupi. Ima 1.365 stanovnika. M. je središte, odnosno glavno mjesto, Bijele Krajine, t. j. predjela između Gorjanaca i Kupe, koji se ovako vjerojatno zove po bijeloj nošnji stanovništva. Stanovnici govore prelazni slovenačko-hrvatski dijalekt. Vjerojatno je do 13 vijeka M. sa Bijelom Krajinom pripadala Hrvatskoj. Bila je zatim u rukama meranskih grofova, od kojih su je dobili gorički grofovi, a od ovih 1374 Habsburgovci. U ovo doba bila je M. središte Slovenske ili Metličke krajine, koja je naposljetku obuhvatala donji dio Kranjske. U 15 i 16 vijeku, za vrijeme turskih upada i Vojne Krajine, podiglo se značenje M., koju su Turci više puta napadali i palili. U 15 vijeku dobila je M. gradska prava i jaka utvrdenja, i bila je glavna stanica na putu iz Kranjske u karlovačku Vojnu Krajinu. U novije doba ostala je M. neznatno mjesto, ali je ipak ekonomsko i trgovačko središte Bijele Krajine. Od 1908 spojena je M. t. zv. bijelokranjskom željeznicom sa Novim Mestom i Karlovcem. Okolica M. je bogata vinogradima, ali je stanovništvo siromašno i mnogo se iseljuje u Ameriku. U M. ima sreski sud.

A. M.

METODIJE, beogradski mitropolit (1791—1801). Bio je izuzetak među Grcima episkopima u Srbiji. Narod mu je vjerovao, pa mu je povjeren na čuvanje i čuveni hatišerif od 1793 za beogradski pašaluk. M. je savjesno štitio narodne interese i bio je savjetnik srpskih knezova u svima znatnijim poslovima. Njega je đao udaviti beogradski vezir Hadži Mustafa-paša,

Digitized by Google

da bi doveo na prijesto svoga štićenika Leontija Lambrovića.

R. G.

METOH. U prvo vrijeme tim je imenom označivana monaška zemljoradnička kolonija jednoga manastira, u kojoj su živjeli sami monasi i bavili se obrađivanjem zemlje. Takovih monaških kolonija ima i danas u Svetoj Gori. U sredovječnoj Srbiji M. je prvo nazivana obično samo mala crkva i pored nje nešto zemlje za obrađivanje, uz stan za monahe, koji su slani iz manastira da upravljaju manastirskim imanjem po zemljama i selima u jednom crkvenom vlasteoskom srezu-metohiji. Kasnije je M. nazivan i svaki manastir, koji su ktitori ili vladari priložili drugom kojem većem manastiru i podložili ga njegovoj vlasti. Najzad, M. se danas naziva svako imanje (kuće, dućani i t. d.) jednoga manastira, koje leži podalje od manastira po raznim gradovima ili selima. *R. G.*

METOHIJA. 1. Prostrana tektonska kotlina, ispod Mokre i Koprivnika do pred Đakovicu. Izvorišna je čelenka Belog Drima. Ograđena je sa sjevera visokim planinama. Tu su prvo dijelovi Prokletije, Kožnjel s Bogičevicom i Koprivnikom, zatim Mokra Gora. Od Kosova je odvajaju niže planine, Čičavica, Goleš, Crnoljeva, u kojima su mnogi prijevoji. U M. je glavno mjesto Peć. M. se dijeli u četiri dijela. Sjeverni brežuljkasti, ispod Studeničke Planine, Žreba i Mokre, zove se Podgor. Ima šezdeset sela: centralno je selo Istok. Istočni dio zahvata Prekoruplje. Leži na lijevoj strani Belog Drima, u glavnom porječju Gline, pritoka Belog Drima. Jugozapadni dio, između Pećke Bistrice i Belog Drima, aluvijalna je ravan i zove se Prekovode. Tu je oko dvadeset i pet sela. Zapadni dio, oko Dečanske Bistrice, naziva se Reka. U njoj ima oko četrdeset i pet sela.

M. ima srednjoevropsku klimu. Zaklonjena je od sjevernih vjetrova; u njoj se osjećaju utjecaji mora. Navodnjena je mnogim rijekama i potocima. Zemljište je vrlo plodno. Po pravilu dobivaju se dvije žetve, a livade kose se po tri puta. U M. je razvijeno voćarstvo, vinogradarstvo, svilarstvo i njegovanje duhana. Na glasu je metohijsko povrće, osobito pasulj; čuvene su jabuke buzlije, koje su providne da im se i sjeme vidi. Ravni dijelovi M. obrasli su džbunjem i sitnom šumom. U okolnim planinama velike su četinjarske šume, iznad kojih su prostrani pašnjaci.

Za vrijeme sredovječne srpske države M. je bila dobro naseljena. To se vidi po mnogim selima, koja se često spominju u našim spomenicima, naročito u dečanskoj hrisovulji. Više se može izvesti po bezbrojnim razvalinama crkava i kuća. Od starih zadužbina najvažnije su: manastir Dečani i patrijaršija kod Peći, gdje je bilo sjedište srpskih patrijarha. Sa iseljivanjem Srba M. je naseljivana Arbanasima.

U M. prevlađuju manja sela. Najveće je selo Istinići, sa 150 kuća Arbanasa i poarbanašenih bjegunaca iz Srbije. Sva su sela osnovana na krčevinama, i po tome se vidi, da je poslije kulturne epohe, u kojoj je M. bila gusto naseljena, cio ovaj kraj podivljao, pa su ponovno osnivana mala naselja po krčevinama. U novije se vrijeme M. sve više kultivira i naseljava našim življem.

P. Šobajić.

2. U srednjem vijeku M. su se zvali u Srbiji zemljišni posjedi manastira i crkava (izuzetno se zovu i ekonomija). Ti su posjedi činili posebnu kategoriju nepokretne imovine, za koju su vrijedile po načelu staleškog državnog uređenja i posebne norme.

M. K.

3. M. se zvalo područje jednog crkvenog vlastelinstva, koje je obuhvatalo po nekoliko sela, katkada i preko dvadeset. Središte M. bilo je u metohu, i obično je nazivano po imenu svetitelja ili praznika, kome je crkva u metohu bila posvećena, ali i po mjestu, u kome je metoh bio. Na čelu svake M. bio je kaluđer-ekonom. On je bio podložen velikom ekonomu, i imao je svoje »dvorane«, koji su bili svjetovnjaci i pomagali mu u vršenju upravnih, sudskih, financijskih i vojničkih dužnosti u povjerenoj mu M., kao administrativnoj jedinici crkvenog vlastelinstva. U srednjem vijeku svi veći manastiri, naročito vladalačke zadužbine, imali su po nekoliko M. Ako crkvena sela nisu bila na okupu, već razbacana po raznim krajevima, tada je za svaki kraj obično organizirana posebna M. Ali je bivalo slučajeva, da su pojedini manastiri i u jednoj oblasti imali po dvije i više M. To je bivalo onda, ka-

Digitized by Google

da je manastir, kao vlastelin, u jednoj oblasti imao mnogo sela, pa je radi lakše uprave bilo potrebno, da se u tom kraju osnuju dva ili više manjih crkvenih vlastelinstava.

R. G.

METOHIJA ili **GACKO**, grad u Hercegovini. V. Gacko.

METOHIJAC STEVAN, bački episkop i upravnik krušedolske mitropolije (— 27/4 1709, Karlovci). Prešao je pod vlast austrijsku sa patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem i pomagao mu je pri organizaciji crkve u novim krajevima. 4/8 1695 postavljen je M., diplomom cara Leopolda I., za episkopa gornjo-karlovačkog, ali ga je patrijarh zadržao kao srijemskog mitropolita. Kada je narodno-crkveni sabor u Krušedolu 1708 odredio Srijem za arhidijecezu vrhovnog mitropolita Isaije Dijakovića, M. je premješten za episkopa bačkog. Poslije smrti Isaijeve upravljao je M. cijelom mitropolijom do svoje smrti.

R. G.

METOHIJSKA BANKA. Osnovana je 1922 u Peći. Kapital je 1,000.000. Fondovi 265.854, ulog 221.222, mjenice 483.220, zajmovi na zaloge 402.790, nepokretnosti 20.000, dužnici 1,310.408, vrijednosni papiri 61.600, dobit 215.665 Din. Dividende nema. Predsjednik je Todor N. Marković, direktor Mateja P. Sinadinović.

N. S.

METRIKA. Kod Hrvata. V. u Dodatku.

Kod Slovenaca. V. u Dodatku.

Kod Srba. Stih (ili vezani slog), nasuprot proznom (ili nevezanom) slogu, jest način izražavanja po naročitim pravilima. Skup tih pravila zove se M., ili verzifikacija. Ta pravila su određena duhom samog jezika. U klasičnim književnostima (grčkoj i latinskoj) vladao je metrički (ili kvantiteski) sistem, t. j. pravilnost se u stihu dobivala pravilnim rasporedom dugih i kratkih slogova. Drugi sistem je tonički (ili akcenatski), kod koga se pravilnost stiha dobiva pravilnim rasporedom naglašenih i nenaglašenih slogova. Taj sistem vlada u pjesništvu ruskom i njemačkom. Treći sistem je silabički. Kod njega se pravilnost stiha dobiva time, što uzastopni stihovi imaju isti broj slogova, ili pravilne varijacije toga broja. Taj sistem vlada u pjesništvu poljskom i francuskom. Silabički sistem vlada i u našem pjesništvu, ali su i ona druga dva sistema, kvantitetski, i naročito, akcentski, imali kod nas svojih zastupnika u književnoj teoriji i u samom pjesništvu. Zastupnici tih sistema u našem pjesništvu nisu imali ni mnogo uspjeha ni mnogo učenika.

Pravila našeg stiha su slijedeća: 1. Uzastopni stihovi imaju određen broj slogova. 2. Svaki stih čini posebnu cjelinu sintaktički, t. j. on je posebna rečenica ili rečenični dio. Tako se dobiva na kraju stiha odmor, pauza, koja i čini da uho prima stihove kao posebne cjeline. 3. Svaki stih je, opet jednom sličnom pauzom, kraćom od one na kraju stiha, podijeljen na dva približno, ili potpuno jednaka dijela. Taj odmor se naziva cezura (ili usjek). Kod stihova dužih od šest slogova cezura je uvijek na utvrđenom mjestu. Prema položaju cezure i broju slogova u stihu razlikujemo vrste stihova. 4. Akcenat je u našem stihu slobodan, skoro isto onoliko kao i u prozi. Jedino je pravilo za akcenat u stihu: slog pred cezurom je redovno nenaglašen, a posljednji slog u većini stihova nije naglašen.

Ova pravila vladaju vrlo strogo u našem narodnom stihu. Ona vladaju i u umjetničkom stihu. Bilo je u umjetničkom pjesništvu pokušaja odstupanja od tih pravila, ali su ti pokušaji rijetki. Prvo odstupanje je bilo kod Mušickog i Sterije. Njihov pokušaj da uvedu u naše pjesništvo elegičan distih nije uspio. Tek je Vojislav Ilić pretvorio elegični distih u svoj poznati dugi stih od šesnaest slogova, ali između Ilićevog stiha i elegičnog distiha ostala je samo sličnost u tipografskoj dužini. Sterijin pokušaj safičke strofe (prethodnik mu je Vezilić) uspio je također samo spoljašnom sličnošću. Još je Jovan Subotić, u svojoj Nauci o srpskom stihotvoreniju (1845) rekao da su »naši stihotvorci, vođeni uvom, mjesto Safinog naš narodni stih uzeli«. Značajna je, zatim, pojava takozvanog jambskog stiha kod Laze Kostića. Za njega se često kaže, da je uspio uvesti jamb u našu poeziju. Utvrđeno je, međutim (V. Ćorović i B. Popović) da je Kostićev jamb vrlo često nepravilan i u originalnim dramama, i još više, u prijevodima iz Shakespeare-a. Stih njegov, kad se apstra-

Digitized by Google

hira izvjesna krutost (koja dolazi baš od jamba), ima, ipak, zvučnosti i pravilnosti. Ta pravilnost je otuda, što je Kostić pazio na pravila našeg, silabičkog stiha. On je u stvari pisao starim i poznatim stihom, t. zv. lirskim desetercem, koji je običan u narodnim ženskim pjesmama, i koji i u narodnom pjesništvu ima često jambski raspored akcenata, što dolazi zbog položaja cezure i zbog nenaglašenog sloga pred cezurom. Ni ideja da se taj stih upotrijebi u drami nije Kostićeva. Dvadeset godina prije njega predlagao je to Jovan Subotić u svojoj Nauci o srpskom stihotvoreniju. Važno odstupanje umjetničkog stiha od narodnog jest pojava slobodnog stiha. Pojava ta ima davne početke (Jovan Ilić), ali je tek u poslijeratnom, najnovijem pjesništvu uzela većega maha. Ali ta pojava, izgleda, već u veliko prolazi, ostavljajući tragove samo još u sporadičnoj pojavi razlabavljenog stiha.

Važnije su, jer su općenitije druge novosti, koje razlikuju umjetnički stih od narodnog. To je, prvo, srok (potpuno slaganje u izgovoru završetaka uzastopnih stihova). Srok, pored estetičke ima i izvjesnu metričku vrijednost, jer jače i jasnije obilježuje završetak stiha. Srok počinje sa prvim pojavama našeg umjetničkog stiha (u t. zv. poljskom trinaestercu u našoj staroj književnosti), dobivajući, kod kasnijih pjesnika, sve više raznovrsnosti i zvučnosti. Drugo, umjetničko pjesništvo donijelo je neke nove (po broju slogova) stihove: poljski trinaesterac (na pr. u himni Uskliknimo s ljubavlju), koji nam je iz poljske književnosti došao preko Rusa. Važniji je stih od jedanaest slogova, jer s njim ulazimo u pravo, umjetničko pjesništvo. Do Branka Radičevića jedanaesterac je bio u maloj upotrebi, najviše u safičkoj strofi i u sličnim pseudoklasičarskim imitacijama. Branko Radičević je, pod utjecajem te poezije, kao i pod utjecajem petostopnog njemačkog jamba, pisao u mnogo većoj mjeri jedanaestercem. Vojislav Ilić, u svom vraćanju na »uzore stare«, produžuje i utvrđuje izradu jedanaesterca. Šantić, Dučić i Rakić udomaćuju ga potpuno. Jedanaesterac se tako rano pojavio a tako sporo udomaćio zacijelo zbog male razlike, koja postoji između njega i lirskog deseterca, spomenutog kod Laze Kostića. Treći novi stih je deveterac (od 5+4 sloga), koji je stvorio Vojislav Ilić po uzoru na ruski četverostopni jamb, i koji su poslije njega upotrijebili Rakić, Petrović i Pandurović, ali koji je ipak ostao u maloj upotrebi, i ako se, kao i jedanaesterac, potpuno prilagodio pravilima silabičkog, srpskog stiha.

Novost druge vrste, koju je donio umjetnički stih, jest sporadična labavost odmora u sredini i na kraju stiha, koja je došla zbog punije i razvijenije rečenice, kojom se izražava pjesnik umjetnik. U tijesnoj je vezi s time opkoračenje, t. j. prijelaz jedne iste rečenice iz jednog stiha u idući. Narodni pjesnik taj slučaj izbjegava pomoću epskog ponavljanja:

Bješe bane u malenoj Banjskoj.
U malenoj Banjskoj kraj Kosova.

Branko Radičević i Zmaj su pravili prijelaz k opkoračenju sa upotrebom polustiha:

Zelenoga ja nikada više
Videt neću.

Dučić i Rakić tek upotrebljavaju potpuno opkoračenje:

Drži i čita moje »Pesme«... Jadni
Pesnik već sto leta leži na dnu groba.

Navedeni stihovi su primjer najjasnijeg, ali i rijetko upotrebljenog opkoračenja.

Važniji stihovi našeg narodnog i umjetničkog pjesništva jesu: 1. Epski (ili guslarski) deseterac, sa cezurom poslije četvrtog sloga (shema: 4+6), stih junačkih (epskih) narodnih pjesama kratkog stiha i mnogih ženskih (lirskih) narodnih pjesama. U umjetničkom pjesništvu upotrijebio ga je Njegoš, zatim i Branko Radičević. Kasniji pjesnici ga sve manje upotrebljavaju. Samo kod umjetnika pjesnika taj stih je najčešće sa srokom, bez epskog ponavljanja kao u narodnoj pjesmi, i sa punijom rečenicom. Osim toga, taj stih u narodnoj pjesmi imao je vrlo često pretposljednji slog dug i naglašen (Oj davori, ti, Kosovo ravno), što dolazi vjerojatno od melodije, kojom je taj stih bio praćen uz gusle. Tu osobinu je također izgubio u umjetničkoj pjesmi. 2. Ženski, ili lirski deseterac, sa cezurom poslije petog sloga (5+5), stih mnogih ženskih (lirskih) narodnih pjesama. U umjetničkom pjesništvu je upotrebljen, počevši od Laze Kostića, u drami i stihu, zbog mo-

Digitized by Google

gućnosti jamba u njemu (što dolazi od položaja cezure). Izvan drame, upotrebljavao ga je Đ. Jakšić u lirskim pjesmama. I u drami (u lirskoj pjesmi potpuno) taj stih je sačuvao svoje silabičke osobine. 3. Osmerac, s cezurom u sredini (4+4), pored epskog deseterca najizrađeniji narodni stih, u umjetničkom pjesništvu upotrijebljen naročito kod Branka, Zmaja, Jakšića, Kostića, Šapčanina; u kasnijem pjesništvu je rjeđi. Od ovog osmerca treba razlikovati jedan rjeđi osmerac, sa cezurom poslije petog sloga (5+3), koji je, sa sedmercem (4+3) i petercem, jedini stih u narodnoj pjesmi, koji može da ima posljednji slog naglašen (Koliko noćce noćas bi). Svi ti stihovi još su rjeđi u umjetničkoj pjesmi, nego u narodnoj. 4. Dvanaesterac, sa cezurom u sredini (6+6), jest stvarno najduži naš stih (jer su duži stihovi u stvari kombinacije kraćih stihova upotrijebljenih i inače kao takvih). U narodnom pjesništvu, lirskom, dvanaesterac je, u doba Vukova bilježenja, još u stvaranju svom iz šesterca. Zato se, zacijelo, i u umjetničkoj pjesmi taj stih sporo udomaćivao. Prvi naš pjesnik koji piše dvanaestercem je Njegoš, vjerojatno pod francuskim utjecajem. Za njim dolazi Ljuba Nenadović, sa dvanaestercem u svojim epskim pokušajima iz pedesetih godina, koji je najviše uradio na udomaćivanju dvanaesterca, i koji je otpočeo upotrebu tog stiha u epu (za njim upotrebljavaju dvanaesterac u epskim pjesmama: Subotić, Zmaj, Jakšić, Jovan Ilić, Šapčanin). Od Zmaja i Jakšića dvanaesterac postaje običan lirski stih. 5. Jedanaesterac, sa cezurom poslije petog sloga (5+6), čiju smo kratku historiju već izložili.

Literatura: Vuk, Pesme, I (predgovor); Jovan Subotić, Nauka o srbskom stihotvoreniju; Svet. Vulović, Glas, 13 i 14; N. Vulić, Delo za 1898, febr.-mart; T. Maretić. Metrika narodnih naših pjesama (Rad, 168 i 170; Laza Kostić, Istorija jednog prevoda (Letopis, 243); Vlad. Ćorović, O srpskom jambu (Godišnjica, 28); Pavle Popović, Brankova Tuga i Opomena (Almanah srpsko-hrvatski za 1911).

S. Matić.

MEZIJA (GORNJA), u antičko doba ime oblasti, koja se nalazila od prilike između linije Beograd—Šar-Planina i linije Lom-Palanka—Pirot—Ćustendil, i između Dunava i Velesa. Do cara Domicijana (96 po Kr.) M. nije postojala kao posebna provincija, nego je bila dio provincije Mezije, koja se pružala sve do Crnog Mora. Može biti da je M. G. pripadao i današnji Banat. Na kraju 3. vijeka po Kr. M. G. podijeljena je na 4 manje provincije: 1. Prva Mezija (koja se zvala i Gornja), od Beograda do Ćuprije i do Donjeg Milanovca; 2. Pribrežna Dacija, između D. Milanovca i rijeke Vida u Bugarskoj; 3. Unutrašnja Dacija, sa Sofijom i Nišem; 4. Dardanija, sa Skopljem.

M. su osvojili Rimljani u 1 vijeku prije Kr., ali je ona organizirana kao provincija tek prvih godina po Kristu. M. G. bila je za rimske vlade uvijek dobro vojnički posjednuta. Njena posada iznosila je dvije legije i još toliko druge vojske. Ove dvije legije stanovale su najprije, do 15 po Kr., na jugu (jamačno u Skoplju), a poslije su premještene na Dunav. U drugoj polovini 1 vijeka po Kr. legija IV. bila je u Beogradu, a legija VII. u Viminacium-u; one su tu ostale sve do kraja rimske države.

U M. su živjeli Mezi i Tribali na sjeveru, dva tračka plemena, keltski Skopdisci, također na sjeveru, od Beograda do Morave i preko Morave, a na jugu Dardanci, koji su bili ilirskog podrijetla. Spominju se na sjeveru i neka manja plemena, kao Trikornjani, kod Ritopeka. Pinkenziji, na Peku, Timahi, na Timoku. Glavni gradovi u M. G. bili su: Singidunum, Margum (na ušću Morave), Viminacium (na ušću Mlave), Horreum Margi (Ćuprija), Naissus (Niš), Ulpiana (Lipljan), Scupi (Skoplje), Remesiana (Bela Palanka) i t. d. Jedan dobar put išao je pored Dunava, a drugi je iz Beograda preko Viminaciuma vodio u Niš, a odatle se dijelio za Carigrad i Skoplje (preko Prokuplja, Prištine i Kačanika).

N. Vulić.

MEŽA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Mislinje. Izvire blizu granice naše države sa Austrijom, između Snježenina 1.566 m i planine Olševe 1.930 m, oko 8·5 km istočno-jugoistočno od Železne Kaple. Od izvorišta M. teče prema istoku pokraj mjesta Koprivna prema Solncu i Črne, odatle na sjever, pokraj Mižice, do Poljane, a na donjem toku teče k istoku i blizu ušća k sjeveroistoku, protičući kraj Prevalja i Guštanja. Ušće M. u Mi-

Digitized by Google

slinju je oko 2 km jugoistočno od Dravograda. Dužina M. toka je 37·2 km, a površina porječja 302·5 km². *P. V.*

MEŽAKLJA, visoravan u Slovenačkoj, između rijeka: Gorenjske Save-Radovine-Bistrice, sjeverozapadno od Bledskog Jezera. Pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, sastavljena je od mezozojskih tvorevina, pretežno vapnenca, a prosječna visina zaravni je 900 do 1.000 m. S nje se na krajnjem zapadu diže Repikovec, 1.593 m, a na sjeveroistoku je najviši vrh M. kota 1.299 m. Planina je većim dijelom pod vegetacijom. Sjevernim podnožjem planine prolazi željeznička pruga i drum Trbiž—Jesenica—Ljubljana, istočnim željeznička pruga i drum Jesenica—Bohinjska Bistrica, a preko planine vodi kolski put Koroška Bela—Krnica. *P. V.*

MICAGLIA JAKOV (Mikalja), leksikograf (30/9 1600, Pescia, Toscana — 1/9 1654, Loretto). Postavši isusovcem, M. je osam godina bio misionar u Temišvaru, ali je sigurno poznavao i Dalmaciju, naročito i Dubrovnik, jer je kao temelj za svoj rječnik uzeo dubrovački štokavski i dalmatinski čakavski govor, te je izrijekom za svoje djelo kazao da se nada, da će njegov posao biti koristan »djeci od Dalmacije«. M. je naime prvi sastavio bolji rječnik srpskohrvatskog jezika, koji je protumačen talijanskim riječima, te pod natpisom Blago jezika slovinskoga izdan 1651 u Anconi. Pred rječnikom ima i mala gramatika našega jezika.

Literatura: M. Rešetar, Micaglia und sein Wörterbuch u 33 knjizi Jagićeva Arhiva, H. Krebs, Micaglia und sein Wörterbuch u 34 knjizi istoga žurnala. *M. R.*

MIČATEK LJUDEVIT DR., advokat (25/8 1874, Kisač, Bačka). Gimnaziju svršio je u Sarvašu, Kraljevom Hradecu i Kečkemetu a pravo u Prešovu, Debrecinu i Budimpešti. 1902 otvorio je u Novom Sadu advokatsku kancelariju. Borio se protiv madžarizacije, te je bio sekretar srpskoslovačke narodnosne stranke i član eksekutivnog odbora slovačke narodne stranke u Turčanskom Sv. Martinu. 1902—1914 bio je redaktor Dolnozemskog Slovaka i branilac u mnogim političkim parnicama. Od 1918 M. je predsjednik slovačke narodne stranke, a od 1921 predsjednik čehoslovačkog saveza u kraljevini SHS. *D. R.*

MIDEN PLANINA, planina u Hrvatskoj, između Duvanjskog i Raškog Polja, oko 14 km južno od gradaDuvna. Planina je sastavljena od vapnenca, izdiže se sa kraske visoravni, visoke oko 1.000 m, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. U tome su pravcu najveći visovi: Strbina 1.198 m, kota 1.183 m, Miden 1.221 m. *P. V.*

MIDENO PLANINA, planina u Dalmaciji, oko 9 km južno-jugozapadno od Drniša, odnosno 18 km istočno-sjeveroistočno od Šibenika. M. P. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, uporedo sa Mosećom, dalje na sjeveroistoku. Najvećim dijelom je bez vegetacije, a visoka je 466 m. Jugozapadnim podnožjem planine prolazi drum Šibenik i Knin—Pokrovnik—Mirilović u Zagorju, a preko planine i oko nje vodi nekoliko pješačkih puteva. *P. V.*

MIDŽOR, vrh i planinski vijenac u Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, najviši dio Stare Planine. M. je pretežno sagrađen od sitnozrnog crvenog pješčenika i konglomerata, radi čega su mu oblici dosta blagi, skoro bez krševa. Vijenac M. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Na sjeverozapadu odvojen je od vijenca Orlova Kamena oko prijevoja Svetog Nikole (1.444 m), a na jugoistoku razvođen između izvorišta Jelovičke Reke i Mislenice odvojen je od luka Koma i Srebrene, u Bugarskoj. Najveći visovi na M. su: Repljanska Crkva (ili Medova Crkva) 2.004 m, Midžor 2.186 m, Martinova Čuka 2.059 m, Golema Čuka 2.014 m, Vražja Glava 2.026 m, Tri Čuke 2.032 m, Dabišin Vrh 2.118 m. Od vrha M. k jugozapadu odvaja se prostran i šumovit povijarac, na kome su istaknuti vrhovi: Žarkova Čuka 1.996 m i Babin Zub 1.827 m, a od Tri Čuke se u istom pravcu odvaja povijarac Bratkova Strana ili Dragalica, visok 1.800 m. K jugu odvaja se drugi povijarac sa visovima: Kopren 1.935 m, Strašna Čuka 1.770 m. Najveći dio ovog planinskog vijenca je pošumljen, a snježnih uvala odnosno utolina, ima jedino na M. — Jugozapadnim podnožjem M. prolazi drum Knjaževac—Kalna—Pirot—Protopopinci, di-

Digitized by Google

jelom i željeznička pruga Beograd—Niš—Sofija, a sjeverozapadnim krajem vodi drum Kalna—Čuprenje—Vidin i Lom Palanka. *P. Vujević.*

MIHAILO, mitropolit beogradski 1859—1899 (19/8 1826, Soko Banja — 5/2 1899, Beograd). Poslije prvih škola u Srbiji, nastavio je učenje u Rusiji, u kijevskoj duhovnoj akademiji, i čitava života ostao je najodaniji rusofil kod Srba. Svršio je školu i zamonašio se 1853. U Srbiji je postao profesor bogoslovije za dogmatiku i omilitiku, zatim je ubrzo 14/10 1854 posvećen za šabačkog episkopa. Poslije svetoandrejske skupštine, kad je bio protjeran mitropolit Petar, M. je 25/7 1859 izabran za beogradskog mitropolita. Bio je aktivan politički čovjek sa jakim vezama u liberalnoj partiji. 1881 došao je u sukob sa ministrom prosvjete St. Novakovićem, odbivši sa arhijerejskim saborom da prizna zakon o crkvenim taksama. Radi toga je 18/10 1881 mitropolit uklonjen sa svoga položaja. M. se onda uklonio iz zemlje, i poslije putovanja po istoku, nastanio se u Rusiji. Odlučan protivnik politike kralja Milana znatno mu je smetao u Rusiji. Sukob sa mitropolitom povukao je za sobom, prilikom saziva za izbor novog mitropolita, i težak sukob sa ostalom jerarhijom u Srbiji, koja je gotovo sva smijenjena (1883). Poslije odlaska kralja Milana iz Srbije 28/5 1889 vraćen je mitropolit M. na svoj raniji položaj. Poslije povratka, već ostario, živio je prilično povučeno do svoje smrti. Bavio se mnogo i crkvenom književnošću, ali su mu spisi bez trajnije vrijednosti. *V. Ćorović.*

MIHAILO OBRENOVIĆ, knez Srbije (4/9 1823, Kragujevac — 29/5 1868, Beograd). Sin je kneza Miloša i kneginje Ljubice Obrenović. Odgajan je od domaćih učitelja. 1839, poslije Miloševe ostavke, otišao je s ocem u Vlašku. Kada je ubrzo za tim umro knez Milan, njegov stariji brat pozvan je natrag u Srbiju za kneza. Sultan ga je potvrdio kao izabranoga a ne kao nasljednoga vladaoca, i odredio mu za savjetnike Vučića i Petronijevića. Odmah poslije njegovoga primanja vlade (u martu 1840), Ljubica Obrenović i Jevrem Obrenović izazvali su pokret Obrenovićevaca protiv Vučića i Petronijevića, koji se ubrzo pretvorio u pokret protiv cijele njihove stranke, t. zv. ustavobranitelja, i protiv činovništva uopće. Vučić i Petronijević, sa nekim glavnijim ustavobraniteljima, morali su prvo pobjeći u beogradski grad, pod zaštitu turskoga paše, pa onda, poslije nekoga vremena, otići iz zemlje. Veliki broj njihovih pristalica izgubio je službu.

Mihailov režim imao je da se bori ne samo s ustavobraniteljima, nego i sa samim Obrenovićevcima, od kojih je veći dio, rukovođen kneginjom Ljubicom, tražio natrag kneza Miloša. Savjetovan od svojih ministara, naročito od Đorđa Protića, M. je bio podjednako protivan i povratku Miloševu i povratku Vučićevu. Porta, Rusija i Austrija radile su stalno na izmirenju kneza Mihaila i ustavobranitelja. Kada je početkom 1842 došlo do izmirenja (tada se i Vučić vratio u zemlju), onda je Porta, u sporazumu s Austrijom, nastojala, da M. promijeni vladu i uzme za ministre ustavobranitelje, drugim riječima, da primi za savjetnike Vučića i Petronijevića. Od 1841 Porta je bila izgubila povjerenje u M. i njegove ministre, jer je držala, da su oni izazvali bunu u Bugarskoj i u Bosni. Pošto se M. ustezao da uzme ustavobranitelje za ministre, Vučić je u dogovoru s Turcima, otišao u Kragujevac, dočepao se artilerije, koja je tu bila smještena, i podigao bunu. Knez M. lično, na čelu svojih katana, pošao je da svlada bunu. Između njega i Vučića došlo je do sudara 22/8 kod Kragujevca. Uz M. bilo je pristalo više naroda nego uz Vučića, ali kako je Vučić imao topove, koji su M. nedostajali, on je razbio M. vojsku i zauzeo Kragujevac. Po tom je nastalo gonjenje M. vojske, koja se povlačila. Jedna nova bitka bila se kod Žabara, gdje je M. vojska nanovo potučena. Njeno se povlačenje pretvorilo u bježanje i uveče 25/8 M. je stigao u Topčider, i noću između 25 i 26 prešao na austrijsku stranu. Za njim je povrvjelo preko granice mnogo njegovih pristalica, naročito činovnika. Iz Zemuna M. je tražio zaštitu Porte i konzula protiv buntovnika, ali Porta mu je zamjerala, što se ispred buntovnika nije sklonio u beogradski grad kod paše, nego je prešao u Zemun, na zemljište tuđe države. Pod ovim izgovorom Porta je svrgla M. s prijestolja.

Digitized by Google

1842—1858 M. je proveo u emigraciji, baveći se najviše u Beču. 1848 bio je došao do Novoga Sada, kako izgleda, u namjeri da se umiješa u događaje, ali taj njegov korak nije imao nikakvih rezultata. 1853, kada je izgledalo, da Rusija namjerava oboriti kneza Aleksandra Karađorđevića, M. je, u obliku jednoga pisma na savjetnike, izdao jedan politički manifest, u kome je tvrdio, da on ne bi, ako bi se na prijestol vratio, gonio svoje stare protivnike, nego bi gledao, da ostvari izmirenje stranaka. Iste godine, oženio se M. jednom madžarskom plemkinjom Julijom Hunyadi.

U emigraciji M. je izišao na glas kao zaštitnik srpskih književnika; pomagao je i Vuka i Daničića i Branka i mnoge druge. Vuku je davao stalnu pomoć, i omogućio izdavanje mnogih njegovih spisa. Kada se, uoči pada kneza Aleksandra Karađorđevića, stalo pogovarati o novom knezu, M. je, i ako je sva inteligencija bila za njega, povukao svoju kandidaturu ispred kandidature svog oca.

U Srbiju se vratio početkom 1859, zajedno sa knezom Milošem. Odrekao se apanaže, koja mu je kao prijestolonasljedniku bila određena, dobio je od kneza Miloša vrhovnu komandu nad vojskom, i vjeran svojoj politici izmirenja stranaka, koju je nagovijestio u manifestu od 1853, pokušavao je da ublaži gonjenja, koja su bila nastala u zemlji poslije izvršenog dinastičkog prevrata.

Na prijesto je M. stupio poslije Miloševe smrti (14/9 1860). Odmah je presjekao politička gonjenja, vratio otpuštene činovnike u službu ili im odredio penziju, sastavio jedno ministarstvo od konzervativaca i liberala, koje je imalo da utre put izmirenju stranaka. Na narodnoj skupštini, držanoj 1861, t. zv. preobraženskoj skupštini, M. je izvršio osnovne izmjene u državnim ustanovama. Nadležnost savjeta bila je ograničena na zakonodavne poslove, nezavisnost savjetnika ukinuta, i oni dovedeni u položaj običnih činovnika. Na taj način, dugogodišnja borba savjeta i kneza o nadmoćnost dokončana je podčinjavanjem savjeta knezu. Donijeto je jedno ustrojstvo centralne uprave, koje je ministre, koji su dotle stajali i pod knezom i pod savjetom, stavilo isključivo pod kneza. Jedan zakon o činovnicima dao je vladi pravo diskrecionoga otpuštanja i penzioniranja, koje ona dotle nije imala. Općine, čija se organizacija dotle više osnivala na narodnim običajima nego na zakonu, dobile su potpunu zakonsku organizaciju; njihovi organi bili su birani od naroda, ali njihov izbor potrebovao je potvrdu vlasti, koja ih je mogla izmijeniti, ako bi bila njihovim radom nezadovoljna. Narodna skupština zadržana je, ali samo sa savjetodavnim glasom. Sloboda štampe nije dana, i za sve vrijeme M. vlade cenzura je bila tako stroga, da je izdavanje opozicionih novina bilo skoro sasvim onemogućeno.

Na ovaj način, sva vlast bila je prikupljena kod vladaoca, i M. režim bio je u punom smislu lični režim. M. je zaveo u Srbiji vladu »prosvijećenog apsolutizma«, kakva je postojala u policijskim državama 18 vijeka. Ovaj apsolutistički karakter M. uprave bio je pojačan još time, što je odmah poslije preobraženske skupštine M. stavio jedno čisto konzervativno, Garašanin-Hristićevo ministarstvo. Kao glavni zadatak svoje vlade M. je smatrao rat s Turcima, i prema tome naročitu je pažnju obratio na vojsku, koja se dotle sastojala samo iz tako zvanog »garnizonoga voinstva«, koje nije brojilo ni 4.000 ljudi. M. je ustanovio 1861 narodnu vojsku, čija je prva klasa imala 50.000, a druga klasa 40.000 ljudi. Po tom je pristupio nabavljanju pušaka i topova u većim količinama, i snabdio je vojsku modernim oružjem; srpska artiljerija tada je stvorena. Na Balkanu, nijedna država nije u vojnom pogledu bila u to vrijeme jača od Srbije.

Prije nego bi počeo rat s Turcima, M. je mislio da treba da ukloni turske garnizone iz srpskih gradova i da sklopi saveze s ostalim kršćanskim državama i narodima na Balkanu. Gradsko pitanje postavili su sami Turci, bombardiranjem Beograda (juna 1862). To bombardiranje, za koje nije bilo nikakvih ozbiljnih razloga, stvorilo je između Srbije i Turske napeto stanje. Da se velike sile nisu umiješale, M. bi se bio zaratio s Turskom. 1867, koristeći se povoljnom diplomatskom situacijom, M. je odlučio gradsko pitanje mirnim putem. Sultan je, po savjetu velikih sila, povukao svoje garnizone iz svih srpskih

Digitized by Google

gradova i predao ih je na čuvanje srpskom knezu. — U isto vrijeme kada je radio na riješenju gradskoga pitanja, M. je sklapao saveze i sporazume sa balkanskim državama i narodima, sa Crnom Gorom (1866), sa bugarskim revolucionarnim odborom (početkom 1867), sa Grčkom (augusta 1867), sa Rumunjskom (januara 1868). Srbija je izgledala stožer jedne velike balkanske lige, upravljene protiv Turske; njen prestiž bio je veći nego ikada, i rat se očekivao svakoga časa.

Ali, posljednje godine M. vlade, osjećalo se izvjesno kolebanje. M. se 1865 potpuno odvojio od svoje žene Julije (i ako do formalnog razvoda braka nije došlo), i namjeravao je, da se oženi Katarinom, kćerkom svoje nećakinje, Anke Konstatinovićke. Ministar Garašanin, koji je tome braku bio protivan, morao je odstupiti. Odstupanje Garašanina izazvalo je veliku zategnutost odnosa između Rusije i kneza Mihaila, i on je ostao momentano lišen ruske potpore, koja mu je bila neophodno potrebna u slučaju akcije protiv Turske. Austrijska diplomacija pokušavala je, da odvrati M. od rata s Turskom, i stavljala mu je u izgled da može čisto diplomatskim putem dobiti od sultana upravu nad Bosnom i Hercegovinom.

Dokle je M. kolebao u svojim ratobornim planovima, Omladina (jedno nacionalističko društvo, obrazovano istina u Vojvodini, ali u kome su glavnu riječ vodili liberalni emigranti iz Srbije), tražilo je što prije rat s Turskom, i napadala je M. spoljašnju politiku kao nedovoljno odlučnu. 29/5 1868, M. je, prilikom jedne šetnje u Košutnjaku sa Ankom i Katarinom, ubijen. Pored njega poginula je i Anka, a Katarina je ranjena. Ubijstvo su izvršili ljudi, koje je našao Pavle Radovanović, beogradski advokat, koji je radio u dogovoru s knezom Aleksandrom Karađorđevićem.

Ubijstvo M. izazvalo je veliku narodnu žalost, i prvi od svih srpskih vladalaca, on je dobio spomenik u Beogradu. Njegova unutrašnja politika, zbog suvišne policijske stege, nije bila popularna, ali njegova spoljašnja politika izazivala je veliko oduševljenje i kod inteligencije i kod naroda. Narodna samosvijest bila je razbuđena u najvećoj mjeri i stvoreno je jako ratoborno raspoloženje. Za vrijeme svoje kratke vlade, M. je postigao velike uspjehe; usred sređivanje sve vlasti kod vladaoca, ustanovljenje narodne vojske, rješenje gradskog pitanja, sklapanje balkanskog saveza. Prema tim uspjesima nije stajao, na drugoj strani, nijedan veći neuspjeh. Lične osobine M., njegov patriotizam, njegovo savjesno vršenje vladalačkih dužnosti, njegova darežljivost i njegova spremnost, da svoje privatno imanje da na ratnu opremu Srbije, njegov potpuno častan karakter i dostojanstveno držanje, — sve to, zajedno s uspjesima, koje je postigao i sa nadama, koje je probudio, učinilo je, da je M. ostao zapamćen kao primjera vrijedan vladalac.

Literatura: M. Milićević, Pomenik, IV, 482 i Knez Mihailo u spomenima nekadašnjeg svog sekretara (1896); M. Pirođanac, Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda (1895); S. Jovanović, Druga vlada Miloša i Mihaila (1923); Ž. Živanović, Politička istorija Srbije (knj. I).

S. Jovanonić.

MIHAILO I. RANGAVIS bizantski car 811—813. Mirom u Aachen-u (812) priznao je M. Karlu Velikom titulu rimskog imperatora, dobivenu od pape. Time se Bizant odrekao položaja jedinog »rimskog« imperija u kršćanskom svijetu. Zato je Karlo vratio M. od svojih osvojenja na sjevernom Jadranu, Mletke i primorske romanske (latinske) gradove u Dalmaciji, a zadržao je pod svojim suverenitetom samo Istru i obje hrvatske kneževine. M. je zatim, u bitci kod Versinikije, nedaleko od Drinopolja, razbijen od bugarskog kana Kruma (813), od koga je ranije propao i bizantski car Nikifor I. (811). Utekavši u Carigrad, M. se već spremao na ostavku. U tom se vojvoda »anatoličke« (jedne od maloazijskih) bizantske divizije, zbog čijeg je lukavog držanja prema caru i izgubljena bitka kod Versinikije, proglasio za cara i ušao u Carigrad. To je bio Lav V. Jermen. M. se onda zamonašio.

D. An.

MIHAILO II. »MUCAVI«, bizantski car 820—829. Zbacio je Lava V. Jermena, i osnovao frigijsku (amorijsku) bizantsku dinastiju, koju je poslije (867) smijenila »makedonska« (jermenska) dinastija. M. je svladao ustanak svoga nekadašnjeg druga, vojvode Tome, Slovena iz Male Azije, koji se

Digitized by Google

u Maloj Aziji pobunio pred kraj vlade Lava V. (820). Toma je povukao za sobom gotovo sve maloazijske bizantske divizije i skoro cio tamošnji živalj. Njegova se buna pretvorila u građanski rat između maloazijske i evropske (balkanske) polovine imperija. On se proglasio za cara, prebacio se na evropsku obalu i opsjedao je više od godine dana M. u Carigradu (821—823). M. je onda zaključio savez sa bugarskim kanom Omortagom, koji je napao izmorenog Tomu s leđa i razbio ga u bitci kod Akvadukta (između Silivrije i Heraklije, u Traciji). Sa tako oslabljenim Tomom M. je lako svršio u bitci na tračkom polju Dijavasi (sjeverozapadno od lagune Bujuk-Čekmedže). Toma se zatim zatvorio u Arkadiopolju (Lile-Burgasu), gdje je najzad uhvaćen i pogubljen. Njegova ogromna i dugotrajna buna napravila je velike socijalne poremećaje u bizantskom imperiju. U toj su buni propali, i u Maloj Aziji i u Evropi, mnogi mali, lično slobodni, vlasnici poljskih imanja. Time su se okoristili bogatiji ljudi i crkva, prigrabivši ili kupivši ta imanja u bescjenje. U Bizantu je naglo poraslo velikoposjedništvo, s kojim su se kasnije uzalud borili carevi iz »makedonske« dinastije.

Za vlade M., rulja muslimanskih Arapa iz Španije, pobjegavši zbog tamošnjih unutrašnjih borbi u Misir, i zauzevši od bagdadskog kalifata misirsku Aleksandriju, otela je naskoro i od Bizanta otok Kretu (824). Tu je ona stvorila gusarsko gnijezdo, koje je tek poslije više od 130 godina razorio bizantski vojvoda, kasniji car, Nikifor II. Foka, povrativši Kretu opet pod Bizant (961). U vrijeme M. počeli su i afrički Arapi prodirati na bizantski otok Siciliju, kojim su kasnije sasvim zavladali.

Po Konstantinu Porfirogenetu, bizantskom caru i piscu iz sredine 10 vijeka, za carevanja M. prvi put su se od Bizanta odmetnuli Srbi, od kako su se u početku 7 vijeka, naselili u bizantskoj provinciji Dalmaciji. Ujedno su i »romanski« (latinski) primorski gradovi dalmatinski, ponovno okrenuli leđa Bizantu, kao i za vrijeme bizantskih borba s Karlom Velikim. Srbi i »Romani« su se opet svezali s Francima. Ovo odmetništvo Srba i dalmatinskih »Romana« trajalo je, po Porfirogenetu, nekih pedeset godina, sve dok Vasilije I. Makedonac nije tamo obnovio bizantski suverenitet. *D. Anastasijević.*

MIHAILO IV. PAFLAGONAC, bizantski car 1034—1041, jedan je od vladalaca, koje je na bizantski prijestol dovela carica Zoja, bratična Vasilija II. »Bugaroubice«. Za vrijeme epileptičnoga M., Bizantu su još više zagrozili prekodunavski turski Pečenjezi, provaljujući sve češće na bizantski Balkan, čak do Carigrada i Soluna. Ujedno su se protiv Bizanta digli balkanski Sloveni, kojima su carevi Ivan I. Cimskes i Vasilije II. »Bugaroubica« bili nametnuli bizantski jaram. Ustanak zetskih Srba, sa Stevanom Vojislavom na čelu (1040), stvorio je zetsku srpsku državu i dinastiju. Bizant je time izgubio Zetu, a kasnije i ostale srpske zemlje. No istovremeni ustanak makedonskih Slovena, pod Petrom Deljanom, tobožnjim unukom Samuilovim od sina mu Radomira, nije uspio. M. je svladao ustanike, zahvaljujući porazu, koji je pri opsadi Soluna pretrpio ortak Deljanov, Alusijan, sin Samuilova brata Arona, i zatim zahvaljujući Deljanovu osljepljenju od Alusijana. Alusijan je, osakativši tako Deljana, pobjegao caru M., a slijepi Deljan je uhvaćen od cara i poslan u Solun. Naskoro je M. zarobio i Ivca u Prilepu, posljednjega vođu Deljanovih ustanika. Ostavši bez vođa, ustanici su se pokorili (1041). *D. Anastasijević.*

MIHAILO VII. DUKA »PARAPINAK«, bizantski car 1071—1078, sin Konstantina X. Duke, posljednji vladalac iz antimilitarističke dinastije Duka, učenik književnika Mihaila Psela. Nadimak Parapinak dobio je po tome, što se za njegove vlade, zbog nerodice, dobivao za zlatnik samo »pinak« žita (oko ½ kg). M. je postao car kad je Roman IV. Diogen razbijen i zarobljen od seldžučkog sultana Ali-Arslana u bitci kod Manzikerta u Jermenskoj (1071). Turci Seldžuci su onda, naročito pod idućim sultanom, silnim Melek-Šahom, naglo osvajali bizantsku Malu Aziju. Rodak Melek-Šahov, Sulejman, osnovao je tamo muslimanski »rumski« sultanat (to jest »rimski«, od turskog naziva »Rum«, koji je značio »Rim«, odnosno rimsko-bizantsko carstvo). Tako je od bitke kod Manzikerta pa ovamo Bi-

Digitized by Google

zant zauvijek izgubio onu veličinu i silu, koju su mu stvorili carevi iz »makedonske« dinastije. Jednovremeno su i Normani, koji su prije nekoliko desetina godina sišli iz francuske Normandije u bizantsku južnu Italiju, dovršili osvojenje tog zapadnog bizantskog područja, zauzevši i sam tamošnji glavni grad Bizanta, tvrdi Bari (1071). Ohrabreni ovim događajima, od bizantskog su carstva otpali balkanski Sloveni iz nekadašnje Samuilove države, koju je bio srušio bizantski car Vasilije II. »Bugaroubica« (1018). Oni su se pod skopskim boljarom Đorđem Vojtehom digli na oružje, da obnove Samuilovo carstvo (1073). Ustanici su se oslonili na zetske Srbe, koje je Stevan Vojislav (1040) bio oslobodio od Bizanta. Carem pobunjenih Slovena postao je Vojislavljev unuk, sin zetskog kralja Mihaila, Bodin. No Bodin i Vojteh učinili su pogrešku, što su podijelili svoje snage. Bodinov vojvoda Petrilo, sa svojim odjeljenjem, potučen je od stanovnika Kostura, koji je opsjeo. Bizantska vojska razbila je zatim i Bodina, kod Pauna, blizu Prištine. Bodin je zarobljen i poslan u zatočenje, prvo u Carigrad, a zatim u sirsku Antiohiju, odakle ga je kasnije izbavio otac pomoću mletačkih trgovaca. Dotle je već bizantski upravitelj dračke teme, general Nikifor Vrijenije sasvim ugušio Vojtehov ustanak (1074). U to su doba Bizant uznemirivali i dalmatinski Hrvati, napadajući na ostatak njegovih gradova u Dalmaciji. A i turski Pečenjezi opet su provaljivali na ovu stranu donjeg Dunava, dopirući do pod Carigrad. Ogorčeni ovolikim spoljnim nesrećama, pritisnuti teškim dancima i drugim unutrašnjih nevoljama, Bizantinci su se najzad zasitili birokratsko-književničkog režima dinastije Duka. Vojnička stranka je u Bizantu opet digla glavu. Dva vojvode, Nikifor Vrijenije u Draču i Nikifor Votanijat u Maloj Aziji, proglasili su se, gotovo u isti mah, za careve, smjerajući da zbace nesposobnog M. Carigrađani su otvorili kapije Votanijatu, jer je Vrijenije izgubio ugled, morajući se pod skupu cijenu izmiriti s Pečenjezima, koji su ga opsjeli u Drinopolju. Votanijat se zacario, a M. je postao mitropolit Efesa. Zatim je Vrijenije pobijeđen i uhvaćen u Traciji od Votanijatova vojvode Aleksija Komnena, kasnijeg cara.

D. Anastasijević.

MIHAILO VIII. PALEOLOG, nicejski i zatim bizantski car, osnivalac posljednje bizantske dinastije Paleologa (1259—1282). Po padu Carigrada pod križare i Mlečiće u četvrtom križarskom ratu (1204), pređi M., od stare bizantske vlastelinske kuće Paleologa, pobjegli su, zajedno s mnogim drugim uglednim Grcima, u Malu Aziju. Kad je daroviti nicejski car, Ivan Vatac, raširio državne granice čak do u Makedoniju, M., koji je još od mladosti bio uzet na nicejski dvor, postao je upravitelj Melnika, Sera i drugih obližnjih makedonskih tvrđava, dok je njegov otac dobio upravu nad novoosvojenim Solunom (1246). U dalnjem toku Vatacine vlade, M. je optužen za prevratničke namjere. No pušten je ispod suđenja, i premješten je u Niceju, na dvorsko zvanje velikog konetabla (glavnog komandanta latinske carske najamničke garde). Zatim je M., pod sinom Vatacinim, bolesnim carem Teodorom II. Laskarem, bojeći se ponovne carske nemilosti, utekao na dvor ikonijskog turskog sultana. Ali se, na carev poziv, naskoro vratio u Niceju (1258). Po smrti Teodora II. Laskara, i poslije ubijstva Jurja Muzalona, staraoca maloljetnog sina Laskareva, Ivana, M. je, zajedno s nicejskim patrijarhom Arsenijem, odreden za staraoca Ivanu, i unaprijeđen za megaduku (admirala), a zatim i za despota. Pobjedonosno je završio rat s epirskim despotom, Mihailom II. Angelom, poslav protiv njega svog brata, sposobnog vojvodu Ivana Paleologa. Ovaj je u bitci kod Kostura potukao saveznu vojsku Mihaila II., Manfreda kralja sicilijanskog, i Vilima Villehardouina kneza ahajskog (peloponeskog), pa je što više zarobio Vilima (1259). Nicejci su prodrli i u samu prijestolnicu epirske despotovine, Artu, a povratili su i od srpskog kralja Uroša I., također saveznika despota epirskog, Skoplje.

Poslije takvog uspjeha, M., koji je već odavno težio za carskim dijademom, lako je postigao da bude proglašen za suvladara zakonitom carevicu, malom Ivanu Laskaru. Što više, pri ceremoniji krunisanja (na Božić 1259), nicejski patrijarh Arsenije krunisao je najprije M., pa tek onda La-

Digitized by Google

skara, čime je M. obilježen kao prvi car, a mali Laskar kao drugi. No vlastoljubivom M. je i to bilo malo. On je naskoro zatvorio zakonitog carevića u jednu tvrdavu, i prigrabio carstvo samo za sebe i za svoju dinastiju. Ali, u obranu Laskarevu ustao je patrijarh Arsenije, koji je tek tada prozreo namjere M. Započela je borba između njih dvojice, to jest između države i crkve. Arsenije nije mogao izaći na kraj sa silnim vlastodršcem. On se demonstrativno povukao u jedan manastir, a M. je na to dao izabrati drugog patrijarha. Ipak, M. bi teško dobio ovu igru, da se njegova vladavina nije još više proslavila na političkom polju. Njegov vojvoda, cezar Aleksije Stratigopul, povratio je iznenada od latinskih križarskih vitezova i od Mlečića staru bizantsku prijestolnicu Carigrad (1261). Posljednji latinski carigradski car, Balduin II. de Courtenay i njegovi Latini, pobjegli su morem. Latinsko carigradsko carstvo, poslije nepunih 60 godina životarenja, bilo je uništeno od nicejskih Grka. Stari Bizant opet se obnovio u svom nekadašnjem gnijezdu na evropskoj obali Bospora. M. je svečano premjestio prijestolnicu nicejskih Grka u Carigrad. Patrijarh Arsenije, pristavši da se vrati na patrijaršijsko zvanje, koje se opet ispraznilo, krunisao je ponovno M. i njegovu ženu u carigradskoj Sv. Sofiji, bez zakonitog carevića Ivana Laskara, koji je još uvijek čamio u zatvoru.

M. se sada osjetio snažan, da sebi i svojoj dinastiji za uvijek osigura bizantski prijesto. On je oslijepio Ivana Laskara (1261). Patrijarh Arsenije je opet imao hrabrosti da zagrmi protiv krunisanog zločinca. On ga je odlučio od crkve, zahtijevajući kao cijenu za oproštaj grijeha njegovu ostavku. Istovremeno je kod maloazijskih Grka izbila buna protiv M., a u prilog carevića mučenika, potomka stare zakonite dinastije. No M. je ugušio tu bunu u krvi. A pomoću poslušnih episkopa, on je zbacio i prognao patrijarha Arsenija za izmišljene krivice, pa je carigradsku patrijaršijsku stolicu popunio mekšim patrijarsima: prvo Germanom, dotadašnjim drinopoljskim mitropolitom (1267), pa zatim dvorskim monahom Josifom (1268). Najzad je Josif, na jednoj svečanoj večeri u Sv. Sofiji, u prisuću dvorjana, carigradskog sinoda i mnogobrojnog naroda, primio carevo pritvorno pokajanje za zločin, izvršen nad Ivanom Laskarem, i skinuo sa krunisanog griješnika, u ime crkve, Arsenijevo prokletstvo (1268). Na to je stranka Arsenita prekinula vjersku zajednicu i sa dvorom i sa zvaničnom crkvenom vlašću. U bizantskoj crkvi otvorila se arsenitska šizma, koju je jedva izliječio tek sin M., car Andronik II. (1312).

M. je nastojao svom svojom diplomatskom i vojnom vještinom, da obnovljenom Bizantu ponovno pripoji i ostale nekadašnje njegove balkanske zemlje, pa da opet uspostavi stari veliki bizantski imperij iz doba Komnena. Ali su se protiv toga ispriječili ahajski knez Vilim Villehardouin, koga je M., pod cijenu zakletve na vječito prijateljstvo i pod cijenu ustupanja Bizantu jednog dijela Peloponeza, pustio iz ropstva, grčki despot epirski Mihailo II. Angel, koji se i dalje oslanjao na svog zeta Manfreda, latinska vlastela na Eubeji, Mlečići, koji su zajedno s Balduinom II. izgubili vlast u Carigradu, i Bugari i Srbi, u strahu od ujedinilačke politike M. Protiv toga je ustao i papa, koji je također vrlo bolno primio konačni pad katoličkog latinskog carigradskog carstva pod pravoslavne nicejske Grke, pa je još manje htio dopustiti da M. otme Latinima i ostatak njihovih tekovina, dobivenih na bizantski račun u četvrtom križarskom ratu. S jedne strane papinska kurija, a s druge Balduin, koji je pobjegao u Italiju, i koji je s papinskim preporukama obilazio velike katoličke dvorove, moleći ih za pomoć, razvili su odmah po zapadnoj Evropi agitaciju za nov križarski rat, koji bi još jednom srušio Bizant, i vratio Balduina na carigradski prijesto.

Nešto zapadnoevropske političke prilike, a nešto i vješti diplomatski potezi M., koji je veoma okretno iskorišćavao te prilike, ubrzo su popravili spoljni položaj obnovljenog Bizanta. Protiv Mlečića M. se, još prije zauzeća Carigrada od Latina, bio svezao sa Genovom. Naskoro je on, pomoću genovljanske flote, ugrabio Mlečićima nekoliko grčkih otoka. No u tom je genovljansko-bizantska armada pretrpila od Mlečića strašan poraz u bitci kod otočića Setepoci, u nauplijskom zalivu (1263). Tada se M. privremeno razdvojio sa Genovom.

Digitized by Google

premjestio je genovljansku trgovačku koloniju iz Carigrada u jednu obližnju tračku primorsku varoš, pa je zaključio primirje s Mlečićima (1265), koji su već uviđali da ponovno latinsko osvojenje Carigrada ne može tako brzo doći. Papu je M. ublažio pregovorima o uniji obiju crkava pod papinskim starješinstvom. U nadi na uniju, papa je obustavio propagandu za nov križarski pohod na Bizantince, a ohladio je i njegov interes za Balduina II., pa i za Latine u Grčkoj. Najzad, Manfred je bio zauzet neprijateljstvom sa papom, tako da se s njegove strane M. nije imao plašiti nekog većeg djelovanja.

Na taj način, M. je, i poslije zauzeća Carigrada od Latina, dosta slobodno nastavio nicejsku politiku povraćanja bivših bizantskih teritorija na Balkanu. On je i sada dosta slobodno slao pohode na Mihaila II. Angela u Epiru i Tesaliji, na Villehardouina u Ahaji (Peloponezu), na latinske gospodare Eubeje, da bar te najbliže i čisto grčke zemlje opet pokori Bizantu. Doduše, to mu nije ispadalo za rukom, jer su neki njegovi nesposobni vojvode bili tučeni od Bizantinaca i od Mihaila epirskog. Međutim se opasnost od zapadnjačkog katoličkog svijeta naglo zaoštravala za Bizant. Papa je, pomoću Karla Anžuvinskog, brata francuskog kralja, srušio svog neprijatelja Manfreda, člana njemačke carske kuće Hohenstauffena. Na mjestu Manfredovom zavladao je napuljsko-sicilijanskom kraljevinom Karlo, pod papinskim suverenitetom (1266). Naskoro je propao (1268) i posljednji Hohenstauffen, Konradin, koji je iz Njemačke prešao Alpe, da preotme Karlu Napulj i Siciliju. Dotle je silni Karlo već postavio sebi za zadatak, da granice svoje države i katolicizam raširi i na ovu stranu Jadrana, po cijeloj pravoslavnoj bizantskoj sferi na Balkanu. Za tom Karlovom politikom pošao je spočetka i papa. Uz papinski blagoslov, Karlo je u Viterbu zaključio s Balduinom II. ugovor o ponovnom osvojenju i diobi Bizanta (1267). Ujedno je on stao živo pomagati Villehardouinu, eubejskim Latinima, a naskoro i sinovima umrlog (1271) Mihaila II. epirskog, Nikiforu I. u Epiru i Ivanu I. u Tesaliji, da se održe protiv ofenzive M. Uz to je Karlo i sam stekao nekoliko jakih baza na jonskom primorju Balkana. Zatim je zadobio za svoje planove jedan dio albanskih poglavica, obećavši im »kraljevinu Albaniju« pod anžuvinskim suverenitetom, uhvatio je veze sa Bugarima i sa Srbima hrabreći ih na akciju protiv bizantskog carstva. Okruživši tako Bizant sa cijele evropske strane neprijateljskom sredinom, Karlo se sa svima svojim pomoćnicima i štićenicima spremao za opći napad na bizantske balkanske teritorije, radi ostvarenja viterpskog ugovora.

Ali ni M. nije ljenčario. On je od Karla odvojio papinstvo, pomoću unionističke igre. Opsjenjena idealom unije, papinska kurija je sama zadržavala svoga vazala Karla od izvršenja viterpskog ugovora, to jest od općeg napada na Bizant. Ujedno se M. udružio protiv Anžuvinaca s Genovljanima, također anžuvinskim neprijateljima. On je s njima obnovio predašnji savez, ustupivši im carigradsko predgrađe Galatu (1268). Karlove slovenske saveznike, Bugare i Srbe, M. je zauzdavao ženidbenom i udajnom politikom, oružanim odgovorima na njihove napade, i savezom sa njihovim sjevernim susjedima, sa južnoruskim Tatarima i sa Ugrima. Ujedno je car gađao i Srbe i Bugare na crkvenom polju. On im je, bar na papiru uništio crkvenu samostalnost, obnovivši i nad srpskom i nad bugarskom autokefalnom crkvom nekadanju vlast ohridske arhiepiskopije (1272). Istovremeno je M. sve jače navaljivao na Villehardouina, na latinske gospodare Eubeje, i na tesalsko-epirske Grke, kod kojih su sada vladali sinovi umrlog Mihaila II. Angela. Ali, potpomognuti od Karla, a pomažući se i među sobom, Latini u Grčkoj i epirsko-tesalski Grci opet su odoljeli M. ujedinilačkoj pesnici.

U tom se papinstvo zasitilo beskrajnog i besplodnog pregovaranja s M. o uniji. Papa Grgur X. (1271—1276) stavio je caru ultimatum: ili da na idućem katoličkom saboru, koji je papa već sazvao, i kome je malo zatim odredio kao mjesto sastanka Lyon, zaključi uniju, ili će kurija dati Karlu razrešnicu za napad na bizantsko carstvo, radi ostvarenja viterpskog ugovora. Doveden u škripac, M. je pristao da papinstvu dade i uniju, ali uglavnom samo na papiru. Tako je on, pomoću unije, koju su

Digitized by Google

s Grgurom sklopili, na lionskom saboru, predstavnici bizantske države i crkve (1274), opet razbio jednodušnost papinske i Karlove politike, pa je ponovno, za dugi niz godina, obezbijedio Bizantu papinsku zaštitu od Karlova napada. Ali, da bi svoj unionistički pravac nametnuo i bizantskoj crkvi, koja ni na papiru nije nikako htjela da se pounijati, M. je prema bizantskim crkvenim velikodostojnicima morao upotrijebiti žestok pritisak, pa i nasilje. Time je on stvorio u Bizantu još goru crkvenu šizmu od predašnje arsenitske. Tek kad se je Andronik II. raskrstio sa lionskom unijom, prestala je i ova šizma, poslije svakojakih osveta antiunionističke crkvene stranke nad pristalicama unije Andronikova oca.

Omevši lionskom unijom Karlov glavni udarac, M. je sam prešao u ofenzivu protiv Karla, bar na Balkanu. Bizantinci su u Albaniji stvorili grčku stranku. Oni su oteli Karlov Berat (1274), a pritješnjavali su mu i Drač. Zlo su prolazili i Karlovi saveznici Bugari. Kod njih je poslije pogibije Konstantina Tiha (1277/78) nastalo rasulo, zbog unutrašnjih borba oko prijestola i zbog tatarske provale. Pometnju je povećao i Bizant, intervenirajući u bugarskim međusobicama. M. je opet pritijesnio i Latine u Grčkoj, i epirsko-tesalske Grke. No njegovi vojvode nisu ni sada uspjeli da sasvim skrhaju te državice. Ipak je latinski vitez Likario, koji je prešao u bizantsku službu, i dobio od M. najviša zvanja, osvojio od eubejskih Latina skoro cijeli taj otok.

Šireći se tako pod papinskim pokroviteljstvom, M. je u Bizantu nešto zato što nije htio, a nešto zato što nije mogao, slabo provodio lionsku unio na djelu. Papinstvo se razočaralo u M. Najzad je novi papa, Martin IV., Francuz kao i Karlo, i potpuno Karlov čovjek, raskinuo lionsku uniju, proklevši M. kao lažnog unionistu, i dopustivši Karlu napad protiv Bizanta (1281). Dotle je već jedan Karlov vojvoda, na čelu jake vojske, udario na Bizantince u Albaniji, opsjevši Berat. No M. se, u toku ovolikog niza godina, spremio bio za odsudnu borbu s Karlom. Bizantski vojvode potukli su i zarobili Karlova generala u klancima Vojuše (1281). Anžuvinska navala na Bizant bila je odbijena. Zalud su Karlo i njegov zet Filip, sin umrlog Balduina II., kojima su se sad pridružili i Mlečići, sklopili, s blagoslovom Martinovim ugovor u Orvetu (1281), kojim su se obvezali, da za iduću godinu spreme nov pohod protiv Bizanta. M. je dotle uhvatio vezu sa Sicilijancima, nezadovoljnim vlašću francuskih Anžuvinaca. M. je stupio u tajni savez i sa zetom pokojnog Manfreda, pretendentom na napuljsko-sicilijanski prijesto, španskim kraljem Petrom III. Aragonskim, kome je poslao poveću sumu novaca da i sam zapali Anžuvincima vatru na Siciliji. Sicilijanci su se zaista, na tako zvanoj »sicilijanskoj večernji«, digli na Anžuvince, izbacili su ih sa svoga otoka, pa su za kralja proglasili Petra Aragonskog, koji se sa svojom flotom iskrcao u Palermu, da brani svoje nove podanike od Karla (1282). Izgubivši tako Siciliju, Anžuvinci i njihova suverenka, papinska kurija, zapleli su se zbog toga u dvadesetgodišnji rat sa Sicilijancima i s Aragoncima. Izvršenje orvjetskog ugovora odloženo je za uvijek. Bizant se spasio od anžuvinske najezde. Međutim, Karlovi balkanski saveznici, srpski kraljevi Dragutin i Milutin, bugarski car Đurađ Terter i Ivan I. Angel tesalski, koji su i sami bili pristali na orvjetski ugovor, a koji još nisu čuli što se desilo na Siciliji, grunuli su o roku po tome ugovoru na bizantske granice. Milutin je pri tom oteo Bizantu Skoplje (1282). No M. je, pomoću svojih saveznika, južnoruskih Tatara, naskoro kaznio za to Tertera, a spremao je strašnu kaznu i srpskim kraljevima i Ivanu tesalskom. Ali je baš u tom umro (1282).

Pored sveg diplomatskog i vojnog talenta cara M., rezultati njegove vladavine bili su za budućnost obnovljenog Bizanta više negativni nego pozitivni. On je, istina, uspio da obnovljeni Bizant sačuva od anžuvinske napasti, u vrijeme, kad je ta napast bila najjača, ali su Anžuvinci uglavnom omeli ostvarenje njegovog ujedinilačkog programa na Balkanu. Zahvaljujući Karlovoj potpori, Latini u Atici, na Peloponezu i na Eubeji, a tako isto i nezavisni tesalsko-epirski Grci, pod Ivanom I. tesalskim i Nikiforom I. epirskim, održali su protiv M. svoju samostalnost. Podizanje velikog Bizanta s ove strane Bospora.

Digitized by Google

koje je sa tolikim poletom izvodila nicejska carevina Laskarevića, uglavnom je zastalo za cara M. Njegovi slabiji nasljednici još su manje postigli taj ideal. S druge strane, dok je M. zalagao skoro svu svoju snagu za obranu i širenje zapadnih, balkanskih bizantskih granica, dotle je na azijskom frontu Bizant lagano stala opet tištiti turska opasnost, od koje će Bizant stradati već pod sinom M., Andronikom II.

Literatura: C. Chapman, Michel Paléologue (1926).

D. Anastasijević.

MIHAILO ATALIAT, bizantski pisac druge polovine 11 vijeka. Napisao je i jednu historiju događaja 1034 do 1079, spominjući tadašnje borbe Bizanta sa balkanskim Slovenima, a i ranije borbe sa Samuilom. *D. An.*

MIHAILO PSEL, moćan bizantski velikaš i znameniti pisac 11 vijeka. Počeo je karijeru kao advokat u Carigradu, a zatim je stupio u državnu službu, te se brzo popeo do najviših dvorskih i državnih položaja. Za rana je stekao veliku i mnogostranu učenost, te ga je car Konstantin Monomah (1042—1055) postavio za profesora filozofije na novoosnovanom carigradskom pravnom fakultetu. Tu je M. izazvao buru kod stalih kolega, naročito kod crkvenih ljudi, propovijedajući u svojim predavanjima Platonovu filozofiju, namjesto Aristotelove, kojom se služila crkva. Tužen je zbog toga caru kao heretik, no obranio se i sačuvao carsku milost. Osnovao je čitavu školu bizantskih platonista. Po smrti Monomahovoj M. se zakaluđerio, zbog dvorskih spletaka, zamijenivši svoje svjetovno ime Konstantin imenom M. Ali se M. brzo zasitio manastirske tišine, bacio je mantiju i vratio se na carigradski dvor. Došao je do vrhunca moći za vlade dinastije Duka. Bio je jedan od stupova antimilitarističkog režima te dinastije, tako kobnog za bizantsko carstvo. — Kao karakter, M. je nadmašivao sve ondašnje dvorske ulizice, ali je bio najučeniji, najknjiževniji i najplodniji pisac 17 vijeka. Od njega je ostala čitava biblioteka najraznovrsnijih spisa, pa i jedna historija o događajima 976—1077.

D. Anastasijević.

MIHAILOVIĆ DOKSIM, četnički vojvoda i učitelj (7/2 1883, Galičnik, srez galički, okrug tetovski — 10/10 1912, Mlado Nagoričane, srez žegligovski, okrug kumanovski). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a bogoslovsko-učiteljsku školu u Prizrenu (1901). Poslije toga postao je učitelj u svome rodnom kraju, gdje je učiteljevao do ljeta 1904. U martu 1905 prešao je sa svojom četom iz Srbije i, poslije manjih sukoba, suljelovao je u velikoj borbi na Čelopeku (16/4 1905). Četovao je do 1906, kada je postavljen za upravitelja imanja manastira Hilandara u Svetoj Gori, Kalamariji i Solunu. Iduće godine u julu oženio se, a u septembru postavljen je za upravnika srpskih škola u Đevđeliji i okolini. 1908 zahvalio se na službi i bavio trgovinom, prvo kao agent jedne beogradske tvornice, a zatim za svoj račun po Turskoj, Grčkoj, Egiptu i Malti. Tada je naučio arapski i talijanski, a turski i grčki govorio je još od malena. Objava rata 1912 zatekla je M. u Beogradu. On je odmah osnovao četu, i pridružio se četama vojvode Vuka, koje su prešle granicu kao prethodnica srpskih armija. Poslije niza sukoba sa turskim bašibozučkim i redovnim trupama u Kozjaku, M. je poginuo drugoga dana kumanovske bitke. Sahranjen je na jednom uzvišenju više sela Mladog Nagoričana.

M. Milenović.

MIHAILOVIĆ STEVČA, političar (januara 1804, Jagodina — 19/9 1888, Beograd). Pod knezom Milošem, koji je udao za njega kćer svoga brata po majci, bio je carinski činovnik, a pod knezom Mihailom okružni načelnik u Čačku. 1842 pošao je sa vojskom u pomoć knezu protiv Vučića, ali kako mu se vojska usput razišla, morao se predati Vučiću. Pošto je neko vrijeme proveo u zatvoru, povukao se u Jagodinu, gdje se bavio trgovinom. 1858 izabran je za poslanika na sv. andrejskoj skupštini, gdje je postao vođa Obrenovićevaca. Potpredsjednik te skupštine, M. je predvodio skupštinsku deputaciju koja je išla u dvor, da traži od kneza Aleksandra Karađorđevića ostavku. Poslije uspostavljenja Obrenovića, knez Miloš postavio je M. za kneževskoga mjestozastupnika do svoga dolaska u Srbiju. U tome svojstvu M. je gonio činovnike, koji nisu bili Obrenovićevci, i ako ne u onoj mjeri, u kojoj je to njegova stranka tražila. Pod knezom Milošem

Digitized by Google

predsjednik savjeta, on je pod knezom Mihailom, koji nije mario za njega, stavljen u penziju (1861), kada je na vladu došao Garašanin sa konzervativcima. Za vrijeme bombardiranja Beograda dobio je M. komandu nad cjelokupnom narodnom vojskom. Poslije pogibije Mihailove, liberali su ga kandidirali za namjesnika, ali je Blaznavac spriječio njegov izbor, i dao mu, u ime naknade, mjesto kneževog tutora. Smatran je za vođu liberala od 1858. Postao je predsjednik ministarstva sa portfeljem ministra građevina 1875, kada su se obje frakcije liberala (liberali od 1858 i liberali od 1868) udružili, da obrazuju zajedničku vladu. Ovo ministarstvo nije bilo duga vijeka, ali 1876 M. je s istim društvom došao opet na vladu, i njegovo drugo ministarstvo vodilo je oba rata s Turcima. M. je sišao s vlasti 1878, poslije berlinskog kongresa, a 1879 došao je u sukob s Ristićem, povodom željezničkoga pitanja. Poslije toga M. nije više sudjelovao u političkom životu. Svoju kuću oporučno je ostavio srpskom narodnom muzeju.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 97. *S. Jovanović.*

MIHAJLOVIĆ DORĐO, slikar (3/2 1875, Tuzla — 19/9 1919, Tuzla). Poslije osnovne škole u mjestu rođenja, počeo je učiti trgovačku školu, pa zatim nautičku u Bakru, a naposljetku svršio je trgovačku u Trstu za 4 godine. Naginjući slikarstvu, 1899 došao je M. u Beograd, u privatnu slikarsku školu Riste Vukanovića. Istaknuvši se među ostalim đacima, poslije godinu dana stekao je mecenu u Lj. Krsmanoviću, koji ga je poslao u München. Godinu dana učio je privatno u ateljeu profesora Ažbea, zatim se upisao u umjetničku akademiju kod profesora Halma. 1904 prešao je profesoru Lefcu, i uz njega je radio do kraja 1906, kad je diplomirao. Iz Münchena pošao je na usavršavanje i studije u Italiju i u Pariz. Poslije nekoliko godina vratio se u mjesto rođenja, ali tek što je počeo da samostalno radi, razbolio se od tuberkuloze. — 1914 Austrougarske vlasti uzele su ga u taoce, a pošto je M. i tu, usprkos sve težoj bolesti, ostao prkosan nacionalist, internirali su ga u Arad. M. se ovdje pogoršala bolest, pa da ne bi tamo umro vlasti su ga poslale kući (1916). Ovdje se privremeno pridigao, pokušavao je i da ponovno radi, ali bez uspjeha.

M. je imao dobre umjetničke kvalitete. Isticao se naročito kao crtač. Za života stigao je da izloži nekoliko studija u Münchenu, — 1912. prilikom IV. jugoslovenske izložbe u Beogradu i 1917 u Sarajevu, ali, prije no što je razvio svoju snagu, prije no što je uspio da stvori koje veće i izrađeno djelo, slomila ga je, prvo bolest, a zatim Svjetski Rat. Ipak, ono desetina koloristički zanimljivih pejsaža, među ovima Vila na moru, Put, ono nekoliko portreta, u masnim bojama i u pastelu (na pr. Autoportre), a naročito veliki broj crteža i studija, pisaljkom i ugljenom, očuvat će lijepu uspomenu na M., kao na valjanog člana našeg modernog slikarskog naraštaja. I kao čovjek M. je bio na svom mjestu, pravi predratni nacionalist, on je svojim životom platio slobodu svoje otadžbine.

V. Petrović.

MIHAJLOVIĆ JELENKO, profesor, upravnik seismološkog zavoda u Beogradu (11/1 1869, Vrbica, srez timočki). Osnovnu školu učio je u Vrbici, gimnaziju u Zaječaru, veliku školu u Beogradu, gdje je svršio prirodnomatematički odsjek (1892). Od 1892/94 bio je predavač učiteljske škole u Beogradu, a 1895 profesor u Kragujevcu i I. beogradskoj gimnaziji. 1896 upućen je na rad u meteorološkom opservatoriju velike škole u Beogradu, gdje je ostao do kraja 1905. kada je postavljen za profesora realke u Beogradu. 1906 izabran je za asistenta geološkog zavoda u novom seismološkom odsjeku, gdje mu je povjereno izvođenje sistematske organizacije za prikupljanje i proučavanje podataka o potresima u Srbiji, i držanje pomoćnih predavanja iz seismologije. 1909 postao je šef novopodignute seismološke stanice na Tašmajdanu, a 1919 upravnik seismološkog zavoda. U seismološkoj struci usavršavao se u Strassburgu, Parizu i Berlinu.

M. je u raznim časopisima publicirao više stručnih i popularnih članaka iz astronomije i meteorologije, a stručan rad mu je: Kišne prilike Beograda (1901). Iz školske literature štampao je udžbenike: Eksperimentalna fizika za niže razrede (8 izd. 1925), Eksperimentalna fizika za više razrede (1925), i nekoliko stručnih

Digitized by Google

rasprava: Spektroskopija (1901), Fotometrija (1901), Termometrija (1905), Fotografija (1905). Od 1904 bavi se M. specijalno seismologijom, iz koje je publicirao više originalnih i stručnih radova: Sadanje stanje seismološke nauke (1904), Organizacija seismoloških proučavanja u Srbiji (Zap. srpskog geološkog društva, 1906; na njemačkom u C. R. du I. Congrès Internat. de Sismologie à la Haye 1907, Budapest, 1908), Najnovije trusne katastrofe 1901—1905 (Nova Iskra, 1906), Novi principi u seizmologiji (1908), Seizmičke periode u Srbiji i njihov aktivitet (Glas, 77, 1909, na njemačkom u C. R. du II. Congrès Internat. de Sismologie à Zernatt 1909, Budapest, 1910), Trusovi u Novoj Srbiji (Glasnik srpskog geografskog društva, 3/4, 1914), Resultats des études sur les tremblements de terre d'août et de septembre 1912 sur la mer de Marmara (C. R. de l'Acad. d. Sciences, Paris, 166, 1918), Potres u Bačkoj 15 januara 1921 (Geološki anali Balkanskog poluostrva, 6, 1921), Potresi u okolini Skoplja (Južna Srbija, 1, 1922), Juhorska trusna oblast (Teol. An. Balk. poluostrva, 7, 1922), Mostarski mikroseozmi (Geol. An. Balk. poluostrva, 8, 1925), Potresi zemljine kore (1925). Pored toga M. je štampao statistiku zemljotresa u Srbiji 1901—1909 i 1921—1924 (na srpskom 1906, na njemačkom 1907/10, na francuskom 1921/25). *P. Vujević.*

MIHAJLOVIĆ JOVAN, slikar (1/1 1890, Niš). Svršivši osnovnu i građansku školu, učio je u Budimpešti dekorativno slikarstvo (1909—1912) u školi umjetničkoga zanata. Zatim je bio dvije godine u budimpeštanskoj slikarskoj akademiji, i naposljetku, proveo je jednu godinu na privatnome tečaju u ateljeu profesora Edvy-Ilesa. U Budimpešti proveo je sve do 1919, a 1920 proputovao je, radi studija, Beč, München, Berlin i Pariz. M. slika pejsaže i alegorične kompozicije. Izlagao je do sada više puta u otadžbini i u Budimpešti i Beču. *V. P.*

MIHAJLOVIĆ LJUBOMIR, izvanredni poslanik u penziji (14/8 1874, Beograd). Srednju školu i pravni fakultet svršio je u Beogradu, a lisans prava u Parizu. 1899—1918 proveo je u diplomatskoj službi. Dvanaest godina proveo je na radu u južnoj Srbiji, kao činovnik pri poslanstvu u Carigradu i konzulatima u Skoplju, Solunu i Bitolju. Od polovine 1912 do kraja 1914 bio je otpravnik poslova u Rimu, 1915—1916 poslanik kod kralja Nikole u Crnoj Gori, 1917—1918 poslanik u Washington-u. 8/2 1925 izabran je za narodnog poslanika na listi demokratske stranke. *D. P.*

MIHAJLOVIĆ MILOŠ, divizijski đeneral (5/6 1872, Užice). Po svršetku realke u Užicama stupio je 16/9 1889 u vojnu akademiju. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 16/9 1892, za kapetana 1/4 1901, za pukovnika 6/4 1913, za đenerala 21/10 1918. Do 1894 bio je vodnik u poljskoj artileriji, 1894—1896 slušalac više škole vojne akademije, do 1898 vodnik u poljskoj artileriji, do 1902 komandir baterije poljske, 1902—1904 komandir baterije artilerijske podoficirske škole, do 1907 komandant diviziona u poljskoj i haubičkoj artileriji. 1907—1909 bio je adutant Nj. V. kralja i vršilac dužnosti šefa tehničkog odsjeka artilerijskog odjeljenja ministarstva vojnog. 1909—1910 bio je pomoćnik komandanta artilerijskog puka i slušalac artilerijske škole gađanja, 1910 do 1912 komandant haubičnog artilerijskog puka i nastavnik artilerijske škole gađanja, 1918 komandant srpskih i jugoslovenskih trupa u Boki Kotorskoj, 1918—1919 komandant jugoslovenske divizije, 1919—1921 komandant divizijske oblasti (zetske), 1921 do 1922 načelnik artilerijsko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice, 1922—30/12 1925 inspektor artilerije. Od 30/12 1925 prvi je pomoćnik ministra vojske i mornarice.

U ratu 1912—1913 protiv Turske bio je komandant haubičke artilerije I. armije, komandant haubičke artilerije pri opsadi Drinopolja i komandant artilerije pirotskog utvrđenog logora. U ratu 1913 protiv Bugarske bio je komandant haubičkog artilerijskog puka. U ratu 1914—1918: do 1916 bio je komandant teške artilerije II. armije, u 1916 bio je na službi u artilerijskom odjeljenju vrhovne komande, 10/8 1916—1/6 1917 komandant artilerije III. Armije i do 10/11 1919 komandant artilerije II. armije. *V. Belić.*

MIHAJLOVIĆ MILUTIN, slikar (1884, Beograd), pošto je svršio srednju školu i trgovačku akademiju u Beogradu, otišao je 1905 u München, da studira slikarstvo. Poslije dvogo-

Digitized by Google

dišnjeg boravka u Münchenu, prešao je u akademiju umjetnosti u Berlin. Izlagao je u Berlinu 1910—1922, a u Beogradu neke radove 1925. M. slika portrete i alegorijske kompozicije, a bavi se i ikonografijom.

V. P.

MIHAJLOVIĆ NIKA (14/4 1811, Sombor — 28/2 1895, Sombor). Poslije svršenih pravnih studija otvorio je advokatsku kancelariju u Somboru, ali je ubrzo prešao u sudsku struku. 1865 bio je poslanik na ugarskom državnom saboru i član prve delegacije (1867). 1867—1869 bio je veliki župan bačke županije, a zatim je prešao ponovno u sudsku struku, te je bio prvo potpredsjednik kraljevske kurije, a zatim predsjednik kraljevske table u Budimpešti. Za zasluge kao pravnik postao je doživotni član ugarske velikaške kuće. Ostavio je 170 lanaca zemlje za pomaganje siromašnih srpkinja udavača. Zakladom upravlja pravoslavna crkvena općina u Somboru.

D. P.

MIHALDŽIĆ STEVAN, prota (7/10 1861, Čip, na Čepeljskom otoku, Madžarska). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Karlovcima. Od 1885 je svećenik. Radio je mnogo na kulturnom i ekonomskom podizanju i čuvanju nacionalne svijesti kod srpskog naroda u Baranji. Bio je član narodnog i crkvenog sabora u Karlovcima (1890—1918) i član vrhovnih autonomnih institucija. 1914—1915 bio je u zatvoru i internaciji. Na konferenciji mira u Parizu bio je dodan našoj delegaciji, kao ekspert za Baranju. Tada je napisao: La Baranja (1919) i izradio historijsku kartu Baranje (1919). Sa prof. A. Belićem izradio je statistiku Baranje. 1920—1923 bio je narodni poslanik.

D. P.

MIHALOVIĆ ANTUN, ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski 29/5 1917 do 20/1 1919 (1868, Feričanci). Učio je gimnaziju u Beču, a pravo u Beču i Grazu. 1893 stupio je u upravnu službu kod županijske oblasti u Osijeku, a zatim je služio, kao kotarski pristav u Virovitici, i kao upravitelj kotara u Donjem Miholjcu. 1901 dao je ostavku na službi, ali je ubrzo postao veliki župan virovitičke županije. Sa toga je položaja odstupio sa banom Teodorom Pejačevićem, zbog sukoba u stvari željezničarske pragmatike. Do 1913 bavio se isključivo ekonomijom, a tada je biran, na programu hrvatsko-srpske koalicije, u hrvatski sabor. Koalicija ga je delegirala i kao člana velikaške kuće hrvatsko-ugarskog sabora. 1917 naslijedio je bana Skerlecz-a, kao pouzdanik hrvatsko-srpske koalicije. Kao ban stekao je naročito zasluga, što Hrvatska nije morala da pridonosi za vojsku ono, što je do tada davala. Tako je Hrvatska mogla da kriomice pomaže Dalmaciju i Bosnu i da sačuva svoje stočarstvo. 1918 za vrijeme prevrata povjerilo mu je predsjedništvo narodnog vijeća bansku vlast u Hrvatskoj i Slavoniji (29/10). 20/1 1919 podnio je M. ostavku.

M. P-g.

MIHALJEVIĆ MIHOVIL, podmaršal (1864. Ošterije — 11/4 1925, Zagreb). 1882 svršio je kadetsku školu u Zagrebu, te je stupio kao kadet u hrvatsku 79 pješačku pukovniju, 1886 postao je poručnik, 1889 natporučnik. 1894/96 svršio je ratnu školu u Beču. 1896 postao je kapetan i dodijeljen je glavnome stožeru u Beču. 1899 dodijeljen je 22 pješačkoj pukovniji. 1900 postao je generalštabni kapetan. 1903 glavni šef štaba VII. hrv.-slav. domobranskog okružnog zapovjedništva. 1904 postao je major, 1908 potpukovnik. 1910 dodijeljen je 36 pješačkoj pukovniji, 1911 bio je šef štaba XV. zbora u Sarajevu, 1912 pukovnik. Do 23/11 1914 sudjelovao je u Svjetskom Ratu na južnoj fronti kao šef štaba u bojevima na Drini, na prostoru Foča—Zvornik—Crni Vrh—Klisarbučevo, do 1/8 1915, kao generalmajor bio je zapovjednik 83 domobranske brigade i privremeno zapovjednik 42 domobranske divizije u Srbiji i Galiciji. Osobito se istakao u bitci Rasku. Do 31/12 1915 bio je zapovjednik 66 pješačke brigade u bojevima na rijeci Zlota Lipa, Zlocov, Aleksinec. 1/5—22/8 1916 bio je zapovjednik 14 brigade u Albaniji kod Tirane, Elbasana i t. d., 22/2 do 25/6 1917 kod šefa dopunske vojske u Beču, 1/7 1917—4/6 1918 zapovjednik 42 hrvatske domobranske divizije (vražja divizija) u bojevima Uščie, Prut na ruskom ratištu; Stella, Štefle, Talio, Rocallo, Ponteba na talijanskom ratištu. Za vrijeme preokreta bio je zapovjednik 7 domobranskog okružja u Zagrebu. 30/10 imenovan je od narodnog vijeća za zapovjednika operativne vojske, na kom položaju

Digitized by Google

se 16/11 1918 zahvalio i stupio u penziju. *V. Laxa.*

MIHALJEVIĆ MIHOVIL, barun, general topništva (1/1 1770, Sv. Ivan — 9/3 1845, Temišvar). 1788 svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu, pa je stupio kao kadet u 6 varaždinsku graničarsku pukovniju. Sudjelovao je u ratu protiv Turaka u boju kod Dubice i pri opsadi Beograda. Za uspješno djelovanje postao je poslije četiri mjeseca natporučnik, 1794 kapetan, 1795 jurišao je na Mainzšanac. 1796 bio je sa svojim bataljonom ukrcan na engleske lađe u Sredozemnome moru protiv Francuza. 1797 uspješno je djelovao u boju Monte Baldo i u bitci Rivoli, a 1799 u boju La Vale, Vale Ledro, 1800 kod obrane mosta kod Belinzzona. 1799 i 1800 bio je teško ranjen. 1805 postao je major, te je u bitci Caldiero i u boju Castelfranco zapovijedao varaždinskom pukovnijom. 1807 postao je potpukovnik. 1809 organizirao je iz županije Grđevac pučko-ustaške čete protiv Francuza i zaustavio je napredovanje francuske vojske preko Drave. 1811 postao je pukovnik i zapovjednik 13 graničarske pukovnije, 1815 generalmajor i zapovjednik jedne brigade protiv Francuza. Poslije rata preuzeo je brigadu u Pančevu, 1831 postao je podmaršal i zapovjednik divizije u Lavovu, 1835 divizionar u Budimu, 1837 u Temišvaru. 1838 dobio je barunstvo. 1842 postao je general topništva i stupio je u penziju. *V. Laxa.*

MIHALJEVIĆ VICKO DR., književnik i političar (25/4 1861, Split — 25/6 1911, Split). Učio je gimnaziju u Splitu, a univerzitet u Grazu. Najprije je stupio u upravnu službu (1884), zatim je postao tajnik u splitskoj općini, za koju je stekao velike zasluge. 1892 otvorio je u Splitu advokatsku kancelariju, ostavivši općinsku službu. U politici bio je prvo pristalica narodne stranke, a kasnije se pridružio pravaškoj secesiji, ali se sa svojim nekadašnjim drugovima opet našao poslije fuzije u hrvatskoj stranci. 1907 bio je M. predsjednik hrvatske stranke. Iste godine birao ga je Split za svog načelnika. Mnogo je radio oko materijalnog podizanja Dalmacije, osnivanja obrtnih poduzeća, tvornica, rudnih istraživanja.

M. je propjevao još kao gimnazist, štampajući svoje stihove ponajviše u Narodnom Listu. Izdao je pjesme, pod pseudonimom Neurastenicus, u dvije zbirke: Na ustuk (1900) i nešto kasnije: Pregršt šušnja. U Narodnom Listu publicirao je M. različite članke, političkog i privrednog karaktera.

Literatura: Jubilarni broj Narodnog Lista, 1912, 77. *M. Prelog.*

MIHANOVIĆ ANTUN, konzul i književnik (10/6 1796. Zagreb — 14/11 1861, Novi Dvori). U Zagrebu svršio je gramatičke razrede, humaniora i filozofiju (1804—1811), a u Beču pravo. Svršivši nauke stupio je u vojničku službu. Prešavši u političku službu bio je 1823—1836 prezidijalni tajnik na Rijeci. 1827 zastupao je Rijeku na saboru u Požunu. U jesen 1836 postao je prvi austrijski konzul u Beogradu. Između kneza Miloša i M. došlo je do ličnih opreka, jer je knez tražio sve više veze s engleskim konzulom, dok je M. zastupao tradicionalne veze s Rusijom, i tako se našao u kolu kneževih protivnika. Smijenjen sa dužnosti 1838, premješten je u Solun, gdje je ostao više godina, a zatim je bio u diplomatskoj službi u Trapezuntu, Smirni, Carigradu i t. d. 1854 do 1858 bio je M. u Bukureštu. Onda je penzioniran, kao ministarski savjetnik. Do kraja života živio je u Novim Dvorima, kraj Klanjca, u hrvatskom Zagorju.

M. je učio u Beču pravo, u doba, kad su tu živjeli i radili Kopitar, Davidović, Frušić i Vuk. U toj sredini i M. se zainteresirao za filologiju. Svršivši pravo, izdao je, kao prvo svoje književno djelce, kajkavskim narječjem pisanu brošuru: Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku (1815). M. tu razvija prosvjetiteljsku i romantičarsku teoriju o narodnom jeziku i traži prvi, prije ilirskog pokreta, da se latinski jezik ukloni iz javnog života kao službeni jezik, a da se svuda uvede narodni jezik. U Archiv für Geschichte, Statistik, Litteratur und Kunst (1823) objelodanio je M. raspravu o srodnosti sanskrta sa slavenskim jezicima, koju je i Dobrowski pohvalio. — Kad je Gaj počeo izdavati Danicu (1835), odmah se javlja i M., i ako već postar, u kolu preporodne omladine. U 10 broju Danice izišla je njegova pjesma: Hrvatska Domovina, današnja hrvatska himna.

Digitized by Google

Za svoga boravka u Solunu sabrao je M. mnogo starih ćirilskih rukopisa, koji se kao Collectio Mihanovićiana nalaze u arhivu Jugoslavenske Akademije, a padaju većim dijelom u 13—15 vijek. Miklošić je neke od njih upotrijebio za svoj Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Inače su oni nažalost neproučeni. Kad se M. 1843 desio na Sv. Gori, otkrio je u manastiru Zografu t. zv. Zografsko evandelje, jedan od najstarijih i najčistijih spomenika staroslovenskog jezika.

M. je spjevao i desetak pjesama, koje su izišle u Danici (1835 i 1844), i u beogradskom almanahu Uranija (1837 i 1838). Pjesme su refleksivne, prirodne i erotičke.

Literatura: B. Vodnik, A. Mihanović (Hrvatsko Kolo, 6, 1910).

B. Vodnik.

MIHANOVIĆ MIHO DON, brodovlasnik u južnoj Americi. M. je sa svojim bratom i rođacima stekao u Americi veliki ugled i ogromno bogatstvo. Počeo je rad kao armater, a 1909 sastavio je dioničarsko društvo Sud Atlantica. Ovo je društvo vršilo službu između Brazilije i cijele argentinske obale. Zbog vrlo žive trgovine, koja se uglavnom kretala putem ovih parobroda, stekli su Mihanovići ogroman imetak. U novije vrijeme prekupilo je jedno veliko englesko društvo od braće Mihanovića dionice ovog parobrodarskog društva, a oni se sada bave upravom svoga velikog imanja. M. je radio i na trgovačkim vezama između SHS i južne Amerike. *S. D.*

MIHANOVIĆEV DÔ (ZELENJAK). V. Klanjec.

MIHEL EDUARD DR., liječnik (24/7 1864, Rihlovo, Češka — 24/3 1915, Palanka). Gimnaziju učio je u Beogradu i u Češkoj, a medicinu u Beču. Po svršetku škole, postavljen je za pomoćnika opće državne bolnice u Beogradu. Poslije bio je dvije godine općinski liječnik u Beogradu, a zatim je, kao državni pitomac, izučavao specijalno patološku anatomiju i sudsku medicinu u Beču. Nastavio je studije 1896 u Freiburgu i Parizu, pa se vratio u Beograd, gdje je postavljen za prosektora opće državne bolnice. Bio je lični liječnik kralja Aleksandra Obrenovića, član glavnog sanitetskog savjeta i referent za javnu higijenu u sanitetskom odjeljenju ministarstva unutrašnjih djela. Znatniji su štampani radovi u srpskom arhivu. Ulcus ventriculi et duodeni, posebna knjiga, napisana je u društvu sa Dr. Subotićem i Dr. D. Nikolajevićem (1907).

V. S.

MIHELČIĆ ALOJZIJ, organist i kompozitor (30/3 1880, Harije, Notranjska). Učio je gimnaziju djelomice u Ljubljani, a muziku (do 1896) u orguljaškoj školi u Ljubljani. Služio je kao organist u različitim mjestima, najzad do 1919 u Metlici. Komponirao je za crkve 8 zbirka i 36 pojedinačnih komada, i dvije zbirke svjetovnih i 24 pojedinačnih kompozicija. Naučnoetnografsku vrijednost imaju njegovi Venčki slovenačkih narodnih pjesama. *J. M.*

MIHEVEC JURIJ (Micheuz), kompozitor (1805, Ljubljana — 1865, Pariz). Učio je licej u Ljubljani, a pravo na univerzitetu u Beču. Komponirao je komičnu operu: Das Kind der Fee (prikazivana u Beču 1826), opere: Der ungetreue Dienstbote i Die Radikalkur (1826), operetu Das Reimspiel (1827), kantatu Der Wanderer und der Bach, operu Die Planeten (izvedena 1833) i Die Maske (izvedena 1840). Kasnije se preselio u Ugarsku, i komponirao je seriju kompozicija po narodnim motivima, a 1845 otišao je u Pariz, gdje je komponirao pjesme i više kompozicija za klavir.

J. M.

MIHIČIĆ MILICA, salonska dama zagrebačkog narodnog kazališta (17/1 1864, Crikvenica). Škole učila je na Rijeci, u samostanu Benediktinki. 1890 stupila je na pozornicu, i to odmah kao Sidonija u Daudet-ovom Fromont-u i doživjela je prvi uspjeh. Od toga vremena razvila se njena umjetnost s jednakom snagom u dva pravca: salonska komedija i socijalna drama. Naročito se istakla u ruskim i Strindbergovim naturalističkim komadima. Prvi su joj uspjesi bili: Hana u Hauptmann-ovom Kirijašu Henšlu i Anisja u Tolstojevoj Tmini. I u jednoj i u drugoj struci pokazala je duboko poznavanje ženske duše. M. je realistička glumica, koja se usavršila u prirodnom glumljenju. 31/4 1920 proslavila je 30-godišnjicu kazališnog rada Batailleovim Djetetom ljubavi, koju je dramu sama prevela, kao što je prevela još

Digitized by Google

i mnoge druge. Oktobra 1926, kreirala je Bakicu u Kulundžićevom Škorpionu s izvanrednim uspjehom, prešavši ovom ulogom u staračku struku.

N. A.

MIHOLJAČE, vrste krušaka, koje dozrijevaju o Miholj-danu. Obično su to različite lokalne vrste, uzgojene katkada kalemljenjem, no češće iz sjemena.

I. R.

MIHOLJSKI ZBOR, poluotok u Boci Kotorskoj. Pružio se pravcem od jugoistoka k sjeverozapadu 12 km daleko između otvorenoga mora i luštičkoga zatona na zapadu i tivatskog zatona na istoku prema Herceg Novome, do koga (od Rosa) ima 4 km, dok se u kumborskom tjesnacu približio sjevernoj obali Boke na 0·8 km. Geografske su mu koordinate: 42°22′ (rt Kočišta) i 42°26′ sjeverne širine, a 18°33′ (rt Luštica) i 18°42′ istočne dužine od Gr. Sjeveroistočna obala pružila se upravice, dok je jugozapadna izrovašena morskim dragama. Od njih su najznatnije: Žanjica (pred njom školj Rondoni s tvrđom Mamulom) na zapadu, i Traste na jugoistoku. Između traste drage i krtolske drage (tivatskoga zatona) 4 km duga prevlaka samo je 2 km široka. Njom se poluotok M. Z. drži kopna (Župa). Površina mu zaprema 60 km². Površje poluotoka je bregovito. Glavna se izbrežina diže u njegovoj osi, u kojoj se ističu najviši vrhunci Obostnik (586 m) i Disanova gomila (448 m).

Politički zapremaju poluotok 2 općine, Krtole i Luštica, sa 1.953 stanovnika (90% su pravoslavni, a 10% rimokatolici). M. Z. neki zovu i Luštica (Talijani Traste). Staro ime M. Z. dolazi od negdašnjega vasilijevskoga manastira Sv. Mihajla Arhanđela na otočiću Prevlaci, u tivatskome zatonu.

J. Modestin.

MIJACI su srpsko pleme na srednjem toku rijeke Radike, koja utiče u Crni Drim ispod Debra. Njihov kraj zahvata dolinu Radike, od klanca Bariča do ispod sela Dolni Melničani. Dijeli se na Dolnu Reku (donji tok rijeke Radike) i Malu Reku, zbog čega se M. često zovu Rekalije ili Rekanci. U Donjoj Reci su sela: Dolno Melničani, Gorno Melničani, Dolno Kosovrasti, Skudrinje, Prisojnica, Jamče, Adžijevci, Rostuše, Velebrdo, Bituše, Trebište, Viduše, Boletin i Žernonica. U porječju Male Reke, pritoke Radikine, po čemu je kraj dobio ime Mala Reka, nalaze se najčistija i prava mijačka sela: Galičnik, Sušica, Selce, Rosoki, Tresonče, Lazaropolje, Gari, Osoj i Mogorče.

Predjel M. je planinski sa duboko usječenim riječnim dolinama. Glavne su planine na istoku Bistra i Jama, a na zapadu Korab (Dešat) sa mijačkim visovima: Krčin i Škrtec. Donji slojevi ovih planina su paleozojski škriljevci, a gornji debeli trijaski vapnenci. Na Bistri ima svih pojava pravoga krasa. Tu su: vrtače, oble glavice od jedroga vapnenca, pećine, suha polja (Čaušica sa ponornicom Tonivoda), i terasasto povezani niz plitkih vrtača, koje su na kišama nastale i koje daju dugačku vlaku i zovu je Korita. Izuzev visoke površi, kraj je vrlo bogat vodom. Kroz M. protiče Radika sa svojim pritocima: Đineicom ispod Galičnika i Malom Rekom s lijeve, Bituškom i Žernoničkom rekom s desne strane. Svako selo ima česama i izvora u izobilju. U ataru sela D. Kosovrasti nalazi se jak, topal (42°C) sumporoviti izvor (Kosovraška Banja).

Klima je u mijačkom kraju kontinentalna samo je dolina Radike blažija, a na površima vrlo oštra. Snijeg pada veliki i zadrži se na zemlji pet i više mjeseci. Ima dva godišnja doba: divno i svježe ljeto, kada sela i planine bruje od života, i dugu oštru zimu, kada je sve pod snijegom i kada su i sela i planine potpuno mrtve. Sve što je muško otide, bilo sa ovcama na zimovanje bilo na rad (pečalbu). Glavno zanimanje M. je od uvijek stočarstvo i to nomadsko. Sa svojim stadima oni ljeti pasu po Bistri, Jami, Karabu i okolnim planinama, a zimi su ih nekada gonili u Tesaliju, Solunsko Polje, Musakiju, pa čak i u Malu Aziju, a danas u Tikveš, veleški, strumički i đevđelijski kraj. Krajem 18 i početkom 19 vijeka M. su bili vrlo bogati sitnom stokom. Sam Galičnik imao je preko 200.000 ovaca; 1899 imao je oko 90.000; pojedini domaćini su imali po 8, 10 do 12.000 ovaca. Danas je stočarstvo donekle opalo, ali se podiže. Ovce dva puta godišnje strigu; u aprilu, pred penjanje na planinu i krajem augusta, kada se kreću na zimovanje. Prva se vuna zove cijela a druga prestrižena. Od mlijeka po bačilima

Digitized by Google

(katuni) izrađuje se sir kaškavalj i pomalo gruševina, kajmaka i masla. Sa neredima u bivšoj evropskoj Turskoj stočarstvo je opadalo i narod se počeo baviti: onaj iz nižih sela zemljoradnjom, a onaj iz visokih radom u drugim krajevima (pečalbarstvo). U tuđini su M. najviše zidari (majstori), terzije, zografi, trgovci, kujundžije, mlekardžije, bozadžije, rijetko kada mehandžije i argati prosti radnici. Nikada M. žitom ne rodi toliko, da podmiri domaću potrebu, a žene i djeca galičanska ne znaju na čem žito, na čem vino raste.

M. su srpsko pleme. Ono se spominje od najstarijih vremena uporedo sa Brsjacima u južnoj Srbiji. Mnogo su malobrojniji od ovih, ali su danas kud i kamo kompaktniji i etnički očuvaniji od Brsjaka. M. naseljavaju naprijed nabrojena 23 sela i 4 naselja izvan Radike: sela Oreš i Papradište u Babuni, Smiljevo u bitoljskom kraju i polovinu varošice Kruševa. M. na Radici ima 13.925 duša, od kojih su 8.630 pravoslavni, a ostalo muslimani. Pravoslavni su bogatiji, otresitiji i fizički razvijeniji. Muslimani, koji su primili islam od prije 180 do 220 godina, izgubili su dosta od svojih etničkih osobina; kržljavi su i siromašni. Njih pravoslavni često nazivaju Kurki, a poneki put i Torbeši, zbog toga, što nisu čisti ni Turci ni Arnauti ni Srbi.

I jedni i drugi govore mijačkim narječjem, u kome je staro nosno ѧ (on) zamijenjeno sa o: roka mjesto ruka, pot m. put, moka m. muka. Ličnu zamjenicu mi izgovaraju mije (mije se sobrale, mije se nabrale do tri pašove...) zbog čega su se možda i prozvali M. Na M. muslimane utjecala je vjera i slobodno miješanje sa Arnautima, te u svome govoru imaju po koju arnautsku riječ. Prezimena kod M. se svršavaju sa ski kao kod Poljaka: Đinovski, Adžieski, Bundaleski, Duruzovski, Toieski. U ona četiri naselja izvan Radike svi su M. pravoslavni; govore čistim mijačkim narječjem i nose upadno mijačko odijelo, te se odmah poznaju da su Rekalije.

Glavna su mijačka naselja: Galičnik (2.799 duša), Lazaropolje (1.821) i Tresonče (761). Ova tri sela i još Selce, Rosoki, Sušica, Gari i Osoj nemaju ni jednoga muslimana u svojoj sredini, a Skudrinje, Prisojnica, Adžijevci, Viduše, Boletič i Žernonica čisto su muslimanska sela. Sela pravoslavnih M. su zbijenog tipa, a kuće su im kule na dva i tri kata, te izgledaju kao varošice. — Mijački je manastir Sv. Jovan Bigorski, stara srpska zadužbina, sa starinama i ikonostasom, izrezanim u orahovom drvetu velike umjetničke vrijednosti. Danas je sresko mjesto Galičnik.

Literatura: J. Cvijić, Osnove geologije i geografije Stare Srbije i Makedonije; St. Protić, o Makedoniji i Makedoncima; P. Draganov, Izvestija, 1887; S. Tomić, Bratstvo, XVIII; Toma Smiljanić, Naselja, 20.

S. Tomić.

MIJAKIĆ PETAR. V. Marković Petar.

MIJALKOVIĆ SAVA, književnik, prevodilac stranih pjesnika (7/1 1864, Krupanj — 25/8 1926, Beograd). Osnovnu školu učio je u Arilju i Ivanjici, nižu gimnaziju u Knjaževcu i Zaječaru, a višu je završio u Nišu. Potom je počeo da studira na filozofskom fakultetu beogradske velike škole, ali je, zbog materijalnih okolnosti morao napustiti studije i primiti se službe kod brzojava. Pored te službe svršio je pravo 1892 u Beogradu. Poslije toga je, kao državni pitomac, tri godine učio poštansku administraciju u Berlinu i Genèvi, pohađajući uzgred i univerzitetska predavanja o rimskom pravu, njemačkoj književnosti i psihofizici. Gotovo cijelo vrijeme služio je M. u poštansko-brzojavnoj struci, a bio je dugo nastavnik i upravnik stručne škole. Nekoliko je godina proveo i u policijskoj službi, kao sreski i okružni načelnik. 1919 penzioniran je, kao načelnik ministarstva pošta.

Književni prevodilački rad počeo je M. 1887, prijevodom Schiller-ova Polikratova prstena. Potom je, kroz dva decenija, surađivao u časopisima: Otadžbina, Bosanska Vila, Mostarska Zora, Stražilovo, Iskra, Zvezda i t. d. Uz prijevode M. je pisao i originalne stihove. Srpska književna zadruga izdala mu je, u Kolu prijevode u stihu: Iz nemačke lirike. Od M. većih prijevoda treba napomenuti: Hoffmannsthal-ovu tragediju Elektru, libreta za opere Bastien i Bastiena, To bejah ja od Strauss-a. 1890 izdao je M. svezak dotadašnjih originalnih pjesama: Jesenje lišće. Preveo je i sti-

Digitized by Google

hove s engleskog, koji se nalaze u Vekfildskom svećeniku u prijevodu Lj. Nedića. M. je preveo i veliki broj pripovijedaka i stručnih članaka, a u posebnoj knjizi izdao je: Poljubac od Karoline Svjetle. Bio je od početka saradnik poštansko-telegrafskog Glasnika, a uređivao je Brodarski Glasnik.

V. Petrović.

MIJATOVIĆ ČEDOMILJ, državnik, historičar, književnik (6/10 1842, Beograd). Škole je učio u Beogradu. Po svršenom liceju (1862) dobio je državnu stipendiju i studirao je političko-ekonomske nauke u Münchenu, Leipzigu i Zürichu. Vrativši se u Srbiju postao je 1865 suplenat, a 1866 profesor velike škole. Tri godine kasnije (1869) napustio je školu i postao je načelnik ministarstva financija. Kao viši stručni činovnik M. je dolazio u bliži dodir s namjesnikom Jovanom Ristićem i ovaj mu je povjerio nekoliko diplomatsko-stručnih misija, kao 1869 u Beču, radi pitanja otomanskih željeznica i 1871 u Londonu, radi pitanja saobraćaja na Dunavu. 1872 M. je nezadovoljan napustio Srbiju i otišao u Englesku, ali se vratio već iduće godine, i 2/4 1873 postao je prvi put ministar, dobivši portfelj financija u Ristićevom kabinetu. Kad je Ristić dao ostavku, M. je u istom svojstvu ušao i u vladu J. Marinovića. S početka liberal, istican od Ristića, M. je poslije sve više prilazio konservativcima, odnosno kasnijim naprednjacima. Uživao je veliku milost kod kralja Milana i vrijedio je kao jedan od najbližih dvorskih ljudi.

Kao ministar M. je bio u vladi 1873 do 1875 (osim za vrijeme predsjedništva A. Čumića), i poslije, po padu Ristićeve vlade 19/10 1880—20/9 1883. najprije kao ministar inostranih djela, a poslije financija. 1886 ponovno je bio ministar financija, a 1888—1889 ministar inostranih djela. Kao povjerenik kneza Milana M. je sudjelovao u pregovorima za sklapanje tajne konvencije sa Austro-Ugarskom i potpisao je (28/6 1881). Nezadovoljan time, predsjednik vlade M. Pirocanac uzeo je sam portfelj ministra inostranih djela, a M. je dobio financije. M. je bio glavni pregovarač i sa grupom za gradenje željeznice poslije sloma Bonton-ova poduzeća, kao i ministar financija za vrijeme tog udara. Poslije srpsko-bugarskog rata (1885) M. je bio glavni delegat za mir u Bukureštu. Poslije abdikacije kralja Milana, M. se nije više vraćao za aktivnog ministra u Srbiju, ali je bio duže vremena poslanik u Londonu i kratko vrijeme u Carigradu. Poslije ubijstva kralja Aleksandra Obrenovića penzioniran je. Danas živi u Londonu.

Rad M. je obilat i mnogostruk. Još kao đak, u početcima naše književne romantike, M. se počeo baviti književnim poslovima. Pisao je ponajviše romantične pripovijetke, od kojih mu je Zeka buljubaša (1882) stvorila lijep glas. Zanimljivo je, da se on kasnije, u pedesetim godinama svoga života, ponovno vratio na te zabave mladosti i napisao je četiri veće priče istog roda; Ikonija vezirova majka, Rajko od Rasine, Knez Gradoje i Siromah Marko (1890—1901). U tim pripovijetkama romantika je vrlo naivna, pozadina nedovoljno historijska i bez prave lokalne boje, pričanje sa mnogo tronutosti. Kod široke publike te su priče bile uglavnom lijepo primljene, ali im je književna kritika osporila veću umjetničku vrijednost. S tim romantičarskim sklonostima napisao je M. i jedan svoj opis Carigrada (Carigradske slike i prilike, 1901), kome je s pravom zamjereno, da u njemu nije istaknuto ono što je najvažnije i najviše lokalno, a previše je ushićivanja i fraza nepotpunog ukusa.

Kao nastavnik i financijski stručnjak M. je šezdesetih godina dao informativne knjige: Izvod iz političke ekonomije, Nauka o državnim financijama. Kasnije je za beogradsku trgovačku omladinu dao spis o Uslovima uspeha (1893). I prve njegove samostalnije studije iz srpske historije u vezi su sa financijskim pitanjima: Financije srpskog kraljevstva, Izvori za finansiski dohodak u 13 i 14 veku, Studije za istoriju srpske trgovine 12 i 13 veka, Trgovačka politika srpskih kraljeva i careva (sve 1864—1875). Te studije ni danas nisu bez interesa, i ako su, naravno, nepotpune i jednostrane.

Od sedamdesetih godina M. se sve više obraćao genealoškim studijama i političkim. On je i ranije, kao vrlo mlad čovjek, pisao o Stevanu Visokom, Nemanji i dr., ali to su manje-više đački pokušaji. Glavni interes posvetio je M. našoj prošlosti 14—17 vijeka. Iz tog područja su mu ponajbolje samostalne studije, pored veli-

Digitized by Google

kog djela o despotu Đurđu Brankoviću (dvije knjige, 1880, 1882), studije o Balšićima i o Jeli Balšićki (akademska besjeda), dok su više kompilativnog karaktera: Pad Carigrada 1453, Šta je želeo i radio srpski narod u 16 veku, Pre trista godina, Iz mletačke plave knjige i dr. Nekoliko rasprava mu je sasvim promašeno, kao o kralju Vukašinu i caru Urošu ili o kraljici Jeleni. U svom glavnom, najvećem i najboljem spisu M. ima širine i zamaha; prvi je od naših historičara svoga vremena dao jedno potpuno djelo, obuhvatajući u cjelini jednu krupnu ličnost i njeno doba, sa većom pozadinom. U drugim studijama on je proširio krug historijskog interesa i na privredna pitanja. Od devedesetih godina u Spomeniku Akademije on je objavio i nešto nove građe engleskog podrijetla za historiju Srbije u prvoj polovini 19 vijeka. Ali, M. kao historičar ima velikih mana. U osnovi romantičar, on ima jaku maštu, koja u historiji može da bude opasna; ne vrši dovoljno kritiku izvora (na pr. studija o Vukašinu) i ne iskorišćuje sve potrebne podatke za raspravu izvjesnog pitanja. Osim toga, M. sve svoje stvari piše jednim sladunjavim romantičarskim stilom, koji rđavo utječe na trijeznog čitaoca.

Kao državnik M. nije imao svoje izrađene ideologije. Od liberala prešao je konzervativcima više po ličnim vezama, nego po načelima. Popustljiv i gibak bio je često samo oruđe kralja Milana. U financijama je ostavio iza sebe vrlo nesređeno stanje, nešto radi Bonton-ove afere (1882), a nešto zbog srpsko-bugarskog rata (1886). U širokim krugovima najviše je zapamćen i osuđivan radi saradnje na tajnoj konvenciji s Austro-Ugarskom. M. je u tim pregovorima bio, istina, mek i previše pod utjecajem kneza Milana, ali treba imati na umu, da je ta konvencija došla iza Svetostefanskoga ugovora i berlinskog kongresa, kada je Srbija bila bez pravih prijatelja kod velikih sila.

M. je i jedan od najaktivnijih srpskih prevodilaca s engleskog. Od tih prijevoda vrijedi istaći naročito Boklovu Istoriju civilizacije u Engleskoj (1871), koja je imala velik utjecaj na srpsku generaciju sedamdesetih i osamdesetih godina; zatim Putovanja po slovenskim zemljama Turske od Makenzijeve i Irbijeve; Lenpulovu Istoriju turske carevine i Franklinovu Autobiografiju.

Literatura: M. autobiografija The Memoirs of a Balkan Diplomatist (1917); P. Popović, Č. Mijatović kao putopisac (Iz književnosti, I. 1906); N. Antula, Č. Mijatović kao pripovedač (Srpski Književni Glasnik, 21, 1908). *V. Čorović.*

MIJEH, učinjena ovnujska koža, u koju se sipa vino. U mnogim južnim krajevima kraljevine SHS služe M. mjesto bačava. Kako je M. gibak prilagodi se obliku tijela životinje, koja ga nosi, te je prijenos vrletnim putevima lakši nego u bačvama.

I. R.

MIJIĆ KARLO, slikar (7/2 1887, Bileće, Hercegovina). Učio je slikarstvo u privatnoj Schäferovoj školi u Beču (1905—1906), zatim godinu dana u akademiji umjetnosti u Pragu, pa četiri godine u Münchenu (do 1911). Naposljetku radio je 1913 i 1914 u bečkoj školi za umjetnički zanat. Sudjelovao je do sada na mnogim izložbama u Sarajevu, Zagrebu i Beogradu, kao i na petoj Jugoslovenskoj u Beogradu, a na strani, u Kölnu 1914 i 1921 u Genèvi. Svoju kolektivnu izložbu priredio je u Zagrebu 1920. M. slika većinom likove i pejsaže, a bavi se i grafikom. Živi u Sarajevu, gdje je srednjoškolski nastavnik vještina.

V. P.

MIJOKOVIĆ MOJSEJ, gornjo-karlovački episkop (23/8 1770, Jozefovo, Banat — 14/12 1823, Plaški, Hrvatska). M. je 1785 primio monaštvo u manastiru Rakovcu u Srijemu. 1786 stupio je, kao đakon, u službu kod gornjokarlovačkog episkopa Genadija Dimovića. 1798 postao je jeromonah, a uskoro zatim i arhimandrit. Od 1803 bio je M. starješina manastira Bezdina u Banatu. Za episkopa gornjokarlovačkog posvećen je 16/6 1807. M. je uveo red u svojoj eparhiji i mnogo je radio na otvaranju srpskih osnovnih škola. 2/10 1809—14/8 1813 njegova je eparhija bila pod francuskom vlašću i činila je sastavni dio Ilirske kraljevine. M. je umio da se snađe sa novim gospodarima, i znatno je koristio srpskom narodu u svojoj eparhiji. Isto tako vješto se ponio i poslije ponovnog prijelaza njegovog crkvenog područja pod austrijsku vlast, te je zadobio povjerenje i cara

Digitized by Google

Franje i odlikovan je naslovom i pravom tajnog savjetnika. M. je 1820 osnovao u Plaškom bogosloviju. Bio je, uz to, dosta vješt slikar, te je slikao sam mnoge ikone i poklanjao ih crkvama u svom vladičanstvu.

R. G.

MIJUŠKOVIĆ DRAGIŠA DR., pravnik slavist (12/5 1859 — 22/9 1903, Beograd). Svršio je pravo 1878 u Beogradu. 1880—1886 studirao je kao državni pitomac historijsko-pravne nauke u Münchenu, Parizu, Varšavi i Pragu. U Pragu položio je doktorat prava. 21/3 1887 postavljen je za suplenta pravnog fakulteta, za historiju slovenskih prava, 24/11 1887 za profesora istog predmeta do 1/6 1899, kada je postavljen za sudiju kasacionog suda, a 19/6 1903 za državnog savjetnika, ali je sve do smrti predavao historiju slovenskih prava kao honorarni profesor. — Pored više članaka i referata u Braniču i Prosvetnom Glasniku, napisao je raspravu O sistemu Dušanova zakonika u Srpskom Pregledu, 1895, gdje to pitanje hoće da riješi ondašnjim socijalnim poretkom. Ostavio je u rukopisu predavanje iz historije slovenskih prava, koja se odlikuju širinom pogleda, kao i navedena monografija.

Literatura: Nekrolog u Prosvetnom Glasniku (septembra 1903); Taranowski, Uvod u istoriju slovensfih prava (1923). *R. P.*

MIJUŠKOVIĆ LAZAR, bivši ministar predsjednik i političar crnogorski (24/12 1867, selo Povija u Pješivcima, Crna Gora). Učio je gimnaziju na Cetinju i u Parizu, gdje je završio rudarsku tehniku. Po svršetku škole postao je crnogorski konzul u Skadru, a 1902 član novoustanovljene državne kontrole za Crnu Goru. Imenovan je potom za državnog savjetnika, pa za predsjednika državnog savjeta. Penzioniran je 1909. 1913 postao je poslanik Crne Gore u Beogradu, i u to je vrijeme sa N. Pašićem radio na personalnoj uniji između Srbije i Crne Gore. Pred samu evakuaciju Crne Gore M. je posljednji put postao predsjednik vlade kralja Nikole. Sa kraljem Nikolom evakuirao se u Francusku, gdje je, poslije kratkog vremena, u Bordeaux-u stavljen na raspoloženje, u kome je svojstvu i danas. M. se smatra za najspremnijeg finansijera, koga je Crna Gora imala. Radio je mnogo na uređenju crnogorskih finansija. Bio je biran za narodnog poslanika u svome plemenu Pješivcima. *M. M.*

MIJUŠKOVIĆ MIRKO (MARKOV), profesor (29/8 1875, Povija, Pješivci, Crna Gora). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, a filozofski fakultet u Beogradu. 1899 postavljen je za predavača, a 1900 za profesora na Cetinju. 1906 postavljen je za glavnog sekretara državnog savjeta, a potom za načelnika ministarstva unutrašnjih poslova. 1907 postao je direktor gimnazije na Cetinju. U aprilu 1913 ušao je, kao ministar prosvjete, u kabinet denerala Janka Vukotića (do 11/4 1914). Po odstupanju sa ministarstva bio je oblasni upravitelj nikšićke, zatim primorske oblasti, a 13/3 1915 postavljen je za člana državnog savjeta. Augusta iste godine postao je ministar financija, a za vrijeme odsuća predsjednika kabineta Vukotića zastupao je ministra inostranih djela i predsjednika vlade. Do 28/2 1921 bio je na raspoloženju, pa je tada stavljen u penziju. M. je predsjednik crnogorske federativne stranke. *J. P.*

MIKAC MIHALJEVIĆ od plemena Akuš, valjda podrijetlom Malorus iz sjeveroistočne Ugarske, ban »cijele Slavonije« 1325—1343. Već 1314 istakao se M. kao veoma revan pristaša Karla I. anžuvinca, a proslavio se naročito u borbi s Matijom Čakom trenčinskim i Gisingovcima, koji su se odmetnuli od kralja. Karlo I. ga je upravo obasuo častima i posjedima. 1322 pozvao ga je Karlo I. na dvor, gdje je M. vršio najprije službu dvorskog kraljičinog suca, a 1323 magistra kraljičinih tavernika. 1325 imenovao ga je Karlo banom, sa naročitom zadaćom, da uspostavi kraljev autoritet u Hrvatskoj. Posebnim pismom podvrgao je kralj onda hrvatske velikaše banskom sudu, samo da digne banov ugled. M. je oteo Gisingovcima posljednje ostatke njihove vlasti, primorao je kneza Ivana Babonića, da se pokori i izmiri sa kraljem Karlom. Ali kad je htio da pokori kneza Nelipića doživio je težak poraz (1326). Posljedice ovoga poraza bile su presudne, jer je sva južna hrvatska zemlja, od Like i Krbave dalje do Cetine, ostala izvan domašaja kraljevske vlasti. Mlečani su

Digitized by Google

onda zavladali čitavom obalom od Zrmanje do ušća Cetine, a Stjepan Kotromanić, bosanski ban, otkinuo je Hrvatskoj sav kraj između Cetine i Neretve, zatim Imotski, Duvno, Livno i Glamoč.

M. je i dalje u Slavoniji imao borbe, naročito sa sinovcima Ivana Babonića, kojima je najposlije oduzeo za kralja njihovu utvrđenu stolicu Stenjičnjak (1327). Borbe s Babonićima nastavile su se, sa prekidima, sve do 1337, i svršile su se rasulom državine knezova Babonića. 1334 počeo je M., po kraljevu nalogu, da gradi na brdu Gradcu (Zagreb) kraljevsku palaču, i to na južnoj strani brda Gradca, tamo od prilike, gdje danas, uz Strossmayerovo šetalište, stoji kuća barunice Buratti. U isto doba uredio je M. i sebi palaču blizu kraljevske, valjda s druge strane malenih vratašca (dveraca), možda ondje, gdje je danas vatrogasni toranj. Ban M. boravio je redovno ili u Zagrebu ili u svojim gradovima u Podravini, naročito Koprivnici i Prodaviću (danas Virje). Po Prodaviću prozvaše se njegovi potomci Prodavićima. Kralj Karlo gotovo je sasvim prepustio M. vladanje na jugu od Drave, a to je povjerenje M. uživao i za njegova sina i nasljednika Ljudevita I. do svoje smrti (poslije 23/3 1343).

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata, II, 1900, 48—76.

M. Prelog.

MIKANOVCI. V. Stari Mikanovci.

MIKLAVEC PETER, prevodilac (8/4 1859 — 5/11 1918, Orlica, kod Ribnice, Pohorje). M. je bio mali posjednik, te se zanimao kao samouk prevođenjem sa poljskog, ruskog, češkog i hrvatskog jezika. Sa prijevodima sarađivao je u raznim političkim listovima i književnim poduzećima, najviše u Krajčevoj Narodnoj Biblioteci i u Gabrščkovoj Slovanskoj knjižnici. Glavni M. prijevodi su: Sienkiewicz: Za kruhom (1884), Z ognjem i mačem (1892/93), Potop (1904/05), Mali vitez (1902/03), Quo vadis (1901), Križarji (1902/03), Pisma s pota (1903/04), Rodbina Polaneških (1904), Brez dogme (1905), Zaman (1911), Tolstoj, Rodbinska sreća (1889). Izdao je također Spisje, 1886. Pseudonim mu je bio Podravski. *I. G.*

MIKLOŠIĆ FRANJO DR., lingvist (20/11 1813, Radomerščak — 7/3 1891, Beč). Škole je učio u Varaždinu, Mariboru i Grazu, gdje je 1837 postao doktor filozofije. 1837/38 predavao je filozofiju. Ne dobivši mogućnosti da se posveti predavanju filozofije na univerzitetu, otišao je u Beč, učio je pravo i dobio je doktorat prava (1840). I pored toga što je otpočeo advokatsku karijeru, u kancelariji advokata Bacha, M. se, pod utjecajem Kopitarevim, posvetio slovenskoj filologiji i njegovom pomoću došao je u dvorsku biblioteku u Beču (1844). Poslije Kopitareve smrti postao je M. cenzor slovenskih, grčkih i rumunjskih knjiga. 1848 južna Štajerska izabrala ga je za svoga predstavnika u ustavotvornoj skupštini. Kao predstavnik političke grupe »Slovenija«, M. je otišao u Ljubljanu. 1849 postao je izvanredni, a 1850 redovni profesor za slovenske jezike i književnosti na bečkom univerzitetu, i bio je to sve do 1886.

Cio život posvetio je M. proučavanju slovenskih jezika. Odlikovao se neobičnom plodnošću i mnogostručnošću. Najveći je interes bio kod njega leksički, što je dolazilo od toga, što je on morao prvo klasificirati materijal. U određivanju uzajamnih veza među slovenskim jezicima, u određivanju njihovih zajedničkih osobina, M. nije gledao svoj pravi zadatak, već u točnom opisivanju njihovu i klasificiranju. Staroslovenski jezik smatrao je M. jezikom Panonskih Slovena, srpski (štokavski) i hrvatski (čakavski) kao dva posebna jezika, ma da ih nikada nije posebno obrađivao. M. je bio u bliskim vezama sa Vrazom, Murkom i dr., i sudjelovao je u književnim skupovima. Kasnije (1850) je bio i jedan od učesnika književnog dogovora Srba i Hrvata.

M. je važnost za razvitak nauke o slovenskim jezicima kod svih slovenskih naroda vrlo velika. Za njega se može slobodno reći, da je najveći do danas slovenski filozof. Njegova Uporedna gramatika bila je u svoje vrijeme monumentalno djelo, koje još nije izgubilo svoju važnost. M. je iznio jezičnu građu svih slovenskih jezika u velikom opsegu, objasnio je na svoj način i učinio pristupačnom cijelom civiliziranom svijetu, tako da se nitko s njim od slovenskih naučnjaka u tom pravcu ne može usporediti. — M. je naročito znatan kao klasifikator i sistematizator slovenske jezičke građe. Njegova se klasi-

Digitized by Google

fikacija u jezičkim knjigama mnogih slovenskih naroda do danas održala. On je tvorac uporedne gramatike slovenskih jezika; naravno, njegova objašnjenja bila su u zavisnosti od tadašnje lingvistike, koja je tek bila u stvaranju, ali njegov materijal ima još svoje vrijednosti. — Od svih djelova gramatike on je najoriginalniji u sintaksi, koja je i za evropsku sintaksu u opće bila od važnosti. — M. je pružio vrlo mnogo novoga i svježega materijala i indoevropskoj lingvistici. Cio slovenski materijal, kojim je ona izvjesno vrijeme raspolagala, poticao je od M.

Sva se M. djela odlikuju svježinom i pouzdanošću. U njima ima katkada pretjerane kratkoće i lapidarnosti, ali bogatstvo materijala i pouzdanost analize zadivljuju uvijek. M. svojim radom i svojim djelima predstavlja sam cijelu epohu slovenske filologije i lingvistike. Poslije Dobrowskoga, koji je otac savremene slovenske filologije, i Kopitara, koji je njegov prvi pomoćnik i oštar kritičar svega, što se u njegovo vrijeme pojavljivalo, dolazi ogromna stvaralačka snaga M., koji je slovensku lingvistiku stavio na modernu osnovicu i primijenio rezultate evropske nauke na slovenski jezički materijal sa dosljednošću i logičnošću, koju samo neobično daroviti i jaki ljudi imaju. Za nas je od velike važnosti i to, što su njegovi najistaknutiji i najdarovitiji učenici bili Đ. Daničić i V. Jagić, koji ga je 1886 i zamijenio na bečkom univerzitetu, po želji i po prijedlogu samog M. Iz M. su škole i cijele generacije slovenskih filologa između 1850—1886.

Najvažnije M. djelo je Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen. Od nje je izašla Lautlehre (1852), Formenlehre (1856), Syntax (1868—1874, 2 izd. 1883), Stammbildungslehre (1875), Formenlehre (2 izd. prošireno 1876) i Lautlehre (u drugom izdanju 1879). Rječnička djela su mu, poslije Radices linguae slovenicae (1845), Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum (1862 do 1865), vrlo važan i puniji od svih dotadašnjih. Gotovo bez vrijednosti mu je Dictionnaire abrégé de six langues slaves (1885). Zastario je već u vrijeme svoje pojave i nedovoljan Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen (1886), ali još uvijek vrlo koristan za mnoga pitanja.

O uzajamnim rječničkim odnosima balkanskih jezika napisao je M. u Sitzungsberichte i Denkschriften bečke akademije mnogo studija, koje još nisu izgubile svoju vrijednost: 1862 o slovenskim elementima u rumunjskom, 1867 o tuđim elementima u slovenskim jezicima, o albanskom jeziku (1—3, 1870), o lutanjima Rumunja po dalmatinskim Alpama i Karpatima (1879), o istro-makedo-rumunjskom (1881—1883), o turskim elementima u grčkom, albanskom, rumunjskom, bugarskom, srpsko-hrvatskom, maloruskom, velikoruskom, poljskom (1884 do 1890), o slovenskim, madžarskim i rumunjskim elementima u turskom jeziku (1889), i o utjecaju turskog jezika na gramatiku tih jezika. Izradio je, između 1872 i 1880, dvanaest rasprava o Ciganima i njihovom jeziku. Pisao je još o postanku imena mjesta (1864, 1872, 1874), o nazivima mjeseci u slovenskim jezicima (1867) i o kršćanskoj terminologiji (1875).

O različnim pitanjima slovenske gramatike napisao je M. mnogo studija u Denkschriften i Sitzungsberichte bečke akademije. Izdao je životopise Ćirila i Metoda (1847, 1870), sa latinskim prijevodima, i Klementov životopis (1847). Naštampao je staroslovensku gramatiku (1850), Altslovenische Formenlehre (1874), izdao je staroslovenski veliki ćirilski spomenik Suprasalski zbornik (1851). Pisao je o eposu srpskom (Österr. Revue, 1863), slovenskom (1870, 1890), o mitologiji (1864), o Hasan-Aginici Goethe-ovoj (1883), O krvnoj osveti kod Slovena (1887). Izdao je Čuveni srpski šišatovački apostol (1853), Monumenta Serbica (1858), najbolju i najveću do sada zbirku srpskih novela, izdao je Kleinere Schriften Kopitara (1857), dvije knjige svoje Slav. Bibliothek (1851—1852), zatim manje studije i srpske tekstove i dr. (Starine, 3, 4, 8; Rad, 12), Die serb. Dynasten Crnojevići (1886) i t. d.

M. je utjecao neobično jako na sve slovenske gramatičare druge polovine 19 vijeka, kod nas na Daničića, A. Brlića, Budmana, Pacela, Janežića, Maretića, Novakovića i mnoge druge.

Literatura: T. Maretić, Rad, 112.

A. Belić.

MIKLOUŠIĆ TOMA (27/10 1767, Jastrebarsko — 7/1 1833, Jastrebarsko). U Zagrebu svršio je filozofiju, a bogosloviju u Pešti. Poslije škole bio je

Digitized by Google

kapelan pod Okićem i na Plješivici, kasnije profesor zagrebačke gimnazije (1795—1805). 1831 postao je župnik u mjestu rođenja gdje je i umro. — M. je pučki kajkavski pisac. Prva mu je knjiga Stoletni Kalendar (1819), gdje, pored kalendara, ima: uputstvo u domazluk, domaći liječnik, proricanje vremena i beletristički prilozi. Plagijat je njemačkog kalendara Hr. v. Helwiga. Knjiga: Izbor dugovanj vsakovrsneh (1821) mala je narodna enciklopedija. Tu je kratka slovenska i hrvatska kronika, prikaz hrvatskih štamparija, pisaca i knjižnica, a najveći dio zapremaju upute o privredi i liječnik. M. je izdao više knjiga starijih kajkavskih pisaca. — M. je posljednji stup kajkavske književnosti. Kao pučki pisac M. je vodio malo ili nimalo računa o izvornosti svojih knjiga. Njemu je glavno da bude koristan. M. je htio da bude pučki prosvjetitelj, ali je bio reakcionar i tradicionalist. Pripadao je više starini nego svome prosvjetiteljskom vremenu. *B. V.*

MIKOCZY JOSIP (Mikoci), historik (februar 1734, Zagreb — 22/3 1800, Zagreb). Učio je prve škole u Zagrebu kod jezuita, i u 17 godini (1751) stupio je u jezuitski red. Istakao se u redu, jer je 1762 postao profesor na univerzitetu u Trnavi. Kad je 1773 ukinut jezuitski red, vratio se M. u Hrvatsku, u Zagreb, gdje je imenovan za gimnazijskog profesora retorike i grčkoga jezika. 1792 postao je M. bibliotekar pravoslovne akademije i član školskoga savjeta, a od 1793—1797 i gimnazijski katihet. Služio se pseudonimom Alojzije Blumenthal (Aloysius Blumenthal). — Pored teoloških rasprava pisao je i neke historijske studije. Među njima se osobito ističe: Josephi Mikoczi olim societatis Jesu, postea dioecesis Zagrabiensis presbyteri Otiorum Croatiae liber unus. Opus postumum (1806). To je djelo u čitavoj starijoj Hrvatskoj historiografiji, poslije Lucius-a, svijetao pojav. U njemu se opet javlja kritički duh, koji se zadovoljava samo ispitivanjem izvora, i jednako oprezno upotrebljava podatke starije literature. Osim toga djela, još su mu važna ova: J. Mikoczy, Banorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae ad seculum XIV usque perducta series anno domini 1792. To je prvi dio njegove historije hrvatskih banova, a štampao ga je tek I. Kukuljević u svom Arkivu (11, sv. 1—206, 1872). U rukopisu se nalazi Lexicon historicum et topographicum, Observationes quaedam ad diplomata edita saec. XIII in favorem ecclesiae Zagrabiensis, Geographica descriptio Croatiae et Slavoniae. Sve su to važni rukopisi, u koje će rado i moderni historik zagledati. Oni se čuvaju u arhivu Jugoslavenske Akademije.

Literatura: I. Kukuljević Uvod u banologiju (Arhiv, 11); J. Barle, Nešto o životu Josipa Mikoczy-a (Prosvjeta, 15, 1907); F. Šišić, Enchiridion, 82—83. *V. Novak.*

MIKULIČIĆ MIROSLAV DR., profesor i predstojnik instituta za opću eksperimentalnu patologiju i farmakologiju sveučilišta u Zagrebu (20/5 1883, Bokar, Primorje). Gimnaziju je svršio na Rijeci i Sušaku (1901), studirao je prirodne nauke u Zagrebu, Würzburgu, Münchenu i Jeni, gdje je dobio stepen doktora filozofije 1905. Kasnije je učio medicinske nauke u Grazu, gdje je promoviran 1912. Po svršetku studija bio je određen na službu u Zadru, u novoosnovanom državnom bakteriološko-higijenskom zavodu. 1914 otišao je u Njemačku, radi usavršavanja u eksperimentalnoj medicini. Prekinuo je rad za vrijeme rata, jer je bio na vojnoj dužnosti za sve vrijeme do 1918. Po svršetku rata izabran je na sadanji položaj. Osnovao je i uredio povjereni mu institut. 1925 bio je penzioniran, a 1926 je reaktiviran. Napisao je nekoliko naučnih rasprava po njemačkim časopisima o glikozuriji, hemolizi i t. d. *V. S.*

MIKULIĆ ALEKSANDAR DR., zagrebački biskup (oko 1650. Brokunovac — 1694. Zagreb). Humaniorne nauke učio je u Zagrebu, filozofiju u Grazu u Štajerskoj, a bogosloviju i pravo u Bologni. Poslije toga bio je kao doktor i zagrebački kanonik, nadbiskup u Iliričkom Kolegiju u Bologni. 1687 postao je kninskim, a 1688 zagrebačkim biskupom. Pokušao je postati i hrvatskim primasom, ali kada je uvidio, da bi to bilo neugodno splitskome nadbiskupu odustao je od toga. Bio je vrlo pažljiv prema književnicima. Najviše se proslavio na unapređenju knjižnice svoje stolne crkve, za koju je otkupio i Valvasorovu knjižnicu.

Digitized by Google

Literatura: Tkalčić, Series episcoporum Zagrebiensium (1893). *J. J.*

MIKULJSKA REKA, ponornica u Kučaju, u istočnoj Srbiji. Izvire na sjeveroistoku od Javorišta, ispod Krnje Jele, uglavnom teče prema istoku-jugoistoku, a ponire 7·5 km zapadno od varošice Zlota. Dužina M. R. je 10·4 km. *P. V.*

MILAČ, ponornica u Bosni, u Kupreškom i Riljićkom Polju. Izvire sa Lupoglava (1.448 m), iz Lupoglavskog jezera, istočno od sela Kukavice, a njegova izvorna čelenka su mnogobrojna jaka vrela pod Stožerom, na dodiru verfenskih škriljevaca i vapnenaca sa dolomitima. Od njih postaju izvorni kraci M.: Jurkovača, Kadinac i Otinovački Potok. M. u gornjem toku teče prema zapadu-sjeverozapadu, a kroz polje u vijugavom toku prema jugozapadu i jugu, držeći se sjeverozapadnog i zapadnog kraja Riljićkog Polja. Ponire kroz ponore aluvijalnih vrtača u Pitomim Livadama, na jugozapadnom rubu polja. Dužina M. toka je 22·8 km.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

MILADINOVIĆ PROKOPIJE, prosvjetni dobrotvor i paroh (1816, Dalj — 1894, Bobota). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Karlovcima, a filozofiju u Segedinu. Šest godina, kao đakon, učiteljevao je u Dalju, a od 1850 bio je paroh u Boboti. Matici Srpskoj u Novom Sadu ostavio je 20.000 K, za stipendije gimnazistima i medicinarima Srbima iz Slavonije i Hrvatske. Bio je i dobar humorist. U usmenoj literaturi njegove okolice poznate su i cijenjene bile »pop Prokine pripovetke«. *R. G.*

MILADINOVIĆ ŽARKO DR. (16/6 1862, Erdevik, Srijem — 26/7 1926, Beograd). Gimnaziju učio je u Novom Sadu i Osijeku, a pravo u Beču. Poslije svršenih nauka bio je advokat u Mitrovici, a zatim u Rumi. Ušao je rano u političku borbu, kao pristalica radikalne stranke. Zbog nacionalnog rada bio je proganjan i zatvaran i prije Svjetskog Rata, a tada je optuživan radi veleizdaje, kao da je skupljao vojsku i slao oružje u Srbiju. Bio je dugi niz godina narodni poslanik na narodnom i crkvenom saboru u Karlovcima, a kasnije i u narodnoj skupštini i 24/12 1921—16/12 1922 bio je ministar pošta i telegrafa. Napisao je: Tumač narodne crkvene avtonomije (1897). Najnoviji crnogorski zakon, i znatan broj pravnih rasprava. Sarađivao je na raznim političkim listovima. *D. P.*

MILAKOVIĆ DIMITRIJE, književnik i historik (Jasenica, u predjelu Šumi, Hercegovina — 28/8 1858, Dresden. Učio je gimnaziju u Karlovcima, a filozofiju u Beču. Na Cetinje došao je 1831, i postao je sekretar vladike Petra P. Neko vrijeme iza njegove smrti bio je sekretar i kneza Danila, ali je ostavio to mjesto i otišao bratu u Dubrovnik. Pokušao se smjestiti u Beogradu, ali se nije mogao tu snaći. Mnogo je putovao, i na putu ga je u Dresdenu stigla i zagonetna smrt. Bavio se filologijom, historijom i izdavanjem almanaha Grlica (1835—1839). Najvažniji mu je rad Istorija Crne Gore (1856), koja djelomično ima vrijednost historijskog izvora. *N. R.*

MILAN OBRENOVIĆ, knez i kralj Srbije (10/8 1854, Jaš, Rumunjska — 29/1 1901, Beč). Sin je Miloša Jevrema Obrenovića i Marije Katardži. Ostao je 1860 bez oca. Pogibija kneza Mihaila (1868) zatekla ga je kao licejca u Parizu. Proglašen od beogradskoga garnizona za kneza, on je došao u Beograd 11/6 1868. Velika skupština priznala je njegova prava na nasljedstvo prijestola 26/6. Potom mu je i Porta darovala berat nasljednoga kneza, kakav je od ranijih knezova dobio bio samo knez Miloš 1830. Namjesnici su mu bili Blaznavac, Ristić i Gavrilović, a odgojitelji prvo francuz Huet pa onda dubrovčanin Medo Pucić. Za vrijeme maloljetnosti, knez Milan je, u oktobru 1871, posjetio ruskoga cara u Livadiji, i sve do berlinskog kongresa smatrao se kao ruski štićenik. Kada je 10/8 1872 uzeo vlast u svoje ruke, povjerio je sastav svoga prvoga ministarstva Blaznavcu, a poslije njegove smrti, u martu 1873, postavio je za predsjednika ministarstva J. Ristića. U toku iste godine učinio je prvu svoju posjetu austrougarskom caru. U oktobru 1873 oborio je Ristića, kome nije mogao da oprosti, što je za vrijeme njegove maloljetnosti (1869) namjesništvo sa velikom skupštinom izdalo novi ustav.

Digitized by Google

Poslije Ristića, knez Milan doveo je na vladu konzervativce, kojima je kroz cijelu svoju vladavinu poklanjao mnogo više povjerenja nego liberalima. S proljeća 1874. išao je, u pratnji ministra Marinovića, u Carigrad, da se predstavi sultanu. Ali ovaj njegov put, koji nije donio nikakve političke dobiti za Srbiju, bio je kritiziran u zemlji. Između konzervativaca, koji su bili na vladi, i liberala, koji su imali većinu u narodnoj skupštini, postojala su neprestana trvenja, koja su izazivala česte ministarske krize, i dovela početkom 1875. do prvog raspuštanja skupštine u parlamentarnoj historiji Srbije.

Hercegovački ustanak, koji je ubrzo zatim izbio, izazvao je ratoborno raspoloženje u zemlji, koje se osjećalo i u novo izabranoj skupštini, u kojoj su opet liberali imali većinu. Knez Milan bio je prinuđen, da sastavi jedno liberalno ministarstvo (augusta 1875), ali ga je oborio već idućeg mjeseca, jer nije odobravao njegovu ratobornu politiku. Onda je sastavljeno jedno prelazno ministarstvo, od mlađih liberala i mlađih konzervativaca. Knez se vjenčao 5/10 sa Natalijom, kćerkom ruskoga pukovnika Petra Ješko. Pod pritiskom javnoga mnijenja, knez Milan predao je aprila 1876 ponovno vlast liberalima, a 20/6 navijestio svoj prvi rat Turskoj. U toku samoga rata (2/8) rodio mu se sin Aleksandar.

Poslije prvoga rata, koji se svršio rđavo, knez Milan je namjeravao da obori liberalno ministarstvo, da dovede na vladu konzervativce, i da s njima ukine ustav od 1869. Ali, kako za ovaj plan nije našao potpore kod Rusa, on je zadržao liberalno ministarstvo i dalje na vlasti, i ušao je s njime 1/12 1877 u drugi rat s Turskom. Poslije svršenoga rata, ruska diplomacija pokušala je da Niš, Pirot, Vranje, koje je srpska vojska bila uzela, da Bugarima, ali tome se odupro knez Milan, odlučivši, da vojskom brani ono što je vojskom i dobio.

Poslije berlinskog kongresa, koji je donio Srbiji nezavisnost i 4 nova okruga, knez Milan, koji se dotle držao Rusa u spoljašnjoj politici, počinje se obraćati k Austro-Ugarskoj. Kada je liberalno ministarstvo došlo u sukob s Austro-Ugarskom na pitanju trgovinskoga ugovora, on je promijenio vladu, sastavio jedno konzervativno, odnosno naprednjačko ministarstvo, i dao srpskoj spoljašnjoj politici austrofilski pravac. Ne samo da je zaključio trgovinski ugovor sa Austro-Ugarskom, nego je zaključio s njome i jednu tajnu konvenciju (1881), po kojoj se srpska vlada obvezala, da ne će trpjeti na svome zemljištu nikakvu radnju protivu austro-ugarskih vlasti u Bosni, dokle se opet Austro-Ugarska od svoje strane obvezala, da će potpomagati učvršćivanje dinastije na prijestolu i širenje Srbije, u pravcu njene južne granice, izvan Novopazarskog Sandžaka. Konvencija od 1881 bila je lično djelo kneza Milana, koji je u pregovore o njoj uputio samo jednoga člana kabineta. Kada je njen tekst bio utvrđen, pokazao ga je samo još dvojici drugih ministara.

Siguran za potporu Austro-Ugarske, knez Milan je 22/2 1882 proglasio Srbiju za kraljevinu i uzeo kraljevsku titulu. Iste godine, u oktobru, na njega je pucala iz revolvera, ali ga je promašila, Ilka, udovica pukovnika Jevrema Markovića, koji je 1878. povodom jedne vojne pobune, bio strijeljan. Pod naprednjačkim ministarstvom, kralj Milan mnogo se više miješao u državne poslove nego pod ranijim liberalnim ministarstvima: 1881 založio se sav, da se koncesija o građenju željeznice da Buntou-e; 1882. za vrijeme borbe između naprednjaka i radikala, stao je otvoreno na stranu naprednjaka, i poduzeo je jedno veliko putovanje po zemlji, radi suzbijanja radikalizma. Na skupštinskim izborima 1883. pored svega njegovog zalaganja za naprednjake, većinu nisu dobili naprednjaci, nego radikali. Na ovaj radikalni uspjeh kralj Milan je odgovorio time, što je pozvao na vladu Nikolu Hristića, poznatog još iz doba kneza Mihaila sa svoje stroge policijske uprave.

Ubrzo zatim, povodom razoružavanja narodne vojske, izbila je u istočnoj Srbiji t. zv. timočka buna, koju su organizirali lokalni radikalni odbori u tim krajevima. Kralj Milan, s pomoću vojske, brzo je ugušio bunu, i cio glavni odbor radikalne stranke stavio pod prijeki sud. Misleći da je time konačno pobijedio radikalizam, on je doveo naprednjake nanovo na vladu, i osnovao svoj lični režim. Političke slobode koje je dalo napre-

Digitized by Google

dnjačko ministarstvo od 1880, bile su sada ili sasvim ukinute ili jako sužene. Za vrijeme prve i druge naprednjačke vlade, izvršena je korenita reforma poreznog sistema i ustanovljena Narodna Banka. Pristupalo se i reorganizaciji vojske. Sa ranijim sistemom narodne vojske potpuno je prekinuto i težište srpske vojne snage prenijeto je u stalni kader.

1885 kralj Milan je ujedinjenje Bugarske i Rumelije shvatio kao poremećenje balkanske ravnoteže na štetu Srba. Kada nije uspio dobiti s pomoću austro-ugarske diplomacije nikakvu naknadu za Srbiju, on je navijestio Bugarskoj rat 2/11 1885. Taj rat, u kome je srpska vojska bila suzbijena od Bugara kod Slivnice i izgubila Pirot, dokončan je 5/3 1886 jednim ugovorom mira, koji je povratio stanje stvari od prije rata i nije nametnuo Srbiji ne samo nikakve teritorijalne žrtve, nego ni plaćanje ratne odštete.

Pod prvim utiskom neuspjeha na bojnom polju, kralj Milan htio je dati ostavku. Kasnije, on je umjesto ostavke, pokušao sporazum s radikalima, i bio je voljan dati im vlast, ali ne samima, nego u društvu sa naprednjacima. Kada u ovome udruživanju radikala i naprednjaka nije uspio, on je zadržao naprednjake na vladi, sve dokle se oni, u njegovoj razmirici sa kraljicom Natalijom, nisu stavili na stranu ove posljednje. Juna 1887 on je predao vladu udruženim liberalima i radikalima. U decembru iste godine, dao je vladu samim radikalima, ali pun nepovjerenja prema njima, on ih je aprila 1888 uklonio s vlasti, i sastavio jedno činovničko ministarstvo sa Nikolom Hristićem. Pod ovim ministarstvom izvršen je razvod braka između njega i kraljice Natalije. Uvjeren, da je poslije toga postao nemoguć na prijestolu, on se konačno odlučio na ostavku, ali da bi osigurao prijesto svome maloljetnom sinu, on se prethodno sporazumio s radikalnom strankom i izdao decembra 1888, u saglasnosti sa velikom skupštinom, jedan vrlo slobodouman ustav.

22/2 1889 odrekao se prijestola i nastanio u Parizu, pod imenom grofa od Takova. Odmah po njegovom odlasku iz Srbije, vratila se kraljica Natalija, ali na njegovo navaljivanje namjesništvo ju je (1891) silom protjeralo. Zbog financijskih teškoća on se te iste godine, za dva milijuna dinara, dobivenih od Rusije, odrekao svih svojih prava člana vladalačkog doma, istupio iz srpskoga državljanstva, i obećao da ne će više dolaziti u Srbiju. Kako je ova njegova izjava uzakonjena 14/3 1892. to je u stvari nad kraljem Milanom bilo izrečeno progonstvo. Ipak zato, poslije državnog udara od 1/4 1893, koji je on pripremio, kralj Milan vratio se u Srbiju, dobio natrag svoja prava člana vladalačkoga doma i okuražio svoga sina na ukidanje ustava od 1888. 1895 kralj Aleksandar podao se utjecaju svoje majke, i kralj Milan opet je otišao iz zemlje, ali se vratio 1897. Tada je postao komandant aktivne vojske, ali se, pored vojnih poslova, miješao i u političke, tako da je izgledalo da je on pravi kralj, a ne njegov sin.

Na Ivanjdan 1899, na njega je pokušan, bez uspjeha, jedan atentat iz revolvera. Taj atentat dao je povoda zatvaranju i osuđivanju velikog broja radikalnih prvaka. 1900 on je prekinuo sa svojim sinom, zbog njegove ženidbe sa Dragom Mašin. Poslije toga nastanio se u Beču, gdje je iduće godine i umro. Sahranjen je u manastiru Krušedolu.

O ličnosti i politici kralja Milana mišljenja su bila među njegovim savremenicima podijeljena. Njegove su pristalice hvalili njegov politički dar, njegovo realno gledanje na stvari, njegovu energiju, njegovu vještinu općenja s ljudima, njegov utjecaj na masu, njegove govorničke sposobnosti. Njegovi protivnici govorili su o njegovim slabim živcima i oskudici moralnog osjećanja, o njegovoj bolesnoj nepovjerljivosti, prevrtljivosti i naprasitosti. Što se tiče njegove politike, njegove pristalice su tvrdile, da je on dobio presudan utjecaj na državne poslove tek 1880, poslije Ristićevoga pada, da je tada pokazao veliku uviđavnost, što je napustio Rusiju, ratom izcrpljenu i bugarofilski raspoloženu, i tražio oslonca kod Austro-Ugarske, tada na vrhuncu njene diplomatske moći, da je 1885 jedan od prvih osjetio bugarsku opasnost, da je oslobodio srpsku politiku panslavističkih sanja, da je »evropeizirao« Srbiju, koja se do njegove vlade nalazila u patrijarhalnom stanju, i da je postavio zdravu osnovu njenoj

Digitized by Google

vojnoj organizaciji. Njegovi protivnici zamjerali su mu, da nije umio da se prilagodi položaju ustavnoga vladaoca, da je bez potrebe doveo krunu u sukob sa radikalima, najjačom strankom u zemlji, da je interese Srbije stavljao više interesa Srpstva, a interese dinastije više interesa Srbije, i da je za njegove vlade ugled Srbije nisko pao, zbog njene potčinjenosti Austro-Ugarskoj i njenoga neuspjeha u bugarskom ratu. Ali i pristalice i protivnici njegovi slagali su se u tome, da je on bio neobičan čovjek, i da je bio jedan od najjačih političkih temperamenata svoga doba. *S. Jovanović.*

MILAN RENÉ, francuski književnik (1882). Kao pomorski oficir M. je sudjelovao u operacijama na solunskoj fronti i pisao i o srpskom narodu u svojoj knjizi Les Vagabonds de la gloire, objavljenoj najprije u Revue de Paris, 1917. *M. I.*

MILAN-SIMEONOVIĆ NIKOLA, glumac i redatelj narodnog kazališta u Zagrebu (6/12 1843, Budim). Već kao đak gimnazije stupio je u jednu njemačku družinu i kao glumac obilazio je manja i veća mjesta, od Gmundena do Temišvara i Osijeka. 1875 postao je na kratko vrijeme član beogradskog kazališta. Godinu dana kasnije došao je u Zagreb, gdje je ostao sve do umirovljenja (1902). 1917 izašao je još jedamput na pozornicu, kao Podkoljesin u Gogoljevoj Ženidbi, a 1923 proslavljena je njegova 80-godišnjica predstavom, u kojoj je starac glumio glavnu ulogu. Igrao je bonvivane u francuskim salonskim komedijama i komičare u njemačkim lakrdijama. Napisao je nekoliko manjih drama (Amanda, Bez brkova, Veteranac, Dva Leopoldovca, Tvrdoglavac), a Zajčevoj operети Afroditi napisao je libreto. *N. A.*

MILANIT, mineral, nađen kod Majdan Peka u Srbiji. Razvio se u gustim masama poput gline. Po kemičkom sastavu to je aluminijski silikat sa vodom iz mineralne grupe haloizita. Proučio ga je bečki mineralog Titze (1870), i nazvao ga je M. po knezu Milanu. *F. T.*

MILANKOVIĆ BOGDAN DR., profesor i muzičar (12/1 1885, Dalj). Svršio je gimnaziju u Osijeku, univerzitetske studije u Beču, Parizu i Firenzi. 1909 promoviran je u Beču za doktora filozofije. Učio je muziku privatno u Osijeku 1895—1903, a 1904 do 1908 u Parizu. 1910 postavljen je za nastavnika u realnoj gimnaziji u Zemunu. Od jeseni iste godine pa do 1912 bio je u Sarajevu, 1912—1919 u Banja Luci, a od 1919 na punoj gimnaziji u Sarajevu. Jedan je od glavnih osnivača sarajevske filharmonije i njen prvi predsjednik. Napisao je teorijsko pedagoško djelo: Die Grundlagen der modernen pianistischen Kunst, u kome traži rješenje pianističkog problema u osnivanju racionalne tehnike, koja vidi cilj u vladanju tonom svih kvaliteta, a uvažava podjednako mehaničko-fiziološka kao i estetska gledišta. Strana i naša kritika izrazila se o djelu povoljno.

Literatura: Rosenthal (Musikpädagogische Zeitschrift, 1923); Ličar (Sveta Cecilija, 1924); Wetzel (Zeitschrift für Musikwissenschaft, 1924); Makanec (Srpski Književni Glasnik, 1925). *A. D.*

MILANKOVIĆ MILUTIN DR., profesor beogradskog univerziteta (16/5 1879, Dalj, Slavonija). Osnovnu školu učio je u očevom domu, a realku u Osijeku. Svršio je politehniku u Beču, gdje je 1904 promoviran za doktora tehničkih nauka. M. je prvi Srbin doktor tehnike. Još kao mlad inžinjer postao je poznat u tehničkom naučnom svijetu time, što je izveo osnovne jednačine za određivanje armature betonskih nosača. Njegovi tehnički pronalasci i patenti u području armiranog betona predstavljaju veliki uspjeh u tehnici. Poslije aneksije Bosne i Hercegovine (1908) M. je smatrao da više ne može raditi u Austro-Ugarskoj. Zato je napustio Beč i došao u Beograd, kad ga je 1909 na prijedlog Dr. Mihaila Petrovića i Dr. Jovana Cvijića filozofski fakultet izabrao za vanrednog profesora primijenjene matematike. Prilikom objave rata Srbiji 1914 nalazio se M. u svome rodnom mjestu, te je interniran u zarobljeničkom logoru u Nežideru.

M. je objavio do sada preko trideset naučnih radova. Njihov popis nalazi se u Godišnjaku Srpske Književne Akademije. Do 1908 radovi su mu iz područja tehnike, a od toga doba iz područja primijenjene matematike, klimatologije i astronomije. Pisao je, između ostaloga, o temperaturi mjesečeve površine, o postanku planetnih

Digitized by Google

ljusaka, o klimatologiji Marsa. Svi ti radovi primljeni su u naučnom svijetu i od njih se vrše dalnja istraživanja. — Glavno mu je djelo Théorie mathématique des phénomènes thermiques produits par la radiation solaire (1920). Osnovna ideja ovoga djela je, da se iz intenziteta sunčevih zraka (koji je, poslije pedesetgodišnjih napora, zahvaljujući amerikanskim ispitivanjima bio točno određen) računskim putem odrede temperature zemlje i planeta i njihove vremenske promjene, dnevne, godišnje i vjekovne. M. teorija bila je predmet raspravljanja na velikom kongresu naučnjaka-prirodnjaka septembra 1924 u Innsbrucku, gdje je naišla na najljepši primitak. Provjeravanje rezultata do kojih je došao M. teorijskim putem izvedeno je vrlo brzo poslije pojave samoga M. djela, i rezultati američkih astronomskih promatranja potpuno se slažu s M. teorijom. — M. je 1923 bio poslan u Carigrad od strane naše države kao naš predstavnik na kalendarskoj konferenciji i njegovo je djelo carigradska kalendarska reforma. *M. Nedić.*

MILANOVAC DONJI, varošica u Srbiji. Ima 2.597 stanovnika. Iznad ušća Porečke Reke u Dunav. Na ovome je mjestu, u Srbiji, Dunav najširi. Privredno je središte stočarskog kraja Poreča. Sresko je mjesto. Ima poštu. Ranije se M. zvao Poreč. *B. D.*

MILANOVAC GORNJI, varoš u Srbiji (šumadijska oblast). Ima 2.186 stanovnika. Na rijeci je Despotovici. Na željezničkoj pruzi Lajkovac—Čačak; ekonomski centar za okolicu. Prije se zvao Despotovica. Ima gimnaziju, prvostepeni i sreski sud, poštu. *B. D.*

MILANOVAC PLANINA, planina u južnoj Srbiji; između rijeka: Semetiške (pritoka Topluge)-Topluge-Belog Drima-Đigoje-Rimnika, sjeverno od Prizrena, a istočno-sjeveroistočno od Đakovice. Bilo M. P. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, i u tome pravcu najviši su visovi: Troje 852 m, Zanogina Krsta 883 m, kota 852 m, Gumnište 810 m, kota 708 m, Hamada 682 m. M. P. izgleda kao prostrana valovita zaravan, sa koje se izdižu pojedini vrhovi. Jugozapadna padina planine je strma, a dalje od nje pružaju se k jugozapadu, prema dolini Beloga Drima, tri velike i široke kose, na kojima su istaknuti visovi: kota 473 m i Amovac 454 m, Bajdol 452 m, i Gropa-Gušinjac 450 m, Mamuško Polje 460 m. Jugoistočni kraj M. P. zove se Grab, na kome je pored spomenute Hamade, istaknut vrh kota 455 m. Istočna padina Graba spušta se strmo prema dolini Semetiške Reke, a zapadna je blaža. Vrlo mali dio M. P. je pod vegetacijom, a sve ostalo je golo zemljište. — Sjevernim i zapadnim krajem planine prolazi kolski put Priština—Komoran—Mališevo—Orahovac—Đakovica, jugozapadnim, drum Peć—Đakovica—Prizren, a preko planine vode kolski putevi Orahovac—Suva Reka, Orahovac—Velika Kruša, kao i nekoliko pješačkih puteva. *P. Vujević.*

MILAŠ NIKODIM DR., zadarski episkop i crkveni pisac (4/4 1845, Šibenik — 20/3 1915, Dubrovnik). Gimnaziju je svršio u Zadru (1863), a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima (1866). Na bečkom univerzitetu slušao je filozofiju (1866/67). Zatim je otišao u Rusiju, gdje je (1871) svršio kijevsku duhovnu akademiju, kao magister. Odmah je postao profesor bogoslovije u Zadru, a 1890 episkop dalmatinski. — Glavni naučni rad M. bio je kanoničkog sadržaja. On je slovio kao jedan od najboljih kanonista svoga vremena. Na nauci je počeo raditi 1872. Mnogi njegovi članci i rasprave razasuti su po raznim stručnim i naučnim časopisima. Važnija su mu djela: Istorijsko-kanonički pogled na ustanovljenje srpskorumunske mitropolije (1873), Dostojanstva u pravoslavnoj crkvi (1879), Codex canonum ecclesiae africanae (1881), Krmčija Savinska (1884), Zbornik pravila, koja su primljena pravoslavnom crkvom (I. 1884, II. 1886), Das Synodal-Statut der orth. oriental. Metropolie der Bukowina u. Dalmatien mit Erläuterungen (1885), Pravoslavno Crkveno Pravo (1 izd. 1890, 2 poprav. izd. 1902. Na ruski prevedeno 1879, na njemački također 1879, a na bugarski 1903), Pravila (Canones) pravoslavne crkve s tumačenjima (I. 1895, II. 1896), Pravoslavno Kaluđerstvo (1902), Istočno crkveno pitanje i zadaća Austrije u riješenju toga pitanja (1899. Njemački prijevod 1900, a rumunjski također 1900), Propaganda, njezin postanak i današnja

Digitized by Google

uredba (1889. Ruski prijevod 1889, a bugarski 1901). M. je još izdao: Documenta spectantia historiam orthodoxae dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum (I, 1899), napisao je: Pravoslavna Dalmacija, historijski pregled (1901) i dr.

R. Grujić.

MILAŠINOVIĆ FRANJO, zagrebački kanonik i ugledan latinski pjesnik i govornik (2/12 1808, Trakošćan — 1/7 1883, Zagreb). Dug je niz godina bio nastavnik u sjemeništu, a od 1852 kanonik. U mladosti i posljednjih godina života bio je vatren protivnik Madžara i njihovih pristalica među Hrvatima. U jednoj jetkoj satiri (1835) narugao se »Madžaronima« u Hrvatskoj. Ta se latinska pjesma tada mnogo čitala. Izdao je priličan broj latinskih prigodnih pjesama i govora.

Đ. K.

MILATOVICA, rječica u Srbiji, desni pritok Velikog Luga. Izvire kao potok Sliničar sa Kosmaja pod Lupoglavom (440 m), oko 3 km sjeverozapadno od Velike Ivanče. U gornjem toku M. teče na jugoistok, u srednjem i donjem toku na istok, u dosta velikim vijugama. Ušće u Veliki Lug je 5·5 km istočno-jugoistočno od Medulužja, odnosno 7 km jugoistočno od željezničke stanice Mladenovac. Veći pritoci M. su: Misača i Košarna, obje sa desne strane. Dužina M. toka je 23·3 km, a površina porječja 117·6 km².

P. V.

MILČETIĆ IVAN (28/8 1853, Dubašnica, na otoku Krku — 26/10 1921, Varaždin). Na Rijeci je svršio hrvatsku gimnaziju, gdje je od profesora odlučno na nj utjecao historik T. Smičiklas. U Zagrebu je učio slavistiku. Posljednju godinu svojih studija proveo je u Pragu, gdje je, najviše njegovim poticajem, osnovano đačko udruženje Hrvat, kome je M. bio prvi tajnik. Kad se vratio u Zagreb, akademska omladina izabrala ga je za predsjednika svoga udruženja Hrvatski Dom, koje je izdavalo i almanah pod istim imenom. 1879 postavljen je M. za namjesnog učitelja gimnazije u Zagrebu, zatim je položio ispit na zagrebačkom sveučilištu i premješten je u Varaždin (1881), gdje je, uz jedan mali prekid, služio do svoga penzioniranja (1912) i živio do svoje smrti.

Prvi M. štampani rad, Ime i ideja ilirska za Lj. Gaja u Hrvatskoj, izašao je u đačkom almanahu Velebit (1874), dok je u Hrvatskom Domu 1878 štampana njegova studija: Hrvati od Gaja do 1850, koja je, sa prije spomenutom, najbolje naučno obrazloženje ideologije hrvatske Strossmayerove omladine sedamdesetih godina.

Naučni rad M. obuhvata široko područje slovenske filologije. On je lingvist, etnograf i literarni historik. Po raspravi Čakavština Kvarnerskih otoka (Rad, 121) M. je jedan od osnivača hrvatsko-srpske dijalektologije. On je uredio prvu knjigu Zbornika za narodni život i običaje južnih Slovena (1896) i napisao dvije folklorističke studije: O hrvatskim naseobinama u Moravskoj, Donjoj Austriji i zapadnoj Ugarskoj (preštampano iz Vienca, 1898) i O koledi južnih Slavena (Zbornik za narodni život, 22, 1917). U literarno-historijskim monografijama i člancima M. obuhvata književnost od najstarijih vremena do svoga doba. Radi poznavanja slovenskih književnosti i talijanske, osobiti ga je interes vezao za ilirsko doba i dubrovačko-dalmatinsku književnost. Svaki M. i najmanji rad, donosio je uvijek ne samo nove građe, već i novih pogleda.

M. je najveći dio svoga naučnog rada, kao lingvist i literarni historik, posvetio studiji glagoljske književnosti. U tom pogledu važna je njegova studija Glagoljaši, osobito krčki u prošlosti Hrvatske (Smotra, I, 1887). M. je skupljao glagoljske kodekse, i to veliko svoje blago poklonio je Jugoslavenskoj Akademiji. Među njima najvažniji je t. zv. Žgombićev Kodeks, iz koga je M. objavio jedan dio i to Hrvatski Lucidar (Starine, 30). Studiji glagoljice posvetio je M. i najveće svoje djelo: Hrvatska glagoljska bibliografija (Starine, 33, 1911), za koje je obišao sve evropske knjižnice, gdje ima glagolitika. Na žalost, u tome M. djelu nema više one svježine i onoga duha, kojim su se odlikovali njegovi raniji radovi.

M. je bio naučnjak velikih sposobnosti, kulturni radnik širokog vidokruga, pa se i zanosio djelima veće koncepcije, ali provodeći svoj život u malom provincijalnom gradu, sav se njegov rad raspao u odlične fragmente njegovih velikih osnova.

Literatura: Br. Vodnik, I. Milčetić (Jugoslavenska Njiva, VI, 1922, br. 4).

B. Vodnik.

Digitized by Google

MILČINOVIĆ ANDRIJA, književnik (10/11 1877, Sisak, Hrvatska). Svršio je u Karlovcu realku i položio je maturu (1897). Na sveučilištu u Zagrebu počeo je učiti filozofiju, ali je položio ispit iz pedagogije i primio je učiteljsko mjesto u Zdencima (1899 do 1902). Poslije je studirao kazalište u Münchenu i Hamburgu (1902—1904), služio je u narodnom kazalištu u Zagrebu, kao kazališni meštar (1904 do 1907), pa onda kao kustos u muzeju za umjetnički obrt u Zagrebu. Poslije oslobođenja bio je godinu dana upravnik kazališta u Skoplju i godinu dana u Osijeku. 1924 je penzioniran. Sada živi u Zagrebu. — M. je izašao iz đačkoga književnog pokreta oko časopisa Nova Nada (1898), kojoj je bio izdavač i u kojoj su izašle njegove književne prvine. M. je sarađivao u Vijencu, Nadi, Savremeniku, Književnim Novostima, Srpskom Književnom Glasniku i u feljtonima novina kao novelist i kritičar. Njegovi su članci iz područja umjetnosti i umjetničkog obrta, o izložbama, o kazalištu i savremenim pripovjedačima. Posebno je štampao ove knjige crtica i novela: Zapisci (1900), Pod branom (1903), U areni (1913), Mali ljudi (1919). Sa M. Ogrizovićem napisao je historijsku dramu: Prokletstvo (Savremenik 1916, izašlo 1917). *B. V.*

MILČINSKI FRAN, pisac (3/12 1867, Lož, Notranjska). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1877—1885), a pravo u Beču. 1890 stupio je u Ljubljani u sudsku praksu, i postao je 1895 sudija u Idriji. Služio je od 1897 u Ljubljani, na posljetku kod višeg okružnog suda. Od 1920 bio je savjetnik stola sedmorice u Zagrebu. Poslije penzioniranja postao je advokat u Ljubljani.

Kao sudac stekao je M. mnogo zasluga za omladinsko sudstvo. 1909 osnovao je odjeljenje za zaštitu omladine, prvo u Austriji i to u prvom redu sa spretnom propagandom, zvaničnom i publicističkom: Verwahrloste und entartete Jugend in Krain (1906), Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha (Slovenija, 1907 i posebno odštampano), Zanemarjena in izprijena mladina, skrb za njo in sirotinjski sveti (Kol. Mohorjeve Družbe, 1908), Prvi avstrijski shod za otroško varstvo (Pedagoški Letopis, 1908). Poslije je M. izvješćivao o iskustvu i potrebnim reformama: Iz delovanja mladinskega sodnika (Slovenski Pravnik, 1910 i posebno odštampano), Aus der Werkstätte d. Jugendrichters (1910), Praktična vzgojna skrb brez vzgojnoskrbnega zakona (Pedagoški Letopis, 1911). Stik ljudske šole z varstvenim mladino (Popotnik, 1912), Mladih zanikarnežev lastni življenjepisi (Zabavna knjižn. Matice Slovenske, 24, 1912).

M. je također poznat kao humorist i satiričar. Osobito se ističe u uspjeloj karakterizaciji. Motive za svoje satirične i humorističke spise M. najviše crpe iz života ljubljanskog i malovaroškog svijeta, iz činovničkog službovanja: Igračke (1909), Muhoborci (1912), Drobiž (1921), Gospod Fridolin Žolna in njegova družina, Dvanajst kratkočasnih zgodbic (1923), Tokraj in onkraj Sotle ter tam preko (1925). M. je napisao, većinom po motivima narodnih pjesama, čitav niz veoma lijepih »pravljica« za omladinu: Pravljice (1911, 2 izd. 1921), Tolovaj Mataj in druge slovenske pravljice (1917, 2 izd. 1922), Zgodbe Kraljevića Marka (1923), i više dijelom pripovjednih, dijelom satiričkih dramskih spisa. Iz devete dežele (1908), Kjer ljubezen tam Bog, Volkašin (1913), Mogočni prstan (1923). Pod utiskom svoje omladinsko-sudske prakse napisao je novelu Zločinci (Zabavna knjižn. Matice Slovenačke, 24, 1912) i iz omladinskih uspomena uzetu odličnu uzgojnu pripovijetku Ptički brez gnezda (1917).

Literatura: I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920), 297. *I. Grafenauer.*

MILECIJE (Miletius), legendarni analist, za koga se nagađa, da je živio u 12 ili 13 vijeku, i da je bio svećenik. Pod M. imenom sačuvao nam je Nikša Ranjina u svojim analima oko 90 latinskih heksametara iz tobožnjih njegovih dubrovačkih anala.

Literatura: A. Matas, Miletii versus (Dubrovnik, 1882). *M. R.*

MILEKER SREĆKO, arheolog i historičar (14/1 1858, Vršac). Pošto je svršio učiteljsku školu (1877), bio je prvo učitelj u Beloj Crkvi, a zatim je otišao u Vršac (1883) gdje je ubrzo postao bibliotekar i kustos gradske biblioteke i muzeja, i tu dužnost i danas vrši. Njegova je zasluga da je muzej obogaćen sa vrlo mnogo ri-

Digitized by Google

jetkih primjeraka. naročito iz prehistorijskog doba. Od 1879 napisao je M. znatan broj članaka iz prehistorije i historije Banata, kao i veći broj monografija o pojedinim naseljima u Banatu. Znatniji su mu radovi: Dél-Magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből (I.—III.), Povesnica varoši Vršca, Prošlost grčkoistočnog srpskopravoslavnog vladičanstva vršačkog, Dél-Magyarország Kőzépkori földrajza, Istorija grada Pančeva (1925), Istorija banatske vojne granice (njemački, 1926). *D. P.*

MILENKOVIĆ DOBROSAV, divizijski đeneral (12/8 1874, Stenjevac, despotovački, moravski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 16/9 1892. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 6/3 1905, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1898 bio je vodnik u pješadiji, 1898—1900 adutant puka u pješadiji, 1900—1901 komandir čete u pješadiji, 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1907 komandir čete u pješadiji i policijskoj žandarmeriji, 1907—1908 u komisiji za primitak pušaka u Austriji, 1908—1912 komandant bataljona u pješadiji, 1913—1914 pomoćnik komandanta puka. Od 2/4 1914 do rata bio je komandant žandarmerijske brigade (5), 1920—1922 pomoćnik komandanta cjelokupne žandarmerije, 1922—1923 stalni član ispitne komisije za čin majora, 1923 do 1924 vršilac dužnosti komandanta divizijske oblasti (dunavske). Od 1924 je komandant divizijske oblasti (šumadijske). — U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (u 13 puku). U ratu 1914—1918 bio je komandant pješadijskog puka (19 i II. srpsko-hrvatsko-slovenačkog). *V. B.*

MILENKOVIĆ STEVAN (9/3 1836, Oršova — 12/3 1915, Mödling, kod Beča). Ostavio je Oršovu vrlo mali, kada mu je otac, oficir, premješten u Vinkovce. Poslije toga bio je neprestano u njemačkim gradovima, gotovo je zaboravio srpski, i samo je jednom pohodio rođake u Banatu. Otišao je u vojsku i neko je vrijeme radio u geografskom institutu u Beču, ali je već 1870, kao kapetan, zbog bolesti, penzioniran. Tada se sasvim predao književnosti pod pseudonimom Stefan Milov. Pisao je pjesme, pripovijetke i drame. Najviše su mu u cijeni pjesme (skupljene pod natpisom Gedichte, 1882), u kojima se pokazuje duboko čuvstvo. Zbirka njegovih pripovijedaka izašla je pod natpisom Frauenliebe. Od svih svojih djela M. je sam najviše cijenio svoju pripovijetku Anton Franck. Od naših pjesnika poznavao se s Trnskim i sa L. Kostićem. I Trnski mu je pomogao pri prijevodu na njemački Preradovićeva Putnika, a Kostić pri prijevodu Kneza Nikole pjesme Moru. M. su pjesme prevodili Zmaj, Paja Marković Adamov, Jovan Simeonović-Čokić. *M. Š.*

MILENOVIĆ MIOMIR, urednik Politike (17/3 1882, Zlot, srez boljevački, okrug timočki). Učio je osnovnu školu u Lukovu, Boljevcu i Grlištu. Svršio je gimnaziju u Zaječaru, a pravni fakultet u Beogradu. Od jeseni 1904 do proljeća 1905 izdavao je nedjeljni nacionalistički list Oslobođenje, koji je prestao, jer je cijela redakcija otišla u četnike. Radio je na četničkim poslovima 1905—1907 i sudjelovao je u borbi na Čelopeku. Postao je stalni saradnik Politike 1908, a njen urednik 1912. Još kao student počeo je da radi na nacionalističkoj propagandi i održavao je žive veze sa nacionalnim radnicima, naročito u južnoj Srbiji i Crnoj Gori. Za vrijeme Svjetskog Rata izdavao je Politiku i kad je bilo bombardovanje Beograda, čak i bez jednog saradnika. Povukao se u Niš za 13 dana austro-ugarske okupacije, a vratio se u Beograd na sam dan ulaska vojske, 2/12 1914. Napustio je Beograd 26/9 1915, kad su Austro-ugarske čete već bile ušle u grad. Za vrijeme izbjeglištva radio je u Parizu u crnogorskom odboru za narodno ujedinjenje i na listovima Ujedinjenje i Narodna Volja, a zatim u delegaciji za mir, odjeljenje za štampu. M. je prvi novinar, koji se sa diplomom o svršenom fakultetu stalno posvetio novinarstvu. *J. Prodanović.*

MILER ERNEST DR., profesor sveučilišta (25/5 1866, Pakrac, Hrvatska). Gimnaziju je učio u Požegi, a univerzitet u Beču, Berlinu i Parizu. Poslije dobivenog doktorata, bio je državni odvjetnik u Zagrebu, a 1906 postao je redoviti profesor za kriminalno pravo i sociologiju na sveučilištu u Zagrebu, koju funkciju i danas vrši. Radio je na kriminalnopravnom i sociološkom polju. Sara-

Digitized by Google

divao je u raznim stručnjačkim revijama i listovima (33 rada iz kriminalno-pravnog područja, 13 iz sociološkog područja). *S. D.*

MILEŠEVA, manastir kod Prijepolja na rijeci Mileševki (župa Crna Stena). Crkva je posvećena Vaznesenju gospodnju (Sv. Spas). Manastir je podigao kralj Vladislav (1234—1243), koji je tu 1236 prenio tijelo sv. Save iz crkve 40 mučenika u Trnovu u Bugarskoj. I kralj Vladislav sahranjen je u M. Manastir M. bio je stavropigijski i uživao je veliki ugled. Njegov iguman zauzimao je među igumanima drugo mjesto (odmah iza studeničkog). 1377 Stjepan Tvrtko, ban bosanski, vjenčao se za kralja Srbije i Bosne na grobu Sv. Save. U 15 vijeku gospodar Huma, Stjepan Vukčić, uzeo je titulu »herceg od Sv. Save« (dux Sancti Sabbae), a za svjedoka svoga testamenta (1446) uzeo je mitropolita M. Davida. U M. su u 15 vijeku stanovali dabarski episkopi. 1459 Turci su oplijenili i popalili manastir. Manastir se u svima stoljećima mnogo spominje. U 16 vijeku se tu nalazila štamparija (1544—1557), u kojoj su štampane crkvene knjige. Mnogi putnici spominju M. 1550 proputovao je tuda Talijan K. Zen, koji veli, da u M. ima 50 monaha sa igumanima i da 20 manastira iz tog područja stoje pod ovim igumanom. I Pavle Kantakuzen, opisujući svoj put od Mletaka do Carigrada spominje 1581 M. 1626 poslanstvo de la Heia našlo je u M. 400 monaha i veliko bogatstvo. Veliki vezir Mehmed Sokolović učio je u M. školu. 1595 odnijeli su Turci iz M. tijelo Sv. Save, da bi presjekli srpsku nacionalnu propagandu u tom kraju, i spalili ga u Beogradu (na Vračaru).

M. je još u 16 vijeku imala dodira sa Rusijom. 1558 ruski car Ivan priložio je manastiru jednu čašu. Monasi iz M. vele 1587 u jednome pismu ruskom caru, da u njihovu manastiru počivaju moći Sv. Save i srpskih kraljeva Vladislava i Davida (po svoj prilici se misli na osnivača manastira Davidovice, sina velikog župana Vukana, monaha Davida), i ta se fraza skoro uvijek ponavljala i u kasnijim pismima monaha iz M. Naročito su u 17 vijeku monasi iz M. često dolazili u Rusiju po milostinju i pomoć u knjigama i odijelu. — I rumunjski gospodari slali su pomoć M. 1567 Aleksandar IV. Lapušneanu, moldavski vojvoda, i Roksanda (unuka despota Jovana) obdarili su bogato M. 1604 vojvoda Jovan Šerban, a 1633 Jovan Matej, vlaški vojvoda, obećali su M. po 10.000 aspri godišnje. Isto toliku pomoć odredio je M. i Vasilije Lupu, gospodar Moldavije 1643 i Radul, vojvoda vlaški 1665, a tako isto i jedna rumunjska povelja od 1706. Naredbom sultana Selima (1565 do 1574), da se manastiri otkupljuju novcem, M. je bila došla u težak položaj. 1688/89 M. je doživjela teške dane. Manastir je tada od Turaka popaljen i opustio je. Istu sudbinu imao je i 1782, ali je ubrzo opet obnovljen.

Crkva M. svojom arhitekturom pripada krugu crkava 12—13 vijeka. Ivens je u prošlom vijeku pri posjeti ove crkve imao prilike da vidi potpuno romanski portal. Vrlo je karakteristično, da se oltar (troćlani) naslanja neposredno na prostor sa kubetom, što je sasvim neobično u srpskoj arhitekturi. Paraklisi na sjevernoj i južnoj strani crkve potsjećaju na slične paraklise u Žiči. Narteks (spoljašnji) je restauriran, a i u unutrašnjem narteksu i na kubetu izvršeni su prepravci. Živopisa ima dva. Naročito je važan portret Sv. Save, koji je slikan za njegova života (sudeći po oznaci »bogonosni otac Sava«) Važni su i portreti kralja Vladislava. Radoslava i Stevana Prvovjenčanoga (?) ili možda, Predislava.

V. Petković.

MILEŠEVSKA MITROPOLIJA. V. Hercegovačko-zahumska eparhija.

MILETIĆ AUGUSTIN, bosanski franjevac, daulijski biskup i apostolski vikar u Bosni; pisac (16/2 1763, Fojnica — 18/7 1831, Vidoši, kod Livna). Gimnaziju je učio u Grazu (Štajerska), a filozofiju i bogosloviju u Italiji. Poslije svršenih nauka predavao je u gradovima Brescia i Padova devet godina filozofiju i bogosloviju. 12/5 1803 papa Pio VII. imenovao ga je daulijskim biskupom i pomoćnikom apostolskog vikara fra Grge Ilijića, s pravom nasljedstva. Naslijedivši fra Grgu u apostolskom vikarstvu, M. se sav posvetio prosvjeti i upravi povjerenih mu duša. U tu svrhu napisao je i u Splitu 1815 objelodanio Početak slovstva (II. izdanje Split, 1822). U uvodu je opomenuo sve, koji znadu čitati, da u tome i neuke pouče. Kao nastavak Početka

Digitized by Google

slovstva ima se smatrati M. Istomačenje stvari potrebitih nauka karstjanskoga (1828; II. izd. priredio biskup Kraljević 1867). Njegove su naredbe i uprave namisnika apostolskih sve do uspostave hijerarhije sačinjavale glavna pravila, prema kojima se upravljala katolička crkva u Bosni.

Literatura: Šunjić, De vita illustris viri Augustini Milletich (1835); Batinić, Životopis fra Augustina Miletića (1883); Karaula, Životopis fra Augustina Miletića, rukopis u Fojnici. *J. J.*

MILETIĆ RADOVAN, đeneralštabni pukovnik (12/1 1844. Požarevac — 6/1 1925, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artilerijsku školu 3/9 1860. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 1/10 1865, za đeneralštabnog poručnika 1/8 1868, za kapetana 1/10 1875, za đeneralštabnog pukovnika 2/8 1883; podnio je ostavku i uvažena mu je 6/5 1891. 1865—1866 bio je komandant Ćuprijskog mosta, 1867 upravnik pontonirskog radilišta, 1868—1873 đeneralštabni oficir pri okružnoj vojsci Ćuprijskog logora, 1875 bio je komandir čete (2 puka), 1877 bio je pri glavnom đeneralštabu, 1878—1884 i 1888—1889 bio je redovni i honorarni profesor vojne akademije (matematika i viša geodezija), 1880 bio je šef odsjeka II. odjeljenja glavnog đeneralštaba. — U ratu 1876 bio je šef štaba šumadijske divizije, zastupnik komandanta banjskog korpusa i pomoćnik načelnika štaba timočkog korpusa. U ratu 1877—1878 bio je šef štaba II. šumadijske divizije. — Pored članaka i rasprava, napisao je: Teorija instrumenata više geodezije, Putovanje po Goliji, Merenje visina i opredeljivanje geografske pozicije, Projekt za triangulaciju Srbije, Znaci trigonometriskih funkcija, Teorija tahimetra. *V. Belić.*

MILETIĆ SLAVKO DR., ministar narodnog zdravlja (10/3 1869, Novi Sad). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu i Osijeku, a univerzitet u Pragu i Beču (1895). 1896—1920 živio je u Vršcu, gdje je radio kao praktični liječnik. Sudjelovao je u političkoj borbi kao član radikalne stranke. Od 1897 stalno je biran za narodnog poslanika na narodni i crkveni sabor. 1918 izabran je za predsjednika vojvođanske velike narodne skupštine, koja je 25/11 1918 proglasila ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom. Bio je izabran za poslanika u privremeno narodno predstavništvo, i od toga doba je stalno narodni poslanik, i sa malim prekidima, ministar narodnog zdravlja. 1921 bio je ministar pošta i telegrafa. Sarađivao je na političkim časopisima i napisao je nekoliko popularnih članaka iz higijene i socijalne medicine. *D. P.*

MILETIĆ STEVAN, divizijski đeneral (24/12 1873, Čačak). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je 1/9 1891 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1894, za kapetana 29/6 1903, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1899 bio je vodnik u pješadiji, do 1908 komandir čete u pješadiji, u pješadijskoj podoficirskoj školi i klasni starješina u vojnoj akademiji. 1908—1913 bio je komandant bataljona u pješadiji i ađutant Nj. V. Kralja (1909—1911). 1919—1920 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (dunavske), 1921—1924 komandant divizijske oblasti (moravske i drinske). Od 1925 predsjednik je vojno-disciplinskog suda, privremeni sudija velikog vojnog suda i privremeni sudija suda za oficire. — U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (18 puka) i komandant pješadijskog puka (5). U ratu 1914—1918 bio je komandant pješadijskog puka (5), 1916—1917 komandant pješadijske brigade (dunavske) i od 14/2 1917 privremeni sudija velikog vojnog suda. *V. B.*

MILETIĆ STJEPAN DR., književnik i reformator hrvatskog narodnog kazališta (24/3 1868, Zagreb — 8/9 1908, München). Prvi odgojitelj M. bio je češki publicist Josip Holeček. Bogat i ambiciozan, M. se rano dao na književni rad. 1884 štampan je u Vijencu prvi njegov literarni rad. Tri godine kasnije izdao je skupljene svoje feljtone pod imenom Iz raznih novina, i prvu svoju komediju Diletanti, satiru na književničke prilike. Iz toga doba su mu i komedije: Zabašurene karijere i Za nosom, dramatizacija Šenoinog Diogena, i dramatska pjesma Zaboravljeni ljudi (1891). 1889 izdao je svoje Grobne pjesme, povodom smrti prijatelja Mladena Tucića. Iz Zagreba je M. otišao u Beč, gdje je

Digitized by Google

na filozofskom fakultetu specijalno proučavao estetiku, historiju umjetnosti i Shakespeare-a, i 1893 promoviran je za doktora filozofije (sa disertacijom: Die ästhetische Form des abschliessenden Ausgleiches in Shakespearischen Dramen). U Beču, Pragu, Parizu, Bayreuth-u i Italiji proučavao je M. kazališne institucije. U to doba napisao je historijske drame Grofa Paližnu i Boleslava (1894), a godinu dana kasnije postao je intendant hrvatskog narodnog kazališta. Zagreb je u to doba stajao pred otvaranjem nove kazališne zgrade, u koju se unišlo poslije jednogodišnje pripreve u staroj zgradi, u oktobru 1895, s Miletićevom Slavom umjetnosti.

Tri godine Miletićeve uprave u novoj zgradi (do 1898) smatraju se najživljom i najbogatijom periodom u historiji zagrebačkoga kazališta, kojom su udareni čvrsti temelji današnjoj modernoj hrvatskoj pozornici. Glavna obilježja te periode su: inscenacija, repertoar, umjetnički stil i čist štokavski jezik. Odlike Miletićeve uprave su: klasična tragedija, moderni verizam, balet, opera, tehnička strana pozornice, historijski vjerno kostimiranje, osnivanje glumačke škole, gostovanja najčuvenijih svjetskih umjetnika i poticanje na rad mlađih domaćih dramatičara. Prema Shakespeare-ovim kraljevskim dramama, zamislio je M. da napiše Pentalogiju hrvatskih kraljeva, od kojih mu je prvi dio (Tomislav) izdala 1903 Matica Hrvatska. Pribina mu je izašao u Vijencu, 1903. M. je o svom trošku podigao u Zagrebu spomenik Petru Preradoviću, pisao je libreta za Zajčeve opere (Kraljev hir i Armida), kao i radnju za Albinijev balet Na plitvička jezera. Preveo je Byronova Manfreda. Bio je neko vrijeme predsjednik društva hrvatskih književnika i starješina hrvatskog sokolskog saveza.

Literatura: J. Pasarić, Stjepan Miletić (Savremenik, 1908).

N. Andrić.

MILETIĆ SVETOZAR DR. (10/2 1826, Mošorin, Šajkaška — 22/1 1901, Vršac). Na krštenju je dobio ime Avram, ali mu je mati zadržala ime Svetozar, dobiveno na znamenju. Nižu osnovnu školu svršio je u Mošorinu, a višu u Titelu. Gimnaziju je učio u Novom Sadu, Modri i Požunu (1838—1846). Svršio je pravni fakultet u Beču i promoviran je za doktora 1854. Advokatski je ispit položio krajem 1855. Pošto je neko vrijeme bio sudski činovnik, 1856 postao je advokat. Izabran je za podnačelnika Novog Sada 1861. Iste godine sudjelovao je vrlo aktivno u radu blagoveštenskog sabora. Prvi put je izabran za poslanika srpskog crkvenog sabora 1864, a za poslanika na hrvatskom i na ugarskom saboru 1865. Odrekao se ubrzo poslaničkog mandata na hrvatskom saboru, zbog velike zauzetosti u drugim političkim poslovima.

I u crkvenim saborima i u ugarskom državnom saboru bio je glavni predstavnik i vođa srpskog naroda. Prvi svoj govor u ugarskom saboru održao je 10/2 1866, a posljednji 10/2 1882. Kad je organizirana srpska narodna slobodoumna stranka, M. je bio tvorac njenog programa i njen šef sve do 1883, kad se teško razbolio. 18/3 1870 osuđen je na godinu dana zatvora i 500 forinti novčane kazne, zbog štamparske krivice. 4/6 1876 zatvoren je zbog veleizdaje, držan je u istražnom zatvoru više od godinu i po dana i 6—18/1 1878 osuđen na pet godina tamnice. Pomilovan je 15/11 1879. Razbolio se opasno 1883, i od toga doba, i ako se bio oporavio, nije više aktivno sudjelovao u političkom radu.

M. je radio u tri pravca: kao organizator srpskog naroda, kao govornik na saborima i kao pisac uvodnih članaka. Još kao student 1848, pisao je slobodoumne članke revolucionarnog duha i republikanskih težnji i sudjelovao je u znamenitoj majskoj skupštini. Ostao je do smrti veliki nacionalistički apostol, sjajan borac za liberalne reforme i nepomirljivi protivnik klerikalizma. Svoju književnu karijeru počeo je pjesmama. U Slavjanci 1847 ima nekoliko M. pjesama, od kojih je najveća Spasova noć, u tri dijela (veče, gluho doba, zora). Najpoznatija mu je narodna himna: Već se srpska zastava svuda vije javno, ispjevana 1848 u slavu srpskoga vojvode Stevana Šupljikca i njegovih boraca.

Novinarski rad počeo je M. na Srpskom Dnevniku, i njegovi su članci zainteresirali ne samo političke krugove, nego i širu čitalačku masu. 1866 pokrenuta je Zastava u Pešti, i M. joj je bio prvi urednik. U maju 1867 list je prenesen u Novi Sad. Oko

Digitized by Google

njega su se prikupili najbolji književni i politički radnici toga doba: pjesnici Zmaj Jovan Jovanović i Laza Kostić, političari: Dr. Polit-Desančić, G. Geršić, Milovan Janković, Vladimir Jovanović, Ilija Vučetić i dr. Na Zastavi je kasnije radio i Svetozar Marković. Zastava se bavila srpskim nacionalnim pitanjima u smislu zadobivanja autonomije srpskoga naroda i proširenja njegovih prava i slobode. Ali je M. pisao u slobodoumnom duhu i o prilikama u slobodnim srpskim državama. Naročito je napadao lični režim kneza Mihaila Obrenovića, i zbog nedovoljne slobode u zemlji i zbog njegove neodlučne spoljne politike. M. je u Zastavi pisao kritiku na srpski ustav od 1869. a u Letopisu 1872 (knj. 114) štampana je njegova opširna studija o ustavu i ustanovama u Srbiji. Posebno je štampan i njegov govor o pitanju narodnosti, držan u ugarskom saboru 14/11 1868.

M. je bio čovjek vrlo borbena karaktera, odvažan i smion, snažnog talenta, silne energije, postojan u idejama, gotov na žrtve za svoja načela, autoritativan, oštar i odlučan, pravi veliki vođa srpskog naroda, koga je samo teška bolest mogla spriječiti u njegovoj velikoj borbi za prava i slobode srpskog naroda. Kao onaj hrast o kome pjesnik pjeva, njega je politička oluja skršila, ali ga nije savila...

Literatura: Zastava za 1901 i 1906; J. Skerlić, Istoriski pregled srpske štampe; G. Geršić, Dr. Svetozar Miletić (Nova Iskra, 1901, br. 2—5, 7—9, 12); J. Prodanović, Dr. Svetozar Miletić (S. K. Glasnik, 1901, br. 2); V. Stajić, Svetozar Miletić (1926); F. Nikić, Svetozar Miletić i pojava radikalizma u Vojvodini (S. K. Glasnik, 1/5 1926); D. Popović, Svetozar Miletić (Brastvo, 20); St. Dedić, Dr. Svetozar Miletić (Novi Život, 26, 1926, 4—6).

J. Prodanović.

MILETIĆ SVETOZAR, učitelj (12/3 1852, Srpski Padej — 31/5 1886, Srpski Padej). Osnovnu je školu svršio u Padeju, 6 razreda gimnazije u Temišvaru, Segedinu, Novom Sadu, Vásárhely-u, učiteljsku školu u Somboru. Od 1873 do smrti bio je učitelj u Zemunu. M. je bio prvi naš učitelj, koji je u mnogobrojnim udžbenicima za osnovnu nastavu obuhvatio gotovo sve predmete osnovnoškolske (jezik, računa, zemljopis, matematički zemljopis, fiziku, poznavanje i njegovanje čovječjeg tijela). Neki su M. udžbenici štampani mnogo puta. Najduže mu se održao u upotrebi zemljopis za 4 razred.

M. Š.

MILETIĆEVA STRANKA. V. Srpska narodna slobodoumna stranka u Ugarskoj.

MILICA, knjeginja, poznata iz narodnih pjesama kao carica, kći je kneza Vratka, potomka Nemanjina, iz linije njegova najstarijeg sina Vukana. Udala se oko 1353 za kneza Lazara. Poslije kneževe pogibije na Kosovu, M. je mudro vodila državne poslove, poštovana od oba sina Stevana i Vuka, kao i od zeta cara Bajazita, s kojim je, ugrožena od Madžara, s jeseni 1389 zaključila mir. Prenijela je 1398 kosti Sv. Petke u Srbiju, poslije jedne diplomatske uspjele misije na turskom dvoru. Njezina je zadužbina manastir Ljubostinja, gdje je i sahranjena. Ostavši udovica M. je primila monaški čin, kao kaluđerica Evgenija (Efrosina) i drugovala je sa svojom srodnicom, umnom Jefimijom, udovicom despota Uglješe. Umrla je 11/11 1405.

V. Ć.

MILIČIĆ FRANJO DR., liječnik (1813, Petrinja — 1877, Zagreb). Gimnaziju je svršio u rodnom mjestu, medicinu u Beču (1842), gdje je ostao još dvije godine, radi usavršavanja. Po povratku sa studija, služio je u Zagrebu, prvo kao gradski, a od 1860 kao županijski fizik. M. je jedan od osnivača Zbora liječnika (1874) i prvi zborov predsjednik.

V. S.

MILIČIĆ JOSIP (SIBE) DR., pjesnik i pripovjedač (3/4 1886, Brusje, otok Hvar). Gimnaziju je svršio u Zadru 1900/05, zatim je studirao romanistiku i slavistiku na univerzitetima u Beču, Firenzi, Rimu i Parizu. Doktorirao je u Beču 1913. — M. je počeo još kao đak da piše, u isto vrijeme i pjesme i pripovijetke. Od 1904 do danas on je jedan od vriednijih saradnika svih boljih književnih časopisa. Do sada je štampao pet svezaka stihova: Pesme (1907), Deset pesama o Don Juanu (1909, 3, 1914), Knjiga Radosti (1920), Knjiga Večnosti (1922) i jedan svezak priča: Borovi i Masline (1925), kog je nagradila

Digitized by Google

Srpska akademija nauka iz fonda Ljube Mihajlovića.

Pored literature bavio se M. i slikarstvom. U početku crtao je samo perom, većinom karikature, a kasnije je poduzeo i slikanje bojama. Povremeno i neredovno studirao je slikarstvo u privatnim ateljeima u Rimu i u Parizu 1918—1919. M. je od 1913 do Svjetskog Rata bio nastavnik gimnazije u Beogradu, u rat je ušao kao dobrovoljac i služio je kao ordonanc u Srbiji i u Rusiji. *V. P.*

MILIĆ LJUBOMIR, đeneral (30/1 1861, Gornji Milanovac). Svršio je realku. Stupio je u vojnu akademiju 1880, unaprijeđen je za pješadijskog potporučnika 1883, za kapetana 1893, pukovnika 1906, đenerala 1916. Vodnik je bio 1884, 1884—1885 i 1886 na višoj školi vojne akademije, do 1890 vodnik i adutant puka. 1890—1891 bio je komandir čete, do 1903 pitomac u Rusiji, 1894 pripravnik za đeneralštabnu struku, 1895 komandant bataljona, 1897 komandant podoficirske škole i načelnik đeneralštaba divizijske oblasti i komandant pješadijskog puka do 1901, adutant Nj. V. Kralja, 1902 komandant pješadijske brigade, 1904 (ukinute brigade) komandant pješadijskog puka. 1906 je penzioniran. Reaktiviran je 25/10 1912, 1913—1914 bio je u pješadijskoj inspekciji, 1917 inspektor pješadije, 1919 zastupnik komandanta armijske oblasti, delegat vlade kod pokrajinske vlade u Splitu, 1921 komandant 3 i 1 armijske oblasti, 2/10 1923 je penzioniran. U ratu je komandirao: 1885 četom, 1912/13 pukom, samostalnim kalnskim odredom, moravskom divizijom II. poziva, 1914—1916 moravskom divizijom II. poziva, trupama novih oblasti, timočkom divizijom. *V. B.*

MILIĆ MILAN (12/5 1891, Slano kod Dubrovnika). Svršio je gimnaziju i trgovačku školu. Po svršetku nauka i putovanja po raznim evropskim trgovačkim centrima, bio je do 1916 suvlasnik jedne stare engleske firme u Trstu. Poslije rata osnovao je društvo za promet stranaca, kome je predsjednik. Sudjelovao je u javnom privrednom životu, vršeći razne funkcije (član uprave burze, trgovačke komore, saveza trgovaca i t. d.). Bavio se komunalnom politikom, te je vršio funkcije gradskog zastupnika u Zagrebu. Bavi se naročito turizmom i propagandom da u zemlju dolaze stranci, radi čega je izabran za potpredsjednika Putnika A. D. u Beogradu. Kao rumunjski konzul radi na ekonomskom zbližењu Jugoslavije i Rumunjske. *S. D.*

MILIĆ VICKO, političar i publicist (1833, Split — 22/4 1910, Split). Učio je srednju školu u Splitu, a univerzitet u Padovi i Grazu. Najprije se posvetio sudskoj službi (u Splitu, Stonu i Vrgorcu), a 1860 postao je pristavom županijskoga suda na Rijeci. 1862 premjestili su ga iz Rijeke, radi jednog političkog članka, pa je onda uzeo mjesto kod sudbenog stola u Varaždinu, gdje je 1865 postao sudbeni vijećnik. 1866 biran je za poslanika na hrvatskom saboru, u kome je već 1861 sudjelovao kao gost. Biran je i u regnikolarnu deputaciju. 1867, za banovanja bana Šokčevića, M. nije htio u saboru glasati, usprkos prijetnji, da će biti otpušten iz službe, za prijedlog o uređenju odnošaja između Hrvatske i Ugarske. Kasnije je M. došao u sukob s L. Rauchom, jer nije htio, imajući kao sudbeni vijećnik urbarski resor, da radi protivuzakonito u korist familije Raucha. Rauch ga je zato smijenio. M. je na to otišao u Zagreb, gdje je stupio u kancelariju advokata Zoričića kao koncipijent, ali je već 1868 otišao u Dalmaciju, gdje je najprije prešao u upravnu službu (Skradin), a onda prešao u sudsku, služeći u Budvi, Splitu i Dubrovniku, gdje je 1886 postao predsjednik okružnog suda. 1895 biran je u dalmatinski sabor, zahvalio se na službi i nastanio u Splitu, koji ga je 1900 izabrao za načelnika (do 1906).

M. je pripadao hrvatskoj narodnoj stranci, koja se kasnije, sa evolucioniranim dijelom stranke prava pretvorila u hrvatsku stranku. U slobodnim časovima M. se mnogo bavio publicističkim radom i napisao je na stotine članaka u hrvatskim i dalmatinskim novinama o aktuelnim političkim pitanjima. Naročito su čuveni njegovi dopisi u Obzoru (1873 i 1874) pod naslovom: Pisma sa Krke, u kojima je polemizirao sa Pavlinovićem i kritizirao držanje i rad narodne stranke. Narodnom Listu bio je saradnik od početka pa do svoje smrti. Više od godinu dana prije riječke rezolucije zastupao je M. shvaćanje, koje je u njoj istaknuto, ma da nije bilo baš popularno. U Narodnom Li-

Digitized by Google

stu napisao je M. čitav niz članaka pod naslovom: Riječka rezolucija i njezine posljedice, sudjelujući aktivno kod njezina stvaranja (1905).

Literatura: Narodni List, jubilarni broj 1912, 15—16; Obzor, 1910 24/4.

M. Prelog.

MILIĆEVIĆ IVAN, novinar (1868, Mostar). Gimnaziju je učio u Splitu i Sarajevu, a pravne je nauke slušao u Beču. Sarađivao je u listovima: Hrvatsko Pravo, Hrvatska, Osvit, Sarajevski List. Pisao je pjesme i novele, pod pseudonimom Azis Hercegovac i Ibni Mostari. Najpoznatiji je po dužim pripovijestima, koje je napisao s Osmanom Hadžićem, pod zajedničkim pseudonimom Osman Azis, a izdala ih je Matica Hrvatska (Bez Nade 1895, Na pragu novoga doba 1896, Bez svrhe 1897). Pored toga pisao je M. kraće pripovijesti u Vijencu i Nadi. M. je, sa Hadžićem, pisac bosanskog života iz vremena poslije austro-ugarske okupacije.

Literatura: Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921). *A. B-c.*

MILIĆEVIĆ MILAN, književnik (4/6 1831, Ripanj — 4/11 1908, Beograd). M. otac Jovan, zvani Đak, bio je jedan od rijetkih seoskih momaka, koji je proveo izvjesno vrijeme u manastiru i naučio knjigu. Bio je poslije pisar u Grockoj i učitelj u Ripnju. Kod njega je M. svršio osnovnu školu. 1845 došao je u bogosloviju, koju je završio 1850. 1850—1899 bio je državni činovnik u raznim zvanjima, učitelj, sudski praktikant, pisar i viši činovnik u ministarstvima prosvjete, inostranih djela i kneževske kancelarije, urednik Službenih Novina, načelnik policijskog odjeljenja, pomoćnik ministra unutrašnjih djela, bibliotekar narodne biblioteke i državni savjetnik. 3/4 1899 stavljen je u penziju.

Darovit i željan znanja, M. se obrazovao ponajviše sam, kao što je sam naučio i jezike ruski i francuski. Kao činovnik ministarstva prosvjete i drugim službenim poslovima prošao je unakrst svu Srbiju, i tako je upoznao cijelu zemlju i narod. — Kao u činovničkoj karijeri, tako i u svom književnom radu, M. je bio svaštar. Pisao je vrlo mnogo i objavio je preko 100 knjiga, originalnih i prevedenih. Kvantiteta je osjetljivo bila na štetu kvalitete. Osim toga, M. nije imao dovoljno kritike ni siguran ukus, a ulazio je često u teme, koje su bile iznad njegovih sposobnosti. Rijetko je išao u dubinu, a mnogo se gubio u sporednom i nevažnom. Ipak, on je cijenjen kao pisac. Njegov jezik bio je lijep narodni govor, a pričanje mu je bilo lako i neposredno. Osim toga, on je kao vrijedan čovjek mnogo radio i prikupio je obilatu građu za poznavanje našeg narodnog života i naše historije 19 vijeka.

Kao pedagog M. je dugo vremena uređivao jedan školski list, Školu (1868—1876), i dao je čitav niz pedagoških spisa: Škole u Srbiji (1868), Kako se uči knjiga (1869), Pedagogijske pouke (1870), Istorija pedagogije (1871), Pogled na narodno školovanje u Srbiji (1873). Osim toga, M. je preveo mnogo djela, kao veliko djelo E. Legouvé-a, Očevi i deca u 19 veku (1872—1873), Emilo 19 veka od A. Esquiros-a (1872), Žena 20 veka od J. Simona (1894) i dr.

M. je isto tako mnogo pisao i o narodnom životu i običajima. Od tih spisa najvažniji su mu: Putnička pisma (1865 i 1868), Život Srba seljaka (definitivno 1894), Slave u Srba (1877), Iz svojih uspomena (1894—1897), Zadružna kuća na selu (1898). — I beletristički rad M. u osnovi je folklornog tipa, i njegova glavna vrijednost je u živom slikanju naroda i njegova života, i saopćivanju njegove predaje: Zimnje večeri (1879), Selo Zloselica (1880), Letnje večeri (1881), Međudnevica (1885), Zanovet (1894). Jedan stručni etnograf kaže za M., da »nema potrebni naučni fond, ne raspolaže potpunim naučnim aparatom i nema metode«. U njega je bila samo dobra volja. Važnost mu je sva u tome, što je prikupio mnogo građe i krenuo i druge na sličan rad.

Historijsko-geografski spisi M. istog su karaktera: građa, često puta neuko sabrana, i ništa više. Njegove bilješke o manastirima u Srbiji rađene su diletantski (Manastiri u Srbiji 1867; Manastir Kalenić, 1897). Od vrijednosti su mu podaci, koje je skupio o mnogim licima srpske historije 19 vijeka, i ako su i ti podaci nevješto i razvučeno kazivani. Od spisa te vrste najglavniji su mu: Pomenik znamenitih ljudi u Srpskoga naroda novijega doba (1888, 1901), Knez Miloš u pričama (1891, 1908), Pričanje Petra Jokića (1891), Knez Mihailo u uspomenama svoga nekadašnjeg se-

Digitized by Google

kretara (1896), Karađorđe u govoru i tvoru (1903). Najveće i najvažnije M. djelo je Kneževina Srbija (1876) i dodatak tom djelu Kraljevina Srbija (1884). To je opis cijele predratne Srbije, sa topografskim podacima, sa opisom starina i lokalne predaje i sa pričanjima o glavnim historijskim licima pojedinih oblasti. Djelo je veoma korisno i sa puno obavještenja.

Kao pripovjedač, u lijepoj književnosti, M. je više pričalo nego umjetnik. U ostalom, on sam nije ni imao umjetničkih ambicija. U historiji književnosti njegova je važnost u tom, što je među prvima počeo da njeguje seosku pripovijetku.

Literatura: Lj. Nedić, Noviji srpski pisci (1901); St. Stanojević, Srpski Književni Glasnik, II., 1901; T. R. Đorđević i J. Živanović u Milićevićevoj knjizi Srpske Književne Zadruge, 123. *V. Ćorović.*

MILIĆEVIĆ MITA DR., načelnik građanskog saniteta (9/11 1855, Beograd — 1/12 1919, Beograd). Svršio je gimnaziju u Beogradu, a medicinu u Parizu 1881. Bio je duže vremena vladin poslanik, poslije ustava od 1869, a 1898—1907 načelnik građanskog saniteta. Pod M. su izgrađene mnoge nove bolnice: u Beogradu kirurško, ginekološko i infektivno odjeljenje sa prosekturom, u unutrašnjosti okružne bolnice u Nišu, Zaječaru, Čačku i mnoge sreske. U ratu 1912—1913 bio je državni komesar za privatnu pomoć, u Svjetskom Ratu referent saniteta dunavske divizijske oblasti. Zarobljen je od Bugara i bio je u ropstvu 1915—1918. Po oslobođenju bio je referent saniteta dunavske divizijske oblasti. Često puta je predstavljao u inostranstvu naš sanitet kao delegat. *V. S.*

MILIĆEVIĆ STEVA, novinar (10/3 1852, Jošanička Banja, okrug kruševački — 9/3 1913, Beograd). Osnovnu školu svršio je u Kruševcu, gimnaziju u Kruševcu i Beogradu, a pravni fakultet u Beogradu. U Odesi je studirao pravne nauke. 1872 primio je uredništvo Radnika. Bio je novinar do 1891, kada je izabran za sekretara okružnog odbora u Kruševcu. Tu je pokrenuo list Okružna Samouprava. Kad je (u januaru 1894) ukinut ustav od 1888 i vraćen u život namjesnički ustav od 1869, uništena je samouprava i ukinuti okružni odbori. M. je tada bio prinuđen da ide u Zagreb, i tamo je radio na Srbobranu. Odatle je, po sporazumu sa srpskim političkim prvacima u Zagrebu, otišao u Mostar, i pokrenuo sa Vladimirom Radovićem, list Srpski Vjesnik, koji je poslije izdavan u Sarajevu kao Srpska Riječ. Poslije smrti kralja Milana (januara 1901) M. se vratio u Beograd, i bio je činovnik u presbirou. Saradivao je na Samoupravi, Odjeku, Zastavi (Novi Sad), na češkom listu Narodni Listy i na nekim ruskim listovima. Ponajviše je pisao o Srpstvu i Slovenstvu. 1905 pokušao je M. da ide u Sarajevo i primi uredništvo Srpske Riječi, ali mu austro-ugarske vlasti nisu to dopustile. — M. je štampao ove knjige: Bosna i Hercegovina, Džiju Džicu i prijevod I. knjige Kolbove Kulturne istorije čovečanstva. Druga knjiga toga djela i dvije rasprave o Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori i Crnogorcima ostale su poslije M. smrti u rukopisu i propale su za vrijeme okupacije 1916. M. je bio jedan od najčestitijih i najiskrenijih javnih radnika svoga vremena.
J. Prodanović.

MILIĆEVIĆ VELJKO, književnik-pripovjedač i novinar (14/1 1886, Čaglić, Slavonija). Gimnaziju je učio u Zagrebu, ali je bio iz 8 razreda istjeran, zbog sudjelovanja u socijalističkom pokretu oko Naše Snage, te je prešao u Beograd, gdje je maturirao. Poslije je studirao književnost i pravo u Genèvi, Londonu, Parizu i Toulousi. 1910 postao je dopisnik iz Francuske sarajevskom Narodu, pod uredništvom Riste Radulovića, a od 1911 ušao je u istu redakciju kao stalni saradnik. Za vrijeme turskog rata (1912—1913) bio je ratni dopisnik Naroda u crnogorskoj vojsci, a zatim je ušao kao dobrovoljac u crnogorsku vojsku. 1913 M. je primio crnogorsko podanstvo, pa je imenovan za sekretara ministarstva inostranih djela. 1917 postavljen je za ministra pravde i zastupnika ministra prosvjete i crkvenih poslova u crnogorskoj vladi u Neuilly kod Pariza. Kad je crnogorska vlada protestirala protiv krfske deklaracije, M. se zahvalio na časti. — Poslije oslobođenja M. je došao u Beograd i radio je kao saradnik u uredništvima: Epohe, Novosti, i naposljetku (od 1923) Politike, gdje je i danas.

Digitized by Google

M. je razmjerno, veoma rano ušao u književnost. Već 1904 objavio je on novelu Mrtvi život u Srpskom Književnom Glasniku koja je skrenula pažnju ozbiljne beogradske kritike na njega. 1905 štampao je u istom časopisu veliku pripovijetku Bespuće, koju je kasnije (1912) nešto preradio i proširio, i izdao u posebnoj knjizi. 1923 izdala mu je Srpska Književna Zadruga roman Opsene. Osim toga, M. je napisao još petnaestak kraćih pripovijedaka, rasutih po časopisima i novinskim dodacima. — M. je i prevodio. Preveo je s engleskog od Makoleja eseje o Miltonu i Halamu (u Đurđevićevoj Maloj Biblioteci). Zatim je preveo Farreov roman Bitka (1912), Fromantin-ov Dominik (1924), Stendhal-ovu knjigu O ljubavi (1923) i t. d. Naposljetku, baveći se na studijama u Londonu, M. je proučavao u ondašnjim arhivima građu, koja se odnosi na Dositeja. Rukopis skoro do kraja izrađene studije o boravku Dositejevu u Londonu nalazi se u srpskom seminaru beogradskog univerziteta, a pojedine su stvari bile objavljene u sarajevskom Prijegledu (1912).

V. Petrović.

MILIĆEVIĆ ŽIVOJIN, novinar i pjesnik (22/1 1896, Koraćica, Kosmaj). Sedam razreda gimnazije svršio je do Svjetskog Rata u Beogradu, a osmi i maturu u Francuskoj u Beaulieu. Do 1919 proveo je na studijama u Francuskoj, a poslije je apsolvirao filozofski fakultet u Beogradu. 1919 kad je Politika ponovno pokrenuta, ušao je u njenu redakciju, gdje je, pored kazališne kritike, napisao velik broj zapaženih feljtona iz književnosti, i članaka i putopisa iz Makedonije i stare Srbije. Pjesme je počeo pisati, još prije rata, u Vencu, od tada se često javlja u Misli, u književnim prilozima Politike i t. d. Sada je u položaju urednika Politike. *V. P.*

MILIJA (»Starac Milija«), poslije Višnjića i Podrugovića najbolji Vukov guslar. Rodom je bio iz Starog Kolašina, »pa za Karađorđijina vremena dobežao u Srbiju« ispred Turaka, od kojih nije imao mira tako, da mu je »sva glava bila isečena tukući se negdje s nekakvim Turcima iz Kolašina«. U Srbiji se nastanio u požeškoj nahiji. Odatle ga je 1822, po želji Vukovoj, knez Miloš doveo u Kragujevac, te je od njega Vuk zabilježio 4 pjesme, ali među njima su dvije velike: Banović Strahinja i Ženidba Maksima Crnojevića, od kojih je druga najveća u Vukovoj zbirci, a prva jedna od nekoliko najboljih narodnih pjesama. *S. M.*

MILISAVLJEVIĆ MIROSLAV, armijski đeneral (10/7 1868, Knjaževac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1885. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 10/8 1888, za pukovnika 13/10 1912, za đenerala (divizijskog) 29/6 1916, za armijskog đenerala 21/10 1923. Kao artilerijski oficir bio je postepeno na svima položajima u poljskoj i gradskoj artileriji do zaključno komandanta poljskog artilerijskog puka. 1892—1894 bio je na višoj školi vojne akademije, svršio je artilerijsku školu gađanja u Rusiji. 1913—1914 bio je ađutant glavnog inspektorata vojske, 5/4 1920—30/12 1925 bio je komandant armijske oblasti (III., II. i I.). Od 30/12 1925 član je vojnog savjeta. — U ratu 1885 bio je, kao pitomac vojne akademije, ordonans u 7 pješadijskom puku. U ratu 1912—1913 bio je komandant niškog gradskog artilerijskog odreda (sudjelovao je na Kumanovu i Bitolju) i komandant cijele srpske teške artilerije pod Drinopoljem. U ratu 1913 bio je komandant teškog artilerijskog puka. U ratu 1914—1918 bio je komandant artilerije armije (I.), komandant divizije (timočke II.) i načelnik artilerije vrhovne komande. Od 5/7 1917 bio je na bolovanju u Švajcarskoj.

V. B.

MILIŠIĆ MIHAIL MARIJA, pravnik i ugarski konzul u Dubrovniku, vršnjak i dobar znalac Krčelićev. opat (1711—1798). Mnogo se bavio historijom pećke patrijaršije i sastavio je Syllabus ecclesiarum, quae archiepiscopatui Ipekiensi parent, seu patriarchatus Ipekiensis historia. Spis je preveden na njemački jezik i štampan u bečkim novinama Königl. kaiserliche privilegierte Anzeigen. U rukopisu je ostavio spis Series regum Sclavorum. Sačuvala se i bogata njegova korespondencija (latinska) s Krčelićem historijskog sadržaja, koja još nije štampana.

Literatura: P. Mitrović, Nastavni Vjesnik, 18; Smotra Dalmatinska, 1910. *Đ. K.*

MILIVOJEVIĆ MILICA, slikarica (29/3 1889, Jagodina). Svršivši srednju

Digitized by Google

školu u Beogradu, učila je slikarstvo u umjetničkim akademijama u Münchenu (1906—1911), a poslije, do 1914, u Parizu. Sve vrijeme rata provela je u Francuskoj. Po povratku u otadžbinu postavljena je za nastavnicu crtanja u gimnaziji u Ohridu, a od 1924 u Beogradu. M. je u početku slikala većinom portrete, a u novije doba odala se naročito pejsažu i to iz južne Srbije. Kao član Lade sudjeluje na izložbama toga udruženja, a sudjelovala je i na V. Jugoslovenskoj izložbi u Beogradu. *V. P.*

MILKO. V. Kostić Milan.

MILLET GABRIEL (Mije), francuski bizantolog, profesor francuskog kolegea (1875). M. je jedan od najboljih poznavalaca bizantske ikonografije. Izdao je djelo: Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XIV., XV. et XVI. siècles, d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont Athos (1916). Putovao je u više mahova po Srbiji i izdao je 1918 prvi svezak velikog ilustrovanog djela o srpskim starim crkvama (L'ancien art serbe, les Eglises), čiji će drugi dio, posvećen živopisu, istaći važnost srpskog starog slikarstva u historiji umjetnosti. M. je objavio i jedan sintetičan članak o srpskoj staroj umjetnosti u časopisu L'art et les artistes (La Serbie glorieuse, 1917). *M. I.*

MILLET RENÉ (Mije Rene), francuski diplomat i književnik (1849 — 1919). M. je bio poslanik Francuske u Beogradu 1885—1888, kasnije ambasador i rezident u Tunisu. Pored ostaloga, uz saradnju markiza H. de Torcy, izdao je 1889 knjigu: La Serbie économique et commerciale i 1891, Souvenirs des Balkans, De Salonique à Belgrade et du Danube à l'Adriatique (preštampano iz Revue des Deux Mondes za 1888—1890).

Literatura: Vl. Đorđević, Otadžbina, 1891, 28 i 29, 616 i 297. *M. I.*

MILNA, gradić na zapadnoj obali otoka Brača, sa zgodnom lukom u prostranoj morskoj drazi. Ima 2.200 stanovnika. Najveće je mjesto na otoku. Ima općinsko poglavarstvo (sreza bračkoga, oblasti splitske), rimokatoličku župu, 2 osnovne škole, carinarnicu, poštu i telegraf. Stanovnici se bave ribarstvom, vinogradarstvom i maslinarstvom. Ima tvornicu za konzerviranje riba, cijeđenje eteričnih ulja, seosku blagajnicu. Morsko je kupalište. *J. M-n.*

MILOBAR FRAN DR., profesor sveučilišta u Zagrebu (19/12 1869, Petrinja). Medicinu je studirao u Grazu i Zürichu. Kasnije je apsolvirao i filozofski i pravni fakultet u Zürichu. Specijalizirao se u političkoj ekonomiji, te je postao profesor narodne ekonomije na sveučilištu u Zagrebu. Sarađivao je u političkim novinama. Djela su mu: Bosnien und das kroatische Staatsrecht (1893), Ban Kulin i njegovo doba, Dukljanska kraljevina (1906), Das geschichtliche Verhältnis Bosniens zu Kroatien und Ungarn, Balkanske kneževine od 12 do 15 stoljeća, Der Berliner Kongress und die bosnische Frage, Sultanat i istočna crkva. Matica Hrvatska izdala je njegovo djelo: Izabrana poglavlja iz narodnog gospodarstva (1902/03; 2 sv.). *S. D.*

MILOJEVIĆ ALEKSANDAR, glumac (1860, Beograd — 24/3 1923, Beograd). Svršio je 4 razreda gimnazije, pa je dobio neku službu u Aleksincu, gdje je ubrzo (u trupi Mihaila Dinića) prvi put stupio na pozornicu. Ali se glumačkoj profesiji odao tek 1881, u istoj trupi, koja je tada bila u Kruševcu. 1883—1885 M. je bio u trupi Fotija Iličića, a 1885—1889 član srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. 1889—1893 bio je član putničke trupe Đure Protića, a 1893 primio je upravu tada najvećeg putničkog kazališta u Srbiji, niškog kazališta Sindelić. Iz toga kazališta, a pod upravom M., izašla su dva naša odlična glumca: B. Rucović i D. Milutinović. Pod M. upravom podignut je ugled te trupe do zavidne visine. 1900 M. je primljen za redovnog člana narodnog pozorišta u Beogradu. Svoju dvadesetpetgodišnjicu rada proslavio je 4/7 1906 u ulozi Kaplara Simona (Stari Kaplar). Glavne su mu uloge: Ludvik XI., Kaplar Simon, Skarpija (Toska), Jago (Otelo), Duvald otac (Gospoda sa kamelijama), Ivan-Beg (Maksim Crnojević). 1913 povjeren je M. rad na osnivanju kazališta u Skoplju, a 1921 na osnivanju kazališta u Sarajevu. M. je bio predsjednik beogradskog odbora udruženja glumaca i osnivač fonda za glumački dom u Beogradu. U umjetničkom odjeljenju ministar-

Digitized by Google

stva prosvjete vršio je jedno vrijeme dužnost referenta za kazališta.

R. Odavić.

MILOJEVIĆ BORIVOJE DR., profesor univerziteta (23/12 1885, Carina, srez azbukovački). Osnovnu školu učio je u Krupnju, gimnaziju u Šapcu i Beogradu, gdje je svršio i univerzitetske studije (1908). Kasnije je studirao u Halle-u, Berlinu, Lausanni i Bernu. M. je bio suplent i profesor gimnazije 1908/20. 1920 izabran je za docenta filozofskog fakulteta u Beogradu, 1921 postao je vanredni profesor, a 1926 izabran je za redovnog profesora. — Glavni M. radovi na antropogeografskom ispitivanju naših krajeva su: Antropogeografska promatranja iz Dalmacije (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 2, 1913), Rađevina i Jadar (Naselja Srpskih Zemalja, 9, 1913), Južna Makedonija (Naselja Srpskih Zemalja, 10, 1921), Pešter i Sjenica (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921), Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje (Naselja i poreklo stanovništva, 13, 1923), The King-dom of Serbs, Croats and Slovens (The Geogr. Review, 1925), O privredi i naseljima u dolinama Cetine i Krke (Glasnik Geografskog Društva, 11, 1926). Bavio se i geomorfološkim ispitivanjem naših zemalja, o čemu su mu glavniji radovi: O kršu oko Ostrovskog Jezera (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921), Glečerski tragovi u oblasti Vlasulje Bioča i Kručice (Glasnik Geografskog Društva, 7 i 8, 1922), Geomorfološka promatranja o dolini Cetine (Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, 1924), Ostrvo Vrgada (Glasnik Geografskog Društva, 10, 1924) i dr. Pored toga M. je napisao veći broj metodoloških i političko-geografskih članaka, kao i udžbenike iz geografije za sve razrede srednjih škola.

P. Vujević.

MILOJEVIĆ BORIVOJE DR., profesor zoologije na beogradskom univerzitetu (6/6 1890, Beograd). Osnovnu školu i dva razreda gimnazije učio je u Novom Sadu, ostale razrede gimnazije i univerzitet (biološka grupa) u Beogradu. Radio je najprije protozoologiju, a zatim eksperimentalnu zoologiju. Radovi su mu: O seksualitetu kod gregarina iz larve brašnara (Tenebrio molitor) Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 31, 1920. Sur le protoplasme génerat. chez. Greg. cuneata (C. R. Soc. de Biol., 84, 1920), Sur les transformations du caryosome chez les Grég. (Ibid., 85. 1921). Über Transplantation und Beinregeneration bei Triton cristatus (Verh. d. dtsch. zool. Ges., 29, 1923), Beiträge zur Frage über d. Determination der Regenerate (Arch. f. mikr.-Anat. u. Entwgesch., 103, 1924).

J. H.

MILOJEVIĆ DRAGOMIR, divizijski đeneral (3/8 1874, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je 15/9 1890 u vojnu akademiju. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 2/8 1901, za đeneralštabnog pukovnika 6/4 1913, za đenerala 21/10 1918. Do 1896 bio je vodnik u poljskoj artileriji. 1897 bio je nastavnik u artilerijskoj podoficirskoj školi, 1897—1898 bio je na višoj školi vojne akademije, 1898 do 1899 član komisije za primitak municije u Liége-u i Havre-u, 1899—1900 na službi u komandi aktivne vojske. 1901—1903 komandir baterije u poljskoj i brdskoj artileriji, 1904—1906 pripravnik za đeneralštabnu struku 1905—1907 pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (moravske), 1907 u artileriji u Francuskoj. 1907—1908 na službi u operativnom odjeljenju glavnog đeneralštaba, 1908 do 1909 komandant bataljona u pješadiji, 1909—1911 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (drinske), 1911—1912 komandant puka u pješadiji, 1913 do 1914 šef unutrašnjeg odsjeka operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1919—1920 komandant divizijske oblasti (potiske, moravske, vardarske), 1921 predsjednik komisije za razgraničenje sa Italijom i Rumunjskom, 1921—1922 na službi u štabu armijske oblasti (III.) i pomoćnik komandanta armijske oblasti (III.). Od 1923 komandant je Boke Kotorske.

U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba divizije (drinske I.). U arnautskoj pobuni bio je komandant združenog odreda na pravcu Bitolj—Struga. U ratu 1914—1918 bio je, do 1/11 1914 šef odsjeka za izradu naređenja u vrhovnoj komandi, do 1916 načelnik operativnog odjeljenja vrhovne komande. 1916—1918 bio je delegat vrhovne komande pri glavnoj komandi savezničkih trupa u Solunu, a 1918 komandant divizije (dunavske).

V. Belić.

Digitized by Google

MILOJEVIĆ JOVAN, lički prota i prosvjetni radnik (18 vijek, Mogorić — 1812, Mogorić, Hrvatska). 1778 postao je protonamjesnik, a 1797 okružni prota lički. Brinuo se mnogo za odgoj svećenstva u nacionalnom duhu, te je već i starije svećenike slao u novoosnovanu srpsku školu u Gospiću. 1804 osnovao je srpsku školu u Vrepcu, koja je 1805 premještena u Medak. Sačuvana su M. dva rodoljubna govora iz doba francuske vladavine u Lici. *R. G.*

MILOJEVIĆ MILOJE DR., muzičar (15/10 1884, Beograd). Gimnaziju je učio u Beogradu i Novom Sadu. Pohađao je univerzitet u Beogradu tri semestra. 1904—1907 bio je učenik srpske muzičke škole. Muziku je učio u Münchenu, na muzičkoj akademiji i univerzitetu. Učenik je Fridrika Klose i Feliksa Mottla. Profesor je beogradske muzičke škole i asistent za muziku na beogradskom univerzitetu. Muzički je kritičar u Srpskom Književnom Glasniku i Politici. Napisao je: Osnovi muzičke umjetnosti u vezi sa ritmičkim i melodijskim vježbanjima I. i II. dio, Nauka o harmoniji, Bedržih Smetana. — Kao kompozitor M. je plodan, i budući đak njemačke škole, čiji se utjecaj najviše i zapaža u pogledu tretiranja muzičkog oblika i materijala, on je, za vrijeme boravka u Francuskoj, ušao i u suštinu francuskog stila, i ima široku stilsku kulturu. Njegova muzika ima u sebi odlike nacionalističkog pravca, i mnoge od njegovih pjesama imaju u sebi narodne idiome, samo umjetnički razrađene. Poslijenja njegova djela imaju nečega od impresionizma francuske škole, i kod njega dominira dramski elemenat. On vodi računa o jeziku, i melodijska je linija u ovome slučaju podložena jezičkim zakonima. Harmonijski M. je više u koncepciji germanske no francuske škole. — Sa nacionalnog muzičkog stanovišta značajne su interesantne i važne Smrt majke Jugovića, Pred veličanstvom prirode, Miniature za klavir, Legenda o Jefimiji, za čelo i klavir, Srpska igra, za violinu i klavir, Anica, Tužna pesma Džafer-Begova majka, Biljana, Magla pala, za glas i klavir, Srpske narodne pesme, za klavir (naročito Na đedovoj njivi, Cveće cafnalo, Maro resavkinjo). Od zbornih djela Slutnja, balada za mješoviti zbor, Izgnaničke pesme, za muški zbor, Dugo se polje zeleni, za mješoviti zbor, Biser se prosu i Moje lane, za muški zbor. — Iz crkvene muzike interesantno je, naročito, Svjati Bože iz b-moll opijela, a iz Liturgije u B-dur-u za muški zbor Heruvimska pesma, Oče naš i Svjati Bože. — M. je komponirao i tekstove stranih pjesnika, od kojih je naročito originalna Uspavanka na francuskom. Od orkestralnih stvari napisao je Danilo i Simonida, Programska muzika za Bojićev dramat Kraljeva jesen, Postanje ljudi, antička legenda u četiri dijela za solo, zbor i orkestar. *K. Manojlović.*

MILOJEVIĆ MILOŠ, književnik, politički radnik i historik (16/10 1840, Crna Bara, Mačva — 24/6 1907, Beograd). U svom selu svršio je osnovnu školu, a gimnaziju je učio u Beogradu. Pošto je proveo dvije godine na beogradskom liceju, učeći pravo (1859 do 1862), otišao je u Mačvu i učio je tri godine na historijsko-filološkom odsjeku filozofskog fakulteta. Kada se vratio u Srbiju, stupio je u sudsku službu, i služio je u njoj i kasnije, kao profesor i direktor gimnazije u Valjevu, Beogradu i Leskovcu. Za vrijeme srpsko-turskih ratova 1876 i 1878 predvodio je ibarske dobrovoljce. Mnogo je putovao po staroj Srbiji i Makedoniji radi upoznavanja tih krajeva i radi nacionalne propagande u njima, kojoj se bio predao s puno požrtvovnosti.

Radovi M. nemaju naučne vrijednosti. On ih je udešavao prema propagatorskim svrhama, i u njima je narodnu prošlost i narodne običaje uljepšavao. Mnogo je čak i izmišljao, jer je držao da će mu tako propagatorski rad biti uspješniji. Na mogućnost kompromitiranja cijele narodne prošlosti i svih prikaza narodnih običaja i tradicija, na taj način, nije mislio.

Glavniji su mu spisi i izdanja: Pesme i običaji ukupnog naroda srpskog, I. (1869), II. (1870) i III. (1875), Putopis dela Prave — Stare — Srbije, I.—III. (1871—1877), Odlomci istorije Srba u srpskih-jugoslovenskih zemalja u Turskoj i Austriji (1872). Opšti list patrijaršije pećske (Glasnik, 35).

Literatura: R. Popović, Miloš S. Milojević (Bratstvo 8, 1899, 379—400). *N. Radojčić.*

MILOJKOVIĆ RADIVOJE, političar (27/12 1832, Glogovac, okrug poža-

Digitized by Google

revački — 16/12 1888, Beograd). Poslije svršenog liceja u Beogradu, učio je pravo, kao državni pitomac, u Heidelbergu i u Parizu. 1859 stupio je u državnu službu. Bio je redom sekretar ministarstva pravde, sekretar državnoga savjeta, načelnik ministarstva pravde, predsjednik apelacionog suda. Poslije topčiderske katastrofe bio je ministar unutrašnjih djela (1868), zatim predsjednik ministarskog savjeta 1869—1872. Imao je velikog udjela u izradi ustava od 1869 i pročuo se strogošću svoje policije. Poslije silaska s vlasti postao je član državnog savjeta. Bio je ministar pravde u Mihailovićevom ministarstvu od 1875, ministar unutrašnjih djela u Mihailovićevom ministarstvu od 1876, i u Ristićevom od 1878, iz koga je istupio 1879, da u njega nanovo stupi 1880. Najzad je bio ministar unutrašnjih djela u Ristićevom ministarstvu od 1887. M. je slovio kao glavni pomagač Ristićev u unutrašnjoj politici i kao jedan od najsposobnijih administratora liberalne stranke. *S. J.*

MILORADOVIĆ PETAR, liječnik (druga polovina 18 vijeka). Bio je srpskopravoslavne vjere. Svršio je nauke u Njemačkoj (Halle a/S), pa je, još kao đak, štampao tamo knjižicu: Orthodoxae fidei catholicae atque apostolicae ecclesiae orientalis graecanae dogmata in usum adolescentum gymnasii Neoplantensis (1765), koju je posvetio episkopu Mojsiju Putniku. Od stručnih radova izdao je, isto tako na latinskom jeziku: De innocenti infectione venerea (1768), i disertaciju: De surditate ex retropulsa crusta lactea orta. *Đ. K.*

MILOSAVLJEVIĆ STEVA DR., prvi srbijanski liječnik i načelnik građanskog saniteta (18/12 1827, Beograd — 13/2 1879, Beč). Osnovnu i srednju školu svršio je u Beogradu, a medicinu u Parizu 1855. Po povratku u Srbiju bio je privatan liječnik, a 1859—1879 načelnik građanskog saniteta. M. inicijativom ustanovljeno je mnogo sanitetskih ustanova i naročito je doneseno vrlo mnogo sanitetskih zakona, pravila, naredaba i dr. u vremenu 1861—1874. Inicijativom M. srpska vlada je otpočela slati prve mladiće na izučavanje medicine u inozemstvo kao državne pitomce. M. je bio vladin poslanik u skupštini, predstavnik srpskog saniteta na međunarodnom liječničkom kongresu u Beču 1874. *V. S.*

MILOSAVLJEVIĆ STEVAN, slikar (1/10 1881, Opavo, Banat — 9/5 1926, Pančevo). Svršivši 4 razreda gimnazije i učiteljsku školu bio je prvo učitelj, 1900—1904 u Omoljici u Banatu, pa je zatim svršio (1904 i 1905) školu za nastavnike crtanja u Pešti. 1905—1908 bio je redovni đak u münchenskoj umjetničkoj akademiji, profesora Habermanna. — M. je proveo rat kao dobrovoljac i ratni slikar na Drini i na solunskoj fronti. Poslije rata nastanio se u Pančevu i radio je kao privatni slikar. — M. je bio mnogostruki umjetnik. Slikao je i pejsaže i portrete i kompozicije, naročito ikonografske i iz ratnog života. Radio je i vodenim bojama i pastelom, a bavio se i crtanjem te umjetnim karikaturama. Prije rata na pr. 1913—1914 bio je karikaturist Vrača Pogađača, a za vrijeme rata u Srbiji, i na solunskoj fronti, i poslije, izradio je velik broj vojničkih karikatura. Kao član Lade sudjelovao je na njenim godišnjim izložbama u Beogradu, kao i na jugoslovenskim. Od M. većih radova treba spomenuti ikonostas u crkvi sela Starčeva kod Pančeva, brojne serije: tipovi i studije sa solunske fronte, rađene pastelom, karikature sa solunske fronte, i karikature iz kasarne (1924). Neke su iz ovih serija raspačane na izložbama, a neke se nalaze još u M. ostavštini. Zatim: Portret Poljakinje lekarke (1917) u Varšavi, kralj Petar na položaju (1919), Bugarski rovovi (1919), u ministarstvu pošta, Sunčan dan (1920), kod slikara, portret gđice V. Živković (1921) u Pančevu, pastel, portret Dra J. Šambeka (1921), Pančevo, pastel, Autoportret (1921) i t. d. M. je bio skroman, u sebe povučen, boležljiv čovjek. Kao umjetnik on nije bio novotar, radio je tehnikom svojih münchenskih profesora, ali je bio veoma vrijedan, savjestan, pa, i ako nije bio obdaren bujnim temperamentom ni bujnijom maštom, njegovo djelo ima veću vrijednost od reputacije, koju je uživao. Najviše su mu uspjele studije i portreti pastelom i crteži iz rata, puni dobroćudnog humora. *V. Petrović.*

MILOSAVLJEVIĆ SVETISLAV, đeneralštabni brigadni đeneral (7/9

Digitized by Google

1882, Niš). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Nišu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1899. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1901, za pješadijskog poručnika 1906, za kapetana 1909, za đeneralštabnog pukovnika 1920, za brigadnog đenerala 1/12 1925. Do 1905 bio je vodnik i ađutant inžinjerskog bataljona, 1905 do 1907 bio je na višoj školi vojne akademije, 1907—1910 vodnik i komandir čete u pješadiji, 1910—1912 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, u 1914 bio je pomoćnik načelnika divizijskog đeneralštaba, 1920—1923 šef željezničkog odsjeka saobraćajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1923 do 1924 komandant pješadijskog puka, od 1924 je načelnik saobraćajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba. Od 1920 je i honorarni profesor vojne akademije (đeneralštabna služba).

U ratu 1912—1913 bio je na službi u štabu armije (I.). U ratu 1913 bio je delegat vrhovne komande i ministra vojnog kod željezničke direkcije. U ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba vardarske divizijske oblasti, vršilac dužnosti pomoćnika načelnika štaba armije (I.), pomoćnik šefa vojno-željezničke inspekcije vrhovne komande (1915), 1916—1920 bio je šef vojno-željezničke inspekcije vrhovne komande.

Preveo je i štampao: Puščana vatra u boju, a napisao je studiju: I. armija i njen komandant u Suvoborskoj bitci, i veći broj članaka, poglavito iz područja ratnoga saobraćaja, u Ratniku, Novom Životu i drugim časopisima.

V. Belić.

MILOSAVLJEVIĆ SVETOZAR, političar (19/10 1845, Kragujevac — 18/2 1921, Beograd). Poslije svršene velike škole, bio je profesor gimnazije. 1881 bio je direktor beogradske gimnazije, ali se iduće godine zahvalio na državnoj službi iz političkih razloga. Bio je jedan od prvih članova radikalne stranke, ministar narodne privrede 1887 u Ristićevom liberalno-radikalnom ministarstvu, zatim (1887 do 1888) ministar unutrašnjih djela u Grujićevom radikalnom ministarstvu, ministar prosvjete u Grujićevom ministarstvu 1889—1890, ministar unutrašnjih djela u tom istom ministarstvu 1891, i u ministarstvu Pašićevom 1892, 1893/94 ministar prosvjete u ministarstvu Dokićevom i Grujićevom, 1908/09 ministar unutrašnjih djela u ministarstvima Velimirovićevom i Novakovićevom, član državnog savjeta 1889—1894, i 1897—1913. Pripadao je u radikalnoj stranci frakciji Save Grujića, kome je bio pašanac. Bio je cijenjen kao jedan od najnepartajičnijih administratora radikalne stranke. *S. J.*

MILOSAVLJEVIĆ ŽIVKO, profesor rimskog prava (24/2 1860, Požarevac — 26/7 1900, Beograd). Učio je gimnaziju u Požarevcu i Beogradu, gdje je 1880 položio ispit zrelosti. Svršio je pravo u Beogradu, a 1885 do 1888 lisans prava u Parizu, kao državni pitomac. 7/8 1889 postavljen je za suplenta rimskog prava na velikoj školi u Beogradu, 19/9 1890 za redovnog profesora rimskog prava na velikoj školi. 28/12 1899 postavljen je za člana kasacionog suda, a ostao je i dalje honorarni profesor rimskog prava na velikoj školi, sve do smrti. Napisao je: Rimsko privatno pravo i njegov utjecaj na evropska zakonodavstva i pravničko obrazovanje u opšte (1890), Rimsko privatno pravo, za potrebu svojih slušalaca, knj. I. (1899), knj. III. (1900, knj. II. i IV. nisu izašle); Prvi međunarodni advokatski kongres u Beogradu 1899. Osim toga, napisao je više rasprava po časopisima, naročito u Braniču. Preveo je s francuskog Javno međunarodno pravo od Funk-Brentana i Sorell-a (1893), Država starog veka od F. Decoulange-a, sa B. Prokićem (1895), Rimsko javno pravo od P. Williams-a (1898). *R. P.*

MILOSRDNICE su francuskoga podrijetla. Nazivaju se i Vincencijevke ili milosrdne sestre Sv. Vincencija, jer im je družbu osnovao Sv. Vincencije Paulski (— 1660, Pariz). Glavna im je zadaća: činiti djela milosrda, osobito njegovati bolesnike i obučavati žensku mladež. U Zagreb su došle iz Brixena, u Tirolu, 1845, i to na poziv biskupa Haulika, koji im je sagradio samostan sa crkvom i potrebnim zgradama na Savskoj cesti (danas Frankopanska ulica), i obdario ga je zakladom od 40.000 forinti. 1847 M. su počele primati u samostan i interne učenice (dolnji konvikt). 1848 do 1849 otvorile su žensku preparandiju, koju je vlada 1851 proglasila javnom. Uz preparandiju je otvoren i internat za učiteljske pripravnice. Od tada pa do danas samostanska

Digitized by Google

preparandija dala je Hrvatskoj 3.091 učiteljicu za pučke škole i 405 za zabavišta. — Uz škole se razvijala i bolnica. 1871 podigle su M. bolnicu u Ilici, koju je vlada 1873 proglasila općom i javnom, i pripojila joj zemaljsko rodilište. Najzad su M. podigle 1890 novu bolnicu na Vinogradskoj cesti, u kojoj se dnevno nalazi do 900 bolesnika, radi 32 liječnika i oko 100 sestara. 1856 zagrebačke su se M. odcijepile od tirolske matice, i stvorile su posebnu maticu, pa su se počele brzo širiti po čitavom Balkanskom poluotoku.

Danas zagrebačka matica ima 95 podružnica, a izvan SHS 7: u Drinopolju, Sofiji, Kalmetti, Skadru, Plovdivu, Malkom, Trnovu i Orešu. Svega M. ima oko 1.300. Od tih je 210 učiteljica. Ostale dvore bolesnike, bave se gospodarstvom i t. d. Od 1922 stoje M. direktno pod Vatikanom. U posljednje vrijeme samo u Zagrebu školuju godišnje do 1.000 djevojčica. Imaju 4 više djevojačke škole s internatima: u Požegi, Sarajevu, Travniku i Brčkom. U Drinopolju su im Turci 1921 zatvorili škole. Sve milosrdničke škole imaju pravo javnosti, a pohađaju ih ne samo katolička no i druga djeca. Posebne su zasluge M. stekle za unapređivanje ženskog ručnog rada, naročito Ksaverija Skube (1836 do 1912), poznata i izvan granica naše države. M. u Zagrebu uređuju i izdaju Glasnik sv. Josipa, crkveni pučki časopis. Izlazi već 52 godine.

Literatura: Povijest ženske učiteljske škole časnih sestara milosrdnica u Zagrebu, izdala Udruga Hrvatskih Učiteljica (1924).

J. Jelenić.

MILOŠ OBRENOVIĆ, knez Srbije 1815—1839 i 1858—1860 (7/3 1780, Srednja Dobrna, nahija užička — 14/9 1860, Topčider, kod Beograda). Sin je jednog siromašnog seljaka, Teodora Mihailovića iz Dobrnje. Obrenović je nazvan po svome očuhu Obrenu Martinoviću iz Brusnice. U mladosti je služio kao momak kod marvenih trgovaca, i gonio je njihove volove čak na Jadransko more. U prvom ustanku vojevao je M. uz svoga polubrata Milana Obrenovića, koji je bio vojvoda nahije rudničke, a zatim i požeške (čačanske) i rudničke. 1807. u napadaju na Užice, M. je teško ranjen. Kada je 1811 Karađorđe razdijelio velika vojvodstva, bilo je razdijeljeno i vojvodstvo Milana Obrenovića (koji je umro 1810). M. je onda pristao uz Milenka Stojkovića i Petra Dobrnjca, koji su, nasuprot Karađordu, branili prava velikih vojvoda. Zbog toga je M. bio zatvoren, kao protivnik Karađorđa i savjeta, ali mu je Karađorđe oprostio krivicu. 1813 M. se hrabro borio na Drini i na Savi, naročito se odlikovao u borbi na Ravnju, između Save i Zasavice. Kada je Karađorđe napustio Srbiju i vojvode nagnule za njim preko granice, M. je ostao u zemlji, ne hoteći da ostavlja porodicu i da se odvaja od ostalog naroda. Turcima se predao na poljani kod takovske crkve i pomagao im u umirivanju i razoružavanju naroda. Beogradski vezir Sulejmanpaša Skopljak, i ako ranije ranjen u Borbi sa Milošem na Ravnju, postavio ga je za obor-kneza nad tri nahije: nad rudničkom, nad kragujevačkom i nad požeškom.

1814, kada je izbila Hadži-Prodanova buna, M., ne samo da nije pristao u bunu, nego je išao zajedno s Turcima da je uguši. Veliki turski zulumi, koji su po tom nastali, barbarsko istraživanje i kupljenje oružja po narodu, sječa glavnih ljudi, sve je to učinilo da se M. odvoji od Turaka, naročito kada je vidio, da nema više povjerenje Sulejman-paše i da ga ovaj drži u Beogradu kao zarobljenika. Čim je ugrabio priliku da izmakne iz Beograda. M. je stao spremati nov ustanak, i, kako se priča na Cvijeti 1815, pred takovskom crkvom, objavio je početak ustanka riječima: »Evo mene, a eto vam rata s Turcima«.

Turska vojska uputila se odmah prema Čačku. M. se utvrdio na brdu Ljubiću, na lijevoj strani obale, prema Čačku. Prije nego je na toj točki došlo do odsudnoga rezultata, M. je potukao Turke kod Paleža (današnjega Obrenovca) i očistio put uz Savu od Beograda do Šapca. Radi toga ustanak je zahvatio nahije valjevsku i beogradsku. Bojevi kod Ljubića svršili su se potpunim porazom Turaka, poglavito stoga, što su Turci, obezglavljeni pogibijom svoga vojskovođe, počeli sami da dižu logor, a Srbi onda navalili na njih iznenada. Poslije toga M. je krenuo na Požarevac; poslije kratke borbe očistio je i taj kraj od Turaka. Posljednje njegove veće borbe bile su na Drini. On

Digitized by Google

je potukao Turke na Dublju, u sredini Mačve, i jednoga pašu zarobio.

Ali, tek poslije svih uspjeha, nastale su za njega prave teškoće, jer su se na Srbiju digle dvije velike vojske, jedna sa zapadne strane, pod Kuršid-pašom, a druga sa istočne strane, pod Marašli Ali-pašom. Oba paše željeli su da, ako je moguće, umire Srbiju lijepim načinom i pozvali su M. na razgovor. M. je otišao prvo Kuršid-paši, na Drinu, i ako je Kuršid bio poznat kao vjeroloman čovjek, koji ga može posjeći, kad mu bude došao na vjeru. Priča se, da je M., doista, jedva živ izišao iz Kuršidova logora. Poslije toga, počeo je M. pregovore sa Marašlijom, koji je bio stigao u Ćupriju. Želeći da on dobije kod sultana tu čast da je Srbiju pokorio i umirio, Marašlija je nudio M. bolje uslove nego Kuršid. Dokle je Kuršid tražio, da narod odustane od borbe i da preda oružje, Marašli nije tražio od naroda oružje. »Budite vi samo caru pokorni, pa, ako hoćete, i topove za pojasom nosite«.

M. se pogodio sa Marašlijom na ovoj osnovi: 1. Srbi propuštaju Marašlijinoga ćaju sa sedam-osam hiljada vojnika u Beograd; 2. Marašli vodi sa svojim pratiocima srpske izaslanike u Carigrad, da mole od sultana ferman, kojim se Srbima oprašta sve što su činili; 3. između Srba i Turaka nastaje primirje, kako na istočnoj tako i na zapadnoj strani.

Kako je u to vrijeme Rusija bila već svršila sa Napoleonom, i stala nanovo raspitivati na Porti, jesu li izvršene odredbe bukureškog ugovora o Srbiji, Porta je željela da se što prije umiri srpska buna. Ona je dala Srbima oproštaj. Marašli-paša krenuo je sa svom svojom vojskom u Beograd, a M. je sa svojim ljudima ostao i dalje pod oružjem.

1815—1830 stanje stvari u Srbiji bilo je uređeno usmenom pogodbom između M. i Marašlije. Ta je pogodba vrijedila za beogradski pašaluk, koji se prostirao od Drine do Miroča-Planine, i od Save i Dunava pa do Ćuprije, Paraćina, Kraljeva i Užica. Po toj pogodbi, u beogradskom pašaluku postojale su turske vlasti, ali danak nisu kupile one nego srpski knezovi, i kada je trebalo Srbima suditi, onda je uz muselima sjedio i jedan srpski knez. Iz ovih vrlo skromnih ustupaka, M. je uspio postepeno izvući više ili manje potpunu unutrašnju samostalnost Srbije.

M. je politika bila isprva upućena na to, da se načini vrhovnim gospodarom Srbije. Odmah poslije sporazuma sa Marašlijom, počeo se M. potpisivati »verhovni knez i upravitelj naroda Serbskago«, i od skupštine od 1815 uspio je dobiti priznanje ove titule. Ipak zato, M. je imao moćne suparnike među narodnim starješinama, i tek pošto ih je u vremenu 1815—1817 uklonio sa svijeta (1817, bio je i Karađorđe ubijen po njegovoj naredbi), M. se utvrdio u položaju »Verhovnoga kneza«. Poslije toga M. je gledao, da što više proširi nadležnost srpskih vlasti na štetu turskih. On je prisvojio za srpske vlasti pravo, da sude same po krivicama i sporovima Srba (samo u mješovitim srpsko-turskim djelima sudile su turske vlasti, ali i onda uz saradnju srpskih vlasti). Zatim je sakupio carske prihode, skele, ćumruke, razne takse i t. d. Postepeno su, i u sudskim i u financijskim poslovima, došle srpske vlasti na mjesto turskih. Domaća uprava, uređena M., bila je vrlo energična, što se najbolje vidi po istrebljenju hajdučije. Ali ona nije bila odveć laka narodu, poglavito zbog zloupotreba koje su se činile sa starješinskim kulukom i zbog Miloševog monopoliziranja stočne trgovine. Prema Turcima M. se isprva pravio »vjerna raja«; nije pomišljao na bukureški ugovor, i kao maksimum ustupaka tražio je ono što su sami Turci nudili Srbima 1806, prilikom Ičkovoga mira. Kada je 1816 nanovo pokrenuto u Carigradu srpsko pitanje, Rusija je imala teškoća sa Milošem. Dokle je ona, u svojim zahtjevima, na prvo mjesto stavljala autonomiju Srbije, M. je želio, da se na prvo mjesto stavi nasljednost kneževskoga dostojanstva, koje bi sultan imao njemu da daruje. Ali, postepeno, između M. i Rusa došlo je do potpune saglasnosti.

Miloš je obratio Rusima pažnju, da bukureški ugovor nije imao u vidu samo beogradski pašaluk, nego sve ono što je držala Karađorđeva vojska, a to će reći još šest nahija preko beogradskoga pašaluka. Na osnovu toga, M. je tražio, da se tih šest nahija ponovno sjedini sa Srbijom. Da bi izigrala rusku diplomaciju, Porta je pokušala 1820 da dobije Milošev

Digitized by Google

pristanak na manje ustupke nego što su bili predviđeni u bukureškom ugovoru, ali M. je te ustupke odbio, i tražio je potpuno izvršenje bukureškoga ugovora. Zahvaljujući njegovom čvrstom držanju i neprestanom navaljivanju ruske diplomacije, Porta je 1826. u akermanskoj konvenciji, izjavila svoju pripravnost, da izvrši odredbe bukureškoga ugovora koje se tiču Srbije. Akermanska konvencija nije bila izvršena, jer je došao rusko-turski rat, koji se svršio drinopoljskim mirom 1829. U tome miru Porta se obvezala na izvršenje akermanske konvencije, i radi toga je Porta izdala hatišerif od 1830, kojim se Srbiji priznavala unutrašnja samouprava, a M. nasljednost kneževskoga dostojanstva. Što se tiče onih šest nahija koje je prema bukureškom ugovoru trebalo sjediniti sa Srbijom, Porta je gledala na sve moguće načine da ovu obvezu ne ispuni, i izdala je hatišerif o sjedinjenju tih nahija sa Srbijom tek 1833, pošto ih je knez Miloš bez njenoga pitanja zauzeo.

1835 M. je išao u Carigrad da zahvali sultanu na privilegijima koje je darovao Srbiji. Poslije hatišerifa od 1830 postavilo se odmah ustavno pitanje. Pošto je Srbija dobila unutrašnju samoupravu, pitanje se prirodno postavilo, da li će i dalje ostati dotadašnji sistem uprave. M., koji je svoju vlast stvarao po obrascu turskih vlasti, bio je zaveo u zemlji istočnjački despotizam, kojim nitko nije bio zadovoljan. Ruska diplomacija bila je unijela u hatišerif jednu odredbu po kojoj je srpski knez imao da vlada u dogovoru sa jednim savjetom, i svi oni koji su željeli da ograniče M., tražili su od njega ustanovljenje toga savjeta. Početkom 1835 nekoliko narodnih starješina, među kojima je bio najznatniji Mileta Radojković, došli su sa više hiljada ljudi u Kragujevac, da bi ubrzali izdavanje ustava (t. zv. Miletina buna). Ustav, izdan na Sretenje te iste godine, bio je suviše slobodouman, i radi protesta Porte, Rusije i Austrije, M., kome do toga ustava nije bilo ni stalo, ubrzo ga je opozvao. Od 1835—1838 M. je odugovlačio rješenje ustavnog pitanja, ali je riješio agrarno pitanje. Poslije hatišerifa od 1830, turski spahije imali su da se sele iz Srbije. Pitanje je bilo, šta će se raditi sa njihovim spahilucima. Bilo je ljudi koji su predlagali, da se turski spahiluci podijele između nekoliko uglednijih porodica, koje bi osnovale zemljoradničku aristokraciju, kakva je postojala u Vlaškoj. M. na to nije pristao. On je izrekao načelo, da zemlja pripada onome tko je radi. Time je udaren temelj slobodnom seoskom posjedu, koji je poslije omogućio stvaranje zemljoradničke demokracije u Srbiji. 1838 Rusija je ponovno pokrenula ustavno pitanje. M., koji se protivu nje bio vezao sa Engleskom, stupio je sa Portom u pregovore o ustavu, u nadi da će Porta, pod utjecajem Engleske, pristati na onakav ustav kakav je on želio, a ne kakav je željela Rusija. Spor između njega i Rusije vodio se uglavnom oko toga, da li će članovi savjeta, koji je hatišerif od 1830 predviđao pored kneza, biti nepokretni ili pokretni. Rusija, koja je namjeravala da M. ograniči savjetom, tražila je nepokretni savjet. M., koji je želio da od savjeta načini svoje oruđe, primao je samo takav savjet čije bi članove mogao po svojoj volji mijenjati. U Carigradu je ruski utjecaj u srpskim stvarima bio jači od engleskoga. 1838 Porta je oktroirala u obliku hatišerifa, jedan ustav za Srbiju, koji je ustanovljavao, pored kneza, jedan nepokretan savjet, čiji članovi »ne će moći biti zbačeni bez uzroka, dokle ne bi bilo dokazano kod Porte, da su se oni učinili povini zbog kakvog prestuplenija ili zbog narušenija zakona i uredba zemaljski«. M. nikako nije mogao pristati na ovaj ustav, i pošto je učinio jedan uzaludan pokušaj da s pomoću vojske obori ustav, on se je 1/6 1839 zahvalio na prijestolju u korist svoga najstarijeg sina Milana.

M. je pao, ne toliko zbog Rusije i Porte, koliko zbog jake unutrašnje opozicije, koju je izazvao njegov despotizam. Materijalno blagostanje, koje je pod njegovom vladom stvoreno, pojačalo je kod ljudi potrebu pravne sigurnosti, a pod Milošem, koji se bio načinio neograničeni gospodar svačijega života i imanja, te bezbjednosti nije bilo. Za vrijeme svoje vlade M. je postao jedan od najbogatijih ljudi na cijelom Balkanu, i imao je svoja dobra ne samo u Srbiji, nego i u Vlaškoj.

Digitized by Google

1838—1858 M. je živio mahom na svojim dobrima u Vlaškoj i u Beču. On je stalno radio na svome povratku u Srbiju. Kada je, poslije smrti njegovoga starijega sina Milana, došao na prijesto njegov mlađi sin Mihailo M. je, preko svoje vrlo odvažne žene Ljubice, koja je ostala u Srbiji, pokušavao da izazove pokret u svoju korist. 1844 prebacio je preko Drine naoružane katane, koji su zauzeli Šabac i mislili da uzbune cijelu zapadnu Srbiju. 1848 spremao je također bunu u Srbiji. Radi toga došao je bio do Zagreba, ali je srpska vlada udesila, da ga hrvatske vlasti zatvore, i M. je stalo novaca dok se oslobodio zatvora. 1857 dao je M. pet hiljada dukata Tenki za njegovu zavjeru protiv kneza Aleksandra Karađorđevića. 1858, za vrijeme Sv. Andrejske skupštine, imao je M. agente u Beogradu, koji su mu verbovali na sve strane privrženike i bacali nemilice novac.

11/12 1858 Sv. Andrejska skupština zbacila je kneza Aleksandra, i pozvala M. natrag na prijesto. M. je svečano ušao u Beograd 25/1 1859. Njegova druga vlada nije trajala ni pune dvije godine i nije ništa dodala njegovoj historijskog slavi. Njegova pojava bila je izazvala veliko oduševljenje u narodu, koji je u njemu gledao obnovioca Srbije, ali M. je već jednom nogom bio u grobu, i kao što je 1838 bio već nesavremen u stvarima unutrašnjeg uređenja zemlje, tako ni sada nije umio da pogodi potrebe novoga doba.

Nijedna ličnost 19 vijeka nije u tome stepenu uzbudila maštu srpskoga naroda kao M. On je postao legendarna prilika kao Kraljević Marko; oko njega stvorio se čitav ciklus narodnih priča, koje ga predstavljaju kao velikog mudraca, dosjetljivca. Po skoro jednodušnoj ocjeni historičara, M. je najveći politički um koji je Srbija dala u cijelom 19 vijeku. Potpuno neobrazovan, neznajući ni da čita ni da piše, M. je imao instinktivno osjećanje realnosti i nesvladivu primitivnu energiju. Gotovo iz ničega, on je stvorio srpsku državu. 1815 kada se rješavala sudbina zemlje, M. je sa svojim pobunjenim seljacima, predstavljao malu silu prema dvjema carskim vojskama, koje su jednovremeno išle na Srbiju, i sve što je dobio, duguje svojoj vještini pregovaranja sa Turcima. Kada je, poslije toga, trebalo stvoriti jednu domaću vlast koja će moći da zamijeni tursku vlast, M. se pokazao upravo onakav organizator, kakav se tražio: on je imao i dovoljno čvrstoće da svoj narod drži u stezi, i dovoljno gipkosti da prema Turcima neprestano vrda. Važnost prosvjete, sudova i pisanih zakona M. nije razumijevao, i zato je pao, kada su te stvari postale neophodno potrebne. Ali i s tim nedostacima, M. ostaje najveći vladalac Srbije 19 vijeka, onaj koji je udario osnovu i njenoj spoljašnoj nezavisnosti i njenom unutrašnjem uređenju.

Literatura: Vuk Karadžić, Miloš Obrenović (skupljeni i etnografski spisi, knj. I., 1898); M. Milićević, Pomenik IV., 471; M. Milićević, Knez Miloš priča o sebi (Spomenik Srpske Kraljevske Akademije); M. Gavrilović, Miloš Obrenović (tri sveska).

S. Jovanović.

MILOŠEV KAMEN, planina u Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, 9·5 km sjeveroistočno od Kraljeva Sela, na izvorištu Božinskog Potoka i Bijelog Potoka, pritoka Bijelog Timoka. M. K. je visok 937 m i pod vegetacijom je. *P. V.*

MILOŠEVA SVINJA. V. Mangalica svinja.

MILOŠEVIĆ BOGOLJUB, statističar (6/2 1878, Beograd). Srednju školu svršio je u Beogradu. Slušao je na berlinskom univerzitetu Dr. Richard Böck-a i Dr. Fr. Zahn-a. Praktički je statistički radio na trgovinskoj statistici u Kaiserl. statist. Amt. 1902 stupio je u carinsku upravu ministarstva financija u Beogradu. 1904 poslan je ponovno na studije u Berlin. 1907 izradio je osnovu trgovinske statistike za Srbiju. Sudjelovao je u ratovima 1912—1918. Unaprijeđen je za rezervnog pješadijskog majora. 1920 postavljen je za inspektora u ministarstvu poljoprivrede i voda, u odjelu za statistiku. 1923 postao je honorarni profesor na beogradskom univerzitetu. Radio je na službenim publikacijama: Statistika spoljašnje trgovine kraljevine Srbije 1908—1912 i tromjesečne publikacije u istom predmetu 1909—1912, O razvoju naše trgovine 1842—1903, Naša trgovinska statistika i pitanje o evalijaciji robe (1910), Obrađena zemlja i žetveni prinos 1920—1925. *R. S.*

Digitized by Google

MILOŠEVIĆ-GNJATIĆ DARINKA, glumica (3/6 1902, Slankamen). Svršila je dramski odsjek državne glumačko-baletske škole u Beogradu. Za redovnu članicu narodnog pozorišta u Beogradu angažirana je 1921. Glavne su joj uloge: Kordelija (Kralj Lear), Anica (Maškarate ispod kuplja), Saša (Ivanov), Margarita (Ne ubij), Tomanda (Uroševa ženidba), Zona (Zona Zamfirova) i dr. *R. O.*

MILOŠEVIĆ MOMČILO, književnik (12/4 1889, Pirot). Svršivši gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu, postavljen je za nastavnika gimnazije. Poslije rata naročito se bavio kazalištem, te je, uz redovnu službu, vršio do 1925 i dužnost šefa administracije u narodnom pozorištu u Beogradu, gdje je radio i kao redatelj. Zatim je bio upravitelj glumačko-baletske škole u Beogradu, od njenog osnivanja poslije rata do danas. — Na književnosti počeo je raditi 1907, objavljujući, prvo u Delu, a zatim i po drugim književnim časopisima, pjesme i pripovijetke. Do sada je štampao ove posebne sveske: Pod starim krovom, soneti (1911), Pred obnovom, pjesme (1919), Savremene priče, pripovijetke (1919), Zaborav, komedija u jednom činu, izvedena u beogradskom pozorištu (1919), Moje carstvo, pjesme (1920), Prolaznici, pripovijetke (1924), U magli, novele (1924). *V. P.*

MILOŠEVIĆ RAŠA, političar (6/7 1851, Aleksinac). Učio je tehniku u Beogradu, a kemijsku tehnologiju u Petrogradu. Za vrijeme srpsko-turskog rata (1876—1878) bio je mašinist u vojnim pokretnim mlinovima. 1878 postavljen je za suplenta u pirotskoj trgovačko-zanatlijskoj školi. 1880 do 1883 bio je narodni poslanik za grad Pirot i jedan od osnivača radikalne stranke. Prilikom timočke bune, zatvoren je kao član glavnog radikalnog odbora i osuđen na smrt. Potom je pomilovan na 10 godina zatočenja. 1886 pušten je iz zatvora. 1886—1893 služio je u ministarstvu financija. 1/4 1893 postao je ministar narodne privrede u Dokićevom ministarstvu, zatim je sa istim portfeljem, prešao u Grujićevo ministarstvo. 1895—1904 bio je direktor srpskog brodarskog društva, a 1904—1919 upravnik državnih monopola. Ima stručnih radova iz kemičke tehnologije i prijevoda iz ruske i njemačke socijalističke književnosti. 1923 objavio je svoje političke uspomene pod nazivom: Timočka buna. *S. J.*

MILOŠIN, mineral, nađen kod Rudnjaka, u Srbiji. Po istraživanjima S. Lozanića M. je mješavina dviju minerala, koji su nastali trošenjem iz avalita. Jedan je mineral u toj mješavini M., a drugi aleksandrolit. M. je modre boje, a po kemijskom sastavu aluminijski kromov silikat sa vodom. Po knezu Milošu nazvan je M. *F. T.*

MILOV STEVAN. V. Milenković Stevan.

MILOVANOV LUKA (Osat, Bosna — 23/11 1828, Budim). Učio je u Vinkovcima, Segedinu (filozofiju) i Pešti (pravo). Bio je srpski učitelj u Pešti do 13/10 1810, poslije je oglušio i propio se, potucajući se kao pisar kod advokata i kod budimskog vladike. Umro je u krajnjoj bijedi. Karadžić ga je poznavao i cijenio. On je izdao njegov Opit nastavljenja k srpskoj sličnorečnosti i slogomjerju ili prosodiji (1833), koji je M. napisao još 1810 god. M. bio je od utjecaja na Vuka. *A. B.*

MILOVANOV STEVAN (1855, Stari Bečej). Svršio je univerzitet u Budimpešti. Bio je profesor i direktor gimnazije u Novom Sadu. Napisao je: Fizika u Srba, studija iz srpske književnosti (Letopis i u posebnoj knjizi 1886). *M. Pop.*

MILOVANOVIĆ ĐORĐE (ĐOŠA) (13/2 1813, Žabari, okrug kragujevački — 26/11 1885, Beograd). Osnovnu školu svršio je u Brusnici (okrug rudnički). Kao državni pitomac poslat je u rusku vojsku, gdje je proveo tri godine. 31/12 1836 postao je oficir. 26/8 1842 prešao je s knezom Mihailom, kome je bio ađutant, u Austriju, ali se poslije godinu dana vratio u Srbiju. 16/2 1844—5/1 1845 bio je sudac, najprije u Knjaževcu (Gurgusovcu), a potom u Jagodini, pa je postao predsjednik suda u Zaječaru. 17/2 1859 postao je član kasacije, a u septembru iste godine državni savjetnik. Bio je privremeno ministar unutrašnjih djela 9/2—27/10 1860, ministar pravde 22/1—19/8 1875. 23/6 1864 postavljen je za člana naročitog suda, koji je osudio predsjednika i suce vrhovnog suda zbog oslobođenja optuženika iz

Digitized by Google

afere Antonija Majstorovića. Potom se vratio u državni savjet.

Literatura: Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; J. Grujić, Zapisi; Srpske Novine. *J. P.*

MILOVANOVIĆ KOSTA, đeneral (8/6 1847, Beograd — 6/5 1905, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazjie, stupio je u artilerijsku školu 9/10 1861. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 17/11 1868, za kapetana 10/10 1876, za pukovnika 6/12 1888, za đenerala 6/12 1894. Stavljen je u penziju 1/2 1897. Do 1867 bio je vodnik poljske artilerije, do 1872 komandir baterije, 1872—1873 bio je državni pitomac u berlinskoj artilerijsko-inžinjerskoj školi, 1873 djelovođa artilerijske inspekcije, do 1877 komandir baterije, 1877 bio je komandant artilerije u Fetislamu (Kladovo), komandant opsadnog parka i djelovođa artilerijske inspekcije, 1878 bio je šef štaba artilerijske brigade i član artilerijskog komiteta, 1880 komandant beogradske gradske artilerije. 1874—1882 (s prekidom za vrijeme rata) bio je profesor vojne akademije (artilerija).

U ratu 1876 bio je komandant artilerije kod Aleksinca i Đunisa. U ratu 1877—1878 bio je komandant opsadnog parka pod Nišem, i načelnik artilerije vrhovne komande. U ratu 1885 bio je na službi u vrhovnoj komandi.

M. se bavio tehničkim poslovima. On je na Mauserovoj puški izvršio prepravke u pogledu balističkih osobina, cijevi, nišana i zatvarača, te je zbog toga ta puška nazvana Mauser-Kokina.

Osim članaka iz područja artilerije i balistike u Vojinu i Ratniku, M. je napisao i štampao: Artilerija na zemljištu, Nastava za gađanje u nišan iz topova. Privremeni propis za rukovanje sa ostraganima i artilerija. *V. Belić.*

MILOVANOVIĆ MIHAILO, slikar (24/2 1880, Ribaševina, kod Užica). Po svršenoj osnovnoj školi radio je kamenorezački zanat do svoje 24 godine. Tada je otišao u München i osam godina je studirao slikarstvo. Od 1912 do kraja 1918 proveo je u vojsci, kao ratni slikar. — M. radi ponajviše portrete i kompozicije iz vojničkog i ratničkog života minulih ratova. Sudjelovao je na mnogim izložbama, u zemlji i na strani. Još nije priredio kolektivnu izložbu svojih radova. U posljednje vrijeme bavi se i radom nadgrobnih spomenika palim junacima po pojedinim općinama svoga rodnog kraja. Živi stalno u Užicama. *V. P.*

MILOVANOVIĆ MIHAILO, glumac i redatelj osječkog i splitskog kazališta (27/4 1869. Stojnik, okrug kragujevački). Stupio je prvi put na pozornicu u Beogradu 1886. Zatim je bio član družine Fotija Ilićića, novosadskog kazališta, a neko vrijeme i zagrebačkog. Danas je član beogradskog narodnog pozorišta. Glavne su mu uloge: Kir Janja, Sreta Numera i Luka u Na dnu života. *N. A.*

MILOVANOVIĆ MILAN, divizijski đeneral (30/4 1874, Šetonje, mlavski, požarevački). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Velikom Gradištu i Beogradu, stupio je 15/9 1891 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1894, za đeneralštabnog kapetana 29/6 1903, za pukovnika 30/10 1913, za divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1898 bio je vodnik u pješadiji, 1898 i 1899 na višoj školi vojne akademije, 1900 komandir čete u pješadiji, 1901 i 1902 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku. 1903 bio je na dopustu u Francuskoj. Do 1909 bio je načelnik đeneralštaba divizijske oblasti i komandant bataljona u pješadiji, 1910, 1911 i do rata 1912 bio je šef obavještajnog odsjeka glavnog đeneralštaba. 1913—17/7 1914 bio je komandant puka. 1919—1922 komandant vrbaske divizijske oblasti. Od 1922 je prvi pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba (5/11 1922—30/7 1924 zastupnik načelnika glavnog đeneralštaba). Od 1910 do 1912 bio je s ratnim prekidima, profesor vojne akademije (taktika).

U ratu 1912 bio je šef obavještajnog odsjeka u štabu vrhovne komande. U ratu 1913 bio je načelnik štaba crnogorske divizije. U albanskoj pobuni bio je načelnik štaba drinske divizije. U ratu 1914—1918 bio je, do 30/11 1915 pomoćnik načelnika štaba armije (3), do 28/2 1916 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, do 21/7 1917 načelnik operativnog odjeljenja vrhovne komande. 8/8 1917 do 8/8 1918 bio je delegat srpske vrhovne komande u francuskoj vrhovnoj komandi, 18/8 1918—12/11 1919 bio je načelnik štaba armije (2). — Napisao je

Digitized by Google

veći broj (oko 12) vojno-naučnih studija, štampanih u Ratniku.

V. Belić.

MILOVANOVIĆ MILAN, slikar (6/10 1876, Kruševac). Svršivši osnovnu školu i četiri razreda gimnazije u Kruševcu, učio je godinu dana u beogradskoj slikarskoj školi, zatim pet godina u slikarskoj akademiji u Münchenu i četiri u akademiji lijepih umjetnosti u Parizu. Vrativši se u Srbiju, radio je kao nastavnik crtanja, a danas je profesor u beogradskoj umjetničkoj školi. — M. je do sada radio skoro isključivo pejsaže, i smatra se jednim od prvih »impresionista« slikara u nas, i kao umjetnik uživa dobar glas. Sudjelovao je do sada na mnogim reprezentativnim izložbama u zemlji i u inostranstvu, a imao je i dvije kolektivne samostalne izložbe u Beogradu (1908 i 1920). M. radova ima u Strossmayer-ovoj galeriji u Zagrebu, u narodnom muzeju i u umjetničkom odjeljenju u Beogradu.

V. P.

MILOVANOVIĆ MILOVAN DR., političar i književnik (17/2 1863, Beograd — 18/6 1912 Beograd). Položio je doktorat prava u Parizu, sa jednom raspravom o garantnim ugovorima, koja je zapažena u stručnoj književnosti. 1888 postao je profesor državnog i međunarodnog prava na velikoj školi. Bio je sekretar ustavnog odbora 1888, mnogo je sudjelovao u redigiranju novog ustava i u izradi organskih zakona, naročito zakona o izborima za narodnu skupštinu. Pod radikalnim režimom od 1889 bio je njegov pravni branilac u javnosti. Privukao je veliku pažnju svojom obranom protjerivanja kraljice Natalije (1891). Bio je načelnik ministarstva inostranih djela 1890. Otpušten je 1892, poslije dolaska liberala na vladu, pa je 1893, poslije državnog udara od 1/4, nanovo stupio u državnu službu, kao načelnik ministarstva inostranih djela, ali je 1894, kada je nastala era neutralnih ministarstava, bio otpušten po drugi put. 1896/97 bio je ministar pravde u Simićevom ministarstvu. Poslije silaska sa vlasti, otpušten je i po treći put, 1899, i prilikom atentata na kralja Milana, osuđen je u odsuću na dvije godine zatvora. 1900 bio je poslanik u Bukureštu, 1901 ministar narodne privrede u ministarstvima Alekse Jovanovića i Mihaila Vujića. M. je jedan od redaktora ustava od 1901, jedan od tvoraca naprednjačko-radikalne fuzije, i njen glavni branilac u parlamentu. 1902 bio je M. kratko vrijeme ministar financija, potom poslanik u Rimu, na kome je položaju ostao do 1907, kada je stupio kao ministar inostranih djela u Velimirovićevo ministarstvo. Upravljao je spoljašnjom politikom Srbije skoro pet godina bez prestanka, sve do svoje smrti. Iz ministarstva Velimirovićevog prešao je u ministarstvo Novakovićevo, a iz ministarstva Novakovićevog u ministarstvo Pašićevo. 1911 postao je predsjednik ministarstva, zadržavajući u svojim rukama ministarstvo inostranih djela. M. se zatekao na čelu srpske diplomacije u trenutku aneksione krize, i uspio je da postavi srpsko nacionalno pitanje pred Evropu, i opet zato da izbjegne rat s Austro-Ugarskom. Iz straha od novoga prodiranja Austro-Ugarske na Balkan, načinio je M. 1912 sporazum sa Bugarima, koji je bio polazna tačka za balkanske ratove, ubrzo poslije njegove smrti. U spoljašnjoj politici M. su glavne ideje bile: naslon na francusko-ruski savez i sporazum balkanskih država. M. je bio cijenjen, i u zemlji i na strani, kao izvrstan diplomat. M. je napisao veliki broj rasprava iz ustavnog prava i diplomatske historije, od kojih su najvažnije: Srbi i Hrvati (1895) i Srbi i Bugari (1898). Bio je saradnik radikalnih listova Odjeka i Samouprave, i jedan od osnivača radikalnoga časopisa Delo (1894).

Literatura: Arhiv za pravne i društvene nauke, 25/7 1912.

S. Jovanović.

MILOVANOVIĆ MILOVAN DR., vanredni profesor sudske medicine na medicinskom fakultetu u Beogradu (3/9 1884, Negotin). Gimnaziju je svršio u Negotinu, a medicinu u Beču (1904—1910). 1911—1914 specijalizirao se u Beču za patološku anatomiju i sudsku medicinu. Sudjelovao je kao sanitetski oficir u ratovima 1912—1918. 1919 postao je šef prosekture u državnoj bolnici u Beogradu, a od 1923 je na sadanjem položaju. Osim stručnih radova u Srpskom Arhivu, napisao je: Obdukciona tehnika (1922), Značaj sudske medicine (Arhiv za pravne nauke, 1925), Sudska medicina (udžbenik za medicinare i pravnike, 1925).

V. S.

Digitized by Google

MILOVANOVIĆ MLADEN, vojvoda. Rodom je iz sela Botunja (srez kragujevački). Do prvog ustanka bio je marveni trgovac, a u ustanku je postao vojvoda. Bio je sebičan, sklon intrigama, gramzljiv, ali i jedan od izvanredno vještih ljudi. U narodu i kod drugih vojvoda bio je silno omrznut. Imao je vrlo velik utjecaj na Karađorđa. 1806 bio je zapovjednik južne vojske, koja je zauzela Kruševac. Inače lični junak nije bio. Za vrijeme ustavnih borbi 1807—1811 M. je bio odlučno na Karađorđevoj strani. Kao njegov pristalica postao je 18/1 1811 popečitelj za vojsku, i ako je 1809, poslije poraza istočne srpske vojske, za koji je djelomično i on bio kriv, svrgnut sa predsjedničkog mjesta u Praviteljstvujuščem savetu i izgledao onemogućen. Da zaštiti svoje posjede u Krajini, M. je 1813 sasvim izmijenio prvobitni ratni plan Srba na istoku i znatno pridonio ubrzavanju katastrofe. 1813—1821 proveo je M. u emigraciji. 1821 sudjelovao je u Ypsilanti-evoj vojsci u ustanku, a poslije neuspjeha prebjegao je u Madžarsku, a odatle 28/11 1821 u Srbiju. Knez Miloš nije ga volio od prije, jer se M. prema njemu grubo ponašao. Sad, poslije prvog primitka, on je želio da ga se riješi, i krajem aprila 1823 naredio je da ga ubiju. *V. Č.*

MILOVANOVIĆ ŽIVOJIN, pješadijski potporučnik i četnički vojvoda (23/1 1884, Kruševac — 25/5 1905, Velika Hoča, srez podrimski, oblast kosovska). Svršio je 6 razreda gimnazije u rodnom mjestu, a zatim (augusta 1903) 33 klasu vojne akademije u Beogradu. Krajem februara 1905 M. je, sa komitskom četom, koja je formirana u Kruševcu, pošao preko granice. Među udruženim četama i oprobanim vojvodama M. se, i ako početnik u tome poslu, isticao svojom prisebnošću i smjelošću. Sudjelovao je u čuvenoj borbi na Čelopeku (u aprilu 1905). Potom se, po naredbi, morao vratiti u Srbiju, ali je odmah drugim putem preko Kosova, otišao za Poreč sa Lazarom Kujundžićem i Savatijem Miloševićem. Probili su se srećno kroz Kosovo i stigli su do Velike Hoče. Tu ih je jedan Arnautin primio na vjeru u svojoj kuli, ali ih je izdao turskoj vojsci. U ogorčenoj borbi sa askerima i Arnautima poginuli su u zapaljenoj kuli M., oba njegova druga i svih pet četnika, koji su ih pratili. *M. M.*

MILUNOVIĆ JOSIP, pučki pisac (15/3 1709, Visočani, kraj Nina, Dalmacija — 27/10 1759, Požega, Slavonija). Filozofiju svršio je u jezuitskoj gimnaziji u Zagrebu (1733). Stupivši u jezuitski red proveo je novicijat u zavodu Sv. Ane u Beču, a bogosloviju je svršio u Grazu. Bio je učitelj 1738 do 1739 u jezuitskoj gimnaziji u Požegi, gdje je došao ponovno 1745 kao učitelj retorike i poetike. Kad je 1753 po treći put došao u Požegu, postao je misionar za Požeško Polje, i tu je ostao do svoje smrti. Izdao je knjižicu Šest nedjelja na poštenje Sv. Alojzije Gonzage (1759), gdje u predgovoru propagira širenje pismenosti u narodu, ali ne u duhu prosvjetiteljstva, već u smislu katoličke protivureformacije.

Literatura: F. Fancev, Isusovci i slavonska knjiga 18 stoljeća (Jugoslavenska Njiva, 1922, I., 456).

B. V.

MILUTIN, kralj srpski 1282—1321. Sin je kralja Uroša I. i kraljice Jelene. Vlast je dobio od starijega brata Dragutina, koji se 1282, u Deževu, odrekao prijestola. Ustupanje je po Dragutinovu mišljenju bilo samo dotle, dok njegovi sinovi, Uroš i Vladislav, ne stanu na snagu.

M. je bio čovjek jake volje i bez imalo moralnih skrupula. U svima svojim postupcima bio je dosta brutalan. Ženio se četiri puta. Prema prvim trima ženama bio je prosto grozan. Prva mu je bila princesa iz Tesalije, kći sevastokratora Ivana. Za drugu ženu uzeo je Jelisavu, svastiku svoga brata Dragutina, sestru madžarskoga kralja Vladislava IV., koju je zaveo kao monahinju. Ubrzo je i nju ostavio, a uzeo je 1284 za ženu Anu, kćer bugarskog cara Đorđa Terterija. 1299 dao je proglasiti taj brak kao nezakonit, da bi se mogao vjenčati sa Simonidom, šestgodišnjom kćerkom bizantskog cara Andronika II. Od prve žene imao je sina Konstantina, od druge jednu kćerku, od treće kćeri Caricu i Anu i sina Stevana Uroša.

Kao vladar imao je M. mnogo uspjeha. Iskorišćujući borbu Anžuvinaca i Paleologa, M. je osvojio dobar dio Makedonije sa Skopljem, Ovčim Poljem i Zletovom, sa oba Pologa na Vardaru i Poreč, Kičevo i Debar.

Digitized by Google

Napravivši Skoplje prijestolnicom Srbije, M. je uputio srpsku ekspanziju niz vardarsku dolinu, i tako je polako prenosio težište srpske državne politike sa Jadranskog na Egejsko more. M. je proširio srpsko područje i u sjeveroistočnom pravcu. Porazivši dva braničevska otmičara, Drmana i Kudelina, M. je njihovu zemlju pripojio Srbiji. Vidinskog gospodara Šišmana, koji je htio da ospori ta osvajanja, M. je pobijedio i prognao preko Dunava. Kasnije je dao njegovu sinu Mihailu svoju kćer Anu. I ako je 1299 ušao u brak sa bizantskom princesom Simonidom, i stupio tako u bliže veze sa Carigradom, M. je ipak 1308 sklopio savez sa Karlom Valois, bratom francuskog kralja Filipa IV., koji se spremao da osvoji Carigrad i obnovi latinsko carstvo. Kada od toga plana nije bilo ništa, M. je ponovno prišao Grcima, i kao njihov saveznik pomagao ih vojskom protiv Turaka. Čak je 1313 njegov vojvoda Novak Grebostrek prelazio i u Malu Aziju, i tamo sa uspjehom suzbijao turske osvajače.

Drugi period vladavine kralja M. pun je domaćih kriza. Brat njegov Dragutin htio je da obezbijedi prijesto svom sinu, jer je vidio ne samo da M. sam čvrsto drži vlast, nego i da radi na tome, da ostavi prijesto svojim šurjacima, bizantskim princevima, koje je s tom namjerom dovodio u Srbiju. Radi toga došlo je do borbe između braće. Nju je utišalo sveštenstvo, koje je M. obvezao bogatim poklonima, i koje je zaziralo od Dragutinovih veza sa katolicima i katoličkim dvorovima. Rat je završen 1312 jednom vrstom kompromisa, koji je M. pogazio odmah iza Dragutinove smrti, 1316.

On je onda, naime, Dragutinova sina dao zatvoriti, a njegovu je zemlju pripojio svojoj državi. To je, među ostalim, dalo povoda Madžarima da napadnu na M., pošto je Vladislav, sin Dragutinov, bio njihov štićenik. Rat je bio opasan, jer se Madžarima pridružio i srodnički im napuljski dvor, koji je u svojoj vlasti držao i Albaniju. Pored toga na M. se digao bosanski ban i ban Mladen Šubić, moćni gospodar Dalmacije i jednog dijela Bosne. Borbe su trajale 1318 do 1319, i M. je iz njih izišao bez velike štete. U jednom natpisu iz 1319 on se čak ponosno zove gospodarem zemlje od Jadranskog mora do rijeke Dunava. Drugi sukob u porodici imao je M. sa sinom Stevanom. Ovaj se digao na oca u svojoj oblasti Zeti 1314, ali mu se, namamljen, predao u ruke, a on ga je za kaznu dao oslijepiti i sa djecom prognati u Carigrad. Poslije sedam godina, na zauzimanje sveštenstva, nesretni princ bio je pomilovan i vraćen u otadžbinu.

M. je učvrstio svoju ličnu vlast, proširio je znatno granice Srbije i dao je svojoj državi jedno od prvih mjesta na Balkanu. On je bio preduslov Dušanove carevine. Eksploatacija bogatih rudnika, koja za njegove vlade uzima maha, davala mu je obilna sredstva za oružanje, nabavu najamnika i sticanje veza. M. je bio čovjek širih poteza u državnim poslovima. Njegove zadužbine Gračanica, Banjska, Studenica (kraljeva crkva), Nagoričino, obnova Hilandara i mnoge druge, sjajan su dokaz značaja Srbije njegova vremena i njegove kraljevske darežljivosti. To su osjećale i mnoge crkve izvan Srbije, u Solunu, Sv. Gori, Carigradu, Bari-u, kao i srpski od njega osnovani manastir u Jerusalimu.

M. je umro nenadano 29/10 1321 u Nerodimlju, a sahranjen je u Banjskoj. Oko 1389 preneseno mu je tijelo u Trepču, a odatle oko 1460 u Sofiju, gdje se nalazi i danas. Crkva ga poštuje kao sveca, a sofijska crkva, u kojoj on leži, zove se Sv. Kralj.

V. Ćorović.

MILUTINOVIĆ DOBRICA, glumac (30/8 1880, Niš). Učio je 5 razreda gimnazije, a na pozornicu stupio je u niškom pozorištu Simđelić (pod upravom Al. Milojevića) 7/1 1898. Za člana narodnog pozorišta u Beogradu primljen je 5/12 1899. Kao pitomac narodnog pozorišta upućen je (1900) u München, gdje je ostao godinu i po dana, kao učenik Joce Savića. Po povratku u Beograd počeo je intenzivan rad, širok po opsegu, izražavan strasnim temperamentom, izvanredno zvučnim glasom, poletnim pokretima, neposrednim umjetničkim zanosom i dubokom vjerom u svoj profesionalni poziv. Jedna za drugom brzo su se nizale njegove uloge: Don Karlos, Maksim Crnojević, Genaro (Lukrecija Borgija), Sid, Romeo, Hajduk Veljko, Uriel Akosta, Ložre Sin (Dragana), Princ od Reihstata (Orlić),

Digitized by Google

Stanko (Pod maglom), Zulumćar, Stojan (Koštana), Frederik (Arlezijanka), Kavaradosi (Toska), Feđa (Živi leš), Otelo, Car Dušan (Nahod). — Milutinović je izvodio svojim vanredno prijatnim, zvučnim i dubokim baritonom i ove pjevačke uloge: Anri (Korneviljska zvona), Ahil (Lepa Jelena), Redžep (Na Uranku). Pjevao je i u narodnim komadima: Seoski lola, Agneša, Ridokosa, Seoba Srbalja, Vojnički begunac, Đido. — Za vrijeme Svjetskog Rata Milutinović je bio zarobljen i interniran. Diletantsko kazalište u Nikšiću, iz poštovanja prema njegovu radu, uzelo je za svoj naziv ime »Dobrica Milutinović«.

R. Odavić.

MILUTINOVIĆ DRAGUTIN, divizijski đeneral (16/9 1865, Beloševac, kragujevački). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je 1884 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1887, za đeneralštabnog kapetana 1897, za đeneralštabnog pukovnika 1911, za divizijskog đenerala 1918. Do 1890 bio je vodnik u pješadiji. 1891—1894 bio je u đeneralštabnoj akademiji u Rusiji. 1894—1898 komandir čete u pješadiji i komandir pitomačke čete, 1898—1903 komandant bataljona u pješadiji, 1903—1905 šef spoljnog odsjeka glavnog đeneralštaba, 1905—1907 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti, 1907 do 1909 šef spoljnog odsjeka glavnog đeneralštaba. 1897—1900, 1900—1902, 1903—1908 bio je honorarni i redovni profesor vojne akademije (taktika, strategija, historija ratne vještine i administracija). 1920—1922 bio je inspektor pješadije, 1922—1923 kancelar kraljevih ordena, 1923—1926 na službi u ministarstvu vojske i mornarice. Od 1926 je u vojnom savjetu.

U ratu 1912—1913 bio je komandant divizije (timočke II.). U ratu 1914 do 1918 bio je komandant divizije (šumadijske II., albanskih trupa, vardarske divizije, rezervnih trupa u Bizerti i I. srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji). 1918—1919 bio je komandant skadarskih i jadranskih trupa.

Napisao je i štampao: Bonapartin rat u Italiji 1796/97, Rusko-Turski rat 1877/78. Preveo je Kurs đeneralštabne akademije (đenerala Mihnjevića), Rat Francusko-Nemački 1870/71. Napisao je brošure: Povodom odbrane Kosovog Polja, Timočka divizija II. poziva, u ratovima 1912—1913 god. Napisao je mnogo ocjena, prikaza i kritika iz područja ratne vještine u Ratniku, Nedeljnom Pregledu, Bosanskoj Vili, Novom Životu i u dnevnim političkim listovima.

V. Belić.

MILUTINOVIĆ SIMA-SARAJLIJA (ĆUBRO ĆOJKOVIĆ), pjesnik i historiograf (3/10 1791, Sarajevo — 30/12 1847, Beograd). M. otac bio je imućan trgovac, podrijetlom ispod Durmitora; on je dvaput bježao sa porodicom ispred kuge iz Srbije u Sarajevo, i odatle (1793) u Zemun, pa u Beograd. Ovdje se, za vrijeme mudrog Mustafa-pašinog režima, veoma obogatio, vozeći stoku i žito do gornjeg Dunava na svojim lađama. Poslije ubijstva Mustafa-paše, prebjegne 1799 M. porodica u Austriju. — M. je pošao u školu još 1801 u Beogradu, nastavio je neko vrijeme školu kod Grka Turundije u Zemunu, gdje je valjda zavolio mitologiju. U to vrijeme htio ga je otac uvesti u trgovinu, ali pokušaj nije uspio. Stoga ga je opet poslao u školu, i to u Segedin, prve dvije godine kod Srbina učitelja Alargića, a potom dvije godine u latinsku školu. Naposljetku 1806 prijeđe M. u srpsku gimnaziju u Srijemskim Karlovcima. Ali je M. tu iz trećeg razreda izbačen, zbog nekakve paskvile. Tih sedam godina, čini se, bile su M. sve redovno školovanje. Iz Karlovaca je M. otišao u Karađorđevu Srbiju, prvo na Drinu Golaćima, a 1809 u Beograd, za pisara savjeta.

Već tada je počeo da bilježi sve što je vidio i čuo. Ovdje se upoznao s Vukom (1811), polagao je lično Dositejev kovčeg u grob, 1813 je opet bio na Drini, sa dobrovoljcima Zeke buljubaše. Odatle ga je Mladen Milovanović poslao u Temišvar, da od generala primi vijesti o kretanju Turaka, te da to dostavi Karađorđu na Moravi. Međutim je došlo do sloma, i M. ne našavši roditelje, krenuo je u Zemun, pa preko Pančeva u Arad, gdje mu je Sava Tekelija pomogao da se sastane u tvrđavi sa zatočenim vojvodama. M. je išao u Beč, da izmoli za njih slobodu, pa se, preko Hrvatske, uputio u Dalmaciju, gdje se primio za privatnog učitelja u selu Strmici. 1814 M. je, preko Grahova i Kupresa, stigao u Sarajevo, i tu je valjda dobio sredstva za put u Srbiju, gdje je stupio u službu kao pisar kod vladike Dionisija u manastiru Blagoveštenju.

Digitized by Google

M. je sudjelovao u prvoj zavjeri protiv Turaka, te se uskoro morao skloniti ponovno za pisara vladici užičko-šabačkom, Grku Danilu.

Kad je buknuo drugi ustanak, M. je pobjegao od vladike turkofila Golaćima, sa kojima se borio na Ceru i Dublju. Od druge polovine 1815 do jula 1816 M. je radio kao pisar, čas kod vladike, čas kod vojvode Štitarca, čas kod Jovana Obrenovića, a čas pri narodnoj kancelariji. Tada je pošao u Rusiju, da potraži roditelje, koji su se tamo sklonili 1813. Usput se, zbog oskudice, zaustavio u Vidinu, i stupio je kod jednog Turčina, da mu čuva bostan, a zatim se primio za učitelja u školi. U to vrijeme je načinio nacrt svoga Trojesestarstva, a spjevao je tu i oko 60 lirskih pjesama, među kojima je i ona ljubavna prema turkinji Fatimi iz Beograda, koja je ubijena 1813. Kompromitiran ovdje, bez krivice, u zavjeri vidinskih Grka, dopao je 1817 tamnice i bukagije.

1818 oslobodio se i vratio u Beograd, u službu gospodar-Jovanu, a 1819 ponovno je krenuo u Besarabiju, roditeljima. U Kišenjevu našao je i roditelje i mnoge Karađorđeve vojvode. Ovdje je imao prilike da za četiri godine izradi Serbijadu, odnosno Serbijanku, koju je, pomoću 250 talira dobivenih od kneza Miloša, odnio preko Odese u Leipzig, radi štampanja. Tu se zadržao godinu dana, i pored štampanja, slušao predavanja univerzitetskog profesora, filozofa Kruga, kome je spjevao i jednu odu, i stupio je u vezu s mnogim njemačkim uglednim književnicima kao što su: Jakob Grimm, pjesnik Herder i Uhland i prevodiocima naših narodnih pjesama: Amalija Talvy i Gerhard. Tada se upoznao i sa Goethe-om.

1827 u maju, pošto je izdao Zoricu, prikazanu Talvy-evoj, M. je na Milošev poziv, pošao u Srbiju. Ali je u Trstu promijenio plan, i otišao na Cetinje, gdje mu je vladika Petar I. povjerio odgoj bratića Rada, budućega vladike i pjesnika. Još u Trstu upoznao se sa Lukijanom Mušickim, koji ga je opomenuo, da Serbijanku popravi na narodni jezik. — Na Cetinju je M. ostao uz Rada četiri godine, stekavši simpatije kod Crnogoraca, a iskrenu ljubav svoga učenika, dok je on sam prihvatio i pseudonim Čubra Čojkovića u oduševljenju za Crnu Goru. Krajem 1831 M. je opet pošao u Srbiju. Prvo je bio u službi beogradske policije, pa zatim redom, bimbaša 2.000 golih sinova u Ključu, pomoćnik krajinskog serdara, historiograf kneza Miloša, carinik i diplomatski agent za Crnu Goru. 1834 naredio mu je knez Miloš, da za 300 talira napiše historiju drugog ustanka. 1836 M. ju je svršio i otputovao u Leipzig da je štampa. Štampajući još četiri druga djela vratio se tek 1839. Putem je svrnuo u Budim, gdje se upoznao s inteligentnom djevojkom Marijom Popovićevom, zvanom Punktatorka, koja je najbolje razumjela i tumačila njegove stihove. M. ju je zavolio i vjenčao se tada s njome. U isto vrijeme peštanski univerzitetski đaci Srbi svečano su ga krunisali vijencem, kao najvećeg srpskog pjesnika. U stihovima ga je pozdravio Jovan Subotić. Tada je upoznao i mladoga Jakova Ignjatovića, koga je potakao na književni rad.

Po povratku postavljen je M. za upravitelja osnovnih škola. No pošto se pomiješao s ustavobraniteljima (1840), jedno vrijeme je morao da bježi iz zemlje. Bio je čak osuđen in contumatia. Po dolasku Karađorđevića, M. se vratio i postao je sekretar popečiteljstva prosvještenija, zatim apelacioni sudija. 1846, kao sekretar prosvjete, vodio je pitomce u Rusiju, i ostao je tamo pet mjeseci. Umro je u oskudici, na položaju sekretara, a sahranjen je svečano. Udovica M. je prva Srpkinja, koja je dobila pravo branioca pred sudovima, a umrla je 1876 kao učiteljica osnovne škole u Beogradu.

M. je pisao veoma mnogo, i u stihu i u prozi. Od radova u vezanom slogu izdao je ove: Nekoliko Pjesnica (1826), Serbijanka, dva dijela s otpjevom (1826, iste godine treći dio Serbijanke). 1827 štampao je u Leipzigu Zoricu, s njemačkim dodatkom o životu Kraljevića Marka, 1833 Pjevanija Crnogorska i Hercegovačka, istu Pjevaniju izdao je u popunjenom izdanju 1837; 1837 Trojesestarstvo; Serboslav, 1839 i 1844 Trojebratstvo. Osim toga M. je spjevao mnogo prigodnih pjesama i političkih pamfleta: Otziv na poziv (1839), Usklik na inštalaciju bačkog episkopa Hranislava (1840), Čestitanje Kurban Bajrama Musapaši vidinskom (1841), Odusovjet (1842), Razgovor dva Srbina Dragutina i

Digitized by Google

Milutina (1842, u dodatku Srbskih Novina, 36), Pesma Ustavovačka (1842, Srpske Novine, 46), Drugi vaskres ustava i narodne pravde u Srbiji, Amanet Karađorđa na Deligradu (1842), Glas naroda Srbskog o izboru A. Karađorđevića (1842), O licu i duhu Karađorđa (1843), Ustavovački Popjev (1843), Oplač (1843), Treći vaskres ustava i pravde u Srbiji (1843), Odpjev na prevratni strmoglav prebolnog Ivana Sokolovića nazovi kablarca od zdravoga Srba Srbakovića, ozbiljnog ovčarca (1842).

U prozi je M. napisao: Istoriju Srbije od početka 1813 do konca 1815 (drugo izdanje 1888), Istoriju Crne Gore od iskona do novijega vremena (1835), Plan, kako da se i kome napiše nova srpska istorija ponajlakše i ponajskorije, pa i ponajiscrpnije i ponajistinitije, a počevši je odande gdje je Rajić prestao. Ovaj referat je izašao poslije M. smrti u Prosvetnom Glasniku. Na osnovu njega povjerilo mu je društvo srpske slovesnosti pisanje prve srpske historije 1847. Zatim je M. štampao veliki broj članaka u Narodnom Listu, Grlici, Podunavcu, Zabavniku, Srpskim Novinama, u Magazinu Dalmatinskom (Zeka kapetan) i t. d. Naposljetku M. je štampao i dvije drame u desetercu: Dika Crnogorska (1831), i tragediju Obilić (1837). Počeo je da piše još dvije tragedije: Karađorđa i Odžakliju Zubanovu.

M. je početkom 19 vijeka smatran najvećim srpskim pjesnikom. Tadašnji uski krug Srba čitalaca u mutnom M. izražavanju nazirao je genijalnu dubinu. Dugo su se, i poslije njegove smrti, književni ljudi ozbiljno bavili komentiranjem njegovih kovanica i čudnih fraza. U novije doba M. djela nitko više ne čita, a kritika mu osporava svaki talenat. Međutim u M. stihovima nalaze se mjestimično stavovi s toliko snage, mašte i poleta, da se mora priznati, da je u njemu bilo neke sirove, ili razdešene ili rudimentarne darovitosti. M. je imao i bujnu maštu, vanrednu širinu duha, ali mu je apsolutno nedostajao smisao odabiranja. On se površno povodio za njemačkim pseudoklasičarima. Rasni balkanac, stalno u narodnoj sredini i u narodnim pokretima, M. je nerazborito htio da te narodne borbe opjeva nekim svojim novim književnim jezikom, trećinom crkvenoslovenskim, trećinom narodnim, a trećinom proizvoljno i nezgrapno konstruiranim. U toj borbi za spajanjem heterogenih elemenata, za što novijim izrazom, M. je stvorio od svojih spjevova ogromnu zbirku mučnih, nerazumljivih, često komičnih, i ponajviše prozaičnih mucanja. Nije umio ni konstruirati, te su njegovi eposi o ustancima u Srbiji (Trojebratstvo i Trojesestarstvo) slabo povezane kronike događaja i ličnosti. Ali sve te njegove radnje imaju historijsku vrijednost, kao sabrani materijal jednog očevidca i slušaoca iz prve ruke.

M. je djelo tako prisno sraslo s cjelokupnošću srpske poezije, da će njegovo mjesto u našoj književnosti ostati veoma ugledno i neizbrisivo. On je taj koji je prvim srpskim pjesnicima pružio primjer, da hrabro stvaraju izvorna djela, a ne puke kompilacije i imitacije, i da se za predmete i inspiraciju obrate samome narodu. Nikad se ne smije smetnuti s uma, da je M. bio u poeziji učitelj našem najvećem pjesniku, Njegušu. Izvjesni dobri deseterci u Srbijanci puni su one snage, kojom je nadahnut Gorski Vijenac, u tolikoj mjeri, da se ni po metalnoj zvučnosti ni po unutrašnjem kapacitetu ne razlikuju od najboljih Njeguševih stihova. Gorski Vijenac, čak i formalno, nastavak je i razumije se, usavršavanje u pjesničkom smislu, M. Dike Crnogorske. Naposljetku M. je morao lično biti veoma jak i sugestivan čovjek, jer su se svi njegovi savremenici, osim Vuka, a bilo je među njima i genijalnih i od njega mnogo obrazovanijih ljudi, očaravali njime i povodili se za njim. U ostalom zna se, da je M. bio, i ako nesređen, čudan i nestalan, neobično karakteran, hrabar, pošten, krotka srca, a apsolutno nije bio zloban.

Literatura: J. Ignjatović, Tri srpska spisatelja (Djela I., 1874); Sv. Vulović, Sima Milutinović (Sarajlija), pesnik srpski (Godišnjica Nikole Čupića, 1878, 3), i Sima Milutinović (Sarajlija) kako je radio (Godišnjica Čupića, 1894, 14); St. Novaković, Prvi srpski pesnici (Bratstvo, 1887); Đ. Đorđević, Sima Milutinović (Sarajlija), prilog novoj istoriji srpske književnosti (1893), Još neka o Simi Milutinoviću (Sarajliji) (1894); St. Pavlović, Sima Milutinović (Sarajlija),

Digitized by Google

život, radnja i slika mu (Letopis, 173 do 176, i posebno 1893); B. Čerović, Sima Milutinović (Sarajlija) (Sarajevski školski vjesnik, 1902, 9, 1906); A. Gavrilović, Sima Milutinović (Sarajlija) prema Ilirstvu (Izvještaj gimnazije Vuka Karadžića u Beogradu za 1902); J. Ilić, Gdekoja o Čubri Čojkoviću (Brankovo Kolo, 1896); S. Avramović i J. Đorđević u tri broja Javora od 1891, O grobu Sime Milutinovića (Sarajlije); Drag. Milutinović, Komentari Srbijanci (15, 16, 17, 18 i 19 Čupićeve Godišnjice u Brankovu Kolu od 1895 i 1896); M. Ivković, Dijalektološke napomene o Pjevaniji Sime Milutinovića (Sarajlije) Izveštaj Zdelarove gimnazije u Beogradu, 1909); Filipa Loewe-a članak, Goethe und der Sarajlija (Fremdenblatt, 1903, 82. preveden u Brankovu Kolu, 1908, 14). Iz prepiske Sime Milutinovića (Sarajlije) objavljeno je u Javoru, 1878 A. Simiću, u Ogledu Đ. Đorđeviću i u Danici, 1872 Vuku, u Brankovu Kolu, 1896 Isidoru Nikoliću, a u Bosanskoj Vili, 1913; Đ. Šurmin, Iz starih pisama. *V. Petrović.*

MILUTINOVIĆ TOŠA, PL. MILOVSKI, BARUN OD WEICHSELBURGA, podmaršal (23/5 1766, Surduk — 7/9 1836, Temišvar). 1786 svršio je inžinjersku akademiju i stupio je kao kadet u 2 bansku graničarsku pukovniju. 1792 pokazao je veliku spretnost za vrijeme vojne, 1793 postao je izvan reda natporučnik, 1795 major kod petrovaradinske pješačke pukovnije, 1808 potpukovnik kod gradiške pukovnije. 1809 odbio je jednu navalu bosanskih Turaka i postao je pukovnik i zapovjednik iste pukovnije. 1813, u bojevima kod Weichselburg-a, St. Marein-a, protiv Talijana, djelovao je izvanredno uspješno i taktično, te je dobio viteški red Marije Terezije i unaprijeđen je za generalmajora uz nalog, da se ima priključiti zboru generala Tomašića u Dalmaciji. Kod zauzeća Zadra i Splita, a osobito Dubrovnika također se odlikovao. 1814 osvojio je Kotor i Herceg Novi. 1815 dobio je barunstvo. Do 1816 bio je vojni zapovjednik i šef političke uprave Dubrovnika i Albanije. Bio je zatim zapovjednik divizije u Karlovcu, kasnije u Temišvaru, 1836 je penzioniran. *V. L.*

MILUTINOVIĆ VLADIMIR, protopresviter-stavrofor i paroh, crkveni pisac (9/7 1875, Belegiš, Srijem). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima (1899). Bio je protopresviterski kapelan u Bjelovaru, paroh u Bršljanici u Hrvatskoj, i paroh i okružni protopresviter u Mitrovici. Radi na crkvenoj književnosti, a naročito na katihetičkom i propovjedničkom polju. Glavni su mu radovi: Katiheze (2 knjige), po Herbert-Ziller-ovoj metodi, Nauka o veri za pravoslavnu srpsku decu malih škola I. i II. razreda, Propovednikov venac, praktične propovijedi za selo, So svjatimi, zbirka pogrebnih propovijedi, Isaije likuj, zbirka bračnih pouka. Sa Dr. Petronijem Trbojevićem i Savom Petkovićem izdao je tri sveska Srpskog Propovednika. Uređivao je popularno-vjerski list Pravoslavlje, a sada uređuje sličan list Nedelju i Nedeljnu biblioteku. Radio je dosta i na apstinentskom pokretu i u tom je pravcu štampao knjižice: To prokleto piće i Trezvenov dnevnik. Pisao je po mnogim časopisima i kalendarima. *R. G.*

MILJACKA, rijeka u Bosni, desni pritok Bosne. Desni M. sastavak, Mokranjska M., izvire iz mnogih vrela sa podnožja Romanije (Crni Vrh 1.355 m, Veliki Vrh 1.331 m), Kostreša (1.315 m), Devine Planine (1.092 m) i u vrlo nepravilnom i vijugavom toku teče prema jugozapadu. Paljanska M., kao lijevi sastavak, izvire na padinama Javorine (Hodža 1.379 m, Kik 1.360 m) i Viteza (1.188 m), ima već na izvorištu dosta razgranatu mrežu i uglavnom teče na zapadsjeverozapad. Od njihova sutoka, na visini od 595 m, jugoistočno od Čeljugovića, rijeka teče pod imenom M. kroz kamenitu klisuru sve do Sarajeva. Odatle M. teče na zapad, a od Hadžića na sjeverozapad. Ušće M. u Bosnu je na visini od 486 m, 1·8 km zapadno od željezničke stanice Railovac. M. ima nekoliko nevažnih pritoka. M. je dosta široka, ali malo duboka rijeka. Dužina M. toka je 35·9 km, a površina porječja 420·5 km². *P. V.*

MILJAN-GRAD. V. Gora.

MILJANA, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Klanjec, općina Zagorska Sela; blizu Sutle, gdje preko kamenoga mosta prelazi cesta Klanjec-Podčetrtek. Ima 303 stanovnika, a po-

Digitized by Google

ta je po meteoru, što je 26/4 1842 7 km k jugu u Bužimskom selu, ak 1·2 kg. Drugi komad od 71 gra- pao je po sata dalje od spomenu- a sela. — Kod M. nađene su razne ari iz brončanoga doba s osobitim nadima kelta, mačeva i radnoga terijala. *J. M-n.*

MILJANIĆ PETAR DR., liječnik 1852, Banjani, Crna Gora — 8/9 7, Cetinje). Gimnaziju i pravni fa- tet svršio je u Beogradu, a potom dicinu u Moskvi 1881. Radi usavr- anja bio je 1883/84 u Francuskoj i emačkoj. U Crnoj Gori bio je avnik bolnice Danilo I. na Ceti- , zatim načelnik crnogorskog sa- eta. Bio je prvi kirurg u Crnoj ri, i predstavnik svoje zemlje na ogim međunarodnim kongresima. ao je više članaka i rasprava me- inskih i pravničkih na srpskom, skom, francuskom i njemačkom. glavniji su mu: Zur Diagnose der rmperforation im Ty. abd. (1884), érose en plaques chez deux frères 89), Slučaj miksedeme (1890), Du- no bolesni, gluhonijemi, epileptič- i slijepi u Crnoj Gori (1891), Dve- tine operacija katarakta u bolnici Cetinju i O lepri u Crnoj Gori 93), Postanak cetinjske tamnice avnik, 1893). *V. S.*

MILJANOV MARKO, kučki vojvo- (12/4 1833, Medun — 2/2 1901, Her- Novi). M. je bio iz plemena Dre- lovića. Bio je jedan od najhrabri- junaka i jedan od najrazumnijih đa. Istakao se 1862, kada je Kuče dio protiv Turaka, i ako su im bili damici, i poslije u ratu 1876—1878. veni podgorički pokolj (1874) iza- an je na njegov poticaj, da se uje- Turci. Srpski romantičari stvorili mu vrlo veliko ime. Njegova po- larnost i otvorenost dovela ga je u kob sa knezom Nikolom, i on je o u nemilost. M. se istakao i kao bar pisac. Njegovi Primjeri čojstva junaštva (1901), neobični po sadr- ju, krepki po izrazu, visoki po mo- lu, idu u najljepše stvari srpske oze. Njegovo djelo Pleme Kuči izi- o je 1904. U njemu ima dragocjenih dataka za historijat, organizaciju običaje tih brđana. *V. Ć.*

MILJEŠEVA RIJEKA, rijeka u aškoj, desni pritok Lima. Izvire sa omarice (1.369 m) i Jastrebovca, uglavnom teče prema sjeverozapadu, a u Lim utiče niže varoši Prijepolja. Pritoci M. R. su Kosatica i Bojna, obje sa desne strane. Dužina toka je 22·2 km, a površina porječja 163·6 km². *P. V.*

MILJEVSKA PLANINA, planina u Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, istočno od velike okuke Božičke Reke, 8 km sjeverno-sjevero- zapadno od Bosiljgrada. Najveći vi- sovi na M. P. su: triangulaciona točka 1.732 m, na sjeveru Beli Kamen 1.520 m, na zapadu Crni Kamen 1.616 m, na jugu Grob 1.596 m, a na jugoistoku Komaja 1.480 m. *P. V.*

MILJKOVIĆ BRANISLAV, profe- sor i književni kritičar (17/12 1890, Beograd). Osnovnu školu učio je u Beogradu, gimnaziju u Šapcu i Beo- gradu. Filozofski fakultet (jugoslo- venska književnost) svršio je u Beo- gradu (1913), i te je godine postavljen za nastavnika u Valjevu. Od 1919 pro- fesor je četvrte beogradske gimna- zije. — Radio je na historiji književ- nosti i književnoj kritici. Napisao je: Društvo Srpske Slovesnosti (Knjige Matice Srpske, 46), a pisao je rasprave i kritike u Srpskom književnom glas- niku i Prilozima za književnost, je- zik, historiju i folklor. *D. P.*

MILJKOVIĆ VELJA, glumac (20/9 1858, Beograd — 8/1 1901, Beograd). Stupio je na pozornicu 29/11 1872 u kazališnoj družini Berberovića. Od 1872 odlazio je u druga kazališta: putnička, hrvatsko zemaljsko kaza- lište, narodno pozorište u Beogradu (1881—1885) i srpsko narodno pozorište u Novom Sadu (član i redatelj). Za člana narodnog pozorišta u Beogradu angažiran je 20/3 1893. Proslavio je 25 godina svog glumljenja 20/11 1897. Glavne su mu uloge bile: Lazar (Su- botićev Miloš Obilić), Jevrem (Crno- gorci), Neša (Podvala), Faverol (Dora), Diran trgovac (Diran i Diran), Lu- dvik XI., Žan Rancau (Braća Rancau), Flotvel (Raspikuća), Ipanov (Fedora), Fileas Fog (Put oko zemlje), Vukašin (od Drag. J. Ilića), Čiča Mija (Stari baka i njegov sin). — M. je napisao i ova dramska djela: Vračara, Pot- poručnik Mikica, Jabuka, Kraljević Marko i Arapin, Bunjevka, Ivkova Slava (po St. Sremcu). Umio je da se uživi u najraznovrsnije uloge, da ih

Digitized by Google

potpuno razumije i izvrsno prikaže. — M. je bio i dobar amater crtač.

R. O.

MINCA (do sredine 17 vijeka i mjed) se zove bakren dubrovački novac. Riječ dolazi od njemačke riječi Münze. Latinski naziv je follarus. M. se počela kovati, može biti, još od kraja 13 vijeka, pa je kovana sve do prve polovine 17 vijeka. 30 bakrenih M. vrijedilo je 1 srebrni dinar. Najstarije su M. imitacije poznorimskih novaca, a kovane su u početku na privatan račun. Kasnije je predstavljano na prednjoj strani muško poprsje, s lovorovim vijencem, s druge strane gotsko slovo R, sa četiri zvijezde. I ovaj tip je bio više puta mijenjan. Posljednji tip pokazuje na prednjoj strani glavu sa lovorovim vijencem, okrenutu na lijevo, i natpis Moneta Ragusii, na naličju gradska vrata i potpis Civitas Ragusii. Od druge polovine 17 vijeka kovali su se umjesto M. bakreni soldi (1 solad = 5 m).

Literatura: M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika. *B. S.*

MINČETIĆ VLADISLAV (Menze), pjesnik (oko 1600, — 1666, Dubrovnik). Od iste je vlasteoske porodice, kojoj je pripadao i Šiško Menčetić, ali je on sam svoje prezime pisao Minčetić, možda da ga tako dovede u jaču vezu s gradskom kulom Minčeta. — Od M. imamo samo tri pjesme, ali sve su tri dobre: Zorka je slobodna i vješto izrađena prerada ozbiljne talijanske ljubavne tužbe; Radonja je vrlo uspjela, u narodnom tonu i u narodnoj dikciji sastavljena, šaljiva tužba nesretnog muža iz prostoga naroda, kojega žena i kara i bije, dok on ne zgrabi batinu, te joj utjera pamet u glavu, najzad Trublja slovinska, koju je sam izdao 1665 u Jakinu, zanosna je himna hrvatskom banu Petru Zrinskomu — za koga se M. nadao, da će osloboditi balkanske Slovene od turskog jarma, a koji je naprotiv 1671 svršio pod austrijskom sjekirom.

M. R.

MINERALNE VODE. U kraljevini ima oko 280 izvora M. V. Dobra trećina od njih nalazi se u prostoru planinskih lanaca, koji se od Jastrebca i Kopaonika, širinom oko 95 km, proteže na sjeverozapad do Uzlomačke i Čemernice Planine, u dužini oko 430 km. Prostor taj obilježavaju sa istoka Niš i Vranje, na zapadu Sarajevo-Tuzla i u vrhu Banja Luka. No i u tom prostoru ispoljava obilje M. V. predjel Kopaonika, omeđen rijekama Toplicom i Ibrom i dvjema Moravama. Drugo područje, također bogato izvorima M. V., jest Rudnik, osobito njegove sjeverne kose, u liniji Rača i Lazarevac. Treće područje, primjetno po izvorima M. V., jesu planinski masivi, koji se od Kozjak-Planine s juga do Rtnja i Kučaj-Planine na sjeveru redaju. U tome su pravcu banje: Vranjska, Niška, Soko Banja i Brestovačka.

Slično grupiranje izvora M. V. u jednom području opaža se još samo u Hrvatskoj i Slovenačkoj, i to u pravcu gorskih lanaca, koji se protežu od istoka od Koprivnice na zapad do Celja. Granične točke ovog terena M. V. jesu Varaždinske Toplice i Krapinske Toplice na istoku, Rimske Toplice i Dobrna na zapadu, a Stubičke Toplice na jugu.

M. V. imaju naziv po onom kemičkom sastojku, koji prevlađuje ili svojom količinom ili djelovanjem u liječenju. Tako se kiselom (kiseljak) zove voda po CO_2, alkalnom po HCO_3, murijatičnom (slanom) po Cl, saliničnom po SO_4 i Na, sulfatičnom po SO_4 i Ca, gorkom po SO_4 i Mg, zemnom po Ca i Mg, željezovitom po Fe, sumporovitom po HS, radioaktivnom po emanaciji. Po tim sastojcima i nazivima M. V. se dijele u grupe, da bi pregled bio lakši. U našoj se zemlji nalaze ove grupe (zagrade znače, da se voda još ne eksploatira, ili da još nije ispitana).

I. grupa. Akratopege. Karakteristika: hladna voda stalne temperature, mineralnih sastojaka manje nego 1%. Upotreba: za piće kod katara mokraćnih puteva, kod uloga, kod trovanja, kod zatvora. (Vrlika, Atenica, Gorobilje).

II. grupa. Akratoterme. Karakteristika: topla voda stalne temperature, mineralnih sastojina manje nego 1%. Upotreba: za piće kao prva grupa, za kupanje prema toploti vode protiv živčanih bolesti, protiv reumatizma i uloga, protiv zapalenja i protiv trovanja olovom i živom. Laktaši Ilidža 20° C, Svračkovci 24·80° C, Medija 26° C, Fojnička Banja 29·5° C, Stupari 30·5° C, Topolšica 31° C, Olovo Banja 34° C, Višegradska Banja 34·8° C, Niška Banja 36° C, Toplice 36·2° C, Dobrna 36·5°

Digitized by Google

C, Laško 37·5° C, Sutinske Toplice 37·4° C, Ovčarska Banja 37·5° C, Krapinske Toplice 38—44° C, Čateške Toplice 40 do 52° C, Daruvar 42—45° C. Banja u Banjskoj 45° C, Topusko 58° C, Stubičke Toplice 63° C, Jošanička Banja 78° C (Velik-Račić, Gata, Japra-Budimlić, Mala Kladuša, Tomina, Toplik, Banjica i Žaočani).

III. grupa. Prosti kiseljaci. Karakteristika: hladna voda stalne temperature, minimum 1‰ i maksimum 1% suhog ostatka. Upotreba: za piće kao obična voda i protiv lakog katara želudca-crijeva i mokraćnih cijevi, protiv lakog zatvora, protiv uloga i fosfaturije, za kupanje kao kupke ugljične kiseline protiv bolesti srca i krvnih žila. Jasenička Banja (Bjelanovac, Blažujski Kiseljaci, Granice, Koprivna, Ponjevo, Trnovo, Pepeljevac, Vodica).

IV. grupa. Alkalna voda. Karakteristika: prevladuje anjon (NCO_3) i katjoni (Na), (K') i (Li'), suhog ostatka ima više nego 1‰. Upotreba: za piće protiv katara pluća, želudca crijeva, žučnog mjehura i mokraćnih puteva, protiv prekomjerne kiseline u želudcu, protiv uloga i šećerne bolesti, protiv kamena u žučnom mjehuru, u bubregu i mokraćnom mjehuru. Gradačac 29·3° C.

V. grupa. Alkalno-kisela voda. Karakteristika: što i za IV. grupu, no osim toga sadrži CO_2, više nego 1‰. Upotreba: za piće kao IV. grupa; za kupanje kao kupke CO_2 protiv bolesti srca i krvnih žila. Stara Kanjiža 27° C, Gavernik Marijin izvor, Kostrajnica Kraljev Bunar, Radenci vrelo Gizela, Bukovička kisela voda, Vrnjačka Banja 36·5° C, Miloševa Banja 25° C (Viča, Konjski Izvori, Lisice, Progorelica, Slatina Rasinska, Crniševa Gornja).

VI. grupa. Alkalno-murijatična voda. Karakteristika: kao IV. grupa, no osim toga sadrži i anjon (Cl'). Upotreba: za piće protiv skrofuloze i katara sluzokoža, kod katara želudca, kad ne luči dosta želudačne ClH kiseline, za kupanje protiv kroničnih zapaljenja sa iscjedinom i bez ovakve. Stari Bečej izvor II. 21° C, Dragunja, Dubnica, Tolstovrška Slatina, Prilike, Mladenovačka kisela voda 31·5° C, Jamnički Kiseljak, Lipik 64° C (Jasenica, Lasinjska Kiselica).

VII. grupa. Alkalno-muriatička salinična kisela voda. Karakteristika: kao VI. grupa, no osim toga sadrži anjon (SO''_4) u vezi sa katjonom (Na), (K'), (Li'), kao i SO_2. Upotreba: za piće kod katara organa za disanje, organa za probavu i mokraćnih, protiv uloga, za kupanje kao VI. grupa. Radenci, Glavno vrelo i Sv. Jurja vrelo. Oba izvora sadrže primjetnu količinu litijuma ([$LiHCO_3$] 0·05679 i 0·01488).

VIII. grupa. Alkalno-salinična kisela voda. Karakteristika: kao V. grupa, no osim toga sadrži anjon (SO''_4) u vezi sa katjonom (Na), (K'), (Li'). Anjona (SO''_4) može da ima više, nego anjona (HCO_3). Upotreba: za piće kao IV. grupa i naročito protiv zatvora i hemoroida, protiv bolesti jetara i protiv debljine, za kupanje kao VI. grupa: (Hašani, Gavernik, izvor Matildin).

IX. grupa. Alkalno-zemno-alkalno kisela voda. Karakteristika: kao V. grupa, ali sadrži i katjone (Mg) i (Cä). Upotreba: za piće kao IV. i V. grupa, i naročito protiv živčanih bolesti, koje idu sa uzbuđenjem, protiv katara želudca sa prekomjernom kiselinom, protiv katara crijeva sa prolivom i protiv zapaljenja sa iscjedinom, protiv nervoze srca, protiv uloga, protiv uratičnog kamena u bubrezima ili mjehuru, za kupanje protiv zapaljenja, naročito kože, a kao kupke ugljične kiseline, protiv bolesti srca i krvnih žila. (Rečica, Moševac, Aleksandrovac, Buci, Veluće, Vrbnica Velika, Đeneral Janković-Banja, Belanovci, Kučkovo, Kižlje, Lukovo 53° C), Vrnjačka kisela voda (hladna), Palanački Kiseljak, Projevska Banja 34° C.

X. grupa. Alkalno-zemno-alkalna salinična murijatička kisela voda. Karakteristika: kao VI. i VII. grupa, ali osim toga sadrži i katjone (Cä) i (Mg). Upotreba: za piće protiv katara pluća (i tuberkulozne prirode), protiv katara organa za probavu; za kupanje protiv reumatizma. Lomnička kisela voda Vrućica 28·7° C.

XI. grupa. Alkalno-zemno-alkalna salinična kisela voda. Karakteristika: kao IX. grupa, ali sadrži i znatnu količinu anjona (SO''_4) u vezi sa katjonom (Na). Upotreba: za piće protiv katara crijeva sa zatvorom, protiv katara želudca sa prekomjernom kiselinom, protiv bolesti jetara, protiv žučnog kamena, protiv debljine i šećerne bolesti, protiv katara i mo-

Digitized by Google

kraćnih puteva i protiv uloga, za kupanje kao IX. grupa. Rogaška Slatina, Gavernik, Gorni Rogatački izvor.

XII. grupa. Zemno-alkalna kisela voda. Karakteristika: prevlađuje anjon (HCO_3) i katjon (Mğ) i (Cä); (Cä) + (Mğ) + (Nà) + (K′) + (Li′) + (Cl′) + (Br′) + (J′) + 2 (SO''_4) sadrži CO_2. Upotreba: za piće kao IX., X. i XI. grupa, naročito protiv katara pluća tuberkulozne prirode, kožne bolesti, skrofuloze, rahitisa, osteomalacije, za kupanje naročito protiv kožnih bolesti. Bistrica, Gornji Šeher 34° C (Dečani, Žarevo, Rudinci).

XIII. grupa. Zemno-alkalna muriatička kisela voda. Karakteristika: kao XII. grupa, ali osim toga sadrži anjon (Cl′). Upotreba: za piće kao IX., XI. i XII. grupa, za kupanje protiv živčanih bolesti, reumatizma i uloga, zapaljenja i kao kupalište ugljične kiseline protiv bolesti srca i krvnih žila. Leskovica 21·5° C, Rimske Toplice 36·3° C.

XIV. grupa. Zemno-alkalna sulfatna voda. Karakteristika: prevlađuje anjon (SO''_4) i katjon (Cä). Upotreba: kao piće protiv katara crijeva sa proljevom, protiv katara mokraćnih puteva, protiv reumatizma i protiv uloga. (Gata), Slatina (Ilidža) 40·7° C.

XV. grupa. Slana (muriatička) voda. Karakteristika: prevlađuje anjon (Cl′) i katjon (Nà). Slanjača se zove slana voda, koja sadrži preko ½% ClNa. Upotreba: za piće protiv katara želuca sa nedostatkom kiseline (HCl′) protiv zatvora, protiv skrofuloze, debljine i uloga, za kupanje protiv reumatizma i uloga, protiv bolesti kostiju, protiv zapaljenja živaca i neuralgije. Slankamen, Tuzla 27·7° C (25½% NaCl) (Vučjak, Donji Vakuf, Konjic, Kutanja, Lešljani, Svetice, Slatinski slani izvori).

XVI. grupa. Jodna voda. Karakteristika: sadrži anjon (J′). Upotreba: za piće i kupanje protiv skrofuloze, arterioskleroze i sifilisa (Njivice), Novi Sad, Kostajnica, Kraljev Bunar, Lipik.

XVII. grupa. Željezovita voda. Karakteristika: sadrži katjon (Fë). Upotreba: za piće protiv blijede nemoći i malokrvnosti, za kupanje kao kupalište ugljične kiseline protiv bolesti srca i krvnih žila. Radenci, Željezovito vrelo Kostrajnica, Ignacov Bunar, Bled, Lujzin Bunar 23° C, Dobrna, Željezovit izvor ($Fe[HCO_3]_2$) 0·01335, Gavernik, Josipov izvor ($Fe[HCO_3]_2$) 0·0178, Žerjavci ($Fe[HCO_3]_2$) 0·018, Koviljača, Jordan izvor Fe_2O_3 Al_2O_3 0·064, Sijarinska Banja 71° C, Vranjska Banja, Željezovit izvor 63° C ($Fe[HCO_3]_2$) 0·0278, Orahovica, Sočkovac 24° C (Studenica, Bela Voda, Dvorani, Resanska kisela voda, Tulari, Darosava, Đevđelijska kisela voda 25·3° C, Đaka $CuSO_4$ = 0·0145, Mirošević Mn_2O_3 = 0·165, Rudnica, Bogušići, Han-Luke, Dobraljevo, Donja Prača, Jamuka, Kukavica, Marinac, Ponor, Han-Jezero, Velika Kiselica, Mala Kiselica, Vrelo Crvene Reke, Vitriolno vrelo Srebreničko, Bačić, Mratinci.

XVIII. grupa. Arsenska voda. Karakteristika: sadrži anjon ($HAsO_4$). Upotreba: za piće protiv malokrvnosti, kožnih bolesti, slabosti živaca. Srebrnica, Crni Guber, Velika Kiselica, Mala Kiselica, Vrelo Crvene Reke, Vitriolno vrelo Srebreničko H_2SO_4 = 0·1273, Bačić, Mratinci.

XIX. grupa. Sumporne vode. Karakteristika: sadrži anjon (HS′). Upotreba: za piće protiv zatvora, protiv bolesti jetara, protiv sifilisa, protiv trovanja olovom i živom, protiv kožnih bolesti, za kupanje protiv reumatizma i uloga, posljedice preloma kosti, skrofuloze, protiv kožnih bolesti, protiv neuralgija. Smrdelac 12·8° C, Obrenovac 21·5° C, Split 22° C, Mokošica 22·5° C, Radalj 24·75° C, Stari Bečej 31° C, Koviljača 30° C, Bioštanska Banja 36·4° C, Brestovačka Banja 37 do 41° C, Đevđelijska Banja 40° C, Mataruge 41° C, Ribarska Banja 41·5° C, Katlanovo 42° C, Debarska Banja 42° C, Banja u Banjskoj 45° C, Bogutovac 46° C, Varaždinske Toplice 51° C, Štipska Banja 55° C, Kočanska Banja 56° C, Ilidža 57·5° C, Kuršumlijska Banja 37—59° C, Vranjska Banja 82° C (Hajderovci, Kapterevac, Kruščica, Čejreci, Brđani, Vlasovo, Višnjica, Kaluđerica, Protorelica, Miloševo, Slatina, Srebrnica, Smrdljikovac, Šopić, Tulari, Crvena voda, Dževrin, Trepčanska Banja 29·8° C, Šarbanovačka Banja 30° C, Katlanovo, Velika, Lešče, Schmithenove Toplice 22° C, Smrdeće Toplice 40° C).

XX. grupa. Radioaktivna voda. Karakteristika: sadrži emanacije radija. Upotreba: za piće i za kupanje protiv reumatizma i uloga, protiv neurealgije, naročito i kod tabesa. Slatina (Banja Luka) 2·75 ME, Slatinski Ki-

Digitized by Google

seljak 4·56 ME, Topusko ZME, Stubičke Toplice 2—8 ME, Soko Banja 6·42 ME, Niška Banja 9·69 ME, Novi Sad 17 ME, Studenica 26 ME, Krčmar voda 74 ME.

Po kemijskom sastavu granice između pojedinih grupa nisu strogo povučene. Iz tablice broj 1, na kojoj su prikazane analize glavnih mineralnih voda za piće, još se bolje vidi, kako postoje prelazi između voda, koje sadrže anjone (HCO'_3), (Cl') i (SO''_4). Ovi anjoni a od katjona (Na) i (Cä), (Mg) imaju presudnu važnost u djelovanju na bolesne organe. Ali u ovom postoje još i veći prijelazi između pojedinih grupa, nego u kemijskoj analizi. Samo željezo i arsen imaju točno obilježenu i ograničenu grupu i po analizi i po djelovanju.

Tablica br. 1.

Grupa	V.	V.	XVII.	VI.	VI.	Ioni	V. i XVI.	VII.	XI.	XIII.
Kemijski sastojci	Vrnjačka Banja	Arandelovac Knjaz Mihail	Sijarinska Banja Gl. Izvor	Lipik	Mladenovac		Kostrajnica Kraljev bun.	Radenci Gl. vrelo	Rogaš. Slatina Štajerska	Rimske Toplice
Fo C	36·5	12·5	71	64	31·5		12	12·6	10	36·6
suv. ost.	2·0976	2·3576	3·0320	—	6·4130				0·02106	
K_2O	0·0825	0·0540	0·047	0·1429	0·4674	(K')	0·0197	0·1408	0·06918	0·3152
Na_2O	0·8268	0·7980	1·007	1·0748	2·9240	(Na)	2·261	0·8891		
CaO	0·1128	0·1290	0·051	0·0417	0·1160	(Cä)	0·1371	0·1594	0·22597+ Br Bä	0·1703
MgO	0·1174	0·0169	0·031	0·0255	0·0510	(Mg)	0·1697	0·6653	0·68506	0·03156
Si_2O	0·00004	—		—	+	(Si)	0·0017	0·0058	0·00018	
Fe_2O_3	0·0028	0·0049	0·015	—	0·0100	(Fe)	0·0007	0·0083	0·003 + Mn	
Al_2O_3	0·0024	0·0027	0·001	—	+	(Al'')	0·0004	0·0004	0·00005	
SiO_3	0·0588	0·1218	0·062	0·0511	0·0195	(H_2SiO_3)	0·0219	0·026	0·0591	1·128
Cl	0·0410	0·0177	0·114	0·3921	1·8800	(C')	0·1613	0·3815	0·05092	0·3776
I	—	—	—	0·00007	+	(I')	0·002		0·0001	
Br	—	—	—	0·0015	+	(Br)	—	—	0·0001	
SO_4	—	—	0·050	0·2104	+	(SO''_4)	0·032	0·2077	1·33933	0·2806
CO_2	3·0959	4.5304	—	1·3417	3·8875	(HCO'_3)	6·977	4·4044	5·2248	0·5043
slob. CO_2	1·3817	—	0·850		0·75	sl. CO_2	2·805	1·5066	2·34	3·706
NH_3	0·00035	—	—		0·0005	(NO'_3)	—	—	0·003	
HPO_4	—	—	—			(HPO''_4)	—	—	0·0004	
HBO_2	—	—	—			(HBO_2)	—	—	0·0078 (cs), (R6)	

Tablica br. 2

SREBRNICA

XVIII. grupa

Crni Guber

Analiza prof. E. Ludwiga

Katjona	g	mili mola	mili vala	soli	g
H	0·0003	0·3000	0·3000	KCl	0·0020
K	0·0075	0·1875	0·1875	LiCl	tragovi
Na	0·0019	0·0844	0·0844	K_2SO_4	0·0143
Ca	0·0064	0·1600	0·3200	Na_2SO_4	0·0059
Mg	0·045	0·1846	0·3892	$CaSO_4$	0·0133
Fe	0·1375	2·4530	4·9060	$CaHA_3O_4$	0·0111
Mn	0·0003	0·0054	0·0108	$MgSO_4$	0·0221
Zn	0·0031	0·0266	0·0232	$FeSO_4$	0·3737
				$MnSO_4$	0·0008
Al	0·0362	1·3493	4·0479	$ZnSO_4$	0·0077
			10·2990	$CuSO_4$	tragovi
Anjona					
Cl'	0·0009	0·0254	0·0254	$Al_2(HPO_4)_3$	0·2273
SO_4	0·4866	5·0655	10·1310	H_2SO_4	0·0154
HA_3O_4	0·0086	0·0609	0·1218	H_2SiO_3	0·0841
HPO_4	0·0010	0·0104	0·2208	Org. mater.	0·0074
Ukupno:	0·9648	9·9130	10·2990	Ukupno:	0·7863
H_2SiO_3	0·0841	1·0814			
Org. mater.	0·0074				
Li	tragovi				
Cu	tragovi				
H_2SO_4	tragovi				

L. Nenadović.

Digitized by Google

MINERALOGIJA (NAUKA O MINERALIMA). Minerali, koji se pojavljuju kao elementi, dosta su rijetki, pa ni u našoj državi nisu jako rašireni. Od takvih minerala kod nas je najraširenije zlato, a ima ga u Samoborskoj gori, u pijesku pored Drave od Barča do Maribora, pored Mure od Legrada do Podturna, u podgorju Psunja i Papuka od Cernika do Velike u Slavoniji. U Bosni je poznato u potocima, koji teku iz planine Vratnice kod gornjega Vakufa, u Lašvi kod Travnika, u okolini Fojnice. U Srbiji ga ima najviše kod Bora i Majdan Peka, na Deli Jovanu, kod Kučajne na Rudniku. U Makedoniji se nalazi u granitskim i gnajskim masivima i u okolini Alšara i dr.

Kao elemenat sumpor se nalazi kod nas na nekoliko mjesta, na pr. kod Radoboja u Hrvatskoj, gdje se nekada vadio. Danas su ti radovi obustavljeni, jer je rude već malo. U Srbiji ima sumpora u okolini Kratova i na planini Dudici, kod Kosela, na sjeveru od Ohrida.

Grafit je vrlo rijedak. Ima ga u Brežniku kod Narbeka, u Slovenačkoj, u Psunju na Hambarištu i kod Ljuljalke u Slavoniji, u Srbiji na Stolovima, kod Kraljeva i kod Vratarnice, u timočkoj krajini.

Žive ima malo kod Tršća u Gorskom Kotaru, kod Špilja i na Avali u Srbiji.

Bakar-elemenat je poznat u neznatnim količinama među željeznim rudama u Varešu u Bosni i kod Majdan Peka, Bora i Suvobora u Srbiji.

Željezo-elemenat postojalo je kao meteorsko željezo, palo kao meteorit 1751 kod Hrašćine.

Olovo-elemenat nalazi se u zlatonosnom pijesku i šljunku kod Velike.

Od minerala, koji su postali kao kemijski spojevi sa dva i više elemenata, nalazimo sulfide, okside, hidrokside, oksisoli (karbonate i silikate). Oni se nalaze najviše u vulkanskim krajevima. Bakrene sulfidične rude, naročito halkopirit, javljaju se malo u Slovenačkoj kod Železnika, u Hrastnici kod Solčave. kod Svinca, Cirkouše i Kamnice, Litije. Obojnika, Koprivnice, Pliberka, Meže, Remšnika, Jeravice. U Hrvatskoj su poznate u malim količinama u Samoborskoj, Petrovoj i Trgovskoj Gori. U Bosni ih ima oko Sinjakova kod Varcar-Vakufa, u Maškari na jugu Gornjega Vakufa, gdje su se razvili bakreni sinjavci, tetraedriti. Tih bakrenih sinjavaca ima između Jajca i Varcar-Vakufa kod Ježurina, Žaovina, Kovačevice i u dolini Jošavke nedaleko od Sinjakova, u okolini Fojnice, Kreševa i Bugojna. U Hercegovini su poznati bakreni sinjavci kod Budišne u porječju Neretvinog pritoka Neretvice, u kraju Jablanice kod Slatine i Dobrigošća. U Srbiji ima halkopirita u valjevskom kraju, kod sela Brezovice sjeverozapadno od Rebelja, u kopaoničkom kraju kod Badnja, Sipačine, Plane i drugim mjestima. Na glasu su bakreni rudnici u istočnoj Srbiji, naročito kod Bora, gdje se, uz halkopirit, razvio kovelin, bornit i bakreni sinjavac, enargit. Bakrenih ruda ima još kod Krivelja, Markova Kamena, Metovnice i u okolini Majdan Peka. U južnoj Srbiji poznate su bakrene rude oko Kratova i na planini Dudici. U Crnoj Gori ima ih na Limu kod Gusinja. Sve te sulfidične bakrene rude, kad se nalaze blizu površine, gdje može da dođe do njih voda i ugljična kiselina (u t. zv. oksidacionoj zoni), prelaze u bazične bakrene karbonate, u zeleni malahit i modri azurit. Lijepih malahita ima u Slovenačkoj kod Radeča, a nalazimo ih i u svakom bakrenom rudniku.

Olovne sulfidične rude (galenit) poznate su u Slovenačkoj kod Litije, u okolini Jasenica kod Planine, kod Zidanoga Mosta, u dolini Planinice južno od Radeča, sjeverozapadno od Celja u okolini Žalca i Dobrne, kod Škofje Loke, Pliberka, Knapouše, kod Vevča. U Hrvatskoj ih ima vrlo malo, na pr. u Zagrebačkoj gori ispod Sv. Jakoba u Samoborskoj, Trgovskoj i Fruškoj gori. U Lici na Čemernici kod Suvaje. U Dalmaciji se nalaze na dnu neogenskih naslaga kod izvora Dosnice, između Plavna i Golubića. U Bosni se pojavljuju na mnogo mjesta. Ima ih u rudnom kraju kod Ljubije među tamošnjim željeznim rudama koje su u vezi sa rudnim materijalom u Trgovskoj gori, među željeznim rudama kod Vareša, kod Borovice, na Oštroj Glavici na zapadu od Bugojna, kod Jasenovice više Kreševa, kod Olova na sjeveru Čevljanovića. U srednjem vijeku bili su na glasu rudnici kod Olova, ali danas su već eksploatirani, pa je rude malo. Dosta olovne rude ima u okolini Srebrnice, odakle prelazi preko Drine,

Digitized by Google

gdje se nalazi u većoj količini kod Postenja i Selanca. Osim ovih podrinskih olovnih rudnika ima u Srbiji olovne rude kod Kučajne, na Avali kod Ljute Strane, u rudničkom kraju na podnožju Šturaca, u kopaoničkom kraju kod Badnja, Plane, Sipačine, Dobrovine, Lisine, Belog Brda, zatim oko Novoga brda i Jenjeva, gdje je u doba Nemanjića bio bujan rudarski život. U tom kraju vadila se olovna ruda najviše zbog toga, što je bila bogata srebrom. Velike količine olovnih ruda nalazimo kod Kosovske Mitrovice, oko Trepče i na Plakonici. Po Makedoniji ima olovnih ruda najviše oko Kratova, Lesnova i Zletova.

Galenit, kad nastane kemičko trošenje, t. j. kad dođe u dodir sa vodom i ugljičnom kiselinom (u oksidacionoj zoni), prelazi u olovni karbonat, cerusit. On se nalazi u većoj količini u olovnim rudnicima kod Postenja na Drini, malo u Ljubiji. Negdje prelazi u sulfat, anglezit na pr. u Ljubiji. Kako je galenit često srebrenosan vrijedi kao srebrna ruda, iz koje se dobiva znatna količina srebra. Mnogi su naši galeniti srebronosni.

Cinčane sulfidične rude, sfalerit, gotovo su stalni pratioci olovnih ruda, galenita, pa ih zato i nalazimo zajedno po rudnim ležištima. Ima ih u Slovenačkoj u dolini Planinice južno od Radeča, kod Tržića, u okolini Mokronoga i na drugim mjestima, gdje se nalaze i olovne rude. U Hrvatskoj ima nešto sfalerita u Ivančici, Zagrebačkoj i Fruškoj gori, u Bosni se nalazi među olovnim rudama kod Borovice, a u Srbiji kod Kučajne, kod Ljute Strane na Avali, oko Rudnika na podnožju Šturaca, po Kopaoniku, oko Kratova sve uz galenite.

Cinčana sulfidična ruda, sfalerit, prelazi u oksidacionoj zoni u cinčani karbonat smitsonit. Toga smitsonita ima u Ivančići i kod Kučajne.

Arsenske sulfidične rude, realgar i auripigment, nalaze se malo u Zagrebačkoj gori, gdje ih nalazimo sa cinčanom rudom. U našem kršu (Krasu) ima ih među vapnencima kod Hrvatskih Podstena na Kupi, kod Dikla kraj Zadra, na brdu Svilaji kod Vrlike i u dubrovačkoj okolini. U gnajsima Psunja ima arsenopirita, koji se nalazi u Šeovici kod Pakraca. Auripigmenta i realgara ima prilično u okolini Kreševa kod Hrmze i Dusine, kod Kamenice kraj Fojnice. Kraj oko Fojnice i Kreševa pun je raznih sulfidičnih ruda, a među njima ima i arsenskih sinjavaca, koji su se razvili i u tabroidskom terenu kod Jablanice. Ti se sinjavci nalaze kod Orlovca i Dobrigošća. U južnoj Srbiji ima mnogo realgara i auripigmenata kod Alšara, gdje su otvoreni i rudnici.

Antimonske sulfidične rude, antimonit, najrašireniје su u Slovenačkoj, Bosni i Srbiji. U Slovenačkoj ih ima kod Trojana, Hrastnika i u istočnom kraju oko Čemšenika. U Bosni se nalaze u fojničkom kraju kod Čemernice, Putlevca, Lučice, Povitina i Zahora. Ima u Bosni i antimonskih sinjavaca naročito kod Fojnice, Kreševa, Orlovca i Dobrigošća. U Srbiji su na glasu antimonska rudišta u Podrinju oko Krupnja (Kostajnik, Zajača, Dobri Potok), i na jugu kod Alšara.

Bizmutove sulfidične rude, bizmutin, poznate su u timočkom kraju kod sela Gradišta u Aljinom Dolu i Trnavici.

Živine sulfidične rude, cinabarit, nalaze se u Tršću u Gorskom Kotaru, u južnoj Dalmaciji kod Špiča na Donjoj Glavici i u okolini Grabovika. Po Bosni ima cinabarita u Zec-Planini, Pogorelici Planini, u okolini Kreševa, Fojnice, u Čevljanoviću. Čuven je cinabarit sa Avale, gdje su ga vadili još u predhistorijsko doba. Malo cinabarita ima na Danilovu Vrhu u hataru sela Brajića, južno od planine Suvobora u rudničkom okrugu. Neke su se živine rude raširile i kao sinjavci. Takvih ruda ima naročito u Bosni u Maškari kod Gornjeg Vakufa.

Sumporno željezo, pirit, vrlo je rašireno ruda i važan materijal za fabrikaciju sumporne kiseline. U većim masama nalazi se u Bosni kod Bakovića, u istočnoj Srbiji oko Bora i Majdan Peka. Bakovički piriti su zlatonosni, a oni u istočnoj Srbiji zlatonosni i bakroviti. Pirita ima u Dragodanjskom potoku na Kopaoniku, kod sela Brezne i Bzovika u rudničkom okrugu, kod sela Drenovca u užičkom okrugu, kod sela Poljne u moravskom okrugu, oko Vlasotinaca i u hataru Mačkotice u vranjskom okrugu. U Hrvatskoj ga ima najviše u Gorskom Kotaru oko Mrzle Vodice i Fužina. U Lici ispod planine Lisca, kod Raduča. U Slovenačkoj se nalazi

Digitized by Google

kao pratilac drugih sulfidičnih ruda (kod Litije).

Željezne rude su jako rašireno, a na nekim se mjestima nalaze u tako velikim masama (Ljubija, Vareš), da omogućavaju snažan razvitak željezne industrije. Većinom su se razvile kao željezni hidroksidi, limoniti koji su nastali hidratizacijom iz siderita (Ljubija) ili pirita (Gorski Kotar). Negdje se pojavljuju kao željezni oksidi (hematiti). Od njih su neki postali oksidacijom siderita i pirita. Dosta su rijetki željezni oksidul-oksidi, magnetiti, dok su željezni karbonati, sideriti, vrlo česti.

Limonitskih ruda ima u Slovenačkoj, na prostoru, koji se širi na jugu Ljubljane od Podpeći u jugoistočnom pravcu preko Metlike sve do Karlovca, zatim u okolini Vrhnike, na podnožju Triglava oko Rudnoga Polja, Bohinjske Bistrice i Željeznika, kod Krope, Bleda, Jesenica. U Hrvatskoj su najvažnije rude u Petrovoj i Trgovskoj gori (siderit i u oksidacionoj zoni limonit). Samoborska gora ima hematita i siderita. Iz Trgovske gore prelaze željezne rude u Bosnu, gdje se oko Ljubije javljaju u velikim masama. Tu se u oksidacionoj zoni nalazi limonit, uz nešto malo hematita, a u dubljim dijelovima rudnika siderit. Drugo vrlo važno mjesto bosanskih željeznih ruda je kod Vareša, gdje ima najviše hematita, a malo siderita. Zanimljiva je geneza željeznih ruda kod Vareša, koje su postale metamorfozom iz tamošnjih vapnenaca, djelovanjem fizičko-kemičkih sila. Ima po Bosni još željeznih ruda u okolini Ključa, na Sinjakovu (siderit u društvu halkopirita), u okolini Jajca, Korenića (hematit), na zapadu Bugojna oko Nikolina Potoka (hematit), ispod Lopošnice Planine oko Orašca i Lisca (u oksidacionoj zoni limonit, u dubljim dijelovima pirit), u okolini Busovače (zlatonosan limonit postao je iz zlatonosnog pirita), kod Dusine u dolini Brložnjak na zapadu od Kreševa (zlatonosan limonit postao je iz zlatonosnog pirita), kod Srednjega na jugozapadu Čevljanovića (hemanit). U Hercegovini ima većih količina željezne rude, magnetita, u gabroidskom masivu kod Jablanice. U Crnoj Gori pojavljuju se željezne rude kod Crnice, na Međedu, na Limu blizu Gusinja, u okolini Nikšića. U Srbiji, koja je vrlo bogata željeznim rudama, ima osobito mnogo magnetita. Najvažnije su rude na Kopaoniku (Suvo Rudište, Samokovska Reka, Kriva Reka, Rudno, Živica). Uz magnetit ima tu i limonita (kod Kremića). Na sjeveru Kopaonika ima željeznih ruda kod Rudnjaka, na jugu planine Jelice, pored potoka Bjelice kod Krivače i Guče. Javljaju se te rude i na Vlasini u vranjskom okrugu, u istočnoj Srbiji (Majdan Pek, Rudna Glava, Crnajka sa pretežnim magnetitom, Dobra na Dunavu sa manganovitim limonitom), u mramorima na Venčacu, na Mokroj gori i kod sela Jablanice na jugozapadnoj strani Zlatibora, kod Mataruga u rudničkom okrugu, u Šaranima jugozapadno od Gornjeg Milanovca, u okolini Beograda (Košutnjak, Ralja, Guberevac), u okolini Kragujevca, u Židilju u moravskom okrugu. U Makedoniji se nalaze željezne rude u krajevima kristalastih škriljevaca većinom kao magnetit.

Manganske rude, većinom psilomelan i piroluzit, nalaze se u Slovenačkoj oko Begunšćice kod Radovljice, u Hrvatskoj u Petrovoj gori, u Dalmaciji kod Budve, u Bosni kod Čevljanovića i Vareša, u Hercegovini kod Jablanice i Konjica, u Srbiji uz željezne rude na Kopaoniku, Troglavu, kod Kovačice nedaleko od Radočice, kod Jugovića, u Makedoniji između Šlegova i Dobreva kod Kratova (manganski karbonat, rodohrozit, koji je na površini, u oksidacionoj zoni, oksidiran), kod Janjeva, na Klepi kod Mrzena i Podlesa, kod Marganca, Resna, Sv. Ilije u veleškoj klisuri. Lijepih rodohrozita nalazimo među limonitima Ljubije, koji su jako manganoviti.

Aluminijske rude, boksit, mnogo su rašireno po našem kršu tako, da je naša država jedna od najbogatijih tim rudnim materijalom. U Slovenačkoj je poznat boksit kod Slovenske Bistrice. Najčešća su njegova nalazišta u Lici (Grgin Brijeg na Velebitu, Rudopolje, Vratce, Mazin, Kijani), Dalmaciji (okolina Drniša, Unešića, Ervenika, Obrovca) i u Hercegovini (Široki Brijeg, Mostar, Posušje, Rakitski Gvozd na Čvrsnici).

Kromne rude, kromit, nalaze se u našoj državi mnogo, naročito u Bosni (Duboštica kod Vareša, dolina Tribije na jugoistoku Duboštice), Srbiji (Rajac, Bogutovac, Lopatnica, Maglić,

Digitized by Google

Suvobor) i Makedoniji (Lojane sjeverozapadno od Kumanova, u skopskom kraju kod Raduša, Oraša, Gračana, Krivenika, Goranaca, Svilara, na Klepi kod Kozle, Katlanova, Rabrova, Valandova, Alšara, Roždena). U kromitima, oko Alšara i Roždena, razvio se jedan crveni kromni kloritni mineral t. zv. kemererit. Među sastavnim mineralima peridotita nalazimo u vrlo malim količinama dva kromitu srodna minerala, pikotit i pleonast.

Kremen (kvarc) je vrlo rasprostranjen mineral. Nalazi se kao bjelutak (po kristalastim škriljevcima Hrvatske, Bosne i Srbije). Negdje stvara posebno kamenje, kremene škriljevce i kvarcite (među kristalastim škriljevcima Hrvatske, Bosne i Srbije). Važan je kremeni pijesak kao materijal za fabrikaciju stakla. Ima ga u Slovenačkoj kod Brežica, u Hrvatskoj kod Karlovca, Topuskoga i Jagme, u Bosni kod Donje Tuzle, u Srbiji kod Paraćina. Po pegmatitskim žilama kristalastih škriljevaca javljaju se lijepi kristali, kao prozirac i čadavac. U Vrapču kod Zagreba nađeno je ametista, kalcedona ima u Fruškoj gori, ahata i opala u Ivanćici.

Od oksida nalazimo u vapnencima našega krasa periklas, a u amfibolitima kod Kutjeva u Slavoniji brucit, koji sastavlja brucitne amfibolite. U kristalastim škriljevcima južne Srbije, na jugu od Skoplja ima korunda (rubina) i dijaspora.

Magnezita ima u Banovini kod Rujevca, u Fruškoj gori, u Bosni oko Duboštice i Žepča, u Srbiji u rudničkom kraju oko rijeke Čemernice, na Kopaoniku pod Željinom i Badnjem, na Kozomoru kod Ražane, na Zlatiboru, kod Karabuništa između Skoplja i Velesa, kod Alšara. Od karbonata ima još aragonita kod Varaždinskih Toplica, tarnovicita kod Postenja, stroncijanita kod Radoboja.

Osim gipsa i barita, o kojima se govori u petrografiji, nalazimo od sulfata još celestin kod Radoboja, epsomit kod Samobora, melanterit i halkantit u Boru. Od fosfata osim apatita, koji je stalan sastojak mnogog našeg kamenja, ima nešto malo piromorfita kod Ljubije, vivijanita kod Ljubljane.

Silikatni minerali najviše su rašireni kao sastojci raznog našeg kamenja. Ima među tim sastojcima andaluzita, silimanita, distena (vrlo veliki kristali u gnajsima od Selca i Prilepca na jugu Prilepa), turmalina, coista, klinocoista, epidota, granata, olivina, enstatita, broncita, hipersten, diopsida, dialaga, augita, aktinotita, rogovače (hornblenda), glaukofana, ortoklasa, mikroklina, plagioklasa, biotita, muskovita, kloritoida, klorita, staurolita, serpentina, steatita, titanita. Neki od silikata razvili su se po pukotinama kamenja, na pr. topaz u pegmatitima Moslavačke gore, berilj u pegmatitima Motajice, prehnit u Gabru kod Jablanice, rogovača u lijepim kristalima po andezitima oko Dudice, asbest serpentinski kod Puštenika južno od željezničke pruge Skoplje—Mitrovica, glaukofanski asbest kod Halilovaca u Bosni, stiva (morska pjena) kod Kremne i Branežaca u Ljubić-Planini, hemimorfit u Ivanćici, hrizokola kod Velike u Slovenačkoj, titanit u Gabru kod Jablanice, kaolin kod Metriša u istočnoj Srbiji, između Avale i Kosmaja, saponit u Lici kod Prokika.

Od minerala organskog postanka pojavljuje se ozokerit kod Velikog Poganca, nafta u Međumurju kod Paklenice i Selnica, u Hrvatskoj u okolini Lipika, kod Ludbrega, Velikog Poganca, Pitomače, Ribnjaka, Nove Gradiške, Kutine, u Bosni kod Donje Tuzle, u Crnoj Gori kod Bukovika i Smrdeša, u Makedoniji kod Ohrida i u Bučinu; asfalt u Dalmaciji kod Vrgorca, Trogira, Drniša, Splita, u Srbiji u Buštrenjskom Potoku u vranjskom okrugu.

Literatura: D. Antula, Pregled rudišta u kraljevini Srbiji; Zapisnici Srp. Geološkog Društva, 9, 16; Rudarski Glasnik, 3, 4; Godišnjak Rudarskog Odeljenja, 2; M. Blagojević Geološki Anali, 6; Zapisnici, 13, 14; Rudarski Glasnik, 2; F. Hofman, Godišnjak Rudarskog Odeljenja 1; Sv. Gikić, Godišnjak Rudarskog Odeljenja, 1; A. P. Ilić, Rudarski Glasnik, 2, 3; Zapisnici, 15; F. Katzer, Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch, 53, 54, 55, 58; M. Kišpatić, Rad, 147 (tu je skupljena literatura o mineralima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije do 1900), 151; Neues Jahrbuch für Mineralogie etc., Beilageband 34; K. Mišković, Godišnjak Rudarskog Odeljenja, 2; D. Stepanović, Zapisnici, 13, 14, 15; Geološki Anali, 7; Bulletin de la Société française de Mineralogie,

Digitized by Google

45; F. Tućan, Naše rudno blago (Matica Hrvatska, 1919); Glasnik Naravosl. Društva, 19; Nastavni Vjesnik, 17, 18; Centralblatt für Mineralogie etc., 1911, 1912, 1913, 1915; Giornale di geologia pratica, 12; Spomenica S. Lozanića, Comptes Rendus, 1924; S. Urošević, Glas, 54; Zapisnici, 9.

F. Tućan.

MINIATIS ILIJA, episkop Kernike i Kalavrita u Moreji, znamenit propovjednik i bogoslovski pisac 1669 do 1714. Krajem 17 vijeka boravio je M. u Carigradu u mletačkom poslanstvu, te ga je patrijarh Gavrilo postavio za propovjednika velike crkve i učitelja patrijaraške škole. Kad je, u to doba, otpočela vrlo aktivna propaganda unije s rimskom crkvom, među pravoslavnim Srbima i Rumunjima pod austrijskom vlašću, M. je, na molbu vlaškog gospodara Konstantina Brankovana (1688—1714), na grčkom jeziku napisao knjigu Kamen sablazni ili historijsko razjašnjenje o početku i uzrocima razdjeljenja crkava. Ta je knjiga prvi put štampana 1717 u Leipzigu, drugi put 1752 u Vratislavi, a treći 1783 u Beču. Iste godine, 1783, knjiga M. je prevedena na ruski, 1785 na njemački, a na srpsko-hrvatski u dva maha 1785 i 1797. Protiv te M. knjige napisao je Hrvat jezuita Kanižlić svoje kapitalno djelo Kamen pravi smutnje velike, koje je štampano u Osijeku 1780.

R. G.

MINH ADOLF, industrijalac (18/5 1880, Paraćin). Učio je gimnaziju u Pragu, a trgovačku akademiju u Beču. Od 1899 član je firme Braća Minh, koja je u Paraćinu imala tvornicu čohe, gajtana i kamgarna, i rudnike Moravac u Ćićevcu i Rtanj. Kada je tvornica izgorjela, M. se posvetio rudarstvu. Predsjednik je udruženja rudarskih poduzetnika SHS, trbovljanske premogokopne družbe, saveza vojvođanskih trgovinskih mlinova, tvornice šećera u Crvenki, potpredsjednik saveza tvornica špiritusa i član uprave nekolikih poduzeća.

S. P.

MINISTARSTVA. Prvo M. u Srbiji postalo je 11/1 1811 iz upravnog (državnog) savjeta, koji se tada zvao praviteljstvujušči sovjet, a i senat. Šest članova savjeta određeni su za ministre (popečitelje) raznih struka državne uprave: vojne, inostranih djela, financija, unutrašnjih djela, pravde i prosvjete. Kao njihov predsjednik smatrao se Karađorđe Petrović, tadašnji »vrhovni vožd« srpskoga naroda. U njegovu odsuću predsjedao je njegov namjesnik, koga je on sam određivao. Ministar pravde bio je u isto vrijeme i predsjednik najvišeg suda (veliki vilajetski sudija) i nije dolazio na ministarske sjednice. Ovo ministarstvo, ukinuto je prije nego što je propao prvi srpski ustanak 1812 ono je imalo svega tri ministra, a 1813 ostao je sam ministar unutrašnjih djela, jer su ona druga dvojica otišla svojim vojskama.

Pod knezom Milošem Obrenovićem prvo M. postalo je 1834. Ministri su bili postavljeni u razmaku od 27/3 do 8/6. Bilo je 5 ministara (popečitelja): pravde, unutrašnjih djela, financija, vojni i inostranih djela. Prosvjetom je najprije upravljao ministar pravde, a poslije ministar inostranih djela. — Drugo M. pod knezom Milošem sastavljeno je 3/2 1835, poslije proglašenja sretenjskog ustava. Ministri su uzeti iz državnog savjeta. Bilo ih je 5 kao i 1834, ali je prosvjetom upravljao ministar unutrašnjih djela. Zvanje predsjednika M. nije postojalo. Ali kako je knez Miloš u besjedi od 1/2 1834 obećao postaviti ministrima jedno predsjedništvo ili »razmotrilište popečiteljstva«, to je ministarskim sjednicama predsjedao predsjednik državnog savjeta, a prisustvovao im je i glavni sekretar savjeta. Ovo M. nije trajalo ni pun mjesec i po dana, pa su pojedini ministri razriješeni jedan po jedan.

Po ustavu od 2/2 1835 ministri su bili dužni, svaki u svojoj struci, pripremati i podnositi državnom savjetu zakone i uredbe, potrebne srpskom narodu; starati se da se ti zakoni i te uredbe točno vrše; davati svake godine knezu i državnom savjetu, a ministar financija i narodnoj skupštini, izvještaj o svojoj struci. Ministri dobivaju svake godine zakonom određene sume novaca za rashode svoje struke. Prema ukazu o državnom savjetu od 14/2 1835 ministri su dužni imati dnevni pregled o utrošku tih novaca. Oni odgovaraju za nepravilan utrošak svojih kredita, za svoj zvaničan rad i za nedovoljno vođenje kontrole nad radom svojih činovnika. Odsutne ministre zamjenjuju državni savjetnici, a ministra inostranih djela može za-

Digitized by Google

mjeniti i direktor njegove kancelarije. Poslije smrti ili svrgnuća ministra može postati ministrom i koji od sposobnijih činovnika, i ako nije državni savjetnik.

Treće M. kneza Miloša sastavljeno je 14/2 1839, poslije proglašenja ustava od 10—12/12 1838. Po čl. 4 toga ustava osim kneževog predstavnika (šefa njegove kancelarije), koji je u isto vrijeme bio i ministar inostranih djela, mogla su postojati još samo tri M.: unutrašnjih djela, financija i pravde (s prosvjetom). Po ustavu od 1838 i ustrojstvu državnog savjeta od 27/4 1839 ministri su nezavisni jedan od drugog, »ali treba jedan s drugim da su u neprestanom saobraćaju i sporazumu, da ne bi njihove naredbe dolazile u protivurječje, koje bi moglo proizvesti pometnju i umanjiti njihovu važnost i dostojanstvo a njih dovesti do odgovornosti«. Oni su dužni savjetovati se među sobom i savjetovati kneza, pošto svi njihovi poslovi teže jednom cilju: blagostanju narodnom. Ministri izrađuju svoj godišnji budžet, koji odobravaju knez i državni savjet. Oni podnose svake godine, u martu i aprilu, izvještaj državnom savjetu o svome radu. Po ustrojstvu centralne uprave od 29/5 1839 ministri će, svaki po svojoj struci, predstavljati knezu lica, sposobna za vršenje zvanja, radi imenovanja, ali ti predlozi ne mogu biti protivni konduit-listama, koje će se s vremena na vrijeme, slati državnom savjetu.

27/9 1859 odijeljeno je M. prosvjete od M. pravde, ali je već 4/11 1860 pretvoreno u upravu prosvjete, čiji je upravitelj imao rang i prava ministra. 1859 stvorene su još dvije uprave u rangu M.: glavna vojna uprava (14/5) i glavna uprava gradevina (22/10). Prema zakonu o ustrojstvu centralne uprave od 10/3 1862 sve su ove uprave pretvorene 10/4 iste godine u M. Zakonom od 21/12 1882 ustanovljeno je i M. narodne privrede, te je tako Srbija imala, do ujedinjenja 8 M.

Ukazom od 3/11 1918 ustanovljena su tri nova M.: trgovine, saobraćaja i narodnog zdravlja; ukazom od 7/12 1918 sva ostala sadašnja nova M., osim M. za agrarnu reformu, koje je ustanovljeno ukazom od 2/4 1919.

Sve do 10/4 1862 ministri su se zvali popečitelji, a tada su prozvani ministrima, a popečiteljstva — M. Po zakonu od 10/3 1862 predviđene su opće dužnosti ministara: da rukovode poslovima svoje struke i brinu se o njenom unapređenju; da se staraju za izvršenje zakona i uredaba; da po svojim strukama podnose knezu, sa svojim premapotpisom, akta, koja knez treba da riješi; da spremaju potrebne projekte zakona i uredaba, kao i sve potrebne mjere po svojim strukama; da predlažu knezu zvaničnike za svoja područja; da izvršuju nadzor i kontrolu nad potčinjenim nadleštvima i činovnicima; da spremaju budžete po svojim strukama, upravljaju trošenjem otvorenih im kredita i o tome daju račun.

Ministarskom savjetu stavlja se u dužnost svestrano i zrelo pretresanje i rješavanje svih važnijih mjera i naredaba i održanje jedinstva i jednoobraznosti u djelima državne uprave. O svemu što se radi u ministarskim sjednicama sastavlja se protokol, koji potpisuju svi ministri.

Zakon o centralnoj državnoj upravi nije u cjelini mijenjan ni do danas, i ako su narodnoj skupštini podnesena, poslije ujedinjenja, četiri prijedloga. Prvi 29/9 1921. O njemu je plenum zakonodavnog odbora glasao u načelu i usvojio ga 30/1 1922, ali je 4/5 iste godine skinut sa dnevnog reda. Drugi je podnesen 10/1 1924 i svršen je u sekciji zakonodavnog odbora, ali nije pretresan u plenumu. Treći je podnesen 19/5 1926, a saopćen je zakonodavnom odboru 16/6 iste godine. Prema ovom posljednjem prijedlogu ukida se odmah M. za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona. M. za socijalnu politiku ima da likvidira najduže za godinu dana, a M. agrarne reforme pripaja se M. poljoprivrede i voda poslije dvije godine.

Ovaj je projekat povučen, i 13/11 1926 podnesen je nov, četvrti. Njegov pretres definitivno je svršen u sjednici zakonodavnog odbora 26/11 1926. osim točaka o upotrebi i organizaciji žandarmerije i o nadzoru ministra unutrašnjih djela nad financijama samoupravnih tijela, koje su ostale za kasnije rješenje. Prema odluci zakonodavnog odbora usvojeno je, da ostane jedanaest M. M. vjera i pripreme za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona pridaju se M. pravde; M. za agrarnu reformu i uprava šuma ulaze u sastav M. po-

Digitized by Google

ljoprivrede, M. pošta i telegrafa daje se M. saobraćaja, uprava rudnika ide pod M. trgovine i industrije, M. građevina pridaje se M. javnih radova i pridaju mu se građenje državnih željeznica i nadzor nad građenjem samoupravnih i privatnih željeznica, uređenje vođenih tokova, održanje vodene snage, organizacija upotrebe voda i hidrotehničkih objekata i davanje koncesija za iskorišćavanje vodene snage, M. narodnog zdravlja spaja se sa M. socijalne politike pod nazivom: M. narodnog zdravlja i socijalnog staranja, M. pripreme za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona prestaje čim ovaj zakon stupi na snagu, M. za agrarnu reformu u toku od dvije godine, a ostala ukinuta M. pridaju se drugima u toku od godine dana. Zakon se ovaj ima zvati: Zakon o vrhovnoj upravi. O nadležnosti ministarskog savjeta predsjednika vlade i pojedinih ministara ne može se govoriti, dok narodna skupština ne usvoji ovaj projekat u definitivnoj redakciji. *J. Prodanović.*

Ministarstva. Predsjedništvo. Zvanje predsjednika ministarstva nije formalno postojalo do 9/4 1862. Prvom ministarstvu (od 11/1 1811) predsjedao je sam Karađorđe ili njegov namjesnik. Ministarskim sjednicama pod prvom vladom kneza Miloša predsjedao je predsjednik državnog savjeta. Kasnije se ministar inostranih djela, koji je bio u isto vrijeme i ministar kneževe kancelarije i zvao se knežev predstavnik, smatrao kao najvažniji ministar i u neku ruku posrednik između kneza i drugih ministara. Tek zakonom o ustrojstvu centralne uprave (10/3 1862) zavedeno je zvanje predsjednika ministarstva. Za prvog predsjednika postavljen je 9/4 1862 Ilija Garašanin. Predsjednik je, po čl. 18 toga zakona, premapotpisivao sva akta koja proističu od kneza, a ne spadaju u dužnost ni jednog drugog ministra, kao na pr. ukaz o postavljanju članova državnog savjeta i t. d.

Predsjednik ministarstva upravljao je uvijek jednim resorom, sve do ustava od 22/12 1888, koji predviđa, da predsjednik ministarstva može biti i bez portfelja. Prvi predsjednik bez portfelja bio je Nikola Pašić (11/2 1891—21/3 1892).

Poslije ujedinjenja zavedeno je i potpredsjedništvo ministarstva. Prvi potpredsjednik (bez portfelja) bio je Dr. Anton Korošec (7/2 1918—2/2 1919).

Po uredbama o ustrojstvu predsjedništva ministarskog savjeta od 31/1 1919, 30/11 1919 i 4/12 1920 ministarski savjet, kao najviši upravni organ i centar spoljne i unutrašnje političke sredine, pretresa i rješava sva važnija spoljna i unutrašnja pitanja i sve projekte zakona i uredaba, prije nego što se oni upute državnom savjetu i narodnoj skupštini.

Predsjedništvo ministarskog savjeta imalo je 3 odjeljenja: kabinet predsjednikov, odjeljenje za štampu i odjeljenje za izvršenje međunarodnih ugovora. Pod njegovom su vlašću, u granicama specijalnih zakona: državni savjet, glavna kontrola, kraljeva kancelarija, uprava dvora, kancelarija kraljevskih ordena i direkcija plijena. U poslove kabineta dolazi sve ono, što predsjednik ministarskog savjeta obavlja, bilo kao šef vlade, koji se stara o jedinstvu i jednoobraznosti u djelima svih ministara, bilo kao nadležan za rješavanje pojedinih pitanja po naročitim zakonima i uredbama. Kabinet se dijeli na političku i administrativnu sekciju. Prva vrši sve poslove, koji pripadaju predsjedniku ministarskog savjeta kao šefu vlade, bilo da se tiču spoljne i unutrašnje politike, bilo rada sa narodnom skupštinom. On razmatra i sve zakonske projekte i primjedbe državnog savjeta, prije nego što se oni riješe u ministarskom savjetu i u narodnoj skupštini; daje mišljenje o svima predmetima, koji po svojoj sadržini i značaju, a naročito po političkoj, privrednoj i financijskoj prirodi, zasijecaju u opće državne interese, vodi staranje o poslovima, koji će se iznijeti na rješavanje ministarskom savjetu, stara se o izvršenju savjetskih odluka i čuva zapisnik ministarskih sjednica. Druga (administrativna) sekcija radi o pitanjima, koja se tiču svih nadleštva, koja su pod upravom ili nadzorom predsjedništva vlade i o pitanjima pokrajinskih vlada, ukoliko spadaju u nadležnost predsjedništva ministarskoga savjeta. Odjeljenje za izvršenje međunarodnih ugovora ima za dužnost, da se stara o ispunjenju svih obveza i ostvarenju svih prava, koja proističu iz međunarodnih ugo-

Digitized by Google

vora i da služi kao savjetodavni organ ministarstva inostranih djela za sva pravna pitanja međunarodnog karaktera. Na čelu ovog odjeljenja stoji šef koji ima rang generalnog direktora ministarstva. Odjeljenje ima 4 sekcije: 1. Politička sekcija, u čiju nadležnost spada: liga naroda, razgraničenja, državljanstvo, zaštita manjina, sankcije, odredbe općeg karaktera, ograničenje naoružanja, ograničenje brojnog stanja, razoružanje neprijateljskih zemalja, sva pitanja koja se tiču suhozemne i pomorske vojne snage i vojnog zrakoplovstva. 2. Sekcija za naknade šteta, u čiju nadležnost dolazi: naknada šteta. 3. Ekonomsko-financijska sekcija, u čiju nadležnost spadaju: ekonomsko-financijska pitanja međunarodnog karaktera, organizacija rada. 4. Saobraćajna sekcija u čiju nadležnost spada: međunarodni saobraćaj suhozemni, pomorski i riječni, pristaništa, brodovi. Na čelu svake sekcije stoje šefovi, koji imaju rang načelnika ministarstva inostranih djela. 30/1 1920 odjeljenje za izvršenje međunarodnih ugovora i odjeljenje za štampu (presbiro), prešli su pod vlast M. inostranih djela.

Predsjednici M.: Ilija Garašanin (9/4 1862—3/11 1867); Nikola Hristić, otpravlja dužnost predsjednika (3/11 1867—22/11 1867; stalan 22/11 1867 do 21/6 1868); Đorđe D. Cenić (21/6 1868 do 17/7 1869); Radivoje Milojković (17/7 1869—10/8 1872); Milivoje Blaznavac (10/8 1872—24/3 1873); Jovan Ristić, kao zastupnik (24/3 1873—2/4 1873; stalan 2/4 1873—22/10 1873); Jovan Marinović (22/10 1873—25/11 1874); Aćim Čumić (25/11 1874—22/1 1875); Danilo Stevanović (22/1 1875—19/8 1875); Stevča Mihajlović (19/8 1875—26/9 1875); Ljubomir Kaljević (26/9 1875—24/4 1876); Stevča Mihajlović (24/4 1876—7/12 1876; 7/12 1876—16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878); Jovan Ristić (1/10 1878—19/10 1880); Milan S. Pirocanac (19/10 1880 do 21/9 1883); Nikola Hristić (21/9 1883—7/2 1884); Milutin Garašanin (7/2 1884—2/5 1885; 2/5 1885—23/3 1886; 23/3 1886—1/6 1887); Jovan Ristić (1/6 1887—19/12 1887); Sava Grujić (19/12 1887—14/4 1888); Nikola Hristić (14/4 1888—21/2 1889); Kosta S. Protić (21/2 1889—22/2 1889); Sava Grujić (23/2 1889 do 16/3 1890; 16/3 1890—11/2 1891); Nikola P. Pašić (11/2 1891—21/3 1892, bez portfelja; 21/3 1892—9/8 1892); Jovan Đ. Avakumović (9/8 1892—1/4 1893); Lazar Đ. Dokić (1/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893); S. Grujić (23/11 1893 do 12/1 1894); Đorđe S. Simić (12/1 1894 do 21/3 1894); Svetomir Nikolajević (21/3 1894—15/10 1894); Nikola Hristić (15/10 1894—25/6 1895); Stojan Novaković (25/6 1895—17/12 1896); Đorđe S. Simić (17/12 1896—11/10 1897); Dr. Vladan Đorđević (11/10 1897—12/7 1900); Aleksa S. Jovanović (12/7 1900—5/2 1901; 5/2 1901—20/3 1901); Dr. Mihailo V. Vujić (20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—6/5 1902; 6/5 1902—7/10 1902); Petar Velimirović (7/10 1902—7/11 1902); Dimitrije Cincar-Marković (7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903, bez portfelja; 24/3 cio kabinet Cincar-Markovićev ponovno je ukazom potvrđen); Jovan Đ. Avakumović (29/5 1903—15/6 1903; 15/6 1903—21/9 1903, bez portfelja); Sava Grujić (21/9 1903—26/1 1904; 26/1 1904—27/11 1904, bez portfelja); Nikola P. Pašić (27/11 1904 do 16/5 1905); Ljubomir Stojanović (16/5 1905—30/7 1905; 30/7 1905—1/3 1906); Sava Grujić (1/3 1906—17/4 1906); Nikola P. Pašić 17/4 1906—30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908; 30/3 1908—7/7 1908); Petar Velimirović (7/7 1908—11/2 1909; od 11/8 1908 bio je bez portfelja); Stojan Novaković 11/2 1909—11/10 1909, bez portfelja); Nikola P. Pašić (11/10 1909 do 25/6 1911, bez portfelja); Dr. Milovan Đ. Milovanović (25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912—18/6 1912); Marko Trifković (18/6 1912—30/8 1912); Nikola P. Pašić (30/8 1912—22/11 1914; 22/11 1914 do 10/6 1917; 10/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918; bez portfelja 3/11 1918 do 7/12 1918); Stojan M. Protić (7/12 1918—16/8 1919, bez portfelja); Ljubomir M. Davidović (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920; oba puta bez portfelja); Stojan M. Protić (19/2 1920—17/5 1920); Dr. Milenko R. Vesnić (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921; oba puta bez portfelja); Nikola P. Pašić (1/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921—5/1 1922; 5/1 1922—16/12 1922; 16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924; 27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924, bez portfelja); Ljubomir M. Davidović (27/7 1924—6/11 1924, bez portfelja); Nikola P. Pašić (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926, bez portfelja); Nikola Uzunović 8/4 1926—15/4 1926; 14/4 1926, bez portfelja).

J. Prodanović.

Digitized by Google

M. za agrarnu reformu ustanovljeno je ukazom od 2/4 1919. Prva uredba o tome M. postala je 12/2 1920. Njegov je zadatak: 1. da izrađuje zakonske prijedloge, uredbe i naredbe o agrarnoj reformi i da ih preko svojih organa izvršuje, i 2. da organizira i vodi poslove podjele zemlje, kolonizacije, repatriiranja, preuzeća velikih poljoprivrednih i šumskih posjeda u državne ruke, da vodi poslove razrešenja i uređenja kmetskih, kolonatskih i sličnih odnosa, te u vezi s time da se brine za podizanje zemljoradnje uopće. M. se dijeli na dva odjeljenja: opće i agrarno. Opće ima četiri odsjeka, u koje ulazi i ministrov kabinet. Agrarno odjeljenje dijeli se u šest odsjeka. Na čelu odjeljenja stoje načelnici, a odsjecima upravljaju šefovi. Uz ministra uredba predviđa i zvanje ministrovog pomoćnika. Zavedene su oblasne i agrarne direkcije, sa sjedištem u Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu, Cetinju, Novom Sadu i Skoplju, a osim njih i okružni (županijski) agrarni uredi i sreski (kotarski) agrarni povjerenici. — Ova je uredba mijenjana 28/2 1921. Ustanovljeno je, kao treće, odjeljenje za kolonizaciju sa dva odsjeka, uzeta od agrarnog odjeljenja. U općem odjeljenju ustanovljen je još jedan odsjek. Sadašnje stanje M. za agrarnu reformu, prema budžetu za 1926/27. ovako je: pored ministra postoje tri državna podsekretara i ministrov pomoćnik. Opće odjeljenje ima ove odsjeke: kabinet ministrov; administrativni, personalni i tehnički odsjek. Agrarno odjeljenje je sa ovim odsjecima; za kmetske, kolonatske i slične odnose; za nadzor, upravu i likvidaciju velikih posjeda; pravni i agrarnostatistički i financijski. Kolonizaciono odjeljenje ima odsjeke: za unutrašnju kolonizaciju, repatriiranje i za zadrugarstvo. Osim tih odjeljenja i odsjeka postoji i odsjek za računovodstvo.

Ministri: Dr. Franjo Poljak (2/4 1919—16/8 1919; 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—24/11 1919); Dr. Hinko (Henrik) Krizman (24/11 1919—20/2 1920); Dr. Ivan Krnic (20/2 1920—17/5 1920); Dr. H. Krizman (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Nikola Uzunović (1/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921—18/7 1921); Krsta Miletić (18/7 1921—24/12 1921; 24/12 1921—16/12 1922; 16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—31/7 1923); Milan Simonović (31/7 1923—27/3 1924; 27/3 1924 do 21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Ivan Vesenjak (27/7 1924—6/11 1924); Krsta Miletić, zastupa (6/11 1924—27/11 1924); Dr. H. Krizman (27/11 1924—29/4 1925); Milan Simonović (29/4 1925—18/7 1925); Pavle Radić (18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926); Benjamin Šuperina, zastupa (15/4 1926—29/4 1926); Pavle Radić (29/4 1926—17/5 1926); Dr. Stanko Šibenik (17/5 1926—).

Budžeti:

1919/20	1,616.527·25	Din
1920/21	43,870.242·40	„
1921/22	43.870.242·40	„
1922/23	57,668.554·30	„
1923/24	57.668.554·35	„
1924/25	92,551.951·10	„
1925/26	92 551.951·10	„
1926/27	69,087.121·—	„

J. Prodanović.

M. financija ustanovljeno je 11/1 1811. Obnovljeno je 23/4 1834. Po ukazu od 14/2 1835 imalo je za dužnost: sastaviti točan spisak svih nepokretnih i pokretnih državnih dobara; starati se da ona ne dođu u tuđe ruke, oduzeti ih od onih koji su ih nasilno prisvojili, prodavati pojedine dijelove državnog imanja, ako to traži opće narodno blagostanje a ne umanjuje se državni prihod, i davati ih pod zakup; braniti sve koristi države i parničiti se sa svakim, koji bi u njih dirao, osim ako se spor tiče i kakve strane države. Upravljati svima državnim prihodima; razrezivati pravilno danke; paziti na sav državni trošak; stvarati kredite svima ministrima po propisu financijskih zakona, koje će ono izdavati: urediti vlast za pregled računa svih vlasti i voditi nad njom nadzor; davati godišnji račun o svima državnim rashodima knezu, državnom savjetu i narodnoj skupštini. Koristiti se ribolovom ili za račun države ili dajući ga pod zakup. Zavesti tvornice stakla, papira, čohe i dr. proizvoda o državnom trošku: upravljati taracovinom i zakupima i predlagati za njih tarife.

Po ustavu od 10—12/12 1838 i ustrojstvu centralne uprave od 29/5 1839 ministar financija ima zadatak: da pregleda račune; da se stara za procvat trgovine; da čuva opće narodne prihode i njima upravlja; da se stara za izvršenje zakona o trgovini i financijskih; da plaća zemaljske rashode po računima sastavljenim od drugih ministara; da sastavlja spisak svih jav-

Digitized by Google

nih i privatnih dobara, da se stara za iskorišćivanje ruda i šuma i dr. djelima, koja se tiču njegove kancelarije. — Dijeli se u 3 odjeljenja: glavne kase (opće narodne blagajne), računsko, i promišljenosti (trgovine). Prvo ima dužnost, da prikuplja prihode i čini rashode; drugo da kontrolira taj rad; treće da se stara za zemaljsku trgovinu i njeno procvjetanje i za umnožavanje zemaljskog bogatstva; da pregleda financijske zakone i stara se za njihovo izvršenje i da vodi nadzor nad činovništvom. — Prvo odjeljenje imalo je načelnika, koji je bio glavni blagajnik, II. blagajnika, knjigovodu, dva brojača, stolonačelnika i jednog pisara. Drugo je imalo načelnika dva računoispitača i protokolistu. Treće: načelnika, sekretara, stolonačelnika i protokolistu. Ovo se osoblje moglo povećavati. — 18/2 1842 zavedeno je zvanje državnog pravozastupnika, pa je ukinuto 13/10 1843. Iste godine 6/10 ukinuto je računsko (kontrolno) odjeljenje, pa je kontrola prenesena u državni savjet. — 7/11 1847 prešlo je sa ministarstva unutrašnjih djela na M. F. staranje da se ne čini zloupotreba pri žiropadi (vrijeme kad pada žir). — 1/7 1859 uprava Topčidera i cijelo ekonomsko odjeljenje ministarstva unutrašnjih djela došli su pod upravu M. F.

Po zakonu o ustrojstvu centralne uprave od 10/3 1862 M. F. imalo je da vodi brigu o narodnom kućenju i da rukovodi i nadzire financijsku administraciju. Dužnosti su mu: da se brine za izvore državnih prihoda i da njima upravlja; da se brine za materijalno blagostanje, za procvjetanje zemaljske radinosti, zemljoradnje, zanata i trgovine, za obradu rudnika i dobro rukovanje šumama; da zastupa prema privatnima i pred vlastima državno imanje; da sastavlja i podnosi državnom savjetu glavni godišnji budžet; da isplaćuje izdatke po budžetu i druge kredite koji se otvaraju ministarstvima. Pod njim stoje sve carine, svi ekonomski zavodi, državna ergela i svi javni novčani fondovi. 18/4 1862 povjereno je ekonomnom odjeljenju toga M. da vodi i statističke poslove svih struka državne uprave i postavljen mu je načelnik. 16/8 1862 osnovana je uprava fondova pod upravom M. F. — 2/3 1863 ustanovljen je pri ovom M. pravnički odbor od 9 pravnika, da daje mišljenje o kojem pravnom pitanju ili spornom predmetu. — 31/8 1864 ustanovljeno je posebno statističko odjeljenje, s načelnikom kao šefom, za statistiku svih struka državne uprave, a tu je dužnost po rješenju od 18/4 1862 vršilo ekonomno odjeljenje. — 8/4 1881 mjesto statističkog odjeljenja organizirana je posebna uprava državne statistike, pod upravom ovog M. — 31/3 1890 ustanovljena je kao odjeljenje M. F. uprava državnih dugova, namjesto ranije uprave narodnog zajma.

1918 M. F. imalo je ova odjeljenja: administrativno, poreznu upravu, carinsku upravu, sa 2 odsjeka, pravobranilačko, glavnog državnog računovodstva sa 5 odsjeka i upravu državnih monopola sa upravom tvornica duhana, kao posebnom organizacijom.

Po uredbi o organizaciji M. F. od 25/2 1919 na čelu M. F. stoji ministar financija, po čijim se uputima i pod čijim se nadzorom vrše svi poslovi M. — M. F. ima zadatak: da upravlja državnim financijama, i u tom cilju: a) izrađuje prijedlog državnog budžeta i svih financijskih zakona, brineći se za sredstva postignuća budžetske ravnoteže; b) preko svojih organa i ustanova prikuplja državne prihode i s njima čini raspored u smislu državnog budžeta i financijskih zakona; c) zastupa prema privatnima i pred vlastima državno imanje i materijalne državne interese; d) vrši nadzor nad svim organima i ustanovama financijske struke; e) rješava sva pitanja valute i izdavanja državnog papirnog i metalnog novca, i vodi nadzor nad ustanovama koje izdaju novčanice; f) upravlja državnim dugovima; g) upravlja katastrom; i h) vodi nadzor nad samoupravnim financijama, stara se za njihovo dobro stanje i vođenje i odobrava budžete i druge odluke samoupravnih tijela za koje je po zakonima nadležno.

Radi bržeg i točnijeg vršenja poslova, u M. F. postoje: pomoćnik ministrov; kabinet ministra financija, na čelu koga je šef; generalni inspektorat sa generalnim inspektoratom na čelu i 9 generalnih direkcija, kojima upravljaju generalni direktori: glavnog državnog računovodstva; neposrednih poreza; posrednih poreza; carina, državnih monopola; državnih dugova; državnog pravobranioštva; državnih dobara; katastra. — Glavno državno računovodstvo dijeli se na 3

Digitized by Google

odjeljenja: administrativno, budžetsko i računsko, administrativno i budžetsko odjeljenje imaju po 3 odsjeka, a računsko 4. Generalna direkcija neposrednih poreza dijeli se na 4 odjeljenja: administrativno, neposrednih poreza za Srbiju i Crnu Goru, neposrednih poreza za Hrvatsku i Slavoniju, Banat, Bačku i Baranju, i neposrednih poreza za Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Slovenačku sa Istrom. Sva ova 4 odjeljenja dijele se na po 2 odsjeka. Generalna direkcija posrednih poreza dijeli se na 4 odjeljenja: administrativno, posrednih poreza za Srbiju i Crnu Goru, posrednih poreza za Hrvatsku, Slavoniju, Banat, Bačku i Baranju, i posrednih poreza za Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Slovenačku sa Istrom. Administrativno odjeljenje dijeli se na 4 odsjeka, a ostala 3 odjeljenja na po 2 odsjeka. — Generalna direkcija carina dijeli se na 2 odjeljenja: administrativno i tarifsko. Oba ova odjeljenja dijele se na po tri odsjeka. — Generalna direkcija monopola dijeli se na 2 odjeljenja. I oba ova odjeljenja dijele se na po 3 odsjeka. — Generalna direkcija državnih dugova dijeli se na 3 odsjeka: administrativni, knjigovodstva i likvidature. — Generalna direkcija državnog pravobranioštva dijeli je na 2 odjeljenja: administrativno i sudsko. Sudsko odjeljenje dijeli se na 5 odsjeka. — Generalnoj direkciji državnih dobara ostavljeno je da sama izvrši podjelu na odsjeke, prema prirodi posla, a drugu nadležnost pojedinih odsjeka odredit će ministar financija svojom naredbom. — Generalna direkcija katastra dijeli se na 2 odjeljenja: odjeljenje za izradu novih katastara i odjeljenje za održavanje i obnovu izrađenih katastara. Oba odjeljenja dijele se na po 2 odsjeka.

6/12 1920 izvršena je uredbom organizacija financijske kontrole koja potpada pod neposrednu upravu ministarstva financija. Na čelu financijske kontrole stoji generalni direktor posrednih poreza ovoga M. Ta je uredba bez izmjena postala zakonom 28/2 1922. — 27/6 1921 podijeljena je generalna direkcija državnih dugova na 2 odjeljenja: administrativno (2 odsjeka) i računsko (sa 4 odsjeka).

1924 ovo je M. imalo ovu organizaciju: generalni inspektorat, 8 generalnih direkcija: državnog računovodstva (sa 3 odjeljenja: administrativno, budžetsko, računsko); državnih dugova; državnih dobara; katastra (sa 2 odjeljenja: administrativno i za izradu novog katastra); pravobranioštvo; posrednih poreza; carina; neposrednih poreza (sa 4 odjeljenja) i upravu monopola sa upravom tvornica duhana.

Po budžetu za 1926/27 pored ministra postoje: državni podsekretar, pomoćnik ministrov i šef kabineta. Generalna direkcija državnog računovodstva ima pored spomenutih odjeljenja, još dva: ekonomno i za samoupravne budžete. Budžetsko odjeljenje te direkcije ima svega 2 odsjeka, a računsko 5. — Generalna direkcija neposrednih poreza ima svega 2 odjeljenja: administrativno, i za izvršenje zakona o neposrednim porezima. — Generalna direkcija posrednih poreza ima 3 odjeljenja: opće (3 odsjeka), za takse (1 odsjek), za trošarinu (1 odsjek). — Generalna direkcija carina ima 3 odjeljenja: administrativno (3 odsjeka), tarifsko (3) i statističko, u kome nije izvršena podjela na odsjeke. — U generalnoj direkciji državnih dugova administrativno odjeljenje nema odsjeka a računsko ima 3. — Generalna direkcija državnih dobara i generalna direkcija državnog pravobranioštva nemaju odjeljenja, ali u Crnoj Gori postoji naročiti upravnik državnih dobara. — Generalna direkcija katastra ima 3 odjeljenja: administrativno (2 odsjeka), za izradu novoga i obnovu izrađenog katastra (2 odsjeka), za održavanje katastra (1 odsjek). — Postoji i direkcija slobodne zone u Solunu, i financijska kontrola. — Uprava državnih monopola i monopola duhana dijeli se na 6 odjeljenja: administrativno; za kulturu i fermentaciju duhana; računovodstva; prodaje; industrijsko; i ekonomno. Postoje i oblasni monopolski inspektorati, tvornice duhana i druge monopolske ustanove i nadleštva, kao i mnogobrojna nadleštva, delegacije i ustanove M. F.

Po uredbi od 19/7 1926 i naredbi od 20/7 1926 generalna direkcija neposrednih i posrednih poreza spojene su zajedno. Nova direkcija poreza ima personalni odsjek i 4 odjeljenja: administrativno (sa 2 odsjeka i arhivom); za neposredne poreze (sa 4 odsjeka); za trošarinu (sa 2 odsjeka) i za takse. — Generalne direkcije pravobranioštva i državnih dobara spajaju se od 19/7 1926 u jednu direkciju državnog

Digitized by Google

pravobranioštva i dobara. Broj odjeljenja ima se odrediti pravilnikom.

Ministri: Sima Marković (11/1 1811—20/9 1813); Koca Marković (23/4 1834—2/2 1835); Aleksa Simić (3/2 1835 do 22/3 1835; 14/2 1839—3/5 1840); Antonije Protić, privremeno (4/5 1840—13/5 1841); Pavle Stanišić, privremeno (13/5 1841—26/8 1842). (Od 27/8—26/10 1842 vladali su namjesnici Avram Petronijević i Toma Vučić-Perišić); Pavle Stanišić (26/10 1842—23/1 1847); Radovan Damnjanović, privremeno (23/1 1847—21/8 1848); Paun Janković (21/8 1848—14/12 1854); Aleksa J. Nenadović, privremeno (14/12 1854—9/12 1855; stalan 9/12 1855—16/9 1856); Jovan Marinović (16/9 1856—31/3 1858); Jovan Veljković (31/3 1858—30/1 1859); Todor Herbez (30/1 1859—27/10 1860); Jovan Gavrilović (27/10 1860—11/12 1861); Kosta Cukić (11/12 1861—21/6 1868); Panta Jovanović (21/6 1868—10/8 1872; 10/8 1872—2/4 1873; 2/4 1873—12/8 1873); Marko Lazarević, zastupa (12/8 1873 do 17/8 1873); Čedomilj Mijatović (17/8 1873—22/10 1873; 22/10 1873—25/11 1874); Ljubomir Kaljević (25/11 1874—20/1 1875); Stojan Novaković, zastupa (20/1 1875—22/1 1875); Čedomilj Mijatović (22/1 1875—19/8 1875); Kosta Jovanović (19/8 1875—26/9 1875); Milovan T. Janković (26/9 1875—5/12 1875); Stevan Zdravković, zastupa (5/12 1875—24/4 1876); Vladimir Jovanović (24/4 1876 do 7/12 1876; 7/12 1876—16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878; 1/10 1878—15/11 1879); Ilija Margetić (15/11 1879—5/6 1880); Vladimir Jovanović (5/6 1880—19/10 1880); Čedomilj Mijatović, zastupa (19/10 1880—10/10 1881; stalan 10/10 1881 do 21/9 1883); Aleksa M. Spasić (21/9 1883—7/2 1884); Đorđe Pavlović (7/2 1884—9/10 1884); Milutin Garašanin, zastupa (9/10 1884—2/5 1885); Vukašin J. Petrović (2/5 1885—23/3 1886); Čedomilj Mijatović (23/3 1886—1/6 1887); Dr. Mihailo V. Vujić (1/6 1887—19/12 1887; 19/12 1887—14/4 1888); Mita Rakić (14/4 1888—8/10 1888); Čedomilj Mijatović, zastupa (8/10 1888—23/2 1889); Dr. Mihailo V. Vujić (23/2 1889—16/3 1890; 16/3 1890—11/2 1891; 11/2 1891—22/10 1891); Nikola Pašić, zastupa (22/10 1891 do 21/3 1892; 21/3 1892—9/8 1892); Dimitrije Stojanović (9/8 1892—1/4 1893); Dr. Mihailo V. Vujić (1/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893; 23/11 1893 do 12/1 1894); Đorđe R. Simić, zastupa (12/1 1894—19/1 1894); Čedomilj Mijatović (19/1 1894—21/3 1894); Vukašin J. Petrović (21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894 do 15/10 1894; 15/10 1894—22/4 1895); Stevan Zdravković, zastupa (22/4 1895 do 1/5 1895); Stevan D. Popović (1/5 1895—25/6 1895; 25/6 1895—17/12 1896); Dr. Mihailo V. Vujić (17/12 1896—11/10 1897); Stevan D. Popović (11/10 1897 do 26/11 1898); Vukašin Petrović (26/11 1898—12/7 1900); Dr. Mihailo M. Popović (12/7 1900—5/2 1901; 5/2 1901—20/3 1901; 20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—23/3 1902); Dr. Milovan Đ. Milovanović (23/3 1902—6/5 1902); Dr. Mihailo M. Popović (6/5 1902—7/10 1902); Milić Radovanović (7/10 1902—7/11 1902); Milovan Marinković (7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Dr. Vojislav S. Veljković (29/5 1903—2/8 1903); Aleksa S. Borisavljević (2/8 1903—21/9 1903); Milić Radovanović (21/10 1903—26/1 1904); Dr. Laza Paču (26/1 1904—27/11 1904; 27/11 1904—16/5 1905); Dr. Milan Marković (16/5 1905—30/7 1905; 30/7 1905 do 1/3 1906); Vlada Todorović, zastupa (1/3 1906—17/4 1906); Dr. Laza Paču (17/4 1906—30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908; 30/3 1908—7/7 1908); Dr. Mihailo M. Popović (7/7 1908—11/2 1909); Stojan Protić (11/2 1909—11/10 1909; 11/10 1909—25/6 1911; 25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912—8/5 1912); Dr. Milovan Đ. Milovanović, zastupa (8/5 1912—18/6 1912); Mihailo Ilić, zastupa (18/6 1912—7/7 1912); Jovan P. Jovanović (7/7 1912 do 30/8 1912); Dr. Laza Paču (30/8 1912 do 22/11 1914; 22/11 1914—12/10 1915); Dr. Vojislav Marinković, zastupa (12/10 1915—9/11 1915); Dr. Momčilo Ninčić (9/11 1915—10/6 1917); Stojan Protić (10/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918; 3/11 1918—7/12 1918); Dr. Momčilo Ninčić (7/12 1918—16/8 1919); Dr. Vojislav S. Veljković 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Velizar Janković (19/2 1920—17/5 1920); Kosta Stojanović (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921; 1/1 1921—3/1 1921); Milorad Drašković, zastupa (5/1 1921—27/1 1921); Dr. Kosta Kumanudi (27/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921—16/12 1922); Dr. Milan Stojadinović (16/12 1922 do 22/5 1923; 22/5 1923—27/3 1924; 27/3 1924 do 21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Mehmed Spaho (27/7 1924—6/11 1924); Dr. Milan Stojadinović (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926); Nikola Uzunović, zastupa (8/4 1926—12/4 1926); Dr. Ninko Perić (12/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Digitized by Google

MINISTARSTVO GRAĐEVINA

Budžeti:

1843 \ / 1844	619.617·70	Din
1845	398.113·58	„
1846	395.168·15	„
1847	293.814·30	„
1848	313.597·85	„
1849	505.417·24	„
1850	530.769·18	„
1851	434 503·35	„
1852	495.341·70	„
1853	910.284·51	„
1854	913.072·54	„
1855	800.267·10	„
1856	882.966·25	„
1857	1,070.192·50	„
1858	719.313·90	„
1859	532.588·58	„
1860	603.667·26	„
1861	608.593·39	„
1862	838.475·39	„
1863	1.084.134·78	„
1864	604.961·42	„
1865	627.232·32	„
1866	722.456·21	„
1867	718 534 59	„
1868	756.008·65	„
1869	739.380·82	„
1870	783.070·45	„
1871	806.682·73	„
1872	915 945·28	„
1873	848.821·04	„
1874	915.902·76	„
1875	915.902·76	„
1876	844.748·29	„
1877	813.855·31	„
1878	814.168·53	„
1879	940.966·13	„
1880	1,092.770·18	„
1881	1,232.916·66	„
1882	1,149.750·42	„
1883	754.137·19	„
1884	975.692·40	„
1885	1,458.275·40	„
1886	1,458.275·40	„
1887	1,430.489·40	„
1888	1,430.489·40	„
1889	1,668.904·30	„
1890	905.468·50	„
1891	4,947.754·80	„
1892	5 567.817·80	„
1893	5,736 002·40	„
1894	6,423.856·60	„
1895	6,423.856·60	„
1896	6,202.475·68	„
1897	9,372.787·70	„
1898	8,202.475·68	„
1899	8 271.630·—	„
1900	6 823.662·60	„
1901	9,246.868·80	„
1902	9,716.159·90	Din
1903	9,716.159 90	„
1904	8,587.288·20	„
1905	8,998.339·23	„
1906	8,982.756·02	„
1907	9,192.760·30	„
1908	9,322.363·07	„
1909	10 304.275·81	„
1910	10,985.217·74	„
1911	12,130.229·28	„
1912	13,830.558·54	„
1913	13,830.558·54	„
1914	25.767.888·25	„
1915	25,767.888·25	„
1916	25,767.888·25	„
1917	25,767.888·25	„
1918	25,767.888·25	„
1919/20	122 580.780·16	„
1920/21	703.220.238·14	„
1921/22	703 220.238·14	„
1922/23	1.065 598.983·58	„
1923/24	1.065,598.983·58	„
1924/25	1.481.441.864·57	„
1925/26	1.481,441.864·57	„
1926/27	1.073 578.452·—	„

J. Prodanović.

M. g r a đ e v i n a. Građevinski poslovi spadali su u resor M. unutrašnjih djela sve do 22/10 1859, kad je ustanovljena glavna uprava građevina, čiji je upravitelj imao rang i prava ministra. Dijelila se na tri odjeljenja: inžinjersko, arhitektonsko i računovodstvo, na čelu kojih su bili načelnici. 3/3 1861 zavedeno je i zvanje ministrovog pomoćnika. Zakonom o ustrojstvu centralne uprave od 10/3 1862 glavna uprava građevina nazvala se M. U nadležnost njegovu došlo je: podizanje i održanje svih glavnih puteva i mostova, prosijecanje kanala, sušenje bara, uređivanje rijeka, utvrđivanje obala, reguliranje ulica, briga za izvršenje propisa u pogledu bezbjednosti, umjetnosti i ljepote raznih naprava; podizanje javnih zdanja i spomenika i t. d. 17/12 1878 ovom M. stavljeno je u nadležnost i građenje željeznica i uvedeno je i četvrto odjeljenje, železničko, sa jednim direktorom i jednim glavnim inspektorom. 1/7 1887 ukinuto je zvanje glavnog inspektora. 14/3 1888 ukinuto je zvanje načelnika računovodstva. 20/1 1889 ustanovljen je pri ovom M. građevinski savjet sa 15 članova i zavedeni su kontrolori i potkontrolori M. 20/5 1889 vlada je raskinula ugovor sa društvom za građenje i eksploataciju srpskih državnih željeznica i povjerila je te

Digitized by Google

poslove M. G. 31/3 1892 ustanovljena je direkcija srpskih državnih željeznica, kao posebna ustanova, pod vlašću ministra građevina. 23/10 1896 sveden je broj članova građevinskog savjeta na 11.

30/11 1898 novim zakonom određen je krug rada ovog M.: projektiranje, izrada i držanje svih državnih, eparhijskih, okružnih i sreskih građevina, osim vojnih; vođenje nadzora nad građenjem općinskih građevina i po potrebi i njihovo projektiranje i nad svima privatnim građevinskim poduzećima određenim za javnu upotrebu; vođenje nadzora nad svima poduzećima mašinsko-tehničkim koliko se odnose na naprave i instalaciju pokretne snage (motora), regulacija gradova (varoši i varošica) i podizanje zgrada u njima prema naročitim zakonima. M. se dijelilo na četiri odjeljenja. Umjesto željezničkog dolazi opće odjeljenje, pošto je odvojena željeznička direkcija kao posebna uprava. Građevinski savjet dobio je 14 članova. — 5/10 1899 prešla je uprava pošta i telegrafa iz M. narodne privrede u ovo M. kao peto njegovo odjeljenje.

Poslije ujedinjenja, po uredbi od 25/6 1919. u krug M. G. spada: projektiranje, izrada i održavanje svih državnih građevina; uređenje gradova, naselja i banja u sporazumu sa ministarstvom narodnog zdravlja; nadzor nad projektiranjem, izradom i održavanjem okružnih, sreskih i općinskih građevina kao i svih privatnih građevina namijenjenih javnoj potrebi; nadzor nad javnim radom samoupravnih i privatnih inžinjera, arhitekata i poduzetnika. — Pod njim su sve građevinske direkcije. Odjeljenja su ostala ista i dijele se: opće odjeljenje na tri odsjeka, a druga tri na po četiri odsjeka. Uvodi se i kabinet ministrov sa šefom, koji može biti u rangu inspektora. Građevinski savjet sastoji se iz 13 članova. Uredba od 25/6 1919 mijenjana je 3/12 1919 (propisuje se ispit za činovnike); 10/12 1920 mjesto ekonomnog odsjeka u računskom odjeljenju zavodi se posebno ekonomno odjeljenje sa dva odsjeka a načelnik njegov ulazi u sastav građevinskog savjeta. Šef kabineta ministrovog može imati rang načelnika. Određuju se plaće i rang činovnika. 8/6 1921 uvedeno je i zvanje ministrovog pomoćnika.

Prema budžetu od 1926/27 postoje u ovom M. osim ministra, njegovog pomoćnika i kabineta ova odjeljenja: opće, inžinjersko, arhitektonsko, računsko, ekonomno, a uz to još i odsjek računovodstva i građevinske sekcije: grada Beograda, i za rekonstrukciju državnih puteva. Osim toga ima i oblasnih direkcija: u Dubrovniku (sa 5 građevinskih sekcija), Zagrebu (sa 8 sekcija), Kruševcu (sa 16), Ljubljani (6), Novom Sadu (11), Sarajevu (6), Skoplju (11) i Cetinju (4).

Glavni upravnici građevina (u rangu ministra) bili su: Stanojlo Petrović, vrši dužnost (25/11 1859 do 21/12 1859); Milivoje Jovanović (21/12 1859—29/4 1860); Pavle Stanišić, privremeno (29/4 1860—7/10 1860, stalan 7/10 1860—5/5 1861); Ipolit Monden (5/5 1861—22/9 1861; zastupa 22/9 1861—10/4 1862).

Ministri: Ipolit Monden, zastupa (10/4 1862—2/4 1865); Milivoje Petrović-Blaznavac, zastupa (2/4 1865—21/6 1868); Jovan Belimarković, zastupa (21/6 1868—10/8 1872); Milivoje P. Blaznavac, zastupa (10/8 1872—24/3 1873); Panta Jovanović, zastupa (24/3 1873—2/4 1873); Ranko Alimpić (2/4 1873—22/10 1873); Kosta Magazinović (22/10 1873 do 23/5 1874); Ljubomir Ivanović (23/5 1874—25/11 1874; 25/11 1874—22/1 1875); Manojlo Marić (22/1 1875—19/8 1875); Stevča Mihajlović (19/8 1875—26/9 1875); Stevan Zdravković (26/9 1875—24/4 1876); Stevča Mihajlović (24/4 1876—7/12 1876; 7/12 1876—16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878); Ranko Alimpić (1/10 1878—5/6 1880); Stevan Zdravković (5/6 1880 do 19/10 1880); Jevrem Gudović (19/10 1880—9/3 1882); Milutin Garašanin, zastupa (9/3 1882—4/1 1883); Jovan Petrović (4/1 1883—21/9 1883); Kosta Protić (21/9 1883—7/2 1884); Jevrem Gudović (7/2 1884—2/5 1885); Kosta Protić (2/5 1885—23/3 1886); Petar Topalović (23/3 1886—2/5 1886); Mihailo Bogićević (2/5 1886—1/6 1887); Petar Velimirović (1/6 1887—19/12 1887; 19/12 1887—14/4 1888); Mihailo Bogićević (14/4 1888 do 23/2 1889); Petar Velimirović (23/2 1889 do 16/3 1890); Milivoje Josimović (16/3 1890—11/2 1891); Petar Velimirović (11/2 1891—21/3 1892; 21/3 1892—9/8 1892); Kosta Alković (9/8 1892—8/3 1893); Dimitrije Stojanović, zastupa (8/3 1893 do 1/4 1893); Svetozar Stanković (1/4 1893 do 4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893; 23/11 1893—12/1 1894); Stevan Zdravković

Digitized by Google

(12/1 1894—21/3 1894; 21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894—15/10 1894; 15/10 1894—25/6 1895); Mih. Petković (25/6 1895—15/12 1895); Kosta Radisavljević (15/12 1895 do 17/12 1896); Petar Velimirović (17/12 1896—11/10 1897); Jovan Atanacković (11/10 1897—22/1 1899); Dimitrije Stojanović (22/1 1899—24/5 1899); Jovan Atanacković (24/5 1899—20/12 1899); Borivoje Nešić (20/12 1899—12/7 1900); Andra Jovanović (12/7 1900—5/2 1901; 5/2 1901—20/3 1901); Petar Velimirović (20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—6/5 1902; 6/5 1902—7/10 1902; 7/10 1902—7/11 1902); Pavle Denić (7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Aleksandar Mašin (29/5 1903—21/9 1903); Vladimir Todorović (21/9 1903—26/1 1904; 26/1 1904 do 27/3 1904); Petar Velimirović (27/3 1904 do 16/5 1905); Vladimir Todorović (16/5 1905—30/7 1905; 30/7 1905—1/3 1906; 1/3 1906—17/4 1906); Nikola P. Pašić, zastupa (17/4 1906—3/5 1906); Jovan Stanković (3/5 1906—23/12 1906); Jovan (Joca) P. Jovanović (23/12 1906—30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908); Kosta Stojanović, zastupa (30/3 1908—7/7 1908); Petar Velimirović (7/7 1908—11/8 1908); Miloš Savčić (11/8 1908—11/2 1909); Nikola P. Pašić (11/2 1909—11/10 1909); Velislav Vulović (11/10 1909—25/6 1911); Mihailo V. Ilić (25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912—18/6 1912; 18/6 1912—30/8 1912); Jovan P. Jovanović (30/8 1912—7/10 1914); Dr. Velizar Janković, zastupa (7/10 1914—21/10 1914); Andra Stanić (21/10 1914—22/11 1914); Milorad Drašković (22/11 1914—10/6 1917); Dr. Momčilo Ninčić (10/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918); Milan Kapetanović (3/11 1918—7/12 1918; 7/12 1918—16/8 1919); Velislav Vulović (16/8 1919 do 18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Jovan P. Jovanović (19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Milorad Drašković, zastupa (1/1 1921 do 26/3 1921); Jovan P. Jovanović (26/3 1921—24/12 1921); Velja Vukićević 24/12 1921—16/12 1922); Nikola Uzunović (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924); Miloš (Miša) Trifunović (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dragutin Pećić (27/7 1924—6/11 1924); Nikola Uzunović (6/11 1924—28/3 1925); Miloš Trifunović, zastupa (28/3 1925 do 29/4 1925); Nikola Uzunović (29/4 1925 do 18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926); Milorad Vujičić 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti:

1861	376.350·60	Din
1862	368.937·40	„
1863	353.417·29	„
1864	386.395·48	„
1865	553 355·96	„
1866	926.200·—	„
1867	579.910·66	„
1868	578.984·60	„
1869	581.005·26	„
1870	770 764·27	„
1871	770.764·27	„
1872	770.764·27	„
1873	684.705·14	„
1874	723.374·83	„
1875	723.374·83	„
1876	541.558·19	„
1877	501.563·20	„
1878	501.563·20	„
1879	1,168.212·69	„
1880	839.974·38	„
1881	1,916.562·08	„
1882	2,403.820·50	„
1883	2,168.527·20	„
1884	1 589 474·10	„
1885	2.567.474·22	„
1886	2.567.474·22	„
1887	1 070.382·70	„
1888	1,070.382·70	„
1889	1.248.779·79	„
1890	958.093·40	„
1891	4.202.541·—	„
1892	4.828 599·20	„
1893	4,628.599·20	„
1894	4,885 055·15	„
1895	4.885.055·15	„
1896	3,948.632·70	„
1897	4 410 177·—	„
1898	3 948 632·70	„
1899	4,606.403·—	„
1900	7,239.694·—	„
1901	8,044.847·—	„
1902	7,768.261·20	„
1903	7,768.261·20	„
1904	8,467.948·08	„
1905	9 057.555·86	„
1906	10,837.513·70	„
1907	11,133 670·85	„
1908	10,470.005·60	„
1909	11,612.528·70	„
1910	14,709.693·59	„
1911	16,895 934·18	„
1912	19,615.734·20	„
1913	19 615.734·20	„
1914	24 710.069·98	„
1915	24,710.069·98	„
1916	24 710.069·98	„
1917	24.710.069·98	„
1918	24 710.069·98	„
1919/20	42,690.477·—	„
1920/21	105,202.620·25	„

Digitized by Google

1921/22	105,202.620·25	Din
1922/23	190,523.013·—	„
1923/24	190 523.013·—	„
1924/25	396,757.081·—	„
1925/26	396,757.081·—	„
1926/27	430,072.798·—	„

J. Prodanović.

M. inostranih djela ustanovljeno je 11/1 1811. Obnovljeno je 8/6 1834. Ukinuto je 17/3 1835, a ponovno je organizirano 14/2 1839. 3/2 1835—10/3 1862 M. I. D. bilo je ujedno i M. kneževskog doma. Ministar inostranih djela zvao se i predstavnikom kneževim. Dužnosti njegove, po ukazu o državnom savjetu od 14/2 1835, bile su: da brani stepen dostojanstva i prava i korist srpskog kneza i srpskog naroda prema drugim državama; da vodi kneževo dopisivanje sa stranim vladarima i zaključuje kneževe ugovore s drugim državama u njegovim porodičnim poslovima; da vodi dopisivanje i pregovore s vladama drugih država i njihovim agentima u Srbiji i da daje upute našim državnim agentima u inostranstvu; da brani i čuva prava i djela Srba, koji se nalaze u drugim zemljama kod uprave tih zemalja; da čuva ugovore sa stranim silama i da se stara da se privedu u djelo. Osim toga, ministar inostranih djela davao je dopuštenje za iseljenje iz Srbije u druge zemlje, i rješavao je molbe za doseljenje u Srbiju. Davao je pasoše za odlazak u inostranstvo i potpisivao je kneževa dopuštenja Srbima, koji bi stupili u službu stranih država, a također i dopuštenje za primanje stranih ordena, odličja i penzija. On je imao da šalje srpska odličja podanicima stranih država, koji bi bili zaslužni za Srbiju.

Po ustrojstvu centralne uprave i ustrojstvu kneževe kancelarije od 29/5 1839 ministar inostranih djela kao kneževe predstavnik imao je ove dužnosti: da izvješćuje kneza o svemu, što treba da zna, i da ga čuva od postupaka protivnih ustavu, zakonima i uredbama zemaljskim; da podnosi knezu molbe i žalbe, koje su knezu upućene, i da izvješćuje molitelje i tužitelje o rješavanjima njihovih predstavaka po nadležnim instancijama; da podnosi knezu uredbe, prijedloge i predstavke državnog savjeta i ministra i sadržaj pisama upućenih knezu; da čuva kneževa prava, da ih ne prisvoji koja bilo vlast; da prima sva lica koja žele javiti se knezu i da odgovori na sva pisma koja budu dolazila kneževom predstavništvu. — Kao ministru inostranih djela dužnost mu je: da upravlja odnosima između Srbije i inostranih vlasti i da vodi dopisivanje s tim vlastima; da izdaje Srbima pasoše za inostranstvo i stara se da se licima s tim pasošima ne čine nikakve zapreke; da brani svakog Srbina od nepravde i ugnjetavanja u stranim državama i zaštićuje srpska prava i privilegije uopće. Zatim: da dopisuje sa carigradskim kapućehajom i da mu daje upute i da ima veze sa svim agentima srpskim u inostranstvu; da daje Srbima pismen dopust za iseljenje iz Srbije i za nošenje stranih ordena; da pregleda molbe stranaca o naselju u Srbiji; da čuva ugovore otomanske Porte sa drugim državama koliko se tiču Srbije i da se stara da se oni ispunjavaju; da predlaže knezu postavljanje činovnika u svom M. i u srpskim agencijama na strani. — M. je imalo direktora, dva sekretara, dva stolonačelnika, prevodioca za strane jezike i dr. osoblje.

7/11 1850 ukinuto je zvanje direktora kancelarije, a zavedeno je zvanje ministrovog pomoćnika. M. je podijeljeno u tri odjeljenja: administrativno, pravno (pravosudno) i inostranih djela. Svakim od njih upravljao je po jedan načelnik. — Izmjenom uredbe o kneževoj kancelariji od 3/5 1858 ministar inostranih djela i kneževi predstavnik ima dužnost, da prema potpisuje sve zakone, uredbe, ukaze, diplome kao i sva druga akta i rješenja, osim zvaničnih ličnih odnosa kneževih sa stranim vlastima. Akta, koja on bude potpisivao kao predstavnik i ministar inostranih djela prema potpisivat će načelnik odjeljenja, a u odsuću njegovom sekretar, osim običnog pismenog dopisivanja sa stranim vlastima, za koje je dovoljan samo potpis ministrov.

Po zakonu o centralnoj upravi od 10/3 1862 dužnost je ministra inostranih djela: da rukovodi odnose Srbije sa stranim vlastima i održava zvaničan saobraćaj sa stranim agentima kod naše uprave; da pregovara o konvencijama, koje bi naša uprava mogla zaključiti sa stranim, i da se stara za točno ispunjenje onih koje su već zaključene; da pazi, da se prava kneževine i spolja ne narušavaju; da zaštićuje srpske podanike i njihove interese u stranim

Digitized by Google

zemljama i da im izdaje pasoše za inostranstvo; da prima i podnosi knezu molbe srpskih državljana za nošenje stranih ordena.

Po zakonu o ustrojstvu M. I. D. od 1/11 1886 ono je podijeljeno u dva odjeljenja sa načelnicima kao šefovima: političko (sa dva odsjeka) i administrativno (sa četiri odsjeka). U političko odjeljenje dolazilo je: lično dopisivanje ministrovo; povjerljivi poslovi; pregled štampe za ministra; čuvanje i prevađanje šifara; redakcija i revizija političkih poslova; biblioteka; upute i diplomatsko dopisivanje; pregovori, konvencije, deklaracije i druga politička akta osim trgovinskih i plovidbenih; poštansko-telegrafski odsjek; personal srpskog diplomatskog tijela i upute i pravila o njegovoj službi; politička pitanja koja se tiču Srba na strani i pasoši; punomoći, ratifikacije, diplomatska saopćenja, akreditivna i opozivna pisma; audijencije stranih poslanika; prijedlozi za dekoriranje stranih podanika, koliko nije u opreci sa zakonom koji o tome postoji; povjerljivi arhiv; ekspedicija povjerljivih pisama; ceremonijal. — U administrativno: zvanično dopisivanje nepolitičke prirode sa stranim poslanicima u Beogradu, srpskim zastupništvima na strani i svima srpskim vlastima; prevađanje i ovjerovljenje zvaničnih i privatnih dokumenata; srpsko konzularno tijelo na strani i upute i pravila o njegovoj službi; štampanje konzulskih izvještaja; primanje i postavljanje konzula; pasoši; računovodstva; odašiljanje i prijevod sudskih akata; dostavljanje raznih akata na zahtjev stranih vlasti i zvanične reklamacije; privatna potraživanja; saopćenja izvoda umrlih i rođenih, prijevod i ovjeravanje ovih izvoda; posredovanje kod stranih i srpskih vlasti za naplatu bolničkih troškova; ekstradicija; izvršenje ugovora i konvencija; akta o trgovini i plovidbi; službena i zvanična saopćenja; ekspedicija zvanične pošte; zvanični arhiv ministarstva.

1918 M. I. D. imalo je pet odjeljenja: političko, konzularno, presbiro, administrativno i blagajničko. Uredbom od 5/5 1919 M. I. D. podijeljeno je na tri odjeljenja: političko (sa tri odsjeka), administrativno (tri odsjeka), konzularno-trgovačko (četiri odsjeka) i na odsjek za računovodstvo, glavni arhiv i presbiro. U političko odjeljenje, osim povjerljivih poslova, šifre i personala diplomatskog tijela naše države dolaze: redakcija i revizija političkog rada; diplomatske instrukcije i diplomatska korespondencija; obavještenja političke prirode; pregovori; politički ugovori, konvencije, deklaracije, svi politički akti izuzev onih koji se odnose na trgovinu i plovidbu; vršenje ugovora, konvencija i političkih poslova koji se na to odnose; granice; odnosi poštansko-telegrafski; diplomatski pasoši (I. odsjek). Akreditivna i opozivna pisma; punomoći i ratifikacije, audijencije diplomatskog tijela; prijedlozi za odlikovanje stranih podanika i vođenje registra odlikovanih; ceremonijal; diplomatska privilegija (II. odsjek). Protokol, arhiv i ekspedicija (III. odsjek). U administrativno odjeljenje dolaze: zvanično dopisivanje nepolitičke prirode sa stranim poslanstvima u Beogradu i zastupništvima naše države u inostranstvu i sa svima zemaljskim vlastima. — U nadležnost administrativnog odjeljenja spada: odašiljanje i prijevod sudskih akata u odnosu prema inostranstvu; zvanične reklamacije; prevađanje i ovjeravanje zvaničnih i privatnih dokumenata; privatna potraživanja; saopćenja izvadaka matice umrlih, vjenčanih i rođenih i prijevod i ovjeravanje ovih izvadaka; pribavljanje podataka o našim podanicima u inozemstvu; konstatiranje narodnosti i identičnosti; repatriiranje siromašnih građana, siročadi, napuštene djece i umobolnih; posredovanje kod naših i stranih vlasti za naplatu bolničkih troškova; ekstradicija; izvršenje ugovora i konvencija; službena i zvanična saopćenja (I. odsjek). — Građansko-pravni položaj podanika države SHS; poslovi naslijeđa Srba, Hrvata i Slovenaca (koji žive u inostranstvu) od naših podanika umrlih u zemlji ili u inostranstvu; instrukcije poslanstvima o notarskim aktima koja su ovlaštena da primaju (II. odsjek). — Protokol, arhiv, ekspedicija, naplata i registiranje zakonskih taksa (III. odsjek). — U nadležnost konzularno-trgovačkog odjeljenja dolazi: konzularno-trgovačko tijelo naše države u inostranstvu i upute i pravila o njegovoj službi; konzularne nadležnosti u pogledu sanitarne policije; slanje uzoraka trgovačko-industrijskim komorama; vođenje evidencije o

Digitized by Google

trgovačkim ugovorima koji su na snazi, kao i o svima ostalim ugovorima koji su s njima u vezi; o nastanjivanju, plovidbi, ribolovu, trgovačkim putnicima i t. d. (I. odsjek). Trgovinski ugovori; poslovi koji se odnose na trgovačko zakonodavstvo, na carinu, uvoz, izvoz i tranzit, kopnom i morem; pravo plovidbe; obavještenja o trgovini, industriji, poljoprivredi, ekonomskom stanju i t. d.; poduzimanje svih mjera za razvijanje pomorskog saobraćaja i izvozne trgovine (II. odsjek). Publikacija konzulskih izvještaja o ekonomskom stanju u stranim zemljama i o trgovačkim društvima; pitanja trgovačka u odnosu prema političkim ugovorima: odnosi sa stranim vladama u trgovačkom pogledu; pošte i telegrafi u trgovačkom pogledu; poduzimanje svih mjera odnosno angažiranja i transporta emigranata (III. odsjek). Protokol, arhiv i ekspedicija (IV. odsjek). — Glavni arhiv M. I. D. klasira političke i ostale korespondencije ministarstva; istražuje historijske dokumente, političke i pravne memoare; čuva sve note koje ne ulaze u nadležnost koga drugog odjeljenja; prikuplja časopise, knjige i brošure; vrši prijevod i analizu članaka potrebnih ministarstvu; pregledava štampu i periodične strane publikacije koliko se odnose na poslove ministarstva. Pod njenom je upravom i biblioteka ministarstva.

Danas M. I. D. ima dvije direkcije: generalnu političku direkciju i direkciju za ugovore. Prva ima pet odjeljenja: u I. odjeljenje spada: sekretarijat, redakcija nota i konvencija, ekspedicija i šifre; u II.: liga naroda, narodne manjine i vjerska pitanja; III. odjeljenje je balkansko, IV. za malu antantu i V. za Italiju, Rusiju, Englesku i Francusku. Druga direkcija ima ova odjeljenja: ekonomsko-finansijsko i trgovačko-političko. Osim ovih direkcija postoje i ova samostalna odjeljenja: administrativno-pravno (sa 10 odsjeka); konzularno-trgovačko (sa 3 odsjeka), odjeljenje za štampu (2); računsko odjeljenje i osim toga kabinet ministrov i glavni arhiv.

Ministri: Milenko Stojković (11/1 1811—3/2 1811; nije ni primao dužnosti); Miljko Radonjić (4/2 1811—25/12 1812); Dimitrije Davidović (8/6 1834—2/2 1835); Avram Petronijević (3/2 1835—17/3 1835; 14/2 1839—3/5 1840; 26/4—3/5 1840 dužnost njegovu vršio je Paun Janković); Đorđe Protić, privremeno (3/5 1840—12/6 1840; stalan 12/6 1840—26/8 1842). (Od 27/8—26/10 zemljom su upravljali namjesnici: Avram Petronijević i Toma Vučić-Perišić); Avram Petronijević (26/10 1842—7/8 1843); Aleksa Janković, direktor kneževe kancelarije, vršio je dužnost (7/8 1843—24/9 1843, a zastupao je odsutnog ministra 24/9 1843—5/11 1843); Aleksa Simić, privremeno (24/9 1843—29/9 1844); Avram Petronijević (29/9 1844—10/4 1852); Aleksa Janković, vrši dužnost (10/4 1852—13/9 1852); Ilija Garašanin (13/9 1852—14/3 1853); Aleksa Simić (14/3 1853—16/12 1855); Aleksa Janković (16/12 1855—29/5 1856); Stefan Marković vrši dužnost (29/5 1856—16/9 1856); Aleksa Simić (16/9 1856—19/6 1857); Stefan Marković (19/6 1857—31/3 1858); Stefan Magazinović, privremeno (31/3 1858—30/1 1859; 30/1 1859—6/4 1859); Cvetko Rajović (6/4 1859—27/10 1860); Filip Hristić (27/10 1860—9/12 1861); Ilija Garašanin (9/12 1861—3/11 1867); Jovan Ristić (3/11 1867—21/11 1867; dužnost vršio Milan A. Petronijević, jer se Ristić nije htio primiti a bio je u inostranstvu, kad je imenovan); Milan Petronijević, (21/11 1867—21/6 1868); Radivoje Milojković, zastupa (21/6 1868—24/9 1868); Dimitrije Matić zastupa (24/9 1868—10/8 1872); Jovan Ristić (10/8 1872—2/4 1873; 2/4 1873 do 22/10 1873); Jovan Marinović (22/10 1873—25/11 1874); Milan S. Pirođanac (25/11 1874—22/1 1875); Milan M. Bogićević (22/1 1875—19/8 1875); Jovan Ristić (19/8 1875—26/9 1875); Đorđe M. Pavlović (26/9 1875—24/4 1876); Jovan Ristić (24/4 1876—7/12 1876; 7/12 1876 do 16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878; 1/10 1878—19/10 1880); Čedomilj Mijatović (19/10 1880—10/10 1881); Milan S. Pirođanac (10/10 1881—21/9 1883); Milan M. Bogićević (21/9 1883—7/2 1884); Milutin Garašanin (7/2 1884—2/5 1885; 2/5 1885 do 23/3 1886); Dragutin Franasović (23/3 1886—1/6 1887); Jovan Ristić (1/6 1887—19/12 1887); Dragutin Franasović (19/12 1887—14/4 1888); Čedomilj Mijatović (14/4 1888—23/2 1889); Sava Grujić (23/2 1889—16/3 1890; 16/3 1890—11/2 1891); Mihailo Kr. Đorđević (11/2 1891 do 21/3 1892); Nikola Pašić (21/3 1892 do 9/8 1892); Jovan Đ. Avakumović (9/8 1892—1/4 1893); Andra Nikolić (1/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893); Sava Grujić, zastupa (23/11 1893—12/1 1894); Đorđe S. Simić (12/1 1894—21/3

Digitized by Google

1894); Sima Lozanić (21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894—15/10 1894); Milan M. Bogićević (15/10 1894—25/6 1895); Stojan Novaković (25/6 1895—17/12 1896); Đorđe S. Simić (17/12 1896—11/10 1897); Vladan Đorđević (11/10 1897—12/7 1900); Aleksa S. Jovanović (12/7 1900—5/2 1901); Dr. Mihailo V. Vujić (5/2 1901 do 20/3 1901; 20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901 do 6/5 1902; 6/5 1902—7/10 1902); Vasilije Antonić (7/10 1902—7/11 1902; 7/11 1902 do 23/12 1902); Sima Lozanić (23/12 1902 do 23/3 1903); Pavle Denić, zastupa (23/3 1903—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Ljubomir Kaljević (29/5 1903—15/6 1903; 15/6 1903—21/9 1903); Andra Nikolić (21/9 1903—26/1 1904); Nikola Pašić (26/1 1904—27/11 1904; 27/11 1904—16/5 1905); Jovan Žujović, zastupa (16/5 1905—30/7 1905; stalan 30/7 1905—2/12 1905); Vasilije Antonić, zastupa (2/12 1905—1/3 1906; stalan 1/3 1906—17/4 1906); Nikola Pašić (17/4 1906—30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908; 30/3 1908 do 7/7 1908); Dr. Milovan Đ. Milovanović (7/7 1908—11/2 1909; 11/2 1909—11/10 1909; 11/10 1909—25/6 1911; 25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912—18/6 1912); Jovan M. Jovanović (18/6 1912—30/8 1912); Nikola Pašić (30/8 1912—22/11 1914; 22/11 1914 do 10/6 1917; 10/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918 do 30/11 1918); Stojan Protić, zastupa (3/11 1918—7/12 1918); Dr. Ante Trumbić (7/12 1918—16/8 1919; 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920; 19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—22/11 1920); Dr. Milenko R. Vesnić (22/11 1920 1/1 1921); Nikola Pašić (1/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921—5/1 1922); Dr. Momčilo Ninčić (5/1 1922 do 16/12 1922; 16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923 do 27/3 1924); Dr. Vojislav Marinković (27/3 1924—6/11 1924); Dr. Momčilo Ninčić (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925 do 18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti:

1844	175.627·73	Din
1845	178.173·94	„
1847	176.820·—	„
1848	227.708·80	„
1849	323.343·56	„
1850	223.293·15	„
1851	206.337·40	„
1852	227.905·82	„
1853	199.381·25	„
1854	199.381·25	„
1855	201.392·92	„
1856	167.029·22	„
1857	154.510·35	„
1858	206.330·90	Din
1859	197.997·98	„
1860	246.918·18	„
1861	246.497·18	„
1862	243.036·57	„
1863	361.804·08	„
1864	315.632·23	„
1865	401.084·60	„
1866	398.491·66	„
1867	396.051 54	„
1868	401 659·26	„
1869	395.411·62	„
1870	394 625·19	„
1871	402 037·79	„
1872	404.013·50	„
1873	416.407·73	„
1874	439.899·53	„
1875	439.899·53	„
1876	415.104·32	„
1877	305.518·02	„
1878	306.907·32	„
1879	434 141·94	„
1880	433.766·92	„
1881	475 650·60	„
1882	670.692·18	„
1883	664.857·—	„
1884	694.888·20	„
1885	725.341·20	„
1886	725.341·20	„
1887	807.461·80	„
1888	807.461·80	„
1889	942.039·57	„
1890	902.846·40	„
1891	1,183 313·20	„
1892	1,192.563·20	„
1893	1,220 543·20	„
1894	1,170.526·66	„
1895	1,170.526.66	„
1896	1,231.985·—	„
1897	1,245.521·60	„
1898	1,231.985·—	„
1899	1,644.217·—	„
1900	2,197.671·—	„
1901	1,802.715·—	„
1902	2,062.160·—	„
1903	2,062.160·—	„
1904	2,073.828·—	„
1905	2,116.099·—	„
1906	2,130.340·—	„
1907	2,231.714·—	„
1908	2,359.034·—	„
1909	2.368.634·—	„
1910	2,435.364·—	„
1911	2,849.296·—	„
1912	2,929.632·26	„
1913	2,929.632·26	„
1914	2,583.288·96	„
1915	2 583 288·96	„
1916	2,583.288·96	„
1917	2,583.288·96	„
1918	2,583.288·96	„

Digitized by Google

1919/20	6,824.630·—	Din
1920/21	7,601.880·—	„
1921/22	7 601.880·—	„
1922/23	57,854.239·50	„
1923/24	57,854 239·50	„
1924/25	183,010.380·—	„
1925/26	183,010 380·—	„
1926/27	173 831.674·—	„

J. Prodanović.

M. ishrane i obnove zemlje ustanovljeno je ukazom od 7/12 1918. Organizirano je 6/2 1919. Zadatak mu je bio: da se brine za racionalno snabdjevanje zemlje uopće i radi na tome, da se našem narodu pruže što prije i što jeftinije namirnice svih vrsta, osim monopolskih predmeta, kao: hrana, odijelo, obuća i t. d., organiziranjem njihove nabave u državnoj režiji, kao i da radi svim mjerama na reguliranju novih cijena. U tom cilju M. može, u sporazumu sa ministarskim savjetom, u izvjesnoj mjeri ograničiti, pa čak i isključiti, slobodu izvjesnih grana trgovine, i uzeti privremeno u ruke državne organizacije proizvodnje, nabave i potrošnje namirnica u cijeloj državi i u pojedinim oblastima, ako se i koliko se za to potrebe pokažu. — M. je dalje imalo zadatak, da, po sporazumu sa resornim ministrima, poduzima sve mjere za privrednu obnovu države i da nastoji, da se naš poremećeni privredni život što prije uspostavi, kako bi narodna privreda u što kraćem vremenu bila obnovljena u toj mjeri da može podmirivati bar potrebe zemlje; da se, u sporazumu sa ministarstvom za socijalnu politiku, brine za pomaganje sirotinje i nevoljnih u ratu, kako davanjem pomoći od strane države, tako i organiziranjem i pomaganjem humanih ustanova s tim ciljem.

M. se dijelilo na četiri odjeljenja: administrativno (tri odsjeka), za ishranu (tri odsjeka), za obnovu zemlje, i za javnu pomoć. Prvo odjeljenje imalo je šefa u rangu načelnika sa potrebnim brojem inspektora (7) i referenata (9). Ostala tri odjeljenja imala su na čelu direktore. Drugo odjeljenje, uz to, i šefove odsjeka, a treće i četvrto referente. Sva odjeljenja imala su srekretare i niže osoblje. Uredba predviđa, da u pitanjima, koja se odnose na javnu pomoć, ministar sarađuje sa središnjim skupštinskim odborom u granicama, koje određuje zakon o pomoći nevoljnima u ratu. — 1/2 1921 donesene su izmjene ove uredbe. M. I. i O. Z. oslobođeno je bilo da se brine za nevoljnike u ratu. IV. odjeljenje, za javnu pomoć, ukinuto je, a javna pomoć prenesena je u II. odjeljenje (za ishranu). Uvedena su još dva referenta. — 25/2 1921 ovo je M. ukinuto. Odjeljenje ishrane i javne pomoći preneseno je na ministarstvo za socijalnu politiku. Odjeljenje obnove podijeljeno je na tri dijela: poslovi oko poljoprivrede preneseni su na ministarstvo poljoprivrede i voda; poslovi na obnovi zanata, trgovine i industrije preneseni su na ministarstvo trgovine i industrije; poslovi oko nabava manufakturne robe za snabdijevanje stanovništva, koliko nisu već likvidirani, preneseni su na naročiti likvidacioni odsjek pri generalnoj direkciji glavnog državnog računovodstva ministarstva financija. Administrativno odjeljenje sa svima svojim odsjecima razdijeljeno je prema prirodi poslova.

Ministri: Miloje Jovanović (7/12 1918—16/2 1919); Dr. Živko Petričić, zastupa (16/2 1919—14/3 1919); Stojan D. Ribarac, zastupa (14/3 1919—2/4 1919); Dr. Anton Korošec (2/4 1919—16/8 1919); Vilim Bukšeg (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Aleksa Stanišić (19/2 1920—17/5 1920); Risto Jojić (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Dr. Vjekoslav Kukovec, zastupa (1/1 1921—2/1 1921); Dr. Milivoje Jovanović, zastupa 2/1 1921—25/2 1921, a tada je ovo M. ukinuto.

Budžeti:

1919/20	20,673.130·—	Din
1920/21	4,245.030·—	„

J. Prodanović.

M. narodnog zdravlja ustanovljeno je ukazom od 3/11 1918. Organizirano je uredbom od 17/12 1920. Ono ima da se brine za brojno napredovanje stanovnika i za zdravlje poroda i njegov dalnji pravilni razvitak; da zaštićuje narodno zdravlje; da podiže ustanove za liječenje i sprečavanje bolesti; da proučava patologiju naroda; da zdravstveno narod prosvjetljuje. M. ima pet odjeljenja: administrativno, higijensko, za zdravstvenu službu, za zdravstveno proučavanje i poučavanje naroda, i apotekarsko. Ministar će odrediti podjelu na odsjeke. Odjeljenjima upravljaju načelnici. Pored ministra postoji i ministrov pomoćnik. (Prema uredbi od 21/7 1919).

Digitized by Google

Pri M. N. Z. postoje: sanitetski savjet, epidemijska komisija i bolnička komisija. Sanitetski savjet daje svoje mišljenje o pitanjima iz cjelokupnog područja sanitetske struke, koja mu ministar uputi i u svima spornim sudsko-medicinskim pitanjima, 25/11 ustanovljena je stalna bolnička komisija. Prema budžetu od 1926/27 nema sada odjeljenja za zdravstveno proučavanje i poučavanje naroda, nego su ostala spomenuta četiri odjeljenja i odsjek za računovodstvo. Postoje i inspektorati ovoga M. u Beogradu, Skoplju, Cetinju, Sarajevu, Splitu, Zagrebu, Ljubljani i Novom Sadu. Osim ministra postoji i njegov pomoćnik.

Ministri: Marko Trifković, zazastupa (3/11 1918—7/12 1918); Dr. Uroš Krulj (7/12 1918—16/8 1919); Vitomir Korać, zastupa (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—24/11 1919); Spasoje Piletić (24/11 1919—19/2 1920); Dr. Slavko Miletić (19/2 1920—17/5 1920); Živojin Rafajlović (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Dr. Slavko Miletić, zastupa (1/1 1921—26/3 1921); Dr. Hamdija Karamehmedović (26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921—18/2 1922); Velja Vukićević, zastupa (18/2 1922—8/3 1922); Derviš Omerović (8/3 1922—16/12 1922); Dr. Slavko Miletić (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924; 27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Šefkija Behmen, zastupa (27/7 1924—6/11 1924); Dr. Slavko Miletić (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—.)

Budžeti:

1919/20	23,320.831·83	Din
1920/21	69.762.573·10	„
1921/22	69,762.573·10	„
1922/23	185.410.504·50	„
1923/24	185,410 504·50	„
1924/25	288,042.287·—	„
1925/26	288,042 287·—	„
1926/27	303,487.782·—	„

J. Prodanović.

M. narodne privrede ustanovljeno je zakonom od 21/12 1882. U njegov resor ušle su: šume, rudnici, zanati, industrija, trgovina, saobraćaj, radinost, banke, brodarska društva, koja su bila dotle u nadležnosti ministarstva financija, i pošta i telegraf, koji su bili pod ministarstvom unutrašnjih djela. Podijeljeno je na 6 odjeljenja: zemljodjelsko i stočarsko; šumarsko; saobraćaja, trgovine i radinosti; rudarsko; pošte i telegrafa i statističko. 21/4 1890 ustanovljena je klasna lutrija, koja je došla pod M. N. P. — 4/10 1899 izašao je zakon o izmjenama i dopunama u zakonu o M. N. P. Tim izmjenama stavljeno je ovom M. u dužnost: da se stara za mjere unaprijeđenja svih grana poljske privrede (zemljodjelstva, stočarstva, šumarstva, pčelarstva, svilogojstva, veterinarstva, poljoprivredne tehnike i t. d.), za unapređenje i razvitak trgovine, zanata, industrije, rudarstva, brodarstva, i radinosti uopće, i da daje mišljenje o čisto narodno-ekonomskoj strani pošta, telegrafa i željeznica. Iz ministarstva unutrašnjih djela daje se ovom M. briga za čuvanje zdravlja domaće stoke i uprava nad veterinarima (od 1/1 1900), i otvara se odjeljenje za poljsku privredu i veterinarstvo. 18/12 1905 donesen je zakon o reguliranju i upotrebi voda; u januaru 1906 postavljena je prva uprava voda, a 1/7 1907 ustanovljeno je pri ovom M. hidrotehničko odjeljenje. Oduzima mu se i daje ministarstvu gradevina uprava nad poštom i telegrafom (od 5/10 1899).

U 1918 M. N. P. imalo je ova odjeljenja: za trgovinu, radinost i saobraćaj; za poljsku privredu i veterinarstvo; rudarsko; šumarsko; hidrotehničko. Poslije ujedinjenja (1/12 1918) razdijelilo se M. N. P. u četiri ministarstva: trgovine i industrije; poljoprivrede i voda; šuma i rudnika i socijalne politike.

Ministri: Jevrem P. Gudović (18/3 1883—21/9 1883); Aleksa N. Spasić, zastupa (21/9 1883—7/2 1884); Jevrem P. Gudović, zastupa (7/2 1884—9/10 1884); Dragomir Rajović (9/10 1884—2/5 1885; 2/5 1885—27/12 1885; Đorđe M. Pavlović, zastupa (27/12 1885—23/3 1886); Čedomilj Mijatović, zastupa (23/3 1886—1/6 1887); Svetozar Milosavljević (1/6 1887—19/12 1887); Stevan R. Popović (19/12 1887—14/4 1888); Dr. Vladan Đorđević, zastupa (14/4 1888—23/2 1889); Stevan R. Popović (23/2 1889 do 16/3 1890); Kosta S. Taušanović, zastupa (16/3 1890—1/5 1890; stalan 1/5 1890—11/2 1891; 11/2 1891—22/10 1891); Petar Velimirović, zastupa (22/10 1891 do 21/3 1892); Ilija Dušmanić (21/3 1892—9/8 1892); Svetozar Gvozdić (9/8 1892—8/3 1893); Velizar Kundović (8/3 1893—1/4 1893); Raša Milošević (1/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893;

Digitized by Google

23/11 1893—12/1 1894); Sima Lozanić (12/1 1894—21/3 1894); Lazar Jovanović (21/3 1894—15/10 1894); Sima Lozanić (15/10 1894—25/6 1895); Mihailo Petković, zastupa (25/6 1895—2/9 1895); Vučko D. Stojanović (2/9 1895—17/12 1896); Ljubomir Klerić (17/12 1896 do 11/10 1897); Sima Lozanić (11/10 1897—30/6 1899); Vukašin Petrović, zastupa (30/6 1899—4/8 1899); Živan Živanović (4/8 1899—12/7 1900); Dušan M. Spasić (12/7 1900—5/2 1901); Dr. Mihailo M. Popović, zastupa (5/2 1901 do 8/2 1901); Milovan Đ. Milovanović (8/2 1901—20/3 1901; 20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—23/3 1902; zastupa 23/3 1902—6/5 1902); Dr. Đorđe J. Nikolić (6/5 1902 do 7/10 1902; 7/10 1902—7/11 1902); Ljubomir Novaković (7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Đorđe Genčić (29/5 1903—21/9 1903); Todor Petković (21/9 1903—26/1 1904); Dr. Svetolik Radovanović (26/1 1904—27/11 1904; 27/11 1904—16/5 1905); Ivan P. Pavičević (16/5 1905—30/7 1905); Milorad Drašković (30/7 1905—1/3 1906; 1/3 1906—17/4 1906); Kosta Stojanović (17/4 1906 do 30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908; 30/3 1908 do 7/7 1908); Dr. Mihailo M. Popović, zastupa (7/7 1908—11/8 1908); Kosta Glavinić (11/8 1908—11/2 1909); Jaša M. Prodanović (11/2 1909—11/10 1909; 11/10 1909—25/6 1911); Milan Kapetanović (25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912—18/6 1912; 18/6 1912—30/8 1912); Kosta Stojanović (30/8 1912—18/8 1913); Jovan P. Jovanović, zastupa (18/8 1913—19/8 1913); Dr. Velizar Janković (19/8 1913 do 22/11 1914) Dr. Vojislav D. Marinković (22/11 1914—10/6 1917); Marko Đuričić, zastupa (10/6 1917—30/6 1917); Dr. Velizar Janković (30/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918; 3/11 1918—1/12 1918).

Budžeti:

1883	667.062·04	Din
1884	798.264·94	„
1885	845.000·—	„
1886	845.000·—	„
1887	650.572·12	„
1888	650.572·12	„
1889	759.000·80	„
1890	682.000·—	„
1891	718.458·52	„
1892	755.022·92	„
1893	786.528·12	„
1894	778.619·—	„
1895	778.619·—	„
1896	851.500·—	„
1897	3.149.117·30	„
1898	2,999.728·70	Din
1899	3,310.082·40	„
1900	1,826.964·—	„
1901	1,486.547·40	„
1902	1,193.512·94	„
1903	1,193.512·94	„
1904	2,457.089·38	„
1905	2,670.479·40	„
1906	3,015.277·40	„
1907	2,881.743·40	„
1908	3,087.867·60	„
1909	3,047.897·—	„
1910	3,761.943·85	„
1911	3,932.585·20	„
1912	5,480.829·20	„
1913	5,480.829·20	„
1914	7,648.202·16	„
1915	7,648.202·16	„
1916	7,648.202·16	„
1917	7,648.202·16	„
1918	7,648.202·16	„

J. Prodanović.

M. poljoprivrede i voda ustanovljeno je ukazom od 7/12 1918 kao M. poljoprivrede, a od 8/7 1919 zove se sadanjim imenom M. poljoprivrede i voda. Organizirano je uredbom od 19/2 1919. Stavljeno mu je u zadatak: da širi u narod poljoprivredna znanja, da osniva niže i srednje poljoprivredne i veterinarske škole, da se brine za njihovo unaprijeđenje i vodi nadzor nad njima; da se brine za mjere za unapređenje svih grana poljoprivrede; da se brine za čuvanje zdravlja domaće stoke i vodi upravu nad cjelokupnom veterinarskom službom; da prikuplja, razređuje i javnosti predaje statističke podatke o svima granama uprave; da raspravlja i rješava sva hidrotehnička pitanja i pitanja poljoprivredne melioracije; da raspravlja i rješava pitanja koja se tiču agrarnog prava, kao i da vodi brigu o poljskoj policiji; da vodi nadzor nad radom klasne lutrije i raspoređuje čist godišnji prihod na unapređenje narodne privrede. Ovom uredbom podijeljeno je M. P. na sedam odjeljenja: opće (sa 3 odsjeka), za poljoprivrednu nastavu (2 odsjeka), za obradu zemlje u užem smislu (3 odsjeka), za vinogradarstvo i voćarstvo (2 odsjeka), za stočarstvo (3 odsjeka), veterinarstvo, pravno (2 odsjeka). Pored ovih odsjeka, kojima su na čelu načelnici, postoji još i klasna lutrija sa upravnikom i direkcija voda sa direktorom na čelu.

Digitized by Google

25/2 1919 odvojena je direkcija voda kao autonomna, pod ministarstvom poljoprivrede. Njen je zadatak, da rješava pitanja koja se tiču: regulacije rijeka i građenja kanala za unutrašnju plovidbu morskih pristaništa i svih mjera za obranu od mora; uređenje: vodenih tokova, policije na vodama, hidrometrijske službe, vodene snage, dovađanja vode za piće; raznih poljoprivrednih melioracija. Direkcija voda obuhvata jedno centralno nadleštvo u Beogradu i oblasne direkcije u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Novom Sadu i Skoplju. Na čelu direkcije stoji direktor. Direkcija se dijeli na 5 odjeljenja, kojima upravljaju načelnici i jedan odbor, koji ima da dovede u suglasnost poglede i pravac rada direkcije voda sa pogledima i radom drugih ministarstava, zainteresiranih pitanjima, koja spadaju u nadležnost ove direkcije.

8/7 1919 izišla je nova uredba o organizaciji M. P. i V. Zadatak je ovom M. ostao skoro isti, koji je predviđen ranijom uredbom, samo je još proširen. Ono ima da se stara i za osnivanje viših poljoprivrednih škola, tečajeva, izložbi, stručnih knjižara za narod. općih poljoprivrednih stanica i dr. Još mu je dužnost, da prikuplja podatke o poljoprivredi u stranim državama preko naročitih poljoprivrednih ataše-a u poslanstvima; da vodi brigu o zadrugama i o udruženjima, o poljoprivrednom kreditu i osiguranju; da prati razvitak stranog poljoprivrednog zakonodavstva i uprava; da se brine za sprečavanje i gušivanje stočnih zaraza, pravilni i nesmetani stočni promet u zemlji i sa inostranstvom; da osniva i održava visoke veterinarske škole, zavod za proučavanje, ispitivanje, suzbijanje i liječenje stočnih bolesti, škole za potkivače, pregledače mesa i druge veterinarske ustanove; da vodi nadzor nad veterinarskom praksom; da se stara za održavanje, poboljšanje i iskorišćavanje voda i vodenih tokova i za vodenu policiju; da upravlja građenjem, održavanjem i eksploatiranjem svih radova od općeg interesa nad tekućim vodama, jezerima i moru; da proučava, izvršuje, održava i kontrolira eksploataciju raznih radova na poljoprivrednoj melioraciji zemljišta, kad ti radovi imaju karakter općeg interesa i da se stara za osnivanje zadruga za ove radove i da vrši nadzor nad njima.

Ministarstvo se dijeli na generalnu direkciju poljoprivrede i generalnu direkciju voda, i 3 odjeljenja: veterinarsko, pravno i opće. Direkcijama upravljaju generalni direktori, a odjeljenjima načelnici. Generalna direkcija poljoprivrede dijeli se na 6 odjeljenja: administrativno; za poljoprivrednu nastavu i oglede; za ratarstvo; za stočarstvo; za vinogradarstvo i voćarstvo; za agrarnu politiku i kooperacije. Odjeljenja se dijele na odsjeke. Postoje i 2 savjeta: poljoprivredni i za poljoprivrednu nastavu, i dužnost im je da daju mišljenje o svima pitanjima, koja se tiču poljoprivrede i njene nastave.

Generalna direkcija voda dijeli se na organizaciju centralne službe i organizaciju spoljne službe. Prva ima administrativni odsjek i 4 odjeljenja: za pomorsko-tehničku službu; za plovne rijeke i kanale; za vodene tokove i snagu; za poljoprivrednu i meliorаciju tla. Druga se organizacija dijeli na stalno-redovnu službu i povremeno-izvanrednu službu. — Odjeljenje za veterinarstvo ima 3 odsjeka i veterinarski savjet, a i pravno i opće odjeljenje imaju po 3 odsjeka. Uredbom od 8/7 1919 pripala je ovom M. i klasna lutrija. Njeno je uređenje mijenjano zakonom od 31/12 1921. — 20/4 1920 ukinuta je generalna direkcija poljoprivrede, a na mjesto nje organizirano je odjeljenje za poljoprivredu, kojim upravlja načelnik. Prava, koja je imao generalni direktor prema činovnicima za kredite i izdatke, prenose se na jednog načelnika, koga ministar odredi, odnosno na njegovog pomoćnika. — 30/7 1920 oduzimaju se od ovog ministarstva koncesije za građenje i eksploataciju riječnih pristaništa i drugo što je s tim u vezi, kao i održavanje postojećih pristanišnih uredbi i svih drugih, koje će se načiniti u toku vremena. Sve se to predaje ministarstvu saobraćaja. 28/2 1921 odsjek za bujicu pretvara se u odjeljenje i dobiva načelnika. — Zakonom od 30/3 1922 utvrđuje se ono što je obuhvaćeno ukazom od 30/7 1920 o prenašanju u ministarstvo saobraćaja koncesija, građenja i eksploatacije pristaništa i dr.

Prema budžetu za 1926/27 M. P. i V. ima osim ministrova kabineta u kome je i pravni referent, ova odjeljenja:

Digitized by Google

administrativno; za poljoprivrednu nastavu i oglede (sa 2 odsjeka); za ratarstvo (4 odsjeka); za stočarstvo (3); za vinogradarstvo i voćarstvo (2); za agrarnu politiku i kooperacije (4); za veterinarstvo (3). Ima i odsjek za računovodstvo i veterinarsko nadleštvo u slobodnoj zoni u Solunu. Postoje i ugledna državna poljoprivredna dobra, stočne i kontrolne stanice, državni topčiderski park, bakteriološki zavod u Beogradu, poljoprivredne škole i komisija za agrarne operacije ljubljanske i mariborske oblasti.

Generalna direkcija voda dijeli se na 5 odjeljenja: administrativno; za plovne rijeke i kanale; za vodene tokove i snage; za melioracije i vodne zadruge; za bujicu. Postoji i generalni inspektorat voda.

Ministri: Dr. Živko Petričić (7/12 1918—14/3 1919); Dr. Albert Kramer, zastupa (14/3 1919—2/4 1919); Šefkija Gluhić (2/4 1919—16/8 1919); Dr. Franjo Poljak, zastupa (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—24/11 1919); Kosta Stojanović (24/11 1919—19/2 1920); Ivan Roškar (19/2 1920—17/5 1920); Dr. Velizar Janković (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920 do 1/1 1921; 1/1 1921—26/3 1921); Ivan Pucelj (26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921 do 16/12 1922); Krsta Miletić, zastupa (16/12 1922—6/1 1923); Đivo Supilo (6/1 1923—2/5 1923); Marko Trifković, zastupa (2/5 1923—31/7 1923); Krsta Miletić (31/7 1923—27/3 1924; 27/3 1924 do 21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Fran Kukovec (27/7 1924—6/11 1924); Krsta Miletić (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925 do 18/7 1925; 18/7 1925—24/12 1925); Dr. Vasilije Jovanović (24/12 1925—8/4 1926; 8/4 1926—13/4 1926; zastupa 13/4 1926 do 15/4 1926; 15/4 1926—29/4 1926); Ivan Pucelj (29/4 1926—).

Budžeti:

1919/20	26,620.560·29	Din
1920/21	56,157.392·55	„
1921/22	56,157.392·55	„
1922/23	117,676.642·80	„
1923/24	117,676.642·80	„
1924/25	214,607.144·36	„
1925/26	214,607.144·36	„
1926/27	232,475.400·—	„

J. Prodanović.

M. pošta i telegrafa ustanovljeno je ukazom od 7/12 1918. Organizirano je uredbom od 27/6 1921. Ovo M. ima vrhovnu upravu i nadzornu vlast u poslovima pošte, telegrafa i telefona. Osim ministra postoji u ovom ministarstvu i ministrov pomoćnik, zatim generalni direktor i njegov pomoćnik, načelnici i inspektori, viši kontrolori i šefovi odsjeka. M. se dijeli na pet odjeljenja: opće, poštansko, telegrafsko-telefonsko, ekonomno i kontrolno. Na čelu su njihovom načelnici. Svako odjeljenje ima po tri odsjeka, osim kontrolnog, koje ima četiri. Postoji i odsjek za računovodstvo i šef kabineta. Postoje i oblasne direkcije u Beogradu, Skoplju, Cetinju, Novom Sadu, Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani i Splitu, kojima upravljaju oblasni direktori (u rangu načelnika). Svaka se direkcija dijeli na pet odsjeka, koji odgovaraju, po poslovima i nazivima, odjeljenjima u ministarstvu. Pri M. postoji poštansko-telegrafski savjet od viših činovnika ustanovljen 21/2 1923, da na zahtjev ministrov daje mišljenje o svima važnijim pitanjima. Pod ovim je M. i poštanska štedionica u Beogradu, sa filijalama u Sarajevu, Zagrebu i Ljubljani. Ona je osnovana uredbom od 26/6 1921, koju je zamijenio zakon od 30/11 1921. Pravilnik o izvršenju ovoga zakona izdan je 30/11 1922.

Po budžetu za 1926/27 nema pomoćnika ministrovog.

Ministri: Dr. Edo Lukinić (7/12 1918—16/8 1919; 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Mate Drinković (19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920 do 18/8 1920; 18/8 1920—23/12 1920); Dr. Momčilo Ninčić, zastupa (23/12 1920 do 1/1 1921); Dr. Slavko Miletić (1/1 1921 do 26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921); Dr. Žarko Miladinović (24/12 1921—16/12 1922); Velja Vukićević (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924; 27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Petar N. Marković (27/7 1924—6/11 1924); Velja Vukićević (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—18/7 1925); Dr. Benjamin Šuperina (18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti:

1919/20	23,711.897·15	Din
1920/21	121,377.332·65	„
1921/22	121 377.332·65	„
1922/23	264,658.319·60	„
1923/24	264,658.319·60	„
1924/25	364,574.165·06	„
1925/26	364,574.165·06	„
1926/27	428,666.268·—	„

J. Prodanović.

M. pravde ustanovljeno je 11/1 1811. Ministar pravde bio je u isto

Digitized by Google

vrijeme i predsjednik najvišeg suda (veliki vilajetski sudija). Poslije proglašenja sretenjskog ustava izišao je 14/2 1835 ukaz o državnom savjetu. Njime je ministru pravde stavljeno u dužnost: da donosi, pregleda i tumači građanske i krivične zakone i zakonske postupke u građanskim i krivičnim parnicama i sve što služi za njihovo točno i savjesno izvršivanje; da ustroji sudove, i predlaže sposobna lica za sudije, i da motri da sudske vlasti ne prekorače određene im granice; da se stara za zidanje zatvora i drugih zdanja potrebnih sudovima i da predlaže potpuno pomilovanje krivaca ili smanjivanje njihove kazne; da podnosi knezu sve što je potrebno da on riješi. Dok se ne ustanovi veliki sud ministar pravde bit će i predsjednik najviše sudske instancije, a 4 državna savjetnika njeni članovi.

Ustavom od 10—12/12 1838 i ustrojstvom centralne uprave od 29/5 1839 ministru pravde određena je dužnost: da motri da li su presude donesene po zakonu ili ne i jesu li ili nisu izvršene; da prima od sudova svaka tri mjeseca spisak svih parnica i krivičnih presuda; da prima žalbe protiv sudaca i upućuje ih onim nadleštvima koja po ustrojstvu sudova mogu o njima rješavati; da se uvjeri o sposobnosti onih koji su odredeni da dijele pravdu; da se stara za održanje i unaprijeđenje zatvora i o dobrom postupanju sa kažnjenicima; da prikazuje knezu nedostatke pravne struke i da se stara za njen popravak, bilo po svojoj inicijativi bilo po naredbi kneza ili državnog savjeta. Ministar pravde prima od predsjednika sudova konduit-liste svih sudskih činovnika. M. P. imalo je tada po jednog: načelnika, sekretara, stolonačelnika, protokolistu, registratora, arhivara i računovodu i dva praktikanta. 1/10 1843 zavedeno je zvanje pomoćnika ministrovog, pa je obnovljeno 21/7 1848. 3/8 1851 ukazom je M. podijeljeno na 2 odjeljenja: administrativno i sudsko i svako je imalo po jednog načelnika i sekretara, po dva stolonačelnika i niže osoblje.

Zakonom o centralnoj upravi 10/3 1862 M. P., koje »postoji radi staranja da se pravda vrši u zemlji«, stavljeno je u dužnost: da pazi da sva nadleštva koja dosuduju pravdu, vrše svoju dužnost i da se drže u zakonskim granicama; da se brine za unapredenje pravosuđa i pravilno uređenje sudskih nadleštava; da daje upute za brzo i dobro vođenje poslova, ali da ne smije izmijeniti zakonodavna naređenja ili ograničiti nezavisnost sudskog rada; da pazi da se presude izvršuju onako kako su izrečene i da se brine i za dobro uređenje i održanje zatvora; da podnosi knezu molbe za pomilovanje i ublaživanje sudom dosuđenih kazni i izjavljuje svoje mišljenje o umjesnosti ili neumjesnosti molbi; da vodi brigu o uredivanju, štampanju i izdavanju zbornika zemaljskih zakona i uredaba. — Pod M. P. stoje pupile i svi civilni državni sudovi za građanska i krivična djela i sve ustanove zatvora za zatvaranje osuđenih. — Ministar pravde je čuvar državnog pečata. — Po ustrojstvu glavne kontrole od 25/11 1868 ministar pravde bira i podnosi knezu na potvrdu predsjednika, članove i cio personal glavne kontrole.

Uredbom od 13/12 1919 reorganizirano je ovo M. U njegovu nadležnost spada uopće vrhovno upravljanje svima administrativnim poslovima sudova, kao i vrhovno upravljanje svima ovim nadleštvima i ustanovama, koje stoje pod M. P. U tom smislu ono se naročito stara, da sudovi i državna odvjetništva vrše sve poslove koji su im zakonima stavljeni u dužnost; da zakoni po kojima sudovi pravdu izriču odgovaraju vremenu i potrebama naroda, i da uopće po zakonima svoga resora izrađuje projekte potrebnih dopuna ili izmjena ili cijelog zakona; da propisuje pravila po kojima će uprave kaznenih zavoda, saobrazno zakonu, što bolje odgovarati cilju kaznenih zavoda, kao i da vodi što je moguće jači nadzor da se ta pravila vrše; da proučava sva ekonomska pitanja, koja se tiču sudova i kaznenih zavoda, i da poduzima sve što po zakonu treba u pogledu računskih poslova i budžeta kako M. P. i sudova, tako i područnih mu nadleštava.

Nadležnost M. P. obuhvata i staranje za naknadu štete učinjene ratom. No za trgovačka i industrijska poduzeća podanika neprijateljskih država, kad je u pitanju njihov rad ili otpočinjanje rada i način vodenja poslova, donosit će se odluke u sporazumu sa ministarstvom trgovine i industrije. — Osim toga, M. P. vrši i sve one poslove, koji bi mu drugim kojim zakonom ili uredbom bili stavljeni u duž-

Digitized by Google

nost, kao i one poslove, koji odgovaraju prirodi povjerene mu grane državne službe. Ministar pravde je čuvar državnog pečata.

M. P. djeli se na 4 odjeljenja: administrativno, za izradu zakonskih projekata; za kaznene zavode i računovodstvo, i za naknadu štete učinjene ratom. Svako odjeljenje može se, po potrebi, naredbom ministra dijeliti u odsjeke, od kojih će svaki odsjek imati svoga šefa. Administrativno odjeljenje ima više načelnika, a ostala odjeljenja imaju po jednog načelnika na čelu. Uz drugo odjeljenje za izradu zakonskih projekata postoji stalni zakonodavni savjet, čiji je zadatak: izrada projekta zajedničkog zakonodavstva (zakona i uredaba) iz resora ministarstva pravde; izrada ili pregled projekata zajedničkog zakonodavstva iz resora drugih ministarstava, i rad na projektima izmjena i dopuna postojećeg zakonodavstva. Članovi stalnog zakonodavnog savjeta su stalni, počasni i privremeni. Stalnih članova može biti najmanje 21, a najviše 30; počasnih najviše 21. Stalni zakonodavni savjet dijeli se u 3 odsjeka: privatno-pravni, krivično-pravni i javno-pravni, a sastavljeni su od podjednakog broja članova.

Po budžetu od 1926/27 ima M. pravde osim ministra i pomoćnika još i 6 sudskih inspektora. Odjeljenja su ostala ista. Računovodstvo postoji kao odsjek. Odjeljenje za naknadu štete naziva se Uprava za likvidaciju ratne štete. Administrativnih odjeljenja ima šest: za Srbiju i Crnu Goru; za Hrvatsku i Slavoniju; za Bosnu i Hercegovinu; za Srijem; za Banat, Bačku i Baranju; za Slovenačku i za Dalmaciju.

Ministri: Petar Dobrnjac (11/1 1811—4/2 1811. Nije ni primao dužnost); Miljko Radonjić (4/2 1811—25/12 1812); Lazar Teodorović (27/3 1834—2/2 1835; 3/2 1835—23/4 1835); Stefan Stefanović (14/2 1839—14/6 1840); Stefan Radičević (14/6 1840—26/8 1842). (Od 27/8—26/10 1842 zemljom su vladali namjesnici: Avram Petronijević i Toma Vučić-Perišić); Paun Janković (26/10 1842—23/1 1847); Aleksa Janković, privremeno (23/1 1847—10/3 1848); Stefan Stefanović (10/3 1848—22/7 1848); Lazar Arsenijević, privremeno (22/7 1848 do 16/11 1849); Aleksa Simić (16/11 1849 do 15/9 1852); Lazar Arsenijević, privremeno (15/9 1852—14/12 1854); Aleksa Janković (14/12 1854—21/12 1854); Stefan Marković (21/12 1854—29/5 1856); Dimitrije Crnobarac, vrši dužnost (29/5 1856—16/9 1856); Stefan Marković 16/9 1856—19/6 1857); Jeremija Stanojević (19/6 1857—31/3 1858); Dimitrije Crnobarac (31/3 1858—30/1 1859); Jeftimije Ugričić (30/1 1859—27/9 1859); Marinko Radovanović (27/9 1859—9/2 1860); Jovan Filipović, privremeno (9/2 1860—12/3 1860); Jevrem Grujić, vrši dužnost (12/3 1860—6/4 1860); Matija Simić (6/4 1860—27/10 1860); Jevrem Grujić (27/10 1860—28/6 1861); Đorđe D. Cenić (28/6 1861—23/12 1861); Rajko Lešjanin (23/12 1861—21/6 1868. (Od 29/5 1868—21/6 1868 dok je Rajko Lešjanin bio član privremenog namjesništva, dužnost M. pravde vršio je Milan Petronijević); Đorđe D. Cenić (21/6 1868—17/7 1869); Jovan Ilić (17/7 1869—12/1 1871); Stojan Veljković (12/1 1871—10/8 1872; 10/8 1872—2/4 1873): Marko Lazarević (2/4 1873—22/10 1873); Đorđe D. Cenić (22/10 1873—25/11 1874); Milan M. Bogićević (25/11 1874—22/1 1875); Đorđe (Đoša) Milovanović (22/1 1875—17/3 1875); Dimitrije Radović (17/3 1875—19/8 1875); Radivoje Miljković (19/8 1875—26/9 1875); Stojan Marković (26/9 1875—24/4 1876); Jevrem Grujić (24/4 1876—7/12 1876; 7/12 1876 do 16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878); Dimitrije Matić (1/10 1878—5/12 1879); Stojan Veljković (5/12 1879—5/6 1880); Jovan Đ. Avakumović (5/6 1880—19/10 1880); Milan S. Pirocanac (19/10 1880 do 10/10 1881); Dimitrije Radović (10/10 1881—21/9 1883); Đorđe R. Pantelić (21/9 1883—7/2 1884); Dimitrije Marinković (7/2 1884—2/5 1885); Đorđe Pavlović (2/5 1885—23/3 1886); Dimitrije Marinković (23/3 1886—1/6 1887); Jovan Avakumović (1/6 1887—19/12 1887); Gliša (Giga) Geršić (19/12 1887—14/4 1888); Đorđe R. Pantelić (14/4 1888 do 23/2 1889); Gliša Geršić (23/2 1889 do 16/3 1890); Mihailo Kr. Đorđević (16/3 1890— 11/2 1891); Gliša Geršić (11/2 1891—21/3 1892); Mihailo K. Đorđević (21/3 1892—9/8 1892); Živojin Veličković (9/8 1892—1/4 1893); Andra Nikolić, zastupa (1/4 1893—8/4 1893); Petar Maksimović (8/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893 do 23/11 1893; 23/11 1893—12/1 1894); Andra Đorđević (12/1 1894—21/3 1894); Jevrem Andonović (21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894 do 15/10 1894); Mihailo Kr. Đorđević (15/10 1894—20/3 1895); Đorđe Stefanović (20/3 1895—25/6 1895); Aron Ninčić (25/6 1895—17/12 1896); Dr. Milovan Đ.

Digitized by Google

Milovanović (17/12 1896—11/10 1897); Kosta N. Hristić (11/10 1897—24/5 1899); Đorđe Stefanović (24/5 1899—12/7 1900); Nastas Antonović (12/7 1900—5/2 1901); Aleksa S. Jovanović (5/2 1901—20/3 1901); Dragutin Stamenković (20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—6/5 1902); Aron Ninčić (6/5 1902—7/10 1902; 7/10 1902 do 7/11 1902); Antonije Pantović (7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Ljubomir Živković (29/5 1903—2/8 1903); Mihailo P. Jovanović (2/8 1903—21/9 1903); Nikola P. Nikolić (21/9 1903 do 26/1 1904); Dr. Mihailo Polićević (26/1 1904—27/11 1904); Mihailo P. Jovanović (27/11 1904—16/5 1905); Nikola P. Nikolić (16/5 1905—23/5 1905); Ivan P. Pavićević, zastupa (23/5 1905—30/7 1905); Dragutin Pećić (30/7 1905—1/3 1906; 1/3 1906—17/4 1906); Dr. Milenko R. Vesnić (17/4 1906—23/12 1906); Marko Trifković (23/12 1906—30/5 1907; 30/5 1907 do 30/3 1908; 30/3 1908—7/7 1908); Dr. Milovan Milovanović, zastupa (7/7 1908 do 11/8 1908); Kosta Timotijević (11/8 1908 do 11/2 1909); Stojan Ribarac (11/2 1909 do 11/10 1909); Kosta Timotijević (11/10 1909—25/6 1911); Dr. Dragoljub Aranđelović (25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912 do 7/6 1912); Marko Trifković, zastupa (7/6 1912—9/6 1912); Marko Đuričić (9/6 1912—18/6 1912; 18/6 1912—30/8 1912); Dr. Mihailo Polićević (30/8 1912—18/8 1913); Marko Đuričić (18/8 1913—22/11 1914; 22/11 1914—10/6 1917; 10/6 1917 do 10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918; 3/11 1918 do 7/12 1918); Marko Trifković (7/12 1918—16/8 1919); Kosta Timotijević (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Momčilo Ninčić (19/2 1920 do 1/4 1920); Dr. Dušan Peleš (1/4 1920 do 17/5 1920); Marko Trifković (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921; 1/1 1921—5/2 1921); Marko Đuričić (5/2 1921—26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921); Dr. Laza Marković (24/12 1921—16/12 1922; 16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923 do 31/7 1923); Dr. Ninko Perić (31/7 1923 do 27/3 1924); Dr. Prvislav Grizogono (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Halil Hrasnica (27/7 1924 do 6/11 1924); Dr. Edo Lukinić (6/11 1924 do 29/4 1925; 29/4 1925—7/7 1925); Dr. Gr. Žerjav, zastupa (7/7 1925—18/7 1925); Marko Đuričić (18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—2/8 1926); Milan Simonović, zastupa (2/8 1926—).

Budžeti:

1843	406.822·40	Din
1844	408.772·48	„
1845	442.898·74	Din
1846	459.327·84	„
1847	524.079·33	„
1848	497.288·58	„
1849	524.518·85	„
1850	529.267·74	„
1851	539.246·47	„
1852	588.335·70	„
1853	613.929·15	„
1854	650.266·06	„
1855	625.912·50	„
1856	660.266·10	„
1857	721.253·84	„
1858	768.257·64	„
1859	848.362·15	„
1860	957.020·57	„
1861	1,019.531·92	„
1862	1,101.191·93	„
1863	1,235.161·80	„
1864	1,136.877·11	„
1865	1,260.870·58	„
1866	1,228.163·93	„
1867	1,271.676·81	„
1868	1,269.605·49	„
1869	1,303.622·29	„
1870	1,358.092·15	„
1871	1,364.744·76	„
1872	1,367.270.76	„
1873	1,366.176·15	„
1874	1,378.317·79	„
1875	1,378.317·79	„
1876	1,404.857·63	„
1877	1,399.300·43	„
1878	1,392.227·63	„
1879	1,549.698·48	„
1880	1,550.203·68	„
1881	1,615.759·74	„
1882	1,612.473·46	„
1883	1,645.896·28	„
1884	1,808.314·68	„
1885	1,819.519·08	„
1886	1,819.519·08	„
1887	1,638.328·08	„
1888	1,638.328·08	„
1889	1,911.382·65	„
1890	1,589.767·40	„
1891	1,717.635·40	„
1892	1,853.767·—	„
1893	2,011.943·60	„
1894	1,853.266·49	„
1895	1,853.266·49	„
1896	1,616.127·80	„
1897	1,609.384·20	„
1898	1,616.127·80	„
1899	1,722.530·60	„
1900	1,692.581·80	„
1901	1,792.227·80	„
1902	1,818.070·—	„
1903	1,818.070·—	„
1904	1,933.642·93	„
1905	1,931.399·40	„

Digitized by Google

1906	1,942.143·20	Din
1907	2,069.609·02	„
1908	2,285.379·20	„
1909	2,362.240·52	„
1910	2,445.029·—	„
1911	2,512.887·60	„
1912	3,043.660·14	„
1913	3,043.660·14	„
1914	4,052.705·92	„
1915	4,052.705·92	„
1916	4.052.705·92	„
1917	4,052.705·92	„
1918	4,052.705·92	„
1919/20	16,810.521·80	„
1920/21	44,036.560·30	„
1921/22	44,036.560·30	„
1922/23	193,112.841·05	„
1923/24	193,112.841·05	„
1924/25	231,449.142·40	„
1925/26	231,429.142·40	„
1926/27	311,657.432·—	„

J. Prodanović.

M. pripreme za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona ustanovljeno je ukazom od 7/12 1918. Imalo je dužnost, da pripremi sve što treba za ustavotvornu skupštinu od 1920 i da izvrši izjednačenje zakonodavstva u cijeloj državi preko zakonodavnog tijela. Za ovaj drugi cilj M. su stajale na raspolaganju stručne komisije za izradu zakonskih projekata, sastavljene od činovnika i javnih radnika. One su imale da daju mišljenje o svim pitanjima, o kojima bi ih ministar pitao. Ta mišljenja su bila informativne prirode i nisu bila obvezna za ministra. — Pri svome postanku M. je imalo 3 načelnika, 2 referenta u rangu načelnika, 1 sekretara i šefa računovodstva. U 1924 imalo je 2 načelnika, šefa računovodstva i pisara. Po budžetu od 1926/27 ovo M. ima osim ministra još samo jednog pisara, jednog zvaničnika i dva poslužitelja.

Ministri: Dr. Albert Kramer (7/12 1918—16/8 1919; Kosta L. Timotijević, zastupa (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—24/11 1919); Dr. Ivan Paleček (24/11 1919—19/2 1920); Stojan M. Protić (19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920 do 18/8 1920); Marko Trifković, zastupa (18/8 1920—20/8 1920); Dr. Lazar Marković (20/8 1920—1/1 1921); Marko Trifković (1/1 1921—5/2 1921; 5/2 1921 do 26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921—16/12 1922; 16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924; 27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Halil Hrasnica, zastupa (27/7 1924—6/11 1924); Marko Đuričić (6/11 1924—27/11 1924); Dr. Milan Srškić (27/11 1924—7/3 1925); Marko Đuričić, zastupa (7/3 1925—29/4 1925); Dr. Milan Srškić (29/4 1925—18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti:

1919/20	276.219·40	Din
1920/21	454.038·—	„
1921/22	454.038·—	„
1922/23	503.977·80	„
1923/24	503.977·80	„
1924/25	370.977·80	„
1925/26	370.977·80	„
1926/27	470.792·—	„

J. Prodanović.

M. prosvjete i crkvenih poslova ustanovljeno je 11/1 1811. 27/3 1834 bilo je ono pod ministrom pravde, ali je u toku te godine dato na upravu ministru inostranih djela. Po ukazu o državnom savjetu od 14/2 1835 imalo je dužnost: da se brine za sve, što se tiče škole i odgoja djece, i da uvodi za njih male i velike škole, gimnazije i akademije; da sprema dobre učitelje i predlaže ih za predavanje nauke i zanata i da podiže dobre školske zgrade; da vodi računa o novcu određenom za uzdržavanje škola; da se brine za umnožavanje školskih fondova i za njihovu upotrebu za napredak nauka; da pomaže godišnjom potporom darovite mladiće; da ustanovljava obrtne škole; da podigne i nadgleda biblioteku i upravlja državnom štamparijom; da se stara za prevađanje potrebnih djela sa stranih jezika; da pomaže naučna istraživanja i brine se za izdavanje starih rukopisa; da osnuje učeno društvo. U pogledu crkvenih poslova imalo je M. da pazi na odnos pravoslavne crkve i ostalih vjeroispovjesti u Srbiji i da održava zakone, izdate o tome; da pazi na vršenje bogosluženja; da, po saslušanju sinoda, ukida praznike, koje narod iz sujevjerja drži; da ispituje sve uredbe duhovnih vlasti, da pazi, da te vlasti ne prekorače svoje granice i da pazi na rješenja sinoda; da se brine za podizanje crkava i parohijskih domova i za podizanje zavoda za odgoj svećenika, i to po saslušanju sinoda; da vodi računa o potrošku novca određenog za razne bogougodne zavode; da zna na koliko se eparhija i parohija dijeli Srbija.

Digitized by Google

Poslije ukidanja ustava od 2/2 1835 ovo je M. ponovno ustanovljeno 10/5 1838, kao visoka kancelarija, pod imenom popečiteljstva prosvješčenija i vrhovnog nadziratelja karantina u cilju, da se bavi jedino prosvjetljivanjem naroda i čuvanjem zemlje od zarazne bolesti čume (kuga). — Po ustavu od 10—12/12 1838 i ustrojstvu centralne uprave od 19/6 1839 uprava nad prosvjetnim i crkvenim poslovima bila je pod ministarstvom pravde, ali su poslovi vođeni odvojeno. Ministar pravde u svojstvu ministra prosvjete imao je dužnost: da se stara za općenarodni moralni odgoj, kao najbolju osnovu i sredstvo za održanje poretka. Taj se odgoj najbolje postiže pomoću kršćanske istočno-pravoslavne vjeroispovijesti. Dalje je imao dužnost: da se brine za ustrojstvo novih viših i nižih škola za oba spola »u kojima bi se um mogao prosvijetliti i srce oblagoroditi« i za rasprostiranje potrebnih zvanja »na korist i sreću zemlje i naroda«. Da nadzire bolnice i druge općekorisne zavode i dopisuje se s crkvenom upravom, da se uredi sve što se tiče vjeroispovjesti bogosluženja i crkve. Da izradi projekat o ustanovljenju jednog glavnog školskog nadzorništva, koje će upravljati svima školama i odgojnim zavodima; održavati sve ono, što je dobro; postavljati dobre upravitelje i nastavnike; starati se da oni točno vrše svoju dužnost; voditi brigu o đačkom uspjehu; predlagati ministru usavršavanje zavoda koji postoje i ustanovljenje novih. Da podiže odgojne zavode za djecu oba spola da razvijaju i dušu i tijelo. Da vodi računa o srpskoj narodnosti i narodnim potrebama. Da u sporazumu sa duhovnim vlastima podiže bogoslovne škole radi odgoja svećenstva. Da pomaže odličnu djecu, osniva fondove i izdaje dobre, korisne i odlične knjige za mladež i za svaku struku građana. Da se stara za nagrade književnika, za biblioteke, štamparije i t. d. Da u sporazumu sa duhovnom vlašću zavede cenzuru štampe, te da se štampa kreće u granicama narodnog odgoja, i duha i vremena (crkvene knjige cenzurira vrhovna duhovna vlast). Da se stara za potrebe crkvenih zavoda, za pomaganje učenika bogoslovnih nauka, za snabdijevanje svećenika, za njihovu plaću u novcu i zemlji, za podizanje parohijskih domova i određivanje veličine parohija i eparhija. Da pomaže siromašne općine u podizanju novih crkava i manastira i obnavljanju starih, u nabavama crkvenih stvari i to u sporazumu s vrhovnom duhovnom vlašću. — M. je imalo načelnika, sekretara, stolonačelnika i niže osoblje.

3/7 1845 osnovan je pri ovom M. odbor prosvjete od 9 članova izvan M. da se stara za napredak narodnog izobraženja i da mu čini predstavke o svemu što bi moglo utjecati na rasprostranjenje nauka i korisnih znanja u narod.

25/11 1849 zavedena je komisija za staranje o izradi knjiga za narodne škole i ocjeni već izrađenih.

22/8 1857 ukidaju se glavni upravitelji osnovnih škola (zavedeni 23/9 1844), a sva viša uprava i nadzor škole usredotočuje se u M., koje povećava svoje osoblje i osim načelnika ima još i dva sekretara I. i dva II. klase. 21/10 1859 ovo M. odvojeno je od M. pravde. — 4/11 1860 ono se nazvalo uprava prosvjete, a ministar je postao upravitelj prosvjete. — Zakonom o ustrojstvu centralne uprave od 10/3 1862 prosvjetna uprava postala je M. P. i crkvenih poslova, a povjerena mu je bila briga o moralnom i naučnom razvitku i unapređenju naroda. Stavljeno mu je u dužnost: rukovođenje javne nastave; briga za osnivanje škola, održavanje njihovo u naprednom stanju, snabdijevanje dobrim nastavnicima; uprava i nadzor nad svim civilnim, javnim i prosvjetnim školama i nad svim učenim, naučnim i književnim ustanovama, društvima i zbirkama; staranje za izvršenje zakona koji se tiču vjere i crkve, za održanje i unapređenje pravoslavne vjere, za osnivanje zavoda za odgoj svećenstva, za održavanje potrebnih manastira, za pristojno snabdijevanje svećenika, za razmjernu podjelu eparhija, protopresviterata i parohija, i uopće za podizanje, obnovu i procvjetanje božjih hramova. M. će zastupati prava priznatih vjerozakonskih društava i voditi nadzor nad njima. Pod njim stoji i uprava državne štamparije.

Po zakonu od 14/1 1880 ovom M. stavljeno je u zadatak: da po odredbama zakona upravlja cjelokupnom javnom nastavom; da se stara za dobar pravac i unapređenje opće i stručno-naučne obrazovanosti u srp-

Digitized by Google

skom narodu; da vodi nadzor nad svima javnim i privatnim školama, nad književnim i učenim društvima i prosvjetnim zavodima, koliko koji od njih ne bi bio stavljen pod upravu i nadzor koga drugog ministarstva. — Ono upravlja i crkvenim poslovima, a gdje treba, suglasno s mišljenjem arhijerejskog sabora; vrši nadzor i zaštitu, koliko je to potrebno, nad poslovima, koji spadaju u isključivi zadatak sabora i arhijereja; stara se kako bi u narodu jačali moral i duhovna prosvjeta i blagotvorno utjecali na život i razvitak narodni; vrši nadzor nad vjerozakonskim poslovima, ustanovama i zavodima i drugih vjera, i stara se za dobro podrijetlo prosvjetnih zavoda, pobožnih ustanova i fondova sviju vjeroispovijesti. — M. se dijeli na 2 odjeljenja, za prosvjetne i za crkvene poslove. Svako ima po jednog načelnika i sekretara i niže osoblje. Ovim zakonom ustanovljen je i glavni prosvjetni savjet, čije je uređenje obuhvaćeno zakonom od 1/3 1880. Zakonom od 19/3 1880 ustanovljena je narodna biblioteka i muzej. 8/3 1888 ukinuto je zvanje referenta za osnovnu nastavu. — 2/12 1898 ustanovljen je državni arhiv i stavljen pod ovo M. 1914 M. P. imalo je tri odjeljenja: prosvjetno, crkveno i zadužbinsko. Pod njegovom su upravom bile sve narodne biblioteke, muzeji, državna štamparija, državni arhiv i narodno pozorište.

Uredbom o ustrojstvu M. P. od 3/9 1919 ovo M. prestalo je voditi crkvene poslove, koji su uredbom od 31/7 1919 prešli na ministarstvo vjera. M. P. ostalo je kao dio centralne uprave, kome pripada vrhovna i nadzorna vlast nad svom javnom i privatnom nastavom. Pod njegovim nadzorom stoje i sva učena, književna i umjetnička društva, sve prosvjetne, kulturne i prosvjetno-humane ustanove i zavodi, svi školski i prosvjetni fondovi, koliko ne bi dolazili pod koje drugo ministarstvo. Ono se dijeli na 5 odjeljenja: opće, za višu nastavu, za srednju nastavu, za osnovnu nastavu i narodno prosvjetljivanje, i odjeljenje za umjetnost. Svako od tih odjeljenja ima po jednog načelnika i po jednog ili više inspektora, referenata, sekretara i t. d. Postoji i zvanje državnog podsekretara i ministrovog pomoćnika. Opće odjeljenje dijeli se na 5 odsjeka: za sanitet i školsku higijenu, za građevine, za statistiku, za računovodstvo, i za snabdijevanje. 11/2 1920 novom uredbom zaveden je ministrov kabinet, povećan je broj nastavnih i administrativnih inspektora, određene su kvalifikacije činovnika i predviđene nagrade za prekovremeni rad.

Po budžetu za 1926/27 ne postoji odjeljenje za višu nastavu, ali ima odjeljenje zadužbinsko-pravno, osnovano 1910 sa zadužbinskim odborom, koji je ustanovljen zakonom od 14/1 1912.

Ministri: Dositej Obradović (11/1 1811—21/3 1811); Ivan Jugović (28/3 1811—25/12 1812). 8/3 1823 knez Miloš je dao titulu popečitelja prosvještenija arhimandritu Melentiju Pavloviću i knezu Raki Tešiću; Lazar Teodorović (7/3 1834—25/10 1834); Dimitrije Davidović, privremeno (25/10 1834—2/2 1835); 3/2 1835—16/3 1835); Stefan Stefanović (10/5 1838—14/2 1839; 14/2 1839—14/6 1840); Stevan Radičević (14/6 1840 do 26/8 1842). (Od 27/8 1842—26/10 1842 zemljom je upravljalo namjesništvo); Paun Janković (26/10 1842—23/1 1847); Aleksa Janković, privremeno (23/1 1847—10/3 1848); Stefan Stefanović (10/3 1848—22/7 1848); Lazar Arsenijević, privremeno (22/7 1848—16/11 1849); Aleksa Simić (16/11 1849—25/9 1852); Lazar Arsenijević, privremeno (25/9 1852 do 14/12 1854); Aleksa Janković (14/12 1854—21/12 1854); Stefan Marković (21/12 1854—16/12 1855; 16/12 1855—29/5 1856); Dimitrije Crnobarac, vrši dužnost (29/5 1856—16/9 1856); Stefan Marković (16/9 1856—19/6 1857); Jeremija Stanojević (19/6 1857—3/3 1858); Dimitrije Crnobarac (3/3 1858—30/1 1859); Jeftimije Ugričić (30/1 1859—6/4 1859); 6/4 1859—27/9 1859); Marinko Radovanović (27/9 1859—22/10 1859); Dimitrije Matić (22/10 1859—20/3 1860); Ljubomir Nenadović, vrši dužnost (20/3 1860 do 19/12 1860); Jovan Filipović, kao upravitelj prosvjete (19/12 1860—29/12 1861); Kosta Cukić, zastupa (29/12 1861—1/1 1868); Dimitrije Crnobarac (1/1 1868 do 21/6 1868); Panta Jovanović, zastupa (21/6 1868—24/9 1868); Dimitrije Matić (24/9 1868—10/8 1872); Stojan Veljković, zastupa (10/8 1872—19/2 1873); Kosta Jovanović (19/2 1873—2/4 1873); Stojan Novaković (2/4 1873—22/10 1873); Filip Hristić (22/10 1873—25/11 1874); Stojan Novaković (25/11 1874—22/1 1875; 22/1 1875—19/8 1875); Alimpije

Digitized by Google

Vasiljević (19/8 1875—26/9 1875); Stojan Bošković (26/9 1875—24/4 1876); Alimpije Vasiljević (24/4 1876—7/12 1876; 7/12 1876—16/12 1876; 16/12 1876 do 1/10 1878; 1/10 1878—8/3 1879); Stojan Bošković (8/3 1879—5/6 1879); Alimpije Vasiljević (5/6 1879—19/10 1880); Stojan Novaković (19/10 1880— 21/9 1883); Đorđe R. Pantelić, zastupa (21/9 1883 do 7/2 1884); Dimitrije Marinković, zastupa (7/2 1884—9/10 1884); Stevan D. Popović (9/10 1884—2/5 1885; 2/5 1885 do 23/3 1886); Milan Kujundžić (23/3 1886 do 1/6 1887); Alimpije Vasiljević (1/6 1887—19/12 1887); Gliša Geršić, zastupa (19/12 1887—14/4 1888); Dr. Vladan Đorđević (14/4 1888—23/2 1889); Svetozar Milosavljević 23/2 1889—16/3 1890); Dr. Mihailo V. Vujić, zastupa (16/3 1890 do 1/5 1890); Andra Nikolić (1/5 1890 do 11/2 1891; 11/2 1891—21/3 1892; 21/3 1892—9/8 1892); Jovan Bošković (9/8 1892—26/12 1892); Kosta Alković, zastupa (26/12 1892—4/1 1893); Jovan Đorđević (4/1 1893—1/4 1893); Dr. Lazar Đ. Dokić (1/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893); Dr. Milenko R. Vesnić (23/11 1893—12/1 1894); Andra Đorđević, zastupa (12/1 1894—20/1 1894); Mimitrije Nešić (20/1 1894—21/3 1894); Andra Đorđević (21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894 do 15/10 1894); Mihailo Kr. Đorđević, zastupa (15/10 1894—23/10 1894); Ljubomir Klerić (23/10 1894—25/6 1895); Ljubomir Kovačević (25/6 1895—7/12 1896); Aron Ninčić, zastupa (7/12 1896—17/12 1896); Andra Nikolić (17/12 1896—11/10 1897); Andra Đorđević (11/10 1897 do 12/7 1900); Pavle Marinković (12/7 1900 do 5/2 1901; 5/2 1901—20/3 1901; 20/3 1901 do 6/4 1901; 6/4 1901—27/4 1901); Ljubomir Kovačević (27/4 1901—4/2 1902); Dragutin Stamenković, zastupa (4/2 1902—6/5 1902; stalan 6/5 1902—7/10 1902); Milenko Marković (7/10 1902 do 7/11 1902); Luka Lazarević (7/11 1902 do 24/3 1903; 24/3 1903—20/4 1903); Živan Živanović (20/4 1903—29/5 1903); Ljubomir Stojanović (29/5 1903—2/8 1903); Dobroslav Ružić (2/8 1903—21/9 1903); Ljubomir Stojanović (21/9 1903—26/1 1904); Ljubomir M. Davidović (26/1 1904—27/11 1904); Andra Nikolić (27/11 1904—16/5 1905); Jovan Žujović (16/5 1905—30/7 1905); Ljubomir Stojanović (30/7 1905—1/3 1906; 1/3 1906—17/4 1906); Andra Nikolić (17/4 1906—30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908; 30/3 1908—7/7 1908; 7/7 1908—11/2 1909); Ljubomir Stojanović (11/2 1909—11/10 1909); Jovan Žujović (11/10 1909—12/9 1910); Jaša M. Prodanović, zastupa (12/9 1910—25/6 1911); Ljubomir Jovanović (25/6) 1911 do 27/1 1912; 27/1 1912—8/6 1912; 8/6 1912—30/8 1912; 30/8 1912—22/11 1914); Ljubomir M. Davidović (22/11 1914 do 10/6 1917); Dr. Momčilo Ninčić, zastupa (10/6 1917—30/6 1917); Miloš Trifunović (30/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918); Ljubomir M. Davidović (3/11 1918—7/12 1918; 7/12 1918—16/8 1919); Pavle Marinković 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Miloš Trifunović (19/2 1920—17/5 1920); Svetozar Pribićević (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920 do 1/1 1921; 1/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921 do 18/7 1921, zastupa 18/7 1921—24/12 1921; stalan 24/12 1921—16/12 1922); Miloš Trifunović (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924); Svetozar Pribićević (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Antun Korošec (27/7 1924 do 6/11 1924); Svetozar Pribićević (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—18/7 1925); Velja Vukićević (18/7 1925— 17/11 1925); Miloš Trifunović, zastupa 17/11 1925. Istog dana postavljen je Stjepan Radić (17/11 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926); Miloš Trifunović (15/4 1926—).

Budžeti:

1844	241.131·96	Din
1845	327.475·69	„
1846	280.694·17	„
1847	283.977·97	„
1848	295.645·97	„
1849	289.547·35	„
1850	289.408·89	„
1851	290.980·04	„
1852	292.960·32	„
1853	286.594·60	„
1854	304.252·85	„
1855	307.414·20	„
1856	344.748·50	„
1857	448.370·05	„
1858	460.489·80	„
1859	527.699·08	„
1860	533.509·72	„
1861	528.009·13	„
1862	550.583·80	„
1863	574.681·02	„
1864	919.256·45	„
1865	991.921·89	„
1866	1,073.043·86	„
1867	1,089.460·43	„
1868	1,200.340·89	„
1869	1,200.340·06	„
1870	1,384.776·76	„
1871	1,531.433·79	„
1872	1,620.484·97	„
1873	1,693.475·87	„
1874	1,756.756·38	„

Digitized by Google

1875	1,756.756·38	Din
1876	1,839.410·65	„
1877	1,700.781·34	„
1878	1,860.197·32	„
1879	1.975.899·27	„
1880	2,174.148·95	„
1881	2,390.723·75	„
1882	2,636.388·95	„
1883	2,700.866·10	„
1884	2,746.709·81	„
1885	3,050.697·30	„
1886	3,050.697·30	„
1887	3,075.652·13	„
1888	3,075.652·13	„
1889	3.588.259·91	„
1890	3,320.169·50	„
1891	3,652.383·76	„
1892	3.818.890·17	„
1893	4,088.262·77	„
1894	4,162.170·70	„
1895	4,162.170·70	„
1896	4,822.179·30	„
1897	5,149.465·76	„
1898	4,822.179·30	„
1899	2,854.896·81	„
1900	3,113.388·60	„
1901	3,401.030·80	„
1902	2,972.059·70	„
1903	2,972.059·70	„
1904	6,094.042·41	„
1905	6,245.209·17	„
1906	6,473.758·37	„
1907	6,829.337·42	„
1908	7,317.381·48	„
1909	7,418.249·05	„
1910	8,189.950·43	„
1911	8,352.065·02	„
1912	9,620.384·05	„
1913	9,620.348·05	„
1914	14,504.336·55	„
1915	14.504.336·55	„
1916	14.504.336·55	„
1917	14 504.336·55	„
1918	14 504.336·55	„
1919	36,118.739·85	„
1920/21	158,921.279·60	„
1921/22	158,921.279·60	„
1922/23	460,950.932·56	„
1923/24	460,950.932·56	„
1924/25	579,262.942·65	„
1925/26	579,262.942·65	„
1926/27	791,590.808·—	„

J. Prodanović.

M. saobraćaja ustanovljeno je ukazom od 3/11 1918. Organizirano je uredbom od 25/2 1919. Ima za zadatak da se stara: za građenje i eksploataciju državnih željeznica na teritoriju kraljevine SHS i da vodi nadzor nad građenjem i eksploatacijom privatnih, industrijskih i povlaštenih željeznica; za građenje i eksploataciju državnog pomorskog i riječnog brodarstva i da vodi nadzor nad privatnim i povlaštenim brodarstvom; za uređenje i održavanje saobraćaja pomoću automobila i električnih željeznica; da vodi nadzor nad privatnim i povlaštenim poduzećima te vrste. Ovo M. ima da propisuje pravilnike za državne željeznice i brodarstvo i da odobrava tarife za sva privatna i povlaštena poduzeća, koja su u javnoj upotrebi; da održava veze sa stranim saobraćajnim ustanovama i preko delegata sudjeluje u kongresima i konferencijama, koji se odnose na saobraćaj, da sklapa ugovore i konvencije o saobraćaju; da odobrava sve pravilnike, kojima se regulira služba na ustanovama za javni saobraćaj, kao i propise, koji reguliraju odnose između tih ustanova i građanstva; da odobrava pravila i propise o davanju pomoći iz bolničkog i pomoćnog fonda; da odobrava redove vožnje za putnički saobraćaj na svim ustanovama za javni saobraćaj; da izrađuje i provodi rasporede o postavljanju, unapređenju, premještanju, penzioniranju i otpuštanju službenika; da sklapa budžet i da ga u sporazumu s ministrom financija, provodi kroz zakonodavno tijelo i stara se za njegovu primjenu i izvršenje; da odobrava povlastice u vožnji i popust vozarinskih taksa i propisuje pravilnik o odobravanju povlaštene i besplatne vožnje. — Pored ministra postoji i ministrov pomoćnik, generalni direktor i njegov pomoćnik i načelnici odjeljenja. Predviđa se 7 odjeljenja: opće (sa 4 odsjeka), saobraćajno (4 odsjeka), mašinsko (2 odsjeka), za održavanje pruga, ekonomno (4 odsjeka), komercijalno (4 odsjeka), za kontrolu prihoda (4 odsjeka). Imaju i dvije direkcije: za građenje novih željeznica i za pomorsko i riječno brodarstvo.

Po uredbi od 21/5 1921 u opći djelokrug spada: zakonodavstvo; državna saobraćajna politika; državna građevinska politika, koja ima obuhvatiti građenje željeznica, kanala i pristaništa, na moru, jezerima, kanalima i plovnim rijekama; izrada i primjena tarife na državnim, privatnim i koncesionarnim željeznicama; nadzor nad građenjem i eksploatacijom državnih, privatnih i koncesionarnih željeznica, na kojima se vučenje vrši mehaničkom

Digitized by Google

motornom snagom, a služe javnom saobraćaju, osim onih željeznica, koje služe čisto vojnoj svrsi; nadzor nad građenjem pristaništa i brodogradilišta; nadzor nad vršenjem brodarskog saobraćaja na moru, rijekama, jezerima i kanalima; nadzor nad vršenjem automobilskog i zrakoplovnog saobraćaja, koliko je ovaj javne prirode i pod državnom upravom. Od ovoga se izuzimaju odnosne jedinice ministarstva vojnog. U posebnu dužnost ovog M. spada: staranje za podizanje i usavršavanje cjelokupnoga saobraćaja, kako na kopnu tako i na vodi i u zraku, spremanje prijedloga za državne ugovore i međunarodne pogodbe (konvencije) o svima pitanjima saobraćaja, uz suradnju zainteresiranih državnih nadleštava i privrednih stručnih komora, spremanje da ovi prijedlozi dobiju zakonodavnu sankciju; poduzimanje svih poslova oko uređenja odnošaja između saobraćajnih ustanova naše kraljevine i inostranstva. (Od ovoga se izuzimaju poslovi oko uređenja, odnosa među susjednim saobraćajnim ustanovama koje su u direktnim saobraćajnim vezama); poduzimanje svih poslova koji iziskuju diplomatsko posredovanje; spremanje zakonskih prijedloga, provođenje kroz zakonodavno tijelo svih zakona, koji se odnose na: osnivanje svih državnih i privatnih saobraćajnih ustanova namijenjenih javnom saobraćaju; građenje novih željeznica i pristaništa; eksproprijaciju privatne i općinske imovine za potrebe državnih koncesionarnih i industrijskih željeznica, kao i za radove na vodi, koliko se odnose na željezničke i brodarske potrebe; uređenje eksploatacije i saobraćaja svih saobraćajnih ustanova i uređenje njihovog odnosa naspram državnim, samoupravnim i općinskim vlastima, kao i naprama privatnim; sigurnost saobraćaja na državnim i privatnim saobraćajnim ustanovama, koliko služe javnom saobraćaju; kontrolu sposobnosti i kvalifikacija personala privatnih saobraćajnih ustanova, koje služe javnom saobraćaju; izdavanje svih uredaba i pravilnika, koji proističu iz zakona i zakonskih ovlaštenja; spremanje za zakonodavno tijelo zakonskih prijedloga o koncesijama za građenje privatnih željeznica, kao i za osnivanje kog drugog saobraćajnog poduzeća. Davanje privatnim licima pretkoncesije za trasiranje pruge i osnivanje društva za saobraćajna poduzeća, bez obveza za državu. Koncesije za građenje i eksploataciju željeznice daje ministarski savjet na prijedlog ministra saobraćaja, koliko specijalni zakon drukčije ne naredi. Vođenje pregovora o osnivanju novih saobraćajnih ustanova i podnošenju prijedloga zakonodavnom tijelu; vršenje vrhovne kontrole nad pravilnom primjenom svih zakona, uredaba i propisa proisteklih iz zakona i zakonskih ovlaštenja. (Ova se kontrola prostire na sve podređene vlasti i njihovo osoblje, kao i na sva privatna saobraćajna poduzeća i njihovo osoblje.) Vođenje nadzora o tome, da li se državne i privatne saobraćajne ustanove u vršenju službe drže pravila i zakonskih propisa prema privatnima; vođenje nadzora nad upravom ustanova za zdravlje, profilasku, higijenu i osiguranje u slučaju bolesti i udesa, kao što kod državnih tako i kod privatnih ustanova. Donošenje načelnih odluka i odobrenja o sastavljanju, izmjenama i tumačenju tarife uopće za sva kako državna tako isto i za privatna saobraćajna poduzeća u okviru koncesija; ovo vrijedi i za transportne propise za putnički, prtljažni i teretni saobraćaj. Izdavanje pravilnika o povlasticama u vožnji i vozarinskim stavovima; tako isto odobrava sve povlastice u vožnji i vozarinskim stavovima koliko to ne spada u djelokrug nižih instancija. Izdavanje propisa, kreditiranje vozarine i odobrenje kreditiranja vozarine u izuzetnim slučajevima; odobravanje propisa i izdavanje uputa za sastav redovne vožnje u međunarodnom saobraćaju; isto tako propisuje i odobrava nužne izmjene; davanje uputa za sastav grafikona, kao i odobravanje redova vožnje vojnih vozova po prethodnom sporazumu sa ministarstvom vojnim i mornarice. Izrađivanje uredaba i pravilnika za reguliranje odnosa između M. S. i drugih zainteresiranih ministarstava. Propisivanje nadležnosti radnje svih područnih mu nadleštava. Odobravanje stvaranja, premještanja i ukidanja svih službenih jedinica, kad to interesi službe zahtijevali budu. Vršenje postavljanja, otpuštanja, penzioniranja i raspored svih činovnika u M. i svih ukaznih činovnika u ostalim jedinicama svoga područja; odobravanje dopusta svima

Digitized by Google

činovnicima i službenicima M., generalnom direktoru i ostalim direktorima iz čl. 6 ove uredbe, a ostalom osoblju u određenim jedinicama kad je dopust duže od mjesec dana. Izrađivanje projekta budžeta prihoda i rashoda, kao i potrebnih prijedloga za financijski zakon u sporazumu sa određenim saobraćajnim jedinicama. Spremanje u svojoj struci završnog računa glavnoj kontroli i narodnom predstavništvu. Raspolaganje, u sporazumu sa ministarstvom financija, a po odobrenju ministarskog savjeta, imovinom državnih saobraćajnih ustanova i fondovima pod njegovim uputama, kad je u pitanju prodaja produkata iz šuma i rudnika, nepotrebne nepokretnosti i voznih sredstava; odobravanje za rashod računskih manjaka kao i potraživanja, koja se ne mogu naplatiti, tako isto rashod izgubljenog, upropaštenog i dotrajalog materijala, i inventarskih predmeta a po zakonu o državnom računovodstvu. Odobravanje poravnanja, po odobrenju ministarskog savjeta, između privatnih i pravnih lica i podčinjenih mu saobraćajnih ustanova. Odobravanje izdataka za sve građevine i nabave u granicama zakona o državnom računovodstvu. Odobravanje nabava i pozajmica voznih sredstava. Davanja u izradu građevina i nabava materijala i isplata transporta u slučajevima i prilikama kad se iziskuje da se oni drže u tajnosti, ili kad prešnost potrebe u iznenadnim prilikama ne dopušta držanje licitacije; odobravanja po rješenju ministarskog savjeta pogodaba, pod kojima se privatne željeznice, cijele ili dijelovi, mogu upotrebljavati u državnoj eksploataciji, kao i obratno, da dijelove državnih željeznica mogu eksploatirati privatne željezničke uprave.

Po istoj uredbi M. se dijeli na 5 odjeljenja: administrativno-pravno (4 odsjeka), tehničko (3 odjeka), brodarsko (2 odsjeka), saobraćajno-komercijalno (3 odsjeka) i financijsko (3 odsjeka). I po prvoj i po drugoj uredbi pri M. postoji tarifski odbor, čiji su članovi, osim najviših činovnika ovoga M., i predstavnici drugih ministarstava i privredna tijela. — Po drugoj uredbi uveden je i biro za studije za proučavanje i praćenje svakog napretka u saobraćajnoj struci. — Pod upravom M. nalazi se generalna direkcija državnih željeznica sa oblasnim direkcijama i direkcija riječnog saobraćaja, direkcija pomorskog saobraćaja i direkcija za građenje. Generalna direkcija ima 8 odjeljenja: građevinsko, mašinsko, saobraćajno, komercijalno, ekonomsko, administrativno-pravno, financijsko, za kontrolu prihoda. Direkcija za građenje novih željeznica ima 4 odjeljenja: za pripremne radove; za građenje; financijsko-ekonomsko; administrativno-pravno. Direkcija riječnog saobraćaja ima 5 odjeljenja: nautičko; za održavanje i građenje; za građenje brodova i mašinsku službu; financijsko-ekonomsko; administrativno-komercijalno. Direkcija pomorskog saobraćaja ima ista odjeljenja kakva i direkcija riječnog saobraćaja. Na čelu svakog odjeljenja stoji načelnik. Uz glavnu direkciju postoje: željeznički savjet, željeznički odbor; uz direkciju za građenje građevinski odbor; uz direkciju riječne plovidbe riječni odbor, a uz pomorsku direkciju pomorski odbor. Svi ovi odbori kao i željeznički savjet daju mišljenja o pitanjima, koja se tiču nadležnih direkcija i sastavljeni su poglavito iz najviših činovnika dotičnih direkcija.

Po budžetu za 1926/27 M. saobraćaja osim ministra, pomoćnika ministrovog i šefa kabineta ima 4 odjeljenja: administrativno-pravno; tehničko; brodarsko; saobraćajno-komercijalno. U direkciji pomorskog saobraćaja spojena su zajedno dva odjeljenja: financijsko-ekonomno i administrativno-komercijalno. U direkciji riječnog saobraćaja, koja ima ista odjeljenja to spajanje nije izvršeno, te je u njoj ostalo 5 odjeljenja. — Postoje još i tri uprave: automobilskog saobraćaja (u rangu odsjeka mašinskog odjeljenja generalne direkcije državnih željeznica); državnih željezničkih radionica za popravak voznih sredstava; za eksploataciju šuma i impregniranje građe.

M i n i s t r i: Velislav Vulović (3/11 1918—7/12 1918; 7/12 1918—16/8 1919); Milorad Drašković (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Antun Korošec (19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920 do 18/8 1920; 18/8 1920—14/12 1920); Jovan P. Jovanović (14/12 1920—1/1 1921; 1/1 1921—26/3 1921); Dr. Velizar Janković (26/3 1921—18/7 1921); Nikola Uzunović (18/7 1921—24/12 1921); Andra Stanić (24/12 1921—16/12 1922); Dr. Velizar Janković (16/12 1922—28/12 1923);

Digitized by Google

Dr. Dragutin Kojić (28/12 1923—27/3 1924); Dr. Svetislav Popović (27/3 1924 do 21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Anton Sušnik (27/7 1924—6/11 1924); Andra Stanić (6/11 1924—29/4 1925); Anta Radojević (29/4 1925—18/7 1925; 18/7 1925 do 24/12 1925); Krsta Miletić (24/12 1925—8/4 1926; 8/4 1926—13/4 1926); Dr. Vasilije Jovanović (13/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti:

1919/20	100,714.060·65	Din
1920/21	324,527.137·60	„
1921/22	324,527.137·60	„
1922/23	1.234,135.892·25	„
1923/24	1.234,135.892·25	„
1924/25	1.782,493.879·—	„
1925/26	1.782,493.879·—	„
1926/27	3.010,989.939·—	„

J. Prodanović.

M. socijalne politike ustanovljeno je ukazom od 7/12 1918, sa zadatkom: da sprema, proučava i izvodi sve zakonske i administrativne mjere kojima je cilj zaštita socijalno slabijih, zatim njega socijalnih institucija svih vrsta kao i potpomaganje i ekonomsko podizanje invalida, njihovih porodica, i porodica onih, koji su izginuli u ratu. Prema jednoj uredbi bez datuma i bez ičijeg potpisa (izrađenoj po svoj prilici, početkom 1921), koja je štampana tek 1925 ministarstvo socijalne politike imalo je osim ministra i njegovog pomoćnika još i ova odjeljenja: opće (sa 6 odsjeka), za zaštitu radnika (2 odsjeka), za javnu pomoć i ishranu (5 odsjeka), za zaštitu djece i mladeži, osnovano 5/2 1919 (3 odsjeka), za stanove (2 odsjeka), za socijalno osiguranje (2 odsjeka), obračunsko-ekonomsko (5 odsjeka). Osim toga: direkciju invalida sa 2 odjeljenja: administrativnim (2 odsjeka) i za posebno staranje (3 odsjeka). Direkciju državne statistike sa 2 odjeljenja: administrativnim i za popis stanovništva i domaće stoke, i središnju inspekciju rada. Na čelu svih odjeljenja stoje načelnici, direkcijama upravljaju direktori, a odsjeci imaju svoje šefove. Osim njih ima u M. S. P. referenata, inspektora i drugih činovnika.

Općem odjeljenju spada u dužnost, da vrši sve administrativne poslove zajedničke svim odjeljenjima; da vodi evidenciju o cjelokupnom osoblju; da rješava sva lična pitanja činovnika ministarstva i da vrši sve poslove koji ne spadaju u koje drugo odjeljenje.

Odjeljenju za zaštitu radnika naročito je zadatak, da se bavi uređenjem odnosa između radnika i poslodavaca i pitanjem posredovanja rada. Ono treba da proučava mjere za suzbijanje nezaposlenosti i za uređenje higijenskog rada, i da se brine o svemu što se odnosi na ekonomsku i socijalnu zaštitu radnika svih kategorija.

Odjeljenju za javnu pomoć dužnost je da se stara za opskrbu sirotinje od strane samoupravnih tijela i humanih ustanova i udruženja, i da ih novčano pomaže ako su potrebe veće no njihova sredstva. Zatim da se brine za ishranu stanovnika u slučaju nepogoda i da radi na suzbijanju skupoće.

Odjeljenju za zaštitu djece i mladeži zadatak je da pomaže nevoljnoj djeci, u prvom redu ratnoj siročadi i da se stara oko zaštite tjelesnog, umnog i moralnog napretka mladeži.

Odjeljenje za stanove ima da se stara za podizanje stanova ekonomsko i socijalno slabijih, za reguliranje odnosa između zakupca i vlasnika stanova, za kulturno uređenje stanova i njihovu inspekciju.

Odjeljenje za socijalno osiguranje vodi brigu o zakonodavnim i administrativnim mjerama za osiguranje socijalno slabijih slojeva u slučajevima u kojima je ugrožen opstanak pojedinaca. Ono se brine i za poslove zadruga i društava za međusobno potpomaganje kad se tiču socijalnog osiguranja.

Obračunsko-ekonomsko odjeljenje bavi se budžetom, kreditima i svima materijalnim sredstvima ovoga ministarstva.

Direkcija invalida stara se za liječenje i osposobljivanje invalida vojnih i civilnih i za potpomaganje privrednog i društvenog položaja i obezbjeđenje društvenog opstanka njihovog kao i porodica nestalih i mrtvih ratnika.

Središnja inspekcija vodi nadzor nad izvršenjem zakonskih propisa o socijalnoj zaštiti radnika i održanju urednih odnosa između poslodavaca i radnika.

Organizacija direkcije državne statistike nije obuhvaćena ovom uredbom nego specijalnim zakonom i uredbom.

6/2 1923 ustanovljen je iseljenički savjet sa zadaćom, da sarađuje sa iseljeničkim vlastima u kraljevini u

Digitized by Google

svima emigracionim pitanjima našeg iseljeničkog svijeta. Iseljenički savjet ima naročito: da daje svoje mišljenje o svim nacrtima zakona i načelnih naredaba generalnog iseljeničkog komesarijata; da stavlja motivirane prijedloge u svima pitanjima zaštite naših emigracionih interesa; da ispita i pretrese godišnji budžet i završne račune iseljeničkog fonda kraljevine SHS, koje treba u tu svrhu da mu predloži generalni iseljenički komesarijat, i da preko svog stalnog odbora vodi nadzor nad radom generalnog iseljeničkog komesarijata i svih iseljeničkih vlasti napose u pogledu rukovanja sa iseljeničkim fondom; da stupi u vezu sa našim analognim organizacijama u izvanevropskim zemljama. Članovi iseljeničkog savjeta su: načelnik generalnog iseljeničkog komesarijata, odnosno njegov zamjenik, kao zastupnik ministra socijalne politike; izaslanici pojedinih ministarstava, koja su u pitanjima emigracije interesiranja; 24 člana iz redova iseljenika i povratnika, predstavnika znanosti, parobrodarskih društava, novčanih i drugih zavoda privrednog značaja; i šef odsjeka informativne službe generalnog iseljeničkog komesarijata kao izvjestitelj.

Po budžetu za 1926/27 godinu M. S. P. ima ministra, državnog podsekretara, pomoćnika ministrovog i 4 odjeljenja; opće, sa 2 odsjeka (za ratnu pomoć; iseljenički) i iseljeničkim komesarijatom; za zaštitu radnika sa 3 odsjeka (za uređenje radnih odnosa; za posredovanje rada; za osiguranje radnika), sa središnjom i mjesnom burzom rada, sa središnjom i oblasnim inspekcijama rada, sa inspekcijom za riječno i pomorsko brodarstvo i nadzorom parnih kotlova; invalidsko sa 3 odsjeka (statističkim; za socijalnu pomoć; za zaštitu djece i mladeži) sa mjesnim zaštitama u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani i ekonomsko-računsko sa 3 odsjeka (ekonomski, računski, računovodstvo). Pod ovim su M. invalidski zavodi i dječje ustanove, i ono ima i svoje referente kod velikih župana u Bosni i Hercegovini; Dalmaciji; Hrvatskoj i Slavoniji; Slovenačkoj. — Direkcija državne statistike ima 4 odjeljenja; opće (sa 2 odsjeka); za statistiku stanovništva i javne higijene (2 odsjeka); za statistiku poljoprivrede i šumarstva, radinosti, trgovine i saobraćaja (1 odsjek) i za statistiku nastave i narodnog prosvjetljivanja, humanih ustanova, pravosuđa i administracije, financija, vojske i mornarice.

M i n i s t r i: Vitomir Korać (7/12 1918—2/4 1919; Josip Gostinčar (2/4 1919—16/8 1919); Vitomir Korać (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Đuro Šurmin (19/2 1920—17/5 1920); Dr. Vjekoslav Kukovec (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921; 1/1 1921—2/1 1921); Dr. Milivoje Jovanović (2/1 1921—26/3 1921); Dr. Vjekoslav Kukovec (26/3 1921—24/12 1921); Dr. Gregor Žerjav (24/12 1921—16/12 1922); Dr. Ninko Perić (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923 do 31/7 1923; zastupa 31/7 1923—26/8 1923); Dr. Dušan Peleš (26/8 1923—27/3 1924); Nikola Uzunović (27/3 1924 do 21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Šefkija Behmen (27/7 1924—6/11 1924); Dr. Slavko Miletić, zastupa (6/11 1924 do 27/11 1924); Marko Đuričić (27/11 1924 do 9/4 1925; 9/4 1925—18/7 1925); Milan Simonović (18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926 do 15/4 1926; 15/4 1926—).

B u d ž e t i:

1919/20	9,560.729·50	Din
1920/21	74,420.769·50	„
1921/22	74,420.769·50	„
1922/23	373 206.314·95	„
1923/24	373,206.314·95	„
1924/25	359,243.648·35	„
1925/26	359,243.648·35	„
1926/27	461,671.439·—	„

J. Prodanović.

M. š u m a i r u d n i k a ustanovljeno je ukazom od 7/12 1918. Organizirano je uredbom od 15/3 1919. Zadatak mu je: da u ime države raspolaže i upravlja državnim šumama, adama i rudnicima, i da vodi nadzor nad šumama: gradskim, općinskim, seoskim (zemljišnih zajednica); plemićkih, poveljnih i imovnih općina; zakladnim, manastirskim, crkvenim, vlastelinskim; šumama beneficija, nadarbina i ostalih korporacija i privatnih, kao i privatnim rudarskim poduzećima. Po toj uredbi M. Š. i R. dijeli se na glavnu šumarsku direkciju, glavnu rudarsku direkciju i opće odjeljenje. Na čelu svake direkcije stoji glavni direktor, koji ima svoga pomoćnika a općim odjeljenjem upravlja načelnik. Glavna šumarska direkcija dijeli se na 5 odjeljenja: administrativno (sa 3 odsjeka); za pošumljivanje goleti i uređenje bujica (2 odsjeka;) tehničko (3 odsjeka); za eksploataciju šuma (2

Digitized by Google

odsjeka), i za komunalne i privatne šume. Glavna rudarska direkcija ima tri odjeljenja: administrativno; nadzorno i tehničko (2 odsjeka); i za državna rudarska poduzeća (4 odsjeka). Opće odjeljenje ima 3 odsjeka. Pri glavnoj rudarskoj direkciji postoji i rudarski odbor.

Ova uredba izmijenjena je dvima uredbama toga M. od 27/6 1921. Po tim izmjenama M. Š. i R. najviša je nadzorna vlast nad svima šumama, šumskim zemljištima i šumskim ustanovama, rudnicima i rudarskim ustanovama; ono je najviša upravna vlast nad svima šumskim posjedima, rudnicima i rudištima državnim i druge svojine koliko mu je ova vlast zakonom dodijeljena; ono rukovodi, u granicama zakona, svima poslovima povjerene mu struke i brine se za njeno uređenje; stara se za izvršenje zakona i uredaba; propisuje pravilnike za izvršenje zakona i uredaba, koji se tiču: šumarstva, lova, ribarstva i rudarstva; sprema budžet; zastupa državu u pitanjima, koja se tiču šuma i šumskih zemljišta, rudnika i rudišta, a one posjednike čijim šumama upravlja, zastupa na osnovu zakonskih i privatno-pravnih ovlaštenja. — M. sastavljaju kabinet ministrov i dvije generalne direkcije, jedna šuma i druga rudnika, kojima su na čelu generalni direktori. Generalna direkcija šuma dijeli se na 6 odjeljenja: administrativno (3 odsjeka); za promet, trgovinu i industriju drveta (2 odsjeka); tehničko (4 odsjeka); za eksploataciju šuma (2 odsjeka); za upravu i nadzor nedržavnih šuma, i specijalno računovodstvo. Postoji i 12 oblasnih direkcija šuma, koje se dijele na šumske uprave. Generalna rudarska direkcija dijeli se na 5 odjeljenja: administrativno (2 odsjeka); nadzorno i tehničko (3 odsjeka); za državna poduzeća i geološka proučavanja (3 odsjeka); za talionice, kovnice, solane i kemijska istraživanja (2 odsjeka), i specijalno računovodstvo. Postoje i 2 odbora: šumarski i rudarski, kao savjetodavna tijela za pitanja šumarska i rudarska.

Po budžetu za 1926/27 godinu M. šuma i rudnika ima osim ministra još i državnog podsekretara, ministrovog pomoćnika i šefa kabineta. — U generalnoj direkciji šuma ostao je isti broj odjeljenja (6), samo se odjeljenje za promet, trgovinu i industriju drveta pretvorilo u odsjek novog odjeljenja: za pošumljivanje. — Tehničko odjeljenje ima svega 3 odsjeka. — Odjeljenje za specijalno računovodstvo zove se: računovodstvo i financije, i ima 2 odsjeka. — Generalna rudarska direkcija ima 4 odjeljenja isto kao i ranije, osim za računovodstvo. Postoje oblasne šumske i rudarske direkcije, kao i druge ustanove i nadleštva.

M i n i s t r i: Dr. Mehmed Spaho 7/12 1918—23/2 1919); Dr. Anton Korošec, zastupa (23/2 1919—2/4 1919); Pavle Marinković (2/4 1919—16/8 1919); Anton Kristan (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919 do 19/2 1920); Dr. Ivan Kovačević (19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Dr. Hinko Krizman (1/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921—24/12 1921); Živojin Rafajlović (24/12 1921 do 16/12 1922); Dr. Milan Srškić (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924); Dr. Dragutin Kojić (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Ilija Šumenković, zastupa (27/7 1924—6/11 1924); Dr. Gregor Žerjav (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—17/7 1925); Dr. Nikola Nikić (18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—7/10 1926); Dr. Vasilije Jovanović, zastupa (7/10 1926—).

B u d ž e t i:

1919/20	29,285.260·31	Din
1920/21	106 532.019·65	„
1921/22	106 532.019·65	„
1922/23	206,228.460·35	„
1923/24	206,228.460·35	„
1924/25	337,965.407·13	„
1925/26	337,965.407·12	„
1926/27	412,097.439·—	„

J. Prodanović.

M. t r g o v i n e i i n d u s t r i j e ustanovljeno je ukazom od 3/11 1918 kao M. T. Organizirano je uredbom od 30/4 1919, i ima za zadatak: staranje za spoljašnu trgovinu, industriju i obrt; za kredit za privredne ciljeve uopće; za osiguranje života, imanja i dr.; za nastavu u svima granama trgovine, obrta i industrije i naknadu štete učinjene ratom. M. T. osim ministra i njegovog pomoćnika ima: kabinet ministrov, sa šefom kabineta na čelu i 6 odjeljenja: administrativno; za unutrašnju trgovinu i trgovinsku nastavu; za spoljnu trgovinu i trgovinsku politiku; za industriju i obrt; za kreditne ustanove i osiguranje; za naknadu štete ratom učinjene. — Pored toga do izjednačenja zakonodavstva i likvidacije pokrajinskih po-

Digitized by Google

slova, ministru je ostavljeno, da može osnovati u pojedinim pokrajinama odjeljke, čiju će nadležnost propisati prilikom njihovog ustanovljenja. — Administrativno odjeljenje ima 4 odsjeka. Isto tako ima 4 odsjeka i odjeljenje za unutrašnju trgovinu i trgovinsku nastavu. Odjeljenje za spoljnu trgovinu i trgovinsku politiku sastoji se iz 2 odsjeka, a industrijsko-obrtno odjeljenje iz 6 odsjeka. Odjeljenje za kreditne ustanove i osiguranja, kao i odjeljenje za naknadu štete ratom učinjene imaju svako po 3 odsjeka. — Na čelu svakog odjeljenja stoji načelnik, a svaki odsjek ima svog šefa koga odredi ministar naredbom između činovnika M. — 29/4 1920 ustanovljen je privredni savjet, da na zahtjev ministrov daje mišljenje o svima pitanjima ovoga resora. 12/8 i 13/11 1920 izašle su uredbe o upravi fondova, a 28/11 1922 ona je zakonom pretvorena u državnu hipotekarnu banku.

Po budžetu za 1926/27 godinu ima M. T. i I. osim ministra još pomoćnika i šefa kabineta. Sad više ne postoji odjeljenje za naknadu štete ratom učinjene, ali ima odjeljenje za stručnu nastavu i odsjek za računovodstvo. Postoji i trgovački inspektorat u Skoplju i referenti kod istih velikih župana kao i za M. socijalne politike. Pod ovim su M., kontrola mjera i dragocjenih metala; uprava državne hipotekarne banke sa svima filijalama; uprava za zaštitu industrijske svojine; državni zavod za unapriđenje industrije i obrta i državne fabrike svile kao i sve državne obrtne radionice i sve stručne trgovačke, industrijske i obrtne škole.

Ministri: Dr. Vojislav Marinković (3/11 1918—7/12 1918); Stojan D. Ribarac (7/12 1918—7/4 1919); Dr. Vojislav S. Veljković (7/4 1919—16/8 1919); Dr. Albert Kramer (16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Stojan D. Ribarac (19/2 1920—31/3 1920); Dr. Momčilo Ninčić, zastupa (31/3 1920—17/5 1920; stalan 17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Dr. Milivoje Jovanović (1/1 1921—2/1 1921); Dr. Vjekoslav Kukovec (2/1 1921—26/3 1921); Dr. Mehmed Spaho (26/3 1921—24/12 1921; 24/12 1921 do 18/2 1922); Dr. Laza Marković, zastupa (18/2 1922—8/3 1922); Osman Vilović (8/3 1922—16/12 1922); Dr. Laza Marković zastupa (16/12 1922—6/1 1923); Derviš Omerović (6/1 1923—2/5 1923); Dr. Velizar Janković, zastupa (2/5 1923—31/7 1923); Dr. Dragutin S. Kojić (31/7 1923—28/12 1923; zastupa 28/12 1923—27/3 1924); Dr. Hinko Krizman (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Dr. Ilija Šumenković (27/7 1924 do 6/11 1924); Dr. Prvislav Grizogono (6/11 1924—27/11 1924); Dr. Đuro Šurmin (27/11 1924—29/4 1925); Dr. Prvislav Grizogono (29/4 1925—18/7 1925); Dr. Ivan Krajač (18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926); Dr. Nikola Nikić, zastupa (15/4 1926—29/4 1926); Dr. Ivan Krajač (29/4 1926—).

Budžeti:

1919/20	11,955.424·79	Din
1920/21	16,761.461·75	„
1921/22	16,761.461·75	„
1922/23	42,366.295·36	„
1923/24	42 366.295·36	„
1924/25	80,219.527·53	„
1925/26	80,219.527·53	„
1926/27	92,858.436·—	„

J. Prodanović.

M. unutrašnjih poslova (djela). Prvi trag ovog M. u Srbiji nalazi se u ustrojstvu praviteljstvujuščeg sovjeta narodnog, od 11/1 1811, koji je bio podijeljen u dva odjeljenja: upravno, koje je odgovaralo današnjem ministarskom savjetu, i sudsko. Članovi prvog zvali su se popečitelji (ministri) i bili su imenovani za pojedine grane državne uprave, a članovi drugog sastavljali su, pod predsjedništvom velikog vilajetskog sudije (ministra pravde) veliki ili narodni vilajetski sud.

Za prvog ministra unutrašnjih poslova u Srbiji (popečitelja za vnutrena dela) bio je imenovan Jakov Nenadović, valjevski vojvoda i jedan od najuglednijih ljudi svoga doba. Iz ustrojstva sovjeta i diploma, koje je vrhovni vožd Karađorđe izdavao vojvodama, vidi se samo to, da je prvi ministar unutrašnjih poslova bio nadležan za »vnutrena dela« (»od njega ćete prositi vnutrena dela«), a i sačuvana dokumenta o upravi ovog doba pokazuju, da je on izdavao naredbe o redu i bezbjednosti, kupljenju poreza, vojnoj spremi i t. d., dok je ministar vojni naređivao da se gone »rebelijaši« i t. d. Iz ovoga izlazi, da nadležnost prvih srpskih ministara nije bila precizirana, već se gubila u općoj nadležnosti praviteljstvujuščeg sovjeta za sve poslove unutrašnje državne uprave.

Digitized by Google

Sa propašću Srbije (1813) nestalo je i popečitelja za vnutrenja dela sve do aprila 1834, kada je ustanovljeno prvo ministarstvo (popečiteljstvo) unutrašnjih djela. Drugi ministar unutrašnjih poslova u Srbiji bio je Đorđe Protić, član velikog narodnog suda.

Na osnovu čl. 76 sretenjskog ustava (1835) izdat je pod 14/2 1835 knežev ukaz o sastavu i dužnostima sovjeta, kojim su, pored ostaloga određene i dužnosti ministra unutrašnjih djela: a) čuvanje i održavanje »u cijelosti« zemaljskog ustava i prava pojedinaca; b) podjela Srbije na okružja, srezove i opštestva (općine); c) čuvanje granice i ustanovljenje »vnutrene vojske, koja će biti policijom vnutrenosti«, u sporazumu sa ministrom vojnim; d) zavođenje »policija« i propisivanje opće uredbe o održanju mira i poretka u zemlji i na granici; e) sprečavanje osnivanja tajnih društava i motrenja na prosjake i druge skitnice; f) staranje »kako će se sirotinji pomoći i posla dati« i osnivanje zavoda za uposlivanje besposlenih krivaca); g) podizanje i uređenje »nužnih tamnica« i staranje za njih; h) propisivanje pravila o izdavanju pasoša; i) iznalaženje i zavođenje sredstava za sprečavanje požara i ostalih nesretnih slučajeva; j) nastojavanje da se po gradovima i selima podižu zdrave kuće i po jednom istom planu; k) ustanovljivanje novčanih zavoda, staranje za trgovinu, zanate, podizanje tvornica, i poljoprivrede uopće; l) čuvanje šuma od štete »po nauci šumodjelija«; m) zavođenje, uprava i uređenje pošta; n) staranje za puteve i mostove; o) staranje za zdravlje naroda i propisivanje uredaba »kako će se mrtvaci pregledati i povraćati u život polumrtvi; p) nadzor nad općinama i nastojavanje »da se ove među sobom bratski ljube«; r) staranje za moral i podizanje opće »poleznih zdanija«.

Izložene dužnosti prvog ustavnog ministra unutrašnjih djela u Srbiji nesumnjivo dokazuju pravilnost poimanja zadatka upravno-policijske vlasti onoga vremena, za koje su one propisane, i utvrđuju mišljenje, da je i njih, po uzoru na ondašnje savremene države, redigirao Dimitrije Davidović, poznati redaktor sretenjskog ustava, koji je imenovan za ministra unutrašnjih djela odmah po proglašenju ovog ustava.

Ustav od 12/12 1838 (»turski«) ograničio je nadležnost ministra unutrašnjih djela na »dela policije, karantina, izdavanje naloga knjaževskim vlastima okružija zemaljskih, upravljenije zavedenija opšte poleznih i pošta, sadržanije velikih drumova i izvršenije uredaba kasatelno vojinstva garnizona zemaljskog«. Na osnovu ovog ustava izdato je od 29/5 1839 ustrojenije centralnog pravlenija knjaževstva srbskog, kojim je M. U. D. podijeljeno na tri odjeljenja: a) policajno-ekonomičesko; b) karantinsko sa sanitetom, i c) vojno. Ovo ustrojenije zamijenjeno je ustrojenijem centralne državne uprave u knjaževstvu Srbije od 10/3 1862, čije se pojedine odredbe još i danas primjenjuju na teritoriju predašnje kraljevine Srbije (§ 6, 7, 8 i 10), koliko se odnose na M. U. D.

Po § 27 ovog ustrojenija, u nadležnost M. U. D. spadali su ovi poslovi: a) briga o poretku, miru i sigurnosti lica i imanja, kuda spada cijela policija sigurnosti i policija sanitetska; dakle s jedne strane nadzor nad javnim mjestima, nad štampom i žurnalistikom i nad rđavim ljudima i društvima i t. d.; s druge strane otklanjanje svega onoga, što bi opasno bilo životu i zdravlju građana i njihovom imanju, i staranje da se zemlja snabdije sa svima sredstvima i uredbama nužnim za život i zdravlje, kao što su bolnice, ljekarne, liječnici i t. d.; b) briga za siročad i uboge; c) rješavanje o primanju u srpsko podanstvo i o otpuštanju iz istog; d) uprava zavodima javnog dobročinstva; e) izvršenje zakona o sazivanju narodne skupštine; f) prethodne mjere za rekrutiranje vojske, i g) »uopće sva ona staranja, koja nisu naročito drugom kom ministarstvu u dužnost pridana, a po prirodi zadatka njemu bi pripadala«. Samo M. bilo je podijeljeno na četiri odjeljenja: a) policijsko; b) inspektorsko; c) blagajničko, i d) sanitetsko. Posljednje je 1919 pretvoreno u ministarstvo narodnog zdravlja.

Ova nadležnost, koliko nije bila izmijenjena poznijim zakonodavstvom (ustanovljenjem ministarstva narodne privrede, narodnog zdravlja i t. d.), uglavnom je zadržana, sa potrebnim izmjenama i dopunama, prema novim prilikama i potrebama, i uredbom o ustrojstvu M. U. P. od 8/5 1919 P. br. 16.292, koja vrijedi za cijelu zemlju.

Digitized by Google

U Crnoj Gori postojalo je također M. U. P. Po zakonu o kraljevskoj vladi i uređenju državnijeh nadleštava, od 14/5 1914 bilo je ono nadležno za sve one poslove, koji su po ustrojeniju od 1862 spadali u nadležnost M. U. D. u Srbiji.

Uredba od 8/5 1919, koja je zadobila zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava, definira M. U. P. kao »vrhovnu upravnu i nadzornu vlast nad svima upravno-policijskim vlastima i organima u zemlji«, kojoj na čelu stoji ministar unutrašnjih poslova, i pod čijim se vrhovnim nadzorom vrše svi poslovi M. (čl. 1 i 3). U smislu čl. 90 ustava i pri ovom M. postoje državni podsekretari, a po ustrojeniju od 1862 postavlja se i ministrov pomoćnik.

Nadležnost M. određena je uglavnom uredbom o njegovom ustrojstvu, a znatnim dijelom i posebnim zakonima: o općoj upravi, o oblasnoj i sreskoj samoupravi, o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi i t. d. Po čl. 2 uredbe, u njegovu nadležnost spadaju ovi poslovi: 1. unutrašnja uprava zemljom; 2. staranje za državnu, ličnu i imovnu bezbjednost i za javni red, mir i spokojstvo u zemlji; 3. nadzor nad samoupravnim tijelima i ustanovama; 4. nadzor nad radom područnih vlasti i organa; 5. raspravljanje pojedinih administrativnih, privatno-pravnih i krivičnih sporova, koji su mu posebnim zakonima u nadležnost stavljeni; 6. staranje za javni moral; 7. staranje za sirotne i nevoljne, i nadzor nad javnom pomoći i radom dobrotvornih društava i lica, koja prikupljaju priloge; 8. staranje za napredak struke i pripremanje zakonskih projekata i ostalog materijala u ovom cilju, i 9. vršenje svih ostalih poslova, koji su mu specijalnim zakonima stavljeni u dužnost.

U cilju bržeg i uspješnijeg rada M. U. P. podijeljeno je na ova odjeljenja: a) kabinet ministrov; b) upravno; c) samoupravno; d) za javnu bezbjednost (ličnu i imovinu); e) inspektorsko, i f) za državnu zaštitu. Prvih pet predviđeni su uredbom od 8/5 1919, a posljednje je naknadno osnovano rješenjem ministrovim od 23/12 1920 J. br. 28.753, izdvajanjem jednog dijela poslova iz odjeljenja za javnu bezbjednost.

Djelokrug rada ovih odjeljenja određen je, uglavnom, uredbom, ali je ministar ovlašten, da ga svojim naredbama može, po potrebi, sužavati ili povećavati. Na čelu njihovom stoje načelnici, koji upravljaju poslovima svojih odjeljenja, za čiji pravilan tok i rad podčinjenih organa nose punu odgovornost u krugu svoje nadležnosti. Oni su ovlašteni, da »po naredbi« ministrovoj potpisuju sve administrativne akte svojih odjeljenja, izuzev važnih i načelnih odluka i akata rezerviranih za ministrov potpis, i da područnim vlastima i organima izdaju naredbe i upute o poslovima, za koje su nadležni, koliko ovo rješenjem ministrovim ne bi bilo prenijeto na pomoćnika. Sa izuzetkom inspektorskog odjeljenja i kabineta ministrovog, ostala odjeljenja podijeljena su na odsjeke, kojima na čelu stoje šefovi, kao referenti načelnika o poslovima, koji su njihovim odsjecima dodijeljeni. Svako odjeljenje ima svoje posebno djelovodstvo i osoblje. Broj posljednjeg utvrđuje se ministrovom odlukom i budžetom, a raspored njegov po odsjecima vrše načelnici (čl. 5 i 6 uredbe). Posebno su odjeljenja nadležna za ove poslove:

a) kabinet ministrov: primanje i otvaranje opće pošte i depeša, i njihovo dostavljanje nadležnim odjeljenjima; opća evidencija; specijalno povjerljivi poslovi i lična ministrova korespondencija i odnosi; čitanje novina i dostavljanje nadležnim odjeljenjima članaka koji se na njih odnose; pripremanje odgovara na poslanička pitanja i interpelacije, i svi drugi poslovi, koje mu ministar stavi u dužnost (čl. 7).

b) upravno odjeljenje: staranje za činovnike i ostale službenike (postavljanja, premještanja, odlikovanja, unaprijeđenja, penzioniranja, otpuštanja, davanje dopusta, vođenje evidencije i održavanje reda i discipline); staranje za unutrašnju upravu i nadzor nad radom državnih upravno-policijskih vlasti i organa; pitanja unutrašnje politike; staranje za izbore i staranje za pravilno vršenje administrativnih poslova i izvršenju zakona, koje područne vlasti imaju da primjenjuju. Podijeljeno je na ove odsjeke: personalni, politički, administrativni i za javno staranje (čl. 8 i 9).

Samoupravno odjeljenje: nadzor nad radom svih samoupravnih tijela i ustanova; staranje za njihovo pravilno funkcioniranje, razvijanje i unaprijeđenje, i primjenjivanje zakona

Digitized by Google

koji se odnose na oblasnu, okružnu, sresku i općinsku samoupravu. Podijeljeno je na dva odsjeka: općinski i za okružnu i sresku samoupravu (čl. 10). Nadležnost ovog odjeljenja znatno je izmijenjena zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi, ali ovaj zakon još nije u život uveden.

Odjeljenje javne bezbjednosti (lične i imovne): staranje za ličnu i imovnu bezbjednost; organiziranje aktivne centralne službe za suzbijanje kriminaliteta i hvatanja zločinaca, poslovi opće policije koliko su u vezi sa javnom bezbjednošću; staranje za dobro uređenje i funkcioniranje poljske i gradske žandarmerije; staranje za javni moral koliko je za to nadležno M. U. D.; nadzor nad istragom krivičnih djela koliko su za ovo nadležne policijske vlasti; staranje za zaštitu i popravak moralno napuštene djece; evidencija organa javne bezbjednosti i kontrola nad njihovim radom. Podijeljeno je na ove odsjeke: personalni, javne sile, opće policije, administrativni, istražni, tehničke službe i za zaštitu djece (čl. 11 i 12).

Inspektorsko odjeljenje: specijalni nadzor (inspekcija) nad svima ustanovama i cjelokupnim radom organa M.; rješavanje žalba protiv upravnih akata koliko je za ovo nadležno ministarstvo; rješavanje o pojedinim specijalnim zakonima i davanje stručnog mišljenja o pojedinim predmetima (čl. 13).

Odjeljenje za državnu zaštitu; suzbijanje svake antidržavne propagande, kako izvana tako i iznutra; kontrola nad strancima; propisivanje odredaba o izdavanju putnih isprava; nadzor nad štampom, udruženjima i tajnim društvima; i kontrola nad pograničnim saobraćajem i avijacijom koliko to ne spada pod ministarstvo financija i vojske i mornarice. Podijeljeno je na četiri odsjeka (čl. 12 a).

Pored ovih stalnih odjeljenja, predviđenih uredbom, postoje još i četiri privremena odjeljenja, ustanovljena odlukama ministrovim na osnovu čl. 15 uredbe: prvo za Hrvatsku i Slavoniju; drugo za Bosnu i Hercegovinu; treće za Slovenačku i Dalmaciju, a četvrto za Banat, Bačku i Baranju. Poslije likvidacije pokrajinskih uprava, u nadležnost prva tri odjeljenja prešli su poslovi, koji su iz nadležnosti ovih uprava prenijeti u nadležnost M., a njihovi šefovi referenti su ministrovi za ove poslove.

U nadležnost odjeljenja za Banat, Bačku i Baranju (osnovano naredbom od 16/6 1919) spadaju ovi poslovi: a) pitanja državljanstva, nadležnosti i pripadnosti; b) nadzor nad samoupravnim tijelima (municipijama); c) nadzor nad samoupravnim ustanovama, dobrotvornim i drugim društvima i licima koja kupe priloge; d) nadzor nad poslovima državnog matičarstva i građanskih brakova, koliko to ne spada u djelokrug ministra pravde; e) nadzor nad siročadskim stolovima; f) donašanje odluka III. stepena o žalbama protiv odluka administrativnih vlasti; g) staranje za ličnu i državnu bezbjednost; h) »nadzor nad suđenjem policijskih vlasti, službinskih stvari, bagatelnih parnica, izgreda (istupa), natpregled odluka i presuda i donašanje III. stepena presuda ili konačne odluke o tim predmetima« i i) poslovi koji su spadali u nadležnost ugarskog M. U. D. po zakonima i zakonskim propisima, koji su još na snazi, kao i poslovi koji su mu zakonima ujedinjene kraljevine u dužnost stavljeni. I na čelu ovog odjeljenja nalazi se načelnik, kao neposredni ministrov referent, koji upravlja i rukovodi poslovima odjeljenja. Podijeljeno je na ovih sedam odsjeka: prezidijalni, državno-pravni, municipijalni i matičarski, siročadski, opće-policijski, policijsko-kriminalni i odsjek za vođenje poslova javnog dobročinstva. Prema čl. 6 naredbe o njegovom ustanovljenju, ovo odjeljenje privremeno je, i kao takvo postojat će do izjednačenja zakonodavstva.

Kao naročita institucija pri M. postoji još i savjet šefova odjeljenja za proučavanje zakonskih prijedloga i donošenje načelnih odluka o pitanjima struke. Sastavljaju ga svi šefovi odjeljenja, a predsjeda mu ministar ili pomoćnik ili najstariji načelnik odjeljenja (čl. 14).

Literatura: St. Novaković, Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena (1907); M. Vukićević, Sudovi i njihovo uređenje za vreme ustanka od 1804—1813 (Policijski Glasnik, 1. 1905); D. Alimpić, Istoriski razvitak policiskih vlasti u Srbiji (1905).

D. Alimpić.

Ministri: Jakov Nenadović (11/1 1811—22/9 1813); Đorđe Protić (5/4 1834

Digitized by Google

do 2/2 1835); Dim. Davidović (3/2 1835 do 16/3 1835); Đorđe Protić (14/2 1839 do 3/5 1840); Cvetko Rajović, privremeno (4/5 1840—13/5 1841; stalan 13/5 1841—26/8 1842). (Od 27/8—26/10 1842, zemljom su upravljali namjesnici: Avram Petronijević i Toma Vučić-Perišić); Toma Vučić-Perišić (26/10 1842—7/8 1843); Ilija M. Garašanin, zastupa (7/8 1843—24/9 1843; stalan 24/9 1843—13/9 1852); Aleksa J. Nenadović, vrši dužnost (13/9 1852—25/9 1852); Aleksa Simić (25/9 1852—14/3 1853); Aleksa J. Nenadović, zastupa (14/3 1853—14/12 1854); Stevan Knićanin (14/12 1854—21/12 1854); Stevan Magazinović (21/12 1854—16/12 1855); Radovan Damnjanović (16/12 1855—16/9 1856); Konstantin Nikolajević (16/9 1856 do 31/3 1858); Ilija Garašanin (31/3 1858 do 7/1 1859); Stojan Jovanović Lešjanin, privremeno (7/1 1859—30/1 1859); Milivoje Jovanović (30/1 1859—22/6 1859); Jevrem Grujić, vrši dužnost (22/6 1859—23/7 1859); Vladislav Vujović (23/7 1859—9/2 1860); Đorđe (Đoša) Milovanović, privremeno (9/2 1860 do 27/10 1860); Nikola Hristić, privremeno (27/10 1860—27/12 1861; stalan 27/12 1861 do 21/6 1868); Radivoje Milojković (21/6 1868—10/8 1872; 10/8 1872—19/8 1872); Marko Lazarević (19/8 1872—2/4 1873); Jakov Tucaković (2/4 1873—22/10 1873); Aćim Čumić 22/10 1873—25/11 1874; 25/11 1874—22/1 1875); Danilo Stevanović (22/1 1875—19/8 1875); Jevrem Grujić (19/8 1875—26/9 1875); Ljubomir Kaljević (26/9 1875—24/4 1876); Radivoje Milojković (24/4 1876—7/12 1876; 7/12 1876—16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878; 1/10 1878—25/7 1879); Jakov Tucaković (25/7 1879—5/6 1880); Radivoje Milojković (5/6 1880—19/10 1880); Milutin Garašanin (19/10 1880—21/9 1883); Nikola Hristić (21/9 1883—7/2 1884); Stojan Novaković (7/2 1884—2/5 1885); Dim. Marinković (2/5 1885—23/3 1886); Milutin Garašanin (23/3 1886—1/6 1887); Radivoje Milojković (1/6 1887—19/12 1887); Svetozar Milosavljević (19/12 1887 do 14/4 1888); Nikola Hristić (14/4 1888 do 21/2 1889); Jovan Belimarković (21/2 1889—22/2 1889); Kosta S. Taušanović (23/2 1889—16/3 1890; 16/3 1890—1/5 1890); Jovan Đaja (1/5 1890—16/1 1891); Mihailo Kr. Đorđević, zastupa (16/1 1891 do 21/1 1891); Svetozar Milosavljević (21/1 1891—11/2 1892); Jovan Đaja (11/2 1892—21/3 1892); Svetozar Milosavljević (21/3 1892—9/8 1892); Stojan D. Ribarac (9/8 1892—1/4 1893); Svetozar Milosavljević (1/4 1893—4/6 1893; 4/6 1893—23/11 1893; 23/11 1893—12/1 1894); Svetimir Nikolajević (12/1 1894—21/3 1894; 21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894—15/10 1894); Nikola Hristić (15/10 1894—25/6 1895); Dimitrije Marinković (25/6 1895—17/12 1896); Mihailo Kr. Đorđević (17/12 1896—11/10 1897); Jevrem Andonović (11/10 1897—30/7 1899); Đorđe Genčić (30/7 1899—12/7 1900); Lazar Popović (12/7 1900—5/2 1901); Nikola Stevanović (5/2 1901—20/3 1901; 20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—6/5 1902; 6/5 1902—7/10 1902); Velimir M. Todorović (7/10 1902—7/11 1902; 7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Stojan M. Protić (29/5 1903—21/9 1903; 21/9 1903—26/1 1904; 26/1 1904—27/11 1904; 27/11 1904—16/5 1905); Ljub. Stojanović (16/5 1905—30/7 1905); Ivan Pavićević (30/7 1905—1/3 1906; 1/3 1906 do 17/4 1906); Stojan M. Protić (17/4 1906 do 30/5 1907); Nastas Petrović (30/5 1907—30/3 1908); Marko Trifković, zastupa (30/3 1908—7/7 1908); Svetozar Milosavljević (7/7 1908—11/8 1908; 11/8 1908—11/2 1909; 11/2 1909—16/6 1909); Ljubomir Jovanović (16/6 1909—11/10 1909; 11/10 1909—12/9 1910); Stojan M. Protić, zastupa (12/9 1910—25/6 1911); Marko Trifković (25/6 1911—7/1 1912; 7/1 1912—18/6 1912; 18/6 1912—30/8 1912); Stojan M. Protić (30/8 1912—22/11 1914); Ljubomir Jovanović (22/11 1914—10/6 1917; 10/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918—3/11 1918); Marko Trifković (3/11 1918—7/12 1918); Svetozar Pribićević (7/12 1918 do 16/8 1919; 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Marko Trifković (19/2 1920—17/5 1920); Ljub. Davidović (17/5 1920—18/8 1920); Milorad Drašković (18/8 1920—1/1 1921; 1/1 1921—26/3 1921; 26/3 1921—18/7 1921); Svetozar Pribićević (18/7 1921—24/12 1921); Dr. Vojislav Marinković (24/12 1921—30/7 1922); Kosta Kumanudi, zastupa (30/7 1922—14/8 1922); Kosta Timotijević (14/8 1922 do 16/12 1922); Milorad Vujičić (16/12 1922 do 2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924); Milan Srškić (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924 do 27/7 1924); Nastas Petrović (27/7 1924 do 6/11 1924); Božidar Maksimović (6/11 1924—29/5 1925; 29/5 1925—18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti (bez uzdržavanja vojske i pograničnih straža):

1843	723.850·56	Din
1844	734.353·37	„
1845	1,159.565·50	„
1846	1,472.106·33	„

Digitized by Google

1848	1,374.775·50	Din
1849	1,584.449·37	„
1850	1,451.469·90	„
1851	1,485.959·91	„
1852	1,685.208·70	„
1853	2,534.452·29	„
1854	1 885.935·55	„
1855	2,775.184·84	„
1856	3,287.457·64	„
1857	3,319.315·62	„
1858	3,017.928·39	„
1859	2 515.992·45	„
1860	2,370.954·12	„
1861	2 020.892·05	„
1862	2,150 486·52	„
1863	2,297.814·05	„
1864	2 272.078·06	„
1865	2,321.608·29	„
1866	2,376.587·69	„
1867	2,431.625·59	„
1868	2,508.430·83	„
1869	2,461.443·83	„
1870	2,619.785·32	„
1871	2,750 576·42	„
1872	2,779.410·—	„
1873	2,804 599·47	„
1874	2.831.102·06	„
1875	2,831 102·06	„
1876	2,853.937·11	„
1877	2,846.263·38	„
1878	2,908.150·37	„
1879	3.570.609·61	„
1880	3,693.516·71	„
1881	4 547.816·46	„
1882	4,846.746·68	„
1883	3,761.537·57	„
1884	3 100.806·86	„
1885	3,232.770·66	„
1886	3,232.770·66	„
1887	2.500 000·—	„
1888	2,500 000·—	„
1889	2.916.666·61	„
1890	2,592.171·69	„
1891	2 641.936·72	„
1892	2,683.719·20	„
1893	2,822.222·43	„
1894	2 484.919·70	„
1895	2,484.919·70	„
1896	2,765.764·74	„
1897	2,824 312·63	„
1898	2,765.764·74	„
1899	3.202.900·11	„
1900	3.788.793·80	„
1901	3 588 929·24	„
1902	3,171.099·68	„
1903	3,171 099·68	„
1904	3 286.193·24	„
1905	3.515.326·42	„
1906	3.940.031·16	„
1907	4,521.375·74	„
1908	4,084.347·86	„
1909	4,721.175·80	Din
1910	4,962.530·34	„
1911	4,916.481·48	„
1912	5,302.192·58	„
1913	5,302.192·58	„
1914	7 657 936·54	„
1915	7,657.936·54	„
1916	7,657.936·54	„
1917	7,657.936·54	„
1918	7,657.936·54	„
1919/20	16,340.282·40	„
1920/21	39 135.226·45	„
1921/22	39 135.226·45	„
1922/23	340,525.882·45	„
1923/24	340,525 882·45	„
1924/25	496 322.304·70	„
1925/26	496 322.306·70	„
1926/27	639,852.152·—	„

J. Prodanović.

M. V j e r a ustanovljeno je ukazom od 7/8 1918. Organizirano je uredbom od 31/7 1919 kao vrhovna nadzorna i upravna vlast u svima vjersko-političkim poslovima, ukoliko spadaju u krug državne djelatnosti. U Srbiji i Crnoj Gori ono vrši svu upravnu vlast u vrhovnoj instanciji; u oblastima koje su prije ujedinjenja pripadale carevinskom vijeću i u Bosni i Hercegovini, M. V. vrši onaj dio vlasti, koji je ranije pripadao ministarstvu bogoštovlja i nastave, odnosno zajedničkom ministru financija. U Hrvatskoj i Slavoniji vrši M. V. upravu samo u onim vjersko-političkim poslovima, koji su ili na osnovu privilegija spadali u djelokrug bivšega kralja, ili su, prema postojećim dužnostima, pridržani vladaru kao vrhovnom nosiocu izvršne vlasti u državi. — M. V. se dijeli na četiri odjeljenja: opće sa dva odsjeka: administrativni i centralni za ratnička groblja i grobove i odjeljenja za istočnopravoslavnu, za katoličku i za muslimansku vjeroispovijest. Na čelu odjeljenja stoje načelnici. Postoji i odsjek za računovodstvo.

M i n i s t r i: Dr. Tugomir Alaupović (7/12 1918—16/8 1919; 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Dr. Fran Janković (19/2 1920—17/5 1920); Pavle Marinković (17/5 1920—18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921); Dr. Velizar Janković, zastupa (1/1 1921—26/3 1921); Dr. Milivoje Jovanović (26/3 1921—14/12 1921); Dr. Ivan Krstelj (24/12 1921—16/12 1922); Ljubomir Jovanović (16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—25/5 1923); Dr. Ninko Perić, zastupa (25/5 1923—31/7 1923);

Digitized by Google

Dr. Vojislav Janjić (31/7 1923—27/3 1924; 27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924 do 27/7 1924); Dr. Anton Korošec, zastupa (27/7 1924—6/11 1924); Miloš (Miša) Trifunović (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925—18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926—15/4 1926; zastupa 15/4 1926—).

Budžeti:

1919/20	8,268.649·40	Din
1920/21	12,909.532·55	„
1921/22	12 909.532·55	„
1922/23	72,641.292·45	„
1923/24	72,641.292·45	„
1924/25	105,161.922·50	„
1925/26	105,161.922·50	„
1926/27	138,516.634·—	„

J. Prodanović.

M. vojno ustanovljeno je 11/1 1811. Obnovljeno je 2/6 1834. Po ukazu o državnom savjetu od 14/2 1835 dužnosti su ministra vojnog: ustrojiti i podići vojsku; paziti na urednost i policiju vojske; snabdjeti vojsku svima potrebama; nabaviti građu za sve struke vojske; izdavati vojne zakone; nadziravati vojne sudove u osobitim krivicama vojske; starati se za premještanje i kretanje vojske i vojnih prenosa; voditi trošak za vojsku i znati točan račun o tome; predlagati pomilovanje odbjeglih vojnika; starati se za zdravlje vojnika i za bolnice i druge korisne vojne zavode; zidati, popravljati i čuvati mjesta gdje se drži oružje i vojne potrebe; predlagati usavršenje vojske.

Ustav od 1838 ne predvida M. V. Vojska je bila pod ministarstvom unutrašnjih djela. 10/3 1859 vojna uprava i vojno odjeljenje ovog M. dati su na upravu glavnom vojnom štabu pod koji su došli i svi vojni zavodi i sve što se odnosi na vojsku i spada neposredno pod kneza. — 14/5 1859 ustanovljena je glavna vojna uprava: za otpravljanje svih vojnih djela u Srbiji. Ona je sjedinjavala sve grane cjelokupnog vojnog upravljanja: vojno-tehničku, vojno-administrativnu, vojno-ekonomsku, vojno-naučnu, vojno-sudsku i vojno-sanitetsku. Pod njom je bila sva zemaljska vojska i svi vojni zavodi. Ona nije smjela praviti nikakve stvarne izmjene, koje se odnose na organsko uređenje vojske, bez prethodnog najvišeg odobrenja, ma i ne bile skopčane s većim izdacima. Podijeljena je bila u tri odjeljenja: opće-vojno, vojno-tehničko i administrativno-ekonomsko sa načelnicima na čelu. Na vrhu glavne vojne uprave bio je načelnik s pravima i dužnostima ministra.

Po zakonu o ustrojstvu centralne uprave od 10/3 1862 organizirano je M. V. Zadatak mu je: rekrutiranje, organiziranje, i vojničko snabdijevanje redovne i narodne vojske. Ono ima da upravlja arsenalom, vojnim tvornicama i magazinima i da se brine za odijevanje vojske i snabdijevanje hranom i svim vojnim potrebama i za sve što ide na dobro održanje i usavršavanje vojske. Pod njim stoje svi vojni zavodi i nadleštva. — Po ustrojstvu od 5/5 1862 M. V. sjedinjuje sve grane cjelokupnog vojnog upravljanja i ima pod svojom vlašću svu vojnu službu, kao i po ustrojstvu glavne vojne uprave od 14/5 1859. Ima tri odjeljenja: opće-vojno, administrativno i vojno-kontrolno. Prva dva imaju za šefove načelnike; treće jednog kontrolora u rangu načelnika. Prvo odjeljenje podijeljeno je u dva odsjeka. Uvedeno je i zvanje đeneralštabnog načelnika, kao pomoćnika ministrovog za tehničke i vojno-kontrolne stvari. 19/11 1863 osnovan je pri M. V. invalidski fond. — Po zakonu o ustrojstvu M. V. od 19/2 1864 ono je podijeljeno na četiri odjeljenja: opće-vojno, ekonomsko, kontrolno i blagajničko. Prvo i drugo imaju za šefove načelnike, treće kontrolora a četvrto rukovaoca. Prvo se odjeljenje dijeli na dva odsjeka — 12/12 1873 mijenjan je u ovom zakonu čl. 15 koji govori o nabavama. — 24/1 1876 kao sastavni dio M. V. uveden je glavni đeneralštab sa načelnikom na čelu. — 20/12 1878 preneseno je kontrolno odjeljenje M. V. u glavnu kontrolu. — 6/5 1879 odvojena je vojno-sudska struka od đeneralštabne. — 28/6 1882 donesene su neke hitne izmjene u zakonu o ustrojstvu ovoga M. koje se tiču blagajničkog odjeljenja i izostavljanja odredaba o kontrolnom odjeljenju.

3/1 1883 izišao je nov zakon o ustrojstvu M. V. Po tome zakonu ovo je M. najviša upravna i administrativna vlast u zemlji. Ministar upravlja svom vojskom i komandira njom u ime vladaoca. U nadležnost M. spada: organizacija, formacija i mobilizacija vojske, njeno popunjavanje, naoružavanje materijalno i novčano snabdijevanje, cjelokupna nastava, disciplina i vojno sudstvo, vojno ljekarstvo, nadzor nad cjelokupnom službom

Digitized by Google

i svi lični odnosi u vojsci. Za vrijeme mobilizacije na komandu operativne vojske prelaze: operacije, disciplina, sudstvo a po potrebi ekonomno i novčano snabdijevanje. M. se dijeli na osam odjeljenja, kojima upravljaju načelnici: opće-vojno (2 odsjeka), artilerijsko-tehničko (3 odsjeka), inžinjersko-tehničko (2 odsjeka), ekonomno (3 odsjeka), blagajničko, sanitetsko, invalidsko i sudsko. — 22/2 1884 izišla je uredba o đeneralštabnoj struci. — 1/11 1886 unesen je u zakon nov član, po kome se djelokrug pojedinih odjeljenja i odsjeka može raspoređivati uredbom po prijedlogu ministra vojnog. — 14/4 1892 prenesen je đeneralštab u sastav M. V. i primio je na sebe poslove đeneralštabnog odsjeka općeg vojnog odjeljenja. — 31/12 1892 odvojen je glavni đeneralštab iz sastava M. V., a zaveden je u ministarstvu đeneralštabni odsjek. — 25/12 1897 ustanovljena je komanda aktivne vojske, u koju je ušao i glavni đeneralštab kao njeno đeneralštabno odjeljenje. Historijsko i geografsko odjeljenje glavnog đeneralštaba ušli su u sastav M. V. — 17/1 1899 uvedeno je u sastav M. kontrolno odjeljenje sa načelnikom na čelu. — 5/8 1900 komanda aktivne vojske stavljena je pod M. V.

Ukazom od 7/12 1918 M. V. prozvalo se ministarstvo vojno i mornarice. Uredbom od 29/7 1920 ustanovljeno je odjeljenje za zrakoplovstvo sa tri odsjeka. Pod njim je i zrakoplovni arsenal. Ova je uredba zamijenjena zakonom od 26/1 1922. Odjeljenje za mornaricu ustanovljeno je uredbom od 20/11 1920, koja je zamijenjena zakonom od 26/1 1922. Ovo odjeljenje stoji pod upravom jednog načelnika (kontra-admirala ili kapetana bojnog broda). Dijeli se na pet odsjeka.

Uredbom od 25/1 1923 ustanovljen je savjet zemaljske obrane, u cilju pripreme izvođenja opće državne mobilizacije, kao i organizacije cijele zemlje i svih njenih izvora i sredstava za ratno doba. Dužnost je ovog savjeta, da rješava pitanja, koja ne spadaju samo u djelokrug rada M. V. i mornarice, već ulaze u djelokrug rada više ministarstava, kao što su: osiguranje snabdijevanja vojske i civilnog stanovništva za sve vrijeme rata; iskorišćavanje cjelokupne industrije u zemlji i pretvaranje tvornica raznih kategorija u tvornice za izradu ratnog materijala, kao i stvaranje novih tvornica i pravilno iskorišćavanje sirovina za industriju u zemlji i na strani i predviđanje načina njihovog dovoza; osiguranje stručne radne snage za sve važne poslove, koji osiguravaju život vojske i civilnog stanovništva. Savjet zemaljske obrane sastavljaju, pod predsjedništvom predsjednika ministarskog savjeta: ministar inostranih djela, ministar unutrašnjih djela, ministar vojni i mornarice, ministar saobraćaja, ministar financija i načelnik glavnog đeneralštaba (čiji je glas konzultativan).

Danas M. vojske i mornarice ima 10 odjeljenja: đeneralštabno (sa 3 odsjeka); ađutantsko (3 odsjeka); ekonomno (4); artilerijsko-tehničko (4); inžinjersko-tehničko (4); sanitetsko (4); sudsko (3); za zrakoplovstvo (4); za mornaricu (6); veterinarstvo (2). Osniva se još i kontrolno odjeljenje (sa 3 odsjeka) a postoji i geografski institut (5 odsjeka). Inspekcija ima 6: pješadijska (3 odsjeka); artilerijska (3); konjička (3); inžinjerska (2); ekonomska (3) i sanitetska (2). Ova posljednja ustanovljena je uredbom od 5/6 1920, koja je zamijenjena zakonom od 26/1 1922.

Ministri: Mladen Milovanović (11/1 1811—20/9 1813); Toma Vučić-Perišić (2/6 1834—2/2 1835); Mileta Radojković (3/2 1835—16/3 1835).

Načelnici glavne vojne uprave u rangu ministra: Mladen Žujović (9/2 1860—19/12 1860); Petar Protić, vrši dužnost (19/12 1860—31/12 1860); Konstantin Hranisavljević (31/12 1860 do 22/9 1861); Ipolit Monden (22/9 1861 do 10/4 1862).

Ministri: Ipolit Monden (10/4 1862—2/4 1865); Milivoje Petrović-Blaznavac (2/4 1865—20/6 1868); Jovan Belimarković (21/6 1868—10/8 1872); Milivoje P. Blaznavac (10/8 1872—24/3 1873); Jovan Ristić, zastupa (24/3 1873 do 2/4 1873); Milojko Lešjanin (2/4 1873 do 22/10 1873); Kosta S. Protić (22/10 1873—25/11 1874; 25/11 1874—22/1 1875; 22/1 1875—19/8 1875); Tihomilj Nikolić (19/8 1875—26/9 1875; 26/9 1875—24/4 1876; 24/4 1876—4/11 1876); Sava Grujić (4/11 1876—7/12 1876; 7/12 1876—16/12 1876; 16/12 1876—1/10 1878); Jovan Mišković (1/10 1878—19/10 1880); Milojko Lešjanić (19/10 1880—12/2 1882); Tihomilj Nikolić 12/2 1882—21/9 1883); Jovan Petrović 21/9 1883—7/2 1884); 7/2 1884 do 2/5 1885; 2/5 1885—24/11 1885); Dragutin

Digitized by Google

Franasović (24/11 1885—23/3 1886); Đura Horvatović (23/3 1886—5/2 1887); Petar Topalović (5/2 1887—1/6 1887); Antonije Bogićević, zastupa (1/6 1887 do 3/6 1887 a od 3/6 1887—1/7 1887 zastupa odsutnog ministra); Sava Grujić (3/6 1887—19/12 1887; 19/12 1887—14/4 1888); Kosta S. Protić (14/4 1888—22/2 1889); Dimitrije Đurić (23/2 1889—16/3 1890); Sava Grujić, zastupa (16/3 1890 do 11/2 1891); Radovan (Raša) Miletić (11/2 1891—6/5 1891); Mladen Janković, vrši dužnost (6/5 1891—7/5 1891); Jovan Praporčetović (7/5 1891—21/3 1892); Dimitrije Đurić (21/3 1892—9/8 1892); Antonije M. Bogićević (9/8 1892—1/4 1893); Dragutin Franasović (1/4 1893 do 4/6 1893); Sava Grujić (4/6 1893 do 23/11 1893; 23/11 1893—12/1 1894); Milovan S. Pavlović (12/1 1894—21/3 1894; 21/3 1894—9/5 1894; 9/5 1894—15/10 1894; 15/10 1894—25/6 1895); Dragutin Franasović (25/6 1895—17/12 1896); Jovan Mišković (17/12 1896—11/10 1897); Dragomir Vučković (11/10 1897—10/12 1899); Jovan Atanacković, zastupa (10/12 1899 do 20/12 1899; stalan 20/12 1899—12/7 1900); Miloš Vasić (12/7 1900—5/2 1901; 5/2 1901—20/3 1901; 20/3 1901—6/4 1901; 6/4 1901—27/4 1901); Božidar Janković (27/4 1901—3/8 1901); Čedomilj Miljković (3/8 1901—21/12 1901); Vasilije Antonić (21/12 1901—6/5 1902; 6/5 1902—7/10 1902); Milovan S. Pavlović (7/10 1902 do 7/11 1902; 7/11 1902—24/3 1903; 24/3 1903—29/5 1903); Jovan Atanacković (29/5 1903—2/8 1903); Leonida Solarović (2/8 1903—21/9 1903); Milan Andrejević (21/9 1903—26/1 1904); Radomir Putnik (26/1 1904—27/11 1904; 27/11 1904—16/5 1905); Vasilije Antonić (16/5 1905—30/7 1905; 30/7 1905—1/3 1906); Sava Grujić (1/3 1906—17/4 1906); Radomir Putnik (17/4 1906—30/5 1907; 30/5 1907—30/3 1908); Stepan Stepanović (30/3 1908 do 7/7 1908; 7/7 1908—22/12 1908); Mihailo Živković (23/12 1908—11/2 1909; 11/2 1909—1/10 1909); Ljubomir Stojanović, zastupa (1/10 1909—11/10 1909); Milutin Marinović (11/10 1909—4/3 1910); Ilija Gojković (4/3 1910—24/2 1911); Stepan Stepanović (24/2 1911—25/6 1911; 25/6 1911—27/1 1912; 27/1 1912—22/5 1912); Radomir Putnik (22/5 1912—18/6 1912; 18/6 1912—30/8 1912; 30/8 1912—19/9 1912); Radivoje Bojović (19/9 1912—3/1 1913); Miloš Božanović (3/1 1913—4/1 1914); Dušan P. Stevanović (4/1 1914—22/11 1914); Radivoje Bojović (22/11 1914 do 6/12 1915); Božidar Terzić (6/12 1915 do 10/6 1917; 10/6 1917—10/3 1918; 10/3 1918 do 31/5 1918); Stojan Protić, zastupa (31/5 1918—24/6 1918); Mihailo Rašić (24/6 1918—3/11 1918; 3/11 1918—7/12 1918; 7/12 1918—30/3 1919); Stevan Hadžić (30/3 1919—16/8 1919; 16/8 1919—18/10 1919; 18/10 1919—19/2 1920); Branko Jovanović (19/2 1920—17/5 1920; 17/5 1920 do 18/8 1920; 18/8 1920—1/1 1921; 1/1 1921 do 26/3 1921; 26/3 1921—29/4 1921); Milorad Drašković, zastupa (29/4 1921 do 24/5 1921); Stevan Hadžić (24/5 1921 do 18/7 1921); Milivoj Zečević (18/7 1921 do 24/12 1921; 24/12 1921—3/1 1922); Miloš Vasić (3/1 1922—4/11 1922); Petar Pešić (4/11 1922—16/12 1922; 16/12 1922—2/5 1923; 2/5 1923—27/3 1924; 27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924); Stevan Hadžić (27/7 1924—6/11 1924); Dušan Trifunović (6/11 1924—29/4 1925; 29/4 1925 do 18/7 1925; 18/7 1925—8/4 1926; 8/4 1926 do 15/4 1926; 15/4 1926—).

Budžeti. Do 14/5 1859 M. V. nije postojalo. Uprava vojskom pripadala je ministarstvu unutrašnjih djela, ali se budžet za uzdržavanje vojske i pograničnih straža posebno vodio. Ovdje su te dvije budžetske partije i računate, a činovnici vojnog odjeljenja i krediti za razne, pa i vojne građevine uračunati su kod ministarstva unutrašnjih djela.

1843	649.131·48	Din
1844	657.982·64	„
1845	744.876·98	„
1846	606.240·—	„
1848	606.240·—	„
1849	606.240·—	„
1850	668.637·25	„
1851	615.303·30	„
1852	833.580·—	„
1853	797.725·96	„
1854	794.080·42	„
1855	1,141.752·—	„
1856	759.987·52	„
1857	959.880·—	„
1858	1,091.232·—	„
1859	1,090.176·13	„
1860	1,875.256·09	„
1861	2,557.473·54	„
1862	2,496.809·12	„
1863	4,210.000·—	„
1864	3,198.438·46	„
1865	3,150.780·84	„
1866	3,225.000·—	„
1867	3,387.590·81	„
1868	3,325.074·—	„
1869	3,354.118·78	„
1870	4,142.144·90	„
1871	4,255.828·38	„
1872	4,410.874·26	„
1873	4,651.716·57	„

Digitized by Google

1874	4,356.043·22	Din
1875	4,356.043.22	„
1876	4,356.043·22	„
1877	4 753.304·71	„
1878	6 620.442·23	„
1879	7,031.003·12	„
1880	7 242 734·23	„
1881	8.726.145·88	„
1882	8,933 595·38	„
1883	10 385.326·40	„
1884	12,940 267·90	„
1885	16,211.276·30	„
1886	16,211.276·30	„
1887	14 000 092·60	„
1888	14 000.092·60	„
1889	16,333.441·36	„
1890	9 646.104·—	„
1891	9 739.113·—	„
1892	11,327.483·60	„
1893	12 393 161·89	„
1894	12,465.000.—	„
1895	12.465 000·—	„
1896	14,115.398·—	„
1897	15 200 000·—	„
1898	14 115 393·—	„
1899	15.654.803·44	„
1900	20,030.986·—	„
1901	17 602.700·—	„
1902	18.474.343·84	„
1903	18.474.343·84	„
1904	22 810.093·22	„
1905	19,967 146·48	„
1906	20,311.681·13	„
1907	20.498.855·16	„
1908	21,742.531·48	„
1909	27,044 929·66	„
1910	26 626 934·80	„
1911	27,008.991·85	„
1912	30,116.312 58	„
1913	30,116.312·58	„
1914	54 321.359 51	„
1915	54 321.359·51	„
1916	54,321.359·51	„
1917	54,321.359 51	„
1918	54,321.359·51	„
Vojno i mornarice:		
1919/20	575,876 917·51	Din
1920/21	1.120 804 560·14	„
1921/22	1.120 804 560·14	„
1922/23	1 127,803 394·40	„
1923/24	1.127,803.394·40	„
1924/25	1.956 000.606·40	„
1925/26	1.956 000.606·40	„
1926/27	2.413,000.000·—	„

J. Prodanović.

Ministri bez portfelja. Potpredsjednici ministarstva: Dr. Anton Korošec (7/12 1918—23/2 1919); Juraj Biankini (18/10 1919—19/2 1920). — Ministri: Milosav Rajčević (7/12 1918 do 17/3 1919); Miroslav Spalajković (19/2 1920—17/5 1920); Đivo Supilo (16/2 1922 do 6/1 1923); Dr. Niko Županić (16/12 1922—2/5 1923); Ahmed Šerić (6/1 1923 do 2/5 1923); Marko Trifković (6/11 1924—28/3 1925); Dr. Mate Drinković (27/11 1924—29/4 1925); Dr. Prvislav Grizogono (27/11 1924—29/4 1925).

J. P.

Napomene. I. Državni budžet u Srbiji nije bio raspoređivan posebno po ministarstvima sve do 1843, i tek je tada počelo njegovo dijeljenje. Sume su u starim budžetima računate u talirima i groševima, pa tek poslije u dinarima. Kako bi čitaocima bilo teško praviti upoređenja, kad bi bile naznačene tri razne monete, ovdje je sve svedeno na dinare. Vrijednost talira i groševa računata je: jedan talir = 5·052 dinara i jedan porezni groš = 0·421 dinar. U budžetima prvih godina poslije ujedinjenja (od 1919/20, 1920/21 1921/22) bilježeno je i u krunama i u dinarima; ovdje je sve svedeno na dinare. Tečaj krune računat je, prema posljednjoj odluci: 4 krune = 1 dinar.

II. Za 1921/22, 1923/24 i 1925/26 nije bilo državnih budžeta. Za te godine vrijedili su, prema zakonima o dvanaestinama, budžeti prethodnih godina. U svome članku Budžet (Narodna Enciklopedija, I., 303) Dr. M. Stojadinović zabilježio je za godine 1921/22 i 1923/24 iste cifre koje su imali budžeti prethodnih godina (1920/21 i 1922/23), i ako su te cifre mijenjane u većoj mjeri u nekoliko zakona o dvanaestinama. I ovdje je tako isto računato za posebne budžete te tri budžetske godine, da ne bi bilo nesuglasnosti u sumama cjelokupnog budžeta i budžeta pojedinih ministarstava.

III. U označivanju vremena, kad su pojedini ministri bili na upravi raznih resora, bilježena su i zastupanja i privremena ministrovanja, ali samo u slučajevima, kad je ministarsko mjesto bilo ispražnjeno smrću ili odstupanjem ministra. Zastupanja ministara na dopustu, na bolovanju ili na poslu u inostranstvu nisu bilježena, jer bi se učinila pometnja u datumima, te bi za isto vrijeme bila zabilježena dva ministra.

IV. Kad se kod jednog ministra (ili predsjednika ministarstva) ponavlja jedan isti datum, to znači da je tada izašao ukaz o promjeni cijelog mini-

Digitized by Google

starstva, pa je dotični ministar (ili predsjednik) ostao i u novom ministarstvu.

V. Datumi su do 15(28)/1 1919 računati po starom a od tada po novom kalendaru.

Literatura: Zbornik Zakona i Uredaba, I.—LX.; Prečišćen Zbornik; Srpske Novine 1840—1918; Zvanične Novine. 1856—1860; Službene Novine, 1919—1926; M. Petrović, Finansije i Ustanove obnovljene Srbije, I.—III.; St Novaković, Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena; Nil Popov, Srbija i Rusija, Druga vlada kneza Miloša, Srbija poslije pariskoga mira; M. R. Alimpića Život i rad generala Ranka Alimpića; Dr. Kunibert Drugi srpski ustanak; J. Grujić, Zapisi (I.—III.); M. Žujović, Beleške; Izveštaji ministarstva narodne privrede (I.—III.); S. Jovanović Druga vlada Miloša i Mihaila; M. Petrović, Pregled primanja i izdavanja glavne državne blagajne od 1869 do 1896; Rad Narodne Skupštine za 1907. knj. II.; Građevinski Zbornik (I.—III.); V. Manikin, Almanah za 1921/22; Državni Kalendar (Šematizam) 1854—1925; Državni Budžeti 1897—1914 i 1919—1927; Akta, protokoli i registri državnog savjeta i pojedinih ministarstava od 1842 do 1869 (Državni arhiv); A. Milovanović, Zakonodavstvo (Djelo nepotpuno i sa poviše pogrešaka). I pregledi ministara, koje su. uglavnom po knjizi Milovanovića, izdali uredništvo Dnevnog Lista i Pravde, nepotpuni su i sa pogreškama. I podaci u Prosvetnom Zborniku i u dvadesetpetgodišnjici beogradske realke nisu u svemu točni ni potpuni.

J. Prodanović.

MINORITE (FRANJEVCI) se zovu članovi reda, koji je ustanovio Sv. Franjo Asiški 1209. Iz poniznosti zvao je sebe i svoje drugove »manjom braćom« (ordo fratrum minorum). Pravila novom redu potvrdio je papa Inocencije III. 1210, a kasnije je Honorije III. 1223 ponovno potvrdio popunjena pravila, na kojima je sagrađena unutrašnja organizacija čitavog reda.

U slovenačkim zemljama red se raširio već u 13 vijeku. U 14 vijeku počela je, pod utjecajem prilika, malaksavati redovna disciplina, ali je pred kraj stoljeća započela obnova, koja se nastavila u 15 vijeku. Reformni pokret doveo je do rascjepa u redu. Jedna stranka prihvatila je reformu discipline reda, njezine pristaše zvali su se opservanti, druga se je držala povlastica i olakšica, koje je red vremenom stekao (konventualci). Pošto su se izjalovili svi pokušaji, da se obje struje ujedine, papa Lav X. potvrdio je 1517 obje kao dva posebna reda. U narodu su se poslije konventualci zvali M., a opservanti franjevci.

U Slovenačkoj je sada jedini minoritski samostan u Ptuju, sjedinjen sa dalmatinskim M. i reformiran.

Veće važnosti su franjevci, koji su posljednje stoljeće dali Slovencima više vrlo zaslužnih ljudi, među kojima se ističu dva filologa: Ladislav Hrovat (1825—1902), koji je prvi pokazao obrazovanim krugovima, kako treba slovenački pravilno pisati i govoriti. Još znamenitiji filolog bio je Stanislav Škrabec (1844—1918), koji je među slavistima stekao veliki ugled, tako da mu je bila ponuđena katedra slavistike na univerzitetu u Petrogradu. — I na polju umjetnosti imaju slovenački franjevci vrsnih ljudi. Jedan od najboljih kompozitora slovenačkih je Hugolin Sattner (1851), dobar muzičar je bio Angelik Hribar, a u slikarstvu je pokazao veliki dar Aleksandar Roblek, ali je na žalost rano umro (1884). *F. Kovačić.*

MINTAN, muški i ženski haljetak, mahom od čohe, sa uskim rukavima, bogato vezen. Nosi se pod jelekom (prslukom). Nosi se u staroj Srbiji.

N. Z.

MIR, nedjeljni list. Izlazio je u Beogradu 1893—1896. Vlasnik je bio protosinđel Viktor, glavni urednik Stevo Čuturilo. Bio je organ »sinova pravoslavne crkve«. M. je imao bogoslovski karakter. *U. Dž.*

MIRALEM DERVIŠBEG, veleposjednik (1858, Donji Vakuf, Bosna). Kao nepomirljiv protivnik austrougarske uprave u Bosni, M. je sudjelovao skoro u svakom nacionalnom pokretu. Naročito se istakao u Džadićevu pokretu za vjersku i prosvjetnu autonomiju, radi čega ga je bosanska vlada 1902—1905 internirala u jedno selo blizu Donjeg Vakufa. *O. H.*

MIRKOVIĆ LAZAR DR., profesor univerziteta (4/7 1885, Pivnice, Bačka).

Digitized by Google

Osnovnu školu, gimnaziju i bogosloviju svršio je u Srijemskim Karlovcima, a teološki fakultet na univerzitetu u Černovicama, 1/10 1909 postao je prefekt bogoslovskog seminara, a zatim profesor u karlovačkoj bogosloviji. 30/11 1921 postavljen je za profesora bogoslovije Sv. Save, a 1/2 1923 izabran je za profesora bogoslovskog fakulteta na univerzitetu u Beogradu, za liturgičko bogoslovlje. Glavni su mu radovi: Pravoslavna liturgika (I. 1919, II. 1920, III. 1926), Crkva Petkovica (1922), Monahinja Jefimija (1922). Markov Manastir (sa arhitektom Ž. Tatićem, 1925). *R. G.*

MIRKOVIĆ TEOFILO DR., fizik uprave grada Beograda (11/3 1861, Guberevac, srez gružanski). Gimnaziju je svršio 1881, 1882—1886 bio je na velikoj školi, a 1886—1892 studirao je medicinu u Parizu. Do 1903 bio je sreski liječnik sreza gružanskog, 1903 do 1905 fizik u Negotinu, 1905—1907 fizik u Knjaževcu, 1907—1910 fizik u Užicama, 1910—1920 fizik u Šapcu, a od tada je na današnjem položaju. Sudjelovao je aktivno u radu oko izmjene sanitetskog zakona, u osnivanju pododbora Crvenog Križa, u radu Narodne obrane u Šapcu, u radu raznih humanih društava. Sudjelovao je kao student-dobrovoljac u ratu 1885—1886. Potpredsjednik je srpskog lekarskog društva, predsjednik lekarske komore i t. d. Štampao je: Etudes sur les eaux minérales en Serbie (1892), Ribarska Banja i dr. omanje radove. *V. S.*

MIRNA. 1. Rijeka u Slovenačkoj, desni pritok Save. Izvire na obroncima Peči 775 m, Javorja 636 m i Germande 691 m. Sa izvorišta M. teče u vijugavom toku prema jugoistoku, na srednjem dijelu toka, od sela Mirne, pretežno na istok-sjeveroistok, čineći više velikih zavoja, a na donjem toku na sjeveroistok. U Savu utiče kod sela Donjeg Boštanja, oko 2 km uzvodno od mjesta Sevnice. Dužina M. toka je 40·7 km, a površina porječja 295·5 km².

2. Rijeka u Istri, pritok Jadranskog mora. Izvorište M. je pod Gradecom, 455 m i Kavčićem 401 m. Odatle teku dva potoka u pravcu sjeverozapada: Draga, kao desna sastavnica, a Rječica, kao lijeva sastavnica M. Od njihova sastava, jugoistočno od mjesta Buzeta, M. počne teći prema jugopazadu, čineći nekoliko okuka, a od Motovuna teče uglavnom na zapad i zapad-jugozapad. U Jadransko more se uliva oko 3 km zapadno od Novigrada. Na donjem toku dolina M. podleži stalnim poplavama; barovita je, nezdrava i neprohodna. Nigdje nema kuće na 12 km dugoj, dosta širokoj i često vijugavoj dolini, na kome je dijelu M. kanalizirana 1631. Bliže mora voda je slana, a dosta daleko uzvodno od ušća prodire talas plime, koji rijeku uvijek zagađuje. Dužina M. toka je 52·8 km. Važniji pritoci su: s lijeve strane Butonego, sa desne Brašana.

P. Vujević.

MIROČ, planina u istočnoj Srbiji, između rijeka: Dunava-Golubinjske-Velike-Slatinske. M. je sagrađen od kristalastih škriljevaca, mezozojskih vapnenaca, pješčenika i lapora, a morfološki izgleda kao prostrana zaravan, nagnuta prema jugoistoku. Na sjeveru je, preko Đerdapa, produženje M. u platou Mehedince, a na jugu se nastavlja u Velikom Grebenu. Na sjeverozapadu se, u Kazanu, neposredno uz Dunav, dižu u odsjecima vapnenački vrhovi Mali Štrbac 600 m i Veliki Štrbac 800 m. Na ovom su četiri glavna ostjenjka, koji su blago nagnuti k jugoistoku i prelaze u niz vrtača, mjestimice i u škrape, dok su na Malom Štrbcu sedam krševa, a između njih su proloke. Sjeverno od Malog Štrbca dižu se neposredno uz Dunav Gola Brda 374 m, a južno od Velikog Štrbca: Mali Prilaz 412 m, Ukopana Glavica 520 m, Strnjak 497 m. Dalje na istok od ovih su istaknutiji vrhovi: Zlečenka 497 m, Matijev Čuk 539 m, Beli Kamen 598 m, Jeniće 795 m, Kameničkі Čukar 740 m, Letište 667 m, Čukar 646 m, Visoki Čukar 666 m, Raskrstica 592 m, Filipova Čuka 548 m. Sa M. teku na sjeveroistok i jugoistok mnogi potoci i rječice, koji su se duboko usjekli u zaravan i podijelili je u veći broj povijaraca i kosa, kao što su: Karamidska Kosa 443 m, Velike Livade 418 m, Dugačka Poljana 300 m, Visoki Greben 450 m, Veliki Strnjak 413 m, Kosa Govedarska 403 m. Sa izuzetkom nekih grebena, cio je M. pošumljen. Na planini ima nekoliko slijepih dolina i ponornica: Peštera, Gluvanovska, Padina, Mejov Ponor, Dubašnica, Veliki Ponor, Ravna Reka i dr.

Digitized by Google

— Sjeveroistočnim i istočnim podnožjem M. prolazi drum: Tekija—Kladovo—Brza Palanka—Negotin, a preko planine drum Golubinje—Miroč—Brza Palanka. *P. Vujević.*

MIROGOJ, brijeg (209 m), na kome se nalazi zagrebačko centralno groblje, tè se po njemu obično i zove M. M. je na sjeveru od Zagreba. Do njega vodi električni tramvaj (od Jelačićeva trga 2·8 km). Sa M. je krasan vidik prema jugu na grad Zagreb i Posavinu, a prema sjeveru na Zagrebačku goru. Podno M., na Zvijezdi, su zgrade nove kužne bolnice, a na njegovom južnom produženju (Šalata) glavne zgrade medicinskoga fakulteta. — Zagrebačko centralno groblje najljepše je groblje u našoj kraljevini. Osobito su lijepe arkade na njegovoj zapadnoj strani, najčasnija i najvrijednija prva nadesno od glavnoga ulaza »arkada ilirskih preporoditelja«.

Ime M. javlja se davno prije nego što je tamo osnovano centralno groblje (prvi grob 1/11 1876); već 1274 spominje se Miroslav Herkuk »knez i gospodar M.« Stari grad M. bio je valjda prema selu Markuševcu na starom gradištu »Stara Ves«. Od posljednjeg vlastelina Dr. Ljudevita Gaja M. je dražbenim putem dobila (24/1 1873 za 21.320 forinata) zagrebačka gradska općina, koja je ovdje uredila centralno groblje, pravi »Mirogoj«, danas nekropola sa preko 93.000 pokojnika. *J. M-n.*

MIROSAVLJEVIĆ KOSTA, trgovac (12/11 1869, Novi Sad). Nižu gimnaziju svršio je u Novom Sadu, a trgovačku školu u Budimpešti. Poslije svršenih nauka primio je trgovačku radnju, koju je znatno razvio u svima pravcima. Vidno je sudjelovao pri osnivanju i nacionalizaciji mnogih trgovačkih i industrijskih poduzeća i institucija u Vojvodini. *D. P.*

MIROSAVLJEVIĆ STEVAN, strojarski inžinjer (1860, Novi Sad — 1911, Beograd). Maturirao je u Mariboru. Tehnički fakultet svršio je u Beču 1884. U Srbiju je došao 1887 i stupio u službu ministarstva vojnog, kasnije je otišao u vojno-tehnički zavod u Kragujevcu i vršio je dužnost upravnika tehničkog odsjeka. Mnogo je radio, sa T. Seleskovićem, na reorganizaciji ovog zavoda i pored ogromnih napora malo je uspio. Bio je nastavnik vojno-tehničke škole sa velikim uspjehom. Najveće mu je djelo tvornica baruta u Obilićevu sa njenom modernom opremom. Bio je pokretač i član svih kulturnih i patriotskih društava u Kragujevcu, čovjek temeljite spreme, velikog poštenja i skromnosti. *S. B.*

MIROSLAV, knez humski, Zavidin sin, brat Stevana Nemanje. Vladao je u Zahumlju i stupio je u srodstvo sa bosanskim banom Kulinom, uzevši mu sestru za ženu. 1180 došao je u sukob s rimskom kurijom, jer je štitio ubojice splitskog nadbiskupa Rajnera i nije izvršavao izvjesne naredbe crkvenih vlasti. 1184—1185 bezuspješno je ratovao protiv Dubrovnika, ali je sa Nemanjom uspio u borbi protiv Zete i protiv Bizanta. Po odobrenju cara Fridrika Barbarose 1189 njegov sin Toljen trebao se oženiti kćerkom istarskog grofa Berhtolda IV. Umro je oko 1198. Njegova je zadužbina Petrov manastir na Limu. Njemu je pisan najljepši i najvažniji spomenik srpske obredne pismenosti, čuveno Miroslavljevo Evanđelje.

Literatura: I. Ruvarac, Godišnjica, 10 (1888), 65—68; K. Jireček. Toljen, sin Miroslava Humskog (Glas, 35, 1891); V. Petković, Sin Zavidin, Miroslav, knez humski (Spomenica S. M. Lozanića, 1922, 45—47). *V. Ć.*

MIROSLAV, župan bribirski od plemena Šubića. 1180—1184 pomagao je kralja Belu II. (III.), koji je, poslije smrti bizantskog cara Manuela Komnena, opet zavladao Hrvatskom i Dalmacijom. Naročito je pomagao kneza Mavra, koga je Bela poslao na jug, da preuzme oslobođeno kraljevstvo i da povrati oblasti i gradove, koje su ugrabili Mlečani. Za usluge, što mu ih je učinio M., darovao mu je Bela župu, kojom je do tada upravljao kao starješina plemena Šubića, u nasljedno leno.

Literatura: V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do 1347 (1897); V. Klaić, Hrvatska plemena od 12 do 14 stoljeća (Rad, 130). *M. P-g.*

MIRUŠA, rijeka u staroj Srbiji, lijevi pritok Belog Drima. Izvire na zapadnoj strani Crnoljeve Planine,

Digitized by Google

Na gornjem toku teče prema sjeverusjeverozapadu, od sela Mališeva do sutoka sa Kijevskom Rekom prema zapadu-sjeverozapadu, a na donjem toku teče na zapad-jugozapad. Ušće M. u Beli Drim je 2 km istočno od sela Đeskova. Dužina M. toka je 38 km, a površina porječja 414·2 km². Arnauti zovu M. Proni Banjes. *P. V.*

MISAO, književni časopis. Izlazi u Beogradu dva puta mjesečno od 1919. Prvi vlasnik bio je M. Janković, prvi urednici V. Živojinović i S. Pandurović, a kasnije R. Mladenović i S. Pandurović. M. je jedan od najboljih i najvećih savremenih listova. *U. Dž.*

MISIJA JAKOV, kardinal i nadbiskup u Gorici (30/7 1838, na Muti, župa Sv. Križa, na Murskom Polju — 24/3 1902). Svršio je u Grazu gimnazijske nauke i jednu godinu teologije. Potom je išao u Rim, i tamo je svršio filozofske i teološke nauke, te je 1863 zaređen za svećenika. 1884 postao je biskup u Ljubljani, a 1898 imenovan je za nadbiskupa u Gorici. Već iduće godine postao je kardinal. Kao biskup mnogo se trudio da digne vjerskomoralni život među svećenstvom i u narodu. Unapređivao je crkvenu umjetnost, naročito muziku, i preporučivao je svećenstvu socijalni rad. Za njega je bio prvi katolički sastanak u Ljubljani 1892.

Literatura: A. Ušeničnik, Kardinal Misija in katoliška renesanca med Slovenci (Katoliški Obzornik, 6, 1902). *F. K-ć.*

MISLEJ LUKA (Misel, Misle, Mischle, Müschler), kipar (okolina Udine, Italija — 1727, Ljubljana). Živio je od 1700 u Ljubljani i radio je do oko 1726. 1717 sagradio je portal sa stupovima i stepenice novog magistrata u Ljubljani. 1693 postavio je kip Sv. Trojice na Dunajskoj cesti u Ljubljani, a njegov najveći rad je portal sa divovima u ljubljanskoj bogosloviji.

Literatura: J. Wallner, Mittheilungen des Musealvereines für Krain, III., 1890, 126. *F. S.*

MISLINJA, rijeka u Slovenačkoj, desni pritok Drave. Izvire na zapadnoj strani Roglje Gore 1.517 m. U gornjem toku teče prema zapadu-sjeverozapadu, zatim k jugozapadu. Od istoimenog mjesta, M. počne teći na zapad-sjeverozapad i sjeverozapad, pokraj mjesta Golavabuke, Slovenj-gradeca i Bukovske Vasi. Ušće M. u Dravu je preko puta od trga Dravograda. Na svome toku M. prima nekoliko pritoka, od kojih su najvažniji: Jesenica, Suhodol i Meža, sve sa lijeve strane. Dužina M. toka je 35·6 km, a površina porječja 546·8 km². *P. V.*

MISOČA, rijeka u Bosni, desni pritok Bosne. Izvire iz nekoliko vrela na zapadnom podnožju Zvijezde P anice (Srednje Brdo 1.282 m, Rajčevac 1.337 m, Pogladin 1246 m) uglavnom teče prema jugu-jugoistoku, probijajući se kroz klisure. Od sela Misoče skrene na jugozapad i utiče u Bosnu 2 km nizvodno i sjeverno-sjeveroistočno od sela Luke. M. se na srednjem i gornjem toku zove i Blaža. Dužina M. toka je 33·4 km, a površina porječja 120·3 km². *P. V.*

MIŠAR, mala visoravan kod Šapca, na kojoj su Srbi od 28/7 1806 podigli jedno dosta prostrano i prilično dobro i vješto izrađeno utvrđenje u obliku šanca i gdje su 1/8 odnijeli sjajnu pobjedu nad Turcima, najslavniju u cijelom prvom ustanku. *V. Ć.*

Boj na Mišaru 1/8 1806. Poslije mnogih ranijih pokušaja da zauzmu Šabac, Srbi ustanici, pobijediv Turke kod Čučuga pošli su ponovno na Šabac i stigli 20/5 pred varoš. Ne mogavši zauzeti šabački grad zbog oskudice sredstava za napad na tvrđavu, ustanici su držali varoš opsjednutu, ne bi li je gladu prinudili, da se preda zajedno sa tvrđavom. 5/7 Sulejmanpaša Skopljak prešao je Drinu u namjeri, da ustanike prisili, da skinu blokadu, pa po tom da ih napadne i potuče, što je i dovelo do boja na Mišaru.

Bojište čini plato, na kome je selo Mišar, a u užem smislu redut, koji je podigao Karađorđe u oči samog boja. Redut je bio četvorouglast za mješovitu posadu, sa grudobranom protiv topovskih zrna. Oko reduta bio je rov većih dimenzija, pojačan u dnu vučjim jamama. Po prednjem nagibu grudobrana postavljene su bile brkljače, a oko cijelog reduta preprečna sredstva. Ustanici su imali (vjerojatno) oko 2.000 konjanika, 4 topa i 5.000 pješaka. Turci su imali 50.000 vojnika (vjerojatno samo pješaka sa artilerijom).

Digitized by Google

Plan Turaka bio je, da nadmoćnom snagom napadnu ustanike s fronte i pripremiv artilerijom juriš, izvrše ga gustim masama. Plan Karađorđa bio je: posjesti svom pješadijom redut i vatrom lomiti Turke, a konjica kao spoljna rezerva u odsudnom momentu da izvrši juriš u desni bok Turaka; u slučaju uspjeha ovog juriša, učiniti ispad iz reduta i svom snagom goniti Turke. — Raspored Turaka bio je linijski napred sva artilerija u pozadini pješadija u gustim redovima. Rezerve vjerojatno nije bilo. Raspored ustanika bio je: pješadija je posjela sa dva reda strijelaca banket, dva reda strijelaca bili su iza banketa, kao počasna rezerva, sa zadatkom, da čim koji strijelac sa banketa padne, odmah ga popunjava pozadnji red. Ostatak pješadije činio je unutrašnju rezervu. Artilerija je bila plasirana na topovskim tablama. Svaka faza imala je svog komandanta, raznosače municije i nosioce ranjenika. Konjica, pod komandom Luke Lazarevića činila je vanjsku rezervu, u šumici između sela Žabara i Jelenče, sa zadatkom, da izvrši napad kad se Turci jače angažiraju u boju.

1/8 Turci su prešli Dumaču, razvili artileriju i počeli vatreno djelovanje, no zbog velikog razmaka nisu dobacivali, te su morali prići bliže mišarskom utvrđenju. Nastupanje je vršeno u gustim redovima i veoma uredno. Ustanici su otvorili vatru iz topova i pušaka tek na znak Karađorđev, kad su Turci već bili na malom razmaku. Snaga te iznenadne vatre pokolebala je Turke, ali se red brzo povratio; nastupanje je nastavljeno, potpomognuto jakom vatrom iz topova i pušaka. Boj se vodio žestoko i uspjeh se priklanjao čas jednoj, čas drugoj strani do momenta, kad su Turci došli pred redut. Tada je potpuno iznenada srpska konjica izvršila snažan juriš u desni bok i pozadinu Turaka, što ih je prinudilo na povlačenje. U tom momentu i pješadija je izvršila ispad, i uzmak Turaka pretvorio se u bijeg u pravcu Šapca, Drine i Save. Gonjenje je vršeno svom snagom, do krajnjih granica. Rezultat boja bio je materijalna, a naročito moralna pobjeda ustanika.

V. Belić.

MIŠIĆ ALOJZIJE, bosanski franjevac, mostarsko-duvanjski biskup i apostolski upravitelj trebinjske biskupije (10/11 1859, Bosanska Gradiška). Pučku školu učio je u Bosanskoj Gradišci (od 1866), humaniorne nauke u Ivanjskoj (1870—1874) i u Fojnici (1874—1876), gdje je i u franjevački red stupio (21/9 1874). Filozofiju je svršio u Gučoj Gori nedaleko od Travnika (1876—1878), a bogosloviju u Ostrogonu (1878—1882). Za svećenika je reden 6/7 1882, i bio je neko vrijeme kapelan u Banja Luci. 1882—1884 bio je u Sarajevu katihet gimnazije i ostalih nižih škola, 1884 do 1891 tajnik biskupa Markovića u Banja Luci, 1891—1894 i 1903—1907 gvardijan na Petrićevcu, kod Banja Luke, 1894—1903 župnik u Bihaću, 1907 do 1909 predsjednik u franjevačkoj gimnaziji u Visokome. Međutim je 1898 postao vijećnik, 1903 kustod, a 1909 redodržavnik Bosne Srebreničke, pa 1912 mostarsko-duvanjski biskup i apostolski upravitelj trebinjske biskupije. Boraveći na Petrićevcu obnovio je mjesni samostan i crkvu i osnovao je 1900 Raiffeisen-ovu zadrugu. U Bihaću je sagradio župnički stan i osnovao hrvatsko društvo Krajišnik, a u Žegaru je obnovio crkvu. Kao biskup u Mostaru utemeljio je 1913 za srednjoškolce katolički konvikt i uzdržavao ga do 1920. Kad ga dalje nije mogao sam uzdržavati, pomogao je da se mjesto njega otvori hrvatski katolički konvikt. Za M. je u Hercegovini osnovano devet novih katoličkih župa. *J. Jelenić.*

MIŠIĆ PETAR, đeneral (21/3 1863, Rajac, negotinski — 29/5 1921, Beč). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Negotinu i Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1882. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 29/8 1885, za đeneralštabnog kapetana 2/8 1895, za pješadijskog pukovnika (u rezervi) 11/8 1914, za đenerala 21/10 1918. Do 1887 bio je vodnik u inžinjeriji, 1887—1888 bio je državni pitomac u inžinjerskom bataljonu u Rusiji (5 saperski), 1888—1891 slušalac nikolajevske đeneralštabne akademije u Rusiji. 1891—1892 bio je vodnik u pješadiji, 1892 komandir đačke čete, 1892 do 1896 pomoćnik i načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (dunavske i drinske), 1896—1899 komandant bataljona u pješadiji, 1899—1903 komandant

Digitized by Google

pješadijskog puka (12, 15 i 6), 1903 do 1904 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1905 ponovno komandant puka (7), 1906—19/4 1915 bio je, po svom pristanku, u penziji (zbog sudjelovanja u zavjeri 1903), 1915 je reaktiviran. Od 7/12 1918 do smrti bio je komandant divizijske oblasti (dunavske), 1892—1896, 1897—1900 i 1902 do 1906 bio je honorarni i redovni profesor vojne akademije (matematika, geodezija i taktika na nižoj školi).

U ratu 1885 bio je vodnik pionirske čete šumadijske divizije. U ratu 1912 do 1913 nije sudjelovao (bio je u penziji). U ratu 1914—1918 bio je: 1914 komandant raznih združenih odreda, 1915 komandant združenog odreda i komandant deposke komande, 1916 pomoćnik komandanta divizije (moravske), 1916—1917 sudija u vojnom sudu za oficire, 1917—1918 komandant divizije (šumadijske).

Pored članaka, studija, ocjena i prikaza u Ratniku, napisao je i štampao Taktiku (svoja predavanja).

V. Belić.

MIŠIĆ ŽIVOJIN, vojvoda (7/1 1855, Struganik, kolubarski, valjevski — 7/1 1921, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu stupio je 20/9 1874 u artilerijsku školu (11 klasa). Za pješadijskog potporučnika proizveden je 10/12 1876, za kapetana 1/1 1891, za đeneralštabnog pukovnika 6/5 1901, za đenerala 20/10 1912, za vojvodu 4/12 1914. Kao mladi oficir bio je postepeno na svima položajima u pješadiji, bio je vodnik, komandir čete, komandant bataljona; kao đeneralštabni oficir bio je komandant pješadijskog puka, komandant pješadijske brigade, načelnik đeneralštaba divizijske oblasti, načelnik operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba (1907 do 1912 i 1913—1914), adutant Nj. V. Kralja, komandant divizijske oblasti, pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba, načelnik glavnog đeneralštaba (1918—1921). 1903—1907 bio je u penziji. Bio je honorarni i redovni profesor vojne akademije 1898—1902 i 1903 do 1904 (strategija na višoj školi).

U ratu 1876 bio je komandant kolubarskog bataljona, kao pitomac artilerijske škole i kao potporučnik. U ratu 1877—1878 bio je komandir čete (u 7 puku). U ratu 1885 bio je komandir čete (u 5 puku). U ratu 1912—1913 bio je pomoćnik načelnika štaba vrhovne komande. U ratu 1914—1918 bio je pomoćnik načelnika štaba vrhovne komande, komandant I. armije (1/11 1914—1915). 1915—1916 bio je u liječenju. 1916—1/7 1918 bio je komandant I. armije. Od 1/7 1918 do kraja rata bio je načelnik štaba vrhovne komande.

Pored mnogih rasprava iz područja ratne vještine, štampanih u Srpskoj Vojsci i Ratniku, štampao je Strategiju (1907) i preveo je sa njemačkog Taktiku od Balka. *V. Belić.*

MIŠKATOVIĆ JOSIP, publicist, književnik i političar (6/3 1836, Cernik — 2/10 1890, Zagreb). Učio je gimnaziju u Požegi, pa je došao u zagrebačko sjemenište, koje je poslije nekoliko godina ostavio, ispoljujući više samostalnog suda. Na M. molbu primio ga je vladika Strossmayer u đakovačko sjemenište. Svršivši teološke i filozofske nauke postao je M. suplent u Osijeku, a 1860 je premješten u Zagreb, u gimnaziju. Tu je započeo svoju publicističku karijeru, kojom je svratio na sebe pažnju. Sarađivao je stalno u Pozoru, u kome je uveo rubriku Obzor, u kojoj je raspravljao o spoljašnjoj politici. U 25 godini izabran je za poslanika na hrvatskom saboru, gdje se istakao kao žestok protivnik Schmerlingovog sistema. Za to je 1863 otpušten iz službe. Strossmayer, koji je naročito cijenio M. odlične sposobnosti, poslao ga je onda o svom trošku na studije u Bonn i Berlin, gdje je slušao čuvene historičare Rankea, Mommsena, Siebela i dr. Iz Berlina se javljao u Pozoru političkim dopisima, koje su savremenici (na pr. Perkovac) ocijenili kao klasične produkte hrvatske žurnalistike. Ne svršivši nauka, ne položivši ispita vratio se u Hrvatsku poslije dvije godine (1865). Tada je opet biran kao poslanik za hrvatski sabor, i to kao član narodno-liberalne stranke. 1867 borio se M. s narodno-liberalnom strankom protiv dualizma, preuzeo je uredništvo Pozora, a kad je ovaj bio obustavljen, preselio se u Beč, gdje je uređivao Novi Pozor, dok mu nije zabranjen ulaz u Hrvatsku i Slavoniju (1869). Poslije toga se preselio u Sisak, gdje je uređivao Zatočnik. M. se odlikovao u to doba neobičnom novinarskom vještinom i rijetkom patriotskom smjelošću.

Od 1873 (revizija nagodbe) postao je M. unionistom i nije pošao sa Mrazo-

Digitized by Google

vićem, kad je 1881 osnovao nezavisnu narodnu stranku. M. je od tada postao glavni stup unionističke (madžaronske) stranke. I ako nije bio pravnik, narodna (madžaronska) mu je stranka povjeravala najvažnije funkcije u saborskim odborima i u regnikolarnim deputacijama, gdje je fungirao kao izvjestitelj. M. je vršio i funkciju kr. zemaljskog arhivara. Nezavisni narodni borci nisu mu mogli oprostiti izdajstvo narodne stvari.

Krajem pedesetih godina, kad još Hrvatska nije Turgenjeva ni po imenu poznavala, počeo je M. prevoditi njegove novele. Tako je 1859 preveo njegovog Fausta (u Jadranskoj Vili), a šezdesetih godina u feljtonu Obzora, Rudina, Dvorjansko (plemićko) gnijezdo, Prvu ljubav i t. d. Matica Hrvatska izdala je njegov prijevod Turgenjevljeve Klare Milićeve. Ovi su se prijevodi smatrali uzorom hrvatske stilistike.

Literatura: Obzor 3/10, 4/10 1890; jubilarni broj Obzora 1910, 106.

M. Prelog.

MIŠKOVIĆ GRUJA, pješadijski pukovnik (25/11 1825, Kadina Luka, valjevski okrug — 14/1 1880, Beograd). 6/2 1843 stupio je u redovnu vojsku. Za vrijeme madžarske bune 1848 bio je komandant srbijanskih dobrovoljaca u odredu vojvode Stevana Knićanina, sudjelovao je u svima borbama; 1849 proizveden je u čin kapetana i odlikovan ordenom Marije Terezije. Po povratku nije mu priznat čin u Srbiji, već je 26/1 1850 proizveden u čin pješadijskog potporučnika; za kapetana II. kl. proizveden je 10/1 1862, za majora 1872, za potpukovnika 10/4 1876, za pukovnika 5/11 1876. — 1850—1860 bio je M. vodnik u streljačkoj četi (jegerska rota) u Beogradu, 1860—1864 bio je komandir streljačke čete u Kragujevcu, 1864—1867 bio je komandant šabačke brigade (brigadnog okruga) narodne vojske. 1867 bio je određen da prati na jednoj ladi sa 16 šlepova, tursku vojsku, koja se nalazila u predanim gradovima, od gradova do Ruščuka, 1868—1872 bio je komandant valjevske brigade narodne vojske, 1872—1874 bio je komandant 1 bataljona stajaće vojske (u Beogradu), 1874—1876 bio je ponovno komandant šabačke brigade narodne vojske, 1879 do smrti bio je načelnik invalidskog odjeljenja ministarstva vojnog. — U boju kod Perleza teško je ranjen. U ratu 1876 bio je komandant dobrovoljaca na Drini, u rangu komandanta divizije i u boju kod Bjeljine (8 jula) teško je ranjen. U ratu 1877—1878 bio je prvo komandant beogradskog grada, a zatim komandant drinske divizije. — M. junačka djela bila su opjevana od mnogih pjesnika (Đura Jakšić, Andra Knićanin). M. je smatran kao primjer ratnog požrtvovanja i hrabrosti.

V. Belić.

MIŠKOVIĆ JOVAN, đeneral (6/7 1844, Negotin — 20/10 1908, Beograd). Osnovnu školu i polugimnaziju svršio je u Negotinu, 5 i 6 razred u Beogradu. Stupio je u vojnu akademiju 1860. Artilerijski potporučnik postao je 1/10 1865, đeneralštabni kapetan I. kl. 4/1 1875, đeneralštabni pukovnik 9/9 1876, đeneral 22/2 1894. Penzioniran je 1897. Do 1/4 1874 bio je na službi pri stragarskoj barutani, štabni oficir u rudničkom i jagodinskom okrugu. 1874—1876 bio je u opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, pa komandir čete i šef đeneralštaba Aleksinačke vojske. Od 4/8 1878 bio je ađutant Nj. V. knjaza, pa ministar vojni (od 1/10 1878). Od 19/10 1880 bio je na raspoloženju do 1/4 1882, kada je postavljen za načelnika đeneralštabnog odjeljenja glavnog đeneralštaba. Od 12/10 1883 bio je načelnik štaba aktivne vojske, od 1/3 1886 komandant šumadijske divizije, od 30/4 1888 načelnik glavnog đeneralštaba i inspektor pješadije, od 18/9 1890—1/4 1893 guverner kralja Aleksandra I., od 13/7 1893 načelnik glavnog đeneralštaba, 1896 ministar vojni.

U ratu 1876 bio je komandant jagodinske brigade, načelnik štaba ibarske vojske, komandant obiju čačanskih i užičke brigade II. kl. i komandant knjaževačke okružne vojske. U ratu 1877—1878 bio je načelnik štaba timočkog kora, načelnik operacionog odjeljenja vrhovne komande. U ratu 1885 komandant drinske divizije.

Bio je u službenoj misiji na francuskim manevrima 1882, pratio je Nj. V. kralja u Rusiju, Austriju i Francusku (1891) i u Carigrad (1894). Rukovodio je prvim korpusnim manevrima u Srbiji (1894). Bio je senator.

Osim vrlo mnogo radova, poglavito iz vojne geografije, historije ratova, taktike i botanike, štampanih u listovima i časopisima (Ratnik, Otadžbina,

Digitized by Google

Vojin, Srbija, Budućnost, Istok, Škola, Starinar, Glasnik Srpskog Učevnog Društva i drugim), posebno su mu štampani radovi: Putovanje po Srbiji (1874), Opis rudničkog okruga, sa slikama i kartama (1872 i 1875), Opis knjaževačkog okruga, s kartom (1881), Topografski rečnik jagodinskog okruga (1884 i 1886), Hidrografija nezavisne kneževine Srbije, s kartama (1880), Kosovska bitka, s kartom i planovima (1890), Srpska vojska i vojevanje za vreme ustanka od 1884 do 1885 god. (1895), Rat Srbije sa Turskom 1878 g. (službeno izdanje), Oblik pešadiske borbe (1876; prijevod sa dopunama), Neke napomene za taktičko vežbanje trupa (1887), Pešadiski redov (1887), Sveti Sava i Srpski narod (1888). Dosta je M. prijevoda, recenzija i bilježaka štampano u Ratniku i Vojinu, a narodnih umotvorina (zagonetke, pjesme i priče) u Vili i Matici (1866, 1867, 1868, 1869 i 1870). Za vrijeme M. prvog ministrovanja pokrenut je Ratnik i Vojni List. *V. Belić.*

M. je pisao i historijske studije i članke, a publicirao je i historijske izvore, samoučki, ali savjesno. Ulazio je i u historijske polemike, no u prepirci sa Lj. Jovanovićem oko Kosovske bitke nije bio sretan (Otadžbina 1891—1892), dok je o Maričkoj bitci dao dobar rad (Glas, 58). Monografije iz historijske geografije bolje su mu od čisto historijskih studija. Ostavio je memoare. — Glavniji historijski radovi: Građa za noviju istoriju Srbije (Glasnik, 48), Neki stari gradovi i njihove okoline (Starinar, 1887 i 1888), Srpska vojska i vojevanje za vreme ustanka od 1804 do 1805 (Glas, 47) i Kamenički boj 19/5 1806 (Godišnjica, 23). *N. R.*

MIŠKOVIĆ MILUTIN, đeneralštabni pukovnik (24/7 1864, Šabac). Po svršetku realke u Beogradu, stupio je 1/9 1882 u vojnu akademiju. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 29/8 1885, za kapetana 22/2 1893, preveden je u đeneralštabnu struku 1897, za đeneralštabnog pukovnika proizveden je 15/8 1908, stavljen je u penziju (po molbi) 5/5 1911, reaktiviran je u činu pješadijskog pukovnika 14/10 1920, penzioniran 1921. Do 1887 bio je vodnik u poljskoj i konjičkoj artileriji, 1887—1888 bio je u poljskoj i konjičkoj artileriji i artilerijskoj školi gađanja u Brnu u Austro-Ugarskoj. 1888—1890 bio je na višoj školi. 1890—1895 bio je komandir baterije u artilerijskoj podoficirskoj školi i konjičkoj artileriji. 1895—1897 bio je na pripremi u glavnom đeneralštabu. 1897—1898 bio je šef spoljnjeg odsjeka glavnog đeneralštaba i ordonanc oficir Nj. V. kralja. 1898—1899 bio je komandant bataljona gradskog artilerijskog puka, 1899—1900 komandant pješadijskog bataljona, 1900 komandant pješadijskog puka (9), 1900—1902 bio je načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (drinske), 1902—1903 komandant pješadijskog puka (18 i 7), 1903 šef unutrašnjeg odsjeka glavnog đeneralštaba, 1903—1908 načelnik historijskog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1909 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (šumadijske), 1918 do 1919 komandant pukovskog okruga (kumanovskog), 1919—1920 komandant strumičkog okupacionog odreda i strumičke oblasti. Bio je profesor vojne akademije u 1898 i u 1904 (artilerijska pravila i strategija).

U ratu 1885 bio je vodnik u poljskoj artileriji. U ratu 1912—1913 nije sudjelovao. U ratu 1914—1918 bio je načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (šumadijske), komandant mitrovačkog, šabačkog, podrinskog i albanskog odreda (do 1916).

Pored znatnog broja članaka u Ratniku, napisao je: Vojno-strategijska statistička studija istočne Bosne i zapadne Srbije sa Novopazarskim Sandžakom (povjerljiva studija).

V. Belić.

MIŠOVKINJA, velika četvrtasta kupovna marama, zagasito plave boje, sa puno sitnih bijelih pjegica. Nosi se u Banatu. *N. Z.*

MITIĆ MILAN, arheolog, propovjednik i publicist (1/3 1886, Beograd — 26/5 1916, Beograd). Osnovnu školu i šest razreda gimnazije svršio je u Šapcu, a maturu je položio u Beogradu (1905). Na filozofskom fakultetu beogradskog univerziteta učio je klasičnu filologiju i arheologiju. Završivši studije postavljen je (1909) za asistenta u beogradskom historijsko-umjetničkom muzeju. Za vrijeme balkanskog rata bio je, u jesen 1912. poslije kumanovske bitke, dodat kao pomoćnik N. Županiću, koji je bio poslan u Beč u političkoj misiji. Poslije povratka u Srbiju (početkom

Digitized by Google

1913), M. se primio dužnosti nastavnika gimnazije i učiteljske škole u Aleksincu, do juna 1913, kad je došao u Beograd, baveći se u muzeju prehistorijskom arheologijom i publicistikom. U aprilu 1914 M. se iznenada zamonašio u manastiru Rakovici kraj Beograda, čiji je sabrat bio, i rukopoložen je za jeromonaha u Nišu (novembra 1914). Za vrijeme austrougarske okupacije 1915 zarobljen je u manastiru Kaleniću i dotjeran u Zemun. Pošto ga je, zbog zatvora i napora pritisla tuberkuloza, M. je vraćen roditeljskoj kući u Beograd. — I ako vrlo mlad M. je pokazao veliku sposobnost za arheološka proučavanja i urođeni dar za umjetničko osjećanje i shvaćanje. Osim toga, napisao je seriju religioznih, političkih i estetskih članaka, prikaza i kritika, bilo pod svojim imenom, bilo pod pseudonimima (naročito kao M. Ravničar). Glavna su mu djela: Preistorijski zlatan nakit iz Velike Vrbice (Starinar, N. R. II., 1907), Askosi iz Vinče (Starinar, N. R. III., (1908), Crkveni Muzej (Pijemont, 24/8 1911), O jednoj desetogodišnjici (1911), Sveti Đorđe kratovski (Pijemont, 15/2 1915), Vidovdanske misli (Glasnik Pravoslavne Crkve, 15/6 1914), Hristos u umetnosti (Glasnik Pravoslavne Crkve, 1914).

N. Županić.

MITKOVIĆ RISTA DR., docent univerziteta u Genèvi (15/8 1878, Pirot). Svršio je gimnaziju u Pirotu. Učio je pravo u Beogradu, a medicinu u Parizu i Genèvi. Od 1910 živi kao liječnik i novinar u Genèvi. Kao rezervni sanitetski oficir preveo je balkanski i Svjetski Rat. Radio je na Dnevnom Listu, Odjeku, Pijemontu, Slovenskom Jugu i Nedeljnom Glasniku. Sad radi na Demokratiji i Novostima, a od književnih listova na Srpskom Književnom Glasniku i Novoj Evropi. Od stranih listova sarađuje na francuskim: Temps, Journal des Débats, i na švajcarskim: Gazette de Lausanne i Journal de Genève. Glavna su mu djela: Une voix serbe (1920) i Problemi i ljudi (1924). *J. P.*

MITOLOGIJA nije u nas do sada ni dovoljno njegovana, a kamo li sistematski obrađena. Ipak, na osnovu onoga što je poznato i o prirodnoreligioznom životu našega naroda, bilo u njegovoj prošlosti ili u sadašnjosti, i izvjesnih pojedinačnih pokušaja da se naučno ispita ovaj ili onaj naš narodni prirodnoreligijski problem, može se govoriti i o našoj M. Ona se može promatrati sa dvostruke točke gledišta: 1. Koliko se, po prirodi same stvari, naša južnoslovenska M. nužno veže za općeslovensku M. kao njen sastavni integralni dio, obzirom na onaj dio mitskoga materijala, koji je Južnim Slovenima u cijelosti ili samo djelomično bio zajednički sa ostalim Slovenima još u doba slovenske prazajednice, a što su oni poslije razlaza sa sobom ponijeli i kao takovo sa ostalim Slovenima zajednički sačuvali, i 2. Koliko su Južni Sloveni, poslije svoga odlaska iz zajednice, kao posebna etničko-individualna cjelina, i dalje živeći prirodno-religijskim životom, i to čistim ili sa kršćanstvom pomiješanim, prema novim prilikama, u mitskom pogledu stvorili, njegovali i razvili specijalno kao svoje — južnoslovensko.

U prvu kategoriju naših narodnih mitoloških fakata spadalo bi sve ono što, ne samo u pogledu stvarne sadržine, nego čak i u samim nazivima odaje sličnost i slaganje sa odgovarajućim mitskim pojavama u drugih Slovena, kao na pr. predaja i tragovi o glavnim starim slovenskim božanstvima, kako su nam poznati iz najrazvijenije i najbolje sačuvane M. baltičkih i ruskih Slovena, kao Svantovida (sr. Sutvid, često ime planinskih vrhunaca i brda u nas kao i u narodnoj duši kao pun sudbonosnosti ukorijenjeni Vidovdan, i Sv. Vida, koji na Vidovdan na drugom svijetu neda trešanja djetetu, čija ih je majka prije toga dana okusila i t. d.), Peruna gromovnika (često ime Perun za brda i visove, pa Perunovu Dubravu, peruniku, u Slovenaca Perunji Vrh, Perunja ves i t. d.), Triglava, Daboga, Svarožića, Striboga, Hrsa, Velesa, Crnoboga, Vesne, Live, Lade; zatim nižih mitskih tvorevina i običaja, kao: more, vukodlaka, bogova domaćeg ognjišta (djeda, stopanin), demona vodenih, zračnih, šumskih, rođenica, suđenica, navja, vila, samovila, koleđe, kupala, jarila, dodola, prporuša, peperuga i dr.

Drugi, razvijeniji, više etničko-individualni dio naše južnoslovenske M. sačinjavaju pretežno prirodno-religijski elementi, koji su pomiješani ili samo obojeni kršćanstvom i njegovim

Digitized by Google

gledanjem na život i svijet. Takva kontaminacijom nastala južnoslovenska M. počela je da se izgrađuje od vremena kada su Južni Sloveni, došavši u kontakt i pod utjecaj kršćanstva, bili spriječeni u svojem autentičnom svestranom kulturnom razvoju, a u prvom je redu tim kontaktom bila kod njih prekinuta veza sa obzirom na razvoj prirodno-religijskog života i osjećanja. Supranaturalizmom nošeno kršćanstvo sudarilo se tu sa religijom naših praotaca, koja je bila građena na čisto prirodnim osnovima, a koja je bila još daleko od onih gornjih stepenica jedne antromorfistički razrađene i usavršene religije, kao što je to bio slučaj kod sudara kršćanstva sa religijom Atene i Rima. U sudaru sa Olimpom i Kapitolom kršćanstvo je vodilo mnogo ogorčeniju i bezobzirniju borbu i išlo je za tim, da ih ruši bez milosrđa, dok je u slučaju naših poganskih predaka i drugdje, gdje je ono zateklo prirodnu religiju u neodređenijoj i manje antropomorfski usavršenoj formi, u svojoj borbi bilo manje radikalno i sa takvim je protivnicima čak znalo da sklapa i kompromise. Takvim svojim manje agresivnim i ekskluzivističkim istupom u borbi oko duševnog osvajanja naših još primitivnih praotaca i njihove kulture, kršćanstvo je učinilo, da su oni svojim prelazom na novu vjeru ponijeli sa sobom u kršćansku zajednicu najveći dio svoje prirodno-religijske baštine, koja se onda u toku vremena u većoj ili manjoj mjeri miješala sa kršćanstvom i njemu akomodirala. Kršćanstvo se na taj kompromisni put i obazrivost prema novim obraćenicima odlučilo tim prije što ono nije bilo u stanju da vodama svoje nauke nadoknadi one gotovo bezbrojne pritoke, u kojima se priroda izlivala u njihovu dušu i u toku vremena stvorila onu nerazrušivu i direktnu vezu između sebe i njih, a s druge strane je ono često bilo ometano nesposobnošću ili slabostima onih, koji su imali zadaću da ga među našim predima zastupaju i šire. Zatim, osjećaj i svijest, bilo nemoći, bilo nesposobnosti, da se ti pritoci prirodne religije zatrpaju i presuše, ili da se navedu na rijeku kršćanske nauke i u harmoniju sa evanđeljem, počeo je da iskorišćava već stečeni prestiž kršćanske nauke u svijetu i njegovu opće priznatu superiornost, pa je počeo operirati sugestivno djelujućim riječima i frazama, kad dolaze odozgo na niže. Ovamo spada, pored ostaloga, latinska riječ paganus upravo »seoski«, »seljanin«, odatle paganismus, koji smo i mi primili zajedno sa značenjem u riječi poganstvo, zatim naše sujevjerje, praznoKniga (1898), K. E. Zachariä v. Linvjerje, koja bi riječ trebala da u našem jeziku zastupa latinsko superstitio, i to, dakako, ne u njenom pravom prvobitnom značenju prema super i stare - pre - ostati, dakle nekako »preostatak«, »preostaci«, nego u značenju, koje je toj riječi dato u kasnija vremena, kada se njome htjelo označiti inferiornost starih, u prvom redu prirodno-religijskih tradicija i nazora prema novoj religiji kršćanstva i njegovu naziranju o životu i svijetu. Sve to nije koristilo, i prirodna je religija produžila svojim životom i dalje, i to ne samo izvan kršćanstva, nego i u njemu samom, bilo kompromisno i sa njegovim pristajanjem, bilo i izrično protiv njegove volje.

Od tuda vidimo, da cio religiozni život našega naroda, od njegova pokrštenja pa ovamo, predstavlja jednu neprekidnu punu miješavinu kršćanstva sa gore spomenutim paganizmom i, izuzmemo li onaj najmanji i najneznatniji dio službenoga, u svim zemljama zajedničkog, ceremonijala za vodeće krugove odnosne crkve, mi ne bismo bili nipošto u stanju da odredimo, gdje svršava poganstvo, a gdje počinje kršćanstvo, što je osnovano na bibliji, a što je naslijeđe prirodno-religijskih naziranja. Tako, pored ostaloga, znamo na pr. da je Perunovu ulogu u mitskoj predaji našega naroda u najviše slučajeva preuzeo Sv. Ilija gromovnik, koji je »pri dijeljenju blaga« dobio munje i strijele, i o kome prosti svijet baje da, kad bi znao kad je njegov imendan, cio bi svijet toga dana uništio gromovima, pa mu Bog neda da to sazna. Veles ili Volos, zaštitnik stoke se, čini se, prometnuo u kršćanskog Sv. Vlaha, čije je ime pokazivalo glasovnu sličnost sa njegovim imenom (Veles, Volos: Vlasij, Vlas, Vlaho). Sunce, kao jedan od najvažnijih faktora u svima prirodnim religijama pa i u pretkršćanskoj religiji naših

Digitized by Google

predaka, poznato je, kako u vjerskom životu našeg naroda i danas igra vrlo važnu ulogu i kako se često stavlja o bok čak samom Bogu. Zatim, kako se na mnogim mjestima u nas upravljaju molitve »suncu zapadu« i »suncu istoku«, kao nekakvom božanstvu, ili se u jutro pri umivanju, uz Božje i drugih svetaca ime, zaziva i ono u pomoć: »Pomozi Bože i sveti Tomo (ili koji već bude svetac), današnje sunce i jasni dan da su nam na pomoć«. S obzirom na internacionalno gledanje čovječjeg lika u mjesecu, složno sa mnogima drugima, i našem su narodu, pored ostalih, poznate i kršćanski obojene priče. Jedamput, da se u mjesecu vidi Kain kako drži Abela na vilama, kojima ga je probo; drugi put (u Slovenaca) Sv. Florijan, koji sa vedrom u ruci gasi oganj; zatim Bogorodica koja drži Isusa na krilu, a pred njom kleči sv. Stjepan kralj ugarski, i onda, što je i svima ostalim Slovenima zajedničko, vjerovanje, da su na mjesec dospjeli za kaznu ljudi, koji nisu poštovali i svetkovali nedjelje, koje ima opet svoj izvor u ranijem, također sveslovenskom vjerovanju, da je mjesec sjedište preminulih duša. I o zvijezdama, također složno sa ostalim Slovenima, izriče naš narod kršćanskim jezikom stara poganska naziranja kad kaže, da su postale iz Božjih očiju, ili da Bog pri rođenju svakog čovjeka užeže na nebu svijetlo i odatle ih onoliko mnogo, i one jasnije zvijezde da pripadaju ljudima sveta i pravedna življenja, a tamnije čeljadi, čiji je život griješan. O upadnom zviježđu Kumove ili Kumovske slame, pored ostaloga, širi sloj naroda baja i to, kako je to put, koji jednim krajem vodi u raj, a drugim u pakao, i po njemu se vozi sv. Ilija. (Upor. zatim imena zviježđa, kao: Sv. Petra ključ — stolica, — štap, štap sv. Jakova, krst sv. Jelene, šešir Boga oca i t. d.).

Na mjesto nekadašnjih mitskih bića navja (staroslovensko nav' — mrtav), dakle, »mrtvi, duše mrtvih«, pristupile su duše od matere pobačene ili inače bez krsta pomrle male djece, koje se negdje zovu nekrštenci, negdje svirci, nevidinčići, medivančići, a negdje još uvijek navje. I o njima se priča, da u obliku većih ptica, ili kao stvorovi pola ptica pola dijete, neprestano lete okolo, tužno cvileći, pa kad ih čovjek čuje, treba da im reče: »Krstim te u ime Oca i Sina i Duha svetoga«, i odmah će se primiriti.

I druga mnogobrojna mitska bića, koja su, ili predstavnici bogova i demona domaćeg ognjišta, ili stoje u vezi sa dušama preminulih, ili su personifikacije oživljenih prirodnih pojava. Svi oni, prema kršćanskoj izreci omnes dii gentium daemonia, nose danas pretežno obilježje kršćanskih zlih duhova odnosno đavola, među koje se, pored drugih, ubrajaju na pr. i ovi: vodenjak, bućan, mrak, mračnjak, markaj, maslak, malak, maljak, macić, matić, mačić, masmalić, maciklić, mješčić, kratelj, škrat, škratec, cikavac, orbo, šent, hudič, ovasar, ukosica, smetinjak, poganica, nežit, irudica (u oluji), ili kad se pomišljaju zajedno: zduhe, slute, kevre, vadine, lune, kečizube, tokmakbabe i dr. Uzmimo zatim narodne običaje, koji se vežu naročito za Božić i Uskrs, jer se oko ova dva praznika okupila i zbila sva glavna bogata prirodno-religijska baština o kultu pomlađujućega se boga sunca i zelenilom urešene i bujne Vesne, odnosno napona sunca, pa Badnjak i Koleda, zatim Blagosivanje vodice, Zeleni Juraj, Đurđevdan, Ilinjdan, Bijeli Martin, Sv. Marta, Mratinci, Svetoivanjski krijesovi, Sv. Ivan Svitnjak, Sv. Ivan Kupalo, Sv. Jovan Biljober, Sv. Petka Paraskijeva, Raspeti Petak, Slava Krsnoga Imena, Mitrovdan, Sv. Bartolomej, Varindan, Sveta Nedjelja, Mlada Nedjelja, Mladenci, Lazareva Subota, Sretenije (zime i ljeta!), Baba Korizma i dr. — sve su to praznici i običaji samo imenom kršćanski, a sadržina im je većim dijelom poganska, t. j. prirodno-religijska.

Iz svega se vidi, da je prirodno-religijski život i naziranje našeg naroda u tolikoj mjeri pomiješano i sraslo sa kršćanstvom, da ono jedno s drugim sačinjava jednu cjelinu. I ono što se u nas danas obično naziva narodnim sujevjerjem, u stvari nije ništa drugo, nego, u zajednici sa kršćanstvom, produžena prirodna religija naših poganskih praotaca, koja kao takova sačinjava pravi objekat naše južnoslovenske M.

Literatura: H. Máchal, Nákres slovanského bájeslovi (1891); L. Leger, La mythologie slave (1901); L. Niederle, Slovanské Starožitnosti. Život

Digitized by Google

starých Slovanů, II, 1. Víra a náboženství (1916); A. Brückner, Mitologija slowjanska (1918); A. A. Potebnja. O mifičeskom značenii njekotorih obrjadov i povjerij (1865); N. Nodilo, Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi priča, pjesama i govora narodnog (Rad, 77); Ad. Černý, Mythiske bytosce Lužiskich Serbow (1898); V. Čajkanović, Studije iz religije i folklora (1924). *P. Bulat.*

MITRINOVIĆ DIMITRIJE, književnik (21/10 1887, Donji Poplat, kod Stolca, Hercegovina). Osnovnu školu učio je u Blagaju, gimnaziju je svršio u Mostaru (1907), filozofiju, književnost i estetiku studirao je na sveučilištu u Zagrebu, Beču, Beogradu, Rimu i Parizu. Filozofski fakultet je apsolvirao u Münchenu. — Na književnosti je počeo da radi, objavljujući pjesme, 1906, u Brankovu Kolu, Mostarskoj Zori, Bosanskoj Vili, Srpskom Književnom Glasniku, Savremeniku i t. d. 1910—1913 bio je književni urednik Bosanske Vile. Pored stihova M. se bavio i književnom i umjetničkom kritikom, a napisao je znatan broj teorijskih, estetičkih ogleda, kao studija o Boži Kneževiću, članci o Groharu i Angladi u Srpskom Književnom Glasniku, Estetičke kontemplacije i estetika razgrađenosti u Bosanskoj Vili i t. d. Ti su članci uglavnom predstavljali shvaćanja mlađe književničke i umjetničke generacije, u prvoj desetini 20 vijeka. M. se u to doba naročito istakao kao propagator i tumač Meštrovićeve umjetnosti, o kojoj je predavao i pisao i po stranim uglednim umjetničkim časopisima. M. je postepeno zauzimao sve radikalniji pravac, te se može reći, da je on začetnik novijih i ekstremnijih struja u našoj književnosti i umjetnosti. Pred kraj rata M. je u Münchenu, među tamošnjim futuristima, kubistima i ekspresionistima, igrao vidnu ulogu. Za vrijeme rata M. se nastanio u Londonu i napuštajući beletristiku i estetičke studije, bavio se učenjem istočnih jezika, okultizma i teosofije. Prije rata, osim u književnosti, M. je veoma živo sudjelovao u revolucioniranju tadašnje nacionalističke omladine u Zagrebu, Sarajevu, Splitu i Beogradu. *V. Petrović.*

MITROPOLIJSKI GLASNIK, zvanični list karlovačke mitropolije. Počeo je izlaziti 1879, po odluci saborskog odbora. Uređivao ga je školski referent Stevan V. Popović; ali je već s trećim brojem prestao izlaziti. V. Srpski Mitropolijski Glasnik. *R. G.*

MITROVICA NA KOSOVU, varoš u južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, između sastava Ibra i Sitnice, u sjevernom dnu Kosova Polja. Ima 1902 kuće sa 9.981 stanovnikom (1921). — M. je kao naselje postala u 14 vijeku kraj crkve Sv. Dimitrija pod gradom Zvečanom; po ovoj crkvi je i ime dobila (Dmitrovica ili M.). Tako se spominje u 15 vijeku, a u 16 vijeku već je bila varoš i jedno od tržišta na Kosovu. Kao varoš M. se razvila mjesto starog Zvečana, na raskršću puteva, osobito na granici bosanskog vilajeta, u bogatoj okolini. Početkom 17 vijeka spominje se M. kao konak na carigradskom drumu za Bosnu. U 17 vijeku imala je M. oko 300 kuća (neki putopisci bilježe 500 kuća). Krajem 17 vijeka, zbog ustanka za vrijeme Piccolomini-eve akcije (1689 do 1690), M. je nastradala, te je kroz 18 vijek ostala bez važnosti. 1807 imala je M. 350 kuća; toliko i 1852 (300 kuća muslimana, a 50 kuća pravoslavnih).

Podizanjem kosovsko-vardarske željeznice (1873), M. se počela naglo razvijati, kao glavna uvozna i izvozna stanica Novopazarskog Sandžaka. Tako je 1890 M. imala 21.000 stanovnika, od kojih je bilo 16.000 muslimana, a ostalo su bili pravoslavni Srbi, sa nešto malo Cincara i Grka, koji su i ovamo došli sa juga radi trgovine. Naročito je u M. bilo mnogo bjegunaca, muslimana iz Bosne i Arnauta iz sjeverne Srbije (od 1878).

Na završnoj točki vardarsko-kosovske željeznice, odakle nastaje stari bosanski put, sa širim zaleđem i saobraćajnim vezama u Metohiji i po Kolašinu i Ibru, M. ima ekonomsku važnost i sve uslove za razvitak. Živ je automobilski saobraćaj između M. i Peći, i M. i Novog Pazara (preko Raške). Društvo »Zvečan« izvozi preko M. prerađeno drvo iz izvorišnog planinskog područja Ibra. M. snabdijeva vodeničnim kamenjem veliki dio južne i sjeverne Srbije. Radi propasti Turske i posljedica ratova (1912—1918), M. je u stanovništvu opala, iseljivanjem Arnauta i Turaka.

Glavni dio varoši je Mijat-Mala, oko Ljušte, desnog pritoka Ibra, iznad

Digitized by Google

ušća Sitnice. Tu je glavna čaršija. Prema Sitnici je Sitnica-Mala ili »Varoš«, glavni kršćanski kraj. Više Mijat-Male su dva muslimanska kraja: Ćelevirdi ili Ćorović-Mala, i do nje na iskrajku Gornja Mala, u kojoj sjede muslimani zemljoradnici. M. ima i dva muhadžirska (izbjeglička) kraja. Bošnjak-Mala ili Ibar-Mala je nastanjena od doseljenih muslimana iz Bosne (1878), koji su zauzeli dotle nenaseljeno Lisić-Polje, na lijevoj obali Ibra, prema glavnoj čaršiji. To je čisto bošnjački kraj, gdje se i sada doseljivaju muslimani iz Bosne. Muhadžir-Mala je na izlazu pećkog druma iz varoši, gdje su se, pored Bošnjaka, još više naselili bjegunci od Kuršumlije, Prokuplja, Leskovca i Niša (1878).

Jugoistočno od M., oko 5 km daleko od varoši, nalazi se na desnoj obali Sitnice selo Banjsko, i u njemu Banja kralja Milutina. Glavni izvor željezovite vode topao je 45° C., a jak 50 l u minuti; na njemu je kupalište. To je indifirentna hiperterma, s osobinama alkalno-kiselih voda. Liječi od reumatizma i neuralgije; također se pije.

U M. su: načelstvo okruga zvečanskog, poglavar sreza mitrovačkog, okružna financijska uprava, prvostepeni sud, okružna komanda, građevinska sekcija, agrarno povjereništvo, gimnazija mješovita četverorazredna, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnova za geografiju i geologiju Makedonije i stare Srbije, III. (1911); Ministarstvo narodnog zdravlja, Lekovite vode (1922).

V. Radovanović.

V. Srijemska Mitrovica.

MITROVIĆ ANDRO, kompozitor i ravnatelj opere (24/3 1879, Dubrovnik). Pohađao je muzičku školu glazbenog zavoda u Zagrebu, a potom je u Pragu 1901 na konzervatoriju apsolvirao kompoziciju kod Knittla i Stöckera. Bio je zborovoda pjevačkog udruženja Jadranska Vila na Sušaku, kapelnik vojne muzike u Zagrebu i Bjelovaru, gledališča u Ljubljani, ravnatelj kazališta u Varaždinu, direktor opere u Osijeku, a sada je u Mariboru. Napisao je za mješoviti zbor i orkestar Psalme, Hebrejske melodije, Aleluja, Super flumina Babylonis, Pjesma nad pjesmama i jednoaktovku Priča jedne noći. M. je kod nas prvi počeo da traži veće kantatne forme. Kompoziciju je rano napustio. U novije doba ima zasluga oko organiziranja opere u Osijeku i Mariboru.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 288—289.

A. D.

MITROVIĆ ČEDOMILJ DR., profesor univerziteta (24/7 1870, Čačak). Nižu i srednju školu svršio je u Čačku, a bogosloviju u Beogradu. Moskovsku duhovnu akademiju svršio je sa rangom kandidata teologije, a pravni fakultet sa doktoratom, u Beču i Tübingenu. 1/9 1893 postao je predavač u bogosloviji Sv. Save u Beogradu. 1/1 1899 postavljen je za honorarnog profesora crkvenog prava na pravnom fakultetu velike škole u Beogradu, 1/7 1899 izabran je za docenta na istom fakultetu, 2/2 1900 postao je pisar ministarstva prosvjete, a 14/6 1902 izabran je za profesora velike škole, i 11/3 1905, pri otvaranju univerziteta, za profesora crkvenog prava na pravnom fakultetu. Od 1923 urednik je Arhiva za pravne i društvene nauke. Glavni su mu radovi: Nomokanon der slawischen morgenländischen Kirche, oder die Kormtschaja Kniga (1898), K. E. Zachariä v. Lingenthal (Delo, 1895), O zakonodavnim granicama između crkve i države (1900), O bračnim parnicama (I., 1906), Iz crkvenog i bračnog prava (1909), Brakorazvodni sud po stranom zakonodavstvu (1909), Crkveno Pravo (1 izdanje 1913, 2 izdanje 1921), Sud za bračne sporove u Srbiji (1924).

R. G.

MITROVIĆ MILORAD, pjesnik (6/2 1866, Beograd — 14/5 1907, Beograd). Otac mu je bio imućan trgovac rodom iz Trebinja. M. je svršio osnovnu školu, realku i pravni fakultet velike škole u Beogradu. 1891 ušao je u sudsku struku, kao pisar u Užicama. Ovu je zamijenio na kratko vrijeme policijskom službom, a prekidao ju je više puta, pošto je zbog politike, četiri puta bio optužen. Služio je u Čačku, Mionici, Smederevu i Knjaževcu, 1900 postao je sudija u Šapcu. Naposljetku imenovan je za sekretara apelacionog suda u Beogradu. Marta 1903 bio je

Digitized by Google

opet otpušten iz službe, ali poslije 29/5 opet je vraćen na isti položaj.

M. je počeo da piše stihove još kao dječak u Zmajevom Nevenu. Poslije se redovno javljao u književnim časopisima i po satiričkim listovima. Za života izdao je dva sveska pjesama, zbirku romana i balada, Knjigu o ljubavi (1899) i političko-satirične stihove (1903) pod imenom Prigodne Pesme. Osim ovih napisao je M. velik broj lirskih pjesama, ali ove nisu skupljene ni izdane u knjizi. 1903 objavio je jedan dio tragedije Despot Lazar Branković u jambima, no na tome je i ostao. Naposljetku počeo je, a nije dovršio, jedan klasični ep Penelopu, a zna se, da je činio pripreme i zapise za jedan herojski ep o oslobođenju Beograda 1806. Njegova satirična žica diktirala mu je, da napiše jedan svezak u prozi Romantične Pustolove, karikirajući tada pomodne grošićarske romane.

M. je počeo da piše pjesme pod utjecajem Vojislava Ilijića, čiji je on bio najdosljedniji i najbolji sljedbenik. Pored toga, u M. pjevanju do kraja se osjećala još i živa veza sa Zmajem, i starijom romantičarskom poezijom. M. je bio lirska priroda i ako se većinom izražavao u epskim oblicima tradicionalne poetike, pa i njegove romanse i balade, sa sentimentalno-romantičnim i riterskim predmetima, u istinu su skroz lirske ljubavne pjesme. M. je od Vojislavljeve smrti do Dučića i Rakića bio prvi i najomiljeniji srpski pjesnik. I ma da nije imao naročito krepku individualnu lirsku žicu, i ma da je pjevao u izobičajenim oblicima, njegovi neposredni, i često graciozni i koketni, zvonki stihovi će ipak ugledno predstavljati onaj jedan, uglavnom njegov, decenij srpske poezije, a neke njegove ljubavne pjesme ostat će popularne u omladini još dugo i dugo. Međutim M. prigodne pjesme, duhoviti politički i društveni epigrami, basne i satire, u svojoj vrsti najbolje je što je borbena politička muza dala u nas poslije Zmaja. M. je bio od djetinjstva oduševljeni demokratski slobodar, te je bio pjesnički izraz one borbe, koju je naraštaj oko Odjeka i Dnevnog Lista vodio protiv teškog režima dvojice posljednjih Obrenovića. Kao što je Zmaj stihom prikazao Miletićev otpor, tako će M. spomenute pjesme odavati, i u buduće, najpregnantnije, tadašnje raspoloženje duhova u Srbiji. Njegovu ličnost osobito karakterizira što je, i ako iz imućne kuće, kao student prava išao u okolinu Niša, u narod, za učitelja, i što, po slomu starog režima, nije tražio unapriđenje niti ikakvog zadovoljenja i naknade, te je tek pred samu smrt navršio 10 godina službe.

M. je napisao i dosta političkih i književnih članaka i recenzija u Odjeku, Dnevnom Listu (o I. Vojnoviću), Srpskom Književnom Glasniku (o Kočiću) i t. d.

Literatura: J. Skerlić, Pisci i knjige, III., Milorad Mitrović književna slika; Branko Lazarević, Pesme Milorada Mitrovića (Srpski Književni Glasnik, 1911, 26); Marko Car, Moje simpatije (1913), i ocjena na Knjigu o ljubavi (Brankovo Kolo, 1902); istu knjigu prikazao je J. Skerlić u Novoj Iskri od 1900); J. Dučić, Milorad Mitrović (Hrvatsko-srpski Almanah za 1911). *V. Petrović.*

MITROVIĆ NIKOLA, major, novinar i nacionalni radnik (1870, Bratonožići, Crna Gora — 19/8 1910, Skoplje). Svršio je gimnaziju na Cetinju, a vojničku školu u Italiji. Po svršenoj školi postao je ađutant ministra vojnog, a kada je u Crnoj Gori stvoren stalan kader, M. je postao nastavnik vojne škole na Cetinju. M. je bio jedan od najspremnijih i najinteligentnijih oficira, te su mu zbog toga povjeravani vidni položaji. 1907 bio je načelnik ministarstva vojnog, ali čim se opredijelio za narodnu stranku lišen je čina. Pripadao je krilu omladine i bio odlučno protivan rješenju stranke, da se povuče od sudjelovanja u izborima. Poslije bombaške afere M. je ostao najviđeniji i najutjecajniji prvak narodne stranke. Zbog kolašinske afere morao je bježati iz Crne Gore. Proveo je izvjesno vrijeme u Solunu, pa je za tim došao u Skoplje. Tu je na njega izvršen atentat 5/8 1910. Teško ranjen umro je 19/8 1910. Vrlo pismen i objektivan M. je pisao mnogo i u listovima prikazujući stanje i prilike u Crnoj Gori. Najviše je radio u zagrebačkom Srbobranu. *M. M.*

MITROVIĆ ŽIVAN, divizijski đeneral (10/1 1875, Požarevac). Po svršetku šest razreda gimnazije u Požarevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1892.

Digitized by Google

Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 29/6 1904, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1896 bio je vodnik u pješadiji, 1896—1897 na višoj školi vojne akademije, do 1909 vodnik i komandir u pješadiji, 1910 član komisije za primitak municije u Belgiji, do 1/11 1901 komandir čete u pješadiji, 1/4 1901—1/4 1902 na odsuću u Francuskoj, 1902—1903 klasni starješina u vojnoj akademiji, 1903 član komisije za primitak municije u Beču i Požunu, 1904—1907 komandir čete, 1907—1913 komandant bataljona, 1919 do 1922 komandant žandarmerijske brigade (II. i III.), 1922—1924 komandant divizijske oblasti (osječke), od 3/3 1925 je na službi u I. armijskoj oblasti. — U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (8 puka) i puka (16). U ratu 1914—1918 bio je komandant pješadijskog puka (16 i 3 dobrovoljačkog u Rusiji), 1916 zastupnik komandanta II. dobrovoljačke brigade u Rusiji, 5/4 1918—14/3 1919 komandant I. Jugoslavenske brigade.

V. B.

MJEČANICA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Une. Izvire na zapadnoj strani Kozare Planine, pod Mrakovicom (808 m). Sa izvorišta teče prema zapadu-sjeverozapadu, a od mjesta Mječanice prema sjeveru-sjeverozapadu i sjeveru. U Unu se uliva oko 2 km nizvodno od sela Komlenca, preko puta Bačina, odnosno 5 km uzvodno i zapadno-sjeverozapadno od Bosanske i Slavonske Dubice. Glavniji pritoci su: Poharna sa lijeve, a Maglajička sa desne strane. Dužina M. toka je 29·4 km, a površina porječja 236·2 km². *P. V.*

MJED. V. Minca.

MJEDENJAK, običan prsten od mjedi, koji seljaci rado nose. (V. Stolovat). *N. Z.*

MJENIČNA SUDBENOST. V. Sudovi trgovački.

MJENIČNO PRAVO skup je pravnih pravila, koja vežu odnošaje nastale zbog mjenice. Mjenica je vrijednosni papir, zakonom propisanog oblika; sadrži obvezu na isplatu određene svote novca. Dva tipa mjeničnih zakona postoje u SHS kraljevini. Jedan je tip romanski (predstavnik Code de commerce od 1808). Njemu odgovaraju, ne sasvim, trgovački zakoni srpski od 26/1 1860 (§§ 76—168) i crnogorski od 22/2 1910 (§§ 68—170). Drugi je tip germanski (predstavnik Die Allgemeine deutsche Wechselordnung od 1849). Njemu odgovaraju mjenični zakon hrvatski (ugarski) od 1876 (zak. čl. 27 od 1876 nekad zajedničkog hrvatsko-ugarskog sabora), slovenačko-dalmatinski od 23/1 1850 (cesarski patent) i bosansko-hercegovački od 1/11 1883. Od kasnijih zakona, koji dopunjuju ili mijenjaju spomenute glavne zakone, ističu se: carska uredba od 31/7 1852 (L. Drž. Zak. Br. 138), uredbe ministra pravde od 29/10 1852 (L. Drž. Zak. Br. 218), od 6/10 1853 (L. Drž. Zak. Br. 200) i od 2/11 1858 (L. Drž. Zak. Br. 198), zakon od 19/6 1872 (L. Drž. Zak. Br. 88), zakon od 9/3 1903 (L. Drž. Zak. Br. 60), i od 30/11 1912 (L. Drž. Zak. Br. 215) — koji vrijede u Dalmaciji i Slovenačkoj; zatim bosansko-hercegovački zakon od 5/12 1911, najzad hrvatski (ugarski) zakon. čl. 14 od 1912 (nekad zajedničkog hrvatsko-ugarskog sabora).

U Hrvatskoj i Slavoniji može se svako djelatno sposobno lice mjenicom obvezati. U Srbiji nisu mjenično-pravno sposobni: a) seljaci, ako se bave ratarskim poslom, t. j. ako od toga izdržavaju sebe i porodicu; b) redovi i niži činovi stalnoga kadra; c) udate žene, netrgovkinje, ako nemaju odobrenje muža. To vrijedi i u Crnoj Gori, osim ako su se lica pod a) i b) obvezala kod nekog novčanog zavoda. U Dalmaciji i u Slovenačkoj ne mogu se mjenično obvezati aktivni i umirovljeni oficiri ni vojnici boreće se vojske (niti oružništvo, no mogu auditori, vojni liječnici i vojni činovnici); u Bosni i Hercegovini žene netrgovkinje odnosno one, koje ne vode samostalno neki obrt.

Kako mjenica može biti ili trasirana (vučena, tezica), t. j. u obliku asignacije (trasant, trasat, remitent) ili vlastita t. j. u obliku obveznice, dijele se po tome i zakonski propisi. Ipak se i na vlastitu mjenicu protežu svi oni propisi o trasiranoj mjenici, koji nisu u opreci sa pravnom prirodom vlastite mjenice. U trasiranoj mjenici mogu trasant i remitent biti ista osoba (mjenica na vlastitu naredbu) ili trasant i trasat (vlastita trasirana mjenica). I trasirana mjenica, kao i vlastita, mora imati određeni oblik i sadržaj (bitni sastojci).

Digitized by Google

Prva treba da sadrži: označenje mjenice ili sličnu izraz, svotu novaca, ime remitenta, ime trasanta, ime trasata, rok dospjelosti, mjesto isplate, mjesto, dan, mjesec i godinu izdanja mjenice. Osim toga, u Srbiji i Crnoj Gori: vrijednost, primljenu u novcu, robi, računu ili na drugi način. I druga treba da sadrži ove sastojke, osim imena trasata i označenja mjesta plaćanja. Ako je trasirana mjenica plativa u drugom mjestu, nego što je označeno uz ime trasata, onda je ona domicilirana (sa ili bez označenja domicilijata). Mjenica se može indosamentom (naleđem, žirom, mjeničnim prenosom) prenijeti na drugo lice (novoga vjerovnika, svojinski prijenos, vlasnika naleđa). Indosament je pun (ime indosanta i vrijednost primljena za prijenos) ili bijeli (bianko, samo ime indosanta). Ako se indosamentom daje samo punomoćje, zove se tada prokura — indosament. Mjenična se prava mogu i cedirati, pa i u formi indosamenta (mjenična cesija). — Trasirana mjenica može se, ali ne mora, prezentirati radi akceptiranja (primitak, prihvat), izuzev dva slučaja, a to su ročna mjenica po viđenju i domicilirana, ako je kod nje odredio tu prezentaciju trasant. Po prihvatu postaje trasat mjeničnim dužnikom (akceptant), i to bezuslovnim (ne treba za njega protest). Prihvat se može ograničiti na dio svote. Prihvat je neopoziv.

Ako se prezentira mjenica radi akceptiranja pa je trasat ne akceptira, ili ako je akceptant postao nesiguran za isplatu (stečaj, obustava plaćanja, bezuspješna konkretna ovrha), ima mjesta regresu na sigurnost (poruci, zaloga, deponiranje svote kod suda). Ako akceptant, odnosno trasat, ne će mjenicu da plati, ima mjesta regresu zbog neisplate (regresna svota t. j. mjenična sa kamatima i provizijom; pa i sredstvom povratne mjenice). O ovom slučaju mora imalac obavijestiti (notifikacija) svoga neposrednog prethodnika, a taj opet svoga i t. d.

Regresni su dužnici trasant i indosanti kao i avalisti (poruci) njihovi, zatim počasni prihvatnici t. j. oni, koji su mjenicu prihvatili za kojega od regresnih dužnika, da otklone regres (ako su pozvani na to u mjenici: nužna adresa, adresa za čast). Obveza regresnih dužnika je uslovna. Uslovljena je podignućem protesta (prosvjeda). I činjenica prihvata za čast mora se ustanoviti protestom. Protest je svečano isključivo dokazno sredstvo određenog oblika za određene mjenične čine. Posreduje kod dignuća protesta javni bilježnik (gdje postoji) ili sud; u Srbiji i policijska vlast.

Mjenica se može umnožiti ili kao original (duplikat prima, secunda, tertia i t. d.) ili kao prijepis (kopija). Umnoženje se može tražiti od izdatnika. Dok duplikati služe povišenju sigurnosti za slučaj gubitka mjenice, pa i olakšavaju kruženje njeno, kopija ima samo drugu zadaću. — Svi mjenični dužnici jamče solidarno. — Mjenična obveza zastaruje: u 3 godini prihvatnikova (u Srbiji i Crnoj Gori u 5 godini); u 3, 6, 18 mjesecu obveza izdatnikova i obveze indosanata. — Prihvatnik i izdatnik mjenice mogu biti pozvani na odgovornost zbog neopravdanoga obogaćenja. — Mjenica se može amortizirati. — Založno pravo i pravo pridržanja (retencije) za mjeničnu tražbinu realizira se posebnim načinom (vrijede posebni propisi u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini).

Literatura: A. Đorđević, Menično pravo, II. (1905); E. Čimić, Mjenično pravo u kraljevini SHS (1925); S. i B. Deželić, Mjenično pravo (1923); G. Karajovanović, Menično pravo (1901); Đ. Nestorović, Menično pravo u teoriji i sudskoj praksi (1909), M. Stražnicky, Predavanja iz mjeničnog prava (nacrt 1924); M. Škerlj, Menično pravo (1922); M. Tucaković, Menično pravo (1896); F. Vrbanić, Tumač mjeničnom zakonu (1882); J. Vrbanić, Mjenično pravo IV. izd. 1923; V. Winter, Tumač mjenbenom zakonu (1882).

M. Stražnicky.

MJERE. Od najranijeg i najprimitivnijeg doba čovječanstva, svi sistemi mjera i utega, pa i najmoderniji (metarski sistem), vode svoje podrijetlo iz prirode, t. j. osnivaju se na pojedinim veličinama nađenim u njoj. Mjere su, dakle, po svome podrijetlu, mahom iz prirode uzete određene veličine, koje služe da se njima, njihovim mnogokratnicima ili dijelovima, sravnjuju i određuju razne druge veličine. Potreba mjerenja, u ekonomskom životu, osjetila se još od prastarog doba, naročito pri razmjeni dobara, čija se vrijednost, najviše, određuje prema veličini (dužini, površini, zapremini ili težini). Za tu

Digitized by Google

svrhu služile su prvobitno, izvjesne, od same prirode stvorene veličine, koje, i ako su bile nesavršene, ipak su, za tadanje prilike, predstavljale dovoljnu jednakost i jedinstvo mjerila. Takve prirodne mjere nalazio je čovjek najprije na svome tijelu u dužini stopala i ruke. Njima se, poslije, priključiše i takve mjere, na koje se nailazi pri svakodnevnom radu, kao opseg rada jednog čovjeka na polju za jedno prije podne (jutro), ili cio dan (dan oranja). Nazivi za ovakve prirodne jedinice upotrebljavaju se u našem narodu od davnine, pa i danas, kao na pr. za dužinu: stopa, stopalo, taban, koračaj, korak, pedalj, ped, palac, lakat (aršin, endeze, rif), zatim hvat, vat, sežanj (razmak između raširenih ruku); za površine: dan oranja (u Srbiji), plug zemlje (= dan oranja), ralo zemlje (= dva dana oranja) ili ral (u Hrvatskoj) i mnogi drugi, kao šaka brašna ili šaka vina, šaka kruha (na otoku Mljetu u Dalmaciji), pregršt. Ovim posljednjim frazama narod se služi, kada hoće da izrazi neku malu količinu.

Ali ovakva nesavršena i primitivna mjerila nisu mogla da zadovolje sve potrebe trgovačkog saobraćaja, koje su se sve većma razvijale. Kako saobraćaj, sam po sebi, nije bio u stanju da, iz prirode uzetih jedinica, izradi savršen sistem M., morala je taj zadatak primiti vrhovna državna uprava. To je, još u starom vijeku, najprije učinjeno kod kulturnih naroda prednje Azije, u prvom redu kod Babilonaca. Oni su imali razređen sistem M., izgrađen u vezi sa ranijim prirodnim mjerilima.

U srednjem vijeku vladalo je, u evropskim državama, veliko šarenilo u sistemima M. i utega. Skoro svako veće mjesto imalo je svoj, od strane općinskih vlasti (autonomija) dekretirani sistem jedinica za mjerenje. To je bilo donekle snošljivo dok je saobraćaj, uglavnom, tekao u granicama pojedinih općina. Ali čim se saobraćaj razgranao, pokazalo se da je takva nejednakost jedinica za mjerenje nedovoljna, i da ometa razvijeniju trgovinu. Državna uprava regulirala je to pitanje, određivanjem jednakih jedinica mjerenja za cijelo državno područje. U novije vrijeme, ogromno širenje saobraćaja dovelo je do zaključenja međunarodnih sporazuma o M. i utezima.

I naš narod prošao je kroz sve faze stvaranja jedinica za M. U prvim začecima svoje kulture upotrebljavao je sasvim proste, iz prirode uzete mjere. Kasnije je usvojio sisteme drugih naroda, bilo radi prodiranja stranih trgovaca u naše krajeve i trgovačkih veza, koje su s njima podržavane, bilo da su mu strani sistemi silom nametani od strane tuđinske vlasti (na pr. turske ili u novooslobođenim krajevima, austrijske i madžarske mjere). Najzad je državna uprava, kada se, prvi put ozbiljnije, zainteresirala za pitanje o M. i mjerilima, zavela internacionalni metarski sistem. Tako naš narod nije, radi veće kulture ili ekonomske nadmoćnosti susjednih država, ni osjetio potrebu da, u toku svoga razvijanja, svoje primitivne prirodne mjere svede u neki specifično nacionalni sistem jedinica. On je, bilo iz ekonomskih bilo iz političkih razloga, prosto primio savršenije mjere drugih naroda, koje su, po svome podrijetlu, bile i onako vrlo blize njegovim prirodnim mjerama.

U Srbiji i Crnoj Gori upotrebljavale su se u srednjem i početkom novoga vijeka ponajviše turske mjere, a, pored njih, zbog trgovačkih veza, austrijske (Srbija), a donekle i talijanske (Crna Gora). U južnoj Srbiji (Makedoniji) bile su u upotrebi također turske mjere, koje još nisu sasvim ukinute. U takvim prilikama, u Srbiji i u Crnoj Gori, nije ni moglo biti riječi o nekom jedinstvu i jednakosti mjera, ali one su, koliko toliko, ipak zadovoljavale potrebe tadašnjega vremena.

Ovakvo neodređeno stanje mjera ostalo je u Srbiji sve do 1873. Tada je donijet zakon o M., kojim je, kao i u većini evropskih država, uzakonjena upotreba M. po desetičnom metarskom sistemu. U Crnoj Gori u tom pogledu nije ništa urađeno.

U ostalim krajevima naše države vladale su također donekle slične prilike. U Bosni i Hercegovini upotrebljavale su se turske mjere do 1912, a u krajevima bivše Austro-ugarske monarhije austrijske i madžarske, sve dok i tamo nije zaveden metarski sistem.

Metarski sistem ima također podlogu u veličini, uzetoj iz prirode, pošto je glavni uslov za utvrđivanje dobrog i solidnog sistema mjera to,

Digitized by Google

da mu osnov bude jedno pouzdano i nepromjenljivo mjerilo. Francuska vlada sazvala je 1870 specijalnu međunarodnu konferenciju, sa zadatkom, da riješi pitanje o M. Metarsku konvenciju potpisali su u Parizu 20/5 1875 17 evropskih i američkih država. Ovom konvencijom obvezale su se države potpisnice, da će uzakoniti, bilo fakultativno bilo obligatorno, isključivu upotrebu metarskog sistema. Kraljevina Srbija, po kojoj je i država SHS ušla u tu konvenciju, pristupila joj je 1889, ali je još ranije (1873), uzakonila upotrebu metarskog sistema.

Ugovorne države osnovale su međunarodni biro za mjere i utege. Na osnovi prihvaćene konvencije izrađena je nova (međunarodna) pramjera metra i kilograma od legure platine i iridiuma; čuva se u međunarodnom birou. Ostalim državama kockom su razdijeljene pramjere od iste legure, pod imenom: nacionalne pramjere. Srbija je dobila pramjeru metra broj 30 i pramjeru kilograma broj 11. One se čuvaju pri ministarstvu trgovine i industrije.

Međunarodni biro za mjere i utege postoji još i danas. Zadatak mu je, da vodi sve poslove oko učvršćivanja, osiguranja i proširenja metarskog sistema i preciznog određivanja jedinica za mjerenje u području nauke. Prema posljednjem izvještaju biroa, članovi međunarodne metarske konvencije su svega 29 država, a metarski sistem zaveden je kao obligatan u 49 država, a u 9 država samo fakultativno.

U Srbiji je proglašen metarski sistem obveznim zakonom od 1/12 1873. a od 1/1 1883 smiju se samo metarske mjere upotrebljavati. U ostalim krajevima stupio je metarski sistem, u cjelini, na snagu od 1/1 1876, a u Bosni i Hercegovini tek 1912.

C. Kargačin.

U našoj državi postoje razne M.

I. Stare M. M. za dužine:

1 hvat = 6 stopa = 1·896484 m.

1 stopa = 12 palaca = 0·316081 m.

1 palac = 12 crta = 0·0263401 m.

1 crta = 12 točaka = 0·002195 m.

Mjernički lanac sadržava 10 hvati, 100 desetičnih stopa, 1.000 desetičnih palaca ili 10.000 desetičnih crta.

Lakat = 2·46 stopa = 29 palaca = 6·25 crta = 0·777558 m.

Jedna šaka (mjera za konje) = 4 palca ili 16 poteza = 10·53602 cm.

Jedna poštanska milja (mjera za puteve) mjeri 4.000 hvati = 7·585935 km.

Jedna pomorska milja (mjera za vožnju brodova na moru = $^1/_{60}$ ekvatorskoga stupnja = 976·3989 hvati = 1·85174 km.

Jedna geografska milja = $^1/_{15}$ ekvatorskoga stupnja, dakle mjeri 3.912·74 hvata = 7·420439 km.

M. za površine:

1□ hvat = 36□ stopa = 3·596652 m².

1□ stopa = 144□ palaca = 0·09907 m².

1□ palac = 144□ crta = 6·937987 cm².

1□ crta = 144□ točaka = 0·04818046 cm².

Jedno jutro = 1.600□ hvati = 0·5754642 ha = 57·5462 ara.

Jedan lanac (Vojvodina) = 2.400□ hvati = 0·86325 ha.

Jedna kvadratna milja = 16,000.000□ hvati = 10.000 jutara = 0·574642□ miriametara.

M. za zapreminu:

1 kubni hvat = 216 kubnih stopa = 6·8206992 m³.

1 kubna stopa = 1.728 kubnih palaca = 0·03157867 m³.

1 kubni palac = 1.728 kubnih crta = 18·1746994 cm³.

1 kubna crta = 1.728 kubnih točaka = 10·575636 mm³.

Šuplje M. za tekućine:

1 boca = 2 polića (1 polić = 0·707362 litre) = 4 mjerice (1 mjerica = 0·353681 litra) = 77·414 kubnih palaca = 0·0448 kubnih stopa = 1·41474 l.

1 vedro = 40 boca = 1·792 kubnih stopa = 0·56589 hl.

Šuplje M. za suhe stvari:

1 vagan = 2 polovnjaka (1 polovnjak = 30·74341 l) = 4 četvrtaka (1 četvrtak = 15·37171 l) = 8 osmaka (1 osmak = 7·68585 l) = 3 velika maslića (1 veliki maslić = 1·92146 l) = 64 mala maslića (1 mali maslić = 0·96073 l = 1·947 kubnih stopa = 0·6148682 hl.

Tovar vina = 32 vedra.

Jedno vedro = 40 polića po 4 mjerice (sajtlike).

Jedna oka = 0·70685 l.

M. za težine:

1 bečki funt = 32 lota (1 lot = 1·750187 dekagrama) = 128 kvintela (1 kvintel = 4·3754675 grama) = 336 carinskih ili poštanskih loti = 0·560060 kilograma.

Digitized by Google

1 bečki cent = 100 funti = 112·012 carinskih funti = 1·2012 carinskih centi = 56·0060 kg.

Jedna austrijska bačva (mjera za brodove) = 20 centi = 1.120·12 kg.

1 carinski funt = 30 carinskih ili poštanskih loti (1 lot carinski = 0·9523 bečkih loti = 16·666067 grama) = 28·569 bečkih loti = 0·5 kg.

1 carinski cent = 100 funti = 0·89276 bečkih centi = 50 kg.

1 apotekarski funt = 0·420045 kg.

1 bečka unča = 35·003750 grama.

1 drahma = 4·3754688 grama.

1 skrupel = 1·4584896 grama.

II. Metarska mera. M. za dužine:

1 metar = 0·5272916 hvati = 3 stope.

1 palac = 11·58 crta = 1·286077 lakata.

10 metara = 1 dekametar (dkm).

100 metara = 1 hektometar (hm).

1.000 metara = 1 kilometar (km) = 0·131823 milja = 527·29 hvati.

10.000 metara = 1 miriametar (mym) = 1·31823 milja.

1 decimetar (dm) = $^1/_{10}$ metra = 0·1 m = 0·316374 stopa = 3·7965 palaca = 45·558 crta.

1 centimetar (cm) = $^1/_{100}$ m = 0·01 m = 0·03164 stopa = 0·37965 palaca = 4·556 crta.

1 milimetar (mm) = $^1/_{1000}$ m = 0·001 m = 0·037965 palaca = 0·45558 crta.

M. za površine:

1 kvadratni metar (m^2) = 0·278036□ hvati = 10·09931□ stopa.

1 kvadratni dekametar (dkm^2) ili ar = 100 m^2 = 27·80364□ hvati.

1 dunum (Bosna = 1.000 m^2 = 10 ari.

1 kvadratni hektometar (hm^2) ili hektar (ha) = 10.000 metara kvadratnih = 1·737727 jutara = 100 ari.

1 kvadratni kilometar (km^2) = 1,000.000 m^2 = 100 ha = 173·77 jutara.

1 kvadratni miriametar (mym^2) = 100,000.000 m^2 = 1·737727 kvadratnih milja.

Za mjerenje šuma i polja služi kvadratni dekametar ili ar (a); zatim kvadratni hektometar ili hektar (ha).

Za mjerenje cijelih zemalja služi kvadratni miriametar.

1 (jedan) kvadratni decimetar (dm^2) — $^1/_{100}$ m^2 = 0·01 m^2 = 0·100093 kvadratne stope = 14·4134 kvadratna palca.

1 kvadratni centimetar (cm^2) = $^1/_{100}$ dm^2 = 0·0001 m^2 = 0·144134 kvadratnih palaca = 20·7553 kvadratnih crta.

1 kvadratni milimetar (mm^2) = $^1/_{100}$ cm^2 = 0·000001 m^2 = 0·001441 kvadratnih palaca = 0·2075553 kvadratnih crta.

Kubna M.:

1 kubni metar (m^3) = 0·146606 kubnih hvati = 31·66695 kubnih stopa, ili jedna kocka, koja ima po 1 m dužine, visine i širine.

1 kubni dekametar (dkm^3) = 1.000 m^3.

1 kubni hektometar (hm^3) = 1,000.000 m^3.

1 kubni kilometar (km^3) = 1.000,000.000 m^3.

1 kubni decimetar (dm^3) = $^1/_{1000}$ m^3 = 0·001 m^3 = 0·0316669 kubnih stopa = 54·72052 kubnih palaca.

1 kubni centimetar (cm^3) = $^1/_{1000}$ dm^3 = 0·000001 m^3 = 0·05472052 kubnih palaca = 94·557058 kubnih crta.

1 kubni milimetar (mm^3) = $^1/_{1000}$ cm^3 = 0·000000001 m^3 = 0·00005472 kubnih palaca = 0·0945571 kubnih crta.

Šuplje M. za tekućine:

1 litar (l) = 1 dm^3 = 0·001 m^3 = 0·7068515 boce = 0·01626365 vagana.

1 dekalitar (dkl) = 10 l = 0·01 m^3.

1 hektolitar (hl) = 100 l = 0·1 m^3 = 70·68515 boca = 1·767129 vedara = 1·626365 vagana.

1 kilolitar (kl) = 1.000 l = 1 m^3.

1 decilitar (dl) = $^1/_{10}$ l = 0·1 l = 0·0001 m^3 = 0·070685 boce.

1 centilitar (cl) = $^1/_{100}$ l = 0·01 l = 0·00001 m^3 = 0·007065 boce.

1 mililitar (ml) = $^1/_{1000}$ l = 0·001 l = 0·000001 m^3.

M. za težinu:

Jedinicu sačinjava kilogram (kg) = 1·785523 funte.

1 funta i 25·137 loti = 2 carinske funte.

1 miriagram = 10.000 grama.

1 kilogram = 1.000 grama.

1 hektogram = 100 grama.

1 dekagram = 10 grama.

100 kilograma čine metarski cent (quintal métrique = q).

10 metarskih centa = 1.000 kg = 1 tona (t).

1 vagon = 10 tona.

1 trgovačka centa = 100 bečkih funti. *Đ. Nenadić.*

MLADA NEDJELJA se u narodu zamišlja kao žena u bijelim haljinama. Obično se sreta na raskršćima ili gdje sjedi na plotu u bijelo kao snijeg obučena. Na pozdrav »Pomoz Bog« ili »Hvaljen Isus«, odgovarat će tiho i ljubazno i ne će nikad nikome da škodi. To mitsko biće nadograđeno je, vjerovatno, na predodžbi M. N., prva nedjelja po mlađaku, za koju naš na-

Digitized by Google

rod veže različna svoja vjerovanja i gatanja, kao na pr. da bolesnici toga dana najlakše ozdrave, ako se okupaju u kom izvoru ili se napiju njegove vode, da će lovac onog dana najlakše ubiti zeca i t. d. Ako netko hoće da mu tek u kuću dovedena domaća životinja, kao pas, mačka, kokoš i dr., ostane u domu, a ne bježi u komšiluk, treba da je na M. N. uzme i tri puta glavom a tri puta nogama krene njome i povuče malko po zidu od krušne peći. *P. B.*

MLADA SRBADIJA. 1. List ujedinjene omladine srpske za književnost i nauku. Izlazila je u Novom Sadu 1870—1872, pod uredništvom A. Hadžića. Kao omladinski organ M. S. je bila ugledan i važan list.

2. Ilustrovani, zabavni i poučni list. Izlazila je tri puta mjesečno 1876 u Beču,

3. Nedjeljni omladinski list. Izlazio je 1912 u Beogradu, pod uredništvom odbora. *U. Dž.*

MLADE, rijeka u Hercegovini, u Ljubuškom Polju. Tim imenom se zove samo na toku kroz polje. Na gornjem toku zove se Tihaljina, na donjem Trebižat. Kroz Ljubuško Polje M. uglavnom teče od sjeverozapada prema jugoistoku, i na većem dijelu toka je kanalizirana. Dužina M. toka je 22·5 km. Pritoci M. su: Vrioštica, koju hrani nekoliko izvora, i Brza Voda, koja iz Rastoka ulazi u Ljubuško polje. *P. V.*

MLADEN II., knez bribirski, hrvatsko-dalmatinski ban 1312—1322. Naslijedio je bogatu i sjajnu baštinu svoga oca Pavla I., ali je naslijedio od njega i rat s Mlečanima, zbog Zadra, koji im je Pavle oteo. Rat s Mlečanima oko Zadra trajao je do 1313. Tada se M. morao odreći naziva kneza od Zadra, i prava, što ih je vršio kao knez u Zadru. Poslije toga na sve su se strane počeli javljati neprijatelji. M. se zato približio Mlecima, i oni su ga imenovali za građanina mletačke općine (1314). 1316 stvorena je čitava koalicija protiv M. Kada je 1314 umro srpski kralj Dragutin, koji je vladao Srijemom, Mačvom, Braničevom i jednim dijelom Bosne, počeli su se otimati za njegovu zemlju M. i kralj Milutin. M. proglasio se tada banom čitave Bosne. 1318—1320 ratovao je na strani Karla I. Anžuvinca protiv Milutina u Mačvi. — Od M. su se počeli odmetati i dalmatinski gradovi, naročito Šibenik i Trogir i stavili su se pod zaštitu Mletaka (1322). Mlečani su tada protiv M. organizirali neke hrvatske knezove. 1322 sazvao je M. sabor hrvatskih knezova, zbog Šibenika i Trogira. Na tom saboru došlo je do sukoba između M. i knezova. Knezovi su tada sklopili savez da unište M. Protiv M. digao se i rođeni mu brat Pavle II., koji je s Trogirom načinio ugovor protiv brata; oni su mu obećali, da će mu pomoći, da postane ban u Hrvatskoj. Uz M. ostao je samo brat mu Juraj II., gospodar Klisa, Omiša i grada Splita. U ljetu 1322 navalili su knezovi, pod vodstvom slavonskoga bana Ivana Babonića, na Skradin, M. stolicu. M. je morao da se povlači pred nadmoćnim protivnicima, i oni su ga pobijedili blizu Klisa. U uvjerenju da mu je kralj sklon, pošao je M. iz Klisa u Knin, da se pokloni kralju. Tu ga je Karlo I. zarobio i odveo u Ugarsku. — M. je bio prijatelj nauke i umjetnosti.

Literatura: V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347 (1897); L. Thallóczy, Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije. I. Prilog k životopisu Mladena Šubića bana bosanskog (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 5, 1893). *M. Prelog.*

MLADENCI, praznik Četrdeset Mučenika ili Četrdeset Svetih (dolazi i pod imenom Mučenici). Kod pravoslavnih se svetkuje 9/3. Za M. su vezani različiti narodni običaji. Tako na pr. u mnogim krajevima u jutro rano na M. ide seoska mladež u šumu da bere drenov cvijet, koji se donosi kući i daje svakom kućnom čeljadetu po jedan, da ga proguta sa namjenom, da bude zdravo i jako kao dren. Nekada se je to »polaženje u dren« obavljalo svečano i sa izvjesnim ceremonijalom, ali se taj običaj sada iz godine u godinu sve više gubi i postaje, slično drugim starim prirodno-religijskim običajima, više predmetom dječje zabave i zanimanja. Na nekim mjestima se održava običaj, da na M. mladež oba spola izlazi »na oro«, što se prije također na svečaniji način obavljalo. Tom bi se prilikom osobito mlade nevjeste, dovedene te zime, obukle u svečano ruho i nakićene klanjale sakupljenom narodu. Negdje je

Digitized by Google

običaj da se na M. napaljuju rasadnici, t. j. nanesu se drva, zapale i izgore, pa se onda taj prostor prekopa i po njemu se posije kupusni rasad, i vele: ne fali roda izobilja. Ima ih koji kažu, da na taj dan treba popiti 40 čaša. Na mnogim mjestima toga dana u jutro mijese kravajčice, a ponegdje ih zovu i mladenčićima, raznog oblika (nož, kola, makaze, sablja, ovca, pile i dr.), pa dijele djeci, koja ih nose po kućama i u zamjenu za njih dobiju od drugih domaćica druge. Ti se mladenčići dijele i svakome gostu i namjerniku, koji dođe u kuću toga dana. Svaki je taj kravajčić premazan medom i ozgo izboden »bazovom« cjevčicom. Pogdješto na M. zalijepljuju na zid od kuće govedu balegu, koja posjeduje osobitu ljekovitu moć, i što je dobro da se nađe u kući naročito kad se tko posiječe ili inače zadobije ranu. Kadšto M. prolaze pod imenom Sv. Mladena, što se naročito čuje u zdravicama, na pr.: »Sv. Mladen da omladi da Bog da...«

U katolika se M. praznuju četvrtog dana Božića, i sa aluzijom na biblijsku legendu o poubijanim mališanima od strane kralja Heroda, kada je tražio maloga Isusa, na nekim mjestima majke toga dana u jutro, više za šalu, biju djecu kakvom grančicom, i pri tome govore: »Pusti zlo, uzmi dobro!« To isto rade i djeca jedno drugome poslije preko cijeloga dana.

P. Bulat.

MLADENOVAČKA BANKA. Osnovana je 1907. Centrala Mladenovac. Kapital je 1,000 000. Fondovi 8.968, ostale rezerve 84.720, ulozi 784.279, vjerovnici 209.671, mjenice 490.144, zajmovi na zaloge 5.000, dužnici 122.226, nepokretnosti 1,444.337, roba 267.107, vrijednosni papiri 13.155, dobit 11.789 Din. Predsjednik je bio Ješa S. Milenković. *N. S.*

MLADENOVAČKA KISELA VODA. Izvor je alkalno-murijatične kisele vode 31·5° C. Liječi katare organa za disanje i za probavu. Željeznička je stanica Mladenovac. Privatna je svojina. *L. N.*

MLADENOVIĆ PAVLE KRAJIŠEVIĆ, komitski četovoda (Jačince, općina dovezenska, okrug kumanovski — Spasovdan 1905, Belakovac). Pod navalom Bugara u naše krajeve, morao je i M. priznati egzarhat i postati egzarhist. Proveo je mnogo godina na radu u Rumunjskoj i Bugarskoj, ali srpsko osjećanje u njemu nije bilo utrnulo, i svoju je djecu, i ako egzarhist, dao u srpsku školu. — Bio je već zreo čovjek, kada je započeta srpska četnička akcija, i M. joj je odlučno prišao. Nije se bojao ni Bugara, koji su ga dotle računali kao svoga čovjeka, ni Ferata Zubovskog, čiji je čivčija bio. Postao je neumoran propagator za srpsku narodnu stvar, a kako je odlično poznavao cio kumanovski i krivopalanački kraj, kao i cio Kozjak, vodio je vrlo vješto svoju četu. Učinio je velikih usluga srpskim četama, naročito u borbi na Čelopeku, gdje je stigao da sa svojim četnicima zauzme čelopečki vis, prije nego što su stigle srpske čete, koje su se povlačile od Nikuljana. Da nije bilo njega, Arnauti bi zauzeli taj vis prije srpskih četa i borba bi se svršila porazom Srba. — Na Spasovdan 1905 Turci su, izdajom, otkrili njegovu četu u Beljakovcu i u borbi, koja se razvila, čika Pavle M. je junački poginuo. Njegovu četu preuzeo je zatim njegov sin Jaćko, ali i on je uskoro poginuo. M. je bio neobično lijep i neobično jak čovjek, tako, da se o njegovoj snazi čudesa pričaju.

M. Milenović.

MLADENOVIĆ RANKO DR., književnik (28/6 1893, Pirot). Srednju školu je svršio u Beogradu, a filozofiju je studirao u Zürichu i u Genèvi. Doktorat je položio u Bernu. 1921 postavljen je za suplenta gimnazije u Beogradu. 1922—1923 bio je urednik časopisa Misao. 1923 postao je profesor, i u isto vrijeme ušao je u beogradsko narodno pozorište za činovnika uprave i pomoćnog redatelja. 1925 bio je kratko vrijeme šef kabineta ministra prosvjete, a zatim je postavljen za generalnog sekretara narodnog pozorišta. — M. je počeo još kao student da piše stihove i kazališne kronike, i poslije se često javljao po književnim časopisima i dnevnim listovima. Za vrijeme jednogodišnjeg urednikovanja u Misli pokušao je, da oko tog časopisa okupi pristalice posljednjih struja u književnosti. Još nije izdao zbirku svih svojih pjesama, a 1926 počeo je da štampa u posebnim svescima svoje dramske gatke: Sindžiri. *V. P.*

MLADENOVIĆ VOJISLAV DR., profesor (25/7 1884, Jagodina). Uči-

Digitized by Google

teljsku školu svršio je u Jagodini 1902. Do 1912 bio je učitelj u raznim mjestima u Srbiji. Te godine poslat je od ministarstva prosvjete na dalnje studije, ali se već u jesen vratio zbog rata. Iduće godine otišao je ponovno na stranu, ali se 1914 opet vratio u rat. Prilikom povlačenja kroz Albaniju bio je teško ranjen i zarobljen. Utekao je iz bugarskoga ropstva, i dočekao je oslobođenje u Jagodini. 1919 je opet otišao u Zürich gdje je položio doktorat (1921). Po povratku bio je neko vrijeme inspektor ministarstva za socijalnu politiku. Zatim profesor učiteljske škole u Beogradu, a sada je nadzornik osnovnih škola za grad Beograd. — U svome listu Naša Škola (1907—1912) i u drugim stručnim listovima zauzimao se za školsku reformu. Zbog reforme religijske nastave došao je u sukob s arhijerejskim saborom. Manji su mu radovi rastureni po časopisima (Pedagogija Đorđa Keršenštajnera, Primitivni duševni život. Hrišćansko-srednjevekovno shvatanje života, štampani su u Prosvjetnom Glasniku 1922 i 1924). Posebno je izdao: Über die Grundlage der Erziehungslehre (Pädag. Magazin, 1921), Osnovi nauke o vaspitanju (1922). *M. Š.*

MLADI ZADRUGAR, list za zadružno obrazovanje seoske omladine. Izlazi od 1924, u izdanju glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Beogradu. *B. M.*

MLADO-KONZERVATIVCI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

MLADOST, jugoslovensko akademsko glazbeno društvo u Zagrebu. Pošto je akademsko pjevačko društvo Liru vlada raspustila, 1900 uspjelo je zagrebačkoj omladini, da osnuje novo udruženje pod imenom M. Kao kod svih ostalih naših pjevačkih društava, tako se i rad M. kretao u kulturnom i nacionalnom smjeru. U cilju da što više popularizira našu lokalnu muziku, priredila je M. mnoge koncertne turneje u sve naše predjele. 1904, unatoč zaprijeka austro-ugarske vlasti, sudjelovala je M. na svečanostima krunisanja kralja Petra u Beogradu. 1906 M. je bila na sveslovenskom kongresu u Sofiji, a 1911 je sudjelovala u Pragu na proslavi pedesetgodišnjice Hlahola i koncertirala je u Pragu, Plznju i Budjejovicama. Do Svjetskog Rata nastupila je M. oko 400 puta. Neko vrijeme je M. sav svoj prihod davala družbi Sv. Ćirila i Metoda za Istru. Muzički rad M. do Svjetskog Rata nije bio čisto artistički. Dirigenti koji su djelovali u M. u ovo doba su: Josip Canić, Stanko Stražnicky i Božidar Širola. Na početku rata austro-ugarske su vlasti obustavile rad M. — Poslije oslobođenja M. je prionula uz muzičko-nacionalistička umjetnička nastojanja naših novijih kompozitora. Prvi poticaj tom radu dao je M. dirigent Oskar Jozefović. M. je prilikom svoje dvadesetgodišnjice izvela ciklus harmonizacija jugoslovenskih pučkih popjevaka A. Dobronića, a 1921 priredila je koncertnu turneju u Poljskoj. Rad u ovom smjeru nastavila je M. pod dirigentom Jakovom Gotovcem. Važan je koncerat M. mlađih nacionalističkih autora, Gotovca, Groševića, Tajčevića i Matetića.

A. Dobronić.

MLAĐ, MLAĐAK (mlad mjesec) je jedan od prirodnih pojava, za koji su vezana mnoga i različita vjerovanja našega naroda, i to na osnovu t. zv. simpatetičnosti prirode i njenih pojava prema čovjeku. Tako na pr. tko za M. striže ovce ili se šiša, i njemu i blagu brzo će opet narasti kosa odnosno vuna. Od tuda i običaj, da djevojke i mlade snahe podšišavaju svoje pletenice o mladom mjesecu, da bi im što veće narasle. Za M. se nipošto ne smije iznositi đubre ni na đubrište ni na njivu, jer će se užeći i od njega ne će biti nikakve koristi. O M. se ne kosi trava, jer tu travu blago ne će nikako da jede. Ni sječenje drveta za građu ne smije se obavljati za mladog mjeseca, jer će istrunuti i brzo propasti. I rakovi su za puna mjeseca puni, a za mlađa prazni, pa se za M. i ne love. O M. ili mijeni (uštapu) žene ne će ni da peru rublje, jer će im se sve isjeći i onda lako poderati. Naprotiv, tko za M. ima u džepu sitnoga novca, neka pogleda u nj i tresne njime, pa mu cijeloga mjeseca ne će nedostajati para. *P. B.*

MLATILICA. V. Vršilica.

MLETAČKI ZALIV (talijanski Golfo di Venezia), sjeverozapadni zaliv Jadranskog mora, između italskoga (mletačkoga) kopna i poluotoka Istre.

Digitized by Google

koji ga rastavlja od Kvarnera. Južna mu je meda otprilike pravac (115 km): ušće rijeke Pada—južni iskrajak Istre, rt Kamenjak (Promontore). Na sjeveroistoku dublje se u kopno uvalio polukružni Tršćanski zaliv, čija je sjeverna Tržićka draga (Monfalcone) i najsjevernija zavala Sredozemnog mora; u trup Evrope prodire 1·5° dalje k sjeveru nego li Genovski zaliv. Zapadna je obala M. Z. plosnata i neprestano raste nanosom sjeveroitalskih rijeka, kako to naročito pokazuje izbočena delta rijeke Pada i ušće Soče (Zdoba); obiluje pješčanim otocima, lidi (osobito zapadno od Soče i između Pijave i Adige), koji ograđuju od mora primorska jezera, lagune. Usred takve lagune sagrađeni su Mleci (Venezia), velika trgovačka i vojna luka. Na sjevernom kraju M. Z., na jednom lidu, nedaleko od Soče, je Gradež (Grado), čuveno kupalište. Istočna je obala strmija, naročito kod Trsta, druge znatne luke u onome kraju, nad kojom se neposredno iz mora diže Kras. Od Trsta k sjeveru, kod historijskog grada Devina (Duino), izbija iz Krasa Timava (donji tok notranjske Rijeke). Sjeverozapadna obala Istre do rta Žalborne (Salvorè, sa 36·4 m visokim svjetionikom: 45°29′20″ sjev. šir., 13° 29′ 39″ ist. duž.) vrlo je razvijena; ima i otoka, koji su se spojili s kopnom (Kopar-Capo d'Istria, Isola, Piran). Znatnije su drage: miljska (Muggia), sa velikim škverovima, koparska, i piranska, sa kupalištem Porto Rose i obilnim solilom. Južno od Žalborne obala postaje ravna. Najznatnije je mjesto Rovinj. Ima više draga (Mirna, Leme samo 1·5 km široka a 12 km dugačka) i otoka (najznatniji Brionski otoci, pred ulazom u bojnu luku Pulj). Južni iskrajak Istre, rt Kamenjak, i pred njim otočić Poreč, sa vrlo znatnim svjetionikom (35 m, 44° 45′ 32″ sjev. šir. i 13° 53′ 36″ ist. duž.) ujedno je jugoistočni biljeg M. Z. Svjetionik upozoruje na opasne grebene i pokazuje raskršće puta u Trst i Rijeku (Fiume). — Do 30 m• duboki M. Z. najplići je kraj Jadranskog mora. Razlika plime i osjeke (kod Trsta) iznosi 88 cm. Slanost vode, zbog priticanja mnogih rijeka i sjevernijega smještaja, manja je (33‰) nego u drugim krajevima Jadranskog mora (gdješto 38‰). Stanovništvo M. Z. su Talijani (Furlani), Slovenci i Hrvati. Vrsni su mornari i ribari, vrtlari, vinogradari, maslinari i stočari.

U srednjem vijeku Mlečići su kadšto cijelo Jadransko more zvali M. Z.

J. Modestin.

MLIN SELJAČKI. Prema sili, koja ga pokreće ima: 1. Vodenica, mlin tjeran vodom; 2. Suvara, mlin tjeran konjskom snagom; 3. Žrvanj (žrmlje, žervi), mlin tjeran ljudskom snagom.

Vodenica je ili na rijekama, lancima uz obalu pričvršćena, a udešena tako, da voda okreće donji kraj vertikalno smještenog napera (kola), ili je potočara građena uz potok. Prema tome, da li joj voda okreće vertikalno smješteno kolo na donjem kraju, u sredini ili gore, zove se podljevača, poljevača ili naljevača. Posebna vrsta potočare je žličarka ili mlin kašikar sa horizontalno smještenim kolom, sastavljenim od velikih kašika, u koje udara voda, navedena kroz naročito veliku cijev (badanj ili žlijeb). Ta se vrsta upotrebljava gdje nema dovoljno vode.

Suvara ima veliko horizontalno smješteno kolo, koje okreću konji, a upotrebljava se samo tamo gdje nema vodene snage. Taj tip se gubi uvođenjem mašinskih mlinova.

Žrvanj je kućni mlin. Njemu kamen okreće ljudska ruka, pomoću vertikalne poluge pomično učvršćene, većinom o strop. Njim se melje žito, kukuruz, a lončaru služi i za mljevenje cakline (glazure). Naročito je uobičajen u hrvatskom Zagorju, gdje ga ima svaka kuća.

Mlinovi, naročito vodenice potočare, kad pripadaju nekolicini, cijelom selu ili općini, koji ih upotrebljavaju i popravljaju prema stalnom dogovoru, zovu se ortački ili ketuški mlinovi.

Literatura: Hefele, Naši domaći obrti (1896). *V. Tkalčić.*

MLINARSKA INDUSTRIJA je, pored drvarske, najvažnija industrijska grana u našoj državi, i po broju poduzeća i po njihovom kapacitetu i po kakvoći svojih proizvoda. Odlična pšenica, koja uspijeva u velikom dijelu naše države (Bačka, Banat i Baranja, Slavonija, Mačva, Stig, Ovčje Polje, Timočka dolina i t. d.), dala je maha osnivanju velikog broja mlinova, ne samo za snabdijevanje stanovništva hljebom, nego i za izvoz. Tako, pored vodenica, suvara, vjetrenjača, imamo veliki broj najsavrše-

Digitized by Google

nijih mlinova, koji su postepeno potisli nesavršenije oblike, tako da njihov broj raste, na štetu vodenica i drugih primitivnih mlinova. Taj razvitak išao je tako daleko, da su mlinovi često osnivani i tamo, gdje im više nije bio moguć opstanak, radi već dovoljnog broja mlinova.

Točan broj mlinova u cijeloj našoj državi nemoguće je utvrditi, ali se uzima, da ih, osim vodenica i drugih primitivnih mlinova, ima oko 700, a ovako su podijeljeni po pokrajinama: Vojvodina oko 270 s kapacitetom od 320 vagona dnevno, Hrvatska i Slavonija 220 s kapacitetom od 160 vagona dnevno, Srbija 170 s kapacitetom od 100 vagona dnevno, ostali krajevi 30 s kapacitetom od 40 vagona dnevno. Kad se uzmu u račun i vodenice i drugi primitivni mlinovi, dnevni kapacitet cijele naše M. I. je oko 800 vagona pšenice dnevno. Kao što se vidi, najveći dio naše M. I. nalazi se u Vojvodini, gdje ima najviše i najvećih mlinova, čiji se dnevni kapacitet penje i do 15 vagona.

Po načinu rada mlinovi se dijele na izvozne (trgovinske) i ušurne. Prvi kupuju pšenicu i melju je za svoj račun, pa brašno prodaju, ne samo u najbližoj okolini, nego ga i izvoze u udaljenije krajeve i inostranstvo. Drugi mlinovi melju na ujam, za račun samih pomeljara, koji im za meljavu plaćaju pšenicom (8 do 12% od količine samljevene pšenice). I ako i među ovim posljednjim mlinovima ima modernih (parnih, motornih ili električnih) mlinova, do 2 vagona kapaciteta, većinu ušurnih mlinova čine vodenice i ostali primitivni mlinovi.

Kako kapacitet naše M. I. daleko nadmašuje potrebe našeg stanovništva, trgovinski mlinovi se staraju da višak svojih proizvoda izvezu u inostranstvo. Radi te zavisnosti naše M. I. od mogućnosti izvoza, dolazi ona često u težak položaj, kadgod joj se izvoz onemogući Naši najveći mlinovi podignuti su u krajevima, koji su bili u sastavu Austro-Ugarske, i do ujedinjenja su imali kao potrošačko područje sve industrijske i pasivne pokrajine monarhije. Većina tih mlinova podignuti su kao filijale velikih budimpeštanskih mlinova, a neki još i za vrijeme Svjetskog Rata, prema tadašnjim potrebama. Poslije ujedinjenja došla je cijela naša M. I. u težak položaj, jer je ne samo izgubila svoje nekadašnje potrošačko područje u Austriji, Čehoslovačkoj, Poljskoj, koje su odvojene carinskim granicama, no je često bila potisnuta i iz naših pasivnih krajeva. Sve navedene države sprečavaju svima sredstvima uvoz našeg brašna, a potpomažu uvoz pšenice, da bi obezbijedile razvitak svojoj M. I. Pored tih carinskih, poreznih i drugih financijskih smetnji od strane uvoznih zemalja, oteščavan je izvoz našeg brašna često i od same naše države, koja je dugo smatrala ovu industriju kao stranu i izvoznim carinama je ometala izvoz brašna, a oslobođenjem brašna od uvozne carine oduzela joj je i dobar dio domaćeg tržišta. Posljedica toga stanja je, da naša M. I. već odavno iskorišćuje svega jednu trećinu svoga kapaciteta, a u posljednje vrijeme morali su neki veliki mlinovi sasvim obustaviti rad. Taj poremećaj u izvozu učinio je, da proizvodi naše M. I. nisu mogli onako da se učvrste na međunarodnim tržištima, kako bi to odgovaralo njihovoj kakvoći i odličnoj pšenici, koju prerađuju naši mlinovi. Uz mnoge naše veće mlinove podignute su i sušnice kukuruza. Proizvodi naše M. I. su: griz, pšenično brašno (8 vrsta), krmno brašno, mekinje, kukuruzno brašno, prekrupa.

Uz mlinarsku počela je, naročito poslije ujedinjenja, da se razvija industrija tijesta i biskvita, ali i pored toga, što se njeni proizvodi već dosta troše, ipak se još nije onoliko razvila, koliko bi mogla s obzirom na veliku proizvodnju brašna u našoj zemlji. To naročito vrijedi za industriju biskvita, koja još nije uspjela da potisne strane, finije proizvode. Proizvodnja hljeba vrši se još uvijek kao obrt, jer je u tvorničkoj proizvodnji uspjelo svega nekoliko poduzeća, dok su, naročito u Srbiji, pokušaji tvorničke proizvodnje hljeba većinom svršavali s neuspjehom.

Najglavniji mlinovi u našoj državi su: 1. Mlinovi Narodne Mlinske i Gospodarske Industrije, Zagreb. 2. Veliko-Kikindski Parni Mlin u Velikoj Kikindi. 3. Somborski Mlin u Somboru. 4. Parni Mlinovi Braće Z. Popović u Beogradu. 5. Sjedinjeni Paromlini Bjelovar i Pitomača. 6. Baranjski Paromlin u Dardi. 7. Đakovački Mlin na Valjke u Đakovu. 8. Prvi Hrvatski Mlin na Čigre u Karlovcu. 9. Akcionarski Parni Mlin u Kragujevcu. 10. Parni Mli-

Digitized by Google

novi Živka Stojiljkovića u Leskovcu i Kumanovu. 11. Ludwig Franz i Sinovi u Mariboru (400 HP, 150 radnika). 12. Automatski Mlin Okružne Banke a Nišu. 13. Prvi Novosadski Mlin na Valjke u Novom Sadu. 14. Pančevački Parni Mlin u Pančevu. 15. Sarajevski Paromlin na Valjke D. D. u Sarajevu. 16. Automatski Parni Mlin »Balkan« u Skoplju (205 HP, 60 radnika, kapacitet 8 vagona). 17. Gornjobačko Udruženo Paromlinsko D. D. u Subotici. 18. Banatska Mlinska Industrija u Vršcu. 19. Izvozna Mlinska Industrija u Vršcu. 20. Mlin I. Bajloni i Sinovi u Malom Crniću. Ovaj mlin podignut je poslije rata na mjesto staroga, koji se razvio iz državne vodenice. Kapacitet mu je 15 vagona dnevno.

Industrija tijesta i biskvita zastupana je sa 16 tvornica, od kojih su najvažnije: 1. »Danubius« u Novom Sadu. 2. »Suprema«, D. D. u Zagrebu. 3. »Vlasta«. D. D. u Splitu. 4. Prva Banatska Fabrika Makarona i Testa A. D. u Velikom Bečkereku. Pored tih tvornica imaju i neki mlinovi svoje tvornice tijesta ili biskvita, kao »Union« u Osijeku, Đakovački mlin i t. d.

Tvornica škroba imamo sedam, koje proizvode škrob od kukuruza, pšenice i riže. Cjelokupan njihov kapacitet je oko 1.000 vagona godišnje. Najglavnije su: 1. Fabrika Štirka Pančevačke Kreditne Banke u Jabuci. 2. Fabrika Štirka i Konzervi S. Kop i Sinovi D. D., Subotica (100 HP, 60 radnika). 3. J. M. Georgijević i Brat »Union«, Fabrika Štirka u Vršcu (120 HP, 100—120 radnika).

S. Predić.

MLJEKARSKA INDUSTRIJA razvila se i u našoj državi u tri oblika, kao planinska (Bačila), kućna i tvornička. Prvi oblik razvijen je naročito na planinama istočne i južne Srbije (Stara Planina, Šar-Planina i dr.), u Bosni, Crnoj Gori i Dalmaciji. Kao kućna industrija prerada mlijeka sastavni je dio poljoprivrede u cijeloj državi, i mlijeko se prerađuje u prvom redu za kućnu potrebu, a višak se nosi na trg, u obližnje gradove. Zadrugarski oblik, koji čini prijelaz k tvorničkoj proizvodnji masla i sira, tek je počeo da se javlja, i danas ima oko 70 mljekarskih zadruga u državi, najviše u Srbiji i u Slovenačkoj. Tako isto i industrijska (tvornička) prerada mlijeka, koja je u nekim krajevima naše države bila dobro razvijena, je bačena u nazadak ratom, agrarnom reformom, sekvestracijom velikih posjeda i smanjenjem broja goveda za vrijeme rata. Stoga se prvih nekoliko godina poslije ujedinjenja uvozilo dosta mliječnih proizvoda. Danas se tvornička proizvodnja sira i masla oporavlja, ranija poduzeća povećavaju proizvodnju i stvaraju se nova poduzeća, većinom manjeg opsega.

U našoj državi ima oko 30 tvorničkih poduzeća za preradu mlijeka. Od njih je najvažnija centralna mljekarna državnog dobra Belje, koja proizvodi godišnje 80 vagona masla, 100 vagona sira i 3 vagona kazeina, a dnevno preradi do 4 vagona mlijeka, koje se svako jutro dovozi malom željeznicom sa svih krajeva imanja. Najvažnija slična poduzeća su: 1. Prva hrvatsko-slavonska središnja maslarna Pavao Stubbe, Đakovo. Osnovana je 1903, uz saradnju seljaka iz okolnih sela. Proizvodi maslac i sir. 2. Samostan trapista u Marija Zvijezdi, kod Banje Luke. Proizvodi čuveni sir trapist. 3. »Merkur«, prva osječka higijenska mljekarna u Osijeku. Proizvodi trapist i parmezan, do 3 vagona godišnje. 4. Fabrika sireva Ognjanović i Pajh u Bočaru. Izraduje godišnje oko 20 vagona kačkavalja. 5. Tvornica sira i maslaca Josip Tot u Česteregu. Izrađuje 10 vagona sira i maslaca godišnje. — Ostala poduzeća su manjeg opsega.

S. Predić.

MLJEKARSTVO. Proizvodnja mlijeka i prerada mlijeka ima mogućnost razvitka gotovo u cijeloj državi, naročito u gorskim krajevima, a ovčje mljekarstvo još i u Vojvodini. Kapacitet bi mogao, uz dane prilike i racionalnu privredu. dostići do 500 milijuna litara godišnje, pokraj potrebe stanovništva.

M. se u SHS razvilo i zadružnim putem i privatnom inicijativom. U Slovenačkoj je bilo prije rata 70 mljekarskih zadruga, u Hrvatskoj i Slavoniji oko 20, u Vojvodini do 150, u Srbiji oko 15, u Bosni 3. Od ovih su zadruga, radi nedovoljne organizacije, mnoge propale (u Vojvodini skoro sve), te ih sada ima u cijeloj državi blizu 100.

Veće mljekarske ustanove su: Državno mljekarstvo u Belju (kod Osijeka) sa preko 7.000 l mlijeka dnevne

Digitized by Google

prerade (maslac i kazein), Združene mljekarne u Ljubljani, samostan trapista u Banja Luci (sir, godišnje do 15 vagona), P. Stubbe, Đakovo (maslac i sir). Vlastelinske mljekarne morale su, zbog agrarne reforme, obustaviti rad.

Trgovina mljekarskom robom naročito se razvila pri snabdijevanju gradova mlijekom i mliječnim proizvodima. Kraj maslaca pravi se sir, i to u jačoj mjeri: ovči sirevi (kačkavalj, somborski, travnički i paški), onda kravlji (pravi trapist i njegove imitacije), a u Sloveniji ementaler.

Izvoz mljekarske robe iz SHS je iznosio 1922 12 vagona maslaca i 175 vagona raznog sira, a 1923 se izvezlo za 118 milijuna dinara samo kačkavalja, a ostalog sira i masla za 28 milijuna dinara. Za 1924/25 (od 1/9 do 31/8) cijeni se taj izvoz na 120 milijuna dinara. Izvozni rajoni su: Maribor, Pirot i Skoplje. Od 1923 izvozi se iz Štajerske dnevno više vagona svježeg mlijeka u Austriju.

S. Ulmansky.

MLJET (talijanski Meleda) je najjužniji, a ujedno i najistočniji od svih većih dalmatinskih otoka. Paralela 42° 45′ presijeca otok. Njegova najzapadnija točka (17° 19′ istočne dužine), Goli Rat, 18 je km daleko od otoka Korčule, a najistočnija (17° 45′ ist. duž.), rt Gruj, 27 km od Dubrovnika. Južna strana otoka okrenuta je morskoj pučini, dok ga na sjeveru 9 km široki Mljetski kanal rastavlja od poluotoka Pelješca. S tim poluotokom naporedo pružio se otok M., poprečno samo 2—3 km širok, pravcem od zapada-sjeverozapada k istoku-jugoistoku 38 km u dužinu, pripada dakle osobitom tipu dalmatinskih dugoljastih otoka. 86·5 km duga obala čini više uvala, draga i prirodnih luka. Znatnije uvale su: Uvala Soline na jugozapadnoj obali. Iz nje vodi 1 km dugi, uski i plitki (3 km) kanal u Veliko Jezero, u koje za plime utiče, a za osjeke otiče, morska voda, tako jako strujeći u kanalu, da bi mogla okretati mlinska kolesa. Zatim uvala od Polače na sjeverozapadnoj obali sa dobrim sidrištem, a nasred sjeverne obale Srednja Luka Mljetska, gdje pristaju parobrodi linije Korčula—M.—Gruž (Dubrovnik). Kad na južnoj obali stane more mlatiti o prošupljene stijene, nastaje, prodiranjem i zbijanjem zraka, silan šobot, kao grmljavina izdaleka; tako osobito kod udubine Rikavice, nedaleko od Babina Polja, glavnoga mjesta na otoku.

Površina M. je 99·2 km². Otok je većim dijelom bregovit. Između bregova ima malih dolina; najveća Babino Polje, nasred otoka, južno od najvišega vrha brda Velikoga Grada (514 m), ima jedva 15 km². Krasko tlo ima dosta golih stijena i špilja, ponikava i ponora; ima i izvora, ali ne dosta, te žitelji hvataju kišnicu u cisterne. Kad padne kiša, neke se ponikve pretvore u jezerca, kojih brzo nestane, čim kiša prestane. Žarko ljeto prolazi gotovo bez kiše, a mlaka zima donosi česte oluje. Negda su bile na M. guste smrekove i borove šume. I danas još ima lijepe šume u zapadnom dijelu otoka, gdje i pinija donosi svoj rod. Gojenju šume nanose velike štete česti požari (1917, 1922). Glavna je privreda na M. od ribolova, kojim se bave muškarci, dok poljske poslove vrše poglavito žene. Od žita se sije pšenica, kukuruz, ječam i proso; nešto se sadi povrća, naročito kelj. Vinova loza i maslina ne daju osobita roda. Ima smokava, mandula (badema) i šipaka, a drugih voćaka gotovo nimalo. Vrlo je raširena makija i buhač. Kako nema prostranih livada, drži se uglavnom samo sitna stoka (ovca i koza).

Otok M. ima 1.934 stanovnika, u 6 sela sa 356 kuća. Najveće je župno i općinsko selo Babino Polje, sa 920 stanovnika. Za njim seređaju: Goveđari (župa), sa 317 i Blato, sa 304 u zapadnom, pa Maranovići, sa 182, Prožura, sa 179 i Korita, sa 132 stanovnika, u istočnom dijelu otoka. Čuven je sa svoje romantične okoline negdašnji benediktinski samostan Sv. Marije na otočiću u Velikom Jezeru. Mljetska općina pripada srezu i oblasti dubrovačkoj.

Otok M., stara Melita, spominje se već u Pseudoskilakovu Periplu (338 do 335 prije Kr.). U rimsko doba bio je M. razglašen sa gusarenja. Zato je jednom car August kaznio žitelje, razoriv im glavno naselje (Melitussa). M. je bio mjesto progonstva za političke krivce. Tamo je car Septimije Sever prognao bogatoga Kiličanina Agesilaja Anazarba, jer mu se nije poklonio, kad je car slavio pobjedu nad Parćanima. Agesilaj je tu sagradio sebi palaču, od koje se znatni tragovi još danas nalaze. Po njima se

Digitized by Google

zove spomenuta Uvala od Palače. — Na početku 7 vijeka osvojili su M. južni Sloveni. Oko polovine 10 vijeka car Konstantin VII. spominje M. uz Korčulu i Brač u predjelu neretljanskih knezova. U 11 i 12 vijeku pripadao je M. zahumskim knezovima, od kojih je prešao u područje srpskih vladalaca iz porodice Nemanjića, kad su oni zavladali Zahumljem (za Stevana Nemanje). U nemanićkom području ostao je M. oko 150 godina, dok ga nije bosanski ban Stjepan, poveljom, pisanom 15/2 1333, pod gradom Srebrnicom, darovao dubrovačkoj republici. Malo zatim dobio je M. svoj statut (1345). — Dubrovačka republika držala je M. sve do svoje propasti (1808). Na čelu uprave bio je od dubrovačke vlade izaslani knez, koji je sjedio u Babinom Polju. Pobuna Mlječana protiv gospodarstva dubrovačkog 1402 nije uspjela. 1572 turski su gusari oplijenili sav otok i samostan, čije su redovnike poubijali. Spasili su se žitelji, koliko su se sklonili u gorske zbjegove.

Benediktinski samostan Sv. Marije na otočiću u Velikom Jezeru, osnovan već u 11 ili 12 vijeku, posjećivali su slovenski vladaoci. Već 1145 tamo je bila udovica dukljanskoga kralja Bodina sa svojim sinom Đurđem, a kasnije žena posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, čiji je sin sahranjen u samostanskoj crkvi. U 16 vijeku mljetski samostan bio je glava svih benediktinskih samostana dubrovačke provincije, koja se zvala Congregatio Melitensis. Među opatima osobito se proslavio poznati pjesnik i naučnjak Ignjat Đurđević (Georgi), čije je ime spleteno sa imenom otoka M. Od njega imamo, u pismu prijatelju Januariju Selinesu, benediktincu na Monte Cassinu, zanosan opis M. i njegova samostana, od njega su potekle Suze Marunkove sa mnogo mljećanske folklore; njegovo je i veliko djelo D. Paulus Apostolus (1730), kojim je htio dokazati, da se lađa ploveći s apostolom Pavlom po »adrijanskoj pučini« razbila kod otoka M.

Kad je 1808 Napoleon ukinuo dubrovačku republiku, morali su i mljetski benediktinci ostaviti otok. Po bečkom miru (1814) M. je pripao Austriji, koja je samostan predala dubrovačkim pijaristima pa isusovcima, dok ga nisu i oni morali napustiti (1869). Kasnije je bila u samostanu državna šumarija — sada pod paskom jednog čuvara propada.

1822/24 čula se na M. detonacija, kao kad top grune, sad izbliza, sad izdaleka, a pri tom se potresla zemlja. Žitelji su se silno uplašili, da je podmorski vulkan. Iz Beča odaslani naučnjaci P. Partsch i F. Riepl utvrdili su, da na M. ima odista vulkanskog kamenja, ali vulkanska provala da ne prijeti.

Literatura: M. Šrepel, List Đorđićev o otoku Mljetu (Građa za povijest književnosti hrvatske, I, 66); Partsch und Riepl, Bericht über das Detonationsphänomen auf der Insel Meleda (1826); V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (II, 242 do 245); R. E. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899). *J. Modestin.*

MOBA se zove običaj kad seoski momci i djevojke idu nekom gazdi da mu besplatno, samo za jelo i piće, svrše kakav poljski posao, na pr. požanju žito, kopaju kukuruze, skupe sijeno, oberu šljive i dr. M. obično sazove gazda sam; njegova je briga da mobari i mobarice toga dana budu dobro počašćeni i jelom i pićem. Stoga, tko je siromašniji i nema čime da časti, taj M. i ne saziva Na M. se ide više razonode i zabave radi. Stoga mlađa čeljad, kad ide na M. obuče svečanije ruho, kao kad idu u crkvu ili na slavu. Na M. se pjeva, veseli, koliko za trajanja rada u polju, toliko i poslije, kada se vrate gazdinoj kući. Na nekim mjestima se mobari i mobarice, poslije završenoga posla u polju, svrstaju u redove, od marama naprave barjake i s barjacima pjevajući i potcikujući, a gdješto i pucajući, vraćaju se u selo kao da su svatovi. Na M. dolazi i mladež iz drugih okolnih sela, i M. služi kao jedna od prilika, gdje mlada seoska čeljad obojeg spola sklapa poznanstvo, koje često svršava svadbom. *P. B.*

MOĆI SVETITELJSKE. V. Relikvije.

MODEST, regionarni biskup i slovenački misionar (oko 765). Za vrijeme vojvode Hotimira (753 do oko 769) poslao je salzburški nadbiskup M. u Karantaniju sa drugim svećenicima. Posvetio je tu tri crkve: u Gospi Svetoj, na Lurnskom Polju, crkvu Sv. Petra i sv. Marije kod Ingeringa u

Digitized by Google

Gornjoj Štajerskoj i na mnogim drugim mjestima, koja izvori ne navode. Te su tri crkve najstarija kršćanska svetišta među Slovencima. M. je stolovao u Gospi Svetoj, i sahranjen je u tamošnjoj crkvi. *F. K-ć.*

MODOŠ, sresko mjesto u Banatu, na Tamišu. 1910 imao je M. 4.750 stanovnika, od kojih je bilo Srba 1.374, Madžara 878, Židova 227, pravoslavnih 1.550, katolika 2.973. Prvi put se spominje 1332—1337. Spominje se i za vrijeme Turaka. 1717 pripadao je bečkerečkom okrugu i imao je 50 domova. 1783 preselio se jedan dio srpskog stanovništva iz M. u vojnu granicu i na njihovo mjesto doselili su se Nijemci. M. je pripao našoj državi u sporazumu sa Rumunjskom 10/4 1924. M. se sada zove Jaša Tomić. *D. P.*

MODRI TIČNIK, vrsta vinove loze, s crnim grožđem. Raširena je u Slovenačkoj, gdje se od nje pravi kiseljasto ružičasto vino zvano cviček. *I. R.*

MODRIČ, varoš u Bosni, na desnoj obali Bosne. Ima 2.662 stanovnika (1910). Imala je katolički franjevački manastir, koji je postojao još 1657. Trgovačko je mjesto. Izvozi suhu šljivu i drugo voće. Ima poljoprivrednu stanicu i školu. U blizini M. su ruševine grada Dobora. *M. F.*

MODRIČKA REKA, rječica u Srbiji, desni pritok Rasine. Izvire na sjevernom kraju Velikog Jastrebca, pod Zmajevcem 1.491 m i Belom Stenom 1.250 m, i kao potok Bistrica počne teći na sjeveroistok, a nabrzo skrene pod pravim kutem i upravi tok prema sjeverozapadu. Na donjem toku zove se M. R., prema selu Modrici, kraj kojeg protiče. U Rasinu utiče oko 2 km nizvodno od Modrice, odnosno oko 5·5 km južno-jugoistočno od Kruševca. Dužina toka M. R. je 20·2 km, a površina porječja 70·3 km². *P. V.*

MODRINA, vrsta suknje. Od vunene je tkanine, zagasito plave boje, duga je do članaka, sa uskim rukavima, pozadi naborana. Nosi se u okolini Dubrovnika. *N. Z.*

MODRO OKO, jezerce u Dalmaciji, zapadno od Desnog Jezera, kojim je vezano oko 350 m dugačkim i 3·5 m širokim kanalom, odnosno 6 km sjeverozapadno od Opuzena. Leži u vrtači od bjeličastog vapnenca, a voda mu je modre boje, po čemu je i nazvano. Površina M. O. je 0·03 km², apsolutna visina 0 m, ali se mijenja sa plimom i osjekom. Maksimalna dubina M. O. je 18·3 m. Voda jezera je bočata (ili slanasta). *P. V.*

MODRUŠ, dva sela u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, u srezu ogulinskom, na istočnom podnožju Velike Kapele, od prevale Bila (888 m), što rastavlja Veliku od Male Kapele 6·5 km (pravac) k sjeveroistoku. 1. Donji M., na desno od druma Senj—Ogulin (Josipova cesta), ima 512 stanovnika. 2. Gornji M., na lijevo od druma Senj—Ogulin, ima 669 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine ogulinske, poštu i telegraf.

Nad Gornjim M., na Samačkoj Glavici (680 m), strše razvaline staroga grada, koji narod zove Tršcem ili Tržanom. Tako se zove i u spomenicima 15 i 16 vijeka, dok se varoš, također ograđena zidovima, sjeverno ispod grada, zove Modruše. — Grad M. (ili Tržan) bio je stolica stare modruške županije, koja se spominje u 12 vijeku u području splitske nadbiskupije, a krbavske biskupije. Krajem toga vijeka (1193?) dobili su M. u leno od ugarsko-hrvatskoga kralja Bele III. krčki knezovi, potonji silni Frankapani, koji su se ponosito pisali i »knezovi modruški«.

Modruška je županija bila prostrana. Na sjeveru je dopirala do rijeke Kupe, na zapadu do Vinodola, na jugu do županija Gacke, Plaške i Drežničke, na istoku do Korane, gdje je graničila sa županijom goričkom. »Stolno mjesto« županije bio je M. Kako je bio znatan, obično je pripadao starješini roda Frankapana. Kad su 1449 braća Frankapani, njih 9 na broju, podijelila među sobom porodična imanja, varoš i grad modruški (Tržan), zatim Vitunj, Grobnik i Dubovac, i dio Krka i Senja, dobio je Stjepan II., koji je obično sjedio u M., te ga je zvao svojim »stolnim mjestom«. 1460—1493 u varoši pod gradom M. uz crkvu Sv. Marije, bila je stolica krbavskih biskupa, koji su se po tom zvali i »modruški«. Kad je po porazu hrvatske vojske na Krbavskom Polju (1493), zaprijetila i M. opasnost od Turaka, biskup se s kaptolom sklonio u Novi Vinodolski, a Turci su M.

Digitized by Google

oplijenili i popalili. Iz krbavskog boja sretno se spasio tadašnji knez Bernardin Frankapan, sin Stjepana II. (1481). Za njegova je vladanja (1486) sastavljen znameniti urbar modruške gospoštije, a 1496 u M. je proslavljeno vjenčanje hrvatskoga vojvode Ivana Korvina, sina kralja Matije, sa Bernardinovom kćerkom Beatricom. 1521 M. je, sa cijelom okolinom, opet stradao od Turaka. Ipak ga još 1525 knez Bernardin zove svojim »stolnim mjestom«. Brzo po njegovoj smrti (1530) M. je zauzela (1553) kraljevska vojska. Protiv toga ništa nisu koristili prigovori i tužbe Frankapana i Zrinskih, kojima je (Nikoli i Jurju, svojim sestrićima) M. zapisao (1544 i 1575) u baštinu Stjepan III. Frankapan. M. je ostao i dalje krajiško kumpanijsko mjesto ogulinske kapetanije, sve do razvojačenja krajine (1873). Sam grad M. već je na početku 18 vijeka bio sasvim opustio. Ali ime se njegovo i modruške županije i kasnije oživalo u imenu modruško-riječke županije, sve do njene likvidacije u kraljevini SHS (1918).

Modruško-riječka županija zapremala je 4.900 km², sa 232.000 stanovnika, razdijeljena na 8 upravnih kotara (Crikvenica, Čabar, Delnice, Ogulin, Slunj, Sušak, Vojnić, Vrbovsko) i grad (Bakar). Njeno područje sada je dio primorsko-krajiške oblasti, sa istim srezovima i sa dva grada (Bakar i Sušak).

Pod modruškim gradom Tržanom prostirala se u ravnici varoš Modruše. Osim stolne crkve Sv. Marije (ranije Sv. Marka), tu se još spominju crkve: Sv. Duha Sv. Stjepana i Svete Jelene, pa franjevački samostan, sa crkvom Sv. Antuna. Mjesto je bilo znatno. Onuda je prolazila već u rimsko doba cesta iz Primorja u Posavlje, a u polovini 14 vijeka ondje je bila tridesetnica. U varoši je bio trg. Žitelji su se zvali »purgari modruški«; oni su činili »službe male i velike« knezovima i plaćali im »dacije«. Samim gradom upravljao je, u ime kneza, valjda »podknežin«.

Južno od M., na 693 m visokom brdu, blizu prevale preko Gvozda, stajao je pavlinski samostan Sv. Mikule na Gvozdi, zadužbina (1380) kneza Ivana V. (Anža) Frankapana. Bogat i prostran on je hranio do 80 redovnika, sve samih Hrvata glagoljaša. Kasnije je, zbog turskih provala, opustio. 1708 obnovljen je mali samostan za 3 redovnika, sa kapelicom Sv. Nikole, po kojoj je gorski lanac Gvozd dobio novo ime Kapela. I taj samostan, ukinut 1786 od cara Josipa II., danas je samo razvalina.

Literatura: V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, I., 42—48; R. Lopašić, Hrvatski urbari, I., 20—81; E. Laszowski, Modruš (Prosvjeta, 1894, 146); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, 167—169.

J. Modestin.

MODRUŠKA BISKUPIJA. V. Senjska i modruška ili krbavska biskupija.

MODRUŠKO-RIJEČKA ŽUPANIJA. V. Modruš.

MOGOROVIĆI, jedno od 12 starohrvatskih plemićkih plemena. Spominju se 1069, za kralja Petra Kresimira IV. u okolini Biograda, a u 12 i 13 vijeku u okolini zadarskoj. Ako ne prije, svakako odmah poslije provale Tatara u Hrvatsku (1242), preselio ili raširio se velik dio plemena M. na sjever, preko Velebita, u starohrvatsku županiju Liku, gdje je ostao na okupu sve do osvojenja Like od Turaka (1528). U 14 i 15 vijeku ističu se u Lici naročito dvije zadruge od plemena M., Berislavići i Desislavići. Desislavići su bili među nosiocima kneževske časti. Po ispravama od 1490 i dalje postoji u »španstvu« ili »kneštvu« ličkom poseban plemenski sud za plemiće »plemeniti stol kraljev meju plemenitimi ljudi Mogorovići u Lici«. Oni su bili nastanjeni po selima ili vesima, od kojih se, među ostalim, spominju: Bisići, Čahovići, Gaćelezi, Gvozdnica, Kasezi, Kukljići, Lučani, Ribnik, Skurina, Vrhovljani i po svom pavlinskom samostanu »Gradčini« znamenito Zažićno, na koncu 15 vijeka kulturno središte čitave Like. Živjeli su u hižama ili zadrugama, kojih se u Lici 1490—1515 navodi do 50, među njima: Babići, Draškovići, Korlatovići, Malići, Nelkovići, Orlovčići, Petričevići, Sučići, Tomašići. Draškovići su prebivali u Donjem Zažićnu, gdje su osnovali spomenuti samostan. Iz darovnice 1/11 1490 vidi se, da je hiža Draškovića tada brojala preko 35 muških glava, dakle u svemu oko 70 duša. Uzevši da su prosječno i ostale hiže imale po toliko čeljadi, izlazi, da je pleme M. u Lici na koncu 16 vijeka brojalo do 3.500 duša. — 1528 Liku su

Digitized by Google

osvojili Turci, a pleme M. se razasulo po preostaloj Hrvatskoj.

Literatura: V. Klaić, Hrvatska plemena od 12 do 16 stoljeća (Rad, 130, 1—85, Mogorovići 44—54).

J. Modestin.

MOHAČKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje u Baranji i Osječkom Polju, krajem 17 i početkom 18 vijeka. Iz vremena prije seobe Srba u Ugarsku pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem, poznat je samo jedan mohački episkop, mitropolit Josif. 8/7 1694 predložio je patrijarh, a austrijski car Leopold I. potvrdio je, Jefrema Jankovića-Tetovca za mohačkog episkopa. Pod pritiskom unije Tetovac se 1703, pred Rákoczy-ev ustanak, sklonio u Rusiju, gdje je i umro 1718. Njegov nasljednik bio je Nikifor Melentijević (od 1710), koji je 1721 također napustio eparhiju i povukao se u manastir Krušedol, gdje je i umro 1739. Posljednji mohački episkop bio je Maksim Gavrilović (1721—1732).

Prvi episkopi stanovali su u manastiru Sv. Arhanđela Mihaila u Braljini, kod Kisfalud-a, a posljednji u Sečuju i Osijeku. 1733 ukinuta je M. E. i Baranja je spojena s budimskom, a Osječko Polje sa pakračkom eparhijom. Tada je u Baranji bilo Srba u 54 sela i gradova, a u Osječkom Polju u 16 mjesta. Njen baranjski dio sačinjavao je kasnije mohački protopresviterat. Prema glavnim gradovima u Baranji nazivana je M. E. još i pečujskom ili petocrkvanskom, sečujskom i sigetskom, a potpadali su pod nju još i gradovi Sikloš, Kanjiža i Kapošvar.

Literatura: V. Krasić, O episkopima mohačkim i sigetskim (Stražilovo, 1885); I. i D. Ruvarac, O eparhiji pečujsko-mohačko-sečujsko-sigetskoj 1695—1733 (Glasnik Srpske Patrijaršije, 1922). *R. Grujić.*

MOHOROVIČIĆ ANDRIJA DR., meteorolog i seismolog (23/1 1857, Volosko, Istra). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju na Rijeci, matematiku i fiziku na univerzitetu u Pragu, gdje je 1880 položio i profesorski ispit. Služio je 1881 u gimnaziji zagrebačkoj i realci u Osijeku, 1882—1891 bio je profesor na nautičkoj školi u Bakru. 1891 postao je upravitelj meteorološkog opservatorija u Zagrebu, gdje je ostao do 1921, kada je penzioniran. 1896 položio je u Zagrebu doktorat filozofije, 1897 habilitirao se za privatnog docenta meteorologije u Zagrebu, a 1910 postao je izvanredni profesor.

M. je uspio da zagrebački meteorološki opservatorij uredi kao moderni institut, naročito u pogledu seismičkih mjerenja, a organizirao je i meteorološku službu u Hrvatskoj i Slavoniji. — U svome naučnom radu M. se isprva bavio skoro isključivo meteorologijom, a od publikacija su važnije ove: Nekoliko opažanja o vertikalnoj komponenti gibanja oblaka (Rad, 95, 1889), Nekoji rezultati opažanja oblaka na kr. nautičkoj školi u Bakru (Rad, 104, 1891), Dnevna i godišnja perioda oblaka u Bakru (Rad, 111, 1892), Klima grada Zagreba (Rad, 131, 1897), Vihor kod Čazme (Rad, 135, 1898).

Kasnije se M. sa velikim uspjehom bavio seismologijom. On je prvi proučio blize zemljotrese i otkrio individualne seismičke valove, kao i površinu diskontinuiteta u dubini od 55 km. Osim toga, M. je, na osnovu eksperimentalnih mjerenja potresa, izračunao najbolje hodografe za longitudinalne i transverzalne seismičke valove. Važniji seismološki radovi M. su: Potres od 8/10 1909 (Godišnje izvješće za gr. meteorološki observatorij za god. 1909, 1910). Razvoj seismologije posljednjih pedeset godina (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 27, 1913), Hodograf prvih longitudinalnih valova potresa — emersio undarum primarum (Rad, 204 1914), Nove faze u slici početka potresa (Rad, 208, 1915). Die Bestimmung des Epizentrums eines Nahbebens (Beitr. z. Geophysik, 14, 1916), Principi konstrukcije seismografa i prijedlog za konstrukciju novog seismografa za horizontalne komponente gibanja zemlje (Rad, 217, 1917). Hodografi longitudinalnih i transverzalnih valova potresa — undae primae et undae secundae (Rad, 226, 1922). Pored toga M. je izdavao i publikacije zagrebačkog opservatorija: Mjesečni izvještaj 1892—1901 i Godišnja izvješća 1901—1917. *P. Vujević.*

MOHOROVIČIĆ STJEPAN DR. (20/8 1890 Bakar). Gimnaziju je svršio u Zagrebu (1908), a univerzitet je učio u Zagrebu i Göttingenu. Promoviran je u Zagrebu 1918. — 1913 bio je gimnazijski učitelj u Bjelovaru. Za vrijeme Svjetskog Rata upravljao je

Digitized by Google

raznim meteorološkim stanicama u Kotorskom Zalivu, Skadru i dr. Poslije rata bio je profesor u srednjim i stručnim školama u Zagrebu. — M. je objavio mnogobrojne radove iz područja matematike, teorijske fizike, meteorologije i seismologije, a između ostalih: Beitrag zur nichteuclidischen Interpretation der Relativitätstheorie (Phys. Zschr., 1913), Die Ausbreitung der Erdbebenstrahlen, I.—II. (Beitr. z. Geophysik, 1914—1916), Ein Beitrag zur Theorie des Sehraumes (Physik. Zschr., 1920), Die Folgerungen der allgemeinen Relativitätstheorie u. d. Newtonsche Physik (Naturwissenschaftliche Wochenschrift, 1921), Die Rotverschiebung der Spektrallinien v. Standpunkt der Newtonschen Physik (Ann. d. Phys., 1921), Eine elementare Theorie der Gravitation (Naturwissenschaf. Wochenschr., 1922), Das »homogene« Gravitationsfeld und d. Lorentztransformation (Zschr. f. Phys., 1922), Beziehungen zwischen d. Lorentzschen u. d. Galileischen Transformationsgleichungen (Ann. d. Phys.), Äther, Materie, Gravitation u. Relativitätstheorie (Zschr. f. Phys., 1923), Über die Konstitution des Erd- u. Mondinneren (Astr. Nachr., 1924), Lichtgeschwindigkeit u. Gravitation (Astr. Nachr., 1924), Die relativistische Lichtablenkung u. Verschiebung d. Spektrallinien (Astr. Nachr., 1924), Hydrodynam. Grundgleichungen f. turbulente Bewegung (Zschr. f. techn. Phys., 1925), Das Erdinnere (Zschr. f. angw. Geophys., 1925), Die zweiundeinhalb Jahrhundert lange Periode d. Erdbeben- u. Klimaschwankungen (Meteor. Zschr., 1921). *M. Popović.*

MOJSINJSKE PLANINE, brežuljci u Srbiji, između rijeka: Zapadne Morave-Južne Morave-Đuniske Reke-Gaglovačke, sjeveroistočno od Kruševca. Sagrađene su od kristalastih škriljevaca, kroz koje je mjestimice probilo granitoidno i trahitoidno kamenje. Zbog toga su blagih oblika i najvećim dijelom pošumljene. Najviši visovi od sjeverozapada k jugoistoku su: Despina Poljana 491 m, Drenova Glava 546 m, Šiljegarnik 530 m, Debela Glava 484 m, Daleki Pogled 413 m, Ljuti Laz 360 m. Od Šiljegarnika se prema sjeveroistoku odvaja dugačak povijarac, na kome su istaknutiji visovi: Samar 432 m i Progon 307 m, a na istoku, blizu Đuniske Reke, diže se Belo Brdo 325 m. Sjeverostočnim podnožjem M. P. prolazi drum i željeznička pruga Beograd—Stalać—Đunis—Niš, zapadnim, drum i željeznička pruga Stalać—Kruševac—Užice, jugoistočnim podnožjem vodi drum Đunis—Kaonik—Šiljegovac—Prokuplje i manastir Sveti Aranđel, a južnim, drum Kruševac—Kaonik. *P. V.*

MOJSTRANA NA SAVI, glavno je ishodište za Triglav (2.863 m), na koji vode 4 puta. Dobro je uređeno ljetovalište. Ima zimski šport. Leži u ravnici, na ulazu u tri triglavske doline: Vrata, Kot, Krma, a pod brdima je Mežaklja (1.593 m) i Gračiše (845 m). *L. N.*

MOJZES STJEPAN DR., biskup (24/10 1797, Veseli, nitranska županija — 5/7 1869, Banjska Bistrica). Učio je gimnaziju i filozofiju u Trnavi, a teologiju u Pešti. U Pešti je promoviran na doktora filozofije. Bio je profesor filozofije na zagrebačkoj akademiji, gdje je predavao i grčki jezik (1830 do 1847). U Zagrebu je M., i ako rodom Slovak, sa velikim interesom pratio narodni preporod, i pomagao je svim silama Ilirce u njihovom radu. Bio je cenzor ilirskih novina i knjiga, pa je u tom položaju učinio vanredne usluge ilirskom pokretu. 1847 bio je imenovan za kanonika zagrebačkog kaptola, koji ga je izaslao na požunski sabor, gdje je, sa ostalim Hrvatima, branio interese Hrvatske. Nadbiskup Haulik imenovao ga je za direktora zagrebačkog sjemeništa. Krajem 1849 otišao je M. u Beč, i tu je radio za interese Hrvatske. 1850 bio je imenovan za biskupa u Banjskoj Bistrici; na tom je položaju učinio veoma mnogo za dizanje školstva i uopće prosvjete među Slovacima. Naročito je mnogo učinio za slovačku Maticu. *M. P-g.*

MOKLIŠTE, manastir Sv. Nikole u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u dolini Velike, više Kavadaraca i Vataše, u Tikvešu. Manastir je podignut u blizini sela M. 1595. Ktitori su mu bili Kir-Nikola i sinovi mu Kir-Jovče, Kir-Bojko i Kir-Dane, od stare vlastelinske porodice iz Timnjanika, sada poturčenjačkog sela do Negotina. Potomci su ove porodice Đorevci (Hadži-Arsovci) u Negotinu na Vardaru. *V. R.*

MOKOŠICA, selo u Dalmaciji, oblast i srez Dubrovnik, od Dubrovnika

Digitized by Google

4 km (pravac) k sjeveru, na sjevernoj obali drage Dubrovačke Rijeke. U zaleđu se, na sjeveru, dižu Zeđa (522 m) i Oštra Glavica (615 m). Ima 213 stanovnika, poglavarstvo općine Dubrovačka Rijeka, rimokatoličku župu, pučku školu. Morsko je kupalište, lječilište i klimatsko mjesto. Ima i sumporovite izvore od 22·5° C. Liječi reumatizam, živčane, kožne i spolne bolesti. *J. M-n.*

MOKRA GORA, planina u južnoj Srbiji, između Ibra, na sjeveru, i gornjeg toka Belog Drima, Izvora, Sušice, izvorišnih potoka Kline na jugu. Pruža se u velikom luku, ispupčenom prema sjeveru, uglavnom od zapada na istok, od izvorišta Manbe i Vitomirice do izvorišta Ljušte, a sastavni dijelovi su joj: Žljeb, Karinik, Mokra Gora, u užem značenju, i Suha Planina. Najveći visovi su: Žljeb 2.243 m, Karinik 2.100 m, Pogled 2.210 m, Uvorski Krš 1.910 m, Čečevo Brdo 1.510 m, Perim 1.350 m. M. G. je naročito na sjevernoj strani pod vegetacijom, a vrhovi i južne padine su većinom nage. Južnim podnožjem planine prolazi drum Peć—Rudnik—Mitrovica. *P. V.*

MOKRA PLANINA. 1. Planina u južnoj Srbiji, oko izvorišta Kaludre-Šekularske Reke-Pećke Bistrice, sjeverno od Čakora, 16 km istočno-jugoistočno od Berana, odnosno 23 km zapadno-sjeverozapadno od Peći. M. P. je visoka 1.890 m. Bez vegetacije je i bez većih saobraćajnih puteva. *P. V.*

2. V. Mokra Gora.

3. V. Mokranjska Planina.

MOKRANJAC STEVAN, kompozitor (28/12 1855, Negotin — 16/9 1914, Skoplje). Gimnaziju je učio u Zaječaru, Negotinu i Beogradu. Poslije svršene gimnazije upisao se u prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu. 8/10 1879 izabralo ga je Beogradsko Pevačko Društvo za svoga pitomca i poslalo u München na muzičke studije. Profesor kompozicije bio mu je J. Reinberger. 1884, decembra otišao je M. u Rim, gdje je kod profesora Parisotti, sekretara akademije sv. Cecilije, radio na čisto muzikalnom poslu. Iz Rima je, po odobrenju ministra prosvjete, otišao u Leipzig, i probavio je tu na konzervatoriju 1886—1887, studirajući kompoziciju kod profesora Jadasohna i Reineck-a. Po dolasku u Beograd, postavljen je M. 1/8 1887 za učitelja muzike u prvoj beogradskoj gimnaziji. Iste godine izabran je za zborovođu Beogradskog Pevačkog Društva. Od tada pa do smrti M. je bio na tome mjestu i ako od 1912 ne aktivan, radi bolesti. — Sa Beogradskim Pevačkim Društvom, koje je uzdigao na stepen umjetnički, M. je pronio ljepotu srpske pjesme širom svih jugoslovenskih krajeva, a i kroz Evropu: Solun, Skoplje, Budimpeštu (1894), Sofiju, Carigrad, Plovdiv (1895), Petrograd, Moskvu, Nižnji Novgorod i Kijev (1896), Berlin, Dresden, Leipzig (1899), Trst i Rijeku (1911).

Aktivnost M. osjetila se u cjelokupnom srpskom muzičkom životu. 26/9 1889 osnovan je i gudački kvartet, u kome su bili J. Melcher, S. Schram, J. Svoboda i M. Ovaj kvartet radio je aktivno 1889—1893. 1899 M. je, u dogovoru sa Beogradskim Pevačkim Društvom, S. Biničkim i C. Manojlovićem, osnovao Srpsku Muzičku Školu, kojoj je on bio doživotni direktor. Ova škola danas broji preko 800 učenika i u njoj se nalaze srpske najbolje muzičke snage. 1907 osnovano je Udruženje Srpskih Muzičara, kome je M. bio predsjednik. 1903 M. je priveo u djelo savez Srpskih Pevačkih Društava.

Još iz najranijeg djetinjstva M. se bavio muzikom, a u kasnijem radu posvetio se gotovo isključivo obradi narodne, svjetovne i crkvene muzike, koja je kroz njegovu obradu dobila umjetnički izraz. Petnaest rukoveti, kako je on nazvao svoje spletove narodnih pjesama, pokazuju, koliko je M. umio da se udubi u suštinu narodne muzike i da iz nje pronađe onu skrivenu harmonijsku osnovu, koja se sama sobom sugerirala iz melodijske linije i iz teksta. — Etape M. razvoja su vidne, ali je interesantno, da je on prije došao u crkvenoj muzici do svoga stila nego u svjetovnoj. Tretirajući programski narodne crkvene i svjetovne melodije, M. nalazi programske harmonije, koje odgovaraju danome mjestu, i daje glasovima jednu slobodnu, u melodijskom kretanju kontrapunktskog smjera, liniju, dajući na taj način, boje svojim partiturama. Individualnost glasova dobiva tek u njegovoj partituri svoj pravi izraz, i primjena raznih muzičkih idioma nalazi se, kad manje kad više, skoro u svakoj njegovoj partituri. U sveko-

Digitized by Google

likoj obradi narodnih, crkvenih i svjetovnih melodija, može se slobodno reći, da se ne primjećuje, da M. ma gdje nedostaje duhovita originalnost i invencija, dok to nije slučaj sa originalnim kompozicijama, koje, sa nekim izuzetcima, izostaju iza originalnog tretiranja i obrade crkvenih i svjetovnih narodnih melodija. Tonsko bojadisanje se pojavljuje u punom izrazu tek u M. partiturama. I ako je radio i na originalnoj kompoziciji, ipak M. nije važan za historijski razvoj naše muzike toliko sa svojih originalnih kompozicija, koliko sa svoga rada na obradi narodne pjesme. Historijsko umjetnička vrijednost M., i ako on nije bio veliki i snažni originalni kompozitor, leži u spihološkom tretiranju melodijskog tonaliteta, a ne u ropskoj pokornosti njemu.

Od rukoveti najveću muzičku vrijednost ima X, zatim Kozar, a od crkvenih radova Liturgija, pjesme o Velikom Petku, Akatist, Tebe Boga hvalim, Statije. Od originalnih Opelo u fis moll-u i Jadna draga. M. je pisao muziku za Ivkovu slavu, a za solo i klavir Lem Edim, Tri junaka i Narodne pesme.

Prvo Beogradsko Pevačko Društvo, da ispuni M. želju, prenijelo ga je iz Skoplja u Beograd 29/9 1923. Tada se na M. grob slegao veliki broj pjevačkih društava iz cijele zemlje, odužujući se na taj način kompozitoru Rukoveti. Za ovaj dan izdana je Mokranjčeva Spomenica, u kojoj je K. Manojlović opisao život i djela M., a izdan je i njegov portret, rad akademskog slikara Uroša Predića. 18/4 1926 otkrilo je Prvo Beogradsko Pevačko Društvo M. nadgrobni spomenik, rad Pere Palavicinija, kipara.

K. Manojlović.

MOKRANJSKA PLANINA, planina u Albaniji, uz jugozapadnu obalu Ohridskog jezera, između rijeka: gornji tok Škumbe i Lambajce. Pruža se od sjevera prema jugu, a najveći visovi u tome pravcu su: Čerdaki 1.280 m, Mucal 1.525 m, kota 1.432 m, kota 1.398 m. Od južnog kraja M. P. odvaja se prema jugozapadu poveći povijarac, koji se zove Kamna. M. P. je sagrađena od mezozojskih vapnenaca, iznad kojih se nalazi serpentin, a na tjemenu su čuke od sivog vapnenca i vapnenačkog konglomerata. Najviši dijelovi M. P. su nagi, a planinske strane su pod vegetacijom. Istočnim podnožjem planine prolazi kolni put Struga—Lin—Podgradec—Korča, a sjevernim drum Lin—Prenjs—Čukus—Elbasan.

V. P.

MOKRANJSKO POLJE (BLATO), malo krasko polje u Hercegovini, istočno-jugoistočno od Kočerinskog Polja, zapadno-sjeverozapadno od Mostarskog Blata. Obrubljeno je niskim bregovima, sa zapada Pakonikom (ili Magovnikom) 548 m, sa jugozapada i juga Mihićkom Glavicom 479 m i Stojnicom 505 m, sa istoka Malom Stražnicom 326 m i Stražnicom 362 m, a sa sjevera kotom 324 m. M. P. je eliptičnog oblika; pruža se od sjevera k jugu; leži na apsolutnoj visini od 270 do 280 m, a površina mu je 2·7 km². Dno M. P. prilično je ravno, a sastavljeno je od konglometara i nanosa vilovitih potoka. Polje nije izvrgnuto poplavama, a odvodnjivanje se vrši infiltracijom i isparivanjem. Za poljoprivredu je zemljište pogodno; ima dosta njiva, a uspijevaju sve vrste žita, kukuruz, vinova loza i duhan. Na sjeveru je M. P. prodorom vezano sa Ličkim Poljem. Najveće naselje na M. P. je Mokro, na sjeverozapadnom obodu polja selo sa 289 domova i 1.793 stanovnika.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien u. d. Hercegovina (I, 1896). *P. V.*

MOKREC, planina u Slovenačkoj, između rijeka: Iške-Iščice-ponornice Raščice, 6·5 km zapadno-sjeverozapadno od Turjaka, odnosno 18 km južno od Ljubljane. M. je visoka 1.056 m i pokrivena je vegetacijom. Istočnim podnožjem planine prolazi drum Ljubljana—Pijava Gorica—Turjak—Rašica, sjevernim, kolni put Pijava Gorica—Studenec—Podpeč—Vrhnika i Log, južnim, kolni put Rašica—Rob—Ravnik, a preko planine vodi kolni put Ljubljana—Studenec—Krvava Peč. *P. V.*

MOL, mjesto u Bačkoj, na Tisi. 31/1 1921 imao je 11.054 stanovnika, od kojih je bilo 3.557 Srba, 6.615 Madžara, 181 Židova; pravoslavnih 3.569, katolika 6.460. Kao M. spominje se prvi put 1521. Za turskog doba M. se spominje kao srpsko mjesto u segedinskoj nahiji. 1720 zabilježeno je u M. sto srpskih domova. Poslije razvojačenja potiske i pomoriške granice, odselio se znatan broj Srba iz M. u Rusiju, a na njihovo su mjesto nase-

Digitized by Google

ljeni Madžari. Kasnije je M. potpao pod kameralni odnosno krunski okrug. Stanovništvo se bavi ratarstvom. U M. se nalazi građanska škola.

D. P.

MOLE VOJESLAV DR., historičar umjetnosti i pjesnik (14/12 1886, Kanal, Goriška, talijanska Slovenačka). M. je svršio gimnaziju u Novom Mestu, filozofske studije (historiju umjetnosti i klasičnu arheologiju) u Beču, u Krakovu i Rimu, promoviran je 1912 u Beču. 1912/13 putovao je po Italiji, 1913 bio je kao praktikant centralne komisije za zaštitu spomenika dodijeljen konzervatorskom uredu u Splitu. U Svjetskom Ratu bio je zarobljen, bio je poručnik u 1 jugoslovenskom dobrovoljačkom puku u Sibiriji i kao takav se habilitirao na univerzitetu u Tomsku. Poslije povratka u otadžbinu postao je docent, a 1924 vanredni profesor antičke i bizantske historije umjetnosti na ljubljanskom univerzitetu. 1925 pozvan je na jednu godinu u slovenski institut krakovskog univerziteta, 1926 predlagan je na istom univerzitetu za redovnog profesora (umjetnost slovenskih naroda sa naročitim obzirom na južne i istočne Slovene).

M. je počeo već kao gimnazijalac (Spitignjev) saradivati sa pjesmama u Ljubljanskom Zvonu, Slovanu i dr., izdao je zbirke pjesama: Ko so uvele rože (1910) i Tristia ex Siberia (1920). Značajna je M. ljubav prema antičkim i renesanskim oblicima i motivima, u prvom redu prema onima, koji su uzeti iz slikarstva. M. je prevodio sa poljskog (Krasinskog, Slovackog), francuskog (Baudelair) i skandinavskog (Ibsena). Pisao je i književne i umjetničke članke, kritike i izvještaje u Ljubljanskom Zvonu, Slovanu i Dom in Svetu; sa stručnim spisima saradivao je u Jahrbuch d. Kunsthistor. Institutes d. Zentralkommission (Urkunden u. Register zur Geschichte d. dalmatinischen Kunst, 1912, Der Dom von Sebenico, 1913), u Zborniku za istoriju umetnosti (Orient in Bizanc, 1921, Bizantinska figurativna umetnost 6 stoletja, 1922, Študije o razvoju v antiki, 1923, Zapadni Balkan v razvoju umetnosti srednjega veka, 1925), u Ljubljanskom Zvonu (Vzhod in Zapad u zgodnji antiki, 1924, i dr.), u Spomeniku Srpske Akademije (Miniature jednog srpskog rukopisa iz 1649), Przegladu Wspótczennen (Podstawy sztuki bizantynskiy, 1925), Istoria sztuki w Bulgarji, 1926). U štampi je djelo: Minjatury evangeljarza Tawroszewskiego No 2097 w Muzeum Czartoryskich. w Krakowie (Izvještaj u izdanju Poljske Akademije Nauka, 1926, 2). *I. Grafenauer.*

MOLER NIKOLAJEVIĆ PETAR, vojvoda (Babina Luka, valjevska nahija — 1816, Beograd). Bio je vrlo vješt pisar i slikar. Od tuda mu i nadimak. Među ostalim, slikao je u kući Kučuk-Alijinoj i živopisao je Karađorđevu crkvu u Topoli. Sudjelovao je u prvom ustanku i isticao se svojim cinizmom i hrabrošću, naročito kao branilac Loznice 1813. Bio je nedisciplinirani i prijek, i stoga je od Karadorda češće kažnjavan. 1813 do 1815 bio je u emigraciji, a kad je pokrenuta akcija drugog ustanka bio je ponovno među prvim borcima. Sa Pavlom Cukićem nastojao je, da podijeli vlast sa knezom Milošem. Postao je nadzornik novoosnovane narodne kancelarije, koja je bila neka vrsta obnovljenog upravnog savjeta. U sukobu između Miloša i Cukića sa M., ova su dvojica pali, i radi svoje zloće i netaktičnog postupanja sa narodom i radi Miloševe bolje vještine. 23/4 1816, na skupu narodnih starješina, optužen je M. od Miloša radi tajnih veza sa Austrijom i radi rasipanja narodnog novca, te je napadnut, istučen i predan veziru. Ovaj ga je početkom maja dao udaviti. Kod M. je bio pisar pjesnik Sima Milutinović Sarajlija. *V. Ć.*

MOLIBDENSKI RUDNICI. V. Olovni rudnici.

MOLIKA (Pinus peuce) je jedan vrlo lijep bor, koji raste samo na Balkanskom Poluostrvu, i to jedino u našoj zemlji i u Bugarskoj. Ovakvo njegovo prostiranje u vezi je sa prirodom podloge (tla). U nas M. raste na Prokletijama, Šar-Planini, Korabu i Peristeru, gdje ga je otkrio (1839) njemački botaničar Griesebach. Od svih naših borova razlikuje se M. mekanim lišćem i mekim drvetom, zbog čega ga na Šar-planini zovu mekišem. Po ovim osobinama i po dugačkim i relativno mekim šišarkama, M. slična je vrlo mnogo amerikanskom »vejmutovu« boru (Pinus strobus), sa kojim je i rodbinski blizak. Planinsko

Digitized by Google

stanovništvo jako cijeni molikovo drvo za kačarske potrebe. U području Prokletija čuju se za ovaj bor imena: malika i mulika. *N. K.*

MÖLLENDORFF OTO DR. konzul i privatni docent trgovačke visoke škole u Frankfurtu na Majni, malakolog (— 17/8 1903). Ispitivao je našu faunu, kad je bio pridijeljen turskom poslanstvu u Sarajevu. Već u svojoj disertaciji (1873) obradivao je našu faunu (za koleoptere Bosne tu su prvi izdašniji podaci). Pančićev malakološki materijal obradio je M. 1883 (svega 85 vrsta od kojih 15 karakterističnih za Srbiju). M. je opisao tu 7 novih vrsta roda Clausilia, a prvi put je objavio sliku Celeborove Cl. Pančići. Osim toga napisao je: Brusina's Fauna von Croatien (1871), Zur Fauna von Slavonien (N. B. Malak. Ges., III., 1875). *J. H.*

MOLLINARY ANTON (Molinari), barun od Monte Pastello, general topništva, zapovijedajući general Hrvatske i šef krajiške vlade (1820, Titel — 26/10 1904, Castiago, Italija). 1831 počeo je služiti sa 13 godina kao kadet u pionirskom puku. 1848 postao je major i sudjelovao je u ratu protiv Italije, u kome se kod Monte Pastelo istakao i dobio barunstvo. 1850 postao je potpukovnik i pukovnik, 1854 general i zapovjednik jedne brigade, 1865 podmaršal, 1867 general topništva i zapovjednik u Hrvatskoj, zatim šef krajiške vlade. Razvio je veliku djelatnost u Krajini, dizao je škole, gradio puteve i stekao je tim radom velikih zasluga. *V. L.*

MOLLINARY MILAN (Molinari), generalmajor (10/9 1802, Titel — 1871 Beč). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u. 1882 postao je kadet kod 45 pješačke pukovnije, 1830 poručnik, 1833 natporučnik, 1841 kapetan. 1848 u ratu protiv Italije sudjelovao je u bojevima Bergamo, Gorgonzola, Milano, Porta Tossa, te je osobito uspješno djelovao u bitci Santa Lucia i u boju Goito. 2/6 1848 postao je major u slunjskoj graničarskoj pukovniji, te je sudjelovao u bitci Sona, Custozza i Volta. 1849 postao je potpukovnik u brodskoj pukovniji. Za vrijeme rata iste godine ostao je kod posade u Mantui, i imenovan je za pukovnika i zapovjednika brodske pukovnije. 1854 postao je generalmajor i brigadir, penzioniran je 1855. *V. L.*

MOLNAR ANTUN DR. (20/2 1797, Szukó — 10/12 1878, Zagreb). Učio je filozofiju i pravo i promoviran je za doktora filozofije i prava u Budimpešti. 1835 predavao je na pravnom fakultetu u Budimpešti. Od 1836 bio je imenovan za redovnog profesora građanskog i kaznenog prava na akademiji znanosti u Zagrebu, a kada je ova akademija (1850) preustrojena, predavao je mjenično i trgovačko pravo, hrvatsko-ugarsko pravo i neparbeni postupnik. 1868 je penzioniran. *S. D.*

Rodom je bio Madžar iz zemplinske županije. Došao je u Zagreb mlad. Naučio je hrvatski tako dobro, da je bio jedan od prvih profesora u pravnoj akademiji, koji je počeo predavati tim jezikom. Vješt latinskom jeziku, sastavio je M. po Horacijevom uzoru, priličan broj latinskih oda, najviše u alkejskoj strofi, namjenjujući ih različnim uglednim ljudima u Hrvatskoj. Osim oda, ostale su njegove latinske pjesme savršena oblika, i ako je njihov sadržaj, ponajviše, dosta neznatan. Svakako je M. bio posljednji znatniji latinski pjesnik u Zagrebu i u Hrvatskoj uopće. *Đ. K.*

MOLSKA ŠTEDIONICA, Mol. Osnovana je 1910. Kapital je 250.000. Ulozi 2,229.299, mjenice 1,887.827. Dobitak je 51.764 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Mihalj Samek, upravitelj Jožef Rafan. *N. S.*

MOLSKI KREDITNI ZAVOD, Mol. Osnovan je 1911. Kapital je 90.000. Fondovi 84.450, ulozi 2,221.618, mjenice 2,404.742, dobit je 20.765 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Dr. Eden Ofner, upravitelj Slobodan Matić. *N. S.*

MOLVE, selo u Hrvatskoj, oblast osječka, srez đurđevački; u povišem (131 m) brežuljastom kraju Podravine, od Đurđevca 8 km k sjeverozapadu. Imaju 2.028 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu. Željeznička stanica, Virje, 5 je km daleko. *J. M-n.*

MOMČILOVIĆ MILIVOJE, pješadijski brigadni đeneral (13/1 1876, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1893. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1896, za

Digitized by Google

kapetana 1899, za pukovnika 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 1923. Do 1898 bio je vodnik u pješadiji, 1898 do 1900 bio je nastavnik pješadijske podoficirske škole (beogradske), 1900 do 1908 bio je komandir čete u pješadiji, 1908—1910 bio je komandir žandarmerijske čete u Beogradu, 1910 do 1912 bio je komandir bataljona u pješadiji, 1914 bio je pomoćnik komandanta puka, 1918—1920 bio je komandant pješadijskog puka (petrovaradinskog, kasnije 34). 1920—1922 bio je komandant pješadijske podoficirske škole (IV.), 1922 komandant pješadijske brigade (moravske), 1922—1924 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (bitoljske), od 1924 je šef nastavnog odjeljenja pješadijske inspekcije.

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (u 17 puku), u ratu 1914 do 1918 bio je komandant lozničkog odreda (1914) i pješadijskog puka (5/II, 10 kadrovskog, 9 pješadijskog).

V. B.

MOMČILOVIĆ RAFAILO, slikar, ikonograf (1875, Deronje, Bačka). Poslije osnovne škole, odveden je 1887 za đaka u manastir Kovilj. Pokazavši volju za slikarstvo, poslao ga je manastir 1897 u umjeničku školu u Beograd. Zatim je, pomoću monaškog udruženja i arhijerejskog sinoda u Srbiji, nastavio studije u Moskvi i u Rimu. 1903 vratio se sa studija u manastir, i kao monah, počeo je umjetnički rad. Danas je brat obitelji manastira Bodana u Bačkoj. — M. većinom slika ikone, po ruskim uzorima, ali se s vremena na vrijeme bavi i portretiranjem i pejsažima. Kao član Lade sudjelovao je do sada nekoliko puta na njenim izložbama. Glavni su mu radovi: ikonostasi manastira Rakovice, Gornjeg Kovilja i obnovljene crkve Ružice u beogradskom gradu. Kompozicije na ovome radio je po nacrtima episkopa bačkog Irineja.

V. P.

MOMINA KLISURA, u Srbiji, najuži dio Grdeličke Klisure, između željezničke stanice Džepa i sela Manajle, više koje se diže Momin Kamen. Kroz M. K. probija se Južna Morava, granicom između mladog eruptivnog kamenja na desnoj, a liskunovitih kristalastih škriljevaca na lijevoj strani. M. K. zove se i cio južni dio Grdeličke Klisure, od sela Predejane na jug.

P. V.

MONALDI MIHO, naučnjak i pjesnik (oko 1540 — 1592, Dubrovnik). Bio je po ocu imućan, pa se mogao baviti samo naukom i književnošću. Bavio se teologijom, filozofijom i matematikom, te je sastavio djelo o ljepoti pod natpisom: Irene ossia X. dialoghi sulla bellezza. Izdano je 1599 u Mlecima, zajedno s njegovim talijanskim pjesmama, koje su dijelom ljubavne (neke su namijenjenje lijepoj Cvijeti Zuzorićevoj), a dijelom prigodne; mahom su prilično prazne i slabe.

Literatura: Đ. Körbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16 vijeka (Rad, 212).

M. R.

MONAŠKE ŠKOLE. Do početka 19 vijeka nije kod Srba bilo naročitih stručnih škola za obrazovanje pravoslavnih monaha. Tko je htio da postane monah dolazio je u manastir i, ako je primljen za đaka i iskušenika, predavan je jednom od starijih monaha da mu bude poslužnik i đak. Od tog svog duhovnog oca manastirski đak je učio način monaškog života, crkveno pojanje i obavljanje bogoslužena. Bivalo je, naročito za turskog ropstva, da su pojedini spremniji monasi okupili u manastiru po nekoliko djece i učili ih čitanju i pisanju, bez obveze da ta djeca kasnije prime monaštvo. Sa otvaranjem prave M. Š., u kojoj bi manastirski đaci, iskušenici i mladi monasi dobili stručno i sistematsko monaško obrazovanje, pokušavalo se u karlovačkoj mitropoliji u dva maha tokom 19 vijeka. Prvi put je osnovana takva škola, zvana monaško učilište, zauzimanjem mitropolita Stefana Stratimirovića u manastiru Hopovu i otvorena je 1/3 1815. Njen prvi učitelj bio je jeromonah Irinej Radić, koji je ujedno bio i manastirski iguman. Ali se ta škola održala samo do 1820. Zatim je, prema zaključku od 10/5 1892 svih manastirskih nastojatelja karlovačke mitropolije, na njihovom zboru u manastiru Grgetegu, u manastiru Hopovu 1893 ponovno otvorena M. Š. U nju su primana djeca, koja su svršila 4 razreda srednje škole, ali i bolji manastirski đaci. Škola je trajala 4 godine. Bila je uređena po primjeru duhovnih seminara sa internatom. Ali se ni ona nije mogla dugo držati. 1906 otvorena je nova M. Š. u manastiru Rakovici kod Beograda. U nju su primani

Digitized by Google

manastirski đaci od 14—18 godina, trajala je 4 godine i davala je nužno bogoslovsko i privredno znanje. Za ratova ta je škola prekinula svoj rad, a otpočela ga je ponovno 20/3 1922. Ona prima godišnje po 20 đaka sa 4 razreda osnovne škole, koji ne smiju biti mlađi od 17 godina. 31/10 1922 otvorena je M. Š. i u manastiru Bezdinu kod Temišvara u Rumunjskoj za srpske manastire pod rumunjskom vlašću. Za uzdržavanje M. Š. daju stalne godišnje priloge svi manastiri, prema određenju nadležnih eparhijskih episkopa. *R. Grujić.*

MONAŠKO ODIJELO je obično crne boje, sa zadatkom, da stalno sjeća monahe na dani zavjet i duboku smirenost. Dijelovi odijela razlikuju se prema tri stepena monaštva. Novi monasi ili rasonoše imaju samo rasu, bez pojasa i kamilavku. Monasi maloshimnici opasuju se ispod rase kožnim pojasom, u znak težnje za umrtvljivanjem tijela; preko kamilavke nose veo, koji označuje šljem spasenja, a povrh rase ogrću mantiju ili palij, ogrtač bez rukava, koji obavija cijelo tijelo, u znak da svi dijelovi tijela monahova imaju biti mrtvi za svijet. Monasi velikoshimnici nose se kao maloshimnici, samo mjesto panakamilavke pokrivaju glavu kukuljicom, koja se spušta na oba ramena i pokriva grudi i leđa; na njoj su prišiveni, obično, bijeli ili crveni krstovi, u znak čuvanja čistoće i nezlobnosti. Propisano je, da se svi shimnici imaju opasivati i analavom ili paramanom, jednom vrstom širokog kožnog remena, u obliku krsta, koji ima da ih podsjeća, da je monah dužan uvijek nositi na svom tijelu sve rane stradanja Kristovih. *R. G.*

MONAŠKO UDRUŽENJE srpske pravoslavne crkve u kraljevini SHS. U kraljevini Srbiji postojalo je staleško M. U. od 1892, a u karlovačkoj mitropoliji, pod Austro-Ugarskom, od 1906. Poslije ujedinjenja cijele srpske crkve u srpsku patrijaršiju, spojena su oba ta udruženja u jedno M. U. za cijelu srpsku pravoslavnu crkvu. Na skupštini 20/8 1921 donesena su pravila toga udruženja, po kojima je njegova svrha: Usavršavanje svojih članova religiozno-moralno i intelektualno, kao i apostolski rad na polju crkvenom, narodno-prosvjetnom i humanitarnom, u svima pravcima spoljašnje i unutrašnje misije, kako svojim sredstvima, tako i zajedničkim radom sa mirskim sveštenstvom i njegovim udruženjem. Stoga će se priređivati javna predavanja s diskusijama, osnivati kulturno-ekonomski i privredni tečajevi, davati stipendije i izašiljati u strane zemlje i zavode članove udruženja, radi nužnog stručnog obrazovanja prema potrebama pojedinih manastira. Zatim će se osnivati i uređivati arhivi, biblioteke i muzeji, kao i drugi prosvjetni i humanitarni zavodi, i pomagati slične svjetovne institucije. Najzad, udruženje će izdavati svoj stručni list i druga periodična izdanja. Da bi se sve to moglo izvoditi, zaključkom monaške skupštine 14/11 1922, osnovan je religijski fond M. U., te je arhijerejski sabor srpske patrijaršije 27/12 1923 umolio sve episkope, da nastoje, da se svi manastiri upišu kao legatori toga fonda sa prilogom od 1.000 dinara ili kao utemeljači sa 100 dinara i da prema određenju nadležnog episkopa, svake godine unose izvjesnu stalnu svotu u taj fond, kao što daju i za uzdržavanje monaške škole u Rakovici. *R. Grujić.*

MONAŠTVO I MANASTIRI KOD PRAVOSLAVNIH SRBA. Institucija M. i manastira bila je raširena po Balkanskom Poluotoku i prije dolaska Srba. Sa primanjem kršćanstva, iz Bizanta i Rima, primili su Srbi i tu kršćansku instituciju. I kao obično zadržani su i ovdje nazivi grčki: monah — od monahos — onaj, koji osamljeno živi i manastir od manastirion — ujedinjen ili osamljen stan, samostan. U najstarijim srpskim rukopisima, naročito iz sjevero-zapadnih krajeva, sreta se i oblik mnih i mniha. To nesumnjivo znači, da je M. u centralnoj Srbiji snažno propagirano i od učenika slovenskih apostola, koji su direktno dolazili iz Panonije, jer je mnih germanski oblik za grčki monahos.

Središte prve kršćanske kulture i civilizacije slovenskog obilježja u južno-slovenskim zemljama bilo je oko Ohridskog i Prespanskog Jezera. Tu su postali i prvi poznati naši manastiri. Oko 890 Sv. Klement je podigao manastir u Ohridu, a oko 900 Sv. Naum je udario temelj novom manastiru na suprotnoj jugoistočnoj

Digitized by Google

obali Ohridskog Jezera. Vjerojatno je, da su se u to doba počeli dizati manastiri i u centralnim srpskim krajevima, a naročito u dolini rijeke Lima, koja je bila središte prijenemanićke Srbije. Manastiri Sv. apostola Petra i Pavla kod Bijelog Polja, na Limu, i kod današnjeg Novog Pazara, u starom Rasu, možda su najstariji predstavnici srpskog monaškog života u tim oblastima. Od tada su mnogi bizantski carevi, vlastela, arhijereji i monasi podizali mnoge, katkada vrlo velike i lijepe manastire po srpskim krajevima, da sa utvrđivanjem kršćanstva među Srbima što čvršće utvrde i svoju duhovnu i političku vlast nad njima. To je bilo naročito od 11 do 13 vijeka, kada su mnogi grčki kolonisti iz Male Azije, osobito iz Bitinije, Pamfilije i Paflagonije, nastanjivani po južnim srpskim predjelima, ali i više Skoplja i Prizrena. Iz toga vremena su čuveni veliki manastiri, koji su nazivani i carskim: Sv. Đorđe-Gorgo na Seravi kod Skoplja, Sv. Bogorodica-Matejić kod Kumanova, Sv. Đorđe kod Staroga Nagoričina, Sv. Nikola Končulski ili Kaznovički na Ibru, Sv. Bogorodica Gradačka također na Ibru, Sv. Bogorodica Moravička, Sv. Bogorodica Tetovska u Donjem Pologu, Modrički u Gornjem Pologu, Gostivarski, Treskavac kod Prilepa, Sv. Đorđe Orahovački u Dabru; zatim arhijerejski manastiri, katedrale arhiepiskopa i episkopa: Sv. Sofija u Ohridu, Sv. Bogorodica Lipljanska kod Gračanice na Kosovu, Sv. Bogorodica Trojeručica u Skoplju, Sv. Bogorodica Leviška u Prizrenu, Sv. Bogorodica Milostiva-Eleuza kod Strumice, koju je podigao strumički episkop Manojlo 1080, Sv. Apostoli u Meglenu, koje je podigao Sv. Ilarion episkop meglenski oko 1160, i drugi. Od zadužbina bizantske vlastele očuvan je manastir Sv. Pantelejmona u selu Nerezi na Vodnom kod Skoplja. Njega je podigao upravnik Skoplja Aleksije Komnen 1164. Osim tih manastira spominju se još u to vrijeme i manastiri u Pčinji, Osogovu, Lesnovu, Velesu, Kičevu, Arilju, Sv. Bogorodica u Debru kod današnje Piškopeje, Sv. Jovan Preteča u Slepču, sjeverozapadno od Prilepa, i nekoliko pelagonijskih manastira oko Bitolja, koji su sačinjavali, bar u 12 vijeku, čitavu manastirsku kongregaciju, na čelu sa jednim arhimandritom.

Uporedo s manastirskim životom u našim krajevima razvijao se je i pustinjački ili anahoretski oblik monaškog života. Svjedoci toga života sačuvani su u brojnim ostacima skitova i crkvica po vrletnim stijenama i pećinama u raznim našim krajevima, a naročito oko Prespanskog i Ohridskog Jezera. Tako se na pr. na obalama Velikog Prespanskog Jezera, većinom u potkopima na 3 m, iznad jezerske površine, u pećinama i stijenama, često nadnesenim nad jezero, nalazi znatan broj starih pustinjačkih staništa i crkvica, u skoro nepristupačnim položajima, sa mnogo primitivnih slika svetitelja, jelena, srna i drugih životinja. Nije sačuvano ni jedno ime pustinjaka ili isposnika koji su u to doba boravili u tim krajevima.

Poznato nam je samo nekoliko imena velikih anahoreta, koji su se od 10 do 14 vijeka proslavili po centralnim srpskim krajevima, dobili svoje hagiografe i crkva ih kanonizirala. Nosioci toga asketskog duha, pored Sv. Jovana Riljskog iz 10 vijeka, bili su svetitelji: Prohor Pčinjski u Kozjaku više Kumanova, Joakim Sarandaporski u Osogovu kod Krive Palanke i Gavrilo Lesnovski u Zletovu kod Kratova, iz 11 i 12 vijeka, koji su boravili u šoplučkim gorama između Vranje i Kočana; zatim Sv. Petar Koriški kod Prizrena, iz 13 vijeka, Sv. Janićije Devički u Drenici i Sv. Jefrem, bivši patrijarh pećki, oko Dečana i Peći u 14 vijeku. Ali, njihova žitija, prepuna čuda i fantastične borbe sa zlim duhovima, pisana su većinom mnogo poslije njihove smrti i imaju malu historijsku vrijednost.

I u sjeveroistočnim krajevima sredovječne Srbije bio je dosta razvijen pustinjački život, naročito po planini Mojsinju kod Stalaća, u Resavi i Podunavlju. Tu su živjeli većinom strani kaluđeri iz južnih krajeva, koji su se uklanjali pred Turcima. Naš narod ih je obično nazivao Sinajcima. Najznatniji među njima bili su isposnici Sv. Romil, rodom Vidinac, kod Ravanice, Sv. Grigorije od Smirne u Gornjaku i Sv. Zosim u Tumanu kod Golupca. Osim tih poznatih imena bilo je i kasnije po svima našim krajevima dosta nepoznatih pustinjaka, koji su se odvajali iz manastira i povlačili u

Digitized by Google

stijene i pećine u njihovoj blizini, da žive osamljeno i u najstrožem postu i molitvi. Tako se na pr. iznad manastira u Peći, u rugovskom klancu, nalazi u klisuri osam pećina, u kojima su negda stanovali pustinjaci. Znala je za takav život i Fruška Gora u Srijemu, gdje je također bilo skitova, pa i kod manastira Orahovice u Slavoniji pokazuje se u gori jedna pustinjakova pećina, a manastir Pakra kod Daruvara nazivana je, u prvo vrijeme, Novom Pustinjom.

Ruski arhimandrit Antonin, putujući kroz naše južne krajeve, zabilježio je tradiciju, da je ranije u manastiru Treskavcu kod Prilepa bilo oko 300 kaluđera, ali još više pustinjaka, koji su živjeli razasuti po golim kamenim stijenama iznad manastira i po planinskim pećinama i pukotinama. Stoga valjda car Dušan, u jednoj povelji za Treskavac i veli, da život treskavačkih monaha može služiti za ugled, kao i život Sinajaca i Svetogoraca.

Pravi manastirski, kinovijski ili zajednički, kaluđerski život, koji su u južnim srpskim krajevima Grci znatno razvili već u 11 i 12 vijeku, u centralnim i sjevernim krajevima Srbije počeo se snažnije razvijati tek od Nemanje i Sv. Save. Sava je dao i ustav za takav manastirski život, koji je u 14 i 15 vijeku dostigao vrhunac svoga razvitka. Prije svega Nemanja i njegovi nasljednici, kada su počeli širiti svoju vlast na račun Bizanta, nastojali su odmah, da u osvojenim krajevima obilježe svoju vladavinu naročitom pažnjom prema crkvama i manastirima, kao vrlo moćnim činiocima u narodu. Stoga su mnoge stare bizantske manastire, koje su zatekli razorene, napuštene ili u vrlo bijednom stanju, obnavljali i podizali, pa ih bogato ukrašavali i snabdijevali imanjima i povlasticama, boljim i većim nego za ranijih bizantskih gospodara. Osim toga, od 13 do 15 vijeka su ne samo srpski vladaoci, nego i mnoga njihova vlastela i predstavnici srpske crkve podizali, pored starih, i mnoge nove manastire po svima krajevima, u kojima su živjeli i vladali. Što više, kralj Milutin je podigao jedan manastir u Carigradu, a drugi, Sv. Arhanđela Mihaela, u Jerusalimu, dok je prvi patrijarh Janićije, u doba cara Dušana, podigao i dvije crkve u Palestini — jednu, Sv. Nikole, na gori Taboru, a drugu, proroka Ilije, na gori Karmelu.

Prvi motivi, koji su pokretali vladaoce i vlastelu, kao i crkvene predstavnike, da podižu velelijepe manastire i crkve po svojim predjelima, bili su religijsko-političke prirode. Valjalo je, naime, i spoljašnjom veličanstvenošću i ljepotom, kao i unutrašnjim sjajem, utjecati na dušu naroda, koji još nije bio dovoljno prosvijetljen, da se utvrdi u kršćanstvu i okuplja u te, onda jedine, škole ne samo religijsko-moralnog nego i kulturno-prosvjetnog podizanja. Zato su crkve, naročito manastirske, ukrašavane što se ljepše moglo. Neke su od njih bile obložene raznobojnim, katkada kao staklo ugladčanim mramorom, te pokrivene olovom i drugim metalom, a iznutra su sjale u zlatu, srebru i dragom kamenju, razasutom po ikonama na ikonostasima, svetiteljskim ćivotima (kovčeg, u kojem se čuvaju svetačke moći), kandilima, krstovima, odijelima i drugim crkvenim predmetima. Uz to su zidovi bili ukrašeni slikarskim radovima, freskama, koje su živo predstavljale, sa izvjesnom religijsko-etičkom pedagoškom tendencijom, najvažnije događaje iz Svetoga Pisma i iz crkvene, katkada i narodne historije.

Pored spomenutih motiva dizani su manastiri i iz pobožnosti. Strah od strašnoga suda potresao je mnoge duše. Kao jedno od najpouzdanijih sredstava za spas duše smatralo se podizanje crkvi i manastira, kao i prilaganje pobožnim ustanovama. Od tuda je narod nazvao takve ustanove, zadužbine. Neki su manastiri podignuti kao izvršenje zavjeta. Tako su postali na pr. Nemanjini Đurđevi Stubovi u Rasu, jer se Nemanja zavjetovao Sv. Đorđu, da će mu služiti cijeloga života, ako ga oslobodi tamnice, u koju su ga braća bacila; gospodar Zete Ivan Crnojević podigao je manastir Sv. Bogorodice na Cetinju, jer se, boraveći u izgnanstvu u Italiji, zavjetovao Bogorodici od Loreta, da će joj podići crkvu, ako mu pomogne, da se vrati u svoju zemlju. Car Dušan, prilažući svoj dar zadužbini kralja Milutina, Sv. Arhanđelu u Jerusalimu (1350) kaže, da time, on i njegova žena, stvaraju čeda besmrtna, kada im Bog nije dao da imaju mnogo djece. Ali je nesumnjivo, da je, pored tih motiva, na podizanje i ukrašava-

Digitized by Google

nje manastira često utjecala i taština, želja za reprezentacijom, a možda i težnja za imitacijom bizantskih careva, vlastele i crkvenih predstavnika.

Po bizantskim uzorima i srpski manastiri dijelili su se: 1. na carske manastire ili lavre, 2. na arhiepiskopske ili patrijaraške stavropigijske manastire, 3. na episkopske dvorove i 4. na eparhijske ili ktitorske manastire.

Carski manastiri nazivaju se od 14 vijeka još i lavrama, što je ranije bio opći naziv za sve manastire po Siriji i Palestini. U sredovječnoj Srbiji ova se vrsta manastira prvi put spominje za kralja Stevana Prvovjenčanog. To su bili: Studenica, Đurđevi Stubovi u Rasu, Hilandar i Bogorodica u Ibarskom Gradcu, kasnije i Mileševa, Sopoćani, Banjska, Moravski Gradac, Dečani, Sv. Arhanđel kod Prizrena, Končulski ili Kaznovićki Sv. Nikola na Ibru, Modrički u Gornjem Pologu, Tetovski u Donjem Pologu, Gostivarski, Orahovički Sv. Đorđe u Dabru, Nagorički Sv. Đorđe kod Kumanova i Sv. Đorđe-Gorgo na Seravi kod Skoplja. Najzad, u ovu vrstu manastira ušli su, po svoj prilici, i zadužbina kneza Lazara, manastir Ravanica, i manastir Resava ili Manasija, zadužbina despota Stevana Lazarevića. Svi su ovi manastiri bili zadužbine srpskih vladalaca, podignute iz osnova ili obnovljene, pa su zato i nazivane carskim. Oni su imali stavropigijska i samoupravna prava, te su bili oslobođeni od svake vlasti eparhijskih episkopa, arhiepiskopa ili patrijarha i direktno su potpadali samo pod vladaoca. Dušanov je zakonik naročitim članom utvrdio potpunu slobodu svih carskih manastira od velikih crkava, što znači da ih je i on izuzeo ispod vlasti pećke patrijaršije i ohridske arhiepiskopije. Starješine tih manastira nazivani su velikim igumanima, a iguman Studenice, koja je bila prva po rangu među carskim manastirima, imao je još i naziv veliki arhimandrit. Njih je biralo manastirsko bratstvo na prijedlog vladaočev, a arhiepiskop ili patrijarh proizvodio ih je u čin. Vladalac je velike igumane, kao vlastelu, lično uvodio u njihovo dostojanstvo i dužnost, predavajući im igumansku palicu — žezlo i poljubac. Ugled tih igumana bio je vrlo velik, oni su nazivani i samovlasnicima, a na državnim saborima sjedjeli su, po naročitom manastirskom rangu, za posebnim stolovima, odmah iza episkopa. Oni su ne samo u svome manastiru, nego i po svima svojim mjestima i selima, imali episkopsku duhovnu vlast. Na njihov prijedlog, nadležni eparhijski episkop, arhiepiskop ili patrijarh imao je dužnost da rukopoloži njihove izabranike za đake (ipođakone), đakone ili presvitere; sve ostale crkvene činove: čatce (anagnoste), pojce, protođakone, parohe, protopresvitere i dr., postavljali su sami igumani. Uz to su oni vršili i duhovnu i svjetovnu jurisdikciju bez apelate, ne samo u svom manastiru nad kaluđerima, nego i nad svjetovnjacima po svima selima i mjestima, koja su pripadala njihovom vlastelinstvu. Samo u krivičnim stvarima bio je ograničen njihov sud toliko, što su t. zv. vladalački rezervati, sud za veliku izdaju, razbojništva i t. d., bili izuzeti od njih, kao i od sve druge velike vlastele, i išli su direktno pred vladaočev sud. Većina tih manastira imala je u svom vlastelinstvu po nekoliko desetina sela i zaselaka, a često i po nekoliko porodica u raznim gradovima i tuđim vlastelinstvima, jer su njima vladaoci davali za uzdržavanje mnoge zemlje i ljude na njima, katkad i čitava područja, sa selima, zaseocima, vinogradima, pčelinjacima, vodenicama, rudarskim oknima, šumama i pašnjacima. (V. Crkvena vlastelinstva.) Ti spahiluci davali su manastirima velike prihode, pa je i broj kaluđera u njima mogao biti velik. Katkada je on iznosio i po nekoliko stotina. Dušanovim zakonikom normiran je i taj odnos, jer je određeno, da se po manastirima uopće može držati samo po 50 kaluđera na tisuću kuća manastirskog vlastelinstva. Stoga su monasi po bogatim manastirima mogli živjeti bezbrižno i baviti se mirno molitvom i knjigom. Ovim manastirima mnogo je dizalo ugled i to, što su se u njima kaluđerili i mnogi vladaoci, vlastela i njihovi sinovi, i što je, kako izgleda, većina tih kaluđera živjela primjernim životom i odlikovala se dubokom pobožnošću.

Među carskim manastirima naročiti viši rang imale su zadužbine vladalaca, koje su bile određene za grobnice svojih ktitora. Prvi takav manastir bila je Nemanjina Studenica, sa lijepom crkvom romanskog stila od bijela mramora. Nju je Nemanja po-

Digitized by Google

digao sebi za grobnicu. Ostali Nemanjići nisu, po primjeru bizantskih careva, načinili tu svoj mauzolej, kao što su to uradili zetski vladaoci prije Nemanjića u crkvi Sv. Srđa i Vakha na Bojani, već su dizali nove zadužbine sebi za grobnice. Tako je postala Žiča kralja Stevana Prvovjenčanog, Mileševa kralja Vladislava, Sopoćani kralja Uroša I., Banjska kralja Milutina, Dečani kralja Stevana Dečanskog, Sv. Arhanđel kod Prizrena cara Dušana, Markov manastir kod Skoplja kralja Vukašina, Ravanica kneza Lazara i Manasija u Resavi despota Stevana.

Da bi se stavropigijska prava carskih manastira održala, zabranjivano je bilo da se pri njima osnivaju episkopske rezidencije, osim Žiče, gdje je bilo prvo sjedište arhiepiskopa. Ali, za vrijeme državnog rasula, u doba turskih provala, i nekoliko drugih carskih manastira preobraćeno je u episkopske dvorove, kao Mileševa i Moravski Gradac. Što više, i sami vladaoci su u to doba rušili stavropigijska prava nekih carskih manastira i jedan carski manastir potčinjavali drugom. Tako je na pr. Vuk Branković (oko 1376) carski manastir Sv. Đorđa kod Skoplja dao u metoh Hilandaru.

Stavropigije arhiepiskopa i patrijaraha bile su slična vrsta carskim manastirima, samo je tu mjesto vladaoca vršio ulogu ktitora arhiepiskop ili patrijarh, i on je bio apelaciona instancija protiv igumanovih odluka i njegova suda. Eparhijski episkop nije imao nikakve vlasti nad takim manastirima. Takovih je manastira bilo naročito u južnoj Srbiji, pod vlašću ohridske arhiepiskopije, pa je takav bio i Treskavac kod Prilepa.

Episkopski dvorovi bili su naročita vrsta manastira. To su bile rezidencije eparhijskih episkopa, mitropolita, arhiepiskopa i patrijaraha. Kao najstariji takav manastir poznata je crkva Sv. Sofija u Ohridu, Sv. Apostola Petra i Pavla u Rasu, Sv. Bogorodice Leviške u Prizrenu, Sv. Trojeručice u Skoplju, pa zatim u Žiči, Peći, Gračanici, Maloj Studenici u Hvosnu, u Arilju i po drugim mjestima, gdjegod je bilo sjedište episkopa. U takvim manastirima obično i nije bilo posebnog igumana, već je sva njegova prava i dužnosti vršio sam episkop, kao starješina manastira.

Eparhijski, ktitorski manastiri bili su najbrojniji. Oni su potpadali pod jurisdikciju nadležnog eparhijskog episkopa, koliko nisu dobili od vladalaca naročite imunitete i privilegija, jer su mnoge od tih manastira sagradili ili obnovili vladaoci i njihove žene, a ponajviše vlastela, episkopi, kaluđeri i narod. Svi osnivaoci i veliki manastirski dobrotvori nazivani su ktitorima i imali su naročita prava i dužnosti (v. Ktitor). Naročito je važno pravo ktitora bilo, da mogu svoju zadužbinu darovati u metoh kome drugom, obično većem i uglednijem manastiru, jer je to omogućilo stvaranje crkvenih latifundija. To su pravo dosta često iskorišćivali vladaoci, kao vrhovni ktitori, te su manje manastire poklanjali Hilandaru, Sv. Arhanđelu u Jerusalimu i drugima, tako, da su ti metosi bili dužni polovinu, pa i dvije trećine, svojih godišnjih prihoda pretvarati u novac ili ih u naturi slati onom manastiru, kome su darovani u metoh.

Po 25 članu Dušanova zakonika, pored vladaoca i crkvenih predstavnika, od svih državnih činovnika jedino je logotet, u svojstvu ministra vjera, imao izvjesna prava nad crkvama i manastirima. To uređenje održalo se sve do konačnog pada srpske državne samostalnosti. Bosanski kraljević Stjepan Tomašević dao je 1458 svome logotetu Stjepanu Ratkoviću veliko logotetstvo i vlast nad crkvama. Nad neprivilegovanim manastirima vršili su duhovni nadzor episkopski izaslanici, egzarsi, za koje je Dušanov zakonik odredio, da ne smiju biti kozmici — svjetovnjaci. Oni su kupili i episkopske prihode od manastira, kao što su to činili protopopi od patrijaraških crkava, sveštenstva i naroda.

Unutrašnji život u srpskim manastirima ravnao se, uglavnom, po općim crkvenim zakonima za kaluđere i po naročitim ktitorskim propisima (tipicima). Starješina je bio iguman, a njega su u upravi, kao savjetnici, pomagali odabrani članovi manastirskog bratstva, koji su obično nazivani starci, ali i prva bratija, starješi, zbornici, vlasti i crkveni vladaoci. Uži odbor ove bratije, koji se brinuo o svima manastirskim poslovima, sačinjavao je iguman sa ikonomom, paraikonomom i eklizijarhom, a od početka 14 vijeka taj je broj povećan i dohijarom. Iguman je obično bio i

Digitized by Google

duhovnik svoje bratije, a Hilandar i Sv. Arhanđel kod Prizrena imali su i naročitog duhovnika, koji se zvao bašta (otac).

Za sve vrijeme sredovječne srpske državne samostalnosti kinovija ili općežiće bila je jedini legalni način monaškog života u Srbiji, te je državna vlast svojim autoritetom zabranjivala idioritmiju i boravljenje monaha izvan manastira, a naročito po svojim kućama u selima i gradovima. Ni jedan monah nije smio imati ništa svoga, sve je bilo zajedničko, kaluđeri su dobivali i odijelo i potpuno uzdržavanje u manastiru. Tek kasnije počeo je zavjet siromaštva sve više da se zaboravlja, i kaluderi su počeli da stvaraju lična imanja, što se naročito od kraja 14 vijeka počelo razvijati u čitav sistem, idioritam, na Sv. Gori. Stoga je veliki čelnik Radič Postunović, u svojoj darovnici za svetogorski manastir Kastamonit (1433), smatrao za potrebno da naročito naglasi, da ni jedan kaluđer u tom manastiru ne smije imati ništa svoga. Ali narušavanje ovoga zavjeta siromaštva počelo je u Srbiji znatno ranije, još onda kada su igumanima i kaluđerima, u pojedinim manastirima, određivane naročite godišnje plaće u zlatu. Tako na pr. znamo, da je car Dušan u povelji za svoju zadužbinu, manastir Sv. Arhanđela kod Prizrena, odredio: da iguman ima primati 8 perpera, starci po 4 perpera, a ostali kaluđeri po 3 perpera godišnje.

Po pravilima je unutrašnji duhovni život imao biti glavno zanimanje monaha. I u tipicima je uvijek posvećeno mnogo pažnje duhovnom životu bratije i njihovom moralnom usavršavanju. Sa primanjem M. mijenjalo se i ime, što simbolički ima da znači prekidanje sa svijetom i prošlošću. Stoga se porodična prezimena vrlo rijetko navode pored imena monaha, jer je bila težnja, da se veza sa spoljašnjim svijetom, pa i sa najbližom rodbinom, što potpunije prekine. Da se izbjegnu sablazni strogo je zabranjivan dolazak ženskima u manastire, pa čak i držanje muške djece. Stoga se u manastirima za sredovječne državne samostalnosti nisu podizale ni škole; one su otvarane mahom po selima i varošima kraj parohijskih crkava, u svešteničkim, protopopskim i episkopskim domovima. Pazilo se strogo i na hranu po manastirima. Ona je bila uvijek posna, bez mesa. Jelo se obično: proseni hljeb, varivo, voće, sir i riba, a pilo se vina, piva i medice.

U prvo vrijeme je i na manastirskim imanjima, kao i po cijelom narodu, prevladavalo stočarstvo, a od kraja 13 vijeka sve se više razvijala zemljoradnja, i češće se pojavljivao pšenični hljeb. Zasluge manastira i monaha za ekonomski napredak sredovječne Srbije bile su znatne. Mnoga velika manastirska vlastelinstva razvijala su uzorna gospodarstva na svojim imanjima, i pored zemljoradnje, naročito su se brinuli za dobre voćnjake, vinograde i pčelinjake. Osim toga, pored nekih manastira podizane su i bolnice i skloništa za stare i iznemogle, a poneki manastiri, uz glavne trgovačke puteve, podizali su i svratišta za putnike. Tako se na pr. zna, da su episkopski manastiri Sv. Nikole u Dabru kod Priboja i Sv. Petra i Pavla u današnjem Bijelom Polju u 14 i 15 vijeku služili kao karavanske stanice Dubrovčanima. Pored nekih manastira, razvila su se tokom vijekova, čitava naselja — sela, trgovi, varoši i gradovi. Izgleda, da su tako postali: Bitolj, Čačak, Prokuplje, Arilje, Tetovo, Gostivar, Bjelopolje, Cetinje, a možda i Peć, Đunis (Sv. Dionisije) i još neka druga mjesta.

Znatno veće zasluge manastira i monaha bile su na religijsko-nacionalnom i prosvjetnom polju. Na čitanje i pisanje knjiga u manastirima gledalo se uvijek kao na više, bogougodno djelo. Tu su se nalazili dobri poznavaoci grčkog jezika i prevodili su, ne samo potrebne bogoslužbene knjige, nego i mnoga odabrana djela bizantske propovjedničke, historijske i lijepe književnosti, a i po koji sastav iz raznih drugih grana nauke i literature. Tu su pisani ljetopisi, koji su zabilježili mnoge važne događaje iz narodne prošlosti, tu su prepisivani hronografi. U manastirima su prepisivane i mnoge druge knjige, koje su pokatkad bile ilustrirane odličnim minijaturama. Još više je u njima sačuvano knjiga, pisanih od raznih profesionalnih pisaca, po raznim stranama, i nabavljenih za manastirske biblioteke. Pored bogatih biblioteka, od kojih je sačuvan samo mali dio, i to najviše u Hilandaru, Dečanima, Peći, Sv. Trojici kod Plevalja i nekim fruškogorskim manastirima, sačuvano

Digitized by Google

je u njima ponešto i od starih arhiva, naročito darovnice sredovječnih srpskih vladalaca i vlastele, pa je Hilandar i danas, pored Dubrovnika, glavni arhiv za srpsku sredovječnu prošlost, gdje se čuva razmjerno najviše hrisovulja, na pergamentu s originalnim zlatnim i drugim pečatima, od sredovječnih kraljeva i careva.

Najzad, manastiri su bili i muzeji, i oni najživlje predstavljaju staru srpsku kulturu i civilizaciju. Kakvi su izgledali stari srpski vladaoci i kako su se nosili oni, njihove žene, djeca i vlastela, kao i predstavnici crkve onoga vremena, saznajemo, uglavnom iz mnogobrojnih njihovih portreta na freskama, očuvanim, potpuno ili djelomično, po cijelim i razorenim starim manastirima po Srbiji, a naročito po južnoj Srbiji. Manastiri su uz to i glavni svjedoci starog srpskog umjetničkog rada. Pored slikarstva, koje je najbolje predstavljeno i očuvano na mnogobrojnim lijepim ilustracijama raznih scena, iz Svetoga Pisma i crkvene historije, po crkvama u Gračanici, Starom Nagoričinu, Matejiču, Markovom manastiru, Maloj Studenici, Ljubotenu, Manasiji i još po nekim drugim crkvama, i sama arhitektura starih crkvenih građevina svjedoči o znatnom estetskom smislu i umjetničkim sposobnostima. U arhitekturi se, pored čisto bizantskog stila (Matejič, Nerezi, Nagoričino, Gračanica), sreta romanski stil (Studenica, Dečani, Banjska, Sv. Arhandel kod Prizrena), mješavina oba ta stila (Žiča) i nešto gotskog (Gradac), a najzad i naročiti srpsko-bizantski stil, koji se počeo razvijati krajem 14 vijeka (Ravanica, Lazarica u Kruševcu, Ljubostinja, Manasija, Kalenić). Na manastirskim crkvama romanskog i srpsko-bizantskog stila nalazi se i kiparskih objekata, većinom reljefa i basreljefa u kamenu. Ta plastična ornamentika najljepša je oko vrata i prozora na Studenici i Dečanima, Ravanici i Kaleniću. U prvima ima dosta izvajanih životinjskih i ljudskih figura, a u drugim prevladuje geometrijski i biljni ornamenat po narodnim motivima.

Sačuvano je i ponešto kiparskih radova u drvetu i slonovoj kosti, a naročito u metalu — zlatu, srebru, broncu i bakru. Takih predmeta ima najviše u Hilandaru, Dečanima i Peći, ali se nalaze i po drugim manastirima. Od sačuvanih objekata vezilačke umjetnosti najvažnije su plaštanice i zavjese, očuvane u manastiru Hilandaru, pokrov za grob kneza Lazara u manastiru Vrdniku, u Fruškoj Gori, i pokrov za grob Sv. Save u Mileševi, koji se sada nalazi u manastiru Pakri u Slavoniji. Kako je bilo veliko bogatstvo po sredovječnim manastirima, u zlatnim, srebrnim i drugim dragocjenim i umjetničkim predmetima, dade se predstaviti iz bilješke, da su Turci, kada su u prvoj polovini 15 vijeka porobili Ravanicu u Resavi, odnijeli sa sobom iz nje na 12 kamila raznih skupocjenih predmeta.

Turci su popalili i porobili mnoge manastire i crkve, a naročito po gradovima i u blizini glavnih puteva. Kad su Turci konačno zavladali srpskim zemljama, sve veće i ljepše crkve i manastire po gradovima obarali su postepeno i od njihovog su materijala gradili džamije, mostove, gostionice i druge javne zgrade. Tako su na pr. od mitropolijske crkve i manastira u Beogradu, po svjedočanstvu putopisca Gerlacha iz 16 vijeka, načinili bezistan (zgrada, gdje se prodaje platno) i karavanseraj (odmaralište karavana), a sve dragocjenosti manastirske tako su opljačkali, da se u jedinoj zaostaloj crkvi u Beogradu, u kojoj se još moglo služiti, služilo samo sa drvenim putirom, diskosom i svijećnjacima. Većinu sela i zemalja, metohija, koje su vladaoci i vlastela darovali svojim zadužbinama za njihovo uzdržavanje, Turci su postepeno oduzeli i pretvorili u spahiluke. Jedva je tek po koji veći manastir mogao uspjeti, da od sultana dobije pravo na uživanje, bar jednoga dijela svojih predašnjih dobara, a velika je većina ubrzo sasvim opustjela, jer kaluđeri, koje Turci i poštediše, nisu mogli u njima da žive i podnose velike terete i nasilja.

Poslije obnovljenja pećke patrijaršije (1557) i manastirski je život počeo da se obnavlja, te su i neki stari, ranije opustjeli manastiri, ponovno propojali. Patrijarh Makarije dobio je od sultana naročito dopuštenje, da može ne samo popravljati oronule i razorene crkve i manastire, nego i nove podizati. On i njegovi nasljednici, to su pravo iskoristili. Za kratko vrijeme, u 16 i 17 vijeku, pored novih manastira u gorskim krajevima sjeverne Srbije, a naročito pod planinama Ovčarom i Kablarom, podignuto

Digitized by Google

je mnogo novih manastira i po Bosni i Hercegovini, Srijemu i Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj, gdjegod su se u većim masama bili naselili Srbi. Te manastire podizali su većinom sami kaluđeri sa okolnim narodom, kome su oni bili od velike koristi, kako pod Turcima tako i pod austro-ugarskom vlašću, u borbi sa unijom (Marča, Lepavina, Gomirje).

Za narodnih ustanaka i ratova Turci su naročito robili, obarali i palili crkve i manastire, a kaluđere i sveštenike mučili i ubijali, znajući da su oni glavni pokretači i narodne vođe. Stoga su, osobito krajem 17 i u prvoj polovini 18 vijeka, mnogi manastiri ponovno opustjeli i propali. Ali ni u mirno doba nije bilo lako očuvati manastire od turskog nasilja. Prije svega, turski spahije nametali su se manastirima za tobožnje zaštitnike, uzimali su desetak sa manastirskih zemalja i postepeno su postali potpuni gospodari njihovi. Uz to su često i turski razbojnici nasrtali da robe manastire. Ali, najviše su manastirima dosađivali turski policijski činovnici, koji su kaluđerima podmetali razne krivice, pa onda ucjenjivali i globili manastire. To je bilo tako često i nesnosno, da su mnogi kaluđeri ostavljali svoje manastire i sklanjali se od silnika u druge sklonitije i mirnije. A kaluđeri imućnijih manastira odlazili su sami u Carigrad i tamo, po skupe novce, vadili carske fermane i njima se branili od nasilnika. U tako teškim prilikama, dva od najuglednijih starih srpskih manastira, Studenica i Dečani, izvadili su u 16 vijeku berat šaindžijski i dobili su privilegije sokolara, koji su potpadali direktno pod sultana i bili oprošteni od svakoga danka, uz obvezu, da sultanovom dvoru u Carigradu donesu svake godine određeni broj za lov izvježbanih sokolova. Ali, često im i te povlastice nisu mnogo pomagale. Veliku većinu manastirskih zemalja, koje su darovali stari vladaoci, vlastela i drugi ljudi, za dušu, grob, postrig i t. d., Turci su najzad sasvim oduzeli i podijelili između sebe po volji. Među manastirskim podanicima (starim paricima, meropsima ili kmetovima) bivalo je u doba rasula i takovih (na pr. Istinići kod Dečana), koji su primili muhamedanstvo samo za to, da prigrabe sebi manastirske zemlje.

Tako su svi manastiri, nekada tako bogati i silni, toliko osiromašili, da su se uzdržavali većinom samo od milostinje. Radi toga otpravljali su manastiri svake godine po kojeg kaluđera u prošnju, koja se nazivala pisanijom, jer su kaluđeri zapisivali što je tko dao i što je tko obećao dati manastiru, da bude spominjan on i njegovi, za života i poslije smrti, u manastirskim spomenicima. Uz pisaniju su kaluđeri nosili sobom, iz svoga manastira, čudotvorne ikone, krstove i male čivote sa česticama svetih moći raznih svetitelja, da njima posvećuju domove priložnika i dobrotvora manastirskih.

Od kraja 15 vijeka neke glavnije manastire pomagali su i ruski, moldavski i vlaški vladaoci. Oni su im poklanjali crkvene stvari i knjige, a nekima su davali i stalnu godišnju pomoć u novcu (na pr. Mileševi), ili su dopuštali, da kaluđeri tih manastira dolaze u njihove zemlje i kupe milostinju za svoje manastire. Izgleda, da su kaluđeri Uspenskog manastira u Beogradu, početkom 16 vijeka, dok je Beograd bio još pod Madžarima, počeli prvi da idu u strane pravoslavne zemlje sa ciljem, da tamo traže pomoć. Kasnije su u te zemlje išli, dosta često, ne samo kaluđeri nego i episkopi i mitropoliti, pa i sami patrijarsi, i ako su Turci, kao i kasnije Austro-Ugarske vlasti, iz političkih razloga, nerado gledali na to odlaženje, naročito u Rusiju, te stoga činili mnoge smetnje i kasnije gotovo potpuno onemogućili odlazak.

Poslije velikih ustanaka i iseljenja znatnoga broja Srba u Hrvatsku i Vojvodinu pod pećkim patrijarsima Arsenijem III. Crnojevićem i Arsenijem IV. Jovanovićem, propali su u Srbiji mnogi, dotle još nekako očuvani, manastiri. Od tog doba počeo je kod Srba naglo da opada, ranije vrlo snažno razvijeni, smisao i interes za monaški život, i mnogi su manastiri, tokom 18 vijeka, opustjeli definitivno samo zato, što nije bilo kaluđera da ih prihvate i održavaju. Međutim, u isto vrijeme, pod austro-ugarskom vlašću, zbog borbe pravoslavlja s rimokatoličanstvom, Srbi su ne samo razvili i unaprijedili stare svoje manastire u Fruškoj Gori, Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji, nego su pokušavali, i protiv volje državnih vlasti, da podignu i nove manastire.

Digitized by Google

naročito u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje je rimokatolička propaganda bila najjača. U tome nisu uspjeli, jer je državna vlast, krajem 18 vijeka, ukinula sve te nove i neke siromašnije stare manastire. Ali su manastiri u bivšoj karlovačkoj mitropoliji i danas još najbolje organizirani i materijalno najosiguraniji dio monaških institucija kod pravoslavnih Srba.

U staroj srpskoj crkvenoj organizaciji bilo je i ženskih manastira. Prvi takav poznati manastir, bio je kod crkve Sv. Bogorodice u Kotoru, koji je, prije 809, podigao vlastelin Andreacije za svoju kćerku Teodoru, kada se zamonašila. Za tim, izgleda, da je bio ženski manastir i pri crkvi Prečiste u Krajini na Skadarskom jezeru, gdje je, poslije ubijstva zetskog kneza Sv. Vladimira (1015), živjela njegova udovica Kosara-Teodora, kćerka cara Samuila. Nemanjina zadužbina, iz vremena prije 1168, bio je ženski manastir Sv. Bogorodice u Toplici, kod Kuršumlije. Tu je Nemanja, sa svojom ženom Anom, osnovao zbor monahinja (črnica) i predao ga Ani, da se stara za njega. Izgleda, da je kasnije i u Rasu osnovan jedan ženski manastir, gdje je Ana, kao kaluđerica Anastasija, provela posljednje godine života. A kneginja Milica, kao kaluđerica moloshimnik Jevđenija, a velikoshimnik Jevrosima, sagradila je manastir Ljubostinju, i u njemu je okupila mnoge udovice. I sestra kneza Lazara, Dragana, udovica čelnika Muse, podigla je ženski manastir pod Kopaonikom kod Brvenika, gdje je i sahranjena kao monahinja Teodosija (poslije 1381). Početkom 16 vijeka podigla je despotica ugarskih Srba, Sv. Angelina, jedan ženski manastir u selu Krušedolu, u Fruškoj Gori, a nešto je kasnije provela u udovičkom manastiru u Srijemskim Karlovcima posljednje godine života Jelena, udovica Stevana Škiljanovića. Zna se još za ženski manastir u Jašunji kod Leskovca, iz 1499 i Ćenaviju kod Peći, tokom 16 vijeka. Izgleda, da je bilo još više ženskih manastira i da su oni većinom bili u blizini znatnijih muških manastira. Tako se na pr. zna za kaluđerice kod Studenice, Sopoćana, Dečana i dr. Taj tip ženskih manastira, pored muških, prevladavao je u tursko doba, te je možda već i u Nemanjićko doba bio u običaju. Ženski su manastiri kod Srba smatrani većinom kao udovička skloništa, ali turski putopisac Evlija Čelebija ostavio nam je bilješku i o jednom djevojačkom manastiru u Vučitrnu na Kosovu. U 14 i 15 vijeku mnogo su se monašile udovice srpskih vladalaca i vlastele. Neke od njih živjele su i dalje na dvorovima i po svojim kućama, kao što je to bio običaj i u Bizantu. Tako na pr. zna se za Jelenu Anžuvinsku, udovicu kralja Uroša I., da je skoro 40 godina provela kao kaluđerica na svome dvoru u Brnjacima i po drugim mjestima. Što više, u Brnjacima je ona držala pension za djevojke. Tu se učilo knjizi i ručnim radovima, tu su se i prepisivale knjige. I majka cara Dušana, kraljica Teodora, umrla je kao monahinja Marta. Među kaluđerice ušle su i carica Jelena, žena Dušanova, Jelisaveta, žena kralja Marka, Mara, žena Vuka Brankovića, Teodora, žena Đurđa Baošića, posljednja despotica u Srbiji Jelena, žena despota Lazara, i mnoge druge. Ali, najistaknutija među njima bila je Jefimija, udovica despota Uglješe. U Bizantu je bila vrlo česta pojava, da su se žene i kćeri vlasteoske i pojedinih dinasta morale silom kaluđeriti, radi političke krivice svojih muževa i očeva. I kod Srba se zna za takav jedan primjer. Vidosava, rodakinja kneginje Milice, a supruga u pobuni svladanog srebrničkog vojvode Nikole Zojića, morala se 1397 zakaluđeriti, zajedno sa mužem i sa svoje četiri kćeri.

U doba velikih seoba, krajem 17 i početkom 18 vijeka, opustjeli su i propali i svi ženski manastiri po Srbiji, a pod austro-ugarskom vlašću, pošto su ženski manastiri u Krušedolu i Karlovcima bili opustjeli, nastanile su se pojedine kaluđerice, u posebnim ćelijama, pored muških manastira, kao na pr. pri Orahovici, Komogovini, Lepavini i drugima. Mnogo više kaluđerica živjelo je po privatnim kućama i pri parohijskim crkvama, obično kao babe poskuričarke, stare đakonice. Patrijarh Arsenije IV. Jovanović, kada je prebjegao pod austrijsku vlast, naredio je (1741), da se sve te kaluđerice skupe u manastir Stari Jazak, u Fruškoj Gori, i tu je onda osnovan ženski manastir. Taj manastir je postojao samo 33 godine, pa je, po naređenju carice Marije Terezije, definitivno ukinut 28/12 1774. Oko polovine 19 vijeka osnovan je jedan žen-

Digitized by Google

ski manastir pri parohijskoj crkvi u selu Berovu na Bregalnici, a poslije Svjetskog Rata (1919—1923) otvoreni su ženski manastiri: u selu Mirkovcima u Skopskoj Crnoj Gori, u Hopovu u Srijemu, za izbjegle ruske monahinje, i u Kuveždinu, također u Fruškoj Gori, za nove srpske i ruske monahinje. Prema tome u srpskoj crkvi ima danas četiri ženska manastira sa 3 igumanije (Berovo, Hopovo i Kuveždin), 70 monahinja (Berovo 11, Mirkovci 2, Kuveždin 6 i Hopovo 50) i 20 iskušenica (Kuveždin). Od njih su jedna igumanija, 50 monahinja i gotovo sve iskušenice Ruskinje, a samo 2 igumanije i 20 monahinja Srpkinje. Najzad, u Crnoj Gori, živi i danas po starom običaju, pri muškom manastiru u Brčelima, jedna monahinja.

Unutrašnji život ženskih manastira ravnao se i ravna se uglavnom po istim pravilima kao i muški. Razlike su samo u tome, što bogosluženje u ženskim manastirima obavlja naročiti duhovnik, mirski sveštenik ili stariji jeromonah iz koga obližnjeg muškog manastira, a monahinje čitaju i poju za pjevnicama. Ali, po pravilima, monahinjama nije dozvoljeno pojati sve crkvene pjesme, naročito ne prokimene, niti bi smjele ulaziti u oltar. Osim molitve kaluđerice se bave odgojem i njegovanjem siročadi i druge djece, te raznim ženskim ručnim radovima, naročito radovima, potrebnim za crkvu i bogosluženja.

Muških manastira u cijeloj srpskoj crkvi (po statistici 1924) ima 209, sa 442 kaluđera. Najveći broj manastira nalazi se u skopskoj eparhiji (31), zatim u bitoljskoj (29), niškoj (19), srijemsko-karlovačkoj (15), žičkoj (12), zahumsko-raškoj (10) i zletovsko-strumičkoj (9). Od 8 do 2 manastira nalazi se u eparhijama: beogradskoj, banjalučko-bihaćkoj, bačkoj, boko-kotorskoj, braničevskoj, vršačkoj, dalmatinsko-istrijskoj, zahumsko-hercegovačkoj, zvorničko-tuzlanskoj, ohridskoj, pakračkoj, pećkoj, raško-prizrenskoj, šabačkoj, temišvarskoj, timočkoj i crnogorsko-primorskoj; budimska i gornjokarlovačka epahrhija, imaju samo po jedan manastir, dok dabro-bosanska eparhija nema nijednoga. Od 442 kaluđera 43 su arhimandriti, 2 protosinđeli, 42 igumani, 229 jeromonasi, 2 protođakoni, 17 jerođakoni i 107 monasi. Brojem manastira najbogatija je južna Srbija, a najsiromašnija Bosna i Hercegovina. Broj kaluđera, međutim, najveći je u bivšoj karlovačkoj mitropoliji, gdje na pr. u temišvarskoj eparhiji dolazi gotovo osam kaluđera na 1 manastir (38 × 5), a u srijemsko-karlovačkoj i vršačkoj po 7 kaluđera (107 × 15 i 13 × 2). Južna Srbija, nasuprot najvećem broju manastira najsiromašnija je sa kaluđerima. Tamo u tom pogledu najbolje stoji skopska eparhija, gdje na svaki manastir dolazi po 1 kaluđer (39 × 31), dok u bitoljskoj eparhiji gotovo 2 manastira idu na jednoga kaluđera (29 × 19). Stoga su mnogi manastiri po cijeloj južnoj Srbiji bez monaha i dati su pod upravu parohijskim sveštenicima i okolnim seljacima. Interes za M. kod pravoslavnih Srba opao je gotovo sasvim.

Za obrazovanje srpskih pravoslavnih monaha postoje dvije monaške škole, jedna u manastiru Rakovici kod Beograda, druga u manastiru Bezdinu kod Temišvara. Ova posljednja ustanovljena je 1921 naročito za srpske manastire, ostale pod rumunjskom vlašću u Banatu. Ranije, u 19 vijeku, u dva maha otvarana je monaška škola i u manastiru Hopovu u Fruškoj Gori. — Velika većina današnjih monaha u srpskoj crkvi ima obično manastirsko obrazovanje, dobiveno od starijih kaluđera po manastirima, gdje su proveli monaško đakovanje; jedan, mlađi dio svršio je monašku školu, a mali dio ima više duhovno obrazovanje, dobiveno u srpskim bogoslovijama, ruskim duhovnim akademijama i na teološkim fakultetima. Ovi zadnji većinom su arhimandriti i protosinđeli, te se između njih biraju episkopi i mitropoliti.

Monasi u Srbiji imali su svoje staleško udruženje već od 1892, a u karlovačkoj mitropoliji od 1906. Oba ova udruženja, poslije oslobođenja i ujedinjenja, udružila su se 1921 u jedno monaško udruženje srpske pravoslavne crkve u kraljevini SHS. Na skupštini toga udruženja (14/11 1922) osnovan je religijski fond monaškog udruženja za uzdržavanje društvenog lista i popularne religijske literature. Srpski monasi imaju i svoju dobro uređenu manastirsku štampariju u Srijemskim Karlovcima, osnovanu 1893.

Literatura: I. Ruvarac, Prilošci i građa za povest o srpskim manastirima (Starinar, 1888 i 1889); M. Mili-

Digitized by Google

ćević, Manastiri u Srbiji (Glasnik, 21); J. Veselić, Opis manastira u Srbiji (1867); I. Ruvarac, Pravoslavni manastiri u Sremu (Šematizam Arhidijeceze Karlovačke, 1880); I. Zeremski, Srpski manastiri u Banatu (1907); M. Veselinović, Srpske kaluđerice (Glas, 80); V. Marković, Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji (1920); R. M. Grujić, Pravoslavna Srpska Crkva (1920).

R. Grujić.

MONDEGAI MIHAIL, isusovac, propovjednik i latinski religiozni pjesnik (30/10 1649, Slano — 31/8 1716, Napulj). Dvije su njegove pjesme štampane u Napulju: Marianna Hispaniarum regina publicae felicitati sospes (1697), Dolorum Il, IV., in quibus Psyche exul praeit (1706). U ovom se zborniku crtaju muke duša u čistilištu. Mnoge M. pjesme slave Sv. Alojzija Gonzagu, a sve po obliku i sadržaju spadaju među najbolje plodove latinskog religioznog pjesništva.

Đ. K.

MONDIN HIPPOLYTE FLORENTIN (Monden Ipolit Florenten), počasni đeneral. Kao major francuske vojske pozvan je u Srbiju, radi organiziranja narodne vojske i kad je u jesen 1861 došao, proizveden je u čin pukovnika srpske vojske i postavljen 1862 za načelnika vojene uprave (ministra vojnog). Na tom je položaju ostao do 1865, kad je zamijenjen svojim pomoćnikom (Blaznavcem). Tada se je vratio u Francusku. Umro je u Parizu 11/1 1900, a pred smrt dana mu je titula počasnog đenerala srpske vojske.

V. B.

MONOPOLI. 1. Kraljevina Srbija. Poslije faktičnog M. na sol, koji su u Srbiji od ustanka imali neki velikaši, prvi put je zavedena jedna vrsta M. na sol zakonom o regalu na sol od 2/6 1864, koji je naplaćivan uz uvoznu carinu. Pravi M. zaveden je 22/6 1882 zakonom o M. na sol i zajmu za naoružanje, kojim je ovlašten ministar financija, da jednom privatnom licu ili društvu da isključivo pravo uvoza soli za vrijeme od najviše 15 godina. Licitacijom je onda ustupljena eksploatacija ovoga M. Anglo-Austrijskoj banci iz Beča, i 13/9 1882 zaključena je s njom konvencija, po kojoj se banka obvezala, da plaća u ime monopolske takse 535.110 zlatnih dinara godišnje; ta se suma imala upotrijebiti za amortizaciju zajma od 5,600.000 zlatnih dinara. Pored toga, banka je imala da plaća državi do 100.000 dinara, ako godišnja prodaja dostigne 300.000 met. centi. Ta konvencija je raskinuta zakonom od 19/12 1889, kada je država počela sama da eksploatira ovaj M., obvezavši se da koncesionaru plati naknadu od 450.000 franaka i da vrati ostatak zajma u roku od 4 mjeseca. — Zakonom o M. na sol od 17/3 1890 propisano je, da država ima isključivo pravo kupovine, uvoza i prodaje soli na veliko; prodaja na malo ostavljena je slobodna, pod uslovom, da je sol kupljena iz državnog stovarišta. Uprava ovog M. povjerena je upravi M. duhana. Prihodi M. soli kretali su se ovako:

godina	dinara
1896	2,863.820·35
1897	2,415.484·75
1898	2,279.919·30
1899	3,643.201·06
1900	3,155.211·50
1901	3,431.058·—
1902	3,538.682·59
1903	3,694.255·97
1904	3,673.514·91
1905	3,901.538·94
1906	3,871.262·95
1907	4,074.619·83
1908	3,865.317·50
1909	4 209.309·48
1910	4,208.063·12
1911	4,662.597·72
1912	4,804.694·07
1913	4,919.823·55

Prije ustanovljenja prvog M. na duhan, postojao je, od 14/4 1864, »regal«, koji je naplaćivan na uvezen duhan. Zakon od 22/7 1881 zaveo je trošarinu na duhan, bez obzira na to, da li je uvezen ili proizveden u zemlji, a zakon o trgovini duhanom od 15/6 1884 zaveo je jednu vrstu M. trgovine duhanom. — Zakonom od 22/9 1885 zaveden je M. duhana, kojim je ovlaštena vlada da svoja prava može prenijeti na koje privatno lice ili na društvo. Konvencijom od 3/10 1885 ustupljena je eksploatacija M. duhana bankama Comptoir d'Escompte iz Pariza i bečkoj Länderbank, na 50 godina uz godišnju zakupnu cijenu, koja je rasla od 2,250.000 do 3,000.000 dinara i državnim sudjelovanjem u čistoj dobiti, koje je raslo od 15% do 33⅓% godišnje. Taj zakup imao je da služi kao zalog za zajam od 40,000.000 dinara (duhanski lozovi), ali je s pristankom

Digitized by Google

zakupaca ugovor o zakupu raskinut zakonom od 20/4 1888, pošto je država već krajem 1887 preuzela aktivu i pasivu zakupaca. Od 1/6 1888 država je počela da eksploatira ovaj M. u vlastitoj režiji. Zakonom o M. duhana od 14/3 1890 organiziran je ovaj M. i te odredbe su, s malim izmjenama, ostale na snazi i za državu SHS.

Prema tom zakonu država ima isključivo pravo kupovine domaćeg i stranog duhana i prerade i prodaje svih duhanskih proizvoda. Država kontrolira proizvodnju duhana, propisujući količinu, koja se ima zasaditi, daje dozvolu za sađenje, otkupljuje duhan po cijeni, koju ona utvrdi, smješta duhan u svoja stovarišta, prerađuje i prodaje ga. (V. Industrija duhana). Prodaja se vrši u Beogradu neposredno, u ostalim mjestima preko velikoprodavača, kojima se određuje rajon, u kome oni imaju M. prodaje maloprodavaocima. Velikoprodaja se izdaje pod zakup licitacijom.

Prihodi M. duhana kretali su se ovako:

godina	dinara
1896	5,763.820·35
1897	5,718.044·12
1898	5,890.672·44
1899	6,479.135·33
1900	8,136.109·36
1901	7,597.128·37
1902	7,903.003·19
1903	8.847.232·46
1904	9,693.986·92
1905	10,406.282·02
1906	11,106.443·53
1907	11.228.280·15
1908	11,813.746·25
1909	11,957.024·80
1910	12.375.272·29
1911	13,197.297·62
1912	13,170.970·62
1913	12.071.177·07

Žigice, cigaretpapir, petrolej, alkohol, monopolizirani papiri postali su monopolski predmeti zakonom o novim M. od 3/8 1893. Prije su postojale regalne takse na žigice i petrolej od 31/7 1886, trošarina na cigaretpapir od 18/1 1869. M. žigica eksploatiran je na taj način, što je država osnovala svoju tvornicu žigica u Beogradu. — M. petroleja eksploatiran je isključivim pravom uvoza i prodaje na veliko. Za cigaretpapir je osnovana tvornica. — Na alkohol se naplaćivala monopolska taksa, a prodaja je bila slobodna, izuzev za industriju, za koju ga je prodavala uprava M. — Monopolizirani papiri izrađivani su u radionicama uprave monopola.

Prihodi od ovih M. bili su:

Petrolej

godina	dinara
1896	1,590.915·30
1897	1,755.873·20
1898	1,693.625·72
1899	1,778.610·48
1900	1.908.452·48
1901	1,892.911·70
1902	1,995.125·73
1903	2,161.928·80
1904	2,539.835·69
1905	2,731.902·80
1906	2,743.075·96
1907	2,777.580·47
1908	2,887.470·50
1909	2,760.936·92
1910	2,912.432·49
1911	2,964.558·30
1912	3,051.815·18
1913	3,199.443·83

	Žigice	Cigaretpapir
godina	dinara	dinara
1899	298.529·35	425.306·39
1900	263.111·59	578.859·49
1901	284.197·48	605.507·34
1902	391.589·25	650.439·19
1903	451.788·55	757.633·99
1904	529.705·31	769.008·46
1905	498.604·68	846.506·92
1906	531.779·64	939.366·43
1907	543.849·68	962.088·19
1908	511.087·62	1,027.405·69
1909	651.748·94	1,093.128·04
1910	739.704·54	1,123.080·—
1911	792.585·40	1,205.926·06
1912	867.307·85	1,203.518·89
1913	827.495·72	1,174.595·85

Ukupni prihodi od M. u kraljevini Srbiji bili su:

godina	dinara
1896	12,627.798·51
1897	13,371.752·72
1898	13.351.574·20
1899	17,382.094·22
1900	19,534.984·37
1901	18,383.429·89
1902	19,042.287·30
1903	20,581.704·73
1904	22,427.859·42
1905	23,756.393·20
1906	24,891.572·40
1907	25,713.863·28
1908	26,430.134·42
1909	27,473.303·74
1910	29,141.154·52

Digitized by Google

godina	dinara
1911	33,204.237·07
1912	33,837.068·25
1913	29,090.465·27

Monopolski prihodi iznosili su od ukupnih državnih prihoda:

godina	procenata
1896	20·3
1897	19·4
1898	20·3
1899	24·6
1900	25·6
1901	25·6
1902	26·7
1903	33·8
1904	26·5
1905	26·1
1906	28·1
1907	28·8
1908	27·6
1909	26·7
1910	26·1
1911	28·1
1912	26·9
1913	23·0

Zakonom o konverziji državnih dugova od 23/7 1895 založeni su monopolski prihodi za osiguranje anuiteta, a 23/7 1895 ustanovljena je samostalna monopolska uprava, sa zadatkom, da upravlja M. i prihode od njih upotrebljuje u prvom redu za isplatu anuiteta. Od šest članova uprave dva su stranci, predstavnici vjerovničkih grupa.

M. baruta zaveden je zakonom od 17/6 1884, i po njemu država ima isključivo pravo izrade i prodaje baruta.

2. Crna Gora. M. duhana zaveden je zakonom od 8/6 1903, po srpskom primjeru, i dan je u zakup jednom talijanskom društvu za 14 godina. — Zakonom o M. od 28/3 1914 ustanovljen je M. na sol, cigaretpapir, petrolej, žigice i alkohol.

3. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U pokrajinama, koje su ušle u sastav današnje naše države, postojali su M. ugarski, austrijski i bosansko-hercegovački. U prvo vrijeme poslije ujedinjenja ostali su u svima pokrajinama na snazi zakoni o M., koji su vrijedili prije ujedinjenja. Riješenjem ministarskog savjeta od 10/2 1919 proširena je nadležnost uprave državnih M. na cijelu državu, ali je uprava i tada vršena na osnovu dotadanjih zakona. Tek finncijskim zakonom za 1920/21 prošireno je djelovanje monopolskih zakona kraljevine Srbije na cijelu kraljevinu, izuzev M. na alkohol, koji je i u Srbiji ukinut 2/7 1920. Dotadanji bosansko-hercegovački M. na saharin proširen je, istim financijskim zakonom, na cijelu državu.

Danas postoje u našoj državi ovi M.: na sol, duhan, petrolej, žigice, cigaretpapir, saharin, barut, dinamit, monopolske papire. Pored prije založenih prihoda od M. za otplatu državnih dugova, založen je višak monopolskih prihoda za osiguranje zajma od 100.000.000 dolara od 1922.

Radi saobraćajnih i drugih teškoća nastala je, u prvo vrijeme poslije rata, promjena u načinu eksploatacije pojedinih M., tako da je uprava M. dopuštala slobodan uvoz pojedinih monopoliziranih artikala, zadovoljavajući se samo naplatom monopolske takse. Što je organizacija više napredovala, slobodna prodaja sve je više ograničavana ili ukidana, tako da danas uprava M. opet vrši isključivu i kupovinu i prodaju duhana i soli. Cigaretpapir se izrađuje u tvornici na Sušaku i prerađuje u Beogradu. Žigice se izrađuju u privatnim tvornicama, u kojima uprava M. sudjeluje, te uz prodajnu cijenu naplaćuje i monopolsku taksu. Jedino se petrolej uvozi slobodno i na njega uprava M. samo naplaćuje M. taksu.

M. prihodi kretali su se ovako:

Budžetska godina 1919/20 (1/1 1919 do 31/5 1920; 17 mjeseci):

Za Srbiju, Crnu Goru, Bačku, Banat i Baranju.

	dinara
Duhan	87,114.895·49
Sol	16,153.599·31
Petrolej	39,169.120·35
Žigice	3,996.592·64
Cigaretpapir	4,243.033·78
Razno	1,028.504·78

Budžetska godina 1920/21 (1/6 1920 do 31/5 1921; 12 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	420,329.228·09
Sol	74,198.585·04
Petrolej	39,930.264·88
Žigice	22,737.946·07
Cigaretpapir	12,710.919·84
Razno	1.230.113·30

Digitized by Google

Budžetska godina 1921 (1/6—31/12 1921; 6 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	369,486.800·79
Sol	88 233.039·64
Petrolej	18,318.608·57
Žigice	27,920.462·91
Cigaretpapir	12,595.881·19
Razno	1,560.376·46

Budžetska godina 1922 (1/1—31/7 1922; 7 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	514,691.218·26
Sol	111,558.337·55
Petrolej	25,945.820·35
Žigice	48,787.659·13
Cigaretpapir	25,535.491·20
Razno	1,638.756·41

Budžetska godina 1922/23 (1/8 1922 do 31/6 1923; 11 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	1.048,594.364·19
Sol	249,712.088·08
Petrolej	136,871.437·67
Žigice	87,911.885·58
Cigaretpapir	68,763.390·02
Monopol. papiri	169,673.703·54
Razno	2,831.849·75

Budžetska godina 1923/24 (1/7 1923 do 31/3 1924; 9 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	1.141,799.207·33
Sol	222,085.072·04
Petrolej	104,004.641·48
Žigice	99,812.441·15
Cigaretpapir	90,648.669·11
Monopol. papiri	257,005.725·13
Razno	3.854.938·38

Budžetska godina 1924/25 (1/4 1924 do 31/3 1925; 12 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	1.608,947.501·31
Sol	301,962.655·21
Petrolej	154,476.639·35
Žigice	153,948.963·05
Cigaretpapir	130,152.147·88
Razno	7,515.692·40

Budžetska godina 1925/26 (1/4 1925 do 31/3 1926; 12 mjeseci):

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	1.698,256.327·77
Sol	359,042.727·32
Petrolej	153,152.147·88
Žigice	153,546.114·20
Cigaretpapir	141,288.974·65
Razno	7,733.108·70

Šest mjeseci budžetske godine 1926 1927 (1/4—30/9 1926:

Za cijelu državu.

	dinara
Duhan	904 852.144·57
Sol	164,483.842·25
Petrolej	67,123.226·—
Žigice	70,501.337·80
Cigaretpapir	74,091.648·75
Saharin	66·—
Razno	2,825.175·77

Ukupni M. prihodi iznosili su po budžetskim godinama:

Za cijelu državu.

	dinara
1919/20	151,705.746·78
1920/21	571,137.057·22
1921	518,115.169·56
1922	728,157.282·90
1922/23	1.764,358.718·83
1923/24	1.919,210.694·62
1924/25	2.356,946.148·93
1925/26	2.503 019.400·52
1926/27 (6 mj.)	1.059,855.685·62

Ukupni M. rashodi iznosili su po budžetskim godinama:

Za cijelu državu.

	dinara
1919/20	87,456.117·68
1920/21	259,546.092·14
1921	150,464.638·88
1922	242,858.180·04
1922/23	566,616.640·10
1923/24	465,267.224·79
1924/25	677,510.483·20
1925/26	776,002.538·52
1926/27 (6 mjes.)	376,371.935·21

Literatura: V. Milochevitch, Les Monopoles en Yougo-Slavie (1923); Izveštaji Uprave Državnih Monopola.

S. Predić.

MONOŠTOR, manastir u Bačkoj. Nije poznato, kad je osnovan. Spominje se u Kruševskom spomeniku (sa kraja 15 vijeka). U 18 vijeku ima o njemu čestog spomena (1714), no za vrijeme Rákoczy-eve bune, u početku toga vijeka, M. je razoren. Crkva je bila značajnih dimenzija i od kamena.

V. P-ć.

MONTAFUNSKO GOVEDO. Domovina M. G. je dolina rijeke Ill, južno od Bregenza, u Vorarlbergu (Austrija), ali se brzo raširilo preko cijele pokrajine Vorarlberg. Pripada kratko-

Digitized by Google

rožnom govedu, i to podskupini longifrons. U susjednoj Švajcarskoj postojao je isti tip. M. G. je robustno, primitivno govedo, jednobojno-crvenosmeđe. Krave su 450—550 kg teške i dobro mliječne, jer daju oko 2.800 do 3.000 l godišnje s 3·8% masti. M. G. se i dobro tovi, a i za rad je dobro. Pasmina je uvedena i kod nas, te je postala od važnosti za naše govedarstvo. M. G. imamo naročito u Štajerskoj, zatim u gorskim krajevima Hrvatske, u Vojvodini i Slavoniji. Kako M. G. vrlo zadovoljava, postoji želja, da se uvede u većem broju u prikladnim krajevima. *S. U.*

MONTAGU LADY MARY WORTLEY (Montegju Ledi Meri) (1689 do 1762). M. je poznata u engleskoj književnosti sa svojih izvanredno zanimljivih pisama o svome putu kroz Evropu, naročito kroz Tursku. Muž joj je bio 1716 imenovan za ambasadora Velike Britanije u Carigradu, gdje su stigli preko Beča, Petrovaradina, Beograda, Niša, Sofije, Drinopolja, i gdje su ostali do 1718. M. je iz Turske prva donijela u Evropu kalamljenje protiv boginja. Među njenim pismima, koja prosto i vrlo živo slikaju istočnjačku atmosferu i život, ima ih, u kojima se govori i o Srbima. Pismo iz Beograda (12/12 1717), upućeno engleskom pjesniku Aleksandru Popu, između ostalog spominje i »Rašane«, vojnike i sveštenike. Pismo iz Drinopolja (1/4 1717), upućeno princezi od Walesa, kasnijoj engleskoj kraljici Karolini, govori, sa puno saučešća, o putu od Beograda do Niša. *Vl. P.*

MONTE VIPERA. V. Sveti Ilija.

MONTI LOVRO DR., političar (20/4 1835, Knin — 9/4 1898, Knin). Učio je srednju školu u Zadru, a pravne nauke u Italiji, pa se posvetio advokaturi. U početku šezdesetih godina M. je kao mlad advokatski koncipijent, ušao u narodnu stranku, u kojoj se istakao kao jedan od najizrazitijih predstavnika narodnog jedinstva Srba i Hrvata u Dalmaciji, i kao odlični borac za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. 1865 bio je uhapšen i odsjedio je 4 mjeseca u tamnici. 1867 izabran je za poslanika na dalmatinski sabor, kome je pripadao kao član do 1881. 1879 izabran je i u carevinsko vijeće. 1881 položio je mandat u dalmatinskom saboru, a 1882 mandat u carevinskom vijeću i povukao se u privatni život. Taj korak opravdao je u brošuri: Zašto sam istupio iz sabora i carevinskog vijeća. Narodna stranka, kaže M., napustila je svoje osnovno načelo o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. M. svaljuje glavnu krivicu radi spora između Srba i Hrvata na Pavlinovića, dušu Narodnog Lista. Narodni List je na to oštro odgovorio, dokazujući, da je razlog razdoru na strani Srba. Uza sve to, što je jaz između narodne stranke i M. postao poslije toga veći, M. je i dalje branio sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. Čistoću M. karaktera priznavali su i njegovi najveći protivnici. 1897 pozdravio je M. pismom hrvatsku i srpsku omladinu, koja se ujedinila, da radi na kulturnom i narodnom ujedinjenju Srba i Hrvata.

Literatura: D. Manđer, Lovro Monti; Narodni List, jubilarni broj 1912, 36—37; Obzor 1898, br. od 12/4.

M. Prelog.

MORA postaje, prema narodnom pričanju i predstavljanju, od muškog ili ženskog čeljadeta. Dok mora-čeljade spava, iz njega izlazi duša, koja u različnom obliku ide naokolo i mori, t. j. pritiskuje ljude u snu. M. se obično pojavljuje i radi noću. Tijelo, iz kojega M. iziđe, padne u težak san i izgleda kao da je mrtvo. M. prima obično lik većinom t. zv. demonskih životinja (zmije, bijeloga miša, bijele mačke, psa, krtice, kokoši, ptice, leptira, muhe), a kadšto se prikazuje i u obliku nekih neživih predmeta, (klasa, trijeske, plamička, sjenke, mješine, kola, bijele čekinje i dr.). Prema vjerovanju našeg naroda, ženska, koja je kao djevojka M., kad se uda, postaje vještica. *P. B.*

MORAČA. 1. Predjel u crnogorskoj Hercegovini, u gornjem toku rijeke Morače. Dijeli se na Gornju i Donju M. Gornja M. je opkoljena visokim planinama, na zapadu Lola i Javorje, na jugu, prema plemenu Rovcima, Kapa Moračka, sa sjevera Jablanov Vrh, Starac i Pećarac. Sa istoka je od Donje M. odvaja brdo Ostrovica. Gornja M. je od starine bila hajdučki kraj, koji je svojim pogodnim položajem privlačio uskoke. Naseljena je uglavnom uskocima iz Hercegovine. Vrlo stari doseljenici su porodice Pekovići, Dulovići i Tomići. Najveća je porodica Bojići, podrijetlom iz ple-

Digitized by Google

mena Vasojevića. Sela su pripeta po stranama; najveća su: Ljevišta, Bojići, Starče, Polje, Trnovica, Svrke i Požnja. Gornja M. ima oko pet stotina domova.

Donja M. je ravnija i plodnija, dobro navodnjena, bogata voćem i šumama. Ima osam stotina domova. Glavna su joj sela: Bare, Preobrđe, Vrujca, Ravni, Jasenova, Osredci, Raško i Miovsko. Stanovništvo je mješovitog podrijetla. Starosjedioci su bratstvo Braunovići. Dvije trećine plemena Donje M. čine srodna bratstva Radovići, Medenice, Perovići, Vujisići, Jagličići i Rakočevići. Oni vode podrijetlo od zajedničkog pretka vojvode Bogića, koji je u 16 vijeku prešao ondje ispod Huma u Zeti. Svi slave Arhanđelov dan. Simonovići i njihovi srodnici su uskoci iz Popova u Hercegovini.

U Donjoj M. je manastir Morača, zadužbina Stevana, sina Vukanovog, zidan 1252. Čuven je po tome što su u njemu okolna plemena često držala sastanke i dogovarala se radi borbe s Turcima. *P. Šobajić.*

2. Rijeka u Crnoj Gori, pritok Skadarskog Blata. Izvire pod Javorjem (1.800 m), Malim i Velikim Zebalcem (2.130 m), istočno-jugoistočno od varošice Šavnika. Izvorišni potoci su Javorski i Rzački, koji teku prema jugoistoku, a od njihova sastava počinje tok M. Na gornjem toku teče na jugoistok i istok-jugoistok, a od ušća Miljačke Reke, jugozapadno od sela Mijonske, naglo promijeni pravac i počne teći na jug i jug-jugozapad, protičući kroz kanjonsku, usku i klisurastu dolinu od Međureča do manastira Duge. Od ušća Male Rijeke, kod Bioča, M. teče na zapad, a od ulaska u ravnicu Zete uglavnom prema jugu-jugozapadu, opisujući nekoliko velikih okuka. Kod Bijelog Polja M. se račva u tri kraka: desnim krakom teče prema zapadu-sjeverozapadu. Ovaj se kod Žabnjaka razdijeli, dijelom počne teći na jug-jugoistok kao Mala M., koja se ulijeva u Skadarsko Blato kod otoka Velike Čakavice, a dijelom utiče u Karatunu. Srednjim krakom, kao M., teče na zapad-sjeverozapad, pa na jug, i utiče u Skadarsko Blato preko puta kamenitog otoka Vranjine, dok lijevim krakom, kao Plavnica, teče na istok-jugoistok, pa na jug-jugozapad, i utiče niže pristaništa Plavnice. Važniji pritoci M. sa desne strane su: Dubočki Potok ili Mrtvica, Zeta i Sitnica, a sa lijeve: Sjevernica, Mala Rijeka, Ribnica i Cijevna. — Na toku kroz Zetu, M. je široka 30—50 m, i toliko duboka, da se može pregaziti samo na dva mjesta. Bogata je vrlo krupnom pastrmom, koja se hvata na nekoliko načina. Dužina M. toka je 93·3 km, a površina porječja 2.362 km². Pri srednjem najnižem vodostaju M. ima hidrauličku snagu od 22.500 HP.

P. Vujević.

3. Manastir na rijeci Morači (u Crnoj Gori), sjeverno od Kolašina. Saborna crkva je posvećena Bogorodici (Uspenje). M. je sazidao knez Stevan, sin velikoga župana Vukana (sina Nemanjina) za vlade kralja Uroša I. (1252). U 16 vijeku saborna crkva je postradala, a 1574 je obnovio i popisao knez Vučić Vučetić; priprata ove crkve popisana je 1577. 1616 naslikane su slike na zapadnoj fasadi crkve spolja rukom zografa Đorđa iz Hilandara; i živopis iz proskomidije crkve iz istoga je vremena. Malena crkva Sv. Nikole, koja se nalazi u manastiru, slikana je 1639. 1643 obnovljen je i živopisan paraklis Sv. Stevana, a jednu godinu ranije prepokrivena je velika crkva. 1813 manastir je bio opljačkan. 1714 dolazio je u M. patrijarh Mojsej, a 1768 patrijarh Vasilije Brkić. Zbog svoje zabačenosti i nepristupačnosti manastir je dugo bio sklonište dragocjenih knjiga i ikona. 1648 u M. je držan sabor, na kome je napisan na talijanskom jeziku jedan spis, koji je trebao u Rim odnijeti budimaljski mitropolit Pajsije, no Turci su ga uhvatili i pogubili.

Saborna crkva pripada krugu crkava 12—13 vijeka. Mnogo je popravljana u 16 vijeku. Ostali su romanski portali, a od prvobitnog živopisa sačuvalo se samo nekoliko kompozicija u južnom oltarskom paraklisu (koji je, izgleda, bio posvećen Sv. Iliji), i slika u timpanonu vrata, koja iz narteksa vode u pravu crkvu. Podsjeća na rumunjske crkve svojim živopisom spolja i zaštitnim krovom iznad ulaznih vrata na zapadnoj i južnoj fasadi crkve. *V. Petković.*

MORAČKO GRADIŠTE, kraska visoravan u Crnoj Gori, između rijeka: Morače-Male Rijeke-Veruše-Tare-Platnice. Visoravan je nagnuta od sjevera prema jugu, a visovi se u tome prav-

Digitized by Google

cu snizuju. Najveći su od njih: Gradište 2.216 m, Sto 2.258 m, Vučje 1.940 m, Ostrovica 1.767 m, Stavanj oko 1.200 m, Ptič 1.330 m, Vjeternik 1.284 m, Kameni Krš 1.200 m, Rujevačka Glavica 700 m. Zbog vapnenačkog sastava zemljišta najveći dio M. G. je nag, sa izuzetkom nižih dijelova padina prema Morači i Tari, sjevernije od 42° 43′ sjev. šir., kao i predjela oko Vjeternika i izvorišta Male Rijeke, koji su pod šumom. Istočnim krajem M. G. prolazi drum Podgorica —Bioče—Mateševo—Kolašin i Andrijevica. *P. V.*

MORAVA, rijeka u Srbiji, desni pritok Dunava. Sastavnice M. su Južna i Zapadna M., čiji je sutok 3 km sjeverno-sjeverozapadno od Stalaća, na visini od 138 m. Odatle počinje tok M. Ona teče pretežno k sjeveru, kroz dosta prostranu dolinu, i zbog malog pada ima vrlo krivudav tok. Mnoge su vijuge ostale izvan sadašnjeg toka M., čineći starače ili mrtvaje. Kod Ćuprije je M. široka 135 do 155 m, duboka 1—2·1 m, a dno joj je pokriveno šljunkom i pijeskom. Najveća dubina M. je oko sredine korita, kao i brzina toka, čija je srednja vrijednost 0·9 m/sek. Količina otoka u jedinici vremena mijenja se proporcionalno sa promjenama vodostaja. Pri niskom stanju vode količina otoka je 35 do 45 m^3/sek., a pri višem stanju se poveća do 230 m^3/sek. Najniži vodostaj na M. je u augustu i septembru, poslije suhih i najtoplijih mjeseci, sa najjačim isparivanjem, a najviši je u martu, za vrijeme topljenja snijega u izvorišnim planinskim predjelima. Od sastava Južne i Zapadne M., M. teče kroz vrlo plodnu ravnicu između Varvarina, Paraćina, Ćuprije i Jagodine. Na tome dijelu toka M. prima nekoliko pritoka, sa desne strane: Jovanovačku Reku, Crnicu, Ravanicu i Moštanicu, a sa lijeve: Kalenićku Reku, Lugomir i Veliku. Ispred ušća Belice M. ude u Bagrdansku Klisuru, i kroz nju teče sa nešto većim padom, a po izlazu joj se dolina ponovno proširi. Odatle opet prima nekoliko većih pritoka, sa lijeve strane: Lepenicu i Jasenicu, a sa desne: Resavu. Nizvodno od Velikog Orašja M. uđe u vrlo prostranu deltu, sa dužinom od 35 km, prosječnom širinom od 15 km, i počne se račvati. Glavni rukav joj je Jezava, koji se od M. odvaja oko 3·5 km od spomenutog mjesta, i utiče u Dunav kod Smedereva. Dalnji su rukavi: Ladni Bunar, Balrika i Leskovača. — Ušće M. u Dunav je niže sela Kuliča, oko 3 km sjeverozapadno od Dubravice. — Dužina M. toka od sastavaka do ušća je 216·5 km, a površina porječja sa Zapadnom i Južnom M., 36.637 km^2. Pri srednjem najnižem vodostaju, M. sa svojim pritocima ima hidrauličnu snagu od 380.500 HP, od koje skoro trećinu ima samo Ibar.

Zbog male dubine i vrlo nepravilnog toka M. je teško učiniti plovnom rijekom. Režim njenih pritoka vrlo je nestalan, a okolno zemljište na donjem toku M. često podleži poplavama. Bilo je raznih projekata za regulaciju M., da bi se učinila plovnom za parobrode, bar na toku u blizini Dunava, ali se do sada u tome nije uspjelo.

Literatura: N. Stamenković, Grada za proučavanje Morave (1896).

P. Vujević.

MORAVA BINČA, kotlina u južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti u izvornom predjelu Južne ili Binačke Morave, više Končulske Klisure i ušća Novobrdske Krive Reke. Obrubljena je s južne strane skopskom Crnom Gorom, a sa sjeverne Žegovcem i njegovim sjevernim ograncima. M. B. je inače sa istoka na zapad, preko niske sojevske prevale, skroz prohodna do Kosova Polja, te najkraćim putem spaja vranjske i kosovske predjele. Od tuda kroz M. B. vodi odličan drum između željezničke stanice Bujanovca, na izlazu Južne Morave iz Končulske Klisure u Vranjsko Polje, i Uroševca u južnom kraju Kosova Polja. Končulska Klisura, kojom se Južna Morava prosjeca kroz kristalaste ogranke skopske Crne Gore, ne čini teškoće saobraćaju na ovoj važnoj poprečnoj komunikaciji.

M. B. se pod ovim imenom spominje još u srednjem vijeku, a ima tragova i od rimskih naselja. Nazvana tako po selu Binči u izvornom kraju Morave. U ranije tursko doba ovdje su prebivali i Dubrovčani. M. B. se dijeli na Gornju i Donju Moravu ili Izmornik. Prva je šira kotlina i ravnoga dna, druga je uža i valovita. Kraj je vrlo plodan. Na planini je razvijeno stočarstvo. M. B. je naseljena Srbima i Arnautima s Arnautašima, kojih je pred kraj turskog režima bilo nešto više od Srba. Izmor-

Digitized by Google

nik je čistiji srpski kraj. Arnauti su tu bili nadjačali tek sa muhadžirima (bjeguncima) iz sjeverne Srbije (1878). Srpska su naselja u ravnici, arnautska na planini, odakle su potiskivali Srbe. Pored pravoslavnih Srba ima tu dosta i poturčenjaka. Ima i Srba katolika (»Latini«) u nekoliko sela Zagorja, a tako isto i u predjelu Ljarman, gdje ima kriptokatolika, koji se izdaju i za muslimane. Pravih je Arbanasa mnogo više u Gornjoj no u Donjoj Moravi, gdje su mnogi došli kao katolici, pa ih ima i sada, te se i oni zovu »Latini«. Među Arnautima mnogi su poarbanašeni u toku 19 vijeka. Arnauti i katolici i muslimani istih su fisova (Gaš, Sop, Beriši, Fande, Tsači, Kabaši). Fisove su primili i Srbi katolici. Srbi kršćani primili su od Arnauta nošnju; stara im je nošnja slična skopsko-crnogorskoj.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911).

V. Radovanović.

MORAVČE-BELOVAR, općina u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu zelinskom; u istočnom prigorju Zagrebačke Gore. Ima 7.214 stanovnika. — Moravče, zaselak, u vinorodnoj gorskoj dolini, od Sv. Ivana Zeline 6½ km (pravac) k jugozapadu, sjedište je rimokatoličke župe. — Belovar, selo, od Moravča 6 km k jugu, uz potok Glavničicu (k Zelini-Lonji), gdje ga prelazi drum Sv. Ivan Zelina—Sesvete. Ima 222 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pučku školu. — Područje općine M. B. bilo je u srednjem vijeku plemenska županija M. sa gradom M., kome se spomen nalazi već u doba kralja Kolomana. Neki stanovnici su bili seljaci-plemići, čiji su se plemićki listovi vremenom izgubili; kralj Matija Korvin opet im je priznao plemstvo, i još na saboru 1752 ponovno su proglašeni plemićima.

J. M-n.

MORAVICA. 1. Rijeka u Srbiji, najgornji tok Zapadne Morave. Izvire na sjevernim padinama planine Golije i Javora, pod Jankovim Kamenom 1.931 m, Kršom 1.812 m i Klopotom 1.800 m. Na gornjem toku M. pretežno teče od juga prema sjeveru, od Ivanjice do Dobrače prema sjeverozapadu, gdje ulazi u Klisuru, između Oble Glave 808 m, Križa 801 m i Gradine 657 m. Od izlaza iz Klisure do sutoka sa Đetinjom M. teče k sjeveru, u vrlo vijugavom i nepravilnom toku. Od sastava M. i Đetinje teče kao Zapadna Morava. Sa lijeve strane su glavniji pritoci M.: Rzav, Panjica, Grabovica, Nošnica i Vučija, a sa desne: Kravarica, Trešnjevica, Lučka. Dužina M. toka je 87 km.

2. Rijeka u Srbiji, desni pritok Južne Morave. Izvorište joj je na istočnoj padini Karadaga i zapadnoj padini Rujna. M. teče prema sjeveru-sjeveroistoku. Ušće njeno u Južnu Moravu je 1·5 km južno-jugozapadno od varošice Bujanovca. Nema ni jedan veći pritok. Dužina M. toka je 26·2 km, a površina porječja 247·9 km². — Za M. je karakteristično da joj je razvođe sa Banjskom, pritokom Goleme Reke, koja pripada porječju Vardara, na vrlo niskom prijevoju, između željezničke stanice Preševo i sela Strezovce, čija je apsolutna visina 482 m.

3. Rijeka u Srbiji, desni pritok Južne Morave. Izvire na sjevernom podnožju Bučarnjika 1.008 m, iz snažnoga vrela Istoci, 3 km zapadno-jugozapadno od sela Čitluka (srez Banjski). Ostali izvorišni potoci (Tisovik, Korito, Novakovac i Suvi Potok) izviru dalje na zapadu, na sjeveroistočnoj padini Device (Leskovik 1.045 m, Okonica 1.090 m) i na južnoj padini Krstatca (1.106 m). Na gornjem i srednjem toku M. teče uglavnom sa istoka na zapad, protičući kraj Soko Banje. Od sela Trubarevca počne se probijati kroz Bovansku Klisuru, i upravi svoj vijugavi tok prema jugu-jugozapadu, a od sela Subotnica prema jugu-jugoistoku. U Zapadnu Moravu utiče M. niže Aleksinca. Sa desne strane su važniji pritoci: Sesalska, Bogdašinska i Jošanička Reka, a sa lijeve: Gradašnica i Čučunska Reka. Dužina M. toka je 64·5 km, a površina porječja 587 km².

P. Vujević.

MORAVIČKA EPARHIJA, crkveno područje oko današnjeg Čačka, starog Gradca i Arilja. M. E. je osnovao Sv. Sava 1219. Njeni episkopi od 15 vijeka nosili su naziv mitropolita i većinom su se pisali ariljski, rjeđe gračanski, kasnije, naročito u 18 i 19 vijeku, valjevski i užički, a danas žički. Kao ariljski mitropolit spominje se u 15 vijeku Marko (1433), a kao gračanski Nićifor (1454) i Benedikt (1456). Iz 17 vijeka poznat je ariljski mitropolit Ruvim (1668), a u 18 vijeku

Digitized by Google

spominju se ariljski mitropolit Grigorije 1712, Isija 1721, 1723, 1724, ariljski i moravski Josif 1729, 1730, ariljski i valjevski Dositej Nikolić, 1731 i dalje, ariljski, zvornički i užički Aleksije Andrejević 1737 i dr. (V. Valjevska i Žička eparhija). *R. G.*

MORAVSKA OBLAST ima površinu od 2.899·4 km² 183.959 stanovnika. Gustoća naseljenosti je: 63 stanovnika na km². Glavno je mjesto Ćuprija. M. O. obuhvata središnji dio sjeverne Srbije. Visoka je na istoku, sjeveroistoku, jugu i jugozapadu. Koliko se ide sredini, visine opadaju, i tu je nisko i ravno Pomoravlje. Glavnije rijeke su: Morava, koja teče sredinom oblasti. Moravini pritoci su s desne strane: Crnica, Ravanica i Resava; s lijeve: Belica, Lugomir i Kalenićka Reka. U oblasti su manje ćeline: Resava, Belica, Levač i Temnić. M. O. je bogata rudnim blagom (Senjski Rudnik, Ravna Reka i dr.). Zanimanje stanovništva je zemljoradnja i stočarstvo. Lijevo od Morave je razvijeno i voćarstvo. Na desnoj strani Morave razvijeno je, pored zemljoradnje i stočarstvo. U Resavi su dobra goveda, a u Kučaju ovce i koze. Naročito su Vlasi dobri stočari. U Pomoravlju osobito uspijeva kukuruz. Goji se u većim količinama i šećerna repa. Dolinom Morave, od Stalaća do Lapova, kroz oblast, ide glavna željeznička pruga. Od nje se, kod Paraćina odvaja jedan krak (uski kolosjek) za Zaječar, a od Ćuprije drugi, opet uskog kolosjeka, za Senjski Rudnik i Ravnu Reku. Glavnija su naselja u M. O.: Jagodina, Paraćin, Svilajnac, Varvarin, Rekovac, Despotovac. *B. D.*

MORAVSKO-VARDARSKI PUT glavna je saobraćajna linija sjeverne i južne Srbije. Ona izbija od Beograda i Smedereva, preko Niša i Skoplja, na Solun i Egejsko more. Sa M. V. P. po važnosti uporedo stoji još jedino savsko-jadranska komunikacija (Beograd—Zagreb—Rijeka), dva glavna uzdužna puta, koji od našeg državnog središta idu na Egejsko i Jadransko more, prolazeći kroz najbogatija područja naše države i posredujući između azijskog istoka i evropskog zapada. M. V. P. vodi dolinama Morave i Vardara, koje spaja nisko preševsko-kumanovsko razvođe, čineći od njih jednostavnu veliku dolinu meridijanskog pravca, koja prolazi sredinom Balkanskog Poluotoka. Moravsko-vardarskom dolinom prolazi glavna uzdužna komunikacija Balkanskog Poluotoka, i željeznicom Beograd—Solun najkraće je i najbrže vezana srednja Evropa sa pomorskim svjetskim komunikacijama, koje vode u istočne azijske zemlje.

Na beogradsko-solunsku komunikaciju izbijaju mnogi poprečni putevi, od kojih najvažniji kod Niša i Skoplja. Stoga ovi gradovi imaju veliku važnost osobito Skoplje, koje upravo leži u jezgri Balkanskog Poluotoka. M. V. P. ima veliku važnost za spajanje i izjednačivanje stanovništva, za trgovinu i promet. Pobočne komunikacije, koje se sa svih strana stječu na M. V. P., povećavaju još više životnu i kulturnu aktivnost na ovoj glavnoj saobraćajnoj arteriji. Njena će važnost biti još veća u budućnosti, jer se moravsko-vardarskom dolinom može podići i riječni put između Dunava i Egejskog mora.

M. V. P. sagradili su Rimljani po osvojenju sjevernih područja Balkanskog Poluotoka, kada su spojili stari Stobi preko Skoplja sa Nišem (16—34 po Kr.), gdje se je ovaj put križao sa carigradskim drumom, drugom glavnom balkanskom uzdužnom komunikacijom. M. V. P. išla su od najstarijih vremena važna kulturna i osvajačka kretanja sa sjevera na jug i obratno. U novije doba, od početka 19 vijeka, duž ove komunikacije formirala se Srbija, potiskujući Turke na mahove prema jugu i postepeno se povećavajući, najprije u moravskim, zatim i u vardarskim predjelima Srbije. Ovaj je put bio presudan i u najnovije doba za stvaranje naše države: njime je od Soluna preko Kajmakčalana prodrla srpska i savezničke vojska i omogućila ujedinjenje triju plemena južno-slovenskog naroda. Na ovome putu, koji je skoro sav u granicama naše države, Beograd je glavni ulaz srednje Evrope za Balkan i bliži istok. Između dvaju ulaza, Beograda i Soluna, Skoplje ima centralan položaj, u samoj jezgri poluotoka, sa najzgodnijim vezama u svim pravcima, te ni njegova važnost nije ništa manja.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. (1906); J. Cvijić, Bal-

Digitized by Google

kansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje, I. (1922). *B. Radovanović.*

MOREŠKA je starinska, sredovječna igra, koja se svake godine 29/7 po novom, na dan Sv. Teodora zaštitnika Korčule, igra u gradu Korčuli. M. je postala krajem 15 vijeka i slavi uspomenu na borbe sa Maurima u Španiji. U tim borbama sudjelovali su i Korčulani. M. je podijeljena na devet figura i igra se u bogatom starinskom odijelu, a naročito Moro (crni kralj), bijeli kralj i bula, koju je Moro zarobio i hoće da je uzme za ženu, a ona je zaljubljena u bijeloga kralja. Igrači se zovu moreškanti. Zbog bule dolazi do sukoba i do pozivanja na megdan. Pojedine figure iznose pojedine peripetije te borbe, koja se najzad završava pobjedom bijelih. Moro priznaje, da je poražen, a bula se udaje za bijeloga kralja. — M. se igra javno pred masom svijeta, poslije službe Božje i procesije. Igra se pred gradom Korčulom prema južnim gradskim vratima, na mjestu, gdje je ribarnica i tržište za zelje. Moreškanti izvode svoje figure na naročitom podiumu. Jezik, na kome se M. izvodi jest narodni, ikavština, kako se na Korčuli govori. Jedino naslovi i imena pojedinih figura su na nekoj smjesi španjolskoga i talijanskoga jezika, i to jedino podsjeća na postanak M. — Prvi tvorac M. je izgleda neki pisac srednjega ranga. Ali u toku vijekova M. je postala prava narodna svojina, i smatra se kao narodna umotvorina. Talijani su pokušavali da je, prevedenu na talijanski, udomaće, ali u tome nisu uspjeli, jer se M. uvijek do danas pjeva i igra samo na hrvatskom jeziku. Prema ovome izgleda da se M. nikada ni ranijih vijekova, dok su Talijani vladali Korčulom, nije pjevala na talijanskom. Splićani su pokušavali, da prenesu M. u Split, ali se ona nije mogla tamo održati. M. je, međutim, ma da je jednostavna, vrlo slikovita, i Korčulani su je igrali i u inostranstvu, dokle su dopirali, a naročito u Carigradu, pred velikim vezirima, pa čak i pred samim sultanom. *M. Milenović.*

MORIHOVSKO - MEGLENSKE PLANINE. V. Marijovsko-Meglenske Planine.

MOROVIĆ, selo u Srijemu, u srezu šidskom, na sastavu vode Studbe i Bosuta (45° sjev. šir.). Sastoji se iz tri dijela i ima tri velika željezna mosta. Stanica je dunavsko-savske vicinalne željeznice (Vukovar—Šid—M.—Srijemska Rača), od Šida 12 km k jugu. Ima 2.215 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu (prepoštija 1414—1496), pravoslavnu parohiju, 2 pučke škole, 2 državne (M. i Jamena) i 2 šumarije imovne općine petrovaradinske (M. i Bosut), poštu i telegraf, tvornicu opeke i crijepa.

Naokolo su velike šume, a nasred sela, gdje se Studba izliva u Bosut, leže razvaline nekad znatnoga grada M., koji je u srednjem vijeku (1332 do 1476) pripadao porodici M. (de Maroth). Najznamenitiji je bio Ivan M., mačvanski ban, koji je pomagao kralju Sigismundu da svlada hrvatski pokret. Za nagradu kralj mu je darovao 1404 prostrana imanja u srijemskoj i vukovskoj županiji. Pošto je porodica M. 1476 izumrla, njena su imanja pripala kralju Matiji Korvinu. Glavni grad M., što ga je kralj 11/11 1484 darovao svome sinu, hrvatskom hercegu Ivanišu, kasnije je brzo izmjenjivao kao vlastelu: Brankoviće, pa Štiljanoviće (1506), zatim je, skoro kroz cio 16 i 17 vijek, bio u turskoj vlasti. 1700 još je grad stajao čitav, danas ima samo malo ostataka od gradskog zida. Stara župna (sada grobna) crkva Velike Gospe, koja se odlikuje svojim obrambenim tornjem i starinom, sagrađena je za templara (prije 1239), a nova, Sv. Roka, prije 100 godina. — U okolini M. našlo se predmeta iz prehistorijskog i rimskog doba (u blizim Batrovcima neolitska naseobina).

J. Modestin.

MOROZVIZD. 1. Sredovječna župa u južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, oko današnjeg sela Morodvisa u Kočanskom Polju. M. se spominje u našim starim spomenicima, i kao župa (1321), i kao selo (1347—1350, 1381), u području stare morozviške episkopije, koja je »mnogo godina« prije toga opustjela. Sadanje selo Morodvis, u čijem se imenu jedino održao naziv stare župe, ima 280 stanovnika (1920), od kojih nešto preko polovine pravoslavnih Srba; ostalo su Juruci iz Male Azije.

V. R.

2. Grad južno od Kočana (sada selo Morodvis ili Morozda). M. se zvalo i područje oko Zletova. Za vrijeme bizantske vladavine postojala je morozviška episkopija. *V. P-ć.*

Digitized by Google

MOROZVIZDSKA EPARHIJA, crkveno područje oko gornjeg i srednjeg toka Bregalnice. Spominje se prvi put u povelji bizantskog cara Vasilija II. od 1018 za ohridsku arhiepiskopiju, između strumičke i velbuždske eparhije. M. E. obuhvatala je tada krajeve: Morozvizd na Bregalnici (danas Morodvis blizu Kočana), Kozjak na Pčinji, Slavište oko Krive Reke, Zletovo oko Zletovčice desnog pritoka Bregalnice, Lukavicu jugozapadno pod Osogovom, Pijanac oko današnjeg Careva Sela i Maleševo oko gornje Bregalnice. Sve te krajeve oslobodio je od Bizantinaca kralj Milutin 1282 i uveo ih u sastav pećke arhiepiskopije. U 11 i 12 vijeku M. E. nazivana je još i bregalničkom, maleševskom i ovčjepoljskom. Krajem 18 vijeka spominje se maleševski episkop Nikola, ali se još i oko 1515 spominje kao morozvizdski episkop Matej u Zletovu (V. Bregalnička i Lesnovska eparhija).

R. G.

MORSKA KUPALIŠTA. Na obali Jadranskog mora, dakle na pobrežju, na kome se, od Sušaka do Ulcinja, nižu M. K. naše zemlje, voda sadrži oko 4% čvrstih sastojaka, od kojih su oko 3% kuhinjska sol (ClNa). Ta voda sadrži nešto gipsa, malo joda i broma, i teža je od obične vode (specifična težina 1·029). — Toplota vode u Jadranskom moru je: srednja godišnja 12·5—15° C, a srednja ljetna 22·3 do 27° C.

Srednja ljetna toplota zraka na Sredozemnom moru iznosi 22—27° C, na Jadranskom krajem aprila je 15° C, sredinom ljeta je 26·5° C, a tek krajem oktobra niža od 15° C. U Dubrovniku je srednja temperatura:

u januaru + 8·8 (9·2)
u februaru (+9·6)
u martu (+11·5)
u aprilu + 14·6 (15)
u maju (+ 17·6)
u julu + 24
u oktobru + 19
u novembru (+ 13)
u decembru (+ 11·8)

} godišnja + 16·8° C, minimalna zimi 0° C, maksimalna ljeti + 39° C

(Cifre u zagradi potiču od jednog autora, bez zagrade od drugog.)

Na obali od Perasta do Novog Kaštela srednja je temperatura:

u Opatiji biva minimum —7·8° C (1905 u januaru),
u Dubrovniku —2° C (1911 i 1919 u februaru).

U Dubrovniku srednji pritisak zraka iznosi:

u novembru	760	mm Hg
u decembru	762	„ „
u januaru	763	„ „
u februaru	761	„ „
u martu	760	„ „
u aprilu	759	„ „
u maju	760	„ „

Na obali Jadranskog mora vladaju vjetrovi: bora, široko i prijatni obalni vjetar mistral (Maestra CeNW). Bora prevlađuje na sjeveru oko Trsta (La bora nasce a Segna e muore a Trieste), a široko na jugu (u Albaniji), oni se drže u ravnoteži u Dubrovniku i Boki Kotorskoj. U Opatiji zimi vlada 21 put bora, a 8 puta široko, u proljeće 8 puta bora, a 7 puta široko, u jesen 18 puta bora, a 12 puta široko.

U Dubrovniku	bora puše		široko puše	
u novembru	8	dana	7	dana
u decembru	8	„	10	„
u januaru	8	„	7	„
u februaru	10	„	6	„
u martu	6	„	10	„
u aprilu	7	„	10	„
u maju	5	„	5	„

Zimi prevlađuje bora, ljeti široko. Bora je suh i hladan vjetar, a široko je topao i vlažan. Moćan faktor za liječenje na morskoj obali je insolacija. Poznato je, da ljudi, koji se na morskoj obali kreću ili duže vrijeme borave, pocrne od sunca. To dolazi od tuda, što na morskoj obali našeg pobrežja ima više sučanih nego kišovitih dana, što more upija toplotne zrake i odbija svjetlosne zrake i kemijski najutjecajnije ultravioletne, tako da čovjek prima zrake ne samo odozgo iz atmosfere (sa sunca), nego i odozdo sa morske površine. Insolacija zavisi u prvom redu od toga, koliko ima sunčanih dana. O tom nas obavješćuju ovi podaci: U Pulju zimi ima 27·4, u proljeću 28·2 kišovitih dana. Ovo će se svakako odnositi i na Lošinj i Opatiju, koji su kao i Pulj u predjelu Istre. U Trstu na svaka dva dana ima jedan kišovit, dok na Hvaru na svakih deset dana ima jedan kišovit.

U Dubrovniku ima prosječno:			
u novembru	8	kišovitih	dana
u decembru	11	„	„
u januaru	9	„	„
u februaru	6	„	„
u martu	8	„	„
u aprilu	7	„	„
u maju	7	„	„

Digitized by Google

U Dubrovniku je snijeg rijetka pojava. U predjelu Kotorskog Zaliva zimi (novembar—februar) je trajno kišovito vrijeme, a ljeti (mart—oktobar) trajno suho vrijeme. — Za insolaciju je važno i to, da u Opatiji sunce brzo zađe, jer se sa zapada uzdiže Monte Maggiore, a u Dubrovniku kiša i kad pada, ne traje cio dan. Relativna vlaga u Opatiji iznosi (godišnja srednja) 72%, u Dubrovniku 64%.

Klima jadranskog pobrežja spada u red srednje vlažne i srednje tople morske klime. Ovo naročito vrijedi za otoke Hvar i Vis, dok je u sjevernom dijelu (Opatija, Lošinj) klima manje postojana. Obilježje klime na našem Jadranu je to, da ljeti nema prekomjerne vrućine, a zimi nema jake zime. Sjeverni dio pobrežja više uzbuđuje, južni dio više umiruje.

U našim M. K. sa uspjehom se liječe ove bolesti: opća slabost, naročito poslije neke teške bolesti, blijedna bolest, malokrvnost, skrofuloza, katari organa za disanje, astma, veliki kašalj, eksudat, bolesti srčanog mišića (dok je još dovoljan), živčane funkcionalne bolesti (neurastenija, migrena, nesanica), kronične neuralgije, rahitis, kroničan reumatizam, šećerna bolest, stari sifilis, trovanje živom i olovom, naklonost k tuberkulozi, početni stadij plućne tuberkuloze, tuberkuloza zglobova i kostiju.

Morska kupališta u kraljevini SHS, sa sjevera na jug, redom su ova: Sušak, Bakar, Kraljevica, Crikvenica, Selce, Novi, Krk, Baška Nova, Senj, Rab, Jablanac, Karlobag, Ist, Molat, Silba, Šibenik, Trogir, Kastelanska Rivijera, Split, Zaostrog, Makarska, Supetar, Povije, Milna, Pučišće, Hvar, Stari Grad, Vrboska, Jelsa, Vis, Komiža, Korčula, Vela Luka, Orebić, Gradac, Trpanj, Trstenik, Žilijana, Luka, Babino Polje, Šipanska Luka, Lopud, Mokošica, Kupari-Srebrno, Dubrovnik, Gruž, Lokrum, Lapad, Cavtat, Herceg Novi, Zelenika, Prčanj, Topla, Budva, Sv. Stjepan, Spič, Tivat, Ulcinj.

Literatura: L. Ščerbakov i Joksimović, Lekovite vode u kraljevini SHS; A. Zemljanicin, Sanatorsko ispitivanje predela Dubrovnika, Boke Kotorske i Crikvenice (Srpski Arhiv, 1920); Đ. Orlić, Dubrovnik kao klimatsko mesto i morsko kupalište (Srpski Arhiv, 1924). *L. Nenadović.*

MORSKA ŽUPANIJA (grčki Parathalassia), jedna od 11 županija, na koje je, oko polovine 10 vijeka, kako svjedoči savremeni bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet, bila razdijeljena tadašnja Hrvatska. Prostirala se uz more od donje Cetine do donje Krke. Županska je stolica bio grad Klis. Konstantinovoj Paratalasiji odgovara značenjem ime Podmorje za kaštelanski kraj između Trogira i Solina. *J. M-n.*

MORTER. V. Murter.

MOSEĆ, planina u Dalmaciji, zapadno od gornjeg i srednjeg toka Čikole, jugozapadno od Svilaje Planine. M. je sastavljen od jako naboranih kretacejskih vapnenaca, dolomita i eocenskih slojeva. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, približno od Drniša do sela Gizdavca, oko 16 km sjeverno od Splita. U tome pravcu su najviši visovi: Gradina 469 m, Ravnice 618 m, Crni Vrh 702 m, Ošljarić 610 m, Stražbenica 613 m, Šupljača 571 m, Glavica 684 m. Kičin 796 m, Movran 843 m, kota 617 m. M. je dijelom pod vegetacijom, a dijelom gole površine. Sjeveroistočno od M. prolazi drum Knin i Šibenik—Drniš—Muć—Sinj i Split, jugozapadnim, kolni put Drniš—Planjane, Gizdavac—Kladnjice—Vinovo, a preko planine i pored nje vodi nekoliko pješačkih puteva. *P. V.*

MOSER HANS DR., advokat (26/6 1889, Zemun). Srednju školu svršio je u Zemunu, a univerzitetske nauke u Zagrebu, Beču, Bonnu na Rajni, Genèvi i u Parizu. Poslije svršenih nauka stupio je u sudsku struku, ali je ubrzo napustio, te je otvorio advokatsku kancelariju (1921). 1923 izabran je za narodnog poslanika njemačke narodne stranke. *D. P.*

MOSKOVLJEVIĆ MILOŠ, profesor (22/10 1884, Varna, podrinski okrug). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a univerzitetske nauke u Beogradu, Moskvi i Petrogradu. Po svršenim naukama postao je nastavnik, prvo na gimnaziji u Nišu, a zatim u Beogradu. 1912—1919 bio je poslan u Rusiju, radi nacionalne propagande i jedno vrijeme bio je na čelu srpskog instituta. 1918 bio je inspektor srpskih izbjeglica u Rusiji, radio je na organizaciji dobrovoljaca i izdavao list Ujedinjenje. Od 1920 je narodni poslanik zemljo-

Digitized by Google

radničke stranke. Bavio se lingvističkim studijama, te je napisao iz toga područja nekoliko članaka.

D. P.

MOSLAVAC, vrsta vinove loze, sa bijelim grožđem. Ima ga u Hrvatskoj, odakle kao i da potiče (Moslavina). Raširen je u Slovenačkoj (Ljutomer), gdje daje vino izvrsne kakvoće (Slov. Šipon). Ta je vrsta glavni nasad u tokajskom vinogorju (furmint).

I. R.

MOSLAVAČKA GORA, bregovit masiv u Slavoniji, između rijeka Čazme-Lonje-Ilove-Garešnice - Trnovitice, zapadno-sjeverozapadno od Požeške Gore. Sastavljena je od granita, gnajsa, mikašista i amfibolita sa olivinskim gabrom. Od središta M. G. vrlo se blago spušta na sve strane teren, u koji su se usjekli vrlo mnogi potoci. Najviši vis na M. G. je Humka 489 m. Na sjeveru od nje su: Kaluđerovo Brdo 440 m, Mjesec 357 m, Strmac 432 m, Bjelevina 311 m, Jeleničkova Kosa 307 m, Sveti Ilija 223 m. Na zapadu su: Stara Straža 281 m, Široki Brijeg 308 m, Slatinski Brijeg 282 m. Na jugu: Gradina 272 m, Mramor 241 m, Kutinsko Brdo 239 m, Kruškovec 219 m, a na istoku: Pustare 309 m, Brešci 279 m, Krčevine 221 m, Gradina 215 m, Bogaz 219 m, Krnjača 187 m, Cukovac 198 m. Zbog geološkog sastava M. G. bregovi su na njoj vrlo blagih oblika, puno je kosa i povijaraca, između kojih su doline mnogobrojnih potoka. Veliki dio M. G. je obrađen, svagdje po okrajcima šire se njive, a južne obronke pokrivaju vinogradi naročito od Volodera do Moslavine i Popovače. Pored njiva, bašča, vrtova i vinograda, ima bujnih i prostranih livada, a ostatak zauzimaju hrastove i bukove šume, izmiješane brezom, grabom i borovicom.

Kod seoca Kamenice, sjeveroistočno od Moslavine, ima kamenolom granita, koji se upotrebljava za spomenike i popločenje ulica, kao i kod sela Mikleuške, a kod Paklenice se iz granita vadi katran iz 56 m dubokog okna. — Jugozapadnim podnožjem M. G. prolaze željeznička pruga i drum Dugo Selo—Ivanić Grad—Banova Jaruga—Daruvar i Novska, sjeverozapadnim, drum Ivanić Grad—Narta—Bjelovar, istočnim podnožjem vodi kolni put Bjelovar—Ploščica—Garešnica—Banova Jaruga. Preko M. G. vodi i nekoliko kolnih i pješačkih puteva, kao i veći broj staza.

Literatura: H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I. Lice naše domovine (1905, 282—292); M. Kišpatić, Olivinski gabro Moslavačke Gore (Rad, 83, 1887); M. Kišpatić, Kristalinični trup Moslavačke Gore (Rad, 95, 1889); M. Kišpatić, Die krystallinischen Gesteine der Moslavačka Gora in Croatien (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva. 5, 1900).

P. Vujević.

MOSLAVINA. 1. Kraj u Hrvatskoj. Zaprema u širem značenju čitavo moslavačko pogorje (Moslavačka Gora s Hunkom 489 m), optočeno Čazmom ili Česmom od sjevera i zapada, Lonjom od juga i Ilovom od istoka, a u užem značenju samo jugozapadno prigorje Moslavačke Gore, čijim okrajkom udaraju drum i polonjska željeznica. Kraj se valjda prozvao M. po gradu M., na priornom (prior) brežuljku, gdje potok Jelenska (k Česmi) izlazi iz gorske doline u dobro obrađenu i naseljenu ravnicu.

M. (s ivanićkim krajem) ima 86.636 stanovnika na 1.684 km² (51·4 na km²). Po materinjem jeziku ima: 75.142 (t. j. 86·7%) Hrvata i Srba i 730 Slovenaca, 5.215 drugih Slovena (naročito Čeha), 3.015 Madžara, 2.074 Nijemaca i 136 dr. Po vjeri ima: 75.486 (87·4%) rimokatolika i 252 grko-katolika, 9.212 (10·6%) pravoslavnih, 1.381 protestanat, 183 izraelićanina, 4 dr. Među domaćim stanovnicima mogu se razlikovati dva tipa: jedan visok i plavokos, a drugi niži i crnokos tip (»bušaci«). Po zanimanju su ratari, stočari i vinogradari. Gojenje vinove loze vrlo je staro, vele čak iz rimskoga doba. Prvi ju je, priča se, zasadio car Klaudije, po kome se gora nazvala Mons Claudius, a od toga je postalo ime M.

U M. se lomi (vrtljinski) granit, izvrsna građa za ulične pločnike i kiparske radove. Kod sela Mikleuške izvire nafta.

M. čine tri upravna sreza: srez čazmanski, sa 34.127 stanovnika na 643 km² (pripada oblasti zagrebačkoj), srez kutinski sa 24.120 stanovnika na 503 km² i srez garešnički sa 28.389 stanovnika na 538 km² (pripadaju oblasti osječkoj). Najznatnija naselja u M. su sreska mjesta: Kutina (4.159 stanov-

Digitized by Google

nika) na jugu, Čazma (961) na sjeverozapadu, i Garešnica (1.749) na istoku.

M. je bila naseljena već u rimsko doba. Tragova rimske kulture nađeno je u okolini Kutine i grada M. U srednjem su vijeku Garić-grad (sjeverno od Hunke), Garešnica i grad M. bili županska sjedišta. Garić-grad spominje se prvi put 1256. Zagrebački biskup Timotej dobio je 1277 od kralja grad i župu na dar. Zagrebački biskupi pišu se kadšto comes de Garich. Grad M. darovao je 20/12 1316 kralj Karlo I. Ivanu Baboniću. U 15 vijeku tamo su bila vlastela Čupori Moslavački. Pavao Čupor bio je župan križevački, pa ban hrvatski 1412—1415; nastradao je u borbi s bosanskim vojvodom Hrvojem. Đuro Čupor sagradio je prije 1460 u Varalji (Podgorska, ostaci kod sela Hruškovice) franjevački samostan. Kad je porodica Čupora izumrla (Stjepan 1492), njihova je dobra dobio Tomo Bakač, a poslije njega Erdödy, koji i danas nose titulu Moslavački (u starim pismima i »od Zaprte Gore«, nekakav prijevod od latinskoga Mons Claudius). — U doba turskih ratova M. se često spominje. Neko su je vrijeme imali Turci u vlasti.

Stari grad M. ne postoji više: dva novija dvora sagradili su Erdödy. Sada je tu dom za slijepe sa gospodarskom školom za invalide (sa odjeljenjem za četkarski i košarački zanat).

Uz potok Jelensku nalaze se razvaline Jelen-grada, poznatog iz Nemčićeve balade Grob Kaluđera. Grob kaluđera nalazi se obilježen krstom i sa tri lipe, na 440 m visokoj glavici, od Hunke 3 km (pravac) k sjeverozapadu.

Literatura: Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 107).

J. Modestin.

2. V. Podravska M.

MOSOR. 1. Planina u Dalmaciji, istočno-jugoistočno od Kozjaka, sjeverozapadno od Biokova, između velike okuke Cetine, na njenom donjem i srednjem toku. M. se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, od Klisa do Zvečnja, gdje se prislanja o Vrh Planinu. U tome pravcu su najveći visovi: Debelo Brdo 1.061 m, Plišivac 1.077 m, Ljubljan 1.261 m, Javorska 1.272 m, Ljuti Kamen 1.314 m, Mosor 1.330 m, Ljubirna 1.089 m, Botajna 1.197 m, Kozik (ili Sv. Jure) 1.318 m, Rašeljka 1.005 m, Lišnica 950 m. M. je sagrađen od kretacejskih vapnenaca i dolomita, fliškog i škriljastog lapora sa tragovima kamenog ugljena, koji se izmijenjuje sa šarenim konglomeratima. Oko Kotlenice, na sjeveroistočnoj strani M., ima željezne rude, koja se i kopa, a sjeverozapadno od sela Dolca ima u vapnenačkim pukotinama asfalta, kao i u laporastom vapnencu uz Cetinu. Zbog pretežno vapnenačkog sastava, kraski su oblici, pored Biokova i Velebita, najjače razvijeni na M. Iz istog razloga je on potpuno nag, sa izuzetkom sjeveroistočne strane, gdje je mjestimice pokriven vegetacijom.

Na M. i oko njegove podine ima preko dvadeset pećina, od kojih je najljepša i najveća Vranjača, 10 minuta hoda od sela Kotlenice. Pored ove su važnije: Snježnica, u kojoj se snijeg održava do maja, Ledenica, u kojoj se isto toliko zadrži led, Mukvena, Trojama i Kraljeva Pećina. Sjeverozapadnim podnožjem M. prolaze željeznička pruga i drum Split—Klis—Kraj—Sinj, sjeveroistočnim, kolni put Kraj—Bisko, jugozapadnim kolni put Split—Žrnovnica—Gata, a preko planine vodi kolni put Klis—Kotlenice i nekoliko staza.

2. Planinski vrh u Srbiji, na sjeverozapadnom kraju Suve Planine, 8 km jugoistočno od Niške Banje. Greben M. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, visok je 985 m i vrlo oštar, a padine su mu strme. Sjeveroistočna strana M. gotovo je sva pod vegetacijom, a suprotna vrlo malo.

P. Vujević.

MOSTAR. 1. Glavni grad Hercegovine. Razvili su ga Turci iz vojničkih razloga od početka 16 vijeka. Prije je glavno mjesto mostarske kotline bio Blagaj. Prvi put spominje se M. 1452. kao naselje uz most na Neretvi. Od 1522 M. je bio sjedište hercegovačkog sandžak-bega. Grad se razvio naročito poslije podizanja velikog kamenog jednolukog mosta nad Neretvom (1566). Izvještaji 17—18 vijeka prikazuju M. kao bogato trgovačko mjesto. U njemu je od 17 vijeka vrlo živ pravoslavni elemenat; 1777 tu je preneseno i sjedište hercegovačkog mitropolita. Broj katolika povećao se naročito od 19 vijeka iz susjednih katoličkih sela. Za

Digitized by Google

vrijeme austro-ugarske uprave M. je bio glavno središte srpske i muslimanske opozicije protiv režima (listovi: Srpski Vjesnik, 1897, Musavat, 1906, Narod 1907), i tu je bio najaktivniji književni rad cijele Bosne i Hercegovine. Tu su radili: A. Šantić, J. Dučić, S. Ćorović, O. Đikić i L. Grdić. Njihov list Zora (1896—1901) bio je jedan od najknjiževnijih listova svoga vremena. Iz toga kruga pokrenuta je bila i Mala Biblioteka (1899—1910).

Literatura: C. Peez, Mostar (1891). *V. Ć.*

2. Grad u Hercegovini, s obje strane Neretve. Ima 18.176 stanovnika. Središte oblasti. Grad je tursko-istočnjačkog tipa, sa čaršijom i mahalom. Od građevina se ističu: katolička katedrala, pravoslavna crkva, Karađozbegova džamija, biskupska palača, zgrada gimnazije i stari kameni most na jedan luk. Ima gimnaziju, zanatlijsku školu, građansku školu trgovačkog smjera, 5 medresa i žensku stručnu školu. Stolica je pravoslavnog mitropolita, katoličkog biskupa i muhamedanskog muftije. Znatna je trgovina i izvoz duhana, voća i vina. Ima nekoliko firma, koje izvoze vino na veliko, državnu tvornicu duhana, radionicu namještaja, veliku krečanu, državni rudnik ugljena i željezničku radionicu. — U blizini M. je selo Blagaj, sa starim gradom.

Literatura: L. Grđić-Bjelokosić, Mostar nekad i sad (Zvezda, 1901); M. Hilmi, Stara Ćuprija u Mostaru (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1889); C. Peez, Mostar und sein Culturkreis (1891); R. Michel, Mostar (1919). *M. F.*

MOSTARAC DERVIŠ-PAŠA. V. Bajazidagić Derviš-paša.

MOSTARSKA EPARHIJA. V. Hercegovačko-zahumska eparhija.

MOSTARSKO BLATO. 1. Predjel u Hercegovini, zapadno od Mostara. U srednjem vijeku zvalo se Blatna Župa. Ima mnogo starina. Stanovnici su većinom katolici. Glavno zanimanje je stočarstvo sa stočarskim kretanjima, ali se dosta njih bave i zemljoradnjom. Voda M. B. bogata je ribom, naročito jeguljom. U M. B. je glavna proizvodnja duhana i vina. Glavno je mjesto Broćno. U Vukodolu u tom predjelu bila je prvobitno katolička biskupija.

Literatura: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

2. Krasko polje u Hercegovini, zapadno od Mostara. Okružuju ga relativno niski bregovi. Na sjeveroistoku se dižu: Virac 644 m, Gradina 622 m, Mikuljača 654 m, Orlovac 473 m, na jugoistoku: Varda 331 m, Podi 351 m, Razdolje 328 m, na jugozapadu Trtra Planina 689 m, a na sjeverozapadu su brežuljci Stražnica 362 m, kota 440 m i Crna Ljut 618 m. Polje se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, i u istom je pravcu nagnuto. Dugačko je 12 km, široko oko 3 km. Leži na apsolutnoj visini 250 do 228 m, a zauzima površinu od 32·5 km². Strane M. B. sagrađene su od vapnenca; sjeveroistočna je naga, bijela, kršević, dok je jugozapadna pod džbunjem. Dno polja je na sjeverozapadu šljunkovito, sa tankim slojem crnice, a prema jugu se ovaj sloj podebljava. Gornji, t. j. sjeverozapadni kraj M. B. predstavlja riječnu čelenku, koju čine Lištica, Crnoštica i njihovi mali pritoci. Svi su bogati vodom, a oko korita im je bujna vegetacija. Ti potoci su, svojim nanosima, zasuli gornji kraj M. B., i zato je on dosta viši od sredine polja. Lištica protiče kroz cijelo M. B. u pravcu jugoistoka, ali se na južnom dijelu polja proširi u vrlo prostranu lokvu, sa čijeg istočnog kraja ističe Rijeka, kao nastavak Lištice. I ona teče prema jugoistoku, a kad udari na obod M. B. počne teći u suprotnom pravcu, prema sjeverozapadu, pribijajući se uz sjeveroistočni rub polja. Rijeka se južno od Humca (281 m), jedine glavice u M. B., izgubi u slijepoj dolini, na čijem su dnu dvanaestak malih ponora. Za vrijeme kišne periode, prosječno od decembra do kraja aprila, poplavljeno je oko ½ do ¾ M. B., radi nabujalosti potoka i izlivanja iz korita. Tada su najdublji dijelovi polja pokriveni do 6 m debelim slojem vode. Rijetko se dogodi da poplava nastane na cijelom M. B., što je bio slučaj 1878. Ali su manji prostori M. B. i u kasno ljeto pod vodom, od čega je i dobilo ime Blata. To su dijelovi spomenute lokve, čija dubina i veličina zavisi od kraće ili duže ljetne suše. Odvodnjivanje M. B. nastaje podzemnim tokovima, uglavnom prema istoku, prema vrelu Jasenice, koja izvire na zapadnoj strani Mostarskog Polja.

Digitized by Google

M. B. je dosta plodno. Od cijele površine zauzimaju oko 30% njive, 50% livade, a 20% pašnjaci. Uspijevaju sve vrste žita i kukuruz, a u velikoj mjeri goji se duhan i vinova loza. Sva naselja su na pristrancima M. B.; nijednog nema u polju ili na njegovu obodu. Karakteristično je da su sva veća naselja na prisojnoj, jugozapadnoj padini polja, kao što su Uzarići (120 domova sa 737 stanovnika), Jare (143, 812), Biogradci (77, 430), Ljuti Dolac (111, 706), Podgorani (104, 300). Ostala veća naselja su Knešpolje (433 stanovnika), Donji Gradac (313), Dobrić (305), Miljkovići (212). Sjevernim i sjeveroistočnim krajem M. B. prolazi drum Duvno—Posušje—Kočerin—Knešpolje—Mostar, a ostalim pristrancima vode kolni putevi i staze.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas. 59, 1900); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V, 1903/4); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh. IX, 3, 1910). *P. Vujević.*

MOSTARSKO-DUVANJSKA BISKUPIJA. Na području današnje M.-D. B. kao prvi se apostol spominje Sv. Venancije, koji je mučen u Duvnu (prema Harnacku 304 do 312, prema Zeiller-u 270 ili 271, a prema Buliću i Bervaldiu oko 257). Za pape Grgura Velikog (590—604) spominje se u Duvnu biskup Malh. Poslije Malha nema spomena duvanjskim biskupima sve do 14 vijeka. 1685 i duvanjska se biskupija nalazila pod apostolskim namjesnikom Nikolom Blankovićem. 1735—1848 M.-D. B. su upravljali bosanski, a 1846—1881 hercegovački apostolski namjesnici. 1881 papa Lav XIII. ustanovio je, na mjesto hercegovačkog apostolskog vikarijata, M.-D. B. pa je podložio vrhbosanskoj mitropolitskoj vlasti. Prvi je biskup nove biskupije bio fra Pashal Buconjić, hercegovački franjevac. 1890 došla je pod upravu mostarsko-duvanjskoga biskupa i starodrevna mrkanjsko-trebinjska biskupija, kojom je tamo, od 1839, upravljao dubrovački biskup.

Danas se pod jurisdikcijom mostarsko-duvanjskoga biskupa nalazi preko 140.160 duša, koje su podijeljene na 57 župa (mostarsko-duvanjska 47, mrkanjsko-trebinjska 10). Od ovih, 47 župa vode franjevci a 10 svjetovni svećenici. Župe se dijele na 10 dekanija (mostarsko-duvanjska 8, mrkanjsko-trebinjska 2). Od ženskih družbi u biskupiji rade milosrdnice i školske sestre. Biskup ima krasan dvor, ali prvostolne crkve još nema, pa svete obrede obavlja u crkvi mostarskih franjevaca. *J. Jelenić.*

MOSTARSKO POLJE (BIŠĆE), otvorena ravnica u Hercegovini, južno od Mostara. Okružena je sa svih strana nižim bregovima, koji su sastavljeni od nagih, kršnih i surih vapnenaca. Na sjeverozapadu se diže: Hum 431 m, na jugozapadu: Varda 331 m, Podi 351 m, Biorina 344 m, Debelo Brdo 329 m, na jugoistoku su: Ograc 379 m i Hum 457 m, a na sjeveroistoku: Klanak 563 m, kota 634 m, Klečenača Gomila 507 m, Gnojnica 612 m. M. P. se pruža od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a njegovom sredinom, od sjevera na jug, protiče Neretva. Dugačko je 8·3 km, široko oko 3·8 km, leži na apsolutnoj visini 33—60 m, i zauzima površinu od 34 km². M. P. je od svih kotlina oko Neretve najprostranije i najnaseljenije. Dno polja je većinom sastavljeno od konglomerata i predstavlja suhu bezvodnu ravan. Prevladujući dio M. P. su pašnjaci, a tek gdjegdje ima vinograda. Ovi su najbolji i najmnogobrojniji na okrajcima, gdje se javljaju tercijerni pjeskoviti i glinoviti slojevi. Po rubovima polja uspijeva i nešto smokava, a tu je i većina izvora. Strane M. P. mahom su nage, sa izuzetkom nekih krajeva, koji su pokriveni makijom. Na lijevoj strani Neretve izdiže se oveća uzvisina, koja se pruža u pravcu pružanja polja, i sastavljena je od tercijernog lapora i vapnenca. Posljednji se upotrebljava kao građevinski materijal u Mostaru i okolini.

Većina naselja nalazi se na rubu M. P., gdje se javljaju izvori, sa izuzetkom Vrtiješa i Grkule, koja su na sredini i leže oko spomenute uzvisine. Naseljenost M. P. dosta je velika; u 850 domova živi preko 4.300 stanovnika, što odgovara približnoj gustoći od 125 na 1 km². Ekonomsko središte je grad Mostar, a najveća naselja u kotlini su Blagaj (223 doma sa 941 stanovnikom) Gnojnice (174, 861) i Rodoč 71, 478). Vrtiješ, Gornja i Donja Jasenica, Dračevica, Bačevići i Buna imaju

Digitized by Google

300—265 stanovnika, a ostalih nekoliko naselja znatno su manja.

Zbog prostrane doline Neretve, i zbog blizine mora, klima je na M. P. veoma blaga. Prema promatranjima u Mostaru, koji je oko 3 km sjevernije, prosječna godišnja temperatura je 15·2°, januara 5·4°, aprila 14·0°, jula 25·7°, oktobra 16·1°. Godišnje kolebanje temperature tek je nešto veće od 20°, a jesen je oko 2° toplija od proljeća. Srednji apsolutni ekstremi temperature su 38·9° i —4·7°, sa kolebanjem od 43·6°, a apsolutno najviša i najniža zabilježena temperatura za periodu 1893—1913 bile su 44·0° i —8·4°, što odgovara amplitudi od 52·4°, koja je za 14° i 15° manja od apsolutnog kolebanja u Bitolju, odnosno Beogradu. Prosječno je u toku godine polovina neba pokrivena oblacima. Najveća je oblačnost zimi (6·2), sa maksimumom u decembru (6·6), najmanja ljeti (3·6), sa minimumom u augustu (2·6). Atmosferske oborine su u M. P. izdašne. Godišnje prosječno padne kiše 1.410 mm. Najkišovitija je kasna jesen, od oktobra do kraja decembra, sa 170 do 190 mm atmosferskih oborina u svakom mjesecu. Sekundarni maksimum je u martu (160 mm), a najsuhlja su tri ljetna mjeseca, kada padne oko 10% cijele godišnje količine, sa minimumom u augustu (34 mm). U ovom mjesecu padne prosječno skoro šest puta manje kiše no u decembru. Kiše ima u srednju ruku u 130 dana, a od tih su svega 5—6 dana sa snijegom. Nepogoda ima oko 40 puta godišnje, a bure u 6—7 dana.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899); J. Moscheles, Die Klima von Bosnien und der Hercegovina (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, I, 20, 1918).

P. Vujević.

MOSTER I DRUG D. D. V. Edmund Moster i Drug D. D.

»MOSTER« TVORNICA LAKA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 5.000.000 dinara. Izrađuje sve vrste lakova, boje, firnajz, kit i t. d. Pokretna je snaga 120 HP, a zaposleno je 160 radnika i činovnika. *S. P.*

MOSTOVI. Rimljani su u našim zemljama gradili dobre puteve i na njima solidno zidane M., od kojih neki i danas vrlo dobro služe modernom saobraćaju. Osvajači srednjega vijeka gradili su slabije puteve sa drvenim M. U ratovima su porušeni i oni M., koji bi inače kroz vjekove ostali. Tako je bilo i u posljednjem Svjetskom Ratu.

Najveći rimski M. u našoj zemlji svakako je bio M. preko Dunava, ispod Kladova i Turn-Severina.

Za vrijeme srpske sredovječne države sagrađeno je dosta kamenih M., no za invazije Turaka većina ih je porušena. Turci su za vrijeme svoje vladavine gradili dosta M., no većinom sa manje umijeća. Naročito su temelji mnogih turskih M. bili plitki ili uopće nevješto postavljeni i neosigurani, radi čega i dobri M. nisu mogli biti dugoga vijeka.

Kameni M. preko Drima u Strugi na Ohridskom Jezeru, sada već gotovo zasut, po načinu građenja izgleda da je rimski. Kameni M. u Skoplju preko Vardara (Dušanov M.) ima 11 otvora razne veličine, najveći oko 15 m. Svodovi su polukružni. M. preko Sitnice kod Vučitrna na Kosovu po načinu zidanja svakako je iz doba stare srpske države. — Švanjski M., preko Beloga Drima, na putu Prizren—Đakovica za vrijeme rata je oštećen, a poslije rata popravljen i rekonstruiran za kolni saobraćaj. — Vezirov M., preko Crnog Drima, na putu Debar—Struga, za karavanski saobraćaj, porušen je za vrijeme rata. Na putu Mavrovski Hanovi—Debar, preko rijeke Ralike, bila su dva lijepa kamena M. od bijelog vapnenca. Oba su porušena u ratu. — Na putu Ljubovija—Bajina Bašta ima kameni M. preko rijeke Rogačice. Svakako je rimska tvorevina. Služi i sada saobraćaju. — Dva užička M., preko Đetinje, sa polukružnim svodovima, raznih otvora, smatra se da su građeni za vrijeme Turaka. Kameni M. preko Skrapeža više Požege, po predaji je rimski, ali po načinu zidanja izgleda da je turski. Moguće je, da je tu bio rimski M., pa su ga Turci obnovili, pošto je bio porušen u ratovima. — Kameni M. preko Neretve u Mostaru, smatra se kao rimska tvorevina, a to potvrđuje i način zidanja. U nizu godina Neretva je duboko (oko desetak metara) ukopala svoje korito, pa ipak je M. ostao nepovrijeđen. Za svaku sigurnost lijeva obala je dolje u dubini malo podzidana.

U novije doba građeni su mnogi M., do polovine 19 vijeka većinom kameni,

Digitized by Google

ili preko velikih rijeka i drveni, kasnije željezni. Naročito sa razvitkom željeznica građeni su mnogi željezni M. Krajem 19 vijeka prestalo je sasvim građenje drvenih M. za stalno premošćivanje, a ušao je u upotrebu armirani beton, koji sve više istiskuje upotrebu ostalih konstrukcija.

Među kamenim M. vrijedi spomena M. preko Moravice u Ivanjici; plitak svod 28 m otvora od tesanog kamena iz okoline. Kameni M. od pješčenika preko rijeke Temske, na putu Pirot—Niš; dva otvora po 25 m. M. preko Ljiga u Županjcu, na putu Lazarevac—Bogovođa, jedan svod od 20 m; porušen za vrijeme rata, a obnovljen 1921. Na putu Loznica—Ljubovija izrađeno je osam vrlo lijepih kamenih M. od radaljskog granita. Kameni M. preko Ibra na putu Raška—Mitrovica (Kosovska); tri svoda po 20 m. Kameni M. preko rijeke Grze, na putu Paraćin—Zaječar; jedan svod 15 m od crvenog tvrdog pješčenika. M. u selu Lukovu preko Crnog Timoka, na putu Paraćin—Zaječar; jedan svod 12 m, strijela $^1/_6$ razmaka. Kameni M. na putu Boljevac—Knjaževac od 12, 15 i 16 m. Svodovi od lomljenog kamena diorita i trahita. Preko Banjske Reke na putu Zaječar—Brestovačka Banja; jedan svod 18 m otvora. M. preko rijeke Jasenice u Božurnji, na putu Topola—Kragujevac, od armiranog betona; jedan svod 36 m.

Za vrijeme Svjetskog Rata, a naročito pri posljednjem uzmaku neprijateljske vojske, mnogi su M. porušeni, i većina od njih morala se hitno popraviti ili obnoviti. Popravljeni su odnosno obnovljeni M.:

Željeznički M. preko Save kod Beograda, kao i svi ostali željeznički M. na teritoriju kraljevine Srbije. Od drumskih M.: preko Vardara kod Krivolaka, Morave kod Kurvingrada, Mramora, Kutinske Reke kod Niša, Moravice kod Aleksinca, Laba kod Donj. Lužana, Kolubare u Divcima i kod Obrenovca, Timoka kod Boljevca, Zaječara, Knjaževca i Zvezdana, Tamnave na Ubu, Kamička kod Šapca, Morave kod Trstenika, Đunisa i Čačka, Nišave u Nišu, Konjske Reke u Skobalju, Jasenice u V. Orašju.

Dovršeni su M., odnosno postavljene nove željezne konstrukcije: preko Morave kod Markovca, Glogovca, Ćuprije i Aleksinca, preko Toplice kod Orljana.

Novi veći željezni M. sagrađeni su preko Južne Morave kod Džepa i Grdelice, preko Ibra, kod Ušća i Lučice, na novom dijelu rekonstruiranog puta Kraljevo—Raška, preko Zapadne Morave kod Sirče, preko Rasine kod Bivolja.

Neke od ovih željeznih konstrukcija izrađene su u tvornici vagona i mostova u slavonskom Brodu, koja vrši montiranje, kao i »Sartid« iz Smedereva.

Montiranje željeznih M. preko Drine kod Bajine Bašte i Ljubovije privodi se kraju, te će tako uskoro sa ova dva mosta, od 140 i 210 m otvora, biti vezana Srbija sa Bosnom i u svome srednjem dijelu. Montažu izvodi »Sartid« bez skela.

Stupovi za drumsko-željeznički M. preko Save kod Šapca u toku su građenja. Željezna konstrukcija za ovaj, 680 m dugačak M., u težini od 6.100 tona, prenijeta je na gradilište.

Radovi na montaži željezne konstrukcije M. preko Dunava kod Novog Sada dovršit će se idućeg proljeća.

Stupovi za ove M. kao i za M. preko Tise na željezničkoj pruzi Titel—Orlovat, i veće M. preko Morave i drugih rijeka, izvedeni su pneumatičnim fundiranjem.

Gotovi su ili su u toku rada veći M. od armiranog betona: preko Savinje kod Sv. Petra (60 m), Bohinjske Bistrice kod Sv. Janeza (60 m) u Slovenačkoj, preko Lepenice u Kragujevcu (2 po 30 m), preko Crnice u Paraćinu (30 m), Kupe u Sisku (160 m) i t. d.

Prilazi i stupovi za željezni M. preko Krke u Dalmaciji, kod Skradina, otvora 111 m, dovršuju se, a željezna konstrukcija naručena je na račun reparacija (lučni nosač sa zategom).

S. Burmazović i M. Jovanović.

MOŠINSKI ADOLF PL. (1843, Donji Miholjac — 18/7 1907, Zagreb). Pravo je studirao u Beču i Budimpešti. Služio je u upravnoj političkoj struci, gdje je 1877 postao vladin tajnik, a 1888 odsječni savjetnik. Iste godine biran je u gradsko zastupstvo Zagreba. Kada je 1892 zagrebačko gradsko zastupstvo raspušteno, imenovan je vladinim povjerenikom. Gradsko zastupstvo izabralo ga je 1892 gradskim načelnikom grada Zagreba (tri put uzastopce), te je načelnikovao 10 godina. Proveo je kanalizaciju Zagreba, preložio je potok Medvešćak,

Digitized by Google

te je omogućio razvoj novog modernog dijela grada, povećao je gradski vodovod, spojio Zagreb cestom sa Zagrebačkom Gorom, podigao moderne higijenski uređene gradske pučke škole, moderne parkove. Njegova je zasluga i podizanje umjetničkog paviljona. 1904 imenovan je kr. banskim savjetnikom u bogoštovno-nastavnom odsjeku. *S. D.*

MOŠTANICA. 1. Rijeka u Bosni, desni pritok Une. Izvire na Kozari, pod Strmcem 543 m i kotom 672 m. Sa izvorišta teče na sjeverozapad, od manastira Moštanića uglavnom na sjever, a od Božića na sjever-sjeveroistok. Ušće M. u Unu je sjeverozapadno od sela Draksenića, odnosno oko 7 km južno-jugozapadno od Jasenovca (na Savi). Dužina M. toka je 23·1 km, a površina porječja 76·6 km².

2. Rječica u Hrvatskoj, desni pritok Kupe. Izvire na sjevernom podnožju Šamarice, pod Metlom 414 m, uglavnom teče na sjever, a uliva se niže sela Mošćenice, istočno od Petrinje. Dužina toka je 12·2 km, a površina porječja 31·3 km².

3. Rječica u Srbiji, desni pritok Morave. Izvire pod Govedarskim Brdom 321 m. Uglavnom teče na jugozapad, uliva se sjeveroistočno od Jagodine. Dužina toka je 11·3 km, površina porječja 32·7 km². *P. V.*

4. Manastir u Bosni (mitropolija banjalučka). Crkva je posvećena Sv. Arhistratigu Mihailu. Nije poznato, kad je M. osnovana, no vjerojatno je iz doba kralja Dragutina. Spominje se u 16 (1579), 17 (1607, 1613, 1635, 1698) i 18 (1703, 1778) vijeku. 1613 dva monaha iz ovoga manastira (Jovan Svilokos i Silvestar Prodanović) pobjegli su od Turaka pod okrilje austrijskog cara i osnovali su manastir Komogovinu. *V. P-ć.*

MOTAJICA, planina u Bosni, između rijeka: Save-Vrbasa-Povelića-Lepenice-Ukrine, zapadno-jugozapadno od Slavonskog Broda. M. se pruža od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku i u istom se pravcu snižuje. Najviši visovi su: Motajica Gradina 652 m, Lipaja Brdo 641 m, Kruškovac 408 m, Visoka Obala 349 m, Kapetanović Hrast 239 m. M. je bogata potocima i mahom je pod vegetacijom. — Sjevernim podnožjem planine prolazi drum Banja Luka i Bosanska Gradiška—Kladari—Bosanski Kobaš—Bosanska Dubica i Prnjavor, a južnim i zapadnim podnožjem, kao i preko planine, vodi nekoliko pješačkih puteva i staza. *P. V.*

MOUSSET ALBERT (Muse Alber), francuski publicist, direktor novinarske agencije Avala u Beogradu (1883). Pored dopisa po francuskim listovima, objavio je knjigu Le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (1922; 1926²), i jedan mali Vođ po Beogradu. *M. I.*

MOVNATEC, mjesto u srezu prilepskom, gdje je 5/8 1905 bila ogorčena borba srpskih četa sa Bugarima. U toj borbi, koja se završila srpskom pobjedom, od naših četnika poginula su trojica. *M. M.*

MOZIRJE je dobro uređeno ljetovalište. Leži na visini 347 m, na Savini. U blizini ima šume. Od željezničke stanice Rečice je 8 km. *L. N.*

MOŽURA, planina u Crnoj Gori, između rječica: Karinđice-Percetina-Salci potoka i Zogajskog Blata, sjeveroistočno od Ulcinja. Planina je sagrađena od fliškog pješčenika i eocenskih slojeva, koji su jako nabrani. M. se pruža pravcem sjeverozapad-jugoistok, koji je uslovljen uzdužnim rasjedima. Najviši visovi u tome pravcu su: Kurtina 214 m, kota 463 m, Možura 624 m, Kobilica 516 m. Sa izuzetkom vrhova, M. i njena okolina su područje bujne vegetacije. *P. V.*

MRAK je demonsko noćno biće, kojim se plaše osobito mala djeca. Pojavljuje se u prvi sumrak, najprije u obliku čovječuljka, pa postepeno naraste do ogromnog gorostasa, koji korača od drveta do drveta i od krova do krova. Teško onom, tko prode ispod njega. Kad čovjek jako zamahne rukom prema njemu, nestane ga. Obično je miran i ne zadirkuje prvi u drugoga, a čovjeku će naškoditi samo onda, ako stane da mu se ruga. Kad hoće da nekom napakosti, učini se malen, zaplete mu se među noge, pa onda naglo raste i raste, dok ne dođe do ogromne veličine, pa odnese čovjeka i ostavi ga sad navrh krova, sad navrh zvonika ili koga visokoga drveta. Obično krade malu djecu i nosi ih daleko od kuće. Pored čovječjega lika, M. može da se pretvori i

Digitized by Google

uzme oblik još i mačke, psa, koze, konja, vola i dr. *P. B.*

MRAOVIĆ TEODOSIJE, beogradski mitropolit i narodni dobrotvor (30/1 1815, Baja — 27/2 1892, Beograd). Gimnaziju je svršio u Baji, filozofiju u Pečuhu, pravo u Pešti, a bogosloviju u Karlovcima. Prešao je u Srbiju 1843, da pomogne mitropolitu Petru pri reorganiziranju srpske crkve u beogradskoj mitropoliji. Odmah se zamonašio i postao je profesor bogoslovije u Beogradu. Penzioniran je poslije 31 godine nastavničkog rada. U školi je M. radio s velikim pregnućem i spremio je velik broj dobrih sveštenika i narodnih učitelja. Kada je mitropolit Mihailo smijenjen, pozvan je M., koji je već davno bio arhimandrit, da zauzme mitropolitski prijesto. Posvećen je za episkopa i proizveden za mitropolita 1883. Poslije šest godina M. je otišao u penziju i ustupio je mjesto mitropolitu Mihailu, koji se 1889 vratio iz Rusije. M. je bio čuven sa svoga lijepog, čistog i prijatnog glasa i vještine u pojanju. On je osnovao i fond od 50.000 dinara za njegovanje crkvene pjesme i muzike, i odredio da njime upravlja beogradsko pjevačko društvo Kornelije Stanković. Time je postao prvi veliki dobrotvor crkvene pjesme u pravoslavnih Srba.

R. G.

MRATINCI, praznik, koji se praznuje sedam dana, a prvi dan pada 11/11 na dan Sv. Mine. Na pojedinim mjestima se praznuje samo prvi i sedmi dan, a na drugim svih sedam dana ne bi se narod prihvatio kakva posla za živu glavu, jer tvrdo vjeruje, da će tko u te dane proradi, nesumnjivo doživjeti štetu od vukova. To je, veli se, zbog toga, jer Sv. Mrata, koji upravlja vucima, za tih sedam dana šalje ih na sve strane, gdje god ustreba, i svak mora da se nađe kod svoje kuće. Naročito se strogo praznuje sedmi dan, koji se zove »rasturnjak«, kada Sv. Mrata rasturi sve, pa i posljednjega hromoga vuka, kojemu je ime »krivelјan«, a koji je od svih najopasniji. U nekojim, osobito planinskim krajevima, taj je praznik u tolikoj cijeni, da se čak i božićne poklade ne pokladuju 14, nego 17/11 (posljednjeg dana M.), i toga se dana mijesi i kolač za »rasturnjak«, kolje živina, bravče ili nešto drugo, i to, kažu, da kolju za Mratu. To je u pravoslavnih, ali i u mnogim krajevima, gdje živi naš narod katoličke vjeroispovijesti, vezani su za Mratinjdan mnogi običaji i tradicije, koje odaju veliku sličnost sa gornjima. Za taj se naime praznik Sv. Martina ili Mratinjdan, koji se u katolika slavi istoga datuma, samo po novom kalendaru, seoski svijet sprema kao i za Božić. Ako nema u kući, nabavi se vina, rakije, ulja, kupi se slane ribe ili bakalara, riže, namelje se brašna za hljeb i kolače zeljanike i t. d. Već od Svih Svetih djeca se vesele tom danu i pjevaju: »Od Si' sveti' dan deveti — dolazi nam Martin sveti«. Uoči Mratinjdana večera je svečana kao otprilike na Badnje veče. Na sam praznik u jutro ide se na misu u svečanom ruhu. Za vrijeme mise pucaju mužari (prangije), a kad se svrši služba Božja, igra se kolo. Poslije ručka je opet veselje, puškaranje i dr. Momci gađaju iz pušaka u namještenog pijetla (predstavnik vuka štetočinje?), i tko ga pogodi, njegov je. Noću, osobito momci, neprestano tule i zavijaju (vukovi?) po selu, sastaju se na sijela i piju, pjevaju i vesele se do duboko u noć. *P. Bulat.*

MRÁZEK ALOJZ DR. (1868 — 26/11 1923). Učenik je, poslije pomagač i nasljednik profesora Vejdovskoga na zoološkoj katedri češkog (Karlovog) univerziteta u Pragu. Pored velikog rada na ispitivanju češke faune radio je i na ispitivanju naše faune, naročito u našem jugoistočnom kršu (Crna Gora). Na jednom od ono malo poznatih raka deseteronožaca iz slatke vode (Atyaëphyra desmaresti) iz delte Morače u Skadarskom jezeru našao je M. jedinog palearktičnog zastupnika inače subtropne grupe metilja (Temnocephala: Scutariella didactyla, nov rod i vrsta). Iz pećinskih voda Crne Gore opisao je M. veoma interesantne polifaringealne pljosne crve (turbelare) Planaris anophthalma a iz potoka Plan. montinigrina M. je prvi našao slijepu i bezbojnu pećinsku pijavicu (Dina absoloni) i novi podred pećinskih račića (Typhlogammarus mrázeki). Rezultati M. ispitivanja objavljeni su većinom u izvještajima Češkog Učenog Društva od 1903 pa dalje. *J. H.*

Digitized by Google

MRAZOVAC, MRAZEVA SESTRICA (Colchicum autumnale, Herbstzeitlose), škodljivi i otrovni korov u livadama, koji spada u rod ljiljana, te se, osim sjemenom, može razmnožavati i podzemnom lukovicom. M. se nalazi i na suhim i mokrim livadama, cvjeta blijedo, ružičastim ili modrikasto-crvenkastim cvijetom pod kasnu jesen, a otrovan je i u zelenom i u suhom stanju. I sjeme mu je otrovno; od njega dobivaju konji grižu ili koliku. *O. F.*

MRAZOVIĆ LADISLAV, publicist (20/8 1849, Zagreb — 30/8 1881, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, a pravo u Zagrebu, Pragu i Beču. Služeći vojsku razbolio se od tuberkuloze (1870). Tada je napustio pravo i posvetio se izučavanju umjetnosti. Za Vienac i Obzor pisao je književne i kazališne kritike, putopisne crtice iz Italije. Neko je vrijeme bio tajnik Matice Hrvatske i odbornik hrvatskog narodnog kazališta. Radio je na beletrističnom polju; tu mu je najuspjelija stvar Rodu u pohodu.

Literatura: Zahar, Mrazović Ladislav (Vienac, 1881). *M. P-g.*

MRAZOVIĆ MATIJA, političar i publicist (24/2 1824, Visoko, križevačka županija — 13/6 1896, Zagreb). Učio je gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, pravne nauke u Zagrebu. 1848 dodijeljen je novoorganiziranoj banskoj vladi kao koncipist, a kad je hrvatska vojska prešla Dravu, poslan je vojnoj komisiji u Varaždin. 1849 otišao je u Osijek kao tajnik podbana Zidarića, a od marta 1849—1850 služio je kod banskog stola u Zagrebu. Kasnije je bio advokat. Od 1846 sarađivao je književnim radovima u Narodnim Novinama, Slavenskom Jugu i Jugoslavenskim Novinama. Za apsolutizma poče izdavati Pravnik (1852 do 1854). 1860, kad je Coronini, Jelačićev nasljednik, oštar apsolutist, zatvorio Narodnu Čitaonicu, M. je sastavio molbu na cara, da se Coronini ukloni. Pad Coronini-ev prvi je M. politički uspjeh. 1860 osnovan je Pozor, i M. je odmah u početku njegova izlaženja sarađivao člancima historijsko-političke sadržine, koji spadaju u najbolje, što ih je taj list donio. 1861 biran je M. za poslanika u hrvatski sabor, kao član narodno-liberalne stranke, kojoj je pripadao sve do 1880, a od tada, poslije rascjepa i osnivanja neodvisne narodne stranke pripadao je ovoj. Od 1869 vodio je M. oštru borbu protiv Raucha i njegovih afera, zbog čega je Rauch i uklonjen. 1879—1881 bio je načelnik Zagreba. Kao načelnik se naročito istakao u doba velikog zemljotresa u Zagrebu. Za njegove je uprave stvoren program rada za Zagreb za više godina unaprijed, zasnovani su projekti o regulaciji potoka i kanalizaciji grada. 1873 sudjelovao je M. kod revizije nagodbe, kao član regnikolarne deputacije. U politici je M. bio reprezentant zdravog oportunizma.

Literatura: Obzor, 1896, br. od 13, 15 i 16/9. *M. Prelog.*

MRČARA, kameniti otočić na Jadranskom moru, zapadno od Lastova, južno od Korčule, na 42° 46·3′ sjev. šir. i 16° 47·4′ ist. od Gr. Otok se pruža od sjevera prema jugu, visok je 121 m i zauzima površinu od 1·8 km². Na sjeveru je, ispod brijega Mrčare (101 m), rt Junac, a na jugu rt Bjeljavka. M. je pod vegetacijom, slabo je razuđen i bez naselja je. *P. V.*

MRČIN, planina u Bosni, između rijeka: Otješe-izvorišta Vrbnice Potoka-Živog Potoka, jugozapadno od Foče. Sastavljena je od vapnenca, a odlikuje se oblicima krša, naročito vrtačama. M. se pruža od jugozapada na sjeveroistok, a najviši visovi u tome pravcu su: kota 1.409 m, Stražnica 1.363 m, kota 1.393 m, Jablanovo Brdo 1.353 m. Veći dio M. pokriven je vegetacijom. Podnožjem planine i preko nje vode pješački putevi i staze. *P. V.*

MRDARE, selo u južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, na samoj granici prema sjevernoj Srbiji. Ima 107 stanovnika, od kojih nešto više pravoslavnih Srba od Arnauta muslimana (1922). Kod M., u blizini Prepolca, ima široka i niska udolina (ispod 750 m), na razvođu između Laba i Toplice. M. dolinom služi se još negdašnji put između Kosova, Niša i Kruševca.

Preko M. je najvećim dijelom prolazila kosovsko-metohijska migraciona struja srpskog stanovništva, koje se za posljednja dva-tri vijeka naselilo u Toplici, Župi, Rasini i dalje u Pomoravlju. Kasnije (1878) ovuda je prošla glavna obratna struja Arnauta muhadžira (bjegunaca) iz Toplice, koji su gusto naselili Lab. Od oslobođenja

Digitized by Google

nastale su preko M. i kroz Lab intenzivne migracije starog kosovsko-metohijskog stanovništva, koje sada ponovno naseljava stare krajeve, nekada napuštene zbog turskih zuluma i najezde Arnauta. *V. R.*

MREŽNICA, ponornica u Hrvatskoj, lijevi pritok Korane. Sastavnice M. su istočna i zapadna M., koje dvaput poniru i na svome toku imaju razna imena. Istočna M. izvire pod brdom Kalunom (735 m), na južnom kraju Stajničkog Polja, 10 km istočno-sjeveroistočno od varošice Brinje, na visini od 495 m, i kao Jaruga teče k sjeverozapadu. Na sjevernom kraju polja ovaj potok ponire, a poslije podzemnog toka ispod Male Kapele, u pravcu istoka-sjeveroistoka, izbije iz vrela pod Košanjakom (677 m), kao snažan potok Dretulja, koji kroz Plaško Polje počne teći na sjeveroistok, a sjeverno od mjesta Plaškog na jugoistok. Na donjem toku se Dretulja razdijeli na dva kraka, i oba poniru u ponore. Poslije podzemnog toka od 6·5 km, u pravcu sjeveroistoka, javlja se kod mjesta Mrežnice, na podnožju Popovića Vrha (480 m), gdje dobije pravo ime. Odatle M. uglavnom teče k sjeveru-sjeverozapadu, na srednjem toku k sjeveru, na donjem k sjeveru-sjeveroistoku, najposlije k istoku, i ulije se u Koranu kod mjesta Mostanje, oko 3 km južno od Karlovca. — Dužina M. toka od mjesta Mrežnice do ušća je 62·6 km, a površina porječja 63·5 km².

Zapadna M. izvire sa sjeverozapadne padine Drežničkog Polja i kao Sušik potok teče prema istoku, gdje se gubi u ponoru niže sela Donje Drežnice. Poslije podzemnog toka prema sjeveroistoku, u pravoj liniji 11·5 km, javlja se na istočnom podnožju Zagorske Kose (884 m), iz vrela na visini od 324 m, i kao M. ili Zagorska Rijeka teče prema sjeveru, od mjesta Sabljaka do Oštarije prema istoku-jugoistoku, pa ponovno ponire pod brdom Krpljem (512 m), na visini od 309 m. Po treći put izbija M. na sjeveroistočnom podnožju Krplja, iz dvije prostrane pećine ispod grada Tounja, i kao Tounjčica teče prema jugoistoku i istoku, a kao Rudnica prema sjeveru, gdje sutiče sa istočnom M. sjeverno od zaseoka Ključarića, oko 15 km istočno od Ogulina. — Dužina Sušikova toka je 13·8 km, površina porječja 43·0 km². Dužina toka Mrežnice ili Zagorske Rijeke je 20·7 km, površina porječja je 54·1 km², dok je dužina toka Tounjčice 16·8 km, a površina porječja 25·7 km².

Literatura: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895). *P. Vujević.*

MRKALJ SAVA (1783, Seničak, Hrvatska — 1835). Bio je učitelj u Gospiću, a 1811 se zakaluđerio. Napisao je 1810 vrlo naprednu brošuru o azbuci srpskoj (Salo debeloga jera libo Azbukopretres), koja je i za Vuka bila od važnosti, a kasnije (1817) Palinodiju, također povodom Karadžićeve ortografske reforme, ali manje dobru.

Literatura: Javor, 1877 (br. 29, 30, 31 i 32). *A. B.*

MRKAN. V. Cavtat. Danče.

MRKASTINE (GRUDSKO VRELO), ponornica u Hercegovini, na jugoistočnom dijelu Imotskog Polja. Izvire kod sela Lagaruže, iz vrela u podini Zelenikovca (564 m), koje je toliko snažno da odmah goni vodenicu. Odatle teče u vijugavom toku uglavnom na jugoistok, probijajući se uz jugozapadni obod polja, i ponire u ponoru istočno-jugoistočno od kuća Iličića, oko 0·6 km sjeverozapadno od starih grobova (kota 354 m). Dužina toka je 9·3 km. *P. V.*

MRKONJIĆ-GRAD. V. Varcar-Vakuf, koji se tako zove od 1924. *M. F.*

MRKONJIĆ PETAR. V. Pejatović Atanasije.

MRKOPALJ, trgovište u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška; od Delnica k jugoistoku, uz Karlovu cestu; gotovo nasred Mrkopaljskoga Polja, 824 m nad morem. Ima 2.305 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, državnu šumariju, 2 pilane i tvornicu crijepa. — Mrkopaljsko Polje ili Mrkopolje okruženo je visokim bregovima. Naročito se ističe na jugoistoku Bjelolasica (1.533 m), najviše brdo u Velikoj Kapeli, a na zapadu Burni Bitoraj (1.385 m). M. P. je vodno, ali oskudno pitkom vodom. Tu rodi različno žito, zelje i krompir. Kod M., u Mrzloj Drazi, Pilarova špilja ledenica, ima leda i snijega usred ljeta i lednih mosura. *J. M-n.*

Digitized by Google

MRKOVIĆI, pleme u crnogorskom morju, između planine Rumije, Možure i mora. Broji oko pet stotina mova. Zemljište je nagnuto od Ru- je k moru, klima je primorska, da razno voće. Od maslina cijede je na domaćim mlinovima. Od gor- ih sela ispod Rumije znatniji su ali i Velji Mikulići. Ostala se spu- aju s jedne i druge strane planin- og vijenca Lisinja do Možure i ora. Od donjih sela glavno je Velje elo.

M. se kao pleme između Bara i Ul- nja spominju 1409. Staro sjedište lemena bili su Mikulići, odakle se vo pleme razvilo i spustilo k moru. asnije je sjedište i zborno mjesto ostalo Velje Selo, najveće u M. Od arine su M. imali kao glavnog sta- ješinu plemena barjaktara. Bili su ekada pravoslavni Srbi, pa su od rije dvjesta godina počeli mijenjati jeru, a od prije sto godina svi su rimili islam. Česti su na njihovom emljištu tragovi starih crkava. Po- ed nešto doseljenika iz raznih strana, lavna masa stanovnika vrlo je stara. o su stari M. koje je prijelaz u islam u očuvao. — U pravoslavnom brat- tvu Androvića u Veljim Mikulićima uva se krst, za koji vjeruju, da je io u rukama zetskog kneza Jovana Vladimira, kad je poginuo u Prespi (1022). O Trojičinu danu iznose M. i Krajinjani sve tri vjere taj krst na Rumiju uz veliku i pobožnu svečanost. — M. su pripali Crnoj Gori 1878.

Literatura: Naselja i poreklo stanovništva, 11. *P. Šobajić.*

MRKŠINA CRKVA, u »potkrilju Crne Gore« (u užičkom ili u rudničkom okrugu). Crkva je bila posvećena Sv. Spasu (Vaznesenju Gospodnju). Manastir se spominje u 16 vijeku, kada je tu bila štamparija (1552—1565), u kojoj su se štampale crkvene knjige. Osnivač M. bio je monah iz ovoga manastira, jeromonah Mardarije. O manastiru nema, ni ranije ni kasnije, više spomena. Nije još identificiran. Bio je i u području smederevskog mitropolita. *V. P-ć.*

MRNAVIĆ IVAN TOMKO, historik i pjesnik (7/2 1580, Šibenik — 1/4 1637 (?), Rim). Bio je podrijetlom iz Bosne. Prve je škole učio u rodnome mjestu, a 1597 nalazio se već u Rimu, gdje je bio jezuitski stipendist. U Rimu se istakao na književnom polju, pa je pokazao velike ambicije da postane historičar. 1606 bio je u Šibeniku, kao kanonik stolne crkve. Ušao je vrlo brzo u javni život Dalmacije, i sudjelovao je u radu oko izdavanja hrvatskih glagoljskih crkvenih knjiga. Radi, toga posla bio je u Rimu 1614—1615 i 1619. 1627 imenovan je za zagrebačkog kanonika, a 1631 za naslovnog bosanskog biskupa. Često je dolazio u Zagreb, pa se, zbog ambicije da postane zagrebački biskup, odrekao časti zvanja bosanskog biskupa. Postoji verzija, da je M. od svog suparnika, zagrebačkog protukandidata otrovan.

Pored svojih mnogobrojnih rasprava u hrvatskoj historiografiji, M. ipak nije ostavio nikakva većeg traga. Jedino je znatan po svojoj neobičnoj težnji za genealoškim ispitivanjima, i dokazivanjima stvari, koje nisu nikad postojale. Čak je i aktivno falsificirao historiju. Njegova Vita Justiniani, za koga je htio dokazati, da je Sloven, da se zvao Upravda, a žena mu Božidara, mati Biljenica, a otac Istok, zavela je nauku, i trebalo je gotovo dva vijeka, da se taj falsifikat otkrije i dokaže. I inače je M. poznat sa nečasne strane, jer je dobro djelo A. Vrančića Vita Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque bani štampao u Mlecima 1620 pod svojim imenom. Falsifikat bule pape Silvestra II. od 27/3 1000 (kojom papa daje ugarskom kralju Stjepanu I. uz krunu i pravo imenovanja biskupa i osnivanja novih biskupija), a naročito glagoljskog psaltira tobožnjeg papinskog klerika Nikole od 1222 (kojim je htio dokazati podrijetlo glagoljice od Sv. Jeronima), utvrdili su samo interesantnost M. fizionomije u razvitku hrvatske historiografije.

Zanimljiva su M. genealoška falsificiranja, da bi što više proslavio svoju porodicu, koju je dovodio u vezu sa Nemanjićima, sa kraljem Vukašinom Mrnjavčevićem, Matijom Korvinom. Skender-begom, Petrom Berislavićem. I u historiji hrvatske literature bit će također M. ime zabilježeno sa nekoliko pokušaja. Tako drama Osmanšćica (u 5 činova, Rim, 1631), Život Magdalene od knezov Zirova (Rim, 1626), a ujedno i nekoliko prijevoda s talijanskog.

Literatura: A. Pavić, Ivan Tomko Mrnavić (Rad, 33); F. Šišić, Kako

Digitized by Google

je car Justinijan postao Slaven, Ivan Tomko Mrnavić (Nastavni Vjesnik, 9, 1901, sv. 2, 3, 4); B. Vodnik, Povjest hrvatske književnosti, I. (1913, 261 do 263). *V. Novak.*

MRNJAVČEVIĆI potiču možda od kaznaca Mrnjana, koji se oko 1280 spominje u Trebinju kao blagajnik kraljice Jelene, udovice kralja Uroša I. Uglješa, kasniji despot, bio je oko 1346 carski namjesnik u tom kraju. Porodicu je digao Vukašin, kasnije kralj, koji je 1350 bio župan u prilepskoj oblasti. Tu je njegova porodica uhvatila glavni korijen i odatle se širila kroz gotovo cijelu Makedoniju. Vukašinova sina i nasljednika Marka narodna tradicija priznaje kao junaka od Prilepa grada. Narodna predaja i nekoliko narodnih pjesama navode M. kao osnivače i gospodare Skadra, ali historija zna samo, da je Olivera, kći kralja Vukašina, bila udata za skadarskog gospodara Đuru Balšića. — Narodna predaja govori o tri brata M., o Vukašinu, Uglješi i Gojku, ali historija ne zna pouzdano ništa o trećem i najmlađem bratu. — Glavne zadužbine porodice M. su u Prilepu i u blizini Skoplja. Markov manastir Sv. Dimitrija očuvan je sve do danas. Njega je počeo zidati, odnosno obnavljati Vukašin. Andrija, drugi sin Vukašinov, podigao je manastir Sv. Andrije na rijeci Treski. Od sinova kralja Vukašina poznati su slavni Marko, zatim Andrija i Dimitrije dok je četvrti, Ivaniš, nedovoljno siguran. Poslije Vukašinove pogibije na Marici (1371), naslijedio ga je Marko kao turski vazal, a poslije Markove pogibije na Rovinama (1394), pritisli su Turci potpuno njegovu državu. Iza Markove smrti došla su braća Andrija i Dimitrije u Dubrovnik, da prime ostavštinu očevu, a odatle su otišli u Madžarsku, kralju Sigismundu. Dimitrije se spominje do 1407 u madžarskoj službi češće puta kao poslanik u raznim misijama, a najposlije kao župan zarandske županije i kastelan Vilagosa. *V. Ćorović.*

MRSINJ-GRAD. V. Korenica 2.

MRTVI. V. Kult mrtvih.

MRTVI (DUŠE MRTVIH). Uz vrlo rijetke, izuzetne pojave naš narod vjeruje, da čovjek, odnosno čovječja duša, živi i poslije smrti. Kako on zamišlja taj život, najbolje se vidi iz toga, što on priča i vjeruje, kako se čovječja duša dijeli od tijela, kakva izgleda, o njenom putovanju na drugi svijet, o izgledu toga drugog svijeta, gdje dolaze duše M., i o njihovom životu i zanimanju na drugom svijetu.

Skoro je opća pojava i običaj u svim našim krajevima kod prostog svijeta, da kad netko u kući umre, otvore prozore i vrata, da duša izađe. Ako se međutim, pošto se prozori opet pozatvaraju, duša vrati natrag u kuću, mora ona tu čekati, sve dok se mrtvac ne ponese na groblje, jer ona drukčije iz kuće ne izlazi nego ili na prozor ili na vrata. Kad se prozori pozatvaraju, okrenu se sva ogledala naopako, da se M. nebi vidio u ogledalu i poslije se vraćao za svojom slikom. Ponegdje se prozori otvore tek kad se M. nosi na pokapanje, da bi duša sletjela na krst i otpratila svoje tijelo do groblja. Pri umiranju lakše se rastaje duša sa tijelom kod čovjeka, koji je živio pošteno i pravedno, nego kod ljudi grješnih. Kod njih se, osobito kod onih, koji su se za života teže ogriješili o pravednost, često duša čak i ne može da odijeli od tijela sve dotle, dok se nepravda ne popravi ili dotični ne prizna svoj grijeh, na pr. time, što čini da se donese kamen, kojim je pomjerio među svoga komšije, ili vaga, na kojoj je krivo mjerio, ili, ako je bio zelenaš i tvrdica, ključevi, kojima je zaključavao krivo stečeno blago i t. d.

Odmah poslije izdahnuća pazi se dobro hoće li proletjeti kakva leptirica, a ako je vide kažu: »Eno mu duša!«. Na nekim mjestima se vjeruje, jamačno, više kršćanskim utjecajem, da duše pravednika ostavljaju svoja tjelesa u obliku goluba, a mogu ih vidjeti samo oni, koji nisu grješni.

Kad se duša rastala sa tijelom, ostaje ona, prema općem narodnom vjerovanju, na zemlji još četrdeset dana, i obilazi sva mjesta, kuda je išla i za života. Prema nekim verzijama, ona boravi u šumi, vodi, moru, u višim zračnim sferama, pa u oblacima, na zvijezdama, suncu i mjesecu. Na osnovu vjerovanja, da duše preminulih, bar prvo vrijeme poslije smrti, borave u okolini, odakle su pošle na drugi svijet, nastao je, isto tako opće poznat i raširen običaj, da se na stolu u sobi, odakle je M. iznijet i sahranjen, naročito prvih nekoliko

Digitized by Google

noći ostavlja vode, vina, hljeba, kolača, mesa, negdje samo nekoliko zrna pšenice ili brašna, da duša, kada tu naiđe, nađe što za jelo i piće. U nekim mjestima to se ostavlja na grobu, i to obično jela, koja je pokojnik najradije jeo. Kad duša tu naide i svega nađe, blagosivlje ukućane, a kad ništa ne zateče, onda ih, kažu, proklinje, i zato se obično mnogo na to pazi. Poneki još za života naredi da mu se, kad umre, uz tijelo postavi nešto jela i pića. Ponegdje je običaj da se M. meće kod glave: cvijeće, voće i dr. darovi. Ako netko umre u doba, kad se u zadruzi kolju svinje ili druga koja domaća životinja, onda se ponese i dio pokojniku na grob, obično bubreg, i zakopa se redovno ukraj krsta. Ako je doba voću, onda se meće voća, ako je o sajmu ili o kome većem praznika, onda medeni kolači i dr.

U nekim našim krajevima ima običaj da se pokojniku u džep, ili inače u sanduk ili grob pored njega, stavi novaca, što podsjeća na analogno vjerovanje starih, i nekih mlađih naroda sa prirodnom religijom, u prevažanje duša preko rijeke u podzemnom svijetu i plaćanje toga prijelaza obolom. Ta, jamačno još iz prirodnoreligijskih vremena naslijedena predaja živi u našem narodu nekako kontaminovana sa kršćanskim nazorima i učenjem, kako na pr. svaku dušu na onom svijetu dočeka Sv. Arkanđeo (ili koji drugi svetac), pa na vagi mjeri dobra i zla djela njena. Poslije toga mjerenja upućuje svaku dušu u raj, do koga vodi put samo preko pakla. Duši, kojoj su kod mjerenja pretegla dobra djela, pravi se most preko pakla dovoljno širok i ona lako prijeđe u raj, dok onoj, kod koje je odnijelo prevagu zlo življenje, načini se most uzak kao dlaka i ona neminovno pada u pakao. U vezi s tim vjerovanjem o prelaženju preko mosta stoji, vjerojatno, i dosta čest običaj da se M. odvežu noge, t. j. valjda, da se lakše izuje i da slobodnije može prelaziti preko mosta. Osim toga, prema vjerovanju našeg naroda, put duše na onaj svijet je dug i zaobilazan, vodi kroz mnoge i teške klance, gdje je dočekuju zli, nečisti duhovi, đavoli, koji je mame: »Hodi k nama, naša dušo!«, a ona treba da odgovori: »Vaša nisam, nit ću vama. Božja jesam, idem Bogu«. Da se ti predjeli, kuda prolazi duša, predstavljaju tamnim i mračnim, svjedoči i običaj stavljanja svijeća uz mrtvaca, »da ne pođe duša pokojnikova na drugi svijet u tami«. U vezi s tim ima običaj, da kad, recimo, majka pokojnika ili pokojnice nekome pruži kakav dar, pa rekne: »Da se vidi na onom svijetu pred mojom Stanijom (ili kako je već pok. ime)«, oni što primaju dar, poljube ga i odgovore: »Da joj se vidi; Bog da je prosti!«

Mjesto, gdje duša prispije poslije smrti, je raj ili pakao. Prema narodnom predstavljanju, raj je na nebu pred Božjim prijestolom, ima oblik lijepe gradine, pune cvijeća, voća i svakoga dobra, po kojoj šetaju pravednici i slušaju anđeosko pjevanje i igranje, dok je pakao pod zemljom, pod našim nogama, u obliku mračne rupe, pune zmija, škorpiona, jakrepa i drugih gadnih životinja, u kojoj neprestano ključa vrela smrdljiva voda i zagušljivi oganj, u kome se vječno muče griješnici. Prema jednima, dušu dočekuje na onome svijetu rodbina i prijatelji, s kojima se ona pozdravlja, isporučuje pozdrave i poruke s ovoga svijeta, poslije čega se sjeda za zlatni stol i tu se časte. Prema drugima, na onom svijetu nitko nikog ne poznaje, ni otac sina, ni kći majku, samo što mogu poznati prvo dijete i ono njih, dočim druge ne (»Tamo sve motlja i vrije«). Jedino u raju se nešto poznaju međusobno, a u paklu ne, jer je tamo sve jedno protiv drugome »ko kozji rozi«.

Paklene muke duša, koje tamo prispiju, predstavljaju se različno. Negdje drže da đavoli kuhaju duše u kotlu, negdje da one žive gore, a dogorjeti ne mogu. Tko je na pr. ubio čovjeka, tome gore ruke do ramena, tko je krao ili preotimao tuđe, njemu gore noge do koljena, a tko je prevario i unesrećio djevojku, njemu gori cijelo tijelo sve do očiju i t. d. Ponegdje opet drže, da se duše muče pretvorene u različne životinje, kao kobile, krave i dr.

Ima narodnih pričanja i vjerovanja, koja predpostavljaju, da na drugom svijetu, kamo dolaze duše pokojnika, pored raja i pakla, postoji i neko treće mjesto, odakle se duše, po Božjem određenju, mogu i da vraćaju na ovaj svijet, i to redovno da izvrše neku pokoru ili posvršavaju nešto, što im je bila dužnost da svrše za života, pa nisu mogli. To se sasvim poklapa sa kršćanskim učenjem o čistilištu.

Digitized by Google

Od tuda, pored drugih, verzije u narodu o tome, kako se duše prikazuju u obliku bijelih gusaka, po kojima se vide crna pera, što znači grijehe, pa se kupaju u vodi i tako čiste. Ili, kako vjeruju naši kajkavci, te griješne duše idu po svijetu »kakti kače tak dugo, dok ih gdo ne izbavi«.

Što se tiče vraćanja duša sa onoga svijeta, vjeruje se, da se to, pored drugih izuzetnih slučajeva, događa naročito u izvjesne dane, i to, po pričanju pravoslavnih, od Otvornih do Zatvornih Zadušnica, a po vjerovanju katolika, na dan Svih Svetih i t. zv. Dušni dan. O Otvornim Zadušnicama (5/6) se na pr., po vjerovanju prostoga svijeta, otvaraju grobovi i drže neko vrijeme otvoreni. Prvoga dana može se odazvati svaki M., koga se zovne više groba. Tih dana izlaze čak pokojnici iz grobova i šetaju po mjestima, kuda su šetali za života. Mnogi rade poslove, koje su radili za života. Seljaci vjeruju, da tih dana dolaze i u selo i da se sretaju sa svojima, samo ih ljudi ne vide. I za tih dana, kao i ono prvih dana poslije smrti, gotovi se mrsna sofra, pa se ostavlja ili u kući ili se nosi na groblje, da se M. goste, a ujedno se i dijeli za dušu M. Na Zatvorne Zadušnice (2/10) se opet zatvaraju grobovi. Zatvara ih, kažu, Sv. Petar, koji ih je i otvorio. Pri tome zatvaranju, vele da se može u groblju čuti jak tresak i lupa.

Kažu, da tko je što volio i čim se zanimao na ovom, da to radi i na drugome svijetu. Ako je pokojnik na pr. za života bio strastan pušač, rado puši i tamo. Stoga se pri sahrani u sanduk stavi njegova lula i kesa sa duhanom. Čak i tjelesne osobine ostaju čovjeku iste na onom svijetu, kakve je imao amo. Od tuda kadšto običaj, da se pokojniku, koji je bio šepav ili išao na štakama, stave u sanduk štake, jer će ih, vele, trebati i u drugom životu. M. na onome svijetu znaju kako je nama ovamo, pa tako i mati zna kako joj se dijete ponaša, ali samo ne može znati kada je gladno; kad je u kući nesloga i nemir, njihovi mrtvi su žalosni, a kada u kući vlada sloga i ljubav, onda se i oni vesele.

P. Bulat.

MRTVICA. 1. Ponornica u Bosni, u srednjem dijelu Kupreškog Polja. Izvorište M. su nekolika vrela u podini Maglaja (1.704 m), Plaženice (1.766 m), i Malog Stožera (1.629 m), na sjeveroistočnom okviru polja, oko Kupreša, sa kojih teku potoci Ispod Slačica i Karičevac. Od njihova sutoka počinje vrlo vijugav tok M., koja uglavnom teče prema zapadu-sjeverozapadu, kroz plitko, u humusu usječeno korito. Na svome toku prima sa desne strane Smrdelj, a ponire na zapadnom kraju polja, na visini od 1.136 m, u ponoru ispod Kurlaja (1.593 m), oko 4 km jugozapadno od mjesta Zlosela. Dužina M. toka je 16·2 km, a površina porječja 189·4 km².

2. Ponornica u Bosni, u sjevernom dijelu Kupreškog Polja. Izvire na brežuljcima između sela Stražbenice i Zlosela, u vijugavom toku teče prema sjeverozapadu, a gubi se u ponorima na sjeverozapadnom kraju polja, kod sela Šemanovca. Na kraće vrijeme plavi taj dio Kupreškog Polja. Dužina M. toka je 16·7 km.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900, 61—72). *P. V.*

MRZLA VODICA, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Delnice, općina Lokve; na Lujzinskoj cesti, 771 m nad morem, gdje se odvaja cesta u Čabar. Ima 426 stanovnika. pučku školu, poštu i telegraf. — Planinsko gospodarstvo M. V., osnovano 1911, zaprema 175 katastralnih jutara: livada 120, šuma 40, oranica 8 kat. jut. Goji goveda simentalske i svinje turopoljske rase. Tu je pilana. — Još na koncu 19 vijeka kopala se kod M. V. željezna rudača (pirit). Brijeg Vučja Šija sav je građen od barita, koji se može upotrijebiti za pravljenje bijele boje. — Obično se iz M. V., od željezničke stanice Lokve 8 km (pravac) k zapadu, polazi na Risnjak (1.528 m), najviše brdo u Gorskome Kotaru.

J. M-n.

MRZLICA, planina u Slovenačkoj, u Zasavlju, oko 5 km sjeveroistočno od Trbovlja, odnosno 13 km zapadnojugozapadno od Celja, visoka 1.119 m. Znamenita je po lijepom izgledu i po alpinskoj flori. Tik pod vrhom M. je turistička Hausenbichlerova kuća. Južno od M. je Križka planina, visoka 917 m. Istočno od nje je Gozdnik, zapadno Javor. Zapadnim podnožjem M. prolazi kolni put Dolenja Vas—Trbovlje—Zidani Most. *P. V.*

MUAČEVIĆ ĐORĐE, direktor »Sjemenara« A. D. u Osijeku (25/6 1883,

Digitized by Google

Osijek). Svršio je realnu gimnaziju u Osijeku, a poljoprivrednu akademiju u Magyar-Óvar-u. Bio je direktor hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Osijeku 1914—1919. Za to vrijeme uređivao je list Gospodar i kalendar Godišnjak. Izdao je knjigu: Šećerna repa (1919; popravljeno izdanje izdala je Matica Srpska, 1925). Sarađivao je u Trgovinskom Glasniku, Jugoslavenskom Lloydu, Poljoprivrednom Glasniku, Težaku, Glasniku Ministarstva Poljoprivrede i Voda, Obzoru i dr. *Đ. P.*

MUAČEVIĆ VASA, ekonom (7/9 1851, Osijek). Svršio je gimnaziju i višu ekonomsku školu. Sudjelovao je u svim privrednim i industrijskim poduzećima. Preko trideset godina bio je potpredsjednik slavonskog gospodarskog društva. Bio je dugo vremena poslanik na ugarskom državnom, hrvatskom zemaljskom, srpskom narodnom crkvenom saboru i u prvoj skupštini po ujedinjenju. *Đ. P.*

MUČANJ, planina u Srbiji, između Presječne Reke-Male Reke, oko 18 km zapadno-jugozapadno od Ivanjice. Pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a u istom se pravcu povisuje. Najviši visovi su: kota 1.356 m, kota 1.409 m, kota 1.517 m. Južna padina M. je vrlo strma, mjestimice okomita, dok je sjeverna blažeg nagiba i dijelom pod vegetacijom. *P. V.*

MUČENICA, jaka čista rakija, koja se dobiva iz kazana poslije patoke. *I. R.*

MUĆ, dva sela u Dalmaciji, oblast i srez Split; uz drum Split—Drniš, između oba sela odvaja se cesta u Sinj: 1. Donji M., u rodnoj ravnici, na zapadnom podnožju planine Moseča (Movran 843 m). Ima 905 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. — 2. Gornji M., na sjeveru kraškoga kraja Radinja. Župno je mjesto, a ima 832 stanovnika.

Kod M. je u starom vijeku bilo naselje Andetrium, a u srednjem vijeku hrvatska županija. U okolini se nalazi stećaka sa biljegom (polumjesec, jednostruki i dvostruki krst) i bez biljege. U Gornjem M. iskopana je 1871 znatna kamena ornamentirana greda sa latinskim natpisom, koji spominje hrvatskoga kneza Branimira, sa godinom 888. (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1912.)

J. M-n.

MUFLON (Ovis musimon), vrsta je divlje ovce, koja živi u visokim gorama Korzike, Sardinije i južne Španije. Odavde je uvedena i u naše krajeve, u lovišta grofa Erdödy-a, u Novom Marofu, u hrvatskom Zagorju. Tu se bila udomaćila i razmnožila. *E. R.*

MUHIĆ PAVAO DR. (1/1 1812, Požega — 17/10 1897, Zagreb). Posvetivši se pravnim naukama postao je veoma mlad profesor pravoslovne akademije u Zagrebu, u kojoj je 1850—1871 vršio funkciju direktora. 1866 izabran je za pravog člana Jugoslavenske Akademije, kojoj je neko vrijeme bio i predsjednik. 1872 imenovan je za predstojnika odjeljenja za bogoštovlje i nastavu, i tu je ostao do umirovljenja (29/11 1881). U hrvatskim saborima 1861—1866 radio je M. mnogo kao saborski izvjestilac. U doba njegova predstojništva otvoreno je hrvatsko sveučilište, a njegova je zasluga i zakon o osnovnim školama od 1874. Naučno je dao samo jednu raspravu: O razvoju pravnih ideja u opće i napose u području prava kaznenog. U kalendaru Dragoljubu napisao je više popularno-pravnih članaka.

M. P-g.

MUHVIĆ IVAN, vojni kapelnik i kompozitor (30/3 1876, Rijeka). Učio je u Zagrebu pučku i nižu srednju školu, a svršio je učiteljsku školu. Muziku je učio u muzičkoj školi glazbenog zavoda u Zagrebu. Poslije svršenih muzičkih nauka položio je u Zagrebu državni ispit za učitelja pjevanja i orguljanja. Odmah zatim bio je zborovođa na Rijeci pjevačkog udruženja Zrinski, Jadranske Vile na Sušaku i Petra Svačića u Dragi. 1899 do 1901 bio je drugi zborovođa Kola u Zagrebu; zatim je postao kapelnik domobranske muzike u Zagrebu, koju je podigao vrlo visoko, i u koju je sabrao lijepi broj pretežno naših muzičara. U doba kada u Zagrebu nije bilo filharmonije ni kazališnog orkestra, M. je podupirao domaću produkciju, te je prvi put izveo mnoga djela domaćih autora. Sada je viši kapelnik i kao takav upravlja vojnom muzikom savske divizijske oblasti u Zagrebu. — Kao vojni kapelnik napisao je veći broj karišika naših narodnih

Digitized by Google

pjesama, te oko sedamdeset koračnica po narodnim motivima. Osim toga, komponirao je muške i mješovite zborove, solo uz klavir ili zbor, muzičke slike: Duh sloge, Slavska vila, Gosti u Hrvata i Matija Gubec, Ratne plesove, uvertire Vila Velebita, Zrinski i Frankopan, vodvil Nosićevi jadi, operetu Persida i operu Uskok. M. je kao kompozitor eklektik regresivnog smjera, a glavna mu je zasluga u organizatorskom radu oko vojne muzike. *A. Dobronić.*

MUJER, ženski haljetak, od crne vunene tkanine, bez rukava. Navlači se preko glave, pošto je sa svih strana sašiven. Oko grudnog otvora, rameњača i po dnu skuta vezen je zlatnim gajtanom, širitom i šljokicama. Nosi se na Vlasini, u vranjskom i pirotskom okrugu. *N. Z.*

MUKOS, planina u Makedoniji, između izvorišta Beleve Reke-Mukoške-Crničke Reke, oko 13 km sjevernosjeveroistočno od Prilepa. M. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku i visok je 1.445 m. Jugozapadna padina planine vrlo je strma, a sjeveroistočna blaža i većim dijelom je pod vegetacijom. Jugoistočnim podnožjem M. prolazi drum Veles—Izvor—Prilep. *P. V.*

MULAT, otok na Jadranskom moru, daleko na pučini, zapadno-jugozapadno od otoka Visa. M. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, i leži između 44° 11·7′ do 44° 16·1′ sjev. šir. i između 14° 47·5′ do 14° 54·6′ ist. od Gr. Dugačak je 11 km, širok 1·2 do 3 km, a površina mu je 24·2 km². M. je kameniti otok, većim dijelom pod vegetacijom. Sredinom otoka pruža se greben, čiji se vrhovi snizuju prema jugoistoku, od 158 m do 86 m (Straža). Obala M. vrlo je razuđena, naročito dugačkim poluotokom, koji se od sjevernog kraja pruža prema jugu-jugoistoku, i završuje se rtom Bonastera. Više njega se diže Pijavice Vrh 131 m. Taj poluotok obuhvata Brguljevski zaliv, a s druge strane je pristanište Jaci. U njemu leži naselje Mulat, po kome je otok nazvan, a nedaleko je, na visini, naselje Brgulje. Stanovništvo se bavi ribolovom i gojenjem vinove loze i maslinjaka. *P. V.*

V. Želva.

MULICH IVAN, (1738—1798) isusovački svećenik, kasnije apostolski misionar u zagrebačkoj biskupiji. Napisao je u dva sveska: Prodečtva kratka i gotova za nedeljne dneve (1782—1784). *A. B-c.*

MULICH JURAJ (Turopolje — 1753, Zagreb). Bio je svećenik isusovačkoga reda. Radio je kao profesor na isusovačkoj gimnaziji, a kasnije je kao apostolski misionar držao propovijedi po Ugarskoj i Hrvatskoj. Napisao je mnogo pobožnih knjiga, molitvenika, katekizama i t. d., među ostalim: Duhovne jačke (t. j. pjesme) posluvanja apostolskoga (1750), Zrcalo pravedno (o crkvenom raskolu, 1742) i t. d. *A. B-c.*

MÜLLER JOSIP DR., profesor i čuvar prirodoslovnog gradskog muzeja u Trstu, entomolog (1880, Zadar). Gimnaziju je učio u Zadru, prirodne nauke u Grazu (1898—1902), gdje je 1903 promoviran. Bio je srednjoškolski profesor u Trstu, a 1912—1914 radio je u bečkom dvorskom muzeju. Za vrijeme rata bio je bakteriolog, a poslije kustos u Trstu. Veoma je mnogo uradio za upoznavanje entomološke faune našega krša. Naročito se bavi ispitivanjem naših pećinskih koleoptera. Publicirao je oko 100 radova, od kojih 31 o koleopterama Istre i Dalmacije, a 29 o pećinskim koleopterama. Opisao je 15 novih rodova i 80 vrsta i podvrsta. Dao je u svome predavanju na VIII. internacionalnom kongresu u Grazu (1910) najbolju do sada sliku zoogeografije i entomološke karakteristike našega čitavoga Primorja. Geografskog je sadržaja rad: Sulle Alpi dalmatiche (1907). Opisao je i prvu srpsku pećinsku bubu iz Čačka. *J. H.*

MÜLLNER ALFONS, arheolog (23/9 1840, Velikovec, Koruška — 27/3 1918, Beč). Na bečkom univerzitetu slušao je prirodne nauke, po svršenim ispitima postao je gimnazijski učitelj i profesor, i kao takav došao je na dužnost i u Maribor. Popunjujući svoje znanje o anatomiji, histologiji i osteologiji preko potrebe svog građanskog zvanja, M. se zainteresirao i za kraniologiju, a preko nje za arheologiju. 1875 otkopao je M. prehistorijsko groblje u Rušama, u Pohorju, kod Maribora, i objavio je rezultat u izvještajima Centralne Komisije. Baveći se problemom podjele prehistorijskih plemena Norika, privukao je M. na sebe pažnju arheologa. Svoj rad nije

Digitized by Google

ograničio samo na Štajersku, već ga je proširio i na Kranjsku, i 1879 objelodanio je, do tada probrani, arheološki materijal u djelu Emona, 1888 penzioniran je i došao je u Ljubljanu, gdje je poslije smrti K. Dežmana preuzeo upravu deželnog muzeja. Ustanovio je u Ljubljani stručni časopis Argo (1893—1902), za koji je najviše članaka pisao sam. M. se 1903 preselio u Beč, gdje je postao naučni referent u ministarstvu za javna djela. Glavna su M. djela: Das Urnenfeld bei Maria Rast in Steiermark (Mitt. d. k. k. Central-Commission, 1875), Archäologische Exkurse durch Steiermak und Krain (1878), Emona, Archäologische Studien aus Krain (1879), Anthropol. Forschungsergebnisse aus Untersteiermark und die Methode bei den Arbeiten auf dem Gebiete der Anthropologie und Urgeschichte (Mitt. d. Antroph. G., X., 1881); Typische Formen aus den archäologischen Sammlungen des Landesmuseums in Laibach (1900); Geschichte d. Eisens in Innerösterreich bis Anfang des 19 Jahrh. (1908).

Literatura: J. Mantuani, Prof. Alfonz Müllner (Carniola, 9, 1918).

N. Županić.

MUNIKA (Pinus lencodermis) je bor, koji je ograničen na Balkanski Poluotok i Kalabriju. U našoj zemlji nalazi se samo na visokim i vapnenačkim planinama Hercegovine, južne Dalmacije, Crne Gore, Prokletija, Šar-Planine i Galičice. Ima ga i na Murtenici Zlatibora. Sličan je crnom boru, ali mu je kora stabla slična kori jele. Dok se crni bor drži brda i nižih dijelova planina, dotle M. naseljava najradije najviše dijelove visokih planina, na kojima zamijenjuje na našem poluotoku alpinski Pinus cembra.

Literatura: J. Pančić, Flora kneževine Srbije; dodatak.

N. K.

»MUNK« A. D. ZA HEMIJSKU PRERADU KOSTIJU I ŽIVOTINJSKIH OTPADAKA, u Beogradu. Osnovano je 1923. Kapital je 3,000.000 dinara. Ima jednu tvornicu u Beogradu i jednu u Zemunu. *S. P.*

MUO, selo u zetskoj oblasti, u srezu bokokotorskom; na jugozapadnoj obali Kotorskoga zatona nasuprot Kotoru. Ima 582 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. Nasred mjesta je lijepa crkva s bizantskim kubetom. U njoj je sahranjeno tijelo blaženoga Gracije, redovnika augustinovca, rodom iz M. (— 1508, Italija). *J. M-n.*

MURA, rijeka u Slovenačkoj, lijevi pritok Drave. M. izvire u Solnograškom Lungau, blizu sela Mura, sa podnožja planinskog masiva Marhkareka, na visini od 1.746 m. U našu državu ulazi M. niže Spielfeld-a, i većim dijelom čini granicu naše države sa Austrijom i Madžarskom. — M. teče u dosta vijugavom toku od sjeverozapada prema jugoistoku, a u Dravu utiče preko puta trgovišta Legrada. Tok M. je dosta brz, čak i u blizini ušća; voda joj je hladna i vrlo bogata ribom. Rijeka je regulirana (1874 do 1894), te je od Graza do ušća plovna. — Dužina M. toka kroz našu državu je 120 km, oko 29% cijele dužine, a površina porječja je 1.992·2 km². Važniji pritoci M. su: Lendava sa lijeve strane, a sa desne: Ščavnica, Velika Krka i Trnava. Zemljište između donjeg toka M. i Drave zove se Međumurje. *P. V.*

MURAT MARKO, slikar (30/12 1864. Luka Šipanjska, kod Dubrovnika). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je 1883 u Dubrovniku. Poslije je studirao u Zadru 3 godine teologiju. 1886 otišao je u München, gdje je diplomirao u umjetničkoj akademiji 1893. Zatim je, radi studija, proputovao Italiju, zadržavajući se nekoliko mjeseci u Rimu i u Parizu. 1900 M. je došao u Beograd za nastavnika vještina u srednjim školama. Jednu godinu predavao je crtanje i kraljeviću Aleksandru, današnjem vladaocu. M. je rat zatekao u Dubrovniku, te je odmah spočetka, kao vazda uvjeren nacionalist, bio proganjan i hapšen od austrijskih vlasti. Poslije oslobođenja M. je imenovan za upravnika nadleštva za umjetnost i spomenike u Dubrovniku.

M. je kao slikar jedan od prvih i najdosljednijih impresionista i plenerista na slovenskom jugu. U tome shvaćanju on je radio ne samo svoje poznate i omiljene pejsaže iz Dubrovnika i okoline, već i kompozicije, historijske prizore i portrete. U posljednje vrijeme M. paleta postaje zatvorenija i njegovi likovi plastičniji. — M. je izlagao do sada na svima jugoslovenskim izložbama u Beogradu, Zagrebu, Sofiji, u Münchenu, Parizu

Digitized by Google

(1900), Rimu (1911), Beču, Londonu i t. d. Od M. portreta poznati su: Kralj Aleksandar Obrenović, u narodnom muzeju, prijestolonasljednik Aleksandar, kod J. Vujića u Senti, Milenko Vesnić, u narodnom muzeju, V. Bogišić, M. Đ. Milićević, Slobodan Jovanović, u beogradskom univerzitetu i t. d. Od pejsaža sa likovima: Proljetni lahor, u narodnom muzeju, četiri Orae ragusinae, dvije u Beogradu, jedna u Zagrebu, a jedna u Sofiji, Dan dubrovačkog proljeća, u beogradskoj općini, Dubrovačko veče, kod Dra. M. Bugarskog u Somboru i t. d., a od historijskih i biblijskih kompozicija: velika slika Dolazak cara Dušana u Dubrovnik, u beogradskom dvoru, Lazarevo Vaskrsenje, u Londonu, Blagovještenje, Tajna Večera, Veliča duša moja Gospoda, Dživo Gundulić, Vanitas Vanitatum, Konavljani na zavjetu, Obretenije glave kneza Lazara, u ministarstvu vojnom, Cveti u Dubrovniku i t. d.

V. Petrović.

MURAT I., turski sultan 1362—1389. Rođen je 1319, kao drugi sin Orhanov. Pod njegovom vladom počelo je učvršćivanje Turaka u Evropi i osnivanje osmanskog balkanskog imperija. M. je središte svoje akcije prenio sa Galipolja u osvojeno Drinopolje (oko 1363). Njegove čete pobijedile su Srbe na Marici (1371) i počele su ispade kroz čitav balkanski poluotok, sve do Bosne. M. je natjerao na plaćanje danka Bugare i oteo im Sofiju (1381), a jedno vrijeme i Srbe. U pohodu protiv Srba, u legendarnoj bitci na Kosovu (15/6 1389), poginuo je M. od Miloša, ali je ipak dočekao vijest o pobjedi. Na Gazi-Mestanu podignut mu je mauzolej kao turbe, dok mu je tijelo sahranjeno u carskoj džamiji-grobnici u Brusi. *V. Ć.*

MURAT II., turski sultan 1421—1451. Sin je sultana Muhameda I. Pijanice. Lovac i puten čovjek, M. je ipak bio energičan vladar velikih planova. U ratu sa Mlečićima uzeo je Solun (1430). Srbe je napadao češće, radi njihovih veza sa Madžarima (1426, 1427—1428). Despot Đurađ pokušao ga je ublažiti davanjem bogatog danka i udajom svoje kćeri Mare za njega (1435). Ali, kad su Madžari 1437 preko srpskog područja udarili na Turke, napao je M. i pregazio Srbiju, i držao je u svojoj vlasti 1439—1444. Okrutan, on je dao oslijepiti i oba svoja šurjaka, sinove despota Đurđa, Grgura i Stevana (8/5 1441). 1443 stvorena je koalicija srednjoevropskih kršćanskih država protiv Turaka sa Madžarskom na čelu. Savezničkoj vojsci, pod vodstvom despota Đurđa i Janka Hunyadi-a, uspjelo je da potisne Turke sve do Sofije i Balkana i da oslobodi Srbiju. Mir, sklopljen u Segedinu (1444) između saveznika i Turaka, po kome je Srbija uspostavljena, Srbi su poštovali i nisu sudjelovali u novom pohodu protiv Turaka, koji se završio kršćanskim porazom i pogibijom madžarskog kralja kod Varne (10/11 1444). M. je odnio kasnije još jednu veliku pobjedu nad Madžarima na Kosovu (18—20/10 1448). Od 1443 organizirao je uporne borbe u Albaniji protiv Turaka Skenderbeg, legendarni junak Albanije, i M. je u više mahova kretao protiv njega. Kraj tih borbi nije dočekao, jer je umro 5/2 1451. *V. Ćorović.*

MURAVNJAK, malo jezero na jugozapadnom kraju Dugog Otoka. Na sjeveroistoku je ograničeno brijegom Muravnjakom (103 m), na jugoistoku Belim Vrhom (149 m), a na jugozapadu je odvojeno od mora uskim nizom vrlo niskih brežuljaka. Jezero je eliptičnog oblika, pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, dužinom od 830 m, širinom od 280 m. Površina M. je 0·15 km², a apsolutna visina 4 m. Voda mu je slana i podzemnim putem komunicira sa morem. Prosječna dubina jezera je 2·9 m, a maksimalna 5·8 m.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, V, 1903/04).

P. V.

MURBODENSKO GOVEDO, postalo je iz koruškog plavog goveda, ukrštavanjem sa mirztalskom pasminom, te se vremenom tip ustalio. Domovina M. G. je gornja dolina rijeke Mure. Odavde se M. G. brzo i daleko raširilo, te danas nema više značaj lokalnog tipa, već pasmine. M. G. najraširenija je pasmina u Štajerskoj, a mnogo ga ima i u Kranjskoj, naročito u sjeveroistočnom dijelu. Boje je svjetlosive ili žućkaste. Uzgoj je dobar. Težina krava je 500—600 kg; godišnja količina mlijeka 2.400 kg s 4% masti. Tovnost i radna sposobnost je vrlo dobra. *S. U.*

Digitized by Google

MURKO MATIJA DR., slavist, profesor univerziteta (12/2 1861, Drstela, kod Sv. Urbana, blizu Ptuja). M. je svršio gimnaziju u Ptuju i Mariboru (1872—1880), slavistiku i germanistiku u Beču, promoviran je sub auspiciis 1886. 1887—1889 bio je na naučnom putovanju u Rusiji. 1889 bio je referent za slovenske novine u ministarstvu spoljnih poslova u Beču, od 1891 bio je učitelj ruskog jezika u zavodu za orijentalne jezike, 1892 učitelj slovenačkog jezika na Terezijanskoj akademiji, 1896 profesor ruskog jezika na konzularnoj akademiji. 1897 habilitirao se za slavistiku na bečkom univerzitetu, 1902 postao je redoviti profesor u Grazu, 1917 u Leipzigu, 1920 u Pragu.

Svoj slavistički naučni rad počeo je M. sa uporednim književno-historijskim i kritičkim studijama o slovenačkom jeziku. Kasnije je gojio prije svega slovenske starine i etnologiju, i spojio je kulturno-historijsko i filološko interesiranje. Detaljnije je studirao jugoslovensku narodnu epiku i došao je tu do sasvim novih rezultata. Istovremeno sa naučnim, bavio se M. i informativnim i kritičkim radom u najraznovrsnijim publikacijama i časopisima, u raznim revijama i novinama. M. je suosnivač i suurednik naučnih časopisa Wörter und Sachen (Heidelberg), Slavia (Prag), i izdavač Slavica (Heidelberg).

Glavni M. spisi su ovi: Die Geschichte von den sieben Weisen (Sitzungsberichte d. phil.-hist. Kl. d. k. Akad. d. Wissenschaften (122, 1890); Bugarski i srpsko-hrvatski prijevod knjige o sedam mudraca (Rad, 100); Beiträge zur Textgeschichte der Historia septem sapientium (Zeitschrift f. vergl. Literaturgeschichte, IV), Die russische Übersetzung des Apollonius von Tyrus u. der Gesta Romanorum (Afsl. Ph. XIV), Fr. Miklošić (Letopis Matice Slovenačke, 1891), Enklitike u slovenščini (Letopis Matice Slovenske, 1891—1892), Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik, I., Die böhmische Romantik (1896), J. Kolar, Letopis Matice Slovenske (1894 i 1896), Miklosich's Jugend- u. Lehrjahre (Forschungen z. neueren Literaturgeschichte, Festgabe f. Heinzel, 1898), Vatroslav Oblak (Knez. knj. 6, 1900, njemački 1902), Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei .den Südslaven (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, 35—36, i posebno 1906), Die Südslavischen Literaturen (Kultur der Gegenwart, I/9, 1908, ruski prijevod, 1921), Geschichte der älteren südslavischen Literaturen (1908), Das Grab als Tisch (Wörter und Sachen, 1910), dvije rasprave o Vrazu (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1910), K. Štrekelj (Veda, 1912), Die Schröpfköpfe bei den Slaven (Wörter und Sachen, 1913), Izvještaji o epskim narodnim pjesmama u Bosni i Hercegovini (Anzeiger d. phil.-hist. Kl. d. k. Akademie der Wissenschaften, 1913, 7; Sitzungsberichte d. phil.-hist. Kl., 173; Abhandlungen, 3, 176, 2, 179, 1, i posebno), Jos. Konst. Jireček (Österr. Zeitschrift für Geschichte, I., 1918—1920), Nekoliko riječi o jeziku srpsko-hrvatskih knjiga (Daničićev Zbornik srpske kraljevske akademije, 1925), Bedeutung der Reformation und Gegenreformation f. das geistige Leben d. Südslaven (Slavia, IV.—V., i posebno).

Literatura: R. Nahtigal, Ljubljanski Zvon (1921); Grabowski, Dr. M. Murko i jego dotychczasowa działalność naukowa (1909); Najnowsza historya literatur południowo-sławiańskich i działalność prof. M. Murki (1910). *I. Grafenauer.*

MURN-ALEKSANDROV, pjesnik (4/3 1879 — 18/6 1901, Ljubljana). Poslije svršene gimnazije (1898), pošao je M. da studira na bečkoj eksportnoj akademiji, ali je još iste školske godine prešao na pravo i vratio se u Ljubljanu, gdje je bio od 1899 advokatski stenograf, od 1900 činovnik trgovačke zbornice. M. je sa Cankarom, Kette-om i Zupančićem stvorio modernu slovenačku liriku. Prve pjesme je objavio 1896 u Angelčku, javio se 1897. osim u Vrtcu i đačkoj Zori, i u Ljubljanskom Zvonu, u kome je sarađivao do smrti. Na samrti je priredio izbor od svojih najboljih pjesama, koji je izašao tek poslije njegove smrti sa uvodom Prijatelja (Pesmi in romance, 1903). Kasnije je izašlo još nešto pabiraka; cjelokupna ostavština još nije objavljena. — M. je bio bojažljiva nepovjerljiva priroda i nije se dobro osjećao u gradu i među ljudima; od tuda melankolični osobeni ton u njegovoj lirici, sa simbolikom većim dijelom jeseni i zime, sutona i noći. Dobro se osjećao među prostim seljačkim narodom; o prirodi i seljaku nitko

Digitized by Google

nije do tada toliko pjevao kao on. M. balade i romance ističu se majstorskim crtanjem osjećaja, romance često puta humorom. Što se tiče oblika, M. nije sasvim odbacio stariju metriku, već je dao tradicionalnim stihovima modernu slobodnu ritmiku. Pri tome je tražio nov još neupotrebljen poetički izraz sa riječnim vezama, slikama i uspoređenjima, koje su još netaknute ležale u dubini narodnog jezika. M. je napisao i nešto crtica u prozi (Penzionist, S. N. 1902, 192). Velik je njegov utjecaj na mlade pjesništvo (Golar i dr.).

Literatura: Prijatelj, Aleksandrov (Uvod u Pesmi in romance, 1903).

I. Grafenauer.

MURNIK RADO (JAKOV), humorist, (31/7 1870, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Ljubljani, studirao je medicinu u Beču i Grazu, ali se uskoro sasvim posvetio književnom radu. 1918 postao je činovnik dopisnog ureda u Ljubljani, ali je sa ukidanjem toga ureda (1921) izgubio službu. Sada živi u Ljubljani. — M. je jedan od najboljih ako ne najbolji, slovenački humorist. Prvi put se pojavio u književnom društvu, koje je pokrenulo kod Slovenaca naturalizam, ali je primio od njega samo intenzivniji pogled za promatranje ljudi i predmeta. Otkrivao je puno veselih, humorističnih crta. — Prve spise objavio je M. 1892 u đačkoj Vesni i u Ljubljanskom Zvonu. Sarađivao je kasnije kod Slovenskog Naroda, Slovenca, Slovana, Slovenske Matice, Ilustrovanog Tednika, Tedenskih slika, Kurenta, Narodnogospodarskog Vesnika, kod Laibacher Zeitung, Neue Freie Presse, Politike i dr.; bio je urednik humorističkog lista Osa (1905/06) i tri godine suurednik Lovca (od 1910). — Poslije prvih humoreska i novela objavio je u Ljubljanskom Zvonu humoristički roman Groga in drugi (1895), koji je odmah stavio M. u red najboljih savremenih pisaca. Zbirka Navihanci (1902), u kojoj je M. objavio u potpuno preradenom obliku devet starijih »okruglih povesti«, možda je najbolja humoristična knjiga u slovenačkoj književnosti. Dodao joj je, ali ne više na istoj visini, razne humoreske iz vojničkog i lovačkog života, koje su dijelom sakupljene u zbirkama Jari junaki (1909) i Lovačke bajke in povesti (1914), veselu novelu Matajev Matija (Knez. knji., 1909), dramatične burke (Napoleonov samovar, Ljubljanski Zvon, 1898, Bucek u strahu, 1903) i bezbroj članaka, najviše u Slovenskom Narodu i Slovencu.

Bogatstvo i elastičnost jezika učinili su M. sposobnim osobito za jezikovnu karakteristiku, za koju je uveo u književnost veoma sretno i slovenačke dijalekte, savremene i historijske, i za parodiju. U posljednjim M. humorističkim spisima pokazuju se u prilično velikoj mjeri znaci zamorenosti (manira). M. je pisao i pripovijedne spise ozbiljnog sadržaja, razne pripovijetke i crte, koje je dijelom sakupio u zbirci Znanci (1907), i opširan historijski roman iz doba turskih ratova: Kći grofa Blagaja (Ljubljanski Zvon, 1911—1913). U sredini između ozbiljnih i humorističkih spisa posljednje je M. djelo Na Bledu (Ljubljanski Zvon, 1917, knj. 1923).

Literatura: Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920, 273).

I. Grafenauer.

MURSA MAIOR. V. Osijek.

MURSA MINOR. V. Petrijevci.

MURSKA SOBOTA, mjesto u Slovenačkoj, na lijevoj obali Mure. Taj kraj zove se Prekomurje; do 1919 pripadalo je Ugarskoj. M. S. ima 2.934 stanovnika (2.336 Jugoslovena i 427 Madžara). Mjesto, koje se u srednjem vijeku zvalo Olšnica, predstavlja lokalno trgovačko i zanatlijsko središte bez industrije. Građani se bave i ratarstvom. M. S. ima željezničku stanicu, od koje ide jedna pruga prema sjeveru do Hodoša, pogranične stanice za Ugarsku, a jedna prema jugu (sagrađena 1924) za Ljutomer i Ormož. M. S. ima sresko poglavarstvo za Prekomurje, realnu gimnaziju, građansku školu i bolnicu.

Literatura: M. Slavič, Prekomurje (1921).

A. M.

MURSKO SREDIŠĆE, selo u Međumurju, u oblasti mariborskoj, u srezu čakovačkom, na desnoj obali Mure, gdje je prelazi željeznica Čakovac—Donja Lendava. Ima 1.630 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu (u susjednoj Selnici), pučku školu, željezničku stanicu, poštu, telegraf i telefon.

J. M-n.

MURTENICA, planina u Srbiji, između rijeka: Tisovice-Uvca-Bele Reke-Velikog Rzava, jugozapadno od Po-

Digitized by Google

žege (na Skrapežu). M. se pruža od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i u tome su pravcu najviši visovi: Brijač 1.465 m, Bijela Glava 1.301 m, Križevina 1.216 m. M. je sastavljena u nižim partijama od serpentina, a vrhovi su joj od vapnenca i vrlo vapnovitih škriljevaca. Zato se izdižu kao širi grebeni ili kao otporne glavice. Planina je većim dijelom pod vegetacijom. *P. V.*

MURTER (MORTER). 1. Kameniti otok na Jadranskom moru, južno od Vranjskog jezera, sjeverozapadno od Šibenika. M. leži između 43° 45·9′ do 43° 50·1′ sjev. šir. i 15° 34·1′ do 15° 40·3′ ist. od Gr., a pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Dužina M. je 11 km, najveća širina 2·8 km, a površina mu je 19·6 km². Najveći visovi na otoku su: Raduć 127 m, Glavatac 124 m, Jasenovac 120 m, Brosica 114 m, Koromašnica 68 m, Visoka 90 m. M. je prilično razuđen otok, sa nekoliko većih zaliva. Najveći je Hraminski zaliv, na sjevernom kraju, što ga čine dva kamenita poluotoka. Blizu njega je zaliv Zdrače, a na zapadnoj strani su zaliv Vučigrade, Mali Dolac, Koširina, Koromačni i pristanište Sveti Nikola. Na istoku je, brdom Brosica, M. toliko približen kopnu, odnosno poluotoku između Murterskog kanala i Zloselskog zaliva, da je njime vezan pokretljivim mostom. S obje strane mosta leži naselje Tijesno, koje svojim imenom pokazuje na tjesnac, uski prolaz. Otok je srednje plodnosti. Stanovništvo goji maslinu, smokvu i badem, čija se drveta dižu između vinograda, zatim sitnu stoku, ovce i koze, od čijeg mlijeka gotove sir. Na M. su naselja grupirana na sjeveru, oko najvećeg zaliva, i na istoku, oko najbližeg dijela kopnu Balkanskog Poluotoka.

U 1.278 domova živi 6.380 stanovnika, što odgovara gustoći od 322 na 1 km². Najveće je naselje Murter, po kome je i otok nazvan. Ono sa zaseokom Hraminom ima 432 doma i 2.150 stanovnika. Ostala naselja su: Tijesno, sa zaseocima Dazlina, Dubrava i Ivinj (423 doma, 1.920 stanovnika), Betina (1.505) i Jezera (804).

P. Vujević.

2. Selo u sjevernom kraju otoka M., pod Radučem. Ima 2.150 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. Uljarska zadruga, osnovana 1911 u M. najveća je i najnaprednija u Dalmaciji, gotovo industrijskog karaktera. Tvornički inventar vrijedi oko 5 milijuna dinara. Proizvodi vrlo fino ulje. Ima i 3 mlina za mljevenje žita zadrugarima.

M. je Plinijev Colentum.

J. M-n.

MUSAVAT, politički nedjeljni list. Kao organ bosanskih muslimana (kasnije muslimanske narodne organizacije), M. je izlazio prvo u Mostaru, zatim u Sarajevu 1906—1912. Vlasnik i urednik bio je Smail-aga Ćemalović.

U. Dž.

MUSIĆ AUGUST DR., profesor sveučilišta (3/8 1856, Krka, Kranjska). Učio je gimnaziju u Novome Mestu, u Kranjskoj, a sveučilište u Zagrebu. Poslije je bio na specijalnim studijama u Leipzigu i u Ateni. Bio je gimnazijski profesor u Zagrebu, a od 1894 profesor grčke filologije na zagrebačkom sveučilištu. Sad je u penziji. — Pisao je udžbenike za srednje škole i prevodio je s grčkog. Najveće mu je originalno djelo Povijest grčke književnosti u 2 sveska (izd. Matice Hrvatske). Pored toga, bavio se M. gramatikom hrvatskosrpskog jezika, specijalno sintaksom, te je u Radu napisao više rasprava iz toga područja.

A. B-c.

MUSLIMANI U BOSNI I HERCEGOVINI. Bosna je od 12 vijeka bila poprište ogorčenih vjerskih raspri. U njoj su se borila, uglavnom, tri vjerska elementa: pravoslavni, bogomili i katolici. Bogomili su od 13 vijeka smatrali sebe »pravim Bošnjacima«, a svoju su vjeru oglašavali narodnom. Pravoslavni su postepeno prodirali iz Huma, gdje su imali jak korijen, i sa istočnih strana. Katolike je ponajviše pomagala madžarska vlada, koja je od 1136 vršila vrhovnu vlast u Bosni. Madžarska vlada pomagala je katolički elemenat iz istih razloga, iz kojih su Bizantinci pomagali širenje kršćanstva među Srbima i Bugarima, ili Nijemci među Slovencima: preko vjere htjeli su da obezbijede svoj politički utjecaj. Kadgod je madžarskom dvoru trebalo da vrši oružane akcije u Bosni, iz svojih političkih potreba, on je uvijek navodio razloge, da to čini u interesu katoličke vjere. To je bio razlog, da se bogomilski pokret, protivan madžarskim težnjama, shvatio kao narodni, i da su bogomili, to-

Digitized by Google

kom vremena, postali ne samo vjerska, nego i politička opozicija.

Tokom 15 vijeka, kad je turska sila počela da osvaja na Balkanu, u Bosni su bila dva ljuta protivnička tabora, kao i u Srbiji pred pad despotovine: jedni su bili za to, da se čuva bosanska kraljevina pomoću Madžara i u uskoj vezi s njima, dok su drugi, poslije dugih vjekova borbe da se oslobode madžarske vlasti, gledali u Turcima dobro došao elemenat, da se suzbije madžarski utjecaj. Kao što su ranije mnogi bosanski velikaši, pa čak i vladari, prelazili na katoličku vjeru, da bi izbjegli madžarske udarce ili da bi, u nuždi, dobili madžarsku pomoć, tako su tokom 15 vijeka činili i sa prelaskom na islam. Nenačelnost u vjerskom uvjerenju izvrgla se tokom vremena u spekulaciju i cinizam.

U 15 vijeku postoji čitav niz lica iz najuglednijih velikaških kršćanskih porodica, koja su prešla na islam. Prva politika turskih sultana išla je sistematski za tim, da se preko tih lica vrši utjecaj u njihovim krajevima. Tako je činjeno u Grčkoj, u Srbiji, pa i u Bosni. U Srbiji je klasičan primjer za to slučaj braće Angelovića, od kojih je jedan bio rumelijski beglerbeg, a drugi srpski veliki čelnik i vođ turkofilske stranke u despotovini. U Zeti je sličan slučaj. Da djeluje na tamošnje stanovništvo, sultan je jednom poturčenom članu vladajuće kuće Crnojevića, Skenderbegu, dao na upravu cijelu oblast. Čuveni turski namjesnik u Skoplju i vezir u Bosni, Isa-beg, bio je, isto tako, kršćanskog podrijetla. U Bosni, u 15 vijeku, ima nekoliko članova jakih kršćanskih porodica, koji su primili islam. Takvi su: Skender-beg Mihajlović, koji je bio vojvoda u Vrhbosni, Sinan-paša Borovinić, sandžakbeg vrhbosanski, Ahmed-beg Vranešević i Mehmed-beg Obrenović, sandžaci hercegovački i dr. Oko 1471 primio je islam i treći sin Hercega Stjepana, Stjepan, koji se nazvao Ahmedbeg i postao veliki vezir i zet sultanov. U rogatičkom srezu postoji selo Brankovići, čiji je predak Mahmut Branković u vezi sa despotskom kućom Brankovića. Iz Bosne je i Mehmedpaša Sokolović, jedan od najglavnijih vezira turske carevine 16 vijeka. Za podrijetlo najvećeg dijela bosanskohercegovačkog muslimanskog elementa nema jačeg dokaza nego što je to, da im je materinji jezik srpskohrvatski. Turski i arapski učili su oni samo u školi, vojsci i administraciji. Njihovo pismo je bilo sve do okupacije (1878) ćirilica, t. zv. begovsko pismo, »bosančica«, koju su oni sami zvali »stara srbija«.

Kada je turska sila pokorila balkanske kršćanske države, proces islamizacije išao je brže i širio se i na druge krugove, osim na velikaše. U široke narodne krugove u sela, ulazio je rjeđe i uglavnom sa malo uspjeha. Turci sami nisu prvih vijekova silom naturali svoju vjeru nikom, osim kršćanskoj djeci, uzetoj u janjičare; nisu čak sprečavali ni vjersku aktivnost pravoslavnoj i katoličkoj crkvi, ali su davali prednost i povlastice ljudima svoje vjere, i to je mnoge privlačilo, da im se pridruže.

U Bosni i Hercegovini novu je vjeru prihvatio jedan dio bogomila. Pravoslavni i katolici držali su se čvršće svoje vjerske organizacije. Muslimanske redove popunjavali su u našim zemljama i pravi Turci, koje su upravne vlasti iz Carigrada, po potrebi službe, upućivale u pokrajine, i od kojih je jedan dio tu ostajao stalno. Od takvih doseljenika iz Male Azije potiče na pr. poznata begovska kuća Čengića, čiji je predak Isfendijar-beg imao imanja daleko na Eufratu. Turško podrijetlo pokazuju i ova imena današnjih slaviziranih bosanskih muslimanskih porodica: Kajtazi, Kemure, Firdusi, Behrami, Korkuti, Behmeni, Hulusije i sl. Pritisak Turaka, nesnošljivost, zulumi i progoni dolaze od kraja 16, a naročito od kraja 17 vijeka, poslije raznih ustanaka kršćanske raje, koja je pristajala uz turske neprijatelje. Muslimani, koji su u 17 vijeku morali napuštati Dalmaciju, Slavoniju, Boku i Liku, povlačili su se najviše u susjednu Bosnu i Hercegovinu, ozlovoljeni radi gubitaka i kivni. Najljući hercegovački M. bili su Korjenići, koji najvećim dijelom potiču od prognanih M. iz Boke, kao i stanovništvo »prokletog« Lijevna od dalmatinskih muslimanskih bjegunaca. Na početku 19 vijeka veliki dio muslimanskih izbjeglica iz zapadne Srbije prešao je u istočnu Bosnu, i tu se naselio. Tako su na pr. brčanski Kučukalići potomci poznatog dahije iz prvog ustanka.

Po popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini od 1879. M. je bilo 448.613

Digitized by Google

(38·73% cjelokupnog stanovništva). Poslije toga, t. j. poslije okupacije Bosne i Hercegovine, M. se sele u Tursku, i stoga njihov priraštaj, u razmjeru s ostalim konfesijama, vidno opada. 1885 njih je bilo 492.710 (odnosno 36·88%), 1895 taj procenat pada na 34·99% (548.632), 1910 ima ih tek 32·25% (612.137), a po statistici od 1921 procent je pao na 31·1% (588.247).

Najveći dio M. nalazi se u istočnom dijelu Bosne, u okružjima: sarajevskom (44·7%) i tuzlanskom (41·2%). M. je stanovništvo pretežno gradsko. Gotovo sva veća mjesta Bosne i Hercegovine imaju oko polovine stanovništva M. U Sarajevu njihov je procenat 35·5%, u Tuzli 47·5%, u Banjoj Luci 44·5%, u Mostaru 44%. U drugim nekim mjestima procent M. još je veći (u Cazinu 78·5%, u Čajniču 66·8%, u Foči 65%). Ukupan procenat svega gradskog stanovništva Bosne i Hercegovine davao je za M. (1910) 50·76%.

Najveći dio bosansko-hercegovačkih M. gradskog elementa bio je aga, sa većim ili manjim brojem kmetova. Po statistici od 1910, bilo je u Bosni i Hercegovini 10.463 aga sa 40.460 porodičnih članova. Od toga su 91% bili M. Od kmetova uopće samo su 5% bili M. Stoga je sasvim razumljivo, da je agrarno pitanje u životu bosanskih i hercegovačkih M. bilo jedno od najvažnijih i da oni nisu pristajali na njegovu likvidaciju u smislu kmetovskih želja.

U životu Bosne i Hercegovine M. su ostavili vrlo vidna traga. Za vrijeme uspona turske sile razvila su se glavna mjesta današnje zemlje, Sarajevo u 15, Mostar i Banja Luka u 16, Travnik u 17 vijeku. Sarajevo je, i po imenu i po karakteru, čisto turska tvorevina. U Mostaru i Višegradu dva mosta 16 vijeka svjedok su njihove graditeljske vještine, isto kao i nekoliko lijepih džamija po čitavoj zemlji (Begova u Sarajevu, Ferhadija u Banjoj Luci, Karadoz-begova u Mostaru, Alađa u Foči i dr.).

Tokom 17—18 vijeka domaći M. stvorili su jednu lokalnu književnost na narodnom jeziku po istočnjačkim uzorima, a u našu narodnu poeziju unijeli su jednu osjetnu prinovu, sa strašću i bojom istočnjačkog sevdaha (sevdalinke). Jedan dio bosansko-hercegovačkih M., koji je otišao u Carigrad ili druga središta turske carevine, istakao se tamo svojim vojničkim vrijednostima (Mehmed-paša Sokolović, Rustem-paša, zet sultana Sulejmana I., Pertev-paša, Ali-paša Semiz, Hasan-paša Predojević i dr.). Drugi su stekli izvjesna priznanja u književnosti i nauci, tako Širi (Ali-beg Hercegović), sudija, odličan komentator perzijskih klasika, »najpopularniji Bošnjak među turskim piscima«; Mostarac Derviš-paša Bajazidagić i njegov sin Ahmed-beg, pjesnici i pisci u prozi. Među svima radnicima na polju istočne prosvjete, koji su bili iz naših krajeva, Hasan Đafi ef. Pruščanin zauzima prvo mjesto. Njegovo djelo: Temelji mudrosti, napisano na arapskom, prevedeno je na turski jezik po izričitoj želji sultana Muhameda III. Po roditeljima podrijetlom je Bosanac i hvaljeni turski historičar Pečevi (Ibrahim-paša Alajbegović). U 19 vijeku od izvjesne je važnosti Sarajlija Salih Muvekit, pisac jedne kroničarske historije Bosne od dolaska Turaka.

U novije doba bosanski M., koji se bave književnošću, osjećaju se Hrvatima, pišu isključivo narodnim jezikom i uzimaju književne uzore iz naše književnosti. Od tih su važniji kao pjesnici: Safvet-beg Bašagić, Osman Đikić, dva rođaka Avde Karabegovići, M. Ćazim Ćatić; kao pripovjedači: Osman Hadžić, Edhem Mulabdić, Hifzi Bjelavac, Hamza Humo, Ahmed Muradbegović i dr.

Široke muslimanske mase, i ako govore samo srpskohrvatski, nisu dovoljno svjesne svoje nacionalne pripadnosti, i u svojim opredjeljivanjima više se vode religioznim nego nacionalnim ili socijalnim osjećanjima. Mlađa inteligencija ima u tom pogledu čistije pojmove, i sve se više osjeća u svojoj etničkoj zajednici. M. imaju svoju posebnu vjersku autonomiju. *V. Ćorović.*

M. u južnoj Srbiji v. u Dodatku.

MUSLIMANSKA CENTRALNA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU. Osnovana je 1912. Centrala je Sarajevo, a filijale: Brčko, Banja Luka, Bugojno, Travnik. Kapital je 12,500.000. Fondovi 2,300.000, ulozi 19,701.824, vjerovnici 34,659.511, gotovina 2,974.794, mjenice 15,549.185, efekti 4,831.191, dužnici i konzorcijski poslovi 47,119.845, nepokretnosti 445.417, dobit je 1,501.387 Din. Dividenda 10%. Spojena sa Hrvatskom Centralnom

Digitized by Google

Bankom, pod nazivom Ujedinjene Centralne Banke. Poduzeća: »Spreča«, »Planina«, »Bistrica«, »Sana«. Predsjednik je Adem-aga Mešić, direktor Josip Galovac. *N. S.*

MUSLIMANSKA TRGOVAČKA I OBRTNA BANKA A. D. ZA BOSNU I HERCEGOVINU. Osnovana je 1920. Centrala je Sarajevo, a filijale: Brod, Travnik, Bos. Novi. Kapital je 6,250.000. Fondovi 800.000, ulozi 5,137.208, vjerovnici 9,061.478, gotovina 817.177, mjenice 5,080.571, efekti 571.412, dužnici i konzorcijski poslovi 18,898.334, nepokretnosti 131.685. Bankarski poslovi poglavito. Dobit 1,034.395 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Dr. Mehmed Spaho, direktor Husein Omanović. *K. S.*

MUSLIMANSKA TRGOVAČKA I POLJODJELSKA BANKA D. D., Tešanj. Osnovana je 1912. Kapital je 1,000.000. Ulozi 565.593, vjerovnici 1,210.193, mjenice 1.475.325, dužnici 1 838.258. Dobit je 219.456 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Adem-aga Mešić, direktor Hasan Midžić. *N. S.*

MUSTAJ-BEG LIČKI (HURAKALOVIĆ). V. Lika.

MUSULIN MILAN PL. GOMIRJE, podmaršal (7/9 1831, Glina — 4/8 1907, Niederndorf). 1849 svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu i stupio je kao poručnik u 39 pješačku pukovniju. 1849 postao je nadporučnik, 1857 kapetan. 1866 sudjelovao je u ratu protiv Pruske. 1869 postao je major i zapovjednik zagrebačkog 80 domobranskog pješačkog bataljona, 1871 potpukovnik, 1874 pukovnik, 1878 prisustvovao je okupaciji Bosne i Hercegovine u kordonskoj službi. 1879 postao je generalmajor i zapovjednik domobranske brigade, 1882 zapovjednik 7 hrvatsko-slavonskog domobranskog okruga u Zagrebu, 1884 podmaršal. 1891 je penzioniran. *V. L.*

MUSULIN NIKOLA, učitelj (1827, Musulin, gomirska parohija, Gornja Krajina — 15/3 1903, Beograd). U književnim radovima potpisivao se N. M. Gomirac. Bio je učitelj u Skadru, Prizrenu, na Cetinju, a od 19/5 1862 u Srbiji u Velikom Gradištu, Beogradu, Smederevu i opet u Beogradu, do 26/7 1887, kad je stavljen u penziju. M. je stekao velikih zasluga svojim radom kao učitelj u Skadru i Prizrenu. Njegovom inicijativom otvoren je u Skadru ruski konzulat; on je prvi pokrenuo (1857) pitanje o osnivanju bogoslovije u Prizrenu. 1859 pronašao je kod popa Sime Popovića u selu Dvoranu t. zv. prizrenski rukopis Dušanova zakonika i donio ga je u Beograd. — M. je radio i na književnosti. Glavni su mu radovi: Misli o nastavi (1881), dvije zbirke ratnih pjesama, pod naslovom: Do zore (1863 i 1881), epos Mijat hajduk i Asan-aga Kuna (1894), i veći dramski spjev Pravda i sloboda (1897), u formi Gorskog Vijenca.

Literatura: P. Kostić (Brastvo. 14. 1911); Živ. Živanović (Beogr. Novine, 17/3 1903). *R. P.*

MUŠALUK, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Gospić, općina Lički Osik; od Gospića 7 km k sjeveru. Ima 332 stanovnika. U crkvici Sv. Duha, u svojoj zadužbini, sahranjen je proslavljeni narodni junak pop Marko Mesić (— 2/2 1713, Karlobag). Za ličke bune (1728) popalili su Ličani M., a 1745 postali su i Mušalučani krajišnicima. *J. M-n.*

MUŠATOVIĆ-POPOVIĆ ĐORĐE. V. Popović-Mušatović Đorđe.

MUŠICA. V. Mušnica.

MUŠICKI LUKIJAN, pjesnik, pravoslavni episkop (27/1 1777, Temerin, Bačka — 15/3 1837, Gornji Karlovac). Svršio je, pored srpske, i njemačku osnovnu školu u mjestu rođenja i u Titelu, a zatim je pošao u novosadsku srpsku gimnaziju. Tu je svršio četiri razreda, pa je prešao u Segedin, gdje je položio peti i šesti razred, takozvanu retoriku. Da bi svršio filozofiju otišao je u Peštu. M. porodica je željela, a i on sam je pristao, da se pokaluđeri, ali ma da je mitropolit Stratimirović, kome se prijavio i koji ga je počeo pomagati, energično tražio, da odmah stupi u bogosloviju, M. je još ostao u Pešti, dok nije svršio i pravo. 1800 došao je M. u Srijemske Karlovce, za dvije godine svršio je bogosloviju, te je 1802 u jesen zakaluđeren u manastiru Grgeteku. 1803 proizveden je za pridvornog đakona i ujedno postavljen za profesora u gimnaziji. Tu je predavao crkvenoslovenski jezik na latinskom, a za predavanja sastavio je sam sistem gramatike. Od 1808 predavao je i crkvenu historiju. Još je počeo da pre-

Digitized by Google

laje i grčku gramatiku. Pored toga posla, vršio je M. i dužnost konzistorijalnog bilježnika i knjižničara mitropolijske biblioteke. U Karlovcima je M. učio engleski, pa hebrejski i arapski, dok je već iz gimnazije ponio znanje latinskog, njemačkog i madžarskog, a u Pešti se uvježbao u francuskom i talijanskom. 1807 bio je M. proizveden za sindela, 1809 za protosindela, a 1812, pošto je odbio profesorsko mjesto u sentandrejskoj učiteljskoj školi, mitropolit Stratimirović ga je proizveo za arhimandrita, predavši mu upravu manastira Šišatovca.

M. je započeo velike poslove na preuređivanju zapuštenog manastira, ali je uz to nastavio i književni rad, podržavao je razgranjenu korespondenciju sa tadašnjim korifejima slovenskih književnosti i nauke, kao što su bili, Kopitar, Šafarik, Vuk i dr. M. nije mogao dugo da razvija svoje književne, a ni u manastiru reformatorske planove, jer, pored toga što je bio i previše inventivan i vrijedan, bio je i suviše rđav ekonom, lake ruke i nedisciplinirан u odnosima prema okolini. Stratimirović mu je zamjerao, nopće, što kao kaluđer piše pjesme, a naročito je osuđivao njegovo oduševljenje za Dositeja i prijateljstvo sa Vukom, pa je upotrijebio M. nesređeno financiranje u manastiru, da ga stegne i kazni. 1816 naredio je pregled računa, pa je onda poslao komisiju, na osnovu čijeg izvještaja ga je skinuo sa uprave, uz prijetnju da će sam morati da plati neobračunate izdatke. Pošto mu nije dozvolio ni premještaj u drugi manastir ni odlazak u Beč ili Rusiju, M. je zapravo bio interniran. Naposljetku je M. morao formalno kapitulirati i moliti milost od mitropolita. Ovaj odredi 1823 drugu komisiju, koja je donijela blažu presudu. M. je vraćen na staro mjesto, protivni kaluđeri su bili premješteni iz Šišatovca; on je dobio druge kaluđere da mu vode knjige i da kontroliraju izdatke. 1824 postavio ga je Stratimirović za administratora gornjokarlovačke eparhije, a 1828 imenovan je za episkopa.

I ako se i dalje mučio sa dugovima, ipak mu je od tada materijalno olakšan bio život. I na ovom visokom položaju M. je ostao vjeran svojoj muzi i svojim naprednijim idejama, kao što je i ovdje odmah razvio veliku djelatnost oko organiziranja crkve i prosvjetljivanja naroda. On je učinio ovdje mnogo dobra. Zabranio je da se srpska djeca šalju u katoličke crkve, a izradio je, da im se u njemačkim školama predaje pravoslavni katekizam. Osnovao je centralnu školu i uzdržavao je u njoj 40 najboljih đaka iz svih općina, a osnovao je i dvogodišnju bogosloviju. Zbog isticanja srpskog nacionalnog osjećanja, došao je M. u sukob sa vojnim graničarskim vlastima. Ipak nije bio popularan u narodu. Bio je autoritativan, kao i Stratimirović, pa je sveštenstvo zaziralo od njega, a narodu nije godilo njegovo naglo reformiranje i evropeiziranje. Pošto je nadživio Stratimirovića, koji mu nikako nije htio dati bolju dijecezu, M. je postao najozbiljniji kandidat za mitropolita. Ali M. nije dočekao izbor. Sahranjen je po njegovoj želji na groblju sa narodom. Lički sveštenici nisu mu došli na ukop, ali mu je poslije narod digao lijep nadgrobni spomenik.

M. književni rad je dvije vrste: naučni i pjesnički. U prvi spadaju Izabrane basne, koje je preveo i sastavio još kao đak u Pešti (1800). Kao nastavnik gimnazije napisao je Skazanije ot žitija Preosvjaščenih Arhiepiskopov vseja serpskija i pomorskija zemlji i t. d., koje je štampano tek 1854 u Glasniku. Zatim je ostavio množinu bilježaka, iz kojih se vidi, da je htio da piše o pravima i privilegijima prekosavskih Srba. — Od naučnih radova najviše je truda uložio M. na sastavljanje srpske gramatike, sintakse i pravilnika o ortografiji. 1802 izdao je Javnoje ispitanije iz slovensko-serpske gramatike i t. d., radi svojih učenika u gimnaziji. M. nije stigao da izradi cijelu gramatiku, i ako ga je i Kopitar gonio na to. Njegova je gramatika upravo crkvenoslovenska. Kasnije se ni sam M. nije držao i inače nesigurnih po grčkoj, ruskoj i latinskoj gramatici pedantno iskonstruiranih pravila za taj umjetni jezik, i to pod utjecajem Kopitara i Vuka. No do kraja života M. je mislio o jeziku i o azbuci. Sanjao je da sastavi slovenski slovar, srpski etimološki rječnik, biblijski rječnik, maštao je o jednom sveslovenskom jeziku i t. d., a sastavljao je i bibliografiju. M. je naginjao Vuku; donekle je išao za njim, ali jasno osjećanje jezika utrnulo je bilo u njemu,

Digitized by Google

pod utjecajem obrazovanja i pod pritiskom bliže okoline. Zbog toga je M. i u poeziji, obzirom na jezik, ostao na pola puta, odnosno na raskršću između narodnog i crkvenog jezika. Pošto se nije mogao odlučiti, pisao je pjesme na oba jezika.

Glavni M. književni rad bilo je pisanje stihova. Izuzev početničke pokušaje ljubavnih pjesama u stilu sentimentalne, pastoralne njemačke poezije sa slikovitim radovima, M. je pjevao samo ode u grčkim strofama. Počev od prve takve, u čast jednom posvećenom episkopu, M. je pisao ode skoro uvijek prigodom kakve svečanosti ili da obodri Srbe na plemenita osjećanja, misli i pregnuća. M. je poezija dakle tendenciozna, odgojiteljska, retorska. Ona je nadahnuta općim osjećanjima, humanizmom, rodoljubljem, prosvjetiteljskom strašću. S druge strane, M., u položaju srpskog pravoslavnog crkvenog velikodostojnika, morao je, usprkos inače svoje izrazite duhovne nezavisnosti, i u poeziji da se strogo drži jednog dostojanstvenog stava. On je pišući svoje ode svjesno vršio svetu misiju narodnoga odabranika, pa je tako sve štogod je smišljao i osjećao za dobro naroda, odnosno za duhovno i etičko dizanje građanstva, izražavao u stihovima i dostavljao ode kao poslanice. M. je u pjesmama veličao prošlost i poticao na rad, iznosio je konkretne prijedloge, kako da se književni život organizira, kako da se piše i kako da se govori. Stoga M. i nije svoje ode izdavao u svescima, već svaku prilikom kakve aktuelne potrebe posebno. Mnoge M. ode su se širile u prijepisima. Tadašnje mlado građanstvo osjećalo je M. za svoga pjesničkog, duhovnog vođu, pa je svaka njegova oda zaista imala utjecaja i odjeka, osobito čuveni Glas narodoljupca (1819) i Glas harfe šišatovačke (1821). Svoje ode pisao je M. čas na crkvenoslovenskom čas na srpskom, a nekoje na oba jezika. I ako je bio prijatelj Vuku, i ako je bio jedan od prvih skupljača narodnih pjesama, i ako je i sam ispovijedao pravo i budućnost narodnog jezika, M. se nije mogao opredijeliti isključivo za njega. Da nije bio sputan kaluđerskim činom, možda bi ga sloboda neposrednijeg izražavanja neodoljivo opredijelila i za narodni jezik i za življi oblik. Ličnim i prisnijim osjećanjima M. je samo ponegdje davao oduške, i to jedino kad bi došao u sukob sa sredinom, samopouzdano braneći svoju vrijednost. Na tako pjevanje M. je navelo ne samo njegovo obrazovanje, nego i monaški položaj. S jedne strane, on je bio odgojen potpuno u duhu 18 vijeka. Njegov omiljeni profesor u Pešti, Šedijus, zadobio ga je za takozvani pseudoklasicizam, koji je tada zavladao svim književnostima u Evropi, a naročito njemačkom i madžarskom, te je i M. uzeo sebi za uzore Horacija i Klopstocka.

M. velika reputacija i njegova poezija zamrla je zajedno s njegovim naraštajem. Čim je došla druga generacija srpskog građanstva, Vukova, Brankova, Pavlovićeva i Miletićeva, M. ode su pokopane u knjižnicama. I ako nečitan, M. je još nekoliko decenija bio priznavan za velikog mitronosnog pjesnika, a novija srpska kritika osporavala mu je svaki pjesnički dar. — Međutim M. nije bio samo veliki prosvjetitelj i budilac, on je bio i pjesnik. Iz četiri knjige njegovih pjesama koje su izašle poslije njegove smrti (1838, 1840, 1844 i 1847). može se sastaviti izbor vanredno krepkih strofa i redova, u kojima ima i pokreta i simbolike i krikova borbene i ponosne duše, muške ljepote i u zbijenom izrazu i u ritmu. Ali. nesumnjivo je, da je M. mnogo manje dao u književnosti, no što je trebalo da dade po svojoj velikoj vrijednosti i sadržini. On je bio žrtva svoje prelazne epohe i svoga društvenog položaja, gdje je bio potpuno deplasiran. isto kao i njegov kasniji drug po pozivu, Nikanor Grujić.

Literatura: Vl. Ćorović, Lukijan Mušicki (Letopis, 1911, 276—284); Đ. Mušicki, Životopis Lukijana Mušickog (1879); P. Đorđević, Vuk o Mušickom (Brankovo Kolo, 1897, 39—40); V. Jagić, Kopitar i Vuk (Brankovo Kolo, 1897, 41); D. Ruvarac, Lukijan Mušicki i srpska prosveta u gornjoj Krajini, Kako je Lukijan došao do kaluđerstva?; Pisma Lukijana Mušickog Sevastijanu Iliću, Neprilika Lukijana Mušickog u Plaškom (Srpski Sijon, 1904, 679, 735, 1905, 98—264 i 1906, 1907, 268—683, 146—180); Apologija Lukijana Mušickog (rukopis u Matici); Zašto je postao Lukijan Mušicki administrator karlštatske eparhije; Stratimirović i Mušicki (Arhiv za istoriju srpske pravoslavne karlo-

Digitized by Google

vačke mitropolije, 1913—1914); Prilozi za biografiju Lukijana Mušickog, članci i prilozi (Matica Srpska, 46, 1904). *V. Petrović.*

MUŠKATIROVIĆ JOVAN, pisac, prvi skupljač narodnih poslovica (oko 1743, Senta — 14/7 1809, Pešta). O njegovu školovanju zna se samo, da je svršio pravo u Pešti i da je, položivši advokatsku zakletvu 10/3 1783, bio prvi Srbin advokat u Ugarskoj. No i ranije je M. uživao velik ugled kao pravnik i kao čovjek, jer je 1778 postao senator peštanske općine. M. je svoje pravničko znanje stavljao i u narodnu službu; mitropolit Mojsije Putnik često ga je upotrebljavao da brani prava srpskog naroda i crkve, osnovana na carskim privilegijima, a za gravaminalnu predstavku temišvarskog srpskog sabora (1790) sastavio je M. prijedlog: Proiectum pro gravaminibus et postulatis Rascianae anno 1790... elaboratum. Ovaj projekt (63 strane na arku) nalazi se u biblioteci narodnog muzeja u Budimpešti. I radi toga, a i uopće kao narodni branilac i kao srpski književni radnik, M. se bavio studijama o prošlosti srpskog naroda.

M. zauzima vidno mjesto u historiji srpske prosvijetljenosti uglavnom zbog toga, što je bio prvi Dositejev sljedbenik, koji je njegove ideje dosljedno, pametno i višestrano provodio i što je prvi počeo skupljati i objavljivati narodne izreke i poslovice. Već 1786 štampao je M. u Beču Kratkoe razmišljenie i prazdnici, u kome jakim razlozima, diktiranim zdravim i praktičnim razumom, osuđuje često praznovanje u Srba i opravdava naredbe prosvijetljenoga cara Josipa u tome pogledu. To djelce istina nije skroz originalno, ali je važno, jer je pisano skoro čistim narodnim jezikom i odaje piščev dositejevski duh. Slično mu je djelo, po praktičnoj tendenciji i slobodi duha, Rasuždenije o postah vostočnija cerkve (1794), u kome udara na mnoge, duge i stroge postove, koji su nehigijenski i nerazumni za radni narod. Važnije su, i u istinu predstavljaju M. glavno djelo, Pričte, iliti po prostomu poslovice, tjemže sentencije iliti rječenia, koje je izdao prvi put u Beču 1787, a drugi put umnoženo, 1807 u Budimpešti. U toj zbirci ima i stranih izreka i citata, ali i niz prvi put prikupljenih i štampanih naših narodnih poslovica. I Vuk se kasnije koristio njegovom zbirkom. Ona je toliko odgovarala potrebi u našem društvu, da ju je jedan bunjevački pisac 1808 preveo na »ilirski« i latinicom štampao u Pešti. — M. je još, smjerajući samo da praktično pouči narod, 1802 napisao jednu madžarsku knjižicu, koju je 1808 i na srpskom izdao: Kratkoje razmišljenije o sredstvih črez koja dražajšemu našemu otečestvu Madžarskoj s dobrim mesom i ribom, postojano pomočti bi se moglo i mesa umalenije, sledovatelno uselenu skupost udaliti.

Kao plod njegovih historijskih proučavanja može se smatrati jedan ozbiljan spis, koji je tek 1844 objavljen u odlomcima u Letopisu kao Čerte serpskog života u Ungariji, a 1905 u cjelini u Srpskom Sionu, za koji se pretpostavlja, da je prijevod historijskog obrazloženja u spomenutom njegovom projektu na latinskom od 1790.

M. nije bio originalan, ni pisac ni mislilac. On je bio Dositejev učenik, odnosno učenik evropskih racionalista 18 vijeka, ali je njegova pojava karakteristična i znatna, jer predstavlja najbolji tip srpskog građanstva koje je usvojilo napredne ideje sa zapada. M. je, kao Dositejevac, putem zdravog razuma došao na ideju, da svoje praktične savjete saopćuje narodnim jezikom, jer ih je upućivao narodu, a da bi i narodnu mudrost upotrijebio za odgajanje naroda, skupljao je i štampao poslovice. I ako M. to nije radio po svjesnom programu pribiranja narodnog blaga kao Vuk, ipak je on bio prvi na tom korisnom poslu.

Literatura: J. Skerlić, Jovan Muškatirović, Biografsko-književna studija iz istorije srpske književnosti 18 veka (Glas, 80, 257—294; Ocjena i dopuna o M. kao historiku od J. Radonića, Letopis 256, 63—66); D. Ruvarac, Ispravak u bibliografiji Jovana Muškatirovića (Brankovo Kolo, 1910, 11; Ocjena o tome od J. Skerlića u Srpskom Književnom Glasniku, 1910, 24). *V. Petrović.*

MUŠMULA, vrsta voća, koja je slabo raširena u kraljevini SHS. Ima je pomalo svuda u državi, poviše na sjeveru. Plod se, kad odstoji, jede svjež. *I. R.*

MUŠNICA, ponornica u Hercegovini, u Gatačkom Polju. Izvorište M.

Digitized by Google

su nekolika vrela na jugozapadnom podnožju Lebršnika, sa kojih teku potoci Vrba, Dramešina, Žanjevička Reka, Jasenik i Župan. Od njihova sutoka počinje tok M. na sjeveroistočnom kraju polja, niže sela Munje. Odatle teče u vijugavom toku prema sjeverozapadu, primajući sa desne strane Gračanicu i Zarović Potok, sa lijeve Ostružicu, od kojih nijedna ne presušuje. Od ušća Zarovića M. se probija kroz kamenitu Veliku Gredu, a po izlazu iz tjesnaca počne teći u suprotnom pravcu od dotadanjeg, prema jugu-jugoistoku. Od sela Drugovića na niže nestaje pravog korita M., ono je označeno samo vijugavim nizom aluvijalnih vrtača. Na toku kroz Malo Polje M. gubi uz put vodu po ponorima oko mjesta Muhovića, Bašića i Drugovića, a ostatak njene vode ponire na južnom kraju Maloga Polja, u velikom ponoru na supodini Videša (1.139 m). Dužina M. toka, od izvora Vrbe do ponora je 37·7 km, a površina porječja 544·7 km².

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Grund, Beiträge zur Morphologie d. Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh., IX, 3, 1910). *P. V.*

MUTAP LAZAR, junak srpskih ustanaka 1804—1815 (Prislonica, rudnički okrug — 1815. Gornja Trepča). Bio je mutavdžija (koji od kostrijeti pravi torbe, pokrovce i t. d.). Od tuda mu i prezime. 1811 postao je rudnički vojvoda, pošto se istakao u više bojeva. Nije napuštao Srbiju 1813. Imao je veza sa Hadži Prodanovom bunom. U drugom ustanku stupio je među prve borce. 1815 ranjen je pri napadu na Čačak, radi čega je i umro. Sahranjen je u manastiru Vujnu. *V. Ć.*

MUTIBARIĆ JEROTEJ, episkop dalmatinski i reformator srpskog crkvenog pojanja (1799, Begeč — 1858, Srijemski Karlovci). M. je bio profesor u bogoslovijama u Karlovcima i Vršcu, zatim grgeteški arhimandrit i najzad dalmatinski episkop (1843 do 1853). Kao nastavnik crkvenog pojanja u karlovačkoj bogosloviji M. je, po želji mitropolita Stankovića, skratio dotadašnje odviše otegnuto pojanje i dao mu oblik, koji je poznat pod imenom karlovačkog pojanja. *R. G.*

MUTILIĆ, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez i općina Udbina; od Udbine, uz put u Bruvno, 4 km k jugu. Ima 1.439 stanovnika, pravoslavnu parohiju. — U M. se našlo predrimskih grobova, a na Ivanovu Vrhu (1093), koji mu se na istoku diže, različnih željeznih predmeta. *J. M-n.*

MUTIMIR, knez dalmatinske Hrvatske 892—910?, najmlađi sin Trpimira, nasljednik kneza Branimira. M. je posljednji hrvatski knez, i prvi koji se u jednoj svojoj ispravi zove »božjom milošću knez Hrvata«, čime je htio da istakne svoju potpunu nezavisnost. M. je po svoj prilici otac prvog hrvatskog kralja Tomislava. *M. P-g.*

MUZEJI. Kod nas ne postoji jedan veliki narodni M. za cijelu državu, jer su se pojedini dijelovi naše države tek 1918 ujedinili, a svaki od tih dijelova je već imao svoj M. Poslije ujedinjenja nije ni došlo do jedinstvene organizacije i ograničavanja nadležnosti pojedinih M. Državni M. potčinjeni su umjetničkom odjeljenju ministarstva prosvjete, a lokalni M. idu svojim putem. Na arheološkom kongresu u Beogradu (1922) pretresani su zakoni o M. i o starinama, koje je izradila jedna naročita komisija, ali ovo pitanje nije pošlo sa mrtve točke.

Narodni M. u Beogradu. — Pod utjecajem društva srpske slovesnosti, koje je 31/5 1842 osnovano, i koje je uskoro poslije osnivanja kupilo numizmatičku zbirku vladike Lukijana Mušickoga, počelo se i u ondašnjem popečiteljstvu prosvještenja sa prikupljanjem raznih starina za srpski narodni M. 10/5 1844, inicijativom načelnika Jovana S. Popovića, rasposlalo je popečiteljstvo prosvještenja svima okružnim načelstvima nalog, da se po cijeloj zemlji prikupljaju starine, naročito novci, i da ih šalju u Beograd za zbirku narodnog M. Osim toga, poduzimalo je popečiteljstvo prosvještenja korake kod zemaljskog sovjeta, da se stavi na raspolaganje 400 dukata godišnje radi otkupa i pribiranja starina. Popečiteljstvo nije uspjelo s tim prijedlogom, nego se moralo za svaki otkup činiti poseban prijedlog. I ako je državna potpora bila vrlo skromna, M. je ipak brzo napredovao, osobito darovima pojedinih rodoljuba. Predmeti su se nalazili u početku po kancelarijama mi-

Digitized by Google

nistarstva prosvjete, a dragocjeni predmeti u blagajnama ministarstva financija. Seobom ministarstava selile su se i te zbirke, dok nije kapetan Miša Anastasijević 1863 poklonio državi svoju kuću na Kraljevom trgu (stara zgrada univerziteta), u kojoj je M. dobio dvije sale.

12/1 1853 ministarstvo prosvjete predložilo je državnome savjetu, da se stari rukopisi, stare monete i druge za nauku važne rijetkosti, koje su se nalazile po raznim kancelarijama, ustupe ministarstvu prosvjete, pri kome je osnovano zvanje bibliotekara, kome je povjerena i uprava M. Prvi bibliotekar i čuvar M. bio je Filip Nikolić. Njegov nasljednik 1856—1859 bio je Đura Daničić. 10/6 1861 postavljen je za čuvara M. Janko Šafarik, koji je ostao na tome položaju do 8/9 1869, i pod čijom je upravom M. postao pravi M., koji je dotle bio samo gomila starina. Za njegovo vrijeme uselio se M. u kuću kapetan-Miše. Pored ministarstva, društvo srpske slovesnosti, a kasnije srpsko učeno društvo sabiralo je starine, koje su se, odvojeno od starina M., čuvale u »Hranilnici stvarnih starina«. Jedan dio tih predmeta ponudilo je društvo srpske slovesnosti 1850 ministarstvu na otkup, a ostali su bili zajedno sa zbirkama N. M. smješteni u novoj zgradi. Te društvene zbirke postale su 1864 sastavni dio N. M. (§ 54 ustrojstva srpskog učenog društva).

Poslije Šafarika bili su čuvari M. (po zakonu od 12/12 1873 imali su plaću profesora velike škole): Stojan Novaković, Jovan Bošković i arhimandrit Nićifor Dučić. 19/3 1881 izašao je zakon o narodnoj biblioteci i M., po kome se biblioteka odvaja od M. M. je dobio naročitog čuvara u ličnosti M. Valtrovića, profesora arheologije na velikoj školi. Istim zakonom (§ 3) bio je ustanovljen naročiti odbor, radi pomoći čuvaru M., i radi svestranijeg vršenja poslova. Pravo i dužnost ovoga nadzornog odbora bili su 1886, kada je osnovana akademija, predati predsjedništvu akademije, čiji osnovni zakon (§ 7) kaže, da je N. M. pridat akademiji, a predsjedništvu njenome povjeren je nadzor nad istim. Kada se akademija 1892 spojila sa srpskim učenim društvom, ustupljene su akademiji na raspolaganje i zbirke toga društva, koliko još nisu bile spojene sa M., kada su (1864) bile proglašene za sastavni dio M. Na razvijanje M. imalo je dobrog upliva i osnivanje arheološkog društva 1/7 1883.

Budžet M. ostao je za biblioteku i M. zajednički, i poslije zakona od 1881. Tek od početka budžetske godine 1887 imao je N. M. svoj poseban budžet. — Zbirke N. M. stalno su rasle, te uskoro nisu imale dovoljno mjesta u zgradi velike škole. Krajem 1892 M. se preselio u dvije susjedne kuće (na mjestu današnje nove zgrade univerziteta), ali zbog oskudice potrebnog personala do 1904 nije mogao biti otvoren široj publici. 1895 je prvi put postavljen pored čuvara još jedan naučni činovnik. Etnografsko odjeljenje bilo je veoma malo, svega oko 900 komada, te nije bilo ni izloženo. 1901 bilo je ono odvojeno i kao etnografski M. preneseno u današnju zgradu etnografskog M., zadužbinu Stevče Mihajlovića.

U ono vrijeme počeo je M. i sa sistematskim naučnim iskopavanjima. Pod vodstvom prof. M. Vasića poduzeta su iskopavanja u Viminatium-u, gdje je još Valtrović neko vrijeme kopao, i u Binči, najčuvenijoj prehistorijskoj stanici u sjevernoj Srbiji. 1/1 1906 primio je M. Vasić dužnost čuvara N. M. U isto vrijeme je etnografski M. i administrativno odvojen od N. M.

Za vrijeme rata N. M. proživio je vrlo teške dane. Odmah u početku rata muzejska je zgrada pretrpjela od bombardiranja velike štete. Tom prilikom propao je veliki broj objekata. 1915 spakovane su zbirke i prebačene u Kosovsku Mitrovicu, gdje su sanduci djelomice opljačkani, prije nego što su pali u ruke austro-ugarskih vlasti. Za vrijeme rata, privremeno izložene u zgradama ministarstva narodne privrede i vračarske zadruge, morale su se zbirke odmah poslije rata preseliti u jedan privatan stan, gdje su bile izložene stalnoj opasnosti. Decembra 1922 i januara 1923 preselio se M. u današnju, također privatnu zgradu u Miloša Velikog ul. 58, gdje su zbirke 31/5 1923 otvorene široj publici. Jula 1925 otvoren je i muzejski lapidarij u dvorištu M. zgrade. 1/9 1919 postavljen je za upravnika M. Vlad. R. Petković, profesor univerziteta.

M. ima sada ova odjeljenja: lapidarij, prehistorijske, rimske, numizmatičke i historijske zbirke, oružnicu

Digitized by Google

i galeriju slika. Na organizaciju sredovječne zbirke zbog oskudice prostora nije se do sada moglo misliti. Pored toga, proučava M. starosrpske spomenike, o čemu je izašao niz publikacija. Poslije rata iskopavanja su poduzeta na nekoliko prehistorijskih mjesta u Vojvodini, u Binči i Stobima.

Etnografski M. u Beogradu. V. Etnografski M. u Beogradu.

M. Srpske zemlje u Beogradu. Uprava profesorskog društva osnovala je 1893 fond za podizanje prirodopisnog M. u Srbiji. Da bi se to radilo sa utvrđenim programom, uprava profesorskog društva odlučila je 12/12 1895, da se stvar povjeri stručnoj komisiji, čiji je predsjednik bio J. M. Žujović, što je i ministarstvo prosvjete odobrilo. Na novu godinu 1896 objavio je odbor proglas, da se prikuplja novac i prirodopisni predmeti. Proglas je imao dobrog uspjeha. Po cijeloj zemlji kupljeni su dobrovoljni prilozi, a narodna skupština odlučila je 4/2, da se svi zastarjeli fondovi kod uprave fondova ustupe fondu za podizanje akademskog doma i M. S. Z. U isto vrijeme prikupljani su i prirodni objekti, koji su privremeno slani pojedinim prirodopisnim zavodima na velikoj školi. 1899 odobrio je ministar prosvjete, da se u zadužbinskoj kući Stevče Mihajlovića, pored etnografskog M., privremeno smjesti i M. S. Z., ali se tek 1901 počelo sa preseljivanjem zbiraka. — 4/4 1901 postavljen je za privremenog upravnika M. P. Pavlović, a dvije godine kasnije Dušan Stojićević, koji još i danas rade u M. 1908 ušao je M. S. Z. u državni budžet, i time je postao državna ustanova.

Za vrijeme rata M. S. Z. pretrpio je velike štete. Mnogi su predmeti propali, zbog nedovoljnog održavanja. M. ima danas ova odjeljenja: zoološko, mineraloško i geološko-paleontološko odjeljenje (u Stevčinoj kući), a botaničko odjeljenje (u maloj kućici na Vračaru).

Poslije smrti kralja Petra ministarski savjet je odlučio, da se sve uspomene na njega prikupe, i u kući gdje je umro, osnuje naročiti M. Kralja Petra.

Prije rata je u Beogradu u gornjem gradu postojao Vojni M. sa ratnim trofejama i drugim spomenicima srpske vojske. M. je za vrijeme rata dijelom uništen, a dijelom razgrabljen.

U južnoj Srbiji, u Skoplju, osnovan je 1923 Istorisko-Arheološki M. Cilj toga M. je, da proučava južnu Srbiju. Zbirke (do sada uglavnom samo predmeti, koje su Nijemci za vrijeme rata u Stobima našli, i kameni spomenici, koje je N. Vulić 1924 prikupio u južnoj Srbiji, privremeno su smještene u zgradi filozofskog fakulteta, dok se ne popravi Kuršumli-Han, koji je određen za novi M. M. upravlja V. Grujić, profesor univerziteta.

Crna Gora nema još svoj M. Zbirke kralja Nikole na Cetinju treba da budu osnova crnogorskog M., za koju je svrhu u budžetu predviđena izvjesna suma.

Prije osnivanja Hrvatskog narodnog M. u Zagrebu mnogi su predmeti iz Hrvatske dospjeli u peštanski narodni M. 1829 uveo je Lj. Gaj u svoj kulturni program i osnivanje Hrvatskog narodnog M. Na njegov prijedlog zaključio je hrvatski sabor 1836, da se osnuje M., ali do toga nije došlo. Ipak su se počeli prikupljati razni predmeti, a 1846 sve je smješteno u palaču grofa Dr. Draškovića (onda narodni dom); to je godina osnivanja H. N. M. Pošto je M. bio ustanovljen najviše sredstvima hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, bio je i prvi ravnatelj muzejskih zbiraka tajnik toga društva, Dragutin Rakovac. 1862 preuzeo je upravu M. Mijat Sabljar. Dekretom od 4/3 1866 postao je M., pod zaštitom sabora, zemaljski zavod. Po ovom statutu upravlja M. jugoslavenska akademija, a M. sam dijeli se u dva odjeljenja: arheološko i prirodopisno. Osnivanje hrvatskog sveučilišta (1874) znatno je uplivisalo na dalnji razvitak H. N. M. Zakonom od 1878 podijeljen je M. u tri, međusobno potpuno nezavisna odjeljenja. Dva prirodopisna odjeljenja postala su sveučilišni zavodi, sa profesorima dotične struke na čelu, dok je arheološko odjeljenje ostalo poseban zavod izvan sveučilišta. U to doba bio je S. Ljubić direktor arheološkog odjeljenja. Kad je on otišao u penziju, izmijenjen je 1893 muzejski zakon, po kome je i arheološko odjeljenje postalo sveučilišni zavod, sa novim direktorom, J. Brunšmidom. Posljednji muzejski zakon od 1918 nije donio velikih promjena. Za arheološko odjeljenje uve-

Digitized by Google

den je naziv arheološko-historijski M., a vlada je ovlaštena, da može osnivati i nova odjeljenja. Na osnovu ovoga zakona osnovano je 1919 etnografsko odjeljenje, odjeljenje za umjetnost i obrt, a 1920 i prehistorijsko odjeljenje.

H. N. M. ima sada ova odjeljenja: 1. prehistorijsko, 2. historijsko-arheološko, sa najvećom numizmatičkom zbirkom u Jugoslaviji; 3. etnografsko sa odsjekom za pučku muziku; 4. odjeljenje za umjetnost i umjetnički obrt; 5. zoološko; 6. geološko-paleontološko; 7. mineraloško-petrografsko odjeljenje.

Pored hrvatskog narodnog M. u Zagrebu postoje u Hrvatskoj i Slavoniji još tri M., gradski M. u Zagrebu, Osijeku i u Varaždinu. Osnova zagrebačkog M. su većinom predmeti, koji su 1925 bili na kulturno-historijskoj izložbi, i koji se odnose na historiju grada Zagreba. M. je otvoren 1926.

Početak M. grada Osijeka bio je dar osječkog građanina Franje Sedlakovića, koji je 1877 poklonio svoje zbirke gradu Osijeku. Poslije toga počeli su se intenzivnije skupljati i domaći nalasci na tlu stare Murse. Numizmatička zbirka, rimska i jugoslovenska, pojačana je osobito 1895 i 1898, kada je K. Nuber darovao svoju zbirku gradskom M. Gradska je općina podupirala M., brinući se za prostorije, namještaj, osoblje i t. d. Zbirke nisu imale stalnih prostorija, i morale su se često seliti: od 1877 do danas zbirke su osam puta prenašane, i zato su mnogo oštećivane. Sada se nalaze na tri razna mjesta, a široj publici su nepristupačne, u Gradu (Kuhačeva ul. 39) numizmatička zbirka, u Novom Gradu (nova osnovna škola) arheološki predmeti, u staroj osnovnoj školi u istom Novom Gradu knjige i noviji predmeti.

M. upravlja gradska općina, preko svoga posebnog odbora i referenta prosvjetnog odjeljenja a čuvar M. ima da se bavi naučnim poslom i uređivanjem zbiraka. Prvi je čuvar M. bio gimnazijski profesor Andrija Kodrić (do 1884), 1884—1893 profesor Ferdo Miller, a poslije njega je došao profesor Vjekoslav Celestin, koji još i sada tamo radi. Sada se nalaze u zbirkama prehistorijski i rimski objekti, predmeti iz doba seobe naroda i staroslovenskih grobova iz Bijeloga Brda. Iz historije grada Osijeka tu su: cehovski statuti i knjige, bubnjevi, oružje i t. d., sajmovske povelje. Numizmatička zbirka osobito je važna zbog jugoslovenskih novaca.

Najmlađi M. u Hrvatskoj i Slavoniji jest gradski M. u Varaždinu. Predmeti pokupljeni prilikom kulturno-historijske izložbe u Varaždinu 1923 postali su osnova gradskog M., koji je u novembru 1925 svečano otvoren. M. se nalazi u Starom Gradu, a sadrži objekte, koji se odnose na historiju grada Varaždina.

U Dalmaciji, klasičnoj zemlji arheologije, rano je ustanovljen prvi M. Dolazak cara Franje I. u Dalmaciju (1818) bio je povod, da se u Splitu osnuje prvi arheološki M. M. je osnovan, da se u nj smjeste starine, koje su se pod Karlom Lanzom (—1834), prvim počasnim direktorom toga M. počele iskopavati u Solinu (Salona). Za muzejsku svrhu bila je sagrađena mala prizemna kuća, koja se naslanjala na istočne spoljašnje zidove Dioklecijanove palače, ali je ta zgrada bila upotrebljena za druge svrhe. Arheološka zbirka smještena je zato po raznim napuštenim crkvama i magazinima, gdje je mnogo stradala. 1870 uselio se M. u prvobitno zato određenu zgradu, gdje je ostao kao I. sekcija M. do 1920. Zbog umnožavanja zbiraka bio je 1883 najmljen jedan drugi magazin, a slijedećih godina još tri magazina, tako da se M. prije nego što se uselio u novu zgradu dijelio u pet sekcija. Još 1884 počeli su pregovori oko zidanja nove muzejske zgrade, ali zbog raznih teškoća počelo se tek 1912 sa građenjem zgrade, koja je bila uglavnom gotova do 1914. Zbog ratnih i poslijeratnih teškoća do sada nije bilo moguće, da se M. potpuno uredi.

Prvi direktor M. bio je Dr. Karlo Lanza. 1858—1863 upravljao je M. S. Ljubić. Pod njegovim nasljednikom, Dr. Fr. Lanzom, pronađeni su 1871 čuveni sarkofazi dobrog pastira i Hipolita i Fedre. 1873 došao je prvi stručnjak kao ravnatelj M. Glavinić. Njegov nasljednik je od 1883 pa do danas Don Frane Bulić, čijoj inicijativi i energiji splitski M. ima da zahvali za svoj napredak. 1883 počelo je i kataloginiranje muzejskih zbiraka. 1920 imenovan je za ravnatelja M. Abramić. Državni Arheološki M. u Splitu sadrži uglavnom predmete

Digitized by Google

nađene u Saloni i okolini. Od naročitog su interesa staro-kršćanski spomenici.

Pored arheološkog M. u kome se nalaze zbirke društva Bihać, ima u Splitu još gradski etnografski M. u staroj općinskoj zgradi i prirodoslovni M. sa zoološkim vrtićem, koji je 5/4 1926 otvoren; također je imovina grada Splita.

U Dalmaciji izvan Splita postoje još slijedeći M. i javne zbirke:

U Dubrovniku: Gradski M. Sadrži prehistorijske, rimske sredovječne i novije spomenike iz grada Dubrovnika i neposredne okoline. Uz to još i prirodopisnu zbirku.

U Kninu: M. hrvatskih spomenika. Svojina je Hrvatskog starinarskog društva. Upravitelj M. je fra Luiggi Marun. Sadrži sredovječne spomenike (epigrafske, arhitektonske i umjetničko-obrtne) iz Knina i okoline. Najvažniji su spomenici sa imenima narodnih vladara iz 9—12 vijeka. U istom M., alj posebno, izložena je zbirka rimskih starina iz sjeveroistočne Dalmacije, uglavnom iz Burnuma.

U Kotoru: Mali lapidarij kod katedrale sa nekoliko rano-sredovječnih kamenih spomenika.

U Obrovcu: Općinski M. Sadrži uglavnom rimska nalazišta iz okoline, naročito iz Starigrada pod Velebitom.

U Ninu: U rano-sredovječnoj crkvi Sv. Križa ima mala zbirka sredovječnih kamenih spomenika.

U Kistanju kod Knina: u dvorištu općinske kuće ima mali lapidarij sa kamenim, naročito nadgrobnim spomenicima iz obližnjeg Burnuma.

U Sinju: M. u manastiru franjevaca. Sadrži uglavnom nalazišta iz Aequum-a (Čitluk, kod Sinja). Najljepši predmet je mramorna glava boga Herkula Lizipove škole.

U Šibeniku: Općinski M. Osnovan je 1925 za gradske sredovječne i novije spomenike.

U Trogiru: Mali lapidarij u napuštenoj crkvi Sv. Ivana Krstitelja, sa gradskim spomenicima svih epoha.

U Cavtatu: Mali privatni M. Bogišić. Ima rimska nalazišta iz Epidaurum-a i druge zbirke osnivača Bogišića.

Na Hvaru: Gradski M. U osnivanju je. Sadržavat će uglavnom lokalne spomenike.

Na Korčuli. Mala gradska zbirka sa lokalnim spomenicima.

Odmah poslije 1800 osnovan je u Pešti madžarski narodni M., za koji je i Vojvodina priložila. Zato u Vojvodini nema nikakav veći M. Tek kada se ideja o osnivanju lokalnih M. više raširila, osnovano je i u Vojvodini nekoliko lokalnih M., i to na mjestima, važnim za historiju ili arheologiju. Još 1882 počeo je E. Rittinger prikupljati predmete za jedan M. u Vršcu. Predstavništvo gradskog municipija odlučilo je 8/6 1894 da osnuje M., ali je M. tek 26/1 1898 otvoren. (V. gradski M. u Vršcu). Mali neznatan lokalni M. postoji u Bijeloj Crkvi (prehistorijska nalazišta iz donjeg Banata). Treći je lokalni M. u Vel. Bečkereku, koji je osnovan po inicijativi gradonačelnika u Vel. Bečkereku Bogoljuba Aleksića, kao Torontalsko-Tamiški Županijski M. Ima mnogo prehistorijskih objekata iz okoline Bečkereka (Potiska kultura). M. je u stadiju reorganizacije, i zato je nepristupačan.

Bačka, koja je jače nego Banat bila pod utjecajem madžarske prijestolnice, nema M. U Senti postoji velika privatna zbirka Jovana Vujića, koja je naročito bogata spomenicima, koji se odnose na historiju seobe Srba preko Save. Zbirka će biti predana Matici Srpskoj za M. vojvođanskih Srba.

Prije okupacije bila je Bosna i Hercegovina za nauku skoro nepoznata. U prvo vrijeme poslije okupacije dospio je veći dio slučajnih nalazišta u velike austro-ugarske M. u Zagreb, Beč i Budimpeštu. 20/9 1884 objavio je Julije Makanec poziv za osnivanje muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu, čiji su statuti 14/5 1885 odobreni. Zbirke su se brzo umnožavale. 1886 došao je prvi muzejski činovnik Dr. Ćiro Truhelka. 1/2 1888 proglašene su zbirke za Zemaljski M. u Bosni i Hercegovini. M. je bio namješten u početku u jednoj najmljenoj kući na Crkvenom trgu, a 4/10 1913 preselio se u novu zgradu, koja je građena po paviljonskom sistemu. Smatra se kao najmodernija M. zgrada u našoj zemlji. (V. Zemaljski M. u Sarajevu).

Digitized by Google

Ljubljanski bivši zemaljski (deželni), sada narodni M. najstarija je muzejska institucija u Slovenačkoj. Prilikom ljubljanskog kongresa 1821 začela se misao o osnivanju naročitog domovinskog M., po uzoru muzeja u Grazu Joanneum (osnovanog 1811). Na sjednici kranjskog staležnog odbora 4/7 1821 predložio je biskup Augustin Gruber osnivanje M., kao časnu dužnost kranjskih staleža. U nacrtu novog M. bile su predviđene sve kasnije zbirke. Rješenje odbora odobrio je plenum zemaljskog sabora 15/10 1821, a isto tako car Franjo I., sa ograničenjem, da M. ne smije upotrijebiti za svoje svrhe nikakav državni novac.

Da bi se M. mogao uzdržavati, osnovano je 1839 naročito muzejsko društvo, koje još i danas postoji. M., čije su zbirke 4/10 1831 svečano otvorene, bio je u početku smješten u danas porušenoj licealnoj zgradi. 1881 odlučila je Kranjska Hranilnica (štedionica), da, zajedno sa zemaljskim odborom, podigne novu muzejsku zgradu. 2/12 1888, pod muzejskim direktorom K. Deschmannom, otvorio je zemaljski poglavar Dr. J. Poklukar novu zgradu. U to vrijeme poklonio je Viktor Smole (— 8/3 1885) svoje skupocjene umjetničko-obrtne zbirke i cijelo svoje imanje M. M. je nosio sve do jeseni 1918 ime Rudolfinum.

1921 ustanovljen je u M. poseban etnografski institut, koji je 13/12 1922 pretvoren u etnografski M., a 1923 odvojen je od narodnog M. pod naročitom upravom, ali u istoj zgradi.

M. obuhvaća ove zbirke: geološko-paleontološke, mineraloške, botaničke, zoološke, numizmatičke, prehistorijske, rimske zbirke, objekte iz srednjeg i novijeg doba, umjetničko-obrtne zbirke, galeriju slika, biblioteku, arkiv i predmete iz škofijskog (biskupskog) M. (crkvena umjetnost).

Od drugih zbiraka u Ljubljani treba spomenuti narodnu galeriju, sa slikama slovenačkih umjetnika ili slovenačkog teritorijalnog podrijetla, i u Škofjoj Loki veliku zbirku starijih slika, svojinu Karl von Strahl-a.

U Celju je osnovan M. 1882. Uzdržavalo ga je muzejsko društvo, sa potporom države i grada Celja. Smješten je u prostorijama nekadašnje glavne škole, u blizini župne crkve Sv. Danijela, gdje je ostao do danas. Zbirkama je rukovodio jedan profesor celjske gimnazije sa arheološkom spremom. Za vrijeme rata bio je jedan dio muzejskih prostorija oduzet za druge svrhe, i zbirke su zato postale nepristupačne. Tek u jeseni 1925 zbirke su ponovno otvorene javnosti. M. je ustanovljen kao lokalni M. za rimske starine. Poslije su se prikupljali i prirodopisni predmeti i predmeti koji se odnose na celjske grofove. U M. je bogat lapidarij, kome su osnova kameni spomenici, koji su se sredinom 19 vijeka nalazili oko crkve Sv. Danijela. Pored tih zbirki ima M. i prehistorijske objekte iz okoline, povelje i spomenike, koji se odnose na historiju grada Celja i malu zbirku grčkih vaza.

M. u Ptuju osnovan je nekoliko godina poslije celjskoga. Oko 1830 prikupio je tamošnji svećenik Simon Povoden rimske kamene spomenike oko gradske kule. Objekti, koji su u Ptuju nađeni prilikom iskopavanja F. Ferka i štajerskog zemaljskog M., došli su u M. u Grazu (Joanneum), a u Ptuju je ostalo samo nekoliko natpisa i reljefa u dvorištu gimnazije i jedna mala numizmatička zbirka kod magistrata. 1893 stvoreno je muzejsko društvo, a općinskom potporom uskoro i lokalni M. 1898 poklonio je F. Ferk svoje bogate zbirke, koje se danas odvojeno od drugih zbirki čuvaju, kao Mestni Ferkov muzej. 1898 pronašao je V. Gurlit prvi mitrej, koji se danas čuva kao poseban M., isto tako treći mitrej, koji je pronađen 1913.

M. u Ptuju sadrži uglavnom predmete iz rimskog doba, nađene u starom Petoviju, a pored toga historijske spomenike grada Ptuja iz srednjeg i novijeg vijeka. Ferkove zbirke interesantne su sa kulturno-historijskog gledišta. M., koji je zaslugom konzervatora V. Skrabara i u inostranstvu dobro poznat, uzdržava se samo članskim prilozima muzejskog društva, bez državne potpore.

Osim gradskog M. postoji u Ptuju još i privatni M. grofa Herbersteina na zamku Gornji Ptuj. Sadrži predmete, nađene prilikom iskopavanja na imanju grofa Herbersteina (iz rimskog i staroslovenskog doba). Katalog sviju arheoloških zbiraka u Ptuju ima od M. Abramića u slovenačkom i njemačkom izdanju.

1902 osnovano je u Mariboru (njemačko) muzealno društvo, koje je u jesen 1903 otvorilo svoj M. 1903 os-

Digitized by Google

novano je slovenačko zgodovinsko (historijsko) društvo, koje je isto tako 1909 otvorilo svoj M. u narodnom domu. Poslije novog državnog uređenja, oba su se M. 1920 združila, a 1924 pridružio im se i knezoškofski dijecezanski M., sa predmetima crkvene umjetnosti. Glavni katalog broji sada oko 7.000 predmeta, a obuhvata rimske (iz Ptuja), kulturnohistorijske, etnografske, paleontološkogeološke, mineraloške, botaničke i zoološke zbirke. M. upravlja odbor muzealnog društva, a uzdržava se prilozima članova i malom državnom i gradskom potporom.

Literatura: N. Zega, Narodni Muzej u Beogradu (Prosvetni Glasnik, 40); N. Zega, Beogradski Muzej (Pokret, II, 1924); M. Milićević, Glas Nauka, V; P. Pavlović, O radu na podizanju Jestastveničkog Muzeja u Srbiji (Nastavnik, 1902); Muzeji Jugoslavije (Jugoslavenska Njiva, V); Don Frano Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij (Zbornik Matice Hrvatske, I, 1925); Sr. Mileker, Vođ po zbirci starina gradskog muzeja u Vršcu; Vl. Ćorović, Naučni rad Zemaljskog Muzeja (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 26, 1914); I. Mal, Ob stoletnici našega muzeja (Slovenec, 1921, 234 do 37); J. Mantuani, Djelovanje Ljubljanskoga Muzeja (Narodna Starina, 3), A. Müllner, Die Geschichte des krainischen Landesmuseums, (Argo, 1897); M. Abramić, Poetovio.

B. Saria.

MUZIČKA AKADEMIJA u Zagrebu potiče od muzičke škole, koju je 16/2 1829 osnovalo u Zagrebu udruženje Musikverein, kasnije Glazbeni zavod. Ova je škola, pod upravom muzičkih amatera ravnateljstva Glazbenog zavoda, u pogledu broja đaka i nastavnika postepeno rasla, i do Svjetskog Rata u tom pogledu toliko napredovala, da je 1916 priznata kao konzervatorij. Direktor konzervatorija bio je Vjekoslav Rosenberg-Ružić. Kada su naši noviji kompozitori, na početku rata, u Zagrebu počeli da ističu princip stvaranja naše rasne muzičke kulture, u skladu sa savremenom evropskom umjetničkom ideologijom, oni su osjetili, da je muzička škola Glazbenog zavoda u svom muzičkom sadržaju uglavnom germanska, konzervativna i neartistička. Učestale su kritike i polemike, u kojoj su noviji muzičari stali na stanovište, da zagrebački konzervatorij nije na evropskoj visini, i da su njegovi dotadanji rezultati uglavnom negativni. U to su u glazbenom zavodu nastupile i financijske poteškoće oko uzdržavanja škole i isplaćivanja nastavnika. Sve je to utjecalo, da je Glazbeni zavod školski inventar i zgradu zadržao za sebe, a samo školu predao vlasti.

Vlada je konzervatorij preuzela naredbom bana Hrvatske i Slavonije od 8/1 1920. Za direktora je imenovala muzičara i profesora matematike Franju Dugana. On je, u duhu dotadanjih tradicija ove škole izradio nove statute i naučnu osnovu. Naredbom 2/9 1923 pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za prosvjetu i vjere, ova je škola proglašena M. A. Statute i pravilnike M. A. izradio je profesor Antun Dobronić. — Školom upravlja profesorsko vijeće, sa rektorom na čelu. M. A. u Zagrebu je sastavljena od pripravnog tečaja, niže, srednje i više škole. Ove škole imaju odjeljenja za klavir i orgulje, za orkestralne instrumente, solo pjevanje, za učitelje muzike u srednjim školama i zborovođe, dirigente i kompoziciju. M. A. u pogledu umjetničkog smjera nastavlja tradicije Glazbenog zavoda i bivšeg konzervatorija, te se još nije izjednačila s idejnim napretkom novije strane i naše nacionalne muzike.

Krajem školske godine 1924—1925 u M. A. je bilo u pripravnom tečaju 125, nižoj školi 274, srednjoj 206, višoj 60, a u pedagoškom odjeljenju 20 učenika. Po glavnim predmetima bilo je za klavir 362, violinu 81, solo pjevanje 62, violončelo 13, harmoniju i kontrapunkt po 8, klarinet i kompoziciju po 6, flautu 5, trublju 4, kontrabas, rog i trublju po 1. Nastavnika je bilo: deset profesora, koji sačinjavaju profesorsko vijeće, 22 učitelja i 10 eksternih učitelja. Administrativni direktor je profesor Vjekoslav Rosenberg-Ružić. Prve je godine bio rektor profesor Juraj Tkalčić, a sada je rektor profesor Fran Lhotka.

A. Dobronić.

MUZIČKA ŠKOLA U BEOGRADU osnovana je 1899, od strane Beogradskog Pevačkog Društva, a na prijedlog

Digitized by Google

Stevana St. Mokranjca, i u dogovoru sa Cvetkom Manojlovićem i Stanislavom St. Biničkim, kao srpska muzička škola. Kroz nju su prošle sve srpske mlađe muzičke generacije, i ona pripravlja neumorno put beogradskom konzervatoriju. U njoj radi 25 profesora, a broj učenika prelazi 800. Nastava je podijeljena u tri odsjeka: pripravni, niži i viši, a traje po tri godine u svakom odsjeku. Ima i nastavnički odsjek, koji sprema nastavnike muzike za srednje škole, i traje 4 godine. Subvencionirana je od države. 6 i 7/4 1924 proslavila je dvadesetpetgodišnjicu svoga rada.

K. M.

MUZIKA. Hrvatska. Počeci umjetničke M. u Hrvata nisu još dovoljno ispitani. Sigurno je, u pojedinim krajevima, na vladalačkim i vlasteoskim dvorovima bilo pjevača, svirača, flautista, gitarista, trubača i dobošara (bubnjara) iz Italije, Francuske, Njemačke i Turske, a ovima su se pridružili i domaći izvađači. Izgleda, da su se prve kazališne igre, koje su u vezi s M. izvodile u srednjem vijeku, i da ove potiču od Turaka i poturčenjaka. Međutim ova se pojava brzo izgubila, a na našu kazališnu umjetnost, a naročito na M., nije ostavila jačih tragova.

Nezavisno od ovih prvih pokušaja, pod utjecajem raznih pobožnih igara (sacre reppresentazioni, miracoli, misteri i slično), koje smo dobili u prvom redu iz Italije, počela su se po našim primorskim krajevima, a naročito na Hvaru, u Splitu i Dubrovniku, razvijati t. zv. prikazivanja, u kojima su motivi uzeti iz života svetaca i iz biblijskih legenda. Najstariji do sada poznati rukopis (sadrži tekst muke i smrti Isusove), koji je u vezi sa M., našao je Kukuljević u Tkonu na otoku Pašmanu. Pisan je glagoljicom u petnaestom vijeku, a prijepis je još starijeg izvora. Iz kasnijih tekstova može se zaključiti, da se kod izvađanja tih prikazivanja upotrebljavalo solo-pjevanje, dueti, terceti, kvarteti, kvinteti pa i zborovi, da se pjevalo po tekstovima pjesnika, koji su možda komponirali i odnosne melodije, da se pri tom posizalo za gregorijanski koral, ali da nije isključeno da su pri tom uzimane i pučke melodije. U crkvenim prikazivanjima ima što više tragova i instrumentalnim elementima, te se može naslućivati, da su i ovi dosta dolazili do izražaja. Najstariji spomenik prikazivanja, u kome su zabilježeni i napjevi, je iz 16 vijeka. Vjerojatno je, da su sačuvane dvije melodije (a sigurno ih je bilo i više), izvorne i pisane u doba, kada je postao i rukopis prikazivanja, te da potiče od autora, koji je (možda na sjeveru Jadrana) upoznao ondašnju njemačku notaciju. Može se slutiti, da je čitavo prikazivanje bilo izvedeno uz pjevanje. Ove su se igre dugo održale, te su iz gradova prešle u manja mjesta, i postale svojinom naroda. Posljednja takva igra, Prikazivanje Sv. Lovrinca, bila je 1832 u Starom Gradu na otoku Hvaru, i od nje je Kuhač, po predaji, zapisao neke karakteristične napjeve.

Osobito je M. igrala ulogu u razvitku dubrovačke drame i neosporno je, da se i Gundulićeva Dubravka izvodila uz lokalne instrumentalne stavove. Ovi muzički elementi su se u Dubrovniku tako razvili, da moramo pretpostaviti, da su Palmotićeva Atalanta (1629), M. koju »učiniše družina Ispraznih« i »opera od Danice« bile skroz komponirane, i prema tome, da je Dubrovnik, po talijanskom uzoru, dao uopće prve opere pisane na slavenskom jeziku. Valja podvući, da je Gundulić, pod naslovom Arijadna, preveo operu Ariadna Ottavia Rinuccini-a koju je 1608 komponirao znameniti Claudio Monteverdi, i da je Arijadna prikazivana u Dubrovniku prije 1620. I ako su vijesti o muzičkoj reprodukciji u tim izvađanjima vrlo oskudne, ipak moramo predpostaviti, da se na tim predstavama ne samo glumilo nego i pjevalo i sviralo. To se vidi po tome, što je u Dubrovniku postojao stalan izvađački ensemble, sastavljen od trombona, pifera, tubeta, turbatora, lutnje i harfe, zatim od udarača u zaimareli, taburelu i slično. Ove su izvađače dobavljali gospari i vlada, iz grada i okoline, a i iz Italije i Njemačke. Plaćalo im se iz državne blagajne, prema sposobnostima, od 20 do 260 perpera na godinu. Osim toga, o svečanosti Sv. Vlaha, iz okoline i susjednih zemalja dolazili su i drugi instrumentalisti, a vlada je ove svirače nagrađivala (koji put je u tu svrhu podijeljeno do 200 perpera). Najvjerojatnije je, da su za razna prikazivanja i opere uzimani instrumentalni izvađači iz krugova

Digitized by Google

ovih socijalno nižih građana, a da su glumačke i pjevačke partije izvodili sami gospari i ostali građani, udruženi, po talijanskom uzoru, u razne družine (Isprazni, Nepridobitni i t. d.). U drugoj polovini 18 vijeka, zaslugom enciklopediste Dr. Julia Baiamonti-a M. se u Splitu neobično razvila.

Svakako, bitni je karakter cijelog ovog muzičkog nastojanja u svima našim primorskim krajevima, a osobito u Dubrovniku, da je M. bila u službi čisto kulturnih manifestacija.

U našim sjevernim krajevima gojili su M. pavlini u svojim školama, a poslije njih isusovci i franjevci. Nastavi M. pridavala se tolika važnost, da je Petar Grüner ostavio 1646 zakladu od dvanaest hiljada forinti za đake, koji će, uz ostale predmete, učiti i M. Od ostalog dohotka trebalo je nabavljati đacima instrumente i muzikalije. Izvađanje je bilo spojeno sa crkvenim obredima u crkvama ili pri crkvenim svečanostima izvan crkve. U tu svrhu su zagrebački isusovci, pri kanonizaciji Sv. Ignacija Franje Ksavera, pozvali iz Karlovca tibicines, a iz Ptuja symphoniacos, a pri posveti crkve Sv. Katarine (1632) sedam glazbenika iz Celovca, koje su poslije toga zadržali u Zagrebu. — U Požegi su isusovci u svom kolegiju imali 40 instrumenata, 16 fascikla štampanih i 64 rukopisnih nota, a 1748 izdano je 100 forinti za nabavku trublja, bubnjeva i muzikalija. U drugoj polovini 18 vijeka bio je u đačkom konviktu oveći đački zbor.

U ovakim prilikama, svjetovna M. jedva je dolazila do izraza i služila je u prvom redu razonodi. S ovog je gledišta karakteristično, da je knjeginja Jelisava Rákoczy pozvala 1706 biskupa Dr. M. Brajkovića, da dođe u Novi Grad i da sobom povede biskupsku bandu: »Očemo dobre volje biti, piti i tancati«. U vezi sa ovakim shvaćanjem M. stvorio je biskup Adam Patačić u svom dvoru u Velikom Varadinu, o svom trošku, muzičku kapelu i kazalište, kojim je upravljao najprije Mihailo Haydn, brat čuvenog Josipa Haydn-a, a poslije Karl Dittersdorf. Patačić je držao to kazalište do 1768. U njemu je u prilično velikom opsegu prirađivao operne i druge muzičke stvari i plesove.

Na medi pretprošlog i prošlog vijeka dosta se muziciralo u Pakracu, na dvoru grofa Jankovića, u Virovitici, kod vrlo muzikalnog grofa Antuna III. Pejačevića. Muzičar Karlo barun Prandau u Valpovu osnovao je instrumentalni kvintet, a 1835 u Miholjcu redovnu muzičku školu, koju je pohađalo deset mladića. Pojedini velikaši su, osim toga, dozivali na gostovanje razne strane koncertiste, koji su onda prirađivali javne muzičke zabave po raznim gradovima. Ovim se pozivima odazvalo mnogo poznatih pjevača i pjevačica i drugih virtuoza, a među njima i sam Paganini.

Sve ove i slične do sada navedene muzičke pojave bile su čisto lokalnog karaktera, trajale su negdje duže negdje kraće vrijeme i njihova se tradicija izgubila. Današnji muzički život u Hrvata nadovezuje se neposredno na nov, mnogo veći i jači muzički rad, na koji nailazimo u Zagrebu početkom prošloga vijeka. Socijalne prilike su tada u Zagrebu bile znatno razvijene. Učestala su gostovanja talijanskih i njemačkih stađiona, u kojima su, najprije u palači grofa Amadea (danas prirodoslovni muzej), a od 1834 u kazalištu, koje je sazidao zagrebački trgovac Krsto Stanković na Markovom trgu (danas gradska vijećnica), izvađana djela savremenog evropskog opernog repertoara. Valja istaći, da su u ovim gostovanjima postepeno počeli sudjelovati i domaći izvađači. Tako je Freischütz-a dirigirao Zacharia Zellner, koralist stolne crkve i muzičar u Zagrebu, a Zampu osječanin Dragutin Turanyi. U to je u Zagrebu 1827 osnovano udruženje Musikverein, koje je sastavilo svoj orkestar, koji je također sudjelovao pri izvađanju putujućih kazališnih družina. Musikverein je 16/2 1829 osnovao muzičku školu, koja je prošla razne faze, postepeno se širila i dizala, i danas preobrazila u muzičku akademiju. Musikverein je i na koncertnom polju razvio veliku djelatnost. Među ostalim valja istaknuti izvađanje Haydn-ove t. zv. Nelsonove mise D-moll, Cherubini-evog Requiema u C-moll i Stvaranja od Haydn-a, sve za zbor i orkestar i solo. U tom postepenom stvaranju domaćih muzičara i izvađača najveće je zasluge stekao odlični muzičar Juraj Wiesner-Morgenstern, rodom iz Ugarske.

Sve to muzičko nastojanje bilo je pod utjecajem ili čisto talijanske (ovo vrijedi osobito za naše primorske krajeve), ili i talijanske i njemačke M.

Digitized by Google

vo vrijedi za naše sjeverne krajeve, naročito za rad u Zagrebu). Nema umnje, da je ovim posljednjim mučkim radom u Zagrebu dan veliki oticaj stvaranju naše nacionalne muičke kulture. Neosporno je međutim, a je, nezavisno od ove naše gradske, udinske muzičke kulture, postojala eć davno u našim najširim slojeima, jedna druga, umjetnički primivna, ali samonikla i nadasve naša, asna muzička kultura, ostvarena u jevanju i guđenju naših guslara, virkama na našim raznim narodnim nstrumentima, a naročito u mnogorojnim i raznolikim pučkim popijevkama. Gotovo svi društveni i drugi loživiaji dolaze u našem narodu do voga najvišeg izražaja samo kroz vu i ovakvu M. — Zbog ovih sklonosti i sposobnosti najširih slojeva nasega naroda za M. prirodno je, da su se već rano morali pojaviti čisto profesionalni pučki muzikanti. Tako se 1367 spominje tercet Kušar (gusle), Ivan (gusle) i Emerik (bas), koji je u Zagrebu bio na dobrú glasu, pa je sudjelovao osobito kod svatova. Ova potreba organiziranja išla je tako daleko, da je u 18 vijeku u Irigu bila osnovana posebna škola, koja se zvala »sljepačka akademija« (koju je vlast ukinula 1790), i u kojoj su daroviti slijepci učili sviranje uz gusle, pjevanje i sastavljanje sljepačkih pjesama, u kojoj se dakle spremalo za profesionalne slijepce-prosjake. Ovi pučki muzički elementi već su davno pokušavali da prodru u gradove. Razzi pripovijeda (15 vijek), da je u Dubrovniku za vrijeme svečanosti Sv. Vlaha među seljačkim svijetom bilo i krabulja, koje su pjevale neke svoje slavenske pjesmice sa prelijepim napjevima. A u Blatu, na otoku Korčuli, sačuvana je do danas jedna veća pučko-dramska igra, Kumpanjija, koja se izvodi uz svirku »mišnjica«. — Važnost ovih pučkih muzičkih elemenata za stvaranje naše nacionalne muzičke kulture davno su već instiktivno osjetili naši veliki kulturni radnici. Tako je Hektorović zapisao dva napjeva Ča je Paskoj i Nikola (ribari) bugaril i spival. U ovom pogledu u 18 vijeku valja spomenuti splićanina Dr. Julia Baiamonti-a. U našim sjevernim stranama pučki su elementi postepeno sve više prodirali u crkveno pjevanje.

Po sebi se razumije, da je principijelno osvajanje ovog našeg pučkog muzičkog izražaja u stvaranju naše umjetne muzičke kulture moglo da naiđe na plodno tlo tek kad je, na početku prošloga vijeka val romantičke ideologije počeo buditi uspavanu narodnu svijest. Ovaj je val odmah zahvatio i ondašnje naše kompozitore. Prvi ilirski skladbotvorci, kao što je prirodno, nisu u svome radu bili predvođeni samo umjetničkim, već i patriotskim motivima, i zato je u to doba niklo mnogo patriotskih budnica, koje su domorodci postepeno davali izvoditi sa pozornice za vrijeme njemačkih gluma i opera. Domorodci su uspjeli, te su samostalni ilirski koncerti učestali, a u tu svrhu je osnovano i narodno ilirsko skladnoglasja društvo. Glavni autori toga doba su bili Ferdo Livadić, Juraj Wiesner-Morgenstern, Josip Juratović, Mijo Hajko i Franjo Pokorny, a nad svima njima se svojim talentom i kvantumom produkcije digao Vatroslav Lisinski, koji je, među ostalim, svojom operom Ljubav i zloba (izvedena je prvi put 28/3 1846) najviše pridonio da su »domorodci« u muzičkom pogledu u Zagrebu definitivno pobijedili. Glavna je njegova zasluga, da je protiv muzičko-germanizatorskih nastojanja Musikvereina u prvom članu reorganiziranog ovog udruženja instiktivno sintetizirao sva naša dotadašnja nacionalna muzička nastojanja, i čisto programski podvukao posebni značaj jugoslovenske M.

Sva ova nastojanja znatno je zadržao apsolutizam, koji je, što više, učvrstio i ojačao muzičke antinacionalne elemente oko Musikvereina. Pošto je apsolutizam prestao, počele su ponovno da odjekuju zamukle patriotske davorije, te je u ime toga patriotizma secesijom iz Musikvereina u Zagrebu osnovano pjevačko društvo Kolo (1862). I u provinciji je počelo osnivanje sličnih udruženja, sa muzičko-patriotskim i društvenim ciljevima. Ona su toliko napredovala, da je 1864 obrazovan Savez Hrvatskih Pjevačkih Društava. Sa nešto višim umjetničko-slovenskim ciljem osnovan je u Zagrebu 1882 Orkestar Hrvatskog Sokola.

Želja muzičkog napretka potakla je neke rodoljube, te su (1870) iz Beča u Zagreb doveli muzičara i kompozitora Iv. Zajca, koji je do 1912 dominirao

Digitized by Google

muzičkim životom u Zagrebu i hrvatskim krajevima uopće. On ima velikih zasluga za razvitak muzičke škole Glazbenog Zavoda, a osobito za operu u Zagrebu, koja je nekoliko puta počinjala i prekidala svoj rad. Zajc spada u red najplodnijih autora svoga doba uopće, te je zadovoljavao umjetničke potrebe u Zagrebu i snabdio ondašnji naš repertoar djelima najraznovrsnijih forma i opsega. Po muzičkom odgoju Zajc je bio pod talijanskim utjecajem, ali je češće pokušavao da se približi našem narodnom muzičkom izražaju. Od ostalih kompozitora, koji dolaze u obzir za vrijeme Zajca, valja spomenuti: Đuru Eisenhutha, Franju Ksavera Vilhara, Vilka Novaka, Ivana Muhvića i Josipa Canića, Vjekoslava Rosenberg-Ružića, Franju Dugana, Pavla Matijevića, Andru Mitrovića, Josipa Bersu, Josipa Hatze-a, Srećka Albini-a i Antuna Vancaša.

Karakteristično je, da je u ovo vrijeme muzikolog Franjo Ksaver Kuhač napisao veliko djelo: Osebine pučke glazbe, naročito hrvatske, kojim je htio da na osnovi čisto spoljašnjih oznaka naučno odredi sadržaj našeg pučkog muzičkog izražaja. U vezi sa patriotskim, a ne artističkim naziranjem bitnosti muzičkog stvaranja, bila su pojedina djela spomenutih naših autora prikrita spoljašnjim muzičko-nacionalnim duhom.

Narodno kazalište u Zagrebu je u ovo doba iznijelo nekoliko domaćih opernih djela prolazne vrijednosti, a sam repertoar je uglavnom bio složen po uzoru osrednjih evropskih poslovnih kazališta. Ono se nešto diglo u eri intendanta Miletića i Trešćeca, i u to su vrijeme među ostalim davana djela Mozarta, Webera, Wagnera, Beethoven-a, Smetane i Čajkovskog. Od većih koncertnih izvađanja sa domaćim silama iz raznih udruženja, valja spomenuti Dvořakovu Svadbenu košulju, oratorij San Francisco od Hartmanna i Beethoven-ovu Devetu simfoniju. Valja naročito podvući rad Odbora za unapređivanje komorne muzike, koji je od 1896 do početka Svjetskog Rata priredio u Zagrebu 87 koncerata sa prvorazrednim svjetskim solistima i drugim ensemble-ima u kojima su izvedena najvažnija djela iz starije i novije, pretežno njemačke, literature. Sav ovaj operni i koncertni rad nije ostavio dubljih tragova u našem muzičkom stvaranju.

Poslije ovog dugog pripravnog doba, koje je bilo puno svakojakih kolebanja, za vrijeme Svjetskog Rata došli su u Zagreb Krešimir Benić, Josip Štolcer i Antun Dobronić, koji su u našu kompoziciju uveli nova naziranja, jer svoje muzičko stvaranje nisu zaodijevali spoljašnjim karakteristikama naše narodne muzike, nego su je proželi duhom te muzike; oni su takvo stvaranje, u pogledu kompozicijske tehnike, odmah postavili na evropski nivo. Ovo su stanovište prihvatili Grgošević, Gotovac, Tajčević i Matetić. Svi su oni netko više a netko manje, dali izvjestan kvantum reprezentativnih djela nacionalnog sadržaja i umjetničke vrijednosti. Protiv ovog naglog nastupa nacionalnih, čisto umjetničkih i savremenih naziranja u našem muzičkom stvaranju pomalja se reakcija.

Počev od Svjetskog Rata u muzičkoj reprodukciji u Zagrebu, a donekle i u ostalim manjim hrvatskim gradovima, primjećuje se sve jača tendencija, da se otmemo dosadanjem uplivu germanske muzike, a više približimo romanskom (naročito francuskom) i slovenskom (naročito ruskom) najnovijem muzičkom radu. U tome imaju vidnih zasluga koncerti supruga Strozzi-Pečić.

Opera narodnog kazališta u Zagrebu je u ovom smislu znatno proširila svoje djelovanje, a Glazbeni Zavod je uz koncertnu poslovnicu, koja ima pretežno privredni karakter, osnovao i redovne intimne muzičke večeri. Nešto su u ovom smislu pridonijeli zagrebačka filharmonija i koncertni klaviristi Svetislav Stančić i Geiger-Eichhorn Antonija, kao i bivši zagrebački kvartet Miranov-Žepić i muzičar Dr. Dragan Plamenac.

U pogledu reprodukcije vlada u Zagrebu nesređeno preobilje. Sve ove institucije zajedno sa muzičkom akademijom u umjetničko-idejnom pogledu bore se sa svojom prošlošću i postepeno se prilagođuju napretku u našem muzičkom stvaranju. Naprotiv, pjevačka društva Lisinski, Kolo (Zagreb), Tomislav (Varaždin), a donekle Mladost (Zagreb), Glazbeno društvo intelektualaca (Zagreb), Kuhač (Osijek), Zora (Karlovac) i Trebević (Sarajevo), rade predano za naš muzički napredak, te u modernoj zbornoj pro-

Digitized by Google

lukciji možemo ponosno koracati sa muzički starijim i naprednijim narodima. U sadašnjem radu u hrvatskim krajevima, a naročito u Zagrebu, pored izvjesnog zadržavanja primjećuje se jak polet oko stvaranja naše muzičko-nacionalne kulture u smislu muzičkom i savremenom. Ovaj je rad već do sada dao pozitivnih rezultata, i u tome je pogledu hrvatski dio našeg naroda veoma napredovao.

Literatura: F. S. Kuhač, Ilirski glazbenici i Vatroslav Lisinski i njegovo doba; Vj. Klaić, Vatroslav Lisinski i prve dvije hrvatske opere; Milan Ogrizović, Hrvatska opera, 1870, 1920; Gusle; Pjevački Vjesnik; Sv. Cecilija; Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike. *A. Dobronić.*

V. i Melodije.

Hrvatska crkvena M. Historija C. M. u Hrvata nije još dovoljno proučena, ali je jasno, da je ona davno bila pod utjecajem s jedne strane gregorijanskog pjeva, koji je vezan za rimo-katoličke obrede, a s druge pod utjecajem našeg rasnog (narodnog) muzičkog izražaja. U nedostatku pozitivnih vijesti i kontinuiteta u tradiciji, ostaje nam da o njoj sudimo na osnovu indirektnih podataka i kulturnih spomenika.

Vjerojatno je, da se u našim primorskim krajevima ponajprije ukrštavala istočna i zapadna muzičko-crkvena kultura. S ovoga je gledišta vrijedno istaknuti, da se u Dubrovniku već 1192 spominju laudes ili acclamationes, koje su nesumnjivo orijentalnog podrijetla, te se u Zadru i sada izvode o Novoj Godini. Isto je tako vrlo vjerojatno, da su te laudes unesene u Dubrovnik još mnogo ranije. Čini se, da se utjecaj istočne crkve u našim krajevima postepeno gubio, jer mu sve većma nestaje traga pred muzičkom nadmoći zapada.

Sve do sada poznate vijesti o gregorijanskom pjevu u našim krajevima vezane su za naše primorske gradove i samostane kao čuvare ostataka latinske kulture. U ovom je pogledu vrlo važan t. zv. šibenski kodeks, pisan vjerojatno u 10 vijeku, u kome se, po mišljenju autoritativnog I. Pothiera »nalazi ista kolekcija tekstova, isti izbor, isti raspored nota, istoga oblika, iste vrste notacije kao u kodeksu St. Gallenskom. Taj tekst ili potiče iz St. Gallena (Švajcarska) ili ga je pisao pisar, koji je izašao iz toga samostana i učio školu u St. Gallenu«. U svakom je slučaju ovaj kodeks dokaz, da je uopće već pri prvoj pojavi gregorijanskog pjeva u našim primorskim krajevima postavljen temelj čistoj tradicionalnoj katoličkoj muzičko-crkvenoj kulturi.

Izgleda da se ovo pjevanje po primorskim krajevima brzo razgranilo i da je brzo uhvatilo čvrstog korijena. O tome svjedoče mnoge vijesti iz onog doba. 1042 darovao je ban i carski protospatar Stjepan samostanu Sv. Krševana u Zadru 18 kodeksa i to tres libros missales, unum passionario, tres omelie... duo antiphonaria, psalteria tria, imnaria duo, breviarium unum... 1080 darovao je Petar Černi samostanu Sv. Petra u Selu za skup novac nabavljen librum missalem I., librum passionum sanctorum I., antiphonarium, nocturnale I., psalterium I. U samostanu Sv. Benedikta u Splitu, pri kraju 11 vijeka, bio je u inventaru psalterium de X. rom(anatus), et antiphonarium de VI. rom(anatus), et III. libri passionali, et libri de missa, et I. manualum, et I. librum de epistola Pauli, et II. antiphonaria, I. de die et I. de nocte, et II. libri omelie et prophetarum, et breviarum et ymnarium.

Pored ovoga do danas sačuvani spomenici s neumama na principu dijastematskom, Missale plenum, pisan djelomice u Dalmaciji, zatim t. zv. Utarci neumatskog kodeksa, i još dovoljno neispitan jedan list, valjda jednog Misala, koji je danas kod fratara na Hvaru, svjedoče, da je u našim primorskim krajevima između 10 i 12 vijeka bila dobro poznata ondašnja teoretska muzička kultura. — Već od 16 vijeka bio je na Hvaru posebni učitelj za koralno pjevanje, a izgleda da je ta kultura bila ne samo čvrsta, jer je Secundo Bruanoli iz Dubrovnika u 16 vijeku napisao za svećenike naročitu uputu u koralno pjevanje, nego i razgranjena, jer su biskupi u svojim vizitacijama o tome vodili računa tako, da je zadarski biskup Robobello 1500 u crkvi na Krku našao tri antifonarija, 4 graduala, 2 psalmistara i 1 invitatorij. Gotovo u isto doba po svjedočanstvu Razzi-a (1588) svečana se večernja oko Sv. Vlaha u Dubrovniku veličala koralnim pjevanjem psalma i antifona. Poslije ovog zlatnog doba gregorijanske muzike u na-

Digitized by Google

šim primorskim krajevima, spomenici su sve rjeđi i sve dalji od prave tradicije. Izgleda, da je, radi razvitka opere i nadmoći profane muzike po cijeloj Italiji, i po našim obalama počela naglo opadati gregorijanska muzička kultura.

Dok je po našim primorskim stranama gregorijansko pjevanje počelo opadati, ono se, očito pod utjecajem sjevera, počelo uvoditi u i oko zagrebačke biskupije. Ovaj se utjecaj vidi u još dovoljno neproučenom Gotskom Antifonaru, valjda iz prve polovine 16 vijeka, a pisan je svakako u području pavlinskog reda, koji je djelovao ne samo u Hrvatskoj, nego i u Ugarskoj i u Poljskoj. Naprotiv o Pavlinskoj pjesmarici iz 1644 sigurno se može tvrditi, da je pisana u krajevima sadanje uže Hrvatske, i da ima tekstova i napjeva, koji su uzeti iz opće katoličke sredovječne himnologije. Ova pjesmarica predstavlja stanje crkvenog pjevanja u ovim stranama na međi između 16 i 17 vijeka, te svjedoči o dobro postavljenom temelju ove kulture. Još važniju sliku pruža Cithara octochorda, štampana prvi put u Beču 1701. Osim mnogih i važnih liturgijskih pjesama, uzetih iz općeg stranog, latinskog crkvenog pjevanja, ima tu i originalnih latinskih pjesama i odnosnih melodija (koje je valjda spjevao i komponirao trogiranin zagrebački biskup Kažotić, između 13 i 14 vijeka). Kao posljednji važan prilog ovoj muzičkoj kulturi u našim stranama valja istaći za svoje doba veoma temeljit udžbenik Fundamentum cantus gregoriani seu choralis (1760) Mihajla Šiloboda, župnika u Martinskoj Vesi, kraj Siska.

Poslije ovog prilično plodnog rada i u ovim su krajevima spomenici sve rjeđi i sve dalji od čiste opće katoličke muzičke tradicije. Izgleda, da radi sve jačeg prodiranja naših narodnih muzičkih napjeva u našim crkvama, gregorijanska tradicija, ne samo oko Zagreba nego i u svim ostalim hrvatskim krajevima, nije mogla uhvatiti dubok korijen i razgraniti se. Ona je u posljednjim vjekovima kod nas čak i znatno nazadovala. Čisto gregorijansko pjevanje u pojedinim našim crkvama plod je naših novijih nastojanja, kao rezultat rada oko preporoda crkvene katoličke muzike.

Historija prodiranja naših rasnih muzičkih i jezičkih elemenata u katoličko bogosluženje u Hrvata nije također dovoljno proučena, te se i o tom, osobito za prošlost, može da zaključuje samo indirektno, na osnovu preostalih spomenika. U ovoj našoj katoličkoj muzičkoj kulturi valja razlikovati 4 tipa i to: 1. Melodije uzete iz tradicionalnog latinskog bogoslužja, koje je narod primijenio svome rasnom muzičkom izrazu. 2. Naše svjetovne narodne popjevke, koje su većinom naši katolički svećenici prilagodili katoličkim liturgijskim melodijama. 3. Naše pučke popjevke, kojima je podstavljen liturgijski tekst na našem jeziku. 4. Samostalne kod nas komponirane umjetničke melodije sa odnosnim duhovnim tekstovima na narodnom jeziku.

Prve pokušaje podmetanja tekstova u našem jeziku gregorijanskim melodijama nalazimo odmah pri pojavi našeg katoličkog glagoljaškog bogoslužja. Ovo »glagoljaško« crkveno pjevanje se radi kasnijeg sve većeg i sve jačeg prodiranja naših narodnih muzičkih elemenata, razvilo do stepena, koji se gotovo sasvim odvaja od gregorijanskog pjeva, od koga je poteklo. U pjevanju naših katolika glagoljaša izgleda da se već davno dvojila »mala nota« (za obične dane), i »vela nota« (za blagdane). Do danas su se razvile čak i lokalne note (»vrbnička«, »puntarska« i t. d.).

Isto se tako razvila sekvenca »Nut mislimo svi mi danas, ki na križu umri za nas«, koja je do danas sačuvana na Jelsi i obližnjim selima (Pitve, Vrisnik, Svirče, Vrbanj, Vrboska) na otoku Hvaru, te se pjeva na procesiji na veliki petak »za križem«. Melodija (izvanredno široka, traje 4½ do 5 minuta), čisti je cantus planus, te spada u najstarije spomenike gregorijanskog pjeva sa podmetnutim slovenskim tekstom. — U Trogiru je sačuvan spomenik iz 13 vijeka sa tekstom pjesme U see vrime godiscchia, sa odnosnom melodijom, zabilježenom notama onoga doba. Izgleda, dakle, da je to ne samo najstariji pisani muzički spomenik na našem jeziku, već da je ova, kod nas još i danas raširena božićna melodija, našeg podrijetla. — Najstariji glagoljski spomenici s muzičkim znakovima, notama, pisani su 1556 u krčkoj biskupiji, a sigurno su prijepis jednog rukopisa iz 15 vijeka. Djelu je naslov: Misterij velelip i slavan od Isusa, kako je

Digitized by Google

s križa snet, zatim v grob postavljen, i: Od muke Spasitelja našega.

Svi ovi spomenici su jasan dokaz, da su u katoličkom bogoslužju u našim primorskim krajevima već rano počeli prodirati naši muzički i jezični elementi. Izgleda da je prodiranje ovih naših elemenata u našim sjevernim krajevima počelo nešto kasnije. S ovoga je gledišta važna t. zv. Molitvena knjižica oca Nikole Krajačevića, štampana na razmeđi 16 i 17 vijeka, jer uklapa ne samo prijevode latinskih sredovječnih himna, koje su po ovim našim stranama bile od prije raširene, nego se u toj knjižici traži, da se »mesto nečisteh i sramotno ljubezljiveh popevkih, kotere Sv. Pavel od strane Božje, vsem kerscenikom kruto prepoveda« pjesma O ti Gospa odičena (O gloriosa domina) pjeva na notu (narodnu popjevku): Igralo kolo široko, pjesma Zdravo zvezdo morska (Ave maris stella) na notu: Hranila devojka tri žive sokole, a Zdravo budi Marija na notu: Poseal sem bazulek, poseal sem, draga ljuba, bazulek. — Pavlinska pjesmarica (1644), a naročito Cithara octochorda je s ovog gledišta toliko važna, jer pored nekoliko latinskih ima već prije izgleda dovoljno raširene samonikle hrvatske crkvene popjevke.

Muka i smert Kristuševa (1764) Tomaša Zaharije Pervizovića, koja donosi jednake melodije, koje je 1583 izradio Cristophorus Persich u Passionale croaticum, svjedoči, da se i oko posebnog zagrebačkog katoličkog obreda počela razvijati naročita muzička literatura u kajkavskom dijalektu.

Poslije ovog priličnog poleta naše muzike u našim katoličkim crkvama, radi postepenog buđenja strane svjetovne muzike i opće svjetovne kulture, a napose radi jozefinizma i prodiranja talijanske kulture u našim primorskim, a germanske u našim sjevernim stranama — počeo je opadati i taj pokušaj našeg muzičkog stvaranja tako, da je hrvatska narodna muzika istinskog pobožnog sadržaja do kraja 18 vijeka gotovo sasvim zamrla, a mjesto nje je uvedena šablonska njemačka i talijanska narodna i umjetnička crkvena pjesma, koja još i danas, radi različitih crkvenih pjesmarica za školsku mladež, narod i orguljaše u dovoljnoj mjeri odjekuje u našim katoličkim crkvama.

U novije doba su radili na ispostavljanju tradicija hrvatske crkvene muzike Vjenceslav Novak (Starohrvatske crkvene popjevke), Franjo Dugan (Hrvatski korali, Hrvatska crkvena pjesmarica i Virgini Matri) i Vinko Žganec (Hrvatske pučke popjevke iz Međumurja, II. svezak). — Muzičko harmoniziranje naših crkvenih narodnih popjevaka u tim zbirkama provedeno je uglavnom u duhu neartističke i tehnički konzervativne njemačke kompozicijske škole, i s toga gledišta muzičke obrade u tim zbirkama nisu u skladu sa duhom naše rasne muzike.

Prve vijesti o orguljama i orguljašima u našim krajevima datiraju iz doba, kada se ovaj instrumenat u Evropi počeo tehnički dotjerivati i kada je počeo uzimati svoje pravo muzičko značenje. Već 1363 spominje se u župnoj crkvi Sv. Marka u Zagrebu kao orguljaš svećenik Ivan, a u Dubrovniku se u katedrali govori o ovom instrumentu već 1384. 1392 bio je u Zadru u stolnoj crkvi Sv. Stošije orguljaš svećenik Juraj. Od 1488 redali su se u zagrebačkoj stolnoj crkvi orguljaši kanonici: Andrija, Ivan, Jeronim, Emerik, Kristof i sekularac Sebastijan. Za ovaj rad kanonici su dobivali prihode sa nekih imanja. 1546 spominje se u Varaždinu graditelj orgulja Ivan, koji je župnoj crkvi u svom rodnom mjestu sagradio orgulje za 200 kabala dobrog vina. U isto vrijeme bio je u Dubrovniku uvažen kao orguljaš fra Benedikt Babić. U istom su gradu, u samostanu Male braće, bile dvoje orgulje. Na Hvaru su postojale orgulje prije 1579. 1581 dobivao je na Hvaru orguljaš Batista Meneghitti 10 dukata na godinu od kaptola, a 50 od velikog vijeća. Poslije ovoga bilo je na Hvaru nekoliko orguljaša, većinom iz Italije, dok su našeg podrijetla pjesnik Hvarkinje Martin Benetović, fra Inocencije Jerković (1618—1681). U to je doba na Hvaru između velikog vijeća i kaptola nastala rasprava zbog prava imenovanja orguljaša, koja je svršena pred generalnim providurom za Dalmaciju. 1676 dobivao je orguljaš Stjepan Rasta na Hvaru 100 dukata na godinu i prihod jedne zadužbine (t. zv. Abazie), kao i najviši kanonik, dok je Blaž Rožman u prvostolnoj crkvi u Zagrebu vijek poslije toga kao orguljaš primao svako pola godine 100 forinti.

Digitized by Google

U Hrvatskoj je nadena iz 1616 zbirka orguljskih kompozicija u tabulaturi za orgulje, u kojima su zapisana imena onda savremenih autora: Andrea i Giovanni-a Gabrieli, Erbacha i Hasslera. U isto vrijeme je Splićanin Georgiceo objelodanio svoje »Pisni kako se u organe s jednim glasom mogu spivati«.

Iz ovih se podataka vidi, da su već davno, bar glavna naša mjesta, bila snabdjevena ovim instrumentom, da su prvi naši orguljaši bili većinom svećenici, da je orguljaško zvanje bilo cijenjeno i dobro plaćeno, i da su naši orguljaši u umjetničkom pogledu uglavnom bili na visini svoga doba.

Poslije ovog izgleda da su se orgulje počele širiti i po manjim našim mjestima. U tome je pogledu znamenito djelovanje Petra Nakića, koji je za Italiju i za naše primorske krajeve izradio do 500 izvrsnih orgulja. U Hrvatskoj su mnogi župnici, zbog siromaštva župe, sami izrađivali ovaj instrumenat; među njima valja spomenuti Adama Zuvića (1780—1863). Na međi prošlog vijeka uspješno se bavio popravljanjem ovih instrumenata otac Gaetan Letić, franjevac na Hvaru.

Od 1849 osnovana je u Zagrebu dobra tvornica orgulja, danas M. Hefferer ud. i sin. Danas uglavnom svako naše veće mjesto ima ovaj, često i slab, instrumenat. Prije rata uvezeno je kod nas mnogo orgulja iz Italije, Austrije, Češke i Njemačke. Najveće naše orgulje su sada u zagrebačkoj katedrali.

Od do sada poznatih naših orguljaša u nekoliko posljednjih vjekova valja spomenuti: Julia Baiamonti-a u Splitu, Josipa Raphaeli-a na Hvaru na početku, a franjevca Gaetana Letića pri kraju prošloga vijeka, Pavu Matijevića u Dubrovniku i maestra Ravasini-a u Zadru. Od novijih orguljaša u Zagrebu u posljednje doba valja istaknuti Vatroslava Kolandera, Franju Dugana i njegovog sina, desetgodišnjeg Čedomila.

Inače je crkvena muzika uopće, a napose orguljaška vještina, kod nas sada uglavnom na prilično početničkom stepenu, te u tom pogledu čeka naše muzičke škole i Cecilijino društvo veliki zadatak.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 11—70; Sv. Cecilija god. 1—20; M. Zjalić, Crkvena muzika. *A. Dobronić.*

Slovenačka M. Najstarija M. kod Slovena bila je narodna pjesma. O njoj imamo sačuvanih samo nekoliko podataka kod grčkih i rimskih pisaca. U 9 vijeku bio je slovenski igrač, barem u Njemačkoj, tipična pojava; ovo dokazuje pismo monaha Ermenricha. U 10 vijeku spominje se slovenski »vrtuljak« (turben vandalicum), koji poznaje još u 13 vijeku njemački pjesnik Nîthart pod imenom wanaldei. Sa plesom bila je u najužoj vezi i pjesma, po kojoj se ples upravljao.

Uz ova pisana izvješća imamo i nešto ostataka starih pjesama, osobito u Istri. To su sasvim proste tvorevine, — samo nekakav podignut glas — koje predaju tekst po jezičnom akcentu i prekidaju ovu napjevnu crtu kakvim trilerom. Imamo i druge potpunije pjesme sa muzičkom melodijom i uređenim ritmom, ali ipak još malog opsega.

Narodne pjesme gojili su Slovenci kroz čitav srednji vijek. Njemačka i talijanska kultura imale su bez sumnje veliki utjecaj na slovenačku narodnu prosvjetu, pa ipak je naš narod sačuvao svoje osobine u dosta velikoj mjeri. Slovenački jezik, a s njime i pjesma, živio je još u 13 i 14 vijeku u zemljama, gdje danas stanuju Nijemci. O tome govori 1227 Urlich iz Lichtenstein-a. 1260 pojavili su se flagelanti, koji su pjevali svaki na svom, pa dakle i na slovenačkom jeziku, u Kranjskoj, Štajerskoj, Koruškoj i Primorju. Slovenačke igre spominje mladi Lucidarius između 1289—1299. Iz 14 vijeka ima dva fragmenta slovenačkih Marijinih pjesama, a u prvoj polovini 15 vijeka uzima tirolski pjesnik Oswald iz Volkensteina slovenačke riječi u svoje njemačke pjesme.

Do kraja 15 vijeka bila je M. među Slovencima u najvećoj mjeri pučka, t. j. narodna u pravom smislu riječi. M. su se bavili monasi i svećenici, većinom samo pjevači, a ne kompozitori. Sami su komponirali pjesme i napjeve vaganti, koji su se osobito bavili svjetskom M. Jedna od vagantskih pjesama govori direktno o Jugoslovenima kao članovima ovog društva.

U 15 vijeku imaju Slovenci već točnije podatke o svojim muzičarima. Najvažniji među njima je Juraj Slatkonja, koga možemo smatrati za pr-

Digitized by Google

vog zastupnika holandske polifonije. On je 1498 organizirao dvorski pjevački zbor u Beču i vodio ga je do smrti (1522). Pod njegovim vodstvom razvili su se najbolji muzičari onog doba kao: Isak, Senfl, Hofcheimer i dr. Poslije Slatkonje je slovenački muzičar Jakob Gallus, koji ima svjetsko značenje. Išao je svojim putevima. Bio je i plodan kompozitor. Dugi niz njegovih savremenika dokazuje, da se muzička umjetnost u Slovenačkoj brzo razvila i održala kontinuitet sa Slatkonjevim dobom. Imamo kompozitora Teodora Rumplera, koji se u ispravama spominje 1576—1584. Drugi je Andrej Kapele, koji se spominje 1597—1630. — Osobito je veliki broj pjevača. Najstariji je Primož Trubar, kasniji reformator (1508—1586), Andrej Legat, koji je 1541 pjevao u crkvi Notre Dame u Aachenu i 1545—1549 u dvorskom pjevačkom zboru u Beču, Ivan Globokar u Beču 1554—1560, Miha Restel u biskupskom zboru u Olomucu do 1581, Jurij Knez u Beču 1594—1612.

Ima zabilježenih imena i mnogih organista, o kojima na žalost ne možemo utvrditi sve podatke u pojedinim slučajevima. Poznati su ovi organisti: Mihael Lathomi, stolni organist u Ljubljani, oko 1600, A. Čirgan, oko 1600, Zaharia Murmayr, oko 1615, Volbenk Oberecker, oko 1619, Gabriel Plavec, oko 1621 dvorski organist u Grazu, Jakob Iden, oko 1627, Daniel Rideniz, oko 1638 u Ljubljani, Matija Zalokar, oko 1632 u Ljubljani.

U vezi sa organistima stoje kantori. To su muzičari, koji sami izvode pjevačke točke, a daju i muzičku nastavu djeci i pjevačima. U Ljubljani su radili Werner Feyrer 1569—1598, Boštjan Schemnizer 1579—1584, Ivan Döller 1585—1588, Volb. Striccius oko 1591 i kao zemaljski kantor Boštjan Poppius oko 1594. 1573 živjeli su u Ljubljani i vicekantori Jakob Schott i Filip Lang.

Zajedno s kantorima radili su u Slovenačkoj i učitelji, koji su bili izučeni i u M. Naša historija poznaje ove: Adam Bohorič, školski rektor 1566—1580 (umro 1593), Matija Venecianer (1579), Rupert Mordachs (1579), Ivan Hoffer u Idriji (1581), Nikodem Frischlin 1582—1584 rektor, Filip Telić (1584), Jakob Prentelius (1585), Lovro Maderle (1587), Andrej Chrön (Hren) 1590—1591, Luka Selanec (1594), Peter Gallus u Idriji (1596), Gregor Vidmar u školi križarskog reda (1611), Ljudevit Mordachs (1612—1624), Niko Dolar (do 1665). Ova imena i činjenice, koje su s njima u vezi dokazuju, koliko je duboko prodrla M. u kulturu Slovenaca već u srednjem i u novom vijeku do reformacije.

Uz višu umjetnost živjela je kod nas i neka vrsta obrtne M., koja je ostatak iz srednjeg vijeka. To su gradski i provincijalni zviždači i trubači, koji su svirali pri svima svečanim prilikama, svadbama, igrankama, banketima i t. d. Imali su i svoje tarife i za svoje članove obvezna pravila. Poznata su na pr. imena: Greg. Marinić 1595, Vilim Fischer 1601, Vaclav Ziegler 1630—1640, Ivan Jelenčić 1633 i dr.

Razvitak M., koji se od 15 vijeka vršio, potakao je dosta protestantizam, ne originalnošću, nego radošću u pjesmi.

Protureformacija je u tom pogledu radila u dva pravca. Iz dogmatskih razloga okrenula se ona osobito protiv crkvene pjesme na narodnom jeziku, djelomice iz opravdane bojazni, da slovenački jezik nije dovoljno gibak i da nema adekvatnih izraza, a djelomice je opet htjela uvesti onda modernu M. t. j. homofonsku sa pratnjom instrumenata. Osobito je jezuitski red dosta modernizirao M. u slovenačkim zemljama. Pjevali su samo izvježbani pjevači u zboru, a narod je samo slušao i nije sudjelovao u crkvenom pjevanju, kao do tada. Jezuitski odgojena omladina držala se istih pravaca. Biskup Tomo Chrön (Hren), uvidio je, i ako je bio sam pitomac jezuita, potrebu slovenačke crkvene pjesmarice, pa je počeo sam da ju sastavlja, ali su ga u tom spriječili ljubljanski jezuiti. Uz jezuite gojili su M. i imućna privatna lica. U gradovima i palačama domaćeg plemstva, a i u kućama imućnih građana posvećivali su M. veliku pažnju. Ovo pokazuju ostaci starih, i ako nepotpunih muzikalija.

Jak oslonac dobila je M. 1702. kad je osnovana u Ljubljani Academia philharmonicorum, najstarije stručno udruženje muzičara u Evropi. Članovi su bili domaća obrazovana lica, koja su stajala pod utjecajem njemačke i talijanske M.

U ovo doba zavladala je i kod nas, iz Italije donesena, opera. Najprije

Digitized by Google

su talijanske trupe izvodile svoje opere na talijanskom jeziku. U Ljubljani su pjevali već 1650 La gara i još jednu, 1652 Le vicende del tempo, 1655 L'Orgia. 1662 došli su glumci i pjevači iz Innsbruck-a, a kasnije su se izmjenjivali Talijani i Nijemci. 1740 došla je u Ljubljanu Mingottieva trupa, koja je ostala neko vrijeme i pjevala svima slojevima pristupačne opere. 1742 uredili su dvoranu zemaljskog dvorca za kazalište, a 1765 postavili su novo kazalište. Tu je imala opera svoj stalan dom. Slušaoci su slušali najnovija djela Talijana, Francuza i Nijemaca. U Štajerskoj je bio koncentriran kulturni život u Grazu, te nije imao utjecaja na razvitak slovenačke M. — Još goru sudbinu imala je Koruška. Prije 1787 davala se tamo samo pokatkad koja opera, i to u Celovcu, ako je kroza nj prošla kakva trupa. 1787 prepravili su u Celovcu kuću za igranje (Ballhaus) kao kazalište. Prvo udruženje osnovano je 1790, a prvo muzičko društvo 1827. Od tada su tamo gojili M. višeg smjera. Opere su glumačke trupe davale 1788, 1794—1795. 1800, 1821—1829. 1839—1843 i t. d. Nacionalnu M. sačuvale su Štajerska i Koruška u pučkoj i crkvenoj pjesmi. — U Istri su bile, što se tiče nacionalne baze, prilike još slabije. Talijanska M. istisnula je sve ostalo i gospodarila je tamo od 16 vijeka i dalje. Uz umjetnu M. sačuvale su se u Istri i stare narodne slovenačke pjesme.

Najsamostalnije se razvijala slovenačka umjetna M., osobito u obliku opere, u Ljubljani. Počelo se uplitanjem slovenačkih pjesama u talijanske i njemačke opere i dramske komade (od 1770). Njih je sastavljao barun Žiga Zois. Prvu slovenačku operu komponirao je 1780 učitelj i organist iz Kamnika Jakob Zupan, a libreto je napisao O. Ivan Damascen Dev, to je opera Belin. 1789 napisao je Anton Linhart (1756—1795) dva vesela kazališna komada s pjevanjem. Na tome je ostalo duže vremena. — Življi rad počeo je na području crkvene M. Prvi, koji je uspio da slovenačkom narodu dade knjigu sa štampanim pjesmicama i arijama bio je Matija Kostelec (Bratouske bukvice 1678). Poslije njega množe se izdavači crkvenih pjesmarica, kao Ahacij Steržinar, Filip Jakob Repež, Maks Pedeschini, i za ono doba najznatniji Gregor Rihar, koji čini prijelaz u novo doba. Međutim se razvio interes za stare u narodu poznate pobožne i svjetske pjesme. Poslije Rihara, vjerojatno na pobudu P. M. Pagloveca, izdavali su Anton Vider 1733, a poslije ovoga Matija Meier (Zilski).

1819 došao je u Ljubljanu svršeni konzervatorist Čeh Gašpar Mašek, koji je u modernom smislu vodio i utjecao na muzičku struju. Mašek je bio prvi, koji je davao svojim kompozicijama za orkestar slovenačke oznake. Njegov sin Kamilo počeo je usavršavanje M. i teoretskim putem, i to najprije crkvenog pjevanja. Tim označenim pravcima produžio je da radi Čeh Anton Foerster, koji je komponirao i prvu originalnu slovenačku operu Gorenjski slavček. Poslije Foerstera učinili su mnogo, osobito za crkvenu M.: Leopold Belar, Jos. Levičnik, Anton Nedvěd i dr. U Štajerskoj su gojili svjetsku M. Benjamin i Gustav Ipavec. Kranjac Davorin Jenko odnio je, kao dirigent beogradskog kazališta, slovenačku M. medu Srbe. Zborno pjevanje gojili su: Danilo Fajgelj, Fran Gerbić, Anton Heidrich, O. Angelik Hribar, Jos. Kocijančić, Srećko Stegnar, Miroslav Vilhar, Fran Ser. Vilhar i Anton Stöckl.

1872 osnovana je Glazbena Matica, slovenačko muzičko društvo, koje je na sebe uzelo da goji narodnu M., jer je nju zanemarilo (1702 osnovano) filharmonijsko društvo, koje je onda još radilo isključivo u njemačkom pravcu. 1882 dobila je Glazbena Matica i svoju školu, koja se od malih početaka razvila u konzervatorij. Iz Foersterovog i Nedvědovog kruga i Glazbene Matice izašla je sva današnja muzička inteligencija (Jakob Aljaž, Ivan Carli, Fran Ferjančić, Ignacij Hladnik, Matej Hubad, Jos. Lavtižar, Ivan Laharnar, August i Janko Leban, Alojz Mihelčić, Ivan Pogačnik, Jos. Pavčić, Alojz Vavpotić, Vinko Vodopivec, Hrabroslav Volarić, Janko Žirovnik i drugi). Neki, i ako obrazovani izvan domaćeg kruga, zahvatili su duboko u razvitak slovenačke M., kao Karel Hoffmeister (Čeh) Karel Jeraj, Ivan Kokošar, Dr. Gojmir Krek i dr. Tim putem razvila se kod Slovenaca umjetna M. od malog oblika pjesme do velikih formi instrumentalne M., oratorija i opere. Zastupnici ovih oblika su, osim nekih, već spo-

Digitized by Google

menutih kompozitora (Jak. Zupan, Gašpar Mašek, Davorin Jenko, Ant. Foerster star., Benjamin Ipavic, Fran Gerbić, Miroslav Vilhar, Fran Ser. Vilhar, Anton Stöckl) i noviji: Viktor Parma, Risto Savin (Miroslav Širca), O. Hugolin Sattner.

Sa duhom vremena i razvitkom napreduju ovi mladi slovenački muzičari: Emil Adamić, Marko Bajuk, Dr. Jos. Čerin, Oskar Dev, Emil Hochreiter, Dr. Fran Kimovec, Marij Kogoj, Srećko Koporc, Anton Lajovic, Zorko Prelovec, Stanko Premrl, Janko Ravnik, Lucijan M. Škerjanec i t. d.

Uz kompozitore imamo i čitavu seriju izvađača, visoko obrazovanih pjevača i instrumentalista. Najvažniji su: Julije Betetto, Fran Bučar, Jeannetta pl. Foedransperg, Fran Gerbić, Ivana Hrast-Negri, Leopold Kovač, Jos. Križaj, Ivan Levar, Pavla Lovše, Ivan Meden, Jos. Nolli, Fran Pogačnik-Naval, Anton Razinger, Jos. Rijavec, Zora Ropas, Mario Šimenc, Jos. Karel Trtnik, Anica Vrhunc, Vanda Wistinghausen-Chulovska. Od interpreta instrumentalnih kompozicija odlični su zastupnici: Blaž Fischer (kontrabas), Anton Foerster star. (orgulje), Anton Foerster ml. (pijanist), Karel Jeraj (violinist), Dana Kobler-Golia (pijanistkinja), Ignacije Hladnik (orgulje). Dr. Fran Kimovec (orgulje), Ciril Ličar (pijanist), Ivan Noč (pijanist), Stanko Premrl (orgulje), Janko Ravnik (pijanist), Anton Trost (pijanist), Niko Štritof (pijanist), Jos. Vedral (violinist).

Njima se pridružuju organizatori i dirigenti: Marko Bajuk, Ivan Brezovšek, Dr. Jos. Čerin, Anton Foerster, Fran Gerbić, Ignacije Hladnik, Matej Hubad, Davorin Jenko, Dr. Fran Kimovec, Dr. Pavle Kozina, Zorko Prelovec, Stanko Premrl i dr.

Vlastito izrađivanje muzikalnih instrumenata imali su Slovenci već odavno. Historijski podaci vode nas u 17 vijek, a vjerojatno su bili neki naši domaći sinovi već i prije toga samostalni graditelji muzikalnih instrumenata. Najstarije crkvene orgulje su iz 1649 (Tomo Kruegh iz Ljubljane), druge su Iv. Faller-ove iz 1680. Znamenit i u svijetu je poznat Fr. Ksav. Križman, koji je u 18 vijeku postavio više orgulja, najveće u St. Florijanu u Gornjoj Austriji. U novije doba imamo izrađivače orgulja: Fran Goršić, Ivan Milavec, braća Zupan (u Kropi i u Kamnoj Gorici), Jan. Kuhar u Koruškoj, Ivan Genešek, Ivan Naraks, Jos. Brandl u Štajerskoj i mnogo ostalih. U Ljubljani je živio u prvoj polovini 19 vijeka čak i tvorničar klavira A. Bitenc, a u Polhovom Gradecu radio je muzičke instrumente Antun Rihar.

Danas nema nijedne grane M. umjetnosti, koju Slovenci ne proučavaju i ne njeguju. *J. Mantuani.*

Srpska M. Početak stvaranja srpske države u 19 vijeku, u kome je nacionalna struja dolazila svakim danom sve do većeg izraza, označio je i pravac, kojim se ima kretati i srpska umjetnička M. u svome stvaralačkom oduševljenju. Pravac nacionalnog muzičkog izraza, koji je, kao takav, donosio muzičkoj umjetnosti uvijek nove i svježe muzičke elemente, stavljen je kao ideal još od prvih muzičkih radnika srpskog plemena, i generacije koje su došle poslije prvoga srpskog muzičara, Kornelija Stankovića, težile su, svaka prema svojim silama, ostvarenju ovoga ideala. Ako se uzme u obzir da Srbi prije Kornelija Stankovića nisu imali ljude koji su se bavili M., kao ni neke osviještene muzičke tradicije, onda treba priznati, da period od osamdeset godina, koliko ima od početka rada prvoga Srbina kompozitora, nije dovoljan da se dođe do jednog specifično srpskog muzičkog izraza u umjetničkoj M., ali to nikako ne znači da se glavne linije srpske muzičke karakteristike već sada jasno ne opažaju.

Kao genetička cjelina, jugoslovenska moderna M. još nije dobila odgovarajući rasni izraz u potpunosti, a koji bi je, kao takvu odmah i neposredno i označivao. Noseći na sebi sve odlike plemenske, vjerske i kulturne prošlosti, jugoslovenska moderna M. tek izrađuje sebe i svoj stil, i osnivajući svoje težnje na pobrojanim odlikama, krči sebi put, obilježujući ga svojim posebnim muzičkim karakteristikama, koje su već danas tako jasno ocrtane. I sve što se odnosi na jugoslovensku savremenu umjetničku M. uopće, odnosi se i na njen srpski dio posebno.

Na muzička shvaćanja pojedinih krajeva slovenskoga juga od bitnog su utjecaja geografski položaji i kulturni centri, pod koje su pojedini krajevi potpadali, i kojima se moraju, donekle, pripisati i raznovrsnosti, ko-

Digitized by Google

jima se odlikuje jugoslovenska savremena M. uopće, a njen srpski dio napose.

Ako pogledamo u našu historijsku prošlost, dobrim dijelom tragičnu i tužnu, vidjet ćemo, da nacionalna svijest kod svih dijelova našega naroda nije uvijek dominirala u njegovim kulturnim stvaranjima. Od tuda i fakat, da su mnogi naši centri bili samo epigoni kulturno-umjetničkih nastojanja kulturnih centara drugih naroda, ali ne i centri koji su stvarali svoju kulturu i umjetnost. Dug bi bio niz ovih nabrajanja, ali je on potpuno shvatljiv, kad se ima na umu, da sva plemena našega naroda nisu proživjela nacionalizam u kulturno-umjetničkom i političkom smislu u isto doba, i da je, radi toga, utjecaj njemačke i romanske kulture i umjetničkih težnji bio, za dugi niz godina, u pojedinim krajevima našega naroda, dominantan. Ako se igdje ovo da zapaziti to je u M. Nije to davno bilo da su zapadni krajevi našega naroda bili u muzičkom pogledu pod utjecajem talijanskim i njemačkim, te je prema tome muzički nacionalizam, u tim krajevima, tek sada dobio poleta i snagu, dok su južni i istočni krajevi, radi ostvarenja državne i političke slobode, zamah nacionalizma, u svima granama kulturnog i umjetničkog djelovanja, osjetili odmah i spontano. Naravno da rezultati toga strujanja nisu mogli odmah biti veliki, ali je glavno, da su sva umjetnička i kulturna nastojanja bila njime rukovođena. Treba se samo sjetiti, da su muzičke ideje u srpskom dijelu našega naroda bile, od samog početka muzičkog buđenja i života, t. j. od Kornelija Stankovića, osnovane na nacionalnom tlu, dok su pokušaji Vatroslava Lisinskog, da muziku u hrvatskom dijelu našega naroda baci na narodno tlo, ostali bez velikog uspjeha sve do početka ovoga vijeka. Isti je slučaj i u slovenačkom dijelu našega naroda, u kome se narodnom melosu počela obraćati pažnja tek pri kraju prošloga vijeka.

Naposljetku, slobodnom i velikom zamahu nacionalnog podizanja u kulturi i umjetnosti moguće je prići samo onda, kada su nacionalne, političke i državne aspiracije zadovoljene, a što sve nije bio slučaj, uopće govoreći, do svršetka Svjetskoga Rata, krajem 1918.

Ako uđemo u analizu historijske prošlosti, mi ćemo, obzirući se na posljedice, koje su nam od nje ostale, u muzičkom pogledu utvrditi slijedeće: zapadni krajevi našega naroda, podležući utjecaju romanske i germanske kulture, imaju, jednim dijelom, težnju na impresionističkim muzičkim shvaćanjima čisto romanske muzičke škole, dok drugi, pored impresionizma romanskog pravca, podvlače jače muzičke principe njemačke škole. Utjecaj ruskog genija javlja se ovdje kao posljedica probuđene nacionalne svijesti, koja se, u mnogome, oslanja u posljednje doba i na Čehe. Od tuda se u ovome dijelu našega naroda osjeća više težnja za harmonijskim impresionističko-ekspresivnim kombinacijama, koje ne znače uvijek i psihološku muzičku dubinu, dok je melodijska linija, velikog i snažnog zamaha i izraza, manje odlika ovih krajeva. Naturalizam, koji se često susreće, ovdje je u znaku narodnih muzičkih karakteristika, koje se, najčešće, izražavaju kroz harmonijska sazvučja sekunde, kvarte i kvinte.

Istočni i južni krajevi naši teže više psihološkoj dubini, i harmonijske kombinacije smatraju samo kao sredstva, da izraze svoja psihološka muzička shvaćanja. Melodijska linija je ovdje, nasuprot zapadnom dijelu, velikog opsega, i nosi na sebi čisto slovenske karakteristike, i ako se sretaju i odlike muzičkog orijentalizma, ali koji je samo jedna epizoda, a ne i glavna suština. Ipak, orijentalizam kao takav jest jedno sredstvo više za muzički kontrast.

Ako se izvrši dublja analiza narodnog melosa, vidjet će se, da su glavne nacionalne odlike svojina i jedne i druge sfere, i da kao skupno naše čine glavnu našu muzičku karakteristiku, koja se ogleda: u raznovrsnim poliritmičkim kombinacijama, koje su za savremenu M. od velike važnosti; u melodijskim kretanjima, koja, eliminirajući orijentalne melodijske odlike, nose čisto slovensko obilježje; i u harmonijskim koncepcijama, koje se više oslanjaju na stare skale nego na današnji dur i mol.

Iz ovoga se vidi jasno u kome se pravcu kretala i umjetnička M. u srpskome dijelu našega naroda.

Ma kako da za razvoj M. u srpskom, kao i u ostalim dijelovima našega naroda, imaju donekle vrijednost i

Digitized by Google

oni stranci, koji su u našoj sredini radili, ipak je M. u srpskome dijelu našega naroda mogla da stane na snagu tek sa jačim stupanjem na muzičko polje ljudi naše krvi. Jer, ako je donekle srpska M. podlegla utjecaju pojedinih stranih škola, tu ima, donekle, krivice i do tih stranaca, koji su radili u ovoj sredini, i koji su tu muziku stavili pod norme zapadnog muzičkog shvaćanja, koje su, u mnogom nama strane.

Poslije Kornelija Stankovića, koji je malo dao umjetničkoj M., jer osim nekoliko klavirskih stvari (igara) koje imaju za osnovu narodni melos, on nije ostavio kakvo veće djelo, — ako ovdje ne računamo da je u note stavio i četveroglasno harmonizirao cjelokupno pjevanje srpske pravoslavne crkve, — kronološkim redom, dolazi na pozornicu Josif Marinković, čija je djelatnost, gotovo i isključivo, posvećena vokalnoj M. Njegovi zborovi, kao i solo pjesme, imaju sve melodijske odlike naše narodne M., računajući tu i orijentalne melodijske primjese. On komponira više nego li što obrađuje narodnu popijevku, i romantičarsko shvaćanje generacije kojoj je pripadao, jest i njegova glavna karakteristika. Sudaje su njegov prilog scenskoj M. — Stefan Schramm bavi se, gotovo i isključivo harmonijskom obradom narodnih crkvenih i svjetovnih napjeva, i ima sve odlike dogmatskog harmonijskog tretiranja. — Jovan Ivanišević komponira samostalno, uzimajući u obzir i narodne muzičke karakteristike, ali je njegov stil daleko od toga da bi bio izraz narodni. Dokaz za ovo su njegove solo pjesme uz pratnju klavira.

Pojava Stevana Mokranjca daje zamaha nacionalnom muzičkom osjećanju, koje je najvidnije došlo kod njega do izražaja u rukovetima, a manje u originalnoj kompoziciji. Njegov rad je posvećen vokalnoj M., a njegova M. za Ivkovu slavu, kao i nedovršena M. za druge neke komade, nije polje na kome je on svoje muzičke sposobnosti najbolje ispoljio. Njegov rad na crkvenoj M. je od kapitalne važnosti, a njegovo harmonijsko shvaćanje je osnov savremenog srpskog muzičkog nacionalizma.

Generacija koja stupa za Mokranjcem, a u koju se mogu uvrstiti: Boža Joksimović, Staša Binički, Petar Krstić, Isa Bajić, uzima idiome narodne M. za svoju muzičku obradu, i ma da širi polje rada, ne spušta se u radikalno rješenje muzičkog nacionalizma, nego se, u mnogome, zadržava još na primjeni narodnih motiva u slobodnoj kompoziciji, ne stvarajući iz njih mogućnost jedne velike melodijske gradacije. Jer cijela ova generacija osjeća melodiju kao glavni muzički izraz, dok joj harmonijski problemi ostaju po strani. U mnogome, harmonija se tretira u ovim generacijama dogmatski, ali je zamah njenog umjetničkog djelovanja veći i zadire u područje simfonijske muzike i opere. Razumljivo je da prvi počeci ovoga rada nisu mogli dati i definitivne rezultate, ali je fakat, da je ova generacija počela da ore zapušteno instrumentalno muzičko polje, i da se s njom počelo izlaziti iz čisto vokalnog stila, koji je do tada dominirao. Opere: Na uranku, Knez Ivo od Semberije, kao i muzika za razne kazališne komade, koju su pisali gore spomenuti kompozitori, čisto instrumentalne kompozicije, pored zbornih i solo pjesama, daju dokaza o aktivnosti ove generacije.

Generacija, koja stupa za ovom, a kojoj pripadaju: Petar Konjović, Miloje Milojević, Stevan Hristić, Kosta Manojlović, teži rješavanju problema savremenog srpskog muzičkog shvaćanja, koje nacionalizam ima, u mnogome, kao osnovu. Djela većega opsega, kao i svih polja muzičkoga rada, dolaze s ovom generacijom na pozornicu muzičkog života, i nose na sebi sve odlike kompozitora, kao i škola, kojima pripadaju. Ova generacija stupa smjelije u rješavanju svih postavljenih muzičkih naših problema, a napose melodijskog i harmonijskog, i oslanjajući se na nacionalne muzičke karakteristike, kad manje kad više, daje djela, koja su korak bliže ostvarenju onoga našeg u muzici. I ako je svaki od gornjih kompozitora manje više individualan, ipak se može utvrditi, da dok Hristić po svome osjećanju pripada više romanskoj muzičkoj školi, ostala trojica su bliži ruskoj i njemačkoj. Dok kod Hristića izbija više lirski karakter, kod ostalih je dramski izraz pretežno jači.

Ova generacija je, po svojoj aktivnosti, vrlo plodna i opere: Miloševa ženidba, Suton, kao i simfonijska i vokalno-instrumentalna djela: Vaskrsenje, Danilo i Simonida, Prometej,

Digitized by Google

Na rjekah vavilonskih, Smrt majke Jugovića, Simfoniske varijacije; komorno-muzička djela: Simfoniska fantacija, Srpska igra, Psalam, Gudački kvartet i kvintet, kompozicije za klavir i veliki broj solo pjesama za glas i klavir, narodnih i umjetničkih, produkat su ove generacije, koja u njima, kad manje kad više, pokazuje nacionalnu muzičku karakteristiku. Dati o svima ovim kompozitorima sud i previše je rano, ali njihova velika aktivnost je dokaz i njihove težnje da se dođe, što prije, do našeg muzičkog izraza, koji bi kao takav našao priznanje i na strani.

S ovom generacijom dolazi do jačeg izraza i muzička kritika i literatura. Srpski Književni Glasnik, Misao, Nova Evropa, Letopis Matice Srpske, Zvezda i drugi časopisi, kao i dnevni listovi, donose njihove muzičke kritike, koje za muzički odgoj mase mnogo znače.

I koncertni život s ovom generacijom, kao i onom ispred nje, počinje jače da pulzira. Komorno-muzičko udruženje, Filharmonija, Narodni konservatorium, Popularna muzička predavanja sa koncertnim dijelom vezani su za ove generacije. I dok je ona prva i najstarija generacija imala dužnost i ideal da srpski muzički život uputi pravilnim putem osnivajući 1899 Prvu Srpsku Muzičku Školu, dotle su generacije za njom imale puteve već donekle utrvene, a koje je trebalo samo dalje krčiti.

I današnji srpski muzički podmladak, koji se školovao i školuje na strani, Mihailo Vukdragović, Milivoje Crvčanin, Jovan Bandur, Bingulac, Predrag Milošević, zadahnut nacionalnim muzičkim osjećanjem, radi u duhu gornjih ideala, pripadajući u tehničkom pogledu raznim školama, ali imajući, uglavnom, sve odlike slovenskog načina mišljenja u M. Glavno je da se izašlo iz vokalnog domena i ušlo u veliko polje muzičkog stvaranja.

Razvitku srpske savremene M. pomažu, u mnogome, i reproduktivni muzičari, u koje dolaze: gđe Binički, Milojević, Agatonović, Dokić-Đurković, Krstić, Nestorović, Radovanović, Vinaver, gce: Stamatović, Mihailović, Popović, Šafarik, Paunović i gg. Stančić, Mladen Jovanović, Milan Jovanović-Braca, Pera Stojanović, J. Zorko, Jovanović, Tomić i drugi, koji, kao koncertni i operni pjevači, virtuozi i pedagozi, rade u muzičkim školama, operi i drugim institucijama.

Dvije muzičke škole: Prva Srpska Muzička Škola, osnovana od Prvog Beogradskog Pevačkog Društva i St. Mokranjca, Cvetka Manojlovića i Staše Biničkog, današnja subvencionirana muzička škola u Beogradu, i muzička škola Stanković odgajaju preko hiljadu učenika. U ovim se školama stvara buduća muzička naša publika, kao i budući naš muzički podmladak.

Stvaranje muzičkog muzeja, koji je 1925 osnovalo Prvo Beogradsko Pevačko Društvo, jedan je dokaz više plodnog muzičkog djelovanja u srpskom dijelu jugoslovenskog naroda.

K. Manojlović.

Srpska narodna crkvena M. Sa primitkom kršćanstva u 9 vijeku, Srbi su primili od Bizantinaca i cio crkveni kult, koji je imao grčke osobine. I crkvena muzika bila je grčka. Vremenom je ta muzika dobivala osobine srpske rase. No koliko se ona emancipirala od svog izvora, nije do danas kritički utvrđeno. Uporedjujući današnje naše crkveno pjevanje sa grčkim vidimo jasno, da prvo ima svoje podrijetlo u drugome, ali što je upravo srpsko a što grčko, to je stvar komparativnih studija oba pjevanja.

Prvi historijski podatak, na osnovu koga možemo zaključiti da je još u prvo doba kršćanstva postojalo i srpsko pjevanje, koje se razlikovalo od grčkog i pjevanja drugih pravoslavnih naroda, nalazi se u Životu Sv. Simeuna od Sv. Save. Opisujući opijelo Nemanjino u Hilandaru, on veli: »Mnozi jezici togda pridoše pokloniti se jemu i s velikoju počastiju odati penije, pevše prvo Grci, potom Iverije, taže Rusi, po Ruseh Blgarije, potom paki mi, jegovo stado sovokupljenije«.

Nićifor Dučić je iznio jednu stihiru u notama hilandarskog pojanja, iz Srbulje na pergamentu, srpske recenzije. Iz toga se vidi, da su i u srpskoj crkvi bili u upotrebi izvjesni notni znaci, koji su grčkog podrijetla. U »Načala na muzikalnom peniju«, kako glasi natpis jedne muzičke teorije, a koje je listove našao S. Dimitrijević u Hilandaru, nalazimo 27 raznih znakova sa primjerima nekih crkvenih pjesama i vježbanja. Ovi znaci označuju melodijska i ritmička

Digitized by Google

kretanja, a teoriju njihovu našli smo u osmoglasniku i stranom peniju, koje je 1847 štampao u Bukureštu Nikolaj Trandafilov Slivnenac. Ova teorija pokazuje, da su ovi znaci iz grčke semiografije, i da su ona tri znaka, koja su se u Srbiji održala do posljednjih decenija prošloga vijeka, vjerojatno grčkog podrijetla.

Prof. Razumovski u svome djelu Cerkovnoje pjenije Rosiji, veli, da južno-ruska crkva ima nekoliko historijskih podataka o srpskom napjevu. Još u 15 vijeku kijevski mitropolit pozvao je Gligorija Camblaka, igumana manastira Dečana, da dođe u Rusiju. On se slavio znanjem crkvenog pjevanja i propovijedanjem, a sastavio je i stihiru na Uspenje Bogorodice, koja se pjeva na svih 8 glasova. U polovini 16 vijeka lavovsko galicijsko bratstvo poslalo je četiri dečka u Moldaviju, da nauče grčki i srpski napjev. Velikoruska se crkva upoznala sa srpskim napjevom u drugoj polovini 17 vijeka, a u to se vrijeme nalazio u Moskvi i srpski mitropolit. Na notama na linijama, iz 1652, nalazi se srpski kanonik t. j. pričasten srpskoga napeva. Barski, koji je slušao srpsko pjevanje na Atonskoj Gori, nalazi, da srpski napjev nije dug. On veli: »Atonski Srbi, po pravilu pjevaju srpskim napjevom, koji je kratak. Nedjeljom i praznikom na srpskom jeziku pjevaju grčke glasove vrlo skladno i polako«. Po njemu se srpsko pjevanje sastoji iz kratkih napjeva, dok je grčko pjevanje razvučeno, što sve ide u prilog različnosti i karakteristike srpskog pjevanja.

Po našem mišljenju razlog za emancipaciju srpskog crkvenog pjevanja od grčkog treba tražiti u slijedećem.

Koliko se srpski državni centar pomicao sa juga na sjever, kulturni su centri bili sve sjevernije. Tako imamo fakt: da su Beč i Pešta bili, jedno vrijeme, centri srpske kulture. No sa stvaranjem države, oni su se nanovo spuštali na jug. U tome premještanju i udaljivanju od grčkih kulturnih centara, kao i u dodiru sa zapadnim narodima treba tražiti i razliku između grčkog i srpskog crkvenog pjevanja do danas, koja je, neosporno, veća na sjeveru nego na jugu, odnosno u Hilandaru.

Seobom Srba pod Čarnojevićem (1690), krajevi preko Dunava i Save naseljeni su srpskim elementom, koji se, krenut tamo negdje od Metohije i Kosova, našao bačen do Kikinde, pa i dalje. Beograd i Karlovci dobili su ulogu kulturnih centara, koji su se, radi političkih događaja, premještali na sjever, da bi se poslije opet vratili na jug.

1713 došao je u Beograd za mitropolita, a 7/2 1726 izabran je od srpskog narodnog sabora za karlovačko-beogradskog mitropolita Mojsije Petrović. Jovan Rajić u svom Točnoje izobraženije katihisma, pisanom 1793, veli, da kad je Mojsije došao za mitropolita u Beograd starao se i za pjevanje. Rajić piše: »No dobri (taj) pastir ni time se nije zadovoljio, nego izvoli još potruditi se, da i crkveno slavoslovje teče činom ustrojeno i blagoljepno. Radi toga dovede iz Sv. Gore jeromonaha Anatolija, iskusnoga psalta (pjevača), i ustroji u Beogradu grčku školu, iz koje je po vremenu uzimao junoše sa dobrim glasom, koje je onaj psalt naučio pojati po grčkoj psalmodi, čislom dovoljne, čime je crkvu izredno uveseljavao. I tako rasprostranivšu se grčku pjeniju svuda, presta srpsko pjenije sasvim, tako, da se danas jedva čuje«. Iz izvještaja egzarha Maksima Rajkovića doznajemo, da 1733 neki svešteniči znaju »prostački pojati«, neki »srpski« a neki »da ne znaju ništa pojati«. Iz ovoga se jasno vidi, da je u 18 vijeku bila razlika između srpskog i grčkog pjevanja, kao i borba za egzistenciju jednoga i drugoga.

1794 patrijarh Stratimirović osnovao je u Karlovcima bogoslovski seminar, odredivši mu za nastavnika pjevanja arhimandrita Krstića, koji je prvi počeo da pribira i njeguje srpsko crkveno pjevanje. 1797 doveo je on najboljega pjevača u to doba, Dionisija Čupića, koji je svoj način pjevanja uveo u školu. Kako je njegovo pjevanje bilo vrlo otegnuto to ga, na želju patrijarha, kasnije skrati Jerotej Mutibarić, kasnije dalmatinski vladika, na današnji oblik. Iz ovoga se jasno vidi, da je pjevanje bilo podloženo promjenama. Do danas se još nije odredilo, koliko je u pravoslavnom srpskom crkvenom pjevanju ostalo grčkog, a što je u njemu srpsko.

Sve do sada crkvene melodije srpske pravoslavne crkve nisu bile zabilježene modernim notnim znacima, koji

Digitized by Google

su na zapadu već odavno bili u upotrebi, jer među Srbima nije bilo čovjeka, koji bi se posvetio muzici kao profesiji, i koji bi, shvativši kulturnu vrijednost crkvenih melodija svoga naroda, uzeo da ih bilježi i sačuva od propasti i zaborava.

Cjelokupno crkveno pjevanje srpske pravoslavne crkve dijeli se na 8 raznih glasova, koji idu redom jedan za drugim u toku godine, kao i u grčkoj crkvi. Osmoglasnikom se naziva crkvena knjiga, koja sadrži sve nepromjenljive pjesme, što se pjevaju uoči nedjelje i na samu nedjelju. Osmoglasnik sadrži samo »malo« ili »kratko pjevanje«, što znači, da na svakome slogu može da bude melodija od jednoga maha. U t. zv. »strano pjenije« idu sve ostale pjesme, bilo malog ili velikog pjevanja, koje ne ulaze u osmoglasnik, a kod kojih se na jednom slogu može da javi melodija od više mahova, što nije slučaj kod maloga ili »kratkog« pjevanja.

Glas prvi kreće se u dur-u, sa mjestimičnom modulacijom u jednoimeni moll, i njemu je svojstven opseg melodije, kod pjesama na Gospodi voznah i Stihovnje, od šest stupnjeva, dodirujući, u drugom slučaju, mali sedmi stupanj. — Glas drugi kreće se u dur-u i dur-moll-u u opsegu od šest stupnjeva, hvatajući koji put, ispod prvog stupnja i vodicu (VII. stupanj). — Glas treći kreće se u dur-u, u opsegu od devet stupnjeva. Ovaj glas nema varijanata u melodiji, i stavovi se melodijski kreću vrlo pravilno. — U četvrtom glasu pjesme na Gospodi vozvah i Hvalite kreću se u dur-u, u opsegu od sedam tonova (od I. pa do VII. sniženog stupnja). — Peti glas se kreće u moll-u, i to na više do VII. stupnja, katkada i do VI., a ispod I. stupnja još kvartu tako da cjelokupan opseg iznosi oktavu, katkada nonu. — Šesti se glas kreće u dur-moll-u, u opsegu od devet tonova. Stavovi se melodijski ne kreću pravilno, ni po jednoj u teoriji priznatoj mollskoj skali. One imaju svoj vlastiti zakon, po kome se kreću. To čudnovato kretanje sa čudnim razmakom između pojedinih stupnjeva daje ovim melodijama osobitu orijentalnu boju. Ovome je glasu najviše svojstven korak prekomjerne sekunde. Treći i četvrti stav melodije na Gospodi vozvah modulira u moll gornje dominante, dok se završni stav svršava tonovima iz melodijske moll-ske skale gornje dominante na više. — Pjesme na Slavoslovje interesantne su, što ispod prvog stupnja dohvataju, pri svakom svršetku, i donji VI. stupanj, odnosno tercu ispod prvog stupnja, te bi zato bilo pogrešno shvaćati početni ton kao malu tercu VI. stupnja, koga melodije dodiruju u svome završnom stavu, jer bi na taj način melodije bile pogrešno shvaćene kao moll-ske, što ne odgovara njihovoj prirodi. Ove melodije počinju, dakle, sa I. stupnjem, a VI. dodiruju na niži, te je prema tome kod ovih pjesama harmonija dur-ska, a ne moll-ska. Nije isključeno, razumije se, i moll-sko shvaćanje, ali je dur-sko prirodnije. — Melodije sedmoga glasa kreću se u dur-u. One su isto tako, kao i melodije trećega glasa, napravljene po jednome načinu, sa izuzetkom dà su melodije samoglasne samo nešto kitnjastije. Opseg ovoga glasa je oktava. — Osmi se glas kreće u dur-u. Opseg melodija je oktava i polustepen. I on ima nekoliko varijanata.

Pjesme velikoga pjevanja su interesantnije u svojoj melodijskoj liniji, jer se kreću katkada u opsegu od 12 tonova (Heruvimska pesma I. glasa, Skažimi Gospodi, Na Sinajstje Gori).

Prvi Srbin kompozitor, Kornelije Stanković (1831—1865), zabilježio je u Karlovcima 1855—1857 cjelokupno pjevanje srpske pravoslavne crkve po karlovačkom napjevu i harmonizirao ga je za mješoviti zbor. Stanković je podijelio crkvene melodije na muzikalan ritam, što je oduzelo melodijama širinu, koju one imaju i koja sugerira taktovnu podjelu tek na kraju jedne melodijske fraze. Poslije njega (1885) izišla je jedna bezimena pjesmarica, koju je izradio Svetozar Dimitrijević, po pjevanju pop Đure Popovića, poznatog znalca našeg crkvenog pjevanja. 1887 izdala je srpska velika gimnazija novosadska Staro karlovačko pjenije u istočnoj pravoslavnoj crkvi, kao što poju učenici srpske velike gimnazije u Novom Sadu svake nedjelje i praznika na Sv. Liturgiji, a koje je složio za mješovit zbor još 1883—1884 kao šestoškolac Tihomir Ostojić. Ostojić je 1896 priredio novo izdanje, popunjeno. 1887 i 1891 izišao je Oktojih i drugo crkveno pjenije, koje su zabilježili Gavrilo Boljarić i Nikola Tajšanović. I oni su crkvene melodije podijelili na mu-

Digitized by Google

zičke a ne na melodijske taktove, i kod njih je ovo veća mana nego kod Stankovića. 1889 izašla je knjiga Crkveno veliko pjenije, koje su u note za jedan glas stavili Petar Kostić i Jefta Petrović, bogoslovi IV. godine karlovačke bogoslovije. U njoj ima 57 pjesama.

Najpozitivniji rezultat u bilježenju crkvenih melodija dao je St. Mokranjac. On je cjelokupno pjevanje srpske pravoslavne crkve zabilježio, i uporedujući razne varijante, očistio crkvenu melodiju od silnih melizama, zadržavši, ipak, pri tome glavne karakteristike melodijske i intervalske. Njegova redakcija je krajnji rezultat dviju varijanata: beogradske i karlovačke. Ma da on nije iste upoređivao sa grčkim melodijama, da bi mogao da kaže, što je u njima grčko a što srpsko, on je komparativnu metodu upotrijebio u odabiranju raznih varijanata, da bi, na kraju, dao kao definitivni rezultat Osmoglasnik i Strano pjenije. Ono što muzičari, koji su bilježili crkvene melodije ranije, nisu učinili, učinio je on, a naime: podijelio je crkvene melodije ne na muzičke ritmove, pravilne, nego na melodijske, tako da je, na taj način, sačuvao onu širinu i ozbiljan ton, koji leži u crkvenim melodijama. Njegovo je djelo otkupio Arhijerejski Sabor kraljevine Srbije prije rata, ali je original izgubljen u povlačenju iz Srbije 1915. Sačuvano je ipak to djelo umnoženo, kao udžbenik u bogosloviji Sv. Save. Do danas nije štampano, a Osmoglasnik je izašao u izdanju Gece Kona. Mokranjac je veliki broj crkvenih pjesama izradio za zbor.

Na crkvenoj zbornoj kompoziciji radili su još: Davorin Jenko, Mita Topalović, Josif Marinković, Stefan Schramm, Vlada Đorđević, Boža Joksimović, Petar Krstić, Staša Binički, Isa Bajić, Petar Konjović, Stevan Hristić, Miloje Milojević, Kosta P. Manojlović, Franjo Sinik, Robert Tolinger, Vlad. Nikolajević-Štirski.

Literatura: K. Manojlović, Spomenica Stevanu St. Mokranjcu (1923); Gavrilo Boljarić, Srpsko crkveno pevanje; Razumovski, Cerkovnoje pjenije v Rosiji; Nićifor Dučić, Književni radovi; Tih. Ostojić. Staro karlovačko pjenije u istočnoj pravoslavnoj crkvi; St. Mokranjac, Osmoglasnik (1908); K. Manojlović, O crkvenoj muzici u Srba (Sv. Cecilija, 1921, Vesnik Hrišćanske Crkve, 1921).

K. Manojlović.

Digitized by Google

BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D. NAKLADNA KNJIŽARA

ZAGREB VI. GUNDULIĆEVA UL. 29.

U nakladi ovoga zavoda izašao je velik broj knjiga za škole, kao i knjige različitog sadržaja, od kojih se osobito preporučuju:

Deželić Dr. S.: **Trgovački leksikon.** Sadrži preko 20.000 riječi s potrebnim objašnjenjem na 343 str. Priručnik za trgovce, industrijalce, obrtnike, bankare, pravnike i suce, nastavnike trgovačkih škola, činovnike merkantilnih poduzeća, osiguravajućih zavoda i t. d.

Vladen M. ing. i Hadžić Lj.: **Poznavanje robe i tehnologija.** Vrlo informativna knjiga sa 201 slikom na 360+LIX strana. Ovu bi knjigu morao imati svaki privrednik u svojoj biblioteci.

Bošnjak O.: **Nauk o trgovini,** VI. izdanje. Knjiga neophodno nužná svakom trgovcu.

Deželić Dr. S.: **Pregled nauke o narodnom gospodarstvu (Politička ekonomija).** Knjiga obasiže 448 str. i donaša na osobit način čitavi pregled nauke o narodnom gospodarstvu.

Adametz Dr. L.: **Živinogojstvo.** (296 str.) s ilustrovanim prilogom (19 tabli). Jedino djelo ove vrsti u našem jeziku.

Rittig I.: **Vinogradarstvo.** (228 str. ca 91 slikom). Stručno djelo od osobite važnosti za vinogradare.

Rittig I.: **Vinarstvo.** (195 str. sa 75 slika). Ova će knjiga poslužiti kao udžbenik slušačima gospodarskih škola kao i praktičnim vinogradarima.

Njegovan Dr. V.: **Šta je materija?** Kratki prikaz nauke o materiji.

Bazala Dr. A.: **Tajanstvene pojave (Okultizam).** (230 str.). Aktuelna i interesantna knjiga za svakoga inteligenta, koga zanimaju pojave iz tajanstvenog svijeta. Jedina knjiga ove vrsti u našoj literaturi.

Bibliografski zavod izdaje u svojoj nakladi:

Zbirku zakona kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

U ovoj su zbirci izašle do sada knjige:

Dr. Lav Hönigsberg: **Zakon o štampi.** (160 str.) s tumačenjima i sudskim rešenjima.

Dr. M. Stražnicky: **Trgovački zakon,** valjan za Hrvatsku i Slavoniju (371 str.). Kritički osvjetljeni tekst zakona sa saveznim zakonima i naredbama te sudskim riješenjima.

Dalnji su svesci u pripremi.

U nakladi Bibliografskog zavoda izdane su ove geografske karte i atlasi:

Velike geografske fizičke i političke karte svih dijelova svijeta s novim državnim granicama u veličini od prilike 4 m² (Evropa, Azija, Afrika, Južna i Sjeverna Amerika, Karta kolonija i svjetskog prometa, Podunavske države i dr.).

Stanojević St.: **Historijski atlas za opću i narodnu historiju** (izdanje latinicom i ćirilicom) sa 51 kartom iz opće historije, te svih naših narodnih država od početka do danas.

Željeznička karta kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Mjerilo 1 : 1,000.000, vel. 84×72 cm.

Priručna karta kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, s administrativnom podjelom na oblasti. Svaka oblast posebnom bojom. Sva oblasna, sreska i općinska mjesta. Mjerilo 1 : 1,000.000, u vel. 95 × 80 cm. Obradio prof. A. Jiroušek.

Ilustrovani atlas za osnovne i produžne škole s više geograf. karata i velikim brojem slika (u pripremi).

Na skladištu su:

Hickmannov Univerzalni atlas (izd. 1927), s najnovijim statističkim podatcima svih zemalja, naroda, država, gradova i t. d.

Freytagov Svjetski atlas (izd. 1927), sa 255 geograf. karata i planova, te preglednim popisom i kazalom svih mjesta na zemlji.

Bibliografski zavod ima na skladištu osim knjiga:

sve **fizičke aparate** za osnovne, produžne, srednje i stručne škole, **učila, nastavna pomagala i slike** iz svih disciplina, **lupe, mikroskope, preparate** za sve škole.

Zatražite **Katalog knjiga i učila.**

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google